

Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

Guten tag

Shalom

ola

Hello

Dzien dobry

Bonjour

прывітанне

salaam aleikum

merhaba

ПРИВІТ

namaste

привет

geia sou aloha

Kaumera Konnichiwa

Buon giorno

Ni Hao

11

(38)

2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 11 (38) листопад, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Arkadiusz Adamczyk – professor, dr hab. in humanities (Poland)
Janusz Wielki – professor, dr hab. in economics, engineer (Poland)
Inessa Sytnik – professor, dr hab. in economics (Poland)
Базалій Валерій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Балашова Галина Станіславівна – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Коковіхін Сергій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лавриненко Юрій Олександрович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Писаренко Павло Володимирович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошнікова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шпель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці ELibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)
Index Copernicus (IC™ Value): 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена Всесвітньому дню привітань, який відзначається щорічно. Саме 21 листопада 1973 року два брати-американці Майкл і Брайен Маккомак відправили листи з добрими вітаннями у всі кінці світу. Ці дії були необхідні як знак протесту проти посилення міжнародної напруженості. Вони нікому не нав'язували своїх ідей, а тільки просили адресата привітати ще кого-небудь. Ця ідея була підтримана у понад 180 країнах. І хоча у кожного народу є свої, історично сформовані, звичайні вітати один одного, але міжнаціональний етикет, по суті, однаковий – при зустрічі люди бажать один одному добра та здоров'я, благополуччя та успіхів у справах. Головна мета свята – звернути увагу широкої громадськості на важливість особистого спілкування для збереження миру. Адже тільки за допомогою доброго спілкування можна вирішити практично будь-які конфлікти.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ**ХІМІЧНІ НАУКИ**

- Гринь С.А.,
Питак И.В., Звягинцева Ю.Ю.,
Ляпунова О.В., Цалина Д.С.**
Загрязнение окружающей среды
газообразными, жидкими
и твердыми соединениями ванадия.....1

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Львов А.С.**
Морфофункциональная типология
и развитие двигательных качеств
студентов специальной
медицинской группы.....6
- Товкун А.П.**
Освітлення навчальних приміщень
як чинник впливу на здоров'я учнів.....10

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

- Беліченко М.А., Кравченко Ю.В.**
Модель представлення знань
та використання інформаційного
ресурсу в системі
дистанційного навчання.....15
- Віхдрікер А.С.**
Спосіб контролю завантаженості
промислових транспортних
рейкових засобів.....19
- Дубініна А.А., Летута Т.М.,
Новікова В.В., Фролова Т.В.**
Сучасний стан розвитку
технологій зберігання плодів і овочів.....23
- Єгорова О.В., Онищенко О.І.**
Про особливості формування
цільової функції в задачі
розподілу робіт між учасниками
проектних команд.....31
- Мар'ян С.А.,
Ситников Д.Э., Коваленко А.И.**
Обобщение понятий
по признакам: методы теории
приблизительных множеств.....35
- Турчак А.М.,
Єгорова О.В., Златкін А.А.**
Генерація множини ядер
продукційних правил в системах
управління оцінюванням знань.....39
- Федухин А.В.,
Ярошенко В.Н., Муха А.А.**
О важных следствиях
з формулы DN-распределения
наработки до отказа.....42
- Чудик І.І., Різничук А.І.,
Гриджук Я.С., Юрич А.Р.**
Попередження жолобоутворення
при бурінні похило-скерованих
свердловин.....46
- Шустов А.В., Товпига Д.А.**
ІЧ-сушіння рослинної сировини.....50

Юрич А.Р.

- Метод забезпечення експлуатаційної
надійності та оцінки залишкового
ресурсу елементів бурильної колони.....54

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ
НАУКИ**

- Бондар О.Б.,
Мусієнко С.І., Ткач А.І.**
Роль лісів та групування
типів лісу на водозборах рік58

МЕДИЧНІ НАУКИ

- Асєєва Ю.О., Коломієць С.І.**
Проблема адаптації дітей
з різним ступенем сколіозу.....64
- Ваколюк А.М., Дударенко О.Б.**
Гігієнічні аспекти проблеми
ожиріння (огляд літератури).....68
- Дегтярева О.В.**
Динамика концентрации
сывороточного неоптерина и СРБ,
в зависимости от степени развития
осложнений у больных
острым коронарным синдромом.....74
- Дуднікова М.О.**
Оцінка антибактеріальної
ефективності відбілювальних
засобів індивідуальної гігієни
порожнини рота78
- Клітинська О.В.,
Мухина Я.О., Лайош Н.В.**
Оцінка стоматологічного статусу
дітей 6-7 років, які постійно
проживають в умовах біогеохімічного
дефіциту фтору та йоду.....82
- Лавринюк В.Є.,
Грейда Н.Б., Кирпа С.Ю.**
Кардіологічні аспекти
диференційованої реабілітації
після перенесеної преекклампсії.....86
- Подстяной А.А.**
Подагра: исторический обзор.....90

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

- Белозьорова О.В.**
Методологічні аспекти
удосконалення медикаментозного
забезпечення військовослужбовців
з бойовою хірургічною патологією.....94
- Лучків Н.Ю.**
Дослідження фенольного складу
перспективних видів
лікарських рослин.....98

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

- Гулянич М.М.**
Аналіз тестування вакцини
інактивованої проти інфекційного
ринотрахеїту великої рогатої худоби.....102

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Кульгінський Є.А.

Польський досвід децентралізації державного управління системою охорони здоров'я для України.....107

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Жуйкова К.В., Гулак Г.М.

Формалізація моделі загроз енергетичної безпеки.....111

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Гакман А.В., Байдюк М.Ю.

Закордонний досвід рекреаційно-оздоровчої діяльності у рамках дозвілля з людьми похилого віку116

Файдевич В.В., Дмитрук В.С.

Місце травматизму в тренувальному процесі серед студентів, які займаються баскетболом (на прикладі Луцького національного технічного університету).....120

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Колесова О.С., Черевко О.С.

Економічне становище і перспективи розвитку Російсько-Американської компанії від створення до продажу Аляски 1867 року.....124

Невгод А.О., Мальований О.О.

Пропагандистська робота США у Європі періоду Другої світової війни.....128

Погребенник А.І.

Суспільні відносини та побут в середовищі катарських громад Окситанії в XII-XIV столітті.....132

Шудяк Н.О.

Придорожні хрести Вінниччини (матеріали польових досліджень).....136

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Білоусов О.С.

Міжнародна інформаційна безпека як спільна задача світового співтовариства.....142

Серая О.В.

Моделирование объединения Корейского полуострова: определяющие факторы и особенности.....147

Стратюк В.І.

Релігія як фактор впливу на сучасні міжнародні відносини.....152

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Біловус Г.Г.

Бібліографічне франкознавство у Львівському університеті: стан, перспективи розвитку.....157

Кофто Д.Г.

Світоглядні аспекти бібліотечно-інформаційної культури епохи цифрових технологій.....161

Шевцова Ю.О.

Аналіз зарубіжних бібліотечних журналів, які індексуються в наукометричних БД.....165

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Никорак Н.Ю.

Музично-драматична творчість Я. Ярославенка крізь призму епістолярних діалогів із С. Черкасенком.....169

Савченко А.С.

Действие принципа порождающих моделей в Восьмой симфонии А. Брукнера.....174

Яців Р.М., Турчиняк Я.І.

Мистецтво екслібрису Мирона Левицького.....178

АРХІТЕКТУРА

Колмаков Є.О.

Напрями формування міських багаторівневих громадських просторів.....182

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Алексенко С.Ф.

Особливості перекладу соціолекту кокні.....185

Багацька О.В., Мельник С.М.

Досвід лінгвокогнітивного аналізу англійських афоризмів у перекладацькій практиці.....189

Головань Т.П.

Оповідання Богдана Жолдака: структура хаосу.....194

Коваленко І.Ю., Баранова С.В.

Анімалістична казка як вид казки.....198

Козлова В.В.

Міжкультурний аспект мовленнєвого впливу.....202

Котух Н.В.

Лінгвокультурна самобутність української фразеології в аспекті евфемізації.....206

Куриленко Д.В.

Фентезі vs химерна проза: ідіостиль ірреального.....210

Пересада І.В.

Упровадження інтерактивних методів і технологій навчання німецької мови як засіб розвитку творчого потенціалу студентів.....213

Попович Е.С.,

Петрова Е.И., Томенко М.Г.

Английский глагол как «абсолютная» единица текста художественной литературы.....218

Саварин Т.В., Павлишин Г.Я. Українська основа лемківського весільного обряду в його локально-регіональних варіантах (власне весілля).....	222
Сидоренко Л.М., Дернова Т.А. Творення гірничої термінології в англійській мові.....	226
Солецький О.М. Емблематичні модифікації ритуально-магічного семіозису.....	230
Суначова Н.С. Семантичний аналіз термінологічних одиниць парцели SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ на основі концептуальної моделі домену MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ.....	234

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Воропаєва Т.С., Костенко В.С. Становлення і розвиток цивілізаційної ідентичності громадян України (1991–2016).....	238
Ємельяненко Г.Д., Пучков О.І. Особливості гносеологічної проблематики в творчості теоретика протестантизму П. Тіліха.....	243
Залужна А.Є. Естетичні засади буття людини у світі культури: Київська світоглядно-антропологічна філософська школа.....	246
Запорожець В.А. Дослідження православ'я у вітчизняній релігієзнавчій науці: XIX – початок XXI століття.....	252
Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В. Причини модернізації вітчизняної філософської освіти в контексті сучасних запитів ринку праці.....	255
Шпачинський І.А., Войтенко О.В. Філософія освіти крізь призму творчості В.О. Сухомлинського.....	259

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Бричка А.В. Феномени аскетизму та старецтва в контексті духовної культури України XVIII століття.....	263
Кондратюк В.Ю. Творчість Валерія Ковтуна в контексті розвитку хореографічного мистецтва України.....	268
Лапчук О.О. Етнофестивалі як засіб формування національної парадигми міської культури (на прикладі фестивалів Луцька).....	271

Литвиненко А.І. Митець у тоталітарному режимі (лабіринтами професійної долі Володимира Кабачка).....	275
Мурашевич Т.Д., Паланюк О.Я. Екслібрис як форма культури.....	279
Парфьонова О.І. Мистецтво як сновидіння. Літературні рецепції філософії Ф. Ніцше.....	283

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Волкова Д.Є. Актуальний стан гармонізації конституційного законодавства України про громадські організації з міжнародними стандартами.....	288
Демченко В.Г. Мажоритарна виборча система: порівняльно-правова характеристика.....	292
Дорошук М.З. Проблеми правового забезпечення післядипломної медичної освіти та їх правові наслідки.....	296
Зубар В.М. Участь юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах.....	304
Крайник Г.С., Овчаренко А.Є. Поняття та ознаки злочину за кримінальним законодавством України.....	308
Мітаревська В.В. Історичний розвиток інститутів амністії та помилювання в Україні.....	312
Панькова З.А. Механізм надання адміністративних послуг в сфері економіки.....	316
Раковська Ю.В. Зростаюча загроза торгівлі людьми для біженців, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які шукають притулку.....	320
Северин А.Ю. Завдання кримінально-правової політики.....	324
Сілін Є.С. Деякі правові колізії у системі вищої освіти.....	328
Снітко А.І. Правові засади забезпечення діяльності суб'єктів господарювання в сфері сільського туризму.....	332
Швагер О.А. Виведення неплатоспроможних банків з ринку: правові аспекти взаємодії уповноважених суб'єктів системи гарантування вкладів фізичних осіб в Україні.....	337
Шеверєва В.Є. Використання мережі Інтернет під час виборчого процесу: комплексний аналіз.....	340

Шевченко Е.С. Социальная справедливость и преодоление бедности в государстве за концепцией солидаризма.....	348
Шпомер А.І. Правове регулювання діяльності державного вищого навчального закладу як суб'єкта господарської діяльності.....	352
Шпуганич І.І. Правові підстави припинення благодійної організації.....	356

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бончук Н.В. Психологічні аспекти толерантності старших підлітків.....	361
Вовченко О.А. Психолого-педагогічний вплив корекційно-розвиткових занять на становлення та формування життєвих компетентностей дітей з порушеннями слуху	367
Ларін Д.І. Методологічна криза кінця XIX століття та її значення у становленні нової психологічної парадигми.....	371
Лобода А.В. Досвід прийняття і творення підлітками добрих учинків	375
Моїсеєнко К.О. Аналіз ціннісних аспектів розвитку особистісно-професійного потенціалу під час навчання у ВНЗ.....	378
Пелюстка М.И. Психосоматическая методика «Замок».....	382
Ралко А.І. Пілотажне дослідження ключових якостей аудитора.....	386
Сердюк Н.І. Особливості впровадження соціально-психологічного тренінгу «вчимося бути привабливими».....	390
Ставицький О.О., Сищук А.С. Професійне самовизначення інвалідизованої особи.....	394
Федан О.В. Теоретичний аспект поняття «автентичність» у філософських та психологічних науках.....	397
Яновська Т.А. Особливості становлення ідентичності у підлітковому віці.....	401
Бірецька Л.С. Особливості формування англійської лексичної компетентності майбутніх лікарів у професійно орієнтованому читанні.....	410
Бісмак О.В. Система професійної підготовки фізичних терапевтів в Ізраїлі.....	415
Вайнтрауб М.А. Педагогічні умови впровадження проектних технологій у вищих навчальних закладах на прикладі викладання курсу «Методи технічної творчості»	419
Візір В.А., Буряк В.В., Заїка І.В. Сучасний стан підготовки лікаря-кардіолога: проблеми та перспективи.....	423
Дика Н.М., Огарь Ю.В. Реалізація когнітивно-комунікативного підходу до навчання синтаксису в профільній школі: від думки до тексту.....	426
Єрмаков С.В., Семенишена Р.В. Методи та прийоми організації ефективного засвоєння навчального матеріалу в процесі викладання лекцій.....	432
Іванюк Г.І., Антипін Є.В. Адаптація ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у педагогічній думці та практиці радянської доби (1919-1928).....	436
Іванюк Г.І., Чеснова М.Є. Педагогічні ситуації як засіб патріотичного виховання учнів початкової школи.....	441
Кравченко В.М. Мультимедійні технології в контексті модернізації професійної підготовки викладачів вищої школи.....	446
Лебідь О.В. Стратегічне планування в контексті стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом.....	450
Мельник Н.І. Концепція дослідження професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи: стратегічний аспект.....	454
Мельник О.С. Підготовка фахівців комп'ютерних спеціальностей з урахуванням євроінтеграційних процесів.....	460
Ніколенко Л.М. Стан соціальної довіри у молодіжному середовищі загальноосвітнього навчального закладу.....	465
Овчаренко В.Ю. Робочий зошит як компонент навчально-методичного комплексу вивчення хімічних дисциплін.....	470

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Барсук С.А. Навчання діалогічного мовлення курсантів – майбутніх судноводіїв через взаємодію в професійно-орієнтованих ситуаціях.....	405
---	-----

Осадча Н.В. Експериментальна перевірка ефективності методики формування у старшокласників лінгвосоціокультурної компетентності в англомовному читанні на уроках країнознавства.....	475
Преснер Р.Б. Моделі іншомовної підготовки дорослих.....	482
Рожков Ю.Г. Концепція формування фахової компетентності у студентів аграрних ВНЗ.....	486
Рудницька-Юрійчук І.Р. Теоретичні засади організації педагогічного процесу в дошкільних установах зарубіжних українців у США та Канаді.....	490
Рябокоть Л.В., Пліско В.І. Ефективність використання тренінгових методів навчання під час вивчення дисципліни «основи здоров'я».....	493
Самохвал О.О. Теоретичні основи змісту професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі у ВНЗ України.....	497
Синишин Л.О. Вплив державної освітньої політики на розвиток художньо-промислової освіти Галичини (друга половина XIX – початок XX століття).....	501
Сич Р.В. Обґрунтування педагогічних умов формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників.....	506
Сусловець С.О. Застосування інтерактивних методів навчання говоріння при викладанні професійно спрямованої англійської мови студентам-медикам.....	512
Трофаїла Н.Д. Етапи професійної підготовки майбутніх вихователів у процесі емоційного розвитку дітей дошкільного віку.....	517
Фінчук Г.В., Палій В.П. Психолого-педагогічні особливості проблеми сімейного виховання в зарубіжжі.....	521
Хмелевська Л.П., Таран О.Б. Люблю людей, які навчають!.....	525
Шевченко М.Ю., Удич В.С. Особливості організації індивідуальної роботи з іноземної мови для здобувачів вищої освіти педагогічних ВНЗ.....	529
Шиліна А.Г. Використання ресурсів мережі Інтернет у рамках інтерактивного навчання на заняттях з англійської мови у немовних ВНЗ.....	532

Шундель Т.А. Развитие письменной иноязычной компетенции студентов неязыковых специальностей при помощи переводческой деятельности.....	536
--	-----

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Андрушко А.В., Кінєва Т.С. Методи управління валютним ризиком банку.....	541
Атанасова С.Н. Аспекты изучения спектра транспортных услуг для международных перевозок.....	545
Балацька Н.Ю., Кушнір Д.М. Імідж як фактор конкурентоспроможності готельного підприємства.....	551
Богданюк О.В. Оцінка впливу чинників на урожайність плодово-ягідних культур в контексті ефективного управління садівництвом.....	555
Галагурич В.В. Брендинг як інструмент економічного розвитку території.....	559
Гнатенко Є.П., Лебедик А.М. Сучасні методики аналізу дебіторської заборгованості.....	562
Гнатенко М.К. Державна підтримка інноваційного розвитку в контексті сталого розвитку регіонів.....	566
Головко А.Я. Створення ендаумент-фондів як складова інтеграції України у світовий освітній простір.....	571
Гошовський Т.Р., Фурдичко Л.Є. Сучасне становище банківської системи в Україні.....	575
Давиденко Д.О. Формування процедури надання фінансової послуги на ринку житлової нерухомості.....	579
Дударенко С.В. Моделювання сталого розвитку регіону через керування приростами потужності ТЕС.....	584
Дяченко В.С. Моделювання економічної стійкості виробничо-господарських структур у сільськогосподарському виробництві.....	590
Жарун О.В., Соколюк С.Ю., Ткачук С.П. Особливості інвестування аграрних підприємств.....	594
Железняк А.М. Управління витратами в механізмах підвищення ефективності аграрних підприємств.....	598

Загородня І.В. Організація і розробка бізнес-планування підприємств з виробництва гардинно-тюлевих виробів.....	602	Павлюк Т.І., Гусак К.Ю. Проблеми та перспективи залучення іноземного капіталу в аграрний сектор України.....	647
Кислюк А.В. Аналіз стану електронної агроторгівлі в Україні.....	606	Паньков О.Б. Інвестиційна діяльність підприємств машинобудування в регіонах.....	652
Kischak I.T., Korneva N.O. International financial support of the Ukrainian cross-border cooperation projects.....	611	Перчук О.В. Функціонування підприємств сфери теплопостачання в умовах децентралізації.....	656
Коверник Н.В. Особливості планування і фінансування видатків бюджету на освіту.....	614	Петренко І.П., Безпалый Р.В. Теоретико-методичні засади класифікації інвестицій.....	661
Копиця І.М. Історичний та сучасний аспект «матеріально-технічна база підприємства».....	618	Подольак В.Р. Критичний огляд концепції корпоративного брендингу як ключового компоненту корпоративної репутації.....	666
Копиця І.М. Оцінка джерел коштів для формування та розвитку матеріально-технічної бази торгового підприємства.....	622	Пристемський О.С. Оцінка джерел фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств як основа забезпечення їх фінансової безпеки.....	669
Кулик В.О. Оцінка впливу заробітної плати сільського населення на рівень зайнятості в Україні.....	625	Салікова А.В. Напрямки виходу підприємства з фінансової кризи.....	675
Лисак В.Ю., Олійник О.С. Зародження та формування поняття «економічний потенціал».....	628	Сейсебаєва Н.Г., Топчанюк О.В. Методи аналізу і прогнозування банкрутства підприємств.....	678
Непочатенко О.О., Юдін В.К. Страховання сільськогосподарських ризиків.....	632	Слободянюк Г.О., Кузьміна О.М. Характеристика програмного забезпечення управління праці та соціального захисту населення.....	681
Нечаєва І.А., Савчук І.О. Оцінка ефективності менеджменту організації на прикладі машинобудівного підприємства.....	635	Соболєва Г.Г. Управління фінансами підприємства.....	685
Нітман І.І. Особливості інституційного середовища малого та середнього підприємництва.....	639	Стеблянко І.О. Матриця трансформації структурного типу регіональної економічної політики.....	689
Павленко О.П., Журбенко С.І. Управління залученими ресурсами комерційного банку: сутність, методи та джерела фінансування.....	643	Шикіна О.В., Дьяченко Д.В. Аналіз стану розвитку готельного господарства Одеської області.....	693

CONTENTS**CHEMICAL SCIENCES**

- Grin S.A.,
Pitak I.V., Zvyagintseva Yu.Yu.,
Lyapunova O.V., Tsalina D.S.**
Environmental pollution by gaseous,
liquid and firm compounds of vanadium.....1

BIOLOGICAL SCIENCES

- Lvov A.S.**
Morphofunctional types
of motor skills development
and student special medical groups.....6
- Tovkun L.P.**
Lighting classrooms as a factor
of influence on the health of the students.....10

ENGINEERING SCIENCES

- Belichenko M.A., Kravchenko Yu.V.**
Model of knowledge representation
and use of information resources
of in the distance learning system.....15
- Bikhdriker A.S.**
The method of congestion
control industrial rail vehicles.....19
- Dubinina A.A., Letuta T.M.,
Novikova V.V., Frolova T.V.**
Current state of storage technologies
for fruits and vegetables.....23
- Yegorova O.V., Onyshchenko O.I.**
About the features of the objective
function for the problem
of the distribution of work
between the members of project teams.....31
- Marin S.A.,
Sitnikov D.E., Kovalenko A.I.**
Rough set theory: concept
of generalization35
- Turchak A.M.,
Yegorova O.V., Zlatkin A.A.**
Generation of multiple cores
production rules in a knowledge
evaluation control system.....39
- Fedukhin A.V.,
Yaroshenko V.N., Mukha A.A.**
About important corollaries
from the formula DN-distribution
time to failure.....42
- Chudyk I.I., Riznychuk A.I.,
Grydzhuk J.S., Yurych A.R.**
Prevention of groove formation
during directional drilling46
- Shustov A.V., Towpyha D.A.**
Infrared drying of vegetable
raw materials.....50
- Yurych L.R.**
Method for assuring the maintainability
engineering and residual life assessment
of the drill string elements.....54

AGRICULTURAL SCIENCES

- Bondar O.B.,
Musiienko S.I., Tkach L.I.**
The role of forests and groups
of forest types in river basins.....58

MEDICAL SCIENCES

- Aseyeyva Yu.A., Kolomiets S.I.**
The problem of adaptation of children
with different degrees of scoliosis.....64
- Vakolyuk L.M., Dudarenko O.B.**
Hygienic aspects
of the problem of obesity.....68
- Degtiareva O.V.**
The dynamics of serum neopterin
and CRP, according to the degree
of development the complications
in patients with acute
coronary syndrome.....74
- Dudnikova M.O.**
Analysis of antibacterial efficacy
of bleaching facilities
for individual oral hygiene.....78
- Klitynska O.V.,
Mukhina Y.A., Layosh N.V.**
Estimation stomatological to status
of children there are 6-7 constantly
resident in the conditions
of biogeochemical deficit
of fluorine and iodine82
- Lavrynyuk V.E.,
Greida N.B., Kyrpa S.Y.**
Cardiologocal aspects
of differentiated rehabilitation
after preeclampsia.....86
- Polstyanoj A.A.**
Gout: historical review.....90

**PHARMACEUTICAL
SCIENCES**

- Bielozorova O.V.**
Practical considerations of drug
improvement service personnel
from combat surgical pathology.....94
- Luchkiv N.U.**
The study phenolic compounds
perspective species of plants.....90

VETERINARY SCIENCES

- Hulyanych M.M.**
Analysis of testing inactivated
vaccine against infectious
bovine rhinotracheitis.....102

STATE ADMINISTRATION

- Kulhynskiy E. A.**
Polish experience in decentralization
of public administration
of health care system for Ukraine.....107

NATIONAL SECURITY

- Zhuikova K.V., Gulak G.N.**
Formalization of the threats
model of energy security.....111

PHYSICAL EDUCATION
AND SPORT

- Hakman A.V., Baydyuk M.Yu.**
Foreign experience of recreation
and recreational activities
within the leisure with the elderly.....116
- Faydevich V.V., Dmitruk V.S.**
Place of injuries among
in the training process of students
who play basketball (for example, Lutsk
National Technical University).....120

HISTORICAL SCIENCES

- Kolesova O.S., Cherevko O.S.**
Economic situation and prospects
of the Russian-American Company
from the establishment
to the sale of Alaska in 1867.....124
- Nevgod A.O., Malevanyj O.O.**
Advocacy US in Europe
during the Second World War.....128
- Pohrebennyk A.I.**
Public relations and way of life
of Occitania Cathar communities
in THE XII-XIV-th centuries.....132
- Shudliak N.O.**
Roadside crosses of Vinnytska regoin.....136

POLITICAL SCIENCES

- Bilousov O.S.**
International information security
as the common task
of the world community.....142
- Sira O.V.**
Modeling the Korean Peninsula
unification: determining factors
and features.....147
- Stratuk V.I.**
Religion as a factor of influence
on modern system
of international relations.....152

SOCIAL
COMMUNICATIONS

- Bilovus H.H.**
Bibliography of Ivan Franko studies
at the university of Lviv:
state and development prospects.....157
- Kofto D.G.**
Ideological aspects of librarin
informational culture in digital age.....161
- Shevtsova Y.O.**
Analysis of foreign LIS journals indexed
in scientometric databases.....165

HISTORY OF ART

- Nykorak N.Y.**
Ya. Yaroslavenko's misical-dramatic
creative work through epistolary
dialogues with S. Cherkasenko.....169
- Savchenko G.S.**
Operetion of generating model principle
in A. Bruckner's Eighth Symphony.....174
- Yatsiv R.M., Turchynjak Ya.I.**
Art of exlibris by Myron Levytsky.....178

ARCHITECTURE

- Kolmakov Ie.O.**
The directions of using the potential
of multi-level public spaces.....182

PHILOLOGICAL SCIENCES

- Aleksenko S.F.**
Peculiarities of translation
of Cockney as a sociolect.....185
- Bagatska O.V., Melnyk S.M.**
Linguocognitive analysis of English
aphorisms in translation practice.....189
- Holovan' T.P.**
Bogdan Zholdak's stories:
the structure of chaos.....194
- Kovalenko I.Yu., Baranova S.V.**
Animal fairy tale
as a separate type of tales.....198
- Kozlova V.V.**
Cross-cultural aspect of speech impact202
- Kotukh N.V.**
Lingvo cultural identity of Ukrainian
phraseology in the aspect of euphemism.....206
- Kurylenko D.V.**
Fantacy vs khemeric prose:
idiostyle of irreality.....210
- Peresada I.V.**
Implementation of interactive methods
and technologies of teach the German
language as a means of development
of creative potential of students.....213
- Popovich E.S.,
Petrova E.I., Tomenko M.G.**
An English verb as an «absolute»
element of belles-lettres text.....218
- Savaryn T.V., Pavlyshyn H.Ya.**
The Ukrainian origin of Lemkiv wedding
ceremony in its local and regional
variants (the wedding proper).....222
- Sidorenko L.N., Dernova T.A.**
Formation of English
mining terminology.....226
- Soletskyy O.M.**
Emblematic modification
of ritual magical semiosis.....230
- Sukhachova N.S.**
Semantic analysis of terms
of the parcel subordinates grounded
on the network model of management.....234

PHILOSOPHICAL SCIENCES

- Voropayeva T.S., Kostenko V.S.**
Formation and development
of civilization identity
citizens of Ukraine (1991–2016)..... 238
- Yemelianenko H.D., Puchkov A.I.**
Features of existentially
and epistemological problems
in creative work theologian P. Tillich.....243
- Zaluzhna A.J.**
The aesthetic bases of being
of an individual in the world
of culture: Kyiv world view
anthropological philosophical school.....246
- Zaporozhets V.A.**
Researches of orthodoxy
in the Ukrainian religious studies:
XIX – beginning of XXI century..... 252
- Turenko V.E.,
Sobol T.V., Yarmolitska N.V.**
Reasons for modernization
of philosophical education in Ukraine
in the context of contemporary
labor market inquiries.....255
- Shpachynskyy I.L., Voitenko E.V.**
Philosophy of education in the light
of creativity V.O. Sukhomlinsky..... 259

CULTURAL STUDIES

- Brychka A.V.**
The phenomena of asceticism
and art in the context of spiritual
culture of Ukraine XVIII century..... 263
- Kondratiuk V.U.**
Works of valerii kovtun
in the context of choreographic
art development of Ukraine.....268
- Lapchuk O.O.**
Ethnic festivals as a tool
of formation of the national paradigm
of urban culture (based on examples
of Lutsk festivals).....271
- Lytvynenko A.I.**
The artist in a totalitarian regime
(through the maze of professional
biography Volodymyr Kabachok) 275
- Murashevych T.D., Palaniuk O.Y.**
The bookplate as a form of the culture.....279
- Parfonova O.I.**
Art as a dream. Literary receptions
of F. Nietzsche's philosophy.....283

LAW SCIENCES

- Volkova D.E.**
The current state of harmonization
of constitutional law of Ukraine
on associations with international
standards..... 288
- Demchenko V.G.**
Majoritarian electoral system:
comparative legal description..... 292

Doroshchuk M.Z.

Issues of legal security
for postgraduate medical education
and their legal implications..... 296

Zubar V.M.

The participation of legal entities
of public law in civil legal relations..... 304

Kraynik G.S., Ovcharenko A.E.

Concept and signs of a crime
under the criminal legislation
of Ukraine..... 308

Mitarevska V.V.

Historical development institutes
of amnesty and oblivion in Ukraine.....312

Pankova Z.L.

Mechanism of administrative
services in the economy.....316

Rakovska Y.V.

The growing threat of human trafficking
for refugees, idps and persons
seeking asylum.....320

Severin A.Yu.

Objectives of criminal-law politics..... 324

Silin E.S.

Some legal conflicts
in higher education.....328

Snitko A.I.

Legal principles maintenance
of activity business entities
in the field of rural tourism 332

Shvager O.A.

The withdrawal of insolvent banks
from the market: legal aspects
of the authorized subjects' cooperation
of the physical subjects' deposit
guarantee system in Ukraine.....337

Sheverieva V.E.

The use of the internet
during the election process:
comprehensive analysis340

Shevchenko O.S.

Social justice and poverty eradication
in the state in the concept of solidarity.....348

Shpomer A.I.

Legal adjusting of activity of state
highereducational establishment
as subject of economic activity..... 352

Shpuganych I.I.

Legal grounds for charity
organisation's winding up.....356

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Bonchuk N.V.

The psychological aspects
of the older teenagers' tolerance..... 361

Vovchenko O.A.

Psycho-pedagogical influence
correctional and developmental studies
on the development and formation
of vital competencies of children
with hearing impairment.....367

Larin D.I. Methodological crisis of the late XIX century and its importance in establishing a new psychological paradigm.....	371	Ivaniuk H.I., Antypin Ye.B. Adapting ideas of continuity in labor education of preschool and primary school age children in educational thought and practice of the Soviet era (1919-1928).....	436
Loboda A.V. Experience making and creation of good teenagers.....	375	Ivaniuk H.I., Chesnova M.Y. Pedagogical situation as agent patriotic education of primary school pupils.....	441
Moisieienko K.A. Analysis of the value aspects of development of personal and professional potential during time in college.....	378	Kravchenko V.N. The multimedia technologies in the context of modernization of professional training of teachers in higher education.....	446
Pelyustka M.I. Psychosomatic method «Castle».....	382	Lebed O.V. Strategic planning in the context of strategic management of general educational institution.....	450
Ralko A.I. Pilot research of main qualities of auditor.....	386	Melnyk N.I. Conception of the preschool teachers training in Western Europe investigation: aspect of strategy.....	454
Serdyuk N.I. Features of introduction of social-psychological training «Learning to be an attractive».....	390	Melnyk O.S. Training specialists with computer specialty European integration process.....	460
Stavitskyi O.A., Syschuk L.S. Professional self-determination disabled.....	394	Nikolenko L.N. State of social confidence among young people in general education institution.....	465
Fedan E.V. Theoretical aspects concept «authenticity» in the philosophical and psychological sciences.....	397	Ovcharenko V.Yu. Workbook as a component of educational complex study chemical disciplines.....	470
Yanovskaya T.A. Peculiarities of formation of identity in adolescence.....	401	Osadcha N.V. Experimental verification of the methodology of forming socio-cultural competence to high school students while teaching them reading at the lessons of culture study.....	475
PEDAGOGICAL SCIENCES			
Barsuk S.L. Teaching English to future navigators through interaction while simulating professional activities.....	405	Presner R.B. The model of foreign language teaching of adults.....	482
Biretska L.S. Peculiarities of forming foreign language competence in future doctors in professionally oriented reading.....	410	Rozhkov Yu.G. Conception of development of professional competence in students of agricultural universities.....	486
Bismak O.V. The training system of physical therapists in Israel.....	415	Rudnytska-Yuriychuk I.R. Theoretical basis of educational process in preschool of foreign Ukrainians in the USA and Canada.....	490
Weintraub M.A. Pedagogical conditions of project technology in higher education for example teaching the course «Methods of technical creativity»	419	Riabokon L.V., Plisko V.I. Efficiency training methods in the study of discipline «health basics».....	493
Vizir V.A., Buriak V.V., Zaika I.V. Current status of cardiologist training: problems and perspectives.....	423	Samohval O.O. Theoretical basis of vocational training of future specialists in tourism in higher education institutions of Ukraine.....	497
Dyka N.M., Ohar Y.V. Implementation of cognitive and communicative approach to the study of syntax in profile school: from thoughts to the text.....	426		
Ermakov S.V., Semenishena R.V. Methods and receptions of effective mastering of a teaching material during lectures.....	432		

Synyshyn L.O. Effect of state educational policy on development of art and industrial education of Galicia (second half of the XIX – early XX century).....	501	Gnatenko M.K. State support of innovative development in the context of regions sustainable development.....	566
Sych R.V. Background pedagogical conditions of formation personal security skills of future officers, border guards.....	506	Golovko A.Y. Endowment fund establishment as a part of Ukraine's integration to the world educational space	571
Suslovets S.O. Application of interactive teaching speaking within the course «English for special purposes» to medical students.....	512	Hoshovskyi T.R., Furdychko L.Ye. Present situation of banking system in Ukraine.....	575
Trofaila N.D. The stages of professional training of preschool teachers to work with preschool children in the emotional development.....	517	Davidenko D.A. The formation procedures for the provision of financial services to the real estate market.....	579
Finchuk H.V., Pali V.P. Psychological and pedagogical peculiarities of the problem of family education abroad.....	521	Dudarenko S.V. Modeling sustainable development of the region by control capacity expansion TPP.....	584
Khmelevska L.P., Taran O.B. I like people who teach!.....	525	Dyachenko V.S. Modeling the economic sustainability of industrial and economic structures in agricultural production.....	590
Shevchenko M.Yu., Udych V.S. The peculiarities of the organization of the foreign languages self study work of students of higher educational pedagogical establishments	529	Zharun E.V., Sokolyuk S.Yu., Tkachuk S.P. Features agricultural investment enterprises.....	594
Shylina A.G. Use of internet resources in the process of interactive education while teaching English in non-linguistic higher educational establishments.....	532	Zhelyeznyak A.M. Cost control in effects increase the efficiency of agricultural enterprises.....	598
Shundel T.A. The development of writing foreign competence of the students of nonlanguage specialties with the help of translation.....	536	Zagorodnyaya I.V. Organization and development of business planning of enterprises for the production of curtains products.....	602
ECONOMIC SCIENCES		Kislyuk L.V. Analysis of the state of electronic agricultural trade in Ukraine	606
Andrushko V.A., Kinieva T.S. Methods of currency risk management of the Bank.....	541	Kischak I.T., Korneva N.O. International financial support of the Ukrainian cross-border cooperation projects.....	611
Atanasova S.N. Aspects of research on the transport services for international transportation range.....	545	Kovernyk N.V. Especially the planning and financing of expenditures on education.....	614
Balatskaya N.Ya., Kushnir D.M. Image as a factor of competitiveness of hotel enterprise.....	551	Kopytsia I.M. Historical and modern aspect «material and technical base of enterprise».....	618
Bogdaniuk E.V. Impact assessment of factors on productivity of fruit and berry cultures in the context of effective management of horticulture	555	Kopytsia I.M. Evaluation of sources of funds for the formation and development material and technical basis trade enterprises.....	622
Galagurych V.V. Branding as a tool for economic development of the territory.....	559	Kulyk V.O. Assessment of wages of rural population on the level of employment in Ukraine.....	625
Gnatenko Y.P., Lebedik A.N. Modern methods of analysis of receivables.....	562	Lisak V.Y., Oleinik O.S. The origin and formation of the concept of «economic potential».....	628

Nepochatenko O.O., Yudin V.K. Insurance agricultural risks.....	632	Podoliak V.R. Critical review of the concept of corporate branding as a key component of corporate reputation.....	666
Nechaeva I.A., Savchuk I.A. Evaluation of an enterprise management effectiveness on example of the machine-building enterprises.....	635	Prystemskiy O.S. Assessment of financial resources sources of agricultural enterprises as the basis of providing financial security.....	669
Nitman I.I. Specific features of the institutional environment of small and medium-sized businesses.....	639	Salikova A.V. Directions of the company out of financial crisis.....	675
Pavlenko O.P., Gurbenko S.I. The management of borrowed resources of commercial banks: essence, methods, and sources of funding.....	643	Seysbayeva N.G., Topchaniuk O.V. Methods of analysis and prediction of bankruptcy enterprises.....	678
Pavlyuk T.I., Gusak C.Y. Problems and prospects of attracting foreign capital in the agricultural sector of Ukraine.....	647	Slobodyanyuk A.O., Kuzmina E.M. Software department of labor and social welfare.....	681
Pankov A.B. Investments engineering enterprises in the regions.....	652	Soboleva A.G. Financial management companies.....	685
Perchuk O.V. Functioning of enterprises heat supply in a decentralized.....	656	Steblianko I.O. Transformation matrix of structural type of regional economic policy.....	689
Petrenko I.P., Bezpalyi R.V. Theoretical and methodological bases of investment classification.....	661	Shykina O.V., Diachenko D.V. Analysis of development of the hotel business of Odessa region.....	693

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 669.295.05

ЗАГРЯЗНЕНИЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ГАЗООБРАЗНЫМИ, ЖИДКИМИ И ТВЕРДЫМИ СОЕДИНЕНИЯМИ ВАНАДИЯ

Гринь С.А., Питак И.В., Звягинцева Ю.Ю., Ляпунова О.В., Цалина Д.С.
Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

В статье исследовано взаимодействие аэрозольных частиц техногенного происхождения с атмосферными аэрозолями, с грунтовыми водами и почвенными растворами. Ванадий в природе более распространен, чем медь, цинк, свинец и олово, но он редко встречается в виде собственно ванадиевых месторождений. Обладая склонностью к рассеянию, он часто встречается в качестве примеси в различных минералах горных породах: прежде всего, в осадочных железных рудах и титаномагнетитах, а так же в апатитах, глинах, бокситах, рудах многих урановых месторождений, фосфоритах, асфальтитах, битумах и нефти. Промышленным источником ванадия служат титаномагнетитовые руды (содержание ванадия достигает 1%) и осадочные железные руды, содержащие до 1% ванадия [1]. При переработке этих руд ванадий извлекается из шлаков от передела чугуна в сталь. В качестве побочного продукта ванадий извлекают при переработке уранового сырья, фосфоритов, бокситов, различных органических отложений. Вторичными сырьевыми источниками получения ванадия в Украине могут быть отходы производства титановой губки, глинозема, пигментного диоксида титана, отработанные ванадиевые катализаторы химического промышленности, твердые отходы сжигания мазута, который используется для ТЭС и ГЭС. В результате работы электрических станций, что работают на мазуте, образуются ванадийсодержащие шлаки из которых получают пентаоксид ванадия. Как было показано при проведении термодинамических расчетов [2], наиболее вероятной формой существования соединений ванадия являются ванадаты щелочных и переходных металлов. Часть этих соединений переносится воздушным путем с золой уноса, однако окончательной стадией их распространения является взаимодействие с природными водами. Характерной особенностью распространения ванадия в организме является быстрое равномерное поглощение его всеми органами и тканями после попадания в организм.

Исходя из того, наиболее вероятными источниками загрязнения окружающей среды являются:

- перенос ванадийсодержащих твердых аэрозолей, образующихся при выбросах топочных газов и с пылью шламонакопителей;
- перенос соединений ванадия в составе атмосферных осадков в виде жидкого аэрозоля;
- утечка растворов ванадиевых солей из шламонакопителей при вымывании их осадками и грунтовыми водами;
- преимущественного выпадения твердых аэрозолей и ванадийсодержащих осадков.

Ключевые слова: аэрозоли, токсические отходы, ванадий, пути распространения, загрязнение окружающей природной среды.

Постановка проблемы. При техногенном типе экономического развития количество источников загрязнения почвы увеличивается в результате деятельности разного рода потребителей. Основным негативным воздействием этих факторов является сокращение буферных свойств, т.е. способности почвы впитывать загрязняющие вещества. Степень ослабления этого действия трудно оценить, однако во многих регионах Европы имеются признаки того, что данные свойства почв находятся на границе истощения. Особенно это действенно для токсических отходов техногенного происхождения. В этом направлении проводится не достаточно научных исследований, что обуславливает актуальность темы статьи и рассматриваемых в ней вопросов.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблеме влияния взаимодействия твердых аэрозольных частиц с атмосферными аэрозолями посвящены работы Jaenicke R (New York, 1987) [3]. Данные экспериментов изложены в [5]. Состав почвенного раствора Украины рассмотрен [9]. Однако фоновое загрязнение окружающей среды в последнее время только увеличивается.

Данные о влияющих факторах исследованы недостаточно.

Постановка задачи и формулирование целей статьи. Задачей работы является определение путей распространения токсических отходов ванадия с природными водами и атмосферными аэрозолями во избежание дальнейшему загрязнению экосистем.

Изложение основного материала исследования. Химия взаимодействия твердых аэрозольных частиц с атмосферными аэрозолями в основном определяется их составом, который в свою очередь сильно зависит от происхождения. К основным элементам в составе почвенно-эрозийного аэрозоля относятся кремний и кальций. Важной составной частью морских аэрозолей является их солевая компонента. Значительную долю атмосферных аэрозолей составляют аэрозоли газохимического происхождения. К легко растворимым компонентам относятся соединения K_2CO_3 , $Mg(NO_3)_2$, Na_2SO_4 , $LiCl$, $CaCl_2$, MgC_2 , NH_4NO_3 [11]. Частицы этих соединений могут превращаться в капли водных растворов при относительной влажности менее 60%. Суммарная массовая кон-

центрация таких компонентов в тропосферных атмосферных частицах не превосходит 15%. Другие растворимые компоненты ((NH₄)₂SO₄, Na₂SO₄, MgSO₄, NaNO₃, KNO₃, NaCl, KCl, NH₄Cl), составляющие основную долю тропосферного аэрозоля субмикронной фракции, образуют водные растворы при влажности более 74%. Основным при этом является сульфатный аэрозоль, состоящий преимущественно из сернокислого аммония (NH₄)₂SO₄. Частицы сернокислого аммония образуют растворы при влажности >80%.

Таблица 1
Массовая концентрация аэрозоля (мкг/м³)

	Район промышленного города	В глубине континентов	Морской воздух Над Атлантикой	Полярный район	Стратосфера
В целом	130	9	13	3,3	1,3
Растворимые	70	6	12	2,9	1,3
Нерастворимые	60	3	1	0,4	0
Масса органической части	56	4	2	0,14	0

Источник [3]

В табл. 1 представлены данные о характерной полной массовой концентрации атмосферных частиц в разных условиях и вкладе в нее различных составляющих, что дает ясное представление о типичной массовой концентрации аэрозольных частиц в различных регионах при разных условиях [3]. Значительную долю субмикронной аэрозольной фракции в промышленных и городских районах могут составлять частицы сажи, однако все же большую часть промышленных аэрозолей составляют растворимые примеси.

Анализируя накопленные в литературе данные о составе атмосферных аэрозольных частицах, А.Г. Лактионов выделяет четыре их типа [4]. В табл. 2 представлены результаты его обобщений. В целом для аэрозоля I типа (океанической воды) плотность равна 2,26 г/см³; для аэрозолей II, III, IV типов $\rho=2,06\pm 0,12$ г/см³. Между

средней молярной массой аэрозольных частиц M (г/моль) и водородным показателем pH обнаружена довольно высокая коррелятивная связь, позволившая авторам рекомендовать соотношение $M=(6,1pH+10,8)$, где M – средняя масса аэрозольных частиц, г/моль; pH – водородный показатель аэрозольных частиц.

Таким образом типичными для промышленного региона Украины является кислый аэрозоль с низкими значениями водородного показателя (до 4), что приводит к значительному повышению скорости растворения соединений ванадия в атмосферных аэрозолях.

Как показали данные экспериментов [5] вероятность растворения твердой частицы в капле аэрозоля равна практически 100%, а время растворения составляет сотые доли секунды, особенно при отклонении pH среды от нейтральной. Вследствие присутствия в аэрозолях ионов аммония, возможно образование метаванадата аммония, обладающего наименьшей растворимостью в ряду ванадатов, а также растворов сернокислого ванадила, преимущественно образующихся в растворах серной кислоты. Образование последнего соединения наиболее вероятно в условиях низких температур окружающей среды, когда происходит интенсивное каплеобразование в среде дымовых газов, обладающих высокой влажностью и высоким содержанием оксидов серы. При этом, повышенные температуры (свыше 50°C) значительно увеличивает скорость растворения твердых соединений ванадия в образующихся каплях слабой серной кислоты.

Образовавшиеся аэрозоли и нерастворимые частицы оксидов алюминия и кремния становятся ядрами конденсации атмосферной влаги, способствуя образованию дождевых капель в теплое время года и кристаллов снега в холодное. При этом практически весь исходный твердый аэрозоль выпадает с осадками.

Таким образом, мелкие частицы твердого аэрозоля (с размером до 0,1 мкм) в нижних слоях атмосферы при повышенной влажности имеют гораздо меньшее время жизни, определяемое в основном временем от выброса до конденсации и выпадения осадков.

Таблица 2

Ионный состав осадков, образовавшихся на аэрозолях разного типа [4]

Тип аэрозоля	Концентрация ионов, мг/л									
	H ⁺	Na ⁺	K ⁺	NH ₄ ⁺	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	Cl ⁻	NO ₃ ⁻	SO ₄ ⁻	HCO ₃ ⁻
I	6 · 10 ⁻⁶	10 ⁴	380		400	1270	1,9-104		2,650	140
II	7,2 · 10 ⁻²	0,086	0,081	0,41	0,24	0,035	0,296	2,5	3,66	0
III	1,2 · 10 ⁻²	0,20	0,18	0,71	0,71	0,21	1,45	1,41	1,72	0,93
IV	2 · 10 ⁻³	1,7	0,8	1,3	2,2	1,8	2,5	1,8	10,5	7,7

Тип аэрозоля	m , мг/л	M , г/моль	ρ , г/см ³	pH	Примечание
I	3,38 · 10 ⁴	31,5	2,26	8,2	Океаническая вода
II	7,38	38,1	2,16	4,1	Городской аэрозоль
III	7,53	40,1	2,0	4,9	Сельский аэрозоль
IV	30,3	47,9	2,07	5,7	Юго-запад ЕТС СССР (степи, Днепропетровск, Симферополь, Киев)

m – концентрация аэрозольных частиц;

M – средняя молярная масса частицы;

ρ – средняя плотность аэрозоля;

pH – водородный показатель для раствора аэрозоля

Источник: [4]

Таблица 3

Средние пределы варьирования концентраций основных элементов почвенных растворов

Ионы	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Na ⁺ , K ⁺	Fe ²⁺	Fe ³⁺	Al ³⁺	SO ₄ ²⁻	Cl ⁻	NO ₃ ⁻
Концентрация, мг/л	30-200	15-50	следы-60	10-13	2-4	следы-0,2	20-200	50-160	следы-60

Источник: [6]

Следующим фактором, определяющим степень загрязнения окружающей среды, является взаимодействие соединений ванадия с грунтовыми водами и почвенными растворами, что может наблюдаться в случае осаждения твердых аэрозолей, унесенных с шламонакопителей, с дымовыми газами (при отсутствии осадков) либо в случае прямого взаимодействия грунтовых вод с отвалами шлаков и млармов.

Почвенные растворы и грунтовые воды различных типов почв содержат преимущественно легкорастворимые соединения. Катионы представлены главным образом Ca²⁺, Mg²⁺, K, Na⁺, NH₄⁺, H⁺, число анионов входят NO₃⁻, SO₄²⁻, HCO₃⁻, Cl⁻, CO₃²⁻, присутствуют так же фосфаты, бораты, гуматы, низкомолекулярные соединения типа простых сахаров, аминокислот и др. Состав почвенных растворов зависит от типа почвы и условий почвообразования. Содержание основных ионов в почвенных растворах по Е.И. Шиловой приведено в табл. 3. Абсолютные концентрации варьируются по сезонам года, но соотношение компонентов в основном сохраняется [6].

Степень засоленности почвенных вод меняется в очень широких пределах. В засоленных почвах концентрация почвенного раствора находится в пределах от десятых долей до нескольких целых граммов в литре. Наиболее разбавлены почвенные растворы гумидных регионов; для позолистых, дерново-подзолистых, красноземных и желтоземных почв концентрация растворов не превышает обычно 0,5-1 г/л, редко достигая 2-5 г/л. В черноземах, которые характерны для большей части территории Украины, еонцентрация почвенных растворов повышается до 2-4 г/л, а для солончаков до 350-420 г/л [8].

Состав почвенного раствора в наибольшей степени определяется составом почвы, представляющей собой смесь труднорастворимых неорганических солей и органических веществ, обладающих способностью к удержанию тех или иных ионов из почвенного раствора (т.е. обладающих ионообменными свойствами). В результате растворы почвы можно разделить по кислотности и окислительно-восстановительному потенциалу почвенного раствора.

Наибольшее значение водородного показателя имеют почвы степной части Украины (Южные степные районы и восток Украины). Значения pH почвенных растворов этих почв находится на уровне -7-7,5. Черноземы имеют реакцию близкую к нейтральной или слабокислую (pH=6,5-7,1). Наибольшей кислотностью обладают почвы западных районов Украины и Полесья (pH=6-6,5).

По окислительным свойствам все перечисленные типы почв относятся к почвам с преобладанием окислительных процессов (окислительно-восстановительный потенциал в среднем выше 450 мВ).

Таким образом, в среднем состав почвенных растворов Украины характеризуется степенью

минерализации порядка 2-10 г/л, значениями pH в пределах от 6 до 7,5 и окислительно-восстановительным потенциалом от 450 до 750 мВ.

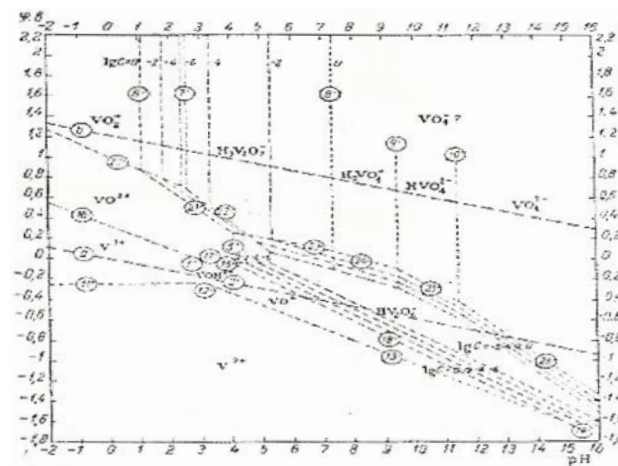


Рис. 1. Преобладающие формы существования соединений ванадия (V) в зависимости от pH среды и величины окислительно-восстановительного потенциала

Источник: [8]

На диаграмме Пубе (рис. 1) это соответствует преобладанию в растворе ортованадата общей формулой H₂VO₄ [8]. Необходимо отметить, что данные значения pH раствора соответствуют наименьшей скорости растворения соединений ванадия (рис. 3) [10]. И наименьшей их растворимости (рис. 2) [9]. Однако, учитывая окислительный характер раствора и в связи с этим малую вероятность образования соединений четырех-валентного ванадия, равновесная растворимость ванадия составит порядка 3-10 г/л, что более чем в 50000 раз превышает ПДК для вод хозяйственно-бытового назначения.

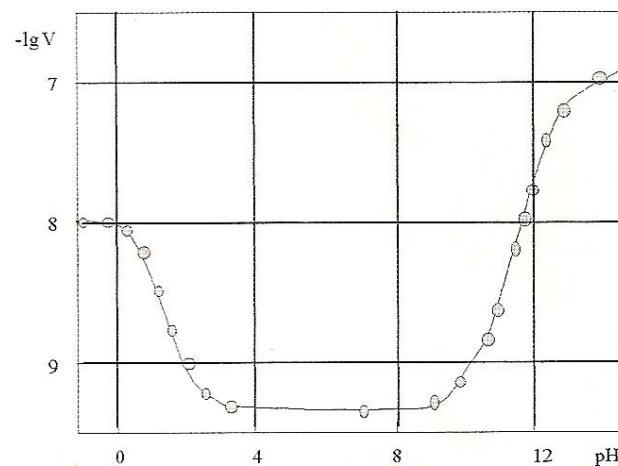


Рис. 2. Зависимость скорости растворения (V, г · с⁻¹ · см⁻²)

Источник: [9]

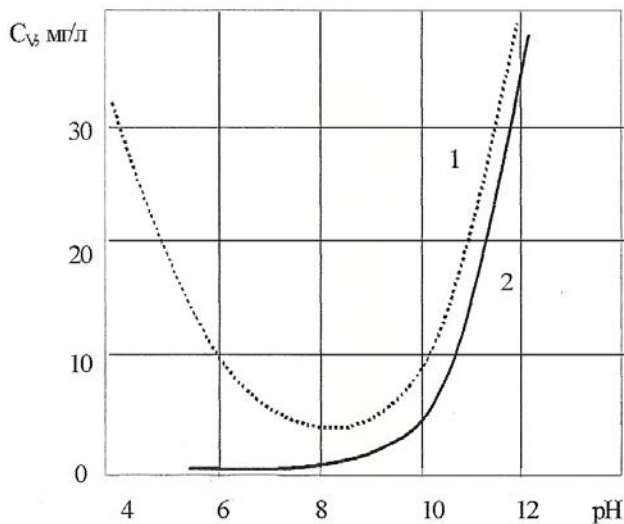


Рис. 3. Зависимость концентрации ванадия в растворе от величины pH:
1) четырехвалентный
2) пятивалентный ванадий

Источник: [10]

Наличие органических веществ в почве может изменять приведенные значения. При взаимодействии ненасыщенных по ванадию грунтов с ванадийсодержащими растворами (например в виде осадков) за счет адсорбции части многовалентных ионов (в т.ч. и ванадиевых соединений) концентрация соединений ванадия может снизиться. Однако несмотря на высокую обменную емкость некоторых видов почв (в частности черноземов), достигающую до 30-40 мг-экв/100 г почвы, при постоянном поступлении ванадийсодер-

жащих растворов их поглотительные свойства уменьшаются и они практически не оказывают влияния на концентрацию почвенных растворов.

Таким образом, химизм взаимодействия соединений ванадия с грунтовыми и почвенными водами можно в первом приближении рассматривать как процесс растворения в нейтральных растворах солей натрия и кальция. При этом максимальная концентрация соединений ванадия в почвенных растворах будет находиться в пределах до 5 г/л, что значительно выше значений ПДК для ванадия (V). Богатые органикой почвы могут частично поглощать соединения ванадия, образуя фильтрующий слой, снижающий скорость распространения токсических соединений, но при этом повышающий концентрацию их в почве. При этом количество адсорбированного ванадия может достигать значений 500 мг/100 г почвы, образуя зоны (пятна) на поверхности почв сильно загрязненные соединениями ванадия.

Выводы. В ходе проведенного авторами исследования установлено, что существует четыре наиболее вероятных пути распространения токсических отходов, три из которых связаны с взаимодействием с природными водами.

Показано, что при отсутствии облачности большая часть твердых аэрозольных частиц оседает в непосредственной близости от источника выбросов, при этом концентрация будет убывать по экспоненциальной зависимости. Доказано, что состав атмосферных аэрозолей имеет кислотный состав и это способствует растворению в них твердых аэрозольных частиц, содержащих соединения ванадия, и переносу их в составе облачных образований на достаточно большие расстояния.

Список литературы:

1. Поляков А.Ю. Основы металлургии ванадия. – М.: Металлургиздат, 1959. – 139 с.
2. Рябин В.А., Остроумов М.А., Свит Т.Ф. Термодинамические свойства веществ. – Л.: Химия, 1977. – 392 с.
3. Jaenicke R. Aerosol physics and chemistry. Landolt – Burstein. New series Volume v/4b Meteorology: Physical and Chemical Properties of Air, Springer, Berlin, Heidelberg, New York, 1987.
4. Лактионов А.Г. Равновесная гетерогенная конденсация. – Л.: Гидрометеиздат, 1988. – 278 с.
5. Химия окружающей среды / Под редакцией Дж.О.М. Бокриса. – М.: Химия, 1982. – 672 с.
6. Орлов Д.С. Химия почв: Учебник. – М.: Издательство МГУ, 1992. – 400 с.
7. Смирнов П.М., Муравин Э.А. Агрехимия. – М.: Агрехимиздат, 1991. – 288 с.
8. Справочник химика. Том III. – Л.: Химия, 1964. – 1008 с.
9. Луцки В.И., Поташников Ю.М., Луцкий В.А. Поведение V2O5 в водных растворах / Известия ВУЗов. Цветная металлургия, 1985, № 3, с. 62-66.
10. Покровский В.Н., Аракчеев Е.П. Очистка сточных вод тепловых электростанций. – М.: Энергия, 1980. – 256 с.
11. Кондратьев К.Я., Москаленко Н.И., Поздняков Д.В. Атмосферный аэрозоль. – Л.: Гидрометеиздат, 1983. – 224 с.

Гринь С.О., Пітак І.В., Звягінцева Ю.Ю., Ляпунова О.В., Цаліна Д.С.
 Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ГАЗОПОДІБНИМИ, РІДКИМИ ТА ТВЕРДИМИ СПОЛУКАМИ ВАНАДІЮ

Анотація

У статті досліджено взаємодію аерозольних частинок техногенного походження з атмосферними аерозолями, з ґрунтовими водами і ґрунтовими розчинами. Ванадій в природі більш поширений, ніж мідь, цинк, свинець і олово, але він рідко зустрічається у вигляді власне ванадієвих родовищ. Маючи здатність до розсіювання, він часто зустрічається в якості домішки в різних мінералах гірських породах: перш за все, в осадових залізних рудах і титаномагнетитах, а так само в апатитах, глинах, бокситів, рудах багатьох уранових родовищ, фосфоритах, асфальтитах, бітумах і нафти. Промисловим джерелом ванадію служать титаномагнетитові руди (вміст ванадію досягає 1%) і осадові залізні руди, що містять до 1% ванадію [1]. При переробці цих руд ванадій витягується із шлаків від переділу чавуну в сталь. В якості побічного продукту ванадій отримують при переробці уранової сировини, фосфоритів, бокситів, різних органічних покладів. Вторинними сировинними джерелами отримання ванадію в Україні можуть бути відходи виробництва титанової губки, глинозему, пігментного діоксиду титану, відпрацьовані ваналеві каталізатори хімічної промисловості, тверді відходи спалювання мазуту, який використовується для ТЕС і ГЕС. В результаті роботи електричних станцій, що працюють на мазуті, утворюються ванадіємісткі шлаки з яких отримують пентаоксид ванадію. Як було показано при проведенні термодинамічних розрахунків [2], найбільш вірогідною формою існування сполук ванадію є ванадати лужних і перехідних металів. Частина цих сполук переноситься повітряним шляхом із золи виносу, однак остаточною стадією їх розповсюдження є взаємодія з природними водами. Характерною особливістю поширення ванадію в організмі є швидке рівномірне поглинання його всіма органами і тканинами після попадання в організм.

Виходячи з того, найбільш вірогідними джерелами забруднення навколишнього середовища є:

- перенесення ванадіємістких твердих аерозолів, що утворюються при викидах топкових газів і з пилом шламонакопичувачів;
- перенесення сполук ванадію в складі атмосферних опадів у вигляді рідкого аерозолю;
- витік розчинів ванадієвих солей з шламонакопичувачів при вимиванні їх осадками і ґрунтовими водами;
- переважного випадання твердих аерозолів і опадів, які містять в своєму складі ванадій

Ключові слова: аерозолі, токсичні відходи, ванадій, шляхи поширення, забруднення навколишнього природного середовища.

Grin S.A., Pitak I.V., Zvyagintseva Yu.Yu., Lyapunova O.V., Tsalina D.S.
 National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ENVIRONMENTAL POLLUTION BY GASEOUS, LIQUID AND FIRM COMPOUNDS OF VANADIUM

Summary

In article interaction of aerosol particles of a technogenic origin with atmospheric aerosols, with ground waters and soil solutions is researched. Vanadium is more widespread in the nature, than copper, zinc, lead and tin, but it seldom meets in the form of actually vanadic fields. Having tendency to dispersion, it often meets as impurity in various minerals rocks: first of all, in sedimentary iron ores and the titanomagnetitakh, and also in apatites, clays, bauxites, ores of many uranium fields, phosphorites, asphaltites, bitumens and oil. Titanium magnetite ores (content of vanadium reaches 1%) and the sedimentary iron ores containing up to 1% of vanadium [1] are an industrial source of vanadium. In case of conversion of these ores vanadium is extracted from slags from processing of cast iron in steel. As a by-product vanadium is extracted in case of conversion of uranium raw materials, phosphorites, bauxites, various organic deposits. Production wastes of a titanic sponge, alumina, pigmentary dioxide of the titan, the fulfilled vanalievyy catalysts chemical the industries, solid waste of combustion of fuel oil which is used for thermal power plant and hydroelectric power station can be secondary raw sources of receipt of vanadium in Ukraine. As a result of work of power plants that use fuel oil, are formed slags from which receive vanadium pentoxide. As it was shown when carrying out thermodynamic calculations [2], the most probable form of existence of compounds of vanadium are vanadata of alkaline and transitional metals. A part of these connections is transferred in the air way with ablation ashes, however a final stage of their distribution is interaction with natural waters. Characteristic of distribution of vanadium in an organism is bystry uniform its all bodies and fabrics after hit in an organism.

Proceeding from that, the most probable sources of environmental pollution are:

- transfer of the vanadium-bearing firm aerosols which are formed in case of emissions of furnace gases and with dust of sludge collectors;
- transfer of compounds of vanadium as a part of an atmospheric precipitation in the form of a liquid aerosol;
- a leakage of solutions of vanadic salts from sludge collectors in case of washing away by their rainfall and ground waters;
- preferential loss of firm aerosols and vanadium-bearing rainfall.

Keywords: aerosols, toxic waste, vanadium, ways of distribution, environmental pollution.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 612.122

МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНА ТИПОЛОГІЯ І РОЗВИТТІ ДВИГАТЕЛЬНИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ СПЕЦІАЛЬНОЇ МЕДИЦИНСЬКОЇ ГРУППИ

Львов А.С.

Сумської державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка

За время обучения в вузе здоровье студентов имеет тенденцию к ухудшению. Так, ко второму курсу заболеваемость увеличивается на 23%, а к четвертому – на 43%. Ежегодно увеличивается число студентов, отнесенных по состоянию здоровья к специальной медицинской группе (СМГ). В некоторых вузах их количество достигает 60% от общего числа обучающихся. Научные исследования последних лет свидетельствуют, что особенности телосложения и тесно связанная с ними структура моторики являются важными, научно обоснованными критериями дифференциации педагогического процесса в физическом воспитании. Цель нашего исследования состояла в изучении конституции тела студентов специальных медицинских групп и их двигательных качеств. Полученные результаты показали, что в беговых тестовых упражнениях наилучшие результаты показывают юноши мышечного ТТ. Несколько уступают им юноши астено-торакального ТТ, а юноши дигестивного ТТ имеют сравнительно невысокие результаты. Более гибкими во всех рассматриваемых возрастных группах являются юноши мышечного ТТ. Затем следуют представители астено-торакального и дигестивного типов телосложения. Такое же распределение мест имеется и при рассмотрении всех остальных двигательных тестов. Результаты анализа физической подготовленности студентов СМГ позволили сделать вывод, что наилучшую подготовленность имеют представители мышечного типа телосложения, наименьшую – юноши дигестивного типа телосложения. Юноши астено-торакального типа по уровню физической подготовленности занимают среднее положение.

Ключевые слова: конституция тела, заболевания, специальные медицинские группы, особенности телосложения, типы телосложения.

Постановка проблемы. Студенческая молодежь является наиболее социально-активной и мобильной группой, которая в значительной мере определяет стратегию и будущее государства. Воздействие инновационных образовательных нагрузок с высоким уровнем психоэмоционального и интеллектуального напряжения, интенсификация учебного процесса, повышение требований к объему и качеству знаний, а также нарушение двигательного режима отрицательно влияют на функциональные возможности организма студентов [4; 8]. Это приводит к снижению адаптационных резервов, возникновению ситуации рассогласования механизмов регуляции вегетативных функций, которые проявляются в виде ухудшения работоспособности, повышенной утомляемости студентов [5].

За время обучения в вузе здоровье студентов имеет тенденцию к ухудшению [3; 7; 8; 11; 14]. Так, ко второму курсу заболеваемость увеличивается на 23%, а к четвертому – на 43%. Ежегодно увеличивается число студентов, отнесенных по состоянию здоровья к специальной медицинской группе (СМГ) [4]. В некоторых вузах их количество достигает 60% от общего числа обучающихся [2; 5].

Проблема повышения работоспособности и функциональных возможностей в условиях значительного увеличения учебной нагрузки студентов представляется в настоящее время весьма актуальной задачей. Физическая культура является наиболее действенным фактором сохранения и укрепления здоровья. При оптимальной физической активности все органы и системы работа-

ют экономично, адаптационные резервы велики, сопротивляемость организма к неблагоприятным условиям высока [2; 5]. Внимание ученых, изучающих процессы адаптации, преимущественно направлено на степень и характер изменения основных физиологических показателей у здоровых людей и лиц, занимающихся спортом [10]. Однако вопросы оптимизации физических нагрузок студентов, отнесенных по состоянию здоровья к СМГ, освещены недостаточно.

Анализ последних исследований и публикаций. В последние два десятилетия в физиологии, медицине и педагогике повысился интерес к изучению проблемы соотношения общей, частной и локальной конституций организма человека, позволяющей определить и прогнозировать своеобразие реактивных процессов, протекающих в любом органе или системе органов [1; 6; 13]. Интерес к изучению конституциональных особенностей человека во многом обусловлен их связью с различной реакцией целостного организма на одни и те же дозированные физические нагрузки и болезнетворные факторы [12]. Взаимосвязь конституциональных признаков и здоровья является одной из важнейших сторон конституциологии [10].

Научные исследования последних лет свидетельствуют, что особенности телосложения и тесно связанная с ними структура моторики являются важными, научно обоснованными критериями дифференциации педагогического процесса в физическом воспитании [10].

Цель статьи. Целью нашего исследования явилось изучить конституцию тела студентов

специальных медицинских групп и их двигательные качества.

Изложение основного материала. В нашем исследовании мы использовали общепринятые методы антропометрических исследований: исследовали массу тела, рост, окружность грудной клетки, определяли физиологическую подготовленность к физическим упражнениям [10].

Исследования проведено на базе кафедры анатомии и физиологии человека и животных Луганского национального университета имени Тараса Шевченко. В исследовании принимала группа студентов, которые занимаются в специальных медицинских группах (Институт педагогики и психологии, Институту экономики и бизнеса, факультета иностранных языков, факультета украинской филологии). Общее количество волонтеров составило 278 юношей.

Наиболее существенные различия между типами телосложения студентов-юношей 17, 18, 19 лет обнаруживаются при анализе антропометрических и физиометрических признаков. При первичном обследовании у студентов, имеющих различные типы телосложения, установлены существенные отличия ($P < 0,05$). В ходе исследования было выявлено, что длина тела среди 17-летних юношей наибольшей отмечена у представителей астено-торакального типа телосложения: $177,4 \pm 2,97$ см. Среди 18-19-летних студентов наиболее значительную длину тела имеют юноши дигестивного ТТ.

Как видно из таблицы 1, наибольшая масса тела отмечена у студентов дигестивного ТТ. Причем это свойственно всем возрастным группам. По этому показателю им заметно уступают юноши, имеющие астено-торакальный ТТ; пред-

Таблица 1

Основные антропометрические признаки студентов 17-19 лет разных типов телосложения

Показатели	Возраст, лет	Типы телосложения			Достоверность различий		
		Астено-торакальный	Мышечный	Дигестивный	АТ-М	М - Д	АТ-Д
Длина тела, см	17	$177,4 \pm 1,97$	$173,4 \pm 1,28$	$172,7 \pm 1,35$	*		*
	18	$178,3 \pm 1,81$	$180 \pm 3,85$	$180,2 \pm 2,35$			
	19	$180,3 \pm 5,5$	$180,6 \pm 2,5$	$184,5 \pm 6,1$			
Масса тела, кг	17	$60,61 \pm 1,75$	$62,3 \pm 2,4$	$70,5 \pm 2,64$			*
	18	$61,35 \pm 1,77$	$73,1 \pm 1,28$	$77,18 \pm 1,8$	*	*	*
	19	$64,7 \pm 1,9$	$74 \pm 3,5$	$74,33 \pm 1,5$	*		*
ОГК, см	17	$78,5 \pm 0,9$	$86 \pm 1,39$	$101,6 \pm 2,1$	*	*	*
	18	$80,5 \pm 1,2$	$91,5 \pm 2,5$	$95,2 \pm 3,3$	*		*
	19	$82,5 \pm 0,5$	$94,14 \pm 2,3$	$93 \pm 3,1$	*		*

Примечание. * – статистически достоверные различия при $P < 0,05$

Таблица 2

Физическая подготовленность студентов 17-19 лет разных типов телосложения.

Двигательные тесты	Возраст, лет	Тип телосложения			Достоверность различий		
		А-Т	М	Д	АТ-М	М-Д	АТ-Д
Бег 30 м, с	17	$4,81 \pm 0,1$	$4,8 \pm 0,03$	$5,44 \pm 0,1$		*	*
	18	$4,78 \pm 0,15$	$4,7 \pm 0,07$	$5,4 \pm 0,1$		*	*
	19	$4,81 \pm 0,13$	$4,29 \pm 0,1$	$5,0 \pm 0,23$		*	*
Бег 100 м, сек	17	$15,6 \pm 0,6$	$14,0 \pm 0,41$	$16,1 \pm 0,48$			*
	18	$15,57 \pm 0,46$	$13,9 \pm 0,31$	$16,05 \pm 0,42$			*
	19	$15,4 \pm 0,12$	$13,34 \pm 0,12$	$15,13 \pm 0,47$			*
Челночный бег 4x10 м, сек	17	$11,24 \pm 0,2$	$10,55 \pm 0,2$	$12,09 \pm 0,8$	*		*
	18	$11,1 \pm 0,1$	$10,54 \pm 0,24$	$12,07 \pm 0,85$	*	*	
	19	$11,0 \pm 0,15$	$10,47 \pm 0,53$	$12,0 \pm 0,13$		*	*
Наклон вперед, см	17	$11,51 \pm 2,8$	$15,63 \pm 1,2$	$11,3 \pm 5,1$			
	18	$12,71 \pm 2,4$	$16,83 \pm 1,82$	$12,0 \pm 4,16$			
	19	$15,85 \pm 1,6$	$17,5 \pm 1,79$	$13,2 \pm 2,13$			
Подтягивание на перекл., к-во раз	17	$5,5 \pm 1,6$	$12,0 \pm 0,8$	$2,3 \pm 0,9$	*	*	*
	18	$6,5 \pm 1,16$	$12,33 \pm 0,97$	$5,0 \pm 1,5$	*	*	
	19	$8,1 \pm 0,6$	$13,8 \pm 0,81$	$7,0 \pm 0,5$	*	*	
Прыжок в длину с места, см	17	$197,2 \pm 5,5$	$230,7 \pm 4,43$	$188,4 \pm 10,3$	*	*	
	18	$200,3 \pm 4,58$	$232,7 \pm 5,03$	$193,4 \pm 9,33$	*	*	
	19	$210,3 \pm 5,31$	$237,1 \pm 6,62$	$201,8 \pm 12,1$	*	*	
Поднимание ног к перекл., к-во раз	17	$1,6 \pm 0,7$	$8,3 \pm 1,1$	$1,5 \pm 0,8$	*	*	
	18	$2,6 \pm 1,66$	$9,3 \pm 1,39$	$4,5 \pm 2,5$	*	*	
	19	$6,6 \pm 3,06$	$13,1 \pm 2,07$	$7,0 \pm 3,6$	*	*	
Сгибание/разг. рук в упоре лёжа, к-во раз	17	$20,9 \pm 6,5$	$26,43 \pm 5,1$	$7,67 \pm 3,4$		*	*
	18	$24,9 \pm 5,5$	$29,43 \pm 2,18$	$12,67 \pm 2,11$		*	*
	19	$29,01 \pm 1,46$	$31,38 \pm 3,23$	$25,1 \pm 3,13$		*	

Примечание. * – статистически достоверные различия при $P < 0,05$

ставители мышечного ТТ занимают промежуточное положение.

Окружность грудной клетки среди 17-18-летних юношей наибольшая у представителей дигестивного ТТ. Среди 19 – летних студентов ОГК больше у студентов мышечного ТТ ($P>0,05$).

Результаты исследования двигательных качеств у студентов СМГ разных типов телосложения позволяют утверждать, что юноши, имеющие разные типы телосложения, существенно отличаются по уровню развития физических качеств (таблица 2).

Показатели физической подготовленности студентов разных конституциональных типов представлены в таблице 2. Из таблицы видно, что в беговых тестовых упражнениях наилучшие результаты показывают юноши мышечного ТТ. Несколько уступают им юноши астено-торакального ТТ, а юноши дигестивного ТТ имеют сравнительно невысокие результаты.

Более гибкими во всех рассматриваемых возрастных группах являются юноши мышечного ТТ. Затем следуют представители астено-торакального и дигестивного типов телосложения. Такое же распределение мест имеется и при рассмотрении всех остальных двигательных тестов. В большинстве силовых и скоростно-силовых тестовых упражнениях имеются статистически

достоверные различия ($P<0,05$) между конституциональными группами.

Выводы и предложения. Результаты анализа физической подготовленности студентов СМГ позволили сделать вывод, что наилучшую подготовленность имеют представители мышечного типа телосложения, наименьшую – юноши дигестивного типа телосложения. Юноши астено-торакального типа по уровню физической подготовленности занимают среднее положение.

Вместе с тем, комплексный анализ уровня развития отдельных двигательных качеств у представителей разных типов телосложения позволил выявить важную для разработки программы оздоровительной направленности и развития двигательных качеств юношей закономерность: наличие у каждого типа телосложения индивидуально прогнозируемых сильных и слабых сторон моторики. Это важно с методической и дидактической точки зрения, поскольку существуют разные взгляды на процесс развития двигательных качеств. В одних случаях, основной целью физической подготовки считается преимущественное развитие ведущих или отстающих двигательных качеств; в других случаях утверждается, что необходимо комплексное развитие двигательных качеств [9].

Список литературы:

1. Булатова Г. А. Профессионально-прикладная физическая подготовка как неотъемлемая часть физического воспитания в педагогических вузах / Г. А. Булатова // Совершенствование подготовки кадров в области физической культуры и спорта в условиях модернизации профессионального образования в России: тезисы докладов научно-практической конференции – М.: Флинта, 2005. – С. 233-235.
2. Гондарева Л. Н. Вероятностные критерии оптимального уровня репрезентации альфа-волн в ЭЭГ больших полушарий при умственной деятельности / Л. Н. Гондарева, Г. А. Кулкыбаев, Г. Н. Шайзадина // Астана: Медициналык Журналы. – 2003. – № 3. – С. 18-21.
3. Евсеев А. В. Индивидуальный подход к совершенствованию физической подготовленности студентов / А. В. Евсеев // Организация и методика учебного процесса, физкультурно-оздоровительной и спортивной работы: материалы 8-межуниверситетской научно-практической конференции. – М.: УРАО, 2004. – С. 98-100.
4. Ермакова И. В. Новая концепция эволюции человека / И. В. Ермакова // Таврический журнал психиатрии. – 2002. – Т. 6. – № 3. – С. 11-13.
5. Имнаев Ш. А. Особенности использования средств физической культуры для работоспособности студента / Ш. А. Имнаев, Ю. Н. Комаров // Адаптация учащихся всех ступеней образования в условиях современного образовательного процесса: материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Арзамас: АГПИ, 2006. – С. 58-61.
6. Комаров М. В. Силовой дисбаланс паравертебральной мускулатуры как информативный показатель состояния мышечно-связочной системы позвоночника у студентов / М. В. Комаров, А. Ф. Кузьмин // Адаптация учащихся всех ступеней образования в условиях современного образовательного процесса: материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Арзамас: АГПИ, 2006. – С. 62-63.
7. Лапицкий Ф. Г. Двигательная активность и физическая работоспособность студентов / Ф. Г. Лапицкий, А. В. Чоговадзе // Теория и практика физической культуры. – 1988. – № 10. – С. 62.
8. Левченко Л. Т. Некоторые аспекты внутри-индивидуального единства и межиндивидуальных различий в локальных конституциях / Л. Т. Левченко // Актуальные вопросы биомедицинской и клинической антропологии: тез. докл. науч. конф. – Красноярск, 1992. – С. 21-22.
9. Лёвушкин С. П. Влияние мышечных нагрузок различной направленности на физическое состояние и острую заболеваемость школьников 7-10 лет / С. П. Лёвушкин, Р. Р. Салимзянов, Е. В. Головихин // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2004. – № 4. – С. 41-45.
10. Мартиросов Э. Г. Методы исследования в спортивной антропологии / Э. Г. Мартиросов. – М.: Физкультура и спорт, 1982. – 200 с.
11. Письменский В. В. Сравнительный анализ эффективности различных методов релаксации мышц / В. В. Письменский, Н. Луббарди // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 1. – С. 47-48.
12. Синельников Ю. А. Предварительные результаты массового мониторинга физической работоспособности студентов в вузе / Ю. А. Синельников // Адаптация учащихся всех ступеней образования в условиях современного образовательного процесса: материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Арзамас: АГПИ, 2006. – С. 72-73.
13. Шайхелисламова М. В. Состояние андрогенной и глюкокортикоидной функции надпочечников у детей 8-15 лет в процессе адаптации к учебной нагрузке. / М. В. Шайхелисламова, Н. Б. Дикопольская, И. Р. Валеев // Рос. физиол. журн. им. И. М. Сеченова. – 2004. – № 8. – С. 414.
14. Muller H. P. The testing of physical efficiency. / H. P. Muller // Am. J. Phys. Anthropol., 2006. – P. 223-230.

Львов О.С.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

МОРФОФУНКЦІОНАЛЬНА ТИПОЛОГІЯ І РОЗВИТОК РУХОВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ГРУП

Анотація

За час навчання у вузі здоров'я студентів має тенденцію до погіршення. Так, до другого курсу захворюваність збільшується на 23%, а до четвертого – на 43%. Щорічно збільшується число студентів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи (СМГ). У деяких вузах їх кількість досягає 60% від загального числа студентів. Наукові дослідження останніх років свідчать, що особливості будови тіла і тісно пов'язана з ними структура моторики є важливими, науково обґрунтованими критеріями диференціації педагогічного процесу у фізичному вихованні. Мета нашого дослідження полягала у вивченні конституції тіла студентів спеціальних медичних груп і їх рухових якостей. Отримані результати показали, що в бігових тестових вправах найкращі результати показують юнаки м'язового типу статури (ТС). Трохи поступаються їм юнаки астено-торакального ТС, а юнаки дигестивного ТС мають порівняно невисокі результати. Більш гнучкими у всіх розглянутих вікових групах є юнаки м'язового ТТ. За ними йдуть представники астено-торакального і дигестивного типів статури. Такий же розподіл місць є і при розгляді всіх інших рухових тестів. Результати аналізу фізичної підготовленості студентів СМГ дозволили зробити висновок, що найкращу підготовленість мають представники м'язового типу статури, найменшу – юнаки дигестивного типу статури. Юнаки астено-торакального типу за рівнем фізичної підготовленості займають середнє положення.

Ключові слова: конституція тіла, захворювання, спеціальні медичні групи, особливості статури, типи статури.

Lvov A.S.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

MORPHOFUNCTIONAL TYPES OF MOTOR SKILLS DEVELOPMENT AND STUDENT SPECIAL MEDICAL GROUPS

Summary

During training students in high school health tends to deteriorate. Thus, the second incidence rate increased by 23%, while the fourth – on 43%. Each year, an increasing number of students referred for health to the special medical group (SMG). In some universities, the number reaches 60% of the total number of students. Scientific studies in recent years show that the different physical characteristics and closely related structures motor skills are essential, evidence-based criteria for the differentiation of the pedagogical process in physical education. The results of the analysis of the physical fitness of students of special medical groups led to the conclusion that the best representatives of preparedness have muscular body type, the smallest – boys digestivnogo body type. Boys asthenic-type thoracic level of physical fitness occupy a middle position.

Keywords: body constitution, disease, special medical group, especially a body, body types.

ОСВІТЛЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРИМІЩЕНЬ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЗДОРОВ'Я УЧНІВ

Товкун Л.П.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлено проблему впливу освітлення навчальних приміщень на здоров'я учнів. У результаті аналізу попередніх досліджень встановлено, що питання освітлення навчальних приміщень як чинник впливу на здоров'я учнів все ще залишається не розглянутою в повній мірі та є актуальним. Організація освітленості робочих місць відіграє велику роль у житті школярів і впливає на їхнє здоров'я. Недостатнє та нераціональне освітлення веде до стомлення очей, розладу центральної нервової системи, зниженню розумової та фізичної працездатності, а у ряді випадків може бути причиною травматизму (близько 5% травм приходиться на частку нераціонального та недостатнього освітлення). Визначено, що правильна освітленість навчальних приміщень у школі допомагає кращому сприйняттю учнями візуальної інформації.

Ключові слова: освітлення, навчальні приміщення, здоров'я, школярі, зоровий аналізатор.

Постановка проблеми. Належні умови життєдіяльності вчителів і учнів загальноосвітніх навчальних закладів – об'єктивний атрибут її ефективності. Проблеми забезпечення відповідних санітарно-гігієнічних умов у загальноосвітніх навчальних закладах нині особливо загострюються у зв'язку з запровадженням національної програми інформатизації галузі освіти, створення єдиної інформаційно-комп'ютерної системи управління освітою, розвитку інформаційної інфраструктури навчальних закладів.

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти у XXI столітті вдосконалення системи освіти й виховання у відповідності до принципів гуманізації та індивідуалізації передбачає максимальне врахування психофізичних особливостей дітей і створення таких умов освіти, які б сприяли своєчасному й повноцінному розвитку всіх сторін особистості дитини та її успішному навчанню.

Освітлення відіграє важливу роль і впливає на процес навчання та здоров'я школярів. Близько 90% інформації сприймається учнем через зоровий канал, тому правильне раціональне освітлення має важливе значення для виконання всіх видів робіт під час навчання [14].

Світло є не тільки важливою умовою роботи зорового аналізатора, але й біологічним фактором розвитку дитячого організму в цілому. Недостатня освітленість або її надмірна кількість знижують рівень збудженості центральної нервової системи і природну активність усіх життєвих процесів. Саме тому основною вимогою для освітлення шкіл завжди залишається надходження на робочі місця учнів достатньої кількості світла.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливу роль освітлення вивчало багато авторів. Так, це питання розглядалося у підручниках і навчальних посібниках із гігієни та шкільної гігієни таких авторів, як В.Г. Бардов [1], [3], В.І. Берзін [12], В.І. Бобрицька [2], Н.І. Коцур, Л.С. Гармаш, Л.П. Товкун [7], а також у статтях Гозак С.В. [4-5] і О.М. Манчевої (2013).

Ряд публікацій розкривають ергономічні, функціональні, технічні показники та фізичні норми сприйняття світла як такого. Приміром, у роботі І.К. Тульчина [15] розглядаються основні норми при виборі та встановлення штучних джерел освітлення, основні технологічні вимоги до

освітлення в дошкільних і шкільних закладах, подано основні поняття про світлотехнічні та електротехнічні розрахунки пристроїв освітлювальних установок. Автор В.Ф. Рунге [13] також частково розглядав проблеми освітлення, але лише з ергономічної точки зору. В іншій своїй роботі він розглядав освітлення з точки зору формоутворення та історичного процесу. У своєму дисертаційному дослідженні Погорельчук В.А. [9] розглядає художні особливості дизайну провідних італійських і німецьких виробників, порівнюючи здебільшого їхні стилістичні особливості.

Науковці Обуховська Е.В. і Мартинюк М.С. розглядають функціонування освітлення у навчально-виховному середовищі в залежності від закономірностей його сприйняття школярами, на основі чого виявлені особливості вибору освітлювальних приладів для інтер'єрів середніх навчальних закладів [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснивши аналіз попередніх досліджень, нами встановлено, що питання освітлення навчальних приміщень як чинник впливу на здоров'я учнів все ще залишається не розглянутою в повній мірі та є актуальним. Правильне освітлення в навчальних закладах є важливою частиною виховання фізично, психічно та духовно здорових дітей, саме тому гігієнічно раціональне освітлення має велике значення.

Метою статті є теоретичний огляд особливостей впливу освітлення навчальних приміщень на здоров'я учнів.

Виклад основного матеріалу. Освітленість – це освітлення поверхні, що створюється світловим потоком, який падає на поверхню.

Серед факторів зовнішнього середовища, які впливають на здоров'я, освітленість займає одне з перших місць. Всі аспекти освітлення допомагають краще зосереджуватися на навчанні в класах, стимулювати робочий процес, сприймати навчальний матеріал, а також на фізичне і психічне здоров'я всіх учасників навчального процесу. Світло може суттєво впливати на ставлення до навчання. Світло істотно впливає на увагу, концентрацію і активність учнів. Воно діє не тільки на орган зору, а й на весь організм в цілому, при цьому впливає на різноманітні фізіологічні процеси обмін речовин. Оскільки в учнів

організм, який розвивається, то їм потрібні особливі умови, котрі здатні підтримувати фізичний і емоційний стан, не тільки не шкодити, а й допомагати в здоровому розвитку школярів.

Важливою гігієнічною вимогою до приміщень є забезпечення його штучним і природним освітленням. Джерелом природного освітлення є сонце, а штучного в основному газорозрядні люмінесцентні лампи та лампи розжарювання. Сонячне проміння має велике біологічне та психологічне значення під його впливом прискорюється ріст тканин, покращується обмін, змінюється хімічний склад крові, поліпшується самопочуття в цілому. Сонячне світло має теплову, бактерицидну та фізіологічну дію, ультрафіолетове випромінювання сприяє утворенню в організмі вітаміну D, попереджуючи розвиток рахіту.

Не сприятливі умови освітлення погіршують загальне самопочуття, зменшують фізичну і розумову працездатність. Ще в 1870 році вчений Ф.Ф. Ерісман пов'язав розвиток короткозорості школярів із систематичним напруженням органу зору при недостатній освітленості. Крім цього виявив більшу частоту короткозорості та сколіозів (викривлення хребта) у міських школярів, ніж у сільських, що пояснюється тривалішим перебуванням останніх на свіжому повітрі під прямими сонячними променями. Наш український вчений О.М. Савельєв блискуче підтвердив цю гіпотезу і встановив, що розвиток короткозорості та сколіотичної постави може бути зумовлений не тільки прямим впливом тривалого зорового навантаження, не достатнього освітлення робочого місця, не відповідності меблів зросту, але і побічним впливом порушень обмінних процесів організму зокрема порушенням фосфорно-калієвого обміну. У дітей які дуже мало часу проводять на свіжому повітрі у світлу добу, розвивається ультрафіолетова недостатність яка проявляється зниженням неорганічного фосфору в крові і зменшенням сили м'язів. Знижена працездатність м'язів спини, а також м'язів очного яблука, сприяє розвитку сколіозів і короткозорості. Рекомендована тривалість школярів на свіжому повітрі становить 1,5-2,0 години з 10 до 16 години з метою профілактики порушень фосфорно-калієвого обміну [3].

Отже, правильна освітленість приміщень допомагатиме кращому сприйняттю дітьми візуальної інформації. Світлі приміщення підвищують готовність вчитись, активність і мотивацію.

У 1936 році доктор О.Ю. Щодро, із відділу шкільної гігієни Українського науково-дослідного інституту Охорони здоров'я дітей і підлітків, здійснив гігієнічну оцінку двостороннього природного освітлення шкільних приміщень кількох експериментальних шкіл (ці школи були побудовані в СРСР за проектом німецьких архітекторів Ернста Май, Бруно Тауте і Шютте). О.Ю. Щодро вказував на те, що основним недоліком одностороннього бокового освітлення є велика нерівномірність розподілу освітленості. Ця нерівномірність збільшується з глибиною приміщення (коло вікна коефіцієнт природного освітлення 4-5%, а в глибині приміщення – 0,95-1,2%). Тобто максимум горизонтальної освітленості безпосередньо поблизу вікна, мінімум – коло протилежної стіни. При двосторонньому освітленні

коефіцієнт природного освітлення більший майже на 1% (3,93%), ніж при односторонньому (3%). Двостороннє освітлення вирівнює розподіл коефіцієнта природного освітлення, що особливо важливо для робочих місць, які розташовані у глибині навчального приміщення, де в більшості випадків коефіцієнт природного освітлення є нижче норми [16]. Проте подальші дослідження доктора О.Ю. Щодро були припинені через те, що ці дослідження були запозичені з фашистської Німеччини.

Організація освітленості робочих місць відіграє велику роль у житті школярів і впливає на їхнє здоров'я. Недостатнє та нераціональне освітлення веде до стомлення очей, розладу центральної нервової системи, зниженню розумової та фізичної працездатності, а у ряді випадків може бути причиною травматизму (близько 5% травм приходиться на частку нераціонального та недостатнього освітлення). При недостатній чи швидко змінюваній освітленості органам зору приходиться пристосовуватися, це можливо завдяки властивостям очей – акомодатції (здатність очей пристосовуватись до ясного бачення предметів, що знаходяться від нього на різних відстанях, якщо така зміна відстані буде відбуватися часто, то це може призвести до зміни форми очного яблука), адаптації (звикання очей до визначеного рівню освітленості при зміні умов освітлення, тобто за рахунок напруги райдужних мускулів та конвергенції (здібність очей при розгляді близьких предметів приймати положення, при якому зорові осі обох очей пересікаються на сфокусованому предметі).

Саме через це особлива увага у загальноосвітніх навчальних закладах повинна приділятися освітленню навчальних приміщень. Оптимальне освітлення, при якому забезпечуються високий рівень зорових функцій і загальної працездатності учнів, становить 1000-1200 лк. Освітлення повинно бути не тільки достатнім, а рівномірним. Найбільш сприятливим є природне освітлення робочих поверхонь у навчальних приміщеннях при лівосторонньому розміщенні вікон [6].

Усі навчальні приміщення загальноосвітніх навчальних закладів повинні мати природне освітлення. Природне освітлення повинно бути рівномірним і не створювати блиску.

Незалежно від розміщення вікон (збоку, зверху) в навчальних приміщеннях світло повинно надати на робочі місця зліва. Оптимальний рівень природного освітлення забезпечується при верхньому та боковому освітленні приміщень. Забороняється облаштовувати навчальні приміщення так, щоб світловий потік був спрямований праворуч, спереду від учнів, крім майстерень для обробки металу, де повинен переважати правосторонній або прямий світлорозподіл. При загальній площі класної кімнати 64 м² і більше обов'язково слід передбачити додаткове освітлення через рекреаційні приміщення. Якщо глибина приміщення становить більше 6,0-6,5 м, то необхідне двобічне освітлення. Висота вікна при правосторонньому освітленні повинна бути не меншою 2,2 м при наявності глухої перегородки висотою 0,8 м від підлоги (при висоті приміщення 3,0 м). Допускається використовувати матове скло для освітлення внутрішньої світлонесучої

стіни на висоті 0,8-1,0 м від глухої перегородки і далі 1,2-1,4 м віконне скло до стелі (при загальній висоті застелення 2,2 м). Можливе додаткове освітлення світлом через прохідні коридори (не рекреаційні), умивальні, роздягальні при спортивних залах. Штучне освітлення допускається тільки в актовому залі, кіноаудиторії, санітарних вузлах, складових приміщеннях, охолоджуючих камер при кухні, допоміжних приміщеннях для працівників кухні, радіовузлах, дикторських, інвентарних і душових при спортивному залі. Орієнтація вікон навчальних приміщень повинна відповідати вимогам ДБН (за винятком кабінетів образотворчого мистецтва та креслення, де необхідно рівномірне освітлення) [10].

Заборається облаштувати навчальні приміщення так, щоб світловий потік був спрямований праворуч, спереду від учнів, крім майстерень із обробки металу, де повинен переважати правосторонній або прямий світлорозподіл. При загальній площі класної кімнати 64 м² і більше обов'язково необхідно передбачати додаткове освітлення через рекреаційні приміщення. Якщо глибина приміщення становить більше 6,0-6,5 м, то необхідне двобічне освітлення [11].

При стрічковому застеленні, а також орієнтації на південь-схід, південь-захід, захід обов'язково облаштування сонцезахисними засобами (штори з тканини з достатніми світло пропускними можливостями – поплін, штапель, підйомно-поворотні жалюзі тощо). При відсутності прямого попадання сонячного проміння на робочі місця учнів, штори повинні знаходитись у міжвіконних простінках і не закривати вікна. Ламбрекени не повинні сягати нижче верхньої частини віконної рами.

Освітленість приміщення знижується на 50-70%, якщо вікна забруднені. У зв'язку з цим знижується гострота зору учнів. Тому, за санітарно-гігієнічними вимогами, для забезпечення оптимального природного освітлення навчальних приміщень необхідно зовнішню сторону вікна мити 3-4 рази на рік, а внутрішню поверхню – не менше 2-х разів на місяць. Саме ці прості заходи сприятимуть зменшенню гостроти зору школярів і педагогічного персоналу.

Коефіцієнт природного освітлення (КПО) в навчальних приміщеннях повинен дорівнювати 2,5% на робочих місцях 3-го ряду парт (1 м від внутрішньої стіни). При двобічному освітленні мінімальне значення КПО визначається на другому ряді парт.

Рівномірність освітлення на робочому місці (відношення мінімального рівня освітлення до максимального) повинна складати не більше 0,3.

Достатність і рівномірність освітлення можна оцінити за світловим коефіцієнтом (СК) – відношення загальної площі вікон до площі підлоги. Найбільш раціональна форма вікон – прямокутна, висотою 2-2,5 м, при збереженні висоти підвіконника 0,8 м, шириною 1,8-2,0 м, верхній край вікна повинен бути на відстані 0,15-0,3 м від стелі. Ширина простінків між вікнами повинна бути не більшою 0,5 м, висота підвіконня – 0,8 м, СК – 1:4 – 1:5. Для забезпечення оптимального природного освітлення слід передбачити: кут, під яким видно небо з найбільш віддаленого робочого місця від вікна, повинен бути не меншим 5є; коефіцієнт затінення менше 3. Забороняється розмі-

щення на підвіконні в навчальних приміщеннях високої кімнатні квіти [6].

В Україні із вересня до травня необхідно підвищувати рівень освітлення навчальних приміщень за допомогою штучного освітлення. Для освітлення третього ряду парт слід у навчальних приміщеннях передбачити окреме включення другого від вікон ряду електроламп. Освітленість на робочих місцях має становити 600 лк. Раціональне співвідношення між світловими потоками від вікна і штучного освітлення – 2:1.

Рівень штучного освітлення й електротехнічне устаткування навчальних приміщень, освітлення території школи повинні відповідати ДСанПіН 5.5.2.008-01.

Штучне освітлення приміщень шкіл може бути забезпечено люмінесцентними лампами та лампами розжарювання з відповідною арматурою, яка повинна давати розсіяне світло, бути безпечною та надійною. Рівень штучного освітлення навчальних приміщень шкіл при використанні ламп розжарювання 150 лк і 300 лк при лампах люмінесцентних. У кабінетах креслення, майстернях рівень штучного освітлення повинен бути відповідно 200-400 лк, 300-500 лк. У всіх приміщеннях школи слід передбачити систему загального освітлення [6].

При штучному освітленні навчальних приміщень слід надавати перевагу люмінесцентним лампам (ЛТБ та інші), що мають позитивний висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи. Із люмінесцентних світильників для навчальних приміщень можна використовувати серії ЛСО-02 (підвісний світильник розсіяного світла) і ЛПО-23 (сталевий для громадських приміщень). Для освітлення класних дашок слід використовувати люмінесцентні світильники серії ЛПО-12 несиметричного розподілу світла з люмінесцентними лампами 40 Вт 80 Вт. Рекомендується використовувати, зокрема, штучні випромінювачі з 3500° К незалежно від принципу генерування видимої радіації. У класних приміщеннях можуть використовуватися люмінесцентні лампи типу ЛН (люмінесцентні лампи натурального кольору), освітлення ЛБ (білого кольору), ЛХБ (холодно білого кольору), ТГПЦ (тепло-білого кольору), МОД (2Ч40 Вт), ШПД (2Ч40 Вт) [6].

У навчальних майстернях, окрім загального освітлення, слід передбачити місцеве біля верстатів і станків. У майстернях для обробки дерева і металу з метою дотримання правил техніки безпеки, профілактики травм слід передбачити подвійне включення електрообладнання в електромережу.

Оптимальний рівень штучного освітлення спортивного залу повинно складати 400 лк на рівні підлоги.

У навчальних приміщеннях світильники слід розміщувати в 2 ряди паралельно лінії вікон на відстані: 1,5 м – від зовнішньої і внутрішньої стін; 1,2 м – від класної дошки; 1,6 м – від задньої стіни. Відстань між рядами світильників має бути 2,5-2,65 м. У приміщеннях для трудового навчання (майстернях) встановлюють пилевологозахисні світильники ПВЛ-2 X 40, ЛСО-8, ЛВВО-1 [6].

У загальноосвітньому навчальному закладі світильники слід мити не рідше одного разу на три місяці. Адже їхнє запилення не дає якісного освітлення навчальних приміщень, а це в свою

чергу призводить до напруження зорового аналізатора в учнів.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволило визначити, що вірно спроектоване та раціонально влаштоване освітлення шкільних приміщень справляє позитивний психофізіоло-

гічний вплив на учнів, підвищує їх ефективність і безпеку навчання, знижує втому та травматизм, забезпечує високу працездатність упродовж усього навчального року. Отже, дотримання норм освітленості це запорука успіху і здоров'я сучасних учнів.

Список літератури:

1. Бардов В.Г. Учебный посібник до практичних занять з загальної гігієни / В.Г. Бардов, І.І. Швайко, М.І. Бойко та ін. – К., 1994. – Ч. 2. – С. 48–51.
2. Бобрицька В.І. Анатомія і вікова фізіологія з основами шкільної гігієни: Робочий зошит: навч.-метод. посіб. / В.І. Бобрицька. – Київ: ВД «Професіонал», 2004. – 80 с.
3. Гігієна та екологія: Підручник / За ред. В.Г. Бардова. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 720 с.
4. Гозак С.В. Вплив чинників навчального процесу на показники здоров'я школярів / С.В. Гозак // Довкілля та здоров'я. – 2012. – № 3. – С. 17–20.
5. Гозак С.В. Гігієна навчальної діяльності: погляд у минуле та майбутнє / С.В. Гозак // Медико-екологічні та соціально-гігієнічні проблеми збереження здоров'я дітей в Україні: зб. тез. доп. наук.-практ. конф. за між нар. уч. (10-11 вересня 2009 р.). – К., 2009. – С. 77–83.
6. Державні санітарні правила і норми по устаткуванню, утриманню загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу. ДСанПіН 5.5.2.008-01. – К, 2001. – 54 с.
7. Коцур Н.І. Шкільна гігієна: Навчально-методичний посібник / Н.І. Коцур, Л.С. Гармаш, Л.П. Товкун. – К.: ТОВ «Панот», 2010. – 229 с.
8. Обуховська Е.В. Особливості вибору освітлювальних приладів для інтер'єрів середніх навчальних закладів / Е.В. Обуховська, М.С. Мартинюк // Вісник ХДАДМ. – 2011. – № 2. – С. 57–59.
9. Погорельчук В.А. Дизайн світильників провідних італійських та німецьких виробників: засоби художньої виразності та перспективи використання досвіду в Україні: дис. на здобуття наук. ст. канд. мист.: 17.00.07 / Погорельчук Володимир Анатолійович. – Харків, 2009. – 264 с.
10. Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2004 року № 601, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 09 вересня 2004 року за № 1121/9720.
11. Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 01 серпня 2001 року № 563, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 20 листопада 2001 року за № 969/6160.
12. Руководство к лабораторным занятиям по гигиене детей и подростков / В.И. Берзинь и др. – Гигиена детей и подростков: учебник. – М.: Медицина, 2003. – 380 с.
13. Рунге В.Ф. Эргономика в дизайне среды / В.Ф. Рунге, Ю.П. Манусевич. – М.: Архитектура, 2005. – 328 с.
14. Сонькин В.Д. Здоровье и школа / В.Д. Сонькин // Альманах «Новые исследования». – 2002. – № 1. – С. 6–12.
15. Тульчин И.К. Электрическое освещение школ и дошкольных учреждений / И.К. Тульчин. – М.: Энергоатомиздат, 1984. – 88 с.
16. Щодро А.Ю. Гигиеническая оценка двустороннего естественного освещения школьных помещений / А.Ю. Щодро // Гигиена и санитария. – 1936. – № 9. – С. 37–46.

Товкун Л.П.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ОСВЕЩЕНИЕ В УЧЕБНЫХ ПОМЕЩЕНИЯХ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА ЗДОРОВЬЕ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В статье освещена проблема влияния освещения учебных помещений на здоровье учащихся. В результате анализа предыдущих исследований установлено, что вопрос освещения учебных помещений как фактор влияния на здоровье учащихся все еще остается не рассмотрен в полной мере и является актуальным. Организация освещенности рабочих мест играет большую роль в жизни школьников и влияет на их здоровье. Недостаточное и нерациональное освещение ведет к утомлению глаз, расстройству центральной нервной системы, снижению умственной и физической работоспособности, а в ряде случаев может быть причиной травматизма (около 5% травм приходится на часть нерационального и недостаточного освещения). Определено, что правильная освещенность учебных помещений в школе помогает лучшему восприятию учениками визуальной информации.

Ключевые слова: освещение, учебные помещения, здоровье, школьники, зрительный анализатор.

Tovkun L.P.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hryhorii Scovoroda

LIGHTING CLASSROOMS AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE HEALTH OF THE STUDENTS

Summary

In the article the problem of influence of lighting of the classrooms on the health of the students. The analysis of previous studies found that the issue of lighting of the classrooms as a factor of influence on the health of the students is still not fully considered and is relevant. The organization of the lighting of workplaces plays an important role in life-neither students and affects their health. Insufficient and poor lighting leads to eyestrain, disorders of the Central nervous system, reduce mental and physical performance, and in some cases can be the cause of injuries (about 5% of the injuries accounted for part of the inefficient and insufficient lighting). Determined that the correct illumination of classrooms in the school helps a better perception of students of visual information.

Keywords: lighting, education facilities, health, pupils, visual analyzer.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 1082

МОДЕЛЬ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗНАТЬ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ В СИСТЕМІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Беліченко М.А., Кравченко Ю.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті викладені теоретичні аспекти використання інформаційного ресурсу системи дистанційного навчання як сукупність взаємозалежних математичних моделей, методів, методик аналізу й синтезу процесу структурування знань.

Ключові слова: інформаційний ресурс, дистанційне навчання, нечітка семантична мережа, елементарна семантична мережа 1-го роду, елементарна семантична мережа 2-го роду, N-арна неоднорідна семантична мережа, метод обчислення нечітких кванторів, нечіткий предикат.

Методологічні аспекти структурування знань іншими словами ефективного використання інформаційного ресурсу системи дистанційного навчання університету призначені для науково-методичного обґрунтування практичних рекомендації із впровадження в систему дистанційного навчання. У світі розроблені й успішно використовуються системи дистанційного навчання, що пропонують послуги з вивчення різних навчальних програм і курсів. Системи сільового дистанційного навчання складаються з наступних базових елементів [1; 4; 5; 6; 7]:

- навчального закладу, як організаційної структури дистанційної форми навчання;
- інформаційних ресурсів – баз даних учбово-довідкових матеріалів;
- технічних і програмних засобів забезпечення технології дистанційного навчання;
- викладачі дистанційної форми навчання (тьютори) і ті, що навчаються (студенти, слухачі).

Моделювання або представлення знань – це створення певної моделі, в якій може бути відображена існуюча структура знань та метод дослідження об'єктів пізнання. Як відомо, моделювання може бути предметним і знаковим. Предметним моделюванням називається дослідження моделі, відтворюючої реальний об'єкт, знаковим – дослідження символів об'єкту на основі логіко-математичних структур. Моделювання є однією з гносеологічних категорій, що дозволяють пізнати об'єкт на основі дослідження його моделі [2; 5; 6].

Основними принципами використання інформаційного ресурсу є: абстрагування, інкапсуляція, модульність, ієрархічність, типізація, паралелізм і збереженість. Кожний із цих принципів сам по собі не новий [2], але в запропонованій послідовності вони застосовані вперше.

Дана N-арна неоднорідна семантична мережа $S = (V, D, \Gamma)$, де V – множина вершин (понять) мережі потужності $|V| = n$; D – множина дуг (відносин між поняттями) мережі потужності $|D| = m$; $\Gamma = (\Gamma_V, \Gamma_D)$ – множина ваг вершин і дуг мережі відповідно, потужністю $|\Gamma| = |\Gamma_V \cup \Gamma_D| = n + m$, $n, m \in N$, $\gamma_i \in \Gamma_V$, $i = 1, n$; $\gamma_j \in \Gamma_D$, $j = n+1, m$ (рис. 2.1).

Сучасна теорія навантажених орграфів розроблена для випадку коли $|\Gamma| = |\Gamma_D| = m$, $m \in N$,

тобто враховуються тільки ваги дуг, а $\Gamma_V = \emptyset$ [4,6,7,9,12,13,54]. Таким чином, виникла **теоретична проблема** математичної формалізації N-арної неоднорідної семантичної мережі $S = (V, D, \Gamma)$.

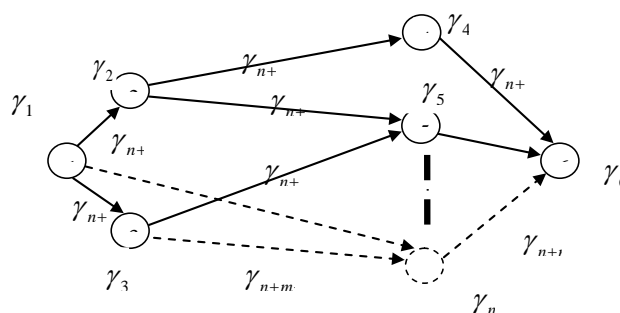


Рис. 2.1. N-арна неоднорідна семантична мережа $S = (V, D, \Gamma)$

Пропонується наступний підхід щодо розв'язання даної проблеми. Уведемо поняття «елементарна семантична мережа 1-го роду», як мережа із двох вершин і дуги між ними з відповідними вагами (рис. 2.2).

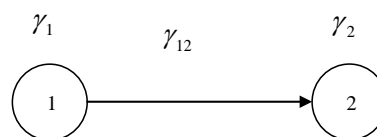


Рис. 2.2. Елементарна семантична мережа 1-го роду

Тоді логічно ввести поняття «наведена елементарна семантична мережа 1-го роду» з вагою дуги γ , що відповідає елементарній семантичній мережі 1-го роду (рис. 2.3).

$$\gamma = \Theta_k(\gamma_1, \gamma_2, \gamma_{12}) \equiv m, \quad m^T = (m_0, m_1), \quad (2.1)$$

де $\Theta_k(\gamma_1, \gamma_2, \gamma_{12}) \equiv m$ – предикат, що приймає значення нечіткого логічного вектору.

Очевидно, що мережа (рис.) отримана після перетворення мережі (рис. 2.2). Область значення предиката розширена від традиційних 0 або 1 до нечіткого двохкомпонентного логічного вектору [57] $m_{ijk}^T = (m_{0ijk}, m_{1ijk})$, при цьому якщо $m_{ijk}^T = (0, 1)$,

то вектор приймає значення «істинно», а якщо $m_{ijk}^T = (1, 0)$, то – «хибно».

Крім цього повинні бути здійсненні умови

$$0 \geq m_{0ilk}, m_{iilk} \geq 1, m_{0ijk} + m_{0ilk} = 1. \quad (2.2)$$

Заперечення вектору \overline{m}_{ijk} відповідає перестановці його елементів $\overline{m}_{ijk}^T = (m_{ijk}, m_{0ilk})$. Мірою нечіткості логічного вектору m_{ijk} служить ентропія $S(m_{ijk}) = -m_{0ijk} \log_2 m_{0ijk} - m_{iilk} \log_2 m_{iilk}$. Мірою нечіткості семантичної мережі є величина $S(M) = \sum_{i,j} S(m_{ijk})$, де $m_{ijk} \in M, i = \overline{1, l}, j = \overline{1, c}, i, j \in N$.

Кожної логічної операції між векторними змінними зіставляється тензор 3-рангу. При цьому тензори зберігають той вид, що вони мали у векторному представленні традиційної чіткої логіки. Це дозволяє однозначно описати операції над нечіткими логічними змінними. Крім того, між операціями зберігаються ті ж зв'язки, які мали місце в чіткій логіці. Істотна зручність векторного представлення полягає в тому, що операції над логічними змінними можуть бути представлені в матричному виді.

Пропонований підхід відрізняється від існуючої теорії нечітких предикатів, тим що замість значення нечіткого логічного вектору предикату ставиться у відповідність **нечітка семантична мережа**. Це дозволило при логічних висновках об'єднати переваги теорії предикатів, векторного представлення логічної змінної й теорії матриць.

Уведемо поняття «елементарна семантична мережа 2-роду» (рис. 2.3) $S = (V, D, \Gamma), |V| = n, |D| = m, |\Gamma| = |\Gamma_V \cup \Gamma_D| = n + m, n, m \in N$, як мережа, що у результаті перетворень (2.1), (2.2) може стати так названою «приведеною елементарною семантичною мережею 2-роду» $S^* = (V^*, D^*, \Gamma^*)$, для якої

$$|V| > |V^*| > 2; |D| > |D^*| > 1; |\Gamma| > |\Gamma^*| > 3. \quad (2.3)$$

Таким чином, запропонований підхід дозволить зв'язати теоретичну проблему математичної формалізації N -арної неоднорідної семантичної мережі. Найбільш перспективною, на наш погляд, є, розроблена модель, що поєднує переваги теорій предикатів, нечіткої логіки й семантичних мереж.

Визначення 2.1. Нехай змінні $\gamma_1, \gamma_2, \dots, \gamma_{n+m}$ приймають значення, що належать довільним множинам: $\gamma_i \in \Gamma_V, i = 1, 2, \dots, n, \gamma_j \in \Gamma_D, j = n+1, n+2, \dots, m$, тоді функція $y = \Theta(\gamma_1, \gamma_2, \dots, \gamma_{n+m})$, якій можна поставити у відповідність нечітку семантичну мережу $S = (V, D, \Gamma)$, тобто $\Theta(\gamma_1, \gamma_2, \dots, \gamma_{n+m}) \equiv S$, де V – множина вершин (понять) мережі потужності $|V| = n$; D – множина дуг (відносин між поняттями) мережі потужності $|D| = m$; $\Gamma = (\Gamma_V, \Gamma_D)$ – множина ваг вершин і дуг мережі відповідно, потужністю $|\Gamma| = |\Gamma_V \cup \Gamma_D| = n + m, n, m \in N, \gamma_i \in \Gamma_V, i = \overline{1, n}; \gamma_j \in \Gamma_D, j = \overline{n+1, m}$ називається **$n+m$ -місцевим предикатом на нечіткій семантичній мережі**.

Тому що будь-яку нечітку семантичну мережу $S = (V, D, \Gamma)$ можна представити навантаженим оргграфом у вигляді наведеної елементарної семантичної мережі 2-роду, то вищевказану мережу можна описати однією й тільки однією матрицею суміжності M .

Таким чином, математична формалізація даного твердження має вигляд

$$\forall \gamma_i \in V, i = \overline{1, n}, \gamma_j \in D, j = \overline{n+1, m} \Rightarrow$$

$$\Theta_k(x_1, x_2, \dots, x_m) \equiv \begin{pmatrix} m_{11k} & m_{12k} & \dots & m_{1ck} \\ m_{21k} & m_{22k} & \dots & m_{2ck} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ m_{l1k} & m_{l2k} & \dots & m_{lck} \end{pmatrix}. \quad (2.4)$$

Область значень елементів матриці суміжності розширена від традиційних 0 або 1 до нечіткого двохкомпонентного логічного вектору $m_{ijk}^T = (m_{0ijk}, m_{iilk})$.

Отже, логіка нечітких предикатів розвинена у векторно-матричному представленні. Предикат представимо як векторне поле нечітких змінних над заданою множиною термів. Досліджуємо операції над предикатами, розробимо варіант побудови нечіткого висновку на основі правил, сформульованих у вигляді відносин між предикатами. Дамо визначення й визначимо метод обчислення нечітких кванторів \forall й \exists .

Mizraji E. в роботі «Vector logics: The matrix-vector representation of logical calculus» розвинув матричне представлення нечіткої логіки, природно узагальнюючий апарат звичайної «чіткої» логіки. Відправною крапкою було обрано тензорне представлення логіки, запропоноване Е. Mizraji. Логічні змінні представлені $2D$ векторами $m^T = (m_0, m_1)$ компонента, яких задовольняють умовам: $0 \geq m_0, m_1 \leq 1, m_0 + m_1 = 1$. Заперечення \bar{m} вектора m еквівалентно перестановці його компонент: $\bar{m}^T = (m_0, m_1)$. Простір нечітких векторів позначаємо символом F . Мірою нечіткості логічного вектора $m \in F$ служить ентропія

$$S(m) = -m_0 \log_2 m_0 - m_1 \log_2 m_1.$$

Кожної логічної операції P між векторними змінними m, y зіставляється тензор 3-рангу $T^{(P)}$, що реалізує відображення $m \otimes y \xrightarrow{P} z$ (або $F \otimes F \xrightarrow{P} F$). При цьому тензори $T^{(P)}$ зберігають той вид, що вони мали у векторному представленні «чіткої» логіки. Це дозволяє однозначно інтерпретувати операції над нечіткими логічними змінними. Крім того, між операціями зберігаються ті ж зв'язки, які мали місце в «чіткій» логіці, наприклад, правила де Моргана. Однак алгебраїчні властивості деяких операцій над «істотно нечіткими» змінними, такі як ідемпотентність, дистрибутивність, закон виключення третього й закон протиріччя, у нечіткій логіці не виконуються. При цьому вони залишаються справедливими для випадку, коли логічні змінні приймають чіткі значення, що збігаються з векторами «базису» $(e^{(0)})^T = (1, 0)$ або $(e^{(1)})^T = (0, 1)$, що мають зміст «неправда» й «істина» відповідно.

Велика зручність векторного представлення полягає в тому, що операції над логічними змінними можуть бути представлені в матричному виді. Наприклад, зіставляючи вектору m кон'юнктиву $C(m)$ й диз'юнктиву $D(m)$ матриці

$$\bar{N}(m) = \begin{pmatrix} 1 & m_0 \\ 0 & m_1 \end{pmatrix}; D(m) = \begin{pmatrix} m_0 & 0 \\ m_1 & 1 \end{pmatrix}, \quad (2.5)$$

представимо нечіткі кон'юнкцію, диз'юнкцію й імплікацію у вигляді

$$m \wedge y: C(m)y; m \vee y: D(m)y; m \rightarrow y: D(\bar{m})y. \quad (2.6)$$

Це дозволяє виразити результат операцій через компоненти вихідних векторів («співмножників»), а також використати при рішенні логічних задач матричну алгебру.

Відзначимо також, що будь-яка формула, що зв'язує нечіткі змінні має реалізацію у вигляді

ді розгалуженої електричної схеми, що містить певне число дільників струму, що природно узагальнює схеми з дискретними перемикачами в реалізаціях «чіткої» логіки.

Основне достоїнство матричного представлення нечіткої логіки складається в можливості відомості задач одержання логічних висновків до рішення лінійних алгебраїчних рівнянь. В науковій літературі це продемонстровано на прикладах нечіткого правила «модус поненс» та «методу резолюції».

Розробимо матричну модель нечітких предикатів. Як відомо, язик предикатів значно розширює можливості рішення задач у порівнянні з логікою висловлень.

«Чіткі», тобто класичні предикати визначаються як функції на множині «термів» M , що приймають значення в булевому просторі $B = \{0,1\}$. Так, якщо, $M = \{\gamma_1, \gamma_2, \gamma_3, \gamma_4, \gamma_5\}$, то прикладом одного такого предиката $P(m)$, де $m \in M$, може служити функція

$$P(m) \begin{matrix} m & \gamma_1 & \gamma_2 & \gamma_3 & \gamma_4 & \gamma_5 \\ & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 \end{matrix} \quad (2.7)$$

Аналогічно визначаються двомісні, тримісні й т.п. предикати. Наприклад, двомісний предикат $P(m, y)$, $m \in M$, $y \in N$ визначений на множині $M \otimes N$.

Нечіткий предикат $P(m)$ визначаємо як функцію, задану на множині M й приймаючого значення в просторі векторних нечітких змінних F , яке було визначено вище. Отже, областю значень предиката є нечіткі логічні вектори, $P(m) \in F$ або $[P(m)]^T = (P_0(m), P_1(m))$, причому для всіх справедливо

$$0 \leq P_0(m), P_1(m) \leq 1, \quad P_0(m) + P_1(m) = 1. \quad (2.8)$$

Таким чином, нечіткий предикат $P(m)$ задає на M деяке векторне поле, як це показано на рис. 2.4.

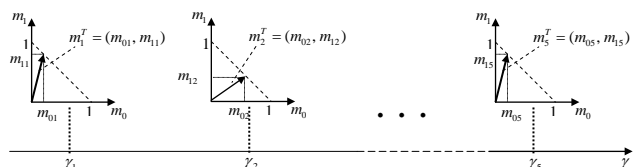


Рис. 2.4. Приклад нечіткого предиката $P(m)$ як векторного поля нечітких змінних, заданого на множині $M = \{\gamma_1, \gamma_2, \gamma_3, \gamma_4, \gamma_5\}$

Отже, тому що предикати є логічними змінними, то до них можуть бути застосовані всі нечіткі логічні операції. Це дозволяє з деяких заданих на M предикатів будувати нові, більш складні, предикати, що дає можливість розширити на область предикатів правила логічного висновку.

Правило «модус поненс» можна проілюструвати наступним простим прикладом. Нехай між предикатами $P(m)$, $Q(m)$, $R(m)$ заданими на M , існує зв'язок (зв'язки такого роду називають «правилами»)

$$P(m) \rightarrow Q(m) = R(m). \quad (2.9)$$

Тут предикат $R(m)$ можна інтерпретувати як ступінь істинності того, що «із $P(m)$ треба $Q(m)$ ». Перепишемо (2.9) у матричному виді

$$D(P(m))Q(m) = R(m) \quad \text{або} \quad \begin{pmatrix} P_0(m) & 0 \\ P_1(m) & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} Q_0(m) \\ Q_1(m) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} R_0(m) \\ R_1(m) \end{pmatrix}. \quad (2.10)$$

Висновки: отже, виходячи з вищесказаного розроблена модель представлення знань (рис. 2.5.)

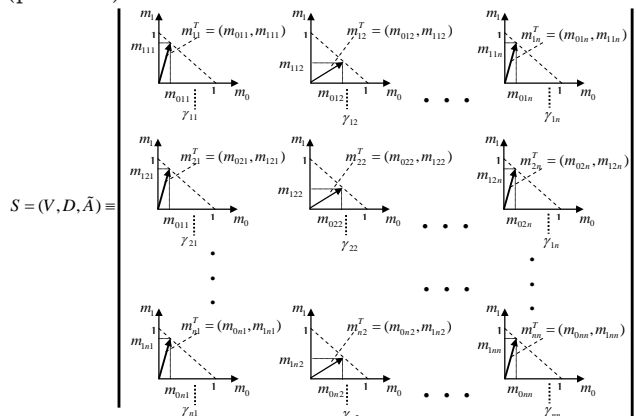


Рис. 2.5. Матриця суміжності N -арної неоднорідної семантичної мережі $S = (V, D, \hat{A})$

Розглянута вище схема застосування нечітких предикатів у векторно-матричному представленні дозволяє ввести логічні операції без довільних допущень. Логічні операції над нечіткими змінними описуються тими ж самими тензорами, що й в «чіткій» логіці. У результаті виходить гнучка й обґрунтована система розрахунків, що містить емпіричні експертні оцінки тільки «на вході» алгоритмів.

Список літератури:

1. Герасимов Б. М. Интеллектуальные системы поддержки принятия решений: навчальний посібник / [Б. М. Герасимов, В. М. Локазюк, А. Г. Оксіюк, О. В. Поморова]. – К.: Київ, Європейський університет, 2007. – 335 с.
2. Герасимов Б. М. Проектирование та застосування експертно-навчальних систем: монографія / Б. М. Герасимов, О. Г. Оксіюк, С. О. Шворов // – К.: Європейський університет, 2008. – 263 с.
3. Дистанційний навчальний процес: навчальний посібник [за ред. В. Ю. Бикова та В. М. Кухаренка]. – К.: Міленіум, 2005. – 292 с.
4. Кравченко Ю. В. Концепція структуризації інформаційного ресурсу системи дистанційного навчання / Кравченко Ю. В., Оксіюк О. Г. // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – К.: 2009. – № 1(4). – С. 6–11.
5. Кравченко Ю. В. Математическая модель сложной социальной системы / Кравченко Ю. В., Лобанов А. А., Оксіюк А. Г. // Матеріали міжнародної наукової конференції «Інтеллектуальні системи прийняття рішень і проблеми обчислювального інтелекту (ISDMCI'2009)». – Херсон: ХНТУ, 2009. – С. 56–57.
6. Лавров О. Дистанционное обучение: Классификация проблем. Термины и определения [Электронный ресурс]: <http://olavr.nm.ru>
7. Mizraji E. Vector logics: The matrix-vector representation of logical calculus / Mizraji E. // Fuzzy Sets and Systems. – 1992. – V. 50. – P. 179–185.

Беличенко М.А., Кравченко Ю.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОДЕЛЬ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ЗНАНИЙ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ В СИСТЕМЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье изложены теоретические аспекты использования информационного ресурса системы дистанционного обучения как совокупность взаимосвязанных математических моделей, методов, методик анализа и синтеза процесса структурирования знаний.

Ключевые слова: информационные ресурсы, дистанционное обучение, нечеткая семантическая сеть, элементарная семантическая сеть 1-го рода, элементарная семантическая сеть 2-го рода, N-Арная неоднородная семантическая сеть, метод вычисления нечетких кванторов, нечеткий предикат.

Belichenko M.A., Kravchenko Yu.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

MODEL OF KNOWLEDGE REPRESENTATION AND USE OF INFORMATION RESOURCES OF IN THE DISTANCE LEARNING SYSTEM

Summary

The article describes the theoretical aspects of the use of information resources of distance learning as a set of interrelated mathematical models, methods and techniques of analysis and synthesis of knowledge structuring process.

Keywords: information resources, distance learning, fuzzy semantic network, elementary semantic network of the 1st kind, elementary semantic network of the 2nd kind, N-A heterogeneous semantic network, a method for calculating the fuzzy quantifiers, fuzzy predicate.

УДК 62-183.2:531.46

СПОСІБ КОНТРОЛЮ ЗАВАНТАЖЕНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ТРАНСПОРТНИХ РЕЙКОВИХ ЗАСОБІВ

Біхдрікер А.С.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Запропоновано спосіб контролю завантаженості промислових транспортних рейкових засобів. Досліджено роботу головки запису на залізничну рейку. Досліджено роботу ферозондових датчиків в якості первинних перетворювачів. Розроблений пристрій для контролю завантаженості промислових транспортних рейкових засобів. Досліджено залишкове магнітного поле головки запису.

Ключові слова: головка запису, ферозондовий датчик, завантаженість, залізнична рейка, магнітне поле.

Постановка проблеми. До функціонування залізничного транспорту пред'являються все більш високі вимоги безпеки руху, одним з параметрів якої є завантаженість промислових транспортних рейкових засобів.

Для контролю завантаженості промислових транспортних рейкових засобів застосовуються статичні ваговимірювальні пристрої, що вимагають фіксації або дуже повільного руху вагонів, а тому розташовані на запасному шляху поблизу головного ходу. Операція контролю завантаженості вимагає значних витрат часу на розчеплення й подачу вагонів на ваговимірювальний пристрій.

Аналіз останніх досліджень. Для контролю завантаженості промислових транспортних рейкових засобів широко використовуються коштовні вимірювальні комплекси, встановлені на спеціалізованих ділянках залізничної колії, що нерідко призводить до різкого обмеження швидкості руху рухомого складу.

При значній розмаїтості конструкцій вагонних ваг, які є основою систем контролю параметрів завантаженості промислових транспортних рейкових засобів, для кожних з них можна виділити основні вузли: одна або кілька вантажоприймальних платформ, по яких рухається вагон при зважуванні. Ці платформи відіграють роль силотрансмісійних пристроїв, за допомогою яких вертикальні сили, що діють на платформи, передаються на перетворювачі.

Вантажоприймальні платформи, як правило, містять пристрої для зменшення впливу позовжних сил на вагову платформу при прокатуванні вагона:

- перехідні містки, що розтягують струнки, обмежувальні упори;

- один, або декілька силовимірювальних перетворювачів для перетворення сили у відповідний електричний сигнал;

- дорожні керуючі пристрої, за допомогою яких вторинний електронний прилад визначає тип об'єкта, що проходить по вантажоприймальній платформі й час початку, а іноді й закінчення, процесу прийому сигналів силовимірювальних перетворювачів.

У якості силовимірювачів використовуються як тензорезисторні, так і вібраційно-частотні перетворювачі.

Таким чином, у результаті аналізу систем контролю параметрів промислових транспортних рейкових засобів можна зробити наступні висновки:

- в існуючих системах контролю завжди присутні вантажоприймальні пристрої (платформа або ваговимірювальна рейка);

- у конструктивному, апаратному й програмному рішеннях систем контролю проглядається консерватизм мислення, пов'язаний з використанням вантажоприймальних пристроїв.

Виділення раніше не вирішених проблем. Останнім часом ведуться інтенсивні роботи по створенню пристроїв, що контролюють завантаженість залізничних вагонів із забезпеченням безпеки руху в процесі їх руху і практично без обмеження швидкості.

Одним з економічних способів контролю завантаженості є вимірювання інтенсивності зовнішнього магнітного поля мітки, нанесеної головкою запису на залізничну рейку. Відомо, що інтенсивність магнітного поля мітки залежить від впливу динамічних навантажень [1], причому ступінь зменшення величини напруженості магнітного поля залежить від ваги вагона.

Інтенсивність магнітного поля мітки залежить від впливу динамічних навантажень, причому ступінь зменшення величини напруженості магнітного поля залежить від завантаженості промислового транспортного рейкового засобу. Вимірювання зовнішнього магнітного поля мітки здійснюється за допомогою ферозондового датчика [2]. Для підвищення точності контролю завантаженості промислових транспортних рейкових засобів виникає необхідність використання декількох ферозондових датчиків для вимірювання як горизонтальної, так і вертикальної складової зовнішнього магнітного поля мітки.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження роботи ферозондових датчиків для вимірювання як горизонтальної, так і вертикальної складової зовнішнього магнітного поля мітки.

Виклад основного матеріалу. Робота системи при послідовному запису магнітних міток і фіксуванням рівня сигналу від датчиків зчитування магнітної мітки забезпечує контроль завантаженості промислових транспортних рейкових засобів по величині сигналу: чим менше величина, тим більше завантаженість промислового транспортного рейкового засобу [3]. Цей принцип і покладений в основу запропонованого пристрою для контролю завантаженості промислових транспортних рейкових засобів рис. 1.

При контролі завантаженості промислових транспортних рейкових засобів (вагонів) перед проїздом колісної пари запускається реле часу (4), яке своєю першою контактною групою підключає обмотки збудження (2) головки запису (1) до джерела (5) живлення постійного струму, а другою контактною групою – додаткові обмотки

збудження (11) до джерела (10) змінного згасаючого струму. Під впливом імпульсного магнітного поля та змінного згасаючого струму забезпечується намагнічування ділянки залізничної рейки (12) по ідеальній кривій намагнічування, у результаті чого ділянка залізничної рейки в місці вимірювання переходить до стану магнітного насичення, а після закінчення магнітної дії на неї – до стану залишкової намагніченості.

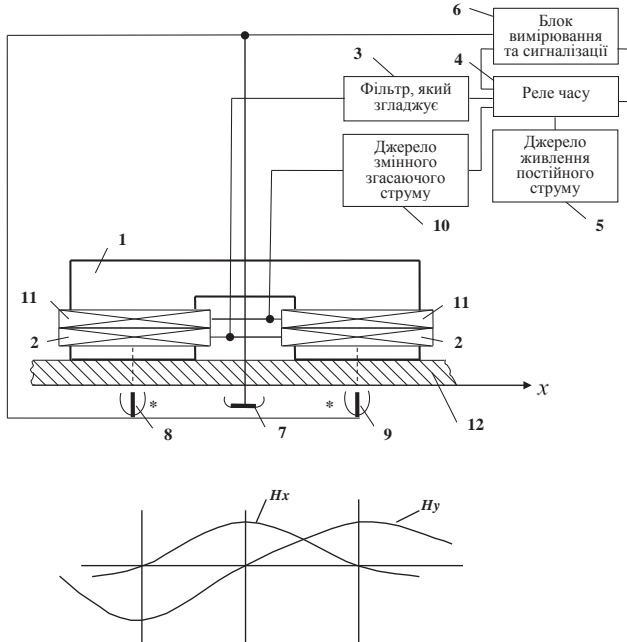


Рис. 1. Пристрій для контролю завантаженості промислових транспортних рейкових засобів

Джерело: розроблено автором

Після цього і через невеликий інтервал часу підключає блок (6) вимірювання та сигналізації. У момент проїзду колісної пари промислового транспортного рейкового засобу змінюється напружений стан матеріалу в місці вимірювання, що призводить до зміни точки на граничній петлі гістерезису, що відповідає зменшенню напруженості поля на величину, пропорційну діючим механічним напруженням. Величина горизонтальної H_x складової напруженості магнітного поля реєструється однощільною потокоцутливою головкою відтворення (7), величина вертикальної H_y складової напруженості реєструється двоцільними потокоцутливими головками відтворення (8) та (9), вихідні сигнали обмоток яких включені зустрічно для підсумовування вимірюваних сигналів.

Отримана інформація передається в блок 6 вимірювання та сигналізації, де за допомогою швидкодіючої мікроЕОМ відбувається обробка інформації. Блок (6) вимірювання та сигналізації з різницею величин напруженостей магнітного поля до й після наїзду колісної пари промислового транспортного рейкового засобу визначає ступень завантаженості промислового транспортного рейкового засобу.

Після цього запускається реле часу (4), яке підключає додаткові обмотки збудження (11) до джерела (10) змінного згасаючого струму на час, необхідний для розмагнічування ділянки залізничної рейки (12). По закінченню розмагнічування ділянки залізничної рейки (12) реле часу (4)

відключає джерело 10 змінного згасаючого струму від додаткових обмоток збудження (11).

Потім дії повторюються для наступної колісної пари. Після проходження другої колісної пари (для двовісних засобів) блок 6 вимірювання та сигналізації видає інформацію про ступень завантаженості промислового транспортного рейкового засобу.

Дослідження залишкового магнітного поля проводилися на спеціальному лабораторному стенді. Для контролю вихідних значень параметрів залишкового магнітного поля мітки можуть бути застосовані датчики з підвищеною точністю виміру й найбільш досконала апаратура обробки результатів вимірювань.

В якості носія магнітної інформації використовувалась шийка залізничної рейки.

Експериментальному вивченню піддавалася конфігурація зовнішнього магнітного поля мітки, нанесена П-подібною головкою запису. Схема проведення випробувань наведена на рис. 2.

Головка запису 1 з обмотками збудження 2, 3 жорстко кріпиться до залізничної рейки. Ферозонд 4 встановлюється в точці виміру.

Для запису використовувалася П-подібна головка, характеристики якої наведені в табл. 1. На шийку рейки типу Р-65 наносилися мітки головою запису при силі, що намагнічує, $I\sigma = 8000$ А (ділянка шийки рейки доводиться до насичення) без зазору між головкою запису та поверхнею рейки.

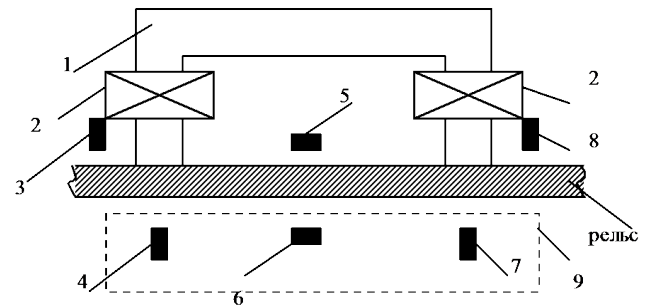


Рис. 2. Схема проведення випробувань: 1 – головка запису; 2 – обмотки збудження; 3, 4, 5, 6, 7, 8 – точки виміру; 9 – зона виміру

Джерело: розроблено автором

Потім здійснювалось вимірювання напруженості магнітного поля мітки ферозондом довжиною 20 мм (відстані між напівзондами 2 мм, товщина сердечників 0,1 мм) при зазорі, який змінюється, між поверхнею носія й відтворюючим елементом у точці вимірювання.

Результати вимірювань представлені на рис. 3, з якого видно, що відстань між максимальними значеннями вертикальної складової напруженості магнітного поля H_y уздовж рейки практично дорівнює ширині полюсів 2Δ головки запису.

Результати вимірювань максимальних значень вихідного сигналу ферозонда в точках вимірювання представлені в табл. 2. За представленими даними видно, що в точках вимірювання 3, 8 рівень вихідного сигналу суттєво зменшується, якщо усунути головку запису після запису мітки. Таким чином, можна зробити висновок, що в точках вимірювання 3, 8 на рівень вихідного сигналу

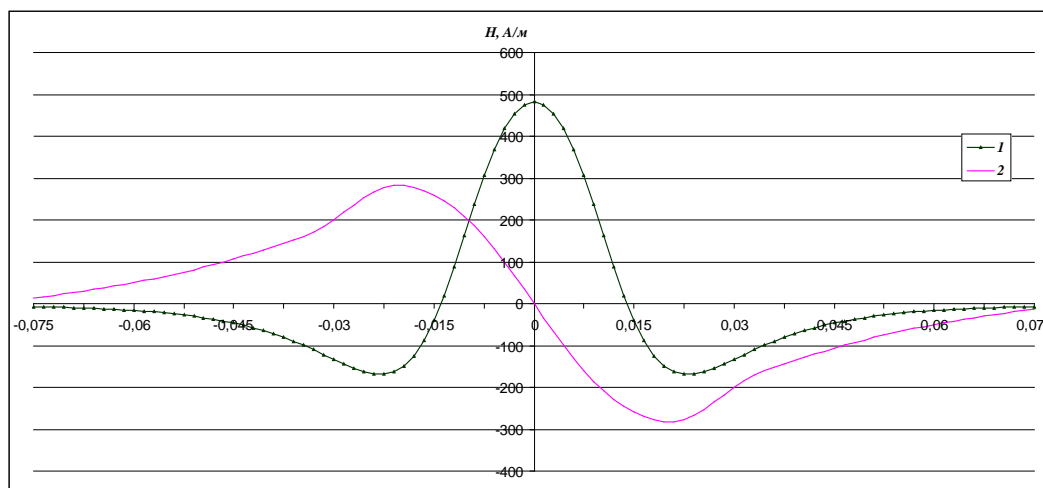


Рис. 3. Складові залишкового магнітного поля міток:
1 – вертикальна складова; 2 – горизонтальна складова

Джерело: розроблено автором

впливає залишкова намагніченість магнітопроводу головки запису. Отже, для коректної роботи розроблювального пристрою встановлювати ферозонди в ці точки недоцільно.

лишкового поля мітки залежно від відстані від ферозонду до носія (рис. 4).

Таблиця 1

Параметри головки запису

№ п/п	Параметр	Значення
1	Висота полюса, мм	55
2	Товщина полюса, мм	20
3	Ширина полюса, мм	45
4	Ширина робочого зазору, мм	27
5	Число витків	600
6	Діаметр дроту, мм	0,8
7	Довжина котушки, мм	35
8	Маса магнітопроводу, кг	0,85
9	Довжина середньої лінії сердечника, мм	400
10	Матеріал сердечника	Сталь 3320

Джерело: розроблено автором

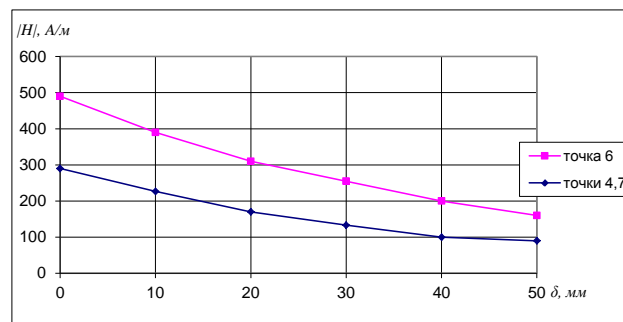


Рис. 4. Зміна амплітуд зовнішнього поля мітки залежно від відстані між ферозондом й носієм у різних точках вимірювання

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Значення вихідного сигналу в точках вимірювання

Складова напруженості магнітного поля	Номер точки вимірювання	Максимальне значення вихідного сигналу, В	
		При наявності головки запису	При відсутності головки запису
$ H_y $	3	3,8	3,1
$ H_y $	4	2,9	2,9
$ H_x $	5	4,1	3,9
$ H_x $	6	3,5	3,5
$ H_y $	7	2,9	2,9
$ H_y $	8	3,8	3,1

Джерело: розроблено автором

Для фіксуєної величини магніторушійної сили, що дорівнює $I\omega = 8000$ А, побудовані криві зміни максимальних значень напруженості за-

Отримані результати показують, що для коректної роботи пристрою, ферозонди повинні розташовуватися якнайближче до носія інформації.

Висновки. При нанесенні магнітної мітки на рейку доцільно використовувати П-подібну головку запису з встановленням сили, що намагнічує, в межах 7500...8000 А. Для коректної роботи пристрою, головки відтворення повинні розташовуватися якнайближче до носія інформації.

Рівень сигналу залишкового магнітного поля мітки в зоні дії ферозондового датчика зменшується в середньому в 2 рази для горизонтальної складової та в 3 рази для вертикальної складової на всьому діапазоні прикладеного навантаження. Це дозволяє використовувати даний сигнал у якості інформаційного для контролю завантаженості промислових транспортних рейкових засобів.

Розроблений спосіб дозволяє здійснювати контроль параметрів завантаженості промислових транспортних рейкових засобів та виявляти переобтяжені рейкові засоби або рейкові засоби зі зміщенням центру тяжіння без використання запасного шляху.

Список літератури:

1. Бихдрикер А. С. Устройство для взвешивания железнодорожных транспортных средств [Текст] / А. С. Бихдрикер, М. Ф. Смирный // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2001. – № 6. – С. 44–49.
2. Павлюков В. Ф. Программирование рельсовых машин с помощью магнитной записи [Текст] / В. Ф. Павлюков, М. Ф. Смирный, Ю. Г. Евтухов // Научно-технический прогресс в программном управлении машинами: Тезисы докладов Всесоюзной научно-технической конференции. – Одесса. – 1977. – С. 40–42.
3. Пат. № 71453 України МПК G 01 G 7/00. Пристрій для визначення механічних напружень у ферромагнітних конструкціях [Текст] / М. Ф. Смирний, А. С. Біхдрікер; заявник та патентоутримувач СНУ ім. В. Даля. – № u2012000570; заявл. 18.01.12; опубл. 10.07.12, Бюл. № 13. – 4 с.

Бихдрикер А.С.

Восточноукраинский университет имени Владимира Даля

**СПОСОБ КОНТРОЛЯ ЗАГРУЖЕННОСТИ
ПРОМЫШЛЕННЫХ ТРАНСПОРТНЫХ РЕЛЬСОВЫХ СРЕДСТВ****Аннотация**

Предложен способ контроля загрузки промышленных рельсовых транспортных средств. Исследована работа головки записи на железнодорожный рельс. Исследована работа феррозондовых датчиков в качестве первичных преобразователей. Разработано устройство для контроля загрузки промышленных рельсовых транспортных средств. Исследовано остаточное магнитное поле головки записи.

Ключевые слова: головка записи, феррозондовый датчик, загрузка, железнодорожная рельса, магнитное поле.

Bikhdricker A.S.

V. Dahl East-Ukraine National University

THE METHOD OF CONGESTION CONTROL INDUSTRIAL RAIL VEHICLES**Summary**

A method is proposed for congestion control industrial rail vehicles. The work of the recording head on the rail is investigated. The work fluxgate sensors as primary transducers is investigated. A device was developed to control industrial utilization of rail vehicles. The residual magnetic field of the recording head is investigated.

Keywords: recording head, fluxgate sensor, load, rail, rail, magnetic field.

УДК 664.8.03

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ ЗБЕРІГАННЯ ПЛОДІВ І ОВОЧІВ

Дубініна А.А., Летута Т.М., Новікова В.В., Фролова Т.В.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Стаття присвячена сучасному стану розвитку технологій зберігання плодів і овочів. Аналіз сучасної вітчизняної й зарубіжної наукової та патентної літератури свідчить про те, що основними способами зберігання плодів і овочів залишаються технології регульованого середовища, швидкого заморожування та зберігання в спеціальних тарах. Зберігання із застосуванням технології регульованого середовища, за умови нормального охолодження, дуже важливе для збереження таких якостей як твердість, колір, кислотність тощо, на відміну від зберігання в нерегульованому середовищі. Способи зберігання плодів і овочів із використанням біологічних плівок ще мало досліджені. Порівняно з іншими дані способи є менш економічно затратними та більш екологічно чистими.

Ключові слова: технологія, метод зберігання, плоди і овочі, регульована атмосфера, заморожування, озонування, гідроохолодження, обробка агрохімікатами, антибактеріальна плівка.

Постановка проблеми. Важливою умовою підтримки здоров'я людини є повноцінне та регулярне забезпечення організму всіма необхідними харчовими речовинами; споживання харчових продуктів, збалансованих за складом, харчова цінність яких буде обумовлена достатнім вмістом вуглеводів, органічних кислот, дубильних, азотистих і мінеральних речовин, вітамінів тощо.

Плоди й овочі є основними постачальниками цих речовин і мають становити близько 90% раціону кожної людини. Під час зберігання, навіть короткочасного, у плодах і овочах відбуваються значні зміни, які погіршують їх якість й призводять до швидкого псування. Ці зміни пов'язані з діяльністю ферментів або мікроорганізмів. Важливим чинником, що запобігає мікробіологічному псуванню плодів і овочів, є їх правильне зберігання.

З огляду на це одним із важливіших завдань є розробка нових технологій зберігання врожаю, які сприятимуть уповільненню біохімічних, фізичних та інших життєво важливих процесів, що відбуваються в плодах і овочах після збирання, затриманню фаз старіння і відмирання плода, що забезпечить збереженість хімічного складу і товарної якості продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Способи та методи зберігання плодоовочевої продукції на сучасному етапі розвитку науки залишаються здебільшого досить консервативними. Проте з'являються й нові дослідження в найрізноманітніших галузях, що дозволяють розробити нові методи зберігання свіжих плодів і овочів. Аналіз сучасної наукової зарубіжної і вітчизняної літератури дозволяє виділити три групи методів зберігання, що активно використовуються на практиці, а саме:

1. Методи, засновані на регулюванні кліматичного режиму зберігання: температури (охолодження, заморожування), вологості, повітрообміну, регулювання газового середовища.

2. Методи зберігання за способом обробки: санітарно-гігієнічна (дезінфекція), захисна (лудіння, застосування полімерних плівок).

3. Метод зберігання в спеціальній тарі (спеціальні пакети).

При цьому увага приділяється також важливим критеріям, за якими відбувається вибір методу зберігання плодів і овочів. Товарні втрати й витрати на зберігання належать до найважливіших

критеріїв вибору методу і термінів зберігання. Уважається, що втрати можна зменшити за рахунок скорочення терміну зберігання до мінімального або внаслідок застосування дорожчих способів з використанням хімічних та технологічних засобів. У будь-якому випадку не можна говорити про високу економічну ефективність. Дослідники зазначають, що високі витрати на зберігання не завжди окупаються зменшення втрат, а в окремих випадках витрати виявляються істотно вище, ніж прибуток від скорочення втрат.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній вітчизняній, зарубіжній науковій літературі не здійснювалася систематизація всіх способів зберігання плодів і овочів, у тому числі із використанням біологічних плівок.

Мета статті. Здійснити аналіз сучасних технологій зберігання плодів і овочів.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу сучасної вітчизняної та зарубіжної наукової і патентної літератури свідчать про те, що пріоритетними технологіями зберігання плодів та овочів є:

1) технологія швидкого заморожування;

2) технологія регульованої атмосфери з метою збереження плодово-овочевої продукції у свіжому вигляді;

3) технологія зберігання в спеціальній тарі.

Протягом багатьох років технологія регульованого середовища добре відома спеціалістам як система контролю атмосфери всередині камери, що використовується для збільшення періоду зберігання плодів та овочів із високим стандартом якості. Зазначена технологія передбачає зберігання продукції в герметичних холодильних камерах за зниженої концентрації O_2 (1,0...2,5%) і підвищеної – CO_2 (1,0...3,5%) та залежить від технічного рівня й раціональних режимів роботи обладнання для формування і підтримки заданих газових режимів у камерах холодильника. Згідно з дослідженнями, зберігання в регульованій атмосфері призводить до зниження інтенсивності метаболічних процесів в 2-3 рази, суттєво збільшуючи термін зберігання. Перевагами даної технології є і скорочення розвитку фізіологічних і грибкових захворювань (на 20-25%).

Так Jlang F. запатентував спосіб зберігання фруктів і овочів за умов контролюваної атмос-

фери зберігання в приміщенні з водно-повітряним теплообмінником [1].

Науковці інституту ім. І.В. Мічуріна розробили й запровадили цілісну систему збереження плодів із заданими параметрами якості для різних термінів і способів зберігання. У цю систему входить:

- 1) вибір сорту, генотип якого зумовлює потенціал лежкості плодів;
- 2) підбір технологій вирощування і збирання врожаю, стабілізуючих високу якість товарної продукції;
- 3) науково обґрунтований прогноз лежкості плодів;
- 4) використання оптимальних технологій їх зберігання і доставки споживачеві.

У зв'язку з подальшим удосконаленням цієї системи А.Є. Балакірев [2] продовжив дослідження низки питань, пов'язаних із розробкою технології тривалого зберігання якості плодів у найбільш перспективних сортів яблук: Антонівка звичайна, сорти Березневий, Жигулівський, Північний синап. Результати досліджень А.Є. Балакірева свідчать про те, що для підвищення ефективності зберігання плодів необхідно дотримуватися таких умов:

- 1) своєчасне знімання плодів;
- 2) відбір і формування партій плодів для зберігання слід здійснювати з урахуванням прогнозу лежкості.

Китайські дослідники пропонують використовувати синхронну систему зволоження й охолодження повітря для фруктів і овочів (Z. Feng, C. Wang, Z. Song, C. Li та ін. [3]). За цією системою в приміщенні має бути пристрій для розпилення води, контролер вологості, мікрокомп'ютер і охолоджувач повітря, що сприятиме оптимальному зберігання продукції.

Дмитрієв А.В. [4] теоретично й експериментально обґрунтував оптимальні режими роботи газорозподільних установок за умов створення та підтримання газового середовища в камерах із метою підвищення ефективності технології зберігання яблук. Слід зазначити, що ця технологія, з початку свого комерційного застосування (початок ХХ ст.), набула значного розвитку – від простого способу до технології високого рівня з використанням сучасного технологічного обладнання. Дмитрієвим А.В. було розроблено практичні номограми для підбирання й оптимального налаштування режимів роботи газорозподільних установок.

Juan W., Xiangyou W., Peijuan X. [5] та ін. було розроблено газовий метод регулювання спонтанного модифікованої атмосфери для зберігання фруктів та овочів. Автори пропонують використовувати спеціальні рухомі перегородки, які регулюються таким чином, щоб вільний об'єм газу даного методу модифікованої атмосфери для зберігання плодів був невеликим. У наслідок дихання фруктів і овочів газ досягає середовища з низькою концентрацією O_2 і високою концентрацією CO_2 . Коли концентрація O_2 стає менше, ніж установлена нижня межа, стінка перегородки відходить від герметичних дверей і під тиском повітря односторонній клапан відкривається таким чином, що атмосфера переходить в смість для зберігання. Якщо концентрація O_2 вище встановленої межі, перегородка перестає рухатися. Таким чином,

модифікований ефект атмосфери здійснюється в основному через дихальну дію фруктів і овочів.

Zhang G., Zheng Y., Zhang J. [6] запропонували спосіб холодного зберігання овочів і побічних продуктів, що передбачає створення відповідних умов, а саме: забезпечує достатню температуру, вологість і склад газу всередині сховища. Цей спосіб зберігання вирішує проблему зневоднення, старіння, пожовтіння, швидкого розпаду овочів під час консервування подовжує термін зберігання. При цьому продукт не втрачає кольору, блиску та текстурі.

Cheng Sung-Chi [7] дослідив холодне зберігання фруктів і овочів із використанням вакуумної упаковки. Ним було визначено стадії швидкого заморожування і зберігання за низької температури у вакуумній упаковці. Цей метод не лише зберігає плоди й овочі від окиснення і ферментації, а й стабілізує фермент фруктів і овочів.

Дослідження в області застосування рідких холодоносіїв для інтенсифікації заморожування плодів і овочів проводилися й іншими вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема – В.Н. Соколов, І.Г. Чумаком, К.П. Бенгер, А. Ottesen, A. Fikiin, S.F. Pearson, G.H. Robertson та ін. Так, В.Н. Соколов [8] досліджував використання дрібнокристалічних крижаних суспензій, вироблених на основі бінарних і багатокомпонентних розчинів, речовин-антифризів для обробки харчових продуктів у рідких охолоджувальних середовищах. У своїй праці він обґрунтував застосування двофазного холодоносія для швидкого заморожування плодів і овочів. У ході дослідження було виявлено тісну кореляцію між втратами клітинного соку під час заморожування і вмістом пектинових речовин, а також між вмістом моно- і дисахаридів, аскорбінової і титрованої кислоти в разі зберігання у двофазних холодоносіях.

Лебедева К.М. [9] досліджувала метод мікрохвильової вакуумної дегідратації, що підвищує технологічну та економічну ефективність заморожування, як попередню обробку, яка полягає в частковому видаленні вільної та слабозв'язаної вологи з рослинної тканини. Науковцем введено, що часткова дегідратація овочів із високим початковим вмістом вологи мікрохвильовим випромінюванням у вакуумі й подальше швидке заморожування дозволяють максимально зберегти харчову, у тому числі біологічну цінність і структурно-механічні властивості під час зберігання дегідрозаморожених овочів.

Jiang H., Yang S., Chen Y. [10] запатентували метод «свіжий облік», який автори рекомендують використовувати під час зберігання і доставки овочів до споживача. Цей метод включає в себе такі етапи: очищення свіжих овочів; відправлення вимитих свіжих овочів у вакуумну машину попереднього охолодження; відправлення попередньо охолоджених свіжих овочів у холодильник; виймання овочів із холодильника та пакування в модифікованій атмосфері.

Sheng L. та Jinpei L. [11] пропонують під час зберігання фруктів і овочів використовувати перепад тиску попереднього охолодження. В результаті попереднього охолодження фруктів і овочів пристроєм диференціального тиску можна значно зменшити втрати, а якість плодів і овочів – покращити внаслідок оптимізації й управ-

ліній швидкістю обертання вентилятора через контролер зі змінною швидкістю.

У патенті В.Б. Мілевської [12] запропоновано спосіб збереження товарного вигляду, смакових і корисних якостей овочів і фруктів під час їх тривалого зберігання. З метою досягнення зазначеного позитивного ефекту разом із охолодженням використовуються штучно створена волога і дезінфіковане середовище.

Слід зазначити, що значна частина свіжої овочевої продукції масового попиту після зберігання не доходить до споживача. Рентабельність виробництва овочевої продукції знижується, а витрати енергоресурсів зростають. Так, В.Р. Тауро [13] вважає, що проблема забезпечення мікроклімату в приміщеннях для зберігання різної продукції, що швидко псується, є комплексною. На сучасному етапі розвитку наукових технологій завдання щодо захисту мікроклімату сховища від впливу зовнішнього клімату майже вирішено. Однак, залишається невирішеним завдання щодо вентиляції в режимі охолодження насипу або штабеля контейнерів, а саме: визначення очікуваної забезпеченості мікрокліматичних параметрів зберігання і необхідного для цього поєднання взаємопов'язаних розрахункових параметрів системи «вентиляція – насип (штабель)». Вважається, що вирішення цієї проблеми дозволить не тільки обґрунтовано обрати вентиляційний режим серед застосовуваних, але й підійти до розробки високоефективних технологій. Тауро В.Р. науково обґрунтував і створив основу для розрахунку забезпеченості мікроклімату зберігання овочевої продукції, розробив способи, що дозволяють керувати мікрокліматом і отримувати якісне охолодження продукції. Загальна практична й економічна значущість його роботи полягає в кардинальному підвищенні науково-технічного рівня зберігання овочевих культур та інших плодів, що швидко псуються, унаслідок:

1) створення основ розрахунку, проектування і вдосконалення вентиляції в приміщеннях для зберігання продукції з прогнозуванням забезпеченості умов зберігання;

2) розробки методики розрахунку реальних процесів вентиляції;

3) застосування запропонованих високотехнологічних способів і влаштування вентиляції;

4) визначення для кожного випадку оптимального поєднання геометричних, конструктивних і режимних параметрів із високими показниками забезпеченості мікроклімату зберігання.

На сучасному етапі розвитку технологій зберігання плодів і овочів широко використовуються мембранні технології і установки з мембранами в різних галузях виробництва для обробки (розділення й очищення) як рідких, так і газоподібних сумішей. Принцип дії мембранного елемента установки заснований на різній швидкості проникнення газів крізь полімерну порожнисто-волоконну мембрану під впливом перепаду тисків на мембрану. Наприклад, практична спрямованість роботи А.М. Крюкова [14] базується на поглибленому аналізі теоретичних питань розподілу складних газових сумішей на порожнисто-волоконних мембранах.

Федоренко О.О. [15] досліджував режими й параметри озонування овочесховища під час

зберігання баклажанів залежно від динамічних характеристик електроозонатора та параметрів розрядного пристрою. За результатами дослідження розроблено технологічний процес, що дозволяє підвищити термін зберігання баклажанів, який характеризується тим, що визначені раціональні режими та параметри електроозонної обробки приміщення й овочів дозволили на 8,4% збільшити вихід стандартної продукції. Крім того, О.О. Федоренко розробив математичну модель, що дозволяє визначити закономірності впливу напрути живлення, частоти струму, ємності діелектричних бар'єрів, ємності розрядного проміжку і активного опору розрядного проміжку на активну, реактивну й повну потужність розрядного пристрою в динамічному режимі. Таким чином, техніко-економічне обґрунтування показало, що застосування створеної установки для обробки баклажанів збільшує вихід стандартних плодів на 8,4%.

У свою чергу О.М. Павлов [16; 17] пропонує спосіб зберігання овочів, який передбачає завантаження їх у спеціальну тару для попередньої обробки озоном концентрацією 45–50 мг/м³ протягом заданого часу.

Cunkun C., Wensheng W., Ning J. [18; 19] розробили метод зберігання та перевезення фруктів і овочів у спеціальних коробках зі стерилізацією, що зменшує залишки пестицидів. Корпус, що має верхній отвір, консервує тепловий шар на внутрішній боковій стінці корпусу коробки, де зберігається тепло. Таким чином, генератор озону малого розміру здатен безперервно виробляти озон. Вироблений озон має функцію стерилізації, що уповільнює перебіг хімічних процесів у фруктах і овочах.

Дерябіна С.С. [20] розробила технологію заморожування кісточкових плодів у рідких холодоносіях. Високий коефіцієнт тепловіддачі під час холодильної обробки продуктів у різних видах рідин дозволяє значно пришвидшити процес і максимально зберегти якість продукції. Однак більшість із запропонованих рідких холодоносіїв є непридатними для контактного заморожування ягід і плодів, у тому числі кісточкових, мають високу корозійну активність і значну в'язкість за негативних температур.

У більшості російських патентів [21–42] запропоновано способи зберігання плодів і овочів, що передбачають гідроохолодження водяним розчином. Як антисептик використовували препарат, отриманий шляхом екстрагування різних біомас мікроміцетів, таких як *Mortierella elongata*, *Mortierella gracilis*, *Mortierella jenkinii*, *Mortierella sclerotiella*, *Mortierella zychae*, *Mortierella marburgensis*, *Mortierella hygrophila* або *Mortierella parvispora*.

Багато уваги питанню зберігання свіжих овочів і фруктів приділив О.І. Квасенков [43]. В одній із праць він пропонує гідроохолодження сатурованим водяним розчином антисептика і завантаження в термостатичне сховище, в якому в ролі антисептика використовують препарат, отриманий шляхом послідовного екстрагування біомаси мікроміцетів *Saprolegnia parasitica* неполярним екстрагентом у надкритичному стані: водою-лугом, водою-кислотою, водою-лугом і водою з наступним об'єднанням першого екстракту з твер-

дим залишком. Подібний спосіб також описано в патенті С.А. Ермоленко, В.Д. Надикта, О.І. Квасенкова [44].

У патентах О.І. Квасенкова, В.О. Ломачинський, Е.С. Гореньков [45–52] запропоновано спосіб підготовки плодів і овочів до зберігання, що передбачає гідроохолодження і завантаження в термостатоване сховище, в якому для гідроохолодження використовують водяний розчин речовин R1-NHn-R4-n, R1-(CH2)m-NHn-R3-nX або R1-(CH2)m-NHn-R3-n-X.

Назар Ю.Б. [53] досліджував передзбиральну і післязбиральну обробку агрохімікатами в аспекті зниження втрат під час збирання і зберігання плодів яблуні. Науковцем були проведені комплексні дослідження, що дозволило дати відповідні рекомендації стосовно сортів яблук. Після обробки борною кислотою і солями кальцію знизувалися втрати від засмаги на 4,4–11,6% (залежно від сорту яблука) при температурі 3...4°C, протягом 6 місяців. Така обробка привела до зменшення втрат: від побуріння серцевини плодів яблук на 63,6 і 48,6% у період доведення до споживача після 6 місяців зберігання ($t = 0...1^{\circ}\text{C}$). Використання інгібітору етилену 1-метилциклопропену підвищувало стійкість плодів до хвороб під час зберігання. Застосування некореневих підживлень борною кислотою і солями кальцію разом із 1-МЦП підвищувало рівень рентабельності тривалого зберігання на 16,9%, в порівнянні з контролем.

Крім того, існує проблема, як зберегти овочі та плоди від інфекційних і фізіологічних захворювань. Вирішити цю проблему для зберігання томатів, застосовуючи хімічні й біологічні засоби захисту, індуктори імунітету, запропонувала Шіпціна Д.А. [54].

У своїй роботі вона досліджувала технологічні параметри застосування бактерій-антагоністів та індукторів імунітету, що підвищують якість і стійкість томатів до фітопатогенів під час зберігання. Шіпціною Д.А. виявлено відмінності за стійкістю сортів томатів, оброблених біопрепаратами, до основних збудників інфекційних захворювань під час зберігання. Доведено, що обробка біопрепаратами насіння і плодів перед закладанням на зберігання не спричиняє порушень в ланцюзі біологічного окислення і знижує інтенсивність дихання плодів в під час зберігання.

Серед технологій зберігання плодів та овочів в спеціальних тарах слід виділити патент на пластичний пакет для зберігання фруктів і овочів, який розробив О.М. Томчук [55]. Цей пакет складається із кришки та коробки з подвійними стінками. У зазорі між зовнішньою і внутрішньою стінками по периметру пакета містяться капілярні трубки з водою, температура якої дорівнює заданій температурі в камері.

Спосіб підготовки зелених овочів до зберігання розглянули у своєму патенті В.В. Калитка, О.П. Прісс, А.С. Кулік, В.Ф. Жукова [56]. Цей спосіб полягає в тому, що зелень зберігається в поліетиленових пакетах, наповнених розчинами гідрогелю аграрного й антиоксидантною композицією іонолу та хлорофіліпту, що також дозволяє зменшити втрати.

На сучасному етапі розвитку технологій зберігання плодів та овочів окрім традиційних технологій швидкого заморожування та методів регульованої атмосфери, все частіше звертають увагу на способи зберігання за допомогою біологічних плівок, як економічно чистого та недорогого способу.

Так, Український дослідник О.П. Кавіршин [57] запропонував використовувати розчин хітозану як консервант для обробки продуктів рослинного походження перед зберіганням.

Цікавим є метод, запропонований D. Shi [58], який розкриває спосіб отримання консервувальної плівки для короткочасного зберігання фруктів і овочів. Плівка має достатню адсорбційну ємність для етилену, тому швидкість дозрівання плодів і овочів, загорнутих у плівку, зменшується.

Yanwen Z., Shijun W., Ping Z., Jiazheng Li [59] визначають високу дієвість фізичної антибактеріальної плівки поліолефіну для зберігання екологічно чистих фруктів і овочів. Їх дослідження свідчать про те, що плівка може поліпшити фізичний антибактеріальний ефект, а також зменшує використання хімічного консерванту, вторинне забруднення хімічних речовин на навколишнє середовище і продукти. Крім того, плівка покращує зовнішній вигляд фруктів і овочів, підвищує товарну привабливість продукту.

Зменшити втрати плодів важливо не тільки під час холодильного зберігання, але й у передзбиральний період. Сьогодні проблему зниження втрат плодів у передзбиральний період вирішують із застосуванням відповідних синтетичних регуляторів росту. Однак у вітчизняній та зарубіжній науковій і патентній літературі відсутня інформація про вплив регуляторів росту на якість і лежкість плодів під час зберігання.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз сучасної вітчизняної й зарубіжної наукової та патентної літератури свідчить про те, що основними способами зберігання плодів і овочів залишаються технології регульованого середовища, швидкого заморожування та зберігання в спеціальних тарах. Як правило, овочі та фрукти пропонують зберігати в контейнерах, розташованих у камерах із холодильними системами зберігання, де встановлено спеціальне обладнання. Це обладнання, кероване спеціальним програмним забезпеченням, дозволяє створювати й підтримувати в камері атмосферу з низьким вмістом кисню та контролювати рівень етилену і вуглекислого газу, що впливають на перебіг біохімічних процесів у продукції. Деякі патенти свідчать про те, що зберігання із застосуванням технології регульованого середовища, за умови нормального охолодження, дуже важливе для збереження таких якостей як твердість, колір, кислотність тощо, на відміну від зберігання в нерегульованому середовищі.

Слід зазначити, що способи зберігання плодів і овочів із використанням біологічних плівок ще мало досліджені. Однак нечисленні дослідження щодо цих методів і способів зберігання свідчать про те, що порівняно з іншими вони є менш економічно затратними та більш екологічно чистими.

Список літератури:

1. Пат. CN104642513 (A), МПК А23В7/148. Method for preserving fruits and vegetables by using controlled atmosphere storage house with water-air heat exchanger / Jiang Fen; Заявл. 05.02.2015; опубл. 27.05.2015.
2. Балакирев А. Е. Разработка оптимальных условий хранения плодов сортов яблони в обычной и регулируемой атмосфере: автореф. дис. на получение научной степени канд. с.-х. наук: спец. 06.01.05, 05.18.01 Технология обработки, хранения и переработки злаковых, бобовых культур, крупяных продуктов, плодоовощной продукции и виноградарства / Балакирев А. Е.; Минчуринский гос. аграр. ун. – Минчуринск, 2003. – 148 с.
3. Пат. CN203949317 (U), МПК А23L3/36, F24F11/02, F24F6/12, F25D13/00. Air cooler synchronous humidification system for fruit and vegetable cold storage storeroom / Feng Zhihong, Wang Chunsheng, Song Zhuojun, Li Chao, Wang Liang, Chen Jia; Zhao Yingli; Заявл. 12.03.2014; опубл. 19.11.2014.
4. Дмитриев А. В. Оптимизация режимов работы газоразделительных установок и повышение эффективности технологии хранения яблок: дис. ... канд. техн. наук: 05.20.01, 05.18.01 / Дмитриев А. В.; Мичуринский гос. аграр. ун. – Мичуринск, 2003. – 144 с.
5. Пат. CN102609011 (A), МПК А23L3/3418, G05D11/13. Gas regulation control method of spontaneous modified atmosphere storage for fruit and vegetable preservation / Juan Wang, Xiangyou Wang, Peijuan Xiang, Miao Huang, Xin Nan; Заявл. 21.03.2012; опубл. 25.07.2012.
6. Пат. CN105123897 (A), МПК А23В7/04, А23В7/152, А23В7/154, А61L2/18. Cold storage method of vegetables in agricultural and sideline products / Zhang Guoqian, Zheng Yang, Zhang Jian; Заявл. 25.08.2015; опубл. 09.12.2015 – 1 с.
7. Пат. TW201117726 (A), МПК А23В7/04, В65D81/02. Cold storage method for fruit and vegetable / Cheng Sung-Chi; Заявл. 27.11.2009; Опубл. 01.06.2011.
8. Соколов В. Н. Технологическое обоснование применения двухфазных хладоносителей для замораживания плодов и овощей: дис. ... канд. техн. наук: 05.18.04 / Соколов В. Н.; Санкт-Петербургский гос ун низкотемпературных и пищевых технологий. – СПб., 2004. – 193 с.
9. Лебедева К. Н. Технология микроволновой вакуумной частичной дегидратации и замораживания овощей: дис. ... канд. техн. наук: 05.18.04 / Лебедева К. Н.; Санкт-Петербургский гос. ун. низкотемпературных и пищевых технологий. – СПб., 2007. – 191 с.
10. Пат. CN104430817 (A), МПК А23В7/04, А23В7/148. Fresh keeping method used during storage and home delivery of vegetables / Jiang Hong, Yang Shuang, Chen Yunfei; Заявл. 22.09.2013; опубл. 25.03.2015.
11. Пат. CN202184088 (U), МПК А23В7/04, F25D19/00. Integrated fruit and vegetable differential pressure precooling storage / Sheng Liu, Jinpeilou; Заявл. 15.07.2011; опубл. 11.04.2012.
12. Пат. 2013 156 913 А Российская Федерация, МПК А23L 3/00. Универсальный и простой способ сохранения товарного вида, вкусовых и полезных качеств овощей и фруктов при их продолжительном хранении / Милевский В. Б.; заявитель и патентообладатель Милевский В. Б. – № 2013156913/13; Заявл. 20.12.2013; опубл. 10.04.2016.
13. Таурит В. Р. Формирование микроклимата хранения овощной продукции для плоской и объемной задач вентиляции: Дис. доктора технических наук: 05.23.03, Санкт-Петербургский государственный архитектурно-строительный университет – Санкт-Петербург, 2005. – 312 с.
14. Крюков А. М. Разработка мембранно-компрессорной установки для хранилищ сельскохозяйственной продукции в регулируемой газовой среде: дис. ... канд. техн. наук: 05.18.12 / Крюков А. М.; Кубан. гос. технол. ун-т. – Краснодар., 2005. – 117 с.
15. Федоренко Е. А. Повышение сохранности баклажанов электроозонированием: дис. ... кандидата технических наук: 05.20.02 / Федоренко Е. А.; Московский гос. агроинж. ун. им. В. П. Горячкина – М., 2010. – 174 с.
16. Пат. 2000 104 186 А Российская Федерация, МПК А23В 7/14, А23В 7/00, А01F 25/00. Способ хранения овощей / Павлов А.М.; заявитель и патентообладатель Павлов А. М. – № 2000104186/13; Заявл. 21.02.2000; опубл. 10.03.2002.
17. Пат. 2000 112 978 А Российская Федерация, МПК А23В 7/00, А23В 7/14, А23L 3/3409, А01F 25/00. Способ хранения овощей / Павлов А. М.; заявитель и патентообладатель Павлов А. М. – № 2000112978/13; Заявл. 24.05.2000; Опубл. 27.05.2003.
18. Пат. CN201849811 (U), МПК В32В27/08, В32В27/30, В32В27/40, В65D21/036, В65D55/02, В65D81/18, В65D81/28, В65D81/38. Fruit and vegetable storage-transportation fresh-keeping box with functions of sterilizing and degrading pesticide residue / Cunkun Chen, Wensheng Wang, Ning Jia; Заявл. 11.11.2010; опубл. 01.06.2011.
19. Пат. CN102001490 (A) Российская Федерация, МПК В32В27/08, В32В27/30, В32В27/40, В65D21/036, В65D55/02, В65D81/18, В65D81/28, В65D81/38. Fruit and vegetable storage and transportation fresh-keeping box with functions of sterilization and pesticide residue degradation / Cunkun Chen, Wensheng Wang, Ning Jia; Заявл. 11.11.2010; опубл. 06.04.2011.
20. Дерябина С. С. Разработка технологии замораживания косточковых плодов в жидких хладоносителях: дис. ... кандидата технических наук: 05.18.04 / Дерябина С. С.; Немецко-русский институт современных технологий пищевых продуктов и маркетинга – СПб., 2003. – 137 с.
21. Пат. 2002 117 467 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, С12Р 1/00, С12Р 1/02, А23L 3/3463, А23В 7/154. Способ подготовки плодов или овощей к хранению / Ермоленко С. А., Юшина Е. А., Квасенков О. И.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 2002117467/13; Заявл. 02.07.2002; опубл. 27.12.2003.
22. Пат. 2002 117 468 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, С12Р 1/00, С12Р 1/02, А23L 3/3463, А23В 7/154. Способ подготовки плодов или овощей к хранению / Квасенков О. И., Юшина Е. А.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 2002117468/13; Заявл. 02.07.2002; опубл. 27.12.2003.
23. Пат. 2002 117 469 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/154, С12Р 1/00, С12Р 1/02, А23L 3/3463. Способ подготовки плодов или овощей к хранению / Юшина Е. А., Квасенков О. И.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 2002117469/13; Заявл. 02.07.2002; опубл. 27.12.2003.
24. Пат. 2002 117 470 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/154, С12Р 1/02. Россия, Способ подготовки плодов или овощей к хранению / Квасенков О. И., Квасенков И. И.; заявитель и патентообладатель

43. Пат. 2002 118 144 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/154, А23L 3/3463, С12Р 1/02. Способ хранения плодов или овощей / Ермоленко С. А., Надыкта В. Д., Квасенков О. И.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 2002118144/13; Заявл. 08.07.2002; опубл. 10.01.2004.
44. Пат. 2002 118 144 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/154, А23L 3/3463, С12Р 1/02. Способ хранения плодов или овощей / Ермоленко С. А., Надыкта В. Д., Квасенков О. И.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 2002118144/13; Заявл. 08.07.2002; опубл. 10.01.2004.
45. Пат. 99 110 011 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/153. Способ подготовки плодов или овощей к хранению / Квасенков О. И., Ломачинский В. А., Гореньков Э. С.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 99110011/13; Заявл. 11.05.1999; опубл. 10.06.2001.
46. Пат. 99 110 015 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/153. Способ подготовки плодов или овощей к хранению / Квасенков О. И., Ломачинский В. А., Гореньков Э. С.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 99110015/13; Заявл. 11.05.1999; опубл. 10.06.2001.
47. Пат. 99 110 034 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/153. Способ подготовки плодов или овощей к хранению / Квасенков О. И., Ломачинский В. А., Гореньков Э. С.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 99110034/13; Заявл. 11.05.1999; опубл. 10.06.2001.
48. Пат. 99 110 038 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/153. Способ подготовки плодов или овощей к хранению / Квасенков О. И., Ломачинский В. А., Гореньков Э. С.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 99110038/13; Заявл. 11.05.1999; опубл. 10.06.2001.
49. Пат. 99 110 245 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/153. Способ хранения плодов или овощей / Квасенков О. И., Ломачинский В. А., Гореньков Э. С.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 99110245/13; Заявл. 11.05.1999; опубл. 10.06.2001.
50. Пат. 99 110 236 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/153. Способ хранения плодов или овощей / Квасенков О. И., Ломачинский В. А., Гореньков Э. С.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 99110036/13; Заявл. 11.05.1999; опубл. 10.06.2001.
51. Пат. 99 110 018 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/153. Способ хранения плодов или овощей / Квасенков О. И., Ломачинский В. А., Гореньков Э. С.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 99110018/13; Заявл. 11.05.1999; опубл. 10.06.2001.
52. Пат. 99 110 035 А Российская Федерация, МПК А01F 25/00, А23В 7/153. Способ подготовки плодов или овощей к хранению / Квасенков О. И., Ломачинский В. А., Гореньков Э. С.; заявитель и патентообладатель Всероссийский научно-исследовательский институт биологической защиты растений. – № 99110035/13; Заявл. 11.05.1999; опубл. 10.06.2001.
53. Назаров Ю. Б. Влияние предуборочных и послеуборочных обработок агрохимикатами на снижение потерь при производстве и хранении плодов яблоки: дис. ... канд. с.-х. наук: 06.01.07 / Назаров Ю. Б.; ГНУ «Всероссийский научно-исследовательский институт садоводства им И. В. Мичурина» – Мичуринск, 2007. – 166 с.
54. Щипицина Д. А. Исследование процессов дозаривания и хранения томатов, обработанных биопрепаратами: дис. ... канд. техн. наук: 05.18.07 / Щипицина Д. А.; Ленинградский научно-исследовательский институт сельского хозяйства – СПб., 2004. – 151 с.
55. Пат. 48587 (U), МПК В65D81/24, F25D29/00. Україна, Пластиковая тара для зберігання плодовоовочевої продукції / Томчук О.М.; заявник та патентовласник Одеська державна академія холоду. – № u200909923; Заявл. 29.09.2009; опубл. 25.03.2010, Бюл. № 6.
56. Пат. 85031 U Україна, МПК А23В 7/14. Спосіб підготовки зелених овочів до зберігання / Калитка В. В., Прісс О. П., Жукова В. Ф., Кулік А. С.; заявник та патентовласник Таврійський державний агротехнологічний університет. – № u201305153; Заявл. 22.04.2013; опубл. 22.04.2013, Бюл. № 21.
57. Пат. 20183 (U) Україна, МПК А23В 4/00, А01F 25/00, С08В 37/00. Застосування водного розчину хітозану як консерванта для обробки продуктів харчування рослинного походження перед збереженням / Кавиршин О.П.; заявник та патентовласник Федоров С.А. – № u200607684; Заявл. 10.07.2006; опубл. 15.01.2007, Бюл. № 1.
58. Пат. CN104309903 (A), МПК В29С55/28, В29D7/01, В65D30/02, В65D65/02. C08K3/16, C08L23/06, C08L23/08, C08L3/04, C08L3/08. Preservative film for short-term storage of fruits and vegetables, preparation method of preservative film and prepared preservative bag / Shi Dixing; Заявл. 25.09.2014; Опубл. 28.01.2015.
59. Пат. CN101643567 (A), МПК C08L27/24. High-transparency physical antibacterial polyolefin fruit and vegetable storage and transportation preservative film / Yanwen Zhou, Shijun Wang, Ping Zhang, Jiazheng Li; Заявл. 07.09.2009; опубл. 10.02.2010.

Дубинина А.А., Летута Т.Н., Новикова В.В., Фролова Т.В.
Харьковский государственный университет питания и торговли

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ХРАНЕНИЯ ПЛОДОВ И ОВОЩЕЙ

Аннотация

Статья посвящена современному состоянию развития технологий хранения плодов и овощей. Анализ современной отечественной, зарубежной научной и патентной литературы свидетельствует о том, что основными способами хранения плодов и овощей остаются технологии регулируемой среды, быстрого замораживания и хранения в специальных тарах. Хранение с применением технологии регулируемой среды, при условии нормального охлаждения, позволяет сохранить такие качества как твердость, цвет, кислотность и т.д., в отличие от хранения в нерегулируемой среде. Способы хранения плодов и овощей с использованием биологических пленок еще мало исследованы. По сравнению с другими данные способы менее экономически затратные и более экологически чистые.

Ключевые слова: технология, метод хранения, плоды и овощи, регулируемая атмосфера, замораживание, озонирование, гидроохлаждение, обработка агрохимикатами, антибактериальная пленка.

Dubinina A.A., Letuta T.M., Novikova V.V., Frolova T.V.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

CURRENT STATE OF STORAGE TECHNOLOGIES FOR FRUITS AND VEGETABLES

Summary

The article is devoted to the current state of development of storage technologies for fruits and vegetables. Analysis of the current national and foreign scientific and patent literature indicates that the main methods of storage of fruits and vegetables remain environment control technologies, rapid freezing and storage in special container. Storage medium with the use of environment control technology under normal cooling makes it possible to retain such qualities as hardness, color, acidity, etc. , in contrast in unregulated storage medium. Methods for storage of fruits and vegetables whittle use of biological films are still little examined. Compared with other methods, these methods are less economically expensive and more environmentally friendly.

Keywords: technology, method of storage, fruits and vegetables, controlled atmosphere, freezing, ozonation, hydrocoding, treatment with agrochemicals antibacterial film.

УДК 004.92:331.108.26

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІЛЬОВОЇ ФУНКЦІЇ В ЗАДАЧІ РОЗПОДІЛУ РОБІТ МІЖ УЧАСНИКАМИ ПРОЕКТНИХ КОМАНД

Єгорова О.В., Онищенко О.І.

Черкаський державний технологічний університет

У статті розглядається задача розподілу робіт між учасниками проектних команд. Розроблено математичну модель розподілу робіт між учасниками проектних команд з урахуванням компетентності виконавців. Вдосконалено та адаптовано до розв'язання задачі розподілу робіт між учасниками проектних команд багатofакторний композиційний метод спрямованої оптимізації. Розглянуто структурні особливості та конструктивні елементи багатofакторного композиційного методу спрямованої оптимізації. Розроблена модель та вдосконалений метод складають методологічну базу для оптимізації процесів прийняття рішень при управлінні проектами.

Ключові слова: розподіл робіт, цільова функція, еволюційні алгоритми.

Постановка проблеми. Розподіл робіт між виконавцями є задачею дискретної оптимізації. Від правильного розв'язання цієї задачі залежить вдале виконання проекту. Основним завданням розподілу є така розстановка кадрів, що забезпечить якісне, вчасне та прийнятне за витратами виконання робіт проекту. В більшості випадків, керівник проектної організації здійснює розподіл робіт за проектами між виконавцями на основі власного досвіду та з урахуванням побажань виконавців, що призводить до порушення строків реалізації проекту та витрат ресурсів. Це пояснюється тим, що складність і комплексність завдань з управління реалізацією проектів потребує наявності у команди проекту комбінації взаємодоповнюючих навичок трьох категорій: технічних і функціональних; вирішення проблем і прийняття рішень; міжособистісного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел, запропонованих в них моделей та методів, свідчить про те, що розподіл робіт між виконавцями може здійснюватися на базі одного з трьох підходів:

- використання моделей і методів математичного програмування;
- використання методів експертного оцінювання;
- з використанням конкурсних процедур.

Спектр математичних моделей і методів розподілу робіт між учасниками проектних команд досить широкий і визначається специфікою розв'язуваної задачі. Так, в роботі [1] розглядається задача призначення персоналу підприємства на посади з цільовою функцією максимізації виробничої доцільності. В роботі [2] задачу призначення виконавців технічного обслуговування повітряних суден декомпонують на дві задачі: задачу побудови допустимих послідовностей робіт для кожного виконавця та задачу призначення виконавців для виконання послідовностей робіт. В роботах [3; 4] в основу розподілу завдань між виконавцями покладено критерій мінімізації сумарних витрат на виконання робіт. В роботі [5] пропонують призначати виконавців робіт з мінімізацією нестачі знань виконавців по проектах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз математичних моделей розподілу робіт між учасниками проектних команд свідчить, що більшість наукових результатів абстраговані від компетентності

виконавців. При побудові цільової функції математичної моделі розподілу робіт, як правило, не враховується важливість наявності певного знання для реалізації проекту, а величина витрат ресурсів не залежить від рівня професійної підготовки виконавця. Очевидно, що забезпечення належної якості виконання проекту у межах визначеного часу і витрат ресурсів можливе за умови достатньої професійної підготовки виконавців.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка математичної моделі розподілу робіт між учасниками проектних команд з урахуванням компетентності виконавців та адаптація до розв'язання відповідної задачі багатofакторного композиційного методу спрямованої оптимізації, що дозволить підвищити ефективність процесів підтримки прийняття рішень при управлінні проектами.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо таку практичну інтерпретацію задачі про розподіл робіт між виконавцями. Організація, діяльність якої спрямована на розробку програмного забезпечення, протягом планового періоду повинна реалізувати n ІТ-проектів. Штат потенційних учасників проектних команд компанії налічує k виконавців. Реалізація кожного проекту передбачає виконання проектних робіт обсягом M_i , $i = \overline{1, n}$, декількох видів m_{ij} , $j = \overline{1, r}$. Кожна робота проекту m_{ij} характеризується витратами ресурсів T_{ij} , $i = \overline{1, n}$, $j = \overline{1, r}$, на її виконання. Величина витрат ресурсів залежить від компетентності виконавця. Керівникові ІТ-компанії необхідно визначити скільки робіт, якого виду та в якому проекті необхідно виконати кожному виконавцю при заданій кількості проектів, робіт і витрат ресурсів.

На початковому етапі побудови математичної моделі введемо змінну x_{sij} – обсяг робіт j -го виду в i -му проекті, який має виконати s виконавців, $s = \overline{1, k}$. Для кожної групи робіт j -го виду в i -му проекті виділимо g , $d = \overline{1, g}$, груп знань (галузей знань, навичок та ін.), які необхідні працівникам для їх виконання. В середині кожної d -ї групи виділимо p_g конкретних знань.

Необхідність наявності p -го знання g -ї групи для виконання j -го виду робіт в i -му проекті позначимо коефіцієнтом $W_{jps} \in [0, 1]$. Рівень професійної підготовленості виконавців позначимо коефіцієнтом $A_{jps} \in [0, 1]$. Оцінку знань виконавців проектних робіт здійснюємо на основі адаптивної

технології [6]. Для зручності використовуємо шаблони, де вказуються рівні знань, які необхідні для виконання j -го виду робіт в i -му проекті, і рівні знань, які характеризують s -го виконавця (табл. 1).

Тоді необхідний обсяг знань для реалізації n ІТ-проектів становитиме

$$W = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^r \sum_{g=1}^d \sum_{p=1}^{P_g} W_{ijpg},$$

а наявний обсяг знань для реалізації n ІТ-проектів складатиме

$$A = \sum_{s=1}^k \sum_{j=1}^r \sum_{g=1}^d \sum_{p=1}^{P_g} A_{sjpg}.$$

Середні витрати ресурсів s -го виконавця при виконанні проектних робіт обсягом M будуть характеризуватися величиною

$$T_s = k \frac{W}{A}.$$

При введенні штрафу C за відхилення витрат ресурсів на виконання плану робіт s -м виконавцем від середніх витрат ресурсів одержимо математичну модель розподілу робіт між учасниками проектних команд

$$Arg \min_x \sum_{s=1}^k \left| \sum_{j=1}^r \sum_{p=1}^{P_g} x_{sj} T_{ij} - T_s \right| C, \quad (1)$$

при умовах:

$$\sum_{s=1}^k x_{sj} = m_j, \quad 0 \leq x_{sj} \leq m_{ij}, \quad M = \sum_{i=1}^n M_i = \sum_{j=1}^r m_j.$$

Для розв'язання задачі (1) зводимо її до задачі нелінійного програмування виду

$$f(\mathbf{x}) \rightarrow \min,$$

при обмеженнях

$$h_i(\mathbf{x}) = 0; \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad a(i) \leq x_i \leq b(i), \quad 1 \leq i \leq k,$$

де $f(\mathbf{x})$ – цільова функція, $\mathbf{x} = (x_1, x_2, \dots, x_k)$ – вектор-розв'язок, що належить N -вимірному евклідовому простору $\mathbf{x} \in R^N$, n – загальна кількість обмежень у вигляді рівнянь, $h_i(\mathbf{x})$ – обмеження-рівності, $a(i)$ – нижня границя області визначення змінної, $b(i)$ – верхня границя області визначення змінної.

Для цього використаємо процедуру, яка полягає у виконанні наступних кроків [5]:

- помножити цільову функцію та обмеження (1) на -1 ;
- ввести додаткові змінні для перетворення обмежень-нерівностей в обмеження-рівняння;
- виконати підстановки типу $x_{zij} = 1 - y, z = \overline{1, q}$.

Задача розподілу робіт між учасниками проектних команд належить до класу задач великої

розмірності, а пошук її розв'язку вимагає значних обчислювальних ресурсів. В роботах [3; 5; 4] для розв'язання задачі розподілу робіт пропонують використовувати метод динамічного програмування, угорський метод та генетичні алгоритми. Традиційні методи оптимізації є методами локального пошуку, що залежать від вибору початкової точки та вимагають виконання додаткових обмежень на характеристики цільової функції. В генетичних алгоритмах необхідність дискретизації простору пошуку та постійне використання виключно рівномірного розподілу значно збільшує час розв'язання задачі. Альтернативою таким методам в [7] запропоновано багатофакторний композиційний метод спрямованої оптимізації. Після модифікації для розв'язання задачі розподілу робіт між учасниками проектних команд з використанням штрафної функції багатофакторний композиційний метод спрямованої оптимізації міститиме такі кроки:

Крок 1. Встановити лічильник ітерацій $t = 0$.

Крок 2. Згенерувати вектор випадкових чисел m^0 .

Крок 3. Визначити структуру X потенційного розв'язку x .

Крок 4. Визначити критерій E завершення пошуку оптимального розв'язку.

Крок 5. Визначити початкову кількість потенційних розв'язків ζ , $\zeta = 1, \rho$, та сформувати рівномірно розподілену на представницьку популяцію потенційних розв'язків x_1, x_2, \dots, x_ρ .

Крок 6. Обчислити значення функції f , оптимум якої шукаємо, в точках x_1, x_2, \dots, x_ρ .

Крок 7. Доки критерій E не виконується:

Крок 7.1. Якщо μ найкращих потенційних розв'язків є недопустимими, то:

Крок 7.1.1. Пронормувати значення f_ζ так, щоб $f_\zeta^h \in [0;1], \sum_{\zeta=1}^{\rho} f_\zeta^h = 1$.

Крок 7.1.2. Сформувати матрицю попарних порівнянь Сааті з таким чином. Серед нормованих значень функції знаходимо мінімальне f_ζ^h , розбиваємо відрізок $[0;1]$ на 10 інтервалів: $[0;0,1], [0,1;0,2), \dots, [0,9;1]$. Тоді для всіх $h \in \{1, 2, \dots, \rho\}$, якщо $f_\zeta^h \in [0,1k; 0,1+0,1k)$ і $f_\zeta^h \in [0,1l; 0,1+0,1l)$, де $k, l \in \{0,1, \dots, 9\}$, то $s_{\zeta h} = l - k + 1$. Інші елементи матриці S розраховуються так: $s_{\zeta h} = \frac{s_{\zeta l}}{s_{\zeta r}}$.

Крок 7.1.3. Розрахувати власні числа матриці S і для максимального власного числа a_{max} знаходимо відповідний власний вектор w . Значення

Таблиця 1

Рівень знань, необхідних для виконання j -го виду робіт в i -му проекті (s -м виконавцем)

Знання \ Група	Група 1	Група 2	Група 3	...	Група
Знання 1	$W_{ij11} (A_{sj11})$	$W_{ij12} (A_{sj12})$	$W_{ij13} (A_{sj13})$...	$W_{ij1d} (A_{sj1d})$
Знання 2	$W_{ij21} (A_{sj21})$	$W_{ij22} (A_{sj22})$	$W_{ij23} (A_{sj23})$...	$W_{ij2d} (A_{sj2d})$
...
Знання 1	$W_{ijp(2)1} (A_{sjp(2)1})$	$W_{ijp(2)2} (A_{sjp(2)2})$	$W_{ijp(2)3} (A_{sjp(2)3})$...	$W_{ijp(2)d} (A_{sjp(2)d})$
...	...	–	–
Знання 1	$W_{ijp(d)1} (A_{sjp(d)1})$	–	$W_{ijp(d)3} (A_{sjp(d)3})$...	$W_{ijp(d)d} (A_{sjp(d)d})$
...	...	–	–	...	–
Знання 1	$W_{ijp(3)1} (A_{sjp(3)1})$	–	$W_{ijp(3)3} (A_{sjp(3)3})$...	–
...	...	–	–	...	–
Знання 1	$W_{ijp(1)1} (A_{sjp(1)1})$	–	–	...	–

Джерело [5]

вказують на міру оптимальності потенційних розв'язків x_1, x_2, \dots, x_p .

Крок 7.1.4. Модифікувати власний вектор w таким чином [8]:

Крок 7.1.4.1. Діагоналізувати w^t так, що $PD^tP^T = w^t$, де P – ортогональна матриця, така, що $PP^T = P^TP = I$.

Крок 7.1.4.2. Покласти $K^t = PD^tP^T - \gamma P \text{diag}(\sqrt{v'_1}, \dots, \sqrt{v'_m})^2 P^T$,

$$\text{де } \sqrt{v'_m} = \left(\frac{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n 1_{h_i(x_i > 0)} w_{ij} \text{Proj}_{E_j}(x_i - m)}{\sum_{q=1}^m \sum_{i=1}^n 1_{h_i(x_i > 0)} w_{iq}} \right), \quad n - \text{розмір-}$$

ність вектору потенційного розв'язку.

Крок 7.1.4.3. Покласти $w^t = \left[\frac{\det w^t}{\det K^t} \right]^{1/n} K^t$.

Крок 7.1.4.4. Згенерувати нащадків потенційних розв'язків $x_{\zeta}^{t+1} = m^t + \sigma^t N(0, w^t)$, де

$$\sigma^t = \sigma \cdot \exp^{\frac{1}{d_i} \left(\frac{\|s'_\sigma\|}{\|N(0,1)\|} - 1 \right)} \cdot \exp^{\frac{c_\sigma}{d_i} \left(\frac{\|s'_\sigma\|}{\|N(0,1)\|} - 1 \right)},$$

$s'_\sigma = (1 - c_\sigma) s_\sigma^0 + \sqrt{c_\sigma} (2 - c_\sigma) \frac{\sqrt{\zeta}}{\zeta} \sum_{z'_\zeta \in A_\zeta} z'_\zeta$, $z'_\zeta = N(0,1)$, σ – вектор значень середньоквадратичного відхилення елементів потенційного розв'язку, $d_i \approx 3 \cdot n$, $d \approx 1 + \sqrt{\zeta/n}$, $c_\sigma \approx \sqrt{\zeta/(n+\zeta)}$, $\|\cdot\|$ – евклідова векторна норма, $I \in R^{n \times n}$ – одинична матриця, $s_\sigma^0 = 0$.

Крок 7.1.4.5. Збільшити номер поточної епохи $t = t + 1$ і перейти на крок 6.

Крок 7.2. Якщо μ найкращих потенційних розв'язків є допустимими, то [9]:

Крок 7.2.1. Обчислити значення елементів вектора середніх значень μ найкращих потенційних розв'язків $m^t = \sum_{i=1}^{\mu} v_i x'_i$, $\sum_{i=1}^{\mu} v_i = 1$, де v_i – вагові коефіцієнти.

Крок 7.2.2. Обчислити власний вектор w^t і згенерувати нащадків потенційних розв'язків $x_{\zeta}^{t+1} = m^t + \sigma^t N(0, w^t)$.

Крок 7.2.3. Збільшити номер поточної епохи $t = t + 1$ і перейти на крок 6.

Крок 7.3. Якщо хоча б один з μ найкращих потенційних розв'язків є недопустимими і хоча б один є допустимим, то:

Крок 7.3.1. Обчислити власний вектор w^t .

Крок 7.3.2. З використанням допустимих розв'язків знайти вектор середніх значень m^t .

Крок 7.3.3. Згенерувати нащадків потенційних розв'язків $x_{\zeta}^{t+1} = m^t + \sigma^t N(0, w^t)$.

Крок 8. Збільшити номер поточної епохи $t = t + 1$ і перейти на крок 6.

Крок 9. Визначити x_{best} найкращих розв'язків.

Висновки і пропозиції. Враховуючи специфіку задачі розподілу робіт між учасниками проектних команд з урахуванням їх компетентні варто зазначити, що математичні моделі таких задач мають безліч конструктивних реалізацій. Використання модифікованого багатофакторного композиційного методу спрямованої оптимізації спрямовано на збільшення різноманітності потенційних розв'язків, пошуку розв'язків, які відповідають найменшим значенням цільової функції, але є прийнятними для виконавців проектних робіт. Здійснюючи розробку нових критеріїв ефективності розподілу робіт, необхідно пам'ятати про їх значну обчислювальну складність та враховувати всі особливості організації проектного управління в конкретному проекті з метою скорочення кількості виконуваних операцій відповідного алгоритму.

Список літератури:

1. Смачило Т.В. Ефективність призначення персоналу підприємства на посади: математичний аспект [Текст] / Т.В. Смачило // Технологічний аудит і резерви виробництва. – 2013. – № 3/2 (11). – С. 49-51.
2. Жолдаков О.О. Вирішення задачі призначення виконавців технічного обслуговування повітряних суден [Текст] / О.О. Жолдаков // Проблеми інформатизації та управління. – 2012. – № 1 (37). – С. 49-54.
3. Греков В.Ф. Оптимізація розподілу обсягу завдань між виконавцями методом динамічного програмування [Текст] / В.Ф. Греков, А.А. П'янков, С.В. Орлов // Системи управління, навігації та зв'язку. – 2013. – Вип. 2(26). – С. 130-131.
4. Турковський О.С. Рішення задачі розподілу робіт на основі генетичного алгоритму [Текст] / О.С. Турковський, С.І. Сімонов, О.В. Сісков // Системи обробки інформації. – 2002. – Вип. 1 (17). – С. 214-218.
5. Довгань Л.Є. Інноваційний підхід до підвищення ефективності роботи проектною командою [Текст] / Л.Є. Довгань, Г.А. Мохонько // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2016. – № 16. – С. 4-9.
6. Снитюк В.Е. Интеллектуальное управление оценением знаний [Текст]: монография / В.Е. Снитюк, К.Н. Юрченко. – Черкасы, 2013. – 262 с.
7. Єгорова О.В. Нечіткі штрафні функції в задачі управління запасами з урахуванням товарних втрат [Текст] / О.В. Єгорова, В.Є. Снитюк // Молодий вчений. – 2016. – № 5 (32). – С. 228-234.
8. Modified covariance matrix adaptation – Evolution Strategy algorithm for constrained optimization under uncertainty, application to rocket design [Text] / Rudy Chocat, Loïc Brevault, Mathieu Balesdent, Sebastien Defoort // International Journal for Simulation and Multidisciplinary Design Optimization. – 2015. – Vol. 6. – Pp. 1-13.
9. Hansen N. Reducing the time complexity of the derandomized Evolution Strategy with Covariance Matrix Adaptation (CMA-ES) [Text] / N. Hansen, S. Muller, P. Koumoutsakos // Evolutionary Computation. – 2003. – Vol. 11 (1). – Pp. 1-18.

Егорова О.В., Онищенко Е.И.

Черкасский государственный технологический университет

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕЛЕВОЙ ФУНКЦИИ В ЗАДАЧЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ РАБОТ МЕЖДУ УЧАСТНИКАМИ ПРОЕКТНЫХ КОМАНД

Аннотация

В статье рассматривается задача распределения работ между участниками проектных команд. Предложена математическая модель распределения работ между участниками проектных команд с учетом компетентности исполнителей. Усовершенствован и адаптирован к решению задачи распределения работ между участниками проектных команд многофакторный композиционный метод направленной оптимизации. Приведены структурные особенности и конструктивные элементы многофакторного композиционного метода направленной оптимизации. Разработанные модели и методы составляют методологическую базу для оптимизации процессов принятия решений при управлении проектами.

Ключевые слова: распределение работ, целевая функция, эволюционные алгоритмы.

Yegorova O.V., Onyshchenko O.I.

Cherkasy State Technological University

ABOUT THE FEATURES OF THE OBJECTIVE FUNCTION FOR THE PROBLEM OF THE DISTRIBUTION OF WORK BETWEEN THE MEMBERS OF PROJECT TEAMS

Summary

In this paper work allocation problem between the members of project teams was considered. The mathematical model of work allocation between the members of project teams considering competence of the workers was proposed. Compositional technique overcoming uncertainty was improved and adapted to solve work allocation problem between the members of project teams. The structural features and structural elements of the compositional technique overcoming uncertainty were considered. The proposed models and methods form the methodological basis for decision-making processes optimization in project management.

Keywords: work allocation, objective function, evolutionary algorithms.

УДК 004.7

ОБОБЩЕНИЕ ПОНЯТИЙ ПО ПРИЗНАКАМ: МЕТОДЫ ТЕОРИИ ПРИБЛИЗИТЕЛЬНЫХ МНОЖЕСТВ

Марьин С.А., Ситников Д.Э., Коваленко А.И.
Харьковская государственная академия культуры

В статье рассматривается ряд вопросов связанных с индуктивным обобщением понятий в современных интеллектуальных и в экспертных системах. Достаточно подробно исследован логический подход к определению списка признаков, по которым можно построить такое обобщение. Для этого исследуется функция различимости, матрица различимости и срез в рамках теории приближенных множеств. Рассмотрен пример, иллюстрирующий описанный метод.

Ключевые слова: теория приближенных множеств, обобщение понятий, экспертная система, информационная система, отношение неразличимости, пространство аппроксимаций, пространство приближений, эквивалентность, нижнее приближение для множества, верхнее приближение для множества, обобщенное решение.

Постановка проблемы. При построении современных экспертных систем, систем моделирующих мышление человека, часто приходится решать задачи обобщения понятий. Обычно под термином обобщения понимается «процесс получения и обработки знаний, дающих полные объяснения существующим фактам, а также способность к классификации и предсказанию новых фактов» В данной статье рассматривается процесс получения обобщенных знаний на приближенных множествах З. Павлака [5].

Анализ последних исследований и публикации. Задача обобщения, в общем виде, была сформулирована Михальским. Процесс обобщения – это процесс, при котором рассматривается одно обобщенное понятие вместо того, чтобы рассматривать некоторое множество объектов или единичный конкретный объект [8]. По утверждению Михальского, все многообразие множества моделей обобщения разбиваются на два класса: первый – модели обобщения по выборкам, второй – модели обобщения по данным. Процесс обобщения базируется на выявлении наиболее характерных частей описания исходных объектов, при условии, что каждый из них представляется некоторым множеством признаков. Если исследуемый объект точно попадает в объем понятия, тогда для данного понятия он называется положительным. Если не попадает – отрицательным объектом.

К теперешнему моменту известно несколько подходов, в рамках которых, можно провести подобное обобщение. К таким подходам относят: индукцию решающих деревьев [7], продукционные правила [6; 9], различного типа нейронные сети, теорию приближенных множеств [3; 4] и т.д.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Реальные данные имеют следующий ряд характеристик, которые включают неполноту, большой объем исходных данных, их противоречивость. Поэтому, перечисленные выше подходы, не гарантируют получения хороших результатов, и это причина дальнейшего совершенствования методов и подходов к построению правил обобщения. Среди всех перечисленных подходов была выбрана теория приближенных множеств.

Формулирование целей статьи. Целью данной статьи является создание алгоритма и усовершенствование математического аппарата обобщения на базе теории приближенных множеств З. Павлака.

Изложение основного материала исследования. Понятия, непосредственно связанные с информационными системами, были даны в статьях З. Павлака [1; 3]. Итак, информационная система – это два значения $S = (U, A)$, где $U = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ – непустое конечное множество объектов, которое представляет собой обучающее множество или универсум, а $A = \{a_1, a_2, \dots, a_k\}$ – непустое конечное множество атрибутов. Решающая система (или решающая таблица) представляет собой информационную систему, имеющую следующий вид: $S = (U, A \cup \{d\})$, где $d \notin A$ – это выделенный атрибут или решение, или решающий атрибут, A – условные атрибуты.

Предположим, что имеем обучающее множество U . На этом множестве введем отношение неразличимости или эквивалентности на U : $IND(A) \subseteq U \times U$. Для двух упорядоченных значений $AS = (U, IND(U))$ дадим название – пространство аппроксимации или пространство приближений. Отметим, что если $(x, y) \in IND(A)$, тогда x и y неразличимы по значениям атрибутов из A в AS . Дадим название классам эквивалентности по отношению к IND . Тогда, класс эквивалентности – это элементарное множество, или атом в AS . Пусть, множество классов эквивалентности будет обозначено в виде множества $\{X_1^A, X_2^A, \dots, X_m^A\}$.

Составное множество AS – это конечное объединение одного элементарного множества или нескольких элементарных множеств в AS . Несколько составных множеств в AS (семейство) обозначим как $Def(AS)$.

Пусть, $X \subseteq Y$. Самое большое составное множество в AS , содержащееся в X , будем называть нижним приближением множества X . Самое маленькое множество в AS , содержащееся в X , будем называть верхним приближением X . Верхнее приближение множества X обозначим как \overline{AX} , нижнее приближение множества X обозначим как \underline{AX} .

Для определения нижнего приближения для множества X необходимо использовать следующую формулу: $\underline{AX} = \bigcup_{X_i^A \in X} X_i^A$. Тогда, нижнее приближение множества X – это объединение классов эквивалентности отношения неразличимости, которые входят в множество X .

Для определения верхнего приближения для множества X необходимо использовать следующую

жую формулу: $AX = \bigcup_{x_i^A \cap X = \emptyset} X_i^A$. Верхнее приближение множества X – это объединение классов эквивалентности, часть объектов которых относится к X .

Определим формулу для граничной или недостоверной области множества X . Она будет иметь следующий вид: $BN_A(X) = AX \setminus \bar{A}X$. Эта формула определяет область множества X в AS , которая состоит из объектов, которые мы не можем уверенно отнести к X .

Множество $U \setminus \bar{A}X$ включает только отрицательные объекты для X . Множество $POS_A(D) = \bigcup_{C_i} \dots \cup AC_{r(d)}$ состоит исключительно из объектов, которые относятся к положительной области решающей системы S . Эти объекты точно относятся к одному из классов решения.

Пара $\langle AX, \bar{A}X \rangle$ является образующей для приближенного множества X . Совпадение двух приближений верхнего и нижнего образуют обычное множество X .

Классификация объектов может быть проведена на основе использования приблизительных множеств следующим образом.

Выберем отрицательную область множества. Пусть $NEG_A(X) = U \setminus \bar{A}X$. В таком случае можно сформировать решающие правила:

Описание $POS_A(X) \rightarrow X$,

Описание $NEG_A(X) \rightarrow X$,

Описание $BN_A(X) \rightarrow$ возможно X ,

где описание множества включает набор характерных атрибутов. Выше в тексте было дано отношение неразличимости на множестве объектов U . Такое отношение имеет связь не только со всем множеством условных атрибутов A , но и с любым подмножеством атрибутов $B \subseteq C$. Подобное отношение будем обозначать далее как $IND(B)$ и будем называть отношением неразличимости по B . Пару объектов x и y , полностью удовлетворяющих ему, не возможно отличить друг от друга при помощи атрибутов, взятых из B . Дадим формальное определение отношению неразличимости. Отношение неразличимости по B можно определить следующим образом:

$$IND(B) = \{(x, y) \in U \times U : \forall a \in B(a(x) = a(y))\}.$$

Два любых объекта будут принадлежать одному классу эквивалентности, если не существует возможности отличить их друг от друга на базе использования данного подмножества атрибутов. Базируясь на $IND(B)$, можно дать два понятия. Первое, понятие верхнего приближения множества X по B . Второе, понятие нижнего приближения множества X по B .

Нижнее приближение множества X по B – это объединение классов эквивалентности отношения неразличимости, которые входят в X . Другими словами, нижнее приближение множества X по B – это $\bar{B}X = \bigcup_{x_i^B \in X} X_i^B$. Верхнее приближение множества X по B – это объединение классов эквивалентности, часть объектов которых относится к X . Иными словами, нижнее приближение – это $BX = \bigcup_{x_i^B \cap X = \emptyset} X_i^B$.

Определение недостоверной или граничной области будет выглядеть следующим образом: $BN_B(X) = BX \setminus \bar{B}X$. Полное название этой области – граничная или недостоверная область множества X относительно B . Она включает некоторое мно-

жество объектов, которые мы не можем уверенно отнести к X на основе информации, содержащейся в атрибутах из B .

Положительная область решающей системы S относительно B – это множество $POS_B(X)$, которое включает объекты, точно относящиеся к одному из классов решения на основе информации, содержащейся в атрибутах из B .

Рассмотрим пример обучающего множества (см. табл. 1). В этом примере множество объектов представляют собой множество описаний претендентов на получение работы. Обучающее множество U включает девять различных объектов. Каждый из которых в качестве характеристики имеет следующее множество атрибутов $A = \{\text{Диплом}, \text{Опыт}, \text{Рекомендации}\}$. Все эти атрибуты относятся к условным атрибутам. Пополним этот список дополнительным атрибутом «Решение». У него будет всего два значения: «Принять» и «Отказать».

Таблица 1

Решающая система

S	Диплом	Опыт	Рекомендации	Решение
x_1	ХАИ	Средний	Отличные	Принять
x_2	ХАИ	Малый	Удовлетворительные	Отказать
x_3	ХПИ	Малый	Хорошие	Отказать
x_4	ХИРЭ	Высокий	Удовлетворительные	Принять
x_5	ХИРЭ	Средний	Хорошие	Отказать
x_6	ХИРЭ	Высокий	Отличные	Принять
x_7	ХПИ	Малый	Отличные	Отказать
x_8	ХИРЭ	Средний	Хорошие	Принять
x_9	ХПИ	Малый	Отличные	Отказать

Легко заметить, что в табл. 1 объекты x_5 и x_8 , а также x_7 и x_9 имеют одни и те же значения условий, но первая пара имеет также и различные решения.

Проиллюстрируем на данном примере введенное понятие отношения неразличимости. Выберем несколько непустых подмножеств условных атрибутов: $\{\text{Диплом}\}$, $\{\text{Опыт}, \text{Рекомендации}\}$ и $\{\text{Диплом}, \text{Опыт}, \text{Рекомендации}\}$ и рассмотрим, как с их помощью определяется отношение неразличимости.

$$IND(\{\text{Диплом}\}) = \{x_1, x_2\}, \{x_4, x_5, x_6, x_8\}, \{x_3, x_7, x_9\}.$$

$$IND(\{\text{Диплом}, \text{Рекомендации}\}) = \{x_1\}, \{x_2\}, \{x_3\}, \{x_4\}, \{x_5, x_8\}, \{x_6\}, \{x_7, x_9\}.$$

$$IND(\{\text{Диплом}, \text{Опыт}, \text{Рекомендации}\}) = \{x_1\}, \{x_2\}, \{x_3\}, \{x_4\}, \{x_5, x_8\}, \{x_6\}, \{x_7, x_9\}.$$

Далее построим приближения для множества $X = \{x : \text{Решение}(x) = \text{Принять}\}$, используя всё множество условных атрибутов A . Тогда получим $AX = \{x_1, x_4, x_6\}$, $\bar{A}X = \{x_2, x_3, x_5, x_7, x_8, x_9\}$ и $U \setminus \bar{A}X = \{x_2, x_3, x_7, x_9\}$. Из того, что граничная область не пуста, следует, что множество X можно определить лишь приближенно (рис. 1).

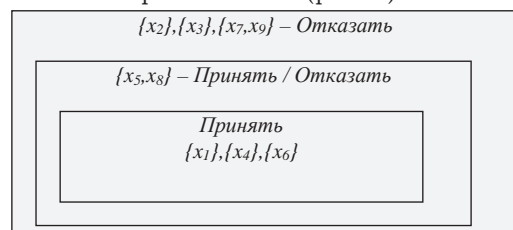


Рис. 1. Приближенное определение множества X

Определим положительную область для решающей таблицы S (табл. 2). $POS_A(d) = AC_{Принять} \cup AC_{Отказать} = \{x_1, x_2, x_3, x_4, x_6, x_7, x_9\} \neq U$. Это является следствием того, что для объектов x_5 и x_8 невозможно найти однозначное решение.

Итак, введем понятие обобщенного решения. Определим функцию $\partial_B: U \rightarrow P(V_d)$, называемую обобщенным решением S на множестве атрибутов $B \subseteq A$, следующим образом:

$$\partial_B(x) = \{v \in V_d : \exists x' \in U (x'IND(B)x \wedge d(x') = v)\}.$$

Т. е. обобщенным решением S для объекта x является множество решений объектов, входящих в тот же класс эквивалентности, что и объект x . Так для приведенного примера получим:

$$\begin{aligned} \partial_A(x_1) &= \partial_A(x_4) = \partial_A(x_6) = \{Принять\}, \\ \partial_A(x_2) &= \partial_A(x_3) = \partial_A(x_7) = \partial_A(x_9) = \{Отказать\}, \\ \partial_A(x_5) &= \partial_A(x_8) = \{Принять, Отказать\}. \end{aligned}$$

Пусть, обобщенные решения ∂_A системы S называются просто обобщенным решением S . Решающая таблица S называется непротиворечивой (детерминированной), если $|\partial_A(x)|=1$ для любого объекта $x \in U$, в противном случае S называется противоречивой (недетерминированной). Просто заметить, что решающая таблица непротиворечива тогда и только тогда, когда $POS_A(d) = U$.

Помимо одинаковых объектов, которые могут несколько раз встречаться в таблице, другой причиной увеличения размеров таблицы часто являются несущественные условные атрибуты или зависимость одних условных атрибутов от других. Теперь, когда было введено одно из основных понятий решающих систем, обобщенное решение, определим понятие среза решающей таблицы.

Срезом относительно решения d таблицы $S - S = \{U, A \cup \{d\}\}$ называется минимальное подмножество атрибутов $B \subseteq A$, которое позволяет сохранить обобщенное решение для всех объектов обучающего множества, т. е. $\partial_A(x) = \partial_B(x) \forall x \in U$. В дальнейшем при рассмотрении решающих таблиц срез относительно решения будем называть просто срезом. Множество всех срезов решающей системы будем обозначать $RED(A, d)$.

Для нахождения срезов решающей таблицы используются матрица различимости и функция различимости. Матрицей различимости относительно решения d таблицы $S = \{U, A \cup \{d\}\}$ называется матрица $M(S) = c_{ij}^d$ размерности $n \times n$, элементы которой принимают следующие значения $c_{ij}^d = \emptyset$, если $d(x_i) = d(x_j)$, в противном случае $c_{ij}^d = \{a \in C : a(x_i) \neq a(x_j)\} - \{d\}$ для $i, j = 1, \dots, n$. То есть элементы матрицы различимости содержат информацию об условных атрибутах, значения которых отличаются для объектов разных классов.

Функцией различимости f_s для решающей системы $S = \{U, A \cup \{d\}\}$ будем называть логическую функцию от k булевых переменных $\hat{a}_1, \hat{a}_2, \dots, \hat{a}_k$ соответствующих атрибутам a_1, a_2, \dots, a_k , которая определяется как

$$f_s(\hat{a}_1, \hat{a}_2, \dots, \hat{a}_k) = \wedge \{v c_{ij}^d : 1 \leq j < i \leq n, c_{ij}^d \neq \emptyset\}, \text{ где } c_{ij}^d = \{\hat{a} : a \in c_{ij}^d\}.$$

Множество всех простых импликант функции f_s определяет множество всех срезов решающей таблицы S [2]. Заметим, что импликантой логической функции f называется любая конъюнкция литер (переменных или их отрицаний), такая, что если эти литеры истинны на некоторой интерпретации, то функция f также истин-

на на этой интерпретации. Простой импликантой называется импликанта, никакая собственная часть которой не является импликантой.

Рассмотрим пример построения матрицы и функции различимости, соответствующих решающей системе, представленной в табл. 2, а затем найдем её срез. Для краткости обозначим условные атрибуты «длительность выпуска товара», «конкуренция» и «тип товара» как a, b и t соответственно. Матрица различимости приведена в табл. 3. Она является симметричной и имеет пустые элементы главной диагонали.

Таблица 2

Решающая система

S	Длительность выпуска товара	Конкуренция	Тип товара	Прибыль
x_1	Большая	да	Swr	Падает
x_2	Большая	нет	Swr	Падает
x_3	большая	нет	Hwr	Падает
x_4	средняя	да	Swr	Падает
x_5	средняя	да	Hwr	Падает
x_6	средняя	нет	Hwr	Растет
x_7	средняя	нет	Swr	Растет
x_8	малая	да	Swr	Растет
x_9	малая	нет	Hwr	Растет
x_{10}	малая	нет	Swr	Растет

Таблица 3

Матрица различимости

	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}
x_1	\emptyset									
x_2	\emptyset	\emptyset								
x_3	\emptyset	\emptyset	\emptyset							
x_4	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset						
x_5	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset					
x_6	a, b, t	a, t	a	b, t	\emptyset	\emptyset				
x_7	a, b	a	a, t	b	b, t	\emptyset	\emptyset			
x_8	a	a, b	a, b, t	a	a, t	\emptyset	\emptyset	\emptyset		
x_9	a, b, t	a, t	a	a, b, t	a, b	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	
x_{10}	a, b	a	a, J	a, b	a, b, t	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset

Матрице различимости соответствует следующая функция различимости:

$$\begin{aligned} f_s(a, b, t) &= (a \vee b \vee t)(a \vee b)a(a \vee b \vee t)(a \vee b) \\ &\quad (a \vee t)a(a \vee b)(a \vee t)a \\ &\quad a(a \vee t)(a \vee b \vee t)a(a \vee t) \\ &\quad (b \vee t)ba(a \vee b \vee t)(a \vee b). \end{aligned}$$

После упрощения получим $f_s(a, b, t) = ab$. Обозначение ab является краткой записью $a \wedge b$. Таким образом, срез решающей системы включает два атрибута: «длительность выпуска товара» и «конкуренция».

Заметим, что каждая строка в этой записи функции различимости соответствует некоторому столбцу матрицы различимости. Так, например, пятый объект можно отличить от седьмого по одному из атрибутов «наличие конкуренции» или «тип товара», а от девятого по одному из атрибутов «длительность выпуска товара» или «наличие конкуренции». Если из функции различимости взять только элементы, соответствующие одному из столбцов матрицы различимости (например, i -му столбцу), то мы получим функцию различимости относительно объекта

x_i . Множество всех первичных импликант этой функции определяет набор всех срезов относительно объекта x_i . Эти срезы содержат необходимую информацию, позволяющую отличить объект x_i от объектов, принадлежащих другим классам решения.

Выводы. Таким образом, в статье затронут ряд вопросов связанных с походом к решению задачи обобщения понятий по признакам или, другими словами, индуктивному обобщению. Во-первых, был подробно рассмотрен целый

ряд понятий. К этим понятиям относятся: отношение эквивалентности, пространство аппроксимации, класс эквивалентности, составное множество, верхнее и нижнее приближение, решающая таблица, срез, обобщенное решение и т.д. Во-вторых, рассмотрен подход к нахождению срезов: матрица различимости, функции различимости. В-третьих, приведен пример нахождения конкретного среза – построение матрицы и функции различимости, а затем нахождение среза.

Список литературы:

1. Agrawal R. et al. Fast algorithms for mining association rules // Proc. 20th int. conf. very large data bases, VLDB. – 1994. – Т. 1215. – С. 487-499.
2. Уэно Х. Представление и использование знаний // под ред. Х. Уэно, М. Исидзука; пер. с яп. И. А. Иванова. – М.: Мир, 1989. – 222 с.
3. Pawlak Z. Rough sets / Z. Pawlak // International Journal of Computer and Information Sciences. – 1982. – 11. – P. 341-356.
4. Pawlak Z. Rough set approach to knowledge-based decision support / Z. Pawlak // European Journal of Operational Research. – 1997. – 99. – P. 420-432.
5. Вагин В. Н. Достоверный и правдоподобный вывод в интеллектуальных системах / В. Н. Вагин, Е. Ю. Головина, А. А. Загорянская, В. М. Фомина; под ред. В. Н. Вагина, Д. А. Поспелова; изд. 2-е испр. и доп. – Москва: Физматлит, 2008. – 712 с.
6. Люггер Дж. Ф. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем / Дж. Ф. Люггер. – Москва: «Вильямс», 2003. – 864 с.
7. Финн В. К. Об интеллектуально анализе данных // Новости искусственного интеллекта. – 2004. – № 3. – С. № -18.
8. Dietterich T. G. Machine Learning: An Artificial Intelligence Approach / Ed. by R. S. Michalski, J. Carbonell, T. M. Mitchell. – PaloAlto: Tioga, 1983. – P. 41-82.
9. Уотерман Д. Построение экспертных систем // пер. с англ.; под ред. Ф. Хейес-Рота, Д. Уотермана, Д. Лена-та – М.: Мир, 1987. – 442 с.

Мар'їн С.О., Ситніков Д.Е., Коваленко А.І.

Харківська державна академія культури

УЗАГАЛЬНЕННЯ ПОНЯТЬ ЗА ОЗНАКАМИ: МЕТОДИ ТЕОРІЇ ПРИБЛИЗНИХ МНОЖИН

Анотація

У статті розглядається ряд питань пов'язаних з індуктивним узагальненням понять в сучасних інтелектуальних та експертних системах. Проведено докладне дослідження логічного підходу до визначення переліку ознак, за яким будується таке узагальнення. Для рішення цієї задачі досліджується функція розрізнення, матриця розрізнення та зріз. Розглянуто приклад, який ілюструє використовуваний метод і його переваги.

Ключові слова: теорія приблизних множин, узагальнення понять, експертна система, інформаційна система, ставлення непомітності, простір апроксимацій, простір наближень, еквівалентність, нижнє наближення для безлічі, верхнє наближення для безлічі, узагальнене рішення.

Marin S.A., Sitnikov D.E., Kovalenko A.I.

Kharkiv State Academy of Culture

ROUGH SET THEORY: CONCEPT OF GENERALIZATION

Summary

The article discusses a number of issues related to the inductive generalization of concepts in intelligent and expert systems. We studied logical approach to the definition of attributes list on which we can construct a generalization. To investigate the distinctiveness function, the matrix section and legibility. An example illustrating the method used and its advantages.

Keywords: rough sets theory, generalization of concepts, expert system, information system, attitude indistinguishable space approximations, approximation space, equivalence, the lower approximation of the set upper approximation for the set, a generalized solution.

УДК 004.896

ГЕНЕРАЦІЯ МНОЖИНИ ЯДЕР ПРОДУКЦІЙНИХ ПРАВИЛ В СИСТЕМАХ УПРАВЛІННЯ ОЦІНЮВАННЯМ ЗНАТЬ

Турчак А.М., Єгорова О.В., Златкін А.А.

Черкаський державний технологічний університет

У статті проаналізована задача побудови системи управління оцінюванням знань. Розглядається спосіб добування знань з повнотекстових джерел. Запропоновано підхід до розв'язання проблеми автоматичної побудови продукційних правил з використанням модифікованого багатофакторного композиційного методу спрямованої оптимізації. Наведено структурні особливості та конструктивні елементи методу для деревоподібної форми представлення потенційних розв'язків. Модифікований метод призначено для формування бібліотеки методів побудови онтологій.

Ключові слова: онтологія, продукційні правила, еволюційні алгоритми.

Постановка проблеми. В останні роки спостерігається зростання кількості обсягів підготовки спеціалістів, проте їх компетентність, здатність адекватно відповідати на виклики сучасності та приймати правильні рішення піддається сумніву. Підготовка спеціалістів у вищих навчальних закладах, а також підвищення їх кваліфікації, на різних курсах закінчується процесом оцінювання знань. Аналітичний огляд методів контролю рівня професійної підготовки фахівців різного профілю свідчить про переважання традиційних методів контролю знань, зокрема, у формі заліків, іспитів або тестування. Разом з тим, таке оцінювання знань є неповним та має низький рівень об'єктивності, тому контроль знань доцільно здійснювати з використанням сучасних інформаційних технологій.

В більшості випадків в таких системах реалізовано жорсткий шаблон організації подачі навчального матеріалу або тестування. Як наслідок, системи, що розглядаються характеризуються відсутністю засобі перевірки розгорнутих природномовних робіт, творчих здібностей та логічного мислення. Наведений вище аспект є причиною розробки автоматизованих систем навчання та контролю знань орієнтованих на аналіз текстової інформації, представленої на природній мові; пошук, обробку та добування знань; інтеграцію знань із декількох предметних областей для забезпечення ефективності проведення досліджень міждисциплінарного характеру.

Створенню ефективної автоматизованої системи навчання та контролю знань повинна передувати розробка онтології предметної області. В свою чергу, розробка онтології предметної області можлива лише за умови існування бази даних, що містить всю необхідну інформацію про об'єкт або процес. Користувач такої системи визначає набір та структуру правил, а експерт – відповідну онтологію, створюючи тим самим фіксовану ієрархічну систему виведення. Для того, щоб мати можливість масштабувати системи автоматизованого навчання і контролю знань необхідно також створити онтологію засобів подання вхідної та вихідної інформації, а також програмних елементів.

Взаємодія експерта, аналітика та оператора відбувається в процесі спілкування. При цьому виникає ряд лінгвістичних проблем і задач, до яких належить: побудова словника предметної області, побудова номенклатури предметної області та поєднання онтологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методи побудови онтологій умовно поділяють на дві групи. До першої групи належать традиційні методи природномовної обробки тексту, до другої – методи, орієнтовані безпосередньо на побудову онтологій.

До традиційних методів аналізу, що використовуються для побудови онтологій належать методи морфологічного та синтаксичного аналізу, а також метод виділення словосполучень. Детально суть перелічених методів викладено в роботах [1-3]. Безпосередню побудову онтологій в [8] пропонують здійснювати шляхом ситуаційного моделювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Онтологія є ієрархічною структурою скінченної множини понять, що описує задану предметну область, а отже, містить машину-орієнтовані визначення основних понять предметної області і відношень між ними. Наведені властивості онтології забезпечують можливість повторного використання знань іншими людьми, базами даних та програмними додатками. При цьому значно підвищується ефективність використання як інтелектуальних систем, так і традиційних інформаційних систем. Побудова онтологій в діалоговому режимі з використанням існуючих інструментальних засобів вимагає значених витрат часу та ресурсів. Один із шляхів вирішення проблеми полягає у автоматичній будові онтологій на основі заданих повнотекстових джерел.

Автоматичне добування знань з науково-технічних текстів передбачає не тільки виявлення термінів, але і добування знань про них. Для цього необхідно розпізнати в тексті семантичні відношення між термінами, оскільки вони задають семантичну структуру термінології.

Для задач, що належать до слабкоструктурованих предметних областей, майже відсутні об'єктивні моделі їх подання. В більшості випадків, такі задачі розв'язуються експертами. Автоматична побудова правил розв'язання задачі на основі конструктивних знань експерта дозволяє сформулювати бібліотеку декларативних довговічних та масштабованих методів. Як правило, експертам складно формалізувати правила, які вони використовують для розв'язання задач через евристичний характер знань.

Мета статті. Метою даної роботи є розробка модифікованого багатофакторного методу композиційного подолання невизначеності для генера-

ції ядер продукційних правил призначених для природномовної обробки технічних текстів.

Виклад основного матеріалу. Вважатимемо, що знання експертів набувають вигляду продукційних правил. Продукцією називається правило виду «Якщо А, то В». Продукції можуть описувати імплікації (з істинності А випливає істинність В), задавати умовні операції (якщо справедлива умова А, то виконати дію В), бути праведими підстановки (змінити А на В).

Представлення знань у вигляді сукупності продукцій називається продукційною моделлю. Під антицидентом А і консеквентом В розуміють деяку множину фактів. Кожний факт має структуру простої ядерної конструкції мови ситуаційного моделювання, яку формально подають як xRy де x, y – терміни, R – семантичні відношення.

Для розв'язання задачі генерації ядер продукційних правил модифікуємо метод композиційного подолання невизначеності наведений в [4]. В основу даної модифікації покладемо наступні положення:

а. Ядро продукційного правила подамо у вигляді потенційного розв'язку.

б. Потенційним розв'язком вважатимемо сукупність індивідуальних програм певного формату. Потенційний розв'язок має форму деревоподібної структури.

с. Програма потенційного розв'язку складається з динамічного набору елементів.

д. Початкова сукупність потенційних розв'язків генерується випадковим чином, причому елементи програми вибирають з області допустимих значень відповідного шаблону.

е. Кожна нова популяція створюється за допомогою оператора мутації з урахуванням міри впевненості в тому, що розв'язок представник є близьким до предметної області та важливості шаблонів і зв'язків між ними.

ф. Потенційний розв'язок не повинен містити повторюваних програм.

г. Розв'язком задачі генерації ядер продукційних правил є сукупність потенційних розв'язків, що задовольняють наведені вище обмеження.

h. Функція пристосованості обчислюється для індивідуальної програми, потенційного розв'язку та сукупності потенційних розв'язків.

В [5] структуру потенційного розв'язку подають таким шаблоном судження:

$$PP = \langle \text{ЯКЩО}, (PX, PR, PY), \langle \text{логічна зв'язка} \rangle, \dots, \langle \text{логічна зв'язка} \rangle, (PX, PR, PY) \rangle,$$

$$TO, (PX, PR, PY), \langle \text{логічна зв'язка} \rangle, \dots, \langle \text{логічна зв'язка} \rangle, (PX, PR, PY) \rangle,$$

де ЯКЩО, ТО – службові слова; PX, PR, PY – шаблони компонентів x, R, y простої ядерної конструкції; І, АБО – логічні зв'язки.

В наведеній простій ядерній конструкції шаблони PX, PY складаються з двох частин: терм методу та позначення терму. Шаблон PY , на відміну від шаблону PX , може містити текстові, символні або числові константи. Для кожного шаблону виділяють два типи терм методів – базові та власні. Крім того, базовий або власний терм може містити терм-супутники терміна. Шаблон PR складається з дієслова та терм-супутника семантичного відношення.

Для того, щоб на шаблонах компонентів можна було будувати метрику, розширимо цю модель потенційного розв'язку за рахунок введення двох

скалярних величин – ваги важливості компонентів шаблону ядерної конструкції та зв'язків [6, 7]. Коefіцієнт важливості компонентів шаблону ядерної конструкції (зв'язку) – це чисельна міра, яка характеризує значущість певного терм-методу (зв'язку) у конкретному продукційному правилі і динамічно змінюється за певними правилами у процесі генерації ядер продукційного правила.

Початковою інформацією для генерації множини ядер продукції з використанням багатфакторного композиційного методу спрямованої оптимізації буде: множина базових термів T_b ; множина коефіцієнтів важливості базових термів W_b ; множина власних термів методу T_i ; множина коефіцієнтів важливості власних термів W_i ; множина терм-супутників терму $T_{S_{xy}}$; множина коефіцієнтів важливості терм-супутників терму $W_{S_{xy}}$; множина типів констант C_T ; множина допустимих значень змінних V ; множина допустимих операцій виразу O ; множина дієслів D на яких базуються семантичні відношення R ; множина терм-супутників T_{SR} семантичного відношення R ; множина коефіцієнтів важливості терм-супутників W_{SR} семантичного відношення R ; множина семантичних відношень $R = \{(v, t) | v \in V, t \in T_{SR}\}$; множина коефіцієнтів важливості $W_R = \{w_v | v \in V, t \in T_{SR}\}$ семантичних відношень R ; множина терм-ознак T_C .

Як зазначалося раніше, програма потенційного розв'язку складається з динамічної множини елементів. Подамо ці елементи у десятковому представлення таким чином: елемент 1 – ключове слово або логічна зв'язка; елемент 2 – коefіцієнт важливості ключового слова або логічної зв'язки; елемент 3 – тип терму (складова x); елемент 4 – базовий або власний терм, або терм-супутник $t \in T_{S_{xy}}$, або терм-ознака (складова x); елемент 5 – коefіцієнт важливості базового або власного терма, або терм-супутника (складова x); елемент 6 – тип значення терма (складова x); елемент 7 – позначення терма або вираз (складова x); елемент 8 – дієслово (складова R); елемент 9 – коefіцієнт важливості дієслова (складова R); елемент 10 – терм-супутник (складова R); елемент 11 – коefіцієнт важливості терм-супутника (складова R); елемент 12 – тип терма (складова y); елемент 13 – базовий або власний терм, або терм-супутник $t \in T_{S_{xy}}$, або терм-ознака (складова y); елемент 14 – коefіцієнт важливості базового або власного терма, або терм-супутника $t \in T_{S_{xy}}$, або терм-ознаки (складова y); елемент 15 – тип значення терма (складова y); елемент 16 – позначення терма або вираз для терма, або константа (складова y).

Модифікований з метою розв'язання задачі генерації ядер продукційних правил багатфакторний композиційний метод спрямованої оптимізації міститиме такі кроки:

Крок 0. Встановити лічильник ітерацій $t = 0$.

Крок 1. Визначити початкову кількість потенційних розв'язків $\zeta = 1, \rho$ та створити рівномірно розподілену на Ω представницьку популяцію потенційних розв'язків $x_1^t, x_2^t, \dots, x_\rho^t$, де Ω – деякий компакт.

Крок 3. Визначити критерій E завершення пошуку розв'язку.

Крок 4. Обчислити придатність індивідуальної програми, потенційного розв'язку та популяції потенційних розв'язків.

Придатність індивідуальної програми f_i^t обчислюємо за виразом $f_i^t = \sum_{j=1}^C (M - |C_{(i,j)} - T_j|)$, де M –

коefficient мутації, $C_{(i,j)}$ – значення, повернене індивідуальною програмою i для значення придатності j (поза випадками придатності C_q), T_j – цілове значення для значення придатності C_q .

Крок 5. Доки критерій E не виконується:

Крок 5.1. Пронормувати значення f'_ζ так, щоб $f''_\zeta \in [0;1]$, $\sum f''_\zeta = 1$.

Крок 5.2. Сформувати матрицю попарних порівнянь Саати S таким чином. Серед нормованих значень функції знаходимо мінімальне f''_ζ , розбиваємо відрізок $[0;1]$ на 10 інтервалів: $[0;0,1)$, $[0,1;0,2)$, ..., $[0,9;1]$. Тоді для всіх $h \in \{1,2,\dots,p\}$, якщо $f''_\zeta \in [0,1k;0,1+0,1k)$ і $f''_\zeta \in [0,1l;0,1+0,1l)$, де $k,l \in \{0,1,\dots,9\}$, то $s_{ch} = l-k+1$. Інші елементи матриці S розраховуються так: $S_{rq} = S_{cq}/S_{cr}$.

Крок 5.3. Розрахувати власні числа матриці S і для максимального власного числа a_{\max} знаходимо відповідний власний вектор w . Значення w_ζ вказують на міру впевненості в тому, що потенційні розв'язки $x_1^t, x_2^t, \dots, x_p^t$ належить до предметної області.

Крок 5.4. Генерація нащадків потенційних розв'язків і формування нової популяції потенційних розв'язків. В методі композиційного подолання невизначеності [4] нащадків пропонують одержувати з використанням оператора мутації. Для деревоподібних структур автори генетичного програмування пропонують використовувати вузловий, відтинаючий або зростаючий тип оператора мутації.

Ми вважаємо, що для ефективного пошуку розв'язку при реалізації оператора мутації необхідно враховувати міру впевненості в тому, що потенційний розв'язок належить до предметної області. Це дозволить більш детально дослідити область пошуку. При цьому виникає декілька гіпотез:

- ймовірність застосування оператора мутації до базової вершини або відношення між вершинами зменшується із збільшенням значення ваги базової вершини та відношення між вершинами;
- чим меншим є значення w_ζ , тим більшими повинні бути сегменти дерева, що піддаються мутації, що дозволить розширити область пошуку в околі кращого розв'язку, а в області іс-

нування потенційного розв'язку, що найменше відповідає предметній області, окіл пошуку буде максимально звуженим;

– більше значення w_ζ є причиною детального дослідження окремих елементів деревовидних структур та зв'язків між ними, що дозволить детально дослідити окіл існування кращого розв'язку.

Для визначення ваг базових ознак, які задовольняють описані вище припущення, в [8] пропонується один із двох способів:

а. арифметичний, який полягає в обчисленні відношення різниці $(k+1)$ рівня дерева та рівня, на якому знаходиться терм, до суми всіх рівнів гілки:

$$\omega_i = \frac{k+1-i}{\sum_{j=1}^k j};$$

б. геометричний, який полягає в обчисленні суми геометричної прогресії:

$$\omega_i = \frac{2^{k-i}}{2^k - 1}.$$

Ваги важливості зв'язків наводяться в [9].

Крок 5.5. На попередньому кроці виконано генерацію s_μ потенційних розв'язків. Знаходимо відповідні значення придатності потенційних розв'язків f'_ζ . За цими значеннями, а також за значеннями f''_ζ визначаємо s кращих розв'язків $x_1^{t+1}, x_2^{t+1}, \dots, x_p^{t+1}$, збільшуємо лічильник ітерацій $t = t+1$ і переходимо на крок 4.

Висновки і пропозиції. Вдосконалено шаблон судження ядра продукційного правила. Побудова такої структури здійснена за адаптацією термів та зв'язків. З цією метою у шаблон судження, який задає потенційний розв'язок, додано дві скалярні величини (важливості термів та зв'язків), які використовуються для обчислення відстаней. Розглянуто способи задання початкових коефіцієнтів важливості понять та відношень. Модифіковано багатофакторний композиційний метод спрямованої оптимізації для розв'язання задачі генерації ядер продукційних правил. Проведені дослідження свідчать на користь модифікованого методу. Його верифікація на відомих тестових наборах свідчить про ефективність запропонованих ідей та технік.

Список літератури:

1. Найханова Л.В. Автоматическое реферирование научного текста на основе использования онтологического тезауруса [Текст] / Л.В. Найханова, С.В. Машанова // Теоретические и прикладные вопросы современных информационных технологий: мат-лы Всерос. науч.-техн. конф. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2008. – С. 130-134.
2. Снитюк В.Е. Интеллектуальное управление оценением знаний [Текст]: монография / В.Е. Снитюк, К.Н. Юрченко. – Черкасы, 2013. – 262 с.
3. Комп'ютерні онтології та їх використання у навчальному процесі. Теорія і практика [Текст]: монографія / С.О. Довгий, В.Ю. Велічко, Л.С. Глоба, О.Є. Стрижак., Т.І. Андрущенко, С.А. Гальченко, А.В. Гончар, К.Д. Гуляєв, В.М. Кудряк, К.В. Ляшук, О.В. Палагін, М.Г. Петренко, М.А. Попова, В.І. Сидоренко, О.О. Слюсаренко, Д.В. Стус, М.Ю. Терновой. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2013. – 310 с.
4. Снитюк В.Е. Композиционное преодоление неопределенности в задачах нелинейной многофакторной оптимизации [Текст] / В.Е. Снитюк // Донецк: Искусственный интеллект. – 2004. – № 4. – С. 207-210.
5. Найханова Л.В. Генерация множества ядер продукционных правил в задаче автоматического построения библиотеки декларативных методов [Текст] / Л.В. Найханова // Информационные технологии. – 2008. – № 10. – С. 37-42.
6. Интеллектуальные системы, базовані на онтологіях [Текст] / Д.Г. Досин, В.В. Литвин, Ю.В. Нікольський, В.В. Пасічник. – Львів: Цивілізація, 2009. – 414 с.
7. Литвин В.В. Мультиагентні системи підтримки прийняття рішень, що базуються на прецедентах та використовують адаптивні онтології [Текст] / В.В. Литвин // Радіоелектроніка. Інформатика. Управління. – 2009. – № 2 (21). – С. 120-126.
8. Литвин В.В. Інтеллектуальні агенти пошуку релевантних прецедентів на основі адаптивних онтологій [Текст] / В.В. Литвин // Математичні машини і системи. – 2011. – № 3. – С. 66-72.
9. Найханова Л.В. Технология создания методов автоматического построения онтологий с применением генетического и автоматного программирования [Текст]: монография / Найханова Л.В. – Улан-Удэ: Издательство БНЦ СО РАН, 2008. – 244 с.

Турчак А.М., Егорова О.В., Златкин А.А.
Черкасский государственный технологический университет

ГЕНЕРАЦИЯ МНОЖЕСТВА ЯДЕР ПРОДУКЦИОННЫХ ПРАВИЛ В СИСТЕМАХ УПРАВЛЕНИЯ ОЦЕНИВАНИЕМ ЗНАНИЙ

Аннотация

В статье проанализирована задача построения системы управления оцениванием знаний. Рассматривается способ получения знаний из полнотекстовых источников. Предложен подход к решению проблемы автоматического построения продукционных правил с использованием модифицированного многофакторного композиционного метода направленной оптимизации. Приведены структурные особенности и конструктивные элементы метода для древовидной формы представления потенциальных решений. Модифицированный метод предназначен для формирования библиотеки методов построения онтологий.
Ключевые слова: онтология, продукционные правила, эволюционные алгоритмы.

Turchak A.M., Yegorova O.V., Zlatkin A.A.
Cherkasy State Technological University

GENERATION OF MULTIPLE CORES PRODUCTION RULES IN A KNOWLEDGE EVALUATION CONTROL SYSTEM

Summary

In this paper the problem of building a knowledge evaluation system was analyzed. Method for obtaining knowledge from the full-text sources has been considered. The approach to solve problem of automatic building of production rules by the use of the modified method of multivariate composite directed optimization was offered. The structural features and structural elements of this method for potential solutions as trees were suggested. The modified method is meant for forming library of constructing ontologies methods.

Keywords: ontology, production rules, evolutionary algorithms.

УДК 621.3.019.3

О ВАЖНЫХ СЛЕДСТВИЯХ ИЗ ФОРМУЛЫ DN-РАСПРЕДЕЛЕНИЯ НАРАБОТКИ ДО ОТКАЗА

Федухин А.В., Ярошенко В.Н., Муха А.А.
Институт проблем математических машин и систем
Национальной академии наук Украины

Рассматривается новый подход, связанный с функцией DN-распределения, позволяющий предложить выражения для двух произвольных моментов времени, зависящих от параметров распределения. Из этих выражений получены также обратные формулы для параметров распределения как функций этих моментов времени. Получена оценка вероятности продолжительности безотказного функционирования объекта, лежащей между двумя введенными произвольными моментами времени.

Ключевые слова: DN-распределение, произвольные моменты времени, параметры распределения, функции моментов времени, продолжительность безотказного функционирования.

Введение. В известной монографии [1] подробно излагаются основы вероятностно-физического подхода к исследованию и оценке надежности различных электронных элементов и систем. В ней представлены методы прогнозирования остаточного ресурса на любой момент эксплуатации как на основе первичной информации о надежности объектов, так и на основании измерения и прогнозирования диагностических параметров в процессе их эксплуатации. Все эти результаты в большой степени получены благодаря использованию развитой в самой моно-

графии [1] теории DN-распределения и других вероятностных методов с учетом реальных физических процессов исследуемого объекта (явления). **Рассмотрим более подробно основную формулу DN-распределения и получим некоторые следствия по ее применению.**

1. Получение важных следствий из формулы DN-распределения

Приведем формулу интегральной функции DN-распределения из [1]:

$$F(t) = DN(t; \mu, \nu) = \Phi\left(\frac{t - \mu}{\nu\sqrt{\mu}}\right) + \exp\left(\frac{2}{\nu^2}\right) \Phi\left(-\frac{t + \mu}{\nu\sqrt{\mu}}\right) \quad (1)$$

В этой формуле μ обозначает параметр масштаба, значение которого равно обратной величине средней скорости процесса деградации. Параметр ν представляет собой коэффициент вариации процесса деградации. Следует отметить, что оба параметра μ и ν в выражении (1) являются постоянными положительными величинами.

Соответствующие оценки возможных областей значений данных параметров излагаются в упомянутой монографии [1].

Но естественно полагать, что значения параметров, в общем случае, связанного с реальным развитием исследуемого объекта, должны зависеть от времени. В связи с этим ниже предлагается возможный подход для учета такого фактора.

Положение 1. Пусть имеются два произвольных момента времени t_1 и t_2 , где $t_2 > t_1$, для которых предлагаются следующие выражения:

$$t_1 = \mu \nu^2; \tag{2}$$

$$t_2 = \frac{\mu}{\nu^2}, \tag{3}$$

где μ и ν те же параметры (которые фигурируют и в DN -распределении (1)), но области изменения которых еще подлежат определению.

Из (2) и (3) следует, что

$$\frac{t_2}{t_1} = \frac{\mu}{\nu^2} \cdot \frac{\nu^2}{\mu \cdot \nu^2} = \frac{1}{\nu^4}; \tag{4}$$

$$\text{т.е. } \frac{1}{\nu^2} = \sqrt{\frac{t_2}{t_1}}; \tag{5}$$

$$\text{и соответственно } \nu^2 = \sqrt{\frac{t_1}{t_2}}. \tag{6}$$

Непосредственно вытекает из исходного предположения, что $t_2 > t_1$, необходимость ограничения $\nu < 1$.

Что касается параметра μ , то из выражений (2) и (3), перемножая t_1 и t_2 , получаем:

$$\mu^2 = t_1 \cdot t_2; \tag{7}$$

$$\text{или } \mu = \sqrt{t_1 \cdot t_2}. \tag{8}$$

Так как t_1 и t_2 ($t_2 > t_1$) могут принимать любые положительные значения (в единицах времени), то μ также должно быть положительным моментом времени, определяемым из (8). Обратим внимание, что для определения μ и ν задействованы выражения $\frac{t_2}{t_1}$ из (6) и $t_1 \cdot t_2$ из (8).

Рассмотрим разность $t_2 - t_1$, используя для этого выражения (3) и (2). Тогда получим

$$t_2 - t_1 = \mu \cdot \left(\frac{1}{\nu^2} - \nu^2 \right). \tag{9}$$

Выражение (9) является формальной записью алгебраической разности двух выражений (3) и (2) перед тем, когда еще не были определены μ и ν^2 . Но когда имеются уже явные выражения μ из (8) и ν^2 из (6), то алгебраическая формула должна удовлетвориться (т.е. превратиться в тождество) при $\mu = \sqrt{t_1 \cdot t_2}$ и $\nu^2 = \sqrt{\frac{t_1}{t_2}}$. Проверим это. Преобразуем равенство (9) к виду

$$\frac{t_2 - t_1}{\mu} = \frac{t_2 - t_1}{\sqrt{t_1 \cdot t_2}} = \frac{\sqrt{t_2}}{\sqrt{t_1}} - \frac{\sqrt{t_1}}{\sqrt{t_2}}.$$

Но с использованием равенств (5) и (6) получается, что алгебраическое выражение (9) действительно превращается в тождество при произвольном выборе моментов времени t_1 и t_2 ($t_2 > t_1$) и параметров μ и ν (в тексте фигурируют μ и ν^2), которые становятся согласно с выражениями (2) и (3) для исходно предлагаемых моментов времени t_1 и t_2 , функциями этих моментов. В свою очередь, как

видно из равенств (2) и (3), t_1 и t_2 являются функциями μ и ν . Получается как бы комплекс параметров μ и ν и моментов времени t_1 и t_2 , связанных между собой выражениями (8), (6), (2), (3).

Подставим в формулу (1) для интегральной функции DN -распределения вместо переменной времени t поочередно выражения для исходно вводимых в рассмотрение моментов времени t_1 и t_2 из формул (2) и (3). Тогда получим:

$$F(t_1) = \Phi\left(\frac{\mu \nu^2 - \mu}{\nu \sqrt{\mu \cdot \mu \nu^2}}\right) + \exp\left(\frac{2}{\nu^2}\right) \Phi\left(-\frac{\mu \nu^2 + \mu}{\nu \sqrt{\mu \cdot \mu \nu^2}}\right) = \Phi\left(\frac{\nu^2 - 1}{\nu^2}\right) + \exp\left(\frac{2}{\nu^2}\right) \Phi\left(-\frac{\nu^2 + 1}{\nu^2}\right). \tag{10}$$

$$F(t_2) = \Phi\left(\frac{\mu/\nu^2 - \mu}{\nu \sqrt{\mu \cdot \mu/\nu^2}}\right) + \exp\left(\frac{2}{\nu^2}\right) \Phi\left(-\frac{\mu/\nu^2 + \mu}{\nu \sqrt{\mu \cdot \mu/\nu^2}}\right) = \Phi\left(\frac{1 - \nu^2}{\nu^2}\right) + \exp\left(\frac{2}{\nu^2}\right) \Phi\left(-\frac{1 + \nu^2}{\nu^2}\right). \tag{11}$$

Из (10) и (11) следует

$$F(t_2) - F(t_1) = \Phi\left(\frac{1 - \nu^2}{\nu^2}\right) - \Phi\left(\frac{\nu^2 - 1}{\nu^2}\right), \tag{12}$$

поскольку вторые слагаемые в (10) и (11) равны, они взаимно уничтожаются.

Так как $f(t)$ – функция распределения, то разность (12) представляет собой вероятность того, что безотказное функционирование элемента (системы) продлится время, большее t_1 , но меньшее t_2 , т.е. до некоторого момента t_0 , находящегося в интервале (t_1, t_2) . При этом эта вероятность определяется по формуле (12), где $\Phi(\cdot)$ – функция нормированного нормального распределения. Значения этой функции табулированы во многих источниках, например, в упомянутой монографии [1].

Из формулы (6) для ν^2 видно, что этот параметр приобретает одно и то же значение, когда отношение $\frac{t_1}{t_2}$ заменяется любым другим, имеющим вид $\frac{t_1 a}{t_2 a}$, где a – произвольное действительное положительное число.

Представляет интерес следующий вопрос. Если в интервале (t_1, t_2) t_0 – момент окончания безотказного функционирования, начало которого в точке $t = 0$, то, как можно оценивать аналогичный момент, но уже принадлежащий интервалу, концы которого есть $t_1 \cdot a$ и $t_2 \cdot a$.

Рациональное решение вопроса представляется следующим. Если принять, что длина интервала $(0, t_0)$, где $t = 0$ – начало функционирования элемента (системы), равна параметру μ , принимаемому (по предположению) значение математического ожидания длины отрезка $(0, t_0)$, равной t_0 , то согласно с формулой $\mu = \sqrt{t_1 \cdot t_2}$, а при переходе от t_1 к $t_1 a$ и от t_2 к $t_2 \cdot a$ эта формула для нового μ_1 приобретет вид $\mu_1 = \sqrt{a t_1 \cdot a t_2} = a \sqrt{t_1 \cdot t_2} = a \mu$, т.е. новое математическое ожидание положения конечного момента функционирования уже в интервале $(a t_1, a t_2)$ определится длиной интервала $(0, a t_0)$, равной $a t_0$. Т.е. увеличение (уменьшение) значений моментов t_1 и t_2 в a раз приведет тогда к соответствующему увеличению (уменьшению) величины t_0 момента также в a раз.

Важно рассмотреть роль параметра μ , входящего в формулы (2) и (3) для моментов t_1 и t_2 . Безотказное функционирование в интервале (t_1, t_2) закончится в некоторый момент t_0 , величина которого неизвестна. В силу такой неизвестности (связанной со случайностью величины t_0), первоначально можно принять, что момент t_0 (конец интервала безотказности) совпадает с серединой интервала (t_1, t_2) . Но более логичным представляется, что случайный момент t_0 определяется значением параметра μ , определяемого формулой (8).

Из этой формулы видно, что значение μ совпадает со средним геометрическим величин t_1 и t_2 . Итак, принимается $t_0 = \mu = \sqrt{t_1 \cdot t_2}$. Известно, что среднее геометрическое (в данном случае μ) обладает тем свойством, что справедливо неравенство $\mu - t_1 < t_2 - \mu$, т.е. разность во времени между t_0 и t_1 меньше, чем между t_2 и t_0 . Такой выбор оценки математического ожидания положения точки t_0 означает, что принято предположение, что безотказное функционирование в среднем будет продолжаться по времени меньше среднего арифметического величин t_1 и t_2 . Тем самым рассматривается менее благоприятная ситуация для продолжительности безотказного функционирования относительно различных временных интервалов (t_1, t_2) при исходных выборах t_1 и t_2 по формулам (2) и (3). При достаточном увеличении значений обоих моментов t_1 и t_2 математическое ожидание положения точки все более будет приближаться к середине интервала (t_1, t_2), т.е. к значению $\frac{t_2 - t_1}{2}$.

2. Численные примеры расчетов по полученным выражениям

Представляется полезным рассмотреть численные расчеты по полученным формулам, носящие иллюстративный характер. Итак, значения моментов t_1 и t_2 , где $t_1 < t_2$, определяются по формулам (2) и (3) при заданных $\mu = 1$ и $v = 0,75$:

$$t_1 = 1 - 0,75^2 = 0,5625; \quad t_2 = 1/0,75^2 = 1/0,5625 = 1,7777777.$$

Формулы $\mu = \sqrt{t_1 \cdot t_2}$ и $v^2 = \sqrt{t_1/t_2}$, как и должно быть в данном подходе, удовлетворяются. Проверим это:

$$\sqrt{t_1 \cdot t_2} = \sqrt{0,5625 \cdot 1,7777777} = \sqrt{0,9999999} \approx 0,9999999 \approx 1 = \mu$$

$$\sqrt{\frac{t_1}{t_2}} = \sqrt{\frac{0,5625}{1,7777777}} = \sqrt{0,3164062} = 0,5624999 \approx 0,5625 = v^2.$$

С заданием значения v , по формуле $F(t_2) - F(t_1) = 2\Phi\left(\frac{1}{v} - 1\right) - 1$, аналогу формулы (12), определяется вероятность события, что продолжительность безотказного функционирования, начавшегося в момент $t = 0$, будет больше величины t_1 , но меньше t_2 .

Рассчитаем эту вероятность:

$$2\Phi\left(\frac{1}{v} - 1\right) - 1 = 2\Phi\left(\frac{1}{0,5625} - 1\right) - 1 = 2\Phi(0,7777777) - 1 = 2 \cdot 0,781879 - 1 = 0,563758.$$

Значение $\Phi(0,7777777)$ определено по таблицам для функции нормированного нормального распределения. Таким образом, продолжительность безотказного функционирования, упомянутого выше объекта с заданными характеристиками, принадлежит интервалу времени (0,5625, 1,7777777), а соответствующая вероятность равна 0,563758.

Если принять, что среднее значение упомянутой длины (по времени) совпадает с параметром μ (в данном случае он равен 1), то получается приемлемый результат в виде неравенства $0,5625 < 1 < 1,7777777$. Кроме того, подтверждается неравенство $0,4375 = 1 - 0,5625 < 1,7777777 - 1 = 0,7777777$, свойственное геометрическому среднему, когда расстояние (во времени) от левого конца интервала (t_1, t_2) меньше расстояния μ от правого конца t_2 .

Полагаем, что рассмотренные выше примеры численных расчетов, как нам кажется, полезны для подтверждения логической корректности предлагаемого подхода.

Напомним, что из формулы (6) для v^2 следует, что $v < 1$. В этом можно еще раз убедиться, решая

уравнение (9), в котором неизвестной переменной является именно v .

После преобразования (9) к виду

$$t_2 - t_1 = \mu \cdot \left(\frac{1}{v^2} - v^2\right), \quad (13)$$

при замене переменной v на так, что $v^2 = x$ легко получить уравнение для новой переменной x , оно следующее

$$x^2 + \frac{t_2 - t_1}{\mu} x - 1 = 0. \quad (14)$$

Во избежание громоздких записей введем обозначение

$$\frac{t_2 - t_1}{\mu} = M. \quad (15)$$

Тогда квадратное уравнение для определяемого неизвестного x сведется к виду

$$x^2 + Mx - 1 = 0. \quad (16)$$

Решение находится по известной формуле и выглядит как

$$x = \frac{-M \pm \sqrt{M^2 + 4}}{2}. \quad (17)$$

При практических расчетах следует отказаться от знака «минус», стоящего в формуле (17) перед знаком корня, так как отрицательные значения x не соответствуют реальности.

Из очевидного неравенства $M^2 + 4(M+2)^2$ следует, что $x = \frac{-M + \sqrt{M^2 + 4}}{2} = 1$, т.е. $x < 1$, и поскольку $v^2 = x$, то и $v < 1$, что нашло подтверждение и исходному для параметра v факту. Из получаемого по формуле (17) решения для переменной x определяется соответствующее значение параметра v по формуле $v = \sqrt{x}$.

3. Некоторые выводы из предложенного выше подхода

В вопросах теории надежности еще не достаточно широко используются теоретические и прикладные приемы, развитые в теории DN -распределения. Несомненным достоинством этой теории является применимость ее для решения многих прикладных задач, требующих разумного подхода при разработке программ проектирования различных важных систем.

Но, как оказывается, теория DN -распределения такова, что является подспорьем особенно при удачном выявлении закономерностей, лежащих как бы в «недрах» самого DN -распределения. Это говорит как о достаточной развитости теории самого этого распределения, так и о потенциальной способности адекватно описывать реальные физические процессы на основе разумного использования и других вероятностных подходов при решении теоретических и, что очень важно, практических задач проектирования и прогнозирования.

В представленной работе удачно выявлены некоторые связи, существующие между параметрами DN -распределения, путем подстановки в переменную времени t , некоторых моментов времени, представленных явными выражениями, содержащими одноименные параметры μ и v самого распределения. Как оказалось в процессе исследования, параметры μ и v вместе с парой исходно введенных моментов времени t_1 и t_2 представляют как бы некоторую замкнутую систему, где параметры μ и v определяются аналитическими выражениями и являются функциями моментов времени t_1 и t_2 .

Эти моменты, в свою очередь, будучи введенными изначально для исследования, являются явными функциями параметров μ и ν . Такое представление на основании изложенного выше подхода, как надеемся, позволит решать такие вопросы, как получение обоснованных оценок величин наработок на отказ и среднего времени остаточной продолжительности безотказного функционирования элемента (системы). Как полагаем, эти дополнительные исследования, которые предстоит сделать, будут иметь характер более прикладного значения, и могут существенно опираться на результаты, представленные в данной работе, благодаря счастливо выявленным важным следствиям из формулы самого DN -распределения.

4. Принципиальная схема возможного определения наработки на отказ

Пусть на оси времени последовательно располагаются интервалы времени $(n, n+1)$ $n=(1,2,3,\dots)$, где целые числа n и $n+1$ означают моменты времени (при выбранной единице времени, например, часе или годе), а n и $n+1$ – это концы таких интервалов. Длины всех интервалов $n=(1,2,3,\dots)$, как видно, одинаковы и равны 1 (единице времени).

Исходя из уже рассмотренного подхода, предполагая, что такие интервалы возможны для содержания в них моментов окончания безотказного функционирования элемента (системы), выходит, что параметры ν , согласно с формулой (6), в данном случае будут определяться формулой

$$\frac{1}{\nu^2} = \sqrt{\frac{n+1}{n}}, \quad n=(1,2,3,\dots). \quad (18)$$

Параметры μ , по аналогии с полученной ранее формулой (8), будут рассчитываться по формуле

$$\mu = \sqrt{n(n+1)}, \quad n=(1,2,3,\dots). \quad (19)$$

Вероятность того, что отказ произойдет в интервале $(n, n+1)$, с помощью уже полученной формулы (12), имеющей вид

$$F(t_2) - F(t_1) = \Phi\left(\frac{1-\nu^2}{\nu^2}\right) - \Phi\left(\frac{\nu^2-1}{\nu^2}\right),$$

будет определяться этой формулой путем замены в формуле (12) моментов времени t_1 и t_2 соответственно моментами $n+1$ и n .

Упомянутые вероятности можно считать реализациями мысленного эксперимента, проводимого над каждым из интервалов $(n, n+1)$, и состоящего в определении посредством формулы (12) относящихся к ним вероятностей.

Для правомерного их использования при решении прикладных задач (например, задачи оценки средней наработки) необходимо корректно определять относительный вклад каждой вероятности из мыслимой их совокупности, т.е. при каждом фиксированном значении n , где $n=(1,2,3,\dots)$, в сумму вероятностей по всем n . Это, по сути, задача определения весов каждой вероятности в такой совокупности.

Итак, будем определять веса вышеупомянутых вероятностей выражением

$$V_n = \frac{W_n}{\sum_{k=1}^N W_k} \quad n=(1,2,3,\dots,N). \quad (20)$$

В этой формуле W_n и V_n обозначают соответственно упомянутые выше вероятности и их веса, а N , как видим, верхний предел суммирования. Определение этого связано с разумным прагматичным подходом, включающим возможные ограничения на процесс функционирования элемента (системы), например, заданием граничного срока эксплуатации.

Следует отметить, что сумма вероятностей W_k в (20) никак не обязана быть равной единице, поскольку эти вероятности не относятся к событиям, составляющим полную группу событий, где сумма их вероятностей должна быть равной 1.

Определение весов V_n , очевидно, необходимо, когда стоит задача получить некую удовлетворяющую усредненную величину, используя возможные реализации, получаемые при как бы проведении мысленного эксперимента, при котором требуемые вероятности (реализации) могут быть приемлемо определены.

Определение весов необходимо, в частности, и когда требуется находить среднее остаточное время функционирования системы. Здесь, как и в случае с наработкой, помимо определения весов, необходимо привлечение к использованию упомянутого уже параметра μ , связанного с приемлемым определением времени, отсчитываемого с момента начала функционирования $t = 0$ до момента его прекращения в некотором интервале $(k, k+1)$, где k – это целое значение единиц времени: $k = (1,2,3,\dots,N)$, не исключая упоминавшегося значения N , а отказ может случиться в любом временном интервале $(k, k+1)$. При этом посредством значения параметра ν определяется вероятность того, что отказ произойдет в любом конкретном интервале.

Закключение. Использование предложенного выше принципиального подхода, базирующегося на следствиях из формулы DN -распределения, может основываться на следующем. Значения вероятностей совокупности W_n , $n = (1,2,3,\dots)$, определяемые с помощью формулы (12), могут мыслиться как события, частоты которых определяются выражением (20). Сами эти частоты являются как бы вероятностями более высокого порядка в сравнении с вероятностями W_n . В этой связи полезно напомнить, что сумма упомянутых уже весов V_n , учитывая равенство (20), будет, очевидно, равна 1 (единице).

Что касается параметра μ , то привлечение его в исследование, как можно правомерно считать, будет необходимым при получении оценок наработки на отказ или среднего остаточного времени функционирования. Полагаем, что получение таких оценок, а также использование предложенного подхода для решения и некоторых других задач, где фигурирует DN -распределение, окажется полезным на этапе проектирования систем.

Список литературы:

1. Стрельников В.П., Федухин А.В. Оценка и прогнозирование надежности электронных элементов и систем. – К.: Логос; 2002. – 486 с.
2. Большев Л.Н., Смирнов Н.В. Таблицы математической статистики. – М.: Наука: Главная редакция физико-математической литературы, 1983. – 116 с.

Федухін О.В., Ярошенко В.М., Муха А.А.

Інститут проблем математичних машин та систем
Національної академії наук України

ПРО ВАЖЛИВІ НАСЛІДКИ ФОРМУЛИ DN-РОЗПОДІЛУ НАПРАЦЮВАННЯ ДО ВІДМОВИ

Анотація

Розглядається новий підхід, пов'язаний з функцією DN-розподілу, що дозволяє запропонувати вирази для двох довільних моментів часу, що залежать від параметрів розподілу. З цих виразів отримані також зворотні формули для параметрів розподілу як функцій цих моментів часу. Отримано оцінку ймовірності тривалості безвідмовного функціонування об'єкта, що лежить між двома введеними довільними моментами часу.

Ключові слова: DN-розподіл, довільні моменти часу, параметри розподілу, функції моментів часу, тривалість безвідмовного функціонування.

Fedukhin A.V., Yaroshenko V.N., Mukha A.A.

Institute of Mathematical Machines and Systems Problems
of the Ukraine National Academy of Science

ABOUT IMPORTANT COROLLARIES FROM THE FORMULA DN-DISTRIBUTION TIME TO FAILURE

Summary

A new approach, associated with the function of DN-distribution, which allows to propose expressions for two arbitrary points in time, depending on the distribution parameters, was discussed. From these expressions are also obtained inverse formulas for the distribution parameters as functions of these time points. An estimate of the probability of the duration of object's failure-free operation, which lies between the two imposed arbitrary time points, was obtained.

Keywords: DN-distribution, arbitrary points in time, the distribution parameters, the function of time points, the duration of failure-free operation.

УДК 622.243

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЖОЛОБОУТВОРЕННЯ ПРИ БУРІННІ ПОХИЛО-СКЕРОВАНИХ СВЕРДЛОВИН

Чудик І.І., Різничук А.І., Гридчук Я.С., Юрич А.Р.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У даній статті описано попередження жолобоутворення при бурінні похило-скерованих свердловин. Авторами розроблено модель взаємодії бурильної колони із стінкою свердловини для прогнозування жолобоутворення та визначення чинників і механізму його локалізації. Встановлено залежність контактних напружень в гірській породі на поверхні стінки свердловини від часу їх взаємодії. Для оцінки зміни величини напружень з глибиною їх поширення в стінці свердловини розглянуто дію на півпростір зосередженої сили, прикладеної перпендикулярно до площини, яка його обмежує. Встановлено характер зміни напружень і фронту їх розповсюдження в масиві гірської породи стінки свердловини від дії на неї замка бурильної колони.

Ключові слова: буріння свердловин, бурильна колона, стінка свердловини, контактні напруження, жолобоутворення.

Постановка проблеми. Ерозійне руйнування стінки свердловини може утворюватися лише при наявності ряду факторів. Основні передумови його виникнення наступні [5]:

- локальні перегини (викривлення) ствола свердловини в яких бурильна колона притискається до гірської породи певній довжині;
- наявність (в зоні взаємодії бурильної колони і стінки свердловини за вищезгаданих умов) глин та глинистих сланців;

- часте виконання спуско-підймальних операцій (СПО).

Найбільш поширеним видом ерозійного руйнування гірської породи є жолобоутворення.

Аналіз досліджень і публікацій. Жолоб на стінці свердловини зазвичай формується поступово. Швидкість його утворення залежить від форми викривлення, міцності гірської породи на зсув, сили притискання бурильної колони до стінки свердловини в потенційному місці утво-

рення, властивостей бурового розчину, кількості і швидкості виконання СПО, ваги бурильної колони нижче місця утворення жолобів [1]. Повздовжні вібрації і обертання бурильної колони також призводять до жолобоутворення, проте у меншій мірі [2]. Розміри жолобів в поперечному перерізі, як відомо, визначаються розмірами бурильних труб нижче ділянки його утворення [2]. Багатофакторність задачі досліджень впливу бурильної колони на жолобоутворення доводить необхідність створення наукового підходу до зменшення імовірності і наслідків його виникнення.

Невирішені питання загальної проблеми.

Багато завдань, з якими доводиться зустрічатись дослідникам та інженерам, не піддаються аналітичному вирішенню, або потребують значних витрат на експерименти. Найчастіше єдиною можливістю прискореного аналізу інженерної проблеми є імітаційне моделювання. Прогрес у розробці числових методів дозволив істотно розширити спектр завдань, які доступні аналізу. Отримані на основі цих методів результати використовуються практично у всіх галузях науки й техніки.

Мета статті. Враховуючи вищесказане, актуальною проблемою яка потребує вирішення, є необхідність розроблення математичної моделі взаємодії бурильної колони із стінкою свердловини для прогнозування жолобоутворення та визначення чинників і механізму його локалізації.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження руху елемента бурильної колони вздовж стінки свердловини по криволінійній траєкторії характерною (в процесі жолобоутворення) є система диференціальних рівнянь руху твердого тіла в проекції на натуральні осі координат n, τ , рис. 1. При цьому рівняння руху ділянки бурильної колони у криволінійному стовбурі описується:

$$\sum F_{n_i} = m a_n = m \frac{V^2}{r}; \quad (1)$$

$$\begin{cases} m = const; \\ r = const; \end{cases} \quad (1)$$

$$\sum F_{\tau_i} = m a_\tau = m \frac{dV}{dt}. \quad (2)$$

де F_{n_i} – сума проекцій сил на головну нормаль;

a_n – доцентрове (нормальне) прискорення;

m – приведена маса замка;

r – радіус викривлення свердловини;

V – швидкість руху замка бурильної колони;

F_{τ_i} – сума проекцій сил на дотичну вісь;

a_τ – тангенціальне (дотичне) прискорення;

t – час контакту замка бурильної колони з стінкою свердловини.

В якості «жолобоутворюючого» елемента бурильної колони пропонується розглянути бурильний замок, який у відповідності до [3], є основною причиною утворення ерозійної поздовжньої виробки на стінці свердловини.

В результаті, з рівняння (2) отримуємо:

$$\sum F_{\tau_i} dt = m dV; \quad (3)$$

$$\frac{\sum F_{\tau_i} dt}{m} = V. \quad (4)$$

При $\sum F_{\tau_i} \neq const$:

$$\sum F_{\tau_i} = F_{\tau_0} \cos(At), \quad (5)$$

де A – амплітуда (глибина проникнення бурильного замка в стінку свердловини);

F_{τ_0} – постійна складова дотичної сили.

$$\frac{F_{\tau_0}}{m} \int \cos(At) dt = \int dV; \quad (6)$$

$$V = \frac{F_{\tau_0}}{Am} \sin(At) + C; \quad (7)$$

$$F_{\tau_0} = V Am \sin(At). \quad (8)$$

де C – константа інтегрування; при $t_0 = 0; V_0 = 0 \rightarrow C = 0$.

При $\sum F_{\tau_i} = const$:

$$\frac{\sum F_{\tau_i} t + C}{m} = V; \quad (9)$$

$$\sum F_{\tau_i} = m \frac{V}{t}. \quad (10)$$

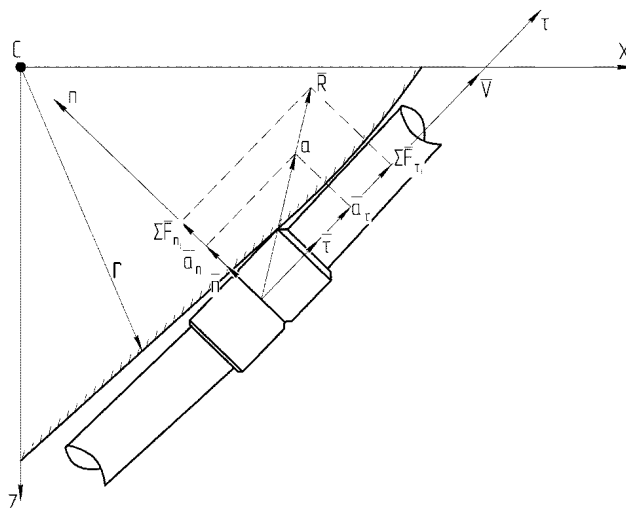


Рис. 1. Розрахункова схема взаємодії бурильного замка зі стінкою свердловини

Рівнодійна сила, що діє на бурильний замок визначається:

$$R = \sqrt{\sum F_{n_i}^2 + \sum F_{\tau_i}^2}. \quad (11)$$

Після підстановки рівняння руху ділянки бурильної колони у рівняння рівнодійної отримаємо:

$$R = \sqrt{m^2 \frac{V^4}{r^2} + m^2 \left(\frac{V}{t}\right)^2} = mV \sqrt{\left(\frac{V}{r}\right)^2 + t^2}. \quad (12)$$

Швидкість руху ділянки та напруження руйнування стінки свердловини:

$$\sigma_p = A^* V_{B3} \sqrt{\rho_{ГП} E}, \quad (13)$$

де $\rho_{ГП}$ – густина гірської породи;

E – модуль пружності гірської породи;

A^* – коефіцієнт пропорційності, для кільцевого перерізу стінки свердловини $A^* = 1,0$ [4].

З іншої умови, напруження руйнування стінки свердловини можна визначити з умови:

$$\sigma_p = \frac{R}{F}, \quad (14)$$

де F – площа взаємодії замка з стінкою свердловини.

Піднісши до квадрату рівняння (12) отримуємо:

$$R^2 = m^2 \frac{V^4}{r^2} + m^2 \left(\frac{V}{t}\right)^2. \quad (15)$$

де r – радіус викривлення свердловини.

При умові, що $V^4 = B^2$; $V^2 = B$:

$$R^2 = \frac{m^2}{r^2} B^2 + \frac{m^2}{t^2} B; \quad (16)$$

$$\frac{m^2}{r^2} B^2 + \frac{m^2}{t^2} B - R^2 = 0; \quad (17)$$

$$\frac{m^2}{r^2} B^2 \rightarrow a; \frac{m^2}{t^2} B \rightarrow b; R^2 \rightarrow c; \tag{18}$$

$$B = \frac{-\frac{m^2}{t^2} \pm \sqrt{\left(\frac{m^2}{t^2}\right)^2 + 4\frac{m^2}{r^2} R^2}}{2\frac{m^2}{r^2}}; \tag{19}$$

$$V = \sqrt{\frac{-\frac{m^2}{t^2} \pm \sqrt{\left(\frac{m^2}{t^2}\right)^2 + 4\frac{m^2}{r^2} R^2}}{2\frac{m^2}{r^2}}}. \tag{20}$$

При, $V = V_{БЗ}$ отримуємо:

$$\sigma_p = A^* \sqrt{\rho_{ГП} E} \sqrt{\frac{-\frac{m^2}{t^2} \pm \sqrt{\left(\frac{m^2}{t^2}\right)^2 + 4\frac{m^2}{r^2} R^2}}{2\frac{m^2}{r^2}}}. \tag{21}$$

При одновісному напруженому стані бурильного замка потенціальна та кінетична енергії бурильного замка визначаються:

$$E_n = \frac{V_{ГП} \sigma_{cp}}{2 E}; \tag{22}$$

$$E_k = \frac{m V^2}{2} = \frac{\rho_M V_{ГП} V^2}{2}. \tag{23}$$

де ρ_M – густина металу бурильного замка; $V_{ГП}$ – об'єм породи (об'єм частинки бурильного замка);

σ_{cp} – середні робочі напруження.

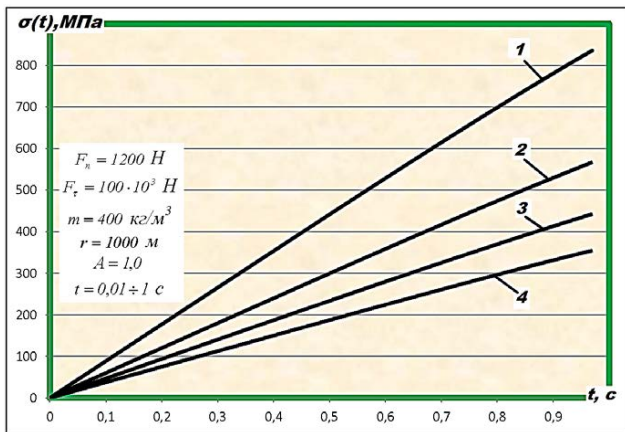
Для руйнування стінки свердловини бурильним замком і утворення на ній жолобної виробки необхідною умовою є:

$$E_k \geq E_n \tag{24}$$

$$\frac{\rho_M V_{ГП} V^2}{2} \geq \frac{V_{ГП} \sigma_{cp}}{2 E}. \tag{25}$$

Середні робочі напруження:

$$\sigma_{cp} \geq \sqrt{\rho_M E V}. \tag{26}$$



1 – пісковик ($E=0,5 \cdot 10^{10}$ Па); 2 – глинистий сланець ($E=0,23 \cdot 10^{10}$ Па); 3 – глина ($E=0,14 \cdot 10^{10}$ Па); 4 – аргіліти ($E=0,09 \cdot 10^{10}$ Па).

Рис. 2. Залежність контактних напружень в гірській породі на поверхні стінки свердловини від часу взаємодії з нею замка бурильної колони

З рисунку 2 видно, що критичні напруження, при яких відбувається руйнування гірської породи, настають коли час контакту замка з породою становить 0,1 с і вище, а це в свою чергу говорить що критична швидкість підйому бурильної колони становить 0,12 м/с і вище. Тобто для за-

побігання утворенню жолобів необхідно виконувати СПО із швидкістю не більше 0,12 м/с.

Для оцінки зміни величини напружень з глибиною їх поширення в стінці свердловини розглянемо дію на півпростір зосередженої сили [6], прикладеної перпендикулярно до площини, яка його обмежує, рис. 3.

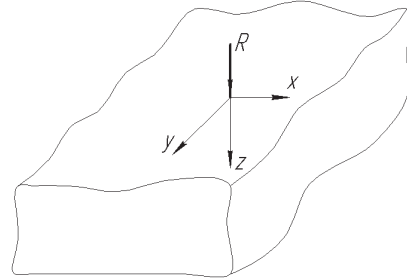


Рис. 3. Дія зосередженої сили на півпростір обмежений площиною

В системі координат з початком в точці прикладання сили, а в напрямку її дії направимо вісь z. Дві інші осі координат розміщуються довільно відносно осі z в площині яка обмежує півпростір. Напруження, які виникають в півпросторі, мають задовільняти наступні граничні умови: на безкінечності всі компоненти тензора напружень перетворюються в нуль; в точках площини, яка обмежує півпростір, дотичні напруження τ_{zx}, τ_{zy} рівні нулю, а нормальні напруження σ_z рівні нулю у всіх точках крім точки прикладання зосередженої сили R.

Кінцеве вираження напружень в точці з координатами x, y, z.

$$\left. \begin{aligned} \sigma_z &= \frac{3 \cdot R \cdot z}{2 \cdot \pi \cdot r^3} \\ \sigma_x &= -\frac{3 \cdot R}{2 \cdot \pi} \left(\frac{x^2 \cdot z}{r^5} + \frac{1-2 \cdot \mu}{3} \left(\frac{1}{r \cdot (r+z)} - \frac{(2 \cdot r+z) \cdot x^2}{(r+z)^2 \cdot r^3} + \frac{z}{r^3} \right) \right) \\ \sigma_y &= -\frac{3 \cdot R}{2 \cdot \pi} \left(\frac{x^2 \cdot z}{r^5} + \frac{1-2 \cdot \mu}{3} \left(\frac{1}{r \cdot (r+z)} - \frac{(2 \cdot r+z) \cdot y^2}{(r+z)^2 \cdot r^3} + \frac{z}{r^3} \right) \right) \\ \tau_x &= -\frac{3 \cdot R}{2 \cdot \pi} \cdot \frac{x \cdot z^2}{r^5} \\ \tau_y &= -\frac{3 \cdot R}{2 \cdot \pi} \cdot \frac{y \cdot z^2}{r^5} \\ \tau_{xy} &= -\frac{3 \cdot R}{2 \cdot \pi} \left(\frac{x \cdot y \cdot z}{r^5} - \frac{1-2 \cdot \mu}{3} \cdot \frac{(2 \cdot r+z) \cdot x \cdot y}{(r+z)^2 \cdot r^3} \right) \end{aligned} \right\} \tag{27}$$

де $r = \sqrt{x^2 + y^2 + z^2}$.

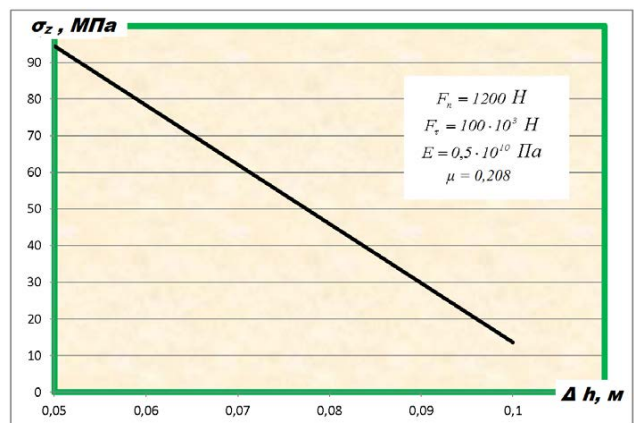


Рис. 4. Характер зміни напружень і фронту їх розповсюдження в масиві гірської породи стінки свердловини від дії на неї замка бурильної колони

Для оцінки поведінки компонент σ_x , σ_y , τ_{xy} будемо графіки цих функцій від z , при фіксованих x і y та однакових значеннях діючих сил та характеристик E та μ гірської породи. Розподіл цих напружень подано на рисунку 4.

З рисунку 4 бачимо, що критичні напруження в масиві гірської породи згасають на глибині яка рівна 7-8 см, а відповідно і глибина жолобної виробки буде рівною в даному випадку 7-8 см.

Висновки. 1. На основі проведеного аналізу впливу бурильної колони на жолобоутворення встановлено, що актуальною проблемою яка потребує вирішення є необхідність розроблення моделі взаємодії елемента бурильної колони із

стілкою свердловини для прогнозування жолобоутворення.

2. Визначено, що шляхом вирішення вказаної проблеми є дослідження руху елемента бурильної колони вздовж стінки свердловини по криволінійній траєкторії.

3. Встановлено залежність контактних напружень в гірській породі на поверхні стінки свердловини від часу взаємодії з нею замка бурильної колони.

4. Встановлено характер зміни напружень і фронту їх розповсюдження в масиві гірської породи стінки свердловини від дії на неї замка бурильної колони.

Список літератури:

1. Книга інженера по растворам ЗАО «ССК» [Текст] / В.Н. Губанов, Д.В. Лопатин, В.С. Сычев, А.А. Толстоухов. – М.: Гарусс, 2006. – 549 с.
2. Ясов В.Г. Образование желобов в скважине и определение силы прихвата инструмента в них [Текст] / В.Г. Ясов // Строительство нефтяных и газовых скважин на суше и на море. – 2003. – № 8. – С.17-19.
3. Махмудов З.Н. Зависимость износа боковой поверхности бурильных замков от времени механического бурения [Текст] / З.Н. Махмудов, О.Н. Злобина, А.П. Горбунов, Д.И. Писарев, Ю.В. Ситников // Повышения работоспособности бурильных, обсадных и насосно-компрессорных труб: Сборник научных трудов. – Куйбышев: Гипростокнефть – 1982. – С. 67-70.
4. Балюк Б.К. Вибрационная прочность двигателей внутреннего сгорания [Текст] / Б.К. Балюк. – К.: Наукова думка, 1983. – 104 с. : ил., табл. – 102.
5. Осипов П.Ф. Формирование желобов в наклонно направленных скважинах [Текст] / П.Ф. Осипов, Г.П. Злотников // Строительство нефтяных и газовых скважин на суше и на море. – 2006. – № 3. – С. 9-12.
6. Победря Б.Е. Лекции по теории упругости [Текст] / Б.Е. Победря, Д.В. Георгиевский. – М.: Эдиториал, УРСС, 1999. – 208 с.

Чудик И.И., Ризнычук А.И., Грыджук Я.С., Юрыч А.Р.

Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ЖЕЛОБООБРАЗОВАНИЯ ПРИ БУРЕНИИ НАКЛОННО-НАПРАВЛЕННЫХ СКВАЖИН

Аннотация

В данной статье описано предупреждение жолобоутворення при бурении наклонно-направленных скважин. Авторами разработана модель взаимодействия бурильной колонны со стенкой скважины для прогнозирования желобообразования и определения факторов и механизма его локализации. Установлена зависимость контактных напряжений в горной породе на поверхности стенки скважины от времени их взаимодействия. Для оценки изменения величины напряжений с глубиной их распространения в горной породе стенки скважины рассмотрено действие на полупространство сосредоточенной силы, приложенной перпендикулярно к плоскости, которая его ограничивает. Установлен характер изменения напряжений и фронта их распространения в массиве горной породы стенки скважины от воздействия на нее замка бурильной колонны.

Ключевые слова: бурение скважин, бурильная колонна, стенка скважины, контактные напряжения, желобообразования.

Chudyk I.I., Riznychuk A.I., Grydzhuk J.S., Yurych A.R.

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

PREVENTION OF GROOVE FORMATION DURING DIRECTIONAL DRILLING

Summary

This article describes prevention of groove formation during directional drilling. The authors developed a model of the interaction of the drill string with the borehole wall to predict the groove formation and to identify the factors and mechanism of its localization. The dependence of the contact stresses in the rock on the surface of the borehole wall vs the time of their interaction was determined. The effect on the half-space of the concentrated force which is applied normally to the plane, which limits it is considered for the evaluation of changes in the value of the stress distribution in the depth of the borehole wall. The nature of changes of stresses and the front of their distribution in the array of well walls' rock from the action of the drill string lock was determined.

Keywords: drilling, the drill string, well wall, contact stresses, groove.

ІЧ-СУШІННЯ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ

Шустов А.В., Товпига Д.А.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Подано результати дослідження процесу ІЧ-сушіння рослинної сировини та визначенні раціональні параметри та фактори, які суттєво впливають на тривалість теплової обробки. До найбільш перспективних видів рослинної сировини відноситься: яблуко, пряно-ароматична сировина, аронія, калина та ін. Оскільки саме ця сировина має характерну сезонність, а сільськогосподарське та харчове виробництво повною мірою не забезпечує її використання впродовж усього року. Видалення вологи з рослинної сировини шляхом ІЧ-сушіння до вологості 4...4,5% забезпечує її зберігання тривалий час без спеціальних умов. Для отримання сушених рослинних напівфабрикатів з максимальним збереженням більшості цінні компоненти початкової важливе значення має технологія сушіння і її параметри. Особливо це актуально для рослинної сировини, які є природною коморою біологічно активних речовин.

Ключові слова: ІЧ-сушіння, параметри, вологість, експериментальна установка, випромінювач, сировина.

Постановка проблеми. У зв'язку з погіршенням екологічного становища в Україні однією з головних завдань харчової промисловості є виробництво продукції з біологічною цінністю природного походження. Одним з можливих шляхів збереження якості продуктів харчування і вдосконалення структури харчування населення є введення в раціон принципово нових різновидів напівфабрикатів рослинного походження, що містять у своєму складі комплекс білків, ліпідів, мінеральних речовин, вітамінів і що мають високі поживні, смакові і лікувально-профілактичні властивості.

До найбільш перспективних видів рослинної сировини відноситься: яблуко, пряно-ароматична сировина, аронія, калина, та ін. Оскільки саме ця сировина має характерну сезонність, а сільськогосподарське та харчове виробництво повною мірою не забезпечує її використання впродовж усього року. Видалення вологи з рослинної сировини шляхом ІЧ-сушіння до вологості 4...4,5% забезпечує її зберігання тривалий час без спеціальних умов.

Для отримання сушених рослинних напівфабрикатів з максимальним збереженням більшості цінні компоненти початкової важливе значення має технологія сушіння і її параметри. Особливо це актуально для рослинної сировини, які є природною коморою біологічно активних речовин.

Технологічний процес ІЧ-сушіння заснований на властивостях інфрачервоного випромінювання з певною довжиною хвилі активно поглинається рідким середовищем, що міститься в рослинній сировині, але при цьому не поглинається тканиною даної сировини, тому видалення вологи можливе за умов використання невисокої температури (45...65°C), що дозволяє раціональне збереження: вітаміни, біологічно активні речовини, природний колір, смак і аромат. ІЧ-сушіння також забезпечує вміст вітамінів і інших біологічно активних речовин в сушеному напівфабрикаті на рівні 80...90% від початкової сировини. При нетривалому замочуванні (8...15 хв.) сушений напівфабрикат відновлює усі свої початкові властивості (смакові, фізичні і хімічні) і може безпосередньо вживатися або ж піддаватися будь-яким видам кулінарної обробки. В порівнянні з традиційною сушкою, рослинна сировина оброблена ІЧ-випромінюванням після відновлен-

ня має смакові якості, максимально наближені до свіжих. Крім того, сировина, що пройшла інфрачервону обробку, має протизапальні і антиоксидантними властивості, а сушений напівфабрикат не критичний до умов зберігання і стійкий до розвитку певних різновидів мікрофлори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для зменшення тривалості теплової обробки та забезпечення раціонального збереження біологічної цінності продуктів харчування рослинного походження з природним вмістом БАР одним з перспективних способів їх переробки є сушіння. Теоретичними і експериментальними дослідженнями доведено, що застосування ІЧ-випромінювання в технології сушіння рослинної сировини дозволяє значно підвищити якість готової продукції [1-2].

Проте на увагу заслуговують не лише властивості отримуваних сушених напівфабрикатів, але особливості устаткування для їх виробництва за допомогою ІЧ-випромінювання і технологічних процесів, заснованих на цьому принципі. Технологія ІЧ-сушіння рослинної сировини дозволяє практично на 98% використати підведену до сировини енергію. Оскільки молекули рідини, що знаходяться в ній, поглинають ІЧ-промені і тим самим, забезпечують її нагрівання, тобто, на відміну від усіх інших видів сушіння, енергія підводиться безпосередньо до рідинної складової сировини, чим досягається високий ККД, з одночасною відсутністю необхідності підвищення температури для певної сировини, що піддається сушінню (45...65°C). Запропонований спосіб сушіння рослинної сировини має дві переваги: по-перше, при таких температурах забезпечується раціональне збереження сировини (не рвуться клітини, не знищуються вітаміни, не карамелізується цукор та ін.); по-друге, низькі температури не викликають істотне нагрівання сушарного устаткування, тобто втрат тепла кризь огороджуючі стінки є мінімальними. В той же час ІЧ-випромінювання при температурі 45...65°C дозволяє знищити більшу частину мікрофлори, що знаходиться на поверхні продукту, роблячи його фактично стерильним.

Окрім усього, перерахованого сушарне устаткування є універсальним і дозволяє переробляти будь-яку рослинну сировину та отримувати швидко відновлювані сушені на-

півфабрикати природного походження [3]. Устаткування для сушіння рослинної сировини, має наступні переваги:

- найнижче питоме енергоспоживання на 1 кг випарованої вологи;
- менше 1 кВтгод/кг (у два рази менше будь-яких сушарних установок);
- сушіння продуктів при низькій температурі – 45...65°C;
- сушіння з високою швидкістю – 30...200 хв.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо взяти наприклад традиційне сушіння, в якому рослина сировина після певної обробки має не чіткий вигляд, а після відновлення навіть втрачає свої смакові властивості зі значною частиною вітамінного складу. Перепад температур має згубний вплив на продукцію, а саме відбувається пошкодження поверхневих клітин. Також висушена сировина занадто вразлива до розвитку мікрофлори [4].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити та проаналізувати експериментальні данні ІЧ-сушіння рослинної сировини та визначити основні значущі фактори, які істотно впливають на процес сушіння.

Виклад основного матеріалу. З метою проведення початкових етапів дослідження процесу сушіння рослинної сировини спроектована експериментальна ІЧ-сушарка з верхнім розташуванням рефлекторів різної геометричної форми, а саме циліндричного та синусоїдального перерізу. Запропонована установка складалася з робочої камери (1), циліндричного або синусоїдального рефлектора (2), напрямних для лотків (3), патрубку для відведення пари (конденсату) під час проведення процесу ІЧ-сушіння (4), лінійного кварцового ІЧ-випромінювача (5) з номінальною потужністю 1 кВт, сітчастого піддона для продукту (6), термопар (7), блока керування з вмонтованим регулятором температури «ТРМ101» (8) та монтажної шпильки (9). Схему експериментальної установки наведено на рис. 1.

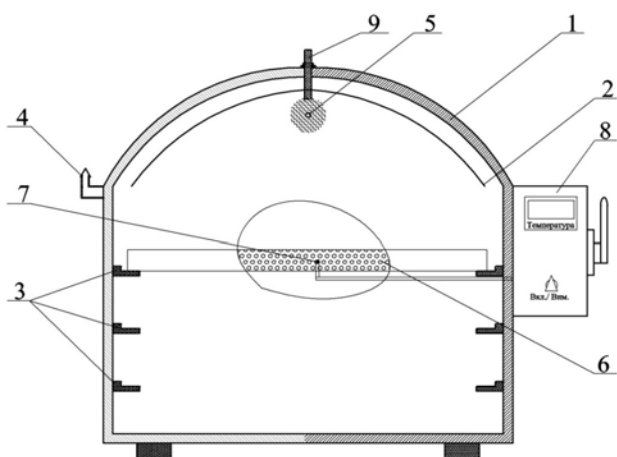


Рис. 1. Схема експериментальної ІЧ-сушарки з верхнім розташуванням рефлектора:

1 – робоча камера; 2 – циліндричний або синусоїдальний рефлектор; 3 – напрямні для лотків; 4 – патрубок для відведення пари; 5 – лінійний кварцовий ІЧ-випромінювач; 6 – сітчастий піддон для плодоягідної сировини; 7 – термопар; 8 – блок керування з вмонтованим регулятором температури «ТРМ101»; 9 – монтажна шпилька

З метою визначення та контролювання температурних параметрів технологічного процесу в робочій камері сушарки встановлені термопар (7), що розташовані у просторовому об'ємі робочої камери та у товщині шару з плодоягідної сировини, при цьому регулювання температурного параметра відбувається за допомогою регулятора температури «ТРМ101», вмонтованого в пристінний корпус блока управління апарата (8).

Зміна рефлекторів різних геометричних форм та просторового розташування лінійного кварцового ІЧ-випромінювача здійснюється за допомогою монтажної шпильки (9). Технічні параметри експериментальної ІЧ-сушарки з верхнім розташуванням рефлектора наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Технічні параметри експериментальної ІЧ-сушарки з верхнім розташуванням рефлектора

Технічний параметр	Од. Вим.	Значення
Напряга живлення	Вт	220
Споживча потужність ІЧ-випромінювача	кВт	1
Підтримувана температура в робочій камері	°C	40...60 ± 2
Тривалість виходу на робочий режим	с	7
Вага установки (в упаковці)	кг	20
Габаритні розміри	м	0,5x0,6x0,6

Під час проведення досліджень у спроектованій експериментальній ІЧ-сушарці було перевірено вплив наступних чинників: різної геометричної форми рефлекторів на забезпечення рівномірності розподілу теплових потоків на приймальних поверхнях, зміни висот розміщення лінійного кварцового ІЧ-випромінювача та приймальної поверхні (сітчастого піддона), згідно із зазначеними параметрами для цих умов, на зміну вологості рослинної сировини та тривалість процесу ІЧ-сушіння.

Для визначення ефективності процесу ІЧ-сушіння при різних відстанях приймальної поверхні та лінійного кварцового ІЧ-випромінювача до рефлекторів з різною геометричною формою були проведені експериментальні дослідження, аналіз яких дозволив визначити вплив запропонованих параметрів на процес ІЧ-сушіння. Результати запропонованих досліджень дозволили зробити висновки щодо обґрунтування вибору раціональних за геометричною формою рефлекторів залежно від обраних факторів.

Під час експериментальних досліджень було визначено вплив просторового розташування, згідно зі схемою (рис. 2) приймальної поверхні – $h_{п.п.}$ (сітчастого піддона) зі значеннями: 0,175, 0,225, 0,275 м та відстанями лінійного кварцового ІЧ-випромінювача $h_{ІЧ-випр.}$: а – 0,075 м, б – 0,05 м, в – 0,025 м, при запропонованій товщині шару сировини $h_{ябл.}$ – 0,007, 0,017 та 0,024 м.

Як відгук рівняння регресії була обрана вологість, оскільки саме вона є основною ознакою сушеного напівфабрикату.

Кількісними керованими чинниками обрано такі параметри: X_1 – відстань до продукту зі значеннями: 0,175, 0,225 та 0,275 м; X_2 – відстань від випромінювача до відбивача: 0,025, 0,05 та

0,075 м; X_3 – тривалість сушіння зі значеннями: 1800, 5400 та 9000 с; X_4 – висота шару сировини зі значеннями: 0,007, 0,017 та 0,024 м. План 4-х факторного експерименту із зазначенням верхнього та нижнього рівнів вказуємо в табл. 2.

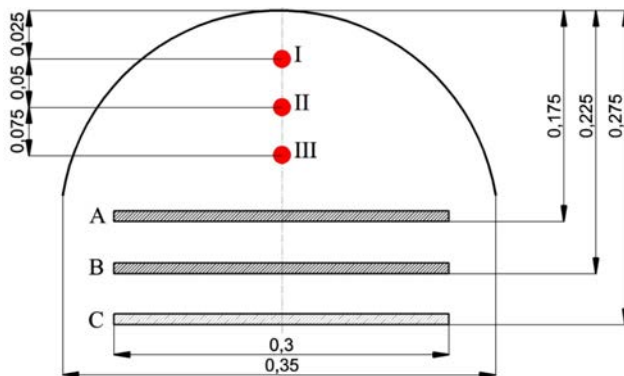


Рис. 2. Схема геометричного розташування лінійного кварцового ІЧ-випромінювача та приймальної поверхні (сітчастого піддона з рослинною сировиною) від запропонованих рефлекторів

Під час дослідження процесу ІЧ-сушіння рослинної сировини було проведено експеримент для 3-х рівнів, отже, кількість спостережень складала $3^4 = 81$ за умови необхідного мінімуму $3 \times 6 = 18$.

Таблиця 2

План 4-х факторного експерименту

Рівень факторів	Назва фактора			
	Відстань приймальної поверхні до вершини рефлектора, м X_1	Відстань від ІЧ-випромінювача до відбивача, м X_2	Тривалість сушіння, с ⁻¹ X_3	Висота шару сировини, м X_4
Нижній	0,175	0,025	30	0,007
Основний	0,225	0,050	90	0,017
Верхній	0,275	0,075	150	0,024

Функцією відгуку Y було обрано остаточну вологість рослинної сировини, яка стабілізувалася у процесі сушіння. У результаті проведення статистичної обробки експериментальних даних отримано лінійне рівняння регресії (1), яке накладає зв'язок між чинниками експерименту та відгуком

$$Y = 43,0566 + 0,0399 \cdot x_1 - 0,0312 \cdot x_2 - 0,2234 \cdot x_3 + 8,4002 \cdot x_4 \quad (1)$$

Гіпотеза є достовірною, на що вказує критерій Фішера (значущість $F < 0,5\%$). Коефіцієнти кореляції та детермінації становлять, відповідно, 95% та 90%, отже, кінцева вологість істотно залежить від сукупного впливу обраних факторів.

Відповідно до статичної значущості за такого плану експерименту найвпливовішим чинником є час ІЧ-сушіння (X_3), відстань приймальної поверхні до ІЧ-випромінювача (X_1) та висота шару плодючої сировини (X_4). З рівняння 3.1 статистична незначущість другого фактора (X_2) ні в якому разі не є приводом до виключення його з плану, бо це призведе до зміни рівняння регресії. Статистична значущість стохастичної похибки вказує на те, що всі фактори експерименту істотно впливають на відгук (Y).

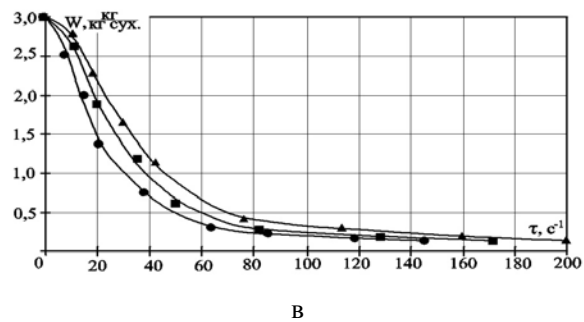
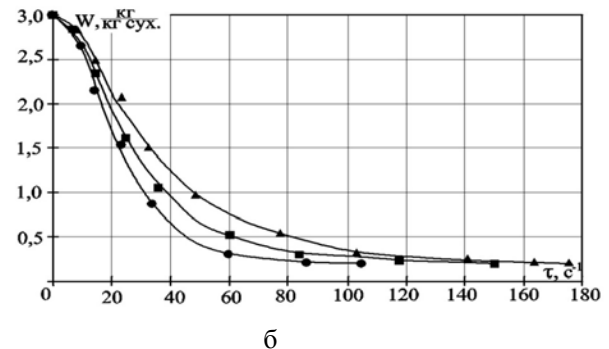
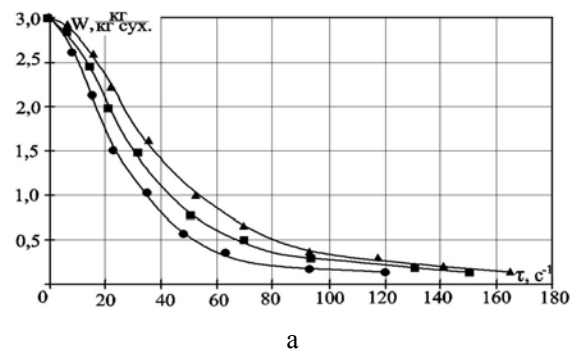


Рис. 3. Зміна вологості яблучної сировини за висоти шару $h_{\text{ябл.}} = 0,007$ м, віддалення лінійного кварцового ІЧ-випромінювача від рефлектора ($h_{\text{ІЧ-випр.}}$): а – 0,025 м, б – 0,05 м, в – 0,075 м та відстанях ІЧ-випромінювача до приймача ($h_{\text{п.п.}}$): \circ – 0,175 м; \square – 0,225 м; \triangle – 0,275 м

Аналізуючи графіки зміни вологості яблучної сировини за умов використання лінійного кварцового ІЧ-випромінювача від рефлектора $h_{\text{ІЧ-випр.}} = 0,075$ м (рис. 3.а) та за умов висоти шару сировини $h_{\text{ябл.}} = 0,007$ м, раціонального висотою розташування приймальної поверхні є висота $h_{\text{п.п.}} = 0,225$ м з тривалістю процесу ІЧ-сушіння 150 с⁻¹. Хоча за висоти розташування приймача $h_{\text{п.п.}} = 0,175$ м тривалість сушіння менша (120 с⁻¹), але за умов використання рефлектора циліндричного перерізу спостерігалось утворення певної смуги зразка невисокої якості, це підтверджується й результатами комп'ютерного моделювання з рівномірності розподілу теплового потоку на приймальній поверхні, а у разі застосування рефлектора синусоїдального перерізу, навпаки, нерівномірний розподіл теплового потоку спостерігається в центрі приймальної поверхні.

А за висоти розташування приймальної поверхні $h_{\text{п.п.}} = 0,275$ м спостерігається збільшення тривалості процесу ІЧ-сушіння (170 с⁻¹).

За умов розміщення лінійного кварцового ІЧ-випромінювача на відстані $h_{\text{ІЧ-випр.}} = 0,05$ м (рис. 3.б)

та за умов висоти шару сировини $h_{\text{ябл.}} = 0,007$ мм прийнятною висотою розташування приймальної поверхні є висота $h_{\text{п.п.}} = 0,225$ м з тривалістю процесу ІЧ-сушіння 150 с^{-1} . За інших висот спостерігається пригорання в граничних межах приймальної поверхні ($h_{\text{п.п.}} = 175$ мм) або ж штучне збільшення тривалості процесів сушіння сировини ($h_{\text{п.п.}} = 275$ мм).

Аналізуючи отриману залежність при подальшому розташуванні лінійного кварцового ІЧ-випромінювача на відстані $h_{\text{ІЧ-випр.}} = 0,025$ м від рефлектора при використанні синусоїдального або ж напівциліндричного рефлектору (рис. 3.в), можна стверджувати, що тривалість процесу сушіння сировини значною мірою збільшується порівняно з отриманими результатами за висот розташування ІЧ-випромінювача $h_{\text{ІЧ-випр.}} = 0,05$ мм та $0,075$ м, а зовнішній вигляд її є досить придатним для споживання (результати отримані під час досліджень), це обумовлене нерівномірністю розподілу теплового потоку.

Отримані дані підтверджують пересушування поверхневих шарів сировини та штучне збільшення тривалості процесу, а отже й витрата електроенергії, що є недоцільним для процесів ІЧ-сушіння.

Висновки і пропозиції. Аналіз проведеного експерименту показав, які з параметрів та припущень мають вплив на тривалість технологічного процесу, якість та ефективність роботи устаткування. Головними чинниками, які значною мірою впливають на технологічний процес було обрано: відстань між ІЧ-випромінювачем та продуктом, відстань між ІЧ-випромінювачем та відбивачем (рефлектором), товщина шару продукту на лотку та тривалість сушіння.

Пропонуємо застосовувати ІЧ-сушіння в харчовій промисловості більш інтенсивніше, тому що цей спосіб не тільки зберігає біологічно активні речовини та збільшує термін зберігання продукції але й він значно економічніший в плані витрати електроенергії та металоємності.

Список літератури:

1. Инфракрасная сушка – [Электронный ресурс] – режим доступа: http://alifar.ru/sushka_fruktov_i_ovoschey
2. Лаго Л.А., Завалий А.А., Янович И.В. Инфракрасная сушка виноградной вижимки / Лаго Л.А., Завалий А.А., Янович И.В. // Збірник наукових праць ПФ НУФ і П України «Кримський агротехнологічний університет» (технічні науки), № 131. – Сімферополь: 2010. – 152 с.
3. Загорулько А.Н., Загорулько А.Е., Киптелая Л.В. Исследование этапов проектирования энергоэффективных ИК-сушилок. – 2015.
4. Заметки по эконометрике: Учебное пособие. Часть 1 / С.С. Валландер; СПб.: Европейский университет в Санкт-Петербурге. – 2002. – 47 с.

Шустов А.В., Товпыга Д.А.

Харьковский государственный университет питания и торговли

ИК-СУШЕНИЕ РАСТИТЕЛЬНОГО СЫРЬЯ

Аннотация

Представлены результаты исследования процесса ИК-сушки растительного сырья и определены рациональные параметры и факторы, которые существенно влияют на продолжительность тепловой обработки. Наиболее перспективными видами растительного сырья являются: яблоко, пряно-ароматическое сырье, арония, калина и др. Поскольку именно это сырье имеет характерную сезонность, а сельскохозяйственное и пищевое производство в полной мере не обеспечивает ее использование в течение всего года. Удаление влаги из растительного сырья путем ИК-сушки до влажности 4...4,5% обеспечивает ее хранение длительное время без специальных условий. Для получения сушеных растительных полуфабрикатов с максимальным сохранением большинства ценные компоненты большое значение имеет технология сушки и ее параметры. Особенно это актуально для растительного сырья, которое являются природной ячейкой биологически активных веществ.

Ключевые слова: ИК-сушка, параметры, влажность, экспериментальная установка, излучатель, сырье.

Shustov A.V., Towpyha D.A.

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

INFRARED DRYING OF VEGETABLE RAW MATERIALS

Summary

The results of the research process, IR-drying plant raw material and defined rational parameters and factors that significantly affect the cooking duration. The most promising types of vegetable raw materials are: apple, spicy and aromatic raw materials, chokeberry, cranberry, and others. Since it is the raw material is characterized by seasonality, and agricultural and food production does not fully ensure its use throughout the year. Removing moisture from plant material by infrared drying up to humidity 4...4,5% allows its storage for a long time without any special conditions. For dried vegetable semis with maximum preservation of most valuable components of great importance drying technology and its parameters. This is especially true for the plant material, which is a natural unit of biologically active substances.

Keywords: infrared drying, parameters, the humidity, the experimental setup, the radiator, the raw material.

МЕТОД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ ТА ОЦІНКИ ЗАЛИШКОВОГО РЕСУРСУ ЕЛЕМЕНТІВ БУРИЛЬНОЇ КОЛОНИ

Юрич Л.Р.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Розроблено комплексний метод забезпечення експлуатаційної надійності та оцінки залишкового ресурсу елементів бурильної колони. Метод реалізується шляхом проектування раціональних режимів експлуатації та моніторингу процесу буріння. В його основу покладено ідею постійного моніторингу режимно-технологічних параметрів буріння, силових і кінематичних характеристик бурильної колони, стану озброєння породоруйнівного інструменту. Оцінка їх взаємозв'язку та взаємовпливу є основою для прийняття рішення про доцільність продовження або припинення добування. Метод дозволяє визначити залишковий ресурс елементів бурильної колони та доцільність подальшої їх експлуатації.

Ключові слова: режими буріння, бурильна колона, породоруйнівний інструмент, експлуатаційна надійність, залишковий ресурс.

Постановка проблеми. На сьогодні розвиток нафтогазовидобувної промисловості характеризується зростанням обсягів буріння похило-скерованих та горизонтальних свердловин [1-3]. Не є виключенням у даному аспекті і Україна. При чому споруджуються як нові свердловини, так і проводять зарізання додаткових бокових стволів у свердловинах старого фонду, які вважалися нерентабельними. Проведення таких робіт підвищує вимоги до надійності обладнання в цілому і бурильної колони (БК) зокрема.

Проблема забезпечення надійної експлуатації бурильної колони залишається актуальною, оскільки показники надійності суттєво залежать не лише від конструкції і технології виготовлення елементів колони, але й від діючих навантажень. Рівень навантажень, що діють на елементи бурильної колони у свердловині, визначається станом стовбура свердловини та інтенсивністю його викривлення, властивостями гірських порід, режимами буріння, озброєнням долота тощо. Особливої актуальності проблема набуває в складних геологічних та технічних умовах буріння [4; 5].

Аналіз досліджень і публікацій пов'язаних із забезпеченням експлуатаційної надійності елементів бурильної колони [6] вказує на відсутність єдиного підходу до вирішення цієї задачі. Поодинокими є дослідження орієнтовані на практичне застосування теоретичних основ, які б узгоджувались з результатами їх промислового впровадження.

Прогнозування довговічності та забезпечення експлуатаційної надійності елементів БК можливе тільки при постійному моніторингу їх навантажених з врахуванням впливу режимних параметрів буріння і стану озброєння долота.

В Україні та за кордоном основні обсяги буріння нафтових і газових свердловин припадають на шарошкові долота [7]. За даними [8] співвідношення між обсягами буріння шарошковими долотами та долотами PDC складає 75% і 25% відповідно. В той же час світові тенденції вказують на те, що буріння долотами PDC характеризується кращими техніко-економічними показниками. Конструкція таких доліт забезпечує тривалий ресурс експлуатації і високі швидкості буріння. Завдяки цьому зменшується кількість спуско-підіймальних операцій. Визначальним чинником

при виборі типу долота є властивості розбурюваних ним порід. Долота PDC руйнують гірську породу шляхом різання, що є набагато ефективнішим, ніж дроблення. Основна причина виходу з ладу таких доліт є їх пошкодження через ударні навантаження [9, 10]. Зважаючи на доцільність використання для спорудження свердловин доліт PDC у поєднанні з вибійними двигунами необхідним є дослідження динамічних навантажень спричинених взаємодією долота з вибоєм і зокрема питання впливу стану озброєння долота на динаміку його роботи. Це дасть змогу запроєктувати раціональні режими буріння, розробити заходи щодо оптимізації конструкції компоновок низу бурильної колони (КНБК) та забезпечення надійності її елементів. При цьому першочерговим завданням є розроблення методу, який би дозволяв оперативно оцінювати фактичні навантаження, ризики відмов та коригувати режими буріння з метою підвищення ефективності проведення робіт.

Метою статті є – розроблення методу забезпечення експлуатаційної надійності та оцінки залишкового ресурсу елементів бурильної колони.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки ефективності руйнування гірської породи необхідно звернути увагу на те що: відсутні точні методи оцінки процесу, недостатньо обґрунтовано фізичний механізм динамічного вдавлювання різця долота в гірську породу, відсутні критерії міцності для всіх типів гірських порід, відсутні критерії ефективності динамічного процесу різання-сколювання гірських порід.

Для дослідження руйнування гірської породи в системі «різець-гірська порода» необхідно враховувати чинники від «статичного вдавлювання» до «динамічного зрізання» [7-10]. Траєкторія руху різця долота носить експоненціальний характер, який залежить від сили різання, властивостей гірської породи і власних властивостей породоруйнівного інструменту. За розміром частинок вибуреної гірської породи можна оцінити як вдавлювання окремих елементів так і долота. На показники роботи доліт впливають різні фактори, основні з яких [7-10]: осьове навантаження на долото, швидкість обертання долота, витрата промивальної рідини і фізико-механічні властивості гірських порід. В численних дослідженнях як вітчизняних, так і закордонних науковців [7;

11], основна увага приділялась впливу технологічних чинників (режимів буріння) на механічну швидкість проходки. В той же час в недостатній мірі досліджено питання впливу стану озброєння долота на динаміку його роботи, що обумовлює динамічне навантаження на елементи КНБК та бурильну колону в цілому.

Класифікації та оцінці основних видів навантажень, що діють на бурильну колону присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених [12]. Згідно з їх висновками можна виділити наступні основні навантаження: осьові зусилля навантаження від власної ваги колони; осьові навантаження стиску в нижній частині колони, спричинені прикладанням навантаження на долото; згинаючий момент, який виникає під час роботи елементів БК у викривлених ділянках свердловини; згинаючий момент, викликаний втратою стійкості і відцентровими силами під час обертання; крутний момент у процесі роторного буріння; динамічні навантаження при спуско-підіймальних операціях; навантаження від різниці тиску бурового розчину всередині та ззовні БК; динамічні навантаження спричинені вібраціями БК від роботи долота і нерівномірністю подачі бурового розчину.

Для визначення величини зазначених видів навантажень науковці найчастіше використовують аналітичні методи, експериментальні дослідження в лабораторних умовах і комп'ютерне моделювання [12; 13]. За їх результатами прогнозують довговічність та залишковий ресурс елементів БК.

На практиці для оцінки навантажень у переважній більшості [14] використовують технічні засоби та вимірювальні комплекси, які встановлюються на денній поверхні. За отриманими з їх допомогою даними проводять оцінку навантажень, що діють на глибинне обладнання. Такий підхід не дає змоги достовірно оцінити фактичні навантаження. Це пояснюється тим, що в глибинних умовах вони можуть суттєво відрізнятись від зареєстрованих на денній поверхні. Підтвердженням цього є результати випробувань конструкцій пристроїв та систем для визначення навантажень в промислових умовах [15], які на жаль не знайшли широкого застосування на практиці.

Одними із широко використовуваних у практиці буріння є вимірювальні комплекси зорієнтовані на контроль просторового положення свердловини та проведення в процесі буріння геофізичних досліджень. Це зумовлює певний дефіцит промислової інформації, щодо фактичної навантаженості бурильної колони, та змушує дослідників, які займаються вирішенням даної проблеми, створювати нові конструкції пристроїв для вимірювання силових параметрів безпосередньо в процесі буріння [16]. Однак, безпосередньо, наявність пристроїв не вирішує проблеми забезпечення експлуатаційної надій-

ності елементів БК. В цьому аспекті залишається актуальним розроблення комплексного підходу до її вирішення. Такий підхід повинен включати теоретичні засади проектування раціональних режимів буріння та експлуатації глибинного обладнання, що є можливим за умов безперервного моніторингу навантажень, які діють на нього. Отримана інформація є основою для оцінки наробітку, ризику відмов елементів КНБК та коригування, за необхідності, як конструкції бурильної колони так і режимів її експлуатації.

З метою забезпечення експлуатаційної надійності, а саме прогнозування залишкового ресурсу елементів БК пропонується метод алгоритм реалізації якого зображено на рисунку 1. В основі методу лежить ідея постійного моніторингу режимно-технологічних параметрів буріння, силових і кінематичних характеристик БК, стану озброєння породоруйнівного інструменту, оцінці їхнього взаємозв'язку та впливу на експлуатаційну надійність елементів БК і КНБК зокрема. Він передбачає наявність декількох етапів.

Етап перший – проектування раціональних режимів буріння та експлуатації глибинного обладнання. На цьому етапі перш за все слід провести аналіз навантажувальних факторів для конкретних умов буріння. За його результатами необхідно здійснити підбір конструкції КНБК з

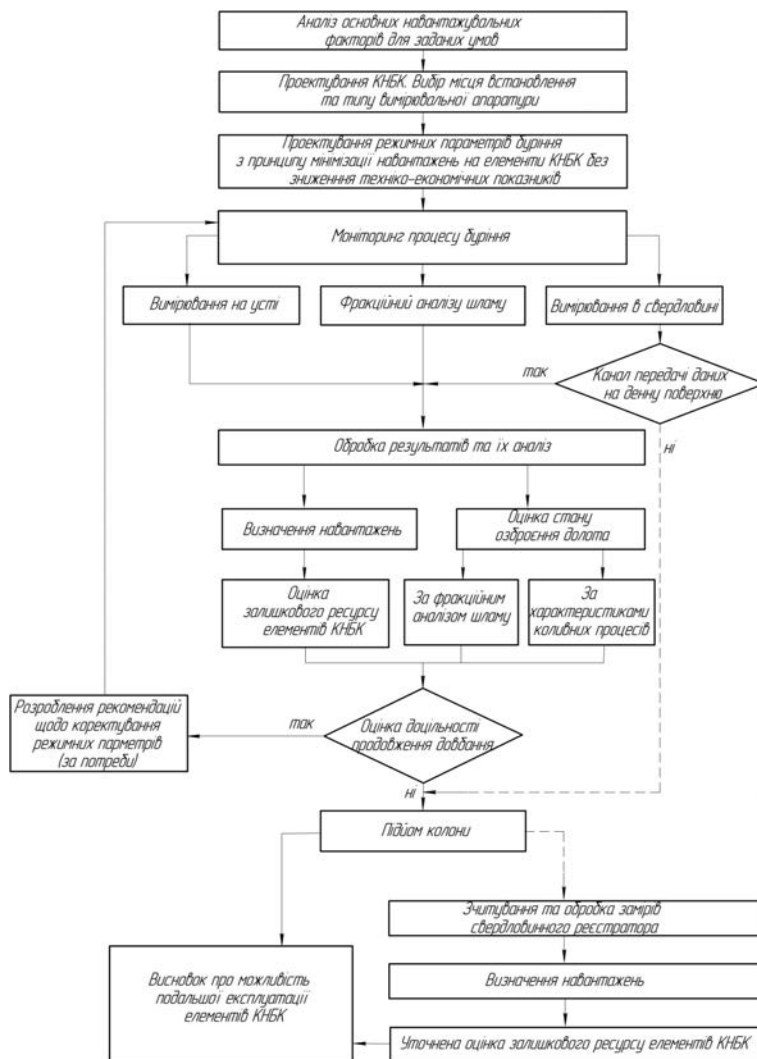


Рис. 1. Алгоритм забезпечення експлуатаційної надійності та оцінки залишкового ресурсу елементів бурильної колони

вказанням типу і місця встановлення вимірювальної апаратури. Встановити оптимальні режимні параметри буріння з метою мінімізації вібрацій КНБК без зниження техніко-економічних показників.

Етап другий – моніторинг в процесі буріння фактичних величин навантажень, які сприймають елементи КНБК, та стану озброєння долота, що має суттєвий вплив на формування їх динамічних складових.

До прикладу, контроль за кінематичними параметрами вібраційних процесів бурильної колони можна здійснити двома способами. Перший – це спущення в колону бурильних труб глибинного пристрою для вимірювання або включення його до її конструкції. При цьому кінематичні характеристики процесу реєструються безпосередньо у місці встановлення вимірювального засобу і відрізнятимуться від фактичних тільки на величину похибок вимірювань. Разом з тим виникають труднощі з передачею якісного сигналу на денну поверхню, а у випадку накопичення записів на «карту-пам'яті» неминучою є затримка у отриманні інформації, яка пов'язана з необхідністю підйому пристрою на денну поверхню для її зчитування. Другий спосіб – це вимірювання кінематичних характеристик коливань на усті з подальшою оцінкою вібрації глибинного обладнання за допомогою наявного математичного апарату та розроблених методик [17; 18]. За цих умов є можливість практично одразу здійснювати обробку результатів, однак якісна і кількісна оцінка фактичної величини характеристик може відрізнитись в залежності від методів та основних принципів переходу від замірів на усті свердловини до коливань глибинного обладнання.

Відповідно до запропонованого методу передбачається використання обох способів. Це дасть можливість більш повно та точно оцінити фактичні вібраційні навантаження і, як наслідок,

залишковий ресурс КНБК, а також перевірити достовірність раніше розроблених аналітичних методів.

Що стосується оцінювання стану озброєння долота, то для цього слід проводити фракційний аналіз шлама, контролювати величину механічної і рейсової швидкості буріння та частоту коливань долота. На основі аналізу отриманої точної інформації приймається рішення про доцільність продовження або припинення додання з метою заміни долота чи уникнення поломки елементів КНБК.

У випадку використання глибинного пристрою з накопиченням записів на «карту-пам'яті» має місце третій етап, що полягає в уточненій оцінці залишкового ресурсу за результатами додання. Після закінчення додання здійснюється підйом колони, зчитування інформації з глибинних реєстраторів, їх обробка та визначення динамічних навантажень. З урахуванням останніх здійснюється уточнена оцінка залишкового ресурсу елементів КНБК та приймається рішення про доцільність подальшої їх експлуатації.

Висновки. На основі аналізу проблеми забезпечення надійності бурильної колони запропоновано комплексний метод, який реалізується шляхом проектування раціональних режимів експлуатації та моніторингу процесу буріння. Цього досягається контролем режимно-технологічних параметрів буріння, силових і кінематичних характеристик БК та стану озброєння породоруйнівного інструменту. За результатами оцінки їх взаємозв'язку та взаємовпливу приймається рішення про доцільність продовження або припинення додання з метою уникнення поломки елементів КНБК чи заміни долота.

Подальші дослідження слід спрямувати на перевірку запропонованого методу в лабораторних і промислових умовах та розробленні технічних засобів для його реалізації.

Список літератури:

1. Florence Giny. Can Unconventional gas be a Game Changer in European gas Markets? Oxford Institute for Energy Studies NG 46, 2010. – <http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/NG46-CanUnconventionalGasbeaGameChangerinEuropeanGasMarkets-FlorenceGiny-2010.pdf>
2. International Energy Agency. Golden Rules for a Golden Age of Gas, 2012 http://www.worldenergyoutlook.org/media/weo/website/2012/goldenrules/weo2012_goldenrulesreport.pdf
3. U. S. Department of Energy. Energy Resource Potential of Methane Hydrate, 2011 <https://www.netl.doe.gov/File%20Library/Research/Oil-Gas/methane%20hydrates/MH-Primer2011.pdf>
4. Ultra-Deep Drilling Pushes Drilling String Technology Innovations [Electronic resource]. – Available at: \www/URL: <https://www.onepetro.org/download/conference-paper/SPE-104827-MS?id=conference-paper%2FSPE-104827-MS>
5. Integrated analyses, testing will aim to ultimately develop model to better predict drill pipe shearing characteristics [Electronic resource]. – Available at: \www/URL: <http://www.drillingcontractor.org/study-tackles-industryshearing-capabilities-26402>
6. Івасів В. М. Аналіз причин руйнування елементів бурильної колони [Текст] / В. М. Івасів, Я. С. Гриджук, Л. Р. Юрич // Технологічний аудит та резерви виробництва. – 2014. – № 6/4 (20). – С. 15–17. doi:10.15587/2312-8372.2014.31838.
7. Мислюк М. А. Буріння свердловин. У 5-и томах: довідник. Т. 1 / М. А. Мислюк, І. Й. Рибчич, Р. С. Яремійчук. – К.: Інтерпрес ЛТД, 2002. – 298 с.
8. Гутак О. В. Аналіз мультиколінеарності критеріїв оптимальності процесу буріння нафтових і газових свердловин долотами типу PDC / О. В. Гутак. – Нафтогазова енергетика № 1 (12), 2010. – 98–101 с.
9. Гуляев В. І. Неголомна динаміка долота бурильної колони в глибокій свердловині / В. І. Гуляев, О. І. Борщ, Л. В. Шевчук. – Збірник наукових праць НТУ, 2011. – 297–301 с.
10. Нургалеев А. Р. Численное моделирование колебаний КНБК в режиме stick-slip при бурении долотами PDC / А. Р. Нургалеев, В. С. Тихонов. – «Нефть. Газ. Новации» – № 1/2011. – С. 3–8.
11. Абатуров В. Г. Физико-механические свойства горных пород и породоразрушающий буровой инструмент / Учебное пособие для вузов. – Тюмень: Нефтегазовый университет, 2007. – 269 с.

12. Івасів В. М. Проблеми забезпечення експлуатаційної надійності елементів бурильних колон. [Текст] / В. М. Івасів, Я. С. Гриджук, Л. Р. Юрич // Технологічний аудит та резерви виробництва. – 2015. – № 6/6 (26). – С. 41–44. doi:10.15587/2312-8372.2015.55851.
13. Dynamic Analysis of Stabilized Drilling Strings Performance in Low-Dip Wells [Electronic resource]. – Available at: \www/URL: <https://www.onepetro.org/download/conference-paper/SPE-81148-MS?id=conference-paper%2FSPE-81148-MS>
14. Калинин А. Г., Ганджумян Р. А., Мессер А. Г. Справочник инженера-технолога по бурению глубоких скважин / Под ред. Проф. А. Г. Калинина. – М., ООО «Недра-Бизнесцентр», 2005. – 808 с.
15. Грачев Ю. В. Автоматический контроль в скважинах при бурении и эксплуатации // Ю. В. Грачев, П. С. Варламов. – М.: Недра, 1968. – 178 с.
16. Юрич А. Р. Пристрій для оцінювання напружено-деформованого стану компоновок низу бурильної колони / А. Р. Юрич. – Вісник Національного технічного університету «ХПІ» Серія: Нові рішення в сучасних технологіях. – 2014р. – № 7 (1050) – С. 16-20.
17. Гриджук Я. С. Прогнозування довговічності елементів бурильної колони при вібраційному навантаженні [Текст]: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. техн. наук: спец. 05.05.12 «Машини нафтової та газової промисловості» / Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2013. – 20 с.
18. Огородніков П. І. Аналіз вібраційної міцності бурильної колони з використанням теорії випадкових коливань. [Текст] / П. І. Огородніков, В.М. Світлицький, В.І. Гоголь // Нафтогазова галузь України. – 2013. – № 2. – С. 13–17.

Юрич Л.Р.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

МЕТОД ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКСПЛУАТАЦИОННОЙ НАДЕЖНОСТИ И ОЦЕНКИ ОСТАТОЧНОГО РЕСУРСА ЭЛЕМЕНТОВ БУРИЛЬНОЙ КОЛОННЫ

Аннотация

Разработан комплексный метод обеспечения эксплуатационной надежности и оценки остаточного ресурса элементов бурильной колонны. Метод реализуется путем проектирования рациональных режимов эксплуатации и мониторинга процесса бурения. В его основу положена идея постоянного мониторинга режимно-технологических параметров бурения, силовых и кинематических характеристик бурильной колонны, состояния вооружения породоразрушающего инструмента. Оценка их взаимосвязи и взаимовлияния является основой для принятия решения о целесообразности продолжения или прекращения рейса. Метод позволяет определить остаточный ресурс элементов бурильной колонны и целесообразность дальнейшего использования.

Ключевые слова: режимы бурения, бурильная колонна, породоразрушающий инструмент, эксплуатационная надежность, остаточный ресурс.

Yurich L.R.

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

METHOD FOR ASSURING THE MAINTAINABILITY ENGINEERING AND RESIDUAL LIFE ASSESSMENT OF THE DRILL STRING ELEMENTS

Summary

The complex method for assuring the maintainability engineering and residual life assessment of the drill string elements was developed. The method is realized by designing rational modes of drilling process operation and monitoring. It is based on the idea of continuous monitoring the drilling regime-process parameters, power and kinematic characteristics of the drill string, the structure state of rock cutting tool. Relationship and interaction assessment is the basis for a decision on whether to continue or cease chiselling. The method allows determining the residual service life of the drill string elements and the feasibility of their further use.

Keywords: mode of drilling, drill string, rock cutting tool, maintainability engineering, residual life.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 630*5

РОЛЬ ЛІСІВ ТА ГРУПУВАННЯ ТИПІВ ЛІСУ НА ВОДОЗБОРАХ РІК

Бондар О.Б.

Український науково-дослідний інститут лісового господарства
та агролісомеліорації імені Г.М. Висоцького

Мусієнко С.І., Ткач Л.І.

Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Наведенні результати досліджень українських науковців, які досліджували роль лісів на водозборах рік. Охарактеризовано початкові етапи ведення лісового за водозбірним принципом. Наведено аналіз господарського групування типів лісу, для Українських Карпат і Лівобережного Лісостепу України. Рекомендовано використовувати результати роботи у навчальному процесі.

Ключові слова: водозбір, типи лісу, типи лісорослинних умов, оптимальна лісистість, групування типів лісу.

Постановка проблеми. Лісові насадження на водозборах рік виконують важливі водорегулюючі, ґрунтозахисні, рекреаційні функції. Вони сприяють випаданню більшої кількості опадів, зменшують випаровування, збільшують водності річок, та запобігають ерозії ґрунтів.

Внаслідок накопичення на великих площах середньовікових, стиглих, перестійних насаджень, незадовільне природне поновлення основних головних порід, збільшення негативного впливу діяльності людини на лісові насадження на водозборах рік, що знижує ними виконання їх екологічних функцій.

Для розробки науково обґрунтованих заходів у лісах на водозборах рік потрібна актуальна та об'єктивна інформація про характер розташування і поширення лісових насаджень на водозборах.

При обґрунтуванні лісогосподарських заходів на водозборах притоків рік слід враховувати різноманітність рельєфу території, особливості ґрунтів, геоморфології, їх фактичну лісистість, особливості розподілу лісового фонду за категоріями земель, віком, повнотою, продуктивністю, тощо. Запропонувати господарське групування типів лісу за водозборами рік, для спрощення ведення лісового господарства за водозбірним принципом.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення літературного огляду, щодо ролі лісів та групуванню типів лісу на водозборах рік.

Виклад основного матеріалу. Характер розташування та зростання лісових насаджень на водозборах рік являється одним із основних факторів при плануванні, організації та веденні лісового господарства за водозбірним принципом.

Характер розміщення лісів на водозборах рік досліджувало багато провідних науковців: Г.А. Харитонов [52], В.А. Бодровим [2], С.І. Сильвестровим [44], А.А. Молчановим [30] та інші науковці.

А.С. Козменка [21], І.П. Герасимов [10] за результатами досліджень доказували про необхід-

ність враховувати геоморфологічну будову водозбору при створенні лісових насаджень.

А.Д. Дубах [16], І.В. Трещевський [37], А.В. Давидов [15] пропонували створювати лісові насадження рівномірно на усьому водозборі рік, або у верхній частині його, щоб забезпечувало рівномірне сніготанення та знижувало піків водного режиму рік.

В.В. Рахманов [42] указував про незначну стокорегулюючу роль прибережних насаджень та акцентував увагу на те, що лісові насадження на водозборах рік повинні бути розташовані та зростати рівномірно.

І.Д. Брауде [4], Д.Л. Арманд [1] та інші, мали протилежну думку, тобто розміщення лісових насаджень на водозборах не повинно бути шаблонним. Вони повинні проектуватися із врахуванням їх форми, розміру водозбору, і на які частині лісомеліоративного фонду.

А.Д. Дудах [16] беручи до уваги водорегулюючу роль лісових насаджень при стоку талих вод, пропонує проектувати їх в основному у верхів'ях балок, як складова частина річкового водозбору.

Г.А. Харитонов [52] пропонує створювати лісові насадження по крутим берегам долинах рік та уздовж брівки берегів долини полозою від 100 м.

В.В. Рахманов [43] вважає необхідним розміщувати ліси на водозборах у кожному конкретному випадку по-різному враховати: рельєф, ґрунти, характер гідрографічної мережі.

У Степу та Лісостепу на думку В.В. Рахманова [42] найкращий водоохоронний та водорегулюючий ефект можна досягти від лісових насаджень, розміщуючи на вододільних схилах. Таке розміщення лісів відіграє особливу роль на горбистій території, де водна ерозія ґрунтів дуже активна. У горах такі ліси виконують також протисельові функції. Прибалкові насадження, як і ліси по берегам річкових долин виконують протиерозійну роль, а також впливають на водність рік. Заплавні (долинні) ліси поширені переважно уздовж річкових русл, відіграють важливу роль у закріпленні

берегів. Автор вважає, що усі ліси у тому числі захисні лісосмуги повинні входити у систему лісових насаджень кожного річкового водозбору.

Вплив розташування лісів на річний стік прослідковується погано, на думку В.В. Рахманова [42] при вирішенні питання про розміщення лісів у річкових водозборах, треба керуватися перш за все це регулюванням стоку та захисту ґрунтів від ерозії. Отриманий максимальний водорегулюючий ефект від лісів буде сприяти збільшенню водності рік.

Таким чином, система лісів водоохоронного та агрономічного значення у річкових водозборах повинна складатися із лісових насаджень на вододілах, на схилах водозбору, на ярах і балках та по берегам річкових долин і рік.

У поліській і лісостеповій зонах при значному залісненні річкових водозборів система водоохоронних лісів повинна створюватися із природних лісових масивів. У разі їх вирубки для розширення с-г угідь, необхідно, щоб насадження котрі залишилися, повинні бути розподілені рівномірно. При цьому повинні зберігатися насамперед ліса на вододілах, крутих схилах, особливо біля ярів, на берегах річкових долин і у русловій частині заплавл.

Для захисту водних об'єктів від виснаження та забруднення Ю.П. Бялович [6] рекомендує розробляти заходи для великих рік у комплексі із малими притоками.

При плануванні, організації та здійсненні водозахисних заходів, необхідно враховувати данні щодо гідрологічних характеристик рік, що містяться у роботах Н.І. Дрозда та А.В. Яцика [26, 27]. Так у басейні р. Дніпро нараховується 300 малих рік довжиною більше 10 км, загальною протяжністю 20,4 тис. км, а також рік менше 10 км – 7500 рік. При такій великій протяжності мережі притоків прирічковий комплекс лісових насаджень складає певною мірою відокремлену (від вододільної) частину загальної системи заходів на водозбірному басейні.

При регулюванні річкового стоку та охорони малих рік від забруднення польовими стоками важливе значення матиме характер розміщення на їх водозборах спеціальних протиерозійних лісових насаджень.

Дослідження Г.М. Висоцького [9], А.С. Козменка [20], Н.М. Горшеніна [13], К.Л. Холупяка [53], С.І. Сільвестрова [45], М.І. Львовича [25], Г.А. Харитонова [51], Г.П. Сурмача [47] встановили залежність протиерозійної ефективності лісових насаджень від характеру розміщення їх на місцевості. Це обумовлюється тим, що лісові насадження розміщуються на різних частинах водозборів по-різному поглинають і транспортують повернений стік у внутрішньо ґрунтовий, а також впливають на гідрокліматичний режим місцевості.

Оптимальна лісистість – це ступінь заліснення території, при якій лісові насадження за своїми таксаційними показниками та характером розміщення насаджень, найкраще виконують свої лісомеліоративні функції, але і є високопродуктивними.

Дослідження А.А. Дубаха [16], А.Л. Бочкова [3], І.Р. Морозова [32], М.І. Будико [5], П.Ф. Ідзона [18], М.І. Львовича [24], А.А. Молчанова [31], І.С. Шпака [55] показали, що усі ліси на водозборах рік ви-

конують водоохоронні функції, а одним із основних критеріїв для оцінки цих функцій являється оптимальна водоохоронна лісистість та характер розміщення лісових насаджень на водозборах.

Для річкових водозборів Лісостепу України А.І. Міховичом [29] були розраховані показники оптимальної лісистості, які становлять у межах від 19% до 24%. Основним критерієм була взята прибавка у обсязі підземного стоку за рахунок скорочення потреб атмосферної вологи на випаровування та поверхневий стік. При цьому неодмінною умовою для досягнення прибавки підземного стоку, за рахунок оптимальної водоохоронної лісистості, повинна бути рівномірне розміщення насаджень на водозборі.

Оптимальна лісистість за дослідженнями В.В. Рахманова [42] досягає максимального ефекту при регулюванні стоку із водозборів при нормальних умовах погоди досягається, у тому випадку, коли водозбори рік заліснені не повністю, а приблизно на половину, чи трошки більше.

Дослідження Г.П. Сурмача [47] показали, що протиерозійні лісові насадження при коефіцієнті розчленованості території 0,8-1,5% повинні займати 5,9%, а при коефіцієнті нижче 0,5-0,8 – до 4% від загальної площі водозбору.

За даними дослідників С.Б. Каримова, Б.А. Акромова [19], Н.А. Воронкова [8], Зикова І.Г., Івонина В.М., В.К. Духнова [17], М.І. Львовича [23] більш висока лісистість водозборів рік забезпечує сприятливо якісний склад річкового стоку. Разом із тим наведені у відповідній літературі кількісні показники розрахункової лісистості не розкривають сам характер розміщення насаджень на водозборі, за рахунок якого і забезпечується цей сприятливий їх кількісний склад.

Н.Б. Лосицький [22] запропонував показники оптимальної лісистості диференційно за природними зонами (для Лісостепу – 20-25%, для Степу – 10-13%, для зоні мішаних лісів 30-35%, для північної частини Полісся – 50-60%, а у межах річкових басейнів за її частинами (нижня – 10-15%, середня – 20-30%, верхня – до 40%).

А.А. Молчанов [31] виділив декілька видів оптимальної лісистості: водоохоронну – водорегулюючу – 25 – 30%, водоохоронну – ґрунтозахисну, при великій горбистості – 25-30%, при слабкій та дуже малій горбистості – 5-10%; водопоглинаючу – 5-30%; ґрунтозахисну – 10-20%; берегозахисну – 25-30%. Для практичного застосування цих показників автор запропонував наступні норми, для заліснення земель різного господарського призначення: для лісового фонду – 85-95%, для сільськогосподарських земель – 2-3%, для дорожньої транспортної мережі – 20%.

За часткою площі укритих лісовою рослинністю земель М.Д. Гродзинський [14] пропонує класифікувати водозбори: на добре залісненні – 75-100%, порівняно залісненні – 50-75%, середньо залісненні – 25-30%, мало залісненні – 5-25%, практично безлісні – менше 5%.

Для заплавлених лісів В.П. Ткачем [48-49] було запропоновано системи масивних лісових насаджень, які складаються з певного набору цільових насаджень. За переважаючими функціями доцільно виділити наступні системи масивних лісових насаджень: 1) рекреаційно-середовищ-

захисні; 2) експлуатаційно-рекреаційно-середовищнозахисні; 3) рекреаційно-середовищно-захищено-експлуатаційні.

На думку В.С. Олійника [35–36] досліджень гідрологічної ролі лісу має відбуватися на трьох рівнях формування водного режиму:

1) з'ясування механізму регулювання лісом вологи залежно від кліматичних, метеорологічних, ґрунтово-геоморфологічних і лісорослинних умов, а також віку, складу й інших таксаційних показників насаджень, відсотку лісистості водозборів та лісогосподарської діяльності;

2) кількісну оцінку багатогранних захисних функцій лісу: водорегулювальних, ґрунтозахисних, стокорегулювальних і водоохоронних, їх зміни під впливом лісокористування і лісовідновлення;

3) опрацювання екологічно виважених, найбільш придатних для гірських умов способів і режимів ведення господарства, починаючи від таксаційних виділів і закінчуючи екосистемами басейнів річок;

4) визначення критичної та оптимальної лісистості для різних водозборів;

5) моделювання і прогнозування гідрологічних процесів та їх змін у зв'язку із господарською діяльністю.

Методологію виділення водозборів для ведення лісового господарства в Українських Карпатах запропонували Ю.С. Шпарик, В.І. Парпан, В.І. Токар [56]. За основу були прийняті наступні показники: *площа водозборів; довжина водотоку; лісистість; висота н.р.м.; коефіцієнт форми; ухил водотоку*. Класифікація дасть змогу встановити придатність виділених водозборів для потреб лісового господарства та оцінити морфометричні умови проведення лісогосподарських заходів.

В.В. Горошко [12] було досліджено типологічне різноманіття лісів і розраховано водоохоронну лісистість та ефективність використання лісорослинного потенціалу у найбільш поширених типах лісу на водозборах річок середньої течії Сіверського Донця.

В.В. Назаренко [34] досліджено особливості типологічного різноманіття лісів Лісостепу Харківщини, розроблені нормативи продуктивності модальних деревостанів основних лісоутворювальних порід та удосконалено нормативна база щодо ведення лісового господарства на типологічній основі.

В рамках міжнародного українсько-словацького проекту (2007–2013 рр.) ГІДРОФОР, ГО «ФОРЗА», Національний лісовий центр Зволєн і Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва виконали гармонізовані трансграничні дослідження взаємозв'язку лісу і ведення лісового господарства у ландшафтах з гідрологічними функціями лісів і підготували рекомендації «Ведення лісового господарства як система для зменшення небезпеки виникнення паводків». Які призначені для різних інституцій, які впливають на господарювання у лісі, в тому числі органів державної влади та самоврядування [54].

Новою Концепцією Державної цільової програми розвитку лісового господарства України на 2016–2020 роки передбачено: перехід до *ландшафтного (водозбірного)* принципу лісокористування та програмно-цільових методів лісовирощування.

Для лісівників гірських регіонів Українських Карпат пропонуюся підходи запровадження *двоетапного* планування організації та розвитку лісового господарства на засадах багатofункціонального наближеного до природи лісівництва за водозбірним принципом, що були розроблені та застосовані на модельному водозборі с. Нижній Бистрий в Хустському районі Закарпатської області. При цих підходах на *першому етапі* планування уточнюються пріоритети і керівні принципи сталого розвитку території, функціональне призначення лісів із врахуванням традиційних потреб та спроможності місцевого лісового господарства, а також зацікавлених груп населення щодо використання корисних властивостей навколишніх лісових та прилеглих до угідь у межах відповідного водозбору. Під час *другого етапу* – закладаються основи майбутньої ефективності еколого-економічної моделі багатofункціонального наближеного до природи лісогосподарювання, що базується на планомірному поступовому застосуванні вибіркової системи господарювання [33].

При лісовпорядкуванні часто виникає питання про необхідність **господарського групування типів лісу**, до яких відносяться нібито близькі за лісівничих особливостей типи.

Групування типів лісу при великому їх різноманітті необхідно та може проводитися із різних точок зору. Типологічне (*класифікаційне*) групування типів проводиться за схемою: **едатопа → тип лісу → родини → домінантні групи типів лісу**. Передбачувана схема доцільна для регіонів із великою кількістю лісівничих (природно-історичних) типів лісу. У таких випадках звичайно краще давати їх характеристику за класифікаційними групами: матеріал викладається простіше та наочніше. За родину типів лісу приймається ряд типів лісу одного едатопа, у складі корінних деревостанів (типів) домінує та сама порода лісоутворювач.

Господарська групування починається із встановлення господарської значущості кожного типу лісу та визначається: а) характером зростання і поширеністю; б) топографічним положенням; в) лісівничими властивостями; г) фактичним станом деревостанів; д) захисними властивостями насаджень; е) економічними умовами даного часу.

Групування типів лісу за подібністю проведених лісівничих заходів може здійснюватися як за господарськими групами, так і незалежно від них, тобто виходячи із наявної загальної класифікації типів лісу, їх лісівничих властивостей та характеру поширення. Таке групування більшою мірою проводиться на основі подібності заходів, що забезпечують відновлення корінних або інших більш цінних деревостанів.

Встановлення різних господарських груп у кожному конкретному випадку визначається економічними умовами, рівнем ведення лісового господарства, засобами виробництва, загальним призначенням та станом лісів, залежності від зміни цих факторів при одних і тих же типах лісів буде змінюватися у часі.

Господарське групування типів лісу можна проводити як для лісництв, лігоспів, обласних управлінь. При цьому треба мати на увазі, що у кожній господарській групі, яка об'єднує типи лісу, лише частина із них має велике терито-

ріальне поширення та найбільше господарське значення [7, 38–41].

На думку В.П. Ткача господарське групування типів лісу необхідно провести зважаючи на велику кількість виділених типів лісу. Воно дозволить виявити подібні з лісівничих міркувань типи, які істотно не відрізнятимуться за особливостями господарювання.

Такі господарські групи типів лісу мають бути покладені у основу утворення господарських частин (секцій) при лісовпорядкуванні. Кількість господарських груп типів лісу буде визначатися також економічними умовами, рівнем ведення лісового господарства, загальним призначення та станом лісів. При цьому треба зауважити, що у кожній господарській групі, яка об'єднує певні типи лісу, лише частина із них має велике територіальне поширення, отже, найбільше господарське значення. На них і необхідно робити акцент [50].

Для Українських Карпат З.Ю. Герушинським [11] було запропоновано господарське групування типів лісу, яке включало 10 лісівничо-господарських груп типів лісу, та 20 підгруп типів лісу.

При групуванні лісівничих типів лісу були введені два додаткові поняття: група і підгрупа типів.

Під групою типів лісу необхідно розуміти сукупність типів лісу, що об'єднані домінантною породою в складі корінних деревостанів незалежно від їх едафічної належності. Група типів лісу відповідає формації, що прийнята у геоботаніці при описі та систематизації рослинного покриву.

Підгрупа типів лісу об'єднує насадження, при формуванні яких у складі корінних деревостанів приймає участь одна або декілька лісоутворювальних порід. Підгрупа типів лісу включає як корінні, так і похідні деревостани. Вона відповідає субформації у геоботанічному розумінні. Підгрупа типів лісу у більшості випадків (для переважючих типів лісу) покладена в основу формування господарств.

В.Д. Солодкий [46] запропонував господарське групування для сугрудів та грудів залежно від поширеності і зустрічності типів лісу по зонах та пріоритетних напрямків проведення лісгосподарських заходів у особливо захисних ділянках різних категорій, він виділив три цільові захисні групи лісів: *темнохвойних, букових і гірських долин*.

О.С. Мігунова [28] запропонувала господарське групування типів лісу для Лівобережного Лісостепу України. Основний принцип – це об'єднання насаджень за схожістю умов зростання – типів умов місцезростання.

Для Лівобережного Лісостепу України (зона сірих лісових ґрунтів і потужних чорноземів), вона запропонувала наступне групування типів лісу:

1. Сухі і свіжі соснові бори і субори на пісках других надзаплавних (борових) терас річок та інших піщаних масивів. ТЛҮ А₁, А₂, В₁, В₂.

2. Свіжі суборами у комплексі з сухими і вологими суборами на глинистих пісках і супісках других надзаплавних (борових) терас річок. ТЛҮ В₂+В₁, В₃.

3. Свіжі липово-дубові-соснові сугруди у комплексі з вологими на супіщаних землях, підстилаються суглинками. Відміна особливість – більш багаті, ніж в суборах, склад порід і висока продуктивність сосни. ТЛҮ С₂+С₃.

4. Нагорні діброви – кленово-липові і ясеневі-липові (слабо кальцієфільний варіант на багатих карбонатами лесовидних суглинках – більш світлих, закипаючих з НСl), а також судіброви свіжі у комплексі з сухими і вологими. ТЛҮ D₂+D₁, D₃; С₂+С₁, С₃.

5. Заплавні варіанти типів лісу.

5.1. Сухі, вологі тополеві та веброві субори і сугруди на прирусловій заплаві. ТЛҮ В'_{2,3}-С'_{2,3}.

5.2. Діброви центральної заплави. ТЛҮ D''₂+D''₃.

5.3. Сирі і мокрі чорновільхові груди та сугруди на притерасних пониженнях ТЛҮ С'''_{4,5}-D'''_{4,5}.

Типи лісу, що не були виділені у самостійні групи, приєднуються до відповідних груп за типами лісорослинних умов.

Висновки: поширення лісів на ерозійних фондах відіграє важливу роль при плануванні лісгосподарських заходів.

У новій концепції Державної цільової програми розвитку лісового господарства України на 2016–2020 роки передбачено перехід до ландшафтного (водозбірного) принципу лісокористування та програмно-цільових методів лісовирощування.

Зроблені перші кроки, щодо ведення лісового господарства в Українських Карпатах: було виділено модельний водозбір с. Нижній Бистрий в Хустському районі Закарпатської області, розроблена класифікація водозборів, для даного регіону.

Ведення лісового господарства за водозбірним принципом для Лівобережного Лісостепу України, знаходиться лише на початковому етапі розвитку.

Групування типів лісу необхідно для спрощення заходів при плануванні, організації та веденні лісового господарства на водозборах рік. Воно має бути обґрунтоване як з лісівничої, так із економічної точки зору.

Список літератури:

1. Арманд Д.Л. Географическая среда и рациональное использование природных ресурсов / Д.Л. Арманд. – М.: Наука, 1983. – 228 с.
2. Бодров В.А. Лесная мелиорация: учеб. / В.А. Бодров. – М.: Сельхозиздат, 1961. – 512 с.
3. Бочков А.П. Влияние леса и агролесомелиоративных мероприятий на водность рек лесостепной зоны европейской части СССР / А.П. Бочков. – Л.: Гидрометеиздат, 1954. – 136 с.
4. Брауде И.Д. Водорегулирующее и увлажнительное значение лесных полос на пахотных склонах / И.Д. Брауде // Лес и степь, 1949, № 9. – С. 13–23.
5. Будько М.И. Испарение в естественных условиях / М.И. Будько – Л.: Гидрометеиздат, 1948. – 136 с.
6. Бяллович Ю.П. Защитная зона Днепра, ее структура и общая система мероприятий / Ю.П. Бяллович. – В. кн.: Защитная зона Днепра. – К.: Укр. Академия с.-х. наук, 1962. – С. 5–20.
7. Воробьев Д.В. Методика лесотипологических исследований / Д.В. Воробьев. – К.: Урожай, 1967. – 330 с.
8. Воронков Н.А. Влияние лесных насаждений на сток и качество воды малых рек / Н. А. Воронков. // Вопросы географии. Малые реки. 1981. – Вып. 118. – С. 97–107.

9. Высоцкий, Г.Н. О гидрологическом и метеорологическом влиянии лесов: научное издание / Г.Н. Высоцкий. – 2-е изд. – М.; Ленинград: Гослесбумиздат, 1952. – 112 с.
10. Герасимов И.П. Овраги и балки (суходолы) степной полосы / И.П. Герасимов // Проблемы физической географии. – М., 1950. Т. 15. – С. 27–44.
11. Герушинський З.Ю. Типологія лісів Українських Карпат / З.Ю. Герушинський. – Львів: Піраміда, 1996. – 208 с.
12. Горошко В.В. Лісистість водозборів річок середньої течії Сіверського Донця та особливості формування лісів на них: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук: спец. 06.03.03 / В.В. Горошко. – Х., 2012. – 21 с.
13. Горшенин К.П. Влияние лесных посадок на химико-морфологическое строение черноземов // К.П. Горшенин / Почвоведение. 1924. – М. № 3. – С. 15–36.
14. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології / М.Д. Гродзинський. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.
15. Давыдов Л.К. Водоносность рек СССР, её колебания и влияние на неё физико-географических факторов / Л.К. Давыдов. – Л.: Гидрометеоздат, 1947. – 162 с.
16. Дубах А.Д. Лес как гидрологический фактор / А.Д. Дубах. – М.: Гослесбумиздат, 1951. – 160 с.
17. Зыков И.Г. Защита склонов от эрозии / И.Г. Зыков, В.М. Ивонин, В.К. Духнов. – М.: Россельхозиздат, 1985. – 64 с.
18. Идзон П.Ф. Лес и водные ресурсы / П.Ф. Идзон. – М.: Лесная промышленность, 1980. – 153 с.
19. Каримов С.Б. Влияние лесомелиоративных мероприятий на гидрологический режим рек в бассейне Суко-стая / С.Б. Каримов, Б.А. Акромов // Защитное лесоразведение и рациональное использование земельных ресурсов в горах тез. докл. на Всесоюз. совещ. Ташкент, 1979. – С. 91–93.
20. Козменко А.С. Борьба с эрозией почв / А.С. Козменко.- Всесоюз. науч.-исслед. ин-т агролесомелиорации. – 2-е изд. – М., 1949. – 152 с.
21. Козьменко А.С. Основы противоэрозионной мелиорации / А.С. Козьменко. – М.: Сельхозгиз, 1954. – 422 с.
22. Лосицкий К.Б. Научные основы определения оптимального состава насаждений и лесов / К.Б. Лосицкий // Лесное хозяйство. – М., 1968, № 11. – С. 14–18.
23. Львович М.И. Вода и жизнь / М.И. Львович. – Москва: «Мысль», 1986. – 254 с.
24. Львович М.И. Человек и воды / М.И. Львович – М.: Госиздат географической литературы, 1963. – 568 с.
25. Львович М.И. Гидрометеорологическое действие лесных полос и принципы их размещения на полях колхозов и совхозов / М.И. Львович // Труды ГГО. – Л.: ГГО. – 1950, вып. 23. – С. 44–50.
26. Малі річки України. Довідник / За ред. А.В. Ящика. – К.: Урожай, 1991. – 296 с.
27. Материалы по типизации рек Украинской ССР. Т.П. Гидрографические характеристики рек Украинской ССР / Н.И. Дрозд. – К.: Изд-во АН УССР, 1953. – 349 с.
28. Мигунова Е.С. Лесотипологическая классификационная система и пути ее совершенствования / Е.С. Мигунова // Лісівництво і агролісомеліорація. – 2015. – Вип. 127. – С. 3–14.
29. Михович А.И. Водоохранные лесонасаждения / А.И. Михович. – Харьков: Прапор, 1981. – 64 с.
30. Молчанов А.А. Гидрологическая роль леса / А.А. Молчанов. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 484 с.
31. Молчанов А.А. Оптимальная лесистость (на примере ЦЧР) / А.А. Молчанов. – М.: Наука, 1966. – 103 с.
32. Морозов И.Р. Защитное лесоразведение в руслах рек / И.Р. Морозов. – М., 1956. – 95 с.
33. Наближене до природи та багатофункціональне ведення лісового господарства в Карпатському регіоні України та Словаччини [Текст]: [посібник] / [Г.Т. Криницький та ін.; за ред. Г.Т. Криницького і М.В. Чернявського]. – Ужгород: Коло, 2014. – 278 с.
34. Назаренко В.В. Закономірності формування типів лісу Лісостепу Харківщини: монографія / В.В. Назаренко, В.П. Пастернак // Х.: ХНАУ, 2016. – 190 с.
35. Олійник В.С. Гідрологічна роль лісів Українських Карпат / В.С. Олійник. – ІФ: НАІР, 2013. – 232 с.
36. Олійник В.С. Критерії оцінки гідрологічної ролі лісів Карпат / В.С. Олійник // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія: наук. зб. – 2014. – Т. 4 (35). – С. 58–64.
37. Организация и технология противоэрозионных работ: монография / И.В. Трещевский, Г.М. Бибииков, В.А. Егоренков и др. – М.: Лесная промышленность, 1970. – 128 с.
38. Остапенко Б.Ф. Лісова типологія: навч. посіб. / Б.Ф. Остапенко, В.П. Ткач // – Ч. 2. – Х., 2002. – 204 с.
39. Остапенко Б.Ф. Лесная типология: курс лекций / Б.Ф. Остапенко. – Х. ХНАУ, 2012. – 178 с.
40. Остапенко Б.Ф. Основы лесной типологии: курс лекций / Б.Ф. Остапенко, Д.В. Воробьев // Харьк. нац. аграр. ун-т. им. В.В. Докучаева. – Х., 2014. – 362 с.
41. Остапенко Б.Ф. Принципы хозяйственной группировки типов леса / Б.Ф. Остапенко // Научная конференция «Ботаника, лесоводство, агролесомелиорация». вып. 5, июнь 1965 г. – Х., 1965. – С. 22–25.
42. Рахманов В.В. Водоохранная роль леса / В.В. Рахманов. – М.; Л.: Гослесбумиздат, 1962. – 236 с.
43. Рахманов В.В. Влияние лесов на водность рек в бассейне Верхней Волги / В.В. Рахманов. – Труды Гидрометцентра СССР, 1971, вып. 88. – 176 с.
44. Сильвестров С.И. Борьба с эрозией в системе правильной организации территории и хозяйства колхозов / С.И. Сильвестров // Борьба с эрозией почв в СССР. – М.-Л., 1938. – С. 57–86.
45. Сильвестров С.И. Эрозия и севообороты в Центральной лесостепной зоне / С.И. Сильвестров. – М.: Сельхозгиз, 1949. – 143 с.
46. Солодкий В.Д. Групування типів лісу особливо захисних ділянок лісового фонду у Буковинських Карпатах / В.Д. Солодкий // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія Грунтознавство, агрохімія, землеробство, лісове господарство. – Харків, 2002. – № 2. – С. 90–93.
47. Сурмач Г.П. Водорегулирующая и противоэрозионная роль насаждений / С.П. Сурмач. – М., 1971. – 109 с.
48. Ткач В.П. Заплавні ліси України / В.П. Ткач. – Х.: Право, 1999. – 368 с.
49. Ткач В.П. Заплавні ліси Лівобережної України та наукові основи господарювання в них: автореф. дис. ... д-ра с.-г. наук: 06.03.03 / В.П. Ткач; Укр. держ. лісотехн. ун-т. – Л., 1999. – 37 с.
50. Ткач В.П. Сучасні проблеми лісівничо-екологічного напрямку в лісовій типології / В.П. Ткач // Науковий вісник НУБіПУ. – 2012. – Вип. 171. – Ч. 3. – С. 230–238.
51. Харитонов Г.А. Водорегулирующая и противоэрозионная роль леса в условиях Лесостепи / Г.А. Харитонов. – М.: Гослесбумиздат, 1963. – 255 с.
52. Харитонов Г.А. Лес как фактор защиты почв от эрозии приемы противоэрозионной мелиорации / Г.А. Харитонов // В кн.: Борьба с эрозией почв в СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1938, с. 181–215.

53. Холупяк К.Л. Зависимость овражной эрозии от горизонтального перемещения русла реки / К.Л. Холупяк // Тр. по агролесомелиорации. Киев-Харьков: Гос. изд-во сельхоз. лит. УССР. 1950. – С. 114–126.
54. Чабоун В. Ведення лісового господарства як система для зменшення небезпеки виникнення паводків. Практичні рекомендації / В. Чабоун, І. Сачков, І. Барка, В. Парпан В. Коржов, Ю. Дербаль. – Зволени: Лісовий науково-дослідний інститут Національного лісового центру Словаччини, 2015. – 52 с.
55. Шпак И.С. Влияние леса на водный баланс водосборов / И.С. Шпак. – К.: Вид-во «Наук. думка», 1968. – 284 с.
56. Шпарик Ю.С. Методологію виділення водозборів для ведення лісового господарства в Українських Карпатах / Ю.С. Шпарик, В.І. Парпан, В.І. Токар // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2014. – Вип. 24.09. – С. 14–21.

Бондарь А.Б.

Украинский научно-исследовательский институт лесного хозяйства
и агролесомелиорации имени Г.Н. Высоцкого

Мусяненко С.И., Ткач Л.И.

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

РОЛЬ ЛЕСОВ И ГРУППИРОВАНИЕ ТИПОВ ЛЕСА НА ВОДОСБОРАХ РЕК

Аннотация

Приведенные результаты исследований украинских ученых, которые исследовали роль лесов на водосборах рек. Охарактеризованы начальные этапы ведения лесного по водосборному принципу. Приведен анализ хозяйственной группировки типов леса, для Украинских Карпат и Левобережной Лесостепи Украины. Рекомендуется использовать результаты работы в учебном процессе.

Ключевые слова: водосбор, типы леса, типы лесорастительных условий, оптимальная лесистость, группировка типов леса.

Bondar O.B.

H.M. Vysotskyi Ukrainian Research Institute of Forestry and Agroforestry

Musienko S.I., Tkach L.I.

O.M. Beketov Kharkiv National University of Municipal Economy

THE ROLE OF FORESTS AND GROUPS OF FOREST TYPES IN RIVER BASINS

Summary

The research paper provides the results of the researches by Ukrainian scientists, who researched the role of forests in river basins. It characterizes the initial stages of forest management by water-collecting principle. The present research analyzes economic grouping of forest types typical of Ukrainian Carpathians and the Left-bank steppes of Ukraine. It is recommended to apply results of the research in educational process.

Keywords: basin, forest types, forest site type, optimal forest cover, grouping of forest types.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 617.3;159.922.5

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З РІЗНИМ СТУПЕНЕМ СКОЛІОЗУ

Асєєва Ю.О.

Одеський національний медичний університет

Коломієць С.І.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті авторами підкреслюють, що вивчення психологічних особливостей дітей, хворих на сколіоз, становить важливу передумову розробки індивідуальної комплексної програми медичної реабілітації для дитини з метою досягнення максимально ефективного результату лікування, зниження рівня інвалідності, успішній інтеграції дитини в соціальному просторі. Розкривають результати проведеного емпіричного дослідження головною метою якого було визначення особливостей процесу соціально-психологічної адаптації у дітей з різним ступенем важкості сколіозу та вивчення особистісно-психологічних рис у дітей залежно від мікросередовища (звичайна загальноосвітня школа, загальноосвітня школа-інтернат).

Ключові слова: сколіоз, соціально-психологічна адаптація, діти, тривожність.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у 80% дітей шкільного віку виявляється сколіоз різного ступеня тяжкості [1; 6; 8]. Дівчатка частіше схильні до захворювання, ніж хлопчики з-за меншої рухливості. Пік захворювання припадає на 10-14 років. Починається прискорене формування дитячого організму, навантаження в школі, навпаки, збільшуються. Якщо у дітей до 9 років відсоток страждаючих порушенням постави становить до 27%, то до 14 років він збільшується до 40%, і потім йде на спад – близько 30% порушення постави [4; 5]. У дітей ця проблема вирішувана, оскільки сучасні методи лікування дозволяють повністю вилікуватися від викривлення ще не сформувався до кінця хребта.

Однак слід пам'ятати, що при сколіозі у дітей, навіть зовні для них непомітному, з моменту щойно встановленого фахівцем діагнозу створюється особлива психологічна та педагогічна ситуація для хворих та їх батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом даній проблематиці присвячені праці: А.М. Бакланов, С.В. Колесов, І.О. Шавирін, Ю.В. Кушель, І.І. Мельников та іншими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Згідно з даними різних авторів розповсюдженість цього важкого захворювання серед дітей та підлітків становить від 3-5% до 33% [1; 4; 5; 6]. При цьому слід зауважити, що хворобу виявляють здебільшого у 12-18 років, тобто в тому віковому періоді, коли кожний індивід переживає кризу становлення особистості, під час якої намагається зрозуміти самого себе та інших. В цей період хвороба, яка змінює зовнішність людини та потребує лікування, суттєво впливає на формування особистості, розвиток самосвідомості, соціальне самовизначення, а відтак і на адаптацію в соціальному просторі. Саме тому дуже важливо, щоб, лікуючи дітей зі сколіозом, зважати не лише на клінічну симптоматику, а й на психологічні особливості розвитку дитини.

Сучасні технології ортопедії, протезування, без сумніву набувають найбільшого значення в

лікуванні дітей, хворих на сколіоз, але й неzapречною є участь психологічних, педагогічних та соціальних служб у процесі відновного лікування таких хворих задля збільшення реабілітаційного потенціалу та соціальної адаптованості.

Мета статті. Тому головною метою даної роботи є дослідження процесу соціально-психологічної адаптації дітей з різним ступенем важкості сколіозу та виявити психологічні чинники, що сприяють ефективності адаптації.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що важливою передумовою адаптації дітей хворих на сколіоз у соціальному просторі є розуміння психологічних особливостей дитини для подальшої розробки адекватної програми реабілітації та сприяння ефективності лікування, зниження рівня інвалідності, успішної інтеграції хворої дитини у суспільстві. Проблема набуває щораз більшої ваги у зв'язку із збільшенням числа дітей та підлітків, що страждають на сколіоз.

Сучасне суспільство є зацікавленим у тому, щоб зберегти та покращити здоров'я людей, а зокрема дітей. Сколіоз, або викривлення хребта є одним із найбільш частих захворювань опорно-рухового апарату у дітей. Окрім негативного впливу на різні системи дитячого організму сколіоз, а особливо тяжкі ступені, де кут викривлення становить більш, ніж 50°С, має негативний вплив на психіку дитини. Такі діти часто переживають за свій зовнішній вигляд, що зумовлено візуальною асиметрією тулуба, випинанням лопаток, появою «горба», вимушеним положенням дитини, обмеженням рухливості. Все це призводить до депресивних станів, дитина перестає спілкуватися з однолітками, стає неконтактною, замикається в собі, у неї знижується самооцінка, погіршується ефективність адаптації у соціальних колективах.

При сколіозі у дітей, навіть зовні для них непомітному, з моменту щойно встановленого фахівцем діагнозу у хворих виникають певні переживання, що впливають на формування ставлення до себе та свого захворювання. Ці переживання,

в подальшому, і стають одним із компонентів формування внутрішньої картини хвороби.

Внутрішня картина хвороби являє собою комплекс переживань хворого, що пов'язані із його захворюванням (загальне самопочуття, сприйняття, уявлення про хворобу). Хвороба, як патологічний процес, бере участь у побудові внутрішньої картини хвороби. З одного боку – у вигляді тілесних проявів, а з іншого – формуючи ставлення до свого захворювання. Тому сколіотична хвороба у дітей становить складну медичну та соціальну задачу через значне розповсюдження захворювання та тенденцію до зростання виявлених випадків хвороби у школярів. При цьому у дівчат сколіоз діагностують у 4-5 разів частіше, ніж у хлопців [4]. Крім того, зазначена патологія опорно-рухового апарату вимагає тривалого, безперервного, комплексного лікування з метою запобігання стрімкого прогресування процесу протягом усього періоду до завершення росту скелета. Найкращі результати консервативного лікування сколіотичної хвороби досягають в умовах спеціалізованих шкіл-інтернатів, які за своєю суттю є центрами реабілітації. В таких установах санаторного типу поєднують навчання за програмою загальноосвітньої школи та лікувальну педагогіку з ортопедичним режимом, лікувальною гімнастикою, масажем, фізіотерапією, загальноозміцнюючим лікуванням, постійним лікарським контролем.

Сколіоз значить значно більше у житті та здоров'ї дитини, ніж вважають з цього приводу батьки та оточення. Окрім прогресуючого негативного впливу на опорно-рухову, серцево-судинну, дихальну та ін. системи, хвороба чинить серйозний негативний вплив на психологічний стан дитини. Розвиток видимих змін постави та деформацій кістково-суглобової системи можуть спричинити появу ознак депресивних станів, дитина припиняє спілкуватись з однолітками, замикається у собі.

Для реалізації мети нашого дослідження в роботі були використані методи психодіагностичного тестування за шкалою особистісної тривожності А.М. Прихожан [3] та шкалою соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса та Р. Даймонда в адаптації Т.В. Снегіревої [2]. Статистичний аналіз проводився за пакетом Statistica for Windows 5.0. (StatSoft, USA 1998). Для оцінки зв'язку психологічних характеристик зі ступенем сколіозу застосовано критерій Кендала, для парного порівняння груп – критерій Манн-Вітні [2; 3; 9].

Вибірку дослідження склали діти віком від 11 до 16 років у кількості 55 хворих з діагнозом – сколіоз різного ступеня. З їх числа 22 дитини – є учнями загальноосвітніх шкіл, які були госпіталізовані у відділення ортопедії та травматології Національної спеціалізованої дитячої лікарні ОХМАДИТ, та 33 дитини – учні загальноосвітньої санаторної школи-інтернату для дітей хворих на сколіоз. Серед обстежених було 42 дівчини та 13 хлопців, що у відсотковому співвідношенні складає 77% та 23% відповідно. За ступенем сколіозу вибірка була розподілена наступним чином: 22 особи з I ступенем сколіозу (група «1»), 14 осіб – з II ступенем (група «2»), 14 осіб – з III ступенем, 5 осіб – з IV ступенем.

Слід зазначити, що при попередньому аналізі отриманих даних не було виявлено помітних відмінностей у підгрупах з III та IV ст. за більшістю оцінюваних параметрів, а мала кількість дітей у цій групі утруднювала аналіз, то, для отримання достовірних результатів із більшою статистичною силою ми надалі проводили аналіз з об'єднанням дітей III та IV ст. сколіозу в одну групу (група «3»).

За результатами порівняльного аналізу за шкалами тривожності, встановлено, що існує значущий позитивний зв'язок загальної тривожності із ступенем сколіозу (тау Кендала = 0,2628, $p=0,005$). В групі «1» (I ступінь сколіозу) низькою загальною тривожністю була у 54,55% дітей, середньою – у 36,36%, високою – у 9,09%. В групі «2» виявили 21,43% дітей з низьким рівнем загальної тривожності, 71,43% – з середнім та 7,14% – з високою загальною тривожністю. Щодо дітей групи «3» (III та IV ступінь сколіозу), то серед них лише 21,05% мали низьку тривожність, 57,89% – середню, 21,05% – високу (рис. 1).

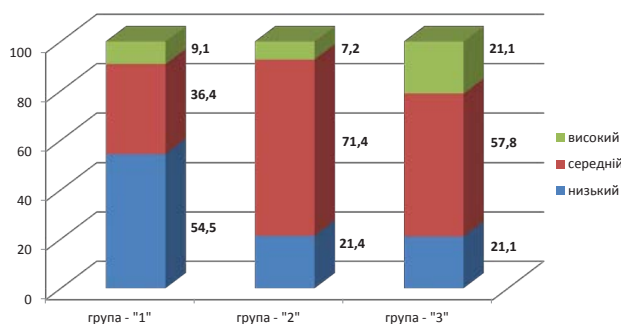


Рис. 1. Аналіз даних за шкалами тривожності

Аналіз засвідчує також, що схожу закономірність, а саме значущий позитивний зв'язок, виявлено між ступенем сколіозу та міжособистісною тривожністю (тау Кендала = 0,186, $p=0,045$). В групі «1» низькою міжособистісною тривожністю була у 63,64% учнів, середньою – у 22,73%, високою – у 13,64%. Про зростання рівня міжособистісної тривожності при прогресуванні сколіозу свідчить те, що в групі «2» низьким її рівень був у 35,71%, середнім – у 42,86%, високим – у 21,43% обстежених дітей з II ступенем сколіозу. У групі «3» відповідно він становив – 42,11%, 26,32% та 31,58%.

При аналізі даних самооціночної тривожності пограничний зв'язок ступенів сколіозу та самооціночної тривожності (тау Кендала = 0,136, $p=0,14$), встановлено, що в групі «1» вона була низькою у 54,55% обстежених осіб, середньою – у 27,27%, високою – у 18,18%. В групі «2» самооціночна тривожність була низькою у 28,57%, середньою – у 57,14%, високою – у 14,29% дітей, а в групі «3» – низькою – у 26,32%, середньою – у 63,16%, високою – у 10,53%.

Між ступенем сколіозу та магічною тривожністю порівняльний аналіз також засвідчив пограничний зв'язок (тау Кендала = 0,172, $p=0,06$). Доказом такого взаємозв'язку є показники рівня магічної тривожності серед контингенту обстежених дітей, який в групі «1» становив 45,45% (низька тривожність), 22,73% (середня тривожність) та 31,82% (висока тривожність). У групі «2» виявлено 21,43% дітей з низькою магічною

тривожністю, 64,29% – з середньою, 14,29% – з високою. Цей показник для групи «3» становив відповідно 15,79%, 47,37% та 36,84%.

Аналіз не виявив зв'язку ступеню сколіозу із шкільною тривожністю (тау Кендала=0,037, $p=0,69$).

При порівняльному аналізі характеристик шкали соціально-психологічної адаптації встановлено, що існує негативний зв'язок між ступенем сколіозу та інтегральним показником «адаптація» (тау Кендала = -0,344, $p = 0,029$). У дітей з I та II стадіями сколіозу не виявлено достовірної різниці рівня адаптації, проте цей показник у них був достовірно вищим, ніж у дітей з III та IV стадіями хвороби. При цьому у учнів звичайної школи зазначений критерій мав більшу тенденцію до зниження при прогресуванні хвороби, порівнюючи з учнями школи інтернату (рис. 2).

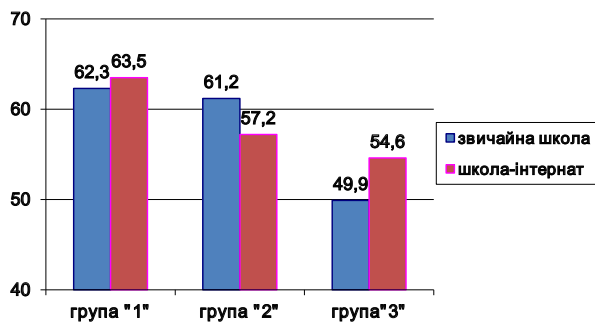


Рис. 2. Результати дослідження за шкалами соціально-психологічної адаптації

Аналізуючи показники шкали «прийняття інших», виявлений пограничний обернений зв'язок критерію зі ступенем сколіозу (тау Кендала = -0,266, $p=0,029$). При співставленні оцінок зазначеної психологічної характеристики у підгрупі учнів загальної школи з учнями школи-інтернату встановлено, що рівень цього показника в учнів школи-інтернату значущо вищий (рис. 3).

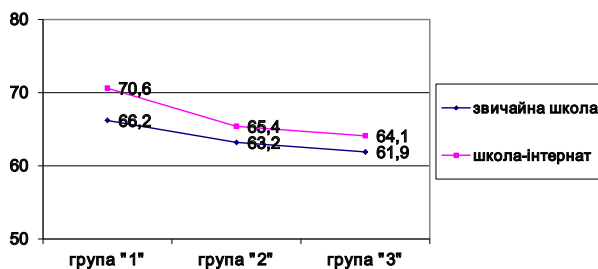


Рис. 3. Результати дослідження за шкалою «прийняття інших»

Аналіз показав пограничний негативний зв'язок ступеню сколіозу з інтегральним показником «емоційний комфорт». Порівнюючи оцінки цього показника у підгрупах учнів виявили вищий рівень характеристики «емоційний комфорт» учнів школи-інтернату (рис. 4).

Встановлено, що характеристика «самоприйняття» має пограничний негативний зв'язок зі ступенем сколіозу у дітей, які навчалися у звичайній школі, тоді як в учнів школи-інтернату не виявлено достовірної різниці між ступенем сколіозу та характеристикою «самоприйняття» (рис. 5).

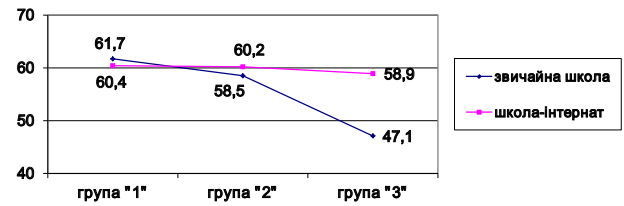


Рис. 4. Результати дослідження за шкалою «емоційний комфорт»

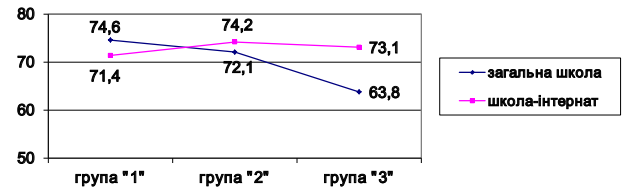


Рис. 5. Результати дослідження за шкалою «самоприйняття»

Аналогічну закономірність виявили для показника «прагнення до домінування». В підгрупі дітей з інтернату взагалі не виявлено значущих зв'язків цього параметру зі ступенем сколіозу, а в підгрупі дітей зі звичайної школи аналіз засвідчив негативний зв'язок зі ступенем важкості сколіозу.

Оскільки інтегральний показник «адаптація» має значущий прямиий зв'язок з параметрами «самоприйняття», «прийняття інших», «емоційний комфорт», «прагнення до домінування», то ці параметри справедливо вважаються характеристиками рівня адаптації.

Виявлено зв'язок характеристики «прийняття інших» зі ступенем сколіозу (негативний, $p<0,05$) та «емоційний комфорт» зі ступенем важкості сколіозу (обернений, $p<0,05$). Щодо критеріїв «самоприйняття» та «прагнення до домінування», то не виявлено зв'язку із ступенем сколіозу при обстеженні загального контингенту груп «1», «2» та «3». При порівнянні підгрупи учнів звичайної школи та учнів школи-інтернату встановлено, що показник «самоприйняття» має негативний зв'язок зі ступенем сколіозу ($p<0,05$) у підгрупі учнів звичайної школи, а також і для критерію «прагнення до домінування» існує негативний зв'язок зі ступенем сколіозу ($p<0,05$) у підгрупі дітей, що навчалися в звичайній школі.

Порівняльний аналіз критеріїв соціально-психологічної адаптації у дітей з різним ступенем важкості сколіозу засвідчив зв'язок показників зі ступенем сколіозу, однак спостерігались відмінності психологічних характеристик у підгрупі учнів загальної школи та учнів школи-інтернату.

Висновки і пропозиції. Вивчення психологічних особливостей дітей з різними ступенями важкості сколіозу становить необхідну передумову їх успішної адаптації в соціальному просторі. На формування особистості таких хворих чинять вплив ряд несприятливих психогенних факторів, існує ризик постійної психогенної травматизації із-за фізичного дефекту, особливостей лікування та рухового режиму. Саме тому така дитина потребує індивідуального підходу.

Метою дослідження було визначити особливості процесу соціально-психологічної адаптації у дітей з різним ступенем важкості сколіозу та вивчити особистісні психологічні риси у дітей за-

лежно від мікросередовища (звичайна загальноосвітня школа, загальноосвітня школа-інтернат).

Вивчаючи психологічні особливостей дітей, хворих на сколіоз, які навчалися у звичайній загальноосвітній школі та загальноосвітній санаторній школі-виявили:

1. Значущий позитивний зв'язок зі ступенем сколіозу загальної тривожності та міжособистісної тривожності, пограничний зв'язок самооціночної тривожності та магічної тривожності, не виявлено зв'язку із шкільною тривожністю.

2. Негативний зв'язок між ступенем сколіозу та інтегральним показником «адаптація», «прийняття себе», «прийняття інших» «емоційний комфорт», «прагнення до домінування».

3. В підгрупі дітей, які вчилися у звичайній школі, виявлено позитивну кореляцію загальної тривожності, міжособистісної тривожності та шкільної тривожності із ступенем сколіозу.

4. В підгрупі дітей, які навчалися у школі-інтернаті, виявили вищий рівень самооціночної тривожності та магічної тривожності, тенденцію до збільшення загальної тривожності з віком.

5. У підгрупі дітей, які навчалися у школі-інтернаті, виявлено значущо вищий рівень показників «прийняття інших» та «емоційний комфорт».

Отримані результати можуть служити підтвердженням того, що психічний стан дитини,

хворої на сколіоз, значним чином обумовлений важкістю порушень в опоно-руховій системі. Існує взаємозв'язок між ступенем тривожності, показниками «адаптація», «емоційним комфортом», «прийняттям себе», «прийняття інших» та ступенем важкості сколіозу.

Слід зважити на те, що дитина, яка страждає хронічним захворюванням, в звичайних умовах школи не отримує належного психічного розвитку, а перебуваючи в умовах правильно організованого дитячого колективу та цілеспрямованими за своєю побудовою заняттями, незважаючи на хворобу, може просуватися вперед у своєму розвитку та у майбутньому успішно адаптуватися у середовищі.

Успішність та хід процесу адаптації у соціальному просторі протікають по-різному у дітей з різним ступенем проявів сколіозу, існують відмінності у проявах критеріїв адаптації не лише в залежності від стадії захворювання, але й безпосереднього мікросередовища, в якому перебуває дитина.

Вивчення психологічних особливостей дітей, хворих на сколіоз, становить важливу передумову розробки індивідуальної комплексної програми медичної реабілітації для дитини з метою досягнення максимально ефективного результату лікування, зниження рівня інвалідності, успішній інтеграції дитини в соціальному просторі.

Список літератури:

1. Бакланов А.Н., Колесов С.В., Шавырин И.А. Сравнительный анализ результатов лечения пациентов с тяжелыми деформациями позвоночника при использовании винтовых и гибридных металлоконструкций // Травматология и ортопедия России. – 2014. – № 1. – С. 34-43.
2. Головей Л.А., Рыбалко Е.Ф. Практикум по возрастной психологии. – СПб: Речь, 2001. – С. 316-323.
3. Головей Л.А., Рыбалко Е.Ф. Практикум по возрастной психологии. СПб: Речь, 2001. – С. 348.
4. Дадаева О.А., Складенко Р.Т., Травникова Н.Г. Клинико-психологические особенности детей и подростков, больных сколиозом. Медико-социальная экспертиза и реабилитация. – 2003. – № 3. – С. 10-14.
5. Караваева Е.М., Печерский В.Г., Иванов Д.Е. Различия показателей социально-психологической адаптации у школьников и студентов // Сборник «Экспериментальная психология в России: Традиции и перспективы». – М.: Международная пед. академия, 2005. – С. 807-811.
6. Колесов С.В. Хирургическое лечение тяжелых постламинэктомических деформаций позвоночника // Хирургия позвоночника. – 2006. – № 2. – С. 29-32.
7. Кушель Ю.В. Роль ламинотомии и ламинопластики в снижении частоты послеоперационных кифосколиозов у детей, оперированных по поводу интрамедуллярных опухолей // Вопросы нейрохирургии. – 2007. – № 4. – С. 20-34.
8. Мельников И.И. Ортопедическая коррекция вторичных деформаций позвоночника у детей и подростков: канд. дисс. / Мельников Илья Ильич. – М., 2011. – 124 с.
9. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб: Речь, 2008. – 350 с.

Асеева Ю.А.

Одесский национальный медицинский университет

Коломиец С.И.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С РАЗЛИЧНОЙ СТЕПЕНЬЮ СКОЛИОЗА

Аннотация

В статье авторы подчеркивают, что изучение психологических особенностей детей, больных сколиозом, составляет важную предпосылку разработки индивидуальной комплексной программы медицинской реабилитации для ребенка с целью достижения максимально эффективного результата лечения, снижению уровня инвалидности, успешной интеграции ребенка в социальном пространстве. Раскрывают результаты проведенного эмпирического исследования, главной целью которого было определение особенностей процесса социально-психологической адаптации у детей с различной степенью тяжести сколиоза и изучение личностно-психологических черт у детей в зависимости от микросреды (обычная общеобразовательная школа, общеобразовательная школа-интернат).

Ключевые слова: сколиоз, социально-психологическая адаптация, дети, тревожность.

Aseyeyva Yu.A.

Odessa National Medical University

Kolomiets S.I.

National Medical University named after A.A. Bogomolets

THE PROBLEM OF ADAPTATION OF CHILDREN WITH DIFFERENT DEGREES OF SCOLIOSIS

Summary

In the article the authors emphasize that the study of the psychological characteristics of children suffering from scoliosis, is an important prerequisite for the development of an individual comprehensive program of medical rehabilitation for the child to achieve the most effective result of treatment, reducing the level of disability, the successful integration of the child in the social space. Reveal the results of the empirical research, whose main objective was to determine the peculiarities of the process of socio-psychological adaptation in children with different severity of scoliosis and the study of personality and psychological traits in children depending on the microenvironment (normal secondary school, secondary boarding school).

Keywords: scoliosis, socio-psychological adaptation of children and anxiety.

УДК 616-056:613.25

ГІГІЄНИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ОЖИРІННЯ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Ваколюк Л.М., Дударенко О.Б.

Вінницький національний медичний університет

Ожиріння – це медико-соціальна проблема, яка зумовлена сумісною дією таких факторів, як стан харчування, дотримання здорового способу життя, традицій у харчуванні. Профілактика та лікування первинного ожиріння сприятиме попередженню комплексу метаболічних порушень та ускладнень від компонентів метаболічного синдрому. Суспільство не повинно забувати, що здоров'я залежить від наших звичок та харчування, а не лише від лікарської майстерності. Тому, дотримання раціонального харчування з переважанням фруктів та овочів, обмеженням продуктів багатих вуглеводами і жирами, не переїдання, особливо у вечірній час, заняття спортом, перебування на свіжому повітрі допоможе вберегти себе від надмірної маси тіла з подальшим розвитком аліментарного ожиріння.

Ключові слова: ожиріння, білки, жири, вуглеводи, індекс маси тіла, лептин.

На суспільство останнім часом звалилися так звані хвороби цивілізації (атеросклероз, ішемічна хвороба серця, інфаркт міокарда, інсульт, цукровий діабет, ожиріння, остеопороз, рак, гіпертонічна хвороба, карієс зубів та ін.), які прямо пов'язані з неправильним харчуванням. Усі ми добре знаємо, що вживати висококалорійні, рафіновані продукти, переїдати, приймати їжу у значних кількостях на ніч шкідливо і навіть небезпечно. Наукові дослідження свідчать, що раціони харчування зі значною кількістю жирних, м'ясних і молочних продуктів та недостатньою кількістю овочів і фруктів сприяють розвитку серцево-судинних, деяких онкологічних захворювань, діабету та ожиріння. Струнке і треноване тіло є ознакою не тільки здоров'я, а й життєвого успіху, престижу, процвітання. Однак повних людей у світі з кожним роком не стає менше.

Сучасний світ, впроваджуючи нові автоматизовані технології, позбавляє нас багатьох видів фізичної праці. Ми стаємо малоактивними, менше рухаємося, у нас мінімальне фізичне навантаження, але харчуємося, як і раніше, не враховуючи цих змін. Тому досить часто ми зустрічаємо людей з надмірною масою тіла. За статистичними даними, у більшості економічно розвинутих

країн світу, ожиріння перетворилося на одну з найактуальніших соціальних проблем. Серед дорослого населення США зайва маса тіла виявлена у кожного п'ятого жителя, Північної Америки і Великої Британії – у кожного третього, Німеччини – у кожного другого. В Україні 40% дорослого населення і 10% дитячого мають надмірну масу тіла, в Російській Федерації – 50% жінок і 30% чоловіків. Ожиріння частіше спостерігається серед жінок, особливо після 40 років життя. З віком кількість випадків ожиріння зростає, у першу чергу у старших вікових групах. Найпоширеніше ожиріння серед осіб, професія яких пов'язана з незначним фізичним навантаженням та серед робітників харчової промисловості.

Ожиріння – це драма за формою і трагедія за змістом. Це крилате висловлювання необхідно розуміти так: зіпсована ожирінням статура – це драма, а патологічні процеси, що виникають в організмі людини, – це трагедія.

Основними чинниками, що призводять до розвитку ожиріння, є порушення балансу між надходженням енергії в організм та її витратами. Найчастіше ожиріння виникає внаслідок переїдання на тлі зниження фізичної активності, вікових, статевих, професійних чинників та дея-

ких фізіологічних станів (вагітність, лактація, клімакс тощо).

Виділяють такі форми ожиріння: аліментарно-конституціональне (90%), гіпоталамічне (2-3%), ендокринне (12-13%). Перший вид ожиріння носить сімейний характер і розвивається, як правило, за умов систематичного переїдання, порушення режиму харчування, відсутності адекватного фізичного навантаження [4]. Гіпоталамічне ожиріння виникає в результаті порушення гіпоталамічних функцій, а ендокринне – за умов первинної патології ендокринних залоз (гіперкортицизму, гіпотиреозу, гіпогонадізму) [12]. Найявністю надлишкової маси тіла можна визначити за допомогою спеціальних таблиць чи розрахувати за формулою Брока (Broca, 1879): маса тіла = довжина тіла в см – 100. Критерієм нормальної маси тіла чи її патологічних відхилень є індекс маси тіла (ІМТ), тобто відношення ваги тіла до зросту ($\text{кг}/\text{м}^2$): ідеальна маса тіла дорослої людини – ІМТ в межах від 20 до 25 $\text{кг}/\text{м}^2$; надлишкова – ІМТ 25-29,9; ожиріння – ІМТ 30-39,9; крайній ступінь ожиріння – ІМТ більше 40. Існує ще один дуже простий показник нормальної маси тіла – окружність талії (ОТ). У жінок нормальним вважається об'єм талії до 88 см, у чоловіків – до 102 см. Якщо показники більш високі – необхідно зменшувати вагу. Майже у половині дорослого населення Європи визначається надлишкова маса тіла, тобто ІМТ перевищує 25 $\text{кг}/\text{м}^2$. В Україні поширеність надмірної маси тіла становить 29,7% серед жінок і 14,8% серед чоловіків. Надмірна вага та ожиріння (ІМТ понад 30) підвищує ризик виникнення інсулінонезалежного діабету, артеріальної гіпертензії, артриту, серцево-судинних і деяких онкологічних захворювань. Відомі чотири ступеня ожиріння і дві стадії захворювання – прогресуюча і стабільна. За першого ступеня ожиріння фактична маса тіла перевищує ідеальну не більш ніж на 29%, другого – надлишок становить 30-40%, третього – 50-99%, четвертого – фактична маса перевищує оптимальну на 100% і більше. Не останнє значення в розвитку ожиріння має ефективність метаболізму. Енергетично зменшений тип обміну речовин призводить до ожиріння і, навпаки, ефективний – сприяє стабілізації маси тіла за малої фізичної активності [2].

В організмі людини відбуваються паралельно два процеси: утворення жиру (ліпогенез) і використання жиру (ліполіз). Коли організм підтримує постійну масу тіла, це значить, що рівень ліпогенезу відповідає рівню ліполізу. Якщо домінує ліпогенез, організм набирає масу тіла, якщо преважає ліполіз – втрачає її. У процесі розвитку ожиріння відповідне місце посідає співвідношення між коричневою і жовтою жировою тканиною організму. Різниця між цими тканинами полягає в тому, що жовта жирова тканина накопичує жир, а коричнева продукує тепло. Цим пояснюється той факт, що деякі люди здатні споживати дуже велику кількість їжі і не товстіють, оскільки зберігають у своєму худому тілі значну кількість коричневої жирової тканини. Значні запаси цієї тканини є у новонароджених дітей і в осіб, що адаптовані до холоду [6].

У чоловіків і жінок є однакова кількість жирових клітин, але головна відмінність між ними

полягає в різному механізмі функціонування ферментів і розмірі цих клітин. Жіночий організм має велику активність жируотворюючих ферментів, що сприяє накопиченню жиру, і більш жирові клітини. У чоловіків, навпаки, активніші ферменти, що спалюють жир, і менші жирові клітини. Також поширеність ожиріння пов'язана з гендерними відмінностями статевих гормонів у чоловіків і жінок, які контролюють літогенез та ліполіз. Як відомо, основними факторами, які можуть спровокувати розвиток ожиріння – надмірне харчування та гіподинамія. Тому, сучасна наукова концепція раціонального харчування ґрунтується на досягненнях біології, фізіології та біохімії, гігієни харчування і низки суміжних наук. Ця концепція визнана ВООЗ і науковими школами усіх країн світу [5]. Відповідно до неї здорове харчування забезпечується дотриманням таких умов:

1. Достатня кількісна цінність добового раціону, що визначається його енергетичним потенціалом.

2. Якісна повноцінність, що визначається потрібною кількістю усіх харчових речовин – білків, жирів, вуглеводів, збалансованих у найвигідніших відношеннях. Що ліпше збалансовані харчові речовини в раціоні людини, то менша кількість їжі може задовольнити її фізіологічні потреби. При цьому зменшуються робота органів травлення і метаболічна діяльність організму. Є багато експериментальних даних про те, що обмеження їжі збільшує тривалість життя і знижує ризик виникнення спонтанних пухлин.

3. Раціональний режим харчування, що визначається кількістю прийомів їжі, інтервалами між ними, споживанням їжі у суворо визначений час і правильним її розподілом на окремі прийоми.

4. Забезпечення максимального використання харчових речовин, що містяться в продуктах харчування, шляхом раціонального кулінарного оброблення їжі, надання їй приємного смаку, аромату, вигляду, що сприяє доброму травленню і засвоєнню.

Енергетична цінність харчового раціону в більшості випадків повинна відповідати енерговитратам людини. Енерговитрати головним чином залежать від професії та характеру трудової діяльності, домашньої роботи, занять спортом, також від віку, статі, фізіологічного стану, дії чинників навколишнього середовища. Енерговитрати, головним чином, залежать від маси тіла. Якщо середні енерговитрати чоловіка з масою 65 кг під час фізичної роботи середньої важкості становлять 3000 ккал, то з масою тіла 80 кг – 3680 ккал. Для середньої жінки з масою тіла 65 кг середньодобові витрати приблизно на 700 ккал менші ніж для середнього чоловіка. Дослідження показують, що з віком енерговитрати організму не знижуються. Однак, спостереження доводять, що з віком добові енерговитрати знижуються через перехід на легшу роботу або на пенсію, внаслідок обмеження фізичної активності в позаробочий час. Ось чому комітет ФАО/ВООЗ рекомендує у віці 40-59 років знижувати рекомендовану енергетичну цінність раціону кожне десятиріччя на 5%, від 60 до 69 років – на 10%, а з 70 р. – ще на 10%.

Норми харчування диференційовані на 4 групи фізичної активності [5]. А саме, до першої гру-

пи належать люди розумової праці з невисокою фізичною активністю. Коефіцієнт фізичної активності (КФА), тобто відношення загальних енерговитрат у них до добового основного обміну, дорівнює 1,4. У другій групі – люди, заняті легкою працею, в них КФА дорівнює 1,6; у третій – ті, чия працю визначають як середньої тяжкості, у них КФА дорівнює 1,9; до четвертої групи належать люди, зайняті тяжкою фізичною працею, КФА дорівнює 2,2, для жінок і 2,3 – для чоловіків. Енергетична цінність харчових продуктів визначається вмістом у них вуглеводів, жирів, білків. За найновішими даними, середня енергетична цінність 1 г білків дорівнює 17 кДЖ (4ккал), вуглеводів – 15,7-16,7 кДж (3,75-4 ккал), жирів – 38 кДж (9 ккал). Надмірне харчування призводить до надлишкового відкладання жирової тканини. Нині в економічно розвинених країнах у зв'язку з автоматизацією виробничих процесів та іншими умовами праці і побуту, що спричиняють гіподинамію, а також через недотримання гігієнічних рекомендацій щодо обмеження харчування та активного відпочинку кількість повних людей становить 20-40% населення. Системне надмірне харчування зумовлює захворювання органів травлення, ожиріння, ослаблення міокарда, діабет. Особи, які виконують розумову працю та ведуть малорухомий спосіб життя, а також літні люди особливо схильні до ожиріння. Його прогресуванню, зазвичай, сприяють обмеження рухливості через повноту і звичку переїдати [7].

Як відомо, якісний склад харчового раціону становлять білки, вуглеводи та жири.

Білки є важливим компонентом їжі. Вони потрібні організмові для здійснення пластичних функцій: постійного оновлення тканин, синтезу ферментів, гормонів, імунних тіл. Як пластичні речовини білки незамінні. Якщо в організмі недостатня кількість якоїсь амінокислоти, що входить до складу білків, виникає порушення певних фізіологічних процесів, наприклад, кровотворення, функції ендокринних залоз або мінералізації кісток. Спостерігаються й однотипні хворобливі явища: загальна слабкість, дратівливість, запаморочення, порушення шкірної чутливості. У добовому раціоні має бути 1,3-1,6 г білків на 1 кг маси тіла, що становить 11-13% його енергетичної цінності. Значний дефіцит білків у харчуванні може негативно позначитися на функціональному стані печінки, оновленні білків, що відбувається особливо інтенсивно, погіршити кровотворення, порушити функцію ендокринних залоз, затримати ріст і статевий розвиток, порушити синтез ферментів, фізіологічно-активних речовин.

Фізіологічне значення жирів не вичерпується їхньою високою енергетичною цінністю. Нині доведено, що окремі складники жирів є життєво потрібними компонентами їжі. Вони входять до структури клітинних мембран, є попередниками простагландинів, стероїдних і статевих гормонів, забезпечують нормальний перебіг процесів клітинного метаболізму, стимулюють процеси неспецифічного імунітету. Важливим стероїдом є холестерин, який міститься тільки у тваринних продуктах. Порушення холестеринового обміну відіграє важливу роль у розвитку атеросклерозу. Встановлено, що велика кількість холестерину в їжі зумовлює підвищення рівня холестерину в

крові й ускладнює порушений холестериновий обмін, сприяючи прогресуванню атеросклерозу. Для осіб похилого віку з метою запобігання ожирінню, атеросклерозу та гіпертонічній хворобі слід зменшити в раціоні загальний вміст тваринних жирів і збільшити кількість рослинних жирів. Раціон, багатий на молоко, овочі та вироби з борошна, змеленого з цілого зерна, нормалізує жировий обмін у тому числі й холестериновий.

Вуглеводи є джерелом енергії. В економічно-розвинених країнах вони забезпечують 50-60% енергетичної цінності раціону. Серед них розрізняють поліцукри (глікоген, крохмаль), моно- і дисахариди. Прості цукри, швидко всмоктуючись, задовольняють потребу організму у відчутті солодкого смаку. Швидко всмоктуючись в кров, вони сприятливо діють на функцію ЦНС, відновлюють працездатність. Особливе значення має цукор (сахароза) – високорафінований продукт, звільнений від інших харчових волокон. Вченими доведено, що надмірне споживання рафінованого цукру призведе до гіперхолестеринемії, ожиріння, цукрового діабету [3]. Ось чому людям похилого віку, що ведуть малорухливий спосіб життя, рекомендують обмежити вживання цукру до 40-70 г на добу.

Ожиріння знижує працездатність людини, ускладнює інтелектуальну і фізичну діяльність, призводить до ранньої інвалідизації, передчасного старіння і скорочення тривалості життя, тому ожиріння є медико-соціальною проблемою, розв'язувати яку необхідно на державному рівні [8]. Основним принципом лікування ожиріння є регулювання енергетичної цінності раціону. Складаючи дієтичну програму, необхідно враховувати такі фактори, як ступінь ожиріння, вік, тривалість підвищення маси тіла, місця відкладання жиру, харчові звички, домінуючі харчові продукти і страви у раціоні, режим харчування та споживання алкоголю.

Принципи побудови дієтичного харчування при ожирінні зводяться до наступного: призначення малокалорійної (редукуючої) дієти; обмеження в раціоні вуглеводів, які швидко перетворюються в організмі у жир, та жирів тваринного походження і збільшення рослинних; призначення малокалорійної, але значної за об'ємом їжі (сирі овочі, фрукти); багаторазове (до 6 разів на добу) харчування без продуктів, що збуджують апетит (гострі приправи, прянощі тощо); зменшення кількості рідини і солі в їжі; використання у харчуванні розвантажувальних днів. Домінуючим принципом дієтотерапії є значне обмеження енергетичної цінності (ЕЦ) раціону. Як правило, за вираженого ожиріння ЕЦ харчового раціону знижують на 40% від фізіологічної норми, а залежно від ефективності лікування ЕЦ зменшують до 30% або збільшують до 50%. Енергетична цінність і якісний склад потрібного людині добового харчового раціону залежить від характеру трудової діяльності, віку, зросту, маси тіла, фізіологічного стану, стану здоров'я, кліматичних умов та інших чинників [9].

Обмеження стосується в першу чергу простих вуглеводів, що не містять життєво необхідних речовин і можуть бути повністю вилучені з дієти хворого без загрози здоров'ю (цукор, тістечка, цукерки тощо). У випадку коли хворі не можуть

обійтися без солодоців, можна використовувати заміники цукру. Паралельно з цим необхідно істотно зменшити вживання складних вуглеводів, які містяться у хлібобулочних виробках, картоплі, кашах та стравах з борошна, тому що крохмаль, який надходить в організм у складі цих продуктів, перетворюється в жир і сприяє ожирінню. Харчові продукти, що містять значну кількість білків (м'ясо, риба, яйця, свіжий сир), необхідно вживати в достатній кількості. Білки необхідні хворому ожирінням для синтезу ферментів, що окислюють жири в організмі [10]. Окрім тваринних білків, до складу харчового раціону необхідно вводити достатню кількість білків рослинного походження, основним джерелом яких є страви з квасолі, гороху, сочевиці, сої тощо.

Хворим на ожиріння непотрібно значно обмежувати кількість жирної їжі, тому що жири за даної патології позитивно впливають на зниження маси тіла хворих. Цей ефект досягається за рахунок стимуляції ними ліполітичних ферментів, які сприяють окисненню жирів, що уже накопичилися в організмі. Краще знижують масу тіла молочні жири (вершки) та рослинні олії. Тому таким людям під час лікування ожиріння бажано вживати щодня 70-105 г жирів, 20-25 г з яких становлять рослинні олії. Необхідно підкреслити, що жирна їжа забезпечує триваліше відчуття ситості, тобто зменшує апетит. Окрім цього, харчові жири пригнічують секрецію інсуліну, який прискорює перетворення вуглеводів у жири. Отже, як не дивно, жирна їжа позитивно впливає на обмін жирів в організмі хворого ожирінням [14].

Хворим на ожиріння необхідно істотно обмежити вживання цукерок, шоколаду, морозива, кондитерських виробів, картоплі, дині, груш, абрикосів, винограду, мандаринів, персиків, апельсинів та інших солодоців, вилучити спеції, прянощі, м'ясні бульйони, грибні та рибні відвари, що посилюють апетит. З цієї ж метою слід надавати перевагу відварним стравам. Їжу потрібно готувати без солі, незначно підсолюючи уже готові страви (не більше 5 г/добу).

Категорично забороняються солодкі напої, пиво та алкоголь. Із напоїв краще вживати чай, чай з молоком, німецьку каву, томатний сік, фруктові-ягідні соки з кислих сортів ягід і фруктів, лужні мінеральні води (Поляна Квасова, Боржомі, Плосківська, Поляна Купель, Лужанська № 1) або настій шипшини. Загальна кількість випитої рідини (разом з рідкими стравами, молоком тощо) має становити до 5 склянок на день. Рекомендується вводити в раціон молоко, молочні продукти і страви з них (молоко, кефір, вершки, знежирений сир до 100-200 г на день). Обов'язковою складовою добового раціону хворих на ожиріння є сирі фрукти і ягоди (яблука, лимони, червона смородина, агрус тощо) до 200 г на день або у вигляді компотів без цукру. Особам з ожирінням рекомендується вживати чорний, білково-пшеничний, білково-вівсяний хліб (150 г на добу); супи на овочевому відварі або слабкому м'ясному, рибному, грибному бульйоні (не більше тарілочки); страви з м'яса (яловичина, нежирна баранина чи свинина) у відвареному, заливному вигляді до 150 г на день, нежирну птицю, кролика, дієтичні сосиски; страви з нежирних сортів риби (судак, щука, сазан та ін.), бажано від-

варені або заливні; яйця (1-2 шт. на добу). Добовий раціон повинен містити не менше 400-500 г білкових продуктів (м'ясо, риба, сир), страви з овочів і листяної зелені (капуста), редиска, огірки, кабачки, томати сирі, варені або печені, а також страви з картоплі, буряка, моркви (не більше 200 г на день). Для лікування ожиріння нині запропоновано значну кількість дієт з різною енергетичною цінністю та хімічним складом залежно від ступеня обмеження [7]. Але ефект від їх використання дуже незначний. Наприклад, лише один хворий із десяти, що досяг «успіху» на низькокалорійній дієті, утримує необхідну масу тіла протягом двох років, один із п'ятдесяти – протягом семи і тільки один із 250 утримує її триваліший термін. Доцільно розпочинати лікування ожиріння з призначення редукованого харчового раціону, але без надмірного обмеження його енергетичної цінності – від 700 до 1800 ккал. Таким вимогам відповідає основна дієта № 8, яка найчастіше рекомендується для використання в умовах санаторно-курортного лікування, а також для проведення терапії ожиріння амбулаторно. Показником правильного лікувального режиму має бути не тільки зменшення маси тіла, а й покращання загального самопочуття, підвищення нервово-м'язового і психічного тону. Позитивний результат спостерігається під час поєднання дієти і фізичного навантаження, який супроводжується не тільки втратою жиру, а й збільшенням активної м'язової тканини. Під час лікування ожиріння неможливо визнати доцільним повне голодування протягом 1-2 тижнів з уживанням лише лужних мінеральних вод. Поєднання ожиріння з подагрою, атеросклерозом, хронічним холангітом вимагає повного виключення з дієти м'ясних і рибних бульйонів та ліверних виробів. М'ясо і рибу вживають переважно у вареному вигляді. Замість м'ясних і рибних страв частіше використовують страви з нежирного сиру, обмежуючи загальну кількість білка в раціоні. Якщо ожиріння поєднується з шлунково-кишковими хворобами (гастрит, коліт), то з дієти доцільно виключити овочі з грубою рослинною клітковиною. Овочі та зелень необхідно вживати у вареному і протертому вигляді. М'ясо, птицю і рибу (нежирні сорти) вживають вареними чи у вигляді парових котлет. Рекомендуються компоти, киселі та білий хліб учорашньої випічки. Усілякі «суперспалювачі жиру», які містять антраценпохідні проносної дії, мають досить вагомий протипоказання. Окрім того, після закінчення курсу хворий не лише відновлює первинну вагу, а й набирає кілька додаткових кілограмів, тому користуватися ними небажано і небезпечно. Таким чином, медикаментозна терапія ожиріння відіграє другорядну роль, незважаючи на те що останнім часом з'явилися нові лікарські форми (орлістат, сибутрамін), які ліцензовані у багатьох країнах світу для лікування ожиріння. Проте зазначені ліки не знайшли широкого застосування через їх дорожнечу і побічну дію. Окрім основної дієти, що рекомендується під час лікування ожиріння, доцільно періодично, приблизно щотижня, проводити один або два розвантажувальні дні з обмеженою енергоцінністю раціону. Вагомі позитивні результати спостерігаються у бажаючих схуднути під час використання різних лікарських рослин (пророщене зерно, насіння тощо). 2-4 ст.

л. пророслого насіння соняшника, зерен пшениці, вівса, жита, ячменю на сніданок – чудовий засіб корекції обмінних процесів, різних патологій і маси тіла. Але таке поживання повинне бути тривалим, з тим, щоб закріпити результати і забезпечити організм необхідними вітамінами, мінеральними сполуками та енергією. Необхідно відмітити, що добрими регуляторами обмінних процесів є плоди агрусу та шовковиці, суніця лісова, коріння кульбаби, цикорію, лопуха, оману, морська капуста, спіруліна тощо. Для профілактики та лікування ожиріння використовують також продукти, які містять йод: морську капусту та інші морські водорості; плоди аронії чорноплодої, горобини звичайної, журавлини; коренеплоди буряка, усі сорти капусти, салатів тощо.

З метою оцінки ефективності лікування необхідно стежити не тільки за динамікою маси тіла, а й за біохімічними показниками крові, що характеризує ліпідний обмін хворого, у зв'язку з чим лікування повинно проводитися під контролем лікаря в стаціонарі чи поліклініці. Окрім лікування ожиріння, яке виникло на тлі аліментарного фактору необхідно звернути увагу і на знижену фізичну активність людей, які хворіють первинним ожирінням. Отже, задля профілактики даного захворювання потрібно завжди звертати увагу на фізичну активність пацієнта з ожирінням. Адже гіподинамія (з грецької перекладається як «знижена рухливість») – це порушення деяких функцій організму (наприклад, кровообігу, опорно-рухового апарату, травлення, дихання) внаслідок обмеження рухової активності, а також зниження сили і частоти скорочення м'язів. Медики з упевненістю стверджують, що гіподинамія – основна характеристика сучасного суспільства, через значну урбанізацію, механізацію та автоматизацію праці, збільшення ролі засобів комунікації та інших благ цивілізації люди рухаються все менше. Не дарма гіподинамію також називають «хворобою цивілізації». Найбільший негативний вплив гіподинамія надає на серцево-судинну систему, в результаті чого слабшає сила скорочень серця, знижується тонус судин, зменшується працездатність. Регулювання артеріального тиску також порушується, що з часом призводить до розвитку артеріальної гіпертонії або шемічної хвороби серця. Погано позначається недостатня рухливість і на обміні речовин, в результаті чого кровопостачання тканин знижується. А через те, що жири розщеплюються не повністю, кров стає гущішою з накопиченими в ній ЛПНЩ, холестерином, лепттином, а струм її сповільнюється, що призводить до зниження постачання поживними речовинами і киснем всіх органів. Як наслідок – розвиток атеросклерозу. Також гіподинамія негативно позначається на роботі опорно-рухової системи [1]. За узгоджену роботу всього організму відповідає більше шестисот м'язів. Їх тонус служить своєрідним фундаментом, який дає можливість утримувати внутрішні органи в їх фізіологічному положенні. Якщо, наприклад, послаблюються м'язи черевного преса, то це може призвести до опущення матки, що в свою чергу загрожує безпліддям і частими викиднями. Недостатня активність також може призвести до порушення міцності кісткової тканини, не даючи можливості повноцінно

засвоювати кальцій, що рано чи пізно призведе до розвитку остеопорозу. Порушення метаболізму проявляється не лише погіршенням складу крові, але і зниженням тонуусу гладкої мускулатури. У результаті на перетравлення їжі витрачається більше часу, з'являється відчуття тяжкості в шлунку, виникають запори. М'язова активність здатна прискорити обмінні процеси, саме вона сигналізує організму про те, що йому необхідно отримати і засвоїти поживні речовини. Відсутністю хоча б помірних фізичних навантажень викликається розлада нервової системи і проблеми з мисленням. Кисень надходить до тканин в недостатній кількості, а це призводить до того, що мозок переходить в режим роботи кисневого голодування. В результаті з'являються проблеми з концентрацією уваги, дратівливість, швидка стомлюваність, сонливість вдень і безсоння ночами. Для більшості жінок гіподинамія може стати чинником виникнення ожиріння, адже те, що недостатня активність веде до збільшення маси тіла – доведений факт [13]. До 90% жиру спалюється саме в м'язах, а якщо м'язи не діють, то жир нікуди не дівається – він відкладається, як правило, в таких місцях, як стегна, живіт, сідниці. Слідом за ожирінням приходить інша проблема (більшою мірою космологічна, але від цього не менш неприємна) – целюліт. Уникнути целюліту або знизити його видимі прояви можна, тільки збільшивши тонус м'язів. До того ж шкіра буде виглядати більш красивою і підтягнутою, якщо ви збільшите фізичне навантаження. Метод боротьби з цією недугою досить простий і заснований він на принципі « від зворотного » – якщо ви страждаєте від нестачі руху, отже, рухову активність необхідно збільшити. Досить простих фізичних вправ, суміщаються з щоденними прогулянками пішки. Звичайно, сучасна жінка часом настільки завантажена роботою і домашніми справами, що, здається, виділити час на заняття спортом просто не є можливим. Однак мова йде про ваше здоров'я, тому просто необхідно викроїти кілька годин на тиждень на фізичні вправи. Знайти прийнятні комплекси вправ можна в інтернеті, і займатися, не виходячи з дому. Якщо заняття спортом з якихось причин вам не підходять, боротьбу з гіподинамією можна вести і іншим способом. Наприклад, відмовившись від ліфта, піднімаючись, і спускаючись пішки. Також можна взяти за правило добиратися на роботу пішки, а якщо робота далеко, то ходити пішки можна, наприклад, в магазин чи за дитиною до школи. Якщо вам ніяк не вдається привчити себе до активного способу життя – заведіть собаку. У вас з'явиться не тільки вірний друг, а й прекрасний привід здійснювати піші прогулянки щодня вранці і ввечері. Найчастіше вибирайтеся на природу з родиною, активно проводьте час, грайте в рухливі ігри, тоді гіподинамія буде вам не страшна. З усього вищесказаного можна зробити висновок, що саме наші шкідливі звички, надмірне харчування можуть спричинити розвиток первинного ожиріння [11].

Таким чином ожиріння – це медико-соціальна проблема, яка зумовлена сумісною дією таких факторів, як стан харчування, дотримання здорового способу життя, традицій у харчуванні тощо, що вимагає не тільки пропагування

принципів здорового харчування, а й проведення національної політики в галузі продовольчого законодавства. Профілактика та лікування первинного ожиріння сприятиме попередженню комплексу метаболічних порушень та ускладнень від компонентів метаболічного синдрому. Суспільство не повинно забувати, що здоров'я залежить від наших звичок та харчування, а не

лише від лікарської майстерності. Тому, дотримання раціонального харчування з переважанням фруктів та овочів та обмеженням продуктів багатих вуглеводами і жирами, не переїдання особливо у вечірній час, заняття спортом, перебування на свіжому повітрі допоможе вберегти себе від надмірної маси тіла з подальшим розвитком аліментарного ожиріння.

Список літератури:

1. Бундзен П.В., Баландін В.І., Євдокимова О.М., Загранцев В.В. Сучасні технології валеометрії та зміцнення здоров'я населення // Теорія і практика фізичної культури. – 1998. – С. 7-11.
2. Гінзбург М.М., Козупіца Г.С. Значення розподілу жиру при ожирінні // Проблеми ендокринології. – 1996, Т. 42. – С. 30-34.
3. Гінзбург М.М., Козупіца Г.С., Сергеев О.В. Зв'язок інсуліну і артеріального тиску при ожирінні у жінок // Проблеми ендокринології. – 1996, Т. 42. – С. 25-27.
4. Гінзбург М.М., Козупіца Г.С., Котельников Г. П. Ожиріння як хвороба способу життя. Сучасні аспекти профілактики та лікування. – Видавництво Самарського медуніверситету. Самара, 1997. – 48 с.
5. Даценко І.І., Габович Р.Д. Профілактична медицина. – К.: Здоров'я, 2004. 287–301 с.
6. Мамедов М.Н. Руководство по диагностике и лечению метаболического синдрома: Методические рекомендации. – М., 2004. – С. 72.
7. Мельниченко Г.А. Ожирение в практике эндокринолога // Рос. мед. журн. 2001. Т. 9. № 2. – С. 82-87.
8. Мычка В.Б., Масенко В.П., Чазова И.Е. Артериальная гипертензия на фоне избыточного веса: особенности терапевтического подхода // Ожирение и метаболизм. 2006. № 3 (8). – С. 46-50.
9. Сорвачева Т.Н., Петеркова В.А., Титова Л.Н. и др. Ожирение у подростков. Альтернативные подходы диетотерапии // Леч. врач. – 2006. – № 4. – С. 50-54.
10. Чугунова Л.Г., Дубинина И.И. Состояние углеводного, липидного и гормонального статуса у больных с метаболическим синдромом // Сахарный диабет. 2001. № 3. – С. 44-48.
11. Larsson H., Elmstahl S., Berglund G. et al. Evidence for leptin regulation in food obtain in humans // Diabetologia. 1998. 41. A 219.
12. Moller D.E., Flier J.S. Insulin resistance – mechanism, syndromes and implications // New Engl. J. Med. 1991. V. 325. – P. 938-948.
13. McGarry S.D., Dobbins R.L. Fatty acids, lipotoxicity and insulin secretion // Diabetologia. 1999. 42. – P. 128-138.
14. Larsson R.L. Fatty acids, lipotoxicity and insulin secretion // Diabetologia. 1999. 42. – P. 128-138.

Ваколюк Л.Н., Дударенко О.Б.

Винницкий национальный медицинский университет

ГИГИЕНИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ОЖИРЕНИЯ

Аннотация

Ожирение – это медико-социальная проблема, обусловленная действием таких факторов, как состояние питания, здоровый способ жизни, традиции в питании. Профилактика и лечение первичного ожирения способствует предотвращению комплекса метаболических нарушений и осложнений от компонентов метаболического синдрома. Общество не должно забывать, что здоровье зависит от наших привычек и питания, а не только от врачебного мастерства. Поэтому, рациональное питание с преобладанием фруктов и овощей, ограничением продуктов богатых углеводами и жирами, не переядание особенно вечером, занятие спортом, пребывание на свежем воздухе поможет уберечь себя от избыточного веса с последующим развитием алиментарного ожирения.

Ключевые слова: ожирение, белки, жиры, углеводы, индекс массы тела, лептин.

Vakolyuk L.M., Dudarenko O.B.

Vinnitsa National Pirogov Memorial Medical University

HYGIENIC ASPECTS OF THE PROBLEM OF OBESITY

Summary

Obesity is a medical and social problem which is caused by the combined action of factors such as nutritional status, adherence to a healthy lifestyle, and traditions in food. Prevention and treatment primary obesity will contribute to the prevention of complex metabolic disorders and complications from metabolic syndrome components. Society should not forget that health depends on our habits and nutrition, and not only from medical skill. Therefore, a balanced diet with a predominance of fruits and vegetables and limiting foods rich in carbohydrates and fats, not overeating, especially in the evening, exercise, exposure to fresh air will help to protect you from being overweight and the subsequent development of alimentary obesity.

Keywords: obesity, proteins, fats, carbohydrates, body mass index, leptin.

ДИНАМИКА КОНЦЕНТРАЦИИ СЫВОРОТОЧНОГО НЕОПТЕРИНА И СРБ, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СТЕПЕНИ РАЗВИТИЯ ОСЛОЖНЕНИЙ У БОЛЬНЫХ ОСТРЫМ КОРОНАРНЫМ СИНДРОМОМ

Дегтярева О.В.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Исследована динамика уровня неоптерина и СРБ в зависимости от степени развития осложнений у больных острым коронарным синдромом. В результате исследования выраженной связи между значениями этих показателей не выявлено у пациентов с неосложненным течением. В то время как у лиц с осложненным течением, а так же пациентов с летальным исходом отмечалось достоверное увеличение этих показателей уже на первые сутки, что может являться независимым предиктором госпитальных осложнений у пациентов с острым коронарным синдромом.

Ключевые слова: острый коронарный синдром, неоптерин, С-реактивный белок.

Постановка проблемы. Атеросклероз, по сути является хроническим вялотекущим воспалительным процессом и это представление окончательно сформировалось еще в прошлом веке [1, 2]. Динамика воспалительного процесса независимо от вызывающих его причин всегда достаточно стандартна, т.е. воспаление, по существу, является «монопатогенетическим» процессом [3].

Анализ последних исследований и публикаций. В последнее десятилетие появились новые данные о связи выявляемых в крови маркеров вялотекущего воспалительного процесса с риском возникновения осложнений атеросклероза [6]. Установлена достоверная взаимосвязь между неблагоприятным прогнозом и лабораторными признаками активной воспалительной реакции [4, 5]. Большое количество медиаторов воспаления было изучено в качестве индикаторов атеросклероза или предикторов его осложнений [7].

Таким образом, повышение концентрации неоптерина (НП) обнаруживается у больных с атеросклерозом, а его уровень коррелирует с распространенностью атеросклеротического процесса, степенью стенозирования артерий, концентрацией гомоцистеина, фибриногена и мочевой кислоты. Так, в исследовании Zourdidakis E. [8] показано, что при уровне НП $> 7,5$ нмоль/л риск ускоренного развития ИБС возрастает в 5 раз. У пациентов с ОКС до лечения уровень НП значительно выше, чем у больных хронической ИБС, а также у здоровых лиц. В последние годы, учитывая несомненную ценность кардиоспецифических изменений в иммунной системе для прогнозирования тяжести исхода ОКС, предложены новые модели стратификации рисков [9].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Однако, несмотря на огромное количество исследований иммунопатологических изменений при остром коронарном синдроме остается не исследованной возможность использования неоптерина и СРБ, как маркеров прогноза осложненного и неосложненного течения острого коронарного синдрома.

Формулирование целей статьи. В связи с этим целью данной работы являлось изучение динамики уровня НП и СРБ в зависимости от степени развития осложнений течения острого коронарного синдрома.

Изложение основного материала исследования. Нами было обследовано 122 пациента, среди которых 102 с острым коронарным синдромом: 36 (29,5%) пациентов с нестабильной стенокардией, 31 (25,4%) пациентов с инфарктом миокарда без зубца Q, 35 (28,7%) пациентов с зубцом Q. У 33 больных (59,3%) наблюдалась передняя локализация поражения, у 23 (40,7%) – заднедиафрагмальная (нижний ИМ). Среди обследованных было 92 мужчины (75,2%) и 30 женщин (24,8%) средний возраст которых был $(65,9 \pm 5,4)$ лет. Все пациенты были разделены на две группы в зависимости от клинического течения заболевания и анализировались с точки зрения наличия осложнений течения острых коронарных синдромов (ранняя постинфарктная стенокардия, сердечная недостаточность и ОЛЖН). Контрольную группу составили 20 пациентов со стабильной стенокардией, средний возраст которых был $(55,9 \pm 2,4)$ лет, 15 мужчин и 5 женщин.

Исследовались следующие лабораторные показатели крови на 1-е, 7-е и 28 сутки заболевания: количественное содержание неоптерина в сыворотке крови иммуноферментным методом (с помощью наборов реактивов фирмы IBL, Германия) и уровень С – реактивного белка твердофазовым ферментно-связанным иммуносорбентным анализом («Eucardio», USA).

Полученные результаты и обсуждение. Динамика уровня исследуемого НП у различных категорий пациентов представлена в таблице 1. Распределение полученных результатов НП у пациентов ОКС значительно отличалось от нормального, поэтому для статистического анализа были использованы методы непараметрической статистики: парный критерий Вилкоксона для зависимых величин и тест Манна-Уитни для независимых. Результаты представлены в виде $M \pm m$.

Показано, что в целом у пациентов ОКС в первые сутки заболевания значение сывороточного уровня НП было увеличено в 4,5 раза в сравнении с группой контроля. В течение всего периода наблюдения уровень НП достоверно отличался от группы контроля у пациентов ОКС в целом и в выбранных подгруппах ($p < 0,05$). Отмеченное нами увеличение уровня НП в первые сутки ОКС несколько ниже описанного в литературе [27].

В дальнейшем на 7-е сутки ИМ отмечалось нарастание плазменного уровня НП, которое достигло статистической достоверности к 28-30 суткам ОКС в группе ИМ ($p < 0,05$) в сравнении со значением при поступлении.

Содержание НП у пациентов в возрастных группах до 60 лет и старше 60 лет было сопоставимым при определении в первые сутки ИМ.

На 7-е и 28-30-е сутки от начала заболевания значение НП было выше у пациентов старше 60 лет ($p < 0,05$). При проведении корреляционного анализа найдены отрицательные корреляционные зависимости различной силы НП от возраста ($r_1 = -0,70$; $r_7 = -0,57$; $r_{28} = -0,49$). Возможно, у пациентов ОКС старше 60 лет более низкие значения могут быть связаны с естественным иммунодефицитом.

Таблица 1
Динамика содержания НП у больных ОКС

Пациенты ИМ	Уровень НП, нмоль/л		
	1-е сутки	7 сутки	28 сутки
В целом	14,34±0,98	37,37±1,15*	17,69±1,5**
Пациенты до 60 лет	4,73±1,2	7,13±1,5	5,3±0,72
Пациенты 60 лет и старше	4,32±1,22	6,74±1,3*	7,98±1,5**
Женщины	5,09±1,4	9,77±4,02*§	15,26±4,74*§#
Мужчины	4,34±1,03	6,74±0,81	7,1±0,8
С ГБ	4,74±1,13	7,32±1,33	8,13±0,17
Без ГБ	5,09±0,88	6,16±1,18	7,98±2,63
ОКССПСТ	16,32±1,18	18,16±1,5*	9,49±1,8**
ОКСБПСТ	8,51±1,71	5,54±1,5	7,95±0,82**
НС	8,18±1,5	8,23±0,56*	7,5±2,01**
Передний ИМ	14,7±1,18	17,1±1,52*	7,98±1,08#
Задний ИМ	10,9±0,86*	6,16±1,79	4,93±2,77**
Без СН	5,62±1,8	7,37±1,68	6,19±1,25
СН	34,36±0,97	26,88±1,23	7,76±1,32
Контроль	5,9±5,8		

Примечания: 1. # – $p < 0,05$ в сравнении со значением при поступлении;

2. * – $p < 0,05$ в сравнении с группой контроля;

3. § – $p < 0,05$ различия между группами.

Значения НП у женщин были достоверно выше, чем у мужчин, начиная с 7-ых суток ОКС, отмечается тенденция ($p > 0,01$), а к 28 дню ($p > 0,05$). Наши данные совпадают с данными Garcia – Moll.X. и др. (2000) изучавших уровень неоптерина у женщин со СС и НС и отметивших, что, чем выше уровень НП на 28 сутки заболевания, тем выше риск развития ОКС ($p = 0,003$) [6].

При анализе влияния предшествующей гипертонической болезни на уровень НП у больных ОКС не было выявлено достоверных различий между группами, как в первые сутки, так и в последующем.

Известно, что глубина проникновения ИМ имеет значимое влияние на выраженность иммуновоспалительных реакций. В группе больных ОКССПСТ нами отмечено более существенное повышение концентрации НП, начиная с первых суток, которое достигло уровня статистической достоверности при последующих определениях по сравнению с группой больных с ИМ без зубца Q ($p = 0,01$). Полученные данные представлены на рисунке 2. Рядом авторов подобное разли-

чие в динамике НП у больных ОКССПСТ и ИМ ОКСБПСТ обосновывается повышенным выбросом НП, который больше при трансмуральном и крупноочаговом его поражении. Отмечалось достоверное повышение НП у больных ИМ, что было расценено в пользу макрофагально-моноцитарной активности у пациентов с ОКССПСТ.

В то же время при анализе динамики НП в зависимости от локализации поражения нами было получено достоверной разница в уровне НП у больных передним и задним ИМ на всем протяжении периода наблюдения ($p > 0,05$). Возможно, у больных передним инфарктом миокарда уровень НП выше, чем у больных с задней его локализацией, что объясняется большей выраженностью иммуновоспалительной реакции и активностью моноцитарно-макрофагальной системы, т.к имеет место более обширное поражение миокарда.

При проведении корреляционного анализа найдены положительные корреляционные зависимости НП от стадии СН ($r = 0,95$; $p = 0,043$).

Таким образом, уровень неоптерина ассоциируется с высоким функциональным классом и потерей массы у больных с сердечной недостаточностью. Что, связано с воздействием неоптерина на синтез ФНО- α в миокарде, который играет фундаментальное значение в ремоделировании миокарда. Таким образом, полученное в нашем исследовании отсутствие снижения уровня НП у части больных на 28-е сутки может свидетельствовать о развитии СН у этих пациентов.

При проведении корреляционного анализа найдены положительные корреляционные зависимости НП и СРБ (r (нп1-срп28)=0,77; r (нп28-срп7)=0,75) (см табл. 2). Исходя из этого, СРБ может рассматриваться в качестве самостоятельного предиктора рецидивов обострений ИБС. А Juan Carlos Kaski и соавт. (2004) рассматривали уровни НП и СРБ, как предвестники осложнений, и выявили следующую закономерность, если уровень НП превышает 7,5 нмоль/л в 5 раз и уровень СРБ > 3 мг/л в 3 раза возрастает риск развития осложнений ОКС [14, 21].

Таблица 2
Корреляционная зависимость неоптерина и СРБ в сыворотке крови больных ОКС (M±m) на 1-е, 7-е и 28-е сутки наблюдения

Показатели	1 сутки наблюдения	7 сутки наблюдения	28 сутки наблюдения
неоптерин	14,34±0,98	37,37±1,15	17,69±1,1
$p < 0,05$	r (СРБ28)=0,77		r (СРБ7)=0,75
СРБ	60,14±13,32	38,3±11,2	10,17±2,05

При оценке клеточного иммунитета у пациентов в обеих группах выявлено достоверное повышение уровня неоптерина и СРБ (табл. 2).

Уровень сывороточного неоптерина (НП) в группе с неосложненным течением оказался в пределах нормы, в группе с осложненным течением превышал норму в 2,5 раза. У пациентов с летальным исходом уровень НП был ниже 0,01, а при повторном анамнезе превышал норму почти в 2 раза. Отмечалась положительная корреляция между уровнем НП и СРБ и развитием осложнений у пациентов с ОКС ($r = 0,11$; $P < 0,05$).

Уровень СРБ достоверно повышался в группе с осложненным течением относительно контроля и групп с неосложненным течением (табл. 3.)

Таблица 3
Сравнительная характеристика уровней неоптерина и СРБ у пациентов с острым коронарным синдромом в зависимости от исхода заболевания

Группы наблюдения	неоптерин (М±m) нмоль/л	СРБ (М±m) пг/мл
неосложненное течение	12,6±1,01	103,24±13,15
осложненное течение	24,36±0,46*°	173,36±12,99*°

· * – достоверность отличий относительно контроля при $P < 0,05$;

· ° – достоверность отличий относительно групп с неосложненным течением.

После изучения множества маркеров воспаления Американским центром по контролю и профилактике заболеваний совместно с Американской ассоциацией сердца в 2013 г. опубликовано сообщение с рекомендациями по использованию их в клинической практике как одного из направлений в общей оценке предикторов риска сердечно-сосудистых заболеваний (ССЗ). Сформулировано несколько положений: Прогностическая ценность высокочувствительного СРБ выше, чем всех остальных маркеров воспаления (класс IIa, уровень доказательности В). Другие маркеры воспаления, включая САА, фибриноген и провоспалительные цитокины, имеют биологические, экономические и аналитические ограничения и не должны использоваться для оценки коронарного риска в дополнение к СРБ (класс III, уровень доказательности С). Уровень вчСРБ не должен определяться во всей взрос-

лой популяции с целью выявления сердечно-сосудистого риска (класс III, уровень доказательности С). Однако, оценка СРБ как независимого маркера риска должна производиться у всех пациентов с факторами риска ИБС одновременно с клиническим обследованием, выявлением сопутствующих заболеваний, оценкой функции левого желудочка и других маркеров (включая тропонин) [10]. Повышение уровня вчСРБ может служить поводом для изменения образа жизни таких пациентов (класс IIa, уровень доказательности С). У пациентов с хронической ИБС или ОКС уровень СРБ может использоваться как независимый маркер при прогнозировании повторных сосудистых событий, включая смерть, ИМ и рестеноз после операций реваскуляризации (класс IIa, уровень доказательности В). Уровень вчСРБ может использоваться для оценки риска сердечно-сосудистых осложнений. На сегодняшний день эти рекомендации не соответствуют наивысшему уровню доказательности, и, следовательно, необходимо продолжать изучение маркеров воспаления в качестве предикторов риска развития ССЗ и их осложнений.

Выводы из данного исследования. В результате изучения динамики уровня НП и СРБ, в зависимости от степени развития осложнений у пациентов с острым коронарным синдромом, выраженной связи между значениями этих показателей не выявлено у пациентов с неосложненным течением. Что свидетельствует, вероятно, о локальном характере поражения и слабо отражается на концентрации данных показателей. В то время как у лиц с осложненным течением, а так же пациентов с летальным исходом отмечалось достоверное увеличение этих показателей уже на первые сутки, что может являться независимым предиктором госпитальных осложнений у пациентов с острым коронарным синдромом.

Список литературы:

- Ross R. Atherosclerosis: an inflammatory disease / N Engl J Med // – 1999-340. – P. 115-26.
- Biasucci L.M. / CDC/ANA Workshop on markers of inflammation and cardiovascular disease: application to clinical and public health practice: clinical use of inflammatory markers in patients with cardiovascular diseases: a background paper / Circulation // – 2004-110. – P. 560-67.
- Pearson T.A., Mensah G.A., Alexander R.W. et al. / Markers of inflammation and cardiovascular disease: application to clinical and public health practice: a statement for healthcare professionals from the Centers for Disease Control and Prevention and American Heart Association / Circulation // – 2003-107. – P. 499-551.
- Ridker P.M., Danielson E., Rifai N. et al. / Blood pressure reduction, and C-reactive protein: primary report of the Val-MARC trial / Hypertension // – 2006-48. – P.73-79.
- Danesh J., Whincup P., Walker M. et al. / Low grade inflammation and coronary heart disease: prospective study and updated meta-analyses / BMJ // -2000-321. – P. 199-204.
- Szodoray P., Timar O. et al. TH1/TH2 imbalance, measured by circulating and intracytoplasmic inflammatory cytokines – immunological alterations in acute coronary syndrome and stable coronary artery disease / Scand J Immunol // – 2006-64. – P. 336-44.
- Szodoray P., Timar O. et al. /TH1/TH2 imbalance, measured by circulating and intracytoplasmic inflammatory cytokines – immunological alterations in acute coronary syndrome and stable coronary artery disease / Scand J Immunol // – 2006-64. – P. 336-44.
- Zouridakis E., Avanzas P. et al. / Markers of inflammation and rapid coronary artery disease progression in patients with stable angina pectoris / Circulation // – 2004-110. – P. 1747-53.
- Саидов М.З., Алиева М.Г., и др. /Прогностическая ценность кардиоспецифических изменений в иммунной системе при клинических исходах острого коронарного синдрома / Иммунология // – № 2. – 2015. – С. 110-114.
- Rossi E., Biasucci L.M., Citterio F. et al. / Risk of myocardial infarction and angina in patients with severe peripheral vascular disease: predictive role of C-reactive protein / Circulation // – 2012-105. – P. 800-03.

Дегтярєва О.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ДИНАМІКА КОНЦЕНТРАЦІЇ СИВОРОТОЧНОГО НЕОПТЕРИНУ ТА СРБ, В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СТУПЕНЮ РОЗВИТКУ УСКЛАДНЕНЬ У ХВОРИХ НА ГОСТРИЙ КОРОНАРНИЙ СИНДРОМ

Анотація

Досліджена динаміка рівня неоптерину та СРБ в залежності від ступеня розвитку ускладнень у хворих на гострий коронарний синдром. В результаті дослідження вираженого зв'язку між значеннями цих показників у пацієнтів з неускладненим перебігом не виявлено. У той час як у осіб з ускладненим перебігом, та пацієнтів з летальним наслідком відзначалося достовірне збільшення цих показників уже на першу добу гострого коронарного синдрому, що може бути незалежним предиктором госпітальних ускладнень у пацієнтів на гострий коронарний синдром.

Ключові слова: гострий коронарний синдром, неоптерин, С-реактивний білок.

Degtiareva O.V.

V.N. Karazin Kharkiv National University

THE DYNAMICS OF SERUM NEOPTERIN AND CRP, ACCORDING TO THE DEGREE OF DEVELOPMENT THE COMPLICATIONS IN PATIENTS WITH ACUTE CORONARY SYNDROME

Summary

The dynamics of neopterin and CRP levels according to the degree of development of complications in patients with acute coronary syndrome. The study expressed connection between the values of these parameters in patients with uncomplicated course not been identified. While a in patients with complicated course, and patients with lethal outcome was a significant increase in these indices in the first days of acute coronary syndrome, which may be an independent predictor of hospital complications in patients with acute coronary syndrome.

Keywords: ocute coronary syndrome, neopterin, CRP.

УДК 616.31-083

ОЦІНКА АНТИБАКТЕРІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІДБІЛЮВАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ГІГІЄНИ ПОРОЖНИНИ РОТА

Дуднікова М.О.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Досліджено антибактеріальні властивості відбілювальних засобів індивідуальної гігієни порожнини рота для корекції дисколориту зубів при захворюваннях тканин пародонта. Отримані результати мікробіологічного дослідження показали різний вплив відбілювальних гігієнічних засобів на стан мікрофлори порожнини рота. Порівняння даних проведеного клінічного огляду пацієнтів та показників індексної оцінки в досліджуваних групах показало позитивні результати застосування пацієнтами запропонованих засобів індивідуальної гігієни. Встановлено, що в підгрупі, де використовували ферментативні відбілювальні зубні пасти, гігієнічний стан був кращим та відмічалось зменшення рівня запалення ясен при вираженій антибактеріальній та відбілювальній дії.

Ключові слова: дисколорит зубів, пародонт, засоби індивідуальної гігієни порожнини рота, відбілювання, мікрофлора порожнини рота.

Постановка проблеми. В наш час проблема зміни кольору твердих тканин зубів є актуальною, особливо серед осіб молодого віку [12, с. 5]. Дисколорація – це зміна кольору твердих тканин зубів внаслідок дії екзо- або ендогенних чинників на різних етапах їхнього морфогенезу [6, с. 64]. Від природи людина має власний колір зубів, найчастіше різних відтінків біло-жовтого кольору. Кількість пігментів в інтактних тканинах зубів різна у кожної людини, тому всі мають різний колір зубів. Також він залежить від структури емалі та дентину, розташованого під емаллю та їх співвідношення. В процесі життєдіяльності мікрофлори рота пігменти включаються до складу пелікули і можуть проникати в емаль зубів. Існують різні причини змін кольору зубів: локальні порушення забарвлення емалі; вогнищева демінералізація зуба; вікові зміни; флюороз; гіпоплазія; зміна кольору при захворюваннях тканин пародонта [8, с. 12; 3, с. 11].

Особливо часто жовтуватого або коричневого відтінку набувають пришийкові ділянки зубів, що прилягають до ясенного краю. Хімічний аналіз старих пігментацій з харчовими барвниками показав наявність фурфуролів або похідних фурфуральдегіду. Ці сполуки є продуктами реакції Мілларда (реакції неферментного коричневого забарвлення), яка представляє собою ряд хімічних перетворень і реакцій між цукрами та амінокислотами [18, с. 6; 19, с. 36].

Обґрунтовано зміну кольору зубів при захворюваннях пародонта [16, с. 290; 9, с. 124; 14, с. 19; 15, с. 189; 17, с. 324; 4, с. 139; 1, с. 83]. Мікробний наліт (бляшка) визнаний провідним етіологічним чинником запальних захворювань пародонта. Бляшка містить мікроорганізми з високою патогенністю, здатністю до адгезії до тканин зуба і виділенням ферментів інвазивності (ендотоксинів). ВООЗ визначає таку групу мікроорганізмів як пародонтопатогенна мікрофлора. Продукти життєдіяльності мікроорганізмів здатні ініціювати ланцюг реакцій з боку макроорганізма, наслідком якої стає деструкція та руйнування тканин пародонта [10, с. 61; 11, с. 39].

Встановлено, що зубні бляшки складаються із скупчення бактерій у матриці з органічних речовин, в основному протеїнів і полісахаридів. Вони осідають з ротової рідини та продукуються сами-

ми мікроорганізмами. Процес утворення бляшок починається з взаємодії глікопротеїнів слини з поверхнею зуба, при цьому кислі групи глікопротеїнів поєднуються з іонами кальцію зубної емалі, а основні – взаємодіють з фосфатами гідроксиапатитів. Таким чином на поверхні зуба утворюється плівка – пелікула [7, с. 58; 2, с. 84].

Запальний процес у тканинах пародонта починається з утворення зубної бляшки, оскільки в ній створюються сприятливі умови для розмноження аеробних і анаеробних мікроорганізмів. При виникненні запального процесу в глибині ясенної кишені знижується рівень вмісту кисню і порушується кровообіг, що сприяє розвитку патологічного процесу, головним чином за рахунок анаеробних мікроорганізмів [13, с. 72].

Таким чином, проблема діагностики, лікування і профілактики змін кольору твердих тканин зубів у пацієнтів із захворюваннями тканин пародонта продовжує залишатися одним з актуальних і до кінця невирішеним науковим завданням сучасної стоматології.

Мета дослідження – дослідити антибактеріальні властивості відбілювальних засобів індивідуальної гігієни порожнини рота для корекції дисколориту зубів при захворюваннях тканин пародонта.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення поставленої мети дослідження було проведено комплексне клінічне стоматологічне обстеження 105 пацієнтів зі зміною кольору твердих тканин зубів. Всі пацієнти були поділені на 2 основні групи.

I група (О-1) – 35 пацієнтів з дисколоритом зубів, яким корекцію кольору зубів проводили шляхом використання пероксидвмісних відбілювальних зубних паст. II група (О-2) – 35 пацієнтів, які використовували ферментативні відбілювальні зубні пасти. III група (контрольна) – 35 пацієнтів, які використовували абразивні відбілювальні зубні пасти з RDA \geq 100.

Були використані наступні методи дослідження. Клінічні – комплексне обстеження стоматологічного статусу пацієнтів із визначенням кольору твердих тканин зубів (шкала Віта), індексів гігієни (ОHI-S, API), інтенсивності та поширеності запалення в яснах (РМА) [5, с. 34]. Комплексне обстеження проводили до лікування,

через 2 тижні, 1 місяць, 6 місяців та 1 рік після проведеного лікування.

Лабораторні – мікробіологічне дослідження, яке було проведено з метою вивчення впливу засобів індивідуальної гігієни на мікрофлору ротової порожнини. Збір матеріалу проводили до початку антибактеріальної терапії з дотриманням правил асептики та антисептики з метою уникнення забруднення проби мікрофлорою навколишнього середовища. Збір матеріалу для мікробіологічних досліджень у пацієнтів зі зміною кольору твердих тканин зубів проводили на тещесерце, в один і той же час в першій половині дня, через 2–4 години після ранішнього чищення зубів. Транспортування нативного клінічного зразка до лабораторії проводили не пізніше 1 години після забору, для чого використовували транспортне середовище Portagerm Amies agar (виробництва «Bio-Merieux», Франція). Матеріал негайно засівали на кров'яний агар, розлитий в чашки Петрі. Потім з метою визначення *in vitro* активності зубних паст на мікрофлору різних біотопів порожнини рота наносили 0,1 мкг кожної пасти на поверхню засіяного кров'яного агару. Для визначення активності ополіскувачів за Бауер-Кірбі використовували стандартні паперові диски, просочені 0,01мл препарату. Диски розташовували на поверхні засіяного кров'яного агару по 3–4 ополіскувача на одну чашку Петрі. Посіви інкубували в термостаті при температурі 37°С протягом 1 доби. Ідентифікацію виділених мікроорганізмів проводили за загальноприйнятими методиками та наказами, затвердженими МОЗ України від 22.04.85 № 535 «Про уніфікацію мікробіологічних методів дослідження», від 05.04.2007 № 167 «Про затвердження методичних вказівок «Визначення чутливості мікроорганізмів до антибактеріальних препаратів». Про наявність антибактеріальної дії досліджуваних зразків судили за наявністю зони затримки росту виділених культур мікроорганізмів. Вимірювання проводили за допомогою міліметрової стрічки.

Статистичні – для визначення достовірності відмінностей отриманих результатів дослідження.

Результати дослідження. У пацієнтів контрольної групи, які використовували абразивні відбілювальні зубні пасти, при первинному огляді відмічений незадовільний рівень гігієни порожнини рота – індекс ОНІ-S=1,67±0,15, індекс АРІ=66,24±2,35%. Через півроку та рік у пацієнтів діагностували середній показник гігієни з переважанням достатнього рівня інтердентальної гігієни. У віддалені терміни спостережень запальний процес в яснах знизився порівняно з даними первинного огляду в 1,5 рази (рис. 1). У пацієнтів даної групи через 6 місяців дисколорити зубів були відмічені у 152 (36,19%) обстежених зубів. Через рік кількість зубів з більш темним відтінком емалі зменшилося на 9,75% (порівняно з 50,23% на початку).

У пацієнтів групи О-1, які використовували перексидвмісну відбілювальну зубну пасту, гігієнічний стан порожнини рота при первинному огляді відповідав «поганому»: індекс ОНІ-S=1,97±0,17, АРІ=70,20±2,67%. У віддалені терміни спостережень гігієнічний стан пацієнтів покращився майже в 2 рази. Запальний процес в яснах покращився в 1,5 рази (рис. 2). У пацієнтів

О-1 групи при обстеженні 420 зубів дисколорити виявлені у 187 (44,53%) обстежених зубів. Через півроку при контрольному огляді кількість зубів з дисколоритом дещо зросла і склала 146 (34,76%) зубів, через 12 місяців склала 140 (36,36%) зубів. В цілому, це свідчить про певну ефективність застосованих методів лікування дисколоритів зубів у пацієнтів даної групи.

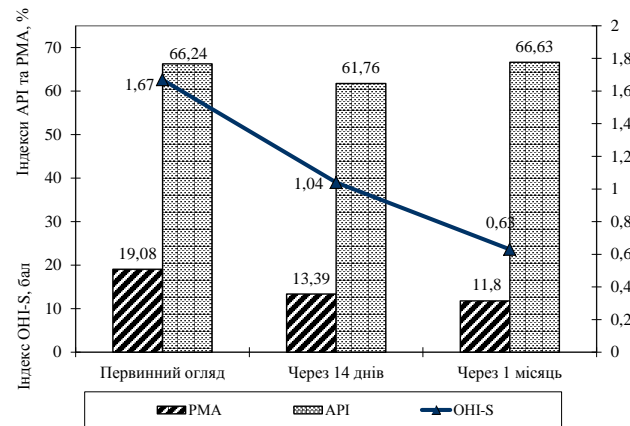


Рис. 1. Ефективність лікувально-гігієнічного комплексу у пацієнтів контрольної групи

Джерело: розроблено автором

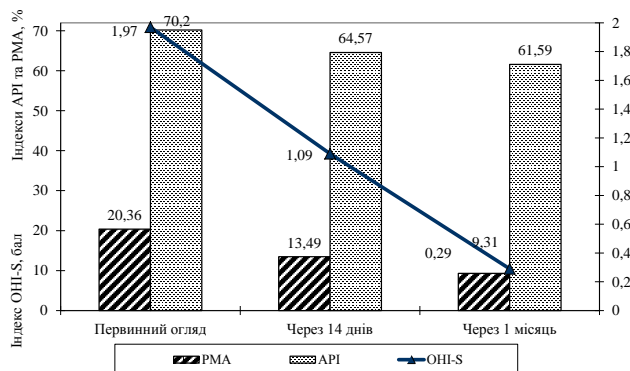


Рис. 2. Ефективність лікувально-гігієнічного комплексу у пацієнтів О-1 групи

Джерело: розроблено автором

У пацієнтів О-2 групи, які використовували ферментативні відбілювальні зубні пасти, початковий рівень гігієни, за даними індексу ОНІ-S, досягав верхньої межі позначки «середня». Через 6 місяців гігієнічний стан пацієнтів покращився майже в 3,5 рази, покращився рівень інтердентальної гігієни. Процес запалення ясен (початкове значення РМА 19,47±1,7%) через 1 місяць покращився – показник індексу РМА знизився більше, ніж в 1,5 рази. Через півроку та рік кількість пацієнтів з РМА≤10% збільшилася вдвічі, порівняно з даним первинного огляду (рис. 3). У пацієнтів даної групи при первинному огляді зубів з дисколоритом було виявлено 198 (47,14%). При контрольному огляді через 6 місяців кількість зубів з дисколоритом зменшилася – 128 (30,23%) зуба. Через 12 місяців кількість зубів з дисколоритом становила 120 (32,25%). Це свідчить про тривалий позитивний відбілювальний ефект використання запропонованого лікувально-профілактичного комплексу.

Проведена мікробіологічна оцінка стану мікрофлори порожнини рота при застосуванні різ-

них відбілювальних засобів показала різний їх вплив на стан мікрофлори порожнини рота. До лікування у разі наявності запальних уражень пародонта, а саме хронічного катарального гінгівіту, виявляли досить значну кількість різноманітної мікрофлори (рис. 4).

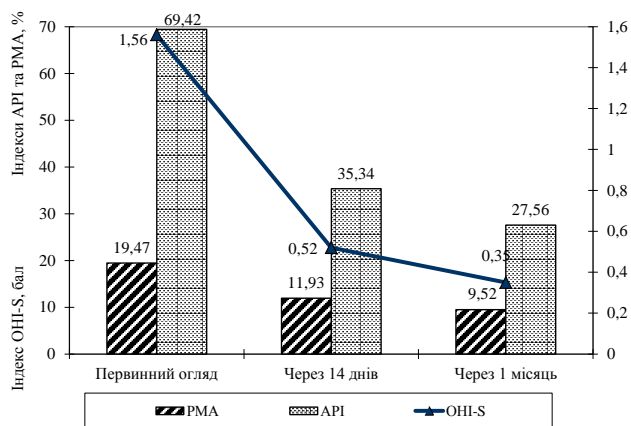


Рис. 3. Ефективність лікувально-гігієнічного комплексу у пацієнтів О-2 групи

Джерело: розроблено автором

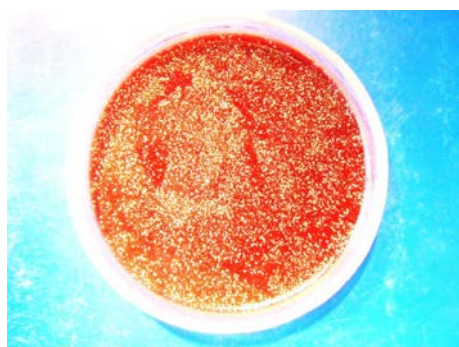


Рис. 4. Рясна мікрофлора у пацієнта зі зміною кольору твердих тканин зубів до початку лікування (О-1 група)

Джерело: розроблено автором

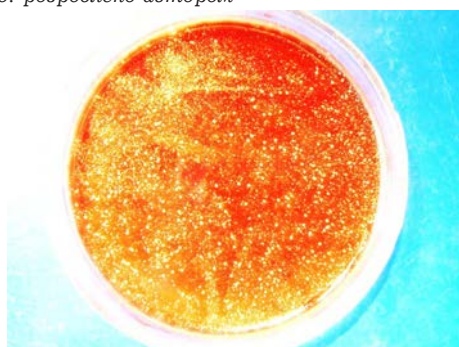


Рис. 5. Мікрофлора пацієнта О-2 групи зі зміною кольору твердих тканин зубів через 1 тиждень після використання зубної пасти

Джерело: розроблено автором

Застосування ферментативних відбілювальних зубних паст у пацієнтів зі зміною кольору

твердих тканин зубів приводить до зменшення загальної кількості мікрофлори (рис. 5).

Аналогічну дію справляють також відбілювальні пасти на основі пероксидних сполук (рис. 6).

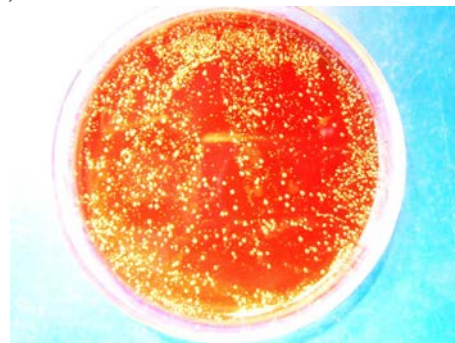


Рис. 6. Мікрофлора пацієнта групи О-1 зі зміною кольору твердих тканин зубів через 1 тиждень після використання зубної пасти

Джерело: розроблено автором

Застосування абразивних відбілювальних зубних паст у пацієнтів контрольної групи також приводить до зниження загальної кількості мікрофлори (рис. 7).

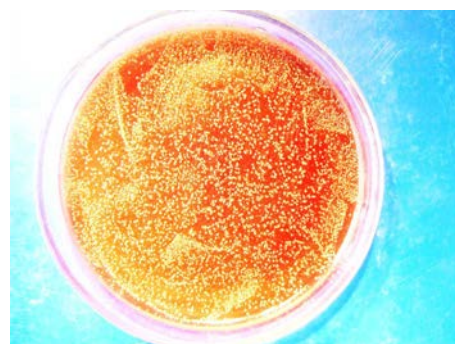


Рис. 7. Мікрофлора пацієнта контрольної групи зі зміною кольору твердих тканин зубів 1 тиждень після використання зубної пасти

Проведені мікробіологічні дослідження показали, що відбілювальні зубні пасти мають досить виражену дію щодо пригнічення загальної кількості мікрофлори порожнини рота.

Висновки та перспективи. Таким чином, запропоновані алгоритми використання відбілювальних засобів індивідуальної гігієни дали позитивний результат. Порівняння показників проведеної індексної оцінки в досліджуваних групах показало позитивні результати застосування пацієнтами запропонованих засобів індивідуальної гігієни. Проте, в підгрупі, де використовували ферментативні відбілювальні зубні пасти, гігієнічний стан був кращим та відмічалася зменшення рівня запалення ясен при вираженій відбілювальній дії. Крім того, найбільш виражену антибактеріальну дію справляють ферментативні відбілювальні зубні пасти.

Список літератури:

1. Антоненко М. Ю. Обґрунтування стратегії профілактики захворювань пародонта в Україні / М. Ю. Антоненко // Східноєвроп. журн. громад. здоров'я. – 2012. – № 1. – С. 83–84.
2. Байрамов Г. Р. Исследование пародонто-патогенной микрофлоры и ее этиологическая значимость в формировании разных клинических форм воспалительных заболеваний пародонта / Г. Р. Байрамов // Клини. стоматология. – 2010. – № 2. – С. 84–86.
3. Бондарик Е. А. Естественный цвет зубов и причины его изменения // Мед. журнал. – 2010. – № 1. – С. 111–114.
4. Бугорков И. А. Комплексный подход к лечению заболеваний пародонта в условиях государственной стоматологической поликлиники / И. А. Бугорков, И. В. Бугоркова // Соврем. стоматология. – 2010. – № 1. – С. 139–141.
5. Денисова Е. Г. Заболевания пародонта у детей: Учеб. пособие для врачей – интернов стоматологического профиля. – Харьков, 2008. – С. 34–38.
6. Дуднікова М. О. Сучасні аспекти етіології дискolorитів зубів / М. О. Дуднікова // Молодий вчений. – 2015. – № 6. – С. 64–66.
7. Кухарская О. Г. Микробиологический баланс полости рта у больных пародонтитом / О. Г. Кухарская, М. Д. Король // Укр. стоматол. альманах. – 2007. – № 1. – С. 58–61.
8. Луцкая И. К. Основные причины и признаки нарушения цвета постоянных зубов / И. К. Луцкая // Соврем. стоматология. – 2004. – № 2. – С. 12–19.
9. Мельничук Г. М. Асоціації захворювань пародонту з генетичними маркерами (антигени систем АВО, Rh, HLA та інші) / Г. М. Мельничук // Галицький лікарський вісник. – 2003. – № 1. – С. 124–128.
10. Олейник И. И. Микробиоценоз полости рта в норме и патологии / И. И. Олейник, В. Н. Покровский, В. Н. Царев // Мед. аспекты микроб. экологии. – 1992. – № 6. – С. 61–64.
11. Парахонский А. П. Патогенез и последствия воспалительных заболеваний пародонта / А. П. Парахонский // Соврем. пробл. науки и образования. – 2006. – № 6. – С. 39–40.
12. Ронь Г. И. Влияние отбеливания зубов на качество жизни пациентов, страдающих различными формами дискolorитов / Г. И. Ронь, М. В. Горюнова // Пробл. стоматологии. – 2005. – № 4. – С. 5–9.
13. Сапронова Е. В. Микробиологические особенности содержимого пародонтальных карманов у больных с воспалительно-деструктивными заболеваниями тканей пародонта / Е. В. Сапронова, Е. А. Еденюк, Н. М. Каргальцева [и др.] // Институт стоматологии. – 2007. – № 34. – С. 72–73.
14. Утянская Е. В. Влияние местных факторов на развитие воспалительных заболеваний тканей пародонта / Е. В. Утянская, С. Н. Ларионов, Л. Н. Горбатова // Стоматолог. – 2005. – № 3. – С. 19–21.
15. Шпуліна О. О. Сучасні основи патогенезу пародонтиту (огляд літератури) / О. О. Шпуліна // Укр. мед. альманах. – 2004. – № 6. – С. 189–194.
16. Dumitrescu A. L. Clinical features of periodontal disease / A. L. Dumitrescu. – Bucuresti: Matrix Rom, 2005. – 290 p.
17. Koshi E. Risk assessment for periodontal disease / E. Koshi, S. Rajesh, P. Koshi, P. R. Arunima // J. Indian Soc. Periodontol. – 2012. – Vol. 16, N 3. – P. 324–328.
18. Nathoo S. A. The chemistry and mechanisms of extrinsic and intrinsic discoloration / S. A. Nathoo // J. Am. Dent. Assoc. – 1997. – Vol. 128, suppl. – P. 6–10.
19. Viscio D. Present and future technologies of tooth whitening / D. Viscio, A. Gaffar, S. Fakhry-Smith, T. Xu // Compend. Contin. Educ. Dent. Suppl. – 2000. – N 28. – P. 36–43.

Дуднікова М.О.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

**ОЦЕНКА АНТИБАКТЕРИАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ОТБЕЛИВАЮЩИХ СРЕДСТВ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ГИГИЕНЫ ПОЛОСТИ РТА****Аннотация**

Исследованы антибактериальные свойства отбеливающих средств индивидуальной гигиены полости рта для коррекции дискolorита зубов при заболеваниях тканей пародонта. Полученные результаты микробиологического исследования показали различное влияние отбеливающих гигиенических средств на состояние микрофлоры полости рта. Сравнение данных проведенного клинического осмотра пациентов и показателей индексной оценки в исследуемых группах показало положительные результаты применения пациентами предложенных средств индивидуальной гигиены. Установлено, что в подгруппе, где использовали ферментативные отбеливающие зубные пасты, гигиеническое состояние было лучше и отмечалось снижение уровня воспаления десен при выраженном антибактериальном и отбеливающим действии.

Ключевые слова: дискolorит зубов, пародонт, средства индивидуальной гигиены полости рта, отбеливание, микрофлора полости рта.

Dudnikova M.O.

A.A. Bogomolets National Medical University

ANALYSIS OF ANTIBACTERIAL EFFICACY OF BLEACHING FACILITIES FOR INDIVIDUAL ORAL HYGIENE

Summary

Antibacterial action of bleaching facilities for individual oral hygiene for teeth discoloration correction for diseases of the periodontium had been investigated. The results of microbiological research showed different action of bleaching facilities for individual oral hygiene on oral microflora condition. Comparison of results of clinical examination of patients and indices estimation showed positive effect of the proposed facilities for individual oral hygiene. It was found that patients who used enzyme containing bleaching toothpastes had better level of individual oral hygiene, reduction of gingival inflammation, pronounced bleaching and antibacterial effects were marked.

Keywords: teeth discoloration, periodontium, individual oral hygiene, bleaching, oral microflora.

УДК 616 [08-039.71+053.5].314-002:612.392.69

ОЦІНКА СТОМАТОЛОГІЧНОГО СТАТУСУ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ, ЯКІ ПОСТІЙНО ПРОЖИВАЮТЬ В УМОВАХ БІОГЕОХІМІЧНОГО ДЕФІЦИТУ ФТОРУ ТА ЙОДУ

Клітинська О.В., Мухіна Я.О., Лайош Н.В.

Ужгородський національний університет

Досліджено рівень стоматологічної захворюваності у дітей 6-7 років, які проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду. Для створення програми превентивної профілактики карієсу у даного контингенту дітей на фоні стресу, який спричинений зміною способу життя, режиму та структури харчування з'ясовано стан стоматологічної захворюваності у 73 дитини, мешканці міста Ужгорода, які навчаються в перших класах загальноосвітніх шкіл. Контрольну групу порівняння склали 26 дітей аналогічного віку, мешканців міста Ужгород вільних від карієсу, тобто здорових дітей. Статистичний аналіз результатів досліджень показав кореляційну залежність між вмістом кальцію, іонізованого кальцію, фосфору, лужної фосфатази та активністю карієсу ($r = [0,52-0,84]$), які у дітей клінічної групи досягли значень ($r = [0,62-0,87]$).

Ключові слова: діти, школярі перших класів, карієс, біохімічні параметри ротової рідини, профілактика, біогеохімічний дефіцит фтору та йоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висока поширеність карієсу постійних зубів у дітей в Україні висуває проблему профілактики як основну в дитячій стоматології [2-8]. Зважаючи на те, що зуби після прорізування найбільш вразливі для ураження карієсом набуває особливої актуальності пошук нових підходів до створення програм профілактики карієсу постійних зубів, особливо на етапі незрілої емалі [1, 9-11].

Виникнення карієсу значною мірою обумовлюється і екологічними умовами, в яких мешкає дитина, а саме біогеохімічними дефіцитними мікроелементами (особливо фтору, йоду, кальцію, магнію та ін.). До таких природних зон належить Закарпатська область, як природне середовище, в якому мешкає людина [4; 6; 7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для створення програми превентивної профілактики карієсу у дітей 6-7 років, які постійно проживають в умовах природного дефіциту фтору та йоду на фоні стресу, який спричинений зміною способу життя, режиму та структури харчування потрібно з'ясувати стан

стоматологічної захворюваності у даних дітей, що і буде метою даного дослідження.

Мета дослідження: встановити рівень стоматологічної захворюваності у дітей 6-7 років, які проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду.

Матеріали та методи. Для встановлення рівня стоматологічного здоров'я дітей 6-7 років, які постійно проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду був оцінений стоматологічний статус 73 дитини, мешканці міста Ужгорода, які навчаються в перших класах загальноосвітніх шкіл. Контрольну групу порівняння склали 26 дітей аналогічного віку, мешканців міста Ужгород вільних від карієсу, тобто здорових дітей. У дітей основної групи був визначений коефіцієнт обтяженості загальносоматичною патологією та був здійснений розподіл на підгрупи в залежності від показників.

Обстеження та лікування дітей було проведено в стоматологічних кабінетах клінічної бази кафедри стоматології дитячого віку ДВНЗ «Ужгородський національний університет» в Ужгородській міській дитячій поліклініці (Голо-

вний лікар – Лях С.Й.). Всі діти відвідували загальноосвітні школи. Роботу розпочинали після отримання поінформованої згоди дітей та його батьків на участь у дослідженні.

Групу 1 склали 28 дітей (53,6% – 15 хлопчиків та 46,4% – 13 дівчаток), 6-7 років учнів загальноосвітніх шкіл міста Ужгород, в яких було верифіковано одну патологію (КОСП=1), до групи 2 входили 25 дітей (48,0% – 12 хлопчиків та 52,0% – 13 дівчаток) з верифікованими двома патологіями (КОСП= 2), до 3 групи увійшли 20 дітей (50,0% – 10 хлопчиків та 50,0% – 10 дівчаток), які мали три патології (КОСП=3), при значенні КОСП>3 не враховувалися. Контрольну групу склали 26 здорових дітей аналогічного віку, учнів загальноосвітніх шкіл міста Ужгород, які проходили диспансерний огляд без загальносоматичної патології (13 хлопчиків – 50,0% та 13 дівчаток – 50,0%).

Оцінка стоматологічного статусу включала поширеність, інтенсивність та активність карієсу, було визначено гігієнічні індекси Федорова-Володкіної та спрощений індекс гігієни рота Green-Vermillion [9]. Для оцінки системи карієсрезистентності було проведено дослідження біохімічних показників ротової рідини, а саме загального та іонізованого кальцію, фосфору, лужної фосфатази із використанням апарату Dimension RxL Max Integrated Chemistry System (Siemens) методикою імунофлюорисценції.

Статистичний аналіз отриманих даних здійснювали з використанням методів параметричної та непараметричної статистики. Відповідність статистичного розподілу емпіричних показників теоретичному нормальному розподілу Гаусса оцінювали за допомогою критерія Колмогорова-Смирнова (К.-С.) і Шапіро-Уїлкса (W), p – показник достовірності. Усі обчислення проводили на персональному комп'ютері з використанням ліцензованих програм «MS Excel 7» для операційної системи «Windows XP».

Результати дослідження та їх обговорення. При оцінці поширеності та інтенсивності карієсу у обстежених дітей встановлено, достовірно вищу поширеність карієсу у дітей клінічних груп у порівнянні з контрольною групою соматично здорових дітей (88,6±5,60; 93,2±3,80; 96,4±1,98; 65,3±2,89; $p<0,05$). Показники інтенсивності карієсу було достовірно вищими у дітей при наявності більше двох соматичних патологій (8,6±0,23; 14,8±0,18; 4,1±0,23; $p<0,05$).

Аналіз структури індексу кп+КПВ у обстежених дітей встановив достовірно вищі показники карієсу тимчасових зубів у дітей клінічних груп (3,1±0,13; 3,7±0,05; 5,2±0,16; 1,1±0,01; $p<0,05$) та пломбованих постійних зубів (0,5±0,01; 1,1±0,01; 2,6±0,11; 0,2±0,01; $p<0,05$) у порівнянні з контр-

ольною групою здорових дітей. Показники пломбованих та видалених тимчасових зубів і каріозних постійних зубів достовірно не відрізняються у пацієнтів з однією патологією та в контрольній групі ($p>0,05$). Кількість каріозних постійних зубів у пацієнтів другої та третьої груп відрізнялися достовірно (1,9±0,23; 3,4±0,12; 0,4±0,01; $p<0,01$) (табл. 1).

При оцінці ступеню активності карієсу у дітей клінічних та контрольної груп було встановлено достовірно нижчий відсоток здорових від карієсу дітей ($p<0,01$) та вищий відсоток компенсованої активності карієсу ($p<0,05$).

При оцінці ступеню активності карієсу у дітей клінічних груп встановлено, що у 17 дітей (65,4±0,51%) контрольної групи карієс був відсутній, та у 9 дітей (34,6±0,21%) карієс був компенсованим, що достовірно відрізняється від показників основних груп, де найвищий відсоток декомпенсованого карієсу був у дітей 3 групи – 45,0±3,1%, нижчий – у другій групі – 32,0±2,33%, і досить високим у першій групі – 25,0±2,18%. Субкомпенсований ступінь активності карієсу був досить високим у всіх клінічних групах (39,3±1,23%; 36,0±3,61%; 35,0±1,92%).

Середні значення індексу ОНІ-S у дітей основних груп достовірно відрізнялися від показників контрольної групи (1,8±0,45 балів ($p<0,05$); 2,84±0,13 балів; 3,00±0,18 балів; $p<0,01$); у дітей контрольної групи (1,2±0,35 балів).

Значення індексу Федорова-Володкіної достовірно перевищували значення даного індексу у дітей контрольної групи (1,73±0,73 балів; 2,62±0,35 балів; 3,53±0,21 балів; 1,42±0,16 балів; $p<0,05$).

Значення індексу РМА у клінічних групах дітей було достовірно вищим, ніж у здорових дітей (14±0,84%; 45,0±1,2%; 54,3±1,39%; $p<0,05$). Найвищими показники індексу РМА були у третій групі дітей, які мали три загальносоматичні патології (54,3±1,39%).

Особливості ротової рідини у дітей основних груп характеризувалась низьким і дуже низьким рівнями слиновиділення ($p<0,05$), дуже низьким рівнем буферної здатності слини ($p<0,05$), підвищенням в'язкості слини ($p<0,05$) порівняно з аналогічними показниками у здорових дітей.

У групі здорових дітей мікроелементний вміст ротової рідини був у межах норми ($Ca_{зар} - 1,28±0,12$ ммоль/л; $Ca_{юн.} - 0,94±0,05$ ммоль/л, $P - 6,09±0,37$ ммоль/л, лужна фосфатаза – 21,48±1,02 од.акт.), що достовірно відрізнялося від показників дітей основних груп, причому тяжкість відхилень збільшувалася зі збільшенням індексу КОСП, тобто найбільші відхилення спостерігалися у пацієнтів третьою

Таблиця 1

Перебіг карієсу у обстежених дітей

Стан твердих тканин зубів	Діти клінічних груп (73 особи)		Контрольна група (26 осіб)		
	абс.	%	абс.	%	
Карієс відсутній	5	6,8±0,01	17	65,4±0,51	
Перебіг карієсу	Компенсований	11	15,1±0,51*	9	34,6±0,21
	Субкомпенсований	34	46,6±2,07	-	-
	Декомпенсований	23	31,5±1,08	-	-
Разом	73	100,0±0,00	26	100,0±0,00	

*відмінності достовірні стосовно даних у здорових дітей ($p<0,05$)

основної групи ($Ca_{заг} - 2,89 \pm 0,04$ ммоль/л; $Ca_{юн.} - 1,98 \pm 0,09$ ммоль/л, $P-5,56 \pm 0,21$ ммоль/л, лужна фосфатаза - $51,43 \pm 1,98$ од.акт.) ($p < 0,05$).

Вміст загального та іонізованого кальцію у ротовій рідині досліджуваних дітей був достовірно вищим, ніж у здорових дітей ($p < 0,05-0,01$) у всіх досліджуваних групах ($p < 0,05-0,01$). Показники вмісту фосфору у ротовій рідині дітей клінічних груп знаходились на рівні контрольної групи ($p > 0,05$). Активність лужної фосфатази достовірно перевищувала вікову норму у дітей клінічних груп ($p < 0,01$).

Відповідно до проведених досліджень, біохімічні особливості ротової рідини у дітей клінічних груп проявлялись у достовірному збільшенні вмісту кальцію, порівняно із здоровими дітьми ($p < 0,05-0,01$); достовірно вищій активності лужної фосфатази ($p < 0,05-0,01$), достовірному зниженні вмісту фосфору у ротовій рідині дітей клінічної групи ($p < 0,05-0,01$). Важливою особливістю є достовірне перевищення вмісту іонізованого кальцію у ротовій рідині пацієнтів клінічних груп ($1,95 \pm 0,05$ ммоль/л; $p < 0,05-0,01$), порівняно зі здоровими дітьми ($0,96 \pm 0,05$ ммоль/л).

Статистичний аналіз результатів досліджень показав кореляційну залежність між вмістом кальцію, іонізованого кальцію, фосфору, лужної фосфатази та активністю карієсу ($r = [0,52-0,84]$), які у дітей клінічної групи досягли значень ($r = [0,62-0,87]$).

Висновки. Аналіз стоматологічного статусу дітей 6-7 років, які постійно мешкають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду доводив достовірно гірші показники поширеності та інтенсивності стоматологічної захворюваності у порівнянні з контрольною групою ($p < 0,05$), встановлено кореляційну залежність між мінеральним складом ротової рідини, вмістом лужної фосфатази та активністю карієсу ($r = [0,52-0,84]$).

Перспективи подальших досліджень. З'ясування стану стоматологічної захворюваності у дітей 6-7 років, які постійно проживають в умовах природного дефіциту фтору та йоду та перебувають в стані стресу, який спричинений зміною способу життя, режиму та структури харчування створює умови для правильного вибору методів та засобів превентивної профілактики карієсу у даних дітей.

Список літератури:

1. Диагностика и дифференциальная диагностика кариеса зубов и его осложнений: Навч. посіб. / В.Ф. Михальченко, Л.И. Рукавишникова, Н.Н. Триголос, А.Н. Попова. - М.: АОр «НПП «Джангар», 2006. - 104 с.
2. Каськова Л.Ф. Показники ураженості карієсом зубів у дітей Полтавської області // Л.Ф. Каськова, О.О. Бабіна, О.Ю. Андріянова та ін. // Український стоматологічний альманах. - 2002. - № 4. - С. 13.
3. Качуровская В.О. Повышение кариесрезистентности постоянных зубов в период их минерализации: Автореф. дис. ... канд. мед. наук: спец. 14.00.21 «Стоматология» / В.О. Качуровская. - Киев, 2006. - 17 с.
4. Клітинська О.В. Комплексне обґрунтування ранньої діагностики, профілактики та поетапного лікування карієсу у дітей, які постійно проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня док. мед. наук / О.В. Клітинська. - Полтава, 2016. - 41 с.
5. Косенко К.М. Епідеміологія основних стоматологічних захворювань у населення України, шляхи їх профілактики: Автореф. дис. ... доктора мед. наук: спец. 14.00.21 «Стоматология» / К.М. Косенко. - Київ, 2006. - 45 с.
6. Лемко И.С. К вопросу природных биогеохимических провинций в регионах с наличием минеральных вод / И.С. Лемко, Л.П. Киртич, Л.В. Дичка // «Биометеорология человека»: Материалы конгресса. - Санкт-Петербург, 2010. - С. 128-129.
7. Леонтьев В.К. Профилактика стоматологических заболеваний / В.К. Леонтьев, Г.Н. Пахомов. - М., 2006. - 416 с.
8. Семенов К.А. Профилактика кариеса зубов у детей с разными психоэмоциональными типами: дис. ... канд. мед. наук: спец. 14.00.21 «Стоматология» / Симферополь, 2006. - 134 с.
9. Хоменко Л.О. Терапевтична стоматологія дитячого віку / Л.О. Хоменко, О.І. Остапко, О.Ф. Кононович, В.І. Шматко та ін. // Підручник. - К.: Книга плюс, 2010. - 766 с.
10. Cullinan M.P. The effect of a triclosan-containing dentifrice on the progression of periodontal disease in an adult population / M.P. Cullinan, B.V. Westerman, S.M. Hamlet, J.E. Palmer // J. Clin Periodontol. - 2009. - № 30 (5). - P. 414-419.
11. Cullinan M.P. Acquisition and loss of Porphyromonas gingivalis, Actinobacillus actinomycetemcomitans and Prevotella intermedia over a 5-year period: effect of a triclosan/copolymer dentifrice / M.P. Cullinan, S.M. Hamlet, B.V. Westerman, J.E. Palmer, M.J. Faddy, G.J. Seymour // J Clin Periodontol. - 2009. - № 30 (6). - P. 532-541.

Клитинская О.В., Мухина Я.А., Лайош Н.В.

Ужгородский национальный университет

ОЦЕНКА СТОМАТОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА ДЕТЕЙ 6-7 ЛЕТ, ПОСТОЯННО ПРОЖИВАЮЩИХ В УСЛОВИЯХ БИОГЕОХИМИЧЕСКОГО ДЕФИЦИТА ФТОРА И ЙОДА

Аннотация

Исследовано уровень стоматологической заболеваемости детей 6-7 лет, постоянно проживающих в условиях биохимического дефицита фтора и йода. Для создания программы превентивной профилактики кариеса у данного контингента детей на фоне стресса, который вызван изменением способа жизни, режима питания исследовано состояние стоматологической заболеваемости у 73 детей, жителей Ужгорода, которые учатся в первых классах общеобразовательных школ. Контрольную группу составили дети аналогичного возраста, жители Ужгорода свободные от кариеса, то есть здоровые. Статистический анализ результатов установил корреляционную зависимость между содержанием кальция, ионизированного кальция, фосфора, щелочной фосфатазы и активностью кариеса ($r=[0,52-0,84]$), а у детей клинической группы достигли значений ($r=[0,62-0,87]$).

Ключевые слова: дети, школьники первых классов, кариес, биохимические параметры ротовой жидкости профилактика, биохимический дефицит фтора и йода.

Klitynska O.V., Mukhina Y.A., Layosh N.V.

Uzhhorod National University»

ESTIMATION STOMATOLOGICAL TO STATUS OF CHILDREN THERE ARE 6-7 CONSTANTLY RESIDENT IN THE CONDITIONS OF BIOGEOCHEMICAL DEFICIT OF FLUORINE AND IODINE

Summary

the level of stomatological morbidity of children is investigational 6-7 constantly resident in the conditions of biogeochemical deficit of fluorine and iodine. For creation of the program of preventive prophylaxis of caries at this contingent of children on a background stress that is caused by the change of method of life, diet the state of stomatological morbidity for 73 children, habitant of Uzhhorod is investigational, that study in A-ones of general schools. A control group was made by the children of analogical age, habitants of Uzhhorod free of caries, id est healthy. The statistical analysis of results set cross-correlation dependence between maintenance of calcium, ionized calcium, phosphorus, lyesfosfat and activity of caries ($r=[0,52-0,84]$), and for the children of clinical group attained values ($r=[0,62-0,87]$).

Keywords: children, schoolchildren of A-ones, caries, biochemistry of mouth liquid are a prophylaxis, biogeochemical deficit of fluorine and iodine.

КАРДІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІСЛЯ ПЕРЕНЕСЕНОЇ ПРЕЕКЛАМПСІЇ

Лавринюк В.Є.

Луцький клінічний пологовий будинок

Грейда Н.Б.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Кирпа С.Ю.

«Діагностичний центр», м. Луцьк

Прееклампися та гіпертензивні розлади під час вагітності залишаються важливими нозологіями в структурі акушерських ускладнень. Реабілітація після преекламписі є недостатньо вивченою проблемою. Проведений аналіз структурно – функціональних характеристик лівих відділів серця у пацієнток з різними типами гіпертензивних розладів (хронічна гіпертензія, гестаційна гіпертензія) після вагітності, що ускладнилась преекламписею. Виявлені зміни геометрії лівого шлуночка та передсердя, порушення діастолічної функції, потовщення комплексу інтима – медіа сонних артерій на фоні тривало існуючої хронічної гіпертензії. Показана принципова можливість диференційованої кардіореабілітації після перенесеної преекламписі.

Ключові слова: прееклампися, артеріальна гіпертензія, діастолічна дисфункція, реабілітація, доплерехокардіографія.

Постановка проблеми. Мета роботи – вивчити особливості структурного ремоделювання лівих відділів серця та оцінити діастолічну функцію лівого шлуночка при різних формах гіпертензивних розладів у жінок, що перенесли преекламписю під час вагітності протягом останнього року, спробувати встановити особливості реабілітаційних заходів в залежності від вираженості структурної перебудови камер лівих відділів серця та функціональної спроможності міокарду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гіпертензивні розлади та прееклампися у вагітних залишаються однією з найактуальніших проблем перинатальної медицини. Частота вказаного ускладнення гестаційного процесу досягає 18% і не має тенденції до зниження. Гіпертензивні розлади вагітних традиційно займають 2-3 місце в структурі причин материнської смертності. Перинатальна смертність при їх розвитку коливається від 10 до 30 промілів [8; 10; 15].

Сучасні методи ведення породіль з раннім розширенням рухової активності обмежують стаціонарний етап реабілітації 3-5 добами раннього післяпологового періоду [4]. Реабілітація цих пацієнток на післястаціонарному етапі залишається методом не лише відновлення працездатності, зменшення ризику післяпологових ускладнень, але й вагомим фактором профілактики повторних преекламписей під час наступних вагітностей [1; 6]. Однак, безумовним аспектом проведення реабілітаційних заходів є їх диференціація через неоднорідність цієї групи пацієнток, що залежить від цілого ряду факторів: метод родорозршення (фізіологічні пологи чи кесарський розтин), наявність\відсутність перенесеної еклампсії, рівень неврологічного дефіциту чи його відсутність, стан нирок, психологічний статус тощо [2; 3; 12]. Кардіологічні аспекти індивідуального підходу реабілітації включають насамперед рівень артеріального тиску, диференціацію типу гіпертензивних розладів (хронічна чи гестаційна артеріальна гіпертензія) та морфофункціонального стану серцево-судинної системи, наявність супутньої серцевої патології [13; 14; 17].

Ехокардіографія є безпечним і чутливим методом оцінки структурних змін серця, в тому числі ранніх доклінічних проявів патологічних процесів та адаптивних компенсаторних змін під час вагітності, а також оцінки можливих залишкових явищ після перенесеної преекламписі. Ознаки потовщення стінок сонних артерій, визначені за допомогою ультразвукового дослідження в В-режимі, увійшли в Європейські рекомендації з профілактики, діагностики та лікування АГ як одна з важливих характеристик ураження органів-мішеней [7; 18].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одним з найбільш характерних проявів артеріальної гіпертензії є розвиток гіпертрофії міокарду лівого шлуночка, порушення його ремоделювання та виникнення діастолічної дисфункції. Під час гестації створюються додаткові передумови для переважання об'ємом, що саме по собі здатне викликати певні структурно-функціональні особливості роботи серцево-судинної системи, ще більш виражені на фоні ускладнення преекламписею [12; 15]. Однак, незважаючи на безумовну клінічну значимість зазначених факторів для перебігу вагітності, пологів та післяпологового періоду, їх прогностична цінність щодо подальшого реабілітаційного ведення цих пацієнток не є достатньо з'ясованою.

Мета статті. Метою роботи було створити основу для диференційованого підходу щодо проведення реабілітації у жінок після перенесеної преекламписі.

Виклад основного матеріалу. Обстежені 42 жінки в післяпологовому (від 1 до 3 місяців) періоді, які під час вагітності перенесли преекламписю. Вік досліджуваних складав 24-38 років (в середньому $28,2 \pm 3,2$ роки). В залежності від градації артеріальної гіпертензії всі досліджувані були розподілені на 2 групи: 1-а (n=24) – хронічна артеріальна гіпертензія (м'яка чи помірна) з тривалістю гіпертензивного анамнезу 2,5-14 років (в середньому 6,2 роки), без ознак уражень екстракардіальних органів – мішеней. 2-а група (n=18) – гестаційна м'яка чи помірна

артеріальна гіпертензія (виникнення АГ вперше в житті після 20-го тижня даної вагітності), на фоні якої при подальшому спостереженні розвинулась преєклампсія. У третю групу увійшли 20 осіб без гіпертензивного анамнезу та без преєклампсії під час вагітності аналогічного віку та антропометричних даних (площа поверхні тіла), причиною обстеження яких були суб'єктивні кардіальгії\торакальгії без підтвердженої в подальшому кардіологічної патології.

Постановку діагнозу проводили відповідно до Наказу МОЗ України № 676 та згідно встановлених клінічних протоколів [5].

Не включались в дослідження пацієнти з обтяженим анамнезом щодо ревматизму, вроджених чи набутих клапанних аномалій, операцій на серці, при наявності ІМТ (на момент дослідження) понад 35 кг\кв м, за умов стійкої тахікардії (ЧСС в спокої понад 90'). В структуру хронічної артеріальної гіпертензії не входили пацієнти з симптоматичними артеріальними гіпертензіями.

Структурно-функціональний стан лівих відділів серця оцінювали в спокої у положенні пацієнтки на лівому боці ехокардіографічним методом на апаратах «Toshiba Nemio» з допомогою датчика 2,5-4,0 МГц в стандартних позиціях за загальноприйнятою методикою [9]. При проведенні ЕхоКГ дотримувались рекомендацій американської асоціації ехокардіографістів.

Кінцево-діастолічний розмір лівого шлуночка (КДР ЛШ, мм) визначали як відстань між лівим контуром міжшлуночкової перегородки (МШП) і поверхнею ендокарду задньої стінки на рівні зубця R на ЕКГ. Кінцево-сistolічний розмір ЛШ (КСР ЛШ, мм) вимірювали як мінімальну відстань між стінками ЛШ в місці найбільшого зближення задньої стінки (ЗСЛШ) і МШП. Товщину МШП визначали в кінці діастолі між лівим та правим контурами МШП на рівні зубця R на ЕКГ. Товщину ЗСЛШ в кінці діастолі вимірювали як відстань від ендо- до епікардіальної поверхні задньої стінки на рівні зубця R на ЕКГ. Кінцево-діастолічний об'єм (КДО ЛШ, мл) та кінцево-сistolічний об'єм (КСО ЛШ, мл) розраховували за модифіковану моделлю Сімпсона. Індекси відповідних показників отримували шляхом співвідношення їх показників до площі поверхні тіла.

Розраховували масу міокарду ЛШ (ММЛШ) і її відношення до площі поверхні тіла (ІММ) [11]. Визначали характер структурно-геометричного ремоделювання ЛШ за A. Ganau (1992) за індексом маси міокарда ЛШ та відносною товщиною стінок міокарда. Використовували розрахункові індекси співвідношень отриманих розмірів до площі поверхні тіла. Визначали поперечний розмір ЛП в чотирикамерній позиції з апікального доступу. Об'єм лівого передсердя вимірювали в кінці діастолі передсердь з чотирикамерної апікальної позиції за модифіковану моделлю Сімпсона.

Для оцінки діастолічної функції ЛШ оцінювали такі параметри: максимальну швидкість раннього діастолічного наповнення (E), максимальну швидкість передсердної систоли (A), співвідношення E/A, час уповільнення кровотоку раннього діастолічного наповнення (DT), час ізовольомічного розслаблення (IVRT) [11].

В залежності від змін показників мітрального кровотоку виділяли декілька його варіантів: ано-

мальної релаксації ($E/A < 1$, і\чи подовження DT, і\чи подовження IVRT), псевдонормалізований ($E/A > 1$, нормальні DT і IVRT), але при проведенні проби Вальсальви $E/A < 1$ і при аналізі доплерограм потоків в легневих венах переважав ретроградний потік крові), рестриктивний ($E/A \geq 2$, і\чи укорочення DT і IVRT). Оцінку ступеня вираженості порушень діастолічної функції ЛШ проводили індивідуально для кожного пацієнта з врахуванням його віку та ЧСС. При оцінці діастолічної функції дотримувались рекомендацій Робочої групи по діастолічній серцевій недостатності Європейської спільноти кардіологів [16].

Усім досліджуваним також виконували дуплексне сканування на ультразвуковому апараті «Toshiba Nemio» лінійним датчиком з частотою 5-12 МГц. Обстеження проводили в положенні лежачи на спині. Датчик розташовували по передньому краю m.sternocleidomastoideus. Для візуалізації внутрішніх і зовнішніх сонних артерій отримували зображення біфуркації загальної сонної артерії якій відповідає ділянка з більш широким діаметром судини. При дослідженні внутрішньої сонної артерії датчик повертали у латеральний бік, а зовнішньої сонної артерії – у внутрішній бік. Товщину КІМ визначали на 1-1,5 см вище біфуркації загальної сонної артерії (ЗСА) по задній стінці, враховуючи розташування цієї ділянки під прямим кутом до ультразвукового променя. КІМ оцінювали у зоні його максимального візуального потовщення при орієнтації площини сканування паралельно поздовжній осі судини.

Статистичну обробку даних проводили з допомогою пакета програм Statistica 5,5 (StatSoft, США). Середні величини представлені у вигляді ($M \pm m$), де M – середнє значення показника, m – стандартна похибка середнього. При порівнянні середніх значень використовували t – критерій Стьюдента. Результати рахували статистично достовірними при значеннях $P < 0,05$.

В результаті проведеного дослідження виявлена певна неоднорідність структурно – функціональних змін серцево – судинної системи досліджуваних пацієнток при різних формах гіпертензивних розладів (табл. 1).

При аналізі об'ємних показників лівих відділів серця спостерігається тенденція до розширення лівого шлуночка у групах з хронічною артеріальною гіпертензією порівняно з контролем. У 12,5% (3\24) представниць I групи (ХАГ) індекси КДР та КДО виявились вищими за норму. Також у 20,8% випадків (5\24) зареєстроване початкове розширення лівого передсердя, що як відомо, є можливою ознакою підвищення кінцеводіастолічного тиску наповнення лівого шлуночка.

Функціональні показники скоротливої здатності лівого шлуночка виявились в межах норми у всіх досліджуваних. Однак, якщо для контролю та II групи (ГАГ) типовим є переважно гіперкінетичний тип гемодинаміки (середньогрупові показники ФВ майже 66 і 68% відповідно), то при наявності хронічних гіпертензивних розладів він стає нормокінетичним: у 29,1% (7\24) випадків цієї групи спостерігається ФВ менше 60%, однак в жодному випадку не було зниження ФВ менше 56%. Зазначені зменшення ударного та хвилиного об'ємів при розвитку преєклампсії перекаляється з літературними даними [1; 2; 12; 14].

Таблиця 1
Структурно-функціональні зміни лівих відділів
серця та каротидного КІМ у жінок
з перенесеною прееклампсією
при різних типах гіпертензивних розладів

Показники	I (n=24) ХАГ	II (n=18) ГАГ	III (n=20) контроль
ПР ЛП, см	3,77±0,65	3,53±0,57	3,44±0,36
Об'єм ЛП, мл\м кв	29,0±4,0*	26,6±4,0	23±4,2
КДР ЛП, мм	52,5±4,3	49,1±4,7	47,6±5,3
Індекс КДР, см\ м кв	2,84±0,39	2,56±0,40	2,44±0,40
КДО ЛП, мл	111,2±4,5	97,5±5,6	93,4±4,0
ІКДО ЛП, мл\ мкв	63,3±4,0	56,6±4,7	53,1±3,4
КСР ЛП, мм	34,4±3,7	32,4±3,6	29,3±2,9
КСО ЛП, мл	40,3±3,4*	36,4±4,3	31,8±4,1
УО ЛП, мл	71,1±3,6	67,1±3,0	62,6±3,8
ФВ, %	63,6±3,4	68,5±4,2	66,7±4,4
МШП ЛП, мм	9,5± 0,49*	7,9±0,64	7,5±0,57
ЗС ЛП, мм	9,7±0,54*	8,2±0,56	7,9±0,80
ІММ ЛП, г\ м кв	115,4±6,8*	92,3±6,2	84,2±5,5
ВТС	0,37±0,04*	0,32±0,06	0,33±0,09
Е\А	1,32	1,58	1,62
IVRT, мс	96,3±22,4	96,8±25,0	93,4±22,2
КІМ каротидн, мм	0,79±0,08*	0,68±0,07	0,60±0,04

Примітки: *у відмічених випадках $p < 0,05$

При оцінці товщини стінок лівого шлуночка відмічаються ознаки гіпертрофії міокарду у групі з хронічною артеріальною гіпертензією: середньогруповий показник індексу маси міокарду становить 115,4 г\м кв (норма до 110). Індекс Penn-convention виявився підвищеним у 7\24 представниць цієї групи (29,2%), що дозволяє віднести їх до II стадії артеріальної гіпертензії у зв'язку з розвитком гіпертензивного серця. Однак, слід зауважити, що ствердження висновку про наявність гіпертрофії лівого шлуночка у вагітних за результатами розрахунку ІММ ЛП за методикою Penn-convention є не досить коректним, оскільки суттєво залежить від розміру порожнини (КДР) лівого шлуночка, який вагомо зростає протягом вагітності з повним відновленням до року після вагітності. Теж стосується маси тіла жінок під час лактації.

При оцінці геометрії лівого шлуночка наявність у всіх 7 випадках гіпертрофії міокарду лівого шлуночка діагностовано ексцентричний тип (індекс відносно товщини стінок до 0,43), ще в 1 випадку мало місце концентричне ремоделювання (відносна товщина стінок (ВТС) понад 0,43 у поєднанні з нормальною масою міокарду ЛП). Натомість, геометричне моделювання інших груп не мало суттєвих відмінностей, що відповідає даним літературних джерел [9; 11; 14].

Доплерівське дослідження трансмітрального потоку вказало на тенденційне зменшення діастолічного розслаблення лівого шлуночка в групах з хронічною АГТ та прееклампсією і наростанням передсердного компонента діастолічного

наповнення лівого шлуночка. Діастолічна дисфункція лівого шлуночка по типу аномальної релаксації зареєстрована в 9\24 випадків хронічної артеріальної гіпертензії (37,5%). Тобто розширення лівого передсердя у цих групах слід віднести не лише на рахунок зростання ОЦК, але й латентної (а в частині випадків і клінічно маніфестної) діастолічної дисфункції міокарду лівого шлуночка. У жодної пацієнтки II групи (ГАГ) та контролю не виявлено ознак порушення діастолічної функції лівого шлуночка.

Середньогруповий показник товщини КІМ у всіх групах не перевищував рекомендовану норму ($< 0,9$ мм), однак виявився потовщеним у 20,8% представниць I групи (ХАГ). При цьому у 4 випадках гіпертензивне ремоделювання судин супроводжувало гіпертрофію міокарду лівого шлуночка, а ще в одному випадку було ізольовано ознакою ураження органів – мішеней при хронічній гіпертензії.

Отже, при хронічній артеріальній гіпертензії структурно-функціональними передумовами до виникнення прееклампсії є початкове (допреклампсійне) розширення камер серця з відсутністю гестаційного гіперкінезу стінок, зростання маси міокарду з порушенням нормального діастолічного наповнення лівого шлуночка, і як наслідок вказаних змін – дилатація порожнини лівого передсердя. Потовщення комплексу інтима-медіа сонних артерій доповнює картину судинних уражень при АГ.

Для гестаційної гіпертензії характерний гіперкінетичний тип гемодинаміки за відсутності суттєвих структурно – морфологічних змін зі сторони серця та судин.

Висновки і пропозиції. Проведення заходів фізичної реабілітації у пацієнток після перенесеної прееклампсії на фоні гестаційної гіпертензії не потребує спеціальних заходів безпеки (за умов контрольованого тиску та відсутності неврологічного дефіциту) і може проводитись за загальними методиками. Натомість наявність хронічної гіпертензії вимагає ретельного обстеження таких жінок для пошуку можливих уражень органів – мішеней (37,5% випадків у нашому дослідженні) і подальшої індивідуалізації програм реабілітації з врахуванням отриманих даних.

Виявлені структурно – морфологічні особливості диктують потребу реабілітаційних заходів не лише наслідків перенесеної прееклампсії, а й з превентивною метою для ранньої профілактики серцево-судинних захворювань. Так, наявність діастолічної дисфункції є предиктором виникнення серцевої недостатності зі збереженою систолічною функцією міокарда, початкове доклінічне зниження скоротливої здатності міокарду за умов подальшого гіпертензивного та вікового фіброзування міокарду – розвитку систолічної дисфункції, прогресуюче розширення лівого передсердя – вагомий маркер виникнення фібриляції передсердь, потовщення каротидного комплексу інтима-медіа – потужний прогностичний фактор ризику судинних подій [13].

Список литературы:

1. Гайдаров Л.Ф., Лазарева Г.Ю. Реабилитация после заболеваний. Полный справочник – М.: Эксмо, 2008. – 704 с.
2. Макаров О.В., Николаев Н.Н., Волкова Е.В. Дифференцированный подход к ведению больных с артериальной гипертензией // Акушерство и гинекология. – 2008. – № 1. – С. 9–15.
3. Маркін Л.Б., Черепанін Р.О. Диференційована терапія гестаційної гіпертензії // Педіатрія, акушерство та гінекологія. – 2006. – № 2. – С. 98–102.
4. Медведь В.И. Введение в клинику экстрагенитальной патологии беременных. – К.: Авиценна, 2004. – 167 с.
5. НАКАЗ МОЗ України № 676 від 31.12.2004 «Про затвердження клінічних протоколів з акушерської та гінекологічної допомоги».
6. Попов С.Н. Лечебная физическая культура. М.: Физкультура и спорт, 1998. – 380 с.
7. Рекомендації Української асоціації кардіологів з профілактики та лікування артеріальної гіпертензії (2013 р.).
8. Репина М.А. Преэклампсия и материнская смертность. – С-Петербург: издательский дом СПбМАПО, 2005. – 207 с.
9. Фейгенбаум. Х. Эхокардиография. – Видар, 1999. – 512 с.
10. Шалина Р.И. Гестоз. Современное состояние вопроса // Акушерство и гинекология. – 2007. – № 5. – С. 27–32.
11. Шиллер Н., Осипов М.А. Клиническая эхокардиография. – М.: Практика 2005. – 344 с.
12. Bosio P.M., McKenna P.J., Conroy R., O'Herlihy C. Maternal central hemodynamics in hypertensive disorders of pregnancy // *Obstet Gynecol.* – 2009. № 94. – P. 978–984.
13. Braunwald E. Heart Disease / W.B. Saunders. – Philadelphia, 2005. – 1124 p.
14. Bridges EJ, Womble S, Wallace M, McCartney J. Hemodynamic monitoring in high-risk obstetrics patients, I: expected hemodynamic changes during pregnancy // *Crit Care Nurse.* – August 2013. – № 23. – P. 53–62.
15. Easterling T.R., Benedetti T.J., Schmucker B.C., Millard S.P. Maternal hemodynamics in normal and preeclamptic pregnancies: a longitudinal study // *Obstet Gynecol.* 2010. – № 76. – P. 1061–1069.
16. European Study Group on Diastolic Heart Failure. How to diagnose diastolic heart failure // *Eur. Heart J.* – 2006. – Vol. 19. – P. 990–1003.
17. Sibai В.М., Mabie W.C. Hemodynamics of preeclampsia. *Clin Perinatol.*
18. The New European Society of Hypertension/European Society of Cardiology (ESH/ESC) Guidelines, 2013.

Лавринюк В.Е.

Луцкий клинический роддом

Грейда Н.Б.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

Кирпа С.Ю.

«Диагностический центр», г. Луцк

КАРДИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ПОСЛЕ ПЕРЕНЕСЕННОЙ ПРЕЭКЛАМПСИИ**Аннотация**

Преэклампсия и гипертензивные нарушения во время беременности остаются важными причинами в структуре акушерских осложнений. Реабилитация после перенесенной преэклампсии является недостаточно изученной проблемой. В работе проанализированы структурно-функциональные характеристики левых отделов сердца у пациенток с различными типами гипертензивных расстройств (хроническая гипертензия, гестационная гипертензия) после беременности, осложненной преэклампсией. Обнаружены изменения геометрии левого желудочка и предсердия, нарушения диастолической функции, утолщение комплекса интима – медиа сонных артерий на фоне хронической гипертензии. Показана принципиальная возможность дифференцированной кардиореабилитации после перенесенной преэклампсии.

Ключевые слова: преэклампсия, артериальная гипертензия, диастолическая дисфункция, реабилитация, доплерэхокардиография.

Lavrynyuk V.E.

Lutsk Maternity Hospital

Greida N.B.

East European Lesya Ukrainka National University

Курпа S.Y.

«Diagnostic center», Lutsk

CARDIOLOGICAL ASPECTS OF DIFFERENTIATED REHABILITATION AFTER PREECLAMPSIA**Summary**

Preeclampsia and hypertensive disorders in pregnancy remain important in the structure of nosology obstetric complications. Rehabilitation after preeclampsia is understudied problem. The aim of the investigation was to study the structural – functional characteristics of left heart in patients with different types of hypertensive disorders (chronic hypertension, gestational hypertension) after a pregnancy complicated by preeclampsia. Detected changes the geometry of the left ventricle and atrium, infringement diastolic function, thickening of intima – media of the carotid arteries on a background of long existing chronic hypertension. The principal possibility of differentiated cardiorehabilitation after preeclampsia.

Keywords: preeclampsia, hypertension, diastolic dysfunction rehabilitation, dopplerechocardiography.

ПОДАГРА: ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Полстяной А.А.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Подагра известна человечеству ещё с глубокой древности, но истинные причины её возникновения длительное время оставались не известными. В данном историческом очерке дан анализ исторического развития знаний об этом заболевании. Отражены основные этапы развития научных представлений о подагре и причинах её возникновения. В статье рассматривается эволюция взглядов на основные вопросы, связанные с данным заболеванием. Приведены теории патогенеза, начиная со времен Гиппократ и заканчивая современными представлениями.

Ключевые слова: подагра, гиперурикемия, исторический обзор, мочевая кислота, пурины.

Подагра представляет собой хроническое системное метаболическое заболевание, характеризующееся нарушениями пуринового обмена, приводящим к отложению кристаллов моноурата натрия (МУН) в различных тканях, что сопровождается кристаллиндуцированным воспалением в местах фиксации уратов (суставы, периартикулярные ткани, внутренние органы). Во всём мире распространение подагры возрастает с каждым годом, что отчасти объясняется увеличением частоты встречаемости гиперурикемии (ГУЕ), которая является её ведущим базисным патогенетическим механизмом и основным фактором риска развития [8]. За период 1990-2010 годов в мире имело место двукратное увеличение частоты случаев выявления данной патологии [26]. В странах Западной Европы и США согласно эпидемиологическим данным она уже диагностирована по различным оценкам у 1-2% взрослого населения, а у лиц старше 50 лет – у 6% [9]. На территории Украины заболеваемость подагрой составляет более 400 на 100 000 взрослого населения: 5-28 случаев на 1000 мужчин и 1-6 случаев на 1000 женщин [6, 7]. Пик заболеваемости отмечается в 40-50 лет среди мужчин и в 60 лет и старше – среди женщин. [2, 7, 20, 23].

Согласно современным представлениям основным фактором развития подагры является гиперурикемия [1, 8, 12] – повышенная, относительно среднестатистической нормы, концентрация МК в плазме крови, где она содержится в виде свободного урата натрия [1, 19, 23]. В норме в сыворотке крови у здорового человека верхняя граница концентрации МК составляет: у детей до 14 лет – 120-320 мкмоль/л, у женщин – 150-360 мкмоль/л (6 мг/дл), у мужчин – 210-400 мкмоль/л (6,8 мг/дл) [11]. Содержание МК выше этих цифр уже расценивается как ГУЕ [1, 8].

Как заболевание, подагра на протяжении всего периода современной истории человечества привлекала к себе внимание не только врачей. Существует целый ряд причин, позволяющих назвать её «исторической» болезнью. Она была известна ещё с глубокой древности. При этом люди уже давно имели представление о её возникновении и лечении, являющееся при этом сравнительно верным даже с точки зрения современной медицины. Среди всех ревматических заболеваний именно подагра была описана самой первой и на протяжении длительного периода времени являлась наиболее широко известным заболеванием суставов. Однако, истинные при-

чины её возникновения очень длительное время оставались не известными. Ещё одним фактором, вызывающим интерес к подагре, является то, что ею часто страдали многие знаменитые исторические личности: Александр Македонский, король Франции и Англии в нескольких поколениях, Карл V, несколько Римских Пап, Микеланджело, Дени Дидро, Исаак Ньютон, Чарльз Дарвин и многие другие [18]. Данный факт даже послужил основой для появления фольклоризированного выражения о подагре – «повелительница болезней и болезнь повелителей». В античной культуре и на протяжении последующих столетий подагра всегда была тесно связана с несдержанностью в употреблении алкоголя и еды (особенно злоупотреблением мясными продуктами), что могли позволить себе только представители зажиточных слоёв общества [18]. В связи с этим зачастую она также носила название «болезнь королей» и «болезнь аристократов» [23]. В 1739 году Эжен Мушрон (Moucheron) даже опубликовал брошюру «О благородной подагре и сопровождающих её добродетелях», в которой воспевал данное заболевание и отмечал, что это болезнь королей, принцев, выдающихся полководцев, умных и одарённых людей, а также приводил примеры коронованных особ, политических деятелей, людей искусства, страдавших этим заболеванием. Поэтому репутация подагры, в отличие от большинства других болезней, была на весьма высоком уровне [18]. Шведский естествоиспытатель Карл Линней даже увековечил «хираргу» (устаревшее обозначение подагры суставов кисти) в названии брюхоногого моллюска *Harpago chiragra* Linnaeus, 1758 (Littorinimorpha, Strombidae) за сходство формы раковины моллюска со скрюченной кистью руки при данной форме заболевания [5]. К середине XIX века в Европе подагру начали называть «недугом джентльменов», а ревматизм при этом носил названия «болезни наёмных кучеров» [18].

Первым известным документальным свидетельством об этом заболевании является описание подагрического артрита I плюсне-фалангового сустава, которое восходит к Древнему Египту и датируются приблизительно 2640-2600 годом до н. э. [23].

В V веке до н. э. древнегреческий целитель и врач Гиппократ также описывал клинические симптомы подагрического артрита в форме синдрома острых болей в области большого пальца стопы, который он и назвал подагрой (дословно с

латинского языка – «нога в капкане», «капкан на ноге»). Термином «подагра» древние греки называли только артрит большого пальца ноги. Если болезнь поражала другие суставы, использовались такие термины как «*chirurgia*», «*gonagra*», «*omagra*» – соответственно, подагра пальцев рук, подагра коленного и плечевого суставов [18]. В своих «Афоризмах» Гиппократ указывал и на некоторые эпидемиологические особенности заболевания. Он отметил, что заболевание не встречается у евнухов, мужчин до периода пубертата и женщин до наступления менопаузы [17]. Необходимо отметить, что подобные утверждения правдивы только лишь для первичной подагры, в то время как вторичная, в исключительных случаях, может возникать даже у детей и женщин детородного возраста [23]. Сам Гиппократ причиной возникновения этого заболевания считал чрезмерное накопление одной из жидкостей организма в суставах [17].

Следующее документальное свидетельство о заболевании датируется примерно 100 года до н.э. и содержится в книге китайской медицины «Хуан Ди Нэй Цзин», где приводилось весьма краткое описание симптомов острого подагрического артрита [23].

В I в. до н.э. древнеримский философ и врач Авл Корнелий Цельс первым описал взаимосвязь возникновения подагры с употреблением алкоголя и чрезмерным переяданием, а также указывал на связанные с ней нарушения функции почек [10]. Его современник Гай Светоний Транквилл назвал подагру «*morbis divitum*» – болезнью богачей. При этом он указывал, что ею болеют преимущественно представители наиболее богатых слоёв общества [18].

В античные времена уже было известно и характерное течение подагры. Так, древнегреческий врач Аретей Каппадокийский в I веке н.э. весьма точно описал острый подагрический артрит и указал на приступообразное течение заболевания, сделав оговорку, что между приступами большой подагрой даже способен победить в Олимпийских играх [18].

Позднее, в 150 году н.э. римский хирург и философ Гален сделал первое описание подагрического тофуса, а в одном из своих трудов высказал идею, что возникновение подагры связано с «распущенностью, несдержанностью и наследственностью» [23].

В дальнейшем, на протяжении веков, исследования подагры преимущественно ограничивались только лишь подробным описанием её клинической картины. Какие-либо новые знания о болезни в течение очень долгого времени отсутствовали. В научной литературе тех лет продолжались рассуждения на тему подагры, но различия между ней, артритом и ревматизмом становились всё более нечёткими и запутанными, а каждый автор интерпретировал их по-своему. Например, древнегреческий врач, работавший в Риме, Соран Эфесский игнорировал различия между подагрой и ревматизмом, рассматривая эти заболевания как «горячую» и «холодную» формы подагры. В этот же временной период термин «подагра» также широко использовался для описания многих хронических заболеваний суставов [18]. Кроме того, римский врач-анатом

Руфус Эфес в I веке н.э. ввел понятие «метастатической» или «висцеральной» подагры для не суставных заболеваний, которые не имеют ничего общего с классической клинической картиной истинной подагры. Следует отметить, что с медицинской точки зрения могут существовать крайне редкие, внесуставные эквиваленты острого приступа подагры: подагрический флебит [13], ирит [27], орхит и фарингит [18, 23]. Некоторые заболевания могут также вызывать вторичную подагру [21], а другие могут быть связаны с первичной подагрой (болезни обмена веществ, ожирение, диабет, гиперлипидемии) [23]. Однако, эти факты не являются подтверждением концепции «висцеральной подагры»; единственными органами, которые могут быть непосредственно вовлечены в подагру, являются почки [22].

«Современная» история подагры берёт своё начало в XVII веке и часто ассоциируется с именем английского врача Томаса Сиденхема (Sydenham), который сам страдал от этой болезни. Он составил первое классическое описание острого приступа подагры, а также описал её отличия от ревматизма [25].

При этом истинные причины подагры всё еще оставались не известными, однако в этот же период были сделаны первые шаги к их познанию. В 1776 году химик из Стокгольма Карл Вильгельм Шееле (Scheele) выделил новое вещество из конкрементов больных нефролитиазом [24]. В 1797 году английский химик Уильям Хайд Воластон, страдающий подагрой, выделил аналогичное химическое соединение из вещества подагрического тофуса собственного уха [18]. Первоначально вещество было названо «уролитическая кислота». Но уже спустя год, в 1798 году французский химик Антуан де Фуркруа (Fourcroy) определил, что оно является компонентом мочи и впервые использовал термин «мочевая кислота» (МК) [14]. Столетием ранее, в 1679 году изобретателем микроскопа Антони ван Левенгуком было описано микроскопическое игольчатое строение кристаллов МК из подагрического тофуса, но ему не удалось определить их природу. Таким образом, впервые была установлена связь между накоплением в организме МК и подагрой.

Решающий вклад в исследование этиологического фактора и течения подагры внёс английский физиолог Альфред Баринг Гаррод (Garrod), который в 1848 году с помощью мурексидной пробы, а в 1859 году при помощи льняной нитки, опущенной в подкисленную кровь больного подагрой, открыл и впервые документально подтвердил факт ГУЕ при этом заболевании [16, 18]. Таким образом, он дал определение подагре как совершенно другой патогномичной единице, отличной от ревматоидного артрита. Помимо этого он выдвинул гипотезу, что её причиной может являться увеличение синтеза МК или снижение её почечной экскреции. Он также предположил, что острые приступы подагрического артрита могут быть результатом отложения кристаллов МК внутри суставов или в периартикулярных тканях, что позднее было подробнее описано и продемонстрировано Фрейдвейлером (Freudweiler) в 1899 году [15].

В 1898 году немецкий химик Эмиль Фишер (Fisher) смог доказать, что пурины, которые об-

разуются при употреблении мясных продуктов и алкоголя, являются основным источником МК в организме человека [18].

И только лишь в 1961 году Даниэль МакКарти (McCarty) и Джозеф Холландер (Hollander) смогли определить роль уратов в развитии острого подагрического артрита – они обнаружили кристаллы МУН в синовиальной жидкости больных подагрой при помощи поляризационной микроскопии [19]. Они же установили, что острый приступ подагрического артрита возникает вследствие выпадения в полость сустава микрокристаллов МУН, что и приводит к острой воспалительной реакции в синовиальной оболочке [18].

В этот же временной период Сигмиллер (Seegmiller) и его исследовательская группа доказала, что эти кристаллы могут вызвать воспалительную реакцию. Эти данные помогли уточнить патогенез острых приступов подагры и стали основой для выделения в ревматологии новой группы заболеваний, получившей название микрокристаллических артритов [18].

На протяжении остальной части XX века исследования подагры были направлены на изучение её этиологии, факторов риска, процессов

патогенеза, диагностики и лечения [3, 4]. Многие исследования все ещё остаются актуальными и в настоящее время. Продолжаются изучения влияния сопутствующих подагре метаболических нарушений и заболеваний, таких как дислипидемии, ожирение, инсулинорезистентность, сахарный диабет 2-го типа, хроническая почечная недостаточность, ассоциированные с атеросклерозом сердечно-сосудистые заболевания [3].

Последние два десятилетия играют важную роль в отношении изучения подагры. Так, впервые были приняты рекомендации по диагностике и лечению заболевания: в 2006 году – рекомендации Европейской антиревматической лиги (EULAR) [28], затем Великобритании, Американской коллегии ревматологов (ACR), в последние годы – международные рекомендации в рамках программы «3Е-инициатива», несколько национальных рекомендаций в странах Европы (Италия, Португалия) [4]. В 2014 году ревизию были подвергнуты рекомендации EULAR (2006). В настоящее время разрабатываются новые классификационные критерии диагностики подагры, которые должны прийти на смену используемых с 1977 года критериев С. Wallace et al. [4].

Список литературы:

1. Барскова В. Г. Хроническая подагра: причины развития, клинические проявления, лечение / В. Г. Барскова // Терапевтический архив. – 2010. – Т. 82, № 1. – С. 64–68.
2. Бенца Т. М. Подагра: діагностика та лікування / Т. М. Бенца // Ліки України. – 2005. – № 99. – С. 25–29.
3. Денисов И. С. Исходы подагры. Обзор литературы. Часть I. Эпидемиология подагры, факторы риска и течение заболевания с развитием хронической тофусной формы / И. С. Денисов, М. С. Елисеев, В. Г. Барскова. // Научно-практическая ревматология. – 2013. – № 51. – С. 569–573.
4. Елисеев М. С. Алгоритм диагностики и лечения подагры / М. С. Елисеев // РМЖ. – 2015. – № 7. – С. 410.
5. Ершов В. Чарующий мир раковин / В. Ершов – М.: Дельта, 2005. – 130 с.
6. Кобалава Ж. Д. Мочевая кислота – ключевое связующее звено кардиоренального континуума? Часть I / Ж. Д. Кобалава, В. В. Толкачева // Клиническая фармакология и терапия. – 2003. – № 12. – С. 15–19.
7. Коваленко В. М. Національний підручник з ревматології / В. М. Коваленко, Н. М. Шуба. – К.: Моріон, 2013. – 672 с.
8. Полстяной А. А. Современные представления о этиологии гиперурикемии, как патогенетического фактора развития подагры / А. А. Полстяной. // Актуальні проблеми сучасної медицини. – 2016. – № 2. – С. 311–317.
9. Bingham C. Atypical familial juvenile hyperuricemic nephropathy associated with a hepatocyte nuclear factor-1 beta gene mutation / C. Bingham, S. Ellard, W. van't Hoff [et al.] // Kidney International. – 2003. – № 63. – P. 1645–1651.
10. Caelius Aurelianus. De morbis acutis et chronicis libri 8. – Storti, Venice, 1757.
11. Chizyński K. Hyperuricemia / K. Chizyński, M. Rzyzcka // Polski Merkuriusz Lekarski. – 2005. – Vol. 19 (113). – С. 693–696.
12. Choi H. K., Mount D. B., Reginato A. M. Pathogenesis of Gout // Ann. Intern. Med. – 2005. – № 143. – P. 499–516.
13. Diamond M. T. Thrombophlebitis associated with gout / M. Diamond // New York State journal of medicine. – 1953. – № 53. – P. 3011–3014.
14. Fourcroy A. Systkme des connaissances chimiques, et leurs applications aux phйnomenes de la nature et de l'art / A. Fourcroy. – Paris: Baudoine, 1800. – 384 p.
15. Freudweiler M. Experimentelle Untersuchungen über die Entstehung der Gichtknoten / M. Freudweiler // Deutsches archiv fuer klinische medizine. – 1899. – № 63. – P. 266–335
16. Garrod A. B. The nature and treatment of gout and rheumatic gout / A. B. Garrod. – London: Walton and Maberly, 1859. – 658 p.
17. Hippocrates. Aphorismi graeco-latini. J Pigo-reau, 1631.
18. Marson P. Some historical remarks on microcrystalline arthritis (gout and chondrocalcinosis) / P. Marson, G. Pasero // Reumatismo. – 2011. – № 63 (4). – P. 199–206.
19. McCarty D. J. Identification of urate crystals in gouty synovial fluid / D. J. McCarty, J. L. Hollander // Annals of Internal Medicine. – 1961. – № 54. – P. 452–460.
20. Mikuls T. R. Gout epidemiology: results from the UK general practice research database, 1990–1999 / T. R. Mikuls, J. T. Farrar, W. B. Bilker [et al.] // Annals of the Rheumatic Diseases. – 2005. – № 64 (2). – P. 267–272.
21. Pasero G. La gotta secondaria: rassegna critica della letteratura / G. Pasero, N. Riccioni, M. L. Ciompi. // Omnia-Medical. – 1969. – № 47. – P. 745–789.
22. Pascual E. Gout, diuretics and the kidney / E. Pascual, M. Perdiguero // Annals of the Rheumatic Diseases – 2006. – № 65 (8). – P. 981–982.
23. Richette P. Gout / P. Richette, T. Bardin // Lancet. – 2010. – № 375 (9711). – P. 318–328.
24. Scheele C. W. Examen chemicum calculi urinarii / C. W. Scheele // Opuscula Chem. – 1776. – P. 72–79.
25. Sydenham T. Tractatus de podagra et hydrope. Gualt / T. Sydenham. – London: Kettily, 1683.

26. Terkeltaub R. Update on gout: new therapeutic strategies and options / Terkeltaub // Nature Reviews Rheumatology. – 2010. – № 6. – P. 30–38.
27. Wood D. J. Inflammatory diseases in the eyes caused by gout / Wood // British Journal of Ophthalmology. – 1936. – № 20. – P. 510–519.
28. Zhang W. EULAR evidence based recommendations for gout. Part I: Diagnosis. Report of a task force of the standing committee for international clinical studies including therapeutics (ESCSIT) / W. Zhang, Doherty et al. // Annals of the Rheumatic Diseases – 2006. – № 65. – P. 1301–1311.

Полстяной А.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПОДАГРА: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Анотація

Подагра відома людству ще з глибокої давнини, але справжні причини її виникнення тривалий час залишалися невідомими. В даному історичному нарисі дано аналіз історичного розвитку знань про це захворювання. Відображено основні етапи розвитку наукових уявлень про подагру і причини її виникнення. У статті розглядається еволюція поглядів на основні питання, пов'язані з даним захворюванням. Наведено теорії патогенезу, починаючи з часів Гіппократа і закінчуючи сучасними уявленнями.

Ключові слова: подагра, гіперурикемія, історичний огляд, сечова кислота, пурини.

Polstyanoj A.A.

Vasyl Karazin Kharkiv National University

GOUT: HISTORICAL REVIEW

Summary

Gout is known to mankind since ancient times, but the true causes of its occurrence for a long time were not known. In this historical review analyzes the historical development of knowledge about the disease. In this article show the main stages in the development of scientific ideas about the causes of gout and its occurrence. The article describes the evolution of views on the main issues related to this disease. The publication shows the pathogenesis theory, since the time of Hippocrates to modern ideas.

Keywords: gout, hyperuricemia, historical review, uric acid, purines.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

УДК 61:355

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕДИКАМЕНТОЗНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З БОЙОВОЮ ХІРУРГІЧНОЮ ПАТОЛОГІЄЮ

Белозьорова О.В.

Українська військово-медична академія

У статті освітлені методологічні аспекти удосконалення медикаментозного лікування військовослужбовців із сучасною бойовою хірургічною травмою. Проаналізовано стан хірургічної активності та травматизму серед військовослужбовців Збройних Сил України. Досліджено структуру лікарських призначень таких постраждалих, вивчено можливості сучасного фармацевтичного ринку таких препаратів на предмет задоволення потреб, проведено їх експертну оцінку. Викладені методичні підходи створення фрагменту формулярного переліку лікарських засобів для зазначеної нозології. Проведення обґрунтованих заходів з оптимізації лікарського забезпечення призведе до раціонального використання матеріальних ресурсів та ефективного управління системою медичного постачання у структурі медичного забезпечення військ.

Ключові слова: формулярна система, раціональне використання лікарських засобів, бойова хірургічна патологія, експертна оцінка, медикаментозне забезпечення.

Постановка проблеми. Важливою складовою та ресурсом національної безпеки України є постійна турбота про поліпшення здоров'я кожного військовослужбовця, забезпечення ефективної діяльності системи медичного забезпечення Збройних Сил України та інших структур сектору безпеки держави як сукупності загальнодержавних та галузевих медично-соціальних заходів, створення для військовослужбовців широкої доступності медичної допомоги в мирний та воєнний час. [1, с. 42]. Принципи медичного забезпечення військ за військово-медичною доктриною передбачають розподіл єдиного лікувально-діагностичного процесу на ряд послідовних взаємопов'язаних заходів, що відповідають певним рівням надання медичної допомоги, поєднаних з евакуацією поранених і хворих за призначенням.

У структурі вхідного потоку поранених і уражених в локальних війнах більшу половину складають легкопоранені, здатні пересуватися самостійно. У 20-30% поранених є важкі і край важкі ушкодження, що представляють пряму загрозу життю. За локалізацією у всіх війнах продовжують переважати поранення кінцівок, які складають абсолютну більшість бойової хірургічної патології [3, с. 169].

Система медикаментозного забезпечення з позицій складової військово-медичного постачання є невід'ємним компонентом хірургічного лікування поранених та травмованих військовослужбовців. Підвищення доступності та покращення якості медикаментозної допомоги відноситься до пріоритетів військової охорони здоров'я. Актуальність вирішення даного питання пов'язана із тривалою напруженою військово-політичною обстановкою у країні та численними санітарними втратами хірургічного профілю, які потребують якісного та ефективного лікування для швидкого відновлення боєздатності та працездатності. Наукове обґрунтування прогнозованого переліку та кількості лікарських засобів для лікування ви-

щезазначених патологій не вивчалось систематично, тому є недостатньо розкритим питанням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати досліджень вітчизняних науковців (Шматенко О.П., Трохимчук В.В., Сирота П.С., Гульпа В.С., Бадюк М.І.) свідчать про те, що в Україні відбувається розбудова нормативно-правового поля у системі військово-медичного постачання, реформування галузі, зумовлене вимогами часу, активне впровадження і застосування принципів формулярної системи при використанні лікарських засобів у військово-медичних закладах і установах, заснованої на фармакоекономічних стандартах [7; 8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В рамках системи медичного постачання в Збройних Силах України триває ряд досліджень, направлених на оптимізацію заходів по забезпеченню лікувальних підрозділів медичним майном, впровадженню стандартизації споживання медичним майном, поетапної модернізації формулярної системи. Однак стрімкий розвиток подій воєнно-політичного характеру вимагає рушійних змін у всебічному забезпеченні потреб, зокрема, медикаментозної складової лікувального процесу постраждалих військовослужбовців. Отже, важливою медико-соціальною проблемою залишається потреба у подальшому удосконаленні медикаментозного забезпечення поранених та постраждалих військовослужбовців.

Оптимізація переліку лікарських засобів для лікування бойової хірургічної патології є домінуючим аспектом у контексті формування державного оборонного замовлення, а також методом ефективного постачання і використання лікарських засобів для забезпечення в конкретних умовах високої якості медичної допомоги і оптимального використання наявних ресурсів.

Крім того, ґрунтовного дослідження потребують технології раціонального застосування лікарських засобів та їх нормативного спожив-

вання. Водночас мало досліджень проводиться у напрямку розробки організаційних передумов створення локальних формулярів військово-лікувальних закладів. [4–6].

Метою дослідження стало вивчення методологічних аспектів удосконалення медикаментозного лікування військовослужбовців із сучасною бойовою хірургічною травмою (БХТ) на етапі надання кваліфікованої хірургічної допомоги шляхом проведення експертної оцінки наявного асортименту лікарських засобів для потреб військової охорони здоров'я за допомогою принципів формулярного використання лікарських засобів.

Виклад основного матеріалу. Про збільшення хірургічної активності у військово-медичних закладах у період з 2009 по 2015 роки свідчать статистичні та аналітичні показники захворюваності військовослужбовців – річний медичний звіт про стан здоров'я особового складу і діяльність медичної служби (ф. З/МЕД), зокрема стан хірургічної активності, відповідно до яких кількість прооперованих військовослужбовців зростає майже у 2,5 рази. (див. рисунок 1).

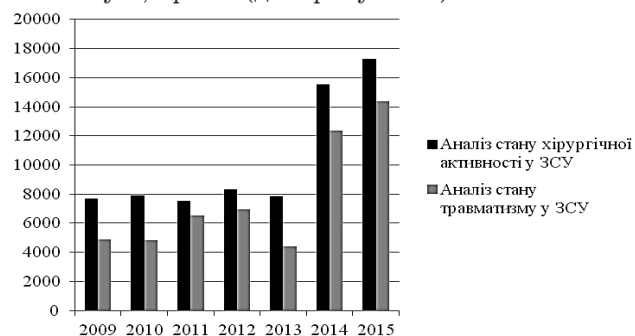


Рис. 1. Динаміка стану хірургічної активності та травматизму у період 2009–2015 рр. у Збройних Силах України

Джерело: розроблено авторами

Тенденція до обопільного зростання показників хірургічної активності та травматизму у Збройних Силах України логічним чином збільшить частоту призначення ЛЗ та можливість вибору альтернативних ЛЗ. В умовах відсутності моделі управління процесом медикаментозного забезпечення це може призвести до нерационального використання коштів та зниження якості лікування.

Удосконалення надання медичної допомоги у медичних підрозділах з'єднань і військових частин, а також медичних організацій ЗС України не є можливим без використання сучасних організаційно-управлінських технологій лікарського забезпечення. Однією з таких технологій є регулювання лікарського забезпечення за допомогою науково обґрунтованих обмежувальних переліків лікарських засобів, що розробляються у відповідності із рекомендаціями ВООЗ та її концепцією «основних» ЛЗ. На практиці ці переліки реалізуються у вигляді формулярних переліків або формулярів ЛЗ. В Україні у 2009 р. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 22.07.2009 р. № 529 «Про створення формулярної системи забезпечення лікарськими засобами закладів охорони здоров'я» затверджено Положення про Державний, регіональний, локальний формуляри лікарських засобів.

Практичною основою нормативної бази медикаментозного забезпечення у Збройних Силах України є формулярний перелік лікарських засобів, що пропонується до використання у військово-медичній службі. Формуляр медичної служби ЗС України являє собою актуально обґрунтований перелік ЛЗ, розроблений шляхом багатокритеріального відбору оптимальних альтернатив за параметрами клінічної та фармакологічної ефективності, вартості із врахуванням можливості забезпечення ЛЗ військ (сил). Його формування відбувається із врахуванням принципів фармакоекономіки на засадах доказової медицини, що дозволяє знизити суб'єктивізм експертів та підвищити результативність дослідження [2, с. 10]. При цьому концептуальним положенням має стати використання обмеженої кількості лікарських засобів, тобто процес оптимізації медикаментозного забезпечення буде відбуватися за рахунок скорочення номенклатури лікарських засобів.

Медична служба ЗС України накопила достатній досвід в галузі методології розробки формулярів ЛЗ. Їх використання значною мірою сприяло багатоетапному переходу від статистичного використання до впорядкованого, емпірично та науково обґрунтованого використання найбільш ефективних ЛЗ, а також дозволило оптимізувати витрату грошових засобів при їх закупівлях на всіх рівнях військової охорони здоров'я.

Проаналізувавши формулярні переліки лікарських засобів, що пропонувалися до використання у військово-медичній службі Міністерства оборони України у 2015 та 2016 роках варто зробити висновок про очевидний процес оптимізації шляхом скорочення номенклатури лікарських засобів. Так, у формулярі за 2015 рік загальна кількість лікарських засобів у ньому становить 868, тоді коли у 2016 році цей показник становить 769 препаратів. Таким чином, відбулось скорочення номенклатури ЛЗ на 11,5%.

Використання вертикального аналізу дало можливість встановити співвідношення частки торгових найменувань лікарських засобів вітчизняного виробництва для лікування бойової хірургічної травми у військовослужбовців. Встановлено, що питома вага лікарських засобів вітчизняного виробництва за загальною кількістю найменувань склала 45%. Вітчизняна ланка виробників у видовому різноманітті нараховує 88 підприємств, іноземний виробник представлений 58 країнами. Спостерігається висока залежність від діяльності іноземних виробників у групах ЛЗ, призначених для лікування БХТ.

Імпортний виробник превалює у більшій половині асортименту ЛЗ (рис. 2).

Проведений аналіз медикаментозного лікування за даними листів призначень лікарських засобів, карток стаціонарних хворих дозволив узагальнити перелік лікарських засобів для лікування військовослужбовців з бойовою хірургічною патологією з подальшим розподілом за групами 1-го рівня АТХ-класифікації, частотою їх призначення. До опрацьованого переліку увійшли 139 ЛЗ за міжнародною непатентованою назвою (МНН) із 11 фармакотерапевтичних груп (ФТГ) 1 рівня АТХ-класифікації,

Потреба у регулюванні використання наявної номенклатури лікарських засобів, зокрема у пи-

танні заміни, раціонального поєднання у складі схеми лікарської терапії є необхідною з точки зору безпечної використання та економічно доцільного перерозподілу грошових засобів. У зв'язку з цим було проведено дослідження оціночних критеріїв лікарських засобів, що використовувались при хірургічному лікуванні військовослужбовців з БХТ методом експертних оцінок.

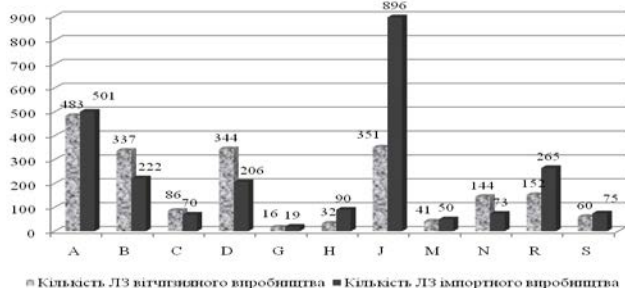


Рис. 2. Асортимент ЛЗ на фармацевтичному ринку України для лікування БХТ

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

У результаті проведеної ітеративної процедури експертної оцінки (за запропонованими критеріями відбору – частоти призначення, ефективності, безпечності, споживчих властивостей) нами представлений перелік препаратів, необхід-

них для хірургічного лікування військовослужбовців з БХТ. Він є розширеним, містить більш сучасні і більш ефективні препарати. Цей перелік містить 163 найменування високоєфективних та ефективних ЛЗ, зручних у застосуванні замість запропонованих до оцінювання 231 препарату. Результати аналізу номенклатури ЛЗ для хірургічного лікування військовослужбовців з БХТ, що пропонувались до оцінювання лікарям представлені у таблиці 1.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі науковий аналіз шляхів удосконалення медикаментозного забезпечення військовослужбовців хірургічного профілю є затребуваним процесом. Використовуючи стандарти медичної допомоги та протоколи лікування із врахуванням конкретних нозологічних форм для лікування встановленої кількості хворих на одному ліжку можливим є отримання кількості та вартості лікарських засобів, що використовувались на даному етапі надання медичної допомоги. Оптимізація медикаментозного забезпечення військовослужбовців є конструктивним рішенням у процесі визначення потенційних підприємств-постачальників лікарських засобів для покриття потреб медичної служби Збройних Сил України з метою підвищення ефективності функціонування системи медичного постачання та задоволення соціальних вимог військовослужбовців.

Таблиця 1

Аналіз переваг лікарів за результатами експертної оцінки (за фармакотерапевтичними групами)

№ ФТТ	ФТТ за АТХ-класифікацією	Кількість ЛЗ за МНН, призначених за історіями хвороб	Кількість ЛЗ, запропонована до розгляду	Кількість ЛЗ, обрана експертами
1	A – засоби, що впливають на травну систему та метаболізм	29	40	32
2	B – засоби, що впливають на систему крові та гемопоез	25	12	6
3	C – засоби, що впливають на серцево-судинну систему	15	54	46
4	D – дерматологічні засоби	8	21	12
5	G – засоби, що впливають на сечостатево систему та статеві гормони	1	16	11
6	H – ЛЗ гормонів для системного застосування (окрім статевих гормонів та інсулінів)	6	6	2
7	J – протимікробні засоби для системного застосування	17	45	30
8	M – засоби, що впливають на опорно-руховий апарат	5	34	22
9	N – засоби, що впливають на нервову систему	16	1	1
10	R – засоби, що впливають на респіраторну систему	9	2	1
11	S – засоби, що впливають на органи чуття	8	40	32
12	Всього	139	231	163

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Чернышов Е.А. Современная боевая травма и развитие средств индивидуальной бронезащиты / Е.А. Чернышов, А.А. Абросимов, И.Д. Романов // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 9. – С. 42–46.
2. Громовик Б.П. Проектування рішень щодо управління асортиментом лікарських засобів за допомогою інтегрованого ABC- і XYZ-аналізу / Б.П. Громовик, Г.Д. Гасюк, О.Р. Левицька // Фармацевтичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 10–15.
3. Лоскутов О.Е. Хірургічна тактика лікування вогнепальних поранень кінцівок в умовах багатопрофільної лікарні / О.Е. Лоскутов, І.І. Жердев, А.М. Доманський // Травма. – 2016. – Т. 17, № 3. – С. 169–172.
4. Кабачна А.В. Організаційно-методичні підходи до створення і впровадження в практику роботи лікувально-профілактичних закладів локальних формулярів / А.В. Кабачна, О.Г. Кабачний, Е.В. Шелкова // Фармацевтичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 3–9.

5. Звягинцева Т.В. Формулярная система лекарственного обеспечения: мировой опыт и развитие в Украине / Т.В. Звягинцева, С.И. Миронченко // Экспериментальна і клінічна медицина. – 2011. – № 2. – С. 61–66.
6. Сучасні підходи щодо раціонального використання лікарських засобів в умовах військових лікувальних закладів: навчальний посібник / Голуб А.Г., Хомуцька Н.І., Притула Р.Л., Трохимчук В.В. – К., 2004. – 48 с.
7. Сирота П.С. Стратегія і тактика медичного постачання у ході реформування медичного забезпечення Збройних Сил України / П.С. Сирота, В.В. Трохимчук // Військова медицина України. – 2002. – № 1. – С. 50–53.
8. Формулярна система і стандарти лікування: Навч. посіб. / Л.В. Яковлева, О.О. Герасимова, Н.В. Бездітко та ін. – Х.: Вид-во НФаУ, 2015. – 133 с.
9. Державний реєстр лікарських засобів України [Електронний ресурс]: / Міністерство охорони здоров'я України; Управління лікарських засобів та медичної продукції; Державний експертний центр МОЗ України. – Режим доступу: <http://www.drlz.kiev.ua>

Белозёрова О.В.

Украинская военно-медицинская академия

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕДИКАМЕНТОЗНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ С БОЕВОЙ ХИРУРГИЧЕСКОЙ ПАТОЛОГИЕЙ

Аннотация

В статье освещены методологические аспекты совершенствования медикаментозного лечения военнослужащих с современной боевой хирургической травмой. Проанализировано состояние хирургической активности и травматизма среди военнослужащих Вооруженных Сил Украины. Исследована структура лекарственных назначений таких пострадавших, изучены возможности современного фармацевтического рынка таких препаратов на предмет удовлетворения потребностей, проведения их экспертную оценку. Изложенные методические подходы создания фрагмента формулярного перечня лекарственных средств для указанной нозологии. Проведение обоснованных мероприятий по оптимизации лекарственного обеспечения приведет к рациональному использованию материальных ресурсов и эффективного управления системой медицинского снабжения в структуре медицинского обеспечения войск. **Ключевые слова:** формулярная система, рациональное использование лекарственных средств, боевая хирургическая патология, экспертная оценка, медикаментозное обеспечение.

Bielozorova O.V.

Ukrainian Military Medical Academy

PRACTICAL CONSIDERATIONS OF DRUG IMPROVEMENT SERVICE PERSONNEL FROM COMBAT SURGICAL PATHOLOGY

Summary

Illuminated methodological aspects of improving medical treatment of soldiers with modern combat surgical trauma. The state of the surgical activity and injuries among members of the Armed Forces of Ukraine. The structure of the affected medical appointments, studied the possibilities of modern pharmaceutical market of drugs in terms of needs, conducted their expertise. The above methodological approaches create fragment Formulary drug list for the specified nosology. Holding reasonable steps to optimize drug provision will lead to the rational use of resources and effective management of medical supplies in the structure of medical support.

Keywords: formulary system, rational use of drugs, fighting surgical pathology peer review, medical software.

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОЛЬНОГО СКЛАДУ ПЕРСПЕКТИВНИХ ВИДІВ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Лучків Н.Ю.

Івано-Франківський національний медичний університет

В роботі представлено результати фітохімічного дослідження одного з перспективних видів рослин Українських Карпат – волошки карпатської (*Centaurea carpatica*). Встановлено залежність вмісту досліджуваних біологічно активних речовин від виду сировини. Виявлено високий вміст фенольних сполук в листках *C. carpatica* та флавоноїдів у квітах *C. carpatica*. Отримані результати дослідження вказують на перспективність використання сировини волошки карпатської, як джерела фенольних сполук.
Ключові слова: волошка карпатська, *C. carpatica*, біологічно активні речовини, сировина, поліфенольні сполуки, флавоноїди.

Постановка проблеми. Актуальним завданням сучасної фармацевтичної та медичної науки залишається розробка нових високоефективних і малотоксичних лікарських засобів на основі рослинної сировини.

Відомо, що рослини з давніх давен активно використовуються в народній медицині, а перші письмові згадки про їх застосування належать шумерам [5].

У наш час рослинна сировина, яка є джерелом багатьох вітамінів та мінералів використовується при виготовленні біологічних добавок та застосовується в офіційній медицині для ефективного боротьби з різними недугами. Так, лікарські рослини є ефективним засобом лікування і профілактики багатьох захворювань шлунково-кишкового тракту: гастрити, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, панкреатит, холецистити і ентероколіти, атонія кишечника, геморой. Дуже дієві фітопрепарати при захворюваннях сечостатевої системи: пієлонефрити, цистити, запальні захворювання статевих органів, простатит. Багато рослин мають сечогінну дію, але на відміну від синтетичних препаратів, їх застосування не викликає виснаження клубочкового апарату нирок і гіперкаліємії. Використання фітотерапії досить результативно при нейроциркуляторних дистоніях по гіпертензивному і гіпотензивному типу, при неврозах і астенії. Лікування лікарськими рослинами сприяє відновленню порушеного обміну речовин, ліпідного обміну, посилюється виділення з організму токсичних метаболітів, що уповільнює розвиток атеросклерозу і пов'язаних з ним ускладнень, нормалізації діяльності нервової системи і стабілізації артеріального тиску, поліпшення коронарного кровообігу і кровопостачання головного мозку, зникненню безсоння і підвищенню працездатності. Ефективно лікуються ендокринні захворювання і хвороби жіночої статеві сфери, клімактеричні порушення. Фітопрепарати успішно використовуються в педіатрії, гінекології, урології, травматології, гастроентерології тощо. Однак, застосовуючи лікарські рослини, ми отримуємо лікарські засоби, що проявляють, в першу чергу, відновні властивості. Саме тому лікарські збори часто є неефективними при гострих захворюваннях, але показують позитивний результат при лікуванні хронічних недуг [3, с. 11-31].

Лікувальна дія рослинної сировини пов'язана із наявністю в ній специфічних біологічно ак-

тивних речовин, більшість з яких є органічними. Серед найважливіших алкалоїди, глікозиди, ефірні олії, жирні олії, слизи, дубильні речовини, смоли. Найефективніше лікарські рослини використовуються у народній медицині. Серед них є й такі, що досі невідомі і не визнані, як лікарські офіційною наукою. В зв'язку з цим нами вперше досліджено сировину одного з маловідомих, цінних і перспективних високогірних видів рослин – волошки карпатської (*Centaurea carpatica* Porc.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лікарські властивості волошок були відомі людям ще в глибоку давнину. Так, їх латинську назву – *Centaurea* – вперше застосовано у IV ст. до н.е. древньогрецьким лікарем і дослідником Гіппократом. Сама ж назва походить від грецького слова «кентавр» (чи «сентавр») – фантастична істота, напівлюдина-напівкінь. В міфі про Геракла розповідається, як під час битви з кентаврами Геракл помилково поранив отруєною стрілою свого друга Хірона і серед ліків, якими намагалися вилікувати пораненого згадується волошка [5].

За даними літературних джерел, на сьогоднішній день в медицині використовується сировина волошки лучної (*Centaurea jacea* L.) та волошки синьої (*Centaurea cyanus* L.), препарати яких відомі своїми протизапальними, дезінфікуючими, сечогінними та жовчогінними властивостями. Так трава волошки лучної багата на дубильні речовини, ксантоглікозид centaурин та містить значну кількість аскорбінової кислоти якої найбільше накопичується в листках [3, с. 615-655].

Біологічно активні речовини волошки синьої вивчені значно краще. З лікувальною метою використовують лише крайові квітки (*Flores cyani*), які містять глікозиди – ціанарин, centaурин і цинкорин; антоціани – пеларгонін і ціанідин; флавоноїди, сапоніни, смолисті й пектинові речовини, алкалоїди, барвник ціанін, каротин, мінеральні солі тощо. Також розроблені лікарські форми та інструкції по застосуванню рослинної сировини волошки лучної та волошки синьої [3, с. 615-655]. Однак в літературних джерелах відсутні відомості щодо високогірного виду волошки карпатської (*Centaurea carpatica* Porc.) та її лікувальних властивостей. В зв'язку з цим, нашими тривалими дослідженнями з'ясовано таксономічну приналежність виду; вивчено закономірності поширення та особливості морфо-функціональної організації; досліджено особливості розмноження і розвитку особин та адаптаційні потенції виду тощо [5, 6,

7]. Також нами вперше проведено фітохімічне дослідження рослинної сировини волошки карпатської, в результаті якого виявлено біологічно активні речовини у надземній та підземній частинах рослини, що визначає перспективи її практичного використання в лікувальних цілях [4; 8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попередніми нашими дослідженнями встановлено наявність в сировині волошки карпатської таких біологічно активних речовин, як водорозчинних полісахаридів, антраценпохідних, хромонів, сапонінів, алкалоїдів, кумаринів, флавоноїдів та дубильних речовин [4]. В результаті проведеного якісного і кількісного аналізу найчисельнішими виявилися сполуки фенольного характеру, що й обумовило актуальність даного дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження фенольного складу сировини одного з перспективних видів рослин – волошки карпатської.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що феноли – досить поширена група біологічно активних речовин, які містяться в сировині багатьох рослин (листі чаю, плодах горобини чорноплідної, квітах бузини чорної), характеризуються широким спектром дії (спазмолітичний, гіпотензивний, бактерицидний і ін.) і є малотоксичними. Також фенольні сполуки відіграють важливу роль у захисті тканин від проникаючої радіації, вільних радикалів, мутагенів та сильних окислювачів. Відомо, що зростаючи у горах, де кількість ультрафіолетової радіації вища, рослини вміщують значно більше фенолвмісних сполук, що слід враховувати при заготівлі лікарської сировини [3, с. 28-31]. Виходячи з вище сказаного, основним завданням нашого дослідження було кількісне визначення фенольних сполук в сировині волошки карпатської.

Вид волошка карпатська – *Centaurea carpatica* Porc., рід волошка – *Centaurea*, родина складноцвіті – *Asteraceae* поширений у Чивчино-Гринявських горах, Буковинських і Покутських Карпатах, Східних Бескидах, Горганах, Чорногорі, Закарпатті та Румунських Карпатах. Багаторічна трав'яниста рослина, трав'янистий полікарпик, гемікриптофіт, мезофіт, евритоп. Цвіте у липні – серпні [5]. Під час цвітіння рослина шерстиста від розсіяних, звивистих багатоклітинних волосків. Стебла поодинокі або в кількості 2-3, прямостоячі, від 20 до 60 см завдовжки, ребристо-борозенчасті, під кошиком помітно потовщені, вгорі часто розгалужені, з косо спрямованими догори, простими видовженими або більш-менш короткими гілками, блідо-зелені, при основі нерідко лілово-пурпурні. Кореневище дерев'янисте, укорочене, зі шнуровидними коренями довжиною до 25 см. Листки широко-ланцетні, еліптично- або яйцевидно-ланцетні, на верхівці загострені, по краю віддалено-дрібно-зубчасто-пилчасті, з обох боків зелені, розсіяно-шерстисто-волосисті (рис. 1).

Кошки великі, під час цвітіння до 4 см в діаметрі; поодинокі, часто скупчені на верхівках стебел та бокових гілок, утворюють широке, іноді більш-менш стиснуте (в залежності від кількості кошиків) щитковидне суцвіття. Обгортка кулясто-яйцевидна до майже кулястої, 15-20 мм завдовжки та (15) 17-20 мм завширшки, при основі злегка павутиниста. Придатки зовнішніх

та середніх листочків обгортки перетинчасті, від чорних до чорнувато-бурих, по краю правильно гребінчасто розсічені на довгі нитковидні, коротко-перисто-щетинисті торочки, цілком прикривають розміщені під ними блідо-зелені листочки. Центральна частина придатків середніх листочків цілісна, ширококутна або широко ромбічна, 2-2,5 мм завширшки (у придатків самих зовнішніх листочків трохи вужча), на верхівці відтягнута в пряме або відігнуте назовні, неколюче, шиловидне закінчення 3,5-5 мм завдовжки. Бокові торочки (1,5) 2-3 мм завдовжки, довші за ширину цілісної частини, рідше їй дорівнюють, нижні наближені одна до одної, верхні – розсунуті і часом світліші від центральної частини, бурі.



Рис. 1. Загальний вигляд *C. carpatica* під час цвітіння

Придатки досить численних внутрішніх листочків також перетинчасті, чорнувато або світло-бурі, ромбовидно-округлі до еліптичних, 2,5-4 мм завдовжки та 2,5-3 (3,5) мм завширшки, в центральній частині темніші, по краю світліші; торочкувато-надрізані або неправильно зубчасті.

Квітки у кошику неоднакові – кошики гетерогамні. Квітколоже щетинисте. Квітки рожево-пурпурні або пурпурні, зустрічаються альбіноси. Крайові квітки неплідні, без стамінодіїв і рудимента стовпчика, трубчасто-лійковидні, збільшені до 3 см завдовжки, з тонкою трубочкою довжиною 1-1,2 см і до основи розсіченим на лінійні частки відгином довжиною 1,8-2 см. Серединні (внутрішні) квітки трубчасті, двостатеві, плідні. Віночки різного кольору, лопаті приймочки вільні. Сім'янки довгасті, 3-3,2 см завдовжки і близько 1,2 мм завширшки, чубок ледве помітний завдовжки 1-1,2 мм [5, 7].

У дослідженнях використовували суху рослинну сировину (листки та квіти) волошки карпатської, зібрану в Українських Карпатах. Сировинний матеріал подрібнювали до частинок діаметром 1-3 мм. Загальний вміст поліфенольних сполук у рослинній сировині визначали титриметричним методом Левенталю. Метод полягає в окисленні полі фенольних сполук перманганатом калію [1]. Вміст флавоноїдів визначали колориметричним методом з використанням $AlCl_3$. Принцип методу ґрунтується на тому, що $AlCl_3$ утворює стійкі комплекси з С-4- кето групою або С-3 чи С-5- гідроксильною групою флавонів і флаванолів, які мають максимум поглинання при 440-510 нм [2, 10].

Вміст поліфенолів виражали у мг-екв рутину, а флавоноїдів – у мг-екв кверцетину на 1 г сухої маси рослинної сировини.

У табл. 1 представлені дані по визначенню загального вмісту поліфенолів та однієї з груп фенольних речовин – флавоноїдів у надземних органах волошки карпатської.

Таблиця 1
Загальний вміст полі фенолів та флавоноїдів у сухій сировині *C. carpatica*

Сировина	Поліфеноли, мг-екв рутину на г сухої маси	Флавоноїди, мг-екв кверцетину на г сухої маси
<i>C. carpatica</i> (квіти)	29±3	37±8 ^б
<i>C. carpatica</i> (листки)	65±3 ^а	14±6

Примітка. ^а – значення достовірно відрізняється від відповідного значення «*C. carpatica* (квіти)» з $P < 0,005$; ^б – значення достовірно відрізняється від відповідного значення «*C. carpatica* (листки)» з $P < 0,001$, $n = 5$

Як видно з табл. 1, загальний вміст поліфенольних сполук у листках *C. carpatica* виявився удвічі вищим, ніж у квітах. Однак у квітках вміст флавоноїдів є у 2,5 рази вищим, ніж у листках.

Так встановлено, що загальний вміст поліфенольних сполук у листках становить 65±3 мг-екв рутину на г сухої маси, а у квітах їх кіль-

кість складає 29±3 мг-екв рутину на г сухої маси. В свою чергу вміст флавоноїдів у квітах склав 37±8 мг-екв кверцетину на г сухої маси, в той час, як у листках цей показник становить 14±6 мг-екв кверцетину на г сухої маси. Високий вміст флавоноїдів у квітах волошки може бути пов'язаний з наявністю антоціанів, оскільки попередній якісний аналіз показав наявність цих сполук у квітках [4].

Таким чином, отримані результати свідчать, що надземні органи волошки карпатської яка зростає у високогір'ї Карпат, мають високий вміст сполук фенольної природи, що може відобразитись на їх біологічних властивостях.

Висновки і пропозиції. 1. Виявлено високий вміст фенольних сполук та флавоноїдів у сухій сировині – квітах та листках *C. carpatica*, зібраних в Українських Карпатах.

2. Встановлено, що вміст виявлених біологічно активних речовин залежить від виду сировини.

3. Отримані результати свідчать, що надземні органи *C. carpatica* мають високий вміст фенольних сполук та флавоноїдів, а це вказує на можливість використання сировини даного виду, як нового джерела сполук фенольної природи для створення нових фітопрепаратів з метою розширення спектру їх використання в медичній практиці.

Список літератури:

1. Державна фармакопея України. – Видання 1-е. Доповнення I. – X.: РІРЕГ, 2004. – 494 с.
2. Данилова Н. А. Количественное определение дубильных веществ в корнях щавеля конского методом спектрофотометрии в сравнении с методом перманганатометрии / Н. А. Данилова, Д. М. Попов // Весник ВГУ. Серія: Хімія, Біологія, Фармація. – 2004. – № 2. – С. 179–182.
3. Ковальов В. М. Фармакогнозія з основами біохімії рослин / В. М. Ковальов, О. І. Павлій, Т. І. Ісакова. – Харків: Вид-во НФАУ, 2000. – 703 с.
4. Лучків Н. Ю. Фітохімічне дослідження волошки карпатської / Н. Ю. Лучків // Світ медицини та біології. – Полтава: ПДМУ, 2008. – Ч. II, № 4. – С. 47–50.
5. Лучків Н. Ю. Хорологічна, таксономічна та еколого-фітоценологічна характеристика *Centaurea carpatica* (Perc.) Perc. – / Н. Ю. Лучків // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія: Біологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2009. – Вип. XIII. – С. 15–20.
6. Лучків Н. Ю. Репродуктивна біологія та особливості поновлення *Centaurea carpatica* (Perc.) Perc. / Н. Ю. Лучків // Лісівництво і агролісомеліорація. – Харків: УкрНДІЛГА, 2009. – Вип. 116. – С. 260–265.
7. Лучків Н. Ю. Особливості розвитку особин *Centaurea carpatica* (Perc.) Perc. / Н. Ю. Лучків, В. І. Парпан // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Біологія. – 2010. – Вип. 27. – С. 91–95.
8. Лучків Н. Ю., Бурдилюк Н. І., Ізерська Л. І., Байляк М. М. Оцінка антиоксидантних властивостей родіоли рожевої (*Rhodiola rosea* L.) та волошки карпатської (*Centaurea carpatica* Perc.), зібраних в Українських Карпатах / Н. Ю. Лучків, Н. І. Бурдилюк, Л. І. Ізерська та ін. // Галицький лікарський вісник. – Івано-Франківськ: ІФНМУ, 2013. – Том 20, ч. 1. – С. 55–57.
9. Polyphenols and human health: prevention of disease and mechanisms of action / [Vauzour D., Rodriguez-Mateos A., Corona G. et al.] // Nutrients. – 2010. – Vol. 2. – P. 1106–1131.
10. Zhishen J. The determination of flavonoid content in mulberry and their scavenging effects on superoxide radicals / J. Zhishen, T. Mengcheng, W. Jianming // Food Chem. – 1999. – 64. – P. 555–559.

Лучків Н.Ю.

Івано-Франківський національний медичний університет

ИССЛЕДОВАНИЕ ФЕНОЛЬНОГО СОСТАВА ПЕРСПЕКТИВНЫХ ВИДОВ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ

Аннотация

В работе представлены результаты фитохимического исследования исследования одного из перспективных видов растений Украинских Карпат – василька карпатского (*Centaurea carpatica*). Установлено зависимость биологически активных веществ от вида растительного сырья. Выявлено высокое содержание фенольных соединений в листьях *C. carpatica* и флавоноидов в цветках *C. carpatica*. Полученные результаты свидетельствуют о перспективности использования исследуемого растения как источника фенольных соединений.

Ключевые слова: *C. carpatica*, биологически активные вещества, полифенольные соединения, флавоноиды, растительное сырье.

Luchkiv N.U.

Ivano-Frankivsk National Medical University

THE STUDY PHENOLIC COMPOUNDS PERSPECTIVE SPECIES OF PLANTS

Summary

Results of the photochemical research of the staple of *C. carpatica* are represented in this work. In the researched staple is determined availability of flavonoids and simple phenols derivatives. Content of biologically active agents depends on the staple type. Obtained results from the determination of the biologically active agent's content in the staple of *C. carpatica* show long-term interest in using these species in official medicine.

Keywords: *C. carpatica*, flavonoids, simple phenols derivatives, photochemical research, biologically active agent's.

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

УДК 619:615.37.076:616.98:578.825.15

АНАЛІЗ ТЕСТУВАННЯ ВАКЦИНИ ІНАКТИВОВАНОЇ ПРОТИ ІНФЕКЦІЙНОГО РИНОТРАХЕЇТУ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ

Гулянич М.М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Інфекційний ринотрахеїт великої рогатої худоби має значне поширення в усьому світі та завдає значних збитків галузі скотарства. Вакцинопрофілактика є основним превентивним заходом у боротьбі із цим захворюванням у багатьох країнах світу. У статті наведені результати дослідження за показниками якості розробленої нами вакцини проти інфекційного ринотрахеїту великої рогатої худоби на основі виділеного в Україні штаму «ВМ». Лабораторними методами встановлено відповідність дослідної серії вакцини вимогам та міжнародним вимогам щодо інактивованих вакцин для тварин. Наведені результати проведених досліджень щодо визначення хіміко-фізичних та імунобіологічних показників якості розробленого профілактичного препарату.

Ключові слова: вакцина, вакцинопрофілактика, інфекційний ринотрахеїт великої рогатої худоби, показники якості, лабораторні дослідження.

Постановка проблеми. Інфекційний ринотрахеїт великої рогатої худоби (ІРТ ВРХ) або інфекційний пустульозний вульвовагініт (ІПВ), викликаний бичачим герпесом 1-типу (ВНВ-1), уражає домашню і дику худобу. Вірус поширений по всьому світу, проте хвороба була ліквідована з Австрії, Данії, Фінляндії, Швеції, Італії (в провінції Больцано), Швейцарії, Норвегії і частині Німеччини (в таких районах Баварії як Верхній Пфальц і Верхня Фраконія). Програми викорінення та контролю інфекції на даний час застосовуються в кількох країнах, таких як Німеччина та Італія [1]. Для специфічної профілактики ІРТ великої рогатої худоби сьогодні широко використовують живі та інактивовані вакцини, розробляються та впроваджуються в практику також марковані вакцини нового покоління.

При розробки нових вакцин велике значення має здійснення їх контролю за показниками якості, які безпосередньо, або непрямо свідчать про дотримання у процесі виробництва відповідних норм та регламентів, умов зберігання, та про якість на нешкідливість для тварин застосовуваного препарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури показав, що застосування живих вакцин проти ІРТ може викликати поствакцинальні ускладнення. На практиці відмічено зростання випадків абортів у корів після застосування живих вакцин. Із внутрішніх органів абортованих плодів виділяли вірус, а також відмічали патоморфологічні зміни, характерні для ІРТ ВРХ [2, 3]. Окрім того, є думки про те, що живі вакцини спричиняють імунодепресивну дію на організм тварин [4]. Подібні наслідки можуть бути обумовлені недостатнім ступенем атенуації вакцинних штамів, а також можливою реверсією чи рекомбінацією вакцинного вірусу з геномом польового збудника [5]. Варто відмітити, що одним з факторів, що стримує використання живих вакцин особливо для репродуктивної худоби є персистенція та експресія атенуованих штамів, оскільки до-

сить часто та тривало вакцинні штами ІРТ виділяються із спермою вакцинованих бугаїв [6].

Дослідження інактивованих вакцин проти ІРТ ВРХ показали, що одноразове внутрішньом'язове введення препарату не давало бажаного результату, і лише повторна імунізація індукувала утворення гуморальних антитіл в протективних титрах [7]. Розроблена інактивована вакцина для внутрішньошкірного застосування, яка, як описано, активує у тварин фактори клітинного імунітету, що при двократному введенні створює напружений імунітет протягом 6 місяців [8]. Проте є повідомлення, що навіть після одноразової вакцинації у корів та нетелів титр антитіл до вірусу ІРТ підвищувався ($6,0-9,0 \log_2$) незалежно від титру антитіл до вакцинації. За останні десятиліття як за кордоном та і в Україні встановлено ряд ефективних інактивованих вакцин проти ІРТ ВРХ з використанням різних технологій культивування, інактивантаів та ад'ювантів [9; 10; 11; 12; 13; 14].

Ефективність інактивованих вакцин проти ІРТ ВРХ залежить від концентрації антигену та природи ад'юванту [14]. Інактивовані вакцини, як і живі, застосовують дворазово з інтервалом 2-3 тижні. Для оцінки імуногенності вакцини проти ІРТ ВРХ в якості лабораторної моделі можна використовувати кролів. За рівнем накопичення віруснейтралізуючих антитіл кролів, вакцинованих внутрішньом'язово, роблять висновки про якість вакцини [15].

Є повідомлення про те, що систематичне застосування протягом 4 років емульгованої інактивованої вакцини дає змогу досягнути повного оздоровлення господарства [16].

Таким чином, інактивовані вакцини володіють імуногенністю, хоча в меншій мірі у порівнянні із живими вакцинами, проте значна їх перевага в тому, що тварини, які імунізовані такими препаратами не виділяють вірус у навколишнє середовище, тому можуть використовуватись для профілактики захворювання на територіях вільних від ІРТ ВРХ без небезпеки його занесення.

Таблиця 1

Визначення повноти наповнення флакону дослідної серії вакцини

№ флакону	1	2	3	4	5	Середня кількість, см ³
Кількість рідини у флаконі, см ³	10,5	10,6	10,4	10,6	10,4	10,5

Джерело: розроблено автором

Метою роботи було провести аналіз тестування експериментального зразка вакцини згідно європейських та українських вимог та стандартів до інактивованих вакцин.

Матеріали і методи досліджень. Було випробувано дослідний зразок інактивованої вакцини проти інфекційного ринотрахеїту великої рогатої худоби, на основі виділеного в Україні штаму «ВМ» вірусу ІРТ, що виготовлений за проектом інструкції з виготовлення та контролювання препарату. Для проведення досліджень використовували біологічні об'єкти: перещеплювану культуру клітин MDBK, білих мишей масою 18-20 г (10 голів) та кролів масою 2-2,5 кг (10 голів). Обладнання для проведення дослідження: інвертований мікроскоп, побутовий холодильник (2-8°C), центрифуга (до 8000 об/хв.), термостат (37±0,5°C), віскозиметр, ламінарний бокс. Дослідження проводили у відповідності із розробленим та затвердженим планом досліджень, який поєднує українські та європейські вимоги і стандарти виробництва біологічних препаратів. Випробування проводили за наступними показниками якості: зовнішній вигляд (колір, маркування, наявність сторонніх домішок, порушення укупорки, цілісності флаконів, повноти наповнення флакону, похибка фасування), стабільність емульсії, в'язкість, контроль бактеріальної і грибної контамінації, повнота інактивації, нешкідливість, імуногенна активність. Дослідження проводили на базі відділу контролю якості ТОВ «БіоТестЛаб» в умовах віварію та боксових приміщень.

Результати дослідження та їх обговорення. Для проведення випробування з дослідної серії вакцини з різних місць пакування було відібрано 5 флаконів препарату. При зовнішньому огляді при денному освітленні встановлено: препарат розфасовано у скляні пеніцилінові флакони з прозорого скла без тріщин та подряпин, закриті гумовими пробками та обкатані алюмінієвими ковпачками. Кожен флакон має етикетку, на якій зазначені: назва підприємства-виробника та біо-препарату, номер РП та серії, кількість доз препарату в флаконі, термін придатності (місяць, рік) та умови зберігання, написи «Перед застосуванням збовтувати», «Не заморозувати», «Читайте листівку-вкладку перед застосуванням», «Лише для ветеринарної медицини», що відповідає вимогам ДСТУ 4614:2006 Препарати ветеринарні імунобіологічні. Маркування. Вміст флаконів являє собою однорідну рідину білого кольору з легким рожевим відтінком емульсію, ознак наявності сторонніх домішок при погляданні у пронизуючому світлі у флаконах не виявлено. Всі флакони однаково наповнені. Шляхом прокручування ковпачка флакону з середнім зусиллям встановлено, що флакони щільно укупорені (ознак прокручування ковпачка та підтікання рідини не спостерігали). Для визначення повноти наповнення флакону та кількості доз у флаконі за допомогою одноразового шприца відбирали рідину з флакону та за шкалою нанесеною на поверхні шприца визначали об'єм вмісту флакону. Отримані данні наведені в таблиці 1.

Середня похибка фасування вакцини складає 0,5 см³, що допускається нормативними документами.

Результати проведених випробувань свідчать, що зразки вакцини відповідають вимогам нормативних документів за показниками: зовнішнього вигляду, кольору, наявності сторонніх домішок, тріщин флаконів, відповідність маркування, повноти наповнення флакону, похибка фасування.

Стабільність емульсії визначали методом центрифугування. Флакони з вакциною інтенсивно збовтували протягом 2-3 хвилин. У дві центрифужні пробірки з нанесеними поділками вносили по 8 мл вакцини. Пробірки з вакциною центрифугували при швидкості 3000 об/хвилину протягом 20 хвилин. Після цього вимірювали висоту стовпа прозорої фракції. За результатами проведеного дослідження висота стовпа прозорої фракції у досліджуваних зразках вакцини не перевищувала 5%.

Відповідно вимогам нормативних документів до емульсованих вакцин, після центрифугування висота стовпа прозорої фракції не повинна перевищувати 10% від загальної висоти стовпчика препарату.

Вимірювання в'язкості проводили згідно п. 2.8.8 Державної фармакопеї України за допомогою віскозиметра відповідно до інструкції по експлуатації приладу. За результатами проведеного випробування в'язкість вакцини склала – 110 мм²/сек. За прийнятими нормами в'язкість препарату не повинна перевищувати 200 мм²/сек, що свідчить про відповідність дослідженого зразка вимогам що висуваються.

Бактеріальну і грибну контамінацію визначали згідно ДСТУ 4483-2005 Препарати ветеринарні імунобіологічні. Методи визначення бактеріальної і грибної контамінації та згідно вимог Європейської фармакопеї (2.6.1). Перевірку матеріалів на бактеріальне забруднення проводили шляхом висівів у пробірки з поживним середовищем МПА та ТГС. А при дослідженні на грибкову контамінацію – в пробірки з середовищем Сабуро. Про стерильність досліджуваних матеріалів робили висновки по відсутності росту мікроорганізмів на даних поживних середовищах. Для цього із загальної середньої проби висівали по 1 см³ в три пробірки з ТГС. Дві з яких інкубували у термостаті протягом 14 діб за температури 21±1°C, а третю витримували також 14 діб за температури 37±0,5°C. Робили висіви по 0,5 см³ на МПА та Сабуро, інкубували впродовж 14 діб за температури 37±0,5°C і 21±1°C відповідно. Одночасно контролювали стерильність поживних середовищ (на ТГС) та повітря робочої зони (на МПА).

При появі ознак росту мікроорганізмів (наявність колоній, помутніння, зміна кольору, газотворення) в поживних середовищах проводили повторну перевірку на стерильність з подвійни-

ми об'єктами тест-об'єктів. При повторному виявленні ознак росту мікроорганізмів матеріал вивчають та знешкоджували.

Результати проведених випробувань, наведені в таблиці 2 свідчать, що зразки вакцини відповідають вимогам нормативних документів та не були контаміновані бактеріальною та грибною мікрофлорою.

Наступним етапом нашої роботи було визначення повноти інактивації вірусу у вакцині. Із флакону з вакциною, дотримуючись умов стерильності, відібрали 10 см³ емульсії, помістили у центрифужну пробірку та центрифугували 25 хв. за 8000 об/хв. для відокремлення вірусмісткого матеріалу від ад'юванту, стерильною піпеткою відбирали вірусмісткий матеріал, який і використовували для визначення повноти інактивації. Повноту інактивації вірусу оцінювали за відсутністю його розмноження у чутливій культурі клітин MDBK впродовж трьох послідовних пасажів. Наявність не інактивованого вірусу визначали за його цитопатичною дією на культуру клітин. Результати дослідження представлені в таблиці 3.

Як видно з наведених в таблиці 3 даних, впродовж трьох пасажів ми не спостерігали цитопатичної дії вірусу в культурі клітин, що свідчить про повну його інактивацію у вакцині.

За встановленими вимогами щодо інактивованих вакцин, вірус в них повинен бути повністю інактивованим, що в даному випадку підтверджено лабораторним дослідженням.

Нешкідливість вакцини перевіряли згідно вимогам Eu. Phar. 7.0 01/2008:50206 5.2.6. Evaluation of safety of veterinary vaccines and immunosera. Для дослідження відібрали три флакони з вакциною, які об'єднали в одному стерильному флаконі, ретельно перемішали та ввели 8 білим мишам масою по 18-20 г підшкірно у дозі 0,2 см³, двом тваринам в якості контролю вводили в тій самій дозі фізіологічний розчин. За тваринами спостерігали протягом 10 діб. Результати спостереження наведені в таблиці 4.

Згідно Досьє, вакцину вважають нешкідливою, якщо за весь період спостереження (10 діб) білі миші залишаються клінічно здоровими та на місці введення препарату не буде

Таблиця 2

Результати дослідження бактеріальної і грибною контамінації

Поживне середовище	Температура, °С	Період спостереження, дні													
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ТГС	21±1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	37±0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
МПА	37±0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сабуро	21±1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: + наявність росту колоній; - відсутність росту колоній.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Визначення повноти інактивації вірусу у вакцині

№ маршруту	Період спостереження, дні														
	1 пасаж					2 пасаж					3 пасаж				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: + наявність ЦПД; - відсутність ЦПД.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 4

Дослідження нешкідливості вакцини

Показники	Дослідні тварини								Контроль	
	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2
Смертність	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Пригнічення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Припухлість	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: + наявність реакції; - відсутність реакції.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 5

Рівень віруснейтралізуючих антитіл після введення вакцини проти ІРТ дослідним кролям, log₂

Доба відбору	Контроль, М±m	Дослідні тварини								М±m
		1	2	3	4	5	6	7	8	
0	1,50±0,71	1,0	1,5	1,5	2,0	1,5	1,5	1,0	1,5	1,44±0,11
7	1,25±0,35	3,0	3,5	3,5	3,0	3,5	3,5	3,0	3,0	3,26±0,10
14	1,75±0,35	6,0	6,0	6,5	6,0	6,0	6,5	6,5	6,0	6,19±0,09
21	1,25±0,35	7,5	8,0	8,5	8,0	8,5	8,0	8,0	8,0	8,06±0,11

Джерело: розроблено автором

виявлено абсцесів і інфільтратів, про що свідчать отримані результати. Дослідна серія вакцини відповідає вимогам, що висуваються до нешкідливості вакцин.

Одним з основних показників якості вакцини є її імуногенна активність. Для визначення цього показнику вакцину з 3-х флаконів об'єднували у одному стерильному флаконі й вводили внутрішньом'язово в ділянку стегна 8 кролям масою по 2-2,5 кг у дозі 1,0 см³. В якості контролю двох кролів не вакцинували. Через 21 добу від усіх кролів отримували сироватку крові, які досліджували в реакції нейтралізації з постійною дозою вірусу IPT 100 ТЦД₅₀ на лункку мікрометодом у 96 лункових планшетах з культурою клітин MDBK. Постановку реакції нейтралізації мікрометодом здійснювали за стандартом Міжнародного епізоотичного бюро (OIE Terrestrial Manual 2016 / Chapter 2.4.12. – Infectious bovine rhinotracheitis/ infectious pustular vulvovaginitis).

При цьому використовували двократні розведення досліджуваних сироваток крові, попередньо інактивованих за температури 56°C впродовж 30 хв. Для утворення комплексу антиген-антитіло рівну кількість вірусу й сироватки змішували та інкубували за температури 37±0,5°C впродовж однієї години. Після цього розведення вносили в лунки з культурою клітин MDBK. За культурою клітин спостерігали протягом 7 діб. Визначали прояв ЦПД вірусу в лунках планшета. Результати наведені в таблиці 5.

Як видно з наведених даних, у кролів, що були вакциновані, рівень специфічних антитіл до вірусу IPT підвищився, при цьому середній титр антитіл по дослідній групі на 14 добу після вакцинації становив 6,19±0,09 log₂, а на 21 добу – вже 8,06±0,11 log₂, що свідчить про здатність вакцини індукувати утворення специфічних антитіл у тварин.

Відповідно до вимог, вакцина проти IPT повинна симулювати чотирикратний приріст антитіл у щеплених лабораторних тварин.

Висновки. 1. Розроблена та виготовлена на базі ТОВ «БіоТестЛаб» вакцина проти інфекційного ринотрахеїту ВРХ із штаму «ВМ» відповідає європейським та українським вимогам і стандартам до інактивованих вакцин, а також проекту реєстраційного Дос'є на препарат.

2. Вакцина, що була нами розроблена, за результатами проведених випробувань за показниками якості відповідає діючим вимогам, а саме: зовнішній вигляд (колір, маркування, наявність сторонніх домішок, порушення укупорки та цілісності флаконів), стабільність емульсії, в'язкість, контроль бактеріальної і грибної контамінації, повнота інактивації, нешкідливість, імуногенна активність.

3. На лабораторній моделі (кролях) встановлено, що технологія виготовлення вакцини дає змогу при її застосуванні отримати приріст специфічних антитіл у тварин в чотири та більше разів, що дозволяє захистити тварин від ураження польовим збудником інфекції.

4. Отримані дані вказують на відповідність нормам, що висуваються для інактивованих вакцин проти вірусних хвороб сільськогосподарських тварин дослідного зразка вакцини та на об'єктивність і відтворюваність методик її контролювання за показниками якості.

5. Методики, викладені у Дос'є, щодо контролю якості вакцини можуть бути відтворені в лабораторних умовах та підтверджують якість препарату.

Перспективи подальших досліджень. Подальша робота буде спрямована на визначення ефективності вакцини на цільових тваринах – великій рогатій худобі. Результати досліджень будуть представлені в реєстраційному дос'є та опубліковані в одному із фахових видань України.

Список літератури:

- OIE Terrestrial Manual 2016 / Chapter 2.4.12. – Infectious bovine rhinotracheitis / infectious pustular vulvovaginitis [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oie.int/international-standard-setting/terrestrial-manual/access-online/>.
- Kendrick J.W. Infectious pustular vulvovaginitis of cattle / Kendrick J.W. // Cornell. Vet. – 1958. – Vol. 48, № 3. – P. 458-495.
- Ellsworth M.A. Safety of a modified-live combination vaccine against respiratory and reproductive diseases in pregnant cows / M.A. Ellsworth, M.J. Brown, B.J. Fergen et al. // Vet. Ther. – 2003. – Vol. 4 (2). – P. 120-127.
- Madin S.H. Isolation of IBR virus / S.H. Madin, C.J. York, D.G. McKercher // Science. – 1956. – Vol. 126, № 6. – P. 721-722.
- Ludwig H. Bovine herpesviruses. In the Herpesviruses (Edited by B. Roizman) / H. Ludwig // Plenum Press, New York. – 1983. – P. 135-214.
- Vilcek S. Detection of bovine herpesvirus 1 with various types of DNA probes / S. Vilcek, I. Deliova, O. Forgac et al. // Acta. Vet. Hung. – 1993 – 43 (1-2). – P. 179-190.
- Pastoret P. Problems lies a la latence lors de vaccination contre le virus de la rhinotracheite infectieuse bovine (Bovid Herpesvirus) / P. Pastoret, E. Thiry, H. Vindevogel // Develop. Biol. Standart. – 1982. – Vol. 52. – P. 455-161.
- Малакеев А.С. Вакцина інактивована проти інфекційного ринотрахеїту великої рогатої худоби для внутрішньошкірного застосування: автореф. дис. канд.вет.наук: 16.00.03 / А.С. Малакеев; [ННЦ «ІЕКВМ»]. – Харків, 2013. – 20 с.
- Гулянич М.М. Технологічні аспекти виготовлення інактивованих вакцин проти інфекційного ринотрахеїту великої рогатої худоби / М.М. Гулянич, В.В. Недосеков, І.С. Клейманов // Науково-технічний бюлетень Науково-дослідний центр біобезпеки та екологічного контролю ресурсів АПК. – м. Дніпропетровськ, Т. 3, № 3, 2015. – С. 58-63.
- Phillip J.I. Bovine respiratory disease: is control possible / J.I. Phillip // Vet. Res. – 1972. – 90. – P. 522-555.
- Нестеров А.А. Усовершенствование технологии изготовления вакцин против инфекционного ринотрахеита крупного рогатого скота: автореф. дис. канд. вет. наук: 06.02.02 / А.А. Нестеров; [ФГБУ «ВНИИЗЖ»]. – Владимир, 2015. – 24 с.

12. Кучерявенко В.В. Розробка та вивчення властивостей вакцини емульсійної інактивованої проти інфекційного ринотрахеїту та вірусної діареї великої рогатої худоби: автореф. дис. канд. вет. наук: 16.00.03 / В.В. Кучерявенко; [ННЦ «ІЕКВМ»]. – Харків, 2005. – 24 с.
13. Hulyanych M. Determination of Cultural Conditions of Infectious Bovine Rhinotracheitis Virus Strain «BM» / M. Hulyanych, V. Nedosekov, Y. Sobko // Annals of Agrarian Science, Elsevier, Volume 14, Issue 3, September 2016, Pages 201-204. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sciencedirect.com/science/journal/15121887>
14. Гулянич М.М. Підбір ад'юванту для конструювання інактивованої вакцини проти інфекційного ринотрахеїту великої рогатої худоби / М.М. Гулянич, В.В. Недосеков, О.В. Годовський // Бюлетень «Ветеринарна біотехнологія». – Київ, 2016. – Випуск 29. – С. 93-99.
15. Thiry E. Molecular biology of bovine herpesvirus type 4 / E. Thiry, M. Bublot, J. Dubuisson, M.F. Van Bressemer et al. // Vet. Microbiol. – 1992. – Vol. 33 (№ 1-4). – P. 79-92.
16. Wagne K. Infektiose Bovine Rhinotracheitis – Infektiose Pustulose Vulvovaginitis (IBR-IPV) / K. Wagne, W. Becker, K. Zetl // Tierarztl. Praxis. – 1982. – Vol. 10. № 3. – P. 329-338.

Гулянич М.М.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

АНАЛИЗ ТЕСТИРОВАНИЯ ВАКЦИНЫ ИНАКТИВИРОВАННОЙ ПРОТИВ ИНФЕКЦИОННОГО РИНОТРАХЕИТА КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА

Аннотация

Инфекционный ринотрахеит крупного рогатого скота имеет широкое распространение во всем мире и наносит значительный ущерб отрасли скотоводства. Вакцинопрофилактика является основной превентивной мерой в борьбе с этим заболеванием во многих странах мира. В статье приведены результаты исследования по показателям качества разработанной нами вакцины против инфекционного ринотрахеита крупного рогатого скота на основе выделенного в Украине штамма «BM». Лабораторными методами установлено соответствие опытной серии вакцины отечественным и международным требованиям к инактивированным вакцинам для животных. Приведены результаты исследований по определению химико-физических и иммунобиологических показателей качества разработанной вакцины.

Ключевые слова: вакцина, вакцинопрофилактика, инфекционный ринотрахеит крупного рогатого скота, показатели качества, лабораторные исследования.

Hulyanych M.M.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ANALYSIS OF TESTING INACTIVATED VACCINE AGAINST INFECTIOUS BOVINE RHINOTRACHEITIS

Summary

Infectious bovine rhinotracheitis is widespread throughout the world and causes significant losses in cattle industry. Vaccine is the main preventive measure in the fight against this disease in many countries. The article contains research results of quality indicators of vaccine against infectious bovine rhinotracheitis that we have developed from a selected in Ukraine strain «BM». Laboratory methods established match of experimental batches of vaccine to local and international requirements for inactivated vaccines for animals. Presented results of the studies of chemical-physical and immunological parameters of quality of the developed vaccine.

Keywords: vaccine, vaccine prevention, infectious bovine rhinotracheitis, quality, laboratory studies.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДЛЯ УКРАЇНИ

Кульгінський Є.А.

Національна академія державного управління
при Президенті України

Метою дослідження є пошук оптимальної моделі консолідації фінансових ресурсів об'єднаних громад для ефективного забезпечення надання послуг з охорони здоров'я в Україні. Наведено пропозиції щодо формування видатків бюджету громади на різні види медичної допомоги. Досліджено і проаналізовано позитивний досвід Республіки Польща реформування сфери охорони здоров'я в умовах децентралізації влади, який доцільно використати в Україні.

Ключові слова: децентралізація, охорона здоров'я, Україна, модель консолідації фінансів.

Вступ. Актуальність дослідження, висвітленого в статті, пов'язана з проголошенням європейського вектору розвитку Української держави, започаткуванням низки реформ в публічному управлінні. Стратегія розвитку «Україна 2020», проголошена Президентом України Петром Порошенком у 2014 році, серед найважливіших визначає реформу системи управління, проведення децентралізації влади. Це обумовлює нові механізми управління сферою охорони здоров'я на місцевому рівні. Польська Республіка в своєму русі до Європейського Союзу здійснила низку реформ в сфері охорони здоров'я. вивчення і застосування яких доцільне в Україні. Сучасна система охорони здоров'я України характеризується застарілим способом надання первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД) на рівні сіл, селищ та нерідко міст. Це пов'язано із її штучною фрагментарністю та подрібненістю. Наслідком цього є суттєва затримка в часі зі встановлення діагнозу пацієнтам і їх відповідного лікування. Нерідко для цього громадянам потрібно здійснити до шести звернень до різних лікарів. Це суттєво збільшує вартість витрат як для бюджету домогосподарств, так і громад в цілому.

Такий спосіб пропозиції спеціалізованих медичних послуг у ПМСД запроваджений в Україні в середині ХХ ст. шляхом будівництва поліклінік. В загальному бюджеті такого закладу традиційно близько 41% складають неформальні платежі громадян [1]. У більшості цих установ відсутній доступ громадян до інформації про тарифи на медичні послуги. Комунальна власність у цих закладах нерідко використовується для надання приватних послуг без надходжень платежів у бюджет громади (так звана повзуча приватизація).

Слід враховувати, що сучасний медичний корпус спеціалізованої медичної допомоги нерідко чинить супротив будь-яким інфраструктурним змінам на користь профілактичної і первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини.

Нинішній нерозвинений стан системи охорони України пояснюється заниженою відповідальністю громадян за своє здоров'я, редукованою вимо-

гливістю до якості і доступності медичної допомоги, відсутністю вмотивованості лікаря сімейної медицини за своєчасне профілактичне обстеження й ефективне лікування пацієнта. Фактично проходить безконтрольне «дозрівання» громадянина до стану хворого із нерідко заданими смертельно небезпечними захворюваннями, які потребують негайної спеціалізованої або високоспеціалізованої медичної допомоги. Передчасна смертність, насамперед серед чоловіків у працездатному віці в Україні, яку можна попередити своєчасним наданням медичної допомоги, є однією з найвищих у Європі.

«Відкритість» спеціалізованої медичної допомоги для пацієнта в обхід сімейного лікаря (крім екстрених випадків) робить її фінансово домінуючою над профілактичною та ПМСД.

Нормативно-правова база України демонструє очевидні преференції спеціалізованій медичній допомозі за вимогами «звичайного права», не враховуючи «права справедливості».

В умовах помітного старіння населення сучасною формою для забезпечення фізичної та фінансової доступності громадян до якісної ПМСД в розвинених країнах, зокрема в Республіці Польща, є фаховий сімейний лікар. Це певним чином дозволило зазначеним країнам протягом тридцяти років досягти зменшення передчасної смертності та інвалідації громадян за рахунок своєчасної діагностики та якісного лікування пацієнтів насамперед приватними сімейними лікарями.

Наразі в Україні здійснюються процеси децентралізації влади, основне місце в яких займає зміцнення фінансової самостійності і відповідальності громад.

В Україні є досить успішні приклади реформування сфери надання медичних послуг на засадах сімейної медицини, чий досвід доречно використати. Одне з них – місто Комсомольськ Полтавської області, яке протягом 15 років є майданчиком для розвитку ПМСД. В цьому місті відпрацьовувались пілотні проекти щодо запровадження практики сімейного лікаря в Україні. Після прийняття законів України та постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України (КМУ)

у 2015 році частка податку від доходів фізичних та юридичних осіб, яка вірогідно залишиться у бюджеті громади м. Комсомольськ Полтавської області складе у доходах загального фонду 62,7%. При цьому податок на доходи фізичних осіб складе 29,6%, а місцеві податки – 14% у обсязі надходжень до загального фонду. Складає державного бюджету у структурі бюджету громади буде становити 37,3% – як трансферт у вигляді субвенцій. При цьому частка внесків у щомісячних відрахуваннях від заробітної плати працівників та податків на юридичних осіб на сферу охорони здоров'я не виокремлюється.

За досвідом Республіки Польща (РП), для надання реального права громадам і районам формувати бюджет запроваджені ефективні механізми його наповнення. Так частка від загальнонаціональних податків складає 25% від фізичних і 15% від юридичних осіб. Збори від податку на землю, нерухомість, сільсько-господарську діяльність, спадщину на 100% залишаються на місцях [1].

До бази надходжень повітів та міст, які порівняні до повітів, входять місцеві платежі від торгівлі, паркінгів, платних послуг. Частка державного бюджету в загальному бюджеті місцевого самоврядування складає лише 0,4%. Кошти Європейського Союзу (ЄС) складають 9%.

Межею перевищення бюджетного доходу на душу населення є 15%. Для вирівнювання можливостей воєводства застосовується механізм субсидій і дотацій, кошти Фонду охорони навколишнього середовища, Міжнародного інвестиційного банку, дотації на освіту, кредити, облігації.

Протягом 17 років РП брала участь у європейській програмі створення спеціальних економічних зон. Нині їх діє 14. Обмеження до 2020р. стосується площі їх функціонування – до 20 гектарів кожної з них.

Підприємства звільняються від податку на прибуток і на нерухомість. Передбачена компенсація інвестиційних коштів – 55% для малих підприємств і 45% для середнього бізнесу. Впровадж зазначеного періоду щорічно інвестовано в економічні зони більше 1 млрд. євро та створено 15 тис. робочих місць [2].

Після вступу до ЄС з 2004-2006 рр. Республіка Польща щорічно отримувала 3 млрд. євро для вирішення зазначених завдань, із яких 30% направлялись в регіони для витрат на власний розсуд. Протягом 2007-2013 років було освоєно 37 млрд. євро (щорічно близько 9 млрд. євро). На наступні 7 років з 2014-2020 рр. передбачено 82 млрд. євро. Із них 25% спрямовано в регіони [2].

Вжиття зазначених заходів дозволило в РП збільшити валовий внутрішній продукт на душу населення на 19% (з 49% у 2004 р. до 68% у 2013 р.) [2]. Це дозволило сформулювати належні організаційно-фінансові умови для розбудови сучасної охорони здоров'я.

До системних ризиків при проведенні адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування в РП слід віднести:

1. Намагання уряду навантажити самоврядування «незручними» повноваженнями або забрати повноваження і гроші у громад. У зв'язку з цим необхідні чіткі юридичні і адміністративні інструменти для реалізації повноважень. Це сто-

сується відмов уряду від практики внесення змін до законів на свою користь.

2. Надання повноважень і формування фінансів повітам та впровадження відносин: сильне гміна і повіт; повіт і сильне місто; повіт і територія повіту. Формування рад повітів доцільно здійснювати шляхом делегування депутатів рад гмін.

Розглянемо можливу стратегію дій української влади і суспільства зі створення нової системи охорони здоров'я.

Сутність адміністративно-територіальної реформи в Україні має полягати в формуванні інституційних механізмів дієвого функціонування сфери соціальних послуг насамперед громад сіл, селищ та міст.

Тому першими кроками по створенню нової системи охорони здоров'я в Україні на основі формування сучасних, соціально орієнтованих у ринковому середовищі механізмів місцевого самоврядування мають бути:

- Забезпечення прийняття низки нових законів, які сприятимуть демонополізації, детінізації та дотриманню реальних прав власності у соціальної інфраструктурі, насамперед системи охорони здоров'я та її функціонального і фінансового структурування за видами надання медичної допомоги.

- З точки зору політичної – сприяння формуванню чутливої до потреб охорони здоров'я політики наново обраними органами місцевого самоврядування, які мають забезпечити умови для пріоритетного фінансування профілактичної та ПМСД на засадах сімейної медицини;

- Реальне відокремлення місцевих фінансів від державних, передача громадам прав на реальне формування і наповнення бюджету та його використання, в тому числі й в сфері охорони здоров'я;

- Передача громадам у власність, у тому числі в сфері охорони здоров'я, землі, будівель, медичного обладнання;

- Здійснення закупівель медичних послуг за прозорими схемами;

- Забезпечення реальної самостійності сільських голів;

Ми пропонуємо виокремлювати такі умови розбудови нової системи охорони здоров'я України

1. Політична воля керівництва держави та посадових осіб місцевого самоврядування в обґрунтуванні і реалізації модернізації країни, регіону, району та громад, спроможність долати опір змінам;
2. Активне залучення експертного середовища до розробки стратегій запровадження змін;
3. Підтримка громадян, насамперед, молоді у віці до 35 років;

4. Підтримка прогресивної, насамперед державницької мислячої молодіжної частини медичної громадськості;
5. Функціонування професійних незалежних ЗМІ;

6. Розвиток професійних компетентностей сучасних управлінців.

З точки зору забезпечення інтересів громадян у сфері охорони здоров'я проведення адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування має передбачати створення: на рівні громад:

- в селах і селищах – амбулаторій сімейної медицини по наданню ПМСД, невідкладної і па-

ліативної та хоспісної медичної допомоги. При цьому має бути забезпечено перерахування коштів на пацієнтів, направлених ПМСД до закладів спеціалізованої медичної допомоги. Насамперед це стосується дітей, інвалідів, вагітних та осіб, про яких нікому потурбуватись;

– в містах – розгортання центрів ПМСД на засадах сімейної медицини, розвиток спеціалізованої медичної допомоги.

в районах:

– інтеграція закладів спеціалізованої медичної допомоги, виходячи із потреб пацієнтів і можливостей бюджету.

в обласних центрах:

– фінансування потреб пацієнтів із громад та районів і інших регіонів для надання високоспеціалізованої медичної допомоги.

Висновок. Спираючись на вищенаведене, можна виділити наступні завдання з формування і консолідації фінансів для надання послуг у сфері охорони здоров'я України.

Громади в селах, селищах та містах повинні мати можливості фінансувати функціонування амбулаторій сімейної медицини, надання невідкладної і паліативної та хоспісної медичної допомоги або делегувати ці функції на районний рівень. В громаді має бути здійснена система оцінки потреб мешканців у послугах консультативно-діагностичної та іншої спеціалізованої медичної допомоги (лікарень). Фактично це є обґрунтованим фінансовим ресурсом на районному рівні. Контроль за використанням цих коштів має здійснюватися депутатами села, селища та міста, які мають входити до складу районних рад. За досвідом РП місцеві депутати громад мають делегуватися в районні ради для контролю за ефективним використанням коштів, насамперед у сфері охорони здоров'я. Тобто залучення послуг вторинної медичної допомоги має здійснюватися управлінням охорони здоров'я району під контролем уповноваженого від громади депутата районної ради. За таких умов структура надання вторинної медичної допомоги буде чітко відповідати реальним потребам в отриманні медичних послуг громадами сіл, селищ, міст, районів, враховуючи їх фінансові можливості.

Слід передбачити зростання витрат на профілактичну, ПМСД на засадах сімейної медицини,

паліативну та хоспісну допомогу, невідкладну та реабілітаційну медичну допомогу – в 3 рази. Відповідно мають скоротитись витрати на вторинну медичну допомогу – в першу чергу на застарілу інфраструктуру лікарень. Це дозволить частково детінізувати ресурси громад для фінансування вторинної медичної допомоги.

Для громади міст це буде локалізація коштів для надання всіх зазначених видів допомоги при чіткому їх фінансуванні відповідно до 10%, 35%, 10%, 10%, 35% від загального обсягу фінансування. В містах доцільно сформувати єдиний пул із автономних модулів кожного із видів надання медичної допомоги. В селах і селищах це буде стосуватись фінансування своїми можливостями профілактичної, ПМСД, невідкладної, паліативної та хоспісної допомоги, або передачу цих функцій на районний рівень.

Дискусійним питанням, яке потребує додаткового дослідження, є фінансування екстреної медичної допомоги. Громади повинні мати можливості обраховувати реальні потреби в такій допомозі і контролювати (делегувати) фінансовий ресурс на районний або обласний рівні.

Консолідація фінансового ресурсу на базовому рівні (громад) має здійснюватися навколо сімейного лікаря та сімейних медичних сестер, які працюють в амбулаторії сімейної медицини або центрі ПМСД. На районному рівні, який відповідатиме за спеціалізовану медичну допомогу, – навколо лікарні.

На перехідному етапі від діючої до нової системи адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування України доцільним є єднання закупівель послуг ПМСД і вторинної медичної допомоги на рівні управління охорони здоров'я районів. Це певним чином співпадає з рекомендаціями ЕРВ ВООЗ [14] щодо об'єднання закупівель первинної і вторинної медичної допомоги.

Враховуючи досвід Республіки Польща, наступним кроком децентралізації управління (мінімум за кілька років) має стати створення сучасних районних та обласних рівнів місцевого самоврядування. Оскільки це кардинально вплине на сферу охорони здоров'я, освіти, житлово-комунальне господарство, управління шляхами та зв'язком, необхідним є підготовка та прийняття низки нормативно-правових актів.

Список літератури:

1. Попова О. Реформуємо місцеве самоврядування «як у Польщі»: хто більше? / О. Попова // Дзеркало тижня. – 7 лютого 2015 р. – № 4 (200). – С. 4, 5.
2. Ведернікова І. Децентралізація: чи вийде Україна у відчинені двері, як Польща 1989-го? / І. Ведернікова // Дзеркало тижня. – 19 липня 2014 р. – № 26 (172). – С. 1, 4.
3. Закон України Про добровільне об'єднання територіальних громад № 676-VIII від 04.09.2015 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
4. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 № 1508-VII [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
5. Закон України «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування» від 02.09.2014 № 1664-VII [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1664-18>
6. Kutzin J (2001). A descriptive framework for country-level analysis of health care financing arrangements. *Health Policy*, 2001. 56 – С. 171-204.
7. Lekhan V., Rudy V., Shishkin S. The Ukrainian health financing system and options for reform. Copenhagen, WHO, 2007. – 33 p. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/97423/E90754.pdf
8. Проект Закону України від 01.07.2015 № 2217а «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812

9. AGRICULTURE AND RURAL ECONOMY IN POLAND [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.minrol.gov.pl/eng/Reports-and-Publications/AGRICULTURE-AND-FOOD-ECONOMY-IN-POLAND>
10. Трагедія, якої можна уникнути: Подолання в Україні кризи здоров'я людини. Досвід Європи. – К.: ВЕРСО – 04, 2009. – 72 с.
11. Lekhan V., Rudyi V., Shishkin S. (2007) The Ukrainian health financing system and options for reform. A thorough analysis of the health care financing system in the Ukraine and suggestions for feasible changes. World Health Organization, Regional Office for Europe, Copenhagen, 38 p.
12. Закон України № 1197-VII від 10.04.2014 «Про здійснення державних закупівель» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1197-18?test=qY4Mfbtc78fVхуRиZiyyBrh9H14KMs80msh81e6>
13. Калачова І. (2011) Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України у 2009 році. Державний комітет статистики України, 130 с.
14. Health for All by the year of 2000. The Finnish National Strategy. Ministry of Social Affairs and Health, 1987.
15. Розпорядження КМУ № 333-р від 01.04.2014 р. «Про схвалення концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
16. Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади / [Ю. Ганущак – К.]; Швейцарсько-український проєкт «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.: ТОВ «Софія-А». – 2013. – 160 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://despro.org.ua/upload/14-Book-Ганущак 21 08 2013.pdf>

Кульгинський Е.А.

Национальная академия государственного управления
при Президенте Украины

ПОЛЬСКИЙ ОПЫТ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация

Целью исследования является поиск оптимальной модели консолидации финансовых ресурсов объединенных общин для обеспечения эффективного предоставления медицинской помощи в Украине. Изложены предложения по формированию расходов общины для различных видов медицинской помощи. Исследован и проанализирован положительный опыт Польши в реформировании сектора здравоохранения при децентрализации власти, который предлагается использовать в Украине.

Ключевые слова: децентрализация, здравоохранение, Украина, модель консолидации финансов.

Kulhynskiy E. A.

National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine

POLISH EXPERIENCE IN DECENTRALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HEALTH CARE SYSTEM FOR UKRAINE

Summary

The aim of the study is to find the optimal model of consolidating financial resources combined communities to ensure effective provision of health care in Ukraine. The proposals on the formation of community expenditures for various kinds of medical care. Investigated and analyzed the positive experience of Poland reforming the health sector under decentralization of power that should be used in Ukraine.

Keywords: decentralization, healthcare, Ukraine, model of consolidating financial.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 004.056.5+351.865

ФОРМАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ЗАГРОЗ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Жуйкова К.В.Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України**Гулак Г.М.**

Державний університет телекомунікацій

У статті досліджено питання формалізації моделі загроз енергетичної безпеки (ЕБ) та загроз кібербезпеки паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) України. Розглянуто міжнародні стандарти ISO/IEC 27032-2012 та NERC CIP в енергетичній сфері. Проаналізовано фактори, що впливають на ЕБ та кібербезпеку ПЕК. Розроблено загальну систему забезпечення ЕБ держави. Наведено приклади кібератак на енергетичний сектор. **Ключові слова:** енергетична безпека, енергетична безпека держави, паливно-енергетичний комплекс, кібербезпека, загрози для енергетики, захист енергетичної галузі, система безпеки, стандарти кібербезпеки в енергетичній галузі, стандарти NERC CIP, стандарт ISO/IEC 27032.

Постановка проблеми. У сучасних умовах компанії паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) працюють у середовищі, що швидко змінюється під впливом багатьох глобальних факторів [1-4]. Розвиток енергетики має суттєвий вплив на стан економіки та рівень життя населення, від її стану залежить продуктивність всього господарського механізму, тому питання енергетичної безпеки (ЕБ) вкрай важливі для України. Енергетика є особливою сферою економіки завдяки її технологічній специфіці. Проблеми ЕБ стають останнім часом все більш актуальними, про що свідчить перегляд енергетичної стратегії розвитку США, Євросоюзу, Японії та ряду інших країн. Протягом минулих років Україна, виходячи з досвіду передових країн світу, робить певні кроки в напрямку розбудови системи забезпечення ЕБ не тільки завдяки диверсифікації сфери енергетики, пошуку та впровадженню альтернативних джерел енергії, підвищенню енергоефективності тощо, ай шляхом впровадження в цю галузь сучасних комп'ютеризованих технологій, що в свою чергу потребує адекватних заходів із забезпечення кібербезпеки та боротьби з кіберзлочинністю та кібертероризмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день дослідження ПЕК України, в тому числі в області ЕБ, ведуться такими знайними українськими вченими, як Денисюк С.П., Жуйков В.Я., Кириленко О.В., Півняк Г.Г., Стогній Б.С., Шидловський А.К. [5-10].

Серед відомих вчених, які системно досліджують питання кібербезпеки варто виділити праці таких, як Бурячок В. Л., Толубко В. Б., Толупа С. В., Хорошко В. О. [11-16].

В Україні вивченням проблем ЕБ і, зокрема, кібербезпеки, займаються фахівці Ради національної безпеки і оборони України, Національної академії Служби безпеки України, Національної Академії наук, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», Інституту електродинаміки Національної академії наук України, Державного університету телекомунікацій, Національного інституту страте-

гічних досліджень, Національного інституту проблем міжнародної безпеки при РНБОУ, Інституту економічного прогнозування НАНУ тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання ЕБ, ефективного здійснення державної енергетичної політики, як основного інструменту забезпечення ЕБ, широко висвітлюються у наукових виданнях, вітчизняних та зарубіжних засобах масової інформації. Разом з тим, залишаються недостатньо дослідженими чимало проблем, пов'язаних із загрозами ЕБ, забезпеченням кібербезпеки підприємств ПЕК у русі національної безпеки української держави. Таким чином, на сьогодні існує об'єктивна потреба ґрунтовного і глибокого дослідження питань формалізації моделі загроз ЕБ та загроз кібербезпеки ПЕК України, аналізу кращих світових практик забезпечення кібербезпеки в енергетичній сфері, зокрема тих, що визначені міжнародними та національними стандартами з даної тематики.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): провести формалізацію моделі загроз ЕБ та загроз кібербезпеки ПЕК України, аналізу кращих світових практик забезпечення кібербезпеки в енергетичній сфері.

Відповідно до зазначеної цілі поставлено такі задачі:

- дослідити фактори, що впливають на ЕБ та кібербезпеку ПЕК;
- розробити загальну систему забезпечення ЕБ держави;
- розглянути міжнародні стандарти з ЕБ та кібербезпеки в енергетичній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науковій літературі зустрічаються різні трактування визначення «енергетична безпека» [17]. ЕБ розглядається як: «енергетична незалежність держави»; «комплексна оцінка теплоенергетичного комплексу країни»; «можливість і здатність паливно-енергетичного комплексу країни забезпечувати пропозицію»; «економічна доступність енергетичних ресурсів»; «стан захищеності громадян, суспільства і держави від загрози дефіциту енергії та паливно-енергетичних ресурсів»;

«стан суспільства і економіки, яке дозволяє підтримувати необхідний рівень в енергоспоживанні»; «сукупність умов, при яких відсутня дефіцит енергії»; «засіб економічного і політичного впливу» тощо.

Згідно Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. ЕБ України – «це спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел і шляхів постачання в Україну енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного та стану війни, попередити різкі цінові коливання на паливно-енергетичні ресурси, або ж створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси на світових ринках» [18].

Так як основу будь-якої безпеки складають інтереси, загрози і захист, відповідно ЕБ базується на енергетичних інтересах, загрозах для енергетики і захисті енергетичної галузі.

Енергетичний інтерес ЕБ передбачає «досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно безпечного забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери держави» [18]. Загрозами для енергетики загальною характеру можуть бути: внутрішньо-економічні, соціально-політичні, техногенні, природні, зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні загрози [19]. Загрози, характерні для України, визначені в Стратегії національної безпеки України [20]. Сферами забезпечення безпеки на об'єктах ПЕК є: фізичний захист, антитерористична захищеність, кадрова безпека, інформаційна безпека, економічна безпека, правова безпека, екологічна безпека, промислова безпека, охоронна діяльність, пожежна безпека тощо. Терористична небезпека в сучасних умовах України характеризується масштабністю та розвинутою організаційною структурою [2]. При цьому, на відміну від терористичних загроз, з якими світ стикався раніше, в Україні основна небезпека тероризму походить не від окремих терористичних угруповань, а від держави-агресора – Російської Федерації [2].

Нормативно-правову базу в сфері забезпечення кібербезпеки та боротьби з кіберзлочинністю становлять Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність [21], ратифікована Законом України від 07.09.2005 року № 2824-IV [22], а також відповідні закони України та Укази Президента України, присвячені цій проблемі, положення Кримінального кодексу України, окремі постанови Кабінету Міністрів та рішення РНБО України [11].

В наукових статтях та літературі [11; 23, с. 28; 24] зустрічається зміщення формулювань та різне трактування поняття «кібербезпека», «кіберзлочинність» тощо. Незважаючи на те, що питання інформаційної безпеки, енергетичної безпеки, кібербезпеки прописані в певних нормативно-правових документах України, існує певний вакуум, деякі вимоги та норми взагалі нормативно не закріплені та не описані. Отже, актуальним є проведення аналізу зарубіжних нормативних документів, тому що у світі з'являються нові системи, наприклад, Smart Grid, впровадження яких забезпечує максимально надійне, технічно та еко-

логічно безпечне, обґрунтовано достатнє енергозабезпечення економіки та населення [9; 10; 25].

Розглянемо національний галузевий стандарт «North American Electric Reliability Corporation critical infrastructure protection» (NERC CIP). NERC CIP являє собою набір вимог, спрямованих на забезпечення активів, необхідних для роботи основної електроенергетичної системи Північної Америки. Програма NERC CIP складається з 11 стандартів, що регламентують питання кібербезпеки в SCADA та інших критично важливих об'єктів інфраструктури електросистем. На сьогоднішній день підлягають виконанню [26]:

- CIP-002-5.1 – Cyber Security – BES Cyber System Categorization;
- CIP-003-6 – Cyber Security – Security Management Controls;
- CIP-004-6 – Cyber Security – Personnel & Training;
- CIP-005-5 – Cyber Security – Electronic Security Perimeter (s);
- CIP-006-6 – Cyber Security – Physical Security of BES Cyber Systems;
- CIP-007-6 – Cyber Security – System Security Management;;
- CIP-008-5 – Cyber Security – Incident Reporting and Response Planning;
- CIP-009-6 – Cyber Security – Recovery Plans for BES Cyber Systems;
- CIP-010-2 – Cyber Security – Configuration Change Management and Vulnerability Assessments;
- CIP-011-2 – Cyber Security – Information Protection;
- CIP-014-2 – Physical Security.

Мета стандартів NERC CIP гарантувати, що автоматизовані системи та комунікаційні мережі, необхідні для надійного постачання електроенергії в країні, розумно захищені від атак з різних джерел, що заслуговують на довіру, а також підтримувати життєздатність та ефективність такого захисту [27, с. 10]. Стандарти описують практично всі рівні забезпечення безпеки від фізичної охорони до захисту систем управління.

В даний час найбільша увага зосереджена на міжнародному стандарті ISO/IEC 27032:2012 «Information technology – Security techniques – Guidelines for cybersecurity», який був підготовлений Joint Technical Committee ISO/IEC JTC 1, *Information technology*, Subcommittee SC 27, *IT Security techniques* [28]. Слід зазначити, що в Україні діє певна серія національних стандартів 27000, основою яких є міжнародні стандарти, що були адаптовані/модифіковані до нашої країни.

Перша область фокусу стандарту ISO/IEC 27032:2012 полягає у вирішенні проблем безпеки кіберпростору або кібербезпеки, які концентруються на усуненні розривів між різними доменами безпеки в кіберпросторі. Зокрема, цей міжнародний стандарт містить технічні рекомендації для вирішення загальних ризиків кібербезпеки. Друга область фокусу – співпраця, оскільки є потреба в ефективному і продуктивному спільному обміні інформацією, координації та обробці інциденту серед зацікавлених сторін в кіберпросторі. Ця співпраця повинна бути безпечною і надійним способом, який також захищає конфіденційність зацікавлених людей. Багато з цих зацікавлених сторін можуть перебувати в різних географічних

точках і часових поясах, і, ймовірно, будуть регулюватися різними нормативними вимогами [28].

Розглянемо загальну систему забезпечення ЕБ держави (рис. 1).

Як видно з рис. 1, загальна система забезпечення ЕБ держави представлена чотирма блоками.

Блок 1: під джерелами загроз слід розуміти окремих індивідуумів, деякі злочинні угруповання, спеціальні служби ворожих держав що діють з певною метою (антропогенні джерела), штучні системи та технологічні комплекси вихід з ладу яких може призвести до негативних явищ (техногенні джерела) та природні катаклізми (природний фактор). За стандартом ISO/IEC 27032:2012 загрози розглядаються в їх прив'язці до активів: загрози персональним активам, загрози активам організації (Блок 4). Загрози в даному стандарті означають потенційно небажані впливи, в результаті яких може бути завдано шкоди системі, особистості або організації. Порушення або агенти загроз створюють загрози та мають на меті неправомірно використати або пошкодити активи.

Блок 2: захист енергетичної галузі залежить від взаємодії держави з навколишнім середовищем та комплексного виконання усіх заходів, які взаємопов'язані між собою та визначаються безпосередньо самою державою. Основною задачею усіх заходів є визначення активів захисту, наприклад, проведення адміністративних заходів виявляє рівні управління, на які може бути направлено вплив. Ефективне виконання зазначених заходів визначає рівень захищеності.

На рис. 1 під державою слід розуміти об'єкт енергетики та суб'єкт управління, який усуває небезпеку та загрози, використовує певні засоби захисту, зменшує ризики, усуває вразливості, зберігає ресурси, забезпечує кібербезпеку та управляє об'єктом енергетики. Об'єкт енергетики є дуже складною системою і його кібербезпека може бути забезпечена за умови що забезпечена безпека всіх його елементів, які мають контакти з кіберпростором [24, с. 73].

Блок 3: в сфері енергетичної безпеки доцільно виділити два аспекти:

1) аспект управління сферою енергетики (впливає на кібербезпеку);

2) аспект забезпечення надійності та ефективності (впливає на використання альтернативних джерел енергії, підвищення енергоефективності, економіко-організаційні показники тощо).

Безпека сфери управління залежить від:

– ефективності та надійності управління;

– комплексного забезпечення безпеки.

Блок 4: відповідно до стандарту ISO/IEC 27032:2012, об'єктами захисту є активи: матеріальні і нематеріальні. Енергетичним інтересом об'єкту ПЕК є його подальший сталий безпечний розвиток, наприклад, модернізація, оновлення морально зношеного та застарілого обладнання та устаткування, залучення інвестицій, впровадження сучасних автоматизованих систем управління технологіями виробництва (АСУ ТВ) тощо.

Таким чином, лише комплексний підхід до забезпечення ЕБ дозволить досягти максимально енергетичного інтересу.

Компанії ПЕК займають лідируючі позиції рейтингів найбагатших організацій світу (Fortune Global 500, Fortune 1000). Саме це приваблює спецслужби зацікавлених країн та хакерів та спонукає їх проводити кібератаки для отримання необхідних для них даних.

Згідно звіту, опублікованого підрозділом міністерства національної безпеки США ICS-CERT (US Industrial Control Systems Cyber Emergency Response Team) [29], хакери атакували промисловість США щонайменше 245 раз за період з 1 жовтня 2013 року по 30 вересня 2014 року [29, с. 1]. Більшу частину зусиль атакуючі кинули на енергетичний сектор США – 79,32% від всіх інцидентів [29, с. 1]. Найчастіше атакуючі вдавалися до сканування мережі (53,22%) і фішингу (42,17%) [29, с. 2].

В Україні у грудні 2015 року зафіксована перша в історії держави успішна хакерська атака на автоматизовану систему управління енергосистемою (за визначенням стандартів це категорія – АСУ ТВ). Зловмисники здійснили атаку на внутрішні мережі української енергокомпанії ПАТ «Прикарпаттяобленерго». Внаслідок злому протягом декількох годин велика частина області і саме місто залишилися без енергопостачання. В ході атаки хакери використовували шкідливе програмне забезпечення BlackEnergy.

Згідно звіту [30] страхової компанії Lloyds і Центру вивчення ризиків при Кембриджському університеті, потенційна кібератака на електричну мережу може коштувати США сотень мільярдів доларів, досягаючи \$ 1 трлн збитків. Аналітики змоделювали атаку на інфраструктуру електропостачання східного узбережжя США і проаналізували найгірший варіант розвитку.

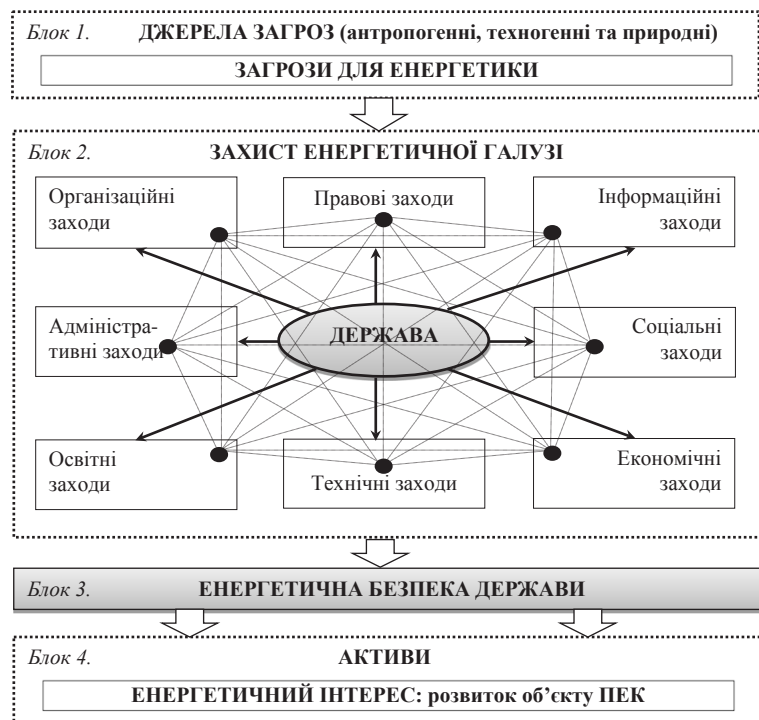


Рис. 1. Загальна система забезпечення ЕБ держави

Джерело: розроблено авторами

Автори звіту стверджують, що в результаті масованої атаки, яка може привести до збою електромережі, відразу різко виросте смертність через відключення систем життєзабезпечення і безпеки. Торгівля буде паралізована через закриття портів, порушиться водопостачання через відключення водяних насосів. На дорогах буде панувати повний хаос через непрацюючі інфраструктури.

Експерти з'ясували масштаби шкоди за сценарієм, коли частина шкідливого ПО (троян «Egebos») заражає центри управління по виробництву електроенергії в деяких районах північно-східній частині Сполучених Штатів. Після активації вірус викликає стрибок напруги на 50 ключових генераторах, через що вони вийшли з ладу. Збій такого масштабу торкнувся близько 93 млн людей. Змодельована атака призвела до дестабілізації регіональної електромережі, викликавши тривалі відключення електроживлення, що призведе до різкого падіння виручки енергетичних корпорацій та збою бізнес-процесів для інших компаній. При річному обсязі ВВП країни на рівні \$ 16,77 трлн легко уявити, якими руйнівними будуть наслідки для економіки [30, с. 4].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Системи і об'єкти енергетики відносяться до об'єктів критичної інфраструктури. Кібератаки на ПЕК є серйозною загрозою для багатьох країн. Суть енергетичних інтересів держави, в кінцевому підсумку, зводиться до:

– побудови надійної системи безпеки, в тому числі і від кібератак;

– раціонального використання наявних енергоресурсів і одержуваних за їх рахунок усіх видів енергії;

– виробництва, збереження та накопичення енергетичного потенціалу і енергоресурсів високої якості, в тому числі і за рахунок альтернативних джерел отримання енергії;

– науково-технічного прогресу (визначає рівень розвитку енергетики, промисловості і транспортної системи країни) тощо.

Енергетична безпека держави, в тому числі кібербезпека, вимагає скоординованих зусиль в усіх областях (інформаційної, правової, технічної, освітньої, наукової тощо).

Міжнародний стандарт ISO/IEC 27032-2012 дає цінні вказівки і перелік заходів щодо підвищення кібербезпеки. Документ NERC CIP регламентує питання забезпечення кібербезпеки в SCADA та інших критично важливих об'єктах інфраструктури електросистем.

Для ефективного управління ЕБ держави, прийняття оперативних і стратегічних рішень необхідно:

– усунути нормативно-правовий вакуум в Україні;

– використовувати системи, що базуються на використанні формалізованих знань відповідної предметної області;

– застосовувати комплексний підхід до забезпечення ЕБ.

Список літератури:

1. «Ризики для енергетичної безпеки: глобальний і національний аспекти». Аналітична записка // 2012 Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1039/>
2. «Проблеми оцінки терористичної вразливості та формування паспортів безпеки об'єктів енергетики». Аналітична записка // 2012 Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/pasport_bezpeki-3d468.pdf
3. «Екологічна складова енергетичної безпеки: нові глобальні виклики та завдання України». Аналітична записка // 2012 Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ekologichna_skladova-413cf.pdf
4. International Index of Energy Security Risk. Assessing Risk in a Global Energy Market. 2012 Edition. Institute for 21st Century Energy. U.S. Chamber of Commerce // 2012 by the U.S. Chamber of Commerce. URL: <http://www.energyxxi.org/sites/default/files/InternationalIndex2012.pdf>
5. Інноваційні пріоритети паливно-енергетичного комплексу України / Під заг. ред. А. К. Шидловського. – Київ: Українські енциклопедичні знання, 2005. – 512 с.
6. Енергетична безпека України. Світові та національні виклики [Текст] / Б. С. Стогній [та ін.]; НАН України, Від-ня фізико-техн. проблем енергетики. – К.: Українські енциклопедичні знання; К.: ТЕКСТ, 2006. – 408 с.
7. Енергетична безпека України: оцінка та напрямки забезпечення [Текст] / Ю. В. Продан [та ін.]; ред. Ю. В. Продан, Б. С. Стогній; НАН України, Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». – К.: [б.в.], 2008. – 400 с.
8. Енергоефективність та відновлювані джерела енергії [Текст] / Бевз С. М. [та ін.]; під заг. ред. А. К. Шидловського; НАН України, П-во «Укренергозбереження». – К.: Українські енциклопедичні знання, 2007. – 560 с.
9. Интеллектуальные электроэнергетические системы: элементы и режимы: Под общ. ред. акад. НАН Украины А. В. Кириленко / Институт электродинамики НАН Украины. – К.: Ин-т электродинамики НАН Украины, 2014. – 408 с.
10. Интеллектуальні електричні мережі: елементи та режими: За заг. ред. акад. НАН України О. В. Кириленка / Інститут електродинаміки НАН України. – К.: Ін-т електродинаміки НАН України, 2016. – 400 с.
11. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект: підручник / [В. Л. Бурячок, В. Б. Толубко, В. О. Хорошко, С. В. Толупа]; за заг. ред. д-ра техн. наук, професора В. Б. Толубка. – К.: ДУТ, 2015. – 288 с.
12. Бурячок В. Л. Стратегія оцінювання рівня захищеності держави від ризику стороннього кібернетичного впливу / [В. Л. Бурячок, О. Г. Корченко, В. О. Хорошко, В. А. Кудінов] // Захист інформації. – 2013. – Т. 15, № 1. – С. 5–14.
13. Бурячок В. Л. Політика інформаційної безпеки: підручник / В. Л. Бурячок, Р. В. Грищук, В. О. Хорошко; за заг. ред. д-ра техн. наук, проф. В. О. Хорошка – К.: ПВП «Задруга», 2014. – 222 с. , с. 180.
14. Бурячок В. Л. Завдання, форми та способи ведення воєн у кібернетичному просторі / В. Л. Бурячок, Г. М. Гулак, В. О. Хорошко // Наука і оборона. – 2011. – № 3. – С. 35–42, 57.
15. Бурячок В. Л. До питання організації та проведення розвідки у кібернетичному просторі / В. Л. Бурячок, Г. М. Гулак, В. О. Хорошко // Наука і оборона. – 2011. – № 2. – С. 19–23.
16. Бурячок В. Л. Поняття кібервійни та розвідки інформаційно-телекомунікаційних систем у контексті захисту держави від стороннього кібернетичного впливу / В. Л. Бурячок, О. А. Ільшов, Г. М. Гулак // Збірник

- матеріалів круглого столу «Актуальні питання підготовки фахівців із розслідування кіберзлочинів», 25.11.2011. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. – С. 27–32.
17. Прокіп А. В. Еволюція змісту поняття «енергетична безпека» // Стратегічні пріоритети, № 2 (35), 2015 р. – С. 115–119. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/14-448ed.pdf>
 18. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. Стратегія Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 // Верховна Рада України 1994–2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>
 19. Жуйкова К. В., Жуйков В. Я. Энергетическая безопасность: угрозы и приоритеты // 21 century: fundamental science and technology X: Proceedings of the Conference. North Charleston, 3–4.10.2016 – North Charleston, SC, USA: CreateSpace, 2016, p. 270, 140–144 p.
 20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України; Стратегія від 26.05.2015 № 287/2015 // Верховна Рада України 1994–2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
 21. Конвенція про кіберзлочинність. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 23.11.2001 // Верховна Рада України 1994–2016. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575
 22. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність. Верховна Рада України; Закон від 07.09.2005 № 2824–IV // Верховна Рада України 1994–2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2824-15>
 23. Марков А. С., Цирлов В. Л. Руководящие указания по кибербезопасности в контексте ISO 27032 // Вопросы кибербезопасности. – 2014. – № 1 (2). – С. 28–35.
 24. Ворожцова Т. Н. Онтология как основа для разработки интеллектуальной системы обеспечения кибербезопасности / Т. Н. Ворожцова // Онтология проектирования. – № 4 (14), 2014. – С. 69–77.
 25. Юдин А. Анализ и оценка нормативных документов, применяемых для обеспечения информационной безопасности Smart Grid систем / Алексей Юдин, Глеб Пирогов // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні: науково-технічний збірник. – 2013. – Вип. 1 (25). – С. 88–95.
 26. CIP Standards // North American Electric Reliability Corporation. – 2016. URL: <http://www.nerc.com/pa/Stand/Pages/CIPStandards.aspx>
 27. Презентация «CISCO. Обзор стандартов NERC CIP для отрасли энергетики. Безопасность инфраструктуры энергообъектов. Алексей Лукацкий» (28 слайдов) // LinkedIn Corporation 2016. URL: <http://www.slideshare.net/CiscoRu/nerc-cip>
 28. ISO/IEC 27032:2012 (en) Information technology – Security techniques – Guidelines for cybersecurity // ISO. Online Browsing Platform. – 2012 ISO/IEC. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:27032:ed-1:v1:en>
 29. ICS-CERT MONITOR. INCIDENT RESPONSE ACTIVITY // ICS-CERT. Industrial Control Systems Cyber Emergency Response Team. Department of Homeland Security. URL: https://ics-cert.us-cert.gov/sites/default/files/Monitors/ICS-CERT_Monitor_Sep2014-Feb2015.pdf
 30. Business Blackout. Lloyd's Emerging Risk Report – 2015 // Lloyd's 2016. URL: <https://www.lloyds.com/~media/files/news%20and%20insight/risk%20insight/2015/business%20blackout/business%20blackout20150708.pdf>

Жуйкова К.В.

Учебно-научный институт информационной безопасности

Национальная академия Службы безопасности Украины

Гулак Г.Н.

Государственный университет телекоммуникаций

ФОРМАЛИЗАЦИЯ МОДЕЛИ УГРОЗ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

В статье исследованы вопросы формализации модели угроз энергетической безопасности (ЭБ) и угроз кибербезопасности топливно-энергетического комплекса (ТЭК) Украины. Рассмотрены международные стандарты ISO/IEC 27032-2012 и NERC CIP в энергетической сфере. Проанализированы факторы, влияющие на ЭБ и кибербезопасность ТЭК. Разработана общая система обеспечения ЭБ государства. Приведены примеры кибератак на энергетический сектор.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, энергетическая безопасность государства, топливно-энергетический комплекс, кибербезопасность, угрозы для энергетики, защита энергетической отрасли, система безопасности, стандарты кибербезопасности в энергетической отрасли, стандарты NERC CIP, стандарт ISO/IEC 27032.

Zhuikova K.V.

Educational and Scientific Institute of Information Security

of the National Academy of the Security Service of Ukraine

Gulak G.N.

State University of Telecommunications

FORMALIZATION OF THE THREATS MODEL OF ENERGY SECURITY

Summary

In article questions of formalization of the threats model of energy security (ES) and threats of cyber security of the fuel and energy complex (FEC) of Ukraine are investigated. The international ISO/IEC 27032-2012 and NERC CIP standards in the power sphere are considered. Factors which influence on ES and cyber security of FEC are analysed. General system of providing ES of the state is developed. Examples of cyber-attacks to the power sector are given.

Keywords: energy security, energy security of the state, fuel and energy complex, cyber security, threats for power sector, protection of power sector, security system, standards of cyber security in power sector, NERC CIP standards, ISO/IEC 27032 standard.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 379.821

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД РЕКРЕАЦІЙНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РАМКАХ ДОЗВІЛЛЯ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Гакман А.В., Байдюк М.Ю.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

На основі аналізу спеціальної літератури та системно-історичного аналізу представлено характерні риси, соціально-культурну функцію та зміст дозвіллевої діяльності країн Європи та Північної Америки. Розглянуто підходи до організації рекреаційно-оздоровчої діяльності крізь призму дозвілля осіб похилого віку. Із досвіду провідних спортивних країн можна стверджувати, що основною формою активізації дозвілля людей похилого віку є спортивно-оздоровчий клуб. Рекреаційно-оздоровчі заходи здійснюються в межах не інтенсивної аеробної роботи в тренажерному залі і елементарних рухів: прогулянки в парку і на відкритому повітрі, вправи вранці і легкою пробіжкою.

Ключеві слова: зарубіжний досвід, дозвілля, рекреаційно-оздоровча діяльність, похилий вік.

Постановка проблеми. Похилий вік – один із критичних періодів у людському житті. Морфофункціональні зміни, що розпочинаються в організмі людей похилого віку, призводять до зниження життєдіяльності. Зазвичай на такий вік припадає велика кількість хронічних захворювань внутрішніх органів. Окрім цього, минаючи 60-річний бар'єр, більшість людей зустрічається з проблемами опорно-рухового апарату: часто турбує біль у спині та суглобах, відчувається скутість та обмеженість рухів, через втрату кальцію кістки стають ламкими. На сьогодні важко знайти людину похилого віку, яка б не залежала від вживання медикаментів для підтримання здоров'я.

Дозвільна діяльність людини перш за все пов'язана з рекреацією. Повноцінний відпочинок відіграє велику роль у відновленні сил людини, оптимізації стану його здоров'я і профілактиці психоемоційних стресів [17]. Аналіз спеціальної літератури виявив, що велике значення для життєдіяльності людини має якість і тривалість відпочинку [11]. Тому в сучасному суспільстві виникає гостра потреба в правильній організації дозвілля.

Аналіз останніх публікацій. Серед останніх досліджень проблем, що розглядаються у статті, варто відзначити такі. Загальні питання організації рухової активності людини вивчають О.Л. Благий [8] та Я.П. Галан [11], методичні та організаційні аспекти оздоровчо-рекреаційної роботи з різними категоріями населення – О.В. Андреева [7], Т.Ю. Круцевич та Г.В. Безверхня [14] та інші, загальні напрями розвитку рекреації в Україні та педагогічні основи організації оздоровчо-рекреаційних занять – А.В. Гакман [10], теоретичні та практичні аспекти організації культурного дозвілля, зокрема фізкультурно-оздоровчої роботи з дорослим населенням за місцем проживання – Г.А. Аванесова [3], білоруський вчений Н.Н. Філіпов [19], російська дослідниця Н.Н. Нікітушкіна [15], існуючі проблеми організації активного дозвілля та можливі шляхи їх вирішення – В.І. Столяров, Н.В. Кудрявцева та інші [2; 4; 12].

Вчені і практики, що займаються проблемою даного дослідження – в своїх роботах доводять, що активізація режиму рухової активності покращує стан здоров'я, розширює функціональні можливості, уповільнює процеси старіння в осіб похилого та старечого віку, перешкоджає розвитку передчасної старості. Особи похилого віку потребують занять фізичними вправами ще більше, ніж в молодості. При регулярних заняттях фізичними вправами вікові зміни в організмі протікають набагато повільніше, і людина протягом тривалого часу може зберігати гарне здоров'я і високу працездатність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних умовах, коли чимало дослідників визнають, що здоров'я нації є результатом його діяльності, то одним із важливим критерієм збереження рівня здоров'я людей похилого віку, це залучення даних осіб до рекреаційно-оздоровчої діяльності в рамках дозвілля. Стають актуальними дослідження зарубіжних і вітчизняних теоретичних та практичних підходів, методів і моделей, що стосуються організації вільного часу з метою інтерпретації досвіду для різних груп населення.

Організація і методи дослідження. Дослідження виконувалося на теоретико-аналітичному рівні. У процесі дослідження нами були використані такі методи: аналіз літературних джерел, методи теоретичної інтерпретації (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення).

Мета узагальнити передовий досвід організації закордонного дозвілля, а саме рекреаційно-оздоровчої діяльності осіб похилого віку.

Завдання на основі аналізу спеціальної літератури вивчити характерні риси та зміст дозвіллевої діяльності країн Європи та Північної Америки, та виокремити основні форми організації рекреаційно-оздоровчої діяльності цього контингенту.

Фізична активність – найважливіша передумова збереження функціональної здатності старіючого організму. На щастя, існує один про-

стий спосіб навіть у такому віці покращити своє здоров'я, знову відчути радість та бажання жити. Потрібно просто почати більше рухатися, займатися легкими фізичними вправами. У той же час при призначенні оздоровчої тренування особам зрілого та похилого віку слід враховувати вікові зміни – зниження функціональних можливостей (резервів функцій), реактивності, еластичності і міцності опорно-рухового апарату, ослаблення відновних процесів та ін.. Знижуються також можливості адаптуватися до вправ, головним чином швидкісного і силового характеру.

Проводячи дослідження, американські дослідники Університету Case Western Reserve, в якому взяло участь біля 300 добровольців у віці 65-94 роки, довели, що фізична активність значно покращує якість життя [1].

До таких же висновків прийшли і норвезькі вчені. Спостерігаючи за 5700 людьми так званого «золотого віку», вони довели, що ті, які виконували фізичні вправи не менше 3-х годин на тиждень, в середньому, жили, на 5 років довше за своїх однолітків, котрі вели малорухливий спосіб життя.

Сформована в кінці ХХ століття система організації дозвілля за кордоном свідчить про те, що це, в першу чергу, величезна матеріально-технічна база вільного проведення часу, яка включає установи мистецтва, танцювальні зали, стадіони, національні парки, готельно-туристичний сервіс і найрізноманітніші центри дозвілля – від дитячих зоопарків і майданчиків до клубів пенсіонерів. Основним способом рекреаційно-оздоровчої діяльності у Західній Європі та США є створення великої кількості різноманітних клубів, програм, оздоровчих заходів для людей похилого віку. Їх мета – створити сприятливі умови для трудової діяльності людини, для подальшого професійного й творчого розвитку, спілкування з ровесниками [9].

Проблема правильної організації вільного часу людей старечого віку та реалізації їх рекреаційно-розвиваючого потенціалу є актуальними сьогодні для багатьох розвинених країн світу. Так, починаючи з 1990 р. населення людей похилого віку в Америці збільшилося більше, ніж втричі. Прогнозується, що протягом 20 р., населення віком від 65 і старіше сягне 75% (більше, ніж 69 мільйонів).

Оскільки пенсійне населення в Америці продовжує збільшуватись, повинні відбутися певні зміни в структурі побуту, сім'ї, роботи і дозвілля, життєдіяльності людей. Тому вагому роль у цих змінах мають державні і недержавні, в тому числі неприбуткові, громадські, комерційні, благодійні та релігійні та інші організації.

ВООЗ наполягає що, у людей віком 65-ти річного віку повинне бути помірне фізичне навантаження у кількості 150 хвилин на тиждень з врахуванням щоденних домашніх справ (миття посуду, прибирання тощо).

У Норвегії розповсюджено рух «Тгітт». За статистикою, до нього залучено 2/3 населення. Основна мета руху, це популяризація у країні лижного спорту. Також там створене і працює «Товариство сприяння лижному спорту». Ця організація влаштовує лижні прогулянки в лісі різних вікових груп, а також і людей похилого віку [13].

Досвід Італії, Німеччини, Канади, Скандинавських та інших розвинених у спортивному від-

ношенні країн світу свідчить, що спортивний клуб – основна організаційна форма оздоровлення людей похилого віку. У зарубіжних країнах популярними є клуби оздоровчої спрямованості. До прикладу, в Німеччині діє 85,5 тис. спортивно-оздоровчих клубів, у Фінляндії налічується – близько 600, у США більш ніж 15 тис. клубів. Дуже популярні клуби, у яких присутні персональні інструктори: з літніми людьми, які не мають досвіду занять фізичними вправами; з жінками, які мають зайву вагу та інше. Це задоволення коштує членам клубів до 25 доларів за годину. У Лас-Вегасі з 1989 р. працює один з найкращих американських спортивно-оздоровчих клубів «Грін Валлей Атлетик Клуб». Він розташований у приміській зоні Лас-Вегаса, його загальна площа 12000 м² території. Даний клуб відвідує 8 тис. членів.

У клубі пенсіонери відчувають себе затишно, вони спокійно знаходять співрозмовників, можуть розраховувати на підтримку, співчуття та розуміння, а також займаються оздоровчою діяльністю. Вони продовжують вести спілкування і за межами клубу, що має особливе значення для людини у такому віці. В «золоту пору» емоційна сфера особистості також зазнає змін: з одного боку, їх життя стає більш емоційно спокійним, зменшується кількість стресових ситуацій, ніж у осіб середнього віку, але з іншого, – люди похилого віку стають більш вразливі, вони потребують уваги, розуміння й турботи від оточуючих людей. Також вони стають ізольовані, бо коло близьких друзів і родичів для більшості людей похилого віку поступово звужується [17].

Особливо потрібно стимулювати участь літніх людей у спільній рекреації під час проведення дозвіллевих заходів, що залежить від багатьох чинників, зокрема, від відповідності програм і послуг фізичному стану здоров'я людини; від можливості використовувати в програмах міжнародного символу фізичної доступності (що підтверджує бажання залучити до акції людину-інваліда); від включення до матеріалів програм повідомлень про готовність агентства надати послуги всім громадянам, у тому числі й особам літнього віку та інвалідам.

Деяка частина пенсіонерів починає відводити багато часу для громадської роботи і творчості, і тому це не свідчить про завершення трудової діяльності чи припинення активної участі у соціальному житті. Однак для більшості людей вихід на пенсію походить досить невтішно. Доведено, що погіршення фізичного й психічного стану особистості на 55% у чоловіків і 60% у жінок, збігається з припиненням трудової діяльності у зв'язку з пенсійним віком. Саме від контрасту між власною пасивністю та активним життям суспільства, цей стан погіршується. Згідно з соціологічними дослідженнями, ці зміни особливо гостро переживають самотні люди, люди з обмеженим життєвим світоглядом, а також спеціалісти вузького профілю. Велика частина незадоволених виходом на пенсію старих людей складають ті, невміло заповнює своє дозвілля, у них немає інших інтересів, окрім професійних. Поступово, з'являється відчуття зайвості та непотрібності, саме це відчуття відіграє важливу роль у передчасному старінні (патологічній старості). У цих

осіб після припинення трудової діяльності вивільняється безмір вільного часу, яким вони не вміло розпоряджаються [10].

Фізкультурно-рекреаційні заклади клубного типу різних країн Європи та США ставлять собі на меті використання оптимальних методів по залученню людини «третього» віку до культурного соціуму, активізацію їх малорухомого способу життя, також роблять все щоб особистість і надалі творчо реалізувалася. Можливість розробляти індивідуальні оздоровчі програми, використовувати різноманітні форми і методи клубної роботи відповідно до потреб кожної людини похилого віку в безпосередньому контакті з нею і на доступному для неї рівні, є безперечною перевагою таких закладів.

Головним в успішній реалізації таких заходів вчені вважають [18]:

- дозвіллева діяльність, яка зорієнтована на творчу активність особистості (концерти за участю самодіяльних ансамблів та хорових колективів, танцювальні вечори);

- види спортивної і фізкультурно-оздоровчої діяльності (туризм, гра з м'ячем, національні ігри, катання на човнах, плавання) для зміцнення рівня здоров'я, підтримання належної фізичної форми, зменшення ефекту старіння організму;

- задоволення потреби в спілкуванні (бесіди, дискусії, прогулянки, що впливають позитивно на стан здоров'я, життєвий тонус, похилого віку).

Наприклад, у США набирає популярності гра у гольф, навіть серед людей із фізичними вадами. В країні створено Американську асоціацію гри у гольф інвалідів-любителів. Основними напрямками її діяльності є модифікація правил гри з урахуванням можливостей гравців; підготовка спеціальних програм по навчанню інвалідів; розробка та модернізація спеціального обладнання для інвалідів, вивчення дозвіллевих потреб інвалідів та людей похилого віку у цій галузі та пошук шляхів їх задоволення; налагодження співпраці з іншими фізкультурно-спортивними організаціями. Окрім цього, систематичні заняття фізичною культурою дозволяє швидше адаптуватися до життєвих умов, позитивно впливають на їх психологічний стан, відновлюють почуття соціальної повноцінності, мобілізують їхню волю, збільшують функціональні можливості інвалідів та людей похилого віку.

У США популяризується культ спорту, культ здоров'я, різні психологічні тренінги. В пропаганду здорового способу життя залучені всі: від малечі до дідусів і бабусь.

У сфері фізичної культури і пропаганди здорового образу життя розробляються все різноманітніші методики. Фізкультурно-оздоровчі комплекси і соціальні агентства ведуть масштабну просвітницьку роботу, використовуючи у своєму

арсеналі найрізноматніші засоби: від гасел на майках, про здоровий спосіб життя та розвиток спорту, до маркетингових кампаній, антинаркотичних, акцій проти СНІДу, різні шоу. Систематична і планомірна санітарно-гігієнічна і фізична освіта є гарантією життєвого успіху. Маса тренажерних і спортивних залів, майданчиків; легкоатлетичних клубів і тренажерних комплексів завжди раді бачити відвідувачів усіх вікових категорій, і задовольняти їхні потреби на найвищому рівні.

Посилена увага зарубіжних клубів до організації дозвілля людей похилого віку обумовлена різними чинниками, а саме: збільшенням вільного часу у людей похилого віку порівняно з іншими віковими групами; відчутним збільшенням населення категорії людей цього віку; високим рівнем організації дозвілля; різноманітністю видів дозвіллевої діяльності; дбайливим ставленням суспільства до людей похилого віку.

Головними напрямками реалізації клубних заходів для людей похилого віку є: різновиди культурно-дозвіллевої діяльності, що орієнтують на виявлення творчої активності особистості (передусім, при використанні бібліотерапії, мистецтвотерапії, психотерапії спогадів); спортивна та рекреаційно-оздоровча діяльність; робота у «хоббі-групах»; культурно-дозвіллеві заходи, спрямовані на задоволення потреб у спілкуванні людей похилого віку.

Здійснене дослідження дозволило дійти таких **висновків**: Фізична активність – найважливіша передумова збереження функціональної здатності старіючого організму.

Досвід різних розвинутих у спортивному відношенні країн світу свідчить, що спортивний клуб – основна організаційна форма оздоровлення людей похилого віку.

Проблема правильної організації вільного часу людей старечого віку та реалізації їх рекреаційно-розвиваючого потенціалу є актуальними сьогодні для багатьох розвинутих країн світу.

Фізкультурно-рекреаційні заклади клубного типу різних країн Європи та США ставлять собі на меті використання оптимальних методів із залученню людини «третього» віку до культурного соціуму, активізацію їх малорухомого способу життя, також роблять все щоб особистість і надалі творчо реалізувалася.

У сфері фізичної культури і пропаганди здорового образу життя розробляються найрізноманітніші методики.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження будуть спрямовані на розробку рекомендацій щодо організації дозвіллевої діяльності осіб зрілого віку України та підходів до формування мотивації осіб зрілого віку до рекреаційно-оздоровчої діяльності у вільний час в умовах фізкультурно-оздоровчих клубів.

Список літератури:

1. Andreeva O. Factors which determine the involvement of elderly people to health and recreational physical activity / Olena Andreeva, Aanna Hakman, Larissa Babalatska. – Trends and perspectives in physical culture and sports. – Suchava, 2016. – P. 41-47.
2. Khimenes K, Improvement of sportsmen physical fitness during previous basic training (based on sport orienteering material). J phys educ sport 2016;16 (2):392-396.
3. Аванесова Г.А. Культурно-досуговая деятельность: Теория и практика организации: Учебное пособие для студентов вузов / Г.А. Аванесова. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 236 с.

4. Андреева О. Розробка та впровадження технології проектування активної рекреаційної діяльності різних груп населення / О. Андреева // Спортивний вісник Придніпров'я – 2015. – № 1. – С. 4-9.
5. Андреева О. Соціально-психологічні чинники, що детермінують рекреаційно-оздоровчу активність осіб різного віку / О. Андреева // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2014. – № 3 (106). – С. 25-31.
6. Андреева О. Чинники, що детермінують рекреаційну активність осіб зрілого віку / О. Андреева, К. Пацалюк // Слобожанський науково-спортивний вісник: збірник наукових статей – Харків: ХДАФК, 2008. – С. 31-34.
7. Андреева О.В. Историчні, теоретико-методологічні засади рекреаційної діяльності різних груп населення / О.В. Андреева // Слобожанський науково-спортивний вісник – 2015 – № 2 (46). – С. 19-23.
8. Благій О. Сучасні підходи до управління фізичним станом чоловіків зрілого віку в процесі кондиційного тренування / О. Благій // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2015. – № 1. – С. 22-25.
9. Висьневска-Рошковска К. Новая жизнь после шестидесяти / пер. с польск.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – М.: Прогресс, 1989.
10. Гакман А.В. Вплив рекреаційно-оздоровчої діяльності на уповільнення старіння організму / А.В. Гакман, Л.В. Балацька, Т.І. Лясота // Вісник кам'янець-подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. – 2016. – С. 91-97.
11. Галан Я.П. Використання засобів спортивного орієнтування у фізичній культурі дітей 13-14 років / Я.П. Галан // Науковий часопис національного педагогічного університету імені м. П. Драгоманова. Серія 15: науково-педагогічні проблеми фізичної культури / фізична культура і спорт: збірник наукових праць / за ред. Г. М. Арзютова. – К.: вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Випуск 9 (50)14. – С. 45-48.
12. Догляд за літніми людьми у Швеції // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. – № 1.
13. Круцевич Т.Ю. Рекреативні заняття як чинник формування дозвілєвої культури / Т.Ю. Круцевич, О.В. Андреева, О.Л. Благій // Спортивний вісник Придніпров'я. Дніпропетровськ, 2008. – № 1. – С. 3-8.
14. Круцевич Т.Ю. Рекреція у фізичній культурі різних груп населення: навч. посібник / Т.Ю. Круцевич, Г.В. Безверхня. – К.: Олімп. л-ра, 2010. – 370 с.
15. Никитушкина Н. Н. Развитие массовой физической работы по месту жительства отдыха населения / Н.Н. Никитушкина. – М.: Москомспорт, 2010. – 162 с.
16. Особенности социальной работы с пожилыми людьми // Социальная работа: теория и практика: учеб. пособие. – М., 2001.
17. Петрова І.В. Клуб для людини похилого віку: теорія і практика // Посвіт. – 2000. – № 1. – С. 84-89.
18. Приступа Є. Концепції вільного часу людини як важливої категорії рекреації / Є. Приступа, А. Жепка, В. Лара // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. моногр. / за ред. С.С. Єрмакова. – Х., 2007. – № 1. – С. 106-112.
19. Филиппов Н. Н. Физическое развитие и функциональное состояние школьников Республики Беларусь, проживающих в зоне радиоактивного загрязнения / Н.Н. Филиппов // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2013. – № 5. – С. 261-265.

Гакман А.В., Байдок Н.Ю.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕКРЕАЦИОННО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАМКАХ ДОСУГА С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ

Аннотация

На основе анализа специальной литературы и системно-исторического анализа представлены характерные черты, социально-культурную функцию и содержание досуговой деятельности стран Европы и Северной Америки. Рассмотрены подходы к организации рекреационно-оздоровительной деятельности через призму досуга пожилых людей. Из опыта ведущих спортивных стран можно утверждать, что основной формой активизации досуга пожилых людей является спортивно-оздоровительный клуб. Рекреационно-оздоровительные мероприятия осуществляются в границах не интенсивной аэробной работы в тренажерном зале и элементарных движений: прогулки в парке и на открытом воздухе, упражнения утром и легкой пробежкой.

Ключевые слова: зарубежный опыт, досуг, рекреационно-оздоровительная деятельность, пожилой возраст.

Hakman A.V., Baydyuk M.Yu.

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich

FOREIGN EXPERIENCE OF RECREATION AND RECREATIONAL ACTIVITIES WITHIN THE LEISURE WITH THE ELDERLY

Summary

There are the characteristics, socio-cultural function and content of leisure activities in Europe and North America which based on the analysis of literature and historical analysis of system. The approaches to the organization of recreation and recreational activities are exposed through the prism of leisure elderly. The experience of leading countries in sporting terms, on the organization of sports and recreation clubs as the main form of recreational activities for seniors abroad. The benefits of recreation and recreational activities, which can not be forgotten in elderly age. Recreation and wellness activities include exercise within power and intense aerobic work in the gym and elementary movements: walks in the park and outdoors, morning exercises and a jogging.

Keywords: foreign experience, leisure, recreation and recreational activities, elderly age.

МІСЦЕ ТРАВМАТИЗМУ В ТРЕНУВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СЕРЕД СТУДЕНТІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ БАСКЕТБОЛОМ (на прикладі Луцького національного технічного університету)

Файдевич В.В., Дмитрук В.С.

Луцький національний технічний університет

Проаналізовані травми і спортивні ушкодження та їх кількість за період навчання у студентів-баскетболістів, які навчаються в Луцькому НТУ. З кожним роком навчання в університеті кількість травм зменшується. Найбільше у студентів-баскетболістів зустрічаються розтягнення. Найбільша кількість середніх і важких травм було на першому курсі – 9 із 10, і на другому – 8 із 8. Травми й спортивні ушкодження у студентів-баскетболістів на першому курсі була більшою, а протягом навчання їх кількість зменшується.

Ключові слова: тренувальний процес, студент, баскетболіст, травма, спортивні ушкодження.

Постановка проблеми. Збільшення інтенсивності й обсягу освітнього навантаження у вищих навчальних закладах, активізація самостійної творчої роботи, посилення психічних навантажень створюють гостру потребу впровадження в повсякденне життя студентів фізичної культури і спорту [1, с. 25]. Відповідно до програмно-нормативних документів та результатів наукових досліджень (С. А. Савчук, 2002; Т. Ю. Круцевич, 2010; Н. С. Пангелова, 2014; І. В. Поташнюк, 2012; О. А. Томенко, 2010) фізичне виховання і спорт у вищих навчальних закладах спрямоване на формування здоров'я студентів, розвиток психофізичних якостей особистості, вдосконалення фізичної та психологічної підготовленості до активного життя [6, с. 225]. Доведено, що систематичні заняття фізичними вправами в оптимальному здоров'язбережувальному середовищі підвищують нервово-психічну стійкість до емоційних стресів, підтримують розумову працездатність на оптимальному рівні, сприяють підвищенню успішності студентів (Н. О. Белікова, 2012; В. М. Оржеховська, 2011; А. В. Магльований, 2012) [4, с. 103]. Поряд із цим фізичне виховання і спорт відіграють важливу роль у поліпшенні якості життя студентів, підвищенні фізичної працездатності, збільшенні тривалості життя, формуванні професійно-важливих якостей особистості (В. П. Горашук, 2004; О. Д. Дубогай, 2007; Н. Н. Завидівська, 2013; Р. С. Черкашин, 2011; А. В. Цьось, 2014) [2, с. 36].

Виконання рухових дій повинно здійснюватися за певними правилами, недотримання яких може призвести до різноманітних травм, що негативно впливають на весь організм людини [12, с. 295]. Як свідчить статистичний аналіз звітів закладів охорони здоров'я України, 26% травм учні й студенти отримують на секційних формах організації занять [8, с. 27]. Травми при цьому приносять розчарування, небажання виконувати фізичні вправи і, що найгірше, призводять до різних функціональних або й органічних порушень в організмі (Л. І. Фісенко, 1995; М. С. Бондаренко, Б. А. Довгань, 1997; Б. М. Шиян, 2004; І. Я. Грубар, 2006) [3, с. 23].

Кількість людей, які займаються баскетболом з кожним роком зростає. У зв'язку з цим підвищуються вимоги, які висуваються видом спорту до організму спортсмена, а отже, збільшується ступінь ризику отримання травми [5, с. 16]. Тому необхідно

сконцентрувати найбільшу увагу на профілактику й правильному лікуванні спортивних травм. Розуміння механізму виникнення, локалізації травм дозволяє здійснювати проведення більш ефективних профілактичних заходів [7, с. 101]. Для цього необхідно об'єднати зусилля дослідників, тренерів, лікарів, які займаються проблемами спортивного травматизму [11, с. 19; 13, с. 130].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, у вітчизняній літературі спортивному травматизму приділялась велика увага. Травматизм на заняттях спортом був об'єктом досліджень І. Я. Грубар, Ю. І. Курпана, В. І. Майера, А. Ф. Синякова. Його профілактикою займалися М. І. Городинський, Г. Ш. Гоциридзе, А. П. Конох, В. А. Лепешкин, В. Є. Лотис, Н. П. Свиных, Ю. Г. Толокнов, І. Бріжата, О. Гребік.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження деяких авторів свідчать, що травми є головною причиною летальних наслідків, крім того від них гине або отримує серйозні ушкодження більше людей, ніж від усіх захворювань.

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз травм й спортивних ушкоджень та їх кількість за період навчання у студентів-баскетболістів, які навчаються в Луцькому НТУ.

Виклад основного матеріалу. Травматизм на заняттях спортом, за даними управління статистики України, складає від 2 до 5% від загального травматизму (побутового, вуличного, виробничого та ін.). Травматизм у тренувальному процесі неоднаковий. За статистичними даними, за частотою випадків він займає третє місце після побутового й вуличного видів травматизму та має тенденцію до зростання. Природно, що чим більше студентів займаються руховою активністю, тим відносно більше відсотковий показник травм [10, с. 125]. Під час тренувального процесу виникає близько 95,6% травм та лише 4,4% – під час інших дисциплін. Той факт, що 4/5 усіх ушкоджень трапляються у стінах вищого навчального закладу, або спорткомплексу і лише 1/5 на його території (стадіон, спортивний майданчик), свідчить про низький рівень організації студентів під час тренувального процесу у вищій школі та відсутності контролю за студентами з боку тренерів-викладачів [9, с. 37; 14, с. 21]. У продовж року отримання травматизму під час занять спортом має свої піки: вересень – у зв'язку з початком

навчального року, грудень – січень через особливості побудови тренувального процесу.

Результати дослідження дозволяють констатувати про характер, складність травм і спортивних ушкоджень, які зустрічаються у студентів-баскетболістів. Загальна кількість травм за роки навчання наведено на рис. 1.

Показники графіка свідчать про те, що з кожним роком навчання в університеті у студентів-баскетболістів кількість травм зменшується. На першому курсі було десять (10), а до четвертого курсу їх стало вдвічі менше – п'ять (5).

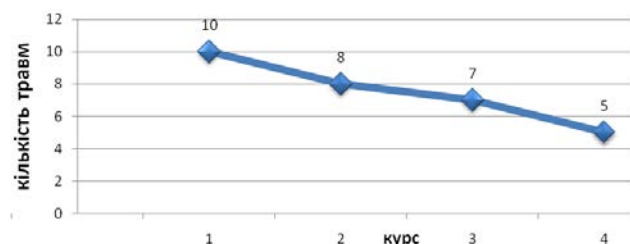


Рис. 1. Динаміка травматизму у студентів-баскетболістів за чотири роки навчання в Луцькому НТУ

Причини таких результатів можуть бути різні. Студенти, перш ніж поступити в університет, займалися баскетболом – хто професійно, а хто просто з цікавості до виду спорту. І в момент початку навчання у деяких студентів був слабкий рівень як фізичної, так спеціальної підготовленості, як наслідок – досить велика кількість травм на першому курсі.

Особлива увага приділялася причинам виникнення травм та заходам їх профілактики. У студентів розширювався кругозір знань про травматизм у баскетболі. Крім того, в результаті планомірного тренувального процесу у баскетболістів підвищується рівень фізичної та технічної підготовленості. Можливо, саме з цих причин на четвертому курсі кількість травм у баскетболістів стало значно менше (табл. 1).

Таблиця 1
Характеристика травм у студентів-баскетболістів за характером ушкодження

Травми	Курс				Всього
	1	2	3	4	
Забій	1	1	5	2	9
Перелом	1	-	-	-	1
Вивих	1	1	-	-	2
Розтягнення	3	4	1	2	10
Надрив	3	1	1	1	6
Розрив	1	1	-	-	2
Разом:	10	8	7	5	30

Показники травм й спортивних ушкоджень були представлені у відсотках (табл. 2).

Як видно з табл. 2, найбільше у студентів-баскетболістів зустрічаються розтягнення. Всього таких травм виявлено 33,3%. Основна їх кількість припадає на травми гомілковостопного суглоба. Причинами виникнення таких травм, швидше за все є: ривки, зупинки, зміна напрямку рухів, своєрідність елементів єдиноборства під щитом і під час пресингу. Також причиною травм може бути неякісне взуття баскетболіста (рис. 2).

Досить часто зустрічаються удари (30,0%) в основному колінного й ліктьового суглобів. Як правило, їх спортсмени отримують при падінні, ступінь ушкодження суглобів в основному незначний.

Таблиця 2
Характеристика травм за характером ушкодження у (%)

Травми	Всього за 4 роки (%)
Забій	30,0
Перелом	3,3
Вивих	6,7
Розтягнення	33,3
Надрив	20,0
Розрив	6,7

Вивихів незначна кількість. Локалізація їх виявлення була тільки в суглобах кисті. Причини цих травм ті ж, що і при розтягненнях.

Надривів і розривів зв'язок протягом чотирьох років було отримано 20,0% і 6,7% відповідно. Локалізація цих травм – гомілковостопний й колінний суглоб.

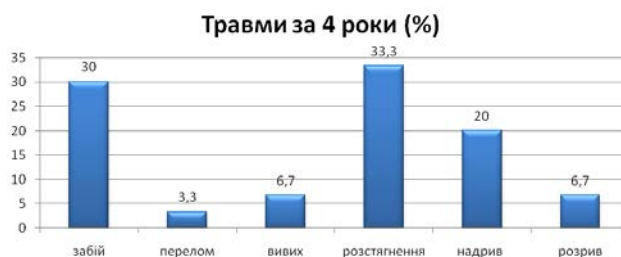


Рис. 2. Характеристика травм за характером ушкодження (%)

Всього за чотири роки було отримано один перелом. Від загального числа травм – це 3,3%.

Вивчивши травми за характером ушкодження, нами була виявлена ступінь складності перебігу хвороби та дії травм на організм. Показники дослідження представлені у табл. 3.

Таблиця 3
Характеристика травм по важкості перебігу й впливу на організм

Травми	Курс				Всього	Всього в (%)
	1	2	3	4		
Легкі	1	-	2	1	4	13
Середні	5	5	4	1	15	50
Важкі	4	3	1	3	11	37

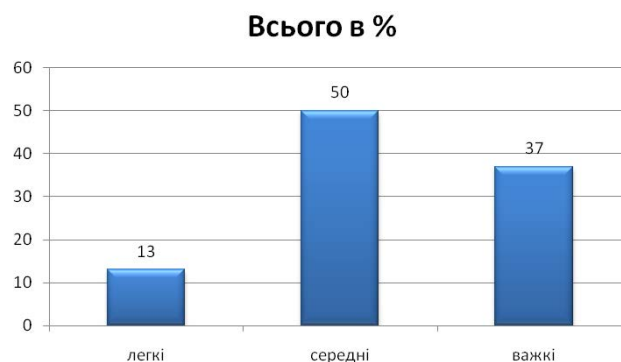


Рис. 3. Характеристика травм по складності перебігу та їх впливу на організм (%)

З табл. 3 видно, що найбільша кількість середніх і важких травм було на першому курсі – 9 із 10, і на другому – 8 із 8.

З діаграми (рис. 3) чітко видно, які травми по складності перебігу і впливу на організм переважають у студентів-спортсменів.

Спираючись на дані діаграми, можна сказати, що на травми середньої складності припадає 50,0%, важкої – 37,0% всіх випадків їх виникнення. А найменша кількість травм відноситься до легкого ступеня складності, їх всього 13,0%. Можна припустити, що мала кількість легких травм пов'язана, в

першу чергу, з тим, що їм не надавалося належного значення і вони офіційно не реєструвались.

Висновки. Таким чином, в проведеному нами дослідженні була реалізована мета, а головне підтверджена гіпотеза, що травми й спортивні ушкодження у студентів-баскетболістів на першому курсі була більшою, а протягом навчання їх кількість зменшується.

Перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку полягають у визначенні стану поширення травматизму в тренувальному процесі серед студентів, які займаються волейболом.

Список літератури:

1. Алексеева Э. Н. Самоконтроль занимающихся физическими упражнениями и спортом: метод. указания / Э. Н. Алексеева, В. С. Мельников. – Оренбург: ГОУ ОГУ, 2003. – 37 с.
2. Башкиров В. Ф. Профилактика травм у спортсменов / В. Ф. Башкиров. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 176 с.
3. Бойченко Ю. Профилактика травматизму на уроках фізичної культури і перша долікарська допомога / Ю. Бойченко, К. Білоус // Фізичне виховання в школі. – 2009. – № 4. – С. 21–24.
4. Ларс Петерсон. Травмы в спорте // Ларс Петерсон, Пер Ренстрем. – М.: ФиС. – 1981. – 246 с.
5. Левенець В. М. Спортивна травматологія – проблеми та перспективи / В. М. Левенець, О. О. Коструб // Ортопедия, травматология и протезирование. – 1999. – № 4. – С. 13–18.
6. Матвеев Л. П. Основы общей теории спорта и система подготовки спортсменов: учеб. пособ. для студ. ВУЗов физ. восп. и спорта / Л. П. Матвеев. – К.: Олімп. л-ра, 1999. – 318 с.
7. Миронова З. С. Травматизм в спорте, его профилактика и лечение / З. С. Миронова. – М.: Физкультура и спорт, 1972. – 156 с.
8. Миронова З. Профилактика травм в спорте и врачебная помощь / З. Миронова, А. Хайрец. – М.: Физкультура и спорт, 1989. – С. 25–29.
9. Миронова З. Профилактика и лечение спортивных травм / З. Миронова, А. З. Хайрец. – М.: Физкультура и спорт, 1965. – 182 с.
10. Петерсон Л. Травмы в спорте / Л. Петерсон, П. Ренстрем / пер. со швед. Ю.В. Клыкова, предисл. С. Н. Попова. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – 271 с.
11. Трифонов Ю. Н. Травматизм при занятиях фізичною підготовкою і спортом / Ю. Н. Трифонов, О. Н. Кудряшов, І. А. Крамов, В. В. Загранцев. – Львів: Изд-во ВІФК, 1974. – С. 18–34.
12. Anderson M. B. A model of stress and athletic injury: Prediction and prevention / M. B. Anderson & S. M. Williams // Journal of Sport and Exercise Psychology. – № 10. – P. 294–306.
13. Jozsa L. Fine structural changes in the articular cartilage of the rat's knee following short-term immobilization's in various positions: A scanning electron microscopical study / L. Jozsa, M. Jarvienen, P. Kannes, A. Reffy // Inf. Orthopaed. – 1987. – 11. – № 2. – P. 129–133.
14. Sieger W. Theorie des Sports. – Theorie des Sportsarten? / W. Sieger // Theor und Prax der Korperkult, 1983. – № 1. – P. 17–39.

Файдевич В. В., Дмитрук В.С.

Луцкий национальный технический университет

МЕСТО ТРАВМАТИЗМА В ТРЕНИРОВОЧНОМ ПРОЦЕССЕ СРЕДИ СТУДЕНТОВ, КОТОРЫЕ ЗАНИМАЮТСЯ БАСКЕТБОЛОМ

(на примере Луцкого национального технического университета)

Аннотация

Проанализированы травмы и спортивные повреждения и их количество за период обучения студентов-баскетболистов, которые учатся в Луцком НТУ. С каждым годом обучения в университете количество травм уменьшается. Больше всего у студентов-баскетболистов встречаются растяжения. Наибольшее количество средних и тяжелых травм было на первом курсе – 9 из 10, и на втором – 8 из 8. Травмы и спортивные повреждения у студентов-баскетболистов на первом курсе была большей, а в течение обучения их количество уменьшается.

Ключевые слова: тренировочный процесс, студент, баскетболист, травма, спортивные повреждения.

Faydevich V.V., Dmitruk V.S.

Lutsk National Technical University

PLACE OF INJURIES AMONG IN THE TRAINING PROCESS OF STUDENTS WHO PLAY BASKETBALL (for example, Lutsk National Technical University)

Summary

Analyzed trauma and sports injuries and their number during training, basketball, students who are studying in NTU Lutsk. With each year of study at the University of the number of injuries is reduced. Most of the students-basketball players there are stretching. The greatest number of medium and heavy injuries were in the first year – 9 out of 10, and the second – 8 of 8 injuries and sports injuries in basketball players of students in the first year was greater, and for training their number decreases.

Keywords: training process, a student, basketball player, trauma, sports injuries.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94:33(739.8)(470+571)(718)«1867»

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКОЇ КОМПАНІЇ ВІД СТВОРЕННЯ ДО ПРОДАЖУ АЛЯСКИ 1867 РОКУ

Колесова О.С., Черевко О.С.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Розглядається економічне життя так званої Російської Америки – російських поселень-колоній на Північноамериканському континенті. Висвітлюється період від створення Російсько-Американської компанії (РАК) в 1799 році до укладення договору від 30 березня 1867 року про продаж Аляски. Головна увага приділяється фінансовому становищу і перспективам розвитку Російсько-Американської компанії.
Ключові слова: хутровий промисел, постійні російські поселення, партнери, монополія, вексель, боротьба, ринок, статут.

Постановка проблеми. Продаж російських Північноамериканських колоній традиційно охоплював дуже короткий період, пов'язаний безпосередньо з процесом укладання угоди. Тому, варто розкрити економічне життя так званої Російської Америки – російських поселень-колоній на Північноамериканському континенті через політику уряду Російської імперії, а також через призму розвитку і стану справ Російсько-Американської компанії (РАК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічне становище і перспективи розвитку Російсько-американської компанії вже неодноразово привертала увагу російських і західних істориків, зокрема, варто виділити наукові дослідження радянських вчених М.М. Болховітінова [9], С.Б. Окуня [11], П.А. Тіхменєва, С.Г. Федоровою, В.Н. Понамарьова [3], російських А.А. Преображенський [4], А.В. Гриньова [5], І.Б. Міронова [8], американського історика А.Дж. Мазура [2], а також канадського історика Дж.Р. Гібсона [1] та ін., але інтерес до цієї теми не втрачений і досі.

Виділення невирішених раніше питань. З даної проблеми недостатньо досліджено фінансове становище та перспективи розвитку Російсько-Американської компанії.

Постановка завдання. Основні завдання полягають у дослідженні економічного життя Російської Америки на Північноамериканському континенті, а також фінансового становища та перспектив розвитку Російсько-Американської компанії від її створення до продажу Аляски.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність Російсько-Американської компанії. Указом імператора Павла І правлячому Сенату від 8 липня 1799 р. було покладено початок створенню єдиної Російсько-Американської компанії (РАК). Компанія отримала монополію на торговельно-підприємницьку діяльність в Північно-Західній Америці аж до 55-го градуса північної широти і на управління цими територіями. Повноваження РАК, підтверджувалися «правилами і привілеями» терміном на 20 років. Жорсткий державний контроль за діяльністю компанії обмежив її статус як приватного підприємства. Тим самим

державна вступила на новий шлях економічних і комерційних відносин. Функції компанії не обмежувалися управлінською та промисловою діяльністю. В умовах відсутності фондових бірж вона займалася фінансовими операціями по купуванню акцій [1, с. 27].

Головним правителем російських поселень в Америці у 1746-1819 рр. був А. А. Баранов, запрошений для управління Північно-Східної американської компанією. У 1800 р. головне правління компанії було переведено з Іркутська до Санкт-Петербурга. РАК стала першою акціонерною зовнішньоторговельною компанією в Росії.

Новий імператор Олександр І продемонстрував монарше благовоління до компанії, придбавши 20 акцій за 10 тис. руб. Її акціонерами з 1801 р. стали імператриця Марія Федорівна і дружина імператора Єлизавета Олексіївна, великий князь Костянтин Павлович. Цим пануючий будинок давав зрозуміти, що компанія – важлива державна справа. Приклад подіяв. У короткий термін розкупили понад 1 тис. акцій на суму близько 500 тис. руб. [5, с. 137].

У складі РАК переважали купці. Дворянство було представлено вельми скромно. Акції розподілялися нерівномірно. Три чверті партнерів мали мінімум акціонерного капіталу і не мали права голосу. Провідна роль належала великим купцям-акціонерам, власникам основного пакету акцій. На ранніх етапах діяльність компанії була пройнята духом наживи. Поступово становище компанії стабілізувалося.

Складною проблемою було забезпечення колоністів продовольством. Доставка через Сибір коштувала непомірно дорого, експедиції організовувалися нерегулярно. У Баранова з'явилася думка отримувати продовольство з Каліфорнії. Посольство виявилось успішним і дозволило встановити постійні взаємовигідні торговельно-економічні зв'язки. Каліфорнія в ту пору була іспанською колонією і називалася Новою Іспанією.

В кінці 1811 р. РАК разом з секторами внутрішньої торгівлі перейшла з ведення міністра комерції в підпорядкування МВС. Олександр І наказав посилити контроль за станом колоній в

Америці. За РАК встановили особливий нагляд, регулярно вимагаючи всі відомості про їх поточні операції. Цей захід підтримало правління РАК, котре розраховувало отримати державну підтримку. Мета такого утворення – оперативне прийняття рішень з проблем компанії. Раду створили в 1813 р. Так тривало зрощування РАК з державними структурами Росії [6, с. 240].

У 1818 р. в складі кругосвітньої експедиції на кораблі «Кутузов» в Російську Америку прибув Л.А. Гагемейстер, який змінив на посту головного правителя колоній помілого А.А. Баранова. Все майно, товари, капітали і папери прийняв від Баранова призначений помічником головного правителя і керуючим Ново-Архангельської контори К. Т. Хлебніков, який віддав службі в компанії 37 років. Так завершилася слава діяльність А.А. Баранова в Російській Америці, яка принесла нові володіння, торговельні зв'язки і налагоджену економічну діяльність першої акціонерної компанії [3, с. 94].

Зі свого боку правління компанії не забезпечувало колонії необхідним товаром в потрібній кількості. Їх купували в іноземців. Загальний прибуток РАК за 1799-1816 рр. склав майже 13 млн руб., з яких третина пішла на утримання бюрократичного апарату. У 1797-1816 рр. держава отримала від РАК у вигляді податків і зборів близько 1,5 млн руб. [11, с. 2].

Широка торгівля велася з Каліфорнією, Перу, Чилі, Гавайськими островами. РАК активно брала участь в шанхайській торгівлі чаєм. Чай отримували в обмін на хутро, а потім реалізовували його в Росії. Компанія забезпечувала 30% всього ввезеного в Росію китайського чаю. У середині 1840-х рр. доходи від торгівлі чаєм почали падати. До цього приводила конкуренція з боку американських добувачів, збільшення витрат на страхівку вантажів і кораблів РАК в Англії, необхідність підвищувати платню службовцям компанії за прикладом митрополії

Місцева грошова забезпеченість повинна була допомогти помножити промисли, торгівлю і розвинути сільське господарство. Висловлена пропозиція була реалізована Головним правлінням в 1816 р. Для підтримки торгівлі в межах колоній були введені спеціальні грошові знаки для російських колоній в Америці – «марки» РАК. Вони виготовлялися з шматочків різнобарвної дубленої шкіри (сірі, червоні, сині, жовті) зі штемпелем РАК різного гатунку (25 і 50 коп.; 1,5 і 10 руб.). У 1817 р. таких грошей було доставлено на 12 тис. руб. [8, с. 29].

Грошові розрахунки в «марках» створювали можливість Головному правлінню компанії збагачуватися за рахунок штучно встановленого курсу. Царський уряд відмовилося нести відповідальність за котирування «марок». Правління покривало свої колоніальні витрати нічим не забезпеченими марками, так як вилучення прийшли в непридатність «марок» і заміна їх знову випускати не контролювалися урядом. «Марки» РАК були універсальним платіжним засобом. На них не можна було купити товари в іноземців, а часом і в колоніальній лавці.

За ст. 4 Конвенції 1824 р. торгівлі судна США отримали можливість заходити у внутрішні води Російської Америки для виробництва там рибного

лову й торгівлі з природними тієї країни жителями. У 1834 р. термін дії цієї статті закінчився. Російський уряд відмовилося від відновлення вигідних для США умов. Міністр фінансів С.Ф. Канкрін мотивував відмову посиланням на консультації з керівництвом РАК. Купці і судовласники США якийсь час продовжували наполягати на своєму праві вести торгівлю. Відсутність угоди і різке скорочення хутового промислу зменшили число американських кораблів бостонської компанії. Скористатися ситуацією вирішили англійці. Вони почали діяти не шляхом офіційного листування, а пішли на встановлення прямих контактів з керівництвом РАК. У 1839 р. в Гамбурзі відбулося підписання угоди. За його умовами британська компанія Гудзонової затоки (КГЗ) в оренду на 10 років отримувала прибережну смугу. Платою за оренду служила поставка РАК щорічно 2 тис. шкур видри і продовольчих товарів для так званої Російської Америки [9, с. 227].

РАК також взяла участь в «золотій лихоманці», здаючи добуте золото в казну і отримавши за це в цілому трохи більше 63 тис. руб. Продовження розробок золотих копалень принесло компанії ще 44 тис. руб. сріблом, що дало можливість купити трищоглове судно і окупити експедицію. «Золота лихоманка» в Каліфорнії призвела до різкого зростання цін на продовольство і товари в регіоні. РАК скористалася цією обставиною для збуту залежаного товару. Але тепер закуповувати продукти в Каліфорнії стало невигідно. Їх знову почали возити з Росії і Європи шляхом організації навколосвітніх подорожей. Відкриття золота змусило російське суспільство переживати через втрату можливості про продаж каліфорнійських колоній. У той же час КГЗ, чітко виконуючи угоди, без праці домогалася його пролонгації і постачала продовольством російські території в Америці в 1839-1867 рр. [10, с. 77].

Російсько-американські відносини не зводилися тільки до промислових конфліктів, а супроводжувалися встановленням ділових взаємовигідних контактів. Незважаючи на міцні позиції КГЗ, американські підприємці також прагнули до налагодження торгівлі з росіянами. Все почалося з поставок з Російської Америки льоду в Каліфорнію. Для РАК це була вигідна угода, так як без витрат і ризику тонна льоду продавалася за 25 дол., а витрати становили 2,5 дол. Для додання масштабності почину створили Американо-російську торговельну компанію (АРТК) на чолі з президентом Б. Сандерсом. У Санкт-Петербурзі Сандерс налагодив контакти не тільки з правлінням РАК, але і з представниками вищих урядових кіл Російської імперії. У 1854 р. був підписаний офіційний контракт на поставку з володінь РАК льоду, вугілля, лісу і риби. Російсько-американські торговельні відносини налагоджувалися і зміцнювалися в найважчі для Росії роки Кримської війни. На жаль, ініціатор цих відносин банкірський дім «Сандерс і Бренгам» в 1855 р. при не цілком зрозумілих обставинах зазнав фінансового краху. Економічні зв'язки між країнами продовжували розширюватися. У них уже були зацікавлені Камчатка, Далекій Схід і Сибір. Росія посилала своїх моряків для закупівлі пароплавів у Америки. Протягом двох десятиліть (1842-1862 рр.). В російські володіння

на американському континенті було доставлено російських товарів майже на 2 млн руб., а іноземних – на 2,5 млн руб. [9, с. 255].

Позиція США у роки Кримської війни виявилася доброзичливою для Росії. У липні 1854 р. між Росією і США була підписана офіційна конвенція про морський нейтралітет. Документ сприяв підтримці російсько-американської торгівлі. На частку Америки доводилося 3% в зовнішньоторговельному обороті Росії. На початку 1860-х рр. закінчився час дії статуту і привілеїв Російсько-американської компанії. В атмосфері проведення ліберальних реформ все голосніше звучала критика на її адресу. Активно просувалося пропозиція про її ліквідацію. З метою отримання правдивої інформації в Російську Америку відправили двох ревізорів від міністерства фінансів (дійсний статський радник А. Костлівцев) і морського міністерства (капітан 2-го ранга П. Н. Головін) з широкими повноваженнями. Одночасно РАК вибрала особливий комітет для розробки проекту нового статуту. Великий князь Костянтин Миколайович, молодший брат імператора Олександра II, глава морського міністерства і головний натхненник реформ відправив на адресу міністра фінансів А. М. Княжевича записку, в якій піддав компанію жорсткій критиці і квапив з її ліквідацією. Позиції РАК активно захищав барон В. П. Врангель, який показав, що в 1822-1860 рр. надходження в казну від компанії склали понад 6,5 млн. руб., а акціонери отримали більше 4,5 млн. руб. дивідендів. Підтримка компанії прийшла і з самої несподіваного боку. Обидва ревізора в своїх докладних звітах про діяльність РАК прийшли до висновку про доцільність її збереження. Зміст колоній обходилося в 230 тис. руб. сріблом, а отримувані доходи від мита в цілому становили 430 тис. руб. сріблом [7, с. 98].

Продаж Російської Америки. На початку 1850-х рр. Російська імперія активно зміцнювалася на Далекому Сході. У підтримці хороших відносин з США вона бачила протидію прагненням Великобританії. Зі свого боку Російсько-американська компанія побоювалася ворожих дій проти практично незахищених російських територій Америки від британського флоту. РАК запропонувала укласти пряму угоду з англійською компанією Гудзонової затоки про взаємної нейтралізації володінь і судів. У квітні 1854 року така угода була підписана. За нею Російська Америка і прилеглі до неї території виключалися зі сфери військових дій. Так Російська Америка була врятована від захоплення англійцями. Англійська сторона пішла на угоду, так як побоювалася переходу російських територій до США. Англійці вважали за краще бачити ці володіння в руках Росії, ніж у власності свого головного суперника – Північної Америки.

Список літератури:

1. Gibson J. R. European Dependence upon American Natives: The Case of Russian America // *Ethnohistory*. – Fall 1978. – Vol. 25. – No. 4. – P. 359-385.
2. Mazour A. G. The Prelude to Russia's Departure from America // *Alaska and Its History*.
3. Преображенский А. А. О составе акционеров Российско-Американской компании в начале XIX в. Исторические записки. – М., 1960. – С. 215.
4. Гринев А. В. Россия и политаризм / А. В. Гринев, М. П. Ирошников // *Вопросы истории*. – 1998. – № 7. – С. 36-37.
5. Пономарев В. Н. Русско-американские отношения в годы Крымской войны, 1853-1856. Исторические записки. – М. 1984. Т. 110.

У середині 1850-х рр. американці почали уважно придивлятися не лише до російських територій в Америці, але і до Сибіру, Далекого Сходу. У річці Амур вони бачили природну магістраль, здатну зв'язати узбережжя Тихого океану з центром Азії. Всі американські проекти щодо Амура і будівництва Байкало-Амурської магістралі були відкинуті російським урядом. Тоді з'явився проект створення російсько-американського телеграфу і з'єднання двох півкуль через Берингову протоку. Така угода була підписана, і узгоджені найбільші суперечки з питання винагороди компанії. Незабаром почалися роботи були перервані з ініціативи американської сторони. Причиною стала необхідність усунення всіх технічних складнощів прокладки кабелю через Атлантику, що було набагато дешевше.

У грудні 1866 р. на секретному засіданні особливої наради за участю Олександра II було прийнято рішення про продаж американських територій. У березні 1867 р. договір був підписаний. Ціна володінь склала 7,2 млн дол. золотом. Набагато більше значення при вирішенні проблеми мала не фінансова сторона, а військова. Російський уряд боявся військового вторгнення через виявлення золотих розсипів на Алясці. Підписання угоди стало актом дружнього ставлення і способом усунення потенційних протиріч між державами.

Під час обговорення питання в американському Сенаті придбані території отримали нове найменування – Аляска, що означає «Велика земля». Західний кордон проданих земель проведений по центру Берингової протоки зі східними островами. Східний кордон провели відповідно до російсько-англійської конвенції 1825 р. розмежування російських і британських володінь.

З великими труднощами питання оплати приданих територій проходило в конгресі США. Конгрес не вирішив це питання за 10 місяців, встановлених договором. Царський уряд спокійно і з гідністю погодилося на відстрочку платежів.

Висновки. Отже, політика США і Росії була сумішною експансіоністських прагнень і взаємовигідних ділових угод. На різних етапах розвитку верх брала то одна, то інша сторона. Був проданий російський анклав в Каліфорнії. У другій половині 1850-х рр. економічне і фінансове становище Російсько-Американської компанії мало суперечливий і нестійкий характер. Договір 1867 р. сформував східні кордони Росії і створив передумови для перетворення Тихоокеанської Півночі в регіон співпраці, а не конфронтації. Російсько-американські відносини залишалися цілком дружніми до початку ХХ ст., хоча на рубежі століть вступили в імперіалістичну фазу Росія і США почали відчувати протиріччя в Маньчжурії і на Далекому Сході.

6. Макарова Г. В. К истории ликвидации Российско-Американской компании // Проблемы истории и этнографии Америки. – М., 1979.
7. Миронов И. Б. Политическая конъюнктура в исторических исследованиях о продаже Аляски США // Книга в пространстве культуры. – Вып. 5. – М., 2011. – С. 57–59.
8. Болховитинов Н. Н. Российско-американские отношения и продажа Аляски. 1834-1867. – М., 1990. – С. 316.
9. Тихменево П. А. Историческое обозрение образования Российско-Американской компании и действие ее до настоящего времени. – СПб. 1861-1863.
10. Окунь С. Б. К истории продажи российских колоний в Америке // Исторические записки. – 1938. – Т. 2. – С. 234.

Колесова О.С., Черевко О.С.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РОССИЙСКО-АМЕРИКАНСКОЙ КОМПАНИИ ОТ СОЗДАНИЯ ДО ПРОДАЖИ АЛЯСКИ В 1867 ГОДУ

Аннотация

Рассматривается экономическая жизнь так называемой Русской Америки – российских поселений-колоний на Североамериканском континенте. Освещается период с образования Российско-американской компании (РАК) в 1799 году до заключения договора от 30 марта 1867 года о продаже Аляски. Главное внимание уделяется финансовому положению и перспективам развития Российско-американской компании.

Ключевые слова: пушной промысел, постоянные русские поселения, компаньоны, монополия, вексель, борьба, рынок, устав.

Kolesova O.S., Cherevko O.S.

National Pedagogical M.P. Dragomanov University

ECONOMIC SITUATION AND PROSPECTS OF THE RUSSIAN-AMERICAN COMPANY FROM THE ESTABLISHMENT TO THE SALE OF ALASKA IN 1867

Summary

Consider the economic life of the so-called Russian America-Russian settlement-colonies on the North American continent. Reveals the period from the establishment of the Russian-American Company (cancer) in 1799 to the contract of 30 March 1867 on the sale of Alaska. The main attention is paid to the financial position and prospects of the Russian-American Company.

Keywords: trapping, permanent Russian settlement, companions, monopoly bill, fight, market status.

УДК 94:32,019,5(7/8)(4)«1939/1945»

ПРОПАГАНДИСТСЬКА РОБОТА США У ЄВРОПІ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Невгод А.О., Мальований О.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Розкривається роль ведення інформаційної війни США у Другій світовій війні. Зазначається, що для ведення інформаційної діяльності були створені спеціальні державні органи, які виконували різноманітні функції по забезпеченню пропагандистської діяльності за кордоном. Увага зосереджується на найбільш розповсюджених методах ведення інформаційної війни – використанні радіоэфіру, надсилання листівок військовому та місцевому населенню супротивника.

Ключові слова: США, інформаційна війна, пропаганда, радіомовлення, листівка, Міністерство інформації, Управління воєнною інформацією.

Постановка проблеми. Відомо, що в ХХІ столітті інформація перетворилася на глобальний ресурс, використання якого дає змогу значно збільшити ефективність керування усіма життєвими сферами. Розвиток суспільства характеризується переорієнтацією провідних країн світу на нові інформаційні технології, обумовлює необхідність визначення нетрадиційних підходів до проблем забезпечення національної безпеки держави і насамперед її складової частини – інформаційної та воєнної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які вивчали дану проблематику, необхідно виокремити праці істориків, які займалися питанням вивчення періоду інформаційного протистояння, таких як: Волковський Л. [13], Панарін І. [9], Почепцов Г. [8], Тейлор Ф. [15] та інші.

Варто виділити наукові дослідження іноземних діячів: М. Кастельса [1], Р. Шафраньки [3], Р. Гордона [2], в яких аналізуються роль і значення психології в організації ІПВ на громадську думку, характеризуються нові методи інформаційно-психологічного впливу.

В українській історичній науці стан дослідження цієї теми на нашу думку є недостатнім. Серед вітчизняних спеціалістів можемо виділити таких авторів, як: В. Вилко, [6] Н. Волковський [13] та ін.

Виділення невирішених раніше питань. З даної проблеми недостатньо досліджена роль пропагандистських дій США в Другій світовій війні, методи ведення інформаційної війни проти супротивної сторони.

Постановка завдання:

- проаналізувати державну інформаційну політику США в роки Другої світової війни;
- дослідити основні методи ведення інформаційної війни американцями;
- показати вплив та результати інформаційної війни на супротивника.

Виклад основного матеріалу дослідження. На момент вступу Сполучених Штатів Америки до війни у 1941 році вони мали дві установи, які забезпечували ведення інформаційної війни за кордоном.

Перша установа – Управління по координації міжамериканських справ (Coordinator of inter-American Affairs, CIAA), на чолі якої стояв Нельсон Рокфеллер, якого було рекомендовано Ф. Рузвельту помічником президента Гаррі Гопкінсоном [6, с. 260]. Дана організація була ство-

рена ще у 1936 році за ініціативи президента Ф. Рузвельта та мала на меті надання інформації та пропаганди в дусі панамериканізму у країнах Латинської Америки [3, с. 51]. В розпорядженні організації знаходились ЗМІ, радіо, кіно, а культурні обміни розглядалися, як один з найважливіших елементів в їх інформаційній діяльності.

Друга – Управління координації інформації (УКІ), яке було створене у 1941 році під головуванням полковника (пізніше генерала) У. Донована, того самого, який згодом очолив Управління стратегічних служб, яка стало підґрунтям для виникнення ЦРУ (центральне розвідувальне управління) [2, с. 33].

Головною задачею установи У. Донована було зібрати, узагальнити та проаналізувати інформацію, яка надходила з усіх театрів військових дій. Зрозуміло, що великий об'єм інформації, який надходив з усіх куточків земної кулі, не достатньо підлягав всебічному оцінюванню [8, с. 19]. Саме тому в урядових колах США почала з'являтися думка про неспроможність Управління координації інформації справитися з усім об'ємом завдань, поставлених перед ним. Зокрема, зазначалось, що інформація недостатньо перевірялась, а в питаннях політики взагалі був суцільний хаос [6, с. 261]. Саме тому, задля усунення недоліків у роботі Управління координації інформації, у липні 1942 році Ф. Рузвельтом було створено Управління воєнною інформацією [9]. Таким чином, УВІ зосередило в своїх руках питання контролю всієї внутрішньої інформації і так званої «білої пропаганди» (інформація, яка розповсюджується й визнається її джерелом або офіційними представниками), яка надсилалась закордон. Питання «чорної пропаганди» (інформація, яка видається за вихідну з іншого, недостовірного джерела) залишалось в обов'язках стратегічних служб [2, с. 53].

США в роки Другої світової війни почали активно здійснювати пропаганду на війська та населення противника тільки з січня 1942 року (у війну вступили 7 грудня 1941 року). На першому етапі вони не могли істотно вплинути на морально-психологічний стан противника, особливо це стосувалося японців. Причинами цього були примітивність матеріалів інформаційно-психологічного впливу, недостатньо повні знання і не урахування національно-психологічних особливостей противника; недостатня підготовка відповідних фахівців і негативне ставлення до інформаційної війни частини військового керівництва США.

Основна оперативна робота з організації інформаційної війни у сухопутних військах проходила на фронтівому рівні, де були створені відділи інформаційної війни. Найкрупніший із них був сформований за наказом генерала Д. Ейзенхауера в листопаді 1943 року в Північній Африці при штабах союзних військ. Це управління визначало інформаційну війну як «розповсюдження пропагандистських матеріалів, призначених для деморалізації ворога». Основним бойовим підрозділом інформаційної війни у США в цей період була мобільна рота радіомовлення. Такі роти були оснащені системами усного мовлення, радіоприймачами, пунктами прийому інформації, гучномовцями, друкарськими машинками [4, с. 12].

Варто відзначити, що перелом у поглядах і ставленні американського військового керівництва до пропаганди відбувся в травні 1943 року в ході кампанії по захопленню Тунісу. Число прихильників використання методів інформаційно-психологічного впливу на противника серед американського командування зросло більше, коли стало відомо, що безпосередньо перед завоюванням Тунісу листівки-перепустки союзників стали товаром, який мав чималий попит у солдат-італійців. За одну таку листівку вони без вагань платили 600 франків [11, с. 76].

З появою Управління військової інформації та Управління стратегічних служб основна частина роботи з ведення інформаційної війни перейшла на театри воєнних дій (ТВД). При організації роботи на європейському континенті Управління військової інформації співпрацювало з Управлінням стратегічних служб. Такий орган, під умовною назвою «спеціальний військовий відділ», що був створений у грудні 1942 р., усього за період війни (відділ психологічної війни проіснував з 7 грудня 1942 р., до 1 травня 1946 р.) було проведено 309 радіопередач.

Так, радник з пропаганди генерала Ейзенхауера журналіст П. Уіннер разом зі своїми армійськими колегами готував радіопередачі для військ противника, писав тексти для пропагандистських листівок, розміщував в них мови і заяви керівних діячів США, закликав солдатів ворога здаватися в полон. Близько 30 млн., таких листівок було скинуто над Північною Африкою, континентальною Францією, а з середини 1943 року й над Німеччиною. «З цього часу, – згадував військовий діяч Шервуд, – не було однієї великої висадки союзників від Нормандії до Філіппін, де б обходилися без підрозділів інформаційної війни як найважливішого оперативного інструменту. У 1942 році УВІ почало видавати на французькій мові малоформатну газету «Америка у війні». Газету скидали з літаків над окупованими районами Франції. Аналогічні газети поширювалися також в Норвегії, Іспанії, Ірландії [15, с. 123].

Ослабленню волі ворога до супротивника сприяла тактична радіопроба УВІ. Так, американський коментатор під псевдонімом «командор Роберт Лі Норден із ВМС США» виступив з серією радіопередач про внутрішні події в німецькому підводному флоті. Коли достовірність його передач, заснованих на ретельно відібраних донесеннях розвідки, привернула увагу німецьких моряків, він поступово змінив тему, і його бесіди стали будуватися за рецептами «інформаційної війни».

Успішними вважаються також радіопередачі, організовані УВІ у вересні 1943 року, коли після падіння тимчасового уряду Італії вирішувалося питання про долю її військово-морського флоту. Радіостанція УВІ повідомляла з Алжиру подробиці падіння італійського уряду та в той же час інструктувала командний склад флоту про процедуру здачі в полон. Через три дні після початку передач морського флоту Італії підійшов до Мальти і здався союзникам в повній відповідності з радіоінструкціями [6, с. 75].

Співробітники спеціального підрозділу УВІ готували радіопередачі новин для окупованих ворогом країн-союзниць, а також для Японії і захоплених нею держав. Ретельно враховувалися час і черга передачі новин, скільки разів передавати одну і ту ж новину, на що слід робити акцент тощо. Новини були, як правило, короткими, але найважливіші повідомлення повторювалися багато разів. Пропагандисти УВІ стверджували, що часте повторення таких новин необхідно [3, с. 56].

Відповідною обробкою іноземної аудиторії займалися ЮСІС (орган зовнішньополітичної пропаганди США), діяльність яких в роки Другої світової війни була, в основному, підпорядкована проведенню в життя трьох видів програм. По-перше, запрошення журналістів, радіокоментатором та інших осіб, приймаючих участь у визначенні громадської думки в своїх країнах для безпосереднього ознайомлення «із американським способом життя» [7, с. 89].

Представники США, в свою чергу, виїжджали за кордон, де виступали з лекціями про досягнення США у війні. По-друге, ЮСІС поширювали американські пропагандистські публікації серед місцевого населення. Поряд з оригінальними виданнями це були журнали і буклети УВІ, що містять статті, витяги з документів, цитати з промов і виступів державних і громадських діячів США. Вся ця продукція розглядалась як дієвий засіб рекламування американського способу життя. І, по-третє, ЮСІС керувало роботою американських зарубіжних бібліотек. Ці книги укомплектовувалися довідковою літературою по різних областях життя США. Література назначалася, насамперед, для інтелігенції [2, с. 127].

Більше уваги УВІ відводило пропагандистській обробці населення союзної Англії. Крім засилля власне пропагандистської літератури, УВІ вдалося схилити ряд англійських видавців до випуску американської літератури. Від урядового видавництва Англії було отримано згоду на перевидання і розголошення багатьох американських документів. Лектори із США отримали можливість виступати перед широкою аудиторією [11, с. 53].

Таким чином, до кінця Другої світової війни, Сполучені Штати Америки широко займалися закордонною пропагандою. «Ми користувалися тоді більшою частиною тих технічних засобів, якими ми користуємося зараз, включаючи документальні фільми, переклади американських книг, радіопередачі, фотовиставки, американські бібліотеки, обмін людьми, бюлетені новин, розголошення фотографій, журнальних статей, плакатів, брошур. «Інформаційна війна» як складова частина військових операцій досягала часом колосальних результатів, включаючи масову здачу

в полон ворожих підрозділів» – саме так підводив підсумки діяльності УВІ фахівець з підривної пропаганди Х. Сарджент.

Варто зазначити, що Управління військової інформації внесло, безсумнівно, свій внесок в боротьбу країн антигітлерівської коаліції. Пропаганда, спрямована проти Німеччини, здійснювалася американцями, по-перше, у формі фронтової пропаганди, тобто у вигляді мільйонів листівок, звернених до німецьких солдатів (через солдат листівки проникали і на територію Німеччини), по-друге, у формі кампанії, розгорнутої в пресі, яка завдяки своїй організації і методам психологічного впливу доносила свої ідеї до найвіддаленіших куточків світу [9, с. 214].

Так, слід зазначити, що в середині 1943 р., був створений Верховний штаб, до складу якого входило Шосте управління – друку та психологічної війни. Очолив це управління бригадний генерал Макклор. Його завдання полягало в: проведенні агітаційно-пропагандистських заходів; ведення роботи проти «підривної діяльності»; організації культурного відпочинку і самостійного навчання особового складу; обов'язки військового цензора; випуск багатотиражних газет; збирання інформації про настрої особового складу; гуртки самодіяльності; демонстрація кінофільмів; відвідування хворих і поранених [12, с. 84].

Відділ психологічної війни зробив спеціальні заходи для того, щоб вселити кожному німецькому солдату думку, що здатися противнику після того, як він чесно бився в бою, не є ганебним. Також, ці пропагандистські групи зверталися до супротивника по-німецьки, змальовуючи тактичну обстановку, щоб вселити противнику думку про безнадійність положення. Багато з цих пропагандистських заходів мали успіх [7, с. 87].

З метою встановлення вірної лінії пропаганди, наприкінці війни американці широко використовували анкетне опитування німецьких військовополонених. Завдання цих опитувань полягало, наприклад, у тому, щоб встановити, як німецькі солдати реагували на окремі повідомлення інформації. Це дозволило зробити відповідні висновки

щодо дохідливості та доцільності власної поширюваної інформації і пропаганди противника.

Великою проблемою для американських спеціалістів було подолання негативного ставлення цивільного населення Німеччини до бомбардувань американською авіацією. Вихід вони знайшли в тому, що через листівки і радіопередачі почали завчасно попереджувати мешканців німецьких міст про заплановані бомбардування, заявляючи при цьому, що «з німецьким народом ми не воюємо». Це дозволило знизити неприязнь населення до американців. Паралельно вдалося посилити інтерес і довіру німців до американської пропаганди [2, с. 32].

Також, більш успішним прийомом пропаганди в період важких боїв було поширення серед противника пропусків безпеки, на яких був підпис Ейзенхауера і надруковано вказівку про те, яким чином німецький солдат може здатися в полон. Ці пропуски закидалися в розташування противника з літаків і в артснарядах. На них розміщувався скріплений американською печаткою наступний текст німецькою та англійською мовами: «Німецький солдат, який має цей пропуск, використовує його як знак свого щирого бажання здатися в полон. Він повинен бути роззброєний, отримати хороший догляд, їжу і якщо потрібно медичне обслуговування і якомога швидше повинен бути виведений з небезпечної зони» [5, с. 219].

Висновки. Отже, за досвідом Другої світової війни стало зрозумілим, що застосування традиційної військової сили вже перестало бути єдиним засобом досягнення перемоги над противником, а пропаганда стала вагомим способом протистояння чи тиску. Основними методами ведення інформаційної війни стали друкована та радіопропаганда, яка найчастіше використовувалась союзниками у війні. Компанія інформаційної війни проводилась задля того, щоб схилити противника до капітуляції. Зусилля були направлені на те, щоб посіяти серед населення окупованих країн невіру в силу німецької армії. Американці перші, ще за воєнних часів, визначились у розробці форм пропаганди на теоретичному рівні. Зазначені методи відіграли не останню роль у кінцевому результаті бойових дій.

Список літератури:

1. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture: The Rise of the Network Society / M. Castells. – Malden (Ma.) – Oxford: Blackwell Publ., 1996.
2. Gordon Ph., Shapiro J. Allies at War: America, Europe, and the Crisis over Iraq / Ph. Gordon, J. Shapiro. – N.Y.: McGraw-Hill, 2004. – 370 с.
3. Szafranski R.A. Theory of Information Warfare: Preparing for 2020 // Airpower Journal. Spring 1995.
4. Bhezinsky Z. Between Two Ages. American's Role in the Technotronic Era / Z. Bhezinsky. – N.Y. The Wiking Press, 1970.
5. Манойло А., Петренко А., Фролов Д. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. – М., 2003. – 421 с.
6. Слипченко В. Войны нового поколения дистанционные и бесконтактные / В. Слипченко. – М., 2004. – 382 с.
7. Лисичкин В., Шелепин Л. Третья мировая информационно-психологическая война. – М., 2004. – 276 с.
8. Почепцов Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. – М., 2000. – 147 с.
9. Панарин И. Информационная война и геополитика / И. Панарин. – М., 2006. – 222 с.
10. Кларк Уэсли К. Как победить в современной войне / Уэсли К. Кларк. – М.: Альпина Бизнес Букс. – 2004 – 197 с.
11. Бурцев М. Об эффективности спецпропаганды в годы Великой отечественной войны. – М., 1990.
12. Сенченко М. Четверта світова «інформаційно-психологічна» війна / М. Сенченко. – К.: 2006. – 503 с.
13. Волковский Н. История информационных войн. В 2 ч. – СПб.: Полигон, 2003. – Ч. 2. – 735 с.
14. Политическая работа среди войск и населения противника в годы Великой Отечественной войны. – М., 1971. – 354 с.
15. Тейлор Ф. Война и средства массовой информации / Ф. Тейлор. – М., 2004. – 313 с.

Невгод А.А., Малёваный А.А.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ПРОПАГАНДИСТСКАЯ РАБОТА США В ЕВРОПЕ ПЕРИОДА ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

Раскрывается роль ведения информационной войны США во Второй мировой войне. Отмечается, что для ведения информационной деятельности были созданы специальные государственные органы, которые выполняли различные функции по обеспечению пропагандистской деятельности за рубежом. Внимание сосредоточивается на наиболее распространенных методах ведения информационной войны – использование радиоефира, отправки открыток военном и местному населению противника.

Ключевые слова: США, информационная война, пропаганда, радиовещания, открытка, Министерство информации, Управление военной информации.

Nevgod A.O., Malevanyj O.O.

National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova

ADVOCACY US IN EUROPE DURING THE SECOND WORLD WAR

Summary

Revealed the role of information warfare the United States in World War II. It is noted that for the conduct of information created special public bodies that perform a variety of functions to ensure advocacy abroad. Attention is focused on the most common methods of information war – the use of radio, sending flyers military and the local population opponent.

Keywords: USA, information warfare, propaganda, radio, flyer, Ministry of Information, the Office of military information.

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ ТА ПОВУТ В СЕРЕДОВИЩІ КАТАРСЬКИХ ГРОМАД ОКСИТАНІЇ В XII-XIV СТОЛІТТІ

Погребенник А.І.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена особливостям структурної організації катарських общин, побуту та повсякденному життю вірян і проповідників, соціальній характеристиці adeptів Церкви Добрих Людей. Особлива увага приділяється способу життя, видам занять та господарювання у катарських громадах, а також ключовим аспектам взаємовідносин віруючих з «Досконалыми», питанням сім'ї та шлюбу, емансипації жінок. Катарська Церква аналізується з позиції побутових реалій та внутрішнього устрою.

Ключові слова: Окситанія, катаризм, катарські будинки, «Досконалі», віруючі, Добрі Чоловіки, Добрі Християнки.

Постановка проблеми. Численні історичні документи, як хроніки, так і різноманітні архівні акти, повідомляють про соціальні та економічні умови, які зробили можливим поширення катаризму в Окситанії. Найбільш ранні реєстри Інквізиції описують деталі повсякденного життя і культу, називають імена віруючих та «Досконалых», відзначають їхню соціальну роль, згадують рідню й навіть подробиці приватного життя, що призвели до залучення у нову релігію.

Важливими джерелами для вивчення історії та суті еретичних виступів є, перш за все, твори еретиків-катарів. До сьогодення збереглися їхні богословські трактати й три т. зв. ритуали. Найважливішим релігійним твором катарської теології залишається «Книга про два Начала» [2]. Матеріал для вивчення катарської літургії містять в собі Латинський Ритуал із Флоренції, Ліонський (Провансальський) Ритуал [4] та Дублінський Ритуал [1], складені провансальською мовою. Цікаві свідчення містять матеріали допитів [7] еретиків інквізиторами, отримані у 1245 р., що зберігають основні постулати й догми катарського віровчення. Не менш важливу інформаційну вагу мають апокрифічні тексти. Богомільський апокриф «Тамна вечеря» або «Interrogatio Johannis» [6] являє собою текст, який був написаний до виникнення вчення середньовічних катарів і зберігає основні ідеї цього еретичного руху.

Переходячи до висвітлення й комплексного аналізу тематичної історіографії, присвяченої проблемі народно-релігійних рухів у Франції XIII-XIV ст., у першу чергу необхідно відзначити, що вона на сьогоднішній день є достатньо обширною та повною, оскільки збереглося багато автентичних писемних джерел означеної епохи. Разом з тим, доречно підкреслити, що ґрунтовних, фахових монографічних робіт, де глибоко досліджуються аспекти й особливості саме теологічних та догматичних засад, які містилися у програмах еретиків, не так багато.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З іншого боку, окреслена проблематика тією чи іншою мірою аналізується, характеризується й оцінюється в цілому ряді публікацій – наукових статей, концептуальних праць і т.п. Зокрема, питання виникнення й поширення еретичних рухів у своїх роботах досліджували М. Осокін [27], Л. Карсавін [17], Н. Сідорова [30], Е. Гутнова [11]. Так само концептуальністю і високим методологічним рівнем відзначені наукові студії

західноєвропейських (французьких, англійських, німецьких) фахівців XX – початку XXI ст., серед яких варто виділити дослідницький доробок А. Бренона [10], Г. Лі [19], А. Люшера [22], Ж. Мадюля [23], Р. Каратіні [15], Р. Неллі [26].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми публікації зумовлена необхідністю висвітлення причин популярності серед місцевого населення віри Добрих Людей у Лангедоці, котра ґрунтувалась на тісних зв'язках, які підтримували катарські проповідники й члени громади з широкими масами населення практично в усіх сферах життя суспільства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження соціальної природи катаризму, що вимагає визначення особливостей суспільних зв'язків та побутових умов виникнення та поширення цього релігійного явища.

Виклад основного матеріалу. Унікальність регіону Окситанії у XII-XIV ст. полягала в тому, що тут катаризм поступово увійшов в усі сфери суспільства за допомогою феодалної знаті. Про це свідчать реєстри Інквізиції, повідомлення про події у Верфеї та Альбі, колоквиуми у Ломбері, відомий лист Раймона V Тулузького та загалом усі тематичні документи другої половини XII ст. Катаризм з'являється в текстах як феномен, що користується підтримкою південнофранцузької знаті, як дрібної – рицарів Верфея, Альбі, Ломбера, так і великих сеньорів, таких як Раймон VI Тулузький, Роже Тренкавель та його дружина Азалаїс Тулузька, графська родина де Фуа та ін. [10, с. 67].

Особливістю політичної ситуації в Лангедоці було те, що консули великих міст – Тулузи, Каркассона, Безьє та ін. становили жорстку опозицію владі вищої знаті, зокрема – графа Тулузького й віконта Тренкавеля. Васали цього регіону були незможними. До зубожіння призвела відсутність права старшинства у звичаєвому романському праві, яке діяло в цьому регіоні; його суть – сеньорії ділилися між декількома спадкоємцями, серед яких могли бути і доньки [12, с. 89]. Наприклад, невеликий замок Міраваль на початку XIII ст. належав шести співвласникам. У той же час рицарі, котрі перебували на службі у сеньора замку, приєднавши до фортифікаційної споруди вежу, частину укріплень і клаптик землі, зрештою також підіймалися до рангу співвласників. Ця бідна й чисельна дрібна знать стала найбільш сприятливим середовищем для поширення віри Добрих Людей [14, с. 116].

Крім того, в регіоні існували відчутні адміністративні проблеми: віконство Тренкавель (Каркассон, Альбі, Безьє, Разес) було надто великим територіальним утворенням, погано керованим і погано контрольованим. Міське бюргерство, яке лише зароджувалося, та патриціат прагнули скинути владу віконтів; як наслідок – самі віконтти приносили оммаж королю Арагона з метою захиститися від своїх могутніх сусідів – графів Тулузьких і де Фуа, з якими, однак, вони мали родинні зв'язки. Тому, як зазначає Анн Бренон, розмежування катарських єпископств Тулузен і Каркассес між Монреалем і Фанжу переслідувало політичну ціль [16, с. 205].

Разом з тим, широке залучення до «нового християнства» було характерним переважно для дрібної знаті, а не для великих магнатів (за винятком їхніх дружин – А. П.). Духовно-світотглядні причини, які залучали до катаризму представників феодальних кланів, не є цілком очевидними, адже Добрі Люди проповідували, що Злий Дух, захопивши добрі божественні створіння, викликав у них перш за все прагнення до влади, а вже потім до тілесних втіх. Наприклад, катар Гійом Белібаст проповідував інквізитору Жаку Фурньє наступне: «Злий бог сказав їм... що вони зможуть полювати з однією пташкою на іншу, з однією твариною на іншу, і що одні з них стануть королями, інші графами, інші імператорами та панами над рештою, і що він (злий бог – А. П.) допоможе їм пізнати добро і зло, якщо вони підуть за ним...» [10, с. 75]. Для науковців, однак, залишається відкритим питання, яким чином катаризм, що принципово засуджував світську ієрархію, особливо феодальну, й називав таку популярну аристократичну розвагу як полювання, «диявольським задоволенням», міг забезпечити прихильність знаті.

Вбивство суперечило євангельським заборонам, що складали сенс життя Добрих Християн: «Не вбий», навіть тварину. Тому Добрий Християнин, посвячений через *consolamentum*, не міг не проповідувати своїм аристократичним парафіянам відрази до полювання [23, с. 108]. Зрозуміло, ще тяжчим гріхом було вбивство людини, і навіть засудження до смертної кари задля правосуддя і утвердження людської влади – тобто «диявольської влади» [15, с. 34].

Немає сумнівів, що виходячи з бачення катарами світу як диявольського, розкіш, світська ієрархія та влада також не мали для них іншої сутності, окрім диявольської. Феодальне правосуддя, яке у феодальному світі було невід'ємно пов'язаним із втіленням й уособленням монархічної влади, так само заборонялося Євангелієм: «Не засуджуйте, і не будете засуджені» (Лк. 6:37). Саме з цих причин «Досконалі» високого рангу іноді виступали арбітрами у вирішенні суперечок між вірянами та дрібною знаттю: так, у Монсегюрі, катарський єпископ Бертран Марті вирішив тяжбу між П'єром Роже де Мірпуа і представниками міста Ларок д'Ольм [10, с. 76].

Відмова катарської Церкви від насилля, війни і страт, відразу до світської ієрархії й заперечення права світського правосуддя, природно не сприяли успіху проповіді Добрих Людей серед південнофранцузької знаті. Фактично відносини, що встановилися між Церквою Добрих Людей та

дрібними окситанськими феодалами, ніколи не були діловими, однак являли собою міцні зв'язки вірян з їхньою Церквою [16, с. 34].

Доречно підкреслити, що катаризм мав поширення в регіонах європейських шляхів торгівлі та обміну, разом з тим, в Окситанії він залишався насамперед привілейованою релігією як магнатів та сеньйорів, так і небагатих рицарів. Прошарок міської буржуазії в цю історичну епоху, епоху свого виникнення, відразу ж спробував пристосувати власні смаки та звичаї до моди вищого світу, і навіть зробити перші кроки у сфері економічного й політичного розвитку [15, с. 298]. Прикладом слугує соціально-культурний феномен трубадурів, вихідців не лише з середовища знаті, а й буржуазії, особливо в регіоні Тулузи. Християнство Добрих Людей так само стало своєрідним модним віянням, проявом снобізму заможних верств, яким бракувало «благородності» походження й вродженого аристократизму [22, с. 197].

Окситанський міський патриціат намагався використувати соціально-економічне піднесення завдяки успішній міжнародній торгівлі між Тулузою та державами середземноморського регіону з метою зміцнення особистої політичної влади й соціального статусу. Південні «рицарські» родини зі свого боку не були вороже налаштовані до соціальної мотивації міської буржуазії всупереч презирству, яке через два століття вже відкрито демонструвала військова знать по відношенню до світської. В Окситанії, Шампані та Північній Італії саме міський патриціат перебував на вістрі цієї нової інтелектуальної моди [10, с. 84].

Варто зазначити, що на відміну від кліру Римської Церкви, Добрі Християни брали участь у трудових відносинах. Правила й приписи зобов'язували їх заробляти собі на життя за прикладом апостолів, які володіли різними ремеслами. Ле Терм, віруючий з Акса, пояснював Жаку Фурньє послання катарського проповідника до населення міст і сіл: «Він говорив... що попи і клірики тому були злими людьми, що вимагали їй брали у людей десятину та податки, а не заробляли власними руками...» [10, с. 83].

Натомість Катарська Церква не обкладала віруючих поборами для підтримки свого існування; у неї не було ані Статуту, ані необхідного юридичного та адміністративного апарату для стягнення подібного типу податків, які суперечать її євангельській доктрині. «Досконалі» жінки та чоловіки працювали власноруч; прибуток від цієї роботи становив значну частину фінансових надходжень до їхньої Церкви, яка отримувала також різноманітні дари і спадщину, особливо після *consolamentum* помираючих [11, с. 31]. Катарська Церква не вимагала від вірян практично нічого, але вона широко практикувала звичай приймати добровільні дарунки по мірі можливостей парафіян. Кожен член Церкви, від звичайного «Досконалого» до єпископа, без сумніву, дотримувався аскетичного життя та обітниць бідності [27, с. 232].

Катарські «будинки», – будинки «Досконаліх» чоловіків та жінок, – що відкривалися в містах й містечках, одночасно слугували центрами проповіді й молитви, а також ткацькими, швейними майстернями з виробництва різних ремісничих предметів, необхідних для повсякденного вжитку:

від дерев'яного посуду до рогових гребенів для волосся. Наприклад у Фанжу, до такого «будинку» – ткацької майстерні П'єра Бельома і Арнота Клавеля, приходила дівчинка Гільєльма Ломбард; вона приносила мотки вовни й отримувала в обмін «горіхи і добре слово». Про це, вже у зрілому віці, вона розповіла інквізиторам [26, с. 117].

Симптоматично, що завдяки своїй дуалістичній метафізиці та Правилам євангельського життя, катарська Церква була пов'язана з економічним світом буржуазії та обміну більше, ніж з традиційними земельними і сільськими відносинами феодальної сеньоріальної системи. На відміну від Католицької Церкви, катарська Церква не мала можливості засновувати нові монастирі, не володіла землями та маєтками. У неї не було ні орендарів, ні тим більше кріпаків, які б працювали на її полях та виноградниках. Вона являла собою громаду християн, котрі працювали й одночасно проповідували. У містах і селищах ця Церква відкривала «будинки», що відігравали роль центрів запровадження та поширення християнських практик, де усі члени громади були зобов'язані займатися ремеслами, щоб заробляти на життя, крім того – дотримуватись встановлених Правил. Коли «Досконалі» подорожували, з місією проповідування й виконання таїнства *consolamentum*, вони іноді наймалися в якості сільськогосподарських сезонних робітників до світських господарів [19, с. 301].

Природно, що Добрі Люди ставали одночасно проповідниками та роздрібними торговцями, які продавали продукцію катарських майстерень. Відвідуючи велелюдні мандрівні ярмарки, катари доволі легко адаптувалися до навколишнього середовища і здобували прихильність інших продавців та покупців. Згідно джерел, «Досконалі» займалися різними ремеслами, однак, переважно «мобільними», наприклад, були лікарями або теслями. У період між пастирськими місіями, повертаючись до свого рідного «будинку», Добрі Люди займалися ткацтвом, шкіряним виробництвом, шили та виготовляли нову продукцію, яку потім збували [10, с. 79]. Характерно, що ставши Добрими Християнами, колишні рицарі не соромилися «принижуватися» працею. Ось типовий приклад: «Гійом д'Ельвес казав... що коли він жив потім у Кордесі, то бачив, як вони («Досконалі» – А. П.) публічно тримали там швейну майстерню. Він бачив Гійома де Вірак, рицаря з Кордеса... який ткав разом з ними» [10, с. 82].

Тісний зв'язок торгової буржуазії з катарською Церквою не можна відносити ні до соціального «снобізму», в порівнянні з аристократичним суспільством, ні до духовної євангелізації, яку «Досконалі» – роздрібним торговцям – легше було проводити серед купців. Причина полягала в частоті соціальних контактів і симпатіях купців та ремісників до кліру «з їхнього середовища». Для поширення буржуазії значно привабливішою залишалась релігійна інституція, яка не вважала лихварством отримання прибутку і, на відміну від Римської Церкви, не загрозувала відлученням тим, хто отримував цей прибуток. Катарська Церква, як вже згадувалось, не вимагала десятини й нікого не відлучала [22, с. 164]. В одному з реєстрів італійської Інквізиції, цитованому хроністом Деллінгером, зазначається, що

Добрі Християни нібито мали власну розроблену доктрину в питанні про отримання прибутку зокрема, документ фіксує. «Понад те, вони кажуть, що не є гріхом отримувати прибуток, принаймні, якщо це не шахрайство, оскільки шахрайство є гріхом...» [27, с. 411].

Катарська Церква не мала ні метафізичних, ні практичних причин зневажати отримання прибутку, і купецтво залюбки схилялося до тієї християнської Церкви, яка дозволяла йому процвітати. Разом з тим, катарські «Досконалі» не практикували лихварство. Звісно, Церква Добрих Християн мала певний статок завдяки наполегливій праці «Досконаліх», дарчим актам і спадщинам, проте, незважаючи на бідне життя своїх служителів, вона потребувала грошей [11, с. 34]. У період переслідувань були необхідні кошти, щоб оплачувати підпільних провідників, які доправляли катарів у безпечні місця, або солдатів та рицарів, які їх захищали. В мирний час кошти вимагались для утримання будинків-майстерень, закупівлі сировини чи видання книг [10, с. 63].

Гроші катарської Церкви ніколи не вкладалися у земельну власність, а завжди залишалися у ринковому обігу. Негоціанти Лангедоку й Ломбардії довіряли їм чималі грошові суми на зберігання, оскільки всім була відома чесність та порядність Добрих Християн, і Церква використовувала ці фінанси разом з власними коштами, можливо, примножуючи їх. З іншого боку, наряд чи доречно вважати катарського «Досконалого» справжнім лихварем на кшталт євреїв, але одночасно не можна заперечувати, що в Окситанії та Північній Італії Церква, як колективна інституція, відігравала роль своєрідного банку. «Катарський банк» працював ретельно й сумлінно, завжди дбаючи про те, щоб повернути вклади навіть у період діяльності Інквізиції, оскільки шахрайство вважалося ними гріхом [10, с. 66]. Саме тому банк не лише надавав різного роду послуги місцевим ремісникам і торговій буржуазії, він так само органічно вписувався у загальний економічний підйом епохи. Особливо це відчувалось у Північній Італії, де великі «банкірські» сім'ї ломбардців, зокрема флорентійські, були переважно «катаро-гібелінськими» за віросповіданням [15, с. 208]. Отже, катарська Церква швидко вписалася у процес створення «фінансової економіки» у Південній Франції та Північній Італії. Проте, у середовищі буржуазії не існувало однастайності щодо підтримки християнства Добрих Людей: якщо в Окситанії вона була масовою, то в Нарбонні або Безьє більшість населення тяжіла до ортодоксії. Разом з тим, не спостерігався ні явний, ні прихований антагонізм, який міг би перешкодити поширенню в цьому суспільстві нових релігійних ідей.

Висновки і пропозиції. В межах узагальнення необхідно констатувати: сутність катаризму як соціального явища була зумовлена рядом чинників. Невід'ємна комунікація представників катарських громад з різними верствами окситанського населення споріднювала ересь з тогочасним соціумом та успішно інкорпоровала її у церковну інституцію. Підтримка катарськими проповідниками емансипації жінок, критика насилля й порушення свобод, встановлених королівським законодавством, робили катаризм новаторською

релігійною та суспільною течією. Існування чітко організованої структури і наявність адептів в усіх феодальних прошарках Лангедока сприяли поширенню та розвитку еретичної ідеології. За-

вдяки означеним чинникам катарська Церква становила конкуренцію й суттєву загрозу домінуванню Римської курії в духовному житті жителів півдня Франції.

Список літератури:

1. Истинная Божия церковь и Consolamentum или духовное крещение (Окситанский Дублинский ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 332-334.
2. Книга двух начал Liber de duobus principis [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.imperia-duha.ru/article_39.html
3. Корреспонденция Иннокентия III / Пер. с фр. И. Л. Лащука [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.globalfolio.net/agiograf/dimitriy/month/pope_innocent_III.htm
4. Consolamentum или духовное крещение (Окситанский Лионский ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 335-339.
5. Начало Евангелия от Иоанна // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 323-324.
6. Тайная вечеря // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 324-332.
7. Учение еретиков из Тулузского графства // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 342-345.
8. Гильем Тудельский Песнь об альбигойском крестовом походе / Гильем Тудельский. – М.: Квадрига, 2010. – 320 с.
9. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / В. Ададуrow. – Л.: Вид-во УКУ, 2002. – 412 с.
10. Бренон А. Истинный образ катаризма. [Электронный ресурс] / А. Бренон. // Режим доступа: <http://biblioteca.narod.ru/annbrenon.pdf>
11. Гутнова Е. В. Крестьянство и ереси / Е. Гутнова // Средние века, 1975. – Вып. 38. – С. 28-38.
12. Дюби Ж. История Франции. Средние века / Ж. Дюби. – М.: Международные отношения, 2000. – 416 с.
13. История Франции / Под ред. А. З. Манфреда: В 3-х т. – М.: Наука, 1972. – Т. I. – 359 с.
14. История Европы / Под ред. З. В. Удальцовой и др.: В 8-ми т. – М.: Наука, 1992. – Т. 2. – 808 с.
15. Каратини Р. Катары / Р. Каратини. – М.: ЭКСМО, 2010. – 400 с.
16. Карпантьє Ж., Лебрєн Ф. Історія Франції / Ж. Карпантьє, Ф. Лебрєн. – СПб.: Евразия, 2008. – 607 с.
17. Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности / Л. Карсавин // История ересей. – М.: АСТ, Хранитель, 2007. – С. 9-266.
18. Кенигсбергер Г. Г. Средневековая Европа 400-1500 годы / Г. Кенигсбергер. – М.: Весь мир, 2001. – 384 с.
19. Ли Г. История инквизиции: В 3-х т. / Г. Ли. – М.: ЭКСМО, 2007. – Т. 1. – 512 с.
20. Литтлвуд Й. История Франции от древнейших времен до наших дней / Й. Литтлвуд. – М.: АСТ, Астрель, 2008. – 224 с.
21. Лозинский С. Г. История папства / С. Лозинский. – М.: Политиздат, 1986. – 382 с.
22. Люшер А. Иннокентий III и альбигойский крестовый поход – СПб.: Евразия, 2003. – 288 с.
23. Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции / Ж. Мадоль. – СПб.: Евразия, 2000. – 332 с.
24. Мелвиль М. История ордена тамплиеров / М. Мелвиль. – СПб.: Евразия, 2000. – 415 с.
25. Моруа А. История Франции / А. Моруа – СПб.: Гуманитарная Академия, 2008. – 352 с.
26. Нелли Р. Катары. Святые еретики / Р. Нелли. – М.: Вече, 2005. – 400 с.
27. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени: В 2-х т. / Н. Осокин. – М.: АСТ, 2003. – Т. 1, 2. – 896 с.
28. Очерки истории Франции с древнейших времен до окончания Первой мировой войны / Под ред. А. Д. Люблинской и др. – Л.: УЧПЕДГИЗ, 1957. – 373 с.
29. Пти-Дютайи Ш. Феодальная монархия в Англии и Франции X-XIII веков / Ш. Пти-Дютайи. – СПб.: Евразия, 2002. – 446 с.
30. Сидорова Н. А. Народные еретические движения во Франции в XI и XII веках / Н. Сидорова // Средние века, 1953. – Вып. 4 – С. 75-102.
31. Хегглунд Б. История теологи / Б. Хегглунд. – СПб.: Светоч, 2001. – 370 с.

Погребенник А.И.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ И БЫТ В СРЕДЕ КАТАРСКИХ ОБЩИН ОКСИТАНИИ В XII-XIV ВЕКЕ

Аннотация

Статья посвящена особенностям структурной организации катарских общин, быта и повседневной жизни верующих и проповедников, социальной характеристике адептов Церкви Добрых Людей. Особое внимание уделяется образу жизни, видам занятий и предпринимательству в катарских общинах, а также ключевым аспектам взаимоотношений верующих с «Совершенными», вопросам семьи и брака, эмансипации женщин. Катарская Церковь анализируется с позиции бытовых реалий и внутреннего устройства. **Ключевые слова:** Окситания, катаризм, катарские дома, «Совершенные», верующие, Добрые Мужчины, Добрые Христианки.

Pohrebennyk A.I.

Chernivtsi Y. Fed'kovich National University

PUBLIC RELATIONS AND WAY OF LIFE OF OCCITANIA CATHAR COMMUNITIES IN THE XII-XIV-TH CENTURIES

Summary

This article is devoted to the peculiarities of structural organization of the Cathar community, life and everyday life of believers and preachers, followers of the social characteristics of the Church of Good People. Special attention is given to lifestyle, occupations and management in the Cathar community, as well as key aspects of relations between believers of the perfect marriage and family issues, women's emancipation, Cathar church analyzed from the perspective of domestic and internal structure.

Keywords: Occitania, Catharism, Cathar houses, «Perfect believers», Good Men, Good Christian.

УДК 2-522:27-536.42(477.44)

ПРИДОРЖНІ ХРЕСТИ ВІННИЧЧИНИ (МАТЕРІАЛИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Шудляк Н.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті на основі досліджених публікацій та польових досліджень автора, показано які типи придорожніх христів зустрічаються сьогодні на території Вінниччини. Які основні поведінкові моделі використовуються при відвідуванні вказаного типу об'єктів. На основі польових матеріалів показано ставлення пересічної віруючої людини до придорожніх христів. Вказано, які основні обрядодії виконуються біля досліджуваного типу сакральних пам'яток. Для більшої конкретизації типів придорожніх христів висновки польових досліджень доповнено тематичними ілюстраціями.

Ключові слова: Вінниччина, придорожній хрест, фігура, Розп'яття, святе місце, сакральний.

Постановка проблеми. Тема народної релігійності та вивчення її складових активно вивчається науковцями. У публікаціях зустрічаємо дослідження окремих її аспектів – придорожні хрести, малі сакральні форми, церкви та монастирі. Опубліковані матеріали часто охоплюють лише певну територію України, і для комплексного вивчення питання необхідно розробити тематичні дослідження у різних регіонах країни. Це дозволить показати взаємозв'язки у духовній культурі народу на всій території одночасно. Публікація доповнить вже існуючі дослідження з цієї тематики та висвітлить особливості цієї групи сакральних об'єктів на вказаній території.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження типів придорожніх христів на території Вінниччини. Визначення їхніх основних функцій та значення вказаних об'єктів для віруючої людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика значення сакральних об'єктів у житті народу досить актуальна. Духовне життя народу завжди цікавило дослідників, оскільки релігія суттєво впливає на всі сфери життя віруючої людини. Значна частина дослідників 1920-х років багато уваги приділяла вивченню фольклору, пов'язаного з релігією. Забрані Н. Дмитруком та О. Пчілкою матеріали дають уявлення про настрої, які переважали у сучасному їм суспільстві, особливості сприйняття подій, пояснюваних у народі як чудо [3; 13].

Особливе ставлення у вірян до придорожніх христів І. Ігнатенко та О. Нагорнюк досліджували

на території Волині [11]. Багато в чому висновки зроблені авторами можна екстраполювати і на територію Вінниччини. Тут також прикрашають фігури рушниками, стрічками, штучними квітами, огорожують невисоким парканом.

Малі сакральні споруди на території Поділля вивчав Ю. Блажевич. До них автор відносить і придорожні хрести. У публікації наводяться відомі об'єкти на території населених пунктів Хмельницької області. [1] Результати цього дослідження також можна частково перенести на територію Вінниччини, особливо у питаннях матеріалів з яких виготовлено хрести, їх розміщення та оздоблення.

Тематичні статті та замітки знаходимо у газетах. Про події 1920-х років писали на шпальтах «Вісти ВУЦВК» [2]. Сьогодні про значимі події релігійного життя православного населення Вінниччини пишуть на сторінках газет «Одигитрия», «Православна Вінниччина» [12; 14].

Автором цієї публікації у 2015-2016 роках на території Вінницької області було проведено польові дослідження на тему «Святині та святі місця в духовній культурі українців Поділля». Відповіді респондентів ми використаємо зі збереженням стилістичних особливостей мовлення.

Виклад основного матеріалу. У християнській вірі хрест є символом перемоги над смертю та очищення від гріхів. Ставлення віруючої людини до нього завжди набожне та благоговійне.

Придорожні хрести на вказаній території є особливим типом сакральних об'єктів. Респон-

денти при опитуванні виділяли їх як обереги, якщо вони встановлені на виїздах з населеного пункту, або як пам'ятні знаки, якщо вони встановлені на місці загибелі.

Для виготовлення придорожніх хрестів найчастіше використовують дерево – дуб або сосну, рідше камінь – граніт, мармур, піщаник, а також метал.

Хрести на території Поділля досить розмаїта у своїй стилістиці група. На основі польових досліджень та вже опублікованих висновків їх можна класифікувати за функціональними призначенням:

1. Придорожні хрести, до яких можна віднести ті, які розташовані на виїздах з населених пунктів, на перехрестях та на місцях аварій;
2. Поклінні біля релігійних установ;
3. Пам'ятні хрести.

Розглянемо спочатку перший тип, який також можна розділити на окремі підтипи, залежно від місця розташування та особливостей сакрального значення об'єктів. Таким чином, групу придорожніх хрестів складають – фігури встановлені на в'їздах та виїздах з населених пунктів; хрести встановлені на перехрестях; пам'ятні знаки у формі хрестів на місцях, де часто трапляються аварії чи загинули люди під час дорожньо-транспортної пригоди.

Придорожні хрести, встановлені на виїздах із населеного пункту. Їх є два види: перший вид – прості, прикрашені рушником чи штучними квітами.

Другий вид – комплексні, які складаються із хреста, прибитого до нього розп'яття Ісуса, ікон, невеликого паркану, квітників з живими квітами, прикрашені рушниками, хустками, різнокольоровими стрічками.

Встановлюють їх церковні громади, якщо ж у населеному пункті кілька церков, то кожна встановлює свій хрест.



Фото 1. с. Жабокрич Крижопільського району Вінницької області. 02.02.2015 р. фото автора.
Хрест дерев'яний пофарбований та перев'язаний хусткою. Хрест латинський однорамений

Серед загальної кількості шанованих на території Вінниччини придорожніх хрестів детальніше варто описати хрест у районному центрі Калинівського району. Таке виокремлення зу-

мовлене тим, що це святе, для православного вірянина, місце має свою унікальну історію виникнення, особливі сюжетні лінії у фольклорі та усталену традицію шанування.

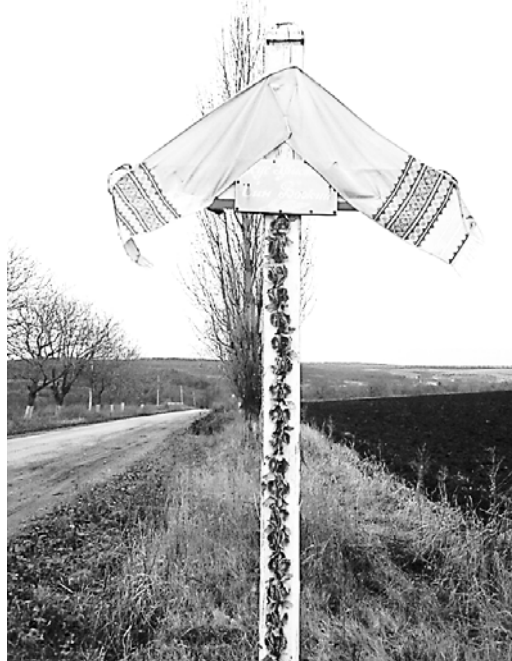


Фото 2. с. Зеленянка Крижопільського району Вінницької області. 01.02.2015 р. фото автора.
Дерев'яний хрест, пофарбований. Прикрашений штучними квітами та вишитим рушником. На поперечині прикріплено табличку з написом: «Ісус Христос – Син Божий».
Хрест латинський однорамений



Фото 3. Село Голубече Крижопільського району Вінницької області. 04.02.2015 р. фото автора.
Дерев'яний хрест, вкопаний у землю, прикрашений рушником та хусткою.
Хрест латинський трираменний

Події у м. Калинівка у 1920-х роках, чітко окреслюють ставлення віруючих людей до придорожніх хрестів. Варіанти переказів про «чудо у Калинівці» цікавили дослідників того часу, їхні доробки публікувалися на сторінках «Етнографічного вісника». За легендами наведеними у статтях О. Пчілки та Н. Дмитрука у 1923 році

до хреста, що стояв на перехресті при в'їзді у м. Калинівку, під'їхали та почали стріляти, за різними даними від одного до трьох більшовиків. Одна із куль влучила у розп'яття прикріплене до хреста і з утвореного отвору почала витікати рідина червоного кольору [3, с. 50, 56; 13, с. 43]. Народна уява пояснила це як чудо кровоточіння і до хреста почали сходитись віряни. Радянська влада силовими та судовими методами припинила масові паломництва до хреста, а у вирокі суду вказувалось: «головних організаторів, керівників та визискувачів «чуда» – позбавити волі на 5 літ з суворою ізоляцією; активних співробітників «чуда» – на 3 роки» [2, № 29, с. 3].



Фото 4. Сmt Крижопіль Крижопільського району Вінницької області. 04.02.2015 р. фото автора.
Комплекс з придорожнім хрестом: бетонна основа, розп'яття Ісуса, невеликий паркан, квітники для живих квітів, рушники, різнокольорові стрічки, штучні квіти. Хрест латинський трираменний



Фото 5. Село Городківка Крижопільського району Вінницької області. 01.02.2015 р. фото автора.
Комплекс з придорожнім хрестом: бетонна основа, розп'яття Ісуса, невеликий паркан, рушники, різнокольорові стрічки. Хрест латинський трираменний

Калинівський хрест є одним із паломницьких центрів на Вінниччині. Сюди щороку на початку липня приходять велелюдні хресні ходи. Пам'ять про чудо з хрестом жила в народі, і хоч оригінальний хрест було знищено, на його місце кілька разів ставили новий. У 1993 році на місці чуда було встановлено новий дубовий хрест, що стоїть зараз у спеціально збудованій церкві-каплиці, у якій відправляються служби місцевими та приїжджими священиками. Відновлено традицію хресних ходів з Вінниці до Калинівки. У 2003 році Калинівському чуду виповнилось 80 років. У хресній ході, яка розпочалась у Вінниці і до якої дорогою долучались усі бажаючі, взяло участь 11 тисяч прочан [14, с. 1].



Фото 6. Місто Калинівка Калинівського району Вінницької області. 02.06.2015 р. фото автора.
Калинівський хрест, покритий святковим покривалом та прикрашений штучними квітами. Хрест латинський трираменний.

У народній уяві перехрестя є місцем накопичення негативної енергії, яка може нашкодити людині. Тому для нейтралізації цієї енергії на перехрестях встановлювали хрести. На території Вінниччини це невисокі, до 150 см заввишки, комплекси, у складі дерев'яного чи кам'яного хреста, бетонної основи, інколи паркану, прикрашені штучними квітами та рушниками. Інколи, щоб не псувалась деревина, зверху прилаштовують дашок.

Люди, які втратили близьких у дорожньо-транспортних пригодах, називають святим місцем хрести чи скульптури встановлені на місці трагедії. Церква виступає категорично проти таких об'єктів, пояснюючи це тим, що надгробний хрест має бути встановлений безпосередньо у місці поховання. До того ж «при дорогах часто хоронили самогубців, а встановлення там хрестів ніби нівелює ознаку відлучення самогубця від кладовища» [4].



Фото 7. Село Жабокрич Крижопільського району Вінницької області. 01.02.2015 р. фото автора. Дерев'яний хрест, встановлений на кам'яну основу, прикрашений хусткою та штучними квітами. Для часткового збереження деревини від впливу опадів, зверху прилаштовано дашок із оцинкованої бляхи. Встановлений на перехресті вулиць Поділля та Шевченка. Хрест латинський однорамний.



Фото 8. с. Городківка Крижопільського району Вінницької області. 30.01.2015 р. фото автора. Комплекс із кам'яним придорожнім хрестом на бетонному цоколі зі сходами: кам'яний побілений хрест витесаний з піщаника, прикрашений штучними квітами та хустками, невеликий паркан. Встановлений на перехресті вулиць Гагаріна і Трублаїні. Хрест латинський однорамний.

Поклінні хрести біля релігійних установ. Зазвичай це дерев'яні хрести, такого ж типу як придорожні. Без особливих прикрас. Встановлюють їх, як правило, перед початком будівництва релігійного об'єкту (каплиця, церква, костел, монастир) для означення «присутності в цьому місці божої благодаті».



Фото 9. Автоtrasа з м. Немирів за 5 км с. Ковалівка. 13.08.2015 р. фото автора. Хрест на місці аварії, де загинула дитина. Штучні квіти та іграшки приносять рідні



Фото 10. смт Вапнярка Томашпільського району Вінницької області. 05.02.2015 р. фото автора. Поклінний хрест на території Свято-Феодорівського чоловічого монастиря. Хрест дубовий, оббитий оцинкованою бляхою золотистого кольору. Хрест латинський трираменний

Окрему групу складають пам'ятні хрести, встановлені на місцях бойових дій, спільних могилах полеглих у боях Другої світової війни, як пам'ятники жертвам голодоморів. До них віряни ставляться так само як і до придорожніх хрестів, при відвідуванні поминають полеглих.

Розглянемо поведінкові норми біля вище перерахованих сакральних об'єктів. За відомостями записаними від настоятеля Свято-Феодорівського монастиря у смт Вапнярка Томашпільського району архимандрита Серафима: «біля хреста, незалежно від того де він знаходиться, потрібно поводитись так само як у церкві, оскільки це невід'ємна частина церкви. Це святий предмет, який символізує перемогу

Христа над смертю, тому і ставитись ми до нього повинні благоговійно» [5].



Фото 11. Село Тернівка Крижопільського району Вінницької області. 02.02.2015 р. фото автора. Пам'ятний хрест у комплексі пам'ятника загиблим у роки Другої світової війни. Прикрашений вінками і штучних квітів. Хрест латинський однорамний

Жителька с. Блідки Немирівського району зауважує: «коли проходиш біля хреста, неважливо де він знаходиться, треба стати, перехреститись тричі з поклоном. Таким чином ми віддаємо шану Господу нашому, неможна сквернословити біля нього, псувати хрест – то великий гріх» [9].

Для догляду за хрестом у церкві обирається група жінок, які по черзі прибирають біля хреста, фарбують його та замінюють квіти та рушники на нові. «Це не є якась обов'язковість, але я впевнена, що ми всі ми дуже грішні, а така робота, може трохи послабить нашу грішність. Тим більше, що це не важко і по часу не довго, тому

це не складно», – розповідає жителька с. Голубече Крижопільського району Пахончак Н.М. [10].

Як і в церкву «жінка має бути одягнена пристойно, з покритою головою. Крім того, жінки які згодилися прибирати хрест перед Великоднем, повинні попросити у священника благословення на цю справу, і три дні постувати. Це робиться для того, щоб не оскверняти своєю гріховністю таку святиню як хрест» [7].

Священники та віряни однаково пояснюють значення придорожніх хрестів – це обереги. «Вони охороняють населені пункти від лиха, супроводжують подорожуючих, адже кожна віруюча людина, навіть, коли їде на авто, повинна пригальмувати або збавити швидкість, та перехреститись» [8]. «У нас є невеликий хрест на перехресті, його там поставили дуже давно, але кажуть, що там його поставили люди, коли там була крута дуже дорога, і багато возів переверталось. То для того, щоб не перевертались його там поставили. То кажуть, що з тих пір більше нещастя не було» [6].

Висновки. Як помітно з нашого невеликого дослідження, хрест – один із найбільш важливих символів християнської віри, який можна зустріти за межами релігійних установ. Для віруючої людини він є незаперечним символом присутності Бога. На території Вінниччини ми виділили три основні типи хрестів – придорожні хрести; поклінні біля релігійних установ; пам'ятні хрести. Результати польових досліджень показали, що до хреста поза межами храму, віруючі люди ставляться набожно та дотримуються тих же поведінкових норм, що і в церкві. Подальші дослідження цієї теми допоможуть прослідкувати особливості форм комплексів придорожніх хрестів залежно від функціонального призначення об'єкта.

Список літератури:

1. Блажевич Ю. І. Сакральні споруди Поділля: малі форми (історія і сучасність) / Ю. І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л. В. (голова), Блажевич Ю. І. (співголова), Єсюнін С. М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 4. – С. 14-27.
2. Воронин П. Калинівські «чудотворці» перед пролетарським судом // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – № 25, 27, 29. – С. 3.
3. Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 50-65.
4. Записано 01.02.2015 р. Шудляк Н. О. від Підсадного Петра Григоровича, 1975 р.н., у с. Зеленька Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
5. Записано 05.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Котлярова Серафима, 1974 р.н., у смт Вапнярка Томашпільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
6. Записано 08.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Нізельської Наталії Василівни, 1976 р.н., у с. Жабокрич Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
7. Записано 11.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Журжика Іоанна, 1980 р.н., у с. Комаргород Томашпільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
8. Записано 17.03.2016 р. Шудляк Н.О. від Краснянської Зінаїди Миколаївни, 1970 р.н., у с. Голубече Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
9. Записано 20.03.2016 р. Шудляк Н.О. від Войціцької Марії Пилипівни, 1942 р.н., у с. Блідки Немирівського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
10. Записано 30.01.2015 р. Шудляк Н.О. від Пахончак Наталії Миколаївни, 1976 р.н., у с. Голубече Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
11. Ігнатерко І., Нагорнюк О. Придорожні хрести Полісся: функції, семантика та символіка / І. Ігнатенко, О. Нагорнюк // Народознавчі зошити, 2013. – № 1 (109). – С. 99-104.
12. Моцпан Р. 80 років Калинівському чуду / Р. Моцпан // Одигитрія. – Вінниця, 2003. – № 6 (28). – С. 2.
13. Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу / О. Пчілка // Етнографічний вісник. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 41-49.
14. Тисячі прочан прийшли на Іосафатову долину // Православна Вінниччина. – 2016. – № 8 (36). – С. 1.

Шудляк Н. О.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРИДОРОЖНЫЕ КРЕСТЫ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье на основании изученных публикаций и полевых исследований автора, показаны типы придорожных крестов, какие встречаются сегодня на территории Винницкой области. Показаны основные поведенческие модели, какие используются при посещении указанного типа объектов. На основе полевых материалов, показано отношение обычного верующего человека к придорожным крестам. Указано, какие основные обрядовые действия производятся около исследуемого типа сакральных объектов. Для большей конкретизации типов придорожных крестов, выводы полевых исследований дополнены иллюстрациями.

Ключевые слова: Винницкая область, придорожный крест, фигура, распятие, святое место, сакральный.

Shudliak N.O.

Kyiv National Taras Shevchenko University

ROADSIDE CROSSES OF VINNYTSKA REGION

Summary

The article is based on research publications and field studies of the author; it shows what types of roadside crosses are on the territory of Vinnytska region nowadays. What are the behavioral patterns used to visit the specified type of objects. On the basis of the field materials attitude of ordinary believing man is shown toward wayside crosses. It is indicated, what basic ceremonial actions are carried out near the investigated type of sacral sights. For the greater specification of types of roadside crosses the conclusions of the field researches are complemented with thematic illustrations.

Keywords: Vinnytsia region, a roadside cross, figure, crucifix, saint place, sacral.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.2:327

МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК СПІЛЬНА ЗАДАЧА СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА

Білоусов О.С.

Одеський національний політехнічний університет

У статті розглядаються проблеми вирішення правового регулювання наслідків розвитку інформаційного суспільства, які несуть серйозну загрозу світовому простору, створюючи небезпеку на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Показано, що потреба до забезпечення кібербезпеки та створення засобів ведення кібервоєн стосуються не лише зовнішніх викликів. Усе частіше вони змушують уряди провідних держав переглядати також їхню внутрішню політику у кіберсфері. Обґрунтовано, що світовій спільноті вкрай важко дійти згоди та виробити спільні підходи з цілої низьки принципово важливих, актуальних питань політико-правового регулювання даної сфери через відмінність ідеологічних, політичних, релігійних, соціокультурних установок та розбіжність національних інтересів щодо них.

Ключові слова: безпека, міжнародна безпека, Інтернет, інформаційне суспільство, світовий простір, кіберсфера, кібербезпека.

Правове регулювання Інтернету як одного з основних ІКТ та його складових на міжнародному, регіональному та національному рівнях неможливе без урахування морально-етичних засад суспільства. Так, у будь-якому соціумі «для права важливо, щоб людина чітко уявляла ту міру свободи, що несе в собі заряд руйнування, зла і несправедливості. Інформаційні технології і комп'ютерні можливості загострюють ці проблеми» [1, с. 13]. Тому держава повинна використовувати правові засоби як страхові для позначення меж дозволеного.

Саме під таким кутом зору – упередження перетину «меж дозволеного» – за допомогою нових можливостей, що відкриваються внаслідок відкриття небувалих раніше можливостей через прихід інформаційного суспільства та експлуатацію новітніх ІКТ, відбувається найбільш інтенсивна правова нормотворча діяльність як на національному, так і на регіональному та глобальному рівнях. Адже, саме наявність нових викликів та загроз залишається чи не найпотужнішим стимулом до міжнародно-правового регулювання даної сфери. Як зазначають з цього приводу автори аналітичної доповіді «Майбутнє кіберпростору та національні інтереси України: нові міжнародні ініціативи провідних геополітичних гравців», можливість «використання кіберпростору організованими злочинними угрупованнями, зловмисниками-одинаками, формалізованими та неформалізованими деструктивними політичними групами, військовими та спеціальними службами держав з метою вчинення злочинів, здійснення хакерських атак за політичними мотивами, деструктивного впливу на військову та цивільну інфраструктуру (в тому числі критичну), збір чуливої інформації, а також пряме шпигунство в інтересах держави чи потужних корпорацій, робить неможливим ігнорування даної проблеми з боку світової спільноти» [2, с. 3].

Метою статті є визначення необхідності захисту кіберпростору на міжнародному, регіональному та національному рівнях

Провідні держави світу у своїй практичній політиці щодо вирішення проблем забезпечення власної кібербезпеки все більше уваги приділяють розвитку та захисту власних інформаційних ресурсів, а також можливості впливати на інформаційні ресурси інших країн. З цією метою, зокрема, на сьогоднішній день більшість впливових світових геополітичних акторів (таких як США, Росія, ЄС, Китай, Індія та інші) вже або створили, або перебувають у процесі створення спеціалізованих військових підрозділів для використання у той чи інший спосіб мережі Інтернет. Так, за даними керівника компанії «McAfee», оприлюдненими на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2010 р., протягом тільки 2009-2010 рр. понад 20 країн здійснили різноманітні спеціальні інформаційні операції. Сформовані цими країнами спецпідрозділи, як правило, мають на меті ведення розвідувальної роботи в мережах, захист власних мереж, блокування і «обвал» структур супротивника із використанням можливостей кіберпростору. Якщо навіть керуватися лише офіційними заявами, то подібні підрозділи вже створені у США (U.S. Cyber Command), Великобританії (урядовий Cyber Security Operations Centre), Німеччині (Internet Crime Unit та Federal Office for Information Security), Австралії (The Cyber security operations centre), Індії та інших державах. Не могла, звісно, оминути своєю увагою проблему протидії кіберзагрозам й такий потужний військово-політичний блок, як НАТО, країни якого створили для цього спеціальний центр (Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence) [3].

На думку більшості експертів з проблем кібербезпеки, найпотужнішими та найактивнішими вважаються на сьогодні військові кіберпідрозділи КНР і США. Так, хоча офіційні дані про потенціал, чисельність і завдання китайських кібервійськ практично відсутні, але про них можна скласти певне уявлення за даними секретного звіту, що висвітлює рівень розвитку кібервійськ КНР та вказує на загрози цього розвитку для

США, підготованого ФБР, які потрапили у розпорядження ЗМІ. Звіт називає КНР «найбільшою цілісною загрозою США у сфері кібертероризму» та силою, що вже зараз володіти потенціалом достатнім, щоб «знищувати життєво важливу інфраструктуру, отримувати доступ до банківських, комерційних, військових та оборонних баз даних». За даними ФБР, КНР на сьогоднішній день має армію у 180000 хакерів, які щоденно атакують кібермережі США і щорічно здійснюють майже 90000 атак проти комп'ютерів Міністерства оборони США. З 180 тис. хакерів 30 тис. є військовими, а 150 тис. – комп'ютерними експертами з приватного сектору (працівники приватних компаній, що залучаються до виконання військових чи розвідувальних завдань в кіберпросторі), місією яких є отримання доступу до військових і комерційних секретів США та внесення розладу в діяльність урядових і фінансових служб [4].

Як підкреслює відомий німецький футуролог К.-Х. Штайнмюллер, «Очевидна загроза майбутнього – небезпека кібервійни, яка в Інтернеті, або в тому, що прийде йому на зміну – розмие кордони між холодним і гарячим конфліктом» [5, с. 159].

Небезпечність кібератак дійшла вже такого рівня, що спеціаліст з військової етики Державного університету в Буффало (штат Нью-Йорк, США) Ренделл Діперт у своїй статті «Етичні питання кібервійни» пропонує навіть подумати про необхідність створення аналогу Женевської конвенції щодо кібервійни. «Кіберпротівники прагнуть знищити бази даних, відключити системи зв'язку, очистити банківські рахунки, занурити в п'ятьма цілі міста, зупинити виробництво, внести хаос в систему охорони здоров'я і так далі до нескінченності. Але на відміну від звичайних воєн кібербитва не регулюється нічим, що хоча б віддалено нагадувало Женевську конвенцію. Не існує ніяких меж, ніяких стандартів міжнародного права, що обмежують кібервоєнних злочинців», – застерігає Р. Діперт. При цьому, вчений вважає, що просто взяти і перенести положення Женевської конвенції (якою, як відомо, вже тривалий час регулюються правила ведення звичайних війн) на цифрові військові дії неможливо. Адже в основі цього документа лежать моральні міркування, які не мають очевидних аналогів, коли мова заходить про кібервійни [6].

Розглянувши новітні тенденції розвитку міжнародного тероризму на глобальному та регіональному рівнях, М. Г. Гуцало приходить до висновку, що, зокрема, одним з основних напрямів діяльності терористичної мережі «Аль-Каїда» є «... посилення інформаційно-пропагандистської діяльності лідерами терористичної мережі шляхом прямих звернень до аудиторії через мережу Інтернет, створення нових веб-сайтів, збільшення кількості періодичних видань (зокрема спеціалізованих для жінок, молоді, дітей), розповсюдження відеофільмів, комп'ютерних ігор, анімаційних фільмів тощо. Так, значну активність на цьому напрямі демонструє новий лідер «Аль-Каїди», який зосереджує увагу своїх прибічників та послідовників на недопущенні роздроблення мережі після загибелі У. бен Ладена та спонукає цільову аудиторію до здійснення терактів в ініціативному порядку. Зокрема, у зверненні до

мусульман країн Заходу «Не втрачайте сили і не занепадайте духом» новий лідер «Аль-Каїди» закликає до масштабної «інтелектуальної битви» з використанням засобів комунікації шляхом активного ведення дискусій в Інтернет-просторі. З цією метою активно використовуються онлайн-форуми, які є «ефективним» і доступним джерелом продукування екстремістської ідеології, розповсюдження пропагандистських матеріалів та психологічної обробки мусульман усього світу» [7, с. 176].

Виходячи з вище наведених даних, зрозуміло, чому таку надзвичайну увагу приділяє питанням кібербезпеки як на стратегічному, так і на тактичному рівнях блок НАТО. Так, ще під час Празького саміту на початку ХХІ століття цієї організації було прийнято рішення про створення Сил і засобів реагування НАТО на комп'ютерні інциденти (NATO Computer Incident Response Capability – NCIRC). Зусилля НАТО у сфері кіберзахисту тоді були зосереджені переважно на захисті систем зв'язку, що належать і експлуатуються Альянсом. Пізніше політика НАТО з кіберзахисту була переглянута і доповнена засобами допомоги в посиленні кіберзахисту країн – членів Альянсу.

У Стратегічній концепції НАТО відзначається, що кібератаки стають дедалі частішими, організованішими та збитковішими і можуть досягти критичного рівня, який загрожує національному і євроатлантичному процвітання, безпеці і стабільності. Джерелом таких атак можуть бути іноземні військові і розвідувальні служби, організовані злочинні угруповання, терористичні та/або екстремістські групи». Тому було визнано доцільним «розвивати можливості щодо запобігання, захисту і відновлення від кібератак шляхом використання процесу планування НАТО для поліпшення та координації національних можливостей з кіберзахисту, охоплюючи всі органи НАТО централізованим кіберзахистом, а також краще інтегруючи кіберобізнаність, попередження і реагування НАТО з державами – членами Альянсу.

На виконання положень цієї Стратегічної концепції була розроблена й затверджена Концепція НАТО з кіберзахисту під час засідання Північноатлантичної Ради (ПАР) на рівні міністрів оборони країн – членів НАТО у березні 2011 р. Нова Концепція визначає захист власних мереж НАТО як головну відповідальність Альянсу у сфері кіберзахисту, необхідність інтеграції кіберзагроз в оборонне планування НАТО, а також наголошує на важливості співпраці з партнерами та іншими міжнародними організаціями. Вона стала концептуальною основою переглянутої політики НАТО з кіберзахисту. Нова Політика НАТО з кіберзахисту (NATO Policy on Cyber Defence) була схвалена міністрами оборони Альянсу в червні 2011 р. й містить скоординований підхід до кіберзахисту з акцентом на запобігання кіберзагрозам через підвищення стійкості до зовнішнього вторгнення й можливостей швидкого відновлення пошкоджених систем. Усі структури НАТО перебуватимуть під централізованим захистом із застосуванням нових вимог. Політика роз'яснює політичні та оперативні механізми реагування на кібератаки, а також інтегрує кіберзахист у процес оборонного планування НАТО. Ця політика

також встановлює принципи військово-технічного співробітництва з країнами-партнерами, міжнародними організаціями, приватним сектором і науковими колами. Паралельно з цією політикою у даній сфері був узгоджений План дій з кіберзахисту (Cyber Defence Action Plan) як інструмент для забезпечення своєчасного й ефективного здійснення політики [8, с. 189-190].

Велику увагу приділяють кібербезпеці США. Особливо активною стала їх політика у цій сфері за часів президентства Б. Обами. Так, ще під час його першої каденції, Адміністрацією Президента США була здійснена низка важливих заходів, а саме:

- 29 травня 2009 року оприлюднено «Огляд кібербезпеки» (Cyber Security Review) – комплексний документ, що визначає пріоритети у сфері кібербезпеки;

- створено посаду Керівника кібербезпеки Ради національної та внутрішньої безпеки;

- створено Кіберкомандування США (U.S. Cyber Command), керівник якого одночасно очолює і Агентство з національної безпеки. Приблизна чисельність структури – 30000 військових;

- оприлюднено нову «Стратегію національної безпеки» (2010 р.), в якій вперше в загальній структурі загроз США окреме місце відведено кіберзагрозам;

- оприлюднено «Міжнародну стратегію для кіберпростору» («International Strategy for Cyberspace») як цілісне бачення урядом США найближчого майбутнього у розвитку кіберпростору (основні положення цього документу будуть більш детально проаналізовані у подальшому тексті даного розділу дисертації);

- оголошено про додаткові заходи з посилення внутрішньої кібербезпеки. З 1 жовтня 2009 року в США оголошено про додатковий набір 1000 співробітників до спеціального кібербезпекового департаменту Управління національної безпеки (Department of Homeland Security), які займатимуться виключно безпекою високотехнологічних систем США. Однак навіть ця кількість співробітників не повністю відповідає потребам США у фахівцях з кібербезпеки. У супровідному документі до спеціально організованих урядом США слухань «Кібервиклик США» (U.S. Cyber Challenge) наводиться думка одного з експертів про те, що реальна потреба уряду в таких фахівцях становить від 10000 до 30000.

- збільшено держзамовлення на розроблення нових засобів ведення війни, зокрема кіберозброєнь та нових, більш захищених, військових мереж;

- створено проекти нормативних документів, спрямовані на покращення взаємодії у сфері кібербезпеки між союзниками США та убезпечення власного інтернет-простору в разі виникнення ситуацій, що загрожують національній безпеці [9, с. 5-6].

Значну увагу розбудові власних сил безпеки у кіберпросторі приділяє Великобританія, потенціал якої у сфері кіберзахисту вважається одним з найпотужніших. Так, нею у 2010 році було розпочато роботу Оперативного центру з кібербезпеки (чисельністю 20 співробітників) з метою координування вже наявних центрів з кібербезпеки різних відомств та створення майданчику для співпраці між урядом та приват-

ним сектором щодо проблем кібербезпеки. Крім того, у Великобританії ефективно працює Командування урядових комунікацій («Government Communications Headquarters»), що забезпечує як захист критично важливої урядової інформації, так і отримання розвідувальних даних за допомогою новітніх комунікативних засобів.

Згідно з відкритими даними активно створюються відповідні підрозділи також у Південній та Північній Кореї, Російській Федерації, Франції. Провідні держави світу активно беруть участь у навчаннях щодо протидії кібератакам, які мають значний ефект для виявлення проблемних зон захисту інфраструктури, моделювання можливих інцидентів і вироблення типових схем реагування, поліпшення міжвідомчої взаємодії.

Потреба до забезпечення кібербезпеки та створення засобів ведення кібервоєн стосуються не лише зовнішніх викликів. Все частіше вони змушують уряди провідних держав переглядати також їхню внутрішню політику у кіберсфері. Зокрема, дедалі активніше застосовується низькотехнологічний (low-tech) рівень контролю, до якого відносять бюрократичні, організаційні та обмежувальні методи захисту власного інформаційного та кіберпростору від латентних загроз безпеці даних та засилля іноземного програмного продукту. Як не парадоксально, але політика країн Заходу у сфері внутрішнього інформаційного простору (зокрема, кіберпростору) дедалі частіше набуває окремих рис політики тих країн, що традиційно відносять до авторитарних. Щоправда, між ними все ж таки залишаються суттєві відмінності. Так, якщо в країнах авторитарного типу передусім здійснюється політика прямого обмеження доступу, то країни Заходу нарощують кількість даних про користувачів, здійснюють моніторинг національного інтернет-трафіку та створюють можливості цільового відключення окремих елементів мережі або її користувачів. Такий акцент на «моніторинговому дискурсі» обумовлений, зокрема, зростанням кількості телекомунікаційних послуг та мереж, контроль за якими є складним для державних правоохоронних служб [Див.: 10, с. 6-7].

Як правило, найчастіше заходи з інтенсивного моніторингу контенту мережі та окремих технологічних рішень, що забезпечують доступ до неї, пояснюються наступними причинами:

- 1) зростання терористичної загрози, використання терористами та міжнародними кримінальними структурами новітніх інформаційних технологій та зростання загрози критичній інфраструктурі держави;

- 2) боротьба з комп'ютерним піратством, протидія порушенню авторських прав на ті чи інші продукти (зокрема аудіо- та відеоконтент);

- 3) протидія розповсюдженню дитячої порнографії.

Дедалі активніше застосовуються методи прямого впливу та тиску на власників пошукових інтернет-сервісів, на яких або розміщуються матеріали, що викликають невдоволення з боку державних інституцій, або надають доступ до таких матеріалів. Лідером у застосуванні таких методів цілком обґрунтовано вважається Китай. Так, наприклад, всесвітньовідомим став конфлікт між урядом Китаю та ІТ-корпорацією

«Google», що виник через небажання останньої обмежувати на вимогу уряду пошукові запити китайських користувачів. Слід зазначити, що активна діяльність «Google» викликала конфліктні ситуації не лише з керівництвом Китаю, а й з урядами європейських країн – Францією (щодо оцифрування культурних надбань та книг), Німеччиною, Грецією, Великобританією, Іспанією (через службу «Google Street View», що не лише фотографувала вулиці, а й збирала персональні дані громадян через незахищені бездротові канали зв'язку), Італією (через безконтрольне розміщення матеріалів, що порушують право на приватне життя) [11, с. 7-9].

Нещодавно корпорацією «Google» був запущений сервіс «Transparency Report», що має висвітлювати частоту звертань держав до корпорації із запитом про усунення того чи іншого контенту або про надання доступу до персональних даних користувачів сервісів корпорації. Він дуже добре ілюструє ситуацію із спробами західних держав впливати на контент та результати пошуку, що здійснюється корпорацією «Google». Адже, згідно з цим звітом, саме країни Заходу та США є лідерами таких запитів.

Слід зауважити, що світовій спільноті вкрай важко дійти згоди та виробити спільні підходи з цілою низкою принципово важливих, актуальних питань політико-правового регулювання даної сфери через відмінність ідеологічних, політичних, релігійних, соціокультурних установок та розбіжність національних інтересів щодо них. Про це свідчать різноманітні дискусії (зокрема на найвищому рівні) навіть серед провідних геополітичних акторів сучасності. Під час них обнародуються і досить радикальні (а тому неприйнятні для інших учасників) пропозиції, наприклад: визнати кібернапади «актом війни», кіберзброю прирівняти до зброї масового ураження, а також відповідати на хакерську атаку звичними видами

озброєнь (скажімо, ракетним ударом). Додаткові ускладнення викликаються відсутністю єдиного погляду найпотужніших і найбільш просунутих у розробці й використанні новітніх ІКТ світових держав на кіберпростір та кібербезпеку в цілому, а також посиленням загальносвітової дискусії довкола забезпечення авторських та суміжних прав у мережі Інтернет.

Виходячи з зазначених чинників, найбільшого прогресу щодо вирішення проблема кібербезпеки на міжнародному рівні до останнього часу вдалося досягти лише частково – у сфері протидії кіберзлочинності та й то, переважно, лише на національному та регіональному рівні (зокрема, у Європі).

Основна концептуальна відмінність, що вирізняє ці альтернативні проекти від американської ініціативи, – фактична відсутність розділення кібербезпеки з більш широким (а іноді й доволі абстрактним) поняттям «інформаційно-психологічної безпеки». Так, наприклад, азіатські країни, на відміну від США, послідовно відстоює позицію, що кібербезпеку не можна розглядати як повністю самостійний напрям, який існує окремо від соціальних, політичних, економічних і військових наслідків застосування сучасних інформаційних технологій. Більше того, за такого підходу (згідно російської позиції) взагалі недоречно казати про абсолютну «вільні потоки інформації», оскільки безпекова тематика охоплює й наслідки їх впливу на державу та її громадян.

Відтак, автор статті вважає, що сумуючи основні міжнародні ініціативи і підходи до розв'язання зазначеної проблеми, доцільно вживати не поняття «кібербезпека» (навіть у міжнародному контексті), а більш адекватну назву даної проблеми – «інформаційна безпека» чи «міжнародна інформаційна безпека». І ретельний аналіз цієї проблеми є першочерговою задачею як науковців, так і практичних діячів.

Список літератури:

1. Дюжев Д. В. Інформаційне суспільство: соціально-правова парадигма суспільного розвитку: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Д. В. Дюжев; Донець, нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 18 с.
2. Дубов Д. В. Майбутнє кіберпростору та національні інтереси України: нові міжнародні ініціативи провідних геополітичних гравців: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван. – К.: НІСД, 2012. – 32 с.
3. В мире два десятка стран занимаются кибероружием – McAfee [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cybersecurity.ru/armament/86546.html>
4. China's Secret Cyberterrorism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thedailybeast.com/blogs-and-stories/2010-01-13/chinas-secret-cyber-terrorism/full/>
5. Штайнмюллер К.-Х. «Кривые будущего роста вызывают улыбку». (Разговор с футурологом о его профессии) // Россия в глобальной политике. – 2013. – Т. 11. – № 1. – С. 146-160.
6. Для кибер-войн напишут свою Женевскую конвенцию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://techno.bigmir.net/net/1503150>
7. Гуцало М. Г. Новый профиль международного терроризма / М. Г. Гуцало // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 174-182.
8. Брежнева Т. В. Політика НАТО з кіберзахисту та співробітництво з партнерами / Т. В. Брежнева // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 189-195.
9. Дубов Д. В. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван. – К.: НІСД, 2011. – 30 с.
10. Дубов Д. В. Указ. работа.
11. Дубов Д. В. Указ. работа.

Билоусов А.С.

Одесский национальный политехнический университет

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ОБЩАЯ ЗАДАЧА МИРОВОГО СОДРУЖЕСТВА

В статье рассматриваются проблемы решения правового регулирования последствий развития информационного общества, которые несут серьезную угрозу мировому пространству, создавая опасность на международном, региональном и национальном уровнях. Показано, что потребность к обеспечению кибербезопасности и созданию средств ведения кибервойн касаются не только внешних вызовов. Все чаще они вынуждают правительства ведущих государств пересматривать также их внутреннюю политику в киберсфере. Обосновано, что мировому сообществу крайне сложно прийти к согласию и выработать общие подходы по целому ряду принципиально важных, актуальных вопросов политико-правового регулирования данной сферы, несмотря на наличие различных идеологических, политических, религиозных, социокультурных установок и расхождений национальных интересов относительно них. **Ключевые слова:** безопасность, международная безопасность, Интернет, информационное общество, мировое пространство, киберсфера, кибербезопасность.

Bilousov O.S.

Odessa National Polytechnic University

INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY AS THE COMMON TASK OF THE WORLD COMMUNITY

Summary

The problems of decision of the legal adjusting of consequences of development of informative society are examined in the article, that carry a serious threat to outer space, creating a danger on international, regional and national levels. It is shown that necessity to providing of of cybernetic safety of and creation of facilities of conduct of cyberwars touch external calls not only. All more often they force the governments of the leading states to look over also their domestic policy in to the cybernetic sphere. It is reasonable, that world community is extremely difficult to come to the consent and produce general approaches on quite a few fundamentally important, actual questions of the political-law adjusting of this sphere, in spite of presence of different ideological, political, religious, sociocultural options and divergences of national interests in relation to them.

Keywords: safety, international safety, Internet, informative society, outer space, cybernetic sphere, cybernetic safety.

УДК 327[(510):(519.5)]

МОДЕЛИРОВАНИЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ КОРЕЙСКОГО ПОЛУОСТРОВА: ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ И ОСОБЕННОСТИ

Серая О.В.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Данная статья посвящена рассмотрению трех основных вариантов объединения Корейского полуострова. В частности, автор рассматривает такие модели: постепенная интеграция, внезапное падение северо-корейского режима, «северокорейский блицкриг». В результате выделяются характерные особенности, основные черты и критерии, которые определяют каждую из альтернатив. Предлагаются основные этапы, необходимые для реализации каждой из формул. Также в рамках статьи подчеркнуты последствия всех трех моделей возможного объединения РК и КНДР.

Ключевые слова: Корейский полуостров, объединение, интеграция, Южная Корея, Северная Корея, трансформации.

Постановка проблемы. Вопрос будущего межкорейских отношений является одним из наиболее серьезных узловых противоречий, которые в значительной степени влияют на систему региональной, глобальной безопасности, международные отношения, в целом, что и обуславливает актуальность представленной темы.

Анализ основных исследований и публикаций. Учитывая поставленную цель всестороннего изучения данной проблемы, были привлечены работы, статьи ведущих исследователей, которые в той или иной степени занимаются анализом применимых вариантов объединения государств Севера и Юга Корейского полуострова. Например, можно выделить в отдельную группу работы, посвященные теоретическому осмыслению вопроса объединения РК и КНДР [1, 5, 6, 12, 13, 16, 17]; статьи, где авторы подчеркивают последствия, которые могут повлечь унификацию полуострова [3, 9, 10, 11, 14, 15]; также работы, которых проводится параллель корейской ситуации с немецким вариантом объединения [2, 7].

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. История межкорейских отношений насчитывает уже более шестидесяти лет, и, хотя существуют многочисленные варианты объединения, предложенные как политическими деятелями, так и исследователями данной проблематики, а также прецедент успешного немецкого объединения государств, тоже разделенных в годы биполярного противостояния, до сих пор не удается предложить такой вариант, который бы учитывал интересы всех сторон.

Цель статьи. Целью данной статьи является рассмотрение основных моделей, осуществление которых, по мнению автора, в результате может привести к унификации Корейского полуострова.

Изложение основного материала. На сегодняшний день существует несколько разработанных альтернативных моделей унификации, среди которых можно рассмотреть три наиболее вероятных для реализации формулы, которые были представлены в свое время различными исследовательскими центрами.

(1) В основу первого варианта объединения полуострова заложена идея мирной интеграции непосредственных субъектов исследования; его обозначили термином «мягкая посадка» [13]. Другими словами, объединение Республики Корея (РК) и Корейской Народно-Демократической

Республики (КНДР) будет по этому сценарию происходить эволюционно, постепенно в ходе интеграции двух абсолютно различных систем в единый конструктор.

Необходимо отметить, что в данной модели предполагается обязательное наличие нескольких определяющих факторов: сотрудничество Севера и Юга, а также международного сообщества (в частности, четырех государств: США, КНР, Японии и РФ); признание статус-кво всеми вовлеченными в данный вопрос субъектами, взаимное дипломатическое признание, формально выраженное наличием мирного договора; длительное мирное сосуществование РК и КНДР, которое бы сопровождалось более тесной интеграцией между этими двумя государствами (первоначально – в экономической сфере, а в дальнейшем – расширяя взаимодействие и в других областях на этой базе), а также структурными изменениями (по аналогии на основе предложенной КНР формулы – «одна страна-две системы-два правительства») с возможностью объединения в будущем [13].

Чарльз Вульф предложил также принять и реализовать в Северной Корее экономическую модель по схеме КНР, проведя при этом процесс либерализации системы экономики, допуская приток капитала и торговые операции извне, также важным моментом является децентрализация экономической системы – по мнению этих исследователей, подобная политика могла бы уменьшить «шоковое состояние» данного актора [17]. В качестве примера исследователь использовал те экономические отношения и сотрудничество, которое установлено между материковой частью Китая и Тайванем. Многие эксперты придерживаются мнения, что данный сценарий – наиболее выгодный формат для региональной и глобальной систем безопасности и международных отношений [4]. Например, для РК данная модель была бы наиболее выгодной с точки зрения экономических аспектов данной проблемы (иными словами – затраты были бы значительно меньше) и наименее ущербной с точки зрения возникающих социально-политических вопросов в результате инициации процесса объединения.

Если дальше раскрывать данную формулу, она бы повлекла за собой следующие четыре этапа: 1) два государства и две системы; 2) планирование и реализация реформ, ориентирован-

ных на режим в КНДР; 3) два государства с единой системой, после произведенных системных трансформаций КНДР; 4) единое государство с единой системой [2]. Необходимо отметить, что каждый из этапов взаимосвязаны друг с другом, так как выполнение одной группы действий обеспечивает переход к следующей группе, приближая субъекты к конечной цели.

На первом этапе до тех пор, пока не будут проведены реформы в КНДР, РК не сможет инициировать какие-либо процессы объединения или даже интеграции [6]. Содержательный процесс объединения может начаться только после того, как в КНДР появится реформистское правительство. Однако нужно отметить, что появление реформистского режима в Северной Корее, не обязательно полностью гарантирует начало процесса объединения.

Важнейшим станут второй и третий этапы, на которых два государства, по-прежнему функционирующие независимо друг от друга, смогут и должны тесно сотрудничать в вопросах создания единой системы и унификации ценностей, то есть необходимо найти на этих этапах компромисс по основным вопросам [3]. После того, как начинается данный этап, правительства обоих государств должны будут прилагать усилия на пути к унификации еще на протяжении минимум пяти – десяти лет.

Новый реформистский режим в КНДР может прийти к власти постепенно после нескольких смен правящего режима. В Северной Корее нет альтернативной группы, которая бы боролась за власть, как, например, в свое время в Польше, Чехии и Венгрии, где парторганизационные структуры столкнулись с конкуренцией со стороны тех самых альтернативных групп (интеллектуальных элит, религиозных организаций и профсоюзов, которые выросли в течение 1950-х и 1960-х годов). Если новый реформистский режим все же там появится, то, скорее всего, это будет происходить постепенно, начиная с реформ в китайском стиле и заканчивая серьезными трансформациями, которые произошли в свое время во Вьетнаме [8, р. 69].

Согласно данной модели, первым необходимым шагом в межкорейских отношениях будет подписание мирного соглашения между РК и КНДР. В настоящее время было заключено соглашение о перемирии с целью приостановления войны на Корейском полуострове. Также существует целый ряд необходимых для укрепления доверия на различных уровнях мер для того, чтобы создать прочный фундамент для стабильного статус-кво с целью предотвращения вооруженного конфликта и уменьшения социально-экономических различий и напряженности между этими государствами. Кроме того, за счет создания большего доверия, эти меры будут способствовать противодействию агрессии.

Мероприятия в военно-политической сфере:

1. Предотвращение внезапного нападения: ограничение некоторых видов оружия и т.д.;
2. Предотвращение вооруженных столкновений (предотвращение кризисных ситуаций): информационные мероприятия в данной сфере и т.д.;
3. Антикризисное управление (контроль эскалации ситуации): создание «горячей линии» и т.д.;

4. Процессы ограничения и сокращение оружия [16].

Что касается политических мероприятий, большинство из них являются довольно абстрактными в современных условиях. Главным элементом в данной группе является необходимость каждой из сторон признания легитимности друг друга; переговорные каналы должны быть восстановлены, активны, и, что крайне важно (однако довольно сложно реализуемо на практике), негативная пропаганда должна быть прекращена [15].

Мероприятия социально-экономического характера означают подготовку КНДР к так называемой «мягкой посадке», что означает увеличение уровня торговли, обмена рабочей силой, товарами и т.д. Очень активно в контексте этого варианта обсуждаются вопросы двустороннего доверия на Корейском полуострове. Вообще, должны присутствовать четыре наиболее общих компонента для формирования доверия: надежность, принятие, открытость, а также согласованность.

Сценарий постепенной интеграции (некоторые ученые связывают его, прежде всего, с трансформациями в КНДР по китайскому или вьетнамскому примерам) довольно привлекателен: основываясь на данной модели, вероятно, можно сгладить многочисленные проблемы, с которыми будет сталкиваться оба субъекта в ходе процесса унификации, будет возможность ослабить напряженность, прежде всего, политическую. Однако необходимо выделить несколько очень важных моментов. Во-первых, постепенность не обязательно обеспечит снижение общей стоимости объединения, как это часто утверждает исследователями. Расходы на объединение в значительной степени зависят от реального разрыва в производительности между двумя Кореями на момент объединения. Сокращение расходов, таким образом, предполагает, что в рамках стратегии постепенной интеграции, КНДР будет показывать более высокие темпы роста, чем РК (подобное утверждение базируется на показателях КНР). Но следует отметить, что высокие темпы роста Китая были достигнуты в период его перехода от сельскохозяйственной к индустриальной экономики [14].

В случае с КНДР, как и в большинстве стран Восточной Европы с переходными экономиками, проблемой, с которой, прежде всего, столкнется Пхеньян, будет переход от тяжелой промышленности к производству потребительских товаров и услуг [9]. Соответствующим сравнительным примером должен быть не Китай, а страны с переходными экономиками. Реализация стратегии постепенного объединения, скорее всего, увеличит разрыв между государствами Корейского полуострова, и, как следствие, стоимость самого объединения.

Но этот сценарий также сталкивается со вторым значительным препятствием: подобный вариант маловероятен, как минимум, исходя из политических мотивов. Уровень идентификации как в Северной, так и в Южной Корее относительно отождествления себя в качестве единой нации, довольно низкий [11]. Также фактор политического режима играет одну из важнейших ролей в процессе межкорейского сближения и дальнейшей унификации. В конце концов, постепенная унификация, вероятно, так и останется

теоретически привлекательным, но очень маловероятным форматом объединения в конкретно корейском случае.

(2) Особое внимание следует уделить следующей модели – сценарию внезапного краха северокорейского режима [10]. Данный вариант может быть разделена на два возможных вектора развития событий. Первым из них является случай, в котором нынешняя правящая власть пытается восстановить свой контроль, но все равно вскоре наступает состояние анархии. Второй случай – когда возникает новое правительство, но уже невозможно сдерживать волну внутрисударственного кризиса. В результате распада, скорее всего, будут наблюдаться многочисленные народные восстания в КНДР из-за накопленного недовольства северокорейского народа. Тесная сплоченность властных структур Северной Кореи может распастись из-за ухудшения экономической ситуации и социальной нестабильности в стране.

Во втором случае, северокорейский режим падет внезапно в результате народного восстания или государственного переворота [10]. Будет сформировано новое правительство, но и тогда ему не удастся навести порядок в стране. Этот случай можно разделить на несколько возможных суб-вариантов: 1) Внутренние конфликты между консерваторами и прогрессивными кругами приводит к внезапному коллапсу; 2) Правящая власть оказывается реформистской и активно внедряет новую политику изменения социалистического режима; 3) Консервативная партия все же сохраняет власть, но противная сторона, в конечном счете, свергает правящую консервативную силу.

В любом случае, когда центр политической власти исчезает, механизмы социального контроля и контроля над политическими институтами перестанет функционировать. В результате образования вакуума силы начнется борьба различных группы за власть, и, при таких обстоятельствах, международное вмешательство должно быть сведено к минимуму. Если какие-либо международные организации или страны будут вмешиваться, это ослабит инициативу и возможности, непосредственно, РК в реализации процесса объединения полуострова.

Существует целый ряд проблем, связанных со сценарием северокорейского коллапса:

- Разработка сильной общей концепции действий, направленных на своевременное обеспечение безопасности ядерного оружия Северной Кореи, а также других видов вооружений в стране;
- Консенсус в вопросах относительно распределения «бремени» данной операции и процесса трансформаций на Севере полуострова;
- Создание интенсивной, постоянной координации на высоком уровне между вовлеченными субъектами (США, КНР, РК, Японии и РФ).

Проблема является более сложной, выходя за рамки миротворческой миссии, довольно большая вероятность того, что коллапс приведет к тому, что значительная часть миллионной армии КНДР может начать военные действия против РК. Коллапс может означать борьбу за власть между несколькими северокорейскими фракциями, а не в буквальном смысле полный и немедленный роспуска действующей власти в

национальном масштабе. Также расчеты относительно северокорейского коллапса усложняются вопросом возможной продолжительности данного процесса; как долго продлится интеграция и поглощения РК территорий Севера полуострова, пройдет этот процесс быстро и бескровно, или наоборот приведет к эскалации конфликта в агрессивную плоскость.

(3) Третья модель объединения связывается некоторыми исследователями с войной, вторжением КНДР в РК [5]. Этот сценарий является наихудшим и для Корейского полуострова, и для региональной и глобальной систем, он приведет к массовым жертвам и крупномасштабных разрушений на полуострове. Кроме того, что Северная Корея будет разрушена, Япония также будет своеобразной мишенью северокорейского ракетного нападения. Согласно данной формуле, северокорейская территория будет оккупирована и подконтрольная США и РК, но оккупация, вероятно, будет генерировать огромные дополнительные расходы, не говоря уже о послевоенное восстановление. Нужно также отметить и роль Китая в данном случае: полуостров, объединенный силой, где доминирующие позиции будут занимать США, безусловно, будет дестабилизирующим элементом региональной среды, реакцию правительства КНР довольно трудно предвидеть, как, в прочем, и других акторов (РФ, в частности) – так как баланс сил в регионе будет разрушен. Единственным вариантом, который может облегчить ход и последствия данной модели – единая политика региональных сил, однако практика показывает, что в подобных случаях это практически невозможно (например, Корейская война середины XX века представляла собой попытку объединить разделенные народы Южной и Северной Кореи в рамках данного «проектного» варианта).

Противостояние между двумя сторонами будет набирать обороты, это приведет к эскалации конфликта. Принимая во внимание, что северокорейские «требования» имеют мало шансов на успех, КНДР будет и впредь проводить ракетные и ядерные испытания, в то время как программа по обогащению урана и плутония будет продолжена в качестве демонстрации силы для внутрисударственной и международной общественности. Конфронтационная позиция Северной Кореи на дипломатическом уровне приведет к временному срыву переговоров. Пхеньян, наконец, перейдет к военной провокации; также, скорее всего, будут также углубляться связи этого субъекта и других так называемых «стран-изгоев» (Иран и др.) [12]. Направление, в котором данная модель будет развиваться, будет зависеть, в свою очередь, от реакции других международных субъектов.

Данная формула может, в зависимости от определенных факторов и условий, иметь различные характеристики. В первом случае КНДР осуществляет один или несколько шагов с целью провоцирования РК с тем, чтобы усилить внутривнутриполитическую поддержку или с целью получения дипломатических уступок со стороны мирового сообщества (шантаж). Сеулу по этой модели удастся принять соответствующие меры; события быстро переходят в военную плоскость. Мировое сообщество реагирует на подобные явления пу-

тем введения жестких санкций против Пхеньяна. США и их западные союзники отправляют дополнительную военную помощь, чтобы усилить позиции РК, разрушая военные силы Севера с воздуха и моря. Наземные силы после отведения северокорейской армии к демаркационной линии, продолжают свое наступление, в результате чего война передислоцируется на территорию КНДР. Южная Корея быстро укрепляет политический контроль над северокорейской территорией. Война приносит множественные потери как РК, так и КНДР, но основная борьба закончится по расчетам уже через несколько месяцев и Юг начнет восстановление Севера [12].

Во втором случае Пхеньян пытается воссоздать события (вторжение) времен Корейской войны, путем внезапного нападения на РК. В 1950 г. внезапное вторжение северокорейской армии на Юг позволило отбросить американские и южнокорейские войска в юго-восточные районы полуострова; уже в течение нескольких месяцев при таких условиях руководство КНДР получило контроль над большинством территорий. Скорее всего, Север начнет массированный артиллерийский обстрел важных стратегических объектов, расположенных вблизи демилитаризованной зоны. Пхеньян также может использовать свои ракетные силы для нанесения удара по американским военно-воздушным базам и в Японии. Война оставит территории РК опустошенными, заставляя коалиционные войска провести контрудар в условиях нахождения подавляющей территории полуострова в руках Севера.

КНДР может использовать химическое или биологическое оружие для компенсации низкого качества военной техники, даже может возникнуть вопрос применения оружия массового уничтожения (ОМУ) против Японии для того, чтобы удержать ее и других субъектов от поддержки РК. Ориентация Японии имеет важное значение, так как любая защита Юга будет в значительной степени опираться на Японию. Однако, КНДР, по мнению автора, вряд ли начнет ядерную атаку, скорее всего даже не будут использоваться химическое и биологическое оружие, поскольку подобные действия имеют потенциал к оперативному ответу со стороны других государств.

На самом деле, «северокорейский блицкриг» вряд ли может произойти, потому что все шаги КНДР довольно быстро могут быть предусмотрены и предотвращены. Китай будет вероятно, одним из первых, кто будет активно противодействовать северокорейской угрозе подобного характера. Пхеньян, вероятно, даже не будет в действительности иметь возможности захватить полуостров до прихода коалиционных сил.

Третий вариант развития событий может рассматриваться в следующей плоскости: КНДР проводит значительную, но ограниченную военную операцию против РК, но довольно быстро между ними подписывается мирное соглашение (если уточнить, мирное соглашение фактически навязывается этим субъектам) [13]. Данный сценарий может быть связан с несколькими обстоятельствами или факторами. США и/или РК могут атаковать ядерные объекты Пхеньяна, вызвав ответный удар КНДР. Или же новое руководство Северной Кореи может желать укрепить

поддержку на внутривнутриполитической арене своего режима или повысить свои позиции на мировой арене. Но все же Север выбирает смягчение удара, потому что знает, что обычный конфликт приведет к падению режима; важно, что Северная Корея не стремится к контролю над новыми территориями, вместо этого, она будет проводить специальные операции диверсионного характера, ракетные удары по базам США в регионе, трансграничные рейды и нарушать морские границы. После того, как руководство КНДР будет считать, что удар нанес достаточное количество ущерба, она будет стремиться к миру, (до того, как прибудет помощь со стороны коалиционных сил). Китай, скорее всего, будет лоббировать подписание такого соглашения, осуществляя серьезное давление на воюющие стороны.

Подобное развитие событий даже для нестабильного руководства Пхеньяна кажется чрезмерно рискованным. Однако, если провокации Севера выйдут за пределы определенного порогового значения, например, путем продажи ядерных элементов, этот сценарий может быть запущен. Северная Корея также может начать развертывание подобной формулы, если ее руководству будет, например, необходимо консолидировать власть.

Еще один альтернативный путь развития событий при этой модели имеет следующий вид: начинаясь, как ограниченная провокация или инцидент, ситуация постепенно выходит из-под контроля, трансформируясь в военные столкновения [13]. Необходимо отметить, что в данном случае, в глазах международного сообщества не будет никакой четко выраженной «жертвы»; ход событий будет носить неопределенный характер, что затруднит процесс выделения реального агрессора.

В этом случае США будут поддерживать РК, но им будет крайне трудно найти союзников в этом конфликте из-за неопределенности агрессора; допустимо предположение, что традиционные западные союзники могут даже осудить действия именно со стороны Сеула. При этом варианте конфликта, уставшая от войн американская общественность, скорее всего, будет призывать к нейтралитету, действующая политическая сила, которая будет поддерживать РК, скорее всего, ожидает фиаско; тем более, различные политические элиты убеждены в том, что подобного рода действия в регионе могут запустить агрессивные столкновения уже между США и КНР. Существуют даже опасения, что агрессия против Пхеньяна может спровоцировать ядерное столкновение, что, вполне возможно, и ограничит роль Вашингтона в защите южнокорейской стороны и будет удерживать от проведения каких-либо операций относительно КНДР. В этом случае война может затянуться уже на неопределенное количество лет («Корейская война-2»).

Выводы и предложения. В любом случае, если все же одна из приведенных ранее формул и будет реализована на полуострове, положительный результат в виде объединения этих двух государств повлечет за собой множество проблем самого разного характера (краткосрочная перспектива). Например, вопрос будущего ядерного оружия КНДР, неизбежность проблемы беженцев и другие вопросы. Кроме того, даже

если унификация и станет решением в долгосрочной перспективе, есть большая вероятность того, что напряженность в американо-китайских и других отношениях активизируется на качественно новом уровне в подобных условиях.

Смоделировав существующие сценарии объединения Корейского полуострова, наиболее подходящим, по мнению автора, является именно первый вариант постепенной интеграции с последующим объединением, даже несмотря на

то, что по времени данная модель является наиболее длительной и повлечет за собой большие расходы со стороны как РК, так и других вовлеченных в данный вопрос акторов. В долгосрочной перспективе, объединение по подобному формату, скорее всего, будет носить более стабильный и прочный характер, единым государство будет не только в декларативной плоскости, а, что самое главное, в умах северокорейских и южнокорейских граждан.

Список литературы:

1. Cha V. Five theories of Korean unification / V. Cha // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://beyondparallel.csis.org/5-theories-of-unification/>
2. Chang-Seok Yang. Why German Unification is not a model for Korean Unification / Chang-Seok Yang // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://38north.org/2016/05/cyang052516/>
3. Feffer J. Korean reunification: the view from the North / J. Feffer // [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.huffingtonpost.com/john-feffer/korean-reunification-the_b_7597430.html
4. Ford M. Rhetorical arsenal or honest rapprochement: China's Taiwan policy and Korean reunification / M. Ford // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://sinonk.com/2013/05/27/china-taiwan-korea-reunification/>
5. Helal U. A. Reunification in Korean Peninsula / U.A. Helal // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.mcser.org/journal/index.php/mjss/article/download/26/24>
6. Inoguchi T. The politics of Korean unification: three scenarios / T. Inoguchi // [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://www.brown.edu/initiatives/journal-world-affairs/sites/brown.edu/initiatives.journal-world-affairs/files/private/articles/8.1_Inoguchi.pdf
7. Kwon Y. Why Korea can't follow Germany's reunification model / Y. Kwon // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://thediomat.com/2014/07/why-korea-cant-follow-germanys-reunification-model/>
8. Kydd A.H. Pulling the plug: can there be a deal with China on Korean unification? / A.H. Kydd // The Washington Quarterly/ The Elliott School of International Affairs – Summer, 2015 – Pp. 63–77.
9. Lankov A. Korean unification may wreck the South's economy if attempted too quickly / A. Lankov // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.rfa.org/english/commentaries/backfire-07122016133541.html>
10. Lee C. How to prepare to North Korea's regime collapse / C. Lee // [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.realcleardefense.com/articles/2016/03/02/how_to_prepare_for_north_koreas_regime_collapse_109096.html
11. Levi N. Can North Korea exist without unification with South Korea? / N. Levi // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.foreignpolicyjournal.com/2010/12/01/can-north-korea-exist-without-unification-with-south-korea/>
12. Lind J. The perils of Korean unification / J. Lind [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://thediomat.com/2015/02/the-perils-of-korean-unification/>
13. Noland M. Modeling Korean unification / M. Noland // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.86.7968&rep=rep1&type=pdf>
14. Philips T. Costly and complicated – why many Koreans can't face reunification / T. Philips // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/09/why-many-koreans-cant-face-reunification>
15. Terry S.M. A Korea whole and free: why unifying the Peninsula won't be so bad after all / S.M. Terry // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2014-05-29/korea-whole-and-free>
16. Toloraya G. Preparing for Korean unification / G. Toloraya // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://38north.org/2016/06/gtoloraya060916/>
17. Wolf C. Jr. Korean reunification and reconstruction: circumstances, cost and implications / C. Wolf, Jr. // [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.nbr.org/downloads/pdfs/PSA/BS_Conf06_Wolf.pdf

Сіра О.В.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

МОДЕЛЮВАННЯ ОБ'ЄДНАННЯ КОРЕЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА: ВИЗНАЧАЛЬНІ ФАКТОРИ І ОСОБЛИВОСТІ

Анотація

Дана стаття присвячена розгляду трьох основних варіантів об'єднання Корейського півострова. Зокрема, автор розглядає такі моделі: поступова інтеграція, раптове падіння північнокорейського режиму, «північнокорейський бліцкриг». В результаті аналізу виділені характерні особливості, основні риси та критерії, які визначають кожну з альтернатив. Пропонуються основні етапи, необхідні для реалізації кожної з формул. Також в рамках цієї статті підкреслені наслідки всіх трьох моделей можливого об'єднання РК та КНДР.

Ключові слова: Корейський півострів, об'єднання, інтеграція, Південна Корея, Північна Корея, трансформації.

Sira O.V.

Odessa National University named after I.I. Mechnikov

MODELING THE KOREAN PENINSULA UNIFICATION: DETERMINING FACTORS AND FEATURES

Summary

This article deals with three main variants of unification of the Korean Peninsula. In particular, the author considers such models: the gradual integration, sudden collapse of the North Korean regime, «North Korean blitzkrieg». As a result characteristics of main features and criteria that define each of the alternatives are pointed out. There are proposed basic steps required for implementation of each of the formulas. Within the frameworks of this article it is also underlined the impact of all three models of the possible RK – DPRK unification.

Keywords: Korean Peninsula unification, integration, South Korea, North Korea, transformations.

УДК 29:327.55(3)

РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Стратюк В.І.

Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена аналізу місця та ролі релігійного фактору у сучасній системі міжнародних відносин, його впливу на світові політичні процеси, що відбуваються на міжнародній арені у сучасному світі. Розглядається проблема взаємовідносин релігії і політики та вплив релігії на процеси державотворення в історичній ретроспективі: від стародавніх часів до сьогодення. Проаналізовано сучасний релігійний склад населення світу та релігійну однорідність деяких країн та регіонів світу. Наголошено на деяких тенденціях сучасного релігійного розвитку, серед яких особливе місце посідає процес злиття релігій, який відбувається через низку причин, зокрема, через міграційні процеси з мусульманських країн до країн Європи. В контексті цього питання звертається увага на питання впливу релігії на міжнародне та національне законодавство. Особливо розглядається питання впливу релігійного фактору на політичні процеси в Україні, місце та роль церкви у політичному житті держави та її реакція на події Революції Гідності, анексії Криму та бойових дій на Сході України.

Ключові слова: релігія, релігійний фактор, міжнародні відносини, система міжнародних відносин, секуляризація.

Постановка проблеми. Глобальні зрушення та зміни, що відбуваються в сучасному світі протягом останніх 30 років, значною мірою позначилися на геополітичній карті світу. Тривалий час фахівці відмовлялися виділяти серед причин світових політичних процесів щось інше, крім економічних інтересів, боротьби за територію тощо, а релігія в той самий час розглядалася як щось виключно духовне та особистісне. Але саме таке «виключення» релігії з геополітичних процесів призвело до зростання мусульманського, євангельського та інших фундаменталізмів, релігійного тероризму, «Арабської весни» та інших процесів. Розпад СРСР, припинення «холодної війни», криваві події та подальший розпад Югославії, теракт 11 вересня 2001 року в США та інші події змусили багатьох дослідників звернути свою увагу не тільки на політичне та економічне підґрунтя сучасних конфліктів, а й на релігійний їх аспект. Багато хто з фахівців почав говорити про так зване «повернення релігії», а деякі наполягають на думці, що вона, власне, нікуди й не зникла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеризуючи стан розробки проблеми, варто

сказати, що місце та роль релігійного фактора у міжнародних відносинах є предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед вітчизняних дослідників даного питання варто відзначити наукові праці Н. Балицької, О. Коппель, Ю. Павленка, А. Сопко, А. Яцько. Також цікавим з точки зору вітчизняної історіографії є дослідження українського релігієзнавця В. Єленського, який у своїй праці «Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття» зазначає, що ігнорування релігійного фактора у сучасних міжнародних відносинах та у вивченні міжнародних конфліктів є помилковим. Серед зарубіжних вчених, що займалися дослідженням даної тематики, варто виділити З. Бжезинського, Г. Робберса, А. Тойнбі, Ф. Фукуяму, С. Хантінгтона, О. Шпенглера. Так, А. Тойнбі та С. Хантінгтон розглядаючи історію людської цивілізації, визначають релігійний фактор як одну з важливих ознак цивілізації та джерело конфліктів на міжнародній арені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасному світі одним з найбільш актуальних питань є роль релігії у майбут-

ньому та її вплив на міждержавні стосунки. Деякі тенденції сучасного релігійного розвитку дозволяють спрогнозувати у майбутньому множинність релігійних систем, зв'язки між якими сприятимуть формуванню якісно нових процесів у відносинах між різними міжнародними акторами. Однією з таких тенденцій можуть слугувати зміни у географії різних релігій світу, в першу чергу, світових – християнства, ісламу та буддизму. Прояви цієї тенденції вже спостерігаються через посилення ісламського впливу на країни Західної Європи, спричинене міграційними процесами з країн Близького Сходу та Північної Африки, переплетіння різних релігій та розповсюдження на нетрадиційні для них території, яке проявляється через поширення християнства у таких країнах Сходу як Японія, Китай та Сінгапур та зацікавленості буддизмом у країнах Заходу. Не менш актуальними є й проблема порозуміння між різними конфесіями однієї релігії та перспектива глобального міжрелігійного діалогу як шляху толерантизації відносин на міжнародній арені. Вочевидь, все це вимагатиме більш ґрунтовних досліджень в різних галузях науки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз місця та ролі релігійного фактору у сучасній системі міжнародних відносин та його вплив на світові політичні процеси. На сьогоднішній день існує безліч тенденцій, які визначають розвиток тих чи інших релігій, а відповідно й впливають на перебіг подій міжнародного життя. Поступово змінюються обличчя та характеристики кожної з релігій, територіальні межі релігій зміщуються, релігійна карта світу трансформується. Все це призвело до усвідомлення фахівцями у різних галузях того, що релігія є важливим фактором впливу як на регіональну, так і на глобальну політику.

Виклад основного матеріалу. Проблема взаємозв'язку релігії та політики завжди була актуальною, їх взаємодію можна простежити на будь-якому етапі історичного розвитку людства, починаючи з найдавніших часів, коли форми релігійних вірувань корелювалися із політичними змінами. Важливим етапом в історії стала поява, розвиток та розповсюдження світових релігій: буддизму (від VI ст. до н. е.), християнства (від I ст. н.е.) та ісламу (від VII ст. н. е.). Впродовж подальшого розвитку людства взаємодія політики і релігії реалізовувалась через державу та її відносини з церквою, які нерідко переростали у суперечності, оскільки остання тривалий час претендувала на домінуючу роль у вирішенні питань внутрішньої та зовнішньої політики. Значним моментом у відносинах держави і церкви став Вестфальський мир 1648 року, який започаткував однойменну систему міжнародних відносин та фактично закінчив епоху Середньовіччя, у якій церква відігравала ледь не найпомітнішу роль. Одним з найголовніших принципів вестфальської системи було відокремлення релігії від дипломатії та побудова державної політики виключно на основі секуляризованих державних інтересів. Фактично метою зовнішньої політики європейських держав стало задоволення державних потреб, які визнавалися «реальними», тоді як релігійні вважалися «ілюзорними» та були відсунуті на другий план. Звичайно, не можна стверджувати, що релігія більше не ві-

дігравала жодної ролі у міжнародних відносинах Нового часу. Прикладом її впливу може бути Священний союз європейських монархів, однак роль релігії все ж таки поступово та помітно зменшувалась. Мислителі XVIII – кінця XIX століть вважали, що релігія не має жодного майбутнього, чекаючи її занепаду, а подекуди навіть і зникнення, оскільки на той момент вона почала ототожнюватися з певним проявом відсутності критичного мислення. На початку та у другій половині XX століття ситуація трохи змінилася і інтелектуали вже не стверджували, що релігія повністю зникне з публічної сфери життя людини, а виконуватиме виключно свою духовну функцію. Хоча варто наголосити на тому, що у працях класиків теорії міжнародних відносин другої половини XX ст. найбільш вживаним терміном стала «секуляризація», під якою розуміють процес відокремлення релігії від всіх сфер суспільного життя та втрати її впливу на політику, культуру та міжнародні відносини. Автором цього терміну в такому його розумінні є відомий соціолог релігії Пітер Бергер, який у 1968 році спрогнозував, що на початку XXI століття релігійних осіб можна буде віднайти лише у маленьких сектах, які боротимуться за виживання у секулярному суспільстві [3, с. 12]. Але такі погляди були актуальними лише у 1960-их роках. Впродовж декількох років світова спільнота зіткнулась з подіями, які були охрещені «наступом» ісламу»: захоплення терористами Великої Мечеті з 6-ма тисячами прочан, які з'їхалися до Мекки на щорічний хадж; створення Хезболли; створення міжнародної терористичної сунітської організації «Аль-Каїда» як одним з шляхів боротьби з радянським вторгненням до Афганістану та інші. Особливе місце серед цих подій займала й Іранська революція 1978-1979 рр., наслідком якої стало повалення «неісламського» режиму в країні. Це викликало серйозне занепокоєння серед політичних кіл, оскільки на той момент Іран вважався чи не найбільш вестернізованою країною регіону. Революція призвела до кардинальних змін у зовнішній політиці Ірану, які стали причиною посилення радикальних ісламських угруповань у інших мусульманських країнах. Втім, релігійні піднесення другої половини XX ст. були характерними не тільки для ісламу. Значні зрушення викликав II Ватиканський Собор (1962-1965), який наголосив на важливості захисту основних прав й свобод людини та вказав на обов'язок державної влади слідувати за їх дотриманням. Все це відбувалося в умовах, коли три чверті країн, що сповідували католицизм, очолювалися авторитарними режимами. Засудження дій цих режимів призвело до нападів на церкву, репресій проти духовенства, але це не зупинило Католицьку Церкву у боротьбі за демократію у країнах Латинської Америки та проти апартеїду у Південній Африці. Всі ці події змусили дослідників переглянути власні прогнози про зменшення впливу релігії на міжнародні відносини та політику в сучасному світі. Вже згадуваний Пітер Бергер у 1996 р. написав: «Сучасний світ, за кількома винятками, є так само нестямно релігійним, яким він був завжди, причому у деяких місцях – це більш релігійним, ніж колись» [1], чим фактично заперечив власну ж теорію секуляризації суспільства.

Початок ХХІ ст. та трагічні події 11 вересня 2001 р. ще більш утвердили ту точку зору, що релігія не може не впливати на світову політику. У ХХІ ст. релігія бере участь у націєтворенні, впливає на право, економіку, культуру. У дебати на релігійну тематику вступають державні та політичні діячі, законодавці, дипломати. Величезний резонанс в світі викликали такі події, як спалення Коранів на американській базі у Баграмі; справа учасниць феміністичного гурту Pussy Riot та форми їх протесту у московському храмі Христа Спасителя; скандал, викликаний публікацією карикатур на ісламського пророка Мухаммеда та подальший напад на французький сатиричний щотижневик «Charlie Hebdo»; терористичні акти у Франції та Бельгії, відповідальність за які взяли на себе учасники терористичної організації Ісламська Держава. Звичайно, нині не тільки мусульманські лідери визначають, що немає розділення між релігією та політикою, але й, наприклад, колишній президент США Джордж Буш-молодший, який у своїй інавгураційній промові проголосив США обраною Богом заради встановлення демократії й свободи по всьому світі [3, с. 155].

Релігійний склад населення світу, то за даними американської недержавної організації Pew Research Center, яка здійснює дослідження, суспільної думки та різноманітних світових тенденцій, в тому числі релігійних, станом на 2012 рік виглядає наступним чином: християни – 2,2 млрд. (31,5%), мусульмани – 1,6 млрд. (23,2%), індуїсти – 1 млрд. (15%), буддисти – 500 млн. (7,1%), іудаїзм – 14 млн. (0,2%), інші конфесії – 58 млн. (0,8%). Приблизно 400 млн. чоловік (5,9%) практикують різні традиційні релігії, а 1 млрд. (16,3%) не ототожнюють себе з жодною релігією, це атеїсти, агностики та ті, хто не ідентифікує себе з жодною релігією, що була представлена в опитуванні [2].

Не залежно від глобалізаційних процесів, що відбуваються в сучасному світі, урізноманітнення релігійної карти світу та певне злиття релігій, деякі країни все одно зберігають власну однорідність релігійної приналежності громадян. Наприклад, мусульмани складають приблизно 98% населення Тунісу, Сомалі, Марокко, Афганістану; приблизно стільки ж християн проживає в Парагваї, Еквадорі, на Мальті й у Польщі; буддистами є 3/4 населення Таїланду, Бутану й Камбоджі, а в багатьох країнах світу є свої власні національні релігії, як, наприклад, в Індії – індуїзм, в Ізраїлі – іудаїзм, а в Японії – синтоїзм [2]. Крім того, в деяких країнах світу певна релігія визнається офіційною на рівні держави та її особливий статус закріплюється в конституції та інших нормативно-правових актах. Наприклад, католицьке віросповідання християнства є державною релігією в Аргентині, Домініканській Республіці, Польщі, Монако, Ліхтенштейні, Сан-Марино та ін. Православне християнство як офіційна державна релігія визнається в Греції. Іслам є державною релігією більшості країн Сходу. Буддизм закріплений у якості державної релігії основними законами Бутану, Лаосу, Камбоджі та Таїланду. Також не варто забувати, що в світі є декілька теократичних держав, де політична влада належить духовенству або главі

церкви, наприклад, Ватикан, Іран, Саудівська Аравія. Крім того, особливим випадком є Ізраїль, де іудаїзм не є державною релігією, але релігія фактично не відділена від держави. Релігійні органи та організації підтримуються Міністерством у справах релігії, в деяких галузях діє виключно релігійне право, а в шабат (свято суботи) у багатьох містах не працює громадський транспорт, державні та банківські установи.

Однією з важливих тенденцій сучасності є те, що релігії переплітаються між собою або переміщуються на території, які не були характерними для них раніше. Наприклад, поступово звичними стали мечеті в багатьох західноєвропейських містах та буддійські монахи бельгійського походження. Окремим моментом, що також впливає на події на міжнародній арені, є стрімке зростання мусульман за межами мусульманських країн внаслідок міграційних процесів, спричинених «Арабською весною» та війною у Сирії, в першу чергу у Західній Європі. За ХХ ст. кількість мусульман тут збільшилась з 53 000 до 13 млн. осіб, що складає 3,5% населення ЄС. Прогнозують, що в 2025 р. вони становитимуть 10-15% населення Західної Європи [3, с. 136]. Логічним наслідком міграційної кризи стає зростання ксенофобних настроїв та поширення протестних антимігрантських рухів, які набувають відверто антиісламського характеру. Цій тенденції сприяло те, що нинішній міграційний вибух припав на високий сплеск націоналізму в європейських країнах внаслідок провалу політики мультикультуралізму, зростання популярності націоналістичних партій і рухів. Хоча варто наголосити на тому, що мусульмани, які переселилися до Європи, так досі і не досягли рівня економічного добробуту середньостатистичного європейця і жодним чином не демонструють свого бажання інтегруватися в світ європейських цінностей.

Релігійні питання відіграють важливу роль і в Україні. Не дивлячись на проблему створення Єдиної Помісної Православної Церкви, яка за 25 років незалежності України так досі і не знайшла свого вирішення, церква в Україні не лише має високий рівень суспільної довіри, але й має великий вплив на суспільно-політичні процеси. За даними соціологічної служби Центру Разумкова, станом на 2016 р. 70,4% громадян України визнали себе віруючими, а 34% впевнені в тому, що релігія є елементом політичного життя, але при цьому 55% респондентів певні, що церква не має втручатися у державні відносини [5]. Церква неодноразово висловлювала свою позицію з приводу процесів, що відбуваються в країні та світі. Так, під час Помаранчевої революції осені-зими 2004 р. та Революції Гідності осені-зими 2014р. святі отці різних церков молилися за мир і злагоду в Україні. Також Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій неодноразово виступала з заявами у зв'язку з суспільно-політичними подіями кінця 2013 – початку 2014 рр., анексією Кримського півострова та бойових дій на Сході України. У всіх цих подіях Церква фактично стала на бік громадянського суспільства та на захист миру, територіальної цілісності та суверенітету України. Виключенням стала тільки Українська Православна Церква Московського патріархату (УПЦ МП) – самоврядна право-

славна церква з правами широкої автономії у складі Російської православної церкви, позиція якої щодо конфлікту на території України є неоднозначною. Експерти відзначають, що УПЦ МП стала одним з інструментів ескалації конфлікту, оскільки російські спецслужби інтенсивно поширюють через священнослужителів антиукраїнські настрої. Внаслідок цих подій стосунки між віруючими УПЦ МП та інших церков погіршились, що призвело до переходу парафій до інших церков. Згідно з інформацією голови підкомітету з питань державної політики у сфері свободи совісті та релігійних організацій Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності В.Єленського, 60-70 парафій УПЦ МП перейшли до Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ КП) [4].

Зміни в релігійному житті закономірно знаходять своє відображення в законодавстві. Прикладом цьому є Закон Франції, що забороняє державним службовцям, включаючи викладачів, відверто носити релігійні символи, а учням державних шкіл – демонструвати свою релігію приналежності. Це стосується безпосередньо мусульманського хиджабу, сикхських тюрбанів та іудейських шапочок-кіпа. У Німеччині 8 з 16 земель на законодавчому рівні заборонили вчителю у державних школах носіння релігійної одягу та відкрити демонстрацію релігійної символіки, причому з пояснювальних документів слідує, що в основному закон спрямований проти мусульманського одягу. У 2010 році французький парламент пішов ще далі: було заборонено поява у громадських місцях з повністю закритим обличчям. За порушення цієї заборони передбачений штраф до 150 євро, а примушення жінки до носіння такого одягу карається роком тюрми та штрафом у 30 тис. євро. Схожі міри приймаються і в ряді інших країн, включаючи Італію, Велику Британію, Данію, Іспанію, Бельгію [3, с. 140].

Ще одним прикладом впливу релігійного фактору на законодавство є дискусія навколо згадування християнської спадщини у Преамбулі Європейської Конституції, яка, на думку

багатьох фахівців, була штучно розгорнута для відвернення уваги депутатів від більш значущих та гострих питань. Характерно, що проти згадування християнства у документі виступила Франція та мусульманська Туреччина. Врешті-решт, після тривалих суперечок текст преамбули містив досить розпливчату згадку про культурні та релігійні джерела спадщини країн Європи. Хоча саме цивілізаційна, в тому числі і релігійна, невідповідність турецького суспільства європейській спільноті згадується серед основних аргументів противників вступу Туреччини в ЄС, що гальмує процес подальших переговорів між сторонами з цього питання, не дивлячись навіть на той факт, що заявку на членство Туреччина подала ще у 1987 р.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що останнім часом релігійний фактор відіграє все більшу роль в Україні та на світовій політичній арені. Зростає кількість міжнародних релігійних організацій, активізується їх діяльність, змінюються конфесійні групи населення, глобальна динаміка розвитку відзначається асиметричністю, що досить часто призводить до змін у політичному житті багатьох країн світу. Релігійний фактор впливу на зовнішню політику характеризує не лише країни Близького та Середнього Сходу, як це мало місце раніше, але й інших суб'єктів міжнародного права. На сьогоднішній день релігія є одним з чинників, які використовуються у досягненні певних політичних, економічних, соціальних та інших цілей всередині певної країни, а також на міжнародній арені, що, в свою чергу, породжує ряд викликів сучасній системі міжнародних відносин. Релігійне піднесення відбувається симетрично з занепадом ідеологій, що були панівними впродовж тривалого часу, величезними демографічними змінами і посиленням глобалізаційних процесів. Все це призводить до усвідомлення фахівцями різних галузей того, що релігія є важливим фактором впливу як на регіональну, так і на глобальну політику, і, звичайно, на міжнародні відносини в цілому.

Список літератури:

1. Berger P. The Desecularization of the World: A Global Overview / Peter Berger // The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics / Ed. by P. Berger. – Washington: Ethics and Public Policy Center, 1999. – P. 1-18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://storage.cloversites.com/pathwaysformutualrespect/documents/Berger-Desecularization_World.pdf
2. The Global Religious Landscape Report 2012 [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pewforum.org/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>
3. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття. – Львів: Видавництво Українського католицького університету. – 2013. – 504 с.
4. За 2 роки в Україні Московський патріархат втратив до 70 парафій – Єленський [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27477434.html>
5. Релігія і Церква в українському суспільстві: конфесійний розподіл [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.razumkov.org.ua/upload/1464081325_file.pdf
6. Турчин Я.Б. Історія міжнародних відносин (від Стародавнього світу до початку ХХ ст.). Навч. посіб. / Я. Б. Турчин, Р. Б. Демчишак, Т. І. Плазова. – Львів: Видавництво Львівської політехніки. – 2013. – 140 с.

Стратюк В.И.

Киевский национальный университет культуры и искусств

РЕЛИГИЯ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА СОВРЕМЕННЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Аннотация

Статья посвящена анализу места и роли религиозного фактора в современной системе международных отношений, его влияния на мировые политические процессы, которые происходят на международной арене на современном этапе. Рассматривается проблема взаимоотношений религии и политики и влияние религии на процессы создания государства в исторической ретроспективе: от древних времен до современности. Проанализированы нынешний религиозный состав населения мира и религиозная однородность некоторых стран и регионов мира. Делается акцент на некоторых тенденциях современного религиозного развития, среди которых особое место занимает процесс слияния религий, который происходит по ряду причин, особенно, из-за миграционных процессов из мусульманских стран в страны Европы. В контексте этого вопроса акцентируется внимание на вопрос влияния религии на международное и национальное законодательство. Отдельно рассматривается вопрос влияния религиозного фактора на политические процессы в Украине, место и роль церкви в политической жизни государства и ее реакция на события Революции Достоинства, аннексии Крыма и боевых действий на востоке Украины.

Ключевые слова: религия, религиозный фактор, международные отношения, система международных отношений, секуляризация.

Stratuk V.I.

Kyiv National University of Culture and Arts

RELIGION AS A FACTOR OF INFLUENCE ON MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

This article analyzes the place and role of the religious factor in the modern system of international relations, its influence on the world political processes that take place on the international arena. It considers the problem of mutual relations between religion and politics and the influence of religion on the processes of creation of the state in historical retrospective: from ancient times to the present. It analyzes the current religious composition of the world population and religious homogeneity of some countries and regions. The emphasis is placed on some trends of the modern religious development, among which a special place occupies the process of fusion of religions, which happens for various reasons, particularly because of the migration processes from Muslim countries to Europe. Within the context of this question attention is focused on issue of the influence of religion on international and national legislation. The article also discusses the influence of the religious factor on the political processes in Ukraine, the place and role of the Church in the political life and its reaction to the events of the Revolution of Dignity, the annexation of the Crimea and the war in the east of Ukraine.

Keywords: religion, religious factor, international relations, system of international relations, secularization.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 01:82.09Франко І.:378.4(477.83)ЛНУФ

БІБЛІОГРАФІЧНЕ ФРАНКОЗНАВСТВО У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Біловус Г.Г.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Описано бібліографічну франкіану в історичній ретроспективі. Проаналізовано франкознавчі бібліографічні напрацювання Львівського університету імені Івана Франка. Окреслено жанрово-видове розмаїття бібліографічних показників, їх призначення. Розглянуто принципи бібліографічного групування представленого в них матеріалу. Наголошено на ролі й значенні бібліографічних франкознавчих праць, необхідності створення сучасних бібліографічних видань задля поглиблення франкознавчих наукових досліджень.

Ключові слова: Іван Франко, франкознавство, бібліографія, бібліографічні показники, Львівський університет.

Постановка проблеми. В українській культурі й науці монументальна постать І. Франка вирізняється своєю значимістю й багатогранністю таланту. Інтелектуальний і творчий спадок ученого-енциклопедиста завжди спонукав науковців до все нових інтерпретацій та узагальнень, а бібліографів – до опрацювання й систематизації бібліографічних надбань у царині франкознавства. Серед численних наукових інституцій Львівський університет в царині бібліографічних франкознавчих надбавок займає особну нішу. Починаючи з середини 1950-х рр., студії у царині бібліографічного франкознавства тут ніколи не припинялися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислити феномен І. Франка намагалась не одна генерація франкознавців-бібліографів, про що свідчить широкий спектр бібліографічних франкознавчих надбань. Так, зазначені питання були об'єктом студій М. Бутрина, Л. Каневської, Я. Кравця, М. Легкого і С. Пилипчука, М. Мороза, Т. Пачовського і Я. Шуста та ін.

Метою цієї статті є висвітлення питань становлення й розвитку бібліографічного франкознавства у Львівському університеті, специфіки франкознавчих бібліографічних видань як учених і бібліографів Львівського університету, так і науковців інших інституцій, які публікували свої розвідки у виданнях Франкового вузу, що сягають другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. Бібліографічний огляд франкознавчих показників здійснено в хронологічній послідовності їх виходу. Поза об'єктом дослідження залишилися внутрішньокнижкові та пристатейні бібліографічні списки франкових творів і матеріалів про його діяльність, опубліковані у монографіях, авторефератах дисертацій, брошурах, хрестоматіях, методичних семінаріях тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із перших за хронологією виходу є бібліографічна праця «Публікація рукописної спадщини Ів. Франка на Радянській Україні (Бібліографічний показник)», надрукована в 1955 р. у четвертому збірнику Львівського університету «Іван Франко» [6]. Уклав зазначений показник О. Дей, згрупувавши матеріал у ньому в три під-

розділи: 1. Художня творчість (проза, поезія, драматичні твори); 2. Літературно-критичні, публіцистичні та наукові праці; 3. Листування. У межах кожного підрозділу матеріал подано за часом його написання. Загалом бібліографічний масив зібраних матеріалів нараховує 82 бібліографічні записи. Позитивним є те, що до більшості бібліографічних описів подано анотації. У кінці показника вміщено три додатки бібліографічного характеру, тісно пов'язані зі змістом показника, а саме: а) публікації листів різних авторів до І. Франка, як-от: листи В. Лукича, П. Грабовського, Лесі Українки, О. Веселовського, М. Комарова; б) повідомлення про автографи І. Франка та документи про нього; в) публікації Франкових записів народної творчості. Отож, зазначений показник, що висвітлював публікації рукописної спадщини І. Франка, став поштовхом до розгортання франкознавчої роботи в Україні.

Багаті скарби франкознавчої літератури у 1956 р. стали об'єктом студій бібліографів Наукової бібліотеки Львівського державного університету (нині – Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка), які підготували й видали короткий бібліографічний показник для студентів «Іван Якович Франко. 1856–1916» [11]. Розпочинається показник статтею О. Корнійчука «Великий Каменярь» [11, с. 5–7], яка дає стислий огляд життя і творчості І. Франка. Мета цього показника – допомогти ознайомитись з основними виданнями творів І. Франка, листуванням І. Франка та з найважливішою літературою про нього, що відображено в дев'яти рубриках. Показник охоплює книги й окремі журнальні статті, а також містить примітку про те, що більш повний список літератури й докладні відомості про кожне видання, що хронологічно сягає 1941–1953 рр., подає показник «Іван Франко» І. Бойка [9].

До заанонсованого показника І. Бойка апелюють і вчені Університету Т. Пачовський і Я. Шуст, які з нагоди 100-літнього ювілею з дня народження І. Франка підготували бібліографічний показник франкознавчих праць професора М. Возняка з 1940 по 1953 рр. [24]. Бібліографічний показник «Праці М. С. Возняка про життя

і творчість І. Франка» складено за принципом хронологічної послідовності надрукованих робіт з 1910 до 1954 рр. загальною кількістю 125 наскрізно пронумерованих позицій. В окремих випадках подано анотації, а також використано систему скорочень, що допомогла уникнути частих повторень окремих слів, назв журналів, газет тощо.

Отож, сторічний ювілей Івана Франка став мотивацією до подальшого розгортання дослідницької роботи над вивченням життя, творчості, світогляду письменника. Як зазначає О. Башун, почався новий етап у розвитку бібліографічного франкознавства, для якого важливими були роки 1966, 1971, 1976, 1981, коли відзначалися 110, 115, 120 і 125-ті роковини з дня народження І. Франка, оскільки вони сприяли появі нових видань його творів, перекладів та досліджень [1].

Знаковим є те, що науковці Львівського університету Т. Пачовський і Я. Шуст опублікували бібліографічний покажчик у щорічному збірнику «Іван Франко. Статті і матеріали», ініціатором створення якого у 1948 р. був саме М. Возняк. Слід наголосити, що зазначений збірник, який почав виходити при кафедрі української літератури, з часом зазнавав різних модифікацій (з 1966 р. публікується як один із випусків збірника наукових праць «Українське літературознавство»), але не перестав виходити дотепер, ставши запорукою систематичності й безперервності франкознавчих студій не тільки вчених Львівського університету, а й усієї наукової спільноти, що зусібіч студювала велегранний доробок І. Франка, зазвичай публікуючи свої праці в цьому щорічнику. Бібліографічна палітра франкознавства у збірнику «Іван Франко. Статті і матеріали» (1948–1965) представлена численними працями: М. Мороза «Бібліографічний список недрукованих праць академіка М. С. Возняка про життя і творчість Івана Франка» [16], «Іван Франко в мистецтві та художній літературі: (Матеріали до бібліографії)» [17], «Франкознавство за 1962–1963 роки» [21], «Франкознавство за 1964 рік» [23], «Матеріали до бібліографії критичної літератури про Івана Франка (1875–1938)» [19], П. Кравчука «Матеріали і статті про життя і творчість Івана Франка на сторінках української прогресивної преси в Канаді» [14] тощо. Отож, збірник «Іван Франко. Статті і матеріали» як засвідчення сталого розвитку франкознавства у Львівському університеті інкорпорував широкий різножанровий спектр бібліографічних публікацій: списки, огляди, покажчики, матеріали до бібліографії тощо. Незважаючи на заідеологізованість значної частини бібліографічних матеріалів, що охоплювали різні хронологічні відтинки й були відбитком «актуальних» досліджень тогочасного франкознавства, вони все ж відіграли важливу роль у формуванні академічного бібліографічного франкознавства.

Починаючи з 1966 р., пріоритетні напрями розвитку франкознавства висвітлював, як значалося вище, збірник наукових праць «Українське літературознавство», що продовжував у рубриці «Бібліографія» систематичне представлення річних оглядів франкіани: О. Мороза «Франкознавство за 1965 рік» (О. Мороз упорядкував бібліографічні матеріали, що охоплюють 1965–1973 рр. [22], а за 1974 і 1975 рр. [20] у співтворстві з М. Морозом), М. Мороза «Франкоз-

навство за 1976 рік» [18], М. Бутрина «Франкознавство за 1977 рік» (М. Бутрин укладав щорічні бібліографічні покажчики франкіани з 1977 до 1989 рр.) [4]. Увесь зібраний матеріал бібліографі, в основному, групували за розділами: «Твори І. Я. Франка», «Література про І. Я. Франка», «І. Я. Франко в літературі та мистецтві», «Хронікальні матеріали», «Бібліографічні посібники», а також регулярно подавали розділ «Доповнення за ... роки». У часі ювілейних святкувань І. Франка укладачі доповнювали бібліографічні посібники відповідними розділами, як-от: «Підготовка до відзначення 110-річчя з дня народження І. Франка у 1966 р.», «Літературно-меморіальний музей І. Франка в Криворівні», «Літературно-меморіальний музей І. Франка у Львові», «Літературно-меморіальний музей І. Франка у селі Івана Франка» тощо. У межах кожного розділу бібліографи фіксували матеріал за алфавітом бібліографічного заголовка чи назви праці. На прикрість, у всіх бібліографічних посібниках відсутня нумерація бібліографічних записів, що, певним чином, позначається на зручності користування матеріалами.

Слід констатувати, що ґрунтовні розвідки франківської бібліографії О. Мороза, М. Мороза та М. Бутрина, що систематично подавалися на сторінках наукового збірника «Українське літературознавство», не стали комплексом взаємопов'язаних видань, які б охоплювали найактуальніші проблеми франкознавства, оскільки, навіть незважаючи на їх цінність, вони не можуть дати певного уявлення про стан бібліографування франкіани окресленого періоду. Л. Каневська, акцентуючи на розпорошеності бібліографічних матеріалів по різних збірниках, констатує, що «з цих причин послугуватися ними часом украй незручно...», пізніші доповнення до цих бібліографій містяться в інших джерелах, що значно утруднює оперативний пошук потрібної дослідникам інформації» [12, с. 115].

Серед інших досягнень бібліографічної франкознавчої науки, опублікованих на сторінках журналу «Українське літературознавство»: покажчик М. Бутрина «Бібліографія франківської бібліографії (1882–1975 рр.)» [3] зі статтею від упорядника, хронологічним принципом бібліографування документів, які в межах років подано за алфавітом, а також вказівкою на характер, зміст, цільове і читацьке призначення цих бібліографічних матеріалів; бібліографія М. Зубрицької та М. Мороза «Зарубіжна Франкіана» (нараховує 193 бібліографічні записи, згруповані у два розділи: «Видання творів Івана Франка» (1941–1991 рр.) і «Критична література про Івана Франка» (1941–1991 рр.) [8] тощо.

Зацікавлення постаттю патрона Університету стає домінуючим у 1980-ті рр., коли було опубліковано два покажчики видань Франкових творів. Так, у 1984 році було підготовлено і видано бібліографічний покажчик «Франкознавство у Львівському університеті» [27], який упорядкували працівники наукової бібліотеки Університету М. Бутрин, М. Гордій, Г. Домбровська. До нього залучені дослідження науковців із різних галузей знань. Хронологічні межі зібраних бібліографічних матеріалів сягають 1945–1981 рр. У передмові до покажчика І. Дорошенко [27, с. 1] зазначає, що серед цих публікацій провідне місце займають

франкознавчі напрацювання М. Возняка, зважаючи на особливу цінність яких у покажчику подано не лише окремі видання, а й розписано два його збірники статей – «З життя і творчості І. Франка» (К., 1955) та «Нариси про світогляд І. Франка» (К., 1955); вміщено також першодруки статей, які згодом доповнював, а то й переробляв автор. Покажчик, матеріал якого подано в хронологічній послідовності, а в межах року – за алфавітом прізвищ авторів або назв, складається з п'яти розділів, присвячених публікаціям творів І. Франка (розділ 1), вивченню життєвого і творчого шляху І. Франка вченими Львівського університету (розділ 2), дисертаційним дослідженням із вивчення спадщини Каменяря (розділ 3 і 4), вшануванню пам'яті І. Франка у Львівському університеті (розділ 5). Зазначений бібліографічний покажчик доповнено такими допоміжними покажчиками, як «Франкознавчі збірники, видані у Львівському університеті (1948–1981 рр.)», іменним та предметно-тематичним покажчиками, останній із яких дає можливість простежити не тільки ретроспективу франкознавчих досліджень, а й окреслити майбутні шляхи розвитку франкознавчої науки.

Хронологічним продовженням попереднього видання є бібліографічний покажчик за такою ж назвою «Франкознавство у Львівському університеті» [26], опублікований у 1988 р. Другий випуск бібліографічного покажчика з франкознавства доповнено новими проблемно-теоретичними дослідженнями науковців Львівського університету за останнє п'ятиліття (1982–1987). Як і в першому випуску, тут подано допоміжні іменний та предметно-тематичний покажчики, а також опис франкознавчих збірників, що видані у Львівському університеті за 1982–1987 рр. Ці бібліографічні праці давно посіли вагоме місце в українському франкознавстві.

Однак, незважаючи на певні досягнення, бібліографічне забезпечення франкознавства поки що відстає від розвитку франкознавчих напрацювань. Аналізуючи всі наявні на середину 1990-х років бібліографічні праці про І. Фран-

ка, М. Бутрин дійшов висновку, що всі вони (а це близько 250 видань) не відповідають цілям і завданням сучасного франкознавства і тому нагальною залишається потреба створення капітального, повного бібліографічного покажчика науково-допоміжного виду про життя і творчість І. Франка [2, с. 144]. Тому у Львівському національному університеті імені Івана Франка, що упродовж багатьох десятиліть висвітлював еволюцію франкознавчої думки, питання бібліографічної франкіани і сьогодні залишається в полі зору науковців. Свідченням цього є: публікація матеріалів до бібліографії Я. Кравця «Іван Франко у франкомовних перекладах і критиці» [13], В. Моторного і О. Лазор ««Іван Франко нам далекий і близький» (сторінки серболужицької Франкіани)» [10], «Бібліографічного покажчика літературних, наукових, публіцистичних творів Івана Франка в журналі «Зоря» Ф. Дисака [7], бібліографічного огляду М. Легкого і С. Пилипчука «З останнього десятиліття франкознавства» [15], бібліографічного електронного ресурсу «Українське літературознавство (1966–2010): бібліографія франкознавчих праць» (укл. П. Салевич) [25], а також проведення Міжнародних наукових конгресів із нагоди 150- і 160-річчя письменника, що сприятимуть популяризації творчої спадщини І. Франка, й у бібліографічному вимірі зокрема, а створені бібліографічні покажчики І. Франка стануть важливою базою для формування повного корпусу бібліографічної франкіани.

Висновки і перспективи. Отож, бібліографічна продукція з франкознавства вирізняється широтою і актуальністю, жанровим та видовим розмаїттям. Проведений аналіз свідчить, що бібліографічна та й дослідна робота переважно по-зжвавлюється перед ювілейними подіями, тому можна констатувати її циклічність. Сучасна доба ставить нові завдання на ниві бібліографічного франкознавства, які вимагають уважного і скрупульозного вивчення та їх вирішення, залишаються актуальними і сьогодні, особливо в рік ювілейних святкувань І. Франка.

Список літератури:

1. Башун О. Бібліографічне забезпечення франкознавства [Електронний ресурс] / Олена Башун // Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analtic/index.php?ELEMENT_ID=11201 – Назва з екрана.
2. Бутрин М. Бібліографічна франкіана / М. Бутрин // Іван Франко: письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів: [б. в.], 1998. – С. 142–144.
3. Бутрин М. Л. Бібліографія франківської бібліографії (1882–1975 рр.) / М. Л. Бутрин // Українське літературознавство: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: вид-во при ЛДУ видавничого об'єднання «Вища школа», 1977. – Вип. 28: Іван Франко. Статті та матеріали. – С. 116–135.
4. Бутрин М. Л. Франкознавство за 1977 рік [–1989 рік] / М. Л. Бутрин // Українське літературознавство: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: вид-во при ЛДУ видавничого об'єднання «Вища школа», 1980–1990. – Вип. 34–60: Іван Франко. Статті та матеріали.
5. Давидова М. Твори Івана Франка мовами народів СРСР / М. Давидова // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1960. – Зб. 7. – С. 487–504.
6. Дей О. Публікація рукописної спадщини Ів. Франка на Радянській Україні (Бібліографічний покажчик) / О. Дей // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1955. – Зб. 4. – С. 203–223.
7. Дисак Ф. Бібліографічний покажчик літературних, наукових, публіцистичних творів Івана Франка в журналі «Зоря» / Федір Дисак // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Вип. 31. – С. 66–73.
8. Зубрицька М. Зарубіжна Франкіана / М. Зубрицька, М. Мороз // Українське літературознавство: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Світ, 1990. – Вип. 60: Іван Франко. Статті та матеріали. – С. 135–151.
9. Іван Франко: бібліогр. покажч. / АН УРСР, Держ. публ. б-ка УРСР; склав І. З. Бойко. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Київ: вид-во АН УРСР, 1956. – 288 с.
10. «Іван Франко нам далекий і близький» (сторінки серболужицької Франкіани): статті, матеріали, відгуки, переклади / упоряд. В. Моторний, О. Лазор. – Львів: [б. в.], 2006. – 104 с.

11. Іван Якович Франко. 1856–1916: короткий бібліографічний покажчик: (Посібник для студентів) / ЛДУ ім. І. Франка, Наук. б-ка; склала: Н. Р. Бережна; відп. ред. Ф. П. Максименко; вступ. ст. О. Корнійчука. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1956. – 24 с.
12. Каневська Л. Бібліографія зарубіжного франкознавства: сучасний стан і перспективи опрацювання / Лариса Каневська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів: [ЛНУ імені Івана Франка], 2010. – Вип. 51. – С. 114–121.
13. Кравець Я. Іван Франко у франкомовних перекладах і критиці: (Матеріали до біобібліографії) / Ярема Кравець // Тези доповідей шістнадцятої щорічної наук. конф., присвяченої 145-річчю від дня народження Івана Франка (17–19 жовтня 2001 р.). – Львів, 2002. – С. 79–81.
14. Кравчук П. Матеріали і статті про життя і творчість Івана Франка на сторінках української прогресивної преси в Канаді / П. Кравчук // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1960. – Зб. 7. – С. 389–394; 1962. – Зб. 9. – С. 319–333.
15. Легкий М. З останнього десятиліття франкознавства / Микола Легкий, Святослав Пилипчук // Слово і час. – 2008. – № 10. – С. 21–31.
16. Мороз М. Бібліографічний список недрукованих праць академіка М. С. Возняка про життя і творчість Івана Франка / М. Мороз // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1960. – Зб. 7. – С. 484–486.
17. Мороз М. О. Іван Франко в мистецтві та художній літературі: (Матеріали до бібліографії) / М. О. Мороз // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1965. – Зб. 12. – С. 199–230.
18. Мороз М. О. Франкознавство за 1976 рік / М. О. Мороз // Українське літературознавство: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: вид-во при ЛДУ видавничого об'єднання «Вища школа», 1978. – Вип. 30: Іван Франко. Статті та матеріали. – С. 121–130.
19. Мороз О. Н. Матеріали до бібліографії критичної літератури про Івана Франка (1875–1938) / О. Мороз, М. Мороз // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1962. – Зб. 9. – С. 191–318; 1963. – Зб. 10. – С. 208–279.
20. Мороз О. Н. Франкознавство за 1974 рік [і 1975 рік] / О. Н. Мороз, М. О. Мороз // Українське літературознавство: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: вид-во при ЛДУ видавничого об'єднання «Вища школа», 1976–1977. – Вип. 26, 28: Іван Франко. Статті та матеріали.
21. Мороз О. Н. Франкознавство за 1962–1963 роки / О. Н. Мороз, М. О. Мороз // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1964. – Зб. 11. – С. 235–269.
22. Мороз О. Н. Франкознавство за 1965 рік [–1973 рік] / О. Н. Мороз // Українське літературознавство: міжвід. респ. зб. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1966–1975. – Вип. 1–23: Іван Франко. Статті і матеріали.
23. Мороз О. Н. Франкознавство за 1964 рік / О. Н. Мороз, М. О. Мороз // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1965. – Зб. 12. – С. 231–249.
24. Пачовський Т. І. Праці М. С. Возняка про життя і творчість І. Франка: бібліогр. покажч. / Т. І. Пачовський, Я. І. Шуст // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 1956. – Зб. 5. – С. 407–420.
25. Українське літературознавство (1966–2010): бібліографія франкознавчих праць / [укл. П. Салевич] // Режим доступу: <http://institutes.lnu.edu.ua/franko/vydannya-institutu/ukrajinske-literaturoznavstvo/ukrajinske-literaturoznavstvo-1966-2010-bibliografiya-frankoznavchih-prats/>. – Назва з екрана.
26. Франкознавство у Львівському університеті: хронологічний покажчик літератури (1982–1987) / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Каф. укр. л-ри, Наук. б-ка; укл.: М. П. Гордій, Г. М. Домбровська, О. С. Пронишин. – Львів: ЛДУ, 1988. – 31 с.
27. Франкознавство у Львівському університеті: хронологічний покажчик літератури (1945–1981) / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Каф. укр. л-ри, Наук. б-ка; укл.: М. Л. Бутрин, М. П. Гордій, Г. М. Домбровська; наук. ред. і автор передм. І. І. Дорошенко. – Львів: [ЛДУ], 1984. – 125 с.

Билувус Г.Г.

Львівський національний університет імені Івана Франка

БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЕ ФРАНКОВЕДЕНИЕ ВО ЛЬВОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ: СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация

Рассматривается библиографическая франкиана в исторической ретроспективе. Анализируются франковедческие библиографические наработки Львовского университета имени Ивана Франко. Очерчено жанрово-видовое разнообразие библиографических указателей, их назначение. Описаны принципы библиографической группировки представленного в них материала. Подчеркивается роль и значение библиографических франковедческих изданий, необходимость создания современных библиографических изданий с целью углубления франковедческих научных исследований.

Ключевые слова: Іван Франко, франковедение, бібліографія, бібліографічні матеріали, Львівський університет.

Bilovus H.H.

Ivan Franko National University of Lviv

BIBLIOGRAPHY OF IVAN FRANKO STUDIES AT THE UNIVERSITY OF LVIV: STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Summary

The article explores the bibliography of Ivan Franko studies in the historical retrospective. It studies the achievements in the bibliographical area of Ivan Franko studies at Ivan Franko National University of Lviv. The research describes genre diversity of bibliographical indexes and their purpose. It also studies approaches to the bibliographic classification of the material presented in the indexes. The article stresses upon the role and importance of bibliographical Ivan Franko studies, the need to create modern bibliographical publications for the future in-depth researches in the area of Ivan Franko studies.

Keywords: Ivan Franko, Ivan Franko studies, bibliography, bibliographical index, University of Lviv.

УДК 101.2+027.7:378

СВІТОГЛЯДНІ АСПЕКТИ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЕПОХИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Кофто Д.Г.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Висвітлено аспекти трансформації діяльності бібліотек в Україні у системних проявах філософії інформаційної культури. Наголошено на необхідності впровадження техніко-технологічних механізмів реформування бібліотечної галузі інформаційної культури України. Окреслено головні вектори державної політики у цій справі, пов'язані з формуванням нових суспільних стратегій.

Ключові слова: бібліотека, державна політика, бібліотечно-інформаційна культура, інформаційно-комунікаційні технології, когнітив.

Постановка проблеми. Інформаційно-комунікаційна ера пізнання потребує ґрунтовних змін в когнітивній свідомості соціуму та зосередження науки на теорії і методології проектування програмних систем та програмного моделювання бібліотечно-інформаційної галузі, технології обробки текстів, мережі когнітивних процесів у системному і прикладному системному аналізі, інтелектуальному аналізі інформації, аналітико-синтетичній обробці документів, інформаційно-аналітичному аналізі.

Інформаційні технології принципово змінюють традиційний погляд на розвиток індивіду та світу загалом. Соціум нагромаджує важливу для нього інформацію в режимі негайного доступу. Станом на 1 січня 2016 р. кількість приватних багатофункціональних електронних пристроїв перевищила 3 мільярди одиниць на планеті з населенням понад 7 мільярдів осіб. Кожного року видавництва світу тиражують понад 1 мільйон книжок різного гатунку, отже, якщо читати одну книгу в день, це займе майже три тисячі років! [9].

Необхідність автоматично занотувати інформацію з друкованого джерела – це сьогоднішня інтелектуала. Споживання інформації як одного із десяти мільйонів інформаційних імпульсів, що проходять через цифрові та аналогові мережі передачі сигналів та відтворення її у будь-якій формі: на персональному комп'ютері, медіа-центрі, планшеті, смартфоні, фаблеті, ноутбучі, нетбучі, флагмані, usb-накопичувачі, – соціальна

необхідність індивіда. Ця технологія вже існує, але яка установа стане модератором цього когнітивного процесу? [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нез'ясованість теоретичного та методологічного статусу сучасної філософії інформаційної культури, роль та значення теоретико-методологічної складової в дослідженні когнітиву в науці зумовлюють актуальність розробки підходу як методологічного підґрунтя дослідження [8].

Введення в розгляд різноманітних складових філософії інформаційної культури, що не знайшло відображення у історіографії, дозволяє чітко поставити питання про значення методологічної складової в дослідженні, застосуванні та підвищенні ефективності теоретичного та практичного інструментарію сучасної науки [5]. У цьому розрізі слід виокремити дослідження Н. Бачинської [1], Т. Данилової, Г. Салати [9] та ін.

Когнітивне у філософії інформаційної культури розкривається у зв'язку з досвідом людини, її свідомості й несвідомого, психологічним контекстом дії когнітивних пізнавальних здатностей. Обмеження розробок суб'єктивними проявами когнітивного, когнітивними аспектами міжособистісної комунікації залишають науку як сферу реалізації гносеологічних відносин і продукування знань за межами когнітивного підходу [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах орієнтованого на людину техногенно-технократичного поступу

суспільства в його еволюційному вимірі філософія бібліотечно-інформаційних послуг не може ігнорувати об'єктивні прояви індивідуальної та сумісної когніції, які впливають на зміну внутрішнього інтер'єру науки [3].

Чи потрібна сучасному соціуму бібліотека з її традиційними функціями, для кого і чого вона призначена (вікові групи, верстви, гендерні особливості, соціальні категорії), чи має бібліотека майбутнє? Або ж установа консолідованої інформації – бібліотека ХХІ ст. – це історичний краєзнавчий музей? Філософія соціокультурної діяльності бібліотеки ХХІ століття, багатогалузевого суспільного інституту, що динамічно розвивається, може і повинна відповісти на ці питання епохи [10].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є спроба окреслити трансформацію діяльності бібліотек в Україні у системних проявах філософії інформаційної культури; наголосити на необхідності сучасних механізмів у реформуванні бібліотечної галузі інформаційної культури України; окреслити вектори державної політики у цій справі, пов'язані з формуванням нових суспільних стратегій.

Виклад основного матеріалу. Сучасні бібліотеки України і світу не стоять осторонь глобалізаційних процесів інформаційного суспільства, але чи може реформування класичних функцій бібліотечної установи, що з кожним роком посилюється, відповісти на потреби сучасного читача, враховуючи традиційне розуміння того, що книги – це спосіб створити для себе нове, краще життя, а для багатьох бібліотеки – єдине місце, де споживачі інформації вгамовують свої когнітивні потреби?

Ситуація з бібліотеками в Україні складна. Вони не мають достатніх надходжень нової літератури, що веде до втрати читачів в цих інформаційних установах. Досить часто бібліотеками некомфортно користуються. Студентська молодь інколи примусово, а не за бажанням особистісного інформаційного когнітивну, йде до бібліотеки. Українська бібліотека потерпає від розбалансованої національної програми розвитку: радше від її відсутності, а не наявності [6].

Бібліотечна галузь США, Великобританії також поринула у виклики часу. Stand Up For Libraries («Підтримай бібліотеку») свідчить, що у Великобританії у 2015 р. було закрито понад 100 бібліотек, а за останні п'ять років – майже 450. Ще 149 бібліотек знаходяться під загрозою закриття. Фінансування бібліотечно-інформаційної галузі США, Великобританії скорочується з кожним роком, у бібліотеках не вистачає працівників [14].

Бібліотечний бюджет Великобританії (2015 р.) на придбання книг скорочено на дві третини. Для дітей, що живуть у сільській місцевості США, бібліотеки є єдиним місцем, де є книги або комп'ютери; для багатьох міських дітей бібліотеки – єдине безпечне місце, де вони можуть зробити домашнє завдання. Для дорослих – це місце, де вони можуть скористатися всевітньою електронною мережею, безкоштовно почитати підручники і технічні керівництва [14].

В Україні станом на 2013 р. функціонувало майже 32 тисячі бібліотек різних систем і ві-

домств та форм власності. Мережа публічних бібліотек складала 18 343 установ, серед них 72 обласні та 14 828 сільські бібліотеки [6].

У 2014 р. наша держава на придбання книжок виділила суму, еквівалентну 500 тис. доларів США, що становило 12-13 копійок на 1 людину. Наступного, 2015 р., ця сума складала 700 тис. доларів США: здавалось би більше, але міжнародну систему котирування валют ніхто не врахував, а долар у відношенні до гривні в 2015 р. не був стабільним. У цьому ж році, для бібліотек закупували в рік 0,03 книги на душу населення [4].

Менеджмент державної політики у галузі бібліотечної справи позбавляє можливості людей з обмеженими фізичними можливостями відвідувати та користуватися, наприклад, бібліотекою «Українського товариства сліпих», що знаходиться в м. Києві на вул. Печерський узвіз, 5, ґрунтуючись на юридичних колізіях між Товариством і владними інституціями міста. Бібліотека закликає містян допомогти у поповненні фондів, адже у столиці європейської держави сьогодні проживає близько 3 тисяч киян з вадами зору, які відвідують бібліотеку [4].

Натомість, Bookshare (США) – найбільша англомовна онлайн-бібліотека, що збирає книжкові видання, газети, журнали в адаптивних форматах для людей з обмеженими можливостями, робить «друкарський світ» доступним для людей, які через проблеми з органами зору або з іншими обмеженими можливостями, не можуть читати традиційним способом.

Завдання Bookshare – розширити спектр таких матеріалів на рівні з іншими. Ресурс діє в рамках статті закону США про авторські права, яка дозволяє користувачам мати вільний доступ до таких матеріалів. Також багато авторів самі виявляють бажання допомогти: вони передають свої книги у відкритий доступ через Bookshare.

Філософія інформаційної культури громадянського суспільства має ґрунтуватись на базисних положеннях когнітиву: актуальне, необхідне, важливе. Тому неприпустимо, щоби програмна інженерія замінила самоосвіту, адже зміст інформаційного пізнання має як особистісний, так і соціальний характер. Освіта має стати наріжним каменем у процесі пізнання, у центрі якого стоїть не технічний засіб, а людина, її інтелект, рівень її інформаційної культури.

Впровадження будь-яких технологій не може бути ефективним, якщо суспільство та його громадяни не мають належного інтелектуального і культурного потенціалу для їх опанування. Зникнення інтелігенції та зниження рівня інтелекту веде до зникнення держави, і про це необхідно пам'ятати при реформуванні бібліотечно-інформаційної галузі України. Інформаційне суспільство ХХІ ст. потребує сучасної моделі бібліотек в транспарентній моделі функціонування [7].

Реформуючим базисом має стати демократизація національної програми розвитку бібліотечної справи України на основі модернізації діяльності бібліотек: від професійної освіти працівників бібліотечних установ до їх фінансування. Інвестиції до бібліотечно-інформаційної інфраструктури – внесок у майбутнє людства.

Перешкодою у реформуванні мережі установ консолідованої інформації є безсистемний підхід

держави до її функціональної трансформації, що гальмує процес появи нового типу бібліотек, національної бібліотечно-інформаційної системи загалом. Публічна бібліотека являє собою соціальний організм, в якому матеріальна складова (що також важливо) не є фундаментальною складовою.

Більш впливовими факторами є свобода і демократія суспільного життя. Про це свідчить світовий досвід, адже демократичні традиції здатні нейтралізувати можливі негативні наслідки, викликані слабкою економічною системою. Кристалізація шляхів розвитку бібліотек на державному рівні створює нову парадигму перетворень, пов'язаних з новими формами теоретичного і методичного розвитку бібліотечної системи.

Саме світоглядне осмислення інституту бібліотеки як інформаційного ресурсу повинно стати каталізатором у процесі співвідношення рівня знань з рівнем людської поведінки на місцях, в державі, на планеті. Активність користувачів бібліотек на регіональному рівні, що активно формують інформаційний, економічний, соціальний, політичний та духовний виміри буття людини, передбачає образ мобільного суспільства, яке не просто існує, а створює себе, здійснюючи власну самоідентифікацію, інтегровану у інформаційний простір.

Когнітивне стає джерелом – у вигляді когнітивної активності цілісної людини, засобом (введення на перший план ролі абстракцій та ієрархій), формою (уніфіковані уявлення, логічні моделі та модельні уявлення), особливим типом практик як поєднанням когнітивного потенціалу людини з можливостями й засобами теоретизації та методологізації проектування, що забезпечує вирішальне значення когнітивного у формуванні нової функціональності створюваної системи, розробки нових об'єктивно-реальних форм її існування та нових можливостей впливу на контекст.

Суспільство прискореного отримання інформації наголошує на беззаперечних вигодах людства від масового поверхового поширення освіти, нерідко забуваючи при цьому про не менш безперечні негативи, а то й просто втрати, якими супроводжується цей процес. Йдеться про те, що освіченість, часто лише поінформованість, не обов'язково свідчить про належний рівень культури тієї чи іншої людини, тим більше про її освіченість.

Висновки і пропозиції. Сучасні дослідження окресленої проблеми відкидають співвідношення рівня знань з рівнем людської поведінки, відходять від фундаментальності, що на думку автора є неприпустимим – культура не дорівнює поінформованості. Інформаційна культура може бути визначена як інформаційна складова людської культури, яка характеризує якісний рівень всіх інформаційних процесів та інформаційних відносин, що здійснюються у суспільстві.

Об'єктивна тенденція широкого застосування сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій в освіті потребує теоретично обґрунтованого прогнозування результатів і наслідків цих процесів, подальшої багатомірної та дискусійної розробки соціально-політичних і соціокультурних програм, науково-методологічних і світоглядно-філософських засад розвитку освітньо-інформаційного простору [11].

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у всіх проявах життєдіяльності соціуму стимулює розробку інноваційних алгоритмів, проте саме технологічна основа ІТ породжує проблему відсутності мотивації у споживача та ставить питання: які саме соціальні верстви зацікавлені в інформаційному суспільстві?

Суспільство прискореного отримання інформації обумовлює потребу в її уніфікованому відтворенні, що ґрунтується на упорядкуванні теоретичних, методологічних та практичних досягнень будь-якої науки. Соціогуманітарний інститут бібліотека, а нині – універсальний інформаційний центр, покликаний акумулювати практичний базис інформаційних надбань цивілізації. Інформаційно-бібліотечний центр ХХІ ст. – це якісно новий посередник між бажаннями та потребами споживача інформації, помножений на результат [5].

Міністр культури Латвії Х. Демакова (2004-2009 рр.) в одному інтерв'ю промовисто зазначала, що «проблема в тому, що наше суспільство живе в двох паралельних інформаційних полях, а бібліотека буде одна на всіх. Це дозволить згуртувати суспільство, хоча багато хто цього не хоче...» [13].

Українська бібліотека повинна скоординувати свої зусилля та терміново ввести єдиний всеукраїнський електронний читацький квиток з ініціалізацією відомостей читача, який буде діяти не тільки в установах консолідованої інформації, а й в архівах і музеях. Виявляється необхідним протекціонувати вітчизняні видавництва у питаннях обов'язкового надання друкованих видань до бібліотеки, мотивуючи відшкодуванням ринкової вартості кількості примірників. Передача електронних версій видань має бути вмотивованою як для авторів, так і для видавництва України.

Сучасна наука України стоїть на порозі перших втрат бібліометричного та наукометричного ґрунту через неподання видавництвами до національних бібліотек своєї продукції, що веде до прогалин у джерелознавстві, історіографії, бібліографії українства ХХІ ст. Адже бібліотека – це не територія, а наукова душа соціуму, стримуючий фактор на шляху до технологічного варварства суспільства.

Список літератури:

1. Бачинська Н. А. Базові концепції модернізації вищої бібліотечно-інформаційної освіти в Україні / Н. А. Бачинська // Вісник Книжкової палати. – 2015. – № 3. – С. 32–37.
2. Данилова Т. В. Архетипические корни притчи / Т. В. Данилова // Рациональность и семиотика дискурса. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 59–73.
3. Данилова Т. В. Проблема людської ідентичності у постмодерній картині світу / Т. В. Данилова // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2012. – Вип. 2. – С. 16–22.
4. Салата Г. В. Асиметрія трансформації інформаційної галузі України: діяльність публічних бібліотек / Г. В. Салата // Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами III міжнародної науково-практичної

- конференції: «Наука як рушійна антикризова сила». – К.: Центр наукових публікацій, 2016. – 144 с. – С. 50–54.
5. Салата Г. В. Аспектуалізація діяльності публічних бібліотек України у проблемному полі державної інформаційної політики / Г. В. Салата // Наукові записки: [збірник наукових статей]. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск СХХ (120). – 288 с. – С. 253–267.
 6. Салата Г. В. Глобалізація предметної області бібліотечно-інформаційної галузі на прикладі діяльності публічних бібліотек України / Г. В. Салата // Історія науки і техніки: Збірник наукових праць / Гол. ред. О. Я. Пилипчук. – К.: Вид-во ДЕУТ, 2013. – Вип. 4. – С. 224–229.
 7. Салата Г. В. Людина як єдність природного і культурного в контексті трансформації сучасної освіти / Г. В. Салата // Молодий вчений. – 2015. – № 10 (25) жовтень. – Ч. 2. – С. 223–228.
 8. Салата Г. В. Природа людини в проблемному полі біокультурної антропології / Галина Володимирівна Салата // Історія науки і техніки: Збірник наукових праць / Гол. ред. О. Я. Пилипчук. – К.: Вид-во ДЕУТ, 2014. – Вип. 5. – С. 231–236.
 9. Danylova T. Reorganization Asymmetry of Universal Information Centers in Ukraine: An Attempt at Civilizational Communication Analysis / T. Danylova, G. Salata // Research Revolution. International Journal of Social Science & Management. – 2016. – Vol. IV. – Issue 10. – P. 1–4.
 10. Danylova T. Towards Gender Equality: Ukraine in the 21st century / T. Danylova // Антропологічні виміри філософських досліджень (Anthropological Measurements of Philosophical Research). – Вип. 4. – 2013. – P. 43–51.
 11. Danylova T. V. The Theory of Civilizations Through the Lens of Contemporary Humanities / T. V. Danylova // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2016. – Вип. 9. – С. 55–62.
 12. Salata G. Human nature in the problem field of cultural anthropology / Galyna Salata // Уральский научный вестник. – Уральск. – 2012. – Том: I. – 75 с. – С. 17–23.
 13. URI: <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/vosem-prichin-pochemu-nam%20zapomnitsya-epopeya-s-zamkom-sveta.d?id=43981286&page=3>
 14. URI: <http://shgpi.edu.ru/biblioteka/forum/viewtopic.php?p=8834>

Кофто Д.Г.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

Исследовано трансформацию деятельности библиотек в Украине в системных проявлениях философии информационной культуры; подчеркнута необходимость внедрения современных механизмов реформирования библиотечной отрасли информационной культуры Украины; очерчены векторы государственной политики, связанные с формированием новых общественных стратегий

Ключевые слова: библиотека, государственная политика, библиотечно-информационная культура, когнитив, информационно-коммуникационные технологии.

Kofto D.G.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

IDEOLOGICAL ASPECTS OF LIBRARIN INFORMATIONAL CULTURE IN DIGITAL AGE

Summary

This paper aims at analyzing the transformation of library activities in Ukraine in terms of information culture. The need for implementation of modern mechanisms of reforming the librarianship in Ukraine is stressed. The vectors of state policy are delineated.

Keywords: library, state policy, library and information culture, cognitive, information and communication technologies.

УДК [070:021.8](100)

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ ЖУРНАЛІВ, ЯКІ ІНДЕКСУЮТЬСЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БД

Шевцова Ю.О.

Харківська державна академія культури

Висвітлено результати аналізу бібліотечних зарубіжних журналів, які індексуються в наукометричних БД Scopus і Web of Science. Підкреслено роль журналу як важливого комунікаційного каналу. Надано відомості про імпаکت-фактор провідних зарубіжних періодичних видань бібліотекознавчого профілю. Наведено результати аналізу тематичної спрямованості розглянутих зарубіжних журналів. Підсумовано, що розповсюдження журналів у наукометричних БД впливає на розвиток професійної комунікації.

Ключові слова: бібліотечні зарубіжні журнали, професійна комунікація, імпакт-фактор, наукометричні БД, тематика бібліотечних зарубіжних журналів.

Постановка проблеми. Сучасний період характеризується збільшенням інтенсивності обміну інформацією, розширенням й одночасно ущільненням інформаційного простору. Це зумовлює модернізацію бібліотечної діяльності, потребує подальшого розвитку професійних комунікацій фахівців бібліотек. Професійна бібліотечна комунікація є соціально і професійно обумовленим процесом обміну інформацією і знаннями в контексті практичної, наукової, освітньої діяльності.

Одним із важливих каналів професійної комунікації є бібліотечні журнали, публікації яких сприяють вирішенню складних завдань бібліотеки як соціально-комунікаційної структури суспільства. Зокрема зарубіжні бібліотечні журнали надають актуальну інформацію про новітні методи, методики, інноваційні розробки колег із різних країн, дозволяють враховувати позитивний досвід для удосконалення обслуговування користувачів в українських бібліотеках.

Професійна бібліотечна комунікація на основі зарубіжних журналів є важливим фактором підвищення якості бібліотечної діяльності, професійної самоосвіти, творчої активності бібліотекарів. Це свідчить про важливість і нагальність здійснення аналізу зарубіжних бібліотечних журналів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом зростає кількість публікацій, спрямованих на розкриття періодичних видань, зокрема бібліотекознавчого спрямування. Це наукові розвідки українських дослідників Л. І. Бейліса, Л. В. Глазунової, С. В. Горової, В. Є. Сошинської [1–3; 5]. Також актуалізуються проблеми вивчення бібліотечних журналів зарубіжними вченими у напрямках їх ранжування. Зокрема Рейчел Хейсі (Rachel Hessey) та Джоанна Сін Сей-Чін (Joanna Sin Sei-Ching) проаналізували журнали бібліотечного та не бібліотечного профілю з точки зору географії авторів [7; 9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте сучасний стан зарубіжних бібліотечних періодичних видань, які індексуються в наукометричних БД, як важливого каналу професійної комунікації, потребує поглибленого вивчення.

Метою статті є висвітлення результатів аналізу бібліотечних журналів провідних країн світу, які індексуються наукометричними БД Scopus і Web of Science.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають українські дослідники, бібліотечні журнали характеризуються різноманітністю жанрової належності публікацій, серед яких – офіційні документи, що регламентують розвиток галузі, методичні рекомендації і інструкції, наукові теоретичні та методологічні огляди, історичні розвідки, дискусії, публіцистичні статті, практичний досвід [4; 5]. Вони є необхідним каналом професійної комунікації як в історичній ретроспективі, так і в сучасному світі, коли ми перейшли на електронні форми, що значно розширило комунікаційні можливості соціального спілкування [4].

Періодичні видання мають різноманітні форми подання інформації та складаються з різних видів джерел, що за змістом функціонально поєднані, охоплюють як інформацію загальнонаукового, методологічного, аналітичного характеру так і історичні розвідки, практичний досвід, а також становлять різні тематичні класи [4].

Одне з провідних місць у професійних комунікаціях належить бібліотечним журналам США, Великобританії, Німеччини, Франції, Італії. Це зумовлено тим, що саме в цих країнах бібліотечна справа має давні традиції, а бібліотечні установи динамічно розвиваються.

В процесі дослідження було проаналізовано бібліотечні журнали зазначених країн, що входять до наукометричних БД – Scopus (найбільшої у світі реферативної бази даних і наукометричної платформи) та Web of Science (реферативної наукометричної бази наукових публікацій проекту Web of Knowledge компанії Thomson Reuters) протягом 2010–2015 рр. Детальні дані результатів аналізу кількості зарубіжних журналів у БД Scopus і Web of Science представлені у таблиці 1.

Таблиця 1
Відображення кількості бібліотечних журналів провідних країн Європи у БД Scopus і Web of Science за 2010–2015 рр.

	Великобританія		Нідерланди		Німеччина		Франція	
	Scopus	Web of Science	Scopus	Web of Science	Scopus	Web of Science	Scopus	Web of Science
2010	58	20	14	5	7	3	2	0
2011	57	24	14	6	7	4	2	0
2012	58	28	14	6	8	4	2	0
2013	59	29	14	6	8	4	4	0
2014	61	29	13	6	8	4	4	0
2015	62	30	13	6	8	4	4	0

Як свідчать дані таблиці, кількість журналів провідних країн Європи, що знаходять відображення в найавторитетніших наукометричних БД

поступово зростає, за виключенням Нідерландів. Очевидно, що одне із бібліотечних видань цієї країни не підтвердило свій рівень відповідно вимог БД Scopus.

Заслугує й на увагу значна кількість журналів бібліотекознавчого профілю, що включені до БД Scopus та Web of Science. Встановлено, що в міжнародній наукометричній БД Scopus у 2015 р. проіндексовано 62 назви бібліотечних журналів, які друкуються у Великобританії, 13 назв – у Нідерландах, 8 назв – у Німеччині, 4 – у Франції, а у БД Web of Science у 2015 р. було проіндексовано 30 назв бібліотечних журналів, які видаються у Великобританії, 6 – у Нідерландах та 4 – у Німеччині.

Слід також зазначити, що бібліотечні журнали поширюються через відображення у великій кількості наукометричних та інших БД. Наприклад, журнал «Program: Electronic Library and Information Systems» охоплює різні аспекти управління та використання інформаційних технологій в бібліотеках, архівах, музеях і галереях, інформаційних центрах. Більшість публікацій присвячено практичному застосуванню нових технологій і методів в бібліотечній діяльності. Він індексується у 26 БД. Серед яких: ISI; SCOPUS; Current Abstracts; Current Contents/Social and Behavioral Sciences; Education Full Text; Library and Information Science Abstracts (LISA); Social Sciences Citation Index; Social Scisearch та інші. Німецький журнал «International Journal on Digital Libraries», який зосереджує свою увагу на теорії та практиці комплектування; організації, управлінні та поширенні цифрової інформації за допомогою глобальних мереж, індексується у 21 БД, а нідерландський журнал «Information Services & Use», який охоплює області інформаційних технологій, зокрема управління інформацією та її практичне використання – у 13 БД. Це сприяє розширенню меж професійної комунікації між бібліотекарями із різних країн.

Одним з ключових концептів наукометричного апарату є імпаکت-фактор (індекс впливості) наукового видання. Незважаючи на те, що фактор впливу спеціалізованих журналів на бібліотечну діяльність в умовах сьогодення змінюється, зростає увага фахівців до визначення динаміки імпаکت-фактору бібліотечних журналів, який розуміється як показник якості. Проте дані зарубіжних дослідників [8] і дані нашого дослідження (табл. 2) доводять, що імпакт-фактор не є основою для впливу журналу на його статті та окремих вчених. Так, наприклад, журнали «Library Hi Tech», «Library Collections and Acquisition & Technical Services», «Library

Management», «Performance Measurement and Metrics», «Knowledge Organization» мають невисокий, або зовсім нульовий індекс, але вони впливові, їх активно використовує українське бібліотечне співтовариство.

Зарубіжні бібліотечні журнали, що індексуються у наукометричних БД Scopus і Web of Science, порівняно з іншими науками мають невисокий імпакт-фактор, який коливається від 0,00 до 2,0. Серед бібліотечних видань, які підлягали аналізу, найвищий імпакт-фактор мають журнали інформаційно-документного спрямування: «Journal of Infometrics», «Scientometrics», «Journal of Librarianship and Information Science», «Journal of Documentation», «Program: Electronic Library and Information Systems».

Таблиця 2
Імпакт-фактор та наявність у БД Scopus і Web of Science провідних бібліотечних журналів

Web of Science	Scopus	Назва	Країна	2010	2015
x	x	Journal of Librarianship and Information Science	UK	0.636	1.239
x	x	Journal of Documentation	UK	1.447	1.063
x	x	Program: Electronic Library and Information Systems	UK	0.596	1
x	x	Library Hi Tech	UK	-	0.798
x	x	Health Information and Libraries Journal	UK	0.761	0.712
x	x	Aslib Journal of Information Management	UK	-	0.676
x	x	Electronic Library	UK	0.489	0.436
x	x	Serials Review	UK	-	0.418
x	x	Library Collections and Acquisition & Technical Services	UK	0.529	0.136
	x	Library Management	UK	-	-
	x	Library Review	UK	-	-
	x	New Library World	UK	-	-
	x	Reference Librarian	UK	-	-
	x	Performance Measurement and Metrics	UK	-	-
x	x	Knowledge Organization	DE	-	0.522
x		Restaurator. International Journal for the Preservation of Library and Archival Material	DE	0.375	0.387
x	x	Libri	DE	0.365	0.339
x	x	Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie	DE	0.023	0.207
x	x	Journal of Informetrics	NL	3.119	2.373
x	x	Scientometrics	NL	1.905	2.084

Важливе значення у професійній комунікації бібліотечних фахівців, безперечно, має зміст статті та тематична спрямованість журналу. Як свідчать дані таблиці 2, більшість журналів присвячено окремим аспектам інформаційно-бібліотечної діяльності. Відображення результатів наукових бібліотекознавчих досліджень та практичних досягнень бібліотек різних країн за допомогою публікації в періодичних виданнях дозволяє передачу нового знання великому колу колег, які можуть використати ці знання та виробити нові.

Вивчення тематичної змістовності зарубіжних бібліотечних журналів викликало необхідність розширення кола країн. Це зумовлено тим, що окрема тематика журналів має певні переваги й за країнами (рис. 1).

Статті зарубіжних бібліотечних видань розкривають різні питання розвитку інформаційно-бібліотечної сфери. Вони сприяють:

- розвиткові професійної думки;
- просуванню передового досвіду;
- створенню комунікативного середовища підтримки інновацій;
- прогнозуванню перспектив бібліотечної діяльності;

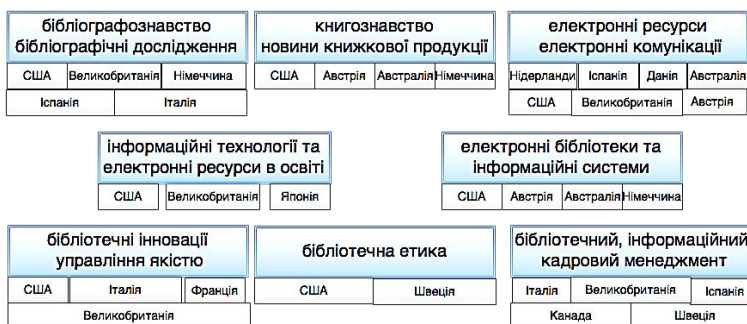


Рис. 1. Тематика бібліотечних журналів провідних країн світу

– розширенню професійних комунікацій на міжнародному рівні.

Дані проведеного аналізу свідчать, що тематика бібліотечних зарубіжних журналів спрямована на висвітлення різних напрямів діяльності, що турбують фахівців бібліотечної галузі: книгознавство, новини книжкової продукції; бібліографічні дослідження; електронні ресурси, електронні комунікації, електронні бібліотеки; інформаційні технології та електронні ресурси в освіті; бібліотечний менеджмент; моделі системи менеджменту якості; портали, корпорації, взаємодія бібліотек з іншими структурами; технології та користувачі; бібліотечна етика; бібліотечні інновації; збереження культурної спадщини; бібліотечна історія; специфіка діяльності бібліотек різних типів і видів.

Висновки і перспективи. Важливе місце належить професійним журналам у забезпеченні бі-

бліотечної спільноти новинами щодо вітчизняних та зарубіжних наукових розробок, впровадження інновацій в бібліотечну практику, модернізації бібліотечної освіти та підвищення кваліфікації працівників бібліотек. Вони дозволяють ознайомлюватися з перебігом певних наукових досліджень ще до їх завершення; сприяють розвитку бібліотечної справи в цілому, забезпечуючи її оперативним каналом комунікації; спонукають фахівців бібліотек до публікацій своїх праць; слугують своєрідним професійним форумом.

Зарубіжні бібліотечні журнали відображаються у багатьох наукометричних та інших БД, що сприяє їх використанню та створює умови для розвитку професійних комунікацій.

Подальшого ґрунтовного дослідження потребує вивчення впливу інтернаціоналізації бібліотечних журналів на приваблення авторів з різних країн.

Список літератури:

1. Бейліс Л. І. Українська бібліотечна періодика 1991–2005 років: основні тенденції розвитку: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.08 / Л. І. Бейліс; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2006. – 18 с.
2. Глазунова Л. В. Фахові електронні ресурси ХДНБ ім. В. Г. Короленка у системі професійних комунікацій бібліотекарів / Л. В. Глазунова // Матеріали четвертої міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства», Львів, 25 жовт. 2012 р. / Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Наук.-техн. б-ка. – Львів, 2012. – С. 105–115.
3. Горова С. В. Перспективи розвитку періодичних електронних видань у сучасному інформаційному середовищі / С. Горова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2013. – Вип. 35. – С. 101–112.
4. Пастушенко О. В. Дисертаційні дослідження періодики у книгознавстві, бібліотекознавстві та бібліографознавстві в аспектах соціальних комунікацій в Україні (1998–2013) / О. В. Пастушенко // Бібл. Вісн. – 2013. – № 5. – С. 38–44.
5. Сошинська В. Професійна комунікація як фактор розвитку книжкової галузі: автореф. дис. канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03 / В. Сошинська; Київ. Нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ, 2013. – 20 с.
6. Шемаєва Г. В. Бібліотека в системі наукової комунікації: коеволуційні процеси розвитку: дис. д-ра наук 27.00.03 / Г. В. Шемаєва. – Харків, 2009. – 446 с.
7. Hesse R. Quantifying the value of knowledge exports from librarianship and information science research / Rachel Hesse, Peter Willett // Journal of Information Science. – 39 (1). – P. 141–150.
8. Lozano G. A., Lariviere V., Gingras Y. The weakening relationship between the impact factor and papers' citations in the digital age / G. A. Lozano, V. Lariviere, Y. Gingras // Journal of the American Society for Information Science and Technology. – 63. – P. 2140–2145. – Електрон. аналог: режим доступу: <https://arxiv.org/abs/1205.4328> (дата звернення: 23.10.16).
9. Sei-Ching Joanna Sin. Longitudinal Trends in Internationalisation, Collaboration Types, and Citation Impact: A Bibliometric Analysis of Seven LIS Journals (1980–2008) / Joanna Sin Sei-Ching // Journal of Library and Information Studies – 9:1 June 2011. – P. 27–49.

Шевцова Ю.О.

Харьковская государственная академия культуры

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНЫХ БИБЛИОТЕЧНЫХ ЖУРНАЛОВ, КОТОРЫЕ ИНДЕКСИРУЮТСЯ В НАУКОМЕТРИЧЕСКИХ БД

Аннотация

Освещены результаты анализа библиотечных зарубежных журналов, которые индексируются в наукометрических БД Scopus и Web of Science. Подчеркнута роль журнала как важного коммуникационного канала. Приведены данные импакт-фактора ведущих зарубежных периодических изданий библиотечного профиля. Описаны результаты анализа тематической направленности рассмотренных зарубежных журналов. Подытожено, что распространение журналов в наукометрических БД влияет на развитие профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: зарубежные библиотечные журналы, профессиональная коммуникация, импакт-фактор, наукометрические БД, тематика зарубежных библиотечных журналов.

Shevtsova Y.O.

Kharkov State Academy of Culture

ANALYSIS OF FOREIGN LIS JOURNALS INDEXED IN SCIENTOMETRIC DATABASES

Summary

The paper presents the results of analysis of foreign library journals indexed in scientometric databases Scopus and Web of Science. The role of library journals as the important communicative channel is emphasized. The impact factor's data of the leading foreign library journals is presented. The results of the analysis of LIS periodicals' thematic focus are given. The fact of indexation of LIS journals in scientometric databases and its influence on the development of the professional communication is summarized.

Keywords: foreign LIS journals, professional communication, impact factor, scientometric databases, the theme of foreign LIS journals.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 781.1:782.9:82-252:82-6

МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНА ТВОРЧІСТЬ Я. ЯРОСЛАВЕНКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНИХ ДІАЛОГІВ ІЗ С. ЧЕРКАСЕНКОМ

Никорак Н.Ю.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті досліджено музично-драматичну спадщину Ярослава Ярославенка та визначено основні жанрові пріоритети у царині його музично-театральної творчості. Особливу увагу надано стилістичному аналізу музики композитора до театральних п'єс на прикладі його творчих діалогів із письменником С. Черкасенком. Одночасно розглянуто епістолярну спадщину останнього, як важливе джерело творчо-біографічного плану. Визначено роль музично-драматичного доробку Я. Ярославенка у збереженні та популяризації національної культури в українській діаспорі.

Ключові слова: музика до театральних п'єс, музично-драматична творчість, епістолярна спадщина, діаспора, «Пласт».

Постановка проблеми. Наприкінці XIX – початку XX століття на тлі гострих соціокультурних викликів, спричинених політичною нестабільністю, змінністю та нестійкістю національних впливів, велику роль у збереженні та популяризації української національної культурної спадщини відіграли масові форми музикування. Носіями цих форм були різноманітні осередки, серед яких одне з чільних місць належало театрові – репрезентанту синтетичного виду мистецтва, що інтегрував могутні засоби масового впливу – силу слова, музики і танцю. Такий комплексний характер та поліфункціональність приваблювали багатьох митців, і театр був осередком творчих експериментів та спроб як для професійних композиторів так і для композиторів-аматорів. Серед митців, які у своїй творчості зверталися до музично-драматичних жанрів Я. Ярославенку належить особливе місце.

Ярослав Ярославенко (Ярослав Дмитрович Вінчковський (1880–1958 рр.) – композитор, диригент, видавець, публіцист, інженер, громадський діяч. Його творча спадщина велика і різножанрова. Значну частину творчого доробку митця складають камерно-вокальні твори (близько сорока солоспівів та романсів), хорові композиції (понад 200 оригінальних творів) та велика кількість хорових обробок українських народних та стрілецьких пісень. Звертається композитор до жанрів інструментальної музики – сольної та оркестрової, але ця галузь музичного мистецтва представлена менш кількісно.

Площина створення музики для театру була сприятливою для творчого пошуку та новаторства. Я. Ярославенко, як композитор широкого творчого дихання, сміливо використав ті можливості, які надавало komponування у царині музично-драматичної творчості. Так у його творчому доробку з'явилися твори, які поповнили україномовний репертуар багатьох театральних труп, здобули, нехай і нетривку, популярність та залишилися у скарбниці музично-сценічної творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать і багатогранна творчість Ярослава Ярославенка неодноразово ставала предметом роз-

гляду у сучасних мистецтвознавчих наукових дослідженнях. Зокрема, у останні десятиріччя з'явилося кілька наукових розвідок біографічного плану, які доповнюють одна одну і утворюють цілісну картину уявлень про життєвий шлях митця. Це, зокрема, праці Берези Р. [2], Білинської М. [3], Гушоватого П. [7], Лаби В. [12], До висвітлення особливостей творчого доробку композитора, стилістики його музичної творчості зверталися: Басса О. [1], Гуральна С. [6], Никорак Н. [13; 14], Підківка О. [18]. Питанню характеристики епістолярію композитора присвячені дослідження Горак Я. [4; 5]. Публіцистична та видавнича діяльність висвітлені у працях Никорак Н. [15; 16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак музика до театральних постановок ще не була предметом комплексного окремого дослідження у музикознавчій літературі.

Мета статті. Визначити основні жанрові пріоритети Я. Ярославенка у царині музично-театральної творчості, обґрунтувати стилістичні особливості його музики до театральних п'єс С. Черкасенка та визначити роль музично-драматичного доробку композитора у збереженні та популяризації національної культури в українській діаспорі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення композитора до написання музики для театру відбувалося за такими основними жанровими векторами: – музичні номери до драматичних творів (драм. спектаклів); – творчість композитора у оперному жанрі (опери: «Відьма», «Над Дніпром» – не завершена); – жанр оперети та її різновиди (оперети: «Бабський бунт», «Дівча з лілією» (не завершена); музичний фарс на одну дію «Влодусь» та одноактівка «В чужій шкірі»).

Перша група творів пов'язана із творчістю українського письменника, публіциста, драматурга і педагога **Спиридона Черкасенка** (1876–1940 рр.). Епістолярні діалоги між двома митцями тривали понад двадцять років і така форма спілкування була надзвичайно плідною. Сьогодні – це цінний матеріал творчо-біографічного плану, який доповнює картину цілісного уявлення про їх спільну працю [10]. Домінанти

творчих ініціатив виходили від С. Черкасенка. Саме він виступав з пропозиціями до Я. Ярославенка створити музичний супровід до своїх нових творів, редагував уже скомпоноване композитором, ділився планами на майбутнє, продукував ідеї тощо. Митець радо відгукувався на ініціативи письменника, тим більше, що на Галичині гостро відчувався голод «правдивої» україномовної літератури, яка б не зазнала польсько-німецького впливу. Поетичне слово С. Черкасенка, наддніпрянца за походженням, було співзвучне шевченковому, яке уже на той час у творчості галицьких композиторів набуло ознак культурного. Його поетика набула рис співності не тільки в своїй звукоструктурі, а й в легкій поетичній ритміці, прозорій організації рядка, силабіці, вдосконаленій формі, а тому легко лягала на музику. Результатом творчого тандему двох митців стала добірна збірка вокальних, хорових та музично-драматичних творів, які збагатили скарбницю української вокально-інструментальної музики. Я. Ярославенко – автор камерно-вокальних композицій на слова С. Черкасенка: «Розцвівся боз» (Розцвівся пишний боз...), «Мій ранок» (В проміннях-косах золотих...), «Хвиля» (Хвиля рине, тихо лине...) та хорових творів: «Бадьоро має ще наш стяг», «Величний пам'яті Пророка», «Гей пластуни, гей юнаки», «Гукайте всіх», «Ми любимо рідний край», «Ми-де сонце», «Сьогодні назустріч нам сонце встає», «На Шевченківські роковини», «Пролетарська пісня», «Ніч» та ін.

Створення п'єс для театральних постановок пов'язане із періодом життя С. Черкасенка в еміграції – Відень, Горні Чорношіце, Ужгород. Він – автор понад двадцяти оригінальних драматичних творів і драматичних переробок «чужих» сюжетів, співпрацював із найкращим тогочасним українським театром Миколи Садовського. Найбільш плідний був період роботи письменника на Закарпатті. Туг він обіймав посаду театрального референта товариства «Просвіта» в Ужгороді, працював консультантом з української літератури в журналі «Наша земля», брав активну участь у місцевому театральному і літературному житті, був близький до шкільної молоді, просвітянського та пластового руху. З-під пера письменника виходять: «Лібуша в таборі. Сцена в одній дії» (Ужгород, 1925р.), «Хай живе життя. Драматична фантазія в 1 дії» (Ужгород, 1930 р.), а також кілька невеличких одноактів із життя школярів: «Бідний Лесько» (Ужгород, 1926 р.), «Вигадливий бурсак» (Ужгород, 1937 р.), «До світла, до волі» (Ужгород, 1937 р.).

На період 20-30-х років ХХ ст. літературне життя української діаспори збагачується такими видами літературної творчості як твори для молодіжної організації «Пласт». Основними темами літературних інтенцій письменників були життя, відпочинок і спортивні розваги пластунів, будні та дозвілля школярів. Твори мали виховне спрямування, вчили дітей любити та берегти природу, допомагати бідним і беззахисним, бути добрими, кмітливими, вести активний спосіб життя, загартовувати своє здоров'я тощо. С. Черкасенко захопився ідеєю підтримки та популяризації української мови й пісні серед малих пластунів на чужині. Він створив поетичну канву для пластунського маршу («Пластунський гімн»),

Жалібного маршу пластунів, пунктирно публікував твори виховного та патріотичного змісту, пластові п'єси для шкільних театрів. Написані «добірною» мовою, вони мали велике значення для утвердження української літературної мови на Закарпатті [20, с. 27]. Привабливість п'єс для дітей полягала не тільки в новизні, актуальності та використанні близьких до пластунського життя сюжетів, а й в можливості популяризації української музики через музичне оздоблення спектаклів. Для цього письменник апелював до різних композиторів із проханням створення музичного супроводу до вистав.

Одним із перших звернень С. Черкасенка до Я. Ярославенка щодо музичного оформлення театральних п'єс для дитячого театру було створення музики до драматичної картини «**Вечірній гість**». У 1924 році композитор komponує кілька номерів для цієї вистави [21]. Сюжет – сценічне відображення одного епізоду із пластунського таборного життя. Дія відбувається на галявині в лісі де розбив свої намети пластовий табір. П'єса одноактна і її умовно можна поділити на три епізоди, розмежовані між собою музичними вставками. Розпочинається спектакль ліричним хором «**Ніченько ніжня**» – пастельною замальовкою тихого літнього вечора, яка створює задушевну атмосферу і декорує місце основної дії – коло пластового вогнища. Другий музичний номер – пластунський гімн «**Гей, юнаки, гей, пластуни!**», – розділяє дві невеликі сцени: перипетії між пластунами Вітром і Буком, які налякали малих вартових, та жваву сцену загадок пластунок, щоб випробувати пустунів. Для того, щоб підкреслити молодечий запал маленьких «героїв», С. Черкасенко вводить до спектаклю створений ним раніше гімн Пластунів (нап. в 1923 р.). Зі спогадів першого Кошового пластових відділів в Ужгороді, др. Володимира Комаринського-Клена, написання пластового гімну було ініційоване саме ним. На його прохання С. Черкасенко скомпонував поетичну канву, а Я. Ярославенко написав музику. «*Наш новий гімн ми прийняли з великим захопленням і всі вивчили його напам'ять. Тоді, на пораду мабуть покійного нашого опікуна, проф. Остапа Вахнянина, ми звернулися листом до композитора Я. Ярославенка у Львові, щоб він уложив нам музику. Маєстро зробив нам приємну несподіванку, бо до місяця прийшов лист з музикою. Доперва пізніше я збагнув соборність закарпатського пластового гімну: текст уложив наддніпрянець, музику галичанин, а співали його закарпатці*». Текст пластового гімну появився друком у «Пластуні», 1923, Ч. 3, а з нотами – того самого року, Ч. 4 [17]. Третій хоролий номер «**Над все кохай свій Рідний Край!**» – це вступ до останнього розділу спектаклю: появи пастухів із малими втікачами – Васильком і Фіалкою. Особливістю музичного оформлення вистави є те, що хорові вставки виступають не закінченими номерами, а розбавлені, практично розірвані построфово розмовними вставками-діалогами. Таким чином нівелюється ефект цілісності музичного номеру і вплетена у канву спектаклю музика створює загальний настроєвий фон [11].

У 1923-1926 роках Я. Ярославенко працює над музикою до пластової вистави на 2 дії «**Лі-**

сові чари», написаної С. Черкасенком в Ужгороді [9]. Вона була репрезентована пластунами на ужгородській сцені у березні 1924 року перед прихильниками пластового руху на Закарпатті та українською громадою. Спочатку композитор komponує до вистави тільки 2 номери: стилістично близький до давніх веснянок хор «**Зелена діброва**» і фантастичну хорову замальовку **Пісня духів («Як сон, чудовий сон минули дні...»)**. У 1926 році митець доповнює музичний супровід вистави окремим номером «**Старий наш Дід**» для триголосого хору. Тоді як у першому спектаклі музичні номери відзначалися патріотичним, інспіративним характером, то тут Я. Ярославенко викazuje себе як натхненний лірик та майстер пейзажної алегорії.

Літературна творчість С. Черкасенка стала репрезентантом одного з нових явищ в європейській драмі кінця XIX – початку XX століття – новоромантична, або символістська драма. І хоча відхід від побутового сюжету на користь фантастичних та історичних мотивів (тем) стало ознакою модерного театру, у сфері театральної техніки він звернувся до феєричної мелодрами, драматизованої утопії і драми-«казки» [20, с. 20]. Зацікавлення українськими історичними темами було продиктоване вимогами часу і проявилось у написанні таких спектаклів, як трагедія «Про що тирса шелестіла» (1916 р.), історичних драм «Коли народ мовчить» (1927 р.), «Северин Наливайко» (1928 р.) та ін.

Трагедія «**Про що тирса шелестіла**» присвячена «*велетневі рідної сцени*» Миколі Садовському. Вона була поставлена у його театрі в 1916 році і стала окрасою музично-сценічного репертуару групи. Через два роки у Києві друком виходить музика Кирила Стеценка до цього спектаклю, яка є одним із кращих зразків його композиторської спадщини [19]. Із восьми номерів, скомпонованих К. Стеценком для вистави, два належать Килині – причинній молодій дівчині, яка втратила розум через загибель свого коханого Петра, сина кошового отамана Івана Сірка. Це пісня, якою починається спектакль, «*Заплету віночок, заплету шовковий...*» і заключна Колискова «*А – а, люлі люлі...*». Килина – образ-символ, втілення духовного в людині, антипод жорстокості і ненависті, синтез душевної чистоти, вірності та внутрішнього сумління. Не зважаючи на те, що образ Килини не головний у драмі (протагоністом виступає Іван Сірко), Черкасенко по-особливу виділив її з поміж інших другорядних дійових осіб. Для цього він додатково ввів у спектакль ще один музичний номер. У квітні 1921 року через Софію Стадникову, провідну актрису театру «Українська Бесіда», письменник передав для Я. Ярославенка поетичний текст «**Роси сльози на квітках...**» з проханням написати для нього музику [10, арк. 7]. В досить короткий термін митець створив номер, у якому особливо відчувається індивідуальність композитора-лірика, його вміння абстрагування та ідейного узагальнення. Килина Ярославенка – це втілення неймовірної туги за втраченим, болю від незворотного. Пісня-романс – жанр, до якого звертається композитор у прорисовці образу, вирізняється оповідністю мелодики, плинністю й схвильованістю інтонаційних заокруглень, мін-

ливістю ладового нюансування та лаконічністю інструментальних інтерлюдій. Основне емоційне навантаження та внутрішній акцент несе у романсі стійкий рефрен «*серденько не плач, серденько мовчи, серденько мовчи...*» з характерними, стилізованими під зітхання інтонаційними формулами. У 1925 році Я. Ярославенко опублікував пісню Килини окремим номером у видавництві «Торбан», Ч. 223, тому у виконавському світі тривалий час вона сприймалася як самостійний твір камерно-вокальної лірики.

Протягом літа 1927 року С. Черкасенко працював над написанням історичної трагедії «**Коли народ мовчить...**» і наприкінці серпня він звернувся до Я. Ярославенка з проханням створити до неї музичний супровід. Так розпочалася робота композитора над музичними епізодами до спектаклю під робочою назвою «Чайка» (Гетьман Іван Мазепа). С. Черкасенко мав чітке бачення музичного акомпанементу вистави: «*В сій трагедії, як і в «Тирсі», суть – музичні номери; я, звичайно, даю лише текст, а музику отсе уклінно прошу написати Вас, дорогий мій друже*» [10, арк. 48]. Рекомендації, що містять листи до Я. Ярославенка, лапідарно торкаються не тільки змісту, а й стилістики замовлених номерів. Спочатку С. Черкасенко просить написати три вокальні вставки. Перший музичний номер, яким розпочинається вистава, це Кант кобзарів-жебраків, який вони співають біля церкви, недалеко від брами гетьманського палацу в Батурині. Для стильового орієнтури письменник пропонує обрати «Кант про Почаївську Божу Матір» М. Леонтовича. Другий номер – це вітальний Кант дяка-піворіза на іменини генерального судді Василя Кочубея. Тут С. Черкасенко пропонує взяти за зразок старі бурсацькі канти. Третій номер – Козацька пісня на мішаний хор. Я. Ярославенко не тільки взявся за написання вокальної музики до спектаклю, а й запропонував ввести інструментальний епізод у музичний супровід до вистави на тему пісні «*Ой горе тій чайці...*», яка повинна була стати лейт-мотивом усієї п'єси. Згодом письменник обговорює з композитором тематику оркестрових вставок, які б підкреслили смислові точки спектаклю, а на урочистий, опінієтворчий фінал пропонує використати мелодію запорізького маршу «*Гей, не дивуйте, добрії люди, що на Вкраїні повстало...*». Не відомо, чи композитору вдалося скомпонувати інструментальні номери до вистави. У нотографії, яку оформив Я. Ярославенко наприкінці життя, він подає тільки перелік таких вокальних номерів: **1. Кант сліпців. 2. Дяківський кант 3. Козацька пісня для чоловічого хору** [8, арк. 26 зв].

С. Черкасенко з особливим пієтизмом ставився до творчості Я. Ярославенка. Неодноразово у своїх листах він висловлював щире захоплення музикою композитора; ідеалізацією і суб'єктивізмом відзначаються його рецензії на виконані твори, дружньою симпатією проникнуті листи, у яких він ділиться враженнями від прослуханих композицій. Тому час від часу, письменник звертається до митця з пропозиціями та ідеями щодо музичного оформлення уже написаних ним драматичних творів. Так, у листі від 10 жовтня 1924 року письменник просить Я. Ярославенка про музичне декорування одноактної комедійної картини

«Сміх» (скомпонувати комічно-урочисту пісню гномів, яку вони співають у печері своєму королеві під час королівського обіду, на два голоси в супроводі фортепіано) [10, арк. 25]. Натхненний спільною працею над оперою «Відьма», у листі від 11 квітня 1926 р. С. Черкасенко пропонує композитору створити новий твір оперного жанру на сюжет новоромантичної драми «**Казка старого млина**» (нап. 1913 р.) [там само, арк. 37]. Працюючи над першою частиною трилогії «Степ» – «**Северин Наливайко**» (1928 р.), С. Черкасенко робить замовлення на вокально-хореографічний номер «*На тишній сад спустилась ніч...*» – це пісня і танець одаліски перед Наливайком і козаками в Килії [там само, арк. 64]. Після публікації «*драмованого роману*» «**Еспанський кабальєро Дон Хуан і Розіта**» (1930 р.) письменник просить композитора про написання двох пісень ліричного та комічного плану [там само, арк. 70]. У своєму листуванні за період 1917-1927 рр. С. Черкасенко неодноразово звертається до Я. Ярославенка, як до автора музики до театральної інсценізації повісті М. Гоголя «**Вій**», при чому у одному з них письменник називає написаний твір оперетою [там само, арк. 3; арк. 48]. Пунктирно торкнулася цієї праці М. Білинська у своїй публікації, приуроченій 100 річчю з дня народження композитора [3]. Однак нотних зразків виценазованих композицій знайти не вдалося.

Вінцем творчої співпраці Я. Ярославенка та С. Черкасенка стала романтична опера «Відьма» за мотивами повісті М. Гоголя «Пропала

грамота». Не маючи змоги спілкуватися наживо, митці, у своїх епістолярних діалогах, розглядали різноманітні проблеми музичної драматургії, удосконалення та переробки лібрето, компонування музичних номерів тощо, тож велика частина епістолярію присвячена саме роботі над цим спектаклем. Прем'єра опери відбулася силами театру «Українська Бесіда» у Львові 27 травня 1922 р.

Висновки і пропозиції. Отже, музично-драматична спадщина Я. Ярославенка репрезентує як традиційні жанри музично-театральної творчості – музичний супровід до вистав, опера, оперета, так і нові – музичний фарс, оперета на одну дію. Велику частину творчого доробку композитора складає музика до театральних вистав С. Черкасенка, який виступив інспіратором творчості митця у цьому жанрі. До основних елементів стилю композитора належать – звернення до пластової тематики та історичних тем у виборі поетичного першоджерела, орієнтація на український національний фольклор, перевага малих форм вокальної музики та інструментальних епізодів, апеляція до прийомів образного узагальнення (музика відтіняє спектакль і не несе основне драматургічне навантаження) тощо. П'єси С. Черкасенка в акомпанементі музики Я. Ярославенка стали одним із важливих чинників збереження та популяризації національної культури в українській діаспорі початку ХХ ст. Предметом наступних наших наукових розвідок стане опера «Відьма» на лібрето С. Черкасенка.

Список літератури:

1. Басса О. Камерно-вокальна творчість західноукраїнських композиторів першої третини ХХ століття в аспекті проблеми мотивації / Басса О. // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – 2011. – № 2. – С. 18-24.
2. Береза Р. Орфей української музики (до 130-річчя від дня народження Ярослава Ярославенка) / Р. Береза // Животоки, 2010. – № 1-2. – С. 1-5.
3. Білинська М. 100-річчя Я. Ярославенка / Марія Білинська // Музика, 1980. – № 3. – С. 31-32.
4. Горак Я. Листи Дениса Січинського до Ярослава Вінцьовського / Я. Горак // Записки НТШ. – Т. ССXXXVI: Праці музикознавчої комісії / ред. О. Купчинський, Ю. Ясіновський. – Львів, 1993. – С. 281-303.
5. Горак Я. Збірка рукописних документів: до історії композиторської спадщини Дениса Січинського / Я. Горак // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – 2012. – № 3. – С. 56-62.
6. Гуральна С. Жанрово-стильові особливості «Служб Божих» Д. Січинського та Я. Ярославенка / С. Гуральна // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – 2012. – № 3. – С. 179-186.
7. Гушоватий П. Ярослав Ярославенко (Вінцьовський) – композитор, громадський діяч / П. Гушоватий // Молодь і ринок, 2008. – № 1. – С. 69-73.
8. Державний архів Львівської області, ф. Р-2920, оп. 1, спр. 8 [Списки музичних творів], 28 арк.
9. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів, ф. Яросл 22 / п. 2 [Ярославенко Я. «Лісові чари» – музика до вистави С. Черкасенка 1924-1926 р.], 5 арк.
10. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів, ф. Яросл. 158 / п. 8 [Листи С. Черкасенка до Я. Ярославенка з Києва, Відня, Ужгорода, Чорних Чорношці. 1917-1939 р.], 91 арк.
11. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів, ф. Яросл. 316 / п. 16 [Дві пісні для хору до вистави С. Черкасенка «Вечірній гість»: Ніченько ніжня; Над все кохай свій рідний край. Львів, 1923 р.], 2 арк.
12. Лаба В. Творець українських маршів Ярослав Ярославенко: життєвий та творчий шлях / В. Лаба. – Львів, 2000. – 48 с.
13. Никорак Н. Особенности музыкальной драматургии камерно-вокального цикла Я. Ярославенко «Весенние ночи» / Н. Никорак // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2014. – № 11-12. – Pp. 63-66.
14. Никорак Н. Музична інтерпретація поезії Івана Франка у творчості Ярослава Ярославенка / Н. Никорак // Мистецтвознавчі записки: Зб. наук. праць. – Київ, 2012. – Вип. 22. – С. 111-118.
15. Никорак Н. Рефлексія культурно-мистецького життя Галичини першої третини ХХ століття у публіцистичній спадщині Ярослава Ярославенка / Н. Никорак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / [за ред. О. С. Смоляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – № 3. – С. 28-36.
16. Никорак Н. Видавнича діяльність Ярослава Ярославенка і нотне видавництво «Торбан» / Наталія Никорак // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 2004. – Т. ССXLVII. – С. 444-455.

17. Пап-Пугач С. Пластовий Альманах [Електронний ресурс] / С. Пап-Пугач. – Режим доступу: <http://100kroktiv.info/2011/08/z-istoriji-himnu-zakarpatskyh-plastuniv/>
18. Підківка О. Після довгих років забуття / О. Підківка. – Дрогобич: Посвіт, 2008. – 266 с.
19. Стеценко К. Г. Про що тирса шелестіла: [Музика до драми]: Істор [ична] трагедія С. Черкасенка / Музика К. Стеценка. – К.: Видання автора: Книгарня «Українська республіка» [Склад видання], [1918] (Нотодрукарня І. І. Чоколов, Київ). – 29 с.
20. Черкасенко С. Ф. Твори: в 2 т. / С. Ф. Черкасенко. – К.: Дніпро, 1991. Т. 1: Поезія. Драматичні твори / Упоряд., авт. передм. та приміт. О. Мишанич. – 1991. – 891 с.
21. Черкасенко С. Вечірній гість: драматична картина в 1 дії; музика Я. Ярославенка / С. Черкасенко. – Прага: Накладом Книгарні С. Лаврова, б.д. – 34 с.

Нькорак Н.Ю.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

МУЗИКАЛЬНО-ДРАМАТИЧЕСКОЕ ТВОРЧЕСТВО Я.ЯРОСЛАВЕНКО СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЭПИСТОЛЯРНЫХ ДИАЛОГОВ С С. ЧЕРКАСЕНКО

Аннотация

В статье исследовано музыкально-драматическое наследие Ярослава Ярославенко и определены основные жанровые приоритеты его музыкально-театрального творчества. Особое внимание уделено стилистическому анализу музыки композитора к театральным пьесам в контексте творческих диалогов с писателем С. Черкасенко. Одновременно рассмотрено эпистолярное наследие последнего, как важный источник творчески-биографического контента. Определена роль музыкально-драматического наследия Я. Ярославенка в сохранении и популяризации национальной культуры в украинской диаспоре.

Ключевые слова: музыка к театральным пьесам, музыкально-драматическое творчество, эпистолярное наследие, диаспора, «Пласт».

Nykorak N.Y.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

YA. YAROSLAVENKO'S MISICAL-DRAMATIC CREATIVE WORK THROUGH EPISTOLARY DIALOGUES WITH S. CHERKASENKO

Summary

In the present paper Yaroslav Yaroslavenko's music-dramatic heritage is studied and main genre features are defined. A particular attention is given to the stylistic analysis of composer's music accompanying theatrical pieces through his creative dialogues with S. Cherkasenko. Simultaneously epistolary heritage of the latter, which is an important informative biographical source, is analysed. The role of Ya. Yaroslavenko's music-dramatic legacy in the preservation and distribution of the national culture among Ukrainian diaspora is defined.

Keywords: Music accompanying theatrical pieces, music-dramatic creative work, epistolary legacy, diaspora, «Plast».

ДЕЙСТВИЕ ПРИНЦИПА ПОРОЖДАЮЩИХ МОДЕЛЕЙ В ВОСЬМОЙ СИМФОНИИ А. БРУКНЕРА

Савченко А.С.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Рассмотрено понятие «порождающая модель» в связи с текстами музыкального романтизма. Исследовано действие принципа порождающих моделей в тексте симфоний А. Брукнера на примере темы побочной партии 1 части Восьмой симфонии. Выяснено, что порождающей моделью для вариантных преобразований может служить как отдельная фраза, так и целая тема. В контексте части темы-варианты исходной модели устанавливают между собой семантические связи, что способствует длению одной семантики. Принцип порождающих моделей предполагает взаимодействие различных принципов вариантной работы с тематизмом. **Ключевые слова:** порождающая модель, вариантность, деривация, тема, структурно-семантическая единица.

Постановка проблемы. За последние годы отмечается повышение исследовательского интереса к композиторам австро-немецкого культурного пространства в аспекте изучения специфических особенностей как собственно «немецкого», так и «австрийского». Очевидно, что несмотря на несомненное и неоспариваемое сходство немецкой и австрийской культур, в том числе и музыкальных, они отмечены особенными, уникальными в каждом случае чертами, обусловленными социально-историческими, политическими, религиозными и иными причинами. Отсюда особый интерес к А. Брукнеру, тем более, что в отечественном музыкознании отсутствует фундаментальная монография, посвященная этому великому австрийскому композитору XIX в.

Выделение не решенных ранее аспектов общей проблемы. Стилиевые, жанровые и языковые проблемы брукнеровского творчества достаточно полно освещены в зарубежной музыкальной науке. Однако, как было отмечено, отечественная брукнериана еще ожидает своей полной и детальной разработки. Отдельные вопросы творчества австрийского композитора в связи с различной проблематикой исследованы в работах Л. Зайцевой, Л. Шаповаловой, Л. Неболюбовой, В. Ниловой, М. Филимоновой [1-6]. Нас же интересует решение следующего вопроса: в чем состоит специфика структурно-семантической организации симфоний А. Брукнера? Какие механизмы определяют рост текста симфоний как носителей индивидуализированного смысла? Как эти механизмы «играют» на воплощение уникальной художественной концепции композитора?

Целью статьи, таким образом, будет рассмотрение принципа порождающих моделей как одного из деривационных механизмов в текстах брукнеровских симфоний. Объектом анализа послужила для нас Восьмая симфония композитора.

Изложение основного материала. В текстах романтической музыки происходит актуализация семантических парадигматических связей. На уровне тематизма это проявляется в новом отношении к теме, в которой каждый элемент, ее составляющий, семантизируется и наделяется функцией репрезентации, следовательно, способностью порождать новые структурно-семантические целостности. Наблюдения над работой с тематизмом в текстах романтиков позволяют

нам привести следующие виды деривационных процессов. Тема как структурно-семантическая первичная целостность может порождать: 1) непрерывное вариантное обновление целостности, ее метаморфозы в заданных семантических границах (Ф. Шуберт, А. Брукнер, Р. Вагнер); 2) непрерывное вариантное обновление целостности вплоть до изменения ее семантических свойств – приход к новому семантическому качеству (Ф. Лист, Г. Берлиоз, Р. Вагнер); 3) уход в другую целостность – мышление тематическими блоками (Р. Шуман). Каждый из выделенных общих видов деривации содержит множество вариантов реализации, рассмотрение которых является темой отдельного исследования. Остановимся на принципе порождающих моделей как частном случае непрерывного вариантного обновления первичной целостности, который также можно назвать вариантностью на расстоянии.

Принцип порождающих моделей предполагает следующий способ работы с первичной целостностью. Первичная целостность (тема, тематический элемент) выступает порождающей моделью для возникновения в новом контексте вариантов на основе семантической нагруженности каждого элемента темы – интонации, ритма, гармонии, фактуры, в силу чего они наделяются функцией репрезентации. Порожденные варианты являются самостоятельными структурно-семантическими образованиями – новой темой. Вариант нередко служит в качестве модели для дальнейшего порождения текста, в результате чего возникает разветвленное древо вариантов, семантически восходящих к модели, их породившей. Между моделью и ее вариантами устанавливаются отношения семантического подобия и ассоциации, что отражает романтическую идею бесконечного становления, метаморфоз. Варианты можно одновременно представить и как новые темы (не случайно вариант в качестве равноправной структурно-семантической целостности способен замещать собой модель), и как вариантное бытие порождающей модели, которое разворачивает ее семантику различными гранями. Принцип порождающих моделей реализуется на разных масштабно-временных уровнях композиции: как на уровне отдельной темы, так и на уровне формы в целом.

Обратимся к теме побочной партии первой части Восьмой симфонии А. Брукнера и рассмо-

трим ее строение и «поведение» на протяжении всей части. Внутритематическое развитие данной темы основано на принципе порождающих моделей. «Первичная целостность» представляет собой начальную четырехтактовую фразу (т. 51-54) и выступает порождающей моделью для последующего тематического процесса: тема побочной партии вырастает благодаря нанизыванию ее вариантов. В свою очередь, фраза состоит из двух двутактовых единиц, вторая из которых является вариантом первой. Образно-семантическое наполнение «первичной целостности» (модели) можно обозначить как приглушенная лирика, балансирующая на грани «субъективное – объективное», решенная посредством романтического инструментального высказывания: хроматическая изломанная мелодия, содержащая широкие ходы и идею восходящего мелодического движения. Она поручена низким первым скрипкам и звучит на фоне хоральной аккордовой фактуры группы струнных инструментов. Вторая фраза (т. 55-58), по сути, повторяет – развивает первую в иных гармонических условиях и с некоторыми интервальными и ритмическими изменениями (фактурные условия те же), ее можно назвать интервальным вариантом с невысокой степенью модификации. А вот следующая (т. 59-62) представляет собой своеобразный сдвиг во внутритематическом развитии, отмеченный появлением нового смысла, нового качества внутри очерченного семантического пространства. Это своеобразный «ответ» с точки зрения драматургических закономерностей классицистских тем, на что указывают более решительные, призывные интонации, восходящее мелодическое движение, динамика *f*, изменение тембровых условий (деревянные духовые). По типу высказывания эта фраза воплощает семантику «мы», что также свидетельствует о росте смысла, новом повороте семантики первой фразы. Мелодия этой фразы представляет собой далекий вариант исходной модели, скорее мелодия воспроизводит некоторые черты, контуры «первичной целостности» – идею восходящего движения, восходящий скачок с последующим заполнением (в модели – нисходящий). Стабильным параметром, гарантом узнаваемости служит в данном случае ритмический рисунок, столь характерный для Брукнера: две четверти и триоль в первом такте, во втором – две половинные ноты, которые в вариантном виде воспроизводят формулу половинная и две четверти из второго такта модели.

Данная фраза (третья в структуре темы) становится порождающей моделью для следующей четырехтактовой фразы (т. 63-66), которая является ее самым настоящим мелодическим вариантом (звучит вновь у струнных инструментов), однако, продолжает высказывание в русле торжественного обращения к «мы» и для «мы». Брукнер в мелодической линии убирает все проходящие звуки и оставляет одни опорные звуковые точки, выкристаллизовывая интонационно рельефный каркас: яркий восходящий ход на малую сексту, предваряемый большой секундой с последующим нисходящим движением на две секунды (малую и большую). Соответственно, меняется ритмический рисунок – триоли уступают место простому графичному ритмическому ри-

сунку, представляющему собой последовательность половинной, двух четвертных и двух половинных нот. Отсутствие в верхнем мелодическом голосе характерного ритмического рисунка первой фразы еще больше отдаляет данный вариант от первоначальной модели, однако ритмическая формула две четверти и триоль присутствует в нижнем пласте фактуры – у виолончелей, контрабасов, седьмой и восьмой валторн, сохраняя тем самым связь с порождающей моделью. Данный вариант, как и предыдущий, состоит из двух двутактовых структурно-семантических единиц, вторая из которых секвентно на новой высоте повторяет первую. В предыдущей фразе (т. 59-62) вторая единица также представляла собой секвентное перемещение первого двутакта, который звучал, однако, в несколько иных ладо-гармонических условиях. Перед нами, таким образом, пересечение и взаимодействие вариантного и секвентного принципов порождения текста.

Следующий вариант (т. 67-72) является, по сути, вариантом варианта, скорее даже, – вариантов, так как он суммирует характерные признаки всех вариантов и собственно порождающей модели. Такое суммарное его значение не случайно – в смысловом отношении он занимает очень сильную позицию – это кульминация (т. 67-70) и небольшой спад после нее (т. 71-72), о чем свидетельствуют динамика *f*, оркестровое *tutti*. Данный вариант содержит идею восходящего мелодического движения, характерный ритмический рисунок сначала в нижних голосах (т. 67-68), а затем и в мелодическом верхнем голосе (т. 69, 71). С точки зрения воплощаемой семантики – это торжественно-экстатическое высказывание от имени «мы», что утверждает смысл, явленный в третьей фразе. Таково первое проведение темы, которое, в свою очередь, служит большой порождающей моделью для возникновения ее вариантов в контексте первой части.

Во втором проведении тема побочной партии сокращена: состоит из трех четырехтактовых фраз (т. 73-84) и завершающего раздела (т. 85-96), который служит переходом к заключительной партии. Первая фраза (т. 73-76) воспроизводит модель без изменений, следующая (т. 77-80) является вариантом второй фразы из первого проведения. В ней изменяется интервальный состав мелодической линии, ладо-гармонические условия, тогда как характерный ритм вновь выступает стабильным параметром. «Ответ» поручен медным духовым инструментам и некоторым струнным (т. 81-84), несомая им семантика остается прежней – торжественное высказывание от имени «мы». С точки зрения мелодии – это вариант «ответа» из первого проведения: восходящий трихорд меняется на восходяще-нисходящий ход *fis-gis-fis*, восходящая секста с последующим постепенным заполнением – на более сложную в интонационном отношении последовательность восходящих большой сексты (*fis-dis*), уменьшенной кварты (*dis-g*) и малой секунды (*eis-fis*). Примечательно, что ритмический рисунок остается неизменным.

Тема побочной партии будет проведена в первой части еще дважды: в разработке (т. 193-200) как лирическая реминисценция, которая перерастает в обширную остинатно-секвентную зону, и в репризе (т. 311-340). Проведение в разработке

представляет собой вариант темы из экспозиции, репризное проведение вариантно преобразует и первоначальную модель, и вариант из разработки, специфическим образом их комбинируя. Тема побочной партии, тем самым, замещается, вытесняется своими вариантами, которые вступают друг с другом и с породившей их моделью в отношении семантического подобия и ассоциации. Так как трансформации семантики первоначальной темы не происходит, все темы образуют одно смысловое поле, дление одного лирического пространства.

Рассмотрим проведение темы в разработке. От имени темы представляет первая фраза (реализация функции репрезентации); при этом композитор практически полностью меняет мелодический рельеф фразы, поэтому мелодическим вариантом в традиционном смысле эту тему назвать нельзя. В первом такте восходящее мелодическое движение меняется на нисходящее, во втором – отсутствует выразительный нисходящий скачок на малую септиму, а вот в третьем такте идея восходящего мелодического движения реализуется так же, как и в исходной теме. В целом мелодический рельеф сглаживается. Что касается ритма, то в первом такте сохраняется характерный ритмический рисунок две четверти и триоль, посредством которого сразу же устанавливаются отношения семантической ассоциации с темой в экспозиции, далее ритм воспроизводится вариантно. Наконец, сохраняется фактура и оркестровка: мелодический голос (поручен первым скрипкам) на фоне выдержанных аккордов с небольшим оживлением голосов (остальные инструменты струнной группы). В контексте разработки с точки зрения драматургии формы этот сегмент представляет собой кратковременную концентрацию тематизма, за которым следует остигато-секвентная зона, представляющая собой разрежение тематизма, общие формы звучания.

Интересным является вариант темы в репризе, который в композиционном плане, как и в экспозиции, состоит из двух проведений, однако в данном случае сокращенных. Первое проведение представляет собой комбинацию вариантов фраз из экспозиции и разработки. Начинается тема вариантом разработочного проведения первой фразы темы. Прежде всего, меняется ее строение: вместо двух проведений фразы, каждое из которых составляет четыре такта, перед нами – шеститактовая фраза, делящаяся на две трехтактовые единицы, в результате чего нарушается инерция восприятия. В мелодическом отношении первые три такта являются инверсией варианта из разработки, далее, если сравнивать с темой из разработки, – пропуск одного такта. Следующие два такта представляют собой свободный вариант-инверсию т. 197-198 из разработки, третий такт – окончание фразы. Вторую трехтактовую единицу точнее было бы назвать вариантом-прорастанием мелодического ядра, новым его окончанием. Тем самым, вновь перед нами пример пересечения и органичного взаимодействия различных способов вариантной работы с тематизмом. Оркестровка в данном варианте остается прежней, в фактуре наблюдается большая мелодическая активность голосов, ладо-гар-

монические условия, соответственно, меняются. Следующий за первой фразой «ответ» (т. 317-320) звучит как эхо «ответа» из экспозиционного проведения, чему способствует динамика р, pp. Оркестровка та же, что и в экспозиции: фраза поручена деревянным духовым инструментам. В мелодии эта реплика комбинирует мелодические идеи «ответов» из первого и второго проведений в экспозиции: она начинается восходящим движением (a-h-a) (второй «ответ»), затем следует восходящая квинта с последующим заполнением (вариант первого «ответа»). Во второй структурно-семантической единице восходящая квинта замещается восходящей секстой, как и в экспозиционном проведении. Далее следует торжественный, интонационно рельефный мелодический вариант «ответа» (т. 321-324), который, в сравнении с экспозиционной моделью, отмечен незначительными изменениями в оркестровке. Затем – кульминация и спад-переход ко второму проведению темы (т. 325-330), которые в новых тонально-гармонических условиях повторяют практически без изменений соответствующую фразу из первоначальной модели (ср. с т. 67-72). Небольшим изменениям подвергаются некоторые голоса фактуры, что не влияет на общий характер звучания.

Второе проведение темы побочной партии в репризе (т. 331-340) сокращено до сегмента и вновь, как в разработке, свернуто в первую фразу, которая репрезентирует всю тему. Ее проведение воспринимается как лирическая реминисценция, тем более, что первая фраза звучит в своем первоначальном экспозиционном виде. Возвращается восходящая направленность мелодической линии, скачок на малую септиму, точно воспроизведен ритмический рисунок. В фактуре первой фразы (т. 331-334) наблюдается оживление голосов, иные тонально-высотные условия, но в целом – это повторение порождающей модели, из которой выросли, развернулись все варианты деривационного древа как внутри темы, так и в контексте всей первой части. В завершении бытия темы побочной партии следует вариантное повторение фразы (т. 335-340), расширенное до шести тактов – движение замедляется, тема как бы обрывается на полуслове.

Выводы. Как видно из анализа, порождающей моделью для вариантных преобразований может служить и отдельная фраза на уровне темы, и целая тема на уровне формы. В первом случае на основе вариантного преобразования одной «первичной целостности» выстраивается тема, представляющая собой последовательность вариантов-фраз (близких модели и весьма далеких от нее) – структурно-семантических единиц, тематически и семантически-ассоциативно связанных друг с другом и входящих в одно семантическое поле: a-a1-a2-a3-a4 и т.д. Для обозначения подобного механизма порождения темы предлагаем рабочий термин структурно-семантическая поливалентность. Во втором случае на уровне формы в целом образуется ряд самостоятельных структурно-семантических образований – тем-вариантов исходной модели, которые в контексте части образуют одно дискретное семантическое поле, устанавливая между собой семантические связи.

Данная тема демонстрирует также пересечение и взаимодействие различных принципов вариантной работы с тематизмом у Брукнера: интервальную, мелодическую вариантность, принцип прорастания, полифоническую работу, комбинирование мелодии из различных вариантов, комбинирование темы из различных вариантов.

Список литературы:

1. Зайцева Л., Шаповалова Л. Опыт веры в концепции Седьмой симфонии А. Брукнера: Homo Religioso / Л. Зайцева, Л. Шаповалова // Теоретичні та практичні питання культурології: українське музикознавство на зламі століть: Зб. наук. ст. – Мелітополь, 2002. – Вип. 1X. – С. 297-308.
2. Неболюбова Л. Брукнер і Вагнер: Новий варіант постановки старої проблеми / Л. Неболюбова // Українське музикознавство: Наук.-метод. зб. – Київ: НМАУ ім. І.П. Чайковського, 2001. – Вип. 30 – С. 228-236.
3. Нилова В. К критическому пересмотру периодизации симфонического творчества Брукнера / В. Нилова // Анализ, концепции, критика: Статьи молодых музыковедов. – Л., 1977. – С. 153-165.
4. Нилова В. О чертах симфонической драматургии / В.О. Нилова // Сов. Музыка. – 1978. – № 9. – С. 120-124.
5. Филимонова М. Adagio в симфониях Брукнера / М. Филимонова // Вопросы теории музыки. – М.: Музыка, 1975. – Вып. 3. – С. 272-288.
6. Филимонова М. Симфонизм Брукнера как воплощение эпической концепции / М. Филимонова // Из истории зарубежной музыки. – М., 1979. – Вып. 3. – С. 128-156.

Савченко Г.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДІЯ ПРИНЦИПУ ПОРОДЖУЮЧИХ МОДЕЛЕЙ У ВОСЬМІЙ СИМФОНІЇ А. БРУКНЕРА

Анотація

Розглянуто поняття «породжуюча модель» у зв'язку з текстами музичного романтизму. Досліджена дія принципу породжуючих моделей в тексті симфоній А. Брукнера на прикладі теми побочної партії 1 частини Восьмої симфонії. З'ясовано, що породжуючою моделлю для варіантних перетворень може бути як окрема фраза, так і тема в цілому. В контексті частини теми-варіанти вихідної моделі встановлюють між собою семантичні зв'язки, що сприяє продовженню однієї семантики. Принцип породжуючих моделей передбачає взаємодію різних принципів варіантної роботи з тематизмом.

Ключові слова: породжуюча модель, варіантність, деривація, тема, структурно-семантична одиниця.

Savchenko G.S.

Yaroslav Mudryi National Law University

OPERATION OF GENERATING MODEL PRINCIPLE IN A. BRUCKNER'S EIGHTH SYMPHONY

Summary

The concept of «generative model» in the connection with the texts of musical Romanticism is considered. The effect of the principle of the generating models in the text of A. Bruckner's symphonies as an example of themes of the Eighth Symphony (Part I) is considered. It was found that a single phrase or the whole subject serves as a generating model for variant transformations. The variants of the original model make semantic context in the part. The principle of generating models involves the interaction between various principles of variant thematic work.

Keywords: generating model, variant, derivation, theme, structural and semantic unit.

МИСТЕЦТВО ЕКСЛІБРИСУ МИРОНА ЛЕВИЦЬКОГО

Яців Р.М., Турчиняк Я.І.

Львівська національна академія мистецтв

Розглядаю творчість Мирона Левицького. Діапазон мистецьких практик художника охоплює мистецтво екслібрису, лінориту, вітальних листівок. В мистецтві М. Левицького особливу увагу приділено його вмінню поєднувати графізм з суто малярськими засобами. У композиції своїх картин, він надає перевагу елементам то графічним, і тут важливо, що він завжди зберігає лінійну ритмічність і згармонізованість. Досліджено роль митця на формування мистецького середовища. У статті розглянуто теоретичні питання та мистецькі практики художника у соціокультурному контексті. Діапазон мистецької практики охоплює історичну та соціокультурну тематику робіт. Висвітлюється питання популяризації мистецтва української діаспори ХХ ст. Мистецтво української діаспори виступає окремим індивідуалістським питанням наукової статті.

Ключові слова: екслібрис, лінорит, композиція, мистецькі практики, станкова графіка.

Дослідження присвячене творчості Мирона Левицького, що має важливе значення та вагомий внесок в мистецтві малих графічних форм та книжковій графіці. Феномен творчості у науковому світі консеквентно репрезентує різноплановість і багатогранність творчої діяльності художника. Мирон Левицький є безпрецедентно обдарованим у різних сферах мистецької діяльності: графіці, книжковій ілюстрації та малярстві. Митець збагатив графіку прекрасними зразками художнього оформлення, створив власний стиль виконання у інтерпретації рис українського традиціоналізму засобами модерного мистецтва.

Постановка проблеми. Стаття присвячена проблемі розвитку та популяризації української культури зокрема графіки. Репрезентуються на огляд дослідницькі тенденції у даній сфері мистецької діяльності Мирона Левицького та диференційовано у більш вузькому секторі мистецтва. Розглядаються концептуальні засади творчості митця та розглянуто його вузькоспеціалізовану діяльність у графіці. Проблематика полягає у спробі системного аналізу творчості М. Левицького. Прослідкувати періоди його творчого становлення та жанрового і стилістичного пошуку. На ґрунті вивчення проілюстрованих книжок і часописів, екслібрисів та малярства з музейних колекцій розкрити характер художньої практики й прослідкувати стилістичні особливості у мистецтві сучасної книжкової графіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурно-мистецькі трансформації привернули увагу до творчої діяльності митців української діаспори. Наукові праці дослідників у культурно-мистецькій сфері так чи інакше сприяли осмисленню проблем популяризації української культури. Аналіз практики відомих науковців-мистецтвознавців дає можливість розкрити сфери діяльності М. Левицького. Актуальний матеріал для дослідження віднайдений у публікаціях і окремих монографіях Галини Горюн-Левицької, каталогу Дарії Даревич присвяченого творчості М. Левицького, автора-упорядника Галини Стельмащук «Українські митці у світі», каталог-виставка мистецької школи О. Новаківського. Серед визначних праць присвячених творчості Мирона Левицького слід згадати матеріали зібрані та упорядковані Оксаною Жепинською, каталог-виставка мистецької школи О. Новаківського. За

словами куратора виставки завідувачки відділу українського мистецтва ХІХ–ХХ ст. Національного музею Оксани Жеплинської, художник побував у різних куточках світу і все побачене, і відчуте віддзеркалював у своїх творах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Внесок дослідників у формування та опрацювання проблематики у мистецтві графіки, їх цілісне бачення з урахуванням мистецьких тенденцій розвитку мистецтва книги є корисним інтелектуальним внеском та культурно-мистецьким полем діяльності для наступних досліджень.

Мета статті полягає у визначенні концептуальних засад у мистецтві графіки. Проаналізувати та диференціювати діяльність його творчого становлення та жанрового і стилістичного пошуку. На ґрунті вивченого матеріалу наукових монографій і часописів, розгляд екслібрисів з музейних колекцій розкриває характер художньої практики, у творчості раннього періоду М. Левицького й прослідкувати стилістичні особливості у мистецтві сучасної книжкової графіки.

Виклад основного матеріалу. У статті дано визначеного напрямку передбачається передусім розгляд питань: книжкової графіки, мистецтва екслібрису. Феномен Мирона Левицького полягає у різноплановості сфер його діяльності. Невід'ємну частину його професійної діяльності займає графіка. Охоплюючи широке коло зацікавлень Мирона Левицького – мистецтво книжкової графіки являє собою не менш значущу мистецьку вартість.

Творчий шлях Мирона Левицького розпочався у видавництві «Батьківщина», де він працював ілюстратором книжок, а також у видавництві «Червона калина» та у видавничій спілці «Діло». У 1937 році працює над ілюстраціями до «Енеїди» І. Котляревського. Еволюція творчості митця яскраво ілюструє перелік жанрів та стилістики, поєднання національних рис і модерних експериментів під впливом світової культури. Це стало причиною появи у його творчій спадщині різних за стилістикою і жанром робіт, пов'язаних із творенням нових модерних форм. Мирон Левицький працював у Мистецько-промисловій школі разом з В. Балясом, М. Бутовичем, Я. Гніздовським, Е. Козаком, Г. Смольським. Графіка М. Левицького широко публікувалася у часописах діаспори. Вагомий вплив на українського митця мала

Мистецька школа О. Новаківського. Художник частково перейняв і засвоїв технічні засоби виконання. Працюючи в якості художнього редактора, М. Левицький виконував не лише естетичну а й популяризаторську місію. Сприятливим середовищем для розвитку і утвердження творчої манери виконання стала еміграція до Канади, де працюючи у складі діаспори, М. Левицький широко представляв та пропагував українське мистецтво. Високий рівень графічного мистецтва засвідчує каталог виставки «Сучасна українська книжкова графіка». Митець розвинув і сформував власну унікальну манеру виконання графічних робіт. Мирон Левицький працював над композиційним оформленням книги. Грамотне використання композиції – це один із принципів при роботі над книжковою верствою та ілюстрацією.

Мирон Левицький створив велику кількість екслібрисів, проілюстрував безліч книжок і часописів. В графіці малих графічних форм, митець відходить від класичної графічної традиції і експериментуючи з формою створює праці більш модернового характеру. У 1960-х роках досить популярним стало мистецтво книжкового знаку. Серед фактів, що мають право на розгляд і свою інтелектуальну вартість є підпис автора. Досить часто безліч художників, переважно гравери, використовували монограми до власних творів мистецтва. Монограми виконувалися у вигляді малюнку певної, завжди однієї й тієї самої фігури для позначення приналежності роботи саме цьому автору. Іноді підпис взагалі відсутній, оскільки авторство твору не викликає сумнівів. Досить цікавим є псевдонім автора. Псевдонім Мирона Левицького виражає його спорідненість з країною походження, яскраво виражає його автентичні риси та лаконічно трактує прізвище автора. Митець був одним з не багатьох непересічних особистостей сучасності, котрий здійснив вагомий внесок в інтелектуальний пласт у мистецтві графіки. Було засновано «Українське товариство збирачів екслібрису», до колекції якого увійшли праці: Мирона Левицького, В. Баляс, М. Бутович, Я. Гніздовський, С. Гординський, Е. Козак, М. Білинський, Р. Лісовський, Ю. Кульчицький. Розвинулася карикатура.

Мирон Левицький зайняв вагоме місце в оформленні нової української книги. Досить цікаві і визначні є його праці в оформленні обкладинок до книг, котрі характерні двомірним трактуванням рисунку. Найпомітнішими його творами є «Поцілунок», «Адам і Єва», «Дума про трьох братів», «Козак Мамай», «Плач Ярославни», «Дажбог». Взірцем ранньої книжкової графіки художника є графічне оформлення обкладинки журналу «Відродження», 1939р. Взірці пізньої графіки це роботи «Мамай», «Лукаш», «Три грації» та інші. Дані роботи були репрезентовані на виставці, що була присвячена учням-ювілярам мистецької школи імені О. Новаківського. Серед безлічі робіт були виставлені святкові вітальні листівки, створені ще на батьківщині в 1930-1940-х роках. Вагомій мистецької вартості мали листівки створені художником в 1960-1980-х роках. Вітальні листівки користувалися широкою популярністю серед української еміграції на Заході. Вони виконані у характерній для М. Левицького манері, в якій виразно спостерігається монументалізм.

Мирон Левицький створив велику кількість екслібрисів, оформив та проілюстрував у характерному лише йому графічному стилі безліч дитячих книг та журналів. Серед мистецьких практик художника представлені різноманітні графічні техніки. Зображальні засоби доведені до феноменальності виконання і високого рівня естетизму. Лінія є не лише засобом творення певного образу. «Одночасно український екслібрис продовжував розвиватись за межами України... У США над екслібрисом працювали Яків Гніздовський і Л. Буцалюк, в Аргентині (від 1928 до 1960) Віктор Цимбал, а потім в США, М. Левицький в Канаді» [2, с. 165]. Екслібрис є не лише вербальним, інформаційним образом, а й чітким засобом комунікації між художником і глядачем. Організація композиції та грамотне поєднання графічних елементів візуалізують чіткі лаконічні образи, створюваних ним екслібрисів. Значний вплив на творчу манеру художника мали старовинні ікони, певні риси монументальності були присутні і у графіці. Згодом митець пориває з класичною традицією, створюючи більш модерні зображення.

Багатовекторність творчості М. Левицького репрезентує широкий спектр діяльності художника: викладав у мистецькій школі, працював редактором гумористичного часопису «Комар», мистецьким керівником кіностудії «Орбіт», графіком та ілюстратором. В Інсбруці, Мирон Левицький після певної перерви у своїй мистецькій діяльності у сфері графіки знову відновлює свою діяльність у техніці станкової та прикладної графіки. Художник бере участь у вернісажах мистців-емігрантів: Інсбруку, Зальцбургу, Брегенці, Фельдкірху, Баден-бадені, Брюселі. Відбулася хвиля еміграції. У цих умовах сформувалися осередки емігрантів в англійській, американській, французькій зонах окупації. У 1946 році почали відкриватися виставки із творами українського мистецтва. Мирон Левицький знову починає працювати у жанрі екслібрису. Два роки, що їх Левицький провів у Парижі, стали визначальними для формування його мистецького модерного стилю, в якому домінували геометричні площини, з яких komponувалися майже готичні зображення. У Канаді була заснована спілка УСОМ у 1955-1956 рр. вагомий слід в українській та світовій графіці і малярстві залишив М. Левицький. Спілка є актуальною і сьогодні, і об'єднує понад 40 митців сучасності. Митець яскраво вирізнявся у позанаціональному контексті. Паризький період творчості М. Левицького характерний компонованням геометричних лаконічних площин, що асоціативно нагадують близькі за стилем готичні зображення. Безліч робіт Мирона Левицького експонувалися в Торонто, Ватерлоо, Нью-Йорку, Детройті, Оттаві, Едмонтоні, Чикаго, Львові та Києві. Стилістично превалює експресивна манера виконання. Грамотна композиція є першоосновою праць Мирона Левицького. У каталозі Галини Горюн-Левицької представлені кращі твори художника. Колекція «Збірка Галини Горюн-Левицької – дар пам'яті Мирону Левицькому» включає 77 праць, що дозволяє прослідкувати модерністичні прояви у творчості митця. Митець досягнув високого рівня майстерності в оформленні сучасної української книги та карикатури [5, с. 290].

Мирон Левицький створив велику кількість екслібрисів, оформив та проілюстрував у характерному лише йому графічному стилі. У цьому жанрі мистець виявив себе не лише блискучим знавцем графічних прийомів моделювання образу, а також зумів психологічно глибоко схарактеризувати визначальні риси духовних зацікавлень осіб, для яких створювалися ці екслібриси. «Культурні феномени не мають погорди до спадкоємців. Натомість у своєму історичному образі вони зберігають сліди напруги й метушливості, через які будувались їхні стосунки із сучасниками» [6, с. 100].

Серед найвиразніших праць мистця у жанрі екслібрису слід відзначити екслібрис для відомого українського поета німецького походження Ю. Клена. Безліч екслібрисів М. Левицький виконував фотографічним способом. Важливе значення надавав композиційному вирішенню самого рисунка. Праці митця суттєво вирізняються від робіт інших художників, відсутністю певного традиціоналізму. У творчості Нарбута яскраво виражені риси українського бароко, у Ковжуна присутня орнаментика, а для Бутовича характерним є риси неопримітивізму.

«Три грації» (1978 р.) – один серед найбільш характерних творів мистецтва станкової графіки, що вражає своєю модерновістю. Основною фабулою є давньогрецька міфологія. У даній праці домінує символізм. Стилiстично-видова мова М. Левицького здійснена засобом модерного мистецтва. Композиція статична та симетрична. Характерні зображальні засоби вражають чіткістю та лаконічністю. Аналізуючи твір мистецтва, слід зазначити, що тут присутня певна гротескність образів, проєктуються риси монументального малярства і на графіку, форми близькі до певної готичності. У мистецтві малого книжкового знаку використовує гротескні шрифти. Інколи повністю відсутній зображуваний графічний елемент, а уся композиція виключно базується на типографіці. М. Левицький не використовує набірні шрифти, а створює власні унікальні варіанти, що призначені для конкретного екслібрису і відповідають певній тематичі.

Феномен творчості М. Левицького полягає у нестандартному мисленні та орієнтації на проєвропейські традиції, що безумовно є актуальними і у сучасному мистецтві. Розглядаючи стилістику праць М. Левицького, слід зазначити наступне: присутність реалістичних рис; тривимірність зображення; композиція виразна, чітко організована і площинна. Згодом праці митця набувають більш стилізованих рис, композицію організовує не лише самими лініями, а й площинами. Художник досить тонко творить свої візуальні образи, котрим присутні частково візантійські риси і ритмічність. У працях митця прослідковується подібність до східного мистецтва. Звертаючи увагу на композиційні рішення, яскраво виражена симетричність та стилізація форм, що надає

працям певної декоративності. Вагомий внесок М. Левицький вніс і до станкової графіки. Найвідомішими роботами є «Поцілунок», «Адам і Єва», «Дума про трьох братів», «Козак Мамай», «Плач Ярославни», «Дажбог». У екслібрисі присутня певна монументальність. Серед графіки малих графічних форм є поодинокі так і екслібриси присвячені подружжям, близьким родинам, що були знайомі М. Левицькому. Екслібриси виконував у двох, а інколи і в трьох варіантах, підписуючи кирилицею чи латиницею. Усі роботи вражають своєю невимовною виразністю та лаконічністю. Основною фабулою творчості митця – жінка у різноманітних її трактуваннях. Мирон Левицький любить зображати жінок з різними птахами. У цих працях митця яскраво виражені риси символізму, досить часто образ жінки ототожнює із пташкою. Символізм, що превалує у працях художника є у стані опозиції до натуралістичного мистецтва та традиціоналізму. Консеквентно, оригінальний стиль митця формувався у складних умовах і частково перегукувався із графікою українських художників шістдесятих років. Проте Мирон Левицький популяризував українську культуру через власну інтерпретацію стилістично-видових уподобань, що є актуально і у сьогоденні. Символізм птаха у світосприйнятті українців – символ світової душі. Міфічні птахи-творці світу виступають основними образами українського народного мистецтва. «Одночасно ми не забуваємо, що Мирон Левицький є митцем канадським. Канадська культура складена з двох основних первнів – англійського та французького, а в мистецтві Левицького є теж багато елементів галльської легкості та буйної фантазії, які засвоїв собі в Парижі... це дає тип сучасного митця, який гармонійно поєднав впливи різних культур». Згадка з монографії Дарії Даревич [1].

Висновки і пропозиції. Творчий шлях Мирона Левицького має важливе значення та вагомий внесок в мистецтві малих графічних форм та книжковій графіці. У даному контексті слід зауважити, що усім роботам присутня стилістична виразність та композиційне розуміння оформлення книг, що надає його роботам особливої мистецької вартості. Мирон Левицький здійснив вагомий внесок у мистецтво української книжкової графіки. Сприятливим середовищем для формування і утвердження неперевершеного і унікального стилю художника є період його еміграції. Усі праці митця пройняті тяжінням до національних рис виражених через своєрідне інше бачення. Відхилення традиційних норм та опрацювання і творчі експерименти з лінією і площинами вирізняють роботи митця і роблять їх справді сучасними для свого часу. Оперує засобами мистецтва актуальними для свого часу зводячи образи до певного. Мирон Левицький – один з найзнаковіших українських художників, а його творчий доробок має вагоме значення для української культури.

Список літератури:

1. Дарія Даревич. Монографія «50-ліття Української Спілки Образотворчих Мистців в Канаді». Торонто, 1985. – 132 с.
2. Нестеренко Петро. Історія українського екслібрису. Видання друге, доповнення // Наукове видання. – Київ. Темпора, 2016. – 360 с.

3. Дарія Даревич. Монографія «50-ліття Української Спілки Образотворчих Мистців в Канаді». Торонто, 1985. – 132 с.
4. Понад кордонами. Модерна українська книжкова графіка 1914-1945 / Видання підготувала Мирослава Мудрак. – Київ / Критика, 2008. – 176 с. Beyond Borders. Modern Ukrainian book design 1914-1945 by M. Mudrak. – Kyiv / Krytyka, 2008. – 176.
5. Українські митці у світі. Матеріали до історії українського мистецтва ХХ ст. / авт.-упоряд. Г. Г. Стельмащук. – Л.: Апріорі: Львів. нац. акад. мистецтв., 2013. – 520 с.
6. Яців Р. М. Львівська графіка 1945 – 1990: традиції і новаторство Яців Р. М. – К.: Наукова думка, 1992. – 120 с.

Яців Р.М., Турчуняк Я.И.

Львовская национальная академия искусств

ИСКУССТВО ЭКСЛИБРИСА МЫРОНА ЛЕВИЦЬКОГО

Аннотация

Рассматриваю искусство Мырона Левицького. Диапазон художественных практик охватывает искусство экслибрису, линорыту, поздравительных открыток. В искусстве экслибриса особое внимание уделено умению объединять графизм и сугубо живописные элементы. У композиции картин, он уделяет внимание графическим элементам, что интересней всего так-то, что сохраняется ритм линий. Исследовано роль и влияние художника на формирование художественной среды. В статье рассмотрены теоретические вопросы и художественные практики в социокультурной среде. Диапазон художественной практики охватывает историческую и социокультурную тематику работ художника. Рассматривается вопрос искусство украинской диаспоры ХХ века. Искусство украинской диаспоры является важным индивидуалистическим вопросом современности.

Ключевые слова: экслибрис, линорыт, композиция, художественные практики, станковая графика.

Yatsiv R.M., Turchynjak Ya.I.

Lviv National Academy of Arts

ART OF EXLIBRIS BY MYRON LEVYTSKY

Summary

Explores graphic art of Myron Levytsky. The range of artistic practices encompassing exlibris, linocut, greeting cards. Levytsky's ability to integrate linearity with painterliness deserves special mention. According to the composition at hand, he emphasizes the linear or the painterly, and always maintains a linear rhythm and harmony of colours. Explores the role that the artist had in fostering change of community art development. This paper was presented theoretical questions, artistic practices about the art's of Myron Levyckyj which are explored in social and cultural context. The range of artistic practices encompassing both historical approaches social and cultural motivated types of works. This paper outlines popularization the art of Ukrainian Diaspora XX century. From the sociocultural factors available it is clear that Ukrainian Diaspora takes the main role in the cultural life abroad. The art of Ukrainian Diaspora is like an individualist question of the article.

Keywords: exlibris, linocut, composition, artistic practices, graphics.

АРХІТЕКТУРА

УДК 711.27.711.6

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ БАГАТОРІВНЕВИХ ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ

Колмаков Є.О.

Київський національний університет будівництва і архітектури

Розглянуто зміст поняття «міський багаторівневий громадський простір». Досліджено сучасний стан використання та кращі приклади формування багаторівневих громадських просторів в містах України та зарубіжних країн. Визначено основні тенденції архітектурно-планувальної організації багаторівневих громадських просторів у найкрупніших містах.

Ключові слова: архітектурно-планувальна організація, міський багаторівневий громадський простір.

Постановка проблеми. Ситуація, що склалася у центральних зонах найкрупніших міст України свідчать про нерациональне використання міського простору. Вільний від забудови міський простір використовується або як шлях руху пішоходів і транспорту або не використовується зовсім і перетворюється на «міський пустир». Проте існуючі світові тенденції свідчать, що формування багаторівневих громадських просторів є одним із альтернативних шляхів перспективного розвитку поселень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку архітектури міських багаторівневих громадських просторів наразі приділяється певна увага. Наприклад, французький архітектор Е. Енар запропонував концепцію міста, транспортні проблеми якого можуть бути вирішені за рахунок створення багаторівневих вулиць з інтенсивним рухом в три або чотири рівні. Інші аспекти даної проблеми розглядалися В.Т. Шимко, який досліджував емоціональний вплив різних по розміру просторів на людину [1]; Б. Гройсом, який акцентував увагу на різниці між відкритим, громадським та приватним простором [2]; М.О. Макухіним, який розглядав архітектурно-планувальні тенденції і принципи формування багатофункціональних мостових споруд [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій щодо використання потенціалу багаторівневого громадського простору виявив, що на сучасному етапі проблема використання потенціалу багаторівневих громадських просторів в Україні досліджена фрагментарно, тоді як за рубежом ця тема розробляється досить активно, зокрема в роботах таких відомих архітекторів як Джейн Джекобс [4], Ян Гейл [5], Вітольд Рибчінський [6] тощо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження кращих вітчизняних та зарубіжних прикладів використання потенціалу багаторівневого громадського простору.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі центральні частини міст України втрачають свою історичну та культурну роль через щільну забудову простору та концентрацію пішохідного руху. Зазвичай, центральна частина

найкрупніших міст охоплює території, призначені для задоволення найрізноманітніших потреб: розміщення адміністративних будівель, урядових установ, магазинів, ресторанів, історичних місць тощо. Попри те, що центр міста одночасно є й місцем концентрації транспортної мережі, часто він також може бути й центром перетину транзитних потоків і магістральних вулиць. Проте аналіз міських центрів міст як в Україні, так і за кордоном, показує, що в більшості з них понад 80% усіх міських пересувань у його центральній частині здійснюється пішки. При цьому у багатьох міських центрах із великою щільністю забудови, щоб забезпечити автомобільний рух, ширина тротуарів різко зменшується. Це призводить до ускладнення пішохідного руху. Проблема особливо загострюється на перехрестях вулиць.

Практика містобудування показує, що зацікавленість у створенні зручних умов для пішохідного руху збільшується зі зростанням рівня автомобілізації. Наразі існує велика кількість реалізованих проектів, які зберігають баланс між пішоходами та транспортом. Деякі з них виключають автомобільний рух на окремих вулицях старого міста, інші – повністю засновані на пішохідному русі. Тобто, пішохідний рух розглядається як рівноправний учасник міського простору. З іншого боку, дослідження зарубіжного та вітчизняного досвіду показують, що центральні частини історичних міст з великими труднощами пристосовуються до автомобільного руху.

Не викликає сумніву, що сучасний міський центр повинен мати комфортну для людини організацію простору. На його території має бути досягнутий баланс між потребами пішоходів і користувачів транспортних засобів. Одним з найбільш перспективних напрямів рішення цієї проблеми є формування міських багаторівневих громадських просторів.

У найбільш загальному розумінні, громадський простір – це соціальний простір, який є відкритим і доступним для всіх. Він може бути представлений у вигляді тротуарів, громадських площ, скверів, парків, пляжів, прибудинкових територій багатоповерхових будинків тощо. Особливого значення набуває активне й комплексне використання підземного простору. Громадський

простір може виконувати такі основні функції: рекреаційну, комунікаційну, політичну та розважальну. Сучасні тенденції розвитку міст свідчать, що ці функції зазвичай доповнюють одна одну, громадський простір перетворюється на місце концентрації міського життя. Тобто можна погодитися з точкою зору, що громадський простір – це простір, пов'язаний із певними типами громадської діяльності, такими як спілкування, дозвілля, простір, що створює умови для прогулянок та відпочинку, творчості та освіти [7]. Успішними є ті громадські простори, куди люди прагнуть повертатися знову і знову передусім через їх багатофункціональність.

К. Лінч виділяє сім основних принципів формування громадського простору комфортного для мешканців міста:

1. Життєздатність – здатність форми поселення підтримувати життєві функції та задовольняти потреби людини.

2. Свідомість – спроможність мешканців сприймати, подумки розчленовувати і структурувати в часі і просторі своє поселення.

3. Відповідність – здатність форми виконувати роль каналів комунікації і відповідати структурі та обсягу дій, у які залучені жителі.

4. Доступність – спроможність забезпечити досяжність видів діяльності, ресурсів, обслуговування, інформації.

5. Контрольованість – можливість впливати на функціонування окремих елементів міського середовища.

6. Ефективність – ціна створення і підтримання поселення на певному рівні зазначених вище показників якості середовища.

7. Справедливість – спосіб, за яким матеріальні блага розподілені між людьми за принципами рівності, задоволення потреб, реалізації здібностей, платоспроможності, відповідності витраченим зусиллям. [8].

В умовах найкрупніших міст, де вартість землі надзвичайно висока, особливої актуальності набуває перенесення громадського простору, що зараз знаходиться на рівні землі, на інші яруси – надземні і підземні.

Наприклад, на багатьох дахах житлових, громадських, промислових будівель можна проектувати громадський простір. Експлуатована покрівля – це плоска покрівля (ухил до 15°) зі спеціальним покриттям, влаштована над будівлею або її частиною, на яку є вихід із приміщення будівлі. Експлуатовані покрівлі можна умовно розділити на такі види: покрівля-тераса; зелена покрівля; покрівля-паркінг; покрівля з пішохідними і зеленими зонами тощо. Причому слід зазначити, що створення садів на дахах-терасах, через дефіцит озелених територій на рівні землі, стає важливим композиційно-просторовим компонентом не лише об'ємно-планувальної, але й містобудівної структури. Прикладом вдалої композиції озеленення даху в Києві є житлова будівля «Роял Тауер» на Печерську. До сучасних форм експлуатації багаторівневого громадського простору на покрівлях належать: простори творчих кластерів (простір Лофт (м. Санкт-Петербург), дах Центру дизайну ARTPLAY, дах Культурного центру «ЗІЛ»); літні кінотеатри на дахах («Кіно на даху» м. Воронеж, кінотеатр на даху-терасі клубу

MOD у м. Санкт-Петербурзі); великі технологічно складні комерційні атракціони, спортивні об'єкти, стадіони, басейни, що потребують для своєї реалізації значних інвестицій: венеціанський канал на даху торгового центру в Лондоні, приватна забудова на даху торгового центру в м. Чжучжоу (Китай), футбольне поле на даху хмарочоса в Токіо, Веселка на даху в Орхусі (Данія), інсталяція Cloud City на даху Музею Метрополітен в Нью-Йорку, офіс на даху Roof Top Terrace в Лондоні, Парк розваг на даху хмарочоса Stratosphere в Лас-Вегасі тощо. Ці приклади доводять, що дахи перестають бути виключно конструктивними елементами будівель та перетворюються на громадські міські простори, а їх освоєння стає стійкою тенденцією сучасного міського розвитку.

Наступним напрямом розвитку громадських просторів міст стає освоєння мостів. Попри те, що у більшості країн світу будуються підземні переходи для пішоходів (коли автомобілі мають проїзд зверху), існує думка, що це неправильний порядок речей, і у містах людей не можна заганяти під землю [6]. Тому для зняття цього конфлікту, в розвинутих зарубіжних країнах будуються надземні пішохідні мости та естакади, які засвідчують пріоритет пішоходів над автомобілями. Крім використання цих мостів як надземних переходів, на них також почали влаштовувати озеленення та елементи благоустрою для комфортного перебування людей. Яскравим прикладом цього є пішохідний міст в Нью-Йорку. У вітчизняній практиці аналогічним прикладом використання пішохідних мостів є пішохідний міст через Дніпро, який з'єднує центральну частину Києва з парковою зоною та пляжами Труханового острова.

У Києві в 2014 р. було проведено конкурс пропозицій щодо перетворення придніпровської зони у більш комфортну. Перемогу на конкурсі здобула архітектурна студія із Колумбії Taller 301, яка акцентувала свої пропозиції на вирішенні проблеми завантаженості автомобілями Дніпровської набережної. Архітектори запропонували поєднати місто з рікою за допомогою особливого сухопутного мосту, який став би не лише сполученням верхньої та нижньої частини дніпровської смуги, а й перетворився на потужний громадський простір. Формою, що була обрана для формування пішохідних вузлів, стало коло. Ця форма легко пристосовується до особливостей ландшафту та є зручним способом організації пішохідного трафіку і допомагає оформити простір без негативного впливу на природний ландшафт.

Наступним напрямком сучасної забудови мегаполісів є також активне й комплексне використання підземного простору, що, з одного боку, створює передумови для раціонального використання міських територій, звільняючи поверхню землі від численних інженерно-технічних споруд та транспорту. З іншого боку, сприяє скороченню транспортних потоків на всіх магістральних вулицях мегаполісів за рахунок радикального впорядкування транспортного обслуговування населення через створення компактних і багаторівневих пересадочних транспортних підземних вузлів.

Проблему створення високоурбанізованих багатофункціональних вузлів міського середовища досліджує Голубев Г.Є. [9]. Зокрема, він виділив такі прийоми просторового розділення потоків

транспорту і пішоходів: по горизонталі, в одному рівні, з поперемінним пропуском відповідних взаємно пересічних потоків за допомогою світлофорного чи іншого регулювання; по вертикалі, в різних рівнях, з використанням пішохідних тунелів чи мостів; по вертикалі, в різних рівнях, з використанням автотранспортних тунелів або естакад,



Рис. Пішохідний тунель «життя та смерті»

Альтернативним шляхом формування громадських просторів в історичній частині найкрупні-

ших міст може бути утворення дво- або трирівневих пішохідних зон. Ця ідея отримала втілення в конкурсному проекті меморіального парку «Бабин Яр» у Києві (5 премія, автори: В. Уваров, Д. Козаков, Є. Колмаков, І. Чаус) у вигляді пропозиції створення тунелю «життя і смерті» (рис.).

Висновки. Громадський простір – це місце максимальної концентрації різних типів діяльності мешканців і гостей міста. У сучасних умовах багаторівневий громадський простір стає однією з ключових категорій розуміння урбаністичного способу. Основними тенденціями архітектурно-планувальної організації багаторівневих громадських просторів у найкрупніших містах є їх розвиток на експлуатованих покрівлях будівель, на мостах, під землею, що забезпечує максимальну комфортність для різних груп населення. Влаштування міських багаторівневих громадських просторів в центральних зонах найкрупніших міст України сприятиме гуманізації їх архітектурного середовища.

Список літератури:

1. Шимко В. Т. Архитектурное формирование городской среды / Шимко В. Т. – М.: Высшая школа, 1990. – 223 с.
2. Гройс Б. Публичное пространство: от пустоты к парадоксу / Б. Гройс; [пер. с англ. Зайцева А.]. – М.: Институт медиа, архитектуры и дизайна «Стрелка», 2012. – 20 с.
3. Макухін М. О. Архітектурно-планувальні тенденції і принципи формування багатофункціональних мостових споруд: дис. на здобуття наук. ступеня канд. арх.: спец. 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури / М. О. Макухін. – К., 2016. – 183 с.
4. Джекобс Д. Смерть и жизнь больших американских городов / Д. Джекобс; [пер. з англ.]. – М.: Новое издательство, 2011. – 460 с.
5. Гейл Я. Міста для людей / Ян Гейл; [пер. з англ. Токтонов А.]. – М.: Крост, 2012. – 276 с.
6. Рибчинский В. Городской конструктор / В. Рибчинский; [пер. с англ.]. – М.: Стрелка, 2014. – 250 с.
7. Тищенко І. Що таке міський публічний простір [Електронний ресурс] / Тищенко І. – Режим доступу: <http://mistosite.org.ua/uk/articles/shho-take-m%27skiy-publ%27chij-prost%27r>
8. Линч К. Совершенная форма в градостроительстве / К. Линч; [пер. с англ. В. Л. Глазичев]. – М.: Стройиздат, 1986. – 264 с.
9. Голубев Г. Е. Подземная урбанистика и город / Г. Е. Голубев. – М.: ИПЦ МИКХиС, 2005. – 124 с.

Колмаков Е.О.

Киевский национальный университет строительства и архитектуры

НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА МНОГОУРОВНЕВЫХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОСТРАНСТВ

Аннотация

Рассмотрено понятие «городское многоуровневое общественное пространство». Исследовано современное состояние и лучшие примеры формирования многоуровневого общественного пространства в Украине и зарубежных странах, в частности, с точки зрения максимальной комфортности для различных нужд населения. Определены основные тенденции современной архитектурно-планировочной организации многоуровневых общественных пространств в крупнейших городах.

Ключевые слова: архитектурно-планировочная организация, городское многоуровневое общественное пространство.

Kolmakov Ie.O.

Kyiv National University of Construction and Architecture

THE DIRECTIONS OF USING THE POTENTIAL OF MULTI-LEVEL PUBLIC SPACES

Summary

Considered the notion «urban multi-level public space». Studied the current state and the best examples of the formation of a multi-level public space in Ukraine and abroad, in particular from the point of view of maximum comfort for the various population's needs. Identified the main trend of modern architectural planning organization of multi-level public spaces in the largest cities.

Keywords: architectural planning organization, urban multi-level public space.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81.111'42

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СОЦІОЛЕКТУ КОКНІ

Алексенко С.Ф.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Статтю присвячено вивченню лінгвокультурних характеристик соціолекту кокні та розкриттю перекладацьких прийомів, які могли б найефективніше передати його соціолінгвістичні та експресивні риси. Описані особливості вимови, відхилення від лексико-граматичних норм літературного стандарту та римований сленг кокні. Розглянуто перекладацькі труднощі при відтворенні соціолектного мовлення представників нижчих прошарків Лондона. Простежено особливості перекладу фонетичних, граматичних та лексичних відхилень від літературної мови, притаманних кокні, та прийоми їх передачі в українській мові. Наведено погляди мовознавців у контексті цього проблемного питання.

Ключові слова: соціолект, сленг, кокні, відхилення від норми, перекладацькі прийоми, принцип еквівалентності, прийом компенсації.

Постановка проблеми. Вивчення соціолінгвістичного аспекту мови та мовлення пов'язане із загальною проблемою взаємозв'язку, взаємовпливу та взаємодії мовлення та соціуму. Соціальні умови як комплекс зовнішніх обставин, в яких функціонує і розвивається мова, постали у центрі дослідницької уваги лінгвістів з 60-х років минулого століття, хоча дослідження, які враховували обумовленість мовних явищ явищами соціальними, проводилися набагато раніше чеськими, швейцарськими, французькими, російськими вченими.

Сучасна соціолінгвістика як одна з міждисциплінарних наук, що виникла в межах сучасної антропоцентричної наукової парадигми, передбачає вивчення мовного варіювання внаслідок варіювання регіонального та соціального. Проте, з огляду на той факт, що регіональне варіювання отримало більше висвітлення в науковому дискурсі, ніж соціальне, вивчення впливу соціальних чинників на мовне продукування і стиль комунікації залишається актуальним і сьогодні.

До соціальних факторів, що формують мовленнєву поведінку мовця, відносять соціальний статус (який обумовлюється рівнем отриманої освіти, професією, рівнем грошового прибутку, володінням та здатністю купувати коштовні товари та службовими досягненнями), приналежність до певної етнічної групи та віросповідання, гендерний та віковий чинники [1; 2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль соціального статусу як певного критерія ідентифікації та самоідентифікації людини в ієрархічній системі суспільства важко переоцінити. Дані про нього передаються не прямо, а опосередковано, через різноманітні знакові системи, проте в англосаксонській лінгвокультурній традиції надійним показником відносного положення людини в суспільстві слугують мовленнєві звички, які здатні чітко ідентифікувати мовця як представника певної соціальної групи.

Традиційно у соціолінгвістиці вплив соціального статусу на мовлення обмежувався вивченням численних акцентів – своєрідних вимов-

них соціальних лектів, а саме: Estuary English (вимовний стандарт англійської мови в регіоні дельти річки Темза) як сучасного соціального вимовного тренду, що набув престижності серед представників середнього та вищого класу, будучи з самого початку прийнятою вимовою серед низьких соціальних прошарків населення [4]; RP (літературна вимовна норма англійської мови) як стандарту англійської, яким, проте, послуговуються лише 3% населення країни: вищі офіцери, урядові міністри, судді тощо; Cockney (діалект східної частини Лондону) як найпоширеніший серед лондонських діалектів місцевого просторіччя [5, с. 109].

Різні соціально марковані лекти (соціолекти) виявляють певний ступінь соціальної прийнятності (social acceptance) і поширеності, причому остання зумовлюється сучасними парадоксальними тенденціями представників англійського суспільства до маскування (або «затемнення») свого соціального походження.

Дослідження впливу соціального чинника на мову та комунікацію дотепер проводилося здебільшого на рівні фонетичних змінних [6] і лексики [7], а отже, передача соціолінгвістичних особливостей мовлення у перекладознавчому аспекті досліджена на сьогодні недостатньо повно і всебічно. З огляду на це, наукові розвідки у такому напрямку вбачаються необхідними і актуальними.

Метою пропонованої статті є з'ясування ефективних перекладацьких прийомів передачі соціального діалекту кокні. Завданнями виступають опис лінгвокультурних характеристик соціолекту кокні, а також розкриття функціональної валентності тих перекладацьких прийомів, які дозволили б зберегти/передати соціолінгвістичну специфіку цього феномену.

Виклад основного матеріалу. До соціальних діалектів відносять вульгаризми, професійні діалекти, арго/кент (лексика ізольованих від легального суспільства соціальних груп), жаргони, сленг, при чому всі зазначені мовленнєві різновиди мають певні лінгвопрагматичні та стиліс-

тичні характеристики, особливості експресії та ситуативну обумовленість.

Соціолект кокні, будучи діалектом робочих, ремісників, корабельників, продавців, які жили в неподалік церкви Сент-Мері-ле-Боу (St Mary le Bow), що в Іст-Енді, характеризується традиційно особливою вимовою, відхиленнями від лексико-граматичних норм літературного стандарту (Standard English), а також римованим сленгом. Типовими особливостями кокні на фонетичному рівні є пропуск ініціального приголосного [h], наприклад «not 'alf» замість «not half»; емфаза звуку шва; фронтальна артикуляція міжзубних фонем; монофтонгізація дифтонгу [au]; вимова дифтонгу [ai] як [oi]; зникнення назального задньоязикового [n] у закінченні -ing. Серед граматичних відхилень зазначимо такі: замість «isn't» та «am not» вживається «ain't», замість присвійного займенника «my» – особовий займенник в об'єктному відмінку «me», наприклад, «*me car is broken*». Форми минулого часу дієслова «to be» *was* та *were* вживаються прямо протилежним чином, ніж у стандартній англійській: «*I weren't laughing at you. You was mistaken*». Характерним також є подвійне заперечення: «*You want some money? I ain't got none*», граматична неформальність прислівника (суфікс -ly відсутній), використання форм дієприкметника минулого часу для опису минулого: «*I seen*» замість «*I saw*», «*he done*» замість «*he did*», часте вживання форми об'єктного відмінка особового займенника «them» в якості єдиного вказівного займенника в однині та множині: «*them lamp*», «*them lamps*». На лексичному рівні спостерігається наявність власної лексики: «*missus*» замість «*girlfriend*» чи «*wife*»; лексема «*fit*» означає «*attractive*», «*minger*» передає значення лексеми «*ugly*», а «*dosh*» і «*dough*» є заміниками лексеми «*money*», словосполучення ж «*up the duff*» має значення «*to be pregnant*».

Найвідомішою спадщиною діалекту кокні є, безперечно, так званий римований сленг кокні, що з'явився ще у 16 столітті і зобов'язаний своїм виникненням морякам та військовим, що проходили через лондонські доки, та численним національним меншинам Лондона, які послуговувалися ним заради утаємничення своєї протизаконної діяльності. Недивно, що такий спосіб усного спілкування переріс у складну і часто зовсім незрозумілу соціальну говірку. Завдяки його підвищеній експресії, мовній грі, творчому характеру деякі лінгвісти схильні вважати кокні сленгом [8, с. 28; 9, с. 75].

Незважаючи на те, що в Англії людей, які використовують римований сленг, завжди вважали неграмотними, сленг кокні побудований за витонченою схемою наголосу і рими, причому остання грає більш важливу роль. Наведемо деякі приклади [16]: *Loaf* = loaf of bread = голова; *apples and pears* = stairs = сходи; *plates* = plates of meat = feet = ноги, ступні; *uncle Ted* = (bed) = ліжка; *China* = China plate = mate = друг, подружка; *you and me* = tea = чай; *Adam and Eve* = believe = вірити. («*Would you Adam and Eve it?* – Ти б повірив у таке?»).

Зазвичай у мовленні використовуються скорочені варіанти римованих зворотів сленгу кокні, які граматично вписуються у контекст певного речення, причому відсікаються від зворотів саме

кінцеві, римовані з кодованим сигніфікатом елементи, ускладнюючи процес розуміння для тих, хто не обізнаний з конкретними римами. Наприклад, «*a butcher's hook*» (look) – крюк м'ясника (погляд) – скорочується до «*a butcher's*» і звучить у реченні так: *Take a butcher's at that!*; «*China plate*» (mate) – порцелянова тарілка (товариш) – скорочується до «*China*» і у мовленні звучить як: *Hello me old China!* Таким чином, феномен кокні є творчим когнітивним процесом римовання ключового сигніфіката з цілою фразою і подальшого (але не завжди) відсікання останнього ключового (римованого) елемента цієї фрази.

З 1980-х років минулого століття почався різкий зріст популярності римованого сленгу, який проявився у виникненні його нових прикладів у повсякденному розмовному мовленні [10, с. 47]. Ініціаторами сплеску описуваного лінгвокультурного явища на цей раз були підлітки та молоді, яка намагалася виокремитися з так званого мейнстріму і зацентрувати свою індивідуальність через винахід нових ідіоматичних та римованих зворотів. Новою тенденцією кокні виявилася тенденція римувати слова з іменами відомих людей в галузях мистецтва та спорту: Jimi Hendrix (музикант) = appendix (апендикс), Trevor Sinclair (футболіст) = nightmare (нічний кошмар), Becks and Posh (футболіст і співачка) = nosh (їжа на швидкоруч), Britney Spears (співачка) = beers (пиво).

Будучи соціолінгвістичним феноменом, кокні несе з собою багато позамовної інформації, передача якої є не менш, а в даному випадку навіть більш важливою, ніж власне лінгвістичний матеріал при перекладі цього соціолекту з англійської на українську мову. Чи є кокні перекладознавчою проблемою і які перекладацькі прийоми треба використовувати для збереження його соціолінгвістичних ознак і лінгвокультурологічного колориту?

Відзнакою процесу перекладу як особливого виду діяльності полягає у заміні окремих лексичних одиниць і тексту оригіналу цілком відповідними еквівалентами у перекладі. Однак, через те, що мови оригіналу і перекладу відрізняються на різних рівнях: синтаксичному, лексичному, стилістичному, повна відповідність певних елементів не завжди можлива. З принципом еквівалентності у теорії і практиці перекладу стикається кожен перекладач, адже головною метою перекладу є отримання еквівалентного тексту як продукту зусиль перекладача. Як посередник не лише між мовами, але між культурами, перекладач повинен добре знатися на національно-культурній специфіці мовних одиниць, яка має чимале значення у перекладі [11, с. 30-35].

Переклад будь-яких матеріалів на практиці, як правило, окреслює певне коло проблемних питань та завдань, вирішення яких потребує застосування перекладачем різних прийомів і засобів, які спрямовані на пошук адекватних відповідників за межами словникових дефініцій та граматичних трансформаційних аналогів. Письмовому перекладу передують зазвичай прочитання всього тексту для визначення жанру, загальних дискурсивних характеристик та стилістичних особливостей оригіналу, крім того, в перекладацькому процесі необхідно визначитися з конкретними перекладацькими моделями.

Однією з основних перекладацьких теорій є «теорія закономірних відповідників», яку було розроблено В.М. Комісаровим, Л.С. Бархударовим, А.В. Федоровим [11; 12; 13]. Згідно з цією теорією, перекладацькі відповідники використовуються з урахуванням контексту, в якому вжиті перекладні одиниці оригіналу. Більшість мовних одиниць полісемічні, але контекст, як правило, полісемічність знімає, висуваючи лише одне з потенційно можливих значень одиниці, що перекладається.

Крім підшукування відповідників, перекладачеві мовних одиниць/мовленнєвих утворень, що містять соціокультурну інформацію, треба зосередитися на шляхах подолання мовних перешкод, зумовлених розбіжностями культур. Переклад соціолекту кокні як мовленнєвого стилю нижчих прошарків суспільства належить до галузі вузькоспеціальних перекладацьких питань, в якій перекладачеві зрозуміло, що засоби досягнення прозорості в сприйнятті кокні англійською й українською аудиторією не можуть бути однаковими. Причина – в національно-культурному підґрунті, рідному та зрозумілому англійцю, але чужому для широкого загалу української нації. Крім того, невідповідні лексико-граматичні можливості вирівнюються перекладацькими прийомами граматичних трансформацій (передусім повною або частковою реконструкцією речень, заміною певних частин мови чи членів речення) та прийомом компенсації. Компенсація є способом перекладу, при якому семантичні елементи, прагматичні значення, а також стилістичні нюанси, тотожна передача яких неможлива при перекладі, передаються в тексті перекладу елементами іншого порядку, причому необов'язково в тому ж самому місці тексту, що і в оригіналі [11, с. 185].

При перекладі соціальних діалектів неможливо використовувати існуючі діалектні форми мови перекладу, оскільки вони ідентифікують абсолютно іншу групу людей з іншого соціокультурного простору. Однак, рішенням цієї проблеми може бути усвідомлення того, що, оскільки цей тип мовлення притаманний малоосвіченим нижчим прошаркам суспільства, доцільним є прийом компенсації діалектних форм просторіччям і розмовною лексикою типу «*куди преш, візьми очі в руки, повилазить, не второпаю*» тощо. З огляду на те, що кокні відрізняється від літературного стандарту окремими мовними особливостями на фонетичному, граматичному і менше лексичному рівні, які були окреслені вище, саме вони і є тими вказівниками (*social markers*), які повинні орієнтувати перекладача в плані вибору адекватних перекладацьких прийомів.

Фонетичний рівень рідко буває задіяним, коли перекладач має донести соціолінгвістичну специфіку кокні. Неможливо автоматично переносити в українську мову фонетичні особливості цього соціолекту і створювати лексеми типу «'одити» чи «'оровод», але й ігнорувати фонетичні відхилення невірно. Фонетичним ознакам лондонського кокні притаманна розгалужена системність, а отже у перекладі застосовують різноманітні контаміновані форми нахштальт фонологічних та граматичних викривлень. Спрощення синтагматичної організації мовлення (наприклад, відмова від складних граматичних форм: підрядних речень, прикметникових та дієприкметникових

зворотів) іноді супроводжується контамінованими формами як засобами вказівки на простоту і грубість діалекту кокні. Прийоми передачі контамінованого мовлення можуть бути задіяні довільно, незалежно від характеру контамінованих форм в оригіналі, а саме: перекладач навмисно може відмовитись від суцільної контамінації мовлення, обмежуючись нечисленними лексичними викривленнями.

Лексика залишається найбезпечнішим засобом передачі соціолінгвістичних та експресивних конотацій соціолекту кокні. В цілях компенсації перекладачеві доцільно додавати експресії в тих місцях, де в оригіналі вживається нейтральна лексика. Оскільки соціальне маркування на фонетичному і граматичному рівнях не є притаманним мові перекладу у тій самій мірі, як воно притаманно мові оригіналу, застосовується *прийом контекстуальної компенсації* соціальних ознак соціолекту на лексичному рівні. Роль сукупності граматичних та фонетичних елементів кокні може виконуватися у перекладі зворотами з просторіччя та стилістично зниженою лексикою, вульгаризмами («брехня» замість «неправда», «сушити зуби» замість «посміхатися»); одиницями фатичної надлишковості як характерною ознакою українського просторіччя (підсилювальні частки «і», «й», «ну й», «же», «же ж»); емотивними парантезами «осьо-сьо», «ото», «геть», «собі», подовженням звуків (наприклад, «а в ключа-а, «е» в *se-ep, me-em*) [14].

Найефективнішим стилістичним прийомом, який здатний адекватно передати соціолінгвістичну специфіку кокні як грубої говірки неосвічених бідних людей, є *підсилення емфазу*. При цьому український еквівалент англійської лексеми має більший експресивний заряд, в результаті чого створюється текст, комунікативно рівноцінний оригіналу. Наприклад, «*the car is broken*» можна перекладати як «моя машина *кикнула*», «*he were drinkin' like hell*» – як «він безпробудно *квасив*». Як видно з прикладів, еквіваленти в українській мові до слів «broken» та «drinkin'» експресивно набагато емфатичніші, до того ж, відносяться до жаргонізмів. Їх використання в перекладі компенсує лакуни в граматичних можливостях української мови передавати відхилення від граматичних норм англійської мови нахштальт англійських «*the car*» чи «*he were*».

Варто окремо зазначити, що проблема перекладу римованого сленгу кокні не належить до галузі вузькоспеціальних перекладацьких питань. Лінгвістично римований сленг кокні ґрунтується на наголосі і рими, функціонально ж – на конверсії як одному з найпродуктивніших засобів словотворення в англійській мові та ефективному прояві її аналітизму, якого бракує в українській мові, тому перекласти римований сленг кокні римою в українській видається важкою і навряд чи потрібною справою, з огляду на суто ідіосинкратичний характер цього англійського феномена.

Як зазначає О. Л. Борисенко, римованому сленгу практично не довелося «засмучувати перекладачів грою слів, що не перекладається» [15]. Навіть якщо окремі взірці римованого сленгу і зустрічались в певному художньому творі як засіб характеризації персонажів і передачі колорити-

та життя «низів», то вони і перекладались як колорит – просторіччям, сленгом та жаргонізмами.

Висновки з дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, відтворити українською мовою фонетичні та граматичні відхилення в англійській мові, притаманні соціолекту кокні, аналогічно майже неможливо, тому для принципу еквівалентності – збереження стилістичного забарвлення, колориту і соціолінгвістичних рис оригіналу перекладачі звертаються до таких перекладацьких прийомів, як прийом контекстуальної компенсації соціальних ознак соціолекту на лексичному рівні. Адекватність при перекладі соціолекту кокні досягається завдяки добору перекладачем фразеологічних зворотів і просторічних висловлювань, жаргонізмів, вульга-

ризмів, стилістично зниженої лексики, а також підсиленню емфазі.

Усе вищезазначене дає підстави стверджувати, що факт неодмінності непрямого перекладу соціолекту нижчих прошарків робітничого класу Лондона свідчить про наявність в кокні вагомому лакуноформуючого потенціалу, тому для перекладачів заповнення таких лакун та подолання повної або часткової непрозорості інформації соціолінгвістичного та культурологічного характеру пов'язане з набуттям більшого об'єму фонових знань про культуру та соціальне різноманіття того суспільства, мову/продукти мовлення якого вони перекладають. Це прискорить перехід перекладознавчої практики з лінгвістичної площини буквальності/довільності у лінгвокультурну площину засвоєння/освоєння.

Список літератури:

1. Беликов В.И. Социолінгвістика / В.И. Беликов, Л.П. Крысин. – М.: Рос. гос. гуман. ун-т, 2001. – 315 с.
2. Crystall D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / D. Crystall. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 480 p.
3. Halliday M.A.K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning / M.A.K. Halliday. – London: Arnold, 1978.
4. Лашкова Г.В. Тенденции к формированию нового произносительного стандарта британского английского: EE vs RP / Г.В. Лашкова // материалы VIII международной конференции «Иностранные языки в контексте межкультурной коммуникации». – 25-26 февраля 2016 г. – Саратов: Саратовский национальный исследовательский государственный университет имени М.Г. Чернышевского, 2016 г.
5. Рубанова О.А. Прошлое и настоящее лондонского диалекта кокни / О.А. Рубанова // Международный научный журнал «Символ науки». – 2015. – Вып. 7. – С. 109-112.
6. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society / P. Trudgill. – London, New York: Penguin Books, 2000. – (4th Ed.). – 426 p.
7. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: Ин-т языкознания РАН: Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
8. Алексеева Т.М. Сленг в системе социальных диалектов / Т.М. Алексеева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота. – 2009. – № 2 (4). – С. 28-31.
9. Partridge E. Slang Today and Yesterday / E. Partridge. – London: Routledge and Kegan Paul, 1994. – 293 p.
10. Исакова И.Я. Кокни как вариант просторечия в английском языке / И.Я. Исакова // Современное иноязычное образование в формировании интеллектуального капитала России: сб. материалов международ. научн.-практ. конференции. – Чита. – 2012. – Том 1. – С. 45-49.
11. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В.Н. Комиссаров. – Москва: Высшая школа, 1990. – 253 с.
12. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
13. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы) / А.В. Федоров. – М.: Изд. Дом «Филология три». – 2002. – 416 с.
14. Гудманян А.Г. Відтворення фонографічних аномалій діалектного мовлення в перекладі [Електронний ресурс] / А.Г. Гудманян, І.В. Струк. – Режим доступу: <http://dSPACE.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13274/1.pdf>
15. Борисенко А.Л. Ошибка профессора Хиггинса / А.Л. Борисенко // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – М., 1998. – № 6. – С. 101-108.
16. Franken J. Dictionary of Rhyming Slang. — London-Boston: Routledge and Kegan, 1975.

Алексенко С.Ф.

Сумской государственной педагогический университет имени А.С. Макаренко

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СОЦИОЛЕКТА КОКНИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию лингвокультурных характеристик соціолекта кокни и раскрытию переводческих приемов, которые могли бы наиболее эффективно передать его социолінгвістические и экспрессивные черты. Описаны особенности произношения, отклонения от лексико-грамматических норм литературного стандарта и рифмованный сленг кокни. Рассмотрены переводческие трудности при воспроизведении соціолекта представителей низших слоев населения Лондона. Освещены особенности перевода фонетических, грамматических и лексических отклонений от литературного языка, которые присущи кокни, и приемы их передачи в украинском языке. Приведены взгляды языковедов по этому проблемному вопросу.

Ключевые слова: соціолект, сленг, кокни, отклонения от нормы, переводческие приемы, принцип эквивалентности, прием компенсации.

Aleksenko S.F.

Sumy A.S. Makarenko State Pedagogical University

PECULIARITIES OF TRANSLATION OF COCKNEY AS A SOCIOLECT

Summary

The article deals with the linguistic and cultural traits of Cockney as a sociolect and focuses on the translation techniques that prove the most efficient in getting across its social and expressive features. There have been outlined pronunciation peculiarities, deviations from lexical and grammatical norms of Standard English as well as rhyming slang. Translation difficulties have also been tackled that might arise while rendering the speech variety of the lower classes in London. Aspects of translation of phonetic, grammatic and lexical deviations from the norm, that are inherent in Cockney, have been traced out as well as their delivery into Ukrainian. Some views of linguists on the subject have been drawn in.

Keywords: sociolect, slang, Cockney, deviations from the norm, translation techniques, principle of equivalence, compensation technique.

УДК 811.111+81'42

ДОСВІД ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ АНГЛОМОВНИХ АФОРИЗМІВ
У ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ПРАКТИЦІ

Багацька О.В., Мельник С.М.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Досліджено лексико-семантичні засоби вираження концепту СВОБОДА в англомовних афоризмах. Змодельовано структуру концепту СВОБОДА за допомогою методу фреймового аналізу. Виділено суспільний, історичний, особистісний, міжособистісний субфрейми, в межах яких виокремлено слоти та субслоти. Мовне втілення концепту СВОБОДА, виявлене на матеріалі лексикографічних джерел за допомогою компонентного аналізу, уможливило моделювання ядра досліджуваного концепту. Мовленнєві засоби відображення концепту СВОБОДА в англомовних афоризмах, виділені за допомогою контекстуально-інтерпретативного методу, дали змогу змодельовати його периферію.

Ключові слова: художній переклад, інтерпретація, англомовні афоризми, текстовий концепт, фрейм, фреймова модель.

Постановка проблеми. Труднощі художнього перекладу пов'язані не стільки із специфікою самого функціонального стилю, скільки з тим, що кожне художнє висловлювання – це кантівська «річ у собі», і тому потребує окремої методики перекладу [1, с. 423]. Художнє висловлювання – це більше ніж думка про світ, оскільки є іносказанням з подвійністю змісту і форми, у якому експліцитне завжди менш вагоме ніж імпліцитне [1, с. 423]. Імпліцитність художнього тексту безпосередньо пов'язана з його концептуальною організацією, яка полягає у поступовому розгортанні текстового концепту [2, с. 23; 3, с. 55-64], який вважають глибинним смислом, згорнутою смисловою структурою [3, с. 55], «зерном розгортання» майбутнього тексту [4, с. 212], глибинним кодуючим пристроєм [4, с. 239]. Відповідно, призначенням текстового концепту є окреслення смислового боку тексту як макрознаку [5, с. 42]. Будучи своєрідною «точкою вибуху», що пробуджує текст до життя, концепт, по-перше, є відправним моментом при його породженні, а, по-друге, виступає кінцевою метою при сприйнятті та розумінні тексту [3, с. 55]. Створюючи текст, автор впроваджує селекцію знакових форм з метою максимально адекватної реалізації свого задуму у вигляді концепту. При

сприйнятті тексту реципієнт рухається у зворотному напрямку: від тексту (у його вербалізованій формі) до концепту [3, с. 55].

Оскільки основною функцією художнього перекладу вважають створення іншомовної аналогії або аналога текста-оригінала, то по-суті художній переклад є різновидом його інтерпретації [6, с. 12], яка не можлива без сприйняття, аналізу та розуміння текстового концепту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначаємо дві протилежні тенденції у тлумаченні текстового концепту: з одного боку, ототожнення текстових концептів із смислом художнього твору [7, с. 36], з іншого, їхнє повне протиставлення [8, с. 36-37]. Текстові концепти визначають як «поняттєві елементи» [9, с. 5], тобто концептуальні одиниці, що не містяться безпосередньо ні в мовній, ні в ментальній сферах, а подаються у формі «умовної дослідницької одиниці, спрямованої на комплексне вивчення мови, свідомості і культури» [10, с. 9]; як мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке характеризується багатосмисловою напруженістю та надкатегоріальністю [2, с. 24]. Якщо для Т.М. Дридзе текстовий концепт передбачає єдине вербальне вираження та є справедливим лише для створеного тексту [11, с. 135], то, на думку М.І. Жинкіна, текстовий

концепт існує ще до його породження та може мати безліч вербальних виражень – власне текстів [12, с. 84]. Не можна не погодитися з думкою О.О. Залевської, що така різнобарвність поглядів на сутність текстових концептів надає останнім можливості залучатися до різних галузей знання та пов'язуватися з широким колом значень [13, с. 33] (див. 14, с. 22-23).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У нашому дослідженні керуємося ідеєю про те, що текст, охарактеризований як макрознак, відзначається єдністю значення [15, с. 29], а текстовий концепт втілюється у його значенні або семантиці. Водночас, під семантикою або значенням художнього тексту ми, слідом за О.П. Воробійовою, розуміємо опрідметнене в тексті знання – знання про світ (фрагмент реальності або квазіреальності), про структуру комунікації (включаючи комунікантів), а також про власне текст [15, с. 41]. Отже, концепт, виведений із тексту та інтерпретований на його основі, певне ментальне утворення, що виникає у свідомості, коли людина описує об'єкт реальної дійсності мовними засобами у формі тексту, визначають як текстовий [15, с. 42].

Об'єктом нашого дослідження у цій статті став концепт СВОБОДА, що входить в число базових концептів, та вербалізується в англомовних афоризмах. **Метою** статті є виявити та дослідити лексико-семантичні засоби вираження концепту СВОБОДА в англомовних афоризмах, що уможливить максимально адекватну їх інтерпретацію та переклад.

Виклад основного матеріалу. Зміст концепту СВОБОДА та його структуру, які є складними за своєю суттю, моделюємо за допомогою фреймового аналізу. При цьому фрейм розуміємо як структуру даних для репрезентації стереотипної ситуації та формально представляємо дворівневою сіткою вузлів та відношень: 1) вершинні вузли, що містять завжди справедливу щодо описуваної фреймом ситуації інформацію; 2) термінальні вузли або слоти, які заповнюються фактами, дійсними для конкретної практичної ситуації [16, с. 7].

У якості елементів фрейму виділяємо слоти, кожен із яких орієнтований на конкретизацію певного аспекту фрейму. Проаналізувавши лексичні засоби вираження концепту СВОБОДА в мові та мовленні, зокрема на матеріалі англомовних афоризмів, виділяємо історичний, суспільний, особистісний та міжособистісний аспекти реалізації досліджуваного концепту, які моделюємо за допомогою відповідних субфреймів. Мовне втілення концепту СВОБОДА, виявлене на матеріалі лексикографічних джерел за допомогою компонентного аналізу, уможливило моделювання ядра досліджуваного концепту, в той час, коли мовленнєві засоби відображення концепту СВОБОДА в англомовних афоризмах, виділені за допомогою контекстуально-інтерпретативного методу, дали змогу змоделювати його периферію. Розглянемо мовну репрезентацію ядра досліджуваного концепту.

Суспільний субфрейм концепту СВОБОДА представлений лексемою *freedom* та її синонімами *liberty, autonomy, independence, sovereignty, exemption, immunity, authority, autarchy, en-*

franchisement, carte-blanche. Наведені лексеми містять спільне значення свободи як можливості діяти без перешкод і заборон у певній галузі. Синонімами-домінантами з-поміж виділених лексичних одиниць є лексеми *liberty* та *independence*.

Історичний субфрейм концепту СВОБОДА актуалізується лексемами *liberation, emancipation, manumission, deliverance*, які вказують на звільнення від політичного та економічного гноблення, утиску та обмежень; перебування не під арештом, не в неволі. Лексема *liberation* є синонімічною домінантою в даному ряді.

Особистісний субфрейм репрезентований лексемами, які ми зараховуємо до трьох груп: лексеми *self-government, self-determination*, які позначають життя, існування без залежності від кого-небудь чи від чого-небудь, тобто можливість поводитися на свій розсуд; лексеми *candour, honesty, openness, frankness, candidness, naturalness, unrestraint, unconstraint* із значенням «простота, невимушеність у поведженні» та лексеми *free time, leisure, spare time* із семантикою «вільний від праці час».

Міжособистісний субфрейм концепту СВОБОДА представлений найменш численними лексемами *respect, non-interference* на позначення визнання та допомоги в отриманні свободи.

Таким чином, лексичні засоби, виокремлені на матеріалі лексикографічних джерел, вербалізують ядро концепту, представлене суспільним, історичним, особистісним та міжособистісним субфреймами. Аналіз лексичних засобів вираження концепту СВОБОДА на матеріалі англомовних лексикографічних джерел свідчить про те, що свобода як важлива складова життя людини набуває особистісного значення, оскільки власне особистісний аспект у фреймовій репрезентації досліджуваного концепту переважає за кількістю синонімів в англійській мові.

Більш детальне вивчення мовленнєвого вираження концепту СВОБОДА на матеріалі англомовних афоризмів уможливило моделювання периферії досліджуваного концепту, представлене відповідними слотами та субслотами.

Суспільний субфрейм представлений слотами свобода як суспільно-політичне життя та свобода як право. У свою чергу, слот свобода як суспільно-політичне життя структурований субслотами висока цінність та обмеження. Слот свобода як право структурований субслотами свобода слова та відсутність прав та свобод.

Субслот висока цінність слоту свобода як суспільно-політичне життя представлений лексемами *a precious thing, a great thing, the safest thing, a secret of happiness, the only condition of happiness, the only law, the supreme principle, an endowment, an anchor, genetic need*.

Так, в афоризмі Гаррі Емерсона Фосдіка «*Liberty is always dangerous, but it is the safest thing we have*» свобода є найвищою цінністю, навіть будучи небезпечною, вона залишається бажаною.

Субслот обмеження вербалізовано лексичними одиницями – *a chain, a restraint, a limit, a burden, a bondage, weight, pain, to imprison*.

Так, в афоризмі Натаніеля Готорна «*She had not known the weight until she felt the freedom*» свобода представлена як тягар.

Оскільки свобода є найвищою цінністю, люди завжди прагнуть та бажають її. З іншого боку, свободи бояться тому, що звикли до існуючого ладу речей чи бояться стати рабом власної свободи, оскільки навіть власна свобода іноді може стати обмеженням, тягарем. Причиною цього може бути неправильне поводження зі свободою, нерозуміння відповідальності, яка приходить разом зі свободою.

Субслот свобода слова субфрейму свобода як право представлений словосполученнями *the right to utter what one thinks, public liberty, the sound of tireless voices, the music of our own opinions, principal pillar, a guiding rule*.

Так, в афоризмі Едлай Евінга Стівенсона II «*The sound of tireless voices is the price we pay for the right to hear the music of our own opinions*» свобода слова є необхідною складовою людської свободи, оскільки інтерпретується як «музика наших думок».

Субслот відсутність прав та свобод вербалізовано лексичними одиницями – *not to include the right, to limit the number of voices, to be imprisoned, to be not free to do, put on a mask, to be fettered*.

Історичний субфрейм представлений слотами свобода як відсутність залежності та свобода як невід'ємна властивість. Слот свобода як відсутність залежності моделюємо за допомогою субслотів цілеспрямовані дії на здобуття свободи та ціна свободи. Слот свобода як невід'ємна властивість структурований субслотами життя без свободи та поводження зі свободою.

Субслот цілеспрямовані дії на здобуття незалежності вербалізується такими лексичними одиницями – *a challenge, a fight, a battle, a resistance, a continuous struggle, a revolution, a hard knock, a vigilance, to demand, to win, to achieve, to protect, to secure*.

Розглянемо афоризм Аса Філіпа Рендальфа: «*Freedom is never given, it is won*» [58] та Мартіна Лютера Кінга «*Change does not roll in on the wheels of inevitability but comes through continuous struggle*». Наведені афоризми підтверджують думку про те, що свобода вимагає від людини певних дій на її отримання та підтримання.

Субслот ціна свободи представлений словосполученнями – *cost of any part of national integrating; high cost of freedom; a price to pay; to pay any price; to bear any burden; to meet any hardship; war, death, blood, suffering, care, worry, danger; patriot's blood, blood of tyrants, prison*.

Так, ціна свободи визначена Джоном Кеннеді в його афоризмі: «*Let every nation know, whether it wishes us well or ill, that we shall pay any price, bear any burden, meet any hardship, support any friend, oppose any foe to assure the survival and the success of liberty*». На його думку, свобода варта принесених жертв, пережитих труднощів. Свободу як дещо цінне і необхідне слід вимагати, за неї треба боротися. Хоча іноді свобода може дістатися високою ціною, призвести до війни, страждань і навіть до смерті – та все ж свої права на свободу слід захищати, оскільки зі свободою приходить щастя.

Субслот життя без свободи представлений наступними лексичними одиницями – *a prison of one's own insecurities, death, extinction, adjustment, dirt, eternal vigilance, prisoner*.

Субслот поводження зі свободою вербалізується за допомогою лексеми *fear*, а також словосполученнями *to dread freedom, not to want freedom, to shrink from the responsibility, to escape, to let it slip away, appreciation of freedom*.

Так, в афоризмі Джебрана Халіль Джебрана: «*Life without liberty is like body without spirit*» життя без свободи постає як немислиме. Хоча іноді маючи свободу, людина не знає як із нею жити і навіть готова відмовитись від неї.

Особистісний субфрейм включає слоти свобода як незалежний спосіб життя та свобода як діяльність. Слот свобода як незалежний спосіб життя структурований субслотами можливість діяти на власний розсуд та можливість самовираження. Слот свобода як діяльність представлений субслотами діяльність без відповідальності та розумна діяльність.

Особистісний субфрейм включає слоти свобода як незалежний спосіб життя та свобода як діяльність. Слот свобода як незалежний спосіб життя структурований субслотами можливість діяти на власний розсуд та можливість самовираження. Слот свобода як діяльність представлений субслотами діяльність без відповідальності та розумна діяльність.

Субслот можливість діяти на власний розсуд виражається наступними лексичними одиницями – *a choice, independent will, independence of self, ability/right to choose, to choose one's actions, an opportunity to make decisions, to choose one's attitude, to walk free, to free from bond of chain or command, to be unobstructed, the right and power to decide, to choose one's own way, to act as one's will determines, to live without interference, to create for oneself the alternatives of choices, to take any direction, to do what you believe in, to go after your dreams*.

Субслот можливість самовираження представлений такими лексичними одиницями – *the right to express what one thinks, to go to the end of one's thought, to maintain a direct response to ideas, to be oneself, to be what you really are, the capacity to take a hand in one's own development, a capacity to mold oneself, to think differently, the expression of inner truth*.

Так, в афоризмі Сомерсета Моема «*There are two good things in life – freedom of thought and freedom of action*» особистісна свобода представлена як єдність двох складових – свобода дії та свобода думки. Людина прагне бути вільною не лише в своїх думках, а й у своїх діях. Ці два аспекти взаємопов'язані та є необхідними умовами для реалізації людської свободи.

Субслот розумна відповідальність вербалізований таким лексемами – *responsibility, control, discipline, order, attention, awareness, requirement, effort, tuition, intelligent use, restraint, wisdom, virtue, to practice, to support, to earn, to refresh, to work, to exercise, to breed, to tolerate rules, to protect*.

Розглянемо афоризм Томаса Пейна «*Those who expect to reap the blessing of freedom, must like men undergo the fatigue of supporting it*». На думку автора, відчути свободу можна лише відповідально ставлячись до неї, підтримуючи її.

Субслот свобода без відповідальності представлений лексичними одиницями – *frightening*

prospect, the greatest of all possible evils, folly, vice, madness, a difficulty, to be captive of one's desires.

Так, в афоризмі Едмунда Берка: «*But what is liberty without wisdom and without virtue? It is the greatest of all possible evils*» зазначається, що в разі безвідповідального ставлення до свободи, вона стає неконтрольованим злом. Свобода вимагає від людини відповідальності, за інакших обставин вона може спричинити хаос, а її втрата – призвести до життя по сценарію, який тобі нав'язують оточуючі люди.

Міжособистісний субфрейм структурований слотами визнання свободи іншого та допомога в отриманні свободи.

Слот визнання свободи іншого виражений словосполученнями – *not to deny the freedom to others, not to put a chain about the ankle of the fellow man, not to be a nuisance to other people, the love of others, not to deprive others.*

Слот допомога в отриманні свободи представлений такими лексичними одиницями – *to free smb else, to empower smb else, to protect the other man's freedom, to cease being an obstacle, to give every other human being every right you claim yourself, to defend freedom abroad.*

Вільна людина не може залишатися у бездії у разі, коли інші позбавлені свободи. Про це свідчать наступні афоризми:

For every man who lives without freedom, the rest of us must face the guilt (Ліліан Хеллман).

I don't believe you can stand for freedom of one group of people and deny it to others (Коретта Скотт Кінг).

Так, у наведених афоризмах висловлена думка про те, що люди, які вважають себе вільними, повинні допомагати іншим в отриманні свободи, а інакше вони мають відчувати свою провину за несвободу іншого.

Враховуючи все вище сказане, виділяємо в структурі концепту СВОБОДА ядро, яке містить ключову інформацію, розкриваючи суть концепту, та периферію, яка включає всі інші знання. Ядро представлене суспільним, історичним, особистісним та міжособистісним субфреймами, які реалізують універсальні характеристики концепту СВОБОДА. Периферія формується у результаті впливу культурного простору на свідомість людей, тобто відображає їх досвід. Вона представлена слотами та субслотами, які охоплюють певну семантику виділених субфреймів.

За допомогою методу кількісних підрахунків, ми дійшли до висновку, що мовні одиниці на позначення ядра концепту СВОБОДА є менш чисельними, оскільки складають 25%, нараховуючи 50 лексичних одиниць. Більшою номінативною щільністю характеризується мовна репрезентація периферії досліджуваного концепту (153 одиниці – 75%).

Найбільш репрезентативно представлений особистісний субфрейм (93 одиниці – 44%), за ним історичний субфрейм (53 одиниці – 25%) та суспільний субфрейм (52 одиниці – 24%). Найменш чисельно представлений в його мовному

вираженні міжособистісний субфрейм (15 одиниць – 7%)

Висновки і пропозиції. Виходячи з того, що текстовий концепт є як відправним моментом при породженні художнього висловлення, так і виступає кінцевою метою при його сприйнятті, розумінні та перекладі, у статті ми зробили спробу змоделювати структуру концепту СВОБОДА в англомовних афоризмах. Проведений аналіз лексикографічних визначень поняття «свобода» дозволив виділити ядерну частину концепту, яка представлена за допомогою суспільного, історичного, особистісного та міжособистісного субфреймів. Для більш детального висвітлення багатоплановості досліджуваного концепту в його мовленнєвій репрезентації, ми проаналізували англомовні афоризми, які, як виявилось, актуалізують периферійні складові нашого концепту, представлені відповідними слотами та субслотами. Так суспільний субфрейм включає слоти свобода як суспільно-політичне життя та свобода як право. У межах слоту свобода як суспільно-політичне життя ми виділяємо субслоти висока цінність, обмеження. Слот свобода як право представлений субслотами свобода слова та відсутність прав та свобод. Історичний субфрейм представлений слотами свобода як відсутність залежності та свобода як невід'ємна властивість. Слот свобода як відсутність залежності формує субслоти цілеспрямовані дії на здобуття свободи та ціна свободи. Слот свобода як невід'ємна властивість репрезентується субслотами життя без свободи та поведження зі свободою. Особистісний субфрейм включає слоти свобода як незалежний спосіб життя та свобода як діяльність. До слоту свобода як незалежний спосіб життя відносяться субслоти можливість діяти на власний розсуд та можливість самовираження. Слот свобода як діяльність представлений субслотами діяльність без відповідальності та розумна діяльність. До міжособистісного субфрейму належать слоти визнання свободи іншого та допомога в отриманні свободи. До мовних одиниць на позначення досліджуваного концепту ми зараховуємо: іменники, що характеризуються семантикою «свобода як найвища цінність», «свобода як обмеження», «цілеспрямовані дії на здобуття свободи», «ціна свободи», «життя без свободи», «можливість діяти на власний розсуд», «розумна відповідальність за свободу», «свобода без відповідальності»; дієслова із семантикою «свобода як обмеження», «відсутність прав», «цілеспрямовані дії на здобуття свободи», «можливість діяти на власний розсуд», «можливість самовираження», «розумна відповідальність за свободу», «визнання свободи іншого»; прикметники із семантикою «свобода як найвища цінність», «свобода без відповідальності», «можливість діяти на власний розсуд».

Перспективою подальшого дослідження убачаємо виявлення можливих способів перекладу англомовних афоризмів в залежності від актуалізації в них тих чи інших концептуальних складових.

Список літератури:

1. Кияк Т.Р. Перекладознавство / Т.Р. Кияк, А.М. Науменко, О.Д. Огуй. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 543 с.
2. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі фр. романістики сер. 20 ст.) / О.М. Кагановська. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
3. Красных В.В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолингвистике текста) / В.В. Красных // Вестник Московского государственного университета. Сер. 9. Филология. – 1998. – № 1. – С. 53-69.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. Семиотические исследования по теории искусства / Ю.М. Лотман. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
5. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини 20 ст.): дис ... доктора філол. наук: 10.02.05 / Кагановська Олена Марківна. – К., 2003. – 502 с.
6. Казакова Т.А. Художественный перевод / Т.А. Казакова. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский институт внешнеэкономических связей, 2002. – 168 с.
7. Пищальникова В.А. Психопеэтика / В.А. Пищальникова. – Барнаул: Изд-во Барнаульск. гос. ун-та, 1999. – 238 с.
8. Новиков А.И. Смысл как особый способ членения мира в сознании / А.И. Новиков // Языковое сознание и образ мира. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – С. 33-38.
9. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград – Астрахань: Изд-во Волгоградск. гос. ун-та, 1996. – С. 3-16.
10. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
11. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология / Т.М. Дридзе. – М.: Высшая школа, 1980. – 224 с.
12. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации / Н.И. Жинкин. – М.: Наука, 1982. – 154 с.
13. Залевская А.А. Текст и его понимание / А.А. Залевская. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 2001. – 177 с.
14. Багацька О.В. Концепт РІВНОВАГА в сучасних американських оповіданнях: лексико-граматичний та нарративний аспекти: дис. канд. філол. наук:10.02.04 / Багацька Олена Вікторівна. – К., 2007. – 212 с.
15. Воробьева О.П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Воробьева Ольга Петровна. – М., 1993. – 382 с.
16. Минский М. Фреймы для представления знаний: Пер. с англ. / М.Минский. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.

Список лексикографічних джерел:

1. The Oxford Thesaurus. An A-Z Dictionary of Synonyms. – Oxford University Press, 2006. – 2062 p.
2. Webster's New Dictionary of Synonyms: A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words / Merriam Webster. – Merriam-Webster INC, 1984. – 909 p.

Список ілюстративних джерел:

1. Brainy quote [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.brainyquote.com/quotes/topics/topic_freedom.html
2. Famous quotes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.famousquotes.com/category/freedom/>
3. Inspirational Quotes – Inspirational Sayings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sayings-inspirational.com/quotes/freedom/>
4. Just quotes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.just-quotes.com/freedom_quotes.html
5. Notable quotes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.notable-quotes.com/f/freedom_quotes.html
6. Quotes and sayings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dolliecrave.com/quotes/tag/freedom/>
7. Sayings and Quotes – Coolnsmart.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coolnsmart.com/freedom_quotes/

Багацкая Е.В., Мельник С.Н.

Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ОПЫТ ЛИНГВОКОГНИТИВНОГО АНАЛИЗА АНГЛОЯЗЫЧНЫХ АФОРИЗМОВ В ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

Аннотация

Исследованы лексико-семантические средства выражения концепта СВОБОДА в англоязычных афоризмах. Смоделировано структуру концепта СВОБОДА при помощи метода фреймового анализа. Описаны общественный, исторический, личностный, межличностный субфреймы, в составе которых выделены слоты и субслоты. Языковое воплощение концепта СВОБОДА, изученное на материале лексикографических источников при помощи компонентного анализа, дало возможность смоделировать ядро исследуемого концепта. Речевые средства выражения концепта СВОБОДА в англоязычных афоризмах, выделенные при помощи контекстуально-интерпретативного метода, сделали возможным моделирование его периферии.

Ключевые слова: художественный перевод, интерпретация, англоязычные афоризмы, текстовый концепт, фрейм, фреймовая модель.

Bagatska O.V., Melnyk S.M.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

LINGUOCOGNITIVE ANALYSIS OF ENGLISH APHORISMS IN TRANSLATION PRACTICE

Summary

The article deals with lexico-semantic means of concept FREEDOM representation in English aphorisms. The structure of the concept FREEDOM with social, historical, personal, interpersonal subframes as its constituents is modelled with the help of frame analysis. Language representation of concept FREEDOM, studied in the lexicographical sources with the help of component analysis, enabled to model the nucleus of the concept. Speech means of concept FREEDOM representation in English aphorisms, singled out with the help of contextual-interpretative method, allowed to model its periphery.

Keywords: literary translation, interpretation, English aphorisms, a textual concept, frame, frame model.

УДК 821.161.2 Жолдак

ОПОВІДАННЯ БОГДАНА ЖОЛДАКА: СТРУКТУРА ХАОСУ

Головань Т.П.

Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка
Національної академії наук України

У статті розглянуто головні структурні особливості оповідань Богдана Жолдака. Проаналізовано та переглянуто найбільш поширені критичні погляди щодо цієї проблеми. Наголошено, що твори письменника не є спонтанними, хаотичними, як стверджують критики, а чітко організованими та структурованими. Презентовано та детально проаналізовано головні типи оповідних структур в оповіданнях Богдана Жолдака. Також присвячено увагу співвідношенню понять «абсурдний», «безглуздий».

Ключові слова: оповідна структура, абсурд, повтор, розшифрування, заміщення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останнього часу у критиці утвердилася думка, що оповіданням Богдана Жолдака, починаючи зі збірки «Бог буває» (1999), притаманні з формального боку – хаотичність, зі змістового – абсурдність. Причому хаотичність і абсурдність розуміють не як структуротворчі принципи, а буквально – як неупорядкованість та відсутність здорового глузду.

Так, рецензуючи збірку «Топінамбур, сину» (2002), Інна Долженкова констатує: «Ця книжка не має ні початку, ні кінця. Відтак її можна починати читати як завгодно: спереду, ззаду, діагонально або ж квадратно-гніздовим способом. Не знаю, чи в зазначений спосіб садять топінамбур, оповідання про котрий до збірки не ввійшло, залишивши по собі лише назву (що, до слова, стало вже традицією в книжках Жолдака), проте читати «топінамбур-сторі» можна й так» [2, с. 3]. І далі: «На відміну від професійних постмодерністів, із романів котрих неприховано стирчить наперед задана схема, у Жолдака будь-яка схема відсутня, відтак він опирається аналізі, будучи засадничо розхристаним та еклектичним» [2, с. 4].

Осмислюючи книжку «Антиклімакс» (2001), Богдан Логвиненко зазначає: «Написана характерним авторським стилем, тобто, на межі, а іноді й за межею цілковитого абсурду, вона вражає. Під час читання подібної літератури найчастіше виникає одне й те саме запитання: як і навіщо взагалі можна таке писати?» Прикметним є уточнен-

ня – Жолдаковий «абсурд» виконує терапевтичну роль: «Власне, головна ідея збірки зрозуміла: клімакс життєвий треба лікувати клімаксом літературним. Тобто, це той механізм, який іноді застосовувався радянськими батьками, щоб позбавити власних дітей від схильності до паління: хлопцю давали закурити одразу декілька найдешевших й водночас найміцніших радянських сигарет. Того буквально вивертало, але бажання палити зникало, зазвичай, раз і назавжди» [3].

Природно, що дехто з критиків наважується на типологічну ідентифікацію «абсурдності» оповідань письменника – так з'явилося порівняння з театром абсурду, зокрема «інтелектуальною клоунадою» С. Беккета (О. Гань) і припущення щодо тяжіння до цієї художньої естетики [1]. Одразу наголосимо: згадане зближення небезпечне, оскільки Жолдак все-таки транслює певні смисли, їх трансформацію, що й проявлено в структурі творів, тоді як представники театру абсурду намагалися розсіяти усі смислові єдності, вийти за їхні межі, дійти абсолютного хаосу.

Постановка проблеми. Отже, поставмо запитання, чи справді оповідання Жолдака настільки текстуально хаотичні і чи справді це головна їхня прикмета? Для початку слід розмежувати абсурдність (хаотичність) героїв і ситуацій (хаотичність образної репрезентації) та «абсурдність» самої тематики, про яку пише Богдан Логвиненко: зображення автором численних соціальних, психологічних та сексуальних перверзій, препарування

певних соціальних типів, стиль життя і психологія яких у соціумі трактується як відхилення від норми. Ідеться, отже, про те, що можна було б назвати новітнім «раблезіанством», яке хоч і є смаковим критерієм для орієнтування недосвідченого читача, та навряд чи може послужити підставою для порушення питання про легітимність творів письменника («як і навіщо можна таке писати?»). Явища, які перебувають поза межами соціальної норми, спираються на конкретні соціально-психологічні закономірності і давно увійшли в зображальний актив художньої літератури.

Мета цієї статті – продемонструвати, що твори Жолдака всупереч твердженням про хаотичність насправді чітко структуровані, «сконструйовані», а їхня різноманітність визначається варіюванням конкретних структуротворчих факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Повтор.

Один із таких структуротворчих факторів – коли побутова ситуація через низку концентричних повторів, які часто доводять її до антитези і заперечення, наростає до певної концепції соціальної реальності.

Зокрема, в оповіданні «От таким от чином», своєрідній метафорі на «тиху радянську ніч», автор розпочинає зі звичайної побутової ситуації: Ахнаразян, який контролює маховик помпи на насосній станції разом із солдатом Савенком, сидячи отак по вісім годин, «несподівано для самого себе» встромляє палець у фігурний отвір, що веде до помпи – відрізна кінцівка падає дотолу. Утім, цей крок не такий уже й несподіваний – у маховику є щось заворожуюче, він крутиться «нечутно й незримо», «якщо години зо дві просидиш отак, відчуєш його підшвами ніг од бетону... На початку вахти ще помітне мерехтіння незначне, але згодом воно зливається і вже ніякі зусилля очей неспроможні його відновити». Робота насосного механізму притлумлює свідомість, прищиплює пильність. Інцидент з відрізнаним пальцем в ході «дизнання» вивчає лейтенант Лебедев, якому Савенко розповідає, що сталося, і демонструючи вчинок Ахнаразяна, сам встромляє палець в отвір, кажучи: «От таким-вот чином». Отже, ситуація повторюється. І тепер вона стає предметом слідства, а на місце подвійного інциденту прибуває ще вищий чин – майор. Лебедев аналогічно демонструє вчинок підлеглого Савенка та «вставляє свого пальця до фігурного отвору». Як бачимо, побутовий інцидент, повторюючись, набуває іншого, метафоричного смислу та трансформується в диявольську машинерію «радянської ночі». Невипадковим у цьому оповіданні є ряд деталей, які увиразнюють концепцію реальності, зокрема: прізвища (вірменське, українське, російське, що натякають на «багатонаціональну» радянську сім'ю), персонажі – солдати різних чинів, які втілюють чітко структуровану військову ієрархію. Прикметно, що ситуація з відтинанням кінцівки поширюється і охоплює дедалі вищі військові чини і в перспективі може дійти найвищого.

Водночас в оповіданні відсутня однозначність. Що у ньому є ідентифікатором тоталітарного системи? Бездушна робота насосного механізму, який обтинає відхилені від алгоритмізованих рухів пальці, руки, голови, чи механізм контролю і слідства в мілітарній ієрархії? Обидві версії

прийнятні, відтак є смислова багатопластовість і простір для різних варіантів інтерпретації.

Прийом перетворення побутової ситуації за допомогою низки концентричних повторів на концепцію соціальної реальності використано в оповіданні «Кроки по склу». Герой-оповідач у ранковий час випадково опиняється біля пограбованої ювелірної крамниці і, переступивши розбиту вітрину, прихоплює з собою кілька цінних прикрас. Дотепно змальовано внутрішню боротьбу героя: «Не дурій» – каже внутрішній голос руці, що тягнеться за діамантами та «твердо торкається» їх. «Іди к бісу» – відповідає вона. Бажання забрати прикраси чисто інстинктивне: коли вже залишилися на них відбитки пальців, «то яка різниця – забрав ти річ чи ні?» Однак ця сцена повторюється кілька разів, герой знову і знову повертається до крамниці та прихоплює щораз більшу жменю коштовностей, а мотиви повернутися дедалі більше «соціалізовані», меркантильні: зринають неподаровані дружині квіти, непоставлена на Новий рік пляшка шампанського, майбутній жінчин день народження: «Я скочив досередини й прихопив до тих низок чималої жмені сережок. Аби стачило ще й на восьме березня». Наступне повернення вже зовсім карикатурне: вкотре відійшовши від ювелірки, герой зустрічає свою коханку Наталку, яка «сумлінно не докоряла... за злидні, за неподаровані квіти», та знову мчить до виваженої вітрини, щоб «обсипати» її каблучками. Та вершиною бажання, що стрімко наростає, є остання сцена, коли героя вже не хвилює кримінальна розплата: «Бо, лізучи туди досередини, мене турбувала не ця дрібниця. Бентежила проблема ширша: а куди, в біса, понабавити все те, що не влазить уже ні до кишень, ні за пазуху?» Тут бажання насититися остаточно оголене, свідомо відмежоване від соціальної мети, доведене до чистого безуму.

Наприкінці автор вдається до іронічної містифікації причини цієї несподіваної історії, переказуючи паранауковий анекдот про те, що «ліва нога в кожній людині на сантиметра куцша за праву. Оцеж, заблукавши в лісі (або в пустелі), чоловік неодмінно повертається туди, звідки почав.

«Нечистий водить!» – полохається він і починає все спочатку, не знаючи про власні анатомічні особливості».

Анатомічні особливості – лише ширма, причина значно глибша, і диявольське зачароване коло, по якому блукає людина, як пояснення звучить переконливіше. Оповідання насичене деталями, які увиразнюють панівну «філософію життя» з домінуванням конкуренції та справді-таки диявольським прагненням до насичення матеріальними благами. Наприклад: «Місто спало. Щохвилини ладне прокинутися, в ньому кожен талан чатував на іншого, аби жоден не випередив бодай на півкорпуса»; «Оно, наприклад, автосалон, де навіть його директор не здатен придбати тамтешнього авта».

Зазначимо, що оповідання «От таким от чином» і «Кроки по склу» становлять конденсоване вираження сутності двох епох, двох суспільних формацій – совково-тоталітарної і комерційно-ринкової, а інструментом цього вираження є чітка оповідна структура – класичний прийом повтору. Цей прийом різною мірою зринає також у таких оповіданнях, як «Sex story», «Голяк».

2. Розшифрування.

У значній кількості творів письменника втілено ще одну оповідну структуру, коли з першого погляду незвична (іноді й безглузда) подія або якість чужеродна явище набувають суто побутового «розшифрування». Уточнимо: ці явища і події як соціально неідентифіковані і комунікативно нерозпізнані, поволі через розкриття внутрішніх причин і очевидних закономірностей (у цьому й полягає розв'язка) виявляють власну сутність. Взірцями з цього погляду є «Структура кави», «Експонат», «Восьмомир».

Зокрема, в оповіданні «Експонат» до музею Лесі Українки прибуває дивакуватий швейцарець Роберто у супроводі цілого ескорту, власник «кінного заводу». За словами оповідачки-екскурсовода, «його погляд настирливо вишукував щось таке, чого він щосили не показував назовні», але в його діях, погляді, зацікавленні було те, що «зрідка виникає серед звичайних відвідувачів»: «Шанобливість!» Біля деяких експонатів, як-от родинного піаніно Косачів, Роберто просто прикипав та не міг стримати ридання. І лише біля світлини з батьками Лесі Українки від пояснює свою появу у музеї: «Це мій рідний дід!» Твір прикметний формою оповіді – точкою зору музейника, що застосовує різні техніки з розпізнання відвідувачів.

3. Заміщення.

Ще одна структурна особливість творів Жолдака – зображення та одночасне іронічне нівелювання певних життєвих цінностей, які формуються та підтримуються тією чи тією соціальною групою. При цьому «підважені» цінності в ході розгортання оповіді конкурують і заміщуються полярно-протилежними, альтернативними. У такий спосіб фіксується їхня умовність, відносність. Прикметними з цього погляду є «Бо воно», «На небі», диптих «Медпоїзд» і «Медлікар», «Попіднадвіконня» тощо.

Заслугує на увагу оповідання «Бо воно». Оповідач – спритний селянин, який частенько підкрадає колгоспну кукурудзу, варить самогонку та знає чи не всі способи, як обвести навколо пальця активіста-контролера Грицьченка. Шпигуючи за людьми, провокуючи нарікання на місцевих очільників, проводячи «антиалкогольну кампанію», цей останній є уособленням влади, суть якої – тотальний контроль. Водночас герой-оповідач керується обивательською логікою: «Молоченька! Така ловка кукурудзка, що тільки отак кинь в емальоване відерце, отак косичками згори притруси, а вона вже й владналась – як її сирію можна їсти, то вже й варененьку – а-я-ма!»; «І диви, не спитай цього активіста, про самогонку, яку він тобі приніс – це ж він усенький вік з нею боровся, скіло людей на ній перепаскудив...» Словом, прихопити й не попастися – ось життєве кредо героя.

Проте соціальна рівновага між обивателем і контролером, дає збій, коли герой, черговий раз ховаючись від шпигуна та низько присівши у кукурудзі («не встиг з мішком вийти, а вже хтось стукнув»), натрапляє на знесилену від страху й голоду дитину: «Замурзана така. І одкриває до мене очі й починає ними плакати. Бо без голосу... Я аж сів»; «чув я три дні тому, що в Долинівці дитя пропало, пішло в поле й не вернулося. Та

й раніше діти зникали. Лише в косовицю їх, нещасних, й знаходили». Ця несподівана «знахідка» пробуджує в героєві невластиві для нього переживання, він бере дитину на руки «й підводиться на повен зріст». Одну з причин пробудження обивателя – колективна пам'ять про голодомор, знаки якої рясно пробиваються з оповіді: «От чим хороша голодовка, то це тим, що її нема», «...це тобі не пшениця, де колись за колосок в Сибір сажали...» Щоправда, є відчуття, що й тепер селюк-оповідач утне щось несподіване (наприклад, «прикриється» знайденою дитиною), тому лишається сумнів у справжності описаного переродження. Відтак, підважується сама ідея (а разом з нею і класичний сюжет про пробудження обивателя) перекодування цінностей, розлому соціальної матриці: можливо, за мить все стане на свої місця.

«На небі» – класична історія про спробу огранити самородок з унікальним голосом, знайдений у компанії вуркаганів. Автор іронізує як з кримінальних молодиків, так і з людей культурного середовища. «Про що думає остання мить? – запитує себе подумки музикант Ян, коли агресивні волоцюги притискають його на Чоколівці у темному кутку, і ловить себе на тому, що, звичайно ж, про музику: «Тембральне забарвлення звуку більше залежить від шумів, аніж від тону. Інша проблема, як додавати до домінуючого шуму домінуючий тон...» А коли у наспіві засмальцьованого волоцюги чує «дивовижний вокаліз», що пронизував «місячну сферу аж до верхніх астралів», незважаючи на стусани і копняки, переживає «захват, більший аніж страх смерті». Здається, усе йде за знайомим сценарієм, бритоголового Жеку приведено до консерваторії, за його талант беруться фахівці, він одержує необхідне щеплення мистецтвом. Та от знову темний завулок і та сама кримінальна компанія, правда Ян тепер не один, а з Жекою. Волоцюги впізнають колишнього кореша, а на їхнє спантелічення щодо нової зовнішності і виправленої мови звучить дуже прикметна відповідь: «Чуваки, я тепер людина іскуства, мені матюкацца ніззя!» Природним є запитання: а чи відбулося оте культурне переродження, якщо воно набуло такої поверхової форми? І чи варта була затія стількох зусиль? У цих словах та соціальна реальність, яка конструюється культурним середовищем, ставиться під сумнів.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо: поширена у критиці думка про хаотичність та смислову безглуздість оповідань Богдана Жолдака є хибною, адже його творчість, навпаки, характеризується саме отим свідомим конструюванням, у широкому сенсі – літературністю, яку не було помічено або свідомо проігноровано. У творах письменника застосовано кілька оповідних структур. Перша полягає в тому, що побутова ситуація, повторюючись, трансформується в певну складну (часом «химерну») концепцію реальності. У такій оповідній структурі визначальним є прийом **повтору**. Друга: соціально неідентифіковані (так само часом «химерні») подія або явище набувають суто побутового «розшифрування», розкриваються як результат ясних і зрозумілих закономірностей. Нарешті, використовується оповідь, що у ній відбувається протиставлення та **взаємозаміщення** ціннісних смислів, чим утверджується відносність та умовність кожного з них.

Список літератури:

1. Гань О. Життя квадратне? / О. Гань // Дзеркало тижня. – 2004. – № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/zhittyia_kvadratne.html
2. Долженкова І. Хаос на ім'я Жолдак / І. Долженкова // Жолдак Б. Топінамбур, сину: Extra drive stories». – Л.: Кальварія, 2002. – С. 3–5.
3. Логвиненко Б. «Антиклімакс» Богдана Жолдака / Б. Логвиненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sumno.com/article/antyklimaks-bogdana-zholdaka>

Головань Т.П.

Институт літератури імені Т.Г. Шевченка
Национальной академии наук України

РАССКАЗЫ БОГДАН ЖОЛДАКА: СТРУКТУРА ХАОСА

Аннотация

В статье рассмотрены основные структурные особенности рассказов Богдана Жолдака. Проанализированы и пересмотрены наиболее распространенные критические взгляды по этой проблеме. Отмечено, что произведения писателя не являются спонтанными, хотичными, как утверждают критики, а четко организованными и структурированными. Представлены и подробно проанализированы главные типы повествовательных структур в рассказах Богдана Жолдака. Также посвящено внимание соотношению понятий «абсурдный», «бессмысленный».

Ключевые слова: повествовательная структура, абсурд, повтор, расшифровка, замещение.

Holovan' T.P.

T.G. Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine

BOGDAN ZHOLDAK'S STORIES: THE STRUCTURE OF CHAOS

Summary

The article considers the structural features of short stories of Bogdan Zholdak. The dominant critical views on the problem are examined and revised. It is proved that Bogdan Zholdak's writings are not spontaneous, chaotic as some critics assume but structured, clearly arranged. The main types of narrative techniques of Zholdak's stories are presented and analyzed in details. Some attention is given to the correlation between notions «absurd», «nonsensical».

Keywords: narrative structure, absurd, repetition, substitution, decipher.

АНИМАЛІСТИЧНА КАЗКА ЯК ВИД КАЗКИ

Коваленко І.Ю., Баранова С.В.
Сумський державний університет

У даній статті досліджено анімалістичну казку як окремий вид казки. Подано її чітку дефініцію. Проведено компаративний аналіз жанрових та сюжетних особливостей англійської та української зооказки, системи їхніх персонажів. На основі ілюстративних джерел описано композиційні аспекти анімалістичної казки. Зазначено актуальність і важливість подальшого вивчення даного жанру.

Ключові слова: народна казка, анімалістична казка, зооказка, зоотрадиція, зооперсонаж, жанр, сюжет.

Постановка проблеми. На думку багатьох учених, народна казка є підпорядкованою нормам багатомісячних традицій, а, з іншого боку, є відкритим і гнучким за своєю жанровою природою утворенням [4, с. 276]. Традиція фольклору виявляється у чітко встановленому змістові та жанровій формі народної казки, точно визначених ціннісних засадах.

Народна казка має фольклорно зумовлену форму, проте взаємодіє з іншими літературними жанрами, використовуючи їх складові та демонструючи велику кількість власних жанрів (казка-поема, казка-притча, казка-п'єса, казка-повість). До того ж, наявність невід'ємних компонентів народної казки (сюжетні колізії, конфлікт, казковий хронотоп) є обов'язковою у самій жанровій матриці будь-якої анімалістичної казки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Народна казка – найдавніший жанр усної народної творчості. Вона є об'єктом наукових студій. Проте вивченням же анімалістичної казки займалися відносно небагато науковців, зокрема О. Тихомирова та Л. Скуратовська [5, с. 136], які обмежувалися рамками поетики народних анімалістичних казок, розглядаючи їх, в основному, не як казки про тварин, а як літературні твори в цілому.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як результат, такий великий здобуток людства, як анімалістична казка, досі залишається поза увагою вчених. Даний вид народної казки є мало дослідженим у діахронії, не з'ясовано його зв'язок із іншими жанрами та видами казок, а також не проведено чітку паралель між національними особливостями англійської та української казки. Актуальність обраної нами теми пов'язана зі спрямованістю сучасних досліджень до особливостей формування мовної й концептуальної картин світу у різних народів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити загальні особливості англійських і українських анімалістичних казок, а її завданнями – визначити різницю між анімалістичною казкою та іншими видами казки і встановити чітку дефініцію даного поняття; сформулювати можливі причини її виникнення та з'ясувати її жанрові та структурні особливості й композиційні модифікації.

Виклад основного матеріалу. Існує усталена класифікація казок за їх видами: чарівні (або фантастично-героїчні), соціально-побутові, анімалістичні та кумулятивні (як один із різновидів анімалістичних) казки.

У соціально-побутових казках йдеться про побут та стосунки людей, про що можна здогадатися з назви («Мудра дівчина», «Казка про дідо-

ву і бабину дочку», «The father's son»), у чарівних – про героїв, наділених незвичайною, значно гіперболізованою силою. Наприклад: *Як вийде на Дніпро мочити кожні (бо він – Кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою з Дніпри, то я візьму та й учеплюсь за них, чи витягне-то він їх? А йому байдуже: як поцупить, то й мене з ними трохи на берег не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно [7]; А Оленка взяла та й сіла на лопату. А Телесик її шур у ніч. Та й снік її [8]; Jack at length got a cart-rope and cast it over the two heads of the giant, and drew him ashore by a team of horses, and then cut off both his heads with his sword of sharpness [9].*

Анімалістична казка – це вид народної казки, у якій головними героями є тварини, за допомогою яких автор алегорично показує людей, їх звички, характери, побут, негативні та позитивні риси. Метою таких казок є навчити чомусь людей, показуючи самих себе з боку за допомогою метафори: шляхом переносу образу людини на ту чи іншу тварину.

Так, у анімалістичних казках лисиця завжди символізувала хитру, підступну людину, наприклад, казка «Лисичка-сестричка і вовк-панібрат»: *А лисичка бігла повз хатку та так нюхає носом; коли чує – пиріжки пахнуть. Підкралась до вікна тихенько, вхопила пиріжок моторненько та й подалась. Вибігла на поле, сіла, виїла мачок із пиріжка, а туди напхала смітт'ячка, стулила його та й біжить [10].*

Заєць – це боягуз, той, хто не завжди готовий постояти за себе, наприклад, казка «Лисичка і зайчик»: *Мене лисичка не хоче в хату пустити. Я її пустив до моєї хати, а вона мене з хати вигнала [11], сова номінує мудру, розсудливу людину, наприклад, казка «Сова», у якій головна героїня провчила старого діда, навчивши його поважати не лише свій вид, а й інших тварин.*

У часи, коли ще не було свободи слова та друку, автори могли виражати свої думки, іронізувати, виявляти незадоволення владою чи іншими конкретними людьми за допомогою метафори, алегорії, символів, за допомогою анімалістичної казки. Саме тому такий вид народної казки і став таким популярним.

Ще причину успіху даних народних творів можна пояснити тим, що з самого дитинства батьки намагалися навчити нас кращому, а тому анімалістична казка, така з першого погляду, проста та зрозуміла, вчила кожного з нас переживати за зайця, коли хитра лисиця хотіла його з'їсти, сміятися над нерозумними звірями, які

так вперто хотіли залізити в маленьку рукавичку тощо [1, с. 43].

Зооказка завжди була одним із найулюбленіших народних творів. Ще однією із причин її популярності були цікаві та прості назви, тому їх легко запам'ятовували та переказували. Наприклад, українська народна казка «Івасик-Телесик». Н. Кірілкова зазначає: «Другий компонент складного слова повинен обов'язково римуватися з першим, і в результаті його часткової десемантизації, усталеність другого компонента є необов'язковою» [2, с. 125].

Анімалістична казка – це повноцінний та цілком самостійний вид народної казки, який безумовно заслуговує на увагу, адже саме завдяки їй ми можемо вивчати історію, соціологію в історичному аспекті, аналізувати політику минулого, фонетичні та лексикологічні особливості тощо.

Достеменно невідомо коли точно з'явилася анімалістична казка в Україні. «Курочка Ряба», «Рукавичка», «Коза-дереза», здається, існували завжди. Точно можна тільки сказати, що вона виникла в період уже розвинених суспільних відносин, що характеризувалися чітко вираженою ієрархічною розшарованістю народу.

Говорячи про англійську анімалістичну казку, то там вона виникла досить пізно, у середині XIX століття. До цього більш популярними у Великій Британії були притча та байка.

На початку XIX століття у Британії було написано багато авторських казок про тварин для дітей. У цих творах були вже присутні елементи фантастики (В. Роско, К. Дорсет та ін.) [6, с. 225].

Першим із цих творів є «The Butterfly's Ball, and the Grasshopper's Feast» В. Роска (1807). Потім так звану зоотрадицію підхопили Л. Керрол, Р. Кіплінг, Б. Поттер, О. Уайльд тощо, які (окрім Б. Поттера) почали писати свої твори не лише для дітей а й для дорослих, насичуючи їх символізмом та глибоким філософським змістом.

У «Книзі джунглів» Р. Кіплінг влучно передав через образи героїв книги саме ті ситуації, які можуть спіткати людину у повсякденному житті. Змій Каа – це мудрість та розсудливість, пор.: *It's like YOU said: you cannot trust ANYONE!* [12].

Бандерлоги – безрозсудні, дурні, дріб'язкові люди, пор.: *Thou has been with the Monkey People – the gray apes – the people without a law – the eaters of everything* [12].

Мати-вовчиця – образ мами, яка так чи інакше завжди права, яка щиро переживає наші проблеми, пор.: *No matter where you go or what they may call you, you will always be my son* [12].

Звичайно, анімалістична казка не виникла з нічого. Їй передували тотемічні міфи, пов'язані з прадавніми мисливськими й аграрними ритуалами.

Проаналізувавши українські та англійські казки про тварин, можна виділити наступних персонажів:

1) птахи: «Як ластівка носила дітей через море», «Як горобець помстився лисові», «Чоловік, що розумів бесіду звірів», «Піддурена ворона» (українські народні казки);

2) комахи: «Кмітливий Джміль», «Метелик», «Тарантул», «Хрущ-мудрець», «Про комарика Зюзя» (українські народні казки);

3) звірі: «The King of the Cats» (англійська народна казка), «Бійка вовків із свиньми», «Вірний пес», «Вовк і кобила» (українські народні казки);

4) плазуни: «Змій і руська царівна» (українська народна казка);

5) земноводні: «Серенади жаб'ячої країни» (українська народна казка);

6) риби: «The Fish and the Ring» (англійська народна казка), «Чому риби мовчать» (українська народна казка);

7) казкові зооперсонажі (дракони тощо): «Tale about the Stolen Dragon» (англійська народна казка).

«Найпопулярнішими» тваринами є коти: «Пан Коцький», «Лис і кіт» (українські народні казки); кури: «Hen Saves the World» (англійська народна казка), «Курочка ряба» (українська народна казка); собаки: «Казка про собаку на ім'я Тобік» (українська народна казка); зайці: «Як заєць ошукав ведмедя» (українська народна казка); їжаки: «Кошик яблук ніс їжак» (українська народна казка); ведмеді: «The Night Passenger» (англійські народні казки); вовки: «Вовк і лисиця» (українська народна казка); миші: «Півник і двоє мишенят» (українська народна казка); леви: «Як миша віддячила левові» (українська народна казка).

Рідше можна зустріти носорогів: «How the Rhinoceros got his skin?» (англійська народна казка); змії: «Ворона і гадюка» (українська народна казка); коней: «Сліпий кінь» (українська народна казка); лелек: «Як лелека щастя приніс» (Українська народна казка); вівірок: «Дві вівірки» (українська народна казка); борсуки: «Два борсуки» (українська народна казка); бурундуки: «Як ведмідь і бурундук перестали дружити» (українська народна казка); галок: «Пригоди Галки Димарівни» (українська народна казка); леопардів: «How the Leopard Got his Spots?» (англійська народна казка); китів: «How the Whale Got his Throat» (англійська народна казка); тюленів: «The White Seal» (англійська народна казка).

Це свідчить про те, що українські та англійські автори надають перевагу, зазвичай, тваринам, які є типовими для їх країни, які є відомими, та про поведінку і вподобання яких знає кожна людина. Екзотичні тварини є специфічними для сприйняття й характерніші для англійської казки.

Як уже зазначалося, анімалістичні казки можна знайти й серед літературних казок про тварин, де існує певна закономірність принципів зображення зооперсонажів. Їх наділено психолого-поведінковою портретною та соціальною характеристиками.

Різні автори використовують характеристичні засоби по-різному: соціальні й сатиричні (в основному, в українських казках та у Л. Керрола) (наприклад, «Alice's Adventures in Wonderland», пор.: *I'm late, I'm late, for a very important date. No time to say «Hello, Goodbye». I'm late, I'm late, I'm late* [13], витончено портретні й поведінкові (Б.Х. Поттер, О. Уайльд) (наприклад, «The Nightingale and the Rose» О. Уайльда, пор.: *Here indeed is the true lover», said the Nightingale. «What I sing of he suffers: what is joy to me, to him is pain. Surely Love is a wonderful thing. It is more precious than emeralds than fine opals* [14].

Соціалізовані й динамічні рухливо-поведінкові дескрипції притаманні казкам обох країн (наприклад, українська народна казка «Цап та баран», пор.: *Був собі чоловік та жінка, мали вони цана й барана. І були ті цап та баран великі*

приятелі – куди цап, туди й баран. Цап на горі по капустах – і баран туди, цап у сад – і баран за ним [15].

Сюжет англійських та українських народних анімалістичних казок є варіативним у кожному творі. За функціональним принципом виділено зооперсонажів, що відіграють у сюжеті роль протагоністів, антагоністів, медіаторів і фонових персонажів [3, с. 56-62]. Вони є основою будь-якої анімалістичної казки в обох мовах: уся сюжетна лінія та авторська прагматика будується навколо даних персонажів. Протагоністом виступає саме людина. Антагоністи та медіатори є більшими групами казкових персонажів у порівнянні із протагоністами.

Авторські твори є значно більшими за обсягом від фольклорних. Зазвичай, їх поділено на розділи (Л. Керрол, Р. Кіплінг). Часто анімалістична казка має чітку сюжетну лінію, але іноді автори порушують чітку лінійність, відходячи від канонів літературної казки.

Дані літературні твори можна поділити ще за принципом завершеності та відкритої кінцівки. Найчастіше, останній принцип зустрічається у байках (наприклад, українська народна байка «Вовк і ягня», пор.: *Вівці довго турбувались, все гудили вовка за його вчинки; а подать на його в суд побоялись, бо знали добре, що вовка виправдають, а вівця нещасна знову буде винувата* [16].

Кожен письменник намагається зробити свій твір особливим, тому спостерігаємо різноманітність локусів, персонажних особливостей та варіювання текстових структур.

Основну роль відіграють медіатори, які можуть бути не лише людьми чи тваринами другого плану, медіатором виступає і сама локація твору (наприклад, у «Мауглі» Р. Кіплінга, локус Джунглі уособлює всіх його жителів, його закони та правила, пор.: *The Law of the Jungle, which never orders anything without a reason, forbids every beast to eat Man except when he is killing to show his children how to kill, and then he must hunt outside the hunting grounds of his pack or tribe* [12]. *One of the beauties of Jungle Law is that punishment settles all scores. There is no nagging afterward* [12].

Дані складові створюють особливу ауру кожної казки, підкреслюють той чи інший жанр, у

якому написано твір. Іноді жанр казки набуває ознак параболи, нонсенсу, що і вплинуло на майбутній розвиток фентезі (як у казковій діалогії Л. Керрола, де передусе модус оповіді приховано-го авторського «я»).

У казці-притчі відчувається авторська присутність, хронотопні кордони можуть бути як розмитими, так і ні. Казка-оповідь, в основному, ведеться від імені автора (Р. Кіплінг «*Just so stories*», наприклад). Моральний урок у всіх вище названих казках буває як закритим, так і відкритим (як у байках, наприклад).

Якщо розглядати саму традиційну казку, то вона відрізняється від нетрадиційних. У перших сюжет розгортається у місті, селі, в домі, полі тощо (наприклад: «Як лисиця ночувала у людей», «Пан Коцький»), у других місце дії – це пустеля, джунглі, океан (наприклад, «*How the Whale Got his Throat*», «*The Jungle Book*»).

У традиційних казках є сталий амплуа, відкритий урок, немає синтезу культур та традицій, всі тварини – відомі народу країни (українська свиня, зозуля, вівірка тощо). У нетрадиційних казок звичаєм передусе синтез: крокодил, пантера, лев тощо, амплуа героїв може варіюватися до абсурдного (Чеширський Кіт Л. Керрола).

Висновки і пропозиції. Анімалістична казка – це вид фольклорної або авторської казки, у якій головними героями є тварини, за допомогою яких автор алегорично показує людей, їх звички, характери, побут, негативні та позитивні риси. Історія української зооказки сягає своєї давнини, натомість англійська анімалістична казка з'явилася приблизно у середині XIX століття, але набула широкої популярності серед письменників. Сюжет англійських та українських народних анімалістичних казок варіюється у кожному творі. Зооперсонажі відіграють у ньому роль протагоністів, антагоністів, медіаторів і фонових персонажів. Жанрові особливості анімалістичної казки можуть бути як сталими, так і змінними. Усе залежить від автора та його фантазії, здатності виходити за рамки можливого, що не дозволяє змінювати установлені канони казки.

Анімалістична казка – це широкий простір для науковців-філологів з точки зору дослідження її лексико-семантичних, граматичних та стилістичних особливостей.

Список літератури:

1. Братко В. О. Виховання любові до природи у процесі вивчення літературної казки / В. О. Братко // Всесвітня література та культура. – 2005. – Вип. № 3. – С. 43-45.
2. Кірілкова Н. В. Варіанти і трансформації традиційних номінацій анімалістичної казки / Н. В. Кірілкова // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Актуальні проблеми сучасної філології. – 2001. – № 9. – С. 125-128.
3. Проценко Ю. Л. Специфіка англійської літературної казки про тварин (XIX століття): автореф. дис. на отримання наукового ступ. кандидата філологічних наук: «Література зарубіжних стран» / Ю. Л. Проценко. – Харків, 2010. – 20 с.
4. Сорокотенко О. В. Літературна казка: порівняльні і типологічні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. філолог. наук: «Загальне мовознавство» / О. В. Сорокотенко. – Одеса, 1996. – 25 с.
5. Скуратовська Л. І. Лірика і правда (про книгу Євгенії Чернокової «Англійська лірика 1900-1920-х років і становлення модернізму») [Електронний ресурс] / Л. І. Скуратовська // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2013. – № 4 (2). – С. 136-143. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl>
6. Jan Susina. A Feast of Fairy Tales / Jan Susina [електронний ресурс]. – New York: Children's Literature, 1992. – 225-229 pp. – Режим доступу: <http://muse.jhu.edu/journals/chl/summary/v020/20.susina.html>
7. Українська народна казка. Кирило Кожум'яка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/kyrylo-kozhumjaka>

8. Українська народна казка. Івасик-Телесик [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proridne.org/Українські%20народні%20казки/Івасик-телесик.html>
9. Joseph Jacobs. Jack the Giant-Killer [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.authorama.com/english-fairy-tales-21.html>
10. Українська народна казка. Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/lysyczka-sestryczka-i-vovk-panibrat>
11. Українська народна казка. Лисичка і зайчик. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proridne.org/Українські%20народні%20казки/Лисичка%20і%20зайчик.html>
12. Rudyard Kipling. The Jungle book [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.literaturepage.com/read/thejunglebook.html>
13. Lewis Carroll. Alice's Adventures in Wonderland [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://literature.org/authors/carroll-lewis/alices-adventures-in-wonderland/>
14. Oscar Wilde. The Nightingale and the Rose [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eastoftheweb.com/short-stories/UBooks/NigRos.shtml>
15. Українська народна казка. Цап та баран [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/cap-ta-baran>
16. Українська народна байка. Вовк та ягня. [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.google.com/document/d/1h6ulh40BzeqGBw_iF7vBv6DwiaDonkgB-ON3CKH3-G8/edit

Коваленко І.Ю., Баранова С.В.

Сумський державний університет

АНИМАЛИСТИЧЕСКАЯ СКАЗКА КАК ВИД СКАЗКИ

Аннотация

В данной статье исследована анималистическая сказка как отдельный вид сказки. Дано её четкое определение. Проведен компаративный анализ жанровых и сюжетных особенностей английской и украинской зоосказки, системы их персонажей. На основе иллюстративных источников описаны композиционные аспекты анималистической сказки. Отмечена актуальность и важность дальнейшего изучения данного жанра.

Ключевые слова: народная сказка, анималистическая сказка, зоосказка, зоотрадиция, зооперсонаж, жанр, сюжет.

Kovalenko I.Yu., Baranova S.V.

Sумы State University

ANIMAL FAIRY TALE AS A SEPARATE TYPE OF TALES

Summary

The article investigates an animal fairy tale as a separate type of tales. Its distinct definition is given. The comparative analysis of genre and plot peculiarities of the English and Ukrainian zoo tales and the system of their characters is carried out. On the basis of illustrative sources compositional aspects of the animal tale are described. The topicality and the importance of the further study are pointed out.

Keywords: folk tale, animal fairy tale, zoo tale, zoo tradition, zoo character, genre, plot.

МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ МОВЛЕННЕВОГО ВПЛИВУ

Козлова В.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Стаття присвячена проблемі реалізації мовленнєвого впливу в міжкультурній комунікації. Проаналізовано фактори мовленнєвого впливу та виявлено їхні національно-специфічні ознаки. Встановлені національно-культурні характеристики мовленнєвого впливу, що забезпечують ефективність його реалізації. Важливим в умовах міжкультурних розбіжностей суб'єкта та об'єкта мовленнєвого впливу виявилось врахування особливостей національного комунікативного стилю, вмиле застосування національно маркованих засобів і прийомів впливу. Ефективне здійснення мовленнєвого впливу передбачає врахування і національно-культурної специфіки невербальних компонентів в міжкультурній комунікації.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мовленнєвий вплив, фактори мовленнєвого впливу, національно-культурні характеристики, суб'єкт мовленнєвого впливу, об'єкт мовленнєвого впливу.

Постановка проблеми. Антропоцентризм сучасної лінгвістики визначає загальну орієнтацію новітніх мовознавчих студій на міждисциплінарний ракурс дослідження мови і мовлення, що сприяє розширенню парадигмального простору лінгвістичної науки. Мовознавчі розвідки сьогодення опікуються проблемами відбиття у мові системи етичних і естетичних цінностей, норм поведінки, вивчають когнітивні аспекти дискурсивної особистості, соціальні та психологічні детермінанти її мовленнєвої поведінки. В умовах глобального інформаційно-комунікативного простору міжкультурна комунікація створює нове підґрунтя для дослідження різних аспектів взаємодії мови, культури та особистості: лінгвокультурних відмінностей комунікантів, національної маркованості їхніх дискурсивних практик, регуляторних механізмів і чинників впливу на свідомість і поведінку засобами мови. У цьому світлі актуальним виявляється дослідження феномену мовленнєвого впливу в ракурсі міжкультурної комунікації «як соціального явища, процесу спілкування людей, які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, зазвичай послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчувають лінгвокультурну «чужинність» партнера у спілкуванні, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач» [2, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування прагматичних концепцій мовлення пояснює інтерес до проблеми вивчення мовленнєвого впливу з боку низки дисциплін: психолінгвістики, теорії комунікації, риторики, традиційної лінгвістики, психосемантики, психології мови, соціолінгвістики, лінгвістичної теорії аргументації, дискурсології. На межі століть відбувається поступовий перехід від звуженого розуміння мовленнєвого впливу «як лише соціально орієнтованого спілкування, яке передбачає зміну в соціально-психологічній чи соціальній структурі суспільства або стимуляцію прямих соціальних дій шляхом впливу на психіку членів даної соціальної групи або суспільства в цілому» [9, с. 256], до набуття ним глобального статусу і «формування теорії впливу як міждисциплінарної галузі, складовою якої є теорія комунікативного впливу, а центральним поняттям комунікативний (мовленнєвий) вплив як мовленнєва дія адресанта, керована цільовою установкою мовного спілкування та дискурсивною

практикою сфери спілкування, спрямована на зміну мислення, психоемоційних станів адресата, оцінки ним певного явища незалежно від типу комунікативної взаємодії» [14, с. 226]. Психолінгвістичні студії, зосереджуючи увагу на дослідженні механізмів регулювання поведінки людини за допомогою мовлення, вивчають аспекти мовленнєвого впливу, пов'язані з процесами породження, сприйняття й формування мовлення [9; 13; 17]. У межах комунікативної лінгвістики, що перетинається з теорією мовної комунікації, ефективний мовленнєвий вплив вважають основною метою комунікації, а увагу спрямовують на дослідження способів і засобів мовленнєвого впливу [1; 15; 19]. З позицій прагмалінгвістики мета мовленнєвого впливу полягає у регулюванні соціальних, міжособистісних стосунків і ментальних станів співрозмовників [10]. А вивчення мовленнєвого впливу безпосередньо пов'язано із з'ясуванням його стратегічного і тактичного потенціалу, засобів його оптимізації, соціальними умовами, особистісними характеристиками мовців [4; 6; 12]. Сугестивна лінгвістика й нейролінгвістичне програмування робить свій внесок в міждисциплінарне дослідження мовленнєвого впливу, опікуючись питаннями функціональності сугестивних елементів різних мовних рівнів [5; 16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час малодослідженими залишаються міжкультурні аспекти мовленнєвого впливу, зокрема проблеми вибору вербальних та невербальних засобів мовленнєвого впливу в контексті лінгвокультурних відмінностей комунікантів, культурно-специфічні стратегії та тактики реалізації мовленнєвого впливу, проблеми подолання міжкультурних комунікативних невдач. Але першочергового висвітлення потребує питання репрезентації культурно-детермінованого компонента при реалізації мовленнєвого впливу в умовах міжкультурної взаємодії.

Головною метою цієї роботи є встановлення національно-культурних характеристик мовленнєвого впливу, що забезпечують ефективність його реалізації в міжкультурному аспекті. Об'єктом дослідження є феномен мовленнєвого впливу, що виявляється у різних комунікативних ситуаціях міжкультурної взаємодії. Предметом дослідження є визначення особливостей прояву національно-культурних характеристик мовленнєвого впливу у міжкультурній комунікації.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєвий вплив у широкому розумінні це вплив на індивідуальну та/чи колективну свідомість і поведінку, що здійснюється за рахунок мовленнєвих засобів, інакше кажучи, за рахунок повідомлень звичайною мовою. У вузькому розумінні мовленнєвий вплив трактується як конкретні приклади застосування особливостей будови та функціонування перелічених знакових систем, і передусім звичайної мови, з метою побудови повідомлень, що мають підвищену здатність впливу на свідомість та поведінку адресата чи адресатів повідомлення [11]. «Феномен мовленнєвого впливу пов'язаний передусім з цільовою установкою мовця – суб'єкта мовленнєвого впливу. Бути суб'єктом мовленнєвого впливу – значить регулювати діяльність свого співрозмовника. За допомогою мовлення спонукають партнера у комунікації розпочати, змінити, закінчити будь-яку діяльність, впливають на прийняття рішення або на уявлення співрозмовника про світ» [4, с. 21].

І.А. Стернін виділяє фактори мовленнєвого впливу як типи комунікативних сигналів чи прийомів, що застосовуються у процесі мовленнєвого впливу і визначають його ефективність. До них належить фактор адресата, фактор адресанта, фактор манери, фактор мови, фактор змісту, фактор дотримання комунікативної норми, фактор фізичної поведінки та інші. І далі об'єднує їх у три групи мегафакторів: фактор мовця, що передбачає врахування усіх аспектів його діяльності; фактор адресата, пов'язаний з врахуванням усіх аспектів того, на кого орієнтоване повідомлення і фактор повідомлення – те, що стосується наповнення змістом, побудови повідомлення і форм його мовного вираження [15, с. 49]. Застосовуючи цей підхід і враховуючи те, що «аналіз мовленнєвого впливу відбувається з позиції одного з комунікантів – суб'єкта мовленнєвого впливу, а об'єктом мовленнєвого впливу є його партнер у комунікації» [4] виділяємо фактори суб'єкта й об'єкта мовленнєвого впливу, а також фактор повідомлення та фактор ситуації реалізації мовленнєвого впливу.

Фактор ситуації реалізації мовленнєвого впливу є похідним від комунікативної ситуації і включає такі екстралінгвістичні аспекти: функціонально-комунікативна сфера, характер стосунків між суб'єктом і об'єктом впливу, норми та правила ведення інтеракції. Фактори суб'єкта й об'єкта впливу охоплюють гендерну специфіку й вікові характеристики, соціальний статус та соціальні ролі, психоментальні ознаки, особливості комунікативної поведінки, національно-культурну приналежність адресанта й адресата, і визначають вибір засобів, способів та прийомів реалізації мовленнєвого впливу в кожній окремій ситуації спілкування. Основними способами мовленнєвого впливу вважають: доведення, переконування, умовляння, канючення, навіювання, наказ, прохання, примушування. «Мовленнєвий вплив – це наука саме про вибір слухного, адекватного способу впливу на особистість в конкретній комунікативній ситуації, про вміння правильно поєднувати різноманітні способи мовленнєвого впливу в залежності від співбесідника і ситуації спілкування для досягнення найбільшого ефекту [15].

У ситуації міжкультурної комунікації як «міжособистісної взаємодії між представниками різних груп, що вирізняються багажем знань та мовними формами символічної поведінки, які характерні для усіх членів кожної з цих груп» [20, с. 66], мовленнєвий вплив характеризується національною маркованістю. А фактори мовленнєвого впливу актуалізуються в умовах міжкультурної взаємодії набувають національно-специфічних характеристик. Кожна людина є носієм національно-культурного менталітету і володіє когнітивною базою – певною мірою структурованою сукупністю необхідних знань та національно-детермінованих уявлень національно-лінгвокультурного суспільства [7, с. 335]. Відмінність національних когнітивних баз, до яких у процесі здійснення мовленнєвого впливу апелюють суб'єкт і об'єкт впливу як представники різних національно-лінгвокультурних спільнот відбивається і на факторі повідомлення. Існує цілий арсенал мовних засобів з семантикою впливу. Це «лінгвістичні явища і лексичного, і граматичного, і стилістичного рівнів мови, що володіють сильним впливовим потенціалом і здатні висувати ті чи інші пов'язані з ним смисли у центр уваги» [18]. До характерних мовних маркерів впливу належать фонетичні, просодичні й ритмо-мелодійні елементи, а також лексичні одиниці позитивної та негативної оцінної семантики, перформативні дієслова, засоби підсилення спонукальної семантики висловлення, стилістично маркована лексика, засоби гіперболізації оцінки як лексичного рівня, так рівня словоформ; синтаксичні конструкції егоцентрованого, узагальнюючого та кваліфікативного характеру, риторичні питання та еліптичні речення, різноманітні інтенсифікатори денотативного та конотативного значення прикметників та дієслів. Впливовий потенціал також є притаманним синтаксичним виразним засобам та прийомам, а також риторичним фігурам і тропам: метафорі, метонімії, порівнянню, каламбурі.

Розглядаючи мовленнєвий вплив в аспекті міжкультурної комунікації необхідно враховувати той факт, що існують як універсальні механізми та прийоми мовленнєвого впливу, що характеризують особливості використання засобів впливу в більшості мовах, так і специфічні для кожної окремої мови, що відбивають її етнокультурну специфіку. Відповідно при цілеспрямованому продукуванні повідомлення мовець повинен використовувати впливовий потенціал як універсальних засобів впливу, так і одиниць з національно-культурним компонентом і бути обізнаним, щодо особливостей іншої культури аби розпізнавати культурно-специфічну інформацію в контексті міжкультурної комунікації.

Окрім розбіжностей в національно-культурній детермінації прийомів та засобів впливу міжкультурні характеристики мовленнєвого впливу базуються також на розбіжностях в стратегіях породження висловлень, що пов'язано з особливостями мови, й розбіжностях щодо мовних стереотипів та поведінкових стереотипів, етикету, тлумачення системи цінностей. Тобто, при реалізації мовленнєвого впливу в ситуації міжкультурної взаємодії національно-культурні аспекти факторів суб'єкта та об'єкта впливу, факторів

повідомлення та ситуації детермінують специфіку і ефективність впливу результатом якого є зміна поведінки, зміна емоційного стану, зміна відношення до подій, реалій і в цілому зміна картини світу у свідомості людини.

За твердженням Л.В. Куликової учасники міжкультурної взаємодії різняться національними комунікативними стилями – стійкою сукупністю комунікативних уявлень, правил і норм, опосередкованих культурою як макроконтрактом комунікації, які виявляються у відборі мовних засобів, організації смислу і національно-маркованій комунікативній поведінці носіїв мови [8, с. 182]. Отже, коли суб'єкт і об'єкт впливу є представниками різних культур здійснення мовленнєвого впливу вимагає знання та врахування суб'єктом впливу національного комунікативного стилю, що притаманний об'єкту впливу, і об'єднує в собі національно-специфічні аспекти факторів мовленнєвого впливу. Це допомагає не тільки при побудові власне повідомлення та виборі мовних засобів впливу, а і при інтерпретації реакцій і змістів об'єкта впливу, а також сприяє організації та регулюванню міжкультурної взаємодії, забезпечуючи ефективність мовленнєвого впливу. Важливим також виявляється врахування національно-культурних характеристик об'єкта впливу при виборі прийомів впливу, оскільки ті й ті самі доводи і аргументи, риторичні прийоми, прийоми підсилення тексту мають різну силу в різних культурах, і відповідно різну ефективність. Так, в китайській аудиторії ефективні афоризми, байки, ряди перелічення. Для англіїців велике значення має подача тієї чи іншої ідеї як старої, вже перевіреної досвідом. На американця сильний вплив справляє аргумент, побудований на демонстрації особистої користі. А німцю слід показати економію, зиск від реалізації тієї ідеї, що пропагандується. [15, с. 164]

Ефективне здійснення мовленнєвого впливу вимагає врахування і національно-культурної специфіки невербальних компонентів як засобів несловесної комунікації в мовленнєвому акті та несловесні елементи, які беруть участь у процесі вербалізації (при породженні мовлення) і девербалізації (при рецепції мовлення) [3], що функціонують як автономно, так і у взаємодії з вербальною складовою повідомлення ідентифікуючи, інтенсифікуючи та доповнюючи його зміст. Невербальна складова в ситуації міжкультурної взаємодії характеризується високим ступенем культурної детермінованості і виявляється у застосуванні етноспецифічних жестів, особливостях проксемічної поведінки, висоті тону голосу, темпу мовлення, паузації і навіть комунікативно значущому мовчанні. При реалізації мовленнєвого впливу суб'єкт і об'єкт впливу повинні мати навички декодування етноспецифічних невербальних компонентів, оскільки національно-культурна невідповідність невербальних засобів призводить до міжкультурного непорозуміння і знижує ефективність мовленнєвого впливу.

Висновки і пропозиції. Отже, міжкультурний аспект мовленнєвого впливу виявляється у ситуаціях міжкультурної комунікації і базується на національно-специфічних ознаках факторів мовленнєвого впливу. Ефективне здійснення мовленнєвого впливу в ситуаціях міжкультурної комунікації передбачає застосування національно-маркованих засобів і прийомів впливу, та вимагає врахування особливостей індивідуальної та національної ментальності, етнокультурної специфіки невербальних засобів, знання національного комунікативного стилю. Дослідження міжкультурного аспекту мовленнєвого впливу має широкі перспективи в інституційних та неінституційних дискурсах, де суб'єкт і об'єкт впливу є представниками різних лінгвокультур.

Список літератури:

1. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія / Ф.С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Бацевич Ф.С. Теорія міжкультурної комунікації: сутність, презентативна одиниця, специфіка термінології / Ф.С. Бацевич // *Культура народів Причорномор'я*. – Симферополь, 2008. – № 137. – Т. 1. – С. 11–14.
3. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации / И.Н. Горелов. – Москва, 2007. – 112 с.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М.: КомКнига, 2008. – 288 с.
5. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: монографія / Т.Ю. Ковалевська. – вид. друге, випр. і доп. – Одеса: Астропринт, 2006. – 324 с.
6. Криворучко С.И. Лингвопрагматические свойства перлокутивных оптимизаторов в современном немецкоязычном дискурсе: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Криворучко Сергей Иванович. – Харьков, 2011. – 250 с.
7. Красных В.В. Свой среди чужих: миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: ИТДГК Гнозис, 2003. – 375 с.
8. Куликова Л.В. Коммуникативный стиль в межкультурной парадигме / Л.В. Куликова. – Красноярск, 2006. – 392 с.
9. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
10. Матвеева Г.Г. Основы прагмалингвистики: монографія / Г.Г. Матвеева, А.В. Ленец, Е.И. Петрова. – М.: Флинта: Наука, 2014. – 232 с.
11. Паршин П.Б. Речевое воздействие: основные формы и разновидности / П.Б. Паршин // *Рекламный текст: Семиотика и лингв.* – М., 2000. – С. 55–75.
12. Петлюченко Н.В. Харизматика: мовна особистість і дискурс: [монографія] / Н.В. Петлюченко. – Одеса: Астропринт, 2009. – 464 с.
13. Петренко В.Ф. Основы психосемантики: [учебное пособие] / В.Ф. Петренко. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 400 с.
14. Селіванова О.О. Мовленнєвий вплив в комунікативній взаємодії / О.О. Селіванова // *Психолінгвістика*. – 2012. – Вип. 10. – С. 223–229.
15. Стернин И.А. Основы речевого воздействия. Учебное издание. – Воронеж: «Истоки», 2012. – 178 с.
16. Сугестивні технології маніпулятивного впливу [Текст]: навч. посіб. / [В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк, Л.Ф. Компанцева, Е.Д. Скулиш, О.Д. Бойко, В.В. Остроухов]; за заг. ред. Е. Д. Скулиша. – К: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. – 248 с.
17. Тарасов Е.Ф. Речевое воздействие: методология и теория / Е.Ф. Тарасов // *Оптимизация речевого воздействия*. – М.: Наука, 1990. – С. 5–18.

18. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия / В.Е. Чернявская. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 136 с.
19. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О.В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.
20. Knapp K. / A. Knapp-Potthoff: Interkulturelle Kommunikation. In: Zeitschrift für Fremdsprachenforschung 1, 1990. – S. 62–93.

Козлова В.В.

Сумской государственной педагогический университет имени А.С. Макаренко

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Аннотация

Статья посвящена проблеме речевого воздействия в межкультурной коммуникации. Проанализированы факторы речевого воздействия и выявлены их национально-специфические особенности. Установлены национально-культурные характеристики речевого воздействия, обеспечивающие его эффективность. Важным в условиях межкультурных расхождений субъекта и объекта речевого воздействия оказался учет особенностей национального коммуникативного стиля, умелое применение национально маркированных средств и приемов воздействия. Эффективность речевого воздействия предусматривает учет и национально-культурной специфики невербальных компонентов в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, речевое воздействие, факторы речевого воздействия, национально-культурные характеристики, субъект речевого воздействия, объект речевого воздействия.

Kozlova V.V.

Sumy A.S. Makarenko State Teachers Training University

CROSS-CULTURAL ASPECT OF SPEECH IMPACT

Summary

The article focuses on the problem of speech impact realization in cross-cultural communication. The factors of speech impact are analysed and their nationally-specific features are revealed. Speech impact national and cultural characteristics that provide the efficiency of its realization are determined. In terms of cross cultural divergence of subject and object of speech impact emphasis is laid on taking into account the specificity of national communicative style, effective use of nationally-marked means and devices of speech impact. Efficiency of speech impact realization is stipulated by consideration of national and cultural specificity of nonverbal components in cross-cultural communication.

Keywords: cross-cultural communication, speech impact, factors of speech impact, national and cultural characteristics, subject of speech impact, object of speech impact.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА САМОБУТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ В АСПЕКТІ ЕВФЕМІЗАЦІЇ

Котух Н.В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Прагнення до пристойного мовлення, уникнення дискомфорту під час комунікації, створення позитивної конотації з метою здійснення комунікативних намірів знаходять утілення в одному з основних процесів сучасного дискурсу – евфемізації. Феномен евфемії – актуальне явище в українському мовознавстві, яке перебуває в постійній динаміці, адже використання евфемістичної лексики спрямовує ціннісну орієнтацію суспільства на більш високий культурно-мовний рівень. З огляду на трансляційні та транспозиційні можливості процесу евфемізації пропонується праця має на меті лінгвокультурне студювання евфемізмів як компонентів національної мовної картини світу українців, виокремлення ключових сфер, що структурують національний мовний простір, узагальнення й систематизацію дефініцій терміна «евфемізм», визначення лінгвопрагматичної ролі та функційного навантаження евфемізмів у мовленні сучасників.

Ключові слова: фразеологічні евфемізми, національна мовна картина світу, позитивна конотація комунікативних намірів, перифраз.

Постановка проблеми. Увага до української лінгвокультурної самобутності виявляється насамперед на рівні лексики і фразеології, проте словникової інформації іноді недостатньо, необхідні відомості з основ національної культури, що виявляють особливості сприйняття і національного бачення світу, втілені в засобах мовного коду. Словникова дефініція тільки частково відображає культурно-національну конотацію фразеологізму, оскільки його значення включає додаткові семантичні, емоційно-оцінні, стилістичні елементи, які доповнюють предметно-понятійний зміст мовної одиниці й надають їй експресивної функції на основі відомостей, співвідносних з емпіричним, культурно-історичним, світоглядним знанням мовців.

На основі урахування взаємозв'язку і взаємодії мови і культури на сучасному етапі актуальними є культурологічні підходи до вивчення мови (лінгвокраїнознавчий, лінгвокультурологічний, етнографічний, соціокультурний, міжкультурний). За переваги означених орієнтирів домінують ідеї культурної трансляції і трансформації, коли формою інтерпретації змісту висловлення є не тільки тлумачення, а й лінгвокультурний коментар. Реалізація культуроорієнтованих підходів надає можливість формування особистості, що засвоює цінності рідної культури, а також сприймає діалог культур й відчуває готовність до міжкультурної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Евфемізація належить до специфічних мовних явищ, що «виявляє органічний зв'язок узусного й локального, лінгвістичного й екстралінгвістичного» [12, с. 207]. Сьогодні на часі дослідження науковців про причини появи евфемізмів, сфери їх функціонування, цілі, мотиви та способи евфемізації мови. Проблемам пристойного мовлення присвятили свої роботи: Л. Булаховський, Н. Босчаєва, Ж. Варбог, В. Великорода, З. Дубинець, А. Кацев, Т. Кияк, М. Ковшова, В. Кодухов, Л. Крисін, Б. Ларін, Т. Лебедева, І. Мілева, В. Москвін, Л. Скрипник, К. Серажим, О. Тараненко, В. Ужченко, Л. Щербачук, О. Януш, О. Хомік, Т. Світлична та ін.

Формулювання цілей статті. Пропонується праця має на меті лінгвокультурне студю-

вання евфемізмів як компонентів національної мовної картини світу українців, що передбачає розв'язання таких завдань: виокремлення ключових сфер, що структурують національний мовний простір, узагальнення й систематизацію дефініцій терміна «евфемізм», визначення лінгвопрагматичної ролі та функційного навантаження поширених у мовленні сучасних евфемізмів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою формування фразеологічного значення є етимологічний (первинний) образ, виникнення якого зумовлене: 1) відображенням у національно-мовній свідомості типової предметно-понятійної ситуації; 2) смисловими асоціаціями, що спричинюються взаємодією лексичних компонентів фразем. Образне вираження позамовної реальності – результат суспільно значущого багатоговікового її пізнання, синтезу розумового і чуттєвого світосприйняття. Значення фразеологізму поєднує в собі відображення позначуваного фрагмента дійсності й ставлення до нього певного колективу.

З огляду на мотивацію фразеологізмів можна реконструювати картину життя народу. В. Мокієнко пропонує для цього «сім ідеографічних рубрик: 1) природа, тваринний і рослинний світ; 2) анатомія людини і жести; 3) побутові уявлення; 4) історія; 5) соціальні відносини; 6) духовна культура – обряди, забобони, вірування; 7) фольклор, народне мовлення, гумор» [9, с. 55]. Наприклад, на позначення виокремлених сфер дійсності з-поміж фразеологізмів, що яскраво ілюструють лінгвокультурну специфіку України, такі:

1) *Божа худоба / бджоли; зелена Олена / кропива; ні за цапову душу / даремно, марно; крапля в краплю / абсолютно точно; птахи ніч розкльовують / світає; сороки й ворони / абсолютно всі; старе луб'я / стара людина; те, що моркву рие / свиня; чортове насіння / коза;*

2) *твердої кості / рішучий, незламний, непохитний духом; Бог (крavecь) міру загубив / дуже високий; бородатий рід / вусатий рід / чоловік; лепетливий на язик / балакучий; бити чолом / схилитися перед кимось;*

3) *грішна вода / горілка; гусяче пиво / вода; довгий карбованець / легкий і великий заробіток; занюхати ковбасу в борщі / зміркувати, в*

чому діло, здогадатися; Іванова хата / в'язниця; твердий хліб / нелегке життя; правити теревени / балакати; три мішки гречаної вовни та чотири копи гречки / говорити дурниці, нісенітницю; і хліб і до хліба / абсолютно все; до вбнею не доб'єш / жеребця загнуде / здоровий, дужий; лизати халяви / підлещуватися;

4) вольний козак; мов підступна орда; заголити в солдати; брати під аршин; прикувати до ганебного стовпа; заливати за шкуру сала;

5) бабина дочка (дівка) / лінива дівчина; біла голова / старша досвідчена людина; біла кість / знатна людина; біла челядь / жінка; піднімати руку / давати джосу / драла / добру порцію / з причинком / ляпаса / перцю / повен міх / халадію / хлости / хльору / чосу – бити, карати биттям; добре як голому в терні / про незручне, некомфортне, складне становище; добрий кожух / багатий селянин; латана свитина / бідна людина; сіра свита / проста людина; старший куди пошлють / людина, яка виконує незначні доручення; з піску мотузки сукає / надзвичайно практична людина; світ замакітрився / хтось втратив здатність логічно мислити, адекватно сприймати дійсність, комусь погано;

6) Божа подоба / людина; Божий дім / церква; копита задерти / померти; пучка духу / як з хреста знятий / кволий, немічний; топтати ряст / жити;

7) комарика придавити / поспати; ні складу ні ладу / невродливий; лис Микита / хитрун; Михайло-незгадайло / забудькуватий; чотири милі за піч / близько, поруч; як світ світом / споконвіків; як стій / моментально; яка фузія? / хто? що?; якась мара / хтось; який кат? / хто? що?

Фразеологізми відображають національну картину світу або своїм словокомплексом (*топтати ряст, пошити в дурні, на руку ковінька, передати куті меду, знизав плечима, зажмури очі, закопилила губи*), або виразно маркованими складовими (як *дурень з писанкою, барвінок рвати, скупаний у любовітку/м'яті, баба Палажка і баба Параска, поїхати за Дунай, Січ розводити, пирятинська верства, вареники з нетом, чай з таким*).

Як бачимо з наведених вище прикладів, немало фразеологізмів сформувалося внаслідок евфемізації – явища заміни точної однослівної назви певного поняття, пряме вираження якого було б певною мірою небажаним, описовим його еквівалентом з метою пом'якшення висловлення, ввічливості, пристойності, а також заміни табу йованих назв. У власне лінгвістичному аспекті зазвичай розрізняють два етапи становлення евфемізмів. Перший полягає у виділенні негативно-прямо денотата (предмета чи явища), унаслідок чого пряме найменування не може бути використане і підлягає табуванню. Другий етап – опосередкованість номінації меліоративного (покращеного) характеру. Щоб стати евфемізмом, «пряме найменування має створювати асоціації у свідомості мовця й слухача з предметом чи явищем більш позитивної оцінки, ніж денотат» [7, с. 5].

Незважаючи на те, що виділити ці етапи нескладно, загальноприйнятої дефініції терміна «евфемізм» не існує, хоча сутність всіх визна-

чень полягає у прагненні зауважувати грубу назву, пом'якшити її. Так, Л. Крисін визначає евфемізм як «спосіб непрямиго, перифрастичного й при цьому пом'якшувального позначення предметів, властивостей чи дій» [7, с. 32]. Ж. Варбот трактує евфемізми як «замінники різких, вульгарних, грубих слів і виразів» [2, с. 105]. Визначення В. Кодухова враховує соціокультурний і психологічний аспекти: «Синоніми-евфемізми як протилежність лайливим словам є словами, що облагороджують мовлення» [6, с. 12]. В. Великорода звертає увагу на те, що «евфемізми – це одиниці вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що використовуються для заміни прямих найменувань, вживання яких з соціально чи психологічно зумовлених причин вважається небажаним» [3, с. 18]. Т. Кияк наголошує на тому, що «евфемізми є видом експресивно-забарвленої лексики й мають складнішу смислову структуру, ніж лексика нейтральна; їм властива конотативна семантика, яку створює той додатковий макрокомпонент семантичної структури (конотація), що є зв'язком між номінацією та денотатом і вбирає в себе всю інформацію, яка репрезентує оцінку й емоційну функції, що разом створюють зміст, традиційно співвідносний з поняттям експресивності: конотація – додатковий зміст слова чи виразу, його супутні семантичні або стилістичні відтінки, які накладаються на його основне значення й слугують для вираження різноманітних експресивно-оцінних обертонів» [4, с. 101]. До комунікативних аспектів евфемізації апелює В. Москвін, констатуючи «крім прагнення замаскувати неприємну правду, бажання показати пошану до співрозмовника» [10, с. 59]. У дефініції Л. Булаховського відчутні мотиви давнього табу, «небезпеки викликати лихі сили, що стоять за словом» [1, с. 45], проте, на думку вченого, процес евфемізації не обмежується лише забобонами.

Отже, евфемізація – явище заміни точної однослівної назви певного поняття, пряме вираження якого було б певною мірою небажаним. В основі мотивації евфемізмів – пом'якшення вислову, пристойність, ввічливість, а також заміна табу йованих назв. У лінгвістичному аспекті евфемізми розглядають як різновиди перифраз. Разом з тим евфемізмам властива соціальна конотація, тому вони сприймаються певним чином як «перехідні одиниці від етнокультурного до лінгвістичного порядку або як їх синтез» [12, с. 196]. Головною метою вживання евфемізмів є прагматичний намір нівелювати загострені проблеми, пом'якшити категоричність висловлень, показати дійсність у більш привабливому світі. Наприклад: «...серед матеріалів характерний запис, як попервах українці свою культуру будували. Узаялися дуже ретельно ... А потім за щось завелись, зразу за голоблі (була в них така зброя, на манір лицарських середньовічних списів), та як ізчепились полемізувати ... Полемізували, аж дивляться – у всіх кров тече ... Тоді повставали й стогнуть»:

– Якби ж знаття, що один одному голови попровалюємо, не бились би!»

(Остап Вишня) [15]

Важливо визначити групи понять, які інтенсивно підлягають фразеологічній евфемізації, спричиненій позамовними, етносоціальними

чинниками. У лінгвістичній літературі виділяють кілька таких сфер. Енциклопедія української мови констатує «магічно-забобонну, криптологічно-маскувальну, політико-ідеологічну, пом'якшувально-меліоративну, жартівливо-іронічну функції евфемізмів» [13, с. 154–155]. Класифікація слів-табу запропонована М. Маковським: «імена богів і духів, імена людей, найменування тварин, рослини, явища природи, найменування хвороб і смерті, назви частин тіла» [8, с. 29]. Л. Скрипник окреслює такі сфери суспільного життя, що евфемізуються в культурному світосприйнятті та мовній картині світу українців: «наближення смерті, смерть, зрада в подружньому житті, порушення вірності» [11, с. 218–219]. На широкому спектрі призначення евфемізмів наголошує М. Ковшова. Евфемізми, на її думку, виконують «етико-етикетну, емоційно-психологічну, естетичну, загальнокультурну функції, мають важливе значення у створенні емоційно-позитивного, доброзичливого, культурного, успішного спілкування» [5, с. 11]. Розглядаючи евфемізацію як семантичний і культурологічний фактор формування фразеологічних універсалій, В. Ужченко детально аналізує сфери «бути близьким до смерті», «померти», «дурний», «інтимне (сімейне й фізіологічне) життя жінки», «бути п'яним», «краси», «обманювати», «заборони в мисливській сфері» [12, с. 182–207]. Отже, евфемізація охоплює різноманітні прояви особистого і соціального життя.

Сучасні евфемізми зумовлені настановами національної культури, зокрема бажанням дотримуватися морально-етичних норм: *влізти на грушку і рвати петрушку / говорити дурниці, нісенітницю; возом зачепити / образити; нагріти руки / зловити рибку в каламутній воді / нажитися незаконним шляхом; без царя в голові / капустяний качан на в'язах / курячий розум / дурний; блекоти наїстися / збожеволити; завуалювати людські вади: жвавий як рак на греблі /*

надзвичайно повільний; кисла Оришка / плаксива жінка, дівчина; братися молоком / голова борошном припала / сивіти; замаскувати прями назви, пов'язані з темою смерті: вибратися до Закопаного / віддатися за Муравського / відправитися до прабатька / віддати богові душу / наказати довго жити / піти до Бога / піти до праотців / відійти у небуття / покинути світ / дутеля з'їсти / померти; кирпата свашка / остання мить / вічний спокій / смерть; приховати те, що належить до сфери фізіології, а також поняття, дотичні до сім'ї, шлюб, інтимної сфери: бабин смик / парубок, що жениться на старшій за нього жінці заради статків; жіночий дядько / гульвіса; наставляти роги / зраджувати; уникнути грубої лайки.

Висновки. Лінгвокультурна специфіка фразеологічних одиниць української мови визначається їх співвіднесеністю з елементами матеріальної і духовної культури суспільства. Фразеологічні евфемізми не тільки ілюструють особливості національної мовної картини світу, а й свідчать про глибоке психологічне підґрунтя висловлень, які охоплюють різноманітні сфери не лише матеріального, а й духовного життя народу. Евфемізми є виразним стилістичними засобом. Вони дозволяють варіювати мову залежно від різних умов, вуалювати і приховувати при необхідності свої наміри, уникати можливих комунікативних конфліктів, які можуть виникнути при безпосередній номінації різних дій, предметів і властивостей, бути промовистими художніми засобами виразності мовлення в аспекті створення різноманітних смислових конотацій. Динаміку процесів евфемізації пояснюємо прагненням людини до успішної комунікації, повсякчасним оцінюванням і переоцінюванням форм висловлення, що виконують функцію імпліцитності негативної оцінки задля покращення спілкування. Цілком погоджуємося з думкою О. Хомік: феномен евфемії – «український вербальний оберег» [14].

Список літератури:

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці: у 5 т. / Л.А. Булаховський. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 1. – 495 с.
2. Варбот Ж.Ж. Табу // Русский язык: энциклопедия / [гл. ред Ф.П. Филин] – М.: Советская энциклопедия, 1979. – С. 345–346.
3. Великорода В.Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Великорода Віра Богданівна. – Л., 2007. – 232 с.
4. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Т.Р. Кияк. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.
5. Ковшова М.Л. Семантика и прагматика эвфемизмов. Краткий тематический словарь современных русских эвфемизмов / М.Л. Ковшова. – М.: Гносис, 2007. – 320 с.
6. Кодухов В.И. Лексико-семантические группы слов: лекция / В.И. Кодухов. – Л., 1955. – 35 с.
7. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л.П. Крысин // Русистика. – 1994. – № 1-2. – С. 28-49.
8. Маковский М.М. Феномен табу в традициях и в языке индоевропейцев. Сущность – формы – развитие / М.М. Маковский. – М.: Ком Книга, 2006. – 152 с.
9. Мокиенко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / В.М. Мокиенко. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 280 с.
10. Москвин В.П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В.П. Москвин // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. 58-69.
11. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
13. Українська мова: Енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського. – К.: Вид-во імені М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
14. Хомік О.Е. Український вербальний оберег: семантика і структура: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Хомік Олена Євгенівна. – Х., 2004. – 229 с.
15. Евфемізми // www.ukrlit.vn.ua/info/criticism/euphemism.html

Котух Н.В.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЕ СВОЕОБРАЗИЕ УКРАИНСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ В АСПЕКТЕ ЭВФЕМИЗАЦИИ

Аннотация

Стремление к пристойной речи, избежание дискомфорта во время коммуникации, создание позитивной коннотации с целью реализации коммуникативных намерений находят воплощение в одном из основных процессов современного дискурса – эвфемизации. Феномен эвфемии – актуальное явление в украинском языкознании, которое находится в постоянной динамике, поскольку использование эвфемичной лексики ориентирует общество на более высокий культурно-языковой уровень. Учитывая трансляционные и транспозиционные возможности процесса эвфемизации, целью данной статьи является лингвокультурное исследование эвфемизмов как компонентов национальной языковой картины мира украинцев, выделение ключевых сфер, которые структурируют национальное языковое пространство, обобщение и систематизация дефиниций термина «эвфемизм», определение лингвопрагматичной роли и функциональной нагрузки эвфемизмов в речи современников.

Ключевые слова: фразеологические эвфемизмы, национальная языковая картина мира, позитивная коннотация коммуникативных намерений, перифраз.

Kotukh N.V.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

LINGVO CULTURAL IDENTITY OF UKRAINIAN PHRASEOLOGY IN THE ASPECT OF EUPHEMISM

Summary

The quest for a decent speech, a avoidance of discomfort during communication, creating a positive connotation to implement the communicative intentions are the embodiment of one of the fundamental processes of modern discourse – euphemism. The phenomenon of euphemism – urgent phenomenon in Ukrainian linguistics, which is in constant dynamics, because the use of euphemistic vocabulary makes values of society to a higher level of culture and language. Considering translational and transpositional opportunities of the process of euphemisms proposed work aims lingvo cultural study of euphemisms as components of the national language picture of the world of Ukrainians, isolating the key areas that structure national language space, generalization and systematization of definitions of the term «euphemism» definition of lingvo pragmatic role and functional load of euphemisms in broadcasting contemporaries.

Keywords: phraseology euphemisms, the national language world, positive connotation of communicative intentions, paraphrase.

ФЕНТЕЗІ VS ХИМЕРНА ПРОЗА: ІДЮСТИЛЬ ІРРЕАЛЬНОГО

Куриленко Д.В.

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті репрезентовано феномен фентезійної літератури як фатум повсякденного буття через призму ірреальних явищ у контексті бінарної особливості минуле-сьогодення. Через текстове полотно досліджено генеалогію жанру фентезі в контексті ірраціональних явищ у химерній прозі. Проаналізовано піджанри science fiction у модерному літературному контексті і реалізацію жанру в українській літературі на перехресті темпоральних наративів.

Ключові слова: фентезі, science fiction, поліфонія, текстове полотно, ідіостиль ірреального.

*Я покажу вам безліч світів –
Оригінальних і капризних...
Михайль Семенко*

Постановка проблеми. Текстове полотно твору є філігранним та поліфонічним матеріалом для структурного відтворення буття літературного меседжу. Фентезі та раціональне артикулюють у певному дисонансі, адже, ці поняття є протилежними, отже, дуалізм у межах реального та ірреального є цілком аргументований на перетині культурних кодів та інтерпретативних моделей.

Витоки фентезі сягають міфології та фольклору, які є автохтонним кодом ментальності певного ейдосу. Унікальні текстові новобудови регламентують буття, де авторський світ корелює з традиційним, де зрозуміле і незрозуміле утворюють парадигму текстового поля, у якому відповідності апелюють до антиподів, незрозумілих тестових формул, є ключем до скарбниці незвіданого. Отже, фентезі – це атмосферна література, з присмаком вигадки та ідіостилю ірреального.

Як зауважує Б. Успенський, література «передусім пов'язана не з простором, а з часом: твір літератури, як правило, доволі конкретний щодо часу, але може допускати цілковиту невизначеність при передачі простору» [13, с. 103]. Отож, мозаїка фрагментарних форм часу вимагає трактування феномену фентезі крізь призму цайтгайсту буття як філософської алегорії та зображення репрезентативної сугестії минулого через сегмент фантастичного в текстовому полотні.

Фентезі як інтертекстуальний жанр епохи постмодернізму рефлексує пласти свідомості, котрі генеалогічно пов'язані в текстовому полотні кодами словесних формул, темпоральних правил та модерних понять. Отже, доречно буде з'ясувати походження жанру та його національно змодельований варіант у химерному романі з народних уст «Козацькому роду нема переводу...», зокрема.

Жанр – це ні що інше, як форма. У нього, як у подарункову обгортку, можна загорнути будь-яку актуальну проблему, почасти, слухну та не тривіальну. А якщо це жанр фентезі, то ця обгортка виявиться абсолютно екстраординарною, з присмаком вигадки та чуда. Фентезі, своєрідна еkleктика надсвідомого, незрозумілого, цей жанр – своєрідний ребус для реципієнта в діалозі трансцендентного сприйняття.

Фантастика в перекладі з грецької означає «здатність уявляти». Це «дивно-незвичні образи чи уявлення, які не мають аналогів у дійсності, нереальний предмет або явище з високим ступенем умовності» [7].

Фентезі (англ. *fantasy* – фантазія) – літературний жанр, що виник в першій половині ХХ сторіччя в англійській прозі; займає проміжне місце між науковою фантастикою і казкою, сягає своєю генеалогією від народних епосів європейських країн (напр., «Калевала» або «Беовульф»). Література фентезі багата поетичними, химерними образами, включає надприродні, нереалістичні події [8, с. 795].

«Фентезі (англ. *fantasy*: ідея, вигадка) – жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією» [7].

Як акцентувала Н. Логвіненко, для літератури 80–90-х років ХХ ст. визначальними є «розмаїття та змішання жанрів і стилів (детективна, фантастична, містична, історична, філософська проза, що представлена есеями, оповіданнями, новелами, повістями, романами)» [8, с. 40]. Почасти науковців цікавить фантастична література.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фантастику як жанр розглядали Т. Бовсунівська, Є. Брандіс, К. Мзареулов; літературну стратегію – Т. Катишева, тип літературної умовності – О. Ковтун; про фентезі, як особливий різновид фантастики, заявляли О. Леоненко, Н. Логвіненко, М. Назаренко; компаративним аналізом фантастичної літератури займалися С. Олійник, Н. Савицька, О. Стужук; вивченню поетики фантастичного (фентезійного) часопростору присвячені праці А. Нямцу. Елементи фантастики в художньому творі осмислювали І. Буркут, О. Ковтун, Т. Чернишова, і кожна з дослідниць подає свою термінологічну базу для цього явища. Наприклад, за О. Ковтун, вживаємо термін «ілюзія достовірності», а за Т. Чернишовою – «ілюзія правдоподібності».

Актуальність запропонованої теми наукового дослідження вмотивована необхідністю трактування феномену фентезі, створення світу

«поза межами вигаданого» та артикульованого в рамках темпоральних наративів.

Виклад основного матеріалу. Маючи глибоке коріння у міфологічних, фольклорних та літературних традиціях різних часів і народів, фентезі як жанр новітньої літератури виформовується вже на початку ХХ ст. і як такий чітко усвідомлюється літературною критикою з кінця 20-х років: відомий американський критик Хьюго Гернсбек (1884–1967), автор терміна фентезі (англ. *fantasy*), у статтях 1926–1928 рр. чітко відмежовує його від наукової фантастики, названої ним *science fiction* [11].

С. Олійник зауважувала, що «такий тип функціонування фантастичного стає дедалі продуктивнішим у сучасній українській літературі» [10, с. 1].

Сутність поняття «фантастика» репрезентовано через «особливий амбівалентний метод артистичного мислення, коли образ поєднує ознаки реального та уявного невластивим для них способом, тобто становить певну типологічну єдність, що призводить до одивнення, формування узагальненого сенсу буття із застосуванням містичних, ірраціональних мотивів» [7, с. 522].

К. Мзареулов вважав, що «фантасти, як правило, торкаються у своїй творчості актуальних проблем, що реально існують сьогодні, або можуть постати незабаром» [6].

На думку Ю. Крістєвої, будь-який текст будується як мозаїка цитат, тобто текстова структура є продуктом трансформації іншого тексту, являє собою реакцію на нього й насичена постійними покликаннями на претексти [6].

За словами польського письменника-фантаста і публіциста А. Сапковського, основним джерелом фентезі є міфологія. В цій фразі автора саги «Відьмак» наполягає на необхідності дотримання у фентезійній літературі міфологічних і народних канонів та структурних елементів. Архетипи кельтських, скандинавських, фінських, слов'янських та інших сказань, епічних саг та історій з «Артурівського циклу» є ключовими елементами формування текстового полотна сучасного фентезі [11]. Такої ж думки й Т. В. Бовсунівська, яка вирізняє такі головні джерела жанру – французька «фейна» казка, скандинавський і кельтський фольклор [2].

Деякі науковці, наприклад Ковтун О.М., Леоненко О.С, вважають фентезі та наукову фантастику похідними від жанру фантастики, оскільки ті складають певну суму інтегральних ознак у межі текстової канви.

Тут доречно процитувати Р. Желязни, який гадав, що архетипи ірреального слугують спільній меті: «І у науковій фантастиці, і у фентезі ми використовуємо криве дзеркало, але не дивлячись на це, воно так чи інакше показує все те, що перед ним знаходиться... Воно робить особливий наголос на тих аспектах дійсності, які автор хоче підкреслити... це перетворює наукову фантастику і фентезі в особливий спосіб висловлювання про сучасний світ» [15].

Окрім того, згідно жанрово-стилістичного поділу, вирізняють два типи фентезі: високе і низьке. «Високе фентезі, куди входять твори, в яких перед читачем постають повністю вигадані світи, і низьке фентезі – твори, в яких надприродне переноситься в нашу реальність» [1, с. 136].

Визначень фентезі існує дуже багато і обрати одне дуже складно, але можна виділити декілька його провідних рис. Фентезі апелює до казки, міфу, лицарського роману. Відповідно, йому притаманні риси всіх цих жанрів: «його повчальність, прагнення до гри і нав'язлива гуманність від казки, епічність, трагічність і хтонічна спрямованість від міфу, благородство і жертвовність героїв від лицарського роману» [1, с. 136].

Підтвердженням спостережень Я. Дубинянської є й твори Марини Соколяк, яка пише свої фентезійні романи «на перетині культурних кодів та авторських інтелектуальних побудов» [4].

Польський письменник-фантаст А. Сапковський у праці «Піруг або нема золота в сірих горах», не заперечує певного зв'язку фентезі з казкою, однак, сигнатує на його укоріненні в міфології: «Англосакси, які домінують у фентезі і які створили сам жанр, мають у своєму розпорядженні значно кращий матеріал: кельтську міфологію. Артуріанська легенда, ірландські саги і повір'я, бретонський чи валлійський Мабіногіон значно більшою мірою підходять як вихідний матеріал для фентезі, ніж інфантильна і примітивно сконструйована казка» [12].

На останньому особливо наголошує Ю. Ковалів. У його літературознавчій енциклопедії зазначено: визначальними для фентезі є фатум, бінарна етична опозиція «добро-зло», винагорода за зусилля в подоланні перешкод, диво [7, с. 259].

Порівнюючи *science fiction* та фентезі, О. Яковенко виділяє такі специфічно філігранні особливості фентезі як жанру: 1) належність творів фентезі до можливих світів; 2) наявність середньовічного антуражу; 3) високий ступінь фантастичного; 4) ненауковість, ірраціональність, зумовлена наявністю магії [12, с. 143].

У становленні фентезійної літератури немалу роль зіграв епічний жанр середньовічної розповідної літератури – лицарський роман, сформований у середині XII ст. і набув загальноєвропейського поширення. У центрі цього жанру – індивідуалізований образ героя-лицаря, його подвиги заради власної слави, кохання, релігійно-моральної досконалості. У XVIII ст. під впливом лицарського почалося формування готичного роману, де описуються таємничі пригоди, фантастику, містику, а також соціальні мотиви, де центром є демонічна особа [7, с. 239], що теж трапляється у фентезійних творах. Ймовірно, це дало підстави К. Сміту витоки фентезі датувати XVIII ст. [14].

В українській літературі жанр фентезі репрезентовано у багатьох творах, зокрема, в драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». Твір ґрунтується на народних повір'ях, в ньому зібрано безліч міфічних істот, прослідковується казкові мотиви. Тут вам і русалка з водянником, і потерчата, перелесник та лісовик, а також злидні, доля та пропасниця, які також є міфічними персонажами. Що вже й казати про прийом перетворення, застосований до головних героїв: Лісовик наказує обернути Лукаша на вовкулаку, Мавка перетворюється на суху вербу. У сучасному фентезі це – основний образний лейтмотив. До того ж, популярною сьогодні є сюжетна лінія, в якій звичайна людина закохується у міфічну істоту, що яскраво свого часу продемонструвала у «Лісовій пісні» Лесі Українки.

«Марко Проклятий» Олекси Стороженка – плід тридцяти років роботи з легендами про мандрівника-страдника Марка, якого не приймає земля. Цей твір – яскравий приклад для наслідування сучасним фентезі та своєрідний прототип творів цього жанру, оскільки у ньому фольклорний герой реалізує свій фатум на тлі історичних подій. Сьогодні навіть існує окремо історичне фентезі, як особливий підвид цього жанру, де застосовується саме цей прийом – уведення міфічного героя в історичний контекст, у реальні події, що відбувалися колись.

Було в дивно, якби мандри в своїй кордоцентричній площині не здійснив Козак Мамай, себто, характерник та лицар-шевальє у романі з народних уст О. Є. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...». На тлі дихотомії фантастичного, естетичної зачарованості магічним події в романі відбуваються на тлі архаїки минулого. Динаміка всеохопності, антипод реальності та ідеологія фантастичного на тлі історичного реалізується у влучних словесних формулах з іронічним, подекуди саркастичним присмаком.

Роман, написаний 1958 року, став бестселером української літератури: «Події в романі відбуваються після смерті Богдана Хмельницького. Автор розповідає про пригоди Козака Мамаю — мандрівного запорожця, вояки і гультя, жартуна і філософа, безстрашного лукавця і навіть... чаклуна, який може покликати на допомогу магічні сили, рятуючись від небезпек. Якось Ільченко сказав: «Коли в скрутну хвилину люди не плачуть, а сміються, вони – проти будь-якого ворога дужчі». Про це його роман-епопея, який за всіма параметрами підпадає під визначення «шедевр» і який критики ставлять в один ряд з творами Сервантеса «Дон Кіхот» і Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель» [5, с. 2].

Висновки. Отже, фентезі – це антипод реальності, ідеологія тексту, де майстерно приховані від невтаємничених реалій коди, події та явища, котрі інтегрують у текстові площини та апелюють до надсвідомого, «трансцендентного бачення», використовуючи образи та символи, міфи та легенди, котрі ідеолог тестових реалій подає читачеві для розкриття її загадок.

Список літератури:

1. Бондина Е. С. К типологии жанра фентези / Е. Бондина // Пограничные процессы в литературе и культуре. – Пермь, 2009. – С. 136–137.
2. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману / Т. В. Бовсунівська. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 519 с.
3. Буйвол О. В. До проблеми жанрової класифікації фентезі / О. В. Буйвол // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – С. 238–241.
4. Дубилянська Я. Під ворожим прапором фентезі / Я. Дубилянська [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <aref=<<http://litakcent.com/2011/04/13/pidvorozhympraporomfentezi/>>> ЛітАкцент
5. Ільченко О. Є. Козацькому роду нема переводу... / О. Є. Ільченко – Х.: Видавництво «Фоліо». – 2006. – 704 с.
6. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. – М.: Прогресс, 2000. – С. 427–457.
7. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія в 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К.: Видавничий центр «Академія». – 2007. – 622 с. – Т. 2.
8. Логвіненко Н. «Своя фантастика в Україні є, вона живе, розвивається, родить...» / Наталія Логвіненко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013. – № 3. – С. 40–45.
9. Мзареулов К. Фантастика. Общий курс / К. Мзареулов. – Режим доступу: http://bookz.ru/authors/mzareulov-konstantin/fantasti_182/1-fantasti_182.html
10. Олійник С. Побутування фантастичного у сучасній українській прозі [Електронний ресурс] / С. Олійник // Синопис: текст, контекст, медіа: електрон. наук. фах. вид. – К.: Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2013. – № 3–4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/stkm_2013_3-4_8.pdf
11. Савицкая Т. Е. Фэнтэзи: становление глобального жанра / Т. Е. Савицкая // Культура в современном мире. – 2012. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://infoculture.rsl.ru/>.
12. Сапковський А. Пируг, или Нет золота в серых горах / А. Сапковський [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.ru/read/sapkovskiy_ndgey/pirug_ili_net_zolota_v_serih_gorah.html/.
13. Успенский Б. А. Поэтика композиции (Структура художественного текста и типология композиционной формы) // Семиотика искусства / Б. А. Успенский. – М.: Искусство, 1970. – 224 с.
14. Smith K. P. The Fabulous Realm/ A Literary-Historical Approach to British Fantasy 1789–1990 – Metuchen, New York: Scarecrow Press, 1993. – 521 p.
15. Zelazny R. Fantasy and Science Fiction – A Writer's View [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chomikuj.pl/Slayker/ebooki/2003/2003-10-16/Roger+Zelazny++Fantasy+and+Science+Fiction+A+Writer*27s+Vie,3338226708.rtf

Куриленко Д.В.

Институт филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

**ФЭНТЕЗИ VS МАГИЧЕСКО-ФАНТАСТИЧЕСКАЯ ПРОЗА:
ИДИОСТИЛЬ ИРРЕАЛЬНОГО****Аннотация**

В статье представлен феномен фэнтезийной литературы как фатум повседневного бытия через призму ирреальных явлений в контексте бинарной особенности прошлое-настоящее. Через текстовое полотно исследовано генеалогию жанра фэнтези в контексте иррациональных явлений в магическо-фантастичной прозе. Проанализированы поджанры science fiction в современном литературном контексте и реализация жанра в украинской литературе на перекрестке темпоральных нарративов.

Ключевые слова: фэнтези, science fiction, полифония, текстовое полотно, идиостиль ирреального.

Kurylenko D.V.

Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

FANTASY VS KHEMERIC PROSE: IDIOSTYLE OF IRREALITY**Summary**

In the article is a subject of fantasy fiction represented, it is represented through a karma of an everyday-life routine, and also through a distortion of irreality phenomenon, done in the context of a binary specialities of post-present. With the help of textual substance, the gemology of the genre of fantasy is explored, as well as in the context of the phenomenon of magic-fantasy prose. There are the sections of science fiction analyzed in the modern literature context and also the of it in the Ukrainian literature, in the cross of temporal variants.

Keywords: fantasy, science fiction, polyphony, textual material, idiostyle of irreality. science fiction.

УДК 372.881.111.22

**УПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ І ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ
НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ****Пересада І.В.**

Міжнародний гуманітарний університет

У статті пропонується імплементація інтерактивних форм та методів у реалізації особистісно-орієнтованого підходу у викладанні німецької мови, дається короткий огляд інтерактивних методів, які можуть бути використані при навчанні німецької мови для кращого закріплення матеріалу та надається статистичний аналіз успіхів студентів у вивченні німецької мови різними методами навчання.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, методика «акме», метод шести капелюшків, мовна компетентність, рольові ігри.

Постановка проблеми. Основною метою вивчення іноземної мови є формування й розвиток комунікативної культури студентів, практичне опанування іноземної мови. Сучасні педагогічні технології допомагають реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні, забезпечують індивідуалізацію і диференціацію навчання з урахуванням здібностей та рівня знань.

Актуальність проблеми дослідження. Система освіти в наш час потребує певних інновацій, тому що освіченість ще не означає високу ступінь підготовленості спеціаліста. В останній час все частіше педагоги звертають увагу на так звану методику «акме», що була започаткована ще древніми греками. «Акме» у перекладі означає

високі досягнення у оволодінні певної майстерністю, його вершину [1]. Ще тисячоліття тому греки прагнули досягнути високого ступеню досягнень у розвитку особистості, фізичної культури. Є знаковим, що Олімпійські ігри вперше були запропоновані саме греками. Людству відомі багато видатних учених, політиків, спортсменів, тощо. Саме в Греції виникла так звана педагогіка «акме», яка призиває кожну людину до розвитку своєї особистості, талантів, вищої кваліфікації у будь який галузі знань чи умінь. На погляд багатьох вчених-педагогів цей призив педагогіки «акме» до саморозвитку повинен стати основою ставлення до виховання у студентів прагнення до творчими особистостями [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У наш час педагогічні вимоги «акме» можуть бути модернізовані за допомогою інтерактивних інноваційних комп'ютерних технологій. Інтерактивні інноваційні комп'ютерні технології у навчанні іноземних мов фактично є творчою діяльністю. Вони можуть дозволити розвинути навички мовленнєвої взаємодії, збагатити комунікативний досвід студентів. Творчі комунікативні завдання можуть виконуватись у різних формах, зокрема індивідуально та колективно (парна, групова робота). Інтерактивні методики спрямовані на навчання, побудоване на взаємодії учня з навчальним оточенням. Інтерактивні методи навчання найбільш відповідають особистісно-орієнтованого підходу [1]. Суб'єктами процесу виступають як вивчаючий іноземну мову так і викладач. Викладач має роль організатора, але він не сприймається як контролюючий орган. Студентом дозволяється певна свобода [2-8].

Наприклад, у [1] при вивченні теми «Німецькі вчені» пропонується після знайомства з лексичним словником з теми, прочитати відповідні тексти про вчених. Після цього для подальшого вивчення матеріалу пропонується студентам розділитися на певні групи. Студентам групи дається певне завдання. Наприклад, підготувати наукову доповідь про відкриття Вільгельма Рентгена щодо відкриття рентгенівських промінів та їх застосування у фізиці, медицині, техніці. З цієї метою студенти повинні вивчити додаткові літературні джерела. Інша група отримує завдання представити театральну невеличку виставу з винаходу телефону Йоганна Райса. Таким чином, студенти продемонструють додатково до знань німецької мови ще й схильності до ораторства та лицедійства. Наступна група підготує та демонструє прес-конференцію творця першого Карла Бенца, шкільного вчителя та винахідника законів постійного електричного струму Георга Сімона Ома, творця першого трамваю Вернера Фон Сіменса. Тут є цінним те, що під час представлення вчених та їхніх винаходів має місце як монологічне мовлення, так і діалогічне мовлення під час виконання ролі журналістів.

Метою даної роботи є імплементація інтерактивних методів при вивченні іноземної (німецької) мови.

Об'єкт дослідження – процеси викладання та засвоєння німецької мови.

Предмет дослідження – інтерактивні методи та їх імплементація на заняттях іноземної (німецької) мови у вищому навчальному закладі.

Завдання дослідження:

- проведення вхідного тестування на загальну компетентність з володіння німецької мови;
- відбір теми та інтерактивних методів для імплементації;
- з'ясування ефективності імплементації обраної інтерактивної методики.

Виклад основного матеріалу. Нижче наведені приклади цієї імплементації і показана ефективність цієї методики у порівнянні з класичними методами викладання.

Ми вважаємо, що працюючи в таких групах, студенти розкривають свої таланти, розвиваються як творчі особистості. На нашу думку дуже важливим є те, що студенти мають простір для творчості і займаються тим, що їм цікаво. За-

гальновідомим є той факт, що найбільш ефективно люди запам'ятовують інформацію, якщо вони інтегровані в мовну ситуацію і зацікавлені в роботі в аудиторії. Одним словом, вони повинні розуміти для чого вони вивчають іноземні мови, а інтерактивні методи роблять це можливим [5-7].

Інтерактивні методи треба використовувати для засвоєння різних тем, які імітують подорожі, екскурсії, повсякденні ситуації тощо. Вони є бажаними на конференціях, диспутах, бінарних та інтегрованих заняттях. Всі вони включають елементи рольової гри. Адже рольова гра займає особливе місце в методиці вивчення іноземних мов [9].

Приведу приклад інтегрованої гри на заняттях з країнознавства Німеччини. Студенти удають, що вони знаходяться в Баварії і запитують інших студентів про найбільше свято пива – октоберфест. Окрім країнознавчої інформації студенти вдосконалюють навички мовлення завдяки запитанням, які вони задають, а саме «Коли виникло це свято?», «Коли воно починається?», «Коли воно закінчується?», «Скільки воно триває?», «Скільки людей кожен рік приходять на свято?» та інші. Коли студенти беруть інтерв'ю, вони тренують спеціальні питання, правильну вимову чисел у датах, відмінювання прикметників на матеріалі дат, правильну інтонацію тощо. Ця робота спрямована на розвинування фантазії у студентів, що, з нашого погляду, є невід'ємною частиною при вивчанні іноземних мов. Студенти повинні вміти «інтегруватися» в уявне середовище, і рольова гра є, з нашого погляду, одним з можливих методів для досягнення цієї мети. Після «октоберфесту» ми переходимо до інших свят Німеччини, а саме, карнавал, «сильвестер» (останній день старого року), Новий рік та Різдво Христове. Завжди цікавим є зіставлення різних даних та їх порівняння.

У табл. 1 наведений приклад використання зіставлення різних даних на заняттях з німецької мови за темою «Свята Німеччини». Я завжди залишаю стовпчик для нотаток студентів. Тут можна записати цікаві думки чи цікаві слова і словосполучення, які пізніше можна використати в своїх розповідях і діалогах. У наведеної табл. 1 видно, як можна зіставляти однорідні матеріали, що дає можливість краще запам'ятовувати інформацію.

Таблиця 1
Свята Німеччини в числах та датах

welches Fest	Wann beginnt es? Wann endet es? Wie lange dauert es?	Wo wird dieses Fest gefeiert?	Wie viele Menschen kommen zum Fest?	Anmerkungen
Oktoberfest				
Karneval				
Silvester				
Neues Jahr				

Звичайно, ніхто не любить вивчати тексти на пам'ять. Але переказ текстів є невід'ємною складовою частиною занять з іноземної мови. Тому треба зробити процес вивчання на пам'ять цікавим і непомітним для студента. Якщо для кожно-

го свята задавати одні і ті самі наведені вище питання, то переказ перетворюється у гру, і текст ніби сам «залізає» в голову.

Незалежно від теми заняття студенти повинні бути зацікавленими. Інакше вони не отримують наснаги від учбового процесу і, як результат, дуже погано запам'ятовують матеріал. Найпростіший спосіб, як визвати зацікавленість, – це задавати питання. В нашому випадку ми зробили це за допомогою питань (W-Fragen).

На запам'ятовування позитивний вплив мають відчуття людини. Переживаючи ситуацію ми значно краще опрацюємо матеріал. Саме тому одне з завдань викладача задіяти емоції на занятті, знайти паралелі в реальному світі студентів. Незважаючи на те, що далеко не всі студенти на момент заняття були на октоберфесті, ця тема дуже близька для студентства. Отже можна, розповідаючи про свята Німеччини, обговорити свята, фестивалі та концерти, на яких студенти приймали участь, знайти спільні та від'ємні риси, поділитися попереднім досвідом.

Не менш цікавим, ніж рольові ігри чи креативний переказ тексту з застосуванням емоцій і спираючись на попередній досвід, є *«метод шести капелюшків»*. Цей метод ми використовуємо на заняттях з німецької мови, бо це проста і ефективна система, що значно збільшує продуктивність праці.

Вперше цей метод був запропонований Едвардом де Боно [9], як оптимальний шлях до досягнення успіхів у бізнесі. Він доповів, що успіх залежить від того, як добре ви думаєте. На його думку, шість кмітливих капелюхів можуть допомогти думати краще з практичної точки зору та знайти однозначно позитивний підхід до прийняття рішень і вивчення нових ідей. Цей підхід тисячі бізнес-менеджерів, викладачів і державних діячів з усього світу вже прийняли з великим успіхом. *«Основною трудністю мислення є плутанина»*, пише Едвард де Боно. *«Ми намагаємося зробити занадто багато за один раз. Емоції, інформація, логіка, надія і творчість всі є натовпом на нас. Це як жонгливання занадто багато м'ячів»*. Де Боно розшифровує процес мислення з його «шести думаючих капелюхів»: білий капелюх є нейтральним і метою, пов'язаний з фактами і цифрами. Червоний капелюх це емоційний вид. Чорний капелюх це уважність та обережність. Жовтий капелюх: сонячний і позитивний результат. Зелений капелюх асоціюється з родючим зростанням, творчістю та новими ідеями. Синій капелюх асоціюється з високими досягненнями, це колір неба, вище всього іншого, що організує капелюх на основі тематичних досліджень і прикладів з реального життя. Доктор де Боно розкриває часто дивовижні способи, в яких навмисними рольовими іграми може сприяти краще мислити. Він пропонує потужний простий інструмент, який ви, або ваш бізнес, будь то запуск або великої корпорації, можна використовувати для створення атмосфери більш ясного мислення, поліпшення зв'язку, і більш творчого потенціалу. Його книга є повчальним і надихаючим текстом для тих, хто приймає рішення, в бізнесі або в житті.

Використання цього прийому дозволяє скоротити час розв'язання проблем і підвищити ефективність результатів діяльності [10].

На нашу думку, метод шести капелюхів не тільки розвиває кмітливість і дозволяє краще думати, але й робить можливим підвищення комунікативних здібностей студентів. Ми запропонували цей метод студентам, для кращого опанування теми «Oktoberfest».

Студенти повинні були заповнити всі шість капелюхів на свій розсуд. Було створено декілька команд, які самі вирішували, яку саме інформацію треба покласти в капелюх. Викладач повинен заохочувати автономне самостійне навчання і не завжди втручатися в цей процес. Тоді студенти більше вірять в себе, зникають мовні бар'єри, студенти більше цікавлять матеріалом навчання. У білий капелюх була зібрана вся фактична інформація про октоберфест, а саме рік народження, тривалість, початок та кінець, місце проведення, історичні данні про появу свята, історичні постаті, які мали вплив на свято та інше. У жовтий капелюх були зібрані думки студентів щодо позитивних аспектів свята. Так, октоберфест сприяє розвитку економіки Німеччини, розвиває пивоварну галузь, сприяє розвитку туризму в найбільшій землі Німеччини і в країні в цілому. Цікава туристична атракція приваблює мільйони людей зі всього світу і має позитивний вплив на імідж країни. Чорний капелюх зібрав всі негативні аспекти свята. Звичайно були названі екологічні проблеми, бо туристи виробляють велику кількість сміття, зростання злочинності під час фестивалю, велика кількість вживаного алкоголю негативно позначається на здоров'ї на інші проблемні аспекти. Зелений капелюх вмістив в себе думки, щодо вирішення проблемних питань, зібраних у чорному капелюсі та пропозиції щодо покращення самого фестивалю. У синьому капелюсі знаходились вирази, слова словосполучення, які могли стати в нагоді для формування своїх думок, а також слова і словосполучення, які на думку студентів необхідно знати, коли спілкуєшся на обрану тему. Результати групової роботи були обговорені на пленумі. Студенти могли порівняти свої думки з мисленням інших груп. Зі слів і словосполучень, які були запропоновані студентами в синьому капелюсі, була зроблена асоціограма (mindmap) на тему «октоберфест». Після цього студентам було запропоновано написати твір на тему. У творі треба було відтворити позитивні і негативні моменти, зробити свої пропозиції щодо вирішення проблем, висловити свою думку та описати свій досвід.

Темами для вивчення в обох студентських групах (в контрольній та експериментальній) були обрані свята Німеччини. В експериментальній групі студентів було поділено на підгрупи, кожна з яких повинна була підготувати презентацію якогось матеріалу, пов'язаного з певним святом. При цьому студенти не були обмежені вказівкою, що саме повинно бути в цій презентації. Вони самі обрали собі матеріал для дослідження. Свої результати дослідження студенти представили на пленумі у формі презентації. Крім того, студентам було запропоновано зробити словник актуальних слів і словосполучень, необхідних для спілкування за темою «Свята Німеччини». Їх було класифіковано по групах, після чого була зроблена асоціограма, тобто схематичне або сло-

весне, представлення своїх асоціацій, уявлень на предмет того, про що йде мова. Будувати асоціограми рекомендується як індивідуально, так і парами, колективно [11].

Для з'ясування ефективності імплементації даної інтерактивної методики нами були обрані дві групи студентів кількістю 15 осіб в кожній з приблизно однаковим рівнем володіння іноземною мовою. В одній групі викладання проходило за класичними методами (контрольна група), а в іншій з використанням інтерактивних методів (експериментальна група).

Рівень груп був визначений за допомогою С-тесту. Студенти отримали 5 коротких текстів з незакінченими словами. Вони повинні були відтворити ці закінчення впродовж 30 хвилин. Такий тест з нашого погляду здатен показати загальну компетентність студентів з іноземної мови, бо він тестує не тільки граматику, але й лексику і морфологію тощо. Не розуміючи синтаксичних зв'язків в цьому тесті, майже неможливо його вирішити. Для того щоб результати оцінювання рівня були найбільш правдивими, нами був взятий С-тест, який можна знайти на сторінці TestDaF [12]. Після проведення такого тесту були отримані наступні результати:

За допомогою цього короткого тесту можна за короткий час перевірити знання німецької мови студентів. Однак слід зазначити, що це лише приблизна оцінка знань. Сам тест складається з двох текстів з 20 прогалів. Студенти повинні були заповнити пропуски. За кожну правильну відповідь студенти отримують один бал. На кожен тест студенти мають 5 хвилин на вирішення завдань. Максимальна кількість балів, яку можна отримати, 40 очок. Автори цього тесту, стверджують, що за допомогою цього С-тесту можна оцінити шанси людини здати TestDaF, тобто отримати міжнародний сертифікат з німецької мови. Оскільки автори тесту не дають можливість перевести результати тесту в п'ятибальну систему оцінювання, ми умовно взяли наступний еквівалент балів для п'ятибальної системи оцінювання: 35-40 балів відповідає оцінці «5», 30-34 балів – оцінці «4», 25-29 балів – оцінці «3» та 0-24 балів – оцінці «2».

I. Erster Text: Europäische Union [12]

Die Europäische Union gewinnt immer mehr an Bedeutung. Schon e_____ Blick i_____ die Zei_____ beweist e_____: Die Eini_____ Europas i_____ seit d_____ 90er Jah_____ von ei_____ Randthema z_____ einem wich_____ und zugl_____ heftig umstri_____ Gegenstand poli_____ Auseinandersetzungen gewo_____.
Nunmehr h_____ sich d_____ EU v_____ einer wirtsch_____ orientierten Zusammens_____ zu einer handlungsfähigen Vereinigung mit einem gewählten Parlament entwickelt.

II. Zweiter Text: Buchtipp [12]

Von den heutigen Führungskräften und denen, die auf den Weg dorthin sind, erwarten Unternehmen mehr als nur reines Fachwissen. Zum heut_____ Handwerkszeug _____ Führungskräfte zäh_____ auch d_____ sogenannten sozi_____ Kompetenzen w_____ Teamarbeit, Konfliktbew_____ oder konstr_____ Kritik. D_____ neue Ti_____ «Soziale Kompetenzen» v_____ Rudolf Donnert bef_____ sich ge_____ mit die_____ Bereich. Anh_____

von Übu_____ Praxisbeispielen u_____ Checklisten erh_____ man wert_____ Tipps z_____ Erlernen dieser Faktoren. Außerdem kann man überprüfen, wo Defizite liegen.

З табл. 2 видно, що студенти контрольної групи показала дещо кращу якість знань. Так відсоток студентів, що отримали оцінки «4» та «5», у контрольній групі на 6,7% вище, а тих, що отримали оцінку «3» менше, ніж у експериментальній групі.

Таблиця 2

Результати вхідного тестування на загальну компетентність з володіння німецької мови

Група студентів	Оцінка та кількість та відсоток студентів, що отримали відповідну оцінку				загальна кількість
	«5»	«4»	«3»	«2»	
контрольна	5 (33,3%)	4 (26,7%)	6 (40%)	0 (0%)	15 (100%)
експериментальна	5 (33,3%)	3 (20%)	7 (46,7%)	0 (0%)	15 (100%)

Для перевірки навичок аудіювання в Інтернеті були знайдені аутентичні тексти за темою, до яких були складені закриті завдання (Multiple choice). Результати представлені нижче в таблицях. Через 8 занять (пар) за темою був зроблений зріз знань за п'ятибальною системою за допомогою тестів. Тести містили матеріали, пройдені на заняттях. Тестувалися навички аудіювання, письма, читання.

Таблиця 3

Ефективність використання інтерактивної методики вивчення теми з німецької мови «Свята Німеччини» з аудіювання

Група студентів	Оцінка та кількість та відсоток студентів, що отримали відповідну оцінку				загальна кількість
	«5»	«4»	«3»	«2»	
контрольна	6 (40%)	3 (20%)	2 (13,3%)	0 (0%)	15 (100%)
експериментальна	10 (66,7%)	4 (26,7%)	5 (33,3%)	0 (0%)	15 (100%)

Результати з аудіювання показали (табл. 3), що якість вивчення вищезазначеної теми (тобто, відсоток студентів, що отримали оцінки «відмінно» та «добре») в контрольній групі виявилось 60%, а у експериментальній – 94,3%, тобто на 34,3% вище. У той же самий час, відсоток студентів в контрольній групі, які отримали оцінку «задовільно», на 20% більше ніж в експериментальній групі.

Таблиця 4

Ефективність використання інтерактивної методики вивчення теми німецької мови «Свята Німеччини» з письма

Група студентів	Оцінка та кількість та відсоток студентів, що отримали відповідну оцінку				Загальна кількість
	«5»	«4»	«3»	«2»	
контрольна	6 (40%)	6 (40%)	3 (20%)	0 (0%)	15 (100%)
експериментальна	10 (66,7%)	5 (33,3%)	0 (0%)	0 (0%)	15 (100%)

Результати контролю з оволодіння письмом з вищезазначеної теми показали (табл. 4), що в експериментальній групі якість складала 100%. В той же час у контрольній групі тільки 80%, що на 20% більше ніж у контрольній групі. Оцінок «3» і «2» в експериментальній групі взагалі немає.

Аналогічні результати були одержані з читання текстів з вищезазначеної теми (табл. 5).

Таблиця 5

Ефективність використання інтерактивної методики вивчення теми з німецької мови «Свята Німеччини» з читання

Група студентів	Оцінка та кількість та відсоток студентів, що отримали відповідну оцінку				загальна кількість
	«5»	«4»	«3»	«2»	
контрольна група	8 (53,3%)	6 (40%)	1 (13,3%)	0 (0%)	15 (100%)
експериментальна група	12 (80%)	3 (20%)	0 (0%)	0 (0%)	15 (100%)

Виявилось, що в експериментальній групі якість читання складала 100%, що трохи більше, ніж у контрольній групі (93,3%). Оцінок з читання «3» і «2» в експериментальній групі також не було.

Висновки. Використання інтерактивних форм та методів в реалізації особистісно-орієнтованого підходу у викладанні німецької мови дають змогу практично збільшити кількість розмовної практики на заняттях, виявляються цікавими для студентів, допомагають засвоїти матеріал та використати його у подальших заняттях, виконують дидактичні та різні розвивальні функції. Даючи свободу вибору, викладач дає можливість розкрити талант студента та розвинути його особистість.

Звичайно наведені дані не є репрезентативними внаслідок недостатньої кількості статистичних даних, але ми вважаємо, що вони є показовими. Це свідчить, про необхідність більш глибокого застосування інтерактивних методів на заняттях з німецької мови для досягнення кращої мовної компетенції у студентів.

Список літератури:

1. Богуш Н. М. Упровадження інноваційних методів і технологій на уроках німецької мови як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / Н. М. Богуш // Таврійський вісник освіти – 2013. – № 4 (44). – С. 109-117.
2. Багив Г. Л. Руководство к практическим занятиям по маркетингу с использованием кейс-метода / Г. Л. Багив, В. Н. Наумов. – Режим доступу: <http://www.marketing.spb.ru>
3. Гін А. Безкровна атака: Технологія проведення навчального мозкового штурму: [Цікава і проста форма навчальної діяльності] / А. Гін // Завуч (Перше вересня). – 2000. – № 8. – С. 7-11.
4. Пометун О. І. Як оцінити діяльність учнів на інтерактивному уроці // Доба. – 2002. – № 2. – С. 2-6.
5. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн./ О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
6. Гуцин Ю. В. Интерактивные методы обучения в высшей школе / Ю. В. Гуцин // Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна». – 2012. – № 2. – С. 1-18.
7. Biermann R. Interaktion, Unterricht, Schule / R. Biermann. – Darmstadt, 1985.
8. Piontkowski U. Sozialpsychologie: Eine Einführung in die Psychologie sozialer Interaktion / U. Piontkowski. – Oldenbourg Verlag München, 2011.
9. De Bono E. Six Thinking Hats / E. De Bono. – Back Bay Books, New York, 1999.
10. Циркаль А. Ю. Огляд найбільш цікавих інтерактивних методів на заняттях з англійської мови / А. Ю. Циркаль. – Режим доступу: http://confesp.fl.kpi.ua/sites/default/files/cirkalayu_stattya_onlayn.pdf
11. Насмінчук І. А. Розвиток комунікативної компетентності студентів на основі роботи з текстом / І. А. Насмінчук. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2013-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/sk4_nasminchuk.htm
12. TestDaF-Лькентест. – Режим доступу: https://www.testdaf.de/teilnehmer/tn-vorbereitung_test.php?id=1

Пересада И.В.

Международный гуманитарный университет

ВНЕДРЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье предлагается имплементация интерактивных форм и методов в реализации личностно-ориентированного подхода в преподавании немецкого языка, дается краткий обзор интерактивных методов, которые могут быть использованы при обучении немецкому языку для лучшего закрепления материала, и приводится статистический анализ успехов студентов в изучении немецкого языка различными методами обучения.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, методика «акме», метод шести шляп, языковая компетентность, ролевые игры.

Peresada I.V.

International Humanitarian University

IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE METHODS AND TECHNOLOGIES OF TEACH THE GERMAN LANGUAGE AS A MEANS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF STUDENTS

Summary

In the article is considered the implementation of interactive forms and methods in the realization of a student-centered approach in the teaching of the German language, provides a brief overview of the interactive methods that can be used in teaching the German language to better consolidate the material, and is given the statistical analysis of student progress at the study of German language by different methods.

Keywords: interactive teaching methods, method of «acme», six hats method, language competence, role-playing games.

УДК 811.111'36

АНГЛИЙСКИЙ ГЛАГОЛ КАК «АБСОЛЮТНАЯ» ЕДИНИЦА ТЕКСТА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Попович Е.С., Петрова Е.И., Томенко М.Г.

Одесский национальный политехнический университет

В статье рассматривается английский глагол с позиций возможности его определения как «абсолютной» единицы в теоретической грамматике. Авторы предлагают рабочую формулировку дефиниции и содержания самого термина «абсолютный», и с этой точки зрения подходят к описанию «абсолютности» использования глагола в некоторых его функциях. Теоретические обоснования сопровождались соответствующими примерами. Для этого была скомпилирована текстовая выборка длиной 2,5 млн словоупотреблений, основанная на художественных произведениях английских писателей XX века. Было доказано, что глагол выступает как «абсолютная» единица лишь в некоторых случаях.

Ключевые слова: абсолютная номинативная конструкция, нормативный словарь, подлежащее, повелительное предложение, теоретическая грамматика.

Постановка проблемы. Результаты дискуссий по различным теоретическим вопросам имеют в лингвистике огромное и непосредственное влияние на практические исследования, поскольку от них зависят, например, такие важные пункты научной работы, как выбор предмета, объекта, методов исследования и т.п. Понятно, что данные, получаемые в результате анализа фактов в процессе их изучения прикладной, теоретической или когнитивной лингвистикой (т.е. разделами лингвистики, которые имеют прямое взаимодействие с речевыми явлениями), способствуют накоплению необходимой информации с целью ее дальнейшего обобщения и введения в общую теорию языка.

Совершенно другая ситуация наблюдается в решении проблемы так называемых «абсолютно» используемых единиц, интерес к которой у грамматистов-теоретиков возник в начале прошлого века [12; 13], когда была сделана попытка описать философское понятие «абсолютный», реализуемое в языке. Это явление даже сейчас, по прошествии ста лет, воспринимается как исключительно теоретически описываемая проблема, которая может развиваться только на основании мнений ученых-лингвистов, грамматистов и других специалистов в области теоретической

грамматики. Однако, несмотря на бурные обсуждения и многочисленную аргументацию, многие стороны теории «абсолютных» единиц остаются неразработанными. Даже такой естественные для любой дисциплины пункты, как становление необходимой терминологической системы, охватывающей основные понятия, и инвентаря абсолютных единиц, отсутствуют, т.к. большинство грамматистов вообще не дают дефиниции термина «абсолютный» и не определяют его содержания. Зачастую высказывания ученых об абсолютных единицах достаточно противоречивы.

Таким образом, исследователям до сих пор вообще неизвестно, какие единицы обладают статусом «абсолютный». Это усугубляется и консервируется практически полным отсутствием результатов анализа функционирования абсолютных единиц в речи (за исключением, возможно, так называемой абсолютной номинативной конструкции), поскольку, как уже было сказано, до сих пор не решена проблема составления самого инвентаря абсолютных единиц.

Тем не менее, представляется, что выход из создавшегося положения может быть найден, если все-таки постепенно начать исследование текстовых выборок и на основании результатов, с цифрами и фактами, полученными при обсле-

довании реальных текстов, помочь теоретикам сформировать объективные точки зрения на то положение, которое занимают абсолютные единицы в системе языка.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучение большого количества литературных источников по теоретической грамматике показало, что они содержат только краткие упоминания о семантике и использовании языковых единиц, которые имеют условное название «абсолютных». Прежде всего, речь идет об абсолютной номинативной конструкции, о которой уже упоминалось выше. Но даже и здесь мнения ученых крайне противоречивы и не дают возможности создать четкое, понимаемое всеми определение термина «абсолютный». Свое мнение высказывали такие известные грамматисты, как Г. Поттсма [15], Дж. Несфилд [13], О. Есперсен [12], Дж. Керм [10], Л.П. Винокурова [3], А.И. Смирницкий [6], В.Л. Каушанская [4], Р.А. Квирк [14], Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг [2], Ямпольский [8], З.В. Сулимовская [7] и др.

Рамки статьи не позволяют остановиться на описании точек зрения всех участников дискуссии о месте абсолютных единиц в системе языка, их свойствах и функциях. Однако детальный анализ дает возможность вычленивать две основные характеристики термина «абсолютная единица», а именно – синтаксическую независимость той или иной языковой единицы от других компонентов предложения и употребление ее без компонента, с которым она обычно сочетается. Легко видеть, что вторая из этих двух характеристик включает в себя и первую. Итак, авторы представляют рабочую версию содержания грамматического понятия термина «абсолютная единица» и определяют ее как «употребляющаяся без чего-либо, с чем она обычно сочетается».

В дальнейшем авторы при описании языковых единиц, которые они считают абсолютными, будут исходить именно из этого определения.

Нерешенные части общей проблемы. Основной нерешенной проблемой в таком грамматическом явлении, как абсолютное использование языковых единиц, считается отсутствие результатов исследования фактического материала, т.е. выборки, текстовых корпусов и т.п., которые могли бы способствовать формированию корректных положений теоретической грамматики в этом вопросе.

Таким образом, анализ синтаксиса речевых источников, и, в частности, произведений художественной литературы, где такие грамматические феномены достаточно частотны, является актуальным и своевременным.

Цель статьи предусматривает: рассмотрение следующих языковых единиц – глаголов в форме инфинитива, глаголов в повелительных предложениях, глаголов возвратных и взаимных, обсуждаемых учеными-грамматистами как возможные абсолютные единицы, с трех позиций: теоретических положений, представленных в работах специалистов в теоретической английской грамматике; данных нормативных словарей, издаваемых за рубежом; примерами с абсолютно употребляемыми единицами, взятыми из скомпилированной авторами текстовой выборки в 2,5 млн. словоупотреблений на базе нескольких упоминающихся ниже художественных произведений.

Изложение основного материала. Текстовый корпус, из которого брался иллюстративный материал, создавался методом сплошной выборки на основе следующих художественных произведений: Aldridge J. The Sea Eagle; Bonds P.A. Sweet Golden Sun; Francis D. For Kicks; Francis D. Wild Hand; Green B. Morning is a Long Time Coming; Hailey A. Airport; Ludlum R. The Matlock Paper; Maleod R. Six Guns South; Maugham W.S. The Summing Up; Snow C.P. Last Things; Stone I. The Greek Treasure и др. Длина выборки составила 2,5 млн. словоупотреблений, количество примеров, отобранных для иллюстрации абсолютных единиц, превысило 5 тыс. единиц. Поэтапно рассматривались вышеперечисленные единицы, которые были отнесены к разряду абсолютных.

1. Предложения с абсолютно употребляемым инфинитивом. Некоторые англисты [1] считают, что в предложении типа *To do her justice, she was a good-natured woman* инфинитив *to do* употребляется абсолютно. В самом деле, инфинитив в начале предложения, если он не является подлежащим, чаще всего относится так или иначе к подлежащему предложения, например, *To provide his workman with good water Henry hired the oldest Dramali boy to fill barrels from a cold spring.* В этом предложении *To provide*, в глубинной структуре, соотносится с подлежащим *Henry* (*Henry provided his workmen with good water*). Так как в предыдущем высказывании инфинитив *to do* не относится к подлежащему предложения *she*, он употребляется абсолютно. К абсолютным Дж. Несфилд [13] совершенно справедливо относит употребление в таких построениях, как *To think that he should have told a lie.* Дж. Несфилд не объясняет, почему именно инфинитив в таких случаях функционирует абсолютно. Это, однако, вытекает из определения содержания этого термина, которого было решено взять за основу.

В самом деле, данное высказывание является эллиптическим компонентом таких, например, предложений, как *For one/me/ her/them etc. to think that he should have told a lie would be preposterous* [(It would be preposterous for one/me/her/them etc. to think that he should have told a lie) и, как следствие (It/this (=for one)/me/her/them etc. to think that he should have told a lie) would be preposterous]. Откуда вытекает, что местоимение *he* в исходном высказывании не относится к подлежащему в этом предложении.

2. Абсолютное использование глагольных форм в повелительных предложениях. Дж. Несфилд [13] к абсолютным относит и употребление глагольной формы в повелительных предложениях, не содержащее подлежащего, которое он называет повелительным наклонением.

В диссертации Е. Я. Палатовой показано [5], что в 96% повелительных предложений в современном английском языке подлежащее (*you, somebody etc.*) не употребляется. Не употребляется подлежащее и в отрезке речи, приводимом в качестве примера Дж. Несфилдом [13] (*A few men – say twelve – may be expected shortly*), что в соответствии с рабочим определением содержания понятия термина «абсолютный» означает, что глагольная форма в таких случаях фактически не используется.

3. Абсолютное использование возвратных и взаимных глаголов. Л. С. Борхударов, Д. А. Штелинг [2] и М. Я. Блох [9] к абсолютным использованиям относят и употребление возвратных глаголов в тех случаях, когда местоимения *myself, himself* и т.п. опущены. Авторы приводят такие употребления с глаголами *wash, shave, dress* и *prepare*. М.Я. Блох считает абсолютными и использования глаголов без имплицитно выраженных взаимных местоимений, например: *The friends will be meeting tomorrow. Unfortunately, Nellie and Christopher divorced two years after their magnificent marriage. Are Phil and Glen quarreling again over their toy cruiser?* Рассмотрим, однако, релевантную семантику этих глаголов, как она раскрывается в WBD [16]:

to wash – *v.t.* to clean with water or other liquid: to wash a floor, *wash one's hands*, wash clothes.

... *v.i.* 2. to wash oneself; wash one's face and hands: He washes before dinner. Syn.: *bathe*.

to shave – *v.t.* 1. to cut hair from (the face, chin, or other parts of the body) with a razor: The actor shaved his head in order to portray a bald man.

... *v.i.* 1. to remove hair with a razor: Father shaves every day.

to dress – *v.t.* 1a. to put clothes on: She dressed the baby quickly.

... *v.i.* 1. to put clothes on oneself: He is dressing for dinner.

to prepare – *v.t.* 1. to make ready; to put in condition for something: to prepare a room for a guest, to prepare a boy for college: He prepares his lessons while his mother prepares supper.

... *v.i.* to get ready; put oneself, or thing in readiness: to prepare for a test. The thunderbolt hangs silent; but prepare. I speak, it falls.

to meet – *v.t.* 1a. To come face to face with (something or someone coming from the other direction): Our car met another car on a narrow road.

... *v.i.* 1. to come face to face: Their cars met on the narrow road.

to divorce – *v.t.* 1. to end legally a marriage between: The judge divorced Mr. and Mrs. Jones.

... *v.i.* to separate by means of a divorce: There are, of course, those who divorce, but I suspect that the high rate of divorce in America comes from the tremendous expectation placed on marriage/

to quarrel – *v.t.* 1. to fight with words; dispute or disagree angrily; break off friendly relations; stop being friends: The two friends quarrels and now they don't speak to each other.

2. to find faults; complain: It is useless to quarrel with fate because one does not have control over it.

Как видим, все глаголы, кроме последнего, имеют пометы *v.t.* и *v.i.* Последний глагол помечен только как *v.t.* В грамматике и английских словарях, изданных за рубежом, к переходным относятся только глаголы, за которыми следует *прямо* дополнение. В славистике такие глаголы называют объектными.

Примерно 80% английских глаголов могут употребляться и как переходные (точнее, объектные), и как непереходные (точнее, безобъектные). Причем, при их безобъектном использовании наличие дополнения включается в смысл самого глагола.

Таким образом, на современном этапе английского языка все приведенные выше глаголы, за исключением последнего, регулярно используются в качестве как объектных, так и безобъектных. Поэтому говорить об абсолютном их использовании в соответствии с приведенным выше рабочим определением термина «абсолютный» не представляется возможным, это было бы справедливым на определенных этапах развития английского языка, если тот или иной из этих глаголов употреблялся тогда лишь в одном из этих двух смыслов.

Что касается глагола *quarrel*, то, как это следует из примеров, приводимых в WBD [16], он преимущественно безобъектный, хотя в примере, иллюстрирующем второй смысл, он используется с предложным дополнением и является объектным. Сравним: *She quarreled with fate, следовательно fate was quarreled with by her.* И этот глагол, таким образом, не может использоваться абсолютно.

Выводы и перспективы. Таким образом, опираясь на теоретические выводы, сделанные известными учеными-грамматистами, примеры, взятые из реальных текстов художественных произведений, а также данные нормативных лексикографических ресурсов, можно сказать следующее. Взаимодействие трех составляющих, необходимых в любом лингвистическом исследовании, позволяет с большой долей вероятности определить абсолютную единицу языка, в нашем случае – глагола.

Глагол рассматривался в нескольких случаях: в форме инфинитива, в повелительных предложениях, возвратных и взаимных функциях. Было установлено, что глагол в форме инфинитива является безусловно абсолютной единицей. Глагол в повелительных предложениях не используется абсолютно, поскольку это противоречит принятой выше рабочей дефиниции термина «абсолютный». Что касается абсолютного использования возвратных и взаимных глаголов, то было доказано, что, хотя грамматисты [2, 9] склонны считать такие типы глаголов абсолютными единицами, лексикографические данные, а также примеры текстовой выборки не подтверждают это предположение, поэтому они не будут в дальнейшем отнесены к инвентарю абсолютных единиц.

Исследование абсолютных единиц будет продолжаться, и объектами анализа будут служить сложные по своей конструкции единицы английского синтаксиса: *Nominative Absolute Participle Construction, Ablativus Absolute*, сочетания типа *to go out, melt away* и др.

Список литературы:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 604 с.
2. Бархударов Л. С. Грамматика английского языка / Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг. – М.: Высш. школа, 1973. – 421 с.
3. Винокурова Л. П. Грамматика английского языка / Л. П. Винокурова. Л.: Учпедгиз, 1954. – 334 с.
4. Грамматика английского языка / В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова: Б. А. Ильиш (отв. ред.). – Л.: Просвещения, 1967. – 319 с.
5. Палатова Е. Я. Грамматическое содержание и функционирование «сослагательного наклонения I» в современном английском языке; Дис. ... канд. филол. наук. – Одесса, 1982. – 255 с.
6. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. – М.: ИЛИЯ, 1957. – 268 с.
7. Сулимовская З. В. Качественно-количественная характеристика грамматических комплексов в современном английском языке / З. В. Сулимовская // Иностранная филология. – Львов, 1987. – Вып. 87. – С. 65-71.
8. Ямпольский Л. С. Учебник английского языка / Л. С. Ямпольский, Г. П. Ятель, Е. Е. Реголянт. Львов: Вища школа., 1979. – 6-е изд., испр. и доп. – 328 с. (Изд-во при Львовском ун-те).
9. Blokh M. Y. A Course in Theoretical English Grammar / – М.: Higher School Publishing House, 1983. – 383 p.
10. Curme G. O. English Grammar / G. O. Curme. – N. Y.: Barnes and Noble, Inc. , 1957. – 308 p.
11. Hook J. N. Modern American Grammar and Usage / J. N. Hook, E. G. Mathews. – N. Y.: The Ronald Press Company, 1956. – 457 p.
12. Jespersen J. The Philosophy of Grammar. – N.Y.: Holt, 1924. – 395 p.
13. Nesfield J. C. English Grammar Past and Present / J. C. Nesfield – London: McMillan and Co., 1910. – 470 p.
14. Quirk R. A Grammar of Contemporary English / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London: Longman, 1972. – 1120 p.
15. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Part 1 / H. Poutsma. – London: Groningen, 1904. – 540 p.
16. The World Book Dictionary – London: World Book Co., 1978. – 3596 p. – WBD.

Попович О.С., Петрова О.І., Томенко М.Г.

Одеський національний політехнічний університет

АНГЛІЙСЬКЕ ДІЄСЛОВО ЯК «АБСОЛЮТНА» ОДИНИЦЯ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація

У статті розглядається англійське дієслово з позицій можливості його визначення як «абсолютної» одиниці в теоретичній граматиці. Автори пропонують робоче формулювання дефініції та змісту самого терміну «абсолютний», і з цієї точки зору підходять до опису «абсолютності» використання дієслова у декількох його функціях. Теоретичне обґрунтування супроводжувались відповідними прикладами. Для цього була скомпільована текстова вибірка довготою 2,5 млн слововживань, яка заснована на художніх творах англійських письменників ХХ віку. Було доведено, що дієслово виступає як «абсолютна» одиниця тільки у декількох випадках.

Ключові слова: абсолютна номінативна конструкція, наказове речення, нормативний словник, підмет, теоретична грамматика.

Popovich E.S., Petrova E.I., Tomenko M.G.

Odesa National Polytechnic University

AN ENGLISH VERB AS AN «ABSOLUTE» ELEMENT OF BELLES-LETTRES TEXT

Summary

An English verb from the position of possibility of its being defined as an «absolute» element in Theoretical Grammar is considered in the paper. The authors offer a probable formulation of the definition and contents of the term «absolute» itself, and from this viewpoint approach to describing the verb usage «absoluteness» in some of its functions. The theoretical substantiations were followed with the appropriate examples. For this purpose a 2,5 mil word usage text corpus based on the novels of the English writers of the 20th century was compiled. The verb was proved to be an «absolute» element only in some cases.

Keywords: Absolute Nominative Construction, imperative sentence, normative dictionary, subject, theoretical grammar.

УКРАЇНСЬКА ОСНОВА ЛЕМКІВСЬКОГО ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ В ЙОГО ЛОКАЛЬНО-РЕГІОНАЛЬНИХ ВАРІАНТАХ (ВЛАСНЕ ВЕСІЛЛЯ)

Саварин Т.В., Павлишин Г.Я.

Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

Розглянуто лемківські весільні обряди, простежено їх українську основу. Лемківська весільна обрядовість, ця невід'ємна частина загальноукраїнського обрядопісенного фонду, має і свої специфічні особливості, зумовлені близьким сусідством лемків з поляками та словаками. Закономірно, що ці особливості найкраще виявляються при порівнянні лемківської весільної обрядовості з аналогічною обрядопісенною традицією західних слов'ян. Аналогії окремих елементів більше простежуються у весільній обрядовості українців Східної Словаччини і словаків, набагато менше збіжностей у лемківсько-польському суміжжі. Лемківський варіант українського весілля, зберігши багато архаїчних форм і елементів, характеризується появою деяких відмінностей, що відображають постійні етнокультурні контакти лемків із сусідніми народами.

Ключові слова: весільні обрядові пісні, обряд, весілля, архаїчний, регіональний, етнокультура.

Постановка проблеми. Внаслідок історичних змін після Другої світової війни етнографічна територія розселення лемків залишалася поділеною між трьома державами. З погляду географічного положення і своєрідного історичного розвитку як Пряшівщина, так і галицька Лемківщина вже у зв'язку з їхнім оточенням з фольклорного й етнографічного боків для дослідника належать до найцікавіших областей. Тому територіальні межі нашого дослідження охоплюють лемківський етнокультурний масив в багатонаціональному контактному стикуванні населення Карпат. З цього погляду особливо важливими для аналізу є Східна Словаччина (і словаки, і українці), Закарпаття, гірська частина південної Польщі і галицька Лемківщина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши у хронологічній послідовності історіографію досліджуваної проблеми, акцентуємо на тому, що лемківська весільна обрядовість і пісенність досі не була об'єктом дослідження як одноцілий етнокультурний комплекс у міжетнічному середовищі. Спостерігається нерівномірність досліджень польської та словацької території Лемківщини. Утім потрібно зазначити, що довготривалий процес вивчення фольклору лемків представлений насамперед працями емпіричного змісту з принагідними теоретичними міркуваннями і висновками, зокрема в працях Ф. Вовка [1], Ф. Колесси [3], В. Гошовського [2], М. Сивицького [5], М. Мушинки [4] та ін. Тому й досі немає комплексної праці, у якій було б усебічно досліджено весільні обрядові пісні (та й інші жанри) українських лемків у контексті їх міжетнічних зв'язків із сусідніми західнослов'янськими народами. У наш час зацікавлення лемківським весільним фольклором триває. Свідченням цього є праці сучасних дослідників, як в Україні, так і в сусідніх Словаччині та Польщі: «Лемківське Весілля» Івана Мадзика і Владека Максимовича (Krynica, 2002); «Народні співанки, музика і танці русинів виходної Словачки» Івана Чижмара (Svidnik, 2006); «Народні танці українців Карпат» Романа Гарасимчука (Львів, 2008).

Фольклор Лемківщини, безперечно, є складовою частиною українського фольклору, але оскільки його розвиток проходив тривалий час ізольовано від загальноукраїнського розвитку, він має деякі

специфічні відмінності, які впливають з відмінних історичних, соціальних і політичних умов.

Багато загальноукраїнських елементів, яких немає у західних слов'ян, знаходимо у весільній обрядовості лемків. Взагалі, весілля – це обряд сімейно-побутового циклу, який найповнішою мірою захочав у собі найстародавніші елементи української народної творчості.

У кожній місцевості лемківського краю весілля мало свої особливості, які в деталях значно відрізняються. У цілому весільну обрядовість Лемківщини, як і всіх слов'янських народів, можна поділити на три частини: 1) довесільні обряди, 2) весілля, 3) післявесільні обряди.

Головною метою нашої роботи є розглянути і проаналізувати найцікавіші етапи лемківського весілля у контактному суміжжі зі словацько-польським оточенням регіону, а саме: обряд зустрічі молодих після шлюбу в домі молодого і молодого, післяшлюбну гостину, обряд переходу молоді в сім'ю чоловіка, обряд одягання жіночого чепця, обряд вмивання молоді, перезву та ін.

Виклад основного матеріалу. Існують різноманітні ритуали, пов'язані із зустріччю молодих після шлюбу, як в домі молоді, так і в домі молодого. В західних і східних слов'ян батьки зустрічали молодих, як правило, хлібом і сіллю. У поляків і словаків ритуальними діями супроводжувалась і зустріч молодих після шлюбу в домі нареченої (стукіт у ворота і пісні перед замкнутими дверима, ритуальний діалог, викуп, вручення хліба і солі та ін.) [14, с. 12]. Цікаво, що подібні обряди існували в лемків, що проживають на території Східної Словаччини та Польщі. В селі Гаврянець Свидницького округу староста повинен був відгадати загадки, щоб весільний поїзд впустили до хати. Замикали двері перед молодятами і в селі Старина Гуменського округу. Подекуди на галицькій Лемківщині наречену з дружкою пропускали в дім, а перед молодим та його гостями зачиняли двері.

У лемків Закарпаття, як і на більшості території України, молодят після шлюбу на порозі хати хлібом і сіллю зустрічала мати молоді, одягнена у вивернутий кожух [1, с. 130]. Таку неординарність серед лемків можна пояснити, очевидно, проживанням в різних країнах, близьким сусідством із західними слов'янами.

Страви на весільній гостині були усталені традицією, місцевими звичаями, але велику роль тут відігравали можливості родичів молодого і молодої. Молоді під час цілого весілля мали їсти зі спільної тарілки однією ложкою. Подібних звичаїв дотримувались і поляки. Молода пара їла на своєму весіллі всі страви з однієї тарілки, щоб ціле життя їсти спільний хліб. Їли однією ложкою, пили з однієї склянки, щоб все життя прожити в єдності [13, с. 170]. Споживання обрядових страв молодими, безумовно, належить до об'єднувальних обрядів і має символічний зміст. Це були звичаї імітативної магії. З однієї склянки пили молоді вже на заручинах на знак підтвердження того, що вони належать один одному. Цей звичай мав форму звичаєвого права.

Основною обрядовою стравою у лемків Східної Словащини (Свидницький округ), а також багатьох інших регіонів, був «гіркий сир» [7, № 6, с. 23]. Попри традиційні святкові страви, що подавали гостям на весіллі, молодій парі готували спеціальну обрядову страву – кашу. Ця традиція своїм корінням сягала глибокої давнини і була поширена в багатьох слов'янських народів. У лемків поширена каша з рису, яку готували на молоці.

Своєрідною весільною стравою галицької Лемківщини є сос – «це варена мука на росолі, і порізане в ній м'ясо» [2, с. 33]. Не обходилось жодне лемківське весілля і без капусти.

Мабуть, при жодній страві на лемківському весіллі не співали так багато жартівливих пісень, як при капусті. Тут маємо ту закономірність, що при трапезних піснях на весіллі, на хрестинах та інших родинних обрядах співають, як правило, жартівливі, гумористичні пісні. Бо саме така атмосфера найсприятливіша для сприймання їжі. Тому навіть, якщо капуста була якнайкращої якості, а кухарка найвищої кваліфікації, то передражнювання все одно мали б місце задля створення комічного, гумористичного ефекту.

Під кінець обіду молода обходила столи, цілуючи кожного гостя зі своєї рідні, і одержувала від нього у фартух невеличку кількість грошей. В окремих місцевостях галицької Лемківщини існував звичай після гостини в домі молодої відправлятися до корчми на танці [6, № 50, с. 10]. Цікаво, що гостина після шлюбу в корчмі поширена і серед поляків. На польському весіллі гості забавлялися у корчмі до тих пір, поки не приходив батько нареченої і запрошував всіх гостей до себе [14, с. 119].

Надзвичайною емоційністю, ліричністю відзначалися прощання молодої з рідною домівкою і проводи її в дім чоловіка. Цей обряд супроводжувався багатьма жалібними, журливими піснями:

Будеш ти, мамічко, горенько плакала,
Як ти буде една лижка зоставала.
Зстане ті лижка і в полю робота,
Заплачеш, мамічко, як бідна сирота [2, с. 36].

Не менш урочисто, як перед шлюбом, батьки благословляли молоду перед від'їздом у дім чоловіка. Демонстративно-символічні обряди прощання нареченої з рідним домом у лемків мали виразний напутньо-виховний характер.

Окрему смислову групу дій становить обряд зустрічі невістки в домі чоловіка, який був пов'язаний з оберіганням житла, із входженням

«чужої» і приєднанням її до нового сімейного вогнища. Засоби вираження цих двох смислових значень мали локальну специфіку в лемківському етнографічному регіоні. На Горличчині галицької Лемківщини, зустрівши невістку у повернутому кожусі, свекруха накривала її ним і так вела до хати, бо «шерсть відстрашує від невістки біду» [6, № 12, с. 11].

У весільному ритуалі слов'янських народів в неоднаковій мірі і різних формах збереглися обряди і обрядові дії, пов'язані зі старовинним культом домашніх, родових покровителів, духів предків [13, с. 231]. За народним уявленням, родові предки неприхильно ставились, коли до роду приймали «чужака», так як і коли хтось покидав свій рід. Саме тому відхід дівчини зі свого роду і перехід до роду чоловіка супроводжувався урочистими обрядами, які мали задобрити і схилити на свій бік домашніх предків. Згідно з давніми слов'янськими віруваннями, зогнен дім мав охоронні місця, куди не могли проникнути злі демонські сили. Звідси і походять обряди вшанування домашнього вогнища (печі), порогу і стола. Словацький дослідник І. Коморовський відносить їх до групи обрядів переходу [13, с. 237].

В українських поселеннях Пряшівщини молода з хлібом на голові входила в хату, випускаючи на порозі яйце із запаски, «жеби легко дітей родила» [10, с. 325]. Подібний звичай трапляється і у словаків цієї території [14, с. 278]. У супроводі матері невістка підходила до стола, тричі обходила його, цілуючи всі кути. Стіл, як правило, стояв на культовому місці (в куті), звідси і випливало сакральне значення стола і хліба, що на ньому лежав. Стіл був у широкому значенні слова домашнім вітарем. Вшанування стола як культового місця було поширене на Східній Словащині в українських і в змішаних словацько-українських етнічних територіях. Цікаво, що в інших регіонах Словащини цей обряд не мав такого поширення. Привітавшись зі столом, молода йшла до печі, торкаючись її стін руками, спиною і грудьми. Заглянути у середину печі свекруха не дозволяла, оскільки це могло б спричинити її смерть [10, с. 325].

Церемонія зближення нареченої з родиною чоловіка, забезпечення прихильності з боку свекрів полягала у звичаї обдаровувати рідних молодого після приходу в хату. Подарунки свекрам були традиційними (хліб, сорочка, хустка, *балець* та ін.) з певними локальними відмінностями. У лемків мати молодої для обдаровування рідні чоловіка клала дочці у скриню *балець* – великий білий хліб. Молода в хаті молодого тричі обкручувалась з *балець* у руках, різала його на куски і дарувала своїй новій родині [6, № 51, с. 10]. В українців Свидницького округу (Східна Словачина) *балець* випікали напівсирим, «жеби молодіця тлусті діти мала; а як буде мала мала, та жеби не біли сохи». Крім цього обрядового хліба, молодіця брала з собою ще один – *привіканиець*, яким обдаровувала родину молодого аж на третій день свого перебування [7, № 6, с. 23].

Наступним важливим моментом весілля було одягання жіночого чепця молодій. У більшості місцевостях Лемківщини вінок (*парту* в лемків Пряшівщини) молодій здіймав дружба, часто своїм весільним знаком – *топірцем* чи *шаблею*, що

характерно для словаків, і, поторгувавшись, іноді продавав молодому. Молода, як правило, в цей час сиділа у молодого на колінах (схід галицької Лемківщини, Польща) чи на відрі з водою, вкритим подушкою (захід галицької Лемківщини, українці Східної Словаччини). За народними уявленнями, вода символізувала здоров'я, а подушка – м'якість, «щоб невістка була така м'яка свекрусі, як подушка» [11, с. 153]. Під час виконання цього обряду галицькі лемки співали багато пісень, пов'язаних з вінком і його втратою.

В описах лемківського весілля на Пряшівщині на позначення вінка молоді подекуди виступає *пárта*. Це підтверджується багатьма обрядовими піснями:

Пárта мoя, пárта,
Пárта перoва,
Вчeра бiла мoя,
Гнeска дружбoва. [5, с. 106].

Наступним обрядовим елементом весільної застави у лемків був *танець молоді*. Музиканти грали, а всі весільні гості, починаючи від дружби, були зобов'язані перетанцювати з молодію та заплатити їй за танець. Останнім платив за танець молодий, підтверджуючи цим своє безперечне право на молоді. Зібрана плата вважалась додатком до її приданого. Звичай платного танцю з молодіцею поширений і серед словаків [14, с. 280]. Цей обряд знаменував перехід нареченої до громади заміжніх жінок, був проявом відлучення її від молоді і приданням до гурту молодіць [13, с. 226].

З виконанням весільних ритуалів у слов'янських народів з'єднувався акт ритуального очищення: своєрідне посвячення і благословення молодих водою. Часто цей обряд поєднувався з приносом води вранці після шлюбної ночі, що було першим завданням невістки. Однак інколи він відбувався вже після очіпин. Ця обрядовість до початку ХХ ст. збереглась на території всієї України у більш чи менш вираженій формі, а в Карпатах набула особливого розповсюдження [1, с. 136]. Досліджуючи весільну звичаєвість лемківського краю, майже у кожному селі можна зустрітися з різновидами цього обряду. Молоді у супроводі музикантів і весільних гостей йшли до річки чи потоку.

У деяких місцевостях дружба зачіпав весільні вінки на *топірець (чекан)* і занурював їх у воду, якою потім вмивалися молоді в присутності сватів і свашок. Після того, повернувшись додому з повним відром води, молода кропила нею хату і всі присадибні будівлі, щоб стосунки між нею і новим господарством завжди були чисті. Воду, що залишилась, молода виливала на присутніх гостей [4, с. 100].

Після обрядового вмивання молоді мати молодого відправляла в хату батьків невістки посла з повідомленням про успішне завершення цього обряду і запрошенням до себе в гості. Ця звичаєвість традиційно в Україні називалась *перезвою*. В окремих регіонах, зокрема у лемків, з матір'ю везли придане, тому всіх, хто їхав до молодого, називали *приданами*. Подекуди в українців Східної Словаччини гостину в домі молодого для родичів молоді називали *пропої*.

Традиційно на всій території України зустрічати гостей виходила *фальшива наречена* – часто переодягнений дружба чи старша жінка.

Після довгих вмовлянь показати справжню молодіцю на зустріч виходили молоді й господарі з хлібом і сіллю і запрошували всіх до хати. Після невеличкої гостини, як правило, відбувалося обдаровування молодих. Своєрідно обдаровувала молодих родина молоді в українців Пряшівщини. Жінки у батьківському домі молоді виготовляли спеціальний *дárник (куділь)*. Це була ялинка з двома рядами відрізаних галузок із загостреними кінцями та загостреним верхнім стрижнем. У деяких селах Спишу *дárник* представляв собою жердину з чотирма схрещеними дощечками, на кінцях яких знаходились загострені вертикальні палички [10, с. 331]. На галузки, як правило, затикали яблука з грошиками, свічки, горіхи. Кожна жінка зав'язувала на *дárник* свій подарунок для молоді: намисто, полотно, хустини і т.д. Обвішаний *куділь* несли в дім молодого. Цікаво, що звичай *дárника* поширений в багатьох словацьких областях, але під такою назвою зустрічається лише на словацько-українських етнічних територіях (наприклад, район Спишу). Відмінність полягала в тому, що в українців *дárник* – подарунок родичів молоді, а в словаків – родичів молодого [13, с. 242].

Завершальним етапом весілля у лемків був розподіл весільного короваю і частування ним гостей, а також прощальна промова маршалка (старости), у якій він дякував за гостину та бажав молодим, щоб їх життя протікало в злагоді, щасті і любові.

Висновки і пропозиції. Розглянувши окремі елементи весільної обрядовості лемків у контактному суміжжі зі словацько-польським оточенням регіону, можна з впевненістю стверджувати, що основна обрядово-ритуальна, етнонаціональна, етико-естетична концепція лемківського весілля є генетично єдиною для етнозвичаєвої традиції всієї етнічної території України. Своєрідністю весілля лемківської етнографічної зони є автентичність назви весільного обрядового хліба (*привикáнець, стільник, балець*), збереження групи очисних обрядів, насамперед обрядове вмивання молодих біля води, малохарактерність звичаю комори та ряд інших. Разом з тим наслідком відмінних історичних, політичних та соціальних умов регіону, міжетнічним стикуванням можна вважати наявність певних особливостей лемківського весілля, які простежуються в аналогіях його окремих елементів із весільною обрядовістю західних слов'ян. Так, для всіх регіонів Лемківщини характерний обряд «фальшивої молоді» перед шлюбом і після шлюбу в домі молоді, що зближує лемківське весілля з весіллям поляків і словаків. Стимування від їжі молоді (молодих) під час спільного посаду трапляється на Закарпатті, а також у західних слов'ян. Як і у лемків, у словаків простежуємо збереження ритуальних танців (платний танець з молодією), подекуди навіть з однаковою назвою; вживання ритуальних весільних страв, властиве також полякам – сиру, меду, весільного печива. Такі аналогії особливо помітні серед українського населення Східної Словаччини і словаків, що проживають на суміжних територіях, наприклад, звичай *дárника* при обдаровуванні молоді. Менше подібних збігів помічаємо у весільній обрядовості лемківсько-польського суміжжя.

Список літератури:

1. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні / В. К. Борисенко. – К., 1988. – 189 с.
2. Бугера І. Весілля на Лемківщині / І. Бугера. – Львів, 1936. – 61 с.
3. Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси / Я. Головацкий. – Т. IV. – М., 1878. – 482 с.
4. Гривна В. Народні звичаї Маковиці / В. Гривна. – Пряшів, 1973. – 164 с.
5. З глибини віків: Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини / Склад М. Мушинка. – Пряшів, 1967. – 396 с.
6. Дзіндзьо М. В. Розділю на весілля / М. В. Дзіндзьо // Наше слово. – Варшава, 1970. – № 36-52, 1971. – № 1-18. – С. 10-12.
7. Іде свадьба здоли. Народне весілля з села Гаврянець (Розповідь Ганни Щерби, записав М. Гиряк) // Дружно вперед. – Пряшів, 1972. – № 2-10. – Р. XXII. – С. 22-23.
8. Красовський І. Хто ми, лемки... / І. Красовський, Д. Солинко – Львів, 1991. – 48 с.
9. Красовський І. Народне лемківське весілля / І. Красовський // Наше життя. – 1995. – № 6-8. – С. 10-12.
10. Мушинка М. Духовна культура південної Лемківщини / М. Мушинка // Збірник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 206. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1988. – Т. 2. – С. 314-336.
11. Сивицький М. Духовна культура північної Лемківщини / М. Сивицький // Збірник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 206. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1988 – Т. 2. – С. 137-157.
12. Fischer F. Lud polski / F. Fischer – Lwow, 1926. – 235 s.
13. Komorowsky J. Tradična svadba v Slovanov / J. Komorowsky. – Bratislava, 1976. – 308 s.
14. Slovenské svadby / Zostavil M. Leščák. – Bratislava, 1996. – 307 s.

Саварин Т.В., Павлышин Г.Я.

Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского МОЗ Украины

УКРАИНСКАЯ ОСНОВА ЛЕМКОВСКОГО СВАДЕБНОГО ОБРЯДА В ЕГО ЛОКАЛЬНО-РЕГИОНАЛЬНЫХ ВАРИАНТАХ (СОБСТВЕННАЯ СВАДЬБА)

Аннотация

Рассмотрено лемковские свадебные обряды, прослежено их украинскую основу. Лемковская свадебная обрядность, эта неотъемлемая часть общеукраинского обрядопесенного фонда, имеет и свои специфические особенности, предопределенные близким соседством лемков с поляками и словаками. Закономерно, что эти особенности лучше всего оказываются при сравнении лемковской свадебной обрядности с аналогичной обрядопесенной традицией западных славян. Аналогии отдельных элементов больше прослеживаются в свадебной обрядности украинцев Восточной Словакии и словаков, намного меньше схожеств в лемковско-польской смежности. Лемковский вариант украинской свадьбы, сохранив много архаичных форм и элементов, характеризуется появлением некоторых отличий, которые обусловлены постоянными этнокультурными контактами лемков с соседними народами.

Ключевые слова: свадебные обрядовые песни, обряд, свадьба, архаический, региональный, этнокультура.

Savaryn T.V., Pavlyshyn H.Ya.

I. Horbachevsky Ternopil State Medical University
of Public Health of Ukraine

THE UKRAINIAN ORIGIN OF LEMKIV WEDDING CEREMONY IN ITS LOCAL AND REGIONAL VARIANTS (THE WEDDING PROPER)

Summary

Lemkiv wedding ritual songs and their Ukrainian origin are analysed in this article. Lemkiv wedding ceremony is an integral part of all-Ukrainian songs fund and it has its specific peculiarities caused by Lemkiv dwelling in the vicinity to poles and slovaks. These peculiarities are accordingly better revealed while comparing Lemkiv wedding ritual songs with the Western Slavs songs tradition. Individual elements analogies of wedding ritualism are marked among the population of the Eastern Slovakia and among the Slovaks in general. Less coincidences are found in Lemkiv-Polish contiguity. Lemkiv variant of Ukrainian wedding, kept a lot of archaic forms and elements, is characterized by the appearance of some differences that reflect constant traditional ethnocultural contacts of Lemkos with neighbouring nations.

Keywords: wedding ritual songs, ceremony, wedding, archaic, regional, ethnoculture.

ТВОРЕННЯ ГІРНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Сидоренко Л.М., Дернова Т.А.

Черкаський державний технологічний університет

Гірнична наука і техніка мають розвинені терміносистеми, які періодично уточнюються та доповнюються. Упорядкування, систематизація гірничої термінології є важливим компонентом розвитку наукової та практичної діяльності в гірничій галузі. Пропонована стаття присвячена дослідженню деривації англійських гірничих термінів. У статті виділено основні лексико-тематичні групи гірничої термінології. У вибірці лексем досліджуваної терміносистеми виявлено продуктивні афікси.

Ключові слова: деривація, агентиви, локативи, афіксація, композити.

Людство протягом свого існування для підтримки життєдіяльності і розвитку використовує сировинні ресурси надр планети. Гірнична справа – найдавніша галузь діяльності людини, пов'язана з видобуванням з надр землі корисних копалин. Складовою гірничої справи є механізація гірничих робіт, гірничий нагляд, гірничорятувальна справа, охорона праці.

Розвиток науки і техніки, забезпечення умов ефективної професійної комунікації визначає потребу впорядкування відповідних терміносистем, упровадження термінологічних стандартів у різних галузях гірничої діяльності. Гірнична наука і техніка мають розвинені терміносистеми, які періодично уточнюються та доповнюються. Упорядкування, систематизація гірничої термінології є важливим компонентом розвитку наукової та практичної діяльності в гірничій галузі.

Постановка проблеми зумовлена бурхливим розвитком науки і техніки і внаслідок цього розбудовою терміносистем, потребами обґрунтування теоретичних засад унормування гірничих термінів. У вітчизняному та англійському мовознавстві є низка праць, в яких досліджується англійська технічна термінологія, проте ґрунтовного дослідження корпусу гірничих термінологічних одиниць з погляду семантичної деривації в англійському мовознавстві не маємо, що і визначає актуальність пропонованого дослідження.

Мета дослідження: дослідити основні способи творення англійської гірничої термінології.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- опрацювати спеціальну літературу з гірничої термінології;
- зробити вибірку термінів досліджуваної терміносистеми;
- виявити продуктивні афікси на позначення основних груп гірничих термінів;
- визначити основні семантичні групи гірничих термінів;
- дослідити способи творення гірничої термінології англійської мови.

Об'єктом дослідження є гірнична термінологія, яка функціонує в термінологічних словниках та спеціальній літературі.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у роботі використано метод дериваційного аналізу слів-термінів, метод синхронного аналізу, метод кількісної характеристики, що дає змогу визначити основні тенденції термінотворення та встановити продуктивність дериваційних афіксів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми пропонованого дослідження полягає у встановленні основних лексико-семантичних груп гірничої терміносистеми, визначенні дериваційних засобів аналізованих терміноодиниць, характеристиці способів творення гірничих термінів в англійській мові.

Джерела дослідження. Основні тенденції афіксальної деривації гірничих термінів вивчено на матеріалі термінів, зафіксованих у спеціальній науковій літературі та у перекладних і тлумачних загальнономовних та термінологічних словниках.

Виклад основного матеріалу. Усі галузі гірничої промисловості поділяються на такі основні групи: паливодобувну (вугільна, нафтова, сланцева, торфова, видобування природного газу), рудодобувну (залізорудна, марганцеворудна, видобування кольорових руд, благородних і рідкісних металів та ін.), гірничохімічну (видобування калійних солей, кухонної солі, апатитів, нефелінів, бокситів, сірки, фосфоритів тощо), з видобування мінеральної сировини для будівельної індустрії, вогнетривкої та керамічної промисловості, гідромеліоративну. Термінологія кожної з цих наук у гірничій термінологічній системі утворює своє мікротермінополе, яке існує в тісному взаємозв'язку з іншими термінополями цієї системи. У свою чергу терміни вступають між собою у численні відношення та зв'язки, сукупність яких утворює розгалужену структуру досліджуваної термінології з різними спектрами взаємодії, взаємоперетинів. Водночас між цими мікротерміносистемами існують різні спектри взаємопереходів, радіальної/ірадіальної взаємодії, що посилює значущість адекватного розуміння і сприйняття закономірності конвенційності (у різних типах мовленнєвих актів) термінолексем [6, с. 14].

У гірничій термінології можна виділити різні за обсягом і структурою групи слів, об'єднані семантично і функціонально на основі зв'язку предметів і явищ дійсності, які вони позначають. Серед великої кількості тематично однорідних термінів можна виділити такі види семантичних груп: 1) назви опрідметнених дій і процесів; 2) агентиви; 3) назви речовин; 4) локативи. Тематичне членування гірничої термінології дає можливість встановити місце кожного терміна в її цілісній структурі, виявити сукупність семантико-парадигматичних зв'язків і відношень між термінами тієї чи іншої лексико-тематичної групи та між групами, а також простежити ло-

гічну та лінгвістичну системність гірничої термінології загалом.

Назви предметних дій займають важливе місце в у гірничій термінології, бо процесові властивості об'єктів належать до найсуттєвіших ознак досліджуваної терміносистеми. Крім того, віддієслівні іменники є необхідним знаряддям мовного ущільнювання наукового тексту і узагальнення виражених у ньому думок.

Гірничі терміни та терміноелементи в англійських назвах предметних дій творяться переважно від дієслівних основ за допомогою суфікса **-ing** та безсуфіксним способом: *crashing* (дроблення), *timbering* (кріплення), *inwashing* (намивання).

У складі англійських науково-технічних термінів – назв предметних дій можна вичленувати інтернаціональні суфікси: **-tion, -ing**.

Активне термінотворення зосереджене в межах однієї моделі – віддієслівних іменниках з суфіксом **-tion, -ing, -ion**. Ці похідники є основним засобом творення найменувань фізичних та хімічних явищ безвідносно до часу їх протікання, наприклад: *silicatization* (силикатизація), *recultivation* (рекультивация), *relaxation* (релаксація), *filtration* (фільтрація), *deformation* (деформація), *waterproofing* (гідроізоляція), *reperlanation* (пенепленізація), *abrasion* (абразія), *modulation* (модуляція), *absorbation* (абсорбція), *adsorbation* (адсорбція), *accumulation* (аккумуляція) (СГТ), тоді як інші за допомогою суфікса **-ity**, наприклад: *ability* (здатність), *similarity* (схожість), *complexity* (складність) (Н).

Агентиви – одна з категорій назв діячів на означення осіб за родом діяльності, фахом, заняття. Агентиви виражаються іменниками. У гірничій термінології агентиви становлять численну семантичну групу. Ядром її є віддієслівні похідні, а також відіменні утворення. Назви виконавців дії – це напівпредикатні імена, оскільки в їхньому значенні наявна сема «той, хто виконує дію».

Назви виконавців дії утворюють афіксацією, субстантивацією, осново- та словоскладанням. У гірничих термінів-агентивів до найпродуктивніших належать утворення на **-or, -er**, вони характеризують виробничу діяльність осіб: *collapser* (обвальник), *hanger* (обв'язувальник), *edgeer* (обкладник), *loader* (навантажувальник), *investigator* (випробувач), *kindler* (розпалювач), *cutter* (розрізувач), *broacher* (протягувач), *fitter* (арматурник), *rammer* (утрамбовувальник), *redger* (драгувальник), *dresser* (обрубник), *shot-firer* (підривник), *driller* (свердляр), *hitcher* (бурильник), *breaker* (відбійник), *prospector* (розвідник), *caster* (залівальник), *miner* (гірник), *drainager* (дренажник), *planer* (проектувальник), *friabler* (розсипальник), *controllor* (регулювальник), *sampler* (пробовідбірник), *sandstreamer* (ніскострумник), *orehaulier* (рудовідкатник), *peat extractioner* (торфвидобувник), *mine surver* (маркшейдер) (СГТ).

Суфікс **-ist, -er** широко використовують у віддієслівних іменниках – назвах осіб за характером діяльності: *miner* (гірник), *geotechnicist* (геотехнік), *geophysicist* (геофізик), *tunneller* (прохідник), *fettler* (підрубник), *peat-cutter* (торф'яник) (ГРК).

Агентиви гірничої термінології активно утворюються за допомогою суфікса **-logist**: *volcanologist* (вулканолог), *geologist* (геолог), *technologist* (технолог), *seismologist* (сейсмолог) (ГРК).

Назви виконавців дії утворюються за допомогою суфікса **-er**, який в українській мові передається за допомогою непродуктивного запозиченого афікса **-тор**: *reperlanaser* (пенепленізатор), *restorer* (реставратор) (СГТ).

Назви, що означають речовини, в гірничій термінології виражаються іменниками. Вони тісно пов'язані з терміносистемами різних наук (хімії, медицини, біології, геотехніки тощо) і постійно поповнюються за їхній рахунок [4, с. 368]. Серед назв речовин, утворених афіксальним способом, трапляються відіменникові, віддієслівні та відприкметникові похідні, що оформлені за допомогою продуктивних запозичених суфіксів, **-ine, -it**: *clarotelite* (кларотеліт), *clarovitrite* (кларовітрит), *clarodurite* (клародурит), *clarofusite* (кларофузит), *clarinite* (кларініт), *datolite* (датоліт), *bakelite* (бакеліт), *chalcocine* (халькоцит), *chalcophanite* (халькофаніт), *chalcanthite* (халькантум), *alexandrite* (олександрит), *haydite* (керамзит), *quartzite* (кварцит) (ГРК). Широко використовують запозичені суфікси: **-ine, -ite** (український відповідник **-ін/-ин**) *alanine* (аланін), *quinine* (хінін), *kaolin* (каолін), *paraffin* (парафін), *sylvite* (сильвін), *tourmaline* (турмаїн), *tietine* (тієтин), (СГТ), **-an (-ан)** *obsidian* (обсидіан), *tietan* (тієтан) (ГРК). За допомогою суфіксів **-ine, -el, -ium, -on** (укр. **-ій, -он, -як, -ець**) утворюють назви мінералів, хімічних елементів: *anticline* (антиклінорій), *gravel* (гравій), *potassium* (калій), *calcium* (кальцій), *magnesium* (магній), *synclinorium* (синклинорій), *argon* (аргон), *chalcedony* (хайцедон), *ketone* (кетон) (МС). Використовуються також непродуктивні суфікси **-ent, -an**, які творять терміни – назви речовин, що впливають на певні процеси: *absorbent* (абсорбент), *azo pigment* (азопігмент), *anticoagulan* (антикоагулянт) (ГРК).

Вживаються непродуктивний нульовий суфікс: *lime* (вапняк), *iron-ore* (залізняк), *shale* (сланець), *remnant* (останець), *lead* (свинець), *ruby* (рубін), *marl* (мергель) (МС).

Локативність – семантична категорія, до якої входять усі різновиди просторового значення. Виражає відображені в свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місце перебування, напрямок руху, контактність та дистантність розташування і подібне [4, с. 296].

У гірничій термінології найрозгалуженішу в значенневому й кількісному плані групу становлять приіменниково-відмінкові форми іменника, що позначають місце у внутрішніх межах предмета, на його поверхні, дистантне розташування, шлях руху, вихідний і кінцевий пункти руху *spoil* (майданчик для відвалу), *asphalt soil stabilization* (бітумізація у ґрунті), *eodometric test* (випробування в одометрі), *in-situ soil test* (випробування ґрунту на місці залягання), *oven-dried* (висушений в сушильній печі), *failure of construction* (несправність у конструкції), *crop out* (відшарування гірської породи), *shear failure* (зруйнування при зсуванні), *in situ* (на місці залягання), *negative friction* (негативне тертя по боковій поверхні), *time-dependent settlement* (осідання в часі), (СГТ).

Назви знарядь праці означають апарати, знаряддя, інструменти, машини, механізми, облад-

нання, прилади, пристосування, пристрої і виражаються іменниками. Лексика означеної групи розгалужена відповідно до сфер її вживання: гірнична, технічна, сільськогосподарська, мінералогічна, геологічна, фізична, хімічна тощо [4, с. 364].

За словотворчими характеристиками назви знарядь близькі до назв виконавців дії. Для їх творення використовують здебільшого ті самі афікси. Найпродуктивніший для назв знарядь суфікс: **-er** (додається до дієслівних основ): *washer* (промивач), *piercer* (пробійник) (СГТ). У назвах знарядь праці продуктивний нульовий суфікс: *hold-down* (притискач), *helmet* (наголовник), *mandrel* (пробивач), *gutter* (жолоб), *bore* (бур), *console* (пульт), *kerf* (вруб), *lap* (притир), *bore* (зонд), *jack* (домкрат), *dragline* (драглайн), *air-lift* (ерліфт), *sink* (зумпф), *framework* (каркас), *filter* (фільтр), *shoe* (баумак), *chisel* (пізець), *remnant* (останець) (ГРК), *bolt* (прогонич), *gauge* (датчик), *bore-hole* (шпур), *grab* (грейфер), *lap* (притир) (СГТ).

Назви знарядь утворюють також за допомогою продуктивних суфіксів **-or**, **-en**, **-ent**: *resonator* (резонатор), *recoder* (рекодер), *anchor* (анкер), *equipment* (апаратура), *bulldozer* (бульдозер), *vibrator* (вібратор), *grader* (грейдер), *excavator* (екскаватор) (ГРК).

Назви знарядь праці у гірничій термінології часто творяться за допомогою основоскладання. Композити складаються з кількох основ, здебільшого поєднаних сполучними голосними **о**, **е**, **и**. Композити виникають переважно на ґрунті словосполучень, але порівняно з ними є ціліснооформленими номінативними одиницями, порядок розташування компонентів яких майже завжди сталий [4, с. 16]. В англійській мові іменники на позначення назв знарядь праці часто виражаються словосполученням. Визначальними для формування семантики композитних назв знарядь є об'єктні відношення компонентів дієслівно-субстантивованих сполучень: *deflectometer* (прогиномір), *sand washer* (ніскомийка), *discharger* (пневморозвантажувач), *pneumatic valve* (пневморозподільник), *ore unload* (рудовивантажувач), *ore eliminator* (рудовіддільник), *ore splinter* (рудодробарка), *sampler* (пробовідбірник), *ore elevator* (рудопідійомник), *ore divider* (рудоподільник), *ore cleanser* (рудопромивник), *water collector* (водозбірник), *piezometer* (п'езометр), *rysonometer* (п'ікнометр), *oedometer* (одометр) (СГТ).

І хоч основою гірничої термінології є терміни-слова, проте терміносистеми гірничих та технічних понять не обмежуються лише ними, бо переважною більшістю термінологічних одиниць є складені багатоконponentні терміни. А твірною основою різних типів термінологічних сполук є, звичайно, слова-терміни. Термінологічні багатоконponentні сполучення, на відміну від слів-термінів, характеризуються вищим ступенем конкретизації лексичних значень слів, бо називають єдине поняття чи реалію [7, с. 14].

В англійській дериватології синтаксичний спосіб творення термінів поєднанням слів різних типів є досить продуктивним, це прояв «аналітичної номінації», яку слід відрізнити від «синтаксичного словотвору» [5, с. 71], за яким похідні найменування трактуються як однослівні.

Термінологічні словосполучення мають семантичну цілісність, але ступінь її залежить від характеру компонентів і семантичних відношень між ними. Термінологічне значення таких словосполучень зумовлюється наявністю в них не лише номінативної, а й дефінітивної функції [5, с. 291]. Такі словосполучення прямо співвідносяться з глибоко пізнаними об'єктами навколишньої дійсності. У них яскраво виражені номінативна і когнітивна функції.

Аналітична деривація, тобто термінотворення складених номінацій, у сучасній термінологічній гірничій системі є одним із продуктивних способів. Саме у терміносполуках відображається вся комплексно-структурна складність певної наукової галузі. Залежно від кількості компонентів можна виділити три структурні типи словосполук: двокомponentні, трикомponentні і багатоконponentні терміни. Наприклад, двокомponentні: *boring rig* (бурова вишка), *borehole log* (бурова колонка), *boring crown* (бурова коронка), *bored pile* (бурова паля), *borehole*, *drill hole* (бурова свердловина), *abyssal zone* (абісальна зона), *absolute settlement* (абсолютне осідання), *active zone* (активна зона), *active porosity* (активна пористість), *artesian well* (артезіанська свердловина), *cushion course* (баластний шар) (СГТ); трикомponentні *active earth pressure* (активний тиск ґрунту), *cased borehole* (бурова свердловина з обсадкою), *biogenic rocks* (біогенні гірські породи), *plastic domain*, *plastic zone* (зона пластичних деформацій), *uniform grading* (однорідний гранулометричний склад), *igneous rocks* (вивержені гірські породи), *active measures of control* (активні заходи боротьби), *accumulative landforms* (аккумулятивні форми рельєфу) (СГТ); багатоконponentні: *bored pile with expanded base*, *cast-in-place bulb pile* (буронабивна паля з розширеною п'ятою), *flattening of Earth* (величина полярного стиску Землі), *amplitude of ground motion* (амплітуда сейсмічних коливань ґрунту), *characteristic pressure upon foundation soil* (нормативний тиск на ґрунт основи), *lower boundary of compressible strata* (нижня межа стисливої товщі) (СГТ) та інші.

Термінологічні сполуки є різновидом стійких словосполучень, а компоненти, з яких складається кожна терміносполука, поєднуються за певними лексичними та граматичними законами відповідно до здатності утворювати словосполучення у лексико-семантичному ряді слів. Як зауважує Колган О. В., кількість компонентів термінологічного словосполучення визначається значенневою стратегією, що виходить з певної галузі екстралінгвальної дійсності. За своїми можливостями експлікації необхідних ознак і сторін означеного поняття, раціональності й семантичної ємності цей спосіб номінації є важливим у зазначеній галузевій термінології [2].

Внаслідок комплексного дослідження дериваційної семантики гірничої термінології ми з'ясували, що гірнична термінологія – комплексна наука, в арсеналі якої широко репрезентована англійська гірнична термінологія та термінологія суміжних галузей: паливо видобувна (вугільна, нафтова, сланцева, торфова, видобування природного газу), рудодобувна (залізорудна, марганцеворудна, видобування кольорових руд, благо-

родних і рідкісних металів та ін.), гірничохімічна, гідромеліоративна.

Висновки. Дослідивши велику кількість тематично однорідних термінів, ми виділили такі види семантичних груп: 1) опредметнені дії і процеси; 2) агентиви; 3) назви речовин; 4) локативи; 5) назви знарядь праці. Це дало змогу встановити місце кожного терміна в цілісній структурі гірничої терміносистеми, виявити сукупність семантико-парадигматичних зв'язків і відношень між термінами тієї чи іншої лексико-тематичної групи та між групами, а також простежити логічну та лінгвістичну системність гірничої термінології загалом.

За словотвірною структурою можна виділити три типи англійських гірничих термінів: терміни-слова, терміни-композиції та терміни-словосполучення.

Термінодеривація гірничої справи використовує моделі та способи словотворення, найпродуктивніший з яких – суфіксальний (**-er, -or, -tion, -ine, -ite, -logist, -ing**) та конверсія, характерна для дериваційної системи англійської мови. Конверсію розглядають як різновид функціональної

транспозиції, як «процес перемещення слова в другій клас слів без додавання афікса» [9, с. 464]. Продуктивним способом термінодеривації в гірничій термінології є словосполучення. Терміносполучення в англійській мові зберігають свої особливі властивості (специфічну ідіоматичність, модельованість, бінарність структури). До відмінностей саме англійських словосполучень можна віднести значну кількість композитів у їх складі.

Проблеми сучасного англійського термінотворення і терміновживання зумовлені впливом двох чинників – глобалізацією сучасної науки і пов'язаним з нею широким впливом іншомовної лексики.

Дериваційні засоби гірничої термінології забезпечують спроможність терміноелементів входити до різних терміносистем. Це пояснюється насамперед екстралінгвальною зумовленістю термінологічного словотвору. Сучасний стан науково-технічної термінології свідчить про її постійний розвиток, дериваційні засоби науково-технічної термінології дають можливість усебічно поповнювати склад наукової гірничої терміносистеми.

Список літератури:

1. Бондарчук В.Г. Геологія родовищ корисних копалин України. – К.: Н – наукова думка, 1966. 30-2 с. (ГРК).
2. Колган О.В. Семантична та словотвірна структура української гірничої термінології. – Слов'янськ, 2008. 19-5 с.
3. Лазаренко Є.К. Мінералогічний словник. – К.: Наукова думка, 19 – 75. – С. 7-72 (МС).
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: «Сов. энциклопедия», 1990. – 685 с.
5. Мостовой М.І. Лексикологія англійської мови. – Х., 1993. – 256 с.
6. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: «Світ», 1994. – 215 с.
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: – Вища школа, 1993. – 366 с.
8. Українсько-російсько-англійський словник геотехнічних термінів / Укл. П. Бойко та ін. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 256 с. (СГТ).
9. Greenbaum S. The Oxford English Grammar. – New York: Oxford University Press, 1996.
10. Herbert A.J. The structure of technical English. Available from <http://www.uefap.com/materials/history/herbert.pdf> – Internet; accessed January 9, 2011.

Сидоренко Л.Н., Дерновая Т.А.

Черкасский государственный технологический университет

СОЗДАНИЕ ГОРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Горная наука и техника имеет развитые терминотерминосистемы, которые периодически уточняются и дополняются. Упорядочение, систематизация горной терминологии – важный компонент развития научной и практической деятельности в горной отрасли. Предлагаемая статья посвящена исследованию деривации английских горных терминов. В статье определены основные лексико-тематические группы горной терминологии. В выборке лексем исследованной терминотерминосистемы определены продуктивные аффиксы.

Ключевые слова: деривация, агентивы, локативы, аффиксация, композиты.

Sidorenko L.N., Dernova T.A.

Cherkasy State Technological University

FORMATION OF ENGLISH MINING TERMINOLOGY

Summary

Mining science and technology have developed systems of terminology that are periodically refined and supplemented. Organization and systematization of mining terminology are an important component of the development of scientific and practical activities in mining industry. The article is devoted to the derivation of English mining terms. It highlights the main lexical-thematic groups of mining terminology. Special attention is drawn to the peculiarities of linguistic formation of English mining terms through affixation.

Keywords: derivation, agentives, locatives, affixation, composites.

ЕМБЛЕМАТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ РИТУАЛЬНО-МАГІЧНОГО СЕМІОЗИСУ

Солецький О.М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті досліджується структурна організація магічних обрядів та ритуалів. Усі ритуальні дієства можна умовно назвати «емблемами дії», адже вони відтворюють традиційні, «відредаговані» часом та досвідом консервативні обряди, що мають сталі значення і структуру. «Емблематизм» первісного мислення висновується з особливостей первісної гносеології – з чуттєвого пізнання, відображення та потреби їхнього номінування. Магічні формули розглядаються як етапне явище в історичному семіотичному процесі. Тут візуально-вербальна синкретичність відображає лімінальну стадію переходу від понять-образів до понять-знаків.

Ключові слова: емблема, структура, магія, ритуал, обряд, вірування, сигніфікація, первісне мислення.

Постановка проблеми. Структуральна і смислова організація магічно-ритуальних процесів криється у принципі взаємодії, що, певною мірою, віддзеркалює семіотичну взаємодію знака і предмета у будь-яких первісних семантичних процесах. Розглядати магічні обряди поза цим неможливо, що підтверджують дослідження О. Веселовського, В. Давидюка, Ф. Колесси, О. Потебні, М. Сумцова, В. Топорова та багатьох інших. «До подібної думки, – зазначає В. Давидюк, – може спонукати й наявний у них (замовляннях – О.С.) безпричинний спосіб зв'язку окремих предметів і явищ, який нічим не відрізняється від способу хаотичного нагромодження предметів у настінних розписах верхнього палеоліту» [5, с. 233]. На думку Н. Толстого, замовляння, як правило, «не лише фольклорний текст, але й визначена дія конкретного діяча з певними предметами» [20, с. 135], у якому виявляються «зримі риси індоєвропейського і праслов'янського замовляньського мистецтва» [20, с. 135].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емблематична форма має свою, впорядковану тривалими історичними процесами мовного розвитку, смислоконструювання, диференціацією культурної аксіології, прагматику, структуру та візуально-вербальну репрезентативність, на чому акцентують О. Григор'єва, О. Махова, О. Михайлова, П. Дейлі [3; 10; 11; 22]. У працях українських та зарубіжних учених неодноразово відзначалось [4; 5; 9; 14], що міфологія та магія опирається на символічне мислення, а найменшою одиницею ритуальної семіотики є символ [21]. Структура символу визначається як «семантична», тобто «вона залучена у відношення знаків і символів з предметами, до яких вони належать» [21, с. 33]. Для природи символу характерні: багатозначність, об'єднання диспарних сигніфікацій, що взаємопов'язані через аналогію та асоціацію з реальним та уявним, конденсування та редукування в єдиному образі розлогої фабули, історії, дуалістична поляризація семантики [21, с. 33].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Визначені Віктором Тернером ознаки проявляються не ізольовано і не є його апріорними властивостями, а окреслюються лише в певних структуральних конструктах та семіотичних системах. Однією з таких є емблематична модель сигніфікації, що синкретизує візуальні та вербальні знаки у єдину семантичну форму.

Мета статті. У цій статті розгортаємо задекларовану у попередніх студіях [16; 17; 18] тему, акцентуючи насамперед на емблематичній структурованості магічних обрядів та ритуалів, що випливає з загальної системи смислотворення первісної міфології.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні «Український фольклор (Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклю)» Віктор Петров з жалем відзначав, що збирачі фольклору «ігнорували побутово-обрядову сторону замовляння» [13, с. 49], «вони записували виключно словесний текст заговору і не звертали уваги на обстановку, на спосіб діяння» [13, с. 49]. Таке розмежування безперечно не сприяло адекватному відтворенню і практичному розумінню магічних дійств, і переводило їх у невідповідну первісним принципам систему сигніфікації. «Припущення, ніби в фольклорно-етнографічній практиці слово існує само по собі й дія сама по собі і що їх відокремленість є стадіальною розчленованістю окремих етапів, які в процесі історичного розвитку заступали один одиний, є хибним припущенням. Цієї помилки не уник ні Потебня, ані його наступники, вважаючи приміром, що заговори розвинулися з чар і словесна формула в заговорах з'явилася як додаток до дії» [13, с. 4-5].

Заглиблюючись в етимологічні коментування історії походження конкретних словоформ, їх еволюцію та семантичну модифікацію, дослідники робили узагальнення діахронного характеру, оминаючи конкретні ситуативні синхронні особливості, що часто визначалися ритуальним контекстом. Слово у таких структурах мало «ритуальне значення» і було одним з складових елементів загальної сигніфікативної структури. Зосередження уваги лише на семантиці окремих слів або образів, що входять до замовляння, надає можливість відстеження лексичної історії, і лише частково міфологічно-ритуальної чи обрядової, відтак є лінгвістичною, а не фольклористичною верифікацією. Через те визначення смислових акцентів конкретних обрядів опиралося на принцип символізму. Зокрема такі настанови домінували у працях О. Потебні: «Рожа лікується висіканням вогню і прикладанням червоного сукна на хворе місце, тому що рожа зближується у мові з вогнем і червоним кольором» [14, с. 7].

Подібних прикладів у дослідженнях видатного українського вченого доволі багато. Рожа, яка

в цитованому фрагменті, на думку О. Потєбні, «зближується у мові з вогнем і червоним кольором», насправді у цьому конкретному замовлянні зближується не через мовне, а через асоціативно-уявне перенесення, що має не вербальну, а зображальну (візуальну) аналогію. А словесний супровід, який не згаданий дослідником, власне міг би стати основою для подібних спостережень. У збірнику П. Єфименка, де представлені словесні формули замовлянь, на запитання крові віднаходимо такий варіант: «Тамъ на горѣ туры орали, красну рожу сіяли; красна рожка не зошла; тамъ стояла дѣвка; коло синяго моря без ребра овечка стояла; кры червонного моря червонный камень лежить. Де сонце ходить, тамъ кровь знимається; де сонце заходить, тамъ кровь запикається» [6, с. 13]. Текст замовляння переповнений символічними сигніфікаціями. Вони позначають аналогії за кольором предмета: «красна рожка», «овечка без ребра», «червоне море», «червоний камінь», «кров»; та аналогії процесуальні, що пов'язані з функцією «видозміни», «переробки», «трансформації», що складаються з двох конотацій – стало: «стояла дѣвка», «овечка стояла», «камень лежить», і змінного: «туры орали», «рожу сіяли», «рожа не зошла», «сонце заходить», «кров знимається», «кров запикається». Процес «одужання» асоціативно зв'язаний з господарськими культурами («орали», «сіяли»), з уламками обряду «жертвопринесень» («коло синяго моря без ребра овечка стояла»), сонцепоклонництвом («Де сонце ходить, тамъ кровь знимається; де сонце заходить, тамъ кровь запикається»). Усі вони мають емблематичну виразовість, контурно відображають візуальні, неконкретизовані часовими та просторовими посиланнями загальні картини («тамъ на горѣ туры орали», «коло синяго моря без ребра овечка стояла», «кры червонного моря червонный камень лежить»), що складаються в каталог-палімпсест. Символічні маркування торкаються центрального образу обряду – «крові» і процесу трансформування (лікування) – «запикання рожі». Цілісно текст позбавлений сюжетної концентричності, тут вона символічна. Словесна модифікація нагадує фабулу сну чи візії, зміненого стану свідомості, що характерно для усіх ритуально-магічних церемоній. З вербальним супроводом згадані О. Потєбнею ритуальні дії набувають цілісного представлення, де конкретні візуалізовані маніпуляції сполучаються з особливим типом тексту, який має свою «семіотичну філософію», символічну репрезентативність, впорядковані домінантні знакові центри, узагальнено – свій мовний код. Логіка цієї конструкції можлива лише у такій системі, що розгортається за сценарієм «емблематичної дії» і позиціонується як процес переродження, реінкарнації чи творення.

З-поміж усіх фольклорних жанрів, на думку Віктора Петрова, «зв'язок уявлення, образу й безпосередньої практичної функції найвиразніше виступає в заговорах (шептаннях, замовляннях)» [13, с. 10]. У цей синкретичний перелік варто додати «слово», як невід'ємний атрибут смислової міфологічної структури. У такому поєднанні вона стає універсальним узагальнюючим принципом, що характеризує усі жанрові різновиди магії. Подібним чином ставився до класифікації магіч-

них типів Михайло Грушевський, зважаючи не на диференціальні, а на об'єднавчі, споріднені ознаки. «Читач помічає, що я не маю охоти йти слідами дослідників, які старались докладно розмежувати різні категорії молитов-заклять: побажання, прокльони, замовляння, закляття, молитви (передхристиянського характеру). Я вважаю, що се все тільки нюанси одної магічної гадки, котрі доволі тяжко класифікувати по таким розділам, і не бачу навіть потреби такої систематизації» [4, с. 138]. Цілком слушним видається міркування тих учених, які розглядають магію та її умовно класифіковані за призначенням жанри як невід'ємну частину міфопростору. Віктор Давидюк акцентує на тому, що «якою б не була в тексті (замовляння – О.С.) частка імпровізації, виконавець змушений будувати його за існуючими правилами, основним з яких є зближення з міфологічним виміром» [5, с. 233], М. Новикова переконана, що всі «замовляння породжені ще живим міфом» [12, с. 19]. Від міфології магія переймає семіотичну модель впорядкування смислової прагматики, принципи та методи сигніфікації, що опирається на емблематичну структуру і філософію. Паралелізм, суміжність, аналогія – усі ті ознаки, що окреслюються дослідниками як провідні поетологічні норми цього виду народної творчості, є виявом емблематичного позначення конкретних уявлень та переконань. Вони постають у формах візуального та вербального перенесення на якийсь конкретний, реально зримий образ, предмет, процес і їхня семантика розкривається у структурних взаємодоповненнях. Зокрема, топлення воску – стає частиною різноманітних контамінацій, що позначають – танення від кохання серця, скрапування життя (життєвого часу), візуалізування контуру переляку і має амбівалентні властивості – зняття вроків, лікування, привороту, заподіяння хвороби чи смерті. Конкретизація одного з цих функціональних різновидів відбувається в емблематичній структурі, у якій вербальний супровід (примовляння, шептання, казання) та візуальна маніпуляція мають когерентну властивість.

Невипадково у дослідженнях, що розглядають своєрідність магічних формул лише на основі вербального супроводу, повсякчас натрапляємо на спроби централізації у таких текстах домінантного образу чи їх системи, що унаочнюють символічну вираженість і у яких екстраполюється загальна ідеологія обряду. «Як агенти чужого світу фігурують у вербальній магії численні змії (не тільки як персонажі замовлянь від укусу змії, а й у любовних та лікувальних текстах)» [1, с. 73]. Такі інтенції нав'язує логіка і філософія магічно-ритуальних дій, що потребують емблематичної схеми, яка пропорційна первісним гносеологічним операціям, вагоме місце у яких займає інтелектуальна практика смислонаповнення візуальних вражень, їхнє деталізування, відокремлення з загального пізнавального потоку і семантизація. Ця проблема водночас вказує на складну і своєрідну асоціативність первісної психології, як це бачимо у працях В. Глєзера, Д. Жданова, Ф. Клікса, В. Розіна, С. Симоненко [2; 7; 8; 15; 16], у яких доведено – «процес становлення знаку нерозривно пов'язаний з розвитком форм психічного відображення» [16, с. 272].

Пізнавальні процеси завжди опираються на аналогії та порівняння з відомим. Відповідно й функції первісних візуальних символів мали гносеологічне спрямування. Вони ставали наочними замінниками предметів і створювали умови для операційної, алгоритмічної діяльності у межах можливостей архаїчного мислення. Наочний образ отримує статус знака, який поступово заміщує візуалізований предмет. На думку багатьох дослідників, властивість «регуляційного заміщення» значною мірою розкрилася у магічному семіозисі. «Крім пізнавальної функції передачі інформації, – стверджує С. Симоненко – знаки несуть у собі ще і функцію регуляції із зовнішнім світом, через застосування магічної сили: що здатна викликати чи попередити щось незвичайне, вигнати надприродні сили чи перемогти їх. Таким чином, за наочними образами-символами, завдяки їх властивості вказівки та заміщення, закріплюється регулятивна функція наочного образу» [16, с. 275].

Усе це дає підстави розглядати магічні формули як етапне явище в історичному семіотичному процесі та загалом в контексті явищ глоттогенезу. Тут візуально-вербальна синкретичність відображає лімінальну стадію переходу від понять-образів до понять-знаків. Уламки цього складного і довготривалого процесу по-різному «законсервовані» у міфології та обрядовій творчості, його принципи і методика повсякчас зринають у різних типах ритуальних дійств і ворожінь. Так, уявлення про хворобу та її лікування розгорталось у аналогіях до господарських та біологічних процесів, які мали свої наочні ілюстрації змін та трансформацій. «Підкорення» землі (саджання, вирощування, збирання урожаю) переносилось на «підкорення» хвороби (біологічних змін у людському тілі), перебіг якої ототожнювався до процесів росту рослин.

Поширеним, зокрема, було ідентифікування абсцесу чи нариву як «затовченого» волосся або хробака («волоса»), яке оживає і впирається в тіло. «Беруть нѣскольکو пустыхъ ржаныхъ колосьевъ, связываютъ ихъ в пучокъ, поливають теплою непочатою водою и, прикладывая колосья эти къ больному мѣсту, приговариваютъ: «Волось, волосъ, выйди на колось!»». Вѣрятъ, что послѣ этого волосъ выйдетъ изъ больнаго мѣста и обматывается вокругъ колосьевъ» [6, с. 9]. Наочна частина обряду є імітацією процесу «засівання» і відтворює окремі його етапи: саджання,

поливання. Вона доповнюється словесним текстом-звертанням до персоніфікованого предмета хвороби. І перша, і друга – є різними виразовими семіотичними представленнями однієї ідеї. Її синкретичне втілення виразно емблематичне.

Формули магічних обрядів розкривають не лише зміст первісних світоуявлень, їхнє семантичне наповнення, а насамперед можливі для цього етапу семіотичної еволюції структури їхнього втілення та форматування. Загалом, у магічному світогляді проглядаються наполегливі спроби емблематичного пояснення складних і незрозумілих для первісного інтелекту процесів та явищ. Візуальні спостереження за змінами у природі (ростом та всиханням дерев, нагріванням та охолодженням, топленням тощо) ставали основою для пояснення актуальних переживань, що торкалися не лише фізичної, але й душевної сфер людського буття.

Замовляння, що пов'язані з психоемоційною сприйнятливістю, зорганізовані як своєрідні «переплавлення» фізичних, матеріальних субстанцій у душевні. Розуміння абстрактних чуттєвих переживань (кохання, переляку, страху) засновується на аналогіях до наочних фізичних процесів, які стають елементами емблематичних магічних маніпуляцій. Уявлення «зміни», «трансформування» теж має фізичну, предметно зображувану основу. У замовляннях, що пов'язані з модифікаціями «почуттєвості» (привертання уваги коханого, «насланя кохання»), яскраво виражені ознаки таких вірувань. Видозміна емоційного ставлення об'єкта чар до суб'єкта магічних дій реалізується через вплив на елементи або відбитки (копії) частин його тіла, через які можна змінити його чуття, мислення, свідомість.

Висновки. Фрагментарно окреслені нами структуральні форми візуально-вербальної взаємодії в семіозисі магії та ритуалу вказують на актуальність та потенціальність дослідження під таким кутом зору. Їхню модифікаційну природу відстежували окремі українські вчені, фіксуючи різні прояви у міфології, релігії, магії та обрядовості українського народу. Саме емблематична структура була формою смислоконструювання систем первісного мислення, визначала впорядкування семіотичних відношень між світом та людиною, була перенесена з язичництва у християнство, адаптована та асимільована під нове ідеологічне спрямування через заміну складових елементів, номінувань та іконічних візуалізацій.

Список літератури:

1. Борисюк І. Замовляння в системі архаїчних магічних практик: структурно-семіотичний аналіз / І.В. Борисюк // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Філософія. – 2015. – Т. 257, Вип. 245. – С. 71-76.
2. Глезер В. Зрение и мышление / В.Д. Глезер – Л.: Наука, 1985. – 246 с.
3. Григорьева Е. Эмблема: Очерки по теории и прагматике регулярных механизмов культуры / Е. Григорьева. – М.: Водолей Publishers, 2005. – 232 с.
4. Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 1 / Упоряд. В.В. Яременко; Авт. передм. П.П. Кононенко; Приміт. Л.Ф. Дунаєвської. – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
5. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Давидюк. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 324 с.
6. Ефименко П. Сборникъ малороссійскихъ заклинаний / П.С. Ефименко. – Чтенія московські, 1874. – 70 с.
7. Жданов Д. Возникновение абстрактного мышления / Д.А. Жданов. – Харьков, 1969. – 173 с.
8. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление: История развития человеческого интеллекта / Ф. Кликс. – Киев: Вища школа, 1985. – 296 с.

9. Леві-Строс К. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – 324 с.
10. Махов А. Феномен емблеми (подступы к пониманию) / А. Махов // Махов А. Эмблематика. Макрокосм. – М.: Intrada, 2014. – С. 5-127.
11. Михайлов А. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи / А. Михайлов // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М.: Наследие, 1994. – С. 326-391.
12. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / Марина Новикова // Українські замовляння / Упорядник М.Н. Москаленко. – Київ: Дніпро, 1993. – С. 7-33.
13. Петров В. Український фольклор (Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклу) / Віктор Петров. – Мюнхен: Український вільний університет, 1947. – 142 с.
14. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А. Символ и миф в народной культуре / Сост., подг. текстов, ст. и коммент. А.Л. Топоркова. – М.: Лабиринт, 2000. – 480 с.
15. Розин В. Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и понимает мир / В.М. Розин. – М.: Эдиториал УРСС, 1996. – 224 с.
16. Симоненко С. Особливості становлення в антропогенезі знаково-символічної функції візуально-мисленнєвого образу / С.М. Симоненко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах / За ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 8. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 272-284.
17. Солецький О. Емблематичний код міфу (синкретичні форми первісних культово-релігійних відображень) // «Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомилинського. Серія: Філологічні науки (літературознавство)». – № 2 (16), жовтень 2015. – С. 265-271, с. 291-297.
18. Солецький О. Емблематичний фокус слова (емблематичні моделі семіозису) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 41. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. – С. 57-62.
19. Солецький О. Емблематична форма як модель смислотворення // Spheres of Culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. Volume XIII. – Lublin, 2016. – С. 33-43.
20. Толстой Н.И. Из наблюдений над полесскими заговорами // Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне / Отв. ред. Н.И. Толстой; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М., 1986. – С. 135-143.
21. Тэрнер В. Символ и ритуал / Сост. В.А. Бейлис и автор предисл. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. – 277 с.
22. Peter M. Daly Literature in the light of the emblem: structural parallels between the emblem and literature in the sixteenth and seventeenth centuries. – University of Toronto Press, 1998. – 283 p.

Солецкий А.М.

Прикарпатский национальный университет имени В. Стефаника

ЭМБЛЕМАТИЧЕСКИЕ МОДИФИКАЦИИ РИТУАЛЬНО-МАГИЧЕСКОГО СЕМИОЗИСА

Аннотация

В статье исследуется структурная организация магических обрядов и ритуалов. Все ритуальные процессы можно условно назвать «эмблемами действия», ведь они воспроизводят традиционные, «отредактированные» временем и опытом консервативные обряды, имеют постоянное значение и структуру. «Эмблематизм» первобытного мышления выисывается из особенностей первоначальной гносеологии – из чувственного познания, отображения и потребности их номинирования. Магические формулы рассматриваются как этапное явление в историческом семиотическом процессе. Здесь визуально-вербальная синкретичность отражает лиминальную стадию перехода от понятий-образов к понятиям-знакам. **Ключевые слова:** эмблема, структура, магия, ритуал, обряд, верования, сигнификация, первобытное мышление.

Soletsky O.M.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

EMBLEMATIC MODIFICATION OF RITUAL MAGICAL SEMIOSIS

Summary

The structural organization of ceremonies and rites has been examined in the paper. All ceremonies can be called «emblems of action» because they duplicate traditional conservative rituals, which were «revised» by time and practise, and have a permanent significance and structure. The «emblematicity» of the primeval thinking arrives from the peculiarities of the primordial gnoseology, from sensory perception, representation and the necessity of their nomination. The theurgical formulae have been regarded as a turning point in the historical semiotic process. Visual and verbal syncreticity reflects here the liminal phase of conversion from image notions to sign notions.

Keywords: emblem, structure, theurgy, ceremony, ritual, beliefs, signification, primeval thinking.

УДК 81'37:001.4=11:005

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ПАРЦЕЛИ SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ НА ОСНОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДОМЕНУ MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ

Суначова Н.С.

Полтавський університет економіки і торгівлі

У статті здійснено семантичний аналіз термінів парцели SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ, базований на мережній концептуальній моделі поняття MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ. Досліджуване поняття розглядається як макроконцепт, або домен, конституйований низкою парцел, пов'язаних між собою на підставі базисних пропозиціональних схем. У кожній парцелі виокремлені концепти, які належать до її ядерної зони та до зони поширення. Зона поширення специфікує ядерну зону парцели. Парцела SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ аналізується на предмет її термінологічної щільності.

Ключові слова: англomовна терміносистема менеджменту, домен, концептуальна модель, парцела, семантичний аналіз, термін.

Постановка проблеми. Проблема взаємозв'язку мови та людини перебуває в центрі лінгвокогнітивного дослідження мови, що стало однією із головних тенденцій сучасної наукової парадигми на зламі XX–XXI ст. Сучасна наука про мову пов'язує мовленнєву діяльність з різними видами людської діяльності, що уособлює її особистісно-орієнтований та антропоцентричний характер. Антропоцентризм системи мови потребує виявлення та дослідження взаємозв'язку між мовою та її носієм у ході вивчення та аналізу лексичного матеріалу, тому когнітивна лінгвістика відкриває новий етап у дослідженні слово- та термінотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях, присвячених дослідженню англomовних термінів менеджменту, розглядалися: їх словотвірні особливості (К.В. Житнікова), у тому числі інновації (М.В. Белозьоров, Ю.А. Задний, М.О. Костева), їх прагматико-дискурсивні (І.Ю. Євдокимова, К.В. Житнікова, Л.П. Науменко), семантико-когнітивні (І.В. Извольська, В.П. Косякова) та типологічні аспекти (О.О. Агаєва, О.О. Клименко, М. О. Костева). Доробок цих праць потребує доповнення у світлі новітніх теоретичних концепцій.

Актуальність дослідження термінів англomовної терміносистеми менеджменту зумовлена тим, що вони функціонують майже у всіх сферах соціально-економічного життя суспільства, а тому потребують комплексного аналізу, здійснюваного з урахуванням положень традиційної лінгвістики, а також нових положень когнітивної лінгвістики, яка є провідним напрямом антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше представлено семантичну класифікацію термінів менеджменту на позначення концептів, що номінують поняття «підлеглі», на підставі мережної концептуальної моделі, яка структурує поняття MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ.

Мета статті. Метою статті є здійснення семантичного аналізу термінологічних одиниць парцели SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ макроконцепту MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ. Поставлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких

завдань: 1) встановити ядерну зону та зону поширення парцели SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ; 2) здійснити семантичну класифікацію досліджуваних термінів на підставі концептуальної моделі поняття MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ; 3) представити кількісний аналіз термінологічних одиниць, які входять до ядерної зони та зони поширення досліджуваної парцели.

Моделювання концептуальної мережі макроконцепту MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, яка дає можливість здійснити семантичну класифікацію англomовних термінів менеджменту, спиралося на методику концептуального аналізу (*Семантика лінгвальних мереж*), розроблену С. А. Жаботинською [1].

Терміносистема менеджменту узгоджується із системою взаємопов'язаних понять, представлених у макроконцепті MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, який є концептуальним доменом, конституйованим низкою парцел: MANAGEMENT / УПРАВЛІННЯ як діяльність, MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ, GOAL / МЕТА управління, ORGANIZATION / ОРГАНІЗАЦІЯ, RESOURCES / РЕСУРСИ, SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ, PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО, RESULT / РЕЗУЛЬТАТ, ENVIRONMENT / СЕРЕДОВИЩЕ. Зв'язок між парцелами може бути відтворений за допомогою моделі концептуальної мережі, яка формується базисними пропозиціональними схемами. Структура домену створює загальні засади для семантичної класифікації термінологічних одиниць.

Кожна з парцел домену MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ містить концепти, позначені близькими за змістом термінологічними одиницями, які належать до різних частин мови. Лексичні значення цих одиниць специфікують зміст парцели. Серед тематично близьких концептів, представлених у парцелі, є ті, що утворюють її ядро та зону поширення.

Результати аналізу термінологічних одиниць, які утворюють семантичні групи ядра та зони поширення парцели, демонструють, що з дев'яти представлених у домені парцел, найчисельнішою є парцела SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ.

Ядерна зона парцели SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ номінується термінологічними одиницями, які належать до семантичної підгру-

пи «підлегли». До її складу входять іменники на позначення об'єкта управління – *subordinate, employee, worker, white-collar, laborer, blue-collar, pink-collar*; іменники на позначення групи підлеглих – *staff, personnel, workforce, manpower, human resources, labour force*; прикметники, дериваційно пов'язані із зазначеними іменниками, – *white-collar, blue-collar, pink-collar*; дієслова, дериваційно пов'язані із зазначеними іменниками, – *to subordinate, to employ, to work, to staff*. Різниця у значеннях іменників та прикметників полягає, як правило, у функціональних обов'язках працівників.

Розуміння об'єкта менеджменту базується на протиставленні суб'єкт – об'єкт (керівник – підлеглий): *a manager has several subordinates under his or her direct supervision, the manager at each level has few or many immediate subordinates* [9, с. 328].

Терміни **subordinate n, employee n** мають у якості спільного семантичного компоненту значення «нижчий за рангом (статусом)» і позначають осіб, які працюють під керівництвом іншої особи. Термін **subordinate n** номінує особу, яка підпорядковується іншій, вищій за рангом, особі: *a person under the authority or control of another within an organization* [4, с. 1511]; *a person who has a lower or less important position in an organization than someone else* [10, с. 1743]; *an employee ranked below another in terms of seniority or office hierarchy* [8, с. 416]. Термін **employee n** вказує, як правило, на найманого працівника: *someone who is paid to work for an organization, especially someone who has a job of low rank* [7, с. 153].

Термін **white-collar n** позначає працівника, який займається розумовою діяльністю: *any non-manual office worker, including clerical, administrative, managerial, and professional personnel* [8, с. 554]. Семантичний компонент значення *administrative, managerial* говорять про належність лексеми **white-collar n** до суб'єкту менеджменту, а семи *clerical i sales* відносить лексему до його об'єкта. У нашому дослідженні ми розглядаємо лексему **white-collar** як об'єкт менеджменту.

Лексеми **laborer n, worker n, blue-collar n** позначають робітників, що займаються фізичною діяльністю на промисловому підприємстві, яка зазвичай не потребує високої кваліфікації – **laborer n**: *a person engaged in physical work, especially of an unskilled work* [5, с. 975]; *an employee who performs manual or industrial labor* [4, с. 385]; **worker n**: *an employee who does manual or non-executive work* [10, с. 1816]; *one of the people who work for an organization or business, and are below the level of manager* [7, с. 526]. Термін **blue-collar n** вказує на робітників, які займаються фізичною діяльністю на противагу тим, які працюють в офісах: *a manual worker as opposite to an office worker* [8, с. 63].

Через невідповідність новій концепції у сфері управління людськими ресурсами найбільш розповсюджені донедавна терміни **worker n i laborer n** детермінологізуються та витісняються зі сфери активного вжитку терміносистеми менеджменту. Замість них все частіше починає вживатися термін **employee n**, що служить підтвердженням нової концепції: робітник – це партнер. Однак тер-

міни **worker n i laborer n** беруть активну участь у творенні нових похідних одиниць терміносистеми (*workless, worklessness, portfolio worker, work-life balance, labor tourist* [2, с. 353, 354, 265, 210]).

Гендерно маркована лексема **pink-collar n** номінує працівника жіночої статі, який працює, як правило, в офісі: *employed in a job that is traditionally considered to be women's work* [11].

Розглянемо терміни, що позначають підгрупи підлеглих.

Лексеми **human resources n, staff n, personnel n** позначають загальну кількість працівників, які працюють в організації – **human resources n**: *the personnel of a business or organization, regarded as a significant asset in terms of skills and abilities* [7, с. 225]; **staff n**: *a group of people assisting a chief, manager, president* [6, с. 306]; *the people who work for an organization or business* [7, с. 460]; **personnel n**: *people employed in an organization or for a service or undertaking* [5, с. 1235]; *the personnel of a business or organization, regarded as a significant asset in terms of skills and abilities* [8, с. 260]; *a term used to describe the individuals who make up the workforce of an organization* [5, с. 384]; *the persons employed in a business or organization* [3, с. 695].

Лексема **workforce n** застосовується, як правило, для позначення загальної кількості працівників, які задіяні у виконанні якогось особливого завдання чи проекту в організації: *the workers employed in a specific project or activity* [3, с. 1126]; *all workers employed by a specific organization or nation, or on a specific project* [5, с. 1821];

Лексеми **manpower n, labour / labour force / labor power n** номінують загальну кількість працездатних осіб (країни, області, регіону) – **manpower n**: *all the workers available for a particular kind of work in a particular area* [5, с. 967]; *the number of people working or available for work or service* [10, с. 251]; **labour / labour force / labor power n**: *all the people who are able to work in a country or area* [5, с. 846]; *the body of people who are at least 14 years old and are either employed or available for employment* [3, с. 788].

Згідно з інноваційною філософією у сфері управління людськими ресурсами відбувається витіснення зі сфери вживання низки термінів, які концептуально не відповідають принципам філософії менеджменту і є «політично некоректними», адже вони викликають негативні асоціації з «класовими» відносинами та містять у своїй семантиці ідеологічну конотацію. Поступова заміна синонімічних термінів *personnel, workforce, manpower, labor / labor force / labor power*, які позначають робітників, на термін *human resource* має глибокий філософський зміст: усвідомлення провідної ролі людського фактору у промисловості.

Зона поширення парцели SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ позначається термінами, які відносяться до таких семантичних підгруп:

• «різновиди професій, посад»:

clerk n – клерк, службовець контори, канцелярист, секретар; **receptionist n** – секретар у приймальні; **secretary n** – секретар; **floorwalker n** – черговий адміністратор; **agent n** – агент, довірена особа, посередник, представник; експедитор;

• «ролі й обов'язки працівників»:

regular n – постійний робітник; **jobber n** – відрядний працівник, людина, яка займається випадковою роботою; **careerist n** – кар'єрист; **salaried adj** – що одержує платню (оклад), штатний, що передбачає твердий оклад (про посаду); **full-time adj** – працюючий повний робочий день (повний робочий тиждень);

• «професійні якості працівника»:

experienced adj – кваліфікований, досвідчений; **qualified adj** – кваліфікований, компетентний; **skillful / skilled adj** – досвідчений; **goal-directed adj** – цілеспрямований; **inexperienced adj** – недосвідчений; **unqualified adj** – некваліфікований; **low-skill (low-skilled) adj** – некваліфікований, що має низьку кваліфікацію (про робітника); що не потребує високої кваліфікації (про роботу); **to job-hop v** – часто змінювати місце роботи;

• «професійна підготовка»:

probation n – стажування, випробувальний період; **checklist n** – перелік контрольних питань (напр., перелік питань, які потрібно обговорити з новим співробітником); **multiskilling n** – багатопрофільна підготовка; **entry-level adj** – початковий (що відноситься до першої роботи чи до першого досвіду діяльності в певній галузі); **to reskill v** – навчати працівників новим професійним навичкам і вмінням (особливо безробітних);

• «форми та види професійної діяльності»:

outwork n – робота поза підприємством; **self-employment n** – індивідуальна трудова діяльність; індивідуальне підприємництво; **deskbound adj** – канцелярський, сидячий (про роботу з паперами); **remunerative adj** – добре оплачуваний (про роботу, посаду); вигідний, прибутковий; **to job-share v** – розділяти роботу (займати одне робоче місце спільно з іншою особою, працюючи на умовах неповної зайнятості).

Загальна кількість термінологічних одиниць, співвіднесених із парцелю SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ – 247 одиниць (20 термінів – назв понять ядерної зони, 227 термінів – назв понять зони розширення парцели).

Висновки і пропозиції. Семантична підгрупа «підлеглі» ядерної зони парцели SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ містить синонімічні іменники на позначення підлеглого (об'єкта управління) і груп осіб, на які спрямовані дії управлінців, а також прикметники і дієслова, дериваційно пов'язані із зазначеними іменниками. Семантичні підгрупи зони поширення парцели SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ включають терміни, які називають різновиди професій, посад, характеристики працівників відповідно до їх ролей і обов'язків, професійні якості працівника, дії, пов'язані із професійною підготовкою, а також форми та види професійної діяльності. Найбільш чисельними семантичними підгрупами зони поширення виявилися такі підгрупи як «форми та види професійної діяльності» і «ролі і обов'язки працівників», що підтверджує факт значимості ролі працівника (виконавця) та його діяльності для організації.

Парцела SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ продемонструвала найбільшу термінологічну наповненість, що свідчить про їх важливість: саме об'єкт управління – працівник є найважливішим у будь-якій сфері діяльності.

Дослідження англійської терміносистеми менеджменту здійснювалося на основі аналізу термінологічних одиниць, відібраних із сучасних друкованих та електронних лексикографічних джерел і наукової літератури, тому перспективний напрям подальших досліджень вбачається в комплексному вивченні термінів менеджменту під час їх реалізації у фахових і нефахових дискурсах.

Список літератури:

1. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С. А. Жаботинская // Cognition, communication, discourse. International On-line journal – Когниция, коммуникация, дискурс. Международный электронный сборник научных трудов. Харьковский национальный университет имени В. Каразина. – 2013. – № 6. – С. 47–76.
2. Зацний Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 360 с.
3. American Heritage Dictionary of the English Language. – 3-d ed. – Boston: Houghton Mifflin, 2009. – 2184 p.
4. Collins English Dictionary. – 6-th ed. – Glasgow: HarperCollins Publishers, 2003. – 1791 p.
5. Collins Essential English Dictionary. – 6-th ed. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2006. – 1888 p.
6. Dictionary of American Business / ed. by P. H. Collin, R. Martinez, C. Weiland. – Teddington: Peter Collin Publ., 2000. – 413 p.
7. Longman Business English Dictionary. – Harlow: Longman, 2000. – 533 p.
8. Oxford Dictionary of Business and Management. – L.: Oxford: Oxford University Press, 2006. – 4-th ed. – 565 p.
9. Pearce John A. Management / John A. Pearce, Richard B. Robinson, Jr. – New York: Random House: Business Division, 1989. – 773 p.
10. The New Oxford American Dictionary / ed. by E. Jewel, F. Abate. – N. Y.; Oxford: Oxford University Press, 2001. – 2023 p.
11. Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.thefullwiki.org/Pink-collar_worker

Сухачева Н.С.

Полтавский университет экономики и торговли

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ПАРЦЕЛЛЫ SUBORDINATES / ПОДЧИНЕННЫЕ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ДОМЕНА MANAGEMENT

Аннотация

В статье осуществлено семантический анализ терминов парцеллы SUBORDINATES / ПОДЧИНЕННЫЕ, основанный на сетевой концептуальной модели понятия MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ. Исследуемое понятие рассматривается как макроконцепт, или домен, конституированный рядом парцелл, которые объединяются в концептуальную сеть на основе связей, представленных рядом базисных пропозициональных схем. Содержание парцелл определяется концептами, формирующими их ядерную зону и зону расширения. Зона расширения специфицирует понятия ядерной зоны парцеллы. Парцелла SUBORDINATES / ПОДЧИНЕННЫЕ анализируется на предмет ее терминологической плотности.

Ключевые слова: англоязычная терминосистема менеджмента, домен, концептуальная модель, парцелла, семантический анализ, термин.

Sukhachova N.S.

Poltava University of Economics and Trade

SEMANTIC ANALYSIS OF TERMS OF THE PARCEL SUBORDINATES GROUNDED ON THE NETWORK MODEL OF MANAGEMENT

Summary

Semantic analysis of terms of the parcel SUBORDINATES grounded on the network model of MANAGEMENT was proposed in the article. The investigated notion is regarded as macroconcept or conceptual domain constituted by a number of parcels linked by basic propositional schemas. Each parcel retains concepts that belong to the central zone of the parcel and its extension. The latter specifies the central zone of the parcel SUBORDINATES. The parcel SUBORDINATES was analyzed for the purpose of its terminological density.

Keywords: English terminological system of management, conceptual model, domain, parcel, semantic analysis, term.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 161.2:316.73.32.94(477)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (1991–2016)

Воропаєва Т.С.

Центр українознавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Костенко В.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу проблеми становлення і розвитку цивілізаційної ідентичності громадян України. Феномен цивілізаційної ідентичності вже давно повертає до себе увагу багатьох дослідників і активно обговорюється в рамках різних соціальних і гуманітарних дискурсів. В українській науці цивілізаційна ідентичність вивчається в рамках філософії, політології, соціології, культурології та психології. Мета даної статті полягає в тому, щоб вивчити динаміку формування цивілізаційної ідентичності в 1991–2016 роках з точки зору українознавства. Трансдисциплінарний підхід дозволив простежити динаміку становлення і розвитку цивілізаційної ідентичності громадян України.

Ключові слова: ідентичність, цивілізаційна ідентичність, цивілізаційний розвиток, громадяни України, Європейська цивілізація.

Постановка проблеми. В умовах утвердження незалежності України особливої актуальності набуває проблема формування європейської цивілізаційної ідентичності українських громадян. Ще більш актуальною стає ця проблема в умовах глобалізації та гібридної війни Росії проти України.

Видатний британський соціолог З. Бауман слушно зауважив, що «вражаюче зростання інтересу до «обговорення ідентичності» може сказати більше про нинішній стан людського суспільства, ніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення» [1, с. 176]. У глобалізованому світі ідентичність стає домінуючим дискурсом і науки, і повсякденного життя, адже глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-якого суспільства, деформуючи традиційні системи цінностей і трансформуючи колективні ідентичності. При цьому ідентичність, як підкреслив З. Бауман, виступає своєрідною «призмою», через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються багато важливих рис сучасного життя. У зв'язку з цим особливо цікавим є дослідження європейської ідентичності не тільки як континентальної (географічно-мотивованої), але і як цивілізаційної (ціннісно-мотивованої).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що ідентифікаційна проблематика була актуалізована в ХХ ст., різні аспекти цієї проблеми досліджувалися в рамках психології, соціології, філософії, історії, етнології, політології, антропології, педагогіки і т.д. Перші концепції ідентичності були представлені спочатку у працях З. Фройда, а пізніше – у творах Е. Еріксона, Г. Теджфела, Дж. Тернера, К.-Г. Юнга та інших вчених. Нові підходи до вивчення ідентичності з різних теоретико-методологічних позицій репрезентували Х. Абельс, М. Барретт, Ф. Барт, З. Бауман, П. Бергер, П. Бурдьє, А. Ватерман,

Б. Геральд, В. Дуаз, Дж. Колеман, Г. Кон, В. Коннор, Ж. Лакан, Т. Лукман, Г. Люббе, Дж. Марсія, Д. Маттесон, Дж. Мід, М. Мід, С. Московічі, Т. Парсонс, Е. Сміт, П. Сорокін, С. Страйкер, Ч. Тейлор, Е. Фромм, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон, К. Хорні, В. Хесле, А. Шюц та ін. Відомі російські й українські вчені (Г. Андреева, Е. Арутюнова, Ю. Арутюнян, А. Асмолов, А. Боронове, Ю. Бромлей, С. Галкіна, П. Гнатенко, Я. Грицак, М. Губогло, Л. Дробіжева, А. Здравомислов, Н. Іванова, Л. Іонін, К. Касьянова, І. Кон, Н. Корж, Н. Лебедева, Л. Науменко, М. Обушний, В. Павленко, С. Рижова, Н. Рябчук, С. Савоскул, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, В. Тишков, В. Хотинець, С. Чешко, Н. Шульга, В. Ядов та ін.) вивчали етнічну, громадянську та національну ідентичність.

Оскільки більшість сучасних дослідників вважають, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації (що розглядається як процес співвіднесення, уподібнення, ототожнення себе чи своєї референтної групи з ким-небудь або чим-небудь), то цей феномен необхідно розглядати як динамічну структуру, яка розвивається упродовж усього людського життя, причому її розвиток є нелінійним і нерівномірним, може розгортатися як у прогресивному, так і у регресивному напрямі, проходячи етапи подолання криз ідентичності [2; 3; 14]. Отже, в рамках українознавства (як інтегративної науки) ідентифікація повинна розглядатися як процес, включений у цілісну життєдіяльність суб'єкта; нерозривно пов'язаний з когнітивною, емоційною і поведінковою сферою особистості; обумовлений її потребами, мотивами, цілями і установками; опосередкований нормативно-звичаєвими, знаково-символічними, ідейно-образними та ціннісно-смісловими системами культури. При цьому самоідентифікація здійснюється на основі вікових, гендерних, етнокультурних, національних, релігійних, професійних, цивілізаційних та інших параметрів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, окремі дослідники доволі часто плутають цивілізаційну ідентичність з національною і навіть із етнічною ідентичністю, або ж підкреслюють, що вивчають неіснуючу «національно-цивілізаційну ідентичність», не враховуючи, що сучасні цивілізації складаються з націй. Деякі дослідники підмінюють поняття і називають, наприклад, штучно створені регіональні конфлікти цивілізаційними, Інколи в сучасних дослідженнях виокремлюється фантастична «українська цивілізація», якої насправді немає.

Наше багаторічне дослідження цивілізаційної ідентичності громадян України враховує концептуальні положення багатьох відомих вчених. Одним з перших питання про цивілізаційну ідентичність поставив С. Гантінгтон, який у своїй роботі «Зіткнення цивілізацій?» (1993 р. [9]) актуалізував цю проблематику. Він підкреслив, що громадяни європейських країн мають спільні культурні характеристики (на нашу думку, тут слід говорити про макрокультурні характеристики), які відрізняють їх від представників китайського чи арабського світу. Цивілізаційні відмінності формуються завдяки наявності спільних рис, таких, як культура, історія, релігія, звичаї, соціальні інститути, а також завдяки суб'єктивним самоідентифікації людей, що є представниками тієї чи іншої цивілізації [10]. На думку С. Гантінгтона, у 1990-ті роки відбувся глобальний спалах кризи ідентичності. У цій кризовій ситуації опинилося багато країн, де актуалізувалися питання: «Хто ми такі?», «Звідки ми?», «Хто не з нами?» [10, с. 186]. У XXI ст. цивілізаційні чинники відіграють усе більш помітну роль у формуванні світової політики та економіки.

При розгляді формування цивілізаційної ідентичності громадян України необхідно враховувати етапи цивілізаційного розвитку людності українських земель, праукраїнських племен і українства (які корелюють з етапами розвитку європейської цивілізації): етап неолітизації України; етап трипільської протоцивілізації; етап індоєвропейських міграцій та виокремлення праслов'янської спільноти; етап греко-римського цивілізаційного впливу та утвердження ранньокласового суспільства на українських теренах; а також середньовічний, ранньоіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний (інформаційний) етапи. Особливо важливим при цьому є аналіз цивілізаційного поступу українського народу на середньовічному, ранньоіндустріальному, індустріальному та постіндустріальному етапах, а також в умовах індустріальної цивілізаційної хвилі (тобто промислової революції) та інформаційної цивілізаційної хвилі [8] (тобто науково-технічної революції).

Відомо, що С. Гантінгтон підкреслював, що цивілізації об'єднують не тільки різноманітні об'єктивні чинники, але й суб'єктивна самоідентифікація людей. При цьому він зазначав, що люди можуть переосмислювати свою цивілізаційну ідентичність, адже контури й кордони цивілізацій можуть з часом змінюватися. Сучасні лімологічні дослідження (проведені у рамках історичної, географічної та політичної лімології) свідчать про тісний зв'язок між уявленнями людей про кордони (локальні, регіональні, етнічні, державні, цивіліза-

ційні) та рівнем розвитку відповідної ідентичності (територіальної, етнічної, громадянської, континентальної, цивілізаційної тощо). При цьому існують різні моделі взаємозв'язків між уявленнями людей про кордони та якістю їхньої колективної ідентичності. Різні підходи до вивчення впливу уявлень людей про кордони на їхню локальну, регіональну, етнічну, національну та цивілізаційну ідентичність розробляють Дж. Екклсон, Дж. Локлін, Т. Лунден, Д. Ньюмен, А. Паасі, П. Тейлор, Дж. Уотерберрі та ін.

Таким чином, одним із головних елементів цивілізаційної ідентичності є певні географічні кордони. Із цього випливає проста формула: якщо немає стабільної територіальної, громадянської, цивілізаційної ідентичності, то немає і стійких кордонів, стабільної території, стабільної держави, цивілізації чи іншої соціально-історичної (макрокультурної чи політичної) одиниці в цілому. Отже, кордони і межі спочатку створюються в соціальних уявленнях людей, а вже потім позначаються на географічних картах. При цьому прикордонний простір (фронтір) – це соціально-географічна зона, у межах якої найбільш інтенсивно взаємодіють економічні, культурні, правові, політичні й геополітичні системи сусідніх країн, народів, держав, цивілізацій та зіштовхуються їхні інтереси.

Сучасна лімологія стверджує, що прикордонний простір може охоплювати не тільки зону, прилеглу до кордону (етнічного, державного, цивілізаційного), а й внутрішні райони країни, які (завдяки своєму якісному етнімічному й епонімічному «навантаженню») стали системо- і смислоутворюючою територією для певної держави [4]. Для України таким прикордонним і одночасно «внутрішнім» простором (з функціями системо- і смислоутворення) стала територія Київщини, Переяславщини і Чернігівщини, з якої, власне, і поширилися назви «Русь» та «Україна». Окрім цього, саме з цією територією практично збігається простір так званої «внутрішньої Русі». При цьому необхідно наголосити, що основною геополітичною орієнтацією як держави «Руська земля», так і держави Україна завжди була Європейська [4].

На формування цивілізаційної ідентичності українців суттєво впливають уявлення про кордон між Європою (до якої належить Україна) та Азією. Відомо, що кордон між Європою та Азією у період із XIX – VII ст. до н. е. аж до нашого часу був переміщений із заходу на схід. Стародавні греки проводили цей кордон приблизно у центральній частині Середземного моря; в «Осьовий час», у 524–457 рр. до н. е., кордоном почали вважати Керченську протоку і річку Танаїс (Дон). Завдяки науковому авторитету Птолемея ці уявлення міцно утвердились і не змінювалось аж до XVIII ст. Відомо, що римський письменник Гай Пліній Секунд, описуючи Європу, Азію і Африку, зазначав, що «кордонами (частин світу) слугують ріки Танаїс і Ніл» [6], а давньогрецький історик Страбон підкреслював, що течія ріки Танаїс «протилежна Нілу» [5]. У наш час науковці виділяють держави, географічно розташовані в Європі (до яких, безперечно, належить Україна), і трансконтинентальні держави, менша частина території яких знаходиться на теренах Європи, а більша частина – на теренах Азії (наприклад,

Росія і Туреччина). Отже, на сході Україна межуює з європейською територією РФ як трансконтинентальної держави, а на півдні (морський кордон) – з азійською територією Туреччини як трансконтинентальної держави.

Відомо, що М. Грушевський, Ю. Карпенко, В. Ніконов, О. Потебня, О. Субтельний, П. Толочко та інші автори й дослідники вважають, що назва «Україна» є семантично близькою до поняття «погранична територія». При цьому канадський учений О. Субтельний уточнює, що Україна – це «земля, що лежить скраю», але не Росії, а Європи; що це влучна назва для країни, розташованої на південно-східному пограниччі Європи, на порозі Азії, по окраїнах Середземноморського світу, з обох боків колись важливого кордону між лісом, де ховалися від небезпеки, і відкритим степом [7]. Подібні уявлення досить потужно впливають на формування цивілізаційної ідентичності громадян України.

Мета статті. Мета даної статті полягає в тому, щоб вивчити динаміку формування цивілізаційної ідентичності громадян України в 1991–2016 роках з точки зору українознавства як сучасної інтегративної (трансдисциплінарної) науки.

Виклад основного матеріалу. Для сучасної України особливо важливим є процес формування цивілізаційної ідентичності її громадян. У цьому плані досить продуктивним є поєднання теоретичних підходів і досягнень українознавства, філософської антропології, соціальної філософії, соціальної психології та цивіліології. Отже, європейська цивілізаційна ідентичність – це результат самоотождення суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних) із Європою та європейською цивілізацією, представниками якої ці суб'єкти себе вважають. Звичайно, цивілізаційна ідентичність практично не усвідомлюється людьми в їхньому повсякденному житті. Вона актуалізується переважно тоді, коли суб'єкт зустрічається з представниками інших континентів та інших цивілізацій, або ж у тих випадках, коли виникає необхідність осмислення цивілізаційної ролі та місці власної країни.

Процес становлення і розвитку європейської цивілізаційної ідентичності громадян України досліджувався українознавцями КНУ імені Тараса Шевченка упродовж 1991–2016 рр. у рамках кількох наукових проектів Центру українознавства філософського факультету (до вересня 2000 р. вони виконувались у відділі етнології Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка) «Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти»; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення»; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти»; «Трансформація базових цінностей українського народу», «Український костюм у часі і просторі», «Проблеми національної ідентичності в Росії і в Україні в умовах глобалізації», «Трансформація етнічної ідентичності в Росії і в Україні в постсоветський період»; «Становлення та розвиток цивілізаційної ідентичності громадян України» та ін.). У цих проектах активну участь брали студенти й аспіранти 3-х університетів

міста Києва (у тому числі студенти й аспіранти факультетів психології, соціології, філософського, геологічного та механіко-математичного факультетів КНУ імені Тараса Шевченка), студенти й аспіранти працювали у якості інтерв'юерів, здійснювали математико-статистичну обробку даних, виконували інші види роботи. Названі проекти фінансувалися Фондом «Відродження», Міністерством України у справах науки і технологій, Фондом ім. Фрідріха Еберта, Фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки, Російським Гуманітарним науковим Фондом, а також Асоціацією українських банків.

Для вивчення формування й трансформації цивілізаційної ідентичності ми використовували методикку М. Куна – Т. Макпартленда «Хто Я?», адаптований Опитувальник колективної ідентичності (Р. Лухтанен, Дж. Крокер), адаптовану методикку «Шкала вимірювання ідентичності» М. Сиререлли та інші методи. Надійність результатів проведеного дослідження забезпечувалась методологічним обґрунтуванням його висхідних позицій; використанням сукупності діагностичних методик, адекватних меті й завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; використанням методів математичної статистики із застосуванням сучасних програм обробки даних, репрезентативністю вибірки. Опитування проводилися в усіх областях України методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання. Вибірка репрезентативна за основними соціально-демографічними показниками. Статистична похибка не перевищує 2,9%.

Відомо, що деякі вчені при вивченні цивілізаційної проблематики не завжди враховують результати емпіричних досліджень. Сучасне українознавство спроможне запропонувати інтегративне розуміння колективної ідентичності (в тому числі й цивілізаційної) на основі поєднання філософських, історичних, етнологічних, культурологічних, соціологічних, цивіліологічних, психологічних підходів і трансдисциплінарного дослідження різних вимірів та детермінант ідентифікаційних процесів. Для подолання багатьох необґрунтованих висновків необхідно залучати результати емпіричних досліджень, оскільки без цього неможливо вийти на інтегративний рівень осмислення поставленої проблеми [14].

Застосований нами інтегративний (трансдисциплінарний) підхід передбачав урахування важливих теоретико-методологічних засад дослідження колективної ідентичності громадян України, основними з яких є: 1) чітке розрізнення етнічного та національного буття, етнічної та національної ідентичності, етнічної та політичної нації; 2) системне вивчення процесу становлення і розвитку колективної ідентичності українців у контексті етногенетичних, націєтворчих, соціокультурних, інформаційних та цивілізаційних процесів; 3) розгляд української нації як повномасштабної (яка за відомою міжнародною класифікацією Я. Крейчі та В. Велімські є одночасно і етнічною, і політичною [12, с. 58–59]), без розриву племінного, етнічного й національного етапів розвитку українства; 4) базування дослідження цивілізаційної ідентичності на наукових уявленнях про цивілізацію як над-етнічну, над-національну і над-державну спільність.

Спираючись на теорію соціальної ідентичності Г. Теджфела і Дж. Тернера (які одними з перших вивчали групову ідентичність), враховуючи концепцію ідентифікаційної матриці С. Московічі (який в рамках обґрунтування теорії соціальних уявлень запропонував ідею про ідентифікаційну матрицю, в основі якої лежать різні групові ідентичності), а також дослідження Дж. Беррі (який виділяв чотири типи етнічної ідентичності: моноетнічну ідентичність, біетнічну ідентичність, змінену та маргінальну ідентичність [11]), ми виокремили різні рівні розвитку колективної ідентичності: високий, середній і низький. Наші теоретичні й емпіричні дослідження [14] показали, що за допомогою адаптованого Опитувальника колективної ідентичності (який розробили Р. Лухтанен і Дж. Крокер) можна виявити високий, середній та низький рівні європейської цивілізаційної ідентичності громадян України.

Упродовж 1991–2016 рр. було досліджено специфіку трансформації цивілізаційної ідентичності громадян України, що живуть у різних регіонах. Загалом було обстежено 50000 респондентів віком від 18 до 89 років (в 1991 р. було опитано 300 респондентів; в 1992 р. – 400, в 1993 р. – 1200, в 1994 р. – 1250, в 1995 р. – 1250, в 1996 р. – 1500, в 1997 р. – 1500, в 1998 р. – 1500, в 1999 р. – 1500, у 2000 р. – 2500, у 2001 р. – 2500, у 2002 р. – 2000, у 2003 р. – 2000, у 2004 р. – 2500, у 2005 р. – 2500, у 2006 р. – 2500, у 2007 р. – 2500, у 2008 р. – 2500, у 2009 р. – 2500, у 2010 р. – 2500, у 2011 р. – 2500, у 2012 р. – 2100, у 2013 р. – 2500, у 2014 р. – 2000, у 2015 р. – 2000, у 2016 р. – 2000).

Висновки і пропозиції. Інтегративний (трансдисциплінарний) підхід дозволив простежити динаміку становлення європейської цивілізаційної ідентичності громадян України: 1) у 1991–1995 рр. європейська цивілізаційна ідентичність займала низькі місця в загальному рейтингу ідентичностей, але, починаючи з 1996–1999 рр., її значимість помітно зросла (особливо в групі етнічних українців, поляків, угорців, словаків, румунів, кримських татар); 2) у 1999–2008 рр. відбувалося утвердження європейської цивілізаційної ідентичності (коли стала помітною тенденція до збільшення її показників, як у групі етнічних українців, так і в групі національних меншин); 3) найвищого рівня розвитку європейська цивілізаційна ідентичність досягла в 2005–2016 рр.; 4) до 2010 р. у етнічних українців на Півдні і Сході України спостерігалася тенденція до зростання європейської цивілізаційної та національної ідентичності (у 2010–2013 рр. процес зростання національної ідентичності призупинився); 5) найбільш стрімко європейська цивілізаційна ідентичність зростає у жителів великих міст; 6) була виявлена синхронізація підйомів і спадів у розвитку національної та європейської цивілізаційної ідентичності громадян України в 1999–2010 рр. та наприкінці 2013–2016 рр.; 7) європейська цивілізаційна ідентичність до 2016 р. не втрачала своєї значущості для громадян України тому, що запит на європейськість (європейські стандарти життя, європейські цінності тощо) є дуже сильним в українському суспільстві (хоча наявність в українських ЗМІ проєвропейської риторики поєднується з повною відсутністю виваженої політики європейської цивілізаційної ідентичності в Україні).

Проведене дослідження показало, що низький рівень розвитку європейської цивілізаційної ідентичності (так звана декларована ідентичність) характеризується формальністю, зовнішньою мотивацією процесу самовизначення, ціннісною невизначеністю, слабко вираженими емоційним і когнітивним компонентами ідентичності, розмитістю зв'язків із Європейською цивілізацією. Середній рівень розвитку європейської цивілізаційної ідентичності (так звана ситуативна ідентичність) характеризується неформальністю, ситуативною мотивацією процесу самовизначення, помітно вираженими емоційним і когнітивним компонентами ідентичності, відчуттям і переживанням своєї співпричетності до Європейської цивілізації, наявністю тісних зв'язків із представниками цієї цивілізації. Високий рівень європейської цивілізаційної ідентичності (так звана зріла (або досягнута) ідентичність) характеризується рефлексивністю, внутрішньою (ціннісно-зумовленою) мотивацією процесу самовизначення, сильно вираженими емоційним, когнітивним та регулятивним компонентами ідентичності, наявністю глибинних зв'язків із представниками Європейської цивілізації, готовністю захищати базові цінності й інтереси цієї цивілізації.

Отже, утвердження європейської цивілізаційної ідентичності в українському суспільстві є одним з найважливіших аксіологічних і світоглядних завдань, необхідних для подальшого виживання й розвитку України як незалежної держави. Серед чинників, що перешкоджають нівеляції європейської цивілізаційної ідентичності українського народу чи не найважливішими є європейські цінності, національна культура та колективна пам'ять українського народу. Адже глобалізований світ не тільки не відсуває колективну пам'ять на задвірки історичного процесу, але, навпаки, відроджує, як підкреслює Е. Сміт [13], етнонаціональні міфи, історичну пам'ять і давні традиції. Багато в чому вибух інтересу до минулого, а також відродження етнонаціональних міфів і традицій можна розглядати як своєрідну відповідь національних спільнот на уніфікуючі й нівелюючі виклики, породжувані глобалізованим світом.

Таким чином, проведене нами теоретико-емпіричне дослідження показало, що в ідентифікаційній матриці громадян України багато років домінує європейська цивілізаційна ідентичність. Чинниками, які найбільше вплинули на активізацію цього типу ідентичності, стали: «Помаранчева революція 2004 р.», проведення в Україні фіналу «Євробачення» у 2005 р., проведення в Україні фіналу Європейського чемпіонату з футболу в 2012 р., відмова уряду від запланованого на кінець листопада 2013 підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, події Євромайдану і Революції Гідності, а також перемога Джамалі на «Євробаченні – 2016». Таким чином, сьогодні європейська орієнтація повинна стати не тільки одним із напрямків зовнішньої політики України, а й стратегічним вектором внутрішньої трансформації українського суспільства. Європейський вибір, європеїзація України, відданість європейським цінностям, впровадження європейських стандартів у реальне життя мають стати важливими геополітичними, економічними та соціокультурними Стратегемами для нашої держави.

Для зміцнення європейської цивілізаційної ідентичності громадян України необхідно:

- активізувати процес демократизації України, а також формування демократичної політичної культури і цивілізаційної компетентності суспільства;
- розвивати в економічній сфері України «дух конкуренції» та удосконалити систему соціального захисту, адже ці соціальні реальності є важливими цивілізаційними характеристиками розвинених європейських держав;
- враховувати чіткий концептуальний поділ

колективної ідентичності громадян України на регіональну, національну та цивілізаційну ідентичності. Оскільки провідні цивіліологічні світу розглядають модернізацію як важливий фактор цивілізаційної динаміки сучасних суспільств, то необхідно розробити і запровадити в Україні не суперечливу модель модернізації не тільки промислово-технологічної, але й політико-правової, соціально-економічної та освітньо-наукової сфери з опорою на європейський досвід постколоніальних країн.

Список літератури:

- Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 324 с.
- Воропаева Т. С. Идентификация как психологический механизм формирования этнического самосознания / Т. С. Воропаева // Мир психологии и психология в мире. – М., 1995. – № 1. – С. 7-12.
- Воропаева Т. С. Культурно-історичний підхід до етнопсихологічних явищ / Т. С. Воропаева // Культура та етнологіка. Матеріали Міжнародної конференції. – К.: Інститут філософії НАНУ, 1994. – С. 10-12.
- Воропаева Т. С. Семантика назви «Україна» у світлі ідей Івана Огієнка / Т. С. Воропаева // Іван Огієнок і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна / [редкол.: Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XII. – 512 с. – С. 54-62.
- Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев // Вестник древней истории. – 1947. – № 4. – С. 236-310.
- Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев // Вестник древней истории. – 1949. – № 2. – С. 839-885.
- Субтельний О. Україна: Історія / Орест Субтельний. – Київ: Либідь, 1993. – 720 с.
- Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2004. – 784 с.
- Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – № 1. – 1994. – С. 33-48.
- Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 [5] с.
- Berry J. W. Cross-cultural psychology: Research and applications / J. W. Berry, Y. H. Poortinga, M. H. Segall, P. R. Dasen. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – P. 44-62.
- Krejci J. Ethnic and Political Nations in Europe / J. Krejci, V. Velimsky. – New York: St. Martin's Press, 1981. – 279 p. – P. 58-59.
- Smith A. National Identity and the Idea of European Unity / A. Smith // International Affairs, 1992. – № 68. – P. 55-76.
- Voropayeva T. Theoretical and empirical aspects of the formation of national and European identity of citizens of Ukraine (1991–2011) / T. Voropayeva // European Science and Technology: materials of the international research and practice conference, Wiesbaden, January 31st, 2012 / publishing office «Bildungszentrum Rodnik e. V.». – Vol. II. – Wiesbaden, Germany, 2012. – 776 p. – P. 710-720.

Воропаева Т.С.

Центр украиноведения

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Костенко В.С.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ГРАЖДАН УКРАИНЫ (1991–2016)

Аннотация

Статья посвящена социально-философскому анализу проблемы становления и развития цивилизационной идентичности граждан Украины. Феномен цивилизационной идентичности уже давно привлекает к себе внимание многих исследователей и активно обсуждается в рамках различных социальных и гуманитарных дискурсов. В украинской науке цивилизационная идентичность изучается в рамках философии, политологии, социологии, культурологии и психологии. Цель данной статьи состоит в том, чтобы изучить динамику формирования цивилизационной идентичности в 1991–2016 годах с точки зрения украиноведения. Трансдисциплинарный подход позволил проследить динамику становления и развития цивилизационной идентичности граждан Украины.

Ключевые слова: идентичность, цивилизационная идентичность, цивилизационное развитие, граждане Украины, Европейская цивилизация.

Voropayeva T.S.

Center of Ukrainian Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kostenko V.S.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

FORMATION AND DEVELOPMENT OF CIVILIZATION IDENTITY CITIZENS OF UKRAINE (1991–2016)

Summary

The article is devoted to the social and philosophical analysis of the problem of formation and development of civilization identity of citizens of Ukraine. The phenomenon of civilization identity has long attracted the attention of many researchers and actively discussed in the diverse social and humanitarian discourses. In the Ukrainian science civilization identity is studied within the framework of philosophy, political science, sociology, cultural studies and psychology. The purpose of this article is to study the dynamics of formation of the civilization identity in 1991–2016 in terms of ukrainology. An interdisciplinary approach has allowed tracing the dynamics of formation and development of the civilization identity of citizens of Ukraine.

Keywords: identity, civilization identity, civilization development, citizens of Ukraine, European civilization.

УДК 141.32+215

ОСОБЛИВОСТІ ГНОСЕОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ТВОРЧОСТІ ТЕОРЕТИКА ПРОТЕСТАНТИЗМУ П. ТІЛЛІХА

Ємельяненко Г.Д., Пучков О.І.

Донбаський державний педагогічний університет

У даній статті звернено увагу на теоретико-методологічні основи П. Тіллїха, що сформували головні принципи підходу теолога до розуміння і пояснення реальності. Принципове повернення філософського і теологічного мислення до реальних життєвих проблем особистості, висвітлюється розуміння теологом інтерпретації цих проблем через категорію розуму, яка суттєво сприяла подальшому розвитку гносеологічної концепції.

Ключові слова: систематична теологія, екзистенціальна теологія, онтологічний розум, абсолютизм, релятивізм.

Постановка проблеми В процесі виявлення людського розуму П. Тіллїх аналізує взаємодію між формалізованими і раціональними елементами мислення та людською емоційністю покладаючи їх у якості дихотомії. У роздумах П. Тіллїха про гносеологічні проблеми сучасної теології поняття «екзистенціального» відіграє найголовнішу роль й виступає структурним елементом його вчення визначаючи специфіку розуміння функціональної діяльності людини у процесах пізнання нею реальності та розумінні світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неосвяжний перелік бібліографічних матеріалів, що систематизують дослідницьку літературу інтелектуальної спадщини П. Тіллїха в Україні останнім часом доповнився цікавими сучасними розробками, зокрема, працями С. Таранова «Спадок Тіллїха та досвід сучасності», «Протестантський принцип Тіллїха: від теології до філософії», «Теологічний екзистенціалізм»; тематично стосуються зазначеної проблематики праці С. Шевченко: «Проблема цінностей в теології П. Тіллїха», «Специфіка осмислення феномена «нового буття» у філософії П. Тіллїха», «Філософія Тіллїха: рефлексія над ціннісними підвалинами людського буття».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Процес розвитку сучасної теології та філософії явище далеко не однозначне і не до кінця вивчене, яке для з'ясування його сутності, вимагає зусиль вчених різної спеціалізації, а можливо і навіть цілих наукових колективів. Автори статті стверджують, що традиційне розуміння та віднесення ідейної спадщини відомого теоретика протестантизму П. Тіллїха до когорти представників «філософії класичного екзистенціалізму», яке і досі панує у вітчизняній науковій гуманітарній літературі, потребують кардинального перегляду. Теоретичні і емпіричні засади протестантизму П. Тіллїха і розуміння співвідношення наукового знання, методології, філософії і теології, на думку авторів статті, кардинально різняться з уявленнями щодо цих феноменів, які можна знайти у екзистенціально думуючих мислителів: С. К'єркегора, Г.Марселя, М. Бердяєва тощо.

Мета статті. Головною метою даної статті є докладніше висвітлити гносеологічну проблематику у творчості П. Тіллїха, проблему особливості у всесвітньо-історичній перспективі співвідношення понять абсолютизм і релятивізм (позитивний релятивізм, цинічний релятивізм, абсолютизм традиції, абсолютизм революції).

Виклад основного матеріалу. Американський теолог П. Тілліх у своїх працях «Систематична теологія», «Теологія культури», «Мужність бути», «Динаміка віри» звертається не тільки до гносеологічних вимірів та онтологічних контекстів, але й до площини духовності, духовного досвіду за допомогою якого функціонує або існує будь-яке теологічне, релігійне або філософське мислення. Цікавим щодо цього постає конфлікт між автономією і гетерономією, і якщо розглядати його у всесвітньо-історичній перспективі, то він буде ключем до будь-якого теологічного розуміння як античної грецької, так і сучасної думки.

Історія грецької філософії бере свій початок у теономному дофілософському періоді міфологія і космологія, згодом проходить стадію поступової розробки автономних структур розуму, через класичний синтез структури і глибини пізнання Платона, через раціоналізацію цього синтезу у різних школах Давнього світу після Аристотеля, через розчарування в розумі у спробі автономного створення світу для життя у скептицизмі, через містичне трансцендування розуму у неоплатонізмі, оскарження авторитетів минулого у релігійних сектах, створення нової теомії під впливом християнства – Климента і Оригена, й завершується проникненням гетерономних елементів у Афанасія та Августина. «Теологічні поняття як ідеалістів, так і натуралістів, – стверджував у цьому зв'язку американський мислитель, укорінені в «містичну апріорність», в усвідомлення чогось такого, що трансцендує розрив між суб'єктом і об'єктом» [5, с. 17].

За часів Високого середньовіччя, наприклад, у Бонавентури теомія, на думку П. Тілліха, реалізувала себе в умовах домінування гетерономних елементів. До кінця середньовіччя гетерономія почала домінувати остаточно і в якості реакції на автономні тенденції в культурі і релігії.

За доби Відродження і Реформації такий конфлікт поновився новою силою і Відродження, яке розпочалося з неоплатонізму М. Кузанського, М. Фічіно, виявило теономний характер, а потім й тенденцію до автономії Е. Роттердамського, Г. Галілея та ін.

Реформація на ранніх стадіях відрізнялася релігійним і культурним акцентом на автономії довіри Лютера до власної совісті, зв'язок Лютера і Цвінглі з гуманістами, а потім звернулася до гетерономії, яка у певних аспектах навіть перевершила пізньосередньовічну гетерономію протестантську ортодоксію. У XVIII-XIX ст. автономія отримала повну перемогу, а ортодоксія і фундаменталізм «безплідні і позбавлені впливу» були відсунуті на периферію культурного життя. В умовах домінування технічного розуму автономія остаточно «придушила» усі прояви опору, при цьому сприяла й остаточної втраті виміру глибини адекватності, достовірності та вірогідності раціоналістичного пізнання. Але пізнання є чимось більшим, аніж заповненням; воно ще «перетворює і зцілює, що було б неможливо, якби пізнаючий суб'єкт був всього лише дзеркалом об'єкта, залишаючись від нього на непереборній дистанції» [3, с. 100]. Автономія, за словами П. Тілліха, неначе зміліла, втратила змістовність й повноцінний смисл. У цій ситуації, як й ствердив далі американський теолог, потужні квазіпо-

літичні гетерономії заповнили той вакуум, який утворився на місці автономії, що втратила свою глибину. Боротьба на два фронти проти беззмістовної автономії і проти деструктивної гетерономії й спрямована на пошук нової теомії у нашій дні. Адже автономний розум зазнав повного фіаско, ані автономія, ані гетерономії, роз'єднані і конфліктує, не можуть надати нам справжню відповідь на запитання нашого часу.

Отже, досліджуючи гносеологічну проблематику П. Тілліх змінює методологічний модус аналізу, залучаючи у площину ще й суспільно-політичну проблематику. Стверджуючи те, що розум у своїй сутності об'єднує статичний і динамічний елементи, де статичний елемент оберігає розум від втрати його тотожності з життєвим процесом, а динамічний елемент сприяє раціональній актуалізації розуму у ньому, він зазначає, що у реальному житті обидва ці елементи, як правило, відірвані один від одного, а часом й один одному протистоять.

Як зазначає П. Тілліх статичний елемент розуму виявляє себе у двох формах абсолютизму: абсолютизму традиції і абсолютизму революції. Динамічний елемент розуму можна віднайти також у двох формах релятивізму: позитивному релятивізмі і цинічному релятивізмі. Абсолютизм традиції ототожнює статичний елемент розуму з особливими традиціями такими, наприклад, як прийнята в суспільстві мораль, існуючі політичні форми, академічна естетика, незаперечні філософські принципи. Такий світогляд, зазначає американський теолог, називають консервативним. Де консерватизм може означати дві речі, він може означати готовність захищати статичний елемент розуму усупереч винятковому підкреслюванню його динамічної складової, й консерватизм може перетворюватися на фанатизм за умови, коли динамічні елементи розумової діяльності сприймаються й проголошуються статичними, ще й прославляються на рівні абсолютної дійсності. На думку мислителя, у кожному особливому випадку неможливо відокремити статичний елемент від динамічного елементу розуму, а будь-яка спроба зробити це врешті-решт призводить до руйнування абсолютизованих форм, що гинуть під натиском інших, виникаючих в процесі пізнання дійсності. Як стверджує П. Тілліх подібний тиск можна побачити на прикладі специфічного різновиду абсолютизму революційного. «Як раціональна структура реальності, так і раціональна структура свідомості постійні в перервах і мінливі у сталості. Отже, проблема актуального розуму полягає не тільки в тому, щоби уникати помилок і невдач в оволодінні реальністю і в її формуванні, але ще і в тому, щоби зробити динаміку розуму ефективною і у випадку функціонування суб'єктивного розуму, і у кожному моменті дії розуму об'єктивного» [3, с. 84].

Однак у соціально-політичну площину аналізу П. Тілліх впроваджує філософсько-методологічні аспекти. Пояснюючи сутність своїх методологічних засад, він прямо зазначав, що «принцип методологічної раціональності передбачає те, що і систематична теологія, як і будь-який науковий розгляд реальності, також слідує методу» [5, с. 62].

Обом типам абсолютизму, як стверджує П. Тілліх протистоять різні форми релятивізму: релятивізм або заперечує наявність статичного елемента

в структурі розуму, або таким чином акцентує на динамічному елементі, що певного місця для актуального розуму вже не залишається. Релятивізм може бути як раціональним (паралельний абсолютизму традиції), так і цинічним (паралельний абсолютизму революції). Позитивістський релятивізм бере до уваги лише наявне в реальності, не застосовуючи для його оцінки абсолютних критеріїв, і на практиці він може стати консервативним, як і будь-який інший різновид абсолютизму.

Отже, існуючий у середині XIX століття позитивізм закону, американський мислитель проголосив реакцію на революційний абсолютизм XVIII століття. Подібним чином і естетичний релятивізм того ж часу розташував усі існуючі раніше стилі, як це зазначив американський теолог, лише на одному рівні. «Він є теологом тією мірою, в якій його екзистенційна ситуація і його безмежна турбота формують його філософське бачення. Він є теологом у тій мірі, у якій його інтуїція універсального логосу структури реальності як цілого сформована тим приватним логосом, який відкривається йому в його окремому місці, виявляючи йому сенс цілого» [5, с. 30].

У сфері суспільних відносин, стверджував П. Тілліх, вихвалялись місцеві традиції, а їхні різні аспекти, зокрема, й негативні, сприймалися поза критичними нормами. Як бачимо найзначнішим П. Тілліх вважав позитивізм філософський, зазначаючи те, що ще з часів Д. Юма цей напрямок почав розвиватися у багатьох напрямках, замінивши абсолютні норми і критерії у всіх сферах життя прагматичними перевітками. Істина відносна і залежить від соціальної групи, від конкретної ситуації або ж тяглого існування, стверджували представники цього напрямку. І у цьому аспекті, зауважив мислитель, сучасні для нього форми екзистенціалізму узгоджуються з принципами прагматичного релятивізму та деякими різновидами європейської «філософії життя».

Для позитивізму, продовжував він далі, стало трагедією те, що він не уникнено з часом повинен переродитися або на консервативний абсолютизм, або на релятивізм цинічного гатунку.

І тільки у тих країнах, де релікти попередніх форм абсолютизму залишаються ще доволі сильними для того, щоби пригальмувати ці процеси, такими країнами мислитель вважав власне Англію та Сполучені Штати, саморуйнівні імплікації позитивізму залишаються прихованими.

У своїй філософсько-теологічній спадщині П. Тілліх стверджував і те, що «цинічний релятивізм» загалом є результатом розчарування в утопічному абсолютизмі. Для боротьби з абсолютними принципами він вдається до аргументів з арсеналу скептицизму, хоча це і не призводить ні до яких наслідків. Він і не звертається до одкровення, і не йде зі сфери мислення і дії, як це було властиве античному скептицизму.

Так раціональний критицизм, який передбачає наявність якихось дійсних структур, на глибоке переконання П. Тілліха, не є основою цинічного релятивізму, його основою є саме невіра в дієвість будь-якого раціонального акту, навіть критичного.

Висновки і пропозиції, перспективи. У даному випадку роздуми П. Тілліха швидше нагадують раціоналізовану міфологію, аніж науковий аналіз, однак його екстраполяції у різні сфери функціонування раціонального пізнання і до нашого часу безумовно поглиблюють уявлення щодо визначених процесів. І «тільки та істина, яка існує всупереч нескінченності теоретичних можливостей, і тільки те благо, яке існує всупереч нескінченному ризику, пов'язаному з будь-якою дією, і можуть подолати розрив між опановуючою і формуючою функціями розуму. Пошук саме такої істини і саме такого блага – це і є пошук одкровення» [3, с. 98].

Таким чином, ми бачимо, що усі роздуми П. Тілліха, про аналіз раціоналістичного пізнання дійсності, спрямовані: на виявлення протиріч формалізованого застосування людського раціо; подальшу абсолютизацію виявлених суперечностей та їхній опис у площині гносеологічних особливостей; логічний висновок про роль і значимість теологічних догматів у вирішенні виявлених суперечностей.

Список літератури:

1. Лезов С.В. Теология культуры Пауля Тиллиха // Тиллих П. Избранное. Теология культуры. – М., 1995. – С. 461–471.
2. Лифинцева Т.П. Пауль Тиллих // Философы двадцатого века. Книга вторая. – М.: «Искусство XXI век», 2004. – С. 300–324.
3. Райда К.Ю. Дослідження «екзистенціального» з позицій раціоналістичної методології. «Екзистенціальне» як особливий вимір філософського мислення та свідомості // Райда К.Ю. Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення. – К.: Український центр духовної культури, 1998. – С. 129–141.
4. Таранов С.В. Теологічний екзистенціалізм: монографія / Сергій Таранов. – К.: Четверта хвиля, 2014. – 328 с.
5. Тиллих П. Систематическая теология. Т. I-II / Пауль Тиллих; [пер.с англ. Т. Лифинцева (т. I), О.Р. Газизова, В.М. Ошеров, В.В. Рынкевич (т. II); отв. ред. О.Р. Газизова]. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – 463 с.
6. Шевченко С.Л. Проблема цінностей в теології П. Тілліха // Теоретичні проблеми сучасної етики: Навчальний посібник / [А.М. Єрмоленко, Г.Д. Ємельяненко, М.М. Кисельов, П.А. Кравченко, Я.В. Любимий, В.А. Маляхов, К.Ю. Райда, С.Л. Шевченко]. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2012. – С. 160–168.

Емельяненко А.Д., Пучков А.И.

Донбасский государственный педагогический университет

ОСОБЕННОСТИ ГНОСЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ В ТВОРЧЕСТВЕ ТЕОРЕТИКА ПРОТЕСТАНТИЗМА П. ТИЛЛИХА

Аннотация

В данной статье обращено внимание на теоретико-методологические основания П. Тиллиха, сформировавшие главные принципы подхода теолога к пониманию и объяснению реальности. Принципиальное возвращение философского и теологического мышления к реальным жизненным проблемам личности, освещается понимание теологом интерпретации этих проблем через категорию ума, которая существенно способствовала дальнейшему развитию гносеологической концепции.

Ключевые слова: систематическая теология, экзистенциальная теология, онтологический разум, абсолютизм, релятивизм.

Yemeljanenko H.D., Puchkov A.I.

Donbass State Pedagogical University

FEATURES OF EXISTENTIALLY AND EPISTEMOLOGICAL PROBLEMS IN CREATIVE WORK THEOLOGIAN P. TILLICH

Summary

This article drew attention to the theoretical and methodological bases of P. Tillich, formed the basic principles of the theologian approach to understanding and explaining reality. The fundamental philosophical and theological return of thinking to real-life problems of identity, illuminated understanding theologian interpreting these problems through mental category, which significantly contributed to the further development of the epistemological concept.

Keywords: systematic theology, existential theology, ontological reason, absolutism, relativism.

УДК 111.11:17.023.36

ЕСТЕТИЧНІ ЗАСАДИ БУТТЯ ЛЮДИНИ У СВІТІ КУЛЬТУРИ: КИЇВСЬКА СВІТОГЛЯДНО-АНТРОПОЛОГІЧНА ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА

Залужна А.Є.

Національний університет водного господарства та природокористування

Досліджено людиновимірність феномена естетичного у філософській рефлексії представників Київської філософської школи. Висвітлено основні аспекти зміни гносеологічної парадигми в естетиці, що призвело до вкоріненості естетичного в життєвому світі людини та світі культури. Показано, що в межах діаматівського філософування викристалізується концепція можливості долучення людини до буття через призму естетичного переживання у зрізі оприявленості всього розмаїття духовних почуттів людини. Проаналізовано виявлені В. Івановим протиставлення гносеологічного та естетичного суб'єктів, А. Канарським – закономірності діалектичного руху чуттєво-естетичних актів, О. Фортовою – особливості трансформації моральнісного в естетичне у процесі естетичного осягнення людиною світу. Розкрито теоретичний потенціал категорій «мотиву» і «досвіду» (В. Іванов), «безпосереднього» і «небайдужого» (А. Канарський), «співпереживання» та «співстраждання» (О. Фортова).

Ключові слова: естетичне, людина, світогляд, безпосереднє, небайдуже, мотив, досвід, співпереживання, співстраждання.

Постановка проблеми. Культурологічно методологічні зрушення на теренах українського філософування передусім пов'язані з гуманістичними пошуками представників Київської світоглядно-антропологічної школи «пізнього радянського марксизму» 60-80-х років ХХ ст., спадщина яких не раз ставала предметом філософської рефлексії і понині викликає значний дослідницький інтерес. Цей потужний інтелектуальний напрям, що виник на ґрунті

Інституту філософії АН УРСР та філософських кафедр як Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, так і інших вищих навчальних закладів України, обумовив світоглядно-антропологічний поворот тогочасної вітчизняної філософії. Він позначився на всій системі її соціокультурних уявлень, а особливий резонанс проблем буття та людини виявився співзвучним методологічному повороту світової філософської думки ХХ ст. (екзистенціалізму, філософській антропології,

фундаментальній онтології), засвідчуючи актуальність запропонованої наукової розвідки.

Власне, ті «парадигмальні зрушення», які констатувала тодішня рефлексивна свідомість, були щонайтісніше пов'язані із реалізованою українськими філософами можливістю вийти за межі офіційних схем діалектичного та історичного матеріалізму. Так починає формуватися надзвичайно продуктивний «феномен лояльного мислення» (С. Пролєєв), у якому специфічним чином поєднуються та узгоджувалися «свобода інтелектуального пошуку і підпорядкування ідейним приписам» [10, с. 36] з виразною орієнтацією на досягнення щораз вищого масштабу професійності та компетентності філософської думки. Важливо було відстояти статус філософії в якості особливої форми духовної культури, що має надзвичайно багату і плюралістичну історико-філософську традицію, категорійний апарат та внутрішню логіку розвитку.

Таке інтелектуальне піднесення пізньої радянської філософії заклало нові ідейно-світоглядні засади суспільного руху, що тримав у полі зору ціннісний вимір людини крізь призму осмислення, суперечності між всезагальним та особистісним, предметно-перетворювальною діяльністю та етичною відповідальністю, всепоглинаючим активізмом та глибинним спілкуванням й естетичним спогляданням. Це стимулювало нагальну потребу перегляду догматичних положень марксистсько-ленінської філософії та спробу протиставити гіперактивному світорозумінню альтернативні світоглядні орієнтири у всій багатоманітності особистісних виявів людського світовідношення з актуалізацією як морально-етичної, так і естетичної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переосмислення феномену радянської філософії відстежується у багатьох науково-дослідницьких розвідках вітчизняних (В. Горський, С. Кримський, В. Табачковський, В. Шинкарук, Є. Бистрицький, І. Бичко, М. Булатов, Г. Горак, А. Єрмоленко, Л. Левчук, В. Лях, В. Малахов, С. Пролєєв та інш.) та російських пострадянських мислителів (А. Гусейнов, В. Лекторський, Л. Мітрохін, В. Садовський, Е. Соловйов, В. Толстих, та ін.).

Філософське осмислення естетичної проблематики київської світоглядно-антропологічної школи висвітлюється в монографії Л. Левчук «Українська естетика: традиції та сучасний стан», в якій крізь призму відтворення логіки розвитку української естетики від періоду становлення перших естетичних уявлень до початку ХХІ століття авторка значну роль приділяє питанням концептуалізації естетичного в працях В. Іванова, А. Канарського, В. Мазепи, Р. Шульги та ін., окреслюючи їх вплив на формування сучасної естетичної науки [6, с. 214-236]. Водночас заслуговують на увагу праці вітчизняних науковців, присвячені дослідженням феномена естетичного в контексті життєвого світу людини (О. Наконечна) [8], онтологічного статусу естетичного досвіду (О. Павлова) [9], компаративного аналізу формування культурологічної проблематики 60-80 рр. ХХ ст. Київської світоглядно-антропологічної та російської соціально-антропологічної шкіл на основі напрацювань радянського періоду (Я. Литвин) [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, важливими залишаються питання щодо особливостей філософування в умовах тоталітарної загрози людської суверенності, її вільного творчого пошуку та життєвого світу. У цьому контексті в царині естетики особливий інтерес викликає намагання представниками Київської філософської школи звільнити естетичну науку від редукування естетичного знання до рівня науково-теоретичної об'єктивної рефлексії. А відтак поставимо завдання відстежити трансформацію гносеологічного відношення «матерія-свідомість» у світоглядно-антропологічну площину «людина-світ», розуміння свідомості в якості пасивного відображення об'єктивної дійсності до естетичного творення світу суб'єктом у зрізі оприявленості всього розмаїття духовних почуттів людини, що нівелюють протиставлення суб'єкта та об'єкта.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є на основі аналізу філософсько-естетичних праць В. Іванова, А. Канарського та О. Фортової розкрити потребу вкоріненості феномена естетичного у життєвих процесах людини через утвердження причетності людини до буття як консолідації всієї повноти людського досвіду, смислотворчості, небайдужості, співпереживання.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, зміна акцентів була майже непомітною, проте саме людиновимірна настанова і призвела до кардинальних світоглядно-антропологічних зрушень. Так відношення «людина-світ» поступово стає смисловим центром усіх мисленневих побудов, причому світ постулюється не в якості об'єктивної дійсності, а як сфера людського буття, світ культури. У цьому світлі маємо підкреслити і те, що головне питання філософії співвідношення матерії та свідомості замінюється вузловими категоріями «людина» і «світ», «світ наявного буття» та «світ буття за межами наявної дійсності» (В. Шинкарук, О. Яценко), «світ доцільний» та «реально існуючий», «уявний» та «наявний» (В. Іванов), «байдуже» та «небайдуже» (А. Канарський).

Варто підкреслити, що науковий шлях В. Іванова та А. Канарського розвивається «на вістрі протистояння «природників» і «суспільників» – двох груп провідних радянських вчених, які з різних позицій осмислювали проблему естетичного та художньої специфіки мистецтва до теоретично-пізнавальних схем філософії без встановлення чіткої межі між гносеологічним суб'єктом та естетичним суб'єктом в естетичних дослідженнях призводила до значних труднощів, що і проявилось в довготривалій дискусії між природничими та суспільними теоріями в естетиці наприкінці 50-х – на початку 60-х років і стосувалося природи естетичного. В. Іванов цю проблемність пояснює своєрідністю естетичного, оскільки «художньо-естетичне», яке «дане для нас» не може без нас існувати «в собі» [12, с. 11]. У наукових дослідженнях А. Канарського естетичне так само набуває статусу суб'єктивно-об'єктивного феномена з акцентом на «принципі єдності суб'єктивних і об'єктивних закономірностей» [3, с. 44].

Прикметно, що А. Канарський звертає увагу на неможливість витлумачення специфіки есте-

тичного без зв'язку з суб'єктивним чинником, а тому, як вважає філософ, в природничих теоріях «естетичне виявляється чимось зовнішньо чужим і безвідносним до людини» [3, с. 54]. Буття естетичного стає неможливим в абстрагуванні від процесу взаємодії суб'єкта та об'єкта естетичної діяльності. А об'єктивні форми прекрасного, гармонійного, досконалого, пропорційного потребують людського естетичного наповнення, тим самим актуалізуючи недопустимість розірваності суб'єкта і об'єкта в діалектиці естетичного процесу.

Якщо в природничій теорії естетичні якості обґрунтовуються незалежно від людського та суспільного буття, то у «суспільників» естетичні властивості об'єктів обумовлюються соціальними факторами й залежать від усього розмаїття суспільних відносин. У зв'язку з цим ці дві теорії, на думку українських естетиків, незважаючи на суттєві відмінності, поєднують нейтральність естетичних якостей від волі і свідомості людини. Вони значною мірою послаблюють значення творчого елемента естетичного споглядання, яке спроможне вийти за межі конкретно фіксованих значень й має можливість глибинного проникнення в об'єктивну дійсність, розширюючи зміст усвідомлюваного. Саме тому В. Іванов критикує абстрактне розуміння суспільства, яке нехтує конкретним суб'єктом, знеособлює його, підмінюючи «сукупним індивідом». Водночас А. Канарський, обґрунтовуючи думку про те, що в суспільній теорії естетичного найбільшою мірою виразилися гносеологічні позиції естетичної теорії, позаяк питання буття естетичного відразу передбачало питання пізнання специфіки цього буття, застерігає про загрозу гносеологізму в естетичній науці. На думку А. Канарського, чуттєвість неможливо зрозуміти крізь призму біологічно-фізіологічного виміру, а тільки з урахуванням всього суспільно-історичного поступу. Однак, з другого боку, мислитель відчуває небезпеку, яка полягає у тотальному усупільненні людини, що має місце тоді, коли філософсько-естетична проблематика людини резюмується в площину дослідження історичного розвитку та зміни суспільних відносин й пріоритетного значення набувають саме об'єктивні закономірності суспільно-історичного розвитку. Тому, як вважає філософ, виникає суттєва загроза «абстрагування від живої людини» [3, с. 36].

У цьому контексті В. Іванов зосереджує увагу на формотворчій ролі свідомості, яка не тільки відображає світ, але й творить його крізь призму відповідних механізмів, а саме: мислення за аналогією, порівняння, що стають основою образної інакомовності, поетичної метафори. Важливо зауважити і те, що значний акцент поставлено на такому структурному новоутворенні свідомості як мотив. Він є тією внутрішньою спонукальною причиною, яка ґрунтується не на знаннях, а на досвіді, з допомогою якого відбувається не тільки об'єктивне відображення предмета, а й формується відношення до нього. Відтак, якщо для суспільства, вважає мислитель, мета виражає потребу, то для окремої індивідуальності резонансу набувають мотиви, які визначають смисл, а не предметну діяльність. Адже мотив орієнтується на суб'єктивний та індивідуальний смисл пред-

метного світу, а тому і «становить той індивідуальний рівень людської суб'єктивності, той спосіб предметного виявлення, для розуміння яких недостатньо самої поверхової спостережливості. Потрібні внутрішні почуття...» [2, с. 180]. А звідси характеристика естетичного переживання як духовної діяльності, для якої образ долає обмеженість гносеологічного предмета й утилітарний інтерес, а тому викликає повнокровне відчуття причетності. Саме естетичне переживання і дає підстави для осмислення естетичного споглядання як проникнення всередину, що породжує єдність вищого рівня, гармонію суб'єкта і об'єкта, розкриваючи все розмаїття духовно-практичної природи людських переживань. Конститууючи естетичне у такому вимірі, В. Іванов зосереджує увагу на смисловому підґрунті сприймання та його творчій специфіці, відповідно до якої воно не може бути зведеним до копіювального відбитка чуттєво даної реальності, оскільки є «смисловим, змістовним..., творчим і доцільним» [2, с. 134]. Так прокладається суттєва межа між предметним та естетичним сприйманням, де останнє детермінує дієвість духовних почуттів людини й базується на духовно-практичному способі осягнення людиною світу.

Таким чином, у філософсько-естетичному дискурсі В. Іванова та А. Канарського відстежуємо трансформацію гносеологічного відношення «матерія-свідомість», згідно з яким свідомість існує в якості пасивного відображення об'єктивної дійсності, у світоглядне переосмислення відношення «людина-світ». Воно має місце тому, що «суть естетичного прихована не в самій дійсності, а в специфіці людського відношення до неї» [3, с. 27]. А відтак, гносеологічне співвідношення суб'єкта та об'єкта пізнання є тільки складовою й похідною від більш фундаментального початкового співвідношення «людина-світ», що унеможливує зведення об'єктивної реальності тільки до матеріальності та виключення з неї людини.

Закладене новоевропейською традицією розуміння людини як суб'єкта пізнання та дії, що протиставляється буттю як об'єкту, стає суперечливою абстракцією. А. Канарський, орієнтуючись на працю П. Копніна «Ідея як форма мислення», концентрує увагу довкола твердження про абсолютне протиставлення матерії і свідомості в досить вузьких межах гносеології [4]. Це приводить до утвердження думки про те, що у сферах гуманітарного знання, зокрема естетиці, таке протиставлення є згубним та руйнівним, адже в контексті людської небайдужості людини до світу фіксується більш глибоке відношення зв'язку людини зі світом культури. Прикметним є намагання В. Іванова звільнити естетичну науку від редукування естетичного знання до рівня науково-теоретичної об'єктивної рефлексії. Саме ця спонукка є вихідною для порівняльного аналізу пізнавального та естетичного світовідношення крізь призму гносеологічного та естетичного суб'єктів, у контексті якого гносеологічний суб'єкт постає в безособовій формі. Він «абстрактний» та «всезагальний», у його функціональній компетенції – тільки здатність відображення об'єктивної реальності. Водночас естетичний суб'єкт конститується духовно-практично й, долаючи межу протиставлення мислення і бут-

тя, чуттєво-почуттєво осягає світ, перебуваючи в ньому як у світі культури. В. Іванов акцентує увагу на феномені внутрішньої практичної трансформації зовнішньої дійсності у специфічний внутрішній стан, який дозволяє, не втрачаючи власної індивідуальності, особисто вживатися у предметний і діяльнісний досвід інших людей. Саме тому український філософ значну увагу приділяє проблемі людського досвіду.

Опираючись на філософські погляди В. Дільтея та А. Бергсона, український філософ приходить до думки про те, що гносеологічний аспект досвіду як форми чуттєвого знання не може бути єдиним, оскільки ця категорія виникає на ґрунті життєвого відношення людини до світу, а тому її варто розглядати в особливому прояві переживання суб'єктом своєї життєвості. В. Іванов пов'язує унікальність досвіду із смислотворчістю суб'єкта, творчим спогляданням, з таким своєрідним духовним утворенням як мудрість, аналізує поняття «духовного досвіду» та «життєвого досвіду», розкриваючи компоненти останнього (знання, навички, чуттєвість, уявлення, спонукки). У цьому зрізі досвід є передусім своєрідним підсумком життєдіяльності певного суб'єкта, квінтесенцією певної життєвої долі, її реальним уроком, що тісно пов'язаний зі смислотворчістю суб'єкта. «У досвіді, – зауважує В. Іванов, – елементи дійсності стають подією суб'єктивного життя і в цьому контексті набувають не тільки загальної визначеності, але і наповнюються неповторним змістом» [1, с. 200].

Досвід зосереджує в собі здобутки всіх сфер людської життєдіяльності, «дозволяє зрозуміти людський суб'єкт як самозберігаюче начало культурної творчості» [1, с. 243], джерело всієї духовної культури. Історико-філософські стадії еволюції досвіду засвідчують його унікальність, індивідуальність та неповторність. Він має не рефлексивний, а ціннісний та практично життєвий характер, позаяк акумулює весь життєвий процес й робить людину причетною до всіх форм життєдіяльності і не так пізнається, як проживається та переживається, а тому його необхідно передусім відчутти. Досвід стоїть поза гносеологічним протиставленням мислення і буття і є своєрідною інтеграцією життєвого шляху цього конкретного суб'єкта. Таким чином, у вітчизняній філософії реабілітується феномен переживання, як такий суб'єктивний вимір життєвого процесу, що охоплює всю повноту людського світовідношення, передбачаючи акт самовизначення людини у світі. А найбільш адекватний контакт з буттям, як це доводить В. Іванов, забезпечується не тільки через пізнавальні інтенції, а через досвід, естетичне переживання та естетичне сприймання.

Відтак, філософсько-естетичні погляди В. Іванова та А. Канарського поєднують творче звернення до реальної живої людини з її безмірністю і розмаїтістю духовно-емоційного світу та ідея щодо необхідності розробки людиноцентрованої естетики з виразно окресленими можливостями її онтологізації.

У цьому сенсі, А. Канарський феномен естетичного ставив у тісний зв'язок зі специфікою людської чуттєвості в її «безпосередності», «небайдужості», «невимушеності», «самоцільності», «значущості», «ціннісності». Тому естетичне в

якості необхідної константи людської культури, що виражає міру небайдужого ставлення не тільки до світу, але й сенсу людського буття, виступає не просто абстрактною категорією, а виражає такі моменти життя, у яких викристалізуються безпосередньо-чуттєві стани людини як «прояв чогось незвичного, величного, естетичного» [3, с. 11]. Буття естетичного український мислитель не зводить ні до суб'єкта, ні до об'єкта, ні до суб'єкт-об'єктних відношень, а експлікує як складний діалектичний процес руху чуттєвості на межі дихотомії «байдуже-небайдуже», що набуває свого завершення, дооформлення в людському переживанні. Принагідно зауважимо, що феномен байдужого А. Канарський намагається постулювати вихідним поняттям естетичної теорії, оскільки за відсутності чуттєвої розрізненості воно сприяє посиленню сприйнятливості значущого, ціннісного, небайдужого. А тому, філософська рефлексія скерована на осягнення естетичного не стільки заради знань, скільки з метою утвердження людського існування та тих моментів буття, у яких проявляється все життя людини в його суперечностях трагізму або комізму, падіння або піднесення, позаяк окремі стани, моменти людського існування можуть бути такими ж величними, як і саме життя.

Теоретичне обґрунтування А. Канарським розуміння людської чуттєвості відкриває значні горизонти філософської рефлексії не тільки для естетичного, але і для моральнісного способу освоєння світу та специфіки їх взаємозв'язку в цілому. Тому О. Фортова висловлює думку про те, що моральнісне, як і естетичне, є такими феноменами людської чуттєвості, які в етико-естетичних науках належить висвітлювати через поняття «небайдуже». Дослідниця твердить, що небайдужість відкриває в моральнісних відносинах шлях моральнісним почуттям співстраждання та співпереживання, у яких суспільна сутність людини більш глибоко усвідомлюється.

На основі переосмислення наукових розвідок діяльнісного розуміння сутності людини (Г. Батіщев, М. Каган, Е. Юдін), ільїнківського концепту взаємозв'язку пізнавальних, моральних та естетичних іпостасей людського самоздійснення та діалектики естетичного процесу А. Канарського, О. Фортова формує та розробляє механізми трансформації моральнісного в естетичне у процесі естетичного осягнення людиною світу. Аналізуючи філософські погляди А. Канарського щодо безпосередності та небайдужості естетичної чуттєвості як естетичного освоєння світу, О. Фортова відзначає: «Вирішення питання про людську чуттєву діяльність як в методологічному, так і в теоретичному плані відкриває нові можливості не тільки для розуміння естетичного, але і для виявлення специфіки його взаємозв'язку з моральнісним» [11, с. 62].

У наукових розвідках О. Фортової обґрунтування зв'язку моральнісного та естетичного обумовлюється єдністю різних структурних елементів системи «діяльність», зокрема моральнісним та естетичним способами осягнення людиною світу. Хоча такий зв'язок ґрунтувався на розумінні діяльнісної сутності людини, однак дослідниця значний наголос робить на феномені «небайдужого» та його ролі в моральнісній та естетичній

сфері. А оскільки ставлення людини до світу виявляється через ставлення людини до людини, акумулюючи в собі багатоманітність відтінків людської чуттєвості, тому «небайдуже є основою людської чуттєвої діяльності і виражає специфіку моральнісного тою ж мірою, що і специфіку естетичного» [11, с. 64]. Небайдужість до Іншого О. Фортова розкриває шляхом аналізу таких форм людських почуттів як «співпереживання» та «співстраждання», що засвідчує чуттєвий характер моральнісного та естетичного. Таким своєрідним способом утверджується універсальний статус естетичного відношення в контексті пріоритетної ролі суспільної діяльності та її форм. А моральнісний перехід в естетичне засвідчує, на думку автора, «завершеність як ступінь саморозвитку суспільної сутності..., що є мірою людського» [11, с. 82].

Відтак, чуттєво-емоційне переживання людиною світу стає відправним моментом для експлікації феномена естетичного у теоретичній спадщині представників Київської філософської школи. Як бачимо, В. Іванов буття естетичного осмислює крізь призму досвіду, мотиву та значення, А. Канарський досліджує генезу формування такого почуття, що конститує естетичне, зосереджуючи увагу на діалектиці естетичного процесу. І якщо у А. Канарського естетичне постає тією кінцевою інстанцією, у якій чуттєвість набуває своєї завершеності в розвитку взаємовідносин людини і світу, то в О. Фортової моральнісність віднаходить себе в діалектиці естетичного процесування, опосередковуючи відносини «людина-світ» відносинами «людина-людина».

Висновки і пропозиції. Таким чином, у фокусі естетичних міркувань Київської філософської школи з'являються поняття людської суб'єктивності та індивідуальності людського

буття і відбувається значне переосмислення односторонньо раціоналістичних уявлень про людину та неможливість її трактування тільки в аспекті соціальних відносин та гносеологічного співвідношення «свідомість-матерія». Позаяк свій потенціал естетика повною мірою може розкрити тільки в контексті рефлексії глибин людського духу та творчих можливостей людини, то саме людина у В. Іванова, А. Канарського та О. Фортової постає тим началом, з допомогою якого можна зрозуміти і прорватися до буття, в тому числі і до буття естетичного. Естетичне відношення окреслюється крізь призму духовно-практичного, що виражає специфічний вияв людського способу життєдіяльності й уможливує як естетичне ставлення до світу, так і естетичне сприймання. А належність феномена естетичного винятково до людського способу буття і вкоріненість його у життєвих процесах спонукало до значного переосмислення гносеологічних засад філософсько-естетичного дискурсу, відкриваючи нові тематичні площини для наступних наукових досліджень.

Перспективами подальшого розвитку є дослідження співвідносності світоглядно-антропологічних пошуків представників Київської філософської школи новоонтологічним трансформаціям західноєвропейського філософського дискурсу кінця XIX – першої половини XX ст. Зокрема, важливим є експлікація співзвучності антропологічної домінанти розуміння культури як реальності людського буття й духовно-моральнісних та естетичних засад людської життєдіяльності вітчизняного дискурсу «пізнього радянського марксизму» людиновимірним проєкціям життєвого світу, культури, мови та інтерсуб'єктивності Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, М. Мерло-Понті, Г.-Г. Гадамера та ін.

Список літератури:

1. Іванов В. П. Человеческая деятельность – познание – искусство / В. П. Иванов. – К.: Наук. думка, 1977. – 252 с.
2. Іванов В. П. Практика і естетична свідомість / В. П. Іванов. – К.: Мистецтво, 1971. – 223 с.
3. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. Диалектика эстетического как теория чувственного познания / А. С. Канарский. – К.: Вища шк., 1979. – 215 с.
4. Копнин П. В. Идея как форма мышления / П. В. Копнин. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1963. – 108 с.
5. Левчук Л. Т. В. П. Іванов: естетичний аспект теоретичної спадщини / Л. Т. Левчук // Філософсько-антропологічні студії, 2003. Пізній радянський марксизм та сьогодення: (до 70-річчя Вадима Іванова). – К., 2003. – С. 339–349.
6. Левчук Л. Т. Українська естетика: традиції та сучасний стан / Л. Т. Левчук. – К.: Маклаут, 2011. – 340 с.
7. Литвин Я. Культурологічна проблематика філософської думки радянського періоду (60-80 рр.) в Україні та Росії: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.04 / Литвин Яна Михайлівна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова – К., 2015. – 18 с.
8. Наконечна О. П. Естетичне як тип духовності / О. П. Наконечна. – Рівне: [б. в.], 2002. – 202 с.
9. Павлова О. Ю. Онтологічний статус естетичного досвіду / О. Ю. Павлова. – К.: Вид-во: ПАРАПАН. – 262 с.
10. Пролеев С. Мысль и страх: советская философия как ситуация мышления / Сергей Пролеев // Філософсько-антропологічні студії, 2003. Пізній радянський марксизм та сьогодення: (до 70-річчя Вадима Іванова). – К., 2003. – С. 28–41.
11. Фортова А. О диалектическом единстве нравственного и эстетического / А. О. Фортова. – К.: Вища шк., 1985. – 152 с.
12. Художественная деятельность. Проблема субъекта и объективной детерминации // В. Мазепа, В. Іванов [и др.]. – К.: Наук. думка, 1980. – 296 с.

Залужная А.Е.

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ БЫТИЯ ЧЕЛОВЕКА В МИРЕ КУЛЬТУРЫ: КИЕВСКАЯ МИРОВОЗРЕЧЕСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФСКО-ШКОЛА

Аннотация

Исследовано человекоизмерительность феномена эстетического в философской рефлексии представителей Киевской философской школы. Раскрыты основные аспекты изменения гносеологической парадигмы в эстетике, что произвело к укоренению эстетического в жизненном мире человека и мире культуры. Показано, что в границах диалектического философствования кристаллизуется концепция возможности приближенности человека к бытию сквозь призму эстетического переживания в срезе проявления всего разнообразия духовных чувств человека. Проанализированы выявленные В. Ивановым противопоставление гносеологического и эстетического субъектов, А. Канарским – закономерности диалектического движения чувственно-эстетических актов, А. Фортовою – особенности трансформации нравственного в эстетическое в процессе эстетического постижения мира человеком. Раскрыты теоретический потенциал категорий «мотива» и «опыта» (В. Иванов), «непосредственного» и «небезразличного» (А. Канарский), «сопереживания» и «сострадания» (А. Фортова).

Ключевые слова: эстетическое, человек, мировоззрение, непосредственное, безразличное, мотив, опыт, сопереживание, сострадание.

Zaluzhna A.J.

National University of Water Management and Nature Resources

THE AESTHETIC BASES OF BEING OF AN INDIVIDUAL IN THE WORLD OF CULTURE: KYIV WORLD VIEW ANTHROPOLOGICAL PHILOSOPHICAL SCHOOL

Summary

The human aspect of phenomenon of the aesthetic in the philosophical reflection of the representatives of Kyiv philosophical school was researched. The main aspects of change of the epistemological paradigm in the aesthetics were highlighted which caused the rooted aesthetic in the life world of a human and the world of culture. It was shown that the concept of possibility of involvement of a human in being in the context of aesthetic experience from the point of view of expression of all the variety of spiritual feelings of a human in the limits of the philosophizing of dialectical materialism is being crystallized. The contrasting of the epistemological and aesthetic subjects found out by V. Ivanov, the regularity of dialectic movement of sensitive and aesthetic acts considered by A. Kanarskiy, the peculiarities of transformation of the moral into the aesthetic in the process of aesthetic comprehension by an individual of the world found out by O. Fordova were analyzed. The theoretical potential of the categories «motive» and «experience» (V. Ivanov), «direct» and «not indifferent» (A. Kanarskiy), «empathy» and «compassion» (O. Fortova) were revealed.

Keywords: aesthetic, individual, world view, direct, not indifferent, motive, experience, empathy, compassion.

УДК 271:215

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОСЛАВ'Я У ВІТЧИЗНЯНІЙ РЕЛІГІЗНАВЧІЙ НАУЦІ: XIX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ

Запорожець В.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті детально аналізується розвиток досліджень православної проблематики в українській релігієзнавчій думці. Загалом, в даному питанні автором виділяється три етапи: дореволюційний, доба «наукового атеїзму», період незалежності. Детально досліджується специфіка історико-релігійних досліджень православ'я у Київському та Харківському університетах, де до революції існували кафедри богослов'я. Наголошується і доводиться, що окрім студій з історії православ'я, науковці даних освітніх закладів досліджували догматичні і практичні аспекти православної віри. Висвітлюється, що в період панування на вітчизняних теренах «наукового атеїзму» в освітній сфері, фактично були припинені розвідки стосовно православ'я. Визначаються основні напрямки вітчизняних досліджень православ'я в добу незалежності та виділяються основні їх ознаки.

Ключові слова: православ'я, історія православ'я, вітчизняне релігієзнавство, «науковий атеїзм», Київський та Харківський університети.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження даної теми обумовлена тим, що зі здобуттям незалежності України на наших теренах відбувається відродження віри, релігійних організацій. Для українського суспільства історично природною є саме православна віра та культура; її вплив на становлення і розвиток нашого народу ще й досі важко повністю осягнути та зрозуміти. Разом з тим варто відзначити досить обмежену кількість досліджень присвячених розвитку православних студій у вітчизняному релігієзнавстві. Саме ці дві причини і становили доцільність обрання саме цієї теми для нашої наукової студії.

Аналіз публікацій та досліджень. Наразі у вітчизняній науці присутні дослідження, які дослідженню православ'я в українській релігієзнавчій думці як феномену, так і в становищу даної гілки християнства загалом. Серед них можемо виділити праці В. Абашник, О. Говдяк, В. Климова, В. Козленка, А.В. Панченко, П. Павленка, І. Печеранського.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми Слід зазначити, що хоча є певна кількість ґрунтовних наукових досліджень, присвячених аналізу розвитку православної проблематики в Україні, однак наразі відсутні наукові студії, які стосуються цілісного та комплексного аналізу напрацювань з православ'я в історії вітчизняного релігієзнавства.

Метою даної статті є висвітлення становлення і розвитку православної проблематики у вітчизняній релігієзнавчій науці від XIX ст. до початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Релігієзнавчі студії на теренах України мають давню традицію, оскільки засновниками богословської та релігієзнавчої думки у Київському університеті були відомі вчені XIX – першої половини XX ст. Н.А. Фаворов, М.Е. Поснов, М.М. Боголюбов, І.І. Огієнко, а у Харківському університеті – це М.С. Стелецький, А.С. Лебедев, П.І. Добротворський.

Якщо говорити про Київський університет, то у 1842 році в університеті були створені дві загальноуніверситетські кафедри богослов'я: одна для православних студентів, а друга – для студентів-католиків. На православну кафедру був

запрошений протоієрей, доктор богослов'я, ординарний професор філософії Київської духовної академії І. М. Скворцов, а на кафедру римо-католицького сповідання – Ю. К. Ходькевич. Відповідно до цього, саме на кафедрі православного богослов'я і здійснювалась науково-дослідницька робота, присвячена православній тематиці.

Найбільш потужним представником даного періоду у дослідженні православ'я можна віднести М.Е. Поснова, автора фундаментальної праці «Історія християнської церкви» (1925). Український дослідник спадщини Поснова, П.Ю. Павленко зазначає про значущість даної праці для подальших релігієзнавчих студій з православ'я на наших теренах наступним чином: «Заслуги і здобутки М. Поснова, як науковця, визначні. Закладені ним традиції дослідження історії християнської церкви, зокрема ранньохристиянського віровчення, притаманна йому скрупульозність, фундаментальність у підходах до з'ясування проблем, конфесійна незаангажованість, толерантність, об'єктивність, при всьому тому, що його діяльність (як і його ім'я) не були знані в радянський час, тепер знаходять своє відображення і в розвідках сучасних українських, зокрема київських, християнознавців і біблієзнавців пізнішого часу, що можна визначити і як певну дослідницьку наступність» [6, с. 9].

На думку української дослідниці А.В. Панченко, до церковно-історичної думки вітчизняної академічної науки XIX – поч. XX ст. слід також віднести таких відомих вчених як С. Голубев, Ф. Тітов та В. Біднов. Поява праць даних науковців, на погляд А.В. Панченко, обумовлена була діяльністю духовних академії. «Важливими чинниками розвитку церковно-історичних досліджень в духовних академіях були реформи в духовно-освітньому відомстві, зокрема, запровадження курсу церковної історії, зацікавленість в суспільстві до історичної самосвідомості, розквіт духовної журналістики та розвиток науково-дослідницьких установ» [7, с. 10].

Не можна оминати той факт, що окрім історичних досліджень з православ'я, у Київському університеті розроблялись наукові студії з інших аспектів даної гілки християнства. Так, професор Н.О. Фаворов написав праці стосовно право-

славної догматики та православного практично-богослов'я, а проф. П.Я. Светлов приділив не малу увагу стосовно православної апологетики. Усі ці розробки здійснювалися в контексті набуття академічних ознак, що позначилося на тенденції звільнення від виключно богословської форми та залученні філософсько-раціоналістичної настанови у дослідницьких студіях.

Що стосується релігієзнавчих досліджень, присвячених православ'ю у Харківському університеті, то варто відзначити, що в них також акцент робиться на дослідженні історії даної гілки християнства. Однак, окрім цього видаються дослідження стосовно православної догматики та переклад і студіювання над працями східних Отців Церкви. В цьому контексті, можна відзначити наукові розвідки професора П.І. Добротворського «Несторіанство і монофізитство у зв'язку з віруваннями та долею Сходу», (1863); «Православне догматичне богослов'я» (1896) та професора П.І. Лебедева «Пам'ятник православ'ю» [1, с. 506; 508].

Втім варто відзначити, що філософсько-релігієзнавчі позиції, які домінували в університетах як Києва, так і Харкова відображали захисну реакцію науковців на закиди про шкідливий вплив філософії на емпіричні науки, релігію і державу. Як і сьогодні, у ті часи перевагу надавали природничим наукам, передбачаючи практичне застосування отриманих знань. Розум здебільшого трактувався як раціональне осягнення навколишнього світу, здатність до мислення, розпізнавання предметів і явищ світу на понятійній основі. Віра інтерпретувалася як впевненість в існуванні понад буттєвих, Божественних сил [2, с. 487].

Після жовтневих подій 1917 р. розвиток релігієзнавчої та теологічної думки, а відтак дослідження православ'я в університетах практично було припинено. Настав період марксистсько-ленінського атеїзму. Проте необхідно підкреслити, що до появи кафедр наукового атеїзму, наукова робота у галузі войовничої атеїстичної теорії до 1954 р. в учбових і наукових закладах України, не носила систематичного характеру. Характеризуючи даний період в розвитку релігієзнавчої науки, відомий науковець В. Климов зазначає наступне: «Акцент на всезагальне формування наукового матеріалістичного світогляду. Мета багаточисельно атеїстичної пропаганди – формування соціалістичного суспільства масового атеїзму. Ідейно-політичний та ідеологічний контексти діяльності релігійних організацій у зазначений період. Включення атеїстичної пропаганди як складової ідеологічної боротьби двох систем. Радикалізація атеїстичної пропаганди в контексті ідеологічного протистояння» [4, с. 135].

Тому, якщо і відбувалися дослідження стосовно православної тематики, то це здійснювалося виключно в контексті подолання релігії, секуляризації, переходу від релігії до науково-атеїстичного світогляду. Тому фактично даний період в історії релігієзнавчої думки в Україні особливо нічим не примітний стосовно досліджень з православ'я.

Однак з настанням «перебудови» почалися зміни в українському релігієзнавстві. «Ситуація, як наголошує В. Яремчук почала змінюватися з кінця 1980-х рр., у зв'язку з лібералізацією радянського режиму. В українському суспільстві посилюлася

роль релігії та церкви. Відповідно, актуалізувалася проблематика релігійних досліджень, з яких були зняті ідеологічні обмеження» [9]. Українська дослідниця Я.В. Подолян зауважує, що «У незалежній Україні релігієзнавство, як наука, набуло нових рис. Ними є об'єктивність, історизм, світоглядний плюралізм, позаконфесійність» [8, с. 66]. Все це якраз сприяло і допомагає найбільш широкому дослідженню православної проблематики.

Необхідно відзначити, що одним з фундаторів сучасних релігієзнавчих досліджень з православ'я в Україні можна, безсумнівно, назвати професора Ю.А. Калініна, автора комплексних та узагальнюючих праць, присвячених даній гілці християнства. Саме ним було написано праці «Модернізм сучасного православ'я» (К., 1988), «Еволюція форм філософсько-ідеалістичного обґрунтування православ'я» (К., 1989), «Філософська апологія православ'я» (К., 1993), які стали основою для подальших наукових студій в українському релігієзнавстві, присвячених різним аспектам православ'я як віри, як соціального феномену тощо.

За роки незалежності було захищено досить багато дисертаційних розвідок, як кандидатських, так і докторських з православної тематики. Їх умовно можна виділити в такі групи:

1) історія світового православ'я – В.Р. Бучовський, Л.М. Литвиненко, Р.В. Мартич, І.П. Мозговий, П.Ю. Павленко, А.В. Панченко, Ю.П. Чорноморець та ін.;

2) православ'я в Україні – О.А. Альошина, С.М. Гузенко, Т.Г. Горбаченко, С.І. Жилюк, Т.О. Котлярова, А.Р. Кукурудза, В.Д. Литвинов, Н. Лопачька, С.О. Побуцький, О.П. Розумна, Л.В. Халезова, О.І. Ющицин тощо;

3) православне мистецтво – І.Є. Марголіна, М.С. Мельничук, І.М. Харитон, Л.М. Яковець та ін.;

4) практичні, соціальні аспекти православ'я – О.С. Кисельов, В.В. Климов, Ю.С. Кондратюк, Ю.Ю. Корнійчук, А.Р. Марчишак, Ю.К. Недзельська, С.І. Преображенський, С.Р. Продивус, Є.А. Харьковченко, Л.М. Шугаєва тощо;

5) теоретичні аспекти православ'я – О.Г. Афоніна, І.В. Богачевська, І.М. Ломачинська, О.С. Саган, О.О. Соколова, М.М. Стадник, Г.В. Христокін та ін.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши детально розвиток і становлення православної проблематики у вітчизняній релігієзнавчій науці, можемо зробити наступні висновки:

1) В історії вітчизняного релігієзнавства можна виділити три етапи розвитку православної проблематики: дореволюційний, період «наукового атеїзму», доба незалежності України;

2) У дореволюційному етапі розвитку православної проблематики існували головним чином два центри – кафедри богослов'я Київський та Харківський університети. В них здійснювалися дослідження, перш за все, історико-релігійних аспектів православ'я, але й також висвітлювалися проблеми православної догматики та моральної теології.

3) В період панування «наукового атеїзму» логічним було те, що якщо і відбувалися дослідження стосовно православної тематики, то це здійснювалося виключно в контексті подолання релігії, секуляризації, переходу від релігії до науково-атеїстичного світогляду.

4) В добу незалежності в українській релігієзнавчій науці особливо фундаментально почала досліджуватись православна проблематика. Наукові студії з православ'я у вітчизняному релігієзнавстві присвячені як історії світового та вітчизняного розвитку даної гілки християнства, так і теоретичним, практичним аспектам його існування.

Список літератури:

1. Абашник В.А. Философия в Харьковском университете в 1850-1873 гг. / В.А. Абашник // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Київ: ВІР УАН, 2012. – Випуск 62 (№ 7). – С. 503-507.
2. Гавдяк О.В. Релігійно-філософська проблематика у вітчизняному науковому просторі ХІХ – початку ХХ ст. / О.В. Гавдяк // Гілея – 2012. – Вип. 61 (№ 6) – С. 486-491.
3. Губар К.А. Развитие церковного права у Києво-Могилянській Академії та Київській Духовній Академії (ХVІІІ – поч. ХХ ст.) / К.А. Губар // Вісник Київського університету права – 2014. – № 4 – С. 35-41.
4. Климів В.В. Питання подолання проявів «вульгарного атеїзму» в педагогічній і практичній діяльності кафедри історії і теорії наукового атеїзму КДУ в 70-ті роки ХХ ст. / «Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри». До 55-річчя кафедри релігієзнавства. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 вересня 2014 р. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 135-136.
5. Козленко В.М. До історії соціологічних досліджень у Київському університеті з релігієзнавчих питань / «Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри». До 55-річчя кафедри релігієзнавства. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 вересня 2014 р. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 136-138.
6. Павленко П.Ю. Михайло Поснов (1873-1931) – основоположник вітчизняного історико-критичного вивчення християнства, засновник релігієзнавчої думки в Київському університеті св. Володимира / П.Ю. Павленко // «Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри». До 55-річчя кафедри релігієзнавства. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 вересня 2014 р. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 5-9.
7. Панченко А.В. Історія церкви в дослідженнях представників академічної думки України ХІХ – поч. ХХ ст. (релігієзнавчий аспект): автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.11 / А.В. Панченко / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 18 с.
8. Подолян Я.В. Особливості українського релігієзнавства в незалежній Україні / «Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри». До 55-річчя кафедри релігієзнавства. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 вересня 2014 р. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 66-69.
9. Яремчук С.С. Релігія та церква у сучасній Україні: соціологічний аналіз / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/newsfiles/yaremchuk.doc>

Запорожец В.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРАВОСЛАВИЯ В УКРАИНСКОМ РЕЛИГИОВЕДЕНИИ: ХІХ – НАЧАЛО ХХІ ВЕКА

Аннотация

В статье подробно анализируется развитие исследований православной проблематики в украинской религиоведческой мысли. В целом, в данном вопросе автором выделяется три этапа: дореволюционный, период «научного атеизма», эпоха независимости. Подробно исследуется специфика историко-религиозных исследований православия в Киевском и Харьковском университетах, где до революции существовали кафедры богословия. Отмечается и доказывается, что кроме студий по истории православия, ученые данных образовательных учреждений исследовали догматические и практические аспекты православной веры. Освещается, что в период господства на отечественных просторах «научного атеизма» в образовательной сфере, фактически были прекращены исследования относительно православия. Определяются основные направления отечественных исследований православия в эпоху независимости и выделяются основные их признаки.

Ключевые слова: православие, история православия, отечественное религиоведение, «научный атеизм», Киевский и Харьковский университеты.

Zaporozhets V.A.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

RESEARCHES OF ORTHODOXY IN THE UKRAINIAN RELIGIOUS STUDIES: XIX – BEGINNING OF XXI CENTURY

Summary

This paper studies the development of the Orthodox perspective is analyzed in detail in the Ukrainian theological thought. In general, the questions the author identifies three stages: pre-revolutionary period of «scientific atheism», the era of independence. Investigated in detail the specifics of historical and religious orthodoxy Studies in Kiev and Kharkov University, where before the revolution there were the department of theology. It is noted and it is proved that in addition to the studios in the history of Orthodoxy, the researchers examined data of educational institutions dogmatic and practical aspects of the Orthodox faith. It illuminates that period of dominance in the domestic spaces of «scientific atheism» in education, in fact were discontinued research into Orthodoxy. Determines the main directions of Russian Orthodoxy research in the era of independence and highlighted the main features of their.

Keywords: Orthodoxy, Orthodox history, the Ukrainian religious studies, «scientific atheism», Kyiv and Kharkov universities.

УДК 378.01

ПРИЧИНИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЗАПИТІВ РИНКУ ПРАЦІ

Туренко В.Е., Соболев Т.В., Ярмолицька Н.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті детально аналізуються ключові причини модернізації вітчизняної філософської освіти – історичні, законодавчі, соціально-економічні. Досліджується, що основною історичною причиною даного процесу в освітньому просторі є те, що попри наявні вітчизняні ґрунтовні та оригінальні наукові студії філософській царині, все ж ще присутній брак фахової культури, знань, здатності та смаку до дослідницької діяльності. Водночас наголошується, що законодавчою основою модернізації філософської освіти в Україні є прийняття за останні роки ряд важливих Законів, які сприятимуть даному процесу. Висвітлюються детально основні уміння та навички, які згідно дослідників-футурологів, будуть у найближчому майбутньому найбільш конкурентними та важливими на ринку праці. Відповідно до цього, доводиться теза про те, що завдяки модернізації філософської освіти в Україні, випускник з даним фахом буде одним з найбільш актуальних на ринку праці.

Ключові слова: модернізація філософської освіти, вітчизняна філософська освіта, сучасний ринок праці, уміння, навички, здібності, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що наразі у пострадянському суспільстві, особливо в українському присутня думка про вузький профіль фахівців з філософії та їх низьку конкурентну спроможність на сучасному ринку праці. Також щодо актуальності необхідно зазначити про процес глобалізації, потужного науково-технічного прогресу, що зумовлює зміни у розумінні навичок та вмій, які будуть особливо конкурентними у недалекому майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі в науковій літературі, як у вітчизняній, так і зарубіжній присутні дослідження В. Андрущенко, А. Бистрової, А. Бойко, Л. Губерського, В. Кременя, М. Ткачук та інших, що присвячені ролі, значенню та історії філософської освіти загалом і в Україні зокрема.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що хоча є певна кількість наукових студій, присвячених ана-

лізу історії, значення та сутності філософської освіти в Україні, однак можемо констатувати, що наразі відсутні наукові розвідки, які стосуються систематичного та комплексного дослідження причин модернізації вітчизняної філософської освіти та співвідношення з сучасними запитам на ринку праці.

Мета статті. Отже метою даної статті є цілісне дослідження причин модернізації філософської освіти в Україні та співвідношення філософської освіти з сучасними запитам умій та навичок на ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Необхідність модернізації філософської освіти в Україні обумовлена багатьма факторами: соціальними, економічними, законодавчими та історичними.

Історичною основою оновлення вищої освіти з філософії є те, що наразі, як підкреслює М. Ткачук, «Попри всі зусилля й певні успіхи у розбудові філософської освіти і науки, які навряд чи можна заперечити, доброякісні продукти вітчиз-

няного «філософського виробника», не кажучи вже про злети творчої філософської думки, залишаються надто поодинокими на тлі неухильного зростання кількості дипломованих псевдонауковців і тих імітаційних та симулятивних процесів, що приховують брак фахової культури, знань, здатності та смаку до дослідницької діяльності. Ці процеси є переконливим свідченням того, що звичка до філософування «по-радянськи» виявилася міцнішою за прагнення до її подолання, і хоч би якими щирими були наміри дистанціюватися від нашого нещодавнього філософського минулого, воно підспудно присутнє у нашому філософському сьогодні» [1].

В свою чергу законодавчою підставою осучаснення підготовки фахівців з філософії у ВУЗах є те, що в останні роки Верховною Радою України були прийняті ряд законопроектів, які стосуються модернізації вітчизняної освіти і науки загалом. Серед них в контексті нашої проблематики слід відзначити наступні:

1) Закон України «Про вищу освіту» (від 01.07.2014 № 1556-VII зі змінами);

2) Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (від 26.11.2015 № 848-VIII зі змінами);

3) Постанова Кабінету Міністрів від 15 квітня 2015 р. № 244 «Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти»;

4) Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти».

Економічними підставами модернізації вітчизняної філософської освіти можна назвати декілька. Серед них – це зміна пріоритетів стосовно якостей фахівців для роботодавців, перехід України до ринкової економіки; необхідність подолання небезпеки відставання країни від світових тенденцій економічного і суспільного розвитку; трансформація розуміння освіти як найважливішого чинника формування нової якості економіки і суспільства.

Соціальними причинами даного процесу у вітчизняній освіті можна виділити наступні:

I. прискорення темпів розвитку суспільства;

II. розширення можливостей політичного і соціального вибору, що викликає необхідність підвищення рівня готовності громадян до такого вибору;

III. перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, значне розширення масштабів міжкультурної взаємодії, в зв'язку з чим особливу важливість набувають фактори комунікабельності і толерантності;

IV. виникнення і зростання глобальних проблем, які можуть бути вирішені лише у результаті співробітництва в межах міжнародного співтовариства, що вимагає формування сучасного мислення у молодого покоління;

V. динамічний розвиток економіки, зростання конкуренції, скорочення сфери некваліфікованої і малокваліфікованої праці, глибокі структурні зміни в сфері зайнятості, що визначають постійну потребу у підвищенні професійної кваліфікації і перепідготовки працівників, зростанню їх професійної та академічної мобільності;

VI. зростання ролі людського капіталу, який в розвинених країнах становить 70-80 відсотків

національного багатства, що, в свою чергу, обумовлює інтенсивний, випереджальний розвиток освіти як молоді, так і дорослого населення.

Всі ці обставини та фактори і обумовлюють модернізацію філософської освіти і науки в Україні. Разом з тим, слід відзначити, що для оновлення навчально-методичної, наукової та інноваційної складових в контексті модернізації філософської освіти необхідно, на нашу думку, дослідити які ж особливо актуальними будуть навички для успіху в роботі в недалекому майбутньому.

Згідно дослідження американського Інституту майбутнього (**Future Work Skills 2020**) найбільш затребуваними спеціалістами на ринку праці будуть ті фахівці, які будуть володіти наступними навичками [2]:

1. Розуміння смислів.

Дане вміння (Sense-making skills) іполягає в тому, що людина має здатність визначити глибокий сенс і значення того, що хочуть донести люди. Техніка, якою б потужною вона не була все ж не може розуміти весь сенс інформації, яку вони обробляють. Натомість люди це можуть, і в цій справі поки що жодна машина, жоден робот не може замінити людей. Розуміння смислів – це таке вміння, яке допомагає людям створювати особливі ідеї, робити такі висновки, що безпосередньо необхідні для прийняття рішень. Філософська освіта, в першу чергу, формує у майбутніх фахівців глибинне розуміння універсальних феноменів буття як такого, і людського існування зокрема.

2. Соціальний інтелект

Під даною характеристикою мається на увазі здатність правильно розуміти поведінку людей. Це вміння необхідне для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації. Соціальний інтелект, на думку Г. Олпорта, – особливий «соціальний дар», що забезпечує гладкість у відносинах з людьми, продуктом якого є соціальне пристосування, а не глибина розуміння. Ті співробітники, у яких добре буде розвинений соціальний і емоційний інтелект, матимуть велику конкурентну перевагу в майбутньому. Здобуваючи вищу філософську освіту, студенти вивчаючи курси та спецкурси з філософської антропології опановують знання стосовно протиріччя та складності людської природи.

3. Вміння мислити поза правил та обмежень, адаптивне мислення

«Ситуаційна адаптивність» – здатність реагувати на унікальні несподівані обставини і ситуації. Співробітники, які вміють в потрібний момент виходити за межі, не програють навіть у найскладнішій ситуації. У міру того, як все автоматизується на тих чи інших підприємствах та фірмах, ці навички будуть у великій пошані протягом наступного десятиліття. Співробітники, у яких добре буде розвинений соціальний і емоційний інтелект, матимуть велику конкурентну перевагу в майбутньому. Вони можуть відчувати настрої інших, викликати бажані реакції людей. Філософське мислення з часів античності асоціювалось з вільнодумством, свободою думки, а отже філософська рефлексія – це завжди мислення «поза правил» і «без обмежень».

4. Міжкультурна компетентність

Це здатність успішно спілкуватися з представниками інших культур. Ця здатність може

з'явитися з молодих років або може бути розвинена. У структуру міжкультурної компетенції входять: загальнокультурологічні і культурно-специфічні знання; вміння практичного спілкування; міжкультурна психологічна сприйнятливості. При цьому варто зауважити, що міжкультурні компетенції стануть важливим навиком для всіх працівників, а не тільки для тих, кому доведеться працювати в різних країнах. Так, компанії все частіше розглядають різноманітність як рушійну силу інновацій. Поєднання в команді людей різного віку, з різними навичками, стилем роботи і мислення – шлях до кращих результатів. Навчаючись на філософських факультетах, студенти неодмінно прослуховують навчальні дисципліни, які сприятимуть формуванню міжкультурної компетентності.

5. Обчислювальне мислення (*Computational Thinking*)

Під цим розуміються розумові процеси, які беруть участь в постановці проблем і їх вирішення таким чином, щоб рішення були представлені у формі, яка може бути ефективно реалізована за допомогою засобів обробки інформації. Це здатність обробляти великі обсяги даних, виділяти найголовніше і робити висновки, засновані на них. Філософська освіта сприяє тому, щоб у тих, хто навчається сформувати навички щодо того аби вміти виділяти головне в тих чи інших текстах.

6. Медіа-грамотність

Це сукупність навичок і умінь, які дозволяють людям аналізувати, оцінювати і створювати повідомлення у різних видах медіа, жанрах і формах. В основі медіаграмотності – модель, яка заохочує людей задавати питання про те, що вони дивляться, бачать, читають. Медіаграмотність дозволяє споживачам аналізувати медіаповідомлення з тим, щоб бачити там пропаганду, цензуру, або однобокості в новинах і громадських програмах (і причини таких дій теж), а також розуміти структурні елементи – такі як власник медіа, їх модель фінансування – які впливають на подачу інформації. Отримуючи філософський фах, людина набуває опосередковано вміння для того, щоб аналізувати та критично оцінювати отримані новини у засобах масової інформації.

7. Міждисциплінарність

Багато з проблем і завдань, як в окремій компанії, так в світі в цілому, вимагають міждисциплінарних рішень. Міждисциплінарність – це такий спосіб мислення, який полягає у розширенні наукового світогляду, що передбачає в розгляді того чи іншого явища «вихід» поза межами якої-небудь однієї наукової дисципліни. Міждисциплінарність також розуміється як високий рівень освіченості, різнобічності, універсальності знань конкретної людини. Про таких людей зазвичай говорять, що вони мають енциклопедичними знаннями. Отримання філософської освіти допомагає здобути навички та вміння стосовно

міждисциплінарного мислення як «правила дослідження навколишнього світу». Відповідно до цього міждисциплінарність використовується як «принцип організації наукового знання», що відкриває широкі можливості взаємодії багатьох дисциплін при вирішенні комплексних проблем природи і суспільства.

8. Проектне мислення

Проектне мислення – це погляд на справи, як на проекти, ставлення до них, як до проектів. Проектне мислення – ефективніше, ніж мислення шаблонне. До основних рис проектного мислення можна зарахувати наступні аспекти: результативна орієнтованість, проект робиться не заради процесу, а заради чітко визначеного результату; свобода вибору засобів, оскільки у нас визначений результат, а не процес, ми можемо обирати різні шляхи досягнення результату, використовувати різні, а не тільки традиційні засоби; розуміння, що перед проектом ми вільні, тобто будь-який проект ми можемо починати, так і ні. Будь-який проект також може бути нами закритий. Таке розуміння конструювання ідей, планів та проектів, якраз і можна здобути завдяки філософській освіті.

9. Управління інформацією

Це здатність розрізняти і фільтрувати тільки найважливішу інформацію. Це новий напрямок, який покликаний скоординувати діяльність по роботі з інформацією, включаючи інформаційні технології, інформаційну безпеку, маркетинг, рекламу і застосування інформації її користувачами.

10. Уміння працювати віддалено

Щоб бути успішним у майбутньому, усім співробітникам потрібно буде навчитися працювати продуктивно, повністю залучатися в робочі процеси, будучи членом т.зв. віртуальної команди. Дистанційна робота буде тільки набирати обертів. Вже зараз багато компаній створюють віртуальні офіси, не вимагаючи від своїх співробітників щоденної присутності на роботі. Тому, наприклад, одна з головних задач лідерів команд, працівники яких працюють віддалено, – не тільки вибудувати робочі процеси, а й навчитися залучати і мотивувати людей на відстані. Гейміфікація, тобто впровадження в робочі процеси елементів гри, грає тут одну з вирішальних ролей.

Отже, як ми бачимо, філософська освіта не претендує на вузьку спеціалізацію та сферу застосування (викладання у вузах та науково-дослідницька робота) у суспільстві. Варто підкреслити, що уміння та навички, якими оволодіває студент в межах здобуття філософської освіти здатне допомогти йому бути максимально конкурентноспроможним на сучасному ринку праці [Див.:3-7]. Відповідно до цього, модернізація вітчизняної філософської освіти буде сприяти тому, щоб вітчизняний працедавець був зацікавлений саме у фахівцях з вищою філософською освітою.

Список літератури:

1. Ткачук М.Л. Філософська освіта в радянській Україні: досвід осмислення історичних документів та архівних матеріалів / М.Л. Ткачук // Філософська думка. – 2010. – № 6. – С. 35–68.
2. Робота майбутнього: які навички обов'язково потрібно розвинути до 2020 року / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://ndl-sd.ipk-dszu.kiev.ua/> робота-майбутнього-які-навички-обов'язково
3. Career Options for Philosophy Majors / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://philosophy.ucsc.edu/images/Philosophy%20Major%20.pdf>

4. Philosophy. What can I do with this major / Электронный ресурс / Режим доступа: [http://www.rowan.edu/colleges/chss/departments/philosophy/files/ whatcanidomajorPhil.pdf](http://www.rowan.edu/colleges/chss/departments/philosophy/files/whatcanidomajorPhil.pdf)
5. What can I do with a bachelor's degree in... philosophy? / Электронный ресурс / Режим доступа: <http://www.hofstra.edu/pdf/studentaffairs/ studentservices/career/what%20can%20i%20do%20...%20philosophy.pdf>
6. What can I do with a bachelor's degree in philosophy / Электронный ресурс / Режим доступа: <https://www.umanitoba.ca/student/employment/media/ philosophyUPDATED2012.pdf>
7. What can I do with a bachelor's degree in philosophy / Электронный ресурс / Режим доступа: <http://www.canterbury.ac.nz/careers/documents/ subjects/philosophy.pdf>

Туренко В.Э., Соболев Т.В., Ярмолицкая Н.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРИЧИНЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ФИЛОСОФСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ЗАПРОСОВ РЫНКА ТРУДА

Аннотация

В статье подробно анализируются ключевые причины модернизации философского образования в Украине – исторические, законодательные, социально-экономические. Исследуется, что основной исторической причиной данного процесса в образовательном пространстве является то, что несмотря на имеющиеся отечественные основательные и оригинальные научные студии в философской области, все же еще присутствует недостаток профессиональной культуры, знаний, способности и вкуса к исследовательской деятельности. В то же время отмечается, что законодательной основой модернизации философского образования в Украине является принятие за последние годы ряд важных законов, которые будут способствовать данному процессу. Освещаются подробно основные умения и навыки, которые, согласно исследователей-футурологов, будут в ближайшем будущем наиболее конкурентными и важными на рынке труда. В соответствии с этим, доказывается тезис о том, что благодаря модернизации философского образования в Украине, выпускник с данной специальностью будет одним из наиболее актуальных на рынке труда.

Ключевые слова: модернизация философского образования, философское образование в Украине, современный рынок труда, умения, навыки, способности, конкурентоспособность.

Turenko V.E., Sobol T.V., Yarmolitska N.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

REASONS FOR MODERNIZATION OF PHILOSOPHICAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY LABOR MARKET INQUIRIES

Summary

The paper analyzes in detail the key reasons for the modernization of philosophical education in Ukraine – the historical, legal, social and economic. We study that the main cause of this historical process in the educational space is the fact that despite the domestic solid and original research studio in the philosophical field, yet still present lack of professional culture, knowledge, ability and taste for research. At the same time it noted that the legal basis for the modernization of philosophical education in Ukraine is the adoption in recent years a number of important laws which will contribute to this process. Expands upon basic skills, which, according to the researchers, futurologov will be in the near future, the most important and competitive in the labor market. In accordance with this, we prove the thesis that, through the modernization of philosophical education in Ukraine, a graduate from this specialty is one of the most relevant in the labor market.

Keywords: modernization of philosophical education, philosophical education in Ukraine, the modern labor market, skills, abilities, competitiveness.

УДК 101.1:14

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОСТІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**Шпачинський І.Л., Войтенко О.В**

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядаються педагогічні погляди Василя Олександровича Сухомлинського на проблему освіти сучасної початкової школи. Розкривається роль індивідуального підходу до кожного учня. Висвітлюється вплив середовища та інших дієвих чинників на формування всебічно розвинутої особистості молодшого школяра у процесі навчальної та виховної роботи. Звертається увага на виняткове значення дитинства в розвитку творчого потенціалу дітей молодшого шкільного віку. Підкреслюється особлива роль педагогічної творчості та майстерності вчителя початкових класів, як необхідного складника успішного розвитку творчої, талановитої особистості в контексті ідей педагога-новатора.

Ключові слова: філософія освіти, гуманістична педагогіка, гармонійний розвиток, методи навчання, індивідуальний підхід, творчість, творча особистість.

Якщо ми готові побачити освіту як процес формування відносин емоціональних та розумних – і до природи, і до іншої людини, – усю філософію можна вважати загальною теорією освіти...

Джон Дьюї

Постановка проблеми. Наразі для багатьох країн світу стало зрозумілим, що лише та країна, яка забезпечить розвиток освіти та зробіть освітній напрямок одним з найпріоритетніших в державній політиці – може претендувати на ключові ролі в світовому співтоваристві. Протягом останніх десятиріч Українська держава розвивається в умовах постійного реформування в усіх сферах суспільства, в тому числі і освіти. Покращення навчально-виховного процесу у школі відбувається з поступовим приходом в наше життя нових технологій. Найголовніше в цьому процесі, за словами В.Г. Кременя, – досягти гармонійного розвитку. Повноцінно це завдання можна вирішити лише в рамках національного виховання, невід'ємною складовою, а інколи і методом якого, є безцінний досвід видатних педагогів минулого. Серед яких особливе місце посідає заслужений учитель УРСР, дійсно «педагог від Бога» Василь Олександрович Сухомлинський.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядом проблемних рис української освіти, з філософським підходом до їх пояснення та вирішення, в Україні з часу її незалежності займаються такі автори, як В. Андрущенко, О. Базалук, М. Бойченко, С. Клепко, М. Конох, В. Кремень, В. Лутай, О. Шевченко, А. Ярошенко та ін.

Аналіз наукових праць вітчизняних педагогів, присвячених вивченню педагогічної системи В. О. Сухомлинського, дозволяє простежити загальні тенденції розгляду його педагогічних поглядів та внеску у вітчизняну і світову педагогічну скарбницю.

Аналізу складових педагогічної системи В.О. Сухомлинського, виділенню етапів їх становлення і розвитку присвятили свої праці М.В. Богуславський, Б.Ф. Кваша, В.Г. Кузь, М.І. Мухін, В.Г. Риндак, А. Я. Розенберг, О. В. Сухомлинська та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-методичної літератури дає змогу виділити проблематику досліджень актуальності і практичної реалізації

головних постулатів Василя Олександровича Сухомлинського в сучасній школі, співвіднести різноманітні точки зору науковців до гуманізму як одного з невід'ємних складових ефективною практичної діяльності вчителя на уроці.

Мета статті полягає в розкритті теоретичних основ і шляхів використання практичного досвіду відомого радянського педагога В.О. Сухомлинського в сучасній школі. Для цього важливо вирішити такі завдання: здійснити аналіз педагогічних методів навчання В.О. Сухомлинського та з'ясувати ефективність втілення досвіду В.О. Сухомлинського у навчально-виховному процесі.

Виклад основного матеріалу. У центрі сучасних технологій навчання і виховання знаходиться особистісно-зорієнтована модель, основною метою якої є індивідуальний розвиток кожного вихованця освітнього закладу. З огляду на це, особливої актуальності набуває спадщина Василя Олександровича Сухомлинського – вченого, філософа, неперевершеного педагога, який опікувався долею дітей. Він глибоко розкрив значення, перш за все, естетичного розвитку, естетичної культури дитини в цілісному процесі формування особистості, показав діалектичний взаємозв'язок між емоційним розвитком, розумовою діяльністю, моральними вчинками; дав ряд цінних рекомендацій щодо застосування різноманітних засобів естетичного впливу на дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Творчість Василя Сухомлинського, починаючи з 1950-х років, привертала увагу не тільки освітан, а й усієї громадськості. Про масштаби вивчення й розповсюдження творчого доробку педагога-новатора свідчать матеріали трьох бібліографічних показників, підготовлені дружиною Ганною Сухомлинською і донькою Ольгою Сухомлинською.

Ще за життя педагога в періодичних виданнях з'явилися публікації, в яких аналізувалися його здобутки. Одні вчені високо оцінювали ці досягнення (О.Т. Губко, Ф.А. Кузнецов, Є.В. Лебедев, А.К. Левшин, С.Л. Соловейчик тощо), інші – висловлювали критичні зауваження (В.В. Кумарін, Б.Т. Лихачов та ін.). У 90-ті роки ХХ ст., за визначенням академіка О.Я. Савченко, сформувався напрям в історії педагогіки – «сухомліністика», який, спираючись на творчий доробок В.О. Сухомлинського, досліджує і поширює його спадщину, підтримує досвід реалізації й розвиток

його ідей в Україні та за її межами [7, с. 17–22]. Він об'єднав передусім педагогів України, а також Росії, Вірменії, Греції, Китаю, Німеччини та інших країн.

Сьогодні визначено головні ідеї, які розвинув Василь Олександрович у своїх працях:

- любов до дитини;
- розвиток творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності і на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, який спрямований, зрештою, на творчу працю;
- культ природи, природа як найважливіший засіб виховання почуття – прекрасного і гармонії;
- формування у дітей «культури бажань» і «культури потреб»;
- розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання та виховання (повага, заохочення, зосередження на позитивному, моральне покарання);
- звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її сили, внутрішні потенції, підтримка і розвиток того здорового, що є в кожній особистості;
- розвиток ідей «радість пізнання», тобто емоційного сприйняття процесу навчання;
- демократизація структури управління навчально-виховним процесом у школі (психологічний і педагогічний семінари, школа для батьків тощо) [8, с. 384]. Наступним кроком є впровадження їх в сучасну педагогічну освіту.

Учені І.А. Добрянський та М.І. Мухін підкреслюють: ні педагоги-практики, ні педагоги-вчені в той час не здійснювали зв'язку між дослідженням теоретичних проблем і практичною роботою окремої школи так, як це зробив В.О. Сухомлинський. «Ніхто не реалізував цього зв'язку на матеріалі одного педагогічного колективу у всій його багатогранності впродовж тривалого часу» [2, с. 157]. Розвиваючи принцип вивчення досвіду та принцип органічного зв'язку людини з середовищем, сформульований представниками « нової школи » і педоцентричного напрямку в педагогіці, В.О. Сухомлинський проводить експеримент з конструювання оптимального навчального закладу, забезпечення оптимальних умов для розвитку кожного вихованця в ньому.

В. Сухомлинський, усю багатогранну спадщину якого пронизують ідеї справжнього гуманізму, звертав увагу на піклування людини про людину, відповідальність людини за людину, відповідальність людини перед суспільством. На його думку, гуманізація зумовлена моральними нормами та цінностями становлення людини в суспільстві – доброзичливим ставленням до людей, колективу, живих істот, суспільства, взаємодопомогою, співучастю, співпрацею, гармонією колективного, культурою людських стосунків і культурою розуміння особою своєї ролі в цих стосунках. Гуманність, за ним, це справедливість, доброзичливість і чуйність, поєднання поваги й довіри до вихованця з розумною й тактовною вимогливістю, яку він вбачав у піклуванні про духовне збагачення вихованця, в допомозі йому самореалізуватися у взаєминах із навколишнім середовищем.

У статті «Людина – найвища цінність» він закликав педагогів кожну грань їхньої педагогічної діяльності відкривати «на тлі головного – поваги людської гідності, піднесення Людини» [9, с. 199].

Він не тільки теоретично обґрунтував необхідність гуманізації освіти і виховання, а і створював умови для вихованців творити добро людям. На думку В. Сухомлинського, найпрекраснішою і найщасливішою є та людина, яка присвятила своє життя піклуванню про щастя інших, яка дбає про інших без розрахунку на похвалу чи винагороду, для якої творення добра стало звичкою. Про себе він говорив: «Що найголовнішого у моєму житті? Без вагань відповідаю: «Любов до дітей»» [5, с. 32].

Як вважав Василь Олександрович Сухомлинський, школа сприяє збереженню самотності та соціальної значущості особистості. Від розвитку школи, забезпечення якості освіти учнів залежить її сьогодення і майбутнє. Школа виконує благородну функцію плекання дитини, сім'ї та соціальної спільноти. «Школа покликана виконувати функцію культурно-освітнього розвитку учнів, батьків та громадськості» [10, с. 66].

Уже з перших днів навчання у «Школі радості» видатний педагог вів дітей на природу, навчав дітей бачити, спостерігати, думати, створював разом з ними куточки краси. Дієвим знаряддям, за допомогою якого він відкривав дітям очі на навколишній світ, було слово. Переживаючи красу побаченого, діти сприймали найтонші відтінки слова, і, водночас, через слово краса природи входила не тільки в їхню свідомість, а й у душу і серце. Такі «подорожі» у природу були першим поштовхом до творчості, адже у дітей з'являлося бажання розповісти про красу, передати свої почуття і переживання.

Щира любов до дітей і справжня педагогічна культура, за Сухомлинським, поняття нерозривні. Він вважав, що вчитель зобов'язаний уміти цінувати дитячу довіру, берегти беззахисність дітей, бути для них втіленням добра і справедливості. Без цих якостей не може бути вчителя.

«Якщо вчитель став другом для дитини, якщо ця дружба осяяна шляхетним потягом, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло. І якщо в школах є такі, що насторожилися, наїжилися, недовірливі, а іноді і злі діти, це лише тому, що вчителі не знайшли підходу до них, не зуміли стати їх товаришами. Виховання без дружби з дитиною можна порівняти з блуканням у сутінках» [1, с. 10].

Василь Олександрович вважав, що у процесі виховання взаємини вчителя й учня відіграють значущу роль. Тому вони повинні бути уважними, доброзичливими та зацікавленими. Саме виходячи з подібних установок у школі Сухомлинського, стали практикуватися спільні походи, твори й читання віршів, слухання «музики» лісу, ріки, полів, повітря. Наприклад, він писав: «Музика є найбільш чудодійним, найбільш тонким засобом залучення до добра, краси та людяності». Саме через подібні моменти формується дорогоцінний досвід спілкування учнів і вчителів.

Учитель у першу чергу, як вважав Сухомлинський, повинен уміти пізнавати духовний світ дитини, розуміти в кожній дитині «особисте». Як писав Сухомлинський: «Немає у світі нічого складнішого й багатішого людської особистості». І саме до особистості звернений педагог у своїй діяльності, тому «вчитель – це не тільки той, хто передає учням знання та вміння, це передусім

той, у кого дитина, як у батька і матері, вчиться жити» – твердить він [11, с. 567]. Особистість учителя він розглянув як наріжний камінь навчання та виховання, а його професійну і педагогічну майстерність пов'язував із рівнем психологічної культури, психолого-педагогічних знань, розмаїттям засобів естетико-психологічного впливу на учнів. Василь Олександрович був переконаний, що вчитель для вихованців може бути одночасно і другом, і наставником. «Ставлення вихованців до особи свого вихователя можна охарактеризувати так: особа вихователя приваблює, захоплює, надихає вихованців цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, морально-етичних засад. Якщо ви хочете бути могутньою силою, що впливає на колектив, будьте для своїх вихованців, за висловом Тараса Шевченка, апостолом правди і науки, совістю народу» – писав він [6, с. 201].

«Природі дитини властиве прагнення до змін, чергування, поєднання двох, трьох видів трудової діяльності, що мають свої характерні риси, специфіку операцій, умінь» [4, с. 304]. Тому у кожній дитині завжди було кілька захоплень. Талановитий педагог описував, як та сама дитина, яка із захопленням вирощувала рослини на ділянці або в теплиці, доглядала за тваринами, крім того, працювала в гуртку юних техніків або займалася художньою творчістю. І саме така різноманітність у діяльності приносила дитині велике задоволення. В. Сухомлинський наголошував на тому, що дуже важливо, щоб у дитинстві кожна людина на практиці побачила втілення своїх творчих здібностей, оволоділа майстерністю в улюбленій справі та досягла значних успіхів. Почуття гордості, пережите у результаті досягнення успіху в улюбленій справі, — це перша іскра, що «запалює в душі дитини вогник творчого натхнення» [3, с. 253].

На думку В.О. Сухомлинського, щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддати їм

своє серце. Василь Олександрович усе життя вів своїх вихованців за руку від дитинства до юності і зрілості, віддавав їм своє серце. Були хвилини, коли воно стомлювалося. Та, коли в ньому вичерпувалися сили, він поспішав до дітей. Веселе щербетання вливало нові сили в його серце, усмішки народжували нову енергію, їх допитливий погляд будив його думку... У своїх мріях педагог бачив дорогих дітей дорослими людьми, патріотами, з чесним і гарячим серцем, ясним розумом і золотими руками.

«Серце віддаю дітям» – таким має бути вчитель, «серце віддаю іншим» – такими мають бути вихованці. Це розумів Василь Олександрович, це розуміє кожен, хто вмів вибирати головне з його творів.

Висновки і пропозиції. Творча спадщина В.О. Сухомлинського переконує нас у різноманітності педагогічних підходів до формування особистості учня. Нині, у період активних пошуків ефективних методів виховання гуманістичних цінностей, практична діяльність Василя Олександровича є надійним помічником у вирішенні цих важливих завдань.

Отже, філософія освіти видатного педагога є багатопланою, глибокою і сучасною. У своїх працях він постійно звертається до майбутнього й веде з ним діалог. Кожне з наступних поколінь учених і практиків матиме змогу черпати нові ідеї, творчо осмислювати думки вченого, впроваджувати їх у життя школи на всіх етапах її розвитку.

Кожному вчителю початкових класів потрібно вивчати педагогічний досвід В.О. Сухомлинського, щоб у роботі з учнями активно використовувати авторські методи, поєднуючи їх з сучасними засобами навчання на своїх уроках. І робити це не заради самого процесу, а на благо дитини! Тут кожен педагог може йти своєю стежкою до мети. Мета ця – Людина, її вдосконалення і щастя.

Список літератури:

1. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 4. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 7–390.
2. В.О. Сухомлинський і сучасність: Наук. метод. збірник. – К., 1994. – Вип. 1. – 162 с.
3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 3. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 7–279.
4. Паламарчук В.Ф. Уроки мислення у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського і в сучасній школі // В.О. Сухомлинський і сучасність. – Чернігів, 1996. – Вип. 2. – С. 89–98.
5. Василенко В.А. Проблема совершенствования урока в педагогическом наследии В.А. Сухомлинского: [моногр.] / В.А. Василенко. – Кировоград, 1999. – 84 с.
6. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.
7. Савченко О.Я. Розвиток творчості школяра – стрижнева проблема творчості В.О. Сухомлинського / О.Я. Савченко // Животворча сила педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського. — Донецьк: Витоки, 2011. – С. 17–22.
8. Сухомлинська О.В. Василь Олександрович Сухомлинський — наукова біографія / О.В. Сухомлинська // Укр. пед. в персоналіях: у 2-х т. – К.: Либідь, 2005 – Т. 2. – С. 380–386.
9. Олексик Н. Педагогіка гуманізму в творчості В.О. Сухомлинського // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 197–201.
10. Безлюдна М. Методично-процесуальне забезпечення розвивального навчання в емпіричному досвіді В. Сухомлинського // Початкова школа. – 2000. – № 4. – С. 66–67.
11. Сухомлинський В.О. Роль особи вчителя в духовному житті колективу та особистості // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 1. – 654 с.

Шпачинский И.Л., Войтенко Е.В.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧЕСТВА В.А. СУХОМЛИНСКОГО

Аннотация

В статье рассматриваются педагогические взгляды Василия Александровича Сухомлинского на проблему образования современной начальной школы. Раскрывается роль индивидуального подхода к каждому ученику. Показывается влияние окружающей среды и других действенных факторов на формирование всесторонне развитой личности младшего школьника в процессе учебной и воспитательной работы. Обращается внимание на исключительное значение детства в развитии творческого потенциала детей младшего школьного возраста. Подчеркивается особая роль педагогического творчества и мастерства учителя начальных классов, как необходимого компонента успешного развития творческой, талантливой личности в контексте идей педагога-новатора.

Ключевые слова: философия образования, гуманная педагогика, методы обучения, индивидуальный подход, творчество, творческая личность.

Shpachynskyy I.L., Voitenko E.V.

Mykolaiv V.O. Sukhomlinsky National University

PHILOSOPHY OF EDUCATION IN THE LIGHT OF CREATIVITY V.O. SUKHOMLINSKY

Summary

The article deals with pedagogical views Vasyl Sukhomlynsky the problem of the formation of the modern elementary school. It reveals the role of the individual approach to every pupil. The influence of the environment and other effective factors on the formation of comprehensively developed person of the younger schoolboy in the course of teaching and educational work. Attention is drawn to the exceptional importance of childhood in the development of the creative potential of young school-age children. It emphasizes the special role of pedagogical creativity and skills of primary school teachers, as a necessary component of the successful development of a creative and talented person in the context of the ideas of the teacher – innovator.

Keywords: philosophy of education, humanistic education, harmonious development, teaching methods, individual approach, creativity, creative person.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 7.067

ФЕНОМЕНИ АСКЕТИЗМУ ТА СТАРЕЦТВА В КОНТЕКСТІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ XVIII СТОЛІТТЯ

Бричка А.В.

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

В статті розглянуті феномени аскетизму та старецтва в контексті духовної культури України XVIII ст. Встановлено, що старецтво є рідкісним культурним феноменом, що зародився в надрах чернечої культури, але не мав ні чіткого визначення, ні меж, ні певного суспільного статусу. Старецтво є духовним керівництвом визнаного ченця-аскета з певним духовним досвідом, що носить характер духовного лікування, кардинальної перебудови духовного ладу учня-послушника. В XVIII ст. старецтво стало єдиною оздоровчою силою чернецтва, духовною серцевиною Церкви, що через оздоровлення церкви здійснювало лікувальний вплив й на світське суспільство нашої країни. Завдяки діяльності видатного українського подвижника Паїсія Величковського, до XIX століття послух як аскетичний подвиг стає центральним моментом у вітчизняному чернецтві.

Ключові слова: аскетизм, духовна культура, ісіхазм, старецтво, Паїсій Величковський.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. XVIII ст. є одним з найважливіших періодів в історії української культури, період, який буде мати вирішальні наслідки для прийдешніх поколінь. У цьому столітті відбуваються процеси, що виносять на поверхню безліч проблем, які або століттями перебували в сплячці, або були зовсім невідомими. Протягом цього століття відбувалися трагічні для української культури події руйнації Запорізької Січі та ліквідації козацької республіки, що призвело до занепаду державності. Водночас цей період характеризується появою багатьох виданих українців, значним культурним злетом, який дослідники називають «золотою добою української культури».

В цій атмосфері в українській духовній культурі відбувається відродження аскетизму та старецтва, не в останню чергу завдяки діяльності видатного українського подвижника Паїсія Величковського (1722–1794). Водночас, феномени аскетизму та старецтва в контексті духовної культури України XVIII ст. наразі досліджені недостатньо, що зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти досліджуваної проблеми висвітлювали І. Огієнко, М. Приселков, М. Доронович та інші. Відомості про аскетизм та старецтво можна почерпнути з робіт, присвячених дослідженню духовної спадщини видатного українського старця Паїсія Величковського, серед яких можна відзначити праці С. Четверикова «Молдавський старец Паисий Величковский, его жизнь, учение и влияние на православное монашество», Тахиаос А.-Э. Н., «Возрождение Византийского мистицизма старцем Паисием Величковским (1722–1794)», С. Шумило «Преподобный Паисий Величковский и Запорожская Сечь», Е. Владимировна «Преподобный Паисий Величковский», М. Ганицького «К жизнеописанию старца Паисия Величковского», Н. М. Дилевського «Старец Паисий Величковский и его болгарские читатели», Д. Кенанова «Стихова прослава на схиярхимандрит Паисий Величковский», Л. Полякова «Старец Паисий Величковский

как учитель аскетики», І. Паюла «Славянские ученики прп. Паисия XVIII – начала XIX веков», Г. Самуряна «Архимандрит Паисий Величковский», І. К. Смолич «Русское монашество», В. Старика «Неопубліковані листи Паїсія Величковського до Запорозького Війська» та ін. Однак сучасних комплексних спеціалізованих досліджень феноменів аскетизму та старецтва в контексті духовної культури України XVIII ст. вітчизняними науковцями поки що не проведено.

Постановкою проблеми даної статті є дослідження феноменів аскетизму та старецтва в контексті духовної культури України XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Духовна культура України XVIII ст. зазнавала вплив багатьох зовнішньополітичних факторів. В ті часи ряд регіонів України на початку XVIII ст. знаходилися у складі різних держав. Лише наприкінці XVIII століття Правобережжя та Південь України були приєднані до Російської імперії, куди вже входили Лівобережжя та Слобожанщина. Однак Східна Галичина до середини 70-х років перебувала у колоніальному володінні Польщі, а з кінця XVIII ст. разом з Північною Буковиною та Закарпаттям — під владою Австрійської імперії. В російській частині України розгортався процес русифікації, в Західній Україні — полонізації, онімечення та мадяризації. Обидві монархії — австрійська і російська намагалися обмежити національно-культурний розвиток, денаціоналізувати українське населення, позбавити його своєї культури і знищити українську мову. У XVIII ст. в Україні вся система релігійних організацій, православних і уніатських, продовжувала бути фундаментом духовного життя українського народу. Поряд з цим православна церква, підпорядкована російському царизму, поступово ставала знаряддям русифікації українців [1].

Не кращі часи переживало й монастирське життя. Слід відзначити, що в житті української православної церкви чернецтво займає особливе місце. Виникнувши в надрах Церкви як діяльний вираз прагнення мирян до християнського ідеалу,

чернецтво поступово стає самостійним інститутом Церкви, її найбільш активною і діяльною силою. Навколо цього «ядра Православ'я» концентруються і клірики, і миряни: простий народ, сановні особи, вчені богослови – все тягнуться до відлюдників, шукаючи розради і духовного повчання.

З'явившись на Русі, чернецтво швидко поширилося по країні внаслідок того, що з самого початку аскетичне вчення християнства знайшло живий відгук в душах новонавернених людей. Чернецтво дуже швидко набуло на українських землях особливого значення ще й тому, що воно несло народу освіту і культуру, осередками якої ставали монастирі.

Крім виконання своєї церковної місії, монастирі виявлялися залученими в національно-політичне та культурне життя країни. Представники чернецтва перебували в живому і майже безперервному спілкуванні зі світом. Це не пройшло безслідно для внутрішнього розвитку монастирського укладу. Хоча вплив світу на чернецтво в різні епохи виявлялося з різною інтенсивністю, всеж ті чи інші негативні явища в житті монастирів завжди були пов'язані з політичними подіями в українській історії. Взаємовідносини між державою і Церквою на Русі завжди мали виняткове значення, і це постійно, так чи інакше, відбивалося на житті ченців, на їх поглядах, часто залучаючи духовні сили чернецтва в політичні процеси або навпаки, чернецтво ставало об'єктом уваги політичних діячів.

Так, завдяки реформам Петра I, церковна влада в особі Святішого Синоду втратила колишній, що існував до XVIII століття, тісний зв'язок з чернецтвом. Синод практично не займався питаннями монастирського життя. Реформа Петра I спричинила за собою принципові зміни у ставленні держави до Церкви. Ці зміни були надзвичайно суттєвими: «Духовний регламент» будовав взаємовідносини між Церквою і державою на абсолютно новій основі. Церква втратила правову незалежність і стала державною установою – Відомством православного віросповідання. Держава взяла на себе опіку над Церквою; втручання в церковні справи стало правовою нормою, і цей принцип зберігався непорушним.

Петровські перетворення внесли релігійно-моральний розкол між вищим шаром суспільства і простим народом, що традиційно був більш консервативним. Народний побут і народна побожність, релігійно-моральні ідеали народу залишилися майже не порушеними петровськими перетвореннями, але стиль життя, звичаї і погляди дворянської верхівки стрімко змінювалися. Голос Церкви, в першу чергу в особі духовенства, не був чутний цивільною владою. Їй давали можливість говорити тільки те, що було завгодно імператору і його чиновникам. Після смерті Петра I в 1725 році нові урядові заходи, що стосувалися інституту чернецтва, продовжили його політику. Якщо в цей період і виявлялися прагнення до оздоровлення чернечого життя, то йшли вони від здорових сил всередині самого чернецтва, головним чином від старецтва XVIII і XIX століть.

Старецтво – не позначення віку і не посада, яку займають за призначенням. Старець – це специфічного роду зв'язок між наставником і послухником, який вимагає і від наставника і від

послушника особливої внутрішньої готовності цей зв'язок здійснювати. Старецтво – це вищого роду учительство, коли йдеться не про розумове або моральне керівництво учнем, але про керівництво духовне. А так як керівництву підлягає спочатку душа, підвладна усіляким пристрастям, то і духовне керівництво старця носить характер духовного лікування, кардинальної перебудови духовного ладу учня-послушника.

Від наставника-старця, таким чином, потрібна здатність прозріння душі людської до самих її останніх глибин, знання і розуміння підстав і причин її пошуків і рецепти її лікування. Так, один з найбільш оригінальних сучасних церковних письменників архимандрит Рафаїл (Карелін) зауважує: «У духовному керівництві треба володіти властивістю відчувати чужу душу. Духовними керівниками не «призначаються», кількість прочитаної літератури не робить людину духовним наставником. Тут потрібні здібності, інтуїція, благодать Духа Святого, щоб бачити душу кожної людини, відчувати її, допомогти людині знайти самого себе і свій шлях. Духівник, який діє за шаблоном і схемою, як психолог, буде калічити своїх дітей. Душа людини глибше всіх систем і схем» [2, с. 18].

Причому в даному випадку ніколи при істинному наставництві не йдеться про нав'язування волі старця. Старець тут виступає лише глашатаєм, транслятором волі самого Бога. Тому діада наставник – послушник перетворюється в тріаду Бог – старець – послушник. У рекомендаціях старця, таким чином, не існує ніякого тиску, ніякого свавілля, поради старця – вільний союз двох волею – Бога і послушника, що здійснюється за допомогою керівництва старця. Тому рада досягне своєї мети тільки в разі, по-перше, здатності досвідченого наставника бути не оракулом, але виразником Божих вказівок і, по-друге, здібності учня слідувати цим вказівкам, вільно відсікаючи свою волю для прийняття волі Божої.

З боку старця слід виділити наступні його необхідні для наставництва якості:

- він повинен бути досвідченим молитовником, який пройшов всі стадії молитовного подвигу і досяг вершин Богоспілкування;
- бути психологом від Бога, тобто прозрівати душу послушника до самих її останніх глибин;
- володіти даром міркування, щоб зуміти словесно донести до учня Божу волю;
- мати граничну ступінь смирення для того, щоб не заступити своєю волею волю Бога по відношенню до свого учня [3, с. 336].

В свою чергу, послушник повинен мати наступні якості:

- повна віра;
- щирість в слові і справі;
- не виконувати ні в чому своєї волі, а завжди про не запитувати старця;
- не перечити, не сперечатися;
- вчинене і чисте сповідання гріхів і таємниць сердечних [4, с. 5].

З усього вищесказаного щодо різних сторін старецтва і суперечок навколо цього явища християнської аскетичності можна, таким чином, зробити наступний короткий висновок: вищим аскетичним подвигом подвижника є подвиг старецтва, коли подвижник отримує дар продовжити аскетичну

духовну традицію через своїх учнів, а учні стають гідними сприйняти і продовжити цю традицію.

При цьому слід відзначити, що саме старецтво, його статус у суспільстві завжди був трохи не визначений. По-перше, старецтво – явище рідкісне, та до того ж таке, що спонтанно виникає в надрах чернечої культури.

По-друге, і саме старецтво спочатку декларувало свою «не-мирську», зовнішню непричетність до справ «світу цього», а отже, порушувало деякі звичні соціальні норми.

По-третє, навіть тоді, коли старецтво протягом історії набуло цілком відчутні форми, з'явилися великі локалізовані громади, – і тоді старецтво залишилося в соціальному сенсі на становищі маргінального члена цих громад.

У церковній традиції старець – це той же чернець, часто навіть не священного чину, але, за внутрішнім переконанням громади, він – людина, повна Духа Святого і тому має духовно обумовлені повноваження бути для інших наставником, що направляє до духовної досконалості. Можливість стати старцем не залежить від посади або взятого на себе послуху, а залежить тільки від духовного обличчя людини.

З іншого боку, явище старецтва залишило помітний слід не тільки в чернечій культурі, а й у суспільному житті країн християнської культури.

По-перше, очевидно, що поява старецтва як інституційної форми було закономірним в епоху становлення старецтва як самостійної спільності, так і соціальної групи в тих соціальних формах, які нині нам добре відомі навіть за сучасними монастирям Греції, Сербії, Західної Європи і, звичайно, України. Зв'язок між формуванням потужних соціальних груп в середньовічних державах – чернечих спільнот і установою інституту старецтва був безсумнівно, однак він мало досліджений сучасними вченими.

Другий момент – старецтво надавало не тільки сильний вплив на духовне життя ченців, але і справляло певний вплив на динаміку культурного життя соціуму в цілому. Непублічні, «келійні» директиви старця в епоху християнської цивілізації могли привести до зміни парадигм в світогляді людей в масштабах цілої держави. Особливо наочно це видно на прикладах культурної історії Візантії і її християнських сусідів – Грузії, Вірменії, Рима. Тоді духовний авторитет одного простого ченця міг протистояти думці цілого собору, наділений вищою владою церковних ієрархів і світських володарів.

У давньоруській традиції старцями називали досвідчених, що мали духовні і аскетичні пізнання, ченців. Ці досвідчені ченці через деякий час могли ставати вчителями молодих ченців. Їх часто називали батьками, наставниками, вчителями, хрещеними, старшими або старцями. Всі ці імена означали глибокий духовний і аскетичний досвід, синівську шану. У монастирі старець зазвичай не має влади, не входить в управління монастирем. Він не обирається ніким, тільки лише його духовний навик, молитовний спосіб життя робить його старцем. Старець мимоволі притягує до себе всяку душу, що шукає Бога, так як в ньому самому відчувається присутність Божу.

Феномен українського старецтва XVIII ст. важко зрозуміти, якщо не спиратися на порів-

няльно-культурний аналіз цього явища в історичній перспективі. Однак навіть недосвідченому досліднику ясно видно, що у нашого старецтва свій особливий шлях і свої відмітні ознаки, що відрізняють його як від західної, так і від східної традиції християнської аскези і передачі духовного досвіду. Старець на Русі занадто самотній, щоб розглядати його через призму вимог до духовного керівника в древніх монастирях Єгипту, Візантії чи інших центрів зародження чернечої культури. Проте необхідно простежити загальні тенденції розвитку культури старецтва в цілому і духовного керівництва як її важливої складової.

Древнє старецтво досить добре було вивчено цілим рядом західних дослідників (Ф. Шпідлік, Г. Бунге, Т. ОЕСР та ін.). Роботи по вивченню стародавнього старецтва були і в російській дореволюційній літературі, наприклад дослідження професора С.І. Смирнова.

Основні риси цього явища вже коротко згадані вище. Зазвичай чернець спочатку ставав послухником будь-якого досвідченого ченця, під чим розумілася слухняність йому, тобто відсікання своєї волі. Слухняності часто були важкі, здавалися безглуздими, незрозумілими, жорсткими, але вони не були самоціллю. Без відсікання своєї волі послухник не міг вийти зі звичайного мирського існування і перейняти дух досвідченого старця. Старець мав мати певну прозорливість, щоб відчувати внутрішні порухи душі послухника і впливати на них.

Святитель Василь Великий застерігає початківців ченців від пошуків наставників, які прославились якимись зовнішніми справами. Головним критерієм при виборі наставника він називає духовний досвід і знання Божественних Писань. Як правило, у старця був один учень або два, щонайбільше – три. Наставник і його учні жили під одним дахом.

В історії старецтва описані різні способи, якими наставники навчали учнів. Іноді старець міг нічого не говорити, а учень повинен був повторювати його справи, іноді практикувався повний послух, одкровення помислів. При будь-якому способі наставництва головною метою було виховання ченця, допомога на шляху духовного зростання.

Дослідник старецтва С. І. Смирнов зазначає, що старецтво було виключно чернечим інститутом, було «основою всього ладу чернечого життя... сумісної з усіма формами монастирського життя, і його можна спостерігати всюди, де тільки було влаштовано християнське старецтво» [5, с. 25].

Стародавні монахи нерідко володіли особливими духовними даруваннями. Але Батьки старецтва застерігали від захоплення прозорливістю, баченнями та іншими чудесами. Преподобний Пахомій повчав братію: «Людина, яка має тверду віру і живе за Божими заповідями, краще тієї, яка має дар видіння, бо вона Храм Божий» [5, с. 62].

Преподобний Касіян говорив, що «чудеса, збуджуючи подив, мало сприяють святому життю»; «Більше диво становить вигнати з себе пороки, ніж бісів з інших» [5, с. 62].

Послух наставнику був обов'язковою рисою чернечого старецтва. Але в разі виявлення брехні учень зобов'язаний був негайно припинити навчання у старця.

Якщо древнє старецтво – інститут чернечої культури, в основі якої лежить традиція ісіхазму, безперервне повторення Ісусової молитви, то феномен старецтва на українських землях XVIII ст. полягає в поєднанні суворого подвижництва з активним впливом на духовне життя як чернечої громади, так і світської. Старець в українській культурній традиції – це передача життєвих і духовних настанов. Спільне в древніх і українських старців – це досконала самозречена любов. Висоти цієї чистої любові можна досягти шляхом послуху і смирення, шляхом відсікання своєї волі, постійного спостереження за своїми помислами.

Традиція старецтва на Русі має два начала – споглядальності і благодійності. Споглядальність – це мета духовного життя, що складається не в зовнішньому подвигу, а у внутрішньому наближенні до Бога, в «духовному укладенні», в «постійній увазі до себе», в боротьбі зі своїми духовними потягами, в освяченні та освіті серця «умовою молитвою». Ця мета не може бути досягнута без зречення від власної волі, без підпорядкування досвідченому духовному наставнику або, за відсутністю його, керівництву Святого Письма і Святих Отців.

В подальшому ці два начала поділяються. Якщо формально слідувати лише началу споглядальності втрачається зв'язок із світським життям людини. Однак, якщо надавати пріоритет благодійності, чернецтво поступово «секуляризується», зростається з державою, на шкоду духовному діянню. Саме останнє призвело до занепаду чернецтва та старецтва в XVIII ст.

Відродження старецтва почалося у XVIII столітті, коли, здавалося б, обстановка в суспільстві абсолютно не сприяла цьому. Релігійна реформа Петра I, секуляризація церковних земель Катериною II, руйнування козацтва та занепад української державності – все це вело до зубожіння монастирської культури. Українські ченці йшли в ліси а також за межі країни: на Афон, в Молдовію та ін.

Автори досліджень про вітчизняне старецтво сходяться на думці, що засновником цієї традиції є преподобний Паїсій Величковський (1722–1794). Провівши кілька років на Афонській горі, він добре володів грецькою мовою, що дозволило йому читати грецьких Отців в оригіналі і перекладати їх писання на слов'янську. Саме під впливом грецької традиції преподобний Паїсій відродив старецтво і розкрив значення чесноти послуху. «Кожен, – пише він, – повинен мати когось досвідченого в духовному керівництві, кому б він повністю віддавав свою волю і корився як Самому Господу» [6, с. 84]. Своім послухом Ісус Христос змінив наш непослух. Жоден інший спосіб життя крім гуртожитку з послухом не рятує людину так скоро від всіх душевних і тілесних пристрастей завдяки смиренності, яке народжується від послуху і приводить людину в її первісно чистий стан. Гуртожиток з'єднує людей великої

взаємною любов'ю, всі вони стають як би єдиним тілом і членами один одного, маючи загальну главу Христа. В ім'я цієї святої любові вони коряться духовному отцю, сповідаючись йому, зрікаючись своєї волі. Послух – це найкоротші сходи до Неба, що має тільки один щабель – відкидання своєї волі. А хто відпадає від послуху, відпадає від Бога і від небес. Всі ці думки батька Паїсія були порожніми словами. Він провів їх у життя своєї громади.

Автор ґрунтовного дослідження, присвяченого життєвому шляху старця Паїсія, С. Четвериков відзначає, що «Не можна правильно уявити собі духовний стан руського чернецтва і російського народу в XVIII і XIX ст., не враховуючи духовного впливу старця Паїсія та його учнів. Цей вплив поширився більш, ніж в 100 оселях 35 єпархій російської Церкви, при посередництві понад 200 учнів старця та їх наступників. Під його впливом змінився вигляд руського чернецтва: піднеслося значення внутрішнього духовного подвигу, про характер якого можна судити зі старчої Оптиної Пустелі і по зображенню його в російській літературі – «Брати Карамазови». Славнозвісні з російських письменників (Гоголь, І. В. Киреевський, Достоевський, Л. М. Толстой, В. С. Соловйов, К. Н. Леонтьєв та ін.) помітили цей духовний рух в російському чернецтві, вивчали його і відчували на собі його вплив» [7, с. 1].

Загалом, до XIX століття в результаті всезростаючого інтересу до святоотецької спадщини, викликаного працями преподобного Паїсія Величкового, послух як аскетичний подвиг стає центральним моментом у вітчизняному чернецтві.

Висновки. Таким чином, старецтво є рідкісним культурним феноменом, що зародився в надрах чернечої культури, але не мав ні чіткого визначення, ні меж, ні певного суспільного статусу. Старецтво є духовним керівництвом визнаного ченця-аскета з певним духовним досвідом, що носить характер духовного лікування, кардинальної перебудови духовного ладу учня-послушника. Старецтво є вищим аскетичним подвигом подвижника, коли подвижник отримує дар продовжити аскетичну духовну традицію через своїх учнів, а учні стають гідними прийняти і продовжити цю традицію.

В XVIII ст. перетворення Петра I та його наступників негативно відобразилися на церковному житті та духовній культурі України в цілому. В свою чергу, в середині чернецтва зростав занепад, викликаний надмірним залученням чернецтва до світського життя. В цих умовах старецтво стало єдиною оздоровчою силою чернецтва, духовною серцевиною Церкви, що через оздоровлення церкви здійснювало лікувальний вплив й на світське суспільство нашої країни. Завдяки діяльності видатного українського подвижника Паїсія Величкового, до XIX століття послух як аскетичний подвиг стає центральним моментом у вітчизняному чернецтві.

Список літератури:

1. Білоцерківський В. Я. Історія України: Навчальний посібник / К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
2. Рафаїл (Карелин), архимандрит. Тайна спасения. – М., 2004 – 128 с.
3. Митрополит Сурожский Антоний. Духовное руководство в Православной Церкви // Митрополит Сурожский Антоний. Труды. – М., 2002. – С. 336.

4. Жития преподобных старцев Оптиной пустыни. – Минск, 2004 – 334 с.
5. Смирнов С. И. Духовный отец в Древней Восточной Церкви. – М.: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 2003. – 528 с.
6. Поляномерульский В. Житие и писания молдавского старца Паисия Величковского. – 2-е изд. Оптина пустынь, 1847. – 140 с.
7. Четвериков С. Молдавский старец Паисий Величковский, его жизнь, учение и влияние на православное монашество – М.: Правда христианства, 1998. – 132 с.

Бричка А.В.

Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

ФЕНОМЕНЫ АСКЕТИЗМА И СТАРЧЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ УКРАИНЫ XVIII ВЕКА

Аннотация

В статье рассмотрены феномены аскетизма и старчества в контексте духовной культуры Украины XVIII в. Установлено, что старчество является редким культурным феноменом, зародившимся в недрах монашеской культуры, но не имеющим ни четкого определения, ни границ, ни определенного общественного статуса. Старчество является духовным руководством признанного монаха-аскета с определенным духовным опытом, который носит характер духовного лечения, кардинальной перестройки духовного строя ученика-послушника. В XVIII в. старчество стало единственной оздоровительной силой монашества, духовной сердцевиной Церкви, что через оздоровление церкви осуществляло лечебное воздействие и на светское общество нашей страны. Благодаря деятельности выдающегося украинского подвижника Паисия Величковского, до XIX века послушание как аскетический подвиг становится центральным моментом в отечественном монашестве.

Ключевые слова: аскетизм, духовная культура, исихазм, старчество, Паисий Величковский.

Brychka A.V.

National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

THE PHENOMENA OF ASCETICISM AND ART IN THE CONTEXT OF SPIRITUAL CULTURE OF UKRAINE XVIII CENTURY

Summary

In the article the phenomenon of asceticism and staretstva in the context of spiritual culture of Ukraine XVIII century. Found that staretstvo is a rare cultural phenomenon that originated in the bowels of monastic culture, but had no clear definition, no limits, no particular social status. Staretstvo is spiritual guidance recognized ascetic monk with a certain spiritual experience that is the nature of spiritual treatment, a fundamental restructuring of the system of spiritual student-novice. In XVIII century. staretstvo force was the only recreational monks, the spiritual heart of the Church that carried through rehabilitation church therapeutic effect and secular society of our country. Through the activities of prominent Ukrainian devotee Paisius Velichkovsky, the XIX century ascetic obedience as is the central point in the domestic monasticism.

Keywords: asceticism, spiritual culture, hesychasm, staretstvo, Paissy Velichkovsky.

ТВОРЧИСТЬ ВАЛЕРІЯ КОВТУНА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ

Кондратюк В.Ю.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті досліджується творча спадщина Валерія Ковтуна у контексті розвитку українського балету другої половини ХХ століття. Висвітлено основні етапи його творчого шляху. Досліджено вплив творчості Валерія Ковтуна на розвиток хореографічного мистецтва України. Проаналізовано найяскравіші творчі досягнення. Охарактеризовано розвиток хореографічного мистецтва України другої половини ХХ ст.

Ключові слова: балетне мистецтво, балет, балетмейстер, стиль, хореографія, школа класичного танцю.

Постановка проблеми. Проблема пошуку нової хореографічної мови, нових засобів виразності стала однією із центральних проблем танцювального мистецтва ХХ століття. На сучасному етапі відбувається становлення й розвиток нових стильових напрямків у хореографії, їх взаємовплив і взаємодія, виявляються перспективи розвитку нових виразних засобів у творчості провідних митців ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми розвитку балетного мистецтва в Україні неодноразово зверталися мистецтвознавці. Становлення Київського балетного театру досліджували М. Загайкевич, Ю. Станішевський, В. Туркевич, розвиток класичного танцю в Україні П. Білаш, Н. Горбатова, Т. Павлюк, П. Чуприна, О. Шаповал та ін., Львівський театр опери і балету з мистецтвознавчого боку вивчали М. Загайкевич, Ю. Станішевський, А. Терещенко О. Паламарчук, балетмейстерське мистецтво і становлення української сценічної хореографії у контексті розвитку європейської художньої культури першої третини ХХ століття висвітлював П. Білаш.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Заключається в тому, що дослідженням є творча спадщина Валерія Ковтуна у контексті розвитку українського балету другої половини ХХ століття.

Мета статті. Полягає у визначенні особливостей творчості Валерія Ковтуна в історії розвитку балетного мистецтва України другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Докладно проаналізовано періодику, історіографію спеціальних літературних джерел, досліджено історичні та соціально-культурні умови та шляхи становлення й розвитку класичного танцю в Україні. З'ясовано, що визначальний вплив на розвиток мали російська (петербурзька та московська) хореографічні школи, а також західноєвропейська, що спричинило вирішальний пріоритет класичного танцю, естетики класичної хореографії для хореографічної культури України дослідженого періоду.

Провідними представниками мистецтвознавчої думки ХХ ст. у галузі балетного театру України є Ю. Станішевський та М. Загайкевич, які залишили багату теоретичну спадщину про розвиток національного балету. Сучасні мистецтвознавці В. Литвиненко, Н. Горбатова, О. Жиров, О. Шаповал аналізують розвиток українського балетного мистецтва ХХ ст. новими методами з позицій сьогодення, але феномен української на-

ціональної балетної вистави залишається недостатньо вивченим.

Розвиток українського балетного мистецтва пов'язаний з створенням театрів опери та балету в Харкові (1925 р.), Києві й Одесі (1926 р.). Завдяки цьому виникла можливість використовувати український народний танець й синтезувати його з класичним у балетних виставах. На підґрунті балетної класики, та українського народного танцю, виникла нова хореографічна лексика – основа національного балетного мистецтва. Першою спробою такого синтезу став балет М. Вериківського «Пан Каньовський», постановку якого здійснили В. Литвиненко та В. Верховинець (Харків, Київ, 1931 р.) [5, с. 345-425].

Характерними рисами балетмейстерської творчості на Україні у 50-ті роки ХХ століття, пов'язані з тогочасними ідеологічними установками на естетичне об'єднання театрального мистецтва, домінування на балетній сцені жанру побутової, пантомімічної хореографії, поступово визріває нова естетична програма спрямована на повернення розгорнутих і різноманітних форм танцю. Ознакою балетмейстерських пошуків у цей період є повернення балетного театру до національних культурних традицій.

ХХ століття визначаються тим, що саме в цей період в українській народній хореографічній культурі відбулися важливі зрушення: поява і розвиток українського народно-сценічного танцювального мистецтва, розширення жанрово-тематичної палітри, збагачення лексики танцю, вдосконалення виконавської майстерності, професіоналізація балетмейстерської діяльності, становлення національного балетного театру. В Україні цей процес проходить у двох напрямках. З одного боку, пантомімічний балет починає збагачуватися елементами народної танцювальної лексики. Розквіт українського балетного виконавства пов'язаний з гармонійним поєднанням традицій класичної школи та національно сценічної хореографії. Під впливом акторського мистецтва видатних митців радянського балету формується та утверджується новий виконавський стиль українського балетного театру.

Важливий етап розвитку українського музично-хореографічного мистецтва вважається період 60–80-х років ХХ століття. Цей період ознаменувався значною активністю композиторів у балетному жанрі. На сценах театрів України було поставлено ряд балетів, яких було поєднано народну сценічну хореографію з класичною [3, с. 160].

Початок 90-х років ХХ століття характеризується як складний час, ускладнюється діяльність оперного балетного театру пов'язаний з матеріальним станом. Частина артистів від'їжджає на захід. Починаються з'являтися і розвиваються сучасна хореографія. З'являються численні колективи (аматорські) сучасних напрямків [5, с. 205-216]. Розквіт українського балетного виконавства пов'язаний з гармонійним поєднанням традицій класичної школи та національно сценічної хореографії. Під впливом акторського мистецтва видатних митців радянського балету формується та утверджується новий виконавський стиль українського балетного театру.

Однією з найбільш дискусійних та недосліджених проблем вітчизняного мистецтвознавства є роль та місце особистості у розвитку хореографічного мистецтва. Поступово в історії розвитку вітчизняної хореографії, зокрема балетного театру, з'являються дослідження, присвячені видатним артистам балету, педагогам-хореографам, балетмейстерам А. Шекері, В. Вронському, П. Вірському, В. Авраменку, К. Василенку, Г. Березовій та ін. Про виконавську і балетмейстерську діяльність В. Ковтуна йшлося в роботах Ю. Станішевського. Хронологічні етапи його життя і творчості – в роботі Ю. Григоровича та біобібліографічному довіднику В. Туркевича.

Серед ушлякених імен діячів українського хореографічного мистецтва почесне місце займає й ім'я Валерія Петровича Ковтуна.

Валерій Петрович Ковтун – Народний артист СРСР (1978), лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1986) та міжнародних конкурсів (1970 р. – Варна, третє місце; 1973 р. – Москва, друге місце; 1977 р. – премія ім. Вацлава Ніжинського Французької академії танцю). В 1959 році, у віці п'ятнадцять років вступив до Дніпропетровського театрального училища. У 1962 році перевівся до Київського хореографічного училища, де його педагогами були І. Булатова, Є. Зайцев, Ф. Баклан [7, с. 102-103]. За рекомендацією П. Вірського, будучи ще студентом випускного класу, 24 грудня 1964 році дебютував на сцені Київського театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка у виставі «Лебедине озеро» П. Чайковського. Попри не вдалий виступ, молодого танцівника запросили працювати до Харківського Державного театру опери та балету імені М. Лисенка. У 1968 році В. Ковтуна було прийнято до трупі столичного колективу театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка. У театрі з 1969 року склався багаторічний творчий танцювальний дует з балериною Т. Таякіної [5, с. 118]. У 1970 році їх дует брав участь в Міжнародному конкурсі артистів балету в Варні, де вони стали лауреатами 3-ї премії. У 1973 році отримали 2-у премію і срібну медаль Міжнародного конкурсу артистів балету в Москві [7, с. 103]. Критика відзначала сценічну гармонійність та акторську злагодженість цієї пари, особливу проникливість, В. Ковтун та Т. Таякіна, передали в балеті «Жизель». З 1973 року був партнером балерини М. Плісецької на зйомках телевізійних версій балетів в циклі «Зірки російського балету» режисера Ф. Слідовкер (pas de deux з балету «Лебедине озеро», 1973; «Загибель троянди», 1978), в гастрольних поїздках за кордоном і спек-

таклях Великого театру в Москві. У 1977 році на запрошення М. Плісецької брав участь разом з Т. Таякіної в IV Міжнародному фестивалі танцю в Парижі, де за виконання «Великого класичного па» на музику Д. Обера в хореографії В. Гзовського отримав з рук С. Лифаря премію Вацлава Ніжинського, Паризької академією танцю.

На столичній сцені В. Ковтун виконав близько 30 сольних партій, серед яких були: Дафніс («Дафніс і Хлоя»), Дон Жуан («Кам'яний володар»), Принц («Лускунчик»), Дезіре («Спляча красуня»), Джеймс («Сильфіда»), Паріс («Лілея»), Лукаш («Лісова пісня»), Ферхад («Легенда про любов») та багато інших. Образи, створені В. Ковтуном, були сповнені м'якого ліризму та світлої романтики [7, с. 102]. Великий сплеск чоловічого виконавства збагачення української традиційної школи, пов'язаний з такими віртуозами як В. Литвиненко, О. Соболев, П. Вірський, О. Сталінський, В. Преображенський, Р. Клявін, В. Ковтун, М. Прядченко, В. Яременко [3, с. 158].

Гастролював у багатьох країнах світу: Англія, Індія, Угорщина, Італія, Німеччина, Болгарія, Чехія, Словаччина, Югославія, Хорватія, Польща, Франція, США, Аргентина, Японія, Швейцарія, Колумбія, Коста-Ріка, Венесуела, Нікарагуа, Іспанія, Панама, Норвегія, Швеція, Данія та ін. [8, с. 85].

Головний балетмейстер АТОБ України ім. Т. Г. Шевченка (1985–1987 рр.), дебютував як хореограф постановкою «Лускунчик» 30 грудня 1986 році, створену разом з художником В. Окунєвим, диригентом А. Власенком, сольні партії виконували Т. Таякіна (Маша), М. Плядченко (Принц – Лускунчик). Одним з неперевершених Альбертів української сцени був Валерій Ковтун. Не дивно, що в своїй балетмейстерській діяльності він звернувся до цієї перлини романтизму. Свою редакцію «Жизелі» В. Ковтун вперше здійснив в 1990 в Київському театрі класичного балету. У хореографічну партитури вистави балетмейстер вніс ряд змін, які не порушили стилістики романтизму і додали старовинним балету свіжості фарб. У 1999 постановочна група театру в складі диригента-постановника А. Баклана, балетмейстера-постановника В. Ковтуна, балетмейстера-репетитора Т. Качаловой і диригента О. Бойченка втілили цей балет на сцені Словенської національної опери м. Марібор. З жовтня 2000 «Жизель» йде на сцені театру. Вистава мала великий успіх і на гастрольних балетних трупах театру в Італії, Іспанії, Німеччині, Франції, Швейцарії, Румунії, Тунісі [3, с. 65-108].

Працював головним балетмейстером Укрконцерту (1987-1988 рр.). Головний балетмейстер і художній керівник Київського театру класичного балету (1989-1998 рр.), змінив колишнього засновника та художнього керівника, головного балетмейстера В. Вронського. З 1998 – головний балетмейстер Київського музичного театру для дітей та юнацтва [3, с. 92-104].

Висновки і пропозиції. Творча діяльність видатного українського артиста балету, педагога, балетмейстера Валерія Петровича Ковтуна лише фрагментарно висвітлено у працях балетознавців (М. Загайкевич, І. Кузнецова, Ю. Станішевський та ін.).

Розмаїття культурної спадщини В. Ковтуна потребує детального дослідження та узагальнень, які

дали б можливість усебічно оцінити його внесок у розвиток української хореографічної культури.

Близькою майстерністю танцівника Валерій Ковтун прославив не лише своє ім'я, але й київську хореографічну школу. Критики відзначали високий виконавський стиль актора. Його танець відрізнявся академічною чистотою, романтичністю, піднесеністю. Чудові роботи він створив у виставах: «Лебедине озеро», «Лускунчик», «Лілея», «Шопеніана», «Спартак», «Лісова пісня» та інших.

Валерій Ковтун залишається одним із найбільш знаменитих і титулованих наших ар-

тистів. Його талант танцівника, а потім і балетмейстера, розкрився на сцені Національної опери України. Тут він був не лише прем'єром трупи, але й постановником балетів. Створений чудовий творчий дует двох майстрів танцю: Тетяни Таякіної та Валерія Ковтуна. Вони виступали практично на всіх континентах. І скрізь із тріумфом. Валерій Петрович ставив балети в багатьох театрах світу. Після себе В. Ковтун залишив значний балетмейстерський і педагогічний спадок який потребує глибокого вивчення.

Список літератури:

1. Балет: енциклопедія / Гл. ред. Ю. Н. Григорович. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 632 с.
2. Загайкевич М. П. «Драматургія балету / АН.УРСР – К.: Наук. Думка, 1978.
3. Станишевський Ю. Український балетний театр: історія і сучасність / Юрий Станишевський. – К.: Муз. Україна, 2008. – 411с. : іл.
4. Станишевський Ю. Балетний театр України: 225 років історії / Ю. Станишевський. – К.: Муз. Україна, 2003. – 440 с. : іл.
5. Станишевський Ю. Національний академічний театр опери та балету України ім. Тараса Шевченка: історія і сучасність / Ю. О. Станишевський. – К.: Муз. Україна, 2002. – 735 с.
6. Станишевський Ю. О. «Український Радянський Балет», 1963.
7. Станишевський Ю. О. «Танцювальне мистецтво рад. України». Товариство «Знання», Українська РСР, Київ, 1967.
8. Туркевич В. Д. Хореографічне мистецтво України у персоналіях: бібліографічний довідник / В. Д. Туркевич. – К., 1999. – 223 с.

Кондратюк В.Ю.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ТВОРЧЕСТВО ВАЛЕРИЯ КОВТУНА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА УКРАИНЫ

Аннотация

В статье исследуется творческое наследие Валерия Ковтуна в контексте развития украинского балета второй половины XX века. Освещены основные этапы его творческого пути. Исследовано влияние творчества Валерия Ковтуна на развитие хореографического искусства Украины. Проанализированы самые яркие творческие достижения. Охарактеризованы развитие хореографического искусства Украины второй половины XX в.

Ключевые слова: балетное искусство, балет, балетмейстер, стиль, хореография, школа классического танца.

Kondratiuk V.U.

Borys Grinchenko Kyiv University

WORKS OF VALERII KOVTUN IN THE CONTEXT OF CHOREOGRAPHIC ART DEVELOPMENT OF UKRAINE

Summary

In the article, the creative heritage of Valeriy Kovtun within the context of development of Ukrainian ballet of the second half of the 20th century was investigated. Main stages of his career were enlightened. The influence of works of Valerii Kovtun to development of chirographic art of Ukraine was studied. The brightest creative achievements were analysed. Development of chirographic art of Ukraine of the second half of the 20th century was defined.

Keywords: ballet art, ballet, ballet-master, style, choreography, school of classical dance.

УДК 008:791.66:316.334.56

ЕТНОФЕСТИВАЛІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ФЕСТИВАЛІВ ЛУЦЬКА)

Лапчук О.О.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті здійснено спробу висвітлити вплив етнофестивалів на формування соціокультурного простору середнього міста (на прикладі Луцька). Проаналізовано роль етнофестивалів «Берегиня», «Поліське літо з фольклором», «Різдвяна містерія», «З Різдрвом Христовим», «Різдвяні піснеспіви», «Різдво у Луцьку», «Вишиті обереги еднання», «Великдень у Луцьку», «Національний фестиваль вареника», «З любов'ю до сала», «Фестиваль національної кухні» у творенні національної парадигми міської культури. Розглянуто локації проведення етнофестивалів у Луцьку. Досліджено вплив міжнародних фестивалів та наукових конференцій на імідж міста. Звернено увагу на важливість збільшення кількості майстер-класів на етнофестивалах.

Ключові слова: етнофестиваль, міська культура, традиції, фольклор, народна культура, Луцьк.

Постановка проблеми. Людське буття неможливе без адаптації у культуру. В залежності від місця проживання мешканців науковці виділяють сільську та міську культуру. Європейською культура має обидва вектори розвитку, до 18 століття українські міста розвивались так само як і європейські, проте на кінець століття відбувається занепад економічного розвитку. У 19 столітті процес деукраїнізації зупинив розвиток міської культури. У радянський період та на перших етапах становлення незалежності переважна більшість населення почала сприймати місто як сукупність адміністративних, державних установ, об'єктів нерухомості тощо. Тому, на жаль, у нас час відсутня повноцінна культура міст як спосіб організації дозвілля міської частини населення держави. Оскільки міська культура є елементом загальної культури України, тому виникає потреба дослідити міську культуру на сучасному етапі, а саме вплив різноманітних культурних подій, акцій, масових свят на її подальший розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену фестивалю висвітлювалося в працях Сергія Зуєва, Михайла Шведа, Олени Дячкової, Олени Гінди та інших українських науковців. Етнофестивалі Луцька в плані історії створення, розвитку охарактеризовані лише частково. Фольклорні фестивалі, зокрема «Берегиня» і «Поліське літо з фольклором», стали предметом зацікавлення Світлани Чернецької у праці «Фестивалі фольклору в соціокультурних процесах України кінця ХХ – початку ХХІ століття». Олена Сичова у дисертації «Мистецькі фестивалі в соціокультурному просторі малих і середніх міст сучасної України» характеризує специфіку функціонування й розвитку мистецьких фестивалів у малих і середніх містах, окреслює значення таких заходів для художнього життя населених пунктів. Д. Зубенко у статті «Розвиток фестивального руху в сучасній Україні» окрім розкриття особливостей фестивального руху в сучасній Україні, виділяє позитивні та негативні риси сучасних фестивалів, можливі шляхи покращення ситуації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інформативність останніх досліджень та розкриття певних аспектів соціального та культурного значення

фестивалів, їх впливу на міську культуру, проте залишається малодослідженим питання впливу фестивалів зокрема етнофестивалів, на становлення і розвитку соціокультурного простору міста та формування національної компоненти міської культури.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлити роль етнофестивалів Луцька у становленні національної парадигми культури міста

Виклад основного матеріалу. Важливими компонентами сучасної міської культури є фестивалі як активна форма проведення дозвілля мешканців міста, огляд народних ремесел, досягнень у музиці, кіномистецтві тощо. Дослідник Сергій Зуєв зауважує, що «фестиваль стає чи не найефективнішим засобом тимчасового підвищення культурного статусу міста» [3, с. 96]. Кожне місто завдяки фестивалю може тимчасово отримати статус культурної столиці та бути відомим не тільки в країні, але й у світі. Свого часу міжнародний фестиваль українського фольклору «Берегиня» став візитною карткою міста Луцька, і започаткував виникнення подібних фольклорних дійств в Україні. А міжнародний фестиваль «Поліське літо з фольклором» утвердив імідж міста серед близько 50 країн-учасниць фестивалю. Можна стверджувати, що «один лише статус міжнародного фестивалю автоматично виводить місто-організатор на рівень репрезентатора національної культури в світі» [3, с. 97]. Місто постає як центр культурного простору регіону, країни, світу. Завдяки «Поліському літу з фольклором» у вересні 1996 року на засіданні Генеральної Асамблеї Міжнародної Ради Організації Фестивалів Фольклору і Традиційних Мистецтв (СІОФФ) Україна була прийнята 69 повноправним членом цієї авторитетної організації. Тому і офіс української Національної Секції СІОФФ знаходиться в Луцьку [5].

Звертаючи увагу власне на традиційну складову міської культури, варто зазначити, що вагомий внесок фестивалів у культурне і соціальне життя міста беззаперечний. Зокрема такі етнофестивалі як «Берегиня», «Поліське літо з фольклором», «Різдвяні піснеспіви», «Різдво у Луцьку», «Великдень у Луцьку», сприяють збереженню та популяризації фольклорної спадщини, дійства «З Різдрвом Христовим» та «Різдвяна містерія» знайомлять глядача із традиціями вер-

тепу та різдвяної драми театру ляльок. Гастрономічні фестивалі є своєрідним продовженням давніх ярмаркових традицій «Фестиваль національної кухні», «З любов'ю до сала» та «Національний фестиваль вареника» розкривають різноманітність традиційних страв.

Мистецькі фестивалі, як зауважує Олена Сичова, «стають ефективним інструментом у вирішенні сучасних проблем культурного розвитку територіальних громад малих і середніх міст; вони виконують важливу функцію компенсації відсутності розвинених постійно діючих культурно-мистецьких інституцій.» [6, с. 8]. Етнофестиваль бере участь у творенні культурно-дозвілєвого простору міста для людей будь-якого віку, при міжнародних фестивалях відбуваються міжкультурні діалоги, виставки та ярмарки народних виробів роблять традиційне мистецтво близьким і доступним для лучан.

У період глобалізації етнофестивалі сприяють вихованню молоді на національних традиціях, адже щороку зменшується кількість первинних носіїв фольклору, і виникає необхідність передачі фольклорної спадщини наступним поколінням. Молодь завжди активно бере участь у запропонованих діях, активно спілкується з учасниками фестивалю, глядачами. Тому варто звернути увагу на недостатню кількість майстер-класів на етнофестивалях Луцька, адже присутність народних майстрів дає широкі можливості для їх проведення. Поодинокими є уроки зі створення ляльки-мотанки, ліплення виробу на гончарному крузі, але цього далеко не достатньо, враховуючи усю різноманітність традиційних промислів та велику кількість бажаних створити виріб своїми руками. Тим більше, що для цього організаторам не потрібно турбуватися про надсучасне обладнання чи видатки на дорогу сировину. Не кращою є ситуація на гастрономічних фестивалях, де глядачам пропонують лише подивитися на приготування українських страв, не беручи безпосередньої участі. Фактично лише на міжнародному фестивалі «Поліське літо з фольклором» майстер-класам приділено достатню увагу. Кожен лучанин, незалежно від віку і хореографічних навиків може долучитися до танцювальної мозаїки країн-учасниць фестивалю. Уроки проходять послідовно, тому не потрібно обирати, можна ознайомитися із традиційними танцями різних народів. Пряме залучення відвідувачів до подій на фестивалі є дуже важливим, лише таким чином зможе розвиватися народне мистецтво, викликаючи зацікавлення в молоді, та обдарованих людей, лише коли глядач зможе стати повноцінним учасником фестивалю, він зможе правильно сприймати ту атмосферу, яка створюється під час дійства.

Окрім підвищення соціокультурного статусу міста етнофестивалі розвивають його інтелектуальний потенціал, через різноманітні семінари, конференції, симпозіуми. Особливістю фестивалю «Берегиня» був (за винятком двох останніх) високий науковий супровід. Участь науковців із різних країн і галузей дослідження народної творчості сприяла залученню до сфери спілкування як художніх керівників колективів так і краєзнавців, фольклористів, а також широких кіл аспірантів та студентської молоді. Кожен

колектив мав можливість фахової оцінки свого виступу, а відтак і передумови професійного зростання. Участь науковців сприяла підвищенню статусу як самих фестивальных дійств так і фольклору в цілому.

Залучення різних фахівців професійного мистецтва, які використовують здобутки фестивалів у своїй професійній діяльності, сприяло формуванню уявлень про можливості застосування народної творчості у міській культурі та втілення фольклорних традицій у формуванні міської парадигми.

Поєднання народного та професійного театрального мистецтва передбачав фестиваль «Різдвяна містерія». Він залучив до Луцька театральні колективи лялькарів в основному з європейських країн. Публічні заходи також супроводжувалися наукові семінарами, що давало можливість учасникам краще збагнути суть походження та розвитку різдвяних містерій у світі, синтезу сакрального та розважального начал. Завдяки цьому фестиваль у Луцьку став широковідомим в театральних колах Європи. Це перший у світі фестиваль лялькових театрів на різдвяну тематику [1 с. 57]. Фестиваль був відомим і серед європейських науковців. В семінарах брали участь провідні мистецтвознавці, фольклористи, культурологи, театрознавці багатьох країн Європи. Самі ж лучани мали можливість ознайомитися з театральними традиціями різних країн та оцінити рівень трансформації народного театрального мистецтва у професійне.

Неабияку популярність у світі набувають гастрономічні фестивалі, які по суті є продовженням давніх ярмаркових традицій. Багато років в різних містах Європи проводяться такі дійства, наприклад, в Німеччині є Октоберфест та Штутгартський фестиваль пива, фестиваль вина в Угорщині; фестиваль сиру в Нідерландах. Візиткою українських харчових вподобань у світі вважають сало. Тому оригінальною спробою представити українську гастрономічну культуру у Луцьку став фестиваль «З любов'ю до... сала». Однак як показала практика волиняни не володіють значними традиціями різних способів приготування цього харчового продукту. Сало тут вважають буденним продуктом, який не вимагає особливих приготувань. Тому окрім спеціальних конкурсів та фіксації рекордів, організатори дійства здивувати лучан не змогли. Як наслідок – авторське право на проведення цього фестивалю його організатор передав Полтаві, хоча цього року місцева преса анонсувала проведення «З любов'ю до... сала» у Луцьку. Схожа доля спіткала і «Національний фестиваль вареника», його згодом перейменували у «Фестиваль національної кухні», на якому не акцентується увага лише на одному виді їжі, а представлені різноманітні українські страви.

Етнофестивалі дають можливість у повній мірі розкрити потенціал міста та допомагають гостям дізнатися про культурні надбання, історичні пам'ятки та традиції міста. Прослідковується певна історична закономірність у виборі місцевими організаторами локації для проведення масових дійств, часто це найбільший майдан – Театральна площа. Ще з давніх часів народні свята і масові гуляння, які були своєрід-

ними прототипами фестивалів, відбувались саме у центрі життя міста. Роман Набоков зауважує, що «з 18 століття міський майдан стає місцем проведення масових святкувань. ... Міський святковий майдан виявився тим резервуаром, куди зливалися різні за походженням, за часом виникнення види народного мистецтва, створюючи особливий світ зі своєю особливою атмосферою, естетикою, стилістикою» [4]. І у нашому випадку, організатори надають перевагу міському майдану, оскільки саме тут відбуваються фестивалі вишитих рушників «Вишиті обереги єднання», етнофестивалі «Різдво у Луцьку» та «Великдень у Луцьку», проводять концерти фольклорні гурти на фестивалях «Берегиня» та «Поліське літо з фольклором». Інші міські «open-air» дійства зазвичай мають прописку у Центральному парку культури і відпочинку імені Лесі Українки. Це фестивалі «З любов'ю до сала», «Національний фестиваль вареника», «Фестиваль національної кухні». У холодну пору року не завжди зручно проводити дійства на відкритих майданчиках, тому міський фестиваль «Різдвяні піснеспіви» та фестиваль вертепів «З Різдром Христовим!» відбуваються у Палаці культури міста Луцька.

Мабуть, найекзотичнішою локацією, яка відображає історію краю, є Луцький замок (так званий замок Любарта, датований 14 ст.) – пам'ятка архітектури національного значення. Відкриття або заключні концерти міжнародних фестивалів «Берегиня» та «Поліське літо з фольклором» часто проводяться саме там, що дає можливість глядачам поринути в особливу атмосферу, яку творять древні стіни замку і мелодійні народні співи, запальні танці учасників. Інколи події фестивалю не обмежуються однією територією, а місця проведення тих чи інших етапів фестивалю різні. Наприклад містечко майстрів або виставка народних ремесел можуть відбуватись на головному майдані міста, парад учасників – на пішохідній вулиці, заключний концерт – у стінах замку.

Разом із беззаперечним позитивним впливом етнофестивалів на розвиток соціокультурного стану міста варто зазначити що такого роду дійства репрезентують народну культуру, витворену у сільському землеробському середовищі, у міській простір. Порушення традиційної архаїчності та сакральності традицій призводить до спрощення початкових елементів. Здебільшого на етнофестивалях увага приділяється «видовищності» дійства, а не його первинному семантичному навантаженню, тому часто замість місцевих звичаїв, зразків народного мистецтва та промислів відтворюють їх «узагальнений» або «сценічний» варіант, при цьому втрачається і смислове наповнення, і локальна особливість. Як наслідок, на фестивалях відбувається переосмислення і

приспосовування культури, витвореної в аграрному середовищі до промислового типу життя. Така «видозмінена традиційність» теж необхідна, адже в процесі «освоєння» сільської культури у середовищі міста відбувається творення національного компоненту міської культури.

Ще одним негативним аспектом значення такого роду масових дійств, як зауважує Д. Зубенко, є ймовірність того, що «мистецькі фестивалі можуть містити у своїй презентаційній частині твори сумнівної якості, натомість реклама заходу поширює уявлення про його престижність...» [2, с. 113]. Мистецькі твори, презентовані на етнофестивалях, зазвичай є виготовленими народними майстрами безпосередньо, тому за їхню якість хвилюватись не доводиться. А от щодо іншої частини висловлювання, то інколи, відвідуючи фестивалі, складається враження, що організатори витрачають більше зусиль на рекламу свого заходу, а не на його проведення. Необгрунтовано завищені показники під час презентації фестивалю, а в реальності низький мистецький рівень дійства, всупереч сподіванням організаторів, не сприяють збільшенню кількості відвідувачів (якщо це не разова подія), оскільки глядач уже не піде вдруге на фестиваль, який не виправдав його очікувань, не зацікавив. Тому організаторам варто надмірно завищувати якісну планку при рекламі акції, на прес-конференціях, аби майбутні відвідувачі достеменно розуміли, що побачить, прийшовши на свято

Висновки і пропозиції. Етнофестивалі представляють та популяризують народну культуру у місті, забезпечують збереження національних мистецьких здобутків та передачу фольклорної спадщини від покоління до покоління, розширюють творчі зв'язки між учасниками фестивалів, презентують діяльність різноманітних культурно-мистецьких закладів міста. Таким чином відбувається підтримка концепції національного відродження, яке ми спостерігаємо. Завдяки висвітленню у ЗМІ інформації про розвиток подій на святі поширюється національна ідея та культурні досягнення.

Масові акції впливають на формування мислення, світогляду, естетичних смаків у мешканців міста. Тому варто підвищувати якість і кількість такого роду подій у Луцьку, необхідно збільшувати кількість майстер-класів народних майстрів, де разом із оволодінням певними навичками, відвідувач має можливість безпосереднього спілкування з учасниками фестивалю, долучається до неповторної атмосфери дійства і стає її творцем, а не просто глядачем.

Отож, фестивалі з етнічним напрямом є важливим чинником у відродженні традицій мистецтва та розвитку міської культури сучасної України.

Список літератури:

1. Денисюк В. Творчі дива. Нариси з історії Волинського театру ляльок і Міжнародних фестивалів «Різдвяна містерія» / Володимир Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 160 с.
2. Зубенко Д. Розвиток фестивального руху в сучасній Україні / Д. Зубенко // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 4 (11). – С. 110-114.
3. Зуєв С. Сучасний культурний простір та семіотика музичного фестивалю (на матеріалах Харкова) [Текст]: дис. ... канд. Мистецтвознавства: 17.00.01 / Зуєв Сергій Павлович; Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка. – Суми, 2006. – 207 арк., арк. 182-207.
4. Набоков Р. Фестиваль у контексті святково-сміхової культури / Р.Г. Набоков // Культура України. – 2013. – Вип. 43. – С. 118-126. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_43_16

5. Поліське літо з фольклором [Електронний ресурс] // Палац культури м. Луцьк: [сайт]. – Режим доступу: <http://culture.lutsk.ua/festyvali/poliske-lito-z-folklorom/>. – Назва з екрану.
6. Сичова О. Мистецькі фестивали в соціокультурному просторі малих і середніх міст сучасної України [Текст]: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / Сичова Олена Віталіївна; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2015. – 16 с.

Лапчук О.О.

Восточноєвропейский национальный университет имени Леси Украинки

ЭТНО ФЕСТИВАЛИ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРЫ (НА ПРИМЕРЕ ФЕСТИВАЛЕЙ ЛУЦКА)

Аннотация

В статье предпринята попытка осветить влияние этнофестивалей на формирование социокультурного пространства среднего города (на примере Луцка). Проанализирована роль этнофестивалей «Берегиня», «Полесское лето с фольклором», «Рождественская мистерия», «С Рождеством Христовым!», «Рождественские песнопения», «Рождество в Луцке», «Вышитые обереги единения», «Пасха в Луцке», «Национальный фестиваль вареника», «С любовью к салу», «Фестиваль национальной кухни» в создании национальной парадигмы городской культуры. Рассмотрены локации проведения этнофестивалей в Луцке. Исследовано влияние международных фестивалей и научных конференций на имидж города. Обращено внимание на важность увеличения количества мастер-классов на этнофестивалях.

Ключевые слова: этнофестиваль, городская культура, традиции, фольклор, народная культура, Луцк.

Lapchuk O.O.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

ETHNIC FESTIVALS AS A TOOL OF FORMATION OF THE NATIONAL PARADIGM OF URBAN CULTURE (BASED ON EXAMPLES OF LUTSK FESTIVALS)

Summary

The aim of the article is to highlight the ethnic festivals' impact on formation of socio-cultural space of a middle city (based on the example of Lutsk). The role of ethnic festivals, such as «Beregynia», «Poliske lito z folklorom», «Rizdviana misteria», «Z Rizdvom Hrystovym!», «Rizdviani pisnespivy», «Rizdvo u Lutsku», «Vyshyti oberehy yednannia», «Velykden u Lutsku», «Natsionalnyi festyval varenyka», «Z liuboviu do sala», «Festyval natsionalnoi kukhni», in the creation of the national paradigm of urban culture was analyzed. Locations of staging of ethnic festivals in Lutsk were considered. The impact of international festivals and scientific conferences on the image of a city was researched. It was paid attention to the importance of increasing the number of master classes during ethnic festivals.

Keywords: ethnic festival, urban culture, traditions, folklore, folk culture, Lutsk.

УДК 78.0712(092)

МИТЕЦЬ У ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМІ (ЛАБІРИНТАМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДОЛІ ВОЛОДИМИРА КАБАЧКА)

Литвиненко А.І.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У контексті становлення та розвитку української культури першої третини ХХ століття висвітлено етапи життя та творчості відомого українського бандуриста Володимира Андрійовича Кабачка (1892-1957). Охарактеризовано здобутки митця як музиканта, педагога, теоретика, засновника малих академічних форм бандурного виконавства, автора підручника «Школа гри на бандурі».

Ключові слова: Володимир Кабачок, бандурне виконавство, Полтавська капела бандуристів, «Школа гри на бандурі».

Постановка проблеми. Сучасне українське національно зорієнтоване суспільство потребує вагомих аргументів задля осмислення власних духовних витоків. У зв'язку з цим кобзарству, як національному феномену належить особлива роль. Його історія має ще багато білих плям причина яких коріниться в радянському минулому України. В умовах тоталітарного режиму історія й культура українського народу піддавалася свідомій фальсифікації, нав'язуванню легенд і викривленню фактів, які призвели до неминучого провалля у суспільній пам'яті багатьох майбутніх поколінь.

Перша третина ХХ століття була блискучим і водночас трагічним періодом вітчизняної історії, який поєднав у собі високі здобутки національно-культурного відродження перших пореволюційних років з наслідками жорстокої, холоднокровної розправи над його творцями й учасниками наприкінці 20-х і 30-х. Більшість митців сприймали суспільні зміни після Жовтневого перевороту як можливість реалізувати найсміливіші ідеї у творчості. Підтриманий політикою українізації «пошук нових форм музично-культурної роботи» [6, с. 484], спираючись на попередні досягнення у царині літератури (Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко), музики (М. Лисенко, К. Стеценко, М. Леонтович), театру (М. Старицький, М. Кропивницький, П. Саксаганський) активізував діяльність музикантів-професіоналів, спрямувавши їхню енергію на відродження національних традицій у мистецтві. На початку 20-х років саме кобзарство перетворилося на потужний рух, що об'єднав патріотично налаштовану інтелігенцію у прагненні до національної незалежності [6, с. 436].

У когорті тогочасних бандуристів-професіоналів чільне місце належить фундатору української професійної школи бандури Володимиру Андрійовичу Кабачку (1892-1957). Йому, як і багатьом сучасникам довелося жити й працювати під тиском тоталітарного режиму в період української бездержавності, докладаючи надмірних зусиль задля збереження й розвитку українського мистецтва. Нині особистість Володимира Кабачка залишається малодослідженою, водночас вагомість його спадщини і творчих здобутків, як одного з фундаторів професійної школи бандурного виконавства в Україні – є беззаперечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матеріалом дослідження став архів музиканта, який

зберігається у музеї «Музична Полтавщина» Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка [1]. У статті використана автобіографія та епістолярна спадщина В. Кабачка. Опубліковані листи та мемуари Галини Хоткевич [9] (доньки видатного українського бандуриста Гната Хоткевича, послідовником творчості якого був В. Кабачок), «Спогади про батька» Миколи Кабачка [5], нариси про Володимира Кабачка його учня С. Баштана [2].

Зауважимо, що комплексного наукового дослідження про життя та творчість Володимира Кабачка досі не існує. Здобутки митця фрагментарно висвітлені у мистецтвознавчих працях: «Культурно-мистецькі аспекти генези і розвитку виконавства на харківській бандурі» В. Мішалова, «Музична культура Полтавщини ХІХ – початку ХХ століть в аспектах регіонального джерелознавства» А. Литвиненко; краєзнавчих розвідках Л. Івахненко, В. Уманець; підручнику з «Історії української музичної культури» Л. Корній, Б. Сюті; біографічних довідниках тощо.

Метою статті – є осмислення феномену українського професійного кобзарського мистецтва як духовного явища української культури шляхом висвітлення маловідомих сторінок життя та творчості Володимира Кабачка.

Виклад основного матеріалу. Володимир Кабачок народився на Миргородщині у простій і дуже співучій родині. Перші музичні навички здобув у Полтавському архієрейському хорі, де з семи років опановував вокал, диригування, сольфеджіо, теорію музики. У 1907–1913 роках навчався у Полтавському музичному училищі по класу тромбона (К. Багликов) та ударних інструментів; співав у хорі; грав у симфонічному оркестрі під керівництвом Д. Ахшарумова.

У 1913 році В. Кабачок вступає до Московської консерваторії (клас контрабаса О. Мартінова і вокалу І. Горді) й активно долучається до культурного й мистецького життя столиці: відвідує театральні вистави, концерти, публічні лекції, гастролює у складі студентського хору й оркестру [3].

Яскраве студентське життя юнака було перервано мобілізацією під час Першої світової війни. Зрештою, закінчити консерваторію йому так і не вдалося. Невдовзі, через проблеми зі здоров'ям його звільняють і він повертається у Полтаву, де розпочинає трудову діяльність як музикант.

Викладає музику у загальноосвітніх навчальних закладах міста (Першій трудовій школі імені І. Котляревського та трудовій школі № 8), керує дитячими хоровими колективами, займається просвітницькою і громадською роботою. Серед матеріалів особистого архіву музиканта знаходимо програму концерту до 70-х роковин від дня смерті Т. Шевченка, в якому дитячий хор під орудою В. Кабачка виконував низку українських пісень: «Заповіт», «Думи мої, думи», «Зоре моя вечірняя», «По діброві вітер віє», «Перебендя», «Реве та стогне Дніпр широкий» на слова Кобзаря [1].

У полтавській квартирі, де мешкав Володимир Андрійович з родиною завжди звучала музика. Тут часто влаштовували музичні вечори й імпровізовані музичні концерти. У супроводі фортепіано виконувалися романси, народні пісні, фрагменти з опер М. Лисенка. Поступово В. Кабачок захоплюється бандурою, і репертуар сімейних вечорів дещо змінюється – з'являються твори для бандури, релі, арфи. Родинний обідній стіл тепер був часто завалений кресленнями, підручниками з акустики, різноманітними деталями з дерева, кістки, металу – так ішли пошуки конструювання нової бандури [2, с. 19]. Разом з новими інтересами розширювалося й коло спілкування музиканта. Серед знайомих В. Кабачка були: майстер музичних інструментів Г. Палієвець, відомий літературознавець В. Щепотьєв, актор Ю. Шумський та інші представники освіченої полтавської інтелігенції, яких об'єднувала любов до українського мистецтва [2, с. 18-19].

Варто зазначити, що інтерес до бандурного виконавства на Полтавщині існував завжди. Поряд із хором співом і домашнім музикуванням гра на бандурі була традиційним видом музичної творчості. Широковідомими є імена полтавських бандуристів Остапа Вересая, Михайла Кравченка, Остапа Калного, Федора Кушнерика та багатьох інших. Практично кожен повіт Полтавської губернії мав своїх кобзарів, виконавство яких відрізнялося особливою музичною стилістикою і традиціями. Учені-фольклористи вирізняють (відмінну від харківської, київської або чернігівської) полтавську школу гри на бандурі, а також побутування окремого різновиду Полтавської бандури. Кобзарство на Полтавщині не припиняло свого існування, навіть попри численні царські заборони та репресії за радянських часів [7, с. 65].

Тож, цілком природно, що саме в Полтаві Володимир Кабачок береться розвивати мистецтво бандури. Природна музикальність, професійна музична освіта, співпраця з провідними фахівцями-бандуристами створювали широкі можливості для професійної самореалізації митця. Розпочинаючи діяльність як бандурист В. Кабачок ретельно опановує різні типи звучання інструмента, працює над розширенням його професійних можливостей, оскільки має намір представити інструмент у незвичному, на той час, ансамблевому амплуа.

Перші кроки В. Кабачка на шляху технічного удосконалення бандури підтримав місцевий майстер Григорій Палієвець. Проте, вирішальним для музиканта стало його знайомство з відомим українським композитором Гнатом Хоткевичем. «Вражений зовсім новітнім способом гри Хоткевича й переробленою за його вказівками банду-

рою» [9, с. 15] В. Кабачок вирішує організувати в Полтаві самодіяльний ансамбль.

Ідея виявилася своєчасною та була підтримана на офіційному рівні. Нагадаємо, що упродовж 20-тих років радянська влада ініціювала організацію капел бандуристів по всій Україні, вбачаючи у «ревкобзі» – тобто в бандурництві – дієвий засіб «масового вихователя» та «українізації» суспільства [10, с. 150]. Тож, за рішенням відділу Політосвіти Полтавську капелу було затверджено (1925), а фаховим консультантом призначено Гната Хоткевича.

Роботу з полтавськими бантуристами Г. Хоткевич здійснював дистанційно: раз на місяць приїздив до Полтави, щоб прослухати опрацьований студійцями репертуар. Щоденні заняття з учасниками капели проводив В. Кабачок. Нова справа просувалася винятково на ентузіазмі музикантів, оскільки жодної матеріальної підтримки з боку держави не було надано. У листі до Г. Хоткевича В. Кабачок писав: «Ми цілком приєднуємося до Вашої думки добути коштів і незалежно від кого розпочати роботу за Вашим методом та під Вашим доглядом. Роботу ми думаємо розпочати 15-го вересня; правда, інструментів (за способом Х-ча) у нас для цього нема» [1].

Полтавські музиканти працювали самовіддано й намагалися «...студіювати бандуру і вчитися на ній так, щоб потім можна було довести ділом, що бандура не лише інструмент минулого» [1]. З рештою трохи більше року знадобилося аматорам, щоб оволодіти технікою гри за способом Г. Хоткевича. Поступово і репертуар, і його звучання ставали гідними великої сцени. У виконанні колективу звучали пісні Г. Хоткевича: «Про Байду», «Буря на Чорному морі», а також «Вічний революціонер» М. Лисенка, «Дванадцять косарів» К. Богуславського, «Уперед, хто не хоче конати» Л. Ревуцького, «Грими, грими, могутня пісня» В. Верховинця, а також народні – «Думи мої, думи», «Ой джигуне, джигуне», «І хліб пекти, і по телята йти» тощо [9]. За чотири роки керований В. Кабачком ансамбль досяг значних професійних успіхів: у 1929 році – отримав звання Державної зразкової капели бандуристів Української РСР, а в 1935 році після об'єднання з Київською капелю був перейменований на Першу зразкову капелу бандуристів Наркомосу України.

Як відомо, реалії 30-х років виявилися особливо жорстокими для українського мистецтва. Поступово з елемента культури нової системи бандура перетворилася на зашморг для знищення української нації [10, с. 152]. Радянська влада вже не обмежувалася репресивними заходами проти традиційних сліпців-бандуристів; жорстоких переслідувань зазнавали й активісти, і бандуристи-аматори. Очевидно, що активна діяльність В. Кабачка, його колоритна зовнішність не могли залишитися поза увагою енкаведистів. У 1934 році за наклепницьким доносом В. Кабачока заарештовують. Після трьох місяців ув'язнення його звільнили, дорікнувши лише за «шевченківські вуса». Інших звинувачень на адресу музиканта не знайшлося...

Після арешту В. Кабачок не наважився повернутися в капелу і деякий час працював литваристом у Полтавському міському оркестрі. Невдовзі він залишає місто і переїздить до Ле-

нінграда. Сподіваючись, що далеко від Полтави улюблена справа, яку він був змушений покинути на батьківщині буде позбавлена націоналістичного контексту В. Кабачок береться за організацію українського хору, а згодом – і капели бандуристів. Колектив розпочав діяльність на базі клубу підприємства «Експортлес» у передмісті Ленінграда Автово, для його оснащення з Полтави було передано 12 бандур.

У 1937 році бандуриста вдруге заарештовують. Свідком цієї трагічної події став син В. Кабачка, який, на той час, навчався у Ленінградській консерваторії і мешкав разом з батьком. У його спогадах читаємо: «У серпневу ніч, щойно ми заснули після хвилюючого обміну враженнями від перегляду в кінохроніці на Невському «Іспанського щоденника», нас розбудив військовий з білявою чуприною. З півгодини він перевертав наші лахи, потім оголосив, що татко заарештований, і, вклавши до мого портфеля саморобні офіцерські погони з самодіяльності, повів батька в невідомість» [2, с. 26]. Відповідно до вироку «трійки» УНКВС за «націоналістичну діяльність» музиканта засудили на 10 років колимських таборів. Через шість років, за щасливим збігом обставин його звільнили: чекіст, який відповідав за «списання» безнадійно хворих полонених виявився колишнім учнем В. Кабачка з полтавського минулого.

Після звільнення із заслання у 1943 році В. Кабачок дістається Ташкента, поступово зближується з артистами евакуйованого Українського драматичного театру імені І. Франка і повертається до музичної роботи: виступає як соліст-бандурист на концертах Ташкентської філармонії, керує хором Ансамблю друзин офіцерів.

Останні роки життя В. Кабачка пов'язані з Києвом. Цей період життєвого шляху митця був сповнений вагомими професійними й мистецькими здобутками, творчою співпрацею з видатними музикантами. Особливу роль у його долі відіграли українські композитори Л. Ревуцький, П. Сук, А. Коломієць, надаючи підтримку музикантові у вирішенні багатьох життєвих питань.

Починаючи з 1944 року В. Кабачок викладав гру на бандурі в музичному училищі імені Р. Глієра, а з 1951-го – в Консерваторії імені П. Чайковського; працював в оркестрі хору Григорія Верьовки як соліст-бандурист і керівник оркестру народних інструментів. Намагаючись підвищити професійний статус бандури В. Кабачок займається розробкою та популяризацією на вітчизняній сцені малих академічних форм – стає організатором перших в Україні бандурних дуетів та тріо. Як наслідок, більшість створених ним колективів у період своєї діяльності отримали всесвітнє визнання (наприклад, тріо бандуристок у складі Т. Поліщук, Н. Павленко, В. Третьякової). В. Кабачок виховав цілу плеяду високопрофесійних бандуристів-солістів, інструменталістів, педагогів (Сергій Баштан, М. Поклад, А. Грицай, В. Лапшин, А. Маціяк, І. Лупан, Е. Пилипенко-Миронюк, Серафима Баштан, Н. Писаренко та інші).

Упродовж останніх років життя В. Кабачок працював над «Школою гри на бандурі» (1958) [4]. Ця праця стала підсумком багатолітніх пошуків музиканта на шляху удосконалення під-

готовки співаків-бандуристів. Підручник було створено разом з композитором і теоретиком Є. Юцевичем. Скористатися допомогою співавтору В. Кабачку довелося через тяжку хворобу, яка в останні роки прикувала його до ліжка. «Школа гри на бандурі» вийшла після смерті бандуриста, проте перший примірник йому все ж судилося побачити. Зі спогадів музикознавця Т. Шеффер: «Свого часу я часто заходила до видавництва «Мистецтво» в різних справах. Довідалася, що там готується до видання «Школа гри на бандурі», над якою довгі роки працював Володимир Андрійович. Тоді він уже дуже хворів. Якось зустріла одну із працівниць видавництва, розговорилися. Я розповіла про тяжку хворобу В. Кабачка, і виникло рішення: майже готову до випуску «Школу...» понести до хворого автора. Так Володимир Андрійовичу пощастило побачити свою книжку ще до виходу її у світ» [2, с. 52]. На жаль, постановою про реабілітацію не застала митця живим...

Помер Володимир Кабачок 15 червня 1957 року й похований на Печерському кладовищі у Києві.

«Школа гри на бандурі» – підручник для самонавчання адресований бандуристам-початківцям складається з п'яти частин. Перша – «Теоретичний мінімум» – містить два розділи (основи музичної грамоти, будова та настроювання бандури). Друга частина – «Початкове навчання» – містить огляд та характеристика найвідоміших способів гри на інструменті (чернігівського, полтавського, зінківського чи харківського). У цьому ж розділі особлива увага приділяється постановці апарату бандуриста (корпус, руки, пальці); окремі рекомендації стосуються відпрацювання аплікатури й звуковидобування. Третя частина – «Бандурист-співак», присвячена розгляду найголовніших принципів виховання голосу бандуриста й роботі над художнім образом музичного твору. Четверта частина – «Удосконалення техніки», містить методичні рекомендації та вправи для відпрацювання виконавської техніки бандуриста, зокрема гри «впереві» (харківський спосіб). П'ята частина – «Репертуар бандуриста» – складає підбір навчальних і концертних номерів для бандури. Увесь представлений у збірнику музичний репертуар: класичні твори, народні танцювальні мелодії, пісні спрямований на розвиток технічної вправності бандуриста та виховання його художнього смаку. Наприкінці видання розміщено додатки – короткий словник музичних термінів, інформація про удосконалень системи бандурних налаштувань розроблених майстрами-винахідниками В. Тузіченком, І. Склярком. Зауважимо, що більшість поданих у підручнику музичних прикладів і до сьогодні є популярними та активно використовуються в педагогічній практиці.

Висновки. Розкриття феномена кобзарства необхідне для розуміння духовних витоків української культури. Найбільш трагічним в історії українського кобзарства стали 20-30-ті роки ХХ століття. Перебуваючи у жорстоких умовах репресій і переслідувань народні митці продовжували свою діяльність задля збереження та примноження національних здобутків українського мистецтва.

У когорті відомих бандуристів-професіоналів (Г. Хоткевича, К. Німченка, М. Опришка) В. Кабачку належить особлива роль. Його діяльність в умовах тоталітарного режиму стала справою гідності усього життя. Музикант наполегливо працював над удосконаленням бандури, упродовжуючи нові форми її сценічного звучання; послідовно й наполегливо доводив дієздатність

традиційного народного інструменту на професійній сцені.

Багатолітня творча діяльність В. Кабачка заклала надійні підвалини у розвитку вітчизняної школи ансамблевого виконавства, а теоретична праця «Школа гри на бандурі» стала вагомим внеском у становлення як самодіяльного, так і професійного мистецтва бандуристів в Україні.

Список літератури:

1. Архів Володимира Кабачка / Музей «Музична Полтавщина» Полтавського музичного училища ім. М. В. Лисенка. – Ф. № Р. 1815. Оп. № 1.
2. Бандуристе, орле сизий... Віночок спогадів про В. А. Кабачка / С. В. Баштан, Л. Я. Івахненко. – К.: Музична Україна, 1995. – 136 с.
3. Івахненко Л. Володимир Кабачок / Л. Івахненко // Музика. – березень-квітень. – № 2. – 1994. – С. 20-21.
4. Кабачок В., Юцевич Є. Школа гри на бандурі / В. Кабачок, Є. Юцевич. – К.: Держидавництво образотв. мистецтва і муз. літератури УРСР, 1958. – 346 с.
5. Кабачок М. Спогади про батька / М. Кабачок // Родовід. Наукові записки до історії культури України. – 1993. – № 6. – С. 75-77.
6. Корній Л., Сюта Б. Історія української музичної культури / Лідія Корній, Богдан Сюта. – К.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2011. – 736 с.
7. Литвиненко А. І. Музична культура Полтавщини ХІХ – початку ХХ століть в аспектах регіонального джерелознавства: Дис. ... канд. Мистецтвознавства / НМАУ ім. П. І. Чайковського. – К., 2006. – 182 с.
8. Уманець В. Майстер кобзарської справи (Про В. Кабачка) / В. Уманець // Бандура, 1992, № 39-40. – С. 28-29.
9. Хоткевич Г. Слідом за пам'яттю. Спогади в листах / Галина Хоткевич. – К.: УКСП «Кобза», 1993. – 64 с.
10. Черемський К. Повернення традиції. З історії знищення кобзарства / К. Черемський. – Х.: Центр Леся Курбаса, 1999. – 288 с.

Литвиненко А.І.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленко

ХУДОЖНИК В ТОТАЛИТАРНОМ РЕЖИМЕ (ЛАБИРИНТАМИ ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ СУДЬБИ ВЛАДИМИРА КАБАЧКА)

Аннотація

В контексті становлення і розвитку української культури першої третини ХХ століття освітлені етапи життя і творчості відомого українського бандуриста Володимира Андреевича Кабачка. Охарактеризовані досягнення художника як музиканта, виконавця, педагога, теоретика, організатора малих академічних форм гри на бандурі, автора підручника «Школа гри на бандурі».

Ключевые слова: Володимир Кабачок, бандурне виконавство, Полтавська капелла бандуристів, «Школа гри на бандурі».

Lytvynenko A.I.

Poltava National Pedagogical University V.G. Korolenko

THE ARTIST IN A TOTALITARIAN REGIME (THROUGH THE MAZE OF PROFESSIONAL BIOGRAPHY VOLODYMYR KABACHOK)

Summary

The author highlights major milestones of the life and artistic work of Vladimir Andreyevich Kabachok, a founder of the school of professional pandora-players in Ukraine. She discusses his accomplishments as a musician, performer, teacher, theoretician, organizer and founder of small academic forms of pandora-playing, and the author of a handbook «Learn to Play the Pandora».

Keywords: Vladimir Kabachok, Pandora-playing, Poltava Bandurist, «Learn to Play the Pandora».

ЕКСЛІБРИС ЯК ФОРМА КУЛЬТУРИ

Мурашевич Т.Д.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Паланюк О.Я.

Національний лісотехнічний університет України

Розглянуто екслібриси з приватних колекцій книг наукової бібліотеки Чернівецького національного університету, які зберігаються у відділі рідкісних книг та рукописів та у відділі зберігання фондів. Детально описано екслібриси: Адольфа Коттлара, Міхаля Рінгеля, Опанаса Шевчукевича, Луїзи Дойстерберг, Василя Сімовича, Олександра Клітіна, французької імператриці Марії Луїзи.

Ключові слова: екслібрис, бібліотечні фонди, колекції, книголюб, власницький знак, вензель, наукова бібліотека Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Постановка проблеми. Неабияке щастя – мати гарну колекцію цінних книг. Велика праця, кошти, інтелект збирача стоять за кожним таким зібранням.

Напевно, неодноразово постає питання: чому книги передаються до бібліотек? Мабуть тому, що люди вірять у призначення та шляхетну місію цього освітянського та культурного центру. Збережені для нащадків документи з приватних колекцій є джерелом пізнання і наукового пошуку читачів та довічними пам'ятками збирачам, дарувальникам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія виникнення екслібрису, різноманітність форм та видів даних книжкових знаків здавна цікавила науковців та бібліофілів. Перші наукові відомості про екслібрис зустрічаємо у працях В. Кісараускаса, В.А. Адарюкова та С.А. Сильванського [2]. Однак у фондах наукової бібліотеки ЧНУ зберігаються видання кінця XIX – початку XX століття, де знаходимо описи екслібрисів. Так цінним документом є альбом екслібрисів, створений за принципом латинського алфавіту згідно прізвищ власників приватних бібліотек [7], німецькомовний щорічник «Екслібрис – мистецтво книги і використаної графіки» (1913) [8], «Журнал з бібліотекознавства, історії книги і книжкових знаків», виданий в м. Герліц (Німеччина) у 1893 р. [9].

Наукові вишукування з питань розвитку національного екслібриса з'являються на початку XX ст. у Львові (Ф. Яворський, Б. Януш). Найдавніші українські екслібриси досліджували П. Клименко (1929) і В. Січинський (1930) на сторінках часопису «Бібліологічні вісті». У 1932 році у Львові вийшла збірка «Екслібрис», а у 1937 році був укладений каталог друкованого українського екслібриса XVIII ст. І. Крип'якевичем. Серед сучасних вітчизняних вчених варто відмітити дослідження С. Булатової, Е. Столової, Т. Володимиренка, А. Федорук, С. Труман, О. Лелет [2] та ін.

Хоча, з масовим поширенням Інтернету та електронних бібліотек, таке поняття як «екслібрис» майже забуте, все-таки вони ще затребувані, що актуалізує необхідність даного дослідження.

Мета статті. Оскільки останнім часом екслібрис втратив прикладне значення і еволюціонував у витвір мистецтва, метою нашої статті є розкриття екслібрисів з точки зору мистецтва, а також приналежності документа до того чи іншого власника. Адже мистецтво – невід'ємна части-

на життя людини та суспільства, воно відображає життя в його цілісності та загальнолюдській значущості, у тому, що цікаво кожній людині.

Виклад основного матеріалу. Фонди наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за 164 роки свого існування поповнилися безцінними приватними колекціями книг, про що свідчать екслібриси.

Екслібрис (лат. ex libris – «з книг») – власницький знак книголюбів, що засвідчує приналежність книги і виконаний в одній із технік графіки, містить ім'я та прізвище власника бібліотеки або його стилізовані ініціали чи назву інституції. Типовим екслібрисом є невелика за розміром картка паперу, приклеєна до внутрішньої сторони оправи. У простішій формі він може мати вигляд печатки [6, с. 254].

Практика фіксування у книгах, рукописах, інших документах записів про їх приналежність певній особі, купівлю чи отримання в дарунок було природним бажанням власника книги закріпити за собою таке вже й рідкісне і дороге цінне створення розуму і рук людських, перешкодити її розкраданню.

До речі, ще півтори тисячі років до н. е. дощечки на футлярах давньоєгипетських книг повідомляли насамперед ім'я фараона – власника книг, а вже потім відомості про книгу. Зразки таких дощечок зберігаються в Британському музеї. У середньовічних монастирях і університетських бібліотеках книги приковували до полиць і масивних пюпітрів ланцюгами [4, с. 7].

Водночас екслібрис відображає погляд художника на особистість бібліофіла, його творчу думку, побічно свідчить про мистецтво та культуру тієї чи іншої епохи. Перебуваючи у нерозривному зв'язку із книгою та книжковою ілюстрацією, екслібрис отримав статус окремого художнього твору – мініатюрного за розміром і лаконічного за змістом. Існує також категорія так званих квазіекслібрисів, які не сповна виконують функції персоналізованої приналежності книги, а створені швидше з метою полестити певній особі чи з інших міркувань.

Серед художніх екслібрисів розрізняють:

- гербові, які відтворюють герб власника і характерні головним чином для XVI-XVIII століть;
- вензелів з орнаментально розробленими ініціалами власника;
- сюжетно-тематичні, які являють собою зображення пейзажів, архітектурних мотивів, різ-

них емблем, образно відображають смаки, інтереси й уподобання, професію власника бібліотеки [5, с. 23].

Екслібрис становить стрижень духовної культури, є колективною пам'яттю людства, яка здійснює зв'язок поколінь, різних народів, різних культур. Такими є й сюжетно-тематичні екслібриси XIX–XX століть, які виявлені в НБ ЧНУ.

У графічному стилі виконаний екслібрис Адольфа Коттлара. Даний екслібрис має овальну форму, зверху містить напис Adolf Kotlar, знизу – Czernowitz, всередині зображено символічний жест вітання (рукостискання), а довкола він оздоблений променями. Екслібрис Адольфа Коттлара виявлено у книзі 1802 року Марк Тулій Цицерон «Філософські твори», т. 4.



Рис. 1. Екслібрис Адольфа Коттлара

У книзі Юлія Вікеде «Розповіді австрійського ветерана», т. 4, яка видана в Штудгарті у 1855 році, знаходимо екслібрис, який має прямокутну форму, зверху містить напис готикою A:Lanna, під яким розміщено (за нашим припущенням) герб власника колекції, а в нижній частині – зображено немовля, яке сидить і правою рукою перебирає книги на полиці, а лівою притуляє дві книжки до грудей.

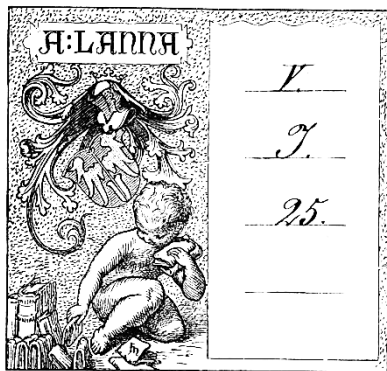


Рис. 2. Екслібрис з книги Юлія Вікеде «Розповіді австрійського ветерана»

Форзац книги «Історія євреїв від найдавніших часів аж до сьогодення», автор Др. Г. Грету, яка вийшла у Лейпцігу, у 1875 році, прикрашений чудовим екслібрисом Міхаеля Рінгеля, прямокутної форми, розміром 10x15 см. На графічному малюнку спостерігаємо кам'яну стіну, заготоване вікно, крізь яке видно силует людини, котра сидячи читає книгу при світлі каганця, що звисає зі стелі на двох ланцюгах. Каганець освітлює книжкові полиці в кімнаті та орнамент на стіні,

що символізує Зірку Давида. Внизу екслібриса міститься напис ім'я власника бібліотеки двома мовами: іврит та готикою.

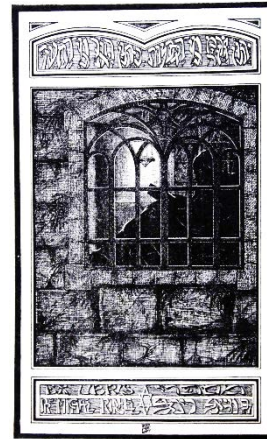


Рис. 3. Екслібрис Міхаеля Рінгеля

Цікавим є екслібрис Опанаса Шевчукевича, який виявлено у книзі Г. Пласк. «Перелік лікарських рослин використаних в офіційній медицині та фармацевтики», Лейпціг, 1899 року видання. Екслібрис О. Шевчукевича оздоблений орнаментом гуцульського стилю. Загальна форма – прямокутник, в який вписано подвійне коло: в центральному колі розміщено карпатський краєвид, а по периметру зовнішнього кола розміщені написи: зверху – EXLIBRIS, ОПАНАСА ШЕВЧУКЕВИЧА, які розділені двома гуцульськими орнаментами.



Рис. 4. Екслібрис Опанаса Шевчукевича

В екслібрисі Луізи Дойстерберг (Louise Duesterberg) переважають біблійні та народні мотиви. Екслібрис прямокутної форми (рис. 5). На передньому плані зображено фігуру жінки з немовлям, що уособлюють образ Божої Матері та берегині українського роду, про що свідчить українська вишиванка та намисто жінки. На задньому плані видніє українське село: хати, вівці, поле, ялиці. Цей екслібрис знаходиться на форзаці книги Маєр Франц Мартін «Історія Австрії з особливим поглядом на культурне життя», Відень, Лейпціг, 1909 р.

Одна з найцінніших колекцій НБ ЧНУ – бібліотека видатного українського філолога, культурного і громадського діяча, випускника Чернівецького університету Василя Сімовича. Він заповів своє зібрання книг та архів рідному університетові.

Майже на кожній книзі ми знаходимо напис «дар Сімовича», особистий підпис або факсимілі-

ле підпису та інші позначки. Екслібриси В. Сімовича мають декілька різновидів. Є дуже прості, функціональні, а є і чудово виконана сюжетна гравюра з портретом В. Сімовича, який читає сувій у кам'яниці з двома вежами, в центрі напис «exlibris ВАСИЛЯ СІМОВИЧА», а внизу закрита брама кам'яниці (рис. 6).



Рис. 5. Екслібрис Луїзи Дойстерберг (Louise Duesterberg)



Рис. 6. Екслібриси Василя Сімовича

Цікавим є також екслібрис колишнього директора зоологічного музею ЧНУ Олександра Миколайовича Клітіна, який має прямокутну форму розміром 6x10 см, де зображено проміння сонця, що падає з вікна на сову, яка сидить на книгах. Зверху є надпис Exlibris, а внизу – КЛІТИНА (рис. 6).

Крім того, як свідчать ювілейні видання з історії університету, в 1878 році бібліотека у Чернівцях отримала великодушний дар Його Величності кайзера Франца-Йосифа. Подарунок склав 1056 томів. Це книги з фамільної бібліотеки імператорської родини. Серед них – унікальні та розкішно оформлені видання, такі як Dante «Le Purgatorie et le Paradis» із прижиттєвими гравюрами неповторного французького художника Огюста Доре та «Winkelmans Werke», Дрезден,

1808 [1, с. 48]. Останні – з бібліотеки французької імператриці Марії Луїзи, дружини Наполеона I. На корінцях книг витиснені золотом французька корона та вензелі ML.



Рис. 7. Екслібрис Олександра Клітіна

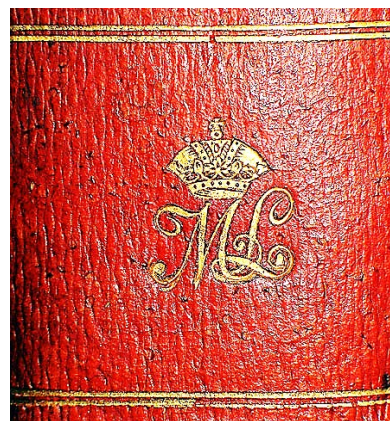


Рис. 8. Корона та вензелі ML (французької імператриці Марії Луїзи)

Висновки і пропозиції. Отже, екслібрис є важливим джерелом інформації про склад і ротачію книг у книгозбірнях. Нерідко лише він дозволяє встановити приналежність книги певному власнику, дослідити кількісний та якісний склад бібліотек. Сьогодні, в століття електронної інформації, екслібриси одержали більше поширення. Їх ставлять не тільки на сторінках книг, а й на обкладинках дисків та касет та ін.

Екслібрис вже давно розглядають як графічну мініатюру, що має самостійне художнє значення і справжню естетичну цінність. Це форма культури, невід'ємна частина життя людини та суспільства, про що свідчать приклади екслібрисів, виявлених у книжках НБ ЧНУ. Проте, це є темою подальших досліджень мистецтвознавців, бібліофілів, істориків та всіх зацікавлених пошуковців.

Список літератури:

1. Антонова Т. Колекція Габсбургів: [з історії НБ ЧНУ та про подарунок книг родини Габсбургів] / Т. Антонова, І. Твердохліб // Бібліотечний форум України. – 2007. – № 3. – С. 47–49.
2. Лелет О. Ю. Історія виникнення екслібриса [Електронний ресурс] / О. Ю. Лелет. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/26/lelet.php>

3. Малеин А. О библиофильстве в древности / А. Малеин // Альманах библиофила. – Ленинград, 1929. – С. 7.
4. Минаев Е. М. Экслибрис / Е. М. Минаев, С. П. Фортинский. – Москва, 1970. – 240 с.
5. Омелян Я. Экслибриси: книжкові знаки / Я. Омелян. – Тернопіль, 2006. – 112 с.
6. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад: О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – Київ, 2006. – С. 254.
7. Ex libris [Альбом екслібрисів, створений за принципом латинського алфавіту згідно прізвищ власників приватних бібліотек]. – S. l, s.a. – 45 арк: 225 ілюстр.
8. Ex Libris: Buchkunst und angewandte Graphik. Ex Libris jg. 23 Neue Folge jg 7. H. 1-4. – Berlin, 1913.
9. Ex-libris: Zeitschrift fur Bucherzlichen – Bibliothekenkunde und Gelehrten-geschichte. Organ des Ex-libris – Vereins zu Berlin. – 97 S. + 2.

Мурашевич Т.Д.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

Паланюк А.Я.

Национальный лесотехнический университет Украины

ЭКСЛИБРИС КАК ФОРМА КУЛЬТУРЫ

Аннотация

Рассмотрены экслибрисы из частных коллекций книг научной библиотеки Черновицкого национального университета, которые хранятся в отделе редких книг и рукописей и в отделе хранения фондов. Подробно описано экслибрисы: Адольфа Коттлара, Михаля Рингеля, Афанасия Шевчукевича, Луизы Дойстерберг, Василия Симовича, Александра Клитина, французской императрицы Марии Луизы.

Ключевые слова: экслибрис, библиотечные фонды, коллекции, книголюб, собственнический знак, вензель, научная библиотека Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича.

Murashevych T.D.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Palaniuk O.Y.

Ukrainian National Forestry University

THE BOOKPLATE AS A FORM OF THE CULTURE

Summary

In the article the authors considered the bookplates from private book collections of the Scientific Library Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, which are stored in rare books and manuscripts department and in the department store funds. In detail we described the bookplates of Adolf Kottlar, Michal Rinhel, Opanas Shevchukovich, Louisa Doysterberh, Vasil Simovych, Oleksandr Klitin, French Empress Marie Louise.

Keywords: bookplate, library funds, collections, book lovers, proprietary sign, monogram, scientific library of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

УДК 7.01:82

МИСТЕЦТВО ЯК СНОВИДІННЯ. ЛІТЕРАТУРНІ РЕЦЕПЦІЇ ФІЛОСОФІЇ Ф. НІЦШЕ**Парфьонова О.І.**

Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглянуто вплив вчення Ф. Ніцше про аполонійське мистецтво на художню літературу ост. третини XIX – поч. XX ст. Проведено порівняння ніцшеанської теорії аполонійського мистецтва як сновидіння з літературою символізму і т.зв. літературою сновидінь. На основі аналізу еклоги «Пообідній відпочинок фавна» С. Малларме показано її концептуальну спорідненість з ідеями «Народження трагедії з духу музики» Ф. Ніцше. Аналіз повісті В. Йенсена «Градів» експлікував рецепцію в іншій літературній формі ніцшеанської ідеї аполонійського мистецтва як сновидіння. Наголошено, що, зокрема, еклога Малларме інспірувала симфонічну поему К. Дебюссі і балет В. Ніжинського.

Ключові слова: Ф. Ніцше, аполонійське мистецтво, художня література, літературні рецепції, мистецтво як сновидіння.

Постановка проблеми. Філософія Фрідріха Ніцше (1844–1900) – одна з тих, що справила найбільший вплив не тільки на еволюції філософської рефлексії XX ст., але й на мистецькі практики, починаючи від літератури і завершуючи видовищними мистецтвами театру і кіно. Деякі твори останнього стали ледь не чіткою ілюстрацією ідеї про волю до влади і над-людину: «Тріумф волі» Лені Ріфеншталь та її ж «Олімпія». Крім вчення про волю до влади і над-людину на європейське мистецтво і літературу останньої третини XIX – першої половини XX ст. потужний вплив справила концепція аполонійської і діонісійської культури, сформульована Ф. Ніцше у його першій монографічній роботі «Народження трагедії з духу музики, або Еллінізм і песимізм» (1869–1871; вийшла друком на початку 1872 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У присвяченій Ф. Ніцше науковій літературі можна виділити роботи, в яких розглядався вплив його філософії на художню практику, у тому числі у вигляді об'єктивованих у творах мистецтва інспірацій [1; 2; 9, с. 195–197; 12; 13]. Починаючи від робіт радянського періоду [1; 2; 12] і закінчуючи сучасними публікаціями [9; 13], мають місце дослідження, в яких цей вплив розглядався у тому чи іншому аспекті. Найбільшою популярністю у теоретичному спадку Ф. Ніцше користується вчення про над-людину і волю до влади. Цю традицію, очевидно, слід пов'язати з філософським бестселером Ж. Дельоза «Ніцше і філософія» (1962), в якому було зроблено акцент на двох визначальних моментах ніцшеанства: волі до влади і вічного повернення [4]. Не заперечуючи високого індексу цитування цих складових філософії Ніцше, звернімо увагу на інший аспект ніцшеанства: вчення про два мистецтва і дві культури – діонісійську і аполонійську. Вони також були предметом наукових рефлексій. Так, представник психоаналізу К. Г. Юнг прив'язав це вчення до аналізу психотипів, розглядаючи останні криз призму аполонійського і діонісійського начал [15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Утім, як на нашу думку, вплив вчення Ніцше про аполонійську і діонісійську культуру на арт-практики останньої третини XIX – поч. XX ст. не є повною мірою вивченим, зокрема, це стосується літературних рецепцій ідеї аполонійського мистецтва як сновидіння.

Мета статті. Виявити рецепції в літературних творах ост. третини XIX – поч. XX ст. ніцшеанської теорії аполонійської культури в частині порівняння аполонійського мистецтва як її складової зі сновидінням.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, погляди Ф. Ніцше сформувалися під сильним впливом філософії Артура Шопенгауера. Не менш відомим є й вплив на нього тісної дружби з Ріхардом Вагнером, захопленню яким через певний час судилося перетворитись на протилежне. Це добре описано в біографічній літературі і проаналізовано в філософській. Значно менше приділено уваги впливу на раннього Ф. Ніцше з боку його колеги по роботі у Базельському університеті (1869–1879 р.) Якоба Буркхардта – філолога, історика мистецтва і культури. Між тим приязне ставлення Ф. Ніцше до Буркхардта, на відміну від ставлення до Вагнера, не змінилося і через багато років. Так, у своїй пізній роботі «Присмерк ідолів, або як філософствують молотом» (1888 р.) Ф. Ніцше відверто називає Я. Буркхардта своїм «вельмишановним другом» [7].

Саме на сторінках першої монографічної роботи Ф. Ніцше «Народження трагедії з духу музики, або Еллінізм і песимізм» (1869–1871; вийшла друком на початку 1872 р.) відчутний вплив Я. Буркхардта, який був палким прихильником античної культури. (Щоправда, слід звернути увагу на те, що «Історія грецької культури» Буркхардта вийде друком лише у 1898 р.)

У «Народженні трагедії з духу музики» формально відштовхуючись від аналізу нової аттичної драми, Ф. Ніцше викладає власну концепцію, яка виявилась набагато ширшою від заявленої проблематики. В історію культури вона ввійшла як теорія діонісійської і аполонійської культур. Ці категорії філософом було використано для розкриття дуалістичного характеру європейської культури.

Витоки аполонійської культури Ф. Ніцше вбачав в особливостях – песимізмі – світосприйняття античних греків. Серцевиною аполонійської культури є аполонійське мистецтво, яке за своєю сутністю є нічим іншим, як ілюзорною компенсацією цієї песимістичності. Неологізми аполонійська культура і аполонійське мистецтво утворено від імені давньогрецького бога Аполлона, який у давньогрецькій міфології вважався богом – проводирем муз, отже, покровителем мусічних

мистецтв. З погляду античних філософів, мусічні мистецтва потребували навчання, тобто набували статусу *techné*. Здебільшого вони вважалися пластичними мистецтвами. Надання статусу мусічного мистецтва музиці, яка не була пластичним мистецтвом – викликало запитання: з одного боку музика – атрибут Діоніса, з іншого – існують статуї Аполлона, що зображують цього бога з лірою (кіфарою), а згідно міфу, він грав ще й на флейті. Але Аполлон, крім того, що був богом музики, вважався богом ритуальних очищень (про Аполлона як бога очищення писав Олімпіадор [14, с. 261]), а також богом стрільців (не даремно його емблемою крім ліри був і лук) [5, с. 267].

Поняття аполонійської культури, взагалі аполоністства, як «художнього інстинкту», вибудовується Ф. Ніцше на протиставленні діонісійській культурі ідіонізму, що веде свій родовід від ідеї ритуального приношення жертви – Діоніса. З культу Діоніса філософ пов'язує тяжіння до потворного, але життєво правдивого, природного. Протиставлення цьому богові Аполлона – це протиставлення природному неприродного, штучного, формалізованого (оформленого). Ця антитеза цікава у тому сенсі, що схожа на ремінісценцію подібного дуалізму природного і культурного (без вживання цього терміну) філософами кіничної школи. Її також можна трактувати (і це у подальшому підтверджує сам Ніцше) як протиставлення раціонального, логічного, цивілізованого (Аполлон) ірраціональному, інстинктивному, нецивілізованому началу (Діоніс). Водночас «Аполлон – це «египтське божество» [6, с. 65], тому «поряд з естетичною необхідністю краси перебувають вимоги «Пізнай самого себе» і «Унікай надмірного!» [6, с. 65-66].

(Варто нагадати, що раціональне начало в давньогрецькій філософії найяскравіше уособлюється Сократом, філософом, якого критикував Ф. Ніцше, і від імені якого ним утворено ще одне поняття, використане у «Походження трагедії...», – «сократична культура». На відміну від аполонійської – раціональна сократична культура геть не містить жодного художнього компонента, тому, на думку Ніцше, була «вбивчою для мистецтва» [6, с. 153]. На основі сократичної культури виникає олександрійська культура, у «сітьях» якої б'ється «увесь сучасний ... світ», який «визнає за ідеал озброєну вищими силами пізнання, працюючу на службі у науки теоретичну людину, первообразом і родоначальником якої є Сократ» [6, с. 158]).

Задовго до Ніцше, Шопенгауера і Буркхарда та ідею про аполонійське начало як упорядковане, таке що надає форму, отже визначеність й індивідуальність, сформулював Платон в «Федоне», на чому зокрема наголошував Олімпіадор: «Хіба Платон не переспіває тут орфічні сказання про те, що Діоніс розривається на частини титанами, а з'єднується Аполлоном? Через це Аполлона називають ще діонісостворювачем» [14, с. 58]. (Аполлон збирає до купи шматки Діоніса, розірваного титанами, подібно до того, як у давньоєгипетській міфології Ісіда збирає шматки свого чоловіка Осириса, розрубаного Сетом [11]).

У Плутарха творчій ролі Аполлона протиставлялась ірраціональна, деструктивна роль титанів: «Ірраціональна, невпорядкована і схильна до на-

сильства частина [нашого ества], оскільки вона не божественного, а демонічного походження, древні називали Титанами; саме ця частина несе покарання і справедливу відплату» [14, с. 58].

А у «Федрі» Сократ прямо формує тезу про чотири палкості: «божественну палкість, що виходить від чотирьох богів, ми поділимо на чотири частини: натхненне поривання ми звели до Аполлона, посвячену у таїнства – до Діоніса, творчу палкість – до Муз, четверту ж палкість – до Афродіти і Ерота...» [10, с. 824].

Ф. Ніцше акцентує на зв'язку Аполлона з «сонними видіннями», убаचाючи витoki аполонійської культури в особливостях світосприйняття давніх греків: «Ця радісна необхідність сонних видінь... виражена греками в їхньому Аполлоні, Аполлон, як бог усіх сил, що творять образами, є у той же час і бог, що повідомляє істину, проголошує майбутнє» [6, с. 50]. В іншому місці Ніцше прямо називає Аполлона «тлумачем снів», який розтлумачує «діонісійську сутність через посередництво символічного явища» [6, с. 105].

Інакше кажучи, аполонійське мистецтво виступає символом діонісійського начала, благородним, рафінованим, витонченим, в решті решт, цивілізованим. Вочевидь, аполонізм не можна уявити без діонісійського першоджерела, і лише їхня єдність породжує унікальну культуру грецької античності, яку Ніцше характеризував як «художню» [6, с. 158].

Через те, що мистецтво Давньої Греції підживлюється суперечливою єдністю аполонійського і діонісійського начал, «кожен художник є тільки «наслідувачем», і до того ж або аполонійським художником сну, або діонісійським художником сп'яніння, або..., приклад чого ми можемо бачити у грецькій трагедії – одночасно художником і сп'яніння і сну» [6, с. 54]. У Передмові, написаної через п'ятнадцять років після першого виходу «Походження трагедії з духу музики», Ф. Ніцше ретроспективно, тобто з позиції своєї вже розгорнутої системи, пояснюючи задум книги, розпочинає з формулювання запитань, на які він намагався знайти відповіді: «Чому слугувало грецьке мистецтво?»; «Чи правомірно пов'язувати давньогрецьку культуру і мистецтво із песимізмом і трагедією?»; «У чому «жахливий феномен діонісійського начала? І те, що з нього народилося – трагедія?»; І чи не «сократизм моралі, діалектика, задоволення і радісність теоретичної людини вбили трагедію?» [6, с. 32]. Можливо трагедія «виникає з тяжіння до потворного?» [6, с. 36]. Можливо діонісійська культура – це «неврози народної молодості і моложавості?» [6, с. 37].

Відповідями на ці питання стала теорія давньогрецької культури як такої, що ґрунтується на суперечливій єдності аполонізму і діонізму: «діонісійське і аполонійське начала у нових послідовних переродженнях, взаємно спонукаючи одне одного, владарювали над еллізмом. Під владою аполонійського прагнення до краси розвинувся гомерівський світ ... наївну розкіш знову було поглинуто ... потоком діонізму і ... на противагу цієї влади піднявся аполонізм ... у величі дорійського мистецтва і світорозуміння» [6, с. 67-68].

Виводячи аполонійське начало з бажання греків «забутися сном», «збігти» від усвідомлення

своєї смертності і жахів життя, Ніцше фактично наділяє аполонійське мистецтво компенсаторною функцією. У цьому сенсі аполонійське мистецтво є символічним, тому його слід тлумачити, інтерпретувати, а не сприймати буквально. На цю особливість вчення Ф. Ніцше звернув увагу К. Юнг, зазначивши, що «у Ніцше, як і у Шиллера, яскраво виражена тенденція приписувати мистецтву посередницьку і спокотувальну роль» [15].

Парадоксальна і провокативна ідея Ф. Ніцше про аполонійське мистецтво як мистецтво ілюзорної сублимації, сновидіння, яке дає забути і бодай тимчасово уникнути страху смерті, як оманливої надії на долання обмеженості індивідуального буття родовим буттям – відіграла вельми продуктивну роль в контексті художньої культури останньої третини ХІХ – початку ХХ ст.

Ідею аполонійського мистецтва як ілюзії є усі підстави розглядати як інспіративну відносно символізму. Хоч останній традиційно пов'язують із Верлемом і Малларме, однак ці поети, вочевидь, сприяли адаптації ідеї Ф. Ніцше для поетичного дискурсу.

Рецепція ідеї аполонійського мистецтва як породженого сном, простежується у «Пообідньому відпочинку фавна» С. Малларме. Можемо це припустити не тільки тому, що еклога вийшла кількома роками пізніше «Походження трагедії...», а саме 1876 р., але й схожістю місцем і часом дії (давньогрецька античність) і, головню, основною ідеєю.

Ось початок еклоги Малларме:

«Вам вечність подарить,
о нимфы!
Полдень душный
Растаял в чаше сна,
Но розово-воздушный
Румянец ваш парит
над торжеством листвы.

Так неужели я влюбился в сон? (курсив мій. – О.П.)

Увы...» (рос. переклад Р. Дубровкіна).

Згідно Ф. Ніцше сон (Traum) як квінтесенція аполонійського мистецтва, – це й водночас іпостась прекрасного, «аполонійської краси» за висловом Ф. Ніцше (до психоаналітичної інтерпретації сну як еротичного бажання ще далеко), тому у нього, тобто сон, дійсно можна закохатись.

Рецепція цієї ідеї (закоханість у сон) наприкінці ХІХ ст. – поч. ХХ ст. втілюється у т. зв. літературі сновидінь, яскравим прикладом якої є «Градів» (1902 р.) австрійського письменника В. Йенсена. Сюжет повісті: археолог Норберт Ханольд закохується у рельєфне зображення, яке він знаходить у Римському зібранні антиків. На барельєфі зображено молоду жінку в русі, при якому видно стопи її ніг, так, що одна повністю спирається на землю, а інша передана у момент, коли стопа, спираючись на носки, вже готова відірватися, аби жінка зробила крок уперед, але поки що у повітрі знаходиться тільки п'ята. Він надає цьому рельєфу ім'я Градіва – «Та, що йде уперед». Археолог зумів отримати гіпсовий зліпок рельєфу і повісив його у своєму кабінеті. У вісні жінка постає перед ним живою людиною, яка, рухаючись точно так, як це зображено на рельєфі, крокує вулицями античних Помпей – міста, яке загинуло від виверження вулкану. Після

пробудження Ханольд вирішує їхати до Помпей, де, як йому наснилося, жила Градіва.

Подальші події повісті розгортаються таким чином, що, виявляється, жінка, яка наснилася герою, є цілком реальною, а не Градівою з античного барельєфу, і усе закінчується щасливим реальним коханням.

Занурення у сновидіння для зустрічі з грецькою античністю – це, між іншим, рецепт від самого Ф. Ніцше, який таким чином завершив своє «Народження трагедії з духу музики»: «Те, що цей вплив (аполонійської краси. – О.П.) є необхідним, кожен може...відчутти посередництвом інтуїції, якщо він бодай раз, хоча б у вісні (курсив мій. – О.П.) перенесеться почуттям у давньоеллініське існування; крокуючи під високими іонічними колонадами, піднімаючи погляд до горизонту, окресленому чистими і благородними лініями...у сяючому мрамурі, серед урочисто крокуючих...людей, ...з їх гармонійною...вимовою і ритмічною мовою жестів...» [6, с. 207]. Можна сказати, що у цьому реченні філософом сформульовано методологію художньої творчості, методологію, яку взяли на озброєння митці, представники символізму та літератури сновидінь.

Схожість еклоги Малларме і повісті Йенсена між собою не тільки у тому, що частина дії літературного твору відбувається у вісні або нагадує сон.

Так, місце дії поеми Малларме – Сицилія, місце дії «Градів» – Помпеї, місто поблизу Неаполя. І та і інша місцевості – території колишньої давньогрецької ойкумени, «давньоеллініського існування».

Тим же самим є час дії – полудень. У Малларме:

«Полдень душный
Растаял в чаше сна...».

У Йенсена головний герой зустрічає «Градіву» на сходах помпейської вілли у цей же час: у спекотному мареві полудня.

І умовою розгортання літературної дії є однаковий стан головних героїв – сон.

Ще одна важлива деталь, яка грає не останню роль в обох літературних творах: жіноча стопа!

Малларме:
«О Этна! Из глубин твоих
Бессонный гром
Пролетает, лавою
Кипящей обжигая,
Венеры над тобой
Мелькнет стопа нагая!» (курсив мій. – О.П.)

У повісті Йенсена головний герой закохується в античне рельєфне зображення саме через цю деталь: незвичне положення стопи крокуючої босоніж жінки.

У свій час повість Йенсена настільки вразить З. Фрейда, що він звернеться до письменника з листом, в якому буде висловлювати захоплення його белетристичною ілюстрацією основних положень психоаналізу, на що Йенсен відповість, що при роботі над повістю ні про який психоаналіз, як і про самого його засновника, гадки не мав [8].

Утім, вочевидь, оголена стопа жіночої ніжки – безперечно еротична «метонімія», навколо якої будуватиметься сюжет «Градів». (Французький автор Р. Дадун вважав цю деталь виявом фетишизму

[3, с. 162].) Однак, у самого Ніцше зв'язок еротичи і аполонійського мистецтва не є очевидним.

К. Юнг тлумачив аполонізм як «сприйняття внутрішніх образів краси, міри і почуттів, що підкорилися законам пропорцій. Порівняння зі сновидінням ясно вказує на характер аполонійського стану: це стан інтроспекції, стан споглядання, зверненого усередину, у сонний світ вічний ідей – одним словом, це стан інтроверсії. Аполонізм є внутрішнім сприйняттям, інтуїтивним осягненням світу ідей. Порівняння зі сновидінням ясно вказує на те, що Ф. Ніцше уявляє собі цей стан, з одного боку, суто споглядальним, а з іншого – суто образним» [15].

Не зважаючи на визначення Аполлона, як бога «усіх сил, що творять образами», апеляцій до пластичних мистецтв в роботі Ф. Ніцше практично немає. Лише ім'я Фідія зустрічається серед тих, хто «викликає в нас почуття подиву і поклоніння» [6, с. 127]. Сам філософ до представників «аполонійських» мистців зараховував небагато. Так, дорійське мистецтво він вважав за «стан аполонійського начала», яке протидіє «титанічно-варварської сутності діонісійського начала» [6, с. 67]; згадував Рафаеля як художника «аполонійської культури» [6, с. 65].

Усі інші «присутні» на сторінках книги – це поети і драматурги Давньої Греції. І це не випадково, тому що Ф. Ніцше працював саме з текстами від філософських до літературних. Він і сам визначав себе «філологом і людиною слів» [6, с. 41].

Щодо символічної природи мистецтва, то у сфері музики Ф. Ніцше визнавав її виключно за діонісійською музикою. (Тут явною є ремінісценція шопенгауєрового вчення: «діонісійська музика є ... всезагальним дзеркалом світової волі», на відміну від «музики новітнього дифірамбу, що лише наслідує і змальовує... Живопис звуками є ... прямо протилежним міфотворчій силі справжньої музики, ... у той час як у діонісійській музиці окреме явище збагачується і розширюється до картини світу» [6, с. 154]). А ось щодо інших видів мистецтва, то символізм пов'язаний саме з аполонійським началом.

Стосовно музики, то музичною рецепцією «Пообіднього відпочинку фавна» С. Малларме стала однойменна симфонічна поема Клода Дебюссі, якої наслідувала хореографічна рецепція у вигляді однойменного ж балету Вацлава Ніжинського (прем'єра 29 травня 1912 р. у Парижі під час т.зв. Руських сезонів С. Дягілева, декорації і костюми Леона Бакста), котрі можна вважати опосередкованими художніми рецепціями ніцшеанської ідеї мистецтва як сновидіння.

Висновки і пропозиції. Отже, ніцшеанська ідея мистецтва як сновидіння виявилась такою, що інспірувала низку творів художньої літератури і мистецтва останньої третини ХІХ – початку ХХ століття. Втім, особливості художніх рецепцій цієї ідеї в арт-практиках середини і другої половини ХХ ст., на наш погляд, потребує свого окремого дослідження.

Список літератури:

1. Аствацатуров А. Г. Развитие немецкой эстетики в XIX в. / А. Г. Аствацатуров // Лекции по истории эстетики. – Кн. 3 – Ч. 1. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – С. 23–70.
2. Афасижев М. Н. Западные концепции художественного творчества / М. Н. Афасижев. – М.: Наука, 1990. – 176 с.
3. Дадун Р. Фрейд; пер. с фр. Д. Федорова / Р. Дадун. – М.: АО «Х.Г.С.», 1994. – С. 23–485.
4. Делёз Ж. Ницше и философия; пер. с фр. О. Хомы под ред. Б. Скуратова / Ж. Делёз. – М.: АдМаргинем, 2003. – 392 с.
5. Джеймсон Г. Мифология древней Греции; пер. В. А. Якобсона / Г. Джеймсон // Мифологии древнего мира; пер. с англ. – М.: Наука, 1977. – С. 233–282.
6. Ніцше Ф. Рождение трагедии из духа музыки; пер. с нем. Г. А. Рачинского / Ф. Ніцше. – СПб.: Азбука-Аттикус, 2014. – 224 с.
7. Ніцше Ф. Сумерки идолов или как философствуют молотом / Ніцше, Ф. Сумерки идолов или как философствуют молотом Ессеото; пер. Н. Полилова. – Издательство: АСТ, 2011. – 282 с.
8. Овчаренко В. И. Йенсен (Jensen) Вильгельм – <https://sites.google.com/site/psychoanalysisbiography/Home/j/jensen>
9. Онищенко О. Художня творчість: проект неklasичної естетики / О. Онищенко. – К.: Інститут культурології Академії мистецтв України, 2008. – 230 с.
10. Платон. Федр // Платон. Диалоги. – Книга первая. пер. с греч. – М.: ЕКСМО, 2007. – С. 777–842.
11. Редер Д. Г. Осирис / Д. Г. Редер // Мифологический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 411–412.
12. Свасьян К. А. Фридрих Ницше – мученик познания // Ф. Ніцше. Сочинения: В 2 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1990. – С. 5–46.
13. Соколов Б. Г. Страсти по Ницше / Б. Г. Соколов // Ф. Ніцше. Рождение трагедии из духа музыки; пер. с нем. Г. А. Рачинского. – СПб.: Азбука-Аттикус, 2014. – С. 5–28.
14. Фрагменты ранних греческих философов; пер. с древнегреч. А. В. Лебедева. – М.: Наука, 1989. – 576 с.
15. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. пер. с нем. С. Лорие. – СПб.: Азбука, 2001. – 733 с.

Парфёнова О.И.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ИСКУССТВО КАК СНОВИДЕНИЯ. ЛИТЕРАТУРНЫЕ РЕЦЕПЦИИ ФИЛОСОФИИ Ф. НИЦШЕ

Аннотация

В статье рассмотрено влияние учения Ф. Ницше про аполлоновское искусство на художественную литературу последней трети XIX – нач. XX т. Проведено сравнение ницшеанской теории аполлоновского искусства как сновидения с литературой символизма и т. н. литературой сновидений. На основе анализа эклоги С. Малларме «Послеполуденный отдых фавна» показано ее концептуальное родство с идеями «Рождения трагедии из духа музыки» Ф. Ницше. Анализ повести В. Йенсена «Градива» эксплицировал рецепцию в иной литературной форме ницшеанской идеи аполлоновского искусства как сновидения. Подчеркнуто, что, в частности, эклога Малларме инспирировала симфоническую поэму К. Дебюсси и балет В. Нижинского.

Ключевые слова: Ф. Ницше, аполлоновское искусство, художественная литература, литературные рецепции, искусство как сновидение.

Parf'onova O.I.

Kyiv National University of Culture and Arts

ART AS A DREAM. LITERARY RECEPTIONS OF F. NIETZSCHE'S PHILOSOPHY

Summary

The paper deals with the influence of F. Nietzsche's doctrine about Apollo's art on fiction in the last third of the XIX– the beginning of the XX c. The comparison of F. Nietzsche's doctrine about Apollo's art as a dream with literature of symbolism and so-called literature of dreams was carried out. On the basis of the analysis of S. Mallarme's eclogue «After-dinner Rest of Faun» its conceptual relationship with ideas of F. Nietzsche's «The Birth of Tragedy from the Spirit of Music» was shown. The analysis of the story «Gradiva» by W. Jensen accomplished the explication of reception in other literary form of F. Nietzsche's idea of Apollo's art as a dream. It was emphasized that, in particular, Mallarme's eclogue inspired C. Debussy's symphonic poem and V. Nizhinskij's ballet.

Keywords: F. Nietzsche, Apollo's art, fiction, literary receptions, art as a dream.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.728 (477)

АКТУАЛЬНИЙ СТАН ГАРМОНІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

Волкова Д.Є.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Наразі громадським організаціям, як важливим інститутам громадянського суспільства, присвячена низка міжнародних, у т.ч. європейських стандартів. Крім цього, участь у створенні та діяльності громадських організацій сприяє реалізації такого конституційного суб'єктивного права, як право на об'єднання. Це робить дослідження у відповідній сфері актуальними та необхідними. Їхнє значення особливо підвищується в умовах активізації процесів європейської інтеграції в Україні. У статті надано аналітичний огляд актуального стану гармонізації конституційного законодавства України про громадські організації з міжнародними стандартами у цій сфері.

Ключові слова: громадські організації, конституційне законодавство, права людини, міжнародні стандарти, європейські стандарти.

Постановка проблеми. Побудова в Україні демократичної держави та євроінтеграційні прагнення України обумовлюють значну увагу до дотримання міжнародних, у т.ч. європейських стандартів у різних сферах суспільного життя. Не є винятком і громадські організації.

Наразі громадським організаціям, як важливим інститутам громадянського суспільства, присвячена низка міжнародних, у т.ч. європейських стандартів. Крім цього, участь у створенні та діяльності громадських організацій сприяє реалізації такого конституційного суб'єктивного права, як право на об'єднання. Це робить дослідження у відповідній сфері актуальними та необхідними. Їхнє значення особливо підвищується в умовах активізації процесів європейської інтеграції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сучасного стану гармонізації конституційного законодавства України про громадські організації з міжнародними стандартами у літературі залишаються малодослідженими. Крім авторських праць, інших розробок наукового характеру у цій сфері не публікувалося. У зв'язку з цим при написанні цієї статті застосовувались переважно міжнародні акти, акти ЄС. Лише наприкінці статті є кілька посилань на праці інших науковців, однак вони лише констатували існуючу в Україні проблему гармонізації національного конституційного законодавства про громадські організації з міжнародними стандартами, однак не запропонували шляхи її вирішення.

Мета статті. Надати аналітичний огляд актуального стану гармонізації конституційного законодавства України про громадські організації з міжнародними стандартами у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Європейські стандарти прав людини є видом міжнародних стандартів прав людини, тому вони не можуть бути вужчими за міжнародні (світові) стандарти. Європейські стандарти є регіональними щодо міжнародних стандартів, якщо використати класифікацію за територіальною ознакою.

Зазначимо, що основні європейські стандарти свободи об'єднання повністю відповідають світо-

вим стандартам у цій сфері. Основними міжнародно-правовими актами, в яких закріплюється право на асоціацію, є:

– Загальна декларація прав людини 1948 р. Відповідно до ст. 20, «1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. 2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації»;

– Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. Стаття 22 Пакту є більш детальною, ніж норми Загальної декларації, і передбачає, що: « (1) Кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право утворювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів. (2) Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. Ця Стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цим правом для осіб, які входять до складу збройних сил і поліції». Третя частина ст. 20 стосується гарантій свободи асоціації працівників.

Усі ці документи ратифіковано більшістю європейських країн, у т.ч. Україною (1973 р. – Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права). Значимо, однак, що в цих стандартах йдеться про свободу асоціацій фізичних осіб (тобто вони безпосередньо мають відношення до громадських організацій та опосередковано – до іншої конституційно-правової форми громадських об'єднань, до громадських спілок).

Також слід зазначити, що наразі відсутні світові стандарти, в яких йдеться не про право на об'єднання в громадській організації, а про самі громадські організації, про їх утворення та функціонування. Існують лише поодинокі згадки про необхідність підтримки, заохочення або про надання певних прав громадським організаціям того чи іншого виду. Прикладом може служити

так звана Декларація про правозахисників (повна назва – Декларація про право та обов'язки окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи, прийнята резолюцією 53/144 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 р.), у який йдеться виключно про правозахисні неурядові організації.

Значна кількість неурядових організацій має акредитацію при ООН, допомагаючи в захисті прав людини та в реалізації інших цілей ООН, лоббуючи певні рішення, отримуючи фінансову підтримку від цієї організації, збираючи матеріали для Універсального періодичного огляду (механізму Ради з прав людини з перевірки дотримання прав людини в кожній з держав-членів ООН раз на 4 роки) та здійснюючи моніторинг виконання рекомендацій, висловлених в Універсальному періодичному огляді.

Менш широке коло членів, ніж ООН, має Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) – одна з найбільш крупних і впливових регіональних міжнародних організацій, що об'єднує 57 держав у Європі, Центральній Азії та Північній Америці. Основними пріоритетами в роботі ОБСЄ наразі є низка «питань, що впливають на загальну безпеку, а саме контроль за зброєю, тероризм, належне управління, енергобезпека, торгівля людьми, демократизація, свобода засобів масової інформації та права меншин» [1].

В основних документах ОБСЄ йдеться про свободу асоціацій, але без конкретизації деталей. Так, у Паризькій хартії для нової Європи 1990 р. у преамбулі зазначено, що кожна людина без будь-якої дискримінації має певні права і свободи, у т. ч. свободи асоціацій.

У найважливіших документах ОБСЄ є згадки про неурядові організації, однак лише в контексті співпраці з ними для досягнення ОБСЄ своїх цілей. Наприклад, у згаданій вище Паризькій хартії для нової Європи є параграф «Неурядові організації», в якому нагадується про важливу роль, яку неурядові організації відіграють у досягненні цілей ОБСЄ, та висловлено намір і в подальшому сприяти їхній діяльності. У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. про неурядові організації йдеться у ст. 1 (h): для забезпечення контактів між людьми держави-учасниці висловили намір для подальшого розвитку контактів між державними установами, неурядовими... організаціями, включаючи жіночі, спрощувати проведення зустрічей, а також поїздки делегацій, груп та окремих осіб. У ст. 3 держави-учасниці з метою розширення зв'язків передбачили можливість укладати у відповідних випадках угоди на двосторонній або багатосторонній основі, що передбачають розширення зв'язків між компетентними державними установами та неурядовими організаціями в галузі культури, а також сприяти розвитку безпосередніх зв'язків та співробітництва між відповідними державними установами і неурядовими організаціями. У ст. 4 держави-учасниці підкреслили значущість співробітництва, у т. ч. з неурядовими організаціями, у сфері освіти.

Отже, ОБСЄ не займається проблемами, пов'язаними зі свободою асоціацій, а також не впроваджує рекомендацій щодо утворення та

діяльності неурядових організацій. Відповідно, документи цієї організації недоцільно включати до числа європейських стандартів про громадські організації.

Ще однією впливовою регіональною організацією, хоч з меншою кількістю членів, ніж ОБСЄ, є Рада Європи. Утворена 1949 р., вона наразі включає 47 держав-членів, 28 з яких є водночас державами-членами Європейського Союзу. На офіційному веб-сайті Ради Європи зазначено, що це провідна організація на континенті в галузі прав людини. Важливим для розуміння ролі неурядових організацій у Європі та їх впливу є той факт, що з 2005 р. одним з органів Ради Європи, разом із Парламентською Асамблеєю, Комітетом міністрів, Конгресом місцевих та регіональних рад, є Конференція міжнародних неурядових організацій. Участь у її роботі беруть понад 400 міжнародних неурядових організацій.

Основним документом, за допомогою якого органами Ради Європи здійснюється захист прав людини, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Стаття 11 Конвенції передбачає як право на асоціацію, так і можливі винятки з нього: «1. Кожен має право на свободу мирних зборів і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право утворювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. 2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави» [2]. Конвенцію Україна ратифікувала 1997 р.

Переходячи до розгляду документів Ради Європи про утворення та діяльність громадських організацій, зазначимо, що вони є унікальними – на світовому рівні аналогічних документів не існує.

Рада Європи вперше висловила зацікавленість у розвитку неурядових організацій на європейському континенті 1951 р. – було визнано важливість діяльності неурядових організацій, кожній у своїй окремій сфері, та їхнього внеску в діяльність Ради Європи.

Першим стандартом у цій сфері стала Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій 1986 р. (поки що не ратифікована Україною).

Хронологічно наступним європейським стандартом, у якому йдеться про утворення громадських організацій, є Фундаментальні принципи статусу неурядових організацій в Європі, прийняті учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи 5 липня 2002 р., із Пояснювальним меморандумом до них [3]. Цей документ не є міжнародним договором, а отже, не може розглядатись як такий, що в перспективі буде ратифікований Україною, але знов-таки виконання його норм дозволить долучитися до узагальненого багаторічного демократичного досвіду функціонування громадських організацій у європейських демократіях «зі стажем».

Хронологічно останнім та найбільш впливовим європейським стандартом, що стосується всіх без винятку неурядових організацій, є Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі № СМ/Rec (2007)14. Ця Рекомендація не є міжнародним договором України [4], однак процеси євроінтеграції обумовлюють доцільність її використання в національному законодавстві.

Крім документів Ради Європи, на сучасному етапі на Європейському континенті для держав-членів Європейського Союзу (ЄС) є обов'язковими акти органів ЄС. Що ж до України, то вона послідовно робить кроки в євроінтеграційному напрямку.

В ЄС свободу асоціацій для кожної фізичної особи передбачає Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. Її поки що не ратифіковано Україною, але слід зазначити, що при внесенні змін та доповнень до Конституції України в частині свободи об'єднань доцільно буде враховувати і її положення. Проте щодо громадських організацій таких норм немає – більшість з положень, що не мають аналогів у Конституції України, стосуються політичних партій.

Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. присвячує аналізованому питанню ст. 12 «Свобода зборів та асоціацій». Ця стаття містить дві частини:

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і на свободу асоціацій з іншими на всіх рівнях, зокрема, в політичному, профспілковому і суспільному житті, що передбачає право кожної людини утворювати спільно з іншими професійні спілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Політичні партії, що діють на рівні Європейського Союзу, сприяють вираженню політичної волі громадян Союзу» [5].

Ратифікація Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. є близькою перспективою для України. Адже починаючи з 2004 р. діє Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього.

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу як невід'ємну частину має Перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського

Союзу в пріоритетних сферах адаптації. Жоден із цих актів безпосередньо не стосується громадських організацій (або неурядових організацій).

Необхідно зазначити, що *acquis communautaire* наразі нараховує понад 30 розділів, більшість з яких належить до трудового права (соціальна політика), митного права (свобода переміщення людей, свобода переміщення товарів), господарського права (добросовісна конкуренція), цивільного права (захист прав споживачів), податкового права (питання оподаткування, фінансовий контроль). Що ж до конституційного права, то жоден з його інститутів не включено до цих 30 розділів. Слід відмітити вірність такого підходу. Адже саме норми конституційного права відображають національну самобутність, особливості історичного розвитку, принципи національного конституціоналізму. Уніфікація в цій сфері може стати загрозою для уніфікації засад державного ладу, загрозою для зникнення в громадян держав-членів ЄС національної самосвідомості, яка виступає важливим елементом національної ідентичності (деякі вчені, однак, вважають, що процес формування європейської ідентичності почався тільки нещодавно і, з огляду на це, поки що не може бути загрозою національній ідентичності).

Висновки. Дослідження надає підстави зазначити, що регламентація утворення та діяльності громадських організацій (або їх аналогів) належить до відання держав-членів ЄС відповідно до такого загального принципу права ЄС, як принцип субсидіарності. Вперше його було закріплено у ст. 5 Договору про Європейський Союз 1992 р., з конкретизацією в Протоколі № 2 до цього Договору. Згідно з цими актами, «Союз у сферах, що не належать до його виключної компетенції, діє лише тоді й такою мірою, в якій цілі передбачуваної дії не можуть достатнім чином бути досягнуті державами-членами на центральному, регіональному чи місцевому рівні, але, з огляду на масштаби чи наслідки передбачуваної дії, можуть бути краще досягнуті на рівні Союзу» [6]. Іншими словами, він передбачає «здійснення управління на найбільш можливо низькому рівні, коли це доцільно, при цьому європейський рівень виступає як додатковий щодо національного» [7]. Вірність цього висновку підтверджує і той факт, що Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу не передбачає адаптаційних заходів щодо конституційного законодавства про громадські організації, про що українські автори неодноразово зазначали у своїх дослідженнях (дивись, наприклад, [8; 9; 10]).

Список літератури:

1. Что такое ОБСЕ? Официальный сайт ОБСЕ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/secretariat/35777?download=true>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи), Страсбург, 5 липня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_209&p=1282279540530744
4. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі № СМ/Rec (2007)14. (неофіц. переклад) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/23578>
5. Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524

6. Договор о Европейском Союзе 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_029
7. Хохлов И. И. Субсидиарность как принцип и механизм политики Евросоюза [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.edu.ru/db/portal/e-library/00000045/Hohlov.pdf>
8. Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження: дисс. ... доктора юр. наук: 12.00.02 / Наталя Вікторівна Мішина. – Одеса, 2009. – 226 с.
9. Государственное право зарубежных стран. Курс лекций / Н. В. Мишина, В. А. Михалев, В. А. Куранин, Д. Е. Волкова. – К.: Юринком Интер, 2012. – 416 с.
10. Волкова Д. С. Конституційне законодавство про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Дар'я Євгенівна Волкова. – Одеса, 2015. – 217 с.

Волкова Д.Е.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

АКТУАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ГАРМОНИЗАЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ОБ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ СТАНДАРТАМИ

Аннотация

В настоящее время общественным организациям, как важным институтам гражданского общества, посвящен ряд международных, в т.ч. европейских стандартов. Кроме этого, участие в создании и деятельности общественных организаций способствует реализации такого конституционного субъективного права, как право на объединение. Это делает исследования в соответствующей сфере актуальными и необходимыми. Их значение особенно велико в условиях активизации процессов европейской интеграции в Украине. В статье приведен аналитический обзор актуального состояния гармонизации конституционного законодательства Украины об общественных организациях с международными стандартами в этой сфере.

Ключевые слова: общественные организации, конституционное законодательство, права человека, международные стандарты, европейские стандарты.

Volkova D.E.

National University «Odessa Law Academy»

THE CURRENT STATE OF HARMONIZATION OF CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE ON ASSOCIATIONS WITH INTERNATIONAL STANDARDS

Summary

Currently a number of international, including European standards, are dedicated to the nongovernmental organizations, as to the important institutions of civil society. Beyond that, the formation and participation of NGOs facilitates the realization of such a constitutional subjective right, as the right to association. This makes research in the field relevant and necessary. Their importance increases in terms of activation of European integration in Ukraine. The article provides an analytical overview of the current state of harmonization of constitutional law of Ukraine on NGOs with the international standards in this area.

Keywords: nongovernmental organizations, constitutional law, human rights, international standards, European standards.

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Демченко В.Г.

Запорізький національний технічний університет

Досліджено особливості мажоритарної виборчої системи, а також українське і зарубіжне законодавство яке регулює виборчий процес. Зроблено висновок, що історично першою у світі була мажоритарна виборча система. Вибори являють собою механізм за допомогою якого відбувається формування і оновлення політичної еліти будь-якої цивілізованої країни. Проблема пошуку оптимальної виборчої системи для України є досить складною і містить багато підходів для її вирішення. При виборі оптимальної виборчої системи жодну з них не можна вважати завершеною і досконалою, кожна має свої позитивні і негативні елементи, однак вони можуть братися до уваги лише у зв'язку з особливостями державного устрою країни.

Ключові слова: виборча система, вибори, державний устрій, мажоритарна система, пропорційна система.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У будь-якому демократичному суспільстві присутній інститут виборів, який відіграє важливу роль у політичному житті держави. Вибори являють собою механізм за допомогою якого відбувається формування і оновлення політичної еліти будь-якої цивілізованої країни. Хотілося б відмітити, що вибори існували досить давно. Вони виникли ще в первісному суспільстві, де перемагав сильніший. Але кожен історичний етап розвитку держави приносив нові особливості у проведення виборів, тим самим удосконалюючи і роблячи їх справді життєво важливим інститутом політичного життя суспільства, який виконує досить важливу роль сьогодні.

Проблема пошуку оптимальної виборчої системи для України є досить складною і містить багато підходів для її вирішення. Вихід України на демократичний шлях розвитку спонукає до глибокого вивчення сучасного стану її виборчої системи та перспектив її розвитку. Адже вибори є одним з найосновніших механізмів отримання влади в демократичній державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різноманітних аспектів розвитку і функціонування виборчих систем було присвячено значну кількість праць. Поряд із класиками досліджень виборчих систем Е. Лейкманом та Д.Д. Ламбертом, Т. Хейром, Імперіалі, Д.С. Міллем, сьогодні з'явилися новітні концепції, як західних дослідників Р. Таагапера, М. Шугарта, М. Уорелстайна, Т. Брауна, Т. Кіса, так і російських Ю.А. Веденеєва, В.І. Лисенка, і вітчизняних А. Білоуса, В. Білоуса, М. Пойченка, Е. Пуфлера, Є. Радченка, С. Рябова, М. Ставнійчук, А. Ткачука та ін., які акцентують більше уваги на взаємозв'язку виборчої системи із іншими елементами політичної системи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Кожна виборча система, поряд із системою партійною перебуває у процесі постійного розвитку. А тому дослідження еволюції будь-якої виборчої системи викликає значний науковий інтерес.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження поняття, особливостей мажоритарної виборчої системи, а також українське і зарубіжне законодавство яке регулює виборчий процес.

Виклад основного матеріалу. Мажоритаризм (принцип більшості) – легітимна політична влада виражає волю більшості тих, хто підпорядкований цій владі. Деякі автори вважають, що даний принцип є доречним способом визначення закону чи політичного курсу там, де громадяни не можуть дійти згоди. Назва цієї системи походить від французького слова *majorite*, що означає більшість. Це вказує, що за даної системи депутатський мандат отримує кандидат у депутати, який здобув більшість (відносну чи абсолютну) голосів від інших кандидатів, як правило, в одномандатному виборчому окрузі. За цієї системи «переможець отримує все». Інколи дану систему називають «системою першого, хто прийшов до фінішу» («first past the post»).

Мажоритарна система є найдавнішою і протягом тривалого часу була єдиною виборчою системою. Голосування може відбуватись в одномандатних округах, у межах яких обирається по одному представнику, чи багатомандатних, де обирається по кілька представників; округи визначаються таким чином, щоб на кожен округ припадала приблизно однакова кількість виборців; межі виборчих округів найчастіше збігаються з межами адміністративно-територіальних округів; голосування відбувається за конкретні персоналії – одного чи кількох кандидатів відповідно в одномандатних чи багатомандатних округах, внаслідок чого виникають і зміцнюються безпосередні зв'язки між кандидатами і виборцями; виборці можуть голосувати як за незалежних кандидатів, так і за інших; визначення результатів голосування може відбуватись кількома способами. Якщо мажоритарна система використовується у багатомандатних округах, вона називається системою представницького голосування. При такій системі кожен виборець має стільки голосів, скільки місць має бути заповнено, і кандидати з більшою кількістю зібраних голосів отримують місця, незалежно від того, який відсоток голосів вони фактично набрали [1, с. 15].

До різновидів мажоритарних систем відносять також і систему альтернативного голосування (Австралія) або система голосування у два тури (Франція, Малі), які покликані забезпечити ситуацію, при якій кандидат-переможець має отримати абсолютну більшість голосів (тобто більше 50%). Кожна з цих систем дає виборцеві, канди-

дат якого не вийшов у другий тур голосування, можливість проголосувати за іншого кандидата в порядку віддання другорядної переваги, в результаті виграє той, хто отримує більшість голосів у другому турі. Сьогодні мажоритарна виборча система застосовується у трохи більше половини (114 або 54% від загальної кількості) незалежних держав та напівавтономних територій у світі, де проводяться прямі вибори парламенту. Загалом за мажоритарною системою обираються парламенти, що представляють інтереси 2,44 млрд. людей (59% від загальної кількості).

Мажоритарна виборча система застосовується у 83 країнах світу. Деякі країни розвинутої демократії досить вдало користуються цією системою, зокрема Великобританія, Нова Зеландія, Франція, США, Канада, Австралія, Японія. У ряді посткомуністичних країн (Білорусь, Узбекистан та Туркменістан) теж використовують мажоритарну виборчу систему. Чехія та Словенія також на певному етапі вводили цю систему, але невдовзі відмовились від неї. Мажоритарна система буває однотуровою та двотуровою, абсолютною, кваліфікованою та відносною більшості [2, с. 29].

Різновидом даної системи є також система «подвійного одночасного голосу». Іноді ці різновиди використовуються одночасно. Наприклад, у Франції при виборах депутатів парламенту в першому турі голосування застосовується система абсолютної більшості, а в другому – відносною. Такі системи об'єктивно відповідають інтересам великих партій, які тільки й мають реальні можливості забезпечити своїм кандидатам необхідну більшість голосів і провести їх у парламент. Мажоритарна система сприяє виникненню та зміцненню тенденції до формування в країнах, де вона застосовується, двопартійної системи. У Австрії, Ірландії, Португалії, Росії, Україні, Фінляндії, Франції дана система використовується під час президентських виборів.

Переваги та недоліки мажоритарної виборчої системи. Порівняно з іншими типами виборчих систем мажоритарна виборча система має наступні переваги: кандидати у депутати добре знають стан справ у своєму виборчому окрузі, інтереси виборців; виборці, у свою чергу, мають уявлення про те, кому передають свої владні повноваження; на виборах перемагають представники більш впливової політичної сили в державі, що сприяє витісненню з органів влади представників малих партій; мажоритарна система сприяє виникненню і закріпленню тенденції до становлення двопартійності; в умовах стабільної двопартійної системи створюються можливості для формування ефективного і стабільного уряду; дозволяє впливовим, добре організованим партіям перемагати на виборах і створювати однопартійні уряди.

Одночасно мажоритарна виборча система не позбавлена й певних недоліків, а саме: невисока результативність, причому тим нижча, чим вища конкуренція кандидатів; значна частина виборців залишається без представництва в органах влади, оскільки при розподілі парламентських мандатів має значення тільки одержання кандидатом більшості голосів, а голоси, віддані іншим кандидатам, не беруться до уваги; дві партії, що набрали приблизно однакову кількість голосів,

проводять в органи влади різну кількість кандидатів. Партія, що отримала менше голосів, ніж її суперники, навіть може бути представлена в парламенті більшою кількістю депутатських мандатів [3, с. 44].

Так, наприклад, сталося в 1958 р. на виборах до Національних зборів Франції. Французька комуністична партія, зібравши в першому турі найбільшу кількість голосів (18,9%), провела до парламенту лише десятох депутатів, у той час як Союз за Нову Республіку, набравши у першому турі всього 17, 6% голосів, отримав 188 місць тобто у 19 разів більше! У Великій Британії на парламентських виборах 1951 р. консерватори, здобувши 48% підтримки на виборах отримали в палаті громад 312 місць (51,35%), а лейбористи, здобувши 48,8% – 295 місць (47,2%). А на виборах 1974 р. склалась зворотна ситуація: консерватори, набравши 38,8% голосів отримали 296 мандатів у палаті громад (46, 6%), а лейбористи, зібравши 37,5%, забезпечили собі 301 місце (47,4%). У 1983 р. в ході парламентських виборів в Англії 25% (7,8 млн.) голосів в масштабі країни отримала третя партія – «Альянс» (яка об'єднала Ліберальну та Соціал-демократичну партії) [4, с. 13]. При цьому «Альянс» отримав всього лише 23 парламентських мандати, а Лейбористська партія Сполученого Королівства отримавши підтримку 8,5 млн. виборців здобула 209 парламентських місць (в 9 разів більше ніж «Альянс»). З появою політичних партій та усвідомленням суспільством їх виключного значення в процесі виборів та діяльності вищих органів виникла необхідність посилення стабільності законодавчої і виконавчої гілок влади, внаслідок чого перевага у механізмі виборчого процесу все більше надається ефективності, навіть якщо порушується принцип справедливості.

Мажоритарні системи абсолютної, відносною та кваліфікованою більшості. Різновид мажоритарної виборчої системи. За системи абсолютної більшості обраним вважається той кандидат у депутати, що одержав більше п'ятдесяти відсотків від загальної кількості поданих в окрузі голосів, тобто користується абсолютною підтримкою виборців, які голосували [5, с. 13]. З огляду на спосіб функціонування такої системи вирізняють два її різновиди: мажоритарна система повторного голосування та мажоритарна система альтернативного (пільгового) голосування. Якщо жоден з кандидатів не набирає такої кількості голосів, проводиться другий тур, у якому змагаються два кандидата, що набрали найбільшу кількість голосів у першому турі. У другому турі для перемоги найчастіше слід отримати відносну більшість, іноді – абсолютну. У Франції та Конго діє мажоритарна система абсолютної більшості з простою більшістю у другому турі. Схожий варіант був і в Україні, а також зараз є в Білорусі та Гаїті, де в друге коло входять двоє найсильніших кандидатів, якщо в першому жоден не здобув абсолютної більшості голосів. За такою системою, зокрема, визначаються результати виборів до нижньої палати парламенту Франції, а також у ФРН, Екваторі, Білорусі, США, Великій Британії. Класичним прикладом цього типу виборчої системи є Франція, де вся держава, поділена рівно на таку кількість вибор-

чих округів, скільки мандатів повинен отримати парламент. Отже в кожному окрузі має бути визначений один кандидат. Оскільки активність виборців у другому турі помітно знижується, законодавство часто не встановлює ніяких бар'єрів, що мають місце при першому турі голосування. Іншим способом, яким долається нерезультативність системи абсолютної більшості вже у першому турі виборів, є альтернативне голосування. Система абсолютної більшості відкриває значний простір для політичних коаліцій. При цьому в невідповідній ситуації виявляються ті кандидати та політичні партії, які не мають значного коаліційного потенціалу. Так, на виборах 1958 р. у Франції комуністи, що набрали в першому турі найбільше число голосів – 3, 88 млн. отримали в парламенті лише 10 місць, а голлістська партія (3,66 млн.) – 188 [6, с. 51].

Мажоритарна система відносно (звичайної) більшості (мажоритарна однотурова система, вестмінстерська система). За правилами такої системи обраним у виборчому окрузі вважається той кандидат у депутати (або партійний список), який набрав більше голосів, ніж кожний окремий його конкурент, хоча і менше половини всіх поданих в окрузі голосів. Система відносно більшості є простою і легко зрозумілою: кожний виборець має один голос; він ставить хрестик напроти прізвища одного кандидата; від кожного округу обирається один депутат; перемагає той кандидат, який набирає найбільше голосів незалежно від того, чи становить їхня кількість загальну більшість від усіх поданих голосів. Така виборча система ще з XVIII ст. прийнята на парламентських виборах у Великобританії і США. З часом вона була пристосована для політичних потреб більшості інших англословних країн. Нині вона використовується при виборах нижньої палати парламенту Сполученого Королівства, де лише з 1950 р. в загальнонаціональних масштабах застосовується принцип одномандатного округу. Система відносно більшості, як правило, діє при використанні одномандатних округів. Виняток становить система голосування обіймою, де число голосів кожного виборця дорівнює числу кандидатів, що мусить бути обране від даного округу. Ця система використовується у Великобританії на виборах до органів місцевого самоврядування. Кандидатів у депутати номінують політичні партії. Вона значною мірою була пов'язана з територіальним представництвом. На початку парламентарі були представниками територіальних виборчих округів, а не певних поглядів і позицій чи, тим більше, політичних партій. Таке розуміння народного представництва утвердилось і в американських колоніях. Система відносно більшості, на думку М. Дюверже, сприяє формуванню двопартійної системи [3, с. 26].

Суть виборчої системи відносно більшості веде до того, що винагороджує вона ті політичні партії, що здатні до перемоги над своїми конкурентами в якомога більшій кількості виборчих округів, незалежно від кількості голосів отриманих на рівні держави. У класичній версії переможець виборів повинен отримати мінімум один голос більше ніж будь-хто з-поміж конкурентів більш ніж в половині округів. Фактично це веде до вилучення зі змагання тих угруповань, які концентруються в одному чи кількох

регіонах. Треті партії, почасти невеликі і територіально розпорошені, фактично позбавлені будь-яких шансів на політичний успіх. Є це системою пристосованою до ситуації, у котрій між собою змагаються дві сильні, загальнонаціональні політичні партії, як у Великобританії чи в США. Проте мажоритарна система далеко не завжди є ворогом партій другого ешелону. Особливо це стосується регіонально зосереджених партій, які можуть одержати неадекватно велику, відносно зібраних по всій країні голосів, кількість парламентських місць [7, с. 89].

Очевидно, найбільше потерпають від мажоритарної системи ті партії, які виражають інтереси меншості і чий прихильники розпорошені територіально. Після поразки у Другій світовій війні подібну англо-американську модель виборчої системи запозичила й Японія. Проте особливість Японії полягає в тому, що тут мажоритарна система виборів, на відміну від Англії чи США, не привела до утворення двопартійної системи.

В усякому разі Ліберально-демократична партія Японії править тут одноосібно ось уже 36 років. Причиною цього є особливості поділу країни на виборчі округи. На відміну від Великобританії чи Франції, де на кожен виборчий округ передбачено лише один мандат, тут виділено кілька мандатів; при цьому їхнє число в сільських виборчих округах вище, ніж у міських [6, с. 23]. Мажоритарна виборча система відносно більшості завжди результативна, оскільки завжди хтось набирає відносну більшість голосів. Недоліком системи є те, що вона не виключає певного (часом значного) переключення волі виборців.

Сьогодні ця система є найпоширенішою. Вона застосовується, наприклад, в Австрії, Австралії та ПАР. Система відносно більшості, як така, що змушує виборця однозначно визначитися щодо власних пріоритетів, розглядається як засіб забезпечення стабільного та ефективного правління. Прийнято вважати, що вона значно зменшує шанси на успіх малих партій, якщо тільки ці партії не характеризуються високою територіальною концентрацією, відтак сприяє формуванню двопартійної системи та поміркованого уряду. Щоправда у післявоєнний час лише Нова Зеландія майже постійно мала двопартійний законодавчий орган.

Отже, система відносно більшості є менш придатною для застосування у нестабільних фрагментованих суспільствах. Головною передумовою її успіху є наявність консенсусу стосовно базових питань суспільного життя; зміцнити ж його ця система здатна вже власними силами. Сьогодні даний тип виборчої системи використовують у 68 з 211 країн, що застосовують прямі вибори в парламент, а це 32% від загальної кількості країн. Вона є найпопулярнішою серед існуючих різновидів виборчих систем. Нею користуються майже вдвічі більше виборців, ніж пропорційною виборчою системою – 1.849 млн. чол, з яких 913 млн. виборці Індії та 263 млн. – виборці США. Мажоритарна система відносно більшості становить приблизно 30-45% всіх виборчих систем у Африці, Азії, на Близькому Сході і в обох Америках (переважно в Північній Америці і на Карибах). Ця система менш поширена в Європі та країнах колишнього Радянського Союзу, але

домінує в острівних державах і на території Океанії [8, с. 59].

Мажоритарна система кваліфікованої більшості. Різновид мажоритарної виборчої системи. Застосовується в Італії на виборах до верхньої палати парламенту. Члени цієї палати вважаються обраними тоді, коли за них подано не менше шістьдесяти п'яти відсотків голосів від загального числа тих, хто брав участь у виборах. У Франції згідно з Французьким Виборчим Кодексом кандидат-переможець повинен отримати голоси чверті внесених до списків виборців. А у випадку рівності набраних голосів обраним вважається старший за віком кандидат.

Висновки і пропозиції. Історично першою у світі була мажоритарна виборча система. При мажоритарній системі кваліфікованої більшості закон встановлює певну частку голосів, яку має отримати кандидат (список кандидатів), щоб бути обраним. Ця частка більше абсолютної більшості, тобто більше 50% плюс один голос.

Якщо при мажоритарній системі кваліфікованої більшості в першому турі ніхто не перемагає, слідує другий тур, який зазвичай проводиться через один – два тижні. У другому турі на нове голосування виборців при даній системі зазвичай виносяться дві кандидатури, які набрали найбільше число голосів в порівнянні з іншим. Перевага даної системи в порівнянні з системою відносної більшості полягає в тому, що обраними вважаються кандидати, підтримані дійсним більшістю виборців, що проголосували, хоча б ця більшість становило один голос. Але зберігається той же дефект, який є головним у системі відносної більшості: пропадають голоси, подані проти кандидатів які перемогли.

При виборі оптимальної виборчої системи жодну з них не можна вважати завершеною і досконалою, кожна має свої позитивні і негативні елементи, однак вони можуть братися до уваги лише у зв'язку з особливостями державного устрою країни.

Список літератури:

1. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення. Аналітична доповідь / О.А. Фісун, В.В. Борщевський, А.І. Кудряченко та ін.; за заг. ред. О.А. Фісуна. – К.: НІСД, 2007. – 120 с.
2. Кокс Г.В. Ціна голосу. Стратегічна координація у виборчих системах світу / Пер. з англ. – Одеса: Бахва, 2003. – 456 с.
3. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. – М.: Академический проект. – 2005. – 544 с.
4. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів / Пер. з англ. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.
5. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. – Львів, 2010. – 462 с.
6. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн. Підручник. – Чернівці: Рута, 2001. – 431 с.
7. Белов С.А. Избирательная система как правовой институт. – СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. Ун-та, Издательство юрид. ф-та С.-Петербур. Ун-та, 2005. – 120 с.
8. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 2 (8). – С. 58–63.

Демченко В.Г.

Запорожский национальный технический университет

МАЖОРИТАРНАЯ ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Аннотация

Исследованы особенности мажоритарной избирательной системы, а также украинское и зарубежное законодательство, регулирующее избирательный процесс. Сделан вывод, что исторически первой в мире была мажоритарная избирательная система. Выборы представляют собой механизм, с помощью которого происходит формирование и обновление политической элиты любой цивилизованной страны. Проблема поиска оптимальной избирательной системы для Украины является достаточно сложной и содержит много подходов для ее решения. При выборе оптимальной избирательной системы ни одну из них нельзя считать завершенной и совершенной, каждая имеет свои положительные и отрицательные элементы, однако они могут приниматься во внимание лишь в связи с особенностями государственного устройства страны.

Ключевые слова: избирательная система, выборы, государственное устройство, мажоритарная система, пропорциональная система.

Demchenko V.G.

Zaporizhzhya National Technical University

MAJORITARIAN ELECTORAL SYSTEM: COMPARATIVE LEGAL DESCRIPTION**Summary**

It is investigated the features of the majoritarian electoral system, Ukrainian and international legislation governing the electoral process. It is concluded that historically was the first of the world was majority electoral system. Elections are the mechanism by which happens the formation and renewal is the political elite of any civilized country. The problem of finding the optimal electoral system in Ukraine is quite complicated and contains of many approaches to solve it. When choosing the best electoral system none of them cannot be considered complete and perfect, each has its positive and negative elements, but they can be considered only in connection with the peculiarities of government of the country.

Keywords: election system, election, political system, majoritarian system, proportional system

УДК 349.2

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ТА ЇХ ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Дорощук М.З.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У цій статті розглянуто правове забезпечення післядипломної медичної освіти. Проаналізовано законодавство, яким регулюється її здобуття. Досліджено проблеми, що перешкоджають ефективній реалізації цих норм права. Висвітлено правові наслідки недотримання законодавства в галузі підготовки медичних кадрів. Обґрунтовано необхідність невідкладного подолання проблем правового забезпечення післядипломної медичної освіти та запропоновано його шляхи.

Ключові слова: післядипломна медична освіта, випускники вищих медичних навчальних закладів, навчання в інтернатурі, кадрове забезпечення сфери охорони здоров'я, ефективність реалізації законодавства.

Постановка проблеми. Один із шляхів реалізації конституційного права особи на охорону здоров'я та медичну допомогу, закріпленого у ст. 49 Конституції України, – якісна підготовка кадрів для сфери охорони здоров'я. Мета надання якісної післядипломної медичної освіти полягає у здобутті особою високого рівня теоретичних знань та практичних навичок за певною лікарською спеціальністю. Належна підготовка медичних кадрів полягає у розробці, введенні в дію та подальшій максимально ефективній реалізації законодавства, яким регулюються відповідні правовідносини. Особливістю післядипломної медичної освіти є її обов'язковість для здійснення трудової діяльності на посаді лікаря обраної спеціальності. Отже, наявна необхідність дослідити правову проблематику здобуття післядипломної медичної освіти. Разом з тим, досліджуючи ці аспекти, варто пам'ятати про нерозривний зв'язок навчання в інтернатурі з одночасним обійманням особою посади лікаря-інтерна відповідної спеціальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підготовки медичних та фармацевтичних кадрів досліджувалися у працях Т. Козлової, В.Л. Сліпчук, І.І. Феценка, І.С. Вітенка, М.В. Слабого та інших авторів. Проте залишаються недослідженими правові аспекти проблем нормативного забезпечення післядипломної медичної освіти та реалізації цих норм у контексті

правових наслідків для здійснення випускником ВМНЗ трудової діяльності.

Метою статті є аналіз правового забезпечення здобуття післядипломної медичної освіти, дослідження його проблемних аспектів та їх правових наслідків.

Викладення основного матеріалу. Частина 1 статті 47 Закону України «Про освіту» від 23.05.1991 р. (зі змінами) дає визначення післядипломної освіти – це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її знань, умінь і навичок на основі здобутої раніше вищої освіти (спеціальності) або професійно-технічної освіти (професії) та практичного досвіду. Однією з форм післядипломного навчання є інтернатура. Згідно з ч. 6 ст. 47 цього ж Закону інтернатура є обов'язковою формою первинної спеціалізації осіб за лікарськими та провізорськими спеціальностями для отримання кваліфікації лікаря-спеціаліста або провізора-спеціаліста. Обов'язковість інтернатури закріплена також у пунктах 1.1, 5.7 наказу Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) України від 19.09.1996 р. № 291 «Про затвердження Положення про спеціалізацію (інтернатуру) випускників вищих медичних і фармацевтичних закладів освіти III-IV рівня акредитації та медичних факультетів». Тобто без навчання в інтернатурі особа не має права працювати на

посаді лікаря певної спеціальності – післядипломна медична освіта є обов'язковою.

За законодавством, чинним на момент дослідження цієї теми, випускник вищого медичного навчального закладу (далі – ВМНЗ), який здобув освіту за бюджетні кошти, повинен 1 серпня року випуску прибути на місце роботи за направленням, виданим МОЗ України, та там же влаштуватися на посаду лікаря-інтерна зазначеної у направленні спеціальності. Таким чином, трудову книжку особі оформлюють на місці роботи, зазначеному у направленні. Форма направлення на роботу визначена у додатку 3 до п. 11 Порядку працевлаштування випускників вищих медичних (фармацевтичних) закладів освіти, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням, затвердженого наказом МОЗ України від 25.12.1997 р. № 367. Згідно цієї форми направлення складається з двох частин.

В той же час місцевим органом державної виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, видається індивідуально-правовий акт: наказ «Про зарахування в інтернатуру» цього випускника. Такий порядок отримання післядипломної освіти визначений у п. 2.2 наказу МОЗ України № 291 від 19.09.1996 р. У цьому ж пункті з урахуванням правил юридичної техніки міститься вичерпний перелік вимог до наказу «Про зарахування в інтернатуру» в частині його змісту: 1) вказується спеціальність інтернатури; 2) вказується заклад освіти, в якому проводитиметься очна частина навчання; 3) вказується базова установа чи заклад охорони здоров'я, де проводитиметься стажування. Виходячи з норм Переліку спеціальностей та строків навчання в інтернатурі випускників медичних і фармацевтичних ВНЗ, медичних факультетів університетів, затвердженого наказом МОЗ України № 81 від 23.02.2005 р., проходження інтернатури складається з навчання на кафедрі ВМНЗ – так званий «очний цикл» – та стажування на базі стажування – «заочний цикл». Наказ «Про зарахування в інтернатуру» має ознаки зобов'язуючого індивідуального акту управління, тобто це акт ненормативного характеру, яким породжуються права та обов'язки тільки у певного кола суб'єктів, якому він адресований. З огляду на передбачену законодавством структуру цього акту, він породжує право випускника на отримання обов'язкової післядипломної медичної освіти за конкретною спеціальністю інтернатури, що відповідає його посаді; створює обов'язок для ВМНЗ визначити профільну кафедру для навчання лікаря-інтерна з метою підвищення рівня його теоретичних знань; створює обов'язок для лікувально-профілактичної установи (далі – ЛПУ), що занесена в перелік баз стажування, прийняти на стажування цього конкретного лікаря-інтерна з метою здобуття ним практичних навичок та вмінь. Згідно з п.3.3.2 наказу МОЗ України від 19.09.1996 р. № 291 добір і перелік баз стажування та персонального складу керівників лікарів-інтернів на цих базах здійснюється місцевими Департаментами охорони здоров'я (далі – ДООЗ) разом з деканатами (відділами) інтернатури ВМНЗ.

Таким чином, законодавством чітко передбачений розподіл обов'язків по працевлаштуванню

та по забезпеченню необхідною післядипломною освітою випускника ВМНЗ: посада визначається у направленні МОЗ України, а спеціальність інтернатури відповідно до цієї посади та всі організаційні заходи щодо її проходження визначаються місцевим ДООЗ.

Протягом останніх декількох років Департаментами охорони здоров'я видавалися не накази «Про зарахування в інтернатуру», а накази «Про працевлаштування лікаря», де не вказується база стажування. Натомість у пунктах 1, 4 цих індивідуальних наказів вказується лікувально-профілактична установа та посада, на яку повинен бути зарахований випускник на початку навчання в інтернатурі та по його закінченню (наприклад, як у наказі Департаменту охорони здоров'я Київської міської державної адміністрації від 23.07.2013 р. № 994/к). Ця інформація міститься у направленні на роботу, виданому МОЗ України, отже, не повинна дублюватися у наказі місцевого органу виконавчої влади. При цьому посада, спеціальність інтернатури у індивідуальному наказі та у направленні на роботу можуть бути абсолютно різними. Пунктом 5 такого наказу без законних на те підстав створюється обов'язок для керівника ЛПУ, яка визначена в направленні на роботу як місце працевлаштування випускника, проінформувати ДООЗ про зарахування цієї особи, однак не вказано – зарахування куди. Якщо мається на увазі зарахування в інтернатуру, то зазначена ЛПУ може не бути клінічною базою кафедри чи базою стажування свого майбутнього працівника, отже, звітувати про початок навчання особи в інтернатурі не повинна і не може. Крім цього, ведення обліку і звітності з інтернатури та контроль за процесом навчання у ній певною особою покладено на деканат (відділ) інтернатури вищого закладу освіти (п.п. 3.10.1-3.10.7 наказу МОЗ України від 19.09.1996 р. № 291). Якщо мається на увазі проінформування ДООЗ про прибуття особи за місцем працевлаштування, то, по-перше, повідомлення до направлення на роботу підлягає поверненню до закладу освіти, а не до ДООЗ; а, по-друге, в такому випадку є некоректним з правової точки зору вживання замість «прийняття на роботу» словосполучення «зарахування на роботу». Наказ Державного комітету статистики України від 05.12.2008 р. № 489 «Про затвердження типових форм первинної облікової документації зі статистики праці» затверджує типову форму наказу про прийняття на роботу. Таким чином, випускник до 1 серпня у місцевому ДООЗ залишає заяву про зарахування в інтернатуру, а за місцем працевлаштування – про прийняття на посаду лікаря-інтерна конкретної спеціальності, пред'являючи керівнику цього ЛПУ оригінал направлення на роботу.

З метою недопущення порушення під час подальшої трудової діяльності своїх прав та інтересів, при зарахуванні в інтернатуру випускникові необхідно звертати увагу на такі можливі порушення законодавчих норм, якими регулюється процес визначення та забезпечення спеціальності інтернатури. Наприклад, під час видання вищезазначених індивідуальних актів управління можлива безпідставна зміна Департаментами охорони здоров'я назв посад чи спеці-

альностей інтернатур, визначених у направленні МОЗ України:

1) назва посади, на яку приймається випускник не змінюється, а змінюється спеціальність інтернатури, в якій він повинен навчатися;

2) зміна назви посади (наприклад, у направленні вказана посада «лікар-фтизіатр дитячий інтерн» замінюється на «лікар-педіатр інтерн»), при цьому змінюється й спеціальність інтернатури (відповідно зі спеціальності «Пульмонологія та фтизіатрія» на «Педіатрія»);

3) змінюється назва посади, а спеціальність інтернатури залишається незмінною (посада лікаря-інтерна алерголога дитячого змінюється на посаду лікаря-педіатра, при цьому незмінною залишається спеціальність інтернатури «Педіатрія», але особа позбавляється права, гарантованого державою, на безоплатне необхідне навчання на курсах спеціалізації «Дитяча алергологія»).

Це в свою чергу призводить до отримання неналежної післядипломної освіти, а відтак і до зниження професійних вмінь лікаря, що суттєво знижує якість надання медичної допомоги населенню України.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) № 403 від 08.06.1995 р. «Про внесення доповнень до Державної програми переходу України на міжнародну систему обліку і статистики» на Міністерство праці України, Міністерство статистики України та Держстандарт була покладена розробка Українського класифікатора професій з терміном закінчення розробки у 1997 році. На підставі цієї Постанови центральні органи виконавчої влади розробили випуски Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (далі – ДКХПП). Випуск 78 «Охорона здоров'я» був розроблений МОЗ України, погоджений з Міністерством праці та соціалістики України та затверджений наказом МОЗ України № 117 від 29.03.2002 р. Згідно з п. 1 Загальних положень ДКХПП, затверджених наказом Міністерством праці та соціалістики України від 29.12.2004 р. № 336 «Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників», ДКХПП – це систематизований за видами економічної діяльності збірник описів професій, які наведено у Класифікаторі професій (ДК 003-95). Цим Довідником визначається перелік основних робіт, які властиві посадам, та забезпечується єдність у визначенні кваліфікаційних вимог щодо певних посад. Абзацом 3 цього ж пункту визначається обов'язковість Довідника як нормативного документу з питань управління персоналом на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та видів економічної діяльності.

У кваліфікаційних вимогах до кожного лікаря-спеціаліста вказані необхідні для певної посади напрям підготовки, спеціальність, інтернатура та курси спеціалізації. Варто відзначити невизначеність та неоднаковість застосування понять «спеціальність» та «спеціалізація» у нормативно-правових актах, що регулюють організацію та процес проходження післядипломної медичної освіти. І навіть у ДКХПП ці поняття не розмежовані.

Наприклад, кваліфікаційні вимоги лікаря-фтизіатра дитячого (п. 84 ДКХПП): «повна вища

освіта (спеціаліст, магістр) за напрямком підготовки «Медицина», спеціальністю «Педіатрія»; проходження інтернатури за спеціальністю «Фтизіатрія» з наступною спеціалізацією з «Дитячої фтизіатрії». Натомість у кваліфікаційних вимогах лікаря-офтальмолога вже визначається інтернатура як спеціалізація: «повна вища освіта (спеціаліст, магістр) за напрямком підготовки «Медицина», спеціальністю «Лікувальна справа»; спеціалізація за фахом «Офтальмологія» (інтернатура, курси спеціалізації)».

Плутанина у нормативно-правових актах понять «спеціальність» та «спеціалізація» призводить до юридичної колізії, використання якої дозволяє тлумачити ці поняття на власний розсуд, що при застосуванні відповідних норм законодавства відбивається на якості післядипломної освіти лікарів-інтернів та лікарів-спеціалістів.

Керуючись правом роз'яснення щодо застосування нормативно-правових актів, закріпленим у абзаці 2 п. 1 Постанови КМУ від 28 грудня 1992 р. № 731 «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади», Міністерство юстиції (далі – Мін'юст) України роз'яснює, що листи міністерств та відомств не є нормативно-правовими актами, не встановлюють норм права і мають лише інформаційний характер. Втім, посилаючись на лист від 12.07.2007 р. за підписом колишнього заступника Міністра охорони здоров'я Біловола О.М., адресований ректорам медичних університетів та директорам ДООЗ, Департамент кадрів, освіти та науки МОЗ України не надає належних спеціальностей інтернатури для отримання певної лікарської спеціальності. Відповідно до цього листа всім випускникам педіатричних факультетів, які отримали розподіл на роботу за «субпедіатричними спеціальностями» повинні пройти навчання в інтернатурі за спеціальністю «Педіатрія». Випускники педіатричних факультетів, що отримали розподіл на роботу за спеціальностями дитяча нейрохірургія, дитяча урологія, дитяча ортопедія та травматологія зобов'язані навчатися в інтернатурі за спеціальністю «дитяча хірургія». В чинному законодавстві не існує поняття «субпедіатричні спеціальності», як і його тлумачення. Також, цей лист суперечить випуску 78 ДКХПП «Охорона здоров'я»: для здобуття кваліфікації лікаря-нейрохірурга дитячого, лікаря-ортопеда-травматолога дитячого, лікаря-уролога дитячого, лікаря-онколога дитячого, лікаря-фтизіатра дитячого, лікаря-дерматовенеролога дитячого необхідне проходження інтернатури за відповідною «дорослою» спеціальністю – нейрохірургія, ортопедія та травматологія, урологія, онкологія, пульмонологія та фтизіатрія, дерматовенерологія. На практиці цей лист чомусь має вищу юридичну силу, ніж ДКХПП.

Згідно з п. 6.5 наказу МОЗ України від 19.09.1996 р. № 291 зміна спеціальності в інтернатурі може здійснюватися лише у двох випадках:

1) за непрацездатністю, якщо за висновком лікарської консультативної комісії (ЛКК) або медико-санітарної експертної комісії (МСЕК) визначено, що лікар-інтерн є непрацездатним для проходження інтернатури з даного фаху;

2) за виробничою необхідністю, що потребує згоди лікаря-інтерна.

В більшості випадків, ні згода лікаря-інтерна, ні виробнича необхідність не враховуються при самовільній зміні спеціальності інтернатури у індивідуальних наказах. Натомість при наявності висновку ЛКК чи МСЕК про непрацездатність з певної спеціальності лікар-інтерн стикається з небажанням тих же посадових осіб змінити йому спеціальність інтернатури та свідомим затягненням цієї зміни.

У розділі III наказу МОЗ України № 981 від 30.11.2012 р. «Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я № 49 від 02.02.2011 р.», яким затверджено ліцензійні умови провадження господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, визначені кваліфікаційні вимоги до фізичних осіб-підприємців, що проводять медичну практику, та до медичних працівників закладів охорони здоров'я. Відповідно до п.3.1 цього наказу медичною діяльністю можуть займатися особи, що мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам; такі вимоги встановлюються Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників, випуск 78 «Охорона здоров'я», затвердженого наказом МОЗ України № 117 від 29.03.2002 р. Таким чином, невідповідність післядипломної освіти вимогам ДКХПП не дає особі можливості займатися медичною діяльністю, в тому числі приватною медичною практикою.

Кількість спеціальностей в Переліку лікарських посад у закладах охорони здоров'я, затвердженого наказом МОЗ України від 28.10.2002 р. № 385, значно більша, ніж кількість розроблених МОЗ України спеціальностей інтернатур (на сьогодні їх кількість складає 34). Підставою для відмови у наданні одноім'яної з посадою інтернатури є відсутність цієї спеціальності у Переліку спеціальностей інтернатур, затвердженому наказом МОЗ № 81 від 23.02.2005 р. (зі змінами). Тому, інколи помилково вважається, що можна на свій розсуд визначити випускнику спеціальність інтернатури. Відомі випадки, коли навіть за наявності в Переліку необхідної спеціальності інтернатури випускника примушували проходити навчання за іншою спеціальністю: замість інтернатури «Неонатологія» надавалася інтернатура «Педіатрія», замість інтернатури «Епідеміологія» – інтернатура «Загальна гігієна», замість інтернатури «Акушерство та гінекологія» – інтернатура за спеціальністю «Дитяча хірургія». При цьому слід наголосити, що доведеться молодому лікарю з такою «чудовою» освітою згідно направлення працювати на посадах відповідно лікаря-неонатолога, лікаря-епідеміолога, лікаря-гінеколога дитячого та підліткового віку. До того ж, навчальні плани та програми навіть, здавалося б, схожих інтернатур значно різняться між собою переліком теоретичних знань та практичних навичок, кількістю годин виведених на їх вивчення та освоєння, терміном навчання (від 1 до 3 років) в тій чи іншій інтернатурі. Необхідність дотримання вимоги ДКХПП стосовно надання відповідної інтернатури обґрунтована ще й певним річним графіком проведення курсів спеціалізації, які в визначених випадках особа має пройти для завершення необхідного обсягу післядипломного навчання. Таким чином, за умови максимальної ефективності реалізації зазначеного законодав-

ства заклад охорони здоров'я в найкоротший термін отримує вивченого лікаря-спеціаліста.

Часто під час зміни спеціальності інтернатури уповноважені посадові особи апелюють до примітки, яка міститься у поточній редакції наказу МОЗ України від 07.12.1998 р. № 346 «Про затвердження Переліку назв циклів спеціалізації та вдосконалення лікарів і провізорів у вищих медичних (фармацевтичному) закладах (факультетах) післядипломної освіти». Згідно з нормою права, закріпленою у цій примітці, спеціалізація випускників педіатричних факультетів за однією зі спеціальностей «Лікувальна справа» здійснюється при наявності дозволу Міністерства охорони здоров'я. Існує необхідність детально дослідити з позицій теорії права цей нормативно-правовий акт, зокрема в частині цієї примітки. Цей наказ чинний, реалізовується під час підготовки та перепідготовки кадрів, однак державна реєстрація його в Міністерстві України не відбулася. Згідно з п.п. 2, 3, 4 Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, затвердженого Постановою КМУ від 28 грудня 1992 р. № 731, державній реєстрації підлягають нормативно-правові акти, що зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян; на державну реєстрацію подаються нормативно-правові акти, що містять норми права, мають неперсоніфікований характер і розраховані на неодноразове застосування, незалежно від строку їх дії та характеру відомостей, що в них містяться; а також – нормативно-правові акти будь-якого виду, якщо в них є одна або більше норм, що зачіпають соціально-економічні, політичні, особисті та інші права, свободи й законні інтереси громадян, проголошені й гарантовані Конституцією та законами України, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколами до неї, встановлюють новий або змінюють, доповнюють чи скасовують організаційно-правовий механізм їх реалізації. Пунктом 5 цієї ж Постанови визначений перелік нормативно-правових актів, які не подаються на державну реєстрацію, наприклад, тарифно-кваліфікаційні довідники – ДКХПП. Відповідно до абзацу 4 п. 13 цієї Постанови у державній реєстрації відмовляється, у разі наявності в нормативно-правовому акті норм, що призводять чи можуть призвести до вчинення корупційних чи пов'язаних з корупційними правопорушень. Перелік назв циклів спеціалізації та вдосконалення лікарів (провізорів) вичерпно визначає спеціалізації для перепідготовки медичних кадрів; обмежений, єдино можливий, – як вбачається зі стилістики викладу нормативно-правового акту, – контингент осіб, що має можливість пройти перепідготовку, вдосконалити свої знання та підвищити кваліфікаційну категорію за конкретною спеціалізацією; та варіативну тривалість навчання у місяцях. Отже, так само, як і вищезазначена примітка, Перелік зачіпає соціально-економічні конституційні права особи: право на працю та право на освіту (ст.ст. 43, 53 Конституції України). Однією з основних складових права на працю є реалізація державою програми підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Організаційно-правовий механізм цієї реалізації в стосовно

кадрового забезпечення медицини і є частково визначеним у досліджуваному наказі МОЗ України від 07.12.1998 р. № 346. Суть права на освіту, зокрема, полягає в державному забезпеченні розвитку освіти та різних форм навчання, в доступності і безоплатності будь-яких видів освіти. Цим нормативно-правовим актом регулюються правовідносини, що виникають під час перепідготовки та удосконалення знань лікаря-спеціаліста, що вже має сертифікат з принаймні однієї лікарської спеціальності (наприклад, сертифікат про закінчення інтернатури за спеціальністю «Хірургія» чи клінічної ординатури за спеціальністю «Акушерство та гінекологія»). Норми права, закріплені у цьому наказі, не регулюють процес здобуття першої обов'язкової післядипломної медичної освіти – інтернатури, клінічної ординатури (для іноземних громадян). Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що наказ МОЗ України від 07.12.1998 р. № 346 повинен був бути зареєстрований Мін'юстом України у встановлений законодавством термін.

Згідно з п.2.16 Порядку подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації, що затверджений наказом Мін'юсту України від 12.04.2005 № 34/5, включення до нормативно-правових актів приміток не допускається, за винятком випадків, якщо необхідно дати визначення будь-якого суміжного поняття або помістити короткий коментар, що допоможе точніше зрозуміти положення, викладені в структурній одиниці нормативно-правового акта. Примітки не повинні містити норм права. Примітка, зазначена в наказі МОЗ України від 07.12.1998 р. № 346, не дає визначень ніяким поняттям, не допомагає в більш точнішому розумінні конкретної структурної одиниці (пункту, підпункту) цього наказу, натомість вводить нове правило поведінки, впливає на суспільні правовідносини, надає право МОЗ України здійснювати видачу дозволів на отримання фізичними особами конкретних освітніх послуг, створює обов'язок для лікарів-спеціалістів звертатися за вказаним дозволом до МОЗ України, містить визначену диспозицію та визначену гіпотезу, – тобто, є імперативною нормою права, отже, не може існувати у вигляді примітки та втілюватися в життя. Керуючись абзацом 3 п. 2 Постанови КМУ від 28.12.1992 р. № 731 міністерства зобов'язані не допускати випадків направлення на виконання нормативно-правових актів, що не пройшли державну реєстрацію та не опубліковані в установленому законодавством порядку, в зворотньому випадку керівники міністерств несуть персональну відповідальність за недотримання вимог цієї постанови. Обов'язок звернення за дозволом, створений у цій примітці, стосується випускників педіатричних факультетів. Вже тривалий час жоден з ВМНЗ не має факультету з такою назвою. Отже, порушена вимога до змісту у нормотворчій техніці: відсутня конкретика, мають місце неоднозначне викладення, можливість різного тлумачення, вочевидь ужита синонімія, що заборонено п. 2.13 наказу Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5. Стосовно словосполучень «спеціальності «Лікувальна справа», «спеціальності педіатричного профілю», «спеціальності стоматологічного профілю», то в

жодному нормативно-правовому акті України немає конкретного поділу лікарських спеціальностей на спеціальності «Лікувальна справа», спеціальності педіатричного чи стоматологічного профілю. До того ж, профіль навчання та спеціальність є різними дефініціями. Згідно з затвердженим Постановою КМУ від 29.04.2015 р. № 266 Переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, спеціальності «Медицина» та «Стоматологія» є складовими галузі «Охорона здоров'я». Разом з втратою чинності попереднім Переліком, затвердженим Постановою КМУ від 27.08.2010 р. № 787, втратили чинність та не можуть застосовуватися такі назви спеціальностей як «Лікувальна справа», «Педіатрія» та ін. Отже, згідно з п. 16 Постанови КМУ від 28.12.1992 р. № 731 за умови визнання таким, що втратив чинність, акту законодавства, керуючись нормами якого було прийнято наказ МОЗ України від 07.12.1998 р. № 346, МОЗ України повинно було у місячний термін внести до нього відповідні зміни, доповнення або визнати його таким, що втратив чинність, чого не відбулося й дотепер.

Усне тлумачення застосування та взаємозв'язку понять «спеціальності «лікувальної справи», «спеціальності педіатричного профілю» та синонімічних їх дефініцій, яким ці поняття визначаються як взаємовиключні, нетотожні, є невірним, адже у нормі випуску 78 ДКХПП «Охорона здоров'я» чітко вказане включення до напряму підготовки зі спеціальності «Лікувальна справа» підготовку осіб, що здобули спеціальність «Педіатрія»: професіонали в галузі лікувальної справи (в тому числі педіатричного профілю). Як вбачається з стилістичного формулювання зазначеної норми, лікувальна справа є загальним цілим, а педіатричний профіль – конкретизованою частиною зануреною в ціле, і, таким чином, набуваючою всіх його ознак. Виходячи з наведеного, варто відмітити цілковиту правильність як єдино можливого тлумачення цих понять, яке також застосовується на практиці: особи, що навчалися на медичних факультетах та здобули диплом спеціаліста/магістра за спеціальністю «Педіатрія» мають право здобувати першу медичну післядипломну освіту як за «дитячими» інтернатурами (наприклад, «Дитяча отоларингологія», «Дитяча анестезіологія», «Дитяча хірургія»), так і за будь-якими «дорослими» інтернатурами (наприклад, «Урологія», «Психіатрія», «Акушерство та гінекологія») з метою подальшого працевлаштування на відповідні такій післядипломній освіті посади. Вирішення юридичної колізії під час застосування вказаних норм, полягає у застосуванні нормативно-правового акту, виданого пізніше, навіть якщо прийнятий раніше акт не втратив своєї чинності: наказ МОЗ України від 29.03.2002р. № 117, яким затверджується відповідний випуск ДКХПП, виданий пізніше, ніж наказ МОЗ України від 07.12.1998 р. № 346.

Враховуючи вищезазначене, очевидним стає звуження змісту та обсягу прав осіб у примітці наказу МОЗ України від 07.12.1998 р. № 346, що суворо забороняється під час створення нових норм законодавства.

Надання дозволу Міністерством охорони здоров'я України на спеціалізацію випускників педіатричних факультетів за однією з спеціаль-

ностей «лікувальна справа», виходячи з правил теорії адміністративного права, має ознаки адміністративної послуги, що пов'язана з реалізацією конституційних прав на працю та освіту. Відповідно до ст. 1 Закону України від 06.09.2012 р. «Про адміністративні послуги» адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичних чи юридичних осіб, спрямованих на набуття, зміну, припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону. Згідно з ч. 2 ст. 5 цього ж Закону адміністративні послуги визначаються виключно законом. Таким чином, МОЗ України надає всього 13 адміністративних послуг, і в їх переліку надання зазначеного дозволу немає. З кадрових питань існує лише одна адміністративна послуга МОЗ України – атестація лікарів. Відсутність визначеності законодавством чіткого переліку причин та підстав для надання такого дозволу створює здатність цієї норми права призводити до ризику вчинення корупційних правопорушень.

Незважаючи на те, що підставами для зарахування в інтернатуру є диплом лікаря з певної лікарської спеціальності, посвідчення про направлення на роботу (п. 2.3 наказу МОЗ України № 291 від 19.09.1996 р.) посада, вказана в направленні, часто змінюється у індивідуальному наказі «Про працевлаштування лікаря» посадовими особами ДОЗ без правового підґрунтя. Відповідно, це дає їм змогу змінити спеціальність інтернатури, яку має проходити випускник.

Згідно з абзацом 2 п. 2.13 наказу МОЗ України № 166 від 22.07.1993 р. «Про подальше удосконалення системи післядипломної підготовки лікарів» направленню на спеціалізацію в інституті удосконалення лікарів має передувати заміщення лікарської посади в закладі охорони здоров'я посадою інтерна (стажиста) з цієї спеціальності. Отже, посада лікаря певної спеціальності закріплюється за інтерном до закінчення ним інтернатури.

Якщо ж випускник погоджується влаштуватися на роботу за індивідуальним наказом, в якому змінена посада працевлаштування і спеціальність інтернатури, то – окрім невідповідності післядипломної освіти кваліфікаційним вимогам – позбавляється можливості працевлаштування за направленням Міністерства охорони здоров'я України, а відтак втрачає від одного до трьох років стажу роботи за конкретною лікарською спеціальністю. У п.3 розділу III наказу МОЗ України від 19.12.1997 р. № 359 «Про подальше удосконалення атестації лікарів» (зі змінами та доповненнями) перераховані лікарські спеціальності, стаж роботи за якими зараховується до стажу роботи за іншими спеціальностями. Отож, при зміні спеціальності посади лікаря-інтерна роки навчання в інтернатурі та роботи на посаді лікаря-інтерна хоч і враховуються до медичного та трудового стажу, не враховуються до стажу роботи за спеціальністю, який має значення при розрахунку відсотків надбавок до заробітної плати за вислугу років, за вислугу років у певних спеціальностях (фтизіатрія, дитяча фтизіатрія), при підрахунку кількості років стажу для проходження атестації на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії.

Беручи до уваги те, що в ДКХПП визначені кваліфікаційні вимоги для лікарів-спеціалістів II, I та вищої категорій, то без належної післядипломної освіти лікар втрачає можливість пройти атестацію на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії, на визначення знань і практичних навиків з присвоєнням звання лікаря-спеціаліста. Адже згідно з п. 2.4 наказу Міністерства охорони здоров'я № 359 від 19.12.1997 р. атестацію на визначення знань і практичних навиків проводять за спеціальностями, передбаченими Номенклатурою лікарських спеціальностей та з урахуванням вимог кваліфікаційних характеристик лікарів-спеціалістів, що затверджуються МОЗ України.

Такі молоді лікарі-спеціалісти приречені поповнювати лави безробітних або відразу після закінчення навчання, або через певний період часу: керуючись чинним законодавством (в тому числі, ДКХПП) керівники ЛПУ можуть відмовити молодому спеціалісту з невідповідною післядипломною освітою у переведенні з посади лікаря-інтерна за певною спеціальністю на посаду лікаря-спеціаліста, визначену у направленні.

Відповідно до ч. 2 ст. 197 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), абзацу 2 п. 3 наказу МОЗ України № 367 від 25.12.1997 р. та інших норм чинного законодавства випускник державного ВМНЗ III-IV рівня акредитації, якому після навчання в інтернатурі присвоєно кваліфікацію лікаря-спеціаліста, і який працевлаштований саме на підставі направлення на роботу, вважається молодим спеціалістом протягом трьох років з моменту укладення ним трудового договору із замовником. Час навчання в інтернатурі до цього терміну не входить. Тобто, при зміні спеціальності посади всупереч направленню випускник втрачає правовий статус молодого спеціаліста. Окрім забезпечення молодого спеціаліста на трирічний термін місцем роботи, відповідно до ст. 26 КЗпП при прийнятті на роботу таких осіб після закінчення ВМНЗ не встановлюється випробування.

Таким чином, при прийнятті до виконання випускником ВМНЗ неправомірного індивідуального акту управління чи укладенні ним трудового договору з порушенням вимог, встановлених чинним законодавством, не слід забувати про правові наслідки, в тому числі про наявність та шляхи реалізації юридичної відповідальності за порушення трудового законодавства, зокрема, здійснення контролюючої діяльності Державною інспекцією України з питань праці.

Висновки, пропозиції та перспективи розвитку досліджень в цьому напрямку. Проаналізувавши чинне законодавство в сфері охорони здоров'я, яким регулюється процес здобуття післядипломної медичної освіти, та порушення в процесі його реалізації можна дійти висновку про відсутність офіційного тлумачення цих норм права та, як наслідок, різне застосування однієї і тієї ж норми в однакових випадках; порушення вимог нормотворчої техніки під час їх створення; наявність багатьох юридичних колізій та конфліктів правових норм, не усунених протягом тривалого часу; таке, що не відповідає чинному законодавству, розуміння відповідними органами виконавчої влади обсягу своїх прав та обов'язків в частині забезпечення медичними кадрами; низьку правосві-

домість як посадових осіб цих органів, так і випускників ВМНЗ, керівників ЛПУ. Ці проблемні аспекти призводять до не поодинокого порушення норм адміністративного, кримінального, трудового законодавства, що не лише тягне за собою визначені правові наслідки, а й спричинює розвиток таких негативних явищ в Україні, як низька якість надання медичної допомоги населенню внаслідок зниження рівня знань та вмінь лікарів, унеможливлення для них свого професійного вдосконалення та збільшення безробіття серед молоді. Зазначене в свою чергу створює перешкоди на шляхах реалізації конституційних прав на охорону здоров'я, роботу, освіту. З метою подолання цих проблем є необхідним приведення проаналізованих нормативно-правових актів МОЗ у відповідність з нормативно-правовими актами вищої юридичної сили, активне застосування шляхів поборення колізій, підвищення правової грамотності випускників ВМНЗ, зокрема, роз'яснення їм та

керівникам ЛПУ юридичних наслідків порушення чинного законодавства.

Перспективи дослідження цього напрямку безумовно багатогранні: аналіз колізійності понять «спеціальність» та «спеціалізація» у післядипломній медичній освіті та окреслення шляхів її усунення; визначення способів оптимізації організації та процесу забезпечення цієї освіти; висвітлення проблематики укладення трудових договорів з лікарями-інтернами, що навчаються за кошти фізичних чи юридичних осіб; за умови введення у дію прийнятих останнім часом змін до Закону України «Про вищу освіту» виникне гостра необхідність наукового дослідження процесу працевлаштування на посади лікарів-інтернів випускників ВМНЗ, що навчалися за бюджетні кошти, у поєднанні з процесом забезпечення їх навчанням в інтернатурі, яке за чинним законодавством необхідно розпочати до 15 серпня року закінчення особою ВМНЗ.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 30. – Ст. 43.
2. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради України – 1971. – № 50. – Ст. 197.
3. «Про адміністративні послуги»: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI // Відомості Верховної Ради – 2013. – № 32. – Ст. 409.
4. «Про освіту»: Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради – 1991. – № 34. – Ст. 451.
5. «Про внесення змін і доповнень до Державної програми переходу України на міжнародну систему обліку і статистики»: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.1995 р. № 403.
6. «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти»: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266.
7. «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади»: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 р. № 731.
8. «Про внесення змін до наказу МОЗ України від 02.02.2011 р. № 49»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 30.11.2012 р. № 981.
9. «Про впровадження випуску Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 р. № 117.
10. «Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників»: Наказ Міністерства праці та соціальної політики від 29.12.2004 р. № 336.
11. «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 р. № 385.
12. «Про затвердження Переліку назв циклів спеціалізації та вдосконалення лікарів і провізорів у вищих медичних (фармацевтичному) закладах (факультетах) післядипломної освіти»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 07.12.1998 р. № 346 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_19981207_346.html
13. «Про затвердження Переліку спеціальностей та строки навчання в інтернатурі випускників медичних і фармацевтичних вищих навчальних закладів, медичних факультетів університетів»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2005 р. № 81.
14. «Про затвердження Положення про спеціалізацію (інтернатуру) випускників вищих медичних і фармацевтичних закладів освіти III-IV рівня акредитації та медичних факультетів»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.09.1996 р. № 291.
15. «Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів»: Наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5.
16. «Про затвердження Порядку працевлаштування випускників державних вищих медичних (фармацевтичних) закладів освіти, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.12.1997 р. № 367.
17. «Про затвердження типових форм первинної облікової документації зі статистики праці»: Наказ Державного комітету статистики України від 05.12.2008 р. № 489.
18. «Про подальше удосконалення атестації лікарів»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.12.1997 р. № 359.
19. «Про подальше удосконалення системи післядипломної підготовки лікарів (провізорів)»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.07.93 р. № 166.
20. «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра»: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 787.
21. «Про працевлаштування лікаря»: Наказ Департаменту охорони здоров'я виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 23.07.2013 р. № 994/к.

Дорощук М.З.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ПРАВОВЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация

В этой статье рассмотрено правовое обеспечение последипломного медицинского образования. Проанализировано законодательство, которым регулируется получение такого образования. Изучены проблемы, препятствующие эффективной реализации этих норм права. Освещены правовые последствия несоблюдения законодательства в сфере подготовки медицинских кадров. Обоснована необходимость безотлагательного преодоления проблем правового обеспечения последипломного медицинского образования и предложено его пути.

Ключевые слова: последипломное медицинское образование, выпускники высших медицинских учебных заведений, обучение в интернатуре, кадровое обеспечение сферы здравоохранения, эффективность реализации законодательства.

Doroshchuk M.Z.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ISSUES OF LEGAL SECURITY FOR POSTGRADUATE MEDICAL EDUCATION AND THEIR LEGAL IMPLICATIONS

Summary

In the presented article deal with legal security of postgraduate medical education. The legislation which regulates postgraduate medical education was analyzed. The issues which prevent effective implementation these rules of law were researched. The legal implications of violation of the legislation which regulates staffing healthcare were considered. The necessity immediate negotiation of issues of legal security for postgraduate medical education was substantiated and its ways were proposed.

Keywords: postgraduate medical education, graduates of High medical schools, internship training, staffing healthcare, efficiency of the implementation of the legislation.

УЧАСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Зубар В.М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті дослідженні характерні ознаки юридичних осіб публічного права за ЦК України. Здійснена порівняльно-правова характеристика юридичних осіб публічного та приватного права. Виокремлені критерії розмежування цих двох видів юридичних осіб. Також розглядаються та оцінюються доводи авторів, які заперечують необхідність виділення юридичних осіб публічного права у якості самостійного учасника цивільних правовідносин.

Ключові слова: юридичні особи публічного права, юридичні особи приватного права, держава, цивільні правовідносини, ознаки юридичних осіб, територіальна громада.

Постановка проблеми. Проблема участі держави у цивільних правовідносинах неодноразово досліджувалася у вітчизняній та зарубіжній літературі, але й до сьогоднішнього дня залишається актуальною. Статті 167-176 ЦК України встановлюють правові форми участі держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад у цивільних правовідносинах, а також визначають органи та представників, через які діють вказані суб'єкти у цивільних правовідносинах. З питань про цивільно-праве положення публічно-правових утворень та їх органів у цивілістиці відсутній єдиний підхід. Перш за все необхідно визначити критерії поділу юридичних осіб на осіб приватного та публічного права. А також є потреба у аналізі аргументів противників визнання юридичних осіб публічного права суб'єктами цивільних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти участі юридичних осіб публічного права були предметом дослідження багатьох науковців: Борисової В.І., Довгерта А.С., Кузнецової Н.С., Майданника Р.А., Мозоліна В.П., Первомайського О.О., Чантурії Л.Л. тощо. Однак, комплексного вітчизняного дослідження проблем участі юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах до цього часу проведено не було, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою цієї статті є дослідження теоретичних та практичних питань, пов'язаних з реалізацією прав та обов'язків юридичних осіб публічного права.

Об'єктом цього дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку діяльністю юридичних осіб публічного права.

Предметом дослідження виступають правові норми, що регулюють участь юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах за сучасним цивільним законодавством України.

Викладення основного матеріалу. У зв'язку з відображенням у цивільному кодексі України нового підходу щодо участі держави у цивільних правовідносинах, слід говорити про необхідність створення або при наймі корегуванні існуючої концепції суб'єктів цивільних правовідносин. Як правильно зазначає Р.А. Майданик, поділ юридичних осіб на осіб приватного та публічного права обумовлений тим, що держава та територіальні громади стали створювати не тільки юридичні особи, що виконують публічні функції, але й підприємницькі юридичні особи [1; с. 148]. Стаття 82

ЦК України поділяє юридичні особи, залежно від порядку їх створення, на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. При цьому критерієм такого поділу став порядок створення тих або інших юридичних осіб.

Порядок створення юридичних осіб регламентується законодавством України. Залежно від виду організації, завдань і цілей їх діяльності, від форми власності тощо розрізняють розпорядчий, дозвільний і нормативно-явочний порядок утворення юридичних осіб.

При розпорядчому способі утворення юридичних осіб потрібно лише розпорядження засновника, а додаткової державної реєстрації такі організації не потребують.

Дозвільний порядок утворення юридичних осіб характеризується тим, що для їх створення необхідно отримати дозвіл відповідних органів, які розглядають питання доцільності створення юридичних осіб. Наприклад, для створення міжгалузевих об'єднань підприємств необхідний відповідний дозвіл Антимонопольного комітету України.

Нормативно-явочний порядок утворення юридичних осіб найбільш поширений в Україні. Для утворення юридичної особи будь-якого спеціального дозволу державних органів і третіх осіб не потрібно. Реєструючий орган реєструє таку юридичну особу після перевірки до-тримання порядку його утворення і відповідності засновницьких документів законодавству.

Юридична особа приватного права створюється у нормативно-явочному порядку на підставі установчих документів відповідно до статті 87 ЦК України. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування.

Більш детальний аналіз норм діючого законодавства та літератури дозволяє говорити про наявність інших додаткових критеріїв за якими юридичні особи розділяться на публічні та приватні.

Юридичні особи приватного права створюються на підставі приватноправового акту для досягнення приватних цілей [2, с. 87]. До речі держава, територіальні громади також можуть створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом. Н.С. Кузнецова зазначає, що юридичні особи публічного права – це

ті юридичні особи, які створюються безпосередньо законом або адміністративним актом як носії публічних завдань, їх організація регулюється приписами законів публічних інтересів і вони загалом виконують відповідні публічні функції [3, с. 215]. В.І. Борисова визначає публічних юридичних осіб через мету їх діяльності – як публічно-правові утворення (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні підприємства, державні установи тощо), що мають на меті державні інтереси, тобто визнані державою і забезпечені правом інтереси соціальної спільноти, задоволення яких слугує неодмінною умовою і гарантією її існування і розвитку.

Виходячи з відмінностей у правосуб'єктності юридичних осіб у галузі публічного і приватного права (в галузі публічного права – це переважно питання юридичної субординації та підпорядкування, в галузі приватного права – питання координації), порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб публічного права визначаються не нормами цивільного законодавства, а нормами державного, адміністративного та інших галузей публічного законодавства [4, с. 7-8]. В.П. Мозолін зазначив, що управлінська функція публічної юридичної особи органічно пов'язана з допоміжною господарсько-правовою функцією. Без такого нерозривного зв'язку публічна юридична особа існувати не може [5, с. 203].

На відміну від положень Цивільного кодексу 1963 р., юридичні особи приватного права мають, як правило, не спеціальну, а універсальну **правоздатність**. За наявності універсальної правоздатності юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа. Виняток складають лише ті права, які за своєю природою можуть належати тільки людині (наприклад, право на життя, право на охорону здоров'я тощо).

Юридичні особи публічного права наділяються спеціальною правоздатністю. Під спеціальною правоздатністю розуміється наявність у юридичної особи таких прав та обов'язків, які відповідають цілям і завданням її діяльності. Об'єм правоздатності юридичних осіб публічного права визначається у спеціальних нормативно-правових актах про ці особи, а також в їх засновницьких документах.

Якщо для юридичних осіб приватного права здійснення певних видів діяльності є правом, то для певних видів юридичних осіб публічного права така діяльність є обов'язком. Так, відповідно до ст.6 Закону України «Про Національний банк» основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності. Виходячи з цього, виключною функцією НБУ є право монопольно здійснювати емісію національної валюти України та організувати її обіг; виступає кредитором останньої інстанції для банків і організувати систему рефінансування тощо.

Оскільки юридичні особи публічного права створюються розпорядчим способом державними органами та органами місцевого самоврядуван-

ня або організаціями, які віднесені до публічних за іншими підставами, визначеними в законі чи іншому нормативно-правовому акті їх **організаційно-правові форми** не є предметом цивільно-правового регулювання, а отже, визначається публічними законами. Слід також зазначити, що в деяких республіках колишнього СРСР (наприклад, Грузія) прийнято спеціальний узагальнюючий закон про юридичні особи публічного права.

Під організаційно-правовою формою юридичної особи мається на увазі передбачений законодавством певний тип організацій, в якості яких повинні створюватися та діяти юридичні особи. Юридичні особи приватного права можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Як видно, перелік форм не вичерпний, але у ЦК України розглядається перш за все правовий статус товариств та установ. Товариством визнається організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. В залежності від мети діяльності та розподілу прибутку товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Підприємницькими визнаються товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками. На відміну від них, непідприємницькі товариства не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Установою визнається організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Особливості правового статусу окремих видів установ встановлюються законом.

На відміну від юридичних осіб публічного права, де неможливе встановлення вичерпного переліку організаційно-правових форм, для юридичних осіб приватного права законодавством передбачений певний обмежений перелік таких форм.

Л.Л. Чантурія виділяє також таку особливість юридичних осіб приватного права за якою, вони, як правило, є **суб'єктами основних прав та свобод, визначених конституцією, а для юридичних осіб публічного права така можливість не передбачена**. Це обумовлено сутністю та значенням цих прав, що направлені на захист суб'єктів приватного права від втручання держави. Оскільки юридичні особи публічного права самі є державними організаціями, то відсутня необхідність у їх захисті від держави [6, с. 40].

І в зв'язку з цим більшість юридичних осіб публічного права мають владні повноваження стосовно третіх осіб, здійснюючи їх шляхом видання відповідно нормативно-правових актів, що стають обов'язковими для виконання останніми. Юридичні особи приватного права на відміну від юридичних осіб публічного права не **наділені можливістю видавати нормативно-правові акти**.

Юридична особа повинна мати своє майно, відокремлене від майна його учасників (засновників), членів трудового колективу, інших організацій, громадян, держави тощо. Наявність майна створює матеріальну базу діяльності юридичної особи. Під майном розуміються не тільки речі, але й майнові права та обов'язки (наприклад, право

користування природними ресурсами, приміщеннями). Міра майнової відособленості у різних юридичних осіб може відрізнятися. Однак у всіх випадках можливість володіти, користуватися і розпоряджатися майном має таку міру відособленості майна, яка достатня для визнання організації юридичною особою. В якості особливості юридичних осіб публічного права можна виділити **правовий режим майна**, яке за ними закріплене. Держава (територіальні громади) передають майно юридичним особам публічного права, які в подальшому володіють ним на праві оперативного управління або господарського відання. При цьому це майно залишається у державній або комунальній власності. За юридичними особами приватного права майно, як правило, закріплюється на праві власності, що обумовлює можливість для органів управління такою юридичною особою більш широко та самостійно використовувати речові права. Наприклад, право товариства з обмеженою відповідальністю на передачу в заставу майна не вимагає отримання додаткових дозволів (погоджень) інших організацій.

Таким чином, порівнюючи юридичні особи публічного та приватного права, ми можемо виділити наступні критерії для їх поділу: способи утворення, мета (цілі) діяльності, правоздатність, правовий режим майна, перелік організаційно-правових форм, наявність можливості видавати нормативно-правові акти тощо. Безумовно, зазначений перелік критеріїв не є вичерпаним, що дозволяє звертатися до цієї проблеми в подальших дослідженнях.

Не зважаючи на законодавче закріплення юридичних осіб публічного права (ст. 81 ЦК України), в літературі висловлюються різні точки зору щодо необхідності поділу юридичних осіб по такому критерію.

Основні аргументи противників поняття юридичних осіб публічного права полягають у тому, що введення такої категорії потребує внесення відповідних змін у законодавство, зміну термінології, перегляд існуючих теорій юридичної особи.

Радянське цивільне право виходило з того, що держава є особливим суб'єктом цивільного права. Цю позицію висловлювали Брагинський М.І. [7, с. 135], С.Н. Братусь [8, с. 93], Дзера О.В. [9, с. 443] та інші.

В сучасній українській цивілістиці група авторів, серед яких А.С. Довгерт [10, с. 131-133], О.А. Пушкін [11, с. 6], О.О. Первомайський [12, с. 69-71] вважають, що для участі публічних утворень у цивільних відносинах виникає необхідність отримання ними статусу юридичної особи публічного права.

Цікавою є позиція російських цивілістів щодо зазначеної проблеми. Як відомо ЦК РФ не відома категорія юридичних осіб публічного права. Хоча у проекті Концепції розвитку законодавства про юридичні особи визнається, що існують пропозиції (та навіть є відповідні законопроекти) про особливий статус юридичних осіб публічного права. Але автори проекту Концепції приходять до висновку про те, що такий вид юридичних осіб властивий деяким країнам Західної Європи, де

це склалося історично, і немає необхідності вводити його до російського законодавства. В свою чергу, у п.1.7. проекту Концепції визнається певна користь категорії «юридичних осіб публічного права» з точки зору упорядкування регламентації участі в цивільних правовідносинах публічно-правових утворень.

Аргументи авторів, які заперечують існування юридичних осіб публічного права зводяться до наступного.

По перше, введення такої категорії може привести до обмеження відповідальності публічно-правових утворень у цивільних правовідносинах, оскільки, зміст конструкції юридичної особи полягає у зменшенні ризику для учасника цивільного обігу.

По-друге, оскільки юридична особа є цивільно-правовою категорією, то відповідно лише цивільне право, яке регулює приватно-правові відносини, може визначати види юридичних осіб.

По-третє, вважається, що навіть державні юридичні особи мають створюватися за правилами цивільного права, вони є рівноправними учасниками приватно-правових відносин і немає необхідності введення спеціального поняття юридичної особи публічного права.

По-четверте, словосполучення «юридична особа» характерне тільки для приватного права.

Як пише Л. Чантурія, на пострадянському просторі противники поняття юридичної особи публічного права поки ще є у більшості. Причини невизнання такого поділу слід шукати у радянській правовій доктрині, котра в силу загальновідомих ідеологічних заборон забороняла усе приватне, у тому числі і приватне право [13, с. 36-37]. На його думку, юридичні особи публічного права не підривають основи цивільного права. Їх існування – це реальність і будь-яка розвинута система права має враховувати цю реальність, якщо вона не хоче залишитися у минулому. Правова наука має показати перспективи розвитку цієї області права.

З цього приводу, правильно зазначає В.Є. Чиркін [14, с. 342], що по суті мова йде про необхідність перегляду підходів до однієї з фундаментальних теорій правової науки – концепції юридичних осіб, а якщо так – то суттєвій зміні структури законодавства.

Висновки. Розробники проекту ЦК України спочатку запропонували концепцію участі держави у цивільних правовідносинах у правовій формі загальнодержавної скарбниці або у формі створених нею юридичних осіб публічного права. При цьому загальнодержавна скарбниця є єдиним суб'єктом цивільного права на все майно скарбниці. Юридичними особами публічного права визнавалися як загальнодержавна скарбниця, так і скарбниці Автономної Республіки Крим та адміністративно-територіальних утворень [15, с. 77-78]. Зазначена концепція фактично створювала нову систему суб'єктів цивільних відносин, в якій ключову роль відігравали юридичні особи публічного права. У зв'язку з цим виправданним і логічним виглядав поділ юридичних осіб на осіб публічного та приватного права.

Список літератури:

1. Майданик Р.А. Юридические лица публичного права в украинском и международном праве // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 3 / Под ред. Р.А. Майданика – К.: Алерта; КНТ; Центр учебной литературы, 2010.
2. Чигир В.Ф. Физические и юридические лица как субъекты гражданского права. – Минск: Амалфея, 2000.
3. Кузнецова Н. Концептуальні засади інституту юридичної особи в новому цивільному законодавстві України // Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні». – Львів, 2002.
4. Борисова В.І. До проблем участі публічних юридичних осіб в цивільних правовідносинах // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Трансформація відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми». – Одеса:ОНУ МОНУ, «Астропринт», 15.05.03.
5. Мозолин В.П. На пике времени. Избранные труды. В поисках научной истины: Юстициформ; Москва; 2014.
6. Чантурия Л.Л. Юридические лица публичного права: их место в гражданском праве и особенности правового регулирования // Государство и право – 2008. – № 3. – С. 40-41.
7. Брагинский М.И. Участие Советского государства в гражданских правоотношениях. – М.: Юрид. Лит., 1981.
8. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. – М.: Госюриздат, 1950. – С. 93.
9. Суб'єкти цивільного права / За загальною редакцією академіка АПрН України Я.М. Шевченко. – Х.: Харків юридичний, 2009.
10. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгерта. –К.: Український центр правничих студій, 2000.
11. Пушкин А.А. Советское государство как субъект советского гражданского права. – Харьков: ХЮИ, 1965.
12. Первомайський О.О. Окремі питання участі територіальної громади у цивільних правовідносинах. – Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права, 2003, № 2.
13. Чантурия Л.Л. Введение в общую часть гражданского права (сравнительно-правовое исследование с учетом некоторых особенностей постсоветского права). – М.:Статут, 2006.
14. Чиркин В.Е. Юридические лица публичного права / В.Е. Чиркин. –М.:Норма, 2007.
15. Цивільний кодекс України. Проект від 25 серпня 1996 р. – Українське право, 1996, число 2.

Зубарь В.М.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

**УЧАСТИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ ПУБЛИЧНОГО ПРАВА
В ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ****Аннотация**

В статье исследуются характерные признаки юридических лиц публичного права по ГК Украины. Осуществлена сравнительно-правовая характеристика юридических лиц публичного и частного права. Выделены критерии разделения этих двух видов юридических лиц. Также рассматриваются и оцениваются доводы автором, которые отрицают необходимость выделения юридических лиц публичного права в качестве самостоятельного субъекта гражданских правоотношений.

Ключевые слова: юридические лица публичного права, юридические лица частного права, государство, гражданские правоотношения, признаки юридических лиц, территориальные громады.

Zubar V.M.

National University «Odessa Law Academy»

**THE PARTICIPATION OF LEGAL ENTITIES OF PUBLIC LAW
IN CIVIL LEGAL RELATIONS****Summary**

The article studies the characteristic features of legal entities of public law in accordance with the Civil Code of Ukraine. Comparative characteristics of legal entities of public law and private law is carried out. Criteria of differentiation of these two types of legal entities are distinguished. In addition, the arguments of authors who deny the need for selection of legal entities of public law as an independent participant of civil legal relations are considered and assessed.

Keywords: legal entities of public law, legal entities of private law, the state, civil legal relations, characteristics of legal entities, territorial community.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Крайник Г.С., Овчаренко А.Є.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено ознаки злочину за кримінальним законодавством України. До ознак злочину належать: суспільна небезпечність, протиправність, винність, діяння (дія або бездіяльність), караність, суб'єкт злочину. Особливу увагу приділено караності як ознаці злочину. Європейський суд з прав людини визнає арешт видом покарання за злочини. Доведена необхідність виключити з Кодексу України про адміністративні правопорушення покарання у виді адміністративного арешту та внести зміни у ч. 1 ст. 60 КК України «Арешт».

Ключові слова: злочин, кримінальне законодавство України, суспільна небезпечність, протиправність, винність, караність, суб'єкт злочину.

Постановка проблеми. Поняття злочину в кримінальному законі є універсальною і фундаментальною категорією: воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових норм і інститутів як Загальної, так і Особливої частини Кримінального кодексу [1, с. 264] (далі – КК) і дозволяє відмежувати злочин від інших правопорушень [2, с. 36-39]. Водночас немає єдності поглядів на кількість ознак злочину та доцільність виокремлення суспільної небезпечності як ознаки злочину. У статті, на відміну від більшості наукових джерел на даний час, розглядається караність як ознака злочину з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про те, що є злочином, досліджували, зокрема, Ч. Беккарія, Р.В. Вереща, М.І. Панов, В.П. Тихий, В.С. Ковальський, Л.М. Кривоченко, В.І. Смирнов, В.Я. Тацій, П.Л. Фріс та ін.

У роботах одних науковців (Л.М. Кривоченко, Р.В. Вереща) розглянуто *чотири* обов'язкові ознаки злочину: 1) протиправність; 2) суспільна небезпечність; 3) винність; 4) караність [1, с. 270; 8, с. 257-260].

Інші вчені (М. І. Панов, В. П. Тихий та ін.) виокремлюють п'ять обов'язкових ознак злочину: 1) протиправності; 2) суспільної небезпечності; 3) винності; 4) караності; 5) вчинення суб'єктом злочину [5, с. 70, 71]. М. Й. Коржанський теж пропонував виділяти *п'ять* ознак злочину (проте замість вчинення суб'єктом злочину виокремлював ознаку, що злочином є діяння (дія або бездіяльність) [22, с. 79].

М. І. Хавронюк запропонував виділяти *шість* ознак злочину (окрім протиправності, суспільної небезпечності, винності, караності, вчинення суб'єктом злочину ще й ознаку, що злочином є діяння (дія або бездіяльність) [23, с. 98-109].

На наш погляд, слід виділяти саме шість ознак злочину: 1) протиправність; 2) суспільна небезпечність; 3) діяння (дія або бездіяльність); 4) винність; 5) вчинення суб'єктом злочину; 6) караність, оскільки як без конкретного, усвідомленого діяння (дії або бездіяльності), так само як і без вчинення цього діяння суб'єктом злочину скоєне не буде злочином. Наприклад, думка – це ще не діяння, а тому не є злочином. Викрадення значної суми коштів 7-річною дитиною теж не є злочином. Те, що і будь-яке інше правопорушення може бути вчинене лише через діяння,

не означає відсутності потреби виокремлення діяння (дію або бездіяльність) як ознаки злочину.

У дослідженнях одні науковці підтримують виокремлення суспільної небезпечності як ознаки злочину (М.І. Панов, В.П. Тихий, В.І. Смирнов, В.М. Киричко), а інші проти такого виокремлення (В.В. Шаблістий та ін.). Без суспільної небезпечності незрозуміло буде, яке діяння є малозначним, складно буде пояснити, чому діяння слід визнавати злочином.

Щодо караності – більшість дослідників висвітлюють караність без урахування рішень Європейського суду з прав людини, тобто неповно. Також переважно поза увагою науковців залишаються міждисциплінарні зв'язки кримінального та адміністративного законодавства щодо покарань.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід не обмежуватися традиційним тлумаченням караності як загрози застосування покарання, але й прислухатися до практики Європейського суду з прав людини і визнати, що в силу суворості адміністративне покарання у виді адміністративного арешту фактично прирівнюється до кримінальних покарань. На наш погляд, по-перше, з КУпАП слід невідкладно вилучити вид покарання – адміністративний арешт; по-друге, можливо внести зміни до ч. 1 ст. 60 КК України «Арешт», виклавши цю частину в такій редакції: «Покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного дня до шести місяців». Це сприятиме унеможливленню нових рішень ЄСПЛ щодо України щодо порушення прав людини при призначенні адміністративного арешту та покаже, що нашій державі важливий захист прав людини.

У цій статті будуть наведені додаткові аргументи щодо збереження матеріальної ознаки злочину – суспільної небезпечності у ст. 11 КК України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є науково обґрунтоване надання поняття злочину за Кримінальним кодексом України, з'ясування кількості ознак злочину та їх конкретизація.

Виклад основного матеріалу. У Кримінальних кодексах УРСР 1922 і 1922 років містились ідентичні визначення злочину. Ст. 6 КК УРСР 1922 р. злочином визнавала усяку суспільно небезпечну дію або бездіяльність, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період часу [12, с. 8].

Згідно ст. 4 КК УРСР 1927 р. суспільно небезпечним (злочинним) діянням визнавалась усяка дія або бездіяльність, що загрожує радянському ладу або порушує правопорядок, встановлений владою робітників і селян на перехідний до комуністичного ладу період часу [16, с. 11].

У визначеннях КК УРСР 1922 та 1927 років була відсутня вказівка на передбаченість злочину законом. Слід погодитись з М. Й. Коржанським, що це був широкий простір для свавілля, беззаконня [22, с. 79].

Відповідно до ст. 7 КК УРСР 1960 р. «Поняття злочину» злочинном визнавалось передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на радянський суспільний або державний лад, соціалістичну систему господарства, соціалістичну власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права громадян, а так само інше суспільно небезпечне діяння, яке посягає на соціалістичний правопорядок і передбачене кримінальним законом [19].

Частина 1 ст. 11 КК дає загальне визначення поняття злочину: «Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину» [11]. Це визначення містить у собі сукупність ознак, обов'язкових для будь-якого конкретного злочину. Такими ознаками є: суспільна небезпечність діяння, передбаченість його КК, винність та вчинення його суб'єктом злочину. Закон не називає окремо таку ознаку, як караність діяння, але обов'язковість її впливає з передбаченості діяння КК: якщо діяння передбачене КК як злочин, то за нього обов'язково в КК передбачене і певне покарання ч. 2 ст. 1, ст. 3, ч. 2 ст. 4 КК та ін. [2, с. 36-39].

Формально-матеріальне визначення поняття злочину, надане у КК УРСР 1960 р. та КК України 2001 р., дає відповідь не лише на питання, які діяння є злочинами (що передбачені у Кримінальному кодексі України), але й чому (оскільки мають найвищий ступінь суспільної небезпечності).

На наш погляд, слід виокремлювати п'ять обов'язкових ознак злочину і вважати ознакою злочину вчинення його суб'єктом злочину, тому що: по-перше, ця ознака вказана у ч. 1 ст. 11 КК України; по-друге, без суб'єкта злочину діяння не є злочином (це буде суспільно небезпечне діяння, але не злочин).

Дослідимо ознаки злочину. **Суспільна небезпечність** як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди.

Суспільна небезпечність діяння як ознака злочину оцінюється на двох рівнях: 1) законодавчому, коли законодавець криміналізує певне суспільно небезпечне діяння; 2) правозастосовному, коли орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність учиненого конкретного злочину. Тому суспільна небезпечність і належить до оціночних понять. Критерієм оцінки суспільної небезпечності, її ступеня виступають об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки, спосіб учинення злочину, форма вини, мотив і мета тощо. Суспільна небезпечність злочинного діяння є фундаментальна категорія кримінального пра-

ва, тому суспільна небезпека злочинного діяння повинна становити вихідний і кінцевий пункт якогось кримінально-правового дослідження. Тільки суспільна небезпечність як істотна ознака злочинного діяння дає можливість вірно осмислити інші кримінально-правові категорії і, в той же час, сама досягається лише через всю сукупність визначень інших кримінально-правових категорій [4, с. 29-31]. Окрім того, без суспільної небезпечності як ознаки злочину складно буде з'ясувати дійсний зміст малозначного діяння у ч. 2 ст. 11 КК, провести науково обґрунтоване відмежування злочину від інших правопорушень.

Наступною обов'язковою ознакою злочину, що виражає його внутрішній психологічний зміст, є **винність**. У цій ознаці відображається найважливіший принцип кримінального права – суб'єктивного ставлення, тобто відповідальності тільки за наявності вини, що впливає із ст. 62 Конституції України [20].

Отже, закон про кримінальну відповідальність виключає об'єктивне ставлення, тобто відповідальність за шкоду, заподіяну за відсутністю вини, яка відповідно до ст. 23 КК є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та їх наслідків, вираженим у формі умислу або необережності. Відповідно до ст. 60, ч. 1 ст. 62 Конституції України і ч. 1 ст. 11 КК України у кримінальному праві можливе лише винна відповідальність, воно не знає відповідальності вини. Без вини немає злочину.

обов'язковою ознакою злочину є також його **протиправність**. Як формальна ознака злочину протиправність означає обов'язкову передбаченість його в кримінальному законі. Як формальна ознака злочину протиправність означає обов'язкову передбаченість його в кримінальному законі. Звідси впливає важливе положення про неможливість застосування кримінального закону за аналогією до такого діяння, що прямо у ньому не передбачене.

Відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України, злочинність діяння визначається лише законами України [20].

з ознакою протиправності пов'язана четверта обов'язкова ознака злочину – його **караність**, під якою розуміється загроза застосування за злочин покарання, що міститься у кримінально-правових санкціях. У той же час діяння, за яке в законі передбачене кримінальне покарання, не втрачає властивостей злочину, якщо в конкретному випадку його вчинення за нього не буде призначено покарання [7, с. 30; 8, с. 260]. У частині 2 ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що «принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [10]. Виконання рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є обов'язком для держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6; 13; 15]. Встановлено, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та судова практика ЄСПЛ є джерелом права. У пунктах 3, 25 додатка до Рекомендації № R (2004)5 Комітету міністрів державам-членам щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам,

викладеним в європейській конвенції з прав людини зазначено, що головною передумовою ефективного захисту Конвенцією прав людини в Європі є застосування Конвенції державами в їхньому правопорядку в світлі прецедентної практики Суду [18].

Караність як ознака злочину ЄСПЛ, вітчизняним законодавством і науковцями розглядається по-різному. Згідно законодавства України (статті 31 і 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [17]) дозволяється суттєве обмеження прав людини на свободу пересування і, незважаючи на рішення ЄСПЛ та обов'язок відшкодування потерпілим значних сум з державного бюджету, продовжує застосовуватися помилкова практика адміністративних арештів. В Україні до «кримінального обвинувачення» відповідно до ст. 6 Конвенції можуть бути віднесені адміністративні проступки, покарання, за які передбачають арешт на строк до 15 днів (статті 31 і 32 КУпАП [17]). Тому при розгляді таких справ у суді треба надавати правопорушнику всі процесуальні гарантії, передбачені у частинах 2 і 3 ст. 6 Конвенції. Так, у справі «Гурепка проти України» (заява № 38789/04, рішення від 2010 р.) особа була притягнута до адміністративної відповідальності й представник Уряду України вказував, що процедура була адміністративна та що у національному законодавстві проведено чітке розмежування між кримінальним та адміністративним порушенням. Уряд також вказував, що особа, яка визнана винною у адміністративному правопорушенні, не вважається такою, що має судимість. Посилаючись на справу Брандао Феррейра проти Португалії», Уряд зазначав, що семиденний арешт за вчинення адміністративного правопорушення, враховуючи, що максимальне покарання могло складати 15-тиденний арешт, не може розцінюватися як кримінальне покарання. Однак, Європейський суд з прав людини в рішенні у справі «Гурепка проти України» з огляду на свою усталену прецедентну практику визнав, що в силу суворості санкції дана справа за суттю є кримінальною, а адміністративне покарання фактично носило кримінальний характер з усіма гарантіями ст. 6 Конвенції, та, відповідно, й статті 2 Протоколу № 7 до Конвенції (див. рішення у справі «Енгель проти Нідерландів», «Отцюрк проти Німеччини», «Ескоубет проти Бельгії» та ін.).

Покарання у виді *адміністративного арешту* необхідно *невідкладно вилучити з Кодексу України про адміністративні правопорушення* (статті 32, 326-328 [21, с. 276]. Слід визначитися, що для України більш важливе, – виконання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини чи вперте застосування адміністративного арешту і ігнорування потреби внесення змін до КУпАП щодо адміністративного арешту та до КК України щодо арешту.

• ознака вчинення *суб'єктом злочину*. Згідно зі ст. 18-22 КК України є фізична осудна особа,

яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наступити кримінальна відповідальність. У зв'язку з тим не визначаються злочином суспільно небезпечні діяння як юридичних та неосудних осіб, так і осіб, які не досягли встановленого КК України віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У науці кримінального права одні науковці підтримують визнання юридичних осіб суб'єктами злочину (О.О. Бахуринська, І.Б. Медичкий, О.О. Михайлов, В.І. Осадчий, Е.М. Кісілюк та ін.) інші науковці проти визнання юридичних осіб суб'єктами злочину (В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін.). Позиція останніх науковців є більш переконливою, тому що: по-перше, визнання юридичних осіб є недоцільним з огляду на потребу суттєвого переробити КК України, по-друге, міжнародні договори, ратифіковані від імені України, не вимагають встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, по-третє, перевіреними у вітчизняних умовах є адміністративна, господарська та цивільна відповідальність юридичних осіб, що науково та практично доведено.

Висновки і пропозиції. Отже, з урахуванням викладеного, підкреслюючи єдність ознак злочину, можна зробити висновок про те, що тільки наявність сукупності шести розглянутих ознак – суспільної небезпечності (матеріальна ознака), протиправності (формальна ознака), діяння (дії або бездіяльності), винності, караності та вчинення суб'єктом злочину, характеризує діяння як злочин.

З урахуванням наведених ознак можна дати наукове визначення поняття злочину: **злочин**ом визнається суспільно небезпечне, протиправне, винне та каране діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину

Підтримується точка зору, що перевагу має формально-матеріальне визначення поняття злочину, оскільки це визначення дає відповідь не лише на питання, які діяння є злочинами (що передбачені у КК України), але й чому (оскільки мають найвищий ступінь суспільної небезпечності).

Караність як ознаку злочину ЄСПЛ розуміє як суттєві обмеження прав і свобод людини, і пов'язує насамперед з призначенням певних покарань, незалежно від виду відповідальності. Зокрема, досить часто рішення проти держав пов'язані з тим, що адміністративні покарання у виді адміністративного арешту та штрафу у великих розмірах порушували права людини, по суті є кримінальними. На наш погляд, з КУпАП слід невідкладно вилучити вид покарання – адміністративний арешт, оскільки це сприятиме унеможливленню нових рішень ЄСПЛ щодо України стосовно застосування адміністративного арешту та покаже, що нашій державі дійсно важливий захист прав людини. Можливо внести зміни до ч. 1 ст. 60 КК України «Арешт», виклавши цю частину в такій редакції: «Покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного дня до шести місяців».

Список літератури:

1. Кривоченко Л. М. Вибрані праці [упоряд.: Р. С. Орловський, О. В. Ус; відп. за випуск Р. С. Орловський] / Л. М. Кривоченко. – Х.: Право, 2016. – 648 с.
2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 1. – 376 с.
3. Тихий В. П. Злочини його види та стадії / В. П. Тихий, М. І. Панов. – К.: Промінь, 2007. – 40 с.
4. Смирнов В. И. К вопросу об общественной опасности преступного деяния / В. И. Смирнов. – Харьков: Константа, 2002. – 135 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2015. – 528 с.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-001.htm> – Загол. з екрана.
7. Сташис В. В. Передача на поруки и некоторые вопросы советского уголовного права / В. В. Сташис // Об усилении роли общественности в укреплении социалистического правопорядка. – Харьков, 1961. – С. 27–30.
8. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посібник / Р. В. Вереша. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 960 с.
9. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 9–13. – Ст. 88.
11. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 № 2341-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
12. Уголовный кодекс У.С.С.Р., утверждённый В.У.Ц.И.К. 23 августа 1922 г. – Харьков: Издание Наркомюста У.С.С.Р., 1922. – 100 с.
13. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
14. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 05 червня 2012 р. № 4901-VI // Відом. Верхов. Ради. – 2013. – № 17. – Ст. 158.
15. Офіційний сайт Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>
16. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года [составители: И. И. Курицкий, Л. А. Гиммельфарб и Н. И. Шихмантер]. – Харьков: Юрид. издательство НКЮ УССР, 1927. – 322 с.
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
18. Рішення Верховного Суду України від 14 липня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/1379>
19. Кримінальний Кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
20. Конституція України: від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
21. Соларьова Д. В. Оптимальне вирішення питання кримінальних проступків в Україні / Д. В. Соларьова // П'яті Харківські кримінально-правові читання: тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 12–13 трав. 2016 року) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2016. – 350 с. – С. 274–276.
22. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина загальна: Курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К.: Наукова думка та українська видавнича група, 1996. – 336 с.
23. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К.: Істина, 2004. – 504 с.

Крайник Г.С., Овчаренко А.Е.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Аннотация

Исследованы признаки преступления по уголовному законодательству Украины. К признакам преступления принадлежат: общественная опасность, противоправность, виновность, деяние (действие или бездействие), наказуемость, субъект преступления. Особое внимание уделено наказуемости как признаку преступления. Европейский суд по правам человека признаёт арест видом наказания за преступления. Доказана необходимость исключить из Кодекса Украины об административных правонарушениях наказание в виде административного ареста и внести изменения в ч. 1 ст. 60 УК Украины «Арест».

Ключевые слова: преступление, уголовное законодательство Украины, общественная опасность, противоправность, виновность, наказуемость, субъект преступления.

Kraynik G.S., Ovcharenko A.E.
Yaroslav Mudryi National Law University

CONCEPT AND SIGNS OF A CRIME UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

Summary

Abstract signs of a crime under the criminal legislation of Ukraine. Signs of crime include: public danger, illegality, guilt, act (action or inaction), the punishment, the subject of crime. Particular attention is paid punishable as sign of a crime. European Court of Human Rights recognizes the arrest form of punishment for crimes. The necessity to exclude from the Code of Administrative Offences penalty of administrative detention and amend p. 1 art. 60 «The arrest» of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: crime, criminal legislation of Ukraine, public danger, illegality, guilt, punishment for, the subject of crime.

УДК 343.292

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ АМНІСТІЇ ТА ПОМИЛУВАННЯ В УКРАЇНІ

Мігаревська В.В.

Запорізький національний технічний університет

Досліджено історичні аспекти правового регулювання амністії та помилування в Україні. Амністія та помилування мають глибокі історичні коріння, утім або в іншому виді існують у будь-якій цивілізованій державі. Зроблено висновок, що інститути амністії та помилування, залежно від уже досягнутих результатів перевиховання особи, дозволяють вчасно послабити інтенсивність примусово-виховного впливу, застосовувати його в міру необхідності. Практика помилування і амністії відповідно до закону, стимулює позитивні зміни в поведженні амністованих та помилуваних. Таким чином, амністія та помилування, виступаючи як діяльність соціального інституту, засобом кримінальної політики, проявом правової природи держави і здійснюваного їм примуса, а також деякої суми наслідків і об'єкту соціальної уваги, повинні досліджуватися комплексно, всебічно, із застосуванням різних методів і методик.

Ключові слова: амністія, помилування, злочин, покарання, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування завдяки своєму надзвичайному характеру, роблять помітний вплив не тільки на помилуваних і амністованих осіб і членів їхніх родин, але й на формування правосвідомості широких верств населення.

Амністія та помилування мають глибокі історичні коріння, утім або в іншому виді існують у будь-якій цивілізованій державі. Помилування та амністія являє яскравий приклад реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві. Можливість звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування створює для амністованих та помилуваних осіб позитивну перспективу, допомагає розвивати в них навички самоконтролю і самовиховання, прагнення жити за законами суспільства й дотримувати його моральні норми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання амністії та помилування піднімаються у працях С.П. Зубко, В.Є. Квашиша, С.Г. Келиної, М.Й. Коржанського, М.І. Мельника, В.А. Клименка, О. Литвака, О. Палійчук, Ф. Листа, І.Л. Маргулової, П.С. Магишевського, К. Мірзаджанова, А.А. Музики, С.М. Школи, М.І. Мельника,

М.І. Хавронюка, П.С. Ромашина Б. Свиридова, Н.Д. Сергієвського, В.В. Скибицького, Є. Шамолеєва та інших вчених.

Більша частина досліджень проблем амністії і помилування у вітчизняній літературі велася в соціалістичних умовах, які в наш час перетерпіли досить значні зміни. Нині наша країна перебуває на етапі побудови правової держави. У суспільстві відбуваються політичні і економічні реформи величезного масштабу та значення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В останні роки вся соціальна політика суспільства стає усе більше реалістичною. Система юстиції, держава і суспільство поступово змінюють формальний підхід і переходять до правильного розуміння гуманізму, орієнтуючись насамперед на інтереси особистості, на загальнолюдські цінності, і це потрібно враховувати при зверненні до окремих характеристик сучасних змін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження історичних аспектів правового регулювання відносин, що виникали в процесі підготовки, прийняття та застосування актів амністії та помилування.

Виклад основного матеріалу. Дослідження історії вітчизняного кримінального права загалом, і зокрема становлення інституту помилування та

амністії в умовах становлення незалежної Української держави є досить актуальним і необхідним.

Це сприяє вивченню на більш якісному рівні правової культури, менталітету українського народу, його правосвідомості. Слід зазначити, що у другій половині XVII ст. та у XVIII ст. за умов формування лише підвалин вітчизняної науки кримінального права однією з важливих умов пом'якшення покарання було помилування. Але воно значною мірою відрізнялось від поняття помилування у сучасному вітчизняному кримінальному праві. Згідно з статутами Литовського Статуту 1588 р., до кола суб'єктів права помилування належали король, «вряд» та потерпілі.

Своєрідність інституту помилування у той період полягала у тому, що король міг повністю скасувати або пом'якшити покарання при вчиненні винними злочинів проти держави, суду, військових злочинів та ін. – тих, що не посягали на права особи (40й артикуль 1 розділ, 95 артикуль IV розділу) [1, с. 25]. Натомість потерпілий мав право помилування при скоєнні злочинів, спрямованих проти особи або її майна (12-й та 56-1 артикули XI розділу, 29 артикуль XIV розділу). При помилуванні скривдженим (його родичами) злочинця, як правило, між ними укладалася угода про примирення, на що вказують різні артикули Литовського Статуту 1588 р. (25-й, 54-й артикули IV розділу та інші). Як свідчать норми Литовського Статуту 1588 р., підставою для помилування і примирення є прохання винного особисто або через своїх друзів, знайомих чи родичів (12-й, 56-й артикуль XI розділу) [1, с. 40].

У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» інститут помилування злочинця зазнав деякої трансформації. З одного боку повністю збереглося помилування винного скривдженими або його родичами (1-й пункт 58-го артикулу XX глави, 4-й артикуль та 3-й пункт 12-го артикулу XXIII глави), законодавчо було оформлено примирення між злочинцем і потерпілим («через двосторонню згоду, коли самі сторони, між собою поговоривши, добровільно, на чому помиряться») (25-й артикул VII глави) [2, с. 31, 43, 50].

З іншого боку, «Правами, за якими судиться малоросійський народ» передбачалося створення так званого «полюбовного суду», до якого входили обрані сторонами особи. Значні зміни сталися щодо помилування монархом. На відміну від Литовського Статуту 1588 р., яким встановлювалось умови помилування монархом злочинця, «Права, за якими судиться малоросійський народ» декларують абсолютне право монарха на помилування: «Монарх має право судити будь-які персони... в його єдиній волі і владі є помилування злочинцям їх провин...» (2-1 пункт 1-го артикулу III глави) [2, с. 21].

Як зазначає Є. Шаломеев: «матеріали судових справ вказаного періоду свідчать, що помилування злочинця і його примирення з потерпілим або його родичами було явищем досить поширеним. Норми III редакції Литовського Статуту та «Прав, за якими судиться малоросійський народ» активно реалізовувались як суддями, так і населенням Гетьманщини. Поширеність застосування та реалізації інституту помилування можна пояснити гуманізмом українського народу, його достатньо високою правосвідомістю» [3, с. 135-138].

За часів царювання Катерини I, Петра II, Анни Іоанівни, Єлизавети та Катерини II видавалися маніфести про помилування. Як правило помилування здійснювалось з нагоди свят та урочистостей (наприклад, одруження особи царської крові, народження спадкоємця престолу). Здійснення прощення та пом'якшення покарання з нагоди визначних свят бере свій початок з періоду царської Росії. Пізніше, у XVII-XIX століттях така практика стала звичайною, і милувати злочинця з нагоди свята стає нормою [4, с. 109-115].

У законодавстві царської Росії не проводилось чіткого розмежування між помилуванням та амністією, дореволюційне законодавство зовсім не застосовувало терміну «амністія», а використовувало терміни «помилування» або «прощення», які застосовувались як к випадкам звільнення від покарання окремих осіб так і цілих груп засуджених. Кримінальне Уложення 1903 р. застосовувало термін «загальний милостивий маніфест». В ті часи помилування відносилось до виключної компетенції царя. Ст. 165 Уложення про покарання 1845 р. проголошувала: «Помилування і прощення винних осіб ні в якому випадку не залежить від суду. Воно безпосередньо виходить від верховної самодержавної влади і може бути тільки дією монаршого милосердя». В тих виняткових випадках, коли суд вважав можливим порушити перед царем клопотання про помилування, ці клопотання згідно Указу від 25.11.1869 р. належали докладати царю «не інше як через міністра юстиції». При цьому слід зазначити, що в царському законодавстві втримується спеціальна вказівка про те, що прохання про помилування від засуджених злочинців треба «приймати із самою строгою обачністю й тільки тоді, коли знайдені будуть поважні причини для клопотання про полегшення їх участи».

Стаття Кримінального Уложення 1903 р., присвячена помилуванню, майже дослівно відтворює ст. 165 Уложення про покарання, але звучить трохи м'якше: «Помилування й прощення не залежать від суду...» (ст. 72). Якщо ж суд все-таки знаходив, що він має справу з надзвичайним випадком, «...коли представляються особливі поваги до полегшення участи підсудного...», йому дозволялося лише клопотатися перед монархом «про помилування підсудного, залученого в злочин нещасним для нього збігом обставин» (ст. 154 Уложення про покарання; ст. 775 Уставу кримінального судочинства). І тільки монарх міг звільнити від суду та покарання [5, с. 45].

В Україні ситуація докорінно змінилася після Лютневої революції. Тимчасовим урядом у березні 1917 р. було видано Указ про амністію. Цей правовий акт є першим актом, прийнятим у формі амністії. У п.7 Закону «Про тимчасовий державний устрій» від 29 квітня 1918 р., який був підписаний Гетьманом України П. Скоропадським та Отаманом Ради Міністрів М. Устимович було вказано, що (мовою оригіналу): «Гетьманові належить помилування засуджених, полегшення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари...» [6, с. 35].

Ст. 24 Закону «Про деякі зміни закону з дня 26-го січня 1919 року про Надзвичайні Військові Суди» від 04.08.1920 р., затвердженого Головою

Директорії передбачала право засудженого на смерть протягом шести годин після оголошення вироку звернутися до Верховної Влади, а в дієвій армії до Головного Отамана з проханням про помилування або полегшення кари. А ст. 25 згаданого закону вказувала на те, що прохання про помилування або полегшення кари передавались до Головної Військової Судової Управи за умови, якщо суд або начальник, що склав цей суд знайдуть прохання вартим уваги.

Згідно Тимчасового Положення про Народні Суди та Революційні Трибунали від 14.02.1919 р. «клопотання про помилування або пом'якшення участі осіб, засуджених вироком Революційного Трибуналу або Народним Судом вирішувались Тимчасовим Робоче-кресстьянським Урядом України та подавались через Трибунал або Суд (ст. 22, 55 Положення, яке затверджено Декретом «Про суд»). Таке ж положення було зафіксовано у КПК УРСР 1922 р., де у ст. 4 п. 6 було вказано на те, що «кримінальне переслідування не може бути порушено, а порушене не може бути продовжене та підлягає закриттю на будь-якій стадії процесу ...на підставі акту об амністії...або помилування.. згідно постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету або його Президіума ...» [7, с. 2].

Прикладом застосування амністії при перегляді вироку у порядку надзору може стати Ухвала Уголовно-Касаційної колегії Верховного суду УРСР від 13.03.1924 р. (справа за обвинуваченням Красиловського Івана Дмитровича за п. «в» ст. 142 КК), де Верховний Суд ухвалив: «...вважати Красиловського засудженим до позбавлення волі з строгою ізоляцією строком на 5 років ...однак маючи на увазі п.5 амністії до 5 річниці Жовтневої революції, строк покарання скоротити наполовину, вважаючи його засудженим к позбавленню волі з строгою ізоляцією строком на 2 роки 6 місяців..» [8, с. 33].

У Конституції СРСР 1936 р. (п. «к» ст.49) було зазначено, що видання постанов про помилування було виключною компетенцією Президії Верховної Ради СРСР. Прикладом може стати Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію радянських громадян, які співробітничали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.».

У період з 1947 р. до 1953 р. акти амністії як всесоюзного, так і республіканського значення не видавались. Друга світова війна та наслідки воєнного часу суттєво вплинули на кримінальну політику держави. Посилення репресій, культ особистості Сталіна сприяли зниженню гуманістичних начал призначення та звільнення від покарання. В цей період злочинці визнавалися «ворогами народу», до них застосовувались не-реально жорстокі міри покарання, які не відповідали суспільній безпечності вчиненого.

Після смерті Сталіна Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ від 27 березня 1953 р. «Про амністію», відповідно до якого амністія в Україні менше ніж за 2 місяці була застосована до 221956 чол., як до відбуваючих покарання, так і тих, що знаходились під слідством [9, с. 263-273]. Таким чином амністія та помилування у

згаданий період часу мали однакові правові наслідки і ці 2 інститути до прийняття КК 1960 р. фактично не розмежовувалися та слугували як підставою звільнення від покарання, так і підставою звільнення від відповідальності. Починаючи з 60х років, акти амністії та помилування приймалися нечасто. У більшості випадків акти амністії проголошувалися у зв'язку з урочистостями та державними святами, тобто мали визначену систематичність. Як правило, такі акти поширювались на певне коло індивідуально невизначених осіб, які вчинили певний вид злочинів за обставин, визначених конкретним актом амністії. Ініціатива видання всесоюзних актів про амністію належала Верховній Раді СРСР, а право видання актів амністії республіканського значення – Верховним Радам союзних республік. Помилування у цей період здійснювалось щодо конкретних осіб з ініціативи вищих органів державної влади, так і за клопотанням засудженого. Наприкінці 60-х – на початку 80-х років ХХ ст. у радянській юридичній науці амністія та помилування починають розглядатися в контексті умовно-дострокового звільнення.

У Конституції СРСР 1977 р. (п. 11 ст. 121) було зазначено, що видання постанов про помилування було виключною компетенцією Президії Верховної Ради СРСР.

З моменту проголошення незалежності Української держави у 1991 р. і аж до прийняття Конституції України у 1996 р. відповідно до Конституційного договору між Верховною Радою України і Президентом про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції право оголошення амністії належало до компетенції Президента України. Президент також здійснював помилування засуджених, керуючись Положенням про порядок здійснення помилування осіб, засуджених судами України, затвердженим Указом Президента України від 31 грудня 1991 р. № 22. Як бачимо, право оголошення амністії та здійснення помилування зосереджувалося в руках однієї посадової особи, що є неприпустимим в демократичному суспільстві і суперечить принципу розподілу влад та механізму тримань і противаг. На сьогодні повноваження в сфері оголошення амністії та здійснення помилування чітко розмежовані між Верховною Радою України та Президентом України.

Висновки і пропозиції. Інститути амністії та помилування, залежно від уже досягнутих результатів перевиховання особи, дозволяють вчасно послабити інтенсивність примусово-виховного впливу, застосовувати його в міру необхідності. Практика помилування і амністії відповідно до закону, стимулює позитивні зміни в поведженні амністованих та помилуваних. Таким чином, амністія та помилування, виступаючи як діяльність соціального інституту, засобом кримінальної політики, проявом правової природи держави і здійснюваного їм примуса, а також деякої суми наслідків і об'єкту соціальної уваги, повинні досліджуватися комплексно, всебічно, із застосуванням різних методів і методик.

Список літератури:

1. Временник Императорского Общества Истории и Древностей Российских. – 1854. – Кн. 19. – 382 с.
2. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / Національна Академія наук України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К.: АТ «Книга», 1997. – 547 с.
3. Шамоляєв Є. Формування інституту звільнення від покарання у кримінальному праві України другої половини XVII та XVIII ст. // Право України. – 2002. – № 11. – С. 135-138.
4. Литвак О., Палійчук О. Інститути амністії та помилування на території України. Соціально-правові особливості формування і розвитку // Вісник Прокуратури. – 2006. – № 10. – С. 109-115.
5. Свод Законов Російской Империи. – Кн. 5-я. – Т. XV–XVI. – Спб., 1913. – 438 с.
6. Конституційні Акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
7. Уголовно-процессуальный кодекс У.С.С.Р.: закон, утвержденный В.У.Ц.И.К. 13.09.1922 г. – Харьков: Издание Наркомюста У.С.С.Р., 1922. – 236 с.
8. Собрание опеределений Уголовно-кассационной коллегии Верховного Суда УССР: март 1924 г., выпуск третий. – Харьков: юридическое издательство НКЮ УССР, 1925. – 328 с.
9. Зубко С.П. Амністія 1953 року – перші кроки детоталітаризації державно-правової системи // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – № 1. – С. 263-273.

Митаревская В.В.

Запорожский национальный технический университет

**ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ
ИНСТИТУТОВ АМНИСТИИ И ПОМИЛОВАНИЯ В УКРАИНЕ****Аннотация**

Исследованы исторические аспекты правового регулирования амнистии и помилования в Украине. Амнистия и помилование имеют глубокие исторические корни, в том или в ином виде существуют в любом цивилизованном государстве. Сделан вывод, что институты амнистии и помилования, в зависимости от уже достигнутых результатов перевоспитания, позволяют вовремя ослабить интенсивность принудительно-воспитательного воздействия, применять его по мере необходимости. Практика помилования и амнистии в соответствии с законом, стимулирует положительные изменения в поведении амнистированных и помилованных. Таким образом, амнистия и помилование, выступая в качестве деятельности социального института, средством уголовной политики, проявления правовой природы государства и осуществляемого им принуждения, а также некоторой суммы последствий и объекта социального внимания, должны исследоваться комплексно, всесторонне, с применением различных методов и методик.

Ключевые слова: амнистия, помилование, преступление, наказание, уголовная ответственность.

Mitarevska V.V.

Zaporizhzhya National Technical University

**HISTORICAL DEVELOPMENT
INSTITUTES OF AMNESTY AND OBLIVION IN UKRAINE****Summary**

Studied historical aspects of legal regulation of amnesty and oblivion in Ukraine. Amnesty and oblivion have deep historical roots in that form or another exist in any civilized country. It is concluded that the institutions of amnesty and oblivion, depending on the progress already retraining person, allow time to reduce the intensity of the force and educational impact, apply it as needed. The practice of oblivion and amnesty under the law, stimulates positive changes in behavior amnestied and oblivioned. Thus, amnesty and oblivion, acting as a social institution activities, means of criminal policy, a manifestation of the legal nature of the state and coercion exercised by them as well as some amount of social consequences and the object of attention, must be investigated comprehensively, thoroughly, using different methods and techniques.

Keywords: amnesty, oblivion, crime, punishment, criminal liability.

УДК 342.92

МЕХАНІЗМ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Панькова З.Л.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У статті проаналізовано механізм надання адміністративних послуг в сфері економіки. Запропоновано шляхи вдосконалення надання адміністративних послуг в сфері економіки та проведено аналіз законодавства України, що забезпечує функціонування надання адміністративних послуг в сфері економіки.

Ключові слова: адміністративні послуги, «єдине вікно», центр надання адміністративних послуг, суб'єкти надання адміністративних послуг.

Постановка проблеми. Уже більш як чотири роки тому в Україні було ухвалено Закон України «Про адміністративні послуги».

В даному документі було зроблено великий крок вперед щодо забезпечення реалізації прав громадян та суб'єктів господарювання через надання адміністративних послуг, впроваджено ідею служіння державних органів інтересам громадян. Однак законодавче закріплення є лише початком впровадження інституту адміністративних послуг, механізм надання адміністративних послуг, практичне застосування законодавчих норм Закону України «Про адміністративні послуги» на сьогоднішній день знаходяться на початковому етапі реалізації, що робить тему статті актуальною в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізм надання адміністративних послуг досліджували як вітчизняні так і зарубіжні вчені – адміністративісти: В. Авер'янов, К. Афанасьєв, О.І. Васильєва, Н.В. Васильєва, І.П. Голосніченко, О.С. Ігнатенко, В.П. Тимощук, Ю. Шаров, І. Шпекторенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні залишається не вирішена проблема законодавчого врегулювання інституту адміністративних послуг, завдяки чому механізм надання адміністративних послуг є недокінченим сформованим, що є проблемою належного функціонування інституту надання адміністративних послуг.

Метою статті є аналіз механізму надання адміністративних послуг в Україні в цілому та у сфері економіки зокрема, запропоновано можливі шляхи подальшого реформування діяльності органів державної влади у сфері адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу. Генезис інституту адміністративних послуг в Україні розпочався ще на початку 90-х років минулого століття, коли Україна стала на шлях власної незалежності.

У 1998 році Президент України затвердив Концепцію адміністративної реформи [7].

Дана Концепція закріплює інститут адміністративних послуг, його основоположні засади та механізм надання адміністративних послуг органами державної влади. Ціллю вище зазначеної Концепції, було те, щоб діяльність органів державної влади була спрямована на задоволення потреб та інтересів громадян, безоплатність надання адміністративних послуг, доступність надання адміністративних послуг для усіх споживачів.

Далі своє правове закріплення інститут адміністративних послуг віднайшов у Концепції роз-

витку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, яка була затверджена Указом Президента України 2006 року. Дана Концепція закріплювала основоположні принципи надання адміністративних послуг органами державної влади, а саме:

- доступність послуг для всіх фізичних та юридичних осіб;
- дотримання стандартів надання послуг;
- відповідність розміру плати за послуги економічно
- обґрунтованим витратам, пов'язаним з їх наданням;
- відкритість [11].

Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади відображала головну проблему неналежного надання адміністративних послуг – відсутність законодавчого закріплення та врегулювання інституту надання адміністративних послуг, однак вище зазначена концепція мала рекомендаційний характер, а тому не ставили органи державної влади в законні рамки надання адміністративних послуг, що відображалось на якості їх надання.

Майже через один рік до Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено План заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. Даний план чітко розділяв систему надання адміністративних послуг між органами виконавчої влади [5].

Також у 2007 рік був важливим для впорядкування та регламентування надання адміністративних послуг у сфері економіки, оскільки було видано наказ Міністерства економіки України, яким затверджувались Методичні рекомендації з розроблення стандартів адміністративних послуг.

У вище зазначених методичних рекомендаціях вперше закріплюється принцип стандартизації надання адміністративних послуг.

Стандарт включає вимоги, що забезпечують необхідний рівень доступності і якості адміністративної послуги в цілому, а також на кожному етапі її надання, включаючи внесення запиту про надання адміністративної послуги, його оформлення і реєстрацію, очікування надання адміністративної послуги, її одержання, контроль за якістю адміністративної послуги і розгляд скарг одержувача [3].

З метою упорядкованості інституту адміністративних послуг у 2009 році було затверджено

Положення про Реєстр адміністративних послуг, що забезпечило функціонування інституту адміністративних послуг на новому рівні [6].

Оскільки Реєстр є єдиною комп'ютерною базою даних про адміністративні послуги, а отже адміністративні послуги стали доступними для суспільства. Згодом Положення про Реєстр було дещо видозмінено та викладено у вигляді постанови «Про Реєстр адміністративних послуг». Відповідно до даної Постанови ведення реєстру адміністративних послуг покладалося на Міністерство економічного розвитку і торгівлі, у свою чергу всі інші органи державної влади, що надають адміністративні послуги зобов'язувались надавати до міністерства економічного розвитку і торгівлі інформацію необхідну для ведення даного Реєстру.

Паралельно до Положення про Реєстр розробляється Закон України «Про адміністративні послуги». Робота над даним законом триває майже 4 роки, та зрештою 6 вересня 2012 року Закон України «Про адміністративні послуги» було ухвалено.

Закон чітко визначає поняття адміністративної послуги, а саме згідно п.1 ч.1 т.1 Закону України «Про адміністративні послуги» адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [2].

Також в Законі України «Про адміністративні послуги» чітко прописаний механізм надання адміністративних послуг: суб'єкти надання адміністративних послуг, порядок надання адміністративних послуг, строки надання адміністративних послуг, вводиться поняття адміністративного збору, закріплюється поняття центру надання адміністративних послуг, вперше закріплюється відповідальність за порушення вимог законодавства у сфері надання адміністративних послуг та ін.

Головною метою даного Закону є ідея служіння органів державної влади громадянам, забезпечення реалізації інтересів суспільства, законодавча заборона вимагати документи та інформацію, якою вже володіють суб'єкти надання адміністративних послуг, або яку вони можуть отримати самостійно, упорядкування внутрішніх процедур надання адміністративної послуги.

Однак Закон України «Про адміністративні послуги» є первинним законодавчим врегулюванням надання адміністративних послуг органами державної влади, що потребує подальшого вдосконалення, оскільки практична реалізація законодавчих норм завжди потребує коригування.

Відкриття центрів надання адміністративних послуг сьогодні є ключовою новелою Закону України «Про адміністративні послуги». Адже ЦНАП однозначно покращують якість адміністративних послуг для громадян, оскільки різниця між «традиційним» (кабінетним) і новим (інтегрованим) способами організації надання адміністративних послуг є значущою та відчутною для суспільства.

Після прийняття Закону України «Про адміністративні послуги» відбувається законодавче врегулювання механізму надання адміністративних послуг в сфері економіки.

11 липня 2013 року Кабінет Міністрів України затверджує Постанову № 556 Про Порядок ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг, де визначається механізм ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг. Метою єдиного порталу є доступ суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги, суб'єктів їх надання та центри надання таких послуг.

24 липня 2013 р Кабінет міністрів України своїм розпорядженням схвалює Концепцію Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року. В даній Концепції Кабінет Міністрів України окреслює проблеми, які виникають при наданні державними органами адміністративних послуг [10].

Сучасний стан інформаційного забезпечення надання адміністративних послуг в Україні є недостатнім для громадськості внаслідок відсутності: ефективного механізму для інформування суб'єктів звернення про адміністративні послуги, порядки, умови та суб'єктів їх надання, нормативно-правові акти, відповідно до яких надаються такі послуги, зокрема цілодобової Урядової телефонної довідки про адміністративні послуги; можливості звернення щодо надання адміністративних послуг з використанням Інтернету.

В Концепції зазначено, що використання зарубіжного досвіду що застосування інформаційних технологій під час надання адміністративних послуг сприяє підвищенню рівня поінформованості громадськості про порядок та умови надання адміністративних послуг, а також надає можливість значно підвищити ефективність їх надання та створити зручні умови для одержувачів таких послуг [10].

Дана Концепція є строковою, а саме в період 2013–2017 рр.

Очікувані результати, або ефективність Концепції полягає у створенні умов для отримання суб'єктами звернень адміністративних послуг

- підвищенні рівня поінформованості суб'єктів звернень про адміністративні послуги;
- зменшенні фінансових та часових витрат суб'єктів звернень під час отримання адміністративних послуг;
- підвищенні якості надання адміністративних послуг;
- забезпеченні інформаційної відкритості та прозорості діяльності суб'єктів надання адміністративних послуг;
- створенні нових робочих місць.

Про результати втілення даної Концепції говорити ще зарано, однак актуальною проблемою нинішнього етапу реформування сфери адміністративних послуг є неналежна якість надання адміністративних послуг громадянам. Задля усунення цієї проблеми необхідно визначити чіткі рамки законодавчого регулювання інституту надання адміністративних послуг, запровадити процедуру моніторингу та оцінки якості надання адміністративних послуг.

Для кожного суб'єкту надання адміністративних послуг необхідним є запровадження методики надання адміністративних послуг, стандартів надання адміністративних послуг з обов'язковою відповідальністю за порушення даних норм. Кож-

не міністерство повинне бути наділено правом надання рекомендацій щодо підвищення ефективності надання адміністративних послуг органами державної влади відповідного галузевого спрямування. До прикладу Міністерство економічного розвитку та торгівлі України періодично повинне надавати рекомендації, методики, щодо надання адміністративних послуг у сфері економіки центрів надання адміністративних послуг з метою підвищення ефективності та якості таких послуг.

Задля забезпечення функціонування механізму надання адміністративних послуг органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані:

- чітко дотримуватися Закону України «Про адміністративні послуги», зокрема, щодо часу прийому суб'єктів звернень;

- поліпшити інформування громадян з питань надання адміністративних послуг в центрах;

- покращити якість консультування громадян з питань надання адміністративних послуг в центрах;

- розглянути можливість організації надання супутніх послуг у приміщеннях утворених при них центрів.

Проблемою належного надання адміністративних послуг залишається некомпетентність службових осіб у здійсненні ними посадових обов'язків. З метою усунення даних недоліків необхідно запровадити систему підвищення кваліфікації, проведення навчально – методичних тренінгів, запровадження заохочувальної системи нарахування заробітної плати, що складатиметься з посадового окладу та премії, що вираховуватиметься за кількісно – якісними показниками надання послуг споживачам, що слугуватиме мотивацією до кращого обслуговування населення.

З метою усунення незаконної практики надання адміністративних послуг громадянам через фірми-посередники за додаткову плату також варто розглянути можливість запровадження послуги з прискореного обслуговування суб'єктів звернення за додаткову плату в

центрах надання адміністративних послуг із зарахуванням такої плати до державного або відповідного місцевого бюджету.

Висновки з даного дослідження. Детальний аналіз нормативної бази регулювання інституту адміністративних послуг в Україні свідчить про те, що великий об'єм роботи з формування механізму надання адміністративних послуг в Україні вже реалізовано, однак прогалини та недоліки як в законодавчій базі так і в практичному застосуванні на сьогодні мають місце в процесі надання адміністративних послуг.

Даний механізм потребує вдосконалення, якість же надання адміністративних послуг не задовольняє споживачів, адже при наданні адміністративних послуг досить часто спостерігається брак поваги до відвідувачів, територіальна та предметна розпорошеність різних владних органів і підрозділів; складні процедури надання адміністративних послуг і «подрібненість» послуг; тривалість термінів надання послуг, адже часто законодавчо не виправдано значні терміни та «особливості» адміністративного провадження послуг (терміни засідання комісій, виконкому, сесій тощо); обмежений графік «приймних годин» у різних органах, оскільки він більшою мірою орієнтований на посадових осіб, але не завжди вигідний громадянам.

Застосування рекомендацій висвітлених у даному дослідженні можуть слугувати для покращення якості надання адміністративних послуг в Україні. В найближчий час є необхідним проведення комплексної реформи надання адміністративних послуг, що дозволить узгодити уже чинні законодавчі норми з новими які регламентують механізм надання адміністративних послуг, і забезпечать їх спрощення, зокрема шляхом упрощення сучасних інформаційних технологій, необхідним залишається створення стандартів, методик надання адміністративних послуг. Окремим напрямком удосконалення системи надання адміністративних послуг має бути децентралізація повноважень органів влади.

Список літератури:

1. Адміністративні послуги: посібник / [В. Тимошук]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.: ТОВ «Софія-А». – 2012. – С. 104.
2. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013. – № 32. – С. 409.
3. Про затвердження Методики визначення собівартості платних адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 66 / Верховна Рада України – офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/66-2010-%D0%BF>
4. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення стандартів адміністративних послуг: Наказ Міністерства економіки України від 12 липня 2007 року № 219 / Кабінет Міністрів України – офіційний веб портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=145762&cat_id=14574
5. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 червня 2007 р. № 494-р / Верховна Рада України – офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>
6. Про затвердження Положення про Реєстр адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2009 р. № 532 / Верховна Рада України – офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/532-2009-%D0%BF>
7. Про затвердження Примірною регламенту центру надання адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 588 / Верховна Рада України – офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#n9>
8. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98 / Верховна Рада України – офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/810/98>

9. Про Реєстр адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2011 р. № 1274 / Верховна Рада України – офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1274-2011-%D0%BF>
10. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 614-р / Верховна Рада України – офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/614-2013-%D1%80>
11. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р. / Верховна Рада України – офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80>

Панькова З.Л.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

МЕХАНИЗМ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ УСЛУГ В СФЕРЕ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В статье проанализирован механизм предоставления административных услуг в сфере экономики. Предложены пути совершенствования предоставления административных услуг в сфере экономики и проведен анализ законодательства Украины, обеспечивающей функционирование предоставления административных услуг в сфере экономики.

Ключевые слова: административные услуги, «единое окно», центр предоставления административных услуг, субъекты предоставления административных услуг.

Pankova Z.L.

National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

MECHANISM OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE ECONOMY

Summary

The article analyzes the mechanism of administrative services in the economy. The article suggested ways to improve the provision of administrative services in the economy and the analysis of the legislation of Ukraine, ensuring the functioning of administrative services in the economy.

Keywords: administrative services, «one-stop» center of administrative services, subjects of administrative services.

ЗРОСТАЮЧА ЗАГРОЗА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ДЛЯ БІЖЕНЦІВ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ОСІБ, ЯКІ ШУКАЮТЬ ПРИТУЛКУ

Раковська Ю.В.

Черкаський факультет

Національного університету «Одеська юридична академія»

Досліджено окремі аспекти зростаючої загрози збільшення випадків торгівлі людьми серед біженців, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які шукають притулку. Зосереджено увагу на тенденції зростання залучення дітей-біженців, вимушених переселенців до торгівлі людьми як в Україні, так і світі в цілому. В Україні під загрозою експлуатації знаходяться як чоловіки, так і жінки різних вікових категорій, особи, які перебувають у різноманітних умовах: як ті, що залишилися у зоні конфлікту, так і ті, хто його покинув та набув статусу вимушених переселенців, біженців чи нелегальних мігрантів.

Ключові слова: торгівля людьми, нелегальна міграція, біженці, вимушені переселенці, особи, які шукають притулку.

Постановка проблеми. Інтенсивність міграції населення в умовах сьогодення постійно зростає та стає звичайним явищем, яке супроводжується нагнітанням у всіх сферах суспільного життя країни або регіону-призначення.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. В українській правовій науці дослідженню торгівлі людьми, нелегальній міграції як кримінологічним проблемам присвячені праці В.О. Іващенко, В.А. Козака, О.О. Кочемировської, К.Б. Левченко, Я.Г. Лизогуба, Ч. Намонюк, А.М. Орлеана, С.Ф. Рахімова, В.В. Турова та інших. Однак, у наявних дослідженнях залишається невисвітленою тенденція зростання масштабів торгівлі людьми серед біженців, вимушених переселенців та осіб, які шукають притулку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Торгівля людьми є злочином, який має багатовікову історію, а його жертвами стали не один мільйон осіб. Із року в рік геополітичні зміни, збройні та військові конфлікти, природні катаклізми зумовлюють збільшення масштабів неконтрольованої міграції населення, та як наслідок – зростання кількості потенційних жертв торгівлі людьми серед біженців, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які шукають притулку.

Мета статті полягає у дослідженні динаміки торгівлі людьми серед потенційних жертв, зокрема біженців, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які шукають притулку в умовах геополітичних змін.

Головною метою цієї роботи є зосередження уваги на особах, які перебувають у зоні підвищеного ризику, тобто на біженцях, внутрішньо переміщених особах та особах, які шукають притулку як потенційних жертвах торгівлі людьми в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Міграція супроводжується постійною загрозою зростання випадків торгівлі людьми, особливо для неповнолітніх осіб, які мігрують без супроводу дорослих. Так, мільйони біженців, внутрішніх переселенців та осіб, які шукають притулку, зіткнулися із низкою перешкод щодо реалізації прав та свобод. Хоча зазначені категорії осіб мають рівні права з громадянами держави, іноземцями, особами без громадянства, незалежно від того законним чи незаконним є їхнє перебування на території певної країни, користуються основними правами людини,

які носять універсальний характер та закріплені у Загальній декларації прав людини 1948 року. Однак, не кожна держава може у повній мірі гарантувати можливість реалізації основних прав та свобод. Правовий режим біженців, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які шукають притулку у кожній країні різниться, що обумовлюється політичними та економічними чинниками, соціальною політикою країн та різноманітністю міграційного законодавства у різних державах.

Країни намагаються підтримувати вищезазначені категорії осіб наданням широкого спектру прав, зокрема, підтримуючи матеріально, однак, не гарантують можливості працевлаштування, що сприяло б подальшій асиміляції та автономному функціонуванню незалежно від держави. Уся сукупність чинників зумовила «розчинення» значної кількості мігрантів серед корінного населення або ж серед етнічних, національних груп певної країни.

За результатами дослідження Global Slavery Index фонду Walk Free Foundation майже 46 мільйонів осіб у 167 країнах світу живуть у сучасному рабстві, ці люди є жертвами торгівлі людьми, примусової праці, сексуальної експлуатації тощо. Число сучасних рабів у світі порівняно з минулорічними даними зросло на 28% [2].

На прес-конференції в Женеві, прес-секретар Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН) Меліса Флемінг заявила, що жінки і діти перебувають у «зоні підвищеного ризику насильства і жорстокого поводження». «Діти змушені займатися проституцією, щоб продовжити свою подорож, так як у них закінчуються гроші», зазначила вона.

Так, за даними неурядової організації Save the Children. всього у 2015 році в Європу прибуло 26 тис. дітей та підлітків без супроводу дорослих [11].

Діти складають непропорційно велику частку біженців у світі: вцілому вони становлять третину всього населення світу, при цьому їх число дорівнює близько половині усіх біженців.

28 мільйонів дітей змушені залишити свою Батьківщину в результаті військових конфліктів, серед них 10 мільйонів отримали статус біженців, 1 млн мають статус шукачів притулку і близько 17 мільйонів дітей є внутрішньо переміщеними особами, тобто не залишили межі своїх країн [9].

За даними Європолу, в Європі без вісті пропали 10 тисяч дітей-біженців. Велика кількість дітей могла пропасти у першій країні на шляху до Європи Греції. Так, саме Греція прийняла перший мільйон біженців, що вирушили до Європи на човнах у 2015 році. Однак, на той час грецька влада не змогла забезпечити надійну реєстраційну процедуру та перевірку особи прибуваючих біженців, за що владу країни не раз критикували європейські правозахисники. Так, п'ять тисяч неповнолітніх зникли в Італії, ще тисяча – в Швеції.

За період з 2011 по 2016 роки в Британію без батьків або опікунів прибули 9287 неповнолітніх. Більшість із них були розподілені у дитячі будинки або прийомні сім'ї. З 2007 по 2015 роки понад чотири тисячі сиріт, які претендують на отримання статусу біженця, були змушені покинути країну [8].

Станом на травень 2016 року за даними Фінської поліції безпеки близько 2,5 тисячі біженців зникли із пунктів прийому.

Федеральна кримінальна поліція Німеччини повідомила, що в 2016 році число зниклих в країні мігрантів молодше 18 років досягло 8 тис. 991 осіб. При цьому за весь 2015 рік на території країни пропали 5 тис. 835 неповнолітніх мігрантів [8].

Згідно інформації, наданої пресі німецької поліцією станом на 1 січня 2016 року в Німеччині зареєстровано 4749 дітей-мігрантів, зниклих без вісти. З них 4 287 тисячі – це підлітки у віці від 14 до 17 років, а також 431 зникла дитина була віком до 13 років. У звіті також йдеться, що лише півроку тому 1 липня 2015 року зниклих без вісти дітей-біженців було 1 637 осіб [11].

Ч. Намонюк, зауважує, що Україна займає скромне 12-те місце серед держав, що є поставачальниками біженців до ЄС. Однак, є країни, у яких українські біженці перебувають на чільних позиціях або навіть лідирують у «рейтингу» шукачів притулку. Серед них – Чехія, Португалія та Естонія. Варто зазначити, що ці держави – серед найменш привабливих для біженців з Африки та Близького Сходу. Натомість у «найбільш популярних» країнах, – приміром, замощних Німеччині, Франції чи Великій Британії – частка заявок українців на притулок у загальній кількості є невеликою. З десяти країн-лідерів ЄС за кількістю шукачів притулку лише у двох – в Італії та Бельгії – вона трохи перевищує 3% [5, с. 103–104].

Українські біженці, подавши запит, майже напевно отримують відмову. Так, 78% усіх розглянутих заяв у 2014 р. не були задоволені, а статус біженців отримали лише 4% заявників. Для порівняння – для сирійських громадян імовірність надання притулку перевищує 90%. Причиною такого стану речей є те, що Україна не відповідає ключовій вимозі для задоволення заявок про притулок. Наші громадяни, зокрема переселенці з Донбасу, за бажання могли б залишитися в Україні без ризику для свого життя. Адже територія, де ведуться бойові дії охоплює лише невелику частину нашої держави, тому немає підстав надавати їм притулок у Євросоюзі [5, с. 103–104].

За даними Державної міграційної служби України станом на 01.04.2016 р. кількість іноземців та осіб без громадянства, яких визнано бі-

женцями в Україні становить 2448, з них: чоловіки 1668, жінки 762 особи [6].

Станом на 7 жовтня 2016 року виявлено 4592 нелегальних мігрантів щодо 4281 з них прийняте рішення про примусове повернення та щодо 224 – про примусове видворення.

Глава представництва МОМ в Україні Манфред Профазі зазначив, що сьогодні близько 21% потенційних трудових мігрантів з України погодилися б заради роботи в іншій країні перетнути кордон нелегально або працювати «під замком», віддавши роботодавцю свій паспорт» [10].

За даними цього опитування, у найближчому майбутньому 8% українців збираються покинути країну у пошуках роботи за кордоном. Це – приблизно три мільйони осіб, при чому чоловіків серед них приблизно удвічі більше, ніж жінок. 34% респондентів заявили, що не замислювалися про працевлаштування за кордоном, але у разі появи такої можливості готові її розглянути [10].

У трійку найбільш привабливих країн для українських трудових мігрантів потрапили Польща, Німеччина і Італія. За ними йде Росія, кількість бажаних влаштуватися на роботу у якій знизилася, порівняно із 2011 роком, на 6%. Замикають цей список Канада і Чехія [10].

Не зважаючи на правові механізми захисту основних прав та свобод людини, у світі процвітає торгівля людьми, а особливо уразливими категоріями є неповнолітні біженці, внутрішньо переміщені особи та особи, які шукають притулку.

Згідно з новою доповіддю ООН, 60% жертв торгівлі людьми – іноземці, які приїхали в країну, де були скоєні злочини. Велика частина з них – мігранти. В країнах Європи, Азії та Близького Сходу серед жертв торгівлі людьми зростає число осіб з Сирії, Іраку та Сомалі, 79% з них – жінки і діти – заявив представник Управління ООН з наркотиків і злочинності Д. Брандоліні [4].

У 2015 році нараховувалося 60 мільйонів біженців та вимушено переселених осіб, у Африці тисячі дорослих і дітей, змушених мігрувати, стають жертвами торгівців людьми.

Міжнародна організація з міграції (ІОМ) ООН протягом 10 місяців провела опитування понад 9 тис. мігрантів, які прибули в Європу на човнах по Середземному морю та заявила, що з них, понад 70% мігрантів, ставали жертвами торгівлі людьми, незаконної торгівлі органами і експлуатації праці. Майже три чверті респондентів зазначили, що під час транспортування вони знавали експлуатували.

Майже половина опитаних (49%), переважно мігрантів із Лівії знаходилися у заручниках з метою подальшого отримання викупу. Інша половина мігрантів повідомила, що під примусом зброєю їх примушували безоплатно працювати. Для інших, примусова праця була єдиним способом звільнення з полону і «бронювання» місця на човні в Європу. 6% заявили, що були свідками примусу осіб, які перебували в полоні та інших, до здачі крові, або продажу власних органів для оплати частини подорожі [1].

Так, для одних, механізм експлуатації жертв торгівлі людьми розпочинається ще в країні їхнього походження, відбувається в країнах-транзиті, та має всі шанси продовжуватися в країнах-призначення. Для інших, процес експлуатації

розпочинається у країнах їхнього призначення та може набувати різноманітних форм та проявів.

Так, сім'я біженців із Німеччини розмістила оголошення про продаж немовляти на інтернет-аукціоні e-Bay за 5 тисяч євро [7].

У Туреччині в прифронтових територіях та у таборах для сирійських біженців відбувається торгівля нареченими. Їх «купують» за півціни турецькі чоловіки у якості другої дружини на певний період часу.

В Україні спостерігаються загальносвітові тенденції зростання кількості потенційних жертв торгівлі людьми серед біженців, вимушених переселенців та осіб, які шукають притулку, як серед громадян України, так і іноземців.

За даними соціологічного опитування, проведеного компанією GfK Ukraine з нагоди Всесвітнього дня боротьби з торгівлею людьми, у 2012-2014 роках близько 40 тисяч українців потерпіли внаслідок торгівлі людьми, тоді як у 2009-2011 роках аналогічний показник становив близько 17 тисяч.

З січня 2000 року по червень 2015 року представництво Міжнародної організації з міграції в Україні надало допомогу понад 11200 постраждалим від цього явища [10].

Жителі прифронтових та тимчасово окупованих територій України поповнили групи ризику стати жертвами торгівлі людьми. Масове переміщення цих осіб з території проведення антитерористичної операції (близько 2 мільйонів осіб) до інших регіонів України, або ж за її межі, зумовило зростання серед вказаної категорії осіб жертв торгівлі людьми.

Так, житель Львівщини завербував і намагався відправити до Ізраїлю для сексуальної експлуатації трьох переселенців зі східних областей та одну місцеву мешканку.

Офіційна інформація щодо кількості випадків торгівлі людьми на тимчасово окупованих

територіях відсутня. За повідомленням МОМ, у 2015 році вона надала допомогу трьом особам, які постраждали від тортур і примусової праці на територіях Донбасу, що не контролюються українським Урядом.

Новим проявом торгівлі людьми в Україні є використання праці чоловіків та жінок із метою обслуговування потреб «терористів» під час збройних конфліктів: будівництво фортифікаційних споруд, копання траншей, приготування їжі або ж безпосередня участь у збройному конфлікті.

Однак, діти, як і раніше, є основними жертвами сучасних збройних конфліктів. Військові дії останнього десятиліття забрали життя близько двох мільйонів дітей (вони гинуть не лише унаслідок боїв, а й через недоїдання та хвороби, спричинені або загострені конфліктом), скалічили ще шість; близько 20 мільйонів дітей стали переселенцями чи біженцями, близько мільйона осиротіли [3]. Відсутні дані щодо кількості дітей, яких утримують у якості заручників, тих, що були викрадені або продані, піддані сексуальній експлуатації; найбільш уразливими є діти обох статей, які розлучені із сім'ями.

Висновки і пропозиції. Наслідком масової неконтрольованої міграції та переміщення осіб у 2014-2016 роках є міграційна криза та зростання динаміки випадків торгівлі людьми в Україні й світі. Потенційні жертви торгівлі людьми поповнилися новою групою ризику: біженцями, внутрішньо переміщеними особами та особами, які шукають притулку. З об'єктивних та суб'єктивних причини, вказані категорії осіб намагаються потрапити до розвинених країн та на шляху до мрії стають жертвами торгівлі людьми, рабських умов існування. Мінімізація ризиків стати жертвами торгівлі людьми вищезазначених груп є важливим завданням усього міжнародного співтовариства.

Список літератури:

1. 70% мігрантів у Європі ставали рабами і донорами органів, – ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2016/10/18/70_migrantiv_u_yevropu_stavaly_rabamy_i_donoramy_organiv_oon
2. Дослідження: 46 мільйонів людей у світі живуть у рабстві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk>
3. Кочеміровська О.О. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах. Аналітична записка / О.О. Кочеміровська. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1660/>.
4. Мазуренко А. Біженці можуть стати «живим товаром» – ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1606135-bizhentsi-mozhut-stati-zhivim-tovarovom-oon>
5. Намонюк Ч. Порівняльна характеристика міграційних загроз для країн ЄС через російський чинник: українські мігранти vs сирійські біженці // Переяславський літопис. – 2015. – Вип. 8. – С. 102-107, 103-104.
6. Показники діяльності ДМС за 1 квартал 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/statistichni-dani/2945-statystyka>
7. Сім'я біженців намагалась продати немовля на аукціоні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/simya_bizhentsiv_namagalas_prodati_nemovlya_na_auksion_i_n737375
8. Сотні дітей беженцев пропали без вести в Британії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vz.ru/news/2016/9/4/830516.html>
9. У світі нарахували близько 50 мільйонів дітей-біженців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2016/09/07/u_sviti_narakhuvaly_blyzko_50_milyoniv_ditey_bizhenciv
10. Центр новостей ООН, МОМ: в Украине на подъеме нерегулируемая миграция и растет угроза торговли людьми, 30 июля 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.refworld.org.ru/docid/55c08b804.html> [Accesado el 19 октября 2016]
11. Ярмолук О.У. Німеччині пропали без вісті близько 5 тисяч дітей біженців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaipress.info/uk/news/show/116830>

Раковская Ю.В.

Черкасский факультет
Национального университета «Одесская юридическая академия»

РАСТУЩАЯ УГРОЗА ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ ДЛЯ БЕЖЕНЦЕВ, ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ И ЛИЦ, ИЩУЩИХ УБЕЖИЩА

Аннотация

Исследованы отдельные аспекты растущей угрозы увеличения случаев торговли людьми среди беженцев, внутренне перемещенных лиц и лиц, ищущих убежища. Сосредоточено внимание на тенденции роста привлечения детей-беженцев, вынужденных переселенцев к торговле людьми как в Украине, так и мире в целом. В Украине под угрозой эксплуатации находятся как мужчины, так и женщины разных возрастов, находящиеся в различных условиях: как оставшиеся в зоне конфликта, так и те, кто его покинул и получил статус вынужденных переселенцев, беженцев или нелегальных мигрантов.

Ключевые слова: торговля людьми, нелегальная миграция, беженцы, вынужденные переселенцы, лица, ищущие убежища.

Rakovska Y.V.

Cherkasy Faculty
of the National University «Odesa Academy of Law»

THE GROWING THREAT OF HUMAN TRAFFICKING FOR REFUGEES, IDPS AND PERSONS SEEKING ASYLUM

Summary

Some aspects of the growing threat of increasing incidence of human trafficking among refugees, internally displaced persons and asylum seekers have been examined. The growing trends in the use of children-refugees, internally displaced persons in human trafficking in Ukraine and abroad have been emphasized. In Ukraine men and women of different ages being in different conditions, both, those remaining in the conflict zone and those who has left it and gained the status of internally displaced persons, refugees or illegal immigrants have been under the threat of exploitation.

Keywords: human trafficking, illegal migration, refugees, internally displaced persons, persons seeking asylum.

УДК 343.2.01

ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Северин А.Ю.

Запорізький національний технічний університет

Досліджено завдання кримінально-правової політики, які визначаються кримінально-правовою доктриною. Розкрито зміст і напрямки реалізації цих завдань. Визначено теоретичні та практичні проблеми реалізації завдань кримінально-правової політики, особливо через такі складові як притягнення до кримінальної відповідальності та покарання, а також криміналізацію та декриміналізацію суспільно-небезпечних діянь. На підставі дослідження завдань та врахування соціально-економічних, політичних та інтеграційних процесів, які відбуваються на сьогодні в Україні, визначено основні тенденції кримінально-правової політики на сучасному етапі розвитку держави. З'ясовано сутність та зміст кримінально-правової політики.

Ключові слова: принципи, завдання, функції, реалізація кримінально-правової політики, злочинність, запобігання, боротьба.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Державна політика боротьби зі злочинністю складається зі стратегічних напрямків, характерні риси яких обумовлені задачами, предметом та методами досягнення корисних для суспільства результатів. Кримінально-правова політика як складова політика держави у сфері боротьби зі злочинністю полягає у виробленні принципів, стратегії, головних завдань, форм і методів впливу на злочинність. Кримінально-правова політика включає правові засоби впливу на злочинність та її детермінанти, право застосовну та правоохоронну діяльність, заходи соціально-економічного, ідеологічного, культурологічного характеру.

Таким чином, питання в сфері визначення злочинного і боротьби з цим явищем є питаннями внутрішньої політики держави. Держава виробляє завдання, засоби, зміст, напрями цієї боротьби, тобто формує кримінально-правову політику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної політики, як відповідної науки або частини науки кримінального права розроблялися видатними мислителями і науковцями: Ч. Бекарія, Вольтером, Монтеск'є та іншими.

В Радянському Союзі розвиток кримінально-правової політики пов'язаний з такими вченими як, А.А. Герцензон, А.А. Піонтковський, М.Д. Шаргородський та іншими.

В Україні питаннями кримінально-правової політики займалися і займаються такі вчені як: Л.М. Багрій-Шахматов, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, В.К. Грищук, О.М. Джужа, О.М. Костенко, О.П. Литвин, О.М. Литвак, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, М.І. Панов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, П.Л. Фріс, В.І. Шакун та інші. Їх праці заклали теоретичні основи формування та розвитку науки кримінально-правової політики в Україні та лягли в основу окремих кримінально-правових концепцій.

Серед зарубіжних науковців, в чіх працях піднімалися питання визначення змісту, сутності або ж принципів чи завдань кримінальної правової політики можна назвати М.О. Беляєва, А.А. Герцензона, А.І. Коробєєва, Н.О. Лопашенко, П.М. Панченко та інші.

Питаннями розвитку кримінально-правової політики в частині визначення питань кримінальної відповідальності та кримінального по-

карання активно займаються такі науковці як Ю.В. Баулін та Т.А. Денисова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених проблемам кримінально-правової політики, в яких розглядаються важливі концептуальні питання, до цього часу недостатньо розкрито зміст і напрямки реалізації завдань кримінально-правової політики. Здійснені лише розробки окремих питань кримінально-правової політики в межах правової політики у сфері боротьби зі злочинністю. Визначення її задач дасть можливість накреслити комплекс проблем, які необхідно вирішити.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження завдань та основних напрямків реалізації кримінально-правової політики України.

Виклад основного матеріалу. Політика у сфері боротьби зі злочинністю в Україні покликана в кінцевому досягнути мети, яка в найбільш загальному вигляді може бути сформульована як зниження рівня злочинності в державі. Сьогодні наша держава й суспільство не ставить перед собою утопічної мети – викорінення злочинності, яка протягом десятиріч проголошувалась радянською ідеологією в якості основної мети її реалізації.

Політика у сфері боротьби зі злочинністю є одним із найвпливовіших інструментів, які здатні реально змінити рівень злочинності. Однак, як справедливо зауважує О. М. Литвак, «теорія кримінальної політики, навіть якщо й звільнити її від ідеологічних нашарувань, має внутрішні логічні протиріччя. Адже всяка політика, як мистецтво управління державними справами, стосується масових явищ, в даному разі сотень тисяч людей, які потрапили до тенет кримінальної юстиції» [1, с. 56].

В Україні, де криміногенна ситуація є надзвичайно загостреною, визначення напрямів і завдань кримінально-правової політики набуває особливого значення. Однак, як справедливо зауважив В.І. Шакун, «недосконалість системи вирішення складних соціально-економічних питань має чисельні свідчення. Проте важливішим виглядає те, що влада так і не спромоглася виробити, а наука залишилась осторонь, ефективну кримінальну політику. На жаль, сучасна кримінальна політика в цілому, і кримінально-правова політика зокрема, виглядає непослідовною, су-перечливою, нещирою, а нерідко відверто слаб-

кою. З одного боку, проголошується пріоритет захисту особи та її невід'ємних прав і свобод, оголошується низка заходів щодо протидії злочинності, а з другого – організована злочинність ще ніколи не відчувала себе настільки вільно, зухвало нехтуючи законом та експлуатуючи широкі верстви населення» [2, с. 52].

При цьому кожному з елементів (складових) політики у сфері боротьби із злочинністю притаманна відповідна роль, яка сприяє досягненню поставленої мети. Кримінально-правова політика становить серцевину політики у сфері боротьби зі злочинністю, оскільки визначає основні поняття, межі об'єкта впливу, об'єм, основні принципи і прийоми впливу на злочинність. Перед кримінально-правою політикою стоїть комплекс завдань, вирішення яких створює передумови для успішної діяльності всієї системи боротьби зі злочинністю.

Завдання кримінально-правої політики перебувають у таких сферах:

- у сфері визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання.

- у сфері визначення кола діянь, віднесених до категорії злочинних (питання криміналізації та декриміналізації).

- у сфері визначення оптимальних заходів впливу на винного пеналізація і депеналізація).

- у сфері запобігання злочинам методами кримінально-правового впливу (загальна й спеціальна превенція).

- у сфері взаємодії з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби із злочинністю.

У сфері визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання. Перед кримінально-правою політикою стоять завдання чіткого визначення підстав та меж кримінальної відповідальності, системи та порядку призначення покарання, оскільки від цього залежить визначення основних параметрів політики у сфері боротьби із злочинністю в цілому. В ході розробки та прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. в цьому напрямі зроблено чимало. Так, більш чітко визначено межі дії закону про кримінальну відповідальність в часі, просторі за національним та універсальним принципами; саме поняття злочину та його види, стадії розвитку умисного злочину; суб'єкт злочину, інститути осудності, обмеженої осудності; суттєво поглиблено нормативне визначення інституту співучасті у злочині; вперше закріплено інститут множинності злочинів; розширено перелік обставин, що виключають злочинність діяння; уперше виділено в окремий розділ інститут звільнення від кримінальної відповідальності; суттєво реформовано систему кримінальних покарань, порядок їх призначення та звільнення від покарання та його відбування; вперше в окремих розділах КК закріплені інститути судимості, примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, а також особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх.

Кримінальний закон містить можливість, а також виходить із необхідності його доцільного застосування в конкретних умовах суспільного розвитку. В рамках закону і на його основі необхідно забезпечити таку його реалізацію, яка є доцільною, повністю відповідає принципу закон-

ності й одночасно враховує вимоги життя. Так, закон передбачає можливість використання в боротьбі із злочинністю різних видів кримінального покарання. Покарання призначається в рамках санкції відповідної кримінально-правової норми, з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особи винного і обставин справи, пом'якшуючих і обтяжуючих покарання обставин. Водночас у конкретних соціальних умовах здійснюється певна загальна лінія в застосуванні тих або інших покарань, у співвідношенні кримінальних покарань і замінюючих мір і ін. [3, с. 11].

Досліджуючи питання призначення покарання науковці виділяють ряд теоретичних та практичних проблем, пов'язаних з дотриманням загальних засад призначення покарання та вимоги щодо досягнення мети покарання через застосування окремих видів покарання. Так, зокрема, звертається увага на той факт, що в новому КК, як і в КК 1960 р., збережена велика амплітуда між нижчими та вищими межами одного й того самого виду відносно визначеного покарання [4, с. 84].

Досить великою є також різноманітність основних видів покарань, які можуть бути альтернативно призначені за один і той же злочин. Наприклад санкції статей 132, 134 та багатьох інших містять по чотири основних видів покарання. Це на думку В.І. Антипова призводить до того, що «фактично в багатьох статтях Особливої частини КК України закон визначає не види і розмір покарання, а тільки перелік видів покарання за той чи інший вид злочину. При цьому по багатьом злочинах санкції статей Особливої частини взагалі виглядають зайвими – вони фактично повторюють види покарань та їх межі, встановлені Загальною частиною» [5, с. 84].

Наступне пріоритетне завдання кримінально-правої політики лежить у сфері визначення кола діянь, віднесених до категорії злочинних (криміналізація й декриміналізація). Актуальним завданням у вказаному напрямі є визначення критеріїв віднесення певних груп правопорушень до категорії злочинних і кримінально караних або виключення відповідних діянь з цього кола. Головне тут полягає у визначенні характеру і ступеня суспільної небезпеки, властивої тому або іншому виду правопорушення. Дійсно, тільки те, що, на думку законодавця, представляє небезпеку для інтересів суспільства, забороняється кримінальним законом і стає кримінально протиправним. Але кримінальна протиправність, хоча і виражає суспільну небезпеку діяння, має характер самостійної категорії.

Все більше уваги науковці приділяють питанням надмірної криміналізації діянь, наводять аргументи на користь більш обґрунтованих підстав криміналізації, тобто визнання того чи іншого діяння як злочину. Актуальними є питання відмежування злочину від інших правопорушень, зважаючи на той факт, що поряд з кримінальним законодавством, ті чи інші діяння передбачені в якості правопорушень (зокрема, адміністративних, дисциплінарних, корупційних тощо).

На відміну від кримінально-правових досліджень чинних норм і конкретних аспектів їх практичного застосування, наукові дослідження в галузі кримінально-правої політики покли-

кані вивчати і розробляти загальні питання діяльності держави по створенню і реалізації норм кримінального права, обумовленість і передумови відповідних змін і тенденцій кримінально-правової політики як частини кримінальної політики.

Протиправність як ознака злочину прямо пов'язана з криміналізацією суспільно-небезпечних діянь та декриміналізацією діянь, що втралили суспільну небезпеку. Питання визнання діяння злочинним (або, навпаки, виведення діяння з кола таких, які визнаються злочинними), асоціюються з кримінально-правовою політикою.

Як зазначають науковці, криміналізація виходячи з її сутності та мети є способом розв'язання важливих проблем – соціальних, економічних, політичних. З огляду на це їй має передувати ретельне і глибоке вивчення тих проблем, у результаті чого необхідно одержати чіткі і однозначні відповіді на ряд питань, зокрема, М.І. Мельник виділяє наступні:

1) Чи взагалі існує в даному випадку проблема, яка може бути розв'язана за допомогою криміналізації?

2) Чи є характер та ступінь шкідливості (небезпечності) достатнім для визнання його злочином?

3) Чи є необхідність у створенні нової кримінально-правової норми, яка б передбачала відповідальність за таке діяння (чи вичерпані інші можливі засоби для розв'язання цієї проблеми, чи придатні для її розв'язання кримінально-правові засоби і наскільки вони можуть бути ефективними)?

4) Як правильно зафіксувати у кримінальному законі сутність криміналізованого діяння (які істотні ознаки передбачити як обов'язкові)?

На його думку та й інших фахівців, «ігнорування цих питань взагалі чи одержання на них не достатньо чітких та обґрунтованих відповідей може потягти помилки у криміналізації діянь з усіма правовими, соціальними та іншими наслідками...» [6, с. 94].

При аналізі цього питання в першу чергу слід звернутися до кримінально-правової літератури і визначити зміст поняття криміналізація. В літературі можна натрапити на різні її визначення. Так, в юридичній енциклопедії дається наступне визначення криміналізації – (франц. – *criminalization*, від лат. *criminalis* – злочинний) – віднесення тих чи інших дій до злочинних, якщо раніше вони такими не вважалися, з визначенням у відповідній нормі Особливої частини кримінального закону конструктивних ознак складу злочину та можливого покарання за скоєння його. Зокрема, М.І. Хавронюк цілком сприймаючи таке визначення, пояснює криміналізацію як законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними та встановлення за них кримінальної відповідальності [7, с. 7].

В юридичній літературі можна зустріти різні визначення криміналізації, але на думку, наприклад, П.Л. Фріса, всі вони можуть бути зведені до двох відносно самостійних концепцій. Представники першої з них, трактуючи криміналізацію широко, розуміють під нею не тільки закріплення в законі ознак основних складів злочинів, а і зміни у санкціях норм Особливої частини КК в сторону їх підвищення, введення нормативних обмежень на застосування інститутів звільнен-

ня від кримінальної відповідальності та покарання, інші норми, які викликають небажані для суб'єкта наслідки, погіршують правове становище суб'єкта, посилюючи тим кримінальну відповідальність [8, с. 45].

Далі перейдемо до розгляду такого завдання кримінально-правової політики, як визначення оптимальних заходів впливу на винного (пеналізація і депеналізація). Якщо комплекс питань, пов'язаних із криміналізацією та декриміналізацією відповідних видів людської поведінки, повністю перебуває в компетенції законодавця, то сфера пеналізації (депеналізації) – більш широка.

Аналіз спеціальної літератури свідчить, що на сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінального законодавства такий напрям кримінально-правової політики як депеналізація злочинів набув у своєму розвитку нового поштовху. Це процес був на думку фахівців обумовлений тим, що вітчизняний і зарубіжний досвід застосування кримінального законодавства свідчить, з одного боку, про обмеженість можливостей покарання в досягненні мети загальної та спеціальної превенції, а з іншого – про значні матеріальні та духовні затрати, які пов'язані з застосуванням покарання. Вже досить давно висловлюються точки зору фахівців щодо обмеження негативних наслідків застосування покарання і вироблення якісно нових форм впливу на злочинну поведінку [9, с. 67].

Фахівці зазначають, що визначаючи поняття депеналізації злочинів, слід виходити з таких двох відправних моментів. По-перше, при депеналізації діяння продовжує залишатися злочином. Якщо ж діяння виключене з кола злочинних (декриміналізоване), або і не включалося до нього, то у першому випадку може йтися про депеналізацію лише як про необхідну складову частину декриміналізації, у другому – таке діяння виключає кримінальну відповідальність, а тому про депеналізацію йтися не може. По-друге, існує правова база для незастосування покарання до особи, яка вчинила злочин. При цьому, якщо розглядати покарання лише як складову частину право обмежень, в яких полягає кримінальна відповідальність особи, яка вчинила злочин.

Зіставлення судової й законодавчої депеналізації виступає надійним індикатором оцінки останньої. Так, якщо судова депеналізація фіксує суттєве зниження розміру та виду покарань порівняно з нормативною, це повинно бути оцінено як сигнал («червона картка») необхідності корегування закону в бік пом'якшення покарання.

Одним з найважливіших завдань кримінально-правової політики полягає у сфері запобігання злочинам методами кримінально-правового впливу. Соціальна обґрунтованість і чітке формулювання кримінально-правових норм, їх застосування на практиці, як відомо, сприяють попередженню злочинів як на загальному, так і на індивідуальному рівнях. Запобігання злочинам є одним з найважливіших завдань, що стоять перед кримінально-правовою політикою, яка перспективно спрямована на зменшення рівня злочинності в суспільстві.

Теоретичні розробки питання впливу кримінально-правової політики на злочинність дозволили сформулювати певне положення, яке полягає у тому, що загальнопопереджувальний потенціал

кримінального права полягає не у суворості покарання, а пов'язаний з його невідворотністю, з існуванням загрози його застосування.

Кримінально-правова політика спрямована на встановлення позитивної (перспективної) відповідальності, яка являє собою усвідомлення відповідальності перед суспільством, переконливості у необхідності суворого дотримання законів, в недопустимості вчинення злочинів та реалізації поведінки, яка заснована на цій установці.

Встановлюючи коло злочинних діянь, кримінально-правова політика впливає на свідомість громадян, виховує в них негативне ставлення до злочину як соціального явища, до особи, яка його вчинила.

Суттєве значення для запобігання злочинам мають і стимулюючі норми кримінального права, які покликані викликати у особи, яка вже стала на шлях скоєння злочинів і перебуває в постзлочинному стані (посткримінальна поведінка), намір відмовитися від подальшої злочинної поведінки, встати на шлях виправлення.

У сфері взаємодії з іншими елементами (складовими) кримінальної політики. Досягнення очікуваних наслідків у сфері боротьби зі

злочинністю можливе лише за умови чіткої взаємодії між всіма елементами політики у сфері боротьби із злочинністю.

Висновки і пропозиції. Кримінально-правова політика – є складовою всієї політики України. Звичайно, кримінально-правова політика перебуває у сфері внутрішньої політики держави і являє собою напрям боротьби зі злочинністю, який базується на застосуванні норм кримінального права. Не можна штучно відокремити українську політику боротьби зі злочинністю, наприклад, від зовнішньої політики боротьби з тероризмом, наркобізнесом, торгівлею людьми тощо.

Підсумовуючи аналіз завдань кримінально-правової політики слід зазначити, що вони перебувають у таких сферах як: визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання; визначення кола діянь, віднесених до категорії злочинних (питання криміналізації та декриміналізації); визначення оптимальних заходів впливу на винного пеналізація і депеналізація); запобігання злочинам методами кримінально-правового впливу (загальна й спеціальна превенція); взаємодії з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби із злочинністю.

Список літератури:

1. Литвак О.М. Держава і злочинність: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 304 с.
2. Шакун В.І. Влада і злочинність. – К.: Пам'ять століть, 1997. – 226 с.
3. Харитонов О. Поняття і ознаки публічних правовідносин // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1 (28). – С. 36-46.
4. Коляда П.В. Окремі аспекти практичного застосування Кримінального кодексу України // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.- практ. конф. [Харків] 25-26 жовтня 2001 р. / Редкол.: Сташис В.В. та ін. – К. – Х.: «Юрінком Інтер», 2002. – 272 с.
5. Антипов В.І. Щодо основних принципів визначення видів та розмірів покарань за Кримінальним кодексом України // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.- практ. конф. [Харків] 25-26 жовтня 2001 р. / Редкол.: Сташис В.В. та ін. – К.-Х.: «Юрінком Інтер», 2002. – 272 с.
6. Мельник М.І. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 94-98.
7. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. – К.: Істина, 2004. – 504 с.
8. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.
9. Гальперин И.М. Социальные и правовые основы депенализации // Сов. гос-во и право. – 1980. – № 3. – С. 60-68.

Северин А.Ю.

Запорожский национальный технический университет

ЗАДАЧИ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация

Исследованы задачи уголовно-правовой политики, которые определяются уголовно-правовой доктриной. Раскрыто содержание и направления реализации этих задач. Определены теоретические и практические проблемы реализации задач уголовно-правовой политики, особенно через такие составляющие, как привлечение к уголовной ответственности и наказания, а также криминализации и декриминализации общественно-опасных деяний. На основании задач исследования и учета социально-экономических, политических и интеграционных процессов, которые происходят сегодня в Украине, определены основные тенденции уголовно-правовой политики на современном этапе развития государства. Выяснено сущность и содержание уголовно-правовой политики.

Ключевые слова: принципы, задачи, функции, реализация уголовно-правовой политики, преступность, предотвращение, борьба.

Severin A.Yu.

Zaporizhzhya National Technical University

OBJECTIVES OF CRIMINAL-LAW POLITICS

Summary

Studied problem of criminal-law politics, determined criminal-law doctrine. The content and direction of these tasks are solved. Theoretical and practical problems of implementation tasks criminal-law politics are determined, especially through such components as criminal prosecution and punishment and criminalization and decriminalization socially dangerous acts. According to the research objectives and taking into account socio-economic, political and integrative processes occurring today in Ukraine, the main tendencies of criminal-law politics in the current development state are determined. It is found the essence and content of criminal-law politics.

Keywords: principles, task, functions, implementation of criminal-law politics, criminality, prevention, struggle.

УДК [378:34(094)](477)

ДЕЯКІ ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сілін Є.С.

Донбаський державний педагогічний університет

У роботі досліджуються чинні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність системи вищої освіти України. Акцент зроблено на правових колізіях у діючому законодавстві про вищу освіту, з якими стикаються працівники кадрової служби, економісти та ректорат вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації. Вказується на ряд недоліків діючих нормативно-правових актів. Зроблені висновки і пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання в сфері вищої освіти України.

Ключові слова: правова колізія, кадрова політика, Класифікатор професій, науково-педагогічний працівник, посада.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавство України у сфері вищої освіти базується на Конституції України і складається із низки законів України серед яких Закон України «Про вищу освіту» [1] та Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2] є основними нормативно-правовими документами, що регулюють діяльність системи вищої освіти. Закон «Про вищу освіту» спрямований на врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. Він встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб у суспільстві та держави у кваліфікованих фахівцях.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Правове регулювання суспільних відносин у сфері вищої освіти не обмежується лише Законом «Про вищу освіту». До першочергових завдань просування реформи вищої освіти слід віднести перегляд нормативної бази вищої освіти (накази Міністерства освіти і науки України, загальні Положення, стандарти, переліки спеціальностей і галузей знань та інше). Новий Закон «Про вищу освіту» обумовлює внесення змін та доповнень до чинного законодавства. На це прямо вказується у розділі XV «Прикінцеві та перехідні положення» цього Закону.

Не дивлячись на це, розробка нової нормативної бази вищої освіти йде дуже повільно. Більш того, прийняті навіть в останні декілька років Постанови Кабінету Міністрів України і накази Міністерства освіти і науки України далеко не завжди відповідають духу і букві Закону «Про вищу освіту». Також ми маємо говорити і про наявність недоліків та суперечностей у самому Законі «Про вищу освіту».

Мета статті. Наша робота ставить на меті дослідити правові колізії у діючому законодавстві про вищу освіту, з якими стикаються працівники кадрової служби, економісти та ректорат вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації. Задачі роботи полягають у наступному: розглянути особливості застосування Національного класифікатора України ДК 003: 2010 «Класифікатор професій» у кадровій політиці вищих навчальних закладів; означити існуючі суперечності у нормативно-правових актах про вищу освіту стосовно переліку посад науково-педагогічних працівників (на прикладі посади директора бібліотеки); визначити шляхи подолання виявлених правових колізіїв.

Виклад основного матеріалу. З 01 листопада 2010 року набрав чинності Національний класифікатор України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» (далі – Класифікатор професій) [3], затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та спо-

живчої політики від 28 липня 2010 року № 327. У розділі «Основні положення» Класифікатора професій передбачено, що на підприємствах, в установах і організаціях записи про роботу вносять в установленому порядку в трудові книжки працівників відповідно до професійних назв робіт, зазначених у Класифікаторі професій.

Порядок ведення, обліку, зберігання та видачі трудових книжок регулюється відповідно Кабінетом Міністрів України (постанова «Про трудові книжки працівників» від 27 квітня 1993 року № 301 [4]) та центральним органом виконавчої влади з питань праці (Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників [5]). Пунктом 2.14 цієї Інструкції передбачено, що записи про найменування роботи, професії або посади, на яку прийнято працівника, виконуються для робітників та службовців відповідно до найменування професій і посад, зазначених у Класифікаторі професій.

Таким чином, на законодавчому рівні закріплено обов'язковість використання норм Класифікатора професій у кадровій політиці підприємства. У разі порушення встановленого порядку ведення, обліку, зберігання та видачі трудових книжок посадові особи несуть дисциплінарну, а в передбачених законом випадках – іншу відповідальність.

Типові штатні нормативи бібліотек вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації [6] передбачають посаду «директор (завідувач) бібліотеки». Але у Класифікаторі професій [3] відсутня професія «директор бібліотеки», наявна лише така професія як «завідувач бібліотеки» (код 1229.6 керівники підрозділів у сфері культури, відпочинку та спорту). У той же час згідно з частиною 1 статті 55 Закону України «Про вищу освіту» [1] однією з основних посад науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації є посада «директор бібліотеки». Таким чином, діючий Закон «Про вищу освіту» містить посаду, яка відсутня в Класифікаторі професій.

Аналогічна проблема постає з посадами робітників, які здійснюють обслуговування та ремонт будинків і споруд вищих навчальних закладів. При складанні штатного розпису вищій навчальний заклад користується, зокрема, Міжгалузевими нормами чисельності робітників, що обслуговують громадські будівлі, затверджені наказом Міністра № 105 від 11.05.2004 [7] та наказом Міністерства освіти і науки України «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» від 26.08.2005 № 557 [8].

При порівнянні цих нормативно-правових актів між собою, та іншими, які також визначають посаду робітника з обслуговування й ремонту: Класифікатором професій та довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників (Випуск 87 «Житлове та комунальне господарство населених пунктів») [9], бачимо, що наказ Міністерства освіти і науки України № 557 [8] різко дисонує з іншими нормативно-правовими актами і по суті є майже вичерпним переліком посадових обов'язків відповідних працівників, з якими можна ознайомитися у Довіднику квалі-

фікаційних характеристик професій працівників, випуск 87 [9].

Розглянуті вище правові колізії між нормативно-правовими актами мають ряд негативних наслідків як для керівництва вищих навчальних закладів так і для самих працівників вишу, адже на підставі записів у трудовій книжці встановлюються загальний та страховий стаж, останній враховується під час призначення пенсій, наданні щорічних додаткових відпусток, укладенні договору про повну матеріальну відповідальність тощо.

З іншого боку, у ході перевірки суб'єктів господарювання державним департаментом нагляду за додержанням законодавства про працю зазвичай досліджуються такі питання: відповідність Класифікатору професій назв професій та посад, зазначених у штатних розписах; відповідність Класифікатору професій записів про роботу у трудових книжках працівників; наявність та відповідність нормам законодавства розроблених посадових інструкцій працівників. Виявлені порушення тягнуть за собою відповідальність роботодавця згідно до чинного законодавства України.

У законодавстві України категорія «науково-педагогічні працівники» вперше закріплена у Законі «Про освіту» від 23 травня 1991 р. [10], відповідно до статті 38 якого одним з основних видів діяльності вищих навчальних закладів є підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, а також атестація наукових та науково-педагогічних працівників.

На сьогодні діє низка переліків посад науково-педагогічних працівників, які містяться у наступних нормативно-правових актах: Закони України «Про вищу освіту» [1], «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2], постанови Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 963 «Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників» [11], від 4 березня 2004 р. № 257 «Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [12], від 14 квітня 1997 р. № 346 «Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам» [13], наказ Міністерства освіти і науки України від 26 вересня 2005 № 557 «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» [14].

У статті 55 Закону України «Про вищу освіту» [1] міститься уточнення: «повний перелік посад науково-педагогічних і педагогічних працівників вищих навчальних закладів установлюється Кабінетом Міністрів України». На виконання цієї статті ще у 2015 році розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження повного Переліку посад науково-педагогічних та

педагогічних працівників вищих навчальних закладів» [15], яку досі не прийнято. Як наслідок, під час нормативно-правового регулювання для науково-педагогічних працівників гарантій, пільг, компенсацій, в тому числі з оплати праці та пенсійного забезпечення, це призводить до неоднозначності застосування переліку, зокрема неправильного зазначення посад, неточностей посад за назвою, віднесення до науково-педагогічних працівників інших працівників, які не можуть бути віднесені до них. У зв'язку з цим особам, що виконують сторонню по суті роботу, безпідставно надаються пільги та компенсації, що встановлені для науково-педагогічних працівників, а науково-педагогічні працівники безпідставно позбавляються таких пільг і компенсацій.

Проілюструємо ці колізії норм законів на прикладі посади директора бібліотеки вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації.

У статті 55 Основні посади наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників вищих навчальних закладів та порядок їх заміщення Закону України «Про вищу освіту» [1] говориться: «1. Основними посадами науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів є:... 5) директор бібліотеки...» але у діючому Переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників [11], останні зміни до якого внесено 20 квітня 2016 року, посада директора бібліотеки так і не віднесена до посад науково-педагогічних працівників чи педагогічних працівників навчальних закладів!

Оскільки перевагу мають приписи законів як нормативно-правових актів, що наділені верховенством і вищою юридичною силою, то, на перший погляд, директор бібліотеки є науково-педагогічним працівником, але, пункт 3 статті 55 Закону «Про вищу освіту» [1] покладає визначення повного переліку посад науково-педагогічних і педагогічних працівників вищих навчальних закладів на Кабінет Міністрів України. Тому директор бібліотеки вищого навчального закладу не є науково-педагогічним працівником.

Як наслідок, значно погіршується соціально-економічний стан директора бібліотеки вищу, оскільки може бути невірно обчислено страховий стаж такого працівника, а зважаючи на те, що відповідних змін до постанов Кабінету Міністрів

України від 14 квітня 1997 року № 346 [13] та від 14 червня 2000 р. № 963 [11] досі не внесено, на сьогодні тривалість щорічної основної відпустки такого директора становить 24 календарних дні, а додатково за ненормований робочий день, яка надається на загальних підставах, – до 7 календарних днів.

Висновки і пропозиції. Для подолання виявлених правових колізій у діючих нормативно-правових актах вищої освіти необхідно:

1. Внести зміни у Національний класифікатор України ДК 003: 2010 «Класифікатор професій» стосовно посади «завідувач бібліотеки» (код 1229.6), шляхом заміни її на нову – «директор (завідувач) бібліотеки» (код 1229.6);

2. Внести зміни у наказ Міністерства освіти і науки України «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» № 557 від 26 серпня 2005 р. стосовно посади «робітники I–VI кваліфікаційних розрядів, зайняті: ремонтом та обслуговуванням водопровідних та каналізаційних систем, ремонтом та виготовленням меблів та інших виробів з деревини, ремонтом та виготовленням взуття, експлуатацією та обслуговуванням котелень; ремонтом та обслуговуванням технологічного обладнання та електрообладнання; у будівництві, на ремонтно-будівельних і ремонтно-монтажних роботах, та робітники навчально-виробничих (навчальних) майстерень» шляхом заміни її на нову «робітник з комплексного обслуговування й ремонту будинків»;

3. Прискорити прийняття проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження повного Переліку посад науково-педагогічних та педагогічних працівників вищих навчальних закладів».

У ході реформування вищої освіти велику увагу треба приділяти попередженню колізій у законодавстві – заходам, що дозволяють запобігти появі колізій ще на стадії підготовки, прийняття та введення в дію нормативних актів до набуття ними чинності. Важливе значення для попередження колізій має суворе додержання правил законодавчої техніки, наприклад, послідовне узгодження проєктованих норм із системою чинних норм права.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19/>.
3. Національний класифікатор України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dk003.com/>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про трудові книжки працівників» від 27.04.1993 № 301 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/301-93-%D0%BF>
5. Наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.1993 № 58 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93>
6. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Типові штатні нормативи бібліотек вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації» від 27.09.2012 № 1058 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1730-12>
7. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України «Міжгалузеві норми чисельності робітників, що обслуговують громадські будівлі (будівлі управління, конструкторські і проєктні організації)» від 11.05.2004 № 105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart72/idx72479.htm>

8. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» від 26.08.2005 № 557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05>
9. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jobs.ua/ukr/dkhp/>.
10. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників» від 14.06.2000 № 963 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF>
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 04.03.2004 № 257 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/257-2004-%D0%BF>
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам» від 14.04.1997 р № 346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/346-97-%D0%BF>
14. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» від 26.09.2005 № 557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05>
15. Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження повного Переліку посад науково-педагогічних та педагогічних працівників вищих навчальних закладів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aphd.ua/povnyi-perelik-posad-naukovo-pedahohichnykh-ta-pedahohichnykh-pratsivnykiv-vnz/>.

Силин Е.С.

Донбасский государственный педагогический университет

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ КОЛЛИЗИИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В работе исследуются действующие нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность системы высшего образования Украины. Акцент сделан на правовых коллизиях в действующем законодательстве о высшем образовании, с которыми сталкиваются работники кадровой службы, экономисты и ректорат высшего учебного заведения III – IV уровней аккредитации. Указывается на ряд недостатков действующих нормативно-правовых актов. Сделаны выводы и предложения по совершенствованию правового регулирования в сфере высшего образования Украины.

Ключевые слова: правовая коллизия, кадровая политика, Классификатор профессий, научно-педагогический работник, должность.

Silin E.S.

Donbass State Teacher's Training University

SOME LEGAL CONFLICTS IN HIGHER EDUCATION

Summary

The paper investigates the existing normative-legal acts regulating the activities of the higher education system of Ukraine. The focus was on legal collisions in the existing legislation on higher education faced with human resources and university administration of higher educational establishment. Specified on the row of lacks of operating normatively-legal acts. The done conclusions and suggestions are in relation to perfection of the legal adjusting in the sphere of higher education of Ukraine.

Keywords: legal collision, HR policy, Classifier of professions, scientific and pedagogical staff, position.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ

Снітко А.І.

Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У даній статті розглядаються проблемні питання у розвитку нормативно-правової бази у сфері сільського туризму. Обґрунтовуються диференціація визначень екологічний (зелений) туризм та сільський туризм. Звертається увага на існуючі нормативно-правові акти та національні стандарти України, якими треба керуватись при наданні суб'єктами господарювання послуг у сфері сільського туризму. Також, уточнено питання визначення причин виникнення прогалин у законодавстві при підготовці фахівців у сфері сільського туризму. Пропонуються шляхи подолання виявлених проблем.

Ключові слова: сільський туризм, екологічний (зелений) туризм, сільський зелений туризм, туризм, туристична сфера.

Постановка проблеми. Головною проблемою у забезпеченні діяльності суб'єктів господарювання у сфері туризму є відсутність єдиного розуміння поняття «сільський туризм». Оскільки чітко на законодавчому рівні дане питання не визначене, що в свою чергу, провокує на створення низки непорозумінь та правових колізій. Також відсутність повного, чіткого та однозначного визначення даної дефініції призводить до стримання розвитку соціально-економічної сфери села, гальмування комплексного розвитку сільських територій та неможливості диверсифікації джерел доходів сільського населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження сфери сільського туризму зробили, такі відомі українські вчені як: А.М. Статівка «Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні», А.М. Статівка «Про поняття і принципи соціального розвитку села в Україні», О.В. Гафурова «До визначення інституту соціального розвитку села», О.В. Гафурова «Загальна характеристика відносин у сфері соціального розвитку села», О.Г. Бондар «До питання про зміст інституту правового регулювання соціального розвитку села», В.В. Латишева «До питання формування правового інституту та інституту законодавства житлово-комунального господарства на селі», М.Я. Ващишин. «Правові засади соціального розвитку села», М.М. Чабаненко, «Право соціального розвитку села як підгалузь аграрного права», проте, навіть у наведених роботах можна спостерігати відсутність єдиного розуміння поняття сільський туризм, а також концептуального підходу до його комплексного розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не вирішеними залишаються питання:

щодо визначення та розмежування понять «сільський туризм» та «екологічний (зелений) туризм»; якими нормативно-правовими актами керуватись при здійсненні туристичної діяльності у вигляді надання послуг у сфері сільського туризму; відсутності у Класифікаторі професій – професії зі сфери сільського туризму.

Завдання статті. Головним завданням зазначеної статті є дослідження нормативно-правових засад розвитку і становлення сільського туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. По-перше, відповідно до ст. 6 Закону України «Про туризм» одним з основних пріоритетних напрямків державної політики в галузі туризму є: розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму [1]. Водночас, у сучасному праві існують певні розбіжності щодо вживання термінів «сільський туризм», «екологічний (зелений) туризм», а також у сучасній науковій літературі часто зустрічається термін «сільський зелений туризм».

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про туризм» залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: екологічний (зелений) та сільський.

Відповідно до абз. 2 п. 1 Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32, Мінприроди є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки [2].

У п. 3 зазначеного Положення основними завданнями Мінприроди передбачено забезпечення формування державної політики у сфері організації, охорони та використання природно-заповідного фонду і реалізація державної політики у сфері організації, охорони та використання природно-заповідного фонду.

Згідно з абз. 1, 2 і 3 ст. 5 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» завдання, науковий профіль, характер функціонування і режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначаються у положеннях про них, які розробляються відповідно до цього Закону, і затверджуються:

1) центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища – щодо територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;

2) органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища на місцях, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середови-

ща – щодо територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення [3].

У п. 1 розділу I Переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1913, визначено послуги, пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної діяльності на території установ природно-заповідного фонду:

1) екскурсії маркованими маршрутами, екологічними стежками, на виставки, до музеїв, еколого-просвітницьких центрів, засновниками яких є зазначені установи;

2) екскурсії до карстових печер [4].

Крім того, відповідно до п. 1 розділу II вищезгаданої постанови зазначеними установами можуть надаватися послуги, пов'язані із створенням умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду:

1) короткостроковий відпочинок (розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально облаштованих та відведених для цього місцях);

2) любительське (спортивне) рибальство;

3) прогулянка (подорож) на велосипеді, на конях;

4) полювання;

5) спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах;

6) подорож на яхті, катання на човнах, водних лижах, віндсерфінг.

Відповідно до пп. 39 п. 4 Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1119, Мінагрополітики відповідно до покладених на нього завдань бере участь у формуванні та реалізації бюджетної, цінової, лізингової, інноваційної, інвестиційної, страхової, гендерної політики, політики у сфері інформатизації та технічного захисту інформації, сільського туризму [5].

Оскільки питання послуг із екологічного (зеленого) туризму входять до компетенції Мінприроди України, а питання зі сфери сільського туризму входять до компетенції Мінагрополітики України, а отже ці поняття відрізняються на рівні суб'єктів господарювання, які надають послуги у зазначених сферах туризму.

Головною особливістю і сільського і екологічного (зеленого) туризмів є екологічна складова у наданні послуг. В той же час якщо брати за територіальною ознакою, то можна стверджувати, що послуги сільського туризму можуть надаватися лише у сільській місцевості, а послуги зеленого туризму – у місцевості, що вважається екологічно-чистою, яка в свою чергу не обов'язково може бути у сільській місцевості.

Також, якщо взяти історичний аспект, то ми бачимо, що серед основних передумов зародження екотуризму провідну роль займало посилення через масовість туризму, антропогенного навантаження на природні і культурно-історичні туристські ресурси.

Основною причиною, що обумовила активізацію розвитку сільського туризму, була складна економічна ситуація в 70-х рр в аграрній сфері більшості країн Європи, що обумовила пошук но-

вих, «поза аграрних» сфер зайнятості сільських мешканців [6].

Аналізуючи вищенаведене можна зробити висновок, що екологічний (зелений) туризм це ширше поняття ніж сільський туризм, а не тож саме йому.

А поняття «сільський зелений туризм» на теренах України з'явилося з появою у 1996 році Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

Тим паче, крім як у ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» більш ніде не зустрічається. Оскільки зазначений закон не туристичного профілю, то його треба привести у відповідність до Закону України «Про туризм», тому що дефініція «сільський зелений туризм» не відповідає профільному чинному законодавству.

По-друге, відповідно до зазначеної ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільсько-господарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [7].

Члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах встановленого правового господарського порядку, дотримуючись вимог цього Закону, законів України, інших нормативно-правових актів.

Діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності.

Згідно з абз. 1 ст. 5 Закону України «Про туризм» учасниками відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, є юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування) чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства (туристи, екскурсанти, відвідувачі та інші), в інтересах яких здійснюється туристична діяльність.

Тобто, члени особистого селянського господарства є учасниками відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності.

Але існують певні не порозуміння щодо нормативно-правового підґрунтя здійснення зазначеної туристичної діяльності. Оскільки, згідно з п. 2 Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 № 297, готелі та інші об'єкти, призначені для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) (далі – засоби розміщення), поділяються на:

колективні – засоби розміщення загальною кількістю місць 30 або більше, в яких надають місце для ночівлі в кімнаті чи іншому приміщенні і за які справляється плата за встановленими цінами;

індивідуальні – житло, в якому за плату або безоплатно надається обмежена кількість місць (менш як 30). У такому засобі одиниці розміщення (кімнати, житло) повинні бути відокремлені одна від одної [8].

Відповідно до розділу 6 Національного стандарту України ДСТУ 4527:2006 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення» до індивідуальних засобів розміщення відноситься сільський будинок [9].

Згідно з п. 6.11 зазначеного Національного стандарту України сільський будинок – приватний будинок на території особистого селянського господарства, де можуть надавати послуги харчування або умови для самостійного готування їжі переважно із продуктів особистого селянського господарства.

Крім того, п. 4.3 Національного стандарту України ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги» визначено, що до індивідуальних засобів розміщення відносять власне житло, в якому за плату або безоплатно надають обмежену кількість місць; у цьому разі всі одиниці розміщення (кімната, житло) є незалежні і їх займають туристи або господарі, які використовують це житло протягом обмеженого проміжку часу як другий будинок або будинок для відпочинку (дачу) [10].

Відповідно до п. 3.27 Національного стандарту України ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація» домова кухня – заклад ресторанного господарства, призначений виготовляти продукцію власного виробництва і продавати її домашнім господарствам. (Примітка. Приймає від споживачів замовлення на кулінарну продукцію, булочки і борошняні кондитерські вироби, організує консультації з питань готування їжі, може організовувати споживання їжі на місці) [11].

Отже, при здійсненні туристичної діяльності у вигляді надання послуг у сфері сільського туризму, треба зважати на зазначені нормативно-правові акти та національні стандарти України.

По-третє, вважаємо за доцільне констатувати, що у Класифікаторі професій відсутні професії зі сфери сільського туризму, хоча у деяких Вищих навчальних закладах готують за напрямом підготовки фахівців з розвитку сільського туризму за кодом 3414 [12]. Зазначений код відповідає професії – Інструктор оздоровчо-спортивного туризму (за видами туризму), що передбачає набуття, відповідних кваліфікаційних вимог. Але у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників не має кваліфікаційної характеристики для Інструктора оздоровчо-спортивного туризму (за видами туризму) [13].

У Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників, затвердженого наказом Державного комітету України з питань фізичної культури і спорту від 17.10.2002 № 2264, погодженого Міністерством праці та соціальної політики України, Випуск 85 «Спортивна діяльність», можна знайти кваліфікаційну характеристику лише до професії «Інструктор-методист з туризму», а саме:

1. Завдання та обов'язки. Організовує та проводить навчально-тренувальну роботу, підготовку туристів до походу та планові туристич-

ні походи із закріпленими за ним туристськими групами. Здійснює контроль у поході за станом здоров'я туристів, темпом руху, правильним харчуванням, додержанням вимог санітарної гігієни, організацією биваків, рівномірним розподілом вантажу між туристами та дотриманням ними правил та вимог з охорони природи. На маршруті інформує туристів про природні, етнографічні, культурні та інші пам'ятки району подорожі. Забезпечує виконання правил та норм безпеки членами туристської групи, чистоту і порядок на биваку, точне дотримання установлених для даного маршруту траси і графіка руху. Інформує за допомогою переносних засобів радіозв'язку відповідні туристичні організації про пересування групи.

2. Повинен знати: організацію туристських походів і практику їх проведення в обсязі програми підготовки інструктора з туризму; основи краєзнавства; траси туристських маршрутів; вимоги правил та норм безпеки туристів у поході; правила надання долікарської медичної допомоги; особливі правила, встановлені для заповідників та лісництв; правила радіообміну.

3. Кваліфікаційні вимоги:

– Старший інструктор-методист з туризму: неповна вища освіта (молодший спеціаліст). Підвищення кваліфікації. Стаж роботи за професією інструктора-методиста з туризму – не менше 2 років.

– Інструктор-методист з туризму: неповна вища освіта (молодший спеціаліст) або повна загальна середня освіта, спеціальна курсова підготовка. Без вимог до стажу роботи.

Така невідповідність обумовлена тим, що даний випуск довідника був розроблений згідно з Класифікатором професій ДК 003-95, а до нового класифікатора вимоги по даній професії не розроблялись.

Виходячи з вищезазначеного, доцільно звернути увагу на актуальність практичної підготовки спеціалістів у сфері сільського туризму, що має бути забезпечено в процесі отримання освіти за відповідною кваліфікацією в навчальних закладах.

Висновки і пропозиції. Враховуючи викладене та з метою розвитку та розширення нормативно-правової бази в сфері сільського туризму потрібно:

– внести зміни до статті 4 Закону України «Про туризм», а саме: дати визначення поняттю «сільський туризм»;

– внести зміни до статті 1 Закону України «Про особисте селянське господарство», а саме: привести у відповідність до галузевого закону терміни та визначення.

– додати професію «фахівець з розвитку сільського туризму» у Класифікатор професій та розробити кваліфікаційні вимоги до неї;

– розробити та затвердити на рівні Уряду нормативно-правовий документ, який би сприяв розвитку сільського туризму в Україні, наприклад, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження заходів щодо прискорення розвитку сільського туризму», спланувавши у ньому забезпечення комплексу заходів розвитку сільського туризму, створення механізму заохочення сільського населення до діяльності в сфері сільського туризму, сприяння розвитку несіль-

ськогосподарського підприємництва на селі, підвищення життєвого рівня сільського населення, стимулювання розвитку соціально-економічної сфери села, комплексного розвитку сільських територій та диверсифікації джерел доходів сільського населення. Оскільки відповідно до пп. 7 п. 1 ст. 16 Закон України «Про зайнятість населення» Держава забезпечує реалізацію політики у сфері зайнятості населення шляхом розвитку сільського аграрного туризму [14].

Прийняття змін до зазначених правових актів сприятиме створенню механізму державної підтримки сільського туризму, надасть можливість для забезпечення економічних засад розвитку та діяльності сільського населення у сфері організації відпочинку на селі, а також дозволить підвищити ефективність державної політики щодо соціально-економічного розвитку сільських територій та інфраструктури, сприятиме диверсифі-

кації зайнятості громадян, які проживають в сільській місцевості та підвищенню рівня їх доходів.

Також, вважаємо за доцільне системно проаналізувати комплексний характер заходів забезпечення стимулювання розвитку соціальної та економічної сфери туризму в Україні, наприклад розробивши план заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2018-2023 роки та затвердивши його розпорядженням Кабінету Міністрів України.

Проте, для здійснення зазначених кроків у розвитку сільського туризму спочатку треба чітко розмежувати поняття «сільського туризму» та «екологічного (зеленого) туризму», затвердивши на законодавчому рівні повне, чітке та однозначне визначення даних дефініцій. Оскільки без розуміння предмета дослідження не можна забезпечити його розвиток, що веде до появи нових правових колізій.

Список літератури:

1. Про туризм. Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
2. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF>
3. Про природно-заповідний фонд України. Закон України від 16.06.1992 № 2456-ХІІ // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>
4. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1913 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1913-2000-%D0%BF>
5. Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1119 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-%D0%BF>
6. Лужанська Т. Ю., Махлинець С. С., Тебляшкіна Л. І. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи: Навчальний посібник / За редакцією д. г. н., професора Волошина І. М. – К.: Кондор, 2008. – 385 с.
7. Про особисте селянське господарство. Закон України від 15.05.2003 № 742-IV // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>
8. Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання). Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 № 297 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF>
9. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення: ДСТУ 4527:2006 – [Чинний від 2006-04-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 98 с. – (Національні стандарти України).
10. Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги: ДСТУ 4268:2003 – [Чинний від 2003-06-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2003. – 87 с. – (Національні стандарти України).
11. Заклади ресторанного господарства. Класифікація: ДСТУ 4281:2004 – [Чинний від 2004-04-03]. – К.: Держспоживстандарт України, 2004. – 98 с. – (Національні стандарти України).
12. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010. Затверджено і надано чинності наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327.
13. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 85 «Спортивна діяльність». Затверджено наказом Державного комітету України з питань фізичної культури і спорту від 17.10.2002 № 2264, погодженого Міністерством праці та соціальної політики України.
14. Про зайнятість населення. Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
15. Статівка А. М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні: монографія / А. М. Статівка. – Х.: Право, 2007. – 208 с.
16. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко та ін. – Х.: Вид-во «ФІНН», 2010. – 240 с.
17. Статівка А. М. Про поняття і принципи соціального розвитку села в Україні / А. М. Статівка // Актуальні питання реформування правової системи України: Зб. ст. за матер. V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Луцьк, 30–31 травня 2008 р. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – С. 386–389.
18. Гафурова О. В. Загальна характеристика відносин у сфері соціального розвитку села / О. В. Гафурова // Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних відносин і природокористування в Україні та країнах СНД: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 вересня 2010 р., м. Луцьк). – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. – С. 90–93.
19. Бондар О. Г. До питання про зміст інституту правового регулювання соціального розвитку села / О. Г. Бондар // Правові проблеми залучення інвестицій у сільське господарство та соціальну сферу села: матер. міжнар. наук.-практ. конф. – К.: ІДП НАН України, 2007. – С. 67–70.
20. Гафурова О. В. До визначення інституту соціального розвитку села / О. В. Гафурова // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. – К.: Видавничий центр НУБіП України, 2012. – С. 69–72.

21. Латишева В. В. До питання формування правового інституту та інституту законодавства житлово-комунального господарства на селі / В. В. Латишева // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (25 травня 2011 р., м. Київ). – К.: Вид-во географ. літератури «Обрії», 2011. – С. 113–115.
22. Ващишин М. Я. Правові засади соціального розвитку села / М. Я. Ващишин // Правові проблеми залучення інвестицій у сільське господарство та соціальну сферу села: матер. міжнар. наук.-практ. конф. – К.: ІДП НАН України, 2007. – С. 75–78.
23. Чабаненко, М. М. Право соціального розвитку села як підгалузь аграрного права [Текст] / М. М. Чабаненко // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5-7 червня 2014 р. / Ред. кол.: В. С. Венедіктов, А. М. Куліш, М. М. Бурбіка; За ред.: В. С. Венедіктова, А. М. Куліша. – Суми: СумДУ, 2014. – С. 100-104.

Снитко А.И.

Институт последипломного образования

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В СФЕРЕ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемные вопросы в развитии нормативно-правовой базы в сфере сельского туризма. Обосновываются дифференциация определений экологический (зеленый) туризм и сельский туризм. Обращается внимание на существующие нормативно-правовые акты и национальные стандарты Украины, которыми надо руководствоваться при предоставлении субъектами хозяйствования услуг в сфере сельского туризма. Также, уточнены вопросы определения причин возникновения пробелов в законодательстве при подготовке специалистов в сфере сельского туризма. Предлагаются пути преодоления выявленных проблем.

Ключевые слова: сельский туризм, экологический (зеленый) туризм, сельский зеленый туризм, туризм, туристическая сфера.

Snitko A.I.

Institute of Continuing Education

Taras Shevchenko National University of Kiev

LEGAL PRINCIPLES MAINTENANCE OF ACTIVITY BUSINESS ENTITIES IN THE FIELD OF RURAL TOURISM

Summary

This article discusses the issues in the development of the legal framework in the field of rural tourism. Substantiated differentiation definitions eco tourism and rural tourism. Attention is paid to existing regulations and national standards of Ukraine, which should guide the provision of services entities in the field of rural tourism. Also, a specification determining causes of gaps in the legislation for training specialists in the field of rural tourism. Ways to overcome the problems identified.

Keywords: rural tourism, eco (green) tourism, rural green tourism, tourism, tourism industry.

УДК 347.736

ВИВЕДЕННЯ НЕПЛАТОСПРОМОЖНИХ БАНКІВ З РИНКУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ УПОВНОВАЖЕНИХ СУБ'ЄКТІВ СИСТЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Швагер О.А.

Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Стаття присвячена дослідженню питання участі Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у правовідносинах щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку. Визначено суб'єктний та об'єктний склад правовідносин неплатоспроможності. Розкрито структуру фінансово-правового статусу уповноважених суб'єктів системи гарантування (страхування) вкладів фізичних осіб та визначено їх місце в системі суб'єктів державного управління. Проведено аналіз норм чинного законодавства, які характеризують фінансово-правову компетенцію Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Розкрито питання співвідношення окремих елементів компетенції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Ключові слова: неплатоспроможність банку, банківська система, банк, фінансово-кредитна установа, виведення неплатоспроможного банку з ринку.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день системи страхування вкладів існують у 104 країнах світу. Кожна з них має свої особливості організації та діяльності безпосередньо. Проте спільним для кожної є взаємодія між суб'єктами системи, яка виявляється у розподілі повноважень, прав та обов'язків між ними, закріплена на законодавчому рівні.

Особливо важливим виявляється питання визначення правового статусу уповноважених суб'єктів системи гарантування (страхування) вкладів, оскільки в залежності від їх функціональних можливостей залежить стабільність банківської системи та швидкість реакції ринку на виникнення кризових ситуацій, в тому числі появи неплатоспроможних банків.

Метою даної статті є аналіз існуючих підходів до розуміння поняття «виведення неплатоспроможних банків з ринку», а також визначення теоретичних та практичних положень взаємодії суб'єктів системи гарантування вкладів фізичних осіб в Україні щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження є наукові праці українських і зарубіжних учених: Є.О. Алісова, Я.О. Берназюка, С.В. Безвуха, А.А. Богомолова, М.І. Бухтїк, Л.К. Воронової, М.М. Євстратенка, С.В. Запольського, А.Т. Ковальчука, Д.Ю. Колчанова, Т.А. Латковської, О.А. Лукашева, Т.В. Мазур, І.Г. Маласаєвої, А.Т.А. Мах, О.А. Музики-Стефанчук, М.В. Комісарової, А.А. Нечай, В.І. Огієнка, О.П. Орлюк, Т.О. Пахаліної, Д.М. Рудова, Л.А. Савченко, А.І. Сироти, О.В. Турбанова, С.О. Устимової, В.Д. Чернадчука, М.Ю. Яковчука та інших.

Виклад основного матеріалу. Функціонування системи гарантування вкладів має чітку мету, яка прописана в статті 1 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» – це захист прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи України, стимулювання залучення коштів у банківську систему України, забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків [1].

Досягнення зазначеної вище мети, на нашу думку, можливе лише за умови ефективної взаємодії між всіма суб'єктами банківської системи.

Зокрема, особливої уваги заслуговує, характеристика взаємодії між Фондом гарантування вкладів фізичних осіб в Україні (далі – ФГВФО) та Національним банком України (далі – НБУ) в забезпеченні стабільності банківської системи, а також як наслідок правовідносин, які виникають внаслідок такої взаємодії.

З однієї сторони це такі правовідносини, які виникають у зв'язку з реалізацією ФГВФО та НБУ своїх функцій у сфері забезпечення прав вкладників, з другої – правовідносини, які виникають в зв'язку з тим, що обидва вони наділені та реалізують свої повноваження у зв'язку з виведенням неплатоспроможних банків з ринку.

Відповідно, перші мають охоронний характер, тоді як відносини неплатоспроможності – регулятивний та охоронний.

Правовідносини неплатоспроможності банків – це врегульовані нормами права відносини, які виникають між Національним банком України, Фондом гарантування вкладів фізичних осіб і неплатоспроможним банком з приводу введення, здійснення та припинення тимчасової адміністрації, тобто з приводу організації виведення неплатоспроможного банку з ринку із застосуванням встановлених законодавством способів у межах здійснення процедури тимчасової адміністрації або його ліквідації внаслідок визнання неплатоспроможним [2, с. 22].

Статтею 76 Закону України «Про банки та банківську діяльність» визначено обов'язок Національного банку України прийняти рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних у разі настання хоча б однієї з підстав:

1) неприведення банком своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, після віднесення його до категорії проблемних, але не пізніше ніж через 180 днів з дня визнання його проблемним;

2) зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом

та/або нормативно-правовими актами Національного банку України;

3) невиконання банком протягом п'яти робочих днів поспіль двох і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами та/або встановлення фактів невідомості в бухгалтерському обліку документів клієнтів банку, що не виконані банком у встановлений законодавством строк, після віднесення банку до категорії проблемних;

5) виявлення фактів здійснення банком після віднесення його до категорії проблемного операцій (крім нарахування відсотків за вкладами, отримання клієнтами банку заробітної плати, аліментів, пенсій, стипендій, інших соціальних, державних виплат), оформлення (переоформлення) договорів, внаслідок яких зобов'язання перед фізичними особами в межах гарантованої суми відшкодування збільшуються за рахунок зменшення зобов'язань перед фізичними особами, які перевищують гарантовану суму відшкодування, та/або зобов'язань перед фізичними особами, які не підпадають під гарантії Фонду гарантування фізичних осіб, та/або юридичними особами;

6) невиконання банком, віднесеним до категорії проблемного, розпорядження, рішення Національного банку України (у тому числі про застосування заходів впливу/санкцій) та/або вимоги Національного банку України щодо усунення порушень банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України протягом визначеного Національним банком України строку.

Національний банк України не пізніше дня, наступного за днем прийняття рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, повідомляє про це рішення Фонд гарантування вкладів фізичних осіб для вжиття ним заходів, передбачених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [3].

Так, юридичним фактом виникнення правовідносин неплатоспроможності, вбачаємо, є рішення Національного банку України (далі – НБУ) про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

На нашу думку, прийняття зазначеного вище рішення слід вважати першим етапом процедури визнання банку неплатоспроможним, саме на цьому етапі відбувається вступ Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд) у правовідносини неплатоспроможності. Саме в цей часовий проміжок відбувається перехід функцій від НБУ до Фонду в частині здійснення банківського нагляду.

Стаття 34 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі – Закон) визначає, що Фонд розпочинає процедуру виведення неплатоспроможного банку з ринку не пізніше наступного робочого дня після офіційного отримання рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних. Виконання цієї функції стає можливим за рахунок отримання наступних повноважень:

1) вчиняти будь-які дії та приймати рішення, що належали до повноважень органів управління і органів контролю банку;

2) укладати від імені банку будь-які договори (вчиняти правочини), необхідні для забезпечен-

ня операційної діяльності банку, здійснення ним банківських та інших господарських операцій, з урахуванням вимог, встановлених цим Законом;

3) продовжувати, обмежувати або припиняти здійснення банком будь-яких операцій;

4) повідомляти сторони за договорами, зазначеними у частині другій статті 38 Закону, про нікчемність цих договорів та вчиняти дії щодо застосування наслідків нікчемності договорів;

5) заявляти від імені банку позови майнового та немайнового характеру до суду, у тому числі позови про винесення рішення, відповідно до якого боржник банку має надати інформацію про свої активи;

6) звертатися до правоохоронних органів із заявою про вчинення кримінального правопорушення в разі виявлення фактів шахрайства та інших протиправних дій працівників банку або інших осіб стосовно банку;

7) залучати до роботи у процесі здійснення тимчасової адміністрації за рахунок банку на підставі цивільно-правових договорів інших осіб (радників, аудиторів, юристів, оцінювачів та інших) у межах кошторису витрат, затвердженого виконавчою дирекцією Фонду. Такі договори можуть бути розірвані в односторонньому порядку у день повідомлення Фондом другої сторони про таке розірвання з наслідками, встановленими цивільним законодавством;

8) призначати проведення аудиторських перевірок та юридичних експертиз з питань діяльності банку за рахунок банку в межах кошторису витрат, затвердженого виконавчою дирекцією Фонду;

9) приймати на роботу, звільняти з роботи чи переводити на іншу посаду будь-кого з керівників чи працівників банку, переглядати їх службові обов'язки, змінювати розмір оплати їх праці з додержанням вимог законодавства України про працю;

10) зупиняти розподіл капіталу банку чи виплату дивідендів у будь-якій формі;

11) вчиняти дії, спрямовані на виконання плану врегулювання, відповідно до Закону та нормативно-правових актів Фонду [1].

Передача функцій адміністрування та ліквідації проблемних банків від Національного банку до Фондом гарантування вкладів фізичних осіб суттєво не змінює принципів функціонування системи гарантування вкладів в Україні, проте дозволяє ефективно та вчасно реагувати на зміни, що відбуваються на ринку банківських послуг.

Виникає питання щодо правової природи взаємодії ФГВФО та НБУ. Слід зауважити на тому, що правовідносини, які виникають між цими двома суб'єктами, мають координаційний характер. Це пояснюється наступним.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про Національний банк України» НБУ здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі. Головна мета банківського регулювання і нагляду визначена у статті 55 Закону України «Про Національний банк України» – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів [4].

Стаття 61 Закону України «Про Національний банк України» вказує на те, що НБУ здійснює державне регулювання діяльності банків у фор-

мах, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність», як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду [3].

Банківський надгляд – система заходів щодо контролю та активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими кредитно – фінансовими установами у процесі їх діяльності законодавства України та встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників [5, с. 57].

Стаття 3 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» наділяє ФГВФО спеціальними функціями, у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених цим Законом.

Наділення такими повноваженнями ФГВФО дозволяє зменшити монополізм НБУ в управлінні банківською системою країни. Також слід взяти до уваги, що ФГВФО є самостійним суб'єктом банківської системи України і не підпорядковується НБУ, тому здійснює юридично значимі дії в силу закону.

Діяльність ФГВФО та НБУ є такою, що сприяє реалізації та захисту публічних інтересів – в тому числі забезпеченню стабільності банківської системи України. Проте розрізні цілі можна виокремити цілі їх діяльності прописані в законах, що регулюють їх діяльність. Так, основна ціль діяльності НБУ – це підтримання стабільності національної грошової одиниці-гривні та забезпечення цінової стабільності в Україні, а Основна мета ФГВФО, як ми зазначали – це захист прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи України, стимулювання залучення коштів у банківську систему України, забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків.

Таким чином, конкуренція цілей цих двох суб'єктів банківської системи відсутня.

Отже, враховуючи вище викладене, слід зазначити, що дослідження окреслених вище проблем потребує розвитку у подальших працях, що дозволить розв'язати деякі проблемні питання, які виникають у правовому регулюванні відносин неплатоспроможності банків.

Список літератури:

1. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 № 4452-VI // Відомості Верховної Ради України від 14.12.2012 р., № 50, ст. 564 – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
2. Правове регулювання неплатоспроможності банків [Текст]: навчальний посібник для студентів вищих юридичних навчальних закладів/ ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»; [уклад. В. Д. Чернадчук]. – Вид 2-ге, перероб. та доп. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. – 116 с.
3. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III// Відомості Верховної Ради України від 09.02.2001, № 5, стаття 30 Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
4. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 29, ст.238 – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
5. Банківська енциклопедія [Текст] / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504 с.

Швагер О.А.

Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

ВЫВЕДЕНИЕ НЕПЛАТЕЖЕСПОСОБНЫХ БАНКОВ С РЫНКА: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УПОЛНОМОЧЕННЫХ СУБЪЕКТОВ СИСТЕМЫ ГАРАНТИРОВАНИЯ ВКЛАДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В УКРАИНЕ

Аннотация

Статья посвящена исследованию вопроса участия Национального банка Украины и Фонда гарантирования вкладов физических лиц в правоотношениях по выведению неплатёжеспособных банков с рынка. Определён субъектный и объектный состав правоотношений неплатёжеспособности. Раскрыта структура финансово – правового статуса уполномоченных субъектов системы гарантирования (страхования) вкладов физических лиц и определено их место в системе субъектов государственного управления. Проведён анализ норм действующего законодательства, которые характеризуют финансово-правовую компетенцию Фонда гарантирования вкладов физических лиц. Раскрыто соотношение отдельных элементов компетенции Фонда гарантирования вкладов физических лиц.

Ключевые слова: неплатёжеспособность банка, банковская система, банк, финансово-кредитное учреждение, выведение неплатёжеспособных банков с рынка.

Shvager O.A.

Educational and Research Institute of Law
Sumy State University

THE WITHDRAWAL OF INSOLVENT BANKS FROM THE MARKET: LEGAL ASPECTS OF THE AUTHORIZED SUBJECTS' COOPERATION OF THE PHYSICAL SUBJECTS' DEPOSIT GUARANTEE SYSTEM IN UKRAINE

Summary

The article deals with the study of the participation issue of the National Bank of Ukraine and the Physical Subjects' Deposit Guarantee Fund in the legal relationships concerning the withdrawal of insolvent banks from the market. It was defined the subjective and objective structure of the insolvency legal relationship. It was revealed the structure of the financial and legal status of the authorized subjects of deposit guaranteeing (insurance) system of natural persons and determined their place in the system of subjects of the public administration. It is disclosed the issue of the certain elements correlation of the Deposit Guaranteeing Fund of Natural Persons competence. The analysis of the norms of the current legislation characterizing the financial and legal competence of the Deposit Guaranteeing Fund of Natural Persons was done.

Keywords: bank insolvency, banking system, bank, financial-credit institute, the withdrawal of insolvent banks from the market.

УДК 342.8:004.738.4

ВИКОРИСТАННЯ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ПІД ЧАС ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ

Шеверсва В.Є.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена розгляду особливостей регулювання відносин в сфері Інтернет у світлі міжнародних стандартів, особливо під час виборчого процесу. Зазначено, що Інтернет надає суттєві інструменти для участі та обговорень у сфері політики та іншої діяльності, що становить суспільний інтерес. Держави зобов'язані забезпечити захист основних прав і свобод своїх громадян, і вони покликані відповісти на їхні законні очікування щодо вирішальної ролі Інтернету. В результаті, на державу покладається роль щодо забезпечення захисту громадських інтересів у публічній політиці, пов'язаній з Інтернетом. Наголошується на закріпленні у законодавстві, що постачальники послуг не несуть відповідальності за контент в Інтернеті, коли їх функція обмежена передачею інформації або наданням доступу до мережі Інтернет. Зроблено висновок про необхідність узгодження правових позицій щодо визначення Інтернет-ЗМІ, власника Інтернет-ресурсу.

Ключові слова: Інтернет, інформація, виборчий процес, передвиборна агітація, Інтернет-ЗМІ.

Постановка проблеми. В Україні на сучасному етапі Інтернет-технології лише починають активно використовуватися в ході виборчих кампаній. На думку В. Г. Королька, виборча кампанія – це скоординовані, цілеспрямовані, але здійснювані протягом визначеного виборчим законодавством часу публічні зусилля з метою мобілізації підтримки кандидата виборцями і забезпечення його перемоги в день виборів [1, с. 298]. У законодавстві країн Центральної та Східної Європи словосполучення «виборча кампанія» вживається у сенсі «агітаційна кампанія». Усі зусилля в кампанії спрямовані на оптимальне використання наявних виборчих ресурсів для посилення переваг кандидата (партії) та для нейтралізації сильних сторін опонентів. Кожна виборча кампанія є унікальною й несхожою на попередні. Унікальність виборчої кампанії визначається трьома чинниками: особою кандидата, специфікою моменту, стратегією виборчої кампанії [2, с. 149]. Сучасна

виборча кампанія – це участь професійних виборчих команд, юристів, професійних політичних консультантів, фахівців зі зв'язків з громадськістю та іміджмейкерів.

Однак науковцями ще не досліджені в повному обсязі такі поняття, як «Інтернет», «Інтернет-технології» тощо. Як справедливо зазначається, відносна новизна й висока соціальна роль процесів у мережі Інтернет, а також особливості існуючої системи права в Україні зумовлюють регулювання зазначених відносин у рамках різних галузей права: конституційного (право на інформацію), цивільного (електронні угоди й розрахунки), адміністративного (законодавство про зв'язок, інформаційну безпеку) тощо. Міждисциплінарний характер правового регулювання породжує наявність незбалансованої системи юридичних дефініцій, різних підходів до суб'єктного розподілу осіб, які беруть участь в інформаційно-комунікаційних технологій [3, с. 121].

При дотриманні певних встановлених законом обмежень, продиктованих конституційними принципами демократичної держави, суверенітету і народовладдя, інформація буде правовим інструментом, що забезпечує такі необхідні риси виборчого процесу, як свобода і усвідомленість вибору, рівноправна участь у виборах і гласність, а в підсумку і легітимність обраної влади [4, с. 162].

Особлива гострота цієї проблеми обумовлена необхідністю поділу інформаційних потоків (інформаційне забезпечення виборів та передвиборна агітація) в кіберпросторі. У питанні правового регулювання інформування виборців під час виборчого процесу в Україні склалася ситуація, коли існуючі відносини не вкладаються в чинне правове поле.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професор факультета права університету Більгі (Стамбул, Туреччина) Яман Акденіз підготував звіт за замовленням Бюро Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ «Свобода вираження поглядів в Інтернеті», де надані висновки першого комплексного дослідження нормативних актів, що регулюють Інтернет-контент у регіоні ОБСЄ. Професор Вольфганг Бенедек (директор Інституту міжнародного права та міжнародних відносин, а також директор Європейського навчально-дослідницького центру з прав людини та демократії Грацького університету) разом з доктором права Маттіас Кетtemanом (Грацький університет) є авторами праці «Свобода вираження поглядів та Інтернет». Ця книга знайомить із широким колом прав, захищених свободою вираження поглядів, зокрема й свободою ЗМІ та правом на доступ до інформації через Інтернет, приділяє значну увагу важливості встановлення стандартів у цій сфері, моніторингу та діяльності міжнародних організацій у напрямку зміцнення цих стандартів, а також розгляду національного досвіду з цих питань.

Проблематику відносин у сфері Інтернет досліджували також політологи, фахівці із соціальних комунікацій, серед яких В. Бебік, В. Бортніков, Н. Вахрамєєва, М. Вершинін, А. Данько-Сліпцова, М. Медведчук, В. Недбай, Ю. Шведа. Науковцями з цивільного права, серед яких У. Андрусів, М. Іншин, були висвітлені основи правового статусу організацій мовлення в мережі Інтернет, охорона їх прав тощо. Спеціалістом з адміністративного права Я.О. Шашенковим досліджено питання щодо здійснення контролю за поширенням інформації у мережі Інтернет. Г. М. Красноступ розглядає поширення інформації новими медіа в рамках інформаційного права.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі необхідним є розгляд регулювання відносин в мережі Інтернет у виборчих кампаніях з точки зору виборчого права та процесу, оскільки проведення форми передвиборної агітації із застосуванням мережі Інтернет має відмінності від форми із використанням традиційних, тобто друкованих і аудіовізуальних, засобів масової інформації (ЗМІ).

Мета статті. Метою цієї праці є аналіз особливостей відносин в мережі Інтернет, особливо під час виборчого процесу, та надання рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання таких відносин в Україні. У зв'язку з цим завданням

роботи постає розгляд міжнародних стандартів у сфері регулювання мережі Інтернет, розкриття поняття Інтернет-ЗМІ, питань протидії незаконній інформації в Інтернет-просторі.

Виклад основного матеріалу. У виборчих кампаніях Інтернет виконує цілий ряд важливих функцій, як-то: 1) інформаційна функція (отримання та розповсюдження відомостей стосовно найбільш важливих для виборців та кандидатів подій); 2) комунікаційна функція (організація взаємодії з виборцями); 3) політико-іміджева функція (Інтернет в ході виборів сприяє формуванню іміджу політика); 4) політико-рекламна функція (просування політичного діяча на певну посаду, стимулювання явки громадян на виборчі дільниці в день голосування і т.д.); 5) політико-маркетингова функція (що має за мету донесення до виборців необхідних поглядів, збільшення прихильників і в кінцевому рахунку перемоги на виборах); 6) політико-мобілізаційна функція (надає політикам в ході виборів необмежені можливості для мобілізації прихильників); 7) функція політичної соціалізації електорату (на багатьох політичних сайтах проводяться голосування та опитування, де виборці можуть взяти участь і бачити, що їх голоси можуть впливати на результат); 8) маніпулятивна функція (використання «брудних» технологій – використання «сайтів-двійників», активна діяльність агітаційних бригад на політичних Інтернет-форумах та чатах тощо); 9) функція контролю за проведенням виборчої кампанії (оперативне інформування громадян щодо подій під час виборчого процесу, проведення підрахунку голосів) [5, с. 284–286].

Виділяють наступні основні особливості відносин, що складаються у зв'язку з використанням мережі Інтернет: 1) обмін інформацією відбувається в електронній цифровій формі, що у зв'язку з можливою легкістю й оперативністю створення, поширення, модифікації або знищення інформації, зумовлює виникнення проблем щодо забезпечення доказування і, відповідно, – умови для об'єктивного ускладнення захисту прав та інтересів осіб;

2) створення й розвиток інформаційних ресурсів та систем у мережі Інтернет і поширення інформації відбуваються винятково в рамках узгоджених міжнародних технічних стандартів і протоколів, що визначає високу значимість технічних норм для характеру відносин та їх регулювання;

3) в силу існуючого рівня технологій обмін інформацією може відбуватися в режимі реального часу (без помітної часової затримки для суб'єктів відносин);

4) у мережі Інтернет прийнята єдина система адресації ресурсів і систем, тому будь-яка особа з будь-якої точки мережі має однаково технічну можливість доступу до інформації та її поширення;

5) суб'єктами суспільних відносин, що виникають у зв'язку з використанням мережі Інтернет, виступають не тільки особи, з волі яких поширюється й споживається та або інша інформація, а й особи, які володіють інформаційними ресурсами, системами, мережами електрозв'язку, якими відбувається інформаційний обмін. Таким чином наявність організаційно-технічних можливостей впливати на характер цих відносин визначає акту-

альну для мережі Інтернет проблему відповідальності інформаційних провайдерів (посередників);

6) наявність широких можливостей і затребуваності механізмів саморегулювання, коли власники інформаційних ресурсів і систем мають можливість оперативно визначати обсяг інформації та контролювати обмін нею;

7) суб'єкти відносин взаємовіддалені в просторі, в результаті чого виникає проблема визначення юрисдикції регулювання відносин з боку різних держав і адміністративно-територіальних утворень [3, с. 121].

Декларація Комітету міністрів Ради Європи про принципи управління Інтернетом виділяє такі принципи: 1. Права людини, демократія і верховенство закону. 2. Управління за участю багатьох зацікавлених сторін (урядів, приватного сектора, громадянського суспільства, технічного співтовариства і користувачів). 3. Відповідальність держав. Держави мають права й обов'язки щодо міжнародних питань державної політики, пов'язаних з Інтернетом. При здійсненні своїх суверенних прав держави повинні відповідно до норм міжнародного права утримуватися від будь-яких дій, які можуть прямо або побічно завдати шкоди фізичним або юридичним особам за межами їхньої територіальної юрисдикції. Крім того, будь-які національні рішення або дії, що обмежують основні права повинні відповідати міжнародним зобов'язанням і, зокрема, ґрунтуватися на законі, бути необхідними в демократичному суспільстві, в повній мірі дотримуватися принципів пропорційності і права самостійного оскарження в оточенні необхідних правових та належних гарантій процесу. 4. Розширення прав і можливостей користувачів Інтернету. Користувачі повинні в повній мірі отримати можливість здійснювати свої основні права і свободи, приймати обґрунтовані рішення та брати участь в механізмах управління Інтернетом і в розробці пов'язаної з Інтернетом державної політики в режимі повної впевненості і свободи. 5. Універсальність Інтернету. Пов'язана з Інтернетом політика повинна визнати глобальний характер Інтернету та цілі загального доступу. Держави не повинні негативно впливати на безперешкодний потік транскордонного інтернет-трафіку. 6. Цілісність Інтернету. Безпека, стабільність, надійність і стійкість мережі Інтернет, а також його здатність розвиватися повинні стати ключовими завданнями управління Інтернетом. Для того, щоб зберегти цілісність і безперервне функціонування інфраструктури Інтернету, а також довіру і впевненість користувачів в Інтернеті, необхідно просувати національну і міжнародну багатосторонню співпрацю. 7. Децентралізоване управління. Органи, відповідальні за технічні та управлінські аспекти Інтернету, а також приватний сектор повинен зберігати свою провідну роль в технічних і оперативних питаннях при одночасному забезпеченні прозорості та підзвітності перед світовою спільнотою за ті дії, які впливають на державну політику. 8. Принципи побудови. Не повинно бути будь-яких необґрунтованих бар'єрів для входу на ринок для нових користувачів або перепон для законних користувачів Інтернету, непотрібних навантажень, які могли б вплинути на потенціал для інновацій щодо технологій і послуг. 9. Відкрита мережа. Користувачі повинні

мати максимально можливий доступ до Інтернет-контенту (змістовне наповнення сайту – прим. авт.), додатків і послуг за їх вибором, незалежно від того, чи вони пропонуються безкоштовно чи за плату, використовуючи відповідні пристрої за своїм вибором. Заходи управління транспортними потоками, які впливають на здійснення основних прав і свобод, зокрема права на свободу вираження поглядів і поширювати і отримувати інформацію незалежно від державних кордонів, а також право на повагу до приватного життя, повинні відповідати вимогам міжнародного права про захист свободи слова і доступу до інформації, а також праву на повагу до приватного життя. 10. Культурне і мовне розмаїття [6].

Ці питання частково вирішує Міжгалузева рада з питань розвитку електронного урядування, назва при утворенні була Міжгалузева рада з питань розвитку інформаційного суспільства, яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України. Основним завданням Міжгалузевої ради є підготовка та подання Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо проведення державної політики з питань розвитку електронного урядування та інтеграції України до глобального інформаційного простору. Відповідно до цього завдання Рада розробляє та подає Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо забезпечення вільного доступу населення до телекомунікаційних послуг та інформаційних ресурсів; розширення переліку послуг, що надаються юридичним та фізичним особам із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних технологій; підвищення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом впровадження у сфері освіти новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій; забезпечення інформаційної безпеки та ін. [7].

У дослідженні, заснованому на опитуванні держав-членів ОБСЄ, ми бачимо результат відповіді на питання про те, чи діють в межах їх територій загальні правові норми, які можуть обмежувати доступ користувачів до Інтернету. Так, 39 (69,6%) держав-учасниць відповіли «ні», і тільки 7 (12,5%) – Азербайджан, Франція, Латвія, Литва, Португалія, Україна і Туркменістан – відповіли, що вони мають загальні правові норми, які можуть обмежувати доступ користувачів до Інтернету. Від 10 (17,9%) держав-учасниць даних з цього питання отримано не було [8, с. 12].

Проникнення web-технологій в політику – це важкий і суперечливий процес. Умовно його можна розділити на два етапи. Перший етап – інформаційний. Суть його полягає у проникненні в мережу політичної інформації. Переважно це сайти політичних партій та громадських організацій, деяких політичних лідерів, сайти газет та журналів, а також суто електронні видання аналітичних і дослідницьких організацій. Другий етап пов'язаний зі зрощенням політики та медіа і спробою використовувати Інтернет як інструмент політичних комунікацій і політтехнологій [9, с. 166–167].

Якщо порівняти Інтернет із традиційними ЗМІ, то можна виявити наступні його переваги: – мультимедіа – Інтернет має можливість об'єднати візуальні, звукові, друковані й відео-аспекти інших ЗМІ; – персоналізація – Інтер-

нет забезпечує необхідною інформацією на будь-якому рівні зацікавленості індивідуумів або груп людей, у цьому випадку доставка може бути забезпечена відповідно до переваги користувачів через персоналізацію змісту, розсилання електронною поштою й кабельним телебаченням; – інтерактивність – Інтернет пропонує діалог, а не монолог, який передбачається традиційними ЗМІ; взаємодія, діалог і зворотний зв'язок між сотнями користувачів, у тому числі партій зі своїми прихильниками, можливі через електронну пошту, інформаційні табло, форуми, чати й телеконференції; – відсутність посередників – Інтернет дає можливість прямого доступу населення до влади і навпаки без втручання й маніпуляції з боку ЗМІ [10, с. 278–279]. Інтернет знижує витрати на погодження можливих шляхів політичних дій між індивідами, які мають спільні погляди, але не контактують у реальному житті [9, с. 167].

Серед основних методів формування політичного іміджу в мережі виділяють також вивішування повідомлень стосовно проведення мітингів, зустрічей з кандидатом на віртуальних дошках оголошень; створення власного блогу або Інтернет-сайту, під яким розуміється набір інформаційних блоків та інструментів для взаємодії з цільовою аудиторією, котра може бути представлена реальними і потенційними виборцями та партнерами, а також представниками ЗМІ; використання Інтернет-ЗМІ, тобто форми систематичного і регулярного розповсюдження необхідної інформації за допомогою мережевих мультимедійних технологій; розсилка на електронні поштові скриньки потенційних виборців інформації щодо кандидатів (партій) як позитивного, так і негативного змісту [5, с. 283–284]; використання соціальних мереж, які визначаються як інтерактивні, розраховані на велику кількість користувачів веб-сайти, призначені для колективного спілкування та наповнення змістом самими учасниками мережі [11, с. 53].

Разом з тим недостатньо відпрацьованими є правові методи боротьби з такими специфічними для Інтернету явищами, як спам, під яким розуміється масова розсилка кореспонденції рекламного чи іншого характеру людям, які не висловили бажання її одержувати, передусім стосується рекламних електронних листів. Хоч останнім часом ситуація починає змінюватися на краще, і такі закони приймаються. У ряді країн спам розглядається як серйозне правопорушення, за яке винуватець має принаймні сплатити штраф і може бути притягнений до кримінальної відповідальності [12, с. 306].

Оскільки перелік форм передвиборної агітації в Україні є невичерпним, серед них можна виділити форму використання у передвиборній агітації сучасних інформаційних технологій, особливо мережі Інтернет.

Перші вибори, де учасниками передвиборної кампанії активно використовувалися переваги Інтернету були президентські вибори 2004 р. в Україні, однак хоч вони і мали достатній резонанс, їх можна назвати лише «пробою пера». Наприклад, у 2004 р. зі 100 зареєстрованих українських політичних партій лише 59% мали власний веб-сайт, а 78 – електронну пошту. Аналіз згаданих партійних сайтів засвідчив, що в них була розмі-

щена інформація про ці політичні партії та їх лідерів, явно бракувало аналітичних матеріалів. На більшості сайтів були відсутні архівні, аудіо- та відеоматеріали. Далеко не на всіх сайтах використовувалися інтерактивні можливості Інтернету, зокрема – опитування, форуми, можливість залишити персональні відгуки та коментарі. Оновлення веб-ресурсів здійснювалося нерегулярно і збігалось з термінами проведення передвиборної агітації [13, с. 220]. Тоді більшість політичних партій не розглядали форму проведення передвиборної агітації через Інтернет як дієву.

Теоретично політичний лідер може мати безліч сайтів, на які можна викласти будь-яку кількість інформації за будь-який проміжок часу. Так само постійно можна здійснювати опонування конкурентам та їхнім сайтам [13, с. 221].

Наразі відсутнє правове регулювання Інтернет-ЗМІ у законодавстві України. В Російській Федерації це питання знайшло відображення в ч. 2 ст. 8 Закону «Про засоби масової інформації», де вказано: сайт в інформаційно-телекомунікаційній мережі «Інтернет» може бути зареєстрований як мережеве видання відповідно до цього Закону; сайт в інформаційно-телекомунікаційній мережі «Інтернет», не зареєстрований в якості ЗМІ, ЗМІ не є [14].

На замовлення координатора проекту ОБСЄ в Україні було проведено дослідження на тему «Регулювання діяльності засобів масової інформації під час виборів». Зазначеним дослідженням до категорії «Інтернет-засобів масової інформації» віднесено телевізійні канали, радіо та газети, які розміщуються у мережі Інтернет, та в яких редакційні рішення приймаються на основі традиційних стандартів журналістської організації, разом з тим, до неї не входять веб-сайти іншого виду, наприклад, блоги та партійні сторінки [15, с. 64]. Водночас, виникає питання стосовно того, чи можна вважати Інтернет-ЗМІ веб-сторінку в мережі Інтернет, яка не має телевізійних чи друкованих аналогів, тим паче що часто традиційні ЗМІ використовують інформацію з інформаційних сторінок в Інтернеті. Тут ми не беремо до уваги інформаційні агентства, щодо яких існує спеціальний Закон, до того ж вони згідно виборчого законодавства України повинні дотримуватися тих же умов при висвітленні виборчого процесу, що і традиційні ЗМІ (наприклад, ст. 65–67 Розділу VIII Закону «Про вибори народних депутатів України»).

Інтернет-технології на відміну від традиційних ЗМІ надають можливість медіа-користувачам перетворюватися у медіа-виробників, яка підкріплюється стійким бажанням людини стати активним учасником комунікативного процесу, але вони будуть власниками не Інтернет-ЗМІ, а як зазначено вище, веб-сайтів іншого виду, наприклад блогів.

Щодо врегулювання цього питання в Україні, на думку І. К. Омельченко, найбільш ефективним вважається застосування впливу держави на Інтернет-контент національних сайтів ще на стадії їх реєстрації. Насамперед, потрібно чітко виписати процедуру цієї реєстрації з метою унеможливлення існування в державному інформаційному просторі «анонімних» інформаційних ресурсів. Також, як для захисту авторських

прав розробників, так і для реалізації державного контролю над Інтернет-контентом (але не у форматі цензури, забороненої ст. 15 Конституції України), пропонується на етапі реєстрації Інтернет-ресурсу, разом з реєстраційними документами, отримувати від власників і концепцію ресурсу. Така концепція має фіксувати план і методичку інформаційного подання матеріалу, бути аналогом принципів редакційної політики друкованих ЗМІ [16, с. 83–84].

Реєстрація всіх інформаційних ресурсів, на нашу думку, є недоцільною та проблематичною. Можна скористатися пропозицією ввести обов'язок особи, яка має намір створити веб-сайт, надати свої персональні дані (паспортні дані та ін.) для ідентифікації її як власника веб-сайту [12, с. 304].

Особливість політичної реклами в мережі Інтернет на відміну від телебачення полягає у тому, що надає можливість антиреклами. Так, політична реклама на телебаченні досить дорога, тому кандидати та партії – суб'єкти виборчого процесу виключно зазначають у ній про свої позитивні якості та здобутки, в Інтернеті ж досить часто можна зустріти інформацію у формі відео-, аудіоматеріалів тощо негативного спрямування щодо певних кандидатів чи партій.

Крім цього думки виборців в мережі Інтернет більш поляризовані та критичні в порівнянні з думкою всієї цільової аудиторії. Як правило, на форумах і в блогах рідко пишуть нейтральні пости. Виборцю потрібен вагомий привід для того, щоб він вирішив витратити час і висловитися про ту чи іншу партію або її лідера. Також тут спостерігається і ефект прогнозу, що само-реалізується – підвищена увага політичних партій, а також всіх учасників політичного процесу до відстеження та реагування на негативні пости в соціальних мережах призводить до стимулювання зростання саме негативних повідомлень. Друга особливість Інтернету і соціальних медіа як каналу комунікації політичних партій з виборцями полягає в тому, що він відображає саме те, що реально думають виборці. Цих людей ніхто не просив висловитися, ніхто не нав'язував їм тему (як в ході опитувань), вони зробили це з власної ініціативи і власної волі, не сподіваючись на яку-небудь винагороду. Безумовно, є люди, чие життя в соціальних мережах перетворилося в оплачуваний рід занять, однак вони ніколи не складають більшість. Третньою особливістю є те, що виборці висловлюють у мережі свою думку більш відверто. Таких яскравих емоцій, які можна порівняти за напруженням з телевізійними ток-шоу, годі й шукати при аналізі інших каналів комунікації. Відвертість багато в чому стимулюється анонімністю. Соціальні медіа також демонструють загальний настрій, вловлюють нові запити виборців. Всі ці властивості соціальних медіа роблять їх ідеальним оперативним каналом політичної комунікації, що дозволяє швидко і чутливо підхоплювати настрої виборців і отримувати ексклюзивну інформацію для її оперативного опрацювання [17, с. 335–337].

Інша сторона медалі у тому, що високі показники користування Інтернетом викликали зворотну реакцію з боку органів державного контролю. Держави почали все більше обмежувати

доступ до Інтернету чи контролювати його використання за допомогою складних технологій, а також, остерегаючись виявів соціальної чи політичної активності, криміналізували певні форми вираження поглядів у Інтернеті [18, с. 20].

Уряди європейських країн також роблять численні запити щодо блокування та фільтрування. Крім того, деякі держави також висували пропозиції дозволити Інтернет-користувачам мати лише одну відкриту IP-адресу, щоб спростити процес відслідковування усіх їхніх комунікацій у мережі Інтернет, що неодмінно привело б до обмеження свободи вираження поглядів [18, с. 28].

У деяких державах засобом правового захисту, передбаченим щодо нібито незаконного контенту, є видалення контенту; інші держави забезпечують заходи блокування доступу на додаток до заходів видалення. У деяких державах-учасниках, таких як Білорусь і РФ, діють «списки забороненої інформації», які ведуться урядовими органами. Доступ може блокуватися, якщо в Інтернеті з'являється «заборонена інформація». Частина держав почали розробляти заходи блокування і арешту доменних імен на державному рівні (Чеська Республіка, Молдова, Швейцарія і Сполучене Королівство) [8, с. 25].

З цього приводу ще у травні 2003 року Рада Європи ухвалила Декларацію про свободу спілкування в Інтернеті, у якій ще раз підтвердила право на свободу вираження поглядів та вільний потік інформації в Інтернеті. У резолютивній частині Декларації було визначено сім принципів для держав-членів, що стосуються свободи вираження поглядів, зокрема: обмеження щодо контенту в Інтернет-мережі не повинні перевищувати аналогічні обмеження контенту, що містяться в інших засобах; держави не повинні запроваджувати попередній контроль інформації в Інтернеті шляхом блокування чи фільтрування незалежно від кордонів; активна участь громадськості, наприклад, шляхом створення і підтримки індивідуальних веб-сторінок, не повинна бути піддана ліцензуванню чи іншим вимогам аналогічної дії; посередники в ланцюзі зв'язку не повинні нести відповідальність за зміст інформації, що передається через їхні послуги, (повинна існувати тільки обмежена відповідальність провайдерів послуг щодо Інтернет-контенту); рішення користувачів не розкривати свою особистість та користуватися анонімністю повинні поважатися; що краще вирішувати питання незаконності матеріалу в судовому порядку тощо. Щодо обмеженої відповідальності у разі якщо функції постачальників послуг є ширшими і вони зберігають контент, наданий іншими особами, країни-члени можуть притягувати їх до спільної відповідальності, якщо вони не вживають негайних заходів з вилучення або заборони доступу до інформації або послуг незаконного характеру, як тільки їм стане відомо про їх незаконну природу відповідно до національного законодавства з фактів, обставин чи шляхом подання позовів про відшкодування шкоди [19] тощо.

Керівні принципи для провайдерів Інтернет-послуг, опубліковані Радою Європи у 2008 році, вказують на відповідні засади, пов'язані з дотриманням прав людини, для провайдерів (постачальників) Інтернет-послуг, які виконують

декілька функцій: як провайдери доступу, провайдери контенту та/або хостинг-провайдери. Особливо актуальними в контексті свободи вираження поглядів є спроби накладення на провайдерів Інтернет-послуг зобов'язань контролювати контент і трафік даних. Останнє повинно мати місце лише у конкретних випадках, визначених законом, та згідно з певним порядком, встановленим законними органами державної влади. Будь-яке фільтрування чи блокування послуг Інтернет-провайдерів повинно бути правомірним, пропорційним та прозорим і відбуватися лише після підтвердження незаконності контенту (п. 20) [20].

Для гарантування вільного потоку ідей в Інтернеті важливо обмежувати обов'язки Інтернет-посередника/-ів щодо попередньої (ex ante) перевірки контенту. Часто міжнародним Інтернет-посередникам важко маневрувати між національними законами та власними правилами перевірки контенту, а особливо це складно для сайтів соціальних мереж [18, с. 106].

Політичний тиск на провайдерів не прийнятий у світовій практиці. Навіть компанія Google отримує від державних органів США запити на видалення контенту та на розкриття даних про користувачів. Однак за світовою практикою остаточне рішення щодо видалення контенту приймає сам провайдер [16, с. 79].

20 вересня 2016 р. Верховна Рада не підтримала законопроект № 3949-1 «Про електронні комунікації», доручила його доопрацювання Комітету з питань інформатизації та зв'язку для подання на повторне перше читання. Заслуговує на увагу ст. 50 Проекту «Особливості діяльності постачальника послуг хостингу». Постачальник послуг хостингу (відповідно до цього Проекту) – суб'єкт господарювання, який надає послуги зберігання інформації та забезпечення доступу до неї через мережу Інтернет. Так, згідно з ч. 1 ст. 50 цього Проекту постачальник послуг хостингу, здійснюючи зберігання інформації, наданої споживачем електронної комунікаційної послуги, не несе відповідальності за інформацію, яка зберігається на вимогу споживача електронної комунікаційної послуги, за умови, що:

1) йому невідомо про незаконну діяльність споживача електронної комунікаційної послуги або інформацію, а у випадку одержання вимог про відшкодування збитків – невідомо про факти або обставини, що свідчать про таку незаконну діяльність або інформацію; або

2) після одержання інформації, зазначеної у пункті 1 цієї частини, він оперативно вилучив таку інформацію або унеможливив доступ до неї.

Відповідно до ч. 2 цієї статті Проекту постачальник послуг хостингу зобов'язаний припинити або попередити правопорушення під час надання послуги хостингу, якщо така вимога передбачена рішенням суду [21].

Можна зазначити, що ця стаття Проекту відповідає міжнародним напрацюванням в сфері електронних комунікацій, оскільки не вимагає від

хостинг-провайдера попередньої перевірки інформації щодо законності та передбачає видалення незаконної інформації, про яку йому стало відомо.

Отже, хоча свобода слова – не абсолютне право і її може бути обмежено, у законодавстві повинні бути чітко вказані обставини обмеження цієї свободи. Крім того, враховуючи специфічну і масштабну природу Інтернету, необхідні міжнародні механізми регулювання Інтернет-інформації, які мистили би в собі юридичні гарантії свободи слова через Інтернет [22, с. 37].

Висновки і пропозиції. Глобальна мережа привертає кандидатів на виборні посади та партії відносно малими витратами на тиражування і доставку політичної інформації, компенсує відсутність доступу до традиційних ЗМІ, не вимагає використання інформаційних посередників, поширена серед цікавих для партій професійних і соціальних груп. Політична реклама в Інтернеті не справляє враження агресивної і дорогої, тому що виборців, як правило, сильно насторожує і відштовхує готовність кандидата витратити кошти на дорогу рекламу. Ще один плюс на користь агітації в Інтернеті те, що вона не має територіальних обмежень із доступу, дозволяє швидко розміщувати і доставляти інформацію, створювати архіви, Інтернет надає інформації властивості мультимедійності (привносить графіку, звук, відео, анімацію). Партійна політична присутність в Інтернеті і діалоговий режим взаємодії забезпечуються за рахунок створення сайтів, блогів (мережових щоденників) лідерів або активістів, форумів, громадських приймалень, участі в чатах, телеконференціях, відеотрансляціях тощо. Використання Інтернет-технологій якраз дозволяє партіям не втрачати зв'язку з виборцями шляхом існування власних веб-сторінок, а з іншого – виборцям оперативно контролювати політичні партії через Інтернет-ЗМІ, аби вони не нехтували їх інтересами та дотримувалися свого політичного курсу.

Разом з тим існують прогалини законодавства, серед яких відсутність правового регулювання Інтернет-ЗМІ, у тому числі у виборчому законодавстві; власника веб-сайту, блогу; суб'єкта відповідальності за незаконний контент тощо. Відкритими залишаються питання розміщення в Інтернеті передвиборної агітації у день, що передує дню голосування, чи в день голосування, тобто у період кампанії мовчання; втручання у доступ до контенту поза територіальними кордонами, а саме – можливості контролю за передвиборною агітацією, що стосується виборчого процесу в Україні, в зарубіжних Інтернет-ЗМІ чи на сайтах, які утворені іноземними громадянами та ін. У роботі проаналізовані рекомендації міжнародної спільноти щодо регулювання відносин в мережі Інтернет, які бажано врахувати у національному законодавстві, у тому числі виборчому. Перспективою подальших наукових досліджень можуть бути питання свободи вираження поглядів, права на спростування інформації під час виборчого процесу у мережі Інтернет тощо.

Список літератури:

1. Королько В. Г. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Королько, О. В. Некрасова. – 3-тє вид. доповн. і перероб. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 831 с.
2. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні [Текст]: наук.-навч. видання / Ю. Р. Шведа. – Львів: ЦПД, 2010. – 462 с.
3. Козьяков Д. Масова інформація в мережі Інтернет: правові аспекти [Текст] / Д. Козьяков // Вісн. Нац. акад. прокуратури України. – 2010. – № 1. – С. 120–123.
4. Реут Д. А. Ограничение права на распространение информации о выборах: актуальные проблемы / Д. А. Реут // Северо-Кавказский юридический вестник – 2015. – № 3. – С. 162–171. [Електронний ресурс] // Научная библиотека КиберЛенинка. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/ogranichenie-prava-na-rasprostranenie-informatsii-o-vyborah-aktualnye-problemy>
5. Медведчук М. Інтернет-технології як інструмент формування іміджу кандидата під час виборчих кампаній [Текст] / М. Медведчук // Сучасна укр. політика. Політики і політологи про неї. – К., Миколаїв, 2009. – Вип. 16. – С. 281–287.
6. Declaration by the Committee of Ministers on Internet governance principles (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies) [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Ради Європи. – Режим доступу: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2f6
7. Про утворення Міжгалузевої ради з питань розвитку електронного урядування [Текст]: Постанова Каб. Мін. України від 14 січня 2009 р. № 4 // Офіц. вісник України. – 2009. – № 3. – Ст. 77 (зі змінами).
8. Свобода вираження мнения в Інтернеті: отчет (подготовлен по заказу Бюро Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ Дуньи Миятович, автор – Яман Акдениз, 2011 г.) – 35 с. [Електронний ресурс] // Веб-сайт ОБСЕ. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/fom/89063?download=true>
9. Данько-Сліпцова А. Політики та Інтернет в Україні: повний оф-лайн [Текст] / А. Данько-Сліпцова // Освіта регіону. – 2010. – № 3. – С. 166–169.
10. Недбай В. Інтернет як нова технологія передачі інформації [Текст] / В. Недбай // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 274–281.
11. Быков И. А. Интернет-технологии в избирательной кампании Барака Обамы / И. А. Быков // Вестник Пермского университета. Сер. Политология. – 2010. – № 1 (9). – С. 48–58. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://jfs.spbu.ru/upload/files/file_1460022471_2388.pdf
12. Шашенков Я. О. Правове регулювання інформаційних відносин в Інтернет-просторі [Текст] / Я. О. Шашенков // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 48. – С. 303–308.
13. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі [Текст]: навч.-метод. посіб. / В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтерьова, А. Кудряченко; За заг. Ред. В. Бебика. – К.: ІКЦ «Леста», 2006. – 248 с.
14. О средствах массовой информации [Електронний ресурс]: Закон Российской Федерации от 27.12.1991 г. № 2124-1 (в ред. от 03.07.2016 г.) // Офіц. сайт «КонсультантПлюс» – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/Cons_doc_LAW_1511/.
15. Майола Д. Регулювання діяльності засобів масової інформації під час виборів. Дослідження. [Текст] / Джована Майола, Міхаель Майер-Резенде. – К.: Видавництво «KIM», 2008. – 84 с.
16. Омельченко І. К. Шляхи регулювання Інтернет-контенту в рамках національного законодавства України та міжнародних стандартів [Текст] / І. К. Омельченко // Інформація і право. – 2014. – № 1 (10). – С. 73–86.
17. Чижов Д. В. Формирование имиджа российских политических партий в сети Интернет / Д. В. Чижов // Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. – 2016. – № 1. – С. 313–338. [Електронний ресурс] // Научная библиотека КиберЛенинка. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-imidzha-rossiyskih-politicheskikh-partiy-v-seti-internet#ixzz4MtoYrNTv>
18. Бенедек В. Свобода вираження поглядів та Інтернет / Вольфганг Бенедек та Маттіас Кеттеман. – Страсбург: Видавництво Ради Європи, 2013. – 204 с. [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Ради Європи. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168059936a>
19. Declaration on freedom of communication on the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 28 May 2003 at the 840th meeting of the Ministers' Deputies) [Електронний ресурс] // Офіц. сайт ОБСЕ. – Режим доступу: <http://www.osce.org/fom/31507?download=true>
20. Human rights guidelines for Internet service providers, developed by the Council of Europe in co-operation with the European Internet Service Providers Association (Euro.ISPA), Doc. H/Inf (2008) 9 [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Ради Європи. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805a39d5>
21. Про електронні комунікації [Електронний ресурс]: проект Закону України від 11.12.2015 р. № 3549-1 // Офіц. веб-портал Верхов. Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57401
22. Туруга О. Інтернет і право на свободу слова (порівняльно-правовий аспект) [Текст] / О. Туруга // Публічне право. – 2012. – № 4 (8). – С. 31–37.

Шеврева В.Е.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЕТИ ИНТЕРНЕТ ВО ВРЕМЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА: КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению особенностей регулирования отношений в сфере Интернет в свете международных стандартов, особенно во время избирательного процесса. Указано, что Интернет предоставляет существенные инструменты для участия и обсуждения в сфере политики и иной деятельности, представляющей общественный интерес. Государства обязаны обеспечить защиту основных прав и свобод своих граждан, и они призваны ответить на их законные ожидания относительно решающей роли Интернета. В результате, на государство возлагается роль по обеспечению защиты общественных интересов в публичной политике, связанной с Интернетом. Подчеркивается на законодательстве, что поставщики услуг не несут ответственности за контент в Интернете, когда их функция ограничена передачей информации или предоставлением доступа к сети Интернет. Сделан вывод о необходимости согласования правовых позиций по определению Интернет-СМИ, владельца Интернет-ресурса.

Ключевые слова: Интернет, информация, избирательный процесс, передвыборная агитация, Интернет-СМИ.

Sheverieva V.E.

Yaroslav Mudryi National Law University

THE USE OF THE INTERNET DURING THE ELECTION PROCESS: COMPREHENSIVE ANALYSIS

Summary

The article is devoted to consideration of the peculiarities of regulation of relations in the sphere of the Internet in light of international standards, especially during the election process. Specified, that the Internet provides essential tools for participation and deliberation in political and other activities of public interest. States have a duty to ensure the protection of fundamental rights and freedoms of their citizens and they are called upon to respond to their legitimate expectations regarding the critical role of the Internet. As a result, it is the role of state to ensure the protection of the public interest in Internet-related public policy. Emphasized on consolidation of legislation that service providers are not held liable for content on the Internet when their function is limited to transmitting information or providing access to the Internet. The conclusion is made about the necessity of harmonizing the legal positions of the definition of Internet media, the owner of an Internet resource.

Keywords: Internet, information, electoral process, election campaign, Internet mass media.

УДК 362.5:339.12:327.3(477)

СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ И ПРЕОДОЛЕНИЕ БЕДНОСТИ В ГОСУДАРСТВЕ ЗА КОНЦЕПЦИЕЙ СОЛИДАРИЗМА

Шевченко Е.С.

Национальная академия внутренних дел

В статье представлено авторское представление про особенности солидаризации в условиях развития социальной справедливости и преодоления бедности в государстве. Уточнено понимание внедрения принципов концепции солидаризма в неблагоприятных экономических условиях, создавшихся в Украине.

Ключевые слова: солидарность, солидаризация, солидаризм, социальная справедливость, бедность.

Актуальность темы. Переход Украины к рыночной экономике обусловил разделение населения на богатых и бедных. Роль государства при этом состоит в предотвращении распространения абсолютной бедности. А социальная справедливость означает, что ни одна семья не должна иметь такой низкий уровень дохода, чтобы она была не в состоянии обеспечить себя самым необходимым: продуктами питания, одеждой, жильем; каждый человек должен иметь доступ к медицинским услугам и образованию. Исходя из этого, социальная справедливость означает возможность для каждого человека жить и поддерживать свое здоровье на должном уровне и удовлетворять основные человеческие потребности, а также воспитывать своих детей так, чтобы они в будущем стали достойными гражданами, то есть чувствовали обязанность перед государством, которое обеспечило социальную справедливость [1, с. 11].

На фоне противостояния богатых и бедных политика словно теряет присущую ей ранее преимущественно идеологическую логику. Вместе с видимой остротой она избавляется от привычного национального окраса. Поэтому и надежда на позитивные изменения глобальной значимости приобретает новых измерений [2, с. 90].

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами. Общественные вызовы, такие как: экономический кризис, социальные трансформации, политические противоречия, военные конфликты, процессионные экономические процессы в государстве и др., которые в современных условиях приобретают широкое распространение, не только существенно нарушают «жизненную ткань», но и нередко разрушают устоявшийся образ жизни большинства людей. В таких условиях люди пытаются восстанавливать известные или отыскивать новые способы самосохранения и адаптации в социуме. Поскольку украинский социум в течение 2013-2016 гг. находится в состоянии постоянной политической и социально-психологической напряженности, связанной с событиями на Евромайдане (ноябрь 2013 – февраль 2014), военными конфликтами на южном востоке страны (Луганская и Донецкая области), постольку остро актуальными являются вопросы поиска адекватных путей и способов снижения напряженности и выживания в сложных условиях общественной неопределенности.

Бедность и отсутствие доминирования среднего класса в социальной структуре общества становится весомым препятствием на пути ин-

теграции Украины в структуры Европейского Союза, поскольку необходимым условием этого процесса является достижение уровня среднедушевого дохода (показатель ВВП на душу населения), который в 4-5 раз должен превышать нынешний в Украине.

Хотелось бы обратить внимание на ту концепцию, которая, по мнению многих украинских политиков, и прежде всего тех, кто выступает сторонником взвешенных социально-демократических общественных преобразований, способна примирить враждующих и выступить теоретической и одновременно идеологической основой консенсуса относительно дальнейших государственных процессов [3, с. 23]. Имеется в виду концепция солидаризма. В этом контексте рассматриваем потребность в законодательном закреплении основных идеологических принципов концепции солидаризма.

Анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы. Многочисленные авторы, рассматривающие концепцию солидаризма, считают нужным признать, что идеологию солидаризма формируют справедливость, свобода и солидарность. Социальная солидарность является одной из самых востребованных тем многими учеными. Научные представления и попытки обоснования содержания социальной солидарности и ее значение для целостности развития общества рассматриваются в работах О. Конта, Е. Дюркгейма, Г. Спенсера, П. Сорокина, Т. Парсонса, Ф. Тённиса, С. Бугле, Ю. Хабермаса, С. Подолинского, а также современных украинских ученых В. Кириллюка, М. Клименка, О. Колота, Э. Либановой, О. Оржеля и др.

Тема преодоления бедности в Украине рассматривалась в трудах ученых: К. Ануфриева, Е. Билоусовой, В. Близнюка, В. Герасимчука, М. Туленков и др. Подчеркивая значение научных трудов, посвященных широкому кругу проблем преодоления бедности, отметим, что много теоретических вопросов не имеют на сегодняшний день решения, в частности до сих пор не сформированы концептуальные подходы механизму снижения уровня бедности и окончательного воплощения социальной справедливости.

Формулировка целей статьи. Целью данной статьи является обоснование достижения справедливости в государстве и преодоления бедности за идеологией солидаризма. Также формирование научных представлений о содержании, характере, факторах солидаризации (процесса формирования социальной солидарности), направленной на достижение стабильного уровня

цен, полной занятости, а также обеспечение благоприятного климата для экономического роста.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается доклад. Стоит отметить, что в науке нет однозначной оценки самого явления бедности и тем более не разработаны одинаковые подходы для его устранения. Проблему уменьшения уровня бедности ученые в основном исследуют в контексте мер по перераспределению созданного продукта.

Трудности, связанные с преодолением бедности, заключаются в процессе социального взаимодействия между субъектами социума. Смягчить проявления бедности можно за счет мер государственного регулирования. Цель при этом достигается путем реализации динамической многомерной системной модели социума на основе общественной солидарности и общественного согласия.

Проблема концептуализации категории «социальная справедливость» имеет большое значение для развития форм солидарности индивидов в процессе преодоления бедности. Однако, стоит акцентировать внимание, что решение данной проблемы, остается вне поля зрения ученых. В частности до сих пор не хватает фундаментальных научных трудов, посвященных комплексному анализу рассмотрения преодоления бедности на принципах справедливости в условиях реализации солидарных отношений.

Изложение основного материала. В глобальном контексте эта проблема остается нерешенной, поскольку полюса неравенства как между странами, так и внутри отдельной страны все больше отдаляются. Как следствие, не случайно неравенство в уровнях благосостояния и доходов достигло ступени глобального риска, а это – один из парадоксов современности, когда с усилением интеграции в мире усиливается и сегрегация, нарушая тем самым целостность общественного организма, в том числе и отдельно взятой страны, так как неравенство в уровнях благосостояния и доходов имеет место также внутри отдельной страны, а не только между странами, как отмечалось на Всемирном экономическом форуме в Давосе в 2011 г. [4].

Справедливость – одна из фундаментальных ценностей для человека и всего социума. Как метко выразился А.А. Гусейнов, справедливость – это общая моральная санкция совместной жизни людей, рассматриваемой в основном с точки зрения конкурирующих желаний, интересов, обязанностей; она касается человеческих взаимоотношений во всех их общественно значимых разновидностях. Специфический предмет справедливости – благо и зло совместного существования людей в пределах единого социального пространства [5]. Справедливость можно определить как здоровый баланс между потребителем, производителем, людьми и интересами.

Неблагоприятные экономические условия, создавшиеся в Украине (развал экономики, нарушения обменно-распределительных отношений, низкий жизненный уровень, резкое социальное расслоение), не способствуют развитию социальной справедливости.

Очень важным есть справедливое распределение национального продукта страны. Согласно принципу солидаризма, каждый гражданин в го-

сударстве выполняет функцию, которая является необходимой для всех остальных членов общества.

Например, президент государства, рабочий на предприятии или менеджер в коммерческом банке выполняют функции, которые являются полезными для всех граждан государства. Поэтому национальный продукт страны должен быть распределен в соответствии с этими функциями. Иначе государство не выполнит своей роли справедливого арбитра, неизбежно приведет к классовой борьбе и конфликтов между ее гражданами.

Таким образом, можно утверждать, что система солидаризма признает общество носителем экономических функций: признавая принцип частной собственности, она, тем не менее, оставляет за собой право нормировать и регулировать отношения между экономической деятельностью индивида, общества и государства. Народ, в свою очередь, является естественным сообществом. Следовательно, он не является независимым от государства. Учитывая это, государство имеет право для общественного блага вмешиваться в сферу народного хозяйства.

Акцентируем внимание на том, что солидаризм пытается устранить недостатки экономического либерализма и социализма, оставляя, однако, положительные элементы обеих систем. Солидаризм признает естественные права человека и в то же время должное внимание уделяется всему обществу. Моральный долг требует от солидаризма признание принципа свободы как высшей социальной ценности, иначе говоря, свободы для всех членов общества, а не только для привилегированных слоев населения.

Именно по этим причинам солидаризм противостоит разрушительной конкуренции, не исключая, однако, честного соревнования экономических субъектов. Приобретение частной собственности в системе солидаризма защищается как одно из естественных прав человека. Формы и пределы этих прав должны регулироваться действующим законодательством.

Правовед А. Окара определяет понятие «солидаризация», предоставляя ему содержания процесса установки между людьми солидарных отношений. Так, он считает, что «одна из важных проблем солидаризма связана с определением сфер, в которых устанавливаются солидарные отношения. Любой аспект идентичности человека, коллективного субъекта или государства может стать основой для солидаризации – с носителями такой же или близкой идентичности против носителей другой. Представляется говорить о солидаризации на основе интересов, ценностей и институтов» [6]. Исходя из этого солидаризация, по мнению исследователя, может быть разной, в зависимости от сферы жизнедеятельности и социального статуса людей: и гражданской, и социально-политической, и экономической, и имущественной, и образовательной, и культурной, и профессиональной и т.д.

Взаимообусловленное влияние бедности и национальной безопасности базируется на том, что бедность, будучи следствием дисгармонии экономической системы, формирует ряд специфических угроз.

Низкий платежный спрос приводит к вымиранию многих видов производства, особенно в условиях неструктурированной экономики. Ухуд-

шение научно-технического потенциала страны приводит к падению конкурентоспособности страны как на мировом, так и на внутреннем рынках.

Расслоение и нестабильность общества очевидны угрозами для развития государства – при тотальной бедности ни один экономический агент не может чувствовать себя защищенным. В свою очередь, состояние незащищенности социально-экономической системы усиливает бедность населения страны.

Падение уровня жизни населения приводит к инициированию воспроизведения угроз национальной безопасности и начала раскрутки своего рода «спирали бедности», которая охватывает широкие слои населения, становится источником других вызовов и угроз [7, с. 6].

Бедность в Украине превращается в фактор социальной дестабилизации и социальной напряженности в обществе. Следствием бедности, с одной стороны становится политическая апатия, а с другой – политический цинизм, отсутствие гражданского единства и политический раскол общества [8, с. 695].

Таким образом, реалии свидетельствуют о необходимости разработки концепции солидаризма, которая, на наш взгляд, будет в состоянии преодолеть бедность в Украине.

Социальный диалог, партнерство и стратегическое сотрудничество между организациями работодателей и работников, правительствами – основа формирования наиболее эффективной политики по преодолению бедности. Социальный диалог, согласно концепции солидаризма, способствует восстановлению экономики с помощью расширения занятости. Трехсторонний социальный диалог сыграл заметную роль на начальном этапе экономического спада, когда многие страны приняли меры трехстороннего характера бюджетной консолидации и связанных с ней структурных реформ, нацеленных на смягчение социальных последствий. Для разработки и осуществления стратегии экономического роста, что стимулировала б преодолению бедности, решающее значение имеет участие субъектов реальной экономики в социальном диалоге по вопросам экономической и социальной политики. Это ключ к достижению возможных договоренностей, которые позволят быстро и решительно вносить соответствующие макроэкономические коррективы, инструмент формирования консенсуса. Социальный диалог позволяет совершенствовать наполнение мероприятий политики, способствует их действенной реализации и повышает качество его результатов [9, с. 62].

Действующая в Украине система государственной социальной помощи представлена целым рядом выплат, направленных на поддержку социально уязвимых или менее обеспеченных групп населения. Помощь в виде регулярных или разовых начислений, доплат и компенсаций в денежной и натуральной формах гарантирует уровень доходов не ниже законодательно установленного минимума, или недопущения превышения отдельных видов расходов над установленной для этого случая частью дохода [9, с. 163].

Можно констатировать, что уменьшение негативных последствий бедности невозможно без активизации государственных мероприятий.

В частности, по безработным речь идет о государственной помощи в трудоустройстве; о государственных программах получения нужной квалификации или переквалификации и т.д.

Так, известно, что в 2008-2009 гг. в рамках пакетов мер стимулирования многие страны, пострадавших от кризиса, повысили социальные выплаты с увеличением размеров пособий по безработице и продлением сроков ее выплаты, расширением видов социальной помощи и индексацией пособий и пенсий, в последующие годы суммы выплат на поддержку доходов населения были уменьшены в рамках мер бюджетной консолидации. Каждой стране необходимо реформировать свою систему социальной защиты таким образом, чтобы сложился правильный баланс между ее финансовой устойчивостью и социально-экономической достаточностью пособий. Социальный диалог, который опирается на достоверную информацию, является оптимальным инструментом для достижения этой цели [9, с. 63].

Стоит отметить, что актуальность солидаризации отношений усиливается именно во время кризисных явлений в экономике, когда уменьшаются доходы населения, растет уровень безработицы, происходит спад производства. Работники стремятся остаться на работе, реализуя неисчерпанные к тому личностные трудовые и профессиональные резервы, сплотиться с другими с целью ограждения себя от разрушительных последствий социально-экономических реформ.

Поэтому именно степень солидаризации в развитии социальной справедливости и преодолении бедности определяет и качество социальной сплоченности этой группы, что влияет на ее способность противостоять общественным вызовам и, например, сберечь рабочие места, если сотрудники договариваются работать неполный рабочий день, но в том же составе без лишних увольнений персонала; конструктивно решить внутренние управленческие конфликты во время реконструкций и реорганизаций предприятий, в частности в связи со сменой владельца; объединить усилия с другими предприятиями по вопросам комплексного исследования рынка и поиска новых перспективных видов деятельности.

Выводы и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Несмотря на регулярные выражения в поддержку мероприятий, направленных на обеспечение согласованности социальной и экономической политики, мировой финансово-экономический кризис испытала на прочность эти политические устремления. Сформированный в ряде стран дисбаланс между целями финансовой, экономической, трудовой и социальной политики грозит сплоченности и стабильности общества. Макроэкономическая политика, политика в сфере занятости и социальной политики будут способствовать экономическому росту (увеличение количества и повышение качества рабочих мест, улучшение условий труда, развития профессиональных навыков и квалификаций и обеспечения социальной защиты) и социальной справедливости, направленных на преодоление бедности, если они основанные на соблюдении уважения к ценностям и принципам, закрепленным в трудовых нормах, которые должны обеспечивать норма-

тивное руководство с целью достижения согласованности между экономической и социальной политикой [10, с. 63].

Последующие годы являются определяющими для развития украинского общества. В этот период должно быть реализовано значительный круг социально-экономических преобразований в государстве, ключевым из которых усматрива-

ется социальная переориентация экономической политики. Необходимо достичь стратегической цели – заложить основы солидарной государственного закрепления основных идеологических принципов концепции солидаризма, в рамках чего сформируется устойчивая тенденция экономического укреплению и подъема.

Список литературы:

1. Кисельова О. Бідність в Україні (інформаційно-аналітичний огляд) // Політична думка. – 2000. – № 3. – С. 3-12.
2. Камінський Є., Бассам А. Глобалізація, бідність і лівизна в сучасній західній футурології // Політична думка. – 2000. – № 3. – С. 89-102.
3. Медведчук В. Принципи справедливості і сучасна соціал-демократія: об'єктивна перспектива чи політична утопія? // Право України. – 2001. – № 6. – С. 22-27.
4. Global Risk Report. World Economics Forum, 2011, p. 1 (<http://www.weforum.org/reports>).
5. Гусейнов А.А. Справедливость / А.А. Гусейнов // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / ред. совет.: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин [и др.]. – М.: Мысль, 2010. – Т. 3. – С. 622.
6. Окара А.Н. Социальная солидарность как основа нового «миростроительного» проекта [Электронный журнал] / Андрей Николаевич Окара // Перспективы. Фонд исторической перспективы / [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/book/socialnaja_solidarnost_kak_osnova_novogo_mirostroitelnogo_projekta_2010-04-01.htm
7. Лібанова Е.М. Соціально-економічні ризики і загрози бідності в Україні: методика та практика аналізу: Монографія. – Х.: Право, 2008. – 208 с.
8. Зайнятість, зростання та соціальна справедливість в умовах викликів часу (за матеріалами ІХ Європейської регіональної наради, Осло, квітень 2013 р.) / В.Г. Щербак // Ринок праці та зайнятість населення. – 2013. – № 4. – С. 60-63.
9. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О.Г. Аркуша, С.О. Біла, В.Ф. Верстюк та ін.; Гол. ред. В.М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
10. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В.Л. Андрущенко. – Львів: Каменярь, 2000. – С. 56.

Шевченко О.С.

Національна академія внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В ДЕРЖАВІ ЗА КОНЦЕПЦІЮ СОЛІДАРИЗМУ

Анотація

У статті подано авторське уявлення про особливості солідаризації в умовах розвитку соціальної справедливості і подолання бідності в державі. Уточнено розуміння впровадження принципів концепції солідаризму в несприятливих економічних умови, що утворилися в Україні.

Ключові слова: солідарність, солідаризація, солідаризм, соціальна справедливість, бідність.

Shevchenko O.S.

National Academy of Internal Affairs

SOCIAL JUSTICE AND POVERTY ERADICATION IN THE STATE IN THE CONCEPT OF SOLIDARITY

Summary

In the article the author's understanding of the peculiarities of solidarity in terms of social justice and the eradication of poverty in the country. Implementation of the principles specified understanding of the concept of solidarity in adverse economic conditions that emerged in Ukraine.

Keywords: solidarity, solidarisation, solidarizm, social justice, poverty.

УДК 347.195.3(4)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Шпомер А.І.

Чернігівський національний технологічний університет

У статті досліджено правове регулювання діяльності державного вищого навчального закладу як суб'єкта господарської діяльності. Досліджено державний вищий навчальний заклад як установу та його особливості. Розглянуто особливості вищого навчального закладу як бюджетної установи. Визначено, що вищий навчальний заклад сповна не можна віднести до бюджетних установ, адже вони мають власні надходження, в тому числі від здійснення господарської діяльності. Розглянуто правовий статус майна державного вищого навчального закладу як суб'єкта господарювання.

Ключові слова: державний вищий навчальний заклад, суб'єкт господарювання, неприбуткова організація, бюджетна установа, право господарського відання, право оперативного управління.

Постановка проблеми. Вища освіта є однією із соціальних галузей, що безпосередньо впливає на формування передумов економічного зростання і є фундаментом створення інтелектуального потенціалу держави та відтворення духовної нації. Тому реформування вищої освіти є першочерговим завданням і свідчить про її системну роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави та у розбудові демократичного соціально орієнтованого суспільства. Рівень розвитку будь-якої держави чи суспільства залежить від розвитку інноваційних відносин. Одним з головних учасників розвитку таких відносин є державні вищі навчальні заклади.

В сучасних умовах формування структури сфери вищої освіти актуальним є питання правового регулювання господарської діяльності державних вищих навчальних закладів, їх участі в господарських правовідносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів здійснювалось багатьма науковцями. Окремі аспекти цього питання були предметом аналізу науковців – представників різних правових наук. Значний теоретичний внесок у розроблення проблеми дослідження внесли такі вчені, як: В.В. Астахов, Н.О. Білоусова, В.К. Мамутов, Р.О. Стефанчук, М.О. Тимошенко, О.І. Харитоновна, В.С. Щербина та інші.

В наукових дослідженнях недостатньо приділяється уваги аналізу правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів. Так, слід погодитись з думкою Білоусової Н.О., яка вважає, що в законодавстві не визначено статус вищого навчального закладу як суб'єкта господарювання. Більшість публікацій присвячені розгляду адміністративно-правового статусу вищих навчальних закладів, а також аналізу цивільно-правових відносин за їх участі.

Метою дослідження є аналіз нормативно-правових актів, що регулюють господарську діяльність вищих навчальних закладів та особливості їх господарсько-правового статусу.

Викладення основного матеріалу. Ефективна діяльність щодо надання якісних освітніх послуг, підготовки конкурентоспроможних висококваліфікованих кадрів для різноманітних сфер життєдіяльності суспільства і держави можлива за

умови ефективного функціонування вищих навчальних закладів як суб'єктів господарювання.

Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону «Про вищу освіту» засновником вищого навчального закладу можуть бути органи державної влади від імені держави, відповідна рада від імені територіальної громади (громад), фізична та/або юридична особа, рішенням та за рахунок майна яких засновано вищий навчальний заклад. Права засновника, передбачені Законом «Про вищу освіту», набуваються відповідно до цивільного законодавства.

Закон «Про вищу освіту» визначає вищий навчальний заклад як окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти, з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей (п. 7 ч. 1 ст. 1).

Особливість установи як організаційно-правової форми юридичної особи закріплений в Цивільному кодексі України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 83 цього кодексу установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Особливість правового статусу окремих видів установ встановлюється законом. Так, особливість правового статусу вищих навчальних закладів регулюється Законом «Про вищу освіту».

Вищий навчальний заклад діє на підставі власного статуту. Статут вищого навчального закладу повинен містити:

- 1) повне найменування із зазначенням типу вищого навчального закладу, його правосуб'єктність, місцезнаходження, дату прийняття рішення про його утворення;
- 2) концепцію освітньої діяльності вищого навчального закладу;
- 3) права та обов'язки засновника (засновників);
- 4) обсяг основних засобів (розмір статутного капіталу), наданих засновником (засновниками);
- 5) повноваження органів управління вищого навчального закладу;

6) права та обов'язки керівника вищого навчального закладу;

7) порядок обрання представників до органів громадського самоврядування;

8) підстави дострокового розірвання контракту з керівником вищого навчального закладу та керівником навчально-наукового інституту (факультету);

9) джерела надходження і порядок використання коштів та майна вищого навчального закладу;

10) порядок звітності та контролю за провадженням фінансово-господарської діяльності;

11) порядок внесення змін до статуту вищого навчального закладу;

12) порядок реорганізації та ліквідації вищого навчального закладу.

Статут вищого навчального закладу може містити інші положення, що стосуються особливостей утворення і діяльності вищого навчального закладу. Статут вищого навчального закладу не повинен суперечити законодавству.

Вищий навчальний заклад утворюється у формі державної, комунальної, приватної установи і працює на засадах неприбутковості (ч. 1 ст. 27 Закону «Про вищу освіту»).

Визначення неприбуткових установ закріплено пп. 14.1.121 п. 141.1 ст. 14 Податкового кодексу, а саме зазначається, що неприбуткові установи це такі, які не є платниками податку на прибуток підприємства відповідно до п. 133.4 ст. 133 Податкового кодексу. Неприбуткові організації це не різновид підприємств, установ, організацій. Це податковий статус, який надають їм податкові органи через внесення до Реєстру неприбуткових установ та організацій, що діє з 16 липня 2016, дія якого регулюється Положенням, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України 13 липня 2016 року.

У п.п. 133.4.1 п. 133.4 ст. 133 Податкового кодексу України встановлено критерії віднесення підприємств, установ, організацій до неприбуткових, а саме:

– утворена та зареєстрована в порядку, визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації;

– установчі документи якої містять заборону розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників (учасників), членів такої організації, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб;

– установчі документи якої передбачають передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду або зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення);

– внесена контролюючим органом до Реєстру неприбуткових установ та організацій.

Перелік юридичних осіб, які можуть отримати статус неприбуткових визначено у пп. 133.4.6 п. 133.4 ст. 133 Податкового кодексу України. Серед інших, у цьому переліку містяться і бюджетні установи, до яких і відносять вищі навчальні заклади.

До неприбуткових організацій, що відповідають вимогам цього пункту і не є платниками податку, зокрема, можуть бути віднесені:

бюджетні установи;

громадські об'єднання, політичні партії, творчі спілки, релігійні організації, благодійні організації, пенсійні фонди;

спілки, асоціації та інші об'єднання юридичних осіб;

житлово-будівельні кооперативи (з першого числа місяця, наступного за місяцем, в якому відповідно до закону здійснено прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом житлового будинку і такий житловий будинок споруджувався або придбався житлово-будівельним (житловим) кооперативом), дачні (дачно-будівельні), садівничі та гаражні (гаражно-будівельні) кооперативи (товариства);

об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, асоціації власників жилих будинків;

професійні спілки, їх об'єднання та організації профспілок, а також організації роботодавців та їх об'єднання;

сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, кооперативні об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

інші юридичні особи, діяльність яких відповідає вимогам цього пункту.

У п. 12 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України бюджетні установи визначаються як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідного державного бюджету чи місцевого бюджету та є неприбутковими. Хоча тут можна не погодитись з тим, що бюджетні установи, до яких відносять і вищі навчальні заклади повністю утримуються за рахунок бюджету, адже вони мають організаційно-правову форму установи. Адже установи відповідно до ст. 86 Цивільного кодексу України можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом, і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню. Крім того, в ч. 1 ст. 71 Закону «Про вищу освіту» зазначається про те, що фінансування державних вищих навчальних закладів не обмежується коштами державного бюджету, а може здійснюватися з інших джерел фінансування.

Відповідно до ч. 2 ст. 70 цього закону, вищий навчальний заклад має власні надходження, отримані від плати за послуги, що надаються згідно з освітньою, науковою та навчально-виробничою діяльністю, благодійні внески та гранти.

Здійснений аналіз норм чинного законодавства дозволяє припустити, що вищий навчальний заклад сповна не можна віднести до бюджетних установ, адже вони мають власні надходження, в тому числі від здійснення господарської діяльності.

Вищі навчальні заклади відповідно до п. 4 та 5 ч. 3 ст. 70 Закону «Про вищу освіту» мають право здійснювати господарську діяльність, тобто є суб'єктом господарювання.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 суб'єктами господарювання визначаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Всі вищі навчальні заклади як суб'єкти господарювання, реалізуючи свою господарську компетенцію, здійснюють освітню діяльність, що є різновидом господарської діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ГК під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Діяльність у сфері освіти безпосередньо пов'язана з наданням освітніх послуг, що регулюється Цивільним кодексом, Господарським кодексом, законом «Про ліцензування видів діяльності».

Відповідно до ч. 2 ст. 3 ГК господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Стаття 52 ГК визначає некомерційну господарську діяльність як самостійну систематичну діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання. Така діяльність спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

Аналіз зазначених положень дає можливість зробити висновок, що вищі навчальні заклади є установами, які здійснюють некомерційне господарювання. Вищі навчальні заклади систематично здійснюють самостійну господарську діяльність, спрямовану на досягнення економічних та соціальних результатів без мети отримання прибутку. Одна з ознак, що характеризують вищий навчальний заклад як суб'єкт некомерційного господарювання пов'язана не з тим, що установа при здійсненні своєї діяльності може отримувати прибутки, а з тим, що в установчих документах відсутня сама мета їх одержання.

Виникає питання щодо правового статусу майна вищого навчального закладу. У ч. 1 ст. 70 Закону «Про вищу освіту» зазначено, що з метою забезпечення статутної діяльності вищого навчального закладу засновником (засновниками) закріплюються на основі права господарського відання або передаються у власність будівлі, споруди, майнові комплекси, комунікації, обладнання, транспортні засоби та інше майно.

Однак це суперечить ч. 1 ст. 53 Господарського кодексу, в якій зазначено, що некомерційна господарська діяльність може здійснюватись суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління в організаційних формах, які визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог, передбачених цим Кодексом та іншими законами.

Крім того, в ч. 1 ст. 136 зазначається, що право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва який володіє, користу-

ється і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законами. В той же час, відповідно до ст. 137 Господарського кодексу, правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених цим Кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Тому тут, на нашу думку, треба визначитись і ліквідувати суперечності щодо правового статусу майна вищого навчального закладу. Якщо законодавець визначає вищий навчальний заклад як неприбуткову установу, що здійснює некомерційну господарську діяльність, то і майно повинно бути закріплене за ним на праві оперативного управління.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження правового регулювання діяльності державних вищих навчальних закладів як суб'єктів господарювання дозволяє зробити деякі висновки.

1. Правове регулювання діяльності вищих навчальних закладів як суб'єктів господарювання здійснюється Господарським кодексом, Цивільним кодексом, Законом «Про освіту», Законом «Про вищу освіту», Законом «Про наукову і науково – технічну діяльність» Законом «Про ліцензування видів», Статутом.

2. Державний вищий навчальний заклад є юридичною особою публічного права та організаційно-правову форму установи, що працює на засадах неприбутковості.

3. Державний вищий навчальний заклад відповідно до п.12 ч.1 ст.2 Бюджетного кодексу є бюджетною установою та повинен повністю утримуватись за рахунок державного бюджету, однак має власні надходження, а також може здійснювати господарську діяльність. Що ставить під сумнів належність їх до бюджетних установ.

3. З метою забезпечення статутної діяльності вищого навчального закладу засновником (засновниками) закріплюється за ним майно на основі права господарського відання. Однак, на нашу думку, якщо законодавець визначає вищий навчальний заклад неприбутковою установою, що здійснює некомерційну господарську діяльність, то і майно повинно бути закріплене за ним на праві оперативного управління.

4. Для вирішення всіх колізій законодавства, що здійснює правове регулювання діяльності державних вищих навчальних закладів як суб'єктів господарювання, на нашу думку, треба законодавчо врегулювати правовий статус некомерційних суб'єктів господарювання, а саме прийняти спеціальний закон щодо цих господарюючих суб'єктів.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року // Голос України. – 06.08.2014. – № 148.
2. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року // Урядовий кур'єр. – 17.08.2010. – № 151.
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року // Голос України. – 04.12.2010. – № 229-230.

4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 462.
5. Білоусова Н.О. До питання визначення господарсько-правового статусу державного вищого навчального закладу [Текст] / Н.О. Білоусова // «Современные тенденции в юридической науке Украины» (г. Хмельницкий, 24-25 апреля 2015 г.) – Херсон: Издательский дом «Гельветика», 2015. – С. 82-84.
6. Набуття господарсько-правового статусу приватним вищим навчальним закладом в Україні як основа його правосуб'єктності / М.О. Тимошенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 184-188.
7. Особливості фінансово-господарської діяльності вищих навчальних закладів в Україні / Л.М. Шаталова // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 493-499.

Шпомер А.И.

Черниговский национальный технологический университет

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ КАК СУБЪЕКТА ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье исследованы правовое регулирование деятельности государственного высшего учебного заведения как субъекта хозяйственной деятельности. Исследовано государственное высшее учебное заведение как учреждение и его особенности. Рассмотрены особенности высшего учебного заведения как бюджетного учреждения. Определено, что высшее учебное заведение нельзя отнести к бюджетным учреждениям, ведь они имеют собственные поступления, в том числе от осуществления хозяйственной деятельности. Рассмотрен правовой статус имущества государственного высшего учебного заведения как субъекта хозяйствования.

Ключевые слова: государственное высшее учебное заведение, хозяйствующий субъект, некоммерческая организация, бюджетное учреждение, право хозяйственного ведения, право оперативного управления.

Shpomer A.I.

Chernihiv National University of Technology

LEGAL ADJUSTING OF ACTIVITY OF STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT AS SUBJECT OF ECONOMIC ACTIVITY

Summary

In the article investigational legal adjusting of activity of state higher educational establishment as subject of economic activity. State higher educational establishment as establishment and his features is investigational. The features of higher educational establishment are reconsidered as budgetary establishment. It is certain that higher educational establishment can not be attributed to budgetary establishments, in fact they have own receivables, including from realization of economic activity. Legal status of property of state higher educational establishment is considered as a management subject.

Keywords: state higher educational establishment, managing subject, noncommercial organization, budgetary establishment, right for an economic conduct, right for an operative management.

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ БЛАГОДІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Шпуганич І.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена аналізу правових підстав припинення благодійної організації в залежності від обраного способу припинення. Досліджено поняття та види припинення таких юридичних осіб. Розмежовано підстави добровільного та примусового припинення благодійних організацій. Особливу увагу приділено аналізу судової практики із вказаної проблематики. Зроблено висновки щодо необхідності вдосконалення чинного законодавства України в аналізованій сфері.

Ключові слова: припинення благодійної організації, ліквідація, реорганізація, примусова ліквідація, добровільне припинення.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку та частих змін у законодавстві України в процесі реформування останнього, дослідження інституту юридичних осіб набуває все більшого значення. Втім, окремі аспекти, а саме припинення цих суб'єктів, заслуговують на особливу увагу науковців. Тим паче, коли мова йде про таких юридичних осіб, як благодійні організації.

Так, в процесі своєї діяльності ці організації постійно знаходяться під прицільним контролем не лише зі сторони тих осіб, з якими вони вступають у правовідносини, але й широкої громадськості.

Втім, як показує практика, чимало проблем виникає в благодійних організацій не в процесі їх безпосередньої діяльності, а саме на етапі їх припинення. Відсутність чіткої регламентації на рівні законодавства підстав припинення таких суб'єктів як благодійні організації призводить до неможливості практичної реалізації закріплених положень та норм. Це зумовлює необхідність детального дослідження існуючих проблем і правових колізій та формулювання пропозицій, здатних вирішити поставлені питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка теоретичних та практичних аспектів припинення юридичних осіб здійснювалася визначними дослідниками в сфері цивільного та господарського права. Окремі аспекти вказаної проблематики свого часу були предметом вивчення таких вчених, як С.С. Алексєєв, В.І. Борисова, С.М. Братусь, О.М. Вінник, М.К. Галантич, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, О.М. Зубатенко, О.Р. Кібенко, Н.В. Козлова, В.М. Косак, В.М. Кравчук, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, В.К. Мамутов, Д.І. Мейер, О.М. Скоропис, І.В. Спасько-Фатєєва, Р.О. Стефанчук, О.В. Титова, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, Я.М. Шевченко, В.С. Шербина, Г.Ф. Шершеневич, Р.Б. Шишка, Ю.М. Юркевич та інші.

Особливо слід відзначити роботу Літвіної О.Ю., яка, досліджуючи правове положення благодійних організацій в Україні, не лише здійснила аналіз існуючих на той час в законодавстві України норм, але й запропонувала власний перелік підстав припинення благодійних організацій. Втім, з часу написання цієї роботи, законодавство у сфері благодійної діяльності зазнало кардинальних змін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Різноманітні аспекти припинення юридичних осіб досліджувались науковцями у галузях цивільного і господарського права. Своєю чергою, особливості припинення саме благодійних організацій здебільшого залишаються поза

увагою вчених. Це зумовлено, зокрема, вузькою тематикою подібних досліджень та відсутністю зі сторони правників інтересу до наукових розвідок вказаної проблематики. Ще одним важливим моментом є прийняття нового Закону України «Про благодійну діяльність і благодійні організації» від 05.07.2012 р. (далі – Закон), що значно змінив статус благодійної організації. Зазначене обумовлює потребу поглибленого вивчення підстав припинення благодійних організацій, а також визначення перспектив його удосконалення в аспекті реформування вітчизняного законодавства.

Метою даної роботи є аналіз правових підстав припинення благодійної організації, як юридичної особи, в залежності від способу припинення.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні правових підстав припинення благодійної організації, як юридичної особи, першочергово слід проаналізувати загальні норми ЦК та ГК України. Так, відповідно до чинної редакції ст. 59 ГК України припинення суб'єкта господарювання здійснюється лише відповідно до закону [1]. Своєю чергою ст. 104 ЦК України передбачає, що юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації [2].

Принципово важливою відмінністю між цими способами припинення юридичної особи є наявність чи відсутність правонаступництва. Так, у випадку ліквідації права та обов'язки, що належали вказаній особі, припиняють своє існування, відтак, не можуть належати комусь іншому у майбутньому (чи то іншій юридичній чи то фізичній особі). На противагу цій ситуації, при реорганізації юридичної особи вся сукупність її прав та обов'язків переходить до тієї (тих) організації, що створюється в процесі припинення.

Зважаючи на викладене вище та беручи до уваги специфіку кожного із наведених способів припинення благодійної організації, їх доцільно аналізувати окремо, аналізуючи при цьому підстави припинення організації як при реорганізації, так і при ліквідації.

Свого часу Грибанов В.П., як і Братусь С.М., пропонував 2 групи підстав припинення юридичної особи, а саме пов'язані з: 1) настанням юридичного факту чи події (наприклад, закінчення строку); 2) вольовим моментом [3, с. 32]. Втім, з такою класифікацією навряд чи можна погодитися, адже жодна юридична особа не може бути припинена лише у зв'язку з настанням певного юридичного факту чи події. В будь-якому випадку необхідним є прийняття певного вольового рішення та дотримання встановленої законом

процедури припинення організації. Адже неможливо є ситуація, коли до Єдиного державного реєстру вноситься запис про припинення юридичної особи лише зважаючи на той факт, що закінчився строк, на який вона була створена. При цьому, жодного рішення учасників, органу управління чи суду винесено не було, комісія з припинення не створювалася, вимоги кредиторів не задовольнялися і т.д.

Досліджуючи підстави ліквідації благодійної організації, перш за все важливо розділити їх на дві групи: загальні та спеціальні. Перші притаманні благодійній організації з огляду на те, що вона є юридичною особою, відтак з таких підстав може бути ліквідована будь-яка організація. Своєю чергою, друга група існує у зв'язку з особливим правовим статусом благодійних організацій та їх значенням для суспільства.

Загальні підстави ліквідації благодійної організації містяться у ст. 110 ЦК України і напряму залежать від суб'єкта, який прийняв рішення про ліквідацію. Виходячи зі змісту ст. 110 ЦК України та ст. 18 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [4] рішення про ліквідацію юридичної особи вправі приймати орган управління, уповноважений на це установчими документами, або ж суд. Це свідчить про існування двох видів ліквідації: добровільної та примусової (судової).

У випадку добровільної ліквідації підставами для прийняття відповідного рішення згідно з положеннями законодавства України можуть стати закінчення строку, на який було створено організацію, досягнення мети, для якої її було створено, а також інші підстави, передбачені установчими документами.

У своєму дисертаційному дослідженні Літвіна О.Ю. наводить власний перелік підстав добровільної ліквідації власне благодійних організацій, до яких пропонує включити такі:

- втрата інтересу до подальшого продовження благодійної діяльності;
- недоцільність подальшого здійснення благодійної діяльності;
- недостатність матеріальних коштів для заняття благодійною діяльністю;
- інші підстави, передбачені в установчих документах [5, с. 148].

Ми загалом підтримуємо висловлену науковцем позицію, але хотіли б звернути увагу на кілька важливих моментів.

Як показує практика, у своїх установчих документах благодійні організації в більшості встановлюють досить абстрактну мету, як от наприклад, «розвиток відповідальної та ефективної благодійної діяльності задля розвитку українського суспільства» [6] або ж «здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства та окремих категорій юридичних та фізичних осіб, сприяння реалізації благодійних програм духовної, соціальної реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, дітей-сиріт, людей ув'язнених та звільнених з місць позбавлення волі, а також безпритульних» [7]. Ці та інші приклади свідчать про спроби зазначення мети створення останньої охопити якомога ширше коло проблем, вирішення яких потребує сучасне суспільство. Таким чином, по своїй суті цілі, для досягнення яких створюються благодійні організації, є невичерпними і не можуть бути досягнуті взагалі.

Однак, ми не можемо погодитися з думкою Літвіної О.Ю., яка пропонує не відносити до підстав добровільної ліквідації благодійної організації досягнення мети або настання строку, на який створювалася благодійна організація, «оскільки ті цілі, які ставить перед собою благодійна організація самі по собі є невичерпними, тобто діяльність таких організацій не може обмежуватись рамками часу або досягнутим результатом» [5, с. 148]. Хоча серед створюваних благодійних організацій практично не зустрічаються такі, які б мали чітко регламентовану мету, досягнення якої можливо взагалі або ж обмежено певними часовими рамками, для прикладу, надання допомоги для проведення ремонту спортзалу у СШ № 23 або ж надання допомоги в підготовці команди «Лелека» до конкурсу талантів, що проводиться у 2020 році, категорично відмовлятися від наведених вище підстав добровільної ліквідації благодійних організацій видається не зовсім обгрунтованим.

Крім цього така запропонована науковцем підстава ліквідації, як недостатність матеріальних коштів для заняття благодійною діяльністю, також потребує, на нашу думку, певних коректив. Ми вважаємо, що незначна кількість або ж взагалі відсутність матеріальних коштів у благодійної організації не може бути підставою для ліквідації останньої. Так, беззаперечно для заняття благодійною діяльністю бажано мати певну майнову базу, але сучасне розуміння поняття благодійної допомоги включає в себе також і особисту допомогу, надання якої не потребує фінансових затрат. Окрім цього, благодійна організація вправі здійснювати господарську діяльність без мети одержання прибутку, що сприяє досягненню її статутних цілей (ч. 4 ст. 16 Закону). Наведені вище положення відкривають нові горизонти для тих благодійних організацій, що мають бажання працювати в обраному напрямку, відтак, недостатність матеріальних коштів не повинна ставати для них підставою прийняття рішення про ліквідацію.

Аналіз установчих документів існуючих благодійних організацій дає можливість зробити висновки про те, що в процесі створення організації засновники мало замислюються, а то й взагалі не думають про її припинення. Таким чином, формулюючи в установчих документах підстави ліквідації благодійної організації, засновники просто дублюють норми чинного законодавства України. З-поміж досліджених документів лише у статуті Добровеличківського благодійного фонду «ПАТРІОТ» містилися спеціальні положення щодо підстав прийняття рішення про добровільну ліквідацію фонду. А саме відповідно до п. 12.4 статуту добровільна ліквідація здійснюється на підставі рішення Правління Фонду, а також на підставі письмового звернення Засновника Фонду, або Виконавчого Директора. Правління Фонду розглядає відповідні звернення та за необхідності визначає порядок і строки такої ліквідації відповідно до чинного законодавства України [8]. Очевидно, що у даному випадку можна говорити про невідале формулювання цього положення, адже в певній мірі воно не відповідає нормам чинного законодавства України. Так, Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» дозволяє визначити в установчих документах такої організації лише один орган управління, уповноважений приймати рішення про ліквідацію організації. Тому виконавчий директор, будучи органом управління у вказаній

благодійній організації, вправі лише звертатися до правління фонду із пропозицією прийняти рішення про ліквідацію фонду. З іншого боку, звернення такого змісту, що надійшло до правління від засновника або виконавчого директора фонду, не можна розглядати як обов'язкову підставу для винесення правлінням рішення про ліквідацію фонду, оскільки при цьому можуть бути порушені законні права та інтереси інших засновників фонду або ж бенефіціарів. В той же час, якщо у зверненні міститься обґрунтування певної причини для ліквідації благодійної організації, то правління фонду, приймаючи рішення, в основу останнього ставить не сам факт наявності звернення від зазначених суб'єктів, а конкретні доводи, викладені у ньому.

Така підстава добровільної ліквідації благодійної організації, як недоцільність подальшого здійснення благодійної діяльності, охоплює досить широкий спектр ситуацій. До них можна віднести, як і досягнення мети створення, так і чимало інших. Для прикладу, благодійне товариство «Допоможемо митцям разом» була заснована із ціллю надавати допомогу існуючій громадській організації «Клуб молодих художників». Протягом тривалого часу благодійна організація успішно функціонувала і виконувала поставлені в статуті завдання. Втім, учасниками Клубу молодих художників було прийнято рішення про ліквідацію організації. Таким чином, після проведення процедури ліквідації у благодійного товариства по суті зник бенефіціар. Тобто, в даній ситуації в уповноваженого органу управління благодійної організації є два шляхи виходу із ситуації: або ж приймати рішення про внесення змін в установчі документи, визначаючи іншу ціль діяльності, або також приймати рішення про ліквідацію товариства. При цьому використання таких підстав ліквідації, як досягнення мети чи закінчення строку, на який організацію було створено, навряд чи буде правильно.

У зв'язку з тим, що в процесі створення організації засновники мало уваги приділяють етапу її ліквідації, на практиці склалася ситуація, коли фактично існує багато благодійних організацій, в той же час функціонують лише одиниці. Чимало із «покинутих» благодійних організацій не ліквідується по тій причині, що у них немає підстави для прийняття рішення про ліквідацію: їхня мета досягнута не була, строк, на який організація створюється, теж не визначений, крім цього спеціальних підстав в установчих документах також не встановлено. Виходить, щоб ліквідувати таку організацію потрібно спочатку пройти процедуру внесення змін до установчих документів, передбачивши в них таку підставу ліквідації, як, наприклад, втрату інтересу чи недоцільність подальшого здійснення благодійної діяльності, а вже тоді переходити до самої процедури ліквідації.

Очевидно, що складність цього процесу не спонукає учасників благодійної організації до такого алгоритму дій. Відтак, ми пропонуємо на законодавчому рівні певним чином спростити процес прийняття органом управління благодійної організації рішення про її ліквідацію. Таким чином, вважаємо доцільно викласти ч. 3 ст. 18 Закону у такі редакції: «*Благодійна організація ліквідується у зв'язку з втратою інтересу до здійснення благодійної діяльності, відсутністю бенефіціарів благодійної допомоги, а також в ін-*

ших випадках, передбачених законом чи установчими документами. Рішення про ліквідацію благодійної організації приймає орган управління, уповноважений на це установчими документами благодійної організації».

Як уже було зазначено вище, благодійна організація може бути ліквідована і у примусовому (судовому) порядку. В такому випадку, рішення про ліквідацію організації приймається судом. Цікаво, що підстави для винесення такого рішення поділяються на загальні та спеціальні. Так, загальна підстава передбачена у п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України, який дає право учаснику благодійної організації або відповідному органу державної влади звернутися з належним судовим позовом у разі, якщо при створенні такої організації були допущені порушення, які не можна усунути [2]. Принципово важливим в даному випадку є не просто наявність порушення при створенні організації, а саме відсутність будь-якої можливості його усунути. Тобто рішення про примусову ліквідацію благодійної організації не повинно бути винесене у разі, якщо, наприклад, найменування вказане в установчих документах зареєстрованої організації суперечить встановленим вимогам. Правильно, на нашу думку, в даному випадку говорити про необхідність органу владних повноважень вказати на наявність такого порушення та зобов'язати організацію його усунути.

Підставами ж винесення судового рішення про примусову ліквідацію благодійної організації можуть стати випадки наявності факту неприйняття засновником рішення про створення організації, або ж факту неучасті засновника в затвердженні установчих документів, чи відсутність в засновника достатнього об'єму дієздатності для відповідних дій, або ж взагалі прийняття рішення про заснування благодійної організації неналежним суб'єктом, наприклад, органом державної влади, органом місцевого самоврядування, іншої юридичною особою публічного права.

Спеціальні підстави для винесення рішення суду про ліквідацію благодійної організації містяться в нормах Закону, який регулює діяльність останньої. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 27 цього Закону такими підставами для винесення рішення суду про припинення організації можуть бути:

- 1) використання активів (доходів) благодійної організації з порушенням встановлених цим Законом вимог до здійснення благодійної діяльності, що триває протягом не менш як 12 місяців;
- 2) неможливість самостійної реорганізації або ліквідації благодійної організації у випадках, визначених законом або установчими документами цієї організації [4].

При цьому, наявність хоча б однієї з таких підстав не зобов'язує суд винести рішення саме про ліквідацію організації, адже виходячи з формулювання положення п. 2 ч. 2 ст. 27 Закону суду має певну альтернативу: винести рішення про реорганізацію або ж про ліквідацію благодійної організації. Незважаючи на це, на практиці винесення судового рішення про примусову реорганізацію навіть тяжко уявити. При цьому існуючі види реорганізації – злиття, приєднання, поділ та перетворення – лише підсилюють впевненість в тому, що повинно йтися про добровільний процес, але аж ніяк не примусовий. Адже цілком нереальною виглядає ситуація, коли благодійну організацію всупереч її волі ділять на 2 інші або ж змушують злитися з тре-

тєю благодійною організацією. В такому випадку виникало б чимало труднощів зі складанням передавального акта чи розподільчого балансу. На нашу думку, винесення судового рішення про припинення благодійної організації в розумінні ст. 27 Закону повинно бути своєрідним заходом впливу, тому доцільно говорити про примусову ліквідацію організації. Таким чином, пропонуємо внести зміни у ч. 2 ст. 37 Закону, доповнивши її словами «шляхом ліквідації» після слів «припинення благодійної організації».

Окрім того, необхідно звернути увагу на певну невідповідність між вказаною вище нормою і п. 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України. Йдеться про осіб, які вправі звертатися до суду з відповідним позовом. Так, згідно з ЦК України право на звернення до суду про ліквідацію юридичної особи, зокрема і благодійної організації, у встановлених законом випадках має відповідний орган державної влади [2]. В той же час, ч. 2 ст. 27 Закону до осіб, які можуть звертатися до суду з аналогічним позовом відносить державного реєстратора, спеціально уповноважений орган з питань державної реєстрації, а також інших заінтересованих осіб.

Логіка законодавця при формулюванні вказаної норми, на нашу думку, цілком зрозуміла. Діяльність благодійної організації зачіпає інтереси великої кількості осіб, передусім благодійників й бенефіціарів, та пов'язана з багатьма громадськості особливо контролювати використання нею активів (доходів). Беручи до уваги цю специфіку, законодавець прагне надати широкому колу осіб повноваження не лише для контролю, виявлення та усунення порушень, але й для застосування більш серйозного впливу на організації, які використовують власні активи (доходи) з порушенням встановлених вимог, зокрема шляхом їх примусового припинення. Більше того, хто, як не учасник благодійної організації, маючи постійний доступ до документів організації та будучи залученим до її діяльності, зможе помітити нецільове використання активів (доходів) організації. Саме тому, можливість звернення до суду інших заінтересованих осіб, окрім органів державної влади, є, з нашої точки зору, цілком оправданою та обґрунтованою.

Крім того, відповідно до термінології Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» державний реєстратор – це особа, яка перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації, нотаріус (п. 5 ч. 4 ст. 1). Тобто дане поняття не включається у термін «орган державної влади» [9].

Викладене вище зумовлює необхідність внесення змін у п. 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України, а саме виключення із нього словосполучення «за позовом відповідного органу державної влади».

Додатково також хотілося б зазначити, що ліквідація суб'єкта господарювання, діяльність якого суперечить закону чи його установчим документам може розглядатися також як адміністративно-господарська санкція відповідно до ст. 247 ГК України.

Окрім цього, ліквідація юридичної особи можлива як і захід кримінально-правового характеру згідно з положеннями розділу XIV-1 КК України [10]. В даному аспекті втрачає свою актуальність пропозиція Літвіної О.Ю. щодо віднесення до підстав примусової ліквідації благодійних організацій за рішенням суду такої, як здійснен-

ня діяльності, забороненої законом. Також ми не підтримуємо думку цього науковця щодо необхідності до вищезгаданого переліку підстав додати ще таку, як невідповідність між цілями благодійної організації та реальною діяльністю, якою вона займається [5, с. 148]. Проблема в такому випадку полягає у відсутності механізму застосування такого положення на практиці. Адже незрозуміло ні хто повинен контролювати і порівнювати цілі з реальною діяльністю організації, а також хто вправі з таким позовом звертатися до суду. Таким чином, на даний час ми не бачимо необхідності в розширенні переліку підстав для винесення судового рішення про примусову ліквідацію благодійної організації.

Щодо підстав реорганізації благодійної організації, аналогічно як і інших юридичних осіб, законодавство не містить особливих положень, а з огляду на уже викладену вище позицію видається, що прийняття рішення про припинення благодійної організації шляхом реорганізації можливе лише у добровільному порядку.

Цікавою є також судовою практика у справах щодо примусового припинення благодійних організацій. По-перше, кількість судових справ з даного питання є незначною. За даними Єдиного державного реєстру за весь період в порядку адміністративного судочинства (тобто за позовом органів державної влади) було розглянуто близько 30 справ про припинення шляхом ліквідації благодійних організацій і жодної про припинення шляхом реорганізації. По-друге, як показує практика, з такими позовами в порядку адміністративного судочинства зверталися виключно фіскальні (раніше – податкові) органи. При цьому підставою для звернення до суду була раніше чинна редакція ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», яка до підстав постановлення судового рішення про припинення юридичної особи відносила, зокрема, неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону. В порядку ж господарського судочинства справи про припинення благодійних організацій розглядалися лише як справи про визнання благодійної організації банкрутом, що було можливим до 2011 року.

Висновки. Кожна благодійна організація створюється з певною метою, завданнями, кількістю засновників (згодом – учасників), матеріальною базою, тощо. Втім, виклики, які ставлять перед такими організаціями динамічні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, нерідко призводять до припинення останніх.

Всі підстави припинення благодійної організації поділяються на дві групи: загальні та спеціальні. Перші притаманні благодійній організації з огляду на те, що вона є юридичною особою, другі ж існують у зв'язку з особливим правовим статусом благодійних організацій та їх значенням для суспільства.

Детальне вивчення сучасних положень українського законодавства, судової практики, а також праць вітчизняних вчених, щодо правових підстав припинення благодійних організацій дає можливість сформулювати такі пропозиції по внесенню змін до чинних нормативно-правових актів:

– вважаємо доцільно викласти ч. 3 ст. 18 Закону України «Про благодійну діяльність та

благодійні організації»: «*Благодійна організація ліквідується у зв'язку з втратою інтересу до здійснення благодійної діяльності, відсутністю бенефіціарів благодійної допомоги, а також в інших випадках, передбачених законом чи установчими документами. Рішення про ліквідацію благодійної організації приймає орган управління, уповноважений на це установчими документами благодійної організації*»;

– пропонуємо внести зміни у ч. 2 ст. 37 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», доповнивши її словами «шляхом ліквідації» після слів «припинення благодійної організації». Відтак, дане положення буде сформульовано таких чином: «2. Підставами для постановлення судового рішення щодо припинення благодійної організації шляхом ліквідації за позовом державного реєстратора, спеціально упо-

вноваженого органу з питань державної реєстрації або іншої заінтересованої особи, зокрема, є:

1) використання активів (доходів) благодійної організації з порушенням встановлених цим Законом вимог до здійснення благодійної діяльності, що триває протягом не менш як 12 місяців;

2) неможливість самостійної реорганізації або ліквідації благодійної організації у випадках, визначених законом або установчими документами цієї організації.».

– обґрунтованим, на нашу думку, буде виключення із п. 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України словосполучення «за позовом відповідного органу державної влади». Це дозволить розширити коло осіб для звернення до суду про ліквідацію юридичної особи в певних випадках, встановлених законом, що особливо важливо у ситуації з благодійними організаціями.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
2. Цивільний кодекс України 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 40-44. – Ст. 110.
3. Грибанов В.П. Юридические лица / В.П. Грибанов. – М.: Юрид. лит., 1961. – 163 с.
4. Про благодійні організації та благодійну діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – Ст. 252.
5. Літвіна О.Ю. Правове положення благодійних організацій в Україні: дис. канд. юр. наук: 12.00.03 / Літвіна О.Ю. – Харків, 2003. – 178 с.
6. Статут благодійної організації «Український форум благодійників» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ufb.org.ua/aboutus/vizitna-kartka/statut.htm>
7. Статут благодійного фонду «Всеукраїнський фонд духовно-соціального розвитку «Світло» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fondsvet.org.ua/wp-content/uploads/2012/11/statut.pdf>
8. Статут Добровеличківського благодійного фонду допомоги «ПАТРИОТ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patriot.dv.kr.ua/statut/6-statut.html>
9. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31, Ст. 263.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

Шпуганіч І.І.

Львівський національний університет імені Івана Франко

ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ ПРЕКРАЩЕНИЯ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена анализу правовых оснований прекращения благотворительной организации в зависимости от избранного способа прекращения. Исследовано понятие и виды прекращения таких юридических лиц. Разграничены основания добровольного и принудительного прекращения благотворительных организаций. Особое внимание уделено анализу судебной практики по указанной проблематике. Сделаны выводы о необходимости совершенствования действующего законодательства Украины в анализируемой сфере.

Ключевые слова: прекращение благотворительной организации, ликвидация, реорганизация, принудительная ликвидация, добровольное прекращение.

Shpuganych I.I.

Ivan Franko National University of Lviv

LEGAL GROUNDS FOR CHARITY ORGANISATION'S WINDING UP

Summary

This article analyzes the legal grounds for winding up of charity organisation depending on the chosen method of winding up. The concept and types of legal entities' winding up are examined. Legal grounds of voluntary and compulsory winding up of charity organisations are distinguished. Particular attention is paid to the analysis of court practice in this range of problems. Conclusions on the need to improve current Ukrainian legislation in analyzed sphere are made.

Keywords: winding up of charity organisation, liquidation, reorganization, compulsory liquidation, voluntary winding up.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.99

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Бончук Н.В.

Державний професійно-технічний навчальний заклад
«Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва міста Києва»,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається проблема психологічних аспектів толерантності старших підлітків. Представлено результати емпіричного дослідження підліткових уявлень про сутність толерантності та особливостей її проявів. Розглянуто учнівські уявлення про риси толерантної людини, проаналізовано поширені стереотипи щодо її соціальних характеристик та ролей. Висвітлено репрезентації підлітків про значення толерантності в суспільній і міжособистісній взаємодії. З'ясовано, що старші учні у переважній більшості мають середній рівень толерантності, що вказує на важливість подальшої психокорекційної та освітньо-виховної роботи в цьому напрямку.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, виховання толерантності, старші підлітки.

Постановка проблеми. Проблема толерантності в молодіжному середовищі – одна з актуальних, гострих і суперечливих проблем сучасності. Толерантна свідомість, а також усвідомлена толерантність – одна із найголовніших прикмет цього часу, вагомий елемент світової етико-психологічної культурної трансформації. Україна не стоїть обабіч цих процесів, а навпаки – намагається перейняти найактуальніші світові суспільні тренди, засвоюючи сучасні гуманістичні моделі прийняття цінностей різних соціальних груп. Однією з чільних ознак формування толерантної масової свідомості у нашій державі стає перехід від культурної гомогенності до культурного плюралізму.

Толерантність є необхідною характеристикою сучасної особистості, оскільки дозволяє людині бути відкритою до ідей та цінностей інших, при цьому дотримуватися моральних норм, регулювати взаємодію і поведінку в багатонаціональному суспільстві, успішно долати негативні прояви, стереотипи, упередження. Хоча толерантність не є вродженою якістю, її можна розвинути шляхом цілеспрямованої соціальної роботи, успіх якої залежить від багатьох факторів, в тому числі від психологічної профілактики інтолерантності одних людей стосовно інших – таких, що мають відмінності за національною, гендерною, релігійною, фізіологічною, культурною та іншими ознаками. Інтолерантність як проблемна область комунікації між людьми виникла не щодавно: вона існує стільки, скільки існує людство. У наші дні проблема толерантності не стала менш важливою, а навпаки – набула надзвичайної важливості й загострилася у зв'язку з мінливою соціально-економічною, політичною ситуацією в світі.

Актуальність вивчення теми толерантності в молодіжному середовищі в теперішній час важко переоцінити. Підлітковий вік – кризовий період, коли для молодого індивіда особливого значення приймають поняття «свій-чужий», а типовими психологічними поведінковими проявами нерідко виступають бунтарство, підвищений рівень агресивності (особливо вербальної), прагнення бути

схожим на кумирів або однолітків, що входять до певної референтної групи. При цьому підлітки можуть неоднозначно ставитись до несхожих до звичних рис, етнокультурних або психофізіологічних особливостей інших, якщо найближче соціальне середовище, в якому вони виховувались, не надало дитині моделі толерантного ставлення.

Сьогодні сприйняття або несприйняття підлітками найрізноманітніших відмінностей між людьми, готовність поважати ці відмінності залежить від багатьох факторів, включаючи комунікативні та поведінкові моделі найближчого оточення, власні цінності особистості та суспільства, в якому вона живе; особливостей виховання. Так само на сприйняття інших і на поведінку з ними впливає менталітет тієї країни, в якій людина виросла.

Підліток активно включається у доросле життя, формує свою ідентичність, освоює різні соціальні ролі. Його подальша життєва орієнтація багато в чому залежить від того, як він буде ставитися до світу в цілому, до себе та інших. У підлітковому віці закладаються основи подальшої соціальної поведінки особистості, в тому числі її здатність до емпатії або конфліктність, соціальна ізольованість, позитивне або свідомо негативне ставлення до іншого. З цих позицій, для формування толерантної свідомості підлітковий вік виступає найбільш сприятливим періодом, оскільки він характеризується як позитивною динамікою психофізіологічних, поведінкових, особистісних змін [2], так і виникненням деструктивних проявів, пов'язаних з порушеннями у сфері соціалізації та адаптації, засвоєнні суспільних цінностей, норм, позитивних зразків поведінки. Це вимагає відповідної організації виховної та психокорекційної діяльності, спрямованої на зниження впливу цих негативних факторів як на особистість, так і на соціальне оточення. Цілком зрозуміло, що для здійснення подібного розвитку в умовах конкретного навчального закладу повинні бути створені відповідні умови, які враховують особливості конкретної підліткової аудиторії, стан сформованості її ціннісної та особистісної

сфери, культурний рівень та інші соціальні та психологічні характеристики.

До вивчення проблем, пов'язаних з дослідженням, а також формуванням толерантності, толерантної поведінки і т. д. звертаються багато вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема толерантності широко розглядається в сучасній науці. Теоретико-методологічні засади сутності толерантності розглядали такі науковці: О.Г. Асмолов, Г.Л. Бардієр, М.К. Бондирева, С.Л. Братченко, Б.С. Гершунський, О.Ю. Клепцова, Г.С. Кожухарь, В.А. Лекторський, А. Маслоу, Г. Олпорт, А.О. Реан, Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова та інші.

Термін «толерантність» (від лат. *tolerantia*) утворився від латинського дієслова *tolero* – «нести, тримати», а також «переносити, зберігати, годувати, залишатися». Етимологія терміну ясно вказує на здатність людини «виносити», «переносити» важкі речі, терпіти певні незручності й негаразди. Похідні від латинського кореня *tolerance* і *toleration*, зустрічаються вже в античності і відповідають змісту «страждання».

Поняття «толерантність», незважаючи на тривалий термін його існування, не отримало однозначного трактування і досі є предметом обговорення в багатьох дослідженнях.

Українська дослідниця М.М. Мельничук [8] вважає, що погляди вчених на сутність феномену толерантності можна умовно згрупувати наступним чином:

- психофізіологічний підхід розуміння толерантності (Ф.Ю. Василюк, О.Ю. Клепцова);
- інтеракційний підхід (О.Г. Асмолов, І.Б. Гриншпун, В.В. Бойко);
- диверсифікаційний підхід (Г.У. Солдатова, О.Д. Шайгерова);
- особистісний підхід (Л.І. Рюмшина, Д.В. Колесов, Т. Адорно);
- гуманістичний підхід (А. Маслоу, В. Франкл, К. Роджерс, Г. Олпорт);
- соціально-психологічний підхід (В.В. Москаленко);
- ситуаційний підхід (М. Уолцер).

О.Г. Асмолов, О.О. Леонтьєв розуміють толерантність як соціальну норму, принцип міжособистісних і міжгрупових відносин, умову збереження людської різноманітності та ефективної взаємодії між людьми. О.Г. Асмолов наголошує, що толерантність – це в першу чергу самовиховання й розвиток у собі здібності до самообмеження, ставлення до «іншого» з позицій рівного [1].

В.О. Петрицький вважає, що толерантність є терпимість суб'єкта по відношенню до іншого суб'єкта, незважаючи на можливу спочатку негативну оцінку; визнання права на існування інших смаків, вчинків, стилю поведінки, образу думок; внутрішню усвідомлену терпимість, заснована на морально-розуміючому співпереживанні [11].

В. О. Лекторський, аналізуючи толерантність, розглядає чотири можливі способи розуміння цього феномену:

- як байдужість до існування різних поглядів і практик;
- як неможливість взаєморозуміння (повага до іншого, якого разом з тим не можливо зрозуміти, з яким не можливо взаємодіяти);

- як поблажливості до слабкості інших, поєднується з деякою часткою презирства до них;
- як розширення власного досвіду і критичний діалог [7].

Аналізуючи толерантність як етичну проблему, Р.Р. Вавілова у своєму дослідженні описує толерантність як утримання людини від агресивних і ворожих проявів [3].

Г.У. Солдатова зазначає, що толерантність – це інтегральна характеристика індивіда, що визначає його здатність в проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації та розвитку позитивних взаємовідносин із собою та з навколишнім світом [12].

Ю.М. Орлов співвідносить толерантність і здібність людини вибачати іншого, не тримати образу на нього [10]. Принцип толерантності покладений також в основу психології й педагогіки ненасильства, розробленої В.О. Сітаровим та В.Г. Мараловим [13]. Визначення толерантності шляху запобігання конфліктів, як норми взаємодії в людському суспільстві, що є основою збереження розбіжностей сучасної соціальної дійсності, можна знайти у працях Г.С. Кожухаря [6].

В цілому під толерантністю можна розуміти прагнення і здатність до встановлення та підтримання спільності з людьми, що відрізняються певних аспектах від домінуючого типу або не дотримуються загальноприйнятих норм або думок.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених толерантності, не всі аспекти цього феномену достатньо розкриті у психологічній науці. Зокрема, чимало праць присвячено психолого-педагогічним експериментам формування толерантності у підлітків. При цьому питання усвідомлення сутності толерантності та її ознак старшими підлітками (що мало б бути відправною точкою для створення виховних та психокорекційних програм з формування толерантної свідомості й поведінки), наразі вивчене недостатньо і потребує більш детального дослідження. Для вироблення дієвих механізмів трансляції гуманістичних цінностей молоді (з урахуванням української етнокультурної специфіки) потребують додаткових досліджень і психологічні аспекти толерантної поведінки старших підлітків.

Метою статті є дослідження психологічних аспектів толерантної поведінки старших підлітків та розуміння ними ознак і складових толерантності як стратегії міжособистісної взаємодії та характеру інтеракцій із соціальним оточенням.

Виклад основного матеріалу. Як вже було зазначено, сутність толерантності, згідно з аналізом різних джерел, має багатоаспектну природу і розглядається з точки зору різноманітних образних наукових теорій. В психологічній науці прийнято виділяти два різновиди толерантності:

- толерантне ставлення до інших, або зовнішня толерантність, що полягає у нормальному сприйнятті інакшості;
- внутрішня толерантність, або позиція позитивного ставлення до власного ества та виваженого погляду щодо ситуацій, які виступають стимулами-стрессорами.

Дроздецька І.А. виділяє наступні ознаки сформованої толерантності:

- ціннісне ставлення до світу, самого себе, інших людей, культур і суспільства в цілому;
- формування соціального досвіду, співробітництва;
- придбання навичок конструктивної міжособистісної взаємодії;
- формування самостійності та відповідальності;
- розвиток емпатії;
- формування шанобливого ставлення до інших [4].

Формування толерантної особистості відбувається через прищеплення дитині необхідних соціальних навичок, що дозволяють їй успішно освоювати непросту науку жити в мирі й злагоді із собою та іншими. Нечерда В.Б. пише, що «толерантність не може з'явитися із нічого в умовах, коли світ твердо та певно стає не терпимий, а жорстокий. Отже, її треба виховувати» [9].

В ідеалі, сучасний підліток, вихований в традиціях толерантності, повинен вірно усвідомлювати єдність людства у різноманітті культур, взаємозв'язок і взаємозалежність кожного у соціумі. Він має розуміти і поважати права, звичаї, погляди та традиції інших людей, що допоможе знайти своє місце в життєдіяльності суспільства, не завдаючи при цьому шкоди іншим і не ущемляючи їх права.

Навчання толерантності, прищеплення відповідної культури взаємодії з соціумом та формування відповідних якостей особистості відбувається в рамках виховного процесу, де у фокусі уваги перебуває аксіологічний аспект. Нерідко такий виховний процес є протилежним тому, що нав'язує суспільство чи родинне виховання. Це найбільш очевидно, якщо погляди на сутність толерантності як ціннісного утворення не сприймаються у родині підлітка. Навіть більше – виховання толерантності може сприйматися як загроза тим цінностям, які панують вдома і які батьки прагнуть прищепити дітям.

Проблема ускладнюється тим, що значна частка суспільства на пострадянському просторі, через специфіку менталітету взагалі не сприймає толерантність як виграну, суспільно корисну стратегію поведінки. У розумінні багатьох людей поняття «толерантність» є синонімічним поняттям «безхребетності», «байдужості», «безпринципності», «вседозволеності», і що найпарадоксальніше – «розпутності» й «аморальності».

З цієї причини слід усвідомити, що проблема формування толерантної поведінки в дитини не вирішується суто в рамках освітнього середовища. Це повинен бути безперервний і добре налаштований процес, в якому беруть участь всі найголовніші у вихованні молоді особистості соціальні інститути: родина, дошкільні та середні загальноосвітні заклади, заклади післяшкільної професійно-технічної освіти, вузи, мас-медіа та ін. Але чільним інститутом залишається все-таки родина.

Загалом, якщо у старших членів сім'ї сформовані толерантні установки, то дитина так чи інакше засвоїть їх, завдяки чому її поведінка кардинально відрізнятиметься від дітей, що виховуються у родинях, де базові права особистості

не визнаються як щось варте уваги. Крім цього, якщо дитина зростає в атмосфері родинного насилля, це певною мірою визначає вектор розвитку її особистості стосовно взаємовідносин із світом.

Зокрема, як свідчать психологічні дослідження, рання психологічна травматизація дитини в родині, постійне придушення її індивідуальних проявів неминуче призводять до розвитку авторитарної, інтолерантної особистості (Адорно Т., Міллер А., Фромм Е. та ін). І навпаки – розвиток особистості в сприятливих умовах зумовлює прояви толерантності, орієнтацію на загальнолюдські цінності, сприяє появі креативності, незалежності суджень, шанобливого ставлення до чужої точки зору, прагнення сприяти розвитку інших людей. Адаже толерантність зростає на ідеях відмови від позиції застосування сили, цінності автономності особистості, визнання її права на індивідуальність без поділу якостей на «кращі» й «погані».

Як зазначалось вище, у підлітковому віці закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок. Згортаються й відмирають колишні інтереси підлітка, зате інтенсивно формуються психологічні вікові новоутворення – зростає його самостійність, значно більш різноманітними стають його відносини з іншими людьми, дорослими, він активно освоює чужу соціальну «територію», завдяки чому відбувається активна переоцінка цінностей. На фоні цього позитиву слід відзначити, що деструктивна дія засвоєних раніше негативних стереотипів та установок проявляється саме у підлітковому віці. Адаже це період проходження молоді людини через низку зовнішніх і внутрішніх конфліктів, коли підліток намагається з'ясувати своє місце в соціумі й визначити власну позицію щодо інших.

Дослідник О. Кравцов вказав, що в період підліткового становлення самосвідомості і формування особистості відбувається умовний поділ соціального середовища на групи «Чужі» і «Свої». При певних умовах, враховуючи юнацький максималізм, це може служити основою для розвитку інтолерантних рис особистості, оскільки категорія «Свої» набуває однозначно позитивних рис, а «Чужі» перетворюються в явно негативну категорію, що неминуче приводить до пошуку ворога [5]. Часто такий поділ супроводжується вербальною і фізичною агресією, лихослів'ям та приниженням гідності інших людей, яких підліток категоризував як «Чужих». Критеріями визначення «Чужих» стають не тільки культурні або етнічні відмінності, вони ідентифікуються також на основі соціальних, економічних, гендерних, психічних та фізіологічних відмінностей, а також інших ціннісних установок і орієнтацій.

На основі викладеного, можна зробити підсумок, що підлітковий вік являє собою особливий етап у процесі соціалізації індивіда. Основа, закладена в цьому віці, залишається з ним у подальшому дорослому житті. Саме тому в підлітковому віці конче необхідно проводити спеціальну роботу з формування позитивних установок стосовно себе та інших людей з метою розвитку у дитини толерантності.

Наше емпіричне дослідження було спрямоване на розуміння старшими підлітками пси-

хологічних характеристик толерантності та вимірювання її рівня за опитувальниками серед старшокласників. Об'єктом дослідження були учні 10–11 класів (155 осіб) загальноосвітньої середньої школи № 256 I–III ступенів, а також 262 учні державного професійно-технічного навчального закладу «Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва». Всього участь у дослідженні взяли 417 осіб.

Для дослідження були використані опитувальник Г.У. Солдатенкової «Індекс толерантності», авторська анкета, бесіда у фокус-групах. Розглянемо отримані результати діагностики.

Таблиця 1
Середні значення індексу толерантності в різних групах старших підлітків

	Учні 10 класу ЗОШ	Учні 11 класу ЗОШ	Учні 1 курсу ПТНЗ	Учні 2 курсу ПТНЗ
Кількість респондентів	74	81	119	143
Середнє значення індексу	76,6	78,9	67,7	69,2

Як бачимо, значення індексу толерантності в різних групах українських старших підлітків відповідають середньому рівню. Підлітки у своїй поведінці проявляють як толерантне, так й інтолерантне ставлення до інших в залежності від ситуації та особистісних установок. Це також вказує на необхідність подальшої психолого-педагогічної роботи з учнями з розвитку рис толерантності.

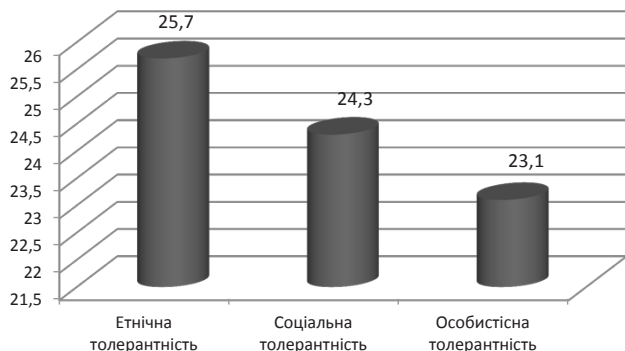


Рис. 1. Розподіл показників індексу толерантності за шкалами

За кожною із трьох шкал опитувальника (рис. 1) учні демонструють середні показники толерантності, що слід розуміти як вибіркоче ставлення досліджуваних до різних суб'єктів чи обставин. Можна відзначити, що старші підлітки найбільш толерантно ставляться до представників інших національностей, оскільки відповідна шкала має вищі показники по вибірці.

Сучасні українські діти мають більше можливостей для подорожей і спілкування з представниками інших етнічних груп завдяки інформаційному простору всесвітньої мережі, що не тільки розширює світогляд, але й допомагає формуванню позитивного ставлення до інакшості. Дещо менші значення серед опитуваних – показники за шкалою соціальної толерантності, що проявляється у протилежних реакціях та вибіркового ставленні до представників різних со-

ціальних груп (люди з певними фізичними або психічними вадами, маргінали, представники окремих релігійних груп та інші). Особистісна толерантність за відповідною шкалою в старших підлітків займає останню позицію, що говорить про наявність сформованих стереотипів та установок, якими значною мірою керуються діти для побудови взаємовідносин з різними представниками соціуму.

За даними анкетування, старші підлітки загалом вірно розуміють сутність толерантності як позитивну установку на прийняття несхожості, поваги до індивідуальності інших. На питання про сутність толерантності дали відповідь 76% опитуваних. Серед підліткових варіантів визначення толерантності, найпоширенішими були такі:

- це терпляче ставлення до будь-кого, хто відрізняється від тебе;
- це поведінка, коли ти нормально ставишся до несхожого на тебе і не вимагаєш від усіх бути таким, як ти;
- це властивість, коли ти доброзичливий до кожного, незалежно, подобається він тобі, чи ні;
- це звичка із розумінням ставитись до чужої точки зору;
- це вміння поставити себе на місце іншого; та ін.

Водночас, у фокус-групах з учнями, діти відверто зізнавались, що нерідко їх вчинки зовсім не відзначаються толерантністю, оскільки розуміння, як правильно ставитись до несхожих на тебе людей часто буває переможене вже сформованими негативними установками.

Одним із пунктів анкети було завдання описати толерантну людину, якою її уявляють підлітки. Із завданням впоралося 67% досліджуваних. Відповідно до отриманих даних, більшість старших учнів мають сформоване уявлення про толерантність як комплекс психологічних рис та цінностей, на основі яких індивід свідомо регулює власні взаємовідносини із соціумом. За допомогою контент-аналізу було виділено психологічні ознаки толерантної людини у розумінні старших підлітків.

Толерантна людина, на думку учнів – це людина, що має наступні психологічні ознаки і демонструє їх у контакті з оточуючими: доброзичливість, чуйність, незалежність суджень, небайдужість, повагу до інших, відповідальність, впевненість, самостійність, мудрість, справедливість, терплячість, неагресивність, врівноваженість, ввічливість, розвинену емпатію, турботливість, самоконтроль, культуру мови, неупередженість, комунікабельність, чесність.

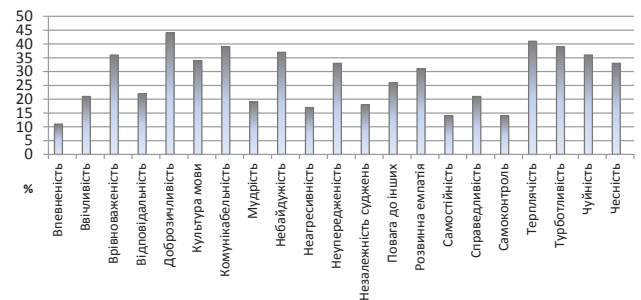


Рис. 2. Підліткові уявлення про риси толерантної людини

На питання анкети, а чи потрібно людям розвивати толерантність як сукупність рис характеру, твердою відповіді 92% опитуваних. При цьому на відкрите питання «Навіщо розвивати толерантність?» впоралось набагато менше опитуваних – лише 74% учнів. Найпоширеніші відповіді:

- толерантність – запорука миру між людьми, профілактика війни і насилля;
- толерантність допомагає людям почувати себе вільнішими, щасливішими;
- розвиток толерантності дозволяє зберігати людську індивідуальність;
- толерантна людина відчуває, що всі люди – рівні між собою;
- толерантність дозволяє поважати чужу культуру і пробуджувати інтерес до неї;
- розвиток толерантності дисциплінує людину і водночас дозволяє їй залишатися гнучкою і відкритою до змін;
- бути толерантним – означає бути відповідальним за свої дії;
- толерантність дозволяє людям встановлювати міцні й продуктивні взаємовідносини;
- розвиваючи толерантність, починаєш ставитись краще не лише до оточуючих, але і до самого себе.

Одним із аспектів, який цікавив нас у дослідженні, був ступінь засвоєння підлітками існуючих поширених стереотипів стосовно толерантної особистості в українському соціумі. Зокрема, за даними анкет, на думку учнів, більш толерантними в українському суспільстві є жінки, ніж чоловіки; молодь, аніж старші люди; більш освічені люди, ніж менш освічені; атеїсти, ніж віруючі; люди з середнім матеріальним статком, аніж багаті або малозабезпечені.

Найбільше толерантних людей, як вважають підлітки, працюють педагогами, науковцями, психологами, художниками, спортсменами, ведучими програм, письменниками, спортсменами, підприємцями, бізнесменами. В список найменш толерантних потрапили силовики, судді, чиновники, політики, олігархи і окремі робітники (шахтарі, водії маршрутних таксі, двірники, продавці, клерки державних установ, охоронники та ін.) Такі висновки щодо толерантності різних соціальних груп сформовані як в результаті засвоєння стереотипів із соціального середовища, в якому перебувають підлітки, так і на основі їх власних спостережень, внаслідок позитивного чи негативного досвіду комунікації.

У питанні анкети на самооцінку 67% підлітків назвали себе швидше толерантними, ніж інтолерантними, 19% назвали себе цілком толерантними, 5% опитуваних визначили себе швидше інтолерантними, ніж толерантними, 2% визнали себе інтолерантними, 7% з позицією не визначились.

У фокус-групах дослідженні говорили про те, що вони готові бути толерантними, але не завжди це вдається. Досліджувані визнали, що мають певну упередженість стосовно окремих категорій осіб, що негативно впливає на ставлення до них. Зокрема, найскладніше підліткам, як виявилось, бути толерантними до бомжів, психічно хворих людей, літніх людей з деменцією, людей з девіантною поведінкою, з окремими захворюваннями (ВІЛ/СНІД, захворювання шкіри і т.п.)

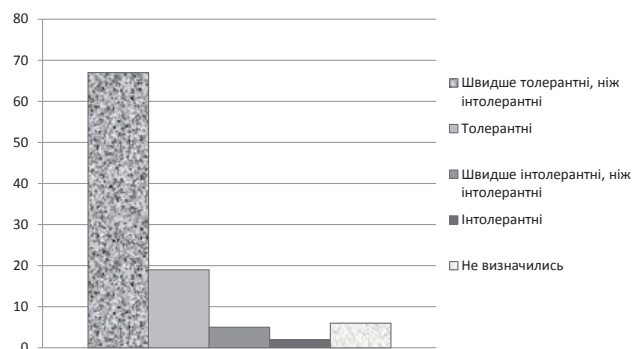


Рис. 3. Результати самооцінки підлітків за шкалою «толерантність-інтолерантність»

На питання анкети, чи знайомі підлітки з по-справжньому толерантними людьми, на питання «так» відповіло лише 68% опитуваних.

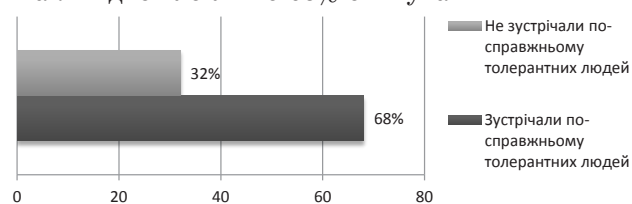


Рис. 4. Дані про досвід спілкування з по-справжньому толерантними людьми серед досліджуваних підлітків

Незважаючи на те, що переважна кількість опитуваних має досвід спілкування з по-справжньому толерантними людьми, цифри не можуть не насторожувати. Зокрема, вони свідчать, що 32% підлітків поки що не зустріли зразків істинної толерантності деінде. Шкода, але сучасні соціально-економічні й політичні українські реалії, буденна свідомість і особливості менталітету, рівень культури й освіченості мас поки що уповільнюють зміни щодо перетворення соціуму на більш толерантне середовище. І підлітки у своїх відповідях лише підтверджують цей факт. Однак те, що переважна частина опитуваних має гідні зразки для наслідування, вселяє оптимізм і надію на побудову суспільства з глибоким вкоріненням цінностей, які є фундаментом толерантної масової свідомості.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Старші підлітки загалом правильно усвідомлюють сутність толерантності та мають розуміння про її основні аспекти. Більшість опитуваних (67%) вірно описує характеристики толерантної людини, виділяючи її чільні психологічні ознаки.

Абсолютна більшість підлітків (92%) вважають, що розвивати в собі толерантність потрібно, проте лише 74% з них змогли обґрунтувати необхідність такого розвитку. Більшість досліджуваних (68%) мають досвід взаємодії з по-справжньому толерантними людьми, проте 32% зазначає про відсутність такого досвіду. Це свідчить про те, що проблема толерантності не лише у молодіжному середовищі, а й загалом в українському соціумі залишається досі невирішеною, хоча запит суспільства до відносин на основі толерантності існує, не вистачає поки що необхідної волі до змін.

Дослідженням було виявлено наявність вкоріненних стереотипів щодо соціально-рольових маркерів толерантності-інтолерантності за віковими, гендерними, релігійними, професійними та ін. ознаками. З одного боку, наявність таких стереотипів говорить про увагу до проблеми толерантності як з боку підлітків, так і українського суспільства, з іншого – заважає сприймати толерантність не як спосіб мислення та усвідомлених, цілеспрямованих дій, а спрощено – як узагальнену рису певної категорії осіб.

Встановлено, що засвоєні в соціумі негативні установки щодо певних соціальних груп і категорій громадян впливають на поведінку підлітків, зумовлюють інтолерантне ставлення при комунікації з особами, до яких підлітки ставляться упереджено.

Аналіз психологічних особливостей підліткової толерантності показав, що внаслідок самооцінки 67% підлітків назвали себе швидше толерантними, ніж інтолерантними, 19% назвали себе цілком толерантними, 5% опитуваних визначили себе швидше інтолерантними, ніж толерантними, 2% визнали себе інтолерантними, 7% з позицією не визначились.

З'ясовано, що фактичний рівень толерантності серед досліджуваних за методикою Г.У. Солдатенкової сягає середніх показників за всіма шкалами (етнічна толерантність, соціальна толерантність, особиста толерантність). Отримані дані свідчать про необхідність поглиблення психокорекційної та освітньо-виховної роботи з підлітками в напрямку розвитку і формування навичок толерантної поведінки.

Список літератури:

1. Асмолов А.Г. На пути к толерантному сознанию / А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
2. Бурявлева Н.А. Развитие толерантности у подростков в условиях объединения дополнительного образования // Вестн. Томского гос. пед. ун-та, 2012. Вып. 6. – С. 214-220.
3. Вавилова Р.Р. К истории понятия толерантности. – М.: МГУ, 1994. – С. 38-43.
4. Дроздецкая И.А. Исследование толерантности в подростковой среде как ориентир для моделирования внеурочной деятельности школы / И.А. Дроздецкая // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2012. – Выпуск 11 (126).
5. Кравцов О.Г. Роль толерантности в личностном развитии ребенка / О.Г. Кравцов // ВЕСТНИК РГГУ Серия «Психология». – М., 2009. – № 7. – С. 189-200.
6. Кожухарь Г.С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности / Г.С. Кожухарь // Психологический журнал. – 2008. – № 3, Том 29. – С. 30-40.
7. Лекторский В.А. О толерантности // Философские науки. – 1997. – № 3-4. – С. 14-18.
8. Мельничук М.М. Дослідження детермінант толерантності як системної характеристики особистості / М.М. Мельничук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 2 (1). – С. 94-98.
9. Нечерда В.Б. Виховання толерантності у підлітків у контексті формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу / В.Б. Нечерда // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 7.
10. Орлов Ю.М. Обида. Вина. – 5-е изд. – М.: Слайдинг, 2004. – 96 с.
11. Петрицкий В.А. Толерантность – универсальный этический принцип. – СПб., 1993. – С. 43-47.
12. Психодиагностика толерантности личности. Под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. – М.: Смысл, 2008. – 172 с.; с. 7.
13. Ситаров В.А., Маралов В.Г. Психология и педагогика ненасилия в образовательном процессе: Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Академия, 2000 – 216 с.

Бончук Н.В.

Государственное профессионально-техническое учебное заведение
«Межрегиональный центр ювелирного искусства города Киева»,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТОЛЕРАНТНОСТИ СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье рассматривается проблема психологических аспектов толерантности старших подростков. Представлены результаты эмпирического исследования подростковых представлений о сущности толерантности и особенностей ее проявлений. Рассмотрены ученические представления о чертах толерантного человека, проанализированы распространенные стереотипы относительно его социальных характеристик и ролей. Выделены репрезентации подростков о значении толерантности в общественном и межличностном взаимодействии. Выяснено, что старшие ученики в подавляющем большинстве имеют средний уровень толерантности, что указывает на важность дальнейшей психокоррекционной и образовательно-воспитательной работы в этом направлении.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, воспитание толерантности, старшие подростки.

Bonchuk N.V.

The State Technical Educational Institution
«Kyiv Interregional Center of a Jeweller's art»,
Taras Shevchenko National University of Kiev

THE PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE OLDER TEENAGERS' TOLERANCE

Summary

This article concerns a problem of the psychological aspects of the older teenagers' tolerance. The results of the empirical research of the teenagers' believes of a tolerance essence were presented here. The idea of a tolerant person was considered, the major stereotypes of its characteristics and social roles were examined. There was highlighted the teenagers representation concerning a tolerance in a society and a personal interaction there. It was clarified that the elder students in their majority had got the medium level of tolerances, which indicated the importance of further psyco-coretion and pedagogic work in a beeline.

Keywords: tolerance, intolerance, tolerance training, the teenagers.

УДК 376-053.4-056.263:11.179.14

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВИХ ЗАНЯТЬ НА СТАНОВЛЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Вовченко О.А.

Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

У статті розкрито сутність та особливості формування життєвих компетентностей в процесі корекційно-розвиткових занять з дітьми, що мають порушення слуху. Автором креслено основні періоди та компоненти формування життєвої компетентності, залежно від віку та розвитку особистості дитини з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема і дітей з порушенням слуху. У статті означено основні принципи корекційно-розвиткової роботи в контексті ефективного формування життєвих компетентностей. Розглянуто психолого-педагогічний аспект корекційно-розвиткових занять для формування основних компетентностей дитини. Окреслено основні базові позиції комплексної програми для закладів, де навчаються діти з порушеннями слуху.

Ключові слова: дитина з порушенням слуху, життєва компетентність, корекційно-розвиткові заняття, комплексна корекційно-розвиткова програма, психолого-педагогічний вплив.

Постановка проблеми. За останні роки в Україні відбулися істотні зміни у питаннях демократизації і гуманізації освіти, яка дедалі більше орієнтується на створення необхідних умов, що забезпечують повноцінний розвиток особистості кожної дитини. Важливим у цьому контексті є ставлення держави до потреб таких дітей, посилення уваги громадськості до проблем дітей з особливими освітніми потребами і прагнення створити найсприятливіші умови їх інтеграції в систему сучасних суспільних відносин.

Варто відмітити, що в Україні вживається всіх необхідних заходів по-перше, для збереження набутого досвіду спеціальної освіти, по-друге, для збагачення сучасними технологіями корекційної роботи із дітьми з особливими потребами. Сучасна національна освітня парадигма вибудовується на засадах дитиноцентризму та гуманізації. Посилення уваги до індивідуального розвитку особистості, визнання гуманістичних засад освіти як найбільш відповідних принципам правової держави, є однією з передумов повноцінного залучення дітей з порушеннями психофізичного розвитку у систему суспільних відно-

син. Винятково важливого значення при цьому набуває навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку в інтегрованому середовищі, зокрема і дітей з порушеннями слуху.

Зважаючи на те, що за останні десять років в Україні зросла кількість дітей, що мали порушення слуху виникає низка питань у спеціальній педагогіці, що потребують вирішення. Йдеться про особливості не лише навчання такої дитини, а і формування у неї основних життєвих компетентностей, що дасть змогу такій дитині успішно адаптуватися до навчального процесу (у школах, професійно-технічних навчальних та/або вищих навчальних закладах та ін.), легко та швидко інтегруватися у колектив однолітків, соціалізуватися у світ чуючих.

Життєва компетентність дитини з порушенням слуху, у широкому розумінні – це здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію у різних сферах своєї життєдіяльності. Поняття життєвої компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей дитини, необхідних зростаючій особистості для самостійного й ефективного входу у со-

ціум чуючих, для створення сприятливих умов існування для себе в конструктивній взаємодії з іншими [6, с. 115-116]. У вузькому розумінні – це наявність знань про різні аспекти життя, навичок творчого володіння інтелектуальним і фізичним інструментарієм, здатності взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях, враховуючи конфліктні; життєва компетентність характеризує повноту, достатність та адекватність здійснюваних дій, що базуються на наявності знань та в подальшому житті на практичному досвіді [3, с. 320]. Під життєвою компетентністю дитини з порушенням слуху, варто розуміти інтегровану характеристику якостей особистості і, в подальшому, рівня її підготовки до виконання певної діяльності у певній галузі. Зокрема, це і, освіченість, навички поведінки, адаптованість до умов сучасного світу, впевненість у собі, саморозвиток, професійні навички, відповідальність за прийняті рішення, повага до думки інших людей, ініціативність, громадськість, почуття власної гідності, досвід самореалізації та ін.

Так, скажімо, відповідно до Концепції ЮНЕСКО, життєва компетентність – це навчитися пізнавати, навчитися працювати, навчитися жити [3, с. 18]. В процесі формування життєвої компетентності дітей з порушеннями слуху дуже важливим є молодший шкільний вік. Л.І. Божович, зазначає, що саме цей віковий період є перехідною ланкою особистості від позиції дошкільника до нової «соціальної позиції», який характеризується низкою важливих обов'язків і прав, новою соціальною значимістю та відповідальністю [1, с. 92-93]. Самостійність, організованість, саморегуляція власною поведінкою та здатність до прийняття рішень є суттєвою складовою особистості молодшого школяра, яка зумовлює характер її соціальної активності, здатності до вироблення нових стратегій життєдіяльності, початкових елементів адаптації до змін у навколишньому оточенні. Саме тому цей вік є дуже важливим для формування життєвої компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами наукового аналізу останніх досліджень і публікацій, визначено, що категорія життєвої компетентності дитини, було досліджено в контексті культурно-історичної теорії вищих психічних функцій Л.С. Виготського, процесуально-діяльнісного підходу С.Л. Рубінштейн, А.В. Брушлинським, Л.А. Венгером. На нашу думку, вагомим чинником формування життєвої компетентності у осіб з порушеннями слуху є участь дитини у корекційно-розвиткових заняттях. Оскільки, увага до корекційно-розвиткової складової процесу навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема і дітей з порушеннями слуху детермінована сучасними соціокультурними змінами, що зорієнтовані на якісне вдосконалення процесу соціалізації осіб з психофізичними порушеннями. Психологічні та педагогічні аспекти корекційно-розвиткової складової як основи формування життєвої компетентності особистості досліджено О.С. Караваєвим, А.Н. Лебедевим, М.Н. Микитенко, О.М. Щьокіним.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У спеціальній психології аспекти впливу корекційно-розвиткової складової

навчання та виховання на формування життєвих компетентностей дитини з порушеннями слуху є мало дослідженими та предстваленими переважно у дослідженнях Л.В. Борщевської, В.В. Засенка, С.В. Литовченко, О.Ф. Федоренко. Також недостатньо науково-теоретичного та практичного доробку, щодо розроблення цілісної комплексної програми для закладів, де навчаються діти з порушеннями слуху щодо формування основних життєвих компетентностей означеної категорії дітей.

Мета статті полягає у дослідженні процесу формування життєвих компетентностей дитини з порушеннями слуху в ході корекційно-розвиткових занять (психолого педагогічний аспект).

Виклад основного матеріалу. В.Г. Коломійська зазначала, що корекційно-розвиткова робота з дітьми, що мають порушення слуху – це система заходів, що дозволяють вирішувати завдання своєчасної допомоги дитини з порушеннями слухової функції [4, с. 181]. Основними завданнями корекційно-розвиткової роботи з дітьми, що мають порушення слуху є відновлення й розвиток пізнавальних та емоційно-вольових процесів, забезпечення максимально повної адаптації особистості в суспільство, формування позитивних рис особистості, варіативна адаптація до змінних умов, корекція пізнавальної та емоційно-вольової сфер особистості; формування адекватної самооцінки та рівня домагань, як наслідок формування складових життєвої компетентності особистості з порушеннями слуху.

Корекційно-розвиткова складова у навчальному процесі дітей з порушеннями слуху може бути реалізована за допомогою основних та додаткових способів. Серед основних варто зазначити, по-перше, корекційно-розвиткові дисципліни, а саме музично-ритмічні заняття та заняття з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови (згідно Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх закладів II ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» № 504 від 22.04.2014 р.) по-друге, на індивідуальних та групових заняттях з психологом та соціальним працівником. Серед додаткових – як складова занять з інших предметів навчального плану.

Процес формування життєвих компетентностей дитини з порушеннями слуху в ході корекційно-розвиткової роботи умовно можна розподілити на три основні періоди, які відповідають трьом ланкам навчання у школі: початковий, основний та завершальний (від старшої школи протягом подальшого життя особистості) [1], [3], [5].

Перший період, який орієнтовно відповідає навчання у початковій школі, має концентруватися на формуванні життєвих навичок та закладанні підґрунтя для формування майбутньої життєвої компетентності особистості. Для реалізації такого завдання у початковій школі необхідно сформулювати у дитини інтелектуальні вміння (читати, писати, висловлювати власну думку усно та письмово, активно слухати, коректно формулювати, задавати питання, навички прогнозування власної життєдіяльності (діяльності) на найближчий період життя (день, місяць); актуалізувати потребу та створювати

реальні умови, необхідні для самостійного прийняття дитиною рішень; сформувані найпростіші необхідні навички обґрунтування (оцінки), деталізації та планування реалізації власного рішення в реальних життєвих умовах; створювати умови та дієво підтримувати (педагогічними та психологічними засобами) формування елементарних життєвих та соціальних навичок дитини (щодо пізнання, спілкування, практичної діяльності), необхідних для реалізації його власних рішень, успішного вирішення актуальних життєвих завдань; заохочувати дитину до самостійного контролю та організації власного життєвого часу, посилюючи самовиховання.

Головним механізмом формування життєвої компетентності та необхідних навичок дитини з порушенням слуху у початковій школі має бути ігрова діяльність. Це зумовлено тим, що гра, ігрова діяльність є важливою складовою життєдіяльності молодших школярів. Вона не заперечує та не заважає навчально пізнавальній діяльності, а навпаки, доповнює та розвиває її результати. Гра (особливо рольова) є природним психологічним тренінгом поведінки та формуванню життєвої компетентності. У процесі гри діти з порушенням слуху пізнають, моделюють (передбачають, прогнозують), та намагаються здійснювати діяльність дорослих, ще недоступну їм у власному житті. Крім того, гра сприяє розвитку творчого мислення, творчої уяви дитини. В процесі гри, під впливом її «потреб» та «цілей», дитина може скомбінувати, здійснити, осмислити, оцінити та прийняти рішення щодо закріплення певних життєвих компетенцій (дій, моделей поведінки), які досі не було використано нею у своєму життєвому досвіді.

Крім гри, важливими методами формування та розвитку основ життєвої компетентності дітей з порушенням слуху у молодшому шкільному віці є метод проєктів, метод роботи з книгою, ситуаційний метод; а також методи виховання: розповідь, приклад, доручення, виховні ситуації та ін.

Другий період формування життєвої компетентності дитини з порушення слуху умовно відповідає навчанню в основній школі. Основним показником формування життєвої компетентності цього періоду має завершитися формуванням освіченості (знань) дитини в життєвому пізнанні та передбаченні, самовизначенні, самоорганізації та саморегуляції. Для реалізації означеного необхідно формувати та сприяти природному прагненню дитини пізнавати, контролювати власне майбутнє; стимулювати прагнення та формувати потребу в свідомому і творчому визначенні свого життя, власних дій та вчинків; привчати до необхідності прийняття життєвого рішення; сприяти свідомому і цілеспрямованому здійсненню дитиною самоосвіти та самовиховання, контролю за власним життєвим часом (таймменеджмент) та простором.

Варто зазначити, що особливістю формування життєвої компетентності та необхідних навичок дитини з порушенням слуху в основній школі є поступовий перехід від групових до індивідуальних форм навчальної та виховної роботи з дитиною. Це період переходу від навчальних (інформаційних, просвітницьких) до виховних, та, пізніше, від виховних до самовиховних форм роботи. На практиці, це може бути реалізовано

в оволодінні та ефективному застосуванні підлітком індивідуальних прийомів самовиховання та саморозвитку (самоаналіз, самопереконавання, самонавіювання, самопримус та самозаохочення, самопідбадьорювання та ін.). Ці прийоми є підґрунтям формування власної життєвої компетентності дитини з порушеннями слуху.

Третій період формування життєвої компетентності дитини з порушення слуху умовно відбувається в старшій школі. Основними завданнями цього вікового періоду є формування свідомого, ціннісного ставлення старшокласника до власного і чужого життя, соціокультурного та природного середовища;

збагачення внутрішнього життєвого світу старшокласника в процесі виховання; створення умов, необхідних для самостійного здобуття життєвого досвіду, пізнання життя, самопізнання, власної життєвої перспективи, визначення можливих альтернатив власного життєвого шляху, життєвих прогнозів щодо майбутньої життєдіяльності, зокрема і професійної; формування особистісних якостей, рис характеру, необхідних для розв'язання складних життєвих завдань (активності, суб'єктності, психологічної та моральної стійкості, терплячості, наполегливості, ініціативності, толерантності, виваженості, вдумливості, доброзичливості та ін.).

Зазначимо, що формування життєвих компетентностей старшокласника передбачає застосування, в першу чергу, індивідуальних форм роботи з ним. Водночас, це не виключає застосування групових форм.

Важливим при забезпеченні умов формування життєвих компетентностей дітей з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема і для дітей з порушеннями слуху, є три основоположні принципи системності, мультидисциплінарності та комплексності [3], [2], [6].

Системність реалізується через планування корекційно-розвиткової роботи з дітьми з порушеннями слуху щодо формування основних життєвих компетенцій і передбачає низку психолого-педагогічних процедур: діагностику, проведення корекційних заходів, їх реалізацію, прогнозування та перевірку ефективності корекційно-розвиткової роботи.

Мультидисциплінарність забезпечується співпрацею фахівців різних галузей: педагогів, психологів, соціальних працівників та консультантів, не виключеним є елемент родинного виховання та впливу батьків на становлення особистості дитини та формування її життєвих компетентностей.

Комплексність може бути реалізовано через програму корекційно-виховного або корекційно-розвиткового спрямування.

Стан та рівень сформованості життєвої компетентності дітей з порушеннями слуху можна оцінити через стан сформованості основних складових компетентностей, які будуть представлені нами через компоненти: когнітивну, емоційно-вольову, комунікативну.

Так, критерієм комунікативної компоненти є партнерська позиція в спілкуванні, або здатність установлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми, вміння налагоджувати дружні та професійні стосунки, особисті відносини з партнером

іншої статі та ін. До складу комунікативної компоненти можна включити сукупність знань і вмінь, що забезпечують ефективний комунікативний процес, адаптацію у спілкуванні з оточуючими людьми, систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації у певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії. Відповідно, несформованість комунікативної компоненти у дітей з порушеннями слуху буде проявлятися через порушення навичок спілкування, зокрема, замкнутість; нездатність одержувати інформацію в спілкуванні; нездатність використовувати зворотний зв'язок, тобто наявність труднощів при формулюванні запитання для одержання додаткової інформації; нездатність звернутися по допомогу і прийняти її; нездатність брати участь у спільній діяльності з іншими дітьми при виконанні спільного завдання та ін.

Когнітивна компонента сприяє пізнавальній активності дитини та визначає її здатність розуміти саму себе (усвідомлювати власні бажання, цілі, можливості їх досягнення, нормативи поведінки у суспільстві та завдань, які ставляться перед нею). Несформованість когнітивної компоненти у дітей з порушеннями слуху проявляється через нестійку самооцінку, підвищений рівень тривожності; нездатність до логічного узагальнення; ситуативне самосприйняття; нездатність передбачати наслідки власних дій; нездатність мислити абстрактними категоріями, відсутність

розуміння мотивів поведінки та емоційного стану іншої людини та ін.

Емоційно-вольова компонента реалізується через формування у дитини з порушенням слуху емоційно-вольової саморегуляції, самоконтролю, моралі та цінностей.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи зазначимо, що соціальна адаптація дітей з порушеннями психофізичного та/або психічного розвитку, в значній кількості випадків, протікає в специфічних соціально-психологічних умовах, що деструктивно впливають на всі основні сфери їх особистості та формують широкий спектр вторинних порушень. Сучасні соціокультурні зміни детермінують нагальну потребу в розробці методологічних і теоретичних основ впровадження інноваційних освітніх програм, як наслідок і технологій, орієнтованих на якісне вдосконалення процесу соціалізації осіб з психофізичними порушеннями, звернення уваги саме на корекційно-розвиткову складову процесу навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема і дітей з порушеннями слуху. Це зумовлює необхідність розроблення та впровадження нових програм, методик та технологій, які передбачатимуть сучасні підходи до організації та змісту шкільної освіти, зокрема і щодо формування життєвих компетентностей в процесі корекційно-розвиткових занять з дітьми, що мають порушення слуху.

Список літератури:

1. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: Навчальний посібник / Т. М. Дегтяренко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 302 с.
2. Михайлова Н. Є. Робота з сім'ями, які мають дітей з особливими потребами / Н. Є. Михайлова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць. Луцьк: Промт, 2005. – С. 304–306.
3. Несен Г. М., Сохань І. Г., Сохань Л. В. Життєва компетентність особистості / Л. В. Сохань, І. Г. Сохань, Г. М. Несен. – К.: – Богдана, 2003. – 520 с.
4. Обучение детей с проблемами в развитии в разных странах мира: хрестоматия / [сост. Л. М. Шипицына]. – СПб-б.: Международный институт семьи и ребенка им. Р. Валленберга, 1997. – 256 с.
5. Сара Ньюмен. Игры и занятия с особым ребенком: руководство для родителей / Ньюмен Сара; [пер. с англ. Н.Л. Ходмогоровой]. – М.: Теревинф, 2004. – 240 с.
6. Степаненко М. Д. Концептуальні засади життєвої компетентності особистості // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХУПС, 2005. – Вип. 2 (23). – С. 114-121.

Вовченко О.А.

Институт специальной педагогики
Национальной академии педагогических наук Украины

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩИХ ЗАНЯТИЙ НА СТАНОВЛЕНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ЖИЗНЕННЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

Аннотация

В статье раскрыта сущность и особенности формирования жизненных компетенций в процессе коррекционно-развивающих занятий с детьми, имеющими нарушения слуха. Автором обозначено основные периоды и компоненты формирования жизненной компетентности, в зависимости от возраста и развития личности ребенка с нарушениями психофизического развития, в том числе и детей с нарушением слуха. В статье отмечено основные принципы коррекционно-развивающей работы в контексте эффективного формирования жизненных компетенций. Рассмотрено психолого-педагогический аспект коррекционно-развивающих занятий на формирование основных компетенций ребенка. Определены основные базовые позиции комплексной программы для заведений, где учатся дети с нарушениями слуха.

Ключевые слова: ребенок с нарушением слуха, жизненная компетентность, коррекционно-развивающие занятия, комплексная коррекционно-развивающая программа, психолого-педагогическое влияние.

Vovchenko O.A.

Institute of Special Pedagogic
National Academy of Pedagogical Sciences Ukraine

PSYCHO-PEDAGOGICAL INFLUENCE CORRECTIONAL AND DEVELOPMENTAL STUDIES ON THE DEVELOPMENT AND FORMATION OF VITAL COMPETENCIES OF CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENT

Summary

The article reveals the essence and peculiarities of life competences in the correctional and developmental studies with children who have hearing loss. The author outlined the main components of the periods and the formation of vital competence, depending on the age and development of the child with impaired mental and physical development, including the hearing-impaired children. The article pointed out the basic principles of correctional and developmental work in the context of the effective development of life skills. Considered psychological and pedagogical aspect of correctional and developing lessons on building core competencies of the child. The main basic positions a comprehensive program for schools, where children with hearing impairments.

Keywords: child with hearing, life competence, correctional and developing lessons, a comprehensive correctional developmental program, psychological and educational impact.

УДК 159.9.01

МЕТОДОЛОГІЧНА КРИЗА КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У СТАНОВЛЕННІ НОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Ларін Д.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснено аналіз розвитку методологічної кризи кінця ХІХ ст. пов'язаної насамперед із труднощами, які виникали при пошуках об'єктивних методів дослідження психіки. Відповідно, виникла потреба у трансформації методу, який перетворювався в опосередкований предмет, що зробило би реальним його безпосереднє експериментальне вивчення. Як висновок потреба у створенні власне методологічного апарату у психології відіграла велике значення у становленні нової психологічної парадигми.

Ключові слова: методологічна криза, методологічний апарат парадигма.

Постановка проблеми. Кінець ХІХ ст. ознаменувався дискусіями про те, якими шляхами будувати нову, об'єктивну психологію, які методи повинні стати провідними при дослідженні психічного. На межі століть ще здавалося, що ці суперечності приведуть до єдиної думки й сформується методологія нової, позитивної психології. Загальною тенденцією був перехід від психології, що вивчає феномени свідомості, до психології, яка досліджує цілісну систему організм-середовище. Однак логіка розвитку перших шкіл показала, що існує кілька шляхів побудови такої психології, які кардинально відрізняються один від одного не тільки в розумінні пріоритетів й задач психологічної науки, але навіть у визначенні її предмету й змісту психіки різним був й підхід до динаміки психічного розвитку, його закономірностей й умов, що сприяють чи перешкоджають йому [5], [6], [7], [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на теоретичну базу та враховуючи концептуальні погляди на тему розвитку методів дослідження психіки та психічних явищ щодо визначеного періоду кінця ХІХ століття, а саме: концепції періодизації та розвитку історії

вітчизняної психології (Г.С. Костюк «видання серії збірників статей», А.М. Ждан (критикує ідеї презентизму та антикваризму), М. Ярошевський «критика ідей презентизму та антикваризму» [11], [20], [21].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Порушуючи питання методів у дослідженні природи психічного, дослідники враховували за основу засади філософської методології, що було розповсюджено у дослідженні вищих психічних процесів.

Загальною тенденцією був перехід від психології, що вивчає феномени свідомості, до психології, яка досліджує цілісну систему організм-середовище. Тому на початку ХХ ст. психологія переживала серйозну методологічну кризу, пов'язану насамперед із труднощами, які виникали у зв'язку з пошуками об'єктивних методів дослідження психіки. [16], [17].

Формулювання цілей статті. Мету статті становить дослідження культурно-історичних умов виникнення та перебігу «відкритої психологічної кризи» у психології ХХ століття як наслідку зміни парадигми, що була спричинена методологічною кризою [18].

Для досягнення мети у статті передбачається визначення таких завдань:

- Здійснити аналіз культурно-історичних умов, що зумовили появу методологічної кризи у психологічному знанні

- Визначити вплив методологічної кризи у створенні нової парадигми історико-психологічного знання.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На початку ХХ ст. психологія переживала серйозну методологічну кризу, пов'язану насамперед із труднощами, які виникали при пошуках об'єктивних методів дослідження психіки. Запропоновані функціональною психологією, структуралізмом, вюрцбургською школою методи при більш пильному розгляді були далекими від об'єктивності, що доводилось й тими розбіжностями, які виникали під час обговорення отриманих результатів.

Вихід був або в трансформації методу, який перетворювався в опосередкований або в такій зміні предмету, що зробило би реальним його безпосереднє експериментальне вивчення (наприклад, зробити предметом зовнішню активність), або у відмові від спроб пояснити закони психіки» замінивши їх описом явищ, як свого часу пропонував Дільтей [6], [9].

На зміст й динаміку протікання методологічної кризи в психології вплинули крім логіки становлення самої науки й інші фактори – соціальна ситуація, відкриття в інших дисциплінах [9].

Перша світова війна викрила такі негативні, асоціальні шари людської психіки (агресію, жорстокість, ірраціоналізм), які потребували наукового пояснення. Ці факти зв'язувались і з ідейною кризою межі ХІХ-ХХ ст., яка найбільш повно проявлялася у провідних філософських школах того часу [5], [7].

О. Шпенглер, Е. Гуссерль, А. Бергсон доводили, що культура наближається до заходу, що свобода волі може привести людину до відходу від розуму, яка поступається місцем інтуїтивному знанню, несвідомому. А. Бергсон (1859-1941) у своїх працях наголошував на тому, що в процесі розвитку людство робить «творчу еволюцію», яка безпосередньо зв'язана з духовною активністю, що відрізняє живий організм від неживого, і приводить до універсалізації понять. Висунувши ідею про походження інтелекту з потреби практичної дії, вчений довів, що логічне знання одностороннє, а найбільш повним способом пізнання є інтуїція [4].

Учень Brentano Гуссерль, заперечуючи психологізм (тобто ідею про те, що психологія може стати методологією всіх наук про людину), пропонував метод «феноменологічної редукції», який дозволяє визволити свідомість від нашарувань культури, особистого досвіду, пристрастей людини. Ці «чисті феномени», утворені в результаті інтенціональної спрямованості свідомості (ідея Brentano) на зовнішній світ і складають його головний зміст. Фактично цей підхід позбавляв і філософію, й тим більше психологію можливості зрозуміти психічний стан, «життєвий світ» особистості, який формується самим суб'єктом завдяки властивій йому творчій активності. Однак той факт, що ця, іманентно властива людині, творчість структурує світ із зовнішнього досвіду,

багато в чому робив людей іграшкою непередбаченої долі, зовнішньої ситуації, агресії інших [3], [4], [10], [11].

Тому філософські концепції, доводячи необхідність перегляду старих основ психології, не могли в той період допомогти їй у формуванні нових. Проте таку підтримку могли надати природничі науки, які знаходилися тоді на підйомі власного розвитку [20], [21].

Відкриття в біології, фізиці, генетиці сприяли становленню психологічних напрямків. Дані генетики, які показали широкі можливості пристосування й зміни організму, лабільність й пластичність нервової системи, вплинули на аналіз ролі середовища в процесі розвитку психіки, розуміння можливостей й меж навчання.

На розвиток психології, у тому числі й на дослідження сприйняття, вплинула й теорія Е. Маха (1838-1916). Розробляючи свою концепцію в руслі основних положень позитивізму, він відстоював принцип емпіричної доказовості теоретичних положень. Використовуючи дані, отримані при дослідженні фізіології органів почуттів, Мах доводив, що фізичне як й психічне має один й той же субстрат – «нейтральний дослід», що складається з елементів. Механізмом з'єднання цих елементів у цілісну картину є всі ті ж асоціації, які пов'язують окремі відчуття в образи, які запам'ятовуються в нашій пам'яті й знаходять своє відображення в мові. У такий спосіб завданням психології є вивчення окремих елементів досліду (кольору, форми і т.д.), які, поєднуючись, утворюють цілісні об'єкти, у тому числі й образ «Я» [17], [18].

Загалом ця програма не була новою для психології, її використовували і представники класичного асоціанізму, і Вундт, і структуралісти. Новим тут були експериментальний підхід до дослідження відчуттів, оригінальні методики, створені Махом, принцип енергетизму, що стверджував факт існування єдиної енергії для психічного, і для фізичного, кількість якої зберігається незмінним і переходить від руху до мислення і навпаки. Витоки цієї теорії започаткувалися в 20-30-і роки ХХ ст., наприклад, у концепціях Штерна, Блонського, Бехтерева й інших психологів [6].

Про необхідність перегляду психологічних постулатів свідчили і запити практики, які не могли ігноруватися ученими. Орієнтація на практику виражалась не тільки у філософії прагматизму, особливо популярної в США, але й у розробці міжпредметних питань, насамперед разом із медициною і педагогікою. Якщо клінічні дані у великій мірі вплинули на французьку психологію (про що говорилося вище) і на формування глибинної психології, то задачі вивчення й виховання «нової людини», розробка нових підходів до проблем соціалізації стали провідними в США і СРСР, впливаючи на розвиток біхевіоризму і радянської психології [6], [7], [8].

Різноманіття наукових інтересів, методологічні принципи і соціальна ситуація, у якій діяли вчені перших десятиліть ХХ ст., не дозволяли прийти до загального розуміння цілей, предмета психології та її методів.

В загальних рисах, радянська психологія задавала тон філософії, створюючи в значній мірі, ніж фізика та інші точні і загальні природничі на-

уки. Перші ідеологічні дискусії в СРСР, пов'язані з питаннями природознавства відбивались саме на психологічному фронті (матеріали Першого Психоневрологічного з'їзду в Москві в 1923 р.). В психології концентрувались найважливіші проблеми того часу, виховання нової людини як індивідуальності та виховання колективів [8].

Ця ситуація оцінювалася вченими як криза психології. І з такою оцінкою можна погодитися, якщо вважати цю закономірну методологічну кризу кризою росту. Природно, що розвиток неможливий без пошуків нового, без помилок взагалі. Сучасна психологія розвитку довела, що кожен критичний період починається з негативізму, заперечення, який змінюється періодом розвитку. А психологія справді змінювалася, ставала все більш значимою і для суспільства, і для інших наук [2].

Не дивно, що такі кардинальні зміни були пов'язані із питанням негативізму по відношенню до старої психології, пошуковою активністю при формуванні нової науки, появі нових відкриттів і нових напрямків у психології. Однак вчені початку століття, ще прагнули прийти до спільної думки про єдину психологію, відчували кризу як неможливість її подолати, тобто як розпад старої психологічної науки, що було справедливо, і як безвихідь в процесі становлення нової, що, як доведено часом, було невірною [12], [15].

Цим пояснюється і той парадоксальний на перший погляд факт, що період, котрий ми зараз оцінюємо як час розквіту наукової творчості видатних вчених, період, що визначив розвиток психологічної науки ХХ ст., усвідомлювався вченими як занепад, як «відкрита криза» [5], [6], [8], [17].

Формування нової методології, постало однією з ключових причин розвитку кризи у психологічній науці, зокрема у поглядах Шпета в прагненні створити наукові методологічні принципи, які б пояснювали дані не тільки гуманітарних, але і природничих наук та суперечливі дискусії між представниками біогенетичного та соціогенетичного напрямків.

У тогочасній радянській психології чітко виявилася тенденція ототожнення конкретних

досліджень з методологічною канвою, визнання психологічних теорій матеріалістичними або ідеалістичними, з чого постала своєрідна гра ідеологічними ярликами, а за нею серйозні звинувачення в ідеологічних відступах своєрідна відчуженість між конкретно-психологічною теорією та відшукуваннями методології. Виникла еkleктика в поєднанні наукової теорії зі сферою абстрактної методології. Так чи інакше внутрішній методологічний прес пригнічував психологічну думку, яку намагались оновити штучно сформованими методологічними схемами [12], [15], [20].

Висновки з даного дослідження. Історія психології виступає характерною теорією психіки – не догматичним викладом якогось ретельно просяного, відфільтрованого знання, а такого, що поставало в реальних стражданнях, пов'язаних з пошуком смислу психічного буття людини. Аналіз культурно-історичних умов, що зумовили появу методологічної кризи у психологічному знанні стали поштовхом у розвитку нової парадигми, вкреслюючи нові шляхи у пошуках ключового чинника у виникненні цього невідомого для нас, але надзвичайно цікавого історичного періоду у психології.

В перші роки радянської влади домінуюче положення в психології продовжувала ще деякий час займати ідеалістична психологія. Як її основний противник виступала рефлексологія В. І. Бехтерева, яка виникла ще до Жовтневої революції. Але боротьба між ними була по суті боротьбою всередині течій «буржуазної» психології, що залишилась в нашій країні як спадщина минулого.

Слід зазначити, що в психології кінця ХІХ ст. існувало дуже багато різноманітних течій, а також окремих напрямів, із специфічними ідейними установками. Розвинулась кримінальна психологія, дуже розповсюдженою стала психотехніка. Значно підвищився інтерес до розробки методів експериментальної психології у представників різних наукових та практичних дисциплін. Загалом кажучи, психологія в багатьох сферах глибоко увійшла в життя суспільства.

Список літератури:

1. Адлер А. Психология власти // Адлер А. Наука жить. – К., 1997. – С. 235-240.
2. Анциферова Л. И. Развитие и современное состояние зарубежной психологии / Л. И. Анциферова, М. Г. Ярошевский. – Москва: Мастера психологии, 1980. – 245 с. – (2). – (Наука; кн. 7).
3. Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. – К.: Інститут психології АПН України, 1992. – Т. 1 – 304 с. – Т. 2. – 222 с.
4. Бехтерев В. М. Общие основы рефлексологии человека. – Госиздат. Л., 1926. – С. 11-73; 146-148; 405-407.
5. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса / Лев Семенович Выготский. – Москва: Азбука, 1982. – 322 с. – (2). – (Собрание сочинений; кн. 1).
6. Выготский Л. С. Психология. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. (серия «Мир психологии»).
7. Гоян І. Історія психології: навчально-методичний посібник до лекційних, практичних занять та самостійної роботи з дисципліни «Історія психології» для студентів спеціальності «Психологія» / І. Гоян, О. Семак. – Івано-Франківськ: Плай, 2008. – С. 8-13; 152-171.
8. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: [монографія] / І. В. Данилюк. – К.: «САММІТ-КНИГА», 2010. – 432 с.
9. Декарт Р. Избранные сочинения / Рене Декарт. – Москва: Соцекгиз, 1950. – 433 с. – (Рефл-Бук).
10. Джемс В. Существует ли «сознание»? // Новые идеи в философии. СПб., 1913. № 4. – С. 107-108, 113.
11. Ждан А. Н. История психологии: от античности к современности. – М.: ПО России, 1999. – 510 с.
12. Жуков С. М. Історія психології: навчальний посібник / С. М. Жуков, Т. В. Жукова – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
13. Юнг К. Г. Тэвистокские лекции / Исследование процесса индивидуации. Пер. с англ. – М.: «Рефл-бук», К.: «Вахлер», 1998. – 295 с., 24 цв. илл. Серия «Актуальная психология».

14. Ларін Д. І. Характеристика аналізу періоду «відкритої кризи», її вплив у формуванні історико-психологічного знання. Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 6. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 133-135.
15. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – Москва: Азбука-классика, 1973. – 529 с.
16. Роменець В. А. Історія психологія XIX – початку XX століття / В. А. Роменець. – Київ: Вища школа, 1995. – 613 с.
17. Роменець В. А. Історія психології XX століття / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – Київ: Либідь, 1998. – 988 с.
18. Фрейд З. Толкование сновидений. – К.: «Здоров'я», 1991. – 384 с.
19. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1989. – 447 с.
20. Ярошевский М. Г. Исторический путь развития психологии // Введение в психологию / Под общ. ред. А. В. Петровского. – М.: Академия, 1997. – С. 5-69.
21. Ярошевский М. Г. История психологии от античности до середины XX в. / М. Г. Ярошевский. – Москва: Мысль, 1996. – 416 с.

Ларин Д.И.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС XIX СТОЛЕТИЯ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В СТАНОВЛЕНИИ НОВОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

Аннотация

В статье проведен анализ развития методологического кризиса конца XIX в., связанного прежде всего с трудностями, которые возникали при поисках объективных методов исследования психики. Соответственно, возникла потребность в трансформации метода, который превращался в опосредованный предмет, что сделало бы реальным его непосредственное экспериментальное изучение. Как вывод потребность в создании собственно методологического аппарата в психологии сыграла большое значение в становлении новой психологической парадигмы.

Ключевые слова: методологический кризис, методологический аппарат парадигма.

Larin D.I.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

METHODOLOGICAL CRISIS OF THE LATE XIX CENTURY AND IS IMPORTANCE IN ESTABLISHING A NEW PSYCHOLOGICAL PARADIGM

Summary

The article analyzes the methodological crisis of the late XIX century, related primarily to the difficulties that arose in the search for objective research methods psyche. Accordingly, there is a need in the transformation method, which turned into an indirect object that would make it real direct experimental study. In conclusion need for a proper methodological apparatus in psychology played a great importance in the development of new psychological paradigm.

Keywords: methodological crisis, the paradigm of methodological apparatus.

УДК 159.923-057.874

ДОСВІД ПРИЙНЯТТЯ І ТВОРЕННЯ ПІДЛІТКАМИ ДОБРИХ УЧИНКІВ

Лобода А.В.

Інститут фізики, математики, економіки та інноваційних технологій
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена виявленню специфіки прийняття і твореннями гімназистами добрих учинків. Описано експеримент зі створення добрих учинків для когось. Узагальнено особливості планування та реалізації, а також сприймання і прийняття підлітками актів добра.

Ключові слова: планування та реалізація, сприймання і прийняття, акти (вчинки) добра, добротворення, особистісна здатність.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження психологічних особливостей добротворення впливає з проблем моральності та духовності молодого покоління та людей в цілому.

Проблема прийняття та творення добрих учинків підлітками пов'язана з розумінням добра та людської доброчинності, з диференціацією понять «добро», «добро для когось», «добро для мене», а також зі здатністю цілеспрямовано діяти після прийняття рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження цієї проблеми в психології представлене такими публікаціями. По-перше, психологія підліткового та юнацького періоду описує інтелектуальні спроможності представників цього віку як таких, що здатні до складних моральних суджень (А. Реан [4], Р. Павелків, І. Бех, І. Баранова та інші), вольової регуляції (Л. Виготський, А. Реан, М. Боришевський, І. Галян та інші). По-друге, здатність творити добро задекларована як фундаментальна особистісна здатність М. Савчином [5], як результат впливу церкви в процесі соціалізації, як одна із проблем глобалізації (Н. Ковальчук [3]) тощо. По-третє, психологія вчинку розкриває технологію поєднання ситуації, мотивації, дії та післядії одним задумом-рішенням (В. Роменець [1]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у вказаних працях не знаходимо відповіді на запитання ні про специфіку усвідомлення та прийняття добрих учинків підлітками, ні про особливості планування та реалізації ними дій, пов'язаних із добротворенням, ані про способи досліджень прийняття і творення добрих учинків.

Формулювання цілі та завдань статті. Метою нашого дослідження є виявлення специфіки прийняття і творення підлітками добрих учинків. Етапами реалізації поставленої мети є виконання таких завдань: а) змодельовати спосіб виявлення підліткової специфіки усвідомлення та планування, а також сприймання добрих учинків (створити змістово-процесну модель експерименту); б) провести емпіричне дослідження на базі вибраного гімназійного класу; в) узагальнити специфіку прийняття і творення підлітками добрих учинків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задум дослідження полягає в постановці експерименту, регульованого самими ж досліджуваними. Змістова модель дослідження охоплює такі явища: 1) диференціація підлітками вчинків для когось за критерієм добра (задум доброго вчин-

ку – вибір між «добро для мене» і «добро для іншого», взаємовплив цих понять: гіпотетично, уявлення про «добрий учинок взагалі» виникає зі суб'єктивного досвіду «добро для мене», який проектується на іншого «йому теж має бути добре від цього ж»; у підлітків має проявитися розотожнення «він – не я», «не відомо, що є добрим для нього»; далі виникає необхідність діагностувати емпіричним шляхом і/або домисленням, що саме є «для нього добре зараз», не залежно від мого бачення цього); організація втілення задуму «добрими» засобами (планування, підбір засобів, орієнтування в часі, звертання про допомогу тощо); реалізація дій (безпосереднє здійснення запланованого або в одній дії – послужі чи продукті, або розподілом дій у комплекс впливів); самооцінка зробленого комунікатором; зворотний зв'язок від реципієнта (реакція на добрий учинок, розпізнавання його, розуміння та прийняття, обмін/подяка). Процесна модель експерименту – така процедура: день 1 – фронтальна інструкція вибраному для дослідження класу підлітків щодо правил експерименту «Добрий учинок для однокласника за п'ять днів», розподіл таємних реципієнтів; від другого по четвертий день – щоденні індивідуальні інтерв'ювання досліджуваних на предмет стану виконання завдання (як комунікаторів) і розпізнавання добрих учинків (як реципієнтів); день 5 – фронтальне обговорення процесу та результатів експерименту в класі. Отже, гімназистів поділено на пари засобом випадкового таємного вибору (кожен витягнув прізвище однокласника всліпу, не повідомляючи його нікому, окрім експериментатора). Учасникам експерименту пропонувалося протягом п'яти днів робочого тижня зробити добрий учинок для вибраної людини, не афішуючи його. Кожен учень попередньо в індивідуальній співбесіді з експериментатором описав своє бачення доброго вчинку для конкретної особи та специфіку плану і реалізації своїх дій. На п'ятий день під час спільного обговорення кожен розповідав про те, який добрий учинок зробили йому (коли і яка відбулася подія? коли і що він зрозумів? Яка була реакція на дії?), а потім той, хто створював йому добрий учинок, описував свою версію подій та особливості планування і реалізації своїх дій (як виник задум? Чому саме такий учинок було обрано для цієї людини як добрий? Для кого задумувалося добро і для кого вийшло? Які відчуття та переживання від події?...). Завершенням експерименту стало висловлення взаємної подяки за участь у такому експерименті (відбулася виховна фік-

сація на усвідомленні того, що інші нам чинять добро, за яке ми вдячні, а за те, що ми чинимо добро для інших, подяки очікувати не потрібно.

Базою дослідження стали 17 дівчат і 12 хлопців 8-Б класу. Виявилася різна готовність досліджуваних до участі в експерименті: 30% більший інтерес проявляли на етапі обдумування свого доброго вчинку й обговорення плану дій з експериментатором, 7% – при реалізації свого вчинку першого ж дня, 45% – при реалізації вчинку від другого по четвертий день, 48% – при реалізації вчинку в останній день відведеного тижня, 65% – при обговоренні результатів, 35% – при вгадуванні, хто і який добрий учинок планує для нього. Динаміка активності досліджуваних показана на рис. 1.

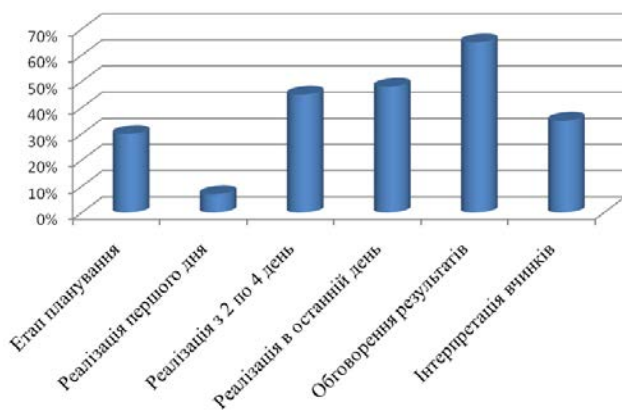


Рис. 1. Динаміка активності досліджуваних під час експерименту

Це вказує на таку специфіку динаміки усвідомлення: майже однаково посередній інтерес гімназисти проявили на початку (при плануванні свого доброго вчинку – 30%) та при вгадуванні «таємних добродійників» (35%), активність поступово зростала до п'ятого дня втілення задумів і набрала найвищих показників у кінці експерименту (при обговоренні результатів – 65%).

Зібрані емпіричні дані статистично оброблені за допомогою групування, аналізу, узагальнення.

Результати експерименту на етапі планування та реалізації (творення) доброго вчинку для когось показано в таблиці 1 та на рисунку 2.

Таблиця 1

Етапи творення доброго вчинку в процесі експерименту

Етап експерименту (по днях)	Кількісний показник реалізації доброго вчинку (скільки учнів виконували завдання в цей день), % (N=29)	Динаміка реалізації вчинку за цей день (скільки учнів не бралися за завдання – 0, виконали чверть завдання – 25%, половину роботи – 50%, виконали все – 100%)			
		0	25%	50%	100%
1 день	14	15	11	1	2
2 день	11	11	1	10	0
3 день	9	11	0	2	7
4 день	6	9	2	2	2
5 день	14	0	0	0	14

Важливим показником є те, що підлітки порізно розподіляли свої ресурси (час, планування дій тощо) для реалізації добрих учинків:

двоє з двадцяти дев'яти досліджуваних (7%) утілили задум повністю відразу в перший день (задум і реалізація злилися); семеро (24%) розділили процес творення вчинку на дві частини (один день – задум, інший – повна реалізація); в одного підлітка (3%) дві частини процесу творення диференційовані по-іншому – один день – задум і часткова реалізація, інший день – завершення дії); 9 досліджуваних (31%) зробили реалізацію поетапно та регулярно (один день – задум, наступний – частина втілення і т.д. – робота щодня до повного завершення); 7 школярів (24%) реалізували вчинок поетапно, але несистематично (пропускаючи дні, але остаточно завершення в останній день); двоє (7%) не завершили втілення задуманого, почавши реалізацію. Ці процесні характеристики добродійності, за результатами експерименту, представлені на рис. 3.

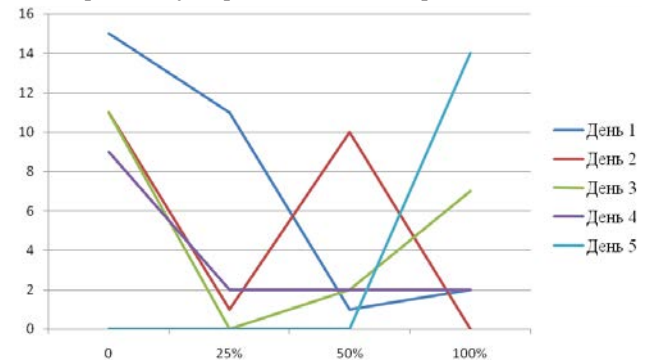


Рис. 2. Графік реалізації доброго вчинку протягом 5 днів експерименту

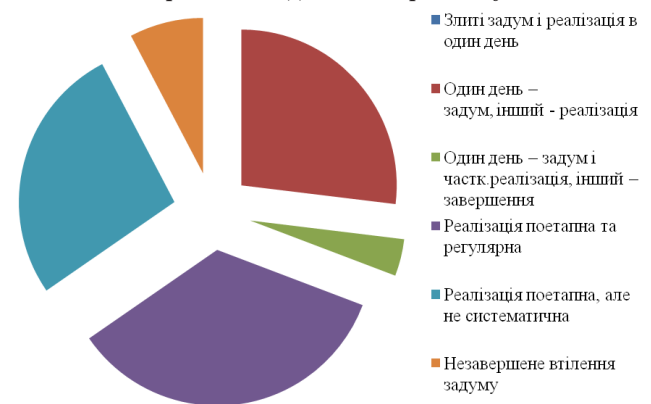


Рис. 3. Кругова діаграма процесних характеристик добродійності

Такі різні профілі процесу реалізації доброго вчинку вказують, що підлітки взагалі не знають, як реалізовувати свої задуми, слабо або зовсім не контролюють і погано регулюють процес втілення, а також потребують зовнішньої організації для набуття відповідних умінь і навичок.

Диференціювання відповідей за статтю досліджуваних показало, що дівчата здебільшого роблять добрі вчинки духовного характеру (65%), а хлопці – матеріального (80%).

Результати прийняття підлітками добрих учинків на свою адресу представлено на рис. 4.

Реакції підлітків, що віддзеркалюють їхнє прийняття/неприйняття добрих учинків проранговані так: найчастіше проявлено словесну подяку (21 підліток – 72%); далі – задоволення, щастя (18-62%); здивування від несподіванки (10-34%);

пасивність і байдужість через попередню здогадку без ефекту новизни (5-17%); гарний настрій від факту, що він здогадався про зміст доброго вчинку – ефект «я вгадав» (4-14%); ігнорування експерименту (3-10%); пригнічення, розчарування через відсутність доброго вчинку на їхню адресу (2-7%); тілесний прояв подяки через обійми (2-7%).



Рис. 4. Реакції реципієнтів

Особливої педагогічної уваги потребують, на нашу думку, результати експерименту, що розкривають зміст добрих учинків у розумінні підлітків (див. рис. 5).

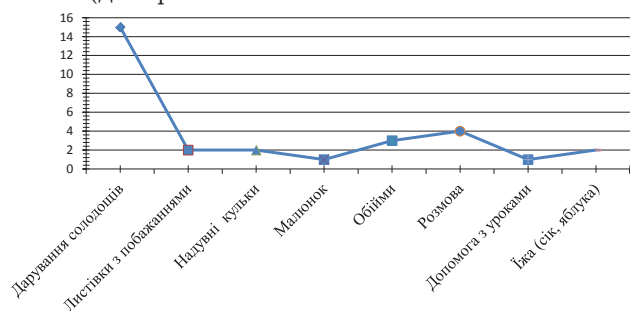


Рис. 5. Зміст добрих учинків у розумінні підлітків

За змістом, добрі вчинки у розумінні гімназистів, які їх планували (комунікаторів) та яким творили добро (реципієнтами), можна поділити на дві групи: матеріальні (для соматичного задоволення: дарування солодощів – 15 (52%), соку та яблук – 2 (7%); для інтелектуального задоволення: дарування книг – 1 (3%), листівок із побажаннями – 2 (7%); для емоційного задоволен-

ня – надувні кульки – 2 (7%), малюнок – 1 (3%) та душевні (тілесні й емоційні: обійми – 3 (10%); інтелектуальні та емоційні: розмова – 4 (14%); практичні: допомога з уроками – 1 (3%)). Матеріальні цінності переважають у 23 досліджуваних (79%), душевні – у 8 підлітків (27%), однак 2 (7%) з учасників експерименту показали поєднання обох груп цінностей у творенні доброго вчинку. У всіх випадках і комунікатори, і реципієнти вказували, що добрий учинок – це прояв уваги до людини.

Отже, експеримент показав малу варіативність змістових структур і слабку організацію процесу реалізації підлітками добрих учинків. Потребою педагогічної практики є створення моделі навчально-виховних впливів на підлітків з метою розвитку в них здатності творити добро в повсякденному житті. Першим етапом вирішення підліткової проблеми «незнання як» творити добро і «невміння» реалізувати вчинок, на нашу думку, може бути втілення педагогічного супроводу підлітків, за аналогією до вже розроблених у психології засобів (наприклад, роботи з кейсами [2]).

Висновки. З метою виявлення специфіки прийняття і творення гімназистами добрих учинків нами, по-перше, змодельовано процедуру діагностики явища «добротворення» підлітками, по-друге, проведено емпіричне дослідження психології поведінки підлітків, по-третє, узагальнено особливості планування та реалізації, а також сприймання і прийняття підлітками актів добра. Підсумком дослідження є декларація: підлітки готові творити і приймати добрі вчинки. Нами встановлено таку специфіку процесу прийняття добрих учинків: більшість підлітків відчували задоволення та радість від отриманих добрих вчинків, висловлюючи свою подяку у словесній формі. Також виявлено таку специфіку творення добрих учинків гімназистами: більшість підлітків творили добрі справи матеріального характеру, не докладаючи зусиль на етапі планування ідеї доброї справи та способів її організації, що говорить про примітивність мислення підлітків та реалізації дій шляхом найменшого опору.

Список літератури:

1. Бал Г., Нікуленко О. Трагування вчинку в теоретичному доробку С.Л. Рубінштейна та В.А. Роменця / Георгій Балл, Олег Нікуленко. // Психологія і суспільство – 2011. – № 2. – Електронний ресурс. – Режим доступу на 06.10.2016: http://lib.iitta.gov.ua/7269/1/Балл_Нікуленко_-_Трагування_вчинку_в_теор._доробку_С.Л.Рубінштейна_і_В.А.Роменця.pdf
2. Гера Т.И. Работа с профессиональными кейсами как средство психологического сопровождения будущих педагогов: овладение ситуацией, решение проблемы, выполнение задачи педагогической деятельности // Кембриджский журнал в сфере образования и науки. – 2016. – № 1 (15). – Кембридж: CambridgeUniversityPress, 2016. – 792 с. – С. 697-704.
3. Ковальчук Н.Д. Проблема добра і зла в контексті глобалізації / Наталія Дмитрівна Ковальчук // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Вип. 21. – С. 385-390. – Електронний ресурс. – Режим доступу на 05.10.2016: <http://eprints.oa.edu.ua/2522/>
4. Реан А.А. Психология подростка: ученик под ред. Артура Александровича Реана. – СПб.: Прайм-еврознак, 2003. – 480 с.
5. Савчин М.В. Здатності особистості: монографія / Мирослав Савчин. – К.: ВЦ «Академія», 2016. – 288 с.

Лобода А.В.

Институт физики, математики, экономики и инновационных технологий
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

ОПЫТ ПРИНЯТИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКАМИ ДОБРЫХ ДЕЛ

Аннотация

Статья посвящена определению специфики принятия и сотворения гимназистами хороших поступков. Описано эксперимент с деланием хороших дел для кого-то. Обобщено особенности планирования и реализации, а также восприятия и принятия подростками актов (действий) добра.

Ключевые слова: планирование и реализация, восприятие и принятие, акты (поступки) добра, добротворение, личностная способность.

Loboda A.V.

Institute of Physics, Mathematics, Economics and Innovative Technologies
Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

EXPERIENCE MAKING AND CREATION OF GOOD TEENAGERS

Summary

The article is devoted to revealing the specific adoption and creation of high-school students and good works. We describe an experiment to create good works for others. Overview features of planning and implementation, and the perception and acceptance of acts of kindness.

Keywords: planning and implementation, perception and acceptance, acts (acts) good, do good, personal ability.

УДК 159.9.072

АНАЛІЗ ЦІННІСНИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВНЗ

Моїсєнко К.О.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті обґрунтована актуальність і перспективи вивчення соціалізації особистості і розвитку особистісно-професійного потенціалу. Розглянуто існуючі засоби та запропоновано концепцію оцінки розвитку особистісно-професійного потенціалу. У статті зазначається, що одним із завдань соціалізації і розвитку потенціалу особистості є забезпечення становлення професіоналізму: воно починається до ВНЗ та завершується після закінчення навчання. Наведені отримані дослідником дані про особистісно-професійну спрямованість та кар'єрну орієнтацію особистості. Дослідження базується на вибірці, у якій взяли участь учні 11 класу, студенти та випускники ВНЗ. Показано взаємозв'язок особистісно-професійного потенціалу з соціалізацією і реалізацією індивіда в різних галузях життя.

Ключові слова: соціалізація, особистісно-професійний потенціал, розвиток, особистість, орієнтація особистості.

Постановка проблеми. Важливими умовами повноцінного розвитку людини є її усвідомлене прагнення до максимально повного розкриття та реалізації власних потенційних можливостей, здатність самостійно визначати свій життєвий шлях і досягати поставлених цілей. Особливо чутливою до суспільних змін і відкритою до змін є молодь. Період юності пов'язаний з отриманням професійних знань, формуванням професійних умінь і навичок. Також він характеризується розвитком особистісної зрілості, усвідомленням себе як суб'єкта життєдіяльності, спробою реалізувати себе в різних сферах. Процес особистісного і професійного самовизначення є не простим, оскільки, з одного боку, існування

у соціальному середовищі пред'являє вимоги до соціалізації особистості у суспільстві, а з іншого – самореалізація тісно пов'язана з унікальністю і неповторністю людини [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вищої професійної освіти показав різноманіття методологічних і методичних підходів до можливої реалізації особистісно-професійного потенціалу у відповідність з освітньою парадигмою, орієнтованою на особистість і створення умов для розвитку її суб'єктності: гуманістична парадигма особистісно-орієнтованої освіти (К. Ясперс, 1991; В. С. Якиманська, 1996, 1999; О. Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников, 1996, 1998; А. П. Валицкая, 1997; Ст. Н. Фурс, 1997;

Р. М. Бреслава, Ю. В. Варданян, 1998; Носков, 1998; Н. С. Макоєва, Д. В. Тирсіков, Н. М. Швалаєва, 1998; Р. М. Борликов, 2002 та ін); індивідуально-орієнтована парадигма (Л. С. Виготський, 1978; Б. С. Братусь, 1990; Л. А. Петровська, 1990; А. Р. Асмолов, 1992, 1993, 1997; І. Н. Семенов, 1994, 1998; К. Роджерс, 1997; А. Маслоу, 1994, 1999; В. П. Зінченко, 1996, 2003); соціально-орієнтована і професійно-розвиваюча парадигма навчання (вища професійна освіта з позиції теорії управління) (Е. А. Яблокова, Н. В. Боровикова, 1998); вищу професійну освіту як «готовність фахівця включитися в певну діяльність» або як атрибут підготовки діяльній та розвиваючій спрямованості (Н. Д. Никандров, 2001, 2003); компетентнісний підхід (В. А. Зимова, 2003, 2006; А. В. Хуторський, 2003; А. Р. Бермус, 2005).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, у існуючих підходах, на думку багатьох дослідників, що займаються проблемами вищої професійної освіти, сьогоднішні тенденції його реалізації «затушовують» бачення особистісного розвитку як принципово багатоетапного процесу (А. Р. Асмолов, 1997; В. Е. Клочко, 1999, 2005; В. І. Слободчиков, 2000; В. П. Зінченко, 2002, 2003; В. А. Фокін, 2005), багато в чому зберігається інформаційний підхід до підготовки фахівців-професіоналів, де важливі завдання професіоналізації особистості або зовсім не ставляться, або вирішуються у вкрай недостатньому обсязі (Ст. А. Міхєєв, Л. В. Тарабакіна, 1998), підходи і стратегії вищої професійної освіти мало співвідносяться не тільки з вже наявними науковими розробками, але, в першу чергу, і з змінами, що відбуваються у соціально-психологічного статусу освіти, перспективами європейської інтеграції, а також внутрішніми проблемами, обмеженнями і ризиками розвитку української дійсності (Р. В. Залевський, 1996; В. Е. Шукшинов, В. Ф. Взятъшев, К. І. Романькова, 1996; А. А. Забирко, 1998; А. М. Корбут, 1998; А. А. Полонников, 1998; П. М. Новіков, В. М. Зуєв, 2000; Ю. П. Похолков, М. А. Соловійов, 2004; F. Kjersdam, S. Enemark, 1994; P. Eyerer, V. Hefer, St. Krause, 2000), зберігаються тенденції до вузкопрофесійного знання і орієнтація на вирішення стандартних завдань шаблонними методами, які виявляються незатребуваними у сучасній культурі (М. Теда, 1989; Н. А. Льюрья, 1996; Ст. Н. Турченко, О. В. Ремез, 2002, 2006; Е. В. Водоп'янова, 2004). В якості основного протиріччя можна виділити той факт, що сучасна вища освіта, де соціокультурний та психологічний зміст професійної діяльності часто виявляється закритим для майбутнього фахівця, недостатньо відповідає зростаючим вимогам життя і інноваційним стратегіям.

Гармонійне існування особистісно-професійних потенцій, тобто тенденцій реалізації, так чи інакше залежить від формування і розвитку якостей, що забезпечують розкриття і розвиток здібностей, тобто залежить від психологічних складових і різних типів особистісно-професійного потенціалу.

Таким чином, виділяється той факт, що сучасна вища освіта, де соціокультурний та психологічний зміст професійної діяльності часто виявляється закритим для майбутнього фахів-

ця, недостатньо відповідає зростаючим вимогам життя і інноваційним стратегіям [13].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розглянути розвиток особистісно-професійного потенціалу використовуючи наступну систему моделей і відповідних методів оцінки: 1) уявлення про людину як про відкритою самоорганізується систему; 2) системний підхід до вивчення особистісно-професійного потенціалу; 3) динамічний підхід; 4) принцип активності особистості.

Великий акцент ми робимо на тому, що всі ці принципи глибоко взаємопов'язані між собою і часом випливають як наслідок одна з іншої. Професійне самовизначення – це процес і компонент професійної самосвідомості, який впливає на самостійність професійного вибору суб'єкта, на формування внутрішніх структур особистості та їх оптимальне використання у діяльності, вироблення внутрішніх критеріїв оцінки себе як професіонала, знаходження особистісних смислів у трудовій діяльності, і є початковим етапом формування особистісно-професійного потенціалу. Ми виходимо з того, що формування особистісно-професійного потенціалу починається з підліткового віку і знаходить відображення в процесі навчання. Тому для нашого дослідження ми взяли школярів, які перебувають на етапі закінчення школи (11 класу) і планують вступати у вищий навчальний заклад.

Виклад основного матеріалу. Хочеться відзначити, що проблема професійного самовизначення, а отже і розвитку та становлення особистісно-професійного потенціалу, залишається актуальною для людини протягом усієї професійної кар'єри [18]. І дуже часто, люди закінчивши ВУЗ йдуть працювати або не за фахом, або надходять на 2 освіта. Саме в зв'язку з цим, для нашого дослідження ми взяли людей, які закінчили ВУЗ більше 5 років тому. Таким чином, у нашому дослідженні взяли участь три групи досліджуваних: 1) школярі (учні 11 класу); 2) студенти (як основна група випробовуваних); 3) випускники Вузу.

Одним з найважливіших аспектів професійного розвитку особистості, а також її самореалізації є свідоме планування кар'єри. Найважливішою детермінантою професійного шляху людини є її уявлення про свою особистість – так звана професійна «Я-концепція», яку кожна людина втілює в серію кар'єрних рішень. Професійні переваги і тип кар'єри – це спроба відповісти на питання «хто я?». Для будь-якої людини характерними є певна особистісна концепція, таланти, побудження, мотиви і цінності, якими він не зможе поступитися, здійснюючи вибір кар'єри. Минулий життєвий досвід формує певну систему ціннісних орієнтацій, соціальних установок по відношенню до кар'єри і роботи взагалі, тому у професійному плані суб'єкт діяльності розглядається і описується через систему його диспозицій, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, інтересів і тому подібних соціально обумовлених спонукань до діяльності. В американській соціальній психології цьому поняттю відповідає таке поняття, як «кар'єрні орієнтації».

У нашому дослідженні взяло участь 150 осіб. Найбільше для нас представляє інтерес 2 група випробовуваних – студенти, так як в нашо-

му дослідженні ми хотіли б виявити принципи розвитку особистісно-професійного потенціалу. І на наш погляд, саме вищий навчальний заклад є тим місцем, де особистість розвивається і вдосконалює.

Для того, щоб оцінити спрямованість особистості та її кар'єрну орієнтацію, ми використовуємо методику Е. Шейна «Якоря кар'єри». Дана методика має 9 показників. Випробовуваним пропонувалося відповісти на питання, оцінивши відповідь за шкалою від 1 до 10. Таким чином, мінімальне значення за шкалою може дорівнювати 1, а максимальне – 10.

Розглянемо, отримані нами дані на малюнку 1. Оцінюючи результати, отримані нами, ми бачимо, що немає надто високих або дуже низьких показників за який-небудь із шкал. Однак, ми можемо спостерігати цікаву картину. Найвищі і в той же час найнижчі показники у нас за шкалою «Орієнтація на стабільність».

Найвищі показники у нас на підшкалі «Орієнтація на стабільність місця роботи» (7,7) і найнижчі показники по підшкалі «Орієнтація на стабільність місця проживання» (4,6).

На підставі цього, ми можемо говорити про те, що сьогоденне покоління більше хвилює той факт, щоб була стабільна робота, яку не потрібно міняти. При цьому люди готові переїжджати в інші місця. Цей показник особливо цікавий для нас в контексті кафедральної теми, досліджуваної на факультеті загальної і соціальної психології в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова: «Контекстність вищої освіти як чинник гуманітарної і міжнародної безпеки мультикультурного регіону». Багато студентів приїжджають навчатися з області, інших міст і навіть країн. Частина з них знаходиться в роздумах про те, чи повертатися в ту місцевість, звідки вони приїхали. Особливо ця проблема актуальна для студентів, прибулих їх невеликих міст або сіл. Так як дуже часто вони бояться того, що не зможу знайти роботу за фахом з гідною заробітною платою. Що знову ж таки повертає нас до високих показників за шкалою «Стабільність місця роботи».

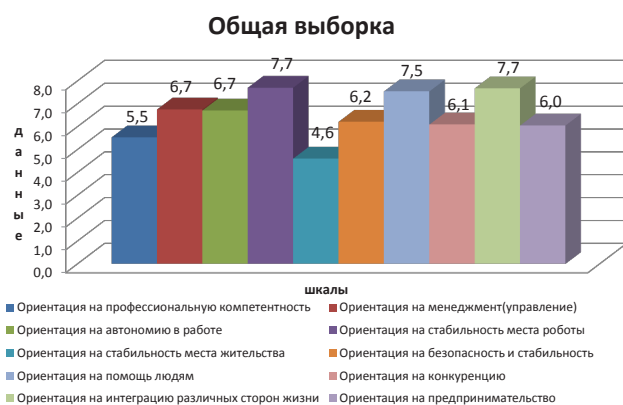


Рис. 1. Особистісно-професійні орієнтації по шкалі Е. Шейна

Джерело: розроблено автором

Критерій стабільності місця проживання в отриманих нами даних один з найнижчих, що говорить про якусь лабільність молодих професіоналів. На наш погляд, в умовах сучасних

технологій місце проживання перестало бути найважливішим фактором визначаючим роботу. Сьогоднішні реалії дають можливості розвиватися професіоналу, використовуючи інтернет, гаджети та інші технічні можливості, при цьому перебуваючи в будь-якій точці земної кулі. Таким чином особистість перестає прив'язуватися до певного місця проживання.

Також, ми можемо спостерігати, що орієнтація на інтеграцію різних стилів життя є однією з найважливіших у нашій вибірці (7,7). Це свідчить про те, що сучасна молодь, розвиваючи себе в контексті професіонала, не готова ґрунтуватися лише на професії. Але для успішної соціалізації для них важливі й інші сторони життя. Кар'єра сучасного випускника все більше пов'язує успішність діяльності з цілісністю людського потенціалу, при цьому професійний потенціал пов'язаний з реалізацією людини в різних сферах, не тільки у професійній діяльності, але й у дозвілєвій, сімейній, культурній та інших.

Також високий показник, який ми отримали, це орієнтація на допомогу людям (7,5). Е. Шейн вважає, що головними цінностями при цій орієнтації є «робота з людьми», «служіння людству», «допомога людям», «бажання зробити світ краще» і т. д. Це наводить нас на думку, що професіоналізм розуміється школярами, студентами та випускниками не тільки як джерело фінансової незалежності, але і як якесь професійне служіння суспільству і клієнтам. Як зазначає Шейн, люди з подібною кар'єрною орієнтацією не будуть працювати в організації, яка ворожа його цілям і цінностям, і відмовитися від просування або переведення на іншу роботу, якщо це не дозволить йому реалізувати головні цінності життя.

Особливий інтерес, на наш погляд, викликає той факт, що орієнтація на професійну компетентність має середні (5,5), а не високі показники, і розподілилася на 8 місце серед нашої вибірки, тобто на передостаннє. Таким чином, на жаль, це говорить про те, що сучасна молодь не бачить важливості в тому, щоб стати професіоналом у своїй галузі. Цікавий той факт, що найбільш високі показники за даною шкалою ми можемо спостерігати, серед групи школярів (5,9). А найнижчі серед групи студентів (5,4). На наш погляд, цей факт вимагає особливої уваги. І потребує перегляду освітнього процесу. Значною мірою це може бути пов'язано з предметною диференціацією змісту навчального процесу в школі та ВНЗ. Коли контекстний акцент робиться на предметних знаннях та вміннях, а не на професійній компетенції у певній галузі.

Висновки і пропозиції. Таким чином, підводячи підсумки, ми приходимо до висновку, що контекст сучасного суспільства говорить про те, що особистісно-професійний потенціал пов'язаний з соціалізацією і реалізацією особистості в різних сферах, не тільки в професійній діяльності, але і в інших значущих для нього сферах життя. Крім того, особливої уваги заслуговує той факт, що професіоналізм розуміється школярами, студентами та випускниками не тільки як джерело фінансової незалежності, але і як якесь професійне служіння суспільству і клієнтам, і умова самореалізації. Таким чином, одним з головних викликів змісту освіти може стати не стільки пе-

редача знань у певній галузі, скільки формування на основі цих знань особистісно-професійного потенціалу. Виклик полягає в тому, щоб підготу-

вати фахівця, який зуміє побудувати особистісну систему знань, що дозволяє підтримати йому свою унікальність і неповторність.

Список літератури:

1. Ананьев Б. Г. Психологическая структура человека как субъекта / Борис Герасимович Ананьев. – 2. изд. – СПб.: Питер, 1997.
2. Берн Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Берн Р. – М.: Прогресс, 1996.
3. Битянова Н. Р. Проблема саморазвития личности в психологии: Аналитический обзор / Битянова Н. Р. – М.: Флинта, 1998.
4. Власова О. І. Фактори розвитку потенціалу соціальної обдарованості в юнацькому віці / О. І Власова // Вісник КНУ. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К., 2004, випуск 22–23.
5. Водопьянова Н. Е. Активная жизненная позиция личности и профессиональная адаптация в условиях социально-экономического кризиса / Н. Е. Водопьянова // Психологические проблемы самореализации личности / под ред. А. А. Реана, Л. А. Коростылевой. Вып. 2. – СПб.: СПбГУ, 1998.
6. Галажинский Э. В. Системная детерминация самореализации личности: Автореф... д-ра психол. наук. – Томск, 2002.
7. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодёжи / Е. И. Головаха. – К., 1988.
8. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. (Издательство Московского психолого-социального института).
9. Зинченко В. П. Человек развивающийся / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунов – М.: Тривола, 1994.
10. Климов Е. А. Психология профессионала / Евгений Александрович Климов. – М.: Ин-т практической психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996.
11. Леднова И. В. Перспектива развития образовательного процесса вуза в условиях информационного общества / И. В. Леднова, Л. В. Левченко // Экономические науки – Самара: 2006. – № 4 (17) (рецензируемое издание).
12. Леонтьев Д. А. Самореализация и сущностные силы человека / Д. А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – М., 1997.
13. Марков В. Н. Личностно-профессиональный потенциал кадров управления: психолого-акмеологическая оценка и оптимизация: дис. ... доктора. психол. наук: 19.00.13 / В. Н. Марков. – К., 2000.
14. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова – М., 1998.
15. Маслоу А. Мотивация и личность / Абраам Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999.
16. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль произвольной активности человека: автореф. дис. на получения науч. степени доктора. психол. наук: спец. 19.00.05. «Социальная психология» / В. И. Моросанова – М., 1991.
17. Москаленко О. В. Личностно-профессиональное развитие современного человека / О. В. Москаленко // Мир психологии. 2004. – № 3.
18. Павлова А. М. Психологические особенности профессионально-личностного потенциала субъекта трудовой деятельности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / А. М. Павлова. – СПб., 2002.
19. Подшивалкина В. И. Жизненный путь и профессиональная карьера специалиста / Валентина Ивановна Подшивалкина. – Кишинев: Центральная типография, 1997.
20. Подшивалкина В. І. Методологічні проблеми професійного самовизначення та професійної диференціації психологічного товариства / Валентина Іванівна Подшивалкіна / Психологія і суспільство. – 2005, № 2.
21. Садова М. А. Психологічні складові потенціалу самореалізації особистості / М. А. Садова, Р. М. Свинаренко // Теоретичні та практичні проблеми розвитку та реалізації потенціалу особистості: тези доповідей учасників конференції молодих науковців, (Одеса, 26 квітня 2009 р.). – Одеса: Астропринт, 2009. – Вип. 11–12.

Моисеенко К.А.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

АНАЛИЗ ЦЕННОСТНЫХ АСПЕКТОВ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ВО ВРЕМЯ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Аннотация

В статье обоснованы актуальность и перспективы изучения социализации личности и развития личностно-профессионального потенциала. Рассмотрены существующие подходы и предложена концепция оценки развития личностно-профессионального потенциала. В статье отмечается, что одной из задач социализации и развития потенциала личности является обеспечение становления профессионализма: оно начинается до ВУЗа и завершается после окончания обучения. Представлены полученные исследователем данные о личностно-профессиональной направленности и карьерной ориентации личности. Исследование базируется на выборке, в которой приняли участие ученики 11 класса, студенты и выпускники ВУЗа. Показана взаимосвязь личностно-профессионального потенциала с социализацией и реализацией индивидуума в различных сферах жизни.

Ключевые слова: социализация, личностно-профессиональный потенциал, развитие, личность, ориентация личности.

Moisieienko K.A.

Odessa I.I. Mechnikov National University

ANALYSIS OF THE VALUE ASPECTS OF DEVELOPMENT OF PERSONAL AND PROFESSIONAL POTENTIAL DURING TIME IN COLLEGE

Summary

The article substantiates the relevance and prospects of studying socialization and the development of personal and professional potential. The article considers existing approaches and suggests the concept of assessment of the development of personal and professional potential (such as what?). The article also notes that one of the tasks of socialization and development of the potential in the individual is to ensure the formation of professionalism; starting before school and ending after graduation. The researcher obtained information about personal and professional focus, and career orientation of the personality. (obtained information from where?) The study is based on a sample in which pupils of the 11th class of students and graduates took part. The interrelation of personal and professional potential with the socialization and implementation of an individual in various spheres of life (does what? Means what?).

Keywords: socialization, personal and professional potential, development, personality, orientation of the individual.

УДК 159.922.5;159.923.2

ПСИХОСОМАТИЧЕСКАЯ МЕТОДИКА «ЗАМОК»

Пелюстка М.И.

Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды

В работе осуществляется анализ философских, психологических и психотерапевтических подходов к анализу психосоматического явления. В работе предлагается арт-терапевтическая, психосоматическая методика «Замок», целью которой является овладение когнитивными операциями с помощью коммуникации сознания и бессознательного с помощью мотива «Замок», который составляет основу для понимания смысла болезни, символики болезни как нерешенной психологической проблемы человека и составления внутреннего диалога с телесным «Я». Структура методики включает погружение, арт-терапию и коррекцию. Автором детально описывается процедура проведения коррекционной работы, рассматриваются возможности использования данной методики в психосоматике.

Ключевые слова: арт-терапия, организм, психосоматика, телесный симптом, коммуникация, символы, сознание, бессознательное, метафора.

Постановка проблемы обусловлена тем, что проблемы, с которыми психосоматика сталкивается на современном этапе, обусловлены несколькими причинами: абсолютизацией роли психологических факторов в развитии заболеваний, невозможностью бесконфликтного совмещения психологического и медицинского подходов в исследовании, недостаточным вниманием, которое уделяется феномену телесности в психологии.

Можно утверждать, что рост интереса к проблемам психосоматики с точки зрения арт-терапии не случаен, поскольку современный взгляд на нее выходит за пределы представлений о здоровье и болезни и приближается к науке о становлении человека, как психосоматической целостности.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема психосоматических заболеваний привлекла к себе внимание исследователей еще в период Античности. Так, в диалоге «Хармид» древнегреческий философ Платон отмечал, что тело нельзя лечить без души, поскольку именно от души идет все: и хорошее и плохое, как

на тело, так и «на всего человека». Близкой точки зрения придерживались Сократ, Аристотель, Гиппократ и другие деятели того исторического периода. По результатам исследований швейцарского психиатра Карла Густава Юнга, основоположника глубинной аналитической психологии, было дано описание «коллективному бессознательному» [4; 7]. Попросту говоря, это скорее не отрасль научной или практической психологии, а круг вопросов психологической обусловленности телесных феноменов, которыми занимаются представители разных психотерапевтических парадигм. В основе психосоматических явлений по З. Фрейду [2] лежит истерическая конверсия и тревога. В психосоматических явлениях как эквивалент истерической конверсии либидо вступает в конфликт с механизмами защиты Эго, и конфликт соматизируется. В психосоматических явлениях как эквивалент истерической конверсии либидо, не вступая в контакт с Эго, переходит в соматическое возбуждение. Согласно К. Хорни [1; 2], именно механизм тревоги выходит на передний план, получил главное значение в возникновении

телесных проблем. Психосоматические феномены считаются как продуктом дезадаптации, так и средством адаптации.

А. И. Копытин [1], анализируя практическую деятельность К. Г. Юнга с пациентами, отмечает высокую степень доверия к их внутренним ресурсам самоисцеления, связанным с гомеостатической функцией коллективного бессознательного. Отсюда та большая роль, которую он отводит самостоятельной творческой работе пациентов, а также постепенного отхода от интерпретации переживаний, по мере того, как пациент выходит на уровень коллективного бессознательного. Самость, являясь центральным архетипом, развивает символы в целях компенсации односторонней позиции сознания противоположности. При работе с психосоматическими заболеваниями свою эффективность показали методы арт-терапии. Арт-терапия возникла в 30-40-х гг. XX века. В настоящее время не существует единого определения арт-терапии. Арт-терапия также рассматривается как совокупность методов психологического либо психофизического воздействия с помощью изобразительной деятельности на пациентов с разной психической и соматической патологией с целью их лечения, профилактики и реабилитации [4].

В работах Т.Б. Хомуленко [5; 6] была разработана методика анализа телесного симптома, как психосоматического феномена (ПАВА), на язык содействия развитию способности к внутреннему диалогу с телесным «Я». Арт-терапия психосоматических проявлений является одним из основных запросов в работе детских психологов и поиске необходимых подходов и методов эффективной психологической помощи.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы заключается в том, что мы впервые внедряем методы арт-терапии в реализацию культурно-исторического подхода психосоматики.

Целью публикации статьи является предложение арт-терапевтической, психосоматической методики «Замок»

Изложение основного материала. Арт-терапевтическая, психосоматическая методика «Замок» М. И. Пелюстки.

1. Предназначение методики

Методика предназначена для практических психологов и врачей-психотерапевтов в процессе осуществления индивидуальной консультации и проведении психокоррекции соматическому больному. Методика может быть применена для обучения будущих психологов и врачей-психотерапевтов к использованию психологического консультирования, в психологическом обеспечении в проведении арт-терапии с соматическими больными. В ходе работы с больным, который имеет телесное заболевание актуальным становится методы направлены на прямой диалог сознания с бессознательным через символ-«Замок». В процессе регулярной психокоррекции с соматическим больным, сопровождая мероприятия которые порекомендовал врач, методика способствует к осознанию психологической причины возникновения телесного симптома на бессознательном уровне с помощью мотива «Замок» после, чего осознание психологической этиологии возникновения телесного симптома происходит

на сознательном уровне. В результате осознания психологической причины развития телесного симптома наступает длительная стойкая ремиссия хронического заболевания или исцеление от соматического заболевания.

Цель методики: коммуникация сознания и бессознательного посредством мотива – «Замок», который составляет основу для понимания смысла болезни, символики болезни как нерешенная психологическая проблема человека и составления внутреннего диалога с телесным «Я».

Показание: заболевания сердечно сосудистой системой; заболевания пищеварительной системы; заболевания дыхательной системы; кожные заболевания; заболевания опорнодвигательного аппарата; заболевания мочеполовой системы; онкологические заболевания; заболевания эндокринной и иммунной системы; отоларингологические и офтальмологические заболевания; заболевания нервной системы; генетические заболевания; непсихотические психические расстройства.

Противопоказание: дети до 16 лет, эпилепсия, нарушение сознания, психотические психические расстройства, депрессивные расстройства, суицидальные нарушения, умственная отсталость, острые инфекционные заболевания.

2. Структура методики:

– *Последовательность этапов:*

I Этап – Погружение (подготовительный этап);

II этап – Арт-терапевтический (основной этап);

III Этап – Коррекционный (заключительный этап);

– Материалы, этапы, цель, инструкция, система заданий (вопросы, техники).

3. Описание методики

Материалы: музыкальная поддержка, 3 альбомных листа форматом А-4, ручка, краски гуашь, кисти.

I Этап. Погружение

Цель I Этапа: Подготовка базы к ассоциативному процессу с помощью обучения соматического больного к развитию способности к образным представлениям и восприятию словесного внушения в состоянии легкого транса.

Задание. Соматическому больному предлагается пройти релаксацию, с целью подготовки к коррекционной работе и следовать инструкции.

Инструкция:

Сядьте так, что бы вам было комфортно. Расслабьтесь. Закройте глаза. Прислушайтесь к ощущениям рук и ног. Это может быть тепло или холодно или другие ощущения. Прислушайтесь к своему дыханию. Вам легко и комфортно. Представьте те органы, которые вас беспокоят. Обведите то место которое вас беспокоит. Затем переведите луч внимания на любимое место. Это может быть: лес, поляна, может это быть другое любимое ваше место, где вы гуляете и радуетесь жизнью. Гуляя по любимому месту вы видите замок. А теперь посмотрите пожалуйста: Для кого принадлежит замок? Как стал существовать замок? Сколько лет замку? Что окружает замок? Какого цвета замок? Какого размера замок? Сколько этажей в замке? Что есть внутри замка? Есть ли на замке: двери, окна, замки? Что окружает замок? Зайдите в замок. Посмотрите пожалуйста, что находится внутри замка? Погуляйте в любимом месте. Что вы хотите сделать в этом месте? Когда вы погуляете

по любимому месту. Попрощайтесь с образом. Сделайте вдох и возвращайтесь сюда.

II этап. Арт-терапевтический

Цель: Развитие способности выражения глубинных переживаний личности с помощью арт-методов.

Задание 1. Соматическому больному предлагается нарисовать на альбомном листе те символы, которые он видел в процессе релаксации после арт-терапии ответить на вопросы:

Какой символ вы увидели в процессе работы?

Какие у вас были ощущения во время рисования?

Какие эмоции вызывает у вас ваш рисунок?

III этап. Коррекционный

Цель: Самостоятельный поиск причины телесного заболевания для принятия конструктивного решения психологической проблемы с помощью предложенного мотива «Замок».

Задание № 1. Соматическому больному предлагается ответить на вопросы и заполнить таблицу. Например:

Вопрос	Соотнести с жизненными обстоятельствами
Где находится ваш замок?	А где вы находитесь в жизни?
Как появился ваш замок?	А как появились вы?
Для чего предназначен ваш замок?	А какое ваше призвание в жизни?
Что есть у замка?	Что у вас есть в жизни?
Что у замка не хватает?	Что у вас не хватает?
Что замок хочет получить?	Что вы хотите получить?
Что окружает ваш замок?	Что окружает вас?

Задание 2. Соматическому больному предлагается заполнить таблицу соотношения объектов, которые окружают замок с эмоциями. Например:

Объект	Эмоции	Соотношение объекта с окружающими	Что можно изменить в объектах? Как повлияют изменения объекта на отношения с окружающими
Река	грусть	Муж	Добавить травку зеленую. Буду смотреть на ситуацию со всех сторон

Задание 3. Соматическому больному предлагается заполнить таблицу соотношения частей замка с органами. Например:

Часть замка	Удовлетворяет ли вас часть вашего замка?	Почему вас не удовлетворяет часть замка? С какими жизненными событиями вы соотносите неудовлетворение части вашего замка?	Что можно изменить в неудовлетворенной части? Как повлияет изменение части на течение жизненного события?	С каким органом вы ассоциируете часть замка?
Крыша	Нет	Потому что она темная! У меня черная полоса бросил муж!	Сделать ярче, добавить желтый цвет.	Головной мозг

Соматическому больному рекомендовано провести коррекцию своего рисунка.

Задание № 4. Соматическому больному предлагается ответить на такие вопросы:

Какой смысл вашей болезни несет символ «Замок»?

Какое послание для вашего здоровья несет «Замок»?

Какой ресурс дает «Замок» вашему здоровью?

Выводы и предложения. В работе к применению в деятельности психолога предлагается арт-терапевтическая, психосоматическая методика «Замок», целью которой является овладение когнитивными операциями с помощью коммуникации сознания и бессознательного посредством символов, которые составляют основу для понимания смысла болезни, символики болезни как нерешенной психологической проблемы человека и составления внутреннего диалога с телесным «Я» применяя коммуникацию сознания и бессознательного. Перспектива даданейших исследований в этом направлении заключается в проведении экспериментального исследования выявление психологических условий эффективности применения предложенной нами психосоматической методики «Замок».

Список литературы:

1. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер. – СПб.: Гуманитарное агентство «Академический Проект», 1997. – 251 с.
2. Адлер А. Индивидуальная психология как путь к познанию и самопознанию человека / А. Адлер. – К.: Наука жить, 1997. – 357 с.
3. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд – М.: Наука, 1991. – 456 с.
4. Хомуленко Т. Б. Анализ телесного симптома как психосоматического феномена / Т. Б. Хомуленко – Х.: ХНПУ имени Г. С. Сковороды, 2011. – 39 с.
5. Хомуленко Т. Б. X 76 Психосоматика: культурно-історичний підхід: навч- метод. посіб. / Т. Б. Хомуленко, І. О. Філенко, К. І. Фоменко, О. С. Шукалова, М. В. Коваленко. – Харьков: Издатель «Диса плюс», 2015. – 264 с.
6. Юнг К. Психология бессознательного / К. Юнг – М.: Канон, 1994. – С. 320.

Пелюстка М.І.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ПСИХОСОМАТИЧНА МЕТОДИКА «ЗАМОК»

Анотація

У роботі здійснюється аналіз філософських, психологічних і психотерапевтичних підходів до аналізу психосоматичного явища. У роботі пропонується арт-терапевтична, психосоматична методика «Замок», метою якої є оволодіння когнітивними операціями за допомогою комунікації свідомості і несвідомого за допомогою символів, які складають основу для розуміння змісту хвороби, символіки хвороби як невирішеної психологічної проблеми людини і складання внутрішнього діалогу з тілесним «Я» застосовуючи комунікацію свідомості і несвідомого. Структура методики включає занурення, арт-терапію та корекцію. Автором детально описується процедура проведення корекційної методики, розглядаються можливості використання методики у психосоматиці.

Ключові слова: арт-терапія, організм, психосоматика, тілесний симптом, комунікація, символи, свідомість, несвідоме, метафора.

Pelyustka M.I.

Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda

PSYCHOSOMATIC METHOD «CASTLE»

Summary

In the work carried analysis philosophical, psychological and psyhoterapy approaches for analysis psychosomatic phenomenon. The paper offers a art- therapy, psychosomatic method of «The Castle», the aim of which is to master the cognitive operations through communication conscious and unconscious through symbols, which form the basis for understanding the meaning of illness, the symbolism of the disease as the unresolved human psychological problems and drawing up internal dialogue with a solid «ME» using communication consciousness and unconsciousness. The technique involves immersing the structure, art therapy and correction.. The author of the corrective procedure of carrying out the work and the practical use of the methodology discussed the possibility of using this technique is described in detail in psychosomatics.

Keywords: art-therapy, body, psychosomatic medicine, body symptom, communication, character, consciousness, unconscious, metaphor.

ПІЛОТАЖНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛЮЧОВИХ ЯКОСТЕЙ АУДИТОРА

Ралко А.І.

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті розглянуто підходи до розуміння поняття психологічної готовності до професійної діяльності. Здійснено порівняльний аналіз компонентів психологічної готовності до професійної діяльності. Представлено результати пілотажного дослідження ключових якостей аудиторів. Проаналізовано структурні блоки психологічних особливостей аудиторів, необхідних для професійної діяльності. Обґрунтовано структурну модель психологічної готовності особистості до аудиторської діяльності.

Ключові слова: ключові якості, аудитор, модель, структурні компоненти, психологічна готовність, аудиторська діяльність, міжнародна компанія «Ernst and Young», Державна аудиторська служба України.

Постановка проблеми. Професійно важливі якості фахівця є рушійною складовою професійного становлення особистості. Ключові особистісні та професійні якості, знання, навички і вміння виступають у ролі детермінант психологічної готовності особистості до виконання професійних обов'язків та завдань. Відповідний ступінь розвитку психологічних особливостей людини є показником готовності до того чи іншого виду професійної діяльності. У зв'язку з актуальністю професії аудитора, постає потреба дослідження не лише особливостей аудиту та професійної аудиторської діяльності, а й ключових якостей особистості аудитора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню професійної діяльності присвячені роботи таких вітчизняних психологів: Л. Вигоцького, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, Б. Ломова, М. Дьяченка, Л. Кандиловича, В. Шадрикова, М. Корольчука та інших. До сучасних концепцій професіогенезу з точки зору особистісного та діяльнісного підходів належать теорії Є. Клімова, Е. Зеєра, С. Максименка, Л. Карамушки, Г. Нікіфорова, В. Рибалки та інших. Дослідженню особливостей аудиторської діяльності присвячені економічні та психологічні праці як зарубіжних (Р. Адамс, Дж. Леббек, П. Кент, Д. Доннеллі, С. Боннер та інші), так і вітчизняних вчених (В. Подольський, Ю. Швалб, Е. Лукаш, В. Бондар, Р. Рудницька, І. Балибюк, О. Денисюк та інші). Проте на сьогоднішній день ключові якості аудитора є малодосліджуваним питанням.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зокрема, невирішеними залишаються такі аспекти проблеми: визначення ключових якостей майбутніх фахівців аудиторської діяльності та аудиторів; аналіз структури психологічних особливостей аудитора; розробка моделі психологічної готовності особистості до виконання аудиторської діяльності.

Мета статті. Здійснити емпіричний аналіз пілотажного дослідження ключових якостей аудитора.

Виклад основного матеріалу. Ключові якості успішного фахівця виступають професійно-важливими якістьми особистості, які у структурній інтеграції визначають рівень готовності до виконання завдань та обов'язків відповідної трудової діяльності. Як ми зазначали раніше, за результатами теоретичного аналізу стану проблеми сучасної психології, основними підходами розгляду феномену психологічної готовності до професійної діяльності виступають такі: особистісний

(В. Моляко, О. Смірнов, Є. Шипілова, Б. Ананьєв та інші), функціональний (Л. Нерсесян, Н. Левітов, Г. Гаєва, М. Котик та інші) та особистісно-діяльнісний (М. Дьяченко, Л. Кандилович, Л. Вигоцький та інші) підходи [5].

Теоретичний аналіз свідчить, що відповідно до функціонального підходу, психологічна готовність до діяльності розглядається як стан мобілізації психофізіологічних систем, психічних процесів та особистісних властивостей, що забезпечують високий рівень успішності виконання професійної діяльності. У межах особистісно-діялісного підходу психологічна готовність до діяльності характеризується як стійке, багатоаспектне та ієрархічне утворення особистості, яке включає комплекс мотивів, знань, умінь, навичок, індивідуальних якостей, котрі у сукупності забезпечують успішну професійну діяльність. В основі особистісно-діялісного підходу як системи взаємодії «Особистість – діяльність» розрізняють особливості індивідуальних якостей та властивостей людини в їх цілісності, що забезпечує можливість ефективного виконання функцій [5].

У результаті здійсненого наукового теоретичного та емпіричного аналізу, вважаємо, що професійно-важливі якості є інтеграцією психофізіологічних та психологічних особливостей, які відповідають вимогам до людини з боку певної професії та сприяють успішному виконанню професійної діяльності.

Дослідження ключових якостей аудитора здійснено у декілька етапів протягом січня 2015 року – жовтня 2016 року: перший етап – теоретичний, що охоплює теоретичний аналіз структур психологічної готовності особистості до професійної діяльності, ключових компонентів професійної діяльності аудитора; другий етап – емпіричний, що охоплює такі види діяльності: збір даних щодо якостей аудиторів та умов аудиторської діяльності на основі безпосередніх ділових психологічних бесід та інтерв'ю з професійними аудиторами та представниками відділу кадрів компанії «Ernst and Young» м. Києва та Державної аудиторської служби України; розробку пілотажної моделі психологічної готовності особистості до аудиторської діяльності; узагальнення та аналіз отриманих результатів.

З метою визначення актуальних структурних компонентів психологічної готовності до професійної діяльності, порівняємо компоненти психологічної готовності до професійної діяльності на основі таких структур готовності: структура

психологічної готовності студента до професійної діяльності за М. Дьяченко та Л. Кандиловичем [1], структура готовності майбутніх фахівців економічних спеціальностей до професійної діяльності за В. Різником [6], структура психологічної готовності майбутнього фахівця до аудиторської діяльності Е. Лукаша [4] та структура психологічної готовності майбутніх менеджерів до управління змінами в організації за Л. Карамушкою [2].

Відповідно, М. Дьяченко та Л. Кандилович розрізняють п'ять структурних компонентів психологічної готовності: мотиваційний (позитивне ставлення до професії, інтерес до неї); орієнтаційний (уявлення про особливості та умови професійної діяльності, про її вимоги до особистості); операційний (володіння способами та прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, вміннями, навиками); вольовий (самоконтроль, уміння управляти собою під час виконання трудових обов'язків); оціночний (самооцінка своєї професійної підготовки та відповідності її оптимальним професійним зразкам) [1]. Зазначимо, що Е. Лукаш виокремлює також п'ять наступних компонентів психологічної готовності: мотиваційно-контрольний, нормативно-аналітичний, інтерпретаційно-регулятивний, оціночно-результативний та емоційно-правовий компоненти [4]. За В. Різником виділено чотири компоненти психологічної готовності майбутніх фахівців економічних спеціальностей до професійної діяльності: мотиваційний, компонент комунікабельності, рефлексивний та вольовий. Однак, В. Різник розрізняє також ще вісім компонентів інших видів готовності: інтелектуальний, когнітивний, інформаційний, діяльнісний, організаційно-виконавчий, діловий, креативний, евристичний [6]. Л. Карамушка розрізняє такі чотири взаємопов'язані компоненти психологічної готовності: мотиваційний (сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням менеджерської діяльності щодо управління змінами в організації); когнітивний (сукупність знань про сутність та особливості управління змінами в організації); операційний (сукупність умінь та навичок, які забезпечують ефективне управління змінами в організації); особистісний (сукупність особистісних якостей, які сприяють успішному управлінню змінами в організації) [2]. Таким чином, порівняльний аналіз вищезазначених структур психологічної готовності до професійної діяльності свідчить, що за змістом кожна зі структур містить мотиваційний і когнітивний (операційний) компоненти психологічної готовності, у двох структурах представлено вольовий, комунікативний і рефлексивний компоненти, інші компоненти мають певні змістовні відмінності.

На основі теоретичного та емпіричного аналізу результатів дослідження виокремлено наступні взаємопов'язані між собою структурні блоки психологічних особливостей аудиторів, необхідні для професійної діяльності: психофізіологічний, мотиваційний, когнітивний, комунікативний, рефлексивний та саморегулятивний. Дані структурні компоненти слугують детермінантами психологічної готовності до виконання ситуативних та довготривалих професійних обов'язків аудиторів. В основі зазначених компонентів психологічної

готовності лежать ключові особливості структурних компонентів психіки аудитора, таких як психічні пізнавальні процеси (сприймання, мислення, увага, пам'ять), психічні властивості (мотивація, спрямованість, здібності, темперамент, характер), психічні стани (професійна зацікавленість, творче натхнення, рішучість, зосередженість, професійна адаптованість, соціально-психологічна адаптованість, стресостійкість) та психічні утворення (професійні знання, навички, уміння). Відповідно, характерні зовнішні та внутрішні умови, об'єктивні та суб'єктивні чинники мають вплив на рівень готовності особистості до виконання професійної діяльності: низький, середній чи високий.

На нашу думку, в основі психологічної готовності до професійної аудиторської діяльності лежить психофізіологічний структурний компонент як передумова розвитку індивідуально-професійних якостей. Психофізіологічний компонент є сукупністю психофізіологічних особливостей, що мають базовий вплив на виконання професійної аудиторської діяльності (вік, стать, особливості нервової системи, рівень працездатності і т. п.).

Наступним компонентом психологічної готовності особистості до виконання аудиторської діяльності виступає мотиваційний, який можна співвіднести, відповідно, з мотиваційно-контрольним компонентом Е. Лукаша [4], з мотиваційним компонентом за М. Дьяченко та Л. Кандиловичем [1], із мотиваційним показником готовності за В. Різником [6], із мотиваційним компонентом за Л. Карамушкою [2]. Мотиваційним компонентом до здійснення аудиторської діяльності є сукупність потреб, інтересів та професійних мотивів, відповідних цілям і завданням професійної діяльності. Особливості даного компоненту: позитивне ставлення до професії, інтерес до неї [1]; стійка позитивна мотивація до здійснення аудиту [4]; стійке прагнення до досягнення успіху та прагнення уникнення невдачі [6]; потреба в самоактуалізації; потреба в соціальних контактах. Мотивація до трудової діяльності у процесі забезпечення професійної діяльності, за М. Корольчуком, складає 50% успішності виконання професійних обов'язків та завдань [3]. Адже лише за цілеспрямованого, вольового прагнення, усвідомлення професійної діяльності та інтересу до професії, свідомій зацікавленості у виборі людина досягає професійного успіху. Мотивація виступає рушійною силою професійних звершень.

Аудиторська діяльність потребує значних розумових, вольових, аналітично-логічних зусиль, знань, навичок та умінь, які виступають рушієм компетентної професійної комунікації у процесі проектної групової роботи, у системі комунікації з клієнтами-замовниками, партнерами, керівниками, підлеглими, колегами. Тому третім компонентом психологічної готовності до аудиторської діяльності пропонуємо когнітивний, який за змістом, на нашу думку, має зв'язок з нормативно-аналітичним, виокремленим Е. Лукашем [4], операційним, який розрізняють М. Дьяченко та Л. Кандилович [1], а також когнітивним відповідно до структур В. Різника [6] та Л. Карамушки [2]. Теоретичний та емпіричний аналіз свідчить, що когнітивний компонент включає відповідність

психічних пізнавальних процесів особистості професійній діяльності, володіння способами та прийомами професійної діяльності, а також сукупність знань, навичок та умінь, які забезпечують ефективне виконання аудиторської діяльності:

а) сукупність знань про сутність та особливості професійної аудиторської діяльності: знання Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, Міжнародних стандартів фінансової звітності, Кодексу професійної етики аудиторів України, документування процесу аудиту;

б) сукупність навичок про сутність та особливості професійної аудиторської діяльності: навички саморегуляції, навички вести ділові переговори, планувати етапи аудиторської діяльності, визначати та розв'язувати аудиторські проблеми;

в) професійно-важливі уміння успішних аудиторів: уміння надавати аудиторські послуги, використовувати фундаментальні принципи етики аудитора (Е. Лукаш), визначати аудиторський ризик, виявляти помилки та шахрайство, «читати» невербальні поведінкові знаки, технічні вміння, уміння слухати, швидко аналізувати, встановлювати контакт із людьми, працювати в команді, знаходити альтернативні аудиторські рішення, вибирати найоптимальніше аудиторське рішення з-поміж альтернативних, формулювати незалежний аудиторський висновок, узагальнювати дані під час проведення аудиту, складати робочу документацію, складати аудиторський звіт, працювати в стресових ситуаці-

ях, обґрунтовувати власну позицію, презентувати результати, керувати організацією роботи, розв'язувати етичні конфлікти.

Когнітивний компонент психологічної готовності до аудиторської діяльності включає також успішність особистості як студента [6]. Зазначимо, що опитування співробітників міжнародної компанії «Ernst and Young» у м. Києві свідчить, що аудитори компанії є топовими студентами кращих вузів України.

Наступним вагомим компонентом професійно-важливих якостей як показника психологічної готовності до аудиторської діяльності виокремлено комунікативний, який за змістом має тісний зв'язок з інтерпретаційно-регулятивним компонентом за Е. Лукашом і комунікативним за В. Різником. Комунікативний компонент охарактеризуємо як сукупність комунікативних особливостей, які забезпечують ефективне здійснення професійної аудиторської діяльності: здатність швидко і легко встановлювати контакт з іншими людьми; уміння співпрацювати та спілкуватися (В. Різник); здатність приймати аудиторські рішення на основі дефініції аудиторської ситуації, ідентифікації альтернативних аудиторських рішень (Е. Лукаш); комунікативні навички; навички вести переговори; чесність; неупередженість у ставленні до клієнта та до звітності під час аудиторської перевірки; відкритість до співпраці; володіння різними мовами (українською, англійською, російською).

У результаті певної комунікації та здійснення відповідної діяльності важливий процес рефлексії, що є зворотнім зв'язком, який виступає у якості само-рефлексії поведінки, професійної діяльності та комунікації у процесі здійснення роботи, а також рефлексії думок, емоцій, стану, діяльності інших. Само-рефлексія в залежності від наслідків для особистості, на нашу думку, може бути як конструктивною, так і деструктивною. Тому наступним компонентом, який тісно взаємодіє з комунікативним, виступає рефлексивний. Даний компонент характеризує сукупність рефлексивних психологічних якостей аудитора, які слугують показником готовності до виконання професійної діяльності: самооцінка професійної підготовки та відповідності її оптимальним професійним зразкам (М. Дьяченко, Л. Кандилович); самооцінка рівня готовності до виконання професійних завдань; оцінка себе як фахівця; самооцінка успішності професійної діяльності; розуміння та вербалізація своїх емоцій, почуттів, психофізіологічного стану; розуміння емоцій, думок та стану інших; аналіз власних дій; рефлексія слів та діяльності інших; прогностична оцінка себе та своєї професійної діяльності у майбутньому. Таким чином, рефлексивний компонент психологічної готовності до аудиторської діяльності включає не лише самооцінку професійної підготовки у відповідності до зразків, а й саморефлексію фахівця як особистості та

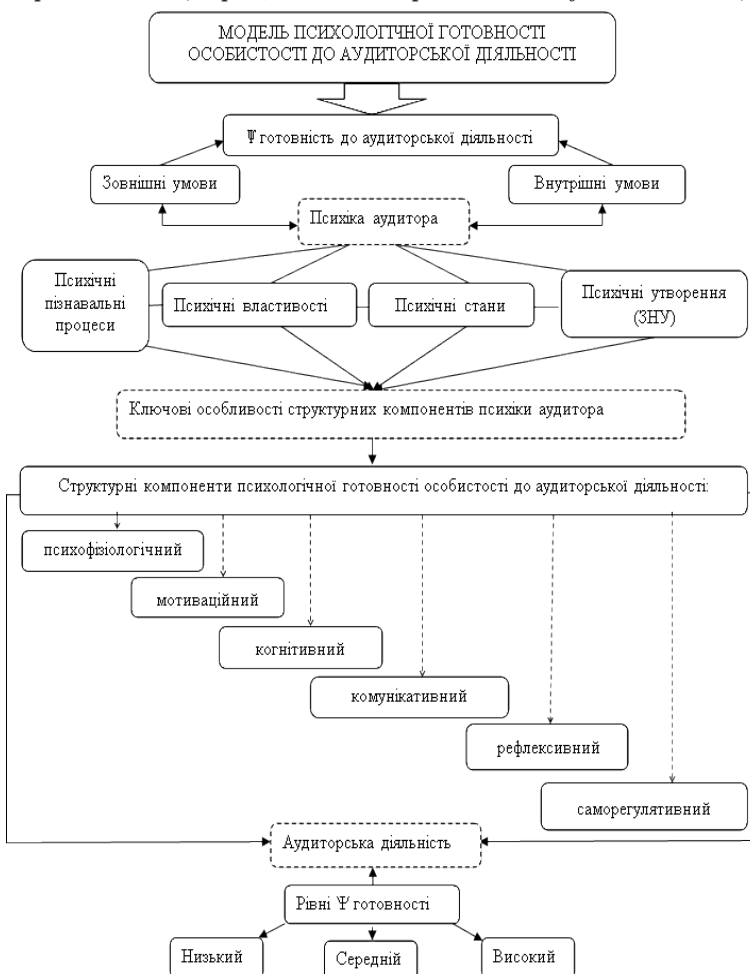


Рис. 1. Структурна модель психологічної готовності особистості до аудиторської діяльності

його професійної діяльності з можливістю прогностичної самооцінки, а також рефлексію думок, емоцій, почуттів інших.

Вищим компонентом індивідуальної психологічної готовності до здійснення професійної діяльності, є, на нашу думку, саморегулятивний як показник самовідновлення та мобілізації внутрішніх резервів людини, а також гармонізації особистості фахівця. Оскільки аудиторська діяльність стресова та потребує багато розумових зусиль, необхідно вміти внутрішні резерви організму адекватно спрямувати на розвиток, вдосконалення та відновлення. Вміючи здійснювати ефективну психофізіологічну саморегуляцію, на основі попередньої саморефлексії індивідуального стану, професійної поведінки та діяльності, фахівець здатен з практикою досягти гармонії у рамках «Я – професійна діяльність – навколишнє середовище». Дана сходинка саморозвитку досягається у процесі набуття досвіду та вміння раціонально розподіляти індивідуальний час та сили. Саморегулятивний компонент включає сукупність саморегулятивних психологічних особливостей як показників самовідновлення функціонально-психологічного стану, що слугує вищим рівнем психологічної готовності до виконання професійної діяльності: особистісний самоконтроль, самовідновлення психофізіологічного стану, уміння управляти собою під час виконання трудових обов'язків та у повсякденному житті, здатність до адекватних переживань, емоційної саморегуляції перед здійсненням професійної діяльності, підчас та після.

За результатами опитування співробітників міжнародної компанії «Ernst and Young» та Державної аудиторської служби України, перешкодами до виконання професійної діяльності, на думку аудиторів та представників відділу кадрів, виступають такі індивідуальні особливості: схильність до обману, до підробки документів, цифр; домінування індивідуальних інтересів над інтересами команди; відсутність професійної ети-

ки; небажання навчатися, кооперуватися, співпрацювати; переоцінка особистісних можливостей.

На основі теоретичного та емпіричного аналізу результатів дослідження ключових якостей аудитора до професійної діяльності розроблено пілотажну структурну модель психологічної готовності особистості до аудиторської діяльності (рис. 1).

Висновки і пропозиції. Отже, проблема ключових якостей аудитора є малодосліджуваним питанням та, відповідно, знаходиться у стані розробки.

На основі теоретичного та емпіричного аналізу результатів дослідження виокремлено наступні взаємопов'язані між собою структурні блоки психологічних особливостей аудиторів, необхідні для здійснення професійної діяльності: психофізіологічний, мотиваційний, когнітивний, комунікативний, рефлексивний та саморегулятивний. Зазначимо, що в основі психологічної готовності до професійної аудиторської діяльності, на нашу думку, лежить психофізіологічний структурний компонент як передумова розвитку індивідуально-професійних якостей. Вищим компонентом психологічної готовності до здійснення професійної діяльності аудитора, є, на нашу думку, саморегулятивний як показник самовідновлення та мобілізації внутрішніх резервів людини, а також гармонізації особистості фахівця. Дані структурні компоненти слугують детермінантами психологічної готовності до виконання ситуативних та довготривалих професійних обов'язків аудиторів. На основі аналізу результатів дослідження ключових якостей аудитора до професійної діяльності розроблено та обґрунтовано пілотажну структурну модель психологічної готовності особистості до аудиторської діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці анкет, спрямованих на дослідження ключових якостей аудитора, та визначення рівня сформованості психологічної готовності особистості до професійної аудиторської діяльності.

Список літератури:

1. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Университетское, 1976. – 176 с.
2. Карамушка Л. М. Психологія підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації. Монографія / Л. М. Карамушка, М. В. Москальов. – К.-Львів: Сподом, 2011. – 216 с.
3. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / М. С. Корольчук. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2009. – 400 с.
4. Лукаш Е. Я. Формування психологічної готовності майбутніх аудиторів до професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Лукаш Е. Я. – К., 2007. – 22 с.
5. Ралко А. І. Аналіз стану проблеми психологічної готовності особистості до аудиторської діяльності / А. І. Ралко // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наукових праць. – К.: НУОУ, 2015. – № 3 (46). – С. 247–252.
6. Різник В. В. Формування готовності майбутніх фахівців економічних спеціальностей до професійної діяльності у процесі вивчення спеціальних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Різник В. В. – Київ, 2010. – 20 с.

Ралко А.И.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ПИЛОТАЖНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КАЧЕСТВ АУДИТОРА

Аннотация

В статье рассмотрены подходы к пониманию понятия психологической готовности к профессиональной деятельности. Осуществлено сравнительный анализ компонентов психологической готовности к профессиональной деятельности. Представлены результаты пилотажного исследования ключевых качеств аудитора. Проанализированы структурные блоки психологических особенностей аудиторов, необходимых для профессиональной деятельности. Обосновано структурную модель психологической готовности личности к аудиторской деятельности.

Ключевые слова: ключевые качества, аудитор, модель, структурные компоненты, психологическая готовность, аудиторская деятельность, международная компания «Ernst and Young», Государственная аудиторская служба Украины.

Ralko A.I.

Kyiv National University of Trade and Economics

PILOT RESEARCH OF MAIN QUALITIES OF AUDITOR

Summary

In the article the approaches to understanding the concept of psychological readiness for professional activities have been considered. The components of psychological readiness for professional activities have been compared. The article contains the results of the pilot study of main qualities of auditor. The analysis of the structural blocks of the psychological characteristics of auditors has been carried out as well as the professional activities have been researched. The structural model of psychological readiness for auditing activities has been well-grounded.

Keywords: quality, auditor, model, structural components of psychological readiness, auditing activities, the international company «Ernst and Young», The State Audit Service of Ukraine.

УДК 159.316.474

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ «ВЧИМОСЯ БУТИ ПРИВАБЛИВИМИ»

Сердюк Н.І.

Бердянський державний педагогічний університет

Досліджено особливості впровадження соціально-психологічного тренінгу «Вчимося бути привабливими» у підлітковому віці. Розкрито головну суть тренінгу та три його етапи: етап саморозкриття, етап розвитку структурних компонентів атракції та етап закріплення отриманих умінь та навичок. В статті детально викладено специфіку проведення з підлітками психологічних вправ.

Ключові слова: соціально-психологічний тренінг, симпатія, дружба, атракція, підлітковий вік.

Постановка проблеми. Підґрунтям труднощів та занепокоєнь, що виникають у підлітковому віці при пізнанні та побудові позитивних міжособистісних стосунків з однолітками, перш за все, виступає необізнаність у власних особистісних рисах і потенційних можливостях. Це в свою чергу, не дає їм змоги адекватно оцінити себе і зважено підходити до вибору друга чи подальшого життєвого шляху. Як результат, з'являється психологічна напруга, хвилювання, роздратованість у більшості підлітків, що і обумовлює необхідність проведення ґрунтовного вивчення характеру їх міжособистісних стосунків з однолітками з метою своєчасного забезпечення та надання їм необхідної психологічної підтримки, яка б позитивно впливала на розвиток атракції між підлітками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки запропонована достатня кількість наукових праць, в яких висвітлені фундаментальні положення психології підліткового віку й форми надання психологічної допомоги підліткам з проблемами у міжособистісних стосунках з однолітками. Найбільшу увагу цій проблемі приділяють так і вчені, як: Л. Ф. Анн, А. Г. Грецов, А. І. Дедушка, І. С. Кон, О. В. Емельянова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас підлітковим проблемам присвячена велика кількість спеціальної літератури, однак необхідність підвищення ефективності психологічної допомоги підліткам, що переживають кризу дорослішання, продо-

вжує залишатися актуальною. Саме це і обумовило необхідність розробки та проведення соціально-психологічного тренінгу з формування атракції до однолітків у підлітковому віці під назвою «Вчимося бути привабливими».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкрити особливості впровадження соціально-психологічного тренінгу «Вчимося бути привабливими» у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. За результатами проведеного констатувального експерименту, в якому взяли участь 360 учнів 13-15 років загальноосвітніх шкіл I–III ступенів м. Бердянськ та шкіл Токмацького району Запорізької області. Було отримано узагальнені результати особливостей прояву атракції до однолітків у підлітковому віці, які вказують на те, що високий рівень прояву атракції мають 22,78% підлітків, середній рівень – 49,72% респондентів, а низький рівень – 27,50% досліджуваних. Характерні особливості прояву атракції серед підлітків полягають у тому, що вони мають часткові уявлення про позитивні міжособистісні стосунки з однолітками, що розкриваються шляхом виділення деяких їхніх ознак, таких як спільність інтересів, спілкування, щирість. Вони виявляють адекватне ціннісне ставлення до себе, а в однолітках прагнуть бачити впевнену особистість, що є носієм позитивних, соціально бажаних характеристик. Підлітки здебільше опираються на думку референтного оточення при аналізі емоцій і почуттів та усвідомленні мотивів, якими вони керуються у побудові власних міжособистісних стосунків з однолітками. Разом з тим, їм притаманна поведінкова стриманість та обережність у побудові позитивних міжособистісних стосунків.

Отже, отримані результати вказують на необхідність впровадження заходів щодо психологічної підтримки, спрямованої на формування атракції в цьому віці. Метою зазначеної роботи є мотивація атракції до однолітків у підлітковому віці. Досягнення поставленої мети передбачало реалізацію таких завдань: активізацію психологічних умов та своєчасне ефективне вирішення проблем у міжособистісних стосунках підлітків з ровесниками; навчання підлітків розпізнавати та проявляти емоції та почуття до однокласників; допомога щодо усвідомлення ними ціннісного ставлення до себе та однолітків; розвиток позитивної мотивації у стосунках з об'єктами симпатії; формування навичок прояву позитивної поведінки у взаєминах з ровесниками.

Основним із основних засобів розвивальної роботи став соціально-психологічний тренінг «Вчимося бути привабливими». Мета запропонованого тренінгу полягала в збагаченні уявлення підлітків про позитивні міжособистісні стосунки, формуванні позитивного емоційно-ціннісного ставлення до однолітків, допомозі підліткам оволодівати своїми емоціями та щиро проявляти їх та ефективно будувати позитивні стосунки з однолітками. Програма тренінгу умовно була розділена на три етапи: етап саморозкриття, етап розвитку структурних компонентів атракції та етап закріплення отриманих умінь та навичок. Для з'ясування особливостей реалізації цього тренінгу зупинимось більш детально на аналізі з кожного етапі формування атракції до однолітків серед підлітків, розглянувши специфіку прове-

дення окремих найбільш дієвих вправ та технік. Підсумовуючи їх висловленими думками підлітків, що приймали участь у цьому тренінгу.

Головою метою першого етапу саморозкриття, було створити оптимальні умови для особистого саморозкриття підлітків. Такими умовами були: встановити довірчі взаємини з колективом підлітків, зняти емоційну напругу, навчити їх прийомів, які б допомагали їм усвідомлювати власні проблеми, розкривати свої позитивні сторони та відчувати задоволення від участі у занятті. На цьому етапі використовувалися наступні вправи:

На початковому етапі роботи з підлітками нами було проведено вправу «Скільки та важиш?». Учасникам пропонувалося походити по кімнаті та уявити себе в різних життєвих ситуаціях, щораз намагаючись поринути у відповідний стан: одержав погану оцінку, вчитель похвалив за гарну роботу, отримав від батьків подарунок, посварився із другом, батьки не пускають гуляти, друг розповів свою таємницю тощо. Після цього було проведено обговорення внутрішніх відчуттів власної ваги при різних переживаннях: невдача, погане самопочуття, зіпсований настрій. Такі емоційні переживання наповнюють людину уявною вагою – тяжко рухати ногами, руки не піднімаються, голова не тримається, віки закриваються, все тіло налите свинцем. Радість, закоханість, щастя, безтурботність дають відчуття польоту, легкості, невагомості. Далі кожен підліток по черзі говорив ту вагу, яку він відчуває у цей момент часу, максимальна вага відповідала фізичній вазі. Показники кожного з підлітків записувалися на великому ватмані паперу. Наприкінці заняття після виконання всіх запланованих вправ, кожен повторно проговорював свою вагу на даний момент часу. Повторні показники також були записані на ватмані паперу поряд з попередніми показниками, для порівняння. Так наприклад: Микола М.: «Моя вага була 30 кг, а зараз я відчуваю себе на 10 кг., цікаво, що така різниця відчувається всього лиш після однієї години спільної співпраці з однолітками».

Тобто отримані дані давали чітку картину змін, що відбувалися з підлітками, а також можливість з'ясувати, як проведене заняття вплинуло на емоційний стан підлітків. Ця вправа стала невід'ємною частиною і на всіх наступних заняттях. Кожне з них розпочиналося з цієї вправи та закінчувалося нею. Реакція підлітків показувала, що їм вона прийшла до вподоби, адже вони самі мали можливість спостерігати за змінами у власній уявній вазі та своїх однолітків.

Не менш важливою на цьому етапі була вправа «Автопортрет» [3] головною метою, якої було формування навичок саморозкриття. Підліткам необхідно було на окремому аркуші паперу скласти свій психологічний автопортрет. Він повинен був складатися не менш, як з 10 психологічних ознак, що описують його особливості характеру, захоплення, взаємини з іншими людьми, особливості поглядів на світ тощо. Після складання підлітками автопортретів, їх по черзі, у випадковому порядку було зачитано колективу для розпізнання чий це був автопортрет. Учасникам запропоноване завдання прийшло до вподоби, адже їм не потрібно було самим розповідати про свої характеристики, що вони написали. Більшість підлітків впоралися з завданням, по їхньому автопортрету однолітки впізнали їх

та вказали на ті характеристики, які вони помічають один в одному. Але були випадки, коли підлітки зовсім примітивно описували свій автопортрет, за яким зовсім не можливо було дізнатися хто це, наприклад: Сергій Т.: «Я такий, який я є», або Світлана Л.: «Я не знаю, яка я». Але колектив підлітків здогадувався хто це, і давали свої характеристики цим одноліткам і у більшості випадків, вони були позитивними щирими та конструктивними. Той факт, що деяким підліткам було досить складно описати власний автопортрет, вказує на їх занижену самооцінку, невпевненість у власних силах та можливостях.

Також для підвищення самооцінки та формування навичок саморозкриття було використано вправу «Яка все-таки у мене є чарівна штучка» [1]. Підлітками необхідно було обрати будь-яку особисту річ та розповісти, чому вони обрали саме її, що в ній подобається та, які емоції ця річ у них викликає. Під час виконання цього завдання більшість підлітків впоралися з поставленою метою. Наприклад: Микита Л.: «Мені захотілася взяти свій мобільний телефон, тому що він зручний у користуванні, чорного кольору, який мені подобається, а також, і найголовніше, в ньому номери телефонів всіх моїх друзів, з яким мені цікаво спілкуватися та проводити вільний час. Мені дуже подобається, коли мені телефонують». Проведення цієї вправи показало, що більшість учасників тренінгу готові розкриватися, їм це цікаво робити. Був певний відсоток таких, що мали бажання, але соромилися чи почували себе невпевненими під час виконання вправ. Проте, було декілька підлітків, які зовсім були закритими для оточуючих, вони не бажали приймати активну участь, але з цікавістю спостерігали за тим, що роблять їх однолітки.

Наступною фазою нашої роботи був етап розвитку структурних компонентів атракції. Він включав вправи, які були спрямовані на розвиток когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового компонентів атракції. До таких вправ ми віднесли: «Планета почуттів», «Веселка почуттів», «Робимо загальні компліменти», «Шукаю друга», «Викликати симпатію в групі» тощо.

При проведенні вправи «Планета почуттів» [3] підлітки отримали інформацію про структуру емоційних переживань. А саме було розкрито різницю між поняттями відчуття, драйви та переживаннями емоцій та почуттів. Далі з підлітками було проведено бесіду під час якої обговорювалися наступні питання: «Чим відрізняється гнів від агресії?», «Чим відрізняється радість від задоволення?», «Чим відрізняється смуток, сум від туги або горя?», «Чим відрізняється провина від сорому?». Питання ставилися по колу, після двох, трьох відповідей (правильних чи помилкових) повідомлялася правильна відповідь. Наприклад, відповідаючи на питання «Чим відрізняється гнів від агресії» підлітки відповідали, що гнів – це невдоволення чимось та злість, а агресія – це прояв неадекватної поведінки, яка може нашкодити оточуючим. Далі їм повідомлялася правильна відповідь: «Гнів – це емоція, а агресія – це дії, що надають шкоди кому-небудь або чому-небудь». Підлітки затруднялися дати відповіді на питання: «Чим відрізняється провина від сорому?», для них ці поняття були тотожними по значенню. І тільки після пояснення того, чим відрізняється одне від іншого, вони усвідомили різни-

цю і змогли навести приклади, а саме: Наталія П.: «Я тепер зрозуміла, що провина – це коли я порушую особисті правила та життєві принципи. Наприклад, коли я вимушена казати неправду, хоча моїм правилом в житті є завжди говорити правду. А сором – це коли для тебе важливо, що про це подумують оточуючі тебе люди» тощо. Взагалі, ця вправа проводилася в швидкому темпі, динамічно для того, щоб підлітками не було нудно.

Під час виконання вправи «Веселка почуттів» [3] було використано метод ізотерапії. Метою цієї вправи стало навчити підлітків усвідомлювати власний емоційний настрій. Учасникам було запропоновано написати список емоцій та почуттів, і кожне почуття або емоцію позначити яким-небудь кольором, головною умовою було те, щоб кольори повинні були різними. Після чого їм необхідно було намалювати дві веселки, в яких можливо було використати не більше, і не менше семи кольорів. Одну веселку необхідно було скласти з тих почуттів й емоцій, які вони переживали останні кілька днів. Другу веселку необхідно було намалювати з тих почуттів й емоцій, які вони переживають найчастіше в житті. У підлітків зазначена вправа викликала дуже багато позитивних емоцій, їм було цікаво відтворювати власні емоції за допомогою веселки та аналізувати роботи своїх однолітків. Наприклад: Світлана П.: «У мене обидві веселки мають однакові яскраві кольори, через те що я завжди відчуваю саме позитивні емоції в своєму житті, навіть якщо трапляється, щось неприємне я все ж таки знаходжу в цьому позитивне».

Найбільш вдалимими вправами, що розкрили суть розвитку умінь контролювати своє емоційне ставлення до інших однолітків та з'ясувати, яких ровесників підлітки хочуть бачити в якості свого друга, були вправи «Робимо загальні компліменти» та «Шукаю друга» [2]. За допомогою першої вправи розвивалися уміння проявляти інтерес до інших однокласників. Учасникам було запропоновано обрати будь-кого з групи та надати йому позитивну оцінку, як особистості. Всі хлопців та дівчата впералися з завданням, у них не виникало труднощів при виконанні цієї вправи. При обговоренні майже всі підлітки відмітили, що їм було приємно чути позитивну оцінку власної особистості, також їм приємно було вказувати на позитивні якості своїх однолітків. На що вказують наступні висловлювання: Наталія Р.: «Спочатку мені було страшно слухати, що про мене будуть говорити однолітки, а потім зрозуміла, що багато приємного дізналася від своїх однокласників стосовно себе. І мені також було приємно виявляти позитивні риси своїх ровесників, тих з ким я тісно не спілкуюся».

Наступна вправа дозволила з'ясувати, яку особистість підлітки прагнуть бачити в якості свого друга. Їм було запропоновано дати оголошення до газети «Шукаю друга», в якому вказати якими якостями та характеристиками повинен володіти кандидат у їхні друзі. Після чого кожен підліток перечитував запропоновані оголошення та відмічав те, яке найбільше сподобалося.

Вправа «Викликати симпатію в групі» [1] дозволила сформувати уміння викликати симпатію. Підліткам необхідно було продемонструвати відомі їм прийоми, які на їхню думку можуть викликати симпатію у інших людей. Майже всі впералися з поставленим завданням, наприклад:

Ольга Д.: «Більшості людей приємно коли, до них звертаються по імені, їм посміхаються та роблять компліменти. Тому саме цей прийом допоміг мені виконати завдання».

І останнім, третім етапом нашого соціально-психологічного тренінгу був етап закріплення отриманих умінь та навичок, який був присвячений закріпленню умінь викликати та зміцнювати симпатію. Зробити відповідні висновки допомогла вправа «Збір ситуацій по темі «симпатія»» кожен підліток повинен був розповісти ситуацію, яка б була пов'язана з виникненням симпатії, наприклад: Світлана П.: «Якось я спостерігала, таку ситуацію. Один молодий чоловік намагався купити собі води не стоячи при цьому в черзі. Він просто підходив по черзі до кожної людини і розпочинав свою розмову з компліменту в її сторону та щирої усмішки. Йому вдалося купити води не стоячи в черзі. І все лиш за допомогою його комунікабельності та вміння роботи компліменти людям».

Уміння відновлювати позитивні стосунки з оточуючими, необхідно спеціально тренувати, на що і була спрямована наступна вправа – рольова гра «Відновлення стосунків» [2]. Для цієї вправи, з числа ситуацій, розглянутих в попередній вправі, було відібрано ті, де партнером є близька людина, стосунки з якою порушилися або стали більш формальними. Кожну ситуацію було розі-

гнано підлітками так, щоб між героями їхньої гри знову виникла симпатія, використовуючи при цьому знання про те, що любить ця людина та прийоми симпатії. Деяким учасникам було важко програвати ту чи іншу роль, проте більшість із них впоралася із завданням та на практиці відпрацювали можливі прийоми симпатії.

Наприкінці всього тренінгу були підведені підсумки всієї роботи. Було проведено підсумковий шерінг під час якого підлітки мали відповісти на такі запитання: «Що відчуваєте?», «Чим вам був корисним цей тренінг і, як ви будите використовувати отриманий досвід в житті?». Відповідаючи на них кожен підліток поділився власними відчуттями, переживаннями, враженнями від участі у соціально-психологічному тренінгу. Саме проведення шерінгу дозволило підліткам виокремити щось важливе для них особисто та структурувати отриману інформацію та досвід.

Висновки і пропозиції. Розкриті нами особливості впровадження запропонованого соціально-психологічного тренінгу «Вчимося бути привабливими» дають можливість розглянути специфіку використання психологічних вправ при роботі з підростаючими особистостями та проаналізувати ефективність запропонованих видів роботи в процесі формування атракції до однолітків серед підлітків.

Список літератури:

1. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. – СПб.: Питер, 2007. – 271 с.
2. Дедушка А. И. Как научить детей дружбе? Психологическая работа с подростками / А. И. Дедушка. – СПб.: Речь, 2007 – 235 с.
3. Емельянова Е. В. Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге / Елена Владимировна Емельянова. – СПб.: Речь, 2008. – 336 с.

Сердюк Н.И.

Бердянский государственный педагогический университет

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА «УЧИМСЯ БЫТЬ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНЫМИ»

Аннотация

Исследованы особенности внедрения социально-психологического тренинга «Учимся быть привлекательными» в подростковом возрасте. Раскрыто основную суть тренинга и три его этапа: этап самораскрытия, этап развития структурных компонентов аттракции, этап закрепления полученных умений и навыков. В статье подробно изложена специфика проведения с подростками психологических упражнений ориентированных на формирования аттракции.

Ключевые слова: социально-психологический тренинг, симпатия, дружба, аттракция, подростковый возраст.

Serdyuk N.I.

Berdyansk State Pedagogical University

FEATURES OF INTRODUCTION OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL TRAINING «LEARNING TO BE AN ATTRACTIVE»

Summary

The features of the implementation of socio-psychological training «Learning to be attractive» in adolescence. Uncover the basic essence of the training and its three stages: the stage of self-disclosure, stage of development and structural components attractions, stage solidify your abilities and skills. The article detail stated the specifics conducting of adolescents psychological exercises.

Keywords: social and psychological training, sympathy, friendship, attraction, adolescence.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ІНВАЛІДИЗОВАНОЇ ОСОБИ

Ставицький О.О., Сищук Л.С.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука

У статті розкриваються теоретичні основи професійного самовизначення осіб з інвалідністю. Виділено три основні складові професійного самовизначення особистості: професійна спрямованість, професійна компетентність та професійна активність. Показані порівняльні результати емпіричного вивчення професійної спрямованості інвалідизованих та здорових людей. З використанням психодіагностичної методики М. Рокіча, виявлено закономірність у прояву інструментальних цінностей: у інвалідизованих переважає комплекс цінностей індивідуалізму, а в осіб без інвалідності виявлено домінування цінностей міжособистісних відносин.

Ключові слова: самовизначення, самореалізація, професійне самовизначення, людина з інвалідністю, цінності, професійна самореалізація.

Постановка проблеми. Ключовою характеристикою зрілої особистості щодо її основної діяльності, яка дозволяє утримувати себе та свою сім'ю є професіоналізм. Пройшли часи, коли на роботу влаштовували «по-блату», «за гарні очі», сьогодні працедавець в першу чергу звертає увагу власне на професійну компетентність працівника. Фах професіонала в будь-якій сфері діяльності не виникає сам по собі – це є новоутворення особистості, в основі якого лежить система прагнень, ціннісних орієнтацій, професійна мотивація, а далі – здатність до самореалізації.

Далеко не кожна абсолютно здорова у фізичному сенсі людина здатна успішно та з першого разу здійснити шлях до свого професійного самовизначення. Що вже казати про цю нелегку стежку для людини з певними вадами фізичного здоров'я: перепонів та обмежень тут у рази більше, що обумовлено не лише самою вадою здоров'я, а й негативними соціальними установками щодо неповносправних. Очевидно, що самотостаття інвалідизована людина це дарунок для держави та суспільства в цілому: відпадає необхідність матеріально її утримувати та доглядати за нею.

Вже це робить поставлену проблему досить актуальною, а враховуючи той факт, що у нашій державі щороку збільшується, по-перше, питома вага осіб з особливими потребами (скрутна економічна та соціальна ситуація, вкрай низький рівень життя переважної більшості працюючого населення держави, матеріальна обмеженість до якісного медичного обслуговування, військові дії тощо), по-друге, зростає рівень безробіття, то розв'язання питання професійного самовизначення неповносправної особи – завдання державного рівня значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самовизначення особистості це складне, багатогранне та багаторівневе новоутворення особистості, яке являє собою як процес, так і результат багаторічної діяльності людини. Тому природно, що й аспектів наукового аналізу питання самовизначення існує декілька.

Сафін В.Ф. [1] розглядає процес професійного самовизначення як складової особистісного самовизначення в структурі соціалізації особистості. Як елемент в розвитку соціального та морального самовизначення особи, бачить цю проблему Б.Г. Ананьев [2]. І.С. Кон [3] тісно пов'язує процес

професійного самовизначення із життєвою історією особистості. Г.С. Костюк [4] стверджує, що професійне самовизначення є одним із вирішальних факторів формування особистості. У якості однієї з форм соціалізації особистості бачить цей процес А.В. Філіпов та Л.Л. Кондратьєва [5].

С.Л. Рубінштейн справедливо стверджує, що процес професійного самовизначення не можна розглядати та вирішувати у відриві від загальних проблем пізнання людиною оточуючого світу та самої себе [6].

Разом із тим, не можна обійти розгляд проблеми психології професійного самовизначення особистості без врахування ролі цього процесу як окремого виду діяльності – професійна освіта, її неперервність; профорієнтаційна робота.

Що стосується питання психології інвалідизованих, то тут теж є чимало наукових доробок. У нашому аспекті розгляду поставленої задачі, слід відзначити фундаментальні наукові доробки в сфері концепцій інвалідизації та соціалізації інвалідів у суспільне життя. На засадах соціоцентристських теорій розвитку особистості (К. Маркс, Е. Дюркгейм, Г. Спенсер, Т. Парсонс) соціальні проблеми індивіда розглядалися через призму вивчення та аналізу суспільного устрою соціуму в цілому. Група соціоцентристських теорій дозволяє сформулювати уявлення про соціум як про утворення, яке є більш значущим, ніж індивіди, які є його членами. На основі антропоцентристського підходу (Ф. Гіддінгс, Ж. Піаже, Г. Тард, Е. Еріксон, Ю. Хабермас, Л.С. Віготський, І.С. Кон, Г.М. Андреева, А.В. Мудрик, Дж. Манетті та інші вчені) розкриваються психологічні аспекти повсякденної міжособистісної взаємодії. Цей підхід, в основу якого покладено людину як найвищу цінність, вершину творіння Бога, визначає гуманістичну позицію щодо питань інвалідності. Терпимість, толерантність у стосунках між людьми дасть можливість самореалізуватися кожному члену суспільства, проявити себе як активного суб'єкта діяльності [7].

Дотримуючись у теоретичному та пропагандистському плані положень антропоцентристського підходу, домінуюча в Україні медична модель інвалідності не вирішує проблем людини з обмеженими можливостями щодо інтеграції її у здорове суспільство (І.О. Холостова, Н.Ф. Дементьєва, А.І. Капська, В.М. Васильчикова). Зміна

ставлення до інвалідизованої частини населення неможлива без детального аналізу всіх чинників взаємодії суспільства з людьми, які мають функціональні вади.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Власне на межі цих двох важливих проблем психології сучасності й доводиться здійснювати науковий пошук, який дозволить ефективно оптимізувати та з позицій гуманізму щодо кожної інвалідизованої особи підійти до вирішення питання ефективного професійного самовизначення людини з обмеженими фізичними можливостями.

Мета статті. Головною метою статті є представлення теоретичного та емпіричного аналізу особливостей професійного самовизначення людини з обмеженими фізичними можливостями.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз досліджуваної проблематики дозволить зробити декілька закономірних положень. По-перше, професійне самовизначення стає нездійсненним без урахування індивідуальних особливостей розвитку особистості (внутрішніх умов). По-друге, пошук «себе» у професійній діяльності проходить шляхом порівняння «себе» з вимогами до конкретної професійної діяльності (зовнішні вимоги). По-третє, процес співставлення, порівняння, співвіднесення своїх можливостей із вимогами професії, вимагає активності особистості, тобто людини є *суб'єктом* свого професійного самовизначення.

Якщо ці три моменти трансформувати у функціональну площину, то ми отримаємо:

- 1) внутрішні умови – спрямованість особистості, а точніше – професійна спрямованість;
- 2) зовнішні умови – знання вимог до професії – професійна компетентність;
- 3) суб'єктність професійного самовизначення – професійна активність.

Таким чином стає очевидно, що серед цих трьох основних складових професійного самовизначення друга складова є відносно сталою – вимоги до професії однакові для будь-кого. А перша та третя складові є змінними.

Для здорової у фізичному плані особи в такій схемі відкриваються безмежні перспективи, а ось для людини з обмеженими фізичними можливостями горизонт вибору тут суттєво знижується, особливо щодо першої змінної. Тому компенсацію такої ситуації необхідно шукати у збільшенні значення третьої змінної – активність суб'єкта професійного самовизначення.

Отже, здійснюючи цілеспрямований вплив на вплив першу та третю складову професійного самовизначення, ми зможемо потенційно розширити можливості інвалідизованої особистості.

Враховуючи обмеженість об'єму нашого повідомлення, обмежимося у цій статті лише представленням емпірично отриманих результатів аналізу реального стану професійної спрямованості неповносправних осіб.

З цією метою серед інших ми використали методику вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча [8]. Перевагою методики є її компактність, швидкість у проведенні й обробці результатів. Методика містить два переліки цінностей: 1) термінальні цінності – позитивні риси, які проявляються в поведінці людини; 2) інструментальні цінності – цілі, до яких людина прагне.

Досліджуваним пропонується перелік, який містить деякі позитивні риси, що проявляються в поведінці людей, та завдання вибору тієї з них, яка є найбільш цінною за будь-яких обставин, і так далі потрібно прорангувати усі якості. Наступне завдання потребує оцінювання реалізації обраної якості в житті у відсотках (%). За результатами методики легко підрахувати кількісний показник схожості ієрархій ціннісних орієнтацій. Мірою схожості виступає коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Критичні значення цього коефіцієнта при $n=18-0,41$ (для 5%-го) і 0,55 (для 1%-го рівня значущості).

Коефіцієнт Спірмена дає змогу виміряти не тільки близькість результатів двох індивідів, а й близькість індивідуальної ієрархії із узагальненою ієрархією групи. Для отримання групових результатів для кожної з цінностей підраховується середнє арифметичне значення рангу за даними всієї групи, а потім отримані усереднені ранги всіх цінностей повторно ранжуються в порядку зростання: цінності з найменшим усередненим рангом приписується вторинний ранг 1, наступній – вторинний ранг 2 і т.д. Результатом цієї процедури є групова ієрархія ціннісних орієнтацій, представлена в тій же формі, що й індивідуальні результати.

Вибірку дослідження склали 52 студенти 2–4 курсів Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. акад. Степана Дем'янчука та Рівненського державного гуманітарного університету, серед яких 24 особи мали статус інвалідизованих. Проводилось дослідження у квітні 2016 року.

Отримані емпіричні дані представлені у табл. 1.

Таблиця 1
Реалізація термінальних та інструментальних цінностей

Досліджувані групи	Термінальні цінності	%-вий рівень реалізації	Інструментальні цінності	%-вий рівень реалізації
ІНВ група	самоконтроль	77,3	здоров'я	73,1
	незалежність	80,5	цікава робота	73,2
	високі запити	74,5	наявність друзів	89,8
ЗД група	відповідальність	71,6	сімейне життя	72,8
	вихованість	63,8	щастя інших	70,2
	терпимість	65,2	цікава робота	74,1

Де: ІНВ група – група осіб з інвалідністю, ЗД група – група людей без інвалідності.

В досліджуваній групі (ЗД) виділяються такі термінальні цінності як: відповідальність, вихованість та терпимість. Серед інструментальних цінностей – сімейне життя, щастя інших, цікава робота і творчість.

Отримані результати засвідчують закономірні прояви цінностей: цінності професійної реалізації виділяються як серед термінальних цінностей, так і серед інструментальних.

Зафіксовані відмінності в змісті термінальних та інструментальних цінностей в досліджуваних

групах мають статистично значуще кількісне підтвердження. Після визначення рангової позиції цінностей в кожній з груп, було підраховано середнє арифметичне значення рангу. Коефіцієнт Спірмена (r_s) дає змогу виміряти близькість міжгрупової ієрархії цінностей у кожній групі. Критичні значення коефіцієнта Спірмена при $n=18$ – $r_s=0,41$ при $p=0,05$ та $r_s=0,55$ при $p=0,01$.

Емпіричні результати демонструють наявність негативного кореляційного зв'язку у розподілі групових значень рангових позицій термінальних та інструментальних цінностей між групами ІНВ та ЗД, що свідчить про віддаленість розподілу цінностей цих досліджуваних (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл показників рангової кореляції (r_s)

Термінальні цінності	Група ІНВ		Інструментальні цінності	Група ЗД	
	Група ЗД	-0,46		Група ЗД	-0,48

Якісний аналіз%–го розподілу термінальних та інструментальних цінностей, оцінка їх життєвої реалізованості студентами досліджуваних груп та коефіцієнт рангової кореляції, як міра тотожності ціннісних ієрархій в групах, продемонстрували тенденцію їх прояву: група ЗД виділяється домінуванням таких термінальних цінностей, які виражають прийняття інших, а група ІНВ демонструє виражене світосприйняття. Тобто, здорові студенти більш дисципліновані й старанні,

вони вміють тримати слово і не відступати перед труднощами, їх почуття обов'язку реалізується у вираженій працелюбності та показниках продуктивності у роботі. В той час, як цінності групи студентів з обмеженими фізичними можливостями на фоні вміння логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення, позбавлені бажання розуміти чужу точку зору, поважати смаки, звичаї та звички інших.

Висновки і пропозиції. Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити певні закономірності прояву інструментальних цінностей: в групі студентів, які не мають інвалідності домінують цінності міжособистісних відносин, а в групі студентів з інвалідністю переважає комплекс цінностей індивідуалізму. Тобто досліджувані здорової групи швидше прагнуть до професійного удосконалення через розширення своєї освіти, світогляду і загальної культури через переживання емоційної наповненості життя, а студенти інвалідизованої групи у більшій мірі комфортно себе відчують через переживання внутрішньої гармонії, свободи від внутрішніх протиріч, сумнівів засобом максимально повного використання своїх можливостей, сил і здібностей.

Подальші перспективи наших наукових розвідок ми вбачаємо у системному аналізі складових професійного саморозвитку осіб, які мають інвалідність та на основі цього створення програми психологічного їх супроводу з метою підвищення ефективності перебігу процесу професійного самовизначення.

Список літератури:

1. Сафин В. Ф. К проблеме самоопределения личности и её активности / В. Ф. Сафин // Вопросы самоопределения личности и её активности: межвузовский сборник научных трудов. – Уфа: Башкирский пединститут, 1985. – С. 3-31.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Б. Г. Ананьев. – М.: Педагогика. – 1980. – Т. 1. – 340 с.
3. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
4. Костюк Г. С. Професійне самовизначення як фактор формування особистості / Г. С. Костюк // Радянська школа. – 1967. – № 3. – С. 17-18.
5. Филипов А. В. Профессиональная ориентация и профессиональное самоопределение личности / А. В. Филипов, Л. Л. Кондратьева // Активность личности в общении и профессиональном самоопределении. – М., 1976. – С. 65-76.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
7. Ставицкий О. О. Гандикапизм: психологичний аналіз. [Монографія]. / О. О. Ставицкий – Рівне: Принт Хаус, 2013. – 352 с.
8. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие / [ред.-сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2000. – 672 с.

Ставицкий О.А., Сыщук Л.С.

Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ИНВАЛИДОВ

Аннотация

В статье раскрываются теоретические основы профессионального самоопределения лиц с инвалидностью. Выделены три основные составляющие профессионального самоопределения личности: профессиональная направленность, профессиональная компетентность и профессиональная активность. Показаны сравнительные результаты эмпирического изучения профессиональной направленности инвалидизированных и здоровых людей. С использованием психодиагностической методики М. Рокича, выявлена закономерность в проявлении инструментальных ценностей: у инвалидизированных преобладает комплекс ценностей индивидуализма, а у лиц без инвалидности выявлено доминирование ценностей межличностных отношений.

Ключевые слова: самоопределение, самореализация, профессиональное самоопределение, человек с инвалидностью, ценности, профессиональная самореализация.

Stavitskyi O.A., Syschuk L.S.

International University of Economics & Humanities
named after acad. Stepan Demyanchuk

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION DISABLED

Summary

The article describes theoretical bases of professional self-determination of people with disabilities. There are three main components of professional self-identity, professional orientation, professional competence and professional activity. Showing comparative results of an empirical study, of professional orientation disabled and healthy people. With the use of psychodiagnostic methods M. Rokicha detected pattern in the display of instrumental values: the dominated disabled complex values of individualism, and people without disabilities revealed values of interpersonal relations of domination.

Keywords: self-determination, self-realization, professional self-determination, people with disabilities, values, professional self-realization.

УДК 159.923.2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПОНЯТТЯ «АВТЕНТИЧНІСТЬ» У ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУКАХ

Федан О.В.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Стаття присвячена актуальній проблемі в психології – проблемі автентичності. Поняття автентичності широко використовується в багатьох науках, пов'язаних з дослідженням діяльності і життя людини. Але в психології – це вже не просто поняття, не просто термін, що відображає один з ознак предмета дослідження. Тут воно набуло вагу наукової категорії, такою ж глибокою і спірною, як сам предмет – «особистість». Подібна ситуація пов'язана, на наш погляд, з тим, що сучасна психологія, як західна, так і вітчизняна все більш часто звертаючись до уявлень про людину намагається визначити самі сутнісні її характеристики які принципово відрізняють його від всіх інших.

Ключові слова: автентичність, особистість, самовизначення, самоактуалізація, самототожність, «Я», автентичний спосіб буття.

Постановка проблеми. Використання терміну «автентичність» має досить тривалу історію. Більшість загальних тлумачних, енциклопедичних, філософських і лінгвістичних словників визначають поняття «автентичність» («автентичний»), виходячи з грецького слова αὐθεντικός (autos – «я, сам, той же самий»), яке буквально означає «володіє авторитетом, зроблений своїми руками».

У французькій мові поняття «автентичність» з'явилося в XIII ст. від латинського слова «Authenticus», що означало оригінальний (l'originel) або особливий. У XVI ст. В. Шекспір вживав це слово, позначаючи відсутність обману, лицемірства або облуди. Деякі сучасні корені поняття автентичності простежуються в концепціях вільного індивідуалізму Р. Декарта і політичного індивідуалізму Дж. Локка. У другій половині XIX ст. «щирість» була ключовим питанням для Д. Дідро, який вивчав взаємини людини і суспільства, проводячи тонку грань, що розділяє чесноту і порок, в своєму творі «Le neveu de Rameau». У 1849 р. було дано таке визначення цього поняття: «Те називається справжнім, що є достатнім в самому собі, що хвалить, підтримує, і в самому собі черпає віру і авторитет». Питан-

ня «автентичності» порушувалося також в роботах І.Г. Гердера, І. Гете і Г. Гегеля. У середині XIX ст. поняття «автентичний» визначалося як «самодостатній, що підтримує і затверджує себе, вшановує і володіє авторитетом».

Автентичність передбачає унікальність через специфічний життєвий шлях з індивідуально-особистісним пошуком мети і сенсу життя. Пошук сенсу життя здійснюється за допомогою психологічних механізмів і закономірностей розуміння особистістю свого життєвого шляху у певний відрізок життя. Прийняття своєї автентичності це є свобода у прийнятті самим собою своїх унікальних особливостей і неповторної стратегії побудови власного існування.

Отже, у зв'язку зі збільшенням труднощів індивідуального сприйняття, категоризації себе і інших, що виникли з появою нових критеріїв диференціації сучасного суспільства, соціальних ролей, групових норм і цінностей в переломний історичний період проблема автентичності стає все більш актуальною у психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема автентичності була позначена в американській і західноєвропейській екзистенціальній психології (Д. Бьюдженталя, А. Ленгле),

гуманістичній психології (К. Роджерс, С. Мадді, А. Маслоу, та ін.). У вітчизняній психології автентичність описується і вивчається в контексті самовизначення і життєтворчості (А.Г. Асмолов, Б.Т. Асеев, С. Братченко, Д.О. Леонтьев, Е. Осин, Р. Пивоваров, В.І. Слободчиков). В філософії автентичність розглядалась у працях (М. Гайдегера та Ж.П. Сартра) як проблема самовизначення особистості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри всю різноманітність підходів до проблеми автентичності, вона, будучи найважливішою в психології, має вельми суперечливий статус в цій науці, в теоретичному і практичному планах залишаючись недостатньо вирішеною. Поняття «автентичність» не надто глибоко відрефлексовано і, аж до теперішнього часу, у багатьох випадках нерозривно асоціюється з іншими термінами: «ідентичність», «тотожність», «самість», «справжність».

Мета статті. Проаналізувати дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених у сфері філософії та психології щодо проблеми автентичності.

Виклад основного матеріалу. Категорія автентичності давно присутня в психологічному дискурсі, проте ця обставина аніскільки не сприяла її проясненню. Навпаки, вона має широкий спектр вживання, використовується в самих різних контекстах досліджень і практик, іноді з'являючись як щось само-собой зрозуміле і те, що не потребує уточнення, а іноді – як абсолютно спекулятивна, та сама «зайва сутність», від введення якої застерігали середньовічні номіналісти.

Використання поняття «автентичність» відображає кілька тенденцій сучасної психології: 1) прагнення вивчати інтегративні якості індивідуальності; 2) увагу до позитивного змісту особистості; 3) пошук екологічних неінвазивних способів саморегуляції, самопідтримки і саморозвитку, які можуть бути виявлені тільки через відкриття глибоко індивідуалізованих особистісних ресурсів.

Автентичність є феноменом, який дозволяє по-новому поглянути на проблему дослідження особистості. Він дає можливість пов'язати в єдине уявлення ті наукові відкриття і напрацювання, які сьогодні існують у фрагментарному вигляді, вивести на перший план науки ті сутнісні характеристики особистості, які, будучи родовими якостями людини, вирішують завдання антропологічної і онтологічної еволюції людини, забезпечують його життєздатність в мінливому світі.

Автентичність особистості починається з осмислення власних почуттів як такого собі «об'єктивного». Але для того щоб стати вільним по відношенню до даних почуттям і знайти відповідальність за них, людині необхідні наступні дії. Треба навчитися покладатися на самого себе, досягти внутрішньої гармонії зі своїми почуттями. Особистості необхідно повірити, що її духовний світ доставляє їй більш справжні почуття, ніж зовнішні авторитети. Будь-який зовнішній авторитет розкривається відчуженим, уявним, якщо довіра не підкріплено внутрішнім світом. Проблема автентичності – це проблема з'ясування, що є справжнім, а що – несправжнім, підробкою, псевдосправжнім. Нині автентичність розуміється як нова якість в сучасному психологічному

просторі, воно все більше цінується людиною. Дана проблема зараз інтенсивно досліджується як в психології, філософії, мистецтвознавстві, соціальних науках, різних течіях культурного критичизму, так і в бізнесі.

Розглядаючи поняття «автентичність» з точки зору філософії звернемо свою увагу на визначення яке трактується представниками екзистенціального напрямку в філософії М. Гайдеггером та Ж.П. Сартром, де воно пов'язується з проблемою самовизначення особистості, здатністю бути автором свого життя, володіти власним буттям [12].

Представник екзистенціальної філософії М. Гайдеггер використовує розуміння автентичності стосовно ситуації повсякденного існування людини, яка більшу частину свого часу проводить на роботі і в стосунках орієнтованих на інших людей і не усвідомлюючи унікальну можливість свого власного індивідуального буття. Кар'єрні устремління людини продукують її підпорядкування іншим, оскільки для того, щоб утвердитися в суспільстві, людина повинна робити те, що схвалюється і потрібно від неї соціуму. В ході цього людина піддається тонкому і часто непомітному впливу соціальних норм і конвенцій та нехтує своєю здатністю до самостійної діяльності і мислення [12, с. 128].

Слід зазначити, що для М. Гайдеггера автентичність виступає не тільки способом отримати доступ до усвідомлення індивідуального буття, а й засобом успадкування традицій в відносинах між індивідом і минулими поколіннями, прагнення перевершити героїв минулого, бути відданим їм, бути правдивим по відношенню до них. Навіть діючи в силу сформованих обставин «долі», можна чинити автентично, якщо свідомо і вільно самому обирати варіант своїх дій [12, с. 418].

Ще один представник екзистенціальної філософії Ж.П. Сартр вважав, що як для М. Гайдеггера, так і для нього, автентичність являє собою моральне поняття. Найбільш повне визначення поняття «автентичність» міститься в роботі «Reflexions sur la question juive», відомої також як «Антисеміт і єврей» (1946). Автентичність, за Ж.П. Сартром, полягає у володінні вірною і ясною свідомістю, в прийнятті передбачуваної відповідальності і ризику, в прийнятті цього з гордістю або з приниженням, іноді в жаху і ненависті.

Деяко інше розуміння автентичності запропонував Ж. Дерріда, який надав йому сенс відповідності, що пов'язує це поняття з поняттям істинності. Він розуміє автентичність як «зв'язок між звуком і здоровим глуздом, тим, що говориться, і тим, що мається на увазі, оскільки істина привілейованим способом (і неправомірно) прив'язана до світу звуку, до діалогу зі світом [4, с. 148].

У сучасній психології слово «автентичність» має кілька смислових відтінків: воно може означати природність, справжність, доречність і своєчасність; інше значення передбачає вірність своїй суб'єктивно пережитої природі і усвідомлено обирається шляху. В простішому розумінні автентичність розглядається як синонім автономності, здатності протистояти впливам.

У психології поняття «автентичність» з'явилося завдяки психологам екзистенціалістам які в свою чергу запозичили її у філософів-екзистенціалістів. Наприклад, одним з перших

«узаконив» сам термін «автентичність» і наповнив його психологічним змістом Дж. Бьюдженталь. На його думку автентичність – це, скоріше, сам процес проживання власного життя. У його концепції є ключове поняття «присутність». Присутність означає не просто фізичне перебування, а усвідомлення своєї суб'єктивності, контакт із внутрішнім життям [7].

Ще один представник екзистенціального підходу А. Ленгле, припускав, що автентичність є необхідною умовою для знаходження людиною сенсу власного існування, а також лежить в основі розвитку справжньої відповідальності особистості, почуття справедливості, моральності, етики і волі до вчинку. Надаючи досягненню автентичності величезне значення, А. Ленгле зазначає, що відсутність можливості бути самим собою активізує захисні реакції психіки (заперечення, розщеплення, агресія, різні фобії) і навіть може призвести до виникнення психічних розладів (істерія, параноя, дисоціації).

Очевидно, що теорія автентичності А. Ленгле багато в чому перетинається з теорією Дж. Бьюджентала. Наприклад, концепти «внутрішнє усвідомлення» і «присутність» Дж. Бьюджентала фактично відповідають змісту другої фундаментальної мотивації А. Ленгле, при якій людина починає уважно спостерігати і приймати свої спонтанні відчуття, почуття, імпульси, думки і т.п. Однак А. Ленгле не обмежується розглядом лише ірраціональних чинників формування автентичності і додає третій рефлексивний рівень самосвідомості (третя фундаментальна мотивація), на якому людина знаходить самоцінність через відсторонення (трансценденцію) від власних почуттів і імпульсивних спонукань і займає свою особисту позицію по відношенню до них. Представники гуманістичної психології та трансперсональної психології дотримувалися тези про те, що «переживання» життєвого досвіду є «переживання Я», тобто, повернення людини до її автентичності. Цей процес веде до особистісного росту, якщо індивід стане, «прислухаючись до себе», довіряти своїм почуттям і досвіду, прийме глибинні зміни своєї самості [6].

Велике значення поняттю «автентичність» надавав К. Роджерс, він розкриває цей термін через поняття «конгруентність», позначаючи їм «збіг переживання, свідомості і спілкування» [8, с. 956]. Конгруентність, тобто, відповідність між «Я» і досвідом, підтримують захисні механізми. При їх неефективній роботі цілісність «Я-структури» руйнується переживанням неконгруентності, що призводить до стану дезорганізації, аж до психотичного зсуву, тобто до кризи автентичності, «виходом» з якого є усвідомлення і прийняття всіх почуттів і переживань.

На думку С. Мадді, автентичність, або індивідуалізм, є стилем життя, так званим «Стилем Прометейя». Він характеризується такими рисами: 1) поглядом на суспільство як людське творіння; 2) сприйняттям зв'язку життя і спрямованого перетворення, поновлення і нерозривності в часі; 3) впоратись зі змінами шляхом перетворення їх в можливості і вчинення рішучих дій; 4) витонченістю, смаком, інтимністю і любов'ю як здібностями особистості; 5) створенням власного сенсу, який супроводжує онтологічна тривога;

6) зведеним до мінімуму почуттям онтологічної провини (або втрачену можливість); 7) сприйняттям дослідів невдач як природних, що дають можливість чогось навчитися; 8) визнанням позитивності життєвого досвіду; 9) постійним вибором [7].

Поняття «автентичність» вживається у теорії А. Маслоу, по суті, як синонім термінам: самоактуалізація, ідентичність, психологічне здоров'я, самореалізація, емоційна зрілість, індивідуалізація, повноцінна людяність, самовираження, буття. Автентична особистість – це самоактуалізуюча, справжня особистість, людина, яка досягла «повної ідентичності», живе в злагоді зі своєю внутрішньою природою і прагне реалізувати її в своїй діяльності. З іншого боку, автентичність означає «здатність знати, чого ти насправді хочеш, а чого – ні, на що здатний, а на що – ні». Таким чином, автентичність виступає умовою набуття ідентичності як згоди зі своєю внутрішньою природою. Автентична людина «усвідомлює, хто вона є насправді, чого вона хоче і в чому полягає його покликання, доля або професійне призначення».

Представники сучасної вітчизняної психології буття, спираючись частково на вищезазначені напрямки психології, частково на суб'єктний підхід, що йде корінням в марксистсько-ленінську парадигму, асоціює автентичність, в основному, з творчими самостійними перетвореннями свого буття і буття оточуючих людей як особливим, автентичним, способом буття особистості.

На думку Е. Осіна, автентичність – це «вірність самому собі», щирість, чесність людини по відношенню до інших людей і до самої себе, здатність особистісного становлення. Автор формулює наступні екзистенційні умови, які необхідні для прояву автентичності в бутті: 1) усвідомлення, або відкритість досвіду внутрішньому і зовнішньому, або чутливість до самого себе, здатність слухати себе; 2) набуття довіри до самого себе, або внутрішньої згоди зі своїми почуттями; 3) набуття здатності до прийняття рішень; 4) здатність здійснювати дію навіть у ситуації, коли його «внутрішня очевидність» перестає бути людині явленою [5, с. 90–93].

Автентичність трактується як властивість цілісного буття, що завжди пов'язана з переживанням і особистісним становленням, набуттям певної стійкої внутрішньої позиції, яка забезпечує прийняття і перетворення зовнішнього світу. Витіснення власних почуттів призводить до кризи автентичності: втрати почуття «Я», безсилля, невпевненості, внутрішньої порожнечі, відсутності сенсу життя.

З.І. Рябікіна трактує буття особистості як «організацію людиною її життя згідно з її природою», як «наслідок самоактуалізації особистості», як «процес втілення змісту особистості в фактах перетворень середовища».

Автентичне буття визначається дослідницею як «процес переструктурування середовища відповідно до структури особистісних смислів». Автентичне буття є «відтворення і трансляція в середовище формально освоєних особистістю соціальних приписів» – відсутність змістовного зв'язку між способами поведінки і глибинними ядреними утвореннями особистості (її смислами).

Автентичне буття є наслідком відносин, що склалися у особистості з середовищем [9].

У своїх наукових дослідженнях М.В. Рагуліна розуміє автентичність, як усвідомлення людиною своїх переживань і почуттів, їх доступність і здатність їх прожити, випробувати і виразити їх на зовні, у спілкування з іншими людьми, якщо ці переживання і почуття виявляються стійкими. Автентична особистість залишається самою собою і не відмовляється від себе [7].

На думку Ю.В. Сорокіної, прагнення до автентичності – якість особистості, яка визначає її цілісність, що сприяє самопокладанню людини в актах неадаптованої активності. Автентичність особистості структурно мінлива, обумовлена цільовою детермінацією, характеризується природністю вираження себе, постійним обміном інформацією і енергією із середовищем. Духовний ріст

особистості відбувається на кожному етапі зміни усталених стереотипів і норм, виникнення тимчасового духовного вакууму, що наповнюється більш високим смисловим змістом [9].

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши підходи до поняття автентичності сучасних зарубіжних та вітчизняних вчених. Можна зробити висновок, що автентичність – це здатність людини сказати: «Я є. Я такий, і я згоден з цим. І я буду чинити у відповідності з самим собою і з тим, що я відчуваю». Дана проблема, набуваючи значущість в осягненні всього універсуму людського буття, вогніє міждисциплінарним статусом. Людина не може стати автентичною раз і назавжди. Автентичність як критерій якості буття, властивість процесу, яка в кожній дії людини то відкривається, то знову стає прихованою.

Список літератури:

1. Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений – [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.sinonim.ru
2. Гераскевич Н.В. Понимание аутентичности в гуманитарном дискурсе / Н.В. Гераскевич // Филологические науки. – 2014. – Вып. 11 (10). – С. 18-24.
3. Давидов В.Н. Культурная аутентичность и коренные народы: институциональные процессы и политика идентичности. / В.Н. Давидов // Журнал социологии и антропологии. – 2006. – Том IX. – № 3 (36). – С. 103.
4. Деррида Ж. Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля / Ж. Деррида. – СПб.: Алетейя, 1999. – 208 с.
5. Осин Е. Аутентичность / Е. Осин // Экзистенциальная трагедия: философия, психология, психотерапия. – Вып. 2 (5). – 2004. – С. 88-93.
6. Рагулина М.В. Аутентичность как психологический ресурс самоорганизации личности: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Рагулина Марина Владимировна. – Хабаровск. 2007. – 207 с.
7. Рагулина М.В. Аутентичность: системное качество экзистенции личности. Монография / М.В. Рагулина. – Хабаровск: издательство ДВГГУ, 2009. – 179 с.
8. Роджерс К. Искусство консультирования и терапии / К. Роджерс. – М., 2002. – 976 с.
9. Рябикова З.И. Бытийный подход к рассмотрению личности и личностный подход к рассмотрению бытия // Психология личности и ее бытия: теория, исследования, практика. Под ред. З.И. Рябиковой, А.Н. Кимберга, С.Д. Некрасова. – Краснодар, 2005. – С. 10-36.
10. Сорокина Ю.В. Аутентичность как основа нравственных ограничений профессиональной деятельности врача: дис. канд. психол. наук: 19.00.13/ Сорокина Юлия Викторовна. – Калуга, 2004. – 165 с.
11. Трубина Е.Г. Аутентичность – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://terme.ru>
12. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – М.: Академический проект, 2011. – 460 с.
13. Bendix R. In search of authenticity: The formation of Folklore Studies / R. Bendix. – Madison: University of Wisconsin Press, 1997. – 51 p.
14. Brugger J. Authenticity and Identity // Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention. Preparatory Workshop / Ed. by K.E. Larsen, N. Marstein. Norway: Tapir Publishers, 1994. – Pp. 117-120.

Федан Е.В.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПОНЯТИЯ «АУТЕНТИЧНОСТЬ» В ФИЛОСОФСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблеме в психологии – проблеме подлинности. Понятие подлинности широко используется во многих науках, связанных с исследованием деятельности и жизни человека. Но в психологии – это уже не просто понятие, не просто термин, отражающий один из признаков предмета исследования. Здесь оно получило вес научной категории, такой же глубокой и спорной, как сам предмет – «личность». Подобная ситуация связана, на наш взгляд, с тем, что современная психология, как западная, так и отечественная все более часто обращаясь к представлениям о человеке пытается определить сами существенные ее характеристики принципиально отличают его от всех других.

Ключевые слова: автентичность, личность, самоопределение, самореализация, самотождественность, «Я», автентичный способ бытия.

Fedan E.V.

Institute of Psychology behalf G.S. Kostiuk
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THEORETICAL ASPECTS CONCEPT «AUTHENTICITY» IN THE PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Summary

This article is devoted to the actual problem in psychology – the authenticity. The concept of authenticity is widely used in many sciences-related research activities and life. But psychology – it is not just a concept, not just a term that reflects one of the hallmarks of the research subject. Here it has acquired scientific weight categories, the same deep and controversial as the subject itself – «personality.» This situation is bound, in our view, the fact that modern psychology, both Western and domestic increasingly often referring to ideas about man tries to identify the most essential characteristics of which are principally set it apart from all others.

Keywords: authenticity, personality, self-actualization, self-identity, «I», the authentic way of being.

УДК 159.923.2-053.6

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті аналізуються особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку. Розглядаються поняття ідентичності та психологічні особливості психічного розвитку підлітків. Ідентичність визначається як центральний конструкт самосвідомості, що детермінує особливості самосприйняття та самоконтролю, відношення до інших людей і поведінку особистості. Як знаряддя психологічної науки у статті описані методи дослідження особливостей становлення ідентичності дітей підліткового віку, а саме: дослідження змістовних характеристик ідентичності підлітків (міри врівноваженості, самооцінки ідентичності, статевої ідентичності, рефлексії, видів валентності ідентичності); дослідження самооцінки і потреб підлітків. У статті підкреслюється, що отримання результатів дослідження особливостей становлення ідентичності підлітків має виняткове значення для детермінування особливостей їх самосприйняття та самоконтролю, відношення до інших людей і поведінки особистості.

Ключові слова: підлітковий вік, ідентичність, самооцінка, самосприйняття, рефлексія.

Постановка проблеми. В сучасному інформаційному суспільстві зростає роль окремої особистості, яка буде власне життя відповідно до власних уявлень про себе та світ. Ракурс індивідуального світобачення та самосприйняття обумовлюється ціннісним змістом «Я» особистості. Успішне функціонування всіх сфер суспільного життя значною мірою визначається особистісними якостями, здібностями, домаганнями та цінностями конкретної людини, яка здатна протиставляти соціуму свою волю та свої бажання, здатна захистити свої права та здійснювати свідомий життєвий вибір. Тому питання становлення та розвитку особистості, її ідентичності є сьогодні надзвичайно актуальними. Сучасна тенденція розвитку психології полягає в переході від структурного вивчення особистості до аналізу її функціонування як динамічної системи, що актуалізує значущість дослідження ідентичності. Ідентичність являє собою усвідомлення самототожності, цілісності та неперервності в часі власної особистості. Це поняття визначається як центральний конструкт самосвідомості, що детермінує особливості самосприйняття

та самоконтролю, ставлення до інших людей та поведінку особистості. Механізмом формування ідентичності в онтогенезі є ідентифікація, як процес самоототожнення з іншою людиною, групою та цінностями, що існують у суспільстві. Тобто, становлення ідентичності відбувається в суспільному контексті з урахуванням всіх обставин життя конкретної людини [1, с. 8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як свідчать дослідження вітчизняних і зарубіжних дослідників (Є. Дюркгейм, Л. Шнейдер, Л. Путилова, Г. Андреева, А. Кузьмін, Д. Орлов) важливою умовою становлення особистості є її розвиток через досягнення ідентичності. Актуальності на сьогоднішній день набуває питання формування та розвитку особистості, становлення її ідентичності, адже, в умовах сучасного українського суспільства питання про формування особистості, становлення її ціннісно-сміслової сфери, навичок цілепокладання та діяльного становлення до свого життя є важливим. У той же час дослідниками підкреслюється, що сензитивним періодом для формування ідентичності особистості є підлітковий вік. Дослідження

А. Андреевої, Л. Божович, Л. Виготського, І. Дубровіної, К. Левіна, Ж. Піаже, О. Прихожан, Д. Фельдштейна свідчать, що підлітковий вік є періодом самовизначення, теоретизування та розвитку рефлексії, становлення ідентичності, що дає особистості можливість обмірковувати, структурувати, планувати свій життєвий шлях. Проблема ідентичності у підлітковому віці вивчається в зарубіжній і вітчизняній психології такими дослідниками, як О. Асмолов, О. Бодалев, І. Кон, Г. Костюк, С. Куперсміт, В. Столін, Дж. Марвел, С. Максименко, В. Мясіцев, К. Роджерс, М. Розенберг, Л. Уэльс. У той же час якісні зміни особистості у підлітків можуть призвести до підвищення конфліктності, протиріччя самоставлення, загострення особистісних переживань (Є. Андреева, Б. Братусь, Д. Демидов, Л. Запорожець, Е. Еріксон). Саме тому дослідники підкреслюють важливість психологічної підтримки підлітків (В. Аверін, О. Алексеева, І. Романов, Ю. Шевченко) [6, с. 98-99]. У вітчизняній психології ідентичності як складовій самосвідомості та ідентифікації як процесу та механізму соціалізації особистості присвячено праці Н. Антонової, Т. Буякас, О. Васильченко, О. Винославської, О. Донченко, Л. Орбан-Лембрик, Т. Титаренко та ін. [5, с. 44; 7, с. 12]. У цих дослідженнях ідентичність визначено як динамічну систему, що розвивається нелінійно протягом усього життя людини і має складну ієрархічну структуру; усвідомлення і оцінювання особистістю своєї належності до соціальної групи (чи категорії); ґрунтовно засвоєний і суб'єктивно набутий образ себе в усьому багатстві ставлення особистості до навколишнього світу, почуття відповідності й стабільності володіння власним Я незалежно від його змін і ситуацій [2, с. 23-24].

У науковому доробку Г.С. Костюка, С.Л. Рубінштейна акцентовано на потребі вивчення умов збереження особистістю самототожності в процесі становлення. О.М. Леонтьєв обґрунтував актуальність даної проблеми існування взаємозв'язку між психофізіологічною мінливістю людини та її стійкістю як особистості. Д.І. Фельдштейн пов'язував становлення ідентичності із вдалою соціалізацією та індивідуалізацією особистості [3, с. 28; 4, с. 9-10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але нині відсутні комплексні дослідження, що присвячені вивченню проблеми формуванню ідентичності у підлітковому віці, наявні ж не дають цілісного уявлення про її сутність та ієрархічну структуру. Виходячи з цього, важливим постає необхідність багатопланового комплексного вивчення ідентичності підлітків. В силу зазначених обставин питання становлення ідентичності у дошкільному віці становить не тільки теоретичний, але й практичний інтерес.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретична характеристика та емпіричне дослідження особливостей формування ідентичності у підлітковому віці.

Відповідно до мети дослідження визначено наступні завдання:

1. Проаналізувати існуючі підходи в психології до поняття ідентичності особистості.

2. Охарактеризувати особливості формування ідентичності у підлітків.

3. Описати методичну процедуру дослідження особливостей ідентичності підлітків;

4. Емпірично дослідити особливості становлення ідентичності у підлітковому віці.

Об'єктом дослідження виступає ідентичність, як важливий компонент становлення особистості підлітка.

Предметом дослідження є особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз психологічної літератури підтвердив актуальність її емпіричного дослідження, в якому взяли участь 30 підлітків і яке проводилося за допомогою теста «Хто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд; модифікація Т.В. Румянцевой). Згідно отриманих результатів, 93% підліткам властивий емоційно-полярний тип міри урівноваженості, 7% – урівноважений і зовсім не властивий сумнівний тип. Це пояснюється тим, що для 93% підлітків характерний максималізм в оцінках, перепади в емоційному стані. Це люди, у яких стосунки з іншими залежать від того, наскільки їм людина подобається або не подобається.

Незначна кількість підлітків (7%) мають велику стресостійкість. Вони швидко вирішують конфліктні ситуації, вмють підтримувати конструктивні стосунки з різними людьми. Невираженість сумнівного типу може свідчити про відсутність певних криз в житті підлітків і про певну рішучість у прийнятті рішень.

Більшості підліткам (43%) притаманна адекватна самооцінка ідентичності, а найменш вираженою самооцінкою (6%) є занижена. Отже, велика кількість підлітків реалістично усвідомлюють свої позитивні та негативні сторони, ставлять перед собою реалістичні завдання, виявляють невимушену поведінку, задоволення собою та оточуючими. Занижена самооцінка полягає у високій критичності по відношенню до себе.

Згідно отриманих результатів 73% підлітків притаманний середній рівень рефлексії. Це пояснюється тим, що новоутворенням підліткового віку є розвиток рефлексії. Рефлексія являє собою мисленнєвий процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, почуттів, здібностей, характеру, стосунків тощо. Особливістю рефлексії є здатність дивитися на речі, події як би з погляду іншого. Для 10% підлітків властивий низький рівень рефлексії, що говорить про слабо розвинену у них здатність неодноразово звертатися до початку своїх дій, думок, вміння стати на позицію стороннього спостерігача, міркувати над тим, що ти робиш, як пізнаєш, в тому числі і самого себе.

Згідно результатів, 43% досліджуваним притаманна нейтральна валентність ідентичності: спостерігається рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями, або під час самоопису яскраво не виявляється ніякий емоційний тон. Найменш виражена негативна валентність (7%), тобто у підлітків переважають негативні категорії при описі власної ідентичності – це неадаптовані стани ідентичності. Вони пов'язані з імпульсивністю, непостійністю, тривожністю, депресивністю, невпевненістю у своїх силах, стриманістю, боязкістю.

Серед ідентифікаційних характеристик переважає показник «Соціальне Я». Підлітки пере-

важно можуть прямо позначати свою стат'я, через учбово-професійну рольову позицію, сімейну приналежність, етнічно-релігійну ідентичність, світоглядну. Найменш виражене «Матеріальне Я» (7%). Це говорить про те, що незначна кількість підлітків описує себе через певні матеріальні блага, через свою забезпеченість.

Дослідження самооцінки та домагань підлітків проводилося за допомогою методики дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і С. Рубінштейн).

Згідно отриманих результатів 33% підліткам властивий високий рівень самооцінки, 47% – середній і 20% – низький. Підлітки оцінюють не тільки окремі риси характеру, а й свою особистість загалом. Вони виявляють певну соціальну зрілість, усвідомлюють себе готовими до життя особистостями. Це сприяє становленню їх об'єктивності. Підліток відчуває підвищену потребу у схваленні і визнанні друзями. Тому він активно шукає таке оточення, в якому відчуває позитивне ставлення до себе, своїх учинків, має змогу переконатися, що він доросла, самостійна людина. Підлітки з низькою самооцінкою (20%) невпевнені у собі, замкнуті, боязкі, уникають спілкування; з високою самооцінкою (33%) – часто необґрунтовано самовпевнені, зверхні, не рахуються з думками оточуючих людей. Найбільш прийнятною є середня самооцінка (47%), коли діти адекватно оцінюють власні можливості.

Для 50% підлітків характерний адекватний рівень домагань, для 17% – низький і для 33% – високий. Тобто, більшість підлітків ставлять до себе та оточуючих реальні вимоги, які ґрунтуються на аналізі, а не на емоційних потребах. На рівень домагань підлітка впливає визнання його можливостей як значущими іншими, так і собою. Високий рівень домагань підлітків пояснюється їх особливостями психіки, коли актуальним є підтримання свого Я, своєї самооцінки на максимально високому рівні, прагнення досягти успіху. У даному випадку можна простежити взаємозв'язок між рівнем домагань і самооцінкою підлітків. Чим вища самооцінка підлітка, тим вищий у нього рівень домагань, і навпаки. Підлітки з адекватним рівнем домагань мають середню самооцінку, вони висувають адекватні вимоги, реально оцінюючи власні сили і можливості.

Дослідження рівня домагань підлітків проводилося за допомогою методики Хоппе. Згідно отриманих даних для 73% підлітків характерний помірний рівень домагань, для 3% – низький і для 17% – високий. Більшість підлітків впевнені у собі, товариські, не шукають самоствердження, налаштовані на успіх. Вони висувають адекватні вимоги, реально оцінюючи власні сили і можливості. Високий рівень домагань підлітків пояснюється їх особливостями психіки, коли актуальним є підтримання свого Я, своєї самооцін-

ки на максимально високому рівні, прагнення досягти успіху. Низький рівень домагань підлітків у більшості залежить від установки на невдачу. У них часто бувають неясними плани на майбутнє. Однією з проблем таких людей може стати планування своїх дій найближчим часом та співставлення їх з перспективою. Рівень домагань характеризує ступінь труднощів тих цілей, до яких прагне людина і досягнення яких представляється їй привабливим і можливим. На рівень домагань впливає динаміка удач і невдач на життєвому шляху, динаміка успіху в конкретній діяльності. Формування рівня домагань визначається не тільки передбаченням успіху або невдачі, але й, перш за все, обліком і оцінкою минулих успіхів та невдач.

Висновки і пропозиції. Емпірично встановлено, що підліткам властивий емоційно-полярний тип міри урівноваженості. Їм характерний максималізм в оцінках, перепади в емоційному стані.

Більшість підлітків мають адекватну самооцінку ідентичності, вони реалістично усвідомлюють свої позитивні та негативні сторони, ставлять перед собою реалістичні завдання. Умовою розвитку самооцінки є спілкування з оточуючими, власна діяльність людини, співставлення рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї праці, шляхом порівняння себе з іншими. Самоцінка ідентичності носить суб'єктивний характер, виражає ступінь реальних та ідеальних прагнень.

Валентність ідентичності – емоційно-оціночний фон ідентифікаційних характеристик в самоописі ідентичності. Для більшості підлітків притаманна нейтральна валентність ідентичності, тобто у них може спостерігатися рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями. Негативною валентність ідентичності вважається тоді, коли переважають негативні категорії при описі власної ідентичності. Серед ідентифікаційних характеристик переважає показник «Соціальне Я». Підлітки переважно можуть прямо позначати свою стат'я, через учбово-професійну рольову позицію, сімейну приналежність, етнічно-релігійну ідентичність, світоглядну.

Переважання середнього рівня самооцінки свідчить про те, що підлітки оцінюють не тільки окремі риси характеру, а й свою особистість загалом. Вони виявляють певну соціальну зрілість, усвідомлюють себе готовими до життя особистостями. Це сприяє становленню її об'єктивності. Підліток відчуває підвищену потребу у схваленні і визнанні друзями. Тому він активно шукає таке оточення, в якому відчуває позитивне ставлення до себе, своїх учинків, має змогу переконатися, що він доросла, самостійна людина. Підлітки з низькою самооцінкою невпевнені у собі, замкнуті, боязкі, уникають спілкування, з високою самооцінкою – часто необґрунтовано самовпевнені, зверхні, не рахуються з думками оточуючих людей.

Список літератури:

1. Алексеева А.В. Идентичность: особенности становления в подростковом возрасте / А.В. Алексеева // Журнал практического психолога. – 1999. – № 1. – С. 6-10.
2. Иванова Н.Л. Проблема социальной идентичности в психологических исследованиях / Н.Л. Иванова // Мир психологии. – 2012. – № 1. – С. 18-27.
3. Мачинський О.В. До проблеми ідентифікації особистості / О.В. Мачинський // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 7. – С. 28-30.

4. Москаленко В. Діалектика ідентифікації та ідентичності в процесі самоідентифікації особистості / В. Москаленко, Т. Зеленська // Соціальна психологія. – 2011. – № 2. – С. 3–17.
5. Потапчук Т. Становлення ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Т. Потапчук // Вища школа. – 2012. – № 7. – С. 40–46.
6. Труфанова Е.О. Идентичность и Я / Е.О. Труфанова // Вопросы философии. – 2008. – № 6. – С. 95–105.
7. Яценко Л.Д. Особливості самооцінки у підлітковому віці / Л.Д. Яценко // Психолог. – 2006. – № 5. – С. 10–14.

Яновская Т.А.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

**ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ
В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ****Аннотация**

В статье анализируются особенности становления идентичности у детей подросткового возраста. Рассматриваются понятия идентичности и психологические особенности психического развития подростков. Идентичность определяется как центральный конструкт самосознания, что детерминирует особенности самовосприятия и самоконтроля, отношение к другим людям и поведение личности. Как орудие психологической науки в статье описаны методы исследования особенностей становления идентичности детей подросткового возраста, а именно: исследование содержательных характеристик идентичности подростков (меры уравновешенности, самооценки идентичности, половой идентичности, рефлексии, видов валентности идентичности); исследование самооценки и потребностей подростков. В статье подчёркивается, что получение результатов исследования особенностей становления идентичности подростков имеет исключительное значение для детерминирования особенностей их самовосприятия и самоконтроля, отношения к другим людям и поведения личности.

Ключевые слова: подростковый возраст, идентичность, самооценка, самовосприятие, рефлексия.

Yanovskaya T.A.

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

PECULIARITIES OF FORMATION OF IDENTITY IN ADOLESCENCE**Summary**

The article analyses the peculiarities of formation of identity of children of teenage age. Discusses the concepts of identity and psychological peculiarities of mental development of adolescents. Identity is defined as the Central construct of the consciousness that determines peculiarities of self-perception and self-control, respect for others and the behaviour of the individual. As a weapon of psychological science in article describes methods of research of features of formation of identity of children of teenage age, namely: a study of substantial characteristics of the identity of adolescents (degree of balance, self-identity, gender identity, reflection, types valence identity); a study of self-assessment and needs of adolescents. The article stresses that the results of the study of the peculiarities of the formation of the identity of adolescents is of exceptional importance for the determination of the characteristics of their self-perception and self-control, respect for others and behavior of the individual.

Keywords: adolescent age, identity, self-evaluation, self-perception, reflection.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147

НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ КУРСАНТІВ – МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІВ ЧЕРЕЗ ВЗАЄМОДІЮ В ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИХ СИТУАЦІЯХ

Барсук С.Л.

Херсонська державна морська академія

Комунікативно-когнітивна парадигма сучасної методики стимулює дослідників до перегляду традиційних поглядів на педагогічні явища й значно розширює можливість їхньої інтерпретації. Методичні засади цієї парадигми й нові дослідницькі принципи уможливають переосмислення основних завдань до вивчення іноземної мови, переакцентацію мети мовної освіти з формування мовної компетенції студентів на вдосконалення комунікативної компетенції. Розробка методики навчання англійського діалогічного мовлення курсантів – майбутніх фахівців морської галузі спрямована на визначення принципів, методів та прийомів навчання, створення системи вправ, яка б повною мірою відповідала специфіці навчання студентів та реалізовувала комунікативно-когнітивний підхід до навчання. За допомогою принципів навчання теоретичні уявлення про концепцію навчання, його сутність, закономірності, мету та структуру поєднуються з практикою. Автор статті розглядає такі складні методичні проблеми як добір змісту навчального матеріалу, його обсяг, організація навчальної взаємодії.

Ключові слова: мовленнєві професійно-орієнтовані вміння, діалогічне мовлення, професійно-орієнтовані ситуації.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства та методичної науки загально визначеною метою навчання ІМ студентів технічних вищих є формування професійної іншомовної комунікативної компетенції (ІКК), яка розглядається як комплекс взаємопов'язаних компонентів: мовної, мовленнєвої, лінгвосоціокультурної, навчально-стратегічної та професійної компетентностей. У межах нашого дослідження завданням навчання ІМ студентів технічних спеціальностей вважаємо практичне володіння англійською мовою на рівні необхідному для професійного спілкування через розвиток умінь діалогічного мовлення в процесі мовленнєвої взаємодії в межах професійно-ситуативного контексту, направленою на активізацію мислення, розвиток пізнавальних здібностей та формування освітньої автономії.

Визначені цілі та завдання навчання безпосередньо впливають на вибір змісту навчання діалогічному мовленню студентів технічних спеціальностей, зокрема майбутніх судноводів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу авторського дослідження становлять ключові положення вітчизняної методики навчання іноземних мов, представлені в роботах науковців Н. Скаткіна, І. Біма, Н. Геза, Г. Рогової, які приділяють значну увагу впровадженню принципів професійної спрямованості, рефлексивної активності та комунікативності у навчання англійської мови за професійним спрямуванням; положення теорії мовної діяльності, розробленою Л. Виготським, Н. Жінкіним, О. Леонтєвим, І. Зимньою; результати сучасних досліджень в психології мислення (О. Тихомиров, П. Пономарев) про стильові і продуктивні аспекти інтелектуальної діяльності (В. Колга, Т. Мелентьєва, І. Шкуратова, М. Холодна).

Для визначення дидактичних умов, що активізують продукування діалогічного мовлення в про-

цесі навчання студентів технічних спеціальностей були проаналізовані праці педагогів, лінгвістів та науковців, присвячені впливу когнітивної психології, що досліджує глибинні процеси пізнавальної діяльності (J. Adams, T. Buzan, D. Cohen, P. Freire, E. Harris, A. Maslow, J. Newson, N. Postman, S. John, J. Wilson), та використання різних стилів і стратегій навчально-пізнавальної діяльності через наслідування принципів комунікативного підходу (M. Boyce, A. Costa, R. Ellis, P. Foster, H. Gardner, K. Johnson, S. Krashen, M. Lipman, B. Moore, D. Stein, M. Swain, M. Thomas).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте означені дослідження не враховують специфіки навчання курсантів морських технічних закладів, побудованого на засадах комунікативно-когнітивного підходу до формування іншомовного професійного мовлення курсантів, зокрема напрями підготовки «Морський та річковий транспорт», професійне спрямування «Судноводіння». Саме тому розгляд цього питання у контексті сучасних інтеграційних процесів в освіті набуває особливої актуальності і значущості.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз складових компонентів змісту навчання англійської мови з урахуванням освітньо-професійного напрямку підготовки студентів, визначення комунікативних ситуацій професійної діяльності, комунікативних ролей та комунікативних намірів, а також надання типології дискурсивних стратегій, що скеровані на підвищення ефективності навчання усного діалогічного мовлення студентів – майбутніх судноводів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес навчання може бути описаним як організована система з властивими їй складовими. Такими складовими є цілі навчання, що обумовлюють завдання для їх реалізації; які у свою чергу, базуються на змісті навчання, організованому за

загально-дидактичними та методичними принципами; які через засоби навчання, технології та прийоми забезпечують досягання поставлених цілей. Визначені цілі та завдання навчання безпосередньо впливають на вибір змісту навчання діалогічному мовленню.

В рамках однієї статті вважаємо неможливим зробити детальний аналіз всіх компонентів змісту навчання, тому зосередимось на визначенні комунікативних ситуацій професійної діяльності, комунікативних ролей, мети спілкування, функціональних типів діалогів та дискурсивних стратегіях, впровадження яких буде сприяти розвитку вмінь діалогічного мовлення. У визначенні комунікативної ситуації ми дотримуємось погляду Ю.І. Пассова [7, с. 63], і розглядаємо її як динамічну систему факторів об'єктивного плану, що, взаємодіючи, залучають людину до мовленнєвої дії та визначають її мовленнєву поведінку в межах акту спілкування. Типова комунікативна ситуація складається з чотирьох факторів: обставин, в яких здійснюється комунікація; відносин між комунікантами; мовленнєвого спонукання; реалізації самого акту спілкування, що зумовлює виникнення нових стимулів до мовлення. Кожен з названих факторів певною мірою впливає на вибір теми та її розвиток, відбір мовленнєвих засобів, емоційне забарвлення мовлення, його розгорнутість, тощо.

Під час вибору тем для спілкування, розподілу мовленнєвих умінь у змісті кожної теми, визначення потенційних ролей студентів, до уваги слід брати професійні потреби студентів та дискрипт спеціальності. Відбір професійно орієнтованих ситуацій проводився нами з урахуванням вимог Типової програми викладання англійської мови для професійного спілкування [9], міжнародних визнаних стандартів навчання ІМ, описаних у Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти [2], робочої програми з англійської мови для бакалаврів [8], складеної за національним галузевим стандартом вищої освіти, галузь знань «Транспорт і транспортна інфраструктура», напрям підготовки «Морський та річковий транспорт», професійне спрямування «Судноводіння» [1], а також вимог Модельного Курсу 3.17 (Maritime English) Міжнародної Морської Організації (IMO) [10] до рівня формування комунікативної компетентності з англійської за професійним спрямуванням у відповідності до стандартів міжнародного Кодексу ПДМВ з Манільськими поправками 2010 року (STCW) [4].

Аналіз зазначених документів дозволив виділити типові професійні обов'язки, які вимагають умінь діалогічного мовлення, і є основою для формування професійної компетенції, а саме: роботу з навігаційними картами та морськими публікаціями, забезпечення безпеки життєдіяльності судна, команди та вантажу; несення вахти, вантажні операції.

Нами були розроблені навчальні професійно-орієнтовані ситуації, скеровані на формування вищезначених професійних компетентностей, а саме:

- перевірка коректності прокладки курсу і в разі необхідності його корекція,
- вибір якірної стоянки й прогнозування можливих ускладнюючих обставин,

- узгодження умов портової стоянки,
- отримання та обговорення метеорологічної інформації,
- аналіз дій екіпажу в позаштатних ситуаціях,
- обговорення й планування вантажних робіт,
- попередження можливих інцидентів при перевезенні небезпечних вантажів,
- проведення брифінгу з екіпажем по організації та оцінюванню результатів навчальних тренувань,
- обговорення необхідних дій, щодо підготовки судна до інспекції,
- перемови з іншими суднами для запобігання аварії,
- перемови з лоцманською станцією для забезпечення безпечного входу в порт,
- обговорення умов трансферу з (на) судна,
- обмін персональною інформацією під час знайомства з екіпажем,
- обговорення персональних пререференцій щодо їжі, дозвілля,
- опис подій, людей, почуттів під час відвідування різних країн,
- обмін інформацією, щодо культурних традицій різних націй.

В процесі взаємодії у вищезначених ситуаціях курсанти розвивають уміння діалогічного мовлення та тренують різні мовленнєві функції, а саме; реагувати на зауваження співрозмовника, доповідати з конкретними цілями професійного характеру, висловлювати думки, вести перемовини, чітко аргументувати свою думку, спонукати до дії, виражаючи різну ступінь необхідності, тощо.

Кожну з вищезначених навчальних ситуацій, які імітують професійну діяльність, можна описати за такими параметрами:

- місце і час, де/коли вона відбувається;
- дійові особи, у їхніх відповідних соціальних та професійних ролях;
- об'єкти (живі й неживі) навколишнього середовища;
- події, що відбуваються;
- операції, які виконуються дійовими особами;
- дискурс, що має місце в рамках ситуації;
- канали комунікації (напр., радіотелефон, спілкування віч-на-віч і таке інше) [7].

Пропонуємо до розгляду приклади професійно орієнтованих ситуацій в межах теми «Перевезення небезпечних вантажів».

Ситуація 1

Ви – офіцер, відповідальний за завантаження на борт контейнерів з IMDG вантажем. Вам потрібно визначити, чи знають палубні робітники свої обов'язки щодо безпечного завантаження таких контейнерів. В разі необхідності – проінструктуйте.

Мовленнєві професійно орієнтовані вміння: здійснювати запит інформації/інформування щодо виконання вимог маркування, інспекції, завантаження, розміщення, закріплювання контейнерів з IMDG вантажем

Ситуація 2

Ви – офіцер, відповідальний за підготовку вантажного плану. Обговоріть план-схему, що запропонував вам агент компанії, внесіть зміни до плану, аргументуйте своє рішення.

Мовленнєві професійно орієнтовані вміння: оформлювати вантажний план, вести перемови з агентом, демонструючи знання принципів розміщення контейнерів на палубі і в трюмах, уточнювати, пропонувати альтернативні рішення, аргументувати.

Ситуація 3

Ви – офіцер, відповідальний за безпеку життєдіяльності судна. Проведіть брифінг з членами екіпажу з метою попередження позаштатної ситуації під час перевезення IMDG class 7. Перевірте знання екіпажу щодо потенційної небезпеки вантажу, запобіжні заходи і проінформуйте про невідкладні заходи в умовах надзвичайного стану.

Мовленнєві професійно орієнтовані вміння: презентувати інформацію на брифінгу, використовуючи стратегії перефразування та з'ясування, віддавати накази, розподіляючи обов'язки між членами екіпажу, і проводити опитування з метою перевірки розуміння інформації.

Професіоналізація навчання є однією з тенденцій сучасної вищої школи, вимагає на думку дослідників, розробку спеціальних принципів відбору змісту навчання професійно-орієнтованого спілкування, зокрема діалогічного мовлення.

Представлені професійно орієнтовані теми спілкування, комунікативні ситуації і мовленнєві вміння обумовлюють відбір текстів, які становлять наступний компонент змісту навчання. Враховуючи досвід методистів, зокрема Е. Оніщенко, Е. Верещагіна, Н. Боріско, С. Николаєвої, В. Скалкина, С. Фоломкиної, Т. Серової щодо відбору текстів для розвитку професійно спрямованої комунікативної компетенції, ми виділяємо такі основні принципи відбору текстового матеріалу як: тематична цілісність, професійно інформативна значимість, проблемність і ситуативність, жанрова достатність, а також функціональна спрямованість.

Принцип *тематичної цілісності* передбачає розкриття теми в повноті й глибині, обмеження у відборі текстів за професійною тематикою й сприяє реалізації міжпредметної інтеграції. Знання з різних професійних дисциплін, таких як «Морська астрономія», «Навігація та лоція», «Теорія і будова судна», «Міжнародні морські конвенції», «Міжнародні правила попередження зіткнення суден у морі» та ін., полегшує розуміння професійної інформації на англійській мові (друкованих текстів, аудіо), сприяє порівнянню, аналізу й синтезу знань, що утворює атмосферу природнього спілкування іноземною мовою.

Доцільність відбору текстів для навчання англійської мови студентів технічних спеціальностей згідно з принципом *професійно інформативної значимості* рекомендовано методистами О. Устименко, Г. Вороб'євим, Т. Серовою, Т. Ковальовою і передбачає використання автентичних текстів, що відповідають потребам студентів для професійного спілкування та повсякденного життя. Лексичне, граматичне й фонетичне наповнення текстів має бути достатнім у рамках кожної теми щоб забезпечити пасивний та активний мінімум студента для ефективного сприйняття, розуміння та продукування власного висловлювання з метою взаємодії в навчально-професійній ситуації.

Спілкування в професійній сфері завжди є проблемним за своєю сутністю. Принцип *проблемності і ситуативності* розкривається в

роботах Ю. Семенчук, І. Бим, Н. Скляренко і означає наявність протиріччя між контентом, з одного боку, і знаннями та досвідом студентів з іншого. Реалізовується цей принцип через створення професійно-орієнтованих ситуацій й використання таких вправ як *information-gap/reasoning-gap/opinion-gap activities*. В контексті нашого дослідження використання кейсів містить значний мовленнєвий потенціал, так як спонукає до критичного аналізу і виконує стимулюючу й активізуючу функції, підвищуючи мовленнєво-розумову активність студентів, і забезпечує міжпредметну інтеграцію.

Ми погоджуємось з методистами Н. Зінковою, О. Устименко, К. Мазуною, які вважають за необхідно варіювати різні типи і жанри тексту для розвитку різних мовленнєвих умінь. Принцип *жанрової достатності* нерозривно пов'язаний з принципом *функціональної спрямованості*, так як різноманіття текстового матеріалу (посадові інструкції, технічна документація, оглядові листи, статті конвенцій, кейси, телекси, записи в судовому журналі, тощо) дозволяє організувати навчальний матеріал для актуалізації різних видів мовленнєвої діяльності, і забезпечити досягнення навчальних цілей через використання тексту для моделювання ситуації для спілкування, згідно з якими студенти виконують різні комунікативні ролі й комунікативні інтенції (розпитування, повідомлення, спонукання, обмін думками, роз'яснення, тощо).

У контексті стандартів Кодексу ПДНВ з Манільськими поправками 2010 р. випускник-фахівець морської галузі має досягнути експлуатаційного (operational) або управлінського (managerial) рівнів володіння мовою (що є аналогом рівнів B2 або C1 за ЗЄР) [4], набувши таких мовленнєвих умінь у ДМ: розпитати, попросити, запропонувати, повідомити, описати, розповісти, пояснити, оцінити, заперечити, підтвердити, обґрунтувати. В ході нашого дослідження було виокремлено комунікативні функції ДМ в межах професійної діяльності майбутнього фахівця морської галузі:

- запиту інформації – повідомлення інформації
- підтвердження отримання інформації;
- пропозиції (у формі прохання, наказу, поради) – прийняття/неприйняття запропонованого;
- обміну судженнями/думками/враженнями;
- взаємопереконання/обґрунтування своєї точки зору.

В контексті нашого дослідження для навчання діалогічного мовлення студентів технічних спеціальностей на засадах комунікативно-когнітивного підходу ми вважаємо за необхідне виокремити стратегії необхідні для формування навичок умінь рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності.

Вітчизняна методична наука розглядає навчання стратегій як розвиток навчально-стратегічної компетенції, яка є базовою для формування комунікативної компетенції, визначеною С. Николаєвою як «здатність успішно вирішувати завдання взаєморозуміння і взаємодії з носіями мови, яка вивчається, у відповідності до норм і культурних традицій в умовах прямого й опосередкованого контактів» [6].

Загальноєвропейські стандарти щодо рівнів володіння іноземною мовою підкреслюють, що

для ефективної комунікації користувачі мови мають бути залучені до активної комунікації через комунікативні вправи та використання комунікаційних стратегій. Стратегії розглядаються в якості з'єднувального компонента між комунікативними компетенціями того, хто навчається (його знаннями), та вміннями задіяти їх у процесі комунікації, і визначаються як «засоби/дії, що користувач мови застосовує для мобілізації своїх ресурсів, активації вмінь і навиків для досягнення мети комунікації повною мірою й в найбільш ефективний шлях» [2].

З огляду на майбутню професійну діяльність студента особливу увагу для нашого дослідження представляють роботи науковців Д. Маккьюїна та Л. Морської [5], які виділяють окрему групу дискурсивних стратегій. Ці стратегії управляють формою організації і протікання діалогу (вказують на його початок, продовження, завершення, зміну ролей, залучення учасників), визначаються комунікативними намірами (примус, спонування, переконання, тощо) і спрямовані на вирішення практичних цілей соціально-професійної взаємодії.

Учена М. Лук'янець аналізуючи базову модель мовленнєвої комунікації: «адресант – повідомлення – адресат» описала три типи взаємодії учасників комунікації: кооперативний, конфліктний, нейтральний [3], і розробила типологію респонсивних стратегій у залежності від ступеню активності та комунікативних намірів адресата: стратегії кооперації (співпраця/приспосовування), компромісу й конфлікту (конкуренція/уникнення).

Враховуючи особливості професійного спрямування майбутніх спеціалістів торговельного флоту для ефективного навчання діалогічного мовлення вважаємо за доцільне навчати студентів таких респонсивних стратегій: співпраці (застосування тактики переконання, ствердження, пропозиції, поради), конкуренції (втілення тактики попередження, погрози, вимоги, осуду та обвинувачення), пристосування (тактика поступка, часткової згоди), ухилення (уникнення

відповіді на запитання, зміна теми, ігнорування) [3]. В ході нашого дослідження було розроблено навчальні професійно орієнтовані ситуації, скеровані на розвиток вищезначених стратегій. Наведемо приклади деяких з них.

Ситуація 1

Ви – офіцер, відповідальний за завантаження на борт контейнерів з IMDG вантажем. Вам потрібно визначити, чи знають палубні робітники свої обов'язки щодо безпечного завантаження таких контейнерів. В разі необхідності – проінструкуйте (стратегія співпраці: застосування тактики переконання, ствердження, пропозиції, поради).

Ситуація 2

Ви – офіцер, відповідальний за підготовку вантажного плану. Обговоріть план-схему, що запропонував вам агент компанії, внесіть зміни до плану, аргументуйте своє рішення (стратегія пристосування: тактика поступка, часткової згоди).

Ситуація 3

Ви – офіцер, відповідальний за перевезення вантажу. У вас позаштатна ситуація під час перевезення IMDG class 7. Проведіть розслідування на борту (стратегія ухилення, уникнення відповіді на запитання, зміна теми, ігнорування).

Ситуація 4

Ви – капітан. Судно під лоцманською проводкою. Ви не згодні з діями лоцмана. Зв'яжіться з береговою службою (стратегія конкуренції: втілення тактики попередження, погрози, вимоги, осуду та обвинувачення).

Висновки з даного дослідження і перспективи. З метою оптимізації навчання ІМ на засадах комунікативно-когнітивного підходу студентів технічних спеціальностей, зокрема майбутніх фахівців морської галузі, вважаємо доцільним організувати активне залучення до взаємодії в навчальних професійно орієнтованих ситуаціях. Такий підхід сприятиме ефективності навчання діалогічного мовлення, посиленню мотивації до навчання англійської мови, активізації когнітивної самостійності студента та ефективній організації індивідуального й колективного навчання.

Список літератури:

1. Галузевий стандарт вищої освіти України: [Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра у галузі знань 0701 «Транспорт і транспортна інфраструктура» напряму підготовки 6.070104 «Морський та річковий транспорт»]. – Київ, 2012. – 24 с.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. вид. док. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Лук'янець М. Г. Класифікація респонсивних стратегій і тактик (на матеріалі англійського діалогічного курсу) / М. Г. Лук'янець // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. – 2015. – Вип. 30. – С. 213-218.
4. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (ПДНВ) International Convention on Standards of Training, Certificating and Watchkeeping for Seafarers, 1978 (STCW 78) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 60. – Ст. 2148.
5. Морська Л. І. Стратегічна компетенція у навчанні іноземних мов: теоретичні та методичні аспекти: монографія / Л. І. Морська. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 218 с.
6. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентісного підходу. – Іноземні мови. № 2 / С. Ю. Ніколаєва, 2010. – С. 11-17.
7. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов. – Липецк: изд. дом «Партнеры», 1998. – 159 с.
8. Робоча навчальна програма з дисципліни «Англійська мова за професійним спрямуванням» за напрямом підготовки 6.070104 «Морський та річковий транспорт», галузь знань 0701 «Транспорт і транспортна інфраструктура» / Херсонська державна морська академія; уклад.: В. Ф. Кудрявцева, Н. М. Бобришева. – Херсон, 2015. – 37 с.
9. Типова програма з англійської мови для професійного спілкування. Колектив авторів: Г. С. Бакаєва, О. А. Борисенко, І. І. Зуєнок, В. О. Іваніщева, Л. Й. Клименко, Т. І. Козимирська, С. І. Костицька, Т. І. Скрипник, Н. Ю. Тодорова, А. О. Ходцева. – К.: Ленвіт, 2005 – 119 с.
10. IMO Model Course 3.17. Maritime English. – London: International Maritime Organization (IMO), 2010. – 138 p.

Барсуک С.Л.

Херсонская государственная морская академия

ОБУЧЕНИЕ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ КУРСАНТОВ – БУДУЩИХ СУДОВОДИТЕЛЕЙ ПУТЕМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ СИТУАЦИЯХ

Аннотация

Коммуникативно-когнитивная парадигма современной методической науки стимулирует исследователей к пересмотру традиционных взглядов на педагогические явления и значительно расширяет возможность их интерпретации. Методические основы этой парадигмы и новый подход к обучению позволяют переосмыслить основные задачи обучения иностранному языку, перенести акцент с передачи языковых знаний (лексика, грамматика) на формирование и совершенствование коммуникативной компетентности. Разработка методики обучения навыкам и умениям английской диалогической речи курсантов – будущих специалистов морской отрасли направлена на определение принципов, методов и приемов обучения, создание системы упражнений, которая бы в полной мере отвечала специфике обучения студентов и реализовывала коммуникативно-когнитивный подход к обучению. В статье проведен анализ принципов обучения, методической цели, структурных компонентов и их соответствие практической цели обучения. Автор статьи рассматривает такие сложные методические проблемы как отбор содержания учебного материала, его объем, организацию учебно-методического материала.

Ключевые слова: профессиональная коммуникативная компетентность, диалогическая речь, учебные профессионально-ориентированные ситуации.

Barsuk S.L.

Kherson State Maritime Academy

TEACHING ENGLISH TO FUTURE NAVIGATORS THROUGH INTERACTION WHILE SIMULATING PROFESSIONAL ACTIVITIES

Summary

The author of the article analyzes the main principles used to select the learning materials, organize them into tasks, describes the types of tasks aimed to train students' dialogical skills and, thus, improve their communication skills. The author gives the list of possible tasks to teach English «through doing» some professional activities and using language as a medium to obtain professional skills. For seafarers to be able to communicate effectively, they need to be able to use and understand English in a range of situations, thus, they need to be trained to perform the tasks adapted from authentic maritime situations. Such training situation requires the ability to integrate language systems and skills as well as the ability to choose the proper language register and the type of communication. To reach professional communicative competence students should be familiarized with language of different registers, such as formal, neutral or informal, and a wide range of functional text types (genre), such as reports, operating instructions, expressing opinion, etc. to be able to decide which one suits best to a particular case. To select such situations teacher needs to provide on-going analyses of professional tasks the students are required to fulfill in English.

Keywords: professional communicative competence, dialogical speech, training profession-based situations.

УДК 378.147:811.111

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ У ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОМУ ЧИТАННІ

Бірецька Л.С.

Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

Надзвичайно цінним способом розкриття значення медичного терміну є дефініція, асоціативні зв'язки є важливими для зберігання засвоєних термінів у довготривалій пам'яті, формування навичок володіння студентами активним і пасивним лексичним мінімумом має відбуватись поетапно. Визначено, що створення інтелект-карт під час навчальних дій студентів з лексичним матеріалом, сприяє запам'ятовуванню і закріпленню в пам'яті та є засобом організації повторення і контролю засвоєної лексики.

Ключові слова: медична термінологія, інтелект карта, семантизація, лексико-семантичні відношення, професійно орієнтоване читання.

Постановка проблеми. Головним завданням вищої освіти України є підготовка конкурентоспроможних спеціалістів із високим рівнем сформованості професійної компетентності. В умовах глобалізації суспільства й інтеграції країни в європейський комунікаційний простір успішна конкуренція на сучасному медичному ринку праці можлива, якщо фахівець практично володіє іноземною мовою (ІМ).

Важливу роль у формуванні сучасної моделі медичного спеціаліста відіграє іноземна мова як один з важливих компонентів його професійної підготовки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми набуває формування іншомовної лексичної компетентності майбутніх лікарів, оскільки успішність володіння нею для медичного спеціаліста стає його значущою особистісною характеристикою, що дає йому можливість вдосконалювати свій професійний та культурний рівень, забезпечувати адекватне розуміння лексичних одиниць, зокрема у професійно орієнтованому читанні іноземної літератури за фахом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування іншомовної компетентності в читанні перебуває в центрі уваги сучасної методичної науки. Вченими сформульовано цілі, зміст і завдання навчання іншомовного читання з позицій компетентнісного підходу (Гальскова Н.Д., Гез Н.І. 2006, Ніколаєва С.Ю. 2010, Соловова О.М. 2002), проаналізовано питання відбору текстів (Вдовіна Т.О. 2003, Кміть О.В. 2000, Черниш В.В. 2001), досліджено соціокультурний аспект навчання іншомовного читання (Бирюк О.В. 2005, Пахомова Т.О. 2013, Снегова О.В. 2013), залучено можливості використання комп'ютерних технологій до формування вмінь читання (Британ Ю.В. 2014, Шевченко С.І. 2003), розглянуто питання організації тестового контролю сформованих навичок і вмінь читання (Кушнарєва Т.І. 2001, Саєнко Н.С. 1998).

Мета статті полягає у розкритті низки факторів що сприяють при формуванні англomовної лексичної компетентності майбутніх лікарів, засвоєнні ними лексичних одиниць, що б забезпечили взаєморозуміння між фахівцями відповідної галузі у межах спільних професійних тем і галузей знань.

Виклад основного матеріалу. Загальноновизнаною ознакою лексики, зокрема й термінологічної,

є її системність, що визначається у лексико-семантичних відношеннях чотирьох типів:

1. *Внутрішньослівні зв'язки*, які характерні для полісемічних одиниць, елементи яких взаємозалежні та структурно взаємопов'язані.

2. *Парадигматичні зв'язки* становлять відношення між словами і групами слів на основі спільності чи протилежності значень, максимальною одиницею яких є лексико-семантичне поле. Останнє, в свою чергу, розпадається на лексико-семантичні групи, у межах яких виокремлюють тематичні групи, гіперо-гіпонімічні об'єднання.

3. *Горизонтальні або лінійні зв'язки слова*, зумовлені його дистрибуцією, утворюють синтагматичні зв'язки, специфічні для конкретної підмови спеціальності.

4. *Асоціативно-дериваційні зв'язки* виникають на словотворчому рівні (словотвірні парадигми, словотвірні гнізда, словотвірні ряди), а також на рівнях фонетичних і смислових асоціацій [4, с. 47-48].

Відомо, що асоціативні зв'язки є надзвичайно важливими для зберігання засвоєних термінів у довготривалій пам'яті, дериваційні асоціації уможливають об'єднання однокоренових слів у словотвірні гнізда та утворення словотвірних рядів на основі слів із спільним дериваційним форматом.

Наведемо приклади функціонування названих зв'язків у підмові спеціальності лікарів:

синонімічні ряди: oral cavity – mouth cavity; to be composed of – to consist of; inner – internal; abdominal cavity – tummy, stomach; spine – spinal column; to protect – to save from; injury – trauma – lesion; cranium – skull; junction – joint; extremity – limb; to connect – to link; heal – cure – treat – manage; occur – take place – happen; determine – estimate; finding – result – datum; obtain – receive – get; oedema – edema; acute – severe; disease – illness, sickness, ailment, malady; examination – inspection, investigation; axilla – armpit; carpus – wrist; coxa – hip; cubitus – elbow; mamma – breast; patella – kneecap; to be knit – to be united; to penetrate – to enter inside; aid – help; bleeding – hemorrhage; sterile – clean; to extract – to remove;

антонімічні пари: common – rare; hyperplasia – hypoplasia; majority – minority; presence – absence; acute – chronic; often – seldom; rough – smooth; against – for; insidious – sudden; severe – mild; upper – lower; internal – external;

асоціативно-дериваційні зв'язки: science, scientific, scientist; to study, student, studies; medical, medicine; constrict – constriction, constricted; obstruct – obstruction, obstructive; palpate – palpation, palpable; competitive – competition, compete, competence, competent, competitor; defend – defence, defensive, defenceless; administer – administration, administrative, administrator, admit, admitted, admitting, admission, admittance; operate – operative, operator, operation, pre-operative, post-operative; correct – corrective, incorrect, correction; move – moved, moving, movement, movable; express – expressible, expressive, expressively, expressionism, expression; inherit – inheritable, inheritance, inheritor; observe – observant, observation, observatory, observer, observing; exudate – exudation, exudative, exude; fistula – fistular, fistulate, fistulotomy, fistulization.

Медичний термін – це мовний знак у спеціальній функції носія інформації про систему наукових знань і практичних заходів, поєднаних метою діагностики, лікування і попередження хвороб, збереження і зміцнення здоров'я та працездатності людини, подовження життя [2, с. 47–48], на розвиток, функціонування, розуміння і вживання якого впливають лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори [3, с. 65]. До лінгвістичних відносимо особливості утворення медичних термінів греко-латинського походження (терміноелементи та елементи словотвору, спільні корені латинських слів та англійської медичної термінології), інтернаціональні медичні терміни та слова, аббревіатури тощо. До екстралінгвістичних факторів відносимо появу нових термінів у результаті винаходу, розробки і впровадження сучасних методів і способів профілактики діагностики та лікування хвороб, лікарських засобів та обладнання, що є результатом розвитку медицини як галузі наукових.

У методиці навчання іноземних мов системність визначається як один із принципів відбору мовного матеріалу, за якого лексика відбирається і пропонується у межах семантичних систем, які містять ядро із найближчих за значенням слів і периферію [1, с. 276], опора на лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, що є необхідним з точки зору організації процесу навчання та укладання словника медичних термінів майбутніх лікарів за спеціальністю 7.110101 «Лікувальна справа», напряму підготовки 1101 «Медицина».

Методикою навчання іноземних мов встановлено, що для практичного використання слова в усному мовленні і читанні, з одного боку, і використання тільки в процесі читання з іншого, тому, хто навчається потрібен різний обсяг відомостей про слово [9, с. 93]. Тобто йдеться про засвоєння лексики на різних рівнях – рецептивному (пасивна лексика – розуміння лексичних одиниць в процесі аудіювання і читання) і (ре)продуктивному (активна лексика – лексичні одиниці, якими людина оперує в усному мовленні і використовує для висловлення власних думок у письмій формі). Словниковий запас тих, хто навчається не слід поділяти на дві частини, адже в процесі оволодіння іноземною мовою лексичні одиниці активного мінімуму переходять до пасивного і на-

впаки [11, с. 309], а розуміння тієї чи іншої лексичної одиниці в процесі читання чи аудіювання не обов'язково передбачає використання її в усному чи писемному мовленні. Разом із тим, слово, яке належить до активного словника не завжди буде зрозумілим у процесі здійснення рецептивних видів мовленнєвої діяльності [11, с. 227]. При цьому не слід залишати поза увагою роботу над формуванням потенційного словника студентів.

Відомо, що формування навичок володіння студентами активним і пасивним лексичним мінімумом відбувається поетапно. Розглянемо детальніше.

Формування навичок оволодіння активним лексичним мінімумом реалізується на двох етапах:

Етап 1. Ознайомлення студентів з новими лексичними одиницями. На цьому етапі відбувається семантизація лексичних одиниць, перевірка розуміння їх значення, фонетичне опрацювання, демонстрація графічної форми та запис лексичних одиниць у зошит чи словничок.

Етап 2. Автоматизація дій студентів з новими лексичними одиницями відбувається на рівні словоформи, словосполучення, фрази (імітація зразка мовлення, підстановка у зразок мовлення, розширення та завершення зразка мовлення, відповіді на запитання, самостійне вживання лексичних одиниць) та на рівні понадфразової єдності (об'єднання зразків мовлення у монологічну єдність, об'єднання зразків мовлення у діалогічну єдність).

Формування навичок володіння пасивним лексичним мінімумом передбачає:

Етап 1. Ознайомлення студентів з новими лексичними одиницями. Семантизація лексичних одиниць відбувається через визначення їх значень за словником, здогадку за контекстом, аналіз словотворення).

Етап 2. Автоматизація дій студентів з новими лексичними одиницями відбувається на рівні речення та мікротексту (заповнення пропусків у тексті, вибір значення лексичної одиниці з кількох значень, знаходження лексичних одиниць у тексті, визначення значення лексичної одиниці, підбір до лексичної одиниці відповідних еквівалентів у рідній мові).

Із зазначеного вище, можна дійти висновку, що першим етапом роботи над лексичною одиницею як активного, так і пасивного лексичного мінімуму, є розкриття його значення, тобто семантизація. Семантизація слова – це представлення його семантичної структури, його значення [10, с. 116]. Семантизувати слово означає надати тому, хто читає чи слухає інформацію, завдяки якій він міг би правильно та ідіоматично вживати це слово у мовленні. Отже, в результаті процесу семантизації студент має отримати таку інформацію про лексичну одиницю, а в нашому випадку, про медичний термін, яка б дозволила йому користуватися ним як засобом спілкування у різних видах мовленнєвої діяльності.

З методичної точки зору термін можна вважати засвоєним за умови оволодіння трьома основними компонентами плану змісту терміна, а саме:

- абсолютною цінністю терміна (співвіднесеність його із науковим поняттям);
- відносною цінністю терміна (інформація про здатність терміна вступати у родо-видові

відношення, варіативність/інваріативність, синонімію, антонімію, паронімію, вмотивованість/невмотивованість);

– сполучувальню цінністю терміна (здатність сполучатися з іншими словами-термінами) [2, с. 133].

У зв'язку з цим постає питання обсягу і характеру інформації про медичні терміни, якою повинні бути забезпечені майбутні лікарі для успішного оперування ними у професійній діяльності. На думку вчених, семантизація лексики для використання в продуктивних видах мовленнєвої діяльності (говоріння, письмо) передбачає повідомлення інформації про абсолютну цінність лексичної одиниці, про лексичний фон, про відносну цінність слова (здатність мати антоніми, синоніми, омоніми, пароніми та стилістичну чи емоційно-експресивну окраску), про сполучувальню цінність (синтаксичну та лексичну). Семантизація лексики для забезпечення рецептивних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання) полягає у повідомлення студентам інформації про абсолютну цінність лексичних одиниць [1, с. 270].

Отже, до основних прийомів семантизації лексики, спрямованих на виявлення абсолютної цінності лексичної одиниці відносять наочність, контекст, антоніми, синоніми, словотворчий аналіз, дефініцію, тлумачення, переклад [1, с. 270]. Названі способи семантизації, в залежності від ситуації, умов навчання, контингенту тих, хто навчається, мають як переваги, так і недоліки. На вибір викладачем того чи іншого способу розкриття значення медичного терміна, як ми вважаємо, впливає низка факторів:

1. Фактор урахування характеру лексичної одиниці, виходячи із аналізу внутрішньослівних, парадигматичних, синтагматичних, асоціативно-дериваційних зв'язків.

2. Фактор надійності, раціональності і економічності того чи іншого способу семантизації.

3. Фактор рівня володіння студентами іноземною мовою.

Розглянемо способи семантизації медичних термінів, які пропонуємо використовувати в процесі формування англомовної лексичної компетентності майбутніх лікарів під час читання професійно орієнтованих текстів.

В широкому значенні контекст – це закінчений у смислово-відношенні відрізок писемного мовлення, який дає можливість точно встановити значення окремих слів чи речень, які входять до нього [1, с. 122]. Як спосіб семантизації лексики, зокрема термінологічної, контекст передбачає розкриття її значення через зміст висловлювання. Для цього, як зазначають вчені, використовують «сильний» семантизуючий контекст, який виключає неоднозначність розуміння лексичної одиниці, що семантизується [1, с. 122]. Останнє є надзвичайно важливим у контексті проблеми, що досліджується.

Наведемо приклади: pupil – зіниця, учень; coat – оболонка, пальто, покриття; chamber – камера, розділ; nail – ніготь, цвях; calf – литка, теля; palm – долоня, пальма; go – йти, їхати, летіти, пливти; chair – кафедра, стілець; arm – рука, військовий розділ; iris – райдужна оболонка ока, радуга.

Успішним способом семантизації лексики є розкриття значення медичних термінів на основі словотворчих елементів. Знання студентами значень латинських словотворчих елементів (латинських суфіксів, які є видозміненими у англомовній медичній термінології; значення латинських префіксів, за допомогою яких відбувається словотвір англомовних медичних термінів), спільних коренів латинських слів та англомовної медичної термінології тощо, сприяє точному розумінню значення того чи іншого медичного терміна. У цьому контексті доцільно рекомендувати студентам створити у зошитах/навчальних словниках розділи, присвячені латино-англійським паралелям, куди вони будуть вносити відповідні терміни та позначати корелятивні суфікси (*лат.* -tia – *англ.* -су; *лат.* -tio – *англ.* -tion, *лат.* -alis (-aris) – *англ.* -al (-ar)).

Важливим і надзвичайно цінним способом розкриття значення медичного терміна є дефініція. У методиці навчання іноземних мов дефініцію (один із способів семантизації лексики) розуміють як розкриття значення слова через коротке визначення поняття за допомогою вже відомим учням лексичних одиниць [1, с. 58]. Підтримуючи точку зору В. Д. Табанакової, вважаємо, що дефініція терміна – це спосіб його семантизації через лаконічне за формою визначення, яке розкриває основні, суттєві та відмінні ознаки [10, с. 121]. У такий спосіб точно розкривається значення термінологічної лексичної одиниці, відбувається розвиток умінь аудіювання професійно орієнтованих текстів та, за твердженням Т. Г. Камяної, сприяє інтенсифікації розумового процесу в іншомовному коді [6, с. 245].

Крім того, корисними будуть вправи на підбір дефініцій до термінів на етапі автоматизації дій студентів з новими лексичними одиницями.

Тлумачення як спосіб семантизації лексики – це пояснення значення лексичної одиниці за допомогою коментарю, невеликого пояснювального тексту, який містить у собі описання необхідного поняття; найчастіше використовується тоді, коли іншомовна лексична одиниця не має еквівалентів у рідній мові [1, с. 317]. Незважаючи на те, що терміни мають повну відповідність у іноземній і рідній мові [1, с. 73], використання тлумачення як способу семантизації медичної лексики вважаємо доцільним.

Разом з тим, тлумачення того чи іншого медичного терміна англійською мовою самими студентами під час виконання відповідних вправ є, на нашу думку, досить цінним прийомом. Це сприяє розвитку вмінь майбутніх лікарів різними мовними засобами описувати поняття, явища тощо у випадках, коли студент не чітко висловитися з використанням адекватного терміна.

Переклад на рідну мову як спосіб семантизації є надзвичайно економічним з точки зору використання часу. Але, на жаль, під час його використання, не створюються сприятливі умови для запам'ятовування [9, с. 98] на відміну від семантизації з використанням різних видів наочності. Серед відомих у методиці навчання іноземних мов засобів наочності, для семантизації лексики у нашій методиці використовуємо предметну (безпосередня демонстрація предмета і називання його) та зображальна наочність (використання рисунків, схем тощо).

Доцільно використовувати зображальну наочність, зокрема, схеми, рисунки, де лексика, яка підлягає семантизації графічно оформлена.

Засобами зображальної наочності для семантизації лексичних одиниць у методиці, що пропонується, крім названих вище є інтелект-карти/карти розуму, пам'яті (mind maps).

Термін «mind maps» та методика створення інтелект-карт були запропоновані Тоні Бьюзеном – психологом, автором методики запам'ятовування, творчості та організації мислення.

Працюючи над створенням інтелект-карти, варто пам'ятати, що центральне, ключове поняття розміщується посередині. Інтелект-карта є графічним оформленням процесу асоціативного мислення, відправною точкою якого є центральний об'єкт чи поняття. Навколо центрального об'єкту/поняття, у контексті заданої теми, розгортаються інші, які відносяться до теми і які врешті утворюють цілісну вузлову систему. Для кращого запам'ятовування і засвоєння понять бажано використовувати малюнки, картинки, надписи різними кольорами, тобто всі можливі асоціації, пов'язані із заданим об'єктом / поняттям [5, с. 65].

В. А. Бухбіндер також вважає, що «в практиці навчання лексики ще вкрай мало використовуються різномірні вправи ситуативно пофарбованого характеру, що не сприяє оволодінню лексикою учнями» [7, с. 67].

Прийоми використання інтелект-карт:

1) інтелект-карти створюються викладачем заздалегідь і використовуються на практичному занятті з метою розкриття значення відповідної лексичної одиниці;

2) інтелект-карти створюються студентами самостійно у процесі навчання, а потім їх доповнюють і порівнюють з інтелект-картами викладача;

3) інтелект-карти створюються викладачем разом зі студентами під час аудиторного заняття;

4) студентами створюється банк інтелект-карт з відповідної теми, який оцінюється викладачем.

Створена інтелект-карта є результатом виконання навчальних дій із лексичним матеріалом, під час яких відбувається його запам'ятовування та закріплення в пам'яті. Крім того інтелект-карта є цінним засобом для організації повторення вивченої лексики в процесі аудиторної роботи під керівництвом викладача та під час самостій-

ної позааудиторної роботи студентів для рефлексії їх навчальних дій.

Повторення – це відтворення у пам'яті раніше засвоєних знань, навичок, умінь з метою їх удосконалення і використання у нових навчальних завданнях [1, с. 199]. Повторення сприяє міцному і глибокому засвоєнню майбутніми лікарями лексичних одиниць і відіграє важливу роль серед механізмів запам'ятовування [1, с. 71].

Під повторенням лексичних одиниць ми розуміємо комплекс методичних прийомів, спрямованих на попередження деавтоматизації навичок та організацію повторюваності медичних термінів шляхом розширення досвіду їх використання із новим і раніше засвоєним навчальним матеріалом. Слідом за М. В. Ляховицьким, розуміємо прийом як елементарний методичний поступок, спрямований на вирішення конкретної задачі викладача на відповідному етапі практичного заняття [8, с. 57]. До методичних прийомів для організації повторення медичної термінології майбутніми лікарями ми відносимо різні види завдань із використанням інтелект-карт, класифікацію, розподілення лексичних одиниць за певними ознаками, укладання переліку, списків тощо.

Організація повторення лексичних одиниць у процесі формування англомовної лексичної компетенції майбутніми лікарями має плануватися, як ми вважаємо, з урахуванням таких вимог:

– систематичність;

– варіативність: змінюються способи, умови, завдання, що уможлиблює перенос набутих знань і навичок у нові ситуації;

– індивідуалізація і диференціація: урахування рівня сформованості мовних навичок і мовленнєвих умінь студентів, що сприятиме мовленнєвій і розумій активності кожного з них у вирішенні поставленого викладачем завдання;

– контроль: з боку викладача, самоконтроль, взаємоконтроль.

Висновки і пропозиції. З метою забезпечення високого ступеня інформативності студенти повинні створювати у зошитав / навчальних словниках розділи, де фіксуватимуть відповідні терміни та позначати корелятивні суфікси), визначати тлумачення дефініцій, використовувати предметну та зображальну наочність таку як інтелект-карти на всіх етапах формування англомовної лексичної компетентності майбутніх лікарів у професійно орієнтованому читанні.

Список літератури:

1. Аврахова Л. Я. English for medical students / Л. Я. Аврахова, Т. В. Яхно, І. М. Литовченко. – Х.: ВПП Контраст, 2005. – 232 с.
2. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.
3. Александрова Е. В. Методика формирования профессионально-ориентированной лексической компетенции у студентов юридических специальностей (на материале английского языка): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Александрова Евгения Владимировна. – М., 2009. – 179 с.
4. Беляева О. М. Лінгвістичні та методичні аспекти формування лексичної компетенції студентів вищих медичних навчальних закладів // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної: Матеріали щостої міжнародної науково-практичної конференції [Редколегія: проф. Зернова В.К. та ін.]. – Полтава: АСМІ, 2006. – 257 с., с. 47–48.
5. Бьюзен Т. Интеллек-карты. Практическое руководство / Т. Бьюзен, Б. Бьюзен [пер. с англ. Е. А. Самсонов]. – Минск: Попурри, 2012. – 352 с.
6. Камянова Т. Г. Успешный английский. Системный подход к изучению английского языка. – М.: Славянский Дом Книги, – 2008. – 512 с.
7. Лексические механизмы и навыки устной речи / А. В. Бухбіндер [и др.] // Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках. – Киев: Вища школа, 1980. – С. 150–154.

8. Ляховицкий М. В. Методика преподавания иностранных языков: учебное пособие для филол. фак. вузов / М. В. Ляховицкий. – М.: Высш. шк., 1981. – 159 с.
9. Общая методика преподавания иностранных языков в средних специальных учебных заведениях: учеб. пособие / Под ред. А. А. Миролюбова и А. В. Парахиной. – М.: Высш. Школа, 1978.
10. Табанакова В. Д. Идеографическое описание научной терминологии в специальных словарях: дис. на соиск. уч. ст. доктора филол. наук: 10.02.21. – структурная, прикладная и математическая лингвистика / Вера Дмитриевна Табанакова. – Тюмень, 2001. – 288 с. – 264 с.
11. Aguado K. Evaluation fremdsprachlicher Wortschatzkompetenz / K. Aguado // Fremdsprachen lehren und lernen. – Tübingen: Gunter Narr Verlag. – 2004. – Jahrgang 33. – S. 213–229.

Бирецкая Л.С.

Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ У ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОМ ЧТЕНИИ

Аннотация

Чрезвычайно ценным способом раскрытия значения медицинского термина является дефиниция, ассоциативные связи важны для усвоения терминов в долговременной памяти, формирование навыков владения студентами активным и пассивным лексическим минимумом должно происходить поэтапно. Определено, что создание интеллект-карт при учебных действиях студентов с лексическим материалом, способствует запоминанию и закреплению в памяти и является средством организации повторения и контроля усвоенной лексики.

Ключевые слова: медицинская терминология, интеллект карта, семантизации, лексико-семантические отношения, профессионально ориентированное чтение.

Biretska L.S.

Vinnitsa National Medical University named after N.I. Pirogov

PECULIARITIES OF FORMING FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE IN FUTURE DOCTORS IN PROFESSIONALLY ORIENTED READING

Summary

Extremely valuable way of disclosing the medical term is definition, associative relationships are important for storage terms in long-term memory, formation of students skills of active and passive lexical minimum should occur in stages. Determined that creation of mind maps during the educational activity promotes memorizing and fixing of lexical material in memory and it is the mean of organization of repetition and controlling of the assimilated vocabulary.

Keywords: medical terminology, mind map, semantization, lexico-semantic relationships, reading for specific purpose.

УДК 378:615.825 (569.4)

СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ В ІЗРАЇЛІ

Бісмак О.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано основи професійної підготовки бакалаврів з фізичної терапії (фізичної реабілітації) в університетах Ізраїлю. Визначено перелік університетів Ізраїлю, які проводять підготовку бакалаврів та магістрів з фізичної терапії (фізичної реабілітації). Розглянуто особливості навчальних програм підготовки бакалаврів з фізичної терапії (фізичної реабілітації) в університетах Ізраїлю.

Ключові слова: фізична терапія, фізична реабілітація, бакалавр, професійна підготовка, навчальні програми, університети Ізраїлю.

Постановка проблеми. Україна знаходить-ся у процесі реформ. Реформи в галузі освіти – це той місток, без якого неможливі жодні реформи, що спрямовані в майбутнє. Метою реформування є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір. Реалізація стратегії розрахована на 2015-2020 роки.

На сьогодні особливо гостро стоїть питання вдосконалення вітчизняних навчальних планів і програм з підготовки фахівців за багатьма спеціальностями відповідно до світових стандартів. Суттєвих змін потребує система професійної підготовки бакалаврів з фізичної реабілітації (фізичної терапії) в Україні. Вивчення досвіду провідних країн з питань підготовки фахівців з фізичної реабілітації (фізичних терапевтів) є актуальним, своєчасним і необхідним для прискорення реформ у цій сфері, враховуючи великий попит на фізичних терапевтів в Україні в умовах війни на Сході і великої кількості поранених, що потребують реабілітаційного лікування. Одна з країн, що має великий досвід у сфері фізичної реабілітації є Ізраїль. Ця галузь медицини в даній державі отримало особливий розвиток у зв'язку з чималою кількістю терористичних актів і воєн.

Ізраїль має давні освітні традиції, які зберігалися в єврейських громадах по всьому світу протягом багатьох років. Країна займає третє місце в світі за кількістю жителів, що володіють вищою освітою (20% населення). Згідно з дослідженням ООН, Ізраїль має найвищий рівень грамотності в Південно-Східній Азії. Країна займає перше місце в світі за кількістю наукових публікацій на душу населення [2; 9; 10].

Ізраїльська медицина, будучи однією з найпрогресивніших у світі, приділяє належну увагу не тільки сучасним методам лікування, але і комплексній реабілітації пацієнтів. Завдяки цьому напрямку у хворих є можливість відновити фізичне здоров'я і працездатність, повернутися до свого звичного способу життя. Реабілітація в Ізраїлі починається, як правило, відразу після поліпшення стану хворого і відновлення життєво важливих функцій. Така реабілітація може вимагати значних зусиль з боку фізичного терапевта, пацієнта і тривалих тимчасових витрат, проте забезпечує найкращі результати [12].

Аналіз основних досліджень і публікацій з проблеми. Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури свідчить, що питання підго-

товки фізичних терапевтів в зарубіжних країнах розглядали: Ю.О. Лянной – особливості підготовки бакалаврів та магістрів в університетах Австрії, Данії, Канаді, Латвії, Литві, Нідерландах, Естонії; Н.О. Белікова – основні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у Польщі; А.М. Герцик – підготовка бакалаврів з фізичної реабілітації в Канаді; А.М. Кавакзе Ризик – підготовка фахівців з фізичної реабілітації в Йорданії; а також такі вчені, як Р.П. Карпюк, Т.Ю. Осадча, Є.Н. Приступа, Л.П. Сущенко, І.Х. Турчик та ін.

Окремі аспекти системи вищої освіти в Ізраїлі вивчали: М.Г. Дреерман – становлення і розвиток вищої педагогічної освіти; Н.В. Жадовець – проблеми і перспективи інтернаціоналізації вищої освіти в Ізраїлі; А. Епштейн – теоретичні основи реформування системи вищої освіти в Ізраїлі; О. Глузман – підготовка педагогічних кадрів в ізраїльських університетах і коледжах та ін.

Проте на сьогодні у вітчизняній науці мало досліджень, які пов'язані з вивченням досвіду професійної підготовки бакалаврів та магістрів з фізичної терапії в Ізраїлі. Тому піднята проблема є актуальною для підвищення рівня професійної підготовки фахівців з фізичної реабілітації (фізичної терапії) в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на все вище зазначене, вивчення основних аспектів професійної підготовки фізичних терапевтів в Ізраїлі є важливим питанням, що забезпечить краще розуміння існуючих програм з фізичної терапії в Ізраїлі та надає можливість накреслити напрямки вдосконалення професійної підготовки фахівців з фізичної реабілітації в Україні. Значне збільшення кількості осіб, які потребують реабілітації, особливо воїнів АТО, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб із посттравматичними станами, тільки підтверджує потребу в фізичних терапевтах у нашій країні.

Мега статті – проаналізувати систему професійної підготовки бакалаврів з фізичної терапії (фізичної реабілітації) в університетах Ізраїлю.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Ізраїль – високорозвинена держава з відкритою ринковою економікою. Найсильнішими сторонами розвитку залишаються інновації, високоякісні науково-дослідні інститути (1-е місце в світі), велике число патентів (4-е місце після Тайваню, Японії і США) [2; 9].

Як зазначається в роботах Дерев'яно Н.В., Жадовець Н.В. та ін. Держава Ізраїль має уні-

кальний досвід в організації та вдосконаленні системи вищої освіти, свідченням чого є той факт, що вищі навчальні заклади країни за рівнем викладання і різноманітності досліджуваних спеціальностей входять в число найбільш авторитетних у світі. Очевидно, що успіхи досягнуті, головним чином, завдяки чітко налагодженим механізмам прийняття рішень в сфері вищої освіти [2; 3; 10].

Фізична терапія в Ізраїлі характеризується високим рівнем розвитку. Медичні та реабілітаційні технології, що використовуються в Ізраїлі, дають можливість відновити організм людини протягом декількох тижнів або днів. Відділення реабілітації та спеціалізовані клініки надають високопрофесійну допомогу пацієнтам будь-якого віку. Порухнені функції організму відновлюють, мобілізуючи внутрішні ресурси людського організму.

Для аналізу досвіду підготовки фахівців з фізичної реабілітації в Ізраїлі необхідно з'ясувати співвідношення поняття «фізична реабілітація» та «фізична терапія». Як зазначає А. М. Герцик, термін «фізична реабілітація» здебільшого зустрічається у виданнях, які відображають діяльність фізичних терапевтів, фізіотерапевтів та організацій, що їх об'єднують. Однак окремого конкретного визначення фізичної реабілітації в закордонних джерелах, зокрема європейських, виявити не вдається [1].

У країнах Європи та світу в реабілітаційній діяльності використовують термін «фізична терапія», який за змістом майже ідентичний терміну «фізична реабілітація». Фахівці Української Асоціації фізичної терапії відзначають, що існує відповідність між вітчизняним тлумаченням терміна «фізична реабілітація» та інтернаціональним терміном «фізична терапія» («фізіотерапія») через ключові аспекти спрямування професійної діяльності, що спрямовані на функціональне відновлення та застосування однакових методів втручання, серед яких основним є фізичні вправи [4].

Система вищої освіти в університетах Ізраїлю має триступеневу освіту, яка передбачає отримання ступенів бакалавра, магістра та доктора (PhD) [2; 3].

За допомогою аналізу інформаційних ресурсів мережі Інтернет було встановлено, що відреконструюватися фізіотерапевтом в Ізраїлі має право виключно той, хто володіє чинним дипломом фізіотерапевта, виданими Міністерством охорони здоров'я Ізраїлю (Ministry of Health) [12].

Всеізраїльський відділ фізіотерапії (Rehabilitation Division) при Міністерстві охорони здоров'я Ізраїлю (Ministry of Health) відповідальний за гарантування якості послуг фізичних терапевтів в Ізраїлі. Відділ несе відповідальність за розробку програм і їх реалізацію, установку стандартів і робочих положень, за контроль і нагляд над послугами фізичних терапевтів. Функції відділу полягають в розробці та просуванні професії фізіотерапевтів в Ізраїлі [12].

В Ізраїлі фізичних терапевтів готують в університетах та медичних школах і коледжах. Диплом фізіотерапевта і першу академічну ступінь бакалавра (Bachelors in Physical Therapy (B.P.T)) можна отримати в 5 університетах Ізраїлю: Університет «Аріель», Шомрон (Ariel University), Університет «Бен-Гуріон» в Негеві, Беер-Шева

(Ben-Gurion University of the Negev), Хайфський університет (University of Haifa), Тель-Авівський університет (Tel Aviv University), Академічний коледж Цфат (Zefat Academic College). Тривалість навчання на першому бакалаврському рівні триває 4 роки [12].

Магістерські програми з фізіотерапії (MA) мають 3 університети – це Університет «Бен-Гуріон» в Негеві, Беер-Шева (Ben-Gurion University of the Negev), Хайфський університет (University of Haifa), Тель-Авівський університет (Tel Aviv University), тривалість навчання – 2 роки [12].

В Ізраїлі вважають, що фізіотерапевти є центральні та провідні фахівці по зміцненню здоров'я та фізичної активності в галузі охорони здоров'я. Так, в Університеті «Аріель», Шомрон (Ariel University), кафедра фізіотерапії здійснює підготовку бакалаврів фізіотерапії протягом чотирьох років за допомогою різних навчальних курсів і шляхом надання інноваційних методів і методик з фізіотерапії. В кінці програми випускники отримують диплом, визнаний провідними організаціями охорони здоров'я, як в Ізраїлі, так і в інших країнах світу.

В Університеті «Аріель», Шомрон програма бакалаврів з фізичної терапії є комплексною і професійно орієнтованою [5]. У перший рік навчання студенти вивчають предмети біологічного циклу: біологію, анатомію, фізіологію, хімію, біофізику, біохімію та ін. Крім того, протягом першого року студенти майбутні фізіотерапевти повинні пройти курси з соціальних наук. У другій половині першого року існують практичні курси, такі як лікувальний масаж, функціональна діагностика, тестування і терапевтичні вправи. Протягом першого року студентам пропонується розвивати свої навички в аналізі наукових даних, time management (управління часом), критичне мислення і рішення проблем.

На другому курсі предмети орієнтовані на медичну інформацію, такі як патологія, патофізіологія, кінезіологія, захворювання різних систем організму, хірургічні процедури й т.д. Крім того, вивчаються основи фізіотерапевтичних втручання.

На третьому курсі основна увага приділяється вивченню наявної наукової інформації, а також обґрунтування методів фізіотерапії і реабілітаційних втручання для пацієнтів з різних вікових груп, які мають порушення руху, тому студенти вивчають захворювання і травми опорно-рухового апарату і нервово-м'язової систем.

На четвертого курсі студенти для отримання практичного досвіду проходять клінічну практику, а також курси адміністрування у фізіотерапії.

Оцінювання знань студентів в Університеті «Аріель» проводиться за бальною системою: 60 і 70 балів у середньому для теоретичних і практичних занять відповідно. Для того, щоб прогресувати від одного року до наступного студенту необхідно отримати кумулятивний середній бал (розрахований з усіх курсів) 65 або вище [5].

В Хайфському університеті (University of Haifa) фізичних терапевтів готують на Факультеті соціального забезпечення та медичних наук (The Faculty of Social Welfare and Health Sciences), кафедра фізичної терапії (Department of Physical Therapy). Основна увага у навчально-

му плані приділяється трьом основним напрямкам – медико-біологічний цикл дисциплін, психологічні дисципліни, а також професійні курси з фізичної терапії. Зміст навчального плану направлений на формування професійних компетентностей у майбутніх фізичних терапевтів і призначений для інтеграції теорії з практикою. Це досягається за рахунок поєднання проблемно орієнтованих курсових, лабораторних робіт та семінарів [7].

Університет «Бен-Гуріон» в Негеві, Беер-Шева (Ben-Gurion University of the Negev), Хайфський університет (University of Haifa), Тель-Авівський університет (Tel Aviv University) ефективно поєднують бакалаврські (4 роки) та магістерські (2 роки) програми з фізичної терапії та сприяють інтеграції клінічних та фундаментальних досліджень у взаємодії між медичними та науковими установами в Ізраїлі і за кордоном [6; 7; 8].

Аналіз бакалаврських програм з фізичної терапії в університетах Ізраїлю показав, що особливістю цих програм є велика кількість годин навчального плану, яка відводиться на клінічну практику – близько 1000 годин, яка починається протягом другого року навчання і триває до четвертого курсу. У цей період студенти практикують свої навички під керівництвом професійних фізіотерапевтів, які проходять підготовку в якості клінічних інструкторів в рамках спеціально розроблених курсів на кафедрах фізичної терапії.

Слід зазначити, що клінічну практику студенти майбутні фізіотерапевти проходять в університетських клініках та реабілітаційних центрах не тільки в осінній та весняний семестри, але й в літній семестр, тобто студенти в Ізраїлі мають 3 семестри у навчальному плані. Всі університети Ізраїлю, які здійснюють підготовку фізіотерапевтів, мають багатoproфільні клініки, які включають фізіотерапевтичні відділення для дорослих і дітей з різною патологією.

Аналіз інформаційних ресурсів мережі Інтернет з досліджуваної проблеми показав, що осно-

вними напрямками фізичної терапії в Ізраїлі є: ортопедична, неврологічна та кардіореспіраторна реабілітація, реабілітація після опіків, дитяча реабілітація. Крім того, є унікальні напрямки діяльності фізіотерапевта в Ізраїлі: реабілітація при лімфостазі, вестибулярна реабілітація та реабілітація при порушеннях функцій органів тазового дна [11; 12].

Ізраїльська асоціація фізіотерапевтів (Israeli Association of Physiotherapists), яка є активним членом Всесвітньої конфедерації фізичної терапії (World Confederation for Physical Therapy), в профілі професії фізичного терапевта, крім вищезазначених напрямків, визначає більш широкий спектр діяльності фізіотерапевта в Ізраїлі: фізична терапія в спорті (Sports physical therapy), здоров'я жінок (Womens health), онкологія/паліативна допомога (Oncology/palliative care), психічне здоров'я (Mental health), інтелектуальна інвалідність (Intellectual disability), пропаганда здорового способу життя (Health promotion), управління інформацією і технології (Information management and technology) та ін. Послуги фізіотерапевта в Ізраїлі включені в перелік послуг державного медичного страхування [11].

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. За результатами проведеного дослідження встановлено, що система вищої освіти в Ізраїлі має треступеневу освіту, яка передбачає отримання ступенів бакалавра, магістра та доктора (PhD). В Ізраїлі фізичних терапевтів готують в університетах, медичних школах та коледжах. Програми підготовки бакалаврів та магістрів з фізичної терапії мають 5 провідних університетів Ізраїлю, головною особливістю яких є ефективне поєднання теоретичних та практичних занять, в результаті чого велика кількість годин навчального плану відводиться на клінічну практику.

У перспективі планується висвітлення досвіду професійної підготовки фізичних терапевтів в інших країнах.

Список літератури:

1. Герцик А.М. До питання тлумачення основних термінів галузі фізичної реабілітації: фізичний реабілітолог, чи фізичний терапевт? / А.М. Герцик // Бюлетень Української асоціації фахівців з фізичної реабілітації. – 2010. – Вип. 3. – С. 1–4.
2. Деревянко Н.В. Высшее образование в Израиле как элемент инновационного развития / Н.В. Деревянко // Вестник Томского государственного университета. История. – 2012. – № 2 (18). – С. 148–151.
3. Жадовец Н.В. Проблемы и перспективы интернационализации высшего образования в Израиле / Н.В. Жадовец // Вестник Томского государственного университета. История. – 2015. – № 3 (35). – С. 79–85.
4. Сфера діяльності фізичного терапевта/фахівця з фізичної реабілітації // Інформаційний посібник Української Асоціації фізичної терапії. – Львів, 2013. – 12 с.
5. Університет «Ариель», Шомрон (Ariel University): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ariel.ac.il>
6. Університет «Бен-Гуріон» в Негеві, Беер-Шева (Ben-Gurion University of the Negev): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://in.bgu.ac.il/>
7. Хайфський університет (University of Haifa): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.haifa.ac.il>
8. Тель-Авівський університет (Tel Aviv University): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tau.ac.il>
9. Israel ranks fourth in the world in scientific activity, study finds: Israel's role in global scientific activity is 10 times larger than its percentage of the world's population // Haaretz. Electron. data. Tel Aviv, 2009 [Electronic resource]. URL: <http://www.haaretz.com/print-edition/news/israel-ranks-fourth-in-the-world-in-scientific-activity-study-finds-1.4034>, free.
10. TAU President: Without more funds to higher education, Israel can't solve brain drain // Jerusalem Post. Electron. data. 2013 [Electronic resource]. URL: <http://www.jpost.com/National-News/TAU-President-Without-more-funds-to-higher-education-Israel-cant-solve-brain-drain-328702>, free.

11. Israel: a profile of the profession // World Confederation for Physical Therapy: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wcpt.org/node/24716/cds>
12. Rehabilitation Division // Ministry of Health: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.health.gov.il>

Бисмак Е.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

СИСТЕМА ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ ПОДГОТОВКИ ФІЗИЧЕСКИХ ТЕРАПЕВТОВ В ИЗРАИЛЕ

Аннотация

В статье проанализированы основы профессиональной подготовки бакалавров по физической терапии (физической реабилитации) в университетах Израиля. Установлен перечень университетов Израиля, которые проводят подготовку бакалавров и магистров по физической терапии (физической реабилитации). Рассмотрены особенности учебных программ подготовки бакалавров по физической терапии (физической реабилитации) в университетах Израиля.

Ключевые слова: физическая терапия, физическая реабилитация, бакалавр, профессиональная подготовка, учебные программы, университеты Израиля.

Bismak O.V.

Borys Grinchenko Kyiv University

THE TRAINING SYSTEM OF PHYSICAL THERAPISTS IN ISRAEL

Summary

In the article the basics of professional training bachelors in physical therapy (physical rehabilitation) in Israel's universities are analyzed. The list of universities in Israel, which have bachelors and master's degree in physical therapy (physical rehabilitation) is established. The academic programs features for bachelor degree in physical therapy (physical rehabilitation) in Israel's universities are presented.

Keywords: physical therapy, physical rehabilitation, bachelor, professional training, academic programs, the Israel universities.

УДК 378.147.31

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НА ПРИКЛАДІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «МЕТОДИ ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ»

Вайнтрауб М.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюється проблема щодо створення педагогічних умов успішного впровадження проектних технологій на прикладі викладання курсу «Методи технічної творчості» у вищих навчальних закладах. Основною умовою успішного засвоєння змісту вищої освіти є поєднання високого педагогічного професіоналізму науково-педагогічних працівників і внутрішньої мотивації майбутніх фахівців. У зв'язку з цим акцентуємо увагу на вдосконаленні підготовки педагогічних працівників і використанні інноваційних педагогічних технологій. Серед педагогічних умов успішного впровадження проектних технологій на прикладі викладання курсу «Методи технічної творчості» слід відмітити: сформованість у педагогічних працівників та студентів проектної культури, мотивацію студентів до оволодіння проектною культурою, успішну взаємодію всіх учасників педагогічної взаємодії над створеним проектом. У статті приділено увагу сучасним підходам і принципам проектного навчання, готовності студентів до використання проектних технологій, знанням та вмінням створювати і розробляти проект з елементами винахідництва та раціоналізації на заняттях технічної творчості.

Ключові слова: проектування, технічна творчість, студенти, винахідництво, педагогічна умова.

Постановка проблеми дослідження. Істотні зміни, що відбуваються в системі освіти в останні роки, вимагають перегляду існуючої теорії і практики професійної підготовки молоді. Поточний етап розвитку професійної освіти висуває підвищені вимоги до випускників вищих навчальних закладів, які повинні бути креативними фахівцями, володіти новітніми виробничими методами і технологіями. Питання проектування навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ) набувають особливої актуальності в контексті її реформування. Досягнути реального поліпшення у підготовці педагогічних кадрів можливо за умови впровадження новітніх технологій і методів навчання. В історії педагогіки технологію проектного навчання використовували як найефективніший метод навчання і виховання. Відсутність науково-обґрунтованих умов впровадження проектного навчання є однією з причин недосконалої функціонування системи вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що модернізація змісту професійної освіти залежить від створення необхідних умов для реалізації варіативної частини навчальної програми (відбір інноваційних технологій, оновлення змісту освіти, і т.п.); забезпечення змістовної та методичної наступності на всіх етапах професійної підготовки та розвитку учнів; наявності оптимальної педагогічної системи професійної підготовки майбутніх фахівців.

Проблемам підготовки викладачів до дидактичного проектування присвячено дослідження Н.О. Брюханової, Г.П. Васяновича, В.Ю. Стрельникова та ін.

Основною умовою успішного засвоєння змісту вищої освіти є поєднання високого педагогічного професіоналізму науково-педагогічних працівників і внутрішньої мотивації майбутніх фахівців. Така умова враховує взаємодію педагогів і студентів з метою формування постійної мотивації до навчання, пізнавального інтересу до професійного зростання; реалізацію варіативних програм; застосування різноманітних форм на-

вчальної діяльності, зокрема, проектного навчання на заняттях технічної творчості; відповідність вимог державного стандарту та індивідуальних здібностей, схильностей студентів; використання інноваційних технологій.

Проблема формування проектною культурою на сьогодні стає актуальною для системи освіти, оскільки вона відповідає потребам формування нової якості сучасної людини та розвитку творчої діяльності суб'єктів освітнього процесу. У наукових дослідженнях М.М. Ахметової, Н.О. Запесоцької, І.А. Колеснікової, А.П. Маркова, В.С. Радіонова, Л.А. Філімонок розкрито поняття «проектна культура». Зокрема, І.А. Зімяня вважає, що проектна культура є загальною формою реалізації мистецтва планування, прогнозування, створення, виконання і оформлення. Вона покликана об'єднати два напрями освіти: гуманітарно-художній та науково-технічний. Проектність дослідниця розглядає як освітню тенденцію майбутнього. Автор однієї з сучасних концепцій проектною освіти Г.Л. Ільїн пов'язує свою концепцію з поняттям проектною культури та проектного мислення. Особливістю проектною культури визначається як прагнення зробити щось нове в матеріальній і духовній сфері. Отже, проектна культура виражається в проектній діяльності й проектному мисленні та втілена в мистецтві планування, винаходу, перетворення світу на основі заздалегідь продуманих проектів [1].

Окремі аспекти проектного навчання висвітлювалися в наукових працях провідних вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: В. Кіпартрик, Н. Любчак, Е. Полат, І. Сасова, С. Ящук та ін. Часткове вирішення проблем щодо організації проектного навчання у вищій освіті висвітлено у дисертаційному дослідженні О.І. Воїнової [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання проектування навчального процесу у студентів ВНЗ, особливо на заняттях технічної творчості, висвітлено в дослідженнях вчених недостатньо повно, необхідним є визначення педагогічних умов впровадження

проектних технологій, що і стало приводом для написання статті.

Метою даної статті є висвітлення педагогічних умов щодо успішної організації проектного навчання під час навчального процесу у вищих навчальних закладах, зокрема, під час викладання курсу «Методи технічної творчості».

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день науково доведено і експериментально підтверджено ефективність використання проектних технологій навчання у професійно-технічних і вищих навчальних закладах, як в Україні, так і за кордоном. Такі технології роблять процес навчання більш продуктивним, активізують навчальну діяльність, забезпечують формування різнобічних професійних компетентностей, особистісних властивостей майбутніх фахівців, здійснюють виховний аспект тощо.

Як показує практика, особливо корисним є використання таких технологій у сучасній підготовці інженерів-педагогів на заняттях технічної творчості. Цільове призначення інноваційних педагогічних, зокрема, проектних технологій полягає уціткому виокремленні навчальних цілей, а з ними і усього ходу навчання, орієнтованого на гарантоване досягнення результатів [3].

Для впровадження педагогічної технології, як зазначає П.Г. Лузан, необхідно заздалегідь на науковій основі розробити проект; проект повинен відобразити педагогічну технологію як систему з детально обґрунтованими складовими, етапами, процедурами тощо; слід врахувати, що гарантованих результатів навчання можна досягти за умови продуктивної педагогічної взаємодії [4].

Науково-практичний досвід багатьох дослідників переконує, що проектне навчання стимулює розвиток професійної мотивації, оскільки мета проекту формується з внутрішніх потреб у колективному і самостійному розв'язанні проблеми. Слід відмітити, що на заняттях технічної творчості організація проектної діяльності передбачає поєднання пошукових, винахідницьких, та ін. творчих методів.

Отже, інноваційні процеси у різних галузях виробництва вимагають змін у традиційній системі професійної підготовки, що пов'язані з використанням інноваційних педагогічних технологій, зокрема проектних, та мають випереджувальний, винахідницький, дослідницький, творчий характер, забезпечують безперервність розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців.

Як зазначалося вище, концептуальна ідея проектного навчання у ВНЗ означає системне і послідовне моделювання студентами (індивідуально або групою) розв'язування ними професійних проблемних ситуацій за допомогою створення і дослідження розробленого проекту з визначенням теоретичного і практичного результатів, аналізу і захисту цих результатів, оформлення їх у вигляді презентації.

Навчальне проектування орієнтоване на самостійну роботу учнів (індивідуальну або групову), яку студенти виконують впродовж визначеного часу. Технологія проектування передбачає розв'язання студентами проблеми за допомогою різноманітних методів і засобів навчання.

Як показав експеримент, серед цих методів найбільш продуктивними і результативними

виявилися винахідницькі методи і методи інтегровано розвивального навчання внаслідок інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, техніки, творчості.

Використання науково-педагогічним працівником таких методів, засобів і прийомів сприяє ефективному впровадженню проектної технології у педагогічний процес ВНЗ.

Таким чином, застосування педагогічних умов при впровадженні проектного навчання у ВНЗ на заняттях технічної творчості формують у студентів важливі для майбутньої професії компетентності і важливі якості: вмотивованість і цілеспрямованість студентів на досягнення мети; самостійний вибір методів, форм і засобів здійснення проектної діяльності; вміння застосовувати інтегровані знання й уміння; критичне мислення; прагнення до творчості, саморозвитку і самопізнання; вміння працювати в команді; вміння моделювати (проектувати) професійні дії; здатність виконувати професійні завдання в складних, непередбачених ситуаціях; вміння оцінити свою діяльність.

Основна з педагогічних умов успішного впровадження проектного навчання у ВНЗ – це сформованість у педагогічних працівників проектної культури. На думку багатьох дослідників, основою готовності педагога до інноваційної діяльності є проектна культура. Ми підтримуємо думку Л. Бережної про те, що «проектна культура педагогічного працівника ґрунтується на проектній компетентності; сформованості творчих якостей особистості педагога; умінні будувати особисті підходи до вирішення нестандартних ситуацій; творчій активності». Таким чином, проектна культура передбачає формування педагогічного працівника як творчої особистості, яка має постійну потребу в самоосвіті, побудові особистого плану безперервної освіти. Отже, процес формування проектної культури має бути спрямований на створення інноваційного середовища у ВНЗ.

Зауважимо, що успішній організації проектного навчання істотно сприяє мотивація студентів до оволодіння проектною культурою: навчання студентів і оволодіння ними технології проектної діяльності (вміння визначати мету, завдання, визначати проблему, предмет і об'єкт дослідження, планувати свою діяльність і діяльність членів своєї групи, здатність виконувати сплановану роботу), пранення брати участь у роботі над проектом.

Підкреслимо, що для успішної організації проектного навчання важливою педагогічною умовою є успішна взаємодія всіх учасників в роботі над створеним проектом, доведення проекту до його повного завершення з відповідним оцінюванням і самооцінюванням діяльності всіх учасників проекту.

Наступна педагогічна умова пов'язана, на нашу думку, з впровадженням відповідних сучасних підходів і принципів проектного навчання, за якими послідовно і систематично діяльність учасників проекту здійснюється за її алгоритмом (що включає заплановану діяльність учасників на кожному етапі проектування), визначеними критеріями виконання, оформлення та оцінки захисту проекта.

Серед сучасних підходів (компетентнісний, системний, технологічний тощо), та принци-



Рис. 1. Педагогічні умови впровадження проектних технологій на прикладі викладання курсу «Методи технічної творчості» у вищих навчальних закладах

нів (інтегративності, науковості, наочності тощо) слід відзначити принципи, що ефективно зарекомендували себе при викладанні курсу «Методи технічної творчості»: *випереджувальності, технологічності та творчо-винахідницький*.

Завдяки принципу випереджувальності зміст навчання у професійній підготовці студентів забезпечується сучасними та перспективними виробничими технологіями.

Творчо-винахідницький (професійно-розвивальний принцип) сприяє створенню нового, нетрадиційного підходу до вирішення поставлених педагогічних цілей і завдань під час проектного навчання, умінню творчо розв'язувати професійні проблеми, взаємодіяти з колегами та учнями (генерація творчих ідей, задумів та проектів у навчальному процесі, створення умов розвитку творчо-пошукової, пізнавальної, дослідницької діяльності).

Принцип технологічності сприяє поєднанню кваліфікованих навичок і вмінь, засобів, методів, відповідних знань, необхідних для досягнення очікуваних результатів у професійній діяльності, вміню її проектувати та реалізувати.

І, нарешті, готовність студентів до використання проектних технологій, знання та уміння створювати і розробляти проект з елементами винахідництва та раціоналізації, відносимо до ще однієї педагогічної умови, як показано на рис. 1.

Зазначене дослідження педагогічних умов для успішної організації проектного навчання переконують, що проектна технологія навчання у студентів формує різні складові професійної компетентності.

Висновок. Основними педагогічними умовами щодо успішної організації проектного навчання під час навчального процесу у вищих навчальних закладах, зокрема, під час викладання курсу «Методи технічної творчості», є: поєднання високої внутрішньої мотивації майбутніх фахівців і педагогічного професіоналізму педагогічних працівників; сформованість у педагогічних працівників та студентів проектної культури; мотивація студентів до оволодіння проектною культурою, успішна взаємодія всіх учасників в роботі над створеним проектом, доведення проекту до його повного завершення з відповідним оцінюванням і самооцінюванням діяльності всіх учасників проекту; сучасні підходи та принципи проектного навчання; готовність студентів до практичного використання проектних технологій, знання та уміння створювати і розробляти проект з елементами винахідництва та раціоналізації.

Подальші дослідження буде присвячено проблемі проектування змісту навчальних планів, програм, модулів, тем, навчальних занять під час професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах.

Список літератури:

1. Бережна Л. Проектна культура як основний спосіб реалізації інноваційної педагогічної діяльності / Л. Бережна // Теорія та методика управління освітою. – Харків. – 2010. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10beripa.pdf> – Загол. з екрану.
2. Воинова О. И. Проектные технологии обучения общенаучным дисциплинам в системе высшего технического образования у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Воинова, Ольга Игоревна. – Москва, 2008. – 186 с.
3. Прокопенко І. Ф. Педагогічна технологія: посіб. / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. – Харків: Основа, 1995. – 105 с.
4. Лузан П. Г. Суть і дефініція поняття «педагогічна технологія» / П. Г. Лузан // Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка: зб. наук. праць: Вип. 6 / Ін-т проф.-тех. Освіти НАПН України; [Ред. кол.: В. О. Радкевич (голова) та ін.]. – Київ: Педагогічна думка, 2013. – С. 12-19.

Вайнтрауб М.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ПЕДАГОГІЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВНЕДРЕНИЯ ПРОЕКТНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ НА ПРИМЕРЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КУРСА «МЕТОДЫ ТЕХНИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА»

Аннотация

В статье освещается проблема по созданию педагогических условий для успешного внедрения проектных технологий на примере преподавания курса «Методы технического творчества» в высших учебных заведениях. Основным условием успешного усвоения усовершенствованного содержания высшего образования – высокий педагогический профессионализм педагогов и внутренняя мотивация будущих специалистов. В связи с этим следует отметить усовершенствование подготовки педагогов, использование ими инновационных педагогических технологий. Среди педагогических условий успешного внедрения проектных технологий на примере преподавания курса «Методы технического творчества» следует отметить: формирование у педагогов и студентов проектной культуры, мотивацию студентов на овладение проектной культурой, успешное взаимодействие всех участников во время работы над созданным проектом. В статье уделено внимание современным подходам и принципам проектного обучения, готовности студентов к использованию проектных технологий, приобретению знаний и умений создавать и разрабатывать проект с элементами изобретательства и рационализации на занятиях технического творчества.

Ключевые слова: проектирование, техническое творчество, студенты, изобретательство, педагогическое условие.

Weintraub M.A.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROJECT TECHNOLOGY IN HIGHER EDUCATION FOR EXAMPLE TEACHING THE COURSE «METHODS OF TECHNICAL CREATIVITY»

Summary

The article highlights the issue on creation of pedagogical conditions for successful implementation of project technologies on the example of teaching the course «Methods of technical creativity» in higher education. The main condition for the successful assimilation of advanced content at higher education modernization is the combination of high pedagogical professionalism of teaching staff and internal motivation future professionals. In this regard it should be noted improving training teaching staff; use of innovative educational technologies. Among the pedagogical conditions for successful implementation of project technologies on the example of teaching the course «Methods of technical creativity» should be noted: formation of teachers and students of design culture, motivation of students to master the design culture, successful interaction of all participants to work on a project. The paper paid attention to readiness of students to the use of design technology, modern approaches and principles of project-based learning, the acquisition of knowledge and skills to create and develop a project with elements of invention and rationalization of technical creativity classes.

Keywords: design, technical creativity, students, pedagogical condition.

УДК 378.046.4

СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ ЛІКАРЯ-КАРДІОЛОГА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Візір В.А., Буряк В.В., Заїка І.В.

Запорізький державний медичний університет

Дана стаття розглядає сучасний стан питання стосовно підготовки лікаря-кардіолога. Обґрунтована необхідність подальшого удосконалення процесу викладання кардіології. Описані етапи післядипломної освіти. Наведена характеристика організаційно-методологічних засад підготовки. Виділені основні вимоги стосовно теоретичних та практичних навичок спеціалістів.

Ключові слова: лікар-кардіолог, освітньо-професійна програма, спеціалізація, кваліфікаційні характеристики, теоретичні та практичні навички.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення медична галузь України переживає досить складний період свого розвитку та становлення. З одного боку, незаперечні її успіхи, що обумовлені з'ясуванням причин та механізмів розвитку певних хвороб, створенням нових методів діагностики та лікування тощо. З іншого, поряд із хворим інколи виявляються лікарі, які в силу своїх характерологічних особливостей позбавлені можливості аналітичного мислення – основи роботи доброго діагноста, або, що найгірше, досить погано орієнтуються у питаннях симптоматики патологічного процесу, можливостях інтерпретації додаткових методів дослідження і, з рештою, губляться та не спроможні своєчасно призначити пацієнту адекватну терапію [1, с. 17]. До того ж, вузька спеціалізація у різних галузях медичних знань, яка спостерігалася протягом другої половини двадцятого століття, привела не тільки до їх поглиблення у певних розділах стаціонарної та амбулаторної практики, але й одночасно сприяла надмірній «зацікавленості» інструментальними та лабораторними методами дослідження, обмежила широчінь мислення лікарів. Створилася доволі численна спільнота лікарів, які перетворили свою практичну діяльність у працю лікаря-статиста, який є «запрограмованим» низкою міністерських інструкцій та рекламних пам'яток різних фармацевтичних фірм. При цьому, серцево-судинні захворювання залишаються найбільш поширеною патологією із значним відсотком летальних випадків. Так, згідно опублікованого доповіді Всесвітньої організації охорони здоров'я за 2016 рік, статистичні дані свідчать, що понад десять мільйонів осіб щорічно помирають у віці до сорока років внаслідок серцево-судинних та онкологічних захворювань [4, с. 3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, на даний час виникла значна проблема у розповсюдженні знань, що стосуються адекватної повсякденної кардіологічної практики [5, с. 18; 7, с. 44]. Ось чому сьогодні особливо найважливішою задачею є створення особистості лікаря-кардіолога, який розуміється не тільки на сучасних підходах щодо діагностики і лікування, але й володіє широким медичним світоглядом. Саме цю мету необхідно переслідувати при створенні освітнього стандарту, безумовно, у відповідності до вимог Болонського освітнього процесу [2, с. 9; 6, с. 32].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз та характеристика сучасного стану питання щодо організаційно-методологічних основ в підготовці лікарів-кардіологів в Україні з позиції переходу до європейських освітніх стандартів.

Виклад основного матеріалу. Накопичений більш ніж за півстоліття досвід викладання розділу «кардіологія» у вищих медичних навчальних закладах дозволив істотно підвищити якість підготовки спеціалістів. В теперішній час виникає необхідність у подальшому вдосконаленні викладання даної дисципліни не тільки під час навчання у вищому навчальному закладі, але й на усіх етапах післядипломної освіти лікарів. Метою навчання є підготовка лікарів до самостійної роботи та можливості надання спеціалізованої допомоги. Практична та теоретична підготовка лікаря-кардіолога здійснюється у вищих навчальних закладах, післядипломної освіти тощо та в умовах спеціалізованих клінік.

Так, до клінічної ординатури з кардіології приймаються лікарі, які пройшли первинну спеціалізацію (інтернатуру) з терапії тривалістю навчання до двох років, яке передбачає лише очну форму підготовки і є третім рівнем вищої медичної освіти. Підготовка лікарів-кардіологів повинна здійснюватися відповідно до розроблених типових навчальних планів та програм підготовки. Базовим методом підготовки є лікувально-діагностична робота за участі або під безпосереднім керівництвом професорсько-викладацького складу. Клінічні ординатори мають певні права та несуть відповідальність за свої дії нарівні зі штатними лікарями базового медичного закладу. По закінченню ординатури лікарі складають атестаційні іспити з кардіології та одержують сертифікат лікаря-кардіолога встановленого зразка.

Для спеціалістів, які пройшли відповідну підготовку, існує система підвищення кваліфікації. Лікарі, які успішно закінчили навчання за освітньо-професійними програмами мають можливість здійснювати професійну діяльність із наступним удосконаленням та отриманням певних кваліфікаційних категорій. Підвищення кваліфікації проводиться раз на п'ять років. З цією метою в медичних закладах післядипломної освіти на відповідних кафедрах проводять передатестаційні цикли для поглиблення теоретичної і практичної підготовки лікарів відповідно до вимог кваліфікаційних характеристик, поглибленого вивчення та практичного засвоєння новітніх до-

сягнень медичної науки та практики, прогресивних медичних технологій, а також надання допомоги лікарям у підготовці до атестації.

Об'єм вимог до освітньо-професійної програми і рівня підготовки дипломованого спеціаліста визначається державним стандартом, який є основою для її створення, робочих навчальних планів і програми навчальних дисциплін; визначення критеріїв та змісту атестації, державних іспитів за спеціальністю з метою отримання підсумкового документа. Справжній державний стандарт визначає освітньо-професійну підготовку лікаря-кардіолога, яка містить у собі первинну професійну підготовку (ординатуру), програми підвищення кваліфікації для отримання або підтвердження відповідного рівня, в тому числі для кардіологів-реаніматологів, лікарів екстреної та невідкладної допомоги, терапевтів тощо.

Реалізація підготовки спеціаліста із вищою медичною освітою повинна забезпечуватися педагогічними кадрами, які володіють базовою освітою за напрямком «терапія» та мають спеціалізацію з кардіології і такими, що систематично займаються науково-педагогічною діяльністю. Викладачі повинні мати відповідний науковий ступінь і досвід практичної роботи в кардіологічній клініці не менше ніж п'ять років. Вищий навчальний медичний заклад, що реалізує стандарт підготовки спеціаліста з вищою освітою, повинен мати матеріально-технічну базу, яка б відповідала діючим санітарно-технічним нормативам і мала можливість забезпечувати здійснення усіх передбачених спеціальністю видів підготовки та науково-дослідницьких робіт лікарями, що навчаються.

В основу освітньо-професійної програми покладена кваліфікаційна характеристика лікаря-кардіолога [3, с. 37], відповідно до якої він повинен володіти наступними знаннями та навичками: загальні знання (основи законодавства про систему охорони здоров'я, які визначають діяльність органів та установ системи; основи

медичної етики та деонтології; клінічна симптоматика та патогенез основних захворювань серцево-судинної системи; загальні, функціональні та спеціальні методи дослідження з їх інтерпретацією за умов норми та патології; основи фармакотерапії в кардіологічній практиці; організація служби інтенсивної терапії та реанімації; показання та протипоказання до операцій кардіологічного спрямування; методи раннього виявлення кардіологічних захворювань при проведенні профілактичних обстежень), загальні вміння (отримання вичерпної інформації про захворювання із застосуванням об'єктивних методів дослідження, а також виявлення загальних та специфічних ознак захворювання; визначення необхідності застосування додаткових методів лабораторної та інструментальної діагностики, показань до госпіталізації та її організація, об'єму лікування та реабілітації пацієнтів після проведення операційних втручань, об'єму консультативної допомоги, проведення корекції лікування; проведення диференційної діагностики, обґрунтування клінічного діагнозу та плану лікування; оформлення медичної документації належним чином) і спеціальні знання та вміння (встановлення діагнозу та проведення необхідного лікування специфічних захворювань серцево-судинної системи).

Висновок. Таким чином, методологічні основи підготовки лікаря-кардіолога передбачають певний перелік теоретичних та практичних навичок, якими повинен оволодіти фахівець відповідно до того чи іншого рівня засвоєння матеріалу, а саме: професійна орієнтація у певних питаннях, можливість використання накопиченого досвіду під керівництвом куратора, самостійне його застосування тощо. Успіх процесу становлення та формування лікаря-кардіолога як досвідченого спеціаліста, передусім, залежить від подальшого і своєчасного удосконалення, дотримання тощо вимог освітньо-професійної програми та кваліфікаційних характеристик.

Список літератури:

1. Белова А. Н. Лекарственные препараты Украины / А. Н. Белова, В. А. Горгианц, О. М. Гладченко [и др.] // Х.: НфаУ, 2005. – 512 с.
2. Вища освіта України і Болонський процес / Навчальна програма – Київ-Тернопіль: ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 18 с.
3. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я» / Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 № 117 (із змінами та доповненнями). – 208 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20020329_117.html
4. Доклад Всемирной организации здравоохранения «Мировая статистика здравоохранения: мониторинг показателей здоровья в отношении целей устойчивого развития». – 4 с. [Електронний ресурс] / Женева, 2016. – Режим доступу: <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2016/health-inequalities-persist/ru>
5. Крайдашенко О. В. Клиническая фармакология и кардиология. Руководство для врачей и студента медицинских ВУЗов / О. В. Крайдашенко, С. В. Налетова, А. А. Свинтозельский // Запорожье, 2008. – 218 с.
6. Степко М. Д. Болонський процес у фактах і документах / М. Д. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук [та ін.] // Тернопіль, 2003. – 52 с.
7. Целуйко В. И. Курс лекций по клинической кардиологии / В. И. Целуйко. – Х.: Гриф, 2004. – 576 с.

Визир В.А., Буряк В.В., Заика И.В.

Запорожский государственный медицинский университет

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПОДГОТОВКИ ВРАЧА-КАРДИОЛОГА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Данная статья рассматривает современное состояние вопроса касательно подготовки врача-кардиолога. Обоснована необходимость дальнейшего усовершенствования процесса преподавания кардиологии. Описаны этапы последилового образования. Представлена характеристика организационно-методологических основ подготовки. Выделены основные требования к теоретическим и практическим навыкам специалистов.

Ключевые слова: врач-кардиолог, образовательно-профессиональная программа, специализация, квалификационные характеристики, теоретические и практические навыки.

Vizir V.A., Buriak V.V., Zaika I.V.

Zaporizhzhya State Medical University

CURRENT STATUS OF CARDIOLOGIST TRAINING: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Summary

This article is about the current status in question of cardiologist training. Founded the necessity of further improvement of teaching process in cardiology. There are described the steps of postgraduate education. Presented the characteristics of organizational and methodological foundation during the training. Marked the basic requirements for theoretical and practical skills of specialists.

Keywords: cardiologist, educational and professional program, specialization, qualifications characteristics, theoretical and practical skills.

УДК 81'367:373.5

РЕАЛІЗАЦІЯ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ: ВІД ДУМКИ ДО ТЕКСТУ

Дика Н.М.

Інститут післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

Огарь Ю.В.

Інститут філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано специфіку репрезентації знань старшокласників у свідомості (від думки) до вираження їх у мовній картині світу крізь призму когнітивно-комунікативного підходу до навчання синтаксису у профільній школі. Здійснено аналіз когнітивно-комунікативного підходу на основі двох його складових – когнітивної та комунікативної. З'ясовано співвідношення когнітивних структур та їх мовних відповідників у процесі узагальнення й систематизації знань з синтаксису. У зв'язку з тим, що переважна більшість уроків спрямована на розвиток граматичної будови мовлення учнів, уміння правильно та комунікативно доцільно будувати речення, методичний коментар подано в контексті вивчення теми «Складні і багатокomпонентні речення». Виокремлено різноманітні завдання та вправи задля формування вмінь адекватного сприймання текстової інформації та створення власних (усних і писемних) висловлювань відповідно до комунікативної мети.

Ключові слова: когнітивно-комунікативний підхід, синтаксис, профільна школа, концептосфера, мовна картина світу, текст.

Постановка проблеми. Провідна роль когнітивної діяльності учнів посідає все більш міцні позиції в методичній науці. Сьогодні методика навчання української мови інтегрує досвід багатьох галузей, зокрема, когнітивної психології, лінгводидактики, герменевтики, лінгвопрагматики, теорії мовленнєвої діяльності тощо, пов'язана з пізнанням і відповідними структурами і процесами. Звернення до когнітивних структур мовної особистості в процесі оволодіння граматичним матеріалом, мовними нормами, теоретичними знаннями та вміннями застосовувати набуті знання в мовній практиці реалізується в рамках когнітивно-комунікативного підходу до навчання української мови у профільній школі. Недостатній рівень комунікативної підготовки учнів зумовлює необхідність удосконалення технології проведення занять з української мови, зміни акцентів у навчальній діяльності, спрямованих на формування мовнокомунікативної компетентності учнів, як об'єктивної категорії, що фіксує суспільно визнаний комплекс певного рівня знань, умінь, навичок, дотичних до мови емоційно-оцінних ставлень тощо, які можна застосовувати в цюнайширшій сфері комунікативної діяльності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна методика навчання української мови в межах когнітивної парадигми базується на дослідженнях науковців з таких галузей, як: когнітивна психологія та психолінгвістика (Дж. Андерсон, Д. Брунер, Л. Векслер, Б. Величковський, Х. Гарднер, В. Дружинін, О. Кубрякова, О. Лурія, Р. Солсо, Р. Стернберг, М. Холодна та ін.), когнітивна лінгвістика (Ф. Бацевич, С. Ермоленко, А. Зеленько, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Селіванова) комунікативна лінгвістика (Н. Арутюнова, А. Баромов, Ф. Бацевич, І. Горєлов, Т. Винокур, І. Стернін), лінгводидактика (О. Горошкіна, І. Дроздова, С. Караман, О. Любашенко, Л. Мамчур, Л. Мацько, А. Нікітіна, М. Пентилук, Л. Попова, Т. Симоненко та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині головним завданням мовної освіти в Україні є формування мовнокомунікативної компетентності випускника, котрий не лише вмітиме усно чи письмово висловлювати власну думку відповідно до ситуації, але й буде здатним за допомогою мовних засобів охопити увесь спектр соціальних і культурних явищ. Пошук шляхів оптимізації мовно-мовленнєвої освіти старшокласників на засадах когнітивно-комунікативного підходу ще не був предметом спеціального дослідження, тому і обумовив вибір теми даної статті.

Мета статті. Метою статті є висвітлення специфіки реалізації знань старшокласників у свідомості (від думки) до вираження їх у мовній картині світу крізь призму когнітивно-комунікативного підходу до навчання синтаксису у профільній школі.

Виклад основного матеріалу. У лінгводидактиці, на думку О. Кучерук [2], когнітивний напрям визначають з огляду на потребу освіти й суспільства у формуванні мовної особистості, що є носієм мови і певної системи концептів, за допомогою яких учень пізнає світ. Значущими в контексті сучасної мовної освіти стають концепції *комунікативної* та *когнітивної* методик навчання української мови.

Варто зазначити, що концепція когнітивної методики навчання української мови є важливою у профільній школі, адже вона орієнтує на те, що пізнавальна діяльність є однією з провідних у процесі навчання. До того ж навчання синтаксису в профільній школі має інтегрований характер, включає в себе різноманітні підходи (рис. 1) та базується на досягненнях лінгвістики та когнітивних наук.

Реалізація когнітивно-комунікативного підходу до навчання української мови відбувається через усвідомлення сутності понять *мова*, *мовлення*, *мовленнєва діяльність* і *спілкування* у контексті узагальнення і систематизації знань

старшокласників з синтаксису, поєднуючи тим самим мовний, мовленнєвий, соціокультурний та діяльнісно-стратегічний компоненти усіх змістових ліній мовної освіти профільної школи [6, с. 127].

Система когнітивного навчання має бути спроектована насамперед на розвиток мислення – психічного пізнавального процесу, під час перебігу якого на основі раніше здобутих знань і досвіду у процесі виконання ряду мисленнєвих операцій відбувається формування нових знань, прихованих від безпосереднього чуттєвого сприйняття і вираженого за допомогою слова, мовлення, мови. На нашу думку, вагомою є психолінгвістична теорія слова, запропонована А. Залевською, яка включає такі положення:

- 1) слово має розглядатися на фоні взаємозв'язку мовлення, пам'яті, мислення;
- 2) необхідний вихід на індивідуальну картину світу;
- 3) обов'язковим є врахування емоційної оцінки слова особистістю;
- 4) в лексичному компоненті слова можуть відбиватися національно-культурні особливості мови [8, с. 56].

Мова бере участь в багатьох видах людського мислення. Мисленнєві операції незалежно від того, чи носять вони абстрактний/конкретний характер, завжди отримують вираження в мові. Будь-який інтелектуальний акт і репрезентація його результату, безпосередньо пов'язаний з мовою, яка слугує упорядкованою системою різнорівневих знаків, які мають здатність розкладатися на одиниці меншого порядку і зливатися в одиниці більш складного.

Формування знань про світ – процес складний, проходить він в декілька етапів. Знання та інформація можуть передаватися й зберігатися як у вербальній, так і в невербальній формі. Насамперед інформація потрапляє в органи чуття людини у вигляді сприйнятих ним стимулів, котрі мають форму фізичних сигналів (зорових, звукових, тактильних ін.). Далі інформація переробляється мисленням і передається у свідомість, потрапляючи в блок короточасної (оперативної) пам'яті у вигляді не точної копії фізичного стимулу, а його мисленнєвої інтерпретації, на основі якої у свідомості формується суб'єктивне знання, котре потребує вербальної матеріалізації. Мовна форма й семантика мовних одиниць переважно носить суб'єктивний характер – залежить від суб'єкта мовлення і його світовідчуття.

Когнітивістами (В. Карасик, А. Вежбицька, Н. Арутюнова, О. Кубрякова, М. Телія, Ю. Степанов, А. Залевська, С. Аскольдов) було з'ясовано, що репрезентація знань про світ реалізується посередництвом різних структурних форм (понять, ментальних моделей, схем, фреймір, сценаріїв), кожна з яких має як вербальне, так і невербальне вираження. Актуальним для нашої статті є вчення про концепт. Це поняття не має однозначного визначення, зміст концепту досить істотно варіюють у студіях різних наукових шкіл та окремих учених, бо концепт має двоїсту сутність – психічну та мовну, – і це дає великий простір для тлумачення.

Н. Жинкін [1] запропонував гіпотезу існування в свідомості людини універсального предметного коду (УПК). УПК – мова інтелекту, базовий компонент мислення. Це мова схем, образів, відбитки реальності (дотикових, нюхових), кінетичних (рухових) імпульсів та ін.

Концепти ідеальні і кодуються у свідомості одиницями універсального предметного коду, які мають предметно-образний, тобто чуттєвий характер, а його універсальність зумовлена тим, що він є у всіх без винятку носіїв мови, хоча він різний у кожного індивіда, оскільки віддзеркалює суб'єктивний чуттєвий досвід людини, особисто нею отриманий у житті через органи чуття. *Одиниця універсального предметного коду* – найбільш яскрава, наочна, стійка особиста частина концепту, що має образну природу. Образ, що становить одиницю універсального предметного коду, може бути випадковим, несуттєвим для цього концепту саме через його суто особистісну, індивідуальну природу, але, тим не менш, він виконує, кодуючи, знакову функцію для концепту загалом.

Отже, концепт – це ментальне утворення. Він є базовою одиницею розумового коду людини, представляє собою результат пізнавальної діяльності особистості і суспільства [10, с. 105].

Концептосфера – це чисто розумова сфера, що складається з концептів, що існують у вигляді розумових картинок, схем, понять, абстрактних сутностей, узагальнюючих різноманітні ознаки зовнішнього світу [3, с. 140]. *Мовна картина світу* – це та частина концептосфери, яка виражається за допомогою мовних знаків, сукупність значень, переданих мовними знаками цієї мови [7, с. 135]. Зіставлення різних мовних картин світу дає змогу побачити загальнолюдські універсали у відображенні довколишнього світу, і в той же час дає можливість побачити специфічне, на-



Рис. 1. Когнітивно-комунікативний підхід – інтегрований напрямок лінгводидактики

ціональне, а потім і групове, індивідуальне в наборі концептів та їх структуризації.

А. Сисолятина, яка пропонує такі етапи побудови мовної картини світу, на яких, на нашу думку, може базуватися реалізація когнітивно-комунікативного підходу до навчання синтаксису:

1. **Перший етап** – елементарний рівень сприймання навколишнього середовища навколишньої дійсності – концептосфера учня збагачується простими структурами (образами-уявленнями), співвідносними в мовному плані з елементарними синтаксичними одиницями.

2. **Другий етап** – представлений картинами, структурованими з наявними образами-уявленнями у свідомості школяра. Оволодіваючи більш складними структурами, учень змушений шукати відповідні за рівнем складності мовні відповідники.

3. **Третій етап** – елементарні епізоди, побудовані на основі картин і відповідних змістових зв'язках. У процесі вивчення синтаксису цей рівень відповідає процесу побудови простих речень, котрі вербалізують одну картину з додатковими, уточнюючими елементами.

4. **Четвертий етап** (найвищий рівень) – володіння позамовною дійсністю – ситуацією, котра складається з кількох епізодів. Складні ситуації мають внутрішній змістовий зв'язок і в мовному плані репрезентуються складним реченням. Компоненти складної структурної схеми пов'язані семантико-синтаксичним зв'язком, передають багатогранність відтінків думки [8, с. 48] (рис. 2).

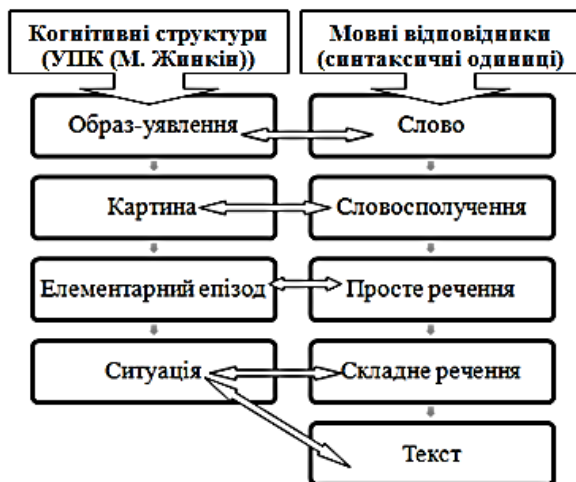


Рис. 2. Співвідношення когнітивних структур та їх мовних відповідників у процесі засвоєння інформації про мову і позамовну дійсність

Покрокове пізнання позамовної дійсності репрезентується за допомогою мовних одиниць відповідних рівнів. Відбувається послідовне розширення знань про світ (розширення концептосфери учнів) і відповідне ускладнення синтаксичних одиниць (розвиток внутрішнього лексикону і його перехід у зовнішнє мовлення).

Засобами мовної об'єктивації концепту може виступати слово, фразеологізм, словосполучення, структурна схема речення й навіть текст, за умови, що в ньому розкривається сутність якого-небудь концепту [8, с. 50].

Основним засобом навчання мови в когнітивній методичці є текст – основне джерело інформації, що слугує важливим компонентом у структурі ко-

мунікативного акту між адресантом і адресатом. Змістова єдність тексту втілена у структурно-сміслових згустках – концептах. Текст дає змогу визначити завдання на всіх рівнях, повторити мовленнєвознавчі відомості (визначити тип, стиль мовлення, способи об'єднання речень у межах складного синтаксичного цілого, засоби зв'язку речень у тексті, здійснити актуальне членування речення тощо). На основі зв'язного тексту старшокласники мають змогу спостерігати функціонування явищ мови, засвоїти поняття мовленнєвої діяльності й сформулювати навички побудови і створення власних текстів [4, с. 141-142].

Одним з ефективних засобів навчання у профільній школі є схематизація, котра орієнтована на поглиблення та ущільнення навчального матеріалу. Цей засіб протиставляється текстовій подачі інформації, котрій заважає лінійна розтягнутість інформації, яка суттєво відрізняється від об'ємної, мозаїчної структури думки. Тому теоретичний матеріал задля узагальнення й систематизації знань з синтаксису необхідно подавати враховуючи такі принципи моделювання навчального матеріалу: *не перенавантажувати повідомлення інформацією; використовувати різні форми представлення однієї ж інформації; у поясненні спиратися на візуальні образи, супроводжуючи їх коментарями; ключові терміни записувати, пояснювати, повторювати.*

Т. Табаченко зазначає, що «завдання, які часто виконуються, майже не вимагають уваги, адже пізнання через розуміння пов'язано, насамперед, зі свідомою, вибірковою увагою людини, що сприймає інформацію. Це називається автоматичною обробкою інформації. Складні завдання спочатку важко виконувати, але постійна практика або вироблення алгоритмізованих навичок створюють основу для процесуально-когнітивного навчання [9]».

Для оптимізації процесу навчання необхідно правильно організувати навчальну діяльність, яка повинна бути заснована на доцільному поєднанні різнорівневих вправ і завдань, з урахуванням того, що більш складна навчальна діяльність вимагає зрозумілих алгоритмів (складових процедурного знання).

Пропонуємо зразки різнорівневих вправ відповідно до специфіки репрезентації знань старшокласників у свідомості (від думки) до вираження їх у мовній картині світу крізь призму когнітивно-комунікативного підходу до навчання синтаксису у профільній школі.

Складні і багатокомпонентні речення. Особливості структури та семантики сполучникових (складносурядних та складнопідрядних) і безсполучникових, багатокомпонентних речень

Робота зі схемою

Розгляньте подану схему (рис. 4). Доповніть відомості власними прикладами і коментарями та підготуйте лінгвістичне повідомлення на тему «Особливості структури та семантики сполучникових (складносурядних та складнопідрядних) і безсполучникових, багатокомпонентних речень». Визначте їхню структуру, види і засоби зв'язку між простими реченнями.

Робота в мікрогрупах

1. **Передтекстовий етап.** Прочитайте уривок з філософської повісті Антуана де Сент-

Екзюпері «Маленький принц». Чи може бути життя наповненим сенсом без дружби? Користуючись словником символів культури України (за редакцією О. І. Потапенка) доведіть чи спростуйте думку про те, що персонаж Лиса має негативну семантику. Що розуміє Лис під словом «приручити»?

2. Етап роботи з текстом. Знайдіть і выпишіть складні та багатокомпонентні речення, підкресліть граматичні основи, визначте вид речення і засіб зв'язку (сполучник/сполучне слово).

Пізнати можна лише те, що приручиш, – мовив Лис. – Людям уже бракує часу щось пізнавати. Вони купують готові речі в торгівців. Але ж немає таких торговців, що продавали б приятелів, і тим-то люди не мають приятелів. Як хочеш мати приятеля – приручи мене!

– А що для цього треба зробити? – спитав маленький принц.

– Треба бути дуже терплячим, – відказав Лис. – Спершу ти сядеш трошки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимусь, а ти мовчатимеш. Мова – це

джерело непорозуміння, але щодня ти сидатимеш трошки ближче ...

3. Етап після текстової роботи. Яка основна думка уривку? Чи погоджуєтесь ви з тим, що мова є джерелом непорозуміння? Пригадайте, що в творі відбувалося далі? Чому й досі ця повість є популярною та екранізується?

Дослідження-аналіз

1. Передтекстовий етап. Прочитайте текст, дотримуючись правильного інтонування. Користуючись словником символів культури України (за редакцією О. І. Потапенка), ознайомтеся з тим, що символізує «книга». Пригадайте, яка книга на вас справила неабияке враження?

2. Етап роботи з текстом. Знайдіть складні речення та визначте, яким зв'язком поєднані частини складного речення. Проаналізуйте структуру останнього речення, накресліть схему.

Розумна книжка

Якось, коли нам було літ по 20, один мій приятель сказав, що він читає одну рідкісну й розумну книжку. Але мені її не дасть, бо тоді й я знатиму те, що знає він, а поки що – він попереду. Чим далі живу, тим більшого драматизму

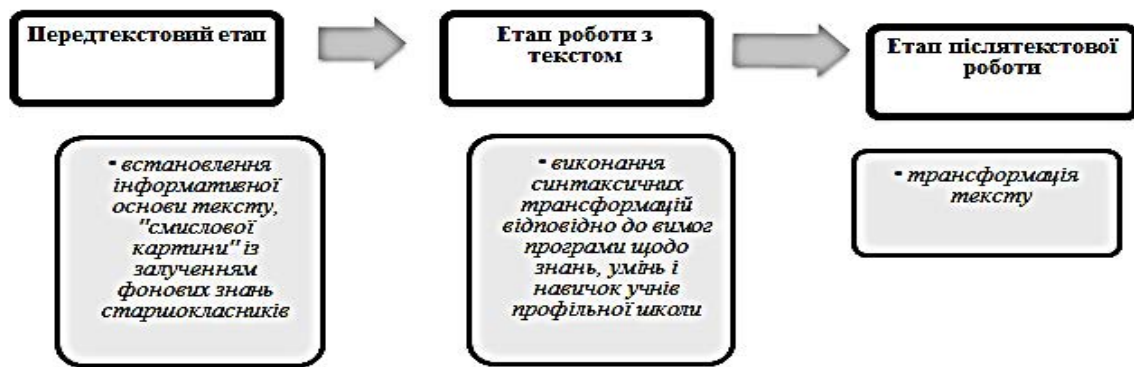


Рис. 3. Когнітивні стратегії роботи з текстом

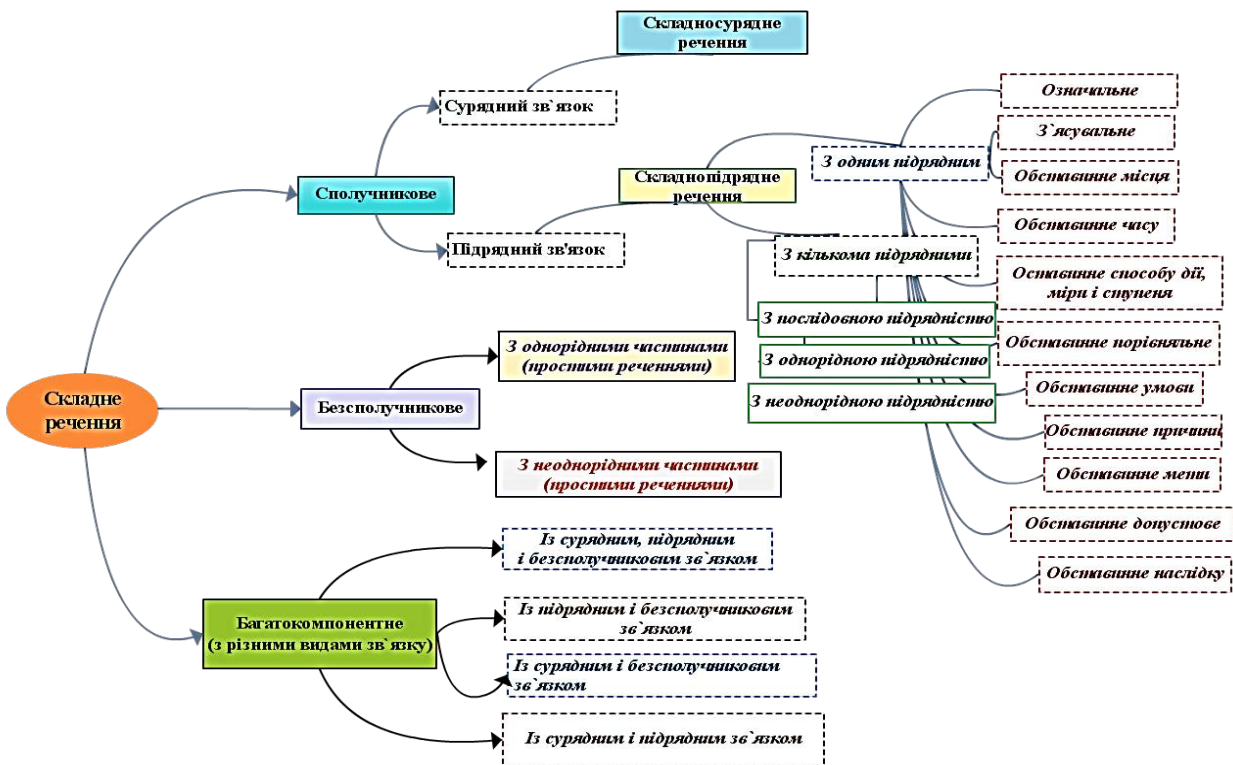


Рис. 4. Складні (сполучникові, безсполучникові) і багатокомпонентні речення

для мене набуває та його фраза – так чесно й простодушно вона була сказана. І скільки за нею стояло відчаю. того свого приятеля, принаймні тепер, розумію – без жодної іронії, бо ми обоє вийшли з того середовища, в якому батьки наших батьків ще не вмiли читати. Чим далі живу, тим більшого драматизму для мене набуває та його фраза – так чесно й простодушно вона була сказана. І скільки за нею стояло відчаю. Це схоже на те, як людина випірнула посеред океану, й навколо у воді ще багато інших людей, а океан бездонний, і ніхто нікого не може порятувати, хоч би й хотів, бо берега не видно, і ніякої шлюпки немає поряд. Тут кожен триматиметься на поверхні довше сам, аніж удвох, і це треба розуміти, якщо не хочеш потонути.

Я тепер вже знаю, що він не потонув, і прожив життя, не схоже на життя інших, і це, може, важливіше, аніж бути розумним. *І сталося це не завдяки книжкам, а завдяки тому самообману, коли віриш, що на світі є розумна книжка, що може тобі допомогти* (В. Жежера).

3. Етап після текстової роботи. Порадьте класу ознайомитися з вашою «розумною книжкою».

Творче конструювання

Опишіть послідовно образ-концепт, підбравши характеристику.

1. Образ концепту;

2. Характеристика концепту за ознакою/дією;

3. Підрядне речення.

Приклад

Образ-концепт	Характеристика концепту за ознакою/дією	Підрядне речення
Україна...	суверенна...	..., яка має чітко визначену територію.
Калина
Верба
...		

Доповніть характеристику підрядними реченнями так, щоб утворився зв'язний текст на тему «**Батьківщина моєї душі**». Перелік концептів продовжить за власним баченням відповідно до запропонованої теми.

Творче моделювання

1. Передтекстовий етап. Розгляньте малюнок (рис. 5). Поміркуйте, чи з'являться на небі зорі вночі? Якщо ні, то чому їх не видно в місті?

2. Етап роботи з текстом. За наведеним початком утворіть складні речення.

1. Складносурядне речення, де явища відбуваються одночасно чи послідовно: *Ще над Дніпром...*

2. Безсполучникове речення, де виражається зіставлення одного речення зі змістом іншого: *Пароплав, повернувшись...*

3. Безсполучникове речення, де виражається часова послідовність дій, явищ: *Лістари засяяли...*

4. Складносурядне речення, де одне явище протиставляється іншому: *Хмари зникають...*

5. Складносурядне речення, де явища, які чергуються, або одне явище викликає інше: *Наближається вечір...*



Рис. 5.

3. Етап після текстової роботи. Доповніть розповідь складнопідрядними реченнями усіх відомих вам видів, дівравши до власного тексту ілюстрацію, яка б містила зображення того, про що йдеться у творі. Проведіть спостереження, яким реченням ви надаєте перевагу, чому?

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, ефективність навчання синтаксису української мови учнів профільної школи залежить від урахування їх вікових та психологічних особливостей. Вагомого значення набувають шляхи стимуляції активного мислення в процесі навчальної діяльності, успішність якого безпосередньо пов'язана з пізнавальною активністю учнів, наявністю пізнавальних мотивів, використанням відповідних дидактичних засобів.

У процесі реалізації когнітивно-комунікативного підходу необхідно використовувати різні засоби репрезентації результату навчання синтаксису (від невербального образу до вербального вираження синтаксичної одиниці) відповідно до ієрархічних рівнів мовної системи: від слова до тексту. Залучення учнів до активної комунікації стимулює мисленнєво-мовленнєву діяльність.

Когнітивно-комунікативний підхід урізноманітнює навчання синтаксису, дає змогу оперування лексико-граматичним матеріалом, систематизує роботу з текстом, допомагає трансформувати й усувати зайву інформацію, сприяє розвитку культури мови і мовлення.

Список літератури:

- Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М.: Наука, 1982. – 159 с.
- Кучерук О. А. Пріоритетні напрями в шкільній лінгводидактиці / О. А. Кучерук // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2014. – Ч. 2. – С. 190-197.
- Маслова В. А. Лінгвокультурологія: [уч. пос. для ст-в высш. учеб. заведений] / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
- Мушировська Н. В. Роль когнітивно-комунікативного підходу в оптимізації процесу викладання української мови за професійним спрямуванням / Н. В. Мушировська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка. – 2014. – Вип. 29. – С. 138-143.
- Пентиліук М. І. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. І. Пентиліук, А. В. Нікітіна, О. М. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5-9.

6. Пентилюк М. І. Розвиток української лінгводидактики в контексті Державного стандарту базової і повної освіти в Україні / М. І. Пентилюк // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філологічна. – 2010. – Вип. 50. – С. 123-130.
7. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
8. Сысолятина А. А. Лингвокогнитивный подход к обучению синтаксису сложноподчинённого предложения: 5-9 классы общеобразовательной школы: диссертация... кандидата педагогических наук: 13.00.02 / А. А. Сысолятина [Место защиты: Моск. пед. гос. ун-т]. – Москва, 2012. – 228 с.
9. Табаченко Т. С. Когнитивный подход к обучению в современном лингвистическом образовании [Электронный ресурс] / Т. С. Табаченко. – Режим доступа: (<http://rudocs.exdat.com/docs/index-20322.html>)
10. Удовіченко Г. М. Місце когнітивної лінгвістики в сучасному мовознавстві / Г. М. Удовіченко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Філологія. Мовознавство. – 2014. – Т. 221, Вип. 209. – С. 103-106.

Дикая Н.М., Огарь Ю.В.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

РЕАЛИЗАЦИЯ КОГНИТИВНО-КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ СИНТАКСИСА В ПРОФИЛЬНОЙ ШКОЛЕ: ОТ МЫСЛИ К ТЕКСТУ

Аннотация

В статье проанализирована специфика репрезентации знаний старшеклассников в сознании (от мысли) к выражению их в языковой картине мира сквозь призму когнитивно-коммуникативного подхода к обучению синтаксиса в профильной школе. Осуществлен анализ когнитивно-коммуникативного подхода на основе двух его составляющих – когнитивной и коммуникативной. Раскрыто соотношение когнитивных структур и их языковых соответствий в процессе обобщения и систематизации знаний синтаксиса. В связи с тем, что большинство уроков направлены на развитие грамматического строя речи, умение правильно и коммуникативно целесообразно строить предложения, методический комментарий представлено в контексте изучения темы «Сложные и многокомпонентные предложения». Выделены разноуровневые упражнения для формирования умений адекватного восприятия текстовой информации и создание собственных (устных и письменных) высказываний в соответствии с коммуникативной целью.

Ключевые слова: когнитивно-коммуникативный подход, синтаксис, профильная школа, концептосфера, языковая картина мира, текст.

Dyka N.M., Ohar Y.V.

Borys Grinchenko Kyiv University

IMPLEMENTATION OF COGNITIVE AND COMMUNICATIVE APPROACH TO THE STUDY OF SYNTAX IN PROFILE SCHOOL: FROM THOUGHTS TO THE TEXT

Summary

The article analyzes the specific knowledge representation seniors in mind (the thought) to their expression in language picture of the world through the prism of cognitive-communicative approach to teaching syntax in profile school. The analysis of cognitive-communicative approach based on its two components – the cognitive and communicative. Correlation of cognitive structures and their linguistic equivalents in the generalization and systematization of knowledge of syntax. Due to the fact that the vast majority of lessons aimed at developing students' grammatical structure of the language, and the ability to build sentences communicative expedient, methodical comments submitted in the context of the study of the topic «Complex and compound sentences». Thesis there is determined multilevel tasks and exercises for developing abilities adequate perception of textual information and creating their own statements under the communicative purpose.

Keywords: cognitive-communicative approach, syntax, profile school, conceptual, linguistic world picture, text.

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ЛЕКЦІЙ

Єрмаков С.В., Семенишена Р.В.

Подільський державний аграрно-технічний університет

На сучасному етапі лекція повинна виступати і як метод навчання, який створює фундаментальну базу знань студентів з дисципліни, яку вивчають, і як організаційна форма навчання – спосіб інтерактивної взаємодії викладача і студентів. У статті проаналізовано значимість лекції як одного з найважливіших чинників в організації навчальної діяльності студентів. Висвітлено теоретичні методи збільшення впливу лекції на активізацію самостійного оволодіння знаннями студентами вищих навчальних закладів. Розглянуто способи підвищення ефективності проведення лекцій. Обґрунтовано способи донесення теоретичного матеріалу широкій аудиторії на лекції з метою навчити студента застосовувати набуті знання у своїй професійній діяльності.

Ключові слова: лекція, пізнавальна активність, технічні засоби, теоретичний матеріал.

Постановка проблеми. Процес засвоєння її шляхи підвищення його ефективності давно став наріжним каменем багатьох науковців. Особливого резонансу набувають проблеми ефективності і пристосованості до людини освіти насують на сучасному етапі, що знаменується швидким ростом нових ідей і інновацій у навчанні. Зміну у освітніх системах часто пов'язують з зміною вимог і завдань до освіти, та, взагалі, змінами у суспільстві. Однак швидкий розвиток науки і техніки вимагає постійного перегляду змісту навчальних дисциплін з метою включення у них додаткових даних сучасних здобутків, що вимагає пошуку нових методологій побудови занять орієнтованих на підвищення ефективності засвоєння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання необхідності якісного поліпшення викладання у сучасній вищій школі піднімалось у величезній кількості дисертаційних робіт. Ідеї активізації навчання досліджувалася науковцями М.О. Даніловим, І.Я. Лернером, З.І. Равкіним, Д.Н. Богоявленським, С.Ф. Жуйковим, Н.А. Менчинською, Н.Г. Морозовою, Л.С. Славіною і ін. Більшість авторів пропонують свої шляхи вирішення даної проблеми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дана публікація покликана дослідити проблему підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу та систематизувати методи і прийоми, які використовують передові педагоги і дослідники для досягнення найбільшого ефекту навчального процесу в процесі викладання лекцій. Зібраний в одному місці передовий досвід вирішення піднятих питань дозволить у подальшому ефективно шукати шляхи для удосконалення власних методик та в деякій мірі можуть визначити сценарій роботи викладача на занятті.

Мета статті. Головною метою роботи є виділення характеристик процесу викладання теоретичного матеріалу, які можуть покращити традиційні норми сприйняття навчального матеріалу на заняттях. Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання:

- проаналізувати погляди на активізацію подання теоретичного матеріалу у літературі;
- виділити властивості уваги і особливості їх врахування;

- проаналізувати вплив пізнавального відступу на характер засвоєння і на перебіг занять;
- провести дослідження і систематизацію методів і прийомів підвищення ефективності засвоєння під час викладання лекцій.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах модернізації системи освіти на одне з перших місць висувається дидактичний принцип активності і самостійності студентів чи учнів. В зв'язку з цим виникає необхідність пошуку таких прийомів і методів навчання, при яких формуються інтелектуальні якості особистості, розвиваються творчі і пізнавальні здібності в сукупності з трудовим, моральним і естетичним вихованням. Перш ніж давати оцінку чи прогнози розвитку елементів систем освіти і освітніх технологій, звернемося до форм і методів які є типовими для більшості навчальних закладів. Згідно «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» виділяють такі основні види навчальних занять у вищих навчальних закладах: лекція; лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; консультація. У положенні зазначається: «Лекція – основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, призначених для засвоєння теоретичного матеріалу» [1], тож можна стверджувати, що ця форма проведення занять займає провідне місце у навчальному процесі при засвоєнні нового теоретичного матеріалу, незважаючи на всю критику щодо її ефективності.

Лекція традиційно сприймається як монолог викладача, досить часто викликає багато нарікань щодо якості одержаних знань та, взагалі, доцільності лекцій. Існувала навіть точка зору (хоча й мало підтримувана), що в наш час книгодрукування і інформаційних технологій лекція – це ніщо інше, як архаїзм [2]. Так, наприклад, професор К.Г. Марквардт заявив, що навчальний план і програми регламентують матеріал, який можна встигнути викласти за відведений час і аж ніяк не те, що можна засвоїти. Ось і виходить – продовжує він – що основна доля уваги направлена на те, щоб лекцію «добре прочитати», а задачу доброго засвоєння доводиться залишити на другому плані [3]. З усього видно, що фундаментальні проблеми педагогіки і психології пов'язані з розумінням і засвоєнням гостро проявляються саме під час лекцій.

Як зазначив професор В.О. Веніков, основним недоліком сучасних лекцій є пасивність слухача, а точніше, можливість перебувати під час лекції в бездумному стані, яка йому надається [4]. Ось і з'являються нарікання на слабкий рівень засвоєння під час лекцій.

У статті висвітлено питання подання об'ємного теоретичного матеріалу на лекції, як формі організації навчального процесу, що не виключає поєднання різноманітних методів в т.ч. і метод лекції – інформативно-доказовий

виклад великого за обсягом, складного за логічною побудовою навчального матеріалу. Він застосовується, тому що незважаючи на усі його недоліки це швидкий і економний спосіб забезпечення необхідною інформацією.

Висловлюючись про можливості лекцій, слід мати на увазі форму занять на яких доноситься до студентів теоретичний матеріал з дисципліни для подальшого закріплення на лабораторних, практичних чи інших формах занять. Можна гадати, що на весь осяжний період розвитку ви-

Таблиця 1

Методи і прийоми підвищення ефективності проведення лекцій

Приєм	Можливий спосіб здійснення
1. Попередня активізація	На початку заняття вчитель представляє фонові знання і збуджує інтерес до теми [5].
2. Актуалізація (профілізація) викладачем проблеми, що вивчається;	Виділяється не два-три питання теми лекції, а 8-10 (і більше). На особливо важливих 2-3 питаннях увага особливо акцентується як на найбільш значимих [7]
3. Застосування фокусуєчих запитань.	Питання, на які треба відповідати, після представлення теми. Часто вони є проблемними питаннями [5].
4. Спонування студентів до оцінки сприйнятого матеріалу	Пропонується студентам проставляти позначки навпроти матеріалу лекції який видався найбільш цікавим (наприклад «+» або «1»), який цікавий, але не зовсім зрозумілий і потребує додаткової консультації (наприклад «-» або «2»), який на думку студента знадобиться в професійній роботі (наприклад «++» або «3»), і т.п.
5. Продумане виділення і навчання студентів етапів дій на лекції	Викладання проходить етапи про які оголошується студентам: Мета розгляду питань – Принцип яким цього можна досягти результату (опорна модель) – Розкриття суті питання (виконавча модель) [8]
6. Розумне застосування аудіовізуальних засобів	Включення перегляду радіо-дж телепрограм, кіно- та відеофільмів в структуру лекції [4]
7. Надання можливості висказати свою точку зору про кожну тему	Активний студент завжди може запитати про те, що його цікавить, чи висловити свої зауваження
8. Коротке оцінювання підготовленості до заняття	Студентам об'являється, що на кожній лекції їм буде задаватись питання з минулої теми. Студенти відповідають в письмовому вигляді на протязі 5-7 хвилин. Краще якщо аудиторія обладнана діючою системою зворотного зв'язку [4]
9. Постійна наглядна пропаганда літератури по темам, що вивчаються;	На кожну лекцію викладач приносить з собою кілька різних книг. До кінця курсу лекцій студент отримує своєрідний список літератури [7]
10. Постановка цікавого дослідження	Наприклад на лекції з опору матеріалів професор Сімінський К.К. (Київський політехнічний інститут) починав лекцію так: асистент виносив скло, пооводив алмазом його оголошував тему лекції про де розкривається питання руйнуванню крихких тіл і ролі тріщини [2]
11. Мозкова атака	Складання списку того, що вже відомо учням із цієї теми. Розширити цей прийом можна показавши зв'язки, між висунутими пропозиціями [5].
12. Застосування акцентуючих фраз, рухів міміки і інтонації	Наприклад лектор говорить: «Усім зрозуміло те що я пояснюю?», «Всі встигають записувати?», або «А тепер переходимо до нового положення».
13. Заклик до порівняння	Фраза «Давайте порівняємо...» одразу викликає пожвавлення, примушує включитись в зміст того що було перед цим сказано [7].
14. Захоплення уваги цікавою інформацією	З часом увага втрачає стійкість і студенти починають відволікатись. Цікавий факт чи історія може підвищити рівень уваги.
15. Залучення нових інформаційних технологій	Використання можливостей, які надає комп'ютер, наприклад, наявність комп'ютерних програм, що демонструють певний принцип у динаміці.
16. Розігрування інциденту чи вистави (Лекція-шоу)	Ефект створюється за допомогою, наприклад, використання епізодів з фільмів, телепередач, висловлювання протилежних думок [9]
17. Використання відступів (пауз для перепочинку)	Коли навчальний матеріал складний для постійного сприйняття, час від часу надається перепочинок, як його називає Гріденко А.І. своєрідний «тайм-аут», який можливо присвятити витягу з історії, з музичних творів, експрес-вікторини, тощо.
18. Проблемно-пошуковий спосіб викладання	Постановка проблеми під час лекції сприяє активізації мислення студентів щодо способу її вирішення
19. Ведення лекції двома викладачами (Лекція удвох)	Наявність двох точок зору які по чергово лунають сприяє різносторонньому огляду і спонукає до аналізу сказаного
20. Застосування музики, особливо звукового супровідного фону	Спокійна музика дозволяє довше тримати увагу студентів сконцентрованою [9]
21. Пояснення з «навмисними помилками»	Студент починає пильніше прислухатись, намагаючись вловити помилку

Джерело: розроблено авторами

щої освіти лекція залишиться найважливішою формою навчання. Хоча це зовсім не значить, що форма самих лекцій повинна залишатись без змін [4]. Потребу в інтенсифікації освітніх технологій, перегляду їх змісту, модернізації або ж взагалі створення нових моделей здобуття знань диктує швидкий розвиток науки та стрімке розширення доступного інформаційного простору. Як і у будь-якій галузі на теренах освіти очевидно вбачається два шляхи розвитку:

- вдосконалення відомих (старих) моделей;
- розробка нових.

Загалом, цю тезу можна трактувати як вибір одного з двох: або відмовлятися від лекцій та шукати, аналізувати і вибирати нові способи донесення теоретичного матеріалу широкій аудиторії, або шукати що можна зробити з апаратом самої лекції щоб збільшити її ефективність.

На сьогодні все більше педагогів прагнуть розробити власні, безперечно в багатьох випадках прогресивні технології подання і здобуття знань (залучення комп'ютерів, виконання творчих дій, проблемне навчання, дидактичні ігри, включення задач підвищеної складності, тощо). Однак зазвичай вони залишаються на рівні експерименту або ж мають часткове застосування, що пов'язане з їх несприйняттям багатьма досвідченими викладачами, що звикли дотримуватись традиційних способів. На перешкоді також складність у їх реалізації через брак засобів навчання, потребу перекваліфікуватись чи інші причини. Велика їх кількість також ускладнює вибір для молодого педагога що прагне інновацій, а держава особли-

во не підштовхує до конкретних дій, що цілком виправдано з точки зору складності і неоднозначності експерименту з визначення пріоритетів однієї з них.

Незважаючи на розуміння важливості навчання у новий спосіб, слід враховувати усі перешкоди які трапляються на шляху їх впровадження. Ось деякі з бар'єрів на шляху до змін:

- вплив освітніх традицій;
- почуття дискомфорту, яке спричиняють будь-які зміни;
- брак мотивації до змін;
- брак моделей та інформації стосовно ефективного навчання.

Можливо, найбільшим бар'єром у використанні активних методів навчання, є ризик – ризик, що учні не братимуть участь, не будуть застосовувати мислительні операції вищого рівня, чи недостатньо засвоють зміст. Ризик, що викладач втратить контроль, не володітиме достатніми навичками, або буде розкритикованим за такий неортодоксальний стиль навчання.

Таким чином, висловимо припущення, що такі методи поки що як з правового боку так і з логікою складності впровадження не можуть в повній мірі зайняти місце універсального способу проведення занять. Це зовсім не заперечує заклик до оновлення існуючої моделі освіти, адже воно має відбуватись внесенням в її зміст нових якісних змін, що значно не вплинули б на загальний перебіг навчального процесу, проте дало б плідні результати у вигляді всесторонньо обізнаної, глибокомислячої, творчої, вмотивованої особи – фахівця нового зразка відповідного часу.

Вдосконалення старих моделей звичайно ж виглядає більш легким і привабливим шляхом (шляхом найменшого опору), що у великій мірі відображає потреби суспільства. Адже більшість процесів відбуваються поступово, крок за кроком відображаючи природну еволюцію середовища. Крім того апарат лекційного озброєння викладача далеко не вичерпується монологом однієї особи. До арсеналу лектора можна і необхідно підключати весь арсенал психічного, вербального, комунікативного та ін. впливу, що завжди присутнє в пояснювальній розмові батьків і дітей, майстра і учня, лікаря і пацієнта, просто випадкових співрозмовників. Навіть за згаданим вище положенням можливе читання окремих лекцій з проблем, які стосуються даної навчальної дисципліни, але не охоплені навчальною програмою [1].

Таким чином, розглядаючи питання викладання теоретичного матеріалу дисциплін в вищих навчальних закладах, найпростіше застосувати шлях вдосконалення лекцій шляхом застосування різноманітних методів та прийомів. Коло пріоритетного пошуку звужується.

Нижче наведемо деякі з запропонованих новацій, які зустрічалися в списку опрацьованої літератури та в



Рис. 1. Структурування прийомів підвищення ефективності лекцій

Джерело: розроблено авторами

практиці викладання викладачів Подільського ДАТУ.

Список наведений у таблиці 1 може бути продовжений, однак обсяг даної роботи і величезне розмаїття прийомів не дозволяє умістити всі ідеї. Загалом можна констатувати, що ці прийоми покликані не відмінити лекцію, а змінити її побудову і сприйняття, заставляючи слухача активно працювати [4].

Активізація лекції потребує суттєвих змін в її побудові (п. 1, 2, 5), в методиці викладання (п. 3, 4, 7, 11, 14), активне залучення технічних засобів (п. 6, 8, 9, 10, 15), або в використанні ораторських прийомів (п. 12, 13, 14, 17).

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі розвитку освіти особливого резонансу набувають проблеми ефективності і пристосованості до людини освіти, що вимагає пошуку інновацій у поданні навчального матеріалу. Традиційно для викладання великого за обсягом навчального матеріалу існувала лекція, як форма і як метод викладання. Вбачається два шляхи вирішення проблеми: розробка нової технології або вдосконалення існуючої (лекції). Безумовно менш складним буде шлях вдосконалення, що відповідає законам еволюційного розвитку, тому проведено роботу по виділенню прийомів які здатні підвищити ефективність засвоєння матеріалу на лекціях.

Список літератури:

1. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах. – Затв. наказом Міністерства освіти України № 161 від 02.06.1993 р.
2. Варвак П.М. Чтобы быть услышанным / П.М. Варвак // Вестник высшей школы. – 1987. – № 9. – С. 49–52.
3. Костенко И.П. О психологии понимания / И.П. Костенко // Вестник высшей школы. – 1986. – № 10. – С. 32–38.
4. Веников В.А. Активизация слушателя – прежде всего / В.А. Веников // Вестник высшей школы. – 1976. – № 12. – С. 28–33.
5. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології у навчанні / О.П. Мокрогуз // Інноваційні технології у викладанні суспільних дисциплін. – Чернігів, 2002.
6. Єрмаков С.В. Лекційний виклад теоретичного матеріалу у сучасному суспільному сприйнятті / С.В. Єрмаков // Збірник наук. праць Вінницького педагогічного університету. – Вінниця, 2012. – С. 67–72.
7. Юрченко Я.Я. О приемах активизации познавательной деятельности / Я.Я. Юрченко // Вестник высшей школы. – 1988. – № 3. – С. 37–39.
8. Ржецкий Н.Н. Активизация усвоения на лекции / Н.Н. Ржецкий, И.М. Самсонюк // Вестник высшей школы. – 1981. – № 6. – С. 69–70.
9. Головка Л. Активізація самостійної роботи студентів під час лекційних занять / Л. Головка // Освіта і управління. – 2002, № 1. – С. 147–150.
10. Єрмаков С.В., Лаврук В.П. Аналіз шляхів підвищення ефективності викладання лекцій / В.П. Лаврук, С.В. Єрмаков // Проблеми підготовки фахівців-аграріїв в навчальних закладах вищої та професійної освіти: матер. Всеукр. наук.-метод. конф. – Кам'янець-Подільський, 2007, с. 71–79.

Єрмаков С.В., Семенишена Р.В.

Подольский государственный аграрно-технический университет

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО УСВОЕНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА В ПРОЦЕССЕ ЧТЕНИЯ ЛЕКЦИЙ

Аннотация

В статье проанализированы значимость лекции как одного из важнейших факторов в организации учебной деятельности студентов. Освещены теоретические методы увеличения влияния лекции на активизацию самостоятельного овладения знаниями студентами высших учебных заведений. Рассмотрены способы повышения эффективности проведения лекций. Обоснованно способы донесения теоретического материала широкой аудитории на лекции с целью научить студента применять полученные знания в своей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: лекция, познавательная активность, технические средства, теоретический материал.

Ermakov S.V., Semenishena R.V.

Podolsky State Agricultural University

METHODS AND RECEPTIONS OF EFFECTIVE MASTERING OF A TEACHING MATERIAL DURING LECTURES

Summary

The article analyzes the importance of the lecture as one of the most important factors in the organization of learning activities of students. Considered theoretical methods of increasing the impact of lectures to intensify self-mastery of knowledge of students of higher educational institutions. Considered ways to enhance the effectiveness of lectures. Soundly methods of theoretical material reports a wider audience at a lecture with the purpose to teach students to apply the knowledge in their professional work.

Keywords: lecture, cognitive activity, technical means, theoretical material.

УДК [373+373.2]:37.013 «1919/1928»

АДАПТАЦІЯ ІДЕЙ НАСТУПНОСТІ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ТА ПРАКТИЦІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ (1919-1928)

Іванюк Г.І., Антипін Є.Б.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті подано результати історико-педагогічної розвідки щодо розвитку ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в хронологічних межах становлення радянської системи освіти (1919-1928). Означений період, в контексті проблеми, характеризується адаптацією ідей, випрацьованих педагогами в попередні періоди розвитку освіти України, до радянської системи освіти. Розбудова соціального виховання в Українській Соціалістичній Радянській Республіці визначила особливі умови розвитку дошкільної та початкової освіти на відміну від організації цих ланок освіти в РСФРР. Соціально-економічні умови що склалися в Україні в першій половині 20-х років ХХ століття зумовили часті зміни мети виховання. Однак їх осердям була соціально-класова та ідеологічна спрямованість трудового виховання дошкільників та молодших школярів. Це дослідження має на меті розкриття особливостей організаційно-практичних надбань українських педагогів щодо означеної проблеми в окреслених хронологічних межах.

Ключові слова: наступність, трудове виховання, діти дошкільного та молодшого шкільного віку, дитячий садок, початкова школа, соціальне виховання, Єдина трудова школа, радянська освіта.

Постановка проблеми. Інтеграція системи освіти України до Європейського освітнього простору актуалізує проблему вивчення педагогічних здобутків попередніх періодів із метою вироблення продуктивних ідей реформування сучасної системи дошкільної та початкової освіти. Звернення до проблеми наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку викликано суперечністю між вимогами суспільства до забезпечення єдності дошкільної та початкової освіти та невірності цієї проблеми в сучасній освітній теорії та практиці. Розвиток дитини в дошкільному та молодшому шкільному віці закладає фундамент на все подальше життя людини, тому єдність виховних та навчальних впливів на перших двох рівнях освіти є вагомим чинником для сталого розвитку особистості.

Українська педагогічна думка є скарбницею ідей, що не втратили актуальності в наші дні. Тому історико-педагогічні пошуки особливостей розвитку ідей наступності трудового виховання дошкільників і молодших школярів є на часі й мають як теоретичну, так і практичну значущість. Історико-педагогічне дослідження має специфічні особливості. Сутність їх полягає у вивченні педагогічного явища в його часовому вимірі. Тож маємо враховувати особливості прояву конкретного педагогічного явища в хронологічних відтинках різних періодів розвитку українського шкільництва. Означений нами період характеризуємо як становлення та розвиток дошкільного виховання дітей і початкової школи в радянську добу; хронологію розвідки окреслюємо 1919-1928 роками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті означеної площини дослідження вагомими для нас є вивчення адаптації шкільної освіти в умовах соціальних трансформацій 1924-1929 років (Іванюк Г.І.); реалізації діяльнісного підходу до навчання і виховання дітей дошкільного віку в першу третину ХХ століття (Іванюк Г.І., Січкач А.Д.); наступності у навчанні та вихованні дітей дошкільного та молодшого

шкільного віку в кінці ХІХ – першій третині ХХ століття (Антипін Є.Б.) [2; 4; 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зауважимо, що в цьому відтинку історії в педагогічній практиці простежуємо явище адаптації в радянську школу ідей трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що склалися в попередні періоди (імперську добу (1890-ті – 1917), добу Української Демократичної Революції (1917-1919)). Студіювання сторінок історії цих періодів має як наукову так і практичну значущість.

Мета нашої розвідки – висвітлити особливості організаційно-практичних надбань українських педагогів на етапі адаптації ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до радянської системи освіти.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що процес адаптації ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в радянській системі освіти відбувався здебільшого на основі тих, що були випрацьовані в попередні періоди розвитку освіти в Україні. Зокрема вагомий вплив на становлення наступності на етапі адаптації мали ідеї, що пройшли наскрізно через роки періоду актуалізації (1890-1917) та пошуків організаційного забезпечення (1917-1919) наступності в трудовому вихованні. Серед цих ідей виділяємо: ідею створення спільної освітньої інституції для дошкільників та учнів початкових шкіл яка було запропонована Т. Лубенцем і активно впроваджувалася С. Русовою; ідея виховуючого значення трудового навчання, обґрунтована теоретиками та практикаками освіти такими як В. Фармаковський, А. Вержбицький, Я. Чепіга; ідея єдиного освітнього простору для навчання і виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку випрацьована Т. Лубенцем, С. Русовою, О. Музиченко. Ці ідеї отримали розвиток в попередні періоди та пристосовувалися до освітніх цілей радянської доби [2].

Розвиток означеної вище проблеми розглядаємо у контексті становлення дошкільного ви-

ховання та початкової школи в радянську добу (1919-1928) визначаємо як етап адаптації ідей наступності трудового виховання попередніх періодів у радянській системі освіти в Україні. Ми свідомі того, що поступ радянської влади характеризувався соціально-економічними запитами суспільства до виховання й навчання дітей дошкільного віку та молодших школярів. Цей етап перш за все характеризується появою унормованого в документах про освіту поняття наступності. В Звіті Київського губерніального підвідділу дошкільного виховання наступність визначається як принцип, метод і зміст у системі навчання і виховання дітей у дошкільних закладах і початковій школі [13]. У перші роки поступу радянської влади на території України (1919) Радою Народних Комісарів Української Робітничо-Селянської Республіки було прийнято рішення про надання Народному Комісаріату Освіти права виховання всіх дітей від народження до 18 років [12]. Варто зауважити, що в інструкціях, розроблених різними відділами Наркомосу, для таких закладів як: дитячий садок, дитячий майданчик-клуб, літня дитяча колонія, а також в пояснюючих записках до організації роботи в початкових школах було зазначено, що заклади для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку організовуються на засадах наступності, плановості тісного зв'язку між собою [14]. Ідеї побудови Єдиної школи в Україні вибудовувалися під впливом тих, що були поширені в РСФРР, відтак в документах про Єдину трудову школу України за 1919-1920 роки знаходиться Положення про Єдину Трудову школу Української Соціалістичної Радянської Республіки, що фактично є віддзеркаленням російської Декларації про Єдину школу. За цим документом школа ділилася на два ступені: 1-й для дітей від 7 до 13 років, і другий для дітей від 14 до 17 років. До проекту Єдиної школи входив дитячий садок для дітей віком від 5 до 7 років [18].

Як з'ясовано, у руслах цих процесів відбувався пошук ідей організації виховання й навчання дітей відповідно до соціально-економічних умов УСРР. У документах, що наведені вище, віднаходимо «Основи будівництва вільної єдиної трудової соціальної школи на Україні». У цьому документі простежуємо намагання більшовиків українського «взірця» вибудувати соціальну систему освіти з урахуванням нових політико-ідеологічних реалій, а саме, важливість перетворення всіх освітніх закладів від дитячого садка до університету в єдиний організм, що зможе підготувати всіх хто родився людиною й виховати поважне ставлення до всього людського [17]. На перший план в розвитку освіти виходять ідеї соціального виховання, відтак метою трудового виховання визначається формування трудового соціуму і розвитку особистості свідомого громадянина-працівника [6]. У «Пораднику по соціальному вихованню Ценсоцвиху НКО УСРР» ці ідеї знаходять відображення в меті соціального виховання Української Соціалістичної Радянської Республіки, а саме: виховання нової людини, людини комуніста, гармонійно-розвиненої людської особи, яка чуває себе зв'язаною з трудовим комуністичним суспільством і здатна свідомо жити в цьому суспільстві та працювати

здля нього [7]. Реалізація соціального виховання відносилася до функцій дитячого будинку, що мав постати у процесі розвитку дитячого сада і продовженням на його основі «шкільної» освіти. Така ідея була випрацювана на нараді робітників дошкільного виховання 6-7 травня 1921 року, що відбулась у місті Харків. З урахуванням можливостей того часу Відділ соціального Виховання Української Соціалістичної Радянської Республіки визнав за мінімум шкільної реформи перетворення усіх типів шкіл, що існували, – на семирічну школу-клуб. Новий тип школи у співпраці з дитячим садком мали складати тимчасову систему освіти, що найбільше відповідали вимогам «переходового» періоду [11]. Соціально-економічні перетворення цього періоду сприяли розширенню мережі дошкільних навчальних закладів та урізноманітненню їх типів, а саме: яслі для дітей від 3-х років; дитячі комуни і хати для дітей від 3-х років до 18-ти років; дитячі садки для дітей дошкільного віку; дитячі захистки для дітей робітників; дитячі майдани; літні шкільні колонії для дітей шкільного віку; дитячі клуби для дітей шкільного віку [12].

Значущість ідей трудового виховання в радянській системі освіти підтверджується змістом підготовки педагогів, а саме розподілом навчальних годин на тримісячних курсах-семінарі для підготовки працівників із дошкільного виховання. У наведеній вище програмі підготовки працівників освіти майже третину часу відводилось на вивчення предметів, що були визначальні для трудового виховання. Зокрема, на рукоділництво та ручну працю – відводилося 60 годин; малювання, ліплення – 60 годин [19].

Ідеї розвитку Єдиної трудової школи на території Української Соціалістичної Радянської Республіки (1921) набувають іншої форми, від реалізованих у Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці. Єдина трудова школа УСРР в 20-ті роки ХХ століття розвивалася на основних засадах Декларації про соціальне виховання УСРР (1921) [22]. Відповідно до нових умов зміст трудового виховання вибудовується як такий, що відповідно суспільних потреб та набував характеру суспільно-корисної праці дітей. Елементи наступності у трудовому вихованні виокремлено в змісті програм для дошкільних закладів та початкової школи. Як засвідчують архівні джерела в програмі занять у Будинках дитини (форма соціального виховання, що охоплює дітей від 3 до 15 років – Є.А.) зазначено, що в основу занять покладається трудове виховання, що виробляє дух громадськості, самодіяльність, моральність, і сильну волю. Зміст програми ручної праці включав такі види трудової діяльності: столярні роботи; плетіння кошиків; гончарні; з паперу; городні та садові; малювання та ліпка [15]. За документами про освіту того часу, трудові процеси в школі 1-ї ступені мали на меті сприяти всебічному вивченню навколишньої природи і соціального середовища, відповідно до соціальних запитів дитини і росту її фізичних і духовних сил. Належна увага приділялася завданням розвитку здібностей естетичного сприйняття в галузях мистецтва і природи. Насамперед засобом праці дітям прививалися навички організованої колективної трудової діяльності та громадської дисци-

пліни. Для досягнення вказаних цілей і завдань найбільш педагогічно цінними в школі 1-го ступеню вважалися такі види трудових процесів: малювання і ліплення; роботи з картоном і папером; деревом; гончарні; в шкільному саду і на горді; по шкільному господарству (догляд за рослинами і тваринами, виготовлення простих посібників, приготування їжі, прибирання [16]. Про різноманітність змісту і форм трудового виховання свідчить і перелік предметів. До нього входили ті, що були традиційні й доповнювалися переліком у який віднесено: інструменти переплетні, столярні, слюсарні, ковальські (всі інструменти легкого типу для роботи в школах); наборами інструментів для вироблення чоботів в школах I-II ступенів; інструментами сільськогосподарськими [21]. Трудове виховання стає головним чинником соціального виховання. В програмі місячних курсів з соціального виховання для членів жіночих відділів та комсомольських ланок, у зв'язку з прийдедшим літнім триместром, зазначено вивчення трудового методу соціального виховання як методу організації всього дитячого життя, а не викладання окремих предметів по «трудоному» методу [20]. Малося на увазі, що організація життя дитячого колективу мала відбуватися на основі законів існування трудових колективів. Як у педагогічній теорії так і в практиці освіти сприймали цю тезу за споріднену до «активних форм і методів» виховання і навчання.

В Єдиному плані освітніх занять в установах соціального виховання дітей в УСРР (1921) зазначалося, що кожна дитяча установа має бути насамперед виховною. Навчання розглядається як один з компонентів педагогічного процесу, що ґрунтувався на організованій дитячій праці. Незважаючи на те, що допускалися й інші методи, – загальний метод мав бути єдиним, а саме трудовий метод організації дитячого колективу [7]. Розвиток ідей наступності трудового виховання зумовлювався соціально-економічними вимогами, у виданні «Керівництво з соціального виховання» за 1924 рік мету загальної організації дитинства подано як мету соціального виховання: підготовка нових кадрів, борців за комунізм. Сутність мети виховання полягала у відступі від тієї, що була окреслена в попередній період (розвиток особистості), а у вихованні певних «норм поведінки робітничо-селянського колективу». Така мета визначена міжнародним і внутрішнім становищем СРСР і визначенням пролетаріату керівним класом з комуністичною партією на чолі [10]. Тенденція розвитку класово орієнтованих організаційних ідей простежується і у 4-му виданні «Порадника по соціальному вихованню» за 1925 рік. В ньому чітко простежується ідея наступності трудового виховання в її організаційно-керівничому аспекті. Так в «Єдиному навчально-виховному плані соціального виховання» в розділі «Праця з дітьми дошкільного віку було зазначено, що дитячий садок має об'єднати дітей в маленькій комуні, що спільно працює, грається, знайомиться з явищами життя й невинно виявляє себе в різних рухах і діяльності. Він може перебувати окремо від школи, або в помешканні школи, але і в тому, і в тому випадках керівники дитячого садка повинні підтримувати тісний контакт із школою, до якої планувався перехід дітей. Варто зауважити, що

представник дитячого садка входив до складу педагогічної ради школи, а представник школи – до складу педагогічної ради садка. У планах роботи значне місце відводилося взаємодії дитячого садка і школи. Робота школи і садка спрямовувалася на організацію постійного єднання дітей поміж собою. До переліку форм, трудової діяльності, що були поширені як у дитячому садку так і в школі варто виділити такі: відвідування свят, допомога старших дітей меншим (роботи в садку, шиття речей для маленьких), менших дітей старшим (прикрашання помешкань). На організаційно-методичному рівні основним засобом фізичного виховання визначено ручну працю. Для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку праця, як і інші заняття, розглядалася як засіб для вироблення певних навичок та рефлексів [8].

За результатами історико-педагогічної студії з'ясовано, що в другій половині 20-х років ХХ століття наступність у трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку залишалася поза увагою організаторів освіти. Пошук шляхів розвитку радянської системи освіти привів до розриву наступності у змісті трудового виховання дітей і спричинив розрив із цих проблем у програмах дошкільних закладів та початкової школи. Причина полягала в тому, що програми шкіл побудувалися за «комплексовою» системою, педагогічний процес будувався довкола вивчення трудової діяльності людей. У програмах, виданих 1925 року, приділялася увага й узагальнення засвоєної дітьми технічної грамоти (читання та письмо) та відомостей з різних галузей наукового знання (фізика, хімія, математика, біологія) (1925) [8].

Аналіз архівних джерел (нормативно-правових актів про освіту) та педагогічної думки представленої в різних джерелах дає можливість стверджувати, що 1924–1925 роки були переламним моментом на етапі адаптації ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до радянської системи освіти. Про це свідчить критичне скорочення кількості дошкільних закладів, та пошуки шляхів планування та організації освітнього процесу в початковій школі на основі комплексової системи у поєднанні з так званими «формальними знаннями». Щодо закладів для дітей дошкільного віку то в 1925 році їх кількість зменшилась до 142 з 830 у 1921 році [23]. Це вимагало від педагогічної теорії та практики нових форм розвитку ідей дошкільного виховання та підготовки кадрів. Все це було закладено в операційному плані відділу Соціального виховання НКО УСРР на 1925/26 рік. Так у розділі «Науково педагогічна праця» знаходимо: форми, методи й зміст праці в дошкільних установах; поради соціального виховання (грунтова переробка) [1].

Результатом пошуків педагогічної теорії і практики стали надруковані з різницею в один рік «Порадники з матеріалами програм для школи» (1927) і для дошкільного закладу (1928). «Порадник по соціальному вихованню», що виданий в 1927 році, суттєво відрізнявся від попередніх саме в організаційно-плановій своїй частині. Тобто не змінюючи змісту, автори цього порадики (а також програм для першого ступеню школи) пропонували нове розміщення матеріалу в програмах

відповідно до нового способу розподілу часу на триместри. Також змінилось технічне оформлення комплексових тем і усунуто «зайву» нагромадженість дидактичного матеріалу. Важливим елементом цього документу стало уточнення та деталізація програм формального мінімуму з окремих галузей знань [9].

Як з'ясовано, видання «Дошкільне виховання: матеріали до poradnika» 1928 року було довгоочікуваним для педагогів-практиків зібраним матеріалом із дошкільного виховання, що містило форми планування та обліку роботи, а також визначені зміст та обсяг дидактичного матеріалу (проект програми з дошкільного виховання). За цю програмою мета виховання визначалися як: вироблення певних форм соціальної поведінки шляхом пристосування дитячого організму до виконання соціальних функцій. Відповідно до оновленої мети програма складалася з таких розділів: навички (життєво-необхідні; соціально-корисні); орієнтації в оточенні (прості; складні); розвиток мови (усної; графічної). Кожен розділ ділиться на підтеми що по різному пророблюються в різних вікових групах дитячого садка [3].

Завершення висвітлення поданого в нашій розвідці етапу адаптації ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в радянську добу (1919-1928), характеризується поверненням до ідеї, що була проголошена на початку функціонування радянської системи освіти, але не набула широкого вивчення та поширення в перші роки її існування. Це ідея політехнізації освіти, що поступово набуває впливу на початкову та дошкільну освіту. Огляд тогочасної педагогічної думки підтверджує ідею щодо становлення політехнізації початкових ланок освіти. Низка статей, надрукованих в журналах «Путь просвещения», «Радянська освіта», актуалізують ідеї політехнізації. В статті Я. Ряппо «Проблема виховання і освіти в Радянській державі» (1922) чітко визначена потреба у «взъких» спеціалістах, техниках, майстрах, що здатні до розвитку техніки в різних галузях виробництва [25].

Утвердження комплексного навчання у школі було результатом становлення і розвитку політехнізації освіти, адже об'єктами вивчення для всіх комплексів стають промислові та сільськогосподарські об'єкти. Нормативне утвердження політехнізму для подальшого розвитку освіти засвідчили тези Українського Державного Інституту Гігієни в яких подано робочий план на 1928/29 рік. У цьому документі проголошено політехнізм, як основу сучасного виховання в усіх без винятку виховальних закладах, а його метою формування в дітей володіння трудовими навичками. Пропонувалось побудувати програму введення політехнізму в школи на основі таких класифікацій: різні класи праці (м'язові, м'язово-інструментальні, машинні); різні класи матеріалів (слабкого опору, середнього опору, сильного опору); різні види організації праці (ремісничий, мануфактурний, індустріальний); з урахуванням градації віку (дитячий період, підлітковий) [24].

Це певним чином стало поштовхом до пошуків нових шляхів організації освіти як у педагогічній думці так і в практиці, що детальніше розкривається в матеріалах, що презентують функціонування радянської системи освіти наступних років.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи викладені попередньо думки, можемо вказати на унікальність ідей наступності в трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в окреслених хронологічних межах. Пошуки ефективних механізмів розвитку особистості й колективу з метою побудови майбутнього соціалістичного суспільства створили соціально-педагогічні умови для вибудовування перспективних для сьогодення ідей наступності дошкільного навчального закладу і початкової школи.

Зазначимо, що в контексті означеної проблеми в хронологічних межах 1919-1928 років перспективними можуть бути дослідження практичної підготовки майбутніх працівників дошкільної та початкової освіти. Заслуговує на увагу також унесок окремих педагогів-практиків у розвиток ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Список літератури:

1. А. Г-ій Новий шкільний рік та завдання в галузі соціального виховання / Г-ій А. // Шлях освіти. – 1925. – № 10. – С. 194–201.
2. Антипін Євген Борисович Наступність у вихованні й навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історико-педагогічному контексті кінця XIX – початку XX століття / Антипін Є.Б. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 10 (54). – С. 223–230. – ISSN 2312-5993.
3. Дошкільне виховання. Матеріали до poradnika. – Вип. 1. – ДВУ. – 1928. – 123 с.
4. Іванюк Ганна Іванівна Шляхи адаптації сільської школи до соціальних трансформацій українського села (1924–1929 рр.) / Іванюк Г.І. // Проблемы современного педагогического образования Серия: Педагогика и психология. – 2015. – № 47. – С. 91–98. – ISSN 2311-1305.
5. Іванюк Ганна Іванівна Січкарь Алла Дмитрівна Діяльнісний підхід до навчання й виховання дітей дошкільного віку в історико-педагогічному контексті XX століття / Іванюк Г.І., Січкарь А.Д. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 2. – С. 119–130. – ISSN 2312-5993.
6. Кодекс законів о народном просвещении У.С.С.Р. – 1922. – Харьков. – Народный комиссариат просвещения УССР. – 767 с.
7. Порадник по соціальному вихованню / Ценсоцвих наркомосвіти УСРР. – Х.: Всеукраїнське державне видавництво. – 1921. – 134 с.
8. Порадник по соціальному вихованню. – 4-е вид. перер. – ДВУ. – 1925.
9. Порадник соціального виховання. – Х. – 1927. – С. 152.
10. Руководство по социальному воспитанию. – ГИУ. – 1924, изд. 4. – 311 с.
11. Соціальне виховання дітей в УСРР // Вісник Народного Комісаріату Освіти УСРР. – 1920. – № 2–5. – С. 8–16.
12. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОУ) Ф. 166, Оп. 1, Спр. 160, Арк. 120.
13. ЦДАВОУ ф. 166, Оп. 1, спр. 199 арк. 45об-46об.
14. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 1, Спр. 199, Арк. 2–5; Арк. 15–16; Арк. 24–26; Арк. 33–41; Арк. 43–43зв.; Арк. 45зв.–46зв.

15. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 1, Спр. 199, Арк. 65.
16. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 1, Спр. 202, Арк. 5.
17. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 1, Спр. 383, Арк. 67–69.
18. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 1, Спр. 383, Арк. 87–91.
19. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 2, Спр. 282, Арк. 2.
20. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 2, Спр. 539, Арк. 30.
21. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 2, Спр. 7, Арк. 19–19зв.
22. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 2, Спр. 7, Арк. 34–37зв.
23. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 6, Т. 1, Спр. 281, Арк. 5–6.
24. ЦДАВОУ Ф. 166, Оп. 8, Спр. 534.
25. Ряппо Я. Проблема воспитания и образования в Советском государстве / Ряппо Я. // Путь просвещения. – 1922. – № 4. – С. 1–17.

Иванюк А.И., Антипин Е.Б.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

АДАПТАЦИЯ ИДЕЙ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ ТРУДОВОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО И МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА (1919-1928)

Аннотация

В статье представлены результаты историко-педагогических поисков развития идей преемственности трудового воспитания детей дошкольного и младшего школьного возраста в хронологических границах становления советской системы образования (1919-1928). Представленный период в контексте проблемы, характеризуется адаптацией идей, выработанных педагогами в предшествующие периоды развития образования Украины, к советской системе образования. Развитие социального воспитания в Украинской Социалистической Советской Республике определили особые условия развития дошкольного и начального образования в сравнении с организацией этих ступеней образования в РСФСР. Социально-экономические условия которые сложились в Украине в первой половине 20-х годов XX столетия определили частые изменения цели воспитания. Однако их сердцевиной была социально-классовая и идеологическая направленность трудового воспитания дошкольников и младших школьников. Это исследование имеет целью раскрытие особенностей организационно-практических достижений украинских педагогов в контексте представленной проблемы в указанных хронологических рамках.

Ключевые слова: преемственность, трудовое воспитание, дети дошкольного и младшего школьного возраста, детский сад, начальная школа, социальное воспитание, Единая трудовая школа, советское образование.

Ivaniuk H.I., Antypin Ye.B.

Borys Grinchenko Kyiv University

ADAPTING IDEAS OF CONTINUITY IN LABOR EDUCATION OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL AGE CHILDREN IN EDUCATIONAL THOUGHT AND PRACTICE OF THE SOVIET ERA (1919-1928)

Summary

The article presents the results of historical and educational exploration regarding to ideas of continuity in labor education of preschool and primary school age children in chronological limits of formation of the Soviet system of education (1919-1928). Described period, in the context of the problem, characterized by adapting ideas, that were developed by teachers in previous periods, to the Soviet education system. The development of social education in the Ukrainian Soviet Socialist Republic identified the specific conditions of preschool and primary education as opposed to those parts of education in the RSFSR. Socio-economic conditions prevailing in the Ukraine in the first half of the 20s of the twentieth century led to frequent changes in education goals. However, their basis was social and class and ideological orientation of labor education of preschool and primary school age children. This study aims to disclosure features of organizational and practical achievements of Ukrainian teachers on the abovementioned issues in outlined chronological limits.

Keywords: continuity, labor education, pre-school and primary school age children, kindergarten, primary school, social education, the Unified Labor School, the Soviet education.

УДК 373.3: [37.013+172.15]

ПЕДАГОГІЧНІ СИТУАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Іванюк Г.І., Чеснова М.Є.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено результати теоретичного аналізу та практики педагогічних ситуацій, як ефективного засобу патріотичного виховання учнів початкової школи. Розкрито актуальність виховання патріотизму учнів в освітньому процесі початкової школи. Подано авторський підхід до уточнення сутності мети та поняттєвого апарату дослідження. Схарактеризовано досвід упровадження педагогічних ситуацій у практику початкової школи. Розкрито методичні аспекти патріотичного виховання учнів початкової школи засобом педагогічних ситуацій.

Ключові слова: патріот, патріотизм, патріотичне виховання, педагогічні ситуації, учні початкової школи, класифікація педагогічних ситуацій.

Постановка проблеми. Актуальність патріотичного виховання учнів початкової школи зумовлюється процесом формування в Україні громадського суспільства, становленням єдиної нації з одного боку й, розвитком демократичних умов міжкультурної взаємодії в соціумі з іншого. Суперечливі процеси цивілізаційних викликів загострюють проблему готовності дітей і молоді до самостійного вибору, адаптації до культурних, соціально-економічних змін, усвідомлення власної причетності до подій і явищ, як носіїв і спадкоємців цінностей, що є важливі для становлення особистого і суспільного простору.

Пройдуть часи і школа поставить перед собою нові завдання але, сьогодні актуальною є проблема виховання патріота України, який знає, пам'ятає свій рід, мову материнську, цінує минуле і буде гідно творити майбутнє. На сучасному етапі становлення української державності ця проблема набуває особливого значення. З огляду на соціальний, історичний досвід України, вона є складовою національної безпеки.

Молодший шкільний вік є сенситивний до сприймання, та засвоєння тих цінностей, що ґрунтуються на духовно-емоційному сприйнятті. Як засвідчують результати вивчення стану патріотичного виховання в сучасній школі часто відсутня система взаємодії вчителя і учня з означеної вище проблеми. Попри усвідомлення педагогами значущості національного виховання, вчитель часто-густо стикається з відсутністю належних методик щодо реалізації мети, завдань.

Означена проблема є предметом широкого суспільного дискурсу. На державному рівні її актуалізовано у широкому сенсі щодо виховання дітей і молоді. Патріотизм особистості (учня) розглядаємо у контексті розвитку духовності нації. Ми розділяємо ідеї авторів Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015), щодо актуальності перегляду суспільної мети та завдань виховання патріотів уже в дитячому віці [7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема патріотичного виховання дітей не нова. У різні роки її по-різному висвітлювали Г. Ващенко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші прогресивні українські педагоги різних років. Однак зауважимо, що мета, завдання, засоби патріотичного виховання є соціально

обумовленими, а тому зміна пріоритетів розвитку суспільства зумовлює їх удосконалення.

Після проголошення Україною Декларації про Державний суверенітет (1991) актуалізовано розбудову системи освіти в Україні на особистісно орієнтованій парадигмі, а отже виховання набуває особистісних смислів. Тому значний інтерес становлять праці, що розкривають проблему у вимірі сьогодення.

Патріотичне виховання є предметом досліджень сучасних учених і науковців (М. Барішевський, І. Бех, Л. Вербицька, О. Вишневецький, О. Захаренко, Г. Іванюк, М. Качур, Б. Кобзар, П. Кононенко, О. Кононко, В. Кузь, М. Левківський, І. Матюша, Ю. Руденко, О. Сухомлинська, Д. Чижевський, К. Чорна та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зауважити, що для успішного виховного процесу, насамперед, варто уточнити сутність мети та завдання патріотичного виховання. Серед розмаїття завдань виокремити ті, що зумовлюють розвиток дитини і здатність усвідомлювати себе як члена сім'ї, дитячого колективу – учня, жителя міста чи села; виховувати у дитини любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідної мови, побуту, звичаїв, традицій тощо. Згодом виховувати усвідомлений патріотизм, який об'єднує любов до свого народу, нації, Батьківщини, з почуттям поваги до інших культур народів. Формування шанобливого ставлення до народних звичаїв та традицій різних народів, поваги до видатних вітчизняних діячів і готовності виконання громадських та обов'язків є завданням як сім'ї так і школи.

Молодший шкільний вік є сенситивним. Тому саме учень початкової школи (6-12 років) сприймає і засвоює сутнісні поняття, факти, явища як на емоційному, так і на інтелектуальному й дієвому рівнях. У практиці початкової школи мають місце суперечливі тенденції. По-перше поширеною є захопленість педагогів розповідями про героїчне минуле й сьогодення без залучення учнів до діяльності. По-друге, зустрічаються непоодинокі випадки розгубленості частини вчителів і неготовність приймати виклики сьогодення у професійному вимірі. Прикро, що окремі вчителі та батьки під впливом соціально-економічних, політичних, ментальних викликів намагаються прививати учням антипатріотичні позиції, що

може вести до несприйняття держави та державності в Україні загалом.

Мета статті. Метою статті є розкриття основних аспектів теоретичного аналізу та практики педагогічних ситуацій, як ефективного засобу патріотичного виховання учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Ми свідомі того, що в різні історико-педагогічні періоди по-різному тлумачено мету, завдання, зміст, форми та методи патріотичного виховання. Суголосно сьогодні є думка С. Русової про те, що з часом життя вимагає інших, нових більш складних завдань виховання, зокрема, порозуміння між народами загальнолюдських цінностей [9, с. 43].

У широкому спектрі педагогічних пошуків, вирізняємо ідеї Г. Ващенко. Відомий учений-психолог (знаний за кордонами України) виступав за відродження української національної ідеї на етнічній і релігійній традиції, а найголовнішим завданням виховання і навчання вважав формування почуття любові до Батьківщини, яка з'єднує весь народ [3, с. 67]. Однак зауважимо, що у добу глобалізації означені ідеї не повністю відповідають вимогам особистості, суспільства.

Яскравою особистістю й педагогом, який намагався поєднати в єдину систему ідейно-політичні та моральні цінності у вихованні людини-громадянина, патріота є В. Сухомлинський. У радянську добу педагог виступав за необхідність виховання таких рис особистості, як громадський обов'язок та громадянська відповідальність [11, с. 293]. Зважаючи на те, що в радянську добу патріотичне виховання здійснювалося на спільній ідейно-політичній канві, варто ретельно відбирати той досвід ученого, що може бути принагідним у сучасній школі, а саме: включення учнів у діяльність.

У руслі означеної проблеми значущими є ідеї відомого українського психолога І. Бєха. Вчений акцентує увагу на необхідності дотримання принципу формування національної свідомості, тобто виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури [1].

Суголосними до наших студій і сучасних реалій виховання є думки К. Чорної. Авторка досліджень із означеної проблеми наголошує на тому, що патріотизм має бути дієвим. Ми погоджуємося з думкою вченої, оскільки особиста діяльність, мотивована переживаннями спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки людини задля процвітання Батьківщини і держави [2, с. 24].

З огляду на предмет наукових пошуків актуальним є авторський підхід до уточнення основних понять із означеної проблеми, засобів виховання особистості описаних Г. І. Іванюк [5; 6; 7]. Ми свідомі того, що патріотичне виховання в системі освіти України може бути ефективним за умови чіткого уточнення виховного ідеалу, мети й завдань, форм і методів, урахування суспільних потреб і світових тенденцій, державних підходів до організації й діяльності навчальних закладів [6].

У сучасних глобалізованих умовах функціонування соціальних спільнот світ довкола наповнений багатомірністю. Тому важливо уточнити сутність базових понять, що уможливило чітке бачення проблеми почуттів загалом.

В тлумачному словнику української мови слово «патріот» означає – той, хто любить свою

батьківщину, відданий своєму народові, готовий для них на жертви й подвиги [4, с. 895]. Сучасний словник з етики дає таке визначення патріотизму: «Патріотизм (грец. patrios – земляк, співвітчизник) – це любов та відданість своїй батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам, готовність іти на жертви в ім'я інтересів свого народу» [13, с. 594]. Звернувшись до філософського словника за редакцією В.І. Шинкарука, можемо погодитися, що патріотичне виховання – це процес взаємодії вчителя та учня, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість, гордість за її минуле й сучасне прагнення захищати інтереси Батьківщини [14, с. 712].

За результатами педагогічних пошуків, ми опираємося на узагальнене визначення мети патріотичного виховання (автор Г. Іванюк). Метою патріотичного виховання варто вважати розвиток духовно багатого особистості на основі пізнання та осмислення культурної спадщини й здобутків інших народів, залучення дітей до засвоєння загальнолюдських ідеалів, готовності захищати родину, батьківщину [5, с. 28-29]. Щодо новизни узагальнень, звичайно можна дискутувати, однак ми відводимо пріоритетне явище особистості, як суб'єкту виховання. Педагогічно доцільна діяльність учителя та учня ґрунтується на людських морально-духовних цінностях, що пройшли випробування епох.

Ми виносимо свої судження на тому, що метою виховання (освіти) в широкому сенсі учнів є підготовка особистості до життя, реалізації особистих і суспільних сенсів. Оскільки реалізація мети може здійснюватися за умови включення особистості у діяльність то значне місце відводимо методу педагогічних ситуацій як засобу патріотичного виховання учнів початкової школи. Як засвідчує власний педагогічний досвід авторів статті, цей метод ефективний щодо досягнення мети патріотичного виховання.

Для того щоб детально розібратися у цьому методі необхідно з'ясувати що означає «педагогічна ситуація». Для більш чіткого та простого роз'яснення цього терміну звернемось до матеріалу, що викладено в «Практичній педагогіці виховання» (за ред. М. Красовицького, упорядник Г. Іванюк) [7, с. 57].

На думку авторів цієї праці, педагогічна ситуація – це певний збіг обставин у процесі взаємовідносин, практичної діяльності учнів і вчителів, їх взаємодії з оточуючим середовищем, який вимагає відповідних рішень і дій на основі власного морального вибору. Значущість методу педагогічних ситуацій (відносно до групи методів діяльності) полягає в створенні простору для творчості педагога, оригінальних педагогічних рішень, які насамперед є системними.

У своїх наукових пошуках ми опираємося на авторську класифікацію педагогічних ситуацій, що на наш погляд достатньо відображає предмет патріотичного виховання учнів [7, с. 68]. Педагогічні ситуації у руслі патріотичного виховання ми розглядаємо з трьох позицій:

- за ступенем наближення до реального життя;
- за характером виникнення;
- за характером виховного впливу.

Розглянемо подані вище педагогічні ситуації в руслі педагогічного процесу в початковій школі.

Ситуації за ступенем наближення до реального життя: реальні ситуації, які виникають в повсякденному житті учня, шкільного і класного колективу. Готовність учителя початкової школи до реалізації таких ситуацій із виховною метою виявляється й насамперед у знанні дитини, її інтересів, уподобань і проблем. По-друге, вмінні використати будь-яку ситуацію з виховною метою.

Для прикладу наводимо педагогічну ситуацію з власного досвіду вчителя початкової школи М. Чеснової. Якоюсь в школі вчителька мала змогу спостерігати за учнем який на всі шкільні заходи, спрямовані на підтримку бійців АТО реагував із загостреним почуттям внутрішнього болю. Він міг вибігати з класу в коридор, не пояснивши причини своєї поведінки або і зовсім розплакатися. Як з'ясувалося, все це відбувалося тому, що його батько військовий і хлопчик боляче сприймав все, що навіювало спогади про батька. Вчителька мудро вирішила цю ситуацію. Вона розповіла учням, який у Гліба мужній тато, адже він є бійцем своєї країни, захисником українського народу. Після такої розмови однокласники почали гордитися не лише його татом, а й самим хлопчиком. У них з'явилося бажання наслідувати патріотично налаштованих батьків воїнів і допомагати їм.

Засобом, описаної вище педагогічної ситуації, вчителька виховувала в учнів почуття вдячності, співпереживання, наслідування позитивних вчинків, що є вкрай важливим у формуванні патріотизму, як якості особистості та результату патріотичного виховання.

Ситуації-імітації – це спеціально розроблені розповіді, в яких віддзеркалюються окремі проблеми, що виникають в житті учнів або можуть коли-небудь можуть виникнути. Обговорення таких фактів і пошук оптимальних рішень тих чи інших ситуацій, виступає важливим засобом виховання учнів. Спеціально розроблені вчителем тематичні розповіді можуть застосовуватись під час виховних годин, тематичних розповідей під час уроків і в позакласній діяльності.

Для прикладу подаємо невеличкий фрагмент уроку (етап вивчення нового матеріалу) з природознавства у 2 класі з теми «Україна моя Батьківщина».

Вчитель: Засперечались одного разу діти, яка стежка найкраща?

- Діти: 1. – До магазину, – там є цукерки.
2. – Ні, до школи, – там є діти.
3. – Ні, до річки, – там можна купатись.
4. – Ні, в садок, – там повно яблук та груш.
5. – Ні, на вулицю, – там можна погратись.

Але тут увійшла мама. Діти запитали її: «Яка стежина найкраща?»

Мати: – Додому, діти! До рідного дому!

Вчитель: – Дійсно, дорога додому є найкращою, тому що вас там завжди очікують ваші рідні: мама, тато, бабуся, дідусь, брати, сестри. А якщо об'єднати разом усі родини, всіх людей, які живуть в Україні, то як тоді ми їх назвемо? (народ).

Вчитель: Так, народ України, український народ. Ми всі одна сім'я, а в сім'ї всі поважають одне одного, допомагають.

Вчитель: Давайте спробуємо доповнити слова вірша М. Познанської. Для цього ви маєте, вставити останнє слово:

Ми дуже любимо весь наш край,
І любимо У_____ (Україну),
Її лани, зелений гай,
В саду ясну _____ (каліну).
Там соловейко навесні
Співає між _____ (гілками),
Та й ми співаємо _____ (пісні)
Змагається він з нами!

М. Познанська

Вчитель: Діти, чи є десь на землі такий чарівний край, де тихі весняні ночі плывуть на крилах солов'їних пісень, де вранці на замріяній річці джерельною водою умивається біле латаття, де навесні і влітку під шатами крилатих дерев яскраві килим різнотрав'я і квітів?

Діти: Є, це наш рідний край – Київщина!

Вчителька на своєму уроці використала інсценізацію та запросила дійову особу, а саме Маму, яка підвищила інтерес учнів до уроку. Вони дізнались і запам'ятали яка стежинка найкраща. Діти засвоїли поняття «народ». Урок був насичений цікавими завданнями. Так, вчителька на уроці виховувала патріотичні почуття.

Ситуації за характером виникнення:

Спеціально заплановані ситуації – це реальні ситуації із шкільного життя, проте задумані педагогами для розв'язання окремих виховних завдань. До цього типу ситуацій можна віднести позакласні заходи:

Спільні родинні свята, наприклад «Тепло сімейного вогнища», «Родина, як зірка єдина», на яких можна виховати єдність сім'ї, повагу до старших, чимне ставлення до батьків, пошану до народних традицій, звичаїв; виховувати старанність, ініціативність, творчу активність, почуття відповідальності та інше. На родинних заходах патріотизм виховується не лише в учнів, а й у їхніх батьків, що значно підвищує ефективність виховної роботи.

Краєзнавчо-пошукова робота – збір матеріалів про життя відомих людей та творчий шлях письменників, діячів історії та культури України, етнографічно-фольклорні експедиції тощо. Наприклад, учні збирають матеріал про героїв сучасності. Під час такої роботи у дітей формуються організаційно-пошукові здібності, формуються якості патріотизму, з'являється інтерес до вивчення історії рідного краю, любов до рідної мови, повага до благородних вчинків.

Благодійні акції солдатам української армії та учасникам АТО – «Аптечка для воїна АТО», «Діти – воїнам АТО», «Подарунок солдату» та інші. Малюнки та поробки дітей часто стають для них своєрідними оберегами.

Спонтанні ситуації, точніше, ситуації, які не передбачені педагогом, і які стихійно виникають у динаміці шкільного життя. Важливим є вміння вчителя використати такі ситуації з виховною метою. Наприклад, ситуація зі шкільного життя: під час прогулянки вчителька помітила, що хлопці пошкоджують рослини на шкільному подвір'ї. Педагог не робила зауваження, а пояснила, що рослина теж жива і вона, як людина є часткою природного світу, який не можна порушувати. Обговорення цієї ситуації дало учням зрозуміти сутність єдності людини та природи. У цій ситуації ми виховуємо бережливе ставлення до природи,

до її багатств, любові до навколишнього світу й готовності його захищати і відтворювати.

Ситуація-експромт. Це також незапланована вчителем ситуація. Вона створюється у виключно динамічних умовах як реакція педагога на вчинки учнів. Таких ситуацій може бути безліч, ми подаємо одну: «В класі, де я працювала дуже гарно відзначали дні народження учнів. Діти прикрасили клас, підготували красиві поздоровлення для іменинників, читали вірші. Дівчаток відпустили раніше, а хлопчики пообіцяли прибрати кімнату. Провівши дівчаток до виходу, я повернулась і побачила в класі двох учнів, які голосно сперечались між собою, кому почати прибирання. Я відчула таку образу, що ледь утрималась від сліз. Спокійно сказала хлопчикам: « Можете йти, я сама приберу клас». Сіла за стіл перевіряти зошити, щоб заспокоїтися. Не знаю звідки, яким чином, однак через деякий час з'явилися всі хлопці. Вони тихо та швидко навели повний порядок у класі. Відтоді мені ніколи не доводилось нагадувати дітям про прибирання» [7].

Ситуація з прибиранням спрямована на формування таких якостей як людяність, совісність, чуйність, милосердність, повага до людей старшого віку, і особливо до жінки. Без таких рис характеру не можна сформулювати патріотизм.

Рольова гра: інсценування учнями певної ситуації, заданої вчителем або вигаданої учнями, в якій вільно імпровізують окремі життєві ролі і вчать робити власний вибір. Іноді вважають, що цей метод дуже простий. З цим не можна погодитись. Від вихователя, вчителя вимагається особлива тактовність і точність техніки виконання, адже вчитель має запланувати не лише ігрову ідею й завдання але вміння допомогти учням зрозуміти зміст гри, осмислити свою роль. Тому, насамперед, учитель творить ситуацію вибору, що зумовлює усвідомлену діяльність кожного учня й формує відповідальність. Функція вчителя полягає в педагогічно доцільній підтримці діяльності учні, корекції недоречних дій і вчинків.

Ситуації за характером виховного впливу:

Ситуація вибору. У цьому випадку мова йде про спеціально створені або спонтанні ситуації в яких учень може вільно обрати одну з багатьох можливих дій або взагалі не прийняти ніякого рішення, оскільки ніхто його не зобов'язує. Завдання вчителя полягає в тому, щоб стимулювати учнів до діяльності.

Наприклад, в багатьох школах проводиться багато добродійних акцій, спрямованих на допомогу українській армії. Під добродійною акцією розуміється «вибір» – допомагати чи ні. Ніхто не примушує батьків чи учнів приймати в них участь. Вибір залежить від самої людини, хоче вона допомогти чи ні. Так, батьки приймаючи участь у тих чи інших заходах виховують в дітей почуття свідомості вибору, співчуття, допомоги, людяності, підтримки.

Ситуація, що потребує тривалого вольового зусилля. Залежно від об'єктивних потреб розвитку особистості, від стратегічної мети педагога учень включається в діяльність, роль, ситуацію,

в якій тривалий час він фактично набуває досвіду, відповідальності, організованості, дисциплінованості тощо. До таких ситуацій, можна віднести виконання пошукових завдань, проектів, творчих завдань.

У змісті патріотичного виховання учнів початкової школи значне місце відводимо таким урокам, як українська мова, читання, природознавство, Я і Україна. Перш за все, перед плануванням уроку, учителю необхідно визначитись з метою та метою. Від цього залежить вибір завдань, які будуть спрямовані на виховання патріотизму. Так, наприклад, під час уроків української мови та читання, вчитель дає учням знання про мову, розширює словниковий запас учнів, виробляє вміння правильно писати, говорити, виховує любов до рідної мови, культуру мовлення, розвиває вміння формулювати власну думку, формує високу читацьку і загальну культуру, духовний світ учнів, світоглядні уявлення, загальнолюдські ціннісні орієнтири. Разом з формуванням цих умінь виховується патріотизм, як важлива якість громадянина-патріота. На уроках природознавства в учнів формуються ціннісні орієнтації у різноманітних галузях життя, культурній спадщині України, регіону, сім'ї шляхом оволодіння знаннями про природу, суспільство, що відображають основні властивості та закономірності реального світу, місце в ньому людини, засвоєння соціальних норм, загальнолюдських, загальнокультурних і національних цінностей, традицій народів, що становлять українське суспільство.

Висновки і пропозиції. Можна констатувати, що суспільна, наукова думка все більше зусиль приділяє проблемі патріотичного виховання дітей і молоді. Однак сучасний учитель часто розгублюється тому, що педагогічна теорія відірвана від освітніх практик. Тому вчитель потребує таких засобів навчання, виховання (освіти) особистості, що відповідають як потребам суспільства, так і особистості. Педагогічні ситуації розглядаємо ефективним засобом патріотичного виховання учнів школи. Як свідчить досвід вчителя початкової школи виховання патріотизму досягає бажаних результатів лише тоді, коли воно наскрізно пронизує весь освітній процес, підтримується, закріплюється та поглиблюється в різних видах педагогічних ситуацій, а отже в особистій діяльності учня.

Молодший шкільний вік є важливим у становленні особистості дитини, бо саме тоді закладаються основи ціннісно-особистісного розвитку. Головне завдання вчителя щодо виховання патріотизму – навчитись створювати і використовувати у шкільному житті ситуації, які б давали можливість учням реалізувати й розвивати свої знання та здібності, ціннісні орієнтації в практичній діяльності.

Однак, ми свідомі того, що не лише в школі відбувається становлення особистості. Насамперед, потрібні дослідження проблеми виховання дітей у сім'ї, оскільки цінності дитина засвоює саме там.

Список літератури:

1. Бех І.Д. Законопростір сучасного виховного процесу / І.Д. Бех // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 10-13.
2. Бех І.Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України / І.Д. Бех, К.І. Чорна. – К. – 2008. – 40 с.
3. Ващенко Г.Г. Вибрані педагогічні твори / Г.Г. Ващенко. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – 214 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
5. Іванюк Г.І. Ідеї національно-патріотичного виховання дітей і молоді в умовах трансформації суспільства / Г.І. Іванюк // Українські педагоги про національно-патріотичне виховання: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару / ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського [та ін.]; [ред. кол.: Березівська Л.Д. (голова редкол.), Зозуля С.М., Філімонова Т. В.; літ. ред. Редько-Шпак Л.В.; рецензенти Сухомлинська О.В., Коляда Н.М.] – Київ: [ДНПБ України і м. В. О. Сухомлинського], 2016. – С. 8-11.
6. Іванюк Г. Реалізація виховного ідеалу: спрямованість у майбутнє / Г.І. Іванюк // Рідна школа. – 1999. – № 1. – С. 2-15.
7. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання / За ред. Красовицького М.Ю. Упоряд. Іванюк Г.І. – К.: – Івано-Франківськ, 2000. – 218 с.
8. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді: Наказ МОН № 641 від 16.06.15 року / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ – Назва з екрану.
9. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
10. Словник української мови: в 11 т. / [ред. коллег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 4: І–М / [ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко]. – К.: Наукова думка, 1973. – 840 с.
11. Сухомлинський О.В. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори у 5-ти томах. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – 670 с.
12. Сухомлинський О.В. Серце віддаю дітям – К.: Рад. школа, 1969. – 246 с.
13. Сучасний словник з етики: Словник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с
14. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2. вид. і доп. – К.: голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
15. Чорна К. Навчаємо любити Україну / Катерина Чорна // Освіта. – 2011. – 17 серпня. – С. 2-3.

Іванюк А.І., Чеснова М.Е.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СИТУАЦИИ КАК СРЕДСТВО ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье освещены результаты теоретического анализа и практики педагогических ситуаций, как эффективного средства патриотического воспитания учащихся начальной школы. Раскрыты актуальные аспекты воспитания патриотизма учащихся в образовательном процессе начальной школы. Подано авторский подход к уточнению сущности цели и понятийного аппарата исследования. Охарактеризован опыт внедрения педагогических ситуаций в практику начальной школы. Раскрыты методические аспекты патриотического воспитания учащихся начальной школы средством педагогических ситуаций. **Ключевые слова:** патриот, патриотизм, патриотическое воспитание, педагогические ситуации, учащиеся начальной школы, классификация педагогических ситуаций.

Ivaniuk H.I., Chesnova M.Y.

Borys Grinchenko Kyiv University

PEDAGOGICAL SITUATION AS AGENT PATRIOTIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

Summary

Article highlights the results of theoretical analysis and practice of teaching situations, as an effective means of patriotic education of primary school pupils. Relevant aspects of patriotic education of pupils in the educational process of primary school are revealed. Author's approach in clarifying the nature and purpose of the conceptual ideas of investigation is posted. Author determined the experience of implementation teaching situations in practice of primary school. The features of using teaching situations during the work with primary school students are disclosed.

Keywords: patriot, patriotism, patriotic education, teaching situation, pupils of primary school, classification of teaching situations.

МУЛЬТИМЕДІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Кравченко В.М.

Класичний приватний університет

Стаття присвячена проблемі модернізації професійної підготовки викладачів вищої школи. Розкрито сутність мультимедійних технологій. Окреслено особливості застосування їх в освітньому процесі в умовах магістратури. Визначено роль мультимедіа у формуванні інформаційної та комунікативної компетентності майбутніх викладачів. Висвітлено наукові погляди на роль мультимедіа в модернізації професійної освіти. **Ключові слова:** викладач вищої школи, модернізація, мультимедіа, мультимедійні технології, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Характер суспільно-економічного розвитку України на сучасному етапі визначається її спрямуванням на євроінтеграцію, що актуалізує проблему якісної підготовки майбутніх фахівців. А це вимагає посиленої уваги до професійного потенціалу викладачів вищої школи відповідно до нової освітньої парадигми. Виклики часу, реалії третього тисячоліття диктують сучасні вимоги до рівня підготовки магістрів. Наразі актуалізується проблема формування у майбутніх викладачів ключових компетенцій, зокрема – інформаційної та комунікативної, забезпеченню яких сприяє застосування мультимедійних технологій, що відкривають нові методичні підходи до організації освітнього процесу у вищій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку мультимедійних технологій у своїх наукових розвідках порушували О. Карпова, Н. Клевцова, Т. Колесова, А. Лазарева, В. Лазебний, Р. Мейер, П. Олексенко, О. Палій, О. Пінчук, Г. Розорінов, Т. Салівон, М. Синиця, О. Скопа, О. Смолянинова, О. Тарнопольський, К. Хайдарова, О. Шликова та ін.

Особливості застосування мультимедійних технологій у вищій школі розкрили М. Лаптева, В. Мартинюк, І. Осадченко, Є. Полат, О. Пометун, Н. Радіонова, І. Роберт, Н. Стефанова, Л. Цветкова та ін. Створенню навчально-методичних мультимедійних комплексів присвятили наукові дослідження вчені Н. Анісімова, Т. Багаєва, Я. Булахова, Т. Волошина, В. Джаджа, Н. Іщук, Т. Коваль, Н. Фролов, Л. Шевченко, О. Чайковська та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на численні наукові розробки щодо мультимедійних технологій, проблема впливу мультимедіа на модернізацію професійної підготовки майбутніх викладачів наразі є ще не достатньо дослідженою.

Тому **метою статті** стало розкриття сутності мультимедійних технологій та особливостей застосування їх у вищій школі в процесі підготовки майбутніх викладачів в умовах магістратури, висвітлення наукових поглядів на роль мультимедіа в модернізації професійної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «мультимедіа» (від англ. multimedia та лат. multum – «багато» і media – medium – «середок, засоби») тлумачать як: «електронний носій інформації, який включає кілька її видів – текст, зображення, анімацію тощо» [10]; спеціальну ін-

терактивну технологію, яка за допомогою технічних і програмних засобів забезпечує роботу з комп'ютерною графікою, текстом, мовленнєвим супроводом, високоякісним звуком, статичними зображеннями й відео [7]; сучасну інформаційну технологію, що об'єднує за допомогою комп'ютерних засобів графічне й відео-зображення, звук та інші спеціальні ефекти [4, с. 34]; багатоканальне середовище, що видає інформацію в різноманітних модальностях [12, с. 56]; комплекс апаратних і програмних засобів, що дозволяють застосовувати ПК для роботи з текстом, звуком, графікою, анімацією та відеофільмами [8, с. 20]; полісередовище, єдиний простір, який в синкретичному вигляді представляє різні види та способи надання інформації (текст, графіку, звук тощо) [18, с. 23]; здатність подавати текстуральні зображення та звук користувачеві [2, с. 12] тощо.

Як зазначає М. Синиця, у процесі науково-педагогічної діяльності слід відійти від терміна «мультимедіа» й використовувати поняття «мультимедійні технології», «мультимедійні засоби», «мультимедійна інформація», «мультимедійні продукти» [16]. На думку науковця, під мультимедійними технологіями слід розуміти порядок розробки, функціонування та застосування засобів інформації різних модальностей. Мультимедійні засоби розподіляються на апаратні та програмні, що реалізують мультимедійну технологію. Методи і засоби навчання розкриваються у формах організації навчального процесу, в основних видах навчальної діяльності.

Мультимедіа виступає як дидактичний комп'ютерний засіб, що через естетично організовану інтерактивну форму завдяки двом модальностям – звуковій та візуальній, сприяє досягненню педагогічних цілей навчання [6].

Мультимедійна технологія, за словами О. Пінчук, окреслює порядок розробки, функціонування та застосування засобів обробки інформації різної модальності [13].

На думку О. Карпової, мультимедіа є поєднанням технічних засобів та інформації (тексту, графіки, фото, звуку, відео) в однорідному цифровому представленні і може застосовуватися в контексті найрізноманітніших стилів навчання. Мультимедіа є ефективною освітньою технологією завдяки властивим їй якимось інтерактивності, гнучкості й інтеграції різних типів навчальної інформації [5]. Вчена виокремлює рівні мультимедійної технології: а) загальнодидактичний –

мультимедійна технологія характеризує цілісний освітній процес у даному навчальному закладі на певному ступені навчання та визначається як система з певними цілями, змістом, засобами і методами навчання; б) предметний – мультимедійна технологія є сукупністю методів і засобів для реалізації визначеного змісту навчання й виховання в межах однієї дисципліни; в) локальний – мультимедійна технологія є технологією окремих частин навчально-виховного процесу, вирішення окремих дидактичних і виховних задач (технологія окремих видів діяльності, технологія заняття, засвоєння нових знань, технологія повторення й контролю матеріалу, технологія самостійної роботи студентів тощо).

Технологія мультимедіа має такі ознаки: проєктованість, цілісність та управління навчальним процесом; діагностичність навчання та результативність, що передбачають гарантоване досягнення цілей навчання та успіху за певних умов; економія навчального часу та оптимізація діяльності викладача; а також наявність зворотного зв'язку, оцінки ступеня досягнення цілей навчання і внесення коригувальних заходів [14, с. 28].

Використання засобів мультимедіа сприяє повторенню, узагальненню та систематизації знань, оскільки в процесі їх застосування відбувається не лише процес пізнання, відтворення та уточнення вже відомого, а й поглиблення знань, активізація самостійної пошукової діяльності студентів.

Під час застосування мультимедійних технологій викладач виконує роль радника, консультанта, фасилітатора в аудиторній роботі та у позааудиторній самостійній діяльності студентів. Завдяки мультимедійним технологіям у професійній підготовці майбутніх викладачів вищої школи: збагачується зміст освітнього процесу; урізноманітнюються форми та методи його успішної реалізації (зокрема, поєднання візуального та слухового сприйняття нового матеріалу, залучення динамічної навчальної наочності); підвищується ефективність узагальнення та систематизації нового матеріалу; виникає можливість моделювати освітній процес, коригувати його, використовувати різнорівневі завдання, розміщувати інтерактивні веб-елементи (тести, посилання в електронних бібліотеках на джерела для самостійного опрацювання тощо); створюється професійно орієнтоване навчальне середовище; постійно оновлюється, легко й оперативно розповсюджується навчальний матеріал; підвищується активність самоосвітньої діяльності студентів; посилюється мотивація самонавчання й саморозвитку; економиться час на практичних заняттях і в самостійній роботі майбутніх фахівців.

Як зауважує Б. Гершунський, завданням викладача є розвиток особистості студента, творчий пошук в організації всього навчального процесу, відбір доцільних мультимедійних продуктів та форм навчання [3].

Впровадження мультимедійних технологій уможлиблює передачу викладачем знань майбутнім фахівцям за допомогою таких методів навчання, як:

– відео-лекція (лекція викладача записана на відеоносій, за допомогою нелінійного монтажу може бути доповнена мультимедійним ілюстративним матеріалом, що робить лекцію цікавою,

зрозумілою, наочною, легкою для сприйняття й запам'ятовування, доступною для прослуховування й перегляду в зручний для студентів час, для кількаразового, додаткового її опрацювання);

– мультимедіа-лекція (гіпертекстова інформація структурується й узагальнюється лінійно, знання інтегрується [15]; допомагає глибшому проникненню у зміст матеріалів, що пропонуються студентам, сприяє встановленню балансу в розумінні інформації; за допомогою слайдової репрезентації активізується пізнавальна діяльність і творчі здібності студентів, створюються мисленнєві завдання, формуються умови для альтернативних рішень; здійснюються інтерактивні зв'язки, розвивається конвергентне й дивергентне мислення майбутніх викладачів);

– лекція-відео-конференція (проводиться за схемою наукових конференцій: система доповідей із задалегідь поставленої проблеми (до 10 хвилин – кожне питання, що висвітлює проблему); такий вид роботи значно підвищує роль самопідготовки, допомагає виявляти приховані резерви й особистісно-професійний потенціал майбутніх викладачів);

– лекція-презентація (від англ. «presentation» – подання, вистава) – це набір слайдів на певну тему, які зберігаються у файлі спеціального формату.

Вимогами до мультимедійних засобів навчання є: подання навчального матеріалу з опорою на взаємозв'язок і взаємодію понятійних, образних і дієвих компонентів мислення; відображення системи термінів навчальної дисципліни у вигляді ієрархічної структури високого порядку; надання студенту можливості виконання різноманітних контрольних тренувальних дій [9].

Головні переваги мультимедійних засобів навчання: 1) інформаційна ємність (можливість в одній презентації розмістити великий обсяг графічної, текстової, звукової інформації); 2) компактність (для презентації можна використовувати різні типи сучасних носіїв, що вирізняються малим розміром та зручністю ефектно поєднувати звукові та візуальні образи, добирати домінуючі кольори, що створюють у адресатів позитивне ставлення до інформації); 3) наочність (презентація унаочнює, конкретизує чи обґрунтовує певні теоретичні положення); 4) мобільність (загалом, для презентації достатньо носія та комп'ютера, тобто вона може демонструватися в різних умовах); 5) інтерактивність (можливість безпосередньо впливати на хід презентації); 6) економічна вигода (тиражування презентацій на носії коштує набагато менше від друкування матеріалів); 7) багатофункціональність (створена одного разу презентація згодом може застосовуватися в інших умовах та з іншою метою) [11].

Навчальний ефект у мультимедійних програмах досягається не лише за рахунок змістовної частини і дружнього інтерфейсу, але і за рахунок використання, наприклад, тестуючих програм, які дозволяють студенту оцінити ступінь засвоєння ним теоретичного навчального матеріалу [16].

Крім того, слід дотримуватися критеріїв добору мультимедійних засобів навчання, передбачити, на яких етапах заняття вони будуть застосовуватися, перевірити їх роботу до початку

заняття, визначити час роботи студентів із ними, а також проаналізувати навчальний матеріал з метою виявлення доцільності створення власних мультимедійних продуктів [1, с. 9–14].

Також необхідно зауважити, що використання мультимедійних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх викладачів можливе лише за умови створення інтегративного інформаційного середовища. В інтерактивному режимі роботи графіка, анімація, фото, відео, звук, текст створюють інтегроване інформаційне середовище, що надає студентам якісно нові можливості для активізації їхньої навчально-пізнавальної діяльності. Таке інформаційне середовище створено у Класичному приватному університеті у вигляді освітнього порталу на платформі Moodle, яке у вигляді структурованої системи містить мультимедійні ресурси з кожної дисципліни навчального плану підготовки фахівців певного освітнього ступеня та спеціальності, що дає можливість студенту використовувати навчальний контент у будь-який зручний для нього час.

Нам імпонує думка М. Синиці про те що, мультимедійні засоби навчання у вищій школі не можуть замінити викладача, але вони сприятимуть удосконаленню й урізноманітненню діяльності педагога, що має підвищити продуктивність освітнього процесу. Крім того, використання мультимедійних технологій у процесі навчання

дозволяє ширше, повноцінно розкрити творчий потенціал кожного студента [16].

Висновки і перспективи дослідження. Отже, використання мультимедійних технологій є важливою ланкою професійної діяльності сучасного викладача. Впровадження мультимедіа сприяє індивідуалізації навчання студентів і педагогічній взаємодії: «викладач – студент», «студент – однокурсники». Використання Інтернет-ресурсів (електронні бібліотеки, словники, енциклопедії, мультимедійні підручники, електронні тексти лекцій, опорні конспекти, методична допомога для вивчення теоретичного матеріалу тощо) розширює можливості для самостійної роботи, пошуку інформації, необхідної як для виконання навчальних завдань, так і для майбутньої викладацької діяльності магістрантів; дозволяє змінити способи передачі навчального матеріалу за допомогою мультимедійних засобів, які можуть бути представлені в самостійних розробках викладача, в електронних підручниках, відеометоді, електронній пошті, презентації інформації за допомогою програми PowerPoint, рольовій грі, електронній інтерактивній дошці тощо.

Перспективами подальших наукових розвідок можуть стати дослідження впливу мультимедійних технологій на ефективність процесу модернізації системи вищої освіти, зокрема професійної підготовки майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Балугева Ю. В. Алгоритм застосування мультимедійних засобів навчання на уроках української мови в старшій школі / Ю. В. Балугева // Вісник НЛТУ імені Т. Шевченка. – 2011. – Ч. 3. № 15 (226). – С. 9–14.
2. Всемирный доклад по образованию: Учителя, педагогическая деятельность и новые технологии / ЮНЕСКО. – Париж: ЮНЕСКО, 1998. – 175 с.
3. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский // РАН; Ин-т теории образования и педагогики. – М.: Совершенство, 1998. – 608 с.
4. Інформатика: Комп'ютерна техніка. Комп'ютерні технології: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. І. Пушкаря. – К.: «Академія», 2002. – 704 с.
5. Карпова О. О. Навчання іноземної мови майбутніх економістів засобами мультимедійних технологій: монографія / О. О. Карпова. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2016. – 216 с.
6. Клемешева Н. В. Мультимедиа как дидактическое средство высшей школы: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук: 13.00.08 – «Теория и методика профессионального образования» / Н. В. Клемешева. – Калининград: КГУ, 1999. – 24 с.
7. Короткий тлумачний словник з інформатики та інформаційних систем для економістів [Укл.: Л. С. Козловська, Н. М. Поліщук]. – К.: КНЕУ, 2004. – 60 с.
8. Кравцова Л. В. Мультимедиа технології в системі дистанційної освіти / Л. В. Кравцова, Г. М. Кравцов // Інформатизація освіти України: стан, проблеми, перспективи: міжнар. наук.-практ. конф.: тези доп. – Херсон, 2001. – С. 55–57.
9. Маршицька В. В. Про використання мультимедійних технологій у процесі викладання навчальних дисциплін / В. В. Маршицька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2F/>
10. Мультимедиа [Електронний ресурс] / Большой Энциклопедический словарь. – Режим доступа: <http://www.vedu.ru/bigencdic/40593/>.
11. Мультимедийные презентации / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.weboptima.ru/6.htm/>.
12. Основи нових інформаційних технологій навчання: посіб. для вчителів / за ред. Ю. І. Машбиця. – К.: ІЗМН, 1997. – 264 с.
13. Пінчук О. П. Проблема визначення мультимедіа в освіті: технологічний аспект / О. П. Пінчук // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. – К., 2007. – № 46. – С. 55–58.
14. Самойленко О. М. Електронний мультимедійний підручник як засіб здійснення профільного навчання за дистанційною формою / О. М. Самойленко, Н. С. Ручинська, Л. В. Калачова // Профільне навчання природничо-математичного та технологічного напрямків: проблеми, досвід, перспективи: матеріали всеукр. наук.-метод. конф. / наук. ред. Юзбашева Г. С. – Херсон: Айлант, 2009. – Вип. 12. – С. 22–25.
15. Синельникова Л. Н. О преимуществах мультимедийной презентации лекционного учебного материала / Синельникова Л. Н. // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 20 (207), Ч. II. – С. 120–124.
16. Синица М. О. Використання мультимедійних технологій у навчальному процесі ВНЗ як засіб формування педагогічних знань // Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 418–438.

17. Смолянинова О. Г. Мультимедиа в образовании (теоретические основы и методика использования) / О. Г. Смолянинова – Красноярск, 2003. – 140 с.
18. Шлыкова О. Культура мультимедиа: учеб. пособие для студ. вузов / О. Шлыкова – М.: Фаир-Пресс, 2004. – 415 с.

Кравченко В.Н.

Классический приватный университет

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация

Статья посвящена проблеме модернизации профессиональной подготовки преподавателей высшей школы. Раскрыта сущность мультимедийных технологий. Обозначены особенности применения их в образовательном процессе в условиях магистратуры. Определена роль мультимедиа в формировании информационной и коммуникативной компетентности будущих преподавателей. Изложены научные взгляды на роль мультимедиа в модернизации проффессионального образования.

Ключевые слова: модернизация, мультимедиа, мультимедийные технологии, преподаватель высшей школы, профессиональная подготовка.

Kravchenko V.N.

Classic Private University

THE MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS IN HIGHER EDUCATION

Summary

The article is devoted to the issue of the modernization of professional training of high school teachers. The essence of multimedia technologies disclosed. The features of their application in the educational process in the magistracy marked. The role of the media in formation of information and communicative competence of future teachers defines. The scientific views on the role of media in modernization of education presented.

Keywords: modernization, multimedia, multimedia technologies, teacher of the higher school, training.

УДК 37.014.542

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІМ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ

Лебідь О.В.

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

Для вирішення питання запровадження ефективного стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом проведено аналіз стратегічного планування, яке являє собою частину стратегічного управління. У статті обґрунтовано провідну роль стратегічного планування в системі стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом. Зроблено огляд останніх досліджень стратегічного планування, розкрито сутність стратегічного планування, виявлені причини та умови його виникнення. Охарактеризована специфіка стратегічного планування діяльності загальноосвітніх навчальних закладів в умовах динамічних змін в системі стратегічного управління освітою України. Доведено важливість застосування стратегічного планування в діяльності загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: управління, стратегічне управління, стратегічне планування, стратегія, загальноосвітній навчальний заклад.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зростання конкуренції в системі освіти України диктує вибір нових орієнтирів розвитку загальної середньої освіти. Керівники загальноосвітніх навчальних закладів стоять перед необхідністю вдосконалення концептуальних підходів, методів, інструментів, що використовуються при підготовці й прийнятті стратегічних рішень в новому нестабільному середовищі. Тому, сучасний етап управління загальноосвітніми навчальними закладами вимагає використання інструментів успішного управління. Одним із дієвих видів управління є стратегічне управління, зокрема одного з найважливіших його елементів – стратегічного планування.

Сучасні загальноосвітні навчальні заклади мають справу із цілою низкою проблем, зумовлених не лише швидкими, а й прискореними трансформаційними змінами, які відбуваються в усіх аспектах суспільного життя. Тому традиційне планування вже є недостатнім у сучасному світі. Основною ідеєю стратегічного планування є «переселення» команди працівників із сьогоденної ситуації в якесь ідеальне майбутнє, якого вони бажають досягти. Стратегічне планування може стати ефективним засобом у визначенні ресурсів та пріоритетів розвитку загальноосвітнього навчального закладу [6, с. 13].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Значний внесок у розробку проблем стратегічного управління організацією зробили Д. Аакер, С. Алексеев, С. Альтшулер, М. Армстронг, І. Ансофф, В. Віханський, Г. Дмитренко, Г. Єльнікова, В. Колпаков, Ю. Лапигін, В. Маслов, Г. Мінцберг, С. Натрошвілі, В. Пастухова, В. Сладкевич, А. Стрікленд, А. Томпсон, Р. Фатхутдинов, З. Шершньова та інші.

Проблема стратегічного планування в психолого-педагогічній літературі розкрита в дослідженнях Л. Абрамова, Т. Азарової, Л. Артеменка, Б. Артамонова, А. Асаула, О. Берданової, А. Білоуса, І. Болховітіної, В. Вакуленка, Л. Довгань, Л. Донець, П. Друкера, А. Карпенка, Т. Коритька, А. Круглянка, С. Тригоб'юка, Л. Чемериса та інших. Науковці розкривають значення поняття «стратегічне планування», визначають принципи і рівні, послідовність етапів стратегічного планування, акцентують увагу на врахуванні факто-

рів зовнішнього середовища, що безпосередньо впливають на методику розробки стратегії.

Важливим для нашого дослідження є аналіз проблеми стратегічного планування в системі освіти, що розглядається у працях С. Пакуліна (стратегічне планування розвитком вищої освіти України), В. Мельник та В. Григораш (стратегічне планування діяльності загальноосвітнього навчального закладу) та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, недостатньо розглянуте питання щодо особливостей стратегічного планування в контексті стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом.

Метою статті є розкриття і аналіз особливостей стратегічного планування як базової складової стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом. Для цього необхідно вирішити наступні задачі: обґрунтувати провідну роль стратегічного планування в системі стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом; розкрити сутність стратегічного планування, виявити причини та умови його виникнення; довести важливість застосування стратегічного планування в діяльності загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз джерел свідчить про те, що в українській практиці управління потенціал стратегічного планування оцінюється і реалізується в основному в комерційних організаціях. Що стосується закладів освіти, як в теорії, так і на практиці, зроблені поки тільки перші кроки в освоєнні моделі стратегічного планування. Проте, аналіз нечисленних досліджень в цій області є необхідним для виявлення особливого в змісті цього виду планування.

Вивчаючи проблему стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом часто багато уваги приділяють стратегічному плануванню. Стратегічне планування і управління представляють процес, що визначає послідовність дій організації з розробки та реалізації стратегії. Він включає постановку цілей, вибір стратегії, визначення необхідних ресурсів і підтримку відносин із зовнішнім середовищем, які дозволяють організації досягати поставлених завдань, тоді як врахування особливостей управлінської ді-

яльності при реалізації стратегії дозволяє більш надійно досягати поставлених цілей [4, с. 35].

Аналіз наукової літератури показав, що стратегічне управління тісно пов'язує з таким поняттям, як стратегічне планування. Ці поняття мають багато в чому схожий зміст, однак якщо поглянути на них в історичній перспективі, певні відмінності стають очевидними.

Широке застосування стратегічного планування в практиці бізнесу починається з кінця 1960-х – початку 1970-х років. Головна відмінність між довгостроковим і стратегічним плануванням полягає в трактуванні майбутнього. Поява стратегічного планування пов'язане зі зміною стратегічних напрямків і здібностей. Основне його положення полягає в наступному: екстраполяція минулого неадекватно відображає майбутнє, відхилення від минулих прогнозів і нові тенденції вимагають стратегічних коригувань [1, с. 29].

Дж. А. Стайнер визначив фактори, що сприяли розвитку стратегічного планування протягом 1960–1980 років [11]: зростання розмірів підприємств завдяки підвищенню комплексності та диверсифікації діяльності; науково-технічний прогрес; розвиток зв'язків з іншими організаціями; зростання конкуренції на внутрішніх і зовнішніх ринках внаслідок їх заповнення; розвиток методології та інструментарію планування; наявність необхідної оргтехніки та кваліфікованих кадрів; лідирування підприємств, які більше уваги приділяли стратегічному плануванню.

Стратегічне планування ґрунтується на виявленні трендів не тільки економічного розвитку корпорації, а й середовища її існування. Середовище розуміється як складна, структурована система факторів, що впливає на організацію і її конкурентів. Нестабільність середовища при цьому розглядається як вирішальний фактор планування. Таке планування з урахуванням існуючих тенденцій в зміні конкурентного оточення спирається на виявлені сильні і слабкі сторони організації, сприятливі можливості, що надаються змінами в оточенні і погрозами з боку конкурентів і соціальних, політичних, технологічних і економічних факторів оточення [7, с. 5].

У науковій літературі існує значна кількість визначень поняття «стратегічне планування». Так, стратегічне планування – це ряд дій, що повторюються, що включають в себе дослідження, огляд даних, прийняття рішень і їх оцінку, дослідження наслідків і адекватності того, які рішення приймалися раніше [9]; особливий механізм регулювання планових відносин (оформлених у вигляді стратегій, концепцій, пріоритетів) [8, с. 12]; набір конкретних дій і рішень, здійснюваних керівниками вищого та середнього ланок управління, що приводять до реалізації вибраних стратегій, досягнення поставлених довгострокових цілей і формування майбутнього стану бізнес-системи [3, с. 63]; адаптивний процес, за допомогою якого здійснюються регулярна розробка та корекція системи формалізованих планів, перегляд змісту заходів щодо їх виконання на основі безперервного контролю та оцінювання змін, що відбуваються зовні та всередині організації [10, с. 25]; адаптивний процес розробки менеджерами та виконавцями системи стратегій (корпоративної, конкурентної, функціональної та

операційної) діяльності організації для досягнення головної мети, процес постійного моніторингу змін зовнішнього та внутрішнього середовища і внесення відповідних корегувань цієї системи [5, с. 116]. Існує ще цілий ряд визначень, які роблять упор на ті чи інші аспекти і особливості стратегічного планування або ж на його відмінності від «звичайного» планування.

Акцентуючи увагу на визначенні поняття «стратегічне планування», ми дійшли висновку, що воно має багатогранний характер і різноманітне забарвлення, а саме: стратегічне планування являє собою безперервний процес; стратегічне планування не тотожне відомому свого часу перспективному плануванню (перспективний план не враховував механізму його реалізації); мета стратегічного планування – поліпшення реакції організації на динаміку ринку та поведінку конкурентів.

Отже, стратегічне планування здійснюється не від випадку до випадку, а постійно і представляє собою безперервний процес визначення і уточнення довгострокових перспектив діяльності загальноосвітнього навчального закладу в умовах нестабільності зовнішнього середовища на основі передбачення (прогнозування) можливих її змін. Будучи функцією управління, стратегічне планування є фундаментом, на якому будується вся система управлінських функцій, або основою функціональної структури системи управління. Стратегічне планування є інструментом, за допомогою якого формується система цілей функціонування загальноосвітнього навчального закладу і об'єднуються зусилля всього колективу для її досягнення.

Б. Артамонов у своїй науковій праці «Стратегический менеджмент» стверджує, що у процесі стратегічного планування вирішуються такі основні завдання, пов'язані з постійним пошуком шляхів для успішної реалізації стратегії: формування оптимальної організаційної структури та визначення необхідного ресурсного потенціалу організації; раціональний розподіл ресурсів між структурними підрозділами організації; адаптація виробничих можливостей до змін у зовнішньому середовищі; внутрішня координація і необхідні організаційні зміни (горизонтальна і вертикальна взаємодія); стратегічне передбачення (на основі прогнозування тенденцій розвитку попиту на продукцію організації) [3, с. 66].

Звідси випливає, що основними завданнями стратегічного планування в загальноосвітніх навчальних закладах є визначення стратегічних цілей і завдань в сфері освіти і наукових досліджень; поліпшення якості навчання; вихід на нові ринки освітніх послуг, використання нових моделей і технологій навчання; зростання задоволеності учнів та їх батьків; розширення гнучкості навчальних програм.

Разом з тим цікавою є точка зору І. Ансоффа, який наголошує на тому, що в системі стратегічного планування відсутнє припущення про те, що майбутнє неодмінно має бути краще минулого, і не вважається, що майбутнє можна вивчити методом екстраполяції. Тому в якості першого кроку робиться аналіз перспектив організації, завданням якого є з'ясування тих тенденцій, небезпек, шансів, а також окремих «надзвичайних»

ситуацій, які здатні змінити сформовані тенденції [2, с. 24].

Відмітимо, що стратегічне планування, як функція управління полягає в прагненні завчасно врахувати всі внутрішні й зовнішні фактори, що забезпечують сприятливі умови для нормального функціонування та розвитку загальноосвітнього навчального закладу. Це передбачає розробку комплексних заходів, які визначають послідовність досягнення цілей з урахуванням можливостей найбільш ефективного використання ресурсів загальноосвітнім навчальним закладом.

Узагальнюючи викладене вище, зазначимо найбільш характерні риси стратегічного планування діяльності загальноосвітнього навчального закладу:

– стратегічне планування виступає частиною стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом та функцією управлінської діяльності;

– стратегічне планування необхідне для підтримки стратегічної відповідності між цілями загальноосвітнього навчального закладу і його потенційними можливостями;

– завданням стратегічного планування є зниження невизначеності майбутнього загальноосвітнього навчального закладу;

– за допомогою стратегічного планування загальноосвітній навчальний заклад моделює майбутню успішну діяльність;

– стратегічне планування спрямоване на пошук нових можливостей загальноосвітнього навчального закладу в оптимізації витрат;

– гнучкість стратегічного планування проявляється у швидкому реагуванні на зміну умов зовнішнього і внутрішнього середовища загальноосвітнього навчального закладу;

– багатоваріантність стратегічного планування проявляється у розробці різних сценаріїв досягнення поставлених цілей і декількох варіантів стратегічних планів;

– стратегічне планування дає можливість керівнику загальноосвітнього навчального закладу послідовно (поетапно) коригувати планові показники за результатами контрольних замірів;

– стратегічне планування передбачає включення в план певних стратегічних резервів по різним видам ресурсів загальноосвітнього навчального закладу.

Резюмуючи вищезазначене можна стверджувати, що в системі управління загальноосвітнім навчальним закладом, в забезпеченні його успішного функціонування особливе місце займає стратегічне планування. Зі стратегічного планування починається процес стратегічного управління і виникає управлінське рішення. Таким чином, можна стверджувати, що стратегічне планування – це базова складова стратегічного управління.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Опрацьовано сутність поняття «стратегічного планування»; обґрунтовано провідну роль стратегічного планування в системі стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом; виявлено причини та умови виникнення концепції стратегічного планування; доведено важливість застосування стратегічного планування в діяльності загальноосвітнього навчального закладу. Таким чином, можна зробити висновок, що загальноосвітні навчальні заклади, які запроваджують стратегічне планування, завжди мають можливість поводитись послідовно і системно в освітньому середовищі, що збільшує імовірність досягнення ними поставлених цілей.

Відтак, вважаємо, що подальші наукові пошуки у галузі дослідження проблеми стратегічного планування в контексті стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом мають бути насамперед зосереджені на розробці заходів щодо вдосконалення стратегічного планування в загальноосвітніх навчальних закладах.

Список літератури:

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление. 7-е изд. / Дэвид Аакер / Пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. – СПб.: Питер, 2007. – 496 с.
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / Игорь Ансофф. – СПб.: Питер, 1999. – 416 с.
3. Артамонов Б. В. Стратегический менеджмент: учеб. пособ. Часть 1. Концептуальные основы стратегического управления и планирования на воздушном транспорте / Борис Владимирович Артамонов. – М.: РИО МГТУ ГА, 2004. – 91 с.
4. Асаул А. Н. Стратегическое планирование развития строительной компании / А. Н. Асаул, И. Е. Морозов, Н. И. Пасяда, В. И. Фролов; под ред А. Н. Асаула. – СПб.: СПбГАСУ, 2009. – 163 с.
5. Болховітina I. E. Сутність стратегічного планування діяльності підприємства в сучасних умовах / I. E. Болховітina // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 4. – С. 111–119.
6. Жосан О. Е. Планування діяльності загальноосвітнього навчального закладу: навч.-метод. посіб. [для системи післядипл. освіти] / Олександр Едуардович Жосан. – Кіровоград: КОІППО, 2012. – 168 с.
7. Зуб А. Т. Системный стратегический менеджмент: методология и практика / А. Т. Зуб, М. В. Локтионов. – М.: Генезис, 2001. – 752 с.
8. Колпаков В. М. Стратегический кадровый менеджмент: учеб. пособ. [2-е изд., перераб. и доп.] / В. М. Колпаков, Г. А. Дмитренко. – К.: МАУП, 2005. – 752 с.
9. Халачми А. Стратегическое управление и производительность / А. Халачми // Эффективность государственного управления: пер. с англ. / Под общ.ред. С. А. Батчикова, С. Ю. Глазьева. – М.: Фонд «За экономическую грамотность», 1998. – С. 673–691.
10. Шершньова З. Е. Стратегічне управління: навч. посіб. / З. Е. Шершньова, С. В. Оборська. – К.: КНЕУ, 1999. – 384 с.
11. Steiner G. A. Business, Government and Society / G. A. Steiner, J. F. Steiner. – N-Y: McGraw-Hall, 1991.

Лебедь О.В.

Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ УЧЕБНЫМ УЧРЕЖДЕНИЕМ

Аннотация

Для решения вопроса внедрения эффективного стратегического управления общеобразовательным учебным учреждением проведен анализ стратегического планирования, которое выступает частью стратегического управления. В статье обосновано ведущую роль стратегического планирования в системе стратегического управления общеобразовательным учебным учреждением. Сделан обзор последних исследований стратегического планирования, раскрыта сущность стратегического планирования, выявлены причины и условия его возникновения. Охарактеризована специфика стратегического планирования деятельности общеобразовательных учебных учреждений в условиях динамических изменений в системе стратегического управления образованием Украины. Доказана важность применения стратегического планирования в деятельности общеобразовательного учебного учреждения.

Ключевые слова: управление, стратегическое управление, стратегическое планирование, стратегия, общеобразовательное учебное учреждение.

Lebed O.V.

Alfred Nobel University

STRATEGIC PLANNING IN THE CONTEXT OF STRATEGIC MANAGEMENT OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary

To address the issue of implementation of effective strategic management of general educational institution held a strategic planning analysis, which serves part of the strategic management. The article substantiates the leading role of strategic planning in the strategic management system of general educational institution. A review of recent strategic planning studies, reveals the essence of strategic planning, the causes and conditions of its origin. Characterized by the specificity of the strategic planning activities of general educational institutions in the conditions of dynamic changes in the system of strategic management of education in Ukraine. It proved the importance of applying the strategic planning activities of general educational institutions.

Keywords: management, strategic management, strategic planning, strategy, general education institution.

УДК 378.12:327(4)

КОНЦЕПЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ДОШКІЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: СТРАТЕГІЧНИЙ АСПЕКТ

Мельник Н.І.

Педагогічний інститут

Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті представлено аналіз та обґрунтування концепції дослідження професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи. Автором встановлено особливості розуміння поняття «концепція» у європейському науковому вимірі. В статті також обґрунтовано значення побудови концепції порівняльної характеристики для забезпечення якості започаткованого дослідження. Запропоновано модель реалізації концепції та коротко окреслено її особливості. Модель охоплює концептуальний, процесуальний та результативний блоки професійної підготовки дошкільних педагогів, що корелюються з етапами проведення дослідження.

Ключові слова: професійна підготовка, дошкільні педагоги, концепція, стратегія дослідження, етапи реалізації.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття, в умовах складного періоду суспільного розвитку і радикальних перетворень система вітчизняної освіти перебуває на етапі широкомасштабного і докорінного реформування усіх її ланок, динамічних структурних і концептуальних змін. Входження вітчизняної системи вищої педагогічної освіти в європейський освітній простір, активний пошук українських науковців, практиків, громадських та державних діячів механізмів оптимальної адаптації сучасної освітньої системи до європейських стандартів, реформування відповідно до положень Болонської декларації та перехід на Європейську кредитно-трансферну модульну систему зумовлює перегляд підготовки фахівців дошкільної освіти в Україні в цілому.

Актуальність модернізації та реформування системи освіти представлено у Законі України «Про освіту» (1991) та Законі України «Про вищу освіту» (2014). Вихідні концептуальні положення щодо змісту й організації освіти ґрунтуються на основних засадах Конституції України, Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), Державній програмі «Вчитель» (2002), Концепції педагогічної освіти (1998), а також інших державних нормативних документах щодо освітньої сфери (Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст., Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Національній програмі «Діти України», Законі «Про освіту», Законі «Про охорону дитинства») і дошкільної, зокрема, (Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, Законі «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Парадигмальний підхід до аналізу різних моделей професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи дозволяє проектувати різні за характером і цілями системи професійної педагогічної освіти, діагностувати проблеми їх функціонування, прогнозувати результати професійної освіти. Тож для започаткованого дослідження на окрему увагу заслуговують результати компаративних аналізів провідних вітчизняних та європейських науковців (Р.Ф. Арно-

ув (R.F. Arnove), С.І. Бражник, М. Брей (M. Bray), В.Л. Вульфсон, О.В. Глузман, О.Н. Джурицький, О.А. Заболотна, М.А. Екстейн (M.A. Eckstein), Е.Х. Епстейн (E.H. Epstein), Е.Е. Ісмаїлов, І.Л. Кендл (I.L. Kandel), Дж.П. Келлі (G.P. Kelly), О.І. Локшина, М.П. Лещенко, З.О. Малькова, Дж.В. Паркин (G.W. Parkyn), М.А. Пригодій, Л.П. Пуховська, Дж. Роджер (J. Roger), Л.П. Рябов, І.О. Сташевська, О.В. Сухомлинська, Р.М. Томас (R.M. Thomas), К.А. Торенс (C.A. Torres), П.Р. Фосум (P.R. Fossum), С.Б. Цюра, Е.Г. Юдін), які забезпечують здійснення комплексного аналізу формування професійної компетентності дошкільних педагогів у країнах Західної Європи в цілому та у кожній країні зокрема. Порівняльні педагогічні дослідження це дослідження, що ґрунтуються на методології досліджень в педагогічних науках, їхнє функціональне призначення – здійснення порівняння процесів, явищ та об'єктів різних країн та культур [7]. За визначенням О. І. Локшиної компаративне педагогічне дослідження – порівняння систем або підсистем освіти різних країн з метою об'єктивної оцінки можливості використання позитивного досвіду іншої країни у практиці освіти рідної країни, на основі вияву спільного і відмінного, станів, процесів, причин, тенденцій і загальних закономірностей [3, с. 11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті зазначеного актуальності набуває європейський досвід підготовки фахівців дошкільної галузі. Практика професійної підготовки педагогів у європейських країнах впродовж останніх десятиліть є цінним джерелом для ґрунтовного аналізу, раціонального і всебічного осмислення та належна оцінка запозичення такого досвіду багатьма країнами світу в умовах формування єдиного світового освітнього простору. Проте особливий науковий інтерес становить досвід формування професійної компетентності дошкільних педагогів країн Західної Європи а саме Німеччини, Франції та Великої Британії. Вивчення досвіду формування професійної компетентності дошкільних педагогів у країнах Західної Європи, які за висновком Організації економічного співробітництва та розвитку, є лідерами у галузі вищої педагогічної освіти.

З огляду на зазначене, актуальністю визначається визначення концепцій дослідження осо-

бливостей професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи, що становить **мету даної статті**, реалізацію якої доцільно здійснити у такі етапи: визначення особливостей потрактування поняття «концепція» у європейському науковому вимірі; визначення хронологічних меж дослідження та опис моделі для якісного порівняльного аналізу професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи.

Виклад основного матеріалу. Огляд європейської наукової літератури та періодику дає підстави стверджувати, що у західноєвропейській педагогічній теорії поняття «концепція» (conception хоча більш типовим є concept) представлено різними підходами до потрактування. Так, у європейських словниках «концепція» означає формування центрального ядра розуміння певного явища, функція або процес формування або розуміння ідеї або поняття, явища або символів; основна ідея; сума ідей і переконань людини відносно чогось [8]; спосіб розуміння та сприймання чогось, акт, процес формування основної ідеї, думки; формулювання ідей, особливо стосовно абстрактних понять [12]; здатність формувати і розуміти розумові поняття і абстракції [11].

Аналіз свідчить, що в основі як вітчизняних так і європейських визначень «концепції» розуміння її як провідної ідеї, тож смислове значення в українській та європейській науці тотожне, хоча варто зауважити, що у вітчизняному освітньому вимірі потрактування поняття «концепція» характеризується конкретизованістю.

Зазначимо також, що концепція є складовою частиною методології, оскільки вітчизняній науковій традиції, методологію тлумачать як учення про педагогічні знання і про процес його добування, тобто педагогічне пізнання, яка включає: а) учення про структуру і функції педагогічного знання, у тому числі про педагогічні проблеми; б) вихідні, ключові, фундаментальні, філософські, загальнонаукові і педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), що мають методологічний зміст; в) учення про методи педагогічного пізнання (методологія у вузькому змісті слова) [1, с. 152].

У широкому розумінні поняття «концепція» у європейських джерелах розуміється як абстрактне поняття, яке характеризує основну ідею певного наукового явища, процесу (соціальні процеси, релігійні установки, філософські роздуми тощо). У вузькому значення – це опис завдання, функції, дії, стратегічні цілі, процес міркування [10]. Концепція являє собою узагальнення і абстрагування від досвіду або результат трансформації існуючих ідей [5]. Відносно поняття «теорія», то в іноземних довідниках воно як і у вітчизняних виступає ширшим за концепцію: добре обгрунтоване пояснення будь-якого аспекту якогось явища, дослідження якого відбувається шляхом наукового пошуку через використання різних наукових методів та багаторазово протестоване і підтвержене обгрунтування висунутої ідеї чи положення; переважно доведення теорії супроводжується використанням письмового аналізу, звітних протоколів спостережень та експериментів [9]. Концепція це загальна ідея, а теорія це її пояснення і виступає поняттям ширшим аніж концепція [6].

Відтак, у започаткованому дослідженні диференціюватимемо узагальненим для вітчизняного та європейського освітніх просторів поняттям *концепції* як сукупність наукових поглядів на здійснення дослідження та організації певного педагогічного явища, у нашому дослідженні таким явищем є – професійна підготовка дошкільних педагогів; та *концепції* – як сукупність наукових підходів до формування стратегічного розвитку системи педагогічної освіти, що регламентується на управлінському рівні, а саме – реалізації положень освітньої політики на регіональному, загальнодержавному, європейському та міжнародному рівнях.

Концепція обраної проблеми базувалась на *положенні* про те, що позитивний досвід професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи: є стратегічним ресурсом для вітчизняної системи теорії і практики вищої педагогічної освіти, оскільки сприяє ефективному удосконаленню професійної підготовки в умовах євроінтеграції, а також потребує вивчення, врахування, об'єктивного аналізу, адаптації та впровадження у вітчизняну систему професійної підготовки фахівців дошкільної галузі; потребує з'ясування перспективних напрямів модернізації професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти відповідно до європейських стандартів педагогічної освіти і збереження найкращих надбань національної системи вищої освіти, її особливостей та специфіки.

Звернення до вивчення педагогічного досвіду професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи потребує уточнення. Тож зазначимо, що особливістю даного процесу є його реалізація в умовах загальнодержавної та загальноєвропейського рівні. Так, на законодавчому рівні в означених країнах закріплено існування окремих діючих освітніх систем – у Німеччині, Франції, у Великій Британії (Англії, Уельсі, Шотландії та Північній Ірландії), які інтегровані у європейський та світові освітні простори. Водночас, професійна підготовка дошкільних педагогів обраних для аналізу країн зумовлена національними традиціями освітньої системи кожної країни, інколи навіть і регіону, характеризується багатоманітністю, має свої відмінності і конкретні прояви. Поряд з цим, дослідження дозволяє робити узагальнення та висновки стосовно уніфікованих, спільних особливостей організацію та реалізацію ефективного освітнього процесу, спрямованого на професійної підготовки дошкільних педагогів у західноєвропейських країнах в цілому. *Провідною ідеєю дослідження*, з огляду на зазначене, є пріоритетність здійснення дослідження особливостей професійної підготовки дошкільних педагогів оремо у кожній обраній для аналізу країні Західної Європи, що забезпечуватиме верифікованість порівняльного аналізу.

Хронологічно дослідження професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи передбачало чотири стратегічно визначених етапи. *На першому етапі* (2012–2013) було обгрунтовано та визначено критерії порівняльного аналізу шляхом вивчення концептуальних засад та наукових підходів до професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи: освітня політика, теоретичні підходи,

особливості розвитку системи професійної підготовки дошкільних педагогів, особливості формування професійної компетентності дошкільних педагогів у контексті цілісної системи педагогічної освіти кожної (обраних для аналізу) країни Європи – концептуальний блок.

На другому етапі (2013-2014) – визначено специфічні особливості процесу формування професійної компетентності дошкільних педагогів у країнах Західної Європи, досліджено систему педагогічної освіти, проаналізовано формування професійної компетентності в різних інституціях у країнах Західної Європи – процесуальний блок.

Третій етап (2014-2015) – компаративний аналіз спільних та відмінних аспектів формування професійної компетентності дошкільних педагогів у країнах Західної Європи та Україні на основі визначених критеріїв – результативний блок порівняльний аспект.

Четвертий етап (2015-2016) визначення наскрізних цілей для удосконалення системи професійної підготовки дошкільних педагогів як у країнах Західної Європи так і Україні; прагматичний аналіз напрямів удосконалення процесу формування професійної компетентності у країнах Західної Європи та окреслення перспективного досвіду для взаємообміну та впровадження цього досвіду у системи педагогічної освіти як західноєвропейських країн так і України – результативний блок рекомендаційний аспект дослідження.

В цілому реалізація концепції дослідження є можливою за умови дотримання основних компонентів моделі цілісного порівняння професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи та України (за основу моделі взято функціональну модель порівняльного аналізу Е. Е. Ісмаїлова про особливості якої зазначалось у контексті визначення систематичного підходу дослідження) [2., с. 26]). (див. рис. 1). Як видно зі рис. 1 **модель порівняльного аналізу професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи та України** передбачає три етапи: методологічно-прогностичний, соціально-педагогічний та результативний, що корелюються з методологічними підходами, методами їх реалізації, провідними принципами здійснення компаративних досліджень (принцип системного підходу, принцип єдності смислів і цілей педагогічної діяльності, принцип тотожності векторів часткового і загального, принцип полі фундаментальності, принцип неперервності освіти, принцип зіставного аналізу) та з урахуванням хронологічних меж, в межах яких передбачено чотири етапи здійснення започаткованого дослідження.

Методологічно-прогностичний етап передбачав два блоки аналітико-прогностичний (збір фактичної інформації, вибір типів освітніх закладів, у яких здійснюється професійна підготовка дошкільних педагогів, аналіз стану освітніх парадигм у країнах обраних для порівняльного аналізу) та методологічний (розробка теоретико-методологічної основи моделі цілісного аналізу професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи). На цьому етапі використано комплекс взвємопов'язаних підходів та методів: діалектичний, що втілювався у дослідженні через метод діалектики, аналітичного

аналізу та пояснення; системно-цілісний підхід реалізовувався через системний аналіз і синтез, типологізація, класифікація, угруповання, узагальнення, систематизація, класифікація; системно-історичний підхід – передбачав такі методи як: історіографічний аналіз, хронологічний метод, порівняльно-історичний, ретроспективний, конструктивно-генетичний та причинно-наслідковий аналіз, метод періодизації; синергетичний підхід втілювався через аналіз об'єкту, як окремого феномену та метод прогностичного аналізу розвитку об'єкту в динамічному поступі; інтервальний – через багатоаспектний розгляд об'єкта чи явища з позиції різних наук соціології, психології, педагогіки, мовознавства тощо; тезаурусний – аналіз, синтез, узагальнення, опис, фактичної інформації, метод аналізу фактичного матеріалу, метод бінарного зіставлення або бінарний аналіз, переклад аутентичної літератури; акмеологічний підхід – є синтезуючим для означених підходів.

На *соціально-педагогічному* етапі, який включав визначення інваріантних елементів порівняння (особливості управління, взаємозв'язки між дидактичними системами) та соціально-адаптивних функцій аналізу (культурологічні фактори, які впливають на систему професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи та Україні – глобалізація, освітня політика тощо, а також фактори інваріантності соціально-педагогічних парадигм країн обраних для аналізу). Домінуючими підходами та методами, якими послуговувались на цьому етапі були: культурологічний – методи, що застосовувались – парадигмальний аналіз, синтез, індукція та дедукція, абстрагування; аксіологічний підхід передбачав методи конкретизації, проблематизації, аналогії; особистісно орієнтований, діяльнісний та компетентнісний підходи реалізовувались через методи аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування, бінарного зіставлення, спостереження, опитування (усне – інтерв'ю й письмове – анкетування, тестування), бесіди тощо.

Результативний етап, який є завершальним для цілісного порівняльного аналізу професійної педагогічної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи та України і передбачає формулювання організаційно-педагогічних особливостей порівнювальних освітніх систем та розробка на основі цього інтегративних рекомендацій.

Етап характеризувався домінуванням таких підходів та методів у здійсненні дослідження як: компаративний (порівняльний) передбачав застосування таких методів як компаративний аналіз, контент-аналіз, моделювання, прогнозування; герменевтичний підхід передбачав метод рефлексії та інтерпретації; параметричний підхід – метод виокремлення параметрів здійснення порівняння на основі зіставного структурного та функціонального аналізу, соціологічні методи та методи математичної статистики (реєстрація, ранжирування, шкалування, порівняння статистичних даних тощо; нарративний підхід – передбачав застосування такого комплексу методів як: метод вивчення фактичного матеріалу та опис фактичної інформації, вибіркового методу, інтерпретація, ретроспектива тощо. Результативний етап, як етап який презентує конкретні теоретико-методичні результати порівняльного дослідження,

презентує *технологічно-методичний концепт* дослідження, що передбачає розгляд професійної підготовки дошкільних педагогів у Європі під кутом розробки технологій динамічного, ефективного освітнього процесу та розробку нової концепції професійної підготовки дошкільних педагогів в

Україні в умовах євроінтеграції; а також уможливив розробку методичних рекомендацій щодо вдосконалення змісту, форм, методів, засобів ефективного формування професійної компетентності дошкільних педагогів у вітчизняній та європейській практиці підготовки кадрів дошкільної галузі на

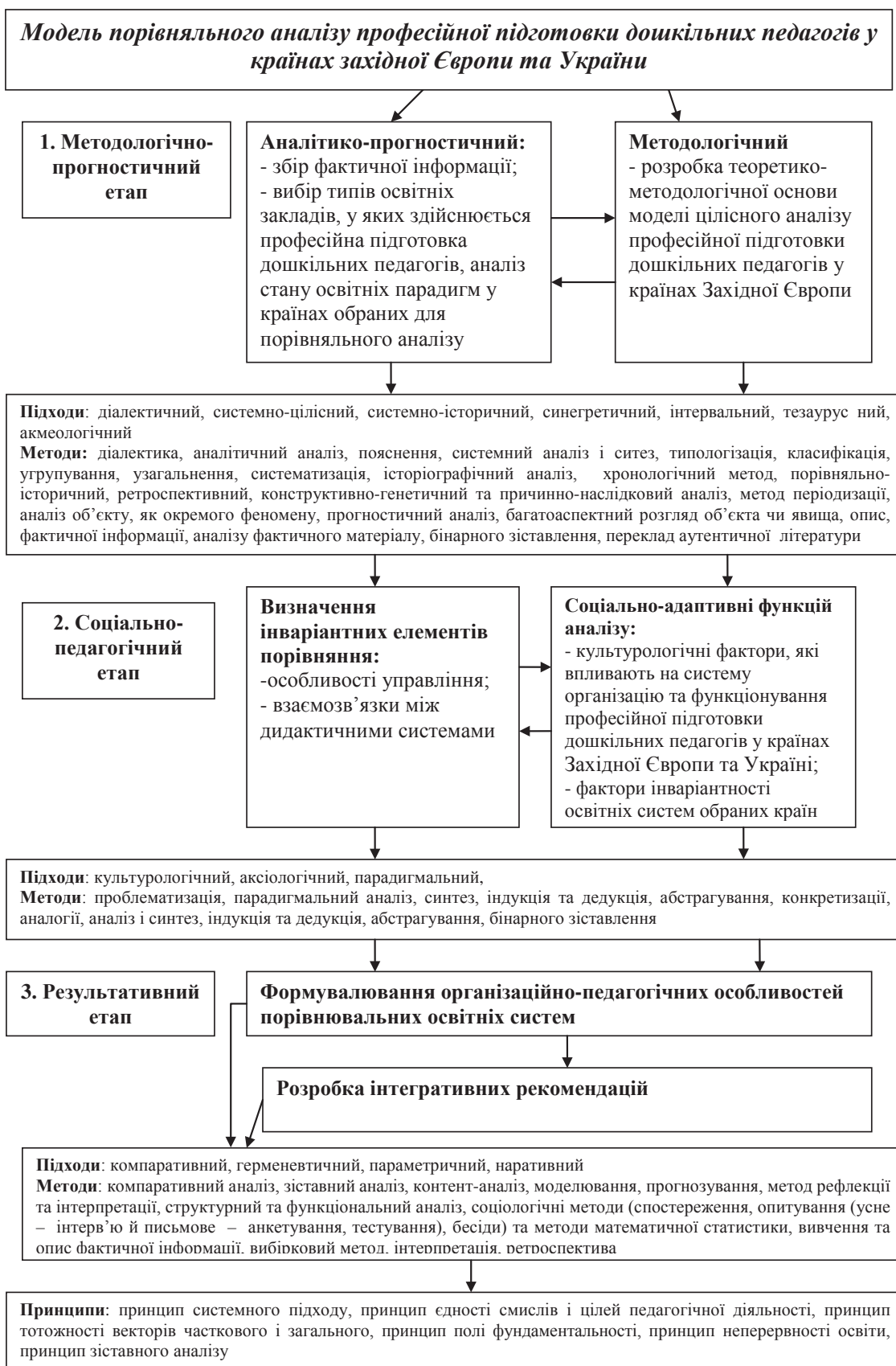


Рис. 1. Розроблено автором

різних рівнях: методологічному (концептуальний аспект), законодавчому (управлінський аспект), інституційному (організаційно-адміністративний), методичний (організаційно-методичний аспект – зміст, форми, методи, засоби).

Доцільність представленої моделі обґрунтована також і тим, що розробка окремої методології для кожного порівняльного дослідження підтримується і провідними вітчизняними та європейськими науковцями-компаративістами. Важливим у цьому відношенні для нашого дослідження актуальними є роботи вчених в галузі методології порівняльно-педагогічних досліджень – а саме: українських – Н.М. Лавриченко, О.І. Локшина, Н.Г. Ничкало, С.Б. Цюра; російських – Б.Л. Вульфсона, А.Н. Джурицького, З.А. Малькової, К.І. Салімова; німецького теоретика-компаративіста О. Анвейлера (O. Anweiler); французького дослідника А. Верліарда (A. Verliard); британського Б. Хомса (B. Holmes) та американських – Дж. Бередая (G. Bereday), Е. Кінга (E. King), Дж. Ф. Келлі (G.F. Kelly), П. Олтбеч (P. Altbach), Х. Ноа (H. Noah). Вчені-компаративісти підкреслюють, що «...в сучасну епоху ступінь зрілості будь-якій галузі наукового знання визначається, в кінцевому рахунку, не описовими роботами, який би цікавий фактичний матеріал вони не містили, а глибиною узагальнення, виведенням нових закономірностей, рівнем методології» [4].

Висновки. Отже, використані у процесі дослідження методологічні підходи, які базуються на сучасних концепціях освітології та окреслюються взаємопов'язаними принципами та методами їхньої реалізації і складають загальну концепцію дослідження, забезпечують комплексне бачення та визначення структури, спрямованості, змісту, форм і методів, технології професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи. Виокремлені у моделі підходи представляють собою певну теоретичну модель, яка відображає один із шляхів модернізації сучасної системи професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи та Україні відповідно до актуальних вимог сучасного глобалізованого суспільства та умов ринкової, спрямованої на конкурентоспроможність, економіки. Модель, яка ґрунтується на ідеї пріоритету загальнолюдських цінностей і самоцінності кожної особистості.

Визначаючи методологічну базу наукового пошуку, виокремлені у моделі наукові підходи розкривають **перспективи подальшого вивчення проблеми** у напрямі вдосконалення системи професійної підготовки дошкільних педагогів в Україні, оптимального використання адміністративних, інституційних, організаційних, методичних, людських ресурсів відповідно до вимог сучасного суспільства.

Список літератури:

1. Загвязинский В. И. Методология и методика дидактического исследования / В. И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1982. – 160 с.
2. Исмаилов Э. Э. Сравнительно-педагогический анализ систем среднего профессионального образования Швеции и России: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Исмаилов Эльхан Эюб оглы. – Калининград, 2004. – 52 с.
3. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): монографія / О. І. Локшина. – К.: Богданова А. М., 2009. – 404.
4. Методологические проблемы сравнительной педагогики // Сборник научных трудов. Отв. ред. З. А. Малькова, Б. Л. Вульфсон. – М.: изд. АПН СССР, 1991. – С. 3.
5. Concepts and its types [Electronic recourse]. – Retrieved from: www.academia.edu Retrieved: 2016-02-04. – Title from the screen.
6. Collins Thesaurus of the English Language – Complete and Unabridged 2nd Edition. 2002. – HarperCollins Publishers 1995, 2002.
7. Jowell Roger (1998) «How Comparative is Comparative Research?» The American Behavioral Scientist, 42. – P. 168–177.
8. Merriam-webster dictionary [Electronic recourse]. – Retrieved from: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/conception> – Title from the screen. – Date of retriving: 20.08.2016.
9. National Academy of Sciences, 1999; «The Structure of Scientific Theories» in The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – 1999. – 65 p.
10. Oscar Corcho and Asuncion Gomez-Perez, A Roadmap to Ontology Specification Languages, in Rose Dieng and Olivier Corby (eds.), Knowledge Engineering and Knowledge Management. Methods, Models and Tools, Springer, Berlin, 2000. – P. 80-96.
11. The American Heritage Dictionary of the English Language, 5th edition Copyright, 2013 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. Published by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. – Retrieved: <http://www.yourdictionary.com/conception#clP8dzLX7TxcR4uH.99> – Title from the screen. – Date of retriving: 20.08.2016.
12. Webster's New World College Dictionary [Electronic recourse]: Copyright, 2010 by Wiley Publishing, Inc., Cleveland, Ohio. – Used by arrangement with John Wiley & Sons, Inc. – Retrieved from: <http://www.yourdictionary.com/conception#clP8dzLX7TxcR4uH.99> – Title from the screen. – Date of retriving: 20.08.2016.

Мельник Н.И.

Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

КОНЦЕПЦИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ДОШКОЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ В СТРАНАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ: СТРАТЕГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

В статье представлен анализ и обосновано концепции исследования профессиональной подготовки дошкольных педагогов в странах Западной Европы. Автором установлены особенности понимания понятия «концепция» в европейском научном пространстве. В статье также обосновано значение построения концепции сравнительной характеристики для обеспечения качества начатого исследования. Предложена модель реализации концепции и кратко обозначены его особенности. Модель охватывает концептуальный, процессуальный и результативный блоки профессиональной подготовки дошкольных педагогов, коррелируются с этапами проведения исследования.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, дошкольные педагоги, концепция, стратегия исследования, этапы реализации.

Melnyk N.I.

Pedagogical Institute
Borys Grinchenko Kyiv University

CONCEPTION OF THE PRESCHOOL TEACHERS TRAINING IN WESTERN EUROPE INVESTIGATION: ASPECT OF STRATEGY

Summary

The issue is devoted to the problem of the conception of preschool teachers training in Western Europe research. The author distinguished the peculiarities of understanding of the concept of «conception» in European scientific dimension. The formation of reasonable conception of comparative investigation is also mentioned in the article, the author emphasized the actuality of this process and that it ensured the quality of the initiated research. The model of implementing the conception is developed in the issue and its features are briefly outlined. The model covers the conceptual, procedural and efficient power training preschool teachers which are correlated with the stages of the study.

Keywords: training, preschool teachers, concept, strategy research, stages of implementation.

УДК 37.04

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ КОМП'ЮТЕРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Мельник О.С.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті розкрито роль і особливості професійної освіти у сучасному суспільстві знань як процесу професіоналізації особистості, що передбачає не тільки освоєння ґрунтовних знань, формування відповідних навичок і розвиток необхідних професійних умінь відповідно до кваліфікаційної характеристики однієї чи кількох професій, а й здатність раціонально використовувати сформовані компетентності для розв'язання проблем у процесі трудової діяльності. Академічна, галузева та вузівська науки безпосередньо інтегруються з професійною освітою. Перелічені соціально-економічні проблеми науки та вищої школи формують суттєві бар'єри на шляху до інтеграції в європейське і світове цивілізаційне середовище. Особливістю сучасного етапу розвитку Європейського Союзу є його вихід на максимально можливі територіальні параметри, при яких ще зберігається можливість більш-менш успішно проводити внутрішню соціально-економічну політику. Інтеграція довузівської освіти України в аналогічну європейську систему стосується не тільки і не стільки організаційно-інституційного боку нашої національної системи освіти, більше того, саме в цьому сегменті проблем існує менше всього.

Ключові слова: професійна освіта; Європейський Союз; ринкова економіка; євроінтеграція; вищий навчальний заклад.

Постановка проблеми. Своєрідність поточного моменту в українській освіті полягає в особливо гострій необхідності її подальшого розвитку за умов складної ситуації в економічній та духовній сферах. Виникає низка внутрішніх проблем освіти, найважливішими з яких є: невідповідність структури освіти та її змісту потребам ринкової економіки; недостатність та нестабільність фінансування; низький рівень комп'ютеризації та використання сучасних інформаційних та мережевих технологій у навчанні; недостатність гарантій якості освіти; посилення тенденцій нерівноправності в одержанні освіти; необхідність адаптації вітчизняної системи освіти до європейського освітнього простору.

Актуальність проблеми, її недостатнє теоретичне і практичне вивчення, об'єктивна необхідність аналізу зарубіжного досвіду реформування системи професійної освіти за умов глобалізації та інтелектуалізації європейського суспільства зумовили вибір теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу статті становлять основні положення розвитку професійної освіти; організації та оптимізації навчальної діяльності; формування компетентності фахівців [2-3]; стратегій реформування освітньої системи в Україні й за рубежом [1]; методології педагогічних досліджень [5]; неперервності освіти [8], педагогіки вищої школи [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій належить до пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку вищої освіти в Україні. Інноваційна освіта орієнтована сьогодні не стільки на передавання знань, які постійно оновлюються, скільки на оволодіння базовими компетенціями, що дозволяють потім – у міру необхідності – здобувати знання самостійно.

Традиційна освіта як система отримання знань відстає від реальних потреб сучасного суспільства. Сьогодні потрібна освіта, що постійно оновлюється – знаннями, технологіями, засоба-

ми навчання, організаційними та управлінськими підходами. Саме таку освіту прийнято називати «інноваційною». Суть інноваційної освіти можна передати словами: «не наздоганяти минуле, а створювати майбутнє».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення особливості розвитку системи професійної освіти України в умовах європейської інтеграції та обґрунтувати можливості творчого використання прогресивних ідей і досвіду країн Євросоюзу в системі професійної освіти України.

Виклад основного матеріалу. Інноваційні процеси, які повинні здійснюватися сьогодні у всіх освітніх структурах, є єдиним джерелом розвитку системи освіти. Вимога переходу до інноваційної освіти зумовлена закономірностями функціонування інформаційного суспільства.

Розвиток телекомунікаційних технологій, зумовлений науково-технічним прогресом, досяг такої межі, після якої ми спостерігаємо якісні зміни інформаційного середовища, яке оточує індивіда, що, в свою чергу, викликало ланцюг якісних змін у всіх сферах його існування.

Якщо раніше викладач був головним джерелом професійної інформації, що зумовлювало репродуктивну методику навчання як провідну, то тепер студент зустрічається з безліччю цілком доступних джерел. Функція викладача стає дещо іншою: він повинен навчати студента орієнтуватись у цьому інформаційному середовищі, розвинути його творчі та інтелектуальні здібності, у тому числі здатність до самоосвіти. Саме ця обставина робить використання інформаційних технологій, інформатизацію навчального процесу головним засобом здійснення переходу до інноваційної освіти [4-6].

Розвиток форм інноваційної освіти – лише частина загального процесу набуття практикою людської діяльності інноваційного характеру. Будь-який інформаційний процес вимагає володіння інформаційними ресурсами і комунікаційними технологіями. Проблема полягає не в тому, щоб оволодіти сумарним набором таких технологій, а в тому, щоб побудувати правильну

систему їх використання, відповідно до стратегії того чи іншого розвитку. Інноваційна освіта – це та модель освіти, яка орієнтована переважно на максимальний розвиток творчих здібностей і створення сильної мотивації до саморозвитку індивіда на основі добровільно вибраної «освітньої траєкторії».

Послідовне впровадження інноваційної методики навчання має велике значення для постійної підтримки високої якості всіх складників навчального процесу, поєднання наукової та навчальної роботи, налагодження взаємодій між вищим навчальним закладом та роботодавцями і, нарешті, розширення міжнародних контактів.

Широкого застосування в цьому руслі набули технології слайд-лекцій, комп'ютерного тестування, дистанційного навчання, електронні підручники і навчальні матеріали, міжнародні освітні програми.

Сучасні процеси в суспільстві, зміна соціокультурних пріоритетів викликають необхідність оновлення парадигми освіти, тобто об'єктивно обумовлюють особливу значимість інновацій в науково-педагогічній сфері. При цьому основоположним принципом інновацій для вищої школи повинні залишатися гуманітарна суть освіти, її спрямованість на високий професійний, етичний і загальнокультурний розвиток майбутнього науковця та педагога.

Зазначеній проблемі присвячено чимало наукових розвідок, зокрема і присвячених методології управління інноваційними освітніми проектами. На жаль, часто-густо в системі освіти під виглядом інновацій впроваджуються не перевірені практикою ідеї та почини. Так, останніми роками спостерігається невинуватене захоплення перейменуванням освітніх установ згідно з модою в «академії», «університети», «коледжі» – без достатніх на те підстав і без урахування умов їх функціонування. До недавнього часу в педагогічних вузах наполегливо пропагувалася ідея «адресної» підготовки фахівців для різних типів освітніх установ. Подібна «спеціалізація» означає чисто утилітарний підхід до навчання майбутніх науковців та педагогів і значно знижує рівень їх фундаментальної підготовки, що неминуче веде до звуження їх професійного мислення й обмеження творчих можливостей.

У реальних інноваційних проектах виконання перелічених вище дій може мати свої індивідуальні особливості. Зокрема послідовність виконання робіт може бути дещо інакшою, а деякі з них можуть виконуватися одночасно з іншими. В окремих випадках (характерних для інноваційної діяльності вищого навчального закладу чи академічної науково-дослідної установи) деякі роботи можуть бути взагалі відсутніми. Отже, варіюючи послідовність виконання, поєднання та враховуючи особливості виконання перелічених видів робіт, можна охопити всі можливі варіанти структур інноваційних проектів. Очевидно, що їх число буде вельми значним. Як вказують автори робіт, для цілеспрямованого системного дослідження всього різноманіття реальних інноваційних проектів необхідно їх класифікувати.

Реалізація стратегічної мети інноваційної інфраструктури полягає в тому, що створення нових підприємств (або нових структурних підрозділів

існуючих підприємств, ревіталізація непрацюючих підприємств), на яких будуть впроваджені наукоємні розробки та нові прогресивні технології, повинно забезпечити підвищення ефективності виробництва, формування стійкого ринку високоякісних продуктів, збільшення експортного потенціалу, вдосконалення структури національних продуктивних сил, створення нових робочих місць і забезпечення підвищення добробуту населення.

При цьому слід дуже чітко розділити, з одного боку, проблему формування і розвитку інноваційних проектів, а з іншого – вдосконалення виробництва й продукції, котра виробляється на існуючих підприємствах. Останні достатньо мірою забезпечені механізмами ринкового виробництва (при формуванні цивілізованої системи оподаткування підприємств) і, як правило, не потребують цілеспрямованої державної підтримки та застосування адміністративного ресурсу. Першим же, як свідчить світовий досвід, така підтримка конче необхідна, оскільки абсолютно нові (такі, що не мають світових аналогів) технології потребують доопрацювання, відлагодження та вдосконалення в пусковий період та період промислового освоєння. Це робить відповідні капіталовкладення ризикованими та більш витратними в початковий період створення подібних виробництв.

На нашу думку, основними щодо реалізації послідовної інноваційної політики в галузі освітньо-наукових проектів повинні стати такі кроки:

1. Необхідно сформулювати на регіональному та державному рівнях перелік нових наукоємних прогресивних технологій, здатних забезпечити підвищення ефективності виробництва (наукових досліджень у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації та академічних науково-дослідних установах), формування ринку високоякісних продуктів, зростання експортного потенціалу та повного або часткового заміщення імпорту. При цьому конче потрібно розробити критерії оцінки та умови для визначення пріоритетності їх реалізації.

2. Провести моніторинг та сформувати базу даних щодо підприємств, установ та організацій, котрі володіють незавантаженими виробничими потужностями, вільними площами, й таких, що виявляють бажання брати участь у реалізації інноваційних проектів.

3. Сформулювати перелік джерел інвестиційних засобів та створити методологію їх застосування для виконання інвестиційних проектів.

4. Розробити план попиту на інноваційну продукцію як на внутрішньому, так і на експортному ринках.

5. Створити єдину, методологічно обґрунтовану концепцію інноваційного розвитку.

6. Вдосконалити нормативно-правову базу щодо інноваційного розвитку національної системи вищої освіти і науки.

Розглянемо питання методології управління освітньо-науковими інвестиційними проектами в умовах вищого навчального закладу.

У науковій літературі щодо проблем управління науковою діяльністю в системі вищої освіти значного поширення набула концепція «процесного» підходу, відповідно до якої процес управління може бути виражений у вигляді

безперервних взаємозв'язаних дій – так званих функцій управління.

В рамках цього підходу модель процесу управління науковою діяльністю вузу визначається як взаємозв'язок основних функцій управління: планування, організація, програмно-цільовий підхід, мотивація, зворотний зв'язок (аналіз, моніторинг, контроль) і координація, які об'єднані процесами комунікації та вироблення певних дієвих заходів (рис. 1).



Рис. 1. Процес координації

Одним з основних завдань вузу є організація та проведення фундаментальних і (або) прикладних наукових досліджень, спрямованих на вирішення наукових або прикладних проблем і вдосконалення професійної освіти студентів.

Цілі наукової та інноваційної діяльності вищого навчального закладу можна розподілити за трьома основним групами:

а) теоретичні (наукові): проведення досліджень за перспективними (пріоритетними) напрямками розвитку науки і техніки у сфері діяльності надсистеми й вузу;

б) прикладні:

– розробка наукових (науково-технічних) проблем у сфері діяльності надсистеми та в освітньому процесі вузу;

– вдосконалення й розвиток дослідницької та дослідно-експериментальної бази наукової й освітньої діяльності;

в) освітні:

– підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів, фахівців з інноваційного менеджменту;

– підвищення наукової кваліфікації науково-педагогічного складу (професорсько-викладацький склад та науковці);

– навчання студентів основам наукової, інноваційної та науково-технічної діяльності.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» наукова діяльність вузу організовується та реалізується на плановій основі. Вона входить як обов'язковий компонент до посадових обов'язків науково-педагогічного складу, докторантів, аспірантів та здобувачів. Основною формою організації наукової й інноваційної діяльності вузу є освітньо-наукові проекти, які можуть бути класифіковані за такими ознаками, як: рівень і структура проблем, які розробляються; наочна спрямованість; склад учасників; тип замовника; характер фінансування та час виконання.

Процес реалізації наукових проектів у вузі має ряд особливостей, основними з яких є такі:

– специфічна ієрархічна структура системи управління науковою та інноваційною діяльністю вузу;

– пріоритетність у реалізації наукових проектів за замовленням надсистеми (наприклад,

Міноsvіти або іншого відомства у ранзі галузевих вузів);

– некомерційний характер та бюджетне фінансування більшості наукових проектів;

– значний ступінь зовнішньої невизначеності при формуванні цілей реалізації довгострокових й середньострокових наукових проектів, а також змісту вимог надсистеми щодо структури та змісту підготовки фахівців;

– розподіл більшої частини наукового потенціалу за навчально-науковими підрозділами (факультети й кафедри).

Перелічені особливості характерні, в першу чергу, для державних вузів. У недержавних основним результатом реалізації наукових проектів є, як правило, вдосконалення навчально-виховного процесу. Крім того, в недержавних вузах значно менша увага приділяється фундаментальним дослідженням, а більший акцент робиться на комерційних прикладних наукових проектах, які можуть розглядатися і як інноваційні проекти.

Основною метою управління науковими проектами у вузі є забезпечення необхідного рівня якості результатів при фіксованих (або змінних) параметрах соціального замовлення на підготовку фахівців й основних видів ресурсного забезпечення вузу (матеріально-технічне, фінансове, організаційне, кадрове, науково-методичне, нормативно-правове й інформаційне).

Зупинимося на основних напрямках використання інноваційних технологій, що значною мірою сприяють підвищенню якості підготовки сучасних фахівців, піднесенню на якісно новий рівень самостійної роботи студентів, оптимізації контролю за якістю освіти в Закарпатському державному університеті.

Сучасний рівень розвитку технічних засобів у повідомленні студентам навчальної інформації веде до помітного витіснення традиційних форм подання матеріалу мультимедійними технологіями. Активних форм набуло проведення різних занять за слайд технологією. Цьому значною мірою сприяли спеціальні семінари для професорсько-викладацького складу, на яких обговорювалися цікаві повідомлення з набутого досвіду як усередині університету, так і за його межами.

Сьогодні майже всі кафедри університету мають сучасні інформаційні та технічні засоби для ведення занять за мультимедійною технологією, що дає змогу проводити заняття не тільки у спеціалізованих мультимедійних, а і в будь-яких аудиторіях університету.

Значна частина навчальних дисциплін забезпечена електронними версіями лекцій і відповідними слайдами. В університеті створено власне методичне забезпечення процесу підготовки та проведення лекцій з використанням сучасних мультимедійних технологій. Можливість отримання студентами електронних копій лекцій у бібліотеці університету веде до інтенсифікації навчального процесу внаслідок вивільнення часу на конспектування під час проведення лекцій та використання його на спілкування з викладачами і з'ясування проблемних питань.

Серед основних технологій, на яких базується створення інноваційно-освітніх ресурсів, значне місце належить мультимедійним технологіям, що

широко використовуються під час дистанційного навчання. Через відсутність в Україні нормативної бази розвитку повноцінного дистанційного навчання наш університет розвиває дистанційні технології як у межах заочно-дистанційної форми навчання, так і для екстернатури, а також для студентів денної форми навчання, які навчаються за індивідуальними графіками. До них належать, у першу чергу, студенти, які беруть активну участь у міжнародних програмах, обмінах, і студенти з обмеженими можливостями [7].

Останніми роками у Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини поширюється використання інтерактивних технологій для організації і втілення на практиці якісно нової взаємодії викладача зі студентами денної та заочної форм навчання. Це стосується, перш за все, планування й організації самостійної роботи студентів, а також ефективного й прозорого контролю за їх поточною роботою над засвоєнням навчальної дисципліни. Першим кроком на цьому шляху стало використання інтерактивного освітнього середовища MOODLE.

Протягом останніх років дедалі ширшого застосування набувають тестові технології оцінювання навчальних досягнень студентів з усіх дисциплін. Так, із 2007 року в коледжах активно впроваджуються технології комп'ютерного тестування. За роки існування центру тестування ці технології стали невід'ємною частиною навчального процесу, вони поширюються на поточний, проміжний і під сумковий контроль успішності студентів. Тестування проходить у спеціалізованих тестових класах із використанням власної системи проведення цього виду роботи.

Викладачами університету підготовлено велику кількість тестових завдань із дисциплін, що вивчаються. Це дає змогу формувати тести

за всіма видами контролю, в тому числі і для контролю залишкових знань, якому в університеті приділяється особлива увага як одній із важливих частин системи комплексного контролю якості освіти. З цією метою у тестовому центрі створено методики розробки тестів залишкових знань, проведення тестувань та об'єктивного оцінювання їх результатів.

Фахівцями центру технологій дистанційного навчання створюються умови для повноцінного використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі. Розробляються методики створення дистанційних курсів із різних дисциплін поряд із значною кількістю навчальних курсів.

Центр технологій дистанційного навчання активно сприяє розвитку міжнародного співробітництва в галузі новітніх технологій розробки та використання програмного забезпечення з такими сусідніми країнами, як Словаччина і Угорщина.

Висновки і пропозиції. Обґрунтовано можливість творчого використання прогресивних ідей європейського досвіду в Україні. Такі тенденції розвитку системи професійної освіти як інтелектуалізація, глобалізація та демократизація освітнього сектору; виведення якісно нових спеціальностей завдяки міждисциплінарному й компетентнісно-орієнтованому підходам до організації навчальної діяльності; індивідуалізація професійно і практико-орієнтованого навчання у межах неперервної професійної освіти з метою оволодіння необхідним рівнем компетентності; використання науково-дослідного сектора як обов'язкового джерела особистісного й професійного вдосконалення майбутнього фахівця; позиціонування університету як центру соціально-культурного розвитку регіону і країни загалом доцільно застосовувати в системі професійної освіти й підготовки фахівців України.

Список літератури:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
2. Бідюк Н. М. Професійне навчання безробітних у США: теорія і практика: [монографія] / Н. М. Бідюк; за ред. Н. Г. Ничкало. Хмельницький: ЦентЕІ, 2009. – 562 с.
3. Вознюк О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід: Монографія / О. В. Вознюк; ред. П. Ю. Сауха. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.
4. Десятов Т. М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина ХХ сторіччя) / Т. М. Десятов: Монографія, за ред. Н. Г. Ничкало. – Видавництво «АртЕК», 2005. – 472 с.
5. Корсак К. В. Освіта, суспільство, людина у ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз: Монографія / К. В. Корсак. – К.-Н.: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 224 с.
6. Лещенко М. П. Зарубіжні технології підготовки вчителів до естетичного виховання / М. П. Лещенко. – [2-ге вид., доп.]. – К.: Просвіта, 1996. – 192 с.
7. Малярчук О. В. Дистанційне навчання у системі вищої гуманітарної освіти Сполучених Штатів Америки: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. В. Малярчук. – Житомир, 2010. – 20 с.
8. Нейдинг В. Л. Профессиональное образование во Франции. Обзор / В. Л. Нейдинг. – Л.: НИИ профтех образования, 1973. – 50 с.
9. Петрук Н. К. Самоорганізація як вияв інтеграційних процесів у вищій школі // Вісник Дніпропетровського університету. – 2008. – Вип. 15 – С. 28-35.

Мельник А.С.

Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ КОМПЬЮТЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ С УЧЕТОМ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация

В статье раскрыта роль и особенности профессионального образования в современном обществе знаний как процесса профессионализации личности, предполагает не только освоение фундаментальных знаний, формирования соответствующих навыков и развитие необходимых профессиональных умений в соответствии с квалификационной характеристикой одной или нескольких профессий, но и способность рационально использовать сложившиеся компетентность решения проблем в процессе трудовой деятельности. Академическая, отраслевая и вузовская науки непосредственно интегрируются с профессиональным образованием. Перечисленные социально-экономические проблемы науки и высшей школы формируют существенные барьеры на пути к интеграции в европейское и мировое цивилизационное среду. Особенностью современного этапа развития Европейского Союза является его выход на максимально возможные территориальные параметры, при которых еще сохраняется возможность более или менее успешно проводить внутреннюю социально-экономическую политику. Интеграция до-вузовского образования Украины в аналогичную европейскую систему касается не только и не столько организационно-институционального стороны нашей национальной системы образования, более того, именно в этом сегменте проблем существует меньше всего.

Ключевые слова: профессиональное образование; Европейский Союз; рыночная экономика; евроинтеграция; высшее учебное заведение.

Melnyk O.S.

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University

TRAINING SPECIALISTS WITH COMPUTER SPECIALTY EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

Summary

In the article the role and characteristics of vocational education in today's knowledge society as a process of professionalization of personality that involves not only the development of fundamental knowledge, formation of appropriate skills and develop the necessary professional skills according to the job description of one or more jobs, but also the ability to use rationally formed competence for solving problems in the workplace. Academic, industry and university science directly integrated with vocational education. The above socio-economic problems of science and higher education form a substantial barriers to integration in European and world civilizational environment. The peculiarity of the current stage of development of the EU is its access to the greatest possible territorial parameters under which the possibility still remains more or less successfully conduct internal social and economic policies. Integration of Pre-University Education in Ukraine similar to the European system is not only and not so much organizational and institutional side of our national education system, moreover, in this segment there is the least of problems.

Keywords: professional education; European Union; market economy; European integration; institution of higher education.

УДК 3706

СТАН СОЦІАЛЬНОЇ ДОВІРИ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Ніколенко Л.М.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті наведено результати емпіричного дослідження стану соціальної довіри у молодіжному середовищі загальноосвітнього навчального закладу. Охарактеризовано види довіри старшокласників, виявлено залежності між ними. З'ясовано, що у цілому соціальна довіра учнівської молоді знаходиться на середньому рівні, однак очікування довіри – на низькому. На думку автора, основною проблемою такого стану соціальної довіри молоді ЗНЗ є недостатність необхідних знань та досвіду взаємодії з іншими суб'єктами суспільства, що може негативно впливати на процес соціалізації особистості.

Ключові слова: соціальна довіра, молодіжне середовище, загальноосвітній навчальний заклад, стан соціальної довіри, особливості довіри старшокласників.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна переживає період бурхливих соціальних потрясінь, протистояння і докорінних перетворень у суспільстві. Усе більше проявляється поляризація населення, зниження соціальної солідарності; спостерігається нетолерантне ставлення людей один до одного, домінування егоїстичних настроїв, занижене відчуття відповідальності та відсторонення від ініціативи, що свідчить про відсутність у більшості громадян довіри як до суспільних інститутів, так і до людей взагалі. Це підтверджують останні соціологічні дослідження: рівень довіри українців сім'ї є найвищим і становить 95%, іншим соціальним інститутам довіряє від 1% до 47%, тобто менше половини населення; і лише 11% громадян України вистачає упевненості у майбутньому [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен довіри викликає значний інтерес науковців. Серед українських дослідників проблемою довіри цікавляться Е. Афонін, Г. Андрущенко, О. Балюк, Є. Головаха, М. Зайцевський, І. Костенко, Т. Кричевська, Л. Лисенко, С. Макеєв, А. Мельничук, Н. Погоріла, Л. Приходченко, О. Радченко, Т. Супрунець та інші.

Дослідженню соціальної довіри сприяють міжнародні моніторингові проекти (Європейське соціальне дослідження – European Social Survey; Світове дослідження цінностей – World Values Survey, Євробарометр – Eurobarometer тощо), а також вітчизняні опитування, які проводить Інститут соціології НАН України, Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС», Київський міжнародний інститут соціології.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У більшості вітчизняних та зарубіжних досліджень феномен довіри вивчається у межах економічного та політичного аспектів серед дорослого населення. Соціальна довіра у молодіжному середовищі є мало вивченою, а саме від довіри молоді залежить майбутнє нашої держави.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є характеристика стану соціальної довіри у молодіжному середовищі загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Довіра є невід'ємною частиною життя людини, одним із найважливіших чинників, що визначає характер не тільки міжособистісних, а й усіх соціальних

стосунків, необхідною умовою стабільного функціонування будь-якого суспільства.

Сьогодні, як ніколи, Україна потребує і прагне стабільності у всіх сферах суспільного життя. Ця практична потреба викликала значний інтерес соціологів та інших науковців до феномену соціальної довіри. Його вивчають із різних точок зору: у суспільно-політичному аспекті (Е. Афонін, В. Бакуменко, Н. Діденко, В. Зазикін, І. Кон, О. Крутій, Н. Ротар та інші); у контексті теорії соціального обміну (А. Голднер, Н. Луман, О. Тейлор, М. Уорсі, Г. Хан, Г. Хоманс та інші); у галузі економічної теорії (Р. Коуз, Д. Норт та інші); у співробітництві (Р. Албанес, К. Кок, Д. Мессик, Д. Робин, Д. Фліт, Б. Фрей, Ч. Харпер та інші); у соціокультурній сфері (П. Кучеров, Е. Ільєнков, О. Дробницький, П. Лопфман, Ф. Фукуяма та інші); у контексті міжособистісної взаємодії (В. Агєєв, Дж. Аллен, Т. Гаврилов, М. Обозов, А. Хараш та інші).

У своїх роботах науковці описують феномен довіри, пояснюють його в аспекті конкретної наукової галузі, прогнозують розвиток і навіть дають рекомендації щодо управління довірою у певних соціальних групах.

У межах нашого дослідження важливою є думка вітчизняного соціолога С. Макеєва про те, що довіра є не тільки економічним, а й моральним ресурсом, який у міру своєї дії здатний збільшуватися; якщо ж його не використовувати, то він може вичерпатись [2].

Ця думка перегукується із позицією Ш. Ейзенштадта, який зазначав, що довіра є чинником, що полегшує сприйняття суспільною свідомістю трансформаційних змін у соціумі і тим самим сприяє його модернізації та впровадженню інновацій [5].

Дослідниця проблеми соціальної довіри Т. Поляркова зауважує, що соціальна довіра базується на суспільному договорі, підтримує співпрацю у громадянській спільноті і є за своїм характером моральною. Водночас співпраця породжує довіру, яка надає можливість прогнозувати поведінку соціальних суб'єктів [3].

На соціально-психологічний характер довіри звертає увагу Т. Скрипкіна і представляє її як одну з умов соціалізації особистості [4].

Із напрямками соціалізації особистості пов'язані різні види довіри американський філософ Ф. Фукуяма. Він виділяє три напрями соціалізації, вна-

слідок дії яких виникають різні форми організації в економічній і політичній сферах суспільства. Перший ґрунтується на родинних і споріднених зв'язках, другий – на добровільному об'єднанні, незалежному від спорідненості, третій – на інтегруючій діяльності держави. Саме другий тип організації базується на довірі. Вчений представляє довіру основною характеристикою суспільного прогресу, яка залежить від дотримання суб'єктами соціалізації етичних принципів і норм, що існують у суспільстві [6].

Основою нашого дослідження є також наукові погляди на довіру у контексті міжособистісних відносин, де її пов'язують із готовністю суб'єкта до саморозкриття, що припускає впевненість у надійності і доброзичливості партнера в умовах ризику, який завжди має місце незалежно від тривалості контакту (Дж. Алєн, Е. Хол та інші) [1].

Зауважимо, що вивчення феномену соціальної довіри із різних сторін привело до виділення більшістю науковцями таких її видів, як довіра собі, іншим. Їх стан у молодіжному середовищі ЗНЗ маємо з'ясувати у дослідженні.

У роботі досліджуємо соціальну довіру на міжособистісному рівні і вважаємо, що на цьому етапі її можна найбільш ефективно розвивати, сприяючи подальшій соціалізації учнівської молоді й стабілізації відносин у молодіжному середовищі та і в українському суспільстві у цілому.

Із метою перевірки відповідності стану соціальної довіри в учнівському молодіжному середовищі загальносуспільним тенденціям було проведено соціально-педагогічне дослідження стану соціальної довіри у молодіжному середовищі ЗНЗ. Базою дослідження стали комунальні заклади освіти «Дніпропетровський навчально-виховний комплекс № 139 «загальноосвітній навчальний заклад – центр творчості «Дума» та «Середня загальноосвітня школа № 63 I–III ступенів Дніпропетровської міської ради». У дослідженні взяли участь учні 10-х та 11-х класів у загальній кількості 126 осіб.

Насамперед було проведено діагностику за методикою «Шкала міжособистісної (соціальної) довіри» Дж. Ротгера, яка дала такі результати: 20 (15,9%) респондентів показали високий рівень соціальної довіри, 105 (83,3%) – середній та 1 (0,8%) – низький рівень.

Проаналізувавши отримані дані, ми прийшли до висновку, що переважна більшість старшокласників схильна довіряти людям із деякою обережністю. Ми пов'язуємо це із об'єктивними (менталітет українського народу, досвід попередніх поколінь, отриманий складним історичним минулим українців та ін.), а також суб'єктивними (невміння спілкуватися, обмежений досвід взаємодії, негативний досвід взаємодії близьких людей тощо) факторами. Графічно результати цієї діагностики зображено на рис. 1.

Однак, для перевірки нашого припущення такої узагальноної діагностики не достатньо, тому було проведено ще кілька допоміжних опитувань.

За опитувальником «Методика вивчення довіри/недовіри особистості іншим людям» (А. Купрейченко) було виявлено, що 105 (83,3%) респондентів мають достатньо високий рівень довіри до людей, котрим вони найбільше довіряють; 20 (15,9%) респондентів мають середній і

1 респондент (0,8%) – низький рівень довіри до таких людей.

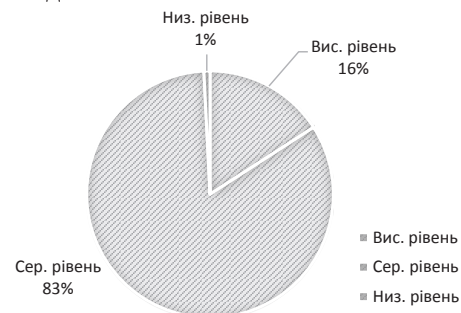


Рис. 1. Результати дослідження стану соціальної довіри старшокласників за методикою Дж. Ротгера

Це свідчить, що переважна більшість респондентів насправді довіряють вказаним людям. Тому можна зробити висновок, що на даному етапі амбівалентне ставлення у сучасній молоді до людей, котрим вона довіряє, не простежується. За цим критерієм соціальна довіра у сучасній молоді добре сформована.

Щодо довіри до людей, які втратили довіру, з'ясовано таку тенденцію. Більшість респондентів мають середній рівень довіри – 73 особи (57,9%) від загальної кількості опитаних. Деяко менша кількість – 48 респондентів (38,1%) – не схильні довіряти людям, які вже втратили довіру. І 5 (4%) старшокласників усе одно високо довіряють людям, які втратили їхню довіру.

Тобто, більше половини респондентів потенційно зберегли довіру людям, які скомпрометували себе перед ними, і незначна частка опитаних показала амбівалентне ставлення до даної категорії людей.

Узагальнені результати цього опитування наведено на рис. 2.

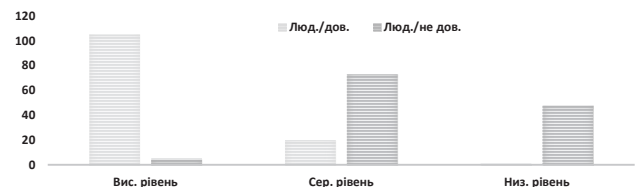


Рис. 2. Результати діагностики довіри старшокласників за методикою вивчення довіри/недовіри особистості іншим людям (А. Купрейченко)

Отримані дані свідчать, що стан соціальної довіри серед учнівської молоді знаходиться у цілому на середньому рівні. Старшокласники схильні довіряти близьким людям (котрим довіряють) і значна їх кількість навіть готова поновити довіру до протилежної категорії людей. Але для цього, очевидно, необхідні певні умови (більше пізнати людину, створити ситуацію, де людина могла б реабілітувати себе перед реципієнтом тощо).

За наступним опитувальником було виявлено рівень загальної соціальної довіри та рівень довіри особистості світові, іншим людям, собі. Результати діагностики виявилися близькими до попередніх і показали, що 95 (75,4%) респондентів мають високий рівень загальної довіри; 30 (23,8%) – середній і знову 1 особа (0,8%) – низький рівень, що підтвердило об'єктивність здійснюваного опитування.

Як бачимо, більшість учнівської молоді схильна до довіри. Вважаємо, що такий результат може бути пов'язаний із нерациональним ставленням шкільної молоді до життя і зумовлений психологічними особливостями юнацького віку (юнакам притаманний позитивізм) та недостатнім життєвим досвідом старшокласників. Графічно результати цього опитування зображено на рис. 3.

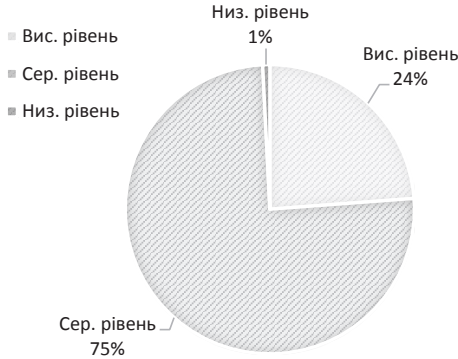


Рис. 3. Результати дослідження стану загальної довіри старшокласників за методикою вивчення довіри/недовіри особистості іншим людям (А. Купрейченко)

При більш глибокому аналізі результатів цієї діагностики простежується тенденція найбільше довіряти собі. Так, за критерієм «довіра до себе» 98 (77,8%) респондентів високо довіряють собі, 26 (20,6%) мають середні значення і тільки 2 (1,6%) респонденти не довіряють собі.

Щодо критерію «довіра до світу», тут переважають середні значення – 66 (52,4%) респондентів, хоча значна частина схильна високо довіряти світові – 56 (44,4%); 4 (3,2%) респонденти світові не довіряють.

За критерієм «довіра до інших» було отримано такі дані: більшість респондентів мають середній рівень довіри (84 з 126 опитуваних або 66,7%), 31 (24,6%) респондент – низький рівень та 11 старшокласників (8,7%) мають властивість високо довіряти іншим людям.

Наочно результати опитування за усіма трьома показниками методики зображено на рис. 4.

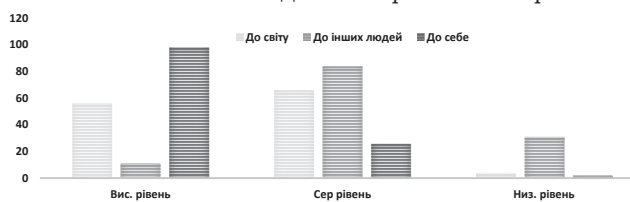


Рис. 4. Результати дослідження стану довіри старшокласників до світу, інших людей, себе (за методикою А. Купрейченко)

Тобто сучасна молода людина, яка закінчує загальноосвітній навчальний заклад, у довірі ладна покладатися здебільшого на саму себе. Із нашої точки зору, таке ставлення може бути спричинене не лише особливостями юнацького віку (характерними є інтровертність, пошук себе та прагнення самоствердитись), а й нестабільною ситуацією у суспільстві, відсутністю впевненості у завтрашньому дні, наявним нетолерантним ставленням та негативізмом у міжособистісних стосунках.

Для повноти і цілісності дослідження необхідно було також виявити стан очікування довіри старшокласників, адже від цього значною мірою залежить процес соціалізації і громадянська активність молоді. Цей показник виявляли шляхом опитування учнів старших класів у соціальній мережі Вконтакті.

On-line опитування показало, що високий рівень очікування довіри мають 5 (4%) респондентів, 19 (15%) мають середній та 102 (81%) – низький рівень очікування довіри.

Отримані результати доводять, що переважна більшість молоді загальноосвітнього навчального закладу не чекає від інших людей чесності у стосунках і не вірить у властивість людському характеру таких рис, як безкорисливість та альтруїзм (рис. 5).

На наш погляд, така ситуація пов'язана із низкою причин, які потребують більш детального вивчення, основними із них можуть бути економічна та політична нестабільність у країні, накопичення негативу із ЗМІ, переважаюча думка серед дорослого населення щодо корисливості людей у взаємодії з іншими, окремі випадки негативного ставлення до самих респондентів, що інтерпретуються молоддю як звичайне явище у суспільстві.

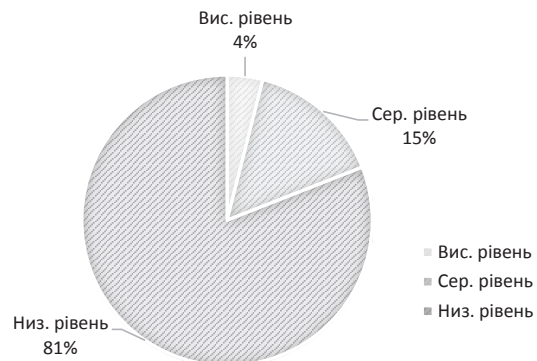


Рис. 5. Результати дослідження стану очікування довіри старшокласників за авторським опитуванням

Проведене дослідження дозволило виявити переважаючі рівні довіри сучасної шкільної молоді за кожним критерієм, які представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Переважаючі рівні у довірі шкільної молоді

Назва критерію	Переважаючий рівень довіри	Частка респондентів від загальної кількості опитаних (%)
соціальна довіра	середній	83,3%
довіра людям, яким довіряють	високий	83,3%
довіра людям, які втратили довіру	середній	57,9%
загальна довіра	середній	75,4%
довіра до світу	середній	52,4%
довіра до інших людей	середній	66,7%
довіра до себе	високий	77,8%
очікування довіри	низький	81%

На основі отриманих даних констатуємо:
 – молодь схильна найбільше довіряти собі та близьким людям;
 – близьким людям молодь довіряє на основі надійності;
 – довіра до людей, що втратили довіру, не та малознайомих ґрунтується на знаннях;
 – більше половини респондентів позитивно налаштовані до інших та світу;
 – водночас, старшокласники бояться майбутнього і незнайомих людей, які на їх думку, не можуть бути чесними та безкорисними.

Тобто, молодь довіряє тим, хто є надійним у цьому плані, або якщо поведінка суб'єкта взаємодії є передбачуваною. Через невпевненість у завтрашньому дні та бурхливі явища у суспільстві старшокласники не мають основи для того, щоб довіряти не- та малознайомих людям.

Наприкінці діагностичної роботи було визначено залежність у довірі іншим людям та собі і світу. Отримані результати подано у табл. 2 і 3.

Установлено, що у старшокласників, які мають високий рівень довіри до людей, спостерігається і високий рівень довіри до світу (73%); молодь із низьким рівнем довіри до людей має середній рівень довіри до світу (65%). Тобто, простежена певна тенденція щодо прямопропорційної залежності показників довіри до інших людей та до світу. Це ще раз підтверджує думку, що довіра до інших, мало- та незнайомих людей у молоді засновується на знаннях, а уявлення про світ та людей, що його населяють, нерозривно пов'язані одне з одним і є недостатніми.

Таблиця 2
Комбінаційна таблиця за результатами «довіра людям / довіра світу»

		Результати за критерієм «довіра світу»			Усього
		високий рівень	середній рівень	низький рівень	
Результати за критерієм «довіра людям»	високий рівень	8	3	0	11
	низький рівень	7	20	4	31
	середній рівень	41	43	0	84
Усього		56	66	4	126

Список літератури:

1. Астаніна Н. Б. Особливості феномену довіри у неповнолітніх правопорушників чоловічої статі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.10 «корекційна психологія» / Астаніна Надія Борисівна. – М., 2011. – 23 с.
2. Макеев С. А. Социальные институты: классические трактовки и современные подходы к изучению / С. А. Макеев // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 4 – С. 5–20.
3. Пояркова Т. К. Соціальна довіра як умова утворення громадянського суспільства / Т. К. Пояркова // Наукові праці. – 2006. – Т. 40, № 27. – С. 63–65.
4. Скрипкина Т. П. Психология доверия: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Т. П. Скрипкина. – М., 2000. – 264 с.
5. Социальное доверие: Новые подходы: сводный реферат / Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – Сер. 11. – Социология: РЖ / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социал. психологии. – М. – 2010. – № 2. – С. 37–46.
6. Фукуяма Е. Ф. Великий разрыв [Електронний ресурс] / Е. Ф. Фукуяма. – Москва, 2003 – 474 с. – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/96231406/>

Таблиця 3

Комбінаційна таблиця за результатами «довіра людям / довіра собі»

		Результати за критерієм «довіра собі»			Усього
		високий рівень	середній рівень	низький рівень	
Результати за критерієм «довіра людям»	високий рівень	10	0	1	11
	низький рівень	24	6	1	31
	середній рівень	64	20	0	84
Усього		98	26	2	126

При вивченні залежності у довірі до інших людей і до себе не було виявлено особливої залежності. Тому ми зробили висновок, що рівень довіри молоді до себе не впливає на рівень довіри до інших людей.

Таким чином, на очікування довіри старшокласників впливає стан довіри до світу та інших.

Зважаючи на виявлений низький рівень очікування довіри у цілому та тенденцію у залежності довіри до світу і соціальної довіри молоді, ми прийшли до висновку, що учнівська молодь, окрім названого, боїться бути відкинутою іншими людьми, а також взаємодії з іншими, яка може призвести до негативних або навіть фатальних наслідків (про що постійно застерігають у ЗМІ).

На нашу думку, основною проблемою сьогоденного стану соціальної довіри молоді ЗНЗ є недостатність необхідних знань та досвіду взаємодії з іншими суб'єктами суспільства.

Висновки і пропозиції. Аналіз результатів дослідження показав, що соціальна довіра учнівської молоді у цілому знаходиться на середньому рівні. При цьому старшокласники найбільше покладаються на себе та близьких людей, яких вважають надійними; більше половини опитаних позитивно налаштовані до інших та світу, однак через брак знань і досвіду взаємодії ставляться до них насторожено; водночас, учні 10-11 класів бояться майбутнього і незнайомих людей, від яких нічого хорошого не чекають, що підтверджується загальним низьким рівнем очікування довіри.

Дане питання потребує детального обговорення задля знаходження шляхів покращення стану соціальної довіри та підвищення рівня очікування довіри у молоді ЗНЗ.

7. Сайт Інституту соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-soc.com.ua/institute>

Николенко Л.Н.

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

СОСТОЯНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ДОВЕРИЯ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация

В статье приведены результаты эмпирического исследования состояния социального доверия в молодежной среде общеобразовательного учебного заведения. Охарактеризованы виды доверия старшеклассников, выявлены зависимости между ними. Выяснено, что в целом социальное доверие ученической молодежи находится на среднем уровне, однако ожидание доверия – на низком. По мнению автора, основной проблемой такого состояния социального доверия школьной молодежи является недостаточность необходимых знаний и опыта взаимодействия с другими субъектами общества, что может негативно влиять на процесс социализации личности.

Ключевые слова: социальное доверие, молодежная среда, общеобразовательное учебное заведение, состояние социального доверия, особенности доверия.

Nikolenko L.N.

Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar

STATE OF SOCIAL CONFIDENCE AMONG YOUNG PEOPLE IN GENERAL EDUCATION INSTITUTION

Summary

In article the results of empirical research condition of social trust in the youth environment of general educational institution are resulted. Kinds of trust of senior pupils are characterised, dependences between them are revealed. It is found out that as a whole the social trust of student's youth is at the average level, however trust expectation – on low. The author considers that the basic problem of such condition of social trust of school youth is insufficiency of necessary knowledge and experience of interaction with other subjects of a society, it can negatively influence process of socialisation of the person.

Keywords: social trust, the youth environment, general educational educational institution, a condition of social trust, feature of trust.

УДК 378.147

РОБОЧИЙ ЗОШИТ ЯК КОМПОНЕНТ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ВИВЧЕННЯ ХІМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Овчаренко В.Ю.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті представлені результати використання розробленого та запровадженого до процесу навчання робочого зошита для самостійної роботи з медичної хімії. Досліджено ефективний вплив розглянутого дидактичного компонента на рівень успішності засвоєння матеріалу дисципліни серед студентів I курсу НМУ імені О.О. Богомольця. Проаналізовано принципи конструювання та роль складових блоків робочого зошита. **Ключові слова:** робочий зошит, самостійна робота студента (СРС), вища медична освіта, медична хімія.

Постановка проблеми. Метою сучасного процесу навчання у вищих навчальних закладах є розвиток інтелектуального потенціалу особистості, формування способів логічного аналізу та всебічної обробки одержуваної інформації, здатності до продуктивного мислення у студентів [1]. Реалізація підготовки кваліфікованого фахівця можлива лише при особливій організації освітнього процесу, орієнтованого на активну самостійну роботу студентів. Особлива роль самостійної роботи у системі вищої освіти визначається зміною співвідношення аудиторного та позааудиторного навантаження [2]. Зазначені тенденції підтверджуються зменшенням кількості годин аудиторних занять з усіх навчальних дисциплін у Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця на 23% за 2015/2016 навчальний рік.

Час, який відводиться на самостійну роботу студентів, перевищує кількість годин, запланованих для проведення занять традиційної лекційно-семінарської форми, що викликає необхідність пошуку шляхів вирішення нових педагогічних задач. В умовах впровадження компетентнісного підходу в систему державних освітніх стандартів, принципово важливою проблемою стає навчально-методичне забезпечення вивчаємих дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективним засобом формування фахових компетенцій майбутніх випускників є застосування робочих зошитів для самостійної роботи, що сприяють організації повторення, закріплення, узагальнення та систематизації знань студентів, формування у них спеціальних вмінь з відповідних навчальних дисциплін. Дослідженню різних аспектів створення та використання робочих зошитів присвячені публікації Голобоквої Г.І., Белорусова Є.В., Данилова А.Є., Гейна О.В., Шехмірзова А.М., Сташа С.М. та Лаврика Т.В. [3-8].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення результатів застосування робочих зошитів у навчальних процесах ВНЗ різних профілей знань та розробка рекомендацій і пропозицій до зазначених дидактичних матеріалів на основі педагогічного досвіду навчання студентів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Робочі зошити як складові навчально-методичних комплексів різних навчальних дисциплін увійшли в практику викладання ще у 20-х ро-

ках ХХ століття та успішно застосовувалися у процесі вивчення спеціальних дисциплін разом з системою опорних конспектів. Проте, високий рівень зацікавленості в цих дидактичних засобах виник лише в останні роки, під час модернізації системи освіти, спрямованої на реалізацію компетентнісного підходу у навчанні. При створенні учбової літератури нового покоління робочі зошити з друкованою основою, разом з робочою програмою дисципліни, підручником, опорним конспектом, методичним посібником для викладача та додатковими методичними матеріалами, входять до складу навчально-методичного комплексу, що забезпечує виконання певних дидактичних функцій: якісне засвоєння інформації; формування в студентів системи знань, умінь та навичок з метою їх ефективного застосування у професійній практиці; орієнтування на активну самостійну роботу; сприяння активізації пізнавальної діяльності.

Робочий зошит з друкованою основою визначається як матеріальний об'єкт, створений спеціально для навчальних цілей при безпосередній роботі в ньому, що залучається у освітньо-виховний процес у якості інструмента діяльності викладача та студента [9]. На сьогодні робочий зошит для практичних занять є одним із основних компонентів навчально-методичного комплексу з природничих дисциплін, що обумовлює необхідність дослідження особливостей використання навчальних посібників даного формату.

Одне з перспективних завдань сучасної педагогіки полягає у визначенні алгоритмів конструювання робочих зошитів та їх впливу на вирішення проблеми диференціації і індивідуалізації процесу навчання, спрямованості на підвищення ефективності засвоєння матеріалу, формування практичних вмінь та навичок, удосконалення самостійної діяльності. Технологія конструювання робочих зошитів передбачає з'ясування місця і ролі посібника у навчальному процесі, із врахуванням характеру пошукової діяльності студентів, що дозволяє визначити доцільні напрями розробки методичного апарату – бази завдань для індивідуальної та аудиторної роботи, підбору основного теоретичного матеріалу та посилення на додаткову літературу, подання методик проведення лабораторних робіт та вказівок до виконання практичних завдань, використання необхідного ілюстративного матеріалу, тощо.

Структура та зміст робочого зошита мають базуватися на компетентнісному підході, який

передбачає розвиток двох видів компетенції: пізнавальної та діяльній. Розрізняють три види робочих зошитів: *інформаційний, контролюючий, змішаний*.

Зошит інформаційного типу містить лише компактно впорядкований необхідний для засвоєння теоретичний матеріал, спираючись на який студенти можуть легко орієнтуватися в повному об'ємі інформації курсу даної навчальної дисципліни. Цей різновид робочих зошитів є широко розповсюдженим у професійній освіті, оскільки матеріал багатьох предметів не має стандартизованого викладення в окремих підручниках або розосереджено за кількома джерелами, внаслідок цього викладач змушений самостійно конструювати навчальну інформацію. Особливості змісту таких зошитів надають їм багатьох ознак опорних конспектів, активізуючих навчально-пізнавальну діяльність студентів.

Контролюючи зошити вміщують систему завдань для закріплення та перевірки знань. Послідовність розміщення завдань на сторінках робочого зошита потребує цільової орієнтації, за кожним завданням залишене вільне місце, призначене для розв'язку. Завдання, як правило, однакові для всієї аудиторії, але за рахунок необхідності перевірки та оцінювання діяльності кожного студента окремо, викликають почуття особистої відповідальності, вимагають критичного ставлення до отриманих результатів, сприяють спілкуванню та колективному обговоренню різних шляхів вирішення і пошуку правильних відповідей. Дидактичні засоби цього типу використовуються після засвоєння матеріалу теми та дозволяють здійснювати зворотний зв'язок між студентом та викладачем, дають конкретний матеріал для аналізу повноти і якості знань, допомагають викладачу своєчасно помітити проблеми і помилки студента та усунути їх.

Структура робочого зошита змішаного типу передбачає поєднання інформаційного та контролюючого блоків. Вона включає: передмову в якій повідомляються рекомендації до використання посібника, пояснюються принципи системи оцінювання, подається план практичних занять, характеризується актуальність вивчення дисципліни, тощо; змістове наповнення, що включає стислий конспект теоретичної інформації та приклади розв'язків типових завдань; навчальні ілюстрації, малюнки, схеми; систему тестових запитань і завдань в певній співвідповідності, від простих до більш складних реконструктивних та творчих завдань; місце для відповідей; серію контрольних питань до підсумкового контролю; довідковий матеріал, словник термінів та умовних скорочень; перелік посилань на літературні джерела. Структурні компоненти зошитів змішаного типу зберігають та об'єднують переваги інформаційних і контролюючих зошитів, що забезпечує найбільшу ефективність у педагогічній практиці.

Дослідники [10] виділяють наступні *функції* робочого зошита для самостійної роботи студентів у навчальному процесі: *навчальна* – формує необхідний запас теоретичних знань та практичних навичок у студентів; *розвиваюча* – сприяє розвитку стійкого рівня уваги студентів під час занять; *виховна* – розвиває особистісні якос-

ті, такі як самостійність; *формуюча* – підвищує зацікавленість студентів навчатися самостійно, надає навички для самовдосконалення та самоосвіти; *раціоналізуюча* – навчає раціональній організації самостійних занять та ефективному використанню робочого часу; *контролююча* – забезпечує можливість здійснення контролю та самоконтролю знань та вмінь студентів. Основні дидактичні функції робочого зошита реалізуються при виконанні наступних вимог [11]: наявності завдань для засвоєння всіх понять, законів, фактів, методів і тд., що вивчаються в межах обраного курсу; угрупованні завдань та узагальнені способів вирішення, які переносяться на вирішення задач широкого спектру професійної діяльності; зв'язаності всіх блоків інформації робочого зошита; поступового зростання складності вирішення завдань та диференційованості рівнів запланованих результатів навчання; цільової орієнтації положення та призначення завдання в блоці занять; достатньої кількості завдань для розгляду проблем, пошуку рішень, закріплення методів розв'язків, завдань для індивідуальної та колективної роботи, самостійної діяльності, точного та підсумкового контролю; психологічної комфортності, яка досягається при можливості працювати з робочим зошитом в індивідуальному темпі засвоєння змісту навчальної інформації, здійснення самоконтролю та контролю діяльності своїх колег.

За своїм функціональним призначенням зошити з друкованою основою та підручники є взаємодоповнюючими засобами навчання. Їхня відмінність полягає в тому, що текст підручників, перш за все, спрямований на висвітлення навчального матеріалу, тоді як зошити для самостійної роботи призначені для його усвідомлення, а тому містять систему орієнтирів для поетапного формування розумових дій. Такий поліфункціональний засіб навчання доповнює та конкретизує основний навчальний матеріал підручника. До переваг робочого зошита належать: наявність теоретичних відомостей у стислому вигляді, що допомагає структурувати та систематизувати матеріал, який вивчається; запропонована система вправ і завдань різного рівня складності, яка забезпечує практичне засвоєння теоретичного матеріалу, при виконанні самостійної роботи; друкована основа робочого зошита, призначена підвищити продуктивність навчального процесу, даючи змогу збільшити кількість опрацьованих завдань за той самий час; можливість швидкої перевірки набутих знань та контролю розумової діяльності студентів, ефективність усунення помилок під час занять; підвищення рівня зацікавленості до навчання та зміцнення комунікативних зв'язків викладача із студентською аудиторією.

Враховуючи попередній досвід та висновки дослідників ми розробили робочі зошити для самостійної роботи студентів з медичної хімії, які за спрямованістю своїх дидактичних функцій відповідають зошитах контролюючого типу [12-14]. Курс цієї фундаментальної навчальної дисципліни викладається на кафедрі медичної та загальної хімії НМУ імені О.О. Богомольця і є обов'язковою складовою загального плану професійної підготовки всіх студентів медичних, стоматологічного та медико-психологічного факультетів. Особли-

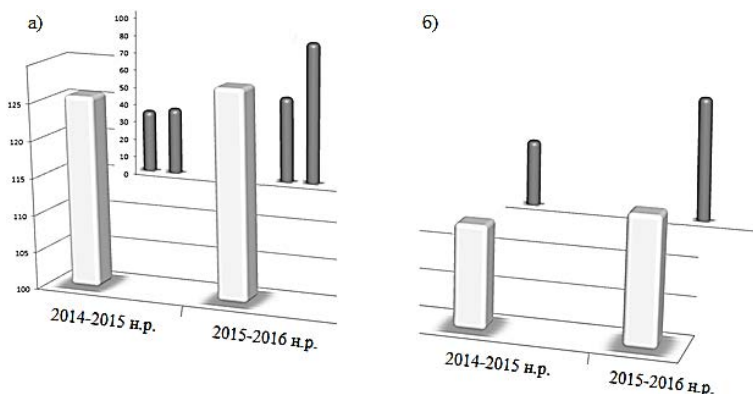
ву увагу автор приділив конструкції методичних матеріалів для іноземних студентів, проблеми адаптації яких створюють першочергову необхідність впровадження у навчальний процес зручних ефективних засобів навчання.

Процес адаптації студентів полягає у формуванні стійкої системи відношень до всіх компонентів навчального процесу, що забезпечує адекватну поведінку, сприяє досягненню цілей педагогічної діяльності. Для іноземних студентів труднощі адаптації набагато складніші, ніж для вітчизняних, залежать від національних та регіональних характеристик, змінюються з часом.

Рівень адаптації іноземних студентів зумовлюють наступні фактори: суб'єктивні, обумовлені навчальною діяльністю та умовами життя закордоном, далеко від сім'ї і батьківщини (мотивація до навчання, якість довузівської підготовки, рівень володіння мовою викладання, фізіологічна адаптація до кліматичних особливостей та харчування, психологічне сприйняття зміни середовища, стресостійкість, фінансові труднощі і т.д.); об'єктивні, обумовлені зміною звичного способу життя при вступі до університету (нові

форми навчання та контролю занять, нова обстановка та колектив, умови проживання у гуртожитку, якість викладання, наявність необхідної літератури та доступність додаткових джерел інформації, бюрократичні питання легалізації, підтвердження статусу та оформлення візових документів, нострифікація дипломів про здобуття освіти, проблема міжрасових відносин і т.д.); об'єктивно-суб'єктивні (рівень навичок самостійної роботи, здійснення самоконтролю, тощо). Етапи адаптації до нових мовного, соціокультурного та освітнього середовищ включають: інтеграцію у студентському оточенні; засвоєння основних норм інтернаціонального колективу та трансформацію власного стилю поведінки; подолання мовного бар'єру; посилення почуття академічної рівноправності; виникнення усвідомленого позитивного відношення до обраної майбутньої професії. Такі специфічні риси процесу навчання закордоном потребують особливої тактики викладання та адаптованої літератури, що забезпечить самостійну роботу студентів, функції контролю та самоконтролю.

Для іноземних студентів, які використовують в процесі здобуття освіти російську мову, нами було спроектовано робочі зошити змішаного типу, що відповідають сучасним вимогам до дидактичних засобів, забезпечуючи належний рівень якості самостійної підготовки. Матеріал навчально-методичного посібника структуровано відповідно до тематичного плану практичних занять. У робочому зошиті подано: принципи системи контролю та оцінювання студентів; опорний конспект; алгоритми вирішення типових задач, розміщені в контексті теоретичних даних; систему розроблених завдань для самостійної роботи, приклади завдань для контролю практичних навичок та білетів для складання підсумкового контролю; протоколи проведення лабораторних робіт; перелік посилань на основну літературу; довідниковий матеріал. Кожен тема-



■ – відсоток студентів успішно склавших підсумковий модульний контроль (контролі модулів №1 та №2) з першої спроби;
□ – середній бал.

Рис. 1. Динаміка успішності засвоєння програми навчальної дисципліни «Медична хімія» іноземними студентами першого курсу: а) медичного факультету; б) стоматологічного факультету, російськомовної форми навчання

Таблиця 1

Показники засвоєння програми навчальної дисципліни «Медична хімія» іноземними студентами першого курсу медичного факультету російськомовної форми навчання

Група №	2014-2015 навчальний рік					2015-2016 навчальний рік					
	Кількість студентів у групі	успішність складання підсумкового контролю, % Модуль 1 (перша спроба)	успішність складання підсумкового контролю, % Модуль 2 (перша спроба)	Середній бал за дисципліну (max 200 балів)	Якість навчання, %	Кількість студентів у групі	успішність складання підсумкового контролю, % Модуль 1 (перша спроба)	успішність складання підсумкового контролю, % Модуль 2 (перша спроба)	Середній бал за дисципліну (max 200 балів)	Якість знань, %	
43M1	8	12,5	25	125,7	0	44M2	9	33,3	55,6	130,6	11,1
44M1	8	62,5	75	127,9	0	45M2	10	40	50	123,7	10
45M1	9	55,6	33,3	131,8	22,2	46M2	8	37,5	100	130,4	12,5
46M1	10	30	40	124	0	47M2	10	50	100	127	10
47M1	11	18,2	18,2	120,9	0	48M2	12	41,7	75	128,8	8,3
						49M2	9	88,9	100	133,9	22,2
Загальний показник потоку											
	46	34,8	37	125,8	4,3	58	48,3	79,3	128,3	12	

Джерело: розраховано автором за матеріалами НМУ ім. О.О. Богомольця

Таблиця 2

Показники засвоєння програми навчальної дисципліни «Медична хімія» іноземними студентами першого курсу стоматологічного факультету російськомовної форми навчання

2014-2015 навчальний рік					2015-2016 навчальний рік				
Група №	Кількість студентів у групі	успішність складання підсумкового модульного контролю, % (перша спроба)	Середній бал за дисципліну (max 200 балів)	Якість навчання, %	Група №	Кількість студентів у групі	успішність складання підсумкового модульного контролю, % (перша спроба)	Середній бал за дисципліну (max 200 балів)	Якість знань, %
28Ст	7	42,8	121,4	14,3	23Ст	13	69,2	124,9	15,4
29Ст	9	33,3	112,1	0	24Ст	14	78,6	112,6	0
30Ст	11	36,4	118,4	9,1	25Ст	11	54,5	112,7	0
31Ст	10	10	118,8	10					
32Ст	10	70	121,8	10					
33Ст	7	14,3	114	0					
34Ст	7	42,8	114,3	0					
Загальний показник потоку									
	61	36	113,7	6,5	38	68,4	116,8	5,3	

Джерело: розраховано автором за матеріалами НМУ ім. О.О. Богомольця

тичний блок містить завдання, диференційовані відповідно рівням самостійної роботи: *відтворюючи*, що актуалізують отриманні знання та виконуються за зразком з детальною інструкцією; *реконструктивно-варіативні*, які потребують інтелектуальної та практичної дії, спрямованої на переосмислення, аналіз та узагальнення вивченого тексту і досвіду відтворення; *евристичні*, практично корисні алгоритми яких не мають строгого обґрунтування, але надають основи навичок застосування нових підходів до вирішення наукових питань та вмінь використовувати засвоєнні методи у широкому колі споріднених дисциплін. Запропонована система завдань сприяє опануванню принципово нових знань, необхідних для виконання *творчих* робіт – найвищого рівня пізнавальної діяльності та самостійності студентів. Завдання відрізняються за характером навчальної діяльності (теоретичні та практичні) і способом виконання (тестові, текстові, розрахункові, графічні), передбачають ведення записів в середині зошита та є актуальними як для аудиторної, так і позааудиторної самостійної роботи. Для зручного користування матеріалом, посібник розділено на дві частини, відповідно до кількості навчальних модулів у програмі курсу «Медична хімія» для студентів медичного факультету [15–16]; курс для майбутніх стоматологів містить один навчальний модуль, що складається з двох змістових модулів, які, у свою чергу, визначають матеріал двох частин робочого зошита [17–18].

З метою перевірення якості створених дидактичних засобів було проведено порівняльний аналіз результатів успішності навчання студентів I курсу у 2014-2015 н.р. (підготовка яких здійснювалась без застосування робочих зошитів) та 2015-2016 н.р. (яким було запропоновано робочі зошити). Отримані дані свідчать, що, при несуттєвій розбіжності (ще досить низьких) загальних середніх показників, практика використання робочих зошитів дозволяє збільшити інтерес студентів до вивчення дисципліни, стимулює активність під час занять, полегшує та прискорює засвоєння нового матеріалу, надає стійкіші навички пошуку відповідей на отримані завдання, це підтверджено зростанням рівня успішності складання підсумкового модульного контролю. Серед студентів ме-

дичного факультету, які використовували робочі зошити для підготовки, перескласти підсумковий контроль першого модулю знадобилося 51,7%, другого – 20,7%, тоді як на попередньому потоці додаткових спроб атестації потребували 65,2% та 63% студентів, відповідно (рис. 1а; таб. 1).

Результати успішності студентів I курсу 2014-2015 н.р. залишалися статичними, в той час як у 2015-2016 н.р. спостерігалася динаміка якісних змін: програму другого модулю, порівняно з першим, вчасно виконала більша кількість студентів (на 31%), що пояснюється періодом звикання аудиторії до нової методики організації самостійної роботи, вказує на сприйняття переваг нововведень та їх позитивний вплив. Для процесу підготовки студентів стоматологічного факультету характерні аналогічні тенденції (рис. 1б; таб. 2). Загальна успішність в усі випадках становила практично 100%.

Висновки з даного дослідження і перспективи. У сучасних умовах інформатизації та комп'ютеризації системи вищої освіти, модернізації засобів навчання, шляхи подальшого розвитку застосування робочих зошитів полягають у створенні їх електронних версій. Інформатизація освітнього процесу передбачає використання інформаційних і телекомунікаційних технологій, під час роботи з якими не зручно звертатися до друкованого варіанту робочого зошита. Функціонал електронного робочого зошита, як інтерактивного навчального засобу комплексного призначення дозволить об'єднати достатній обсяг основного та допоміжних матеріалів, якісно, зрозуміло та наочно подати ілюстративний контент, реалізувати пошукову навігацію гіперпосилань, організувати підключення комп'ютерних тестових систем для здійснення контролю та тренувань в режимі реального часу, забезпечити контакт з викладачем на відстані, знизити собівартість засобів навчання. Застосування електронних робочих зошитів підвищує інтенсивність навчальної діяльності, оптимізує процес навчання, стимулює розвиток навичок використання інформаційно-комунікаційних технологій, змінює технології спілкування студента і викладача та забезпечує можливість систематичного відстеження освітньої активності студентів.

Список літератури:

1. Національна доктрина розвитку освіти України XXI ст. // Освіта України, 2002. – № 33.
2. Стрельцова Н. Організація самостійної роботи студентів фармацевтичного факультету при вивченні органічної хімії // Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал. – Львів, Вип. № 3, 2013. – С. 162-170.
3. Голобокова Г.И. Рабочая тетрадь как дидактическое средство организации самостоятельной работы студентов / Г.И. Голобокова. – Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – Вып. № 54, 2008. – С. 333-337.
4. Белоруссов Е.В. Рабочая тетрадь по дисциплине – средство развития познавательной активности и организации самостоятельной работы студентов // Педагогіка: традиції і інновації: матеріали V міжнарод. науч. конф. – Челябинск: Два комсомольца, 2014. – С. 106-108.
5. Данилов А.Е. Печатная рабочая тетрадь для обучаемого как часть учебно-методического комплекса дисциплины // Молодой ученый, 2013. – № 4. – С. 552-555.
6. Гейна О.В. Робочий зошит як засіб індивідуалізації процесу навчання / О.В. Гейна // «Лінгвістична підготовка студентів нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів у контексті Болонського процесу та Загальноєвропейських Рекомендацій з вивчення, викладання та оцінювання мов». Матеріали VI Міжнародної науково-методичної конференції, 8-9 жовтня 2015 р. – Одеса, 2015.
7. Шехмирзова А.М., Сташ С.М. Рабочая тетрадь как дидактическое средство формирования профессиональных компетенций в ходе самостоятельной работы бакалавров // Вестник Майкопского государственного технологического университета. – Вип. № 2, 2014. – С. 97-101.
8. Лаврик Т.В. Индивидуальный рабочий зошит як засіб управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів дистанційного навчання // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – № 7 (242). – Ч. I – С. 93-99.
9. Педагогический энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – С. 278.
10. Эрганова Н.Е. Методика профессионального обучения. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Н.Е. Эрганова. – М.: «Академия», 2007.
11. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
12. Калібабчук В.О., Зайцева Г.М., Рева Т.Д., Смелянов В.Б., Галінська В.І., Овчаренко В.Ю., Костирко О.О., Самарський В.А., Сліпчук В.Л., Філіппова Л.В., Овсяннікова Т.О., Лисенко Т.А., Ратушна В.Ж. Робочий зошит для самостійної роботи студентів медичних факультетів з навчальної дисципліни «Медична хімія». – К.: НМУ, 2015. – 84 с.
13. Калібабчук В.О. та ін. Робочий зошит для самостійної роботи студентів стоматологічного факультету з навчальної дисципліни «Медична хімія». – К.: НМУ, 2015. – 76 с.
14. Калібабчук В.О. та ін. Робочий зошит для самостійної роботи студентів медико-психологічного факультету з навчальної дисципліни «Медична хімія». – К.: НМУ, 2015. – 72 с.
15. Овчаренко В.Ю., Зайцева Г.Н., Калибабчук В.А. Медицинская химия. В 2-х ч. Ч. 1. Кислотно-основное равновесие и комплексообразование в биологических жидкостях: Учебно-методическое пособие к практическим занятиям для студентов медицинских факультетов. – К.: НМУ, 2015. – 80 с.
16. Овчаренко В.Ю., Зайцева Г.Н., Калибабчук В.А. Медицинская химия. В 2-х ч. Ч. 2. Равновесие в биологических системах на границе раздела фаз: Учебно-методическое пособие к практическим занятиям для студентов медицинских факультетов. – К.: НМУ, 2015. – 76 с.
17. Овчаренко В.Ю., Зайцева Г.Н., Калибабчук В.А. ОСНОВЫ МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ. В 2-х ч. Ч. 1: Учебно-методическое пособие к практическим занятиям для студентов стоматологического факультета. – К.: НМУ, 2015. – 68 с.
18. Овчаренко В.Ю., Зайцева Г.Н., Калибабчук В.А. ОСНОВЫ МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ. В 2-х ч. Ч. 2: Учебно-методическое пособие к практическим занятиям для студентов стоматологического факультета. – К.: НМУ, 2015. – 84 с.

Овчаренко В.Ю.

Национальный медицинский университет
имени А.А. Богомольца

РАБОЧАЯ ТЕТРАДЬ КАК КОМПОНЕНТ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА ИЗУЧЕНИЯ ХИМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН**Аннотация**

В статье представлены результаты использования разработанных и внедренных в процесс обучения рабочих тетрадей для самостоятельной работы по медицинской химии. Исследовано эффективное влияние рассматриваемых дидактических компонентов на уровень успеваемости усвоения материала дисциплины среди студентов I курса НМУ имени А.А. Богомольца. Проанализированы принципы конструирования и роль составляющих блоков рабочих тетрадей.

Ключевые слова: рабочая тетрадь, самостоятельная работа студента (СРС), высшее медицинское образование, медицинская химия.

Ovcharenko V.Yu.

A.A. Bogomolets National Medical University

WORKBOOK AS A COMPONENT OF EDUCATIONAL COMPLEX STUDY CHEMICAL DISCIPLINES

Summary

The article presents the didactic means for maintenance of independent work in the form of a workbook, defines the basic characteristics and components of the workbook and shows the value of the workbook's usage in vocational training of first-year undergraduate students of A.A. Bogomolets National Medical University.

Keywords: workbook, independent student work, medical education, medical chemistry.

УДК 81'27:37.016:81'111-028.31

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ЧИТАННІ НА УРОКАХ КРАЇНОЗНАВСТВА

Осадча Н.В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті описується хід та результати експериментальної перевірки ефективності методики формування у учнів профільної школи лінгвосціокультурної компетентності в англomовному читанні на уроках країнознавства. Сформульовано гіпотезу експерименту, описано його структуру, зміст передекспериментального та післяекспериментального зрізів. Представлено й інтерпретовано за допомогою методів математичної статистики результати передекспериментального та післяекспериментального зрізів, які засвідчили зростання середнього коефіцієнту навченості студентів до мінімально достатнього і підтвердили загальну ефективність розробленої методики.

Ключові слова: лінгвосціокультурна компетентність, читання, країнознавство, методичний експеримент, експериментальні дані.

Постановка проблеми. Проблеми профілізації навчання іноземної мови у старшій школі, створення елективних курсів та формування лінгвосціокультурної компетентності (ЛСКК) є актуальними в умовах глобалізації сучасного міжкультурного простору, реформування профільної освіти школярів та модернізації змісту освіти в рамках «Концепції нової української школи». Формування в учнів профільної школи ЛСКК в англomовному читанні на уроках країнознавства може бути ефективним лише за умови функціонування певної методики формування ЛСКК в англomовному читанні, що зумовило необхідність її розробки та експериментальної перевірки її ефективності в освітньому процесі сучасної профільної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес підготовки методичного експерименту відбувався з огляду на основні положення теорії та методики проведення експериментальних досліджень (Гурвич П.Б. [2], Євдокімов В.І., Загвязинский В.И., Шейко В.М., Штульман Э.А. [5]).

Метою статті є опис проведення експериментальної перевірки ефективності формування в учнів профільної школи ЛСКК в англomовному читанні на уроках країнознавства, аналіз та інтерпретація отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. Метою зазначеного експериментального навчання була пе-

ревірка достовірності висунутої нами гіпотези в природних умовах. Досягнення цієї мети передбачало вирішення таких завдань: перевірити ефективність розробленої нами методики формування ЛСКК і визначити ефективніший відсотковий розподіл вправ на дотекстовому і післятекстовому етапах.

За класифікацією П. Б. Гурвича (1980) [2, с. 26-36], описуваний нами експеримент був базовим, основним, вертикально-горизонтальним, природним та відкритим.

Експериментальне навчання для формування в учнів профільної школи ЛСКК в англomовному читанні на уроках курсу за вибором «Країнознавство» було нами реалізоване в п'ять етапів: 1) підготовка та організація експерименту; 2) реалізація експерименту; 3) констатація результатів дослідження; 4) аналіз й інтерпретація отриманих результатів; 5) перевірка достовірності отриманих даних методами математичної статистики. Розглянемо детальніше кожен з етапів.

Спираючись на зміст формування ЛСКК, ґрунтуючись на уточнених принципах її формування та на доцільності застосування запропонованої підсистеми вправ [2], ми висунули таку робочу гіпотезу: в процесі формування ЛСКК в читанні в курсі за вибором «Країнознавство» можна досягти належного рівня сформованості відповідних

знань, навичок, вмінь та здатностей за умов поетапної організації навчання, використання чотирьох комплексів вправ, що виконуються з таким відсотковим розподілом вправ на передтекстовому та післятекстовому етапах формування ЛСКК, який зазначений у варіанті А.

Звідси, варійованою величиною нами було визначено відсотковий розподіл вправ на передтекстовому та післятекстовому етапах формування ЛСКК, що відповідають варіантам А та Б методики формування ЛСКК (див. табл. 1).

До неварійованих умов експерименту відносимо кількісний склад учасників експериментального навчання – 4 експериментальні групи: ЕГ1 – 13 учнів, ЕГ2 – 12 учнів, ЕГ3 – 11 учнів, ЕГ4 – 11 учнів; приблизно однаковий рівень підготовки учнів профільної школи в усіх чотирьох експериментальних групах; кількість занять з певної теми; завдання передекспериментального і післяекспериментальних зрізів; відібрані країнознавчі навчальні матеріали; 4 комплекси вправ; критерії оцінювання; експериментатор.

У нашому дослідженні не були включені контрольні групи внаслідок відсутності єдиної методики формування в учнів профільних шкіл України ЛСКК в англomовному читанні на уроках курсу за вибором «Країнознавство», що унеможливає подальше порівняння результатів експериментального навчання в експериментальних та контрольних групах.

На першому етапі експериментального навчання було також підготовлено експериментальні матеріали, розроблено завдання передекспериментального і післяекспериментальних зрізів, а також здійснено відбір учасників експерименту. В основу завдань для передекспериментального і післяекспериментальних зрізів були покладені нестандартизовані тести, розроблені нами з урахуванням вимог до укладання міжнародних тестів щодо виявлення рівня володіння мовою В1-В2, яким повинні володіти учні 10-11 класів профільної школи [6]. Матеріалом для тестових завдань стали автентичні англomовні тексти країнознавчого спрямування віді-

Таблиця 1

Варіанти методики формування ЛСКК

Варіант	Зміст варіантів методики
А ЕГ1 (13 учнів) ЕГ3 (11 учнів)	Кількісне співвідношення вправ з ЛСКК компонентом: Вправи на передтекстовому етапі: 20% – для формування мовленнєвих навичок і вмінь читання країнознавчих текстів; 20% – для розвитку вмінь орієнтуватися в структурно-смісловій організації країнознавчих текстів різних жанрів; 40% – для розвитку вмінь розпізнавати ЛСК інформацію в країнознавчих текстах та їх фрагментах; 20% – для розвитку вмінь аналізувати фоновий ілюстративний ЛСК матеріал. Вправи на текстовому етапі: 100% – для розвитку вмінь розуміти ЛСК інформацію в країнознавчих текстах. Вправи на післятекстовому етапі: 50% – для розвитку вмінь аналізувати та інтерпретувати ЛСК інформацію; 30% – для формування та розвитку вмінь створювати ЛСК портрет англomовних країн на основі прочитаних текстів, порівнювати його з рідною культурою; 20% – для розвитку вмінь створювати власний англomовний культурологічний портрет для англomовного світу.
Б ЕГ2 (12 учнів) ЕГ4 (11 учнів)	Кількісне співвідношення вправ з ЛСКК компонентом: Вправи на передтекстовому етапі: 25% – для формування мовленнєвих навичок і вмінь читання країнознавчих текстів; 25% – для розвитку вмінь орієнтуватися в структурно-смісловій організації країнознавчих текстів різних жанрів; 25% – для розвитку вмінь розпізнавати ЛСК інформацію в країнознавчих текстах та їх фрагментах; 25% – для розвитку вмінь аналізувати фоновий ілюстративний ЛСК матеріал. Вправи на текстовому етапі: 100% – для розвитку вмінь розуміння ЛСК інформації в країнознавчих текстах. Вправи на післятекстовому етапі: 45% – для розвитку вмінь аналізувати та інтерпретувати ЛСК інформацію; 45% – для формування та розвитку вмінь створювати ЛСК портрет англomовних країн на основі прочитаних текстів, порівнювати його з рідною культурою; 10% – для розвитку вмінь створювати власний англomовний культурологічний портрет для англomовного світу.

Таблиця 2

Зміст і структура методичного експерименту для перевірки ефективності методики формування ЛСКК в читанні в курсі «Країнознавство»

Компоненти	Час проведення	Обсяг часу в кожній ЕГ	Основні завдання
Передекспериментальний зріз	17.09.2015 – 18.09.2015	30 хвилин	Визначити вихідний рівень сформованості англomовної ЛСКК в читанні в учнів профільної школи в курсі за вибором «Країнознавство».
Експериментальне навчання	21.09.2015 – 18.05.2016	70 годин	Перевірити ефективність двох варіантів методики формування англomовної ЛСКК в читанні.
Післяекспериментальний зріз	19.05.2016 – 20.05.2013	30 хвилин	Визначити досягнутий рівень сформованості англomовної ЛСКК в читанні.

брані з мережі Інтернет, скопійовані в форматі «Word» і роздруковані.

Етап реалізації експерименту містив у собі три фази: передекспериментальний зріз, власне експериментальне навчання і післяекспериментальний зріз. Експериментальне навчання загальною тривалістю 35 тижнів проводилося протягом одного навчального року на базі Спеціалізованої школи I-III ступенів № 125 м. Києва з поглибленим вивченням англійської мови і становило 70 годин. Оволодіння ЛСКК відбувалося завдяки комплексному застосуванню всіх видів мовленнєвої діяльності. На формування навичок і вмінь у читанні країнознавчих текстів відводилося $\approx 1/4$ обсягу часу роботи на уроці (10-15 хв. на кожному уроці). Детальніше зміст і структуру експериментального навчання наведено у таблиці 2.

Передекспериментальний і післяекспериментальний зрізи включали в себе три частини: 1) перевірка рівня сформованості лінгвосоціокультурних знань учнів 11 класу профільної школи, 2) перевірка рівня сформованості мовленнєвих навичок і вмінь вилучати ЛСК інформацію в процесі пошуково-переглядового виду читання автентичних країнознавчих текстів; 3) перевірка рівня сформованості мовленнєвих навичок і вмінь вилучати ЛСК інформацію в процесі ознайомлювального виду читання автентичних країнознавчих текстів, за кожною з яких передбачено певний об'єкт контролю і критерій сформованості в учнів ЛСКК у читанні. Наголошуємо, що ми перевіряли не всі ЛСК навички і вміння, щоб не перевантажувати зріз. Час відведений на виконання передекспериментального і післяекспериментального зрізів складав 30 хвилин на першому і останньому уроках експериментального навчання. Розроблений нами нестандартизований тест включає в себе 40 запитань.

Критерії оцінювання та об'єкти контролю для визначення рівня сформованості англомовної ЛСКК в читанні наведено у таблиці 3.

Для розрахунку коефіцієнта навченості за кожним окремим об'єктом контролю за В. П. Безпальком [1] ми використали формулу: $K=Q/N$ (де K – коефіцієнт навченості; Q – показник відповідного коефіцієнта; N – максимальний показник відповідного коефіцієнта). За В. П. Безпальком, достатнім рівнем сформованості відповідних навичок ми вважаємо показник коефіцієнта навченості, що є більшим або рівним 0,7.

Власне експериментальне навчання здійснювалося протягом опрацювання чотирьох комплексних тем на уроках «Країнознавства» у наступній послідовності: «Канада», «Австралія», «Нова Зеландія», «Ірландія». Звідси, формування англомовної ЛСКК в читанні на уроках «Країнознавства» відбувалося в межах 4 модулів, що відповідають назвам зазначених тем. Кожний модуль складається з тематичних циклів, які базуються на запропонованих нами комплексах вправ, які входять до підсистеми вправ для формування зазначеної компетентності. Тематичні цикли обумовлюються структурою курсу, наприклад: «Географічне положення Канади», «Історія Канади», «Політичний устрій Канади», «Спосіб життя в Канаді», «Культура і звичаї Канади», «Способи комунікації в Канаді».

На кожному занятті учням пропонувалися завдання, які передбачали опрацювання країнознавчих текстів в режимах он-лайн і офф-лайн. Структура уроку включала презентацію нового мовного і мовленнєвого матеріалу, тренування, практику і контроль з боку експериментатора або самоконтроль.

Констатуючий передекспериментальний зріз довів, що рівень лінгвосоціокультурних знань, навичок і вмінь є недостатньо сформованим в учнів 11 класу профільної школи, що підтвердило необхідність застосування спеціально розробленої методики формування англомовної ЛСКК в процесі читання. Отримані результати передекспериментального зрізу та їх інтерпретація стали передумовою початку експериментального навчання (див. табл. 4).

При вимірюванні рівня сформованості ЛСК обізнаності ми отримали показники, які суттєво відрізняються в кожній експериментальній групі (ЕГ) по чотирьох англомовних країнах. Так, найбільшу обізнаність учні проявили щодо Канади: в ЕГ1 коефіцієнт навченості становив 0,4, в ЕГ3 та ЕГ4 – по 0,5 в кожній, а в ЕГ2 – досяг достатнього рівня 0,7. Це пояснюється попереднім досвідом учнів у курсі «Країнознавство», зокрема вивченням у 10 класі США, де зустрічалася певна інформація про сусідні країни. Показник ЛСК обізнаності по Австралії є нижчим, ніж по Канаді, але вищим, ніж по Новій Зеландії та по Ірландії і коливається від 0,4 до 0,6 по різних ЕГ. Достатній показник рівня навченості за цим критерієм мали лише 3 учні (1 учень в ЕГ3 та 2 учні в ЕГ4).

Таблиця 3

Критерії оцінювання рівня сформованості англомовної ЛСКК в читанні в курсі «Країнознавство»

Критерії оцінювання	Об'єкти контролю	Бали
Лінгвосоціокультурної обізнаності	Рівень володіння знаннями про географічне положення, історію, державний устрій, політичне та економічне становище, культуру, традиції, спорт та комунікацію:	
	Канади	1-10
	Австралії	1-10
	Нової Зеландії	1-5
	Ірландії	1-5
Ступінь повноти розуміння лінгвосоціокультурної інформації в пошуково-переглядовому читанні	Рівень володіння навичками і вміннями знаходити і розуміти лінгвосоціокультурну змістовно-фактуальну інформацію	1-10
Ступінь повноти розуміння лінгвосоціокультурної інформації в ознайомлювальному читанні	Рівень володіння навичками і вміннями знаходити і розуміти лінгвосоціокультурну змістовно-концептуальну інформацію	1-10
		Всього 50

Показники ЛСК обізнаності по Новій Зеландії та по Ірландії є найнижчими і коливаються від 0,2 до 0,4 по різних ЕГ. Учні жодної групи не продемонстрували достатній рівень за цим критерієм. При виконанні відповідного завдання учасники експерименту здебільшого давали неправильні відповіді або зовсім не відповідали. Це можна пояснити відсутністю в учнів країнознавчої інформації про ці англійські країни на уроках. В бесіді з учнями ми з'ясували, що відповіді учнів базувалися на їхніх фонових знаннях з географії та історії і кругозорі. Отже, загальний рівень ЛСК обізнаності не був задовільним в жодній групі.

Найвищі показники учні в усіх ЕГ отримали за критерієм «ступінь повноти розуміння в пошуково-переглядному виді читання». Учні ЕГ1 і ЕГ4 продемонстрували достатній коефіцієнт навченості – 0,8, а учні ЕГ2 та ЕГ3 – 0,6. Це свідчить про попередній читацький досвід учнів профільної школи та про достатній рівень в учнів двох ЕГ навичок і вмінь ознайомлювального виду читання. Тим не менше, слід враховувати, що за цим критерієм в ЕГ2 і ЕГ3 коефіцієнт навченості не досяг достатнього рівня, що вимагає відповідного навчання.

За критерієм «ступінь повноти розуміння в ознайомлювальному виді читання» найвищий показник середнього коефіцієнта навченості був

отриманий в ЕГ3 та ЕГ4 і становив по 0,6 в кожній, а в ЕГ1 і ЕГ2 він складав по 0,4, що продемонструвало низький рівень володіння учнями відповідними мовленнєвими навичками і вміннями.

У цілому середній коефіцієнт навченості в ЕГ1 становив 0,46, в ЕГ2 та ЕГ3 – 0,45 в кожній, в ЕГ4 – 0,54. Ці результати свідчать про недостатній рівень сформованості лінгвокраїнознавчих знань, навичок і вмінь в усіх чотирьох експериментальних групах. На нашу думку, це пояснюється відсутністю систематичної та цілеспрямованої роботи спрямованої на вилучення саме лінгвосоціокультурної інформації при читанні країнознавчих текстів.

В експериментальному навчанні перевірялася ефективність двох варіантів А та Б розробленої нами методики формування в учнів 11 класу профільної школи англійської ЛСКК в процесі читання на уроках курсу за вибором «Країнознавство».

Методика **варіанту А** (ЕГ1 і ЕГ3) передбачала перевагу виконання учнями вправ для розвитку вмінь розпізнавання та розуміння ЛСКК інформації в країнознавчих текстах та їх фрагментах, для розвитку вмінь аналізувати та інтерпретувати ЛСКК інформацію, для формування та розвитку вмінь створювати ЛСКК портрет англійських країн, порівнювати його з рідною культурою та створювати власний англійський культурологічний портрет для англійського світу.

Таблиця 4

Середні показники рівня сформованості ЛСКК в читанні за результатами передекспериментального зрізу

Група	Показники за критеріями оцінювання рівня сформованості ЛСКК в читанні в балах і коефіцієнтах навченості						За всіма критеріями	
	ЛСК обізнаності по Канаді	ЛСК обізнаності по Австралії	ЛСК обізнаності по Новій Зеландії	ЛСК обізнаності по Ірландії	Ступінь повноти розуміння в пошуково-переглядному Ч	Ступінь повноти розуміння в ознайомлювальному Ч	Сума балів	Коефіцієнт навченості
ЕГ1	4 (0,4)	4 (0,4)	1 (0,2)	2 (0,4)	8 (0,8)	4 (0,4)	23	0,46
ЕГ2	7 (0,7)	4 (0,4)	2 (0,4)	1 (0,2)	6 (0,6)	4 (0,4)	24	0,48
ЕГ3	5 (0,5)	5 (0,5)	1 (0,2)	1 (0,2)	6 (0,6)	6 (0,6)	24	0,48
ЕГ4	5 (0,5)	6 (0,6)	1 (0,2)	1 (0,2)	8 (0,7)	6 (0,6)	27	0,54
Максимальні показники	10 (1)	10 (1)	5 (1)	5 (1)	10 (1)	10 (1)	50	1

Таблиця 5

Середні показники рівня сформованості ЛСКК в читанні за результатами післяекспериментального зрізу

Група	Показники за критеріями оцінювання рівня сформованості ЛСКК в читанні в балах і коефіцієнтах навченості						За всіма критеріями	
	Лінгвосоціокультурної обізнаності по Канаді	Лінгвосоціокультурної обізнаності по Австралії	Лінгвосоціокультурної обізнаності по Новій Зеландії	Лінгвосоціокультурної обізнаності по Ірландії	Ступінь повноти розуміння в пошуково-переглядному Ч	Ступінь повноти розуміння в ознайомлювальному Ч	Сума балів	Коефіцієнт навченості
ЕГ1	9 (0,9)	8 (0,8)	4 (0,8)	4 (0,8)	8 (0,8)	8 (0,8)	41	0,82
ЕГ2	9 (0,9)	7 (0,7)	3 (0,6)	5 (1)	8 (0,8)	6 (0,6)	38	0,76
ЕГ3	9 (0,9)	8 (0,8)	4 (0,8)	4 (0,8)	10 (1)	8 (0,8)	42	0,84
ЕГ4	8 (0,8)	8 (0,8)	4 (0,8)	4 (0,8)	8 (0,8)	8 (0,8)	40	0,80
Максимальні показники	10 (1)	10 (1)	5 (1)	5 (1)	10 (1)	10 (1)	50	1

Методика **варіанту Б** (ЕГ2 та ЕГ4) передбачала перевагу виконання учнями вправ для формування мовленнєвих навичок і вмінь читання країнознавчих текстів, для розвитку вмінь орієнтуватися в структурно-смісловій організації країнознавчих текстів різних жанрів; для розвитку вмінь аналізувати фоновий ілюстративний ЛСК матеріал, для розвитку вмінь аналізувати та інтерпретувати ЛСК інформацію.

Варіативність методики формування англомовної ЛСКК в читанні на уроках «Країнознавства» спостерігалася в процесі експериментального навчання, шляхом заповнення учнями спеціально розроблених автором дослідження бланків відповідей (*Answer Sheet*).

Завершальним етапом експериментального навчання став **післяекспериментальний зріз**, завданням якого було визначення підсумкового рівня сформованості в учнів 11 класу профільної школи англомовної ЛСКК в процесі читання на уроках курсу за вибором «Країнознавство». Післяекспериментальний зріз був аналогічним до передекспериментального зрізу. Середні показники передекспериментального та післяекспериментального зрізів представлені нижче (див. табл. 5).

За наведеними даними в таблиці 5 можна дійти висновку щодо ефективності розробленої методики формування англомовної ЛСКК в процесі читання на уроках курсу за вибором «Країнознавство»: в усіх чотирьох експериментальних групах підвищилися показник за всіма критеріями.

Як видно з таблиці, при вимірюванні рівня сформованості ЛСК обізнаності по Канаді ми отримали такі показники: в ЕГ1, ЕГ2 та ЕГ3 коефіцієнт навченості досяг рівня 0,9, а в ЕГ4 – 0,8. Показник ЛСК обізнаності по Австралії є дещо нижчим, ніж по Канаді і коливається в межах від 0,7 (в ЕГ2) до 0,8 в інших ЕГ. Значно зросли показники ЛСК обізнаності по Новій Зеландії та по Ірландії. Так, по *Новій Зеландії* в трьох групах був отриманий коефіцієнт навченості 0,8, лише в ЕГ2 не було досягнуто достатнього рівня коефіцієнта навченості, і він складає 0,6, що пояснюємо браком часу на вивчення цієї країни. По *Ірландії* рівень ЛСК обізнаності в ЕГ2 коефіцієнт навченості досяг максимального рівня – 1, в ЕГ1, ЕГ3 та ЕГ4 – 0,8. Ми пояснюємо цей факт наявністю в процесі експериментального навчання поряд з іншими навчальними матеріалами, зокрема розробленими нами комплексами вправ, авторського навчального посібника «*Across Ireland*», 2016 р., з курсу країнознавства. Отже, загальний рівень ЛСК обізнаності є достатнім в кожній групі.

За критерієм «*ступінь повноти розуміння в пошуково-переглядному виді читання*». Учні ЕГ1, ЕГ2 і ЕГ4 продемонстрували достатній коефіцієнт навченості – 0,8, а учні ЕГ3 – максимальний рівень – 1. Це свідчить про вдосконалення в учнів 11 класу навичок і вмінь ознайомлювального виду читання країнознавчих текстів в режимі он-лайн і офф-лайн.

За критерієм «*ступінь повноти розуміння в ознайомлювальному виді читання*» в ЕГ1, ЕГ3 та ЕГ4 він становив по 0,8 в кожній, а в ЕГ2 він складав лише 0,6, тобто, не досяг достатнього рівня коефіцієнта навченості, що пояснюємо наявністю в тексті для післяекспериментального зрізу складних для учнів лінгвістичних явищ.

У цілому, середній коефіцієнт навченості в усіх експериментальних групах за результатами післяекспериментального зрізу перевищив середній показник за результатами передекспериментального зрізу і є вищим від достатнього коефіцієнта навченості 0,7 за В. П. Беспальком за всіма критеріями: в ЕГ1 він становив 0,82, в ЕГ2 – 0,76, в ЕГ3 – 0,84 та в ЕГ4 – 0,80, що свідчить про досягнення достатнього рівня сформованості ЛСКК в читанні в курсі «Країнознавство» в усіх групах та підтверджує ефективність методики по вертикалі.

Для виявлення динаміки змін рівня сформованості ЛСКК та для визначення більшої ефективності з двох запропонованих варіантів методики відповідного навчання необхідно порівняти результати передекспериментального та післяекспериментального зрізів. У процесі підрахунку середніх показників ми порівняли попарно результати в групах ЕГ-1 і ЕГ-2, ЕГ-3 і ЕГ-4, де учні ЕГ-1 і ЕГ-3 займалися за варіантом А методики, учасники ЕГ-2 і ЕГ-4 – за варіантом Б методики. Результати порівняння пред'явлено в таблиці 6.

Таблиця 6

Узагальнені середні показники передекспериментального та післяекспериментального зрізів

Індекс групи	Середні показники рівня сформованості ЛСКК в читанні в курсі «Країнознавство»		Приріст
	Перед експериментом	Після експерименту	
ЕГ-1	0,46	0,82	0,36
ЕГ-3	0,48	0,84	0,36
Середній показник за варіантом методики А	0,47	0,83	0,36
ЕГ-2	0,48	0,76	0,28
ЕГ-4	0,54	0,80	0,26
Середній показник за варіантом методики Б	0,51	0,78	0,27

Різниця між середніми коефіцієнтами рівня сформованості ЛСКК в читанні в усіх чотирьох групах була незначною. Найвищим виявився коефіцієнт навченості в ЕГ3 (0,84) з приростом в 0,36, учасники якої навчалися за варіантом А. Загалом, групи ЕГ1 та ЕГ3, які займалися за варіантом методики А, мали приріст 0,36, а в групах ЕГ2 та ЕГ4, експериментальне навчання в яких відбувалося за варіантом Б, приріст становив 0,27. Середній коефіцієнт навченості чотирьох ЕГ підвищився: в ЕГ1 та в ЕГ3 (варіант методики А) – в 1,8 рази, в ЕГ2 та ЕГ4 (варіант методики Б) у 1,6 рази. На основі порівняння приходимо до висновку, що оскільки загальний приріст в ЕГ1 і ЕГ3 (по 0,36 в кожній) є вищим, ніж в ЕГ2 і ЕГ4 (ЕГ2 – 0,28, ЕГ4 – 0,26), більш ефективним слід вважати варіант А методики.

Наступним етапом є перевірка успішності реалізації поставлених завдань за різними варіантами методики. Для перевірки методики по

горизонталі, необхідно визначити, який з варіантів, А чи Б, розробленої методики формування в учнів 11 класу англомовної ЛСКК в читанні в курсі «Країнознавство» виявився більш ефективним.

Оскільки середній коефіцієнт навченості в групах за обома варіантами методики за результатами післяекспериментального зрізу складає **0,805**, постає необхідність перевірки, наскільки відрізняється частка учнів, що досягли коефіцієнта навченості 0,805 та де їхня кількість більша в групах ЕГ1 та ЕГ3 або в групах ЕГ2 та ЕГ4. В групах варіанта методики А (ЕГ1 та ЕГ3) відповідають висунутому критерію **15 учнів із 24** (що складає 62,5%), а в групах варіанта методики Б (ЕГ2 та ЕГ4) – **12 учнів із 23** (52,2%).

Достовірність отриманих даних була перевірена за допомогою критерія φ^* – кутове перетворення Фішера [4, с. 157–158], завдяки якому виникає можливість зіставити дві вибірки за частотою наявності «ефекту», який цікавить дослідника. Тобто, такий ефект оцінює достовірність відмінностей між відсотковими частками двох вибірок, в яких зареєстровано «ефект». У методичних дослідженнях «ефектом» вважається досягнення коефіцієнта навченості 0,7, а «відсутністю ефекту» – недосягнення цього коефіцієнта. Для розрахунків були використані дані післяекспериментального зрізу кожної з чотирьох груп.

Звідси, сформулюємо *дві статистичні гіпотези* H_0 і H_1 :

H_0 : Частка осіб, що досягла коефіцієнта навченості 0,805 у групах ЕГ1 і ЕГ3 більша, ніж в групах ЕГ2 і ЕГ4.

H_1 : Частка осіб, що досягла коефіцієнта навченості 0,825 у групах ЕГ1 і ЕГ3 не більша, ніж в групах ЕГ2 і ЕГ4.

Для перевірки правильності гіпотез необхідно порівняти емпіричне і критичне значення кутового перетворення Фішера. Якщо $\varphi^*_{\text{емп}} < \varphi^*_{\text{кр}}$, то приймається нульова гіпотеза (H_0), якщо ж $\varphi^*_{\text{емп}} > \varphi^*_{\text{кр}}$, то приймається альтернативна гіпотеза (H_1). Побудуємо таблицю емпіричних частот за двома значеннями ознаки: «Є ефект», «Немає ефекту» (табл. 7). У співставленні враховуються лише відсоткові частки за стовпчиком «Є ефект» [4, с. 162].

Таблиця 7

Відсоткові частки учнів усіх експериментальних груп для перевірки ефективності методики по горизонталі

Групи	«Є ефект»			«Немає ефекту»		Загальна к-ть учнів
	К-ть учнів	Відсоткова частка	φ^*	К-ть учнів	Відсоткова частка	
ЕГ1, ЕГ3	15	62,5%	2,000	9	37,5%	24
ЕГ2, ЕГ4	12	52,2%	1,791	11	47,8%	23
Загалом	27	57,45%		16	42,55%	47

За таблицею «Величини кута φ для різних відсоткових часток» [4, с. 331], визначимо величини φ , що відповідають відсотковим часткам кожної з груп.

$$\varphi_1 (0,62,5\%) = 1,823$$

$$\varphi_2 (0,52,2\%) = 1,615$$

Підрахуємо емпіричне значення $\varphi^*_{\text{емп}}$ за формулою, запропонованою Є. В. Сидоренко:

$$\varphi^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \cdot \sqrt{\frac{n1 \cdot n2}{n1 + n2}}$$

де φ_1 – кут, що відповідає більшій відсотковій частині;

φ_2 – кут, що відповідає меншій відсотковій частині;

$n1$ – кількість спостережень у виборці 1;

$n2$ – кількість спостережень у виборці 2;

У нашому дослідженні:

$$\varphi^*_{\text{емп}} = (1,823 - 1,615) \cdot \sqrt{\frac{24 \cdot 23}{24 + 23}} = 0,208 \cdot \sqrt{11,7} = 0,208 \cdot 3,421 = 0,712$$

Порівняємо отримане значення

$$\varphi^*_{\text{емп}} = 0,712 \text{ з } \varphi^*_{\text{кр}} \begin{cases} 1,64(p0,05) \\ 2,31(p0,01) \end{cases}$$

$$0,712 < 2,31, \text{ отже } \varphi^*_{\text{емп}} < \varphi^*_{\text{кр}}$$

Зобразимо проведені розрахунки схематично на рисунку осі значущості (рис. 3.1). Отримане $\varphi^*_{\text{емп}}$ знаходиться в зоні незначущості, що свідчить про підтвердження статистичної гіпотези H_0 , що частка осіб, які досягли коефіцієнта навченості 0,805 в групах ЕГ1 та ЕГ3, більша, ніж в ЕГ2 та ЕГ4.

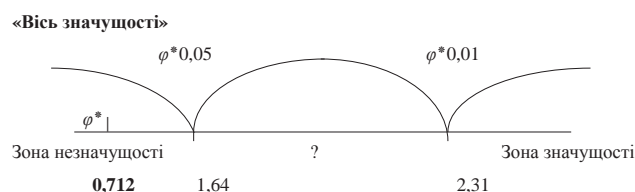


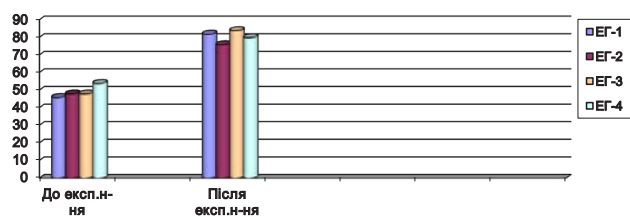
Рис. 3.1. Визначення критерію φ для перевірки надійності отриманих результатів експериментального дослідження

Таким чином, отримані статистичні дані дають можливість стверджувати, що обидва варіанти методики формування в учнів 11 класу профільної школи ЛСКК в читанні в курсі «Країнознавство» є ефективними. Однак, за допомогою кутового перетворення Фішера ми підтвердили більшу ефективність і доцільність запровадження варіанту А методики, що передбачає саме **кількісне співвідношення вправ з ЛСКК компонентом**:

вправи на передтекстовому етапі (20% – для формування мовленнєвих навичок і вмінь читання країнознавчих текстів; 20% – для розвитку вмінь орієнтуватися в структурно-смісловій організації країнознавчих текстів різних жанрів; 40% – для розвитку вмінь розпізнавати ЛСК інформацію в країнознавчих текстах та їх фрагментах; 20% – для розвитку вмінь аналізувати фоновий ілюстративний ЛСК матеріал);

вправи на текстовому етапі (100% – для розвитку вмінь розуміти ЛСК інформацію в країнознавчих текстах).

вправи на післятекстовому етапі (50% – для розвитку вмінь аналізувати та інтерпретувати ЛСК інформацію; 30% – для формування та розвитку вмінь створювати ЛСК портрет англомовних країн на основі прочитаних текстів, порівнювати його з рідною культурою; 20% – для розвитку вмінь створювати власний англомовний культурологічний портрет для англомовного світу).



Варіанти методик	Варіант А		Варіант Б	
Групи	EG1	EG3	EG2	EG4
Приріст	0,36	0,36	0,28	0,26

Рис. 3.2. Сумарний приріст показників коефіцієнтів за сукупністю всіх критеріїв за результатами передекспериментального і післяекспериментального зрізів

Завершуючи порівняльний аналіз даних передекспериментального і післяекспериментального зрізів, наводимо отримані результати у вигляді діаграми (рис. 3.2).

За допомогою діаграми видно, що в усіх експериментальних групах запропоновані варіанти методики дозволили отримати приріст. Отже, результати експериментального навчання за варіантами А і Б суттєво не відрізняються, хоча варіант методики А виявився ефективнішим.

Висновки і пропозиції. Отже, отримані результати експериментального дослідження підтвердили висунуту нами гіпотезу.

Наведені результати експериментального дослідження будуть враховані при укладанні рекомендацій з організації процесу формування в учнів 11 класу профільної школи ЛСКК в англомовному читанні в курсі за вибором «Країнознавство».

Перспективою подальших досліджень є модифікація запропонованої підсистеми вправ для формування у старшокласників ЛСКК в англомовному читанні на уроках країнознавства та розробка комплексів вправ для формування ЛСКК в англомовному читанні в рамках інших елективних курсів.

Список літератури:

1. Беспалько В. П. Опыт разработки и использования критериев качества усвоения знаний // Советская педагогика. – 1968. – № 4. – С. 52–69.
2. Гурвич П. Б. Теория и практика эксперимента в методике преподавания иностранных языков / П. Б. Гурвич. – Владимир: ВГПИ, 1980. – 104 с.
3. Осадча Н. В. Підсистема вправ для формування лінгвосоціокультурної компетентності в англомовному читанні на уроках країнознавства // Іноземні мови. – 2015. – № 4. – С. 11–19.
4. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко – СПб.: ООО «Речь», 2002. – 350 с., с. 157–158.
5. Штульман Э. А. Основы эксперимента в методике обучения иностранным языкам / Э. А. Штульман. – Воронеж: Изд. Воронежского ун-та, 1971. – 144 с.
6. Relating Language Examinations to the Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEF). Manual Preliminary Pilot Version. – Strasburg: Language Policy Division, 2003. – 135 p.

Осадчая Н.Н.

Киевский национальный лингвистический университет

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ПРОВЕРКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ У СТАРШЕКЛАСНИКОВ ЛИНГВОСОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ЧТЕНИИ НА УРОКАХ СТРАНОВЕДЕНИЯ

Аннотация

В статье описывается ход и результаты экспериментальной проверки эффективности методики формирования у учащихся профильной школы лингвосоциокультурной компетентности в англоязычном чтении на уроках страноведения. Сформулирована гипотеза эксперимента, описаны его структура, содержание передэкспериментального и послеэкспериментального срезов. Представлены и интерпретировано с помощью методов математической статистики результаты передэкспериментального и послеэкспериментального срезов, которые показали рост среднего коэффициента обученности студентов до минимально достаточного и подтвердили общую эффективность разработанной методики.

Ключевые слова: лингвосоциокультурная компетентность, чтение, страноведение, методический эксперимент, экспериментальные данные.

Osadcha N.V.

Kyiv National Linguistic University

EXPERIMENTAL VERIFICATION OF THE METHODOLOGY OF FORMING SOCIO-CULTURAL COMPETENCE TO HIGH SCHOOL STUDENTS WHILE TEACHING THEM READING AT THE LESSONS OF CULTURE STUDY

Summary

The article presents the results of the experimental verification of the effectiveness of the elaborated methodology of forming socio-cultural competence to high school students, while teaching them reading at the lessons of country study. The hypothesis of the experiment was formulated, its structure was described, the content of pre-experimental and post-experimental tests was stated. The results of pre-experimental and post-experimental tests were analyzed with the help of mathematical statistics methods. The data showed an increase in the average rate of training of students to the minimum adequate and proved the effectiveness of the elaborated methodology.

Keywords: sociocultural competence, reading, country study, methodological experiment, experimental data.

УДК 37.01

МОДЕЛІ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ДОРОСЛИХ

Преснер Р.Б.

Національний лісотехнічний університет України

Досліджено основні моделі іншомовного навчання дорослих. Охарактеризовано корпоративну, спеціалізовану та віртуальну моделі іншомовної підготовки дорослих. Доведено, що в сучасних умовах найчастіше спостерігається змішана модель навчання іноземних мов дорослих. Подано її позитивні та негативні характеристики. Вказано на необхідність поєднання різних моделей навчання іноземних мов дорослих для забезпечення ефективності цього процесу.

Ключові слова: навчання дорослих, навчання іноземних мов, моделі навчання іноземних мов, корпоративна, спеціалізована та віртуальна моделі іншомовної підготовки, змішане навчання.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації зростає роль іноземних мов, адже дедалі частіше вони набувають статусу політичного, соціально-економічного, механізму культурологічного та міжнародного порозуміння між представниками світової спільноти. Володіння хоча б однією-двома іноземними мовами у глобалізованому світі розглядається як необхідність.

Саме іншомовна освіта, в т.ч. й дорослих, сьогодні стає імперативом. З'являються нові, нетрадиційні форми освіти дорослих: дистанційне навчання, університети третього віку, бізнес-школи, корпоративні університети, внутрішньофірмове навчання тощо. Проте очевидно, що іншомовна підготовка і перепідготовка значних груп дорослого населення спонукає до організації їхнього навчання і перенавчання на наукових засадах з урахуванням принципів андрагогіки, а також передового зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість іншомовної освіти дорослих пояснює зацікавленість цією проблематикою як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Так, проблеми освіти дорослих знайшли відображення у працях сучасних учених, які досліджували: питання методології освіти дорослих – С.Г. Вершловський, Б.С. Гершунський, С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн,

В.Г. Кремень, А.І. Кузьмінський, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва та ін. Питання навчання дорослих іноземних мов стали предметом досліджень зарубіжних вчених А. Нажнін, М. Шлеперел, Г. Каваліаускіене та Д. Ужпаліене та інших. Проблема навчання іноземних мов дорослих з метою їх практичного застосування поза професійною діяльністю цікавить Е. Джендрік та Г. Вісневську, Т. Дікей, Л. Джой Меш та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні дослідники звертають увагу на проблеми організації іншомовного навчання дорослих, форми такої освіти, педагогічний інструментарій, що дає змогу забезпечити ефективне навчання іноземних мов дорослих. Проте вважаємо за доцільне більш ґрунтовно зупинитися на проблемі моделей іншомовної підготовки дорослих, адже від їхнього правильного вибору у кожній конкретній ситуації залежить ефективність процесу навчання іноземних мов.

Мета статті – дослідити основні моделі іншомовної підготовки дорослих та виділити їхні позитивні та негативні характеристики.

Виклад основного матеріалу. При всій багатоманітності освітніх установ для дорослих, що здійснюють післядипломну освіту, виділяють кілька найбільш типових моделей освітніх систем: корпоративну, спеціалізовану та віртуаль-

ну, які на практиці існують паралельно, певною мірою доповнюючи одна одну.

Корпоративні освітні системи створюються крупними підприємствами, фірмами, корпораціями для навчання працівників. Ефективна організація освітнього процесу безпосередньо на підприємстві має важливі соціально-економічні, культурно-психологічні наслідки не лише для самого підприємства, але й для суспільства загалом. Сучасні крупні фірми є місцем концентрації величезних інтелектуальних, духовних, культурних ресурсів, успішно конкуруючи з системою освіти [1, с. 173].

Серед методів організації корпоративного навчання виділяються такі, як: корпоративний центр, корпоративний тренінг, ротація кадрів. Кожен з цих методів має як переваги, так і недоліки [8].

Корпоративний навчальний центр може існувати лише у великих фірмах або виділитися в самостійну галузеву організацію під егідою великих корпорацій. Такий центр має комплексну навчальну програму, розроблену за модульним принципом. Кожен модуль включає в себе єдиний цикл тренінг-семінарів. Навчання в центрі розвиває професійну компетенцію фахівців, пояснює особливості фахової термінології, охоплює ґрунтовні знання з історії фаху, компанії, галузі та прищеплює корпоративну культуру. Великі компанії з великою кількістю працівників утримують штатних спеціалістів з навчання для проведення стандартних тренінгів конвеєрним методом. Фахівці, які досягають високого рівня володіння англійською мовою для професійних цілей, продовжують поглиблене вивчення свого фаху за кордоном у міжнародних корпоративних центрах, де викладання спеціальних предметів відбувається виключно англійською мовою. У таких центрах навчання проводять не тільки викладачі, але й провідні спеціалісти певної галузі. Розвиток корпоративних навчальних центрів може стати одним з найбільш привабливих методів організації інтенсивного іншомовного навчання в умовах неперервної освіти дорослих.

Перевагами корпоративного центру є те, що навчання здійснюється в умовах виробництва, а спеціалісти з навчання іноземних мов знайомі виробництвом і специфікою проблем, що можуть виникати. Проте для запровадження і підтримки цієї структури потрібні значні кошти. Саме тому ця форма практикується лише великими фірмами та корпораціями.

Корпоративний навчальний центр, як правило, працює за комплексною навчальною програмою, розробленою за модульним принципом. Він є важливою формою організації інтенсивного іншомовного навчання. Великі компанії утримують штатних спеціалістів з навчання іноземних мов, що проводять стандартні тренінги конвеєрним методом [8].

Корпоративний тренінг (тренінг для професійних цілей, тренінг підвищеної інтенсивності, спеціальні навчальні програми для фахівців, що працюють в різних відділах певної організації тощо) характеризується цілеспрямованим навчанням іноземних мов, дає змогу застосувати нові ідеї та інноваційні підходи. Теоретичні знання слухачі мають змогу підкріплювати практичними навичками. Проте тренінг може засто-

совуватися лише у вільний від роботи час, для його проведення залучаються зовнішні тренери, які не завжди готові адаптувати навчання до потреб організації. Сучасні корпорації, які дбають про іншомовну підготовку працівників, періодично організовують іншомовні тренінги вихідного дня, що тривають з п'ятниці до неділі, а також короткотермінові інтенсивні тренінги тривалістю 3-10 діб, що мають характер ударного курсу. Одним з важливих видів тренінгу з навчання іноземної мови з професійною метою є курс, що поєднує навчання і працю у вигляді синтезу загального або спеціального мовного тренінгу із стажуванням у зарубіжній компанії [8, с. 8].

За умови довгострокового рекрутування персоналу може застосовуватися такий метод, як ротація кадрів. Він дає змогу відстежити потенціал кожного слухача в різних сферах професійної діяльності. Завдяки застосуванню цього методу фахівці мають змогу оволодіти іншомовними професійними термінами усіх ланок виробничого процесу.

Позитивними аспектами корпоративного іншомовного навчання є можливість ефективного використання навчального часу. Навчання може проводитися як в умовах праці так і поза роботою, що значно скорочує термін іншомовної підготовки. Це надзвичайно важлива модель іншомовної освіти, яка дає змогу опанувати іноземну мову для професійного спілкування, адже на підприємстві є всі можливості для створення відповідного освітнього середовища та умов, максимально наближених до реальних професійних ситуацій. Важливим моментом є також можливість застосування особистісно-орієнтованого підходу до кожного слухача з урахуванням конкретних професійних потреб тощо [8].

Спеціалізовані освітні системи функціонують на базі навчальних закладів, спеціально призначених для навчання працівників певної галузі народного господарства, певної професійної групи. Класичним прикладом таких систем є факультети чи інститути підвищення кваліфікації, а також спеціалізовані курси у різних навчальних закладах [1, с. 173]. Ця модель найчастіше реалізується за денною формою (Інститути, центри перепідготовки та післядипломної освіти тощо), що передбачає ознайомлення слухачів із новим матеріалом та найважливішими проблемами, які потребують пояснення викладача; дискусії, робота в групах та парах; контрольні роботи; захист проектів тощо. Основними формами навчання за традиційної моделі є лекції, практичні та семінарські завдання, лабораторні роботи, заняття контролю та перевірки знань [7, с. 89]. Як правило, спеціалізована модель навчання іноземних мов дає змогу слухачам здобути другу вищу освіту.

Віртуальні освітні системи створюються з використанням комп'ютерно-інформаційних технологій для задоволення особистих освітніх потреб. Вони дають змогу людині створити для себе «освітню установу» згідно з власними запитамі, здібностями, життєвими і професійними планами [1, с. 173]. Насамперед мова йде про дистанційні курси. Дистанційні мовні освітні програми – це унікальна можливість отримати додаткову освіту або відновити свої знання іноземної мови, не виходячи з дому. Дистанційне навчання потрібно здійснювати з урахуванням різноманітних ди-

дактичних та інших вимог, на основі яких визначають зміст, методи та особливості організації процесу передачі та засвоєння знань [11, с. 24].

В дистанційній освіті застосовуються три типи технологій:

1) технологія навчання на основі паперових і аудіоносіїв (навчально-методичні посібники, касети, підручники). Зі студентом працює викладач (тьютор), який перевіряє виконання завдань, що надсилаються поштою, і, за необхідності, готовий надати слухачеві консультацію. В Україні цей тип дистанційного навчання поширений з 90-х рр. XX ст. Яскравим прикладом можуть слугувати мовні курси ЄШКО;

2) телевізійно-супутникова технологія навчання. Вона дуже дорога і поки що мало використовується;

3) Інтернет-навчання, або мережева технологія, що отримала поширення в Україні на початку XXI ст. в період творення інформаційного суспільства.

Хоча дистанційне навчання дає змогу швидкого отримання великого обсягу матеріалу з мінімальними затратами, а також дозволяє навчатися у зручний для слухачів час, та все ж воно є ефективним насамперед щодо оволодіння граматики чи письмом і не підходить для формування умінь та навичок усного мовлення.

Позитивними характеристиками дистанційного навчання є: гнучкість у плануванні часу навчання, адже слухач сам може обирати, коли буде навчатися; паралельність, коли вивчення іноземних мов поєднується з професійною діяльністю і відбуватися одночасно; асинхронність навчання у часі, оскільки дистанційні курси проводяться незалежно від часу їхнього опанування слухачами; масовість, яка забезпечується доступністю дистанційних курсів для усіх бажаючих; інформаційна доступність, що означає вільний доступ слухачів до бази даних, бібліотечних каталогів, інших інформаційних ресурсів у межах дистанційного курсу; інтерактивність, що втілюється у можливості швидкого отримання відповіді на виконане домашнє завдання чи запитання, яке виникло у слухача, а також проходження тестування в режимі реального часу [5].

Проте дистанційне вивчення іноземних мов має й низку недоліків, до яких зокрема належать: відсутність безпосереднього спілкування слухача та викладача, а також слухачів між собою що унеможлиблює появу емоційного зв'язку між ними; зникнення можливості використання вербального спілкування, оскільки основним способом спілкування залишається текст; нерівномірний розподіл навчального навантаження, що виникає внаслідок недостатньої сформованості здібностей студентів до самонавчання; необхідність присутності у слухача таких не завжди сформованих індивідуально-психологічних рис характеру, як самостійність, самовідповідальність, самодисципліна; необхідність постійного доступу до джерела інформації; недостатня кількість практичних занять; відсутність постійного контролю, що часто розхолоджує слухачів [4, с. 39; 5].

З кінця 60-х рр. XX ст. існує концепція змішаної освіти, що лягла в основу однойменної моделі навчання. Щоправда термін «blended learning» на позначення методу навчання персоналу та пе-

репідготовки кадрів вперше був вжитий у прес-релізі американського центру інтерактивного навчання (Interactive Learning Center) у 1999 р.

На означення цього підходу до навчання іноземних мов в англійськомовних країнах застосовують ще й такі синонімічні назви: Hybrid Learning (гібридне навчання), Technology-Mediated Instruction (навчання через технології), Web-Enhanced Instruction (навчання, підкріплюване можливостями Інтернету), Mixed-Model Instruction (навчання в змішаному режимі).

Змішане навчання – це освітня концепція, в межах якої слухач отримує знання як самостійно (з допомогою можливостей Інтернету та цифрових медіа через синхронні та асинхронні вебкасти, трансляції і відео), так і в очній формі (з викладачем).

Вітчизняна вчена О. Мусійовська виділяє такі ознаки змішаного (комбінованого) навчання: має системний характер; включає всі можливі види навчальної діяльності і форми роботи, характерні як для традиційного та інших видів електронного навчання; дає викладачеві достатню свободу вибору інструментарію та носіїв інформації; забезпечує високу мобільність навчання і постійний зв'язок слухача з викладачем та іншими учасниками навчального процесу; навчальний матеріал для комбінованого навчання має ряд переваг над традиційними матеріалами, які використовуються в класі, а тому завжди є актуальним, інформаційно-насиченим і легко адаптується до індивідуальних потреб і можливостей слухача. При правильній організації навчального процесу, всі компоненти комбінованого навчання утворюють єдиний комплекс навчальних технологій, засобів педагогічних методів і прийомів, що має забезпечити максимальну ефективність від застосування кожної складової, при цьому комбіноване навчання частково зберігає ознаки традиційності і дає викладачеві й слухачеві можливість поступово звикнути до нових навчальних технологій і методів роботи в умовах високо інформатизованого суспільства. Зрештою, усі компоненти процесу комбінованого навчання утворюють єдиний комплекс навчальних технологій, засобів педагогічних методів і прийомів, який має забезпечити максимальну ефективність від застосування кожної складової [6, с. 214].

Перевагами змішаної моделі навчання іноземних мов дорослих є: можливість реалізації індивідуального підходу до кожного слухача, що надзвичайно важливо в процесі іншомовної освіти; можливість одночасно навчати багато людей, оптимальним чином перерозподіливши ресурси; отримання слухачами одночасно незалежного і спільного навчального досвіду завдяки вбудовуванню технології асинхронної інтернет-комунікації в очні освітні курси; покращення ставлення до отримання знань, а також якості комунікації між слухачами та викладачами; доступність викладача не лише під час аудиторного навчання, але й поза ним, наприклад, шляхом отримання консультацій електронною поштою, спілкування на форумі чи в чаті тощо; можливість навчатися в будь-якому місці та в будь-який час; можливість багаторазового використання навчальних матеріалів; можливість формування умінь: самостійно планувати діяльність; ефективно організовувати

діяльність, орієнтуючи її на кінцевий результат; приймати рішення, робити усвідомлений вибір і нести за нього відповідальність; працювати в інформаційному просторі; відбирати інформацію відповідно до теми; самостійної пошукової діяльності; структурування отриманої інформації та використання її відповідно до поставленого завдання; презентації результатів діяльності з використанням інформаційних технологій; рефлексії, що сприяє успішному функціонуванню суб'єкта в будь-якій діяльності.

Використання змішаного навчання у процесі іншомовної освіти дорослих є надзвичайно ефективним ще й тому, що передбачає потребу в живому спілкуванні, необхідність інтерактивних видів навчальної діяльності, що здійснюються в онлайн-режимі, перегляді відеороликів, візуальному заучуванні лексики. Ігрові моменти та інтерактивність сприяють більш успішному та міцному запам'ятовуванню навчального матеріалу та підвищують мотивацію до вивчення іноземної мови [2; 7].

Попри явні переваги змішаного навчання іноземних мов дорослих, воно має й певні недоліки, серед яких: нерівномірна та неоднорідна комп'ютерна грамотність слухачів; низький рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями як слухачів, так і викладачів; залежність процесу навчання від техніки, широкосмугового Інтернету, стійкості онлайн-режиму та Інтернет-тарифів; високі матеріальні затрати; потреба в постійній технічній підтримці [2].

Висновки. Отже, навчання іноземних мов дорослих може здійснюватися у межах різних моделей освітніх систем (корпоративної, спеціалізованої та віртуальної). Доволі ефективним в сучасних умовах є змішане навчання, що дає змогу поєднувати роботу з викладачем та цифровими технологіями. Вважаємо, що обирати модель навчання варто виходячи із потреб дорослого, що прагне опанувати іноземну мову. Проте безперечним є факт, що ефективною іншомовна освіта буде лише за умови поєднання різних моделей іншомовної підготовки дорослих.

Список літератури:

1. Низкодубов Г.А. Курси іноземного (англійського) мови в структурі освіти дорослих / Г.А. Низкодубов // Вестник ТГПУ. – 2013. – № 7 (135). – С. 172–175.
2. Минина А.А. Модель смешанного обучения иностранным языкам: преимущества и недостатки / А.А. Минина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nop-dipo.ru/ru/node/473>
3. Ибрагимов И.М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И.М. Ибрагимов; под ред. А.Н. Ковшова – М.: Академия, 2007. – 336 с. – (Высшее профессиональное образование).
4. Мохова М.Н. Активные методы в смешанном обучении в системе дополнительного педагогического образования: диссертация... кандидата педагогических наук: 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / Мохова Мария Николаевна; Московский гос. ун-т. им. М.В. Ломоносова. – М., 2005. – 155 с.
5. Мусійовська О.Ф. Теоретичні основи комбінованого навчання / О.Ф. Мусійовська // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності: збірник наукових праць – Львів: Видавництво ЛДУБЖ, 2009. – № 3. – С. 209–215.
6. Рашевська Н.В. Змішане навчання як психолого-педагогічна проблема / Н.В. Рашевська // Вісник Черкаського університету. – Вип. 191. – Частина IV. – Серія «Педагогічні науки», 2010. – С. 89–96.
7. Александров В.М. Іншомовна підготовка інженерів засобами інтенсивної методики / В.М. Александров // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Педагогічні науки / Головний редактор Міщик Л.І. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. – С. 5–12.
8. Логойда І. Використання дистанційного навчання в процесі вивчення іноземних мов / І. Логойда // Науковий вісник Мукачівського державного університету: журн. наук. пр. / Редкол.: Т.Д. Щербан (гол.ред.) та ін. – Мукачево: Вид-во «Карпатська вежа», 2014. – № 17 (12). – С. 24–27.

Преснер Р.Б.

Национальный лесотехнический университет Украины

МОДЕЛИ ИНОЯЗЫЧНОЙ ПОДГОТОВКИ ВЗРОСЛЫХ

Аннотация

Исследованы основные модели иноязычного обучения взрослых. Охарактеризовано корпоративную, специализированную и виртуальную модели иноязычной подготовки взрослых. Доказано, что в современных условиях чаще всего наблюдается смешанная модель обучения иностранным языкам взрослых. Подано ее положительные и отрицательные характеристики. Указано на необходимость сочетания различных моделей обучения иностранным языкам взрослых для обеспечения эффективности этого процесса.

Ключевые слова: обучение взрослых, обучение иностранным языкам, модели обучения иностранным языкам, корпоративная, специализированная и виртуальная модели иноязычной подготовки, смешанное обучение.

Presner R.B.

Ukrainian National Forestry University

THE MODEL OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING OF ADULTS

Summary

The basic model of foreign language teaching of adults. The corporate, virtual and specialized models of foreign language training of adults. The paper proves that under current conditions there is often a mixed model of foreign language training of adults. Its positive and negative characteristics are posted. The necessity of combining different models of foreign language teaching of adults to ensure the effectiveness of the process is proven.

Keywords: adult education, teaching foreign languages, foreign languages learning model, corporate, virtual and specialized models of foreign language training, mixed learning.

УДК 913.261.2.373.52

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ ВНЗ

Рожков Ю.Г.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розглянуто питання змісту професійної компетентності, проаналізовано такі поняття, як «компетентність» та «компетенція». В результаті проведеного аналізу було зроблено висновок, що компетенція є похідним поняттям від компетентності і означає сферу діяльності, в якій людина застосовує свої знання. Встановлено, що формування майбутнього спеціаліста агропромислового комплексу безпосередньо залежить від розвитку значущих особистісних якостей, оволодіння науковими фаховими знаннями, уміннями та навичками необхідними для виконання професійних обов'язків.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, компетенція, професіоналізм, аграрна освіта, професійна підготовка.

Актуальність теми зумовлена об'єктивною необхідністю нового філософсько-педагогічного осмислення сутності процесу реформування освіти, що відображено в основних положеннях Конституції України, Національній доктрині розвитку освіти, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту» та інших законодавчих документах. Динамічні перетворення в політичній, соціальній, економічній та духовній сферах Української держави, зміни в освітніх пріоритетах посилюють увагу до особистості, яка має високий рівень професіоналізму, компетентності, професійної культури, творчої активності.

Сучасне суспільство відчуває велику потребу у високоосвічених професіоналах. Особлива увага приділяється підготовці майбутніх аграрників, оскільки подальший розвиток цивілізації неможливий без сільськогосподарського виробництва, що складає основу існування людини. Становлення майбутнього спеціаліста агропромислового комплексу безпосередньо залежить від формування значущих особистісних якостей, оволодіння науковим фаховими знаннями, уміннями та навичками необхідними для виконання професійних обов'язків. У зв'язку з цим особливого значення набуває орієнтація навчально-виховного процесу аграрного ВНЗ на гуманістичних засадах, оскільки позбавлена гуманістичних орієнтирів професійна діяльність аграрника може стати для суспільства катастрофою.

Процес переходу до ринкових форм господарювання, створення багатокладної економіки та переоцінка цінностей у духовній сфері вимагає відповідного кадрового забезпечення та суттєвих змін у підготовці майбутніх спеціалістів-аграрників. Отже, нагальною для сьогодення є вирішення проблем, пов'язаних з професійною підготовкою конкурентноздатних випускників аграрних вищих навчальних закладів України.

Мета дослідження. Визначити та схарактеризувати проблеми формування професійної компетентності студентів аграрних ВНЗ, проаналізувати поняття компетенція та компетентність, окреслити різницю між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування професійної компетентності студентів аграрних ВНЗ широко висвітлюється в працях С.А. Ісаєнко, О.І. Щербаківа. Серед науковців, які розглядали питання професійної компетентності можна виділити Р. Бернса, Т.Г. Браже, А.К. Маркову, В.Г. Леонтєва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування вищої аграрної освіти сприятиме зміні статусу аграрника, його професійних функцій та обов'язків, будуть також змінюватися вимоги до рівня його професіоналізму та професійної компетентності. Таким чином, важливим є вивчення такого феномена як «компетентність фахівця» або «професійна компетентність». Аналіз наукових досліджень дозволив зробити ви-

сновок, що немає однозначного визначення цих понять. Власне для розуміння та усвідомлення доцільності використання у науковій літературі вище окреслених термінів, вважаємо необхідним звернутися до понять, які визначають здатність особистості займатися професійною діяльністю. Насамперед йдеться про такі терміни як «професіональність» та «кваліфікованість».

Термін «професіоналізм» означає певну якість фахівця, що свідчить про високий рівень оволодіння вміннями та навиками, необхідними для виконання своїх професійних обов'язків, про опанування ним науково-теоретичними та практичними знаннями, які гарантують у майбутньому ефективне розв'язання професійних задач. Тому професіоналізм – це якісна характеристика фахівця, що органічно поєднує ефективну професійну діяльність з особистісними якостями фахівця.

Професійна підготовка майбутніх аграрників здійснюється у процесі навчання в аграрному ВНЗ. Відомий український педагог С. У. Гончаренко визначає навчальний процес як систему організації навчально-виховної діяльності, в основі якої – органічна єдність і взаємозв'язок викладання й учіння; що спрямована на досягнення цілей навчання й виховання. Окреслений процес визначається навчальними планами, навчальними програмами, а також планами виховної роботи відповідних навчальних закладів, включає всі види обов'язкових навчальних занять (лекції, семінари, лабораторні заняття, навчальну і виробничу практику), а також позааудиторну роботу студентів. Навчальний процес у кожному навчальному закладі має специфічні особливості й організується відповідно до його типу, профілю, форми навчання (денної, вечірньої, заочної та ін.) [1, с. 223].

Професійна підготовка майбутніх аграрників включає як навчання, так і виховання. На переконання багатьох дослідників специфіка виховання у навчальному закладі полягає в тому, що цей процес не активується самим індивідом, а пропонується вихованцеві ззовні. Виховання в якості зовнішнього впливу на особистість більшістю студентів усвідомлюється як неприйнятна, принижуюча їх дія. Нові моральні норми та духовні принципи, цінності виникають у студентів лише в процесі переконання, добровільного усвідомлення.

Професійну підготовку у вищому навчальному закладі дослідники визначають як спеціально організовану діяльність професорсько-викладацького складу та співробітників цього закладу, спрямовану на формування у студентів системи наукових та фахових знань, умінь, навиків, світоглядних переконань, моральних норм і загальнокультурних якостей, передбачених освітою, яку студент здобуває.

Таким чином, враховуючи, що за своєю сутністю і трактуванням конструкту професійна підготовка є багатомірне й багатофункціональне явище. Сучасними дослідниками професійна підготовка визначається як соціальне явище в логічній єдності його компонентів, таких як: система, комплекс впливів і взаємодії, цінність, ціннісна сфера, професійна або фахова діяльність особистості. У широкому соціальному й педагогічному сенсі професійна підготовка – це процес оволо-

діння майбутнім фахівцем науковими основами й технологією обраного фаху, прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь, формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності [1, с. 275].

Важливо зазначити, що професійна підготовка майбутніх аграрників спрямована на формування високого професіоналізму, широкого наукового та культурного світогляду, креативності, відповідальності, активності, саморозвитку, громадянськості. Досягнення визначеної мети можливе лише за умови комплексного підходу і залучення до навчально-виховного процесу професорсько-викладацького складу аграрного ВНЗ, адміністрації, органів студентського самоврядування та громадських об'єднань студентської молоді.

Навчальна та виховна діяльність аграрного ВНЗ має тісний взаємозв'язок, а також сприяє ефективній професійній підготовці майбутніх фахівців для агропромислового комплексу країни. Професійна підготовка передбачає формування професійної компетентності складовими якої є: науковий світогляд, правова та економічна грамотність, національна самосвідомість, патріотизм, соціальна активність, висока моральність і духовність, загальна культура, що базується на надбаннях української та світової культури.

Слушно зазначити, що різниця між компетентним та кваліфікованим фахівцем полягає в тому, що перший не тільки володіє певним рівнем наукових знань, умінь, навичок. Компетентність передбачає наявність у людини професійних цінностей та внутрішньої мотивації до якісного виконання своїх професійних завдань або діяльності. Компетентний фахівець – це такий фахівець, який виходить за рамки предмета своєї професії, має певний творчий потенціал саморозвитку та самовдосконалення.

У той же час вивчення енциклопедичних, філософських, економічних, педагогічних та інших джерел свідчить про існування різних підходів щодо розуміння змісту та сутності поняття «компетентність». Тому вважаємо за необхідне розглянути основні позиції дослідників та сформулювати власне розуміння цього поняття. Насамперед, зміст досліджуваного поняття аналізуємо у словниках. Так, у «Словнику іноземних мов та висловів», «Великому тлумачному словнику російської мови», «Новому тлумачному словнику української мови» та інших знаходимо, що компетентний (лат. *competens* – належний, відповідний від *competo* – взаємно прагну, відповідаю, підходжу) – це той: хто має достатні знання, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий [2, с. 261]; обізнаний в певній галузі, знаючий, який за своїми знаннями має право робити, вирішувати що-небудь [3, с. 305]; знаючий, авторитетний в певній галузі [4, с. 446] правосильний; який володіє необхідною інформацією [5, с. 541].

У сучасній науковій літературі часто зустрічається паронімічний термін «компетенція» – (лат. *competentia* – належний до права, від *competere* – досягати, прагнути, відповідати), що трактується як коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід [6, с. 112].

Аналіз окреслених наукових джерел дозволяє зробити висновок, що компетенція є похідним поняттям від компетентності і означає сферу, в якій людина застосовує свої знання, вміння та навички. У той самий час компетентність – це семантично первинна категорія, що представляє знання, вміння та навички, сукупність яких складають так звані «розумовий багаж» людини, котрий вона залучає до особистого досвіду.

Пропонуємо таблицю, що відображає наше уявлення про співставлення змістовного наповнення двох понять «компетенція» та «компетентність».

Таблиця 1

Поняття	Значення (ключове слово)	У чому знаходиться відображення?	Як визначається?
Компетенція	Коло повноважень	нормативно-правовий документ (диплом, наказ, статут тощо)	відповідно до займаної посади та роду занять
Компетентність	здатність	знання, уміння, навички, способи діяльності	у діяльності

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу, знаходимо, що професійна компетентність інтерпретується як:

– система знань, вмінь та навичок, якими володіє фахівець певної галузі, необхідних для розв'язання на практиці професійних задач [7, с. 114];

– система знань та вмінь, на основі яких формується творчий потенціал фахівця та будується його діяльність [8, с. 90];

– система знань та вмінь, адекватних структурі та змісту професійної діяльності [9, с. 85], культура професійної діяльності, професійні цінності та стереотипи [10, с. 112].

Ми вважаємо, що професіоналізм – це якісна характеристика суб'єкта діяльності, який означає, наскільки даний представник своєї професії володіє сучасними засобами вирішення професійних завдань, продуктивними способами займатися професійною діяльністю. Дослідники (Кузьміна Н.В., Бернс Р., Браже Т.Г., Маркова А.К., Леонтьєв В. Г.) пропонують загальну структуру суб'єктивних властивостей компетентного спеціаліста, що охоплює три основні компоненти: осо-

бистісний, індивідуальний, а також професійні знання та вміння, тобто професійна компетентність визначається за фахом спеціаліста та за рівнем його саморозвитку.

Отже, аналіз літературних джерел дав змогу встановити, що професійна компетентність фахівця є необхідною умовою професійно результативного виконання функціональних обов'язків, творчої діяльності та інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, формування особистості студента.

Висновки з проведеного дослідження. На основі аналізу матеріалу статті можна зробити висновок, що професійна компетентність визначається як певний інтелектуальний, мотиваційний та психічний стан, що дозволяє діяти самостійно та відповідально, як здатність і вміння людини виконувати певні професійні функції. Професійна компетентність характеризує об'єктивність певного спеціаліста у фахових галузях знань, його професійні вміння та навички, особистий досвід та освіченість, що у сукупності дає змогу говорити про спеціаліста, націленого на перспективу у своїй роботі, збагачення власної культури, впевненого в собі і спроможного досягти високих результатів у професійній діяльності. Формування та розвиток професійної компетентності є процесом безперервним, адже в сучасних умовах, характерним для яких є зростанням обсягів інформації, постійного оновлення, відбувається швидка втрата актуальності одержаних фахівцем знань, знецінення набутої раніше освіти. Тільки за умови безперервності самоосвіти людина може вважатися освіченою, бути компетентним працівником, справжнім професіоналом у своїй галузі.

Перспективи подальших досліджень. Грунтовний аналіз досліджень відомих вчених дозволив зробити висновок, що визначення сутності поняття «професійна компетенція» не є повністю вичерпним, оскільки було зроблено лише спроби відшукати «формулу компетентності» (М.А. Чошанов), схарактеризувати якості професійної компетенції (І. Колеснікова) та критерії професіоналізму (І. Зязюн).

Визначення поняття професійної компетентності та компетенції на сьогоднішній день розглянуто багатьма вченими, проте чітко не окреслена різниця між цими поняттями, що вимагає подальшого вивчення даної проблеми.

Список літератури:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Словарь иностранных слов и выражений. – Минск: Современный литератор, 1999. – 575 с.
3. Новий тлумачний словник української мови у 4-х томах. – К.: Аконті, 1999. – Т. 2. – 910 с.
4. Большой толковый словарь русского языка. – Санкт-Петербург: Норинт, 1998. – 1535 с.
5. Словник іншомовних слів / С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
6. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів / за ред. Кузьмінського А. І. – Черкаси, 2002. – 112 с.
7. Кузьміна Н. В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л., 1970. – 114 с.
8. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя // Советская педагогика. – 1989. – № 8. – С. 89-94.
9. Актуальні проблеми безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів України в умовах становлення національної школи. – К., 1992. – 85 с.
10. Фишман Л. И. Модели образовательного менеджмента: обзорный анализ и школьные технологии. – 1999. – № 1-2. – С. 112-120.

Рожков Ю.Г.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

КОНЦЕПЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У СТУДЕНТОВ АГРАРНЫХ ВНЗ

Аннотация

Рассмотрено проблему значения понятия профессиональной компетентности, проанализировано такие понятия, как «компетентность» и «компетенция». В результате проведенного анализа было сделано вывод, что компетенция является производным понятием от компетентности и имеет значение сферы деятельности, в которой человек использует свои знания. Установлено, что формирование будущего специалиста агропромышленного комплекса непосредственно зависит от развития значимых личностных качеств, приобретения научных, специальных знаний, умений и навыков, которые необходимы для выполнения профессиональных обязанностей.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, компетенция, профессионализм, аграрное образование, профессиональная подготовка.

Rozhkov Yu.G.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

CONCEPTION OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN STUDENTS OF AGRICULTURAL UNIVERSITIES

Summary

This article deals with a problem of teacher's professional competence. Author analyzed such terms as «competence» and «expertise». According to results of analysis author makes a conclusion that the «expertise» is a derived concept from «competence» and means the scope of activity in which a person uses its knowledge. Professional training in higher educational institutions is defined by researchers as an organized activity of teaching staff directed on the development in students the system of scientific and professional skills, moral standards and common cultural qualities foreseen by education acquired by a particular student.

Keywords: agroindustrial complex, expertise, professionalism, agrarian education, professional education.

УДК 373.21(73)+373.21(71)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВАХ ЗАРУБІЖНИХ УКРАЇНЦІВ У США ТА КАНАДІ

Рудницька-Юрійчук І.Р.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглядаються особливості організації і роботи українських дитячих дошкільних закладів в українській діаспорі США і Канади, що спрямовані на розвиток у дітей національної ідентичності.

Ключові слова: дошкільна освіта, виховання, українська діаспора, діти, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Аналіз джерельної бази дослідження засвідчує, що основне завдання світлички (дошкільна група – авт.) в умовах української діаспори полягає в тому, щоб забезпечити дитині фізичний, психічний, духовний та розумовий розвиток [2, с. 3]. Садівничка, вважають діаспорні педагоги, повинна створити такі умови, за яких дитина сама виховується під її опікою. Обов'язки виховника полягають у тому, щоб не пригдувати дитячої ініціативи, а, навпаки, сприяти усім проявам дитячої самостійності. Адже дошкільник у садочку навчається не лише належній поведінки, дотримання культурно-гігієнічних навичок, але й удосконалює свої мисленнєві операції – вчиться правильно думати, спостерігати, міркувати, аналізувати, вправлятися в таких моральних якостях, як терпеливість, справедливість, доброта, добра послуга, почуття обов'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що матері, особливо ті, які народилися в США і Канаді, і віддають своїх дітей до української світлички, мають неабиякі вимоги до неї. Вони хочуть бачити її на висоті і вимагають усіх формальностей у провадженні садочка та виконанні всіх вимог, які сучасна світличка чи садочок повинні мати, щоб бути виховною установою.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розглядувана у статті проблема є відносно новою, тому цілісний її аналіз у науковій літературі відсутній. Організацію системи українського національного дошкільня у США та Канаді, а також еволюцію даного процесу частково розглядали у своїх дослідженнях вітчизняні і зарубіжні педагоги-україністи: І. Баєр, А. Богачевська, Л. Голубович, М. Грабко, О. Грабовенська, М. Долішна, О. Климичин, А. Книш, Б. Мончак, М. Пастернакова, І. Пеленська, І. Руснак, Н. Пилипишин-Літепло, Н. Пікас, С. Ципівник, Р. Чумак та ін. Цінуючи результати наукових досліджень вищезазначених науковців, вважаємо за доцільне глибше дослідити, обґрунтувати та проаналізувати теоретичні засади організації педагогічного процесу в дошкільних установах зарубіжних українців у США та Канаді.

Мета статті. Дослідити, обґрунтувати та проаналізувати теоретичні засади організації педагогічного процесу в дошкільних установах зарубіжних українців у США та Канаді.

Виклад основного матеріалу. Оскільки дошкільний заклад – мікросередовище, яке можна по праву назвати дзеркалом усього людського суспільства, де діють такі ж закони існування, життя, а дитина перебуває у цих стінах біль-

шу частину дня, тож і навчається вона через щоденний контакт із товаришами панувати над собою, жити в суспільстві, підкоряючи себе загальноприйнятим законам того середовища, до якого належить.

Щоб утримати спокійний ритм життя дітей у дитячому садку і змалку привчити їх до того, що для кожної справи є свій час, своя пора, слід точно слідувати чергуванню занять, іншими словами – дотримуватись розпорядку дня [2, с. 29]. Звичайно, навіть найкраще складений план не може бути для виховниці «рецептом», від якого вона не має права відступити, та і саме життя іноді вносить свої корективи, висуваючи актуальні, насущні теми, які варто взяти до уваги, не пропустити, або ж навіть більше – включити до змісту заняття, звернувши на них особливу увагу. На думку педагогів української діаспори, «хоч запланований поділ годин для порядку є дуже важливим, та все ж таки програма повинна бути гнучка, щоб було вдосталь часу на особисті почуття дитини. Програма повинна бути складена так, щоб вдоволити всі потреби дитини. Іншими словами, програма мусить бути пристосована до дитини, а не дитина до програми» [3, с. 69].

У такому випадку вихователю варто у своєму щоденному плані роботи зафіксувати причини відхилення від запланованого і мету тієї роботи чи спостереження, що були проведені позапланово. Для прикладу подаємо розпорядок дня у дитячому садку, який пропонувала педагогам-виховникам Марія Пастернакова у своїх методичних вказівках «Зайняття в дитячому садку», що був адресований вихователям дошкільних закладів в українській діаспорі США і Канади. У передмові до розпорядку зазначається, що за необхідності, а також залежно від місцевих умов та індивідуальних властивостей, він може бути дещо змінений [2, с. 30-31].

Зразок розпорядку дня в садочку з 8-годинним часом перебування:

8.00-9.00 збір дітей, індивідуальні розмови, до-
вольні ігри забавками;
9.00-9.05 ранкова руханка (ранкова гімнастика – авт.), дисциплінуючі вправи;
9.05-10.00 миття рук, молитва, сніданок;
10.00-10.30 нове заняття чи заняття на повторення вивченого матеріалу;
10.30-12.00 одягання дітей, прогулянка, рухливі ігри на свіжому повітрі, повернення в садочок;
12.00-12.30 роздягання, миття рук;
12.30-13.00 обід;
13.00-15.00 денний сон;
15-15.30 довольні ігри;

15.30-16.00 молитва, повернення додому.

Зразок розпорядку дня в садочку з 10-годинним часом перебування:

8.00-9.00 збір дітей;

9.00-9.05 ранкова руханка, дисциплінуючі вправи;

9.05-10.00 миття рук, молитва, сніданок;

10.00-10.30 нове (устійнене) заняття;

10.30-12.00 одягання дітей, прогулянка, рухливі ігри на вільному повітрі, повернення з прогулянки;

12.00-12.30 роздягання, миття рук;

12.30-13.00 обід;

13.00-15.00 денний сон;

15.00-15.30 довільні настільні ігри;

15.30-16.00 нове (устійнене) заняття;

16.00-16.45 миття рук, підвечірок;

16.45-17.30 довільні рухливі ігри на вільному повітрі;

17.30-18.00 молитва, повернення дітей додому.

Ще один орієнтовний розпорядок дня в садочку з 3-4-годинним часом перебування пропонує Ярина Грабовенська-Телепко у Збірнику матеріалів для курсу Працівників Дошкілля, що проводився з метою підготовки педагогічних кадрів для українських дитячих садків в українській діаспорі США і Канади. У передмові до розпорядку зазначається, що за необхідності, а також залежно від місцевих умов та індивідуальних властивостей, він може бути в чомусь змінений:

8.30-9.00 прихід дітей, перевірка здоров'я педагогом чи медичною сестрою;

9.00-10.00 планові заняття в малих групах з використанням матеріалів і приладдя, які допомагають дитині розвиватися фізично, розумово і суспільно (забава на дворі);

10.00-10.30 сніданок – сік, тістечка, миття рук, відвідання лазнички (туалет – авт.), відпочинок (казка);

10.30-11.30 планові заняття – можуть продовжуватись початі зранку, або нові. Заняття тепер повинні бути спокійніші;

11.30-12.00 умивання, лазничка, самостійне вдягання і відхід додому [3, с. 69].

Діти, які відвідують садочки української діаспори США та Канади, мають велику свободу у виборі занять. Проте організатори українського дошкілля все ж таки рекомендують ранкові години у цілоденному садочку присвятити заняттям, що вимагають великої концентрації уваги, а в післяобідній час вихователі займають дітей ручними заняттями та фізичними вправами. Крім того, перед відходом додому вихованці мають можливість брати участь у довільних іграх зі своїми однолітками.

Необхідно зазначити, що вихователі українського дошкілля в США та Канаді цілком законно надають великої уваги іграшкам, адже це незмінний супутник дитинства. Власне, не можна навіть уявити собі заняття у садочку без відповідного виховного приладдя, дидактичних матеріалів, іграшок.

Тож, проводячи консультації для батьків, українські педагоги-вихователі особливо наголошують на тому незаперечному факті, що іграшка – це не просто річ, якою дитина грається, це невідступний товариш раннього дитинства, з яким вона, граючись, розвивається. Іграшка по-

трібна всім дітям у світі, дітям усіх народів, незалежно на якому – нижчому чи вищому – ступені культури вони знаходяться, в однаковій мірі дітям багатих чи бідних батьків. І хоча дорослою іноді здається, що дитина, граючись, власне нічого не робить, то це, на їх думку, цілком хибний погляд. Іграшка навіть у руках найменшої дитини має своє значення, бо вже тоді вона розвиває органи відчуття, а далі збуджує зацікавлення навколишнім світом, вільно готує дитину до життя, і немає в тому перебільшення, коли кажуть, що від іграшок, якими грається дитина в ранньому віці, великою мірою залежить її майбутній характер, уподобання і навички. Іграшка спроможна легко й непомітно збудити дитячу ініціативу й фантазію, може створити багато нових і цікавих ситуацій, вона надає сильні поштовхи до логічного мислення й винахідливості.

Одначе свою величезну виховну роль, як переконують вихователі дошкілля, іграшка виконує тільки тоді, коли вона відповідає гігієнічним і педагогічним вимогам, коли дітям подаються такі забавки, які змушують їх напружувати сили, навчають перемагати труднощі.

Вибираючи дітям іграшки, треба передусім звернути увагу, чи вони посилюють духовні і фізичні функції на різних ступенях розвитку дитини. Посилаючись на настанови Ф. Фребеля, спеціалісти у справі українського дошкілля переконують: «Кожна дитина не повинна мати ніякого іншого прямування як те, щоб на кожному ступені свого розвитку в цілості бути тим, чого той ступінь вимагає» [1, с. 36].

Вихователі доводять, що у сучасному світі діти мають у своєму розпорядженні безліч іграшок фабричного виготовлення, велика кількість яких, одначе, здебільшого не виконує свого завдання, а інколи навіть завдає шкоди дітям. З цієї причини лівова частка дидактичного матеріалу в українському дитячому садку в діаспорі складається з т.зв. «educational toys» (едюкейшинел тойс), спеціально дібраних забавок, іграшок, велика частина з яких виготовлена власноруч самою садівничкою із звичайних предметів щоденного вжитку. Від виховника залежатиме, як діти тим матеріалом будуть користуватися. Адже, як зазначає Б. Мончак, «не матеріал творить методу, а підхід і второпність виховника до орудування матеріалом роблять його вартісним» [1, с. 36].

Педагогам, які працюють з дітьми дошкільного віку, відомий той факт, що доля іграшки в руках дитини залежить від враження, яке вона викликає своєю першою появою, і від умінь педагога вірно подати її дитині. Вихователі українського дошкілля у США і Канаді підкреслюють, що деякі іграшки потребують пояснення, тому вони використовують тему ознайомлення з новою іграшкою та її особливостями як основну в бесіді, або ж як частину заняття. Такий детальний опис стосується переважно механічних іграшок. Водночас іграшка виконує роль найбільш вдалого сюрпризного моменту на занятті. «Буває і таке, що діти найдуть в ігровій шафці «несподіванку» – нову іграшку і тоді виявляють найбільше втіхи, – підкреслює М. Пастернакова. – До іграшки, яка попала до них якимсь чудним способом, вони виявляють особливе зацікавлення і радо розгортають із нею самостійну творчу гру» [2, с. 74].

Надаючи рекомендації батькам щодо розвитку їх дітей, виховники звертають передусім увагу на те, що діти мають надто велику кількість іграшок, «...цілі кімнати заставлені іграшками, вигадливими дарунками батьків, знайомих, приятелів, які з різних нагод, не замислюючись, обдаровують дітей» [2, с. 74]. Однак час від часу необхідно замінювати забавки, якими дитина тривалий час користувалася під час ігор, іншими, або ж чимось їх доповнювати – це дасть можливість дитині розширити та змінити ігрові сюжети, збагачувати себе новими знаннями, уміннями, отримати радість.

Дошкільний вік, на думку педагогів діаспори, це вік «touché-a-tout», тобто час особистого експерименту, коли дитина сама відкриває довколишній світ, «розвиває свої змисли». Активно відбувається сенсорний розвиток дошкільника: активно протікає збагачення і впорядкування чуттєвого досвіду дитини, оволодіння специфічними формами сприймання і мислення, бурхливий розвиток уяви, формування довільної уваги і пам'яті. Пізнання дитиною навколишнього світу за допомогою відчуттів і сприймання створює необхідні передумови для виникнення складніших пізнавальних процесів (мислення, пам'ять, уява). Розвинена сенсорика – основа для вдосконалення практичної діяльності дитини. Зміни в організмі малюка відбуваються не самотійно, а в результаті оволодіння дошкільником новими діями сприймання, спрямованими на обстеження предметів і явищ дійсності, їх різноманітних властивостей і відношень. У середині дошкільного віку в дитини виникає бажання розібратися у формах, порівняти, у чому їх схожість і відмінність із відомими їй предметами [1, с. 36].

Що ж стосується самого навчально-виховного приладдя, то організатори дошкільля наголошують на тому, що не варто намагатися мати багато речей, але треба докласти максимум зу-

силь, щоб увесь матеріал був у бездоганному стані. Іграшки чи матеріали потрібно підбирати, орієнтуючись на розміри приміщення та вікові можливості вихованців: чим менша дитина, тим більшого розміру повинні бути використовувані нею матеріали, наприклад олівці, крейда, папір для робіт із зображувальної діяльності, весь будівельний матеріал «колосальних розмірів». До найуживаніших матеріалів та приладдя, доцільних для використання у садочку, рекомендується мати: творчі матеріали: фарби, клей, пластилін; матеріали до драматизації: костюми, декорації, різноманітна фурнітура до лялькового театру; різноманітний будівельний матеріал: бруски, коробки для ігор з водою; глина, тісто, пісок; машини і авто різних розмірів та призначення; столярські набори; гімнастичне спорядження; ляльковий куток; книжки; рослини, звірятка – живий куточок [1, с. 36].

У науково-педагогічних працях і методичних рекомендаціях для працівників дитячих дошкільних закладів наголошується, що все життя малої дитини – це гра [3, с. 70]. За допомогою гри дитина пізнає весь навколишній світ, розвивається фізично, розумово, суспільно. Гра для дитини така ж важлива, як праця для дорослої людини. Тому в садочку дитина повинна мати змогу вибирати собі гру і таке заняття, яке її найбільше зацікавить. Роль вихователя тут полягає у тому, щоб запропонувати своєму вихованцю деякі заняття, але ні в якому випадку не примушувати дитину брати участь у тій грі чи занятті, якими вона не бажає займатись.

Висновки і пропозиції. Аналіз діяльності українських дошкільних установ Канади й США дає підстави стверджувати, що своїм змістом, принципами і теоретичними засадами вони сприяють не тільки загальному розвитку особистості дитини, а й закладають основи національно-духовного життя в умовах етнічної спільноти

Список літератури:

1. Мончак Б. Вимоги програми садків. Збірник доповідей на сесії для справ українського дошкільля / Богдана Мончак. – Торонто, 1965. – 92 с.
2. Пастернакова М. Зайняття в дитячому садку / Марія Пастернакова. – Об'єднання українських педагогів Канади – Торонто, 1959. – 80 с.
3. Збірник матеріалів Курсу Працівників Дошкільля. Зошит 1. – Нью-Йорк-Філадельфія, 1966. – 91 с.

Рудницкая-Юрийчук И.Р.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ЗАРУБЕЖНЫХ УКРАИНЦЕВ В США И КАНАДЕ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности организации и работы украинских детских дошкольных учреждений в украинской диаспоре США и Канады, направленные на развитие у детей национальной идентичности.

Ключевые слова: дошкольное образование, воспитание, украинская диаспора, дети, национальная идентичность.

Rudnytska-Yuriychuk I.R.

Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University

THEORETICAL BASIS OF EDUCATIONAL PROCESS IN PRESCHOOL OF FOREIGN UKRAINIANS IN THE USA AND CANADA

Summary

The article discusses the peculiarities of organization and work of Ukrainian preschools in the Ukrainian diaspora in Canada and U.S., which aim to develop children's national identity.

Keywords: preschool education, education, Ukrainian diaspora, children, national identity.

УДК 37.09

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГОВИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я»

Рябокоть Л.В., Пліско В.І.

Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

У статті висвітлено пріоритетний напрямок Національної доктрини розвитку освіти України XXI століття, який полягає у вихованні в учнів відповідального ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших. Саме на реалізацію даного завдання спрямований навчальний предмет «Основи здоров'я», метою якого є формування в учнів позитивної мотивації до здорового способу життя, дбайливого ставлення до здоров'я, формування здоров'я зберігаючих навичок. Автор наголошує на використанні тренінгових методів задля забезпечення ефективності навчання під час вивчення дисципліни «основи здоров'я», реалізуючи таким чином пріоритетний напрямок Національної доктрини розвитку освіти України XXI ст. Як висновок, результати тренінгової роботи можуть використовуватись при підготовці комплексу методичного забезпечення вчителями загальноосвітніх шкіл при вивченні дисципліни «Основи здоров'я».

Ключові слова: Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття, тренінговий метод, ефективність, зміст педагогічної освіти.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні відбувається реформування системи освіти, з метою її наближення до соціальних та економічних реалій сьогодення. Цей процес супроводжується відповідними змінами в педагогічній теорії та методиці професійної освіти. У Національній доктрині розвитку освіти України XXI століття визначено, що пріоритетним завданням освіти є виховання в учнів відповідального ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших. Здоров'я – найперша необхідна умова успішного розвитку кожної людини, її навчання, праці, добробуту, створення сім'ї і виховання дітей. Від ставлення людини до здоров'я багато в чому залежить його збереження і зміцнення [3].

Реформування освіти в Україні зумовило широке впровадження у навчально-виховний процес нових педагогічних технологій. Сьогодні, в процесі бурхливого розвитку освіти, у ході запровадження компетентнісно-орієнтованого навчання виникає потреба по-новому подивитися на сучасний урок, на його структуру, форми, технології проведення. Крім традиційних методів навчання, у практиці педагогіки професійних навчальних закладів за останні двадцять років великого розповсюдження та застосування набули й нетрадиційні методи навчання, які ми називаємо інноваційними. Серед них певної уваги заслуговують так звані «активні» методи навчання. Інноваційні методи актив-

ного навчання використовуються для тренування та розвитку творчого мислення учнів, формування в них відповідних практичних умінь та навичок. Вони стимулюють і підвищують інтерес до занять, активізують та заострюють сприймання навчального матеріалу [7].

На сьогоднішній день не існує загально визначеного визначення тренінгу. С.Д. Щеколдіна вважає, що тренінг – це форма спеціально організованого навчання, яка базується на активних методах групової роботи. Т.В. Воронцова і В.С. Пономаренко, автори одного з підручників «Основи здоров'я», програми тренінгових курсів для підготовки учителів до викладання цього предмету визначають тренінг як форму групової роботи, що забезпечує активну і творчу взаємодію його учасників між собою та тренером (учителем) [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на теоретичну базу дослідження, враховуючи концептуальні погляди щодо змістового компоненту національної доктрини розвитку освіти України XXI століття та розвитку сучасних психолого-педагогічних досліджень приділяється належна увага професійній підготовці майбутнього вчителя, зокрема змісту педагогічної освіти (А. Алексюк, С. Гончаренко, М. Гриньова, М. Євтух, І. Зязюн, І. Підласий та інші), вдосконаленню технологій навчання майбутніх вчителів (В. Бондар, О. Мороз, О. Пехота, О. Сав-

ченко), оптимізації методів і прийомів професійної підготовки майбутніх фахівців (Д. Кавторадзе, М. Поташник, Т. Яценко та інші); підготовці майбутніх вчителів основ здоров'я (С. Волошанська, М. Гончаренко, С. Гордійчук, В. Єфімова, Г. Жара, В. Заплатинський, Г. Ковальчук, С. Кудін, С. Монастирська, В. Оржеховська, П. Пашинський, В. Пенські, С. Страшко, Н. Субота, С. Сусло та інші) [1], [4], [6], [9], [11], [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемою удосконалення організаційних форм навчання займалися Я. Коменський, Й. Песталоцці, Г. Сковорода, О. Ващенко. Дана проблема розглядається в роботах А. Алексюка, Н. Казанського, В. Онищука, О. Савченко, Ю. Чабанського та інших [2], [4], [6], [10].

Особливості навчання учнів основам здоров'я висвітлені у працях П. Бей, Т. Бойченко, Н. Будної, О. Гнатюк, М. Гриньової, О. Кومانьової, О. Лабзак, О. Савченко та інших [12].

Однак дані дослідження підготовки вчителів не висвітлюють ефективності використання тренінгових форм навчання в порівнянні з традиційною системою [6], [11].

Формулювання цілей статті. Цілі статті: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність використання тренінгових методів навчання при викладанні дисципліни «Основи здоров'я». Для досягнення поставленої мети ми визначили такі завдання:

1. Здійснити аналіз педагогічної, навчально-методичної, дидактичної літератури.
2. Порушити питання належності рівня дидактичного забезпечення вчителів з основ здоров'я.
3. Дослідити ефективність застосування теренінгових методів при в порівнянні з традиційною системою навчання.
4. Обґрунтувати ефективність впровадження в навчальний процес тренінгових методів навчання [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. У Національній доктрині розвитку освіти України XXI століття визначено, що пріоритетним завданням освіти є виховання в учнів відповідального ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших. Здоров'я – найперша необхідна умова успішного розвитку кожної людини, її навчання, праці, добробуту, створення сім'ї і виховання дітей. Від ставлення людини до здоров'я багато в чому залежить його збереження і зміцнення. Саме на реалізацію цього завдання спрямований навчальний предмет «Основи здоров'я», метою якого є формування в учнів позитивної мотивації до здорового способу життя, дбайливого ставлення до здоров'я, формування здоров'язберігаючих навичок.

За своїм призначенням, змістом, методами навчальний предмет «Основи здоров'я» суттєво відрізняється від інших дисциплін. Його особливості визначаються: необхідністю впливати на свідомість і поведінку учнів; навчально-виховним впливом на формування у дітей позитивних цінностей, знань, умінь і навичок, які зменшують ризик виникнення поведінкових проблем і підвищують особистісний потенціал учнів для їхнього гармонійного розвитку та життєвого успіху; посильним впливом на шкільну політику і створенням сприятливого середовища для посилення мотивації та ефективності навчання [3], [7].

Реформування освіти в Україні зумовило широке впровадження у навчально-виховний процес нових педагогічних технологій. Сьогодні, в процесі бурхливого розвитку освіти, у ході запровадження компетентісно-орієнтованого навчання виникає потреба по-новому подивитися на сучасний урок, на його структуру, форми, технології проведення [7].

Навчання основам здоров'я – це цілеспрямований двосторонній процес взаємодії учителя і учнів, у ході якого здійснюється засвоєння знань, формування вмінь і навичок. Ефективність засвоєння учнями знань з основ здоров'я значною мірою залежить від вибору вчителем форм організації навчальної роботи, які регламентують спільну діяльність учителя та учнів, визначають співвідношення різноманітних видів навчально-пізнавальної діяльності (індивідуальної, групової, колективної), ступінь активності учнів у цій діяльності й керівництва нею з боку вчителя [8].

Тренінг, як форма навчання, досить незвичний для традиційної школи, багато викладачів лише чули про нього. Характерна ознака тренінгу, його перевага у тому, що тренінг сприяє інтенсивності навчання, результат якого досягається спільними зусиллями тренера та учасників, завдяки власній активній роботі кожного з них. Знання на тренінгу не подаються в готовому вигляді, а стають продуктом активної діяльності самих учасників і тренер не є виключенням [3].

Актуальність тренінгових форм пов'язана з тим, що: у світі швидких змін і старіння знань, миттєвого розповсюдження нової інформації, звужується спектр застосування традиційних форм навчання; тренінги дають можливість набути нових навичок і вмінь; шляхом запровадження інтерактивних методик активізується діяльність школярів; є можливість зменшення небажаних проявів поведінки, неефективного спілкування, неконструктивних особливостей реагування тощо; розгляд різних шляхів розв'язання проблеми дає можливість змінити погляди на проблему; учитель не домінує над учнем, а допомагає йому в процесі здобуття нових знань шляхом розвитку власної активності, спрямовує і регулює спільну діяльність; забезпечує адекватний зворотний зв'язок між тренером (учителем) і учнем; сприяє корекції неефективних моделей поведінки та їх заміни на нові, ефективніші [4], [5].

Цілком закономірно, що тренінг – метод активного навчання, тренування, це поглиблення знань, напрацювання навичок, умінь і соціальних установок. Він досить часто використовується, якщо бажаний результат – не тільки одержання нової інформації, але й використання отриманих знань на практиці [5].

Термін «тренінг» походить від англійського – навчати, тренувати. Тренінг- це запланований процес, призначений надати або поновити знання та навички і перевірити ставлення до проблеми, ідеї, поведінку з метою їхньої зміни чи оновлення [4].

Якщо звернутися до історії, то більшість авторів вважають, що перші групові форми роботи запропонували К. Левін, К. Роджерс та інші ще у 40-х роках XX століття, а також Національна лабораторія тренінгу в м. Бетеле (США) і одержали назву Т- групи. Ці перші тренінгові групи одержали назву «групи тренінгу базових умінь».

До основних завдань Т-групи входило навчання учасників законам міжособистісного спілкування, умінню керувати і приймати правильні рішення у важких ситуаціях [9].

В Україні тренінги з'явилися в кінці ХХ століття з появою великих західних корпорацій, які спочатку були єдиними на ринку тренінгів. Історичний аналіз групових форм роботи свідчить, що Т-групи стали передумовою виникнення більшості видів психологічної роботи з групами, які пізніше одержали назву «соціально-психологічний тренінг» (СПТ) [12].

Ефективність навчально-виховного процесу з основ здоров'я залежить від вибору вчителем дидактичних засобів навчання та форм організації навчання. Вони мають відповідати меті, змісту, умовам, в яких воно здійснюється (кількість дітей, їхній вік, наявність обладнання, специфіка предмета, тривалість навчання тощо) [2].

Як зазначає Л. Воронін, Ю. Мальований, О. Савченко та інші дослідники, у теорії навчання протягом століть нагромаджувалось знання про те, в якій спосіб можна організувати навчання, як у його формах врахувати для чого, кого і як треба навчати [9].

Процес навчання ґрунтується на психолого-педагогічних концепціях, які часто називають також дидактичними системами. Дидактична система – це сукупність елементів, які утворюють єдину цільну структуру, що слугує досягненню завдань навчання. Опис системи передбачає характеристику мети, завдань, змісту освіти, дидактичних процесів, методів, засобів, форм навчання і її принципів. Узагальнюючи існуючі дидактичні концепції, необхідно виділити три найвизначніші: традиційну, педоцентричну і сучасну. Кожна з них складається з ряду напрямів, педагогічних теорій. Поділ концепцій на три групи здійснено на основі того, як трактується процес навчання, об'єкт і предмет дидактики [3].

Сучасна дидактична система ґрунтується на положенні про те, що викладання і навчання є невід'ємними складовими процесу навчання, а їх дидактичний взаємозв'язок у структурі цього процесу є предметом дидактики. Сучасну дидактичну концепцію визначають такі напрями, як програмоване, проблемне, розвиваюче навчання (П. Гальперін, Л. Занков, В. Давидов), гуманістична педагогіка (К. Роджерс), когнітивна психологія (Дж. Брунер), педагогічна технологія, педагогіка співробітництва вчителів-новаторів в 80-х рр. в СРСР [7].

Використання активних методів навчання є вкрай важливим, тому що вони мають великий вплив на учіння, засвоєння знань та вироблення особистісних якостей. Так, дослідження свідчать, що діти віддають перевагу активним методам навчання. Слід зазначити, що з точки зору оцінки активних методів навчання та традиційних лекцій показники засвоєння знань є співвимірними, а от показники опанування новими навичками значно перевищують ті, що їх було досягнуто після курсу звичайних лекцій. Досліджено також, що значна кількість дітей із різними індивідуальними навчальними стилями засвоює знання ефективніше, коли використовуються активні методи навчання. Іншими словами, для педагогічних працівників має бути важливим не лише те, як

багато знають учні, а ще й те, як багато вони дізналися, навчаючись, та як вони будуть використовувати здобуті знання [4], [11].

Учні, навчаючись, повинні робити набагато більше, аніж просто слухати та фіксувати готові думки вчителя. Вони можуть продукувати інформацію самостійно, визначати та обговорювати проблеми, знаходити шляхи їх розв'язання, спостерігати, планувати. У цьому контексті активне навчання – це таке навчання, яке дозволяє залучати дітей до участі у виробленні пізнавальної інформації та пробуджують особисту відповідальність за те, що вони роблять [5].

Поняття «метод», як наукова категорія, охоплює комплекс зовнішніх та внутрішніх дій дослідника. Педагогіка співробітництва, в основу якої покладено принцип активного навчання, розділяє ці дії за ступенем активності учнів (методи активні та пасивні), за джерелом знань (словесні, практичні і наочні), за дидактичною метою (методи формування знань, вмінь та навичок, закріплення, перевірки тощо). Використання кожного методу передбачає застосування ряду прийомів педагогічної роботи (обговорення, анування літератури, дискусія, художнє слово тощо). Методи активного навчання втілюються за допомогою низки більш конкретизованих прийомів роботи викладача – ігрових вправ, практичних завдань, рольових та ділових ігор, обговорення проблеми в групах та парах тощо [6].

Завдяки працям багатьох дослідників, визнання здібностей та відмінностей у процесі навчання є на сьогодні популярним явищем. Деякі дослідники пропонують виокремити візуальний, аудиторний та кінестетичний типи навчання. Цікавою є теорія Говарда Гарднера множинного інтелекту, яка найповніше описує палітру стилів навчання.

Дуже важливо враховувати особливості сприйняття інформації, яким надають перевагу учні. Таким чином задовольняється потреба і у візуальному, і у вербальному сприйнятті інформації. Створюючи на заняттях ситуації саморозкриття та успіху, надається можливість дітям проявити власні здібності, продемонструвати найсильніші сторони своєї особистості, отримати визнання та підтримку однолітків [10].

На тренінгу втрачають силу багато правил, яких учні звикли дотримуватися в школі (вставати, коли відповідаєш; сидіти за партами; не пересідати). Однак ця форма роботи має свої правила. Перше з них – учасники самі виробляють і беруть добровільне зобов'язання дотримуватися певних правил (не запізнюватися, не перебивати, бути доброзичливим, толерантним, активним). Учні справді не сидять за партами, вони сідають півколом або колом, щоб добре бачити одне одного і вчителя, який сидить поруч [1].

Педагог, якого найчастіше називають тренером, не домінує, а лише спрямовує діяльність групи. Для цього, наприклад, існує правило, що на тренінгу всі звертаються один до одного на ім'я. це допомагає налагодити контакт з групою й усунути психологічні бар'єри. Тренінг як форма педагогічного впливу передусім передбачає використання активних методів групової роботи (наприклад, рольових ігор). Саме тому тренінги дуже подобаються дітям і створюють у них відчуття свята, хоча під час їх проведення можна

навчитися і збагнути набагато більше, ніж під час класичного уроку.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Тренінг як форма педагогічного впливу передусім передбачає використання активних методів групової роботи (наприклад, рольових ігор). Саме тому тренінги дуже подобаються дітям і створюють у них відчуття свята, хоча під час їх проведення можна навчитися і збагнути набагато більше, ніж під час класичного уроку.

Здійснивши аналіз ефективності тренінгового методу нами вирішено поставлені завдання, а

саме: здійснено аналіз педагогічної, навчально-методичної, дидактичної літератури, порушено питання рівня дидактичного забезпечення вчителів з основ здоров'я, досліджено ефективність застосування тренінгових методів при в порівнянні з традиційною системою навчання, обґрунтовано ефективність впровадження в навчальний процес тренінгових методів навчання [4]. Перспективи у запровадженні тренінгової роботи полягають у підвищенні ефективності засвоєння навчального з дисципліни «основи здоров'я» та, водночас творчому розкритті кожної дитини.

Список літератури:

1. Бартошук І. Здоров'язбережувальні компетентності на уроках основ здоров'я / І. Бартошук // Здоров'я та фізична культура. – 2014. – № 22 (310). – С. 4–7.
2. Бойченко Т. Є. Здоров'язберігаюча компетентність як ключова в освіті України / Т. Є. Бойченко // Основи здоров'я і фізична культура. – 2008. – № 11–12. – С. 6–7.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392.
4. Євдокимова Н. О. Професійно-психологічний тренінг у структурі учбово-професійної діяльності / Н. О. Євдокимова // Психологические технологии в экстремальных видах деятельности: материалы V международной научно-практической конференции (г. Донецк, 28–29 мая 2009 года). – Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2009. – С. 188–189.
5. Євдокимова Н. О. Навчальний тренінг як засіб формування суб'єктності в учбово-професійній діяльності / Н. О. Євдокимова // Актуальні проблеми психології: Екологічна психологія: Збірник наукових праць / За ред. С. Д. Максименка. – Т. 7. – Вип. 23. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 125–128.
6. Евдокимова Н. А. Развивающее образование в вузе / Н. А. Евдокимова // Materiały V Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Kluczowe aspekty naukowej działalności – 2009». Volume 6. Pedagogiczne nauki.: Przemysł. Nauka i studia – Str. 50–51.
7. Наказ МОНУ від 09.12.2009 № 1114 «Про затвердження Примірною Положення про навчальний кабінет з основ здоров'я загальноосвітніх навчальних закладів».
8. Основи здоров'я: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 48 с. (Затверджено наказом МОН молоді спорту України від 06.06.2012 № 664).
9. Максименко С. Д. Технологія спілкування (комунікативна компетентність вчителя: сутність і шляхи формування) / С. Д. Максименко, М. М. Заброцький. – К.: Главник, 2005. – 112 с.
10. Минич О. А. Информационные технологии в образовании / О. А. Минич. – 41 Минск, 2008 – 171 с.
11. Погорелова Л. В. Особливості викладання основ здоров'я в умовах модернізації сучасної освіти / Л. В. Погорелова – Миколаїв: ОІППО, 2016. – 60 с.
12. Плахтій П. Д., Страшко С. В., Підгорний В. К. Вікова фізіологія та валеологія. Лабораторний практикум / За редакцією П. Д. Плахтія: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2005. – 208 с.

Рябокоть Л.В., Плиско В.И.

Черниговский национальный педагогический университет
имени Т.Г. Шевченко

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРЕНИНГОВЫХ МЕТОДОВ ВО ВРЕМЯ ИЗУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИН «ОСНОВЫ ЗДОРОВЬЯ»

Аннотация

В статье затрагивается аспект приоритетного направления Национальной доктрины развития образования Украины XXI века, которое заключается в воспитании у учащихся ответственного отношения к своему здоровью и здоровью других. Именно на реализацию данной задачи направлен учебный предмет «Основы здоровья», целью которого является формирование у учащихся положительной мотивации к здоровому образу жизни, бережного отношения к здоровью в формировании здоровья сберегающих навыков. Автор отмечает использование тренинговых методов для обеспечения эффективности обучения при изучении дисциплины «основы здоровья», реализуя таким образом приоритетное направление Национальной доктрины развития образования Украины XXI в. Как вывод, результаты тренинговой работы могут использоваться при подготовке комплекса методического обеспечения учителями общеобразовательных школ при изучении дисциплины «Основы здоровья».

Ключевые слова: Национальная доктрина развития образования Украины XXI века, тренинговый метод, эффективность, содержание педагогического образования.

Riabokon L.V., Plisko V.I.

Taras Shevchenko Chernigov National Pedagogical University

EFFICIENCY TRAINING METHODS IN THE STUDY OF DISCIPLINE «HEALTH BASICS»

Summary

The article highlights the priority direction of National Education Development Doctrine Ukraine XXI century, which is the education of the students responsible attitude to their health and the health of others. It is in realization of this task directed learning course «Basics of Health», which aims at developing students' positive motivation for a healthy lifestyle, respect for health, shaping the health-preserving skills. The author emphasizes the use of training methods to ensure the effectiveness of learning while studying the course «Basics of Health», thus realizing a priority direction of National Education Development Doctrine Ukraine XXI century. In conclusion, the results of training can be used in the preparation of complex methodological support teachers in secondary schools in the study course «Basics of Health».

Keywords: National Doctrine of Education of Ukraine XXI century, a training method, efficiency, content of teacher education.

УДК 377:338.48

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ У ВНЗ УКРАЇНИ

Самохвал О.О.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті розглянуто теоретичні основи підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі у вищих навчальних закладах України. Проаналізовано теоретичні аспекти та принципи професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі. Процес формування особистості майбутнього фахівця туристичної галузі досліджується як предмет уваги професійної педагогіки, а саме педагогіки туризму. У результаті проведеного дослідження встановлено невідповідність практичної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі вимогам вітчизняних працевдавців та несформованість їх готовності до професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг. Проведений аналіз стану професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі у ВНЗ України дозволив визначити основні завдання сучасної професійної освіти задля забезпечення держави висококваліфікованими кадрами окресленої сфери діяльності.

Ключові слова: педагогіка туризму, туристична галузь, майбутні фахівці, вищі навчальні заклади, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Професійна діяльність фахівців туристичної галузі розглядається в сучасних умовах в контексті глобальних світових викликів і містить невичерпний матеріал для постійного зростання. Наукові пошуки різносторонньо висвітлюють запити практики та переконливо доводять необхідність удосконалення фахової освіти туристичної галузі з посиланням на інноваційні тенденції, використовуючи при цьому вітчизняний та зарубіжний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У другій половині 2000-х років проблема професійної підготовки фахівців для сфери туризму стала предметом уваги фундаментальної педагогічної науки, професійної педагогіки. З'явилися наукові дослідження та праці з питань теорії і практики туристичної освіти таких учених, як В. Федорченка, Л. Кнодель, І. Зязюна, Н. Ничкало, М. Коноха, В. Пазенока, Л. Поважної, В. Лозовецької, Л. Нохріної, Я. Олійника, М. Скрипник, Г. Цехмістрової, О. Любіцевої та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні тенденції розвитку суспільства постійно висувують досить жорсткі вимоги до організації та змісту процесу підготовки фахівців для сфери туризму: швидкими темпами розвиваються комп'ютерні технології, з'являються нові професії, туристи стають все більш обізнаними, тому й більш вимогливими. Все це дозволяє належним чином оцінити значення проблематики підготовки кадрів туристичної галузі та знайти можливі вирішення вказаних проблем для нинішнього періоду.

Мета статті передбачає теоретичний аналіз змісту професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі у ВНЗ України та можливі передумови вирішення окреслених проблем задля покращення кадрового забезпечення сфери туризму.

Виклад основного матеріалу. Головними передумовами розвитку вітчизняної туристичної галузі є формування ефективно діючої системи підготовки фахівців туристичного профілю. Це

передбачає не лише становлення туристичної освітньо-педагогічної системи, але й удосконалення організації навчального процесу підготовки фахівців туристичної галузі.

Потреба удосконалення системи професійної освіти в туристичній галузі викликана соціальним замовленням суспільства, що змінюється під впливом глобалізаційних процесів в Україні та світі. Нині вже визначився окремий напрям професійної педагогіки – педагогіка туризму. Теоретичні засади педагогіки туризму розглядалися в роботах вітчизняних дослідників Л. Сакуна, В. Федорченка, Н. Фоменко, М. Скрипник, Г. Цехмістрової, Л. Поважної та ін.

Як зазначає Л. Сакун, педагогіка як наука постійно розвивається та видозмінюється, що спричиняє появу нових її напрямів, таких як педагогіка особистості туриста, педагогіка культури, педагогіка туристичної комунікації, педагогіка туризму й педагогіка міжнародного туризму, педагогіка історії туризму, педагогіка соціального туризму, педагогіка туристичної діяльності. Педагогіку туризму вона визначає як порівняно новий напрям педагогіки, предметом вивчення якого є процес формування особистості висококваліфікованого фахівця туристичної індустрії. Представники цього розділу педагогіки розглядають педагогіку туризму як майстерність виховання нової моделі фахівця сфери туризму, яка може витримати значну конкуренцію на ринку праці на сучасному етапі розвитку людства [7].

М. Скрипник уточнює поняття педагогіки туризму як науки, надаючи йому ширшого значення, а саме: вивчення процесів виховання, навчання й розвитку особистості в контексті гуманітарно-соціальних функцій туризму. На думку дослідниці, предметом педагогіки туризму є «особлива форма суспільної свідомості з виховання (складниками якої є освіта й навчання) людини під час перебування її в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях на іншій території та виховання професіоналів для туризму» [5].

Близькою до цього є думка В. Федорченка, який вважає, що, «враховуючи особливості діяльності у сфері туризму, можна дати і специфічне визначення педагогіки як науки освіти та виховання засобами туризму і з метою розвитку туристичної діяльності. Дійсно, відносно особистості туриста педагогіка орієнтована на виховний вплив, а відносно фахівця туризму – на освітній». Тобто, предметом дослідження педагогіки туризму є виховання як функція передачі туристам і екскурсантам у процесі занять раніше накопичених цінностей: знань, життєвого досвіду, а також предметом дослідження постає педагогічна система туристичної освіти як засіб трансформування новому поколінню професійних знань, умінь, навичок туристичної діяльності [8].

Проаналізувавши думки українських вчених, можна зробити висновок, що пріоритетним завданням педагогіки туризму як науки є розкриття закономірностей у галузі виховання засобами туризму, туристичної освіти й навчання, а також управління освітніми й виховними системами.

Таким чином, погоджуючись із думкою В. Федорченка, педагогіку туризму можна визначити як науку виховання й формування особистості

засобами туризму в процесі здійснення туристичної подорожі, і в той же час – як науку, що забезпечує підготовку кваліфікованих кадрів для сфери туризму і, зокрема, туристичної індустрії.

Проблема удосконалення системи професійної освіти в туризмі зумовлена сучасними вимогами, які висуваються до фахівців з туризму роботодавцями, споживачами туристичних послуг, конкуренцією на ринку праці, який стає все більш вимогливим до фахівців з туризму, навчання яких має забезпечувати високий рівень їх теоретичної та практичної підготовки, готовність до здійснення професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг.

Без спеціальної підготовки дуже важко розбиратися у всіх аспектах туристичної індустрії. Більшість навчальних закладів України випускають фахівців, які не мають практичного досвіду роботи в готелях міжнародного рівня. Тому велику роль у підготовці майбутніх висококваліфікованих кадрів відіграє їхня практична підготовка в готелях, що працюють за міжнародними стандартами сервісу.

Сьогодні кількість туристичних підприємств в Україні зростає з року в рік, що може бути наслідком суспільного попиту на подібні послуги. В сезон майже кожна туристична фірма оголошує конкурс на вакансії менеджера. На сьогоднішній день через високу конкуренцію керівники відбирають співробітників більш ретельно. Тому зростає потреба у якісній вищій освіті. Однак в туристичній галузі частка тих, хто не має спеціальної освіти, є значною, а тому є потреба в професійних кадрах. Поєднання теорії і практики – основна вимога до професійного становлення висококваліфікованих фахівців сфери туризму.

У Законі України «Про туризм» (2013 р.) щодо професійної підготовки фахівців у галузі туризму визначено, що:

- професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів у галузі туризму здійснюються державними, комунальними та приватними навчальними закладами в порядку, визначеному законодавством;

- підготовка окремих категорій фахівців туристичного супроводу (гідів-перекладачів, екскурсиводів, спортивних інструкторів, провідників тощо), які не потребують здобуття громадянами професійно-технічної або вищої освіти із здобуттям кваліфікації за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, може здійснюватися у встановленому порядку юридичними чи фізичними особами;

- центральний орган виконавчої влади в галузі туризму бере участь у підготовці навчальних планів і програм навчання фахівців у галузі туризму, їх професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації, затверджує перелік посад фахівців туристичного супроводу, кваліфікаційні вимоги до них та порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу [3].

В Україні професійною освітою для сфери туризму сьогодні займаються середні і вищі навчальні заклади різних форм власності. До їх числа входять загальноосвітні і спеціалізовані профільні школи, ліцеї, гімназії, коледжі, інститути, університети, академії. Загалом, ця галузь сьогодні є доволі популярною серед абітурієнтів,

через що якомога більше закладів освіти намагаються відкривати в себе відповідні спеціальності.

З 29 квітня 2015 року згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 166 «Про перелік напрямів, за якими здійснюється профпідготовка фахівців у ВНЗ за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» та «магістр»» визнано два напрями підготовки фахівців з туризму: це галузь знань 07 «Управління та адміністрування», в якій затверджено спеціальність 073 «Менеджмент» (42 навчальних заклади різної спеціалізації, у тому числі – «Менеджмент туристичного бізнесу») та галузь знань 24 «Сфера обслуговування», куди перемістилися спеціальності 242 «Туризм» та 241 «Готельно-ресторанна справа». Кожна зі згаданих спеціальностей знайшла своє місце на ринку освітніх послуг. Так, менеджерський напрям зорієнтований на підготовку фахівців для сфери туризму, які планують обіймати посади керівників функціональних підрозділів як підприємств-виробників (готельні комплекси, заклади ресторанного господарства, транспортні перевізники), так і підприємств-посередників у туризмі (туроператорів, турагентів, турбюро) та здійснювати своє кар'єрне зростання за управлінськими сходами. А спеціальності «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа» базуються на технологічних аспектах усіх рівнів: від виконання суто технічної роботи до частково управлінських функцій в організації. Таким чином, кожна спеціальність займає свою лауну на ринку праці, причому перша орієнтується на управлінський, а дві інших – на технологічний аспект, що відповідно зумовлює наповнення інваріантної частини стандартів, розроблених для цих напрямів [6].

Створена в Україні мережа навчальних закладів підготовки фахівців із туристичної діяльності намагається відповідати міжнародним традиціям. Цьому сприяє і прийнята «Концепція кадрового забезпечення туристичної галузі України» (підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації) визначає основні принципи підготовки фахівців для сфери туризму: безперервність і ступневість освіти, випереджальний характер навчання, єдність теорії і практики, формування загальнолюдських цінностей, міжнародна орієнтація програм професійної підготовки.

Загалом, уся система професійної підготовки фахівців із туристичної діяльності в Україні складається з трьох рівнів:

1) вищий (інституційно-управлінський) рівень – підготовка менеджерів, які визначають напрями і завдання роботи, стратегію, тактику галузі, окремого підприємства (турменеджер, менеджер готелю, менеджер маркетингової діяльності в туризмі та ін.). Спеціалізована підготовка персоналу такого рівня проводиться в провідних навчальних закладах (університетах, школах туризму, установах підвищення кваліфікації) за програмами освітнього ступеня «бакалавр» і «магістр»;

2) середній рівень (управлінсько-технологічний) – включає персонал, який забезпечує технологічну послідовність обслуговування, погоджує взаємодію з іншими технологічними ланками (турагент, менеджер із резервування місць, метрдотель ресторану тощо). Цей рівень забезпечують вищі і середні спеціальні навчаль-

ні заклади, коледжі, ліцеї, які готують фахівців із менеджменту певних технологічних процесів бакалаврського рівня;

3) початковий рівень (технологічно-виконавчий) – представлений персоналом, який виконує конкретні завдання і забезпечує задоволення окремих потреб туриста або реалізацію окремого виду обслуговування. Цей рівень забезпечують навчальні заклади широкого профілю і спеціалізації (центри, школи, курси, училища), які готують працівників масових професій: офіціантів, кухарів, інструкторів і так далі [1].

Саме за такою логікою функціонує система підготовки фахівців із туристичної діяльності в Україні – і саме за своєю структурою вона відповідає міжнародним нормам. Як демонструє у своєму дисертаційному дослідженні Л. Кнодель, професійна підготовка кадрів сфери туризму в країнах-членах ВТО в сучасних умовах має цілісний характер й охоплює такі підсистеми:

– допрофесійну підготовку (актуалізація професійного самовизначення, допрофесійне навчання, професійний відбір),

– різнорівневе професійне навчання у вищих навчальних закладах (освітньо-кваліфікаційні рівні: бакалавр, магістр, доктор філософії у галузі туристської діяльності),

– післядипломну освіту (професійне підвищення кваліфікації, самоосвіта, професійне підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня, перекваліфікація, оволодіння додатковими спеціалізаціями, професійна перепідготовка) [4].

Також, незважаючи на те, що сьогодні в Україні створена мережа навчальних закладів туристичного профілю, можна погодитися із С. Грінько, що їх випуск повністю не задовольняє потреби ринку. Тому все більша кількість непрофільних ВНЗ отримує ліцензії на підготовку кадрів із туристських спеціальностей [2]. Відповідно актуалізується і потреба у виробленні єдиних стандартів до навчальних планів, програм тощо.

Такий єдиний державний стандарт підготовки фахівців туристичної діяльності в Україні вже створений. Він, як відомо, має бути покладений в основу навчальних планів усіх без винятку вищих навчальних закладів, які видають дипломи державного зразка. Зміст професійної підготовки фахівців визначається в такій складовій державного галузевого стандарту, як освітньо-професійна програма підготовки.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз стану професійної підготовки майбутніх фахівців з туризму щодо формування їх готовності до професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг свідчить про невідповідність практичної підготовки вимогам працедавців, а саме: недостатнє вміння позитивно вирішувати конфліктні ситуації; невпевненість у здійсненні професійних дій; недостатнє вміння розробляти експертні та туристичні маршрути, складати калькуляцію.

Безперечно, ці наукові пошуки заслуговують на повагу з точки зору формування внутрішнього середовища у підсфері (системі освіти), яка сприяє розвитку туризму в Україні, оскільки галузі потрібні всебічно освічені фахівці. Але, педагогічний напрям не охоплює коло проблем підготовки висококваліфікованих фахівців, які здатні вирішувати вище визначені практичні проблеми

розвитку туризму в Україні. З цієї точки зору, педагогічний напрямок має прикладне, а не фундаментальне (базове) значення для розвитку туризму в Україні.

За результатами проведеного аналізу можна констатувати, що основними завданнями сучасної професійної освіти в галузі туризму можна вважати:

1) отримання знань та усвідомлення майбутніми фахівцями туристичної галузі особливостей обраної професії, що дозволить сформувати

готовність фахівців до вирішення професійних завдань;

1) забезпечення фундаментального поєднання наукової, професійної і практичної підготовки майбутніх фахівців у сфері туристичної діяльності задля підвищення якості надання та отримання освітніх послуг;

3) удосконалення наукової та професійної підготовки кадрів для сфери туризму шляхом перейняття зарубіжного досвіду професійної підготовки та роботи фахівців у туристичній галузі.

Список літератури:

1. Герасименко В. Г. Трансформация международного туризма и ее отражение в процессе подготовки кадров / В. Г. Герасименко // Региональный сборник научных трудов по экономике. – Донецк: Прометей, 1999. – Вып. 1. – С. 114–120.
2. Гринько С. А. Рынок подготовки туристских кадров: реалии и перспективы развития / С. А. Гринько // Психолого-педагогичні, соціологічні та філософські аспекти фізичної культури і спорту. – Гл. 5. – С. 243–246.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 № 1282-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1282-15/page>
4. Кнодель Л. В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах Всесвітньої туристської організації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Кнодель. – Тернопіль, 2007. – 40 с.
5. Педагогіка туризму: [навчальний посібник для ВНЗ] / за ред. проф. В. К. Федорченка, проф. Н. А. Фоменко, доц. М. І. Скрипник, доц. Г. С. Цехмістрової. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 328 с.
6. Постанова Кабінету Міністрів України « Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти » від 29.04.2015 р. № 266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF>
7. Сагун Л. В. Теория и практика подготовки специалистов сферы туризма в развитых странах мира: [монографія] / Л. В. Сагун. – К.: МАУП, 2004. – 285 с.
8. Федорченко В. К. Підготовка фахівців для сфери туризму: Теоретичні і методичні аспекти: [монографія] / Володимир Кирилович Федорченко. – К.: Вища шк., 2002. – 247 с.

Самохвал О.А.

Винницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В ВУЗАХ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические основы подготовки будущих специалистов туристической отрасли в высших учебных заведениях Украины. Проанализированы теоретические аспекты и принципы профессиональной подготовки будущих специалистов туристической отрасли. Процесс формирования личности будущего специалиста туристической отрасли исследуется как предмет внимания профессиональной педагогики, а именно педагогики туризма. В результате проведенного исследования установлено несоответствие практической подготовки будущих специалистов туристической отрасли требованиям отечественных работодателей и несформированность их готовности профессионального взаимодействия с потребителями туристических услуг. Проведенный анализ профессиональной подготовки будущих специалистов туристической отрасли в вузах Украины позволил определить основные задачи современного профессионального образования для обеспечения государства высококвалифицированными кадрами вышеупомянутой сферы деятельности.

Ключевые слова: педагогика туризма, туристическая отрасль, будущие специалисты, высшие учебные заведения, профессиональная подготовка.

Samohval O.O.

Vinnitsya Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University

THEORETICAL BASIS OF VOCATIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN TOURISM IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

Summary

The article deals with the theoretical basis of vocational training of future specialists in tourism in higher education institutions of Ukraine. Theoretical considerations and principles of vocational training of future specialists in tourism are analyzed here. The formation of the personality of future specialist in tourism we study as a subject of professional pedagogy, namely pedagogy in tourism. As a result, we have found discrepancy in vocational training of future specialists in tourism with the requirements of local employers and aborted readiness of future specialists in tourism for professional interaction with consumers. Having analyzed the current situation of vocational training of future specialists in tourism at higher education institutions we can identify the main tasks of modern vocational training to provide highly qualified specialists that are urgently needed in delineated sphere of activity in Ukraine.

Keywords: Pedagogy of Tourism, tourism industry, future specialists, higher education institutions, vocational training.

УДК 37.014.5:[378:745.5](477.83/86)«18/19»

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ НА РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВОЇ ОСВІТИ ГАЛИЧНИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Синишин Л.О.

Інститут мистецтв

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

У статті висвітлено особливості розвитку художньо-промислової освіти Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Схарактеризовано вплив освітньої політики держав (Австро-Угорської, Речі Посполитої) на формування мети, завдань і навчально-методичного забезпечення навчального процесу. На основі вивчення архівних матеріалів подано аргументи щодо державних освітніх політик у галузі художньо-промислової освіти. Розкрито взаємозв'язки соціально-економічної та освітньої політики щодо освіти Галичини. Виявлено залежність розвитку художньо-промислових закладів освіти від державної освітньої політики. Уточнено особливості художньо-промислової освіти Галичини у визначених хронологічних межах дослідження.

Ключові слова: художньо-промислова освіта, державна освітня політика, мета, завдання освіти, навчально-методичне забезпечення художньо-промислової освіти, заклади художньо-промислової освіти.

Постановка проблеми. Реформування сучасної системи освіти в Україні, зокрема професійної актуалізує проблему вивчення здобутків попередніх періодів, що можуть бути в нагоді для удосконалення змісту, форм, методів підготовки фахівців.

Розвиток художньо-промислової освіти Галичини в означених хронологічних межах, зумовлений становленням промислових підприємств на новій технічній основі, зростанням потреб соціального середовища на декоративно-ужиткові предмети, а також активною діяльністю прогресивних кіл української інтелігенції. У цьому відтинку історії започатковано діяльність художньо-промислових навчальних закладів, метою яких була підготовка нової генерації майстрів, які б підняли народне декоративно-ужиткове мистецтво на якісно вищий рівень, відповідно до нових технологій.

Варто зауважити, що в різних сферах діяльності люди здавна звертались до естетичних

еталонів. В історичному аспекті з прийняттям християнства (ІХ ст.) окремі види мистецтв впроваджувалися на теренах Галичини, а саме: зодчество, іконопис, монументальний живопис та ін. Значні напрацювання у цьому аспекті мали й братські школи, майстерні, а пізніше, з ХІХ століття, розвивалась світська промислова освіта в ремісничих відділеннях початкових ремісничих училищах (школах), учительських семінарах, університетах (Львів, Варшава, Відень).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику», за редакцією С. Гончаренка поняття «художня освіта» розглядається «як форма підготовки майстрів образотворчого мистецтва, що зародилася в далекому минулому – у Стародавній Греції і Стародавньому Римі, Єгипті, Китаї, Індії та інших країнах. У середньовіччя дістало великого поширення навчання образотворчому мистецтву в майстернях великих

художників. З XVI ст. в ряді європейських держав виникають художні школи-академії, в яких складається система навчання живопису, малюнка, композиції» [1, с. 490].

Художньо-промисловість розглядаємо як поєднання мистецтва і промисловості задля виробництва виробів повсякденного вжитку, що мають естетичне забарвлення та естетичну вартість для споживача. Ця сфера інтегрованого виробництва і мистецтва того часу включала виготовлення одягу, начиння, шпалерне виробництво, типографічні справи, фотографію, золоте, срібне і ювелірне, ливарне і карбоване виробництво, гончарну і столярну справу, різьблення, килимарство.

Як засвідчують історичні джерела, традиції художньо-промислової освіти на землях Галичини закладені Ярославом Осмомислом ще у XIII столітті і розвивалися братськими школами в другій половині XVI – на початку XVII століття. Однак, з часом, освітні традиції художньої освіти, що ґрунтувались на безпосередній передачі умінь, навиків від майстра до учня не забезпечували потреби в підготовці освічених фахівців. Промисловий розвиток у тогочасних європейських країнах, зокрема у Австро-Угорщині виявив брак у підготовці фахівців для масового виробництва. Тому на часі було реформування як загальної системи освіти, так і художньо-промислової зокрема.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Формування державної політики у галузі освіти можна вважати започаткованим у 1774 році [5 арк. 66, 51], а саме створенням у галицькому губернаторстві у Львові шкільного реферату (1776 року цю інституцію замінено шкільною комісією). Це були перші кроки державної політики у галузі освіти, хоча вони не внесли значних змін у її поступ. Державна політика в галузі художньо-промислової освіти тогочасної Галичини залежала від рівня визнання органами влади ресурсу для розвитку художньо-промислового виробництва й необхідності задоволення запитів панівних прошарків населення на вироби з естетичною цінністю.

Мета статті полягає в розкритті сутності впливу державної політики на становлення та розвиток художньо-промислової освіти Галичини у відтинку історії другої половини XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. У руслі освітньої реформи Австро-Угорщини 1790 року при Львівському університеті започаткована перша освітня інституція (навчальний консос), а поновлення шкільної комісії (1803) передано в новостворений департамент Галицького губернаторства. Як засвідчують джерела, у цей час вибудовується структура управління освітою в Галичині. Шкільний інспекторат при департаменті Галицького губернаторства виконував функцію координації всіх типів шкіл у краї [5, арк. 66, 51]. У відання державного керівництва підпорядковувалися нижчі елементарні школи та вищі навчальні заклади: гімназії, ліцеї, університет у м. Львові. Попри намагання австрійської держави надолужити втрачене в галузі освіти Галичини за попередні роки, лише не велика чисельність галицьких дітей мали доступ до художньо-промислової освіти у школах різних рівнів.

Певні зрушення у сфері освіти припали на другу половину XIX століття. У руслі крайового закону 1867 року, що передбачав реальне збільшення видатків на освіту і розширення мов навчання польською та українською в художньо-промисловій освіті відбувається певна позитивна динаміка. Державна політика щодо художньо-промислової освіти здійснювалася на різних рівнях. До відання Крайової шкільної ради входило забезпечення державних субвенцій на освіту та залучення фінансів різних громадських фондаций. Якщо раніше освіта розвивалася за рахунок коштів меценатів, то у ці роки державне фінансування їх значно перевищувало. Значним поштовхом щодо розвитку художньо-промислової освіти Галичини було залучення громадськості до самоврядності окремих шкіл та їх фінансування. Інтерес до художньо-промислової освіти заможних людей впливав із економічних міркувань, оскільки європейські культурні еталони цього періоду ґрунтувались на естетичні й досягненнях тогочасної науки та економіки. Громади повітів підтримували програми складчини на розвиток освіти. Реалізація таких програм вела до створення часто нерівних умов для підготовки фахівців із художньо-промислової освіти в містечках і селах.

Промисловий розвиток, що охопив європейські країни в кінці XIX століття, ріст міст і промислового виробництва актуалізували естетично-мистецькі аспекти промислових виробів. Для цього часу характерним було поєднання промислового виробництва і народних ремесел, що й загострювало потреби вдосконалення системи художньо-промислової освіти. Відповідно з потребами того часу, до розбудови художньо-промислової освіти в Галичині до Краєвої Шкільної Ради була долучена Краєва Шкільна комісія для справ промислових (на правах дорадчого органу).

Попередні роки можна характеризувати як етап започаткування освітньої політики Австро-Угорської держави й розбудови системи художньо-промислової освіти Галичини. Характерною ознакою створення художньо-промислових шкіл був вибір місця традиційних народних ремесел, зокрема таких як Косів (1882 р. ткацька школа). Школи розташовувалися, зазвичай у визначених осередках народних ремесел, оскільки врахували наявність відомих майстрів, сировини, можливості транспортного сполучення, ринків збуту. Як зазначають дослідники цієї проблеми (М. Станкевич, С. Рудницький, В. Щербаківський) у краї формувалися центри художніх ремесел. Наприклад, містечко Косів стало центром цілої низки народних ремесел: гончарства, ткацтва, вжиткових виробів різного призначення, бондарства, дерев'яної архітектури [3; 4; 8].

Як засвідчують писемні джерела того часу, на теренах Галичини Гуцульщина займала чи не найважливіше місце. Вироби майстрів-гуцулів демонструвалися на виставках у Відні (1872), Львові (1877), Трієсті (1878), Станіславові (1879). Гуцульські майстри були знані й за межами краю, оскільки їх вироби були окрасою навіть цісарських помешкань та державних установ Австро-Угорщини. Тому, затребуваність на вироби гуцульських майстрів постійно зростала, що й зумовило активізацію освітньої політики дер-

жави у галузі художньо-промислової освіти. Завдячуючи цьому на теренах Галичини художньо-промислова освіта досягла особливого розквіту в гуцульських містечках.

Цьому передувала державна політика у галузі освіти, що проводилася Австро-Угорщиною. Так, Краєва комісія поєднувала започаткування ткацької школи у Косові з потребою перенесення традиції гуцульського ткацького ремесла до рівня промислового виробництва й організації праці народних майстрів на нових засадах, а також потребу підготовки майстрів із мешканців гуцульських сіл. Цю ініціативу підтримувала інтелігенція й громадськість краю. Як з'ясовано, ткацьке товариство, що діяло в Косові, відіграло значну роль у розбудові цієї школи (надавали приміщення, сировину, організували збут продукції). Громада містечка та навколишніх сіл підтримувала школу грошовими пожертвами, устаткуванням, тому, що вбачала у новій школі майбутнє для професійного становлення своїх дітей і розвитку краю загалом.

До участі у розбудові художньо-промислової школи долучалися громади навколишніх сіл і міста Косова. Ткацьке товариство і директор школи Дмитро Вілянський розпочали будівництво нового приміщення для ткацької школи (1887) [5, арк. 1]. Упродовж десяти років школу було не лише побудовано, а й вона зайняла провідне місце в середовищі закладів такого типу. Ткацька школа у Косові розвивалася доволі динамічно. Варто зауважити, що художньо-промислова освіта на теренах Галичини розвивалася у взаємозв'язках із загальною освітою, зокрема навчанням грамоти, письма, рахунку. Оскільки рукомесництво було знайомим для всіх дітей – художньо-промислове навчання було достатньо якісним.

5 квітня 1895 року за поданням Краєвої комісії (за погодженням із Високим Відділом Королівства Галичини і Урядом Великого Королівства Краківського) Косівська ткацька школа отримала назву «Краєва професійно-промислова школа для науки ткацтва у Косові» та статус державного фінансування. З великим піднесенням прийняли це повідомлення краєви [5, арк. 77-78].

Організаційна та навчально-методична робота ткацької школи в Косові регламентувалася статутом («Статут крайової професійної промислової школи для науки ткацтва в Косові» [5, арк. 21]). Діяльність цієї школи характеризувалася суспільними, економічними вимогами, що були характерні для кінця XIX століття. Інтерес до мистецьких цінностей, збільшення їх естетичної ємності у руслі швидкого зростання промисловості зумовив розвій художньо-промислової освіти й підготовку фахівців, що становили продуктивну силу часу. Першорядним у підготовці фахівців було вдосконалення загальної освіти та підготовка випускників шкіл до збільшення естетичної вартості виробів і їх мистецького потенціалу, застосування набутих знань у практичній діяльності. Однак брак освічених майстрів-навчителів був гальмівним чинником. Тому Крайова комісія для справ промислових разом із Відділом у справах промислу розробила нову стратегію освітньої політики в художньо-промисловій галузі освіти, що розвивало функції як державних, так і громадських інституцій [6, с. 28; 5, арк. 21].

До підготовки навчителів долучалися висококваліфіковані майстри та випускники закладів освіти таких типів. Держава фінансувала виплату стипендій учням професійних шкіл, що забезпечило умови для навчання дітей із незаможних родин. Дітям ткачів Косівського повіту, що були підготовлені до професійної роботи, обдарованим дітям встановлювали стипендію, що виділялася із громадських фондів. Удосконалювалася і організаційно-педагогічна діяльність цього навчального закладу, як от: чіткий навчальний рік; у процесі навчання передбачено наступність і взаємозв'язки засвоєння учнями як теоретичних, так і практичних умінь, навичок.

Особлива увага приділялася навчання талановитих учнів. Для них окремо Відділ крайовий визначав мету, зміст і тривалість навчального курсу. Варто зауважити, що заохочувалось навчання учнів у загальноосвітній школі (у вільний від професійної освіти час). Після завершення повного курсу навчання учнів другого відділу (обдарованих) їм видавалось посвідчення старшого ткача-майстра. Державна політика у галузі освіти співпадала з інтересом крайової спільноти до нових тенденцій промислового розвитку й підготовки фахівців, що сприяло еволюційному зростанню Косівської ткацької школи. Впродовж п'ятнадцяти років (1896-1910) вона пройшла шлях від ремісничого до мистецького художньо-промислового закладу. Варто зауважити, що намагання керівництва школи, зокрема її директора – Казимира Ямрожа, зміцнити кадрове забезпечення навчального процесу давало позитивну динаміку щодо розвитку організаційного, навчально-методичного забезпечення якості підготовки фахівців. Тому, Косівська ткацька школа належала до кращих художньо-промислових закладів Галичини. За сприяння наглядної Ради товариства ткацького, управи повіту розбудовувалася матеріальна база школи (у проєкті від 1912 року було зазначено будівництво майстерень з електричним приводом) на що було виділено урядом Австрії 10000 корон, а відділом крайовим – 80000 корон. Це засвідчує увагу австрійської адміністрації до розбудови навчальних закладів художнього спрямування. Держава створювала умови для залучення потенціалу громад у справі розбудові художньо-промислової освіти краю [2].

До фінансування будов, що належали Косівській ткацькій школі, організації її діяльності долучалися сільські гміни (орган адміністративного управління), інтелігенція, майстри народного мистецтва. Саме представники громадськості сприяли фінансуванню стипендій багатьох учнів школи та допомагали їй випускникам налагоджувати виробництво. Функціонування художньо-промислової Косівської ткацької школи досягло найвищого злету до 1918 року.

Історія розвитку художньо-промислової освіти в Галичині в зазначених вище хронологічних межах є відображенням історії, політики, ідеології, що часто мінялися на початку XX століття.

Входження Галичини до складу Другої Речі Посполитої (1922, 1923) змінило державне підпорядкування всієї системи освіти, зокрема й художньо-промислової. З 1825 року художньо-промислова Косівська ткацька школа перейменована

в Крайову професійно-промислово школу для науки ткацтва. Вона відійшла в підпорядкування відділу Крайового Королівства Галичини і Уряду Великого Князівства Краківського. Зміна статусу школи узаконила її державне фінансування. Загалом школа відійшла до державного підпорядкування. Керівництво школи у ці роки діяло за Статутом, що був затверджений Державним управлінням промислової освіти. У ньому чітко зазначалися мета, завдання підготовки кваліфікованих фахівців із ткацької справи. Вперше державні стандарти художньо-промислової освіти були визначено щодо діяльності цієї школи. Удосконалено й вимоги до рівня підготовленості випускників, жорсткої звітності перед державними органами управління освітою. Насамперед, до випускників чітко були виокремлені вимоги щодо поєднання знань із фахової справи з готовністю до практичного застосування в ткацькому виробництві; особливою регіональних ткацьких традицій. Випускникам школи видавали документ державного зразка, підтверджувало їх фахову кваліфікацію.

Вивчення архівних джерел, розвідок науковців з означеної вище проблеми дає підстави стверджувати про те, що в польський період художньо-промислові заклади розвивалися здебільшого як такі, що здійснювали підготовку працівників для промислового та дрібно-ремісничого виробництва. Польська влада достатньо ревниво ставилася до будь-яких проявів українськості в діяльності навчальних закладів художньо-промислового спрямування. Це підтверджує й факт про намагання громади косівщини відкрити державну промислово школу гуцульського мистецтва (1923, М. Куриленко). Міністерство освіти у Варшаві не підтримало цей проект, як і всі інші проекти шкіл з українською мовою навчання, оскільки державний пріоритет був на боці польської мовної освіти.

Пізніше (1925) ідею М. Куриленка про створення промислової школи гуцульського мистецтва у Косові, виніс на обговорення з державними чиновниками, зокрема станіславським воєводою, лікар А. Тарнавський. Він не ставив питання викладання українською мовою в школі, тому кураторія шкільного округу у Львові позитивно погодила клопотання про її відкриття. Мова йшла про підготовку різьбярів, гончарів, ткачів до промислового виробництва. Зауважимо, що художньо-промислова освіта цих років мала вузько виробничий

характер. Такі завдання як долучення учнів до загальнокультурних тенденцій, що мали місце в художньо-промисловій освіті попередніх періодів, не були актуальні й залишилися поза увагою органів державної влади та управління. Як стверджує дослідник художньо-промислової освіти в Україні Р. Шмагало у монографії «Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції» «У 30-х роках минулого століття в Косові, крім вище названих, діяли ще такі більші ткацькі підприємства: Йолянти Кордецької, Леона Мільбавера (20 робітників-надомників), Лейзора Кюллія (30 надомників), «Гасорейг» О. Гертнера і І. Ляндмана (29 робітників), Альтера Гільмана (48 робітників, 20 машин) та ін.» [7].

Варто зауважити, що ми не знаходимо архівних джерел, які б підтверджували стале зацікавлення польської владою розвитком художньо-промислових шкіл Галичини. Здебільшого випускники цих шкіл працювали на малих ткацьких фабриках. Функціонували й так звані сімейні ткацькі виробництва, а діти проходили фахову науку біля верстатів у домашніх умовах. Тому, здебільшого можемо говорити про надання переваг фаховій над художньою підготовкою.

Досліджуваний період відзначається неперервним розвитком художньо-промислової освіти приватного характеру, яка виробила різні суспільні організаційні форми навчання, що фінансувалися приватними особами. Саме з приватних форм освіти постали і розвивалися, паралельно з державними освітніми закладами, головний напрям мистецької освіти – художньо-промисловий (на ранній стадії – фахово-ремісничий), що сприяв розширенню й збагаченню мистецької освіти загалом.

В історико-педагогічному аспекті художньо-промислова освіта Галичини в окреслених хронологічних межах мала певні продуктивні здобутки, що становлять інтерес і можуть бути адаптовані в освітньому просторі сьогодення.

Державне фінансування художньо-промислових шкіл зумовило розширення їх чисельності, осучаснення матеріально-технічної бази і залучення до навчання учнів із різних соціальних прошарків. Художньо-промислова освіта Галичини розвивалася в руслі державних політик інших держав (Австро-Угорщина, Польща), тому мета й завдання відповідали освітнім рівням і потребам цих держав.

Список літератури:

1. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене / С. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
2. До історії заснування та становлення Косівської мистецької школи (з нагоди 125-ї річниці діяльності). – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kosivart.if.ua/2009/02/28/994> – Назва з екрана.
3. Рудницький С. Коротка географія України. Частина II (з малюнками). Накладом українського педагогічного товариства / С. Рудницький. – Львів. – 1914. – 221 с.
4. Станкевич М. Українське художнє дерево ХVІ–ХХ ст. / М. Станкевич. – НАНУ Інститут народознавства НАНУ. – Львів. – 2002. – 480 с.
5. Центральний державний історичний архів, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 179, оп. 4, statut w krajowego warstwu zawodowego dla nanki tractwa w Kpsowie, арк. 1, 5, 21, 51, 66, 77, 78.
6. Шмагало Р. Досвід структурування художньо-промислової освіти України. Навчально-методичний посібник / Р. Шмагало. – Львів: Видавництво «Брати Сиротинські і К». – 1999. – С. 28.
7. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р. Шмагало; Львівська національна академія мистецтв. Факультет історії та теорії мистецтв. – Л.: Українські Технології, 2005. – 528 с.

8. Щербаківський В. Українське мистецтво. Частина 1. Дерев'яне будівництво і різьба по дереву / В. Щербаківський. – Львів-Київ. – 1913. – 62 с.
9. Falkiewicz K. Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicyi w latach 1848–1898 / K. Falkiewicz. – Lwów, 1899. – 109 s.

Сынышын Л.О.

Институт искусств

ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет
имени Василия Стефанька»

ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ НА РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННО-ПРОМЫШЛЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ ГАЛИЦИИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛА XX СТОЛЕТИЯ)

Аннотация

В статье освещены особенности развития художественно-промышленного образования Галиции второй половины XIX – начала XX века. Охарактеризовано влияние образовательной политики государств (Австро-Венгерской, Речи Посполитой) на формирование целей, задач и учебно-методического обеспечения учебного процесса. На основе изучения архивных материалов, представлены аргументы относительно государственных образовательных политик в области художественно-промышленного образования. Раскрыто взаимосвязи социально-экономической и образовательной политики в отношении образования Галиции. Выявлена зависимость развития художественно-промышленных учебных заведений от государственной образовательной политики. Уточнены особенности художественно-промышленного образования Галиции в определенных хронологических рамках исследования.

Ключевые слова: художественно-промышленное образование, государственная образовательная политика, цель, задачи образования, учебно-методическое обеспечение художественно-промышленного образования, учреждения художественно-промышленного образования.

Synyshyn L.O.

Institute of Arts

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

EFFECT OF STATE EDUCATIONAL POLICY ON DEVELOPMENT OF ART AND INDUSTRIAL EDUCATION OF GALICIA (SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY)

Summary

In the article the features of art and industrial education of Galicia in second half of XIX – early XX century are highlighted. Author determined the impact of state education policy (Austria-Hungary, Rzecz Pospolita) on the formation of goals, objectives and teaching of the learning process. On the basis of archival materials submitted arguments on state education policies in the field of art and industrial education. Author discloses relationships of socio-economic and educational policy on education of Galicia. The dependence of art and industrial educational institutions of the national education policy is noted. Peculiarities of art and industrial education of Galicia in certain chronological framework of the study are specified.

Keywords: art and industrial education, state educational policy, goal, objectives of education, training and methodological support of art and industrial education, art and industrial educational institutions.

УДК 355.35:359.7:231(477)

ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ УМІНЬ З ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Сич Р.В.

Національна академія

Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Досліджено проблему формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників. Визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін. Першою такою умовою визначено моделювання спеціальних навчальних ситуацій, спрямованих на усвідомлення значущості умінь з особистої безпеки для здійснення оперативно-службової діяльності. Другою – забезпечення безперервності та поетапності формування умінь з особистої безпеки. Третьою – використання потенційних можливостей навчальної дисципліни «Особиста безпека та застосування сили» як «базової» дисципліни щодо формування умінь з особистої безпеки та актуалізація міждисциплінарної інтеграції дисциплін. Визначення педагогічних умов дає змогу конкретизувати сутність і специфіку організації досліджуваного процесу у вищому військовому навчальному закладі.

Ключові слова: уміння з особистої безпеки, майбутні офіцери-прикордонники, навчальні дисципліни, професійно-орієнтовані дисципліни, методи навчання.

Постановка проблеми. Сучасна військова освіта покликана створити таку комплексну систему підготовки фахівців, яка на основі теоретичних і практичних надбань педагогічної науки забезпечить підготовку офіцерських кадрів, здатних діяти професійно у будь-яких ситуаціях. Проблема забезпечення особистої безпеки прикордонників стоїть дуже гостро. Розв'язання цієї проблеми у великій мірі залежить від самих прикордонників: їхньої фізичної і теоретичної невідповідності, байдужості до себе і своїх колег, легковажного ставлення до можливої небезпеки, невміння прийняти вірне рішення в скрутній ситуації, та невміння протидіяти противнику в складних ситуаціях призводить до небажаних наслідків.

Проаналізувавши стан справ у діяльності прикордонної служби, а також виходячи з актуальності цієї проблеми в сучасних умовах постає необхідність визначення педагогічних умов формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці з дослідження окремих аспектів цієї проблеми належать таким науковцям, як В. Андросюк (сутність безпеки у службовій діяльності) [1], В. Дияк (економічні уміння) [2], О. Слівінський, А. Чудик (фізичні уміння) [3], О. Торічний (військово-спеціальні уміння) [4], К. Тушко (фінансово-економічні уміння) [5] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але в прямій постановці питання визначення та обґрунтування педагогічних умов формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників не була досі предметом детального вивчення. Вказані обставини обумовлюють актуальність даної статті.

Метою статті є визначення та обґрунтування педагогічних умов формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Вирішуючи це завдання ми враховували науковий підхід І. Зязюна [6], стосовно того, що слід організувати

освітній процес професійної підготовки курсантів як динамічне системне утворення, обсяг і глибина якого, в основному, визначаються його інформаційними потребами, що спрямовані на освітню сферу. Постійна персоніфікація висхідного базового змісту й учіння в індивідуально-пошуковому режимі підпорядковані логіці формування курсанта як суб'єкта професійної життєдіяльності. У міру учіння курсант бере участь у процесі модифікації змісту власної професійної підготовки на рівні опанування теоретичних знань та практичних умінь щодо доцільності, логіки та способів реалізації своєї професійної діяльності [6]. Сутність зазначеного індивідуально-креативного підходу в контексті нашого дослідження полягає в: орієнтації процесу формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників на самореалізацію останніх в професійній сфері; креативно-пошуковому характері освітнього процесу, де майбутні офіцери-прикордонники стають активними співучасниками змісту процесу формування умінь з особистої безпеки.

Існують різні підходи до розуміння поняття «педагогічні умови». На думку А.В. Єлисеєвої, педагогічні умови – це взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечує високу результативність навчально-виховного процесу та відповідає психолого-педагогічному критерію оптимальності. Вони є результатом цілеспрямованого відбору і застосування елементів змісту, методів та форм розвитку особистості для досягнення певної мети [7, с. 45].

Педагогічними умовами О. Рассолова називає обставини, в яких відбувається досліджуваний процес і які суттєво впливають на його перебіг та результативність [8, с. 114].

Дещо інший погляд на педагогічні умови має Л. Петровська, яка вважає, що розвиток людини детермінований внутрішніми і зовнішніми умовами. До внутрішніх умов вона відносить фізіологічні та психічні властивості організму. Зовнішні умови – це оточення людини, середовище, в якому вона живе і розвивається. У процесі взаємодії із зовнішнім середовищем змінюється внутрішня

сутність людини, формуються нові взаємини, що в свою чергу приводять до змін. У процесі освіти, що складається з навчання, виховання та розвитку, створюються педагогічні умови, що визначають подальший розвиток особистості [9].

Результати експертного опитування надали можливість визначити такі педагогічні умови формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін:

моделювання спеціальних навчальних ситуацій, спрямованих на усвідомлення значущості умінь з особистої безпеки для здійснення оперативно-службової діяльності;

забезпечення безперервності та поетапності формування умінь з особистої безпеки;

використання потенційних можливостей навчальної дисципліни «Особиста безпека та застосування сили» як «базової» дисципліни щодо формування умінь з особистої безпеки та актуалізація міждисциплінарної інтеграції дисциплін.

Зупинимось детальніше на визначених педагогічних умовах. Перша з них – моделювання спеціальних навчальних ситуацій, спрямованих на усвідомлення значущості умінь з особистої безпеки для здійснення оперативно-службової діяльності, реалізація якої сприяє формуванню умінь з особистої безпеки, переважно, за мотивційно-спонукальним критерієм. В контексті нашого дослідження принципової значущості набуває наукова позиція Н. Беньковської, яка зазначає, що поглибленню мотивації професійного становлення майбутніх фахівців та формування професійних якостей сприяє занурення студентів до професійної діяльності за допомогою імітації ситуацій професійної взаємодії з метою ефективного вирішення професійних завдань [10, с. 85]. Розмаїття імітаційних форм роботи може бути представлено комплексом спеціальних навчальних ситуацій, моделювання яких забезпечує певну мету.

Необхідним є грамотне поєднання теоретичної та практичної складової у змісті професійно-орієнтованих дисциплін, оскільки досвід діяльності щодо застосування умінь з особистої безпеки можливо передати лише під час особистого включення курсантів у практичну діяльність. З метою забезпечення цієї умови було створено навчальні професійні ситуації, наближені до реальних, що потребують від майбутнього офіцера-прикордонника використання його умінь з особистої безпеки. Ці ситуації мали творчий характер, тому, розробляючи їх, ми враховували наукову позицію І. Малецької щодо створення аналогічних професійно-педагогічних ситуацій. Учена звертає увагу, щоб у цих завданнях містився опис конкретних професійних проблемних ситуацій, які спонукають до пошуку рішення за відсутності готового алгоритму [11, с. 100]. Аналогічно майбутнім офіцерам було необхідно оцінювати ситуації, виокремлювати протиріччя, запропоновувати можливі способи і засоби їх розв'язання, вибравши з них найоптимальніший для даних умов варіант. Особливістю творчого завдання є те, що в ньому міститься не єдино правильне рішення, а кілька можливих варіантів. Це розвивало в студентів інтуїцію. Здатність до перетворень, уяву, інтелект, образність та гнуч-

кість мислення, кмітливість, дотепність до перетворень, здатність до аналізу та синтезу, прагнення до відкриттів, експериментування. Все це враховувалось при створенні навчальних професійних ситуацій, наближених до реальних, що потребують від майбутнього офіцера-прикордонника використання його умінь з особистої безпеки. Більше того, оскільки до уміння з особистої безпеки розуміються нами як надважливий фактор безпечної професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників, формування цих умінь відбувається, як під час вивчення професійно орієнтованих дисциплін, так і в позанавчальний час (заходи наукової, спортивно-масової, виховної роботи тощо).

Відомо, що освітній потенціал навчальних дисциплін значно поширюється за умови введення активних методів навчання. До активних методів навчання відносять ігрові (інсценування, ділові ігри) та неігрові імітаційні (аналіз конкретної ситуації, мозкова атака, круглий стіл, тренінг) методи. Активні методи навчання виконують гармонізуючу функцію впливу як на формування умінь з особистої безпеки, так і на свідомість курсанта загалом.

Наступна педагогічна умова – забезпечення безперервності та поетапності формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Так, О. Торічний наголошує на необхідності урахування під час формування у курсантів належного рівня військово-спеціальної компетентності таких етапів:

перехід від загальної методології до конкретної методики;

зміна абстрактного уявлення про реальності професійної діяльності офіцера-прикордонника на конкретне ознайомлення з різноманітністю їх форм;

поєднання цілісного бачення професії та її окремих структурних компонентів;

взаємозв'язок принципів навчання і виховання до реальної педагогічної дії, зумовленої цими принципами [12, с. 179].

Ми погоджуємося з А. Чудиком, який, вивчаючи підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності, з урахуванням того, що досліджуваний процес є тривалим, навчання відповідних прийомів і дій потребує скоординованого практичного тренування, пропонує організувати роботу впродовж декількох етапів, яким відповідають відповідні організаційні форми підготовки: навчальний, спортивний, тактичний. Етапність, на думку дослідника, стосується і використання відповідних форм занять [13, с. 11–12].

У результаті аналізу наукових праць [1–4], враховуючи специфіку оперативно-службових завдань, рівень підготовки персоналу ДПСУ, наявність і стан навчально-матеріальної бази, дотримання заходів безпеки, застосування сучасних методик навчання формування умінь з особистої безпеки може здійснюватися за етапами (модулями), які відповідають курсу навчання курсантів.

Метою вивчення навчальної дисципліни на першому курсі (модуль № 1) є: вивчення теоретичних положень основ особистої безпеки при

виконанні оперативно-службових завдань прикордонниками, правил і процедури застосування засобів фізичного впливу, спеціальних засобів, зброї згідно чинного законодавства та відомчими інструкціями; формування індивідуальних базових навичок самозахисту, порядку застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї; на конкретних прикладах ознайомити курсантів із причинами загибелі, травмувань прикордонників та правоохоронців інших силових відомств України, та інших держав під час виконання ними своїх службових обов'язків.

Одержання базових умінь та навичок з: оборонної тактики – використання принципів контакту/прикриття; заходів фізичного впливу; питань бойової експлуатації та навиків поведінки зі зброєю на основних принципах оборонної тактики; службово-прикладних стрілецьких тренувань за сценаріями ситуативних завдань – комплексного вміння бойової роботи зі зброєю на певних умовах та з урахуванням умов, що склалися.

Метою вивчення навчальної дисципліни на другому курсі (модуль № 2) є: засвоєння знань з: теорії основ балістики цілі (дії кулі на ціль); бойової ефективності застосування короткоствольної зброї у вогневому протистоянні; методів приховування зброї і виявлення місця розміщення його у порушника; методів і технік стрільби; особливостями стрільби у складних умовах; основ спостереження і організації взаємодії у складі прикордонного наряду. Формування базових навичок тактики самозахисту при роботі у парі, порядку застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї.

Одержання умінь та навичок з: оборонної тактики – протидія від захоплення зброї, застосування спеціальних засобів, прийоми індивідуальної тактики під час огляду особистих речей порушників, огляд будівель та приміщень, вхід у будівлі та техніка огляду; заходів фізичного впливу – повалення противника з метою протидії від захоплення зброї; основ ведення вогневого поєдинку – пересування, відходи з директриси стрільби, зміна вогневих позицій, перенесення напрямку стрільби, стрільба на різних рівнях, використання укриттів; з основ бойової акробатики.

Метою вивчення навчальної дисципліни на третьому курсі (модуль № 3) є: засвоєння знань особистої безпеки персоналу ДПСУ та членів їх сімей у складних криміногенних ситуаціях, надзвичайних ситуаціях побутового, воєнного та природного характеру. Формування базових навичок тактики самозахисту при роботі у групі, порядку застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї.

Одержання умінь та навичок з: оборонної тактики та тактики дій прикордонних підрозділів шляхом самостійного розв'язання ситуативних завдань із оперативно-службової діяльності в різних умовах обстановки; службово-прикладних стрілецьких тренувань за сценаріями ситуативних завдань – комплексного вміння бойової роботи зі зброєю на певних умовах та з урахуванням умов, що склалися.

Метою вивчення навчальної дисципліни на четвертому курсі (модуль № 4) є: закріплення знань та умінь з особистої безпеки та застосування сили при виконанні оперативно-службових завдань за

будь-яких обставин. Формування базових навичок самозахисту у позаслужбовий час.

Одержання умінь та навичок з: оборонної тактики та тактики дій прикордонних підрозділів шляхом самостійного розв'язання ситуативних завдань в різних умовах із оперативно-службової діяльності; службово-прикладних стрілецьких тренувань за сценаріями ситуативних завдань – комплексного вміння бойової роботи зі зброєю на певних умовах та з урахуванням умов, що склалися.

Ознайомлення з: загальними закономірностями розвитку конфліктних ситуацій (суперечок), масових безпорядків і групових порушень громадського порядку і належними діями в подібних ситуаціях; знаннями і навичками, що дозволять оцінити стан потерпілого, його тілесні ушкодження і можливі ускладнення, а також порядком надання першої медичної допомоги. Підсумковий контроль проводиться в кінці навчання у формі комплексного екзамену.

Взаємозв'язок з іншими дисциплінами академії полягає у тому, що вивчаючи навчальну дисципліну, заняття з предмету «Особиста безпека та застосування сили» базуються на отриманих знаннях умінь та навичках, що вивчалися з дисциплін «Загальна тактика», «Основи охорони державного кордону», «Служба прикордонних нарядів у пунктах пропуску через державний кордон». Отримані знання, вміння та навички з дисципліни також можуть використовуватися у подальшому вивченні дисциплін «Охорона Державного кордону в різних умовах», «Управління прикордонним підрозділом» та «Технічні засоби охорони кордону».

Вивчення навчальної дисципліни завершується проведенням комплексного екзамену. До екзамену допускаються курсанти, які склали всі модулі, всі види завдань, передбачених програмою.

Модульний контроль проводиться на останньому занятті з модуля у формі контрольно-перевірочного заняття. Оцінка та кількість балів за модуль визначається у відповідності з таблицею індивідуальної оцінки знань курсанта та заноситься до відомості модульного контролю та журналу обліку навчальних занять.

Впровадження методики формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь з особистої безпеки відбувається поетапно протягом усього періоду їх навчання в академії. Кожен наступний етап взаємопов'язаний з попереднім. Зміст та складність змодельованих спеціальних навчальних ситуацій залежать від етапу формування умінь з особистої безпеки.

Використання потенційних можливостей навчальної дисципліни «Особиста безпека та застосування сили» як «базової» дисципліни щодо формування умінь з особистої безпеки та актуалізація міждисциплінарної інтеграції дисциплін – ще одна педагогічна умова.

Навчальна дисципліна «Особиста безпека та застосування сили» відрізняється тим, що вона є однією з основних навчальних дисциплін у загальній системі навчання та виховання курсантів в академії. Теоретична підготовка курсантів здійснюється під час проведення лекцій, групових занять, індивідуальної та самостійної роботи. Практична складова реалізується шляхом

розв'язання ситуаційних задач за прикордонними сценаріями реалістичних ситуацій оперативно-службової діяльності підрозділів органу охорони кордону. Особливістю методики формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь з особистої безпеки є те, що її впровадження відбувається, як під час вивчення дисципліни «Особиста безпека та застосування сили» (яка у цьому випадку є «базовою» для формування умінь з особистої безпеки), так і під час вивчення інших професійно орієнтованих дисциплін. Зміст цих дисциплін доповнює, розширює, деталізує потенційні можливості «базової» дисципліни щодо формування умінь з особистої безпеки. Оскільки йдеться про вивчення професійно орієнтованих дисциплін, слід зазначити, що це за дисципліни. Курсанти-прикордонники навчаються за різними напрямками підготовки: «правознавство», «філологія», «охорона та захист державного кордону», «автомобільний транспорт». Перелік професійно орієнтованих дисциплін за кожним із цих напрямів складається із дисциплін циклу професійної та практичної підготовки (нормативні навчальні дисципліни, що відрізняються для кожного напрямку) та циклу дисциплін військово-професійного спрямування (вибіркові навчальні дисципліни – самостійного вибору навчального закладу – подібні для усіх напрямків). Таким чином, міждисциплінарні зв'язки ми налагоджували і зміцнювали шляхом забезпечення послідовності вивчення дисциплін згідно з навчальним планом; безперервності формування практичних умінь і навичок на транспозиційній основі; єдності підходів до формування готовності до професійної діяльності майбутнього офіцера-прикордонника; систематизації та узагальнення знань та умінь, набутих під час військового стажування в підрозділах органів охорони державного кордону; формування професійної рефлексії, а також навичок військово-професійного прогнозування й аналізу ситуації.

Водночас, досвід практичної діяльності, аналіз відгуків на випускників академії свідчить, що різні навчальні дисципліни в академії, навіть серед професійно орієнтованих, мають неоднакові можливості впливати на формування умінь з особистої безпеки. Тому в освітньому процесі слід враховувати наведену раніше класифікацію цих умінь, а також такі механізми впливу на майбутніх офіцерів-прикордонників: розуміння фактів, явищ, подій; засвоєння та вироблення позитивного ставлення до засвоєного, впевненості в його істинності; синтез інтелектуальних, емоційних, вольових і мотиваційних процесів, перетворення у стійке утворення якості (наприклад, виховання у кожного курсанта інтересу до прикордонної служби досягається шляхом вироблення правильного уявлення про суспільну значущість, зміст і функції цієї служби, про закономірності її розвитку; формування переконання у своїй професійній придатності, розуміння необхідності засвоєння всіх дисциплін навчального плану; вироблення необхідності відслідковувати приклади у діяльності кращих фахівців; уміння спрямовувати свою самоосвіту).

Першим кроком до організації передбачених заходів, на нашу думку, є з'ясування ролі окремих навчальних дисциплін у процесі фор-

мування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників, а саме про неоднакові навчально-виховні можливості, навіть серед професійно орієнтованих дисциплін, впливати на формування цих умінь. Як свідчать результати дослідження, роль кожної окремої навчальної дисципліни з циклу професійно орієнтованих у формуванні умінь з особистої безпеки визначається її змістом, метою та завданнями. Виходячи з цього, ми визначили роль навчальної дисципліни «Особиста безпека та застосування сили» (ОБЗС) як «базової» для формування умінь з особистої безпеки. Це є одна з основних навчальних дисциплін у загальній системі навчання та виховання курсантів в академії. Зміст інших професійно орієнтованих дисциплін доповнює, розширює, деталізує потенційні можливості «базової» дисципліни щодо формування умінь з особистої безпеки.

Завдання «ОБЗС» підтверджують її роль як «базової» навчальної дисципліни у процесі формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників. Міждисциплінарні зв'язки ми налагоджували і зміцнювали шляхом забезпечення послідовності вивчення дисциплін згідно з навчальним планом; безперервності формування практичних умінь і навичок на транспозиційній основі; єдності підходів до формування готовності до професійної діяльності майбутнього офіцера-прикордонника; систематизації та узагальнення знань та умінь, набутих під час військового стажування в підрозділах органів охорони державного кордону; формування професійної рефлексії, а також навичок військово-професійного прогнозування й аналізу ситуації з урахуванням положень особистої безпеки. Забезпечення реалізації такої педагогічної умови як актуалізація міждисциплінарної інтеграції дисциплін сприяло формуванню умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників, переважно, за результативно-перспективним критерієм.

Вибудовуючи методику формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників на міждисциплінарному рівні, ми на основі теоретико-експериментальних досліджень дійшли висновку про потребу врахування інтегративних тенденцій не лише під час вивчення професійно орієнтованих дисциплін, але й про необхідність і можливість інтеграції різних видів діяльності курсантів для реалізації поставлених нами завдань.

Використання міждисциплінарного підходу в нашому дослідженні засноване на потребі інтеграції професійно орієнтованих знань та умінь курсантів у процесі формування їх умінь з особистої безпеки. На підставі аналізу праць науковців доходимо висновку, що оскільки витоки міждисциплінарної освіти знаходяться всередині навчального процесу, встановлення зв'язків між дисциплінами циклу професійно орієнтованих є необхідним чинником для формування умінь з особистої безпеки.

Окрім цього, міждисциплінарна основа формування в курсантів умінь з особистої безпеки зумовлена сутністю категорій «особиста безпека», «уміння з особистої безпеки», їх багатокомпонентністю, багатоаспектністю цілей формування цих умінь, а також розумінням нами умінь з особистої

безпеки як структурного елементу професійних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників.

Міждисциплінарний підхід у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін дозволяє урахувати наявні у психолого-педагогічній науці дослідницькі напрацювання щодо формування різних видів професійних умінь; комплексно, на основі знань, набутих в результаті вивчення низки навчальних дисциплін, підійти до формування в курсантів умінь з особистої безпеки. Застосовуючи міждисциплінарний підхід у процесі формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників, нами забезпечено міцність та глибину цих вмінь, більш високий рівень сформованості в курсантів професійних навичок, отже, досягаємо вищого рівня в оволодінні вміннями з особистої безпеки, тобто майстерності з особистої безпеки.

Висновки і пропозиції. Отже, за результатами аналізу науково-педагогічної літератури,

експертного опитування виділяємо такі педагогічні умови формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін: моделювання спеціальних навчальних ситуацій, спрямованих на усвідомлення значущості умінь з особистої безпеки для здійснення оперативно-службової діяльності; забезпечення безперервності та поетапності формування умінь з особистої безпеки; використання потенційних можливостей навчальної дисципліни «Особиста безпека та застосування сили» як «базової» дисципліни щодо формування умінь з особистої безпеки та актуалізація міждисциплінарної інтеграції дисциплін. Визначення педагогічних умов дає змогу конкретизувати сутність і специфіку організації досліджуваного процесу у вищому військовому навчальному закладі. Цей напрямок є перспективним напрямком подальших наукових пошуків з проблеми.

Список літератури:

1. Андросюк В. Г. Методологічні засади розробки професіограм та кваліфікаційних характеристик / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Г. О. Юхновець // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1996. – № 1. – С. 26–34.
2. Дияк В. В. Особливості соціально-економічної підготовки як складової фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників / В. В. Дияк // Збірник наукових праць № 68. Серія: педагогічні та психологічні науки / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2013. – С. 76–85.
3. Слівінський О. Я., Чудик А. Фізичне виховання як один із основних факторів, що впливають на формування військово-професійної готовності у майбутніх офіцерів-прикордонників / О. Я. Слівінський, А. В. Чудик // Збірник наукових праць № 68. Серія: педагогічні та психологічні науки / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2013. – С. 230–239.
4. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання: монографія / О. В. Торічний. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. – 536 с.
5. Тушко К. Ю. Педагогічні умови формування економічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / К. Ю. Тушко. – Хмельницький, 2008. – 20 с.
6. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти [Електронний ресурс] / І. А. Зязюн. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7596/97/>.
7. Елисеєва А. В. Формирование и развитие нравственно-эстетической культуры школьников: дисс. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Елисеєва Алла Васильевна. – Саратов, 1996. – 182 с.
8. Рассолова Е. А. Системный подход к правовому воспитанию старшеклассников во внеучебной деятельности: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Рассолова Елена Александровна. – М., 2007. – 185 с.
9. Петровская Л. А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М., 1989.
10. Беньковська Н. Б. Формування професійних якостей майбутніх фахівців банківської справи у процесі фахової підготовки: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Беньковська Наталя Борисівна. – Одеса, 2015. – 225 с.
11. Малецька І. В. Формування художньо-творчих умінь майбутніх учителів-філологів у процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / І. В. Малецька. – Хмельницький, 2014. – 229 с.
12. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання: монографія / О. В. Торічний. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. – 536 с.
13. Чудик А. В. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / А. В. Чудик. – Хмельницький, 2015. – 20 с.

Сыч Р.В.

Национальная академия

Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого

ОБОСНОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ УМЕНИЙ ПО ЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ-ПОГРАНИЧНИКОВ

Аннотация

Исследована проблема формирования умений по личной безопасности будущих офицеров-пограничников. Определены и обоснованы педагогические условия формирования умений по личной безопасности будущих офицеров-пограничников в процессе изучения профессионально-ориентированных дисциплин. Первым таким условием определено моделирование специальных учебных ситуаций, направленных на осознание значимости умений по личной безопасности для осуществления оперативно-служебной деятельности. Вторым – обеспечение непрерывности и поэтапности формирования умений по личной безопасности. Третьим – использование потенциальных возможностей учебной дисциплины «Личная безопасность и применение силы» как «базовой» дисциплины по формированию умений по личной безопасности и актуализация междисциплинарной интеграции дисциплин. Определение педагогических условий позволяет конкретизировать сущность и специфику организации исследуемого процесса в высшем военном учебном заведении.

Ключевые слова: умения по личной безопасности, будущие офицеры-пограничники, учебные, дисциплины, профессионально-ориентированные дисциплины, методы обучения.

Sych R.V.

National Academy of State Border

Service of Ukraine Bohdan Khmelnytsky

BACKGROUND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION PERSONAL SECURITY SKILLS OF FUTURE OFFICERS, BORDER GUARDS

Summary

The problem of formation of skills of future personal security officers of border guards. Determined and pedagogical conditions of formation of abilities of future personal security officers, border guards in the study of professionally oriented disciplines. The first such condition is defined modeling specific learning situations aimed at awareness of the importance of personal safety skills to carry out operational performance. The second – ensuring the continuity and the gradual formation of skills of personal safety. The third – the use of potential discipline «Personal safety and the use of force» as «basic» courses on forming skills of personal safety and updating interdisciplinary integration of disciplines. Definition of pedagogical conditions allows you to specify the nature and specifics of the process under study in higher military educational institution.

Keywords: the ability of personal security, future officers, border guards, training courses, professional-oriented disciplines, teaching methods.

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ГОВОРІННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ-МЕДИКАМ

Сусловець С.О.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Використання інтерактивних методів навчання сприяє покращенню показників успішності, зокрема говоріння англійською мовою. Автором визначено основні форми, принципи та методи організації інтерактивного навчання професійного спілкування англійською мовою студентів-медиків. Стаття містить опис основних методик інтерактивного навчання говоріння. В даній роботі показані основні переваги та недоліки інтерактивного навчання студентів говоріння англійською мовою. Автором було проведено експериментальне порівняння показників успішності при навчанні за традиційною методикою та інтерактивними методами, стаття містить статистичний аналіз показників успішності.

Ключові слова: інтерактивне навчання, монологічне та діалогічне говоріння, студенти медики, фахова англійська мова, інновація, покращення показників успішності.

Постановка проблеми. Новітні вимоги до рівня знань та умінь фахівців в Україні обумовлюють необхідність суттєвих змін всієї системи вищої освіти. Так, на противагу традиційним вимогам до фахівця до професійної компетентності, яка полягає в опануванні певних теоретичних знань та практичних навичок професійної діяльності, провідне місце в новій освітньо-кваліфікаційній характеристиці займають уміння творчо вирішувати завдання в умовах, які постійно змінюються, нестандартність мислення, уміння роботи в команді та взаємодії з іншими, тощо. Таким чином, навчання у вищому навчальному закладі повинно змінитись структурно, від демократичної моделі до студент-центрованого навчання при інтерактивній взаємодії студента з навчальним середовищем. Зважаючи на інтерактивність вивчення іноземної мови як предмету та необхідність знання англійської мови медиками згідно вимог Міністерства Освіти та Міністерства Охорони Здоров'я, вважаємо необхідним дослідити можливі методи покращення інтерактивного навчання студентів-медиків професійної англійської мови.

Мета статті – проаналізувати основні передумови впровадження інтерактивного навчання говоріння англійською мовою студентів-медиків, визначити принципи такого навчання, класифікувати основні методи інтерактивного навчання та визначити оптимальні, провести якісний аналіз ефективності навчання за інтерактивною методикою у порівнянні з традиційною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вітчизняних авторів вивчали інтерактивні технології навчання англійської мови: О. Пометун та Л. Пироженко [6], І. Зимня [4], Г. Сиротенко [2], Л. Гітельман, В. Редько [7] та інші. Власне Я. Голант у 60-х роках 20 сторіччя сформулював активну модель навчання як ту, що використовує взаємодію вчителя та учня, і таким чином описав сутність інтерактивного навчання [3]. А. Рівін в 1911 запропонував технологію навчання при діяльності у парах, що дало початок методу групової роботи інтерактивного навчання [1]. Застосування інтерактивного навчання при викладанні англійської мови у ВНЗ вивчали численні науковці: В. Пасинок, О. Чорновол [1],

О. Пометун та Л. Пироженко [6], І. Редько [7], Д.Р. Грабінгер [9], М. Сібелман [11]. Темі інтерактивного навчання англійської мови у ВНЗ присвячені численні науково-методичні конференції, які щорічно проводяться різними ВНЗ. Автори по-різному сприймають застосування інтерактивного навчання, проте спільним є те, що інтерактивність навчання та рівноправна взаємодія викладача зі студентом становлять світовий стандарт вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Викладання іноземної мови, зокрема навчання студентів професійного говоріння іноземною мовою, повинно відбуватись із застосуванням інтерактивних технік. Взаємодія при говорінні обумовлює необхідність застосування інтерактивних технологій як методу, що безпосередньо сприяє навчанню взаємодії. Також інтерактивні технології сприяють розвитку умінь взаємодіяти, нестандартно мислити, вирішувати нові завдання, тобто відповідає останнім вимогам Міністерства Науки та Освіти до сучасного фахівця. В межах необхідності опанування майбутніми медиками фахової іноземної мови інтерактивність навчання сприяє розвитку умінь спілкування іноземною мовою з пацієнтами, колегами, старшими лікарями, обміну інформацією та пошуку нестандартних рішень в англомовних джерелах.

Інтерактивне навчання студентів-медиків монологічного та діалогічного говоріння англійською мовою застосовує прямі та непрямі навчальні стратегії. До прямих стратегій інтерактивного навчання належать запам'ятовування, пізнання, та компенсаторні стратегії (подолання труднощів, вирішення завдань). До непрямих стратегій належать мета когнітивні стратегії (визначення сутності предмету розмови), емоційні (здатність до самоконтролю) та комунікативно-соціальні (комунікативне настановлення, дотримання правил етикету та професійної поведінки). Тобто інтерактивне навчання не просто сприяє розвитку певних знань професійно спрямованої медичної англійської мови, а сприяє розвитку умінь та навичок безпосередньої фахової взаємодії.

Метою інтерактивного навчання студентів-медиків говоріння англійською мовою є створення комфортних умов навчання, які спонукають

студента до інтерактивної досконалості: покращення вмінь та навичок професійного спілкування англійською мовою на професійні теми.

Автором було визначено оптимальні інтерактивні технології навчання студентів-медиків монологічного та діалогічного говоріння за допомогою інтерактивних технологій: технології кооперативного навчання, технології колективно-групового навчання, дискусійні технології та моделювання. Технології кооперативного навчання, застосовані на заняттях англійської мови, це – робота в малих групах, робота двійками та трійками, техніка «Карусель». Дані техніки можуть запроваджуватися в групах із різним рівнем знань, як у студентів з високим, так і низьким рівнем знань англійської мови. До технік групи колективно-групового навчання, використаних автором, відносяться техніки «Мікрофон», «Ажурна пилка», «Снігова лавина». Дані техніки також можливо використовувати для роботи зі студентами з низьким початковим рівнем знань, для покращення вмінь говоріння. До технік моделювання відносяться рольові ділові ігри, проведення яких особливо актуально для студентів-медиків, при розгляді кейсів та випадків. Згідно до власного досвіду автора, бажано використовувати дані техніки при рівні знань студентів не нижче середнього. Дискусія як інтерактивний метод навчання іншомовного говоріння включає в собі різні прийоми: дебати, круглий стіл, мозковий штурм, прес-конференція та конференція, тощо. Дані техніки вимагають початкового високого рівня знань студентів, адже за відсутності граматичної та лексичної бази студентам важко формулювати висловлювання на рівні тексту. Також при навчанні студентів можливо використовувати інтерактивні технічні технології: робота з відео-проектором, відео уривками, робота в Інтернет, електронні домашні завдання та зв'язком по Skype тощо. Створення власної групи в Facebook чи Twitter сприяє активізації пізнавальної діяльності студентів та покращенню результатів навчання.

Серед власне методик інтерактивного навчання професійного говоріння автором були використані наступні: підказки з малюнками (студентам було пред'явлено малюнок з медичним станом чи органом, який вони повинні описати чи обговорити), перерва на мислення (викладач задає студентам питання з проблематики лікування, та дає час на обговорення у малій групі, потім студенти презентують власні думки), хорова відповідь (викладач задає питання та по рівню участі групи при відповіді хором може оцінити ступінь підготовки групи), методика «указка», коли студентам пред'являється зображення органу, і вони повинні самі розпитати чи розповісти про нього; «вільні строчки» – перед вивченням теми студентам пропонується текст із вільними реченнями, які вони повинні заповнити у групі після вивчення; фізична відповідь – студентам пропонується показувати жестами свою згоду чи незгоду із висловлюваннями викладача, після чого вони повинні підтвердити її усно; екзит-пол студентів – один студент з групи опитує всіх студентів, щодо певного явища, наприкінці аналізує та оголошує ступінь обізнаності студентів з темою, в кінці чого викладач розповідає реальну

інформацію про досліджуване явище; само-оцінювання студентами власного навчання – наприкінці вивчення кожної теми кожний студент повинен англійською мовою визначити свої слабкі та сильні сторони та вказати, що він недостатньо добре знає; «фраза без слова» – викладач пропонує студентам фразу, яка описує явище чи тему, що вивчається, проте в даній фразі відсутнє одне слово, яке група повинна визначити; етичні дилеми – викладач презентує певні медичні споріднені етичні дилеми, які студенти повинні розв'язати чи навести власне бачення; «полярності» – викладач надає студентам дві протилежні точки зору на певне медичне явище, студенти повинні визначити вірне рішення; «загадки та здогадки» – викладач формулює певне завдання, про рішення якого студенти повинні здогадатись, в групі; «особисті завдання» – залучення кожного студента до співпраці, коли викладач надає завдання, які безпосередньо стосуються кожного студента, наприклад, знайти серед знайомих хворого на певне захворювання та розповісти про досвід; фокусування – визначення декількох головних ідей, які студенти можуть опанувати при вивченні теми, обговорення даних ідей зі студентами.

Проведений аналіз літератури та власний досвід автора дав змогу визначити основні принципи інтерактивного навчання англійської мови студентів (зокрема студентів-медиків): постійна взаємодія викладача та студентів, а також студентів між собою; позитивна взаємодія та персональна відповідальність кожного студента за результат навчання. В даному випадку студент-медик є і об'єктом, і суб'єктом навчання, а також керує навчальним процесом, повністю приймає на себе відповідальність за результат.

Основними перевагами інтерактивного навчання є активізація пізнавальної діяльності студентів внаслідок зацікавленості та особистої участі кожного в процесі, відповідно, підвищення результативності навчання; напрацювання вмінь взаємодії, командної роботи, формування позитивного комунікативного настановлення; розвиток креативності, вміння швидко знаходити рішення; нестандартність мислення; опанування нових видів діяльності, тощо. Зазвичай інтерактивні заняття формують не лише структуру фахівця, сприяючи підвищенню рівня знань з англійської мови, проте особистості, здатної працювати як самостійно, так і в команді, з нестандартним підходом до розв'язання завдань.

Недоліків інтерактивного навчання існує також багато, проте здебільшого, на думку автора, вони пов'язані з неготовністю педагогічного персоналу до впровадження такого навчання чи недостатньої роботи фахівців. Так, впровадження інтерактивного навчання на першому курсі університету можливе лише за умови детальної підготовки викладачем, чіткого пояснення студентам, визначення способів взаємодії чи їх рольового моделювання під наглядом педагога, адже у багатьох школах навчання проходить за традиційною авторитарною схемою «вивчив-відповів», і новітні технології студенти-першокурсники часто не розуміють. Недостатньо продумані завдання, відсутність початкових інструкцій, невміння студентів працювати в команді, відсут-

ність креативного мислення, безініціативність, - всі ці фактори значно погіршують впровадження інтерактивності при вивченні іноземної мови. Також страх говоріння іноземною мовою, побоювання взаємодіяти, негативне комунікативне настановлення, різка індивідуалізація, і ще низький початковий рівень знань студентів на рівні «Beginner» чи «Elementary» значно ускладнюють інтерактивність навчання. При переважанні інтровертів у групі, які раніше навчалися лише за класичними методами, викладач повинен послідовно вводити інтерактивні методи, а в деяких випадках, на базі загального низького рівня знань, зовсім відмовитися від нього.

Щодо групової роботи, було використано наступні методи: метод пазлу – групи студентів обмінюються учасниками, які опанували певну інформацію, та вони разом повинні скласти загальну презентацію явища; ротація між групами – постійний обмін представників груп протягом робочого процесу, «піріг шарами» – обговорення проблеми у групі, зміна учасників, обговорення нової проблеми, знову зміна учасників, та повернення до початкового питання; «три ролі» – розподіл студентів на три категорії – ті, хто задають питання, ті, хто не згодні, та ті, хто підтримують точку зору, причому студенти повинні весь час змінювати групу; «кіноклуб» = обговорення фільмів, присвячених певному медичному явищу, запропонування власного сценарію такого фільму; асоціації – студенти повинні надати визначення або показати явище, інші відгадують; «блендер» – студенти пропонують власні ідеї щодо поставленого питання, спочатку двоє, до них приєднується третій, чия ідея співзвучна, і надалі приєднуються інші, чії ідеї логічно пов'язані.

Для визначення ефективності інтерактивного навчання автором було проведеного експеримент зі студентами першого курсу Національного медичного університету імені О.О Богомольця. Всього в експерименті взяли участь 80 студентів, 62 з яких належали до 4 груп медичного факультету № 1, зі спеціальності «Лікувальна справа», та 18 студентів становили контрольну групу. В контрольній групі заняття проводились

за традиційною авторитарною методикою, так як спроби автора запроваджувати інтерактивне навчання були зведені нанівець діяльністю старости та студентів, які з самого початку зазначили, що «не хочуть ніяких нових методик і не хочуть творчих завдань, а хочуть щоб їм давали звичайні завдання та не чіпали». Автором було прийнято рішення проводити класичні заняття, хоч і з деякими елементами інтерактивності (створення діалогу, обговорення ситуацій), які негативно сприймалися студентами. Автором відзначено абсолютну відсутність організованості роботи у групі, декілька неформальних лідерів, низьку мотивацію студентів до навчання («аби отримати диплом»). При обговоренні медичних питань автор відзначав повну безініціативність студентів, намагання говорити за шаблонами, негативне комунікативне настановлення та комунікативну інтолерантність (студенти часто перебивали один одного, висміювали). Інші 62 студенти протягом 1 семестру 2015-2016 н.р. навчалися за груповими інтерактивними технологіями, зокрема за акцентом на інтерактивне навчання монологічного та діалогічного говоріння на професійні теми. Студенти виконували наступні завдання: ажурна пилка, снігова лавина, підготовка проекту, Інтернет – завдання, ведення щоденнику в Інтернеті, круглий стіл, організація дебатів.

Наприкінці навчання було проведено підсумковий контроль та проаналізовано результати у порівнянні з початковим зрізом знань. Статистична обробка даних проводилась за допомогою програмного забезпечення Statistica 7.0. Для оцінки достовірності показників у групах використовувалась двохсторонній t-критерій Стьюдента. Обчислювання критеріальних значень та довірчих інтервалів проводилося при заданому рівні значимості $p \leq 0,05$.

Вступний контроль включав завдання на перевірку знань з лексики та граматики. Підсумковий контроль включав завдання на перевірку знань лексики, граматики (тести за вибором), письмове розкриття теми, а також усний компонент контролю – співбесіду за запитаннями. Отримані дані виявили значущу різницю між

Таблиця 1

Результати вступного та підсумкового контролю

№	Група	Вступний контроль знань лексики, бал	Вступний контроль знань граматики, бал	Середній бал	Кінцевий контроль знань лексики, бал	Кінцевий контроль знань граматики, бал	Кінцевий контроль говоріння, бал	Середній бал
1	1	4,2	3,6	3,9	4,6	4,2	4,4	4,4
2	2	4,8	4,6	4,7	4,9	4,8	4,8	4,85
3	3	3,9	4,1	4,0	4,6	4,2	4,4	4,4
4	4	3,6	3,4	3,5	3,9	3,6	3,8	3,8
5	Контроль	3,4	3,2	3,3	3,3	3,0	3,2	3,2

Таблиця 2

Показники успішності студентів, %

№	Група	Кількість «5» на початку, %	Кількість «4» на початку, %	Кількість «3» на початку, %	Кількість «5» в кінці, %	Кількість «4» в кінці, %	Кількість «3» в кінці, %
1	1	4,5	24,5	71	5	27	68
2	2	79	21	0	83,5	16,5	0
3	3	25	73	2	24	76	0
4	4	4	10	86	4	14	82
5	Контроль	0	9	91	0	6	94

основними та контрольною групою ($p \leq 0,05$), дані наведені в таблиці 1.

Отже, з чотирьох протестованих груп всі групи показали позитивну динаміку покращення успішності, відповідно до початкового рівня знань. В групі № 1 відзначається покращення успішності з середньої оцінки 3,9 до 4,4, в групі № 2 з 4,7 до 4,85, в групі № 3 з 4,0 до 4,4, в групі № 4 з 3,5 до 3,8. У контрольній групі відзначається погіршення рівня знань у порівнянні з вступними показниками: погіршення середнього балу з 3,3 до 3,2, а також погіршення кожного показника: погіршення на 0,1 бала рівня знань лексики, на 0, 2 бала – погіршення рівня знань граматики.

Автором було проаналізовано відсоткове співвідношення успішності в контрольній та експериментальних групах, дані аналізу наведені в таблиці 2.

Отже, в експериментальних групах показники успішності покращилися, відмічено тенденцію до збільшення кількості позитивних оцінок, загальний ріст показників успішності. В контрольній групі показники успішності погіршилися, відсутня позитивна динаміка. Загальний показник підсумкового контролю показав низький прогрес в контрольній групі, обумовлений недостатньою підготовкою та абсолютною відсутністю внутрішньої мотивації студентів до навчання. Таку низьку мотивацію автор пояснює початковою негативною установкою, а також нерозумінням студентів необхідності опанування професійно спрямованої англійської мови, яке розвивалося у студентів експериментальних груп при інтерактивній роботі – імітації майбутньої професійної діяльності англійською мовою. Автор припускає, що відсутність прогресу та небажання навчатися за новими методиками може бути пов'язана із не свідомим вибором професії та недостатньою мотивацією вибору професії та відповідно навчання, а також низькою методичною роботою працівників загальноосвітніх закладів, в яких навчалися зазначені студенти попередньо. Інтерактивна робота ж сприяє покращенню мислення та пам'яті, напрацюванню навичок креативного рішення проблем, більш високій пізнавальній діяльності внаслідок особистого залучення кожного студента до навчального процесу. Окрім покращення показників успішності з англійської мови автор відмічає високу згуртованість студентів, які навчалися за інтерактивними методиками, напрацювання ними вмінь взаємодії та командної

роботи, взаємоповаги, розвиток самоконтролю та саморефлексії.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Застосування інтерактивних методів при навчанні студентів – медиків фахової англійської мови є необхідним компонентом активізації пізнавальної діяльності студентів та підвищення успішності. Запровадження інтерактивного навчання можливе при виконанні наступних принципів: принципу систематичності, чіткої організації, рівності студентів, посильної участі. До прямих стратегій інтерактивного навчання належать запам'ятовування, пізнання, та компенсаторні стратегії. До непрямих стратегій належать мета когнітивні стратегії, емоційні та комунікативно-соціальні. Рекомендовано застосовувати інтерактивні методи вивчення англійської мови в групах з початковим високим рівнем знань. Метод інтерактивного навчання студентів-медиків говоріння англійською мовою є створення комфортних умов навчання, які спонукають студента до інтерактивної досконалості: покращення вмінь та навичок професійного спілкування англійською мовою на професійні теми. Визначено наступні групи інтерактивних завдань: індивідуальна робота студентів, групова робота, колективна робота, завдання з відтворення, дискусійні завдання. Основними перевагами інтерактивного навчання є активізація пізнавальної діяльності студентів, підвищення результативності навчання; напрацювання вмінь взаємодії, командної роботи, формування позитивного комунікативного настановлення; розвиток креативності. Основними недоліками інтерактивного навчання є ресурсоемність даного методу, необхідність ретельної підготовки викладачем та чіткої структуризації процесу, негативне настановлення щодо даного методу, присутнє як в студентів, так і у викладачів. Особливі труднощі виникають при спробах запроваджувати інтерактивне навчання у групах першокурсників, як попередньо у школах навчалися за традиційною методикою. Проведений автором експеримент по порівнянню показників успішності студентів, які навчалися за інтерактивною методикою, та класичними методами, показав позитивну динаміку успішності у студентів, що навчалися за інтерактивною методикою, та погіршення показників успішності у студентів, які навчалися за класичною методикою. Автор вважає перспективним проведення подальшого дослідження впливу застосування інтерактивних методів на покращення успішності на різних курсах.

Список літератури:

1. Брейтерман М. Д. Метод А.Г. Ривина / М. Д. Брейтерман // СПб.: На путях к новой школе, 1994. – 23 с.
2. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі: міжпр. Зв'язки: зб. Наук. пр. – Вип. 14. – Харків: Вид-во ХНУ імені В. Каразіна, 2009. – С. 95-101.
3. Голант Е. Я. Методы обучения в советской школе. – М., Просвещение, 1957. – 243 с.
4. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1999.
5. Іноземні мови в навчальних закладах / В. Редько, О. Кохан, Л. Калініна, І. Самойлюкевич. – 2007. – № 1. – С. 27-31.
6. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.С.К., 2005. – С. 192.
7. Редько В. Інтерактивні технології навчання іноземної мови / В. Редько // Рідна школа. – 2011. – № 8-9. – С. 28-36.
8. «An Overview of Teaching and Learning Research with Classroom Communication Systems» Abrahamson, A. Louis, Pythagorion, Samos, Greece, Conference Proceedings by John Wiley & Sons, Inc., June 3-6, 1998. – 460 p.

9. Grabinger R. S. Rich environments for active learning. In D. H. Jonassen (Ed.), Handbook of research for educational communications and technology. New York: Macmillan, 1996, pp. 665-692.
10. Jacobs G., Halls S. Implementing Cooperative Learning // ET FORUM. October 1994. – Vol. 32. – № 4. – P. 2-6.
11. Sibelman M. Active strategies. 101 strategies to teach active learning. – Boston, London, 1996. – P. 5.

Сусловец С.А.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ГОВОРЕНИЮ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ-МЕДИКАМ

Аннотация

Использование интерактивных методов способствует улучшению показателей успеваемости, в частности говорения на английском языке. Автором определены основные формы, принципы и методы организации интерактивного обучения профессиональному общению на английском языке студентов-медиков. Статья содержит описание основных методик интерактивного обучения говорению. В данной работе показаны основные преимущества и недостатки интерактивного обучения студентов говорения на английском языке. Автором было проведено экспериментальное сравнение показателей успеваемости при обучении по традиционной методике по интерактивным методам, статья содержит статистический анализ показателей успеваемости.

Ключевые слова: интерактивное обучение, монологическое и диалогическое говорение, студенты- медики, профессиональный английский язык, инновация, улучшение показателей успеваемости.

Suslovets S.O.

National Medical University named after O.O. Bogomolets

APPLICATION OF INTERACTIVE TEACHING SPEAKING WITHIN THE COURSE «ENGLISH FOR SPECIAL PURPOSES» TO MEDICAL STUDENTS

Summary

Application of interactive teaching provides for improved academic performance figures, particularly referring to English learning. The author has defined main ways, principles and methods of interactive teaching speaking implemented within the course «English for special purposes» to medical students. The article contains the description of basic methods of interactive teaching speaking. The manuscript describes the main advantages and disadvantages of interactive teaching compared to the classic methods. The author has conducted an experimental study of the academic performance figures in the interactive and classic learning groups, the article presents with the statistical data analysis.

Keywords: interactive learning, monological and dialogical speaking, medical students, «English for special purposes», innovation, academic achievement improvement.

УДК 372.36

ЕТАПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Трофаїла Н.Д.

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

У статті проаналізовано, а також розкрито такий важливий аспект як емоції дітей дошкільного віку. Визначено важливість професійної підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів до виховання дітей у процесі їхнього емоційного розвитку. Аналіз педагогічних досліджень дозволив розкрити зміст та визначити етапи професійно-педагогічної підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Автор подає авторське визначення поняття «готовність майбутніх вихователів до емоційного розвитку дітей дошкільного віку». У статті розкривається мета, завдання та умови реалізації етапів професійної підготовки фахівців дошкільного фаху.

Ключові слова: емоції, емоційний розвиток, професійна підготовка, етапи професійної підготовки.

Постановка проблеми. В умовах модернізації системи дошкільної освіти, відбувається зміна вимог до професійної підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів. Проблеми підготовки майбутніх вихователів, пошуки нового змісту дошкільної освіти, врахування емоційних станів дітей дошкільного віку зумовлюють гостру необхідність підготовки студентів дошкільних факультетів до процесу емоційного розвитку дітей дошкільного віку. Готовність педагогів дозволить створювати в дошкільних навчальних закладах сприятливі умови для виховання дошкільників, орієнтовані на особистість дитини відповідно до її емоційного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у підготовці фахівців освіти відбувається перехід до особистісно-діяльнісного підходу, за яким головною метою освіти є розвиток особистості сучасного педагога, формування в нього здатності до активної діяльності, творчої професійної праці (І. Бех, А. Бойко, В. Кремень, О. Вербицький, А. Коржуєв, В. Загвязинський, З. Курлянд, Н. Платонова, О. Савченко, В. Попков, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, Г. Троцько та ін.).

Науковці акцентують увагу на питаннях підготовки педагогічних кадрів, у тому числі й педагогів дошкільного фаху, розглядають проблему удосконалення змісту підготовки фахівців дошкільної освіти в умовах неперервної освіти, різних аспектів фахового становлення майбутнього вихователя (Г. Беленька, А. Богуш, Л. Артемова, Н. Гавриш, І. Рогальська-Яблонська, Л. Загородня, Н. Денисенко, Є. Карпова, І. Луценко, Н. Лисенко, М. Машовець, Г. Підкурманна, Т. Понімманська, та ін.).

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є аналіз педагогічної проблеми емоційного розвитку дітей дошкільного віку, зокрема; висвітлення особливостей та визначення етапів підготовки студентів дошкільного фаху у вищих навчальних закладах до виховання дошкільників у процесі їхнього розвитку.

Виклад основного матеріалу статті. Проблема емоційного розвитку займає в дослідженнях психологів, філософів і педагогів важливе місце, досі залишаються мало вивченими багато питань, пов'язаних з природою емоцій, роллю соціального оточення в їх розвитку та їх взаємозв'язку з

якостями особистості та особливостями взаємини з оточуючими.

Для визначення вихідного поняття «емоції» звернемося насамперед до словникових джерел, які по різному його трактують:

Емоції (лат. *emovere* – збуджувати, хвилювати) – це психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, обумовленого схваленням їхніх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта [6].

Емоції – трактується як реакція людини і тварини на внутрішні та зовнішні подразники, що мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення й охоплюють усі види почуттєвої сфери та переживань [5].

Емоції – це специфічна форма взаємодії людини з навколишнім світом з середовищем, спрямована на пізнання світу та свого місця в ньому через саму себе. Ця специфічність виявляється в суттєвих якостях позитивного і негативного полюсів емоцій.

Тобто, іншими словами, емоції – це особливий клас суб'єктивних психологічних станів, що відбуваються у формі безпосередніх переживань приємності або неприємності процесу і результату практичної діяльності людини, спрямованої на задоволення її актуальних потреб.

В аспекті започаткованого дослідження особливо важливим є питання особливостей емоційного розвитку у дітей дошкільного віку, яку визначено науковцями як важливу педагогічну проблему.

Дошкільний вік характеризується бурхливим розвитком емоційної сфери, яка справляє величезний вплив на особистісний розвиток дитини, на оволодіння нею різноманітними видами діяльності. Впродовж дошкільного дитинства емоції розвиваються, ускладнюються і набувають інтелектуалізованого характеру [2].

Загальновідомо, що особистість дитини починає формуватись в дошкільному віці, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційної сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що відповідно, детерміновано соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

Виникнення емоцій у дошкільному віці пов'язане з конкретними явищами, подіями,

людьми, які оточують дитину. Пізнаючи світ, дошкільник переживає все, з чим стикається: задоволення і незадоволення, горе і радість, обурення і захоплення. Все, що дитина сприймає, спостерігає, про що думає, викликає у неї емоційне ставлення.

Вважаємо, що заслуговує на увагу дослідження К. Ізарда, який класифікує такі фундаментальні емоції:

1. Інтерес – позитивна емоція, вона переживається дитиною частіше, ніж інші емоції. Інтерес грає важливу мотиваційну роль у формуванні і розвитку навичок, умінь, інтелекту і творчих прагнень; забезпечує працездатність.

2. Радість – переживання активного внутрішнього задоволення, впевненості в собі, власної значимості, успіху своєї діяльності. Якщо ця емоція переважає в емоційному житті, то дитина перебуває в стані комфорту.

3. Подив – переживання, пов'язане зі сприйняттям чогось раптового, несподіваного.

4. Сум – переживання суму, зневіри, ізоляції. Ця емоція гальмує розумову і фізичну активність дитини.

5. Гнів – переживання обурення, збурювання, незадоволення чимось. Ця емоція є одним з компонентів агресивної мотивації. Контроль над нею відіграє важливу роль у процесі соціального розвитку дитини.

6. Відраза – край неприємне переживання, викликане чимось бридким, огидним, противним, потворним.

7. Презирство – переживання глибокої зневаги до когось (чогось) морально низького. Презирство приводить до роздування почуття власної значимості і до знецінювання об'єкта презирства. Ситуації, що активізують гнів, одночасно активують емоції відрази і презирства. Комбінація цих трьох емоцій розглядається як триада ворожості.

8. Страх – переживання сильного переляку, остраху когось (чогось). Переживання страху відчувається і сприймається як погроза особистої безпеки; супроводжується почуттям непевності, незахищеності, неможливості контролювати ситуацію.

9. Сором – переживання незадоволеності собою. Сором мотивує бажання дитини сховатися, утекти.

10. Провина – переживання, пов'язані з порушенням моральної й етичної норми [4]. Інші емоції, відповідно до теорії К. Ізарда, є похідними.

На важливості дослідження емоційної сфери, зокрема емоційних ставлень дітей дошкільного віку наголошував О. Запорожець. Він стверджував, що виховання почуттів з перших років життя є найважливішим завданням, оскільки те, як будуть засвоюватися знання та уміння, вирішальним чином залежить від емоційного ставлення суб'єкта до оточуючих людей і довкілля [3].

Слід відзначити думку В. Сухомлинського, який у своїх працях звертав увагу педагогів на такі провідні аспекти у системі виховання дитячих емоцій:

1. емоційну культуру неможливо сформувати без постійного духовного спілкування педагога і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів та переживань один за одного;

2. різноманітним емоційним стимулом думки є процес різнобічного пізнання оточуючої дитину

дійсності: «Важливо, щоб джерелом думки і почуттів було пізнання явищ природи, її краси».

3. істина, в якій узагальнюються предмети і явища навколишнього світу, стає особистим переконанням дітей за умови, що вона одухотворена яскравими образами, які впливають на почуття [7].

Отже, емоції відкривають можливість для здійснення дитиною своєрідних висновків про те, як слід поводити себе в тій чи іншій життєвій ситуації, наскільки ця ситуація безпечна, до яких наслідків можуть призвести конкретні дії. Не існує дій або вчинків без емоцій.

Таким чином, аналіз проблеми емоційного розвитку дітей дозволяє усвідомити зміст і сутність цього поняття, а також її актуальність і важливість для становлення особистості дошкільника.

У зв'язку з вищевказаним постає потреба у підготовці фахівців дошкільної освіти нового якісного рівня до виховання дітей у процесі їхнього емоційного розвитку, які б відповідали сучасним вимогам суспільства, були спроможними швидко адаптуватися до швидкоплинних змін у професійній діяльності, володіли уміннями впродовж всього життя самостійно поповнювати професійні знання та збагачувати власний професійний досвід. Успішність здійснення професійної підготовки майбутнього вихователя до виховання дітей дошкільного віку у процесі їхньої статево-рольової соціалізації залежить від оптимальності визначення системи поглядів на процес підготовки професійної підготовки та закономірностей побудови навчального процесу у вищому навчальному закладі.

Підготовка майбутнього фахівця у вищій школі реалізується у педагогічному процесі, як відкрита, динамічна та саморозвиваюча система (цілісне утворення) включає в себе наступні складові компоненти:

– зміст підготовки відповідно до цілей, конкретних завдань та специфіки професійної кваліфікації цієї підготовки (зміст підготовки розглядається як мета та результат фахової підготовки у відповідності до освітньо-кваліфікаційного рівня);

– педагог як конструктор та організатор процесу навчання, розвитку і виховання майбутнього фахівця;

– педагогічний інструментарій – методи, прийоми, засоби навчальної взаємодії, організаційні форми навчання;

– суб'єкт навчання як активний учасник навчальної діяльності, результатом якої є особистісне оволодіння професійним досвідом та вміння його творчо застосовувати у майбутній діяльності [1].

Відповідно до досліджуваної проблематики нами було сформульовано сутнісний зміст поняття «готовність майбутнього вихователя до емоційного розвитку дітей дошкільного віку» – яке ми розуміємо, як це цілісне особистісне утворення, що містить у собі сукупність теоретичних знань, щодо проблем емоційного розвитку дошкільників, а також застосування необхідних практичних умінь та навичок, що визначають специфіку педагогічної діяльності, що спрямований на розвиток емоційної сфери дітей дошкільного віку.

Нами розроблено етапи підготовки майбутніх вихователів до виховання дітей дошкільного віку у процесі їхнього емоційного розвитку, що дозволило студентам в процесі навчання у вищій школі досягати більш високого рівня осмислення проблеми виникнення негативних емоцій та виробити практичні уміння та навички у роботі з дітьми у дошкільних навчальних закладах. Отже, було виокремлено такі три етапи підготовки студентів: інформаційний, мотиваційний, практичний, які реалізовувалися на відповідних курсах навчання студентів факультету дошкільної освіти у вищих навчальних закладах.

Мета першого етапу – інформаційного – спрямована на оволодіння знаннями теорії та методик дошкільної освіти, оволодіння системою узагальнених педагогічних понять і їх інтеграція із практикою, формування професійно-педагогічних умінь і способів діяльності, які реалізуються в педагогічних технологіях.

Завданнями цього етапу виступали:

- 1) оволодіння знаннями щодо особливостей психічного розвитку дітей дошкільного віку;
- 2) оволодіння знаннями про різновиди емоцій та специфікою їхніх проявів у дітей;
- 3) оволодіння знаннями специфіки організації педагогічного процесу, із врахуванням емоційної сфери дошкільників.

На інформаційному етапі професійної підготовки студентів було реалізовано таку педагогічну умову: систематизоване та цілеспрямоване опанування майбутніх вихователів форм та методів, щодо забезпечення емоційного розвитку дітей у змісті фахових та профорієнтаційних навчальних курсів.

Для досягнення мети інформаційного етапу було розроблено й впроваджено змістові модулі у навчальні дисципліни: «Педагогіка дошкільна», «Дитяча психологія», «Актуальні проблеми сучасного дитинства», «Педагогіка дітей раннього віку», «Теорія і методика співпраці з родиною», «Теорія і методика діяльності сімейного педагога».

Другий – мотиваційний етап – передбачав формування у студентів мотивацію досягнути високих успіхів в навчанні, відкритості до нових знань, пов'язаних із систематичним оволодінням інформацією педагогічного характеру, щодо вирішення професійних завдань.

Завданнями на цьому етапі виступали:

1. позитивна мотивація на взаємодію з дошкільниками із врахуванням їхнього емоційного стану;

2. бажання працювати та встановити емоційний контакт з дошкільниками та батьками;

3. прагнення використовувати технології з метою профілактики емоційного неблагополуччя у дітей.

На цьому етапі було впроваджено таку педагогічну умову: поглибити вмотивованість та особистісну спрямованість студентів на організацію взаємодії з дітьми та батьками за рахунок запровадження у зміст навчання спецкурсу.

Метою третього – практичного – етапу забезпечити набуття студентами досвіду застосування теоретичних знань, умінь, навичок під час педагогічної практики в дошкільних навчальних закладах, сформованість у студентів професійних умінь і навичок професійної діяльності.

Завданнями третього етапу виступили:

1. сформувані у студентів уміння організувати різні види діяльності з дітьми враховуючи їх емоційний стан;
2. сформувані у студентів вміння планувати індивідуальну роботу з дошкільниками з метою подолання відхилень в емоційному розвитку;
3. сформувані у студентів творчий підхід до навчання дошкільників соціально прийнятних способів вираження емоцій.

На останньому етапі підготовки студентів реалізували таку педагогічну умову: збагачення практичного досвіду майбутніх вихователів щодо емоційного розвитку дітей дошкільного віку.

Таким чином, визначені етапи підготовки студентів до виховання дітей дошкільного віку в процесі їхнього емоційного розвитку дозволили позитивно вплинути на вдосконалення якості підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності.

Висновки і пропозиції. Професійна підготовка спеціалістів дошкільного фаху в процесі емоційного розвитку актуальне та важливе питання сучасної вищої освіти, адже в процесі розвитку емоцій у дітей дошкільного віку відбувається становлення особистості дитини. Система навчання і виховання дітей, яка склалася в закладах освіти, недостатньо орієнтована на подолання проблем, щодо негативних проявів емоцій у дітей, і потребує надання допомоги дитині у процесі засвоєння нею соціального досвіду шляхом входження у суспільне середовище, систему соціальних зв'язків, а також оволодіння уміннями відтворювати соціальні зв'язки у процесі життєдіяльності. Враховуючи вище сказане, слід зазначити необхідність вивчення даної проблематики, що становить перспективу подальших наукових розвідок.

Список літератури:

1. Богиніч О. Л. Шляхи вдосконалення системи підготовки фахівців дошкільної освіти [Електронний ресурс] / О. Л. Богиніч // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу до журн.: http://intellectinvest.org.ua/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2008_st_9/
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М., 1991. – 29 с.
3. Запорожец А. В. Воспитание эмоций и чувств у дошкольника / А. В. Запорожец // Эмоциональное развитие дошкольника. – М., 1985. – 297 с.
4. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб.: 2000. – 344 с.
5. Педагогічний словник / [За редакцією дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка.] – К.: Педагогічна думка, 2001. – 527 с.
6. Реан А. А. Психология детства / А. А. Реан. – СПб.: «прим-ЕВРО-ЗНАК». 2003. – 368 с.
7. Сухомлинський В. О. Живопис. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3 / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 557-565.

Трофаила Н.Д.

Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ЭТАПЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье проанализированы, а также раскрыто такой важный аспект как эмоции детей дошкольного возраста. Определены важность профессиональной подготовки воспитателей дошкольных учебных заведений к воспитанию детей в процессе их эмоционального развития. Анализ педагогических исследований позволил раскрыть содержание и определить этапы профессионально-педагогической подготовки студентов в высших учебных заведениях. Автор представляет авторское определение понятия «готовность будущих воспитателей к эмоциональному развитию детей дошкольного возраста». В статье раскрывается цель, задачи и условия реализации этапов профессиональной подготовки специалистов дошкольного специальности.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональное развитие, профессиональная подготовка, этапы профессиональной подготовки.

Trofaila N.D.

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University

THE STAGES OF PROFESSIONAL TRAINING OF PRESCHOOL TEACHERS TO WORK WITH PRESCHOOL CHILDREN IN THE EMOTIONAL DEVELOPMENT

Summary

The article analyzed and solved such important aspects as the emotions of children. Determined importance of training teachers of preschool educational establishments for instruction of preschool children in the course of their emotional development. Analysis of educational research allowed to reveal the contents and identify stages of vocational and educational training of students in higher education. The author reveals the goals, objectives and terms of implementation stages of pre-professional training profession.

Keywords: emotions, emotional development, training, training stages.

УДК 37.018(100)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАРУБІЖЖІ

Фінчук Г.В.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука

Палій В.П.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті визначено головні напрями, що зумовили виникнення та розвиток сімейного виховання в країнах Західної Європи та Північної Америки та основні періоди його розвитку. Розкрито суть фундаментальних питань, що стоять перед сімейним вихованням в зарубіжній педагогіці. Обґрунтовано необхідність вивчення і використання досвіду провідних зарубіжних країн з питань сімейного виховання у сучасній національній педагогіці. Висвітлено умови виникнення цього нового напрямку педагогічного дослідження в зарубіжній педагогічній науці. Розкрито сутність фундаментальних питань, що стоять перед цією галуззю педагогічної науки та характеризують її стан на сучасному етапі в зарубіжній педагогіці.

Ключові слова: сімейне виховання, виховна діяльність, виховний потенціал, дезадаптація, соціалізація сім'ї.

Актуальність дослідження. У світовій практиці набуває поширення нова етика відносин з дітьми, універсальне вираження якої оформлено у Конвенції про права дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у листопаді 1989 року. В ній зазначаються основні права дитини: на виживання, розвиток і захист; проголошено: основні потреби дітей пріоритетні при розподілі ресурсів життєзабезпечення. Сім'я для дитини – перше і майже єдине середовище, що формує її особистість. Сімейне виховання – це специфічне проектування особистості дитини.

На жаль, негативні тенденції суспільного розвитку стають все більш стійкими. Розрізненість впливу сім'ї, соціуму, різного роду державних і громадських організацій в кінцевому результаті справляють негативний вплив на ефективність виховної діяльності батьків. При цьому одним із найважливіших факторів успішного вирішення даної проблеми стає підвищення ролі сім'ї як активного суб'єкта соціуму, що формує особистість. Поглиблюється дезорганізація життя сімей, руйнуються морально-етичні норми і традиції. Зростає конфліктність у стосунках між подружжям, батьками та дітьми, посилюється їхній депресивний стан, що є наслідком економічної, правової і моральної незахищеності, знижується роль сім'ї в соціалізації дітей.

П. Щербань у статті «Вчать виживати – не вчать перемагати, або аномалії сімейного і суспільного виховання» зазначає: «Найважливішим шляхом моральної перебудови і духовного піднесення нашого народу є педагогічне і національне спрямування сімейного виховання» [1].

Отже, з огляду на вищезгадані негативні тенденції суспільного розвитку нашої країни постає необхідність розвитку об'єктивних можливостей сім'ї, підвищення її виховного потенціалу, адаптаційних можливостей, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, запобігання руйнуванню морально-етичних норм і традицій української сім'ї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед зарубіжних дослідників, що зробили найбільш значний внесок у розвиток соціології сім'ї, можна назвати насамперед І. Ноя, І. Рейса (США);

А. Жирар, Л. Руссель (Франція) та багато інших західних соціологів. Теоретико-методологічні аспекти дослідження сім'ї та проблеми виховання в ній дітей висвітлені в публікаціях таких зарубіжних педагогів і соціологів, як: Н. Аберкомбі, С. Гудман, Л. Давідофф, Л. Ірвін (Велика Британія); П. Дюрнінг, Д. Лавеню, Д. Фабле (Франція); Ф. Кюїзіньї, Ж. Делає, Ж.-П. Пуртуа (Бельгія); С. Монтандон, Ф. Перрену, Ж. Келлергалльс (Швейцарія); Л. Етьєр, Е. Палачіо-Квінтін, Ж. Кутюр (Канада); Р. Емері, К. Александер, Дж. Гарбаріно, Дж. Келлі (США). Як писав Вердье, «виховання дітей є практикою глобальною і водночас банальною, де кожен може відчувати себе фахівцем, створюючи свій власний досвід» [9].

З іншого боку, численні наукові роботи в зарубіжжі з питань сімейного виховання зосереджуються лише на інструментальних методах дослідження. Найчастіше це тести або анкети, в яких досить нерідко сфальсифіковані статистичні результати не можуть вирішити глобальності проблеми. Концепції, що при цьому використовуються, часто є лише адміністративними категоріями без критичного аналізу. Незважаючи на всі ці проблемні моменти, наукові дослідження з питань сімейного виховання розвиваються досить стрімко, публікації в заатлантичних країнах з'являються регулярно, ось уже впродовж останніх тридцяти років, а у франкомовних та латинських країнах – упродовж п'ятнадцяти років.

Аналіз сучасної педагогічної літератури свідчить про відсутність теоретичних і експериментальних досліджень, у яких би висвітлювалися питання теорії сімейного виховання в зарубіжних країнах, зокрема в країнах Північної Америки (США, Канада) та країнах Західної Європи.

Метою даної статті є висвітлення умов виникнення цього нового напрямку педагогічного дослідження в зарубіжній педагогічній науці, розкриття суті фундаментальних питань, що стоять перед цією галуззю педагогічної науки та характеризують її стан на сучасному етапі в зарубіжній педагогіці.

Термін «сімейне виховання» не є новим, він почав використовуватися з ХІХ століття та знайшов своє поширення в політиці Французької держави з питань сім'ї в період з 1940 до 1944 року включно.

Тема сім'ї ось уже упродовж не одного століття є важливою складовою політичних дискусій. Численні політичні протистояння з проблем сім'ї та її ролі в житті суспільства зазнали небувалого розмаху вже в період перемоги Французької революції (1789 рік).

Науковці, що в основній своїй більшості є членами Міжнародної Асоціації з питань виховання та наукових досліджень з проблем сімейного виховання, яка була заснована в 1986 році в Монреалі Жаном-П'єром Пуртуа та педагогами Квебеку, ініціювали розвиток наукових досліджень та впровадження університетських дисциплін, що безпосередньо базуються на питаннях сімейного виховання, в більшості європейських країнах.

Предметом наукових досліджень з питань виховання була школа, навчання та виховання батьків, соціальна робота і лише потім – сімейне виховання. Маючи характер універсальний, хоча дуже різнобарвний, залежно від епохи, культури та соціального середовища, сімейне виховання стало предметом наукової зацікавленості досить пізно. Інтерес до виховної діяльності батьків у зарубіжжі виник в результаті систематичного залучення фахівців соціальних служб до вирішення проблем виховної діяльності сім'ї та її соціалізації. Опікуючись спочатку безпритульними дітьми, зарубіжна спільнота без вагань вирішила взяти на себе турботу про дітей, батьки яких були визнані як «неспроможні забезпечити їхнє виховання». Така політика привела до організації форм виховання та соціалізації поза сім'єю [3].

Якщо відкинути ранні етапи розвитку сімейного виховання, то можна виділити три основні періоди: з другої половини ХІХ століття до Першої світової війни; від періоду між двома війнами до початку 60-х років; з 60-х років до сьогодення.

Є необхідним спочатку виділити чотири головних напрями, що, безперечно, зумовили виникнення та розвиток сімейного виховання в зарубіжних країнах: від попередження дитячої смертності та до забезпечення гармонійного розвитку дитини; від боротьби проти шкільного невстигання до дослідження методів його попередження; від створення спеціалізованих виховних закладів до турботи суспільства про дітей з вадами фізичного розвитку; від допомоги мало-забезпеченим сім'ям до соціально-виховних дій, спрямованих на батьків.

Починаючи з 1920 року, коли зниження показників дитячої смертності стало фактом безперечним, з'являється занепокоєння щодо ролі сім'ї у виникненні деяких розумових розладів у дітей: «Теорії ментальної гігієни закріплюють загальноприйнятую позицію соціальних наук, які стверджують, що першочергове завдання сім'ї в сучасному індустріальному суспільстві не зводиться більше до задоволення економічних запитів, а базується на організації функціонування такого навколишнього середовища, яке б забез-

печило хороше здоров'я та соціальну адаптацію дітей» [5].

Виникнення сімейного виховання як об'єкту наукових досліджень у Північній Америці тісно пов'язане з розвитком програм боротьби проти масового шкільного невстигання дітей із неблагополучних сімей, особливо етнічних меншостей. Президент Дж. Кенеді підготував ряд програм «боротьби із бідністю», і в серпні 1964 року було прийнято Програму економічного сприяння, а у 1965 році – Програму безкоштовного медичного обслуговування малозабезпечених. З кінця 60-х років у США, а потім і в Канаді відродження ініціативи педагогічно-соціального втручання набирає стрімких обертів.

Дуже швидко вчені помітили ефективність педагогічних втручань в сім'ю, особливо за умови сприяння та підтримки батьків. Серед п'яти складових педвтручання, визначених Лазарем та Дарлінгтоном у 1982 році як найефективніші, є активна участь батьків [7]. У 1974 році Бронфенбренер довів, що педвтручання, коли матір відіграє роль вихователя, мають стабільно позитивні результати [2].

З 60-х років у США було проведено ряд наукових досліджень емпіричного характеру. Дослідженням з питань соціопедагогічних втручань в сімейне середовище передувало систематичне вивчення внутрішньосімейних (інтрасімейних) процесів виховання. Тут можна виділити три етапи: 1965 – 1968 роки – досягнення перших позитивних результатів; 1969 рік – оцінка результатів педвтручання доводить їхню нетривалість; період з 1975 року є часом більш позитивного оцінювання результатів педвтручання. Розвиток цих процесів, безперечно, широко сприяв розвитку наукових досліджень процесів виховання, що здійснюються безпосередньо в сім'ї, спочатку в США, а потім у інших країнах – під впливом робіт американських вчених.

У 1993 році Жан-Люк Ламбер пише про значне збільшення науково-педагогічної літератури, присвяченої проблемам сім'ї, в якій є діти-інваліди [6].

Інституційний розвиток питання виховання батьків знайшло лише з 1880 року, ініціаторами якого були державні службовці, робітники соціальної сфери та психологи. В той час, коли священики надавали перевагу вихованню майбутньої подружньої пари, лаїсти цікавилися питаннями сімейної економіки. Багато країн розвинули свої власні національні традиції з питань сімейної економіки та ведення домашнього господарства. У США – це є «Family Life Education», дисципліна, що викладається в університетах та спрямована на підготовку фахівців (викладачів сімейної економіки, радників з питань соціальної економіки), які змогли б підготувати матерів до виконання ними ролі вихователів та «керівників» домашнього господарства.

З 1888 року в США починає розвиватися психологія, потім, дуже швидко, психоаналіз. У 1992 році Н. Котт пише: «20-ті роки характеризуються першим загальномасштабним наданням порад матерям з питань виховання дітей. Згідно з оцінкою американського «Children's Bureau» (відділення проблем дитини), створеного в 1912 році, половина дітей, народжених у

1929 році, стали «об'єктом порад», що надавалися з боку публічних організацій» [4].

Упродовж 30-х років утворюється публічний рух, який вже є структурно оформленим і який займається організацією соціопедагогічних втручань, спрямованих на сім'ю. Представниця цього руху Адамс допомагала сім'ям імігрантів у період великої депресії 1929 року.

Поява аналітичних течій в 30-ті роки, особливо в США, сприяла відродженню інтересу до проблем сім'ї, до проблем виховання дітей в сім'ї. Особливо це ознаменувалося появою робіт Гесселла (1939 р.), Спока (1957 р.), Дрейкурса та Сольтза (1964 р.), а також Жінотта (1969 р.), які стали бестселерами світового масштабу. Ці автори найчастіше зосереджувалися на проблемах середньої американської сім'ї з метою підтримки батьків у вихованні їхніх дітей.

У 1929 році у Франції Мадам Верін заснувала Школу батьків. Натхненна новими педагогічними теоріями, вона починає співпрацювати із психоаналітиками, такими, як Жорж Мауко та Андре Берже, а з 1945 року – з Жоржем Гейером.

У Німеччині засновником перших дитячих садків є видатний педагог Фрідріх Фробель, який у 1940 р. створив асоціацію жінок та матерів з метою «сприяння» встановленню «позитивних взаємозв'язків» між матір'ю та дитиною. Перша ж «Школа матерів» була створена в 1917 р. у Штутгарті Луїзою Ламперт і дуже швидко знайшла своє «відтворення» в інших містах Німеччини завдяки підтримці церкви та добровільних організацій. Основними напрямками, в яких працювала Школа, були: проблеми вагітності, народження дитини, виховання немовляти та малолітньої дитини. Порівнюючи німецькі установи та французьку Школу батьків,

можна стверджувати, що в Німеччині їхнє функціонування було спрямоване на освіту всіх дорослих членів сім'ї (батьки, дідусі та бабусі), тоді як у Франції головний акцент ставився на підготовку фахівців, які працюють з батьками.

Високий науковий рівень сучасних педагогічних доробок дає змогу, не вдаючись до історії розвитку сім'ї, виділити сучасні трансформації західної сім'ї. У своїй роботі Л. Русель (Франція) обстоює чотири фундаментальні положення розвитку сучасної західної сім'ї: чітке регулювання процесу народжуваності завдяки вдосконаленню засобів контрацепції та узаконенню добровільного переривання вагітності; значне зменшення кількості одружень – вдвічі менше в 1985 році в порівнянні з 1965 роком; збільшення кількості розлучень – 10% одружених пар розлучилися у 1965 році, а в 1985 році цей показник становить 30%; глобальне зниження народжуваності – у 1965 р. на кожну жінку припадало 2,9 дітей, у 1985 р. – 1,9, а в 1993 році – 1,63 [8].

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного нами дослідження психолого-педагогічних передумов виникнення сімейного виховання як галузі зарубіжної педагогічної науки можна стверджувати, що системний підхід до вивчення і використання досвіду провідних зарубіжних країн з питань сімейного виховання відкриває у сучасній національній педагогіці можливості для поліпшення якості сімейного виховання, виховної діяльності батьків, вирішення проблем дезадаптації молодого покоління та співробітництва батьки-вчителі на основі олюднення знань, впровадження ефективних особистісно орієнтованих технологій, що сприяють не тільки соціальній адаптації дітей, але й гармонізації взаємин між педагогами і родинами, батьками та дітьми.

Список літератури:

1. Щербань П. Вчать виживати – не вчать перемагати, або аномалії сімейного і суспільного виховання / П. Щербань // Рідна школа. – 2001. – № 1. – С. 14.
2. Bronfenbrenner U. Is early intervention effective? / U. Bronfenbrenner // Teachers College Record. – 1974. – № 76 (2). – P. 279-303.
3. Chauviere M. Enfance inadaptée, l'heritage de Vichy / M. Chauviere. – Paris: Ed. Ouvrires, 1980. – 176 p.
4. Cott N.F. La femme moderne. Le style americain des années vingt / N.F. Cott. – Paris: Plon, 1992. – P. 76-89.
5. Lambert L., Essen J., Head J. Variations in behavior ratings of children who have been in care / L. Lambert, J. Essen, J. Head // Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines. – 1977. – № 18. – P. 335-346.
6. Lambert J.-L. et Lambert-Boite F. Education familiale et handicap mental / J.-L. Lambert et F. Lambert-Boite. – Fribourg: Ed. Universitaires, 1993. – P. 29-38.
7. Lazar I., Darlington R. Lasting effects of early education: A report from the consortium for longitudinal studies / I. Lazar, R. Darlington // Monographs of the Society for Research in Child Development. – 1982. – № 47 (2-3). – P. 67-68.
8. Roussel L. Les femmes chefs de famille sans conjoint en France / L. Roussel // INED Population. – 1980. – № 2. – P. 98-103.
9. Verdier P. Education et développement social de l'enfant / P. Verdier. – Paris: PUF, (2 ed.), 1987.

Финчук Г.В.

Международный экономико-гуманитарный университет
имени академика Степана Демьянчука

Палий В.П.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОБЛЕМЫ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ В ЗАРУБЕЖЬЕ

Аннотация

В статье определены основные направления, которые обусловили возникновение и развитие семейного воспитания в странах Западной Европы и Северной Америки и основные периоды его развития. Раскрыта суть фундаментальных вопросов, стоящих перед семейным воспитанием в зарубежной педагогике. Обоснована необходимость изучения и использования опыта ведущих зарубежных стран по вопросам семейного воспитания в современной национальной педагогике. Освещены условия возникновения этого нового направления педагогического исследования в зарубежной педагогической науке. Раскрыта сущность фундаментальных вопросов, которые возникают в этой сфере педагогической науки и определяют ее состояние на современном этапе в зарубежной педагогике.

Ключевые слова: семейное воспитание, воспитательная деятельность, воспитательный потенциал, дезадаптация, социализация семьи.

Finchuk H.V.

Academician Stepan Demianchuk International University
of Economics and Humanities

Palii V.P.

Rivne State Humanitarian University

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PECULIARITIES OF THE PROBLEM OF FAMILY EDUCATION ABROAD

Summary

The principal directions which cause rise and development of family upbringing in countries of Western Europe and Northern America and the basic periods of its development were determined in the article. The author disclosed the backbone of fundamental problems of family upbringing in foreign pedagogics. Also she based necessity of studying and use of experience of leading foreign countries concerning the questions of family upbringing in modern ethnical pedagogics. The conditions of rising this new direction in the sphere of pedagogical research in foreign pedagogics are made clear. The content of of the fundamental issues confronting this field of pedagogical science and characterize its status at the present stage in foreign pedagogics are exposed.

Keywords: family upbringing, educative activity, educative potential, disadaptation, family socialization.

УДК 37.036

ЛЮБЛЮ ЛЮДЕЙ, ЯКІ НАВЧАЮТЬ!

Хмелевська Л.П.

Київський національний університет технологій та дизайну

Таран О.Б.

Коледж Київського національного університету технологій та дизайну

Досліджено в цілому теоретичні питання кадрового менеджменту в освіті. Означена актуальність проблеми професійного розвитку педагогічних кадрів. Окреслені підходи щодо формування кадрової політики навчального закладу. Розглянуто аспект інноваційної політики директора коледжу як менеджера освіти. Описано процес формування художнього смаку студентів творчих спеціальностей коледжу протягом навчання. Доведено необхідність впровадження педагогічних інновацій в освітній процес.

Ключові слова: кваліфікація, компетентність, кадровий потенціал, педагогічні інновації, творчий розвиток, художній смак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми досліджували багато вітчизняних та іноземних вчених, серед яких можна назвати О. Амошу, Д. Богиню, Т. Боголіб, Б. Буркінського, В. Гееця, М. Кизима, Е. Лібанову, А. Колота, О. Кузьміна, В. Павлова, А. Турила, А. Шегдутаїнших. Усіх неможливо перелічити через багатоаспектність досліджуваної проблеми. Однак проблема взаємодії замовників підготовки кадрів і виконавців такої підготовки залишається розв'язаною не до кінця. Можна навіть припустити, що проблему взаємодії підприємств і навчальних закладів не можна вирішити остаточно, оскільки зміни у виробництві, в освіті надаватимуть зазначеній проблемі нових ракурсів, що вимагатиме і нових методів їхнього дослідження та розв'язання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування кадрового потенціалу вищої освіти в Україні не є новою, але в водночас недостатньо розробленою. Дедалі більшого розвитку набуває підхід до підбору фахівців у навчальних закладах системи професійної освіти як соціально-економічного явища. Пріоритетом повинно стати баланс між потребами ринку попиту послуг, запитів роботодавців і підготовки педагогічних кадрів у профільних ВНЗ.

Постановка проблеми: ставиться питання підбору педагогічного персоналу для підвищення якості освітньої діяльності навчального закладу.

Мета статті: ознайомлення широкого кола читачів – керівників та адміністраторів навчальних закладів з досвідом роботи Коледжу КНУТД щодо впровадження кадрової політики на спеціальностях творчого спрямування.

Виклад основного матеріалу. Освіта та інтелектуальний потенціал суспільства в сучасних умовах є найважливішими складовими національного багатства, а освіченість людини, її професійна підготовка, прагнення до творчості та уміння вирішувати нестандартні завдання – основа прогресу, стійкості й безпеки країни. Це потребує переоцінки значущості професійної освіти, її змісту, структури та форм організації.

Відповідно, актуальності набуває проблема професійного розвитку педагогічних кадрів. Модернізація національної системи освіти, спрямована на підвищення її якості, доступності та ефективності, – багатовимірний і динамічний

процес, який охоплює всі її рівні, області, аспекти і неможливий без забезпечення висококваліфікованими кадрами. До пріоритетів сучасної освіти віднесено також управління її розвитком на основі розподілу відповідальності між суб'єктами освітньої політики.

Кваліфікація і компетентність – взаємопов'язані характеристики потенційної спроможності викладача ефективно реалізувати свою педагогічну діяльність. Професійна компетентність є інваріантною характеристикою професійного розвитку педагогічних кадрів. Тобто, результат професійно-особистісного розвитку педагога завжди можна характеризувати зміною професійної компетентності, яким би не був конкретний зміст його педагогічної праці. Зростання професійної компетентності педагогічних кадрів у навчальному закладі належить до управлінських функцій. Зауважимо, що поняття «професійна компетентність» відкриває нові можливості при вивченні процесу професійного розвитку педагогічних кадрів.

У державних законодавчих і нормативно-правових актах, які регламентують діяльність національної системи освіти, окреслені основні напрями кадрової політики в системі вищої освіти, встановлені пріоритети й першочергові завдання. Це дає змогу визначити методологічну основу формування кадрового потенціалу навчального закладу, об'єктивно оцінити його якість, розробити систему формування кадрового резерву по основних посадах, окреслити шляхи створення сучасної перепідготовки кадрів і підвищення кваліфікації керівних, педагогічних та науково-педагогічних працівників.

Формування кадрової політики навчального закладу містить заходи, які націлені на забезпечення потрібної кількості кваліфікованих, високопрофесійних і вмотивованих науково-педагогічних і педагогічних працівників, потенціал яких відповідає сучасним вимогам керування процесами, характерними для визначеного навчального закладу. Основною метою реалізації власної кадрової політики закладу є забезпечення його високопрофесійним персоналом відповідно до штатного розкладу та з урахуванням особливостей його функціонування. Будь-який структурний підрозділ розробляє й здійснює кадрову політику як складову загальної політики коледжу – системи унормування дій персоналу (система правил), розроблення й додержання

яких відбувається з урахуванням умов функціонування цієї структури та мети її діяльності.

Сьогодні вища освіта в Україні знаходиться у стані постійних змін та реформації, що вимагає від освітян безперервного пошуку інноваційних стратегій і технологій, спрямованих на підвищення рівня професіоналізації сучасного студента. В якості стратегічних напрямів реорганізації освіти виступають: забезпечення нового рівня підготовки фахівців та формування гнучкої системи підготовки кадрів, які спроможні задовольнити потреби суспільства у фахівців різних напрямів зі швидкою адаптацією до умов професійної діяльності. Вища мистецька, зокрема, художня освіта відіграє вирішальну роль у реорганізації освітнього процесу, оскільки саме від мистецької підготовки залежить рівень розвитку культури загалом.

Глибокі зміни, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, охоплюють всі сфери життя і діяльності, і у першу чергу – таку важливу галузь, як освіта. Проблема інновацій не зникає, а швидше загострюється в ході ринкових трансформацій. Навчальні заклади, структурні регіональні підрозділи освіти існують в умовах реальної конкуренції, вирішують завдання виживання в жорстких обставинах ринку. Саме інноваційна діяльність і її результати є головною умовою успіху і ефективності, тому менеджери освітнього процесу зобов'язані самостійно і цілеспрямовано формувати і здійснювати інноваційну політику закладу освіти.

Головний і найбільш важливий аспект інноваційної політики директора коледжу як менеджера освіти полягає в специфіці управління персоналом інноваційної організації. Зміни колективу навчального закладу носять як кардинальний, так і глибокий особистісно орієнтований характер. Добір спеціалістів з різних галузей педагогічних знань передбачає врахування потреб їхньої діяльності як систематичної творчої, що базується не лише на оригінальній ідеї, а й на здатності особистості поповнювати обсяг наукових знань, здійснювати пошук нестандартних шляхів використання знань і педагогічних технологій.

Педагогічні інновації — це результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень комплексу педагогічних проблем менеджером освіти й очолюваним ним колективом однодумців. Продуктом творчого пошуку є нові навчальні технології, оригінальні виховні ідеї, форми та методи виховання, нестандартний підхід в управлінні. Результатом управлінських інновацій як процесу спільної творчої діяльності є зростання педагогічної майстерності менеджера і викладача, рівня їхньої культури, мислення, світогляду, авторитету. Ефективність інноваційної інтелектуальної діяльності залежить від уміння менеджера спрямовувати індивідуальні творчі здібності таких працівників, організовувати їх у робочі групи, команди, мікроколективи.

Формування художнього смаку учнів та студентів є одним з найбільш складних завдань естетичного виховання, успішне здійснення якого є найважливішим критерієм ефективності всього освітнього процесу в цілому. Художній смак і створені на його основі твори мистецтва становлять реальність естетичної свідомості людини.

Почуття й розуміння краси, художній смак не приходять самі, їх треба послідовно формувати, виховувати, розвивати. Природно, що для правильної, цілеспрямованої діяльності з формування художнього смаку необхідно як перетворення самої дійсності за законами краси, так і розвиток усього внутрішнього духовного світу особистості – її світогляду, психології, почуттів, збагачення практичної творчої діяльності.

Основними складниками формування художнього смаку в студентів мистецьких спеціальностей у процесі професійної підготовки є: розвинена уява та художня пам'ять; своєрідність образного мислення; художня освіченість (знання видів, жанрів, виразних засобів та матеріалів образотворчого мистецтва); навчальні, факультативні та індивідуальні види занять образотворчим мистецтвом; розуміння мети й значення історичного, сучасного та національного мистецтва, його своєрідності; спілкування з природою.

Естетичне сприймання й художній смак – це досить складний психологічний процес, який залежить від думки, волі, почуттів людини, її виховання, професійної діяльності та навколишнього середовища. Художній смак є складовою частиною всіх почуттів людини. На жаль, соціально-економічне значення мистецтва часто відсуває на задній план емоційно-естетичний аспект відносин людини та мистецтва. Однак, викладачі мистецьких дисциплін, відчинивши студентам вікно у світ мистецтва, зумовивши доторкнутися ніжною, емоційною душею до прекрасного, чарівного розмаїття цього світу, повинні постійно й поступово вводити студентів у цей світ, поглиблюючи розуміння та почуття мистецтва. Виховання душі, здатної до глибоких переживань, – ось головна мета сучасної педагогіки.

Формування художнього смаку передбачає чітке планування роботи, розробку системи заходів з естетичного виховання, на здійснення яких повинні бути спрямовані зусилля всього педагогічного колективу. Добре поставлена робота з формування художніх смаків позитивно впливає на почуття, волю, характер і переконання студентів, збуджує й розвиває в них художні здібності та таланти.

Інноваційний менеджмент у Коледжі КНУТД – це результат діяльності, у першу чергу, творчих особистостей. Кожна педагогічна інновація, яка суттєво змінила стиль соціально-педагогічної взаємодії і образ індивідуального мислення в навчальному закладі, зобов'язана своєю реалізацією окремим особистостям, а вже потім – групам талановитих педагогів, яких ці особистості об'єднали, організували, забезпечили створення таких індивідуальних умов їхньої праці, за яких склався колектив однодумців, здатний працювати на високому рівні відносин співтворчості.

Циклова комісія образотворчих дисциплін, яку багато років очолює викладач-методист Чеботарьова Г.В., є тим містком, який зв'яже індивідуальність особистості викладача і нестримну жагу до пізнання прекрасного студентами мистецьких спеціальностей Коледжу КНУТД.

Робота комісії образотворчих дисциплін спрямована на розвиток творчого потенціалу молоді, виховання художнього смаку, підвищення загального інтелектуального рівня студентів, отри-

манья теоретичних знань та практичних навичок з основ рисунку, живопису, композиції. Студенти реалізують свої здібності в творчих майстернях, оформлюють художні виставки, беруть участь у мистецькому житті міста, вивчаючи надбання минулого та сучасності. Допмагають в цьому викладачі – високопрофесійні художники.

У своїй практичній діяльності члени комісії використовують нетрадиційні форми і методи роботи, інтегроване навчання, імпровізаційність як засіб гармонізації розвитку творчої особистості. Інноваційні підходи допомагають викладачам формувати у студентів практичні навички мистецьких технологій.

Кожна людина – це неповторна індивідуальність і тому вона характеризується своїм унікальним набором творчих якостей, рівнем їх розвиненості, який і буде визначати рівень творчих досягнень і можливостей конкретної людини. Творчі можливості індивідуальності реалізуються і розвиваються у творчості. Творчість – це діяльність людини, що створює якісно нові матеріальні і духовні цінності, як найвищу форму психічної активності, самостійності, здатність створювати щось нове, оригінальне. Творчість спрямована на вироблення людиною чогось нового на основі реорганізації набутого досвіду та формування нових комбінацій знань, умінь, матеріалів, продуктів. Саме у зв'язку з останньою й виявляється творча індивідуальність, яка розглядається психологами як здатність людини до активного перетворення навколишньої дійсності.

Усі зазначені складові представлені у діяльності викладачів коледжу, що дозволяє зробити висновок про нерозривний зв'язок викладацької діяльності з творчою активністю. Практично при проведенні кожного заняття викладач змушений щось змінювати й у змісті навчального матеріалу, й у методиці навчання. Кожне заняття кожного разу стає, фактично, новим.

Педагогічна праця нетворчою не буває й бути не може, тому що неповторні студенти, обставини, особистість самого педагога, і будь-яке його педагогічне рішення має виходити із нестандартних дій. Сучасна освіта вимагає постійного творчого зростання педагогічних працівників, створення умов для неперервного підвищення їхнього освітнього та кваліфікаційного рівнів, удосконалення педагогічної майстерності. Розвиток творчої особистості педагога є неодмінною умовою й обов'язковою складовою його професіоналізму та компетентності.

Важливою професійною рисою особистості педагога є його методична вправність, під якою треба розуміти постійний творчий пошук, неперервне вдосконалення своїх знань і майстерності. Вдумливий, творчий викладач повинен здійснювати самоаналіз своїх уроків і позаурочних заходів за день, тиждень, семестр та навчальний рік, що дає змогу виявити як недоліки своєї роботи, так і внутрішні резерви.

Хороший педагог постійно шукає, раціоналізує свою діяльність. Творчість має бути рисою кожного викладача, бо педагогічна праця творча за своєю суттю. Вона повинна поєднувати в собі науковий підхід зі справжнім мистецтвом. «Пересічний викладач викладає, хороший – поєсно, видатний – показує, великий – надихає».

Траєкторія розвитку творчості у навчальному закладі – це персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного члена педагогічного колективу.

Підготовка майбутніх фахівців, а поки що студентів спеціальностей мистецького спрямування, потребує якісного підбору викладацького складу та підвищення його кваліфікації. Перевага тут надається претендентам, які мають художні досягнення та практичний досвід педагогічної роботи. Викладацький колектив циклової комісії образотворчих дисциплін характеризується як висококваліфікований, досвідчений, зорієнтований на творчий пошук.

Усі викладачі займаються творчою роботою: беруть участь у конкурсах, фестивалях моди, мистецьких проектах та художніх виставках в Україні та за її межами. Більшість викладачів – члени творчих Стілок художників та дизайнерів України. Серед них – Олександр Кот, Олександра Христофорова, члени Союзу художників України, Анжела Глазунова, Віктор Ареф'єв, Володимир Михайлов, Олег Комаров, Ганна Животовська.

Сучасна освіта характеризується глибокими змінами, зумовленими новими концептуальними підходами до її реформування, що передбачають методологічну переорієнтацію освітнього процесу на розвиток особистості людини. Особливістю сучасної освіти є ідеологія самовизначення особистості, ознаками якої є навчання і виховання особистості на засадах гуманізації, створення умов для саморозвитку і самонавчання. Одним з чинників, що впливають на становлення особистості, є мистецтво, яке втілює в собі надзвичайно великі можливості щодо виховання людини, сприяє естетичному вихованню особистості та створенню власного духовного світу, у тому числі формуванню творчої індивідуальності. У галузі освіти пріоритети змінилися у сторону розвитку індивідуальності особистості, її творчих здібностей і потенціалу. Індивідуальність розглядається сьогодні як одна з основних цінностей суспільства.

Циклова комісія образотворчих дисциплін, яку багато років очолює викладач вищої категорії Чеботарьова Г.В., є тим містком, який зв'язує індивідуальність особистості викладача і нестримну жагу до пізнання прекрасного студентами мистецьких спеціальностей Коледжу КНУТД.

Робота комісії образотворчих дисциплін спрямована на розвиток творчого потенціалу молоді, виховання художнього смаку, підвищення загального інтелектуального рівня студентів, отримання теоретичних знань та практичних навичок з основ рисунку, живопису. Студенти реалізують свої здібності в творчих майстернях, оформлюють художні виставки, беруть участь у мистецькому житті міста, вивчаючи надбання минулого та сучасності. Допмагають в цьому викладачі – високопрофесійні художники.

У своїй практичній діяльності члени комісії використовують нетрадиційні форми і методи роботи, інтегроване навчання, імпровізаційність як засіб гармонізації розвитку творчої особистості. Інноваційні підходи допомагають викладачам формувати у студентів практичні навички мистецьких технологій.

Висновки і пропозиції. Сучасна освіта характеризується глибокими змінами, зумовленими новими концептуальними підходами до її рефор-

мування, що передбачають методологічну переорієнтацію освітнього процесу на розвиток особистості людини. Сучасна освіта вимагає постійного творчого зростання педагогічних працівників, створення умов для неперервного підвищення їх-

нього освітнього та кваліфікаційного рівнів, удосконалення педагогічної майстерності. Саме тому кадрова політика навчального закладу повинна будуватися на засадах компетентності, професійності та здатності педагогів до саморозвитку.

Список літератури:

1. Державна національна програма «Освіта» Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – С. 5.
2. Отич О. Мистецька освіта як складова система неперервної професійної освіти // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. І.Зязюна, Н. Ничкало, Т. Левицького, Ю. Вільш. – Ченстохова – Київ, 2003. – С. 170.
3. Рудницька О.П. Основи викладання мистецьких дисциплін. – К.: АТЗТ «Екс Об», 1998. – 185 с.
4. Масол Л. Впровадження нових програм з мистецтва і художньої культури // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 3. – С. 27-30.
5. Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
6. Даниленко В.Я. Дизайн. Підручник / В.Я. Даниленко. – Харків: ХДАДМ, 2003. – 320 с.
7. Зайчук В.О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики // Педагогіка і психологія, 2007. – № 2.

Хмелевская Л.П.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Таран О.В.

Колледж Киевского национального университета технологий и дизайна

ЛЮБЛЮ ЛЮДЕЙ, КОТОРЫЕ УЧАТ!

Аннотация

Исследованы в целом теоретические вопросы кадрового менеджмента в образовании. Обозначена актуальность проблемы профессионального развития педагогических кадров. Очерчены подходы к формированию кадровой политики учебного заведения. Рассмотрен аспект инновационной политики директора колледжа как менеджера образования. Описан процесс формирования художественного вкуса студентов творческих специальностей на протяжении обучения. Доказана необходимость внедрения педагогических инноваций в образовательный процесс.

Ключевые слова: квалификация, компетентность, кадровый потенциал, педагогические инновации, творческое развитие, художественный вкус.

Khmelevska L.P.

Kyiv National University of Technologies and Design

Taran O.V.

College of Kyiv National University of Technologies and Design

I LIKE PEOPLE WHO TEACH!

Summary

The theoretical issues of personnel management in education are explored in whole. Urgency of an issue of professional growth of pedagogical cadres is defined. The article describes the main approaches to the organization of personnel policies in the educational institution. An aspect of innovation policy provided by the principal as a manager in a sphere of education is covered. The formation process of virtuosity of students of art specialties during the period of their study is described. The necessity of implementation of pedagogical innovations into the educational process is proved.

Keywords: qualification, competence, workforce capacity, pedagogical innovations, creative development, virtuosity.

УДК 811.111'36

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ВНЗ

Шевченко М.Ю., Удич В.С.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглянуто особливості організації індивідуальної роботи з іноземної мови здобувачів. Авторами наголошено, що організація індивідуальної роботи є значущою складовою загального процесу самоосвіти. Авторами проаналізовані найбільш ефективні засоби організації індивідуальної роботи здобувачів. Підкреслено, що зростання важливості індивідуальної роботи зумовлено реформування сучасної освіти. З'ясовані основні компоненти та етапи індивідуальної роботи з іноземної мови.

Ключові слова: індивідуальна робота, розвиток здібностей, освіта, виховання, фахівець.

Нові тенденції освітнього розвитку визначають індивідуальну роботу здобувачів вищої освіти невід'ємним складовим педагогічного процесу, основним інструментом покращення професійної підготовки фахівця, який уміє знаходити інформацію і застосовувати її у професійній діяльності. Наразі тривають активні пошуки педагогічних технологій підготовки спеціаліста, зорієнтованих на формування у молоді творчих здібностей і відповідних навичок.

Постановка проблеми. Дидактика вищої школи вбачає у індивідуальній роботі шлях до забезпечення творчої активності здобувачів вищої освіти у навчальному процесі. У ході індивідуальної роботи отримані знання перетворюються на вміння та навички, зростає ініціативність, наполегливість у досягненні мети, виробляються вміння самостійно мислити, аналізувати факти та явища. У межах Болонського процесу індивідуальна робота здобувачів вищої освіти розглядають як стрижневий елемент нових освітніх технологій, один із засобів забезпечення міжнародного стандарту освіти. Тому навчальний процес ВНЗ передбачає багатобачий індивідуальну роботу, яка обумовлена вимогами до рівня загальноосвітньої і спеціальної підготовки випускника ВНЗ, підготовкою спеціалістів до професійного, входження на ринок праці з міцно сформованими потребами у постійній професійній самоосвіті та саморозвитку [4, с. 10].

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасні дослідники проблем вищої школи по-різному трактують сутність індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти, по-різному її визначають. Аналіз філософської, психолого-педагогічної та науково-методичної наукової літератури свідчить про постійний інтерес учених до індивідуальної роботи як форми діяльності учіння, методу підвищення пізнавальної активності, засобу учіння й управління самостійною навчальною діяльністю, виду пізнавально-практичної діяльності (А. Алексюк, В. Буряк, С. Гончаренко та інші). Результати педагогічної теорії й практики указують на професійний інтерес дослідників до проблеми формування вмінь, визначення ролі й місця самостійності у формуванні особистості (Л. Виготський, Д. Ельконін, та інші).

Метою статті є визначення суті та основних принципів організації індивідуальної роботи з іноземної мови здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз стану дослідження проблеми організації індивідуальної

роботи здобувачів вищої освіти засвідчує недостатнє вивчення питань, пов'язаних із розглядом особливостей та прогнозування використання нових технологічних та інформаційних підходів до процесу організації індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти неможливих факультетів педагогічних ВНЗ з іноземної мови, із визначенням форм роботи за умов нової методологічної орієнтації модернізації навчального процесу. Попри різноплановий характер досліджень низка питань потребує подальшого вивчення. Не знайшли достатнього висвітлення й зв'язки між метою організації індивідуальної роботи неможливих факультетів з іноземної мови і способами її реалізації.

Іноземна мова, як навчальний предмет, має високий освітній, виховний, розвиваючий потенціал, збагачує особистість і дає їй можливість вийти у великий світ нових знань, людського досвіду, надбань світової культури. Процес навчання іноземної мови можна поділити на аудиторну роботу, індивідуальну роботу та індивідуальну роботу за завданням викладача. Усі форми є ефективними і використовуються на різних етапах навчання іноземної мови, розвиваючи організаційні, інформаційні, комунікативні, пізнавальні вміння здобувачів вищої освіти. Індивідуальна робота є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час вільний від обов'язкових навчальних занять. Вона, як складова цілісного процесу навчання, має ті ж завдання, що і навчальний процес: досягнення найвищих результатів навченості здобувачів при найменших затратах на їх отримання [2, с. 35].

Разом з аудиторною індивідуальна робота є невід'ємним складником опанування змісту дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням».

Одним із основних завдань ВНЗ є раціональна організація і забезпечення умов успішного її перебігу. Вона покликана сприяти формуванню навичок індивідуальної роботи у навчальній, науковій, професійній діяльності, здатності брати на себе відповідальність, самостійно розв'язувати проблему, знаходити конструктивні рішення, вихід із проблемної ситуації тощо.

Отож для її успішного виконання потрібні планування й контроль із боку викладача, планування обсягу індивідуальної роботи в навчальних планах спеціальності кафедрою, навчальною частиною, методичними службами навчального закладу.

Зміст індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти визначається робочою навчальною програмою, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача. Вона має забезпечуватися комплексом навчально-методичних засобів, призначених для вивчення навчальної дисципліни, а саме: підручниками, навчальними та методичними посібниками, методичними вказівками тощо. Спонування здобувача вищої освіти до індивідуальної роботи може відбуватися як опосередковано, так і безпосередньо під контролем викладача.

Викладач організовує діяльність здобувача за допомогою методичного забезпечення; урізноманітнює самоконтроль виконання завдань: коригує стимулювання, планування, організацію і контроль індивідуальної роботи шляхом варіації методичного забезпечення. Опосередковане керівництво сприяє розширенню самостійності. Надто важливими є методичні рекомендації та вказівки для першокурсників, з тим що саме вони потребують детального опису над завданням. У разі виникнення труднощів, здобувач може отримати консультативну допомогу викладача. При цьому, в ході організації індивідуальної роботи немовних факультетів з іноземної мови слід брати до уваги недостатньо високий рівень володіння іноземною мовою, подекуди відсутність мотивації до її вивчення, ставлення до неї як до другорядної дисципліни, інколи й практично повну відсутність навичок індивідуальної роботи. Тому завдання з дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» покликані забезпечити умови для досягнення мсти її вивчення, яка полягає у формуванні іншомовної комунікативної компетенції здобувачів обсязі, необхідному для ефективного спілкування іноземною мовою в усній та письмовій формі в межах окресленої навчальною за робочою програмою тематики.

Звідси, зміст завдань індивідуальної роботи має визначатися комунікативними та пізнавальними потребами здобувачів, як:

- удосконалювати вміння й навички читання та перекладу текстів з урахуванням граматичних і стилістичних норм іноземної й української мов;
- поглиблювати знання граматики іноземної мови, граматичних структур, необхідних для розуміння й продукування висловлювань загального та фахового змісту;
- розвивати навички письма (виконання різного типу вправ, написання повідомлень, доповідей);
- збагачувати тематичний і термінологічний тезаурус мовця формами, властивими повсякденному та науковому розмовним реєстрам; удосконалювати компетенції усного спілкування в межах визначеної програмою тематики;
- поглиблювати наявні знання іншомовних явищ і реалій в руслі сучасних ідей міжкультурної комунікації [5, с. 310].

Індивідуальна робота ґрунтується на володінні здобувачами навичками та вміннями, набутими на практичних заняттях з іноземної мови. Аналіз науково-педагогічної літератури показує наявність низки можливих класифікацій індивідуальної роботи за умовами, за обов'язковістю виконання, за рівнем самостійності, за способом накопичення фактичних знань з предмета, за дидактичними цілями тощо [3, с. 24].

Тому важливо зауважити на основних видах індивідуальної роботи немовних факультетів з іноземної мови, якими можуть бути:

1) Індивідуальна робота, що забезпечує підготовку до аудиторних занять (виконання різноманітних завдань і вправ, робота з текстами, підготовка усних презентацій розмовних тем, складання діалогів тощо).

2) Робота з граматичним матеріалом: переклад речень з рідної мови на іноземну і навпаки, вживання коректних часових форм дієслова, заповнювання пропусків, складання запитань різних тинів.

3) Вивчення лексичних одиниць виразів, стійких словосполучень (тематичні словники тем, що вивчаються), вживання та використання активного вокабуляра за темою.

4) Робота з текстом: читання, усний і письмовий переклад тексту фахового спрямування.

5) Укладання термінологічного словника.

6) Науково-дослідна робота (підготовка тез та проголошення доповідей на студентських читаннях або науково-практичних конференціях) [1, с. 10].

Зміст індивідуальної роботи з іноземної мови передбачає використання різноманітних видів роботи, як-от: повторення розділів граматики: виконання вправ і завдань; опрацювання розмовних тем модуля; підготовка до презентацій розмовних тем на заняттях; читання та переклад іншомовних текстів; вивчення тематичної лексики; підготовка до всіх видів контролю (модульні, підсумкові, ректорські контрольні роботи); інші види діяльності, які можуть ініціюватися кафедрою, як:

1. Підготовка повідомлення за темою, що вивчається та проголошення його на занятті.

2. Підготовка презентації на одну із запропонованих тем.

3. Підготовка тез та проголошення доповіді на студентських читаннях, круглих столах, науково-практичних конференціях).

4. Пошук матеріалів для виконання навчального проекту та презентації результатів пошукової навчальної діяльності.

Виконуючи вправи та завдання, доцільно використовувати підручники з граматики та лексичного матеріалу з іноземної мови для поглиблення знань, а також інформаційні ресурси з метою вдосконалення вмінь і навичок.

Підручники для індивідуальної роботи повинні максимально полегшити розуміння, активне запам'ятовування понять, тверджень, прикладів, залучати до процесу навчання можливості сприйняття мозку, тобто слухову та емоційну пам'ять. Ефективність опрацювання, якість засвоєного матеріалу залежить від структури та навчальних блоків, а саме: теоретичного; наочно-дидактичного (ілюстративного); довідково-довідникового; контролюючого.

Застосування сучасних інформаційних технологій у процесі організації індивідуальної роботи має ряд переваг:

- навчальний матеріал подано на сучасному рівні;
- можливість вибору здобувачев вищої освіти індивідуального режиму роботи;
- використання можливостей переносу навчального матеріалу на електронні носії;

- варіативність завдань з особистісно-зорієнтованим урахуванням можливостей та здібностей студентів;

- підвищення професійної мотивації студентів;
- можливість об'єктивного електронного контролю за станом засвоєння студентом необхідного навчального матеріалу.

Результати індивідуальної роботи контролюються й оцінюються під час поточного модульного та підсумкового контролю разом з навчальним матеріалом, який опрацьовувався в ході аудиторних занять. Контроль виконання завдань проводиться у формі усного опитування (монологічне висловлювання, діалог, полілог, усний переклад, контрольне читання) та письмового контролю (письмовий переклад, лексико-граматичний тест). Тематика та рівень складності індивідуальної роботи відповідають чинній робочій навчальній програмі.

Іншою передумовою плідної роботи кафедри є проведення методичного семінару, на засідан-

нях якого затверджується характер і обсяг текстів для самостійного опрацювання, список рекомендованої літератури, рецензуються розроблені тести та посібники. Методичний семінар має стати джерелом інформації, запозичення здобутків сучасної методичної думки. Обговорення матеріалів періодики, підготовка доповідей з питань організації індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти іншими ВНЗ міста, близького і далекого зарубіжжя – далеко не повний перелік можливої методичної роботи у рамках семінару.

Висновки. Відтак, ефективна організація і зміст індивідуальної роботи неможливих факультетів з іноземної мови мають орієнтуватися на усвідомлення потреби вивчати іноземну мову, забезпечення якісного засвоєння навчального матеріалу, сприяння формуванню самостійного мислення, дій та ставлення до завдання, результатом яких є активне оволодіння новими й активізація відомих знань, розвиток видів мовленнєвої діяльності.

Список літератури:

1. Журавська Л. М. Концептуальні умови управління самостійною роботою студентів у ВНЗ / Журавська Л. М. // Освіта та управління. – Т. 3. – 1999. – № 2.
2. Ландэ Д. В. Поиск знаний в интернет. Профессиональная работа / Ландэ Д. В. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 72 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347 / 2002 // Освіта України. – 2002. – № 24. – 46 с.
4. Педагогічний словник / за ред. Дійсного члена ЛПН України Ярмаченка М. Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
5. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах // Освіта України. Нормативно-правові документи. – К.: Міленіум, 2001. – 472 с.

Шевченко М.Ю., Удич В.С.

Донбасский государственный педагогический университет

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ СОИСКАТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности организации индивидуальной работы по иностранному языку соискателей высшего образования. Авторами отмечено, что организация индивидуальной работы является значимой составляющей общего процесса самообразования. Авторами проанализированы наиболее эффективные средства организации индивидуальной работы соискателей. Подчеркнуто, что рост важности индивидуальной работы обусловлено реформированием современного образования. Выявлены основные компоненты и этапы индивидуальной работы по иностранному языку.

Ключевые слова: индивидуальная работа, развитие способностей, образование, воспитание, специалист.

Shevchenko M.Yu., Udych V.S.

Donbas State Teachers Training University

THE PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF THE FOREIGN LANGUAGES SELF STUDY WORK OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL PEDAGOGICAL ESTABLISHMENTS

Summary

The article deals with the peculiarities of the foreign language individual work of students. The authors emphasize that the organization of the self study work is a significant part of the overall process of self-education. The authors analyzed the most effective means of individual work of students. It is emphasized that the growing of the importance of individual work is provided due to modern educational reforms. The basic components and stages of individual work in a foreign language are distinguished.

Keywords: individual work, skills development, bringing up, education, specialist.

ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ У РАМКАХ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У НЕМОВНИХ ВНЗ

Шиліна А.Г.

Українська інженерно-педагогічна академія

У статті розглянуто роль мережі Інтернет у процесі інтерактивного викладання іноземної мови. Визначено цілі використання матеріалів мережі на занятті з іноземної мови. Сформульовано основні методичні вимоги до інтернет-ресурсів, використовуваних для планування та проведення занять. Розглянуто сутність і переваги деяких інтернет-ресурсів, які можуть бути використані викладачем іноземної мови та студентами. Наведено приклади застосування матеріалів мережі на різних етапах заняття з англійської мови у немовному ВНЗ.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, інтернет-ресурси, аутентичність, мотивація вивчення мови, творча взаємодія.

Постановка проблеми. Інтеграція України у світову спільноту передбачає вільне володіння її громадян іноземними мовами, тому вивчення іноземної мови (зокрема, англійської) сучасні науковці визначають як один з пріоритетних напрямів реформування освіти.

Оскільки мова є єдиною універсальною базою мислення, її вивчення слід розглядати з погляду вдосконалення інтелектуальних здібностей (пам'яті, критичного, логічного мислення, творчості). Реалізація цієї ідеї пов'язана із впровадженням відповідних технологій навчання – інтерактивних технологій.

На заняттях з іноземної мови у сучасному ВНЗ можливо сформувати високий рівень знань у студентів та вдосконалити їх інтелектуальні здібності за умов створення викладачем інтерактивного середовища та застосування інтерактивних методів навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми використання інтернет-ресурсів у навчальному процесі можна знайти у роботах П. Г. Асоянц, О. С. Синєкоп, С. В. Вадаської та Н. Ю. Дроздович [2; 3] та інших. Дослідники відмічають, що використання інтернет-ресурсів сприяє формуванню та розвитку комунікативної компетенції, підвищенню мотивації вивчення мови та є багатим джерелом навчального матеріалу. Серед переваг використання інтернет-ресурсів для вивчення іноземної мови дослідники також відмічають розвиток у студентів здатності до творчої інформаційної взаємодії, що робить вивчення мови більш ефективним [4; 8].

Невирішені проблеми. У даній статті ми розглядаємо особливості та переваги застосування інтернет-ресурсів у підготовці та проведенні занять з англійської мови у немовних ВНЗ.

Завдання статті. Мета даної статті – показати можливість використання матеріалів англійськомовних спеціалізованих сайтів у рамках інтерактивного навчання на заняттях з англійської мови у немовному ВНЗ.

Основний матеріал дослідження. Перш ніж перейти до розгляду застосування інтернет-матеріалів у рамках інтерактивного викладання англійської мови, подамо визначення інтерактивного навчання, зазначивши його характерні особливості та переваги.

Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації навчальної діяльності, яка має конкретну мету – створити комфортні умови навчання в атмосфері постійної взаємодії усіх учасників, за яких кожен студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність. Інтерактивне навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин.

Основними формами інтерактивної роботи є навчальна взаємодія студентів у парах і мікрогрупах (4-6 осіб). Зазначимо основні риси інтерактивного навчання: двобічний характер, спільна діяльність викладача і студентів, спеціальна організація та різноманітність форм роботи, мотивація та зв'язок з реальним життям, виховання та розвиток особистості студентів одночасно з процесом засвоєння нових знань [4; 5].

Серед переваг інтерактивного навчання перед традиційним можна виділити такі: у роботі задіяні усі студенти групи, студенти навчаються працювати у команді, формується доброзичливе ставлення до опонентів, створюється «ситуація успіху», за короткий час опановується значний обсяг матеріалу, формуються вміння аргументувати свою точку зору, знаходити альтернативне рішення проблеми.

Тепер розглянемо роль мережі Інтернет у процесі інтерактивного навчання іноземної мови у сучасному ВНЗ. Оскільки комунікативна компетенція студента пов'язана з лінгвосоціокультурною компетенцією, викладачу необхідно визначити конкретні цілі використання ресурсів Інтернету при підготовці і проведенні занять, наприклад:

- для підбору і включення матеріалів мережі Інтернет у зміст занять під час аудиторної роботи;

- для роботи з різноманітними навчальними програмами спільно із студентами під час аудиторної роботи (програми для навчання письма, відпрацювання граматичних явищ тощо);

- для самостійного пошуку інформації студентами в рамках роботи над проектами;

- для самостійного вивчення студентами лексичних та граматичних явищ іноземної мови, ліквідації прогалин у знаннях, уміннях і навичках;

– для участі студентів у вікторинах, конкурсах, олімпіадах, чатах, відеоконференціях і т.д. що проводяться через мережу Інтернет [1, с. 30-31].

Слід зазначити, що інтерактивність, яка відіграє роль у роботі з текстами в Інтернеті від читання звичайних друкованих текстів, що мають лінійний характер, проявляється:

– через вибір користувачем шляху опрацювання матеріалу і конкретного матеріалу, який буде опрацьовуватися у межах обраної тематики завдяки використанню гіперпосилань, що забезпечують доступ до різних текстів з одного вихідного;

– через вибір мультимедійних засобів: користувач може обирати, скільки разів прослуховувати певний аудіофрагмент або чи варто звертатися до відеофрагменту тощо;

– через уведення в мережу власних даних або запитів, у відповідь на що надходить певна інформація – саме така, яку шукав користувач;

– через направлення до мережі власної інформації або відповідей, наприклад, працюючи з навчальним Інтернет-сайтом, студент має виконувати певні завдання; при цьому результати надсилаються до мережі, звідки автоматично надходить інформація щодо правильності виконання [6; 9].

Таким чином, можна сформулювати основні методичні та дидактичні вимоги до інтернет-ресурсів (словників, електронних енциклопедій, програм комп'ютерного перекладу, мовних ігор, тестових систем тощо), які можна використовувати для викладання англійської мови у ВНЗ:

– відповідність основним дидактичним принципам навчання: свідомості, активності, комунікативності, індивідуалізації та інтенсифікації;

– використання техніко-дидактичних можливостей: кольору, графіки, звуку, анімації тощо;

– використання ігрови форм навчання;

– організація постійного зворотнього зв'язку зі студентом у процесі виконання вправ;

– спрямованість на ліквідацію та запобігання типових помилок;

– своєчасне оцінювання результатів роботи студента з курсом;

– використання лексико-граматичних коментарів, граматичних та фонетичних довідників, автоматизованих словників та чітких інструкцій;

– чітка структура оформлення курсу, його доступність і цікавість [8;9].

Розглянемо більш детально, як і які саме інтернет-ресурси доцільно використати при підготовці та проведенні занять з англійської мови у немовному ВНЗ.

Навчання аудіювання

Eslpod.com – подкасти, які можуть належати до одного з розділів (розваги, здоров'я і медицина, бізнес, побут, стосунки і т. д.). Подкаст складається з наступних частин: озвучений діалог в повільному темпі, пояснення складних моментів і незнайомих слів англійською мовою, озвучений діалог в темпі повсякденного мовлення. До кожного подкасту додається текст.

Els-lab.com – великий вибір аудіозаписів, щоб тренувати сприйняття на слух. Кожен запис забезпечений тестом, і вправами на відпрацювання нових слів, представлених у діалозі.

Englishlearner.ru – відео-ролики (кліпи, інтерв'ю, новини, трейлери та фрагменти кіно-

фільмів) для тренування навичок сприйняття англійського мовлення на слух, до яких додаються короткі завдання.

Voice of America News – навчальне відео, ролики за різноманітною тематикою, новини, радіопередачі із субтитрами.

Навчання читання. У рамках пошуку цікавих ресурсів викладач може запропонувати студентам відвідати сторінку **MEDIA LINKS**, що пропонує посилання на безліч видань газет і журналів, кожне з яких має власний веб-сайт.

Основною перевагою, наприклад, проектною роботи з використанням періодичних видань, є те, що студенти отримують доступ до інформації із першоджерел, що надає додаткової мотивації навчанню [3].

Навчання письма. Навчання письма може відбуватися у комбінації із спілкуванням у віртуальній реальності за допомогою електронної пошти. Електронне листування має безперечні переваги: окрім цілеспрямованого використання мови, відбувається встановлення дружніх контактів та вивчення таким чином культури іншої країни.

Вивчення та відпрацювання лексичного та граматичного матеріалу. Наведемо декілька веб-сайтів, матеріали яких будуть корисні як для викладача при підготовці до занять, так і для студентів для виконання завдань під час аудиторної, дистанційної, домашньої роботи.

English-test.net – вправи з граматики, вправи на відпрацювання різних аспектів лексики та ідіоматичних виразів, матеріали з ділової англійської мови, тести на володіння відповідними розділами лексики та граматики.

Englishgrammarsecrets.com – інтерактивний цікавий сайт, на якому до кожного граматичного аспекту є невелике теоретичне обґрунтування.

Autoenglish.org – завдання можна виконувати онлайн або письмово, завантаживши та роздрукувавши необхідні вправи, а перед їх виконанням можна ознайомитись з теорією в текстовому, аудіо- або відеоваріанті.

Englisch-hilfen.de – велика база цікавих і різноманітних онлайн-вправ (існує у двох версіях – англійською та німецькою мовою).

Activities for ESL Students – практичні завдання з граматики для всіх рівнів, в тому числі багато завдань у вигляді кросвордів та двомовних вікторин для початківців [3].

Поповнення словникового запасу

Babla – найбільший інтернет-словник, який побудований за допомогою користувачів з 27 країн світу. Усі слова наведено в контексті в багатьох прикладах, реченнях, які також є можливістю перекласти на іншу мову.

Fraze.it – сайт для вивчення слів у контексті. Для кожного слова надаються списки визначень, синонімів, прикладів словосполучень та навіть зображень. Сайт містить посилання на ЗМІ, наприклад, на New York Times, The Economist, CNN та інші джерела новин, щоб показати, як слова і фрази використовуються в режимі реального мовлення.

Lyrics Training – вивчення слів за допомогою прослуховування пісень англійською мовою. Користувачу пропонується прослухати пісню і відповідно до рівня володіння мовою вписати до тексту слова, яких бракує у субтитрах (залежно

від обраного рівня, не вистачає 10%, 25%, 50% або 100% слів).

Ozdic – словник словосполучень. Ресурс особливо корисний для тих, хто потребує написати більш складні тексти англійською мовою, наприклад, есе, бізнес-пропозиції та презентації.

Videovocab.tv – сайт буде корисним для тих, хто хоче вивчити професійну мову, – на ньому подано добірку відео-роликів на різну тематику у сфері економіки, бізнес-відносин, комп'ютерних технологій [7, с. 54-58].

Наведемо приблизний план заняття з англійської мови для студентів денної форми навчання немовного ВНЗ з використанням вищезазначених інтернет-ресурсів на різних етапах заняття. Застосування такого плану можливе як у рамках курсу загальної підготовки з англійської мови (General English), так і під час викладання курсів за специфікою напряму підготовки (Business English, English for Professionals тощо).

Тема заняття: «Education» (Освіта).

Мета заняття:

а) навчальна: активізувати лексичні одиниці з теми, навчити вживати лексику у письмовому та усному мовленні, розширювати знання студентів щодо системи освіти в Україні та світі, надати студентам можливість працювати із навчальними сайтами і комп'ютерними програмами, розширити словниковий запас з теми;

б) розвиваюча: розвивати навички правильної вимови, навички читання і перекладу, говоріння, роботи зі словниками, самостійної роботи, роботи у парі та команді, розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу;

в) виховна: виховувати повагу до освіти і відповідальне ставлення до роботи, розширювати світогляд студентів.

Хід заняття:

1. Організаційний момент.

2. Мовно-фонетична розминка (мета: тренування вимови, спосіб виконання: повторювання речень з ключовими звуками за диктором); на даному етапі доцільно використати вправи з сайту <http://www.learnersdictionary.com> (*Perfect Pronunciation*).

3. Інтерактивна вправа «Мозковий шторм» («Brainstorm»). На екран виводяться ключові слова, об'єднані спільною темою, наприклад: *knowledge, university, class, college, student* тощо.

Студенти мають назвати задуману викладачем тему («Education»), а потім надати власні слова-асоціації за цією темою.

4. Введення нової лексики з теми заняття: на цьому етапі можна використати так звані *worksheets* – набори ключової лексики, словосполучень, ідіом, та завдань на їх відпрацювання. До завдань доцільно буде додати аудіо- або відеоматеріал за темою (матеріали сайтів <http://www.teachingenglish.org.uk/>, <https://www.usingenglish.com>, <http://www.lingua-house.com/> або інші за вибором викладача).

5. Самостійна робота студентів над лексикою – потрібно знайти визначення заданих слів та словосполучень, наприклад: *a curriculum, to acquire a skill, a hall of residence, a term paper, a post-graduate student* (студенти можуть скористатися ресурсами *Fraze.it, Ozdic* тощо).

6. Практика говоріння з опорою на матеріал <https://tefltastic.wordpress.com/> (спочатку можна провести обговорення ключових питань у невеликих групах по 3-4 особи, а потім об'єднати групу для загальної дискусії, даючи кожному можливість висловити свою думку).

Висновки з дослідження. Отже, використовуючи інформаційні ресурси мережі Інтернет, можна більш ефективно вирішувати ряд дидактичних і соціокультурних задач на занятті з англійської мови у ВНЗ: формувати навички читання, використовуючи матеріали мережі різного ступеня складності, відпрацьовувати побудову граматичних структур і практикувати їх правильне вживання у різних ситуаціях мовлення, удосконалювати навички аудіювання на основі аутентичних звукових текстів із мережі Інтернет, удосконалювати навички монологічного і діалогічного мовлення на основі проблемного обговорення матеріалів веб-сайтів, удосконалювати навички письмового мовлення, індивідуально або у групах складаючи відповіді на питання, беручи участь у підготовці рефератів, творів, есе, поповнювати активний та пасивний словниковий запас, знайомитися з країнознавчими поняттями, формувати стійку мотивацію іншомовної діяльності студентів на заняттях на основі систематичного використання аутентичних матеріалів, обговорення актуальних і цікавих для студентської молоді питань.

Список літератури:

1. Артемьева Л. В. Использование мультимедийных средств в обучении иностранным языкам / Л. В. Артемьева. – М., 2010. – 215 с.
2. Асоянц П. Г., Синекон О. С. Використання інтерактивних технологій з комп'ютерною підтримкою для навчання англійської мови студентів-майбутніх інженерів // VII Міжнародна науково-методична конференція «Вища технічна освіта: проблеми та перспективи розвитку в контексті Болонського процесу», 21-22 вересня 2007 року. – К.: НТУУ «КПІ», 2007. – С. 245-246.
3. Вадаська С. В., Дроздович Н. Ю. Переваги використання інтернет-ресурсів для вивчення іноземної мови професійного спрямування [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/101>
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
5. Казачінер О. С. Використання нових інформаційних технологій у навчальному процесі / О. С. Казачінер // Англійська мова та література. – 2009. – № 33, листопад. – С. 2-6.
6. Коваль Т. І. Використання сучасних електронних навчальних платформ у підготовці фахівців з вищою освітою / Т. І. Коваль // Іноземні мови. – 2013. – № 1. – С. 43-44.
7. Морська Л. І. Теорія та практика методики навчання англійської мови / Л. І. Морська. – Тернопіль: Астон, 2003. – 248 с.
8. Harmer J. The Practice of English Language Teaching / J. Harmer. – London: Pearson Education Ltd., 2008. – 384 p.
9. Barrett B. The Internet and Business English / B. Barrett. – Oxford: Summertown Publishing, 2003. – 198 p.

Шилина А.Г.

Украинская инженерно-педагогическая академия

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕСУРСОВ СЕТИ ИНТЕРНЕТ В РАМКАХ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ

Аннотация

В статье рассматривается роль сети Интернет в процессе интерактивного преподавания иностранного языка. Определены цели использования интернет-материалов на занятии по иностранному языку. Сформулированы основные методические требования к интернет-ресурсам, используемым для планирования и проведения занятий. Рассмотрены сущность и преимущества некоторых интернет-ресурсов, которые могут быть использованы преподавателем иностранного языка и студентами. Приведены примеры применения интернет-материалов на различных этапах занятия по английскому языку в неязыковом ВУЗе.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, интернет-ресурсы, аутентичность, мотивация изучения языка, творческое взаимодействие.

Shylina A.G.

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

USE OF INTERNET RESOURCES IN THE PROCESS OF INTERACTIVE EDUCATION WHILE TEACHING ENGLISH IN NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary

The article considers the role of the Internet during the interactive foreign language teaching. The objectives of using the Internet materials at a foreign language class have been outlined. The basic methodological requirements to the online resources used for planning and conducting a class have been formulated. The essence and benefits of some online resources that can be used both by foreign language teachers and their students have been considered. Examples of Internet materials application at different stages of an English class at a non-linguistic university have been given.

Keywords: interactive teaching methods, Internet resources, authenticity, language learning motivation, creative interaction.

РАЗВИТИЕ ПИСЬМЕННОЙ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПРИ ПОМОЩИ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Шундель Т.А.

Донецкий национальный медицинский университет
имени Максима Горького

Исследованы способы развития языковой компетенции будущих специалистов на уроках иностранного языка. Рассмотрено проблему совершенствования письменной иноязычной компетенции студентов неязыковых специальностей. Определены наиболее значимые механизмы порождения эффективной деятельности студентов при помощи использования перевода. Освещено, что переводческая деятельность – мощный стимул для повышения уровня лексического материала. Проанализировано лингвистическую и методическую литературу по этому вопросу.

Ключевые слова: компетенция, письменная компетенция, непрофессиональный перевод, будущие специалисты, студенты неязыковых специальностей, интернет ресурсы.

Интеграционные процессы, происходящие в современной образовательной системе Украины, направлены на формирование гуманистических ценностей, социальной, коммуникативной и профессиональной культуры личности, развитие профессиональной ответственности за свои поступки. В связи с этим актуализируется внимание учёных на изучение ряда спектра гуманитарных дисциплин, таких как, например, лингвистика. Это можно объяснить тем фактом, что эта дисциплина способствует развитию коммуникативной культуры обучаемого, составляющей единицей которой является коммуникативная компетентность.

В современном обществе компетентность считается одним из главных признаков квалифицированного специалиста, поскольку компетентность помогает усовершенствовать навыки и разрешить определенные задачи относительно будущей профессиональной деятельности [1, с. 23-25]. Вышеизложенные факты свидетельствуют в пользу функционирования в системе высшего образования компетентностной парадигмы, которая является ведущей, востребованной моделью обучения студентов неязыковых специальностей [2]. По этому поводу ученые Р. К. Аткинсон и А. А. Дроздова утверждают, что компетентностная модель предполагает формирование и развитие компетенций, которые помогают связать приобретенные знания, умения и навыки с их реализацией в практической деятельности [3; 7]. При этом положительный результат образовательного процесса достигается за счет использования совершенно новых, инновационных подходов, а именно, компетентностных. В широком понимании под определением «подход» принято понимать совокупность различных приемов и способов, оказывающих влияние на кого-либо [4, с. 213]. Ярким примером такого способа служит языковая компетенция, выступающая в качестве содержательного компонента профессиональной компетентности.

Языковая компетенция рассматривается нами как совокупность конкретных умений, необходимых носителю языкового сообщества для контактов с другими носителями с целью овладения иностранным языком. При этом владение языком – не совокупность отдельно существующих умений, а блоки знаний лингвистических универсалий, ко-

торые способствуют выработке лингвистической интуиции у студентов и определенной языковой способности. Так, процесс формирования языковой компетенции у студентов неязыковых специальностей – совокупный процесс, результат которого зависит от синтеза и упорядочивания процессов, связанных не только с обучением, но и с образовательным уровнем субъекта.

То есть, значимость языковой компетенции заключается в ее практической направленности, в основу которой положен следующий факт: чтобы добиться результата, необходимо привлечь все знания из разных областей.

Анализируя вышеуказанные положения, мы приходим к выводу, что повышение уровня языковой компетенции должно быть ориентировано на развитие умений студентов не только углублять системные знания, получаемые на уроках иностранного языка, но и на стимулирование мыслительного процесса обучаемого с учетом синтеза знаний и межпредметных связей. Тесная взаимосвязь этих факторов дают обучаемому представление о существующей системе изучаемого иностранного языка и о возможности широкого применения этой системы на практике. Ведь именно изучение языка, например, английского, как считает О. В. Гейна, способствует развитию личностных качеств, а успешная социализация личности в современном обществе и его профессиональное развитие без них просто невозможно [5].

Постановка проблемы. Проблематика развития и формирования языковой компетенции студентов неязыковых специальностей не была объектом особого внимания и проработки, а сам вопрос процесса становления языковой личности студента рассматривался неоднозначно. Т. О., актуализирование значения компетенции для становления профессионально значимой личности будущего специалиста подчеркивает актуальность значения нашего исследования, которое определяется социальным заказом постиндустриального общества на формирование коммуникативных компетенций, при этом языковая компетенция воспринимается как ключевая.

Анализ последних исследований и публикаций. Ценный материал для изучения системного подхода к специализированной оценке компетен-

ции, проблеме формирования компетенции и исследованию компетенции как ресурса профессионального саморазвития, внесли такие ученые, как О.И. Вышняковский, В.Д. Семиряк, Н.К. Скляренко, О.Б. Тарнопольский (Украина), Л.Ф. Алексеева, Е.Д. Божович, Н.А. Дмитриенко, Р.В. Дражан, Е.Ю. Жданова (Россия) и другие. Учёные полагают, что качественные изменения профессиональной деятельности специалиста определяются за счет повышения уровня владения языком, определяющая роль которого заключается в функции передачи важной информации, необходимой для всестороннего развития личности.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Проблема подготовки будущих специалистов, способных применять иностранный язык в своей будущей практической деятельности, является актуальной, так как в условиях модернизации современного общества и прогрессивного развития его сфер одним из основополагающих принципов изучения иностранного языка является признак профессионально ориентированного обучения, направленного на подготовку всесторонне развитой личности в условиях лингвистической среды. Востребованная потребность в конкурентноспособных, профессиональных специалистах, умеющих включаться в процесс иноязычной коммуникации и способных овладеть профессионально-значимыми концептами иностранной культуры, определяет потребность изучения иностранного языка студентами неязыковых специальностей [6].

В связи с этим будущих специалистов нужно подготавливать к межкультурным контактам во всех областях, а этого, в свою очередь, можно достичь путем личностного развития и формирования у него требуемого уровня языковой компетенции. В настоящее время современному работнику недостаточно быть просто хорошим специалистом, ему нужно уметь сообщать о результатах своей практической деятельности на иностранном языке не только устно, но и письменно. Соответственно, чтобы избежать преград, которые могут возникнуть в ходе овладения и повышения уровня языковой компетенцией, студентам рекомендуется успешно усвоить законы функционирования языка, а также приобрести навыки применения этих накопленных знаний при осуществлении мыслительной деятельности. При этом развитие языковой компетенции у студентов неязыковых специальностей, например, студентов-медиков, должно быть максимально направлено на мобилизацию всех приобретенных знаний и способность овладения механизмом управления своей деятельностью.

Недостаточная разработка указанной проблемы, трудности при реализации навыков, выдвигаемых Высшей школой, для определения оптимального объема овладения учебным материалом обусловили выбор тематики данной статьи.

Цель статьи. Главная цель работы заключается в рассмотрении проблемы развития письменной иноязычной компетенции у студентов неязыковых специальностей, поскольку именно эта область отличается большим количеством вопросов по поводу специфики формирования языковой компетенции как одного из главных факторов профессионального роста будущего специалиста.

Нужно отметить, что формирование письменной компетенции студентов немаловажно, по-

скольку это способствует не просто овладению графикой и орфографией изучаемого языка, а выражению мыслей. Так, компетентный подход в условиях формирования языковой письменной компетенции студентов нефилологических вузов предполагает рост коммуникативной компетенции в иноязычной письменной речи, то есть «способность и готовность обучаемых осуществлять иноязычное письменное общение в сфере личной и профессиональной коммуникации, применяя знания, умения, навыки, стратегии и опыт работы с иноязычным текстом и знания об особенностях построения письменных высказываний в культуре изучаемого языка» [9]. Именно поэтому овладение письменной коммуникацией не просто один из университетских стандартов, но и возможность участвовать в международных научно-практических конференциях с целью обмена информацией и опытом своей деятельности.

Достижение главной цели возможно путем решения следующих задач:

изучить основные принципы развития компетенции с целью формирования конкурентноспособных, профессиональных специалистов;

выявить механизм порождения эффективности роста мыслительной деятельности студентов; определить наиболее значимые способы формирования языковой компетенции;

выявить на основе изучения лингвистической, методической и дидактической литературы возможность и необходимость использования в учебном процессе текстов для перевода;

рассмотреть особенности совершенствования уровня письменной компетенции при помощи перевода;

проанализировать преимущества использования интернет-ресурсов студентами нефилологических вузов в переводческой деятельности.

Изложение основного материала. На уроках иностранного языка перед студентами ставится цель применения полученных лексико-грамматических навыков на письме. Эта аспектная проблема может быть успешно решена при помощи использования переводческой деятельности, так как это одна из наиболее эффективных методик, применяемых для формирования и развития языковой компетенции студентов, что предоставляет прекрасную возможность полностью погрузиться в языковую сферу, в которой студенты знакомятся с реалиями, демонстрирующими язык в действии. Использование перевода на уроках иностранного языка – действенный способ систематизировать и закрепить ранее изученный лексический и грамматический материал, а также овладеть новыми языковыми средствами в соответствии с профессиональными темами, что способствует не только увеличению соответствующего объема лексических единиц, но и развитию навыков оперирования этими единицами в определенной языковой ситуации. При этом в процессе обучения иностранному языку возникает необходимость не только переводить отрывки общего характера, а тексты по специальности, насыщенные лексическим материалом, с которым студенты могут столкнуться в своей будущей профессиональной деятельности, поскольку именно такие тексты раскрывают индивидуальные особенности студента.

С целью повышения уровня письменной иноязычной компетенции нами был проведен эксперимент на базе ДонНМУ им. М. Горького среди студентов 1 и 2 курсов медицинского факультета. Мы предложили студентам перевести определенные отрывки из книги «Медицинская реабилитация» [10] с русского на английский, поскольку развитие современных медицинских направлений, таких как медицинская реабилитация, а также внедрение различных новейших лечебных методик подтверждает тот факт, что медицинская наука – механизм, находящийся в постоянном развитии. Поэтому выбор материала для перевода был не случаен, так как мы, прежде всего, ставили цель сформировать связь между переводимым учебным материалом о реабилитации, явлении, которое будет в последующем изучаться на старших курсах, и учебно-познавательным процессом, а также создать предпосылки для дальнейшего понятийного осмысления материала.

Определенный уровень лингвистической подготовки студентов-медиков «приветствовался», но не считался приоритетным. Студентам важно было объяснить, что на этом этапе формирования навыков письменной иноязычной коммуникации при помощи переводческой деятельности иногда более востребовано передать смысл переводимого отрывка в целом. То есть, главная задача заключалась в передаче мыслей автора, а не в передаче определенного набора каких-либо словарных соответствий. При этом важно было не просто извлечь информацию из переводимого отрывка, а создать текст на иностранном языке, учитывая особенности профессиональной сферы.

Однако, поскольку работу выполняли студенты неязыковых специальностей, перевод был непрофессиональным, а учебным, направленным на расшифровку информации текста на английском языке с целью его ознакомительного понимания. Т.о., процесс понимания профессионально ориентированных текстов вначале был направлен на восприятие содержательной стороны текста конкретной тематики в общих чертах, а немного позже этот процесс был сфокусирован на его более детальной интерпретации.

О важности соизучения языка и перевода говорит А. А. Зайченко, которая в своей работе приводит необходимые факторы для повышения уровня профессиональной языковой компетенции студентов неязыковых специальностей, а также раскрывает их результативность:

формирование иноязычной компетенции студентов свидетельствует о возрастающих потребностях специалистов с учетом специфики его будущей профессиональной деятельности;

возможность ускорения процесса становления ориентированной языковой личности в профессиональной сфере [8].

Учитывая недостаточный уровень языковой подготовки обучаемых, мы не ставили перед собой цель собственно развития переводческой компетенции, а лишь усовершенствование языковой компетенции студентов при помощи повышения уровня профессиональной письменной иноязычной компетенции.

Понимание и осмысление студентами текста медицинского характера облегчалось за счет использования при переводе различных интернет-

ресурсов. Некоторые студенты для правильной передачи медицинской терминологии использовали медицинские отраслевые словари, толковые словари и двуязычные словари. Однако, преобладающая часть студентов в качестве основных ресурсов использовала он-лайн переводчики, находящиеся в свободном доступе и представляющие собой неоптимальную помощь в работе, но при переводе узкоспециализированной литературы, медицинской, выявляющие целый ряд неточностей и недоработок.

Иногда при машинном переводе медицинских текстов он-лайн переводчик не отличал слова *functional illness* (функциональное нарушение), от слова *disorder* (расстройство), *degree* (величина, мед.) – *magnitude* (величина, мат.), *abnormality* (нарушение, отклонение, мед.) – *violation* (нарушение, юр.), *disturbed function* (*function disturbance*), *defective function* (нарушенная функция, мед.) – *violated function* (нарушенная функция, юр.). Так, при использовании машинного перевода выбор термина-подлинника затруднялся, поскольку компьютер не разбирался в разных значениях одного и того же термина и явлениях действительности. В этом случае студентам рекомендовалось использовать специализированные двуязычные словари или поискать значение слова и его правильный перевод в зарекомендовавших себя электронных версиях словарей существующих интернет-ресурсов, обращая внимание на лексическое значение терминов именно в определенной области медицины.

В некоторых отрывках текста содержался просто автоматический пословный перевод, а переведенные фрагменты плохо согласовывались с полной версией связного текста-оригинала. Такой текст выглядел каким-то «искусственным», трудночитаемым, нелегким для восприятия, невозможно было проследить полную зависимость от исходного текста-оригинала. Сравним,

Машинный перевод	Качественный перевод
1. The aim is to exclude participation in competition the persons with signs of gender dimorphism (hermaphroditism), which in the body in addition to female sex hormones are produced by the male that leads to certain physical and mental changes and gives them an advantage in achieving better results (термин <i>половой / деморфизм</i> переведен по первому общераспространенному значению).	1. The aim is to exclude the participation of the people with the signs of sexual dimorphism (hermaphroditism) in the competition when in addition to the female sex hormones the male ones are produced in the body that leads to certain physical and mental changes and gives an advantage in achieving better results.
2. The fence is done by scraping the oral mucosa in the area of the inner surface of the cheeks or in the hair roots (термин <i>забор</i> переведен по своему первому целевому значению «строение» без учета специфики сферы деятельности – медицины).	2. The sampling is done by scraping of the oral mucosa in the area of the inner surface of the cheeks or in the hair roots.

С одной стороны, этот некавалифицированный машинный перевод представлял собой стилистически несовершенный макет перевода, но, с другой стороны, даже обладая не слишком прочными знаниями по английскому языку, можно было понять общий смысл текста-оригинала. При

анализе работ студентов внимание обращали на необходимость внесения корректировок, правильность которых зависела от хорошего ориентирования в этой предметной области.

К тому же был выявлен следующий факт: в значительном количестве переводов содержались слова, переведенные по первому своему значению, не осмысленные, не учитывающие предметную область и межкомпонентные связи. Из-за этого в некоторых местах терялась коммуникативно-функциональное содержание исходного отрывка (материала-оригинала) и нарушалась информационная упорядоченность текста. Например,

Машинный перевод	Качественный перевод
1. In addition, the task is to establish whether the correspondence genetic passport floor (в выражении <i>соответствие паспортного пола генетическому</i> не учтена предметная область, поэтому слово <i>пол</i> переведено как слово из общеупотребительной лексики <i>floor</i>).	1. In addition, the task is to establish the correspondence between sex and gender.

Во избежание грубых ошибок при переводе фрагмента профессионально ориентированного текста студенту рекомендовалось провести членение исходного материала. Членение сложных предложений следовало проводить сегментарно, а не пословно, так как при использовании он-лайн ресурсов в случае пословного перевода в отрывке содержались слова, механически представленные по широкому употреблению и функционированию. К тому же студентам напоминали о необходимости учета смысловой структуры эквивалентов, смысловых соответствий и смысловых структур слов.

В машинном переводе, выполненном при помощи различных интернет-ресурсов, скрывалось достаточно много ошибок. Следовательно, при вычитке переведенных отрывков текста из книги рекомендовалось где-то убрать повторы и заменить повторяющиеся слова словами-синонимами, употреблять слова в фиксированном порядке в предложении при его построении, вводить глагол в английском предложении вместо дефиса в русском варианте, разбивать слишком большие предложения для восприятия на более простые предложения. В качестве яркого приведем следующие варианты фрагмента перевода:

Машинный перевод	Качественный перевод
1. The degree of MOC depends on various factors, but primarily on the functional state of external respiration, diffusion ability of the lungs and pulmonary circulation (опущена часть предложения). 2. In addition to these factors are of great importance hemodynamic parameters, the state of oxygen capacity of the blood, the activity of enzyme systems, the number of working muscles (not less than two-thirds of the entire muscle weight) as well as the whole system of regulation (неправильный порядок слов).	1. The degree of MOC depends on various factors, but primarily <i>it depends</i> on the functional state of external respiration, diffusion ability of the lungs and pulmonary circulation. 2. In addition to these factors hemodynamic parameters, the state of oxygen capacity of the blood, the activity of enzyme systems, the number of working muscles (not less than two-thirds of the entire muscle weight) as well as the whole system of regulation <i>are of great importance</i> .

3. The functional test – it is precisely a measured exposure on the organism of some factors which lets us study the reaction of physiological systems for a definite stimulus and give us a possibility to get an idea about the character of the reaction of the organism in real conditions of training lessons (опущено подлежащее, ошибочно употреблен дефис в предложении).

3. The functional test is precisely a measured exposure of some factors on the organism which lets us study the reaction of physiological systems for a definite stimulus and *it gives* us a possibility to get an idea about the character of the reaction of the organism in real conditions of training lessons.

Несмотря на ряд отрицательных моментов перевода, выполненного при участии он-лайн переводчиков, таких как google, yandex, multitrans, умение пользоваться программами-переводчиками в некоторых случаях может значительно облегчить работу, особенно в поиске перевода медицинских терминов. Перед началом работы с текстом студентам следует объяснить, что для нахождения более точного эквивалента термина, особенно многозначного, корректное значение можно выбрать при введении его в поисковую систему браузера. Наиболее часто встречаемый вариант и будет правильным. То есть, правильность предполагаемой гипотезы будет подтверждена распространенным вариантом употребления переводимого слова или словосочетания.

Мы понимаем, что выполненный непрофессиональный перевод местами получался несовершенным, однако он вполне подходил для общего ознакомления со специализированным текстом.

Не смотря на ряд негативных моментов, возникаемых при машинном переводе, преимущества машинного перевода при использовании интернет-ресурсов заключались в следующем: информация обрабатывалась на максимально высокой скорости и окончательный результат предоставлялся мгновенно, а иногда приводились даже несколько селекционных вариантов перевода слов или словосочетаний в предложении. Экономилось время при переводе текстов большого объема, однако, это всего лишь был своеобразный набросок и, как мы уже упоминали ранее, без профессионального редактирования первый вариант перевода большого значения не представлял.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Подводя итоги нашего исследования, следует отметить, что формирование иноязычной письменной языковой компетенции у студентов неязыковых специальностей – процесс тяжелый и трудоемкий. Он требует мотивации познавательной сферы студентов, инициирования сознательного стремления к овладению конкретным материалом. Развитию компетенции обучающихся неязыковым специальностям может также способствовать детальное ознакомление со структурными и языковыми особенностями того или иного жанра переводимой литературы с учетом особенностей проводимой исследовательской работы.

В связи с этим следует признать вполне рациональным обсуждаемую переводную деятельность, даже если получаемый в результате перевода материал не высокого качества и удовлетворяет лишь минимальные запросы. Нужно

помнить о том, что перевод выполняется непрофессионалами и даже не студентами профильных вузов.

Перспективы дальнейших разработок мы видим в совершенствовании навыков письменного перевода, углубленном изучении соответствующей терминологической лексики конкретной специализированной области медицины, проведении детального анализа типичных допустимых ошибок, что, в свою очередь, делает возможным продуктивное решение этих поставленных задач в образовательной сфере вполне конкретным.

щей терминологической лексики конкретной специализированной области медицины, проведении детального анализа типичных допустимых ошибок, что, в свою очередь, делает возможным продуктивное решение этих поставленных задач в образовательной сфере вполне конкретным.

Список литературы:

1. Акодес М. И. Сборник текстов на английском языке / М. И. Акодес. – К.: Высшая школа, 1990. – С. 23-27.
2. Андриенко А. С. Развитие иноязычной составляющей профессиональной компетентности студентов технического вуза как показателя уровня сформированности академической культуры / А. С. Андриенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-inoazychnoy-sostavlyayushchey-professionalnoy-kompetentnosti-studentov-tehnicheskogo-vuza-kak-pokazatelya-urovnya>
3. Аткинсон Р. К. Человеческая память и процесс обучения / Р. К. Аткинсон. – М.: Прогресс, 1980. – 526 с.
4. Валуева И. В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування навичок писемного мовлення / І. В. Валуева // Молодий вчений. – 2016. № 10. – С. 212-215.
5. Гейна О. В. Формирование коммуникативной компетенции иностранных студентов / О. В. Гейна // Лінгвістична підготовка студентів нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів у контексті Болонського процесу та Загальноєвропейських рекомендацій з вивчення, викладання та оцінювання мов. – Матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції (3-4 жовтня 2013 р.). – С. 197-202.
6. Джаримова Х. А., Снежко Н. И. Формирование языковой компетенции студентов в контексте речевых ситуаций / Х. А. Джаримова, Н. И. Снежко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kjur.kguki.com/content/cms/files/34980.pdf>
7. Дроздова А. А. Формирование профессиональной языковой компетенции студентов неязыкового вуза / А. А. Дроздова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elib.bsui.by/bitstream/123456789/120818/1/Дроздова%20А.А.%20ФОРМИРОВАНИЕ%20ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЯЗЫКОВОЙ%20КОМПЕТЕНЦИИ%20СТУДЕНТОВ%20НЕЯЗЫКОВОГО%20ВУЗА.pdf>
8. Зайченко А. А. Методика преподавания языка и перевода (программа «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации» английский язык) / А. А. Зайченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.disserscat.com/content/metodika-soprepodavaniya-yazyka-i-perevoda-programma-perevodchik-v-sfere-professionalnoi-kom>
9. Овечкина Ю. Р. Структура коммуникативной компетенции в иноязычной письменной речи студентов языкового вуза / Ю. Р. Овечкина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://journals.uspu.ru/attachments/article/116/Овечкина_Структура.PDF
10. Сокрут В. Н., Яблчанский Н. И. Медицинская реабилитация: Учебник для студентов и врачей. – Славянск: «Ваш имидж», 2015. – 576 с.

Шундель Т.О.

Донецкий национальный медицинский университет имени Максима Горького

РОЗВИТОК ПИСЬМОВОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація

Досліджено засоби розвитку мовної компетенції майбутніх спеціалістів на уроках іноземної мови. Розглянуто проблему удосконалення письмової іноземної компетенції студентів немовних спеціальностей. Визначено найбільш значимі механізми породження ефективної діяльності студентів за допомогою перекладу. Висвітлено, що перекладацька діяльність – потужний стимул для підвищення лексичного рівню. Здійснено критичний аналіз лінгвістичної та методичної літератури.

Ключові слова: компетенція, письмова компетенція, непрофесійний переклад, майбутні спеціалісти, студенти немовних спеціальностей, інтернет ресурси.

Shundel T.A.

M. Gorky Donetsk National Medical University

THE DEVELOPMENT OF WRITING FOREIGN COMPETENCE OF THE STUDENTS OF NONLANGUAGE SPECIALTIES WITH THE HELP OF TRANSLATION

Summary

It is investigated the means of the development of would-be specialists' language competence at foreign lessons. It is considered the problem of the improvement of writing foreign competence of the students of nonlanguage specialties. It is grounded the most important mechanisms of the origination of students' effective activity with the help of translation. It is exposed that translation is a powerful stimulus to increase lexical level. The article analyzes linguistic and methodical literature critically.

Keywords: competence, writing competence, unprofessional translation, would-be specialists, students of nonlanguage specialties, Internet resources.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.72

МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ВАЛЮТНИМ РИЗИКОМ БАНКУ

Андрušко А.В., Кінеса Т.С.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Діяльність банківських установ є досить ризиковою, що обумовлено її двоспектральною функцією в економіці країни: як окрема бізнес-одиниця, з одного боку, та суб'єкт валютних відносин – з іншого. Стаття присвячена аналітичній оцінці та розробці визначення методів управління валютними ризиками, які виникають при здійсненні банками валютних операцій. Валютний ризик завжди несе за собою негативні наслідки. В свою чергу він впливає на фінансову стійкість та стабільність надходжень банку. Тому його запобігання та усунення валютного ризику, допоможе знизити загрозу його виникнення та фінансові втрати банку.

Ключові слова: банк, валютний ризик, валютний курс, методи управління валютним ризиком, хеджування.

Постановка проблеми. Валютні операції вважаються найбільш ризикованими та найскладнішими операціями в банківському секторі. Криза фінансового сектору України останніх років, негативно впливає на стан вітчизняного валютного ринку, що позначається на зменшенні фінансових інвестицій в економіку країни, скорочення обсягів експортно-імпорتنих операцій та участі нерезидентів в національних розрахункових операціях в цілому. Наведене набуває особливої актуальності у вирішенні проблем валютного ризику в операціях з іноземною валютою. Згідно вимог Базельської угоди про капітал 1988 року, банки самостійно формують систему управління валютним ризиком. Ключовим завданням системи є виявлення та запобігання можливим негативним подіям, які можуть стати причиною виникнення валютного ризику та його хеджування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління валютними ризиками та шляхи їх мінімізації широко висвітлюються в наукових роботах В. Іфтемичука, М. Ребрика [4], Л. Донець, Е. Уткіна, В. Вітлінського [8], Р. Пікуса, О. Пернарівського [10], В. Ющенка [9], І. Сала, М. Денисенка, П. Ковальова, Дж. Ф. Маршалла, В. К. Бансала, С. Козьменка, О. Кириченка, Л. Рябініної, А. Волицької, О. Колодізева, Ф. Банна, І. Пашковської та інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових результатів, потребують продовження вивчення проблем виникнення валютного ризику, розробки механізму управління та шляхів його усунення (мінімізації). Велика потреба в наукових дослідженнях, публікаціях, статтях зумовило вибір теми наукового дослідження і підтверджують його значимість та актуальність.

Мета статті. Головною метою статті являється критичний огляд науково-методичних підходів і розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення системи управління валютним ризиком та шляхів його хеджування.

Виклад основного матеріалу. За своєю суттю, валютний ризик є ймовірністю виникнення можливих збитків внаслідок несприятливих змін курсів іноземних валют. Механізм управління ва-

лютним ризиком являє собою сукупність методів ідентифікації, аналізу (оцінки), регулювання та контролю, які реалізуються за допомогою інформаційного та нормативного забезпечення згідно завдань, мети та принципів щодо управління ним.

Управління ризиком представляє специфічну систему, яка об'єднує в собі суб'єкт та об'єкт керування, які взаємодіють між собою на основі різних зв'язків. Генератор управлінських рішень (суб'єкт) включає такі основні підрозділи банку: спостережлива рада правління банку, ризик-менеджмент (підрозділ), служба внутрішнього аудиту, бек-офіс, фронт-офіс. Об'єктом управління виступає валютний ризик. Його можна представити як сукупність основних видів валютного ризику, які в свою чергу складаються з джерела, експозиції та майбутніх наслідків в процесі його реалізації [5].

В управлінні валютним ризиком та валютною позицією банк застосовує дві головні групи методів: управління валютною структурою балансу та хеджування валютного ризику (рис. 1).



Рис. 1. Класифікація методів управління валютною позицією комерційного банку

Перша група методів розкриває вплив на валютну структуру балансу для обмеження наслідків переоцінки валютних інструментів. До них належать:

- проведення конверсійних операцій;
- дисконтування платіжних вимог в іноземній валюті;
- зміна строків валютних платежів (випередження та відставання);
- структурне балансування валютних потоків за сумами та строками.

Структурне балансування валютних операцій заключається в узгодженні обсягу та строку активних та пасивних операцій зі всіма іноземними валютами, котрим оперує банк. Ідея методу структурного балансування може використовуватись в різних балансових операціях з валютними грошовими коштами, зокрема в:

- 1) конверсійних операціях;
- 2) укладанні в іноземній валюті кредитних та депозитних угод;
- 3) узгодженні валютних надходжень та платежів;
- 4) проведенні форфейтингових операцій;
- 5) реструктуризація дебіторської та кредиторської валютної заборгованості;
- 6) купівлі-продажу цінних паперів, які домінують в іноземній валюті [6].

В свою чергу терміни та обсяги проведення вищенаведених операцій відбираються так, аби це могло дати змогу закрити валютні позиції та зменшити їхню величину до прийняттого рівня [6].

Проведення *конверсійних операцій* являється одним з прийомів, котрий широко застосовується банками України в процесі управління валютними операціями. Наднормова позиція із різними валютами може бути знижена обміном на іншу валюту, в якій величина позиції була нижчою від нормативу. Це дає змогу приводити валютні операції у відповідність згідно встановлених вимог без здійснення позицій з базовою валютою, адже, здебільшого, банки конвертують валюту (курс якої знижується) у значно надійнішу та стабільнішу валюту [2]. Наприклад, якщо очікується різке зростання курсу євро відносно долара США, то звісно потрібно здійснити швидкий обмін грошових коштів у доларах на євро. Але, зазвичай конверсійні операції не мають впливу на величину загальної валютної позиції банку, яка прийнята в Україні (норматив Н15), і тому не можуть бути застосовані для її регулювання.

В процесі управління валютним ризиком банк може використати *метод випередження та відставання* (leads and lags – від англ. випередження та відставання), який передбачає зміну строків платежу в іноземній валюті залежно від відносних коливань валютних курсів. Маніпуляції строками дозволяють закрити короткі позиції за різноманітними валютами до того моменту, коли відбудеться зростання їх ринкового курсу і, в свою чергу, довгі позиції – до зниження курсу. Найпоширенішими на практиці формами даної тактики є:

- пришвидшення репатріації (повернення в свою країну із-за кордону) прибутків, капіталу та інших грошових коштів, які очікують ревальвацію національної валюти чи сповільнення процесів репатріації перед девальвацією національної валюти;
- прискорення або сповільнення погашення загальної суми боргу в іноземній валюті та виплати відсотків в залежності від зміни валютного курсу;

- дострокова оплата товарів та послуг (основних засобів, товарно-матеріальних цінностей) в тому разі, коли підвищується курс валюти платежу чи затримується платежі в очікуванні зниження курсу;

- прискорення або сповільнення зарахування та виплати дивідендів та надходження коштів в іноземній валюті до статутного фонду банку;

- конверсія в національну валюту регульованих одержувачем інвалютних коштів [9].

Застосування прийому *випередження та відставання* ґрунтуються насамперед законодавчим регулюванням країни, а також умовами фінансових контрактів. У більшості угод, за якими проводяться платежі, передбачається як види та розмір штрафних санкцій (пені, неустойки тощо) за несвоєчасне виконання переказів валютних грошових коштів, так і можливість дострокової оплати. В першому випадку затримка платежу, яка виникла через зниження курсу буде в свою чергу виправдана лише в тому випадку, коли зниження витрат на придбання валюти за новим курсом перекриє суму нарахованих штрафів та санкцій [6].

Різновидом обліку векселів являється прийом *дисконтування платіжних вимог* в іноземній валюті і він полягає в переуступанні банку права вимоги заборгованості в інвалюті в обмін на термінову виплату банком власнику векселя визначеної суми коштів у національній або іншій іноземній валюті. Дисконтування в свою чергу здійснюється в багатьох випадках через проведення форфейтингових операцій. В цьому разі банк купує векселі на загальну суму і на повний строк без права їх обороту на попереднього власника. Відмінність цієї операції від традиційного обліку векселів полягає в тому, що форфейтингові операції виконуються із великими обсягами платежів в іноземній валюті (не менше ніж 1 млн дол. США), а також із тривалою розстрочкою (від півроку до п'яти – семи років). Загальна виконуюча практика розкривається в наявності гарантії третьої особи, а також здійсненні значних регулярних платежів, котрі оформлені простими векселями. Форфейтинг може в свою чергу розглядатись як експортний факторинг, який і являється по своїй суті кредитуванням експортера.

Дисконтування платіжних вимог в інвалюті здійснюється також багатьма іншими способами, які відрізняються певними відмінностями порівняно з форфейтингом, такі як право регресу векселів, спеціальний, узгоджений сторонами занижений валютний курс. Вибір платіжних вимог, котрі дисконтуються, за строками виплат відповідно із власними потребами банку значно допомагає менеджментові у плануванні майбутніх дій щодо управління валютною позицією.

Дисконтування платіжних вимог в іноземній валюті має декілька обмежень і недоліків, які й несуть в собі його незначне поширення в процесі управління операцій з іноземною валютою. В разі навіть якщо банку вдалося зменшити валютний ризик при допомозі цих операцій, то тоді форфейтер (банк) може натикнутися на інші ризики, зокрема неплатіжний ризик, політичний ризик у країні емітента векселів, ризик переказу валютних коштів, котрий в свою чергу полягає в неспроможності виконання

зобов'язань в іноземній валюті країною покупця. Окрім цього, банку не вдасться запобігти валютному ризику, пов'язаним із зміною курсу валюти платежем протягом дії форфейтингової угоди. Тому не кожний банк згоден стати форфейтером. Але деякі банки все таки залишаються на такому способі фінансування експортерів.

В більшості випадків форфейтингові операції виконуються банком задля того, аби отримати прибуток від різниці між номінальною сумою векселя і дійсною величиною коштів, які виплачені банком їх власнику, а також одержання комісійного доходу. Правила валютного регулювання в окремих країнах та законодавство значно обмежують використання методу дисконтування платіжних вимог в іноземній валюті, як це й відбувається у вітчизняній практиці.

Загалом управління валютними операціями за допомогою проведення балансових операцій частенько не відповідає власним потребам та планам банку, а інколи не вигідне в плані витрат. Вітчизняні банки змушені вдаватися до таких прийомів, адже бракує умов задля застосування сучасних та досконалих методів регулювання операцій з іноземною валютою.

Друга група методів передбачає хеджування валютного ризику. Вона визначає створення захисту від валютних ризиків укладанням додаткових строкових угод за іноземною валютою, які в свою чергу можуть компенсувати можливі майбутні фінансові втрати за балансовими статтями в процесі зміни валютного курсу. Хеджування здебільшого здійснюють за допомогою операцій з валютними ф'ючерсами та опціонами, форвардними валютними контрактами, свопціонами, валютними своп-контрактами, а також різноманітних їх комбінацій типу подвійний форвард, валютний своп.

Великий спектр похідних фінансових інструментів на міжнародних ринках дозволяє банкам знаходити ефективні засоби проведення операцій з іноземною валютою, а також використовувати

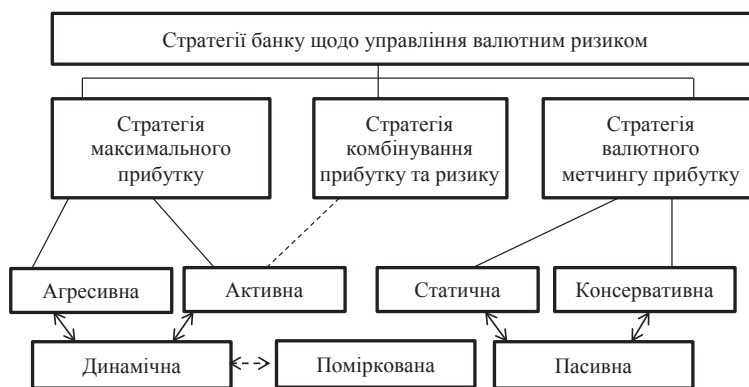


Рис. 2. Класифікація стратегій банку щодо управління валютним ризиком

Джерело: розроблено автором на основі [4; 7]

вати досконаліші методи управління валютною позицією, для того аби знизити валютний ризик.

Вибір методу має бути обґрунтований обраною стратегією банку щодо управління валютним ризиком. Нижче пропонуємо класифікацію стратегій банку в процесі управління валютним ризиком (рис. 2). В такому разі можна виділити три основні стратегії [10]:

1. стратегія максимального прибутку (отримання прибутку в процесі зміни курсів валют);
2. стратегія валютного метчингу прибутку (вирівнювання валютної структури балансу);
3. стратегія комбінування прибутковості та ризикованості (банк отримує прибуток від зміни валютних курсів, але в свою чергу вживає значних заходів, щодо забезпечення себе від ризику втрати коштів).

Висновки. Операції з іноземною валютою являються невід'ємною частиною діяльності банківського сектору, тому створення механізмів удосконалення управління валютними ризиками являються основними перевагами, які потрібно застосовувати. За допомогою розроблених методів банки матимуть змогу значно ефективніше управляти ризиками, знижувати загрозу при їх виникненні, або взагалі знищити їх, що в свою чергу допоможе підвищити фінансову стійкість банку.

Список літератури:

1. Управління ризиками банків: монографія у 2 томах. Т. 2: Управління ринковими ризиками та ризиками системних характеристик / [А.О. Єпіфанов, Т.А. Васильєва, С.М. Козьменко та ін.] / за ред. А.О. Єпіфанова і Т.А. Васильєвої. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – 299 с.
2. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках [Електронний ресурс]: постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361 / НБУ – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.5945.0>. – 16.04.2011.
3. Тимків А. Теоретичні засади планування ризику в банківській діяльності / Андрій Тимків // Економічний аналіз: зб. наук. праць ТНЕУ – Тернопіль, 2013. – Вип. 12, ч. 2. – С. 93–97.
4. Ребрик М.А. Порівняльний аналіз методів стохастичного аналізу валютного ризику банку / М.А. Ребрик, Л.А. Потьомка, А.В. Пастушко // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 12. – Частина 2. – С. 83–90.
5. Волик Н.Г. Удосконалення методичних підходів до процесу управління валютним ризиком / Н.Г. Волик // Сучасні питання економіки і права. 2011. – Вип. 2. – С. 105–111.
6. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку / Л.О.Примостка // Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
7. Попова І.В. Валютні ризики в контексті сучасних реалій / І.В. Попова, М.І. Нікель // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2012. – Вип. 9 (4). – С. 312–321.
8. Вітлінський В.В. Ризик у менеджменті: навч. посіб. / В.В. Вітлінський, С.І. Наконечний. – К.: ТОВ «Борисфен», 1996. – 336 с.
9. Ющенко В.А. Управління валютними ризиками: навч. посіб. / В.А. Ющенко, В.І. Міщенко. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 444 с.

10. Пернарівський О.В. Аналіз, оцінка так способи зниження банківських ризиків / О.В. Пернарівський // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 4. – С. 44-58.
11. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс]: постанова Правління НБУ від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0841-01>

Андрушко А.В., Кинева Т.С.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МЕТОДИ УПРАВЛЕНИЯ ВАЛЮТНЫМ РИСКОМ БАНКА

Аннотация

Деятельность банковских учреждений является достаточно рискованной, что обусловлено ее двоспектральной функцией в экономике страны: как отдельная бизнес-единица, с одной стороны, и субъект валютных отношений – с другой. Статья посвящена аналитическому осмотру и разработке определения методов управления валютными рисками, которые возникают при осуществлении банками валютных операций. Валютный риск всегда несет за собой негативные последствия. В свою очередь он влияет на финансовую устойчивость и стабильность поступлений банка. Поэтому его предупреждения и устранения валютного риска, поможет снизить угрозу его возникновения и финансовые потери банка.
Ключевые слова: банк, валютный риск, валютный курс, методы управления валютным риском, хеджирование.

Andrushko V.A., Kinieva T.S.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

METHODS OF CURRENCY RISK MANAGEMENT OF THE BANK

Summary

Banking institutions is risky because of its cospectral function in the economy: as a separate business unit, on the one hand, and the subject of exchange relations on the other. The article is devoted to the evaluation and development of methods of managing currency risks that arise in the implementation by banks of currency transactions. Currency risk always carries with it negative consequences. In turn, it affects financial stability and the stability of the funds of the Bank. Therefore, prevention and elimination of currency risk, will help to reduce the risk of occurrence and the financial loss of the Bank.

Keywords: Bank risk, currency risk, exchange rate methods of currency risk management, hedging.

УДК 338.1

АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ СПЕКТРА ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПЕРЕВОЗОК

Атанасова С.Н.

Экономическая академия «Д. Ценов» – Свиштов, Болгария

Изучение теоретических и практических аспектов спектра транспортных услуг в международных перевозках. В данной работе основной целью является то, что анализируются и интерпретируются основные теоретические мышления о формировании и предоставлении спектра транспортных услуг для международных перевозок и на этой основе в ограниченном объеме проводится эмпирическое экономическое исследование по их реализации. Для достижения поставленной цели исследования в последовательности выясняются теоретические основы терминов «услуги» и «спектр услуг»; детерминируется место транспортных услуг для международных перевозок в спектре услуг; выводятся более существенные эмпирические аспекты исследования транспортных услуг в международных перевозках.

Ключевые слова: обслуживание, широкий спектр услуг, транспортных услуг в международных перевозках.

В условиях динамических изменений бизнеспространства, требуются применения различных экономических инструментов для осуществления международной торговли.

Обмен услуг, в том числе транспортных услуг для международных перевозок, предполагает поиск новых возможностей для формирования и предоставления эффективного спектра, благоприятствующей реализации поставленных целей.

Основная цель статьи является в том, чтобы анализировать и интерпретировать основные теоретические мышления о формировании предоставлении спектра транспортных услуг для международных перевозок и на этой основе в ограниченном объеме проводится эмпирическое экономическое исследование по их реализации.

Для достижения поставленной исследованием цели в последовательности уточняются теоретические основы понятий «услуги» и «спектр услуг»; детерминируется место транспортных услуг для международных перевозок в спектре услуг; выводятся более существенные эмпирические аспекты в исследованиях транспортных услуг для международных перевозок, предлагаемых реально функционирующим предприятием, осуществляемые ассортиментной политикой, связанной с международным бизнесом.

Спрос на требуемые ответы в наборе проблем вызвал исследовательский интерес.

1. Место транспортных услуг для международных перевозок в спектре услуг.

В специализированной экономической теории и практике международная торговля определяется как совокупность коммерческих отношений, разделенные на двусторонние и многосторонние, между странами в мире, направленных на обмен товаров, услуг и других материальных и нематериальных ценностей. Как указывает исследователь по этим вопросам Р. Хасбулатов [27, с. 275], по своей сущности *международная торговля* объединяет в себя несколько значимых групп отношений:

- двусторонние торговые отношения между странами мира;
- межгрупповые торговые отношения между отдельными единицами как Европейский союз, коммерческих, таможенных и других экономических группировок и союзов;

- многосторонние торговые отношения как на международном, так и на отраслевом уровне, установленным в соответствии с типом диапазонов товаров и услуг.

Из аналитического обзора литературы установлено, что в своих исследованиях ведущие исследователи в области международной торговли, включая И. Платонова и И. Ливенцева, определяют исключительную **важность услуг в осуществлении международных торговых процессов** [17, с. 111]. За основу принимается понимание того, что каждое государство создает и предлагает свои услуги, которые в своей интегральности составляют значительную часть предмета международной торговли [12, с. 244]. Таким образом, приведенные теоретические аргументы позволяют выделить расположение услуг в процессе осуществления международного обмена.

Уточнение авторских оценок [13] о характере и специфичности международной торговли позволяет сделать вывод о необходимости своевременного выполнения такой бизнес деятельности, которая формирует требуемый спектр услуг, с помощью которого можно получить определенные позиции на международном рынке.

В то же время необходимо проводить такую экономическую деятельность, которая формирует требуемый спектр услуг, с помощью которого можно получить определенные позиции на международном рынке. Соблюдение основной цели данной статьи требует в следующем изложении исследований сосредоточить приоритетное внимание к: с одной стороны, выяснения характера спектра услуг, а, с другой стороны – определение места транспортных услуг для международных перевозок в более широком диапазоне термина «спектр услуг».

По своей сущности детерминирование места **транспортных услуг для международных перевозок** в диапазоне предлагаемых услуг требует следовать определенной последовательности. Эта последовательность сводится до предварительного разъяснения и уточнения основных понятий «сервис» и «спектр услуг».

Из аналитического обзора специализированной литературы может быть установлено, что в определение термина «сервис» проявляется многообразие в мнениях исследователей, идейно

обосновывающееся от научной сферы рассмотрения. Эксперты [15, с. 448; 10, с. 278; 23, с. 367 и т.д.] в экономике воспринимают услуги как нематериальный эквивалент товаров. Предложение услуг приводит к изменению потребительского поведения и притяжению нематериальных активов. С помощью этих постановок проявляется стремление доказать нематериальность услуги путем сравнения с материальностью товаров. Данное определение не может охватить полностью характер услуг.

Специфическая конкретность имеет определение, выведено А. Булатовой [9; 4], что услуга потребляется во время ее производства. Услуга не существует физически, т.е. после ее совершения может быть установлен только ее результат. Таким образом, услуга может быть произведена, но не может быть сохранена. Существующий спрос имеет важное значение для генерирования идей для новых услуг и для самого процесс создания услуг.

В экономической литературе [26, с. 352; 25, с. 426; 11, с. 428] оценивается разнообразие видов услуг, которые предоставляются: от персональных услуг до здравоохранения, образования, банковские и коммуникационные услуги, предоставление юридических услуг и т.д. На рынке существуют весьма интенсивные с точки зрения капитала услуги – например **транспортные услуги**. К услугам относятся еще: компьютерное обслуживание авиакомпаний, банков и производителей программного обеспечения; коммерческо-представительная, страховая, лизинговая, импресарская, юридическая и консультантская деятельности; гостеприимство; ремонт и дизайн; торговля недвижимостью и другие.

Теоретики [28; 18; 19, с. 284] указывают на несколько существенных различий между товарами и услугами: во-первых невозможность хранения услуг и во-вторых – услуги обеспечивают социальное взаимодействие между производителем и потребителем услуг. Еще одним существенным отличием является так же, как все товары и услуги представляют работу, которая обеспечивает специфическую потребительную стоимость, но специфика этой потребительной стоимости определяется тем, что она представлена не в виде объекта, а как деятельность. В связи с этим, с точки зрения маркетинга услугой является любая деятельность, которая удовлетворяет конкретные потребности и желания, связанные с обменом ценностей, но не формирует право собственности на полученную стоимость с точки зрения приобретения материального продукта.

Эксперты [20; 8; 3] в области международных экономических отношениях выделяют, что параллельно с товарами **значительную долю рынка в международной торговле занимают услуги**, связанные с:

- перевозкой и страхованием товаров, продаваемых на международных рынках;
- передачей технологий;
- арендными платежами и банковскими сборами;
- международными услугами по управлению.

Отчетность представленных особенностей базовым термином «услуга» позволяет сделать не-

обходимый переход к теоретической и методологической природе другого фундаментального для этой концепции термин – «спектр услуг».

Как утверждают в своих работах определенная группа исследователей во главе с С. Снегиревой [24, с. 17], по своей сущности спектр услуг может быть представлен в виде соответствующего набора услуг, предлагаемых потребителям, объединенных определенными признаками. Перечисленные авторы считают, что спецификация спектра услуг может быть сделана путем: групп, видов, разновидностей – см. табл. 1.

Таблица 1

Детализация спектра услуг

Детализация	Характеристика	Автор
Диапазон услуг по группам	Сводится к списку отдельных комбинированных видов услуг, связанных с образованием, здравоохранением, дошкольной подготовкой и так далее.	Осипова, Л. [16, с. 135]
Диапазон услуг по видам	Охватывает отдельных видов и наименований услуг, которые удовлетворяют аналогичные потребности; спектр услуг по видам составляет подробно разграниченный спектр по группам.	Аверин, А [2]
Диапазон услуг по разновидностям	Является список конкретных мероприятий, включенных в пределах конкретного вида услуг.	Ассел, Г. [6]

Источник: Адаптировано от: Осипова, Л. Основы коммерческой деятельности, учеб. для вузов, Изд. 2-е, перераб. и доп., М, Юнити-Дана, 2001, с. 135; Аверин, А. Товароведение, экспертиза и стандартизация, Учебный курс, учебно-методический комплекс, Электронное издание; Ассел, Г. Маркетинг: принципы и стратегия, М, Инфра-М, 2001.

С точки зрения основной целью данного исследования учитывается оценка большого числа исследователей, в том числе В. Рыбалкина [20] и К. Семенова [22], что **в рамках международной торговли значительное место среди видов услуг принимают транспортные услуги для международной перевозки грузов и пассажиров**. В связи с этим специалисты в данной работе [20; 22; 13] определяют характер **транспортных услуг для международных перевозок** как набор услуг на все виды транспорта, в том числе морского, трубопроводного, воздушного, наземного, речного. Подчеркивается, что в международной торговле морские перевозки с древних времен являются основным видом транспорта [1; 5; 7]. В настоящее время создание и развитие современных морских перевозок товаров определяется многими странами как одного из основных направлений национальной экономической безопасности и суверенитета. Контейнеризация грузовых перевозок является основой для создания единого транспортного маршрута, который является основой для снижения затрат и упрощение всей сети спедиторских и транспортных операций. С другой стороны, способствует дальнейшему развитию общей международно-правовой базы в сфере транспортных услуг.

В этой области существенно значимо подчеркнуть следующую принципиальную концепцию: в своей совокупности затраты на транспортные услуги для международных перевозок покрывают все расходы на доставку товара от продавца к покупателю, в том числе расходы на транспортировку, страхование, погрузку, разгрузку, упаковку и т.д. непредвиденные расходы. Воздействие транспортных расходов на международную торговлю проявляется в эффекте, подобный эффекту изменений расходов производства [21], а именно:

- могут привести как к увеличению, так и к уменьшению объема торговли, экспорта и импорта;

- распределение транспортных расходов между сторонами зависит, с одной стороны, от эластичности спроса и предложения товаров и услуг, с другой стороны, от их цены: чем ниже эластичность спроса страны – импортера, тем больше увеличивается доля расходов на перевозку и наоборот [14].

На основании приведенных выше концепций можно резюмировать, что транспортные услуги для международных перевозок грузов и пассажиров имеют важную роль в международной торговле и занимают свое место в рамках предлагаемого спектра услуг.

2. Эмпирические аспекты изучения транспортных услуг для международных перевозок.

Соблюдения цели исследований, изложенных в данной работе, предполагает исследование, проведенное на частичном уровне спектра транспортных услуг для международных перевозок в режиме реального действующего предприятия. В данной работе эмпирические исследования основаны на экономических данных, предоставленных «Порт Варна» ЕАО. Основным критерием выбора компании является ее фактическое и прочное присутствие на международном рынке путем применения ассортиментной политики, связанной с предоставлением транспортных услуг для международных перевозок грузов и пассажиров.

«Порт Варна» ЕАО [29] является государственным оператором порта, который является компанией с ограниченной ответственностью. Капитал 100% принадлежит государству. Право собственности государства осуществляет министр транспорта, информационных технологий и связи. По своей деятельности, «Порт Варна» ЕАО выполняет операции порта и связанных с ним агентские услуги, проявляющихся в посредничестве между руководством порта и судоводительным руководством. Исследованный порт осуществляет еще торговое и техническое обслуживание, экспедирование грузов, международную торговлю, инвестиционную и инженеринговую деятельность, научные исследования и разработки, обучение персонала.

Паралельно с вышеуказанными видами услуг «Порт Варна» ЕАО выполняет обработку всех видов грузов, в т. ч. контейнеров, сыпучих и разливных грузов. Обслуживает пассажирские, круизные, научно-исследовательские корабли и яхты. Принимает международные регаты, в т. ч. *Tall Ships*. Достигнутые экономические результаты показывают, что с точки зрения контейне-

ров и зерновых грузов «Порт Варна» ЕАО является бесспорным лидером в Болгарии. Портовые терминалы доступны в течение всего года.

«Порт Варна» ЕАО является единственной компанией с успешно внедренной и сертифицированной в соответствии с международными стандартами в регионе Черного моря. Интегрированная система управления, охватывающая все аспекты от деятельности организаций, связанные с качеством (ISO 9001: 2008), охраной окружающей средой (ISO 14001: 2004), здоровьем и безопасностью во время работы (BS OHSAS 18001: 2007). Компания отвечает требованиям ISPS Code.

Принимая во внимание специфику воспринимаемого ассортиментной политикой, эмпирические исследования направлены на транспортные услуги для международных перевозок, предлагаемых исследуемому порту. Выполнение всех этих услуг является существенной частью общей деятельности «Порт Варна» ЕАО. По этой причине, в целом финансово-экономическое положение исследуемого предприятия в значительной степени является следствием уровня эффективности осуществления деятельности соответствующих транспортных услуг.

В данных представленные руководством анализируемой компании 100% основных транспортных услуг связаны с международными перевозками. Данные, представленные в ежегодном финансовом докладе «Порт Варна» ЕАО, показывают, что основная деятельность связана с погрузочно-разгрузочными операциями, сохранением, экспорт и иной деятельностью. Вспомогательные или дополнительные услуги связаны с водоснабжением, обеспечением связи, электроснабжением, арендой портовых технических средств и другие. В результате, общая деятельность руководства «Порт Варна» ЕАО направлена на достижение лучших результатов в этой области. Представленные в ежегодном финансовом докладе данные про основные мероприятия распределены следующим образом [29]: см. таблица 2.

Таблица 2

Показатели, используемые для основного бизнеса из «Порт Варна» ЕАО в период 2014-2015 годов

Показатели	2014 г.	2015 г.	Относительное изменение (в %)
<i>Обработанные грузы (тыс. т.), в т. ч.:</i>	10 090	9 575	-5,10
Насыпные	6 573	6 110	-7,00
Генеральные	764	625	-18,20
Разливные	1 055	1 033	-2,10
Контейнеры	1 698	1 807	6,40
<i>Среднее пребывание одного корабля (в часах)</i>	104	92	-11,50
В перегрузочных операциях	43	38	-11,60
Другие причины	61	54	-11,50
<i>Загруженность имеющейся мощности (в %)</i>	76,4	72,5	-5,10
<i>Средняя численность работников за период (в чис.)</i>	1 630	1 619	-0,70

На основании данных, представленных в Таблице 2, устанавливается, что за период 2014-2015 годов в общей структуре обрабатываемого груза самая высокая средняя относительная доля насыпных грузов – 64,46%, за которыми следуют среднегодовые веса грузов в контейнерах – 17,86% на жидких грузах – 10,63% и генеральных грузов – 7,05%.

В течение периода исследования отчитывается снижение 11,00% в течение среднего пребывания судна в часах за счет организации, технологии и длительности перегрузочных операций, а также множество других причин. Аналогичные тенденции снижения производят в выполняемой рабочей нагрузке имеющихся мощностей, а также в среднесписочной численности работников, занятых в течение периода. Спрос на экономические инструменты для улучшения выполнения основной деятельности находит свое отражение в инвестициях в инфраструктуру порта, которые, в соответствии с данными, содержащимися в Годовой финансовой отчетности в 2015 году, составляют 5183 тыс. лв., а инвестиции в рамках собственных машин и оборудования – на сумму 4 232 тыс. лева [29].

В соответствии с данными из Годовой финансовой отчетности «Порт Варна» ЕАО [29] оказывает услуги, связанные с международными перевозками, являются источниками генерирования определенного дохода, который можно проиллюстрировать с помощью следующей таблицы 3.

Таблица 3

Доходы от услуг, связанных с международными перевозками

Доходы от услуг	2014 г. (в тыс. лв.)	Отн. доля (в %)	2015 г. (в тыс. лв.)	Отн. доля (в %)
Доходы от грузовой деятельности	58 187	88,33	55 647	82,21
Доходы от хранения	7 161	10,87	11 648	17,21
Прочие доходы	529	0,80	391	0,58
Итого:	65 877	100,00	67 686	100,00

Данные табл. 3 дают основания констатировать, что в анализируемый период 2014-2015 годов отчитывается:

- увеличение примерно на 6,30% реализованных доходов от хранения;
- относительное уменьшение, примерно 6,12%, доходов от перегрузки и прочие доходы – почти 0,22%.

В результате углубленного анализа могут быть отображены более значимые факторы, влияющие на установленное увеличение доходов от хранения. На основании данных исследованной компании, это увеличение обусловлено представлением т. назв. услугой «складирование». Услуга связана с льготным периодом до 10 дней, в зависимости от обрабатываемых товаров с использованием соответствующих складов хранения в порту. По истечении этого срока берется плата за хранение. Следует отметить, что, по мнению руководства, в сфере других доходов включены и пассажирские сборы, связанные с

круизными судами, пристыкующихся в «Порт Варна» ЕАО. В этом направлении «Порт Варна-Восток» является единственным терминалом для круизных судов. Согласно информации, предоставленной на веб-сайте исследованного предприятия, и данных, предоставленных руководством, отмечается увеличение круизных судов, посещающих Болгарию. Входящие запросы о посещении следующего круизного сезона указывает на тенденцию увеличения числа посещений круизных судов.

Направление доходов от хранения грузов связано с экспортом и импортом товаров. В 2015 году, по мнению руководства, два терминала «Порта Варна» – «Варна Восток» и «Варна-Запад», выполняют следующее хранения товаров для импорта и экспорта: см. табл. 4.

Таблица 4

Структура хранимых товаров для импорта и экспорта в 2015 году

Хранение	Порт «Варна-Восток» (в %)	Порт «Варна-Запад» (в %)
Товары, предназначенные для ввоза	8,00	48,00
Товары, предназначенные для экспорта, в т. ч.:	89,00	54,00
Для непрямого экспорта	43,00	45,00
Для прямого экспорта	57,00	55,00
Транзитные товары	3,00	6,00
Итого:	100,00	100,00

Из данных, представленных в табл. 4., устанавливается преобладающая доля услуг хранения товаров на экспорт, а также с относительно большим весом является хранения товаров для прямого экспорта. Представленные данные свидетельствуют о том, что в предыдущие периоды деятельность терминала «Варна-Восток» является связанным с выполнением 100% экспорта товаров. Этот результат подтверждает, что основная деятельность анализируемой компании связывается с экспортом. Следует отметить, что обработка общего тоннажа товаров, предназначенных для экспорта, распределяется по терминалам: см. табл. 5.

Таблица 5

Структура обработанного тоннажа грузов в терминалах в период 2014-2015 годов

Пристань	2014 г. (в %)	2015 г. (в %)
Варна-Восток	35,00	30,00
Варна-Запад	65,00	70,00
Итого:	100,00	100,00

Обработка грузов показывает преимущество порта «Варна-Запад», которое проявляется из-за технических и технологических возможностей, доступных для терминала. Это не уменьшает экономического значение терминала «Варна-Восток», загруженный другими видами деятельности, некоторые из которых рассматриваются в данной статье.

Анализ реализованного «Порт Варна» ЕАО доходом от продажи услуг по направлениям может быть сделан с помощью данных в табл. 6.

Таблица 6
**Структура доходов от продаж услуг
 в направлениях обоих терминалов
 в период 2014-2015 годов**

Направление	2014 г. (в %)	2015 г. (в %)
<i>Европа</i>	50,00	51,00
<i>Азия</i>	39,00	40,00
<i>Африка</i>	11,00	9,00
Итого:	100,00	100,00

Данные по Северной Америке, Южной Америке и Австралии отсутствуют из-за отсутствия договорных отношений со странами этих континентов. Данные Таблицы 6 ясно указывают на то, что с самым большим удельным весом отличается направление в Европе. Это связано с многими договорными отношениями со странами континента.

Данные, представленные в ежегодном докладе «Порт Варна» ЕАО, до 31 декабря 2015 года, позволяют сделать анализ рентабельности, в качестве составной части анализа общей финансово-экономической ситуации. Величины, приведенных показателей рентабельности, показывают, что в 2015 году проанализированная компания достигла благоприятный рост по сравнению с предыдущим годом. Наибольшим ростом является увеличение рентабельности бизнеса (на основе доходов). Это увеличение составляет 0,92 процентных пункта. Положительная оценка дается с высоким уровнем рентабельности на основе собственного капитала. Она увеличивается на 0,88 процентных пункта. Как основной причиной результатов можно отметить силу влияния следующих важных факторов: увеличение доходов от экспедиционной деятельности; изменения в структуре обработанных товаров; создание организации для управления судном и вхождения нового оборудования. Результаты показывают, что в период 2014-2015 годов реализуется более высокий уровень эффективности деятельности «Порт Варна» ЕАО в т. ч. и услуги для международных перевозок. Среди

основных задач, поставленных руководством исследуемого предприятия, стоит поддерживание высокого процента технической готовности, которая обеспечивает более высокий уровень обработки грузов, обеспечение прочной финансовой ситуации и реализованные лучших экономических результатов.

Представленные в данной работе теоретические и эмпирические формулировки являются основанием сделать следующие важные **выводы**:
Во-первых. Сделанный аналитический обзор литературы и выдвинутые теоретические и эмпирические аргументы позволяют установить, что транспортные услуги для международных перевозок грузов и пассажиров играют важную роль в международной торговле и занимают свое место в рамках предлагаемого спектра услуг.

Во-вторых. Проведенная эмпирическая проверка на обеспечение транспортных услуг для международных перевозок в частности, предприятия – объект исследования, от практики показывает, что проведение соответствующей политики ассортимента приводит к благоприятным результатам, связанных с основной обработкой грузов и пассажирских перевозок, а также доходы от продаж обслуживания и хранения грузов.

В-третьих. «Порт Варна» ЕАО имеет активное присутствие на рынке портовых услуг, используя свои конкурентные преимущества для привлечения новых грузов и клиентов, чтобы увеличить некоторые из основных показателей – обработанный тоннаж и реализованные доходы за счет эксплуатационных усовершенствований, технологических и технических параметров порта, предоставляемых услуг и эффективные маркетинговые мероприятия для повышения их качества и обеспечить выполнение производственной программы и ассортиментной политики.

Процессы и изменения, происходящие в международной торговле, требуют поиска новых подходов, методов, отношений и инструментов, чтобы сформировать и предложить такой спектр услуг, который лежит в основе все более и более высокой эффективности бизнеса.

Список литературы:

1. Аброскин А. Сфера услуг и экономическое развитие // Вопросы статистики, 2000, № 10.
2. Аверин А. Товароведение, экспертиза и стандартизация, Учебный курс, учебно-методический комплекс, Электронное издание.
3. Авдокушкин Е. Международные экономические отношения, Москва, 1999.
4. Агапова Т., Серегина С. Макроэкономика, Москва, 1997.
5. Арасланов Т. Маркетинг услуг: уточнение некоторых понятий с экономической точки зрения, 2004.
6. Ассел Г. Маркетинг: принципы и стратегия. – М, Инфра-М, 2001.
7. Бугаков В. Особенности маркетинга услуг, 2000, № 2.
8. Буглай В., Ливенцев Н. Международные экономические отношения, Москва, «Финансы и статистика», 1998.
9. Булатова А. Экономика, Учебник, Москва, 1999.
10. Виноградова С., Гурская С., Пигунова О. и др. Организация коммерческой деятельности, Минск, Высшая школа, 2000.
11. Волкова П., Акуленко Н., Елизарова С. и др. Экономика предприятий, М., Инфра-М, 2006.
12. Гольдштейн Г. Стратегические аспекты управления НИОКР, Монография, Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2000.
13. Грачев Ю. Внешнеэкономическая деятельность. Организация и техника внешнеэкономических операций, Учебно-практическое пособие, М., ЗАО «Бизнес-школа», 2001.
14. Дюмулен И. Всемирная торговая организация, М., 2000.
15. Николаева М. Маркетинг товаров и услуг, М., Деловая литература, 2001.
16. Осипова Л. Основы коммерческой деятельности, Учеб. для вузов, Изд. 2-е, перераб. и доп., М, Юнити-Дана, 2001.
17. Платонова И., Ливенцев Н., Костюнина Г., Буглай В. Международные экономические отношения в эпоху глобализации, М., Изд-во МГИМО, 2012.
18. Попов Е. Продвижение товаров и услуг, М., Финансы и статистика, 1999.

19. Романова А. Маркетинг, Учебник, М., ЮНИТИ, 2006.
20. Рыбалкин В. Международные экономические отношения, Учебник, Москва, 1999.
21. Рыбалкина, В. Международные экономические отношения, Учебник, М., 2000.
22. Семенов К. Международные экономические отношения, Учебник для вузов, М., ЮНИТИ-ДАНА, 2002.
23. Синяева И. Коммерческая деятельность в сфере товарного обращения. М., ЮНИТИ, 2005.
24. Снегирева В. Розничный магазин. Управление ассортиментом по товарным категориям, СПб.: Санкт-Петербург, 2005.
25. Соломатина А. Экономика и организация деятельности торгового предприятия, Учебное пособие, М., ИНФРА-М, 2000.
26. Фридман А. Экономика торговой деятельности потребительского общества, Учебное пособие, М, Экономика, 1999.
27. Хасбулатов Р. Международное предпринимательство, Кн. 2, М., ФГБОУ «РЭУ им Г. В. Плеханова», 2012.
28. Шаповалов, Г Товарный маркетинг, Учебное пособие, М, МГУ, 2000.
29. <http://www.port-varna.bg/>.

Atanasova S.N.

Academy of Economics «D. A. Tsenov» – Svishtov, Bulgaria

ASPECTS OF RESEARCH ON THE TRANSPORT SERVICES FOR INTERNATIONAL TRANSPORTATION RANGE

Summary

Research on the theoretical and practical aspects of the transport services for international transportation range. The main objective in the current development is analyzing and interpreting basic theoretical formulations of formation and supply of the transport services for international transportation range and based on these conducting a certain degree of empirical economic research on their implementation. In order to achieve the introduced objective the theoretical grounding in the definitions «service» and «service range» is explained; the position of the transport services for international transportation is determined within the service range; more substantial empirical aspects of research on the transport services for international transportation are drawn.

Keywords: service, service range, transport services for international transportation.

УДК 338.482.2

ІМІДЖ ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОТЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Балацька Н.Ю.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Кушнір Д.М.Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

З метою формування конкурентних переваг та зміцнення конкурентоспроможності сучасним готельним підприємствам необхідно впроваджувати інноваційні методи та інструменти управління, одним з яких є імідж підприємства. Створення іміджу – це активна практична діяльність готельних підприємств, спрямована на збереження і зміцнення позицій підприємства на ринку, різновид маркетингових технологій. В статті розглянуті процеси управління якістю обслуговування як основа конкурентоспроможності готелю та зв'язаний з нею імідж підприємства. В статті розглянуто основи формування іміджу готельного підприємства. Обґрунтовується поняття іміджу та його вплив на конкурентоспроможність готельного підприємства.

Ключові слова: конкурентоспроможність готелю, імідж, готельні послуги, фірмовий стиль, корпоративна культура.

Постановка проблеми. У зв'язку зі зростанням конкуренції на ринку готельних послуг актуальним є питання щодо формування конкурентних переваг підприємств галузі. Споживачі очікують від готельних підприємств високих стандартів обслуговування. У зв'язку з цим керівники готелів, чия основна увага донедавна була зосереджена на оперативному керуванні виробництвом, повинні виконувати нові завдання, по-іншому підходити до розробки й підтримки конкурентоспроможного стану готельної інфраструктури, оскільки на неї покладена основна відповідальність за створення ефективного бізнесу. Дохід і успіх готелю суттєво пов'язаний з його іміджем. Останнім часом стало приділятися багато уваги корпоративному іміджу – образу готельного підприємства в уяві споживачів. Він безпосередньо впливає на конкурентоспроможність, а також прискорює і збільшує обсяги продажів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теми іміджу та його окремих структур займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме І. Алешина, Т. Алмазов, А. Белобрагін, І. Бельських, А. Блінов, Дж. Боббі, Г. Даулінг, В. Зазикін, М. Коханова, В. Островська, А. Панасюк, А. Пономарьова, М. Портер, В. Федько та ін. [1–5]. Проте, незважаючи на значні напрацювання дослідників, подальших наукових пошуків потребують питання визначення та формування іміджу саме підприємствами галузі готельного господарства.

Проблеми управління конкурентоспроможності підприємств детально досліджені вітчизняними та зарубіжними вченими: М. Портер, Ф. Котлер, Ж. Ж. Ламбен, А. Дж. Стрикленд III, Девід У. Кревенс, І. Зулькарнаєв, Л. Ільєсова, Л. Азоев, С. Джанджугазова, Р. Фатхутдинов, І. Ліфіц, І. Спірідонов, А. Яновський та ін. На теперішній час ця проблема не втратила своєї актуальності, так як конкурентна боротьба на ринку готельних послуг України і світу в цілому набуває нові форми і прояви. Багато питань та визначень вимагають уточнення та нових підходів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В останні роки значні зміни відбува-

ються як в соціальній, економічній сферах життя людей, так і в сфері послуг. Сьогодні підприємства відкривають для себе силу іміджу. Адже саме в сучасному суспільстві іміджу почали відводити важливу роль при з'ясуванні стійкості підприємства в умовах ринку і конкуренції, а також саме імідж стає однією з головних причин поразки або перемоги в бізнесі. Формування іміджу, як розділу теорії Public Relations, недостатньо опрацьована. Спеціалісти з маркетингу лише нещодавно стали звертатися до цієї теми, і більше покладаються на власний досвід та інтуїцію, а не на теоретичну літературу, якої здебільшого просто немає.

Імідж підприємства розглядається як його стійкий пізнаваний образ, сформований в уявленні різних стейкхолдерів. В межах сучасних концептуальних підходів до управління конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання імідж визнається дієвим інструментом конкурентної боротьби та значущим фактором зміцнення конкурентних позицій підприємства на ринку. Вище вказане обґрунтовує актуальність дослідження проблем, пов'язаних з різними аспектами управління іміджем підприємств, зокрема в сфері готельних послуг, а розробка шляхів та механізмів підвищення конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу на основі управління їх іміджем набуває практичної значущості.

Мета статті. Сучасним підприємствам, в тому числі й тим, що функціонують у сфері готельного бізнесу, з метою формування конкурентних переваг та зміцнення конкурентоспроможності необхідно впроваджувати інноваційні методи та інструменти управління, одним з яких є імідж підприємства.

Метою статті є визначення ролі, а також інструментів, які використовуються для створення іміджу підприємства, як фактор його конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати сутність конкурентоспроможності готелів, то багато авторів стверджують, що вона напряму залежить від конкурентоспроможності готельних послуг. А конкурентоспроможність готельної послуги це здатність послуги ефективно та якісно

задовольняти потреби покупців, перевершуючи конкурентів на ринку готельних послуг по споживчим характеристикам послуги при мінімальних витратах на їх задоволення, забезпечуючи при цьому комерційний успіх організації індустрії гостинності.

Конкурентоспроможність готелів можливо оцінити по наступним основним параметрам:

1. Здатність готелю запропонувати споживачам готельний продукт з більш привабливими характеристиками, ніж у конкурентів;

2. Ефективність діяльності готелю на ринку, яка визначається як відношення отриманого ринкового результату до виробничих витрат;

3. Ринковий результат, що дозволяє достатньо успішно розвиватися готелю в перспективі та задовольняти потреби як власників, так і найманого персоналу.

Конкурентоспроможність готелю можливо визначити за формулою, запропонованою науковцем Косвінцевою О.М. [6, с. 23], яка має наступний вигляд: Конкурентоспроможність готелю = конкурентоспроможність готельних послуг + імідж (Бренд) + сегментування, де конкурентоспроможність готельних послуг = якість + ціна + обслуговування.

Основними комерційними факторами, які складають конкурентоспроможність готельних підприємств є: конкурентоспроможність готельних послуг, імідж (бренд), сегментування, репутація готелю.

Імідж – сформований образ, покликаний надати емоційно-психологічний вплив на будь кого з метою популяризації або реклами, тобто імідж – це загальне враження, яке створюється у людей про ту чи іншу компанію або організацію. Імідж завжди соціально обумовлений, роблячи активний вплив на громадську думку і кардинально впливаючи на результати ділової активності. Імідж – це образ організації, який формується у свідомості людей. Можна навіть сказати, що у будь-якій організації існує імідж поза залежністю від того, хто над ним працює, і чи працюють над ним узагалі. У випадку відпускання питання іміджу на самопиль він складеться із споживачів стихійно, і немає ніякої гарантії, що він буде адекватним і сприятливим для готельного підприємства, а тому формування сприятливого іміджу для організації – процес більш вигідний і менш трудомісткий, ніж зміна спонтанно сформованого несприятливого образу [7, с 704].

Створення іміджу – це не тільки популярна тема сьогоденних дискусій, а й активна практика на діяльність сучасних компаній, яка спрямована на збереження і зміцнення позицій підприємства на ринку, різновид маркетингових технологій. Однак якщо концепція маркетингу в готельному бізнесі вже пройшла стадію становлення, то теоретична платформа іміджпроекування в Україні ще не достатньо сформована. Індустрія гостинності накопичує практичний досвід в сфері створення іміджу швидше, ніж теоретики встигають його узагальнити і систематизувати.

Робота по створенню позитивного іміджу готелю це не один або декілька окремих заходів, а вся система його діяльності. Імідж визначається якістю, ціною, доступністю послуги, історією готелю і рекламою.

Найбільш важливими завданнями іміджу готелю є:

– підвищення престижу підприємства, тому що розробка фірмового стилю свідчить про увагу організації не тільки до питань виробництва;

– підвищення ефективності реклами і різних заходів щодо просування послуг готельного підприємства. Полегшення введення на ринок нових товарів та послуг, так як підприємству із сформованим іміджем вивести товар на ринок легше;

– підвищення конкурентоспроможності компанії;

– формування та реформування громадської думки про готельне підприємство.

Для створення позитивного іміджу готелю розроблені наступні правила:

1. Проводьте моніторинг відгуків в Інтернеті.

2. Залучайте і інформуйте співробітників.

3. Бути проактивними.

4. Переконайте задоволених гостей писати відгуки.

5. Аналізуйте/Поліпшуйте.

6. Використовуйте відгуки гостей.

7. Пам'ятайте, що відгуки можуть надати великий вплив.

8. Автоматизуйте збір даних.

9. Додайте віджети.

10. Беріть участь в дискусіях в блогах, форумах і соціальних мережах.

При формуванні іміджу готелю беруть участь всі види реклами і PR, але головний засіб створення і підтримання образу готельного підприємства – фірмовий стиль, який коштує досить дорого. Фірмовий стиль – основний засіб формування іміджу.

Фірмовий стиль прийнято розробляти, виходячи з декількох функціональних аспектів. По-перше, як дизайн-завдання. В цьому випадку він зводиться до створення і подальшої доробки фірмового блоку, всіляких поєднань логотипу, набору фірмових шрифтів і найнеобхіднішої текстової інформації. По-друге, як елемент маркетингового комплексу, що включає рекламу і PR. Класичний приклад: створення і підтримка бренду. По-третє, як елемент менеджменту. Це корпоративна культура. Фірмовий стиль використовується буквально в усьому: у зовнішньому і внутрішньому дизайнах будівлі готелю, в підборі і створенні аксесуарів і оснащення (техніка, меблі, текстиль, елементи декора) і, звичайно, у всіх видах реклами.

Важливим елементом, який образує стиль готелю, є її персонал. Враховуються зовнішній вигляд співробітників, манера триматися, вміння поводитися з різними клієнтами. Персонал, як і інтер'єр, повинен бути стильним. Уніформа – це одночасно і мода, і стиль, і дух готелю.

Для підтримки високого рівня конкурентоспроможності готелю необхідно активно використовувати можливості Інтернету. Власникам готелів необхідно вчасно відстежувати відгуки, які формують імідж готелю в Інтернеті.

Імідж готелю складається з різноманітних складових, які повинні утворювати одне ціле, для ефективного функціонування. Внутрішній імідж готелю при цьому грає важливу роль, тобто образ-уявлення і відносини, які складаються у середовищі співробітників. Робота по формуван-

ню внутрішнього іміджу направлена на формування певних почуттів, настроїв, відносин, тому вона дуже складна. Негативний внутрішній імідж може привести до втрати частки ринку та репутації в очах споживачів послуг готелю. А при сприятливому соціально-психологічному кліматі, наявність в колективі командного духу просування позитивного іміджу організації проходить більш успішно та ефективно, готель більш впевнено завойовує ринок.

Серед основних завдань, пов'язаних зі створенням внутрішнього іміджу готельного підприємства, можна виділити наступні:

1) формування корпоративної культури (визначення і просування у внутрішньому середовищі основних цінностей організації; ефективна система внутрішньокорпоративної комунікації);

2) створення та підтримання сприятливого соціально-психологічного клімату (робочих взаємин в колективі). При грамотному підході ці завдання стають внутрішніми джерелами розвитку, тим потенціалом, який може кардинально змінити імідж готелю та його роль і місце на ринку готельних послуг.

Цінності, які розділяє весь персонал готелю, відображають своєрідну корпоративну філософію, тобто принципи роботи, морально-етичні норми поведінки в організації. Це і фундамент для побудови корпоративного іміджу, і основа для прийняття щоденних рішень. Цінності формуються на рівні переконань (ставлення до людей і праці, часу і простору, духовним та матеріальним благам та інше).

Формальна система цінностей складається зі: стандартів обслуговування, зовнішнього вигляду, професійних дій; комплексу знань, вмінь, навичок, необхідних для роботи в той чи інший посаді в даному готелі; особистих якостей, які відтворюють «сервісну ментальність», тобто психологічну готовність надавати послуги: доброзичливість, вихованість, толерантність, комунікабельність, неконфліктність, енергійність; засобів і прийому морального та матеріального стимулювання; сис-

теми навчання, підвищення кваліфікацій; єдиної системи атестації персоналу готелю.

Соціально-психологічний клімат це основний фактор, який визначає ефективність корпоративної культури. Якщо в колективі готелю сформовані здорові виробничі відносини, якщо співробітники з повагою відносяться до себе, до колег, керівництва, бачать як своє професійне майбутнє, так і перспективи розвитку готельного підприємства, то вони не просто виконують посадові обов'язки, а роблять це із задоволенням.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок, що саме корпоративна культура забезпечить успіх українським готелям, допоможе стати більш конкурентоспроможними і ефективними, тому потрібно уникати усіх помилок, які на даний період існують в українській готельній індустрії.

Висновки і пропозиції: Аналіз ситуації на ринку готельних послуг дозволяє зробити висновок про те, що конкурентна боротьба зараз в основному ведеться не між готелями, а між їх іміджами. Імідж готелю повинен відповідати реально існуючому образу, відрізнитися від образів інших готелів, бути досить динамічним, щоб не застаріти і не вийти з моди, і в той же час здаватися незмінним. Імідж готелю повинен бути привабливим для всіх постояльців.

Успіх у конкурентній боротьбі багато в чому залежить від ступеню відповідності реального іміджу заявленому підприємством та очікуваному споживачем послуг. Таким чином, формування іміджу готельного підприємства в межах групи споживачів послуг потребує цілеспрямованої роботи направленої на утворення постійних клієнтів та формування лояльних носіїв стійкого позитивного іміджу готелю. Саме такі підходи забезпечать формування іміджу, який сприятиме забезпеченню високого рівня конкурентоспроможності та створенню стійких конкурентних переваг готельного підприємства на ринку готельного бізнесу. Комплексна робота зі створення позитивного іміджу готельного господарства надає стратегічні переваги підприємству галузі.

Список літератури:

1. Сокол П. М. Формування іміджу промислового підприємства / П. М. Сокол, К. М. Немикіна // Кримський економічний вісник. – 2013. – № 3. – С. 52–61.
2. Азоев Г. Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г. Л. Азоев, А. П. Челенков. – М.: Дело и сервис, 2000. – 157 с.
3. Волков Ю. Ф. Технология гостиничного обслуживания: учебник / Ю. Ф. Волков. – Ростов: Феникс, 2005. – 142 с.
4. Быстрова Т. Ю. Роль имиджа в туристическом бизнесе. Об имидже, философии, дизайне [Электронный ресурс] / Т. Ю. Быстрова. – Режим доступа: <http://www.taby27.ru>.
5. Блинов А. О. Имидж организации как фактор ее конкурентоспособности / А. О. Блинов, В. Я. Захаров // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 4. – С. 15–21.
6. Косвинцева Е. Н. Обеспечение конкурентоспособности гостиничного предприятия промышленного центра: автореф. дис. ... канд. эконом. наук. – М.: 2009.
7. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г. Г. Подчепцов. – М.: Рефл-бук, 2001. – 704 с.
8. Тімар І. В. Вплив іміджу підприємства сфери готельних послуг на формування його конкурентних переваг / І. В. Тімар // Вісник Дніпропетровського університету Серія Економіка Випуск 9 (3) – Дніпропетровськ: Біла К. О. – 2015. – С. 145–149.
9. Браун Л. Имидж – шлях до успіху / Л. Браун. – Спб.: Пітер, 2001. – 192 с.
10. Звіринців А. Б. Формування іміджу / А. Б. Звіринців // Комунікаційний менеджмент. – 2000. – С. 10–14.

Балацкая Н.Ю.

Харьковский государственный университет питания и торговли

Кушнир Д.Н.

Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ИМИДЖ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ГОСТИНИЧНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В целях формирования конкурентных преимуществ и укрепления конкурентоспособности современным гостиничным предприятиям необходимо внедрять инновационные методы и инструменты управления, одним из которых является имидж предприятия. Создание имиджа – это активная практическая деятельность гостиничных предприятий, направленная на сохранение и укрепление позиций предприятия на рынке, разновидность маркетинговых технологий. В статье рассмотрены процессы управления качеством обслуживания как основа конкурентоспособности гостиницы и связанный с ней имидж предприятия. В статье рассмотрены основы формирования имиджа гостиничного предприятия. Обосновывается понятие имиджа и его влияние на конкурентоспособность гостиничного предприятия. **Ключові слова:** конкурентоспособность гостиниц, имидж, гостиничные услуги, фирменный стиль, корпоративная культура.

Balatskaya N.Ya

Kharkov State University of Food Technology and Trade

Kushnir D.M.

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

IMAGE AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS OF HOTEL ENTERPRISE

Summary

With the purpose of formation of the competitive advantages and strengthen the competitiveness of contemporary hospitality businesses it is necessary to implement innovative methods and management tools, one of which is the image of the company. Creation of the image is an active practical activity of hotel enterprises, aimed at the preservation and strengthening of the enterprise market, a variety of marketing techniques. The article considers the processes of service quality management as the core competitiveness of the hotel and its image. The basics of image formation in hotels are considered in the article. It explains the concept of image and its impact on the competitiveness of a hotel enterprise.

Keywords: competitiveness of hotels, image, hotel services, corporate identity, corporate culture.

УДК 330.15:634

ОЦІНКА ВПЛИВУ ЧИННИКІВ НА УРОЖАЙНІСТЬ ПЛОДОВО-ЯГІДНИХ КУЛЬТУР В КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ САДІВНИЦТВОМ

Богданок О.В.

Національний університет біоресурсів і природокористуванні України

Досліджено основні чинники впливу на урожайність плодово-ягідних культур. Розроблено моделі впливу основних чинників на урожайність в садівництві. Проаналізовано суттєвість та вірогідність впливу чинників у запропонованих моделях. Сформульовано гіпотезу про суттєвість впливу заморозків на продуктивність плодово-ягідних культур та підтверджено її за допомогою непараметричної кореляції. Сформовано висновки щодо результатів проведеного дослідження.

Ключові слова: агротехнологічні чинники, моделювання, непараметрична кореляція, оцінка, садівництво, плодово-ягідна продукція, природо-кліматичні чинники.

Постановка проблеми. Оцінка стану садівництва України свідчить, що сучасне виробництво плодово-ягідної продукції базується на принципах адаптивного садівництва, з врахуванням максимуму оптимально дозованих чинників з метою впливу на складові продуктивності. Для отримання високих урожаїв садових культур необхідний також комплекс організаційно-агрономічних заходів по догляду за насадженнями, який включає: обрізку плодкових дерев, своєчасний захист плодкових культур від шкідників, живлення саду тощо, що потребує відповідної кваліфікації фахівців та значних капіталовкладень. Втім, результати діяльності не завжди залежать від комплексу агротехнічних та управлінських заходів, значний, а інколи, і вирішальний вплив на результативність мають природо-кліматичні чинники. Несезонні заморозки, занадто холодні зими, надмірна або ж недостатня кількість тепла та інші негативні природні фактори можуть впливати на врожайність культур, а відповідно на валовий збір, прибуток й результати роботи галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження українських науковців в галузі садівництва [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 та ін.], агрометеорологів, а також керівників, спеціалістів та власників садів, вказують на те, що найбільш вагомими кліматичними факторами є: тепловий режим (потреба в сумі річних активних температур вище 10°C для яблуні та груші має бути не меншою 1800-2600°C, в залежності від сорту та виду культури; для сливи та вишні – 2200-2400°C; для черешні – 2600°C; для абрикоса та персика – 2800-3200°C; для ягід – 1200-1600°C. Оптимальна річна кількість днів з температурою вище 10°C має бути в межах 70-130 днів, в залежності від культури та сорту); вологозабезпеченість (для нормального росту та плодоношення садові культури потребують багато вологи, без додаткового зволоження плодів культури добре ростуть в районах з річною сумою опадів 500-800 мм, якщо ці опади розподіляються рівномірно за місяцями відповідно до потреб дерев); повітряний режим; ґрунти (для інтенсивних насаджень кращими ґрунтами є сірі й темно-сірі лісові, чорноземи опідзолені і темно-сірі опідзолені, деградовані, глибокі). На практиці також доведено, що значний вплив на урожайність плодоягідних культур має тривалість безморозного періоду, а та-

кож ранньовесняні заморозки, які пошкоджують генеративні органи дерев та цвіт.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз досліджень і публікацій науковців вказує на те, що питання впливу метеоро- та агротехнічних чинників на урожайність плодово-ягідних культур розкрито, в основному, з практичної точки зору, оскільки не всі перераховані чинники мають кількісний вимір. Відповідно, не завжди можливо передбачити очікуваний результат діяльності та спрогнозувати показники роботи галузі.

Формування цілей статті. Враховуючи вищезгадане, метою статті є підбір основних агротехнічних та природо-кліматичних чинників та оцінка їх впливу на продуктивність плодово-ягідних культур, з метою ефективного управління садівництвом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для оцінки впливу природних та агротехнічних чинників на біологічну продуктивність плодово-ягідних культур нами було монографічно досліджено одне із господарств Поділля, яке на протязі багатьох років займається вирощуванням плодоягідних культур. Для виявлення залежності, ми проаналізували динаміку урожайності плодоягідних культур за 33 роки (рис.).

Середня врожайність зерняткових культур впродовж 1982-2015 аналізованих років становила 99,7 ц/га, кісточкових – 35,0 ц/га, ягідних – 33,2 ц/га. Дані аналітичного вирівнювання динамічних рядів урожайності культур свідчать про зниження врожайності культур протягом аналізованого періоду. Причому, щорічне зниження урожайності зерняткових культур становило 0,84 ц/га; кісточкових – 0,98 ц/га; ягідних – 0,41 ц/га. Оцінка рівня врожайності плодоягідних культур за аналізований період вказує на певну циклічність урожаю, що може бути зумовлене впливом природо-кліматичних чинників на урожайність в садівництві.

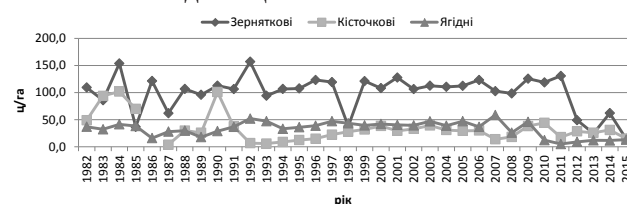


Рис. Динаміка урожайності плодоягідних культур за 1982-2015 рр.

Використовуючи дані Агрометеорологічного відділу Українського гідрометеорологічного центру, а також дані підприємства, застосувавши кореляційно-регресійний аналіз, ми оцінили кількісний вплив метеорологічних та агротехнічних чинників на врожайність плодово-ягідних культур. Оцінка проводилася з використанням програмного модуля SPSS Statistics 17.0. Результати дослідження свідчать про те, що істотність зв'язку за аналізований період урожайності від метеорологічних факторів, зокрема, річної суми активних температур вище 10°C, суми опадів за рік; кількості днів з температурою вище 10°C; тривалості безморозного періоду; гідрометричного коефіцієнта, який характеризує зволоженість даної території не підтверджена. Коефіцієнти кореляції по зерняткових становлять: 0,071; -0,414; -0,171; -0,011; 0,415. Коефіцієнти кореляції по кісточкових: -0,228; -0,143; -0,172; 0,232; 0,081. Коефіцієнти кореляції по ягідних культурах: -0,078; 0,024; -0,081; -0,026; 0,046. Однак дані розрахунки дають можливість виявити деяку закономірність впливу вищезгаданих чинників на урожайність культур: по-перше, чим більша кількість днів у році з температурою вище 10°C, тим нижча урожайність усіх культур (коефіцієнт кореляції має від'ємне значення); по-друге, збільшення суми активних температур вище 10°C негативно впливає на урожай кісточкових та ягідних культур; по-третє, збільшення кількості опадів за рік найбільш негативно впливає на урожайність зерняткових.

Абстрагуючись від природних факторів, ми вивчили вплив агротехнічних та біологічних (урожай минулого року) чинників на продуктивність культур. У результаті застосування множинної регресії у визначенні впливу агротехнічних та біологічних чинників на продуктивність зерняткових культур ми переконалися, що урожайність найбільшим чином залежить від внесення мінеральних добрив. Коефіцієнт множинної кореляції становить 0,58, що свідчить про помітний зв'язок. Граничне значення Т-критерію (ймовірність 0,05) становить 2,01, а критична межа коефіцієнта рівняння з параметром MF – 2,72, що свідчить про суттєвий вплив удобрення на урожайність зерняткових культур. Фактичне значення коефіцієнта Фішера становить 3,55, граничне – 3,15, що також підтверджує суттєвість зв'язку між досліджуваними факторами. В даному випадку рівняння регресії є (1):

$$\hat{y}_{p(t)} = 81,03 - 0,11x_1 + 4,77x_2, \quad (1)$$

де $\hat{y}_{p(t)}$ – теоретична урожайність зерняткових в часі; x_1 – лаг (вказує на зміну врожайності в часі); x_2 – мінеральні добрива, ц/га.

Отже, при загальній тенденції щорічного зниження урожайності на 0,11 ц/га внесення 1 ц мінеральних добрив забезпечили щорічну прибавку врожайності в розмірі 4,77 ц/га.

Аналізуючи модель впливу факторів на урожайність кісточкових слід відзначити, що найбільший вплив на зміну результативної ознаки має урожайність попереднього року, коефіцієнт кореляції становить 0,60. Коефіцієнт множинної кореляції даної моделі на рівні 0,65, що свідчить про суттєвість зв'язку між факторами та результатом. Граничне значення Т-коефіцієнту (ймовірність 0,05) становить 2,05, що свідчить

про суттєвість впливу Y_{t-1} -чинника на урожайність наступного, та незначний вплив внесення органічних добрив. В даному випадку рівняння регресії буде мати вигляд (2):

$$\hat{y}_{s(t)} = 15,08 - 0,30x_1 + 0,51x_2 + 0,20x_3, \quad (2)$$

де $\hat{y}_{s(t)}$ – урожайність кісточкових у часі; x_1 – лаг (вказує на зміну врожайності в часі); x_2 – урожайність попереднього року; x_3 – органічні добрива, ц/га.

На загальну тенденцію щорічного зниження урожайності кісточкових на 0,30 ц/га значний вплив здійснює врожайність попереднього року (0,51 ц/га); внесення 1 ц органічних добрив забезпечили щорічну прибавку врожайності в розмірі 0,20 ц/га.

Модель впливу агротехнічних та біологічних заходів на урожайність ягід є найбільш вірогідною, порівняно із попередніми, коефіцієнт множинної кореляції становить 0,69. Граничне значення коефіцієнта Фішера становить 2,61, а фактичне значення – 6,23, що підтверджує суттєвість зв'язку між досліджуваними чинниками. Відповідно рівняння регресії має вигляд (3):

$$\hat{y}_{b(t)} = 1,83 + 0,27x_1 + 0,32x_2 + 1,82x_3 + 0,24x_4, \quad (3)$$

де $\hat{y}_{b(t)}$ – урожайність ягід у часі; x_1 – лаг (вказує на зміну врожайності в часі); x_2 – урожайність попереднього року; x_3 – мінеральні добрива, ц/га; x_4 – органічні добрива, ц/га.

Отже, при загальній тенденції щорічного підвищення врожайності ягідних культур на 0,27 ц/га мінеральні добрива забезпечили щорічну прибавку врожайності в розмірі 1,82 ц/га, органічні добрива – 0,24 ц/га, урожайність попереднього року – 0,32 ц/га.

Незначна суттєвість зв'язку в аналізованих моделях впливу агротехнічних заходів на урожайність плодоягідних культур свідчить про те, що сади удобрювалися в недостатній кількості згідно з нормами внесення добрив в даній місцевості. До вагомих агротехнічних чинників, які неможливо кількісно виміряти в садівництві відносять кількість та своєчасність обприскування, а також якість засобів захисту; правильна та своєчасна обрізка дерев тощо.

Аналізуючи модель впливу природо-кліматичних чинників на урожайність культур, слід відзначити те, що даний регіон, Поділля, з агрономічної точки зору має найбільш сприятливі метеорологічні умови для вирощування садівницьких культур. Однак, не всі з перерахованих природо-кліматичних чинників можна оцінити кількісно. Одним із головних чинників, відповідно до оцінки фахівців галузі, який впливає на урожайність садівницьких культур є – весняні заморозки. Відомо, що найбільш критично переносять заморозки бутони та цвіт плодоягідних культур на протязі періоду цвітіння (II, III декади квітня; I II декади травня). Багаторічні спостереження керівників та спеціалістів галузі, а також результати анкетування, вказують на те, що весняні заморозки завдають значної шкоди урожаю садів.

Покладаючись на досвід спеціалістів галузі, а також дані агрометеорологічного центру ми сформулювали гіпотезу про суттєвість впливу заморозків на продуктивність плодово-ягідних культур. За u ми взяли врожайність, відповідно:

Δy_p – зміна врожайності зерняткових внаслідок дії весняних заморозків, Δy_s – зміна врожайності кісточкових внаслідок дії весняних заморозків, Δy_b – зміна врожайності ягідних внаслідок дії весняних заморозків. Коефіцієнт множинної кореляції становить 0,81, що свідчить про тісний зв'язок між досліджуваними факторами. Рівняння регресії для зерняткових буде мати вигляд (4):

$$\hat{y}_p = 60,17 + 58,40\Delta y_p, \quad (4)$$

Рівняння регресії для кісточкових культур (5):

$$\hat{y}_s = 22,14 + 37,32\Delta y_s, \quad (5)$$

Рівняння регресії для ягідних культур (6):

$$\hat{y}_b = 18,66 + 23,66\Delta y_b, \quad (6)$$

Для розв'язання даної моделі в рівняння регресії вводимо фіктивні змінні. Перша змінна – це додаткова змінна, яка завжди рівна одиниці, в нашому випадку вона використовується у тому році, коли не було заморозків. Інша змінна дорівнює нулю та використовується у випадку заморозків. Фактору Δ можна приписати наступні значення:

$\Delta y = 0$, весняні заморозки мали місце у досліджуваному році;

$\Delta y = 1$, заморозків не було.

Підставляємо фіктивні змінні в рівняння регресії зерняткових культур, в результаті отримуємо:

$$y_p = 60,17 + 58,40 \times 0;$$

$$y_p = 60,17;$$

$$99,67 - 60,17 = 39,50 \text{ ц/га.}$$

З проведених розрахунків видно, що у разі заморозків, урожайність зерняткових культур зменшиться на 39,50 ц/га відносно середньої урожайності культур за аналізований період.

У разі, якщо заморозків не було, теоретичний рівень урожайності буде таким:

$$y_p = 60,17 + 58,40 \times 1;$$

$$y_p = 118,57;$$

$$118,57 - 99,67 = 18,9 \text{ ц/га.}$$

Згідно розрахунків, урожайність зерняткових культур збільшиться на 18,9 ц/га відносно середньої урожайності за аналізований період.

Аналогічно, з використанням фіктивних змінних, розраховуємо зміну продуктивності кісточкових та ягідних культур. Результати розрахунків для кісточкових культур будуть такими: 1) $\Delta y_s = 0$, урожайність зменшиться відносно се-

редньої на 13,17 ц/га; 2) $\Delta y_s = 1$, урожайність збільшиться на 24,15 ц/га, відносно середньої урожайності за аналізований період.

Результати розрахунків для ягідних культур будуть такими: 1) $\Delta y_b = 0$, урожайність зменшиться відносно середньої урожайності на 14,61 ц/га; 2) $\Delta y_b = 1$, урожайність збільшиться на 9,05 ц/га відносно середньої урожайності за аналізований період.

На основі розрахованих динамічних моделей впливу агротехнічних заходів на урожайність можливо здійснити прогнозування продуктивності плодово-ягідних культур. Сценарій розвитку подій може бути у трьох варіантах:

- 1) песимістичний прогноз, у випадку; коли $y = x_{min}$;
- 2) реальний прогноз, у випадку коли $y = \bar{x}$;
- 3) оптимістичний прогноз, у випадку коли $y = x_{max}$.

Висновки з даного дослідження і перспективи. З проведеного дослідження впливу чинників на урожайність плодово-ягідних культур можна зробити висновок, що урожайність всіх культур по даному господарстві за аналізований період поступово знижується, що не відповідає зміні кліматичних умов. Із вищеперахованих агротехнічних факторів найбільшу вірогідність впливу, за аналізований період, мали: на урожайність зерняткових культур – мінеральні добрива; на урожайність кісточкових культур – урожайність попереднього року та органічні добрива; на урожайність ягід – урожайність попереднього року, органічні та мінеральні добрива.

Дослідження підтверджують і те, що продуктивність плодово-ягідних насаджень – показник, який залежить від багатьох факторів, і вплив яких не завжди точно можна спрогнозувати. Залежність урожайності кісточкових та ягідних культур від урожайності попереднього року можна пояснити періодичністю плодоношення садових культур, що генетично закладена в саджанці та окремому сорті. Всі ці факти підтверджують думку про те, що садівництво, – специфічна галузь, де управління біологічними активами тісно переплітається з біологічними чинниками, до того ж, галузь характеризується тим, що неможливо точно спрогнозувати врожайність культур, а відповідно і витрати й кінцевий результат діяльності.

Список літератури:

1. Экономика отраслей АПК / [И.А. Минаков, Н.И. Куликов, О.В. Соколов и др.]; под ред. И.А. Минакова. – М.: КолоС, 2004. – 464 с.
2. Кондратенко П.В. Адаптація яблуні в Україні / П.В. Кондратенко. – К., 2001. – 191 с.
3. Рульєв В.А. Економічні проблеми розвитку садівництва України / В.А. Рульєв. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 360 с.
4. Стійкість молодих дерев перспективних сортів яблуні до низьких температур в осінньо-зимовий період / [Т.С. Кондратенко, П.В. Кондратенко, О.Д. Чиж та ін.] // Садівництво. – 1999. Вип. 48. – С. 184-189.
5. Чиж О.Д. Інтенсивні сади яблуні / О.Д. Чиж, В.В. Фільов, О.М. Гаврилюк, С.М. Чухіль. – К.: Аграрна наука, 2008. – 224 с.
6. Шестопаля О.М., Єрмаков О.Ю. Організаційно-економічні чинники адаптації садівництва до ринку / О.М. Шестопаля, О.Ю. Єрмаков // Садівництво. Вип. 47. – 1998. – С. 257-260.
7. Шестопаля О.М. Промислове вітчизняне садівництво і задоволення вимог ринку / О.М. Шестопаля // Сад, виноград і вино України. – 2003. – № 5-6. – С. 12-15.
8. Якою є нині і якою бачиться наша садівнича галузь до 2025 року. Матеріали науково-практичної конференції у Криму // Сад, виноград і вино України. – 2008. – № 3-4. – С. 4-15.

Богданюк Е.В.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА УРОЖАЙНОСТЬ ПЛОДОВО-ЯГОДНЫХ КУЛЬТУР В КОНТЕКСТЕ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ САДОВОДСТВОМ

Аннотация

Исследованы основные факторы влияния на урожайность плодово-ягодных культур. Разработаны модели влияния основных факторов на урожайность в садоводстве. Проанализированы сущность и вероятность влияния факторов в предлагаемых моделях. Сформулирована гипотеза о сущности влияния заморозков на производительность плодово-ягодных культур и подтверждено ее с помощью непараметрической корреляции. Сформулированы выводы по результатам проведенного исследования.

Ключевые слова: агротехнологические факторы, моделирование, непараметрическая корреляция, оценка, садоводство, плодово-ягодная продукция, природно-климатические факторы.

Bogdaniuk E.V.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

IMPACT ASSESSMENT OF FACTORS ON PRODUCTIVITY OF FRUIT AND BERRY CULTURES IN THE CONTEXT OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF HORTICULTURE

Summary

The main factors of influence on the productivity of fruit cultures are researched. The models of the impact of key factors on productivity in horticulture are developed. The essence and probability of influence of factors in the offered models are analysed. The hypothesis of importance of influence of frosts on productivity of fruit and berry cultures is formulated and confirmed with nonparametric correlation. Conclusions on the results of the research are formed.

Keywords: Agrotechnological factors, modeling, non-parametric correlation, assessment, horticulture, fruit and berry products, natural and climatic factors.

БРЕНДИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ**Галагурич В.В.**

Ужгородський національний університет

У статті досліджується сутність поняття «бренд території». Проаналізовано різні точки зору даного питання. Сформульовано авторське визначення бренду території. Розкрито відмінності іміджу і бренду території. Наведено сім основних структурних одиниць сучасного бренду території.

Ключові слова: імідж території, бренд території, репутація території, місто, брендинг міста.

Постановка проблеми. Все більш актуальними стали проблеми маркетингу і брендингу територій. Імідж, бренд і репутація території (країни, регіону) сьогодні стають реальними і надзвичайно важливими ресурсами економіки, значимість яких особливо зростає в умовах подолання наслідків глобальної фінансово-економічної кризи.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Активізація інтересу до проблем маркетингу і брендингу територій неминуче тягне за собою необхідність теоретичних досліджень у цьому напрямку.

О. Ф. Русакова і В. М. Русаков пишуть: «Імідж і бренд – це спеціально сконструйовані символічні моделі, призначені для управління системою переваг і орієнтацій публіки з метою формування комунікації» [8, с. 56].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність брендингу територій підвищується у зв'язку з зростанням значення інформації для забезпечення конкурентних переваг господарюючих і політичних суб'єктів. У літературі з іміджології, культурології і, нарешті, маркетингу досі немає єдиної думки щодо визначення сутності бренду взагалі. На побутовому рівні, в журналістиці та публіцистиці досить часто відбувається отождолення понять імідж та бренд. Добре ім'я, виразний, просунутий бренд безсумнівно виступають передумовою для прискорення соціально-економічного розвитку країн (регіонів, міст), підвищення рівня і якості життя населення, оскільки сприяють вирішенню ряду основоположних питань, що мають велике значення для інтенсивного розвитку території.

Головною метою цієї роботи є зробити більш ґрунтовний аналіз сутності бренду території. Насамперед, мова йде про залучення інвестицій, розширення ринків збуту продукції регіональних виробників, залучення необхідних трудових ресурсів, розвитку туризму. Якщо сприятливий імідж території працює на залучення нових її споживачів, то перевірена роками добра репутація зміцнює партнерство, гарантує успішність взаємовигідного співробітництва. А яскравий, адекватний бренд території успішно виконує обидві функції.

Брендинг втілює в себе особливу технологію створення основних асоціацій на споживчому довіді і довірі. За допомогою брендингу виробники не тільки інформують споживачів про ключові цінності своїх ринкових пропозицій, але і прагнуть зробити свій бізнес більш стійким. Споживачам бренди служать своєрідним путівником серед конкуруючих товарів і фірм, знижуючи

ринкову невизначеність і заощаджуючи час на прийняття рішень про покупку.

Сучасні споживачі, здійснюючи покупку, ґрунтуються на своєму емоційному відношенні до продукту (бренду). На сьогоднішній день в нашій країні застосування технології брендинга знаходиться на початковому етапі, на відміну від використання брендів за кордоном, де торгові марки відіграють роль глобальних комунікаторів між продавцями, товарами і покупцями.

Виклад основного матеріалу. Деякі експерти стверджують, що витoki національного брендингу є глибоко історичними. Однією з перших країн, яка активно застосувала національний брендинг, була Франція. Цю країну можна вважати творцем національного брендингу. Воно й не дивно, адже було 5 республік, 2 імперії та 4 королівства. Перший відомий ребрендинг Франції відбувся під час революції 1789 року, коли було повалено відомого диктатора Людовика XVI, знищено королівську сім'ю, змінено зовнішні образи країни. Ребрендинг Франції мав великий вплив на інші країни Європи.

Далі була Імперія Наполеона, який сам себе коронував, заснував нові титули, церемонії, уніформу, законодавчу систему та систему освіти, а також запровадив усі зміни у домінах. Всі ці зміни Наполеон демонстрував зовнішньому світові – з єдиною метою: стимулювати ребрендинг цілої Європи.

Згодом повернулися Бурбони та встановили буржуазну монархію; виникла Друга Республіка. Немає жодного сумніву, що французькі політики стали спеціалістами з національного брендингу. Так вже історично склалося.

Початковий імідж частіше складається стихійно, чим створюється свідомо. Бувають випадки, коли і бренд території народжується мимовільно. Наприклад, ще задовго до появи маркетингу і брендингу багато міст, регіонів країни мали власний неповторний імідж, який сформувався стихійно, мимовільно на основі територіальної індивідуальності. Потім окремі характеристики іміджу та репутації території, ставши широко відомими і популярними, перетворилися на бренд. Питання про дефініції бренду території (країни, регіону, міста) поки залишається відкритим. Т. Гердт вказує, що бренд, зокрема, бренд міста – це «його своєрідність, неповторність, пов'язані з позиціонуванням у ряді подібних собі міст» [6, с. 65]. Наприклад, «бренд міста – це сума всіх матеріальних і нематеріальних характеристик міста, емоцій, що викликаються цим містом, а також репутація і спосіб рекламування міста» [7, с. 61]. Далекі не всі складові іміджу та репутації території входять до

бренду. При визначенні бренду території ми виходимо з передумови, що він формується на основі виключно позитивного іміджу в супроводі з певними репутаційними характеристиками.

Бренд території – це сукупність унікальних якостей, загальнолюдських цінностей, що відображають своєрідність, неповторні, оригінальні споживчі характеристики даної території і спільноти, широко відомі, що отримали суспільне визнання і користуються стабільним попитом споживачів даної території. Бренд складається на базі яскраво вираженого позитивного іміджу території в основі якого лежать унікальні можливості задоволення тих чи інших запитів її споживачів; бренд території є найвищим проявом емоційних споживчих переваг.

Бренд території змістовне і системне поняття, що включає:

- Унікальний емоційно-позитивний образ, обумовлений природними, історичними, виробничими, соціально-культурними та іншими особливостями території, що став широко відомим громадськості;

- обіцянка споживачам території бажаних споживчих якостей;

- гарантія якісного задоволення запитів споживача території, отримання певних вигод;

- підвищений суб'єктивний рівень цінності території для споживача і його задоволеності, сформований через позитивні асоціації, які спонукають до споживання території і нагадують про неї;

- найважливіший фактор конкурентних переваг і доходів регіону, цінний нематеріальний актив регіональної економіки.

Досить часто бренд в ґрунтується на природно-кліматичних та історико-культурних особливостях території. Наприклад, бренди міста Одеса як міста-курорту чи Карпат у величезній мірі

базуються на природно-кліматичному факторі. Бренд Італії як країни з багатим історичним минулим, унікальними архітектурою і мистецтвом, розвиненою модною індустрією в найбільшій мірі побудований на її історичних особливостях і культурних цінностях. Імідж, репутація і бренд території перебувають у діалектичному взаємозв'язку, суть якого умовно можна представити таким чином:

- формування бренду території відбувається на основі позитивного іміджу в поєднанні з елементами репутації;

- сформований бренд, у свою чергу, суттєво впливає на імідж і репутацію території, полегшуючи процес їх формування і просування, роблячи їх надбанням громадськості.

Більш ґрунтовний аналіз сутності бренду території можливо зробити при зіставленні іміджу і бренду за різними критеріями (табл. 1).

Сьогодні бренд дійсно надзвичайно важливий. Саме бренд створює вартість. Як зазначив Ф. Котлер «Найважливіше поняття в маркетингу – поняття бренду. Якщо ви не бренд – ви не існуєте. Хто ж ви тоді? Ви – звичайний товар. А коли ми купуємо такі товари, єдино важлива річ для нас – це ціна. Але якщо ви побудували бренд, ви можете установити ціну, більшу ніж ціна простого товару. Відомо також, що зробити бренд можна з будь-якого товару». У сучасному світі конкурують не товари, а бренди. Т. Левітт стверджує: «Нова конкуренція виникає не між продукцією, а між її додатковою цінністю, вираженою в упаковці, послугах, рекламі, радах споживачам, фінансуванні, організації поставок, складуванні та іншому, що так цінують всі люди».

Можна виділити сім основних структурних одиниць сучасного бренду території які мають на нього безпосередній вплив. рис. 1, який включає:

Таблиця 1

Критерій	Імідж території	Бренд території
Визначення	Набір відчуттів, емоційно забарвлених уявлень людей, які виникають з приводу природно-кліматичних, історичних, етнографічних, соціально-економічних, політичних, моральнопсихологічних та інших особливостей даної території [5, с. 56].	Сукупність унікальних якостей, загальнолюдських цінностей, що відображають своєрідність, неповторні оригінальні споживчі характеристики даної території і спільноти, такі що отримали суспільне визнання і користуються стабільним попитом споживачів даної території [5, с. 98].
Ступінь відображення сутнісних якостей території	Відображає переважно поверхнєве емоційно-чуттєве сприйняття території [5, с. 45].	Є вищим проявом емоційних споживчих переваг, сформованих на основі визнання унікальних якостей території, підтверджених практикою [7, с. 50].
Основа формування	Може базуватися на якій-небудь одній характеристиці території [2, с. 20].	Формується на основі яскраво вираженого позитивного іміджу території в поєднанні з деякими репутаційними характеристиками, в основі яких лежать унікальні можливості задоволення тих чи інших потреб споживачів території [5, с. 42].
Об'єктивність / суб'єктивність	Більшою мірою суб'єктивний характер, у різних суб'єктів может істотно відрізнятися [5, с. 40].	Більшою мірою об'єктивний, оскільки відображає сформовану громадську думку про територію [5, с. 43].
Підстави формування	Не завжди заснований на реальних якостях території, іноді в основу іміджу території лягають вигадані події і властивості даної території [5, с. 40].	Заснований на реальних природно-кліматичних, економічних, соціальних та інших характеристиках [5, с. 39].
Час формування	Формується порівняно швидко [5, с. 51].	Формується протягом досить тривалого часу [5, с. 40].
Роль засобів масової інформації (ЗМІ) у формуванні	Може формуватися в значній мірі за рахунок ЗМІ, часто у відриві від реальної діяльності [5, с. 43].	Формується в процесі практичної діяльності, відображеної в ЗМІ [5, с. 38].

- 1) туризм;
- 2) геолокація;
- 3) експортні бренди;
- 4) бізнес та інвестиції;
- 5) суспільство;
- 6) культуру та традиції;
- 7) фінансова спроможність населення.

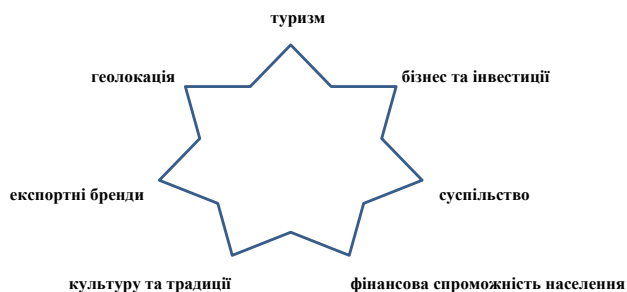


Рис. 1. «Структура сучасного бренду території»

Бренд території, в першу чергу, пов'язується з її ідеологічною політикою (пропагандою) та певними історичними подіями, традиціями та поведінковими особливостями її жителів. На даний час країни, регіони, міста активно конкурують між собою за залучення інвестицій, приваблення туристів, формування популярності своїх територій в цілому.

Висновки та пропозиції. Брендінг як вершина маркетингу території – це процес формування та управління брендом. Брендінг території припускає використання технологій формування особливого її образу і ставлення до неї цільової аудиторії. Він є кращим способом її ідентифікації, виділення серед інших регіонів, залучення до неї уваги потенційних споживачів і, в кінцевому підсумку – найважливішим способом реалізації конкурентних переваг території.

Проблема формування національного брендінгу полягає у тому, що основними його генераторами є державні діячі. Тим не менше, знаннями у сфері брендінгу володіє головним чином приватний сектор. Це виклик для бізнесу і держави – поєднати знання приватного і можливості державного секторів. Програма брендінгу країни

має об'єднати політичні, управлінські та технічні знання представників різних країн.

Як висновок, потрібно зауважити, що трансформувати імідж території (країни, регіону, міста), формувати регіональний бренд можливо тільки паралельно з проведенням реальних заходів, що додають нові риси території, паралельно з формуванням її репутації.

Іноді поняття бренду території, образу та іміджу ототожнюються або підмінюються. З точки зору деяких дослідників, образ країни/території – це уявлення про країну/територію, що носить комплексний характер та включає в себе уявлення про її географічні характеристики, сфери життєдіяльності суспільства (політику, економіку, культуру, релігію, право, науково-технічну сферу, освіту, спорт, туризм тощо), про історію цієї країни, її відомих діячів та пересічних громадян [6, с. 464].

Імідж і бренд території, її репутація у вітчизняних та зарубіжних суспільно-політичних і ділових колах стають основними факторами просування загальнодержавних і регіональних зовнішньоекономічних і політичних проектів, найважливішими конкурентними ресурсами для налагодження партнерських відносин.

В усіх звітах – від World Bank Doing Business та World Competitiveness Report – Україна є недостатньо конкурентноздатною, щоб запропонувати інвестиційно привабливий майданчик для міжнародних інвесторів. На жаль, це часто трапляється саме в аспекті прямих іноземних інвестицій, які здатні змінити долю не лише одного виду бізнесу, але й вплинути на створення обличчя цілих міст і регіонів.

Уявіть, що може означати для невеликої області чи такого міста-мільйонника, як Львів, прихід міжнародного інвестора – наприклад, Peugeot (який свого часу цікавився можливістю відкрити машинобудівне підприємство на Львівщині). Це понад 1000 експатів, які лише за кілька перших років перебування в регіоні спроможні змінити чи суттєво доповнити культурні тренди міста та області будівництвом шкіл та театрів, організацією фестивалів, впровадженням економічних проектів тощо.

Список літератури:

1. Актуальність брендінгу міста // Електронний журнал. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.russbrand.ru/2007/09/13/city-branding001/>
2. Анхолт С. Брендінг: дорога к мировому рынку. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2004.
3. Батуева Т. Хочеш залучити інвестора – підкресли свою відмінність.
4. Діловий журнал. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.gubernskiy.ru/archive/2009/3/1737>
5. Імідж і репутація території // Регіональна економіка. Теорія і практика. – 2010. – № 23. – С. 2-12.
6. Імідж і репутація як стратегічні складові нематеріальних активів території // Економіка регіону. – 2010. – № 3. – С. 95-103.
7. Імідж, репутація і бренд території // ЕКО. – 2008. – № 8. – С. 3-16.
8. Місто-бренд. [Електронний ресурс].
9. Русакова О. Ф., Русаков В. М. PR-дискурс. Теоретико-методологічний аналіз.
10. Загальна характеристика іміджу і бренду // Міжнародна академія досліджень. [Електронний ресурс]. URL: http://www.madipi.ru/index.php?option=com_content&view
11. Тарнавський В. Країна як бренд // Management.com.ua
12. Інтернет-портал для управленців. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.management.com.ua/cases/case026.html>
13. Ханов Г. Кіров як бренд невпізнаний // Navigator-kirov.ru. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.navigator-kirov.ru/interview/260.html>
14. Яндієв М. Бренд. Інструмент зниження вартості запозичень? // Ринок цінних паперів. – 2007. – № 20. – С. 39.

Галагурч В.В.

Ужгородский национальный университет

БРЕНДИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИИ

Аннотация

В статье исследуется сущность понятия «бренд территории». Проанализированы различные точки зрения по данному вопросу. Сформулировано авторское определение бренда территории. Раскрыто различия имиджа и бренда территории. Приведены семь основных структурных единиц современного бренда территории.

Ключевые слова: имидж территории, бренд территории, репутация территории, город, брендинг города.

Galagurych V.V.

Uzhgorod National University

BRANDING AS A TOOL FOR ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE TERRITORY

Summary

This article explores the essence of the concept of «brand territories». We analyzed the different points of view the subject. Formulated author's definition of brand territory. Opened difference between image and brand territory. Presents seven basic structural units of modern brand territory.

Keywords: image area, the brand territory, the territory's reputation, city, city branding.

УДК 657.212

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ АНАЛІЗУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

Гнатенко Є.П., Лебедик А.М.

Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

У статті розглянуто існуючі методики аналізу дебіторської заборгованості. Вплив дебіторської заборгованості на фінансову стійкість підприємства. Обґрунтовано необхідність проведення аналізу дебіторської заборгованості для ухвалення ефективних управлінських рішень. Запропоновано методику аналізу дебіторської заборгованості для більш різностороннього її дослідження.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, методика, аналіз, управління, ефективність, підприємство.

Постановка проблеми. Заборгованість покупців та замовників має значну питому вагу в складі поточних активів і впливає на фінансовий стан підприємства. Дебіторська заборгованість здатна активно впливати на об'єм і структуру грошової маси, платіжний обіг, швидкість руху коштів. Різне збільшення дебіторської заборгованості і її частки в поточних активах може свідчити про необачну кредитну політику підприємства стосовно покупців або неплатоспроможність і банкрутство їх частини [6]. Довготривале неповернення дебіторської заборгованості сприяє формуванню дефіциту грошових ресурсів, що впливає на зниження платоспроможності підприємства, погіршує його фінансовий стан. Тому на підприємстві при аналізі оборотності оборотних коштів значне місце приділяється аналізу дебіторської заборгованості. Значення даного аналізу особливо збільшується в період інфляції, коли іммобілізація власних коштів стає невигідною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні питань методики аналізу дебіторської заборгованості вагомий внесок зробили вче-

ні-науковці: Ф. Ф. Бутинець, А. Я. Василюк, Б. М. Голубкіна, Н. О. Ковальчук, О. Г. Лищенко, А. А. Некрасенко, М. Г. Чумаченко, О. Є. Федоренко, А. А. Демкович, Г. І. Андреева, А. Є. Мельник та інші. Проте не дивлячись на значний інтерес до цього питання, проблема аналізу стану дебіторської заборгованості на підприємствах України на сьогоднішній день не достатньо вивчена, тому потрібно продовжувати пошук нових методів вирішення кризи неплатежів дебіторської заборгованості та її постійного зростання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній методичній, науковій літературі наводяться різноманітні методики аналізу дебіторської заборгованості. Так науковці А. А. Демкович, Г. І. Андреева, А. Є. Мельник, О. О. Сорокопуд пропонують різні підходи, але кожний з них має свої недоліки (табл. 1).

Отже, методику аналізу дебіторської заборгованості необхідно вдосконалювати.

Постановка завдання. Завданням написання даної статті є дослідження методики аналізу дебіторської заборгованості та визначення на-

прямів її вдосконалення так, як саме результати аналізу формують підґрунтя для прийняття своєчасних та ефективних управлінських рішень для покращення фінансово-господарської діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналізу дебіторської заборгованості на підприємстві будь-якої форми власності має важливе значення, оскільки сприяє упорядкуванню інформації, прозорості та достовірності даних із розрахункових операцій з дебіторами. Облікове та аналітичне забезпечення стану дебіторської заборгованості має бути організоване таким чином, щоб достатньою мірою відображувати і характеризувати всю господарську діяльність з достатньою конкретизацією, саме це зумовлює подальший напрям досліджень в галузі облікового та аналітичного забезпечення управління дебіторською заборгованістю на підприємстві. Аналіз дебіторської заборгованості повинен бути спрямований на виявлення чинників, що впливають на зростання дебіторської заборгованості та визначення резервів спрямованих на ліквідацію невірної заборгованості і зниження її зростання.

Аналіз дебіторської заборгованості здійснюється для надання інформації користувачам для прийняття управлінських рішень. Для проведення аналізу використовуються традиційні методики, процедури; розраховуються аналітичні показники, яким необхідно дати економічну інтерпретацію. Джерелом аналізу дебіторської заборгованості є Баланс, Звіт про фінансовий стан підприємства, Примітки до фінансових звітів, дані аналітичного та синтетичного обліку, нормативно-методичні документи з обліку, інвентаризації, звітності, контролю, внутрішня звітність.

Велике значення має аналіз заборгованості в розрізі термінів погашення зобов'язань. Як правило, при цьому заборгованість поділяється на дві великі групи: довгострокову і поточну. Загальноприйнятою гранню між довгостроковою і поточною заборгованістю є термін погашення. Такий поділ важливо при аналізі ліквідності, головною метою якого є виявлення спроможності підприємства погасити свої зобов'язання. Одним з основних інструментів аналізу ліквідності є обчислення

ряду коефіцієнтів ліквідності: абсолютної, швидкої, загальної (коефіцієнт покриття). Також поділ дебіторської заборгованості на довгострокову і поточну, важливо при аналізі активів підприємства та їх оборотності. Питома вага оборотних активів підприємства (відношення оборотних активів до загальної суми активів) показує, яку частку своїх активів підприємство використовує у виробничому обороті. Коефіцієнти оборотності (відношення певних видів активів до виручки за період) показують, скільки разів певні види активів пройшли через виробничий оборот. Таким чином, суто методологічні питання поділу заборгованості на довгострокову і поточну, дає можливість здійснювати аналіз стану, структури, оборотності дебіторської заборгованості, а також порівняльний аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості за її термінами та видами.

Особливістю аналізу довгострокової заборгованості є використання дисконтування грошових потоків. Моделюючи характерні риси надходження грошових коштів дисконтування використовується коли очікується, що майбутні грошові потоки нестабільні і істотно відрізняються від поточних, отже можна обґрунтовано спрогнозувати майбутні доходи.

Для внутрішнього аналізу використовують дані аналітичного обліку рахунків, призначених для узагальнення інформації про розрахунки з дебіторами. При аналізі причин фінансових труднощів рекомендується детально розглянути фактори, які вплинули на збереження власних оборотних коштів, накопичення наднормативних залишків оборотних матеріальних цінностей та виникнення дебіторської заборгованості. Аналізуючи прострочену заборгованість, насамперед визначають дату її виникнення. Далі визначається ефективність заходів, що вживаються постачальниками для прискорення отриманих коштів. При оцінці простроченої заборгованості слід мати на увазі, що у постачальника може значитися кредиторська заборгованість своєму покупцю – платнику (частково стягнення з нього платежу). На цю суму потрібно зменшити розмір заборгованості.

Повний аналіз стану дебіторської заборгованості неможливий без порівняння її з рівнем

Таблиця 1

Методики аналізу дебіторської заборгованості

Автор	Алгоритм аналізу дебіторської заборгованості	Виявлені недоліки
Демкович А.А. [5]	Вивчається стан розрахунків між дебіторами та причини їх виникнення. Наступним етапом пропонується проведення аналізу розрахунків, перевірка заборгованості за термінами її виникнення	Показано досить стислий алгоритм аналізу дебіторської заборгованості
Андреева Г.І. [1]	Досліджується рівень поточної дебіторської заборгованості підприємства і його динаміка, визначається середній період інкасації поточної дебіторської заборгованості та кількість її обертів за період, дається оцінка якості, складу поточної дебіторської заборгованості, розглядається склад простроченої дебіторської заборгованості, визначається сумнівна та безнадійна заборгованість, визначається ефект, отриманий від інвестування засобів у дебіторську заборгованість	Відсутнє порівняння обсягів дебіторської та кредиторської заборгованості
Мельник А.Є., Сорокопуд О.О. [7]	Оцінюється фінансовий стан та платоспроможності дебітора. Далі варто оцінити наявність власних коштів на підприємстві і виявити можливість вилучення певної грошової маси з обороту у процесі здійснення господарської діяльності, аналіз віку дебіторської заборгованості та визначення величини імовірності її погашення дебітором, розрахувати співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованостей	Не визначається питома вага дебіторської заборгованості в сумі оборотних активів підприємства та питома вага сумнівної дебіторської заборгованості в загальній сумі дебіторської заборгованості

кредиторської заборгованості на підприємстві. Отже, необхідно постійно стежити за співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованості, оскільки значне перевищення дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стійкості підприємства і потребує залучення додаткових коштів, а перевищення кредиторської заборгованості може призвести до неплатоспроможності підприємства. При аналізі коефіцієнтів, що характеризують дебіторську заборгованість, необхідно дотримуватися наступних принципів:

- порівнювати їх із середньогалузевими і з коефіцієнтами підприємства цієї ж галузі. Велика розбіжність із вказаними показниками у будь-який бік потребує уваги;

- враховувати циклічність бізнесу, тобто розраховувати коефіцієнти окремо для періодів зростання і для періодів спаду;

- порівнювати їх значення при зміні кредитної політики, яка проводиться підприємством, і тим самим визначати ефективність цієї політики;

- розрізняти продаж в кредит і за готівку. Якщо у підприємства переважає продаж за готівку, а за продажем в кредит мають місце постійні затримки і середній період сплати занадто високий, то можливо варто припинити продаж в кредит взагалі і продавати товари та послуги тільки за готівку;

- прагнути до балансу між кредиторською заборгованістю і дебіторською, адже кредиторська заборгованість є безкоштовним джерелом фінансування [3].

Аналіз дебіторської заборгованості повинен також показати, як здійснюються розрахунки з відшкодування матеріального збитку, нарахованими нестачами і розкраданням цінностей, в тому числі і за позовами, пред'явленими щодо стягнення через суд, а також суми, присуджені судом, але не стягнені. При аналізі виявляють, чи вчасно пред'являються документи в судові органи для відшкодування шкоди. За даними бухгалтерської звітності можна визначити низку показників, що характеризують стан дебіторської заборгованості. До цих показників належать частка дебіторської заборгованості в загальному обсязі поточних активів, відношення середньої величини дебіторської заборгованості до виручки від реалізації продукції.

Динаміка дебіторської заборгованості, інтенсивність її збільшення або зменшення мають великий вплив на оборотність капіталу, вкладеного в поточні активи, а, отже, на фінансовий стан підприємства. При аналізі, крім показників балансу і додатків до нього, використовують дані аналітичного обліку, первинної документації та проведе-

них розрахунків [2]. Для вивчення і оцінки складу і давності утворення дебіторської заборгованості ці показники можуть бути систематизовані.

Зменшення частки забезпеченої дебіторської заборгованості, включаючи вексельне покриття, скорочення резервів по сумнівних боргах, зростання величини і питомої ваги прострочених зобов'язань свідчать про зниження якості цієї заборгованості, збільшення ризику втрат і збитків при її неповерненні. Якщо спочатку відпускатися товар у борг лише найнадійнішим за платоспроможністю покупцям, у підприємства не буде збитків і втрат від простроченої або неоплаченої заборгованості дебіторів. Однак обсяг продажів, а, отже, виробництва, буде порівняно невеликий, оскільки частка справних платників завжди обмежена. Невисокою буде і прибуток від таких продажів, оскільки їх собівартість через віднесення накладних витрат на невелику кількість товарів буде вища, ніж при великих обсягах реалізації [7]. Відпуск продукції і товарів без негайної або попередньої оплати менш надійним покупцям і клієнтам суттєво збільшує обсяг продажів і потенційний прибуток, але посилює ризик несплати або несвочасної оплати рахунків.

Усі перелічені напрями аналізу дебіторською заборгованістю необхідно використовувати на підприємствах. Вони сприятимуть зниженню ступеня ризику недержання грошових коштів від боржників, допоможуть налагодити ефективну кредитну політику, що, у свою чергу, безпосередньо сприятиме підвищенню рівня прибутковості виробничо-господарської діяльності підприємств України.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене в процесі підготовки статті дослідження засвідчує, що поява великої дебіторської заборгованості призводить до зниження платоспроможності підприємства та фінансової активності підприємства. Тому, в умовах значного сповільнення платіжного обороту, що викликає зростання дебіторської заборгованості на підприємствах, важливим завданням є ефективне управління дебіторською заборгованістю на кожному окремому підприємстві, яке спрямоване на оптимізацію загального її розміру та забезпечення вчасної інкасації боргу.

Правильний та своєчасний аналіз дебіторської заборгованості дозволяє оцінити ефективність і збалансованість товарного кредиту і надання знижок покупцям, визначає сфери, в яких необхідно докласти додаткових зусиль для повернення боргів, дає базу для створення резерву сумнівних боргів, сприяє прогнозуванню надходження коштів.

Список літератури:

1. Андреева Г. І. Роль аналізу поточної дебіторської заборгованості при оцінці обґрунтованості управлінських рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NMIW_2014/Economics/7
2. Балабанов І. Т. Фінансовий аналіз і планування господарюючого суб'єкта / І. Т. Балабанов – М: Фінанси і статистика, 2005. – 208 с.
3. Бутинець Ф. Ф. Економічний аналіз: навч. посібн. для студентів ВНЗ спеціальності «Облік і аудит» / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП «Рута», 2003. – 680 с.
4. Голубінка Ю. М. Управління дебіторською заборгованістю / Ю. М. Голубінка // Студентський науковий вісник. Серія «Економічні та гуманітарні науки». Науковий збірник. Випуск 9. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2013. – 200 с.
5. Демкович А. А. Методи аналізу стану дебіторської заборгованості підприємства [Електронний ресурс] / А. А. Демкович. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_ADEN_2013/Economics/10_141810.doc.htm

6. Береза С. Л. Побудова облікової політики відображення грошових активів та дебіторської заборгованості / С. Л. Береза // Вісник ЖДТУ, – 2007. – № 1 (23). – С. 35–39.
7. Мельник А. Є., Сорокопуд О. О. Аналіз дебіторської заборгованості [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics
8. Некрасенко Л. А. Шляхи оптимізації дебіторської заборгованості підприємств / Л. А. Некрасенко // Економічний простір. – 2012. – № 12. – С. 27–34.

Гнатенко Е.П., Лебедик А.Н.

Николаевский национальный университет
имени В.А. Сухомлинского

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ АНАЛИЗА ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены существующие методики анализа дебиторской задолженности. Влияние дебиторской задолженности на финансовую устойчивость предприятия. Предложена методика анализа дебиторской задолженности для более разностороннего ее исследования. Обоснована необходимость проведения анализа дебиторской задолженности для принятия эффективных управленческих решений.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, методика, анализ, управление, эффективность, предприятие.

Gnatenko Y.P., Lebedik A.N.

Mykolaiv V.O. Sukhomlinsky National University

MODERN METHODS OF ANALYSIS OF RECEIVABLES

Summary

The article deals with the analysis of existing methods of accounts receivable. Effect of receivables on the financial stability of the enterprise. The technique of the analysis of accounts receivable for the more versatile of its investigation. The necessity of the analysis of receivables to make effective management decisions.

Keywords: accounts receivable, methodology, analysis, management, efficiency, enterprise.

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Гнатенко М.К.

Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Розглянуто роль держави в підтримці інноваційного розвитку. Визначено методи, форми та очікувані результати державної підтримки регіонального інноваційного розвитку. Визначено основні функції держави в контексті сталого розвитку. Узагальнено характеристики та особливості використання форм і методів державної підтримки реалізації інноваційних проектів на регіональному рівні.

Ключові слова: сталий розвиток, державне регулювання, регіон, інноваційний розвиток, державна підтримка, функції держави.

Постановка проблеми. Однією з основних цілей реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів є необхідність забезпечення їх сталого розвитку: підвищення рівня життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу та створенням рівних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку окремих регіонів [1].

За такі обставини найважливішою умовою забезпечення стабільного економічного зростання в Україні стає необхідність нагальної активізації інвестиційно-інноваційних процесів, докорінної модернізації технологічної бази та впровадження сучасних технологій та способів виробництва. Масштабність та висока складність завдань забезпечення сталого інноваційного розвитку зумовлюють зростання ролі та значення регулюючого впливу держави на процеси, які протікають у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження закономірностей інноваційного економічного розвитку та вивчення різних аспектів державного регулювання і підтримки інноваційних процесів здійснювалося у наукових працях видатних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, таких як В. Гриньова [5], А. Гальчинський [9], В. Геєць [9], С. Дорогунцов [7], С. Ілляшенко [8], А. Кінах [9], Л. Кузьменко [10], Л. Масловська [11], П. Мельник [12], О. Попов [5], Л. Рейкова [7], В. Рижих [13], Д. Стеченко [15], Д. Стігліц [16], О. Шнирко [18] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак деякі важливі питання формування та розвитку методичної і практичної бази державного регулювання і підтримки інноваційної діяльності в контексті сталого розвитку територій досі не дістали належного висвітлення. Насамперед це стосується дослідження регіональних аспектів вибору форм, методів стимулювання інноваційних перетворень.

Мета статті. Метою роботи є узагальнення методів та форм державної підтримки інноваційного розвитку в контексті сталого розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Існуючі протиріччя між адміністративно-територіальним підходом до регіонального управління економікою відносно легко вирішуються на рівні поточного управління при пошуку компромісів між зацікавленими групами впливу або з використанням адміністративних та економічних важелів впли-

ву з боку державної влади. З цієї точки зору особливу актуальність на цей час набуває необхідність формування та розвитку досконалих організаційних форм погодження інтересів усіх учасників процесу територіального соціально-економічного розвитку (центральної та місцевих органів державної влади, місцевого самоврядування, населення, підприємців та ін.).

Так, наприклад, Н.Г. Чумаченко [17] вважає, що відносини регіонів і центру при вирішенні економічних і соціальних проблем є дуже складними, внаслідок чого забезпечення повної гармонії в цих відносинах майже неможливе. Проте досягнення результативності в цих відносинах, за його думкою, суттєво прискорюється при наявності творчих ініціатив з боку органів регіонального управління.

За думкою Дьоміна О. [6], що фундаментом регіонального розвитку є самостійність регіонів у визначенні перспективних цілей і можливості фінансувати заходу для їхньої реалізації, насамперед за рахунок власних джерел і притягнутих інвестицій. Підтримка регіонального розвитку має здійснюватися за умови визначення на законодавчому рівні чітких критеріїв її надання, концентрації ресурсів, як державних, так і регіональних.

За думкою В.Ф. Савченко [14], формування єдиної цілісної моделі регіонального розвитку держави відбувається на трьох основних рівнях:

загальнодержавному, де на основі зіставлення погодженого впливу макроекономічних факторів (тобто загальних тенденцій розвитку податкової системи, бюджету, інфляції, іноземних інвестицій, конверсії, поточного рівня кадрового потенціалу) визначаються основні положення національної регіональної політики;

регіональному (оцінка рівня стратегічного потенціалу великих територіальних об'єктів та визначення пріоритетних напрямків використання природних багатств та людських ресурсів, розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва);

на місцевому рівні, де визначаються компетенції, права, обов'язки та сфера відповідальності органів місцевого самоврядування та виконавчої влади на нижчих територіальних рівнях управлінської ієрархії.

Братута А. [2] виділяє три основні типи моделей організації управління соціально-економічним розвитком територій:

1) органи загальнодержавного управління підпорядковують органи регіонального управління у здійсненні державної регіональної політики;

2) органи загальнодержавного управління безпосередньо взаємодіють із усіма регіонами в рішенні окремих проблем або з окремими регіонами у вирішенні конкретних проблем, у тому числі шляхом створення для цього певних адміністративно-економічних умов, що спонукують регіони до більше активної самостійної ролі;

3) регіональна проблематика стає предметом рівноправної взаємодії органів управління загальнодержавного й регіонального рівнів, і її розв'язання координується в межах всієї національної економіки.

Відмінності в застосуванні цих моделей пов'язані з різними концептуальними загально-теоретичними доктринами, що, у свою чергу, обумовлено особливостями історичного розвитку й менталітетом національних суспільних угруповань, різницями у державно-адміністративному ладі, макроекономічним типом національної економіки й т.д.

Державне регулювання економіки (ДРЕ) в ринкових умовах являє собою систему типових заходів законодавчого, виконавчого і контроль-

ного характеру, які здійснюються правочинними державними установами та громадськими організаціями з метою забезпечення усталеного протікання соціально-економічних відносин і процесів. До складу основних завдань державного регулювання в ринкових умовах належать здійснення інституціональної, алокаційної, дистрибутивної, інфраструктурної, стабілізаційної функцій (див. табл. 1) [3].

Необхідність впровадження заходів з державного регулювання регіонального інноваційного розвитку обумовлюється насамперед необхідністю урахування загальносуспільних цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку, забезпечення яких не може бути здійснено без певного втручання держави у функціонування ринкового механізму.

До складу пріоритетних сфер економічної активності, що вимагають на обов'язкове державне стимулювання та підтримку, безперечно належить інноваційна підприємницька діяльність. С. Дорогунцов і Л. Рейкова [7] відзначають з цього приводу, що суттєвий вплив на інноваційний розвиток має надавати послідовне здійснення державної науково-технічної політики, активне сприяння розвитку тих базових галузей народ-

Таблиця 1

Зміст функцій державного регулювання в умовах ринкової економіки

Функція держави	Зміст функції	Інструменти, за допомогою яких реалізується функція
Інституціональна	Створення належної нормативно-правової бази та встановлення умов здійснення ринкових відносин; визначення технічних, економічних, соціальних стандартів, підтримка законності та правопорядку при здійсненні ринкових операцій	Система гарантій прав власності та інших прав економічних суб'єктів
		Конкурентна політика та антимонопольне законодавство
		Державне замовлення, державні закупівлі товарів (послуг)
Алокаційна	Надання регулюючого впливу на господарські процеси з метою сприяння оптимізації розподілу обмежених ресурсів національної економіки між видами економічної діяльності, територіями, суб'єктами господарювання.	Соціальна політика держави та механізм соціального партнерства
		Бюджетна політика держави
		Індикативне планування напрямків та пропорцій розвитку національної економіки
		Соціальна політика держави
		Податкова політика держави
		Митна політика держави
Дистрибутивна	Коригування розподілу національного багатства, доходів та майна між видами економічної діяльності, територіями, суб'єктами господарювання відповідно до встановлених загальнодержавних або регіональних пріоритетів	Грошово-кредитна (монетарна) та валютна політика держави
		Державне замовлення, державні закупівлі товарів (послуг)
		Податкова політика держави
		Митна політика держави
		Грошово-кредитна (монетарна) та валютна політика держави
Інфраструктурна (інвестиційно-інфраструктурна)	Створення та надання у користування населенню та суб'єктам господарювання об'єктів інфраструктури (ІС) життєдіяльності, ринкової та транспортної ІС та ін.	Соціальна політика держави та механізм соціального партнерства
		Структурна і промислова і політика держави
		Система гарантій зайнятості населення
		Індикативне планування напрямків та пропорцій розвитку національної економіки
		Соціальна політика держави та механізм соціального партнерства
Стабілізаційна	Забезпечення усталеності соціально-економічного розвитку держави, компенсація негативного впливу коливань ринку та протікання циклів ділової активності, підтримка високого рівня зайнятості при достатній стабільності цін та ін.	Міграційна політика держави
		Індикативне планування напрямків економіки
		Структурна і промислова і політика держави
		Конкурентна політика та антимонопольне законодавство
		Державне замовлення, державні закупівлі товарів (послуг)
	Система гарантій зайнятості населення	

**Методи, форми та очікувані результати здійснення державної підтримки
регіонального інноваційного розвитку (PIR)**

Методи державної підтримки	Форми державної підтримки	Очікувані результати надання державної підтримки
Адміністративно-правові	Розробка нормативно-правового забезпечення PIR	Визначення об'єктів державного регулювання, змісту регулювання, прав учасників, обсягів та порядку відповідальності юридичних і фізичних осіб за їх невиконання. Реалізація заходів із забезпечення захисту прав інтелектуальної власності на території регіону.
	Встановлення особливих правил і умов регулювання підприємницької діяльності для реалізації інноваційних проектів в межах певної території	Активізації інноваційно-інвестиційних процесів, збільшення обсягів інвестицій на основі формування особливого режиму реалізації підприємницьких проектів інноваційного характеру (вільних економічних зон, особливих інвестиційних режимів та ін.)
	Антимонопольне регулювання та політика регіонального регулювання цін	Запобігання обмеженню вільної конкуренції на ринках інноваційної продукції, створення рівних умов для участі у ринковому суперництві для усіх суб'єктів господарювання
-/-	Визначення регіональних пріоритетів інноваційного розвитку	Формування довгострокових орієнтирів здійснення в регіоні інноваційних заходів, спрямованих на підвищення якості життя населення
	Система регіональних замовлень і контрактів (у т.ч. – на підготовку та перепідготовку кадрів)	Стимулювання випуску інноваційної продукції (послуг), сприяння впровадженню інноваційних технологічних процесів виробництва. Розробка та реалізація регіональних програм перепідготовки кадрів
	Ліцензування, видача дозволів і квот	Обмеження використання небезпечних або застарілих технологічних процесів, сприяння підвищенню ефективності використання (або економії) природних ресурсів
	Встановлення штрафів та санкцій	Стимулювання випуску інноваційної продукції (послуг) з дотриманням екологічних, технічних та інших вимог
	Визначення норм і стандартів споживання	Стимулювання випуску інноваційної продукції (послуг) з певним рівнем якості. Сприяння впровадженню прогресивних технічних регламентів, умов та вимог
	Реалізація повноважень, наданих регіональним органам влади, в сфері управління державними корпоративними правами в акціонерних товариствах на території регіону	Сприяння здійсненню заходів щодо реалізації інноваційних проектів, регулювання рівня виробництва та споживання товарів та послуг для запобігання випуску суспільно небезпечних продуктів або стимулювання учасників ринку щодо інноваційного підвищення ефективності їхньої діяльності в інтересах суспільства (наприклад, в сфері ресурсозбереження або охорони довкілля)
Економічні	Податкове стимулювання, встановлення пільг та преференцій при виплаті податків до регіонального бюджету, надання інвестиційного податкового кредиту	Встановлення пільгового режиму оподаткування при обчисленні та зарахування податків, що припадають на долю регіонального бюджету, для підприємств, які реалізують інноваційні проекти. Обмеження податкових виплат при реалізації програм ресурсозбереження, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу.
	Фінансово-кредитна підтримка інноваційних проектів (м'яке кредитування, податкова концесія та ін.)	Надання прямих та опосередкованих гарантій регіонального бюджету підприємствам, які реалізують інноваційні проекти, для отримання кредитів фінансових установ. Надання кредитів науково-дослідним установам та підприємствам для фінансування проведення НДІОКР. Фінансування (на кредитних засадах) участі фізичних осіб у інноваційних програмах підготовки та перепідготовки кадрів.
	Пряма участь регіонального бюджету у капіталі при реалізації інноваційних проектів, фінансування програм розвитку промисловості на пайових засадах з іншими учасниками	Передача (у встановленому законом порядку) до статутних фондів підприємств, які реалізують інноваційні проекти, майна певної територіальної громади або коштів регіонального бюджету із отриманням повного корпоративного контролю над відповідними частками капіталу зазначених підприємств, статутна діяльність яких передбачає реалізацію інноваційних проектів
	Виділення прямих дотацій та субсидій суб'єктам господарювання на реалізацію інноваційних проектів	Акумуляування коштів регіонального бюджету для реалізації підприємницьких інноваційних проектів, спрямованих на підвищення якості життя населення регіону, збільшення економічного потенціалу та конкурентоспроможності територіального господарського комплексу, підтримку екологічної безпеки та ін.
	Передача комунального майна в оренду або концесію	Підвищення економічної та соціальної ефективності використання комунального майна. Модернізація та поліпшення технологічного рівня і оснащення підприємств, що перебувають у комунальній власності. Підвищення якості товарів та послуг, які надаються комунальними підприємствами. Сприяння реалізації інноваційних проектів на комунальних підприємствах.

Продовження таблиці 2.

	Надання інвестицій з позабюджетних фондів розвитку регіонального господарського комплексу для реалізації програм та втілення пріоритетів РІР	Акумулявання коштів регіонального бюджету для здійснення цільових програм інноваційного розвитку господарського комплексу території, сприяння реалізації пріоритетів РІР, встановлених з урахуванням наявних потреб забезпечення усталеності соціально-економічного розвитку, екологічної або економічної безпеки території та ін. Фінансування діяльності науково-дослідних установ, розташованих у регіоні.
Комунікативні	Організація та проведення заходів з активізації наукового обміну (конференцій, симпозіумів, семінарів та ін.)	Активізація процесів інтелектуального обміну, кластеризації нововведень та ін. Стимулювання процесів створення в регіоні інтелектуального і соціокультурного середовища, сприятливого до вирішення завдань РІР.
	Організація та фінансування діяльності регіональних форм активізації НДІОКР та науково-інформаційного обміну	Сприяння розвитку сучасних організаційних форм наукового обміну (регіональних наукових центрів, технополісів, технопарків, промислових парків), необхідних для активізації інноваційних процесів в регіоні.
	Організаційно-методична підтримка та сприяння розвитку діяльності регіональних саморегулювальних організацій (комерційних та некомерційних), що ставлять за мету активізацію процесів РІР	Сприяння розвитку сучасних організаційних форм (благойїні фонди, регіональні бізнес-інкубатори, корпоративні фундації, регіональні бізнес-центри, гарантійні фонди, венчурні фонди, регіональний лізинговий фонд та ін.) активізації процесів регіонального інноваційного розвитку. Налагодження ефективної системи комунікації науковців, підприємців та інших зацікавлених осіб.
	Організаційно-консультативна підтримка регіональної та міждержавної виробничої кооперації	Сприяння розвитку сучасних організаційних форм підтримки регіональної та міждержавної виробничої кооперації (вертикальні маркетингові системи, асоціації, підрядне кооперування, картелі)
	Організаційно-методична підтримка функціонування регіональної системи експертизи інноваційних проектів	Сприяння розвитку сучасних організаційних форм підтримки регіональної та міждержавної виробничої кооперації (корпоративна фундація, комунальна фундація, агентство регіонального розвитку, спілка муніципальних утворень). Стимулювання процесів створення в регіоні інтелектуального і соціокультурного середовища, сприятливого до вирішення завдань РІР.

ного господарства, що визначають науково-технічний прогрес.

З точки зору В. Гриньової та О. Попова [5], цілі, завдання, стратегія та органи державного регулювання процесів структурно-інноваційних трансформацій національної економіки суттєво розрізняються відповідно до рівня надання регулюючого впливу (національний, галузевий, регіональний, корпоративно-підприємницький). На національному рівні відбувається розбудова інституціональної структури ринкової економіки, на галузевому і регіональному – стимулювання процесів структурно-інноваційних перетворень в межах окремих галузей і територій, на корпоративно-підприємницькому – здійснюється безпосереднє керівництво реалізацією інноваційних проектів розвитку економічного потенціалу вітчизняних суб'єктів господарювання.

Таким чином, саме на регіональному рівні мають формуватися рівні оптимальні можливості для розвитку підприємств різних галузей, поліпшення стану внутрішнього споживчого ринку, скорочення існуючих соціальних протиріч та забезпечення високої якості життя населення.

Крім того, саме в регіонах процеси структурно-інноваційної трансформації економіки набувають цільову орієнтацію на конкретних суб'єктів господарювання. Отже, цілеспрямований характер певних заходів з ДРЕ, які реалізуються на рівні певної території, створює широкі можливості для ґрунтового вибору варіанту здійснення структурно-інноваційних трансформацій із урахуванням конкретних обставин діяльності підприємств та наслідків здійснення інноваційних перетворень для соціально-економічного стану регіону, що об'єктивно зумовлює необхідність

суттєвого посилення уваги до пошуку шляхів стимулювання та підтримки регіонального інноваційного розвитку.

Державна підтримка регіонального інноваційного розвитку може здійснюватися на основі використання адміністративно-правових, економічних та комунікативних методів (див. табл. 2) [4].

Кожна з груп зазначених методів управління є однорідним комплексом способів цілеспрямованого впливу управлінської системи (органів державної влади, що діють на регіональному рівні) на об'єкт управління (сукупність активів інноваційної активності, що в цілому складають процес інноваційного розвитку території) для досягнення заздалегідь встановлених цілей РІР або для реалізації певного варіанту альтернатив структурно-інноваційних трансформацій господарського комплексу території.

Адміністративно-правові методи являють собою різноманітні форми прямого підкорення волі учасників певних господарських процесів, пов'язаних із генерацією та впровадженням інновацій, для орієнтації цих учасників на досягнення встановлених завдань управління (пріоритетів, цілей та завдань РІР). Правові методи передбачають визначення обов'язкових для виконання правил поведінки (законои, нормативні акти та ін.) учасників певних господарських процесів, адміністративні – виражають різні (по суті) форми прямого управлінського втручання держави у економічні операції.

Застосування економічних методів передбачає реалізацію непрямих форм впливу на об'єкт управління (процес регіонального інноваційного розвитку), за яку зосередження матеріальної зацікавленості та волі учасників РІР на вирі-

шенні встановлених завдань, здійснюється через трансформацію економічної ситуації навколо об'єкту управління.

Комунікаційні методи являють собою засіб забезпечення ефективної координації діяльності учасників РІР на ґрунті підтримки постійного інформаційного обміну (тобто, комунікації як певного типу людських взаємовідносин (спілкування людей) в процесі спільної діяльності, сутність якого який складається в обміні ідеями, думками, почуттями, інформацією). Вибір конкретних форм та методів державного регулювання та підтримки інноваційних процесів на рівні регіону має визначатися стратегічними пріоритетами і завданнями регіонального соціально-економіч-

ного розвитку, а також змістом і характером інновацій, необхідних для досягнення зазначених стратегічних цілей.

Висновки і пропозиції. Цілеспрямований характер певних заходів з державної підтримки, що реалізуються на рівні певної території, дозволяє здійснити ґрунтовний вибір варіанту здійснення структурно-інноваційних трансформацій із урахуванням наслідків здійснення інноваційних перетворень для сталого розвитку регіону. Але сталий розвиток регіону є перспективою, пріоритетом, до якого необхідно прагнути. Саме стимулюючі інструменти впливають на прагнення системи досягти сталого розвитку регіону і вийти із теперішнього стану регіональної системи.

Список літератури:

1. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України; Закон від 08.09.2005 № 2850-IV, режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>
2. Братута А. Удосконалення механізму управління депресивними регіонами / А. Братута // Економіка України, 2002. – № 10. – С. 43–48.
3. Гнатенко М. К. Державне регулювання інноваційного розвитку / М. К. Гнатенко // Коммунальное хозяйство городов. Серия: Экономические науки. – 2008. – Выпуск 82. – С. 222–226.
4. Гнатенко М. К. Форми та методи державної підтримки регіонального інноваційного розвитку / М. К. Гнатенко // Економічний простір: Збірник наукових праць. – № 18. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С. 126–134.
5. Гриньова В. М., Попов О. Є. Механізми реалізації структурно-інноваційної трансформації економіки України // «Майбутнє України: стратегія поступу». Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 304 с. – С. 244–289.
6. Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні / О. Дьомін. // Економіка України, 2003. – № 6. – С. 4–13.
7. Дорогунцов С., Нейкова Л. Сучасні проблеми технічного розвитку промисловості України // Економіка України. – 1996. – № 9. – С. 4–11.
8. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи / С. М. Ілляшенко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 278 с.
9. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семіноженко В. П. – К.: Знання України, 2002. – 336 с. – Бібліогр.: с. 313–326.
10. Кузьменко Л. М. Управление функционированием и развитием экономики региона. Донецк: ИЭП НАН Украины, 2004. – 284 с.
11. Масловська Л. Ц. Сталый розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика. К., КНТЕУ, 2003. – 366 с.
12. Мельник П. В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці. – Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2001. – 362 с.
13. Рыжих В. Н. Государственное управление научно-техническим прогрессом: экономические аспекты. Харьков: Прапор, 1998. – 396 с.
14. Савченко В. Ф. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку / В. Ф. Савченко. – К.: «Знання», 1999. – 1014 с.
15. Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку. – К.: «Вища школа», 2002. – 254 с.
16. Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора: Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К.: Основи, 1998. – 854 с.
17. Чумаченко Н. Г. Экономика региона: теоретические основы, функциональная деятельность. / Н. Г. Чумаченко / НАН Украины и др. – [Препр.]. – Донецк, 1995. – 52 с.
18. Шнипко О. С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації. К.: Наукова думка, 2003. – 334 с.

Гнатенко М.К.

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Аннотация

Рассмотрены роль государства в поддержке инновационного развития. Определены методы, формы и ожидаемые результаты государственной поддержки регионального инновационного развития. Определены основные функции государства в контексте устойчивого развития. Приведена характеристика и особенности использования форм и методов государственной поддержки реализации инновационных проектов на региональном уровне.

Ключевые слова: устойчивое развитие, государственное регулирование, регион, инновационное развитие, государственная поддержка, Функции государства.

Gnatenko M.K.Kharkiv National University of Municipal Economy
named after O.M. Beketov**STATE SUPPORT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT
IN THE CONTEXT OF REGIONS SUSTAINABLE DEVELOPMENT****Summary**

The role of the state support of innovative development has been considered. The methods, forms and expected results of regional innovation state support have been defined. The basic functions of the state in the context of sustainable development have been determined. Characteristic and features of using of forms and methods of the state support for the innovative projects implementation at the regional level have been generalized.

Keywords: sustainable development, government regulation, region, innovative development, state support, functions of the state.

УДК 336.61

**СТВОРЕННЯ ЕНДАУМЕНТ-ФОНДІВ ЯК СКЛADOVA ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ
У СВІТОВИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР****Головко А.Я.**

Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка

Освітня система – один із провідних факторів, що забезпечує економічну стабільність країни, становить фундамент її інноваційного та науково-технічного розвитку, а інтеграційні процеси у світовому економічному просторі – закономірна складова всебічної тенденції глобалізації, інтелектуальний базис гармонійного розвитку національних соціально-економічних систем. Недостатність фінансування спонукає вищі навчальні заклади до пошуку інноваційних моделей додаткового фінансування. Домінуючою позицією стає багатоканальне фінансування освіти та науки, яке ґрунтується на поєднанні бюджетних та позабюджетних джерел. Особливе місце серед позабюджетних джерел фінансування займає створення цільового фонду для фінансування загальнонаціональних, значущих проектів (ендаументу). У статті розглянута світова практика функціонування ендаумент-фондів, проаналізовано законодавче забезпечення ендаументів та переваги, які отримуються вищими навчальними закладами за рахунок їх створення.

Ключові слова: вища освіта, грант, ендаумент-фонд, позабюджетне фінансування, цільовий капітал.

Постановка проблеми. Ємність світового ринку освітніх послуг зростає упродовж останніх п'яти років у кілька разів і на сьогодні становить близько 4,4 трлн. дол. США, більша частка з яких припадає на освітні послуги вищої освіти. Експерти очікують зростання до 6,3 трлн. дол. США у 2017 році [1, с. 5]. Питання інтеграції системи освіти України у світовий і, зокрема, у європейський освітній простір обумовлена стратегічним вектором розвитку держави. Наразі стан та перспективи розвитку вітчизняної системи освіти ідентифікуються як критичні через низку об'єктивних факторів:

- скорочення державного фінансування освіти через нестабільну політичну та економічну ситуацію;
- зменшення кількості студентів, поява складнощів у працевлаштуванні випускників вищих навчальних закладів;
- забюрократизована система первинного запрошення іноземного студента на навчання;
- неконкурентний стан дистанційних освітніх технологій та електронного навчання, відсутність віртуальних (мережевих), транскордонних університетів;

- комерціалізація освіти, що нерідко призводить до зниження її якості та зміщення акцентів в освітньому процесі;

- недостатня матеріальна база, відсутність у більшості ВНЗ науково-технічної та інноваційної інфраструктур;

- застаріла структура підготовки фахівців, відтворення і передача студентам неконкурентних знань;

- відтік суспільно-активного молодого населення до інших країн з метою отримання освіти вищого рівня.

Як наслідок, держава втрачає особистісну базу для формування національної еліти, фундамент для розвитку вітчизняного людського капіталу, потенціал для підтримки конкурентоспроможності на світовому ринку. Для забезпечення стабільного існування та розвитку на принципах впровадження інновацій та передових практик, вітчизняні освітні заклади змушені вдаватися до альтернативних джерел фінансування, займатися пошуком грантів, стипендій, використання фандрайзингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активізацію благодійної діяльності як ресур-

су розвитку країни досліджували: Олексієва О., Костін А., Беневоленський В., Мерсіянова І., Мартьякова Є., Мартьякова О., Якобсон Л., Солодова І. Питання створення та функціонування ендаумент-фондів висвітлюється в працях: Беневоленський В., Мартьякова О., Міркін Я., Субанова О.

Мета статті полягає у необхідності перегляду структури і логіки позабюджетного фінансування освітньої та науково-дослідної діяльності вищих навчальних закладів України за рахунок використання ресурсів благодійності та розробці шляхів вдосконалення організаційно-економічних умов формування фондів цільового капіталу в Україні шляхом вивчення та узагальнення зарубіжного та російського досвіду.

Викладення основного матеріалу. Станом на 2015 р. Україна здійснила наступні кроки у напрямку інтеграції у світовий освітній простір. З 2004 року Україна є учасником програми Еразмус Мундус (нині – Еразмус +). Це програма по обміну і співпраці в області вищої освіти, спрямована на підвищення якості європейської вищої освіти і сприяння діалогу і розумінню між людьми і культурами через взаємодію з третіми країнами. Програма сприяє розвитку людських ресурсів і міжнародного потенціалу співпраці між установами вищої освіти в третій країнах шляхом активізації програм обміну між Європейським Союзом і цими країнами. Еразмус має виключний масштаб, охоплюючи близько 90% європейських університетів. З моменту відкриття програми в 1987 році, в ній взяли участь близько 1,9 млн. студентів, більше 3100 вищих учбових закладів з 31 країни є її учасниками [2]. Окрім Еразмусу, Україна бере участь у таких програмах, як програма імені Жана Моне, програма Марі Кюрі, програма імені Фулбрайта, програми ДААД, Чівнінг та інші.

У 2005 році Україна долучилася до Болонського процесу, мета якого – зблизити та гармонізувати освітні системи країн Європи, створити єдиний європейський простір вищої освіти. За значимо, що згідно доповіді Світового Економічного Форуму, до першої десятки серед 130 країн світу з найвищим загальним індексом конкурентоспроможності входять шість країн-учасниць Болонського процесу (Фінляндія, Швеція, Швейцарія, Великобританія, Норвегія, Нідерланди). Україна посідає 76 місце, піднявшись на 8 позицій у порівнянні з попереднім роком [3].

Окремим вектором інтеграції України до світового освітнього простору та запозичення передових іноземних практик є створення ендаумент-фондів ВНЗ, цільових фондів для фінансування цільових значущих проектів. Позитивний світовий досвід в цій сфері переконливо показав важливість ендаументів як одного зі стратегічних механізмів фінансування діяльності і розвитку системи вищої освіти. Це обумовлює актуальність визначення принципів і перспектив їх створення в Україні. Особливість роботи ендаумент-фонду полягає в тому, що такий фонд зобов'язаний використовувати увесь отриманий дохід виключно на благо тієї організації, для підтримки якої його було створено. Це відрізняє ендаумент-фонди від благодійних організацій. Ендаументи виникли у Великобританії, свій розвиток і визнання необхідності отримали у США. Можна визначити

низку факторів, що підтверджують актуальність створення таких фондів на сьогодні, серед яких:

- фіксується факт зневіри суспільства до дій держави та зростаюча довіра до комерційних підприємств, фондів, недержавних установ;
- ставлення до благодійності як до професійного заняття поширилось, стало «соціальною нормою»;
- у порівнянні з державою ендаумент-фонд ВНЗ проявлятиме більшу мотивованість до реалізації власних проектів через конкурентні мотиви;
- аналіз світового досвіду показує високий показник ефективності діяльності ендаумент-фондів, їх дієвість;
- спостерігається післякризова активізація ділової активності, що вимагає нових висококваліфікованих професійних кадрів з сучасною освітою;
- безпосередня пов'язаність ендаумент-фонду із ВНЗ збільшує ефективність дій фонду через розуміння нагальних потреб ВНЗ та можливість оперативних дій. Іншими словами, ВНЗ отримує свободу у прийнятті рішень.

У всьому світі ендаумент-фонди на сьогодні представляють потужний інструмент фінансування інноваційних учбових програм, наукових досліджень. У США найвідомішими є цільові фонди Гарвардського, Йельського, Принстонського та Стенфордського університетів. Їх обсяг складає мільярди доларів, що дозволяє виділяти на поточні витрати до 1 млрд. дол. США щорічно. Загалом, у США знаходяться найбільші ендаумент-фонди світу (табл. 1). Найпотужніші ж ендаументи Європи належать університетам Кембріджу (Великобританія), Оксфорду (Великобританія), Цюриху (Швейцарія), Копенгагену (Данія), Утрехту (Нідерланди) [4]. У цих та інших прогресивних зарубіжних ВИШах засоби, отримані від управління ендаумент-фондами, формують до 45% загального бюджету.

У 80 університетів світу розмір капіталу ендаумента перевищує \$1 млрд. Нерідко це навіть не єдиний фонд, а ціла система фондів, кожен із яких має власну мету: виплата стипендій або грантів викладачам, організація спортивних заходів, фінансування досліджень тощо. Загальна сума коштів, вкладених до ендаумент фондів США і Канади, приблизно дорівнює ВВП України. Такі всесвітньо відомі проекти, як Google та Facebook були спочатку підтримані саме ендаумент фондами Стенфордського і Гарвардського університетів. Всім відомий Нобелівський фонд також є ендаумент-фондом, створеним Альфредом Нобелем. Ефективно виявилася практика створення ендаументів ВНЗ і на території пострадянського простору. Наприклад, ендаумент Санкт-Петербурзького державного університету складає 1 003 млн. руб. Дохід на реалізацію цільових програм університету за останні 4 роки при цьому склав 204 млн. руб. [5]. Ендаумент Московського державного інституту міжнародних відносин складає 1 353 млн. руб., із 373 млн. руб. згенерованого доходу та 280 реалізованими проектами [6].

Засоби, отримані на відсотки з ендаументів, використовуються для фінансування цюнайширшого спектру проектів: будівництва нових корпусів, підтримки бібліотечних фондів, розвитку інфраструктури, формування преміальних для співробітників і студентів. Збільшення фонду

відбувається за рахунок управління інвестиційним портфелем, роботи на фондовому ринку, а також за рахунок нових надходжень пожертвувань. Важливим моментом є те, що діяльність ендаумент-фондів підкріплює перший пункт Болонської декларації, що проголошує ВИЩІ закладами, які несуть на собі все навантаження по майбутньому держави, а отже такими, що не мають бути схильні ні політичним, ні економічним, ні соціальним, ніяким іншим впливам. Узгоджується вона і з другим пунктом декларації, що проголошує необхідність єдності науки та освіти. Окрім цього, ендаумент є стимулом підвищення якості освіти і репутації ВНЗ, адже, ґрунтуючись на зарубіжному досвіді, можна говорити про те, що жертводавцями подібних фондів у більшості є саме випускники. Відповідно, нововведення може стати хорошою передумовою для якісної конкуренції вищих навчальних закладів. Якість освіти, що надається у ВНЗ, традиції, що склалися, та інші чинники можуть прямо вплинути на те, ендаументу якого ВНЗ віддадуть перевагу у жертвві засобів не лише великі меценати, але і випускники.

Таблиця 1
Розмір найбільших ендаумент-фондів світу
(2014 р.)

№	Назва фонду	Розмір фонду (млн. дол. США)
11	Гарвардський університет	36,429
22	Йельський університет	23,858
33	Стенфордський університет	21,466
44	Прінстонський університет	20,576
55	Массачусетський технологічний інститут	12,425
66	Техаський університет A&M	10,521
77	Мічиганський університет	9,603
88	Пенсильванський університет	9,582
99	Колумбійський університет	9,582
110	Університет Нотр Дам	8,189

Джерело: [7]

Серед ключових переваг ендаументу можна виділити також наступні:

- фонд забезпечує упевненість у наявності фінансування, що не завжди можливо при непостійних, разових пожертвах;
- фонд розпоряджається отриманим капіталом не самостійно, а за допомогою професійної керуючої компанії;
- отримані пожертви не витрачаються одразу, а інвестуються в цінні папери та інші інструменти, що генерують додатковий дохід, із збереженням гнучкості та свободи у виборі напрямків фінансування в межах статутної діяльності;
- фонд не може спустити – він може лише нарощувати свої обсяги завдяки накопиченню відсотків;
- на відміну від благодійної організації, фонд має недоторканий основний капітал: він має право використовувати тільки відсотки, отримані з основного капіталу;
- фонд зобов'язаний надавати прозору звітність про рух засобів, з якою може ознайомитися кожен благодійник;
- діяльність фонду розрахована на довгострокову перспективу;

– дохід від управління фондом може використовуватися тільки на цілі, визначені при створенні фонду.

З 1972 року практично всі держави, де здійснювалося регулювання управління благодійними пожертвами, для координації діяльності ендаумент-фондів, користувалися законом UMIFA (Uniform Management of Institutional Funds Act), «Єдине управління інституційних фондів», що встановлював принципи та стандарти управління інвестиціями та витратами благодійних пожертвувань [8]. Згідно до цих принципів, капітали благодійних фондів інвестувалися у «безризикові» активи; диверсифікація інвестиційних портфелів була невисокою, пріоритет віддавався критерію «надійності» емітента. З часом, стандарти UMIFA застаріли, у нових економічних умовах розвитку стало прийнятним використовувати широку диверсифікацію інвестиційного портфеля, яка дозволяє отримувати підвищений прибуток, зберігаючи ризики на належному рівні. При цьому, традиційно розмір доходів ендаумент-фондів визначають стабільність політичної й економічної ситуації в країні, стійка правова система і положення на фінансовому ринку. З іншого боку, ефективний ендаумент забезпечує ВНЗ від раптових сплесків політичної та економічної нестабільності.

У 2006 році NCCUSL (The National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, Uniform Law Commission), Національна конференція уповноважених по уніфікації державних законів, прийняла закон UPMIFA (Uniform Prudent Management of Institutional Funds Act), «Уніфікований закон про прудентне управління інституційними фондами» [9]. Закон включає у себе багато положень UMIFA, але має додаткові вказівки по інвестиційному управлінню ендаумент-фондів та містить більш точніший набір правил для інвестування. а сучасному етапі інвестиційний портфель благодійних фондів здебільшого складається з ризикованих інструментів, таких як вкладення в венчурний капітал, інструменти ринку нерухомості, хедж-фонди, вкладення на товарних ринках та традиційних активів – акцій, облігацій. Інструменти з фіксованою дохідністю вже не мають ключового значення, вони становлять близько третини усіх вкладів фонду.

Перші кроки у напрямку створення ендаумент-фондів в Україні вже здійснили два вітчизняних ВНЗ, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка (у 2013 році) та Університет банківської справи Національного банку України (у 2014 році). Хоча, вважаючи відсутність необхідної правової бази та законодавчого закріплення статусу ендаумент-фонду, де-юре вони вважаються благодійними організаціями. Втім, новий Закон про вищу освіту, що вступив в силу 6 вересня 2014 року, передбачає якісно нові принципи функціонування і розвитку системи вищої освіти в Україні, у тому числі розширення автономії вищих учбових закладів в різних сферах. Одним із нововведень є надання ВНЗ фінансової самостійності, яка реалізується в наступних напрямках: право проводити фінансово-господарську діяльність, що не суперечить законодавству і статуту; розпоряджатися власними надходженнями від надання платних

послуг; розпоряджатися надходженнями у вигляді грантів і благодійної допомоги; відкривати власні поточні і депозитні рахунки; створювати стабільні фонди (ендаументи) [10].

Висновок. Зміцнення позицій України на міжнародному ринку освітніх послуг вищої освіти потребує трансформації ряду процесів у ВНЗ та низки конкретних заходів. За відсутності перспектив посилення державного фінансування, ефективними кроками можна вважати перехід ВНЗ на засади більш автономного фінансування: пошук та використання іноземних грантів та створення ендаумент-фондів ВНЗ.

Розробка відповідної нормативно-правової бази для повноцінного існування та захисту ендаумент-фондів, проведення комплексної пропагандистської роботи з метою пояснення та поши-

рення сутнісної ідеї ендаумент фондів як таких надасть позитивних перспектив їх розвитку, що, в свою чергу, забезпечить:

- розробку та впровадження нових освітніх технологій і активних методів навчання
- поглиблення інтеграції ВНЗ з галузевими науковими і проектними інститутами, великими науково-виробничими об'єднаннями;
- участь українських вчених у реалізації міждержавних програм;
- можливість реалізації результатів інтелектуальної праці на національній території;
- підвищення інвестиційної привабливості сфери освіти на основі ефективної і обопільно вигідної взаємодії з бізнес-спільнотою, інститутами громадського суспільства, органами державної влади і місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. Industrial Strategy: government and industry in partnership International Education, Department for Business, Innovation and Skills, UK – July 2013
2. Національний Темпус / Еразмус + офіс в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tempus.org.ua/uk/osvitni-programy-es-dlja-universytetiv-ta-studentiv/erazmus-mundus-2009-2013.html>
3. Global Competitiveness Report 2014-2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>
4. List of European universities by endowment. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_European_universities_by_endowment
5. Сайт Санкт-Петербурзького державного університету: <http://fund.spbu.ru/>
6. Сайт Фонду розвитку Московського державного інституту міжнародних відносин: <http://fund.mgimo.ru/>
7. 10 Universities With the Largest Endowments. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usnews.com/education/best-colleges/the-short-list-college/articles/2015/10/06/10-universities-with-the-largest-endowments>
8. The National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, Uniform Law Commission. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uniformlaws.org>
9. Susan Gary. UMIFA Becomes UPMIFA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uniformlaws.org/Shared/Docs/UMIFA_Becomes_UPMIFA.pdf
10. Закон України «Про вищу освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T141556.html

Головко А.Я.

Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка

СОЗДАНИЕ ЭНДАУМЕНТ-ФОНДОВ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В МИРОВОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО

Аннотация

Образовательная система – один из ведущих факторов, обеспечивающих экономическую стабильность страны, представляющих фундамент ее инновационного и научно-технического развития, а интеграционные процессы в мировом экономическом пространстве – закономерная составляющая всеобщей тенденции глобализации, интеллектуальный базис гармоничного развития национальных социально-экономических систем. Недостаточность финансирования побуждает высшие учебные заведения к поиску инновационных моделей дополнительного финансирования. Доминирующей позицией становится многоканальное финансирование образования и науки, которое основывается на сочетании бюджетных и внебюджетных источников. Особое место среди внебюджетных источников финансирования занимает создание целевого фонда для финансирования общенациональных, значимых проектов (ендаумента). В статье рассмотрена мировая практика функционирования эндаумент-фондов, проанализировано законодательное обеспечение эндаументов и преимущества, которые получают высшими учебными заведениями за счет их создания.

Ключевые слова: высшее образование, грант, эндаумент-фонд, внебюджетное финансирование, целевой капитал.

Golovko A.Y.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ENDOWMENT FUND ESTABLISHMENT AS A PART OF UKRAINE'S INTEGRATION TO THE WORLD EDUCATIONAL SPACE

Summary

Educational system is one of the main factors, that provide economic stability of a country, background of its innovative and scientific and technical development, and integration processes to the world economic space is an essential part of trend of globalization, intellectual basis of harmonious development of the national socio-economic systems. Insufficient funding forces universities to search for innovative models of additional financing. The multichannel financing of education and science, based on combination of budgetary and extrabudgetary funding, becomes dominant position. The special place among extrabudgetary funding occupies the establishment of specific fund for national, meaningful projects financing (endowment). World practice of endowments, the legislative framework of endowments and universities advantages due to endowment establishment is analyzed in the article.

Keywords: higher education, grant, endowment fund, extrabudgetary funding, specific capital.

УДК 336.71

СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Гошовський Т.Р., Фурдичко Л.Є.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто особливості та структуру банківської системи України на сучасному етапі. Визначено основні тенденції її розвитку. Проведено аналіз діяльності банків. На підставі проведеного аналізу виявлено проблеми банківської системи України. Запропоновано пріоритетні напрями для їх вирішення шляхом зміни законодавства України та проведення реформ.

Ключові слова: банк, банківська система, банківські операції, фінансова стійкість, ліквідність, ризик.

Постановка проблеми. Проблема банківської системи України, що є однією з найважливіших складових фінансового ринку, полягає в тому, що її надійність та розвиненість є необхідною умовою розвитку країни. Досконале та дієве функціонування може сприяти реструктуризації економіки, її зростанню та стабілізації в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми банківської системи України розглядають у своїх дослідженнях О. Ю. Жам, Р. Г. Крутинь, Г. Т. Карчева, О. О. Шевчук, Ю. В. Колобов, С. М. Лобозинська, А. В. Ставицький та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Банківська система є рушійним механізмом економічних перетворень, оскільки забезпечує переміщення фінансових ресурсів між окремими країнами, регіонами, галузями економіки та суб'єктами фінансового ринку [1].

Проблема стабільності банківської системи, її рівень розвитку залишається низьким, а ринок банківських послуг України є неконкурентоспроможним, що, відповідно, потребує здійснення значних змін, використання нових економічних підходів та подальших досліджень з зазначеної проблематики.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження стану банківської системи України, виявлення проблем її розвитку та розробка напрямів їх поліпшення

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2016 рік банківська система України увійшла з певними проблемами: значна девальвація гривні, спад в економіці, низький рівень довіри населення до банківських установ, військові дії у східному регіоні та анексія АР Крим, недостатній рівень корпоративного управління зумовили відтік ресурсної бази, погіршення якості кредитного портфелю банків та, як наслідок, ліквідація (банкрутування) частини банківських установ [1].

Станом на 01.01.2016 р. в Україні налічується 117 банків. За період з 01.01.2014 р. по 01.01.2016 р. – кількість банків, які мають банківські ліцензії Національного банку України, скоротилася на 61 банки. Крім того, у 2 банків були відкликани та анульовані банківські ліцензії у зв'язку з анексією Криму. За два місяці 2016 р. закрито ще 4 банківські установи [2].

Кількість банків України за 2014–2016 рр. наведено в табл. 1.

Кількість банків з іноземним капіталом у 2014 р. становила 51 банк (31% від загальної кількості банків, що мають ліцензію), з них 19 банків (12%) – зі 100% іноземним капіталом. Однак спостерігається тенденція різко зменшення кількості банків з іноземним капіталом у 2015 р. до 41 банку.

Дослідження та аналіз банківської системи України показав, що частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків станом на

01.01.2014 – 32,5%; 01.01.2015р. становила 43,3%; на 01.01.2016 р. становила – 43,2%. Як видно з табл. 1, частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків 2015-2016 роки практично не змінилася.

Таблиця 1

Кількість банків в Україні за 2014–2016 роки

Назва показника	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016#
Кількість діючих банків	180*	163*	117*
- з них: з іноземним капіталом	51	41	41
- у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	19	17	17
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	32,5	43,3	43,2

* з них 1 банк має ліцензію санційного банку / # без неплатоспроможних банків

Джерело: [3]

Активи банківської системи України за 2014–2016 роки подано у табл. 2.

Як видно з табл. 2, загальні активи банків станом на 01.01.2016р. становлять 1 254 385 млн. грн., а станом на 2014 рік становили 1 278 095 млн. грн. Отже, загальні активи банків зменшилися на 23 710 млн. грн. А з врахуванням валютних коливань (за курсом \$ – 7,993 грн. у 2014 та 25.47 грн.

у 2016 р.) – скоротилися у доларовому еквіваленті – на 109 млрд. дол. США.

Рівень доларизації активних операцій банків зріс. Основну частину активних операцій банків складають кредитні операції – 76,9% (965 093 млн. грн.). З них 785 918 млн. грн. кредити, що надані суб'єктам господарювання та 152 371 млн. грн. кошти надані фізичним особам. Частка простроченої заборгованості становить 22,1%.

Внаслідок зростання рівня проблемних кредитів (негативно класифікованої заборгованості), банки змушені були створювати значні резерви за активними операціями, що неминуче негативно вплинуло на рівень капіталізації банківських установ. За рік банки здійснили відрахувань у резерви на суму 116 372 млн. гривень.

За період з 2014 по 2016рр. банки України сформували резервів на 190 млрд. грн.

Це стало визначальним чинником повернення банківської системи до збитковості – за 2014 рік збитки банківського сектору склали майже 53 млрд. грн., за 2015р. – 66,6 млрд. грн.

Швидкому вирішенню проблеми накопичення негативно класифікованої заборгованості (проблемних кредитів) перешкоджає існування низки невирішених питань, зокрема у податковій сфері, а саме – в наслідок різкої зміни курсу гривні до іноземних валют та падінні платоспроможності населення виникла курсова різниця, яка, при оплаті суми кредиту по курсу на дату отримання, або при застосуванні бан-

Таблиця 2

Активи банківської системи України за 2014–2016 роки, млн. грн.

№ з/п	Назва показника	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016#
I.	Активи банків	1 278 095	1 316 852	1 254 385
	Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями)	1 408 688	1 520 817	1 571 411
1.	Готівкові кошти та банківські метали	36 390	28 337	34 353
2.	Кошти в Національному банку України	47 222	27 554	27 392
3.	Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	78 106	99 752	129 512
4.	Кредити надані	911 402	1 006 358	965 093
	з них:			
4.1	кредити, що надані суб'єктам господарювання	698 777	802 582	785 918
4.2	кредити, надані фізичним особам	167 773	179 040	152 371
5.	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	7,7	13,5	22,1
6.	Вкладення в цінні папери	138 287	168 928	198 841
7.	Резерви за активними операціями банків (з врахуванням резервів за операціями, які обліковуються на позабалансових рахунках)	131 252	204 931	321 303

Джерело: [3]

Таблиця 3

Пасиви банківської системи України за 2014–2016 роки, млн. грн.

№ з/п	Назва показника	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016
II.	Пасиви, усього	1 278 095	1 316 852	1 254 385
1.	Капітал	192 599	148 023	103 713
1.1	з нього: статутний капітал	185 239	180 150	206 387
2.	Зобов'язання банків	1 085 496	1 168 829	1 150 672
	з них:			
2.1	кошти суб'єктів господарювання	234 948	261 372	317 626
2.1.1	з них: строкові кошти суб'єктів господарювання	104 722	102 527	96 176
2.2	кошти фізичних осіб	433 726	416 371	389 060
2.2.1	з них: строкові кошти фізичних осіб	350 779	319 121	281 462

Джерело: [3]

ками схеми прощення нічим не покривається – ні банками, ні державою, а підлягає обліку та оподаткуванню.

Також спостерігається тенденція до збільшення частки активів банків у цінних паперах держави (у 2014 році – 138 287 млн. грн., у 2016 – 215 271 млн. грн.) На даний час, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 року № 37 «Про деякі питання виплати заробітної плати працівникам бюджетних установ та державної соціальної допомоги», до обслуговування зарплатних проектів бюджетних установ та соціальних державних виплат допускаються банки згідно однією із умов, які володіють облігаціями внутрішньої державної позики в розмірі не менш як 20% регулятивного капіталу банку (Ощадбанк; Укресімбанк; Укргазбанк; Райффайзен Банк Аваль).

Пасиви банківської системи України за 2014-2016 роки подано у табл. 3.

Пасиви банківської системи станом на 01.01.2016 р. у порівнянні із 01.01.2014 р. зменшилися на 23,7 млрд. грн. (із 1278095млн. грн у 2014 р. до 1 254 385 млн. грн. у 2016 р.).

Статутний капітал банківської системи України зріс на 21 млрд. грн. (із 185 239 млн. грн. у 2014р. до 206 387 млн. грн. у 2016 р.).

Зобов'язання банків станом на 01.01.2016р. у порівнянні із 01.01.2014 р. зросли на 65 млрд. грн.

Обсяг коштів фізичних осіб станом на 01.01.2014 становив 433 726 млн. грн., з них строкові – 350 779 млн. грн. та станом на 01.01.2016 р. – 389 060 млн. грн. з них строкові – 281 462 млн. грн.

Як показує аналіз, відбулося зменшення обсягу коштів фізичних осіб на 44,7 млрд. грн., в основному за рахунок зняття готівки з депозитних рахунків (всього – 44,7 млрд. грн., з них з строкових – 69 млрд. грн.) та розміщення коштів на рахунках «До запитання» без укладення строкового договору.

З врахуванням валютного курсу у доларовому еквіваленті (за курсом \$ – 7,993 грн. у 2014 та 25.47 грн. у 2016р.) обсяг коштів фізичних осіб зменшився на 38,9 млрд. доларів.

Обсяг коштів юридичних осіб станом на 01.01.2014 становив 234 948 млн. грн. (з них строкові – 14 722 млн. грн.) та станом на 01.01.2016 р. – 317 626 млн. грн. (з них строкові – 96 176 млн. грн.). Як показує аналіз, відбулося збільшення обсягу коштів юридичних осіб на 82,7 млрд. грн., але, з врахуванням валютного курсу у доларовому еквіваленті, (за курсом \$ – 7,993 грн. у 2014 та 25.47 грн у 2016р.), цей обсяг зменшився на 16,8 млрд. доларів. Динаміка відтоку стокових коштів незначна – 8,5 млрд. грн. Однак кошти юридичних осіб у основному розміщуються на поточних рахунках.

Довідкову інформацію про фінансові показники банківської системи України за 2014-2016 роки подано у табл. 4.

Регулятивний капітал банків станом на 01.01.2016 р. – становив 130 974 млн. грн., за 2014 рік – 204 976 млн. грн. Як показує аналіз зменшився на 74 млрд. грн.

Достатність (адекватність) регулятивного капіталу (Н2), станом на 01.01.2016 р. – 12,74%. З табл. 4 видно, що спостерігається тенденція до його скорочення, що обумовлено, насамперед, за-

криттям 63 банків (за 2014-2016 рр.) та подальшої тенденції до переведення частини банків у стан ліквідації, а також збитками, отриманими внаслідок формування резервів.

Таблиця 4

Довідкова інформація про фінансові показники банківської системи України за 2014–2016 роки

№ з/п	Назва показника	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016#
1	Регулятивний капітал	204 976	188 949	130 974
2	Достатність (адекватність) регулятивного капіталу (Н2), %	18,26	15,60	12,74
3	Доходи	168 888	210 201	199 193
4	Витрати	167 452	263 167	265 793
5	Результат діяльності	1 436	-52 966	-66 600
6	Рентабельність активів, %	0,12	-4,07	-5,46
7	Рентабельність капіталу, %	0,81	-30,46	-51,91

Джерело: [3]

За підсумками роботи банківської системи України у 2015 році фінансовий результат був від'ємним – збитки сягнули майже 67 млрд. грн. При цьому, основні банківські операції в цілому по системі залишалися прибутковими. Від'ємний фінансовий результат діяльності банківського сектору сформувався насамперед за рахунок суттєвого збільшення обсягів відрахувань до резервів на можливі втрати від активних операцій.

У цілому по системі відрахування до резервів зросли з 131 252 млн. грн у 2014 р. до 321303 млн. грн. у 2016 р. Близько 40% збитків по системі було сформовано банками, що віднесені до категорії неплатоспроможних і в яких функціонують введені Фондом гарантування вкладів фізичних осіб тимчасові адміністрації.

Об'єктивне погіршення ринкових очікувань призвело до відпливу депозитів із банківської системи. Як наслідок збільшився обсяг готівки поза банками. У результаті середньоденний обсяг коррахунків банків у Національному банку України в 2016 році зменшився на 19,8 млрд. грн. (станом на 01.01.2016 р. – 27 392 млн. грн., станом на 01.01.2014 р. – 47 222 млн. грн.).

Для покращення інвестиційного клімату, збільшення активностей по кредитних зобов'язаннях, зменшення процентів за користування кредитами – Національний банк України з березня 2015 року проводить політику до зменшення облікової ставки НБУ.

Зміну облікової ставки НБУ подано у табл. 5.

Заходи Національного банку з проведенням стрес тестів для визначення ліквідності банків України, дотриманням ними регулятивних вимог по формуванню статутного капіталу, зміна до постанови НБУ № 581 від 3 вересня 2015 р., де Національний банк пом'якшив обмеження зі зняття населенням валюти з депозитів з 15 тис. гри-

вень/день до 20 тис. гривень/день в еквіваленті – спрямоване на відновлення довіри до банківської системи й приплив валютних депозитів та позитивно позначаються на відновленні банківської системи у цілому [2].

Таблиця 5
Зміна облікової ставки НБУ за 2014–2016 роки

Період	% річних
2014	
з 15.04	9.5
з 17.07	12.5
з 13.11	14.0
2015	
з 06.02	19.5
з 04.03	30
з 28.08	27
з 25.09	22
30.10	22
18.12	22
2016	
01.01	22

Джерело: [3]

Висновки з даного дослідження. Інтенсифікації потребує процес реформування судової системи України та боротьби з корупцією. Зростання валютних ризиків для українських банків внаслідок наявності короткої відкритої валютної позиції та високого рівня доларизації є потенційною загрозою стійкості банківської системи. Викривлення окремими банками статистичної звітності ускладнюють можливості оцінки реальних масштабів кредитування банками пов'язаних осіб. Посилення захисту прав кредиторів та підвищення інвестиційної привабливості банківського сектору потребує: зміни до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»; ліквідація дискримінації прав забезпечених кредиторів; створення умов для прийняття рішень щодо відновлення платоспроможності або банкрутства боржника спільно всіма кредиторами незалежно від забезпечення вимог; доповнення механізмом, що надасть забезпеченому кредитору право придбати майно боржника, яке є предметом забезпечення, у рахунок погашення заборгованості боржника; недопущення штучного погіршення майнового стану боржника та штучного зменшення вартості майна [1].

Список літератури:

1. Жам О.Ю. Дослідження та аналіз стану банківської системи України / О. Ю. Жам, Р.Г. Крутін // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2015. – Вип. 40. – С. 45-50.
2. Офіційний сайт асоціації українських банків. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://aub.org.ua/>
3. Банківський нагляд: Основні показники діяльності банків України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

Гошовский Т.Р., Фурдычко Л.Е.

Национальный университет «Львовская политехника»

СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности и структура банковской системы Украины на современном этапе. Определены основные тенденции ее развития. Проведен анализ деятельности банков. На основании проведенного анализа выявлены проблемы банковской системы Украины. Предложено приоритетные направления для их решения путем изменения законодательства Украины и проведения реформ.

Ключевые слова: банк, банковская система, банковские операции, финансовая устойчивость, ликвидность, риск.

Hoshovskiy T.R., Furdychko L.Ye.

Lviv Polytechnic National University

PRESENT SITUATION OF BANKING SYSTEM IN UKRAINE

Summary

The article contains the analysis of the structure and main characteristics of the current banking system of Ukraine. The main trends of its development were defined and the analysis of bank's activity was committed. On the basis of conducted research the main problems of banking system of Ukraine were revealed. The priority directions for solving these problems were defined, they include changing the legislation and carrying out special reforms.

Keywords: bank, banking system, bank operations financial stability, liquidity, risk.

УДК 338.46:332.85

ФОРМУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ НАДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОСЛУГИ НА РИНКУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ

Давиденко Д.О.

Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Досліджено практичні питання процедури надання фінансової послуги на ринку житлової нерухомості. Проведено аналіз діючих умов здійснення операцій на ринку. Визначено недоліки етапів механізму фінансування. Побудовано технологію механізму інвестування, що інформує учасників процесу про його особливості функціонування. Надано структурне бачення аспектів кінцевого етапу фінансування, а саме запропоновано доповнити механізм особливостями, що властиві фінансовій послугі.

Ключові слова: ринок житлової нерухомості, житло, процедура, фонд фінансування будівництва, фінансова послуга, об'єкт інвестування.

Постановка проблеми. Фонд фінансування будівництва (ФФБ) вважається популярним учасником процесу надання фінансової послуги на ринку житлової нерухомості. Законодавчо робота ФФБ регулюється ЗУ «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [1], але цей діючий норматив не відображає перелік дій учасників процесу фінансування житла, а лише звертає увагу на правочинні аспекти діяльності установи. Інвестори, які звертаються до ФФБ не поінформовані про перебіг дій, що супроводжують процес фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання процедур надання фінансових послуг на ринку є предметом досліджень багатьох вчених. Окремими фінансовими інструментами на ринку житлової нерухомості займалися В. І. Кравченко [2], К. Паливода [3], В. Ю. Прокопенко [4], Т. В. Майорова [5], Т. В. Шевчук [6] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак головною проблемою залишається невизначеність алгоритму отримання кінцевого результату від надання фінансової послуги, а саме збереження реальної вартості активу або отримання прибутку інвестором від майбутньої реалізації житла.

Мета статті. Метою дослідження є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо формування процедури надання фінансової послуги на ринку житлової нерухомості.

Виклад основного матеріалу. Надання фінансової послуги – це процес, що супроводжується узвичаєним порядком здійснення процедур призначеним для виконання певних дій. Здійснення операцій з житловою нерухомістю – фінансова послуга, яка направлена на фінансування житла. Як будь-яка інша послуга (ст. 9 ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [1]) вона представляє взаємодію учасників механізму надання фінансової послуги. Всі особливості цієї взаємодії відображені в Правилах ФФБ, який є пріоритетною фінансовою установою при здійсненні операцій з житловою нерухомістю.

Правила ФФБ є основним документом, що регламентує процес надання фінансової послуги для здійснення операцій з житловою нерухомістю. Кожний ФФБ має власні правила для кожного об'єкту інвестування, тобто будинку. Правила

мають стандартизовану форму, їх зміст не відрізняється [7].

Правила ФФБ містять широкую інформацію щодо переліку дій всіх учасників процесу, а саме: загальні положення, в яких зазначаються основні поняття, наголошується публічність правил, представлені дані про забудовника та управителя; процедура створення ФФБ; особливості управління ФФБ, обмеження права довірчої власності та порядок встановлення управління майном; порядок взаємодії управителя, забудовника і довіритель ФФБ; встановлення управління майном, участь у ФФБ, де зазначено порядок укладання договору про участь у ФФБ, порядок та умови внесення коштів довірцями ФФБ, порядок та умови внесення коштів довірцями ФФБ, порядок та умови резервування, порядок та умови розрахунків, взаємодія всіх учасників процесу до планового введення, порядок відкріплення об'єкта інвестування від довірителя ФФБ, умови припинення управління майном та виконання умов договору про участь у ФФБ; порядок оформлення документів про права власності на об'єкт інвестування; винагорода управителя – платні послуги з оформлення додаткових операцій; перепланування; отримання довірцями ФФБ кредиту для участі у ФФБ; заключні положення – умови функціонування ФФБ у випадку його ліквідації [8].

Кожний розділ правил інформує учасника ФФБ про всі деталі роботи фонду та інструктує його щодо можливих небезпек, які потребують певної уваги за для страхування інвестора. Процес надання фінансової послуги для здійснення операцій з житловою нерухомістю, який представлений в правилах ФФБ є юридично обтяженим документом, що ускладнює зрозумілість особливостей користування фінансовим активом, який є ключовим невиділеним моментом для інвестора.

Відсутність єдиного переліку дій процесу фінансування житла дає змогу опускати дійсно важливі аспекти механізму. Юридично правила є законодавчим документом, який застраховує всіх учасників, але фактичним інвестиційним проектом є довіритель, без грошових коштів якого механізм не може функціонувати. Тому, потреба в правильних акцентах та технології фінансової послуги є невід'ємною частиною співпраці фонду з інвестором.

Процес надання фінансової послуги – як і будь – який економічний процес має певну структуру, яку прийнято називати технологією [9]. Саме завдяки правильно організованій технології інвестор має можливість виявити негативні процеси та ліквідувати їх, тим самим підвищити ефективність роботи всього механізму. Технологія фінансової послуги для здійснення операцій з житловою нерухомістю представлена на рис. 1.1 (авторське бачення). Технологія – система, яка має вхід та вихід, суб'єкти та п'ять етапів процесу, який виражає. Кожний етап має власну назву та структуру поетапних дій.

Згідно рис. 1.1 до суб'єктів віднесені учасники процесу надання послуг для здійснення операцій із застосуванням ФФБ – управитель, довіритель, управитель, забудовник [10].

Першим етапом технології здійснення операцій з житловою нерухомістю через ФФБ є процедура створення фінансової установи. Цей етап не є однозначним з точки зору зацікавленості інвестора, але в правилах ФФБ фігурує перелік дій, який передуює самій процедурі надання послуги. Інвестора в даному питанні цікавить лише законність діяльності фонду, а особливості створення фінансової установи не повинні концентрувати його увагу та давати можливість для надлишкової цікавості. Він не є учасником цього процесу. Якщо ж порядок створення ФФБ відображений в правилах, він потребує детального пояснення: що собою являє ФФБ типу А, як визнаються правила довірительми, хто є учасниками загальних зборів та інше.

На теперішній час це 7-9 пунктів, які не є чітко регламентованими та відображають основні положення взаємовідносин управителя та забудовника. Наприклад, правилами одного з існуючих фондів [11] передбачена процедура створення ФФБ звучить як «управитель за власною ініціативою створює ФФБ». Всі наступні пункти цієї процедури з процесом створення не мають зв'язку. Етап який відображений в технології сформований на дослідженні документів ФФБ, в тому числі правил та дозволяє користувачеві чітко представляти дії управителя, від яких залежить перше розуміння загальної процедури надання послуги. Також правила не інформують учасника щодо банку, який обслуговує фонд. Інвестор (довіритель) має повне право знати, де саме будуть зберігатись його кошти. Дійсно управитель приймає рішення щодо коштів переданих до його управління, але поінформованість інвестора як головного вигодонабувача є невід'ємною частиною будь-якої ефективно наданої послуги [11].

Наступним етапом є процедура залучення коштів. Ця процедура є першою в механізмі надання фінансової послуги, де задіяно інвестора (довірителя). Першою дією довірителя є укладення договору про участь у ФФБ. Договір на участь засвідчує не лише майнові права довірителя, а й фіксує передачу грошових коштів в управління управителю. При укладанні договору про участь у ФФБ управитель надає пропозицію інвестору щодо вільних об'єктів інвестування. Пропозиція управителя формується на основі обсягу

замовлення на будівництво, яке надає управителю забудовник. Інвестор обирає об'єкт, а управитель зобов'язаний зарезервувати його та закріпити за інвестором. Після цього довіритель вносить кошти на рахунок ФФБ частково або в повному обсязі. Остаточне майнове право підтверджує сертифікат про участь у ФФБ – документ, який несе змістовну інформацію, щодо особистості інвестора як вигодонабувача, обраного об'єкту інвестування, запланованої дати введення об'єкта в експлуатацію, внесеної інвестором суми грошових коштів, кількості вимірних одиниць об'єкта інвестування, графіка подальшого внесення коштів (якщо кошти не було внесено в повному обсязі), витяг з договору про зобов'язання забудовника своєчасно виконати будівельні роботи та ввести в експлуатацію об'єкт інвестування. Якщо кошти інвестором внесені не в повному обсязі, після кожного дофінансування управитель обмінює сертифікати на інші з відновленими даними, щодо суми. Ціна вимірної одиниці, що є визначеною в договорі про участь у ФФБ не може змінюватись на вже закріплені об'єкти інвестування [11].

Згідно правил ФФБ управитель залишає за собою право відкріпити від інвестора зарезервовані об'єкти у разі невиконання умов договору про участь. Основною причиною подібних дій є порушення з боку інвестора графіку грошових розрахунків з ФФБ. Процедура

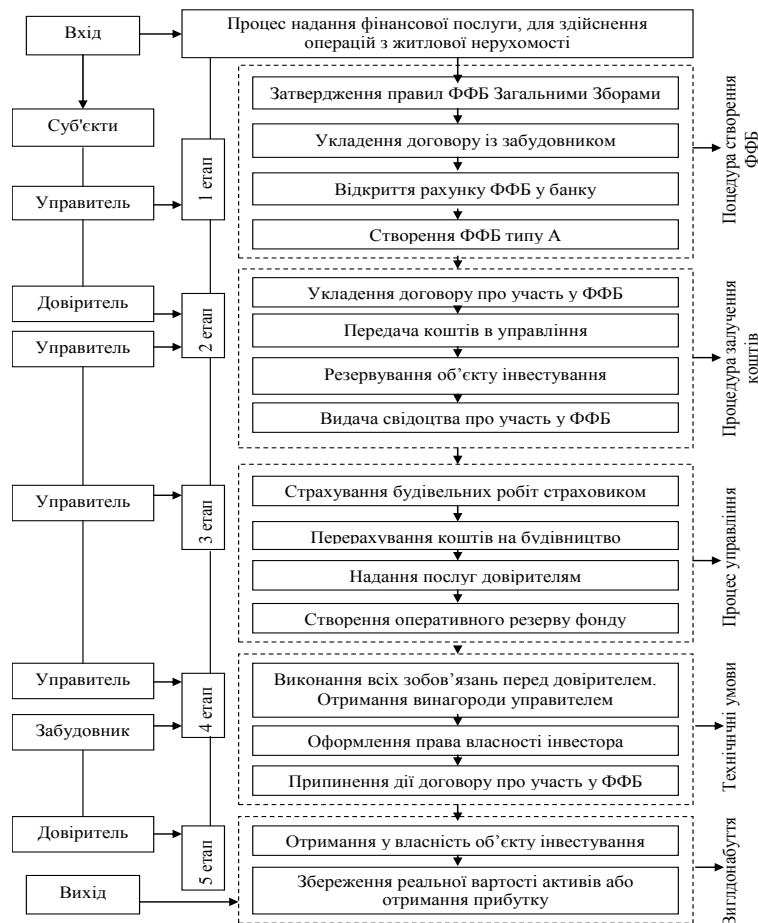


Рис. 1.1. Технологія надання фінансової послуги через ФФБ

Джерело: розроблено автором

відкріплення не є одномоментною, вона супроводжується письмовими повідомленнями, заявами відповідного зразка, в деяких випадках судовими позовами проти довірителя або забудовника. Дії інвестора повинен захищати управитель як гарант послуги з фінансування житла, але фактично інвестор самостійно контролює процес надання послуги [12].

Процес управління, що є третім етапом в технології повністю забезпечується управителем. Першим його зобов'язанням є обрання страховика для забудовника, який зобов'язаний укласти договір обов'язкового страхування будівельно-монтажних робіт на весь час спорудження об'єкта будівництва та на гарантійний термін від ризиків його пошкодження або знищення внаслідок техногенних аварій та природних явищ – на користь управителя як довірчого власника. Також управитель укладає договір з забудовником щодо регулювання їх взаємовідносин в процесі організації спорудження об'єктів будівництва з використанням отриманих в управлінні коштів та подальших передачі забудовником об'єктів інвестування. Управитель після підписання всіх зазначених договорів перераховує частину отриманих у довірчу власність грошових коштів на фінансування будівництва згідно з графіком фінансування та формує оперативний резерв, який залишається в управлінні управителя і не може бути менше 10% від суми фактично внесених довірителями ФФБ грошових коштів.

Грошові кошти оперативного резерву управитель використовує для виконання таких операцій: повного або часткового повернення грошових коштів довірителям ФФБ у разі виявлення управителем ризику невиконання забудовником умов договору про використання отриманих коштів, перерозподілу отриманих в управлінні грошових коштів між об'єктами будівництва внаслідок здійснення довірителями ФФБ операції зміни об'єкта інвестування [13].

Після виконання управителем зобов'язань перед усіма довірителями до прийняття рішення управителем про припинення функціонування ФФБ оперативний резерв розформовується: грошові кошти резерву перераховується забудовнику протягом 10 робочих днів з дати отримання управителем від нього всіх копій актів прийому-передачі об'єктів інвестування у власність довірителям ФФБ. У випадку зменшення оперативного резерву ФФБ забудовник зобов'язаний на письмову вимогу управителя перерахувати грошові кошти на рахунок ФФБ у розмірі, достатньому для деформування мінімального оперативного резерву.

Також управитель за письмовою заявою інвестора може надавати йому платні послуги: оформлення зміни об'єкта інвестування, оформлення уступки права вимоги довірителя на користь третіх осіб, оформлення відмови від участі у ФФБ тощо.

Четвертий етап технології надання послуги носить назву технічні умови. Він заключається в виконанні всіх зобов'язань забудовником та управителем перед довірителем, тобто інвестором та оформленні необхідних документів для передачі йому прав власності.

Після закінчення будівництва об'єкту інвестування забудовник вводить його в експлуатацію

та надає дані БТІ про фактичну загальну площу кожного конкретного об'єкту інвестування в цьому об'єкті будівництва для проведення остаточних розрахунків з довірителями ФФБ. Управитель повідомляє інвесторів про необхідність остаточних розрахунків за даними БТІ, якщо такі не були виконані заздалегідь. Далі управитель передає забудовнику перелік довірителів ФФБ, які виконали своє фінансове зобов'язання за договором про участь у ФФБ. Довірителям управитель передає майнові права на об'єкти інвестування за договорами та довідку про 100%-ву оплату вартості загальної площі об'єкта інвестування. Договір про участь у ФФБ припиняє свою дію, так як всі зобов'язання управителя перед довірителями виконані [13].

Як зазначено правилами ФФБ, за перерахування коштів на фінансування будівництва довірителі не сплачують управителю винагороду, її зобов'язаний сплатити забудовник. Але це питання не є однозначним, так як за згоди забудовника управитель має право самостійно утримати належну винагороду з рахунку ФФБ, а єдиними інвесторами цього рахунку є довірителі, тому фактично винагороду оплачують інвестори. Тому у випадку необхідності повернення управителем грошових коштів з ФФБ інвестору при наданні платних послуг, він отримує кошти в розмірі зменшеному на розмір винагороди управителя. Також поки гроші знаходяться в управлінні, управитель має право отримувати з вільних коштів фонду та оперативного резерву процентний дохід, який вважається винагородою управителя від інвесторів.

З довідкою про повну оплату інвестор звертається до забудовника, щоб отримати акт прийому-передачі об'єкта інвестування в строк 5 днів. Якщо інвестора не влаштовує якість виконання об'єкту інвестування, то він повинен звернутись з претензією до забудовника до моменту підписання акту прийому-передачі. Всі недоліки або невідповідності вимогам проектно-кошторисної документації, фіксуються в акті спільної комісії про виявлені недоліки, який підписується довірителем і забудовником. Комісія складається з ініціативи інвестора і в обов'язковому порядку включає по одному представнику від інвестора і забудовника. Порядок та термін ліквідації недоліків регулюються графіком. Після усунення виявлених недоліків забудовник повідомляє у письмовій формі інвестора про цей факт. Якщо довірителі влаштовують виправлення він підписує акт прийому-передачі об'єкту інвестування. Оформлення права власності на житло здійснюється забудовником за його кошти. Лише після отримання документів про право власності всі взаємовідносини між учасниками процесу надання послуги для здійснення операцій з житловою нерухомістю припиняються як і робота механізму. Правилами ФФБ цей етап відзначений як остаточний, але представлена технологія відображає процес надання фінансової послуги, тому етапи потребують доповнення у вигляді аспектів, що притаманні лише категорії фінансова послуга. Таким аспектом є подальша інвестиційна цінність об'єкту [14].

Кінцевий результат процесу фінансування житла через фінансову установу ФФБ – це вигода інвестором, яке виражене отриманням

прав власності [15]. В останньому етапі технології зазначено її вихід як збереження реальної вартості активу або отримання прибутку інвестором. Якщо розглядати житло як актив, то зрозумілим є факт, що інвестувавши в житлову нерухомість через ФФБ, з часом об'єкт лише збільшиться в ціні. Є декілька варіантів: якщо інвестор придбав житло для власного користування, його реальна вартість зберігається, так як вкладення в нерухомість є загальноприйнятним надійним способом інвестування коштів, який допомагає зберегти гривню на фоні її девальвації. Якщо інвестор планує отримати прибуток від операції у матеріальному вигляді, то він або продає квартиру, або здає її в оренду. Формування прибутку для інвестора відбувається шляхом визначення різниці між покупкою в недобудованому комплексі та продажем її після закінчення будівництва. Загалом, розмір такої різниці складає від 10% до 30% від вартості житла.

Висновки і пропозиції. Отже, фінансова послуга для здійснення операцій з житловою нерухомістю складна структурована система, яка побудована на умовах залучення коштів інвестора для цільового їх використання, а саме фінансування будівництва.

За результатами здійснення цих операцій інвестор отримує у власність об'єкт інвестування, що передбачено у правилах ФФБ як вигодонабуття.

Запропонована технологія дає можливість не лише чітко розуміти структуру послуги, а й виявляти і боротися з причинами невиконання умов її надання. Технологія носить інформативний характер, що допомагає всім учасникам процесу побудувати взаємовигідні відносини між ФФБ та інвестором. Поінформованість інвестора у вигляді покрокового переліку дій дає змогу чітко розуміти тонкощі процедури надання послуги. Багато аспектів правил ФФБ нагромаджені інформацією, яка повторюється або заплутаними посиленнями. Більш того, деякі моменти один одному суперечать. Для захисту своїх споживчих прав інвестор повинен самостійно контролювати роботу механізму.

Отримання прибутку як один з етапів технології, який не відображається в правилах, дозволяє інвестору використовувати грошові ресурси для власного матеріального забезпечення, що вірогідно вплине на популярність послуги та збільшити обсяг фінансового потоку на ринок житлової нерухомості.

Список літератури:

1. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 04.07.2013 № 402-VII // Відомості Верховної Ради. – 2013. № 48. – С. 682.
2. Кравченко В. І. Основи житлової економіки / В. І. Кравченко, К. В. Паливода, В. А. Поляченко. – К.: Основа, 2007. – 416 с.
3. Паливода К. Становлення та розвиток іпотечного ринку житла в Україні. Підсумки експерименту в житловому будівництві на базі холдингової компанії «Київміськбуд» / К. Привода // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 12. – С. 3-9.
4. Прокопенко В. Ю. Фінансово-кредитні інструменти на ринку нерухомості: теорія та практика: монографія / В. Ю. Прокопенко. – Х.: ВПП «Контракт», 2012. – 416 с.
5. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: навч. посіб. / Т. В. Майорова. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 472 с.
6. Шевчук Т. В. Проблеми вибору ефективних механізмів фінансування житлового будівництва / Т. В. Шевчук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Т. 24. – С. 233-244.
7. Правила ФФБ виду «А» (зразок): Розпорядження Держфінпослуг № 6473 від 30.11.06 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.svdevelopment.com/ru/info_guide/zakukr/other/20/118/???history=0&sample=24&ref=0
8. Офіційний сайт Банк Південний. Фонд фінансування будівництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.com.ua/ua/businesses/financing-businesses/construction-financing/?history=0&sample=16&ref=1>
9. Унінець-Ходаківська В. П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика. Вид. 2-ге, доп. і перероб: навч. посіб. / В. П. Унінець-Ходаківська, О. І. Костюкевич, О. А. Лятамбор. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
10. Майоров В. О. Особливості організації будівництва (ПФ, деривативи, облігації) [Електронний ресурс] / В. О. Майоров. – Режим доступу: <http://iqlaw.com.ua/publikatsiji/blog/147-osoblivosti-organizatsiji-budivnitstva-pif-derevativi-obligatsiji???history=0&sample=5&ref=1>
11. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договору підряду в капітальному будівництві: Постанова Кабінету міністрів України від 28.12.11 № 1390 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 31. – С. 1867.
12. Асоціація допомоги постраждалим інвесторам. Фінансування будівництва житла через ФФБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investhelp.com.ua/content/f%D1%96nansuvannya-bud%D1%96vnitstva-zhitla-cherez-ffb???history=0&sample=16&ref=2>
13. Будівельний альянс груп. Як правильно вибрати забудовника для придбання житла? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://budal.com.ua/yak-pravilno-vibrati-zabudovnika-dlya-pridbannya-zhitla>
14. Грінченко Р. Відмінні особливості залучення інвестицій у будівництво житла в Україні через фонди фінансування будівництва (ФФБ) / Р. Грінченко // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 1. – С. 87-90.
15. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 15.01.2015 № 123-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 10. – С. 64.

Давиденко Д.А.

Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОЦЕДУРЫ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСЛУГИ НА РЫНКЕ ЖИЛИЩНОЙ НЕДВИЖИМОСТИ

Аннотация

Исследованы практические вопросы процедуры предоставления финансовой услуги на рынке жилой недвижимости. Проведен анализ действующих условий осуществления операций на рынке. Определены недостатки этапов механизма финансирования. Построено технологию механизма инвестирования, которая информирует участников процесса о его особенности функционирования. Дано структурное видение аспектов конечного этапа финансирования, а именно предложено дополнить механизм особенностями, которые присущи финансовой услуге.

Ключевые слова: рынок жилой недвижимости, жилье, процедура, фонд финансирования строительства, финансовая услуга, объект инвестирования.

Davidenko D.A.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE FORMATION PROCEDURES FOR THE PROVISION OF FINANCIAL SERVICES TO THE REAL ESTATE MARKET

Summary

Studied practical questions of the procedure of provision of financial services in the real estate market. An analysis of the current modalities of operations in the market. Identify gaps stages of the funding mechanism. Built the technology investment mechanism which informs the process about its features functioning. This structural vision for the final phase of funding and it proposed to amend the mechanism features that are inherent to financial services.

Keywords: residential property market, housing, procedure, construction financing fund, financial service, investment object.

МОДЕЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ЧЕРЕЗ КЕРУВАННЯ ПРИРОСТАМИ ПОТУЖНОСТІ ТЕС

Дударенко С.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Розглянуто перенесення загальної концепції сталого розвитку на регіональний масштаб. Обраховано поточний вектор розвитку району на прикладі Іванківського району Київської області. Досліджено механізм впливу еко-ТЕС на біомасі на критерії сталого розвитку регіону. Змодельовано ситуацію розвитку району за наявності еко-ТЕС і порівняно отримані дані із ситуацією її відсутності. Визначено оптимальний рівень потужності ТЕС, який найкраще відзначається на критеріях сталого розвитку району, та надано рекомендації на основі проведених досліджень.

Ключові слова: сталий розвиток, район, відновлювана енергетика, теорія керування, модель.

Постановка проблеми. В українському сегменті світової економіки концепція сталого розвитку поступово опускається з державного рівня до регіонального. У нашій країні сталий розвиток є насамперед пріоритетом держави і це не дивно, адже окрім економічної складової (напр. максимізація прибутку) доводиться ще й враховувати екологічні та соціальні аспекти, що не завжди є бажаним для підприємців. Але якщо взяти світову практику, то можна прослідкувати існування цілої групи підприємств, які обрали для себе сталий розвиток саме як стратегію управління. Ця концепція полягає у необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу і в безпечному та здоровому довкіллі [3].

Сталий розвиток – це керований розвиток, який можна розділити на три основні складові: економічна, соціальна та екологічна. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків, з високою точністю прогнозувати їх результати та вибрати найбільш оптимальний.

Ця концепція є передумовою раціонального стратегічного планування розвитку підприємства, тобто допускаються такі ситуації, коли правильніше відмовитися від частини прибутку, щоб не заподіяти значної шкоди соціальній чи екологічній складовій. Такі проекти носять назву суспільно-орієнтованих. Питання полягає в тому, чи можливо, керуючись концепцією сталого розвитку, так побудувати стратегію для підприємства відновлюваної енергетики, щоб отримати максимальний постійно зростаючий ефект, для району, в якому воно розташоване, за вже відомими трьома головними критеріями, які згортаються у індекс сталого розвитку [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сталого розвитку економічних систем та можливостям його досягнення присвячено багато наукових праць вітчизняних та іноземних учених Brundtland G. H., Clark G., Daly H. E., Hughes B., Meadows D. H., Андерсона В. М., Андреева Н. М., Бурик З. М., Данилишина Б. М., Квятковської Л. А., Хвесика М. А., Шубравської О.

Звідси маємо формулювання, що сталий розвиток (англ. Sustainable development) – за-

гальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Як сформулювала визначення сталого розвитку у своїй доповіді Комісія Брундтланд, це «розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [6].

Особливу роль в дослідженні цього питання слід відвести роботі Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна), дослідження в якому проходять під егідою Згуровського М.З., Болдак А.О., Войтко С.В., Джигирей І.М., Єфремов К.В., Іщенко А.М., Касаткіна О.А., Креп Л.О., Мельниченко А.А., Мельниченко С.В., Пасічний О.М., Ільченко К.О. та інших вітчизняних вчених. Вони дослідили критерії сталого розвитку для всіх областей України та надали детальне роз'яснення методології обчислення у регіональному контексті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головною проблемою досліджень, які бралися для попереднього розгляду та збору теоретичного матеріалу, є сталий розвиток об'єктів різного масштабу, обрахунок його критеріїв та визначення поточної ситуації. У цій статті взято на розгляд підприємство як важіль впливу на сталий розвиток району. Воно розглядається як об'єкт керування, що своєю діяльністю безпосередньо впливає на кінцевий стан системи, що цікавить. Саме діяльність підприємства є причиною погіршення чи покращення вектору розвитку району, що дає змогу через цей економічний інститут керувати ситуацією.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження впливу підприємства відновлюваної енергетики на сталий розвиток району та побудова економіко-математичної моделі керування ним, а також опис теперішньої ситуації Іванківського району в критеріях сталого розвитку і надання практичних рекомендацій щодо впливу Іванківської еко-ТЕС на благополуччя регіону.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження та побудови моделі, яка зможе врахувати вплив конкретного проекту на розвиток регіону, за об'єкт аналізу було взято прогресивне для України підприємство, яке було профінансовано ЄБРР, – Іванківську ТЕС.

Таблиця 1

Структуризація наборів даних по Іванківському району

	Позначення	Ваговий коефіцієнт
Економічний:		
- Кількість суб'єктів ЄД-РПОУ	e_1	0,25
- Середня заробітна плата	e_2	0,55
- Кількість пенсіонерів на 1000 жителів	e_3	0,2
Соціальний:		
- Виплачені субсидії (тис. грн)	s_1	0,55
- Населення (тис. осіб)	s_2	0,45
Екологічний:		
- Природний рух населення (осіб)	o_1	0,35
- Посівна площа (тис. га)	o_2	0,65

Джерело: розроблено авторами

Дана ТЕС є одним із проектів компанії EIG Engineering, яка займається відновлюваною енергетикою. Особливістю цього підприємства є те, що сировиною для вироблення електроенергії є не газ, мазут чи вугілля, а деревина (біомаса) – відновлюваний ресурс, на який багатий даний регіон. Такий вибір палива дозволяє підприємству продавати державі електроенергію за «зеленим» тарифом, що є дуже вигідним для нього. Але також даний вибір сировини став негативним моментом та зумовив збурення у суспільстві, адже регіон є постраждалим внаслідок аварії на ЧАЕС.

Підприємство пройшло всі необхідні нормоконтролі та закуповує біомасу у місцевих пилопрах з допустимим радіаційним фоном. Разом з тим керівники ТЕС будують велетенську теплицю, яка буде функціонувати за рахунок цієї ТЕС і призначення якої полягає в забезпеченні населення регіону безпечними та дешевими овочами, які як соціальний проект будуть продаватися нижче собівартості. Дана ТЕС є однією ланкою із цілої серії схожих проектів щодо відновлюваної енергетики, які започатковуються переважно у депресивних регіонах України з наявною необхідною сировинною базою.

Для моделювання впливу на певний регіон об'єкту відновлюваної енергетики, а саме ТЕС на біомасі, як середовище було взято Іванківський район Київської області. Вибір обумовлений тим, що побудова саме тут ТЕС дуже жорстко зачіпає всі головні напрямки аналізу сталого розвитку, адже даний район не тільки економічно-депресивний, але і є постраждалим внаслідок аварії на ЧАЕС. Але разом з тим із січня 2015 почали діяти поправки до закону, суть яких полягає в тому, що деякі частини району з цього часу перестають підлягати такому зонуванню, тобто тепер вони економічно-доступні.

Аналізуючи дану ситуацію, коли сам район фактично живе на дотаціях із центрального бюджету, адже власних підприємств, тобто вагомих платників податків, фактично немає, а вектор розвитку нашої країни все більше схиляється до децентралізації, керівництво Іванківського району повинно вже зараз корегувати власну стратегію розвитку для довгострокового періоду. Таким важелем впливу може стати Іванківська ТЕС на біомасі.

Але як розглянути район з точки зору сталого розвитку, до того ж такий специфічний район? Найперше потрібно почати із вибору даних, які в подальшому будуть підлягати аналізу та простежити чи ведеться їх облік державними статистичними службами, тобто чи взагалі такі дані існують.

Далі необхідно розмежувати дані по району на економічні, соціальні та екологічні і зробити з них багатокритеріальну згортку, надавши кожному вагові коефіцієнти, які показують вплив кожного з наборів на кінцевий показник [7]. В кінцевому результаті відбору та групування статистичної інформації було отримано такі набори (табл. 1).

Для подальшої обробки даних, як зазначено вище, необхідно було надати кожному з набору даних свій ваговий коефіцієнт. Це було зроблено після розгляду сили та сфери впливу кожного зі статистичних показників на кінцевий критерій системи.

На запит щодо статистичних даних за цими групами, який надійшов листом Держстату від 21.05.2015 № 15.2-20/766 ПІ, Головне управління статистики у Київській області надало в електронному вигляді наявну статистичну інформацію по Іванківському району за 2004-2015 роки.

Зрозуміло, що такі дані мають різну шкалу виміру, тому для їхнього узагальнення їх обов'язково нормалізувати. Після зведення даних до прийнятної форми їх можна перевести у індекс сталого розвитку. Процес сталого розвитку будемо характеризувати одним головним показником – якістю життя людей (C_{ql}). Грунтуючись на цій концепції, узагальнену міру (індекс) сталого розвитку можна подати таким чином [1]:

$$I_{eso} = C_{ql}(I_e, I_s, I_o) \rightarrow \max, \quad (1)$$

де I_e – економічний показник; I_s – соціально-інституціональний показник; I_o – екологічний показник.

Це буде першим критерієм якості наших об'єктів. Отже, компонента якості життя – це інтегрована оцінка, яка враховує сумісно усі три виміри сталого розвитку, і тим самим відображає взаємозв'язок між трьома нероздільними сферами розвитку суспільства: економічною, екологічною та соціальною.

Дійсна скалярна частина у вигляді проєкції норми радіуса вектора C_{ql} на ідеальний вектор з координатами (1,1,1), яка описує якість життя людей у просторі трьох вимірів: економічного (I_e), соціально-інституціонального (I_s) та екологічного (I_o).

Для кожного об'єкту дослідження евклідову норму радіуса вектора якості життя людей (C_{ql}) подамо у такому вигляді:

$$\|C_{ql}\| = \sqrt{I_e^2 + I_s^2 + I_o^2} \quad (2)$$

Тоді кількісну міру якості життя людей визначимо як проєкцію норми цього вектора на ідеальний вектор з координатами (1,1,1):

$$C_{ql} = \sqrt{I_e^2 + I_s^2 + I_o^2} \cdot \cos \alpha \quad (3)$$

Кут відхилення α радіуса вектора C_{ql} від реального вектора (1,1,1) визначимо через значення вимірів I_e, I_s, I_o у такий спосіб:

$$\alpha = \arccos \frac{I_e + I_s + I_o}{\sqrt{3} \cdot \sqrt{I_e^2 + I_s^2 + I_o^2}} \quad (4)$$

Отже, компонента якості життя – це інтегрована оцінка, яка враховує сумісно усі три виміри сталого розвитку, і тим самим відображає взаємозв'язок між трьома нероздільними сферами розвитку суспільства: економічною, екологічною та соціальною.

Зазначимо, що за наближення кута α до 0, ступінь гармонізації сталого розвитку зростає. Тобто, рівновіддаленість вектора \vec{C}_{ql} від кожної з координат (I_e, I_s, I_o) буде відповідати найбільшій гармонійності сталого розвитку. Наближення цього вектора до однієї з координат буде вказувати на пріоритетний розвиток за відповідним виміром і нехтування двома іншими.

Назвемо величину $G = 1 - \alpha$ ступенем гармонізації сталого розвитку. Вона зростатиме у разі наближення G до 1 і зменшуватиметься у разі наближення G до 0. Власне ступінь гармонізації сталого розвитку відображає баланс між економічним, екологічним та соціально-інституціональним вимірами сталого розвитку району, що і необхідно дослідити та показати [1].

За умовою нам необхідно (другий критерій якості обрахунків), щоб

$$G \rightarrow 1 \quad (5)$$

Розглянемо динаміку зміни якості життя населення Іванківського району за наявними статистичними даними.

Отримаємо такі результати (рис. 1):

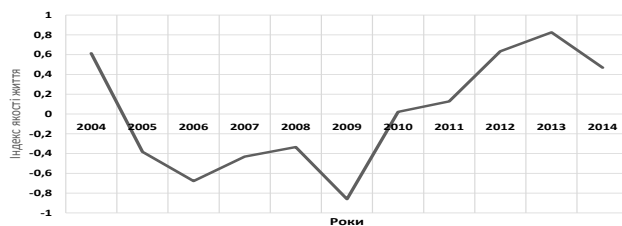


Рис. 1. Індекс якості життя населення Іванківського району за роками

Джерело: розроблено авторами

Окремо показник якості життя не несе в собі якісної характеристики системи, тобто відбувається якийсь рух, але не показано в якому напрямку. Про те, на скільки ця ситуація відхиляється від ідеальної за методологією обрахунку критеріїв сталого розвитку, каже показник гармонізації (рис. 2):

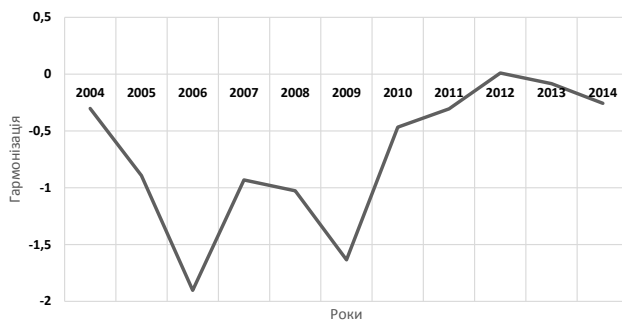


Рис. 2. Гармонізація показників сталого розвитку Іванківського району

Джерело: розроблено авторами

Аналізуючи отримані дані, можна стверджувати, що розвиток району проходить в протилеж-

ному від ідеї сталого розвитку напрямку, тобто регіон є депресивним. Про це свідчить від'ємний показник гармонізації, тобто розвиток відбувається в протилежному напрямку.

Необхідно формалізувати діяльність ТЕС для подальших обрахунків. Нехай $\varphi(t)$ – це деяка додатна функція, яка описує динаміку потужності блоку у МВт.

Відразу накладемо обмеження на неї, адже блок може функціонувати лише на максимальній потужності (18 МВт), тобто $\varphi_{max}(t) = 18$.

Критеріями оцінки діяльності ТЕС будуть:

- TEC_e – економічний показник ТЕС;
- TEC_s – соціальний показник ТЕС;
- TEC_o – екологічний показник ТЕС.

Розглянемо їх детальніше для з'ясування суті показників.

Економічний:

$$TEC_e = 1.5175 \cdot 10^6 \cdot \varphi(t) - (TEC_s + \varphi(t) \cdot g \cdot P_o(t)), \quad (6)$$

де $1.5175 \cdot 10^6$ – ставка зеленого тарифу для ТЕС на біомасі (за 1МВт);

$\varphi(t) \cdot g \cdot P_o(t)$ – вартість деревини на 1МВт (детальніше у «екологічний»).

Соціальний:

$$TEC_s = \varphi(t) \cdot P_s(t) \cdot \mu(t) + \frac{1}{4} \cdot P_s(t) \cdot \mu(t), \quad (7)$$

де $P_s(t)$ – середня заробітна плата на ТЕС у рік (табл. 2);

$\mu(t)$ – функція, яка показує динаміку найму працівників під час побудови блоку:

$$\mu(t) = (\varphi(t))^2 + C, \quad (8)$$

де C – постійна кількість працівників на ТЕС, які забезпечують мінімальну життєдіяльність підприємства ($C = 30$).

Якщо аналізувати формулу по частинам, то вони носять такий зміст:

$\varphi(t) \cdot P_s(t) \cdot \mu(t)$ – оплата працівникам;

$\frac{1}{4} \cdot P_s(t) \cdot \mu(t)$ – витрати на найм та навчання персоналу.

Екологічний:

Нехай податок на прибуток, який сплачує ТЕС (складає 18%), після децентралізації надходить до місцевого бюджету та відповідно йде на компенсацію шкоди насадженням, які було вирубані для біопалива ТЕС, що повинно пом'якшувати шкідливу дію ТЕС на екологію Іванківського району.

$$TEC_o = 0.18 \cdot e - \varphi(t) \cdot g \cdot P_o(t), \quad (9)$$

де 0.18 – ставка податку на прибуток для ТЕС; g – кількість деревини для вироблення 1 МВт електроенергії

($g = 19,7508642$ т);

$P_o(t)$ – вартість 1 т деревини на кожен період роботи ТЕС (табл. 3).

Показники ТЕС будуть безпосередньо впливати на кінцеві показники району і утворювати кінцеві індекси сталого розвитку. Тобто керівництво району через ТЕС може впливати на розвиток даного регіону, впливаючи у об'єкт керування (ТЕС) кошти чи виводячи їх з неї, цим самим керуючи її потужністю.

Схематично це можна зобразити таким чином (рис. 3).

Тепер запишемо кінцеві сумарні рівняння розвитку Іванківського району при побудові ТЕС. Нехай функція керування – це кусково-неперервна функція $U(t)$ (керування проводиться

Таблиця 2

Середня номінальна заробітна плата на ТЕС в на кожен період моделювання

t	≤1	≤2	≤3	≤4	≤5	≤6	≤7	≤8	≤9	≤10
$P_o(t)$	1388	1509	1838	2222	2641	3163	3657	4148	4511	4418

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3

Вартість 1 т деревини в на кожен період моделювання

t	≤1	≤2	≤3	≤4	≤5	≤6	≤7	≤8	≤9	≤10
$P_o(t)$	153	167	189	210	214	221	225	237	244	250

Джерело: розроблено авторами

щомісячно), яка позначає собою вкладені або виведені кошти (фінансування ТЕС), тоді функція потужності ТЕС матиме вигляд:

$$\varphi(t) = b \cdot U(t), \quad (10)$$

де b – коефіцієнт перетворення коштів в потужність ТЕС, який на основі наявної статистичної інформації рівний $b = 0,73$.

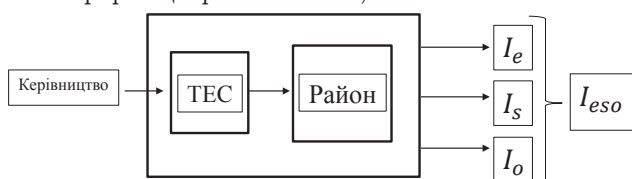


Рис. 3. Схема впливу ТЕС на сталий розвиток району

Джерело: розроблено авторами

Накладемо також умову, що

$$|U(t)| \leq \frac{\varphi(t-1)}{b}$$

Мається на увазі, що ТЕС можна вимкнути, тобто зробити її потужність рівною нулю, але розструктурувати її не можна.

Тепер формалізуємо загальні функції впливу ТЕС на район.

Економічний показник системи:

$$I_e = TEC_e + \sum_{i=1}^n \alpha_i e_i(t), \quad (11)$$

де TEC_e – нормалізовані економічні дані ТЕС; n – кількість наборів даних за економічним критерієм району;

α – ваговий коефіцієнт при кожному наборі економічних даних району.

Соціальний показник системи:

$$I_s = TEC_s + \sum_{i=1}^m \beta_i s_i(t), \quad (12)$$

де TEC_s – нормалізовані соціальні дані ТЕС; m – кількість наборів даних за соціальним критерієм району;

β – ваговий коефіцієнт при кожному наборі соціальних даних району.

Екологічний показник системи:

Нехай податок на прибуток, який сплачує ТЕС (складає 18%), після децентралізації надходить до місцевого бюджету та відповідно йде на компенсацію шкоди насадженням, які було вирубано для біопалива ТЕС.

$$I_o = TEC_o + \sum_{i=1}^k \gamma_i o_i(t), \quad (13)$$

де TEC_o – нормалізовані екологічні дані ТЕС; k – кількість наборів даних за соціальним критерієм району;

γ – ваговий коефіцієнт при кожному наборі соціальних даних району;

Припустимо також, що на момент початку моделювання ТЕС не працює, тобто $\varphi(0) = 0$, а повний період моделювання – 10 років (ситуація буде розглядатися помісячно). У перший місяць ТЕС було пробно запущено на потужність 1 МВт. В подальшому потужність ТЕС регулюється в рамках критеріїв сталого розвитку та забезпечення за ним максимально можливого рівня якості життя людей.

Найперше ставилося завдання зробити ці зміни позитивними та спрямувати розвиток регіону у максимально наближеному напрямку до ідеального вектору сталого розвитку. Розрахунки проводилися за допомогою програми Microsoft Excel, а саме пакету «Пошук рішення».

Моделювання ситуації терміном на 10 років з урахуванням наявних статистичних даних дало можливість побачити як би міг змінитися темп та якісна характеристика розвитку Іванківського району, яки ТЕС була важелем впливу на регіон. Обрахунки критеріїв та оптимізація потужності ТЕС для досягнення благополуччя району за методологією сталого розвитку визначили, що з можливих 18 МВт, які можуть бути задіяні для виробництва електроенергії на Іванківській ТЕС, доцільно використовувати за методологією сталого розвитку лише 6,1112 МВт. Це можна обґрунтувати тим, що діяльність такого підприємства в цьому регіоні носить досить негативний екологічний характер, що зумовлено специфічністю Іванківського району, тобто крім звичних викидів в атмосферу від спалення біомаси додається ще негативний вплив радіонуклідів, адже район є постраждалим внаслідок аварії на ЧАЕС (за умови невідповідності якості деревини).

Для забезпечення такої стратегії управління потужністю ТЕС в середньому за рік необхідно додаткових вливань від керівництва на суму 93,21332 тис. грн, решту витрат підприємство може покрити самостійно за рахунок прибутку за рахунок продажу електроенергії державі за зеленим тарифом.

Для кращого розуміння ситуації розглянемо отримані результати за роками та порівняємо їх зі статистичними даними розвитку району без впливу ТЕС. Такий порівняльний аналіз дасть змогу побачити якісні зміни при керуванні.

Для початку проаналізуємо зміну індексу якості життя людей (рис. 4).

Як легко побачити, на кінцевому етапі моделювання індекси збігаються, але при запропонованій стратегії керування потужністю ТЕС показник на всьому інтервалі є більшим, ніж за звичного розвитку району без ТЕС.

Для того, щоб якісно порівняти варіанти розвитку району розглянемо показники критерію гармонізації (рис. 5).

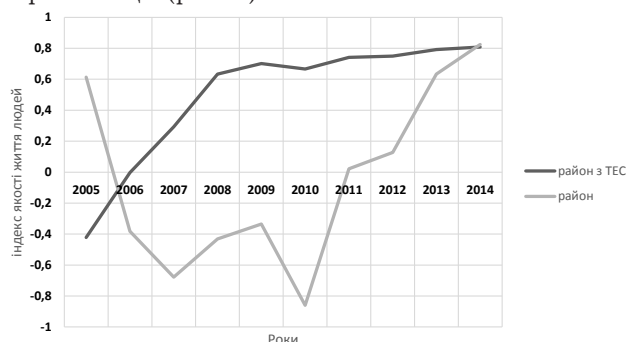


Рис. 4. Порівняльний аналіз якості життя людей

Джерело: розроблено авторами

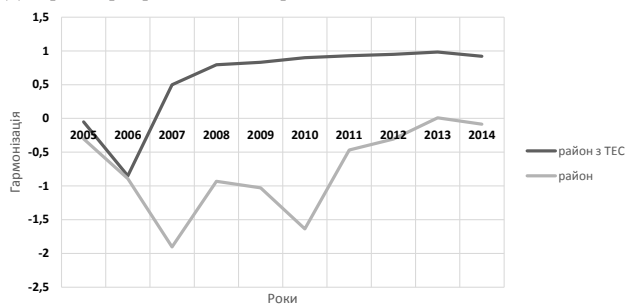


Рис. 5. Порівняльний аналіз індексу гармонізації критеріїв сталого розвитку

Джерело: розроблено авторами

Як видно з графіку, розвиток району став позитивного характеру.

Висновки і пропозиції. В результаті виконання роботи можна зробити висновок, що вдалося знайти стратегію покращення якості життя людей в Іванківському районі Київської області за методологією сталого розвитку, використовуючи як важіль впливу потужність побудованої в цьому регіоні ТЕС. Особливістю функціонування цієї ТЕС є робота за рахунок власного прибутку від продажу електроенергії державі за «зеленим» тарифом, а також дотацій від керуючої сторони, які збільшують або зменшують її потужність в залежності від необхідних умов та критеріїв якості.

Обрахунки показали, що Іванківську ТЕС на період моделювання не потрібно використовувати на повну потужність (18 МВт), а найкраще її вмикати лише на 6,112 МВт. Це зумовлено тим, що така максимальна потужність ТЕС є великою для Іванківського району, тобто вона повністю покриває його потреби і може забезпечити

ти електроенергією сусідні райони. Разом з тим така перспектива є негативним явищем за методологією сталого розвитку, адже виходить, що на район набагато збільшується екологічний тиск, а частка доходу, який надходить до місцевого бюджету задля нівелювання негативних екологічних наслідків не може вже виправити цю ситуацію, порівнюючи відносно низьку вартість деревини в районі та її об'єм необхідний для виробництва 1 МВт електроенергії.

Разом з тим вдалося за допомогою такої стратегії якісно покращити баланс між головними критеріями сталого розвитку. Це покращення видно зі зміни величини гармонізації показників, яка тепер стала додатною, тобто якісно змінився напрям розвитку Іванківського району із деградуючого на прогресуючий. Темп росту показника якості життя людей змінити не вдалося, але вдалося його покращити, тобто після прийняття такої стратегії він став постійно зростаючим за роками, що є дуже позитивним моментом для населення Іванківського району, адже тепер стали відсутні стрибки назад у темпі розвитку регіону за роками. Аналізуючи загальну картину, можна сказати, що керування потужністю ТЕС може якісно змінити напрям розвитку Іванківського району та спрямувати його у потрібному напрямку.

Отримана стратегія має форму помісячних рекомендацій зміни потужності ТЕС та необхідних вкладів у неї коштів, щоб максимізувати річні показники якості життя людей. Такий вибір часової формалізації керування зумовлений насамперед тим, що керувати потужністю об'єкту буде урядова установа, а саме мова йде про керівництво районом. Ці особливості пов'язані зі специфікою періоду звітності такого роду управлінців та бюрократичною тяганиною щодо документації наказів, суть яких полягає у виділенні коштів з місцевого бюджету на збільшення потужності ТЕС. Зміна керуючої сторони на більш гнучку могла б покращити якісні характеристики розвитку Іванківського району, але разом з тим важко знайти таку заміну, адже підприємці не будуть готові відмовитися від власного прибутку задля покращення показників сталого розвитку. Таким чином ми маємо ситуацію, коли відразу необхідно будувати в районі ТЕС потужністю 6 МВт, щоб решта потужностей марно не простояла. В такому випадку можна буде говорити про гнучкіше управління системою через підприємця, який буде зацікавлений у максимізації показника якості життя людей Іванківського району Київської області.

Список літератури:

1. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: монографія / Міжнар. рада з науки (ICSU) та ін.; наук. кер. проекту М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2013. Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей (2011–2012). – 328 с. – Бібліогр.: с. 145.
2. Соха Ю. І. Принципи сталого розвитку і проблема природно-техногенної безпеки / Ю. І. Соха // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – С. 103–111.
3. Сталый розвиток регіонів України: звіт Інституту прикладного системного аналізу НАН України і МОН України / наук. керівник М. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – 197 с.
4. Сталый розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення: матеріали II міжнар. наук. практ. конф., 1 жовт. 2011 р., Дніпропетровськ / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2011. – 254 с.
5. Ivanenko V. I. Decision Systems and Nonstochastic randomness / V. I. Ivanenko. – N. Y.: Springer, 2010. – 272 p. – ISBN 978-1-4419-5547-0.

6. Світовий Центр Даних [Електронний ресурс]: Сталій розвиток – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development>
7. GAIA [Електронний ресурс]: Indicators of Sustainable Development– Режим доступу: <http://www.ess.co.at/GAIA/Reports/indics.html>

Дударенко С.В.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

**МОДЕЛИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА
С ПОМОЩЬЮ УПРАВЛЕНИЯ ПРИБАВЛЕНИЕМ МОЩНОСТЕЙ ТЭС**

Аннотация

Рассмотрен перенос общей концепции устойчивого развития на региональный масштаб. Вычислен текущий вектор развития района на примере Иванковского района Киевской области. Исследован механизм влияния эко-ТЭС на биомассе на критерии устойчивого развития региона. Смоделирована ситуация развития района при наличии эко-ТЭС, которую сравнили с ситуацией ее отсутствия. Определен оптимальный уровень мощности ТЭС, который лучше всего отмечается на условиях устойчивого развития района, и даны рекомендации на основе проведенных исследований.

Ключевые слова: устойчивое развитие, район, возобновляемая энергетика, теория управления, модель.

Dudarenko S.V.

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

**MODELING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION
BY CONTROL CAPACITY EXPANSION TPP**

Summary

The transfer of the general concept of sustainable development on a regional scale. Has been calculated current vector of the example Ivankiv district Kyiv region. The mechanism of influence on eco-biomass power station on the criteria of sustainable development. Simulated situation if the area of eco-TPP and compared the findings with the situation of absence. The optimum power level TPP is best observed on the criteria of sustainable development of the area, and recommendations based on the studies.

Keywords: sustainable development, area, renewable energy, control theory, model.

МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКИХ СТРУКТУР У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Дяченко В.С.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Виявлено тенденції діяльності сільськогосподарських підприємств України. Визначено сутність і особливості формування їх економічної стійкості. Здійснено класифікацію чинників формування економічної стійкості. Висвітлено їх вплив на ефективність діяльності підприємства. Досліджено параметри математичного моделювання економічної стійкості сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, економічна стійкість, чинники формування економічної стійкості, стратегічна стійкість, математичне моделювання економічної стійкості сільськогосподарських підприємств.

Постановка проблеми. Сучасний стан сільського господарства України характеризується подальшим пошуком шляхів підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. В умовах нестабільної економічної ситуації в аграрній сфері особливого значення набуває формування економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. Важливою складовою системного формування економічної стійкості сільськогосподарських підприємств є неперервне здійснення її поточної оцінки та моделювання перспектив зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у розробку теоретико-методологічних та прикладних аспектів проблеми формування економічно стійкого розвитку господарюючих суб'єктів, в тому числі й аграрних, зробили такі вчені, як О.В. Ареф'єва, А.М. Брагінець, О.Ю. Єрмаков, В.А. Кадієвський, О.М. Новоселецький та ін.

Незважаючи на досить об'ємну теоретико-методичну базу з формування стійкості виробничо-господарських структур, питання формування економічної стійкості сільськогосподарських підприємств та моделювання перспектив її зростання потребує подальшого розвитку.

Метою дослідження є опрацювання теоретичних та методичних підходів щодо формування та моделювання економічної стійкості виробничо-господарських структур в сільськогосподарському виробництві.

Виклад основного матеріалу. Трансформаційні зміни економічних процесів в Україні зумовлюють функціонування підприємств в умовах невизначеності та ризику. Основою для ефективного господарювання в таких умовах являється формування економічної стійкості підприємств, що передбачає неперервне здійснення неперервного її моніторингу та коригування планування поточного та стратегічного.

У сучасній економічній літературі наводяться різні визначення економічної стійкості підприємства, здебільшого, без урахування галузевої приналежності підприємства, що недостатньо для формування адекватного механізму забезпечення її зростання. Якщо раніше проблема підвищення стійкості підприємств здебільшого розглядалася в залежності від коливань природно-кліматичних умов, то в умовах сьогодення формування економічної стійкості сільськогосподарських підприємств багато в чому залежить від ряду зовнішніх та внутрішніх чинників діяльності [1]. Економічна стійкість сільськогосподарського підприємства, як здатність зберігати певний (заздалегідь заданий) рівень досягнення цілей в умовах динамічних трансформацій бізнес середовища, передбачає ефективно управління спектром внутрішніх, у тому числі й специфічних, притаманних галузі, чинників та вчасне виявлення й пристосування до зовнішніх чинників діяльності.

Серед зовнішніх чинників діяльності варто виділити: стабільність зовнішньої економічної ситуації, нормативно-правову та законодавчу врегульованість, ефективність реалізації державної аграрної політики, рівень державного регулювання та підтримки тощо [5]. Проте, в процесі формування економічної стійкості сільськогосподарських підприємств необхідно не лише враховувати зовнішні чинники, а й ефективно управляти внутрішніми (рис. 1).

Формування економічної стійкості сільськогосподарських підприємств забезпечується шляхом ефективного використання виробничого потенціалу, як системи організаційних, економічних важелів і методів управління [6], за умови наявності стратегії розвитку,

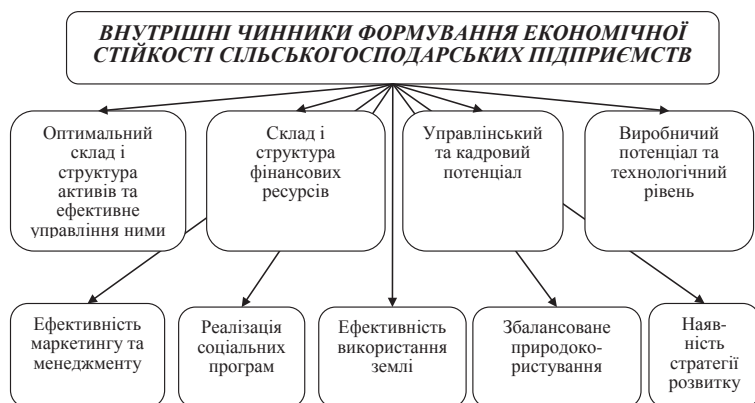


Рис. 1. Внутрішні чинники формування економічної стійкості сільськогосподарських підприємств

Джерело: розроблено автором

яка передбачала б формування стратегічної стійкості, як здатності досягати місії та поставлених стратегічних цілей за постійного дестабілюючого впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, зберігаючи свою цілісність і гармонійний розвиток. Забезпечення стратегічної стійкості підприємства передбачає збалансованість та стійкість всіх його підсистем (виробничої, фінансової, інноваційно-інвестиційної, маркетингової, управлінської, соціальної та екологічної) та стратегічного управління.

У зв'язку з переходом до економіки, орієнтованої на ринок, підприємства, виявившись у принципово новому для них законодавчо-нормативному просторі, функціонують в умовах великої кількості збурень кон'юктурного, інфляційного, соціального та іншого характеру в тому числі й в фінансово-виробничій системі підприємств. Дія таких збурень призводить, зокрема, до зменшення обсягів виробництва, зниження попиту на виготовлену продукцію тощо. Актуальним на прямому вирішення цієї проблеми є розробка на основі математичних моделей ефективною системою кількісного оцінювання рівня економічної стійкості підприємств, яка дозволяє оперативно проводити діагностику фінансово-виробничого стану та своєчасно приводити в дію механізми, що повертають систему до рівноваги.

Серед економістів відсутня єдина точка зору щодо методик проведення оцінки економічної стійкості підприємства, сільськогосподарського у тому числі. Найбільш розповсюджена оцінка економічної стійкості підприємства – це методика аналізу його фінансового стану та ймовірності банкрутства. У сучасній практиці фінансово-господарської діяльності зарубіжних фірм для оцінки ймовірності банкрутства найбільш широкое застосування отримали моделі, розроблені Едвардом Альтманом і Вільямом Бівером.

Вперше, в 1968 році професор Нью-Йоркського університету Е. Альтман запропонував модель оцінки ризику банкрутства та кредитоспроможності підприємства.

Комплексна однокритеріальна модель діагностики фінансового стану підприємства розроблена В. Бівером. В розробленій ним моделі отримані значення показників порівнюються з їх середніми значеннями для трьох груп підприємств: 1) благополучних підприємств; 2) підприємств, що збанкрутували впродовж п'яти років; 3) підприємств, що збанкрутували впродовж одного року.

Проте, більшість існуючих в світі проектів у сфері реалізації стійкого розвитку є, за своєю суттю, теоретичними, що пояснюється відсутністю інструментарію оцінки стійкості розвитку та визначення його умов. Упродовж років економісти працювали над формуванням показників та методик для кількісної оцінки рівня економічної стійкості підприємств та намагалися їх класифікувати. Так О.А. Єрмоєнко-Григоренко наводить такі три типи моделей проведення аналізу стійкості: дескриптивні (використовуються при проведенні аналізу фактичного стану господарюючого суб'єкта); нормативні (при порівнянні фактичних даних з плановими); предикативні (при обґрунтуванні перспектив зміцнення господарської стійкості підприємства) [4].

Брагінець А.М. узагальнює їх так:

1. Загальний: оцінка на основі показників економічної ефективності чи показників фінансової стійкості.
2. Багатомірний: кластерний чи дискримінантний спосіб.
3. Маржинальний підхід: економічний чи бухгалтерський метод; відношення критичного обсягу виробництва до максимального.
4. Індикаторний: оцінка на основі інтегрального показника чи системи індикаторів.
5. Оцінка на основі концепції стійкого розвитку.
6. Оцінка на основі знакових орфографів.
7. Функціональний [3, с. 25].

З метою виявлення, дослідження та відтворення численних зв'язків в економіці, оцінці рівня впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на результати виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, а також для вирішення конкретних планово-економічних завдань за допомогою математичних методів і ЕОМ застосовується моделювання економічних процесів.

Під моделюванням розуміється відтворення або імітування поведінки реально існуючої системи на її аналогу або моделі, за результатами опрацювання якої на ЕОМ можна судити про реальні процеси, що відбуваються в дійсності. Математичну модель, що відображає найбільш істотні зв'язки й залежності модельованих економічних систем, називають економіко-математичною [7, с. 2].

Моделювання діяльності сільськогосподарських підприємств має ряд особливостей, адже повинно враховувати окрім основних, ще й специфічні умови: кліматичні, зональні, агротехнічні, зоотехнічні, біологічні, технічні та інші.

Моделювання економічної стійкості сільськогосподарських підприємств – це основа ефективною діяльності підприємства, спрямована на підвищення продуктивності праці, зниження собівартості виробленої продукції, раціональне використання ресурсів, і, як результат, підвищення рентабельності. Варто виокремити основні напрямки, де моделювання сприятиме зростанню економічної стійкості (табл. 1).

Розроблена класифікація є інструментом для вибору напрямку моделювання в залежності від мети та умов функціонування підприємства.

Економіко-математична модель, сприяючи визначенню основних параметрів розвитку виробництва для поточного й перспективного планування та аналізу сформованої структури виробництва, дозволяє виявити більш доцільні шляхи використання ресурсів і можливості збільшення обсягів виробництва продукції, спираючись на фактичні дані за попередні роки. На ефективність моделі впливають склад змінних і обмежень, характер вхідної інформації та використовуваних прийомів моделювання, що дозволяють оптимізувати виробничу структуру сільськогосподарського підприємства шляхом найбільш повного та ефективного використання наявних ресурсів, залучення додаткових з метою отримання найвищого економічного ефекту [2]. Для побудови економіко-математичної моделі доцільно спочатку записати всі обмеження у вигляді системи лінійних нерівностей та рівнянь, а потім вже будувати числову модель у вигляді таблиці.

Економічна стійкість є однією з основних системних характеристик функціонування підприємства, її оцінювання можливо здійснювати також за допомогою інтегрованого показника стійкості, що визначає стан, в якому перебуває підприємство та здатність його досягти кінцевої мети діяльності в умовах виникнення непередбачених та важкопрогнозованих збурень.

Моделювання інтегрованого показника стійкості функціонування підприємства передбачає:

- проведення системного аналізу стійкості, як економічної категорії, виявлення особливостей даної системної характеристики, звернення уваги на повноту, обсяг вибірки, діапазон розсіювання, репрезентативність, достовірність даних тощо;

- вибір показників для оцінювання стійкості, здійснюючи який потрібно врахувати низку аспектів, зокрема: вибрані показники повинні характеризувати наявність і ефективність використання ресурсів підприємства та надавати досить вичерпну характеристику економічного потенціалу підприємства;

- врахування мети дослідження, яка значною мірою визначає базисні показники поведінки, релевантні (нерелевантні) для моделі, а також ключові та обмеження;

- перевірку внутрішньої логіки моделі;

- цілеспрямоване варіювання впливових (ключових) параметрів, що дозволяє здійснювати порівняльний аналіз і оцінювання базисних показників поведінки системи;

- детальне оцінювання змін значень або взаємної поведінки впливових (ключових) параметрів і базисних показників модельованої системної характеристики [9].

Оскільки, економічні процеси протікають в часі, тому, постає потреба в таких підходах до моделювання, які б дозволяли враховувати та

аналізувати можливу динаміку розвитку системи [8, с. 4].

Модель економічної динаміки, як описативну динамічну детерміновану економіку – математичну модель економічного процесу в термінах апарата диференціальних і (або) різницевої рівнянь, використовують для дослідження детермінованої в часі поведінки економічних систем під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів з метою аналізу рівноваги й управління стійкістю (*економіко-математична модель* – це математичне відображення економічного процесу або економічної системи, що використовується під час дослідження об'єкту-оригіналу з метою аналізу, визначення кількісних або логічних зв'язків між його різними частинами; *описативна модель* – модель, що призначена для опису і пояснення фактів, що спостерігаються, або для прогнозування поведінки об'єктів, на відміну від *нормативних моделей*, що призначені для знаходження бажаного, наприклад, оптимального стану об'єкта; *детермінована модель* – аналітичне подання закономірності, операції тощо, у якому для даної сукупності вхідних значень на виході може бути отримано єдиний (детермінований) результат) [10., с. 7].

З метою формування економічної стійкості сільськогосподарського підприємства необхідно дослідити весь спектр зовнішніх і внутрішніх чинників; оцінити; здійснювати системний моніторинг їх впливу на стан підприємства; розробити модель стійкого розвитку та стратегічний план розвитку. Тільки тоді сільськогосподарське підприємство, як динамічно рівноважна цілісна система, самостійно визначатиме свій напрямок розвитку в сьогоденні та майбутньому.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Таблиця 1

Основні напрямки моделювання економічної стійкості сільськогосподарських підприємств та їх базові характеристики

Напрямки моделювання	Передумови	Параметри моделювання	Мета
Економічний	Низькі економічні (фінансові) результати; потреба накопичення коштів для розширеного виробництва	Структура витрат; період обороту капіталу; рівень рентабельності;	Формування фінансової стійкості
Технологічно-виробничий	Потреба модернізації матеріально-технічного забезпечення та виробничих процесів з метою підвищення продуктивності виробництва	Матеріально-технічна база та параметри виробничого процесу	Формування виробничо-технологічної стійкості.
Кадрово-управлінська	Необхідність оптимізації кількісно-якісного кадрового складу та підвищення ефективності управлінських рішень	Кадровий склад та професіоналізм управлінців	Формування кадрової та управлінської складової економічної стійкості
Маркетингова	Потреба вивчення попиту, розширення асортименту та пошук додаткових напрямів збуту товарів	Асортимент, обсяги виробництва продукції,	Формування маркетингової стійкості
Соціальна	Потреба дотримання соціальних стандартів	Заробітна плата, премії тощо	Формування соціальної складової економічної стійкості
Екологічна	Потреба враховувати вимоги чинного законодавства щодо збереження навколишнього середовища	Родючість ґрунту; параметри забруднення навколишнього середовища внаслідок діяльності (ґрунти, водойми...)	Формування екологічної складової економічної стійкості
Енергетична	Зростання вартості енергоресурсів, потреба пошуку альтернативних.	Рівень споживання енергоресурсів та ефективність використання	Зменшення використання енергетичних ресурсів на виробництво одиниці продукції

Джерело: розроблено автором

Формування економічної стійкості сільськогосподарських підприємств необхідно здійснювати системно шляхом:

- моніторингу загроз та несподіваних змін як у внутрішньому середовищі, так і поза підприємством;

- швидкого реагування на виклики (формування ефективних управлінських рішень);
- створення моделі стійкого економічного розвитку;
- пошуку оптимальної, з врахуванням параметрів обраної моделі, системи управління.

Список літератури:

1. Ареф'єва О.В., Городинська Д.М. Управління економічною стійкістю підприємств [Текст]: монографія / О.В. Ареф'єва, Д.М. Городинська; Європ. ун-т. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2011. – 229 с., с. 81.
2. Барінов В.А. Антикризисное управление, учебное пособие. – М.: ВД ФКБ-ПРЕСС, 2002. – 364 с.
3. Брагінець А.М. Шляхи формування економічної стійкості галузей рослинництва сільськогосподарських підприємств [Текст]: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Брагінець Антон Миколайович; Луган. нац. аграр. ун-т. – Луганськ, 2009. – 236 арк.
4. Єрмоєнко-Григоренко О.А. Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю підприємства: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка підприємства і організація виробництва» / О.А. Єрмоєнко-Григоренко. – Донецьк, 2000. – 24 с.
5. Єрмаков О.Ю., Дяченко В.С. Концептуальні засади формування економічної стійкості сільськогосподарських підприємств / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=6&y=2016>
6. Єрмаков О.Ю., Нагорний В.В. Формування економічно стійкого виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств [Текст]: монографія / Єрмаков О.Ю., Нагорний В.В.; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Київ: Компринт, 2015. – 294 с.
7. Загородній Ю.В., Кадієвський В.А. Моделювання економіки: курс лекцій. – К.: Вид-во ДАСОА, 2007. – 214 с.
8. Методичні вказівки до вивчення теми «Дослідження стійкості динамічних систем з неперервним часом» [Текст] = Guidance for the studying of topics «An investigation of the stability of dynamic systems with continuous time»: для студентів екон. спец. ден. та заоч. форм навчання / Держ. служба статистики України, Нац. акад. статистики, обліку та аудиту, Каф. екон. кібернетики; [уклад.: В.А. Кадієвський та ін.]. – Київ: Бізнес Медіа Консалтинг, 2014. – 88 с.
9. Новоселецький О.М. Моделювання стійкості функціонування підприємства з урахуванням ризику [Текст]: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.11 / Новоселецький Олександр Миколайович; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2008. – 189 арк.
10. Стійкість динамічних систем з неперервним часом: навчальний посібник / В.А. Кадієвський, Л.П. Перхун, С.М. Братушка, О.О. Синявська. – Суми: Видавництво: ПП Вінниченко М.Д., ФОП Литовченко Є.Б., 2014. – 120 с.

Дяченко В.С.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СТРУКТУР В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

Выявлены тенденции деятельности сельскохозяйственных предприятий Украины. Определена сущность и особенности формирования их экономической устойчивости. Осуществлена классификация факторов формирования экономической устойчивости. Освещены их влияние на эффективность деятельности предприятия. Исследованы параметры математического моделирования экономической устойчивости сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие, экономическая устойчивость, факторы формирования экономической устойчивости, стратегическая устойчивость, математическое моделирование экономической устойчивости сельскохозяйственных предприятий.

Dyachenko V.S.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MODELING THE ECONOMIC SUSTAINABILITY OF INDUSTRIAL AND ECONOMIC STRUCTURES IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Summary

Tendencies of activity of the agricultural enterprises of Ukraine have been identified. The essence and peculiarities of formation of the economic sustainability have been determined. Classification of the factors of formation of the economic sustainability has been implemented. Their impact on the effectiveness of the enterprise have been described. The parameters of the mathematical modeling of economic stability of the agricultural enterprises have been investigated.

Keywords: agricultural enterprise, economic sustainability, factors of formation of the economic sustainability, strategic stability, mathematical modeling of the economic sustainability of the agricultural enterprise.

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Жарун О.В., Соколюк С.Ю., Ткачук С.П.

Уманський національний університет садівництва

Стаття присвячена особливостям інвестиційної діяльності у регіонах України. Проведено аналіз динаміки залучення капітальних інвестицій в регіональну економіку. Виділені диспропорції регіональної інвестиційної активності, які негативно впливають на рівномірний соціально-економічний розвиток регіонів. Визначено основні чинники, що стримують розвиток інвестиційної діяльності в регіонах.

Ключові слова: інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, інвестиційна активність, капітальні інвестиції, прями іноземні інвестиції.

Постановка проблеми. Аграрний сектор займає важливе місце в економіці України. Від його розвитку залежить ефективне функціонування в цілому всієї національної економіки. Для забезпечення ефективного розвитку сільського господарства вирішальну роль відіграють інвестиції. Проблема залучення та фінансування інвестицій, їх раціонального використання особливо важлива в умовах важкого економічного стану сьогодення. Сучасний стан ринкових перетворень в Україні потребує таких умов, які б гарантували економічну безпеку інвесторам та забезпечували б інноваційний розвиток вітчизняної економіки. Особливу увагу слід звернути на інвестування аграрного сектору та ролі держави у регулюванні інвестиційної діяльності в сільськогосподарському виробництві. На жаль, інвестування в сільське господарство України не вважається інвестиційно-привабливою галуззю, адже сільськогосподарська продукція, як вважає В. Шевчук, не приносить найвищих норм прибутку на вкладений капітал та й ризик втрат в аграрному секторі досить високий [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам підвищення ефективності інвестиційної діяльності, формування інвестиційного клімату, оцінки інвестиційної привабливості регіонів, дослідження особливостей інвестиційних процесів на регіональному рівні присвячено наукові праці багатьох вітчизняних та закордонних учених. Вагомий внесок у розвиток теоретичних та практичних аспектів інвестиційної діяльності зробили вітчизняні науковці, зокрема: С. Біла, Л. Борщ, М. Герасимчук, В. Голіков, В. Гончаров, Б. Данилишин, М. Долішній, А. Сухорукова, А. Пересада та ін. Дослідженню особливостей інвестиційної діяльності, як на регіональному, так і на державному рівні присвячені праці Г. Александра, В. Беренса, В. Беседіна, І. Бланка, Л.Дж. Гітмана, Е. Тоффлера, В. Герзанича, А. Загороднього, С. Іщук, О. Колянка, О. Крайник, М. Лесечка, Л. Петкової, І. Сазонця, С. Степаненко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах ринкової економіки уміння ефективно функціонувати на сільськогосподарських підприємствах стає умовою їх пристосування, виживання в конкурентному середовищі. Вважаємо за доцільне зазначити, що недостатньо висвітленими залишаються нові підходи, теоретико-методологічні положення, що зможуть вирішити проблеми інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств, що обумовлює актуальність

дослідження та необхідність вивчення даного проблемного питання.

Мета статті. Ціль даного дослідження полягає у визначенні місця і ролі інвестицій в розвитку національної економіки; виявлення бар'єрів, які перешкоджають припливу іноземного капіталу в Україну; визначенні основних напрямів поліпшення інвестиційного клімату в Україні.

Виклад основного матеріалу. Так склалось, що до 2016 року в Україні аграрний сектор і, перш за все, його провідна галузь – сільське господарство завжди знаходились серед пріоритетів розвитку національної економіки. Україна має досить потужний аграрний природно-ресурсний потенціал. Так, на Україну припадає приблизно 25% чорноземів світу, а площа сільськогосподарських угідь складає 43 млн га (72% від загальної площі країни).

Аграрний сектор в Україні залишається одним із ключових секторів економіки, адже він формує понад 20 відсотків ВВП країни. Продукція аграрного сектору складає 38,2% товарного експорту, при цьому на країни Азії припадає 47,2% експорту вітчизняної аграрної продукції, ЄС – 27,9%. В той же час по виробництву зернових культур та соняшникової олії Україна сьогодні входить у сімку світових лідерів [1].

Україна значно наростила доходи від аграрного експорту протягом останнього десятиліття – вони збільшилися майже у 4 рази (рис. 1) внаслідок зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію, а також нарощування фізичних обсягів експорту АПК з України. Фізичні обсяги експорту зернових за останні 10 років також більш ніж подвоїлися та становили 32,3 млн. тонн зерна у 2014-2015 маркетинговому році. Відповідно зросла роль АПК в загальному експорті. Так, у 2015 р. частка сільськогосподарських товарів та продукції харчової промисловості в загальному експорті України становила 30,9%, тоді як у 2010 р. вона була 19,3%, а у 2005 р. – 12,6%.

У 2014 р. АПК вперше став лідером за обсягами експорту в Україні, обігнавши навіть металургію (роль металургійного експорту зменшилася через військовий конфлікт на Сході країни та погіршення зовнішньої кон'юнктури).

Основні товарні групи аграрного експорту з України традиційно включають: зернові культури (12,1% загального експорту з України у 2015 р., причому близько 60% українського експорту зернових становить кукурудза і лише 30% – пшениця), насіння олійних рослин (3,1%), жири та олії тваринного або рослинного похо-

дження (7,1%), готові харчові продукти (5,7%), молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед (1,1%) (рис. 2).

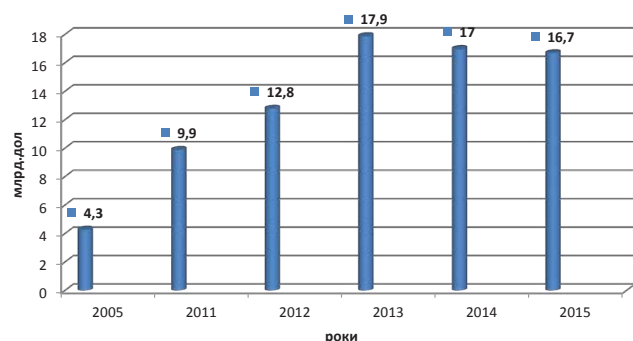


Рис. 1. Обсяги аграрного експорту, млрд. дол. США [4]

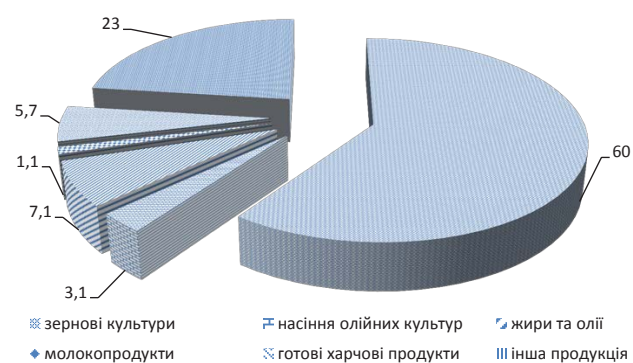


Рис. 2. Структура аграрного експорту у 2015 р., % до обсягу експорту [4]

В умовах економічної кризи в аграрному секторі погіршилась інвестиційна діяльність, від якої цілком залежить соціально-економічний розвиток села (рис. 3) [5; 6]. Активізація процесів інвестування в аграрному секторі є одним із пріоритетних завдань, що вимагає вирішення цієї проблеми на всіх рівнях господарювання. Інвестиційна стратегія розвитку України має бути планомірно спрямована у сільськогосподарське виробництво, продуктивне функціонування якого забезпечить продовольчу безпеку країни, здоров'я населення, ефективний розвиток переробних галузей, машинобудування для АПК та ін.

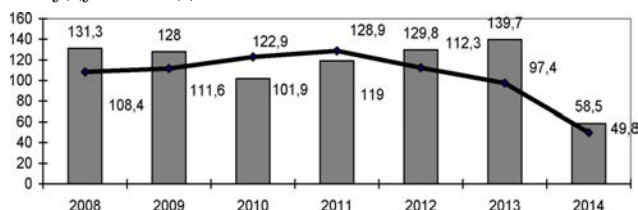


Рис. 3. Індекси інвестицій в основний капітал сільського господарства України (у % до попереднього року) [4]

Для підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, поживлення аграрної економіки галузь потребує значних обсягів інвестицій [5].

Проте рівень інвестування в аграрній сфері в останні роки залишається надзвичайно низьким порівняно із їх загальним зростанням у країні (табл. 1).

Характерною особливістю інвестицій в основний капітал у структурі АПК є переважне їх вкладення в сільське господарство, харчову промисловість та переробку сільськогосподарської продукції, загальні обсяги яких у 2015 р. становили відповідно 9,4 і 9,1 млрд. грн. А тому активізація інвестиційної діяльності підприємств харчової і переробної промисловості може позитивно вплинути на діяльність підприємств у сільському господарстві за умови розвитку агропромислових інтеграційних процесів.

Регіональні особливості інвестування сільського господарства України впливають не тільки на оснащення підприємств аграрного сектору матеріально-технічними засобами, а й на результати їх господарської діяльності та інвестиційну привабливість. Кращі природно-кліматичні умови, вищий рівень інвестиційного забезпечення і потужніший виробничий потенціал сприяють успішному розвитку всіх галузей сільського господарства. Тому пошук можливостей залучення інвестицій для розвитку аграрної сфери, створення сприятливих умов для вітчизняних та іноземних інвесторів є ключовими у вирішенні проблеми подолання наслідків фінансової кризи, прискорення темпів інвестування сільського господарства [3].

Особливості інвестування сільського господарства регіонів України впливають також на галузеву структуру освоєних коштів. Упродовж багатьох років інвестиційні пріоритети належали рослинництву, частка якого в загальному обсязі інвестицій у розвиток аграрного сектору економіки досягала 70-75% (табл. 2).

Обсяги вкладень у розвиток тваринництва поки що обмежені, а в окремі роки навіть скорочуються, що є наслідком низької привабливості та збитковості багатьох видів продукції цієї галузі. Значна частина тваринницьких приміщень фізично і морально зношена, різко зменшилися поголів'я худоби та обсяги виробництва продукції галузі.

Проте останніми роками спостерігається тенденція до збільшення частки інвестицій у розвиток тваринництва. У 2015р. на розвиток тваринництва в Україні спрямовано 1,6 млрд грн капітальних інвестицій, або 8,7% їх обсягу у сільське господарство, що в 1,6 рази більше проти аналізованого 2011 року. Коштів з державного бюджету в 2015 р. у розвиток тваринництва було виділено тільки 1% вкладень у галузь.

По регіонах України темпи інвестиційного розвитку тваринництва та динаміка інвестицій у галузь в окремих регіонах істотно відрізняються. Так, на розвиток тваринництва в Івано-Франківській області у 2015 р. було спрямовано 52,5 млн грн капітальних інвестицій, що на 20% більше з попереднім 2013 р. у Львівській – 47,3 млн грн проти 41,3 млн грн у 2013 р., найвищі показники залучення інвестицій в Київській – 262,3 млн грн, що на 80,3 млн грн більше у порівнянні з 2013 р. Групування регіонів України за обсягами капітальних інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 3.)

Водночас у сільськогосподарських підприємствах Закарпатської, Рівненської, Тернопільської, Черкаської, Чернігівської областей обсяги інвестицій у тваринництві були мінімальними, а

їх частка не перевищувала 10%. Відповідно тут вдвічі менше валової продукції, а різниця між на 1 га сільськогосподарських угідь одержано крайніми показниками ряду областей за показ-

Таблиця 1
Інвестиції в основний капітал у сільському господарстві, 2010-2015 рр. (на початок року) [4]

Показники	Роки									
	2011		2012		2013		2014		2015	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Всього по Україні	93096	100,0	125253,7	100,0	188486,1	100,0	233081,0	100,0	151777,0	100,0
з них: сільське господарство, мисливство, лісове господарство	5016	5,4	7309,1	5,8	9519,2	5,1	16890,1	7,2	9382,0	6,2
сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	4904	5,3	7190,1	5,7	9337,9	5,0	16682,1	7,1	9295,0	6,1
лісове господарство та послуги	111	0,1	118,98	0,1	181,2	0,1	208,0	0,1	87,0	0,1
Рибальство, рибництво	27	0,01	55,1	0,01	35,7	0,01	61,4	0,01	22,0	0,01
Харчова промисловість	6305,6	6,8	8064,7	6,4	11388,4	6,0	14557,4	6,2	9096,3	6,0

Таблиця 2
Галузева структура валової продукції сільського господарства регіонів України, % [4]

Регіон	2011 р.			2015 р.		
	Рослинництво	Тваринництво	Місце	Рослинництво	Тваринництво	Місце
Вінницька	7,0	5,2	2	7,8	8,1	1
Волинська	2,0	3,6	22	2,2	4,0	20
Дніпропетровська	6,1	6,3	3	5,4	6,2	6
Донецька	4,6	5,7	7	4,1	4,5	10
Житомирська	2,8	3,8	18	3,4	3,8	17
Закарпатська	1,2	2,9	25	1,2	2,9	24
Запорізька	4,1	2,9	12	3,9	3,0	15
Івано-Франківська	1,4	4,0	23	1,6	4,2	21
Київська	5,2	7,2	5	5,8	7,7	2
Кіровоградська	5,3	2,7	8	5,3	2,6	8
Луганська	2,7	2,6	20	2,1	2,0	22
Львівська	3,0	7,9	14	3,2	4,9	14
Миколаївська	4,0	2,7	13	3,9	2,5	18
Одеська	4,8	3,0	9	5,1	2,8	9
Полтавська	7,3	4,3	1	6,6	5,2	3
Рівненська	2,4	3,0	21	2,6	3,2	19
Сумська	3,6	2,7	17	4,6	2,8	11
Тернопільська	3,3	2,7	19	3,9	3,2	16
Харківська	6,2	4,6	6	6,6	4,5	4
Херсонська	5,0	2,6	10	4,3	3,5	12
Хмельницька	4,3	3,9	11	5,4	4,9	7
Черкаська	5,3	8,3	4	4,9	8,1	5
Чернівецька	1,6	2,4	24	1,7	2,3	23
Чернігівська	3,8	3,2	16	4,4	3,1	13
Україна	100	100	X	100	100	X

Таблиця 3
Групування регіонів України за обсягами капітальних інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь, 2015 рік

Показник	Група областей за обсягами інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь			
	до 600 грн	601- 1000 грн	більше 1000 грн	в середньому
Кількість областей	10	12	2	24
Припадає на 1 га сільськогосподарських угідь, грн: інвестицій, всього	403,4	809,9	1249	820,7
в т. ч. у тваринництві	56,7	223,5	139	227,9
валової продукції, всього	3317	4886	8544	5326
в т. ч. у тваринництві	830	1183	2742	1458
чистого прибутку, всього	750,5	966,0	1644,0	1068,3

ником виробництва продукції тваринництва на 1 га угідь перевищує 15 разів [4]. У 2014 р. рентабельність продукції сільського господарства в Івано-Франківській області становила 52,6%, Львівській – 30%, у Київській 27%, а отриманий на одиницю площі прибуток відповідно вищий більше як у два рази.

У розподілі інвестицій за регіонами країни зберігається надмірна диференціація. Інвестиції здебільшого сконцентровано у економічно розвинутих регіонах, де є можливість швидкої окупності таких вкладень. Усе це не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку країни та посилює подальше зростання регіональних диспропорцій.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все вище викладене слід зазначити, що основними причинами недостатньої інвестиційної активності в регіонах України є складний процес

входження іноземних інвестицій в країну, невисока довіра до стабільності урядових рішень, відсутність дієвих реформ, втручання уряду в роботу приватного бізнесу, високий рівень корупції та значні адміністративні перешкоди для розвитку інвестиційної діяльності; незацікавленість місцевих органів влади в окремих регіонах у швидкому і безперешкодному проходженні дозвільних документів, що супроводжують реалізацію інвестиційного проекту; військовий конфлікт на сході України.

З огляду на це, як на державному, так і на регіональному рівні необхідно запровадити низку заходів для активізації процесу інвестування, які сприятимуть здійсненню успішних ринкових перетворень, забезпеченню стабільного економічного зростання в Україні та зменшенню регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку.

Список літератури:

1. Сімків Л.Є. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Л.Є. Сімків // Вісник Одеського національного університету. – 2016. – Вип. 3. – С. 105–108.
2. Юрчик І.Б. Іноземні інвестиції в Україні: проблеми і перспективи / І.Б. Юрчик, А.А. Маценко // Молодий вчений. – 2016. – № 5 (32). – С. 204–207.
3. Шевчук В.Я. Основи інвестиційної діяльності / В.Я. Шевчук, П.С. Рогожин. – К.: Генеза, 1997. – 384 с.
4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Іваницька О.М. Державне регулювання розвитку фінансової інфраструктури: [Монографія] / О.М. Іваницька – К.: НАДУ, 2005. – 276 с.
6. Іпотечне кредитування в аграрному секторі економіки України: [Монографія] / М.Я. Дем'яненко, В.М. Алексійчук, О.Є. Гудзь, А.В. Сомик – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 106 с.

Жарун Е.В., Соколюк С.Ю., Ткачук С.П.

Уманський національний університет садівництва

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИРОВАНИЯ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

Статья посвящена особенностям инвестиционной деятельности в регионах Украины. Проведен анализ динамики привлечения капитальных инвестиций в региональную экономику. Выделенные диспропорции региональной инвестиционной активности, которые негативно влияют на равномерное социально-экономическое развитие регионов. Определены основные факторы, сдерживающие развитие инвестиционной деятельности в регионах.

Ключевые слова: инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, инвестиционная активность, капитальные инвестиции, прямые иностранные инвестиции.

Zharun E.V., Sokolyuk S.Yu., Tkachuk S.P.

Uman National University of Horticulture

FEATURES AGRICULTURAL INVESTMENT ENTERPRISES

Summary

This article is devoted to the peculiarities of the investment activity in the regions of Ukraine. The analysis of the dynamics of attracting capital investment in the regional economy. Marked regional disparities in investment activity, which adversely affect the uniform socio-economic development of regions. The main factors that hinder the development of investment in the regions.

Keywords: investment climate, investment attractiveness, investment activity, capital investments, foreign direct investments.

УДК 336.5.02:332.155:334.72

УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ В МЕХАНІЗМАХ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Железняк А.М.

Львівський національний аграрний університет

Представлено основні результати дослідження формування системи управління витратами як складової механізму підвищення ефективності. Охарактеризовано основні напрями скорочення витрат підприємств, спрямованих на підвищення економічної ефективності. Представлено зміст витрат в сільському господарстві. Розкрито особливості управління витратами в умовах кризового стану економіки. Наведено основні чинники, що впливають на систему управління витратами аграрного підприємства.

Ключові слова: економічна ефективність, аграрні підприємства, динаміка, управління витратами, система.

Постановка проблеми. Економічна і фінансова криза національної економіки України останніми роками проявила реальні загрози для розвитку українського бізнесу, посиливши увагу науковців до суспільно-економічних процесів в державі. Несприятливі умови для розвитку бізнесу в 2014-2015 рр. призвели до пошуку нових форм управління підприємствами, розбудови механізму адаптації систем управління параметричним характеристикам та викликам зовнішнього середовища. Ці процеси відчутні і в сільському господарстві, оскільки аграрні підприємства продемонстрували гнучкість до трансформації зовнішніх ринків збуту, першими почали впроваджувати технічні стандарти згідно європейських вимог якості та безпеки харчових продуктів, постійно перебувають в процесі пошуку високоефективних форм господарювання. Перебуваючи під постійним тиском загальноекономічної ситуації, соціальних напруг, законодавчих змін тощо, аграрні підприємства та об'єднання змушені приділяти чималу увагу управлінню витратами, що дасть змогу впливати на кількісні, якісні та структурні показники розвитку виробництва і залишатися конкурентоспроможними на вітчизняному ринку продуктів харчування в умовах низької продуктивності сільськогосподарського населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної ефективності та механізму управління витратами широко і всебічно досліджуються багатьма зарубіжними і вітчизняними вченими. Здійснюється пошук нових механізмів управління аграрними підприємствами, орієнтованими на підвищення їх економічної ефективності. Так, Юшкевич О. приділяє належну увагу в дослідженнях приділяє класифікації факторів впливу на розвиток сільськогосподарських підприємств за процесами відтворення, враховуючи класичний цикл коливання економіки [1]. Не можна обійти увагою дослідження Пасхавера Б.Й. [2], який дослідив відносну стійкість агропродовольчого комплексу до негативних тенденцій кризових періодів в Україні та підкреслив значення використання антикризових можливостей агропродовольчого комплексу для післякризового відновлення. Залізко В.Д. аналізує проблеми неефективного управління сільським господарством та нераціонального використання виробничих ресурсів, які безпосередньо впливають на забезпечення економічної безпеки і сталого розвитку

сільських територій [3]. Науковцем запропоновано методіку оцінки ефективності виробництва, що уможливорює виявити фактори, які сприяють або перешкоджають ефективності використання ресурсів, і надалі розробити заходи щодо підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських виробників із позицій зміцнення економічної захищеності країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з існуючим станом української економіки, у тому числі спричиненими появою нових загроз як економічній безпеці України, так і представникам бізнесу, видається актуальним і необхідним переглянути вихідні позиції і уточнити методологічні підходи формування системи управління витратами в механізмах підвищення економічної ефективності аграрних підприємств.

Мета статті. Завданням статті є висвітлення результатів досліджень основних проблем формування системи управління витратами, яка б забезпечувала сталу економічну ефективність діяльності аграрних підприємств в умовах сучасного стану української економіки з урахуванням суспільно-економічних процесів.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу формування системи управління витратами в сільському господарстві, зупинимось на важливих методологічних аспектах цієї проблеми, а саме, що ж розуміють механізмом підвищення ефективності аграрних підприємств, складність застосування якого лежить в площині оцінки результатів виробництва і витрат.

Цю особливість підміни понять в застосуванні економічної категорії «ефективність» в своїх дослідженнях підкреслюють Череп А.В. та Стрілець Є.М., які стверджують, що теорія ефективності чітко розмежовує поняття ефекту й ефективності, розуміючи під першим результат заходу, а під другим – співвідношення ефекту і витрат, що його викликали [4]. Співвідношення результатів та витрат підприємства також можна визначають також категорії «продуктивність» та «результативність», тому на нашу думку під механізмом підвищення ефективності аграрних підприємств слід розуміти систему заходів, спрямованих на досягнення економічного ефекту у вигляді чистого прибутку, що дасть змогу забезпечити сталий економічний розвиток підприємства. Застосування таких показників як економія окремих видів ресурсів та зниження собівартості

продукції не може бути кінцевим результатом та критерієм ефективності в сільському господарстві, на відміну від прибутковості.

Досліджуючи проблеми ефективності, вчені-науковці розглядають її у взаємодії з «результативністю», зокрема в своїх дослідженнях Літвінова В.О. визначає роль ефективності та визначає дві її форми – «результативність» та «економічність», акцентуючи увагу в першому випадку оцінці ступеня досягнення результату, в другому – мінімізацію використовуваних ресурсів підприємства [5].

Важко не погодитись з необхідністю раціонального використання ресурсів в сільському господарстві з урахуванням їх обсягу, структури, рівня та якості, потужності тощо. Прикладом цього є поступова трансформація виробничої діяльності великих інтегрованих об'єднань в аграрній сфері – агрохолдингів. Поява ефективних великотоварних організаційних структур в сільському господарстві України, починаючи з 2008 року, супроводжувалася такими процесами:

1. Створенням вертикально-інтегрованої структури з повним циклом виробництва.

2. Вибір стратегічного напрямку на збільшення ефективності виробництва і об'ємів бізнесу, у тому числі і за рахунок збільшення площі сільськогосподарських угідь.

3. Тенденцією до постійного зростання та скорочення частки збиткових підприємств.

З урахуванням викладеного досвіду діяльності агрохолдингів як успішних представників аграрного бізнесу, заслуговує на увагу підхід вибору найбільш ефективного напрямку розвитку підприємства, що визначається відповідним співвідношенням результату і затрат як грошового феномена, орієнтованого на прибуток, частовий проміжок отримання якого може бути короткочасним. Ця модель ефективності, що базується на пошуку правильного вектору, який дозволяє визначити напрям розвитку аграрного виробництва, може бути найбільш вірною в умовах невизначеності, на що в своїх дослідженнях акцентував увагу Тікін В.С., стверджуючи, що «...виробництво ефективне, якщо рухається в правильному, вірному напрямку» [6].

В свої дослідженнях Літвінова В.О. пропонує під ефективністю розуміти здатність системи (процесу) функціонувати на умовах забезпечення мінімально можливих витрат або максимально можливого результату в досліджуваному часовому періоді, виділяючи дві її форми – статистичну та динамічну (порівняльну) [5, с. 44-45]. Такий підхід вважаємо раціональним, оскільки вибір правильного напрямку господарської діяльності, в основу якого закладена ефективність та зіставлення з іншими системами (процесами) або самою із собою в динаміці дозволило сформувати ефективний механізм управління підприємством, орієнтований на прибуток. Разом з тим, в сільському господарстві ефективність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від агробіокліматичного потенціалу, під яким Македонський А. та Петренко О. розуміють комплекс діючих чинників та умов, які суттєво впливають на ефективність використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств

[7, с. 45]. Науковці в своїх дослідженнях підкреслюють особливість ефективності в аграрній сфері, яка доволі часто з економічної площини перетікає в технологічну, що обумовлено станом використання земельних ресурсів, необхідністю фізичного відтворення ґрунтів, відмінностями природно-кліматичних умов та змінами в кліматі на глобальному рівні, зазначаючи, що «...агробіокліматичний потенціал є комплексом природно-кліматичних умов і умов, які перебувають у певному співвідношенні, що можуть забезпечити оптимальні умови для життєдіяльності рослин, що в цілому формують урожай».

Питання оптимізації діяльності та розмірів аграрних формувань та їх підрозділів з урахуванням спеціалізації і особливостей природно-кліматичних зон останнім часом набуває все більш актуального значення. Підтвердження цьому знаходимо в дослідженнях Демяненко С., який, спираючись на теорію професора О. Чайнова, стверджував, що «...будь-яке підприємство має будуватися в певній закономірності стосовно своєї ресурсної бази» [8]. На думку науковця розміри підприємства повинні відповідати виробничому ресурсу, який перебуває в мінімумі відносно інших видів основних виробничих ресурсів. При цьому розміри використання решти ресурсів мають бути у певному співвідношенні до ресурсу, що перебуває в мінімумі, відображаючи існуючі закономірності й пропорції, властиві кожній системі господарювання.

Оскільки земля є основним ресурсом в сільськогосподарському виробництві, на перший погляд значна частина витрат, пов'язаних з веденням сільськогосподарської діяльності, мала б припадати на оренду сільськогосподарських угідь. Водночас проведені розрахунки на прикладі Львівської області свідчать про ефективне використання сільськогосподарських угідь усіма категоріями господарств, які переважно перебувають в оренді (табл. 1).

Проте порівняльний аналіз виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунок на 1 грн грошової оцінки ріллі свідчить про погіршення ефективності використання землі у 2014 році. З 1 квітня 2014 року орендна плата за земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності мала становити не менше 3% від їх нормативної грошової оцінки [9]. За даними Держгеокадастру з січня 2016 року сільськогосподарські підприємства, які використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності, отримали пропозицію збільшення розміру орендної плати до 8%, а іноді і до 9,5% від нормативної грошової оцінки земельної ділянки. Якщо в Львівській області станом на 1 січня 2016 року грошова оцінка сільськогосподарських угідь становила в середньому 13347,71 грн, це означатиме зростання витрат на орендну плату за землю сільськогосподарського призначення до 1268 грн за один гектар, що не мало б суттєвого впливу на підвищення собівартості продукції за умови застосування інтенсивних технологій в рослинництві.

Деяко інша ситуація з зростанням матеріальних затрат та витрат на оплату праці, які формують основну питому вагу затрат на один гек-

тар посіву і на одну голову тварин, що впливає на рівень собівартості одиниці продукції в сільському господарстві.

Суттєве дорожчання мінеральних добрив (табл. 2) негативним чином позначилося в першу чергу на тих невеликих сільськогосподарських підприємствах, які реалізують продукції на внутрішньому ринку.

Підвищення ефективності аграрних підприємств окрім ефективного використання земельних ресурсів повинне передбачати оптимізацію витрат на матеріально-технічне забезпечення (утримання будівель і споруд, парку тракторів і автомобілів, причепів та обладнання, ремонтних майстерень), управління трудовими ресурсами, провадження технологій тощо. Узагальнивши наукові дослідження з обраної проблематики можна виділити наступні етапи управління витратами як складової механізму підвищення ефективності аграрних підприємств:

1. Врахування усіх складових елементів витрат та очікуваних результатів.

2. Співставлення очікуваних витрат підприємства з можливими результатами.

3. Зведення різнотермінових витрат і результатів до одного моменту часу та співставлення з базовою моделлю.

4. Пошук оптимальної стратегічної бізнес-моделі в сільському господарстві, орієнтованої на прибуток з врахуванням організаційної структури підприємств.

Висновки і пропозиції. Сукупні витрати підприємства впливають на економічну стійкість організації аграрного підприємства, а значний обсяг економічних втрат під час кризових явищ в економіці призводить до зростання ризиків і загроз ефективності виробничої діяльності, знижуючи запас фінансової міцності підприємства та його рентабельності. Застосування моделей локального лідерства, планування прибутку шляхом завантаженості виробничих потужностей в умовах циклічності попиту і пропозиції на ринку аграрної продукції дасть змогу не лише збільшити економічну ефективність господарської діяльності аграрних підприємств, а й обрати найбільш ефективний напрям розвитку підприємства, що забезпечуватиме довгостроковий позитивний ефект в умовах кризового стану економіки.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз ефективності використання ріллі усіма категоріями господарств Львівської області у 2011 та 2014 рр.

Район	Грошова оцінка ріллі, грн. за га		Посівна площа с-г культур, га		Виробництво валової продукції сільського господарства, тис. грн		Виробництво валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 грн грошової оцінки ріллі, грн	
	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014
Бродівський	13539,2	23774,8	28267	30447	452567	467657	1,18	0,65
Буський	14534,4	25522,4	24776	28985	408513	430655	1,13	0,58
Городоцький	8003,2	14053,6	24935	25395	364785	391224	1,83	1,10
Дрогобицький	4032	7080,2	29925	38251	369224	406697	3,06	1,50
Жидачівський	10844,8	19043,5	42687	43152	401920	489832	0,87	0,60
Жовківський	9740,8	17104,9	30005	33388	500781	557238	1,71	0,98
Золочівський	14777,6	25949,5	27 653	31472	439971	489501	1,08	0,60
Кам'янка-Бузький	11683,2	20515,7	42826	48292	309559	363071	0,62	0,37
Миколаївський	7283,2	12789,3	16050	17946	635639	710166	5,44	3,09
Мостиський	9212,8	16177,7	18814	24853	302357	357269	1,74	0,89
Перемішлянський	7353,6	12912,9	30411	37041	314465	361961	1,41	0,76
Пустомитівський	13129,6	23055,6	35656	40963	618995	669096	1,32	0,71
Радехівський	12032	21128,2	22941	30197	398975	465146	1,45	0,73
Самбірський	12249,6	21510,3	10128	10055	410613	521150	3,31	2,41
Сколівський	2134,4	3748,0	56403	61668	139379	138826	1,16	0,60
Сокальський	14163,2	24870,6	20617	21465	704997	815138	2,41	1,53
Старосамбірський	3660,8	6428,4	20798	22936	319765	322382	4,20	2,19
Стрийський	5910,4	10378,7	15038	15064	497811	532335	5,60	3,40
Турківський	2112	3708,7	26701	27215	238443	231631	4,23	2,29
Яворівський	4358,4	7653,4	26701	27588	475702	479569	4,09	2,27

Джерело: за даними ГУСЛО та ГУ Держгеокадастру у Львівській області

Таблиця 2

Динаміка цін на основні види добрив в Україні у 2009-2015 рр. грн за т (станом на 1 січня)

Вид добрива	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016 р до 2011, %
Аміачна селітра	3030	3126	3102	2952	6354	8000	264,0
Карбамід (насіп)	3496	4024	3860	3414	6450	7900	226,0
Нітроамофоска	3850	4500	4400	4200	8700	-	-
Суперфосфат	1850	-	-	-	7350	12000	у 6,48 рази

Джерело: розраховано на основі даних ДУ «Інститут охорони ґрунтів України» [10]

Список літератури:

1. Юшкевич О. Класифікація факторів впливу на розвиток сільськогосподарських підприємств за процесами відтворення / О. Юшкевич // Аграрна економіка. – 2011. – Т. 4, № 1–4. – С. 82–89.
2. Пасхавер Б.І. Антикризисні можливості агропродовольчого комплексу / Б.І. Пасхавер // Економіка АПК. – 2016. – № 2. – С. 11–21.
3. Залізко В.Д. Шляхи підвищення ефективності виробничих ресурсів сільського господарства України у контексті зміцнення економічної безпеки / В.Д. Залізко // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С. 19–26.
4. Череп А.В. Ефективність як економічна категорія [Електронний ресурс] / А.В. Череп, Є.М. Стрілець // Ефективна економіка. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1727>
5. Літвінова В.О. Економічна ефективність: сутність та форми / В.О. Літвінова // Вісник Бердянського університету менеджменту та бізнесу. – 2014. – С. 43–45.
6. Тикин В.С. Эффективность – не коэффициент / В.С. Тикин // Экономические науки. – 2009. – № 7 (56). – С. 94–97.
7. Петренко О. Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу в сільському господарстві / О. Петренко, А. Македонський // Аграрна економіка, 2008. – Т. 1, № 1–2. – С. 44–54.
8. Дем'яненко С. Система диференційованих оптимумів та їх вплив на ефективність використання виробничих ресурсів аграрних підприємств / С. Дем'яненко // Вісник ЛНАУ, 2009. – С. 67–74.
9. Дмитерко І. Збільшують розмір орендної плати за землю? [Електронний ресурс] / І. Дмитерко // Режим доступу до ресурсу: <http://ngoipr.org.ua/blog/zbilshuyut-rozmir-orendnoyi-plati-za-zemlyu-diznajtesya-chi-ye-na-tse-pravo/>
10. Моніторинг цін на мінеральні добрива [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: <http://www.ioгу.gov.ua/monitoring/>

Железняк А.М.

Львовский национальный аграрный университет

УПРАВЛЕНИЕ ЗАТРАТАМИ В МЕХАНИЗМАХ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

Представлены основные результаты исследования формирования системы управления затратами как составляющей механизма повышения эффективности. Охарактеризованы основные направления сокращения затрат предприятий, направленных на повышение экономической эффективности. Представлено содержание затрат в сельском хозяйстве. Раскрыты особенности управления затратами в условиях кризисного состояния экономики. Приведены основные факторы, влияющие на систему управления затратами аграрного предприятия.

Ключевые слова: экономическая эффективность, аграрные предприятия, динамика, управление затратами, система.

Zhelyeznyak A.M.

Lviv National Agrarian University

COST CONTROL IN EFFECTS INCREASE THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary

The main results of the research formation management costs as part of the mechanism efficiency. Characterized the main directions of reduction of expenses aimed at improving economic efficiency. Submitted content costs in agriculture. The features of expense management in terms of the economic crisis. The basic factors that influence the cost management system in agricultural enterprises.

Keywords: economic efficiency, farms, dynamics, cost management system.

ОРГАНІЗАЦІЯ І РОЗРОБКА БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА ГАРДИННО-ТЮЛЕВИХ ВИРОБІВ

Загородня І.В.

Київський національний університет технологій та дизайну

У статті проведений аналіз перспектив створення нового підприємства з виробництва гардинно-тюлевих виробів. Головною метою статті є доведення, що навіть за сучасних кризових умов і скорочення витрат населення на предмети розкоші, скорочення продажів нового житла та інших факторів негативного впливу на ринок гардинно-тюлевих виробів нове підприємство має успішні перспективи створення, що підтверджується проведеним аналізом конкурентоспроможності, SWOT-аналізом магазинів-конкурентів, розрахунками точки беззбитковості та економічного ефекту.

Ключові слова: організація, розробка, бізнес-план, підприємство, гардинно-тюлеві вироби.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Український ринок гардинно-тюлевих виробів знаходиться у стані динамічного розвитку, причому як роздрібний, так і оптовий сегмент продажів. І хоча сучасний стан економіки не є стабільним, у підприємства з пошиття гардинно-тюлевих виробів є реальна можливість зайняти свою нішу. Слід зазначити, що вітчизняний ринок має потенціал не тільки для розвитку вже присутніх постачальників, але і для появи нових, тому метою цієї статті є обґрунтування бізнес-планування підприємства цього напрямку.

Мета статті: доведення, що навіть за сучасних кризових умов і скорочення витрат населення на предмети розкоші, скорочення продажів нового житла та інших факторів негативного впливу на ринок гардинно-тюлевих виробів нове підприємство має успішні перспективи створення

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В наш час щоб залишатися на ринку та мати постійне становище варто бути підготовленим та проінформованим про можливі загрози зовнішніх факторів, а отже можна і говорити про великий вплив чинників зовнішнього середовища на виробничу діяльність бізнесу [1].

До основних зовнішніх факторів можна віднести, на самперед, можливість зміни матеріальних ресурсів. Тобто на ринку існує чимало продуктів, які в подальшому можуть бути замінниками. Їх доцільно використовувати для зниження витрат та собівартості послуги чи матеріалів для її надання [1].

Важливий вплив на діяльність виробничого процесу також має і поява та імовірність появи на ринку нових технологій. У зв'язку зі швидким розвитком інноваційних технологій обладнання має особливість старіти. Отже, швидкий розвиток наукових технологій призведе до нових витрат. Тобто, щоб продовжувати повноцінно функціонувати на ринку необхідно обладнання оновлювати, а це додаткові витрати [2].

Значного удару на процес виробництва може завдати поява чи зміна юридичних обмежень на вид бізнесу чи окремі його процеси. Зміна нормативних актів має також негативний вплив, якщо це негативні зміни відносно малого бізнесу. Також існує велика загроза для бізнесу – це санітарні норми та вимоги безпеки праці. При кардинальних змінах не в користь малого підприємства існують великі загрози бізнесу [7].

Рівень цін на запропоновані товари є одним із найважливіших чинників обсягу продажу та майбутніх доходів. Саме тому цей аспект розглядається дуже детально. На встановлення магазинного середньоринкових цін, звичайно, впливають ціни конкурентів. Аналітична інформація про ціни й товари конкурентів салон використовуватиме як відправну точку для власного ціноутворення. Якщо товар аналогічний товару основного конкурента, тоді його ціна має бути близькою до ціни товару цього конкурента (табл. 1) [4].

Таблиця 1
Аналіз конкурентоспроможності салону «Галант» за цінами*

Найменування товару	«Галант»	«Ажур»	«Магія штор»
Тканини	100-150	200-350	150-250
Тюлі	150-550	300-650	250-600
Акcesуари	10-250	20-400	15-300
Штори для дитячої	450-1500	-	500-1800
Штори для вітальні	300-1200	-	350-1300
Штори для спальні	500-1600	-	600-1700
Штори для кухні	200-900	-	300-1000
Штори для кабінету	350-950	-	550-1050
Штори для залів	400-1600	-	500-1700
Ламбрекени	150-350	200-450	250-500
Послуги з пошиву та декору	50-300	60-500	55-450

*Складено автором

З таблиці видно, що за цінами та широтою асортименту салон – магазин «Галант» може конкурувати з усіма переліченими фірмами.

Далі необхідно виявити за допомогою SWOT-аналізу можливості загрози, сильні і слабкі сторони фірм. На основі отриманих результатів салону-магазину має бути внесена коректива до вибраної стратегії (табл. 2).

Цей аналіз дає нам можливість побачити, що наша фірма здатна конкурувати на цьому ринку, це, перш за все, пов'язано з нововведеннями в цю сферу бізнесу і з формуванням нового підходу в області надання послуг таксі. Основні конкуренти зараз займають більшу частку ринку, але у зв'язку зі швидкими змінами економічної ситуації

ції в зовнішньому світі цей відсоток постійно падає. Основною проблемою всіх конкурентів є те, що вони не повністю не задовольняють потребу споживачів, не надаючи їм якісні послуги.

Зовнішнє середовище в широкому розумінні є сукупність господарських об'єктів, економічних, суспільних і природних умов, національних та міждержавних інституціональних структур і інших зовнішніх відносно підприємства умов і чинників, що діють в оточенні підприємства [3].

Підприємство як відкрита система постійно взаємодіє з навколишнім середовищем. Постачання матеріально-технічних, енергетичних ресурсів, підбір кадрів і реалізація виготовленої продукції чи надання послуг є необхідною частиною виробничого процесу і само собою зрозуміло умовою існування і функціонування підприємства і як результат отримання прибутку як головної мети підприємницької діяльності. Також на підприємство можуть впливати наявність конкурентів та вибрана їхня політика якою вони керуються [2].

Матеріальних постачальників бажано мати як можна ближче до безпосереднього виробника тих чи інших матеріалів. Для цього найчастіше потрібно буде мати справу з оптовими постачальниками. Відповідно і ціна буде дешевша. Постачальник має бути надійним і пунктуальним, тому що через затримку в постачанні матеріалів ми будемо втрачати гроші [4].

Результативність діяльності фірми залежить від багатьох факторів, особливе місце в ній відводиться цінній політиці [4].

Ціна – це грошовий вираз вартості товару. Ціна є важливим фактором, який визначає стратегію поведінки фірми на ринку. Різне ставлення до ціни пов'язане з різними завданнями, що розв'язуються фірмою, а саме:

- забезпечення виживання;
- максимізація поточного прибутку;
- завоювання лідерства за показниками якості товару;
- завоювання лідерства за показниками частки ринку [6].

Розглянемо сильні та слабкі сторони салону, та всі можливі загрози його розвитку (табл. 3).

Проаналізувавши попит та ціни і взявши до уваги конкурентів, було розраховано прогнозований обсяг надання послуг в натуральних одиницях 4по всьому асортименту послуг, які будуть надаватися майбутнім підприємством та ціну матеріалів необхідних для надання кожної конкретної послуги помісячно.

Підприємство надає такі види послуг як: пошиття гардин для дитячої кімнати, спальні, для кухні, кабінету, а також залів [5]. Відповідно до розрахованих обсягів було розраховано прогнозний обсяг реалізації послуг в гривнях, який відображено в таблиці 4.

Таблиця 2

SWOT-аналіз магазинів-конкурентів*

	«Магія штор»	«Ажур»	«Галант»
Сильні сторони	Зручне географічне положення, достатньо широкий асортимент, постійні клієнти	Хороша репутація у покупців, ефективність збутової політики, широкий асортимент, зручне географічне положення.	Зручне географічне положення, широкий асортимент, висока якість товару, низькі ціни, індивідуальний підхід до потреб кожного клієнта
Слабкі сторони	Високі ціни, середня якість продукції, погана реклама	Відсутність кваліфікованих працівників, конкурентна позиція, що погіршується, досить високі ціни.	Недостатній управлінський досвід, імідж магазину, що ще не сформувався.
Можливості	Поліпшити якість штор, проведення рекламної компанії	Перехід до ефективніших стратегій, пільгове оподаткування.	Введення додаткових послуг, залучення інвесторів, постійні постачальники.
Загрози	Можливість появи нових конкурентів, незадоволеність клієнтів якістю, зниження рівня купівельної спроможності, несприятлива політика держави.	Зміна споживчих переваг, незадоволеність клієнтів якістю продукції, зниження загального рівня купівельної спроможності, несприятлива політика держави.	Несприятливі демографічні зміни, зростання інфляції, зниження загального рівня купівельної спроможності населення, несприятлива політика держави.

*Складено автором

Таблиця 3

Матриця SWOT-аналізу

Сильні сторони	Слабкі сторони
Сильні сторони: 1. Високий рівень обслуговування; 2. Висока якість виробів; 3. Прийнятні ціни; 4. Вдале розташування салону; 5. Фахівцям надається можливість підвищення кваліфікації. 6. Наявність позитивної репутації у споживачів; 7. Ефективне використання обладнання і площі.	Слабкі сторони: 1. Відсутність місії і якісних стратегічних напрямів; 2. Сформування коло клієнтів у конкурентів; 3. Певні види послуг конкурентів збігаються з послугами, які планує запропонувати наш салон.
Можливості	Загрози
1. Поліпшення сервісу і скорочення часу на обслуговування 2. Збільшення рентабельності, контроль над витратами 3. Впровадження нових технологій 4. Відкриття додаткових послуг 5. Застосування нового і сучасного обладнання.	1. Нестабільність на ринку 2. Загроза появи нових конкурентів 3. Зниження цін на послуги конкурентів.

Таблиця 4
Прогнозований обсяг надання послуг
в плановий період*

Назва продукції	Плановий період		
	Прогнозований обсяг надання послуг в натуральних одиницях	Ціна без ПДВ, грн.	Прогнозований обсяг реалізації послуг, грн.
Пошиття гардин для дитячої	135	500	67500
Пошиття гардин для спальні	104	700	72800
Пошиття гардин для кухні	79	300	23700
Пошиття гардин для кабінету	110	600	66000
Пошиття гардин для залів	74	900	66600
Разом	504		296600

*Складено автором

В даній таблиці відображений обсяг реалізації послуг, який планується отримати враховуючи всі сприятливі та несприятливі умови, тому він максимально наближений до реального. За рік планується надати 504 послуг і в результаті отримати прибуток в розмірі 296600 грн.

Одним із основних показників, пов'язаних із прогнозом розвитку ринку, є прогноз обсягів продажів. Грунтуючись на оцінці переваг вироблюваних підприємством товарів (послуг), визначають можливий обсяг продажів в натуральному і грошовому вираженні. Правильний прогноз продажів служить основою для організації виробничого процесу, ефективного розподілу коштів, належного контролю над запасами [7].

Період прогнозу продажів має бути пов'язаний із загальним плановим періодом. Прогнози продажів є хорошим інструментом менеджменту, який допомагає визначити вплив таких явищ, як ціна, обсяг виробництва, інфляція, на потоки готівки підприємства. Прогнозний обсяг продажу послуг представлено в таблиці 5.

Таблиця 5
Прогнозні обсяги продажу послуги*

Місяць	Оптимістичний прогноз	Консервативний прогноз
1	47365	50522,4
2	47981	51070,8
3	48400	50436
4	48971	50496
5	49360	50272,8
6	50040	49056
7	50748	51873,6
8	51236	52800
9	51993	50048,4
10	52783	49597,2
11	52981	51388,8
12	53210	50612,4
За рік	605068	608174,4

*Складено автором

Із таблиці 5 при порівнянні видно що оптимістичний прогноз має більші значення за деякі

місяці. Це має свої переваги, адже, так можна довести, що наше підприємство з кожним місяцем збільшує кількість наданих обсяг, внаслідок чого збільшується обсяг реалізації.

Успішна реалізація стратегії розвитку підприємства передбачає здійснення не лише результативної, а й ефективної господарської діяльності. Аби бути успішною впродовж тривалого часу, щоб вижити і досягти своїх цілей, діяльність підприємства має бути як результативною, так і ефективною [2].

Для того, щоб з'ясувати, якими мають бути обсяги продажу продукції фірми, щоб досягти прибутковості, і проводиться аналіз беззбитковості [4]. Ось чому інвестори й кредитори вимагають, щоб у підрозділі «План доходів і видатків» було проведено аналіз беззбитковості та обчислено точку беззбитковості.

Точка беззбитковості характеризує таку ситуацію, за якої загальні доходи від продажу продукції фірми повністю покривають витрати на її виробництво й реалізацію (ситуація, коли фірма не отримує прибутків, але не має і збитків) [4]. Таким чином, точка беззбитковості показує, скільки одиниць продукції має продати фірма, щоб її витрати окупилися її доходами. Продаж кожної наступної одиниці продукції приносить фірмі прибуток. Вона розраховується за формулою:

$$T_{\text{без}} = FC / (1 - D) \quad (1)$$

Де D – це частка змін витрат виручки від реалізації. Відповідно вона розраховується за формулою: $D = (\text{Змінні витрати}) / (\text{Загальна виручка від реалізації})$.

Розраховуємо частку змін витрат виручки від реалізації для послуг:

$$D = 5848 / 608174,4 = 0,0096 \quad (2)$$

$$T_{\text{без}} = 5848 / 0,0096 = 609166,667 \quad (3)$$

Отже, за розрахунками для того, щоб підприємство не понесло збитків, воно має реалізувати послуг на 609166,667 гривень.

Для визначення терміну окупності стартового капіталу використаємо наступну формулу:

$$T_{\text{ок}} = CK / (\text{Пр}(\text{рік})) \quad (4)$$

Проведемо розрахунок, підставивши значення:

$$T_{\text{ок}} = (139\ 669) / 80569,9 = 1,7 \quad (5)$$

Отже, за розрахунками, проведеними за формулою, можна зробити висновок, що стартовий капітал окупиться вже через 1,7 року.

Також для оцінки ефективності діяльності підприємства необхідно розрахувати річний економічний ефект. Його можна визначити за формулою:

$$E_{\phi} = \text{Пр} - E * CK \quad (6)$$

$$E_{\phi} = 80569,9 - 0,02 * 139669 = 77776,52 \quad (7)$$

За розрахунками економічної ефективності можна визначити, що ефективність нашого підприємства складатиме 77776,52 грн.

Для оцінки ефективності діяльності підприємства також розраховують показник рентабельності. Рентабельність характеризує прибутковість, дохідність підприємства. Цей показник дає можливість визначити, яка продукція більш прибуткова, тобто вигідніша для виробництва. Однак слід урахувувати, що собівартість має відповідати витратам виробництва на основі рівноважних цін.

В умовах адміністративно-командної економіки, коли ціни визначалися вольовим (суб'єктивним) шляхом, собівартість, як і ціпи, не відображала стан економіки, а отже, не можливо було визначити фактичну рентабельність продукції. Показник рентабельності розраховується за формулою:

$$R = (\text{Пр ч}) / (\text{В вит}) 100\% \quad (8)$$

$$R = (80569,9) / 506812 100\% = 15,9\% \quad (9)$$

Отже, за даними розрахунками, які були проведено для визначення рентабельності, можна

сказати, що діяльність є прибутковою, так як показник рентабельності складає 15,9%.

Висновки. Провівши аналіз та дослідження показників ефективності було визначено багато показників, що свідчать про прибутковість даної діяльності. Інвестиції в підприємство є доцільними та мають не великий термін окупності. Також діяльність підприємства є фінансово ефективним та рентабельним. Адаже за даними розрахунками рентабельність складає 15,9%, що є хорошим показником для провадження цієї діяльності.

Список літератури:

1. Ареф'єва О.В. Управління формуванням підприємництва: Монографія / Ареф'єва О.В., Герасимчук Н.А. – К.: Видавничий дім «Корпорація», 2006. – 225 с.
2. Ганущак-Єфіменко Л. М. Інноваційний розвиток підприємництва в Україні: стратегічні орієнтири [Текст]: монографія / Ганущак-Єфіменко Людмила Михайлівна; ВНЗ «Нац. акад. упр.». – Київ: Національна академія управління, 2014. – 397 с.
3. Герасимчук Н. А. Підприємницький механізм ресурсозберігаючого розвитку АПК: [моногр.] / Н. А. Герасимчук. – Київ: «ЦП «Компрінт», 2015. – 464 с.
4. Герасимчук Н. А. Організація виробництва: Навч. посібник / Герасимчук Н. А., Кондратюк О. І., Вікарчук О. І. – Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, Житомир, 2009. – 244 с.
5. Машевська І. В. Бізнес-план салону «Гарант». – К., 2014. – 50 с.
6. Організація сервісної діяльності. Частина І: Підручник / І. С. Гращенко, Я. В. Лісун, В. В. Хмурова. – К.: КНУТД, 2015. – 410 с.
7. Ретроспективний аналіз впливу вступу України до СОТ на ринок продукції легкої промисловості / І. М. Грищенко, Ю. В. Гончаров, І. О. Тарасенко // Актуальні проблеми економіки: Науковий економічний журнал. – 2013. – № 1. – С. 58–70.

Загородня І.В.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

ОРГАНИЗАЦИЯ И РАЗРАБОТКА БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ПО ПРОИЗВОДСТВУ ГАРДИННО-ТЮЛЕВЫХ ИЗДЕЛИЙ

Аннотация

В статье проведен анализ перспектив создания нового предприятия по производству гардинно-тюлевых изделий. Главной целью статьи является доказательство, что даже в современных кризисных условиях и сокращение расходов населения на предметы роскоши, сокращение продаж нового жилья и других факторов негативного влияния на рынок гардинно-тюлевых изделий новое предприятие имеет успешные перспективы создания, что подтверждается проведенным анализом конкурентоспособности, SWOT-анализом магазинов-конкурентов, расчетами точки безубыточности и экономического эффекта.

Ключевые слова: организация, разработка, бизнес-план, предприятие, гардинно-тюлевые изделия.

Zagorodnyaya I.V.

Kyiv National University of Technologies and Design

ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF BUSINESS PLANNING OF ENTERPRISES FOR THE PRODUCTION OF CURTAINS PRODUCTS

Summary

In the article the analysis of prospects of creation of new enterprises for the production of curtains products. The main aim of the article is proof that even in the current crisis conditions and the reduction of spending on luxury items, the decline of new home sales, and other factors of negative impact on the market curtains products the new company has a successful prospects for the creation, which is confirmed by the analysis of competitiveness, SWOT analysis of the stores of competitors, calculation of breakeven point and economic effect.

Keywords: organization development, business plan, enterprise, trimmings.

АНАЛІЗ СТАНУ ЕЛЕКТРОННОЇ АГРОТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

Кислюк Л.В.

Луганський національний аграрний університет

Проаналізовано сучасний стан електронної агроторгівлі в Україні. Розглянуто види і особливості Інтернет-майданчиків для здійснення електронної торгівлі продукцією. Розглянуто найпоширеніші спеціалізовані агроторгівельні сайти. Доведено, що рівень розвитку електронної агроторгівлі значно поступається розвитку реального Агрпромиислового комплексу в Україні. Представлені в основному форми електронної агроторгівлі, що відносяться до ринку B2B. Розгорнута роздрібна електронна торгівля сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування вагомим сектором електронної комерції не складає.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, електронна комерція, електронна агроторгівля, Інтернет-майданчики, агроторговельні сайти.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової спільноти характеризується великими соціально-економічними перетвореннями, прискореним розвитком інформатизаційних систем в усіх сферах суспільного життя. Упровадження сучасних технологій в комерційну діяльність стимулює різке зростання і збільшення масштабів використання мереж глобальної комунікації, які об'єднують людей з різних соціальних груп в єдину світову інформаційну спільноту без географічних і політичних меж.

Перехід інформаційних відносин з паперової в електронну форму перевершив по значущості і масштабу зміни економічних відносин, що відбулися у зв'язку із зміною форм господарювання і виробництва. Безперечно, розвинена комп'ютерна і комунікаційна інфраструктура має стати одним з ключових чинників успішного соціально-економічного розвитку сучасної держави, ділової активності її громадян.

У даний час все більше значення набуває електронна комерція. Її розвиток відбувається настільки стрімко, що більшість найбільших світових компаній разом з традиційним offline бізнесом починає використовувати і електронну комерцію.

Високі темпи і вражаючі масштаби розвитку електронної комерції у світі зумовлені сукупністю чинників економічного, соціального, електронно-технологічного, організаційно-правового характеру [4], найсуттєвішими з яких є лібералізація економічної діяльності, глобалізація економіки, мультифункціональність Інтернету, доступність і ефективність електронної торгівлі.

За ознакою секторального функціонування електронна комерція поділяється на:

Бізнес-до-бізнесу (B2B) – це електронна комерція між компаніями. Це тип електронної комерції, що має справу з відносинами між видами комерційної діяльності. Приблизно 80% електронної комерції належать до цього типу, і більшість експертів прогнозує, що B2B електронна комерція продовжить поширюватися швидше ніж B2C [3].

Бізнес-до-споживача (B2C). Електронна комерція бізнес-до-користувача, або торгівля між компаніями й споживачами, включає збирання інформації клієнтами; купівлю фізичних речей чи інформаційних/електронних товарів; і, для інформаційних товарів, одержування товару (програми, електронної книги) по електронній мережі. Це друга по величині й найперша форма електронної комерції [3].

Споживач-до-споживача (C2C). Електронна комерція споживач-до-споживача або C2C – торгівля між приватними індивідуумами або споживачами. Цей тип електронної комерції характеризується ростом електронних ринків і мережних аукціонів, особливо у вертикальних галузях промисловості. C2C можливо має найбільший потенціал для того, щоб розвивати нові ринки.

Бізнес для уряду (B2G) – середовище взаємодії між юридичними особами й державними органами, що охоплює участь в електронних торгах, виконання державних замовлень, надання податкової, статистичної, митної та іншої звітності

Уряд для споживача (G2C) середовище взаємодії між державними організаціями та фізичними особами, що охоплює системи соціального обслуговування (виплати, допомоги, пільги і т. п.), системи комунального обслуговування, юридичні та інформаційно-довідкові служби.

Розвиток аграрної сфери бізнес-діяльності у нашій країні все ще знаходиться на етапі становлення. Проте з кожним роком в Україні відбувається досить прискорене зростання обсягів угод у рамках e-commerce. Подальший розвиток галузі e-комерції в Україні обумовлений переходом традиційних торгових майданчиків в Інтернет-простір й розвитком електронної торгівлі в регіонах. Саме e-commerce стала нині чи не найперспективнішим напрямком бізнесу в Україні. Вона активно залучає в країну сучасні технології і позитивно впливає на інші галузі, перш за все на банківський сектор.

В Україні з урахуванням її специфіки найбільші перспективи має розповсюдження B2B напряму електронного бізнесу. Слід зазначити, що і в країнах, де електронна комерція набула найбільш широкого поширення, на цей вид електронного бізнесу припадає близько 80% його загального об'єму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ринку електронної торгівлі України присвячені роботи таких вчених, як С. Карпенко [6], Н. Валькова [1], О. Галочкін, О. Галочкіна [2], О. Кудіна [9], О. Щерба, Л. Сисюк [20].

Дослідженню інтернет-бізнесу присвячено нечисленні праці таких вчених, як А. Габович, П. Біленчук, В. Гаєнко, Л. Борисова, М. Козир, Л. Орлова, Н. Меджибовська, Л. Барицька, В. Павлова та інших.

Л. Д. Гармідер, А.В. Орловим розглянуто особливості електронної комерції як специфічного

виду торгівлі, зазначено види підприємницької діяльності в Інтернеті. Авторами проаналізовано становище інтернет-послуг на ринку України та виділено переваги та проблеми розвитку вітчизняної електронної комерції [12].

Маловичко С. В. проведено комплексний аналіз стану та особливостей розвитку електронної торгівлі на підприємствах України, визначено сучасні тенденції, надано науково-методичний підхід до дослідження траєкторії та особливості розвитку електронної торгівлі в Україні. Автором представлено алгоритм здійснення оцінки стану електронної торгівлі підприємств України та визначення її сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, що має бути корисним для визначення напрямів подальшого розвитку та прогнозування його тенденцій, визначено загальні тенденції розвитку електронної торгівлі на підприємствах України, її сильні та слабкі сторони [11].

Паска І. М. розглянуто особливості формування та функціонування біржової та електронної торгівлі сільськогосподарською продукцією, проаналізовано динаміку кількості бірж в Україні відповідно до їх спеціалізації, проведено оцінку впливу інфраструктурної, біржової та експортної складових у кінцевій внутрішній та експортній ціні [5].

Легеза Д. Г. [10] навів основні переваги електронної реалізації сільськогосподарської продукції. Автор на прикладі реалізації зернових культур розрахував попит на продукцію в електронній мережі та ефективність впровадження електронної комерції, реалізації продукції через електронну мережу.

Серських Н.С. проаналізував динаміку використання інформаційно-комунікаційних технологій в Україні, розглянув основні напрями та проблеми впровадження моделі електронної комерції B2B в діяльність підприємств аграрного сектору та визначив шляхи вирішення цих проблем [16].

Копішинська О. П., Калініченко А. В., Калініченко В. М. представили результати дослідження особливостей, форм, проблем і перспектив використання різних форм електронної комерції в аграрній сфері України. Окрему увагу приділено авторами місцю вищих аграрних навчальних закладів у впровадженні технологій e-commerce [8].

Необхідність вирішення проблем, що пов'язані з впровадженням ефективної реалізаційної політики на підприємствах аграрної сфери, посилюється зі стрімким розвитком Internet, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та поступовим переходом розвинутих країн до електронної торгівлі [14].

Український сектор e-commerce відстає в розвитку від зарубіжних аналогів на кілька років. На сьогоднішній день сфера e-комерції в Україні перебуває на етапі становлення і має значний потенціал для розвитку. Враховуючи щорічне збільшення чисельності активних користувачів мережі інтернет та підвищення зацікавленості населення у онлайн-купівлях, можна розраховувати на збільшення відсотка покупців в інтернет-магазинах. За даними організації UNCTAD, яка займається вивченням ринку онлайн-торгівлі, із розвитку сегменту e-commerce Україна опини-

лася на 58 місці з 130. Цілком можливо, що до 2020 року наша країна увійде до першої тридцятки, а це свідчить про великі перспективи її розвитку в майбутньому [13]. Разом із тим,

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сектор агроторгівлі дотепер залишається найменш дослідженою частиною української електронної торгівлі. Це стосується як її кількісних характеристик, так і аналізу наявних недоліків і можливих перспектив.

Мета статті проаналізувати стан електронної агроторгівлі як перспективного сегменту української електронної комерції.

Виклад основного матеріалу. Ринок електронної комерції в Україні, за даними Ekos Global, у 2014 році становив 1,6 млрд дол, у Польщі – 4,7 млрд дол, у Росії – 17,5 млрд дол. За підсумками 2015 року український ринок електронної комерції склав 1,1 млрд доларів. Проте, це на 32% більше у гривневому еквіваленті, ніж у 2014 році. 17% інтернет-користувачів, або близько 3,7 млн людей, робили покупки онлайн. З них 26% купували через мобільні пристрої – смартфони і планшети. Крім того, в минулому році зросла кількість користувачів, які купують товари на зарубіжних сайтах. 47% українських онлайн-покупців здійснювали шопінг на китайському alibaba.com. [15].

Найбільшими сегментами e-commerce в Україні, як і в попередні роки, залишаються «Електроніка і побутова техніка» і Fashion (одяг та взуття). Зростання сегменту «Електроніка і побутова техніка» в онлайні було викликано підвищенням цін, спровоковане падінням курсу гривні.

За оцінками компанії IT-Enterprise, ринок електронних комерційних закупівель в агросекторі в 2015 р. виріс приблизно на 60% в порівнянні з показниками 2014 р., оскільки з'явилося більше великих і середніх компаній, які купують і продають агропродукцію через електронні майданчики та значно розширився асортимент товарів, які агрокомпанії закуповують через ці майданчики. 2014 р. аграрії переважно замовляли запчастини для сільгосптехніки, будівельні матеріали, метал, пакувальні матеріали і т.д., в 2015 році насіння, засоби захисту рослин, мінеральні добрива, зернові та олійні.

Якщо в 2014 р. агрокомпанії майже не закуповували через електронні майданчики зернові та олійні, то протягом минулого року середній обсяг закупівель зернових становив 1,5-2,5 тис. т щомісяця.

В аграрному сегменті рику e-торгівлі в Україні представлені електронні крамниці, електронні біржові майданчики (незалежні, що пропонують проводити електронні торги на їх платформі, та внутрішньокорпоративні [7], а також веб-сайти.

Електронні крамниці стають все більш популярними в Україні (кількість щорічно зростає приблизно на чверть), хоча в цілому їх надзвичайно мало. Досить зручною й достатньо вживаною є технологія створення електронних крамниць з інтегрованою системою менеджменту за допомогою програмного забезпечення AgwShop (перша версія з'явилась 25.12.2006) [17].

Корпоративні майданчики зручні для роботи конкретного підприємства, оскільки враховують всю специфіку його закупівельної діяльності. Що

ж стосується незалежних ЕТМ, то завдяки запропонованій індивідуальній системі налаштувань, практично будь-яке підприємство може працювати на незалежній ЕТМ.

В Україні тільки три аграрні компанії працюють через індивідуальні майданчики – «Нібулон», «Миронівський Хлібопродукт» і «Астарта-Київ».

«Астарта-Київ» створювала майданчик власними силами, а майданчики «Миронівський Хлібопродукт», «Нібулон», для українського аграрного ринку взагалі унікальні. Обидві вони інтегровані з інформаційними системами управління компаній, а також з хмарним майданчиком SmartTender.biz.

Таким чином, тендерний процес повністю автоматизований, фахівці компанії в системі планують закупівлі, які тут же відображаються на сайті. При цьому втратити або спотворити якісь дані просто неможливо.

Використання хмарного ресурсу SmartTender.biz розширює базу постачальників компаній «Миронівський Хлібопродукт», «Нібулон», адже про кожний їх тендер повідомлення надходить не тільки постачальникам з їх власної бази, але і всім компаніям, зареєстрованим на SmartTender.biz.

Решта агрокомпаній працюють через різні хмарні майданчики. Зокрема, деякі підприємства Ядро і Ukrlandfarming – через площадку від APS Тендери, яка, до речі, готується увійти в ProZorro.

На думку експертів SmartTender.biz, в 2015 р. на трьох електронних торгових майданчиках (newtend.com, SmartTender.biz і zakupki.prom.ua) з постачальниками було укладено договорів більш ніж на 5 млрд грн. (2014 р. – 1,9 млрд грн).

Користуватися електронними майданчиками можуть як великі і середні, так і малі агропідприємства. При цьому кожен користувач може виступати в двох іпостасях: організатора торгів і постачальника.

Тобто агрокомпанія може на єдиній платформі як закуповувати, так і продавати продукцію. Це зручно і дозволяє скоротити час пошуку постачальника або покупця.

Також електронний майданчик дозволяє агрокомпаніям економити 15-25% коштів на закупівлі завдяки зниженню організаційних витрат і близько 30% – завдяки конкуренції безлічі постачальників.

Однак багато агрокомпаній відзначають, що найбільш значущим для них перевагою є те, що на цьому майданчику можна проводити закупівлі прозоро і звести людський фактор при прийнятті рішення про переможця тендера до нуля.

Даний інструмент дозволяє підвищити прозорість та простежуваність процесу закупівлі, а також знизити ризики, пов'язані з проведенням тендеру.

Серед недоліків роботи з електронними майданчиками виділяють необхідність їх постійних доробок і налаштувань під потреби клієнта, оскільки всі майданчики все ще активно розвиваються.

Переходячи на електронну площадку, потрібно буди готовим до того, що потрібен час, знадобиться кілька місяців на її тонке налаштування під ваші внутрішні бізнес-процеси, а також навчання персоналу.

Індивідуальний тендерний майданчик коштує досить дорого – 500 тис. грн. і більше, а загальні електронні майданчики для комерційних закупівель значно універсальні, оскільки їх розробники намагаються враховувати потреби всіх зареєстрованих клієнтів.

Ще одним недоліком, вважається те, що постачальники не завжди готові або зацікавлені брати участь в електронних тендерах.

Проте розвиток електронних тендерних майданчиків потребують від постачальників перегляду підходів до покупця, конкуренції і ціноутворення.

Вважається, що процес впровадження електронних тендерних майданчиків є незворотнім [18].

Донедавна перше місце за обсягами об'ємів торгів та у рейтингу акредитованих Мінагрополітики товарних бірж за вартістю укладених угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції і продовольства посідала Українська універсальна біржа (УУБ). Біржа має в своєму розпорядженні та успішно використовує електронний торговий майданчик та електронну торгову систему. У 2014 році обсяг реалізованої через УУБ сільгосппродукції склав 3 608 676 000,00 грн. На даний момент продовжується розширення регіональної мережі філій УУБ, установа представлена в основних економічно розвинених регіонах України: Київ, Дніпро, Запоріжжя, Кременчук, Одеса, Полтава, Суми, Харків, Херсон та має велику кількість представництв [19]. Найближчим часом УУБ планує стати активним учасником міжнародного товарного біржового ринку та суттєво збільшити обсяги укладених угод, особливо в аграрному секторі.

На сьогодні каталог аграрного сектора України нараховує 951 веб-сайтів. Наведемо відомості про найпопулярніші з них.

Сайт торгової системи AGROTORG.net дає можливість знаходити ділових партнерів, а також продавати і купувати товари і послуги агропромислового комплексу і супутніх галузей.

Основа системи AGROTORG.net складає каталог товарів і послуг, який формується учасниками системи. Найпоширеніші рубрики відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Найпоширеніші рубрики сайту торгової системи AGROTORG.net

Рубрики	Кількість оголошень
Зернові	1396
Зернобобові	405
Овочі	724
Свіжі фрукти, ягоди	387
Баштанні	116
Молоко і молокопродукти	117
Бакалія, продукція переробки сільгосппродукції	972
Сільгосптехніка, обладнання, запчастини	17657

На інформаційно-аналітичному порталі «Агроринок Херсонщини» здійснюється купівля та продаж зерна, насіння, овочів, фруктів, формуються ціни на ринках Херсонської області і України, розміщена дошка оголошень, каталог

підприємств, торгові майданчики по зерну, олійним і продуктам харчування. Навантаження на комунікаційну систему цього порталу 75% становить через прямиї запит, 11% через соціальні мережі, 9% через рекламні компанії, інші становлять 5%. Безперечним лідером з відвідуваності сайту є Україна, якій належить 90%. Країни, що входять до СНД та інші складають 10%.

Всеукраїнський аграрний сайт Агробокс постійно обновлює, актуальну інформація про діяльність компанії на агроринку України, яку отримують фактично всі сільгоспвиробники, покупці, постачальники та галузеві обслуговуючі компанії України – потенційні партнери та клієнти. Надає можливість здійснення замовлення потрібної продукції (послуг) через сайт і отримання цікавих пропозицій на скриньку безпосередньо від зареєстрованих постачальників, (виконавців) з усієї України та охоплення і можливість аналізу всіх пропозицій, що можуть задовольнити потреби компанії у сільгосппродукції та послугах або шляхах їх збуту, що значно економить час на маркетингових дослідженнях агроринку України, так як всі всі постачальники та покупці презентують свою діяльність та взаємодіють на сайті.

На сайті ПроАгро можна отримати консультації з питань ціноутворення, консультації щодо товарних ринків с/г продукції, бізнес-плани та економічні обґрунтування проектів консалтингові, дослідження ринків с/г продукції та харчової промисловості, щоденний електронний бюлетень «ПроАгро-Новини», щотижневий збірник «АгроСфера-Прайс», щотижневий інформаційний пакет «АгроСфера» провідний інформаційно-аналітичний ресурс аграрного ринку України.

Сайт АГРОТЕНДЕР.com.ua. створений для підтримки вітчизняного сільгоспвиробника. На цьому сайті завжди найсвіжіші агроновини України.

На сайті на сьогодні знаходяться 17799 компаній. На дошці оголошень 28941 об'ява. Користувачів на 17. 06 2016 року 20970 чоловік.

Перехід аграрного ринку в систему електронної комерції дозволить значно підвищити стійкість і результативність діяльності підприємств АПК України, яким сьогодні доводиться здійснювати свою діяльність в умовах нестабільної політичної та економічної середовища.

Висновки і пропозиції. Таким чином нами проаналізовано сучасний стан електронної агроторгівлі в Україні:

1. Рівень розвитку електронної агроторгівлі значно поступається розвитку реального Агропромислового комплексу в Україні (нагадаємо, що в 2015 році експортні надходження сільськогосподарської продукції становили 40% від загального обсягу).

2. Проаналізовані нами основні форми електронної агроторгівлі відносяться до ринку В2В.

3. Розгорнута роздрібна електронна торгівля сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування вагомого сектору електронної комерції не складає.

4. Електронні майданчики дають змогу агрокомпаніям проводити закупівлі прозоро і звести людський фактор при прийнятті рішення про переможця тендера до нуля. Серед недоліків роботи з електронними майданчиками виділяють необхідність їх постійних доробок і налаштувань під потреби клієнта, оскільки всі майданчики все ще активно розвиваються.

5. Більшість професійних чи офіційних сайтів, пов'язаних із аграрним сектором економіки в Україні, носить суто інформативний характер або ж містить досить обмежені умови для проведення комерційних угод. В цілому ж наявність інформативних сайтів по окремим галузям з виробництва продукції сільськогосподарства або харчової промисловості є значним кроком до інформатизації економіки. Поява нових майданчиків сприяє розвитку ринку і конкуренції, підвищує адекватність ринкової політики та видається надзвичайно корисним і перспективним в сфері агробізнесу.

Список літератури:

1. Валькова Н. В. Розвиток інтернет-торгівлі в Україні: динаміка та вплив факторів / Н. В. Валькова // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2014. – Вип. 2 (43). – С. 39–42.
2. Галочкін О. В. Стан електронної торгівлі в Україні: реалії та перспективи / О. В. Галочкін, О. О. Галочкіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bsfa.edu.ua/files/konf/22032013/s5/Halochkin.pdf>
3. Електронна комерція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Електронна_комерція
4. Електронна торгівля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/18641210/marketing/elektronna_torgivlya
5. Карпенко С. Обсяги ринку електронної комерції в Україні. Інтернет-ринок / С. Карпенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reclamare.ua/blog/obemy-rynkaelektronnoj-kommercii-v-ukraine/>.
6. Копішинська О. П. Перспективи впровадження технологій електронної комерції в аграрному секторі економіки України / О. П. Копішинська, А. В. Калініченко, В. М. Калініченко // Радіоелектронні і комп'ютерні системи. – 2008. – № 7. – С. 9–13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/recs_2008_7_3
7. Копішинська О. П. Перспективи впровадження технологій електронної комерції в аграрному секторі економіки України / О. П. Копішинська, А. В. Калініченко, В. М. Калініченко // Радіоелектронні і комп'ютерні системи. – 2008. – № 7. – С. 9–13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/recs_2008_7_3
8. Кудіна О. Ю. Розвиток електронної торгівлі в умовах становлення глобального інформаційного простору / О. Ю. Кудіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/fizika/26642/index.html>
9. Лєгеца Д. Г. Електронна комерція сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] / Д. Г. Лєгеца // Наукові статті. – 01.10.2009. – Режим доступу: http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/27024Elektronna_komer_silsko/1.html
10. Маловичко С. В. Аналіз сучасних тенденцій та динаміки розвитку електронної торгівлі на підприємствах України / С. В. Маловичко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2015-2_0-pages-71_77.pdf

11. Орлова А. В. Особливості розвитку вітчизняної електронної комерції / А. В. Орлова, Л. Д. Гармідер // Європейський вектор економічного розвитку. – 2015. № 1 (18) С. 58-65. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://duan.edu.ua/uploads/vidavnitstvo14-15/12126.pdf>
12. Офіційний сайт «Lemarbet»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lemarbet.com/ua/>
13. Паска І. М. Формування та функціонування біржової та електронної торгівлі сільськогосподарською продукцією / І. М. Паска // Ефективна економіка. – 2015. – № 8.
14. Плєскач В. Л. Технології електронного бізнесу / В. Л. Плєскач. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 223 с.
15. Ринок електронної комерції в Україні в 2015 році виріс на 32% у гривні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rynok-elektronnoy-kommertsii-ukraine-2015-1468583342.html>.
16. Серських Н. С. Електронна комерція як маркетингова стратегія для підприємств аграрної сфери / Н. С. Серських // Збірник наукових праць ТДАТУ (економічні науки). – Мелітополь, 2014. – № 4 (28). – С. 156-161.
17. Скрипт інтернет-магазину ArwShop: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arwshop.ru>
18. Татаренко Г. М. Массовое использование электронных торговых площадок аграриями – один из ожидаемых трендов 2016 года / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lesovod.org.ua/node/27296>
19. Українська універсальна біржа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uub.com.ua/birzhovadiyalnist/torhy-zernovumy/>.
20. Щерба О. Ф. Особливості розвитку електронної торгівлі в Україні / О. Ф. Щерба, Л. Д. Сисюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2014/Economics/10_154898.doc.htm

Кислюк Л.В.

Луганский национальный аграрный университет

АНАЛИЗ ЭЛЕКТРОННОЙ АГРОТОРГОВЛИ В УКРАИНЕ

Аннотация

Проанализировано современное состояние электронной агроторговли в Украине. Рассмотрены виды и особенности Интернет-площадок для осуществления электронной торговли продукцией. Рассмотрены наиболее распространенные специализированные агроторговые сайты. Доказано, что уровень развития электронной агроторговли значительно уступает развития реального агропромышленного комплекса в Украине. Представлены в основном формы электронной агроторговли, относящихся к рынку B2B. Развернутая розничная электронная торговля сельскохозяйственной продукцией и продуктами питания весомого сектора электронной коммерции не составляет.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, электронная коммерция, электронная агроторговля, Интернет-площадки, агроторговые сайты.

Kislyuk L.V.

Luhansk National Agrarian University

ANALYSIS OF THE STATE OF ELECTRONIC AGRICULTURAL TRADE IN UKRAINE

Summary

The current state of electronic agricultural trade in Ukraine has been analyzed. Types and features of Internet sites for electronic goods trade and the most prevalent specialized agricultural trading sites have been considered. It has been proved that the development level of the electronic agricultural trade is significantly inferior to the actual development of agroindustrial complex of Ukraine. The forms of electronic agricultural trade that relate to Market B2B have been mainly submitted. Extensive retail electronic trade of agricultural products and foods is not significant sector of electronic commerce.

Keywords: agricultural business, e-commerce, e-agricultural trade, agricultural trading sites.

UDC 327:352

INTERNATIONAL FINANCIAL SUPPORT OF THE UKRAINIAN CROSS-BORDER COOPERATION PROJECTS

Kischak I.T., Korneva N.O.

V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

The theoretical aspects of cross-border cooperation between Ukraine and the EU. The state of international financial support for Ukraine cross-border cooperation projects. Identify priority directions of the state policy of cross-border cooperation of Ukraine. Grounded practical significance CBC Ukraine projects in various industrial and service sectors.

Keywords: financial support, design, cross-border cooperation, public policy, international activity.

Modern international relations strive to globalize and show rapid growth of the cross-border, regional and international cooperation intensification in various fields and industries. Cross-border cooperation (CBC) for Ukraine is one of the most effective tools on the way to the EU at the regional level, particularly through active participation of local communities of the neighboring countries, in cooperation with neighbors. All Eastern European countries that joined the EU in recent decades had chosen this way [3; 5]. The economic map of Europe now resembles a tight lace created from dozens of European regions that overlap with each other. This form of cooperation has a long practice in the EU [4].

CBC is one of the main innovations under the European Neighborhood and Partnership Instrument. This innovation was seen as a way of empowering local authorities, promoting local development and ultimately strengthening local democracy after implementing of 13 work programs. These programs cover the entire EU land border and three seas that the EU shares with its neighbors: the Black Sea, Baltic Sea and Mediterranean Sea [2; 5].

CBC Programme allow to solve a significant number of regional problems – developing of the small and medium enterprises, tourism, trade, transport, accelerate the introduction of new technologies. These international projects are the «points of growth» that significantly affect the economy and the cultural level of the state as a whole. Thanks to EU Ukrainian border regions are able to gradually turn into centers of European development, which will make Ukraine's European aspirations [1; 6].

We aimed here to study CBC international financial support of the Ukraine.

Ukraine has the longest border area with the EU among all CIS states – 1152 km, bordering such European countries, as Poland, Slovakia, Hungary and Romania. The territory of the European regions is almost a third of the total area of Ukraine. European regions include 9 oblasts – Volyn, Ivano-Frankovsk, Lviv, Odessa, Sumy, Chernovtsy, Chernihiv and Kharkov. At the moment in Ukraine there are nine European regions, five of them created by the European Union states. Along with it since 1993 we can see actually CBC between 12 regions of Ukraine. However, the effectiveness of such cooperation within the European regions is insufficient. In order to improve it there is a need

to solve many organizational and financial issues like preparation of CBC project funding, creation of clusters, cross-border industrial parks.

International financial support for Ukrainian CBC is provided under a financial instrument of the European Neighborhood and Partnership Program, which includes national, international, regional, thematic and cross-border programs. These programs are designed to perform four interrelated objectives [3; 6]:

- Promotion of economic and social development in border areas;
- Cooperation in addressing common challenges in fields such as environment, health, prevention and fighting organized crime;
- Ensuring efficient and secure borders;
- Promotion of interpersonal contacts.

Today Ukraine is involved in four CBC projects. Three neighborhood programs designed for land borders: Poland – Ukraine – Belarus with financing 186.2 million euro; Hungary – Slovakia – Romania – Ukraine (68.6 million euro); Romania – Ukraine – Moldova (126.7 million euro). Also there is the multilateral Black Sea Programme (17.3 million euro).

The Neighbourhood Programme «Poland-Belarus-Ukraine» Lviv region, Zakarpattia region, Ivano-Frankovsk region of the Carpathian European region are members of the CBC projects. One of the areas of such cooperation – the development of tourism in the border areas – provides creation of the service infrastructure for supporters of rural and green tourism. In particular, the project «Creation of tourist information infrastructure in Lviv» aims to open tourist information center. Center Speaking Languages are Ukrainian, Russian, English, Polish and German. Accordingly, each tourist can get travel and any other information related to the stay in Lviv. Visitors center have access to Wi-Fi internet. Financing of the project was around 700 thousand euro [6].

As part of the «Ukraine-Romania» CBC Program within the region were completed projects «Cross-border partnership for sustainable community development» and «Improved flood protection and ecological rehabilitation of the environment at the Ukrainian-Romanian border area of the river Tisza». Black Sea regions of Romania, Bulgaria, Greece, Turkey, Russia, Ukraine as well as Moldova, Georgia, Armenia and Azerbaijan cooperate long term within the Black Sea CBC. After Romania and Bulgaria became part of the EU, opportu-

nities for such cooperation have expanded considerably. Black Sea partnership program under the auspices of the European Union aims to develop cooperation between the Black Sea countries and also the new European regions creation.

Crimea, Donetsk, Zaporizhia, Mykolayiv, Odesa and Kherson regions and Sevastopol City since 2009 involved in the CBC Programme «Black Sea 2007-2013», which aims to promote economic and social development of coastal regions. Program Strategy focuses on the development of civil society and CBC at the local level, with a view to expanding relations with other national and international programs and strategies. The priorities of the program – cross-border partnership support for economic development; protection and preservation of the environment and the creation of a common cultural environment in this basin.

A positive experience of CBC between Lublin (Poland) and Lutsk (Ukraine) draws certain attention. Main cooperation areas were chosen tourism, entrepreneurship, community initiatives, and environmental protection. Funds for projects come from the Norwegian Financial Mechanism, with a certain percentage of own contribution from Lublin. Total funding for European cross-border programs is up to 200 million euro, which are provided on a competitive basis under a well-calculated business projects. In fact, the budget of the initial phase of the project, – creation of the grant writing teams, is 24,000 euro (20 thousand – funds from Norway, rest – from city of Lublin).

The logic of CBC projects between Ukraine and Poland is quite simple. When you bring together information on projects aimed at supporting entrepreneurship, you can see clear picture of a comprehensive approach to this promising business. The main projects' purpose is the CBC development and expansion in the culture of entrepreneurship and its institutional development, as well as direct support for small and medium businesses, establishing and consolidating business ties between businessmen, social, educational, governmental and nongovernmental institutions of Ukrainian, Belarusian and Polish border regions.

These projects include «Ukrainian-Polish-Belarusian Technology Park»; «Restoring the main waterway E-40 at the site of the Dnieper-Wisla: from strategy to planning»; «Creating of the inter-state information complex of the cross-border ecological tourism in European region «Bug»; «Cross-border investor search system Poland-Ukraine»; «Cross-border cooperation for access of the entrepreneurs from small cities to advisory and legal services – Business without Borders» and others.

Draft of the Romania-Ukraine Neighbourhood Program «Cross-border partnership for sustainable community development» and «Improved flood protection and ecological rehabilitation of the environment at the Ukrainian-Romanian border area of the river Tisza» covered Tyachiv and Rakhiv areas with 135 thousand residents (Ukraine) and 62 thousand people, residing in Maramures (Romania). The total cost of the project with 24 months implementation period is amounted to 891.9 thousand euro as the European Commission grant and 10% of this amount as a contribution from the Ukrainian side. The project aimed to achieve the

minimization of significant damage to transient flood and improve the environmental situation in the Ukrainian-Romanian border area of the river Tisza with the length of almost 65 km.

Slovak Hydrometeorological Institute (Bratislava), Department of Water Resources (Banska Stiavnica), Zakarpattia Regional Centre for Hydrometeorology (Uzhgorod) and State Enterprise «Joint directorate of the water management facilities construction of the Zakarpattia region» within the Ukrainian-Slovak project «Programme of improving the flood management system – MOSES» had project budget amounted to 300.0 thousand euro, including 250 thousand euro from European Commission grant and 30 thousand UAH as contribution from the Ukrainian side. The duration of the project was 14 months [6].

Polder – is a drained plot of the sea, lake or river, designed to conduct agricultural activities. Polders are usually located in the lowlands and protected from flooding waters with surrounding trees, dams and other waterworks. Several hundred years ago in the Netherlands windmills not only milled grain, but also pumped water out of polders. Germany, Denmark and the USA also have great experience in the polder melioration. During the floods nearby rivers can throw off excess water in submergible polders, which allows avoiding the most disastrous consequences. Neighbourhood Programme Hungary-Slovakia-Ukraine «Development of Beregove's cross-border polder system in the Tisa basin» is improving flood protection, as well as water and environmental situation in Beregove's cross-border drainage system. The project cost is 800 thousand euro; operational time – 24 months.

The CBC Project «Clean Water», funded by the European Community under the program «Hungary-Slovakia-Ukraine» aims to the improvement of environmental protection in the field of water management in cross-border areas of the three states. The project cost over 600 thousand euro. The first phase had to resolve the issue of the drainage and wastewater treatment facilities in Ukrainian villages Kinchesh, Chaslivtsi and Korytnany using the experience of the Кољице Region (Slovakia).

Travel industry refers to such type of activity, where the range of customer requests and service level are virtually unlimited – from ascetical and debilitating hikes to luxury tours and individual VIP-programs. Ukrainian tourism industry needs powerful travel agency with its own aircraft and 5-star hotels, as well as a small business with a small bus and enthusiastic local historian. The main thing – it's giving to potential tourist needed service in the right time and right place. The capital of Ukraine and major tourist centers already have such infrastructure is more or less developed. But closer to the border, where, apparently, people could take daily visitors from neighboring countries – tourist services industry is in its infancy. This does not correspond to the tourism potential of these regions of Ukraine.

During 2008-2010 years in the Odesa region successfully implemented international project «Strengthening integration of border regions in the development of green tourism» within Neighbourhood Programme «Romania-Ukraine», funded

by the European Union. The purpose of the project is a new form of small tourism infrastructure as well as making tourism management system in the region more effective. The EU contributed 675 thousand euro to the overall 765.9 thousand euro-project budget.

As part of the CBC Program «Development and strengthening of ties between border tourism with Zakarpattia Oblast and Szabolcs-Szatmár-Bereg County « in the Yanoshivillage of the Beregove district (Ukraine) with support from the European Union, provided the infrastructure creation for recreational cycling trips in the mountains and popularizing of this leisure method among Ukrainian and foreign tourists. Estimated biennial budget of the «Bicycle Country» program was more than 500 thousand euro. In the minds of European community bike regarded as democratic, promising and inexpensive vehicle.

Summarizing the results of the international CBC projects of the EU and Ukraine allows us to formulate the following conclusions:

1. EU Member States within the CBC consider Ukraine as a potential member and capable partner of these activities. Currently implemented CBC projects show a wide range of opportunities to expand international cooperation both with the EU states in different sectors of human activity.

2. Developing cross-border and trans-regional cooperation, Ukraine receives a number of benefits. From a political point of view – this is the ability to remove the political and administrative

barriers between neighboring nations to step up reforms aimed at strengthening democratic initiatives. From an economic point of view – to create economic and social infrastructure as well as economic conditions for the formation of joint bodies, businesses. From humanitarian – to overcome existing stereotypes and prejudice on both sides of the border, use the tools of scientific, cultural diplomacy in order to form the citizen who is fully aware of its responsibility for the community, region and country.

3. Priority directions of the state policy on cross-border cooperation Ukraine should be:

– The creation of favorable conditions for investment activity in the border regions through the development of information exchange, providing advisory services, use of tax incentives for local authorities;

– The creation of conditions for free border crossing while ensuring the safety of the border regions population by developing a system of simplified border controls, planning and coordination of law enforcement agencies collaboration to prevent crimes on both sides of the border;

– The increasing of the border area transit capacity;

– The ensuring of the joint control over the environmental situation and rational use of natural resources;

– The development of new Ukrainian CBC Projects in social and humanitarian areas within European regions.

References:

1. Kischak I.T. Transport corridors cross – border cooperation in the Ukraine / I.T. Kischak. – Actual problems of international relations, 2014. – P. 23-29.
2. Mikula N. Inter-territorial and cross-border cooperation: monograph / N. Mikula. – Lviv: IRD NAN Ukraine, 2004. – 395 p.
3. Oliynyk Y. Cross-border cooperation as a factor in EU-Ukraine relations / Yuri Oliynyk // Ukrainian national idea: reality and prospects. – Vol. 25. – 2013. – P. 135-141.
4. Regional policy in Europe. Lessons for Ukraine / East West Institute. – K.: Logos, 2000. – 171 p.
5. Studennikov I. Cross-border cooperation and its role in regional development / I. Studennikov // Regional Policy in Europe: Lessons for Ukraine / ed. S.A. Maksymenko. – K., 2000. – P. 138-170.
6. Ukraine-EU in detail. – № 3, October 2010. – P. 2-11.

Кішчак І.Т., Корнєва Н.О.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

МІЖНАРОДНА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ПРОЄКТІВ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ

Анотація

Досліджено теоретичні аспекти транскордонного співробітництва України з ЄС. Проаналізовано стан міжнародної фінансової підтримки проєктів транскордонного співробітництва України. Визначено пріоритетні напрями державної політики транскордонного співробітництва України. Обґрунтовано практичну значимість проєктів транскордонного співробітництва України у різних виробничих та обслуговуючих сферах.

Ключові слова: фінансова підтримка, проєкт, транскордонне співробітництво, державна політика, міжнародна діяльність.

Кищак І.Т., Корнева Н.А.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

МЕЖДУНАРОДНАЯ ФИНАНСОВАЯ ПОДДЕРЖКА ПРОЕКТОВ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ

Аннотация

Исследовано теоретические аспекты трансграничного сотрудничества Украины с ЕС. Проанализировано состояние международной финансовой поддержки проектов трансграничного сотрудничества Украины. Определено приоритетные направления государственной политики трансграничного сотрудничества Украины. Обоснована практическая значимость проектов трансграничного сотрудничества Украины в разных производственных и обслуживающих сферах.

Ключевые слова: финансовая поддержка, проект, трансграничное сотрудничество, государственная политика, международная деятельность.

УДК 378.35

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ І ФІНАНСУВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА ОСВІТУ

Коверник Н.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У сучасних умовах бюджетна система є провідною ланкою державних фінансів. Держава використовує бюджет як інструмент реалізації своєї соціально-економічної політики, адже він відображає складну систему перерозподільних відносин у суспільстві, охоплює практично кожну юридичну та фізичну особу. Тому питання, що стосуються видаткової частини державного бюджету України приділяється дедалі більше уваги. Досліджено динаміку бюджетних видатків на освіту та їх структуру за функціональною класифікацією. Охарактеризовано частку витрат на освіту у ВВП та у бюджетах України порівняно з іншими країнами світу. Виявлено особливості, що характерні для України, розкрито основні аспекти видаткової частини бюджету в Україні за умов сучасного стану економічного розвитку країни, проведено дослідження актуальності проблем видатків по різних сферах. Враховуючи це, в роботі висвітлюється суть видатків, аналізується його формування і використання на даному етапі розвитку України, визначається правове поле діяльності учасників формування і використання видатків.

Ключові слова: бюджет, освіта, зведений бюджет, державний бюджет, місцеві бюджети, видатки на освіту.

Постановка проблеми. На сьогодні державна турбота про освіту – це турбота про створення потенціалу економічного зростання як найважливішого фактора у забезпеченні національної безпеки та добробуту країни, благополуччя кожного громадянина. Саме фінансові вкладення в освіту визнаються одними з найважливіших інвестицій у людський капітал [1]. Необхідність збільшення обсягів бюджетних коштів, що вкладаються у розвиток освіти, спричинена завданнями підвищення ефективності та конкурентоспроможності економіки, структурними зрушеннями у сфері зайнятості, що визначають постійну потребу у підвищенні кваліфікації та підготовці кадрів, зростанні їх професійної мобільності. Існування зазначених факторів спричиняє необхідність пошуку нових підходів до вирішення питань бюджетного фінансування освіти як важливої складової людського капіталу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними аспектами проблеми фінансування освіти в умовах сучасних економічних реалій є хронічне бюджетне

недофінансування матеріально-технічного забезпечення процесу навчання, оплати праці освітян, стимулювання науки та наукових розробок, друкування навчально-методичних матеріалів, низька ефективність використання бюджетних видатків на освіту, корумпованість, формальність освіти, недостатність визнання ступенів освіти на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення фінансування закладів освіти для нашої країни важко переоцінити. Фінансування освіти – це капіталовкладення з боку держави в майбутнє нації в умовах економічної кризи, фінансування освіти і науки в повномасштабному обсязі здається неможливим. Незважаючи на це проблема об'єктивного визначення обсягів фінансування залишається актуальною, оскільки нормативний метод фінансування освіти створює передумови для раціонального використання коштів державного бюджету і забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні вимог освітнього стандарту. З цієї причини – фінансуванню закладів освіти присвячено безліч наукових публі-

кацій. Дослідженням цього питання займалися такі вітчизняні вчені як Павлюк К.В. [2], Грішно-ва О.А. [3], Андрущенко В.Л. [4], Ковтун Н.В. [5], Черевиков Є.Л. [6], Каленюк І.С. [7] та ін. Серед зарубіжних авторів слід виділити праці М. Лукашенка, В. Марцинкевича, Я. Нейматова, Г. Хога. Оцінюючи результати досліджень вчених у цьому напрямку можна зробити висновок про необхідність подальшого дослідження проблемних питань фінансового забезпечення закладів освіти з урахуванням різних джерел фінансування та зарубіжного досвіду.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення джерел залучення і напрямів використання капіталу або прийняття інвестиційних рішень повинно будуватись на оцінці кожного можливого проекту за кількома чинниками: технічним, адміністративним, юридичним, соціально-економічним, фінансовим тощо.

Мета статті є виявлення особливостей у фінансуванні освіти в Україні за рахунок бюджетних коштів у порівнянні з іншими країнами світу.

Виклад основного матеріалу. У статті 53 Конституції України зазначено, що «Держава забезпечує доступність і безкоштовність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти у державних і комунальних навчальних закладах. Громадяни мають право безкоштовно отримувати вищу освіту в державних і комунальних закладах на конкурсній основі» [8].

Процес фінансування освіти залежить від базового підходу до його здійснення та передбачення вибору з можливих альтернатив: державне та комерційне фінансування, за рахунок спонсорських внесків, комбіноване фінансування тощо. Фінансування державних закладів освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей національного господарства, держпідприємств, організацій, а також додаткових джерел.

В Україні до цього часу переважає державне фінансування освіти. Видатки Зведеного бюджету України на сферу освіти протягом останніх 4 років мали зміну тенденцію. У 2012 році порівняно з 2011 роком видатки зросли на 15,3 млрд. грн. і становили 101,56 млрд. грн., у 2013 році також відбулося зростання на 3,98 млрд. грн. до 105,54 млрд. грн. Проте, у 2014 році спостерігалось різке скорочення видатків на освіту аж на 33,77 млрд. грн. (рис. 1) [9].

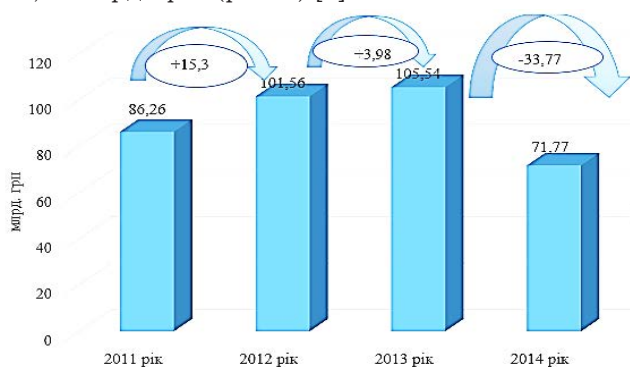


Рис. 1. Видатки Зведеного бюджету України на сферу освіти за 2011-2014 роки, млрд. грн.

У 2012 році видатки зведеного бюджету на освіту у % до ВВП становили 7% (у тому числі на

дошкільну освіту – 1,0%, середню – 2,9%, професійно-технічну – 0,4%, вищу – 2,0%), у 2013 році вони збільшилися на 0,3 відсоткові пункти і становили 7,3% (у тому числі на дошкільну освіту – 1,1%, середню – 3,0%, професійно-технічну – 0,4%, вищу – 2,1%). Проте у 2014 році порівняно з минулим роком, видатки зменшилися на 0,9 відсоткові пункти до 6,4% (у тому числі на дошкільну освіту – 1,0%, середню – 2,7%, професійно-технічну – 0,4%, вищу – 1,8%). Основними витратними статтями зведеного бюджету є асигнування на середню, вищу, дошкільну освіту та професійно-технічне навчання [10].

Згідно даних у 2012 році порівняно з минулим роком видатки зведеного бюджету на дошкільну освіту зросли на 23,67% і становили 14,63 млрд. грн., у 2013 році вони збільшилися лише на 7,11%, проте у 2014 році відбулося різке зменшення на 31,59% до 10,72 млрд. грн.

Видатки на загальну середню освіту мали тенденцію до зростання у 2012-2013 роках на 20,52% та 4,17% відповідно, у 2014 році відбулося зменшення даного показника на 31,34% до 30,37 млрд. грн.

Видатки на професійно-технічну освіту серед усіх статей становили найменшу частку. У 2012-2013 роках вони зросли на 13,56% та 5,47% відповідно, проте у наступному році зменшилися на 33,96%.

Видатки зведеного бюджету України на вищу освіту у 2012 році порівняно з попереднім збільшилися на 10,22%, у 2013 році лише на 2,28%, а в 2014 році відбулося різке спадання цього показника на 31,76% до 20,48 млрд. грн.

Результати аналізу фінансування вищої освіти в Україні є дещо суперечливими: якщо брати за основу відносні показники (частку витрат на вищу освіту у відсотках ВВП), то дані України відповідають ситуації в розвинених країнах, а якщо взяти до уваги абсолютні показники, то Україна, на фінансування освіти, виділяє значно менше коштів, порівняно з розвиненими країнами. Відповідно, слід змінити існуючу норму фінансування освіти в розмірі 10% від ВВП, оскільки вона є недосяжною та нереальною.

Крім того, існує проблема ефективності розподілу та використання державних коштів, спрямованих на освіту. Розподіл державних коштів повинен відбуватися з урахуванням рейтингів ВНЗ та якості підготовки в них фахівців. Для створення реальних конкурентних умов між ВНЗ необхідно надати їм більшу автономію. Ті ВНЗ, які будуть розподіляти кошти найефективніше, підвищать якість освіти, вони і отримають конкурентну перевагу в порівнянні з іншими.

Проблемою, що потребує серйозної уваги держави, також є занепад науково-дослідної діяльності ВНЗ. Причинами чого є недостатнє фінансування досліджень, й відсутність стимулів розвивати цю сферу діяльності. Цей аспект стає основною перешкодою входження українських ВНЗ до світових рейтингів. Для реального збільшення обсягу фінансування освіти необхідно створити відповідні умови для стимулювання активізації бізнесу в цій сфері.

Станом на 2014 рік контингент студентів за джерелами фінансування розподілявся таким чином [11]:

– у ВНЗ I-II рівнів акредитації: 35,0% студентів навчалося за кошти державного бюджету, 37,1% – за кошти фізичних осіб, 27,8% – за кошти місцевого бюджету, 0,1% – за кошти органів державної влади та юридичних осіб.

– у ВНЗ III-IV рівнів акредитації: 46,1% студентів навчалося за кошти державного бюджету, 52,3% – за кошти фізичних осіб, 0,9% – за кошти місцевого бюджету, 0,7% – за кошти органів державної влади та юридичних осіб.

Серйозні недоліки виникають у процесі управління фінансами вищих навчальних закладів. Викликає занепокоєння питання законності використання керівниками ВНЗ бюджетних коштів. Належного порядку немає й у сфері кредитування вищої освіти, а саме у виконанні Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні».

Під час планування розвитку вищої освіти, як правило, не враховуються демографічні прогнози. Наближається реальне обмеження інтенсивного розвитку вищої освіти України. У найближчі 2 роки відбудеться різке, на понад 20% зменшення кількості випускників шкіл і, відповідно, – абітурієнтів вищих навчальних закладів. Демографічна ситуація дає змогу передбачити, що навіть за умов «заморожування» планів прийому на сучасному рівні вже через два роки місць в українських ВНЗ буде достатньо для всіх випускників середньої школи.

Скорочення чисельності потенційних абітурієнтів може кардинально змінити ситуацію з прийомом за рахунок коштів населення. Є вірогідність, що в навчальних закладах виникнуть серйозні фінансові проблеми, про що свідчить прогноз динаміки чисельності абітурієнтів та студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації [12].

Отже, недостатня ефективність державних видатків на освіту зумовлена низкою чинників, основними серед яких залишаються вади організаційно-управлінської структури галузі. Коштів, які виділяються державою для надання освітніх послуг, не вистачає навіть на покриття базових статей витрат: зарплати, нарахувань на зарплату, плату за енергоносії. Негативною тенденцією, яка свідчить про незадовільний стан української освіти, є її невідповідність європейським і світовим ринкам праці.

Для досягнення світових стандартів в даній галузі необхідна побудова економічних механізмів, які б забезпечили ефективну систему фінансування. Україна повинна здійснити перехід від переважно бюджетного фінансування освіти до залучення додаткових джерел (фандрайзингу), таких як комерційний бізнес та банки. Потрібно розширити можливості навчальних закладів залучати додаткові кошти за рахунок некомерційних фондів; використання грантової підтримки дослідних проектів та освітніх інновацій; розширення списку платних послуг, що надаються навчальними закладами.

З урахуванням існуючого рівня наукоємності валового внутрішнього продукту України, масштабів вітчизняного бюджетного фінансування освітніх закладів розв'язання проблем фінансування освіти повинно здійснюватися шляхом:

- підвищення конкуренції у сфері наукових досліджень і розробок у навчальних закладах шляхом спрямування додаткових бюджетних коштів на виконання проектів наукових досліджень і розробок, що відбиратимуться на конкурсній основі в рамках виконання державних наукових і науково-технічних програм, державного замовлення на створення новітніх технологій, а також грантового фінансування;

- оптимізації системи бюджетних наукових освітніх установ з урахуванням результатів їх атестації на основі незалежного оцінювання наукових результатів, кадрового та матеріально-технічного потенціалу;

- забезпечення незалежної наукової і науково-технічної експертизи проектів, що подаються на фінансування за рахунок коштів державного бюджету, розширення практики залучення до експертизи провідних іноземних експертів;

- спрощення процедур державних закупівель робіт з виконання наукових досліджень і розробок та процедур отримання грантів на виконання досліджень і розробок від міжнародних організацій;

- розмежування функцій адміністративного та освітнього управління у бюджетних освітніх установах;

- застосування економічних стимулів для суб'єктів підприємницької діяльності щодо здійснення ними інвестицій, пов'язаних із забезпеченням проведення наукових досліджень і розробок в навчальних закладах.

Зважаючи на поточний стан економіки України, збільшення видатків на освіту з Державного бюджету у найближчі роки неможливе.

Тому одним із пріоритетних напрямів реформування національної системи освіти в Україні має бути реформування її економічних засад, спрямоване на оптимізацію використання таких коштів та створення прозорих фінансово-економічних механізмів цільового накопичення та адресного використання коштів, необхідних для реалізації в повному обсязі конституційних прав громадян на освіту.

Висновки. Отже, проведене дослідження сучасного стану фінансування освіти в Україні свідчить, що для розв'язання проблем галузі необхідно розробити цілісну систему державних заходів, що будуть спрямовані на забезпечення її ефективного розвитку. При цьому головним завданням, на наш погляд, має стати забезпечення достатнього фінансування галузі, шляхом оптимізації бюджетних та позабюджетних джерел її розвитку.

Особливу роль повинна відігравати система управління та контролю за діяльністю бюджетних установ щодо ефективності використання фінансових ресурсів держави. Для поліпшення становища, що склалося, політику фінансування освіти потрібно формувати відповідно до соціально-економічної доцільності здійснених бюджетних видатків та поєднання вітчизняного й світового досвіду. Сукупність перерахованих заходів в кінцевому результаті має сприяти вихованню всебічно освіченої особистості, з притаманним їй системним світоглядом і логічним мисленням, знання та навички якої відповідатимуть профілю її діяльності.

Список літератури:

1. Волошин М. Роль держави у зростанні ви-датків на розвиток людського капіталу / М. Волошин // Економічний вісник університету: збірник наукових праць учених та аспірантів ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – 2010. – № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evu/2010_14/Voloshin.pdf
2. Павлюк К. В. Видатки бюджетів на розвиток людського капіталу як чинник економічного зростання / К. В. Павлюк // Фінанси України. – 2006. – № 9. – С. 30-44.
3. Грیشнова О. А. Проблеми фінансування освіти в перехідній економіці України // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. Екон. науки. – 2003. – С. 135-149.
4. Андрущенко В. Л. Педагогічна освіта і наука в інформаційному суспільстві // Вища освіта України. – 2007. – № 4. – С. 5-10.
5. Ковтун Н. В. Проблеми та перспективи розвитку процесу іноземного інвестування в Україні / Ковтун Н. В., Прімерова О. К. // Наукові праці НДФІ. – К.: НДФІ. – 2003. – Випуск 4 (23). – С. 110-115.
6. Черевиков Є. Л. Сучасний інструментарій фінансування інфраструктурних проектів / Є. Л. Черевиков, Л. П. Овчарова // Наукові праці НДФІ. – 2013. – № 1 (62). – С. 3-9.
7. Каленюк І. Фінансування освіти: проблеми та можливості їх вирішення // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. – № 11. – С. 9-12.
8. Конституція України – Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
9. Про державний бюджет на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 р. № 719-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
10. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С. М. Ніколаєнко. – К.: Знання, 2005. – С. 319.

Коверник Н.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ОСОБЕННОСТИ ПЛАНИРОВАНИЯ И ФИНАНСИРОВАНИЯ РАСХОДОВ НА ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация

В современных условиях бюджетная система является ведущим звеном государственных финансов. Государство использует бюджет как инструмент реализации своей социально-экономической политики, ведь он отражает сложную систему перераспределительных отношений в обществе, охватывает практически каждое юридическое и физическое лицо. Поэтому вопросы, касающиеся расходной части государственного бюджета Украины, уделяется все больше внимания. Исследована динамика бюджетных расходов на образование и их структуру по функциональной классификации. Охарактеризованы долю расходов на образование в ВВП и в бюджетах Украины по сравнению с другими странами мира. Выявлены особенности, характерные для Украины, раскрыты основные аспекты расходной части бюджета в Украине в условиях современного состояния экономического развития страны, проведено исследование актуальности проблем расходов по различным сферам. Учитывая это, в работе освещается суть расходов, анализируется его формирования и использования на данном этапе развития Украины, определяется правовое поле деятельности участников формирования и использования расходов.

Ключевые слова: бюджет, образование, сводный бюджет, государственный бюджет, местные бюджеты, расходы на образование.

Koverynyk N.V.

Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

ESPECIALLY THE PLANNING AND FINANCING OF EXPENDITURES ON EDUCATION

Summary

In modern terms, the budget system is the leading element of public finances. The state uses the budget as a tool to implement its socio-economic policy, because it reflects a complex system of redistribution relations in society, covering virtually every legal and natural person. Therefore, questions concerning the expenditure of the state budget of Ukraine paid more attention. The dynamics of expenditure on education and their structure by functional classification. Characterized proportion of education spending in GDP and budgets in Ukraine compared with other countries. The features that are characteristic of Ukraine, the basic aspects of the budget expenditures in Ukraine in conditions of the current state of economic development, a study of the need for expenditure in different areas. Given this, the paper highlights the nature of the expenditure analyzed its formation and usage at this stage of Ukraine determined the legal field activities by the formation and use of expenditures.

Keywords: budget, education, consolidated budget, the state budget, local budgets, spending on education.

ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ АСПЕКТ «МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА БАЗА ПІДПРИЄМСТВА»

Копиця І.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті досліджено сутність поняття матеріально-технічної бази підприємства в історичному та сучасному аспектах. Визначено різноманітні чинники, які впливають на формування матеріально-технічної бази. Проведено розгляд матеріально-технічної бази підприємств не лише з природничої і технічної сторін, але й з економічної. Основні виробничі фонди як головний елемент МТБ виробництва. Стаття присвячена питанню ефективного використання матеріально-технічної бази підприємства.

Ключові слова: матеріально-технічна база, виробничо-технічне забезпечення, матеріально-технічне забезпечення, матеріально-технічне постачання, інженерно-технічне забезпечення.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стрімкий розвиток господарського комплексу України не можливий без постійного оновлення матеріально-ресурсного потенціалу підприємств незалежно від форм власності, що здійснюють діяльність в різних галузях економіки, без створення належних умов для техніко-технологічного забезпечення виробничого процесу на засадах застосування новітніх технічних засобів. Тому розвиток матеріально-технічної бази окремих галузей варто характеризувати в контексті функціонування національної економіки загалом як цілісної, інтегрованої сукупності усіх господарюючих суб'єктів та економічних зв'язків між ними, визначених на основі загальнодержавного поділу праці.

Невід'ємною складовою системи матеріально-виробництва національної економіки є торгівля, належний стан матеріально-технічної бази цієї галузі – один з вирішальних факторів забезпечення продовольчої безпеки держави. Обґрунтування доцільності покращення стану матеріально-технічної бази галузі є беззаперечний факт, адже Україна володіє такими природно-кліматичними умовами, які здатні забезпечувати розвиток різних галузей економіки. Сьогодні важливим фактором реформування економіки України є те, що воно відбувається на фоні глобалізації, яка має суперечливий вплив на національну економіку. Перетворення соціально-економічного устрою нашої держави за роки незалежності обумовлені впливом сукупності чинників та пов'язані з розвитком матеріально-технічної бази національно-господарського комплексу загалом та, зокрема, галузі торгівлі. Державне регулювання питань, пов'язаних із матеріально-технічною базою підприємств та ефективністю її використання ґрунтується на різноманітних документах, серед яких основними є чотири кодекси (Бюджетний, Господарський, Земельний та Податковий), Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України. Проте проведені реформи в різних галузях національно-господарського комплексу, опрацювання і прийняття важливих нормативно-правових документів не посприяли вирішенню у достатній мірі проблеми належного формування та ефективного використання матеріально-технічної бази вітчизняних підприємств. За рівнем забезпеченості вітчизняних підприємств матеріально-технічними ресурсами Украї-

на значно відстає від розвинутих країн світу. Це обумовлює необхідність дослідження даної проблеми та її актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу поняття «матеріально-технічна база підприємства» досліджували такі вчені як Афанасьєв М., Гончаров А., Грицюк Е.О., Заїнчковський А.О., Ляшенко А.Ф., Манів З., Осипов В., Лопатіна О.Ф., Фраєр С.В., Карпова Н.В., Чаюн І., Шваб Л., Швець І. та інші.

На думку Лопатіної О.Ф., Фраєр С.В., Карпової Н.В., матеріально-технічна база являє собою сукупність матеріальних умов виробництва, речових елементів продуктивних сил [6, с. 69]. Горбонос Ф.В., Черевко Г.В., Павленчик Н.Ф., Павленчик А.О. у сутності матеріально-технічної бази вбачають сукупність усіх матеріальних умов здійснення процесу виробництва в поєднанні з його технологією в галузях і підрозділах підприємства [4]. Як стверджують Мертенс В.П., Чалий А.А. та Тарасенко С.І., «матеріально-технічна база являє собою сукупність речових елементів і енергії, за допомогою яких люди створюють продукцію» [4]. На думку Руснака П.П., Жебки В.В., Рудого М.М. та Чалого А.А., матеріально-технічною базою підприємства є «сукупність матеріальних і природних ресурсів, що використовуються для виробництва продукції» [5, с. 83].

Цілі статті. Дослідження сутності поняття матеріально-технічної бази підприємства в історичному та сучасному аспектах. Розгляд матеріально-технічної бази підприємств не лише з природничої і технічної сторін, але й з економічної.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нормативно-правових документах, які регулюють правовідносини щодо формування та використання матеріально-технічної бази підприємств, застосовуються різні терміни: «виробничо-технічне забезпечення», «матеріально-технічне забезпечення», «матеріально-технічне постачання», «інженерно-технічне забезпечення». Чітко визначене поняття «матеріально-технічна база» не закріплене на законодавчому рівні. Різними є підходи до визначення сутності і змісту поняття «матеріально – технічна база» і в науковій літературі.

Багато дослідників характеризують економічну сутність матеріально – технічної бази виробництва як виробничо-технічну категорію, що не відноситься безпосередньо до економічної науки.

Однак дану точку зору можна вважати неправомірною з кількох причин. По-перше, матеріально-технічна база підприємств торгівлі, як і будь-якої з галузей національної економіки, є результатом продуктивної суспільної праці. Іншими словами вона акумулює, уречевлює в собі суспільно-організовану людську працю. Це уречевлення природно набуває економічних атрибутів – споживчої вартості та вартості виробничих засобів. Поняття «споживча вартість засобів» набуло поширення в літературі стосовно окремих видів техніки. Однак воно цілком прийнятне і для їх сукупності. Споживча вартість матеріально-технічної бази виражає її здатність допомагати працівникові в пристосуванні до природних сил і людських потреб та виробляти необхідні матеріальні блага. По-друге, матеріально-технічна база як суспільний продукт уречевленої праці застосовується живою працею. Уречевлена праця безпосередньо виступає в системі машин не тільки у формі продукту, що використовується як засіб праці, але й у формі продуктивної сили [2, с. 126]. Тому матеріально-технічну базу варто розглядати не лише з природничо-наукової і технічної сторін, але й з економічної, тобто як складову уречевленої праці. З урахуванням особливостей діяльності (використання землі, живих організмів, впливу кліматичних умов, сезонності виробництва тощо), матеріально-технічну базу підприємства можна визначити і як біологічно-технологічну систему елементів матеріального виробництва. Отже, категорія «матеріально – технічна база підприємства» узагальнює природничо-наукові, технічні й економічні причинно-наслідкові взаємозв'язки і взаємозалежності. Економічна сутність матеріально-технічної бази взаємопов'язана зі змістом продуктивних сил. Однак між ними є й суттєві відмінності. Так, матеріально-технічна база не включає в свій склад особисто працівника, хоча створюється і приводиться в дію робочою силою. Відмінність матеріально-технічної бази від виробництва загалом зводиться до діалектичної єдності в ньому продуктивних сил і виробничих відносин. Матеріально – технічна база проте являє собою лише елемент продуктивних сил, на основі якого між суб'єктами виробничого процесу формуються належні виробничі відносини [1]. Таким чином, економічна сутність матеріально-технічної бази зводиться до уречевлення в ній суспільно-організованої людської праці. Відповідно до енциклопедичного словника термін «база» походить від грецького слова, що означає «основа». Згідно з тлумачними словниками сучасної української мови термін «база» означає:

1. Нижня, розширена частина колони або стовпа.

2. Основа, ґрунт на яких виникає або розвивається те або інше явище; сукупність умов необхідних для існування чого-небудь (сукупність матеріальних ресурсів, необхідних для розвитку чого-небудь) [9, с. 55]. Згідно з цим джерелом «МТБ – це сукупність деяких засобів устаткування, за допомогою яких відбувається процес відтворення». Вважаємо, що у даному визначенні це тлумачення є досить вузьким та таким, що здебільшого підійде до простого промислового виробництва. Через те, що воно передбачає наяв-

ність станка для виготовлення заготовок чи деталей, у торгівлі та виробництві щодо МТБ таке визначення не є прийнятним. Термін «матеріально» є прислівником до прикметника «матеріальний», що в свою чергу утворений від іменника «матеріал», який означає те, з чого що-небудь виготовляють, виробляють, будують тощо; сировина [9]. Згідно з енциклопедичним словником, матеріальні ресурси – основні та оборотні засоби виробництва, які використовуються (або можуть бути використані) у виробничому процесі та формують його матеріально-речову базу [7, с. 463]. Тлумачення терміну «технічна», що є прикметником до слова «техніка», тобто пов'язаний з технікою і в сучасній українській мові передбачає:

1. Сукупність засобів і знарядь праці, що застосовуються в суспільному виробництві та призначені для створення матеріальних цінностей.

2. Сукупність машин, механізмів, механічних пристроїв, апаратів, окрема машина або механізм.

3. Сукупність прийомів, навичок, що застосовуються в певній діяльності, в певному ремеслі, мистецтві [9]. Таким чином, МТБ являє собою сукупність засобів і знарядь праці, машин, механізмів, апаратів та того, з чого що-небудь виготовляють, що є основою такого економічного явища, як виробничий процес. Засоби праці є складовою МТБ, що приймають участь у виробництві продукції не менше одного виробничого циклу, за кожен з яких вони втрачають тільки частину своєї вартості, але зберігають свою натуральну форму і споживну вартість. До засобів праці відносять різні інструменти, механізми, двигуни – саме те, що допомагає людям виробляти товари і надавати послуги. Предмети праці, тобто такі складові матеріально-технічної бази як насіння, добрива, засоби захисту рослин і тварин та інші, беруть участь в процесі виробництва лише один раз і повністю втрачають свою споживну вартість протягом одного виробничого циклу. Тому предмети праці переносять свою вартість на вироблену продукцію в повному обсязі і змінюють свою натуральну форму. До предметів праці належить все те, на що людина спрямовує свою працю, з чого саме виготовляється продукція: лісоматеріали, вугілля, нафта, метал. Згідно з Економічним словником «МТБ – сукупність речових елементів (предметів і засобів праці) високо розвинутих продуктивних сил суспільства в органічному зв'язку з суспільно-економічними формами їх використання» [8, с. 139-140]. Створення МТБ означає «цілковиту електрифікацію країни і вдосконалення на цій основі техніки, технології і організації суспільного виробництва в усіх галузях народного господарства; комплексну механізацію виробничих процесів, все повнішу їх автоматизацію; широкое застосування хімії; організаційне поєднання науки з виробництвом». Щодо визначення в Економічному енциклопедичному словнику [7, с. 463] терміну «матеріально-технічна база», то вона являє собою сукупність матеріально-речових елементів продуктивних сил, що використовуються для створення матеріальних благ та надання послуг. Головним елементом МТБ виробництва є основні виробничі фонди: будівлі, виробничі споруди, обладнання, машини, транспортні засоби, в тому числі в сільському господарстві – багаторічні насадження,

робоча, продуктивна худоба – в матеріально-речовій і вартісній формах. Вчений економіст Михайлов С.І. надає таке визначення: «МТБ являє собою сукупність речових елементів та енергії, за допомогою яких люди створюють продукцію». Вона включає в себе: землю, іригаційні, осушувальні та інші меліоративні системи, трактори, комбайни і т.д. [10, с. 93]. У даному випадку спірним постає віднесення до МТБ енергії, бо остання може бути не уречевленою. У радянській літературі під МТБ розуміли сукупність засобів праці, що використовуються в тій чи іншій галузі виробництва, за допомогою яких люди виробляють матеріальні блага. Засобами праці є всі речі якими людина діє на предмет своєї праці і видозмінює. Сюди входять знаряддя праці, земля, виробничі будівлі, споруди, дороги, канали, склади і т.д. Зі всієї сукупності засобів праці найбільшу роль в розвитку суспільного виробництва і створення матеріальних благ відіграють знаряддя виробництва, тобто машини, трактори, комбайни, сільськогосподарський інвентар. У своїй сукупності механічні засоби праці складають кісткову і мускульну систему виробництва. В економічній літературі вона нерідко визначається як велике машинне виробництво в промисловості, сільському господарстві, будівництві та інших галузях народного господарства. Окремі автори МТБ сільського господарства ототожнюють з його продуктивними силами. За їх думкою «... сутність МТБ сільського господарства можна визначити як сукупність речових елементів продуктивних сил в їх органічній єдності з суб'єктивними і суспільними факторами виробництва [1, с. 109]. В цьому визначенні наведена сутність продуктивних сил і суспільних умов їх функціонування. Якщо під «суб'єктивним» фактором розуміється робоча сила, то її поєднання з «речовими елементами», тобто із засобами виробництва і складають продуктивні сили, а характер цього сполучення – виробничі відносини. Топіха І.Н. дає таке трактування МТБ «МТБ підприємств – це велике машинне виробництво, сукупність засобів та предметів праці, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, тобто все те, що Маркс К. називав «кісткою та мускульною системою виробництва». Вона включає речові елементи продуктивних сил галузі і створює відповідні матеріальні умови для виробництва сільськогосподарської продукції. Як наголошує Примак Т.О.: «МТБ підприємства – це сукупність необхідних для виробничого процесу засобів виробництва (устаткування, приладів, різноманітних транспортних засобів, допоміжних під-

приємств, під'їзних шляхів, тощо)». МТБ за цим визначенням включає в себе три групи засобів виробництва, від яких значною мірою залежить діяльність конкретного підприємства. Це рухомий склад, під'їзні шляхи та виробничо-технічна база [3, с. 24]. За твердженням Михайлова С.І., «МТБ являє сукупність речових елементів та енергії, за допомогою яких люди створюють продукцію. Вона включає: землю, іригаційні, осушувальні та інші меліоративні системи, трактори, комбайни, автомобілі, двигуни та інші засоби механізації і електрифікації сільськогосподарського виробництва; засоби хімізації; робочу і продуктивну худобу, виробничі будівлі і промислові споруди, багаторічні насадження, насіння, корми; виробничий і господарський елемент» [10, с. 92].

Висновки. Отже, МТБ є більш вузькою категорією порівняно з іншими економічними термінами, що вказані вище. Вона включає в себе засоби і знаряддя праці, що використовуються у процесів виробництва, а також забезпечують надходження необхідної інформації та інновацій для здійснення різнопланової виробничо-господарської діяльності. Дана категорія не включає в себе трудові ресурси, а також не є певною можливістю чи джерелом на відміну від «потенціалу». Категорія «активи» являє собою ресурси, що контролюються підприємством і використанню яких, як очікується, приведе до отримання економічної вигоди у майбутньому. Категорія «капітал» позначає кошти, що вкладені у відтворення основних та оборотних засобів, а також в землю, працю та управління або визначається ще як сума коштів, необхідних для започаткування та здійснення процесу виробництва. Дивлячись на вищесказане про МТБ ми можемо до складових МТБ також віднести відповідні засоби, що забезпечують надходження інформації, інновацій та наукових розробок, без яких на сьогоднішній день неможливо досягти значних успіхів у виробництві сільськогосподарської продукції. Адже володіючи інформацією про інноваційні технології, нову техніку та знаючи про їх правильне застосування, що може дати наука, можна більш ефективно використовувати всі інші складові МТБ. Ми бачимо, що на розвиток та формування МТБ впливає багато різноманітних чинників. Це такі фактори як: досягнення науково-технічного прогресу, екологічні умови, міжнародні та міжгалузеві відносини. Впровадження нової техніки на виробництві і заміна старих технологій на нові, покращення екологічного стану держави, ширший потік інвестицій сприяють швидшому розвитку матеріально-технічної бази підприємства.

Список літератури:

1. Васюта В.Б. Підвищення ролі матеріально-технічної бази як фактор ефективного функціонування підприємства [Електронний ресурс] // В.Б. Васюта, А.Г. Кирпань. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/39_VSN_2014/Economics/10_182500.doc.htm
2. Джупіна Ю.І. Ринок матеріально-технічних засобів агропромислового комплексу України / Ю.І. Джупіна // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 126–134.
3. Економіка підприємства / Т.О. Примак. – Київ: Вікар, 2001. – 178 с.
4. Економіка підприємств: підручник / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Ф. Павленчик, А.О. Павленчик. – К.: Знання, 2010. – 463 с.
5. Економіка сільського господарства / П.П. Руснак, В.В. Жебка, М.М. Рудий, А.А. Чалий; За ред. П.О. Руснака. – К.: Урожай, 1998. – 320 с.
6. Экономика сельского хозяйства / О.Ф. Лопатина, С.В. Фраер, Н.В. Карпова и др.; под ред. О.Ф. Лопатиной. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Колос, 1982. – 367 с.

7. Економічний енциклопедичний словник: у 2-х т. / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005-2006.
8. Економічний словник / Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський. – К.: Кондор, 2006.
9. Карпій Т.В. Економіка, організація і планування промислового виробництва: Учеб. посібник / Т.В. Карпій, Л.С. Лазученкова. – Мінськ: Дизайн ПРО, 2011. – 282 с.
10. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика: навч. посіб. / І.В. Кривов'язюк. – К.: Ліра-К, 2013. – 450 с.

Копица И.М.

Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

**ИСТОРИЧЕСКИЙ И СОВРЕМЕННЫЙ АСПЕКТ
«МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ БАЗА ПРЕДПРИЯТИЯ»****Аннотация**

В статье исследована сущность понятия материально-технической базы предприятия в историческом и современном аспектах. Определены различные факторы, которые влияют на формирование материально-технической базы. Проведено рассмотрение материально-технической базы предприятий не только с естественной и технической сторон, но и с экономической. Основные производственные фонды как главный элемент МТБ производства. Статья посвящена вопросу эффективного использования материально-технической базы предприятия.

Ключевые слова: материально-техническая база, производственно-техническое обеспечение, материально-техническое обеспечение, материально-техническое снабжение, инженерно-техническое обеспечение.

Kopytsia I.M.

Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

**HISTORICAL AND MODERN ASPECT
«MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF ENTERPRISE»****Summary**

In the article essence of the concept of material and technical base enterprises in historical and modern aspects. Determined various factors that influence the formation of material and technical base. A review of material and technical base enterprises not only natural and technical side, but also economically. The main production assets as MTB key element of production. The article deals with the effective use of material and technical base enterprises.

Keywords: material and technical base, production and technical support, material and technical support, material and technical supply, engineering and technical support.

ОЦІНКА ДЖЕРЕЛ КОШТІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ ТОРГОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Копиця І.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглядається роль інвестицій в розвитку матеріально-технічної бази й удосконалення технологічних процесів торгових підприємств. Досліджуються основні методи фінансування необоротних активів, які можуть використовуватись на сучасному етапі розвитку. Розглядаються основні джерела та інструменти фінансування необоротних активів, що відповідають вимогам сучасної практики функціонування підприємств. Аналізуються підприємства різних розмірів. Певну увагу приділено оцінці ефективності розроблених поточних планів фінансування необоротних активів.

Ключові слова: матеріально-технічна база, необоротні активи, фінансові інвестиції, самофінансування, боргове фінансування, комплексне фінансування, джерела фінансування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасних умовах спостерігається зростання інвестиційної привабливості підприємств торгівлі. Завдяки інвестиційним вкладенням в необоротні активи покращується їх структура, відбувається оновлення матеріально-технічної бази підприємств. Виділяють реальні і фінансові інвестиції. Реальні інвестиції це вкладення капіталу в розвиток матеріально-технічної бази й удосконалення технологічних процесів торгових підприємств. До складу реальних інвестицій входять капітальні вкладення у відтворення основних засобів та інноваційні інвестиції у формування нематеріальних активів, які забезпечують технологічний прогрес на торговельному підприємстві. Фінансові інвестиції це вкладення капіталу в різні фінансові активи торговельного підприємства, серед яких найбільша частка припадає на його вкладення в інструменти грошового і фондового ринків. Поряд з цим, більшість показників розвитку необоротних активів підприємств торгівлі України не відповідають аналогічним показникам розвитку торгівлі зарубіжних країн. Необоротні активи підприємств даного виду діяльності характеризуються недостатнім технічним рівнем, що є наслідком незначної інноваційної активності; зниженням питомої ваги нематеріальних активів, що певною мірою свідчить про неналежну інформатизацію та невикористання сучасних інформаційних технологій; скороченням місткості торгових складів, що не дозволяє підприємствам формувати необхідні за обсягом партії товарів тощо. В цих умовах потребує перегляду традиційний механізм управління фінансуванням необоротних активів торговельних підприємств, науковий пошук нових підходів до підвищення ефективності цього процесу. Тому традиційний механізм управління розвитком необоротних активів потребує його доповнення відповідним плануванням фінансування цього розвитку як за загальним обсягом, так і в розрізі окремих фінансових джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянемо аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблема фінансування розвитку необоротних активів підприємств є досить актуальною; окремі питання цієї проблеми розглядаються в працях багатьох науковців: Баранова В.В., Бланка І.О., Бо-

чарова В.В. Ковальової А.М, Лі Ч., Фіннерті Д., Мазараки А.А., Колчиної Н.В. В цих наукових працях визначаються джерела фінансування активів підприємства та пропонується відповідна їх класифікація; розглядаються принципи здійснення такого фінансування; пропонуються окремі моделі визначення потреби у фінансуванні окремих видів активів. В той же час, окремі аспекти цієї проблеми з нашої точки зору досліджено ще недостатньо. Так, в наведених працях в процесі розгляду питань фінансування необоротних активів підприємств основна увага приділена визначенню джерел фінансування лише основних засобів; особливості фінансування нематеріальних активів, довгострокових фінансових інвестицій та інших їх видів в сучасних роботах практично не розглядаються. Головна увага в цих роботах приділяється традиційним джерелам фінансування; в той же час нові їх види, що пов'язані із проектним фінансуванням розвитку цих активів, більшістю науковців не розглядаються. Форми фінансування розвитку необоротних активів, що пропонуються окремими науковцями, не враховують особливості функціонування окремих видів підприємств, зокрема малих. Не пропонуються в цих роботах і відповідні критерії вибору тих чи інших методів та джерел фінансування необоротних активів підприємств. Це обумовлює необхідність подальшого поглиблення дослідження окремих питань проблеми забезпечення фінансування розвитку необоротних активів підприємств.

Цілі статті. В процесі здійснення даного дослідження було поставлено три основні задачі:

1. Систематизувати основні методи фінансування необоротних активів, що можуть використовуватись в сучасній практиці, та обґрунтувати пропозиції щодо їх вибору конкретними торговельними підприємствами.

2. Розглянути основні джерела та інструменти фінансування необоротних активів, що відповідають вимогам сучасної практики, та визначити особливості їх вибору для забезпечення фінансування розвитку окремих видів необоротних активів торговельних підприємств.

3. Запропонувати основний критерій оцінки ефективності розроблених поточних планів фінансування необоротних активів торговельних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розглядаючи загальні підходи до здійснення фінансування активів підприємства (включаючи і його необоротні активи) сучасні науковці виділяють, як правило, наступні три його методи, а саме: самофінансування (за рахунок всіх видів власних джерел залучення фінансових ресурсів), боргове фінансування (за рахунок всіх видів джерел залучення кредитних ресурсів) та комбіноване фінансування, що передбачає залучення з цією метою як власних, так і кредитних джерел фінансування [1, с. 267; 4, с. 763-768; 7, с. 315; 8, с. 229-230 та ін.]. З нашої точки зору, такий підхід до можливих методів фінансування активів підприємства є занадто узагальненим – він може бути використаний лише для вищої форми узагальнення такого поділу. Деякі науковці пропонують інші методи здійснення такого фінансування. Так, американські науковці Лі Ч. та Фіннерті Д. вважають, що таких методів є лише два: внутрішнє та зовнішнє фінансування (без визначення форм власності окремих джерел) [6, с. 354]. Німецькі науковці виділяють тільки два з таких методів: самофінансування та боргове фінансування [3, с. 803]. Нарешті, окремі науковці пропонують розглядати як самостійні і такі методи, як акціонування та фінансовий лізинг [7, с. 315; 8, с. 229-230], банківське кредитування та взаємне фінансування господарюючими суб'єктами [5, с. 763-768]. Ці методи певною мірою диференціюють наведені вище найбільш узагальнені форми фінансування, але не забезпечують при цьому комплексного підходу до здійснення такої диференціації. Для забезпечення такого комплексного підходу ми вносимо наступні пропозиції:

1. В загальній системі фінансування розвитку необоротних активів торговельних підприємств в першу чергу слід виділяти три основні (найбільш узагальнені) його методи – самофінансування, боргове фінансування та комплексне фінансування (як це і пропонується сучасними науковцями). Але в межах кожного з таких інтегрованих методів ми вважаємо за необхідне виділяти більш конкретні методи їх можливої реалізації.

2. В межах інтегрованого методу «самофінансування» ми пропонуємо виділяти наступні конкретні методи його здійснення: а) внутрішнє самофінансування (за рахунок всіх власних внутрішніх джерел його здійснення); б) зовнішнє самофінансування (за рахунок виключно залучених зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів); в) комбіноване самофінансування (коли до фінансування необоротних активів залучаються власні фінансові ресурси як із внутрішніх, так і з зовнішніх джерел).

3. В межах інтегрованого методу «боргове фінансування» ми вважаємо за необхідне виділити наступні конкретні методи його здійснення: довгострокове банківське кредитування (короткострокові види банківського фінансування, як правило, до забезпечення розвитку необоротних активів торговельних підприємств залучатись не повинні, бо вони створюють суттєві ризики порушення їх фінансової стійкості); позабанківське боргове фінансування (воно акумулює в собі всі інші форми довгострокового залучення кредитів для здійснення фінансування розвитку необоротних активів); комбіноване боргове фінансування (коли для роз-

витку цих активів використовуються всі види залучення довгострокових кредитних ресурсів – як банківських, так і позабанківських установ).

4. В межах інтегрованого методу «комплексне фінансування» за рахунок власних і позикових джерел ми пропонуємо виділяти два принципові підходи до його здійснення: а) традиційне фінансування (яке інтегрує в собі традиційні джерела залучення власних і позикових фінансових ресурсів); б) проектне фінансування (що використовує принципи та підходи дисципліни «Проектне фінансування»). Ці обидва методи фінансування необоротних активів мають використовуватись для забезпечення розвитку загального їх комплексу, а не окремих їх видів.

В процесі вибору методів фінансування розвитку необоротних активів конкретними торговельними підприємствами мають бути враховані певні особливості їх функціонування. Основною з таких особливостей є розмір торговельного підприємства. Так, на малих торговельних підприємствах основним методом самофінансування розвитку окремих видів необоротних активів виступає внутрішнє їх самофінансування. Потреби таких підприємств у фінансових ресурсах для цілей розвитку окремих видів необоротних активів, як правило, невеликі і не потребують залучення власних ресурсів із зовнішніх джерел. Таке залучення може здійснюватись лише для забезпечення фінансування всього комплексу необоротних активів у складі нових інвестиційних проектів суттєвого розширення діяльності, що в практиці їх діяльності відбувається досить рідко. В системі боргового фінансування розвитку необоротних активів цих підприємств головне місце належить довгостроковому банківському фінансуванню. На середніх і великих торговельних підприємствах методи фінансування необоротних активів носять більш диверсифікований характер. Зокрема, на середніх підприємствах для фінансування окремих видів необоротних активів може використовуватись і комбіноване самофінансування, а також позабанківське боргове фінансування. На великих торговельних підприємствах для реалізації масштабних інвестиційних проектів із значним обсягом необоротних активів може застосовуватись і такий метод залучення коштів, як проектне фінансування. Крім розміру торговельного підприємства, що виступає як основний фактор вибору конкретного методу фінансування розвитку необоротних активів, в процесі такого вибору мають бути враховані і інші критерії. Такими основними критеріями мають виступати:

- стадія життєвого циклу підприємства;
- структура капіталу підприємства в цілому;
- загальний обсяг потреби в додатковому основному капіталі;
- конкретні форми здійснення реального інвестування (нове будівництво, реконструкція, модернізація тощо);
- стан кон'юнктури ринку капіталу (середній розмір кредитної ставки за довгостроковими кредитами).

Висновки. Отже, розвиток необоротних активів торговельного підприємства повинен забезпечуватись необхідними фінансовими ресурсами. При плануванні обсягу і структури цих ресурсів

розглядається: вибір основних методів фінансування розвитку необоротних активів торговельного підприємства та вибір основних джерел формування фінансових ресурсів, що забезпечують цей розвиток. В загальній системі фінансування розвитку необоротних активів торговельних підприємств виділяються три основні його

методи: самофінансування, боргове фінансування та комплексне фінансування. Невід'ємною частиною діяльності будь-якого підприємства є управління необоротними активами. Створення відповідної матеріально-технічної бази торговельного підприємства сприяє підтриманню його фінансової стійкості та розвитку.

Список літератури:

1. Бланк І.О. Управління фінансами підприємств: підручник / І.О. Бланк, Г.В. Ситник. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 780 с.
2. Герасименко А.Г. Аналіз і контроль концентрації суб'єктів господарювання: підручник / А.Г. Герасименко. – К.: Патерик, 2014. – 484 с.
3. Экономика предприятия: учебник / Пер. с нем. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 928 с.
4. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент: учебник / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 768 с.
5. Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика: монография / В.В. Ковалев. – 2-е изд. – М.: ТК «Велби»; Изд-во «Проспект», 2008. – 1024 с.
6. Ли Ч. Финансы корпораций: теория, методы и практика: [Пер. с англ.] / Ч. Ли, Дж. Финнерти. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 686 с.
7. Леонтьев В.Е. Финансовый менеджмент: учебник / В.Е. Леонтьев, В.В. Бочаров, Н.П. Радковская. – М.: ООО «Издательство «Элит», 2005. – 560 с.
8. Финансы предприятий: учебник / Под ред. М.В. Романовского. – СПб.: «Бизнес-пресса», 2000. – 528 с.

Копица И.М.

Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОЦЕНКА ИСТОЧНИКОВ СРЕДСТВ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ ТОРГОВОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье рассматривается роль инвестиций в развитии материально-технической базы и совершенствование технологических процессов торговых предприятий. Исследуются основные методы финансирования внеоборотных активов, которые могут использоваться на современном этапе развития. Рассматриваются основные источники и инструменты финансирования внеоборотных активов, соответствующих требованиям современной практики функционирования предприятий. Анализируются предприятия разных размеров. Определенное внимание уделено оценке эффективности разработанных текущих планов финансирования внеоборотных активов.

Ключевые слова: материально-техническая база, внеоборотные активы, финансовые инвестиции, самофинансирования, долговое финансирование, комплексное финансирование, источники финансирования.

Kopytsia I.M.

Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

EVALUATION OF SOURCES OF FUNDS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT MATERIAL AND TECHNICAL BASIS TRADE ENTERPRISES

Summary

In the article the role of investment in the development of material and technical base processes and improve trade enterprises. We study the basic methods of funding fixed assets that can be used at the present stage of development. The main sources of funding instruments and fixed assets that meet the requirements of modern practices of enterprises. Analyzed companies of different sizes. Some attention is given to assessing the effectiveness of current financing plans developed intangible assets.

Keywords: material and technical base, fixed assets, financial investments, self-financing, debt financing, complex financing, sources of funding.

УДК 331.526:331.215

ОЦІНКА ВПЛИВУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА РІВЕНЬ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Кулик В.О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті досліджено соціально-економічну сутність поняття зайнятості. Проаналізовано сучасний стан рівня зайнятості та безробіття сільського населення в Україні. Проведено ранжирування та групування середньомісячної заробітної плати за регіонами України та основними видами економічної діяльності. Виявлено взаємозв'язок між рівнем заробітної плати та зайнятістю сільського населення. Надано перспективні напрямки підвищення ефективності зайнятості в Україні шляхом підвищення мобільності робочої сили та активізації підприємницької активності населення.

Ключові слова: зайнятості, безробіття, заробітна плата, сільське населення, підприємницька діяльність.

Постановка проблеми. Заробітна плата сільського населення України завжди виступала як основний регулятор та механізм стимулювання його рівня зайнятості. Питання впливу заробітної плати на рівень зайнятості сільського населення набуває актуальності саме в кризових умовах сьогодення, коли відбувається постійне коливання цінних детермінант. При цьому необхідно виявити групу чинників, які визначають рівень зайнятості, дослідити механізми ринкового саморегулювання та оцінити тенденції диференціації оплати праці за видами економічної діяльності в Україні.

Поряд з питаннями зайнятості сільського населення постає проблема безробіття. Нині безробіття в Україні набуло широких масштабів, воно має тенденцію до зростання і тому може перетворитися на реальну загрозу для державного та суспільного благополуччя, призвести до збільшення потоків міграції в країні. Отже, проблема зайнятості та безробіття населення України є вкрай актуальною як для суспільства зокрема, так і держави в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-економічні аспекти проблеми зайнятості сільського населення розглядали такі вчені як С. І. Бандура, Д. П. Богиня, О. А. Бугуцький, В. В. Вітвіцький, І. Ф. Гнибіденко, С. О. Гудзинський, В. С. Дієсперов, С. М. Злупко, Е. М. Лібанова, В. М. Олійник, Л. І. Михайлова, К. І. Якуба та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте незважаючи на значну кількість наукових праць, проблеми зайнятості потребують подальшого дослідження, особливо в соціальному аспекті, зокрема щодо впливу заробітної плати на рівень зайнятості сільського населення.

Мета статті. Оцінити вплив заробітної плати сільського населення на рівень зайнятості в Україні.

Виклад основного матеріалу. Протягом останнього десятиріччя демографічна ситуація в сільській місцевості проявляється в негативній тенденції, а саме відбувається скорочення чисельності сільського населення. Основними причинами цього є зменшення рівня життя та народжуваності, міграція, що призводить до збільшення демографічного навантаження в сільській місцевості.

Як свідчать наші дослідження, зайнятість – це соціально-економічна категорія, яка синтезує всі форми відносин людей щодо їх участі у

суспільному виробництві. З економічного боку зайнятості виступає у трудовій діяльності працездатних осіб, що створюють суспільний або національний продукт в країні. А соціальна значущість поняття зайнятості полягає у самовираженні людини та задоволенні її власних потреб (наприклад, отримання заробітної плати, підвищення рівня кваліфікації, покращення умов праці тощо).

До зайнятого населення належать наступні категорії громадян:

- громадяни, які працюють за наймом на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм їх власності;
- особи, що самостійно забезпечують себе роботою (підприємці, фермери), а також безоплатно працюючих членів сімей;
- працівники зайняті в органах влади, управління та громадських організаціях, релігійні служителі;
- громадяни, які проходять службу в армії, військах, спецконтингентах;
- особи, що проходять професійну підготовку, підвищують кваліфікацію або навчаються в денних формах різних закладів освіти;
- особи, що виховують дітей, доглядають хворих, інвалідів та людей похилого віку [5].

Дослідження нами рівня зайнятості та безробіття населення України протягом 2005–2015 рр. свідчить про їх стрипкоподібний характер. З 2005 по 2013 рр. рівень зайнятості збільшувався невеликими темпами, а з 2013 р. по теперішній час почав дещо зменшуватися (рис. 1).

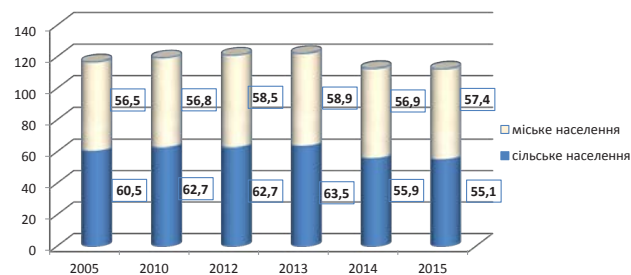


Рис. 1. Динаміка рівня зайнятості населення України, %

Джерело: розроблено автором за даними [1]

На нашу думку, існує взаємозв'язок між зменшенням рівня зайнятості та економічно активним сільським населенням України. Рівень безробіття

населення України має тенденцію до зростання (рис. 2).

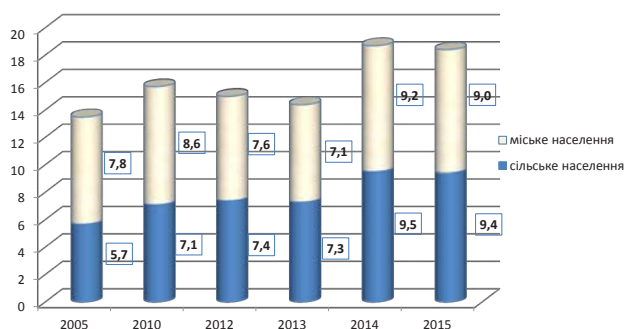


Рис. 2. Динаміка рівня безробіття населення України, %

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Так, якщо в 2005 р. кількість безробітного населення до економічно активного становила 7,2%, то в 2015 р. цей показник зростає до 9,1%, що підтверджує негативні процеси на ринку праці. Як на нашу думку, необхідно зменшувати кількість безробітного населення шляхом створення нових робочих місць через стимулювання розвитку малого бізнесу, зокрема сільського зеленого туризму.

Згідно даних Державної служби статистики України за період 2005–2015 рр. відбувається скорочення як чисельності сільського населення, так й економічно активного населення у віці 15–70 років. Так, кількість сільського населення за останнє десятиріччя скоротилася на 13,2% або 2,0 млн. осіб, а економічно активного – на 18,9% або 1,3 млн. осіб (рис. 3). При цьому слід відмітити, що значних коливань в динаміці рівня економічної активності між міським та сільським населенням не виявлено.

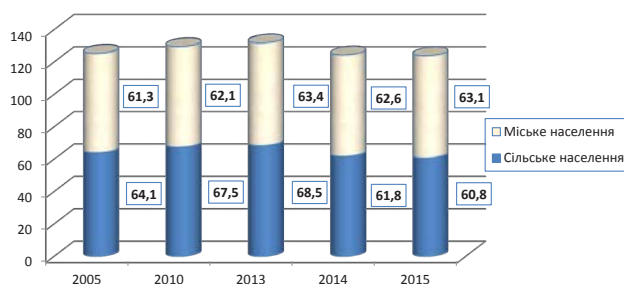


Рис. 3. Динаміка рівня економічної активності населення у віці 15–70 років за 2005–2015 рр. у % до населення відповідної вікової групи

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Проведене нами дослідження кількості економічно активного населення за регіонами показало, що майже половина зосереджена в Дніпропетровській, Харківській, Львівській, Одеській областях та м. Києві. Це пояснюється тим, що потоки зайнятого населення обирають найвищу середньомісячну заробітну плату, яку можна отримати саме в цих областях. Тобто, можна стверджувати, що рівень оплати праці є важливим фактором мотивації до зайнятості.

Дослідження взаємозв'язку середньомісячної заробітної плати із рівнем зайнятості визначає групу чинників. При цьому вплив заробітної пла-

ти на рівень зайнятості відбувається через дію механізмів як ринкового саморегулювання, так і державного регулювання. До таких механізмів можна віднести:

- міжгалузєва диференціація заробітної плати, яка впливає на розподіл та перерозподіл робочої сили між галузями, територіями підприємствами різних форм власності;
- державне регулювання рівнів мінімальної заробітної плати, яке через низку чинників впливає на зайнятість низькокваліфікованої робочої сили;
- обмеження ціни робочої сили та попиту і пропозиції на ринку праці через, систему колективно-договірного регулювання [4].

Проведене нами ранжирування середньомісячної заробітної плати за основними видами економічної діяльності за 2015 р. показало, що найбільша заробітна плата в Україні у працівників авіаційного транспорту, фінансової та страхової діяльності, інформації й телекомунікації, а найменша – у сфері поштової й кур'єрської діяльності та, з року в рік, працівників сільського господарства. Тому можна припустити, що в сільському господарстві рівень зайнятості з року в рік буде скорочуватися, до тих пір поки заробітна плата не збільшиться хоча б до середнього рівня по країні.

До процесу скорочення чисельності трудових ресурсів серед сільського населення додається також міграційний рух: внутрішньорегіональний, міжрегіональний та міждержавний, який є достатньо точним індикатором економічного і соціального становища.

Проведене нами групування середньомісячної заробітної плати за регіонами України показує, що найбільша заробітна плата в Донецькій, Київській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській та Одеській областях, в яких значно нижчий рівень міграції населення (табл. 1). Одночасно середню найнижчу заробітну плату мають такі області як Тернопільська, Чернівецька, Кіровоградська, Житомирська, Херсонська та ін.

Таким чином, вирішенню проблеми зайнятості та підвищення рівня заробітної плати в Україні може сприяти комплексна державна політика щодо формування механізмів підтримки малого бізнесу та перетворення непродуктивної «тіньової» зайнятості у неформальному секторі економіки в ефективне підприємництво, орієнтоване на інновації.

В контексті цього, зазначимо, що одним з перспективних напрямків розвитку конкурентоспроможності трудових ресурсів у країнах ЄС є підвищення підприємницької діяльності та заохочення працездатної молоді.

Це пов'язано з тим, що молодь традиційно краще сприймає нововведення, ніж старше покоління, легше навчається і, відповідно, може досягнути позитивних результатів в організації власної справи за порівняно короткий проміжок часу, але тільки за наявності певної фінансово-консультаційної підтримки. В основі механізмів такого стимулювання лежить пільгове оподаткування діяльності або повне звільнення від податкових платежів підприємців-початківців на певний час (від одного до трьох років), а також

Таблиця 1

**Групування середньомісячної заробітної плати за регіонами України, I півріччя 2016 року
(в розрахунку на одного штатного працівника, грн.)**

Групи регіонів за середньомісячною заробітною платою, грн.	Кількість регіонів у групі	Назва регіону
I група від 6000 до 4500	6	Донецька, Київська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська
II група від 4500 до 4000	7	Львівська, Полтавська, Луганська, Харківська, Рівненська, Закарпатська, Івано-Франківська
III група від 4000 до 3500	11	Вінницька, Черкаська, Сумська, Волинська, Чернігівська, Хмельницька, Херсонська, Житомирська, Кіровоградська, Чернівецька, Тернопільська
Україна	24	4944 грн.

Джерело: розроблено автором за даними [1]

консультаційна та юридична підтримка процесу започаткування власної справи [2, с. 147].

Забезпечення сприятливих умов для розвитку сфери малого бізнесу, самозайнятості та підприємницької діяльності безробітних шляхом спрощення процедур створення підприємств, ліквідації бюрократичних перешкод. Доцільно також на регіональному рівні створити банки даних виробничих потужностей, що не використовуються, об'єктів незавершеного будівництва, на базі яких можна організувати малі підприємства. При прийнятті рішення про надання фінансової допомоги безробітним, бажаним відкрити власну справу, пріоритет слід надавати тим, хто збирається створювати нові підприємства у виробничій сфері, зокрема у виробництві будівельних матеріалів, для перероблення м'яса, овочів, фруктів, заготівлі продукції, а також у виробничій інфраструктурі [3, с. 263].

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз сучасного стану зайнятості та заробітної плати сільського населення за останнє десятиріччя дозволив стверджувати, що ситуація на ринку праці залишається на незадовільному рівні. На нашу думку, лише сприяння розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, сільського зеленого туризму, іншим формам підприємницької діяльності, в тому числі несільськогосподарським, а також удосконалення податкового законодавства в цій сфері, дозволить покращити негативне становище. Статичні дані свідчать, що до 20% сільської молоді до 30 років в Україні є безробітною, тому слід створити нові робочі місця в сільській місцевості, підвищити рівень заробітної плати в сільському господарстві, надати працівникам всі умови для роботи і гідного проживання. Це можливо здійснити лише за підтримки державних та місцевих органів влади.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Звонар Й. П. Активна політика зайнятості в країнах європейського союзу та можливості її застосування в Україні / Й. П. Звонар // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – Серія Економіка. – Випуск 2 (4). – Ч. 1. – 2015. – С. 145–150.
3. Літинська В. А. Державне регулювання зайнятості населення в Україні / В. А. Літинська // Економічний вісник Донбасу. – № 3 (33). – 2013. – С. 260–263.
4. Сінокоп Д. С. Вплив міжгалузеві диференціації заробітної плати на рівень зайнятості населення [Електронний ресурс] / Наукові конференції Режим доступу: <http://intkonf.org>
5. Стан ринку праці в сільській місцевості. Трудові ресурси села, зайнятість та ринок праці [Електронний ресурс] / Портал «Аграрний сектор України» Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-58/doc>

Кулик В.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ НА УРОВЕНЬ ЗАНЯТОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследовано социально-экономическую сущность понятия занятость. Проанализировано современное состояние уровня занятости и безработицы сельского населения в Украине. Проведено ранжирование и группировка среднемесячной заработной платы по регионам Украины и основным видами экономической деятельности. Выявлена взаимосвязь между уровнем заработной платы и занятостью сельского населения. Представлены перспективные направления повышения эффективности занятости в Украине путем повышения мобильности рабочей силы и активизации предпринимательской активности населения.

Ключевые слова: занятость, безработица, заработная плата, сельское население, предпринимательская деятельность.

Kulyk V.O.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ASSESSMENT OF WAGES OF RURAL POPULATION ON THE LEVEL OF EMPLOYMENT IN UKRAINE

Summary

In the article studied the socio-economic essence of the concept of employment. The current state of employment and unemployment in rural Ukraine. A study ranking and grouping of average wages by region of Ukraine and the main economic activities. The interrelation between wages and employment in rural areas. Provided efficiency promising areas of employment in Ukraine by increasing labor mobility and enhance entrepreneurial activity rate.

Keywords: employment, unemployment, wages, rural population, business activity.

УДК 336.716:330.341.1

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ»

Лисак В.Ю., Олійник О.С.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

В статті досліджено зародження та сутність поняття «потенціал», «економічний потенціал як серед зарубіжних так і вітчизняних вчених. Розглянуто взаємозв'язок з іншими економічними категоріями та їх роль в діяльності підприємства. Наведена класифікація ознак потенціалу підприємства.

Ключові слова: потенціал, економічний потенціал, потенційні можливості, потреба, трудовий потенціал.

Постановка проблеми. З розвитком підприємств на початку ХХ століття виникає необхідність розробки проблем комплексної оцінки рівня розвитку виробничих сил у результаті чого і запроваджено в економічних дослідженнях термін «потенціал».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади щодо формування поняття потенціал закладені в наукових працях зарубіжних і вітчизняних вчених: В. Александрової, Ю. Бажала, А. Гриньова, В. Гриньової, С. Ілляшенка, Т. Лепейко, Н. Маренкова, Ю. Морозова, А. Пилипенка, А. Поручника, В. Семиноженка та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом з'явилось чимало підходів щодо формування та використання поняття «потенціал підприємства». Однак не сформувався єдиного комплексного підходу який би вирішував дане питання.

Мета статті є аналіз та узагальнення основних підходів до трактування та сутності категорії потенціалу підприємств.

Виклад основного матеріалу. Слово «потенціал» (potential – з латинської – сила) в економічному розумінні означає сукупність економічних ресурсів і можливостей країни (груп країн), що можуть бути використанні для досягнення цілей соціально-економічного розвитку суспільства [1, с. 445]. Словом «потенціал» позначають засоби, запаси, джерела, які можуть бути використані, а також можливості окремої особи, групи осіб, суспільства в конкретних обставинах.

У вітчизняній економічній літературі цей термін у широкому розумінні трактують як використання, або як рівень потужності у будь-якому

відношенні, сукупність засобів, необхідних для чого-небудь.

Одним з перших хто досліджував дану категорію та дав визначення поняттю «потенціал» був видатний вчений-економіст К.Г. Воблий ще в 1924 р. відзначивши, що потенціал виробничих сил – це потенційна можливість країни виробляти матеріальні блага для задоволення потреб населення [2].

Розділив його думку по обґрунтуванню поняття «потенціалу виробничих сил» як потенційної можливості країни виробляти матеріальні блага для задоволення потреб народу і В.І. Вейц в 1927 р. викладаючи свою думку наступним чином: «Потенційні виробничі сили – не тільки матеріальні елементи, а також ті чи інші матеріальні умови, за яких здійснюється виробничий процес» [3].

В економічній літературі термін «потенціал» був запозичений із фізики, де він характеризує величину потенційної енергії в певній точці простору. При цьому потенційна енергія може виникати принаймні у двох випадках. По-перше, в якості запасу внутрішньої енергії, який має тіло внаслідок свого стану. По-друге, – внаслідок взаємодії тіл системи, сила якої визначається їх взаємним розміщенням у просторі.

Сучасний тлумачний словник української мови визначає потенціал як можливість, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані.

Термін «потенціал» в українських дослідженнях почав використовуватись в 80-х роках ХХ ст. В буквальному розумінні потенціал – це «джерело можливостей, засобів, запасів, які можуть бути приведені в дію, використані для розв'язку

будь-якої задачі або досягнення певної цілі, можливості окремої особи, суспільства, держави в певній сфері» [4].

Наприкінці 1970-х, початку 1980-х рр вийшло з друку багато наукових досліджень стосовно поняття «потенціал», при цьому вони містили різні аспекти цього поняття. Більшість науковців відзначають важливість вивчення проблем оцінки потенціалу та вказують на значні розходжень у тлумаченні як самого поняття потенціалу, так і його складу, сутності та його співвідношення з іншими категоріями.

Вчені, що досліджують теорію потенціалів, в своїх працях застосовують такі характеристики потенціалу як виробничий, економічний, трудовий, науково-технічний, інформаційний, природний, експортний, інформаційний. А останнім часом використовують і такі поняття потенціалу як підприємницький, інтелектуальний, інноваційний, фінансовий.

У сучасній економічній літературі досить поширеним є термін «економічний потенціал», який визначає можливість галузей економіки виробляти продукцію та надавати послуги в певний період часу. К.І. Якуба вважає, що поняття «економічний потенціал» зумовлюється наявністю природних ресурсів, ступенем їх освоєння та використання, рівнем розвитку науки і техніки, чисельністю трудових ресурсів і якістю їх професійної підготовки, рівнем розвитку матеріального виробництва та невиробничої сфери [5]. Отже, саме економічний потенціал та рівень його використання визначає економічний рівень розвитку як держави в цілому, так і регіону.

Більшість науковців вважають, що складовими ресурсного потенціалу є матеріальні, трудові та земельні ресурси. П.Т. Саблук вважає, що: «...основними факторами сільськогосподарського виробництва є жива праця, земля та уречевлена в основних і оборотних засобах праця» [6, с. 5-13].

Важливою складовою економічного потенціалу є виробничий потенціал. Оскільки виробничий потенціал формується на основі лише матеріального виробництва, то за своєю сутністю він є відображенням економічного потенціалу, адже останній формується як за рахунок виробничої так і невиробничої сфери.

В економічній енциклопедії під редакцією С.В. Мочерного виробничий потенціал визначається як реальний обсяг продукції, який можна виготовити за умови повного використання наявних ресурсів [7, с. 13].

Складові економічного потенціалу взаємодіють за допомогою трудової діяльності людини, тому починаючи з кінця 1970-х років в економічній літературі все більше уваги почали приділяти такому поняттю як «трудова потенція». І вже у 80-х роках поняття «трудова потенція» набуло широкого поширення [8, с. 12-77].

В середині ХХ століття вчений-економіст, статистик, історик, соціолог С.Г. Струмилін започаткував поняття «економічний потенціал», під яким розумів сукупну виробничу силу праці всіх працездатних членів суспільства.

Враховуючи всі тенденції розвитку підприємств того часу вчений, статистик, академік В.С. Немчинов вивчав, аналізував «потенціал розширеного виробництва», що характеризується ре-

сурсними можливостями національної економіки щодо економічного зростання [9].

Представники розвинутого соціалізму, а саме О.І. Анчишкін розробляючи та прогножуючи суспільне виробництво стверджував, що виробничий потенціал – це сукупність ресурсів, які в процесі виробництва набувають форми факторів виробництва.

Відповідно до визначення Великої економічної енциклопедії – потенціал, як економічна категорія, означає наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, що можуть бути використані для досягнення поставленої мети [10].

В свою чергу Л.І. Абалкін, як спеціаліст в сфері методології економічної науки та проблем господарського механізму, даючи визначення потенціалу відмітив, що потенціал – це узагальнена збірна характеристика ресурсів, прив'язана до місця й часу [11].

Засоби, запаси, джерела, які є в наявності і можуть бути мобілізовані для досягнення певної мети або розв'язання певної задачі являє собою потенціал – стверджує В.М. Архангельський [12].

Отже, до однозначного визначення даної економічної категорії економісти не можуть прийти, а тому вони займаючись дослідженнями потенціалу підприємства і на підставі розвитку сучасних уявлень про потенціал розділились на три напрямки дослідження. А саме – представники першого напрямку стверджують, що потенціал – це сукупність необхідних для функціонування або розвитку підприємства різних видів ресурсів. До представників цього напрямку можна віднести Д. Черникова, С. Белова, Е. Фігурнова.

Потенціал як система матеріальних та трудових факторів, що забезпечують досягнення мети виробництва розглядають автори другого напрямку, представниками якого є М.А. Іванов, Ю.Г. Одегов, К.Л. Андреев та інші. Ця група науковців запевняють, що дослідження ефективності розвитку економіки мають базуватись не на досягнутому рівні використання ресурсів, а на потенційних можливостях виробництва.

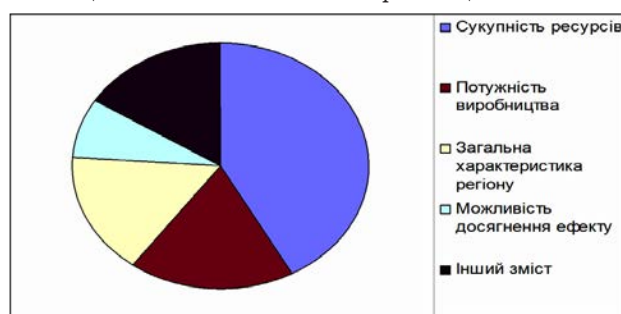


Рис. 1. Класифікація ознак поняття «потенціал»

Науковці третього напрямку розглядають потенціал як здатність комплексу ресурсів економічної системи виконувати поставлені перед нею завдання. Потенціал, на їхню думку, – це цілісне уявлення про єдність структури і функції об'єкта, вияв їх взаємозв'язку. На цій основі робиться висновок про сукупні можливості колективу виконувати певні завдання – якщо вдаліше склалася структура об'єкта і більше відповідають його структурні та функціональні елементи,

то вищими будуть його потенціал і ефективність. У сучасних динамічних умовах ринкового господарювання орієнтація на традиційні переваги для планування стратегічного розвитку потенціалу підприємства може стати помилковою. Представниками даного напрямку являються – Ігнатенко Н.Т., Рудченко В.П. та інші.

В 1986 році Н.Т. Ігнатенком і В.П. Рудченко запропонували класифікацію ознак поняття «потенціал» [13], яку зображено на рис. 1.

Ця класифікація свідчить про те, що змістове значення терміну «потенціал» передбачає:

- сукупність природних умов і ресурсів, можливостей, запасів, засобів, цінностей;
- потужність виробництва, фондів, ресурсів країни, регіону;

– ресурсна, економічна, природна, регіональна характеристика;

– можливість виробничих сил досягти певного ефекту;

– інші асоціації.

Отже, поняття «потенціал» має наукове і практичне значення, останнє в свою чергу є необхідним для визначення його оцінки, а також управління. Потенціал в свою чергу можна поділити на види за різними ознаками, які представлені на рис. 2.

В зв'язку з переходом на нову систему господарювання дослідження питання ознак потенціалу, на нашу думку більш актуальне в ракурсі «потенціал підприємства». Потенціал підприємства є об'єднанням трьох складових, які:

– відображають комплекс властивостей, накопичених даним підприємством в процесі його становлення і тих, що спричиняють їх до роботи і розвитку;

– рекомендують рівень практичного використання фактичних перспектив;

– прокладають прогнози на майбутнє.

Важливою ознакою потенціалу є його динамічність, як здатність до змін, руху, розвитку. Як динамічна система, потенціал об'єднує в собі три рівні зв'язків часу та простору, які функціонують в єдності. Ці зв'язки детермінують прояви потенціалу в різних формах. По-перше, потенціал характеризує минуле. У цьому випадку він виступає як «ресурс», оскільки втілює в собі накопичені системою властивості, які дозволяють їй функціонувати. По-друге, він відображає теперішнє, тобто можливості, які реально використовуються. По-третє, він спрямований на майбутнє, а саме – постійно змінюється, розвивається, накопичує нові властивості, містить елементи майбутнього розвитку.

Висновки і пропозиції. Отже, майже всі визначення потенціалу підприємства беруть за основу ресурси підприємства та досягнення поставлених цілей за допомогою цих ресурсів. Але при цьому зазначають, що сама наявність ресурсів підприємства ще не гарантує досягнення поставлених цілей, а тому важливою складовою потенціалу є здібності підприємства мобілізувати ресурси у ході здійснення комплексу заходів.

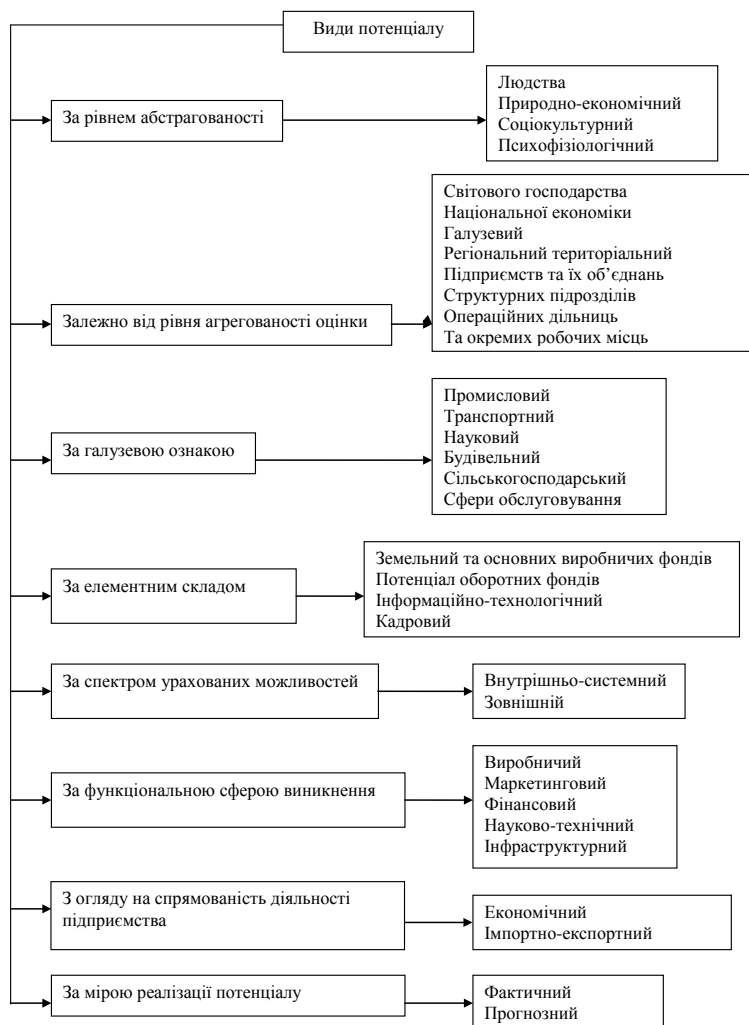


Рис. 2. Види потенціалу за різними ознаками

Список літератури:

1. Новий український тлумачний словник. Близько 20000 слів і словосполучень [Текст] / [укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського]. – Харків: Книжковий Клуб, 2008. – 608 с.
2. Вобль К. Г. Производителные силы Украины. Техника, экономика и право / К. Г. Вобль / Науч. записки Ин-та нар. х-ва. – 1924. – № 4-5. – С. 126-149.
3. Вейц В. Потенциальные и кинетические производительные силы мирового хозяйства / В. Вейц. – Кн. 1. – М., 1927. – С. 22.
4. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 1058 с.
5. Якуба К. І. Трудовий потенціал сільських територій / К. І. Якуба // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 6. – С. 73-75.
6. Саблук П. Т. Передумови і чинники розвитку фермерства в Україні / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк // Вісник аграрної науки. – 1993. – № 2.
7. Економічна енциклопедія: у трьох томах / [Редкол.: С. В. Мочерний та ін.] – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – Т. 3. – 952 с.

8. Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С. И. Пирожков. – К., 1992. – 252 с.
9. Немчинов В.С. Экономико-математические методы / В. С. Немчинов // Избр. произ.: в 6 т. – М., 1967. – Т. 3. – С. 207.
10. 951 Велика економічна енциклопедія. – К.: Академія, 2002. – Т. 3. – 951 с.
11. Абалкин Л. И. Диалектика социалистической экономики / Л. И. Абалкин. – М., 1981. – С. 24.
12. Архангельский В. Н. Управление научно-техническим прогрессом в машиностроении / В. Н. Архангельский, Л. Е. Зиновьев – М., 1983. – С. 6.
13. Игнатенко Н. Т. Производственно-ресурсный потенциал территории / Н. Т. Игнатенко, В. П. Руденко. – К., 1986. – С. 7.

Лысак В.Ю., Олейник О.С.

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ЗАРОЖДЕНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ»

Аннотация

В статье исследованы зарождения и сущность понятия «потенциал», «экономический потенциал как среди зарубежных так и отечественных ученых. Рассмотрена взаимосвязь с другими экономическими категориями и их роль в деятельности предприятия. Приведенная классификация признаков потенциала предприятия.

Ключевые слова: потенциал, экономический потенциал, потенциальные возможности, потребность, трудовой потенциал.

Lisak V.Y., Oleinik O.S.

Kamenetz-Podolsk National University named after Ivan Ohienko

THE ORIGIN AND FORMATION OF THE CONCEPT OF «ECONOMIC POTENTIAL»

Summary

This article explores the origin and nature of the term «potential», «economic potential of both foreign and domestic scientists. Intercommunication with other economic categories and their role in the enterprise. The classification of signs of potential business.

Keywords: potential, economic potential, potential, demand, employment potential.

СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ РИЗИКІВ

Непочатенко О.О., Юдін В.К.

Уманський національний університет садівництва

Одним з ризикових видів страхування є страхування сільськогосподарських ризиків. Даний вид страхування є важливим засобом зниження ступеня ризику в сільському господарстві. У статті розглядаються особливості функціонування сільськогосподарського сегменту страхового ринку в зарубіжних країнах. Визначено можливість залучення та адаптації зарубіжного досвіду державної фінансової підтримки до страхового ринку України в рамках базових моделей страхування. Метою дослідження є вивчення та узагальнення ризиків у страхуванні, моделей страхування, зарубіжного досвіду в галузі сільськогосподарського виробництва, розроблення рекомендацій щодо вдосконалення страхових операцій з державної фінансової підтримки в сільськогосподарському секторі України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Ключові слова: ризик, страховик, страхувальник, страховий продукт, страховий ринок.

Постановка проблеми. Сільськогосподарське страхування є одним з важливих засобів зменшення ризиків у сільськогосподарському виробництві. Проте, незважаючи на суттєву необхідність даного захисту, в нашій країні лише робляться перші кроки у цьому складному ринковому сегменті.

Один із найскладніших і найбільш ризикових видів страхування – це страхування сільськогосподарських ризиків. Сільськогосподарське страхування розвивалося в усьому світі як головний інструмент управління ризиками з метою зменшення негативного впливу погоди та природних факторів. Сповільнений розвиток страхування в аграрній сфері України пояснюється відсутністю повноцінного законодавчого забезпечення, недоліками в організації та координації співпраці головних учасників ринку страхових послуг в аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомі напрацювання щодо страхування в аграрній сфері здійснили наступні вчені: В. Базилевич, О. Гудзь, М. Дем'яненко, М. Мних, С. Навроцький, С. Осадець та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, варто розглянути більш детально характеристику та вплив ризиків у сільському господарстві, можливість залучення позитивних елементів страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері.

Мета статті. Дослідити та узагальнити ризики у страхуванні, моделі страхування, зарубіжний досвід в галузі сільськогосподарського виробництва,

розробити рекомендації щодо вдосконалення страхових операцій з державної фінансової підтримки в сільськогосподарському секторі України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан розвитку страхування сільськогосподарської продукції не відповідає своєму основному завданню – управляти ризиками в аграрному секторі економіки, для забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва. Так, в сільському господарстві України страхується до 5% ризиків, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник досягає 70-80%. При цьому, на території України втрати врожайності від несприятливих погодних умов в окремі роки можуть сягати 45-50%.

Світовий досвід в галузі страхування сільськогосподарського виробництва свідчить про функціонування в багатьох країнах національних систем страхування сільськогосподарських ризиків. При цьому кожна країна створює власну, необхідну їй систему страхового захисту сільськогосподарського виробництва [1].

Залежно від історичних, економічних, соціальних особливостей, що склалися в кожній окремій країні, виділяють три моделі страхування в аграрному секторі (рис. 1).

Світовий досвід свідчить, що в міжнародній практиці страхування сільськогосподарських ризиків сформувались дві основні моделі, які умовно можна назвати «американська» та «європейська». Для «американської» моделі, яка застосовується в США та Канаді, характерна значна підтримка держави у страхуванні сільськогосподарських ризиків.

Для «європейської» моделі характерна мінімальна участь держави в аграрному страхуванні, котра зводиться головним чином до виконання контрольних функцій щодо діяльності приватних страхових компаній у цьому секторі ринку страхових послуг.

Обидві ці моделі мають свої переваги і недоліки, але, як свідчить міжнародний досвід, найефективнішим при страхуванні аграрних ризиків є поєднання цих двох моделей («змішана» модель).

Саме така система страхування сільськогосподарських ризиків діє в Іспанії, яка, за оцінками експертів міжнародного проекту ЄС Tacis «Вдосконалення

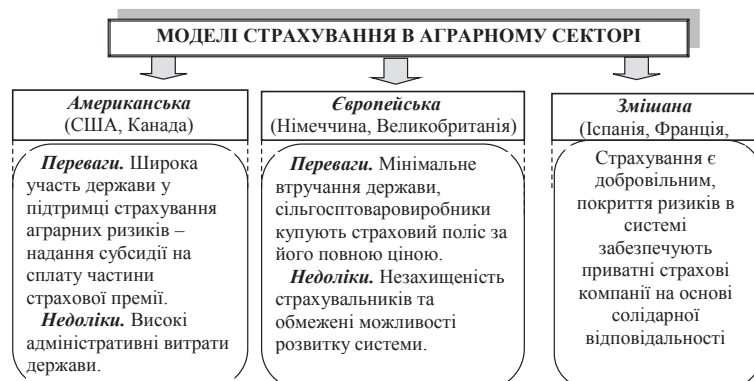


Рис. 1. Сукупність моделей страхування в галузі сільськогосподарського виробництва

управління ризиками фермерських господарств та малих і середніх господарств в аграрному секторі», є країною з найрозвиненішою системою агрострахування в Європі.

Щодо питання страхування в нашій країні то одним з факторів, що стримує його розвиток в сільському господарстві є суперечливий характер страхових відносин між страхувальником і страховиком. Ця суперечність полягає в тому, що і страхувальник, і страховик мають свої економічні інтереси в здійсненні страхування. Так, страхувальник намагається забезпечити собі максимальний розмір страхового покриття при оптимальному розмірі страхових платежів. Якщо розмір страхової премії може здатися йому невідповідно великим, то він вимушений буде відмовитись від передачі частини ризиків страховику і зберегти їх у себе. В той же час страховик переслідує зворотні цілі – прийняття мінімальних ризиків при збереженні максимальних страхових платежів. Отже, існує проблема недооцінки страхувальником фінансової корисності страхових операцій та відсутність критеріїв і показників її визначення.

Сільськогосподарське страхування є специфічним класом страхування, яке об'єднує декілька підгалузей. Виділення сільськогосподарського страхування в окремий клас здійснюється за принципами формування комплексних видів страхування. До таких видів відносять морське, космічне, авіаційне, медичне тощо, [2].

Сільськогосподарське страхування розгалужене поняття і до його складу входить багато різних видів страхування як майнових так і відповідальності. Тому воно є підгалуззю як майнового страхування так і страхування відповідальності які у свою чергу, виступають субкатегоріями страхування (рис. 2).

Відповідно, сільськогосподарське страхування, перебуваючи в субпідрядному зв'язку з даними галузями страхування, має ті ж ознаки і функції, якими володіє категорія страхування [3].

Отже, сільськогосподарське страхування – це насамперед система економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де з одного боку виступають страховики – фінансово-кредитні установи, а з іншого – страхувальники – сільськогосподарські підприємства, орендарі, селянські (фермерські) господарства, які за певну плату передають свої ризики майнових, фінансових втрат в сільськогосподарській діяльності з метою отримання відшкодування при настанні страхового випадку.

Страхування сільськогосподарських ризиків – це комплексне страхування сільськогосподарських культур, до яких належать: пшениця, жито, суміші пшениці та жита, ячмінь, овес, кукурудза, соєві боби, льон, ріпак, соняшник, хміль, цукровий буряк, [2].

Головна мета страхування сільськогосподарських ризиків – це часткова або повна компенсація фермеру втрати врожаю, яка можлива через несприятливі природні явища, такі як посуха, град або ураган, а також від пожежі.

Іншою метою страхування є покращення фінансового становища сільськогосподарського виробника з точки зору

його кредитоспроможності. Кредитні організації всіх типів – банки, кредитні спілки, приватні особи – віддають перевагу тому сільськогосподарському виробнику, який має гарантію збереження певного рівня свого доходу при настанні стихійних лих і втраті врожаю.

Страхування покликане запобігти різким коливанням доходу сільськогосподарських виробників, поліпшити доступ аграріїв до кредитних ресурсів. Крім того, страхування є стимулом для виробника використовувати у своїй діяльності сучасні технічні та технологічні досягнення.

Вартість страхування сільськогосподарських культур залежить від зони вирощування, стану посівів та дотримання агротехнічних вимог вирощування і в середньому становить 3-6% (0,2-6%). Середній тариф у страхуванні сільськогосподарських культур у 2015 році становив 3,5%, у страхуванні застави – 1,62% (від 0,47% до 3,31%), у страхуванні тварин – 0,76%. Розмір франшизи залежно від ризиків та за домовленістю сторін коливається від 0 до 30% [3].

Страхування сільськогосподарських культур передбачає ризики:

- заморозки, ожеледь, вимерзання;
- град або удар блискавки;
- землетрус;
- лавина, земельний зсув, земельна чи земельно-водний сіль;
- пожежа, крім лісових пожеж;
- буря, ураган, буряк;
- злива, паводок, повінь;
- посуха або зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або заводненню;
- епітофітотійний розвиток хвороб, розмноження шкідників рослин;
- протиправні дії третіх осіб, що виражаються у крадіжках, хуліганських діях щодо рослинницьких насаджень, зруйнуванні покриттів теплиць, парників, оранжерей.

Висновки і пропозиції. Отже, пріоритетним завданням для страховиків України є завоювання й утримання гідної репутації та надання ефективних страхових послуг. Наразі держава робить спроби щодо покращення і стабілізації ситуації в аграрному секторі, зокрема шляхом повернення до практики надання державної підтримки у страхуванні сільськогосподарської продукції (надання з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді субсидій на відшкодування час-

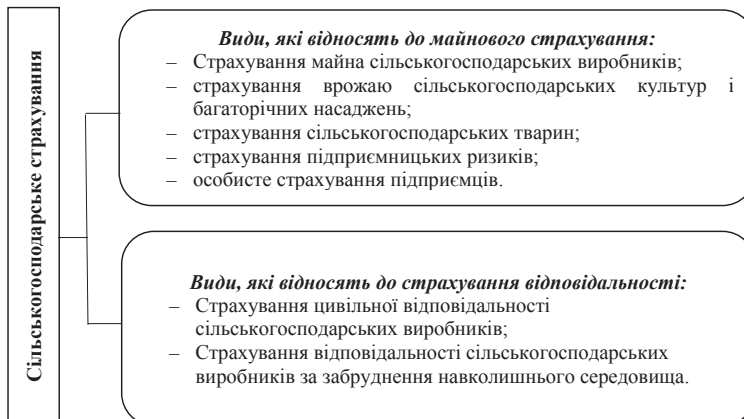


Рис. 2. Види сільськогосподарського страхування

тини страхового платежу, фактично сплаченого ними за договорами страхування сільськогосподарської продукції, в порядку, встановленому Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною

підтримкою»). Слід зазначити, що відновлення страхування сільськогосподарських ризиків з державною підтримкою на даному етапі слід вважати головною рушійною силою подальшого розвитку сільськогосподарського страхування.

Список літератури:

1. Минкіна Г.І. Страхування як елемент управління ризиками підприємств АПК / Г.І. Минкіна // Фінансовий ринок України. – 2010. – № 3. – С. 4-11.
2. Томашевський Ю.М. Актуальні питання страхового захисту в сільському господарстві // Економічний простір. – 2010. – № 44/1. – С. 161-166.
3. Портал про страхування сільськогосподарських ризиків [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com/ru/>
4. Якубович В. Система страхування аграрних ризиків в Іспанії: виводи для України [Електронний ресурс] / В. Якубович. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/public/06/11/30/2719>
5. Сравнение программ страхования урожая в США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/public/06/10/02/2585>
6. Нагорный В.Д. Сельское хозяйство Канады. Корни успеха / В.Д. Нагорный. – М.: Майкоп: ООО «Качество», 2006. – 328 с.
7. Адамчук Н.Г. Европейская практика компенсации ущерба, причиненного имуществу стихийными бедствиями / Н.Г. Адамчук, А.Е. Корневский // Страховое дело. – 2010. – № 3. – С. 32-38.
8. Лузан Ю.Я. Прогноз обсягів державної підтримки страхування урожаю сільськогосподарських культур в Україні [Електронний ресурс] / Ю.Я. Лузан, Н.А. Герасименко. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/LUZAN.pdf

Непочатенко Е.А., Юдин В.К.

Уманский национальный университет садоводства

СТРАХОВАНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РИСКОВ

Аннотация

Одним из самых рискованных видов страхования является страхование сельскохозяйственных рисков. Данный вид страхования является важным средством снижения степени риска в сельском хозяйстве. В статье рассматриваются особенности функционирования сельскохозяйственного сегмента страхового рынка в зарубежных странах. Определена возможность привлечения и адаптации зарубежного опыта государственной финансовой поддержки к страховому рынку Украины в рамках базовых моделей страхования. Целью исследования является изучение и обобщение рисков в страховании, моделей страхования, зарубежного опыта в области сельскохозяйственного производства, разработка рекомендаций по совершенствованию страховых операций с государственной финансовой поддержки в сельскохозяйственном секторе Украины с учетом зарубежного опыта.

Ключевые слова: риск, страховщик, страхователь, страховой продукт, страховой рынок.

Nepochatenko O.O., Yudin V.K.

Uman National University of Horticulture

INSURANCE AGRICULTURAL RISKS

Summary

One of the most difficult and hazardous types of insurance is insurance against the agricultural risks and today in Ukraine people start to realize that they need to be insured. Agricultural insurance is one of the most important means of lowering risk rate in agricultural industry. The article studies the peculiarities of functioning of the agricultural segment of insurance market in foreign countries. The article defines the possibility for attracting the positive elements of foreign experience in insurance field with governmental financial support in agricultural sphere of Ukraine in the scope of basic models. The aim of this research is to study and generalize the agricultural segment of foreign insurance market functioning peculiarities, and therefore, to give recommendation on improving insurance operations with governmental financial support in agricultural sector of Ukraine with consideration of the foreign experience. General scientific methods of knowledge and study of economic events are used in this article for achieving scientific aims. Works of native and foreign scientists and practitioners as well as regulatory acts of Ukraine that regulate the relationship in the insurance sphere are used as theoretical and methodological basis of this research. The article uses the following methods of research: abstract-logical and economic-statistical, monographic, comparative, tabular and graphical. The article reviews the main insurance models in agricultural sphere. The results of the conducted research defined the positive aspects of foreign experience of insurance operations with the help of governmental financial support, which will be useful for implementation in Ukraine for creation the optimal model of insurance for agricultural manufacturers. Several stages must be fulfilled for this. Firstly, there is a need in implementation of the differentiative approach in calculating the size of insurance subsidies. Secondly, the reasonability of introduction of the so-called insurance pass for agrarians to participation in programmes of state support must be clarified. Thirdly, high-quality insurance products must be developed with the help of agrarians must be developed, including those, which consider the decreasing quality of agricultural production.

Keywords: risk, insurer, insured, insurance products, insurance market.

УДК 658.511

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Нечаєва І.А., Савчук І.О.

Запорізький національний технічний університет

Проблема оцінки ефективності менеджменту організацій на сьогодні є досить актуальною, оскільки саме її рівень є ключовим показником ефективності діяльності підприємства в цілому. У статті розкривається сутність цільового підходу до оцінки ефективності менеджменту організації. Проведено оцінку ефективності менеджменту машинобудівного підприємства. Розраховані основні фінансові показники ефективності діяльності підприємства.

Ключові слова: ефективність менеджменту, оцінка ефективності менеджменту, цільовий підхід, управління за цілями, показники ефективності менеджменту.

Постановка проблеми: Розвиток сучасних ринкових відносин вимагає від українських підприємств активних дій з підвищення ефективності їх функціонування. Від витоків економічної науки і до сьогодні проблема ефективного функціонування підприємств була і залишається актуальною та виходить на перший план. Особливий інтерес як для вчених, так і для економістів-практиків становить оцінка ефективності виробничої діяльності, управлінських рішень, витрат економічних ресурсів, а також конкретні технології та засоби забезпечення ефективного функціонування підприємств. В основі успішної реалізації стратегії розвитку підприємства передбачається здійснення не лише результативної, а й ефективної господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Питання оцінки ефективності менеджменту досліджувались багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими такими як Ситниченко В., Богаченко О.П., Данильчук І.В., Яроцький О.В., Герасименко І.М., Веснін В.Р., Рульєв В.А та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: На сьогоднішній день визначення рівня ефективності менеджменту викликає певні труднощі та є істотною проблемою, адже в більшості літературних джерел ця тема розглядається не комплексно, відсутнє цілісне визначення даного поняття. Більш повні матеріали щодо ефективності менеджменту представлені лише в спеціалізованій літературі та й вони викликають неоднозначну думку серед теоретиків та практиків. Саме складність проведення оцінки ефективності менеджменту спонукає до її більш глибокого вивчення.

Мета. Головною метою роботи є розкриття сутності цільового підходу до оцінювання ефективності менеджменту організації, оцінка ефективності менеджменту машинобудівного підприємства в сучасних умовах, розрахунок фінансових показників ефективності роботи підприємства, як пряме відображення його результативної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність менеджменту – показник результативності управлінської діяльності, що визначається як відношення отриманих результатів від реалізації певних управлінських важелів в організації до витрат, які супроводжують їх одержання [1]. Усі організації оцінюють ефективність

менеджменту, адже її оцінка дозволяє визначити рівень їх досягнень та подальші напрями розвитку, розпізнавати розміри і сторони змін, встановлювати найбільш суттєві чинники росту, визначити та коригувати некеровані процеси, схвалювати рішення про зміни та виявляти їх відображення на ключових параметрах. Вона важлива і для планування удосконалення організації в цілому. Професіоналізм та індивідуальні якості керівника також впливають на ефективність менеджменту, важливим є і наявність на підприємстві необхідних ресурсів та системи підбору персоналу. В її оцінці визначна роль належить системам комунікації, організаційній структурі та іншим факторам. Тому можна сказати, що кожному підприємству необхідно постійно проводити оцінку ефективності менеджменту, а також розробляти різні заходи щодо її підвищення.

На сьогоднішній час усунує безліч наукових підходів до оцінювання ефективності менеджменту. Успішна їх реалізація сприяє збільшенню ефективності та результативності діяльності підприємства в цілому. У даній статті детально розглянуто цільовий підхід до оцінки ефективності менеджменту підприємства.

Цільовий підхід – це система методів та методичних прийомів, що забезпечують постійну орієнтацію управлінської діяльності, планово-управлінських рішень, процес виконання цих рішень на кінцеві результати з урахуванням соціально-економічних характеристик, що постійно змінюються, унаслідок розвитку системи потреб, кількісних та якісних змін у виробничому потенціалі системи, стосовно якої застосовується цільовий підхід [2].

Цільовий підхід визначає довгострокові цілі розвитку та шляхи їх досягнення, зміну усіх компонентів виробничо-управлінських систем, які необхідні для забезпечення ефективних результатів. Його використання забезпечує визначення головної мети, формування системи пріоритетів, забезпечує керованість процесами розробки та досягнення цілей в організації.

Одним з розповсюджених на практиці методів встановлення цілей є «управління за цілями» (метод МВО-management by objectives). Зміст МВО полягає в тому, що загальноорганізаційні цілі можна розділити на декілька більш дрібних цілей окремих структурних одиниць організації, які, у свою чергу, можна трансформувати в цілі

окремих груп і підрозділів і далі розбити на цілі діяльності окремих виконавців. При цьому цілі діяльності кожного виконавця мають сприяти досягненню цілей його керівника [3].

Метод «управління за цілями» має свої переваги та недоліки. Завдяки даному підходу відбувається оптимізація організаційної структури управління організацією, забезпечується цілеспрямована мотивація працівників, ведеться ефективний контроль за якого в першу чергу оцінюється результат, а не процес діяльності. Разом з тим існує складність кількісного визначення цілей діяльності певних робіт та імовірність витоку інформації за умов доведення цілей до кожного підлеглого [3].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що «управління за цілями» – це метод планування, за допомогою якого менеджери визначають цілі для кожного підрозділу, проекту та особи і керуються ними для коригування подальшої діяльності [4]. Використання методу МВО підвищує ефективність менеджменту організації та допомагає вирішити певні проблеми управління та мотивації персоналу.

Для оцінки ефективності менеджменту ПАТ «Мотор Січ» у даній статті використовуємо цільовий підхід. Наявність місії, стратегічних завдань та цілей дозволяє говорити про реалізацію даного підходу на підприємстві.

Суть місії підприємства полягає у тому, що ПАТ «Мотор Січ» працює, щоб бути кращим підприємством в сфері авіаоторо- і вертольотобудування. Спираючись на успішний багаторічний досвід, застосовуючи найвищий інтелектуальний потенціал, використовуючи унікальні технології, в тісній кооперації з партнерами забезпечує Україні статус авіабудівної держави [7].

Стратегічна концепція розвитку ПАТ «Мотор Січ» відображає стратегію росту на основі диверсифікації виробництва, зміцнення і розширення позицій на ринку авіаційної та вертолітної техніки, експлуатаційних послуг, яка реалізується за такими основними стратегічними напрямками:

- формування і впровадження пріоритетних цільових програм створення конкурентоспроможної продукції;
- розширення ринків збуту і послуг;
- підвищення ефективності маркетингової діяльності;
- створення ефективного високотехнологічного виробництва на базі його технічного переоснащення;
- формування дієвої системи менеджменту якості.

Результати діяльності підприємства безпосередньо залежать від цілей та завдань які висуває керівництво. На ПАТ «Мотор Січ» основними керуючими органами є: загальні збори акціонерів (вищий орган), наглядова рада, рада директорів (виконавчий орган), ревізійна комісія. Для моніторингу належного виконання всіма підрозділами своїх функцій на підприємстві існує чітка система підзвітності та контролю [7].

Світовий ринок авіаоторобудування характеризується жорсткою конкуренцією. Для утримання своїх позицій і визначення пріоритетів розвитку, ПАТ «Мотор Січ» проводить роботу по

дослідженню ринків збуту, аналізу їх поточного стану, існуючих проблем та тенденцій зростання.

ПАТ «Мотор Січ» формує ряд стратегічних цілей у різних напрямках діяльності. Співпрацює з партнерами на довгострокових засадах, з метою збільшення обсягів продажів, підприємство бере участь в найбільших міжнародних виставках та інших заходах. З огляду на експортну спрямованість діяльності підприємства, майбутній обсяг реалізації продукції буде залежати від ситуації на світових ринках і змін в законодавчій базі України з питань зовнішньоекономічної діяльності та валютного регулювання.

Реалізація цільового підходу на підприємстві дає можливість ПАТ «Мотор Січ» ефективно досягати поставлених цілей за рахунок якісного стратегічного планування.

Подальша детальна оцінка за цільовим підходом неможлива, так як необхідна інформація за даним напрямом є конфіденційною та недоступною широкому загалу. Щоб конкретніше оцінити ефективність менеджменту ПАТ «Мотор Січ» використовуємо метод порівнянь, за допомогою якого фактичні фінансові показники ефективності менеджменту порівнюються з показниками за попередні роки. Через існування їх великої кількості було розраховано ряд показників, які у повній мірі дають можливість оцінити ефективність менеджменту підприємства. Такі як:

– економічна ефективність управлінської праці, яка дає можливість у загальних рисах оцінити роботу управлінського персоналу та виявити реальні результати їхньої роботи;

– показники рентабельності підприємства, адже на підставі прибутковості можна оцінити ефективність менеджменту підприємства, оскільки отримання значного рівня прибутку і достатнього рівня прибутковості багато в чому залежить від правильності і оперативності управлінських рішень, які приймаються;

– показники ділової активності підприємства які допомагають охарактеризувати абсолютні та відносні показники використання ресурсів, обсяги господарської діяльності, доходу, фінансових результатів та податків.

Для проведення оцінки менеджменту ПАТ «Мотор Січ» розраховуємо узагальнюючий показник економічної ефективності управлінської праці за формулою 1:

$$\text{Еуп} = \frac{\text{Чистий дохід}}{\text{Фонд оплати праці}} \quad (1)$$

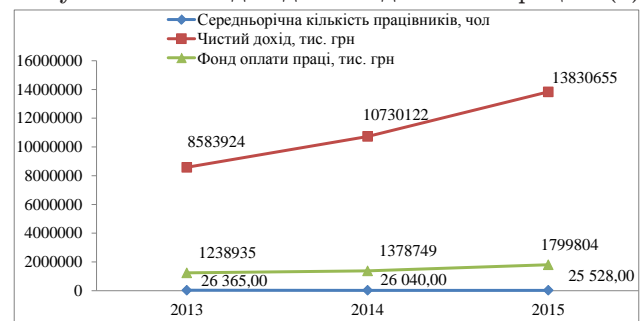


Рис. 1. Чисельність працівників, фонд оплати праці та рівень чистого доходу ПАТ «Мотор Січ» за 2013-2015 роки

З отриманих результатів (Еуп13=6.93, Еуп14=7.78, Еуп15=7.68) можна зробити висновок,

що найвищою була ефективність праці у 2014 році. У 2015 р. кількість працівників значно зменшилась, але показник економічної ефективності управлінської праці знизився несуттєво за рахунок збільшення об'єму чистого доходу підприємства (рис. 1).

Також, досить важливим кроком дослідження є аналіз рентабельності підприємства, який представлений у таблиці 1. Підприємство вважається рентабельним, якщо в результаті реалізації продукції воно покриває свої витрати та отримує прибуток.

Проведені розрахунки показників рентабельності дають можливість оцінити стан підприємства та ефективність його менеджменту.

Рентабельність операційної діяльності показує, скільки отримано прибутку від операційної діяльності з однієї гривні операційних витрат. У 2013 році отримано 17 грн прибутку з 1 гривні операційних витрат, у 2014 – 25, а в 2015 – 9.45 з 1 гривні операційних витрат. Тобто ситуація в 2015 році сильно погіршилась адже абсолютне відхилення склало 15.55 грн.

Рентабельність звичайної діяльності показує, скільки отримано прибутку від звичайної діяльності на 1 гривню звичайних витрат. У 2015 році відбувається ріст показника у порівнянні з 2014 роком на 58.7%, що є позитивною тенденцією.

Рентабельність господарської діяльності показує скільки отримано прибутку від господарської діяльності з 1 гривні загальних витрат. У 2013 році дане підприємство отримувало прибуток у розмірі 10.73 гривні з 1 гривні загальних витрат, а у 2014 спостерігається погіршення даного показника на 10.1% в порівнянні з 2013 роком, а у 2015 році відбувається значне підвищення показника на 74.5% і він становить 16.83 гривні на 1 гривню загальних витрат.

Коефіцієнт загальної рентабельності показує розмір чистого прибутку з однієї гривні чистого доходу від реалізації продукції, товарів, послуг. З кожним роком відбувається підвищення даного показника. У 2013 році він становив 42.05 гривні, 2014 – 48.6 гривень, а у 2015 році виріс майже на 33%.

Рентабельність активів показує величину отриманого прибутку в розрахунку на одну гривню активів підприємства, які постійно знаходяться на його балансі. У 2014 році отримано 9.4 гривні прибутку в розрахунку на одну гривню активів, а у 2013 році отримано 10 гривень прибутку в розрахунку на одну гривню активів.

Тобто у 2014 році ситуація погіршилась, але залишилась прибутковою. У 2015 році показник різко виріс на 74%.

Рентабельність власного капіталу характеризує величину отриманого прибутку або збитку, отриманого на одну гривню власного капіталу підприємства. У 2013 році підприємство отримувало прибуток у розмірі 14.28 гривень на одну гривню власного капіталу підприємства, у 2014 році – 14.5, а у 2015 році даний показник збільшився на 65%, що свідчить про прибутковість вкладення власного власного капіталу.

Рентабельність залученого капіталу показує величину прибутку, яка припадає на одну гривню залученого капіталу. У 2013 році на 1 гривню залученого капіталу підприємства припадало 10 гривень чистого прибутку, який отримувало підприємство. У 2014 році величина чистого прибутку, яка надходить на підприємство на кожну гривню залученого капіталу становила 9.41 гривні. Вже у 2015 році даний показник виріс на 74% і становив 16.38 гривень, що показує ефективне використання залученого капіталу.

Рентабельність витрат характеризує розмір валового прибутку, одержаного підприємством в розрахунку на одну гривню, понесених при формуванні собівартості продукції. У період з 2013 по 2015 роки відбувається поступове підвищення показника.

Рентабельність продаж показує величину чистого прибутку, що надходить на підприємство в кожній гривні від продажу продукції, товарів, робіт, послуг і визначається відношенням чистого прибутку до чистого доходу. У 2013 році підприємство отримало 15.37 гривень прибутку, у 2014 році – 14.54, а у 2015 році відбувається підвищення показника на 69%.

Після проведення аналізу рентабельності діяльності ПАТ «Мотор Січ» за 2013-2015 роки, можна зробити висновок, що підприємство у 2015 році було більш рентабельним у порівнянні з 2013 та 2014 роками. Що свідчить про більш ефективну господарську діяльність підприємства у порівнянні з минулими роками.

Аналіз ділової активності дозволяє оцінити ефективність основної діяльності підприємства, що характеризується швидкістю обертання фінансових ресурсів підприємства. Розраховані показники зведено до таблиці 2.

Коефіцієнт оборотності основних засобів (фондовіддача) показує ефективність використання

Таблиця 1

Аналіз показників рентабельності ПАТ «Мотор Січ» за 2013-2015 рр.

Показники	Роки			Відхилення:			
	2013	2014	2015	2014 від 2013 року		2015 від 2014 року	
				абсол. знач.	в %	абсол. знач.	в %
Рентабельність операційної діяльності	17	25	9.45	8	47.05	-15.55	-62.2
Рентабельність звичайної діяльності	16.8	14.3	22.7	-2.5	-14.9	8.4	58.7
Рентабельність господарської діяльності	10.73	9.65	16.83	-1.08	-10.1	7.18	74.7
Коефіцієнт загальної рентабельності	42.05	48.6	64.52	6.55	15.6	15.92	32.7
Коефіцієнт рентабельності активів	10	9.4	16.38	-0.6	-6	6.98	74.3
Коефіцієнт власного капіталу	14.28	14.5	23.89	0.22	1.5	9.39	64.8
Рентабельність залученого капіталу	10	9.41	16.38	-0.59	-5.9	6.97	74.1
Рентабельність витрат	72.57	94.56	181.8	21.99	30.3	87.24	92.3
Рентабельність продаж	15.37	14.54	24.58	-0.83	-5.4	10.04	69.1

Динаміка показників ділової активності ПАТ «Мотор Січ»

Показники	Роки			Відхилення:			
	2013	2014	2015	2014 від 2013 року		2015 від 2014 року	
				абсол. знач.	в %	абсол. знач.	в %
Фондовіддача (коефіцієнт оборотності основних засобів)	1.89	2.06	2.38	0.17	9	0.32	1.2
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	0.93	0.99	0.97	0.06	6.5	-0.02	-2
Коефіцієнт оборотності оборотних засобів	0.65	0.65	0.67	0	0	0.02	3.1
Швидкість обороту оборотних засобів	560.7	564.2	547.8	3.5	0.6	-16.4	-3

основних засобів підприємства. У 2013 році фондівіддача становила 1,89 грн. основних засобів на 1 грн. чистого доходу, в 2014 році – 2,06, а в 2015 році – 2,38 грн. Спостерігається ріст, це позитивне явище.

Коефіцієнт оборотності власного капіталу показує, скільки гривень виручки від реалізації припадає на одну гривню власного капіталу. В 2013 році даний показник становив 0,93, в 2014 році – 0,99, а на кінець 2015 року становив 0,97. Темп приросту у 2014 році становить 6,5%, а у 2015 зменшився на 2%.

Коефіцієнт оборотності оборотних засобів має відносно однакове значення у всі роки. Найбільше своє значення у 2015 році. Що свідчить про збільшення обороту оборотних засобів, що є позитивним у діяльності. Швидкість обороту оборотних засобів зростала у 2014 році у порівнянні з 2013 на 3,5 днів, а у 2015 році вона зменшилася на 16,4 дні.

З оцінки основних показників діяльності підприємства за 2013-2015 рр. можна зробити висновок, що підприємство протягом даного періоду проводить ефективну управлінську політику. З кожним роком рівень чистого доходу збільшу-

ється. Найявна позитивна тенденція використання основних засобів підприємства. Показники рентабельності зростають, це свідчить про збільшення рівня прибутку, який залежить від ефективності та оперативності управлінських рішень, які приймаються.

Висновки з даного дослідження. Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що в сучасних умовах оцінка ефективності менеджменту є одним з основних елементів успішної діяльності підприємства. На сьогоднішній час усуну безліч наукових підходів до оцінювання ефективності менеджменту. Успішна їх реалізація сприяє збільшенню ефективності та результативності діяльності підприємства в цілому. У даній статі було розкрито сутність цільового підходу до оцінювання ефективності менеджменту організації, проведена оцінка оцінка ефективності менеджменту машинобудівного підприємства та розраховано ряд фінансових показників ефективності роботи підприємства, які прямо відображають його результативну діяльність. Після проведення оцінки показників діяльності ПАТ «Мотор Січ» за 2013-2015 рр. можна зробити висновок, що на підприємстві реалізується ефективна політика менеджменту.

Список літератури:

1. Ситниченко В. Сучасні системи методи управління ефективністю як інструмент виходу з кризи / Ситниченко В. / Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2009. – № 3. – С. 57-61.
2. Абрютіна М.С. Аналіз фінансово-економічної діяльності підприємства: Навчально-практичний посібник / М.С. Абрютіна, А.В. Грачов – 2-е вид., Испр. – М.; Вид-во «Дело и сервис», 2013. – 256 с.
3. Богаченко О.П. Теорія і практика оцінювання ефективності використання систем менеджменту якості: монографія / О.П. Богаченко. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2013. – 246 с.
4. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Підруч. для студ. вищ. навч. закл., що навч. за освітньо-проф. програмою спеціаліста зі спец. / О.М. Бандурка, М.Я. Коробов // «Фінанси», «Банківська справа»: «Облік і аудит». – 2. вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 2013. – 384 с.
5. Подольчак Н.Ю. Соціально-економічна ефективність систем менеджменту машинобудівних підприємств [Текст]: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 / Подольчак Назар Юрійович; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Л., 2010. – 45 с. : рис., табл.
6. Данильчук І.В. Сутність фінансового стану підприємства та пошук управлінських рішень щодо забезпечення його ефективності / І.В. Данильчук // Економічний вісник університету: зб. наук. праць. – 2011. – № 17/2.
7. АО «Мотор Сич» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.motorsich.com/rus/>

Нечаева И.А., Савчук И.А.

Запорожский национальный технический университет

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕНЕДЖМЕНТА ОРГАНИЗАЦИИ НА ПРИМЕРЕ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Проблема оценки эффективности менеджмента организаций сегодня является весьма актуальной, поскольку именно ее уровень выступает ключевым показателем эффективности деятельности предприятия в целом. В статье раскрывается сущность целевого подхода к оценке эффективности менеджмента организации. Проведена оценка эффективности менеджмента машиностроительного предприятия. Рассчитаны основные финансовые показатели эффективности деятельности предприятия.

Ключевые слова: эффективность менеджмента, оценка эффективности менеджмента, целевой подход, управление за целями, показатели эффективности менеджмента.

Nechaeva I.A., Savchuk I.A.

Zaporizhzhya National Technical University

EVALUATION OF AN ENTERPRISE MANAGEMENT EFFECTIVENESS ON EXAMPLE OF THE MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

Summary

The problem of assessing the effectiveness of the management of organizations today is very relevant, since it is particularly the level of it that is a key indicator of enterprise' efficiency as a whole. The article reveals the essence of a targeted approach to evaluation of organization's management effectiveness. The engineering enterprise' management efficiency has been evaluated. The key financial performance indicators of the company have been calculated.

Keywords: effectiveness of management, evaluating the effectiveness of management target approach for management objectives, performance management.

УДК 330.341.2: 334.722

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Нітман І.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто сутність, завдання та роль інституційного середовища малого та середнього бізнесу як важливої складової підтримки та розвитку цього сектора. Охарактеризовано стан та основні проблеми інституційної підтримки сектору МСП в Україні. Визначено просторові чинники впливу на діяльність інституційного середовища МСП та їх взаємодію. Виокремлено складові інституційного середовища, які в найбільшій мірі впливають на загальний розвиток вітчизняного підприємництва.

Ключові слова: малий і середній бізнес, інституційне середовище, бізнес-середовище, інституційна підтримка.

Постановка проблеми. Аналізуючи економічну діяльність країн, що демонструють позитивну та стабільну динаміку розвитку, можемо ствердно сказати, що в перехідних для них період, основний акцент був поставлений на розвиток і підтримку малого та середнього бізнесу. Задля позитивних зрушень вітчизняної економіки, необхідно змінити пріоритети, нав'язані певними політичними силами, і відійти від олігархічно-монополістичних структур бізнесу до більш прозорого малого та середнього підприємництва (далі МСП). Для забезпечення позитивно-прогресуючого рівня розвитку малого бізнесу в Україні, необхідна чітка і функціонально працююча мо-

дель інституційного середовища. Оточення бізнесу, яке, насамперед, формується інституційним середовищем, належить до основних чинників активізації розвитку в сучасних економічних умовах. Все це визначає потребу піднесення ролі інституційного середовища та проведення обґрунтованих і послідовних інституційних трансформацій в секторі МСП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомі внески в дослідження інституційного середовища малого та середнього підприємництва здійснили зарубіжні вчені Д. Норт, Л. Девіс, Дж. Окслі, О. Вільямсон та інші. Серед українських науковців, що вивчали суть, аспекти

формування інституційного середовища, аналізували його проблематику, варто виділити таких як А.І. Бутенко, Р.Ф. Пустовіт, С.Г. Дрига, З.С. Варналій, М.Г. Пивоваров, Ю.М. Коваленко, М.В. Заплатинський, Т.Г. Васильців, М.І. Мельник, Ю.В. Райта та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, варто відзначити не повною мірою розкритим питання щодо особливостей інституційного середовища, його ролі та функцій у підтримці малого та середнього підприємництва. Сучасний стан даного сектору підтверджує актуальність вибраної теми та вказує на потребу подальших досліджень інституційного забезпечення розвитку підприємництва в Україні.

Мета статті. В сучасних умовах основоположні інституції, що формують інституційне середовище, не в змозі виконувати покладені на них функції і бути певними економіко-соціальними стабілізаторами в країні. Зважаючи на це, метою статті є обґрунтування напрямків удосконалення інституційного середовища підприємництва та посилення його ролі у функціонуванні і підтримці малого та середнього бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поступові зміни в економіці України в євроінтеграційному напрямку призводять до визначення інституційного середовища як важливої складової суспільно-економічного розвитку господарства країни загалом.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, на сьогоднішній день поняття «інституційне середовище» не набуло однозначного трактування. Відомий американський науковець, представник неінституціоналізму О. Вільямсон вважає, що «інституційне середовище – це правила гри, що визначають контекст, в якому відбувається економічна діяльність» [2]. Більш розширено трактують вчені Д. Норт, Л. Девіс, Дж. Окслі, які стверджують, що «інституційне середовище – це набір політичних, економічних, соціальних і правових норм (правил), що регулюють економічну і політичну діяльність».

В Україні існує виражена потреба в формуванні інституційного середовища, котре б створи-

ло сприятливі умови діяльності малого та середнього підприємництва.

Вітчизняні науковці Дрига С.Г. та Райта Ю.В. у своїх працях підходять до визначення інституційного середовища підприємницької діяльності як поняття, що відображає сукупність та взаємодію формальних і неформальних інститутів (установ), що формують умови для підприємницької діяльності, встановлюють певні обмеження, надають додаткові можливості, мінімізуючи трансакційні витрати [3; 7]. На думку Пустовіта Р.Ф., формальними є інститути, які зафіксовані у «виписаному» праві (конституціях, кодексах, законах тощо), а неформальними – інститути, які відображаються у нормах, звичаях, традиціях, тобто переважно у неписаних правилах. Інакше кажучи, правила є ключовим фактором для розуміння інститутів та функціонування фірм і підприємств, і визначаються як довгостроковий дозвіл або заборона щодо підприємницької діяльності, що супроводжується реальними або символічними санкціями чи винагородами [6].

Важливість ролі інституційного середовища у підтримці МСП полягає у зосередженні дій формальних і неформальних інститутів на підтримці інтересів даного сектору економіки. Внаслідок цього виникає поняття інституційної організаціїно-фінансової підтримки, основою якої стають економічні відносини між державою та суб'єктами підприємництва.

Інституційне середовище МСП покликане формувати стратегії розвитку, підприємницьку культуру, підвищувати професіоналізм, розробляти напрями всебічної підтримки в процесі життєвого циклу кожного суб'єкта підприємництва. Особливістю інституційного середовища є виконання ним потрійного завдання, а саме: проведення діалогу з МСП, виявлення потреб та забезпечення взаємовигідних інтересів, реалізації механізмів стимулювання розвитку діяльності МСП та здійснення впливу на цей сектор.

Основна суть і роль інституційного середовища МСП розкривається у його функціях. На рисунку 1 запропоновано авторський підхід до складу інституційного середовища функціонування МСП.



Рис. 1. Функціональні складові інституційного середовища МСП*

*розроблено автором

Складові інституційного середовища через виконання своїх функцій реалізують надання суб'єктам підприємницької діяльності певних можливостей, вносять обмеження щодо їх дій, тим самим знижуючи рівень невизначеності в підприємницькій діяльності. Інституційне оточення може також працювати як система стимулів для підприємницької поведінки, яка, в залежності від отриманої користі чи нагороди, може бути як продуктивною, так і непродуктивною. Важливим завданням інституційного середовища є також його вплив на можливість втілення особистих інтересів підприємців. Саме в інституційному середовищі підприємці прагнуть реалізувати свої потреби і для цього шукають і використовують різноманітні способи. І тут важливим фактором є те, що інституційне серед-

овище, насамперед, стимулює локальне (місцеве) підприємництво, ініціюючи інноваційну діяльність та передачу сучасних технологій.

В умовах сьогодення у будь якій країні, найвагомішою інституційною ланкою виступає держава як основний чинник впливу на соціально-економічний розвиток суспільства загалом і, зокрема, на темпи, напрями та форми економічного розвитку бізнес-сектору. В великій мірі це зумовлено тим, що сприятливі умови для підприємництва визначаються рядом законодавчо – нормативних актів, покликаних покращити, оптимізувати, спростити, зробити чіткою та прозорою діяльність малого та середнього бізнесу. Проте, на думку Пустовіта Р.Ф., іноді державне втручання мотивується прагненням перерозподілити багатство на користь владних осіб і отримати відповідну ренту, а не знизити вартість трансакцій. Доведено, що надвисока активність держави у сфері специфікації та захисту прав власності у трансформаційних економіках може призвести до протилежних результатів. Адже збільшуються контролюючі структури та кількість контролерів, витрати на їх моніторинг та потенційні витрати від опортуністичної поведінки чиновників. Як свідчить досвід трансформації постсоціалістичних економік, держава як основний інститут реформування та розвитку здатна створити такі умови, які заохочують опортуністичну поведінку між агентами господарської діяльності не тільки на рівні підприємств та підприємців, але й у площині «держава – підприємство (підприємець)» [6].

Парадоксально, але в сучасних економічних умовах України, саме бездіяльність чи негативна діяльність держави відноситься до загрозливих (нищівних) чинників для розвитку малого та середнього підприємництва. На запит Центру міжнародного приватного підприємництва (CIPPE), КО «Центр громадської експертизи» підготував звіт «Розвиток малого і середнього підприємництва в Україні: проблеми, потреби, перспективи», який відображає позиції різних груп інтересів, зацікавлених у розвитку сектору МСП [8]. Згідно даного звіту, представники експертного середовища висловлюють думку про те, що теоретично в розвитку сектору МСП повинні бути зацікавлені всі гілки влади держави, проте жоден із опитаних не вважає вищу владу нашої країни зацікавленою у розвитку МСП. Найбільш зацікавленими можна вважати органи місцевого самоврядування, оскільки МСП є показником розвиненості регіону та джерелом наповнення місцевих бюджетів. Щодо інституційної підтримки, то була висловлена думка щодо створення спеціального державного органу влади (агентства), який би комплексно займався питанням підтримки МСП [1].

Ефективна діяльність інституційного середовища у підтримці МСП залежить від ряду просторових чинників, які, згідно з авторського бачення, схематично можна зобразити сферами впливу (рис. 2).

Зрозуміло, що всі ці сфери впливу можна віднести до складових частин інституційного середовища. Проте, важливо виділити, що як інституційне середовище впливає на діяльність МСП, так і сама діяльність, у вигляді правових, фінан-

сово-економічних, соціальних відносин в нашій країні і в світі загалом, впливає на інституційне середовище. Тобто стан ринкових відносин і рівень розвитку малого та середнього підприємництва, залежачи від специфіки інституційного середовища, одночасно впливає на нього. Це взаємозалежне явище, яке формує значення інституційного середовища та вимагає визначення його чіткого та ефективного механізму підтримки сектору МСП.



Рис. 2. Сфери впливу на інституційне середовище МСП*

*розроблено автором

Механізм підтримки інституційним середовищем малого та середнього підприємництва можна розділити на дві основні групи: державну та недержавну інституційну підтримку. Щодо державної інституційної підтримки є чітка необхідність у врегулюванні законодавства у сфері підтримки МСП, створенні регіональної мережі інституцій підтримки МСП, реалізації проектів технічної допомоги, фінансуванні програм інституційної підтримки, а для органів місцевого самоврядування – оптимізація адміністративних послуг та їх вартості. Відносно недержавної інституційної підтримки, то формування асоціації бізнес-об'єднань сприятиме результативному розвитку МСП, налагодженні співпраці з державними органами, просуванню ідей в інтересах МСП, а також підтримці в інформаційному та освітньому напрямках.

Стан інституційного середовища підприємництва в Україні сьогодні стикається з багатьма проблемами, котрі мають деструктивний характер. По-перше, недосконалість та неоднозначність нормативно-правового забезпечення розвитку і регулювання діяльності МСП; наявність суперечливих норм, котрі не дають чіткого визначення; невиваженість ряду законодавчих обмежень; низький рівень виконання законодавчих актів і відсутність дисциплінарної відповідальності за порушення. По-друге, невиконання відповідними інституціями покладених на них функцій щодо підтримки та захисту інтересів МСП; відсутність належної державної фінансової підтримки об'єктів інфраструктури, що призводить до перетворення їх на комерційні організації. По-третє, низький освітній рівень в сфері підприємництва, що зумовлений недостатністю «реальних знань», придатних для практичного застосування, а також сформований стереотип «нереальності чесно займатись бізнесом». І по-четверте, такі суспільні явища як «хабарництво», «корупція», «тіньова

діяльність» призводять до низької якості роботи формальних та неформальних інституцій підтримки МСП.

Висновки. На сьогоднішній день, в Україні досить слабо розкритий підприємницький потенціал, що зумовлено непослідовністю чи неефективністю складових інституційного середовища, необґрунтованістю окремих трансформацій, недієвою системою інституційних умов для проведення легальної діяльності. Повинні відбутись інституційні зміни, зосереджені на підтримці МСП, що призведуть до структурної перебудови та сформулюють сприятливе бізнес-середовище, а як наслідок – дадуть можливість реалізації першочергових цілей соціально-економічного розвитку держави.

Інституційне середовище малого та середнього підприємництва покликане створити і підтримувати максимально сприятливі умови для його ефективного функціонування та розвитку, забезпечити комплексну підтримку малих підприємств в різних сферах та рівнях. Для цього необхідно забезпечити ефективну роботу інститутів, що здійснюють постійний пошук та реалізацію нових можливостей суб'єктів підприємництва забезпечують їхню співпрацю і взаємодію, а також можливість обміну інноваційними ідеями.

Без сумніву, неформальне інституційне середовище має вагомий вплив на розвиток під-

приємництва через певні освітні, культурні, генетично-спадкові норми, моральні чинники, репутацію та інші. При дієвому правовому та економічному середовищах, неформальні інституції можуть відігравати суттєву роль у функціонуванні МСП. З іншого боку, традиційні норми хоч і є вагомим фактором, проте у підтримці МСП відіграють другорядну роль. Тому сьогодні основний акцент потрібно поставити на нормативно-правовій складовій інституційного середовища. Це дасть можливість чітко врегулювати підприємницьку діяльність, створити прозору схему ведення бізнесу та дій уряду щодо нього, виконувати затверджені програми розвитку та підтримки МСП, встановити певні обмеження для всіх суб'єктів фінансового ринку з метою чіткого та взаємного дотримання норм, правил та зобов'язань, а також відповідальності за їх невиконання. Проте, слід зазначити, що важливим є не тільки чітке нормативно-правове регулювання бізнес-середовища, але й рівень довіри суб'єктів підприємництва до даних норм, рівень фінансової культури та обізнаності в нормах чинного законодавства – і тут відкривається широке поле для діяльності інституцій щодо формування добрих традицій ведення бізнесу та успішного розвитку МСП в Україні.

Список літератури:

1. Варналій З.С. Інституційне забезпечення конкурентного розвитку підприємництва в Україні / З.С. Варналій, О.Панасюк // Економіка. – 2011. – № 124/125/2011. – С. 25-28.
2. Вільямсон Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / Олівер Е. Вільямсон – К.: АртЕк, 2001. – 472 с.
3. Дрига С.Г. Мале підприємництво України: становлення, механізми управління та підтримки: Монографія. – К.: ДКС центр, 2009. – 359 с.
4. Коваленко Ю.М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю.М. Коваленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1 (23).
5. Мельник М.І. Інституційно-економічні проблеми формування бізнес-середовища в Україні / М.І. Мельник // Український соціум. – 2012. – № 1 (40). – С. 99-110.
6. Пустовіт Р.Ф. Формування інституційного середовища підприємництва в трансформаційній економіці: Автореф. Дис. . доктор економ. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія». – К., 2006. – 29 с.
7. Райта Ю.В. Формування інституційного середовища підприємницької діяльності в Україні: Автореф. Дис. канд. економ. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія». – Л., 2006. – 24 с.
8. Розвиток малого і середнього підприємництва в Україні: проблеми, потреби, перспективи. – К.: Центр громадської експертизи, Центр міжнародного приватного підприємництва, 2015. – 44 с.

Нитман И.И.

Львовський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЕННОСТИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация

В статье рассмотрены сущность, задачи и роль институциональной среды малого и среднего бизнеса, как важной составляющей поддержки и развития этого сектора. Охарактеризовано состояние и основные проблемы институциональной поддержки сектора МСП в Украине. Определены пространственные факторы влияния на деятельность институциональной среды МСП и их взаимодействие. Выделены составляющие институциональной среды, которые в наибольшей мере влияют на общее развитие отечественного предпринимательства.

Ключевые слова: малый и средний бизнес институциональная среда, бизнес-среда, институциональная поддержка.

Nitman I.I.

Lviv Ivan Franko National University

SPECIFIC FEATURES OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES**Summary**

The article considers the essence, purpose and role of the institutional environment of small and medium-sized businesses (SMBs) as a vital precondition for supporting the development of this sector. The article overviews the condition and major problems of the institutional support of SMBs in Ukraine. The author has identified spatial factors affecting the institutional environment of SMBs and their correlation. The article also highlights those components of the institutional environment which exert major influence on the general development of domestic entrepreneurship.

Keywords: small and medium-sized businesses, institutional environment, business environment, institutional support.

УДК 336.71

**УПРАВЛІННЯ ЗАЛУЧЕНИМИ РЕСУРСАМИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ:
СУТНІСТЬ, МЕТОДИ ТА ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ****Павленко О.П., Журбенко С.І.**

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті проаналізовано методологічні підходи для визначення сутності залучених коштів комерційного банку, а також досліджена та проаналізована структура джерел, які впливають на їх формування. Стаття присвячена визначенню основних теоретичних аспектів та методів управління залученими ресурсами комерційного банку. При цьому виявлені резервні джерела фінансування комерційного банку, за рахунок яких він може знизити ризики і підвищує свою потенційну платоспроможність.

Ключові слова: управління, залучені кошти, ресурси, методи управління, джерела фінансування, банківський менеджмент.

Постановка проблеми. Тенденції сучасних фінансових відносин на фінансовому ринку щодо формування попиту та пропозиції на залучені ресурси є результатом конкурентної взаємодії комерційних банків в банківській системі України і загального фінансового стану юридичних і фізичних осіб в Україні, який формує їх схильність до пропозиції тимчасового збереження тимчасово вільних коштів в банківській системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На вирішення проблем оптимального управління залученими ресурсами комерційних банків спрямовані дослідження, викладені в наукових працях наступних авторів: Азаренкова Г.М., Васюренко О.В., Герасимович А.М., Жуков Е.Ф., Коцовська Р.Н., Ричаківська В.І., Мороз А.М., Українська Л.О., Савлук М.І., Панова Г.С., Примостка Л.О., Пуховкіна М.Ф., Спіцин І.О., Спіцин Я.О., Шевченко Р.І. Подальші проведення досліджень є актуальними не тільки для оцінки стану та перспектив динамічного розвитку комерційних банків, а також для визначення методичних підходів до управління залученими ресурсами (пасивами), що викликано необхідністю впровадження методології комплексного аналізу ефективності діяльності комерційних банків як на внутрішньому мікросередовищі, так і при порівняльному аналізі їх рейтингу у банківській системі України – макросередовищі.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є обґрунтування методичних підходів в сфері управління зобов'язаннями комерційного банку, при залученні достатнього обсягу коштів з найменшими витратами для фінансування тих активних операцій, які має намір здійснити банк підтримуючи достатній рівень ліквідності та потенційної платоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ресурсами комерційного банку є сукупність грошових коштів, що знаходяться у його розпорядженні і використовуються ним для виконання активних операцій. Операції, завдяки яким комерційні банки формують свої ресурси, мають назву пасивних. Згідно з джерелами утворення банківських ресурсів в існуючій банківській практиці ресурси комерційних банків поділяють на власні, залучені та запозичені.

Залучені та запозичені кошти комерційного банку є платними ресурсами, ціна на які залежить від їх виду, суми, валюти та строку залучення або запозичення. Якщо охарактеризувати детальніше, залучені кошти комерційного банку – це кошти, які банк залучає на вклади і депозити. Депозит (вклад) – кошти в безготівковій чи готівковій формі, що надаються фізичними чи юридичними особами в управління резиденту, визначеному фінансовою організацією згідно із чинним законодавством України, або нерезиденту.

ту на чітко визначений строк та під процент і оформлюються відповідною угодою.

Залучені кошти є найбільшою частиною пасивів банку, яка за своєю часткою в кілька разів перевищує його власні кошти. Фактично залучені кошти – це основне джерело формування ресурсів комерційного банку, які спрямовуються на проведення активних операцій. До залучених коштів комерційного банку, як визначено в економічній літературі, належать залишки коштів на поточних, бюджетних і розрахункових рахунках клієнтів, ощадні та строкові вклади фізичних і юридичних осіб, вклади до запитання, різні види депозитних рахунків, таких як умовні, заставні, брокерські, цільові депозити, депозити в іноземній валюті, а також кошти на кореспондентських рахунках інших банків (лоро-рахунки). У банківській практиці всі рахунки клієнтів, відкриті в банку, у цілому називають депозитами, а залучені кошти – депозитними зобов'язаннями [2, с. 48-55].

Основними завданнями щодо управління залученими ресурсами банку є: дотримання нормативів ліквідності; дотримання нормативів обов'язкового резервування; реалізація депозитної політики банку; підтримка структури пасивів (коефіцієнт фінансового важеля) на рівні, який відповідає стратегічним цілям банку; використання підходів до управління зобов'язаннями, які відповідають стратегії управління ризиком ліквідності; застосування інструментів управління зобов'язаннями банку, адекватних стану фінансового ринку; встановлення відповідності обсягів і структури зобов'язань обсягам і структурі активних операцій, спираючись на стратегію інтегрованого управління пасивами і активами банку; формування собівартості ресурсів на ринку, що забезпечують стабільну доходність активних операцій.

Формування зобов'язань банку знаходиться під впливом двох груп факторів: зовнішніх і внутрішніх:

1. До факторів зовнішнього впливу відносяться: а) міжнародні фактори: кон'юнктура міжнародних фінансових ринків; доступ банків України до кредитних ресурсів на міжнародних фінансових ринках. б) внутрішньодержавні фактори: кон'юнктура ринку кредитних ресурсів; кон'юнктура фондового ринку; кон'юнктура ринку нерухомості; податкове законодавство; інструментарій НБУ з регулювання депозитних операцій і операцій банків із запозиченням коштів в НБУ та інших банках.

2. До факторів внутрішнього впливу відносяться: доступ банку до міжнародних фінансових ринків, до коштів міжнародних фінансових організацій; доступ до національних фінансових ринків; доступ до коштів НБУ: участь банку у міжнародних платіжних системах; участь банку у внутрішньодержавних платіжних системах; географічне розташування філій банку; кількісна мережа філій банку; клієнтська база; види пасивних операцій, які здійснює банк; організація розрахункових та касових операцій з клієнтами; ведення кореспондентських рахунків банку [4].

Управління залученим банківським капіталом представляє собою діяльність щодо управління банківськими ресурсами, пов'язана із залученням грошових коштів вкладників та інших

кредиторів, визначенням розміру і відповідної структури джерел грошових коштів у тісному зв'язку з їх розміщенням. Існує два рівні управління ресурсами комерційного банку:

1) державний рівень (управління здійснюється через НБУ);

2) рівень комерційного банку.

В процесі управління ресурсами комерційний банк повинен вирішувати такі завдання: 1. Виконувати вимоги НБУ щодо дотримання встановлених економічних нормативів. 2. Не допускати наявності в банку коштів, які не приносять доходу, крім тієї її частини, яка забезпечує формування обов'язкових резервів. 3. Підтримувати певне співвідношення між власними і залученими коштами. Надмірна наявність залучених коштів збільшує ризик і підвищує потенційну загрозу неплатоспроможності банку. Переважне формування банківських ресурсів за рахунок власного капіталу веде до втрати певною групою акціонерів контролю над банком, зниження рівня виплати дивідендів та ринкової вартості акцій. 4. Забезпечувати одержання банком прибутку за рахунок залучення якомога «дешевших» ресурсів. 5. Забезпечувати взаємозв'язок і взаємоузгодженість між депозитними операціями і операціями по видачі позик за їх строками та сумами. 6. Особливу увагу в процесі організації депозитних операцій приділяти строковим депозитам, які в найбільшій мірі забезпечують підтримку ліквідності балансу банку. 7. Постійно намагатись, щоб резерви вільних (не залучених в активні операції) коштів на депозитних рахунках були мінімальними (резерв вільних банківських ресурсів визначається як різниця між залишками коштів на поточних та інших депозитних рахунках і величиною позичкової заборгованості). 8. Здійснювати заходи щодо розвитку банківських послуг і підвищенню якості обслуговування клієнтів, що буде сприяти залученню вільних грошових коштів [3].

Для забезпечення бажаної структури, обсягів та рівня витрат за депозитними зобов'язаннями менеджмент використовує різні методи залучення коштів, які загалом поділяються на дві групи – цінові та нецінові методи управління залученими коштами. Отже, метою банківського менеджменту у сфері управління зобов'язаннями банку є залучення достатнього обсягу коштів з найменшими витратами для фінансування тих активних операцій, які має намір здійснити банк. Так, в процесі формування ресурсної бази менеджмент повинен враховувати два основні параметри управління – вартість залучених коштів та їх обсяг [1].

Обсяги залучення заощаджень в банківську систему суттєво залежать від цінової політики банків, основним інструментом якої є депозитна ставка. Банки встановлюють диференційовані ставки залежно від виду депозитного рахунка, строку розміщення коштів на депозиті та суми вкладу. Ціноутворення за депозитними зобов'язаннями банку базується на аналізі співвідношення між депозитною ставкою, яка відображає ринкову вартість залучення коштів, і витратами банку з обслуговування кожного виду депозитних рахунків. Якщо операційні витрати банку за рахунок значні, наприклад, для розрахункових рахунків клієнтів, то ставка буде низь-

кою, або взагалі відсотки не виплачуватимуться. Іноді банк покриття витрат з обслуговування депозиту перекладає на клієнта, стягуючи фіксовану комісійну винагороду чи встановлюючи вартість проведення кожної операції за рахунком, і одночасно виплачує відсотки за залишком коштів на клієнтському рахунку.

На рівень депозитної ставки впливає багато чинників, і зокрема такі, як попит і пропонування грошових коштів на ринку, попит на кредити, норми обов'язкових резервів за зобов'язаннями банку, обов'язкові вимоги НБУ щодо співвідношення вкладів фізичних осіб та регулятивного капіталу банку, структура й умови вкладу, правила обліку й оподаткування доходів, завищений рівень відсоткових ставок інсайдерам банку, рівень конкуренції, демпінгова політика окремих банків, які тільки виходять на ринок і прагнуть за будь-яку ціну завоювати свою нішу, необґрунтовано підвищуючи депозитні ставки.

Визначаючи рівень депозитної ставки менеджменту, банку слід пам'ятати, що ціна ресурсів трансформується в ціну кредиту, яка, своєю чергою, відображається в цінах на товари і послуги, кінцевим споживачем котрих залишається населення. Тож необґрунтоване завищення депозитних ставок має негативні наслідки для всього суспільства. Використання наукових підходів до визначення базового рівня відсоткових ставок дозволяє комерційним банкам проводити зважену цінову політику у сфері залучення коштів. В основу формування депозитних ставок покладено визначення базової ринкової ставки, яка показує той мінімальний рівень доходності, що задовольнить інвестора у разі вкладення власних коштів у банк. Взаємозв'язок між номінальною і реальною відсотковими ставками та рівнем очікуваної інфляції вперше дослідив американський економіст І. Фішер у книзі «Теорія процента» на початку ХХ ст. Його рівняння показує, що номінальна відсоткова ставка дорівнює реальній відсотковій ставці такого самого терміну плюс очікувані зміни рівня цін за той самий період (тобто очікуваний темп інфляції) [6, с. 247].

$$N_b = R_{st} + \Delta C \quad (1)$$

Отже, на рівень базової депозитної ставки впливають такі основні чинники: реальні темпи економічного росту в країні; очікуваний рівень інфляції протягом періоду вкладання коштів; ризик неповернення коштів, пов'язаний з конкретною банківською установою.

За своїм економічним змістом відсоткова ставка – це ринкова ціна (вартість) грошей, яка відображає альтернативні варіанти їх розміщення та ризики. Депозитна ставка є платою власникові тимчасово вільних грошових коштів за їх використання впродовж певного періоду часу, і має компенсувати упущені можливості за інших напрямів їх розміщення.

Визначаючи депозитну ставку, банк повинен урахувати те, що власник грошових заощаджень розглядає різні варіанти вкладення коштів: підприємницьку діяльність, купівлю реальних активів (золото, будівлі, автомобілі тощо), придбання цінних паперів, надання позик. Під час вибору одного з варіантів інвестор прагне компенсувати втрачені можливості одержання доходу, які передбачалися в інших варіантах [5].

Щоб зацікавити вкладника у розміщенні грошей в банку і змусити відмовитися від інших варіантів, банківські установи мають компенсувати йому середній рівень доходності в економіці країни. Вважається, що цей рівень майже дорівнює реальному темпам економічного росту за певний період часу, який відбиває дійсне економічне зростання на протигагу інфляційному росту цін на товари та послуги. В такий спосіб визначається початкова, або основна, вартість позичених коштів, відома як реальна відсоткова ставка. За підрахунками економістів, реальні темпи росту для стабільних економік перебувають у межах 2,5-4%. Вищі темпи економічного росту можуть бути досягнуті деякими економіками на певних етапах розвитку, але періоди такого інтенсивного підйому, як правило, нетривалі.

Реальна відсоткова ставка для будь-яких вкладень – це ставка на майбутній період, і в момент інвестування вона невідома. Отже, розрахунки відсоткових ставок за депозитом ґрунтуються на оцінці чи прогнозі рівня реального економічного росту, який очікується протягом періоду вкладення коштів. Розрахунки виконуються за формулою визначення майбутньої вартості грошей (FV):

$$FV = PV \left[1 + \frac{r}{100} \right]^n, \quad (2)$$

де PV – теперішня вартість інвестиції; r – відсоткова ставка (річна, %); n – кількість періодів вкладення коштів (роки).

Наступна проблема, з якою стикається інвестор, – це втрата купівельної спроможності грошових коштів упродовж періоду вкладення унаслідок інфляційних процесів. Якщо гроші після повернення будуть частково знецінюватися, то інвестор з кожним новим вкладенням одержуватиме дедалі меншу реальну суму коштів і зрештою їх втратить. Тож у процесі визначення базової депозитної ставки необхідно враховувати також очікувані темпи інфляції. Втрата купівельної спроможності грошей стосується не лише основної суми інвестицій, а й процентних виплат за реальною ставкою. Тому на очікувані темпи інфляції необхідно скоригувати як основну суму, так і виплати за реальною ставкою. Розрахунки виконують за формулою (3, с. 43-48).

Рівень відсоткової ставки з урахуванням темпів економічного росту та інфляції називається номінальною безризиковою ставкою. Номінальну безризикову ставку знаходять за формулою:

$$r = \left[\left(\frac{FV}{PV} \right)^{\frac{1}{n}} - 1 \right] \cdot 100. \quad (3)$$

Довіряючи свої заощадження тому чи іншому банку, інвестор бере на себе певний ризик, що відображає ймовірність неповернення грошей. Рівень ризику неповернення коштів визначається статистичними методами та показує кількість вкладень, які не буде вчасно (або взагалі) повернуто в розрахунку на кожну сотню зроблених інвестицій. З огляду на ризик неповернення коштів інвестор змушений підвищити вимоги до рівня доходності тих вкладень, які повернуться вчасно і з виплатою процентів, а також компенсувати втрати від інфляції та альтернативного розміщення коштів. Премія за ризик може включа-

ти компенсацію інших видів ризику, наприклад ризик підвищення відсоткової ставки протягом періоду вкладення. Розрахунок базової депозитної ставки з урахуванням реальних темпів економічного росту, інфляції та ризику виконують з врахуванням ризику, але при цьому під PV розуміють суму коштів, яку буде точно повернено в строк. За такого підходу рівень депозитної ставки суттєво залежить від прийнятої методики оцінки банківських ризиків, зокрема ідентифікації системи аналітичних показників ризику й алгоритмізації розрахункових процедур. У практичній діяльності банки не завжди мають змогу скористатися розглянутим методом визначення депозитної ставки, оскільки для одержання достовірних результатів необхідна інформація про прогнозні значення темпів економічного росту й інфляції. На рівні окремого банку розрахунок цих макроекономічних показників ускладнюється [6].

За умов нестабільного економічного розвитку передбачити рівень інфляції, визначити ризик банківської установи, а також – прогнозувати темпи росту досить складно. Тому вітчизняні банки, встановлюючи депозитну ставку, орієнтуються на рівень облікової ставки НБУ та пропонують клієнтам плаваючу ставку, що переглядається в разі зміни облікової ставки. Несприятливі економічні процеси змусили банки перейти до короткострокового залучення коштів, коли депозити приймаються на такий період часу, у межах якого темпи інфляції більш чи менш точно можуть бути передбачені. Використання облікової ставки НБУ як орієнтиру щодо пропозиції ставок за депозитними рахунками цілком обґрунтоване, оскільки в обліковій ставці очікуваний рівень інфляції вже врахований, а в Україні саме інфляція є суттєвим чинником, що впливає на рівень банківських ставок.

Банки, які не мають на ринку репутації надійних та стабільних установ, змушені для залучення клієнтів пропонувати високі депозитні ставки. У такому разі менеджмент банку повинен точно знати напрями та обсяги можливого розміщення ресурсів та їх дохідність. Значне підвищення депозитної ставки за браком високодохідних напрямів розміщення залучених ресурсів може призвести до появи від'ємного спреду, а отже, збиткової діяльності банку [5].

Одним із факторів стабілізації банківської діяльності є система страхування депозитів, існування якої на рівні держави дозволяє банкам знизити премію за ризик як однієї зі складових базової депозитної ставки. У багатьох розвину-

тих країнах створено державну систему страхування депозитів, яка передбачає компенсацію певної суми депозитного вкладу власників в разі банкрутства банку. Так, у США вкладник має право на відшкодування фактичної суми депозиту на момент банкрутства банку в межах 100 тис. дол. Виплати здійснюються із загального фонду страхування депозитів, що формується з відрахувань кожного банку залежно від обсягів депозитної бази. Одним зі шляхів зниження ризику неповернення коштів для юридичних осіб стало надання можливості відкривати два розрахункові рахунки в різних банках, завдяки чому вдається застосовувати такий метод управління ризиками, як диверсифікація. До цього ускладнення фінансового стану банку призводило до втрати коштів на розрахункових рахунках клієнтів, унеможлиблювало проведення будь-яких господарських операцій та автоматично означало банкрутство юридичних осіб, які мали рахунок у цьому банку. За умов високої ризикованості відкриття двох розрахункових рахунків хоча і не дає гарантії уникнення ризику неповернення коштів, але дозволяє його знизити.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Підсумовуючи сказане, можна дійти висновку: пошук оптимального рівня депозитної ставки – складне завдання, яке має вирішувати менеджмент кожного банку самостійно залежно від ринкової ситуації, власних потреб і можливостей. Занадто низький рівень ставки призводить до відпливу депозитів з банку, зменшує обсяг кредитних ресурсів, а отже, звужує можливості проведення активних операцій та отримання доходів. Завищення депозитної ставки тягне за собою зростання процентних виплат за рахунками клієнтів і за браком високоефективних напрямів розміщення ресурсів спричинює зменшення маржі банку чи навіть завдає збитків. Таким чином, в процесі управління залученими ресурсами банку важливу роль відіграють всі функціональні елементи: аналіз та прогнозування діяльності банку на ринку залучених ресурсів; планування показників діяльності банку на ринку залучених ресурсів; організація діяльності щодо залучення ресурсів; мотивація; контроль за процесом залучення ресурсів. Поєднання у сукупності цих функціональних блоків представляє собою цілісну систему управління залученими ресурсами, при чому ефективність функціонування усєї системи безпосередньо залежить від ефективності (результативності) функціонування кожного блоку процесу управління залученими ресурсами.

Список літератури:

1. Банківський менеджмент: питання теорії та практики [Текст]: монографія / [О.А. Криклій, Н.Г. Маслак, О.М. Пожар та ін.]. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 152 с.
2. Волохата В.С. Організаційні засади оцінки ефективності управління залученими ресурсами банку на основі узагальненого таксономічного показника [Текст] / В.С. Волохата // Агросвіт, 2014. – № 23. – С.48-55.
3. Вядрова І.М. Системний підхід в управлінні залученими ресурсами банку [Текст] / І.М. Вядрова, В.С. Волохата // Економіка та держава, 2014. – № 10. – С. 43-48.
4. Карчева Г.Т. Оцінка ефективності управління активами і пасивами банків України / Карчева Г.Т. // Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgi_iri_s_64.exe?C21COM=-&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econprog_2011_1_8.pdf
5. Подчесова В.Ю. Управління банківськими ризиками: опорний конспект лекцій. – Харків: ХІБС УБС НБУ, 2014. – 83 с.
6. Рябініна Л.М., Няньчук Н.Ю., Ухлічева Л.І. / за ред. Рябініної Л.М. Банківські операції: навчальний посібник. – Одеса: ОДЕУ, 2011. – 536 с.

Павленко О.П., Журбенко С.И.

Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

УПРАВЛЕНИЕ ПРИВЛЕЧЕННЫМИ РЕСУРСАМИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА: СУЩНОСТЬ, МЕТОДЫ И ИСТОЧНИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ

Аннотация

В статье проанализированы методологические подходы для определения сущности привлеченных средств коммерческого банка, а также исследована и проанализирована структура источников, которые влияют на их формирование. Статья посвящена определению основных теоретических аспектов и методов управления привлеченными ресурсами коммерческого банка. При этом выявлены резервные источники финансирования коммерческого банка, за счет которых он может снизить риски и повышает свою потенциальную платежеспособность.

Ключевые слова: управление, привлеченные средства, ресурсы, методы управления, источники финансирования, банковский менеджмент.

Pavlenko O.P., Gurbenko S.I.

Dnepropetrovsk State Agrarian University of Economics

THE MANAGEMENT OF BORROWED RESOURCES OF COMMERCIAL BANKS: ESSENCE, METHODS, AND SOURCES OF FUNDING

Summary

The article analyzes the methodological approaches to the definition of essence of attracted funds of commercial banks, as well as researched and analyzed the structure of sources that influence their formation. The article is devoted to definition of the main theoretical aspects and methods of management borrowed resources of commercial banks. At the same time discovered backup funding sources of the commercial Bank, by which it can reduce risks and increases your potential to pay.

Keywords: management, borrowed funds, resources, management techniques, sources of financing, Bank management.

УДК 336.72

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ В АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ

Павлюк Т.І., Гусак К.Ю.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно- економічного університету

У статті розглянута проблема залучення іноземного капіталу в аграрний сектор України. Схарактеризовано позитивні та негативні сторони іноземних інвестицій та виявлено прояви стимулювання інвестування в аграрний сектор України.

Ключові слова: агробізнес, інвестиції, аграрний сектор, аграрна держава, інвестиційний потенціал.

Вступ. Аграрний сектор України за останні роки стає найбільш привабливим для залучення іноземних інвестицій на території нашої держави. Україна – одна з небагатьох країн, де є великі можливості для здійснення сільськогосподарської діяльності. Помірний клімат, достатня кількість робочої сили, опадів, джерел води, сонячного світла, вигідне географічне розташування, а також чималі земельні ресурси створюють сприятливі умови для розвитку агропромислового комплексу. Крім того, Україна має приблизно 45% всього чорнозему світу, а це свідчить про родючість українських земель.

Невирішена частина загальної проблеми інвестицій в аграрний сектор України. Сільське господарство є основним джерелом сировини, оскільки його головним засобом виробництва є земля. Тому можна вважати Україну аграрною державою і, відповідно, одним з пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності повинно бути саме сільське господарство.

Зі збільшенням населення, значно підвищується попит на сільськогосподарську продукцію та готові продукти харчування проте велика кількість виробників продукції не має відповідних технологій, обладнання та сировини. Незадоволення потреб внутрішнього ринку зумов-

лено якістю і кількістю сільськогосподарської продукції, які на пряму залежать від сировини, технологій та обладнання, що використовуються виробниками сільськогосподарської продукції. Проблема полягає в тому що українські технології та тенденції ведення народного господарства є застарілими та недоцільними у наш час. У зв'язку з ситуацією що прослідковується на теренах сьогодення, ми потребуємо залучення нового інвестиційного капіталу.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження інвестиційного потенціалу України в сектор агропромислового комплексу, виявлення позитивних та негативних факторів впливу на надходження іноземних інвестицій у дану сферу.

Результати досліджень. Агропромисловий бізнес посідає одне з найважливіших місць в економіці України. Бізнес має досить низький ступінь освоєння підприємствами сучасних інноваційних технологій, через що у галузі автотично унеможливується процес зниження собівартості сільськогосподарської продукції та зростання її якості і безпечності, які б відповідали міжнародним стандартам. Одна з найголовніших умов ефективного та стабільного функціонування і розвитку економіки, є стрімкий та функціональний розвиток інвестиційної діяльності в аграрному секторі. На результати виробництва впливають стан перспективи розвитку та конкурентоспроможність національного господарства які мають свої масштаби, структуру та ефективність використання інвестицій.

Негативними чинниками є:

- Незадовільний стан переважної частини вітчизняного АПК.
- Нераціональне використання поливних земель, через нестачу мінеральних добрив.
- Низька ефективність сільськогосподарських підприємств.
- Слаборозвинена ринкова інфраструктура, а саме система збуту, і зберігання сільськогосподарської продукції.
- Занепад соціальної інфраструктури в сільській місцевості
- Неefективне використання паливних ресурсів, неправильне зберігання сільськогосподарської продукції та електроенергії.

Агропромисловий комплекс України є ваговою складовою розвитку економіки держави, яка забезпечує харчовою промисловістю та становить значну частку у валових експортних доходах. Аграрний комплекс України був і завжди залишиться об'єктом кредитування для комерційних банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що багато вчених-економістів присвятили свої праці питанням вивчення інвестування в сільське господарство, серед них такі вчені як: М.В. Брик, Л.М. Пісьмаченко, Г.С. Павлова, С.М. Богданов, П.І. Гайдучський, Г.Б. Іваницька, В.І. Касянюк, М.І. Кисіль, М.П. Сорока та інші. Зокрема М.В. Брик у своїй публікації акцентує увагу на тому, що сільське господарство України є низькорентабельним та збитковим, і тому для оновлення своїх засобів виробництва та покращення якості виробленої продукції – галузь потребує значних капіталовкладень [1]. Л.М. Пісьмаченко та Г.С. Павлова у своєму дослідженні

відзначають, що інвестиції в сільськогосподарську науку і техніку можуть призвести до економічного зростання і розвитку суспільства [2]. М.П. Сорока аналізує розвиток інвестиційного процесу в аграрному секторі, джерела інвестування та засоби управління інвестиційною діяльністю в АПК [3]. АПК України – це велике міжгалузеве утворення, органічна частина економіки країни, яка включає сукупність галузей, пов'язаних між собою процесом відтворення, основне завдання якого – забезпечення продовольчої безпеки країни, оптимальних норм харчування населення України, створення експортного потенціалу сировини і продовольства [5, с. 4].

АПК включає три сфери:

– перша сфера складається із галузей, які забезпечують АПК засобами виробничо-технічного обслуговуванням сільського господарства.

– до другої сфери входять підприємства і організації, які безпосередньо займаються виробництвом сільськогосподарської продукції.

– до третьої сфери входять галузі і підприємства, які забезпечують заготівлю, переробку і доведення сільськогосподарської продукції до споживача [2, с. 16-17].

Агропромисловий сектор України потребує інвестування оскільки він є стратегічною областю економіки держави, яка характеризує об'єми пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, формує валютні прибутки держави за рахунок експорту, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій. Сільське господарство є базою для розвитку інших галузей економіки, що забезпечує продовольчу безпеку всередині країни, вирішує питання зайнятості населення, і стимулює стратегічний розвиток регіону [7, с. 94].

За попередніми розрахунками найбільша частка інвестицій припадає на промисловість 41%, 17% будівництво, 10, % оптова і роздрібна торгівля і лише 8% припадає на сільське господарство це у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки станом на січень-червень 2015 року. Дана статистика свідчить про недостатнє фінансування, тому агрокомплекс потерпає від нестачі вільних обігових коштів і ресурсів для фінансування потреб розвитку. Капітальні інвестиції у сфері сільського господарства у січні-червні 2015 року спадали: (у відсотках до загального обсягу) [8].

34% – Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг

33% – Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство,

25% – Вирощування однорічних і дворічних культур 6% – Тваринництво,

1% – Лісове господарство та лісозготівля, 1% – Інші види економічної діяльності у сфері сільського господарства.

Отже, найбільшу частку займають інвестиції у сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство і у сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг, що становить 11138307 тис. грн. і 10916151 тис. грн. відповідно. Найменша частка інвестицій припадає на лісове господарство та інші види економічної діяльності у сфері сільського господарства, що становлять лише 1% від загального обсягу капіталь-

них інвестиції у цій сфері. На даний момент стан інвестиційного клімату в Україні є незадовільним. До змін в Україні, які зможуть підвищити її інвестиційну привабливість варто віднести такі: удосконалення законодавства; розвиток інвестиційного ринку та інвестиційної структури; удосконалення зовнішньоекономічної діяльності; створення державних гарантій захисту інвестицій; забезпечення політичної та економічної стабільності; стабільність та ефективність роботи банківської системи; постійний моніторинг та інформування потенційних інвесторів щодо змін в інвестиційному середовищі тощо. Реалізація вказаних заходів суттєво змінить інвестиційне середовище в нашій країні та стимулюватиме притік іноземних інвестицій, що створить надійне підґрунтя для інноваційного розвитку економіки та підвищення якості життя громадян України [1, с. 94].

Таблиця 1

Фактори, що впливають на інвестиційну привабливість України [3, с. 105]

Позитивний фактор	Негативний фактор
<p>1. Вигідне геополітичне розміщення (країна має вихід до Чорноморського басейну; розташована на перехресті транспортних шляхів Європа – Азія, Північ – Південь)</p> <p>2. Високий рівень природно-ресурсної забезпеченості (за кількістю розвіданих запасів марганцевих руд Україна – друга в світі і перша – серед країн СНД; запасами вугілля, залізної руди, вторинних коалінів, калійних солей, глинистої сировини країна забезпечена на 100–200 років)</p> <p>3. Дешева кваліфікована робоча сила (середньомісячна заробітна плата в Україні значно нижча від зарубіжних країн)</p> <p>4. Місткий споживчий ринок.</p>	<p>1. Недосконалість правового середовища.</p> <p>2. Політична нестабільність та високий рівень корупційності в органах державної влади, часта зміна урядів, обіцянки різкої зміни політичного курсу.</p> <p>3. Непередбачуваність і непрозорість державної політики. Цей чинник здатен суттєво утруднити довготривале планування діяльності компанії.</p> <p>4. Значний податковий та адміністративний тиск на суб'єктів підприємництва.</p> <p>5. Обтяжлива митна політика. Інвестори звертають увагу на перешкоди для ввезення потрібної сировини для виготовлення готової продукції.</p> <p>6. Недосконалість галузей інфраструктури та нерозвиненість інституційної інфраструктури ринку. Відсутність у нашій державі налагодженої системи моніторингу попиту.</p>

Нині для економіки нашої країни важливе значення має підвищення конкурентоспроможності виробництва й на цій основі збільшення обсягу інвестицій.

Починаючи з 1997 року спостерігається чітка тенденція до збільшення обсягів вкладень в економіку держави. Серед регіонів провідні місця за обсягами інвестицій посідають м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Запорізька, Донецька, Одеська, Львівська, Харківська області. У зазначені.

Регіони спрямовано 78,5% обсягу інвестицій. Для іноземних інвесторів особливе значення має визначення пріоритетів інвестиційної діяльності та вибір її найефективнішого напрямку. Наприклад, інвестиції Кіпру спрямовуються у такі сфери і галузі як харчова промисловість і переробка сільськогосподарських продуктів, торгівля, машинобудування, транспорт, освіта.

Нідерланди пріоритетними вважають машинобудування, харчову промисловість. Прямі інвестиції Франції надходять у такі галузі – харчова промисловість і переробка сільськогосподарських продуктів; сільське господарство, мисливство та лісове господарств. Інвестиції Молдови спрямовуються у добувну промисловість, торгівлю, відпочинок і туризм. Закордонні інвестори проводять свої комплексні дослідження економічного розвитку нашої країни, визначаючи пріоритетні галузі для свого капіталу. При аналізі стану сфер і галузей ними розглядається процес проведення реформ в Україні пріоритетним напрямом структурної перебудови у сфері матеріального виробництва є агропромисловий комплекс. Це пов'язано з тим, що Україна має ресурси для виробництва сільськогосподарської продукції і знаходиться поблизу від міжнародних банків. Для залучення іноземних інвестицій у сільське господарство найбільше значення мають двосторонні зв'язки та домовленості із зарубіжними інвесторами, ґрунтуються на взаємовигідних для сторін відносинах, здійснюються без посередників, а тому можуть забезпечити основну частину залучених у сільське господарство кредитних ресурсів.

Основною умовою для іноземного інвестора є можливість реалізувати свої економічні інтереси. Тому українське підприємство має переконати іноземного партнера у вигідні для нього інвестування та в мінімальному рівні ризиків. Крім того, здійснення земних інвестицій можливе шляхом створення спільного підприємства.

При цьому – внесок іноземного інвестора до статутного фонду спільного підприємства доцільно існувати у вигляді майна. При розробці стратегії прямих іноземних інвестицій у сільськогосподарське підприємство можна орієнтуватися на засади, передбачені, наприклад, програмою прямих інвестицій Вестерн Ен-Ай-Ес Ентерпрайз фонду. Цей фонд здійснює інвестування середніх підприємств у формі прямих інвестицій обсягом від 500 тис. дол США до 5 млн. дол. США, інвестиції здійснюються шляхом купівлі звичайних або привілейованих акцій чи створення окремого спільного підприємства. У цілому фонд здійснює інвестиції лише тоді, коли впевниться, що ці інвестиції приведуть до створення додаткових робочих місць і забезпечать повернення коштів відповідно до існуючих інвестиційних ризиків. Поряд із прямими інвестиціями сільськогосподарські товаровиробники можуть залучати кредитні ресурси іноземних фінансових та інших фірм і компаній. У цьому випадку для іноземного кредитора важливе значення мають питання мінімізації ризиків. Тому в першу чергу необхідно вирішувати питання застави, поручительства тощо.

Пошук іноземного інвестора є справою сільськогосподарського підприємства, хоча слід чітко сформулювати свої наміри, визначитися зі стратегією розвитку. Метою полегшення пошуку іноземного партнера доцільно вивчити пропозиції фірм і компаній, їхні наміри та побажання. Частина такої інформації концентрується в посольствах, консульствах та іноземних представництвах іноземних держав в Україні.

Обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України в 2015 році становив 3,76 млрд дол., причому третину коштів (30,6%) було вкладено

у виробничі підприємства, 27,3% – в установи фінансової та страхової сфери, йдеться в матеріалах Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Загальний обсяг інвестицій з початку інвестування – з моменту здобуття незалежності – станом на 31 грудня 2015 року становив 43,37 млрд дол. «До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає 83,0% загального обсягу прямих інвестицій, увійшли Кіпр (11,7 млрд дол.), Нідерланди (5,6 млрд дол.), Німеччина (5,4 млрд дол.), Росія (3,3 млрд дол.), Австрія (2,4 млрд дол.), Велика Британія (1,85 млрд дол.), Віргінські острови (1,7 млрд дол.), Франція (1,5 млрд дол.), Швейцарія (1,3 млрд дол.), Італія (972 млн дол.)». До десятки регіонів, які акумулювали найбільші обсяги інвестицій, увійшли Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Запорізька, Полтавська, Івано-Франківська області та місто Київ. Такий розподіл інвестицій не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку регіонів і посилює розрив у розвитку областей. Разом з тим, в цілому, Україна залишається привабливою для інвестицій і достатньо інтегрованою у світову економіку. Як повідомляв УНІАН, загальний обсяг інвестицій на початок 2015 році перевищував 45 млрд дол. Упродовж 2015 року обсяг інвестицій скоротився на 2,34 млрд дол. В 2016 році Україна розраховує залучити до 5 млрд дол. прямих іноземних інвестицій.

Для збільшення обсягу іноземних інвестицій необхідно здійснити ряд заходів націлених на зростання інвестиційної привабливості в Україні. Для цього необхідно мати довгострокові перспективи щодо політики прямих іноземних інвестицій та враховувати досвід зарубіжних країн щодо залучення іноземних інвестицій.

В розвиток аграрного сектору вкладає багато своїх інвестицій США запропонувавши нову програму розвитку сільської промисловості. У своєму проекті «Нагодувати майбутнє» було вкладено мільйони доларів. Суть цієї програми полягає в тому щоб забезпечити фермерів з – під Києва, Житомира, та Чернігова високоякісними сортами картоплі привезеної з Голландії елітних та суперелітних, які були сховані в сховищі яке побу-

дувала агрофірма «Агріко – Україна». Вивчивши цей проект українські економісти зазначають що ця програма «50/50» вже окупила свої витрати.

Китай зацікавився будівництвом зернопереробних і борошномельних заводів на нашій території, обумовивши це тим що ця програма є вигідна з економічної точки зору, так як Україна має дешеву робочу силу в порівнянні з Китаєм. Така співпраця з Китаєм забезпечить Україні економічно забезпечене майбутнє. Ці дві програми показують що в аграрний сектор України можна розвивати та заохочувати нових іноземних інвесторів.

Висновок. Отже, на сьогодні стан інвестиційного клімату в Україні є незадовільним. Для сільськогосподарського потенціалу необхідно переглянути структуру та використання земельних угідь, технічний потенціал та ін. Ефективність галузей АПК, якість продукції, що виробляється, залежить від сировинних ресурсів. В галузях АПК слабо розвинена ринкова система виробництва та збуту, недосконалі системи оподаткування і ціноутворення, відсутні правові гарантії. Це створює певні проблеми в українській економіці.

На основі вдосконалення пільгової системи, проведення фінансово-кредитної політики і дії інших важелів, держава повинна забезпечувати стабільність економіки і низький темп інфляції, що є важливою умовою для активізації інвестиційної діяльності. Іноземний капітал у формі інвестицій надходить перш за все у ті країни, де створена стабільна та ефективна законодавча база щодо режиму залучення та використання іноземних інвестицій. Дуже важливо, щоб інвестиційна діяльність в країні регулювалася законодавчими актами, які мають довготривалий характер.

Таким чином можна відзначити, що хоча Україна має розвинену сировинну базу, сприятливі природно-кліматичні, геополітичні та інші умови для ефективної діяльності аграрного сектору, іноземні інвестори обережно підходять до вкладання коштів. Треба створити в агропромисловому комплексі сприятливий інвестиційний клімат, спростити процедуру реєстрації та оформлення кредитів, створювати спільні підприємства та інше.

Список літератури:

1. Бондаренко О.О., Нижник К.С. Залучення іноземних інвестицій як джерело економічного зростання / О.О. Бондаренко, К.С. Нижник // Вісник КНУТД. – 2014. – № 3 – С. 88-95.
2. Воробйов Є.М. Агропромисловий комплекс України: сучасний стан та особливості / Є.М. Воробйов, Т.Ю. Гела // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Економіка. – 2010. – Вип. 10. – С. 15-20.
3. Галенко Д.С., Калантай Я.А. Інвестиційний клімат України / Д.С. Галенко, Я.А. Калантай // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, Серія: Економічні науки. – 2014. – № 6. – С. 103-112.
4. Лазебник Л.Л. Інвестиційний клімат та економічна мотивація іноземного інвестування в Україні / Л.Л. Лазебник // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 82.
5. Саблук П. Состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса Украины / П. Саблук // Экономика Украины. – 2008. – № 12. – С. 4.
6. Чернишова Л.О. Особливості залучення та стимулювання іноземного інвестування в Україні / Л.О. Чернишова, В.В. Сазанова // Бізнес Інформ. – 2013. – № 2. – С. 87-90.
7. Шелегеда Б.Г., Шарнопольська О.М. Господарський механізм удосконалення управління зовнішньоекономічною діяльністю на підприємствах агропромислового комплексу / Б.Г. Шелегеда, О.М. Шарнопольська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 3. – С. 93-97.
8. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Брик М.В., Литвин Р.І. Проблеми активізації інвестування сільськогосподарського виробництва // Науковий вісник. – 2006. – № 16. – С. 17-21.

10. Письмаченко Л.М., Павлова Г.Є., Юрченко С.В. Інвестиції у галузі сільського господарства як шлях до демократичного економічного зростання // Наукові праці КНТУ. 2010. – № 17. – С. 24–27.
11. Сорока М.П. Інвестиційна привабливість агропідприємництва. – Рівне: Впд-во «Волишська обласна друкарня». 2008. – 40 с.

Павлюк Т.И., Гусак К.Ю

Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО КАПИТАЛА В АГРАРНЫЙ СЕКТОР УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассмотрено проблему привлечения иностранного капитала в аграрный сектор Украины. Охарактеризовано положительные и отрицательные стороны иностранных инвестиций и обнаружено проявления стимулирования инвестирования в аграрный сектор Украины.

Ключевые слова: агробизнес, инвестиции, аграрный сектор, аграрное государство, инвестиционный потенциал.

Pavlyuk T.I., Gusak C.Y.

Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

PROBLEMS AND PROSPECTS OF ATTRACTING FOREIGN CAPITAL IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Summary

In the article the problem of attracting foreign capital in the agricultural sector of Ukraine. Author determined the positive and negative aspects of foreign investment and manifestations detected stimulate investment in the agricultural sector of Ukraine.

Keywords: agribusiness, investment, agriculture, agrarian state investment potential.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ В РЕГІОНАХ

Паньков О.Б.

Національний політехнічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У даній статті проаналізовано стан галузі машинобудування в Україні на сьогоднішній день та вплив інвестиційної діяльності на розвиток підприємств машинобудування. Ефективно діючий інвестиційний механізм сприяє вирішенню проблем макроекономічної стабілізації, спроможний вивести національну економіку на шлях стабільного економічного росту. Висвітлено сутність інвестиційної діяльності підприємств машинобудування в умовах децентралізації та показано вплив даних змін на розвиток машинобудування. Запропоновано та сформульовано пріоритетні напрямки інвестування на підприємстві. Загальновідомим є факт впливу економічної кризи на обсяги та динаміку інвестицій в розвиток підприємств машинобудування. У статті окреслені несприятливі фактори, проблемні питання та основні пріоритети розвитку інвестування підприємств машинобудування.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційна політика, машинобудування.

Постановка проблеми. Світова фінансова криза загострила основні проблеми, що накопичилися у вітчизняному машинобудуванні. Спостерігається значний знос обладнання, низька конкурентоспроможність продукції галузі. В сучасних економічних умовах виникає об'єктивна необхідність вирішення ключових проблем машинобудівної галузі, які накопичилися за період економічного спаду. Таким чином, сучасна економічна ситуація обумовлює необхідність розробки інвестиційної політики машинобудівного підприємства така політика повинна здійснюватися як на загальнодержавному рівні, так і в регіонах. Вона дозволяє істотно підвищити ефективність функціонування підприємства, що знаходить вираз у реалізації довгострокових цілей розвитку підприємства, оцінці інвестиційних можливостей, більш швидкої реакції на що відкриваються нові інвестиційні можливості. У статті розглядаються основні проблеми, з якими стикаються підприємства машинобудівної галузі в процесі розробки і реалізації інвестиційної політики. Представлені ключові проблеми, які впливають на ефективність реалізації інвестиційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інвестицій широко висвітлена в економічній літературі вітчизняними та зарубіжними авторами. Так, наприклад, у Беренса та П. М. Хавранека широко висвітлене поняття інвестиційного проекту. П. Рогожин, Н. Татаренко, В. Федоренко, А. Череп, розглядали питання інвестицій, інвестиційної діяльності. Ф. Блек і М. Шоулз присвятили багато праць визначенню інвестиційної діяльності підприємств.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженням інвестиційної діяльності підприємств машинобудування займалися багато відомих науковців, однак робіт присвячених дослідженню та аналізу інвестиційної діяльності підприємств машинобудування в регіонах в умовах децентралізації не знайшли своє відображення в наукових працях.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є конкретизація відомих визначень поняття «інвестиційної діяльності підприємства», а також аналіз інвестиційної діяльності підприємств машинобудування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення ринкової економіки в Україні тісно пов'язане з лібералізацією та розвитком інвестиційної діяльності підприємств у всіх галузях економіки і перш за все в машинобудуванні. Це важливо як для підприємств, які будують свою інвестиційну стратегію на принципах самофінансування, так і для владних органів, інвестиційних інститутів, що виділяють фінансові ресурси на реалізацію проектів. Розвиток ринку інвестиційних послуг – досить складний і багатоплановий процес, реалізація якого потребує відповідної концептуальної основи.

Промисловість відіграє важливу роль у регіональній економіці, саме в ній зосереджений найбільший потенціал забезпечення життєдіяльності регіону. Здатність органів місцевого самоврядування сформувати сприятливі умови для залучення необхідного обсягу інвестицій в промисловість регіону проявляється в ефективності управління інвестиційною діяльністю.

В сучасних умовах, коли економічні процеси протікають відповідно до законів ринкових відносин, необхідно стимулювати і регулювати інвестиційні процеси за допомогою залучення інвестиційних ресурсів і формування сприятливого інвестиційного клімату.

При відході від принципів централізованого планування основні функції, завдання та повноваження владних органів, які здійснювали раніше управління інвестиційною діяльністю, переносяться на рівень галузі, регіонів і самих підприємств.

Промислові підприємства змушені в ринкових умовах коригувати свою структуру управління. Командно-адміністративна структура виробила централізований тип управління. Компоненти організаційної структури є основним інструментом, який є у керівників, щоб контролювати ризикові ситуації, пов'язані з невизначеністю впливу зовнішніх факторів. Досвід розвитку країни показує, що формування стратегічного підходу до інвестиційної діяльності залежить і визначається інвестиційними можливостями промислового підприємства і регіонального рівня. Саме децентралізація державного управління економікою призвела до підвищення значущості регіонального рівня [4, с. 114].

Інвестиції в ринковій економіці як процес вкладення капіталу всередині країни і за кордоном нерозривно пов'язані з отриманням доходу і позитивного ефекту. Витрати на виробництво та реалізацію інвестицій розтягуються в часі, а доходи від інвестицій з'являються зазвичай після здійснення витрат [3, с. 30].

Змінилися умови функціонування підприємств машинобудівного комплексу диктують зміни методів і форм інвестиційного процесу на підприємстві.

Використання стратегічного планування в інвестиційній діяльності зумовлено постійними змінами навколишнього середовища і довгостроковим характером віддачі вкладень інвестиційних ресурсів. Децентралізація державного управління економікою країни привела до підвищення значущості регіонального рівня регулювання економічних процесів.

Відмінності в соціально-економічному розвитку кожного регіону диктують необхідність формування такої стратегії інвестиційної діяльності, яка б враховувала ці можливі відмінності.

Сучасний стан української економіки багато в чому визначається станом інвестиційної сфери. Криза, якої переживають підприємства машинобудівного комплексу, по суті, є кризою інвестиційною.

Економічну сутність інвестицій складають:

- мета інвестування, які будуть досягнуті через проміжок часу;
- інвестиційні ресурси, витрати яких і призводять до досягнення інвестиційних цілей;
- відмова від частини поточного споживання, який визначає норму віддачі від інвестицій [6].

Здійснення інвестиційної діяльності неможливо без стратегічного підходу. Модель інвестиційної стратегії повинна включати елементи загального стратегічного підходу та інвестиційного проектування.

Інвестиційна активність промислових підприємств є функцією стану економіки регіонів.

Регіони можна згрупувати таким чином:

- регіони «столичного типу» з диференційованою економікою;
- експортно-орієнтовані регіони;
- фінансово сильні регіони з великою промисловістю;
- багаті природними ресурсами області, що мають певну економічну самостійність;
- економічно слабозвинені регіони, залежні від державного бюджету;
- депресивні регіони;

Необхідність дослідження зовнішнього середовища обумовлена основними принципами стратегічного підходу. Тому параметри зовнішнього середовища розглядаються з точки зору інструментів впливу на діяльність підприємства і з позицій суб'єктів впливу на нього. У першому випадку параметри зовнішнього середовища включають в себе середовище – економічне, соціальне, технологічне, правове, державно-політичне [2, с. 338].

У другому випадку зовнішнє оточення підприємства складається з споживачів, постачальників ресурсів, конкурентів, громадських організацій, провідників державної економічної політики.

Сприятливі чинники і загрози з боку зовнішнього середовища впливають на формування інвестиційної стратегії.

Таблиця 1

Інвестиції в галузь машинобудування за регіонами за січень-червень 2016 року (тис. грн.)

	Машинобудування	у тому числі			
		виробництво машин та устаткування	виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	транспортних	виробництво засобів та устаткування
Вінницька	10639	7643	2808	188	
Волинська	63808	39546	18003	6259	
Дніпропетровська	74420	24951	13867	35602	
Житомирська	50100	35696	11248	*	
Закарпатська	101403	5201	83372	12830	
Запорізька	361331	19855	70685	270791	
Івано-Франківська	12765	11164	1119	*	
Київська	25603	5280	20323	-	
Кіровоградська	59882	32419	27339	*	
Львівська	46303	3006	36499	6798	
Миколаївська	71707	62241	8069	1397	
Одеська	23499	5279	11958	6262	
Полтавська	148096	37199	7238	103659	
Рівненська	15383	3487	11157	*	
Сумська	168765	155823	194	12748	
Тернопільська	30249	3112	20132	*	
Харківська	143856	94815	23125	25916	
Херсонська	14271	6146	7519	606	
Хмельницька	12570	3034	5509	4027	
Черкаська	5795	3397	1600	798	
Чернівецька	14475	13280	1195	-	
Чернігівська	7332	*	925	4032	
м. Київ	113836	26219	32274	55343	

В першу чергу, зовнішнє середовище впливає на систему цілей підприємства. Підприємство має інвестувати в ті проекти, які будуть вирішувати проблему замкнутості ринкового і стратегічного простору підприємства. Вирішення цієї проблеми знаходиться в області збалансування ринкової та ресурсної орієнтації підприємства. Наступний крок у формуванні інвестиційної стратегії – вибір змісту, який складається з вибору напрямків інвестиційної діяльності та джерел інвестування.

Пріоритетними напрямками інвестування на підприємстві можуть бути:

- розвиток інтегральних зв'язків з територіальною та/або галузевою ознакою;
- розвиток маркетингової мережі підприємства;
- підвищення таких видів потенціалу, як кадровий, фінансовий, організаційний;
- реалізація енергозберігаючих технологій.

Основними джерелами інвестування можуть бути наступні:

- кошти регіонального фонду розвитку;
- кошти, залучені за рахунок закритого розміщення акцій;
- кошти, що отримуються в процесі створення стратегічних альянсів з іншими підприємствами;
- податкові пільги.

Стратегічне планування інвестицій слід розглядати як механізм розробки інвестиційної стратегії підприємства. Під стратегічним планом розуміється розгорнутий у часі, збалансований по ресурсах перелік стратегічних заходів.

Під інвестиційною стратегією підприємства розуміється визначення в стратегічному плані основних інвестиційних цілей і завдань підприємства та затвердження курсу дії і розподілу ресурсів, необхідних для досягнення цих стратегічних цілей [1, с. 10].

Економічна постановка задачі розробки інвестиційної стратегії промислового підприємства розуміється як вибір найбільш ефективного розподілу стратегічних ресурсів, що забезпечують досягнення стратегічних цілей підприємства. Стосовно до такої постановки завдання повинні розглядатися основні особливості інвестиційної стратегії – облік основних параметрів зовнішнього середовища і облік потенційних внутрішніх сильних і слабких сторін промислового підприємства.

На сьогоднішній статистичні дані інвестиційної діяльності підприємств машинобудування виглядають наступним чином, що порівняно з минулими роками є значно кращими показниками по регіонах, однак є меншими за загальнодержавні, оскільки дані наведені без урахування АР Крим та тимчасово окупованих території (табл. 1) [5].

Висновок і пропозиції. На основі показників діяльності регіонів пропонуємо відслідкувати загальні тенденції інвестиційної діяльності в машинобудуванні. Неefективне використання ресурсного потенціалу, структурні диспропорції та висока енергоємність виробництва призводять до погіршення стану машинобудування. Серед факторів що сприяють ефективному функціонуванню підприємств виділяють експортний потенціал підприємств та інвестиційну складову. Саме тому збільшення експорту готової продукції є гарантом подальшого розвитку підприємств машинобудівної галузі.

Створення ефективної системи управління інвестиційною діяльністю підприємств машинобудівного комплексу України є актуальним науковим і практичним завданням, вирішення якого потребує ґрунтовного дослідження та вдосконалення теоретико-методичного апарату управління інвестиційними процесами у сучасних умовах. Розуміння інвестицій як цінності, що з одного боку вилучається у певний момент часу, а з іншого – формує передумови подальшого її зростання дає підстави розглядати доцільність застосування вартісного підходу як основної теоретичної концепції управління. Управління інвестиційною діяльністю є одним з найбільш важливих елементів загальної системи управління підприємством.

Забезпечення розвитку інвестиційної діяльності підприємств машинобудування в умовах децентралізації стане ефективним засобом розвитку регіонів, що потягне за собою не лише розвиток машинобудування, а і промисловості в цілому, культурно, медичної, освітньої, соціальної сфери.

Вітчизні підприємства машинобудування сьогодні мають ряд проблем, які ускладнюють процеси стратегічного розвитку. Традиційна для західної практики оцінка привабливості інвестиційної пропозиції, що зводиться до аналізу двох факторів – доходності та ризику, в умовах української економіки потребує розширення.

Список літератури:

1. Бихлер О. Ф. Разработка инвестиционной стратегии субъектами предпринимательства / О. Ф. Бихлер, И. Н. Сычева // Вестник академии. Вопросы предпринимательства. – 2009. – № 1. – С. 10–13.
2. Денисенко М. П. Основи інвестиційної діяльності / М. П. Черваньов. – К.: Алерта, 2003. – 338 с.
3. Денисенко М. Можливості активізації інвестування у сучасних умовах / М. Денисенко // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 28–32.
4. Дорошенко Т. В. Сутність інвестицій як економічної категорії / Т. В. Дорошенко // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 114–118.
5. Капітальні інвестиції за щоквартальними показниками – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ioz.htm
6. Парасочка С. Про ефективність інвестицій в машинобудування України / С. Парасочка, В. Хрящевський. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.masters.donntu.edu.ua/2004/fem

Паньков А.Б.

Национальный политехнический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ МАШИНОСТРОЕНИЯ В РЕГИОНАХ

Аннотация

В данной статье проанализировано состояние отрасли машиностроения в Украине на сегодняшний день и влияние инвестиционной деятельности на развитие предприятий машиностроения. Эффективно действующий инвестиционный механизм способствует решению проблем макроэкономической стабилизации, способен вывести национальную экономику на путь стабильного экономического роста. Освещены сущность инвестиционной деятельности предприятий машиностроения в условиях децентрализации и показано влияние данных изменений на развитие машиностроения. Предложены и сформулированы приоритетные направления инвестирования на предприятии. Общеизвестным является факт влияния экономического кризиса на объемы и динамику инвестиций в развитие предприятий машиностроения. В статье рассмотрены неблагоприятные факторы, проблемные вопросы и основные приоритеты развития инвестирования предприятий машиностроения.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционная политика, машиностроение.

Pankov A.B.

National Polytechnic University Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

INVESTMENTS ENGINEERING ENTERPRISES IN THE REGIONS

Summary

In this article the state of industry of engineer is analysed in Ukraine for today and influence of investment activity on development of enterprises of engineer. An effectively operating investment mechanism assists the decision of problems of the macroeconomic stabilizing, solvent to show out a national economy on the way of the stable economy growing. Essence of investment activity of enterprises of engineer is reflected in the conditions of decentralization and influence of these changes is shown on development of engineer. The priority directions investing is offered and set forth on an enterprise. Well-known is a fact of influence of economic crisis on volumes and dynamics of investments in development of enterprises of engineer. In the articles outlined unfavorable factors, problem questions and basic priorities of development of investing of enterprises of engineer.

Keywords: investments, investment activity, investment politics, engineer.

УДК 331:332

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Перчук О.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

В статті розглядаються проблемні питання функціонування підприємств сфери теплопостачання в контексті поточного реформування в напрямку децентралізації сфери житлово-комунального господарства країни. Дані питання досліджено у взаємозв'язку з процесами змін в системі місцевого самоврядування країни та децентралізації фінансової сфери.

Ключові слова: децентралізація, ефективність, житлово-комунальне господарство, підприємства теплових мереж, проблеми, реформування, тариф.

Постановка проблеми. Житлово-комунальне господарство та місцеве самоврядування – одні з найскладніших і водночас найбільш значущих сфер державної політики, що впливають на життя всієї країни, і в теперішніх умовах перебувають на вході значних змін. Мова йде про процеси децентралізації, які захопили Україну. Вони відбуваються як у житлово-комунальному господарстві, так і в межах всієї фінансової системи держави – децентралізація як у випадку із забезпеченням теплом та основними комунальними послугами, так і зі зміцненням фінансової спроможності органів місцевого самоврядування.

Якщо необхідність надання більшої фінансової автономії на місцевий рівень була актуальною протягом довгого часу, то низькі ціни на основні комунальні послуги весь час відклали вирішення проблем у житлово-комунальному господарстві. Але поступове підвищення ціни на газ та тарифів на комунальні послуги у 2014-2015 рр. стали точкою неповернення, надали особливої ваги та актуальності реформі системи централізованого постачання тепла та гарячої води, оновлення житлового фонду і, саме головне, – відходу від монополії ЖЕКів та створення умов для прозорого ринкового ціноутворення на комунальні послуги.

Проблеми, які накопичились у житлово-комунальному господарстві, не вдавалося вирішити до цього часу через невідповідність собівартості та ціни на послуги, нестачу коштів у державному бюджеті, дефіцитності місцевих бюджетів. Все це пояснює неспроможність влади та органів місцевого самоврядування підтримувати в належному стані та оновлювати відповідні основні фонди. Особливого значення набуває впровадження інноваційних підходів для надання якісних житлово-комунальних послуг мешканцям територіальної громади, що обумовлено необхідністю забезпечення комфортності житла та надійності функціонування комунальної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку житлово-комунального господарства й пошуку шляхів підвищення ефективності його функціонування, поліпшення якості житлово-комунальних послуг досліджувалися багатьма вітчизняними й російськими науковцями, зокрема, Л. Бражниковою, Н. Гурою, В. Дорошенко, Г. Онищуком, І. Осипенком, В. Полуяновим, Г. Ряховською, Г. Філюком та ін.

Дослідженню теоретичних та практичних аспектів проблеми фінансування заходів з реформування ЖКГ присвячені наукові праці Амоші О. І., Богачова С. В., Бражникової Л. Н., Гайко С. Ю., Петрушевського Ю. Л., Тітяєва В. І., Тормосова Р. Ю. та інших вчених, проте, за рідкісним винятком, основна увага в дослідженнях приділяється проблемам тарифоутворення, залучення приватного капіталу, іноземних інвестицій.

Мета статті є дослідження сучасних умов функціонування основних суб'єктів сфери постачання в Україні, вивчення проблем діяльності комунальних підприємств теплових мереж в умовах децентралізації влади, фінансової сфери та сфери ЖКГ.

Виклад основного матеріалу. Основні правові, економічні та організаційні засади діяльності на об'єктах сфери теплопостачання в Україні визначені, зокрема, Законом України «Про теплопостачання», який регулює відносини, пов'язані з виробництвом, транспортуванням, постачанням та використанням теплової енергії з метою забезпечення енергетичної безпеки України, підвищення енергоефективності функціонування систем теплопостачання, створення і удосконалення ринку теплової енергії та захисту прав споживачів та працівників сфери постачання [2].

Постачання теплової енергії споживачам здійснюється тепло-генеруючими, теплотранспортуючими і теплопостачальними організаціями, які на даний час підпорядковані різним відомствам (Мінпаливенерго, Міністерству житлово-комунального господарства, місцевій владі та іншим). В Україні функціонує 21 обласне і 17 міських об'єднань та підприємств комунальної теплоенергетики [5].

У структурі виробництва теплової енергії котельні складають 56,2%, ТЕС, АЕС, ТЕЦ та КГУ – 41, 2%, частка джерел, що використовують нетрадиційні або поновлювані джерела енергії, становить 2,6% (рис. 1). Частка централізованого опалення у загальній структурі теплопостачання України складає близько 42%, централізованою системою теплопостачання забезпечується близько 60% загальної площі, гарячим водопостачанням понад 40% загальної площі житлового фонду України. Загальний виробіток теплової енергії ТЕЦ, котельнями різного призначення, індивідуальними генераторами тепла та іншим джерелами складає порядку 230-240 млн. Гкал на рік [3].

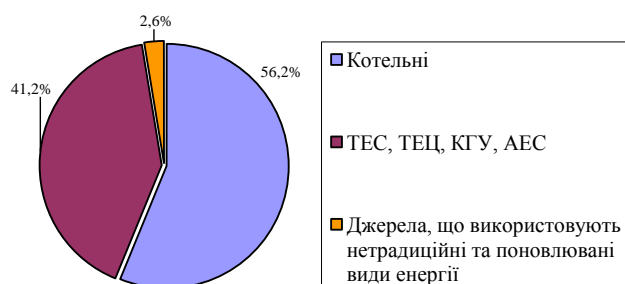


Рис. 1. Структура виробництва теплової енергії в розрізі джерел теплової енергії

За існуючих умов основними споживачами теплової енергії є саме житлово-комунальний сектор (44%), промисловість (35%) та інші галузі економіки (близько 21%) йдуть за ним.

Структуру споживання теплової енергії, реалізованої сферою теплопостачання за 2015 рік, представлено на рис. 2. Для потреб населення спожито 37745 тис. Гкал (78,1%), бюджетними установами – 5902 тис. Гкал (12,2%), іншими споживачами (крім населення) – 4702 тис. Гкал (9,7%) [3].

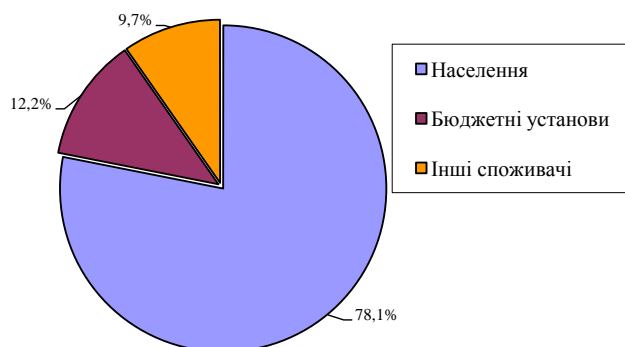


Рис. 2. Структура реалізації теплової енергії за категоріями споживачів у 2015 році

На сьогоднішній день можна виділити низку слабких місць та проблем системи централізованого теплозабезпечення та постачання гарячої води в Україні:

1. Технічна відсталість системи, що характеризується високим рівнем фізичного та морального зносу. Значною проблемою теплового господарства є низька надійність теплотрас і їх незадовільна теплоізоляція.

На початок 2014 року у застарілому та аварійному стані знаходилось 5,6 тис. км теплових і парових мереж, що становить 15,7% від їх загальної протяжності (для порівняння: за підсумками 2010 року вимогам технічної експлуатації не відповідало 13,1% мереж). У 2011 року – зафіксовано близько 6,5 тис. аварійних мереж. При нормі перекладання тепломереж – 900 км щорічно, замінюється тільки 500 км, мережі відремонтовані лише на 45%.

2. Низька ефективність системи, значний рівень втрат теплової енергії. Внаслідок технічної відсталості устаткування та високого рівня його фізичного зносу втрати теплової енергії складають понад 12 млн. Гкал щорічно, що становить близько 12% обсягів виробленої теплової енергії (або 13% обсягів відпущеної теплової енергії). У перерахунку на природний газ – понад

2,1 млрд куб. м або 15% його загального споживання галуззю

Втрати теплової енергії в теплових мережах склали у 2014 році 15,3% та 15,7% – у 2015 році, при цьому нормативні витрати теплової енергії, враховані при формуванні тарифів на теплову енергію, лише склали 13,6%.

3. Неefективна структура споживання енергоресурсів, орієнтована на надмірне споживання газу. Природний газ є основним видом палива, що використовується для централізованого теплопостачання в Україні, його частка становить від 60 до 90% у структурі собівартості теплової енергії. У 2015 році домінуючим видом палива при виробництві теплової енергії був природний газ – 90,4%, частка вугілля становила 4,4%, тепла енергія, вироблена на АЕС, – 2,5%, з нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії – 2,6%, з інших видів палива – 0,1%.

4. Низький рівень забезпечення приладами обліку та регулювання теплової енергії. Підвищення рівня енергоефективності в сфері теплопостачання неможливе без забезпечення 100-відсоткового приладового обліку теплової енергії. Протягом 2015 року Національною комісією, що здійснює державне регулювання в сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) було схвалено інвестиційні програми на 2015 рік 89 суб'єктам господарювання у сфері теплопостачання, якими, зокрема, передбачено встановлення 10369 будинкових приладів обліку теплової енергії.

Станом на кінець 2015 року середній показник оснащеності житлових будинків приладами обліку теплової енергії (від кількості теплових вводів) складав 53%. Найнижчі показники оснащеності будинками засобами обліку теплової енергії у Тернопільській (7%), Полтавській (25%), Черкаській (37%), Одеській (28%), Харківській (37%), Волинській (39%), Дніпропетровській (41%), Чернігівській (45%) областях.

Середній показник оснащеності підприємств комунальної теплоенергетики засобами обліку фактичного відпуску з генеруючих джерел теплової енергії по країні становить 98%. Найнижчі показники оснащеності підприємств комунальної теплоенергетики засобами обліку фактичного відпуску теплової енергії у Вінницькій (96%), Київській (96%), Одеській (94%), Харківській (94%) області та м. Київ (95%).

Для досягнення 100% обліку споживання теплової енергії на виконання завдань Уряду щодо проведення розрахунків за спожиті комунальні послуги виключно за показниками приладів обліку необхідним є стимулювання інвестиційних заходів та програм щодо встановлення у багатоквартирному житловому фонді приладів комерційного обліку споживання теплової енергії.

5. Неefективна система державної підтримки. Характерною рисою бюджетної підтримки є здійснення її на безповоротній основі. Також в галузі використовується цінова дискримінація, яка полягає в тому, що для різних груп споживачів встановлені різні тарифи. Тому в цілому по підприємству розраховується середній тариф, діє, так званий, механізм «перехресного субсидювання», дотацій і пільг. Вироблена в українській практиці система пільг, субсидій, а також прямих і опосередкованих дотацій додатково поглиблює

проблематику реального встановлення фінансово-економічної результативності комунальних підприємств теплових мереж муніципального рівня. При цьому поступово формується модель «залежного» муніципального району: залежного від дотацій і від додаткових (диференційованих) нормативів відрахувань за податками, залежного від субвенцій при виконанні делегованих йому повноважень.

6. Низька інвестиційна привабливість галузі. Формування суб'єктами господарювання у сфері теплопостачання заходів інвестиційних програм не завжди є обґрунтованими та першочерговими, що свідчить про відсутність на підприємствах теплоенергетики довгострокового планування розвитку об'єктів теплопостачання.

Норматив перерахування коштів на поточний рахунок теплопостачальницької або теплогенеруючої організації відповідно до вимог Порядку розподілу коштів, що надходять на поточні рахунки із спеціальним режимом використання для проведення розрахунків з постачальниками природного газу, на якого покладено спеціальні обов'язки, затв. постановою КМУ від 18.06.2014 р. № 217, не забезпечує в повному обсязі надходження коштів для виконання інвестиційних програм та повернення залучених коштів міжнародних фінансових установ.

У 2015 році НКРЕКП було схвалено 89 інвестиційних програм на загальну суму 927 760 тис. грн., джерелами фінансування яких стали [3]:

- амортизаційні відрахування – 347 754 тис. грн.;
- виробничі інвестиції з прибутку – 467 110 тис. грн.;
- інші кошти, що не підлягають поверненню (невикористані кошти попередніх періодів та інші кошти) – 109 429 тис. грн.;
- позичкові кошти, що підлягають поверненню – 3 467 тис. грн.

Фактично профінансовано на кінець 2015 року на 357 705 тис. грн.

7. Неповний та невчасний обсяг розрахунків споживачів за теплову енергію та комунальні послуги. Однією з причин низького рівня оплати за житлово-комунальні послуги є неспроможність підприємств надавати послуги в повному обсязі, знизити їх собівартість. Все це зумовлює зростання незадоволення серед населення.

8. Незадовільний стан якості надання послуг теплопостачання, відсутність стимулів до підвищення їх якості. Побутові споживачі, в основному, звертають увагу на якість послуг, хочуть мати можливість змінювати температуру опалення в будинку, а також включати і виключати опалення за власним бажанням та не залежати від опалювальних періодів. Споживачі також хочуть мати можливість швидко та легко вирішувати питання, пов'язані з обслуговуванням та розрахунками.

9. Високий рівень монополізації ринку та низький рівень прозорості системи ціноутворення на послуги централізованого теплопостачання та забезпечення гарячою водою.

Проте, безумовно, в першу чергу слід почати з найбільшої проблеми, яка існує на сьогоднішній день – питання ціноутворення, оскільки на даний час в Україні встановлення тарифів на централізоване постачання тепла та гарячої води відноситься до компетенції спеціального органу – Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП). Сам же порядок формування такого роду тарифів визначено у Постанові Кабінету Міністрів України від 01.06.2011, № 869.

Саме після рішення НКРЕКП № 1171 від 31 березня 2015 року відбулося безпрецедентне підвищення тарифів на централізоване опалення та постачання гарячої води. В підсумку, вартість таких послуг, наприклад в м. Києві, для опалювального сезону 2015/2016 рр. зросла майже вдвічі (рис. 3).

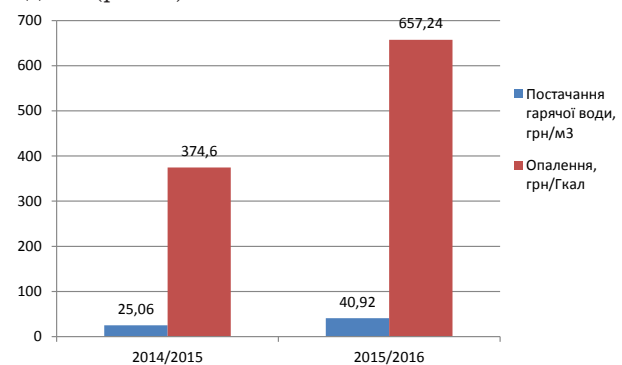


Рис. 3. Тарифи на централізоване постачання гарячої води та опалення в м. Київ

Якщо розглянути динаміку середньозважених тарифів на теплову енергію в Україні, то можемо спостерігати значне зростання (табл. 1).

Якщо подивитися структуру існуючого в Україні тарифу на постачання тепла та централізоване постачання гарячої води, то можна побачити, що від 84 до 97% складають витрати на виробництво тепла, де 8,8% становлять витрат на транспортування виробленого тепла. Фактично, це є перше джерело для скорочення вартості таких послуг у випадку переходу від централізованого до децентралізованого забезпечення вищезазначених послуг.

Структуру середньозваженого тарифу на теплову енергію для потреб населення представлено на рис. 4.

Відмова від централізованого опалення та постачання гарячої води дозволить скоротити і втрати тепла при транспортуванні, що дасть можливість майже двічі скоротити споживання газу, з якого на 60-70% складається собівартість даних послуг. Всі ці першочергові заходи призведуть до

Таблиця 1

Динаміка середньозважених тарифів на теплову енергію для різних груп споживачів

Група споживачів	станом на 01.01.2015 р., грн./Гкал	станом на 31.12.2015 р. грн./Гкал	Відхилення, %
Населення	312,72	539,16	+71,46
Бюджетні установи	1131,73	1278,6	+12,98
Інші споживачі	1018,33	1157,39	+13,66

значного скорочення витрат на виробництво тепла та гарячої води для населення за відсутності необхідності «обігрівати вулиці» теплотрасами, які мають низький рівень енергоефективності, та дозволить скоротити споживання дорогих енергоресурсів (зокрема газу).

За даними НКРЕКП, вартість теплової енергії і послуг централізованого опалення для населення має зрости у 2016 р. на 75-90%, а на гаряче водопостачання – до 63-78 гривень за кубометр. І якщо після зростання тарифів у листопаді 2014 року частка витрат домогосподарств на утримання житла, комунальні послуги під час опалювального сезону 2014/2015 становила майже 15% у структурі споживчих витрат [2], то очевидно, що із підвищенням тарифів на постачання тепла та гарячої води для сезону 2015/2016 майже вдвічі, цей показник зріс також. Що буде після чергового підвищення тарифів у 2016 році можна тільки уявити.

Для порівняння, у Німеччині частка витрат домогосподарств на утримання житла, опалення, водопостачання складає близько 23% від загального обсягу споживчих витрат. Проте в даному випадку мова йде про переважання децентралізованого забезпечення майже всіма видами комунальних послуг (окрім постачання води та водовідведення), що значно скорочує собівартість таких послуг та сприяє скороченню витрат, які виникають під час транспортування.

Таким чином після запланованого чергового підвищення тарифів на опалення та гарячу воду у липні 2016 року для населення не залишиться іншого виходу, як шукати альтернативні шляхи забезпечення себе теплом, поступово відмовлятися від централізованої системи постачання комунальних послуг, де низький рівень енергоефективності та високий рівень втрат енергії в процесі виробництва та постачання до кінцевого споживача разом із підвищенням цін на енергоносії призводить до стрімкого зростання цін на кінцеві послуги.

Зміни в законодавстві, які вступають в силу з 2016 року, передбачають передання повноважень з прийняття рішень від ЖЕКів до ОСББ (об'єднання співвласників багатопверхових будинків) та ЕКСО-підприємств (енергосервісних підприємств) мають на меті забезпечити встановлення конкурентоспроможної ринкової ціни на відповідні послуги.

Саме тому зміни, які передбачаються в системі управління житловим фондом можуть створити необхідні умови для поступового покращення ситуації. Мова йде про вступ в дію норми Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» (№ 1565 від 14.05.2015), за якою в будинках, де не було створено ОСББ, передбачається призначення управителя на конкурсних засадах виконавчим органом місцевої влади [7]. Даний закон дає можливість самостійно обирати постачальника послуг для будинку та відмовлятися від них у разі неякісного обслуговування. Фактично, це

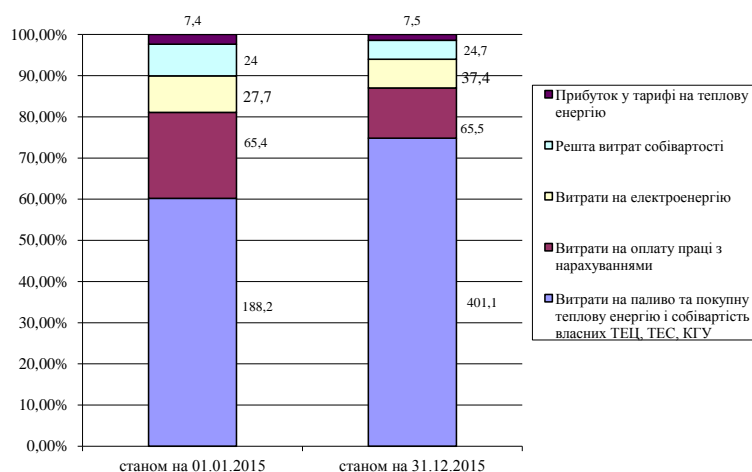


Рис. 4. Структура середньозваженого тарифу на теплову енергію для потреб населення, грн./Гкал.

означає відхід від монополії ЖЕКів, створення конкурентних ринкових умов у сфері надання житлово-комунальних послуг, що відкриває шлях для залучення ресурсів фінансового ринку, необхідних для скорочення споживання обмежених, дорогих ресурсів, підвищення рівня ефективності їх використання.

Висновки і пропозиції. Процеси реформування житлово-комунального господарства та фінансової системи країни відбуваються паралельно, підсилюючи один одного і створюючи умови для вирішення цілої низки проблем, які накопичилися за часи незалежності України. Саме завдяки поступовому відходу від монополії ЖЕКів, наданню можливості власникам квартир у багатопверхових будинках спільно керувати будинком і укладати угоди на постачання комунальних послуг створюються умови для відновлення житлового фонду, підвищення енергоефективності будинків, скорочення витрат, пов'язаних із наданням необхідних послуг (зокрема з опалення та забезпечення гарячою водою).

Основними завданнями реформування сфери теплопостачання в Україні має стати:

1) захист споживачів, підвищення рівня забезпеченості населення послугами теплопостачання в необхідних обсягах, висока їх якість та доступні ціни;

2) забезпечення права власників житла обирати виконавця послуг з обслуговування житлових будинків та впливати на якість його утримання;

3) формування нової системи управління житлово-комунальним господарством, нових інститутів управління житловим фондом, що базуються на системі договірних відносин;

4) створення умов для беззбиткової діяльності підприємств сфери теплопостачання, накопичення інвестиційних ресурсів з метою їх технічного переоснащення та розвитку комунальної інфраструктури;

5) зменшення технологічних витрат та втрат ресурсів, впровадження прогресивних технологій шляхом реалізації пілотних інвестиційно-інноваційних проектів;

6) відновлення аварійних об'єктів теплового господарства.

Список літератури:

1. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 24.06.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1875-15>
2. Закон України «Про теплопостачання» від 02.06.2005 р. № 2633-IV. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2633-15>
3. Звіт про результати діяльності НКРЕКП у 2015 році [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.nerc.gov.ua/>
4. Муніципальна енергетика: шляхи підвищення ефективності: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.journalesco.co.ua/2011_6/art159.htm
5. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Панасенко, І. О. Особливості функціонування та розвитку житлово-комунального господарства в Україні [Електронний ресурс] / І. О. Панасенко. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/11.pdf>
7. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України від 14.05.2015 № 417-VIII // Відомості Верховної Ради України. – № 29. – 2015. – С. 262.

Перчук О.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ТЕПЛОСНАБЖЕНИЯ
В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ****Аннотация**

В статье рассматриваются проблемные вопросы функционирования предприятий сферы теплоснабжения в контексте текущего реформирования в направлении децентрализации сферы жилищно-коммунального хозяйства страны. Данные вопросы исследованы во взаимосвязи с процессами изменений в системе местного самоуправления страны и децентрализации финансовой сферы.

Ключевые слова: децентрализация, эффективность, жилищно-коммунальное хозяйство, предприятия тепловых сетей, проблемы, реформирование, тариф.

Perchuk O.V.

Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Grygoriy Skovoroda

FUNCTIONING OF ENTERPRISES HEAT SUPPLY IN A DECENTRALIZED**Summary**

This article examines issues of functioning of enterprises of heat supply in the context of the current reform towards decentralization of the housing and communal economy. These issues are explored in conjunction to the processes of changes in the country's local government and decentralization of the financial sector.

Keywords: decentralization, efficiency, utilities, enterprises of heating systems, problems, reform tariff.

УДК 330.322.01

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ КЛАСИФІКАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙ**Петренко І.П., Безпалый Р.В.**Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена проблемі обґрунтування теоретико-методичних основ класифікації інвестицій як економічної категорії. Авторами проведено порівняльний аналіз методів, що можуть бути використані для систематизації видів інвестицій, та доведено доцільність застосування фасетно-ієрархічного синтезу. У ході наукового дослідження було вивчено підходи вітчизняних науковців до виокремлення класифікаційних ознак та групування інвестицій, названо їх основні недоліки та запропоновано шляхи їх усунення. Надалі це дало змогу скласти узагальнену та уточнену систему класифікації інвестицій. Авторами статті обґрунтовано доцільність запропонованого формулювання тих критеріїв групування та окремих видів інвестицій, що викликають найбільше дискусій серед науковців, а також визначено можливість подальшого поглиблення класифікації інвестицій в рамках розробленого методичного підходу.

Ключові слова: інвестиції, система класифікації, ієрархічний метод, фасетний метод, фасетно-ієрархічний синтез, класифікаційна ознака.

Постановка проблеми. На сучасному етапі своєї еволюції світова економіка перебуває під впливом активізації субрегіональних інтеграційних та глобалізаційних процесів, посилення існуючих та появи нових геополітичних, економічних, соціокультурних викликів. За таких умов жодна країна не може розвивати своє господарство без залучення й ефективного використання інвестицій. Акумулюючи вітчизняний та іноземний капітал, забезпечуючи доступ до сучасних технологій, менеджменту, інвестиції сприяють поживленню виробництва як на макро-, так і на мікрорівні.

Разом із посиленням ролі інвестицій у практичній діяльності різних суб'єктів господарювання зростає й науковий інтерес до власне категорії «інвестицій». Визначення їх економічної природи потребує поглибленого вивчення ряду питань, серед яких важливим і одним з найбільш дискусійних є класифікація інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що Західні вчені-економісти практично не виявляли інтересу до видової систематизації інвестицій, даючи визначення і характеризуючи особливості лише окремих їх груп. До таких досліджень варто віднести праці Л. Гітмана, М. Джонка, У. Шарпа, Г. Александера, Дж. Бейлі, Г. Греера, Ф. Колбе, В. Керна, А. Зелля та інших.

Натомість українські та російські науковці у своїй працях часто звертались до питання класифікації інвестицій. Насамперед, слід згадати А. Пересаду, Т. Майорову, В. Федоренко, М. Войнаренку, І. Спіфанова, С. Покропівного, А. Черпа, О. Петухову, В. Гриньову та ряд інших, які вивчали сутність інвестицій, упорядковували та описували їх види. Тема класифікації інвестицій з виокремленням її ознак та характеристикою певних видів представлена й у результатах досліджень російських вчених, як от Л. Ігоніна, Є. Непомнячий, І. Бланк, О. Нешитой, А. Асаул, Б. Капаров, В. Перевязкін, М. Старовойтов і т. д.

Також варто відмітити наявність чисельних наукових статей, присвячених класифікації інвестицій, у яких автори прагнули здійснити власний внесок у вирішення даної проблеми, а також узгодити виокремлені види інвестицій із

реаліями розвитку сучасної економіки. До таких науковців можна віднести Н. Сириченко, О. Жаруна, І. Безп'яту, М. Леус, А. Семенова, В. Васильєва, Ю. Скорнякову, К. Горошко, Г. Даценко, Н. Навроцьку, С. Філіппову, О. Балан, Л. Горбатьок та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз низки наукових праць, у яких висвітлено проблему класифікації інвестицій, дозволив виявити ряд недоліків та суперечностей щодо результатів її вирішення. По-перше, усі автори відразу переходять безпосередньо до вибору класифікаційних ознак та формуванню згідно них окремих видових груп інвестицій. Натомість ґрунтовне наукове дослідження повинно починатись із вибору відповідних методів, а в контексті даного питання – обґрунтування методичного підходу до здійснення класифікації. По-друге, можна зустріти ряд навчальних та наукових праць, у яких класифікація інвестицій подана безсистемно як простий перелік окремих видів. Це можна побачити в О. Асаула, Б. Капарова, В. Перевязкіна, М. Старовойтова [1, с. 236-237], О. Корпан, [2, с. 76-79], Н. Саніахметової [3, с. 353]. По-третє, серед решти науковців, які все ж застосували системний підхід у ході виокремлення видів інвестицій, немає єдності ані щодо складу класифікаційних ознак, ані щодо самих видів інвестицій. Аналіз праць таких вчених показав, що формулювання ряду класифікаційних ознак викликають сумніви на предмет їх коректності, а за деякими з них виокремлено такі види інвестицій, що їх перелік є дискусійним. Усе зазначене вище обумовлює актуальність теми дослідження.

Метою статті є поглиблення теоретико-методичних засад інвестицій в частині обґрунтування вибору методичного підходу до їх класифікації, уточнення та узагальнення складу класифікаційних ознак, систематизації видів інвестицій. Виконання поставленої мети в подальшому дозволить сформулювати цілісне уявлення про складний, багатоаспектний характер інвестицій як економічної категорії та дозволить виокремити напрями подальших досліджень за цим напрямком.

Виклад основного матеріалу. Видову систематизацію інвестицій, здійснену згідно вимог до

наукового дослідження, варто розпочинати з вибору відповідних методів класифікації, що найкращим чином відповідають характеру даного економічного явища. Насамперед, варто вказати, що під методом класифікації слід розуміти спосіб створення системи класифікаційних угруповань. При цьому розрізняють два основні методи класифікації: ієрархічний та фасетний.

Ієрархічний метод класифікації характеризується тим, що початкова множина об'єктів економічної інформації послідовно поділяється на угруповання першого рівня поділу, далі – на угруповання наступного рівня і т.д. Сукупність угруповань утворює при цьому ієрархічну деревоподібну структуру. Недоліками даного методу є необхідність перерозподілу класифікаційних угруповань при зміні хоча б однієї ознаки класифікації. Крім того, ієрархічний метод класифікації не дає змоги агрегувати об'єкти за будь-яким раніше не передбаченим довільним поєднанням ознак [4, с. 16].

Названі недоліки обумовили той факт, що ієрархічний метод класифікації практично не набув поширення в рамках систематизації видів інвестицій. Його можна побачити, наприклад, у В. Гринкової, В. Коюди, Т. Лепейко, О. Коюди, які подали схему класифікації інвестицій на підприємстві саме в ієрархічному вигляді [5, с. 37]. Проте той факт, що автори не змогли застосувати даний метод класифікації до усієї множини інвестицій, обмежившись лише тими, що можна виокремити в рамках діяльності підприємства, свідчить про недоречність його самостійного застосування.

Фасетний метод класифікації передбачає незалежний поділ початкової множини об'єктів на класифікаційні угруповання щоразу з використанням однієї з обраних ознак. Кожна ознака фасетної класифікації відповідає фасеті, що являє собою перелік значень даної ознаки класифікації [4, с. 16-17].

Особливістю фасетного методу є те, що різні ознаки класифікації не зв'язані між собою. Завдяки цьому фасетна система відзначається більшою гнучкістю, можливістю обмежувати кількість ознак і угруповань. Саме гнучкий характер фасетного методу класифікації та можливість додавання нових незалежних одна від одної класифікаційних ознак обумовили той факт, що саме він набув поширення серед науковців у ході вирішення проблеми систематизації видів інвестицій.

Однак слід зазначити, що складна економічна природа інвестицій не дає змоги самостійного використання фасетного методу, оскільки ряд уже виокремлених фасет потребують уточнення і подальшого розгалуження, що буде продемонстровано нами нижче. У зв'язку з цим пропонуємо для класифікації інвестицій застосовувати не один лише фасетний метод, а доповнити його ієрархічним, що дає нам підстави у подальшому говорити про *систему класифікації інвестицій*, а сам метод її побудови охарактеризувати як *фасетно-ієрархічний синтез*.

Далі у таблиці 1 наведено результати побудови системи класифікації інвестицій на основі запропонованого нами фасетно-ієрархічного синтезу.

Дана система класифікації є результатом узагальнення тих видів, що виокремлені в усіх

досліджуваних нами працях. Проте ми б хотіли приділити увагу найбільш дискусійним, на наш погляд, ознакам, а також тим, які потребують доповнення та уточнення.

Таблиця 1

Система класифікації інвестицій*

№	Класифікаційна ознака	Види	Підвиди
1.	За територіальною ознакою	Зовнішні	Внутрішні
			Іноземні
			Закордонні
2.	За терміном вкладання капіталу	Довгострокові	Короткострокові
			Із визначеним строком
			Умовно безстрокові
3.	За формою власності	Публічні	Державні
			Муніципальні
		Приватні	Корпоративні
			Індивідуальні
			Змішані (спільні)
4.	За характером участі інвестора	Прямі	
		Опосередковані	
5.	За об'єктом вкладання	Реальні	Фінансові
			Матеріальні
			Нематеріальні
6.	За цілями інвестування	Вимушені	
		З ціллю збереження позицій на ринку	
		З ціллю оновлення основних виробничих засобів	
		З ціллю економії витрат	
7.	За характером спрямованості дії	Брутто-інвестиції	Нетто-інвестиції
			Реінвестиції
		Інвестиції на розширення (екстенсивні)	
		Дезінвестиції	
8.	За ступенем залежності	Взаємозалежні	Незалежні
			Комплементарні
			Інвестиції заміщення
			Взаємовиключні
9.	За рівнем ризику	Умовно безризикові	
		Низькоризикові	
		Середньоризикові	
		Високоризикові	
10.	За результативністю	Спрямовані на економічний ефект	Високодохідні
			Середньодохідні
		Спрямовані на соціальний ефект	Низькодохідні
			Бездохідні
11.	За функціональною спрямованістю	На розвідку корисних копалин	
		На добування корисних копалин	
		На виробництво	
		На переробку	
		На транспортування	
		На збут і маркетинг	

12.	За галузеву спрямованість	В енергетиці
		У транспортній галузі
		У харчовій промисловості
		У хімічній промисловості
		У медицині
		У сільському господарстві і т.д.
13.	За необхідністю здійснення	Обов'язкові
		Бажані
		Необов'язкові
14.	За джерелами фінансування	За рахунок власних джерел
		За рахунок залучених джерел
		За рахунок позичених джерел
15.	За ступенем залежності від прибутку	Автономні
		Похідні

* Джерело: складено авторами за [6-17]

■ – доповнено та/або уточнено авторами

За територіальною ознакою більшість учених поділяють інвестиції на ті, що реалізуються на території країни, та ті, що мають місце поза її межами. Проте, ми вважаємо, що така класифікація не повністю висвітлює напрям міжнародного руху капіталу. Тому в рамках даної ознаки ми виокремлюємо такі види, як зовнішні та внутрішні. Ми також погоджуємося з Н. Сириченко [6, с. 267], М. Леус [7, с. 135] та Г. Даценко [8, с. 95], які поділяють інвестиції на ті, що здійснюються резидентами закордоном, та ті, що здійснюються нерезидентами у країні. Але, на нашу думку, дані види інвестицій мають бути описані в межах категорії зовнішніх інвестицій як відповідно закордонні та іноземні, що у подальшому дасть змогу уникнути семантичного непорозуміння у ході характеристики зовнішньої інвестиційної діяльності.

Ряд науковців за строком вкладання капіталу розрізняють інвестиції коротко-, середньо- та довгострокові. Проте ми поділяємо думку Т. Майорової [4], А. Асаула [5, с. 238] та К. Горошко [6, с. 100], які класифікують інвестиції на коротко- та довгострокові. Короткострокові інвестиції мають визначений термін реалізації до одного року, тоді як довгострокові – визначений термін понад рік. У межах останніх ми пропонуємо також виділити умовно безстрокові інвестиції, термін дії яких є невизначеним. Що стосується середньострокових інвестицій, то, ми вважаємо, цей вид інвестицій може існувати лише на основі практики реалізації, а не виходячи із наукових засад.

Більшість учених за формою власності розрізняють приватні, державні, іноземні та спільні інвестиції. Ми ж пропонуємо за цією ознакою класифікувати їх на публічні, приватні та змішані (або спільні). Публічні, у свою чергу, ми поділяємо на державні, що здійснюються державними органами влади, та муніципальні, ініціаторами яких виступають місцеві органи влади. В межах же приватних пропонуємо виокремлювати корпоративні (здійснюються юридичними особами) та індивідуальні (здійснюються фізичними особами). Особливого наголосу потребує той факт, що ряд учених виділяють у межах цієї класифікаційної ознаки такий вид інвестицій, як іноземні (Т. Майорова [9, с. 10], М. Войнаренко, І. Єпіфанова [10, с. 18], А. Семенов, В. Васильєв

[11, с. 47] та інші), проте ми з ними категорично не погоджуємося, оскільки не існує іноземної форми власності.

А. Семенов, В. Васильєв [11, с. 47] та К. Горошко [12, с. 100] за характером участі інвестора у процесі інвестування, на відміну від інших науковців, виділяють прямі та опосередковані інвестиції, що описує як фінансові, так і реальні інвестиції. Інші автори визначають прямі та портфельні інвестиції, проте варто відмітити, що запропонована класифікація може стосуватися лише для фінансових інвестицій, не беручи до уваги реальні. Саме тому ми схилиємося до виокремлення за характером участі інвестора прямих та опосередкованих інвестицій.

За об'єктами вкладення інвестиції розрізняють фінансові та реальні, які ми пропонуємо додатково поділити на матеріальні та нематеріальні. Деякі вчені називають й інші види, що входять до цієї групи. Наприклад, Н. Навроцька [13, с. 187] та Г. Даценко [8, с. 95] виділяють інтелектуальні інвестиції, а Ю. Скорнякова [9, с. 198] – інвестиції альтернативного характеру, до яких належать дорогоцінні метали та каміння, антикваріат тощо. Однак ми вважаємо, що інтелектуальні інвестиції охоплюють нематеріальні реальні інвестиції, а дорогоцінні метали та антикваріат – матеріальні реальні інвестиції, тому спеціально відокремлювати названі види недоречно.

За характером спрямованості дії такі науковці, як Н. Сириченко [6, с. 267], М. Леус [7, с. 135], О. Петухова [15, с. 17], Л. Горбатюк [16, с. 204], О. Жарун [17, с. 10] виділяють бруто-інвестиції, екстенсивні інвестиції, нетто-інвестиції, ре-інвестиції та дезінвестиції. На нашу думку, дана класифікація потребує доопрацювання із використанням ієрархічного методу: оскільки бруто-інвестиції визначаються як сума початкових інвестицій, що здійснюються при придбанні чи створенні інвестиційного активу, та повторних інвестицій за рахунок використання прибутку, отриманого від первинного вкладення капіталу, то, на наш погляд, дана група включає у себе поняття «нетто-інвестицій» та «реінвестицій».

За ступенем залежності Н. Сириченко [6, с. 267], О. Петухова [15, с. 17-18] та Г. Даценко [8, с. 95] виокремлюють такі види, як незалежні, взаємозалежні та взаємовиключні, проте така класифікація повною мірою не розкриває характер можливих взаємозв'язків між інвестиціями. Т. Майорова виділяє незалежні, залежні, взаємовиключні, комплементарні інвестиції та інвестиції, пов'язані між собою відносинами заміщення [9, с. 11]. Така класифікація найкращим чином дає уявлення про взаємозв'язки між інвестиціями, але ми пропонуємо: по-перше, окремо не розглядати альтернативні та взаємовиключні інвестиції, оскільки зв'язок між ними можна семантично описати як «або...», або...»; по-друге, уточнити групу взаємозалежних інвестицій виділенням таких їх підвидів:

- взаємовиключні (реалізація одних інвестицій виключає можливість реалізації інших);
- умовні (реалізація одних інвестицій можлива лише за умови реалізації інших);
- комплементарні (реалізація одних інвестицій сприяє зростанню доходів та/або зменшенню витрат за іншими);

– інвестиції заміщення (реалізація одних інвестицій сприяє зменшенню доходів та/або зростанню витрат за іншими).

За рівнем ризику ми пропонуємо класифікувати інвестиції на умовно безризикові, низькоризикові, середньоризикові та високоризикові. Більшість науковців відносять до цієї групи просто безризикові інвестиції, проте варто пам'ятати, що ризик є складовою економічної природи інвестицій, і найбезпечніші на перший погляд проекти можуть також зазнати збитків. О. Жарун [17, с. 11], Г. Даценко [8, с. 95] та О. Петухова [15, с. 18] виділяють також спекулятивні інвестиції, але, на нашу думку, даний вид інвестицій за ступенем ризику аналогічний високоризиковим інвестиціям, а тому їх диференціація не є необхідною.

Більшість науковців пропонують класифікувати інвестиції за такою ознакою, як рівень дохідності. Проте варто пам'ятати, що не всі інвестиції здійснюються з метою отримання прибутку, а тому даний критерій не може охарактеризувати ті інвестиції, що не несуть за собою отримання доходу, тобто спрямовані на соціальний ефект. Саме тому ми виділили таку ознаку, як результативність інвестицій, у межах якої визначали ті інвестиції, що спрямовані на економічний ефект, та ті, що спрямовані на соціальний ефект. Перші включають високо-, середньо- та низькодохідні інвестиції, а другі – бездохідні та інвестиції із відстроченою дохідністю, тобто такі, що можуть принести економічний ефект у майбутньому.

Також в рамках запропонованої нами системи класифікації інвестицій ми разом з іншими авторами виокремлюємо їх види за такими ознаками, як цілі реалізації, функціональна та галузева спрямованість, необхідність здійснення, джерела фінансування, ступінь залежності від прибутку. Проте хочемо наголосити, що вказаний перелік ознак не є вичерпний і може бути доповнений в разі появи потреби уточнення видів інвестицій через подальшу еволюцію даної економічної категорії чи практичною необхідністю в разі реалізації інвестиційної діяльності специфічного характеру (наприклад, стартап проекти, операції з біткоїнами тощо).

Висновки і пропозиції. Отже, складна, багатогранна природа інвестицій як економічної

категорії, а також тривалий шлях їх еволюції обумовили появу численних видів інвестицій, які потребують ґрунтовного вивчення та систематизації. Виконання даного завдання є можливим лише за умови застосування змішаного методу класифікації економічної інформації, який було визначено як фасетно-ієрархічний синтез. Доцільність застосування саме такого підходу обґрунтована тим, що самостійно ієрархічний метод через свої недоліки не може бути застосований до класифікації інвестицій, однак у парі із фасетним він дає змогу уточнити склад окремих груп інвестицій та поглибити в подальшому розуміння їх змістовної характеристики.

Аналіз та узагальнення чисельних праць вітчизняних науковців дозволив скласти оновлену та доповнену систему видів та підвидів інвестицій. В результаті дослідження було виявлено, що серед українських вчених немає єдності стосовно класифікації інвестицій, зокрема в частині виділення та формулювання класифікаційних ознак, а також встановлення конкретних видів інвестицій. Так, найбільш дискусійними виявились ті з них, що були названі в рамках найбільш значимих критеріїв, як от за територіальною ознакою, за терміном вкладання капіталу, за формою власності, за рівнем ризику, за характером спрямованості дії, за об'єктом інвестування та за результативністю.

В межах запропонованої у статті системи класифікації інвестицій було уточнено склад класифікаційних ознак, зокрема, тих, що були визначені як суперечливі. Надалі це дало змогу уточнити окремі види та підвиди інвестицій.

Варто зауважити, що дана класифікація не є дискретною множиною і може бути доповнена. Окрім того, вона може бути поглиблена з допомогою фасетно-ієрархічного методу в разі окремого дослідження певної групи інвестицій, наприклад, фінансових, або ж похідних понять, як от «інвестиційний проект».

Таким чином, наукова цінність даного дослідження полягає у формулюванні теоретико-методичних основ видової систематизації інвестицій, що можуть лягти в основу подальшого вивчення даної економічної категорії у площині визначення специфіки реалізації окремих напрямів інвестиційної діяльності.

Список літератури:

1. Асаул А. Н. Модернизация экономики на основе технологических инноваций / А. Н. Асаул [и др.]. – СПб: АНО ИПЭВ, 2008. – 606 с.
2. Корпан О. С. Сучасні підходи до класифікації інвестицій: проблеми та перспективи / О. С. Корпан // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – Т. 2. – С. 75-79.
3. Господарське право України: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Н. О. Санихметової. – Х.: «Одісеї», 2005. – 608 с.
4. Клименко О. В. Інформаційні системи і технології в обліку. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.
5. Гриньова В. М. Інвестування: підручник / В. М. Гриньова, В. О. Коюда, Т. І. Лепейко, О. П. Коюда. – Київ: Знання, 2008. – 452 с.
6. Сириченко Н. С. Економічна сутність і класифікація інвестицій в умовах глобальних трансформацій / Н. С. Сириченко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. – № 2. – С. 263-269.
7. Леус М. М. Теоретико-методологічні основи класифікації інвестицій / М. М. Леус // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 19.1. – С. 130-137.
8. Даценко Г. В. Систематизація класифікаційних ознак інвестицій та фінансовий контроль капітальних інвестицій. / Г. В. Даценко // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2013. – № 3. – С. 92-97.
9. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Т. В. Майорова]; – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

10. Войнарченко М. П. Управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств: монографія / М. П. Войнарченко, І. Ю. Спіфанова. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 188 с.
11. Семенов А. Г., Васильев В. О. Класифікація інвестицій як економічної категорії. / А.Г. Семенов, В. О. Васильев // Бізнесінформ. – 2013. – № 10. – С. 43-49.
12. Горошко К. О. Економічна сутність інвестиції та її класифікація / К. О. Горошко // Водний транспорт. – 2012. – № 3. – С. 98-103.
13. Навроцька Н. Відтворювальні аспекти класифікації інвестицій у глобальній економіці / Н. Навроцька // Економічний аналіз. – 2012. – № 11. – С. 186-190.
14. Скорнякова Ю. Б. Окремі аспекти класифікації інвестицій / Ю. Б. Скорнякова // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 1. – С. 196-201.
15. Петухова О. М. Інвестування: Навч. посіб. / О. М. Петухова. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 336 с.
16. Горбатюк Л. М. Інвестиції: економічна сутність і класифікація / Л. М. Горбатюк // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С. 201-204.
17. Жарун О. В. Значення класифікації інвестицій для найбільш вдалого капіталовкладення / О. В. Жарун // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 1. – С. 9-11.

Петренко І.П., Беспальй Р.В.

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КЛАССИФИКАЦИИ ИНВЕСТИЦИЙ**Аннотация**

Статья посвящена проблеме обоснования теоретико-методических основ классификации инвестиций как экономической категории. Авторами проведен сравнительный анализ методов, которые могут быть использованы для систематизации видов инвестиций, и доказана целесообразность применения фасетно-иерархического синтеза. В ходе научного исследования изучены подходы отечественных ученых к выделению классификационных признаков и группировки инвестиций, названы их основные недостатки и предложены пути их устранения. В дальнейшем это позволило составить обобщенную и уточненную систему классификации инвестиций. Авторами статьи аргументирована целесообразность предложенной формулировки тех критериев группирования и отдельных видов инвестиций, что больше всего вызывает дискуссии среди ученых, а также определена возможность дальнейшего углубления классификации инвестиций в рамках разработанного методического подхода.

Ключевые слова: инвестиции, система классификации, иерархический метод, фасетный метод, фасетно-иерархический синтез, классификационный признак.

Petrenko I.P., Bezpalyy R.V.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF INVESTMENT CLASSIFICATION**Summary**

The article is devoted to justification of theoretical and methodological foundations of classification of investment as an economic category. The authors made a comparative analysis of methods that could be used to systematize kinds of investments, and proved the expediency of facet-hierarchical synthesis applying. Domestic scientists' approaches to the determining of classification features and categories of investments were explored, their main shortcomings were named and the ways of their elimination were proposed. In what follows it was used to make a generalized and refined system of investment classification. The authors gave the reason for feasibility of the proposed wording for grouping criteria and selected kinds of investments that caused most debate among scientists, and determined the possibility for further deepening of investment classification in the framework of suggested methodical approach.

Keywords: investment, classification system, hierarchical method, facet method, facet-hierarchical synthesis, classification feature.

КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД КОНЦЕПЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО БРЕНДИНГУ ЯК КЛЮЧОВОГО КОМПОНЕНТУ КОРПОРАТИВНОЇ РЕПУТАЦІЇ

Подоляк В.Р.

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Розглянуто поняття корпоративного іміджу, корпоративного брендингу, корпоративної ідентичності та корпоративної репутації організації. Досліджено основні концепції корпоративної репутації. Виявлено зв'язки та відмінності між даними концепціями. Проведено аналіз організаційної структури для побудови позитивної корпоративної репутації в компанії.

Ключові слова: корпоративний брендинг, корпоративний імідж, корпоративна ідентичність, корпоративна репутація, організаційна ідентичність.

Постановка проблеми. Існує зростаючий інтерес до корпоративної репутації серед дослідників стратегії, комунікації, організаційної теорії і сприйняття організацій. Література наголошує на внеску і цінності яке може привнести позитивна корпоративна репутація у підвищення економічної цінності компанії, задоволеності покупців та споживачів для посилення позитивного сприйняття продуктів та послуг, для посилення лояльності споживачів та працівників і для посилення сприйняття унікальної цінності та автентичності. В той час як огляд літератури має на меті відобразити всі позитивні внески і зростаючий інтерес до корпоративної репутації, такий огляд забезпечує докази різноманітності у визначення концепції та її ключових компонентів.

Постановка задачі. Огляд літератури вказує на необхідність уточнення визначень корпоративної ідентичності, корпоративного іміджу та корпоративного брендингу та аналізу їхнього взаємозв'язку. Існують докази протиріч використаних визначень і є необхідність уніфікації отриманих знань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У проведених раніше дослідженнях не спостерігалось чітке висвітлення та виділення певних аспектів корпоративної репутації. Тому в цій статті розглянуто дві категорії літературних джерел. По перше, це джерела які фокусуються на визначенні корпоративної репутації та інших ключових концептів. По друге, це зв'язок між корпоративною репутацією і її концепціями. Відзначено значний внесок раніше зроблених оглядів літератури з корпоративної репутації до розуміння концепції корпоративної репутації.

Метою статті є аналіз понять таких як корпоративний брендинг, корпоративна ідентичність, корпоративний імідж як головних компонентів корпоративної репутації, а також дослідження зв'язку та відмінностей між даними термінами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями корпоративного брендингу, корпоративного іміджу, корпоративної ідентичності та корпоративної репутації займаються такі вітчизняні та іноземні науковці як Д. Аакер, Т. Амблер, Г. Даулінг, М. Фомбрун, С. Олінс, С. Балмер, Д. Бікертон, К. Веркман, Е. Головлева, В. Домнін, С. Девіс, Я. Елвуд, О. Зозульов, Л. Мороз, О. Мороз, П. Темпорал, Г. Чамерсон, М. Яненко, Котлер Ф., Келер К.Л., С. Ілляшенко. Ними висвіт-

лено питання корпоративного брендингу та його взаємозв'язку з іншими концепціями корпоративної репутації.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу академічних джерел стаття визначає один із ключових компонентів корпоративної репутації, а саме брендинг. До того ж, створення корпоративної репутації компаній викликає все більшу зацікавленість у міжнародному бізнесі, завдяки визнанню та визначеності елементів репутації, особливо таких як ідентичність, імідж та корпоративний брендинг.

До джерел, розглянутих у даному дослідженні відносяться журнальні статті та релевантні монографії з корпоративної репутації. Їх розгляд виявив що дослідження корпоративної репутації виходить за межі широкого спектру дисциплін та публікацій. Таким чином, для цього дослідження було вирішено забезпечити покриття як найбільшого різноманіття статей в той же час забезпечуючи релевантність першочерговому предмету дослідження корпоративної репутації.

Ідентичність, імідж, бренд, легітимність та менеджмент є концепціями які виникли головним чином з літератури, як такі що мають певний зв'язок для більш повного розуміння корпоративної репутації [2]. Є докази того що визначення цих концепцій і їх зв'язку з корпоративною репутацією потребує уточнення. Не точне визначення зв'язків корпоративної репутації серед цих понять призводить до того що вони використовуються як взаємозамінні. Тому в цій статті ми першочергово визначимо поняття корпоративного брендингу який має широкий спектр визначень і знайдемо зв'язок його з репутацією компанії в цілому.

Корпоративний брендинг як концепція активно розвивалася в кінці 1990 років. Він також мав очевидні зв'язки з корпоративним іміджем та корпоративною ідентичністю, корпоративною репутацією та відповідальністю. Є докази про збільшення зацікавленості до корпоративного бренду протягом 2003 року [4]. Корпоративний бренд був визначений у одній статті як «візуальне, вербальне і поведінкове вираження унікальної бізнес моделі організації». У літературі існує велика кількість різноманітних визначень. Фокус на важливості корпоративного бренду може свідчити про перехід від моделі ідентичності/іміджу/репутації Фомбруна [8]. З внутрішньої точки зору корпо-

ративний брендинг повинен сигналізувати про бажану культуру, що надає споживачам можливість ближче познайомитися з корпорацією. Завдяки створенню у споживачів почуття поваги та лояльності до організації виникає базис для адекватного сприйняття споживачами змін всередині компанії. Парадигма менеджменту взаємовідносин може досягти подальшої відповідності шляхом розвитку концепції корпоративного брендингу який повинен розглядатися як відмінний тип ідентичності. Щоб детальніше розглянути саму концепцію корпоративного бренду, необхідно проаналізувати джерела, які дають більш точне визначення цього поняття.

Бікертон [9] висунув гіпотезу стосовно того, що в корінні цікавості до корпоративного бренду знаходяться концепції корпоративного іміджу і його споживчі маркетингові перспективи. Він вважає, що зацікавленість в корпоративному брендингу через корпоративну особистість та корпоративну ідентичність у відповідь на зміни навколишнього середовища віддзеркалює розвиток бренд-маркетингу. Маркетингова перспектива базується на першочерговості споживчої цінності і на точці зору того що бренд – це стратегічний ресурс який може бути використаний як архітектура, щоб ввести бізнес процес який створює цінність бренду. Цей погляд має на меті конгруентність мислення в організації і маркетингові підходи до вивчення корпоративної репутації. Автор вважає, що корпоративний брендинг має за основу як маркетингову так і міждисциплінарну основи. Основним критерієм відмінності цих основ є різність в акцентах – на споживача та на організацію (рис. 1). Тому існує організаційна перспектива з гори вниз, та ринкова перспектива споживача з низу в гору. Корпоративний брен-

динг розглянутий Бікертоном об'єднує як маркетингову теорію, так і теорію організаційної поведінки. Дані міждисциплінарні основи з одного боку розширюють: відносно від гомогенної цільової аудиторії (споживачі), до визначення взаємодій з гетерогенної цільової аудиторії (всі зацікавлені сторони). Бікертон шукає концептуальну основу яка комбінує елементи обох підходів.

Концепція корпоративного брендингу, завдяки міждисциплінарному підходу, не рідко пов'язується з іншими схожими визначеннями в літературі, такими як корпоративна ідентичність, корпоративний імідж та корпоративна репутація. Деякі дослідники визначають корпоративний брендинг як корпоративну ідентичність або корпоративний імідж. Визначення Балмера відображається в термінах організаційної ідентичності. Він визначив корпоративний брендинг як «свідоме рішення вищого менеджменту очистити і зробити відомими атрибути організаційної ідентичності у формі точно визначеної пропозиції брендингу» [5]. Хоча деякі важливі відмінності були виявлені між концепціями корпоративної ідентичності та корпоративного бренду. Проте зв'язок між корпоративним брендом та корпоративною ідентичністю було втрачено. Деякі дослідники вважають що корпоративний бренд повинен походити з ідентичності організації і повинен пов'язувати ідентичність зі стейкхолдерами. Тому в основному, дані поняття трактуються як взаємозамінні визначення і як такі, що відносяться до одного ж феномену. Такий підхід вважається авторам не повністю визначеним та глибоким, тому що між цими поняттями є певна відмінність. За Балмером [6], корпоративна ідентичність це те, що працівники думають та відчувають по відношенню до організації. Вона фоку-

Таблиця 1

Визначення корпоративного бренду

Визначення	Автор
Корпоративний бренд – це визначення та ідентичність компанії, що розробляється маркетингологами даної компанії, а також відображає думку стейкхолдерів	Кінг (1991)
Корпоративний бренд – це засоби що диференціюють компанію серед її конкурентів, завдяки певному позиціонуванню; цінності та емоції, символізовані організацією стають ключовими елементами стратегії диференціації.	Аакер та Келер (1990)
Корпоративний бренд – це батьківське ім'я, що представляє велику успішну компанію з особливим набором цінностей, культурою, людьми, програмою та активами що створюють взаємовідносини з стейкхолдерами шляхом надання вірної інформації.	Аакер (1996)
Корпоративний бренд – це сума цінностей яка представлена організацією і пов'язана з різноманітними цільовими аудиторіями. Корпоративний бренд базується як на змісті, так і на іміджі. Зміст є тривалою активністю і досвідом тих хто взаємодіють з компанією. Активність та досвід, підкріплюють сприйняття цінностей бренду; теж саме роблять комунікації компанії.	Інд (1989)
Корпоративний бренд – корпоративна ідентичність або корпоративна імідж.	Елвуд, Мотран (2000-1998)
Корпоративний бренд – це стратегічний ресурс, який може бути використаний для введення бізнес процесу який генерує цінність бренду для споживачів.	Макрейт (1999)
Корпоративний бренд – це цінності, які асоціюються з корпорацією та її товарами та послугами. Він розглядається як гарантія якості і забезпечує відсутність ризику не відповідної продуктивності або фінансового ризику.	Урде (1999)
Корпоративний бренд – цінний актив, який пов'язаний з внутрішніми факторами, такими як корпоративна стратегія та культура і навіть з зовнішнього боку з репутацією та конкурентним позиціонуванням	Бікертон (2000)
Корпоративний бренд – це комунікаційний інтерфейс між організацією та її стейкхолдерами.	Хатч (2001)
Корпоративний бренд – унікальна сутність, яка має брати до уваги специфічну структуру та культуру організації.	Балмер (2001)
Корпоративний бренд – це візуальне, вербальне та поведінкове вираження унікальної бізнес моделі організації.	Нокс та Бікертон (2003)

сується на питаннях пов'язаних з організаційною культурою і надає бізнесу відмінні риси.

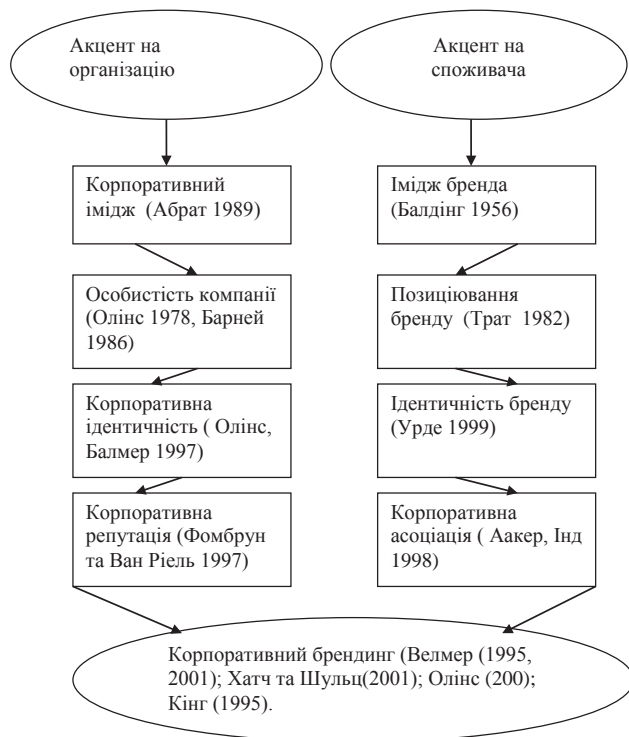


Рис. 1. Розвиток дослідження в області корпоративного брендингу

Джерело: адаптовано автором [9]

Завдяки певному визначенню терміну корпоративної ідентичності, який є елементом створення організації, його розглядають як один із ключових компонентів корпоративної репутації. Корпоративна ідентичність стала важливою для компанії, тому що вона об'єднує різні цілі. Є проблеми як стверджує Брумлі [7] у визначенні корпоративної ідентичності в умовах того чим є організація, та за що вона виступає. Ідентичність організації її відмінність повинні бути визначені так щоб їх атрибути відрізнялися від атрибутів інших організацій. Було визначено що у певному періоді часу корпоративна ідентичність

може бути попередником корпоративного іміджу. Тому, корпоративний імідж за Гантером (1959), в свою чергу, відображує суміш знань, почуттів, ідеалів та переконань що асоціюються з компанією в результаті її діяльності [1]. Сукупність даних відчуттів (корпоративного іміджу з позиції зацікавлених сторін), що формуються за певним періодом часу, визначає корпоративну репутацію. Тому термін ідентичності знаходиться в внутрішній сфері організації, тоді як корпоративний імідж та корпоративна репутація відображує в зовнішній сфері діяльності компанії.

Таким чином, корпоративний брендинг є особливою платформою, що пов'язує внутрішню сферу діяльності організації (ідентичність) та зовнішню (імідж та репутацію).

Висновки. В багатьох джерелах недостатньо уваги приділено висвітленню основних концепцій корпоративної репутації. В цій статті зроблено наголос на висвітленні одного з компонентів корпоративної репутації, а саме корпоративному брендингу. На думку автора статті, одним із найбільш влучних визначень даного поняття є визначення Балмера «корпоративний брендинг – унікальна сутність, яка має брати до уваги специфічну структуру та культуру організації».

Завдяки проаналізованій літературі ми дійшли до висновку, як саме пов'язаний корпоративний брендинг з іншими компонентами корпоративної репутації. Отже, корпоративний брендинг є особливою платформою що пов'язує внутрішню сферу діяльності організації за яку відповідає ідентичність компанії, та зовнішню яка має на увазі імідж та репутацію організації.

В даній статті було визначено важливі відмінності між концепціями корпоративної ідентичності та корпоративного брендингу. При аналізі літературних джерел зроблено висновок про те що деякі дослідники вважають що корпоративний бренд повинен походити з ідентичності організації і повинен пов'язувати ідентичність зі стейкхолдерами. Тому, головним чином, дані поняття трактуються як взаємозамінні визначення і як такі, що відносяться до одного ж феномену. Такий підхід вважається авторами не досконало визначеним та недостатньо глибоким для розуміння сутності понять.

Список літератури:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов / Пер. с англ.; под ред. С. А. Старова; Издат. дом Гребенникова, 2003.
2. Дэвис С. Управления активами торговой марки / пер. с англ. – СПб: Питер, 2001.
3. Aaker D. Leveraging the Company Brand // California Management Review / 2004 / vol. 46, N. 3. – P. 6-18.
4. Albert S. & Whetton D. 1985. Organization identity. Greenwich, Conn: JAI Press.
5. Balmer J. 2001. Corporate identity, corporate branding and corporate marketing. European Journal of Marketing 35.
6. Balmer J. & Grey E. R. 2003. Corporate brand: what are they? What of them? European Journal of Marketing 37.
7. Balmer J. & Greyser S. 2006. Corporate marketing. European Journal of Marketing 40.
8. Cable D.M. and Turban D.B. (2003) «The Value of Organizational Reputation in the Recruitment Context: A Brand – Equity Perspective» Journal of Applied Social Psychology; 33; (11, pp. 2244-2266).
9. Bickerton D. Corporate reputation versus corporate branding: the realist debate// Corporate Communications: An International Journal. 2000. Vol. 5, № 1, 42-48.

Подоляк В.Р.

Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

КРИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР КОНЦЕПЦИИ КОРПОРАТИВНОГО БРЕНДИНГА КАК КЛЮЧЕВОГО КОМПОНЕНТА КОРПОРАТИВНОЙ РЕПУТАЦИИ

Аннотация

Рассмотрено понятие корпоративного имиджа, корпоративного брендинга, корпоративной идентичности и корпоративной репутации организации. Исследованы основные концепции корпоративной репутации. Выявлено связи и различия между данными концепциями. Проведен анализ организационной структуры для построения позитивной корпоративной репутации в компании

Ключевые слова: корпоративный брендинг, корпоративный имидж, корпоративная идентичность, корпоративная репутация, организационная идентичность.

Podoliak V.R.

Kiev National Economic University named after Vadym Hetman

CRITICAL REVIEW OF THE CONCEPT OF CORPORATE BRANDING AS A KEY COMPONENT OF CORPORATE REPUTATION

Summary

In this work, the ideas of corporate image, corporate branding, corporate identity and corporate reputation of organizations were considered. The main concepts of corporate reputation were researched. Connections and differences between these concepts were discovered. The analysis of organizational structure for creation of positive corporate reputation in company was conducted.

Keywords: corporate branding, corporate image, corporate identity, corporate reputation, organizational identity.

УДК 334.7:631.1

ОЦІНКА ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Пристемський О.С.

Херсонський державний аграрний університет

Оцінка джерел фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств як основа забезпечення їх фінансової безпеки. В статті розглянуто динаміку та структуру власного капіталу сільськогосподарських підприємств. Проведений аналіз банківських кредитних ресурсів, що мають особливе значення при забезпеченні фінансової безпеки розвитку сільського господарства. Приділено увагу структурі розподілу інвестицій у сільське господарство України та динаміці їх розподілу.

Ключові слова: фінансові ресурси, сільське господарство, фінансова безпека, власний капітал, кредитні ресурси.

Постановка проблеми. Досліджуючи стан макроекономічних факторів фінансової безпеки розвитку сільського господарства встановлено, що погіршення фінансової безпеки країни викликано перш за все порушенням залежності економічної системи від боргових зобов'язань. Посилення залежності економіки країни від позикових ресурсів є свідченням нераціональності управління нею, нівелювання необхідності збереження не лише національної, а й фінансової безпеки на всіх рівнях. Необхідність у додаткових коштів виникає внаслідок недостатності наявних фінансових ресурсів для забезпечення функціо-

нування національної економічної системи, виконання зобов'язань тощо. Особливо дане питання актуальним є для сільського господарства, якому притаманне не лише особливості виробництва, а й специфічні умови грошово-кредитних відносин, пов'язаних у першу чергу із сезонністю та рухом капіталу. Залежність фінансової безпеки розвитку сільського господарства від фінансових ресурсів вимагає детального аналізу складових даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню питань щодо оцінки джерел фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств

як основи забезпечення їх фінансової безпеки приділяли увагу як вітчизняні так і закордонні вчені та науковці, серед яких: Положенко Д.В., Гудзь О.Є., Долан Е., Плаксієнко В.Я., Танклевська Н.С., Непочатенко О.О., Черваньов Д.М., Власюк С.А. та ін.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є обґрунтувати, що забезпечення фінансової безпеки галузі здійснюється за рахунок формування надійної бази фінансових ресурсів, основними джерелами яких у сільському господарстві є власні кошти, банківські кредитні ресурси та інвестиції. Встановити обсяг власних коштів сільськогосподарських підприємств. Проаналізувати період змін у структурі власного капіталу.

Виклад основних результатів. Потреба у додатковому залученні фінансових ресурсів пов'язана з обмеженістю власних фінансових ресурсів підприємства. Частка власних фінансових ресурсів господарюючих суб'єктів сільського господарства, формування яких здійснюється за рахунок власного капіталу, є найчисельнішою у структурі фінансових ресурсів. Власний капітал виступає головним джерелом фінансування діяльності господарюючих суб'єктів сільського господарства. Аналіз виявив позитивну тенденцію на збільшення показника [3]. Так, у 2014 р. його обсяг становив на 7,1 млрд грн (або 4,5%) більше ніж у попередньому році та на 101,1 млрд грн (у 2,6 рази) ніж у базовому році. Найбільший приріст даного показника був у 2011 р. відносно попереднього року (на 37,4% або на 33,8 млрд грн), а у звітному році найменший (4,5%) [2].

Головними елементами власного капіталу господарюючих суб'єктів сільського господарства виступають статутний капітал (або зареєстрований капітал), додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток (непокритий збиток), неоплачений та вилучений капітал (табл. 1). Аналіз складу власного капіталу встановив зростання всіх його елементів. Протягом 2008-2014 рр. найвищий приріст відносно базового року виявлено у категорії нерозподіленого прибутку (непокритого збитку), обсяг якого збільшився у 5 разів: від 18 млрд грн у базовому році до 90,1 млрд грн у звітному році. Обсяг резервного капіталу за даний час збільшився майже у три рази, що у 2014 р. становило 15,2 млрд грн. На 52,2% зросли показники категорії статутного капіталу (від 20,1 млрд грн у базовому році до 30,5 млрд грн у звітному), додатковий капітал збільшився на 39,9% (або на 8,9 млрд грн), а сума неоплачуваного та вилученого капіталу у 2014 р.

становила 3136,3 млн грн, що на 16,8% перевищує значення 2008 р., обсяг в якому становив 2685,3 млн грн.

Виявлені тенденції зміни обсягів складових засвідчують неоднорідність темпів росту окремих елементів. Так, найвищі темпи зростання виявлено за категорією нерозподіленого прибутку (непокритого збитку): у 2009-2011 рр. виявлено поступове збільшення показника (від 132,3% до 167,1%), у 2012-2014 рр. тенденція засвідчила зниження (від 128,9% до 105,5%). Відповідна динаміка характерною була для резервного капіталу сільськогосподарських підприємств у 2009-2011 рр. темп росту змінювався у бік нарощення (від 119,9% до 128,8%) із поступовим пониженням протягом 2012-2014 рр. до 107,3%. Оцінка рентабельності власного капіталу підприємств сільського господарства, яка розраховується як відношення суми чистого прибутку до середньорічної суми власного капіталу, найнижче значення мала у 2013 р. (77,7%), у 2014 р. найвище (103,7%) а за підсумками досліджуваного періоду він зріс на 18,9% [2].

Розвиток сільського господарства відобразився на його фінансовій безпеці, вплинувши також на структуру власного капіталу. У 2008-2014 рр. в середньому у структурі власного капіталу підприємств сільського господарства переважає нерозподілений прибуток, значення якого становило 45,2%. На додатковий капітал припадало 25,4% власного капіталу підприємства, а частка статутного капіталу становила 23,2%. На резервний капітал припадало 8,7%. Протягом досліджуваного періоду частка нерозподіленого прибутку сільського господарства має стрімку тенденцію до збільшення, так у 2008 р. вона становила 28,6%, а у 2014 р. збільшилась на 26,4% і становила 55% загального обсягу власного капіталу. На відміну від попередньої категорії, частка статутного та додаткового капіталу знижується відповідно на 13,4% (від 32% у базовому році до 18,6% у звітному) та 16,5% (від 35,5% у базовому році до 19% у звітному).

В умовах нестійкого низькоефективного розвитку сільського господарства фінансова нестабільність значно загрожує стану фінансової безпеки галузі, тому формування оптимальної структури власного капіталу залишається актуальним. Варто зазначити, що особливої уваги потребує аналіз обсягів резервного капіталу як елементу власного капіталу підприємств сільського господарства. Базовими завданнями резервного капіталу варто назвати формування

Таблиця 1

Динаміка складу власного капіталу господарюючих суб'єктів сільського господарства (на кінець періоду), млн грн

Складові	Рік							Відхилення, %	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2008	2013
Статутний капітал	20066,7	21329,7	22372,4	24256,6	27313,5	30211,7	30539,5	52,2	1,1
Додатковий капітал	22296,3	23448,1	25254	29151,5	30137,7	29631,3	31183	39,9	5,2
Резервний капітал	5200,4	6237,7	8009,7	10313,4	12504,1	14172,8	15213,4	192,5	7,3
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	17967,1	23765,5	37224,7	62218,6	80223,8	85421,7	90132,1	401,7	5,5
Неоплачений та вилучений капітал	2685,3	2563,8	2469,9	1731,3	2031,3	2617,5	3136,3	16,8	19,8

Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [2]

резерву, який може використовуватися на покриття збитків, виплату боргів у разі ліквідації підприємства, виплату дивідендів за привілейованими акціями (у разі відсутності та недостатності чистого прибутку або нерозподіленого прибутку минулих років) і для збільшення розміру статутного капіталу у зв'язку з розширенням діяльності підприємства. Відповідно в несприятливих фінансових умовах саме резервний капітал сприятиме стабілізації функціонування підприємств сільського господарства [8]. Аналіз виявив, що протягом досліджуваного періоду частка резервного капіталу поступово зростає і у 2015 р. становить 9,3%, що є найвищим значенням.

Фінансова безпека розвитку сільського господарства значно залежить від структури джерел фінансування діяльності його господарюючих суб'єктів. В умовах економіко-політичної кризи особливого значення набуває забезпечення фінансової надійності, незалежності та стійкості підприємств, вплив на які здійснюють зокрема ступінь концентрації кредитних ресурсів. У випадку обмеження або недостатності власних коштів підприємства, у підприємств різних галузей економіки виникає необхідність у залученні позикових фінансових ресурсів, зокрема кредитних [4].

При забезпеченні фінансової безпеки розвитку сільського господарства аналіз банківських кредитних ресурсів мають особливе значення. Протягом 2008-2015 рр. обсяг наданих кредитних ресурсів збільшився на 77,6%, а для підприємств сільського господарства показник зріс на 67,1% (від 28,8 млрд грн у 2008 р. до 48,1 млрд грн у 2015 р.). Динаміка наданих кредитів підприємствам сільського господарства засвідчує зниження їх питомої ваги від 6,5% у базовому році до 6,1% у звітному році. Виявлено, що у 2008-2012 рр. частка знизилась на 0,6% і становила 5,9%, а у 2013 р. вона збільшилась на 0,3%, склавши 6,2%. Разом з тим, у 2009 р. та 2014 р. обсяг наданих кредитів зменшився відносно попередніх років відповідно на 11,2% та 6%. У 2011 р. було найвище зростання даного показника на 29,1%, а у 2015 р. воно становило на 18,9% [1].

Середній рівень наданих кредитів підприємствам сільського господарства у 2008-2015 рр. становив 37,4 млрд грн. Лідируюча позиція у середньому обсязі наданих кредитів підприємствам сільського господарства належить Київській області та м. Києву (19,5 млрд грн), а найменший у Житомирській області (96,3 млрд грн). Таким чином, у рейтингу регіонів України за обсягом наданих кредитів підприємствам сільського господарства у підсумку 2008-2015 рр. найвищі позиції належать, окрім зазначеного регіону, Дніпропетровській, Миколаївській, Харківській та Полтавській областям (позиція у рейтингу від 2 до 5 позиції).

Незважаючи на в цілому позитивну динаміку, у деяких регіонах встановлено тенденцію до зниження обсягів наданих кредитних ресурсів у 2015 р. відносно 2008 року. Так, відносно базового періоду у звітному році обсяг кредитних ресурсів Луганської області знизився на 372,8 млн грн або на 89,7%, а у Донецькій обласні він становив 404,5 млн грн або 75,2%. У даних регіонах така ситуація викликана не лише погіршенням фінансово-економічного стану, а й проведенням АТО. Зни-

ження показників встановлено у Житомирській (на 23,3%), Закарпатській (на 58,8%), Запорізькій (на 26,9%), Тернопільській (на 13,8%), Херсонській (на 16,5%) та Чернігівській областях (на 32,7%). Натомість у Львівській області обсяг наданих кредитів збільшився більш ніж у сім разів (від 348 млн грн до 2,4 млрд грн). У 3,3 рази або на 1028,2 млн грн збільшився показник Миколаївської області і склав 1,7 млрд грн. Більш ніж вдвічі зросли показники Івано-Франківської, Одеської, Полтавської та Чернівецької областей [1].

Необхідно зазначити, що через особливості процесу виробництва та реалізації банківське кредитування для господарюючих суб'єктів сільського господарства має високу вартість і потребує відповідних умов надання. Відповідно, в умовах погіршення фінансово-економічного стану ризик неповернення позикових коштів у господарюючих суб'єктів сільського господарства має вище значення [6]. Тому, у 2015 р. відносно 2014 р. знизився на 12,5% обсяг наданих кредитів підприємствам сільського господарства: від 55,3 млрд грн до 48,4 млрд грн. Так, у Донецькій області залучено на 78,6% або на 1234 млн грн менше кредитних ресурсів, у Чернівецькій області на 62,5% або 272 млн грн, а у Луганській області на 61,3% або 115 млн грн. Але у деяких регіонах України виявлено зростання обсягів надання кредитних ресурсів: в Одеській області більш ніж у два рази (від 882 млн грн до 2074 млн грн); у Львівській області на 45,1% (від 1680 млн грн до 2439 млн грн); у Полтавській області на 23,3% (від 1683 млн грн до 2075 млн грн).

Аналіз динаміки наданих підприємствам сільського господарства кредитних ресурсів за строками надання встановив, що у 2008-2015 рр. структура змінювалась. Так, у 2008-2011 рр. переважали кредити строком від 1 року до 5 років, у 2012-2015 рр. динаміка змінювалась на користь кредитів строком до 1 року, а обсяги кредитів строком більше 5 років мають найнижче значення. Виявлена тенденція свідчить про зниження платоспроможності підприємств сільського господарства, яка є однією із причин отримання короткострокових кредитів, тоді як для аграрного виробництва актуальними є кредити строком більше 5 років, які дозволяють оптимізувати виробництво, покращити конкурентоздатність та орієнтуватися на інноваційний рівень розвитку. У 2008 р. обсяг кредитів строком 1-5 років перевищував короткострокові кредит (до 1 року) на 5,4 млрд грн, у 2011 р. на 3,5 млрд грн, а у 2012 р. дане співвідношення змінилось на користь короткострокових кредитів. Таким чином, у 2015 р. кредити надані підприємствам сільського господарства строком до 1 року залучено на 1,2 млрд грн більше ніж середньострокових (строком на 1-5 років).

В цілому, за досліджуваний період обсяги кредитів наданих строком від 1 року до 5 років зросли на 23,9% або на 3,9 млрд грн, а відносно попереднього року на 4,7 млрд грн або 30,1%. Обсяг кредитів наданих строком до 1 року протягом 2008-2015 рр. збільшився більш ніж у два рази, тоді як відносно 2014 р. на 1,2 млрд грн або 6%, а найвище значення показника виявлено у 2013 р. (23,6 млрд грн). Кредити, надані підприємствам сільського господарства строком більше 5 років

у 2015 р. зросли на 4,3 млрд грн або у 3,5 разів відносно базового року, а відносно попереднього року на 1,7 млрд грн або на 40,9%.

Характерним для фінансово-економічної ситуації в країні є використання кредитів у національній валюті, що знижує ризик їх неповернення через валютну кризу й девальвацію гривні. У 2013 р. підприємствам сільського господарства у національній валюті надано найбільший обсяг кредитів 31,2 млрд грн, а у 2009 р. найменший 17,5 млрд грн. На 45,6% зросли обсяги даного показника протягом досліджуваного періоду, а відносно попереднього року він зменшився на 2,7%. В іноземній валюті обсяг наданих кредитів збільшився більш ніж у два рази або на 10,4 млрд грн.

Слід зазначити, що найбільший обсяг кредитів наданих в іноземній валюті було надано у доларах США, найвищий показник якого був у 2014 р. (18,7 млрд грн), а у 2010 р. найменший (5,2 млрд грн). У євро найвищий обсяг було надано у 2012 р. 1711 млн грн, у 2014 р. найменший 648 млн грн, а в цілому показник зменшився на 42,2% (від 1270 млн грн до 734 млн грн). Натомість збільшився обсяг кредитів у російських рублях: від 26 млн грн у 2008 р. до 433 млн грн у 2015 р.; найнижче значення було у 2010 р. (2 млн грн), а у 2011 р. найвище (526 млн грн).

Звернемо увагу, що всього в Україні процентні ставки за наданими кредитами за досліджуваній період характеризувались тенденцією до зниження: від найвищого значення у базовому році 19,7% до 17,1% за підсумками 11 місяців 2015 р., а у 2010 р. їх значення було найменшим і становило 14% (рис. 3.17). Натомість відсоткові ставки за кредитами наданими підприємствам сільського господарства у 2008-2015 рр. зростають і мають неперестійну тенденцію. Так, у 2009-2011 р. показник знизився на 5,7%, у 2012 р. він збільшився на 4,1%, у 2013 р. знизився на 2,4, %, а протягом наступних періодів збільшився на 6,5%.

У розрізі строків надання аналіз виявив, що за кредитами строком від 1 року до 5 років відсоткові ставки були найвищими (22,7% у звітному році), а за кредитами наданими строком більше 5 років мали найменші показники). В національній валюті ставка кредитів зросла на 7,5% і становили 23,4%, а в іноземній валюті на 0,7%, що за підсумка 11 місяців 2015 р. склало 10,3%. Крім того, у 2014 р. значення було найвищим (14,1%).

Кризові зрушення світової та національної економіки займають одне із найбільших негативних впливів на стан фінансової безпеки розвитку сільського господарства, в тому числі і тенденції кредитування діяльності господарюючих суб'єктів. Досліджуючи питання забезпеченості кредитними ресурсами варто звернути увагу, що діяльність підприємств сільського господарства належить до найбільш ризикованих, а тому особливо залежать від різних факторів. Політико-економічна криза окрім інших факторів, негативно вплинула на процес повернення кредитних зобов'язань, про що свідчить обсяги простроченої кредитної заборгованості.

Дослідження стану простроченої кредитної заборгованості виявила, що в Україні за досліджуваний період прострочена кредитка заборгованість у 2008-2014 рр. збільшилась у 5 разів, а у 2015 р. відносно 2014 р. більш ніж у 3 рази.

Така динаміка є найбільш яскравим відображенням порушення стану фінансової безпеки економічної системи. Тенденція відносно підприємств сільського господарства є відповідною. Так, протягом досліджуваного періоду обсяг простроченої заборгованості збільшився у 4,6 разів (від 1228 млн грн до 5650 млн грн), а відносно попереднього року у 2,6 рази (від 2193 млн грн до 5650 млн грн). Виявлено, що питома вага прострочених сільськогосподарських кредитів у загальному обсязі прострочених кредитів найвищою була у 2008 р. і складала 11,9%, а у 2015 р. найменша (3,6%). Разом з тим, динаміка простроченої підприємствами сільського господарства кредитної заборгованості у 2011 р., 2013-2014 рр. мала тенденцію до зниження (відповідно на 27,1%, 8% та 2,3%).

У розрізі строків надання прострочених кредитів, наданих підприємствам сільського господарства найбільш неповерненими у 2009-2014 рр. є кредити строком від 1 року до 5 років, а у 2015 р. динаміка змінилась на користь кредитів строком до 1 року. Крім того, обсяг прострочених кредитів збільшився у 2,6 разів від 1329 млн грн до 3408 млн грн), у 2009-2012 рр. спостерігалась тенденція до зниження показників, у 2013 р. показник збільшився відносно попереднього на 65,2%, а у 2015 р. він зріс майже у 4 рази. За простроченими кредитами від 1 року до 5 років виявлено зниження обсягів відносно попереднього періоду у 2011-2013 рр., а у 2015 р. він збільшився на 73,4% і становив 1944 млн грн. За обсягами прострочених кредитів, наданих підприємствам сільського господарства, у категорії більше 5 років виявлено найнижчі обсяги (так у 2009 р. їх обсяг становив 84 млн грн, тоді як у категорії від 1 року до 5 року 1445 млн грн а до 1 року 1329 млн грн). Не зважаючи на порівняно низькі обсяги, у даній категорії виявлено найвищі темпи приросту, а саме: у 2012 р. відносно попереднього періоду від збільшився майже в 10 разів (від 77 млн грн до 732 млн грн), а у 2015 р. на 37,3%.

Аналіз неповернених кредитів у розрізі валют встановив порушення усталеного співвідношення на користь національної валюти, яке за підсумками 2015 р. змінилось у бік іноземної валюти й перевищило майже у 4 рази: в національній валюті воно становило 1439 млн грн, а в іноземній валюті 4211 млн грн. Разом з тим, обсяг прострочених кредитів у звітному році відносно попереднього року збільшився у 8,5 разів. За строками надання, прострочені кредити, надані до 1 року у 2015 р. порівняно із 2014 р. збільшились у 13,6 разів (від 195 млн грн до 2648 млн грн), строком від 1 року до 5 років у 5,7 разів (від 246 млн грн до 1411 млн грн), а строком більше 5 років майже у три рази (від 54 млн грн до 152 млн грн).

Таким чином, у загальному підсумку питома вага прострочених кредитів у національній валюті становила у 2009-2014 рр. від 66,75 у 2009 р. до 77,4% у 2014., але у 2015 р. знизилась до 25,5%. Аналіз за темпом росту засвідчив найвище зростання у 2012 р. (на 22,1%), а у 2011 р. значення знизилось на 29,2%. На відміну від попередньої категорії, частка прострочених кредитів в іноземній валюті мала тенденцію на зниження (від 33,3% у 2009 р. до 22,6% у 2014 р.), але у 2015 р. через девальвацію національної валюти питома

вага зросла до 74,5% [1]. Досліджуючи структуру фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств варто зосередити увагу на їх впливі на фінансову безпеку галузі, аналіз якої необхідно здійснювати, окрім іншого, за показниками фінансового важеля (левериджу). Даний показник розраховується як відношення позикових коштів до власних коштів господарюючих суб'єктів і показує стан використання ними позикових фінансових ресурсів. Аналіз виявив, що протягом 2008-2014 рр. виявлена тенденція до зменшення фінансового важеля на 53,8% або 0,212 пункти: від 0,459 пункти у 2008 р. до 0,247 пункти у 2014 році. Звідси слідує, що зростання обсягів власного капіталу підприємств сільського господарства та позикових фінансових ресурсів хоча і характеризуються загальною позитивною тенденцією до нарощення але відзначається поліпшення стану фінансового важеля розвитку сільського господарства, що забезпечує позитивний вплив на його фінансову безпеку. Для детального аналізу впливу фінансового важеля на фінансову безпеку розвитку сільського господарства необхідно провести діагностику ефекту фінансового важеля, яку буде здійснено у наступному розділі [5].

Фінансова безпека розвитку сільського господарства забезпечується фінансовими ресурсами, які використовують господарюючі суб'єкти для здійснення своєї діяльності. Посилення інвестиційної діяльності у сільському господарстві дозволяє покращити ефективність функціонування галузі, підвищити темпи розвитку аграрного виробництва, що створить умови для удосконалення економічного середовища господарювання та зміцнення фінансової безпеки аграрних підприємств [7, с. 5-6]. Тому інвестиційні ресурси відіграють особливу роль у даному процесі. Аналіз виявив, що протягом 2007-2014 рр. інвестиційна привабливість сільського господарства знизилась через макроекономічні та мікроекономічні фактори на 1,3%. Натомість у 2009 р. виявлено зниження тенденції на 7387,2 млн грн, а до 2012 р. тенденція була позитивною.

Незважаючи на загальну негативну динаміку, у регіональному розрізі відбувалось незначне зростання. Так, у Одеській області збільшення обсягів інвестицій у сільське господарство стано-

вило 52,9% (від 392,9 млн грн до 852,2 млн грн), а найвище значення в регіоні виявлено у 2011 р. (945,9 млн грн). Показники Дніпропетровської області збільшилися на 28,7%, у Запорізькій області на 24,1%, а у Сумській області на 23,5%. Найбільшим зниженням охарактеризована інвестиційна діяльність у Донецькій, Луганській, Тернопільській та Закарпатській областях. Звернемо увагу, що у 2012-2014 р. обсяги інвестицій перевищували 1 млрд грн у Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Полтавській та Черкаській областях. Найнижчий рівень у 2014 р. був у Закарпатській (41,2 млн грн) та Луганській областях (199 млн грн). Середній рівень обсягу інвестицій у сільське господарство України в розрізі регіонів виявив, що у 2007-2014 рр. лідерами були Київська, Вінницька, Полтавська, Дніпропетровська, Черкаська та Кіровоградська області. Найнижчий середній рівень був у Закарпатській, Чернівецькій, Волинській та Рівненській областях [2].

Структура розподілу інвестицій у сільське господарство у 2010-2014 рр. показала, що у 2010 р. близько по 7% їх обсягу розподілено між Вінницькою, Дніпропетровською, Київською, Кіровоградською та Черкаською областями. Частка Вінницької області у 2011 р. була найвищою і становила 10,8%. У 2012-2013 рр. найвище значення займали підприємства Полтавської області (8,2-9,9%), а Київської 8,7% у 2014 році.

Висновки. Отже, традиційними джерелами фінансових ресурсів як основи забезпечення фінансової безпеки розвитку сільського господарства є власні кошти, кредитні ресурси та інвестиції господарюючих суб'єктів галузі. Виявлено, що загальний обсяг власних коштів підприємств галузі протягом 2008-2014 рр. збільшився у 2,6 разів і становив 163,9 млрд грн. Необхідність забезпечення господарської діяльності сільськогосподарських підприємств фінансовими ресурсами викликано збільшенням темпів росту його обсягів, частка яких у загальній структурі кредитів країни у 2015 р. становила 6,1%, а їх об'єм 48,1 млрд грн. Натомість обсяг інвестицій у галузь сільського господарства знизився у 2014 р. відносно 2013 р. на 1,3% і становив 18,4 млрд грн.

Список літератури:

1. Національний банк України. Офіційне Інтернет-представництво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
2. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Плаксієнко В. Я. Теоретичні основи формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / В. Я. Плаксієнко // Агросвіт. – 2010. – № 4. – С. 4-7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2010_4_3
4. Танклевська Н. Стан та перспективи розвитку державного фінансування сільськогосподарських підприємств України [Електронний ресурс] / Н. Танклевська, О. Супрун // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – Вип. 1. – С. 262-270. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sepid_2013_1_30
5. Власюк С. А. Фінансування сільського господарства у контексті сучасних умов / С. А. Власюк // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2014. – Вип. 85. – С. 249-254.
6. Гудзь О. С. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія / О. С. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 578 с.
7. Непочатенко О. О. Активізація інвестиційної діяльності як спосіб зміцнення фінансової безпеки аграрного сектору [Електронний ресурс] / О. О. Непочатенко // Агросвіт. – 2014. – № 2. – С. 3-6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2014_2_2
8. Черваньов Д. М. Управлінські складові здійснення інвестиційної діяльності на підприємствах України / Д. М. Черваньов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 11. – С. 85-87.

Пристемский А.С.

Херсонский государственный аграрный университет

ОЦЕНКА ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИХ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

Оценка источников финансовых ресурсов сельскохозяйственных предприятий как основа обеспечения их финансовой безопасности. В статье рассмотрены динамика и структура собственного капитала сельскохозяйственных предприятий. Проведён анализ банковских кредитных ресурсов, которые имеют особенное значение при обеспечении финансовой безопасности развития сельского хозяйства. Уделено внимание структуре распределения инвестиций в сельское хозяйство Украины и динамике их распределения.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, сельское хозяйство, финансовая безопасность, собственный капитал, кредитные ресурсы.

Prystemskiy O.S.

Kherson State Agricultural University

ASSESSMENT OF FINANCIAL RESOURCES SOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AS THE BASIS OF PROVIDING FINANCIAL SECURITY

Summary

Evaluation of financial resources as the basis of agricultural enterprises to ensure their financial security. Evaluation of financial resources as the basis of agricultural enterprises to ensure their financial security. In the article the dynamics and structure of the equity of farms. The analysis of bank credit, which are of particular importance in ensuring the financial security of agricultural development. Attention is paid to the structure of the distribution of investment in agriculture in Ukraine and dynamics of their distribution.

Keywords: financial resources, agriculture, financial security, equity loans.

УДК 338.124.4

НАПРЯМКИ ВИХОДУ ПІДПРИЄМСТВА З ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Салікова А.В.

Харківський торговельно-економічний інститут
Київського торговельно-економічного університету

Останні тенденції в економіці країни значно актуалізували дослідження, спрямовані на подолання фінансової кризи. Тому потреба у розробленні ефективної системи діагностики й запобігання банкрутству актуальна. У статті розкрито стратегія виходу підприємства з кризи. Розглянуто механізм планування й реалізації стратегії антикризового управління на підприємстві. Запропоновано системний підхід антикризового управління на підприємстві.

Ключові слова: банкрутство, фінансова криза, діагностика банкрутства, антикризове управління, механізм стратегії антикризового управління, системний підхід антикризового управління.

Постановка проблеми. Макроекономічна нестабільність призвели до виникнення й поглиблення кризових явищ на підприємствах. За останні роки склалась стійка тенденція зростання кількості неплатоспроможних та банкрутливих підприємств практично в усіх сферах національної економіки. Це пояснюється тим, що на сучасному етапі, підприємства знаходяться під постійним впливом зовнішніх та внутрішніх факторів: нестабільність економіки в державі, низька ефективність, відсутність дієвих стимулів підприємницької діяльності, інфляційні катаклізми, низький рівень конкурентоспроможності.

З огляду на це, виникає потреба у формуванні фінансової стратегії підприємства з метою запобігання та ліквідації загроз фінансовій безпеці, швидкого усунення наслідків з метою мінімізації їх негативного впливу на підприємство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства спрямовані у дослідженнях таких науковців: Багацького В.М., Бланка І.О., Бороноса В.Г., Василенка В.О., Драбанича А.В., Квасницької Р.С., Копилюк О.І., Колісника М.К., Кривов'язюка І.В., Кривущенко М.В., Мішеніної Н.В., Островської О.А., Пластун О.Л., Пісьмарченко Л.М., Подольської В.О., Распопова Р.С., Рязасової Т.Г., Скібіцького О.М., Татаренко Н.М., Терещенка О.О., Хандій О.О. Шматька В.Г., Шморгуна Н.П., Череп А.В. та інших.

Проте серед науковців немає єдиної думки щодо системного підходу здійснення антикризового управління. Тому дана тема потребує додаткового дослідження щодо методологічного змісту антикризової діяльності підприємства.

Мета статті – дослідження механізму планування й реалізації стратегії антикризової діяльності підприємства та пропозиції щодо системного підходу здійснення антикризового управління.

Виклад основного матеріалу. Зміст антикризового фінансового управління підприємством полягає не тільки в ліквідації зовнішніх ознак та недопущенні подальшого поглиблення кризи, а у відновленні здатності підприємства як мікроекономічної системи до самоорганізації.

Будь-яке комерційне підприємство на Україні веде господарську діяльність і розвивається в умовах твердої конкуренції й нестабільного зовнішнього середовища. У таких умовах загострю-

ється необхідність у веденні обліку діяльності підприємства й зокрема в діагностиці його передкризових і кризових станів. Своєчасне виявлення негативних тенденцій у діяльності суб'єкта господарювання – це застава його конкурентоздатності й життєдіяльності. Інститут банкрутства є предметом державного регулювання в силу негативних наслідків діяльності неспроможних підприємств. Ці негативні впливи характеризуються наступними моментами [2]:

- фінансово неспроможне підприємство знижує загальний потенціал економічного розвитку країни за рахунок того, що генерує серйозні фінансові ризики для успішно працюючих підприємств – його партнерів;

- воно ускладнює формування дохідної частини державного бюджету й позабюджетних фондів;

- через скорочення обсягу своєї господарської діяльності у зв'язку з фінансовими труднощами, такі підприємства викликають скорочення чисельності робочих місць.

Механізм планування й реалізації стратегії антикризового розвитку, заснований на теорії управлінського циклу, являє собою процес підготовки управлінських рішень, що складається зі строго визначеної послідовності етапів Даний механізм містить у собі такі основні етапи:

- обґрунтування системи ключових стратегічних індикаторів антикризового розвитку підприємства;

- обґрунтування способів оцінки ключових стратегічних індикаторів;

- розробку методики обґрунтування «критичних» значень системи ключових стратегічних індикаторів антикризового розвитку підприємства;

- розробку алгоритму вибору типу антикризової стратегії розвитку підприємства [1].

Механізм дозволяє здійснювати підготовку стратегічних антикризових управлінських рішень, що стабілізують діяльність підприємства (рис. 1).

Відмінними рисами механізму є:

- його застосовність винятково на стадії реалізації основної стратегії;

- включення двох циклічних алгоритмів: вибору стратегії подолання кризи (в оперативному режимі), вибір стратегії недопущення кризи (у стратегічному аспекті);

- проведення діагностики передкризового стану підприємства, що підсилює превентивну функцію

антикризового керування, використання прогнозування системи ключових стратегічних індикаторів антикризового розвитку підприємства [5].



Рис. 1. Етапи антикризової діяльності підприємства

Джерело: [1].

На рис. 2 подано програму комплексу заходів тактичного характеру щодо здійснення антикризової діяльності підприємства [4].



Рис. 2. Комплекс оперативних заходів реалізації антикризового управління підприємством

Джерело: [4]

Перехід до випереджаючого антикризового управління підприємством треба будувати на розробці стратегічного плану розвитку підприємства; активній маркетинговій та збутовій політиці; впровадженні нових технологій управління фінансами; здійсненні діагностування фінансового стану підприємства і доведенні його результатів до власників, потенційних інвесторів та кредиторів.

Модель відображає складний взаємопов'язаний комплекс заходів як стратегічного, так оперативного характеру, кожен з яких підпорядковується єдиній меті, цілям і завданням, пов'язаних з реалізацією антикризової програми підприємства,

а її елементи можуть мати як затісний, так і наступальний характер, використання яких дозволить виробничому підприємству в кризових умовах не тільки розв'язати проблему виживання, але й реалізувати перспективу сталого росту

Однак антикризові заходи мають реалізовуватись не тільки тоді, коли криза вже руйнує бізнес, а й для профілактики, систематично.

Для виконання питання про запобігання криз і банкрутства суб'єкта господарювання в першу чергу ставиться завдання діагностики кризових станів підприємства. На даний момент економістами виділені деякі методики діагностики банкрутства. У загальному випадку для її проведення роблять обчислення певної групи показників, що характеризують загальне й, зокрема, фінансове становище підприємства. Далі залежно від значень цих показників судять про положення справ. Ці показники можна розглядати або окремо, або обчислюючи один інтегральний показник.

Але ці методи враховує тільки кількісні показники. Однак на приближення банкрутства впливають і якісні показники. В якості приклада можна привести рекомендації Комітету з узагальнення практики аудитування (Великобританія) [3]. Відповідно до цих рекомендацій всі ознаки можливого банкрутства діляться на дві групи. До першої відносяться показники, що свідчать про можливі фінансові ускладнення в майбутньому. До другої відносяться ті, які говорять про можливість різкого погіршення положення справ у майбутньому. Перевіряючи дане підприємство на ці ознаки, експерт може зробити відповідні висновки.

В існуючих методах діагностики й прогнозування кризових станів відсутній системний підхід. Даний підхід припускає погляд на об'єкт дослідження як на систему, що є елементом іншої системи і як елемент, який підкоряється законам і динаміці цієї надсистеми. Крім того, будь-яка система складається із внутрішніх елементів або підсистем, взаємодіючих один з одним, що приводить до певної динаміки всієї системи, обумовленої цією взаємодією й впливом зовнішнього середовища.

У повному аналізі економічних показників конкретного підприємства ці недоліки знімаються, і підприємство розглядається системно й комплексно. Однак, тому що цей аналіз проводять експерти, з'являються інші проблеми: більша складність повного аналізу й суб'єктивність у висновках. Складність обумовлена більшою кількістю показників, їхнім взаємозв'язком, взаємозв'язком і неоднозначним впливом на загальний фінансовий стан підприємства. Погрешності в загальній оцінці ситуації, власні погляди експертів на ті або інші аспекти, які не завжди є вірними, привносять елементи суб'єктивності в оцінку ситуації.

Системний підхід припускає погляд на підприємство як на динамічну інерційну систему, що функціонує в умовах динамічної системи вищого порядку – ринку. Будучи частиною ринку, підприємство взаємодіє з ним за допомогою інформаційних і матеріальних потоків. На рисунку 3 надана діаграма взаємовпливу підприємства і його зовнішнього середовища.

Метою аналізу є моделювання поведінки підприємства, що веде господарську діяльність в умовах зовнішнього середовища. Як об'єкт

спостереження підприємство характеризується набором параметрів – змінні стану (X). До складу підприємства входить його орган керування, представлений на діаграмі блоком «Керівництво». Керівництво впливає на діяльність підприємства (β – набір параметрів керування підприємством). Далі, підприємство працює в умовах ближнього оточення.

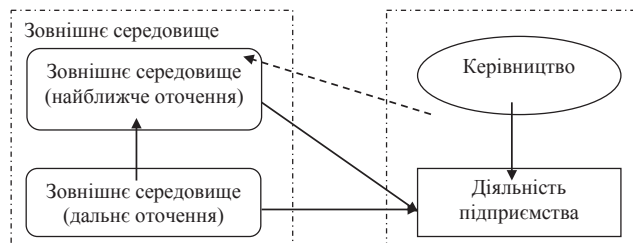


Рис. 3. Діаграма взаємовпливу підприємства і його зовнішнього середовища

Джерело: розробка автора

Їхній вплив на діяльність підприємства (γ) обумовлено їхніми інтересами й ризиками висновку контрактів. На ухвалення рішення контрагентом впливає інформація, отримана від підприємства (X) та положення на ринку (α). Наприклад, визначаючи по балансу підприємства його платоспроможність, банк ухвалює рішення щодо величини, строку й оплати кредиту, наданого його клієнтові. Однак це рішення так само залежить від ставки Нацбанку та інших зовнішніх умов.

Підприємство та його контрагенти ведуть свою діяльність на ринку, що є далеким оточен-

ням підприємства. Це оточення характеризується відносно постійними параметрами, що впливають на роботу суб'єкта господарювання – α . Прикладом цих параметрів є: ставка Нацбанку, величина інфляції, податкова політика та інше.

Знаючи початкові значення змінних стану, вплив зовнішнього середовища і політику керівництва, ми можемо з певною часткою впевненості робити прогнози поведження системи в майбутньому. Представивши діяльність підприємства у вигляді системи рівнянь, ми тим самим одержуємо можливість використання величезного апарату теорії динамічних систем і теорії катастроф для проведення аналізу й прогнозування поведження системи. Далі, використовуючи цей апарат, можна визначити вплив на поведження системи зміни параметрів керування, тобто політики управління керівництва підприємства.

Висновки та пропозиції. Використання системного підходу й теорію динамічних систем до діагностики банкрутства підприємства дозволяє більш точно визначити можливість настання банкрутства, пророчити через який проміжок часу він може наступити, а також указати причину його настання. Збільшення ефективності діагностики й прогнозу приведе до можливості зменшення ймовірності банкрутства, а, отже, до зменшення його негативних впливів.

Отже, використання системного підходу забезпечить вибір правильної та найефективнішої стратегії антикризового управління, дотримання всіх правил та етапів виходу з кризи гарантує довгостроковий успіх підприємства.

Список літератури:

1. Мішеніна Н. В. Стратегічна модель антикризового управління підприємством / Н. В. Мішеніна, М. В. Кривущенко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – № 3 (11). – С. 170–175.
2. Островська О. А. Інноваційні інструменти антикризового управління фінансами комунальних підприємств / О. А. Островська // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 9 (123). – С. 154–163.
3. Рязанова Т. Г. Зарубіжні методи визначення ймовірності банкрутства підприємства / Т. Г. Рязанова, І. В. Сташок // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3. Т. 1. – С. 177–181.
4. Распопов Р. С. Заходи антикризового управління виробничим підприємством [Електронний ресурс] / Р. С. Распопов. – Режим доступу: <http://sworld.com.ua/konfer29/490.pdf>
5. Хандій О. О. Антикризові інструменти управління підприємством: практичні аспекти реалізації / О. О. Хандій // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 186–192.

Саликова А.В.

Харьковский торгово-экономический институт
Киевского торгово-экономического университета

НАПРАВЛЕНИЯ ВЫХОДА ПРЕДПРИЯТИЯ ИЗ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА

Аннотация

Последние тенденции в экономике значительно актуализировали исследования, направленные на преодоление финансового кризиса. Поэтому потребность в разработке эффективной системы диагностики и предотвращения банкротства является актуальной. В статье раскрыта стратегия выхода предприятия из кризиса. Рассмотрен механизм планирования и реализации стратегии антикризисного управления на предприятии. Предложен системный подход антикризисного управления на предприятии.

Ключевые слова: банкротство, финансовый кризис, диагностика банкротства, антикризисное управление, механизм стратегии антикризисного управления, системный подход антикризисного управления.

Salikova A.V.

Kharkov Trade and Economics Institute
of Kyiv National Trade and Economics University

DIRECTIONS OF THE COMPANY OUT OF FINANCIAL CRISIS

Summary

Recent trends of the national economy have considerably actualized the studies focused on overcoming the financial crisis. Therefore a need to develop an effective system of diagnostics and prevention of bankruptcy is relevant. The article presents the strategy for the overcoming of the company from the crisis. There are shown the mechanism of planning and implementation of crisis management strategies at the company. It is proposed the systematic approach of crisis management in the company.

Keywords: bankruptcy, financial crisis, bankruptcy diagnostics, crisis management, the mechanism of crisis management strategies, systematic approach of crisis management.

УДК 658:65.011.7:338.27 (477)

МЕТОДИ АНАЛІЗУ І ПРОГНОЗУВАННЯ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ

Сейсебаєва Н.Г., Топчанюк О.В.

Запорізький національний університет

У статті розглянуто сутність банкрутства підприємств, описані різні підходи до прогнозування ймовірності банкрутства підприємств. Досліджено зарубіжні та вітчизняні методи аналізу ймовірності настання банкрутства неплатоспроможного підприємства, визначено їх переваги, недоліки та можливість застосування на українській практиці. Запропоновані деякі рекомендації по запобіганню зниженню ймовірності банкрутства на підприємстві.

Ключові слова: аналіз, банкрутство, методи оцінки, модель, прогнозування, попередження, підприємств.

Постановка проблеми. На сьогодні для України однією з найважливіших є проблема неплатоспроможності та банкрутства підприємств. В умовах світової фінансової кризи під значною загрозою банкрутства опинилися як великі, так і малі підприємства, зі збитками працює майже кожне друге вітчизняне підприємство. Банкрутство окремого суб'єкта господарювання має негативні наслідки, кожне банкрутство підриває національну економіку, значно гальмує її розвиток.

Тому дуже важливо сприяти запобіганню банкрутству з боку держави та самого суб'єкта господарювання. Запобігання банкрутству можливе лише за умови комплексної оцінки його загрози, що дозволить підприємствам своєчасно розробляти та впроваджувати антикризові заходи. І саме тому актуальним завданням є дослідження методів оцінки і прогнозування банкрутства для підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями методів аналізу ймовірності банкрутства підприємства займалися такі вчені: Авдющенко А.С. [1], Барановська О.М. [2], Білик М.Д. [3], Давидова Г.В. [4], Даниленко В.А. [5], Овдій Л.І., Некрасова Я.А. [6] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні є вкрай необхідним використання науково обґрунтованих

моделей оцінки ймовірності банкрутства, що дозволить сформулювати відповідну фінансову політику та перелік заходів, направлених на підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, покращити платоспроможність підприємства, і, як результат, попередження банкрутства підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття методів оцінки і прогнозування банкрутства підприємств.

Виклад основного матеріалу. В умовах кризи перед багатьма підприємствами стоїть питання виживання. Однією з причин такої ситуації є зниження платоспроможності суб'єктів господарювання. У результаті підприємства опиняються на межі банкрутства.

Причини банкрутства підприємств (організацій) можуть бути найрізноманітнішими. Беручи загалом, їх можна поділити на дві групи:

1) зовнішні, які практично дуже важко (іноді неможливо) врахувати;

2) внутрішні, що безпосередньо залежать від форм, методів та організації роботи на самому підприємстві. Результатом одночасного впливу всіх чинників є настання банкрутства.

Тож для нормального існування підприємства необхідне створення такої системи управління, яка чітко реагувала б на часті зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, розвиток і конкурен-

тоспроможність партнерів, створення оптимальних трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, своєчасне прийняття управлінських рішень оперативного і стратегічного значення. Саме для запобігання кризового стану підприємств слід сформувавши відповідну і адекватну реальним соціально-економічним процесам систему попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства, яка породжує здатність промислового виробництва до функціонування в умовах підвищеного ризику і загроз. Розглянемо рис. 1.

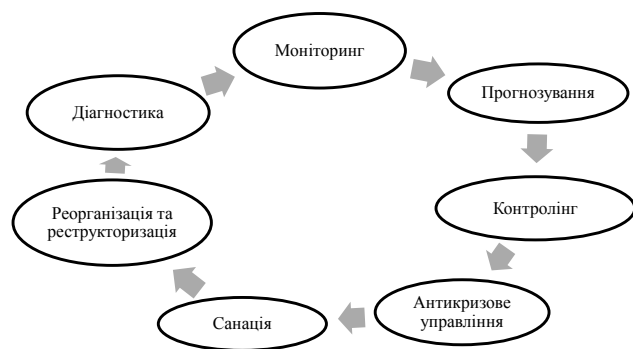


Рис. 1. Система попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства та її складові елементи

Отже, розробка, формування та впровадження на підприємстві системи раннього попередження та прогнозування є об'єктивною необхідністю для успішного і стабільного розвитку і функціонування будь-якого підприємства в сучасних умовах розвитку економіки.

Банкрутство є кризовим станом і його подолання вимагає спеціальних методів управління. Ринкова економіка виробила велику систему фінансових методів діагностики банкрутства та методу прийняття управлінських рішень в умовах загрози банкрутства.

У світовій практиці найпоширенішими моделями оцінки фінансового стану підприємства та схильності його до банкрутства є наступні економічні моделі, які будуються на основі фінансових коефіцієнтів. Кожен з методів має свої переваги та недоліки, тому при здійсненні аналізу виникає необхідність вибору такого підходу, який дозволить з мінімальними затратами ресурсів отримати найбільш однозначну та точну оцінку економічного стану. Обираючи метод оцінки, необхідно ретельно аналізувати доцільність застосування комплексу аналітичних процедур.

Модель Альтмана є однією з найперших моделей аналізу ймовірності банкрутства підприємства, яка ґрунтувалася на основі дискримінантного аналізу.

При побудові індексу Е. Альтман дослідив 66 підприємств, половина яких збанкрутувала в період між 1946 та 1965 рр., а половина працювала успішно, а також дослідив 22 аналітичних коефіцієнти, які могли бути корисними для прогнозування майбутнього банкрутства. З цих показників Е. Альтман відібрав найбільш значущих і побудував багатофакторне регресійне рівняння, яке являє собою функцію від деяких показників, що характеризують економічний потенціал підприємства та результати його роботи за минулий рік.

Аналітична «Модель Альтмана» представляє собою алгоритм інтегральної оцінки загрози банкрутства неплатоспроможного підприємства, заснований на комплексному обліку найважливіших показників, що допомагають виявити кризовий фінансовий стан підприємства [6].

На думку Терещенка О.О., модель прогнозування банкрутства Е. Альтмана є класичною в своїй сфері, тому що вона включена до більшості західних підручників, присвячених фінансовому прогнозуванню та оцінці кредитоспроможності підприємств [7].

Хоменко І. в статті наводить, що Едвард Альтман є родоначальником прогнозу банкрутства. Він був першою людиною, яка успішно використала покроковий багатофакторний дискримінантний аналіз, щоб розробити модель ймовірності з високим ступенем точності [8].

На думку І.Е. Альтмана, модель Z може передбачити в 94% випадків банкрутство фірми, у 95% – віднести корпорацію до банкрутів або небанкрутів, передбачити банкрутство досить точно за два роки наперед.

Модель прогнозування банкрутства Альтмана має наступний вигляд [5]:

$$Z = 0,717X_1 + 0,847X_2 + 3,107X_3 + 0,42X_4 + 0,995X_5, \quad (1.1)$$

де X_1 – власний оборотний капітал/ всього активів;

X_2 – нерозподілений прибуток/ всього активів;

X_3 – прибуток до виплати відсотків/ всього активів;

X_4 – власний капітал/ зобов'язання;

X_5 – чистий дохід/ всього активів.

Проте, не зважаючи на значну поширеність моделі Альтмана та цілого ряду її переваг, вчені виділяють і її недоліки. Зокрема, використання моделі Альтмана навіть для західних компаній є проблематичним, адже вона побудована на основі даних 50-х років минулого століття.

Модель М. Спрінгейта передбачає розвиток інтегрального показника, за допомогою якого здійснюється оцінка ймовірності визнання підприємства банкрутом. Точність даної моделі є досить високою і становить більше 90%.

Проте наявні і недоліки в моделі Спрінгейта, основними з яких є:

- під час розрахунків не були враховані умови розвитку економіки різних країн, орієнтовано на Канаду і США;

- необхідна корекція на національну валюту, яка, своєю чергою, порушує безперервність;

- значення змінних в оригінальних моделях надані в канадських і американських доларах. Перерахунок на долари в інших країнах проблему вирішує, але зміни курсу залишають відхилення.

В загальному модель Спрінгейта, яка має наступний вигляд:

$$Z = 1,03X_1 + 3,07X_2 + 0,66X_3 + 0,4X_4, \quad (1.2)$$

де X_1 – власний оборотний капітал/ всього активів;

X_2 – прибуток до виплати відсотків/ всього активів;

X_3 – прибуток до оподаткування/ поточні зобов'язання;

X_4 – чистий дохід/ всього активів.

Модель Ліса є більш збалансованою, вона також акцентує увагу на рівень прибутковості діяльності та рентабельність активів підприємства, а також на структуру активів та джерел їх фінансування.

$$Z=0,063X_1+0,092X_2+0,057X_3+0,001X_4, \quad (1.3)$$

де X_1 – оборотні активи/ всього активів;
 X_2 – операційний прибуток/ всього активів;
 X_3 – нерозподілений прибуток/ всього активів;

X_4 – власний капітал/ зобов'язання.

Основною перевагою моделі Ліса є відносна простота розрахунку, проте дана модель не пристосована до українських підприємств, оскільки розроблена для Англії. Модель Ліса створювалася з урахуванням західного розвитку.

Модель Альтмана, модель Спрінгейта та модель Ліса оцінюють схильність підприємства до банкрутства на основі показників ділової активності та рентабельності. У таких моделях зазначені показники домінують як за кількісним складом, так і за важливістю впливу на остаточний результат моделі.

Після виходу в світ моделі Альтмана, широкі розповсюдження почали мати методи аналізу ймовірності банкрутства підприємства, засновані на дискримінантному аналізі, одним із прикладів яких є модель Таффлера.

Модель Таффлера і Тішоу має такий вигляд:

$$Z=0,53X_1+0,13X_2+0,18X_3+0,16X_4, \quad (1.4)$$

де X_1 – операційний прибуток / поточні зобов'язання;

X_2 – оборотні активи / зобов'язання;

X_3 – поточні зобов'язання / всього активів;

X_4 – чистий дохід/ всього активів.

Не зважаючи на простота розрахунку ймовірності настання банкрутства за моделлю Таффлера і Тішоу, вона є досить обмеженою у використанні, оскільки її можна застосовувати лише відносно підприємств, що котирують свої акції на фондових біржах.

Досить поширеною в Україні є діагностика банкрутства підприємства за моделлю О. Терещенка.

Дана модель існує у двох варіантах. Перший – це універсальна модель, що включає 6 показників і побудована на основі даних 850 підприємств різних галузей. Друга модель містить 10 показників і враховує диференціацію підприємств за галузями.

Модель О. Терещенка визначається за формулою:

$$Z=1,5X_1+0,08X_2+10X_3+5X_4+0,3X_5+0,1X_6, \quad (1.5)$$

де X_1 – відношення грошових надходжень до зобов'язань;

X_2 – відношення валюти балансу до зобов'язань;

X_3 – відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів;

X_4 – відношення прибутку до виручки;

X_5 – відношення виробничих запасів до виручки;

X_6 – відношення виручки до основного капіталу.

Тож на сьогодні немає єдиного підходу щодо прогнозування банкрутства підприємств, але, з погляду авторів цього дослідження, оціночні показники більш точно характеризують фінансовий стан підприємства та більш обґрунтовано можуть надати рекомендації для проведення санації та реструктуризації.

Висновки і пропозиції. Таким чином, сучасний стан економіки вимагає створення загального алгоритму прогнозування банкрутства підприємства з урахуванням як вітчизняного, так і закордонного досвіду.

Для забезпечення більшої об'єктивності результатів аналізу діагностика банкрутства вітчизняних підприємств має базуватися на таких принципах:

– необхідність поєднання в процесі аналізу кількісних та якісних критеріїв, що сигналізують про потенційну загрозу банкрутства суб'єктів господарювання;

– врахування особливостей розвитку економічних циклів у певній галузі при визначенні індикаторів кризових явищ на підприємстві;

– узагальнення світового досвіду в розробці методичного інструментарію діагностики банкрутства і його адаптація до умов діяльності та інформаційного забезпечення вітчизняних підприємств;

– комплексний інтегральний підхід до оцінювання фінансового стану підприємств, що зазнали фінансових ускладнень у своїй діяльності.

Для того, щоб прогноз був більш обґрунтованим, рекомендуємо комплексно використовувати одночасно кілька методів прогнозування ймовірності банкрутства підприємства, що дозволить значно підвищити ступінь вірогідності отриманих результатів.

Список літератури:

1. Авдюченко А.С. Обґрунтування можливості використання агрегованого показника для оцінки економічного стану підприємства / А.С. Авдюченко // Науковий вісник НГУ № 5. – 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу до журналу: <http://www.nbu.gov.ua/>.
2. Барановська О.М. Аналіз фінансового стану як інструмент запобігання кризі та виведення підприємства з неї / О.М. Барановська // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – № 12.
3. Білик М.Д. Сутність і оцінка фінансового стану підприємств / М.Д. Білик // Фінанси України № 3. – 2005.
4. Давидова Г.В. Методика кількісної оцінки ризику банкрутства підприємства / Г.В. Давидова, А.Ю. Беликов // Управління ризиком № 3. – 1999.
5. Даниленко В.А. Застосування моделей діагностики банкрутства для оцінки фінансової стійкості промислових підприємств України / А.В. Даниленко // Збірник наукових праць «Науковий вісник Академії муніципального управління», серія «ЕКОНОМІКА» – Випуск 7. – 2009 р.
6. Овдій Л.І., Некрасова Я.А. Оцінка інвестиційної привабливості підприємства за допомогою статистичних моделей / Л.І. Овдій, Я.А. Некрасова // Вісник Хмельницького національного університету № 4. – 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: <http://www.nbu.gov.ua/>.
7. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник. – Київ: КНЕУ. – 2003.

8. Хоменко И. Тестирование моделей прогнозирования вероятности банкротства транснациональных компаний в преддверии мирового финансового кризиса (на примере GENERAL MOTORS) / И. Хоменко // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kibit.edu.ua/files/testing-models.pdf>

Сейсебаева Н.Г., Топчанюк Е.В.

Запорожский национальный университет

МЕТОДЫ АНАЛИЗА И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ БАНКРУТСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

В статье рассмотрены сущность банкротства предприятий, описаны различные подходы к прогнозированию вероятности банкротства предприятий. Исследованы зарубежные и отечественные методы анализа вероятности наступления банкротства неплатежеспособного предприятия, определены их преимущества, недостатки и возможности применения на украинской практике. Предложены некоторые рекомендации по предотвращению снижению вероятности банкротства на предприятии.

Ключевые слова: анализ, банкротство, методы оценки, модель, прогнозирование, предупреждение, предприятий.

Seysbayeva N.G., Topchaniuk O.V.

Zaporizhzhya National University

METHODS OF ANALYSIS AND PREDICTION OF BANKRUPTCY ENTERPRISES

Summary

In the article the essence bankruptcy, describes various approaches to predicting the probability of bankruptcy. Studied foreign and domestic methods of analysis of the likelihood of bankruptcy of insolvent enterprises, defined their advantages and disadvantages and the possibility of applying for Ukrainian practice. The proposed some recommendations to prevent reducing the probability of bankruptcy for the company.

Keywords: analysis, bankruptcy, valuation methods, models, forecasting, prevention and enterprises.

УДК 338

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Слободянюк Г.О., Кузьміна О.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут

У статті відображено програмне забезпечення управління праці та соціального захисту населення. Розглядається напрями, проблеми та перспективи розвитку інформаційних технологій, програмних продуктів в сфері соціальної діяльності.

Ключові слова: програмне забезпечення, соціальний захист, ефективність, інформатизація, інформаційні технології.

Постановка проблеми. В системі органів державного управління важливою функцією є управління працею та соціальним захистом населення. Цими проблемами займається Міністерство праці та соціальної політики України, а на обласному рівні – Головні управління праці та соціального захисту населення. Проблеми інформатизації цих органів пов'язані з удосконаленням і розвитком галузевих та регіональних інформаційних систем в органах державної влади.

В умовах розвитку соціальної сфери неможливо вирішити проблему створення єдиного поля соціальної роботи, також ефективно управління

нею, якщо не створено спільний інформаційний простір, заснований на нових прогресивних інформаційних технологіях, автоматизованому інформаційному взаємодії територіальних, соціальних, економічних і виробничих структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування і використання інформаційних систем у системі соціального захисту населення розглянуто в працях як вітчизняних, так і зарубіжних економістів, зокрема: Бакаєва О.О., Глушкова В.М., Козлова О.О., Коннолі Т., Макарової Н.В., Олійченко І.М., Орхівський А., Пономаренка Л.А., Порохні В.М., Ситника В.Ф., Шуремова Е.Л. та інших науковців. Проведений

аналіз літературних джерел, вивчення інформаційних ресурсів у різних структурних підрозділах соціальної сфери дозволяє зробити висновки: впровадження сучасних інформаційних засобів, і технологій, організованих у вигляді розподілених баз даних загального користування дозволить підвищити ефективність роботи територіальних органів управління та організацій соціальної сфери за рахунок автоматизації операцій з збору, обліку, пошуку, обробки та видачі достовірних даних, необхідних для прийняття рішень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Без використання інформаційних технологій неможливо прийняття обґрунтованих, зважених рішень, що стосуються оцінки становища галузі соціальної сфери, можливих напрямів реформування та модернізації соціальної сфери.

Мета статті. Головною метою даної статті є характеристика соціальних передумов та наслідків використання програмного забезпечення в соціальній сфері.

Виклад основного матеріалу. Кожне підприємство управління праці та соціального захисту населення має в своїй діяльності використовувати програмне забезпечення [1].

По перше це функціонування апаратно-програмних засобів у складі єдиної інформаційної мережі системи Міністерства соціальної політики України, а також єдине комп'ютерне інформаційне і телекомунікаційне середовище.

По друге – застосування програмного забезпечення при призначенні та виплаті компенсацій, допомог та Єдиного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги.

По третє використовувати інформаційну технологію АСОПД/КОМТЕХ, ЄДАРП, АРМ-ЗС, 1 ДФ, АВАЛ, «Medoc», Кріпосервер, СКПЗ-ФПЗ.

Проаналізуємо більш детально стосовно даного програмного забезпечення.

Автоматизована система обробки пенсійної документації на базі комп'ютерних технологій (АСОПД/КОМТЕХ) – типова уніфікована система програмно-технологічних комплексів, що реалізує основні завдання системи соціального захисту населення України з призначення різних видів державної допомоги. Програмний комплекс АСОПД призначений для створення електронної бази даних одержувачів державної соціальної допомоги та реалізації наступних функцій: розрахунок допомоги, формування протоколів призначення, здійснення виплати, формування виплатних відомостей на банки та поштові відділення, видача звітності [2].

Програма орієнтована на спеціалістів – користувачів системи АСОПД/КОМТЕХ управлінської праці та соціального захисту населення райдержадміністрацій, виконкомів міських (міст обласного значення), департаменту праці та соціального захисту населення

Основна задача комплексу АСОПД/КОМТЕХ – формування і ведення електронної бази даних одержувачів державних допомог та компенсацій, а також одержувачів пенсій, інформація по яким щомісячно передається та синхронізується з Пенсійним фондом України.

Програмний комплекс включає понад 40 підпрограм. Основні підпрограми комплексу: допомо-

га по вагітності та пологах; допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням; допомога самотнім матерям; допомога по догляду за дитиною до 3-х років; тимчасова державна допомога дітям у випадках, якщо місце проживання батьків невідоме, або вони ухиляються від сплати аліментів; державна соціальна допомога дітям-сиротам; державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам; допомога по догляду за інвалідом 1 чи 2 групи внаслідок психічного розладу; державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію та інвалідам, допомоги на догляд; компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги; компенсаційні виплати постраждалим від Чорнобильської катастрофи; компенсації шахтарям за комунальні послуги; нарахування та формування документів на виплату допомог та компенсацій; вивантаження інформації для звітів у програмному комплексі «моніторинг стану соціального захисту населення»; інформаційно-пошукова система; пошук дублікату на районному та обласному рівнях.

ЄДАРП – це єдина електронна (автоматизована) інформаційно-аналітична система обліку осіб, які мають право на пільги за соціальною ознакою, яка створена для налагодження обліку даних про пільгові категорії, та запровадження адресних розрахунків з організаціями та підприємствами-надавачами послуг за фактично надані послуги пільговикам. Включається до Реєстру (ЄДАРП) інформація про осіб, які мають право на пільги за соціальною ознакою відповідно до Законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист», «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про міліцію», «Про пожежну безпеку», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про освіту», «Про державну податкову службу в Україні», «Про охорону дитинства», «Про соціальний захист дітей війни», «Про культуру», Основ законодавства України про охорону здоров'я [3].

Програмний комплекс «АРМ Звіт Страховальника» (АРМ-ЗС) використовується для підготовки звітів до Пенсійного фонду України в електронному вигляді [4].

АРМ-ЗС розроблений з використанням технології програмного комплексу «Бест звіт плюс» на основі договору між Інформаційним центром персоналізованого обліку Пенсійного фонду України і ТОВ «Бест звіт».

Програма «Бест-Звіт 1ДФ» призначена для автоматизації процесів підготовки, контролю та подання «Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку» (Форма № 1 ДФ) до органів державної податкової служби України. Програма забезпечує:

– перевірку стану платника ПДВ за ІПН із бази платників ДПАУ (перевірка статусу можлива також із реєстру податкових накладних);

- перевірку стану розрахунків підприємства з бюджетом – формування запитів до ДПІ та відображення відповідей на ці запити з розшифруванням стану рахунків на початок та кінець періоду запиту, донарахування чи списання сум платежів, нарахування пені, тощо;

- обмін електронними податковими накладними з контрагентами підприємства із використанням електронного цифрового підпису;

- подання звітності електронною поштою без паперових носіїв;

- формування звітних документів із використанням різноманітних функцій контролю;

- імпорт інформації зі встановлених на підприємстві автоматизованих систем бухгалтерського обліку та управління виробництвом;

- формування пакетів звітності в електронному вигляді електронною поштою із застосуванням криптографічного захисту.

Передачі програмного комплексу. Для передачі звітності електронною поштою призначена спеціалізована вбудована підсистема шифрування та пересилки звітності. Підсистема має сертифікат Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем і захисту інформації Служби безпеки України на відповідність вимогам чинного законодавства і ДСТУ, відповідає вимогам Законів України «Про електронні документи і електронний документообіг» № 851-IV та «Про електронний цифровий підпис» № 852-IV від 22 травня 2003 року. Під час пересилки гарантується цілісність, збереження і конфіденційність інформації, яку передають.

Звільнення від рутинної роботи із заповнення «шапок» бланків. Бланки звітів забезпечені механізмами контролю коректності заповнення за алгоритмами контролюючих органів та формування реєстру помилок. Група форм первинної документації (накладна, рахунок-фактура, прибутковий і витратний ордер і т.д.). «Бухгалтерський календар» вказує кінцеві терміни подачі звітів і сплати податків [5].

Низькі вимоги до ресурсів комп'ютерів і можливість роботи на багатьох платформах. Можливість використати спеціально підібрані комплекти звітних форм для підприємств різних видів діяльності або створити власний комплект. Інструкції щодо заповнення форм звітності та законодавча база.

«М.Е.Дос ІS» – це програма, яка допоможе в роботі з документами різних типів та призначення: звітами, податковими накладними, актами, рахунками та інше. Програма М.Е.ДОС ІS (заради спрощення її називають «Медок» (medoc) – використовується для подання звітів до податкової (яка називалась Міністерство доходів та зборів, тепер називається Державна фіскальна служба, але суть від того не змінилась, все одно це «податкова») [6].

Програмою М.Е.ДОС ІS формують та подають щомісячний звіт по єдиному соціальному внеску. Звіт по ЄСВ був введений з 01 січня 2011, подається по теперішній час. Для його подання раніше використовувалась програма АРМ ЄВ (АРМ «Єдиний внесок»), тепер використовується М.Е.ДОС ІS. Назва «М.Е.ДОС» – це скорочення від англійських слів «My Electronic Document», тобто «Мій електронний документ».

Також програмою можливо формувати звіти для подання до Пенсійного фонду: річного звіту з персоналізації – за попередні роки; щомісячного звіту – для подання щомісячної персоналізації за 2016 рік.

Програма є безкоштовною, ліцензійно чистою та дозволеною до використання для подачі звітів по єдиному соціальному внеску. Це офіційне програмне забезпечення.

Комплекс програмний криптографічного захисту інформації «Криптосервер» (далі – Комплекс) – це набір програмних модулів, що функціонують на апаратному забезпеченні під керуванням операційних систем MS Windows XP, MS Windows 7. Комплекс призначений для забезпечення конфіденційності та цілісності інформації, яка передається незахищеними каналами зв'язку. Іншими словами Комплекс забезпечує захист даних, які передаються загальнодоступними (наприклад Інтернет) або відкритими (наприклад орендовані канали, MPLS) каналами, шляхом шифрування даних із використанням вітчизняних алгоритмів шифрування.

Захисту повинна підлягати інформація, яка має максимальний гриф обмеження доступу – конфіденційно. До такої категорії відноситься інформація, вимоги до захисту якої висуваються чинним законодавством України або власними вимогами Організації / Підприємства.

Комплекс дозволяє: забезпечити захист інформації, яка циркулює між двома вузлами розподіленої мережі Підприємства. Наприклад між центральним та обласним рівнями; забезпечити захист інформації, обробка якої виконуються під час доступу віддаленого користувача (який знаходиться поза межами організації) до ресурсів, які розташовані у внутрішній мережі Підприємства (на центральному або на обласному рівні). Наприклад: забезпечується захист інформації, яка циркулює між банкоматом та процесінговим центром або забезпечується захист даних, які зберігаються у СКБД на центральному рівні у випадку доступу до них користувача, який знаходиться у відрядженні.

Принципи роботи. Захист даних реалізується шляхом шифрування. Шифрування даних виконується відповідно до ДСТУ ГОСТ 28147:2009; гешування – відповідно до ГОСТ 34.311-95; процедури генерації параметрів, обчислення та перевіряння електронного цифрового підпису (ЕЦП) – відповідно до ДСТУ 4145-2002. Захисту підлягає інформація, яка циркулює в межах функціонування прикладних підсистем, що реалізовані за архітектурою «клієнт-сервер». Виконується шифрування даних, обмін якими виконується в межах однієї сесії.

До переваг Комплексу відносяться: наявність відповідних позитивних висновків Держспецзв'язку щодо реалізації функцій криптографічних перетворень; незначна потреба в апаратних ресурсах; можливість централізованого керування; масштабованість: дозволяє врахувати особливості функціонування автоматизованої системи Підприємства.

Програмне забезпечення «Спеціалізоване клієнтське програмне забезпечення для формування та подання звітності до «Єдиного вікна подання електронної звітності»» для формування

звітності до Пенсійного Фонду України, Державної служби статистики України, до ДФС України, а також накладання електронного цифрового підпису та шифрування електронних документів (дослідна експлуатація)

Характерним для документообігу є наявність сезонних коливань кількості надходження і відправлення документів при взаємодії з державними установами [3].

Аналіз інформаційних систем в органах державного управління свідчить, що кількість оброблюваної інформації постійно зростає. Це зростання пов'язано з розвитком самої системи державного управління за останні роки, що навіть в кризовий період мало позначається на документообігу [5]. Суттєвим фактором, що впливає на ефективність функціонування органів державного управління, в тому числі і Головного управління праці та соціального захисту населення обласних державних адміністрацій є висока ступінь централізації влади в країні, що відображається на потоках інформації з державного рівня управління на регіональний, а з нього на рівень районів, міст і селищ. Ці потоки управлінської інформації, які спрямовані зверху в низ по вертикалі системи державного управління вимагають зворотного зв'язку, що дозволяє контролювати процеси впровадження управлінських рішень, ухвалених на вищому рівні, а також надавати інформацію про стан соціально-економічної системи на місцевому рівні.

Висновки і пропозиції. Функціонування і розвиток соціальної сфери неможливо без обміну інформацією. Впровадження сучасних комп'ютерних інформаційних технологій у соціальну сферу ви-

значається ускладненням соціально-економічних процесів у суспільстві, все більшої їх залежності від інформації і організованих інформаційних потоків, неможливістю в сучасних умовах вирішувати соціальні, економічні, управлінські та інші завдання при обробці інформації вручну. Автоматизована обробка, зберігання та розповсюдження соціальної інформації з використанням сучасних комп'ютерних і телекомунікаційних засобів дозволяє підвищити якість соціальної інформації, її точність, об'єктивність, оперативність і, як наслідок цього, можливість прийняття ефективних та своєчасних управлінських рішень. Поява, розвиток і функціонування інформаційних технологій супроводжується процесом інформатизації, який представляє собою «організований соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, громадських об'єднань на основі формування та використання інформаційних ресурсів».

Вищезгадані тенденції вимагають запровадження заходів по зменшенню навантаження на державних службовців, що займаються роботою з інформацією, зниження кількості інформації, яка передається по каналах зв'язку і максимального усунення сезонних коливань. Новітні інформаційні технології, а саме застосування систем електронного документообігу, сучасних засобів зв'язку, локальних і глобальних комп'ютерних мереж дозволяють інтенсифікувати працю державних службовців по опрацюванню інформації і розробці документів.

Список літератури:

1. Закон України «Про інформацію» № 2657-ХІІ від 02.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650-669.
2. Олійченко І.М. Аналіз управлінської інформації в системі виконавчої влади / І.М. Олійченко // Економіка та держава. – 2010. – № 1. – С. 95-96.
3. Олійченко І.М. Дослідження системи документообігу в Головному управлінні статистики / І.М. Олійченко // Економіка та держава. – 2009. – № 11. – С. 198-200.
4. Орхівський А. Про інформатизації в галузі соціального захисту населення / А. Орхівський // Соціальне забезпечення. – М.: 2004. – № 3. – С. 29-31.
5. Тапхаева Є. Практика застосування інформаційних систем / Є. Тапхаева // Соціальне забезпечення. – М.: 2004. – № 1. – С. 25-27.
6. Хохлова М.М. Значення інформаційних систем у функціонуванні та розвитку соціальної сфери регіону / М.М. Хохлова // Соціальні технології, дослідження. – М.: 2009. – № 2. – С. 64-71.

Слободянюк А.О., Кузьміна Е.М.

Винницький торгово-економічний інститут

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОГРАМНОГО ОБЕСПЕЧЕННЯ УПРАВЛЕНИЯ ТРУДА И СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация

В статье отражены программное обеспечение управления труда и социальной защиты населения. Рассматриваются направления, проблемы и перспективы развития информационных технологий, программных продуктов в сфере социальной деятельности.

Ключевые слова: программное обеспечение, социальную защиту, эффективность, информатизация, информационные технологии.

Slobodyanyuk A.O., Kuzmina E.M.
Vinnitsa Trade and Economic Institute

SOFTWARE DEPARTMENT OF LABOR AND SOCIAL WELFARE

Summary

This paper shows the software department of labor and social protection. We consider the trends, problems and prospects of development of information technology, software products in the field of social work.

Keywords: software, social protection, efficiency, information, information technology.

УДК 336.11:334.72

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Соболева Г.Г.

Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Дослідженні теоретичні питання управління фінансами підприємства. Фінансовий менеджмент є головною складовою частиною загальної системи управління діяльністю підприємства. Спрямований на регулювання фінансових потоків між суб'єктами господарювання в процесі руху фінансових ресурсів. Метою є підвищення прибутковості та мінімізації ризику неплатоспроможності. Тому питання розробки прогнозів та аналізу фінансового стану підприємства, визначення пріоритетних напрямків фінансової політики зумовлюють актуальність даної наукової роботи.

Ключові слова: фінанси підприємств, фінансовий менеджмент, управління підприємств, підприємницька діяльність, конкуренція, управління фінансами.

Постановка проблеми. Функціонування підприємств та їх позиції на ринку визначаються особливостями їх виробничо-господарської діяльності, специфікою організаційно-правових форм, а також і можливостями забезпечення та використання конкурентних переваг. Завданнями розробки та реалізації ефективної системи управління фінансами підприємства є досягнення стратегічних та тактичних цілей його діяльності на основі використання ринкових механізмів залучення фінансових ресурсів, оптимізації структури капіталу та забезпечення фінансової стійкості, максимізації прибутку та підвищення ринкової вартості підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти проблеми управління фінансами підприємств досліджуються в працях вітчизняних і зарубіжних вчених та фахівців: Бердар М.М., Бланк І.О., Бутинець Ф.Ф., Гуляєва Н.М., Зятковський І.В., Коваленко Л.О., Поддєрьогін А.М., Буряк Л.Д., Калач Н.Ю. та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективність підприємницької діяльності залежить, насамперед від її планування та оцінювання. Будь-який підприємницький захід, пов'язаний з витратами і зорієнтований на прибуток, потребує розрахунків і оцінки. Оцінка підприємницької діяльності складається з оцінювання її складових, таких як: витрати виробництва і прибуток, фінанси, податки, ринок як об'єкт маркетингу, кредити тощо.

Формування цілей статті. Ефективність діяльності сучасного підприємства значною мірою залежить від рівня його адаптованості до умов

ринкової конкуренції, що обумовлює необхідність запровадження відповідної системи управління фінансами, що відповідає ринковим вимогам.

Виклад основного матеріалу. Успішна діяльність підприємства не можлива без розумного управління фінансовими ресурсами, для досягнення яких необхідно раціональне управління фінансовими ресурсами:

- виживання фірми в умовах конкурентної боротьби;
- запобігання банкрутства і великих фінансових невдач;
- лідерство в боротьбі з конкурентами;
- максимізація ринкової вартості фірми;
- прийнятні темпи росту економічного потенціалу фірми;
- ріст обсягів виробництва і реалізації;
- максимізація прибутку і мінімізація витрат;
- забезпечення рентабельної діяльності та інше.

Управління фінансами – це сукупність прийомів, методів і засобів, що використовуються для підвищення прибутковості підприємства і мінімізації ризику неплатоспроможності.

Таким чином, основною метою управління фінансами або фінансового менеджменту є одержання максимальної вигоди від функціонування підприємства в інтересах його власників.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання:

- постійно підтримувати поточну платоспроможність (ліквідність) підприємства, тобто своєчасно виконувати поточні зобов'язання за рахунком оборотних активів;

– прагнути зростання рентабельності власного капіталу, тобто збільшувати прибуток на кожну грошову одиницю вкладених засновниками коштів;

– підтримувати платоспроможність в довгостроковому періоді, тобто виконувати зобов'язання перед інвесторами та кредиторами, які мають довгострокові вкладення в підприємства;

– забезпечувати фінансовими ресурсами процеси розширеного відтворення.

Дуже важливим у процесі управління фінансами підприємств є визначення такої потреби в оборотних коштах, яка забезпечувала б мінімально необхідні розміри виробничих запасів, незавершеного виробництва, залишків готової продукції для виконання виробничої програми. Брак оборотних коштів у окремих підприємств виникає саме через те, що надходження та використання грошей не збігаються в часі і здійснюються в різних обсягах. Унаслідок цього в одних підприємств на певний момент з'являються тимчасово вільні кошти, а в інших – виникає тимчасова потреба в них. Ця суперечність процесу відтворення вирішується комерційними банками через кредитування підприємств. За тимчасового дефіциту власних оборотних коштів підприємство звертається в банк з метою одержання кредитів.

Управління фінансами виключає також сферу фінансового забезпечення капітальних вкладень на технічне переобладнання, реконструкцію та розширення підприємств. У цьому разі фінансисти мусять точно визначити: власні джерела фінансування капітальних вкладень, передовсім амортизаційні відрахування та чистий прибуток; залучені кошти, які можуть надійти від емісії цінних паперів; можливості одержання довгострокових кредитів.

Безпосереднім завданням управління фінансами підприємств є забезпечення формування та правильного розподілу виручки від реалізації продукції для відновлення оборотних коштів, формування амортизаційного фонду, валового та чистого доходу. Кожне підприємство прагне забезпечити ліквідність оборотних активів для своєчасного погашення короткострокової кредиторської заборгованості. Тому своєчасне та повне надходження виручки від реалізації продукції постійно контролюється фінансовими менеджерами.

Управління фінансами підприємств включає також сферу формування, розподілу та використання прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства. Розподіл прибутку є однією з форм реалізації економічних інтересів учасників процесу відтворення. Так, у результаті фінансово-господарської діяльності підприємств держава одержує свою частку у вигляді податків, підприємство – у вигляді чистого прибутку, а працівники – від розподілу і використання частини прибутку.

Організація фінансів підприємства відображає галузеві особливості, специфіку виробництва, рівень його технічного забезпечення і рівень технологічних процесів, склад і структуру виробничих витрат, вплив природно-кліматичних факторів на виробництво.

Особливе місце в управлінні підприємством посідає фінансова діяльність.

Фінансова діяльність – це система використання різних форм і методів фінансового за-

безпечення підприємств і досягнення ними поставлених цілей, тобто це практична фінансова робота, що забезпечує життєдіяльність підприємства, поліпшення його результатів [1, с. 11].

Фінансова діяльність підприємства спрямована на вирішення таких основних завдань:

– фінансове забезпечення поточної діяльності підприємства;

– пошук резервів підвищення доходів, прибутку, підвищення рентабельності і платоспроможності;

– виконання фінансових зобов'язань перед суб'єктами господарювання, бюджетом, банками;

– мобілізація фінансових ресурсів в обсязі, необхідному для фінансування подальшого розвитку підприємства;

– контроль над ефективним, цільовим розподілом і використанням фінансових ресурсів.

Організаційна структура системи управління фінансами суб'єкта, що хазяює, а також її кадровий склад можуть бути побудовані різними способами в залежності від розмірів підприємства і виду його діяльності. Для великої компанії найбільш характерне відокремлення спеціальної служби, керованої віце-президентом по фінансам (фінансовим директором) і, як правило, включає бухгалтерію і фінансовий відділ. На невеликих підприємствах роль фінансового менеджера звичайно виконує головний бухгалтер.

Така практика організації фінансів існувала й існує дотепер на більшості українських підприємств. Але керівнику підприємства варто взяти до уваги, що одночасно бути гарним бухгалтером і гарним фінансистом людина не може.

Фінансові ресурси фірми – це частина коштів у формі доходів і зовнішніх надходжень, призначених для виконання фінансових зобов'язань і здійснення витрат по забезпеченню розширеного відтворення.

Сьогодні підприємство при організації адекватній часу фінансової роботи стикається з великими труднощами. Досвід успішно працюючих фірм показав, що найкоротший шлях рішення цієї проблеми знаходиться в руках керівника підприємства. Сьогодні визнання одержали два підходи до реорганізації фінансової служби фірми:

– якщо керівник – професійний фінансист, він сам координує реорганізацію фінансової служби. Це оптимальний варіант, але у вітчизняній практиці це скоріше виключення, чим правило;

– керівник, що розуміє задачі і функції сучасної фінансової служби фірми, але не будучи професійним фінансистом, який не знає тонкощів цієї професії, залучає сторонню організацію для постановки і впровадження на практиці необхідної моделі організації фінансової роботи [2, с. 51].

Прийняття фінансових рішень з використанням приведених оцінок виконується в результаті аналізу альтернативних рішень, що враховують компроміс між вимогами ліквідності, фінансовій стійкості і рентабельності.

Функціонування будь-якої системи фінансового управління здійснюється в рамках діючого правового і нормативного забезпечення: закони, укази Президента, постанови уряду, накази і розпорядження міністерств і відомств, ліцензії, статутні документи, норми, інструкції, методичні вказівки й ін. Основні принципи організації фінансів підприємств:

1) Принцип повної самостійності. Самостійність у використанні власних і порівнюваних до них коштів, завдяки чому забезпечується необхідна маневреність ресурсів, яка в свою чергу дозволяє концентрувати фінансові ресурси на потрібних напрямках господарської та інших видів діяльності підприємства.

2) Відповідальність за результати господарської діяльності. Фінансовий результат на підприємстві є якісним показником діяльності як керівництва підприємства, так і всього колективу підприємства. Відповідальність виникає також із приводу всіх тих ризиків, які приймає на себе підприємство в умовах ринку.

3) Фінансове планування – визначення напрямків руху грошових потоків на найближче майбутнє і на перспективу, що передбачає отримання і напрямки використання грошових коштів.

4) Формування фінансових резервів будь-якого підприємства, які забезпечують стійку виробничу діяльність в умовах можливих коливань ринкової кон'юнктури, ризиків і т.д. Якщо підприємство створює в достатньому і необхідному розмірі фінансові резерви, то це забезпечує підприємству відповідний позитивний імідж на ринку.

5) Фінансова дисципліна – своєчасне і повне забезпечення виконання фінансових зобов'язань перед партнерами, банківськими інститутами, органами влади і різноманітними фондами (бюджетними або позабюджетними), перед своїми працівниками і т.д.

6) Самоокупність підприємства – забезпечення покриття своїх витрат підприємством за рахунок результатів своєї власної виробничої діяльності, тим самим забезпечується відновлюваність виробництва та кругообіг ресурсів підприємства.

7) Розподіл коштів, що беруть участь в обслуговуванні обороту підприємства, на власні та позикові.

8) Розмежування основної та інвестиційної діяльності підприємства.

У сучасних умовах зростає роль фахових знань і умінь фінансового менеджера, підвищується значення творчого підходу до роботи, креативності, самостійності в прийнятті рішень, ініціативності тощо.

Раціональне управління фінансовими ресурсами підприємства повинно включати наступні етапи:

– виявлення та формулювання проблеми чи задачі управління фінансовими ресурсами підприємств, що повинна бути вирішена на базі використання минулого досвіду та наявних даних;

– прийняття управлінського рішення щодо використання фінансових ресурсів та його реалізація;

– аналіз результатів прийнятого рішення з погляду можливих способів його модифікації чи зміни, а також врахування його результатів в процесі нагромадження досвіду, який може бути використаний в майбутньому.

Керуючись цим пропонується наступна схема прийняття рішень з управління фінансовими ресурсами підприємства (рис. 1).

На рівні підприємства управління фінансовими ресурсами повинне розглядатися як адаптивний механізм з допомогою якого воно постійно перебудовується в процесі пошуку найбільш ефективних зв'язків з навколишнім економічним середовищем [3, с. 78].

Управління фінансовими ресурсами підприємств притаманні певні властивості:

1) безперервність;

2) циклічність;

3) залежності ефективності управління від послідовності його етапів;

4) динамічність;

5) стійкість.

Пріоритетом управління на стратегічному рівні є забезпечення необхідним обсягом фінансових ресурсів найбільш вагомим (у відповідності з встановленими довготерміновими цілями) проєктів, заходів та операцій, результатом яких можуть бути значні зміни фінансового стану підприємства, різка зміна структури та величини усіх господарських засобів (активів) та джерел їх утворення (пасивів).

Функціональна направленість тактичного рівня управління фінансовими ресурсами підприємств та його значення для забезпечення взаємозв'язку стратегічних цілей підприємства і щоденної діяльності окремих підрозділів визначає в якості пріоритетів для керівників:

– пошук та розподіл необхідної кількості фінансових ресурсів для забезпечення окремих напрямків діяльності підприємства (закупівлі, виробництва, збуту) та його основних підрозділів;

– постановку середньо- та короткотермінових цілей, контроль їх виконання та визначення порядку залучення використання фінансових ресурсів у відповідності з довготерміновими цілями та вибраною стратегією підприємства.

В межах стратегічного управління фінансовими ресурсами підприємства керівники визначають стратегічні показники для усього підприємства, міста, регіону та контролюють виконання бюджетів, планів та прогнозів через систему стратегічних звітів, які містять ряд ключових фінансових показників (стандартів чи нормативів). Відносно цих показників вимірюється ефективність роботи підприємства чи адміністрації з досягнення встановлених стратегічних цілей чи забезпечення виконання бюджетів [4, с. 101].

В завдання, що вирішуються на тактичному рівні входять також підготовка пропозицій про інвестиції в окремі сфери діяльності, про зміни

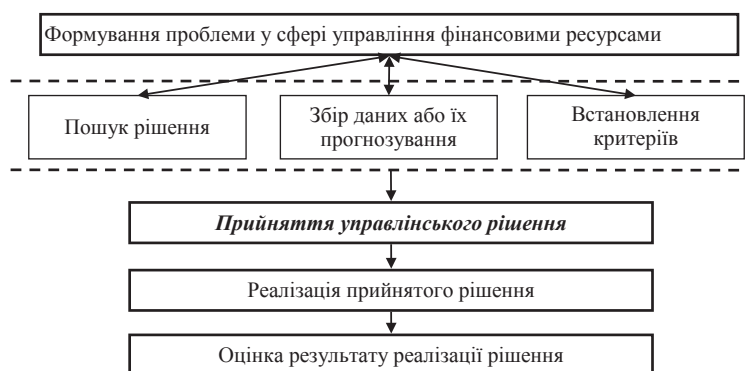


Рис. 1. Схема прийняття рішень з управління фінансовими ресурсами

в структурі оборотних засобів, потребах у залученні зовнішніх джерел фінансування та емісії акцій підприємства.

Висновки. Значення управління фінансами підприємств полягає в такій організації роботи фінансових служб, яка дає змогу залучати додаткові фінансові ресурси на найвигідніших умовах, інвестувати їх із найбільшим ефек-

том, проводити прибуткові операції на фінансовому ринку.

Дуже важливим у процесі управління фінансами підприємств є визначення такої потреби в оборотних коштах, яка забезпечувала б мінімально необхідні розміри виробничих запасів, незавершеного виробництва, залишків готової продукції для виконання виробничої програми.

Список літератури:

1. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економіка підприємства: Навч. посіб. – 2-ге видання. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.
2. Зятковський І. В. Фінанси підприємств: Навч. посібник / І. В. Зятковський. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Кондор, 2003. – 364 с.
3. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент: навч. посібн. – 2-ге вид., перероб. і доп. Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – К.: Вид-во «Знання», 2005. – 367 с.
4. Паддєрьогін А. М. Фінансовий менеджмент: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / А. М. Паддєрьогін, Л. Д. Буряк, Н. Ю. Калач. – К.: КНЕУ, 2001. – 294 с.

Соболева А.Г.

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы управления Финансами предприятия. Финансовый менеджмент является главной составной частью общей системы управления деятельностью предприятия. Направлен на регулирование финансовых потоков между субъектами хозяйствования в процессе движения финансовых ресурсов. Целью является повышение доходности и минимизации риска неплатежеспособности. Поэтому вопрос разработки прогнозов и анализа финансового состояния предприятия, определение приоритетных направлений финансовой политики обуславливают актуальность данной научной работы.

Ключевые слова: финансы предприятий, финансовый менеджмент, управление предприятий, предпринимательская деятельность, конкуренция, управление финансами.

Soboleva A.G.

Kharkiv National University of Municipal Economy A.N. Beketov

FINANCIAL MANAGEMENT COMPANIES

Summary

The theoretical enterprise financial management. Financial management is a major part of the overall enterprise management system. The aim is the control of financial flows between economic entities in the process of movement of financial resources. The aim is to increase the yield and minimize the risk of insolvency. Therefore, the question of development forecasts and analysis of the financial condition of the enterprise, the definition of priority areas of financial policy determine the relevance of the scientific work.

Keywords: finance companies, financial management, business management, entrepreneurship, competition, financial management.

УДК 332.142+338.22

МАТРИЦЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТРУКТУРНОГО ТИПУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Стеблянюк І.О.

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

Виділено п'ять типів регіонів України за ознаками рівня урбанізації, галузевої спеціалізації, інноваційної складової, стану ринку праці і типу корпоративних структур. Побудовано матрицю трансформації структурного типу національної економіки України за регіонами і часовими інтервалами. В її основу покладено тип економіки регіону: індустріальний, сільськогосподарський, домінування і орієнтація на сферу послуг, промислово-аграрний. Визначено регіони, які зберегли і змінили тип свого економічного комплексу. Розроблено рекомендації з розробки ефективної структурної політики регіонального розвитку.

Ключові слова: регіональна економічна політика, структурний тип, трансформація, матриця, комплекс.

Постановка проблеми. Інституціональні особливостями національної економіки є значні диспропорції у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів. Це зумовлено недосконалістю галузевої структури більшості регіональних господарських комплексів, їх низькою економічною ефективністю і конкурентоспроможністю, нераціональним використанням місцевих природних і трудових ресурсів. Деформована національна структура виробництва з переважним розвитком промисловості, концентрація якої є виключно непропорційною та зосереджується в деяких регіонах центру та сходу країни, потребує перегляду підходів до розробки і реалізації структурної політики [1, с. 63]. Підвищення ефективності стратегічного розвитку підприємств різних галузей національної економіки, а також їх взаємодії у рамках промислового регіонально-галузевого комплексу набувають особливої актуальності в нестабільному економічному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розробки і реалізації структурної політики держави і регіонів знаходиться у центрі уваги багатьох вчених. За результатами комплексного дослідження Гераймович В. Л. сформульовано напрямки державного регулювання структурного розвитку національної економіки, серед яких одним із важливих напрямків є допомога депресивним регіонам [2, с. 139]. У статті Гоманюк О. К. досліджено роль і місце промислової політики як системи інвестиційно-структурних перетворень, які направлені на зміну реального сектора, зростання виробництва, підвищення конкурентних переваг регіонів, конкурентоспроможності національної економіки і окремих її галузей, а також координацію економіки країни [3, с. 37]. Проскуркіною В. Є. доведено, що найголовнішим чинником, що спричиняє негативні тенденції в галузевій структурі економік старопромислових регіонів, слід вважати низьку інноваційну активність у цілому та її суттєві перекося в регіональному розрізі [4, с. 111]. Опрацьовані Захаркевич Н. П. методичні засади розробки стратегій підвищення конкурентоспроможності регіонального виробництва дозволяють здійснювати комплексну оцінку конкурентних позицій галузі регіону, обґрунтовувати відповідні види стратегій та розраховувати соціально-економічну ефективність їх впровадження [5, с. 195]. У статті Проскуркіна

В. Є. запропоновано авторський підхід до оцінювання галузевої спеціалізації регіональних ринків банківських послуг [6, с. 134].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи науковий добробок указаних авторів, слід визнати, що проблеми галузевої спеціалізації регіонів розглядаються ними в статті. Втім використання динамічного матричного підходу дозволить підвищити якість розробки і реалізації структурної політики. Як додатковий аргумент, слід вказати працю Гайдаєнко О. М., який на основі використання матриці аутсорсингу поповнив традиційну систему розробки стратегічних альтернатив для формалізації та уточнення стратегічних цілей підприємства [7, с. 170]. Тому нагальною є потреба у типологізації українських регіонів, яка слугуватиме основою для розроблення заходів регіонального розвитку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є ідентифікація структурного типу економіки регіонів в динаміці на основі матричного підходу і розробка на цій основі пропозицій щодо удосконалення структурної політики.

Виклад основного матеріалу. Фахівцями ЄС у рамках реалізації проекту підтримки регіонального розвитку виділено п'ять типів регіонів України за рівнем економічного розвитку [8].

Тип 1 – м. Київ. Найбільш урбанізоване місто України має хороший демографічний потенціал, найкращий економічний розвиток за валовим регіональним продуктом (ВРП) на душу населення, найбільшу кількість малих підприємств у країні, найвищу спроможність щодо передачі технологій та інновацій, в економіці переважає сфера послуг.

Тип 2 – високоіндустріалізовані та високоурбанізовані регіони з рівнем розвитку вище середнього, що вимагають стратегії радикального перетворення, і поділяються на дві групи: перша – Дніпропетровська, Донецька та Запорізька області, друга – Луганська та Полтавська області. Характерні риси регіонів, що входять до першої групи, є такими: близько 50% регіонального економічного комплексу становить промисловість, зі значною часткою добувної промисловості або постачання електроенергії, газу та води; низька частка послуг та дуже низька частка сільського господарства; чітко виражений вплив великих підприємств, а також низька щільність малих підприємств; середні рівні інноваційності і спроможності щодо передачі технологій; більш

високий рівень зайнятості, нижчий рівень безробіття, високий рівень доходів населення і середній рівень бідності; серйозні екологічні проблеми, зокрема забруднення та обмежена площа лісів. Луганська область відрізняється від першої групи регіонів через нижчий ВРП на душу населення, менші капітальні активи та інвестиції в основний капітал на душу населення. Відмінними рисами Полтавської області є нижча щільність населення та урбанізація нижче середньої, висока частка сільського господарства у валовій доданій вартості (ВДВ) – близько 11%.

Тип 3 – високоурбанізовані, орієнтовані на послуги регіони, з середнім рівнем розвитку – його базою є: Харківська, Львівська, Одеська області, Автономна Республіка (АР) Крим, граничними випадками є: Київська, Миколаївська області. Економіка базових регіонів орієнтована на послуги (більше 50%), зі значною часткою будівництва, меншою часткою промисловості (16–26%), середньою часткою сільського господарства (8–12%). Київська та Миколаївська області є особливими, з дещо більшою часткою сільського господарства (12–15%) і меншою часткою послуг (42–48%). У регіонах цього типу ВРП на душу населення знаходиться на помірному рівні, як і продуктивність праці, а також обсяг інвестицій в основний капітал. Також Київська область займає друге місце після м. Києва по таким показникам: рівень інвестицій в основний капітал, обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ), щільність малих підприємств.

Здатність до впровадження інновацій та передачі технологій має значну внутрішню диференціацію, зокрема: висока – у Харківській, Одеській областях; помірна – у Львівській та Миколаївській областях, АР Крим; низька – у Київській області. Загальна ситуація на ринку праці регіонів цього типу є помірною: рівні зайнятості та безробіття знаходяться на середньому рівні, за винятком Львівської та Миколаївської областей, де ситуація є гіршою, економічний добробут у всіх областях нижче середнього, рівень бідності у більшості випадках низький.

Тип 4 – малі, дещо урбанізовані, агропромислові регіони з низьким рівнем розвитку, представлені дев'ятьма регіонами здебільшого західної частини країни, які мають багато спільних рис та можуть бути розділені на 3 підтипи залежно від їх специфіки: перший – Житомирська, Хмельницька, Черкаська області; другий – Волинська, Закарпатська, Рівненська області; третій – Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька області. Спільними рисами регіонів цього типу є: висока частка сільського господарства у ВДВ – вище середньої, у більшості – значна (12–21%); частка послуг близька до середньої (42–52%), питома вага промисловості низька – у більшості випадків 15–25%. Винятком є Івано-Франківська область із часткою промисловості у ВДВ 36%, а сільського господарства – лише 12%. Регіони четвертого типу характеризуються низьким показником ВРП на душу населення, продуктивністю труда нижче середньої, низьким обсягом капітальних активів і рівнем інвестицій в основний капітал, непривабливістю для ПІІ, невеликою щільністю малих підприємств і малою часткою великих підприємств в обсязі продажів, за винятком Черкаської, Волинської та Рівненської області, в яких вона близька до середнього по країні.

Для регіонів четвертого типу характерна низька інноваційна спроможність (за виключенням Волинської області), гірші порівняно з середніми по Україні умови на ринку праці (за виключенням Закарпатської області) – нижчий рівень зайнятості, вищий рівень безробіття.

Тип 5 – найбільш проблемні регіони з низьким рівнем і темпами розвитку: їх базою є Кіровоградська, Херсонська та Чернігівська області, граничні випадки – Вінницька область (дещо краща загальна ситуація щодо розвитку) та Сумська область (відрізняється від бази переважно економічною структурою). Особливі риси цього типу: значне скорочення чисельності, старіння населення поряд із негативним сальдо міграції, низький рівень урбанізації. В економіці переважно домінує сільське господарство, частка промисловості мала,

Таблиця 1

Матриця трансформації типу структури національної економіки України за регіонами (областями) і часовими інтервалами

Час	Початок 90-их років минулого століття					
	Типи структури економіки	Індустріальний	Сільськогосподарський	Домінування сфери послуг	Орієнтація на сферу послуг	Промислово-аграрний
2014 к	Індустріальний	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Полтавська				
	Сільськогосподарський		Вінницька, Волинська, Херсонська, Тернопільська, Чернігівська			Кіровоградська
	Домінування сфери послуг			м. Київ		
	Орієнтація на сферу послуг	Харківська	Київська, Чернівецька		АР Крим, Закарпатська, Одеська, Львівська	
	Промислово-аграрний	Рівненська, Сумська	Черкаська, Житомирська області			Івано-Франківська, Миколаївська, Хмельницька

Джерело: розробка автором за джерелом [9]

частка сфери послуг – нижче середньої. Сумська область відрізняється від інших регіонів цього типу – меншою, але все одне доволі високою часткою сільського господарства (15%), високою часткою промисловості (41%), зокрема видобувної (14%), дуже низькою часткою послуг (33%).

Регіони цього типу відрізняються низьким ВРП на душу населення, низькою продуктивністю праці, низьким показником капітальних активів на душу населення, рівень зношування яких вище середнього поряд із малим обсягом інвестицій в основний капітал на душу населення та малим обсягом ПІІ на душу населення.

На основі проведеного дослідження побудовано матрицю трансформації структурного типу регіональної економічної політики (табл. 1).

Критерії віднесення регіонів до того чи іншого типу структури економіки полягають у такому: індустріальний тип – частка промисловості понад 30%; сільськогосподарський тип – частка сільського господарства перевищує частку промисловості, а частка послуг не перевищує 50%; домінування сфери послуг означає питому вагу послуг більше 60%, а орієнтування на сферу послуг – більше 50%, промислово-аграрний тип економіки ідентифікується, якщо частка промисловості перевищує або дорівнює частці сільського господарства, а частка послуг не перевищує 50%.

На діагоналі матриці наведено області України, які не змінили протягом отримання незалежності типу своєї економіки. Індустріальний тип притаманний Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Полтавській областям, сільськогосподарський – Вінницький, Херсонський, Тернопільський, Чернігівській областям. Домінування сфери послуг характерно для м. Київ, а орієнтація на цю сферу – для АР Крим, Закарпатської, Одеської, Львівської областей. Промислово-аграрну орієнтацію мають регіонально-економічні комплекси Івано-Франківської, Миколаївської, Хмельницької областей. Із сегмента індустріальних до орієнтованих на сферу послуг перемістилася Харківська область за рахунок інноваційного вектору розвитку, а Рівненська, Сумська – до промислово-аграрних за рахунок занепаду промислової складової. За аналогічної причини відбувся перехід Кіровоградської області із промислово-аграрного сегменту до сільськогосподарського. Позитивним слід визнати перехід регіонів сільськогосподарського типу до орієнтованого на сферу послуг (Київська, Чернівецька області), а також до промислово-аграрного (Черкаська, Житомирська області).

Найголовнішим чинником, що спричиняє негативні тенденції в галузевій структурі регіональних економік, а особливо економік старопромислових регіонів, слід вважати низьку інноваційну активність в цілому та її суттєві перекося в регіональному розрізі. Причому за інноваційною активністю старопромислові регіони (СПР) поділилися на дві групи: СПР-лідери (Дніпропетровська, Запорізька та Харківська області) та СПР з низькою інноваційною активністю (Донецька та Луганська області).

Структура вітчизняної економіки в цілому та старопромислових регіонів, зокрема, характеризується високою часткою сировинних галузей промисловості та високою матеріально- та енергомісткістю промислового виробництва. Довготривале використання дешевої робочої сили, енергетичних ресурсів та низьких транспортних витрат не створювало економічних чинників рішучих змін в галузевій структурі економіки регіонів, яка би забезпечувала динамічне зростання конкурентоспроможності економіки в цілому.

Вибір пріоритетів при структуруванні економіки окремих регіонів повинен відповідати таким вимогам: усебічне врахування економічних, екологічних, соціально-демографічних умов і факторів території; найбільш повне та ефективне використання існуючої в регіоні ресурсної бази; впровадження технологій, що відповідають сучасним світовим стандартам; розширення економічної самостійності регіону; формування конкурентного середовища, ринкової інфраструктури та ринкових механізмів саморегулювання економічних процесів; формування та накопичення інвестиційного потенціалу.

У свою чергу важливим орієнтиром структурної перебудови економіки є розвиток виробництва, які орієнтуються на місцеві ресурси або ж використовують у своїй діяльності вторинну сировину. Для регіональної економіки вкрай важливо здійснити стратегію ресурсозбереження, яка, з одного боку, забезпечує скорочення питомого витрачання природної сировини на одиницю кінцевої продукції, а з іншого – зменшує негативне навантаження на навколишнє середовище.

Нова структурна політика регіонального розвитку має стимулювати розвиток «точок зростання» та підтримки економічно менш розвинутих і депресивних територій. Для цього необхідно надавати державну підтримку суб'єктам господарювання, що створюють «точки зростання» (індустріальні парки) та розв'язують проблеми зайнятості населення, активізують економічну ініціативу, розвиток підприємництва на місцевому рівні.

Висновки і пропозиції. 1. На основі типологізації регіонів України за рівнем економічного розвитку побудовано матрицю трансформації структурного типу національної економіки за регіонами і часовими інтервалами. Її критична оцінка дозволила встановити рух спеціалізації регіональних комплексів від індустріальних і сільськогосподарських до промислово-аграрних і економіки послуг, що змінює роль України на світовому ринку.

2. Рекомендації з розробки ефективної структурної політики регіонального розвитку зводяться до такого: створення кластерів, активізація механізму державно-приватного партнерства, реалізація потенціалу програмного розвитку старопромислових, депресивних регіонів, малих міст і сільських територій.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні впливу географічної структури експорту-імпорту на розвиток національної економіки.

Список літератури:

1. Проскуркіна В. С. Промисловий регіонально-галузевий комплекс: аспекти ефективності управління стратегічним розвитком підприємств трубної галузі / В. С. Проскуркіна // Прометей. – 2013. – № 1. – С. 60-67.
2. Гераймович В. Л. Інвестиційна привабливість пріоритетних галузей агропромислового виробництва у регіоні / В. Л. Гераймович // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 138-145.
3. Царенко О. В. Загальносистемні особливості та пріоритети державної регіональної політики у галузі легкої промисловості / О. В. Царенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 2. – С. 36-40.
4. Орловська Ю. В. Трансформація галузевої структури економіки старопромислових регіонів України: пріоритети та орієнтири / Ю. В. Орловська, С. В. Літовченко // Економічний простір. – 2016. – № 106. – С. 103-114.
5. Захаркевич Н. П. Методичні засади обґрунтування регіональної стратегії підвищення конкурентоспроможності галузі / Н. П. Захаркевич // Університетські наукові записки. – 2007. – № 3. – С. 192-199.
6. Гоманюк О. К. Оцінка та аналіз галузевої спеціалізації регіональних ринків банківських послуг / О. К. Гоманюк // Економічний форум. – 2015. – № 3. – С. 128-135.
7. Гайдаєнко О. М. Стратегічне управління витратами на прикладі підприємств виноградарської галузі Одеського регіону / О. М. Гайдаєнко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 4. – С. 168-173.
8. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики [Електронний ресурс]: аналіт. звіт / [Колін Меддок та ін.]; Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». – Київ: [б. в.], 2014. – 342 с. – Режим доступу: <http://rozvytok.in.ua/library/download/file?fid=25.849>
9. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>

Стеблянко І.О.Днепропетровский национальный университет
имени Олеса Гончара**МАТРИЦА ТРАНСФОРМАЦІИ СТРУКТУРНОГО ТИПА
РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧЕСЬКОЇ ПОЛІТИКИ****Аннотация**

Выделено пять типов регионов Украины по признакам уровня урбанизации, отраслевой, инновационной составляющей, состояния рынка труда и типа корпоративных структур. Построена матрица трансформации структурного типа национальной экономики Украины по регионам и временным интервалам. В ее основу положен тип экономики региона: индустриальный, сельскохозяйственный, доминирование и ориентация на сферу услуг, промышленно-аграрный. Определены регионы, которые сохранили и изменили тип своего экономического комплекса. Разработаны рекомендации по разработке эффективной структурной политики регионального развития.

Ключевые слова: региональная экономическая политика, структурный тип, трансформация, матрица, комплекс.

Steblianko I.O.

Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar

**TRANSFORMATION MATRIX OF STRUCTURAL TYPE
OF REGIONAL ECONOMIC POLICY****Summary**

Highlight five types of regions in Ukraine, which based on the level of urbanization, industry expertise, innovative component of the labor market and the type of corporate structures. The transformation matrix of structural type of the national economy of Ukraine was built by region and time period. It is based on the type of the region's economy such as industrial, agricultural, domination and focus on the service sector, industrial and agricultural. Were identify regions, which preserved and changed the type of the economic sector. The recommendations were developed for the effective structural policy of regional development.

Keywords: regional economic policy, structural type, the transformation matrix, a complex.

УДК 338.48 (477)

АНАЛІЗ СТАНУ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ**Шикіна О.В., Дьяченко Д.В.**

Одеський національний економічний університет

У статті проаналізовано сучасний стан готельного бізнесу Одеської області. Виявлено місце Одеської області серед інших регіонів України за показниками експлуатаційної програми. Проаналізовано динаміку розвитку готельного господарства Одеської області за 2013-2015 рр. Проведено дослідження розподілу туристів за країнами з яких вони приїжджали до Одеської області. Приведено показники доходу від наданих готельних послуг.

Ключові слова: готелі, готельне господарство, готельна індустрія, готельні послуги, туризм.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У теперішній час туризм вважається однією з основних галузей в розвинених країнах. Готельне господарство є однією з головних складових туристичної індустрії України. Відповідно, за останнє десятиліття роль сфери туризму зросла в рази, і не можна не відзначити особливе місце даного сектора економіки в нашій державі. Однак, сьогодні можна констатувати факт відсутності висококонкурентних позицій в готельному секторі національної економіки. Інфраструктура закладів розміщення в Україні не відповідає міжнародним нормам проживання, відпочинку та дозвілля: недостатня кількість підприємств розміщення, в структурі готельних підприємств утворилася досить низька частка готелів високої категорії, матеріально-технічна база застаріла і потребує модернізації та інновації, відсутні сучасні засоби зв'язку та інформаційних комунікацій, ефективні та надійні системи захисту, які є передумовою високого рівня якості послуг.

Однією з найважливіших проблем українського готельного сектору на сьогодні є те, що в готельному бізнесі не розповсюджені національні готельні мережі, які були в змозі виробляти єдину бізнес-стратегію і задовольняти існуючий в цій сфері попит. Тож це обумовлює необхідність досліджувати надалі можливі перспективи розвитку серед національних та міжнародних мереж засобів розміщення в країні.

Також не можна не відзначити відсутність чіткого законодавчого визначення місця готельного бізнесу в туристичній сфері, його відомчого підпорядкування. На законодавчому рівні необхідно визначити правові, економічні та організаційні аспекти створення та розвитку конкурентного середовища на ринку сфери гостинності. Законодавча основа повинна сприяти формуванню та входженню в ринковий простір нових готельних підприємств і створення умов захисту, виживання малих форм у сфері гостинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стану готельного господарства Одеської області присвячені наукові роботи таких вчених, як С.С. Галасюк [2-5], В.Г. Герасименко [8], С.Г. Нездоймінов [8, 10] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існують публікації, що присвячені розвитку готельного господарства в Одеській області, але недостатню увагу було приділено виявленню найближчих конкурентів Одеської області у масштабі України.

Метою дослідження є розкриття ролі готельного бізнесу у розвитку галузі туризму з урахуванням специфічних особливостей даної сфери, чинників, які сприяють впровадженню законодавства, модернізації матеріально-технічної бази, основних напрямків інноваційного розвитку туристичної галузі України.

Готельний бізнес відноситься до індустрії гостинності, що представляє собою такий вид діяльності, що безпосередньо впливає на соціальну, культурну, освітню, економічну сфери всіх держав, а також на їх міжнародно-економічні відносини.

Важливим аспектом є те, що готельний бізнес охоплює широкий діапазон видів діяльності і виходить за рамки традиційного уявлення про нього, як про явище, що пов'язано тільки з послугами розміщення та відпочинком, тому ефект управління готельним комплексом повинен розглядатися з точки зору попиту особливого типу споживача, а ні з точки зору пропозиції, що характерно для промисловості, і тому такий підхід в індустрії гостинності складніше і більш трудомісткий [1].

В даний час сфера розвитку готельного бізнесу в Одеській області викликає величезний інтерес, як в Україні, так і за кордоном. Незважаючи на зниження потоків інвестицій в готельний сектор, цей бізнес як і раніше залишається перспективним і досить привабливим. Спостерігається збільшення кількості українських та міжнародних компаній, які намагаються диверсифікувати свій бізнес. Основною причиною такого підвищеного інтересу до Одеського регіону є його багатий рекреаційний потенціал внаслідок унікальних для України природно-кліматичних умов.

Одеса є одним з найпривабливіших інвестиційних регіонів України. Два роки поспіль місто займає четверте місце в країні по залученню інвестицій і входить до шістки міст з найбільш динамічним розвитком підприємництва [9].

Розвиток туристичної та курортної галузей впродовж останніх декількох років характеризується позитивною стабільною динамікою. Створення нового іміджу українського туристичного продукту, конкурентоспроможного в нашій державі та за кордоном, так само, як і загальний економічний підйом зумовили збільшення кількості туристів та обсягів наданих їм послуг.

За кількістю готелів у 2015 р. Одеська область займала 3 місце (119 готелів – юридичні та фізичні разом) та поступалась Львівській і Закарпатській областям (див. табл. 1). Якщо розглядати окремо кожен організаційно-правову форму, то побачимо, що м. Київ є лідером у категорії

готелі юридичні особи, але у столиці невелика кількість готелів, що були відкриті як фізичні особи-підприємці.

За місткістю готелів Одеська область займала у 2015 р. 3 місце, надаючи 9,41 тис. місць. Майже в 2 рази більше місць пропонує м. Київ – 17525. На другому місці Львівська область з показником 13567.

За показником кількості номерів у готелях з організаційно-правовою формою юридичні особи та фізичні особи разом Одеська область займала у 2015 р. 3 місце, надаючи 5057 номерів. На першому місці був м. Київ – 10583. На другому місці Львівська область з показником 6726.

Одеська область за показниками кількості обслугованих приїжджих, що проживали у готелях з організаційно-правовою формою юридична особа у 2015 році займала 5 місце, поступаючись м. Києві, Львівській, Дніпропетровській та Харківській областям.

Як відомо, якість надання готельних послуг залежить від системності інфраструктури, якою володіє готель. Для аналізу різноманіття додаткових послуг використовується кількісний показник структурних підрозділів. Одеська область займає 2 місце, поступаючись тільки Львівській і випереджує м. Київ.

За обсягом доходу від надання послуг готелями Одеська область у 2015 р. займала 4 місце, поступаючись м. Києву, Львівській та Івано-Франківській областям.

У Одеській області за 2013-2015 рр. спостерігається збільшення готелів у загальній кількості (на 15,5%) (див. табл. 2), а кількість місць збільшилась на 33,9%.

За період 2013-2015 рр. спостерігалось загальне зменшення кількості приїжджих, що супроводжувалось перерозподілом рейтингових позицій серед регіонів України. Тобто, не зважаючи на зменшення кількісного показника у Одеській області за 2013-2015 рр. (на 23748 особи), її рейтингова оцінка піднялася з 6 місця у 2013 р. на одну позицію у 2015 р. Структура приїжджих, що розміщувались у готелях Одеської області змінювалась з 2013 по 2015 рр. у бік зменшення питомої ваги іноземців (з 31,48% у 2013 р. до 17,10% у 2015 р.), що є результатом негативного іміджу області за кордоном.

Аналізуючи розподіл іноземців, які проживали у готелях Одеської області з організаційно-правовою формою юридичні та фізичні особи-підприємці можемо констатувати негативні зрушення з тенденцією до стабілізації. Послугами готелів Одеської області скористалися 26,37 тис. іноземних туристів із 108 країн світу.

Кількість структурних підрозділів у Одеській області збільшилась за останні 3 роки у 1,4 рази. До переліку підрозділів відносять: перукарня, пункт прокату, пральня, сауна, плавальний басейн, тенісний корт, тренажерний зал, автостоянка, заклади громадського харчування, заклади торгівлі. З вищенаведених у Одеській області і-

Таблиця 1

Рейтинг регіонів України за основними показниками діяльності готелів у 2015 році

Показник	Місце у рейтингу				
	1	2	3	4	5
Кількість готелів, юр. од.	м. Київ	Львівська	Одеська	Дніпропетр.	Київська
	99	90	74	56	42
Кількість готелів, фіз. од.	Закарпатська	Львівська	І.-Франк.	Одеська	Черкаська
	115	74	59	45	42
Кількість готелів, разом од.	Львівська	Закарпатська	Одеська	м. Київ	І.-Франк.
	164	148	119	113	93
Місткість готелів, юр. од.	м. Київ	Львівська	Одеська	Дніпропетр.	І.-Франк.
	17082	11084	7995	6026	4031
Місткість готелів, фіз. од.	Закарпатська	Львівська	І.-Франк.	Одеська	Тернопільська
	4553	2483	1865	1417	1209
Місткість готелів, разом од.	м. Київ	Львівська	Одеська	Закарпатська	Дніпропетр.
	17525	13567	9412	6919	5916
Номерний фонд, юр. од.	м. Київ	Львівська	Одеська	Дніпропетр.	І.-Франк.
	10354	5435	4308	2846	1755
Номерний фонд, фіз. од.	Закарпатська	Львівська	І.-Франк.	Одеська	Тернопільська
	2135	1291	878	749	627
Номерний фонд, разом од.	м. Київ	Львівська	Одеська	Дніпропетр.	Закарпатська
	10583	6726	5057	3365	3334
Обслуговано приїжджих, юр. чол.	м. Київ	Львівська	Дніпропетр.	Харківська	Одеська
	926161	441080	161320	150737	148201
З них іноземців, юр. чол.	м. Київ	Львівська	Донецька	Харківська	Одеська
	339717	54136	33145	28249	25343
Серед. кількість штатних працівників, юр. чол.	м. Київ	Львівська	Одеська	Дніпропетр.	Харківська
	6264	3715	1369	1318	1068
Кількість структурних підрозділів сфери сервісу, юр. од.	Львівська	Одеська	м. Київ	Київська	Закарпатська
	321	247	218	137	107
Доходи від наданих послуг готелями, юр. млн. грн.	м. Київ	Львівська	І.-Франк.	Одеська	Дніпропетр.
	2211649,4	769911,5	283668,6	199078,0	154204,4

нує нестача пунктів прокату автомобілів. Можемо розглядати це як потенційний ресурс розвитку.

Загальний дохід у 2015 р. склав 227653,2 млн. грн, що на 817,2 млн. грн. менше ніж у 2013 р. Якщо порівняти дохід Одеської області та м. Києва отримаємо різницю у 10 разів, що на наш погляд є дуже великим відставанням.

За інформацією, наданою Адміністрацією Державної прикордонної служби України, протягом 2015 року Одещину відвідало понад 26370 іноземних туристів. У порівнянні з аналогічним періодом 2014 року кількість туристів зросла на 0,5%. Найбільші потоки туристів до України у вказаному періоді спостерігалася з країн, серед яких: Туреччина – 3109 осіб, США – 2559 осіб, Молдова – 1956 осіб та Німеччина – 1638 осіб (див. табл. 3).

Треба відзначити стрімке падіння попиту на проживання у Одеській області з таких країн, як Російська Федерація (зменшення з 21596 у 2013 р. до 1480 у 2015 р.), Німеччина (у 2013 р. – 3277 туристів проти 1638 туристів, що проживали у 2015 р.), Франція (у 2013 р. – 1359 туристів проти 978 туристів у 2015 р.). Навпроти спостерігається

зростання кількості туристів з нижченаведених країн: Туреччина (у 2013 р. – 2236, а у 2015 р. – 3109 туристів), США (у 2013 р. – 2380 туристів, у 2015 р. – 2559), Грузія (у 2013 р. – 671 турист, у 2015 р. – 999), Канада (у 2013 році – 409 турист, у 2015 р. – 864).

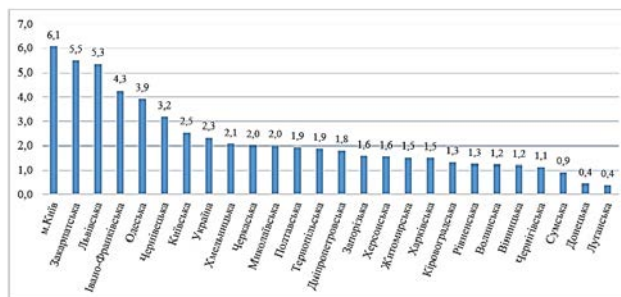


Рис. 1. Показник кількості готельних місць (юридичні та фізичні особи-підприємці разом) у розрахунку на 1 тисячу місцевого населення у 2015 р. [7]

Кількість місць у розрахунку на 1 тисячу місцевого населення – це показник, який вико-

Динаміка Одеської області за основними показниками діяльності готелів у 2013-2015 рр.

Показник	Роки			Тр. 2015/ 2013 рр., %	Тр. 2015/ 2014 рр., %
	2013	2014	2015		
Кількість готелів, юр. од.	57	63	74	129,82	117,46
Кількість готелів, фіз. од.	46	38	45	97,83	118,42
Кількість готелів, разом од.	103	101	119	115,53	117,82
Місткість готелів, юр. од.	5 597	7 118	7 995	142,84	112,32
Місткість готелів, фіз. од.	1433	1 248	1417	98,88	113,54
Місткість готелів, разом од.	7 030	8366	9412	133,88	112,50
Номерний фонд, юр. од.	2993	3657	4308	143,94	117,80
Номерний фонд, фіз. од.	671	589	749	111,62	127,16
Номерний фонд, разом од.	3664	4246	5057	138,02	119,10
Обслуговано приїжджих, юр. чол.	171949	102323	148201	86,19	144,84
З них іноземців, юр. чол.	54123	17607	25343	46,82	143,94
Обслуговано приїжджих, фіз. чол.	31063	18 394	26 744	86,10	145,40
З них іноземців, фіз. чол.	4 372	1 073	1 027	23,49	95,71
Обслуговано приїжджих, разом чол.	203012	120717	174945	86,17	144,92
З них іноземців, разом чол.	58 495	18 680	26 370	45,08	141,17
Серед. кількість штатних працівників, юр. чол.	1930	1420	1369	70,93	96,41
Кількість структурних підрозділів сфери сервісу, юр, од.	171	202	247	144,44	122,28
Доходи від наданих послуг готелями, юр, млн. грн.	209,87	129144,2	199078,0	94857,77	154,15

Розподіл іноземців у готелях за країнами світу з яких вони прибули до Одеської області

Країни, з яких прибули іноземці	2013		2014		2015	
	Осіб	Місце	Осіб	Місце	Осіб	Місце
Туреччина	2236	6	1319	3	3109	1
США	2380	4	1733	2	2559	2
Молдова	2286	5	1086	5	1956	3
Німеччина	3277	2	1161	4	1638	4
Російська Федерація	21596	1	3166	1	1480	5
Сполучене Королівство	1373	8	719	7	1346	6
Ізраїль	1473	7	545	8	1124	7
Грузія	671	14	474	10	999	8
Франція	1359	9	873	6	978	9
Канада	409	22	428	12	864	10
Загалом	54123	-	17607	-	26370	-

ривують для визначення ступеню достатності ємкості готельного господарства. Одеська область займає 5 місце з показником 3,9 місць на 1 тисячу населення, що у порівнянні з європейськими об'ємами є недостатнім (див. рис. 1). Але у порівнянні з середнім за Україною показником у 2,3 місця – це вище середнього.

Висновки. У цілому можна відзначити формування певних тенденцій стану розвитку готельного господарства Одеської області:

– Одеська область увійшла за показником кількості обслугованих приїжджих у п'ятірку лідерів серед регіонів України, що робить цей регіон привабливим для залучення інвестицій на організацію нових підприємств з організаційно-правовою формою юридична особа;

– велику долю з обслугованих приїжджих складають іноземці – 17,10%, що може позитивно вплинути на імовірність входу на ринок міжнародних операторів;

– нестабільна політична ситуація впливає на показники Одеської області та спричиняє необхідність перерозподілу туристопотоків. Збільшується питома вага внутрішніх туристів, що користуються готельними послугами у Одеській області;

– найбільша кількість іноземних туристів у 2015 р. прибула до Одеської області з Туреччини – 3109, на другому місці США з показником 2559, третє місце посідає Молдова з 1956 приїжджими. Значно скоротився попит з таких країн, як Російська Федерація, Німеччина, Франція;

– за кількістю готелів у 2015 р. Одеська область займала 3 місце, що робить цей регіон одним з найбільш адаптованих для прийому іноземних громадян. При наявності 3,9 місця на тисячу місцевого населення, що у порівнянні з європейськими об'ємами є недостатнім, існує потенціал для розвитку даної сфери.

Список літератури:

1. Галасюк К. А. Сучасний стан та діяльність готельних підприємств Одеського регіону / К. А. Галасюк // Економіка. Управління. Інновації. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – № 2 (12).
2. Галасюк С. С. Заходи щодо забезпечення підвищення конкурентоспроможності підприємств готельного господарства Одеської області / С. С. Галасюк, О. В. Гусева // Економіка та управління національним господарством: стан, тенденції та перспективи: тези доповідей I Міжнародної наук.-практ. конф. (29-30.05.2014). – Одеса: Пальміра, 2014. – С. 66-68.
3. Галасюк С. С. Організаційно-економічні засади функціонування малих готелів: монографія / С. С. Галасюк, О. В. Шикіна. – Одеса: Атлант, 2015. – 279 с.
4. Галасюк С. С. Сучасні проблеми розвитку готельної індустрії України / С. С. Галасюк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: збірник наукових праць. – 2014. – № 2 (7). – Т. 2. – С. 9-13.
5. Галасюк С. С. Структура ринку засобів розміщення Одеського регіону / С. С. Галасюк, О. В. Гусева // Науковий вісник: Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Одеса: ОДЕУ, 2008. – № 20 (76). – С. 3-13.
6. Гусева О. В. Ціни як індикатор ділової активності на ринку готельних послуг крупного міста / О. В. Гусева // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2010 – № 39. – С. 44-51.
7. Колективні засоби розміщення в Україні у 2015 році: статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 200 с.
8. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / під заг. ред. В. Г. Герасименка. – Одеса: Астропринт, 2013. – 304 с.
9. Шикіна О. В. Сучасний стан розвитку готельного бізнесу одеської області / О. В. Шикіна // Глобальні та національні проблеми економіки – Редакція електронного наукового фахового видання. – Миколаїв, 2016. – Випуск № 13. – С. 114-127.
10. Nezdoyminov S. Regional Trends of the Tourist Flow in Ukraine / S. Nezdoyminov, O. Shykina // International Journal of Innovative Studies in Sociology and Humanities. – 2016. – № 1 (1). – P. 12-18.

Шикіна О.В., Дьяченко Д.В.

Одесский национальный экономический университет

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье проанализировано современное состояние гостиничного бизнеса Одесской области. Выявлено место Одесской области среди других регионов Украины по показателям эксплуатационной программы. Проанализирована динамика развития гостиничного хозяйства Одесской области за 2013-2015 гг. Проведено исследование распределения туристов по странам, из которых они приезжали в Одесскую область. Приведены показатели дохода от предоставленных гостиничных услуг.

Ключевые слова: гостиницы, гостиничное хозяйство, гостиничная индустрия, гостиничные услуги, туризм.

Shykina O.V., Diachenko D.V.

Odessa National Economic University

ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF THE HOTEL BUSINES OF ODESSA REGION

Summary

The article deals with modern state of the hotel business of Odesa region. The place of Odesa region among other regions of Ukraine by types of tourism was discovered. The dynamics of development of the hotel business of Odesa region during 2013-2015 years was analyzed. The research of tourist distribution by countries, from which tourists came to the Odesa region, was conducted. The coefficient of hotel capacity was analyzed. The income rates from providing hotel services were given.

Keywords: hotels, hotel management, hotel industry, hotel services, tourism.

НАШІ АВТОРИ

1. **Алексенко Світлана Федорівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
2. **Андрушко Анна Володимирівна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
3. **Антипін Євген Борисович** – аспірант, старший викладач кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
4. **Асеева Юлія Олександрівна** – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психіатрії, наркології, психології та соціальної допомоги Одеського національного медичного університету
5. **Атанасова Светла Николаева** – аспірант кафедри «Торговля и туристический бизнес» Экономической академии «Д. Ценов» – Свиштов, Болгария
6. **Багацька Олена Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
7. **Байдюк Микола Юрійович** – студент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
8. **Балацька Наталія Юріївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри готельного і ресторанного бізнесу Харківського державного університету харчування та торгівлі
9. **Баранова Світлана Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету
10. **Барсук Світлана Леонідівна** – старший викладач кафедри англійської мови в судноводінні Херсонської державної морської академії
11. **Безпалій Роман Валерійович** – студент фінансово-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
12. **Беліченко Маргарита Анатоліївна** – докторант кафедри технологій управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка
13. **Белозьорова Оксана Валеріївна** – науковий співробітник відділу медичного постачання НДІ Української військово-медичної академії
14. **Біловус Галина Григорівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка
15. **Білоусов Олександр Сергійович** – доктор політичних наук, професор кафедри правознавства Одеського національного політехнічного університету
16. **Бірецька Лілія Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри іноземних мов з курсом латинської мови та основ медичної термінології Вінницького національного медичного університету імені М.І.Пирогова
17. **Бісмак Олена Василівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, завідувач кафедри фізичної реабілітації та біокінезіології Київського університету імені Бориса Грінченка
18. **Біхдрікер Аркадій Семенович** – кандидат технічних наук, доцент, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
19. **Богданюк Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України
20. **Бондар Олександр Богданович** – аспірант лабораторії лісівництва Українського науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації імені Г.М.Висоцького
21. **Бончук Наталія Володимирівна** – практичний психолог Державного професійно-технічного навчального закладу «Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва міста Києва», аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка
22. **Бричка Анна Володимирівна** – аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
23. **Буряк Віктор Валерійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішніх хвороб № 2 Запорізького державного медичного університету
24. **Вайнтрауб Марк Абрамович** – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
25. **Ваколюк Лариса Миколаївна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри загальної гігієни та екології Вінницького національного медичного університету
26. **Візір Вадим Анатолійович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри внутрішніх хвороб № 2 Запорізького державного медичного університету
27. **Вовченко Ольга Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України
28. **Войтенко Олена Валентинівна** – студентка факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського

29. **Волкова Дарія Євгенівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
30. **Воропасва Тетяна Сергіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка
31. **Гакман Анна Вікторівна** – кандидат наук фізичного виховання і спорту, асистент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
32. **Галагурич Вероніка Василівна** – аспірант кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету
33. **Гнатенко Євгенія Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
34. **Гнатенко Марина Костянтинівна** – старший викладач кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
35. **Головань Тарас Петрович** – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України
36. **Головка Анна Ярославівна** – кандидат економічних наук, науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка
37. **Гошовський Тарас Романович** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
38. **Грейда Наталія Богданівна** – кандидат біологічних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
39. **Гриджук Ярослав Степанович** – кандидат технічних наук, доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
40. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
41. **Гулак Генадій Миколайович** – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри інформаційної та кібернетичної безпеки Державного університету телекомунікацій
42. **Гулянич Мирослава Михайлівна** – аспірант кафедри епізоотології та організації ветеринарної справи Національного університету біоресурсів і природокористування України
43. **Гусак Крістіна Юріївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
44. **Давиденко Дар'я Олександрівна** – аспірант кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
45. **Дегтярєва Оксана Валеріївна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини медичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
46. **Демченко Владислав Геннадійович** – студент юридичного факультету Запорізького національного технічного університету
47. **Дернова Тетяна Анатоліївна** – старший викладач кафедри іноземних мов Черкаського державного технологічного університету
48. **Дика Наталія Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри методики мов та літератури Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
49. **Дмитрук Віталій Степанович** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри фізичного виховання Луцького національного технічного університету
50. **Дорощук Марія Захарівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
51. **Дубініна Антоніна Анатоліївна** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
52. **Дударенко Оксана Борисівна** – кандидат медичних наук, Вінницький національний медичний університет
53. **Дударенко Світлана Володимирівна** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
54. **Дуднікова Марія Олегівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри терапевтичної стоматології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
55. **Дьяченко Дар'я Вікторівна** – студентка Одеського національного економічного університету
56. **Дяченко Валентин Сергійович** – здобувач кафедри економіки праці та розвитку сільських територій Національного університету біоресурсів і природокористування України
57. **Єгорова Ольга В'ячеславівна** – асистент кафедри інформаційних технологій проектування Черкаського державного технологічного університету
58. **Смельяненко Ганна Дмитрівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Донбаського державного педагогічного університету
59. **Єрмаков Сергій Володимирович** – аспірант, асистент кафедри фізико-математичних та загальнотехнічних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету

60. **Жарун Олена Володимирівна** – доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва
61. **Железняк Алла Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри інформаційних технологій Львівського національного аграрного університету
62. **Жуйкова Каріна Валеріївна** – магістр Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки Національної академії Служби безпеки України
63. **Журбенко Сергій Іванович** – студент Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
64. **Загородня Інна Володимирівна** – магістр Київського національного університету технологій та дизайну
65. **Заїка Ігор Вітольдович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішніх хвороб № 2 Запорізького державного медичного університету
66. **Залужна Алла Євгенівна** – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного університету водного господарства та природокористування
67. **Запорожець Вікторія Анатоліївна** – аспірант кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
68. **Звягінцева Юлія Юріївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
69. **Златкін Артур Анатолійович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних технологій проектування Черкаського державного технологічного університету
70. **Зубар Володимир Михайлович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
71. **Іванюк Ганна Іванівна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
72. **Кирпа Світлана Юріївна** – лікар УЗ-діагностики «Діагностичний центр», м. Луцьк
73. **Кислюк Любов Вікторівна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, в.о. завідувача кафедри економіки підприємства, маркетингу та економічної теорії Луганського національного аграрного університету
74. **Кінева Тетяна Степанівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України
75. **Кіщак Іван Теодорович** – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту організації та зовнішньоекономічної діяльності Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
76. **Клітинська Оксана Василівна** – доктор медичних наук, професор, завідувачка кафедрою стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
77. **Коваленко Андрій Іванович** – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник кафедри інформаційно-документних систем Харківської державної академії культури
78. **Коваленко Ірина Юріївна** – студентка факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету
79. **Коверник Наталія Василівна** – викладач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
80. **Козлова Вікторія Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
81. **Колесова Ольга Сергіївна** – студентка історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
82. **Колмаков Євгеній Олегович** – аспірант кафедри містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури
83. **Коломієць Соломія Ігорівна** – асистент кафедри загальної і медичної психології та педагогіки Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
84. **Кондратюк Вікторія Юріївна** – аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка
85. **Копиця Ірина Михайлівна** – магістр Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
86. **Корнева Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
87. **Костенко Владислав Сергійович** – студент механіко-математичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
88. **Котух Наталія Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
89. **Кофто Дмитро Георгійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри охорони праці та інженерії середовища Національного університету біоресурсів і природокористування України
90. **Кравченко Володимир Миколайович** – доцент кафедри освіти та управління навчальним закладом Класичного приватного університету

91. **Кравченко Юрій Васильович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри мережних та інтернет технологій Київського національного університету імені Тараса Шевченка
92. **Крайник Григорій Сергійович** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
93. **Кузьміна Олена Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут
94. **Кулик Вячеслав Олександрович** – аспірант кафедри економіки праці та розвитку сільських територій Національного університету біоресурсів і природокористування України
95. **Кульгінський Євген Анатолійович** – кандидат медичних наук, докторант кафедри управління охороною суспільного здоров'я Національної академії державного управління при Президентові України
96. **Куриленко Дана Володимирівна** – аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
97. **Кушнір Діана Миколаївна** – студентка Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
98. **Лавринюк Володимир Євенович** – кандидат медичних наук, доцент, Луцький клінічний пологовий будинок
99. **Лайош Наталія Василівна** – асистент кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
100. **Лапчук Олеся Олександрівна** – аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
101. **Ларін Дмитро Ігорович** – аспірант кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
102. **Лебедик Альона Миколаївна** – магістр факультету обліку та оподаткування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
103. **Лебідь Ольга Валеріївна** – докторант кафедри педагогіки та психології Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
104. **Летута Тетяна Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
105. **Лисак Володимир Юрійович** – кандидат економічних наук, доцент, кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
106. **Литвиненко Алла Іванівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
107. **Лобода Анастасія Вікторівна** – студент Інституту фізики, математики, економіки та інноваційних технологій Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
108. **Лучків Наталія Юріївна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри гістології, цитології та ембріології Івано-Франківського національного медичного університету
109. **Львов Олександр Сергійович** – викладач кафедри медико-біологічних основ фізичного виховання Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
110. **Ляпунова Оксана Василівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
111. **Мальований Олександр Олексійович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
112. **Мар'їн Сергій Олександрович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційно-документних систем Харківської державної академії культури
113. **Мельник Наталія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
114. **Мельник Олексій Сергійович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти та технологій за профілями Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
115. **Мельник Світлана Миколаївна** – магістр Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
116. **Мітаревська Вікторія Валентинівна** – студентка юридичного факультету Запорізького національного технічного університету
117. **Моїсєнко Каріна Олександрівна** – аспірант кафедри соціальної і прикладної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
118. **Мурашєвич Тетяна Дем'янівна** – зав. науково-методичного відділу наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
119. **Мусієнко Сергій Іванович** – кандидат сільськогосподарських наук, асистент кафедри лісового та садово-паркового господарства Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
120. **Муха Артем Андрійович** – аспірант, провідний інженер Інституту проблем математичних машин та систем Національної академії наук України

121. **Мухіна Ярослава Олександрівна** – асистент кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
122. **Невгод Алла Олександрівна** – студентка історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
123. **Непочатенко Олена Олександрівна** – доктор економічних наук, професор, Уманський національний університет садівництва
124. **Нечасва Грина Анатоліївна** – доцент, кандидат економічних наук, Запорізький національний технічний університет
125. **Никорак Наталія Юріївна** – викладач кафедри педагогіки початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
126. **Ніколенко Людмила Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та корекційної освіти Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
127. **Нітман Грина Ігорівна** – аспірант кафедри фінансів суб'єктів господарювання Львівського національного університету імені Івана Франка
128. **Новікова Віра Валеріївна** – аспірант кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
129. **Овчаренко Анна Євгенівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
130. **Овчаренко Віталій Юрійович** – асистент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
131. **Огарь Юлія Віталіївна** – аспірант кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка
132. **Олійник Ольга Степанівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
133. **Онищенко Олена Іванівна** – студент Черкаського державного технологічного університету
134. **Осадча Надія Василівна** – аспірант Київського національного лінгвістичного університету
135. **Павленко Оксана Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
136. **Павлишин Галина Ярославівна** – кандидат філологічних дисциплін, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
137. **Павлюк Тетяна Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
138. **Паланюк Ольга Ярославівна** – студентка Національного лісотехнічного університету України
139. **Палій Василій Павлович** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету
140. **Паньков Олександр Борисович** – аспірант кафедри економіки та підприємства Національного політехнічного університету України «Київський політехнічний інститут»
141. **Панькова Зоряна Леонідівна** – аспірант кафедри господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
142. **Парфьонова Оксана Ігорівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології Київського національного університету культури і мистецтв
143. **Пелюстка Марина Іванівна** – здобувач Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
144. **Пересада Ігор Валерійович** – кандидат філологічних наук, доцент, Міжнародний гуманітарний університет
145. **Перчук Оксана Володимирівна** – старший викладач кафедри обліку і оподаткування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
146. **Петренко Ірина Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри інвестиційної діяльності Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
147. **Петрова Олена Іванівна** – старший викладач іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
148. **Пітак Інна Вячеславівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
149. **Пліско Валерій Іванович** – доктор педагогічних наук, професор Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка
150. **Погребенник Андрій Іванович** – здобувач кафедри історії Стародавнього світу, Середніх віків та музеєзнавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
151. **Подоляк Вікторія Романівна** – аспірант Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
152. **Полстяной Андрій Олександрович** – асистент кафедри анатомії людини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

153. **Попович Олена Сергіївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
154. **Преснер Руслана Борисівна** – асистент кафедри іноземних мов Національного лісотехнічного університету України
155. **Пристемський Олександр Станіславович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку оподаткування Херсонського державного аграрного університету
156. **Пучков Олексій Ігорович** – здобувач Донбаського державного педагогічного університету
157. **Раковська Юлія Вікторівна** – доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Черкаського факультету Національного університету «Одеська юридична академія»
158. **Ралко Альбіна Ігорівна** – аспірант кафедри психології Київського національного торговельно-економічного університету
159. **Різничук Андрій Іванович** – асистент Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
160. **Рожков Юрій Григорович** – асистент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
161. **Рудницька-Юрійчук Ірина Романівна** – асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
162. **Рябоконт Лоліта Володимирівна** – аспірант Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка
163. **Саварин Тетяна Володимирівна** – кандидат філологічних дисциплін, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
164. **Савченко Ганна Сергіївна** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
165. **Савчук Ірина Олександрівна** – студентка Запорізького національного технічного університету
166. **Салікова Альона Володимирівна** – студентка економічного факультету Харківського торговельно-економічного інституту Київського торговельно-економічного університету
167. **Северин Анастасія Юріївна** – студент юридичного факультету Запорізького національного технічного університету
168. **Сейсебаєва Наталія Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Запорізького національного університету
169. **Семенишена Руслана Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри фізико-математичних та загальнотехнічних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету
170. **Сердюк Наталія Іванівна** – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету
171. **Сидоренко Людмила Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та загального мовознавства Черкаського державного технологічного університету
172. **Синишин Лілія Орестівна** – викладач кафедри декоративно-прикладного мистецтва та етнодизайну Інституту мистецтв ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
173. **Ситніков Дмитро Едуардович** – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри інформаційно-документних систем Харківської державної академії культури
174. **Сич Руслан Вадимович** – старший викладач кафедри особистої безпеки Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
175. **Сищук Людмила Сергіївна** – студент Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука
176. **Сілін Євгеній Сергійович** – кандидат фізико-математичних наук, начальник відділу кадрів Донбаського державного педагогічного університету
177. **Сіра Ольга Вячеславівна** – аспірант кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
178. **Слободянюк Ганна Олегівна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту
179. **Снітко Анастасія Ігорівна** – студентка Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка
180. **Соболева Ганна Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
181. **Соболь Тетяна Володимирівна** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
182. **Соколюк Сергій Юрійович** – доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва
183. **Солецький Олександр Маркіянович** – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

184. **Ставицький Олег Олексійович** – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри біології Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука
185. **Стеблянко Ірина Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та управління національним господарством Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
186. **Стратюк Вікторія Іванівна** – студентка Київського національного університету культури і мистецтв
187. **Суslopeць Світлана Олександрівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
188. **Сухачова Наталія Сергіївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Полтавського університету економіки і торгівлі
189. **Таран Ольга Борисівна** – викладач-методист, заступник директора з навчальної роботи Коледжу Київського національного університету технологій та дизайну
190. **Ткач Людмила Іванівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри лісового та садово-паркового господарства Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
191. **Ткачук Світлана Петрівна** – доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва
192. **Товкун Лідія Павлівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
193. **Товпига Дмитро Анатолійович** – студент, магістр кафедри процесів, апаратів та автоматизації харчових виробництв Харківського державного університету харчування та торгівлі
194. **Томенко Марина Геннадіївна** – старший викладач іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
195. **Топчанюк Олена Василівна** – студент Запорізького національного університету
196. **Трофаїла Наталія Дмитрівна** – аспірант кафедри психолого-педагогічної, превентивної та інклюзивної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
197. **Туренко Віталій Едуардович** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
198. **Турчак Аліна Михайлівна** – студент Черкаського державного технологічного університету
199. **Турчиняк Ярина Ігорівна** – аспірант кафедри ІТМ Львівської національної академії мистецтв
200. **Удич Валерія Сергіївна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
201. **Файдевич Володимир Володимирович** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри фізичного виховання Луцького національного технічного університету
202. **Федан Олена Вікторівна** – молодший науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
203. **Федухін Олександр Вікторович** – доктор технічних наук, старший науковий співробітник Інституту проблем математичних машин та систем Національної академії наук України
204. **Фінчук Галина Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука
205. **Фролова Тетяна Володимирівна** – аспірант кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
206. **Фурдичко Любов Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
207. **Хмелевська Любов Петрівна** – директор Коледжу Київського національного університету технологій та дизайну, кандидат економічних наук, професор кафедри менеджменту Київського національного університету технологій та дизайну
208. **Цаліна Діана Степанівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
209. **Черевко Оксана Степанівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
210. **Чеснова Марина Євгеніївна** – студент Київського університету імені Бориса Грінченка
211. **Чудик Ігор Іванович** – доктор технічних наук, професор, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
212. **Швагер Ольга Андріївна** – асистент кафедри цивільно-правових дисциплін та фінансового права Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
213. **Шеверєва Віталіна Євгенівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
214. **Шевцова Юлія Олександрівна** – аспірант Харківської державної академії культури

- 215.Шевченко Марина Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
- 216.Шевченко Олена Станіславівна** – науковий співробітник відділу науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ
- 217.Шикіна Ольга Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу Одеського національного економічного університету
- 218.Шиліна Альона Геннадіївна** – асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії
- 219.Шпачинський Ігор Леонідович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
- 220.Шпомер Алла Іванівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського права та процесу Чернігівського національного технологічного університету
- 221.Шпуганич Ірина Ігорівна** – аспірант кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права Львівського національного університету імені Івана Франка
- 222.Шудляк Наталія Олександрівна** – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- 223.Шундель Тетяна Олександрівна** – викладач кафедри філософії, соціально-гуманітарних дисциплін, іноземних мов, української та латинської мови Донецького національного медичного університету імені Максима Горького
- 224.Шустов Андрій Васильович** – студент, магістр кафедри процесів, апаратів та автоматизації харчових виробництв Харківського державного університету харчування та торгівлі
- 225.Юдін Володимир Костянтинович** – аспірант кафедри фінансів банківської справи та страхування Уманського національного університету садівництва
- 226.Юрич Андрій Романович** – кандидат технічних наук, доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
- 227.Юрич Лідія Романівна** – аспірант Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
- 228.Яновська Тамара Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
- 229.Ярмоліцька Наталія Вікторівна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- 230.Ярошенко Вячеслав Миколайович** – науковий співробітник Інституту проблем математичних машин та систем Національної академії наук України
- 231.Яців Роман Миронович** – професор, кандидат мистецтвознавства, Львівська національна академія мистецтв

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 11 (38) листопад, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: Г. Кривогуз
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 29.11.2016 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 21,62. Тираж 100 прим.
Зам. 1116-47.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.